

प्रथमावृत्तिः १९४९

४००० प्रतयः

सार्धस्वाम्यर्षकलिता

THE CARAKA SAMHITĀ

EXPOUNDED BY THE. WORSHIPFUL ĀTRĒYA PUNARVASU
COMPILED BY THE GREAT SAGE AGNIVĒŚA
AND REDACTED BY CARAKA & DRIDHABALA

VOLUME IV

EDITED AND PUBLISHED

IN

SIX VOLUMES

WITH TRANSLATIONS IN HINDI, GUJARATI AND ENGLISH

BY

SHREE GULABKUNVERBA AYURVEDIC SOCIETY

JAMNAGAR

INDIA

POPULAR EDITION

1949

RUPEES 75/-

First Impression 1949
4000 Copies

Copyright Reserved

Printed in India
At The Ayurveda Mudranalaya, JAMNAGAR,
By Gunvantra Acharya

चरकसंहिताया विषयानुक्रमणिका ।

१६ पाण्डुरोगचिकित्सितम्

१-२	पाण्डुरोगचिकित्सितोपक्रम	१९२१
३	पाण्डुरोगस्य मेदाः	१९२१
४-६	„ मूत्रासिः	१९२१-२२
७-११	„ निदानम्	१९२२-२३
१२	„ पूर्वलक्षणम्	१९२३
१३-१६	„ सामान्यलक्षणम्	१९२३-२४
१७-१८	वातजपाण्डुरोगस्य निदानलक्षणे	१९२४
१९-२२	पित्तजपाण्डुरोगस्य „	१९२५
२३-२५	श्लेष्मजपाण्डुरोगस्य „	१९२६
२६	साक्षिपातिकपाण्डुरोगस्य „	१९२६
२७-३०	मृज्जपाण्डुरोगस्य „	१९२७
३१-३३	पाण्डुरोगस्यासाध्यलक्षणम्	१९२६-२८
३४-३६	कामलाया निदानं लक्षणं	१९२६
३७	कुम्भकामलाया लक्षणम्	१९२९
३८	कामलाया असाध्यलक्षणम्	१९२९
३९-४०	कामलापाण्डुरोगयोः सशोधनम्	१९३०
४१-४२	„ अन्नपानम्	१९३०
४३	„ स्नेहनम्	१९३०-३१
४४-४६	पाण्डुरोगे दाडिमाद्य घृतम्	१९३१
४७-४९	„ कटुकाद्य „	१९३१
५०	„ पश्याघृतम्	१९३२
५१	„ दन्तीघृतम्	१९३२
५२	„ द्रक्षाघृतम्	१९३३
५३	„ दूरीशदिघृतम्	१९३३
५४-५६	„ अन्यौ घृतयोगो	१९३३
५५-५९	„ सशोधनम्	१९३४-३५
६०-६२	„ शीतलादिफाण्ड.	१९३५
६३-६५	„ कतिपययोगः	१९३५-३७
७०-७१	„ नव्यसचूर्णम्	१९३७
७२-७९	„ मण्डू रवटका	१९३७-३८

८०-८६	पाण्डुरोगे योगराजः	१९३९-४०
८७-९२	„ गिलाजवटका	१९४०-४२
९३-९६	„ पुनर्नवामण्डू	१९४२
९७	„ दाव्यादिदेहः	१९४२
९८	„ कामलाहारौ योगौ	१९४३
९९	„ त्रिफलाद्यो देह	१९४३
१००-१०१	„ धात्र्यवलेहः	१९४३
१०२-१०४	„ मण्डूरवटका	१९४३-४५
१०५	„ गौडोरिष्ट	१९४५
१०६-११०	„ बीजकारिष्ट	१९४५-४६
१११-११३	„ धात्र्यरिष्ट	१९४६-४७
११४	पाण्डुशामलयोः पानाहारे तोयम्	१९४७
११५-११६	„ दोषापेक्षिणी चिकित्सा	१९४७
११७	मृज्जपाण्डुरोगस्य चिकित्सा	१९४८
११८-१२०	मृज्जपाण्डुरोगे व्योषाद्य घृतम्	१९४८-४९
१२१-१३१	कामलायामावस्थिञ्जी चिकित्सा	२९४९-५१
१३२-१३३	हलीमकस्य लक्षणम्	१९५१
१३४-१३७	„ चिकित्सा	१९५२
१३८-१३९	अध्यायोक्तविषया.	१९५२-५३

१७ हिक्राश्वासचिकित्सितम्

१-५	हिक्राश्वासचिकित्सितोपक्रमः	१९५३-५४
६-९	हिक्राश्वासयोः शीघ्रं प्राणहरत्न तत्र हेतुश्च	१९५४-५५
१०-१७	„ निदानं संप्राप्तिश्च	१९५५-५७
१८-२०	„ पूर्वरूपाणि	१९५७
२१-२६	महाहिक्राया लक्षणम्	१९५७-५९
२७-३०	गम्भीराख्यहिक्राया लक्षणम्	१९५९
३१-३३	व्यपेताख्यहिक्राया „	१९५९-६०
३४-३७	क्षुद्राख्यहिक्राया „	१९६०-६१
३८-४१	असज्जहिक्रायाः „	१९६१-६२

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः		
४२-४४	हिकायाः साध्यासाध्यविचारः	१९६२-६३	११८-१२०	हिकाश्वासयोः लेहयोगाः	१९७९-८०
४५	श्वासाना संप्राप्तिः	१९६३	१२१-१२२	,, गन्धोघनम्	१९८०-८१
४६-४८	महाश्वासस्य लक्षणम्	१९६३	१२३-१२४	,, शठ्यर्थं चूर्णम्	१९८१
४९-५१	ऊर्ध्वश्वासस्य ,,	१९६४	१२५-१२८	,, मुक्ताद्यं ,,	१९८१-८२
५२-५४	छिन्नश्वासस्य ,,	१९६४-६५	१२९-१३९	हिकाया कतिपययोगाः	१९८३-८५
५५-६२	तमश्वासस्य ,,	१९६५-६७	१४०	,, दशमूलार्थं घृतम्	१९८५
६३-६४	प्रतमकसंतमकयोः ,,	१९६७	१४१-१४४	,, तेजोवत्याद्यं ,,	१९८५
६५-६७	क्षुद्रश्वासस्य ,,	१९६७-६८	१४५-१४६	,, मन शिलादिघृतम्	१९८६
६८-६९	श्वासानां साध्यासाध्यविचार	१९६८	१४७-१५०	,, चिकित्सासूत्रम्	१९८६-८७
७०-७६	हिकाश्वासयोः सामान्यश्चिकित्साक्रमः	१९६८-७०	१५१	अध्यायोक्तविषयाः	१९८७-८८
७७-७८	,, हरिद्राद्यधूमवर्तिः	१९७०			
७९-८०	,, कतिपयधूमयोगाः	१९७१			
८१	अनुबन्धजहिकाश्वासचिकित्सा	१९७१			
८२-८४	अस्वेद्या हिकाश्वासातुरा	१९७१-७२			
८५-८७	हिकाश्वासयोरावस्थिकी चिकित्सा	१९७२-७३			
८८-९३	हिकाश्वासयोः शोधनविचारः	१९७३-७४			
९४-९५	,, कतिपययोगाः	१९७४			
९६	,, राज्ञाद्यो यूषः	१९७५			
९७-९८	,, क्षारयूष	१९७५			
९९	,, अन्ये यूषयोगाः	१९७५			
१००	,, वार्ताकजः यूषः	१९७६			
१००	,, पथ्यम्	१९७६			
१०१	,, हिंसवादिद्यवागूः	१९७६			
१०२-१०४	,, दशमूलादिद्यवागूः	१९७६			
१०५	,, पानम्	१९७७			
१०६-१०७	,, पाठादिसवान्	१९७७			
१०८	,, हिंसवादिचूर्णम्	१९७७			
१०९	,, सौवर्चलादिचूर्णम्	१९७७			
११०	,, कल्कयोगाः	१९७८			
१११	पित्तानुबन्धजे श्वासे मधूलिकाद्युत्कारिका	१९७८			
११२	वतनुबन्धजे श्वासे पथ्यम्	१९७८			
११३	वातपित्तानुबन्धजे श्वासे अनुपानम्	१९७८			
११४	कफपित्तानुबन्धजे श्वासे अनुपानम्	१९७८			
११५	हिकाश्वासयोः मधुकादियोग	१९७९			
११६	,, शकृदसप्रयोगः	१९७९			
११७	,, अश्वगन्धाक्षारः	१९७९			
					</

१८ कालचिकित्सितम्

१-३	कासचिकित्सितोपक्रमः	१९८८
४	कासस्य मेदाः	१९८८
५	,, पूर्वरूपम्	१९८९
६-८	,, संप्राप्ति	१९८९
९	,, मेदे हेतुः	१९८९
१०-१३	वातकासस्य निदानलक्षणम्	१९९०
१४-१६	पित्तकासस्य ,,	१९९१
१७-१९	श्लेष्मकासस्य ,,	१९९१-९२
२०-२३	क्षतकासस्य ,,	१९९२-९३
२४-२९	क्षयकासस्य ,,	१९९३-९४
३०-३१	कासाना साध्यासाध्यविचारः	१९९४
३२-३४	वातकासे चिकित्साक्रमः	१९९५
३५	,, कण्टकारीघृतम्	१९९५
३६-३८	,, पिप्पल्याय घृतम्	१९९६
३९-४२	,, त्र्यूषणार्थं घृतम्	१९९६-९७
४३-४६	,, राज्ञाघृतम्	१९९७-९८
४७	,, विडङ्गादिचूर्णम्	१९९८
४८-४९	,, द्विक्षारादिचूर्णम्	१९९८-९९
५०-५१	,, दुःशालभादिलेहः	१९९९
५२	,, विडङ्गादिलेहः	१९९९
५३-५६	,, चित्रकादिलेहः	१९९९-२०००
५७-६२	,, भगस्यहरीतकीलेहः	२०००-२००२

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
६३-६४ वातकासे कतिपययोगा	२००२	१६३-१६४ ,, कासमर्दादिघृतम्	२०२५
६५-६८ ,, धूमपानम्	२००२-०३	१६५-१६७ ,, कतिपयघृतयोगा	२०२५-२६
६९-७० ,, मन शिलादिधूमः	२००३	१६८-१६९ ,, हरीतकी मूहः	२०२६
७१-७२ ,, प्रपोण्डरीकादिधूमवर्ति	२००३-०४	१७०-१७३ ,, कतिपयचेहयोगाः	२०२७
७३-७८ ,, मन.शिलादिधूमवर्ति	२००४	१७४-१७५ ,, पञ्चकादिहलेहः	२०२७-२८
७५ ,, इक्षुदीर्घगादिधूम	२००४	१७६-१८१ ,, जीवन्त्यादिलेह	२०२८-२९
७६-८२ ,, अन्नपानम्	२००४-०६	१८१-१८२ ,, अन्नपानम्	२०२९-३१
८३-८६ पित्तकासे चिकित्साक्रम	२००६-०७	१९० ,, कासार्भणज्यग्रह	२०३१
८७-८९ ,, लेहयोगाः	२००७	१९१ ,, अध्यायोक्तविषयाः	२०३१-३२
९० ,, शर्करादि मूह	२००८		
९१ ,, मृद्वीकादिलेह	२००८		
९५-९३ ,, त्वगादिलेह	२००८		
९४-९५ ,, पिप्पल्यादिलेह	२००९		
९६-९९ ,, अन्नपानम्	२००९-१०		
१०० पित्तकासे शरादिपञ्चमूलक्षीरम्	२०१०		
१०१-१०२ ,, स्थिरादिश्रीरम्	२०१०		
१०३-१०७ ,, कतिपययोगा	२०११-१२		
१०७-१११ कफकासे चिकित्साक्रमः	२०१२-१३		
११२-११३ ,, कट्फलश्लिषा	२०१३		
११४ ,, पाठादियोग	२०१३		
११५ ,, नागरादियोगः	२०१३		
११६ ,, पिप्पलीप्रयोगः	२०१४		
११७-१२२ ,, कतिपययोगाः	२०१४-१५		
१२३-१२४ ,, दशमूलादिघृतम्	२०१५		
१२५-१२८ ,, कण्टकारीघृतम्	२०१६		
१२९ ,, कुलत्थादिघृतम्	२०१६-१७		
१३० ,, धूमयोगाः	२०१७		
१३१-१३३ ,, दोषापोक्षणी चिकित्सा	२०१७-१८		
१३४ क्षतकासे चिकित्साक्रमः	२०१८		
१३५-१३७ ,, पिप्पल्यादिलेहः	२०१८-१९		
१३८-१४३ ,, आवस्थिकी चिकित्सा	२०१९-२०		
१४४ ,, धूमयोगा	२०२०		
१४५-१४८ ,, द्विमेदादिधूमवर्ति	२०२१		
१४९-१५७ क्षयकासे चिकित्साक्रम.	२०२२-२४		
१५८-१६० ,, द्विपञ्चमूल्यादिघृतम्	२०२४		
१६१-१६२ ,, गुह्य दिघृतम्	२०२५		
		१९ अतिसारचिकित्सितम्	
		१-२ अतिसारचिकित्सितोपक्रम	२०३२
		३-४ अतिसारस्य प्रागुत्पत्तिः	२०३२-३४
		५ वातातिसारस्य निदानसंश्रुति-	
		लक्षणानि	२०३४-३५
		६ पित्तातिसारस्य ,,	२०३५-३६
		७ श्लेष्मातिसारस्य ,,	२०३६-३७
		८-१० सन्निपातातीसारस्य ,	२०३८-४१
		११-१३ मयशोकातीसारयो लक्षणम्	२०४१-४२
		१४-१९ आमोतिसारे संग्रहणोपधनिपेक्षः	२०४२-४३
		१८ ,, अनुलोमनार्ये	
		हरीतकीयोग	२०४३
		१९-२२ ,, प्रमथ्याः	२०४३-४४
		२३-४१ अतिसारं अन्नपानम्	२०४४-४८
		४२ गुदभ्रशचिकित्सा	२०४८
		४३ गुदभ्रंशे चाङ्गेरुघृतम्	२०४८
		४४ ,, चव्यादिघृतम्	२०४८
		४५ ,, अनुवसनम्	२०४९
		४६ ,, संप्रवेगनम्	२०४९
		४७-४९ वातातिसारे आयुस्थिकी चिकित्सा	२०४९-५०
		५० पित्तातिसारे चिकित्साक्रमः	२०५०-५१
		५१-५५ ,, कतिपययोगा	२०५१-५२
		५६-६० ,, अन्नपानम्	२०५२
		६१-६२ ,, अनुवासनम्	२०५४
		६३-६८ ,, पिच्छावस्ति	२०५४-५५

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
६०-७० रक्तातिशारलक्षणम्	२०५५-५६	११ विसर्पस्य निरुक्तिः	२०८५
७१-८६ रक्तातिशारचिकित्सा	२०५६-५९	१२-१४ ,, भेदाः	२०८५-८६
८७-९२ पित्तातिशारे गुदव्रलीपाकचिकित्सा	२०५९-६०	१५ ,, दोषदूष्यसंग्रहः	२०८६
९३-१०१ रक्तातिशारे चिकित्साक्रमः	२०६१-६३	१६-२२ ,, सामान्यनिदानम्	२०८६-८७
१०२-१०३ श्लेष्मातिशारे चिकित्साक्रमः	२०६३	२३-२४ ,, साध्यासाध्यलक्षणम्	२०८७-८८
१०३-१२० श्लेष्मातिशारज्ञा कतिपयोगाः	२०६३-६६	२५-२७ ,, वाह्याभ्यन्तराश्रयभेदेन द्वैविध्यम्	२०८८
१२१-१२२ अतिशारे वातादिविकित्साक्रमः	२०६६-६७	२८ असाध्यविसर्पलक्षणम्	२०८९
१२३ अध्यायोक्तविषयाः	२०६७	२९-३० मातृविसर्पस्य निदानलक्षणे	२०८९-९०
		३१-३२ पित्तविसर्पस्य ,,	२०९०-९१
		३३-३४ कफविसर्पस्य ,,	२०९२-९३
		३५-३६ भग्नविसर्पस्य ,,	२०९३-९५
		३७-३८ कर्दमविसर्पस्य निदानलक्षणे	२०९५-९६
		३९ ग्रन्थिविसर्पस्य ,,	२०९७-९८
		४० उपद्रवस्य लक्षणम्	२०९८
		४० ,, आशुप्रतिकारोपदेश	२०९८
		४१ साक्षिपातिकविसर्पलक्षणम्	२०९९
		४२ विसर्पाणां साध्यासाध्यविचारः	२०९९
		४३-५० विसर्पेषु चिकित्सासूत्रम्	२१००-०२
		५१-५३ विसर्पे वमनम्	२१००
		५४ विसर्पेष्वाः कषाययोगाः	२१००
		५५-५६ विसर्पे किरातलिकारिकपायः	२१०३
		५७ ,, प्रपुण्डरीकादिकाः	२१०३
		५८ ,, द्रक्षादिशीतकषायः	२१०३
		५९-६१ ,, एटोलादिकषायः	२१०४
		६२-६७ ,, निरेचनम्	२२०४-०५
		६८-७० ,, रक्तसावः	२१०५-०६
		७१ ,, प्रदेहयोगाः	२१०६
		७२ ,, उदुम्बरादिप्रदेहः	२१०६
		७३ ,, न्यग्रोधपादपादिलेपः	२१०७
		७४ ,, कालीयादिप्रलेपः	२१०७
		७५ ,, शाद्वलादिप्रदेहः	२१०७
		७६ ,, सारिव दिप्रलेपः	२१०७
		७७ ,, नलदादिप्रलेपः	२१०७-०८
		७८-९७ ,, प्रदेहयोगाः	२१०८-१२
		९८-१०७ प्रलेपविषये कर्तव्याकर्तव्योपदेश	२११२-१४
२० छर्दिचिकित्सितम्			
१-२ छर्दिचिकित्सितोपक्रम	२०६८		
३-४ छर्दिविषयेऽग्निवेशस्य प्रश्नः	२०६८		
५ छर्दे भेदाः	२०६८		
६ छर्दे पूर्वरूपम्	२०६९		
७-९ वातच्छर्दे निदानलक्षणे	२०६९-७०		
१०-११ पित्तच्छर्देः ,,	२०७०-७१		
१२-१३ कफच्छर्देः ,,	२०७१		
१४-१५ सन्निपातच्छर्देः ,,	२०७१-७२		
१६-१७ छर्देरुपद्रवा	२०७२-७३		
१८ द्विष्टार्थजायाश्छर्दे निदान- लक्षणे	२०७३		
१९ छर्देरसाध्यलक्षणम्	२०७३		
२०-२५ वातच्छर्द्याश्चिकित्सा	२०७३-७५		
२६-३३ पित्तच्छर्द्याश्चिकित्सा	२०७५-७८		
३४-३९ कफच्छर्द्याश्चिकित्सा	२०७८-७९		
४० सन्निपातच्छर्द्याश्चिकित्सा	२०८०		
४१-४४ मनोभिघातजच्छर्द्याश्चिकित्सा	२०८०-८१		
४५ छद्युपद्रवचिकित्सा	२०८१		
४६-४७ चिरप्रवृत्तच्छर्दिचिकित्सा	२०८१-८२		
४८ अध्यायोक्तविषया	२०८२		
२१ विसर्प चिकित्सितम्			
१-२ विसर्पचिकित्सितोपक्रमः	२०८३		
३-१० विसर्पविषये अग्निवेशस्य प्रश्ना	२०८३-८४		

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
१०८-११४ विसर्पे क्षणपानम्	२११४-१६	६३ अध्यायोक्तार्थपग्रह	२१४०
११५ ,, वर्ज्यानि	२११६		
११६-११७ ,, दोषमेहन चिकित्सा	२११६-१७		
११८-१२८ ग्रन्थविसर्पस्य चिकित्सा	२११७-२२	२३ विषचिकित्सितम्	
१२९-१४० गलगण्डचिकित्सा	२१२२	१-३ विषचिकित्सितोपक्रम	२१४०
१४१-१४३ विसर्पे रक्तमोक्षणप्रशया	२१२२-२३	४-५ विषस्य प्रागुत्पत्तिः निरुक्तिश्च	
१४४-१४६ अध्यायोक्तविषयाः	२१२३-२३	६-७ ,, योनिप्रभावादि	२१४९
		७-८ वर्षासु विषस्य तीक्ष्णत्वम्	
		शरदि मन्दवीर्यत्वम् च	२१४१-४२
२२ तृष्णारोगचिकित्सितम्		९-१० जङ्गमविषस्य भेदाः	२१४२
१-३ तृष्णाचिकित्सितोपक्रमः	२१२४	११-१३ स्थावरविषस्य	२१४२-४३
४-७ तृष्णाना निदानं संप्राप्तिश्च	२१२४-२५	१४ शरत्रिषलक्षणानि	२१४३
८ ,, पूर्ववर्णं सामान्य- लक्षणं च	२१२५	१५ जङ्गमविषलिङ्गानि	२१४३
९-१० तृष्णानामुपद्रवाः	२१२५-२६	१६ स्थावरविषलिङ्गानि	२१४३
११-१२ वाततृष्णायाः संप्राप्तिर्लक्षणम् च	२१२६	१७ जङ्गमस्थावरोभयविषप्रभावः	२१४३-४४
१३-१८ पित्ततृष्णायाः ,,	२१२६-२७	१८-२१ मनुष्यशरीरे विषस्य सप्तवेगानां पृथगलक्षणानि	२१४४
१५ आमजतृष्णायाः ,,	२१२७	२२-२३ पशुपक्षिभिरपि विषवेगस्य लक्षणानि	२१४५
१६ क्षयजतृष्णायाः ,,	२१२७	२४-२७ विषस्य दशगुणाः	२१४५-४६
१७ उपसर्गजतृष्णायाः ,,	२१२७-२८	२८-३० दोषस्थानप्रकृती प्राप्य विषं यत्-रोति	२१४६-४७
१८ कर्माध्यतृष्णायाः लक्षणम्	२१२८	३१ दूषीविषस्य लक्षणम्	२१४७
१९-२९ तृष्णायाः वातपित्तगर्भत्वम्	२१२८-२९	३२ विषं यथा मारयति	२१४७-४८
२२ तृष्णायाः शीतजलं दयम्	२१२९	३३-३४ विषमृतस्य लिङ्गानि	२१४८
२३ उष्णकान्तस्य आहाराशीतजलदान- निषेधः	२१२९	३५-३७ विषस्य चतुर्विंशत्युपक्रमाः	२१४८-४९
२४ सर्वतृष्णानामनितिक्षयजत्वम्	२१२९	३८ विषे वेगकावन्व-निष्पीडनो- त्कर्णनानि	२१४९
२५-३९ तृष्णायाः सामान्यचिकित्सा	२१३०-३३	३९ ,, चूषणम्	२१४९
४० तृष्णायाः वैशेषिका चिकित्सा	२१३३-३४	४०-४१ ,, रक्तसावर्णं प्रदेहसेकाः	२१४९-५०
४१-४६ पित्तजतृष्णयाः ,,	२१३४-३५	४२-४५ ,, दशच्छेदाचूषणारिष्टा दाहविस्त्रावगन्धमन- विरेकाः	२१५०-५१
४७-४९ कफजतृष्णायाः ,,	२१३५-३६	४६-५० सप्तविषवेगानां चिकित्सा	२१५१-५२
५० क्षयजतृष्णायाः ,,	२१३६	५१-५३ विषहरा अगदयोगा	२१५२-५३
५१-५६ मद्यजतृष्णायाः ,,	२१३६-३८	५४-६० मृतसंजीवनोद्गदः	२१५३-५५
५७-६१ जीतमुष्णं च जलं कुत्र देयं इत्र वा वर्ज्यम्	२१३८-३९	६१ विषे मन्त्रयोग	२१५५
६२ तृष्णायाः शीघ्रप्रतिकार्यत्वम्	२१३९		

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः	
६२-६४	दोषस्थानभेदेन विषचिकित्सा	२१५५-५६	१५२ कृष्णभट्टलक्षणम्	२१७८
६५-६७	विषसकमणार्थमुपधानम्	२१५६-५७	१५३ सच्चित्तद्वन्द्वलक्षणम्	२१७८-७९
६८	विषे नस्यम्	२१५७	१५४ सविषमण्डूकदण्डलक्षणम्	२१७९
६९	, अञ्जनम्	२१५७	१५५ सविषमत्स्य-जलौनोदण्डलक्षणम्	२१७९
७०-७६	, गन्धहस्तिनामागदः	२१५७-५९	१५६ गृहगोविन्द-शतपदीदण्डलक्षणम्	२१७९
७७-९४	, महागन्धहस्तिनामागदः	२१५९-६३	१५७ मशकदण्डलक्षणम्	२१७९
९५-९७	, अगदाः	२१६३-६४	१५८ मक्षिकादण्डलक्षणम्	२१८०
९७-१००	, धूमागदाः	२१६४-६५	१५९-१६० स्थान काल-स्वभाव प्रदेशैः	
१०१-१०४	, क्षारागदाः	२१६५-६६	सर्पदण्डानामसाध्यत्वम्	२१८०
१०५-१०७	विषप्रदातुर्लक्षणानि	२१६६	१६१-१६४ सर्पाणां कालादि भेदेन तीक्ष्ण-	
१०८-११५	सविषाजलक्षणम्	२१६७-६९	मन्दविषत्वम्	२१८१
११६-१२०	सविषदन्तपवन शिरोभ्यङ्गाञ्जन-		१६५-१६६ कौटाना वातोत्पन्नादितम्	२१८१
	स्नानोदकोत्सादन-वस्त्रालंकार-		१६७ वातिकविषलक्षणम्	२१८२
	वर्णक भू नादुष्काश्वगजवमेकेतु-		१६८ पैत्तिकविषलक्षणम्	२१८२
	शयनाधनमात्यलक्षणम्	२१६९-७०	१६९ स्लेष्मिकविषलक्षणम्	२१८२
१२०	सविषधूमलक्षणम्	२१७०	१७०-१७४ कौटविषचिकित्सा	२१८३-८४
१२१	सविषजललक्षणम्	२१७०	१७५ १७६ सविषकुङ्कुरादिदण्डलक्षणम्	२१८८
१२२-१२३	स्थानविशेषे विषे चिकित्सा	२१७९	१७७ १७८ सविषदण्डस्य निर्विषदण्डस्य च	
१२४-१२६	सर्पभेदा तेषां लक्षणानि च	२१७७-७८	लक्षणम्	२१८४-८५
१२७	दर्वाकरकृतदण्डलक्षणम्	२१७८	१७९ १८० विषे द्विदिदाह प्रसेकयो चिकित्सा	२१८५
१२८	मण्डलिकृतदण्डलक्षणम्	२१७८	१८१ १८२ , गिरीगते ,	११८५
१२९	राजिलकृतदण्डलक्षणम्	२१७८	१८३ , अक्षिगते ,	११८६
१३०-१३३	सर्पाणां पुत्रीनपुंसकभेदेन		१८४ , कण्ठगते ,	११८६
	लक्षणानि	२१७३	१८५ , व्यामागते ,	११८६
१३३	गर्भिण्या सूतया च दण्डस्य लक्षणम्	२१७६	१८६ , रक्तगते ,	११८६
१३४	गौधेरकलक्षणम्	२१७४	१८७ , रक्तगते ,	११८७
१३५	सर्पदंशानामाकृतिभेदेन गृह		१८८ , मासगते ,	२१८७
	दाहणत्वम्	२१७४	१८९ विषे कतिपयसिद्धयोगाः	२१८७
१३६	सर्पाणामवस्थाभेदेन तीक्ष्णविषत्वम्	२१७४	१९० १९१ , नास्यादियोग	२१८७-८८
१३७-१३९	सर्पविषं कस्यां दंष्ट्राया तिष्ठति	२१७४-७५	१९१ १९२ , चन्दनादियोग	२१८८
१४०	सर्पविषमूत्र-कीटाः	२१७५	१९३-१९५ , सिन्धुवारादियोग	२१८८
१४१-१४३	सविषकौटदण्डलक्षणम्	२१७६	१९६ , मज्जिषादियोग	२१८९
१४४-१४६	लूतादण्डलक्षणम्	२१७६-७७	१९७ , व्योषादियोग	२१८९
१४७-१४८	मूषिकविषलक्षणम्	२१७७	१९८ , गृहधूमादियोग	२१८९
१४९	कृकलासकदण्डलक्षणम्	२१७८	१९९ कौटविषे लेपाः	२१८९
१५०-१५१	वृश्चिकदण्डलक्षणम्	२१७८	२०० २०४ लूताविषे निद्वयोगाः	२१९०-९१

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
२०५ मूषकविषे अगद	२१९१	७९-८४ मद्यपाने सुखा सहायाः	२२२०-२१
२०६ २०७ वृश्चिकादिविषे अगदः	२१९१	८५-८७ के चरेण के च शीघ्र मायन्ति	२२२१-२२
२०८ ११ ददुर-मत्स्य-जलोक-उच्चिटिङ्ग-		८८-९१ वातिकमदात्ययस्य निदान-	
कणभविषे चिकित्सा	२१९१-९२	लक्षणे	२२२२-२३
२१२ २१४ विष्णुभरादिष्वगदः	२१९२-९३	९२-९४ पैतिकमदात्ययस्य	२२२३
२१५ गतादीविषे चिकित्सा	२१९३	९५ ९७ श्लेष्मिकमदात्ययस्य	२२२३-२४
२१६ गृहगोधाविषे ,,	२१९३	९८-१०० सर्वस्यापिमदात्ययस्य	
२१७-२१८ विषे पञ्चसिरीपोऽगदः	२१९४	त्रिदोषजत्वम्	२२२८
२१९-२२० नखदन्तविषलक्षण तच्चिकित्सा च	२१९४	१०१-१०६ मदात्ययस्य सामान्यलक्षणम्	२२२५-२६
२२१ २२३ शङ्काविषलक्षणम्	२१९४-९५	१०७ १०८ मदात्ययचिकित्सासूत्रम्	२२२६
२२४-२२७ विपातानां हिनान्यन्नपानानि	२१९५-९६	१०९ समपीतमद्यस्य मदात्यय-	
२२८ ,, अद्वितानि ,,	२१९६	प्रशमकत्वम्	२२२६
२२९ २३२ दद्यानां चतुष्पदानां विषलक्ष-		११० १२० मदात्यये मद्यप्रयोगः	२२२६-२७
णानि चिकित्सा च	२१९६-९७	१२१-१३५ वातिकमदात्ययस्य चिकित्सा	२२२९-३२
२३३-२४१ गरलक्षणं तच्चिकित्सा	२१९७ ९९	१३६-१५० पित्तमदात्ययस्य	२२३२ ३५
२४२-२४९ सर्वविषेष्वमृत वृत्तम्	२१९९-०१	१५१ पित्तमदात्यये पञ्चान्नलक्षयोः	२०३५
२५०-२५३ सर्पविषे सान्यचिकित्सा	२२०१-०२	, शीतला	
२५४ अध्यायोक्तार्थसंग्रहः	२२००	बाह्योपचारा	२२३५-३८

२४ मदात्ययचिकित्सितम्

१ २ मदात्ययचिकित्सिते पक्रम	२२०३
३ १० मद्यप्रशंसा	२२०३-०५
११-२० सुरापानविधिः	२२०५-०६
२१-२५ वातिकादीनां पानविधिः	२२०७-०८
२६-२७ विधिमेवितमद्यगुणा	२२०८
२८ अवधिपीतमद्यदोषाः	२२०८
२९-३८ मद्यस्य दशगुणास्तेषां धर्माणि च	२२०९-११
३९-४० सदलक्षणम्	२२११
४१-५१ मद्यस्य त्रयोभेदाः तेषां लक्षणानि च	२२११ १४
५२-५८ मद्यदोषाः	२२१४-१५
५९-६० मद्यस्य स्वभावेनान्नतुल्यत्वम्	२२१५
६१-७१ युक्तिपीतमद्यगुणा	२२१६-१८
७२-७३ मद्यस्य प्रकृतिदर्शकत्वम्	२२१८
७४ ७८ सात्त्विक राजस तामसानामापानानां	
लक्षणानि	२२१९-२०

२५ द्वित्रणीयचिकित्सितम्

१-२ द्वित्रणीयचिकित्सितोपक्रम	२२४८
३ ४ व्रणवि येष्वग्निवेशस्य प्रश्नाः	२२४८-४९
५ आत्रेयस्य चरम्	२२४९
६ व्रणभेद	२२५०
७ ९ आग तुवां नाना हेतु-	
चिकित्सा च	२२४९-५०

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
१० निजव्रणानां संप्राप्तिः	२२५०	९६ , हितं पट्टं	२२६९
११-१२ वातिकव्रणस्य लक्षणं चिकित्सा च	२२५०-५१	९७-९८ , अहितं हितं चाक्षपानम्	२२६९-७०
१३-१४ पैंकतिकव्रणस्य , ,	२२५१	९९ , उत्प्रादनविधि	२२७०
१५-१६ कफव्रणस्य , ,	२२५१-५२	१०० , अवसादनविधि	२२७०
१७-१९ अस्मिन्नध्याये वक्ष्यमाणविषयाः	२२५२	१०१-१०६ , अग्निर्कर्मविधि	२२७०-७२
२०-२१ व्रणानां विंश तर्भेदाः	२२५३-५३	१०७ , क्षाकर्म्मविधि	२२७२
२२-२३ , त्रिविधा परीक्षा	२२५३	१०८-१०९ व्रणे धूपनविधि	२२७२
२४-२५ द्वादश दुष्टव्रणाः	२२५३-५४	११०-११२ , प्रलेपविधि.	२२७२-७३
२६ अष्टौ व्रणस्थानानि	२२५४	११३ , अवचूर्णनम्	२२७६
२७ , व्रणगन्वा.	२२५४	११४ , त्वग्विशुद्धिकरोत्प.	२२७३
२८ चतुर्दश व्रणसंज्ञा.	२२५४-५५	११५-११७ , सत्रर्णीकरणविधिः	२२७३-७४
२९-३० षोडश व्रणोपद्रवाः	२२५४	११८ , लोमसंजननम्	२२७४
३१-३५ प्रकारान्तरेण चतुर्विंशतिव्रण- दापा.	२२५५-५६	११९ , व्रणोपद्रवचिकित्सा	२२७४
३६-३७ व्रणानां साध्यासाध्यलक्षणानि	२२५६	१२०-१२१ , अध्यायोक्तविषयाः	२२७५
३८-४३ , षट्त्रिंशदुपक्रमा.	२२५७-५८		
४४-४८ व्रणशोथप्रशमनी चिकित्सा	२२५८-५९	२६ त्रिमर्मीयचिकित्सितम्	
४९-५१ व्रणशोथपाचना उपनाहा	२२५९	१-२ त्रिमर्मीयचिकित्सितोपक्रमः	२२७५
५२ विदग्धस्य सपक्वस्य च शोथस्य लक्षणम्	२२५९	३-४ मर्मणा मरुता तत्र त्रयाणां प्रधानम्	२२७६
५३-५४ पक्वव्रणशोथभेदनो भेषजगण	२२६०	५-१० उदावर्तस्य निदानसंप्राप्ति- लक्षणानि	२२७६-७८
५५-६० व्रणे पञ्चविधं शस्त्रकर्म	२२६०-६१	११ उदावर्तस्य चिकित्सा	२२७८
६१-६२ , पीडनविधि	२२६१-६२	१२ उदावर्ते श्यामादिवर्ति	२२७८-७९
६३-६५ , निर्वापणविधि	२२६२	१३-१४ , अन्याः वर्तयः	२२७९
६५-७२ , सन्धानविधि	२२६३-६४	१५ , प्रथमनचूर्णम्	२२७९
७३-७९ , रवेद विधिः	२२६४-६५	१६-१७ , निरुहविधनम्	२२८०
८०-८२ , एषणविधि.	२२६६	१८ , क्षापानम्	२२८०-८२
८३-८५ , शोधनविधि.	२२६७	१९ , विरेचन अनुवाहन च	२२८२
८६ शुद्धव्रणलक्षणम्	२२६७	२० , द्वित्तरदिग्बन्दिचूर्णम्	२२८२
८७ व्रण रक्षणविधि	२२६७	२१ , वषादिचूर्णम्	२२८१-८२
८८ , चन्द दिव्योग.	२२६७	२२ , द्विदि चूर्णम्	२२८२
८९ , प्रपण्डरीकायं तैलम्	२२६८	२३ , शिराद्य घृतम्	२२८२
९०-९१ , कम्पिल्लाय तैलम्	२२६८	२४-२५ , लग्नयोग.	२२८२-२३
९२ , प्रपण्डरीकायं तैलं अपरम्	२२६८	२६-३२ , आनाहलक्षण	
९३-९४ , अन्येयोगा	२२६९		
९५ , पत्रदानम्	२२६९		

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
३२४४ मूत्रकृच्छ्रस्य निदानसंप्राप्ति- लक्षणानि	२२८५-८९	१०० त्रिविधजह्मोस्य चिकित्सा	२३०७
४५ वातजमूत्रकृच्छ्रस्य चिकित्सा	२२८९	१०१-१०३ शूलस्य ,	२३०७-०८
४६-४८ मूत्रकृच्छ्रे पुनर्नवादिमिश्ररुग्नेह	२२८९-९०	१०४-१०६ प्रतिश्यायस्य निदानसंप्राप्ति- लक्षणानि	२३०८-०९
४९ पित्तजमूत्रकृच्छ्रचिकित्सा	२२९०	१०७ १०९ दुष्टप्रतिश्यायजा रोगा	२३०९-१०
५० पित्तजमूत्रकृच्छ्रे शतावरीदिक्वाथ.	२२९०	११० दुष्टप्रतिश्यायस्य लक्षणम्	२३१०
५१ , कतिपय योगा.	२२९०-९०	१११ क्षवयोः नासाशोषस्य च लक्षणम्	२३१०
५२-५३ , एराकवीनादियोगौ	२२९२	११२ प्रतिनहस्य ,	२३१०
५४ कफजमूत्रकृच्छ्रचिकित्सा	२२९२-९२	११२ नासास्त्रावस्य ,	२३११
५५ कफजमूत्रकृच्छ्रे वशेषादिचूर्णम्	२२९२	११३-११४ पूतिनस्यस्य अपीनस्य च लक्षणम्	२३११
५७ , सप्तच्छदादियवागू क्वाथः वा	२२९२	११५ घ्राणपाकस्य ,	२३११
५८ साक्षिपातिरुमूत्रकृच्छ्रचिकित्सा	२२९३	११५ नासाश्चयथो. ,	२३११
५९ अश्मरीजमूत्रकृच्छ्रचिकित्सा	२२९३	११६ नासावुदस्य ,	२३११
६०-६१ अश्मरीजमूत्रकृच्छ्रे पाषाणभेदादिचूर्णं घृतं वा	२२९३-९४	११६ पूयस्तस्य ,	२३१२
६२ , श्व घ्रादियोग.	२२९४	११७ अरुपिकायाः ,	२३१२
६३ , पुनर्नवादियोग	२२९४	११८ शिरोरोगस्य वातजादिभेद लक्षणानि	२३१२-१३
६४-६५ , त्रुट्यादिचूर्णम्	२२९५	११९-१२३ मुखरोगस्य ,	२३१३-१४
६६-६८ , अन्ये योगा.	२२९५-९६	१२४-१२६ अरुचिरस्य ,	२३१४-१५
६९-७२ रेणुभिपातमूत्रकृच्छ्रचिकित्सा	२२९६-९६	१२७ १२८ कर्णरोगस्य ,	२३१६
७३-७४ रक्तजमूत्रकृच्छ्रचिकित्सा	२२९८	१२९-१३१ नेत्ररोगस्य ,	२३१६-१७
७४-७५ रक्तजमूत्रकृच्छ्रे श्वघ्रादियोग	२२९८	१३२ खालितस्य लक्षणम्	२३१७
७६ मूत्रकृच्छ्रेऽपश्यानि	२२९९	१३२ पलितस्य ,	२३१७
७७-८० हृद्रोगस्य निदानसंप्राप्तिरक्षणानि		१३३ ऊर्ध्वजन्तुरोगनिदानोपसंसार.	२३१८
८१ वातजहृद्रोगेचिकित्सा	२३००	१३४-१३५ वातजपीनसचिकित्सा	२३१८-१९
८२ वातजहृद्रोगे पुनर्नवाद्यं तैलम्	२३०१	१३६ वातजपीनसं सक्तुधूम	२३१९
८३ , हरीराकवादिघृतम्	२३०१	१३७-१४३ , आवस्त्रिकीचिकित्सा	२३१९-२०
८४ , पुष्करमूलदिकरुः	२३०१	१४४ पैत्तिकप्रतिश्यायचिकित्सा	२३२०-२१
८५-८६ , पुष्करमूलादिक्वाथ	२३०२	१४५ पैत्तिकप्रतिश्याये पाठाद्यन् तैलम्	२३२१
८७-८९ , त्र्युषणाद्य तैलम्	२३०२-०३	१४४-१४९ , आवस्त्रिकीचिकित्सा	२३२१-२२
९०-९२ पित्तजहृद्रोगस्य चिकित्सा	२३०३-०४	१५०-१५७ कफजप्रतिश्यायचिकित्सा	२३२२-२८
९३ पित्तजहृद्रोगे द्राक्षाद्यम् घृतम्	२३०४	१५८-१५९ वातिकशिरोरोग ,	२३२४
९४-९५ , कशेरुकाद्य ,	२३०४-०५	१६०-१६२ वातिकशिरोरोगे रास्नादि तैलम्	२३२४-२५
९६-९७ कफजहृद्रोगस्य चिकित्सा	२३०५-०६	१६३-१६५ शिरोरोगे मायूरघृतम्	२३२५
९८-९९ कफजहृद्रोगे उदुम्बरादिलेह	२३०६		

विषयः	पृष्ठाङ्कः
१६६-१७५ शिरोरोगे महामायूष्मत्	२२२६-२७
१७५-१७९ पैक्षिकशिरोरोगस्य चिकित्सा	२३२८-२९
१८०-१८२ कफजशिरोरोगस्य ,,	२३२९
१८३ सज्जिपातजशिरोरोगस्य ,,	२३२९-३०
१८३-१८६ कृमिजशिरोरोगस्य ,,	२३३०
१८७-१९३ मुखरोगस्य ,,	२३३०-३२
१९४-१९५ मुखरोगे कालकचूर्णम्	२३३२
१९६-१९७ ,, पीतकचूर्णम्	२३३२
१९८-२०० ,, मृद्वीकादिचूर्णम्	२३३३
२०१-२०२ ,, कटुकादिकाथः	२३३३-३४
२०३ तालुशोषचिकित्सा	२३३४
२०४-२०५ मुखपाक ,,	२३३४
२०६-२१४ मुखरोगे स्रग्दिग्गुणिका तैलम् च	२३३४-३६
२१५-२२० अरोचकानां चिकित्सा	२३३६-३७
२२१ कर्णरोगचिकित्सा	२३३८
२२२ कर्णरोगे त्रिन्नादि तैलम्	२३३८
२२३-२२५ ,, देवदात्रादि ,,	२३३८
२२६-२३० ,, क्षारतैलम्	२३३९
२३१-२३६ नेत्ररोगे विडालका	२३४०-४१
२३७-२३९ ,, आश्रयोत्तनानि	२३४१-४२
२४०-२४२ ,, अञ्जनानि	२३४२-४३
२४३-२४५ ,, अमृताह्लादिवर्ति.	२३४३
२४६ ,, राह्वा विर्तिः	२३४३-४४
२४७-२५० ,, चूर्णाञ्जनम्	२३४४
२५१-२५२ ,, सौवीराञ्जनादिवर्ति.	२३४४-४५
२५२-२५३ ,, सुखावती वर्ति.	२३४५
२५४-२५५ ,, दृष्टिप्रदा वर्ति.	२३४५-४६
२५६-२६२ नेत्ररोगे अन्यान्यञ्जनानि	२३४६-४७
२६२-२६७ खालित्यादि चिकित्सा	२३४७-४९
२६८-२७५ खालित्यपलितयो महानीलतैलम्	२३४९-२३५०
२७६-२८३ ,, अन्ये कतिपययोगाः	२३५०-५२
२८३-२९० स्वरभेद चिकित्सा	२३५२-५४
२९१ दोषाणां स्थानसामीप्याद्धरणमुचितम्	२३५४
२९२-२९३ विरुद्धगुणा अपिदोषाः परस्परं	

विषयः	पृष्ठाङ्कः
नोपपन्नं	२३५८
अध्यायोक्तार्थसंग्रहः	२३५५
— — —	
२७ ऊरुस्तम्भचिकित्सितम्	
१-२ ऊरुस्तम्भ चिकित्सितोपक्रमः	२३५५
३-१४ ऊरुस्तम्भस्य निदानं संप्राप्तिम्	२३५५-५८
१५ ,, पूर्वरूपाणि	२३५८
१६ ऊरुस्तम्भे ब्रह्मप्रयोगजा दोषा.	२३५९
१७-१८ ऊरुस्तम्भस्य लक्षणानि	२३५९
१९ ,, साध्यासाध्यलक्षणानि	२३५९
२०-२७ ,, चिकित्सापञ्चम्	२३६०-६१
२८-३२ ऊरुस्तम्भहराः कतिपययोगा	२३६०
३३-३४ ऊरुस्तम्भे शार्ङ्गेष्टाभ्योगः	२३६३
३५ ,, मूर्वादियोग.	२३६३
३६-३७ ,, स्वर्णक्षीर्यादियोग	२३६३
३८ ,, अन्योयोगी	२३६४
३९-४१ ,, आवस्थिकी चिकित्सा	२३६४
४१-४२ ,, तैलयोगा.	२३६४
४३-४४ ,, कुष्ठाय तैलम्	२३६५
४५-४६ ,, सैन्धवाद्य ,,	२३६५
४७ ,, अष्टरुद्धरं तैलम्	२३६६
४८ ,, वाद्यचिकित्सा	२३६६
४९ ,, वल्मीक मृत्तिकाद्युरसादनम्	२३६६
५०-५३ ,, अन्मयोगा	२३६६-६७
५४-५५ ,, वत्सकादिप्रलेपः	२३६७
५६-६० ,, श्योनाकादिपरिषेक.	
प्रलेपः वा	
६०-६१ ऊरुस्तम्भचिकित्सानूत्रम्	२३६९
६२ अध्यायोक्तार्थसंग्रह	२३६९
— — —	
२८ वातव्याधिचिकित्सितम्	
१-२ वातव्याधिचिकित्सितोपक्रमः	२३७०
३-४ वायोः स्वभावः	२३७०

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
५-११ , पचभेदाः तेषास्थानानि कर्म च	२३७०-७१	७५-७७ वातरोगेषु स्नेहविधिः	२३८८
१२-१४ विगृणवाताना कार्यम्	२३७२-७३	७८-८२ , स्वेदविधिः	२३८८-८९
१५-१८ वातरोगाणा सामान्यानिदान संप्राप्तिश्च	२३७३	८३-८५ , सशोधनम्	२३९०
१९ , पूर्वरूपम्	२३७४	८६-८८ , सामान्यचिकित्सा	२३९०-९१
२०-२३ कुपितस्य वायो रूपाणि	२३७४-७५	८९ क्लोष्ठस्थे वाते चिकित्सा	२३९१
२४ कोष्ठं प्रकुपितस्य वातस्य लक्षणम्	२३७५	९० गुदपक्षाशयस्थे , ,	२३९१
२५ सर्वाङ्गे , , ,	२३७५	९१ आमालाशयस्थे , ,	२३९२
२६ गुदे , , ,	२३७५	९२ सर्वाङ्गकुपिते , ,	२३९२
२७ आमालाशये , , ,	२३७६	९२ त्वगाधिते , ,	२३९२
२८-२९ पक्षाशये , , ,	२३७६	९२ रक्तस्थे , ,	२३९२
३० त्वचि , , ,	२३७६	९३ मासमेदस्थे , ,	२३९२
३१ असृजि , , ,	२३७६	९३ अस्थिमज्जगते , ,	२३९२
३२ मासमेदनो. , , ,	२३७७	९४-९५ शुक्रस्थे , ,	२३९२-९३
३३ मज्जास्थनो. , , ,	२३७७	९६ हृदि प्रकुपिते , ,	२३९३
३४ शुक्रस्थस्य , , ,	२३७७	९७ वायुना गात्रे वेध्यमाने चिकित्सा	२३९३
३५ स्नायुगतस्य , , ,	२३७८	९८ , सङ्कुचिते , ,	२३९३
३६ सिरागतस्य , , ,	२३७८	९८ बाह्वर्धगते वाते , ,	२३९४
३७ सन्निवगतस्य , , ,	२३७८	९९ नाभेरधो वाते प्रकुपिते , ,	२३९४
३८-४२ अर्दितस्य लक्षणम्	२३७८-७९	९९-१०० अर्दितस्य , ,	२३९४
४३-४५ अन्तरायामस्य , ,	२३७९-८०	१०० पक्ष घातस्य , ,	२३९५
४६-४८ बहिरायामस्य , ,	२३८०-८१	१०१ गृध्रस्या , ,	२३९६
४९ हनुप्रदस्य , ,	२३८१	१०१-१०२ खट्व्याः , ,	२३९६
५० आक्षेपकस्य , ,	२३८१	१०२-१०३ हनुप्रदस्य , ,	२३९६-९७
५१ दण्डकस्य , ,	२३८१-८२	१०४-१०६ वातरोगिणा यत्प्रशस्तम्	२३९६-९७
५२ अर्दितादीना समान लक्षणम्	२३८२	१०६ १०८ वातरोगे मास्रसा	२३९७
५३-५५ एकाङ्गयोगस्य , ,	२३८२-८३	१०९ ११७ , स्वेदा	२३९६-२३९८
५६ गृध्रस्या , ,	२३८३	११८-१४१ वातरोगहरा स्नेहयोगाः	२३९८-२४००
५७ खट्व्याः , ,	२३८३	१४२-१५६ वातरोगे बलातैलम्	२४०३-०४
५८-६१ पित्तादिसंसर्गज्ञानम्	२३८३-८४	१५७-१६४ , अमृत द्यम् तैलम्	२४०६-०७
६१-६२ कफपित्तरावृतस्य वायो लक्षणानि	२३८४	१६५-१६६ , राक्ष्मातैलम्	२४०८
६३-६८ रक्तादिधातुभिरावृतस्य वायो लक्षणानि	२३८५-८६	१६७-१६९ , मूलकाद्यम् तैलम्	२४०८-०९
७२-७४ वातरोगाणा साव्यासाव्य-विचार	२३८७	१७०-१७१ , वृषमूलादि , ,	२४१०
		१७२-१७६ , मूलक तैलम् , ,	२४११
		१७७-१८१ , अन्ये तैलयोगाः	२४११-१२
		१८१-१८३ , तैलप्रशंसा	२४१२
		१८४-१९९ दोषान्तरादिसृष्टे वाते चिकित्सा	२४१२

विषयः

पृष्ठाङ्कः

११९-२४७	पञ्चाना मासतानामन्योन्यावरणे	
२४८-२५०	अध्यायोक्तविषया.	२४९८-२९

२९ वातशोणितक्षिकित्सितम्

१-६	वातक्षिकित्सितोपक्रमः	२४२९
३-११	वातक्षयनिदानम् सप्राप्तिश्च	२४२९-३२
१२-१५	„ स्थानम्	२४३१-३२
१६-१८	„ पूर्वलक्षणम्	२४३२
१९-२३	„ मेदाः तेषां	
	लक्षणानि च	२४३३-३४
२४-२६	वातक्षिकस्य वातरक्तस्य लिङ्गानि	२४३४
२७-२८	पित्ताधिकस्य „ „	२४३४-३५
२९	कफाधिकस्य „ „	२४३५
३०-३४	वातरक्तस्य साध्यासाध्य- लक्षणम्	२४३५-३६
३५-४०	वातरक्ते रक्तमोक्षणविधि	२४३६-३८
४१-४२	„ सामान्यचिकित्सा	२४३८
४२-४८	„ विशेषचिकित्सा	२४३८-४०
४९	„ अङ्गितानि	२४४०
५०-५४	„ दितमद्यपानम्	२४४०-४२
५५-५७	„ घृतय गा-	२४४०-४२
५८-६०	„ पारूपकघृतम्	२४४२
६१-७०	„ जीवनीयघृतम्	२४४३-४४
७१	„ घृतयाग क्षीयोगश्च	२४४४
७२-७५	„ चतुःस्नेहः	२४४५
७६-७८	„ स्निग्धघृतं तैल वा	२४४५-४६
७९-८१	„ कृत्तिपयसागा.	२४४६-४७
८२-८७	„ संशोधनम्	२४४७-४८
८८-८९	„ व स्त.	२४४८
९०-९५	„ मधुयष्ट्यादि तैलम्	२४४९-५०
९६-१०२	„ सुकुमारक तैलम्	२४५०-५२
१०३-१०९	„ अमृतं च तैलम्	२४५२-५३
११०-११३	„ महापञ्चक „	२४५३
११४-११५	„ सुहृद्रूपम्	२४५३-५४
११५-११८	„ मधु-तैलम्	२४५४

विषयः

पृष्ठाङ्कः

११९-१२०	„ वलातैलम्	२४५५
१२१-१२३	„ पिण्डतैलम्	२४५५-५६
१२४-१२७	„ शूलादिविकित्सा	२४५६-५७
१२८-१३४	„ दाहचिकित्सा	२४५७-५९
१३५-१४४	वाताधिकवातरक्तचिकित्सा	२४५९-६२
१४५-१४८	कफाधिकवातरक्तचिकित्सा	२४६०-६२
१४९-१५६	वातकफाधिकवातरक्त- चिकित्सा	२४६०-६३
१५६-१६२	वातरक्ते आवस्यिको चिकित्सा	२४६३-६५
१६३-१६५	अध्यायोक्तार्थसंग्रह	२४६५-६६

३० योनिव्यापच्चिकित्सितम्

१-२	योनिव्यापच्चिकित्सितोपक्रमः	२४६६
३-६	योनिव्यापद्विषयेऽभिवेशस्य प्रश्नाः	२४६६-६७
७	योनिव्यापद्वेदा	२४६७
८	योनिव्यापदा सामान्यहेतु	२४६७-६८
९-११	वातजयोनिव्यापत्ते निदान लक्षणम् च	२४६८
११-१२	पित्तजयोनिव्यापत्ते „ „	२४६८
१३-१४	कफजयोनिव्यापत्ते „ „	२४६९
१४-१५	त्रिशोषजयोन्यव्यापत्ते लक्षणम् च	२४६९
१६	रक्तजयोनिव्यापत्ते लक्षणम्	२४६९
१७	अरजरक्तया योनिव्यापत्ते लक्षणम्	२४७०
१८	अचरणाया „	२४७०
१९	अतिचरणाया „	२४७०
२०	प्राक्चरणाया „	२४७०
२१-२२	उपहृताया „	२४७१
२३-२४	परिहृताया „	२४७१
२५-२६	उदावर्तिन्या „	२४७२
२७-२८	कर्णिन्या „	२४७२
२८	पुत्रघ्न्या „	२५७०-७३
२९-३०	अतन्मुख्या „	२४७३
३१	सूचीमुख्या „	२४७३
३२	शुष्काया „	२४७३-७४

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
३३ वाभिन्त्या	२४७४	१२८-१३२ शुक्रदोषादिविषये व्यात्रेऽं प्रत्यभि-	
३४ षण्ड्या	२४७४	वैशख्य प्रश्ना	२४९५-९६
३५-३६ महायोन्त्या	२४७४-७५	दुष्टस्यशुक्रस्यावी जत्वम्	२४९६
३७-३८ व्यापक्षयोनेरुपश्रवा	२४७५	शुक्रदुष्टेर्निदान संप्राप्तिश्च	२४९६-९७
३९-४० योनिव्यापत्सुदोषा ध्वन्यनिरूपणम्	२४७५	शुक्रदोषभेदाः	२४९७
४१-४६ योनिरोगाणाम् चिकित्सासूत्रम्	२४७६-७७	१४० वातदूषितशुक्रस्य लक्षणम्	२४९७-९८
४७-४८ वार्तिकयोनिरोगाणाम् चिकित्सा	२४७७	१४१ पित्तदूषितशुक्रस्य	२४९८
४९-५२ वार्तिके योनिरोगे वलाघृतम्	२४७७-७८	१४२ श्लेष्मदूषितशुक्रस्य	२४९८
५२-५३	काश्मर्यादि-	१४३ रुधिरान्वितशुक्रस्य	२४९८
	घृतम्	१४४-१४५ अगम दिनः शुक्रस्य	२४९८
५४-५६	पिप्पल्यादि-	१४५-१४६ शुद्धस्य शुक्रस्य	२४९९
	प्रयोग	१४६-१५३ शुक्रदोषाणां चिकित्सा	२४९९-२५००
५६-६०	प्रयोगाः	१५३-१५७ क्लैव्यस्य निदानम्	२५००
६१-६२	कतिपययोगा	लक्षणम् च	
६३ पैत्तिकयोनिरोगाणां चिकित्सा	२४८०	१५८-१६२ बीजापघातः क्लैव्यलक्षणम्	२५०१-०२
६४-६८ पैत्तिके योनिरोगे जतावरीघृतम्	२४८१	१६३-१७६ ध्वजजङ्घकृतक्लैव्यलक्षणम्	२५०२-०५
६९	जीवनीयघृतम्	१७६-१८० जरासभक्लैव्यलक्षणम्	२५०५-०६
७०-७२ श्लेष्मिकयोनिरोगाणाम् चिकित्सा	२४८२	१८१-१८७ धातुक्षयः क्लैव्यलक्षणम्	२५०६-०७
७२ योनिरोगे पिप्पल्यादिवर्ति.	२४८३	१८८-१९१ एकीयमतेन क्लैव्य निदानम्	२५०७-०८
७३-७७	उदुम्बरामृततैलम्	१९१-२०३ क्लैव्यचिकित्सा	२५०८-११
७७-७८	उदुम्बरदुग्धप्रयोगः	२०४-२१० प्रदरस्य निदानं संप्राप्तिश्च	२५११-१२
७९-८२ योनिरोगे वातस्यादि तैलम्	२४८४	२१०-२१३ वातप्रदरस्य निदानलक्षणे	२५१०
८२-८४	करीरादिप्रयोगाः	२१४-२१६ पित्तप्रदरस्य निदानलक्षणे	२५१२-१३
८४-८५	लोहभस्मप्रयोगः	२१६-२१९ कफप्रदरस्य	२५१३-१४
८६-९० असुन्दरचिकित्सा	२४८५-८६	२१९-२२४ सान्निपातः प्रदरस्य	२५१४-१५
९०-९६ असुन्दरे पुष्पाणाम् चूर्णम्	२४८६-८८	२२५-२२६ शुद्धार्तलक्षणम्	२५१५
९६-१०० असुन्दरे कतिपययोगा	२४८८	२२७-२२८ प्रदरचिकित्सा	२५१५
१००-११४ विविधयोनिरोगाणां चिकित्सा	२४८८-९१	२२९-२३६ क्षीरदोषाणां निदान संप्राप्तिश्च	२५१६-१७
११४-११६ योनिरोगेषु आदौ वातशमनं		२३७-२३८ वातजद्विभेदेन क्षीरदोषस्य	
	कार्यम्	लिङ्गानि	२५२७
११६-१२० पाण्डुरपदचिकित्सा	२४९२-९३	२३९-२५१ वातादिदुष्ट क्षीरं पित्तो	
१२०-१२२ योनिरोगेष्ववावरिधौ चिकित्सा	२४९३	वालस्य यानि लिङ्गानि भवन्ति	२५१८-२०
१२२ योनिरोगेषु पलाशादिकल्कः	२४९३-९४	क्षीरदोषे धात्र्यां श्लोघनम्	२५२०
१२३ स्तब्धयोन्त्याश्चिकित्सा	२४९४	वमनार्थं वचादियोगा.	२५२१
१२४-१२८ योनिर्दोर्गन्धचिकित्सा	२४९४-९५	विरचनार्थयोगाः	२५२१
		क्षीरदोषे हितमज्ज्ञानम्	२५२२

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः		
२६०-२६४	स्तन्यशुद्धिकरा कतिपययोगा	२५२२-२३	३२६-३२७	दोषोपधादीनि परीक्ष्यैव चिकित्सा	
२६४	स्तन्यशुद्धिकरो पञ्चकोलादिलेपः	२५२३		विषेया	२५३८
२६५-२६७	फेनसङ्घाते पाठादियोगः	२५२४	३२७-३३०	निवृत्तेऽपि व्याधौ दोषोपापनु-	
२६७-२६८	स्तन्यशुद्धिकरो किरातिकादि-			त्यर्थं मनपायिप्रयोगस्य	
	काथः	२५२४		सेवन विधेयम्	२५३९-४०
२६९-२७०	रुक्षक्षीरचिकित्सा	२५२४-२५	३३१	द्वेष्यमपि पथ्य कल्पनाविधिभिः	
२७१-२७२	स्तन्यवैद्येयं यष्टीमधुकादियोगः	२५२५		प्रियत्वं गमयेत्	२५४०
२७३	स्तन्यदौर्गन्ध्ये विषाणकादियोगः	२५२५	३३२-३३३	मनोऽर्थानुकुल्यस्य फलम्	२५४०
२७४-२७८	,, चिकित्सा	२५२५-२७	३३४-३४१	अध्यायोक्तविषयाः	२५४१-४२
२७९-२८२	स्तन्यगौरवे ,,	२५२७			
२८२-२८७	वालरोमाणा चिकित्सा	२५२८-२९			
२८८-२९०	चरकप्रतिमंस्कृतास्याग्निवेशतन्त्रस्य				
	दृढबलकृता नृपूणिः	२५२९			
२९१-२९२	उष्णानुकृता रोगाणा चिकि-				
	त्साति राः	२५३०	१-२	मदनकल्पोपक्रमः	२५४३
२९३	भेषजसम्यग्योगलक्षणम्	२५३०	३	कल्पस्थानस्य विषयः	२५४३-४४
२९४-२९५	शरीरापेक्षसम्यग्योगोदाहरणम्	२५३०-३१	४	शरीरमलविरेचनभेदाः	२५४४
२९६-२९७	चिकित्साया कालविचारः	२५३१	५	वमनम् विरेचनम् च द्रव्यम्	
२९८-३०१	भेषजग्रहणकालाः	२५३१-३२	६	कथम् वामयति विरेचयति च	२५४४-४५
३०२	ज्वरे पेया-कषाय-क्षीर-सर्पि-			अपरिसङ्ख्येयसंयोगानामपि	
	विरेचनाना कालाः	२५३३	७	विरेचनद्रव्याणा षट्शते-	
३०३	भेषजग्रहणयोग्यः कालः	२५३४		ष्वन्तर्भावस्य कृत्वोपदेशः	२५४५-४६
३०४-३०८	ऋतुवादयपेक्षः कालविचारः	२५३३-३४		विरेचनद्रव्याणि वयम्	
३०९-३१०	कस्मिन् काले कस्य दोषस्य			क्रियासमर्थतमानि भवन्ति	२५४६
	प्रकोपः	२५३४	८	देशभेदा	२५४७-४८
३११	कस्मिन् वयसि कस्य दोषस्य		९	कथम् भूते देशे जातानि	
	प्रकोपः	२५३५		द्रव्याण्युपादयानि	२५४९
३१२	आहारपाकापेक्षो दोषप्रकोपः	२५३५	१०	औषधद्रव्याहरणविधि	२५४९-५०
३१३-३१४	चिकित्साया मात्राविचारः	२५३५	११	औषधद्रव्याणि कथम् रूपाण्यानि	२५५१
३१५-३१९	चिकित्साया देशासाम्यविचारः	२५३६-३७	१२	वमनविरेचनद्रव्याणा भावनार्थ-	
३२०	देशादिपरीक्षाव्यतिरेकेण केवलं			मालोडनार्थं च द्रव्याणि	२५५१-५२
	यौगैरेव चिकित्सा कुर्वतोदोष	२५३७	१३	वमनद्रव्याणा मदनफलस्य	
३२१-३२६	दोषाणा रुदाचिद्विरुद्धमि-			श्रेष्ठत्वम्	२५५२
	मताऽपि क्रिया कार्या		१३	मदनफलाना ग्रहणस्थापनविधि.	२५५२-५३
	भवति	२५३७-३८	१४	वमनौषधपानविधिः	२५५३-५५
			१४	वमनायोगे कर्तव्यम्	२५५५-५६

विषयः	पृष्ठाङ्कः
१५ सर्वेषु वसनयोगेष्वनुक्तमपि मधुसैवम देयम्	२५५६
१५ छर्दनयोगयुक्तस्य मधुनः उष्णाविरोधित्वम्	२५५६
१६ मदनफलानामष्टौ मात्रायोगाः	२५५६-५७
१७ १८ मदनफलाना पञ्च पयोमुखा-योगाः	२५५७-५८
१९ मदनफलानामेको प्रेययोगः	२५५८
२० मदनफलानामेकः फाणितयोगः	२५५९
२१ मदनफलाना षट् वर्तियोगाः	२५५९
२२ ,, विरातिर्लेहयोगा	२५५९-६०
२३ ,, विशतिरुत्कारिका-योगा मोदकयोगाश्च	२५६०
२४-२५ ,, षोडश शङ्कुली-अपूपयोगाः	२५६१
२६ ,, दश षाडवाधियोगाः	२५६२
२७ मदनफलपर्यायाः	२५६२
२८-३० अध्यायोक्तार्थसंग्रहः	२५६२-६३

२ जीमूतक कल्पः

१-२ जीमूतककल्पोपक्रमः	२५६३
३ जीमूतरूपपर्याया	२५६३
४ जीमूतकगुणा	२५६४
५-७ जीमूतकाना षट क्षीरयोगाः	२५६४
८ ,, एकाः सुगमण्डयोगः	२५६५
९-१० ,, एकोनविंशतिः कषाययोगा	२५६५
११ जीमूतकाना अष्टौ मात्रायोगाः	२५६६
१२ ,, चत्वारः स्वरसयोगाः	२५६६
१३ ,, एको घृतयोगः	२५६६
१४-१५ अध्यायोक्तार्थसंग्रहः	२५६६-६७

३ इक्षु कल्पः

१-२ इक्षुककल्पोपक्रमः	२५६७
३ इक्षुकोः पर्यायः	२५६७-६८

विषयः	पृष्ठाङ्कः
४ गुणाः	२५६८
५-९ पयोमुखाः अष्टौ एकश्च सुरामण्डयोगः	२५६८-६९
१० ,, मस्तौ एको योगः	२५६९
११ ,, तत्रे ,, ,,	२५६९
११-१२ ,, एको प्रेययोगः	२५६९
१२-१३ ,, एकः पल्लयोगः	२५७०
१३ ,, एकस्तैलयोगः	२५७०
१३ ,, एको घृतयोगः	२५७०
१३ ,, बीजाना षड् वर्धमानयोगा	२५७०
१४ इक्षुकोः कषायेषु नवयोगाः	२५७०
१५ ,, अष्टौवर्तियोगाः	२५७०
१५ १८ ,, पञ्चलेहयोगाः	२५७१
१९ ,, एको मन्थयोगः	२५७१-७२
२० ,, ,, मासरसयोगः	२५७२
२१-२३ अध्यायोक्तार्थसंग्रहः	२५७२-७३

४ धामार्गवकल्पः

१-३ धामार्गवकल्पोपक्रमः	२५७३
३ धामार्गवपर्याया	२५७३
४-५ धामार्गवगुणाः	२५७३-७४
६ धामार्गवस्य पल्लवाना नवयोगाः	२५७४
७ ,, चत्वारः क्षीरयोगाः	२५७४
७ ,, एकः सुगयोगः	२५७४
७ ९ ,, नव कषाययोगाः	२५७४-७५
९ ,, एकोनयोगः	२५७५
१० ,, एको प्रेययोगः	२५७५
११-१२ ,, द्वादश शङ्कुदमयोगाः	२५७५-७६
१३-१५ ,, दश लेहयोगाः	२५७६
१५ ,, एकः कल्कयोगः	२५७६
१६-१७ ,, अन्ये एकादश कषाययोगा	२५७६-७७
१८ ,, एको घृतयोगः	२५७७
१९-२० अध्यायोक्तार्थसंग्रहः	२५७७-७८

विषयः

पृष्ठाङ्कः

विषयः

पृष्ठाङ्कः

५. वत्सककल्पः

१-२	वत्सककल्पोपक्रमः	२५७८
३-४	वत्सकस्य पर्यायाः	२५७८
५	,, भेदाः	२५७९
६	,, गुणाः	२५७९
७-९	,, नन कषाययोगाः	२५७९
९-१०	,, पञ्च चूर्णयोगाः	२५८०
११	,, त्रय सलिलयोगाः	२५८०
११	,, एकः कृन्तनयोगः	२५८०
१२	अध्यायोक्तार्थसंग्रहः	२५८०-८१

६. कृतवेधनकल्पः

१-२	कृतवेधनकल्पोपक्रम	२५८१
३-४	कृतवेधनस्य पर्याया गुणाश्च	२५८१
५	,, चत्वार क्षीरयोगा	२५८१
५	,, एक सुगणयोगः	२५८१
५-७	,, द्वाविंशत् कषाययोगा	२५८२
८	,, दश पिच्छायोगाः	२५८२
८	,, षड्विंशयोगाः एको	
	घृतयोगश्च	२५८३
९-१०	,, अष्टौलेहयोगा	२५८३
११-१२	,, सप्त मांससयोगाः	२५८३-८४
१२	,, एकः क्षुरसयोग	२५८४
१३-१४	,, अध्यायोक्त विषयाः	२५८४

७. श्यामात्रिवृत्कल्पः

१-२	श्यामात्रिवृत्कल्पोपक्रम	२५८५
३	विरेचने त्रिवृन्मूत्रं श्रेष्ठं वम्	२५८२
४	त्रिवृतायाः पर्यायाः	२५८५
५-६	,, गुणा	२५८५-८६
७	,, भेदा	२५८६
८-९	येषामरुणा येषां च श्यामाहिता	२५८६
१०-११	श्यामात्रिवृताया उद्धरणविधिः	२५८७

१२-१३	,, आम्लदिभिर्नवकल्कयोगा	२५८७
१४	,, सैन्धवादिभिर्द्वादश	
	चूर्णयोगा	२५८८
१५-१७	,, गोमूत्रेण सङ्गृह्यता दश	
	योगाः	२५८८
१७	,, मधुकनैरो योगः	२५८८
१८-१९	,, जीवकादिभिश्चतुर्दश	
	योगः	२५८८-८९
२०	,, क्षीरदिभिः सप्तयोगाः	२५८९
२१-२२	,, अष्टौ लेहयोगाः	२५८९-९०
२३	,, पानकादिषु पञ्चयोगा	२५९०
२४-२५	,, प्रथमस्त्वर्णयोग	२५९०
२६-५५	श्यामात्रिवृत्तयोः तत्र मादकयोगा	२५९०-९६
५६-६०	,, पदसुप्ततुषु षड्योगाः	२५९७-९८
६१-६४	,, द्वौ चूर्णयोगौ	२५९८
६५-६६	,, द्वितीयास्तर्पणयोग	२५९९
६६-६७	,, घृतयोगौ	२५९९
६८	,, क्षीरयोगौ	२५९९
६९-७१	,, घृतसद्ययोगौ	२६००
७२-७३	,, काज्जिमयोगौ	२६००-०१
७४	,, षाडवादिभिर्दशयोगा	२६०१
७५-७६	विरेचनयोगानां वान्तिनिर्गसार्थः	
	मुषायाः	२६०१-०२
७७-८०	अध्यायोक्तविषयाः	२६०२-०३

८. चतुरङ्गुलकल्पः

१-२	चतुरङ्गुलकल्पोपक्रम	२६०३
३	आम्लवधस्य पर्याया	२६०३
४-५	,, गुणाः	२६०३-०४
६-७	,, उपयोगविधि	२६०४
८	,, प्रक्षारसेन एकोयोग	२६०४
९-१०	,, सुषामण्डेन, सीधुना,	
	दधिमण्डेन, आमलकरसेन,	
	सौवीरकण च एकेको योग	२६०५

विषयः	पृष्ठ'ङ्क.
११	त्रिविक्रवायेण, बिल्व- कषायेण च एकैकोयोग २६०५
१२	एको लेहयोग २६०५
१३-१४	द्वौ घृतयोगौ २६०५-०६
१५	एकोऽरिष्टयोग २६०६
१६	अनुक्तनिश्चनयोगोपदेश. २६०६
१७-१८	अध्यायोक्तविषयाः २६०६-०७

९ तिलवक्रकल्पः

१२	तिलवक्रकल्पोपक्रम २६०७
३	तिलवक्रस्य पर्यायाः २६०८
३-५	उपयोगविधि. २६०८
६	दध्यादिभिः पञ्च योगा २६०८
७-८	एक सौवीरकयोगः २६०९
८	सुरायोग २६०९
९-१०	अरिष्टयोगः २६०९
१०-११	कम्पिलकेन एको योग, २६०९
११-१३	त्रयो लेहयोगा. २६१०
१४-१६	चत्वारो घृतयोगाः २६१०-११
१७-१८	अध्यायोक्तविषया २६११

१० सुधाकल्पः

१२	सुधाकल्पोपक्रम २६१२
३४	सुधागुणाः, सुधाप्रयोगानर्हा- नराश्च २६१२
५-७	सुधाप्रयोगार्हा नरा २६१२-१३
७-८	सुधाभेदौ २६१३
८	सुधाया पर्याया २६१३
९	सुधाया उपयोगविधि २६१३
१०-१२	सौवीरकादिभिः सप्त योगा २६१३-१४
१३	अर्पिषा मासरसेन चैकैकोयोगः २६१४
१४	एक पानकयोग २६१४
१५-१७	त्रेययोग २६१५
१८	लेहयोग २६१५

विषयः	पृष्ठाङ्क.
१९	यूषादिभिस्त्रयोयोगा २६१६
१९	शुष्कमन्स्येन, मासेन च एकोयोग २६१६
२०	एक सुरायोग द्वौ- घृतयोगौ च २६१६
२१-२२	अध्यायोक्तार्थग्रह. २६१६-१७

११. सप्तलाशङ्खिनी कल्पः

१-२	सप्तलाशङ्खिनीकल्पोपक्रम २६१७
३	सप्तलाशङ्खिन्यो पर्याया २६१७
४	गुणा २६१८-१८
५	ग्राह्यमङ्गल २६१८
६-८	षोडश कल्कयोगा २६१८
९-११	षट् तैलयोगा. २६१८-१९
११-१५	अष्टौ घृतयोगा २६१९-२०
१६	त्रयो लेहयोगाः, कम्पिलकेनैको- योगः २६२०
१७	पञ्च सन्धानयोगा २६२०
१८-१९	अध्यायोक्तविषयाः २६२१

१२. दन्तीश्वन्ती कल्पः

१-२	दन्तीश्वन्तीकल्पोपक्रम २६२१
३	दन्तीश्वन्त्यो पर्यायाः २६२२
४-५	ग्राह्यमङ्गल, प्रयोग- विविध २६२२
६	गुणाः २६२२-२३
७-८	सप्त कल्कयोगा, मासरमैस्त्रयो योगाः २६२३
९-१०	त्रय स्नेहयोगा २६२३-२४
११-१५	षट् लेहयोगा २६२४-२५
१६	एकशूर्णयोग २६२५
१७	इक्षुणैको योग. २६२५-२६
१८	सुधादिभिस्त्रया रसयोगाः २६२५-२६

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
१९	॥ त्रयो यथागवादि-	६१	अन्यद्वैपजं कदा प्रयोज्यम् २६३६
	योगा २६२६	६२	वमने पाचप्रतीक्षा क्रियते २६३६
२०-२१	॥ एक उत्कारिका-		न कर्त्तव्या २६३६
	योग, एको मोदक-	६३-६४	कदा पुनः संशोधनोपपन्नं देयम् २६३६
	योगश्च २६२६	६५	यो दुर्बलो बहुदोषश्च दोषपाकेन २६३६
२१-२२	॥ एकोमद्योग, भक्ष्य-		स्वयमेव विरिच्यते तत्र २६३७
	योगश्च २६२६	६६	दोषोपशमनोपायः २६३७
२३-२६	॥ अपरशूर्गयोग २६-२७	६७-६९	केषा मृद्वौषधं प्रयोज्यम् २६३७-३८
२७-२९	॥ ॥ मोदकयोगः २६२७-२८	७०	यस्य विरेचनमूर्ध्वं याति २६३८
३०	॥ एक कषाययोगः २६२८		तस्य चिकित्सा २६३८
३१	॥ , कलकयोगः २६२८	७१-७२	दोषाप्रवृत्तौ कर्तव्यम् २६३८
३२-३४	॥ पञ्चसक्तयोगः २६२९	७३	दोषातिप्रवृत्तौ २६३९
३५	॥ एकैकः सौवीरक-तुषोदक-	७४-७५	विरेचनस्याधिकमत्वे हेतुः तच्चि- २६३९
	सुगन्धपिण्डयोगः २६२९		किंसा च २६३९
३६-४०	अध्यायोक्तार्थसंग्रह २६३०	७६	जीर्यत्यौषधे यदि तृणमोह- २६३९-४०
४१-४२	पञ्चदशद्रव्याण्याश्रित्य वमने २६३१	७७	मूर्च्छाः स्युस्तदा कर्तव्यम् २६४०
	विरेचने च यावन्तोयोगा २६३१		कफावृते भेषजे यदा कालादयः २६४०
४३	योगसंज्ञा कथं भवति २६३१		स्युस्तदा चिकित्सा २६४०
४४	गुणभूतानां सुगन्धीनां फलादि- २६३१	७८	सुस्निग्धमूर्ध्वोष्ठे च कर्तव्यम् २६४०
	प्रधानद्रव्यानुवर्तित्वम् २६३१	७९-८०	येषामविरिच्यैव भेषजम् जीर्यति २६४०-४१
४५	तेषां विरुद्धवीर्याणां प्रयोगे हेतु २६३२	८१-८२	येषां संशोधनम् विनैव कर्मवातातपा- २६४१
४६	विरुद्धवीर्याणां प्रयोगे हेतु २६३२		ग्निभिर्गोषाः क्षय्यन्ति यान्ति तेषां २६४१
४७-४८	द्रव्याणां बलाधानार्थं स्वर- २६३२	८३	केषा स्निग्ध केषा च रुक्षम् २६४१-४२
	संभावना कार्या २६३२		विरेचनम् प्रयोज्यम् २६४१-४२
४८	तुल्यातुल्यवीर्यसयोगादिकार्यम् २६३२-३३	८४-८५	विधिपूर्वकं संशोधनम् २६४२
४९-५०	अत्रोक्तबीजेनान्ययोगानामपि २६३३	८६	अत्रोक्तमात्राविचारः २६४२
	कल्पना तार्था २६३३	८७-९७	मानपरिभाषा २६४२-४४
५१-५३	तीक्ष्णस्य विरेचनस्य लक्षणम् २६३३	९८-९९	द्रव्याणां सद्यः ज्ञेयानां द्रव्याणां २६४४-४५
५३-५६	कथं भेषजं तीक्ष्णत्वं मन्द- २६३४		च द्विगुणम् मानम् प्राकृतम् २६४४-४५
	त्वं च याति २६३४	१००-१०४	रन्नेहपा उपरिभाषा २६४५-४६
५७-५८	तीक्ष्णादीनि भेषजानि २६३४-३५	१०५	मानस्य द्वैविध्यम् २६४६
५९	आपित्तदर्शनाद्वमनार्थं भेषजं २६३५	१०६-१०७	कल्पस्थानोक्ताध्यासग्रह २६४६-४७
६०	प्रयोज्यम् २६३५		
	दोषादिबलमेवेत्यं भेषजं प्रयोज्यम् २६३४		

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
१. कल्पनासिद्धिः		२. पञ्चकर्मयसिद्धिः	
१०	कल्पनासिद्धयुपक्रमः २६४८	१३	पञ्चकर्मयसिद्धयुपक्रम २६६९-७०
३६	पञ्चकर्मकल्पनाविषयेऽभिप्रेतस्य कतिपये प्रश्नाः २६४८-४८	४-७	सामान्यतः पञ्चकर्मानर्हा २६६९-७०
६-७	स्नेहकर्मणः कालावधिः २६४९-५०	८	अच्छर्दनीयाः २६७१-७२
७-८	स्नेहवेदोर्गुणा २६५०	९	तत्रापवादः २६७४
८९	वसने विरेचने च दोषोत्क्लेशविधिः २६५०	१०	वसनार्हा २६७४-७५
१०	वसनविरेचनयोः प्रतिलोमगमने हेतुः २६५०-५१	११	अविरेच्या २६७५-७६
१०-११	वसनविरेचनयोः कर्तव्य क्रमः २६५१	१२	तेषां विरेचनायां व्यापदो भवन्ति २६७६-७८
११-१३	संशयानन्तरं कर्तव्योक्तसमर्जन- क्रमः २६५२-५२	१३	विरेचनार्हाः २६७८-७९
१३-१४	हीनमध्यप्रवरयोर्वसनविरेचनयो- र्लक्षणानि २६५३	१४	अनास्थाप्याः २६७९-८०
१५-२०	वसनविरेचनयोः समहीनाति- योगलक्षणानि २६५२-५४	१५	तेषांमास्थापनायां व्यापदो भवन्ति २६८०-८२
२०-२६	निरुहानुवासनविधानम् २६५५-५७	१६	आस्थापनार्हा २६८२-८३
२७-४०	वस्तेर्गुणाः २६५७-६१	१७	अनुवासनार्हाः २६८३-८४
४०-४६	वस्तेः समहीनातियोगलक्षणानि २६६१-६३	१८	तेषामनुवासनायां व्यापदो भवन्ति २६८४
४६	उचितस्नेहप्रत्यागगनकालः २६६३-६४	१९	अनुवासनार्हाः २६८८-८९
४७-५०	वर्मव्रात-कालवस्ति-योग- वस्तीनां विधानम् २६६४-६५	२०	अशिरोविरेचनार्हाः २६८९
५०-५१	शिरोविरेचनस्य विधिः २६६५	२१	तेषां शिरोविरेचनायां व्यापदो भवन्ति २६८९-९०
५१-५२	समहीनातियोग- लक्षणानि २६६५-६६	२२	शिरोविरेचनार्हाः २६८८-८९
५३	तेषु चिकित्सा २६६६	२३	कस्मिन्तौकटा वसनम् विधेयम् २६८९
५४	वस्त्यादिषु परिहारकालः २६६६	२४	अध्यायोक्तविषया २६८९
५६-५७	परिहरणीयानि २६६७	२५-२८	उक्तेषु विधिनियेषेषु दैत्येन स्वयमप्युद्गो विधेयः २६८९-९१
५५-५६	प्रणीयमानो वस्तिर्हेतुभिर्न याति सुखं च वह्निर्नायाति ते हेतवः २६६७		
५६-५७	वस्तेः शीघ्रनिर्गमने हेतवः २६६७-६८		
५७-६०	येषु साध्येष्वपि रोगेषु कर्म न सिद्धमेति ते रोगाः २६६८		
६०	अध्यायोक्त्यर्थमग्रहः २६६८		
		३ वस्तिस्त्रीया सिद्धिः	
		१-२	वस्तिस्त्रीयसिद्धयुपक्रम २६९१
		३-५	वस्तिदिपयेऽभिप्रेतस्य कतिपयप्रश्नाः २६९१-९२
		६	किम्पेक्ष्य दत्तोवस्तिः सम्यक् सिद्धिमेति २६९२
		७	वरितनेत्रविधानोपयोगीभिः श्रव्याणि २६९२-९३

विषयः	पृष्ठाङ्क	विषयः	पृष्ठाङ्क.	
९.१०	अनुच्छास्य दत्ते निःशेष वा दत्ते	२५	तर्पणादिक्रम कुत्र येज्य	२७३८
	वस्तौ दोषः चिकित्सा च	२६	जीर्णौषधस्य लिङ्गानि	२७३८
१०-११	दुतप्रणीतादिवस्तिदोषा तेषां	२७	अजीर्णौषधस्य ,,	२७३९
	चिकित्सा च	२८	कथभूतमौषध व्यापद्यते	२७३९
१२	वस्तेरुर्ध्वगमने हेतु तच्चिकित्सा च	२९-३०	वमनविरेचनयोर्दश व्यापद	२७३९
१३-१४	पीड्यमाने वस्त्रावन्तरामुक्ते	३१-३४	वमनविरेचनयोर्भोगातियोगायोगानां	
	दोषा. तच्चिकित्सा च		लक्षणम्	२७३९.४०
१४-१५	नेत्रकम्पनाभिदत्ते गुदे दोषाः	३५-३६	पीतेऽप्यौषधेऽशुद्धस्य कर्तव्यम्	२७४१
	तच्चिकित्सा च	३७	दुर्वमने वमनं कूकोष्ठे विरेचनं	
१५-१६	अतिमात्रप्रणीतनेत्रदोषाः		च न देयम्	२७४१
	तच्चिकित्सा च	३८-४१	अयोगजन्या व्यापद	२७४१.४२
१७	मन्दं प्रणीते बाह्ये वा स्नेहे दोषाः	४२-४४	तत्र चिकित्सा	२७४२-४३
	तच्चिकित्सा च	४५-५७	अतियोगजन्या व्यापद तासां	
१८	अतिप्रपीडनदोषा. तच्चिकित्सा च		चिकित्सा च	२७४३.४६
१९	अभ्यायोक्तविषया	५८-६०	आत्मानव्यापदो वर्णनं	
			चिकित्सा च	२७४६-४७
		६१-६७	परिकर्तिकाव्यापदो वर्णनं	
			चिकित्सा च	२७४७.४८
१३	वमनविरेचनव्यापत्तिष्वयुपक्रमः	६८-७०	परिष्ठाव्यापदो वर्णनं	
४-६	साधारणेषु प्रावृद्धाद्वसन्तेषु		चिकित्सा च	२७४८
	सशोवनोपदेशः	७१-७५	हृद्गतव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च	२७४९-५०
७	वमनादीनामादौ अन्तरा स्नेहवेद	७६-७७	अङ्गप्रवृत्त्यापदो ,, ,	२७५०-५१
	प्रयोग अन्ते च स्नेहप्रयोगः	७८-८४	जीवादानव्यापदो वर्णनं	
८	कान् नातिस्निग्धान् विरेचयेत्	८५-८७	चिकित्सा च	२७५१-५३
९-१०	केशा स्नेहविरेचनं केषा च	८८-८९	विभ्रंशव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च	२७५३
	रूक्ष विरेचनं देयम्	९०-९१	स्तम्भव्यापदो ,, ,	२७५३.५८
१५-१६	सात्रावन म्गोधनौषधस्य गुणा		उपद्रवाख्यव्यापदो वर्णनं	
१७	कथभूतमना औषधं पिबेत्	९२-९३	चिकित्सा च	२७५४
१८-१९	क्षो वमन पाता किं भुञ्जीत	९४-९५	कुम्भाख्यव्यापदो वर्णनं	२७५४
१९-२०	सम्यक् शुद्धस्य लिङ्गानि		अभ्यायोक्तविषयमग्रह	२७५५-५६
२१	शुद्धलक्षणदर्शनेऽपि सावजोषौषधे			
	वमनोपदेश	२७३७		
२२-२३	यथोक्तवमनफलं सम्यक्वमितस्य	१-४	वस्तिव्यापत्तिष्वयुपक्रमः	२७५६
	पञ्चात्मकं	५-६	वस्त्रसम्यग्भोगजन्यद्वारा-	
२४	पेयादिक्रमाचरणे हेतुः		व्यापदा निर्देशः	२७५७

७ वस्तिव्यापत्तिष्वयुपक्रमः

वस्तिव्यापत्तिष्वयुपक्रमः	२७५६
वस्त्रसम्यग्भोगजन्यद्वारा-	
व्यापदा निर्देशः	२७५७

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
७-११ अथोगव्यापदो वर्णनं		११ वृषत्त्वकृच्छ्रिरुहः	२७७४-७५
चिकित्सा च	२७५७-५८	१२ मेदनो निरुहः	२७७५
१२-१४ अतियोगव्यापदो वर्णनं		१३-१४ मूत्रकृच्छ्रहृन्निरुहः	२७७५
चिकित्सा च	२७५८-५९	१५ तीक्ष्णो वस्तिर्मधुरप्रत्यास्यापनम्	२७७५-७६
१५-२० क्लमाख्यव्यापदो वर्णनं		१६ गुददाहादौ द्राक्षादियोगः	२७७६
चिकित्सा च	२७५९-६०	१७ वस्तिशुद्धस्य यवागृविधानम्	२७७६
२१-२६ आध्मानव्यापदो वर्णनं		१८ क्षीणविट्कस्य चिकित्सा	२७७६
चिकित्सा च	२७६०-६२	१९-२१ अतिसारस्य षट्त्रिंशद्भेदा	२७७७
२७-२९ हिक्काव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च	२७६२	२२ अतिसारोपद्रवाः	२७७७-७८
३०-३१ हृत्प्राप्तव्यापदो ,, ,,	२७६२-६३	२३-३३ अतिसारोपद्रवाणां नानानां योगाः	२७७८-८१
३२-३९ ऊर्ध्वताख्यव्यापदो वर्णनं		३४ अतिशारोक्तक्रमस्यान्यत्रा-	
चिकित्सा च	२७६३-६५	प्यतिदेश	२७८१
४०-४२ प्रवाहिताव्यापदो वर्णनं		३५ आमादिषट्कसर्गचिन्तिता	२७८१
चिकित्सा च	२७६५-६६	३६-३७ अतिसारहरं घृतम्	२७८२
४३-४६ शिरःगूलव्यापदो वर्णनं		३८-४२ अतिमारहरा यवाग्व	२७८२-८३
चिकित्सा च	२७६६-६७	४३-४५ अतिसारचिकित्सासूत्रम्	२७८३-८४
४९-५३ अञ्जशूलव्यापदो वर्णनम्	२७६८	४६ अध्यायोक्तविषयाः	२७८८-८९
५४-५७ परिकर्तिकाव्यापदो वर्णनं			
चिकित्सा च	२७६९		
५८-६२ परिस्रवव्यापदो वर्णनम्	२७७०		
६६ वस्तेर्मृदुत्वं तीक्ष्णत्वं च			
कथं विधेयम्	२७७१		
६४-६५ वस्तेः सर्वशरीरमलहरत्वे			
दृष्टान्तद्वयम्	२७७१		
६६ अध्यायोक्तार्थसंग्रहः	२७७१-७२		
८. प्रासृतयोगिकी सिद्धिः		९. त्रिमर्मीया सिद्धिः	
१३ प्रासृतयोगिकीसिद्धयुपक्रमः	२७७२	१-२ त्रिमर्मीयसिद्धयुपक्रमः	२७८५
४ वातघ्नो बलवर्णकृच्च निरुहः	२७७३	३ मर्मणा संख्या	२७८५
५ वातनुमिरुहः	२७७३	३ तत्र त्रयाणां प्राधान्यम्	२७८६
६ द्वितीयेनिरुहः	२७७३	४ प्रधानमर्मणा हृदयशिरोवस्तीना	
७ शुक्रकृच्छ्रिरुहः	२७७३-७४	वर्णनम्	२७८६-८७
८ पञ्चतक्तो निरुहः	२७७४	५ प्रधानमर्मणामुपघाते सामान्य-	
९-१० क्रिमिनाशनो ,,	२७७४	लक्षणानि	२७८७
		६ प्रधानमर्मणामुपघाते विशेष-	
		लक्षणानि	२७८७-८९
		७ सर्वाणि मर्माणि वाताद्विशेषतो	
		रक्ष्याणि	२७८९
		८ वातोपहतेषु मर्मसु चिकित्सा	२७९०-९२
		९-१० मर्मणां परिपालनानि	२७९२
		११-१४ अपतन्त्रकस्य संप्राप्तिलक्षणानि	२७९२-९३
		१४-१५ अपतानकस्य ,,	२७९३

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
१६ अपतन्त्र क्षपतानकयोः चिकित्सा-		८६-८७ शिर कम्पस्य निदानलक्षण-	
सूत्रम् २७९४		चिकित्सितानि २८११	
१७ , शिरोधरेचनम् २७९४		८८ नस्तः कर्मगुणा. २८११	
१८ ,, पानम् २७९४		८९-९२ नस्य र्धमेदा. २८११	
१९ ,, दिग्वाद्यो योगः २७९४		९४-९५ नस्य कर्म फेषु रोगेषु कार्यम् २८१३	
२० ,, तीक्ष्णशोधनवस्ति-		९६ विरेचनं नसं केद्वै. कल्पनीयम् २८१३	
निषेधः २७९४		९७ तर्पणं , , , २८१३	
२१-२२ तन्द्रानिदानं मप्राप्तिश्च २७९५		९८-१०७ अत्र पीडनस्य दानविधि. २८१३	
२३ तन्द्रालक्षणानि २७९५		१०७-१०८ प्रव्यापनस्य प्रयोगविधि. २८१५	
२४ तन्द्राया चिकित्सासूत्रम् २७९५		१०९-११५ नस्य कर्मणो व्यापद तच्चिकित्सा च १८१५-१७	
२५-२६ त्रयोदश मूत्रदोषाणा नामतो निर्देशः २७९६		११६ प्रतिमर्शगुणा. २८१८	
२७-२८ मूत्रौकसादस्य निदानलक्षण-		११७ प्रतिमर्शप्रयो द्विधिः २८१८	
चिकित्सितानि २७९६		११८-११९ अभ्यायोक्तविषया. २८१८	
२९-३१ मूत्रजठरस्य २७९६-९७			
३२ मूत्रकृच्छस्य निदानलक्षणे २७९७			
३२-३४ मूत्रोत्सङ्गस्य , २७९७			
३४ मूत्रसंक्षय , २७९८			
३५ मूत्रातीतस्य ,, २७९८			
३६ मूत्राष्टीलाया , २७९८			
३७ वातवस्ते. ,, २७९९			
३८ उष्णवातस्य , २७९९			
३९-४० वातकुण्डलिकाया ,, २७९९			
४१-४२ रक्तप्रन्थे. निदानलक्षणे २८००			
४२-४३ विट्पिघातस्य ,, २८००			
४४-४९ वस्तिकुण्डलस्य ,, २८००			
४९-५० मूत्राघातानां चिकित्सा २८०१			
५०-५१ उत्तरवस्तेर्विधि २८०२			
५२-७० स्त्रीणामुत्तरवस्तिदाने विशेषः २८०४			
७०-७३ शङ्खकस्य निदानलक्षण-			
चिकित्सितानि २८०५-०७			
७४-७८ अधविषेदकस्य निदानलक्षण-			
चिकित्सितानि २८०८			
७९-८३ सूर्गान्तकस्य निदानलक्षण-			
चिकित्सितानि			
८४-८६ अनन्तवातस्य निदानलक्षण-			
चिकित्सितानि २८१०			
		८६-८७ शिर कम्पस्य निदानलक्षण-	
		चिकित्सितानि २८११	
		८८ नस्तः कर्मगुणा. २८११	
		८९-९२ नस्य र्धमेदा. २८११	
		९४-९५ नस्य कर्म फेषु रोगेषु कार्यम् २८१३	
		९६ विरेचनं नसं केद्वै. कल्पनीयम् २८१३	
		९७ तर्पणं , , , २८१३	
		९८-१०७ अत्र पीडनस्य दानविधि. २८१३	
		१०७-१०८ प्रव्यापनस्य प्रयोगविधि. २८१५	
		१०९-११५ नस्य कर्मणो व्यापद तच्चिकित्सा च १८१५-१७	
		११६ प्रतिमर्शगुणा. २८१८	
		११७ प्रतिमर्शप्रयो द्विधिः २८१८	
		११८-११९ अभ्यायोक्तविषया. २८१८	
		१० वस्तिविधिः	
		वस्तिविद्वयुपक्रमः २८१९	
		बलाङ्गीन् प्रविभज्य दत्तो वस्तिः	
		स्वर्गोनात्रिवर्तयति २८२०	
		वस्तेर्गुणा. २८२०	
		विरेचनाद्यपेक्षया वस्तेः श्रेष्ठत्व-	
		प्रतिपादनम् २८२०	
		वस्तेर्भेदा. २८२१	
		कुत्र कदाचो वस्तिर्योज्यः २८२१	
		वृंहणीयवस्त्यनर्हा २८२१	
		शोधनीयवस्त्यनर्हा २८२२	
		कार्यविशेषापेक्षया वस्तीनां	
		संस्कारविशेष. २८२२	
		वातरोगे शस्ता त्रयो वस्तयः २८२२	
		पित्तरोगे , , , २८२३	
		कफरोगे , , , २८२३	
		पक्षाघातशोथनाश्रुत्वारः , २८२३	
		शुक्रमासदाश्रुत्वारो , २८२४	
		सात्रादिनाश्रुत्वारो , २८२४	
		परिष्वेद द्वौ वस्ती २८२५	
		दाहे द्वौ वस्ती २८२५	

१० वस्तुसिद्धिः

१ ३	वस्तिस्त्रिद्वयुपक्रमः	२८१५
४	बलादीन् प्रविभज्य दत्तो वस्तिः	
	स्वर्वात्मनिवर्तयति	२८२०
५	वस्तेर्गुणाः	२८२०
६-८	विवेचनायपेक्षया वस्तेः श्रेष्ठत्व-	
	प्रतिपादनम्	२८२०
८	वस्तेर्भेदाः	२८२१
९-१०	कुत्र क दृशो वस्तिर्योज्यः	२८२१
११	वृंहणीयवस्त्यनर्हा	२८२१
१२	गोधनीयवस्त्यनर्हा	२८२२
१३-१७	कार्यविशेषापेक्षया वस्तीनां	
	संस्कारविशेषः	२८२२
१८-२०	वातरोगे गस्ता त्रयो वस्तयः	२८२२
२१-२२	पित्तरोगे , , ,	२८२३
२३ २४	कफरोगे , , ,	२८२३
२५-२७	पक्षाग्रयशोभनाश्चत्वारः ,	२८२३
२८-२९	शुक्रमालदाश्चत्वारो ,	२८२४
३० ३१	सात्रादिनाश्चत्वारो ,	२८२४
३२	परिस्रवे द्वौ वस्ती	२८२७
३३	दाहे द्वौ वस्ती	२८२७

विषय.	पृष्ठाङ्कः	विषय.	पृष्ठाङ्कः		
३४-३५	परिधौ द्वौ वस्ती	२८२७	१४-(५)	अजीर्णाध्यशनजा व्यापद	२८४८
३६	प्रवाहणे ,, ,,	२८२८	१४-(६)	विषमाहिताग्नजा ,,	२८४९
३७-३८	अतियोगे ,, ,,	२८२८	१४-(७)	दिवास्वप्नजा ,,	२८४९
३८-४२	जीवादाने वस्तयः	२८२८-२९	१४-(८)	व्यायजा ,,	२८४९-५०
५०	रक्तपित्ते प्रमेहे च वस्तय	२८२९	१५	पूर्वोक्तव्यापदा चिकित्सा	२८५०-५२
४४-४५	गुल्मादिरोगेष्वतिदेशिकवस्तय	२८३०	१६-(१)	मुस्ताद्यो यापनवस्ति	२८५२-५४
४६-४८	अध्यायोक्तविषयाः	२८३०	१६-(२)	एरण्डमूलाद्यो ,,	२८५४-५५
			१६-(३)	सहचराद्यः ,,	२८५५
			१६-(४)	वृहाद्याद्यो ,,	२८५५-५६
			१६-(५-६)	बलाद्यो यापनवस्ती	२८५६-५७
			१६-(७)	हृत्पाद्यो यापनवस्ति	२८५७-५८
			१६-(८)	लघुपञ्चमूलाद्यो ,,	२८५८
			१६-(९)	तृतीयो वत्राद्यो ,,	२८५८-५९
			१६-(१०)	चतुर्थो वलाद्यो ,,	२८५९
			१६-(११)	शालिपर्ण्याद्यो ,,	२८५९
			१६	स्थिराद्यो ,,	२८६०
			१७	शिखिगोनर्दादिषु पूर्वोक्तकृत्पाति- देशः	२८६०
			१८-(१)	तित्तिर्याद्यो यापनवस्ति	२८६०-६१
			१८-(२)	द्विपञ्चमूलाद्यो ,,	२८६१
			१८-(३)	मयूराद्यो ,,	२८६१-६२
			१८-(४)	विठ्ठिकादिषु पूर्वोक्तकृत्पाति- देशः	२८६२
			१८-(५)	गोधाद्यो यापनवस्ति	२८६२-६३
			१८-(६)	कूर्माद्यो ,,	२८६३
			१८-(७)	कर्ण्डूरसाद्यो ,,	२८६३
			१८-(८)	गोत्रपाद्यः ,,	२८६४
			१८-(९)	दग्मूलाद्यो ,,	२८६४
			१८-(१०)	मृगादिषु पूर्वोक्तकृत्पातिदेशः	२८६४
			१८-(११)	मन्वाद्यो यापनवस्ति	२८६५
			१८-१२)	वृनाद्यो ,,	२८६५
			१८-(१३)	मधुतैलाद्यो ,,	२८६५-६६
			१८-(१४-१५)	मधुघृताद्यो यापनवस्ती	२८६६
			१८-(१६)	सुगन्धो यापनवस्ति	२८६६
			१८	द्विपञ्चमूलाद्यो ,,	२८६७
			१९	वृण्यतमाः स्नेहवस्तय	२८६७-७२

११. फलमात्रासिद्धिः					
१२	फलमात्रसिद्धयुपक्रमः	२८३१			
३-१०	आस्थापने कतमं फलं श्रेष्ठमित्यत्र- मुनीना मतानि	२८३१-३३			
११-१४	तत्रात्रेयकृतो निश्चयः	२८३४			
१५-१६	गुदगतो वस्तिः सर्वेशरीरस्थान दोषान् कथमपहरतीत्यभिवेप्रश्न	२८३५			
१७-१८	तत्रात्रेयकृतं समाधानम्	२८३५-३६			
१९-२६	पशूनां वस्तिकर्मविधि	२८३६-३९			
२७	सदातुरा नराः	२८३९			
२८-३६	तेषां सदातुरास्वे हेतुः चिकित्सा च	२८४०-४२			
३७	अध्यायोक्तविषयाः	२८४३			

१२. उत्तरवस्तिरित्यसिद्धिः					
१-२	उत्तरवस्तिरित्यसिद्धयुपक्रम	२८४४			
३-५	वमनादिभिः शुद्ध आतुरो यथा परि- पालनीय	२८४४			
६-८	तस्याभिसुक्ष्णार्थं पेयाधिक्रम	२८४४-४५			
९	प्रकृतिमापन्नस्य लक्षणानि	२८४५			
१०-१२	प्रकृतिप्राप्तस्य वज्यानि	२८४६			
१३	तेषां विस्तरतो व्याख्यानप्रतिज्ञा	२८४६			
१४-(१)	उच्चैर्भाष्यातिभाष्यजा व्यापदः	२८४७			
१४-(२)	रथक्षोभजा ,,	२८४७			
१४-(३)	अतिचङ्क्रमणजा ,,	२८४८			
१४-(४)	अत्याशनजा ,,	२८४८			

विषयः	पृष्ठान्कः	विषयः	पृष्ठान्कः
२०-२१ पूर्वोक्तवस्तीना गुणः	२८७२-७३	३४-३५ एतत्तन्त्रपटनफलम्	२८७६
२३ तत्र वज्र्याणि	२८७३	३६ प्रतिषेधार्थं कर्म	२८७६
२४-२८ अध्यायोक्तविषयाः	२८७३-७४	३७-४१ चरकहठबलाभ्यां कृत्रोऽग्नि-	
२९-३० यापनावस्त्यप्रवृत्तौ कर्तव्यम्	२८७४-७५	वेशतन्त्रप्रतिसंस्कार	२८७६-७७
३० यापनावस्तेरतिसेवने दोषाः	२८७५	४१-४५ षट्त्रिंशत्तन्त्रयुक्तिनिरूपणम्	२८७७-७८
३१-३२ तत्र चिकित्सा	२८७५	४५-५० तन्त्रयुक्तिज्ञानफलम्	२८७८-७९
३३ सिद्धिस्थाननिवृत्तिः	२८७५-७६	५१-५५ एतच्छास्त्रज्ञानफलम्	२८८०-८१

श्रीः
चरकसंहिता
चिकित्सास्थानम्

श्री
चरकसंहिता
चिकित्सास्थानम्

श्री
चरकसंहिता
चिकित्सास्थानम्

The
Carakasamhita
CHIKITSASTHANA
(The Section on
Therapeutics)

षोडशोऽध्यायः ।

सोऽगमो अध्यायः अध्यायः सोलहवो
Chapter XVI

पाण्डुरोगचिकित्सितोपक्रमः —

अथातः पाण्डुरोगचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह साह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अत एवे अलीथी अव आगे, पाण्डुरोगचिकित्सितम् 'पाण्डुरोगचिकित्सित' नामना अध्यायतु 'पाण्डुरोगचिकित्सित' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करेशु व्याख्यान करेगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रमाणे न इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्व उहेतु छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter on 'The Therapeutics of Anemia'

2 Thus declared the worshipful Atreya.

पाण्डुरोगस्य भेदाः —

पाण्डुरोगाः स्मृताः पञ्च वातपित्तकफैस्त्रयः ।
चतुर्थः सन्निपातेन पञ्चमो भक्षणाम्बुदः ॥ ३ ॥

वात-पित्त-कफैः वात, पित्त तथा कफैः वात, पित्त तथा कफमे, त्रय त्रय तीन, सन्निपातेन सन्निपातथी सन्निपातसे, चतुर्थ चोथो चांथा, स्मृताः भक्षणाम्बुदः भक्षणाद् अने भाटी भावाथी और मिट्टी खानेसे, पञ्चम पाच्यभो पाचवो, पाण्डुरोगा. येम पाण्डुरोग इस तरह पाण्डुरोग पञ्च पाच पाच, स्मृताः उह्या छे कहे है ॥ ३ ॥

3. Anemia is considered to be of five kinds viz, the three due to the provocation of vata, pitta and kapha individually, the fourth due to the provocation of all these three combined, and the fifth due to geophagism (earth-eating)

पाण्डुरोगस्य संप्राप्तिः —

दोषाः पित्तप्रधानास्तु यस्य कुप्यन्ति धातुषु ।
शैथिल्यं तस्य धातूनां गौरवं चोपजायते ॥ ४ ॥

यस्य तु ने रेग्लीना जिस रोगीके, पित्तप्रधानाः पित्तप्रधान पित्तप्रधान, दोषा दोषो दोष, धातुषु धातुषोभा धातुषोभे, कुप्यन्ति प्रकुपित थाय छे प्रकुपित होते है, तस्य तेना उसकी, धातूनाम् धातुषोभे धातुषोभे, शैथिल्यम् शिथिलता शिथिलता, गौरवम् च

અને ગૌરવ ઓર મારીપન, ઉપજાયતે થાય છે પેદા હો જાતે હૈ ॥ ૪ ॥

4 The man in whose body-elements the morbid humors get provoked, with pitta predominating, in that man those body-elements grow flabby and heavy

તતો વર્ણવલક્ષ્ણેઽયે ચાન્યેડપ્યોજસો ગુણાઃ ।
વ્રજન્તિ ક્ષયમત્યર્થં દોષદૂષ્યપ્રદૂષણાત્ ॥ ૫ ॥

તતઃ ત્યારપછી તદનન્તર, વર્ણ-વલ-ક્ષેઽયે વર્ણ, બલ, સ્નેહ, એ ત્રય અને જે ઓર જો, બોજસ ઓજસની બોજકે, અન્યે અપિ બીજા પણ અન્ય મી, ગુણાઃ ગુણો છે તે ગુણ હૈ વે, દોષ-દૂષ્ય-દોષો તથા દૂષ્ય દોષ તથા દૂષ્યકે, પ્રદૂષણાત્ અત્યંત દૂષિત થવાથી અત્યંત દૂષિત હોનેસે, અત્યર્થમ્ અત્યંત અત્યંત, ક્ષયસ્ ક્ષય ક્ષીણ, વ્રજન્તિ પામે છે હો જાતે હૈ ॥ ૫ ॥

5. Thereafter the complexion, vitality, unctuousness and other qualities of Ojas become excessively diminished as a result of the morbidity of humors as well as of the body-elements.

સોડરપરકોડરપમેદસ્કો નિઃસારઃ શિથિલેન્દ્રિયઃ ।
વૈવર્ણ્ય મજતે, તસ્ય હેતું શૃણુ સલક્ષણમ્ ॥ ૬ ॥

અરપરકઃ આથી અરપ દોહીવાળો અતઃ અરપરકવાળા, અરપમેદસ્કઃ અરપ મેદવાળો અરપ મેદવાળા, નિઃસારઃ સારરહિત સારરહિત, શિથિલ-ન્દ્રિયઃ અને શિથિલ ન્દ્રિયવાળો ઓર શિથિલ ન્દ્રિયવાળા, સઃ તે રોગી વહ રોગી, વૈવર્ણ્યમ્ વિવર્ણતાને વિવર્ણતાકે, મજતિ ધારણ કરે છે પાલા હૈ, તસ્ય તે પાંડુરોગનાં સસ પાંડુરોગકે, સલક્ષણમ્ લક્ષણસહિત લક્ષણસહિત, હેતુમ્ કરણ હેતુકો, શૃણુ સાંભળો સુનો ॥ ૬ ॥

6 In consequence, the person becomes poor in blood, poor in fat and

devitalized and suffers from asthenia of the sense-organs and discoloration of the skin Now listen to a description of the etiology and signs and symptoms of anemia.

પાણ્ડુરોગસ્ય નિદાનમ્—

ક્ષારામ્લલવણાત્યુષ્ણવિરુદ્ધાસાત્મ્યભોજનાત્ ।
નિષ્પાવમાશપિષ્યાકૃતિલતૈલનિષેવણાત્ ॥ ૭ ॥
વિદગ્ધેડન્ને દિશાસ્વપ્નાદ્યાયામાન્મૈથુનાત્થા ।
પ્રતિકર્મર્તુવૈષમ્યાદ્વેગાનાં ચ વિચારણાત્ ॥ ૮ ॥
કામચિન્તાભયક્રોધશોકોપહતચેતસઃ ।
સમુદીર્ણ યદા પિત્તં હૃદયે સમવસ્થિતમ્ ॥ ૯ ॥
વાયુના વલિના ક્ષિતં સંપ્રાપ્ય ધમનીર્દશ ।
પ્રપન્નં કેવલં દેહં ત્વદ્ઘ્નાંસાન્તરમાશ્રિતમ્ ॥ ૧૦ ॥
પ્રદૂષ્ય કફવાતાસૃક્ત્વદ્ઘ્નાંલાનિ કરોતિ તત્ ।
પાણ્ડુહારિદ્રહરિશાન્ વર્ણાન્ વદુવિધાંસ્ત્વચ્ચ ॥ ૧૧ ॥
સ પાણ્ડુરોગ इत्युक्तः

ક્ષાર- ક્ષાર ક્ષાર, અમ્લ- અમ્લ અમ્લ, લવણ- લવણ, અત્યુષ્ણ- અતિ ઉષ્ણ અત્યંત ઉષ્ણ, વિરુદ્ધ- વિરુદ્ધ વિરુદ્ધવીર્ય, અશાત્મ્ય- અને અસાત્મ્ય ઓર અસાત્મ્ય, ભોજનાત્ ભોજનથી ભોજનસે, નિષ્પાવ- તથા વાલ તથા સેમ, માષ- અડદ ઉદદ, પિષ્યાક- ખેણ તિલકી ચલી, તિલ-તૈલ- અને તલનુ તેલ ઓર તિલકે તૈલકે, નિષેવણાત્ સેવન કરવાને દીધે સેવન કરનેકે કારણ, વિદગ્ધે વિદગ્ધ પામેલ વિદગ્ધ હુણ, અન્ને અન્નથી અન્નસે, દિશાસ્વપ્નાત્ દિવસની નિદ્રાથી દિનમેં સોનેસે,

૯ યદા-યદા (ઘ ઙ ક)

,, ,, -તથા (ક)

૧૦. સંપ્રાપ્ય ધમનીર્દશ-સ્રોતોર્મિર્દશમિઃ સુતમ્ (ચ ઘ ક)

,, કેવલ દેહ-કેવલે દેહે (ય ક)

,, આશ્રિતમ્-સંસ્થિતમ્ (ય)

૧૧ પ્રદૂષ્ય-પ્રદુષ્ટા (ય)

,, વાતાસૃક્-વાતાસ (ઘ)

,, પાણ્ડુહારિદ્રહરિશાન્ વર્ણાન્-વર્ણાન્હરિતહારિદ્રપાણ્ડુન્ (ક)

,, ,, ,, -વર્ણાન્હરિતહારિદ્રાન્પાણ્ડુન્ (ઘ)

,, વર્ણાન્ વદુવિધાન્-વર્ણાન્ વિવિધાન્ (ઘ)

૬. સોડરપરકો-સરસ્કાડરપ (ઘ)

વ્યાયામાત્ વ્યાયામથી વ્યાયામસે, તથા મૈથુનાત્ મૈથુનથી મૈથુનસે, પ્રતિકર્મ- વમનાદિ કર્મ વમનાદિ કર્મ, ઋતુ-વૈષમ્યાત્ તથા ઋતુની વિષમતાથી તથા ઋતુકી વિષમતાસે, વેગાનામ્ ચ અને વેગોને ઔર વેગોંકે, વિધારણાત્ રોકવાથી રોકનેસે કામ- કામ કામ, ચિન્તા- ચિન્તા ચિન્તા, મય- મય મય, ક્રોધ- ક્રોધ ક્રોધ, શોક- અને શોકથી ઔર શોકસે, ઉપહત-ચેતસ હૃદયે હૃદયમાં ચિત્તવાળાના આહત મનવાલે પુરુષકે, હૃદયે હૃદયમાં હૃદયમે, સમવસ્થિતમ્ રહેલું સ્થિત, પિત્તમ્ પિત્ત પિત્ત, યદા બ્યારે જવ, સમુદીર્ઘમ્ વધે છે વદતા હૈ, બલિના વાયુના ત્યારે બળવાન વાયુવડે તવ પ્રવલ વાયુદ્વારા, ક્ષિત્તમ્ ફેંકાતું ફેંકા જાતા હુઆ, તદ્ તે વહ, દશ ધમનીઃ દશ ધમનીઓને દસ ધમનિયોંકો, સંપ્રાપ્ત્ત્વ માસ થઈને પાકર, કેવલમ્ સંપૂર્ણ સમસ્ત, દેહમ્ દેહમાં શરીરમે, પ્રપન્નમ્ માસ થઈ પહુંચકર, ત્વક્-સાંસ- તેમજ ત્વચા તથા માંસના એવ ત્વચા ઔર માંસકે, અન્તરમ્ મધ્યમાં વીચમે, આશ્રિતમ્ રહી આશ્રિત હો કર, કફ-વાત- કફ, વાત કફ, વાત, અસુક્-ત્વક્-સાંસાનિ રક્ત, ત્વચા અને માંસને રક્ત, ત્વચા ઔર માંસકો, પ્રદૂષ્ય દૂષિત કરીને દૂષિત કરકે, ત્વચિ ત્વચા વિષે ત્વચામે, બહુવિધાન્ અનેક પ્રકારના અનેક પ્રકારકે, પાણ્ડુ- પાંડુ પાંડુ, હરિત- પીળા પીલે, હરિતાન્ અને લીલા ઔર હરે, વર્ણાન્ વર્ણોંને વર્ણોંકો, કરોતિ ઉત્પન્ન કરે છે કરતા હૈ, સઃ તે વહ, પાણ્ડુરોગઃ ઇતિ પાણ્ડુરોગ પાણ્ડુરોગ, ઉક્ત કહેવાય છે કહા જાતા હૈ ॥ ૭-૧૧૩ ॥

7-11½. By indulgence in alkaline acid, salt, very hot, antagonistic and un wholesome diet, by habitual indulgence in legumes, black-gram, oil cake and til oil; by resorting to day-sleep, physical exercise and sexual congress while the food is still undigested, by irregular performance of the quinary purificatory procedures, by abnormality of the seasons, and by suppression of natural urges, the pitta which is in the normal condition in the heart

gets provoked as also in persons whose minds have been affected with passion, anxiety, fright, wrath or grief. This pitta, being expelled by the powerful vata and passing into the ten main arteries, spreads through them in the entire body and becomes lodged in the space between the skin and the flesh. Then, by vitiating the kapha, vata, blood, skin and flesh, it produces whitish, yellowish or greenish, or various other discolorations of the skin. This condition is called anemia

પાણ્ડુરોગસ્ય પૂર્વરૂપમ્—

તસ્ય લિંગં ભવિષ્યતઃ ।

હૃદયસ્પન્દનં રૌક્ષ્યં સ્વેદાભાવઃ શ્રમસ્તથા ॥૧૨॥

ભવિષ્યતઃ તસ્ય ભવિષ્યમાં થનાર તે રોગનેા આગે હોનેવાલે उस रोगके, हृदयस्पन्दनम् हृदयतुं धडधु हृदयकी धडकन, रौक्ष्यम् रक्षता रुक्षता, स्वेदाभावः पसीनेा न थवेा पसीना न आना, तथा तथा तथा, श्रम श्रम श्रम, लिङ्गम् पूर्वश्च છે પૂર્વરૂપ હૈ ॥૧૨॥

12. Its premonitory symptoms are— cardiac palpitation, dryness, anhydrosis and fatigue.

પાણ્ડુરોગસામાન્યલક્ષણમ્—

સંભૂતેઽસ્મિન્ ભવેત્ સર્વઃ કર્ણદ્વેડી હતાનલઃ ।

દુર્બલઃ સદનોઽન્નદિદ્ શ્રમભ્રમનિપીડિતઃ ॥૧૩॥

ગાત્રશૂલજ્વરશ્વાસગૌરવારુચિમાન્રરઃ ।

મૃદિતૈરિવ ગાત્રૈશ્ચ પીડિતોન્મયિતૈરિવ ॥૧૪॥

શૂનાક્ષિકૂટો હરિતઃ શીર્ણલોમા હતપ્રમઃ ।

૩ કર્ણદ્વેડી—કર્ણદ્વેડ (૪)

,, સદનોઽન્નદિદ્—સદનો નિદ્રા (૫)

,, ,, —સદનોનિદ્રઃ (ફ.)

,, સદનો—સદનો (૬)

कोपनः शिशिरद्वेषी निद्रालुः घृवनोऽल्पवाक् ॥१५॥
पिण्डकोद्वेष्टकट्यूरुपादरुक्सदनानि च ।
भवन्त्यारोहणायासैर्विशेषश्चास्य वक्ष्यते ॥१६॥

अस्मिन् आ पांडुरोग इसके, समूचे तथा पछी उत्पन्न होने पर, सर्व नर सर्व मनुष्य सब पुरुष, कर्णद्वेष्टी डानभा अवागवाणा कर्णद्वेष्टयुक्त, हतानलः भृष्टशिवाणा नष्ट अग्निवाले, दुर्बल. दुर्धन दुबले, सदनः शिथिल ढोले अन्नद्विष्ट अन्नद्वेषी अन्नमें द्वेष रखनेवाले, श्रम-अश्रम-श्रम अने श्रमश्री श्रम तथा श्रमसे, निपीडित पीडाता पीडित, गात्रशूल-अवयवोभा शूल अङ्गोमे शूल, ज्वर-ज्वर ज्वर, श्वास-श्वास श्वास, गौरव-शरीरतु भारेपण्य गुरुता, अरुचिमान् अने अरुचिवाणा और अरुचियुक्त, भवेत् थाय छे होते है, मृदितैः इव जले मर्दन करेले होय मानो मसले गये हों, पीडित-उन्मथितैः इव च अने जले दबावेले तथा हथभयावेले होय तेवा और मानो दनाये और हिलाये गये हों वैसे, गात्रैः गात्रेथी युक्त अवयवोंसे युक्त, भवेत् थाय छे होते हैं, शूनाक्षिकूटः सूजेले आभना पोषयावाणा अक्षिकूटमें शोफयुक्त, हरित वीला रंगना हरित वर्णवाले, शीर्णलोमा अरी गयेले श्वाडावाणा श्वेते हुए रोंएवाले, हतप्रभ. निस्तेज नष्ट प्रभाववाले, कोपनः क्रोधी क्रोधी, शिशिरद्वेषी ठंडी वस्तुओंना अलुगभावाणा शीतको न चाहनेवाले, निद्रालु अध-लुशी निद्रालु, घृवन बहु थूकता वारंवार थूकनेवाले, अल्पवाक् अने थोडुं ओलनारा थाय छे और थोडा बोलनेवाले होते हैं, आरोहण-आयासैः तेओने अथे अश्वथी अने श्रमथी उनको चढनेसे और परिश्रमसे. पिण्डका-उद्वेष्ट-पिंडीओभा गोटां पिंडलियोंमें छँठन, कटि-ऊरु-पादरुक् अने कमर, साथण तथा पगमा पीडा और कमर, ऊरु तथा पैरमें पीडा, सदनानि च तेभ्य आठ एवं थकान, भवन्ति थाय छे होते है, अस्य च हवे आ पांडुरोगना अब इस पाण्डुरोगके, विशेष लिन्न लिन्न हेतु तथा लक्षण भिन्न भिन्न हेतु तथा लक्षण, वक्ष्यते उहेवाशे कहे जायेंगे ॥ १३-१६ ॥

13-16. When the disease has fully manifested itself, there occur all the following symptoms—the patient becomes afflicted with tinnitus, loss of gastric fire, weakness, asthenia, repugnance for food, fatigue, giddiness, pain in the limbs, fever, dyspnea, heaviness and anorexia. He feels as though his limbs have been kneaded, squeezed and pounded, his eyelids are swollen, he is greenish in body-tinge, his hair falls off, he suffers loss of body-lustre, he becomes irritable, dislikes cold things, develops sleepiness, ptialism, taciturnity, complaints of cramps in the legs and pain and flabbiness in the waist, thighs and feet when climbing or exerting himself in other ways. We shall now give a detailed description of this disease.

वातजपाण्डुरोगस्य निदानलक्षणे—

आहारैरुपचारैश्च वातलैः कुपितोऽनिलः ।
जनयेत्कृष्णपाण्डुत्वं तथा लक्षारुणाङ्गताम् ॥१७॥
अङ्गमर्दं रुजं तोदं कम्पं पार्श्वशिरोरुजम् ।
वर्चःशोषास्यवैरस्यशोफानाहवलक्ष्यान् ॥१८॥

वातलैः वातकर वातकारक, आहार आहार आहार, उपचारै च तथा उपचारोथी और उपचारोंसे, कुपितः प्रकुपित थयेले। प्रकुपित, अनिलः वायु वायु, कृष्ण-काणाश कालावर्ण, पाण्डुत्वम् पांडुता पांडुता, लक्ष-अरुण-अङ्गताम् अंगोनी रक्षता तेभ्य अशुभता अङ्गोनी रक्षता एव अरुणता, अङ्गमर्दम् अंगोतुं अंगवु अङ्गमर्द, रुजम् पीडा रुजा, तोदम् असक्त तोद, कम्पम् कंप कपन, पार्श्व-शिरोरुजम् पार्श्व अने भस्तकभा पीडा पार्श्व और शिरमें पीडा, वर्चःशोष-भूण सूखावे मलकी

१५. शिशिरद्वेषी—शिशिरद्वेषी (ब.)

,, अल्पवाक्—अल्पवाक् (घ.)

१६. भवन्त्यारोहणायासैः—स्युरध्वारोहणायासैः (ब. घ.)

१७ कृष्णपाण्डुत्वम्—कृच्छ्रपाण्डुत्वम् (ब. घ.)

, अरुणाङ्गताम्—अरुणाभताम् (घ. ब.)

१८ वर्चः—शुक्ल (घ.)

शुष्कता, आस्यवैरस्यश्च भुभनी विरसता मुखकी विरसता, शोक- सोओ शोक, आनाह- आनाह आनाह, बलक्षयान् अने भुभने क्षय और बलक्षयको, जनयेत् उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है ॥ १७-१८ ॥

17-18 The vata, getting provoked by vata-promoting diet and activity causes the swarthy type of pallor, dry-brown coloration of the limbs, body-ache, pain, pricking pain, tremors, pain in the side of the body and in the head, dehydration of feces, dysgeusia, edema, constipation and loss of vitality.

पित्तजपाण्डुरोगस्य निदानलक्षणैः—

पित्तलस्याक्षितं पित्तं यथोक्तैः स्वैः प्रकोपणैः ।
दूषयित्वा तु रक्तादीन् पाण्डुरोगाय कल्पने ॥१९॥

पित्तलस्य पित्तप्रकृतिवाणानु पित्तप्रकृतिवाले मनुष्यका, यथोक्तै पूर्व कहेवा पूर्व कहे हुए, स्वै पोताना अपने, प्रकोपणै प्रकोप करनेवाले हेतुओं वर प्रकोपक हेतुओंसे, आक्षितम् सञ्चितं यथेष्टं संचित, पित्तम् पित्त पित्त, रक्तादीन् रक्त वगैरेसे रक्तान्तिको दूषयित्वा तु दूषित करीसे दूषित करके, पाण्डुरोगाय पाण्डुरोग पाण्डुरोगको, कल्पने उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है ॥१९॥

19 The pitta getting provoked by the particular pitta-provoking factors and getting accumulated in the body of the person of the pitta-habitus, vitiates the blood and other body-elements and causes anemia.

स पीनो हरिताभो वा ज्वरदाहसमन्विनः ।
तृष्णामूर्च्छापिपासार्तः पीतमूत्रशक्नरः ॥२०॥

१९ यथोक्तै—प्रकोपणम् (व)

” ” —तथोक्तै (व)

२०. तृष्णा—छर्दि (द घ.)

” पिपासार्त—परीतस्तु (घ ड)

” ” —परीतस्य (झ)

स्वेदनः शीतकामश्च न चान्नमभिनन्दति ।
कटुकास्यो न चास्योष्णमुपशेतेऽम्लमेव च ॥२१॥
उद्धारोऽम्लो विदाहश्च विदग्धेऽन्नेऽस्य जायते ।
दौर्गन्ध्यं भिन्नवर्चस्त्वं दौर्वल्यं तम एव च ॥२२॥

स नरः ते मनुष्य वह मनुष्य पीतः पीणो पीने वर्णवाला, हरिताभ वा अथवा लीली कृतिवाणो या हरित आभावाला, ज्वर-दाह समन्वित ज्वर तथा दाहशी युक्त ज्वर तथा दाहसे युक्त तृष्णा- तृषाथी थयेदी प्याससे जन्य, मूर्च्छा- भूर्च्छा मूर्च्छा, पिपासार्तः तथा तृषाथी पीषावाणो तथा प्याससे पीडित, पीत- पीणो पीले मूत्रशक्नू भूत्र अने भणवाणो मूत्र और मलवाला, स्वेदन पसीनावाणो पसीनासे युक्त, शीतकाम. च अने ठंडी वस्तुओंनी भृच्छावाणो थाय छे और शीतकी अभिलाषा करनेवाला होता है, अन्नश्च न अभिनन्दति ते अन्ननी भृच्छा करतो नथी वह अन्नको नहीं चाहता कटुक आस्य तीभा भुभवाणो थाय छे तीते मुखवाला होता है, अस्य च अने तेने और उसको, उष्णम् उष्ण गरम, अम्लम् एव च तथा भाटी वस्तु तथा खट्टे पदार्थ, न उपशेते स्वेदी नथी अनुकूल नहीं होते, अन्ने अन्न अन्नके, विदग्धे विदग्ध अर्था विदग्ध होने पर, अस्य अने उसको, अम्ल. उद्धार. भाटी ओडकार आवे छे खट्टी डकार आती है, विदाह च अने विदाह और विदाह, जायते थाय छे होता है, दौर्गन्ध्यम् शरीरभाथी दुर्गन्ध आवे छे देहसे दुर्गन्ध आती है, भिन्नवर्चस्त्वम् अने भणवेद और मलमेद, दौर्वल्यम् तथा दुर्बलता तथा दुर्बलता होती है, तम. एव च तेभ्य आणे अधारा आवे छे एवं आखोंके सामने अंधेरा आता है ॥ २०-२२ ॥

20-22 The person becomes yellowish or greenish in tinge, afflicted with fever and burning, has craving for fluids, fainting and thirst, he passes yellowish urine and feces,

२१ शीतकामश्च—शीतकायश्च (थ व)

२२ दौर्गन्ध्य भिन्नवर्चस्त्व दौर्वल्यं तम एव च—दौर्वल्यं भिन्नवर्चस्त्व दौर्गन्ध्यं तम एव च (द व.)

” भिन्नवर्चस्त्व—वर्चसो मेदो (घ. फ. घ.)

perspires excessively, craves for cold things, does not relish food and has a pungent taste in the mouth. Hot as well as acid things are not homologatory to him; and he suffers from acid eructations and heart-burn due to the misdigestion of food, and also from body-fetor, looseness of stools, prostration and faintness

શ્લેષ્મજ્વાળાદુરોગસ્ય નિદાનલક્ષણે—

વિવૃદ્ધઃ શ્લેષ્મલેઃ શ્લેષ્મા પાણ્ડુરોગં સ પૂર્વવત્ ।
કરોતિ ગૌરવં તન્દ્રાં હર્દિ શ્વેતાવભાસતામ્ ॥૨૩॥
પ્રસેકં લોમહર્ષં ચ સાદં મૂર્છાં ભ્રમં ક્લમમ્ ।
શ્વાસં કાસં તથાઽઽલસ્યમરુચિં વાક્સ્વરગ્રહમ્ ૨૪॥
શુક્લમૂત્રાક્ષિવર્ચસ્ત્વં કટુરુક્ષોષ્ણકામતામ્ ।
શ્વયથું મધુરાસ્યત્વમિતિ પાણ્ડુમયઃ કફાત્ ॥૨૫॥

શ્લેષ્મલેઃ કફ કરનારો આહારવિહારોથી કફ-કારક આહારવિહારોસે, વિવૃદ્ધ વધેલો અત્યત વડા હુઆ, સં શ્લેષ્મા તે કફ વહ કફ, પૂર્વવત્ પૂર્વની પેઠે પૂર્વવત્, પાણ્ડુરોગમ્ પાંડુરોગને પાણ્ડુરોગકો, ગૌરવમ્ તથા શરીરનું બારેપણુ તથા મારીપન, તન્દ્રામ્ તદ્ તન્દ્રા, હર્દિમ્ ઉદાટી કે, શ્વેત-અવભાસતામ્ ધોળાશ દેખાવી સફેદ આભા દિશાઈ દેના, પ્રસેકમ્ લાળ પડવી લાળપ્રસેક, લોમહર્ષમ્ રૂંવાડાં ઊભાં થવાં રોમહર્ષ, સાદમ્ શિથિલતા ઢીલાપન, મૂર્છામ્ મૂર્છા મૂર્છા, ભ્રમમ્ ભ્રમ ચક્ર, ક્લમમ્ ચ થાક થકાન, શ્વાસમ્ શ્વાસ શ્વાસ, કાસમ્ ઉધરસે સ્વાસી, તથા ઝાલસ્યમ્ ઝાલસ ઝાલસ, અરુચિમ્ અરુચિ અરુચિ, વાક્-સ્વર-વાણી અને સ્વર વાણી ઓર સ્વરકા, ગ્રહમ્ પકડાવાં બેઠ જાના, શુક્લ-મૂત્ર-અક્ષિ-વર્ચસ્ત્વમ્ મૂત્ર, નેત્ર અને મળ સફેદ થવાં મૂત્ર, નેત્ર ઓર મલકા સફેદ હોના, કટુ-રુક્ષ-ઝષ્ણ- કામતામ્ તીખા, રૂક્ષ અને ઊષ્ણ

૨૪. શ્વાસ કાસ-શ્વાસકામૌ (વ.)

૨૫. શુક્લમૂત્રાક્ષિવર્ચસ્ત્વ-મૂત્રાક્ષિવર્ચના શૌક્યમ્

(ગ. ધ. દ. ફ. વ.)

,, મધુરાસ્યત્વમિતિ-ઝવણાસ્યત્વમિતિ (ધ. ફ. વ.)

પદાર્થોની ધૃષ્ટા થવી તીતે, રુક્ષ ઓર ઝષ્ણમાં પ્રીતિ, શ્વયથુમ્ સેબ શોફ, મધુર-આસ્યત્વમ્ ચ અને મુખની મધુરતા ઓ લક્ષણોને મુંઢકી મીઠાસે. આ લક્ષણોનો, કરોતિ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતા હૈ, હિતિ આ. યહ, કફાત્ કફથી થયેલો. કફજનિત, પાણ્ડુમયઃ પાંડુરોગ છે પાણ્ડુરોગ હૈ ॥ ૨૩-૨૫ ॥

23-25 Similarly, the kapha getting increased by kapha-promoting factors, causes anemia having the following symptoms—heaviness, torpor, vomiting, sallow complexion, ptialism, horripilation, asthenia, fainting, giddiness, exhaustion, dyspnea, cough, lethargy, anorexia, loss of speech and voice, whiteness of urine, eyes and feces; craving for pungent, dry and hot things, edema and sweet taste in the mouth. This is the anemia due to kapha.

સાન્નિપાતિકપાણ્ડુરોગસ્ય નિદાનલક્ષણે—

સર્વાન્નસેવિનઃ સર્વે દુષ્ટા દોષાન્નિદોષજમ્ ।
ત્રિદોષલિં કુર્વન્તિ પાણ્ડુરોગં સુદુઃસહમ્ ॥૨૬॥

સર્વાન્ન- સધળાં અન્નોનું સર્વ પ્રકારકે અન્ન, સેવિન- સેવન કરનારના સેવન કરનેવાલે પુરુષકે, દુષ્ટાઃ દૂષિત થયેલા દૂષિત હુણ, સર્વે દોષાઃ સધળા દોષો સર્વ દોષ, ત્રિદોષજન્મ ત્રણે દોષોથી થયેલા ત્રિદોષજનિત, ત્રિદોષ- અને ત્રણે દોષોનાં ઓર ત્રિનો દોષોકે, લિંકમ્ લક્ષણવાળા લક્ષણોસે યુક્ત, સુદુઃસહમ્ અત્યત દુઃસહ અત્યન્ત દુઃસહ, પાણ્ડુરોગમ્ પાંડુરોગને પાણ્ડુરોગકો, કુર્વન્તિ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતે હૈ ॥૨૬॥

26. In a person who indulges in all varieties of food, all the three humors get simultaneously provoked and cause a very severe type of anemia having a syndrome of the symptoms of tridiscordance.

૨૬. સુદુઃસહમ્-સુદુસ્તરમ્ (વ.)

મૃજપાણ્ડુરોગસ્ય નિદાનલક્ષણે—

મૃત્તિકાદનશીલસ્ય કુપ્યત્યન્યતમો મલઃ ।
કષાયા મારુતં, પિત્તમૂષરા, મધુરા કફમ્ ॥૨૭॥
કોપયેન્મૃદ્રસાદીંચ રૌક્ષ્યાદ્ધુકં વિરુક્ષયેત્ ।
પૂરયત્યવિપકૈવ સ્તોતાંસિ નિરુણદ્ધિ ચ ॥૨૮॥
ઈન્દ્રિયાણાં બલં હત્વા તેજો વીર્યૌજસી તથા ।
પાણ્ડુરોગં કરોત્યાશુ બલવર્ણાગ્નિનાશનમ્ ॥૨૯॥
શૂનગણ્ડાક્ષિકૂટઘ્રૂઃ શૂનપાન્નામિમેહનઃ ।
કિમિકોષ્ઠોઽતિસાર્યેત મલં સાસૃક્ કફાન્વિતમ્ ૩૦

મૃત્તિકા-અદન-શીલસ્ય માટીનું બક્ષણ કરવાના સ્વભાવવાળા દરદીનેા મિટ્ટી ખાનેકી આદતવાલે રોગીકા, અન્યતમ ઠાઈઝેક કોઈ એક, મલ દોષ દોષ, કુપ્યતિ કુપિત મામ છે કુપિત હોતા હૈ, કષાયા મૃદ કષાય રસવાળી માટી કસૈલી મિટ્ટી, નારુતમ્ વાયુને વાયુકો, ઝપરા ખારા રસવાળી માટી ક્ષાર રસવાળી મિટ્ટી, પિત્તમ્ પિત્તને પિત્તકો, મધુરા અને મધુર રસવાળી માટી ઓર મીઠી મિટ્ટી, કફમ્ કફને કફકો, કોપયેત પ્રકુપિત કરે છે પ્રકુપિત કરતી હૈ, રૌક્ષ્યાદ તે રક્ષ હોવાથી વહ રુક્ષતાકે કારણ, રસાદીન્ રસ વગેરેને રસાદિકોંકો, મુક્તમ્ ચ અને ખાધેલા ખોરાકને ઓર મોજનકો, વિરુક્ષયેત રક્ષ કરે છે રુક્ષ કર દેતી હૈ, અવિપકા એવ અને પચ્યા વિનાજ ઓર વિના પકે હી, સ્તોતાંસિ સ્તોતાંને સ્તોતોંકો, પૂરયતિ ભરી દે છે ભર દેતી હૈ, નિરુણદ્ધિ ચ તથા બધ પશુ કરી દે છે તથા રોક મી દેતી હૈ, ઇન્દ્રિયાણામ્ તેમજ ઇન્દ્રિયોનાં એવ ઇન્દ્રિયોંકે, બલમ્ બળ શક્તિ, તેજ, તેજ, તથા તથા તથા, વીર્ય-ઓજસી વીર્ય અને ઓજને વીર્ય ઓર ઓજકો, હત્વા હણીને નષ્ટ કરકે, બલ-વર્ણ-અગ્નિ-નાશનમ્ બલ, વર્ણ અને અગ્નિનેા નાશ કરનારા બલ, વર્ણ ઓર અગ્નિકે નાશક, પાણ્ડુરોગમ્ પાણ્ડુરોગને પાણ્ડુરોગકો,

૨૮ રૌક્ષ્યાદ મુક્ત-રૌક્ષ્યાદ મુક્તા (ફ.)

, મુક્તમ્-મુક્તમ્ (ક)

,, વિરુક્ષયેત-વિરુક્ષય ચ (ખ)

૨૯. બલ હત્વા તેજો વીર્યૌજસી તથા-બલ તેજ ઓજો વીર્ય-નિહત્ય ચ (ક, ધ, જ, ફ)

,, તેજો વીર્યૌજસી તથા-તેજો વીર્યૌજસા તથા (પ, ધ.)

૩૦. શૂનપાન્નામિમેહનઃ-નાભિપાદાગ્રમેહન (સ, ધ, ધ)

આશુ શીઘ્ર શીઘ્ર, કરોતિ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતી હૈ, શૂન ગણ્ડ-અક્ષિકૂટ-ઘ્રૂઃ સૂળેલાં ગાલ, આંખનાં પોપચાં અને ભમરવાળો શોફયુક્ત ગંડસ્થલ, અક્ષિકૂટ ઓર મોંહવાળા, શૂનપાન્ નામિ-મેહન સૂળેલાં પગ, નાભિ અને મૂત્રેન્દ્રિયવાળો શોફયુક્ત પૈર, નાભિપ્રદેશ ઓર શિશ્નવાળા, કિમિકોષ્ઠ. તથા કિમિયુક્ત કોષ્ઠવાળો રોગી તથા પેટમે કમિવાળા રોગી, સાસૃક્ રક્તયુક્ત રક્તયુક્ત, કફાન્વિતમ્ તેમજ કફયુક્ત એવ કફયુક્ત, મલમ્ મલનેા મલકો, અતિસાર્યેત અતિ પ્રમાણમાં ત્યાગ કરે છે અત્યંત ત્યાગતા હૈ ॥ ૨૭ ૩૦ ॥

27-30. In one who is addicted to earth-eating, any of the three humors may become provoked. Earth of the astringent taste provokes vata, that of saltish taste provokes pitta and that of sweet taste provokes kapha. Earth when eaten, dehydrates the nutrient fluid and the other body-elements on account of its quality of dryness, and, not being digested in the body, it (the earth) fills the body-channels and causes obstruction. Then, impairing tone of the senses, secretory system, lustre, and vital essence, it causes anemia and soon diminishes vitality, complexion and the gastric fire. The patient develops edema of the cheek, eyelid and brow; his feet, navel and genitals become edematous; he develops intestinal worms and diarrhea and his stools are mixed with mucus and blood.

પાણ્ડુરોગસ્યાસાધ્યલક્ષણમ્—

પાણ્ડુરોગશ્ચિરોત્પન્નઃ સ્વરીભૂતો ન સિચ્યતિ ।
કાલપ્રકર્ષાચ્છૂનો ના યશ્ચ પીતાનિ પચ્યતિ ॥૩૧॥

૩૧ કાલપ્રકર્ષાચ્છૂનો ના-કાલપ્રકર્ષાચ્છૂનાના (ધ)

,, , , -કાલપ્રકર્ષાચ્છૂનાના (ધ, ધ.)

बद्धाल्पविट्कं सकफं हरितं योऽतिसार्यते ।
 दीनः श्वेतातिदिग्धाङ्गश्छर्दिमूर्च्छातृषादितः ॥३२॥
 स नास्त्यसृक्क्षयाद्यश्च पाण्डुः श्वेतत्वमाप्नुयात् ।
 इति पञ्चविधस्योक्तं पाण्डुरोगस्य लक्षणम् ॥३३॥

चिरोत्पन्न दाग्ना वभतथी थधेदो चिरकालीन,
 खरीभूत. अने अत्यंत रूक्ष अत्यंत रुक्ष हुआ,
 पाण्डुरोग पांडुरोग पांडुरोग, न सिध्यति साध्य नथी
 साध्य नहीं है, काल- प्रकर्षात् अने धनुः। वभत थध
 न्वाथी और दीर्घकालके कारण, झून. सोअवाणो
 शोफयुक्त, यः च ने पांडुरोगी जो पांडुरोगी, पीतालि
 पदार्थोने पीला द्रव्योको पीले वर्णके, पश्यति नुओ
 छे ते पणु साध्य नथी देखता है वह भी साध्य
 नहीं है, य. ने पांडुरोगीने जिस पांडुरोगीको, बद्ध
 अल्प- विट्कम् अधेदा अल्प भणवाणो बधे हुए
 अल्प मलसे युक्त, सकफम् कक्षवाणो कफसे युक्त, हरितम्
 तथा झीझो तथा हरे वर्णके, अतिसार्यते अतिसार
 थाय छे दस्त अत्यंत मात्रामें होते है, दीनः ने
 पांडुरोगी दीनतावाणो जो पांडुरोगी दीनतावाला, श्वेत
 अतिदिग्धाङ्ग अतिशय सङ्के २ गथी वीपेदा होय ओदा
 अ गवाणो अत्यंत श्वेत वर्णसे लिप्तके सदृश शरीरवाला,
 छर्दि-मूर्च्छा-तृषादित. उलटी, भूय्छा अने तृषाथी
 पीडातो होय छे के, मूर्च्छा और प्याससे पीडित होता
 है, यः च पाण्डु अने ने पांडुरोगी और जो पांडुरोगी,
 असृक्- क्षयात् रक्तानो क्षय थावाथी रक्तक्षयसे, श्वेतत्वम्
 धोणाशने श्वेतताका, आप्नुयात् प्राप्त थाय छे प्राप्त
 होता है, स. ते वह, न अस्ति अथतो नथी नहीं बचता,
 इति आ. प्रमाणे इस तरह, पञ्चविधस्य पांच प्रकारका
 पांच प्रकारके, पाण्डुरोगस्य पांडुरोगना पांडुरोगके,
 लक्षणम् लक्षणो लक्षण, उक्तम् उक्ता छे कहे गये
 है ॥ ३१-३३ ॥

31-33. The patient in whom the
 anemia has been of long duration and
 has led to excessive dehydration of
 the body, or the patient who has

developed edema on account of the
 long duration of the disease and whose
 vision has become yellow, or the
 patient who passes frequent, yellow,
 hardened and scanty stools mixed
 with mucus, or the patient who has
 become depressed in spirit and pale
 and whose body has become excessively
 clammy and who is afflicted with
 vomiting, fainting and thirst; or the
 patient, who, in consequence of loss
 of blood, has developed pronounced
 pallor—all these types of anemia do
 not get cured Thus have been described
 the signs and symptoms of the five
 varieties of anemia.

कामलायाः निदान लक्षणं च—

पाण्डुरोगी तु योऽत्यर्थं पित्तलानि निषेवते ।
 तस्य पित्तमसृग्मांसं दग्ध्वा रोगाय कल्पते ॥३४॥

य. तु ने जो, पाण्डुरोगी पांडुरोगी पांडुरोगी,
 पित्तलानि पित्तकारक पदार्थोका,
 अत्यर्थम् अत्यन्त अत्यन्त, निषेवते सेवन करे छे सेवन
 करता है तस्य तेनु उसका, पित्तम् पित्त पित्त, असृक्-
 रक्त रक्त, मांसम् अने मांसने और मांसको, दग्ध्वा
 आणीने जलाकर, रोगाय रोगने रोगका, कल्पते उत्पन्न
 करे छे कारण बनता है ॥ ३४ ॥

34 If the anemic person indulges
 inordinately in pitta-promoting things,
 the pitta in him gets aggravated and
 consuming the blood and flesh in his
 body, leads to further disease.

हारिद्रनेत्र. स भृशं हारिद्रत्वङ्नखाननः ।
 रक्तपीतशकृन्मूत्रो मेकन्नर्णो हृतेन्द्रियः ॥३५॥

३५ स भृश-सुभृश (द)

, र्वङ्नखानन -त्वङ्नखो नरः (य)

३२. छर्दिमूर्च्छातृषादितः—छर्दिमूर्च्छातृषान्वितः (द)

,, तृषादित —तृषान्वित (य)

दाहाविपाकदौर्बल्यसदनारुचिकर्षितः ।

कामला बहुपित्तैषा कोष्ठशाखाश्रया मता ॥३६॥
कालान्तरात् खरीभूता कृच्छ्रा स्यात् कुम्भकामला ।

स मृशश्च ते अत्यत वह अत्यत, हारिद्रनेन
६७६२ जेवा रंगना नेत्रवाणी हल्दीके समान वर्णयुक्त
नेत्रवाला, हारिद्र-त्वक्-नख-आमन ६७६२ जेवा - रंगना
त्वचा नख अने मुँहवाला हल्दीके समान वर्णयुक्त
त्वचा, नख और मुँहवाला, रक्त-पीत रता-पीणा लाल
पीले, शकृत्-मूत्र भण-भूत्रवाणी मल और मूत्रवाला,
शेकवर्ण देखा जेवा रंगवाणी मेढरसे रंगवाला,
हतेन्द्रिय ६७६३ गथेली छन्दिरवाणी नष्ट इन्द्रियोंवाला,
दाह- अने दाह और दाह, अविपाक- अपथे। अपचन
दौर्बल्य- दुर्बलता दुर्बलता, सदन- शिथिलता शैथिल्य,
अरुचि- तथा अरुचिधी तथा अरुचिसे कर्षितः क्षीय
थाय छे कृश होता है, बहुपित्त आतराय पित्तवाणी
अति पित्तयुक्त, कोष्ठ-शाखा-आश्रया अने कोष्ठ तथा शाखा
शाखाओंने आश्रय करी रहेल कोष्ठ तथा शाखा
आश्रयवाली, एषा आ व्याधि इस व्याधिको, कामला
उभणी कामला, मता उठेवाय छे कहते हैं, कालान्तरात्
कटक्षोड्ड उठा जवायी कुछ कालके बाद, खरीभूता
रक्ष भती रुक्ष होने पर, कृच्छ्रा ते व्याधि कृच्छ्राध्य
उस व्याधिको कृच्छ्राध्य, कुम्भकामला उलझामला
कुम्भकामला, स्यात् उठेवाय छे कहते हैं ॥ ३५ ३६ ॥

35-36. Thus, his eyes become extremely yellow and likewise his skin, nails and face become yellow, he passes urine and feces of reddish or yellowish color, his skin-color is yellow like that of a frog, his senses are impaired and he is afflicted with burning, mis-digestion, prostration, asthenia and anorexia This condition known as Kamala or jaundice is caused by the excess of pitta and its seats of affection are both the gastro-intestinal

३६ बहुपित्तैषा-बहुपित्तैर्वा (ध.)

tract and the peripheral tissues In course of time, the jaundice becomes deep seated and formidable, this is called Kumbha-jaundice

कुम्भकामलायाः लक्षणम्—

कृष्णपीतशकृन्मूत्रो भृशं शूनश्च मानवः ॥३७॥
सरक्ताक्षिमुखच्छर्दिर्विण्मूत्रो यश्च ताम्यति ।
दाहारुचितृषानाहतन्द्रामोहसमन्वितः ॥३८॥
नष्टाग्निसंज्ञः क्षिप्रं हि कामलावान् विपद्यते ।

यः मानवः जे मनुष्य जो मनुष्य, कृष्ण-पीत- उठा
तथा पीणा काले तथा पीले, शकृत्-मूत्रः भण तेभज
भूत्रवाणी मल एवं मूत्रवाला, भृशम् अत्यत अत्यन्त,
शून च सोजवाणी शोकयुक्त, सरक्त- तथा लालाश-
वाणी तथा लालिमासे युक्त, अक्षि- नेत्र आख, मुख-
मुँह मुँह, छर्दि- उलटी के, विण्मूत्र च अने भणभूत्र-
वाणी यर्धने और मलमूत्रवाला होकर, ताम्यति
मेढ पाभतो होय छे खिन्न होता है, दाह-अरुचि- दाह-
अरुचि दाह-अरुचि तृषा- तृषा प्यास, आनाह-
आनाह आनाह, तन्द्रा तन्द्रा तन्द्रा, मोह- अने
भूतार्थी और मोहसे, समन्वित युक्त होय छे युक्त होता है,
नष्टाग्निसंज्ञ- अने जेना अग्नि तेभज ज्ञान नष्ट
थयेल होय छे और जिसके अग्नि एवं संज्ञा नष्ट हुए है,
कामलावान् ते उभणाने रोगी वह पीलियावाला पुरुष,
क्षिप्रम् हि शीघ्र ज शीघ्र ही, विपद्यते मरत्यु पाभे छे
मृत्यु पाता है ॥ ३७-३८ ॥

37-38. The patient passes feces and urine of dark-yellow color and develops severe edema, his eyes and face appear red and his vomit, feces and urine are tinged with blood, he has tremors, he is afflicted with burning, anorexia, thirst, constipation,

३७ कृष्णपीतशकृन्मूत्र-कृष्णमूत्रशकृन्नेत्रः (ध)

३८. तृषानाह-तृषानाह (ध)

३८. नष्टाग्निसंज्ञः क्षिप्रं हि कामलावान् विपद्यते-प्रनष्टाग्नि-
विसंज्ञश्च निर्यात्वाश्च च कामली (ड.)

torpor and faintness, he suffers from loss of the gastric fire as well as of consciousness, such a subject of jaundice will soon die.

साध्यानामितरेषां तु प्रवक्ष्यामि चिकित्सितम् ॥३९॥

इतरेषाम् पील्य अन्य, साध्यानाम् साध्य पांडुरोग तथा कामलाकी, तु ते। तो, चिकित्सितम् शिष्टिसा चिकित्सा, प्रवक्ष्यामि हुं कहीश बनाऊंगा ॥ ३९ ॥

39 Now we shall describe the treatment of the remaining conditions which are curable

कामलापाण्डुरोगयोः सशोधनम्—

तत्र पाण्ड्वामयी क्षिग्धस्तीक्ष्णैरुर्ध्वानुलोमिकैः ।
संशोध्यो मृदुभिस्तिकैः कामली तु विरेचनैः ॥४०॥

तत्र तेभां उनमें, पाण्ड्वामयी पांडुरोगीका, क्षिग्धः स्नेहन करी स्नेहन करके, तीक्ष्ण तीक्ष्ण, ऊर्ध्व-आनुलोमिकै. वमन तथा विरेचन वउ वमन तथा विरेचनोंसे, संशोध्यः शोधन करु ओछे ओछे शोधन करना चाहिए, कामली तु अने कम-गाना रोगीनु तो और पीलियावाले रोगीका तो, मृदुभि मृदु मृदु, तिकै तथा तिकत रसयुक्त तथा तिक, विरेचनैः विरेचने वउ शोधन करु ओछे ओछे विरेचनोंसे शोधन करना चाहिए ॥ ४० ॥

40. The patient suffering from anemia should be made to undergo oleation procedure and then be cleansed with strong emesis and purgation. The patient suffering from jaundice should be cleansed with mild and bitter purgative remedies.

३९. प्रवक्ष्यामि चिकित्सितम्—मेघज सप्रवक्ष्यामि (क)

„ „ —मेघज संप्रवक्ष्यते (घ. फ.)

४०. संशोध्यो—शोध्यः स्यात् (घ.)

„ कामली तु—कामलावाक् (फ.)

कामलापाण्डुरोगयोः अन्नपानम्—

ताभ्यां संशुद्धकोष्ठाभ्यां पथ्यान्प्रदानि दापयेत् ।
शालीन् सयवगोधूमान् पुराणान् यूषसंहितान् ॥४१॥
सुद्राढकीमसूरैश्च जाङ्गलैश्च रसैर्हितैः ।

संशुद्ध- शुद्ध थयेल शुद्ध द्रव, काष्ठाभ्याम् डाहावाणा ओष्ठ्याले, ताभ्याम् ते गाने रोगीने उन दोनों रोगी-योंके, पथ्यानि अन्नानि पथ्य भोजन पथ्य भोजन, दापयेत् डराववा ओछे कराना चाहिए, यूषसंहितान् ओछे यूषानी साथे जैसे यूषोंके साथ, पुराणान् गूना पुराने, स-यव-गोधूमान् गव, धउ जी, गेहूं, शालीन् के शाक्षियोभाने। प्रयोग डराववा ओछे या शालि-चावलका प्रयोग कराना चाहिए, हितैः अने हितकारी और हितकर, सुद्र- भग मूंग, आढकी- तुवर अरहर, मसूर च तथा मसूर ओछे। यूषानी साथे तथा मसूर इनके यूषोंके साथ, जाङ्गलैः अथवा हितकर जंगल पशुपक्षियोंके, रसैः भांसरसेनी साथे पथ्य भोजनने। प्रयोग डराववा ओछे मासरसोंके साथ पथ्य भोजनका प्रयोग कराना चाहिए ॥ ४१ ॥

41-41. After the alimentary system has thus been cleansed by these procedures, he should be given wholesome food, namely, old rice, barley or wheat either with soup prepared of green gram, pigeon-pea or lentils, or with wholesome meat-juice of jangala creatures.

कामलापाण्डुरोगयो स्नेहनम्—

यथादोषं विशिष्टं च तयोर्भैषज्यमाचरेत् ॥४२॥
पञ्चगव्यं महातिकं कल्याणकमथापि वा ।
ज्वेहनार्थं घृतं दद्यात् कामलापाण्डुरोगिणे ॥४३॥

तयो. च अने ते गानेनुं उन दोनोंको, यथादोषम् दोष प्रभाणु दोषके अनुसार, विशिष्टम् विशेष प्रकारनु

४१ शालीन् सयवगोधूमान् पुराणान् यूषसंहितान्—शालीयो यवगोधूमा. पुराणा सपसंस्कृताः (फ)

„ यूषमहितान्—यूषसंस्कृतान् (फ ड य व.)

४२ यथादोषं विशिष्टं च —यथादोषविशेष च (फ व.)

विशिष्ट, मैद्यज्यम् औषध औषध, आचरेत् ३२३ देवे कामला-पाण्डुरोगिणे ३२३। अने पाण्डुरोगना दरदीने पीलियावाले और पाण्डुरोगीको, जेहनार्थम् स्नेहन भाटे स्नेहनार्थ, पञ्चगव्यम् पञ्चगव्य पञ्चगव्य, महातिक्तम् महातिक्त, अथ अपि वा अथवा वा, कल्याणकम् ३२३। ३२३ कल्याणक, घृतम् घृत घृत, दद्यात् आपु देवे ॥ ४२-४३ ॥

42-43. According to the particular morbidity in each of these two conditions, medication should be carried out. The medicated ghees viz, Panchagavya (Ch1 chap 10), Maha-tikta (Ch1 chap. 7) or Kalyanaka (Ch1 chap 9) may be given for oleation purposes to the patient suffering from jaundice and anemia

दाडिमाद्य घृतम्—

दाडिमात् कुडवो धान्यात् कुडवार्थं पलं पलम् ।
चित्रकाञ्चूकवेराञ्च पिप्पल्यष्टमिका तथा ॥४४॥
तैः कल्कैर्विंशतिपलं घृतम् सलिलाढके ।
सिद्धं हृत्पाण्डुगुल्मार्शः स्त्रीहवातकफार्तिनुत् ॥४५॥
दीपनं श्वासकासघ्नं मूढवाते च शस्यते ।
दुःखप्रसविनीनां च वन्ध्यानां चैव गर्भदम् ॥४६॥
इति दाडिमाद्यं घृतम् ।

दाडिमात् ६३३भने २२२ अनारके रसका कुडवः १६ तोला एक कुडव, धान्यात् धान्या अनियाका, कुडवार्थम् ८ तोला आधा कुडव, चित्रकात् चित्रक चित्रक, शृङ्गवेरात् च तथा आ६ और आर्द्रकका, पलम् पलम् आर आर तोला एक एक पल, तथा तथा तथा, पिप्पली पीपर पिप्पली, अष्टमिका २ तोला दो कर्ष, तै कल्कै ओओना ३६३ १३ उनके कल्कोसे, सलिलाढके पाण्डु २५६ तोलाभां एक आठक जलमें, सिद्धम् पडावेले सिद्ध किया गया, घृतस्य विंशतिपलम् ८० तोला धी

बीस पल घृत, हृत्- ६६३भने २२२ पाण्डु- पाण्डु पाण्डु, गुल्म- गुल्म गुल्म, अर्श- ६२२ अर्श, स्त्रीह- स्त्रीह स्त्रीह, वातकफार्तिनुत् अने वात तथा ३६३ पीडने ६२ ३२ ३ वात और कफकी पीडाको नाश करनेवाला है, दीपनम् दीपन ३ दीपन है, श्वास-कासघ्नम् अने श्वास तथा ३६३भने नाश ३२२ ३ और श्वास तथा कासका नाशक है, मूढवाते च मूढवातवाणाने मूढवातवाले, दुःखप्रसविनीनाम् च तथा ३६३ भसववाणी स्त्रीओने तथा कठिन प्रसूतिवाली स्त्रियोंके लिए, शस्यते हितकारी ३ हितकारी है, वन्ध्यानाम् च एव तेभ्य वन्ध्याओने पण्य एवं वन्ध्या स्त्रियोंकोभी, गर्भदम् गर्भ आपना ३ ३ गर्भ देनेवाला है ॥४४-४६॥ इति आ यह, दाडिमाद्यम् दाडिमाद्य, घृतम् घृत ३ घृत है ।

44-46. The medicated ghee prepared of eighty tolas of cow's ghee, in 256 tolas of water with the paste of 16 tolas of pomegranate, 8 tolas of coriander, 4 tolas of white-flowered leadwort, 4 tolas of dry ginger and 2 tolas of long pepper—this ghee is curative of gastric disorders, anemia gulma, piles, splenic disorder and disorders due to vata and kapha. It is digestive-stimulant, curative of dyspnea and cough, it is recommended in claudication of vata and in difficult labour (dystocia), it endows fertility on sterile women. Thus has been described the Compound Pomegranate ghee.

कडुकार्यं घृतम्—

कडुका रोहिणी मुस्तं हरिद्रे वत्सकान् फलम् ।
पटोलं चन्दनं सूर्वा त्रायमाणा दुरालभा ॥४७॥
कृष्णा पर्पटको निम्बो भूनिम्बो देवदारु च ।
तै कार्षिकैर्घृतप्रस्थः सिद्धः क्षीरचतुर्गुणः ॥४८॥

४८. कृष्णा पर्पटको....क्षीरचतुर्गुणः॥—सपिप्पलीपर्पटकभूनिम्बं देवदारु च । पिष्टाक्षमास्तैः सर्पि प्रस्थं क्षीराढके पचेत् ॥ (व थ. द. फ.)

४५. गुल्मार्श-रोगार्श (ख ड य)

४६ चैव गर्भदम्—च सुतप्रदम् (ग थ. फ व.)

रक्तपित्तं ज्वरं दाहं श्वयथुं सभगन्दरम् ।
अर्शास्यसृग्दरं चैव हन्ति विस्फोटकांस्तथा ॥४९॥

इति कटुकाद्यं घृतम् ।

कटुका रोहिणी ३६ कटुकी, सुस्तम् भोथ मोथा, हरिद्रे ६७६२, धातु६७६२ हल्दी, दारुहल्दी, वस्सकाव फलम् ४८५५ इन्द्रजौ, पटोलम् ५८७७ परवल, चन्दनम् ५८६५ चन्दन, मूर्वा भोरवेक्ष मूर्वा, त्रायमाण त्रायमाण त्रायमाण, दुरालभा धमासो धमासा, कृष्णा पीपर पिप्पली, पर्पटकः ५८५६६६ पित्तपापड़ा, निम्बः ६७७७ नीम, भूनिम्ब. करियातु चिरायता, देवदारु च देवदार और देवदार, कार्षिकै ओ३ ओ३ तोलाणा भ्रमाण्डाणा एक एक कर्षमानवाले, तैः ओ सर्वथी उन सबसे, क्षीरचतुर्गुणः आरगण्डा ६५७७ चौगुने दूधके साथ, सिद्धः सिद्ध ३६६६ सिद्ध किया गया, घृतप्रस्थ ६४ तोला घृत एक प्रस्थ घृत, रक्तपित्तम् रक्तपित्त रक्तपित्त, ज्वरम् ७५२ ज्वर, दाहम् ६६ दाह, सभग-न्दरम् ७५२ भगन्दर, श्वयथुम् ७५७ शोफ, अर्शासि ७२५ अर्श, असृग्दरम् च एव ७६२ और रक्तप्रदर, विस्फोटकान् तथा विस्फोटको तथा विस्फोटकोको, हन्ति नाश करे छे नष्ट करता है ॥ ४७-४९ ॥ इति आ यह, कटुकाद्यम् ३६६६ कटुकाद्य, घृतम् घृत छे घृत है ।

47-49. Take four tolas of each of kurroa, nut-grass, turmeric and indian berberry, kurchi-seeds, wild snake-gourd, sandal-wood, trilobed virgin bower, zalil, cretan prickly clover, long pepper, trailing rungia, neem, chiretta and deodar, and obtain 64 tolas of medicated ghee decocting all these in four times that quantity of cow's milk. This medicated ghee is curative of hemothermia, fever, burn- ing, edema, fistula-in-ano, piles, meno- rrhagia and likewise of eruptions. Thus

has been described the Compound Kurroa-ghee

पथ्याघृतम्—

पथ्याशतरसे पथ्यावृन्तार्धशतकल्कवान् ।

प्रस्थः सिद्धो घृतात् पेयः स पाण्ड्यामयगुल्मनुत् ५०

इति पथ्याघृतम् ।

पथ्यावृन्त-अर्धशत- पथ्यास ७२५७ ३६६६६६ पचास हरनके डंठलके, कल्कवान् ३६६६६६ युक्त कल्कसे युक्त पथ्याशतरसे ओ३सो ७२५७ ३५७७७७ एकसौ हरदके कषायमें, सिद्ध सिद्ध ३६६६ सिद्ध किया गया, घृतात् ६७७७ घी घी, प्रस्थ ओ३ प्रस्थ एक प्रस्थ, पेय पीवु पीवे, सः ते वह, पाण्ड्यामय-पांडुरोग पांडुरोग, गुल्मनुत् अने गुल्मने नाश करेनार छे और गुल्मनाशक है ॥ ५० ॥ इति आ यह, पथ्याघृतम् पथ्याघृत छे पथ्या-घृत है ।

50 Prepare a medicated ghee with the decoction of a hundred chebulic myrobalans to which has been added the paste of the stalks of fifty che- bulic myrobalans and 64 tolas of ghee. This taken as potion is curative of anemia and gulma. Thus has been described Chebulic Myrobalan-ghee.

दन्तीघृतम्—

दन्त्याश्चतुष्पलरसे पिष्टैर्दन्तीशलाटुभिः ।

तद्वत्प्रस्थो घृतात्सिद्धः स्त्रीहपाण्ड्वर्तिशोफजित् ५१॥

इति दन्तीघृतम् ।

तद्वत् ते भ्रमाण्डे उसी प्रकार, दन्त्या ६७७७ दन्तीके, चतुष्पलरसे १६ तोला ३५७७७७ चार पल कषायमें, पिष्टै. ३६६६ ३६६६ पीसे हुए, दन्ती- शलाटुभिः ६७७७ ३५७७७७ दन्तीके कच्चे फलोंसे, सिद्ध सिद्ध ३६६६ सिद्ध किया, घृतात् प्रस्थः ६४ तोला घी एक प्रस्थ घी. स्त्रीह- ७५७७ स्त्रीहा, पाण्डु-वर्ति- पांडुरोग

५१ दन्त्याश्चतुष्पलरसे-दन्त्याश्चतुष्पलरसे (फ.)

पांडुरोग, शोकजित् અને સોળને જીતે છે और शोकको जीतनेवाला है ॥ ५१ ॥ इति आ यह, दन्तीघृतम् एतीघृतं छे दन्तीघृतं है ।

51. Prepare a medicated ghee taking 64 tolas of ghee and sixteen tolas of the decoction of the red physic nut and adding to it the paste of green fruits of red physic nut This is curative of splenic disorders, anemia and edema Thus has been described the Red Physic-nut-ghee

द्राक्षाघृतम् —

पुराणसर्पिषः प्रस्थो द्राक्षार्धप्रस्थसाधितः ।
कामलागुल्मपाण्डुतिज्वरमेहोदरापहः ॥ ५२ ॥

इति द्राक्षाघृतम् ।

द्राक्षा- द्राक्ष मुनक्काके, अर्धप्रस्थ- ३२ तोलाधी आवे प्रस्थसे, साधित सिद्ध કરેલ સિદ્ધ, પુરાણસર્પિષ પ્રસ્થ: ૬૪ તોલા જૂનું ધૂત એક પ્રસ્થ પુરાના ઘી, કામલા- કમળો. પીલિયા, ગુલ્મ- ગુલ્મ ગુલ્મ, પાણ્ડુતિ- પાંડુરોગ પાંડુરોગ, જ્વર- જ્વર જ્વર, મેહ- પ્રમેહ પ્રમેહ, ઉદરાપહ: અને ઉદરોગને નાશ કરે છે और उदररोगको हटानेवाला है ॥ ५२ ॥ इति आ यह, द्राक्षा- घृतम् द्राक्षाधृतं छे द्राक्षाघृतं है ।

52. The medicated ghee, made from 64 tolas of old ghee cooked with 32 tolas of the paste of grapes, is curative of jaundice, gulma, anemia, fever, urinary disorders and abdominal affections Thus has been described the Grape-ghee.

૫૨ કામલાગુલ્મપાણ્ડુતિજ્વરમેહોદરાપહ કામલાગુલ્મપાણ્ડુતિ-
ગુલ્મમેહોદરાપહ (ગ)
" " " -કામલાક્ષયપાણ્ડુતિગુલ્મમેહોદરાપહ (ધ.)

हरिद्रादिघृतम्—

हरिद्रात्रिफलानिम्बबलामधुकसाधितम् ।

सक्षीरं माहिषं सर्पिः कामलाहरमुत्तमम् ॥ ५३ ॥

इति हरिद्रादिघृतम् ।

हरिद्रा- હળદર હલ્દી, ત્રિફલા- ત્રિફળા ત્રિફળા, નિમ્બ લીમડો નીમ, બલા બલા બલા, મધુક-સાધિતમ્ અને નેલીમધથી સિદ્ધ કરેલ और मुलहठीसे सिद्ध, सक्षीरम् દૂધસહિત દૂધને સાથ, માહિષમ્ ભેંસનું મૈસકા, સર્પિઃ ધૂત ઘી, ઉત્તમમ્ કામલાહરમ્ કમળાને નાશ કરવામાં ઉત્તમ છે પીલિયાના નાશ કરનેમ્ ઉત્તમ છે ॥ ૫૩ ॥ इति आ यह, हरिद्रादिघृतम् हरिद्रादिघृतं छे हरिद्रादिघृतं है ।

53 The medicated ghee prepared from buffalo's ghee cooked with cow's milk, turmeric, the three myrobalans, neem, heart-leaved sida and liquorice is an excellent cure for jaundice Thus has been described the Compound Turmeric-ghee

अन्यौ घृतयोगौ—

गोमूत्रे द्विगुणे दाव्याः कल्काक्षद्वयसाधितः ।

दाव्याः पञ्चपलकाथे कल्के कालीयके परः ॥ ५४ ॥

माहिषात् सर्पिषः प्रस्थः पूर्वः पूर्वं परे परः ।

દ્વિગુણે બમણા દૂને, ગોમૂત્રે ગોમૂત્રમાં ગોમૂત્રમેં દાવ્યા દારુહળદરના દારુહલ્દીકે, કલ્કાક્ષદ્વય- ૨ તોલા કર્કથી દો કર્ક કલ્કસે, સાધિત સિદ્ધ કરેલુ ભેંસનું ૬૪ તોલા ઘી એ પહેલુ ઘી સાધિત મૈસકા એક પ્રસ્થ ઘી यह पहला घी, दाव्या तथा दारुहल्लदीके और दारुहल्लदीके, पञ्चपलकाथे ૨૦ તોલા કવાથમાં પાંચ પલ કાથમે, કાલીયકે પીળા ચ દનના કાલીયકકે, કલ્કે કર્કથી સિદ્ધ કરેલુ કલ્કસે સાધિત, માહિષાત્ ભેંસનું મૈસકા, સર્પિષ પ્રસ્થ. ૬૪ તોલા ઘી એક પ્રસ્થ ઘી,

૫૩ કામલાહર-કામલાપદ વ)

૫૪ દાવ્યા વલ્કાક્ષ-દાર્વીકલ્કાક્ષ ષ ધ વ.)

૫૫. માહિષાત્ સર્પિષ પ્રસ્થ. - માહિષાજ્યસ્ય તુ પ્રસ્થ. (ધ.ફ વ)

पर. को भीष्मं धी यह दूसरा घी, पूर्व कोओभांथी पहेलुं धी इनमेंसे पहला घी, पूर्वे पहेला पांडुरोगभां आपवुं पहले पाण्डुरोगमें देना चाहिए, पर. अने भीष्मं धी और दूसरा घी, परे भीष्म कामलारोगभां आपवुं दूसरे कामलारोगमें देना चाहिए ॥ ५४३ ॥

54-54½. Prepare a medicated ghee by cooking 2 tolas of the paste of indian berberry in 64 tolas of buffalo's ghee and twice that amount of cow's urine. Prepare also another medicated ghee from the decoction of twenty tolas of indian berberry, two tolas of the paste of yellow-sandalwood and 64 tolas of buffalo's ghee. The first ghee is indicated in anemia and the second one in jaundice.

पाण्डुरोगे संशोधनम्—

स्नेहैरेभिरुपक्रम्य स्निग्धं यत्वा विरेचयेत् ॥५५॥
पयसा मूत्रयुक्तेन बहुशः केवलेन वा ।
दन्तीफलरसे कोष्णे काश्मर्याञ्जलिना शृतम् ॥५६॥
द्राक्षाञ्जलिं मृदित्वा वा दद्यात् पाण्ड्वाभयापहम् ।
द्विशर्करं त्रिवृच्चूर्णं पलार्धं पैत्तिकः पिबेत् ॥५७॥
कफपाण्डुस्तु गोमूत्रक्रिज्युक्तां हरीतकीम् ।
आरग्वधं रसेनेक्षोर्विदार्यामलकस्य च ॥५८॥
सड्यूषणं बिल्वपत्रं पिबेन्न कामलापहम् ।
दन्त्यर्धपलकल्कं वा द्विगुडं शीतवारिणा ॥५९॥
कामली त्रिवृतां वाऽपि त्रिफलाया रसैः पिबेत् ।

एभिः आ. इन, स्नेहैः स्नेहोने। स्नेहोका, उपक्रम्य प्रयोग कर्था पछी प्रयोग करनेके पश्चात्, स्निग्धम् रोगीने स्निग्ध भयेसे। रोगीको स्निग्ध हुआ, मत्वा

५६ शृतम्—युतम् (घ.)

५८ गोमूत्रक्रिज्युक्ता—गोमूत्रयुक्ता क्रिजा (घ. ञ. फ.)

५९ बिल्वपत्रं—बिल्वमात्रं (ग. ह. ङ.)

६० कामली त्रिवृता वाऽपि त्रिफलाया रसैः पिबेत्—पिबेद्वा काम. लावाजा त्रिवृता त्रिफला रसैः (फ. द.)

अष्टौ जानकर, मूत्रयुक्तेन गोमूत्रसहित गोमूत्रयुक्त, पयसा दूधभी दूधसे, केवलेन वा अथवा केवल दूधभी या केवल दूधसे, बहुशः थलीवार बहुतवार, विरेचयेत् विरेचन कर्गवत् विरेचन करावे, कोष्णे अथवा नव-शेकां अथवा गुनगुने, दन्तीफलरसे दन्तीभीष्मना क्वाथभां दन्तीबीजके कपायमें, काश्मर्य-अञ्जलिना- १६ तोला शीष्मवीक्षी एक कुडव गंभारीके फलसे, शृतम् पकावेसी शृत, द्राक्षा- द्राक्ष मुनकेका, अञ्जलिम् १६ तोला एक कुडव, मृदित्वा वा थलीने मलकर, दद्यात् आपवी देवे, पाण्ड्वाभयापहम् तौ पांडुरोगनाशक छे वह पाण्डुरोगनाशक है, पैत्तिक. पित्त प्रकृति-वाणा पांडुरोगीको पैत्तिक पाण्डुरोगी, द्विशर्करं अभली साकरवाण्डु इगुनी चीनीयुक्त, पलार्धम् २ तोला आधा पल. त्रिवृत्-चूर्णम् नसे।तरतु अर्धं त्रिवृत्का चूर्ण, पिबेत् पीवुं पीवे कफपाण्डु छे कश्मर्य पांडुरोगवाणा भाषुसे तौ कफ पाण्डुरोगवाला मनुष्य तो, गोमूत्रक्रिज्युक्ताम् गोमूत्रथी वाटेसी अने तेभां थोलेसी गोमूत्रसे पीसी और उसमें घोली हुई, हरीतकीम् ७२३ पीवी हरद पीवे, कामली ना कभणाना रोगीको कामलाका रोगी, कामलापहम् कभणाना नाश करने।र कामलानाशक, आरग्वधम् गरभाणो अमलतास, सड्यूषणम् त्रिदु त्रिकटु, बिल्वपत्रम् तथा भीक्षीपत्र कोओने तथा बेलके पत्ते उनको, हक्षो शेलडीना ईखके, विदारी- विदारीकंदना विदारीकन्दके, आमलकस्य च अथवा आमणाना या आवलेके, रसेन रसनी साथे रसके साथ, पिबेत् पीवा पीवे, द्विगुडम् अथवा अभली ओणसहित वा दूने गुडके साथ, दन्ती- दन्तीने। दन्तीके, अर्धपल- २ तोला आधे पलके, कल्कम् वा कल्क कल्को, शीतवारिणा ६३ पाणी साथे ठंडे पानीसे, पिबेत् पीवे। पीवे, त्रिफलायाः रसैः अथवा त्रिफलाना रस साथे अथवा त्रिफलाके कषायसे, त्रिवृताम् वा अपि नसे।तर पीवुं त्रिवृत्को पीवे ॥ ५५-५९३ ॥

55 59½ If. as the result of treatment by the aforesaid unctuous remedies, the anemia-patient is found to be rendered sufficiently unctuous, he should thereafter be subjected to frequent

purgation by means of pure cow's milk or cow's milk mixed with cow's urine. The patient may be given a purgative which is also curative of anemia consisting of the lukewarm decoction of red physic-nut, either cooked with 16 tolas of white teak or mixed with 16 tolas of triturated grapes. The anemia patient with provoked pitta should take a potion of 2 tolas of turpeth with twice that measure of sugar, while the anemia patient with an excess of kapha should take with cow's urine the powder of chebulic myrobalans softened in cow's urine. The patient may take purging cassia, the three spices and bael leaves mixed with the juice of the sugar-cane, white yam and emblic myrobalan for the cure of jaundice. The jaundice patient may take either the paste of red physic nut $\frac{1}{2}$ tola with twice the quantity of gur in cold water or the powder of turpeth in the juice of the three myrobalans

विशालादिफण्ट —

विशालात्रिफलामुस्तकुष्ठदारुकलिङ्गकान् ॥६०॥
कार्षिकानर्धकर्षां कुर्यादतिविषां तथा ।
कर्षौ मधुरसाया द्वौ सर्वमेतत् सुखाम्बुना ॥६१॥
मृदितं तं रसं पूतं पीत्वा लिङ्गाच्च मध्वनु ।
कासं श्वासं ज्वरं दाहं पाण्डुरोगमरोचकम् ॥६२॥
गुल्मानाहामवाताश्च रक्तपित्तं च नाशयेत् ।

विशाला- ध्रुमशु। इन्द्रवारुणी, त्रिफला- त्रिदश।

६०. विशाला त्रिफला-विशाला कटुका (घ.)

६१ कार्षिकानर्धकर्षां कुर्यादतिविषां तथा-कर्षौ निम्तातिविषा
कर्षां च दापयेत् (फ)

॥ सर्वमेतत्-सर्व भूर्ण (क घ फ)

त्रिफला, मुस्त- मोथ मोथा, कुष्ठ- कूठ कूठ, दारु-
देवदार देवदार. कलि कान् ध्रुम इन्द्रजौ, कार्षिकान्
दरेक ओकेक तोले। हरेक एक एक कर्ष, तथा तथा
तथा, अतिविषाम् अतिविष अतीस, अर्धकर्षांशाम्
अर्धौ तोले। आधा कर्ष, मधुरसाया. मोरवेले
मोरवेलेके, द्वौ कर्षौ २ तोला दो कर्ष, एतत् ओ इन,
सर्वम् सर्वेत् सर्वका, सुखाम्बुना नवशेका पाण्डुरीथी
गुनगुने जलसे, मृदितम् कुर्यात् भर्दन डरेवु मल कर,
पूतम् गाणेले। छाने हुए, तम् रसम् ते रस उस
रसको, पीत्वा च पीने पीकर, अनु पछी पीछे, मधु
मधु शहद, लिङ्गाच्च आटवु चाटे, कासम् आ श्वा
उधरस यह फाट कास, श्वासम् श्वास श्वास, ज्वरम्
ज्वर ज्वर, दाहम् दाह दाह, पाण्डुरोगम् पाण्डुरोग
पाण्डुरोग, अरोचकम् अरुचि अरुचि, गुल्म- गुल्म गुल्म,
आनाह- आनाह आनाह, आमवातान् च आमवात
आमवात, रक्तपित्तम् च अने रक्तपित्तने। और रक्तपित्तको,
नाशयेत् नाश डरे छे नष्ट करता है ॥ ६०-६२॥

60-62½ Take one tola each of colocynth, the three myrobalans, nut-grass, costus, deodar and kurchi seeds, half a tola of atees and two tolas of trilobed virgin's bower and crushing the whole in sufficient quantity of water, reduce to paste and strain. This as potion should be taken and immediately after, honey should be licked. This medicament cures cough, dyspnea, fever, burning, anemia, anorexia, gulma, constipation, chyme and vata disorders, as also hemothermia.

कतिपययोगा —

त्रिफलाया गुड्व्या वा दार्व्या निम्बस्य वा रसम् दरे
शीतं मधुयुतं प्रातः कामलार्तः पिवेन्नरः ।

६३½ शीत मधुयुत प्रात - प्रात. प्रातर्मधुयुता (घ. फ.)

॥ शीत मधुयुत प्रात कामलार्तः पिवेन्नर - प्रात. प्रातर्मधुयुतः

शीलितः कामलापहः (द. व.)

कामलातः. कृमिणां रोगी पीलियासे पीडित, नर
मनुष्ये पुरुष, त्रिफलाया त्रिफला त्रिफला, गुडुच्या
वा अथवा गणै। या गिलोय, दाव्या दादुडुगदर दादु-
हृदी, निम्बस्य वा अथवा दीमडाने। या नीमका,
रसम् क्वाथ क्वाथ, शीतम् ठंडा थला शीतल होने
पर, मधुयुक्तम् मधु मेणवीने मधुयुक्त करके, प्रातः
संधारभा प्रातः कालमें, पिवेत् पीवे। पीवे ॥ ६३३ ॥

63-63½ The patient suffering from
jaundice should take early in the
morning the cold infusion of the three
myrobalans or guduch or indian ber-
berry or neem mixed with honey.

क्षीरमूत्रं पिवेत् पक्षं गव्यं माहिषमेव वा ॥६४॥
पाण्डुर्गोमूत्रयुक्त वा सप्ताहं त्रिफलारसम् ।

पाण्डुः पाण्डुरोगवालाये पाण्डुरोगी, गव्यस्य गायनां
गौ, माहिषम् एव वा के लेसना या मैसके, क्षीर-
मूत्रम् दूध तथा मूत्र दूध और मूत्रको, पक्षम् पक्ष
द्विस एक पक्ष, पिवेत् पीवे। पीवे, गोमूत्र-युक्तम्
वा अथवा गोमूत्रसहित अथवा गोमूत्रयुक्त, त्रिफलारसम्
त्रिफलासे रस त्रिफलाका रस, सप्ताहम् सात दिवस सुधी
पीवे। एक सप्ताह पीवे ॥ ६४३ ॥

64 64½. The anemia-patient should
take for a period of a fortnight the
course of cow's or buffalo's urine cum
milk, or he may take for a period
of seven days the decoction of the
three myrobalans mixed with cow's
urine

तरुजान् ज्वलितान्मूत्रे निर्वाप्यामृद्य चाङ्कुरान् ॥६५॥
मातुलुङ्गस्य तत् पूतं पाण्डुशोथहरं पिवेत् ।

मातुलुङ्गस्य पीलेराना विजैरेके तरुजान् वृक्ष
परना पौधेके, ज्वलितान् आगेला जलाये हुए, अङ्कुरान्

अङ्कुराने अङ्कुरोंको, मूत्रे गोमूत्रभा गोमूत्रमें, निर्वाप्य
हारीने बुझाकर, आमृद्य च अने शेणाने और मलकर,
पूतम् गागेलु छाने हुए, तत् ते उस, पाण्डु-शोथ-
पाण्डुरोग तथा सोमने पाण्डु तथा शोथको, हरम् हर
करनाउ गोमूत्र हरनेवाले गोमूत्रको, पिवेत् पीवुं
पीवे ॥ ६५३ ॥

65-65½. Take tender sprouts of
pomelo and having roasted them on
the fire, quench and crush them up
in cow's urine. A potion of its filtered
solution is curative of edema induced
by anemia

स्वर्णक्षीरी त्रिवृच्छ्यामे भद्रदारु सनागरम् ॥६६॥
गोमूत्राञ्जलिना पिष्टं मूत्रे वा कथितं पिवेत् ।
क्षीरमेभिः शृतं वाऽपि पिवेद्दोषानुलोमनम् ॥६७॥

स्वर्णक्षीरी स्वर्णक्षीरी स्वर्णक्षीरी, त्रिवृत्-श्यामे
धोणु नसेतर, काणु नसेतर त्रिवृत्, श्यामा, सनागरम्
सूठ सोंठ, भद्रदारु अने देवदार अनेने और देवदार
इनको, गोमूत्र- गोमूत्र गोमूत्रके, अञ्जलिना १६ तोला
साथे एक कुड़वसे, पिष्टम् पाटीने पीसकर, मूत्रे वा
अथवा गोमूत्रभा या गोमूत्रमें, कथितम् उखाणने
उनका काथकर, पिवेत् पीवु पीवे, एभिः वा अपि
अथवा ऐधी या उनसे, शृतम् सिद्ध करेहुं शृत,
दोषानुलोमनम् दोषनु अनुलोमन करनाउ दोषोंके
अनुलोमक, क्षीरम् दूध दूधको, पिवेत् पीवु
पीवे ॥ ६६-६७ ॥

66-67 The patient may take the
yellow milk-plant, white and black
turpeths, deodar and dried ginger
either reduced to paste in 16 tolas of
cow's urine or decocted in the cow's
urine or boiled in cow's milk This
medicament is promotive of the elimi-
nation of the waste products in the body

६७ पिष्ट-करक (थ. फ. व.)

६४. पिवेत् पक्ष-पिवेत् पक्ष (फ)

६४½. पाण्डुर्गोमूत्रयुक्त-पाण्डुर्गोमूत्रसिद्ध (घ)

६५½. पाण्डुशोथहरं-पाण्डुरोगहर (व)

हरीतकीं प्रयोगेण गोमूत्रेणाथवा पिवेत् ।
जीर्णे क्षीरेण भुञ्जीत रसेन मधुरेण वा ॥६८॥

अथवा अथवा या, प्रयोगेण सात दिवसना प्रयोगेण एक सप्ताहके प्रयोगसे, गोमूत्रेण गोमूत्रनी साथे गोमूत्रके साथ, हरीतकीम् ६७३ ग्रह, पिवेत् पोली पीवे, जीर्णे पथी गया पथी जीर्ण होनेपर, क्षीरेण दूधसहित दूधसे, मधुरेण रसेन वा अथवा मधुर भांसरसेसहित या मधुर भांसरमसे भुञ्जीत भोजन करवु भोजन करे ॥ ६८ ॥

58 Or, the patient may take a course of the chebulic myrobalan in conjunction with cow's urine On the dose being digested, he should take his meals mixed either with milk or with sweet meat-juices.

सप्तरात्रं गवां मूत्रे भावितं वाऽप्ययोरजः ।
पाण्डुरोगप्रशान्त्यर्थं पयसा पाययेद्विषक् ॥६९॥

अथ वा अथवा या, भिषक् वेवे वैद्य, सप्तरात्रम् सात रात्रिपर्यंत सात रात्रिपर्यंत, गवां मूत्रे गोमूत्रनी गोमूत्रसे, भावितम् भावना दीधेलु भावना दिये गये, अयोरजः दोषयूथु लोहचूर्णका, पयसा दूध साथे दूधसे, पाण्डुरोग- पांडुरोगनी पांडुरोगकी, प्रशान्त्यर्थं शांति भाटे शान्तिके लिए, पाययेत् पावुं पिलावे ॥ ६९ ॥

69. Or the physician should cause the patient to drink, for the cure of anemia, the iron powder soaked in cow's urine along with milk, for a period of seven days.

नवायसचूर्णम्—
ज्यूषणत्रिफलामुस्तविडङ्गचित्रकाः समाः ।
नवायोरजसो भागास्तच्चूर्णं क्षौद्रसर्पिषा ॥७०॥
भक्षयेत् पाण्डुहृद्रोगकुष्ठार्शःकामलापहम् ।

६८ हरीतकी प्रयोगेण गोमूत्रेणाथवा पिवेत्—हरीतकी मूत्रयुता प्रयोगेणाथवा पिवेत् (थ फ.)

नवायसमिदं चूर्णं कृष्णात्रेयेण भापितम् ॥७१॥
इति नवायसचूर्णम् ।

ज्यूषण- त्रिफटु त्रिफटु त्रिफला- त्रिफला त्रिफला, मुस्त- मोथ मोथा, विडङ्ग- वावङ्ग वायविङ्ग, चित्रका. समाः अने चित्रक ओभाना प्रत्येकनु सभ भागे यूथु और चित्रक इनमेसे प्रत्येकका सभ भागसे चूर्ण, अयोरजसः दोषयूथुना लोहचूर्णके, नव नव नौ, भागा भाग भाग तत्त चूर्णम् ते यूथु इस चूर्णको, क्षौद्र सर्पिषा भक्ष तथा धीधी मधु और चीसे, भक्षयेत् भक्षयवु खिलावे, पाण्डु ते यूथु पांडुरोग वह चूर्ण पांडुरोग, हृद्रोग- हृद्यरोग हृद्रोग, कुष्ठ- कुष्ठ कुष्ठ, अर्श- अर्श अर्श कामलापहम् अने कुष्ठाने हर करनारुं छे और कामलाका नाशक है, इदम् आ यह, नवायसम् नवायस यूथु नवायस चूर्ण, कृष्णात्रेयेण कृष्णात्रेये कृष्णात्रेये, भापितम् कहेलु छे कहा है ॥ ७०-७१ ॥ इति आ यह, नवायसचूर्णम् नवायस यूथु छे नवायसचूर्ण है।

70-71. Take one part of the powder of the three spices, the three myrobalans, nut grass, embelia and white-flowered leadwort, and 9 parts of iron-powder and mix them with honey and ghee This is curative of anemia, gastric disorders, dermatosis, piles and jaundice. This nine-fold iron-preparation is highly valued by Krishna Atreya. Thus has been described the Nine-fold Iron-powder

मण्डूरवटकाः —

गुडनागरमण्डूरतिलांशान्मानतः समान् ।
पिप्पलीद्विगुणां कुर्याद्दुटिकां पाण्डुरोगिणे ॥७२॥

मानतः वंजनथी मानसे, गुड- गोण गुड, नागर- सूठ सौठ, मण्डूर- मण्डूर मण्डूर, तिला- तथा तिलना तथा तिलके, अंशान् भागे भाग, समान् समान देना समान लेवे, पिप्पली- अने पीपरने भाग और पिप्पलीका भाग, द्विगुणाम् अमलो देवे दूना लेवे, पाण्डुरोगिणे ओओने ओकत्र भेगवी पांडुरोगी भाटे इनको एकत्र

मिलाकर पाण्डुरोगीके लिए, गुटिकाश्च गोणी गुटिका,
कुर्वात् अनावली बनावे ॥ ७२ ॥

72. Take equal parts of gur, dry ginger, iron rust and til, and double that of long pepper Pills may be prepared from this for the patient suffering from anemia

अयूषणं त्रिफला मुस्तं विडङ्गं च चित्रकौ ।
दावीत्वक्काक्षिको वातुर्ग्रन्थिकं देवदारु च ॥७३॥
एतान् द्विपलिकान्भागान्शूर्णं कुर्यात् पृथक् पृथक् ।
मण्डूरं द्विगुणं चूर्णाच्छुद्धमज्जनसन्निभम् ॥७४॥
गोमूत्रेऽष्टगुणे पक्त्वा तस्मिन्स्नानं पक्षिपेत्ततः ।
उदुम्बरसमान्कृत्वा वटकांस्तान् यथाशि ना ॥७५॥
उपयुजीत तत्रेण सारस्यं जीर्णं च भोजनम् ।
मण्डूरवटका ह्येते प्राणदाः पाण्डुरोगिणाम् ॥७६॥
कुष्ठान्यजीर्णकं शोथमूरस्तम्भं कफाज्यान् ।
अर्शांसि कामलां मेहं ह्रीहानं शपयन्ति च ॥७७॥
इति मण्डूरवटकाः ।

अयूषणम् त्रिडटु त्रिकटु, त्रिफला त्रिधृणा त्रिफला,
मुस्तम् मेथ मोथा, विडङ्गम् वावडिग वायविडग. चत्र-
चित्रकौ यवक-चित्रक चव्य-चित्रक, दावीत्वक् दारुहवीकी छाल, माक्षिक वातु सुपुर्ण-
माक्षिक स्वर्णमाक्षिक, ग्रन्थिकम् पीपरीभूयना ग ठोडा
विधलीमूल, देवदारु च अने देवदार और देवदार, एतान्
येथीना इनके, पृथक् पृथक् अलग अलग पृथक्
पृथक्, द्विपलिकान् ८ तोलाना दो दो पलके, भागान्
भागोनु भागोंका, चूर्णम् यूर्णं चूर्ण, कुर्यात् करवुं करे,
चूर्णात् आ यूर्णंथी डल चूर्णसे, द्विगुणम् अमल
दुगुना, शुद्धम् शुद्ध शुद्ध, अज्जनसन्निभम् डालणी जेवुं
डाणुं सुरमे जैसा काला, मण्डूरम् मंडूर मंडूर, अष्टगुणे
आठगुणा आठगुने, गोमूत्रे गोमूत्रम् गोमूत्रमें,
पक्त्वा पकावलीने पकाकर, तस्मिन् तेभा उसमें, तत् ते
यूर्णं वह चूर्ण, पक्षिपेत् नाथपु छोड़े, ततः पछी
तदनन्तर, उदुम्बरसमान् अष्ट तोलाना एका कर्प-

७७. कुष्ठान्यजीर्णकम्—कुष्ठान्यजरकर (व)

, , —गुष्ठान्यजरकर (थ. फ.)

प्रमाणके, वटकान् गोणी वटक, कृत्वा करी बनाकर,
ना मनुष्ये पुरुष, तान् तेथीने। उनको, यथाशि
अर्शासिना अथ प्रमाणे अमिके अनुसार, तत्रेण अशशी
कालमे उपयुजीत उपयोग करवे। उपयोग करे, जीर्ण
पछी अथ पछी औषध पचने पर, सारस्यं च सारस्य
सारस्य, भोजनम् भोजन करवुं भोजन करे, एते हि
आ ये, मण्डूरवटका. मंडूर वटक मण्डूर वटक, पाण्डु-
रोगिणाम् पाण्डुरोगीथीने पाण्डुरोगियोंके लिए प्राणदा.
प्राणदायक छे प्राणप्रद है, कुष्ठानि अने कुष्ठ और
कुष्ठ, अजीर्णकम् अजीर्ण, अजीर्ण, गोयम् सोल शोफ,
उरस्तम्भम् उरस्तम्भ उरस्तम्भ, कफामयान् कफना
रोगो कफन रोग, अर्शांसि अर्श अर्श, कामलाम्
कामली पीलिया, मेहम् प्रमेह प्रमेह, ह्रीहानम् च अने
प्लीहान और ह्रीहाको, शपयन्ति शात करे छे शान्त
करते है ॥ ७३-७७ ॥ इति आ ये, मण्डूरवटकाः मंडूर-
वटका छे मण्डूरवटक ह ।

73-77 Take 8 tolas of each of the
three spices the three myrobalans, nut
grass, embelia, chaba pepper, white-
flowered leadwort, indian berberry,
yellow pyrites, piper root and deodar
and pulverise them Take double this
quantity of iron rust which is purified
and of a color as black as antimony.
Boil it in 8 times its quantity of cow's
urine and then add the above powder
to it, prepare pills, each of one tola
in weight The patient may take these
pills with butter-milk according to the
strength of his gastric fire, and when
it is digested he should take a whole
some meal These iron-rust pills give new
life to the patient suffering from
anemia They also alleviate dermatosis.
indigestion edema, spastic paraplegia,
disorders of kapha, piles jaundice
and urinary anomalies Thus

have been described the Ironrust-pills.

ताप्यादियोगः—

ताप्याद्रिजतुरूपायोमलाः पञ्चपलाः पृथक् ।
चित्रकत्रिफलाव्योषविडङ्गैः पलिकैः सह ॥७८॥
शर्कराष्टपलोन्मिश्राश्चूर्णिता नधुनाऽऽप्लुताः ।
अभ्यस्यान्स्त्वक्षमात्रा हि जीर्णे हितमिताशिना ॥७९॥
कुलत्थकाकमाच्यदिकपोतपरिहारिणा ।

ताप्य- सुवर्णभाक्षिक स्वर्णमाक्षिक, अद्रिजत-
शिलाजित शिलाजीत, रूप्य- ३५० ग्रा. चांदी की किट्टी,
अयोमला भ. ५२ महूर, पृथक् २२५ प्रत्येक, पञ्चपला
२० तोला पांच पल, पलिके २५० २५० तोला एक
एक पल, चित्रक- चित्रक चित्रक त्रिफला त्रिफला
त्रिफला, व्योष- त्रिफल त्रिफल, विडङ्ग- अने वागविडङ्ग
ओशोनी और वायविडङ्ग इनके, सह साथ साथ, शर्करा-
अष्टपल ३२ तोला साठ आठ पल चीनी, उन्मिश्रा
लेणवी मिलाकर, चूर्णिता तेओना यूर्णने उनके
चूर्णको, नधुना भक्षणी शहदसे, आप्लुता भेणवीने
घोलकरके, अक्षमात्रा ३ ओंके तोला मात्रा एक वर्षो
मात्रामें, अभ्यस्या हि निरंतर भाव प्रतिदिन भोजन
करे, जीर्णे अने पथी गया पथी औषध जीर्णे दोनेपर,
कुलत्थ- कुलथी कुलथी, काकमाची- पीलुडी मकोय,
वादि- धत्वादिना आदिको, कपोत तथा कपूतरना
भांधने तथा कवुतरके मासको, परिहारिणा परिहार
डरी त्याग कर, हित-मित- हितकारी अने अभ्यास
हितकर और नियमित, अग्निना भोजन करना थपु
आहार सवन करनेवाला होना चाहिए ॥ ७८-७९॥

78-79½ Take 20 tolas of iron pyrites, mineral pitch silver and iron-rust and 4 tolas of white-flowered leadwort, the three myrobalans, the three spices, embelia and 32 tolas of sugar, pulverise and mix them together This powder should be habitually taken in a dose

of 1 tola, mixed liberally with honey. The patient should avoid horse-gram, black night-shade and the flesh of pigeon, and should resort to a wholesome and moderate diet after the dose is digested.

त्रिफलायास्त्रयो भागास्त्रयस्त्रिकटुकस्य च ॥८०॥
भागश्चित्रकमूलस्य विडङ्गानां तथैव च ।
पञ्चाङ्गजतुलो भागालथा रूप्यमलस्य च ॥८१॥
माक्षिकस्य च शुद्धस्य लौहस्य रजसस्तथा ।
अष्टौ भागाः सितायाश्च तत्सर्वं सूक्ष्मचूर्णिनम् ८२॥
पाक्षिकेणाप्लुत स्थाप्यथासे भाजने शुभे ।
उदुम्बरसमां मात्रां ततः स्वादेयथानि ना ॥८३॥
दिने दिने प्रयुञ्जीत जीर्णे भोज्यं यथेप्सितम् ।
वर्जयित्वा कुलत्थानि काकमाचीं कपोतकम् ॥८४॥
योगराज इति ख्यातो योगोऽयममृतोपमः ।

त्रिफलाया त्रिफलाना त्रिफलाके, त्रय त्रय भाग
तीन भाग, त्रिकटुकस्य च अने त्रिकटुना और त्रिकटुके,
त्रय त्रय तीन, भागाः भाग भाग, चित्रकमूलस्य
चित्रकमूलने चित्रकमूलका, तथा एव तेभ्य एवं,
विडङ्गानां च वागविडङ्गने वागविडङ्गका भागः ओंके ओंके
भाग एक एक भाग, अङ्गजतुन शिलाजितना शिलाजीतके,
तथा रूप्यमलस्य च तथा रूप्या भणना और चांदीकी
किट्टीके, शुद्धस्य शुद्ध शुद्ध, माक्षिकस्य सुवर्णभाक्षिकना
स्वर्णमाक्षिकके, तथा लौहस्य रजस- च अने लौहयूर्णना
और लोहचूर्ण, पञ्च भागाः पांच पांच भाग पांच
पांच भाग, सिताया- च साठ और चीनीके, अष्टौ
भाग. आठ भाग आठ भाग, तत् सर्वम् ओंके अंशुं
उन सबका सूक्ष्म- सूक्ष्म वारीक चूर्णितम् यूर्ण करीने
चूर्ण करके पाक्षिकेण भक्षणी मधुसे, आप्लुतम् भेणवीने
मिलाकर भाससे दोढाना लोहेके, शुभे निर्भण साफ,
भाजने पात्रभा घड़ेमें, स्थाप्यथा गणपुं रख

- ८२ रजसस्तथा रजतरा (क)
८३ सूक्ष्म-चूर्ण (व)
८४ प्रयुञ्जीत प्रयोगेण (व)
८५ वर्जयित्वा कुलत्थानि-परित्यज्य कुलत्थाश्च (य)
८६ ख्यात-प्रोक्तो (व)

देवे, तत तेभांथी उसमेंसे, ना भद्रुष्ये पुरुष, उदुम्बरसमाश्च औष्ठ तोलानी एक कर्षकी, मात्राश्च मात्राभां मात्रामे, यथाग्नि अग्निमल प्रभाण्डे अग्निके अनुसार, स्वादेत् अक्षुष्यं कुरुं खावे, जीर्णे पथी गथा पथी औषध जीर्ण होनेपर, दिने दिने हरिण प्रतिदिन, कुलत्थानि कुलथी कुलथी काकमाचीम् पीलुडी मकोय, कपोतकश्च अने कुपूतर्ना भांसने और कवूतरके मासको, वर्जयित्वा तलने छोड़कर, यथेप्सितम् धृत्वा प्रभाण्डे इच्छानुसार, भोज्यम् भोजन भोजन, प्रयुज्यते कुरुं करे, अयम् आ यह, अमृतोपम अमृत समान अमृत जैसा, योग योग योग, योगराज योगराज योगराजके, हृति ओ नाभथी नामसे, ख्यात प्रख्यात छे विख्यात है ॥ ८०-८४ ॥

80-84½ Take three parts of the three myrobalans and 3 parts of the three spices, one part of white-flowered leadwort and of embelia, 5 parts of mineral pitch and similarly of silver rust and yellow pyrites, and pure iron powder, and 8 parts of sugar, make a very fine powder of all these and mixing it liberally with honey, put it in a clean metallic receptacle The person may take from it a dose of one tola according to his digestive power It should be habitually taken and when the dose is digested, he should take his food ad libitum, avoiding horsegram, black nightshade and flesh of pigeon This recipe is called Yogaraja or sovereign recipe and is comparable to ambrosia in its effects

रसायनमिदं श्रेष्ठं सर्वरोगहरं शिवम् ॥८५॥
पाण्डुरोगं विषं कासं यक्ष्माणं विषमज्वरम् ।

कुष्ठान्यजीर्णकं मेहं शोषं श्वासमरोचकम् ॥८६॥
विशेषाद्वन्त्यपरमारं कायलां गुदजानि च ।
इति योगराजः ।

इदम् आ यह, रसायनम् रसायन रसायन, श्रेष्ठम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, सर्वरोगहरम् सर्व रोगने हरनार सर्वरोग नाश, शिवम् च अने कुष्ठान्यकारी छे और कल्याणकारी है, पाण्डुरोगम् अने ते पाण्डुरोग और वह पाण्डुरोग, विषम् विष विष, कासम् उधरस खासी, यक्ष्माणम् क्षय राजयक्ष्ण विषमज्वरम् विषम ज्वर विषम ज्वर, कुष्ठानि कुष्ठ कुष्ठ अजीर्णकम् अजीर्ण अजीर्ण, मेहम् अमेह पमेह, शोषम् शोष शोष, श्वासम् श्वास श्वास, अरोचकम् अरुचि अरोचक, अपसारम् अपसार अपसार, कामलाश्च कुम्भी पीलिया, गुदजानि च अने हरस ओओने और अश इनको, विशेषात् विशेषे करीने विशेषत, हन्ति नाश करे छे नष्ट करता है ॥ ८५-८६ ॥ इति आ यह, योगराज योगराज छे योगराज है ।

85-86½ This is a supreme vitalizer, panacea and blessing It cures anemia, toxicosis, cough, consumption irregular fever, dermatosis indigestion, urinary disorders, dehydration, dyspnea and anorexia, and it cures particularly epilepsy, jaundice and piles Thus has been described the Yogaraja, the sovereign recipe

शिलाजतुवटकाः—

कौटजत्रिफलानिम्बपटोलघननागरैः ॥८७॥
भाविनालि दशाहानि रसैर्द्वित्रिगुणानि वा ।
शिलाजतुपलान्यष्टौ तावती सितशर्करा ॥८८॥
त्वक्क्षीरी पिप्पली घात्री कर्कटाख्या पलोन्मिता ।
निदिग्ध्याः फलमूलाभ्यां पलं युक्त्या त्रिगन्धकम् ८९

८६ कुष्ठान्यजीर्णक-कुष्ठान्यजरक (घ ब)

११ श्वासम् श्वासं हिकाम् (व)

चूर्णितं मधुनः कुर्यात् त्रिपलेनाक्षिकान् गुडान् ।
दाडिमाम्बुपयःपक्षिरसतोयसुरासवान् ॥९०॥
तान् भक्षयित्वाऽनुपिबेन्निरक्तो भुक्त एव वा ।

कौटज- ४-५०५ इन्द्रजौ, त्रिफला- त्रिफला त्रिफला,
निम्ब- वीभेडा नीम, पटोल पटोल परवल, घन- मोथ
मोथा, नागरे अने सटना और सोंठके, रसैः कथाथथी
कायसे, दशाहानि द्वित्रिगुणाभि वा दश, वीस के त्रीस
दिवस सुधी दस, बीस या तीस दिन, भावितानि भावना
दीधेय भावित, अष्टौ शिलाजतु- पलानि ३२ तोला
शिलाजित आठपल शिलाजतु, ताम्बूली- तैटली ५ उत्तनी
ही सितकर्करा सडेद सडेर चीनी, त्वक्क्षीरी अने
पंशलोचन और वंशलोचन, पिप्पली पीपर पिप्पली,
धत्री आभर्णा आवला, कर्कटाख्या तथा डाङ्ग-
शी गी तथा काकडासिंगी, पलोन्मिता दरेकनुं ५२
आर तोला थूल् प्रत्येकका एक एक पल चूर्ण,
निदिग्ध्या. बेरीगल्लीना छोटी कटेरीके, फलमूलाभ्याम्
३० तथा भूण फल और मूल, पलम् अने भणी ४
तोला थूल् दोनोंका मिलकर एकपल, युक्त्या युक्ति-
पूर्वक युक्तिपूर्वक, चूर्णितम् थूल् ३२वाभां आवेद
चूर्ण किया गया, त्रिगन्धकम् त्रिगन्ध (तज, तमालपत्र
तथा इलायची) ओओने त्रिगन्धक (तज, तमालपत्र
तथा इलायची) उनको, मधुनः त्रिपलेन १२ तोला
भक्षमां भेणवी तीनपल गहदसे मिलाकर, आक्षिकान्
ओड ओड तोलांना एक एक कर्षप्रमाणसे, गुडान् ५८
वटक, कुर्यात् ३२वा वनावे, निरक्तः अन्न आधा विना
अन्न खाये विना, भुक्त. एव वा अथवा आधने या
खा कर, ताम् तेओने उनको, भक्षयित्वा आधा पछी
खा कर, दाडिम-अम्बु- दाडिमने २स जनारके रस, पयः-
दूध दूध, पक्षिरस- पक्षीओना भांसने २स पक्षियोंके
मासरस, तोय- पाणी जल, सुरा- सुरा सुरा, आसवान्
के आसवान् या आसवका, अनुपिबेत् अनुपान ३२व
अनुपान करे ॥ ८७-९० ॥

87 90½ Take 32 tolas of mineral
pitch, impregnate it with the juices of
kurchi seeds, the three myrobalans,
neem, snake gourd nut-grass and dry
ginger for 10, 20 or 30 days, add to
it 32 tolas of white sugar and 4 tolas of
each of bamboo manna, long pepper,
emblic myrobalans and galls, and 4
tolas of the entire plant of indian night-
shade and the powder of the three
fragrant substances—cinnamon, car-
damom and mace; pulverise all of
them and mix with 12 tolas of honey
and prepare into pills of one tola each.
The patient may take them on an
empty stomach or after meals followed
by a drink of the juice of pomegra-
nate or of milk or meat-juice of birds,
or of water, or sura or other wines.

पाण्डुकुष्ठज्वरह्रीहतमकाशोभगन्दरान् ॥९१॥
पूतिहृच्छुक्रमूत्राग्निदोषशोषगरोदरान् ।
कासासृग्दरपित्तासृक्शोथगुल्मगलामयान् ॥९२॥
ते च सर्वत्रणान् हन्युः सर्वरोगहराः शिवाः ।
इति शिलाजतुवटकाः ।

ते च ते ५८के वे वटक पाण्डु- पाण्डुरोग पाण्डु-
रोग, कुष्ठ- कुष्ठ कुष्ठ, ज्वर- ज्वर ज्वर, ह्रीह- ह्रीह
ह्रीहा, तमक- तमक तमक, अर्शः- ६२स अर्श,
भगन्दरान् अगंदर भगंदर, पूति- पूतिदोष पूतिदोष,
हृत्- हृद्दोग हृदयरोग, शुक्र- शुक्रदोष शुक्रदोष, मूत्र-
मूत्रदोष मूत्रदोष, अग्निदोष- अग्निदोष अग्निके रोग, शोष-

९२ पूतिहृच्छुक्रमूत्राग्नि-हृद्दरोगशुक्रमूत्राग्नि (घ. घ)
, जोष-शोष (घ.)
, गलामयान्-गरामयान् (ङ फ.)
९२½ सर्वत्रणान्-वर्धमन्नान् (फ)
,, ,, -त्रणभयान् (व.)

९० चूर्णित मधुन कुर्यात्-मधुभिफलनयुक्तम् (१)
,, मधुन-मधुरम् (त)
,, चूर्णित मधुन. कुर्यात् त्रिपलेनाक्षिकान् गुडान्-मधुत्रिपल
सयुक्तान् कुर्यादक्षसमान् गुडान् (फ. व.)

शोष शोष, गर- गर, उदरान् उदररोग
उदररोग, कास- उदरस खासी, असृग्दर- रक्तप्रदर
रक्तप्रदर, पित्तासृक्- रक्तपित्त रक्तपित्त, क्रोथ- सोम
शोथ, गुल्म- शुद्ध गुल्म, गलासवान् गणानां रोगो
गलेके रोग, सर्व्वणान् च अने सर्व्व मृष्टानो और सब
व्रणोंको, हन्यु नाश करे छे नष्ट करते है, सर्व्वरोगहरा
आ वटके ये वटक, सर्व्वरोगहरा. सधणा रोगोने
हरनार। सब रोगोंके हरनेवाले, शिवा अने दुष्टाशुकरके
छे और कल्याणकारक है ॥ ९१-९२ ॥ इति आ ये,
शिलाजतुवटका शिलाजतुवटके छे शिलाजतुवटक है ।

9. 92½ These pills cure anemia, dermatosis, fever splenic disorders, asthma, piles, fistula-in-ano, fetor-oris, gastric disorders, disorders of semen, urine and of the gastric fire, consumption, chronic poisoning, abdominal diseases, cough, menorrhagia, hemothemia edema, gulma, diseases of the throat and all kinds of wounds. These pills are a panacea for all diseases and are a blessing Thus has been described the Mineral-pitch pills

पुनर्नवामण्डूरम्—

पुनर्नवा त्रिवृद्धोषविडङ्गं दारु चित्रकम् ॥९३॥
कुष्ठं हरिद्रे त्रिफला दन्ती चव्यं कलिङ्गकाः ।
पिप्पली पिप्पलीमूलं मुस्तं चेति पलोन्मितम् ॥९४॥
अण्डूरं द्विगुणं चूर्णाद्गोमूत्रे द्याढके पचेत् ।
कोलवद्गुटिकाः कृत्वा तक्रेणालोढ्य ना पिबेत् ॥९५॥

पुनर्नवा साठोडी पुनर्नवा, त्रिवृत्त नसोतर त्रिवृत्त,
न्योष- त्रिडु त्रिडु, विडङ्गम् व्यापडिग वायविङ्ग,
दारु देवदार देवदार, चित्रकम् चित्रक चित्रक, कुष्ठम्
ऊँ कूठ, हरिद्रे हरीदर, दारुहरीदर हल्दी-दारुहल्दी,
त्रिफला त्रिफला त्रिफला, दन्ती दन्ती दन्ती, चव्यश्च

अवध चव्य, कलिङ्गका धन्व १५ इन्द्रजौ, पिप्पली
पीपरी पिप्पली. पिप्पलीमूलम् पीपरीमूल पिप्पलीमूल,
मुस्तम् च अने मोथ और मोठा, इति अनेमना
दरेडना इनमेंसे प्रत्येकके, पलोन्मितम् ४-४ तोला यूथुने
एक एक पल चूर्णको, चूर्णात् अने सधणा यूथुथी
और सब चूर्णसे, द्विगुणम् अमष्टा दूने, मण्डूरम् मण्डूर
यूथुने मण्डूर- चूर्णको, द्याढके ५१२ तोला दो आढक,
गोमूत्रे गोमूत्रमा गोमूत्रमें, पचेत् पकावना पकावे,
तस्मात् तेमा ॥ इसमेंसे, कोलवत् अथवा तोलानी
आधे कर्षसी, गुटिका गोली गुटिका, कृत्वा करीने
करके ना भुङ्क्षु पुरुष, तक्रेण छाशमा छाछमें,
आलोढ्य मेणवीने घोलकर पिबेत् पीवी पीवे ॥९३ ९५॥

9. 95. Take 4 tolas of hog's weed, turpeth, the three spices, embelia, deodar, white flowered leadwort, costus, turmeric, indian herberry, the three myrobalans, red physic-nut, chaba pepper, kurchi seeds, long pepper, roots of long pepper and nut-grass, take double this quantity of iron rust and boil in 512 tolas of cow's urine and mix the above powder in it and prepare pills of ½ tola each The patient may take them well mixed with butter milk

ताः पाण्डुरोगान् प्लीहानमर्शांसि विषमज्वरम् ।
श्वयथुं ग्रहणीदोषं हन्युः कुष्ठं किमीस्तथा ॥९६॥
इति पुनर्नवामण्डूरम् ।

ता ते गोलीओ वे गुटिकाएँ, पाण्डुरोगान्
पाण्डुरोग पाण्डुरोग, प्लीहानम् प्लीहा, अर्शांसि
हरस अर्श, विषमज्वरम् विषमज्वर विषमज्वर,
श्वयथुं सोम शोफ, ग्रहणीदोषम् अडुष्टीरोग ग्रहणी-
दोम, कुष्ठम् कुष्ठ कुष्ठ, तथा अने तथा, किमीन् किमीने

९६. कुष्ठ किमीन्-कोष्ठकिमीन् (व)

,, इति पुनर्नवामण्डूरम्-आश्रयेण पुनर्नवामण्डूर कीर्तित
परम् (द.)

९४. पिप्पली-कटुका (क, घ थ व)

९५ गुटिका - गुटिका. (घ)

कृमिको, हन्यु नाश करे छे नष्ट करती है ॥ ९६ ॥ इति
आ यह, पुनर्नवा-मण्डूरक पुनर्नवाभंडूर छे पुनर्नवा-
मण्डूर है ।

96 These pills cure anemia splenic disorders, piles, irregular fever, edema assimilation-disorders, dermatosis and helminthiasis, thus has been described the Hog's weed Iron-rust.

दाव्यादिलेह. —

दार्वीत्वक् त्रिफला व्योषं विडङ्गमयसो रजः ।
मधुसर्पियुतं लिह्यात् कामलापाण्डुरोगवान् ॥९७॥

कामला-पाण्डुरोगवान् कमलाना अने पाण्डुरोगना
रोगीछे पीलिया और पाण्डुका रोगी, दार्वीत्वक् दारुहल्दीकी छाल, त्रिफला त्रिदश त्रिफला व्योषम्
त्रिकटु त्रिकटु, विडङ्गम् पावडिग वायविडङ्ग, मयसः
रज. अने दोहयूषुने और लोहचूर्णको मधु-सर्पि-
युतम् मध तथा घी साथे मधु और घीसे मिलाकर
लिह्यात् आटावा चाटे ॥ ९७ ॥

97 The patient suffering from jaundice and anemia may lick the powder prepared of the bark of indian berberry, the three myrobalaus, the three spices, embelia and iron-powder mixed with honey and ghee.

कामलाहरी योगौ—

तुल्या अयोरजःपथ्याहरिद्राः क्षौद्रसर्पिषा ।

चूर्णिता. कामली लिह्याद्दुडक्षौद्रेण वाऽभयाः ॥९८॥

कामली कमलाना रोगीछे पीलियाका रोगी, चूर्णिता
अयोरज - दोहयूषु लोहका चूर्ण, पथ्या- हरिद्रा यूषु
हल्दीका चूर्ण, हरिद्रा अने हल्दीका यूषु ओओने
और हल्दीका चूर्ण इनको, तुल्याः समान भागे लध
समान भागसे लेकर, क्षौद्र-सर्पिषा मध तथा घृतथी
मधु और घृतसे, लिह्यात् आटावा चाटे, अभया. अथवा

९८ वाऽभया -समुनाम् (ग)

केवल हरिद्रा यूषु अथवा केवल हल्दीका चूर्ण, गुड-
क्षौद्रेण वा गोण तथा मधथी आटावु गुड और शहदसे
चाटे ॥ ९८ ॥

98 The patient suffering from jaundice may lick the powder prepared of equal quantity of iron-powder, chebulic myrobalan and turmeric, with honey and ghee, or the powder of chebulic myrobalan with gur and honey.

त्रिफलाय लेह. —

त्रिफला द्वे हरिद्रे च कटुरोहिण्ययोरजः ।

चूर्णितं क्षौद्रसर्पिभ्यां स लेहः कामलापहः ॥९९॥

त्रिफला त्रिदशानुं यूषु त्रिफलाका चूर्ण, द्वे च
हरिद्रे हल्दीका यूषु, कटुरोहिणी कटुनुं यूषु कटुकीका चूर्ण,
अयोरज अने दोहयूषु और लोहका चूर्ण, चूर्णि-
तम् आ यूषुने इन चूर्णको, क्षौद्र-सर्पिभ्यां मध
तथा घृत साथे मिलाकर आटावु करे, स लेह ते आटावु वह लेह,
कामलापहः कमलाने नाश करना छे कामला-
नाशक है ॥ ९९ ॥

99. The linctus prepared of the powder of the three myrobalaus, turmeric, indian berberry, kurroa and iron-powder, mixed with honey and ghee is curative of jaundice.

धात्र्यवलेह —

द्विपलांशां तुगाक्षीरीं नागरं मधुयष्टिकाम् ।

प्रास्थिकीं पिप्पलीं द्राक्षां शर्करार्घतुलां शुभाम् १००

धात्रीफलरसद्रोणे चूर्णितं लेहवत् पचेत् ।

९९. क्षौद्रसर्पिभ्यां स लेहः कामलापहः—मधुसर्पिभ्यां लेह-

येत्कामलापहम् (व.)

,, स लेहः कामलापहः—लेहयेत् कामलापहम् (क)

१०० शुभाम्—तथा (घ क.)

१०१. चूर्णित—द्विपल (ख)

शीतं मधुप्रस्थयुतं लिह्यात् पाणितलं ततः ॥१०१॥
हन्त्येष कामलां पित्तं पाण्डुं कासं हलीमकम् ।

इति घात्र्यवलेहः ।

द्विपलांशम् आ४ आ४ तोला दो दो पल,
तुगाक्षीरीम् वशदोयन वंशलोचन, नागरम् ५० सोंठ,
मधुयष्टिकाम् जेठीमध मुलहठी, प्रास्थिकीम्
येस४ तोला एक प्रस्थ, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली,
द्राक्षाम् अने द्राक्ष और मुनके, शुभाम् शर्करा-वर्धतुला २०० तोला सडेद साकर आधी तुला सफेद चीनी,
चूर्णितम् ऐओनु यूर्लुं करीने इनका चूर्ण करके,
घात्रीफलरसद्रोणे आभणाना १०२४ तोला २४भां
आवलेके एक द्रोण रसमे, लेहवत् आटलु जेवु लेह
जैसा, पचेत् पडावपुं पकावे, ततः पछी पीछे, शीतम्
ठंडुं यथा पछी ठंडा होने पर, मधुप्रस्थयुतम् ६४ तोला
मधु मेणवी एक प्रस्थ मधु मिलाकर, पाणितलम् ओ३
तोला कर्षमर, लिह्यात् आटलु चाटे, एषः आ आटलु
यह अवलेह, कामलाम् ३भण पीलिया, पित्तम् पित्त
पित्त, पाण्डुम् पांडुरोग पाण्डुरोग, कासम् उधरस कास,
हलीमकम् च अने हलीमकने और हलीमकको, हन्ति
नाश करे छे नष्ट करता है ॥ १००-१०१ ॥ इति आ
यह, घात्र्यवलेह घात्र्यवलेह छे घात्र्यवलेह है ।

100-101½. Take 8 tolas of bamboo
manna, dry ginger and liquorice, and
64 tolas of long pepper and grapes
and 200 tolas of white sugar. Prepare
this powder into a linctus by boiling
it in 1024 tolas of the juice of emblic
myrobalan; when it is cold, add 64

tolas of honey This should be taken
as a linctus in the dose of one tola at
a time It cures jaundice, anemia,
excess of pitta, cough and Haleemaka.
Thus has been described the linctus
of the Emblic Myrobalan

मण्डूरवटका —

ज्यूषणं त्रिफला चम्यं चित्रको देवदारु च ॥१०२॥
विडङ्गान्यथ मुस्तं च वत्सकं चेति चूर्णयेत् ।
मण्डूरतुल्यं तच्चूर्णं गोमूत्रेऽष्टगुणे पचेत् ॥१०३॥
शनैः सिद्धास्तथा शीताः कार्याः कर्षसमा गुडाः ।
यथाग्नि भक्षणीयास्ते ग्रीहपाण्ड्वामयापहाः ॥१०४॥
ग्रहण्यर्शोनुदश्चैव तक्रवाट्याशिनः स्मृताः ।

इति मण्डूरवटकाः ।

ज्यूषणम् त्रि३३ त्रिकटु, त्रिफला त्रि३३ त्रिफला,
चम्यम् त्रि३३ चम्य चित्रकः त्रि३३ चित्रक, देवदारु
च अने देवदार देवदार, विडङ्गानि वा३३ वा३३ वायविङ्ग,
अथ मुस्तम् च मोथ मोथा, वत्सकम् च अने उडाछाद्य
कुटजकी छाल, इति ऐ ओ अ३३ द्रव्येना इन बारह द्रव्योंका,
चूर्णयेत् समान भागमां यूर्लुं करवु सम भागमें चूर्ण
करे, मण्डूरतुल्यम् तत्-चूर्णम् सधणां द्रव्येना साभटा
प्रमाणवाणा म३३३ यूर्लुनी साथे ते द्रव्येना
यूर्लुने सब द्रव्योंके मिलित परिमाणवाले मण्डूरचूर्णके
साथ उन द्रव्योंके चूर्णको, अष्टगुणे आ३३ आठ-
गुने, गोमूत्रे गोमूत्रमां गोमूत्रमें पचेत् पडावपुं पकावे,
शनैः धीरे धीरे धीरे धीरे, सिद्धाः पा३३ पकने,
तथा शीता. तथा ठंडा पछी और ठंडा होने पर, कर्ष-
समा ओ३ ओ३ तोलाना एक कर्षमात्राके, गुडा वट३
वटक, कार्या अनापवा बनावे, ते ते उनका, यथाग्नि
अग्निना अ३३ अग्निबलके अनुसार, भक्षणीया
आवा सेवन करे, तक्रवाटय-अशिनः तेओने त३ तथा
यवावपु भक्षायु करनार रोगीना वे छाछ और यवाव

१०३ विडङ्गान्यथ मुस्तं च—विडङ्गान्वभया मुस्त (क छ)
,, विडङ्गान्यथ मुस्तं च वत्सकं चेति चूर्णयेत्—विडङ्गानि
समाशानि चित्रकं चेति चूर्णयेत् (ड)
,, विडङ्गान्यथ मुस्तं च—विडङ्गाभयमुस्तानि (घ)

१०१ शीत मधुप्रस्थयुतं लिह्यात् पाणितलं ततः—शीत मधुयुत
लोढा निस्थ पाणितलं ततः (ध)

१०१½ हन्त्येष कामला पित्तं पाण्डुं कासं हलीमकम्—हलीमक
पाण्डुरोग कामला च विनाशयेत् (ग)

,, ,, ,, —हलीमक पाण्डुरोग कामला चैव
नाशयेत् (घ, द, फ, च)

,, इति घात्र्यवलेह—आत्रेयकीर्तिस्तस्वेष घात्रीलेह पर
स्मृतः (द)

સેવન કરનેવાલે કે, હીહ- પેલીહા હીહા, પાણ્ડુમવાપહા તથા પાંડુરોગને નાશ કરનાર ઔર પાણ્ડુરોગકે નાશક, ગ્રહણી-અર્શ:-નુદ. ચ એવ તેમજ અહણી અને હરસને દૂર કરનાર એવ ગ્રહણીરોગ ઔર અર્શકે નાશક, સ્મૃતા. માનેલ છે માને ગયે હૈ ॥ ૧૦૨-૧૦૪૩ ॥ હિતિ આ યે મળ્ડૂરવટકા મહૂરવટકા છે મળ્ડૂરવટક હૈ ।

102-104. Take equal quantities of the three spices the three myrobalans, chaba pepper, white-flowered leadwort, deodar, embelia, nutgrass and kurchi bark, pulverise all these and adding an equal quantity of iron-rust, boil the whole in eight times the quantity of cow's urine. The cooking should be done over a low fire and when the preparation is cooled, make pills of one tola each. These should be taken according to the digestive power. They are curative of splenic disorders, anemia, assimilation-disorders and piles, the patient should take a diet of butter-milk and barley-meal during the course of treatment. Thus has been described Iron-rust pills

ગોઢોડરિષ્ટ:—

મજિષ્ઠા રજની દ્રાક્ષા વલામૂલાન્યયોરજઃ ॥૧૦૫॥
લોઘ્રં ચૈતેષુ ગોઢઃ સ્યાદરિષ્ટઃ પાણ્ડુરોગિણામ્ ।
હિતિ ગોઢોડરિષ્ટઃ ।

મજિષ્ઠા મંજીઠ, રજની હળદર હલ્દી, દ્રાક્ષા શ્રાક્ષ મુનકા, વલામૂલાનિ બલાનાં મૂળ વલામૂલ, અયોરજ. લોહચૂર્ણ લોહચૂર્ણ, લોઘ્રમ્ ચ અને લોધર ઔર લોઘ્ર, એતેષુ ઔઓને. હનકા, ગોઢઃ ગોળથી સિદ્ધ કરેલ ગુલ્ફે વના. અરિષ્ટ અરિષ્ટ અરિષ્ટ, પાણ્ડુ-રોગિણામ્ પાંડુરોગીઓ માટે પાણ્ડુરોગીયોંકે લિષ્ટ, સ્થાન

હિતકર છે હિતકર હૈ ॥ ૧૦૫૩ ॥ હિતિ આ. યહ, ગોઢ અરિષ્ટ ગોઢ અરિષ્ટ છે ગોઢ અરિષ્ટ હૈ ।

105-105. The medicated gur wine prepared with indian madder, turmeric, grapes, roots of sida, iron-powder and lodh is beneficial for the patients suffering from anemia. Thus has been described the Medicated Gur-wine.

વીજકારિષ્ટ -

વીજકાત્પોઢશપલં ત્રિફલાયાશ્ચ વિંશતિઃ ॥૧૦૬॥
દ્રાક્ષાયાઃ પચ્ચ લાક્ષાયાઃ સપ્ત દ્રોણે જલસ્ય તત્ ।
સાધ્યં પાદાવશેષે તુ પૂતજેષે સમાવપેન્ ॥૧૦૭॥
શર્કરાયાસ્તુલાં પ્રસ્ય માશ્નિકસ્ય ચ કાર્ષિકમ્ ।
વ્યોષં ધ્યાવ્રજ્જોતીરં ક્રમુકં સેલવાલુકમ્ ॥૧૦૮॥
મધુકં કુપ્તસિન્ધેતચૂર્ણિતં વૃત્તમાજને ।
યવેષુ દશરાત્રં તદ્વીષ્મે દ્વિ. શિશિરે સ્થિતમ્ ॥૧૦૯॥
પિવેત્તદ્ગ્રહણીપાણ્ડુરોગાર્શં શાયગુલ્મનુત્ ।
મૂત્રકચ્છાશરીમેહકામલાસન્નિપાતજિત્ ॥૧૧૦॥
વીજકારિષ્ટ ઇત્યેષ આત્રેયેણ પ્રકીર્તિતઃ ।

હિતિ વીજકારિષ્ટઃ ।

વીજકાત્ બિંદી વિજયસાર, પોઢશપલ ૬૪ તોલા સોલહ પલ, ત્રિફલાયાઃ ચ ત્રિફલા ત્રિફલા, વિંશતિઃ ૮૦ તોલા વીસ પલ, દ્રાક્ષાયા પચ્ચ શ્રાક્ષ ૨૦ તોલા મુનકે પાચ પલ, લાક્ષાયા. સપ્ત લાખ ૨૮ તોલા લાખ સાત પલ તત્ એઓને હનકો, જલસ્ય દ્રોણે બલ ૧૦૨૪ તોલામાં એક દ્રોણ જલમાં સાધ્યમ્ પદાવર્ણ પકાવે પાદાવશેષે ચતુર્થાશ બાકી રહે ત્યારે ચૌથાઈ અવશેષ રહને પર, પૂતજેષે તુ બાળી લઈ તેમાં છાનકર ઉપમેં, શર્કરાયા

૧૦૭ સમાવપેત્-પ્રદાપયેષ (વ)

૧૦૯ દશરાત્ર તદ્વીષ્મે-દશરાત્રમ્ તદ્વીષ્મે (વ વ)

૧૧૦ રોગાર્શં શાયગુલ્મનુત્-રોગાર્શં કામલાશ્નિ- (શ.)

, મેહ-શાય (વ.)

, સન્નિપાતજિત્-સન્નિપાતનુત (વ)

૧૧૧. ઇત્યેષ-પદૈષ (વ)

૧૦ મજિષ્ઠા રજની દ્રાક્ષા-દ્રાક્ષા હરિદ્રા મજિષ્ઠા (૫૬૫૫)

तुलाम् साक्षर ४०० तोला चीनीकी एक तुला, माक्षिकस्य भक्ष सहद, प्रस्थम् च ६४ तोला एक प्रस्थ, व्योषम् त्रिष्टु त्रिष्टु, व्याघ्रनख व्याघ्रनख व्याघ्रनख, उशीरम् वाणो खस, सैलवालुकम् ओषवालुक-सहित एलवालुकके साथ, कसुकम् सोपारी सुपारी, मधुकम् जेठीभक्ष मुलहठी, कुष्ठम् च अने छः और कूठ, कार्षिकम् ओष ओष तोला प्रत्येक एक एक कर्ष इति एतत् चूर्णितम् ओषोन्मा यूष्मिने इनके चूर्णको, घृतभाजने धी थोपडेला वासुधुमा घृतलिप्त वरतनमें, हमावपेव नाभपुं छोड़े, यवेषु ज्वला हगलामां जौकी राशिमें, ग्रीष्मे श्रीष्म ऋतुमां ग्रीष्ममें, दशरात्रम् दस रात्रि दस रात्रि, शिशिरे अने शिशिर ऋतुमां और शिशिरमें, द्वि वीस रात्रि बीस रात्रि, स्थितम् राशेधु रखा गया, तत् ते यूष्मि वह चूर्ण, ग्रहणी- अश्ली, अश्ली, पाण्डुरोग- पांडुरोग पाण्डुरोग, अर्ज - हरस अर्ज, शोथ- सोम शोथ, गुल्मनुव युद्धमे हर करनेपर और गुल्मको दूर करनेवाले, मूत्रकृच्छ्र- अने मूत्रकृच्छ्र और मूत्रकृच्छ्र, अश्मरी- पथरी अश्मरी, मेह- प्रसेद प्रमेह कामला- डमरु कामला, सन्निपातजिह्व तथा सन्निपातने नाश करनेपर तथा सन्निपातको नष्ट करनेवाला, तत् ते यूष्मि उस चूर्णको, पिवेव पीवु पीवे, इति आ प्रमाणे इस तरह, आग्नेयेण आग्नेये आग्नेये, एष. आ यह, बीजकारिष्ट. बीजकारिष्ट बीजकारिष्ट, प्रकीर्तितः उद्यो छे बताया है ॥ १०६ ११०३ ॥

106-110½. Decoct 64 tolas of the kino tree, 80 tolas of the three myrobalans, 20 tolas of grapes and 28 tolas of lac in 1024 tolas of water, when it is reduced to ¼ of its quantity, filter it, and when cold add 64 tolas of honey and a tola of each of the three spices, shell, cuscus grass, bettle nut, cherry tree, mahwa and costus and put the mixture in a pot saturated with ghee, hidden in a heap of common barley for ten nights in summer and double that number in

the cold season, and then it should be prescribed as pottion. It is curative of assimilation-disorder, anemia, piles, edema, gulma, dysuria, lithiasis, urinary disorders, jaundice and tridiscordance The recipe of this medicated wine of the indian kino tree has been propounded by Atreya. Thus has been described the Kino-tree Medicated-wine

धान्यरिष्ट —

धात्रीफलसहस्रे द्वे पीडयित्वा रक्षं तु तम् ॥१११॥
क्षौद्राष्टांशेन संयुक्तं कृष्णार्धकुडवेन च ।
शर्करार्धतुलोन्मिश्रं पक्षं क्षिग्धघटे स्थितम् ॥११२॥
प्रपिबेन्मात्रया प्रातर्जीर्णे हितमिताशनः ।

द्वे धात्रीफलसहस्रे आभगां न ग २००० दो हजार आवलोंको, पीडयित्वा पीडीने निचोड़कर, तन् रसम् तु ते रसने उस रसको, क्षौद्र-अष्टांशेन अष्टमांश भक्ष अष्टमांश सहदसे, कृष्णा-अर्धकुडवेन च तथा ८ तोला पीपर साथे तथा आधे कुडव पिप्पलीसे, संयुक्तम् मेग्वी युक्तकर, शर्करा-अर्धतुलोन्मिश्रम् तथा २०० तोला साक्षरथी मिश्रित करी तथा आधी तुला चीनीमें मिलाकर, पक्षम् पक्षर द्विस एक पक्ष, क्षिग्धघटे धी थोपडेला धात्री धी चुपड़े घड़ेमें, स्थितम् राशीने रख करके, प्रातः सवारमां सुबहमें, मात्रया मात्राथी योग्य मात्रासे, प्रपिबेव पीवे पीवे, जीर्णे ते पथी गया पथी वह जीर्ण होनेपर, हित-मित-अशन. रितकारी अने प्रमाणसुखे जोरक आवे हित और मित आहार-सेवी बने ॥ १११-११२३ ॥

111-112½. Extract by pressure the juice of 2000 emblic myrobalans and then mix the juice with ½ quantity

१११ तु तम्-मिपक् (ष फ)

११२. क्षौद्राष्टांशेन संयुक्तं कृष्णार्धकुडवेन च-क्षौद्राष्टमांश पिप्पल्यार्धार्धकुडवायुतम् (ः प व)

११२½ हितमिताशन - मितहिताशन. (ख)

of honey and eight tolas of long pepper and 200 tolas of sugar, and then keep it in a ghee-pot for a fortnight. This should be drunk in proper dosage in the morning, and the rules of beneficial dietetic regimen should be observed

काप्रलापाण्डुहृद्रोगवातासृग्बिषमज्वरान् ॥११३॥
कासहिकारुचिश्वासंश्चैवोऽरिष्टः प्रणाशयेत् ।
इति धान्यरिष्टः ।

एषः अरिष्टः आ अरिष्ट यह अरिष्ट, कासला
उभयौ। कामला, पाण्डु- पांडुरोग पांडुरोग, हृद्रोग- हृद्रोग
रोग हृद्रोग, वातासृक्- वातरक्त वातरक्त, बिषमज्वरान्
बिषम ज्वर बिषम ज्वर, कास- उधरस खासी, हिका-
हिका- हिकी, अरुचि- अरुचि अरुचि, श्वासान् च
अने श्वासने। और श्वासको, प्रणाशयेत् नाश करे छे
नष्ट करता है ॥ ११३३ ॥ इति आ यह, धान्यरिष्टः
धान्यरिष्ट छे धान्यरिष्ट है ।

113-113½ This is curative of
jaundice, anemia, cardiac diseases
rheumatic conditions, fevers of irre-
gular type, cough, hiccup, anorexia and
dyspnea. Thus has been described the
Medicated Emblic Myrobalan-wine.

पाण्डुकामलयोः पानाहारे तोयम्—
स्थिरादिभिः शृतं तोयं पानाहारे प्रशस्यते ॥११४॥
पाण्डूनां, कामलार्तानां मृद्वीकामलकीरसः ।

पाण्डूनाम् पांडुरोगीओने पांडुरोगीनोंके लिए,
स्थिरादिभिः शास्त्रपुर्णि नगरेथी स्थिरादिसे, शृतम्
तोयम् उडानेकुं पाणी शृत जल, कामलार्तानाम् च अने
उभयानामोने और कामलाके रोगियोंके लिए, मृद्वीका-
आमलकी- रसः द्रक्ष अने आमलानी रस मुनके और
आंवलोंका रस, पान-आहारे पीवा तथा नमवामां
पान तथा आहारमे, प्रशस्यते श्रेष्ठ छे उत्तम है ॥ ११४३ ॥

114-114½ The water decocted with
the drugs of the tick-trefoil group is

recommended for use in the dietary
of the anemia-patients and as regards
those suffering from jaundice, the juice
of grapes and of emblic myrobalans is
recommended.

दोषापेक्षिणी चिकित्सा—

पाण्डुरोगप्रशान्त्यर्थमिति प्रोक्तं सहर्षिणा ॥११५॥
त्रिकल्पमेतद्विषजा पृथग्दोषबलं प्रति ।
वातिके स्नेहभूयिष्ठ, पित्तिके तिक्तशीतलम् ॥११६॥
श्लैष्मिके कटुतिक्तोष्ण, विमिश्रं सान्निपातिके ।

पाण्डुरोग पांडुरोगनी पांडुरोगकी, प्रशान्त्यर्थम्
शान्तिने माटे शान्तिके लिए, सहर्षिणा भर्षिओ मर्षिने,
इति आ प्रभाणे इस तरह, प्रोक्तम् छे कहा है,
विषजा परतु वैसे परन्तु वैद्यको, पृथक् पृथक् पृथक्
पृथक् अलग अलग, दोषबलम् प्रति दोषना पक्ष प्रभाणे
दोषबलके अनुसार, वातिके वातज पांडुरोगमां वातिक
पांडुरोगमे, स्नेहभूयिष्ठम् यथा स्नेहवाणुं स्नेहभूयिष्ठ,
पित्तिके पित्तज पांडुरोगमां पित्तिक पांडुरोगमे, तिक्त-
शीतलम् तिक्त अने शीतल तिक्त और शीतल, श्लैष्मिके
श्लेष्म पांडुरोगमां कफज पांडुरोगमे, कटुतिक्तोष्णम् कटु,
तिक्त अने उष्ण कटु तिक्त और उष्ण, सान्निपातिके
तथा सन्निपातज पांडुरोगमां और सन्निपातमे, विमिश्रम्
विमिश्र विमिश्र, इति ओ प्रभाणे इस तरह, एतत्
त्रिकल्पम् आ चिकित्सानी उदपना करवी इस
चिकित्साकी कल्पना करनी चाहिए ॥ ११५-११६३ ॥

115-116½ Thus, the measures for the
cure of anemia have been expounded
by the great sage The physician
should administer these according to the
predominant morbid humors and the
vitality of the patient In anemia due

११६ वातिक स्नेहभूयिष्ठ, पित्तिके तिक्तशीतलम्-स्नेहपाय
पयनजे तिक्तशीत त पित्तिके (य व)

११६३ कटुतिक्तोष्ण-कटुश्लोष्ण (य य फ, व)

,, कटुतिक्तोष्ण, विमिश्र सान्निपातिके-कटुश्लोष्ण मिश्र
स्यात् सान्निपातिके (य.)

to predominance of vata-provocation, the treatment must be chiefly by unctuous medications. In anemia due to predominance of pitta, the treatment must be chiefly by bitter and cooling medicaments. In anemia due to predominance of kapha-provocation, the treatment must be chiefly by bitter, pungent and hot drugs. In tridiscordance condition it should be of the mixed nature.

मृजपाण्डुरोगस्य चिकित्सा—

निपातयेच्छरीराच्च मृत्तिकां भक्षितां भिषक् ॥११७॥
युक्तिज्ञः शोधनैस्तीक्ष्णैः प्रसमीक्ष्य बलायलम् ।

युक्तिज्ञः युक्तिने ज्ञानान्तरं युक्तिज्ञ, भिषक् वैद्ये वैद्य, बल-अबलम् अक्षय्य-अक्षय्ये, बलायलम्, प्रसमीक्ष्य विचार करीने देखकर, भक्षिताम् आधेदी खाई हुई, मृत्तिकां तु मृत्तिकां मिट्टीको, तीक्ष्णैः तीक्ष्ण तीक्ष्ण, शोधनैः शोधन औषधैः शोधनोषे, शरीरात् शरीरथी शरीरसे, निपातयेत् अक्षर उठावी निकाले ॥ ११७३ ॥

117-117½. The skilful physician should expel the ingested earth from the body by strong purificatory measures, after due consideration of the vitality of the patient.

व्योषाद्यं घृतम्—

शुद्धकायस्य सर्पीषि बलाधानानि योजयेत् ॥११८॥
व्योषं विल्वं हरिद्रे द्वे त्रिफला द्वे पुनर्नवे ।
मुस्तान्वयोरजः पाठा विडङ्गं देवदारु च ॥११९॥
वृश्चिकाली च भार्गी च सक्षीरैस्तैः समैर्घृतम् ।
साधयित्वा पिबेद्युक्त्या नरो मृदोषपीडितः ॥१२०॥
तद्वत् केशरयष्ट्याद्वपिप्लीक्षारशाद्वलैः ।

- १२० सक्षीरै-सक्षारै (ब फ)
" समैर्घृतम्-शत घृतम् (घ)
" " -प्रयोजयेत् (ग)
१२०½ पिप्लीक्षार-पिप्लीक्षीर (घ)
" क्षार-क्षीर (ब.)
" क्षारशाद्वलै-लोमशाद्वलै (फ.)

शुद्धकायस्य शुद्ध शरीरवाणाने शुद्ध शरीरवाणैके लिए बलाधानानि अक्षय्य बलपद, सर्पीषि धृतीनी घृतोष्ण, योजयेत् योजना करवी प्रयोग करे, व्योषम् त्रिफला त्रिफला विल्वम् जीर्ण वेलगिरी, द्वे हरिद्रे द्वे, द्वे पुनर्नवे धोणी तथा राती साटोडी दोनों पुनर्नवे, मुस्तानि मोथ मोथा, अयोरजः दोहयूथु लोहचूर्ण, पाठा उष्णीषा पाठी, विडङ्ग वायविडग वायविडग, देवदारु च अने देवदार और देवदार, वृश्चिकाली च भार्गी च भार्गी भंगेरन, सक्षीरैः दूधसहित दूधयुक्त, समैः तै सरणे वजने दीधेक्षा तेओथी सम भागमें लिए हुए उनसे, घृतम् घी घीको, साधयित्वा पकावीने सिद्ध करके, मृत्-दोष-पीडित माटीना दोषवी पीडाता मृत्तिकाके दोषसे पीडित, नर. मनुष्ये पुरुष युक्त्या युक्तिथी युक्तिपूर्वक, पिबेत् पीवु पीवे, केशर-नागकेसर नागकेसर, यष्ट्याद्व-जोडीभध मुलहरी, पिप्ली-पीपर पिप्ली, क्षार-जवभार शवभार, शाद्वले अने दूर्वाथी सिद्ध करेद्युं घी पीवु और दूर्वा इनसे सिद्ध किया हुआ घी पीवे ॥ ११८-१२० ॥

118-120½ And when the body has been purified, strength-promoting ghees should be administered. The person suffering from the morbid effects of geophagism should drink, according to the prescribed procedure, the medicated ghee prepared with the three spices, bael, turmeric and indian berberry, the three myrobalans, the two varieties of hog's weed, nut-grass, iron powder, patha, embelia deodar, climbing nettle mercury and beetle killer along with milk and ghee. Similarly he may drink the medicated ghee prepared with fragrant poon, liquorice, long pepper, alkali and scutch grass

मृद्वक्षणादातुरस्य लौल्यादविनिवर्तिनः ॥१२१॥
द्वेष्यार्थं भावितां कामं दद्यात्तदोषनाशनैः ।
विडङ्गैलातिविषया निम्बपत्रेण पाठया ॥१२२॥
वार्ताकैः कटुरोहिण्या कौटजैर्मूर्खेयाऽपि वा ।

लौल्यात् लाक्षसाथी जिह्वालौत्यसे. मृद्वक्षणात्
भाटी भावानुं मिट्टी खानेसे, अविनिवर्तिनः न छोडना
परावृत्त न होनेवाले, आतुरस्य रोगीने रोगीनो, तद्व-दोष-
नाशनैः ते दोष हर करवावाला उष्ण दोषके नाशक,
विडङ्ग - वावडिग वायविडङ्ग, एला- ओलभी इलायची,
अतिविषया अतिविष अतीस, निम्बपत्रेण लीमडानां
पान नीमके पत्ते, पाठया डाणीपाठ पाकी, वार्ताकै
रीगला बेंगन, कटुरोहिण्या डडु कटुकी, कौटज
धन्वप इन्जौ, मूर्खेया अपि वा अथवा मोरवेखथी
पक्ष या मूर्खेसी भी, भाविताम् भावना दीधेली भाटी
भावित मिट्टीको, द्वेष्यार्थम् अलुगमे उत्पन्न करना आटे
द्वेष उत्पन्न करनेके लिए, कामम् धन्वा प्रमाणे देवी
इच्छानुसार देवे ॥ १२१-१२२ ॥

121-122½ If the patient is unable
to leave off geophagism owing to loss
of self-control, in order to make
him averse to it, he should be given
earth treated with drugs which have
also the power to neutralise its bad
effects. These drugs are embelia, atees,
leaves of neem, patha, brinjal, kurroa,
kurchi seeds and roots of trilobed
virgin's bower.

१२१. मृद्वक्षणात्-मृद्वक्षणादविनिवर्तमानस्य लौल्यात्-प्रत्यह-

मक्षणात् (य)

,, आविनिवर्तिन - अविनिवर्तिन (य व)

१२२. द्वेष्यार्थं-द्वेषार्थं (क)

,, -द्वेषार्थं (व)

,, दोषनाशनै - दोषशान्तये (य व)

,, विडङ्गैलातिविषया निम्बपत्रेण पाठया-शुद्धातिविषया
निर्वैविडङ्गै कुटजेन च (य फ)

१२२½. कौटजै - पाठया (फ.)

यथादोषं प्रकुर्वीत भैषज्यं पाण्डुरोगिणाम् ॥१२३॥
क्रियाविशेष एषोऽस्य मतो हेतुविशेषतः ।

पाण्डुरोगिणाम् भाटीथी थथेला पाण्डुरोगवालाओंनी
मिट्टीसे उत्पन्न हुए पाण्डुरोगवालोंकी. यथादोषम् पाण्डु-
रोगने उत्पन्न करना दोषने अनुसार, भैषज्यम् अक्रित्सा
चिकित्सा, प्रकुर्वीत करवी करे, कस्य आ पाण्डुरोगने
इस पाण्डुरोगका, हेतुविशेषतः भाटीथी विशिष्ट हेतुथी
मिट्टीरूप विभिष्ट हेतुमे, एष आ गह, क्रियाविशेष
चिकित्साके चिकित्साभेद, मत उहेवाभा आये
छे कहा गया है ॥ १२३ ॥

123-123½. The patient suffering
from anemia due to geophagism should
be treated with medication indicated in
anemia, according to the morbid humor.
This special mode of treatment is indica-
ted by the special etiological factors.

कामलाया आवस्तिषकी चिकित्सा—

तिलपिष्टमिधं यस्तु वर्चः सृजति कामली ॥१२४॥
श्लेष्मणा रुद्धमार्गं तत् पित्तं कफहरैर्जयेत् ।

यः तु जे जो, कामली उभंगने रोगी कामला
रोगी, तिल-पिष्ट-निभक्त तदनो उल्लेख जेवे तिलपिष्ट
जैसा, वर्चः भग्न मल, सृजति त्यागता होय त्यागता
है तत् ते उस श्लेष्मणा उद्धी कफसे रुद्धमार्गम्
रुद्धायेला मार्गवाला रुके हुए मार्गवाले, पित्तं पित्तने
पित्तको कफहरै उद्धने हर करना औषधेथी कफहर
द्रव्योमे, जयेत् जेतुं जीते ॥ १२४ ॥

124-124½ If the jaundice-patient is
seen passing stools of the color of
the paste of til (clay color) the physi-
cian should know that the pitta in
the body is occluded in its course and
he should alleviate this condition by
drugs curative of kapha

१२४ वर्चः सृजति कामली-कामलावत्सृजेन्मलम् (घ, ङ, फ, व)

રુક્ષશીતગુરુસ્વાદુવ્યાયમૈવૈગનિગ્રહૈઃ ॥૧૨૫॥
કફસંમૂર્ચ્છિતો વાયુઃ સ્થાનાત્ પિત્તં ક્ષિપેદ્વલી ।

રુક્ષ- રૂઠ્ઠ, શીત- શીત, ગુરુ- ગુરુગુરુ, સ્વાદુ અને મધુર અન્નપાનથી ઓર મધુર અન્નપાનસે, વ્યાયામૈઃ અતિશય વ્યાયામથી અતિ વ્યાયામસે, વૈગનિગ્રહૈઃ તથા વેગ રોકવાથી તથા વેગવિધારણે, કફસંમૂર્ચ્છિત કફથી મિશ્રિત કફસે મિલા હુબા, બલી વાયુ બળવાન વાયુ બલવાન વાયુ, સ્થાનાત્ પોતાના સ્થાનમાંથી અપને સ્થાનસે, પિત્તમ્ પિત્તને પિત્તકો, ક્ષિપેત્ ફેંકે છે ફેંકતા હૈ ॥ ૧૨૫૩ ॥

125-125½ The pathogenesis of the above-mentioned condition is as follows— as the result of undue indulgence in dry, cold heavy and sweet articles of diet and in exercise and suppression of natural urges, the vata combined with kapha gets provoked and expels the pitta from its seat.

હારિદ્રનેત્રમૂત્રત્વક્ શ્વેતવર્ચાસ્તદા નરઃ ॥૧૨૬॥
ભવેત્ સાટોપવિષ્ટમ્ભો ગુરુણા હૃદયેન ચ ।
દૌર્બલ્યાલ્પાગ્નિપાર્શ્વર્તિહિક્કાશ્વાસારુચ્ચિજ્વરૈઃ ॥૧૨૭॥
ક્રમેણાલ્પેડુસજ્જ્યેત પિત્તે શાસ્ત્રાસમાશ્રિતે ।

તદા ત્યારે તબ, નર- મનુષ્ય પુરુષ, હારિદ્ર- પીળા પીલે, નેત્ર મૂત્ર- ત્વક્ ભેત્ર, મૂત્ર અને ત્વચાવાળો નેત્ર, મૂત્ર ઓર ત્વચાવાળા, શ્વેતવર્ચાઃ સફેદ મળવાળો સફેદ મલવાળા, સાટોપ-વિષ્ટમ્ભ. પેટમાં ગડગડાટ અને મલ બદ્ધતાવાળો થાય છે આટોપ ઓર વિષ્ટમ્ભસે યુક્ત, ગુરુણા હૃદયેન ચ તેમજ ભારે હૃદયવાળો એવં ભારી હૃદયસે યુક્ત, ભવેત્ થાય છે હોના હૈ, અલ્પે પિત્તે અલ્પ પિત્ત યોરેસે પિત્તકે, શાસ્ત્રા- શાખાઓને શાખામેં, સમાશ્રિતે આશ્રય કરે છે ત્યારે આશ્રિત હોનેર, ક્રમેણ અનુક્રમે

કમજઃ, દૌર્બલ્ય- દુર્બલતા દૌર્બલ્ય, અલ્પાગ્નિ- મંદાગ્નિ મન્દાગ્નિ, પાર્શ્વર્તિ- પડખામાં પીડા પાર્શ્વરજા, હિક્કા હેડકી હિચકી, શ્વાસ- શ્વાસ શ્વામ, અરુચિ- અરુચિ અરુચિ, જ્વરૈઃ અને જ્વરથી ઓર જ્વરસે, અનુસજ્જ્યેત યુક્ત થાય છે પીડિત હોતા હૈ ॥ ૧૨૬-૧૨૭૩ ॥

126-127½. The patient then develops yellow coloration of the eyes, urine and skin whitish stools, tympanites and intestinal torpor, and gradually becomes afflicted with heaviness of heart debility, low digestive power, pain in the sides, hiccup, dyspnea, anorexia and fever on account of the pitta having suffered diminution and receded to the peripheral system

વર્હિતિત્તિરિદક્ષાણાં રુક્ષામ્લૈઃ કટુકૈ રસૈઃ ॥૧૨૮॥
શુષ્કમૂલકકૌલત્યૈર્યૃષૈશ્ચાન્નાનિ ભોજયેત્ ।

વર્હિ ઓળા રોગીને મોર એસે રોગીને મોર, તિત્તિરિ- તેતર તીતર, દક્ષાણામ્ અને કૂકડાના ઓર મુર્ગે इनके રુક્ષ રૂઠ્ઠ, અમ્લે ખાટા અમ્લ, કટુકૈ અને તીખા ઓર કટુ, રસે માંસરસેની સાથે માસરસે, શુષ્ક-મૂલક- તેમજ મૂકા મૂળા એવં સૂચી મૂલી, કૌલત્યૈ અને કળથીના ઓર કુરુથીકે, યૃષૈ ચ યૃષોની સાથે યૃષોસે, અન્નાનિ અન્નેના અન્ન, ભોજયેત્ આહાર કરાવવો સેવન કાવે ॥ ૧૨૮૩ ॥

128-128½ In such conditions, the physician should give the patient diet mixed with meat-juices of peacock, partridge and cock, seasoned with dry, acid and pungent articles, as also thin gruels prepared with dry radish or horse-gram.

માતુલુક્કરસં ક્ષૌદ્રપિપ્પલીમરિચાન્વિતમ્ ॥૧૨૯॥
સનાગરં પિબેત્ પિત્તં તથાડસ્યૈતિ સ્વમાશયમ્ ।

૧૨૯૩. તથાડસ્યૈતિ સ્વમાશયમ-તથાએતિ સ્વમાશયમ (ધ)

૧૨૫૩ ક્ષિપેદ્વલી-ક્ષિપેદ્વહિ (ધ)

૧૨૭ હિક્કાશ્વાસારુચિ-હિક્કા કા મારુચિ (ધ ૩)

૧૨૭૩ ક્રમેણાલ્પેડુસજ્જ્યેત-ક્રમેણાલ્પેન સજ્જ્યેત (ધ.)

., અનુસજ્જ્યેત-અનુબધ્ધ્યેત (ફ)

औद- ओ रोगीओ भध वह रोगी मधु, पिप्पली-
पीपर पिप्पला, मरिचान्वितम् अने भरीथी युक्त और
मरिच इनसे युक्त, सनागरम् मूढसहित सोंठके साथ,
मातुलुङ्ग- पीलेरामे। विजोरेका, रसम् रस रस, पिवेत्
पीवे। पीवे, तथा ओम डरवाथी ऐसा करनेसे, अस्य
ओनु इसका, पित्तम् पित्त पित्त, स्वम् आशयम् पोताना
स्थानम् अपने आशयको, एति आवी भय छे पहुंचता
है ॥ १२९३ ॥

129-129½ The patient may take as
potion the juice of pomello mixed
with honey, long pepper and dry
ginger in order to induce the provoked
pitta to return to its normal habitat

कटुतीक्ष्णोष्णलवणैर्भृशाम्लैश्चाप्युपक्रमः ॥१३०॥
आपित्तरागाच्छकृतो वायोश्चाप्रशमाद्भवेत् ।

शकृत. भणभां मलमे, पित्तरागात् आ पित्तने। २ ग
आवे त्यां सुधी पित्तका रंग आने तक, वायो. च
तथा वायुनी और वायुदे, प्रशनात् आ शांति थाय त्यां
सुधी शान्त होने तक कटु- कटु कटु, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण
तीक्ष्ण, उष्ण- उष्ण उष्ण, लवणै लवण लवण,
भृशाम्लैः च अने अत्यत अम्ल ५०००००० और खूब
अम्ल द्रव्योंसे, अपि पशु भी, उपक्रमः चिकित्सा
उपचार, भवेत् डरवी करे ॥ १३०३ ॥

130 13½ Treatment with pungent,
strong, hot, saltish and very acid drugs
should be persisted in, till the fecal
matter acquires the coloration of pitta
and the vata is alleviated

स्वस्थानमागते पित्ते पुरीषे पित्तरञ्जिते ॥१३१॥
निवृत्तोपद्रवस्य स्यात् पूर्वः कामलिको विधिः ।

१३०. कटुतीक्ष्णोष्णलवणैर्भृशाम्लैश्चाप्युपक्रम - तीक्ष्णाम्लै कटु-
रूक्षोष्णैर्लवणैश्चाप्युपक्रम (क्ष)

१३०½ आपित्तरागाच्छकृतो-आपित्तरागाच्छ कृतो (क्ष)
१३१ पुरीषे पित्तरञ्जिते-मले पित्तरञ्जिते (ग क व)
१३१½ निवृत्तोपद्रवस्य स्यात्-निवृत्तोपद्रवस्यास्य (ज)
" पूर्व-पूर्ण (फ)

पित्ते पित्त न्यारे पित्तके, स्वस्थानम् पोताना
स्थानम् अपने स्थानमें, आगते आवी भय आने पर,
पुरीषे च अने भण और मलके, पित्तरञ्जिते पित्तथी रंगाई
भय पित्तसे रंग जाने पर, निवृत्तोपद्रवस्य न्नेना उपद्रवे।
शांत तथा छे ओवा रोगीने जिसके उपद्रव निवृत्त हुए
हैं इसके लिए, पूर्वः पूर्वं डरेदी प्रथम कही, कामलिक
डमरुगानी कामलाकी, विधि स्यात् चिकित्साविधि डरवी
चिकित्साविधि करे ॥ १३१३ ॥

131-131½ When the pitta has
returned to its habitat, the 'fecal matter
becomes colored with pitta and there
is subsidence of complications, the line
of treatment laid down earlier for
jaundice, should be resumed.

हलीमकस्य लक्षणम्—

यदा तु पाण्डोर्वर्णः स्याद्वरितश्यावपीतकः ॥१३२॥
बलोत्साहक्षयस्तन्द्रा मन्द्राश्रित्वं मृदुज्वरः ।
स्त्रीष्वहर्षोऽङ्गमर्दश्च श्वासस्तृष्णाऽरुचिर्भ्रमः ॥१३३॥
हलीमकं तदा तस्य विद्यादनिलपित्ततः ।

यदा तु न्यारे जब, पाण्डोः पांडुरोगीने। पांडु-
रोगीका, वर्ण. वर्ण वर्ण, हरित- दीदी नीला श्याव-
डाणो। श्याव, पीतकः डे पीणो या पीला, स्यात् थाय
होवे, बल-उत्साह-क्षय अथ तथा उत्साहने। क्षय बल
और उत्साहका क्षय, तन्द्रा तन्द्रा तदा, मन्द्राश्रित्वम्
मन्द्राश्रित्वम् मंदश्रिता, मृदुज्वर मृदुज्वर मंदज्वर,
स्त्रीष्व-अहर्षः स्त्री विषे अहर्षः स्त्रियोंमें अनुत्साह
अङ्गमर्दः च अथ लांगनी अंग तूटना, श्वास श्वास
श्वास, तृष्णा तृष्णा प्यास, अरुचि अरुचि अरुचि, भ्रमः
च अने भ्रम थाय और भ्रम होवे, तदा न्यारे तब,
तस्य तेने उसको, अनिल-पित्तत वातपित्तथी वातपित्तसे,
हलीमक डलीमक थयो छे हलीमक हुआ है, विद्यात्
ओम भालुपु ऐसा जाने ॥ १३२-१३३३ ॥

132-133½ If in an anemia-patient
the physician marks green, black or
yellow coloration of skin, together
with lowered vitality and spirits,

torpor, loss of gastric fire, low fever, insensitiveness to women, body-ache, dyspnea, thirst, anorexia and vertigo. he should recognise it as Halimaka-jaundice resulting from the provocation of vata and pitta

हलीमकस्य चिकित्सा—

गुडूचीस्वरसक्षीरसाधितं माहिषं घृतम् ॥१३४॥
स पिबेत् त्रिवृतां स्निग्धो रसेनाम्लकस्थ तु ।
विरिको मधुरप्रायं भजेत् पित्तानिलापहम् ॥१३५॥

सः ते वह, गुडूची-स्वरस- गणैः स्वरस गिलोयके स्वरससे, क्षीरसाधितम् अने दूधथी सिद्ध करेले और दूधसे सिद्ध किया, माहिषर् के सतुं भैलक, घृतम् घी वी, पिबेत् पीपुं पीवे, स्निग्ध तु घीथी रसेन अतः पीवे स्नेहन हो जाने पर, आमलकस्य आमलाना आवलेके, रसेन रसथी रसके, त्रिवृतम् नसेतर पीपु त्रिवृत पीवे, विरिक्त अने रेथ लाग्या पछी और विरेचन हो जाने पर, मधुरप्रायम् मधुररसप्रधान मधुररसप्राय, पित्तानिलापहम् पित्त तथा वातने नाश करनेपर अथनु पित्त और वातके नाशक अन्नका, भजेत् सेवन करे ॥ १३४-१३५ ॥

134-135 In this condition, the patient may drink the medicated ghee prepared from buffalo's ghee, with the juice of guduch and milk, when the oleation is sufficient, he may take turpeth mixed with juice of emblic myrobalan and on sufficient purgation, he may resort to articles mainly of the sweet taste, which are curative of pitta and vata

द्राक्षालेहं च पूर्वोक्तं सर्पीषि मधुराणि च ।
यापनाक्षीरवस्तीश्च शीलयेत्स्नानुवासनान् ॥१३६॥
मार्द्धीकारिष्ठयोगांश्च पिबेद्युक्त्याऽग्निवृद्धये ।

१३६ ३ युक्त्याऽग्निवृद्धये-युक्त्या निवृद्धये (न)

पूर्वोक्तम् रेणुषीं पूर्वे कहेथे। रोगी पूर्वोक्त, द्राक्षा-
लेहं च द्राक्षावलेह द्राक्षावलेह, मधुराणि मधुर मधुर,
सर्पीषि च धृते। वी, स्नानुवासनान् अनुवासनसहित
अनुवासनवस्तिगो यापनान् यापनपरितो यापन-
वस्तिगो, क्षीरवस्तीन् च अने क्षीरपरितो और
क्षीरवस्तिगो, शीलयेत् सेवन करे ॥ १३६ ॥
मार्द्धीकारिष्ठयोगान् च तमज द्राक्षारिष्ठना योगेन
एव द्राक्षारिष्ठयोगोको, अग्निवृद्धये अग्निनी वृद्धि भाटे
अग्निवृद्धिके लिए, युक्त्या युक्तिथी युक्तिपूर्वक पिबेत् पान
करे ॥ १३६ ॥

136-136½ The patient may use the afore-said grape linctus, sweet ghees, palliative enemata, compound milk enemata and unctuous enemata. He may drink in due manner the medicated wine made from grapes to promote the gastric fire.

कासिकं चाभयालेहं पिप्पलीं मधुकं बलाम् ॥१३७॥
पयसा च प्रयुजीत यथादोषं यथाबलम् ।

कासिकम् अने उपरसना प्रकरणां कहेथ और
कासप्रकरणमें कहा हुआ, अभयालेहम् च उपरने
अथलेह हरदका अवलेह, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली,
मधुकम् जेरीमध मुलहठी बलाम् च तथा अथने
तथा बला इनका, यथादोषम् दोषने अनुसरने यथादोष,
यथाबलम् अने अथने अनुसरने और यथाबल
पयसा दूधथी दूधके साथ, प्रयुजीत प्रयोग करने
प्रयोग करे ॥ १३७ ॥

137-137½. According to the morbid humor concerned and the patient's vitality, he may use the chebulic myrobalan linctus prescribed in the treatment of cough, or long pepper liquorice and heart-leaved sida mixed with milk.

अध्यायोक्तविषया —

तत्र श्लोकौ—

पाण्डोः पञ्चविधस्योक्तं हेतुलक्षणमेषजम् ॥१३८॥
कामला द्विविधा तेषां साध्यासाध्यत्वमेव च ।

तत्र ते विषयमां उस विषयमें, श्लोकौ उपस हारना
ये श्लोका छे के उपसहारके दो श्लोक हैं कि, पञ्च-
विधस्य पांच प्रकारकी पाच प्रकारके, पाण्डोः पाण्डु-
रोगनां पाण्डुरोगके, हेतु-लक्षण-मेघजम् कारणों, लक्षणों
अने औषधों हेतु लक्षण और औषध, उक्तम् कहां छे
कहे है, द्विविधा तेभ्यो ये प्रकारकी एव दो प्रकारकी,
कामका कृमौ। कामला, तेषाम् अने तेओनी और
उनकी, साध्य- साध्यता साध्यता, असाध्यत्वम् च एव
तथा असाध्यता पाण्डु कहां छे तथा असाध्यता भी कही
है ॥ १३८३ ॥

Here are the two recapitulatory
verses—

138-138½. The causes, symptoms
and treatment of the five types of
anemias, and the two types of jaun-
dice, their curability and incurability,

तेषां विकल्पो यश्चान्यो महाव्याधिर्हलीमकः ।
तस्य चोक्तं समासेन व्यञ्जनं सचिकित्सितम् १३९

तेषाम् तेओना उनके, विकल्प भेद भेद, यः च
अने ने और जो, अन्यः भीजे दूसरी, महाव्याधि.
महाराग महाव्याधि, हलीमक हलीमक छे हलीमक है,
तस्य च तेनां पाण्डु उसके भी, सचिकित्सितम् चिकित्सा-
सहित चिकित्सासहित, व्यञ्जनम् लक्षणों लक्षण,
समासेन टूँडाओं संक्षेपमें, उक्तम् कहां छे कहे
है ॥ १३९ ॥

139. Their variations and the grave
type of anemia known as Halimaka,
together with its diagnosis and treat-
ment in general, have been described
herein.

इत्यश्विवेशकृते तन्त्रेऽप्राप्ते दृढबलसंपूरिते
चिकित्सास्थाने पाण्डुरोगचिकित्सितं
नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

१३९ तेषां विकल्पोः—पञ्च विकल्पः (ध.)

॥ व्यञ्जनं—लक्षण (द फ. व.)

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अश्विवेशकृते अश्विवेश
रथेया अश्विवेशसे बनाये, तन्त्रे अने यरकथी
प्रतिस रकार पायेला आ शास्त्रमां और चरकके द्वारा
संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते
अने दृढबले पूरा करेला और दृढबलसे पूरित किये गये,
चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान विषे चिकित्सास्थानमें,
पाण्डुरोगचिकित्सितम् 'पाण्डुरोगचिकित्सित' 'पाण्डुरोग-
चिकित्सित', नाम नामनी नामका, षोडशः सोलहवां,
अध्याय. अध्याय संपूर्ण थये अध्याय समाप्त
हुआ ॥ १६ ॥

16. Thus in the Section on Thera-
peutics in the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Caraka the
sixteenth chapter entitled 'The Thera-
peutics of Anemia' not being available,
the same as restored by Drīdhabala is
completed.

सप्तदशोऽध्यायः ।

सत्तरमेो अध्याय अध्याय सत्रहवां

Chapter XVII

हिक्काश्वासचिकित्सितोपक्रम —

अथातो हिक्काश्वासचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अत हुवे अही थी अब आगे, हिक्काश्वासचि-
कित्सितम् 'हिक्काश्वासचिकित्सित' नामनी अध्यायनु
'हिक्काश्वासचिकित्सित' नामके अध्यायका व्याख्यास्यामः
व्याख्यान करेहु व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये आत्रेयने,
इति ह आ विषयमां नीये प्रमाणे न इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह स कहेहु छे कहा है ॥ २ ॥

1 We shall now expound the
chapter entitled 'The Therapeutics of
Hiccup and Dyspnea'

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

वेदलोकार्थतत्त्वज्ञमात्रेयमृषिमुत्तमम् ।

अपृच्छत् संशयं धीमानग्निवेशः कृताञ्जलिः ॥ ३ ॥

धीमान् बुद्धिमान् धीमान्, अग्निवेश अग्निवेशे
अग्निवेशने कृताञ्जलि हाथ जोड़ी हस्त जंड़कर, वेद लोक
वेद तथा वेदना वैदिक और लौकिक, अर्थतत्त्वज्ञम्
परार्थेना तरने आखुना २ पदार्थोंके तत्त्वको जाननेवाले,
उत्तमम् उत्तम श्रेष्ठ, आत्रेयम् आत्रेय आत्रेय, ऋषि
ऋषिने ऋषिको, मलयम् संशय संशय, अपृच्छत् पूछे
पूछा ॥ ३ ॥

3 Agnivesa, with folded hands, asked the following question of Atreya, the greatest of sages, the knower of the nature of truth contained in both the scriptures as well as the world

य इमे द्विविधाः प्रोक्तास्त्रिदोषास्त्रिप्रकोपणाः ।

रोगा नानात्मकास्तेषां कस्को भवति दुर्जयः ॥ ४ ॥

ये इमे ७२ आ जो ये, द्विविधा ये प्रकटना दो
प्रकारके त्रिदोषा त्रिदोषा दोषवाले, तीन दोषवाले,
त्रिप्रकोपणा त्रिदोषा हेतुओंकी प्रकट पाभमारा तीन
हेतुओंसे प्रकुपित होनेवाले, नानात्मका अने नाना
स्वरूपवाला और नाना स्वरूपवाले, रोगा प्रोक्ताः रोगों
कहेला छे रोग कहे है, तेषाम् तेमोंकी उनमें कस्को
कहेला कहे कौन कौन, दुर्जय कष्टसाध्य कष्टसाध्य,
भवति छे ? है ? ॥ ४ ॥

4. Which of the diseases which are classified into two categories (general and specific or mild and acute) resulting from the morbidity of any or all of the three humors and caused by the three kinds of etiological factors and manifesting various kinds of symptoms, are difficult of cure?

अग्निवेशस्य तद्वाक्यं श्रुत्वा मतिमतां वरः ।

उवाच परमप्रीतः परमार्थविनिश्चयम् ॥ ५ ॥

अग्निवेशस्य अग्निवेशानु अग्निवेशके, तत् वाक्यम्
ते वाक्य उस वाक्यको, अत्वा सांख्यीने सुनकर,
परमप्रीतः अत्यंत प्रसन्न थयेला अत्यन्त प्रसन्न हुए,
मतिमताम् बुद्धिमानोंमां बुद्धिमानोंमें, वरः श्रेष्ठ आत्रेय
मुनिश्रेष्ठ आत्रेय मुनिने, परम-अर्थ-विनिश्चयम् सत्य
अर्थने निर्णय सत्यार्थके निर्णयको, उवाच कहे
कहा ॥ ५ ॥

5 On hearing these words of Agnivesa, Atreya the foremost of wise men being exceedingly pleased, delivered in the following manner the established truth on this most vital subject

हिक्राश्वासयोः जीघ्र प्राणहरत्वं तत्र हेतुश्च—

कामं प्राणहरा रोगा बहवो न तु ते तथा ।

यथा श्वासश्च हिक्रा च प्राणानाशु निकृन्ततः ॥ ६ ॥

बहव धन्य बहुतसे, रोगा रोगों रोग, कामम्
अरेअरे सचमुच, प्राणहराः प्राणहरण करनारा छे प्राण-
नाशक है, ते तु पण्य तेओ फ़िनु वे, यथा श्वासः च
७२म् श्वास जैसे श्वास, हिक्रा च अने हेडकी और
हिक्रा, आशु शीघ्र शीघ्र, प्राणान् प्राणोंनु प्राणोंको,
निकृन्तत. हरण करे छे नष्ट करते है, तथा न तेम
नलदी प्राणोंने नाश करता नथी वैसे शीघ्र प्राणोंका
नाश नहीं करते ॥ ६ ॥

6. Although many are the diseases which take away human life, there are none that terminate a patient's life so rapidly as hiccup and dyspnea.

अन्यैरप्युपसृष्टस्य रोगैर्जन्तोः पृथग्विधैः ।

अन्ते संजायते हिक्रा श्वासो वा तीव्रवेदनः ॥ ७ ॥

५ अग्निवेशस्य तद्वाक्यम्—इत्वाग्निवेशस्य वच (ग घ ङ न)

५ परमार्थविनिश्चयम्—परमार्थप्रयोजनम् (घ)

६ प्राणानाशु निकृन्ततः—हरत प्राणमाशु वै (घ)

३ वेदलोकार्थ—वेदगत्वा (घ)

३ ऋषिमुत्तमम्—ऋषिभि स्तुतम् (घ)

४. नानात्मका—गनादिवा (ग ङ न)

पृथग्विधै. जुदा जुदा प्रकारना अलग अलग प्रकारके, अन्यैः जीम अन्य, र गैः उपसृष्टय रोगोत्थी देशथेला रोगोंसे पीडित, जन्तोः अपि प्राणीने पशु प्राणीको भी, अन्ते अन्ते अन्तमें, हिका डेडी हिकी, तीव्रवेदन. अथवा तीव्र वेदनावाणे। या तीव्र पीडादायक, श्वासः वा श्वास श्वास, सजायते थाय छे हो जाता है ॥ ७ ॥

7 Even in patients affected with various other kinds of disease, there develops in the end hiccup or accurately painful dyspnea (terminal complications).

कफवातात्मकावेतौ पित्तस्थानसमुद्भवौ ।
हृदयस्य रसादीनां धातूनां चोपशोषणौ ॥ ८ ॥
तस्मात् साधारणावेतौ मतौ परमदुर्जयौ ।
मिथ्योपचरितौ क्रुद्धौ हत आशीविषाविव ॥ ९ ॥

कफ वात-आत्मकौ उक्ष्वातस्वप्न कफवातात्मक, पित्तस्थान- पित्तस्थानभाथी पित्तस्थानसे, समुद्भवौ उत्पन्न थथेला उत्पन्न, एतौ अने अन्ने ये दोनों, हृदयस्य हृदयना हृदयके, रसादीनाम् तेभ्य रसादि एव रसादि, धातूनाम् च धातुओंनु धातुओंके, उपशोषणौ शोषण उरनार छे शोषक हैं, तस्मात् तेथी उस कारणसे, साधारणौ समान लक्षणवाणा समान लक्षणसे युक्त, एतौ अने अन्ने ये दोनों, परम-दुर्जयौ अत्यन्त दुष्टसाध्य अत्यन्त कष्टसाध्य, मतौ मनाया छे माने गये हैं, मिथ्या उपचरितौ मिथ्या उपचार उरनाभा आवता तेथी अन्ने मिथ्या उपचार करनेसे वे दोनों, क्रुद्धौ कुपित थथेला कुपित हुए, आशीविषौ अे सपेनी दो सपेकी, इव पेडे तरह, हत भारी नाछे छे मार डालते हैं ॥ ८-९ ॥

8-9 These two are due to the nature of kapha and vata and originate in the seat of pitta in the body and

dry up the nutrient fluid and other body-elements of the stomach Thus these two diseases are considered to be of similar nature and very intractable, and if wrongly treated, get exacerbated and kill the patient as rapidly as snake-venom

हिकाश्वासयो निदान संप्राप्तिश्च—

पृथक् पञ्चविधावेतौ निर्दिष्टौ रोगसंग्रहे ।

तयोः शृणु समुत्थानं लिङ्गं च समिषग्नितम् ॥ १० ॥

रोगसंग्रहे अष्टोदरीय अध्यायभा अष्टोदरीय अध्यायमें, एतौ अने अन्ने ये दोनों, पृथक् पृथक् पृथक् पृथक् पञ्चविधौ पांच प्रकारके, निर्दिष्टौ छेला छे निर्दिष्ट हैं, तयोः ते अन्नेना उन दोनोंके, समुत्थानम् उरनु कारण समिषग्नितम् अने थिडित्सासडिन और चिकित्साके साथ, लिङ्गम् च लक्षण, शृणु सांक्षणे सुनो ॥ १० ॥

10. Each of these two is described to be of five kinds in the chapter on Eight Abdominal Diseases (Chap. 19 Sutra) Now listen to a description of their etiology, symptoms and treatment.

रजस्ता धूमवाताभ्यां गीतस्थानाम्बुसेवनात् ।

व्यायामाद्वाभ्यधर्माध्वरुक्षान्नविषमाशनात् ॥ ११ ॥

आमप्रदोषादानाहाद्रौक्ष्यादत्यपतर्पणात् ।

दौर्वह्यान्मर्मणो घाताद्द्वन्द्वाच्छुद्धयतियोगतः १२

अतीसारज्वरच्छर्दिप्रतिश्यायक्षनक्षयात् ।

रक्तपित्तादुदावर्ताद्विसूच्यलसकादपि ॥ १३ ॥

पाण्डुरोगाद्विषाच्चैव प्रवर्तते गदाविमौ ।

निष्पावमावपिण्याकतिलनैलनिषेवणात् ॥ १४ ॥

१०. समिषग्नितम् -मचिकित्सितम् (घ)

११. आमप्रदोषा . . योगत ॥—आमप्रदोषादानाहारादौक्ष्यादौ-
विषारणात्। मर्माभिघातादौर्वह्यात् द्वाच्छुद्धयतियोगतः ॥

१२. दौर्वह्यान्मर्मणो घाताद्—मर्माभिघातादौर्वह्यात् (ग ब)

१४. प्रवर्तते गदाविमौ—रोगावेतौ प्ररोहतः (ग. ड. घ. ङ.)

८. पित्तस्थानसमुद्भवौ—मतौ सममुद्भवौ (न)

९ परमदुर्जयौ—मममुद्भवौ (घ ङ फ ब.)

पिष्टशालूकविष्टम्भिदाहिगुरुभोजनात् ।

जलजानूपपिशितदध्यामक्षीरसेवनात् ॥१५॥

अभिष्यन्धुपचाराच्च श्लेष्मलानां च सेवनात् ।

कण्ठोरसः प्रतीघाताद्विवन्धैश्च पृथग्विधैः ॥१६॥

रजसा धूण्णी धूलिसे, धूमवाताभ्याम् धूमाशुथी, वायुथी धुवाँसे, वायुसे, शीत-स्थान- ठंडा स्थान ठंडी जगह, अम्बुसेवनात् अने ठंडा जलना सेवनथी और ठंडे जलके सेवनसे, व्यायामात् अधिक व्यायामथी अति व्यायामसे, ग्राम्यधर्म- अत्यंत मैथुनथी अत्यन्त व्यवसायसे, अध्व- अधिक पथथी अत्यन्त मार्ग चलनेसे, रुक्षाज- रक्ष अक्षथी रुक्ष अक्षसे, विषम- विषम और विषम, अज्ञानात् भोजनथी भोजनसे, आमप्रदोषात् आमदोषथी आमदोषसे, आनाहात् आनाहथी आनाहसे, रौक्ष्यात् रक्षताथी रुक्षतासे, अत्यपतर्पणात् अत्यंत अपतर्पणथी अत्यंत अपतर्पणसे, दुर्बल्यात् दुर्बलताथी दुर्बलतासे, मर्मण मर्मभा मर्ममें, घावात् आघातथी आघातसे, द्वन्द्वात् शीत उष्ण आदि विपरीत पदार्थोंना क्रम बगर सेवनथी शीत उष्ण आदि भावोंके क्रमरहित सेवनसे, शुद्धि- शोधनना शुद्धिके, अतियोगात् अतियोगसे, अतिसार- अतिसारथी अतिसारसे, ज्वर- ज्वरथी ज्वरसे, छर्दि- छर्दिथी कैसे, प्रतिश्याय- प्रतिश्यायथी प्रतिश्यायसे, क्षतक्षयात् उरःक्षतथी, क्षयथी उरःक्षतसे, क्षयसे, रक्तपित्तात् रक्तपित्तथी रक्तपित्तसे, उदावर्तात् उदावर्तथी उदावर्तसे, विसूची- विसूचिकाथी विसूचिकासे, अलसकात् अपि अलसकथी अलसकसे, पाण्डुरोगात् पाण्डुरोगथी पाण्डुरोगसे, विषात् च एव अने विषथी और विषसे, निष्पाव- वाह सेम, माष- अउह उड़द, पिण्याक- पिण्याक तिलकल्क, तिल-तैल- अने तेलना तेलना और तिलका तैल, निषेवणात् सेवनथी इनके सेवनसे, पिष्ट- पीटना पदार्थों पीठी, शालूक- कमलकन्द विष्टम्भि- विष्टम्भी विष्टम्भी, विदाहि- विदाही विदाही, गुरु भोजनात् अने गुरु पदार्थोंना भोजनथी और गुरु द्रव्योंके भोजनसे, जलज-जानूप- जलज अने आनूप देशना प्राणीओंना जलीय और आनूप प्राणियोंके पिशित- भांस मांस, दधि- दही दही, आमक्षीर- अने १६ श्लेष्मलानां-श्लेष्मिकाणा (ब)

आया दूधना और कच्चे दूधके, सेवनात् सेवनथी सेवनसे, अभिष्यन्दि- अभिष्यन्दी पदार्थोंना अभिष्यन्दी पदार्थोंके, उपचारात् च सेवनथी सेवनसे, कण्ठ- उरल. कंठ अने छातीभा कंठ और छातीमें, प्रतीघातात् आघातथी चोट लगनेसे, पृथग्विधैः अने जुदा जुदा प्रकारना और भिन्न भिन्न प्रकारके, विवन्धै- च विवन्धथी विवन्धोंसे, इसी गदों आ अने रोगों इन दोनों रोग, प्रवर्तते आय छे होते हैं ॥ १५-१६ ॥

11-16 From dust, from smoke and wind, from residence in cold climes and use of cold water from undue exertion or sex-act, from excessive walking, and from taking of dry and irregular diet, from chyme disorders, constipation, dehydration and extreme inanition, from debility and trauma to vital organs, from recourse to mutually antagonistic procedures, from overdoing of purificatory procedures, from diarrhea, fever, vomiting, coryza, wasting due to pectoral lesions, hemothermia, misperistalsis, acute gastro-intestinal irritation, intestinal torpor, anemia and toxicosis these two diseases take their origin. Also by the habitual use of lablab bean, black gram, til paste and til oil, by eating preparations of paste, lotus rhizomes and food that is slowly digested, irritant or heavy, by constant use of the flesh of the aquatic and wet-land animals, curds and raw milk, by liquefacient medications and by indulgence in kapha-producing articles, by trauma and constriction of various kinds affecting the throat and chest these two diseases are produced.

मारुतः प्राणवाहीनि स्रोतांस्याविश्य कुप्यति ।
उरःस्थः कफमुद्धूय हिक्काश्वासान् करोति सः ॥१७॥
घोरान् प्राणोपरोधाय प्राणिनां पञ्च पञ्च च ।

मारुत. वायु वायु, प्राणवाहीनि प्राणवाही प्राणवाह,
स्रोतांसि स्रोतोर्मा स्रोतोर्मै, आविश्य अवेश करीने
बुझकर, कुप्यति प्रकुपित थाय छे प्रकुपित होता है,
उरःस्थ. अने छातीमा रहीने और छातीमें स्थित,
स. ते वह, कफम् उद्धूय कफको, उद्धूय उपरनी तरश्
थवाहीने ऊपर हटा कर, प्राणिनाम् प्राणीओना
प्राणियोंके, प्राणोपरोधाय प्राणुने रोकना भाटे प्राणोंको
रोकनेके लिए, घोरान् अथ कर भयकर, पञ्च पाञ्च पाच,
पञ्च च पाच प्रकारना पाच प्रकारके, हिक्का- हेउडी
हिचकी, आसान् तथा आसने और आसको, करोति
उत्पन्न करे छे करता है ॥ १७३ ॥

17-17½ The vata, having entered
the respiratory channels, becomes irri-
tated and rouses up the kapha lying
in the chest and produces hiccup and
dyspnea, each of which is of five
varieties, dreadful and often fatal to
life.

हिक्काश्वासयोः पूर्वरूपाणि—

उभयोः पूर्वरूपाणि शृणु वक्ष्याम्यत परम् ॥१८॥

उभयोः अनेनां दोनोंके, पूर्वरूपाणि पूर्वर्ष्य पूर्व-
रूपोंको, अतः परम् हवे पछी अब आगे, वक्ष्यामि
कहीश कहूँगा, शृणु साँभणो सुनो ॥ १८ ॥

18. Now, I shall describe the
premonitory symptoms of both these.
Listen

कण्ठोरसोर्गुस्त्वं च वदनस्य कषायता ।
हिक्कानां पूर्वरूपाणि कुक्षेराटोप एव च ॥१९॥

१७ उरःस्थः कफमुद्धूय—उरःस्थकफमुद्धूय (थ.)

॥ करोति सः—करोत्यथ (थ.)

आनाहः पार्श्वशूलं च पीडनं हृदयस्य च ।
प्राणस्य च विलोमत्वं श्वासानां पूर्वलक्षणम् ॥२०॥

कण्ठ- ३४ कंठ, उरसो. अने छातीमा और छातीका,
गुस्त्वम् भारेपणु भारोपन वदनस्य मुभनी मुँहका,
कषायता च तुरश कसैलापन कुक्षे अने पेटमाँ और
पेटमें, आटोप. च एव गडगडाट आटोप, हिक्कानाम् ओ
हेउडीनां ये हिचकियोंके, पूर्वरूपाणि पूर्वर्ष्ये छे पूर्वरूप
है आनाहः आनाह आनाह पार्श्वशूलम् च पडभाँमा
शूल पार्श्वशूल, हृदयस्य हृदयमाँ हृदयका, पीडनम् च
पीडा पीडन, प्राणस्य अने प्राणुनी और प्राणका,
विलोमत्वम् च उलटी गति उलट वाहन, श्वासानाम् ओ
श्वासानां ये आसके, पूर्वलक्षणम् पूर्वर्ष्ये छे पूर्वरूपों
है ॥ १९-२० ॥

19-20 Heaviness in the throat and
chest, astringent taste in the mouth as
well as distension of the abdomen are
the premonitory symptoms of hiccup.
Constipation, pleurodynia, sense of
compression on the heart, and derange-
ment of the respiratory function are
the premonitory symptoms of dyspnea.

महाहिक्कायाः लक्षणम्—

प्राणोदकान्नवाहीनि स्रोतांसि सकफोऽनिलः ।

हिक्काः करोति संरुध्य तासां लिङ्गं पृथक् शृणु ॥२१॥

सकफ. उद्धूयता कफयुक्त, अनिल. वायु वायु प्राण-
उदक- प्राणु, अथ प्राण, उदक, अन्नवाहीनि स्रोतांसि अने
अन्ननु वहन करनाश स्रोतीने और अन्नवाही स्रोतोंको,
संरुध्य रोकने रोककर, हिक्का हेउडी हिचकियोंको, करोति
करे छे करता है तासाम् तैओनां उनके, पृथक् पृथक्
पृथक् पृथक् पृथक्, लिङ्गम् लक्षणो लक्षण, शृणु साँभणो
सुनो ॥ २१ ॥

21 The vata, combined with kapha,
obstructing the respiratory and deglu-
titary channels, produces various kinds
of hiccup. Now listen to a description

of the signs and symptoms of each type.

ક્ષીણમાંસવલપ્રાણતેજસઃ સકપ્તોઽનિલઃ ।
 ગૃહીત્વા સહસા કણ્ઠમુચ્ચૈર્ધોષવર્તી ભ્રુશમ્ ॥૨૨॥
 કરોતિ સતતં હિકામેકદ્વિત્રિગુણાં તથા ।
 પ્રાણઃ સ્ત્રોતાંસિ મર્માણિ સંરુદ્ધોઽપ્રમાણમેવ ચ ॥૨૩॥
 સંજ્ઞાં મુષ્ણાતિ ગાત્રાણાં સ્તમ્ભં સંજનયત્યપિ ।
 માર્ગં ચૈવાન્નપાનાનાં રુણસ્યપ્રહતસ્મૃતેઃ ॥૨૪॥
 સાશ્વત્વિપ્લુતનેત્રસ્ય સ્તબ્ધશઙ્ખચ્યુતભ્રુવઃ ।
 સત્કજરપ્રલાપસ્ય નિર્વૃત્તિં નાશિગચ્છતઃ ॥૨૫॥
 મહામૂલા મહાવેગા મહાશબ્દા મહાબલા ।
 મહાહિકેતિ સા નૃણાં સઘઃ પ્રાણહરા મતા ॥૨૬॥
 इति महाहिका ।

સકપ્ત અનિલઃ ક્ષયુક્ત વાયુ કફયુક્ત વાયુ, ક્ષીણ-ક્ષીણ થયેલ છે ક્ષીણ, માસ-વલ-પ્રાણ-તેજસ. માસ, બલ, પ્રાણ અને તેજ બેનાં એકા મનુષ્યના માપ, બલ, પ્રાણ અને તેજવાળે પુરુષને, કણ્ઠમ્ કંઠના કંઠકે, ઉચ્ચ ઊંચા ભાગને ઊર્ધ્વ દેશકો, સહસા એકાએક સહસા, ગૃહીત્વા પકડીને પકડ કર, ભ્રુશમ્ બહુ વધુત, ધોષ-વર્તીમ્ અત્રાજવાળી આવાજ કરતવાળી, એક-દ્વિ-એકવડી, એવડી એક એક, દો દો, ત્રિગુણામ્ અને ત્રેવડી અને ત્રીનત્રીન વેગવાળી, હિકામ્ હેડકી હિચકીકો, સતતમ્ નિરતર સતત, કરોતિ કરે છે કરતા હૈ, તથા પ્રાણ તથા પ્રાણવાયુ એવં પ્રાણવાયુ, સ્ત્રોતાંસિ સ્ત્રોતો સ્ત્રોતોકો, મર્માણિ મર્મા મર્મોકો, ઝમ્માણમ્ એવ ચ અને ઊષ્માને ઔર ઝમ્માકો, સંરુદ્ધ રુદ્ધીને રોકકર, સંજ્ઞામ્ સંજ્ઞાને ચેતનાકો, મુષ્ણાતિ લોપ કરે છે નષ્ટ કરતા હૈ, ગાત્રાણામ્ ગાત્રોના અગોંકી, સ્તમ્ભમ્ અપિ સ્તભ જઠરાહટકો, સંજનયતિ કરે છે કરતા હૈ, અન્નપાનાનામ્ અને અન્નપાનાના ઔર અન્નપાનોંકે, માર્ગમ્ ચ એવ

માગોની માર્ગકો, રુણદ્વિ અટકાયત કરે છે રોક દેતા હૈ, ઉપહતસ્મૃતેઃ સ્મૃતિના નાશવાળા નષ્ટસ્મૃતિવાળે, સાશ્વ-અશ્વપૂર્ણ અશ્વપૂર્ણ, વિપ્લુતનેત્રસ્ય અને ચ ચળ નેત્રવાળા ઔર ચંચલ આંખોવાળે, સ્તબ્ધશઙ્ખ-બડ શંખપ્રદેશવાળા જઠરે હુણ શંખવાળે ચ્યુતભ્રુવ બ્રુહ્ બ્રુહ્કુટિવાળા અપને સ્થાનસે દ્વી દુર્દ્ ભૌંદ્રવાળે, મત્કજરપ-અટકતી વાણીથી રક્તી દુર્દ્ બોલીસે યુક્ત, પ્રલાપસ્ય બકવાદવાળા પ્રલાપ કરતવાળે, નિર્વૃત્તિસ્ શાંતિને શાન્તિ, ન અધિગચ્છતઃ નહિ પ મતા પુરુષની ન પાતે હુણ પુરુષકી, મહામૂલા મહામૂળવાળી 'મહામૂલવાળી, મહાશબ્દા મહાશબ્દવાળી વદા શબ્દ કરતવાળી, મહાબલા અને મહાબલવાળી હેડકી ઔર મહા બલવાન હિકા, મહા હિકા મહાહિકા મહાહિકા, इति એ નામથી કહેવાય છે इस નામસે કહલાતી હૈ, સા તે વહ, નૃણામ્ મનુષ્યોના પુરુષોંકે લિયે સઘઃ શીલ તુરંત પ્રાણહરા પ્રાણહરણ કરનારી પ્રાણકી નાશક, મતા ગણાયેલ છે માની ગયી હૈ ॥ ૨૨-૨૬ ॥ इति આ યહ, મહાહિકા મહાહિકા છે મહાહિકા હૈ ।

22-26. In the body of the patient whose flesh strength, vitality and lustre have wasted away, the vata, in association with kapha, laying spasmodic hold of the patient's throat produces persistent hiccup characterised by loud and strident sound, which manifests in a series of one, two or three at a time in each paroxysm. The Prana-vata, further smothering the body-channels, vital organs and the vital fire, deprives the man of his consciousness, causes stiffness of the limbs, obstructs the deglutitory passage and also causes loss of memory, the patient's eyes are suffused with tears; his temples are rigid and his eye-brows are askew, his speech is spasmodic and delirious, and the patient finds no

૨૩ એકદ્વિત્રિગુણા તથા-દ્વિત્રિગુણા તથા (થ)

૨૪ ઉપહતસ્મૃતે-અપતરસ્મૃતે (ક)

„ ગાત્રાણામ્-ગાત્રસ્ય (વ.)

„ „ -ગાત્રેષુ (થ.)

૨૬. મહામૂલા.. મહાબલા-મહામૂલા મહાવેગા મહાતેજા મહાબલા (દ.)

relief whatever. This hiccup, originating as it does from the vital parts of the body and being exceedingly fulminating, exceedingly strident, and exceedingly powerful, is called the Hiccup Major, it is regarded as immediately destructive of life Thus has been described the Hiccup Major (Terminal Hiccup)

गम्भीराख्यहिकायाः लक्षणम्—

हिकते यः प्रवृद्धस्तु कृशो दीनमना नरः ।
जर्जरेणोरसा कृच्छ्रं गम्भीरमनुनादयन् ॥२७॥
संजृम्भन् संक्षिपन् चैव तथाऽङ्गानि प्रसारयन् ।
पार्श्वं चोभे समायम्य कूजन् स्तम्भरुग्दितः ॥२८॥
नामेः पकाशयाद्वाऽपि हिका चास्योपजायते ।
क्षोभयन्ती भृशं देहं नामयन्तीव ताम्यतः ॥२९॥
रुग्ध्वुच्छ्वासमार्गं तु प्रनष्टबलचेतसः ।
गम्भीरा नाम सा तस्य हिका प्राणान्तिकी मना ३०
इति गम्भीरा हिका ।

प्रवृद्ध अत्यंत वृद्ध अत्यंत वृद्ध, कृशः कृश कृश, दीनमना तु दीन मनवाला दीन मनवाला, य जे जो, नरः मनुष्य पुरुष, जर्जरेण जर्जरित जर्जरित, उरसा छातीसी छातीसे युक्त होकर, गम्भीरम् गंभीर गंभीर, अनुनादयन् अवाज करती प्रतिध्वनि करता हुआ, संजृम्भन् अगासी आती जम्माई लेता हुआ अंगानि अंगोने अंगोको, संक्षिपन् च एव पछाडते फैकता हुआ, तथा अने और, प्रसारयन् प्रसारित करते प्रसार करता हुआ, उभे अन्ने दोनों, पार्श्वं च पड्याओने पार्श्वोको, समायम्य पुलापीने तानकर स्तम्भरुग्दितः स्तम्भता तथा पीडाथी जकड़ाहट और रुजासे, अर्दित पीडयेक्षे थते पीडित होता हुआ, कूजन् अने अवाज करते और कूजन कस्ता हूँ, हिकते हेडकी आय छे तेनी ओ हेडकी हिचकी लेता है उसकी वह हिचकी, तस्य अथवा ओने या इसके, नामे नाभि नाभि, पकाशयात् वा अपि हे पकाशयभाथी पक्षु या पका-

शयसे भी, हिका उपजायते जे हेडकी उत्पन्न आय छे ते जो हिका होती है वह, ताम्यतः देहम् ग्लानि पाभता तेना देहने ग्लानिको प्राप्त हुए इसके देहको, भृशम् अत्यंत अत्यन्त क्षोभयन्ती क्षुब्ध करती क्षुब्ध करती हुई, नामयन्ती इव अक्षे नभावती होय तेम मानो नमाती हो वैसे, प्रनष्ट- नष्ट थया छे नष्ट हुए, बलचेतसः तु अथ तथा चेतन जेना ओना रोगीना बल और चेतनावाले रोगीके, उच्छ्वासमार्गम् अश्वासमार्गने उच्छ्वासमार्गको, रुग्द्वि रोगी छे रोगी है, सा ते हेडकी वह हिचकी, गम्भीरा गंभीरा गंभीरा, नाम हिका नामनी हेडकी नामकी हिचकी, तस्य तेना उसके, प्राणान्तिकी प्राणहरण करनारी प्राणकी नाशक, मता मनाय छे मानी जाती है ॥ २७-३० ॥ इति आ यह, गम्भीरा हिका गंभीरा हेडकी छे गंभीरा हिका है ।

27-30 The person who is aged, emaciated and dispirited, hiccups painfully producing deep resonating sounds from the dilapidated chest. He pendulates, contracts and extends his limbs, and being afflicted with rigidity and pain, he presses in both his sides and groans, his hiccup rises either from the umbilical region or from the lower part of the abdomen, his whole body is greatly agitated and flexed, he feels choked as the result of obstructions in the respiratory tract; his strength and mind are depressed, this condition is named the Deep Hiccup This too, is considered fatal Thus has been described the Deep Hiccup

व्यपेताख्यहिकाया लक्षणम्—

व्यपेता जायते हिका याऽन्नपाने चतुर्विधे ।
आहारपरिणामान्ते भूयश्च लभते बलम् ॥३१॥

३१ व्यपेता-व्यपेते (य)

३२ जृम्भितः-जृम्भितः (ध. क.)

प्रलापवम्यतीसारतृष्णार्तस्य विचेतसः ।
जृम्भणो विप्लुताक्षस्य शुष्कास्थस्य विनामिनः ३२
पर्याध्मातस्य हिक्का वा जत्रमूलादसन्तता ।
सा व्यपेतेति विज्ञेया हिक्का प्राणोपरोधिनी ॥३३॥
इति व्यपेता हिक्का ।

या जे जो, चतुर्विधे आर प्रकारना चतुर्विध, अन्नपाने जायते अन्नपानमा उत्पन्न थाय छे अन्नपानमें उत्पन्न होती है, आहार- अने आहार और आहारके, परिणामान्ते च पथी गया पछी पाचनके अन्तमें, भूयः अधिक अधिक, बलसू लभते भणवाणी थाय छे ते बलको प्राप्त करती है वह, व्यपेता हिक्का व्यपेता नामनी हेउकी छे व्यपेता नामकी हिचकी है. प्रलाप-वणी प्रलाप फिर प्रलाप, वमी अतीसार-उदटी, अतिसार कै, अतिसार, तृष्णार्तस्य अने तृष्णाथी पीडाता और प्याससे पीड़ित, विचेतसः तथा भानरहित विभ्रांत मनवाले, जृम्भण भणसां आता जम्माई लेनेवाले, विप्लुताक्षस्य अन्न भनवाणी चचल नेत्रवाले, शुष्कास्थस्य सूक्ष्मेद भुभवाणी शुष्क मुंहवाले, विनामिन. शरीरने नभावता देह नवानेवाले, पर्याध्मातस्य अने अत्यंत आध्मानवाणी पुरुषने और अत्यंत आध्मानसे युक्त पुरुषकी, वा जे जो, जत्रमूलात् जत्रुना भूणमाथी उत्पन्न थई जत्रमूलसे उत्पन्न होकर, असन्तता निरंतर आदटी नथी निरन्तर प्रवृत्त नहीं रहती, प्राणोपरोधिनी अने प्राणुने रोक छे और प्राणवायुको रोकती है, सा हिक्का ते हेउकीने उम हिचकीको, व्यपेता इति व्यपेता नामनी व्यपेता नामकी, विज्ञेया अणुवी जाने ॥ ३१-३३ ॥ इति आ वह, व्यपेता हिक्का व्यपेता हेउकी छे व्यपेता हिक्का है ।

31-33 The hiccup which appears on ingesting food and drink of any of the four types, gains greatly in intensity at the time when the digestion is completed. It is accompanied with delirium, vomiting, diarrhea, thirst and unconsciousness. The patient pendiculates often, his eyes are flowing with tears; his mouth is dry; his body becomes flexed; his abdomen is distended

all round This hiccup originates from the clavicular region of the body and is not continuous. This is called the Cyclical Hiccup It is also harmful to life. Thus has been described the Cyclical Hiccup

क्षुद्राक्ष्यहिक्कायाः लक्षणम्—

क्षुद्रवातो यदा कोष्ठाद्यायामपरिवर्द्धितः ।
कण्ठे प्रपद्यते हिक्कां तदा क्षुद्रां करोति सः ॥३४॥
व्यायाम- व्यायामथी व्यायामसे, परिवर्द्धितः प्रेरयेद्ये ठकेला हुआ, क्षुद्रवात उद्वानवायु क्षुद्रवात, यदा व्यापरे जब, कोष्ठात् केडाभाथी कोष्ठसे, कण्ठे कंठमां कंठमें, प्रपद्यते प्राप्त थाय छे आता है, तदा सः तयारे ते तब वह, क्षुद्राम् क्षुद्रा क्षुद्रा, हिक्काम् हेउकीने हिक्काको, करोति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है ॥ ३४ ॥

34 When a small part of vata constrained by violent exercise, is driven up from the alimentary tract into the throat, it gives rise to the hiccup called Hiccup Minor.

अतिदुःखा न सा चोरःशिरोमर्मप्रवाधिनी ।
न चोच्छ्वासान्नपानानां मार्गमावृत्य तिष्ठति ॥३५॥

सा ते वह, अतिदुःखा अति कष्टदायक अत्यंत दुःखदायक, उर- शिरः- अने छाती, भस्तक और छाती, शिर, मर्म- तथा मर्मने तथा मर्मको, प्रवाधिनी च आधा डरनारी बाधा देनेवाली, न नथी नहीं होती, उच्छ्वास- तेमज्ज उच्छ्वास एवं प्रश्वास, अन्नपानानां तथा अन्नपानना तथा अन्नपानके, मार्गम् च मार्गनु

३४. कण्ठे-कण्ठ (घ. व)

„ कण्ठे प्रपद्यते करोति स - कण्ठे प्रपद्यते हिक्का क्षुद्रा सजनयेत्तदा (ड. थ. व. फ.)

३५. अतिदुःखा न सा-अतिदुःखेन सा (घ.)

„ चोरः शिरो-नोरःशिरो (घ.)

„ मर्मप्रवाधिनी-मर्मप्रवाधिनी (थ.)

मार्गको, आनृत्य आवरन् धरी आवृत कर, न तिष्ठति
रहेती नथी नही रहती ॥ ३५ ॥

35. This variety of hiccup is not very painful, nor does it afflict much the vital centres in the chest and head, nor does it obstruct the respiratory and deglutitory passages.

वृद्धिमायस्यतो याति भुक्तमात्रे च मार्दवम् ।
यतः प्रवर्तते पूर्वं तत एव निवर्तते ॥ ३६ ॥
हृदयं क्लोम कण्ठं च तालुकं च समाश्रिता ।
मृद्वी सा क्षुद्रहिकेति मृणां साध्या प्रकीर्तिता ॥ ३७ ॥
इति क्षुद्रहिका ।

भावस्यत ने भहेनत डरवाथी जो श्रम करनेसे, वृद्धिम् याति वधि छे बढती है, भुक्तमात्रे च अने भोराड देवाभा आवता ७ और भोजन करते ही, मार्दवम् भृदु थाय छे मृदुताको प्राप्त होती है, यतः ने डारखुथी जिस हेतुसे, पूर्वम् पहेला प्रथम, प्रवर्तते शर थाय छे उत्पन्न होती है, ततः एव ते ७ हेतुथी वसी हेतुसे, निवर्तते निवृत्त थाय छे निवृत्त होती है, हृदयम् हृदय हृदय, क्लोम क्लोम क्लोम, कण्ठम् च कंठ कंठ, तालुकम् च अने तालुवानो और तालुमें, समाश्रिता आश्रय डरीने रहे छे आश्रित है, मृद्वी तथा भृदु होय छे तथा मृदु होती है, सा ते वह, क्षुद्र-हिका इति क्षुद्रहिका, प्रकीर्तिता डहेवाय छे कहलाती है, मृणाम् मनुष्यानी ते हेडडी मनुष्योंकी वह हिका, साध्या साध्य छे साध्य है ॥ ३६-३७ ॥ इति आ यह क्षुद्रहिका क्षुद्रहिका छे क्षुद्रहिका है ।

36-37. This condition is aggravated by exertion and abates immediately on the ingestion of food. It disappears as abruptly as it comes into appearance. Affecting the heart, the Kroman, the throat and the palate, this mild variety of hiccup in men, known as the minor, is said to be curable. Thus has been described the Hiccup Minor.

अन्नहिकाया. लक्षणम्—

सहसाऽत्यभ्यवहृतैः पानान्नैः पीडितोऽनिलः ।
ऊर्ध्वं प्रपद्यते कोष्ठान्मद्यैर्वाऽतिमदप्रदैः ॥ ३८ ॥
नथाऽतिरोषभाष्याध्वहास्यभारातिवर्तनैः ।
वायुः कोष्ठगतो धावन् पानभोज्यप्रपीडितः ॥ ३९ ॥
उरःस्रोतः समाविश्य कुर्याद्विकां ततोऽन्नजाम् ।
तथा शनैरसंबन्धं क्षुवंश्चापि स हिकते ॥ ४० ॥
न मर्मबाधाजननी नेन्द्रियाणां प्रवाधिनी ।
हिका पीते तथा भुक्ते शमं याति च साऽन्नजा ॥ ४१ ॥

इत्यन्नजा हिका ।

अति- अधिक अत्यंत, अभ्यवहृतैः उपयोगभा
लीधेला सेवन किये, पानान्नैः अन्नपानथी पान और
अन्नसे, अतिमदप्रदैः अथवा अत्यंत मद डरनारा या
अत्यंत मदकारक, मद्यै वा भक्ष्यथी मद्योसे, पीडित
अनिल. पीडायेला वायु पीडित वायु, कोष्ठात् कोष्ठाभाथी
कोष्ठसे, सहसा अकस्म एकदम, ऊर्ध्वम् उपरना प्रदेश
तरङ्ग ऊपर, प्रपद्यते प्राप्त थाय छे आता है, तथा
अतिरोष- तथा अतिशय क्रोध तथा अत्यंत क्रोध,
भाष्य-अध्व- भाषण, पथ भाषण, मार्ग चलनेका श्रम,
हास्य-भार- हास्य तेभ ७ भारनु वहन हास्य एवं भार
वहन, अतिवर्तनैः अतिशय डरवाथी अत्यंत करनेसे,
कोष्ठगत. वायुः प्रकुपित थयेला कोष्ठगत वायु प्रकुपित
हुई कोष्ठा त वायु, पान-भोज्य-प्रपीडित पान अने
कोष्ठाभाथी पीडित थधने पान भोजनसे पीडित हो कर,
धावन् होउते होउते दौडकर. उरःस्रोत छातीना
स्रोतभा उरःस्रोतमें, समाविश्य प्रवेश डरीने प्रवेश
करके, तत. ते पछी तदनन्तर, अन्नजाम् अन्न-अन्न
अन्नजा, हिकाम् हेडडीने हिकाको, कुर्यात् उत्पन्न करे छे
पैदा करती है, तथा च तथा तथा, सः ते वह, क्षुवन्
च अपि छीका आते छीकते हुए, शनैः धीरे धीरे
धीरे धीरे, असंबन्धम् नुटक नुटक लगातार न हो इस

३८. सहसाऽत्यभ्यवहृतैः—ग्रहसंवातिसंभुक्त (फ व)

४०. उरःस्रोतः समाविश्य कुर्याद्विकां ततोऽन्नजा-
प्रकरोत्यन्नजां हिकामुरःस्रोतः समाश्रित (ग द, फ)

„ शनैरसंबन्ध—शनैर्मन्दशब्दः (व)

४१. प्रवाधिनी—प्रवोधिनी (ज य.)

तरह, हिक्केने हेडो आय छे हिचकी लेता है, या मर्म-
ने मर्मने जो मर्मको, बाधाजननी न तुकसान करती नथी
बाधा नहीं उत्पन्न करती, इन्द्रियाणाम् धन्दिशेने
इन्द्रियोंको, प्रबाधिनी न आधा करती नथी बाधा नहीं
करती, भुक्ते अने आवाथी और खाने, तथा पीते
तथा पीवाथी पीनेपर, शमम् च याति शान्त थाय छे
शांत होती है, सा हिका ते हेडो वह हिक्की, अन्नजा
अन्न छे अन्नजा है ॥ ३८-४१ ॥ हस्ति आ यह,
अन्नजा हिका अन्न छे हिकका छे अन्नजा
हिका है।

38-41 By the ingestion of food and drink in great haste or in excessive quantities or by consuming highly intoxicating drinks, the vata, getting compressed, travels upwards, from the alimentary tract. So too, by inordinate indulgence in anger, talk, way-faring, laughing and load-carrying, the vata which is normally located in the alimentary tract, getting compressed by the ingested food and drink, goes wandering hither and thither in the body. In such conditions, it enters the passages in the chest and gives rise to the hiccup which makes its appearance on ingestion of meals. When under the attack, the patient hiccups at long and uneven intervals and even while sneezing. This variety of hiccup does not cause affliction to the vital centres nor does it afflict the sense-organs. It subsides on ingestion of food and drink. This is the alimantal hiccup induced by ingestion of food. Thus has been described the Alimantal Hiccup

हिक्कायाः साध्यासाध्यविचारः —

अतिसंचितदोषस्य भक्तच्छेदकशस्य च ।

व्याधिभिः क्षीणदेहस्य वृद्धस्यानिव्यवायिनः ॥ ४२ ॥

आसां या सा समुत्पन्ना हिका हन्त्याशु जीवितम् ।

यमिका च प्रलापार्तिवृण्णामोहसमन्विता ॥ ४३ ॥

अतिसंचितः अत्यंत संचित थयेला अतिसंचित
हुए, दोषस्य दोषवाणाने दोषवालेको, भक्तच्छेद- भोजन
न करवाथी अनशनसे, कशस्य च दुर्धन थयेलाने दुर्बलको,
व्याधिभिः रोगथी व्याधियोंसे, क्षीणदेहस्य क्षीण शरीर-
वाणाने क्षीण देहवालेको, वृद्धस्य वृद्धने वृद्धको, अति
अने अत्यंत और अत्यंत, व्यवायिन मैथुन करनेपरने
व्यवाय करनेवालेको, आसाम् आमाथी इनमेंसे, या ने
प्राप्त पशु जो किसी एक भी, समुत्पन्ना उत्पन्न थाय
उत्पन्न हो, सा ते वह, हिका हिकका हिका, जीवितम्
अन्नने आयुको आशु हन्ति शीघ्र नाश करे छे शीघ्र
नष्ट करती है, प्रलाप-अर्ति- तथा प्रलाप, पीडा तथा
प्रलाप, पीडा, वृण्ण मोह- तथा अने भूखी प्यास और
मोह, समन्विता ओओथी युक्त इनसे युक्त, यमिका च
यमिका पशु यमिका भी, आशु नष्टही अन्नने नाश
करे छे शीघ्र जीवनको नष्ट करती है ॥ ४२-४३ ॥

42-43. The hiccup that occurs in persons suffering from excessive accumulation of morbidity or from emaciation resulting from abstinence or in persons with bodies that have been wasted away by disease, or in persons who are aged or given to inordinate indulgence in sex, soon takes away the life of its victim. When the curable varieties of hiccup mentioned above are seen to occur in paroxysms of two hiccups at a time, they are called the 'Twin Hiccups' and is marked by delirium, distress, thirst and fainting.

अक्षीणश्चाप्यदीनश्च स्थिरधात्विन्द्रियश्च यः ।
तस्य साध्ययितुं शक्या यमिका हन्त्यतोऽन्यथा ॥४३॥

यः नो जो, अक्षीणः च क्षीण न होय क्षीण नहीं है, अदीनः च अपि दीन न होय दीन नहीं है, स्थिर-धातु-अने स्थिर धातु और स्थिर धातु, इन्द्रियः तथा इन्द्रियवाणो होय तथा इन्द्रियवाला है, तस्य तेनो उसकी, यमिका यमिका यमिका, साध्ययितुम् शक्या मटाडी शक्य छे ठीक की जा सकती है, अत अन्यथा आनाथी विपरीत स्थितिमा इससे विपरीत स्थितिमें, हन्ति भारी नाथे छे नष्ट करती है ॥ ४४ ॥

44. This variety of hiccup occurring in a patient who is neither wasted in body, nor run down, but has his body-elements and sense-organs in a sound condition, is curable. Under other circumstances, it terminates fatally.

श्वासाना संप्राप्तिः—

यदा स्रोतांसि संरुद्धा मारुतः कफपूर्वकः ।
विष्वग्ब्रजति संरुद्धस्तदा श्वासान्करोति सः ॥४५॥

यदा न्यारे जव, कफपूर्वक उद्ध्रैधान कफप्रधान, मारुतः वायु वायु, स्रोतांसि स्रोतेने स्रोतोंको, संरुद्ध मध्य करीने रोककर, संरुद्ध तथा पोते पशु उद्ध्रै रोकायेथो थो तथा स्वयं भी कफसे रुका हुआ बनकर, विष्वग् ब्रजति थारे तरङ्ग मध्य छे चारों ओर चलता है, तदा त्वारे तब, सः ते वह, श्वासान् श्वासेने श्वासोंको, करोति उत्पन्न करे छे करता है ॥ ४५ ॥

45 If vata, in association with kapha, obstructing the respiratory passages, gets itself obstructed and spreads in all directions, it causes disorders of respiration

महाश्वासस्य लक्षणम्—

उद्धूयमानवातो यः शब्दबहुःखितो नरः ।
उच्चैः श्वसिति संरुद्धो मत्तर्षभ इवानिशम् ॥४६॥

४४ यमिका-वा यमिका (न.)

प्रनष्टज्ञानविज्ञानस्तथा विभ्रान्तलोचनः ।
विकृताक्ष्याननो बद्धमूत्रवर्चा विशीर्णवाक् ॥४७॥
दीनः प्रश्वसितं चास्य दूराद्विज्ञायते भृशम् ।
महाश्वासोपसृष्टः स क्षिप्रमेव विपद्यते ॥४८॥
इति महाश्वासः ।

उद्धूयमान- उद्धूयगतिथी युक्त ऊर्ध्ववर्तितसे युक्त, वातः वायुवाणो वायुवाला, दुःखितः दुःखी थनो दुःखित, यः नरः नो मनुष्य जो पुरुष, संरुद्धः मध्यम पाभेला रोके हुए, मत्तर्षभः इव भृश-भृश साठनी पेठे मत्त बैलकी तरह, अनिष्टम् निरंतर निरंतर, उच्चैः उच्चैः जोरसे, बद्धवत् अवागयुक्त आवाजके साथ, श्वसिति श्वास छे छे श्वास लेता है, प्रनष्ट- ते नष्ट थयेल छे नष्ट हुए, ज्ञानविज्ञान ज्ञान अने विज्ञान नोनो येथे ज्ञान और विज्ञानवाला, तथा विभ्रान्त- थथण विभ्रान्त, लोचनः नेत्रवाणो आखोंवाला, विकृत- विकृत थयेल विकृत, अक्षि-आननः आंभो अने मुणवाणो आंख और मुहवाला, बद्ध-मूत्रवर्चा रोकायेला मूत्र अने मणवाणो मूत्र और मलके विवधवाला, विशीर्ण- भांगी-तूटी स्खलित, वाक् वाणीवाणो वाणीवाला, दीनः अने दीन थाय छे और दीन होता है, अस्य च तेनो उसका, भृशम् अत्यंत अत्यंत, प्रश्वसितम् श्वास श्वास, दूरात् दूरथी दूरसे, विज्ञायते स भज्जय छे सुना जाता है, सः ते वह, महाश्वास- महाश्वासथी महाश्वाससे, उपसृष्टः घेराई पीडित होकर, क्षिप्रम् एव शीघ्र न तुरत ही, विपद्यते मृत्यु पाभे छे मृत्यु पाता है ॥ ४६-४८ ॥ इति आ महाश्वासः महाश्वास छे महाश्वास हैं ।

46-48 The person, in whom the expiratory movement of vata is aroused, is greatly afflicted and being obstructed in his respiration, breathes incessantly with a loud and long stertor like an intoxicated bull. He loses all sense of knowledge and understanding, his eyes are restless, his face gets distorted,

४७ विकृताक्ष्यानन-विकृताक्ष्यानन. (य)

his urine and feces get constipated; his voice is weakened, he gets into a moribund state; and his intensely hurried breathing is noticeable even from a distance. A person afflicted with this greatest of disorders of breathing will indeed succumb to it soon. Thus has been described Dyspnea Major (Terminal Dyspnea.)

ऊर्ध्वश्वासस्य लक्षणम्—

दीर्घं श्वसिति यस्तूर्ध्वं न च प्रत्याहरत्यधः ।
श्लेष्मावृतमुखस्रोताः क्रुद्धगन्धवहार्दितः ॥४९॥
ऊर्ध्वदृष्टिर्विषयंश्च विभ्रान्ताक्ष इतस्ततः ।
प्रमुहान् वेदनार्तश्च शुष्कास्योऽरतिपीडितः ॥५०॥
ऊर्ध्वश्वासे प्रकुपिते ह्यधःश्वासो निरुध्यते ।
मुह्यतस्ताम्यतश्चोर्ध्वं श्वासस्तस्यैव हन्त्यसून् ॥५१॥
इत्यूर्ध्वश्वासः ।

श्लेष्म- आवृत- ऊर्ध्वी घेरायेला कफसे आवृत, मुख- स्रोताः मुँह तथा श्वासवह स्रोतोवालो मुँह और श्वासवह स्रोतोवाला, क्रुद्ध-गन्धवह- तथा कुपित वायुथी और दुष्ट वायुसे, अर्दितः य पीडयेला ने शरी पीडित जो रोगी, दीर्घम् ऊर्ध्वम् श्वसिति लांभा वभत सुधी अद्धर न श्वास ले छे देरतक ऊपर ही ऊपर श्वास लेता है, अधः च अने नीचे और नीचे, न प्रत्याहरति श्वास छोडते नथी श्वास नहीं छोडता, ऊर्ध्वदृष्टिः ते ऊर्ध्वी दृष्टिवाली वह ऊपरकी नजरसे देखनेवाला, विभ्रान्ताक्षः अने थंथण नेत्रवाली थंथ और चंचल आंखवाला हो कर, इतस्ततः च आभतेभ इधर उधर, विषयन् भेता आंख फेरता हुआ, प्रमुहान् भूँछा भाई मोहको पा कर, वेदना-आर्त वेदनाथी पीडय छे वेदनासे पीडित होता है, शुष्क- आस्य सूझा

मुँहवालो थाय छे शुष्क मुखवाला होता है, अर्ति- भयेनीथी बेचैनीसे, पीडितः पीडय छे पीडित होता है, ऊर्ध्वश्वासे ऊर्ध्वश्वास ऊर्ध्वश्वासके, प्रकुपिते हि प्रकुपित थता प्रकुपित होने पर, अधःश्वासः नीचेनी श्वास अधःश्वास, निरुध्यते रुंधाई भय छे रुक जाता है, मुह्यत तयारे मोह पाभता तव मोहको पानेवाले, ताम्यतः च अने ग्लानि पाभता और ग्लानिवाले, तस्य ते शरीरिना उस रोगीका, ऊर्ध्वम् श्वासः ऊर्ध्वश्वास ऊर्ध्वश्वास, असून् प्राप्नुने प्राणोंको, इति एव दृष्टे छे न नष्ट ही करता है ॥ ४९-५१ ॥ इति आ यद्, ऊर्ध्व- श्वासः ऊर्ध्वश्वास छे ऊर्ध्वश्वास है ।

49-51. That condition is known as expiratory dyspnea where the expiratory phase is prolonged while the inspiratory process is insignificant. The mouth and respiratory tract are obstructed by mucus, the patient is greatly afflicted with his provoked vata; his eyes are turned upwards, he is oblivious to his surroundings (coma vigil) and his gaze is restless, moving hither and thither. Afflicted with pain, he passes into a stupor, his mouth is parched and he is listless and in great distress. His expiratory process, being excessively provoked and the inspiratory process obstructed, the patient suffers from delusion and fainting. This condition of expiratory dyspnea soon takes away the patient's life Thus has been described the Expiratory Dyspnea.

छिन्नश्वासस्य लक्षणम्—

यस्तु श्वसिति विच्छिन्नं सर्वप्राणेन पीडितः ।
न वा श्वसिति दुःखार्तो मर्मच्छेदरुग्दितः ॥५२॥

५२ सर्वप्राणेन पीडितः-मृश प्राणेन पीडितः (य)

४९ दीर्घं श्वसिति यस्तूर्ध्वं-ऊर्ध्वं श्वसिति नो दीर्घं (य फ)

५०. शुष्कास्योऽरतिपीडितः-शुष्कास्योऽतिनिपीडितः (य)

५१. प्रकुपिते ह्यधःश्वासो निरुध्यते-प्रवृत्ते च यश्चाधःश्वास-
रोषमाक् (ख. ब)

आनाहस्वेदमूर्च्छार्तो दह्यमानेन वस्तिना ।
विप्लुताक्षः परिक्षीणः श्वसन् रक्तकलोचनः ॥५३॥
विचेताः परिशुष्कास्यो विवर्णः प्रलपन्नरः ।
छिन्नश्वासेन विच्छिन्नः स शीघ्रं प्रजहात्यसून् ॥५४॥
इति छिन्नश्वासः ।

सर्वप्राणेन सर्वं प्राणैः सः प्राणसे, पीडित-
पीडयेद्ये। पीडित, यः तु ते जो, विच्छिन्नश्च त्रुट्ट
विच्छिन्न, असिति श्वास दे छे श्वास लेता है दुःखार्त-
अथवा दुःखपीडित यर्धने या दुःखसे पीडित होकर,
मर्मच्छेद- मर्मच्छेद जेवी मर्मभेदकीसी, रूग्णित-
पीडयेद्ये। पीडयेने पीडासे पीडित होकर, न असिति
श्वास देते। नथी श्वास नहीं लेता, सः नरः ते मनुष्य
वह मनुष्य, आनाह- आनाह आनाह, स्वेद-मूर्च्छा-
परसेवे। अने मूर्च्छाथी पसीना और मूर्च्छासे, आर्त-
पीडयेद्ये। पीडित, दह्यमानेन जलतरावाणी जलती हुई,
वस्तिना च अस्तिवाणे। वस्तिसे युक्त, विप्लुताक्षः
यंयण नेत्रवाणे। चंचल आंखवाला, परिक्षीण अत्यंत
क्षीण अत्यंत क्षीण, श्वसन् श्वास देते। श्वास लेता
हुआ, रक्त- रक्ता लाल, एकलोचनः ओंके नेत्रवाणे एक
ही आंखवाला, विचेताः आनरहित चेतनाहीन, परिशुष्क-
अत्यंत शुष्क अत्यंत शुष्क, आस्य भुजवाणे मुँहवाला,
विवर्णः विवृत वर्णवाणे विवृत वर्णवाला, प्रलपन् प्रलप
करता हुआ, छिन्नश्वासेन छिन्न श्वासथी
छिन्न श्वाससे, विच्छिन्न- टूटा संधिधनवाणे। यर्धने
विमुक्त संधिबंधवाला होकर, असून् प्राणैः। प्राणोंको
शीघ्रम् प्रजहाति जल्दी त्याग करे छे शीघ्र त्यागता
है ॥ ५३ ५४ ॥ इति आ. यह, छिन्नश्वास. छिन्न-श्वास
छे छिन्नश्वास है।

52-54 In that condition, the patient, being afflicted in all his vital breaths, breathes with interruptions or ceases to breathe altogether (apnea) and is in great distress and afflicted with pain as if his vital parts had been

sundered. He is afflicted with constipation, sweat and fainting, burning and retention of urine, his eyes are filled with tears, he is greatly emaciated, while struggling for breath his eyes become excessively injected, he is unconscious, his mouth is dry, he is cyanosed, he becomes delirious, a man who is thus broken down with interrupted breathing (Cheyne-Stoke's Respiration) soon abandons his life. Thus has been described the interrupted respiratory dyspnea (Cheyne-Stoke's Respiration)

तमकश्वासस्य लक्षणम्—

प्रतिलोमं यदा वायुः स्रोतांसि प्रतिपद्यते ।
ग्रीवां शिरश्च संगृह्य श्लेष्माणं समुदीर्य च ॥५५॥
करोति पीनसं तेन रुद्धो घुर्घुरकं तथा ।
अतीव तीव्रवेगं च श्वासं प्राणप्रपीडकम् ॥५६॥
प्रताम्यत्यतिवेगाच्च कासते सन्निरुध्यते ।
प्रमोहं कासमानश्च स गच्छति मुहुर्मुहुः ॥५७॥
श्लेष्मण्यमुच्यमाने तु भृशं भवति दुःखितः ।
तस्यैव च विमोक्षान्ते मुहूर्तं लभते सुखम् ॥५८॥
अथास्योद्धंसते कण्ठः कृच्छ्राच्छक्नोति भाषितुम् ।
न चापि निद्रां लभते शयानः श्वासपीडितः ॥५९॥
पार्श्वे तस्यावगृह्णाति शयानस्य समीरणः ।
आसीनो लभते सौख्यमुष्णं चैवाभिनन्दति ॥६०॥
उच्छ्रिताक्षो ललाटेन स्विद्यता भृशमर्तिमान् ।
विशुष्कास्यो मुहुःश्वासो मुहुश्चैवावधम्यते ॥६१॥
मेघाम्बुजीतप्राग्वातैः श्लेष्मलैश्चाभिवर्धते ।
स याप्यस्तमकश्वासः साध्यो वा स्यान्नवोत्थितः ६२
इति तमकश्वासः ।

यदा न्यारे जब, वायुः वायु वायु, प्रतिलोमम्
प्रतिलोम गतिथी प्रतिलोम होकर, स्रोतांसि स्रोताने

५३ दह्यमानेन वस्तिना-वस्तिनादहनिरोधवान् (घ)

५४. प्रजहाति-विजहाति (छ.)

५८ प्रताम्यत्यतिवेगाच्च-प्रताम्यति स वेगेन (घ व)

६२. श्लेष्मलैः-शीतलै (घ)

६१. श्लेष्मलैश्चाभिवर्धते-श्लेष्मलैश्च प्रवर्धते (फ.)

स्रोतोको, प्रतिपद्यते प्राप्तं थायं च प्राप्तं कर्ता है, ग्रीष्मं
 त्वारे ते ग्रीष्मं तत्र वह गरदन, शिरः च तथा भस्त्रकेने
 और शिरको, संगृह्य भस्त्रकेने पकड़कर, श्लेष्माणम्
 च अने कहेने और कफको, समुदीर्यं उदीर्यं कहीने
 प्रकृषित करके, पीनसम् पीनस पीनस, करोति उत्पन्न
 करे छे पैदा करता है, तथा तथा तथा, तेन रुद्धः
 तेनाथी रुद्धां ने उससे रुके जाने पर, घूर्णकम् घूर्णकम्
 अवाञ्जने घूर्णकशब्दको, अतीव तथा अत्यंत और
 अत्यंत, तीव्रवेगम् तीव्र वेगवाला तीव्र वेगवाले, प्राण-
 प्रपीडकम् प्राणनाशक प्राणोंको पीड़ा देनेवाले, श्वासम्
 च श्वासने उत्पन्न करे छे श्वासको पैदा करता है,
 प्रताम्बति रेणु ग्लानि पाप्मे छे रोमी तड़पता है,
 अतिवेगात् अतिवेगशी अत्यंत वेगसे, कासते उधरस
 भाय छे खासता है, सन्निरुध्यते च येश्चरितं थायं छे
 रुकावट पाता है, कासमानः च स. अने उधरस
 आतो ते और खासता हुआ वह, सुहुः सुहुः बार बार
 पुनः पुनः, प्रमोहम् भ्रूणं मूर्च्छांको, गच्छति पाप्मे छे
 पाता है, श्लेष्मणि कश्च कफके, असुख्यमाने न न हूँ
 त्यां सुधी ते न निकलने पर तो भ्रूणम् अत्यंत
 बहुत, दुःखितः दुःखी दुःखित, भवति थायं छे होता
 है, तस्य च अने ते और उसके, विमोक्षान्ते एव
 हृष्टया पछीन निकलने पर ही, सुहृत्तम् धीकवार
 क्षणभर, सुखम् सुख सुख, लभते पाप्मे छे पाता है,
 अथ अस्य औनु इसका, कण्ठः गणुं गला, उद्धंसते मेसी
 गाय छे बैठ जाता है, कृच्छ्रात् भवेनतथी कष्टसे,
 भाषितुम् भोली बोल, शक्नोति शके छे सकता है,
 वायानः अपि शयनं करवा छाती सोते हुए भी,
 श्वासपीडित श्वासशी पीडाईने श्वाससे पीडित होकर
 निद्राम् च निद्रा निद्राको, न लभते प्राप्तं करतो नथी
 नहीं पाता, समीरण. अने वायु और वायु, वायानस्य
 सूतेका सोते हुए, तस्य ते रेणुनां उस रोगीके पार्श्व-
 पार्श्वाने पार्श्वोंको, अवगृह्णाति पकड़े छे पकड़ लेता है,
 आसीनः भेदा भेदा ते बैठने पर वह, सौख्यम् आराम
 सुख, लभते भेजवे छे पाता है, उष्णम् च एव अने
 जिनी वस्तुओंने न और उष्ण द्रव्यको ही, अभिनन्दति
 पसंद करे छे पसंद करता है, स्थिता पसीनावाला
 पसीजते, कलाटेन कपाणवाणी कलाटेसे युक्त, उच्छि-

ताक्ष. गह्वर नौकणी आवेदी आगेवाणी बाह
 नीकली हुई आखोंवाला, भ्रूणम् अत्यंत अत्यंत,
 अतिमान् पीडावाणी पीडावाला, विशुष्कायः सूखा
 भुजवाणी शुष्क सुंहवाला, सुहुः श्वास. अने वभतो-
 वभत श्वासवाणी ते और बारबार श्वासवाला वह,
 सुहु च एव वभतोवभत बारबार, अवधम्यते
 धमलुनी भाइ श्वास द्वे छे वायुसे प्रघात होता है,
 मेघ-अम्बु- मेघजल वर्षा, शीत- हंडी शीत, प्राग्वातेः
 पूर्वने वायु और पूर्वका वायु इनसे, श्लेष्मलं च अने
 कश्चर पदार्थोथी और कफप्रकोपक द्रव्योंसे, अभिवर्धते
 वधे छे बढ़ता है, सः तमकश्वासं ते तमक श्वास वह
 तमक श्वास, याप्य. याप्य छे याप्य है, नवोत्थितं वा
 अथवा नवीं थयेदी या नया उत्पन्न, साध्यः स्यात् ते
 साध्य छे वह साध्य है ॥ ५५-६२ ॥ इति आ. यह,
 तमकश्वास तमक श्वास छे तमक श्वास है।

55-62. If the vata, becoming rever-
 sed in its course, reaches the respira-
 tory tract, lays hold of the neck and
 the head and rouses up the kapha, then
 it causes coryza. Obstructed by this
 coryza there is produced a variety of
 dyspnea associated with a wheezing
 sound and characterized by acute
 condition and causing great affliction
 to the vital breath. On account of the
 force of the paroxysm the patient
 faints, coughs and becomes motionless.
 While thus constantly coughing, he
 feels faint frequently. Owing to inabi-
 lity to expectorate, he feels greatly
 distressed and on the sputum being
 expectorated he feels comfort for a
 while. His throat is afflicted and he
 can hardly speak, and embarrassed by
 dyspnea, he is not able to get sleep
 while lying flat in his bed, because
 the vata presses upon both his sides

while he is in bed. He finds comfort in a sitting posture (orthopnea), and he likes only hot things. His eyes are wide open, his forehead is covered with sweat, he is in great distress all the time, his mouth is dry, he breathes easily once and again his respiration becomes violent. These proxysms are intensified by cloudy, humid and cold weather and an easterly wind, as well as by kapha-increasing things. This bronchial asthma is palliable. It is curable if it be of recent origin. Thus has been described (Tamaka-swasa) Bronchial Asthma.

प्रतमकसतमकयोः लक्षणम्—

ज्वरमूर्च्छांपरीतस्य विद्यात् प्रतमकं तु तम् ।
उदावर्तरजोऽजीर्णक्लिन्नकायनिरोधजः ॥६३॥
तमसा वर्धतेऽत्यर्थं शीतैश्चाशु प्रशाम्यति ।
मज्जनस्तमसीवाऽस्य विद्यात् संतमकं तु तम् ॥६४॥
इति प्रतमकसंतमकश्वासौ ।

ज्वर-मूर्च्छा-ज्वर अने मूर्च्छाथी ज्वर और मूर्च्छासे, परीतस्य युक्त भनुष्यने। पीड़ितको, उदावर्त- जे उदावर्त जो उदावर्त, रज-अजीर्ण- धूण, अशुल्क धूलि, अजीर्ण, क्लिन्नकाय- वृद्धावस्था वृद्धावस्था, निरोधजः तथा वेग रोकथाथी उत्पन्न थये। होय तथा वेगविधारणसे उत्पन्न है, तम् तु तेने उसको, प्रतमकम् प्रतमक प्रतमक, विद्यात् अलुवे। समझे, तमसा अने जे तमो- गुण्यथी और जो तमोगुणसे, अत्यर्थम् अत्यंत अत्यंत, वर्धते वर्द्ध पाये छे बढ़ता है, शीतै च तथा ठंडा पदार्थोथी तथा शीत द्रव्योंसे, आशु प्रशाम्यति शीघ्र शीत पाये छे शीघ्र शांत होता है, तमसि अने अ भ्रंशरमा और भ्रंशकारमें, मज्जत. इव अलु डूबते। होय मानो डूब रहा हो, अस्य ओवा ओ रोगीना ऐसे इन रोगीके, तद् तु ते श्वासने उस श्वासको, संतमकम्

६४ संतमकं-प्रतमकम् (व)

संतमकं सतमकं, विद्यात् अलुवे। समझे ॥ ६३-६४ ॥
इति आ ये, प्रतमकसतमकश्वासौ प्रतमकं तथा संतमकं श्वासौ छे प्रतमकं तथा संतमकं श्वास है ।

63-64. That should be known as Pratamaka or febrile dyspnea which appears in a patient overcome with fever and fainting. That which is excited by misperistalsis, inhalation of dust, indigestion, old age or debilitated condition or the suppression of natural urges, which is greatly aggravated during night and which is alleviated by cold medications and in which the patient feels as if he is submerged in a sea of darkness, is to be known as Santamaka or cardiac asthma. Thus has been described the Febrile Dyspnea and Cardiac Asthma.

क्षुद्रश्वासस्य लक्षणम्—

रुक्षायामोद्भवः कोष्ठे क्षुद्रो वात उदीरयन् ।
क्षुद्रश्वासो न सोऽत्यर्थं दुःखेनाङ्गप्रबाधकः ॥६५॥
हिनस्ति न स गात्राणि न च दुःखो यथेतरे ।
न च भोजनपानानां निरुण्ण्युचितां गतिम् ॥६६॥
नेन्द्रियाणां व्यथां नापि काञ्चिदापादयेदुजम् ।
स साध्य उक्तो बलिनः सर्वे चाव्यक्तलक्षणाः ॥६७॥
इति श्वासाः समुद्दिष्टा हिक्काश्चैव खलक्षणैः ।

रुक्ष-आयास रक्ष अन्नपान तथा परिश्रमभी रुक्ष अन्नपान और परिश्रमसे, उद्भवः यथेतरे उत्पन्न, क्षुद्रः वात क्षुद्रवात योवा वायु, कोष्ठे उदीरयन् डाहभां उद्भिर्गति करता कोष्ठमें ऊर्ध्व गति करता हुआ, क्षुद्र-श्वास. क्षुद्रश्वास उद्भवाय छे क्षुद्रश्वास कहता है, स ते वह, दुःखेन दुःख आपी दुःख देकर, अत्यर्थम् अङ्गप्रबाधकः अ गेने अत्यंत पीडा आपनार अर्गोको अत्यंत पीडा देनेवाला, न नथी नहीं होता, सः ते वह,

६५ क्षुद्रो वात-क्षुद्रवात (घ.)

.. उदीरयन्-उदीरयेत् (घ.)

ગાત્રાણિ ગાત્રોનેા અવયવોંકો, ન હિનસ્તિ નાશ નથી કરતો નષ્ટ નહીં કરતા, યથા હતરે અને બીજા સ્વાસોની જેમ દસરે શ્વાસોંની તરહ, દુઃસ્થિતઃ ચ કષ્ટસાધ્ય કષ્ટ સાધ્ય, ન નથી નહીં હૈ, મોજનપાનાનામ્ અન્નપાનની મોજન ઓર પાનકો, ઉચિતામ્ ઉચિત ઉચિત, ગતિમ્ ગતિને ગતિકો, ન ચ રુણદ્વિ અટકાવતો નથી નહીં રોકતા, હિન્દ્રિયાનામ્ હિન્દ્રિયોંને હિન્દ્રિયોંકો, વ્યથામ્ ન વ્યથા નથી કરતો વ્યથા નહીં કરતા, કાંચિત્ અપિ અને કોઈ પણ ઓર કોઈ મી, રુજમ્ રોગને રોગ, ન આપાદયેત્ કરતો નથી નહીં કરતા, સ. સાધ્ય તે ક્ષુદ્રસ્વાસને સાધ્ય વહ ક્ષુદ્રશ્વાસ સાધ્ય, ઉક્ત કહ્યો છે કહા ગયા હૈ, બલિનઃ બળવાન મનુષ્યના બલવાનકે, સર્વે ચ મહાસ્વાસ વગેરે સમજાના અસાધ્ય સ્વાસો પણ મહાશ્વાસ આદિ સબ અસાધ્ય શ્વાસોં મી, અવ્યક્તલક્ષણાઃ એ અસ્પષ્ટ લક્ષણવાળા હોય તો તેઓને સાધ્ય કહ્યા છે યદિ અસ્પષ્ટ લક્ષણવાળે હોં તો વે સાધ્ય કહે ગયે હૈ, હિતિ આ પ્રમાણે હસ તરહ, શ્વાસાઃ સ્વાસો શ્વાસ, હિકાઃ ચ એવ અને હેડકોઓ ઓર હિકાં, સ્વલક્ષણેઃ પેતપેતાનાં લક્ષણોંથી અપને અપને લક્ષણોંસે, સમુદ્વિષ્ટાઃ કહેવામાં આવ્યાં છે અઘ્છી પ્રકાર કહે ગયે હૈ ॥ ૬૫ ૬૭ ॥

65-67. Owing to the use of ununctuous things or to exertion there takes place a minor disturbance of vata in the alimentary tract, which causes dyspnea minor. This minor dyspnea does not afflict the body with great pain; it does not hurt the limbs, and is not so formidable as the other types of dyspnea. It does not interfere with the normal course of food and drink, or afflict the sense-organs, or cause painful conditions. This condition is regarded as curable. All the other conditions too, where the symptoms are not fully manifest and occur in strong people, are similarly curable. Thus the

different varieties of dyspnea and hiccup, together with their different symptoms, have been described

શ્વાસાના સાધ્યાસાધ્યવિચારઃ —

एषां प्राणहरा वर्ज्या घोरास्ते ह्याशुकारिणः ॥६८॥
मेषजैः साध्ययाप्यास्तु क्षिप्रं भिषगुपाचरेत् ।
उपेक्षिता दहेयुर्हि शुष्कं कक्षमिवानलः ॥६९॥

एषां अथोभांथी इनमेंसे, प्राणहराः प्राणनाशक महास्वास वगेरे प्राणनाशक महाश्वास आदि, वर्ज्याः चिकित्साने योग्य नहीं अचिकित्स्य हैं, ते हि डारलु के तेओ। क्योंकि वे, घोराः भयंकर भयकर, आशुकारिणः अने शीघ्रकारी છે ઓર શીઘ્ર મૃત્યુ કરનેવાળે હૈ, મિષક્ વેસે વેથ, સાધ્યયાપ્યાન્ તુ સાધ્ય તથા યાપ્યની સાધ્ય તથા યાપ્યોંકા, મેષજૈઃ ઔષધોંથી ઔષધોંસે, ક્ષિપ્રમ્ શીઘ્ર શીઘ્ર, ઉપાચરેત્ ચિકિત્સા કરવી ઉપચાર કરે, હિ ડારલુ કે ક્યોંકિ, અનલઃ અગ્નિ અગ્નિ, શુષ્કમ્ સૂકા શુષ્ક, કક્ષમ્ હવ થાસને જેમ બાળી નાખે છે તેમ તૃણકો જૈસે જલાતી હૈ વૈસે હી, ઉપેક્ષિતા. ઉપેક્ષા કરેલા તેઓ ઉપેક્ષા કિયે ગયે વે, દહેયુ દેહને બાળી નાખે છે દેહકો જલાતે હૈ ॥ ૬૮-૬૯ ॥

68-69. From among these, those that are fatal should not be accepted for treatment, for they are indeed serious and fulminating. As regards those which are curable or palliable, the physician should take them in hand immediately If they are neglected they will consume the patient as fire consumes dry grass

દિક્ષાશ્વાસયોઃ સામાન્યચિકિત્સાક્રમ —

कारणस्थानमूलैक्यादेकमेव चिकित्सितम् ।
द्वयोरपि यथादृष्टमृषिभिस्तन्निबोधत ॥७०॥

૬૮. આશુકારિણ-પ્રાણઘાતકા (થ)

द्वयोः अपि अनेना दोनोंको भी, कारण-स्थान
कारण, स्थान कारण, स्थान, मूलैक्यात् अने मूल ओङ
होवाथी और मूल एक होनेसे, एकम् एव ओङ अ
एक ही, चिकित्सितम् चिकित्सा छे चिकित्सा हे ऋषिभिः
ऋषिओओ ऋषियोंने, यथादृष्टं ओ चिकित्साने नेम
छडी छे तेम उव चिकित्साको जैसे निर्दिष्ट किया है,
तत् ते उसे, निबोधत आलगे। तुम सुनो ॥ ७० ॥

70. In view of the fact that the
pathogenetic factors, habitat and humo-
ral morbidity being the same in both
the diseases (hiccup and asthma), the
treatment too, follows the same lines
Now learn from me the line of treat-
ment as laid down by the sages

हिकाश्वासार्दितं स्निग्धैरादौ स्वेदेरुपाचरेत् ।
आकं लवणतैलेन नाडीप्रस्तरसंकरैः ॥७१॥

हिका-श्वास- हेङडी अने श्वासथी हिका और श्वाससे,
अर्दितम् पीछेथे रोगीने पीडित रोगीको, आदौ प्रथम
प्रथम, लवणतैलेन लवणभिः श्रुत तैलेन लवण और
तैलसे, आकम् अभ्यंग करी अभ्यङ्ग करके, स्निग्धै-
स्निग्ध स्निग्ध, नाडी- नाडी नाडी, प्रस्तर-संकरै प्रस्तर
अने सङ्कर प्रस्तर और संकर, स्वेदै स्वेदथी स्वेदोंसे,
उपाचरेत् उपचार करवे। उपचार करे ॥ ७१ ॥

71 The patient afflicted with hiccup
and dyspnea should be first anointed
with salted oils and then subjected to
unctuous sudation by methods of steam-
kettle sudation, hot-bed sudation and
mixed sudation.

तैरस्य ग्रथितः श्लेष्मा स्रोतःस्वमिविलीयते ।
खानि मार्दवमायान्ति ततो वातानुलोमता ॥७२॥

तै. ते स्वेदथी उन स्वेदोंसे, अस्य ओने। इसका,
ग्रथितः श्लेष्मा गलथेले। छङ्क गांठदार कफ, स्रोत सु-

ओतो।मा स्रोतोंमें, स्वमिविलीयते ओगणी नय छे
विलीन होता है खानि छिरो स्रोत, मार्दवम् मृदुताने
मृदु आयान्ति पाये छे होजाते है, तत त्वात् पछी
तदनन्तर, वातानुलोमता वायुनी अनुलोमता थाय छे
वायुकी अनुलोमता होती है ॥ ७२ ॥

72 By these procedures, the kapha
which has become inspissated in the
patient's body, gets dissolved in the
body passages, the body-outlets become
softened and as a result, the movement
of vata is restored to normal condition.

यथाऽग्नेःकुक्षेष्वर्कांशुतप्तं विष्यन्दते हिमम् ।
श्लेष्मा तप्तः स्थिरो देहे स्वेदैर्विष्यन्दते तथा ॥७३॥

यथा नेम जैसे, अद्रिकुक्षेषु पर्वताना कुक्षे पर
रहेल पर्वतोंके कुक्षों पर रही हुई, हिमम् भरफ,
अर्कांशु- सूर्यना छिरणोथी सूर्यकी किरणोंसे, तप्तम्
तपीने तपी हुई, विष्यन्दते ओगणी नय छे पिघलती है,
तथा तेम वैसे, देहे देहमा देहमें, स्वेदै तप्त स्वेदथी
तपेले। स्वेदोंसे तप्त, स्थिरः श्लेष्मा नभेले। छङ्क जमा
हुआ कफ, विष्यन्दते ओगणी छे पिघलता है ॥ ७३ ॥

73. Just as the snow lying in
mountain-bushes thaws, warmed by
the rays of the sun in the same
manner the congealed kapha in the
body melts when subjected to the
sudation therapy

स्निग्धं ज्ञात्वा ततस्तूर्णं भोजयेत् स्निग्धमोदनम् ।
मत्स्यानां शूकराणां वा रसैर्दध्युत्तरेण वा ॥७४॥

तत. ते पछी तदनन्तर, स्निग्धम् रोगीने स्वेदन
थयुं छे रोगीका स्वेदन हुआ है, ज्ञात्वा नेम नगणीने
ऐसा जानकर, तूर्णम् तुरंत शीघ्र, मत्स्यानाम् माछा
मत्स्य, शूकराणाम् वा छे सूअरना या सूअरके, रसैः
भांसरसे। साथे मांसरसोंसे, दध्युत्तरेण वा अथवा
दहीनी मलाई साथे या दहीकी मलाईके साथ, स्निग्धम्
रनेदध्युक्त स्निग्ध, मोदनम् भात, भात, भोजयेत्
भोजावदे। खिलावे ॥ ७४ ॥

७२ खानि मार्दवमायान्ति ततो वातानुलोमता-खानि मार्दव-
मायान्ति वातश्चाप्यनुलोमताम् (ड व फ)

74 When the patient is ascertained to have sweated in the proper degree, he should be immediately given to eat a dish of unctuous rice supplemented with the soup either of fish or pig's flesh and the supernatant part of curds.

ततः श्लेष्मणि संवृद्धे वमनं पाययेत्तु तम् ।
पिप्पलीसैन्धवक्षौद्रैर्युक्तं वाताविरोधि यत् ॥७५॥

ततः पछी पश्चात्, श्लेष्मणि कक्ष कफके, संवृद्धे न्याये वृद्धि पात्रे त्यागे बढ़ने पर, तम् तु तेने उसको, यत् ने जो, वाताविरोधि वातनु अविरोधी होय वातका विरोधी न हो, तत् ते वैसे, वमनम् वमनकर औषध वमन-कारक औषधको, पिप्पली-सैन्धव-क्षौद्रैः युक्तम् पीपर, सिंधावूषु अने भधथी युक्त पिप्पली, सैधानमक और मधुसे युक्तकरके, पाययेत् पावु पिलावे ॥ ७५ ॥

75. When as the result of this diet the kapha is increased in the patient, he should be administered an emetic, compounded of long pepper, rock-salt and honey, taking care to see that such an emetic is not antagonistic to vata.

निर्हते सुखमाप्नोति स कफे दुष्टविग्रहे ।
स्रोतःसु च विशुद्धेषु चरत्यविहतोऽनिलः ॥७६॥

दुष्ट-विग्रहे दूषित रक्त्वापाणे दूषित, कफे कक्ष कफके, निर्हते अहार नीकणवाथी निकलने पर, सः ते वह, सुखम् सुख सुख, आप्नोति पात्रे छे पाता है, स्रोतःसु च अने स्रोतों और स्रोतोंके विशुद्धेषु शुद्ध भर्ता विशुद्ध होने पर, अनिलः वायु वायु, अविहत अटकथा बिना बिनाकावट, चरति गति करे छे चलता है ॥ ७६ ॥

76 When the vitiated and stagnant kapha has thus been expelled from

the system, the patient attains ease and the body-channels being purified, the vata moves through the channels unimpeded

हरिद्राद्यधूमवर्ति —

लीनश्चेद्दोषशेषः स्याद्धूमैस्तं निर्हरेद्बुधः ।
हरिद्रां पत्रमेरण्डमूलं लाक्षां मनःशिलाम् ॥७७॥
सदेवदार्वलं मांसीं पिष्ट्वा वर्ति प्रकल्पयेत् ।
तां घृताकां पिवेद्धूमं यवैर्वा घृतसंयुतैः ॥७८॥

दोषशेषः ने दोषने अवशेष यदि कुछ शेष दोष, लीनः च लीन थयो लीन, स्यात् चेत् होय तो हो जावे तो, बुध. विद्वान वैद्य बुद्धिमान वैद्य, तम् तेने उसका, धूमैः धूमपान वडे धूमपानसे, निर्हरेत् अहार डाढवे निर्हरण करे, हरिद्राम् हरिद्वर हल्ली, पत्रम् तमाक्ष-पत्र तमालपत्र, एरण्डमूलम् अरंडानु मूल एरंडमूल, लाक्षाम् लाय लाक्षा, मनःशिलाम् मनःशिला मैन-सिल, सदेवदारु देवदार देवदार, अलम् अरताल हरिताल, मांसीश्च अने नटामांसीने और जटामासी, पिष्ट्वा पीटीने इनको पीसकर, वर्तिश्च वर्ति वर्ति, प्रकल्पयेत् अनाववी बनावे ताम् घृताकाम् तेने धी थोपी उसको घीसे लिप्त कर, धूमम् पिवेत् धूमपान करवु धूमपान करे, घृतसंयुतैः यवै. वा अथवा घृतयुक्त जवथी वर्ति अनाववी धूमपान करवु या घीसे संयुक्त यवोंसे वर्तिबनाकर धूमपान करे ॥७७-७८॥

77-78 If at the end of the above treatment there is found residue of morbidity still lodged in the body the wise physician should endeavour to remove it by means of the inhalation therapy. Thus cigars should be made of the paste of turmeric, cassia, cinnamon, the roots of the castor plant, lac, red arsenic, deodar, yellow orpiment and nardus, these cigars should be smeared with ghee and

smoked; also the patient may inhale the fumes of barley-paste mixed with ghee.

कतिपयधूमयोगा —

मधूच्छिष्टं सर्जरसं घृतं मल्लकसंपुटे ।

कृत्वा धूमं पिवेच्छुद्धं वालं वा स्नायु वा गवाम् ७९
स्योनाकवर्धमानानां नाडीं शुष्कां कुशस्य वा ।
पद्मकं गुग्गुलुं लोहं शल्लकीं वा घृताप्लुतम् ॥८०॥

मल्लक-सपुटे शङ्कराना सपुटर्मा शरावके सपुटर्मे,
मधूच्छिष्टम् भीष्म मोम, सर्जरसम् राण सर्जरस, घृतम्
अने घृतने भी इनको, गवाम् अथवा गायना अथवा
गौके, शुष्कम् वालम् वा शींगुलं, वाण शींग, वाल,
स्नायु वा अथवा स्नायुने या स्नायुको, कृत्वा राभीने
ऐऐतुं रखकर इनका, धूमम् पिवेत् धूमपान करे
धूमपान करे, स्योनाक- अरंडी स्योनाक, वर्धमानानाम्
अने अरंडी और अरंडी, कुशस्य वा अथवा
कुशकी या कुशकी, शुष्कम् नाडीम् सूक्ष्मी भूगुणीने
धी चोपडी धूमपान करे सूखी नलीको धीसे लिप्तकर
धूमपान करे, पद्मकम् अथवा पद्मक ४ अथवा पद्माख,
गुग्गुलुम् गुग्गुलु गुग्गुलु, लोहम् अगर अगर, शल्लकीम्
वा अथवा सादेडुं या सलई इसको, घृताप्लुतम्
धी चोपडी अथवा ऐनी वर्तिने शङ्कराना सपुटर्मा
राभीने धूमाडो पीवे धीसे लिप्तकर अथवा इसकी
वर्तिको शरावके सपुटर्मे रखकर धूम पीवे ॥ ७९-८० ॥

79-80. Or the patient may inhale the fumes of bee's-wax, sal resin and ghee by burning them in a couple of earthen vessels placed one above the other the upper being provided with holes for the escape of the fumes. Or the patient may inhale the fumes of the horns, the hairs or sinews of a cow, or of indian calosanthes, castor plant, wild pot herb, dry reeds of small sacrificial grass, himalayan cherry, or gum

८०. लोह-लोघ (घ.)

guggul, eaglewood or indian olibanum soaked in ghee.

अनुबन्धजद्विक्काश्वासचिकित्सा—

स्वरक्षीणातिसारासृक्पित्तदाहानुबन्धजान् ।

मधुरस्निग्धशीताद्यैर्हिक्काश्वासानुपाचरेत् ॥८१॥

स्वरक्षीण- स्वरक्षय क्षीणस्वर, अतिसार अतिसार
अतिसार, असृक्पित्त- रक्तपित्त रक्तपित्त दाहानुबन्धजान्
तथा दाहना अनुबन्धधी उत्पन्न थये और दाह इनके
अनुबन्धसे उत्पन्न, द्विक्काश्वासान् हेडकी तथा श्वासने।
द्विक्का तथा श्वासको, मधुर-स्निग्ध- मधुर, स्निग्ध मधुर,
स्निग्ध, शीताद्यैः अने शीत वगैरेधी और शीतादिकोंसे,
उपाचरेत् उपचार करे उपचार करे ॥ ८१ ॥

81. The dyspnea and cough, appearing as sequelæ of laryngeal affection, diarrhea, hemothermia and burning should be treated by means of therapeutic agents which are sweet, unctuous, refrigerant etc.

अस्वेद्याः द्विक्काश्वासानुरा —

न स्वेद्याः पित्तदाहार्ता रक्तस्वेदातिवर्तिनः ।

क्षीणघातुबला रूक्षा गर्भिण्यश्चापि पित्तलाः ॥८२॥

पित्तदाहार्ताः पित्त तथा दाहधी पीडाता पित्त
और दाहसे पीडित, रक्त-स्वेद-अतिवर्तिनः ऐऐने
अतिशय रक्तश्चाप तथा पसीने थता होय ऐवा
ज्यादा रक्तश्चाववाले और ज्यादा पसीनावाले, क्षीण-
घातुबला क्षीण घातु तथा भलवाणा क्षीण घातु और
बलवाले, रूक्षाः रूक्ष रूक्ष, गर्भिण्यः गर्भिणी गर्भिणी,
पित्तलाः च अपि अने पित्तप्रकृतिना अनुष्योने पक्ष
और पित्तप्रकृतिवाले भी, न स्वेद्याः स्वेदन आपनु
नहि स्वेदनयोग्य नहीं हैं ॥ ८२ ॥

82. The following dyspnea and hiccup-patients should not be subjected to sudation-therapy. Those afflicted with pitta and burning, those evincing

८१ स्वरक्षीण-क्षीण (घ)

74 When the patient is ascertained to have sweated in the proper degree, he should be immediately given to eat a dish of unctuous rice supplemented with the soup either of fish or pig's flesh and the supernatant part of curds.

ततः श्लेष्मणि संवृद्धे वमनं पाययेत्तु तम् ।
पिप्पलीसैन्धवक्षौद्रैर्युक्तं वाताविरोधि यत् ॥७५॥

ततः पछी पश्चात्, श्लेष्मणि ऊँ कफके, संवृद्धे न्याये वृद्धि पात्रे तयारे बढ़ने पर, तम् तु तेने उसको, यत् ते जो, वाताविरोधि वातनु अविरোধी होय वातका विरोधी न हो, तत् ते वैसे, वमनम् वमनकर औषध वमन-कारक औषधको, पिप्पली-सैन्धव-क्षौद्रैः युक्तम् पीपर, सिंधावूँ अने मधुयी युक्त पिप्पली, सैधानमक और मधुसे युक्तकरके, पाययेत् पावु पिलावे ॥ ७५ ॥

75. When as the result of this diet the kapha is increased in the patient, he should be administered an emetic, compounded of long pepper, rock-salt and honey, taking care to see that such an emetic is not antagonistic to vata.

निर्हते सुखमाप्नोति स कफे दुष्टविग्रहे ।
स्रोतःसु च विशुद्धेषु चरत्यविहतोऽनिलः ॥७६॥

दुष्ट-विग्रहे दूषित स्वरूपवाणे दूषित, कफे ऊँ कफके, निर्हते अहार नीकणवाथी निकलने पर, सः ते वह, सुखम् सुख सुख, आप्नोति पात्रे छे पाता है, स्रोतःसु च अने स्रोते और स्रोतोंके विशुद्धेषु शुद्ध भर्तृ विशुद्ध होने पर, अनिलः वायु वायु, अविहत अटका विना विनारुकावट, चरति गति करे छे चलता है ॥ ७६ ॥

76 When the vitiated and stagnant kapha has thus been expelled from

the system, the patient attains ease and the body-channels being purified, the vata moves through the channels unimpeded

हरिद्राद्यधूमवर्ति —

लीनश्चेदोषशेषः स्याद्धूमैस्तं निर्हरेद्बुधः ।
हरिद्रां पत्रमेरुण्डमूलं लाक्षां मनःशिलाम् ॥७७॥
सदेवदार्वलं मांसीं पिष्ट्वा वर्तिं प्रकल्पयेत् ।
तां घृताकां पिबेद्धूमं यवैर्वा घृतसंयुतैः ॥७८॥

दोषशेषः ओ दोषने। अवशेष यदि कुछ शेष दोष, लीनः च लीन थये। लीन, स्वात् चेत् होय तो हो जावे तो, बुध विद्वान वैद्य बुद्धिमान वैद्य, तम् तेने उसका, धूमैः धूमपान वडे धूमपानसे, निर्हरेत् अहार डाढवे। निर्हरण करे, हरिद्राम् हरीदर हल्दी, पत्रम् तमाध-पत्र तमालपत्र, एरुण्डमूलम् औरंडानु मूळ एरंडमूल, लाक्षाम् लाभ लाक्षा, मनःशिलाम् मनःशिला मैन-सिल, सदेवदारु देवदार देवदार, अलम् अस्ताय हरिताल, मांसीम् अने जटामांसीने और जटामांसी, पिष्ट्वा पीटीने इनको पीसकर, वर्तिम् वर्ति वर्ति, प्रकल्पयेत् अनावली बनावे ताम् घृताकाम् तेने धी ये। पीसी उसको धीसे लिप्त कर, धूमम् पिबेत् धूमपान करवु धूमपान करे, घृतसंयुतैः यवैः वा अथवा घृतयुक्त जवली वर्ति अनावली धूमपान करवु या धीसे संयुक्त यवोंसे वर्तिबनाकर धूमपान करे ॥७७-७८॥

77-78 If at the end of the above treatment there is found residue of morbidity still lodged in the body the wise physician should endeavour to remove it by means of the inhalation therapy. Thus cigars should be made of the paste of turmeric, cassia cinnamon, the roots of the castor plant, lac, red arsenic, deodar, yellow orpiment and nardus, these cigars should be smeared with ghee and

smoked; also the patient may inhale the fumes of barley-paste mixed with ghee

कतिपयधूमयोगः—

मधूच्छिष्टं सर्जरसं घृतं मल्लकसंपुटे ।
कृत्वा धूमं पिवेच्छृङ्गं वालं वा स्नायु वा गवाम् ७९
स्योनाकवर्धमानानां नाडीं शुष्कां कुशस्य वा ।
पद्मकं गुग्गुलुं लोहं शल्लकीं वा घृताप्लुतम् ॥८०॥

मल्लक-सपुटे शंकोराना संपुटर्भा शरावके सपुटमें, मधूच्छिष्टम् भीष्म मोम, सर्जरसम् राण सर्जरस, घृतम् अने घृतने बी इनको, गवाम् अथवा गायना अथवा गौके, शृङ्गम् वालम् वा श्लीङ्ग, पाण शींग, वाल, स्नायु वा अथवा स्नायुने या स्नायुको, कृत्वा राभीने ओओतुं रखकर इनका, धूमम् पिवेत् धूमपान करे, स्योनाक- अरंडी स्योनाक, वर्धमानानाम् अने अरंडनी और अरंडकी, कुशस्य वा अथवा धर्नी या कुशकी, शुष्काम् नाडीम् सूखी भूङ्गणीने धी थोपडी धूमपान करे, पद्मकम् अथवा पद्मकाष्ठ अथवा पद्माख, गुग्गुलुम् गूगुल गूगुल, लोहम् अगर अगर, शल्लकीम् वा अथवा सावेडुं या सलई इसको, घृताप्लुतम् धी थोपडी अथवा ओनी वर्तिने शंकोराना संपुटर्भा राभीने धूमाडो पीवे धीसे लिप्तकर अथवा इसकी वर्तिको शरावके सपुटमें रखकर धूम पीवे ॥ ७९-८० ॥

79-80. Or the patient may inhale the fumes of bee's-wax, sal resin and ghee by burning them in a couple of earthen vessels placed one above the other the upper being provided with holes for the escape of the fumes Or the patient may inhale the fumes of the horns, the hairs or sinews of a cow, or of indian calosanthus, castor plant, wild pot herb, dry reeds of small sacrificial grass, himalayan cherry, or gum

८०. लोह-लोघ (घ.)

guggul, eaglewood or indian olibanum soaked in ghee.

अनुबन्धजहिकाश्वासचिकित्सा—

स्वरक्षीणातिसारासृक्पित्तदाहानुबन्धजान् ।
मधुरस्निग्धशीताद्यैर्हिकाश्वासानुपाचरेत् ॥८१॥

स्वरक्षीण- स्वरक्षय क्षीणस्वर, अतिसार अतिसार अतिसार, असृक्पित्त- रक्तपित्त रक्तपित्त दाहानुबन्धजान् तथा दाहनी अनुबन्धनी उत्पन्न थयेल और दाह इनके अनुबन्धसे उत्पन्न, हिकाश्वासान् हेडकी तथा श्वासने। हिका तथा श्वासको, मधुर-स्निग्ध- मधुर, स्निग्ध मधुर, स्निग्ध, शीताद्यैः अने शीत वगैरेथी और शीतादिकोंसे, उपाचरेत् उपचार करे। उपचार करे ॥ ८१ ॥

81. The dyspnea and cough, appearing as sequelæ of laryngeal affection, diarrhea, hemothermia and burning should be treated by means of therapeutic agents which are sweet, unctuous, refrigerant etc.

अस्वेद्याः हिकाश्वासातुराः—

न स्वेद्याः पित्तदाहार्ता रक्तस्वेदातिवर्तिनः ।
क्षीणधातुबला रूक्षा गर्भिण्यश्चापि पित्तलाः ॥८२॥

पित्तदाहार्ताः पित्त तथा दाहनी पीडाता पित्त और दाहसे पीडित, रक्त-स्वेद-अतिवर्तिनः ओओने अतिशय रक्तस्त्राव तथा पसीने। यर्ता होय ओवा ज्यादा रक्तस्त्राववाले और ज्यादा पसीनावाले, क्षीण-धातुबला क्षीण धातु तथा अलवाणा क्षीण धातु और बलवाले, रूक्षाः रूक्ष रूक्ष, गर्भिण्यः गर्भिणी गर्भिणी, पित्तलाः च अपि अने पित्तप्रकृतिना अनुबन्धने पक्ष और पित्तप्रकृतिवाले भी, न स्वेद्याः स्वेदन आपधुं नहि स्वेदनयोग्य नहीं हैं ॥ ८२ ॥

82. The following dyspnea and hiccup-patients should not be subjected to sudation-therapy. Those afflicted with pitta and burning, those evincing

८१ स्वरक्षीण-क्षतक्षीण (घ)

hemorrhagic tendency and hyperhidrosis, those who have suffered loss of body-elements and strength, those who are dehydrated, gravis and those who are of the pitta habitus

कोष्णैः काममुरःकण्ठं स्नेहसेकैः सशर्करैः ।

उत्कारिकोपनाहैश्च स्वेदयेन् मृदुभिः क्षणम् ॥८३॥

कोष्णैः शोऽऽंश्च तिलां थोड़ेसे गरम, स्नेह-सेकैः स्नेहनां परिधेयनां स्निग्ध सेकौंसे, मृदुभिः मृदु, सशर्करैः साकरयुक्त शर्करायुक्त, उत्कारिका-उत्कारिका उत्कारिकाओंसे, उपनाहै च तथा उपनाहोथी तथा उपनाहसे उर-कण्ठम् छाती तथा कंठने उर और कण्ठका, कामम् धन्वा प्रभाषे इच्छानुसार, क्षणम् थोड़ीवार क्षणभर, स्वेदयेत् स्वेदन आपुं स्वेदन करे ॥ ८३ ॥

83. If sudation therapy be found desirable, they should be made to sweat only for a short while by the use of luke-warm unctuous affusion or by mild Utkarika poultices mixed with sugar, applied preferably to the neck and chest

तिलोमामाषगोधूमचूर्णैर्वातहरैः सह ।

जैहैश्चोत्कारिका साम्लैः सक्षीरैर्वा कृता हिता ॥८४॥

वातहरैः वातहर वातनाशक, तिल-उम्रा- तल-अलसी तिल, अलसी, माष- अऽऽ उड़द, गोधूमचूर्णैः अने थोड़ा थूणो साधे और गेहूं इनके चूर्णोंके साथ, साम्लैः अभ्र द्रव्योसाहत अम्ल द्रव्योंके साथ, सक्षीरैः वा के दूधसहित या दूधके साथ, स्नेहै. सह स्नेहोथी स्नेहोंसे, कृता करेला बनायी, उत्कारिका उत्कारिका उत्कारिका, हिता हितकारी छे हितकर है ॥ ८४ ॥

84. The poultice which is made of the powder of til seeds, linseeds, blackgram and wheat mixed with unctuous substances that are alleviative of vata

८३ स्वेदयेन् मृदुभिः क्षणम्-तेषां मृदुभिराचरेत् (फ.)

and combined with acid articles or with cow's milk is recommended.

हिकाश्वासयोरावस्थिकी चिकित्सा—

नवज्वरामदोषेषु रुक्षस्वेदं विलङ्घनम् ।

समीक्ष्योल्लेखनं वाऽपि कारयेत्पुनः ॥८५॥

नवज्वर- नवज्वर नवज्वर, आमदोषेषु तथा आम-दोषोभां और आमदोषोंमें, समीक्ष्य विचार करीने अच्छी तरह देख कर, रुक्ष-स्वेदम् रुक्ष स्वेदन रुक्ष स्वेदन, विलङ्घनम् तथा लंघन तथा लंघन, लवणाम्बुना वा अपि अथवा सिं धालूषुभिश्चित नलथी या सैन्धा-नमकके पानीसे उल्लेखनम् वमन वमन, कारयेत् करावपुं करवे ॥८५॥

85. In cases of recent fever and chyme disorders, the physician should prescribe dry sudation in conjunction with fasting or he may, after careful examination, administer emesis by means of saline water

अतियोगोद्धतं वातं दृष्ट्वा वातहरैर्भिषक् ।

रसाद्यैर्नातिशीतोष्णैरभ्यङ्गैश्च शमं नयेत् ॥८६॥

भिषक् वैद्य वैद्य, अतियोग अतियोगथी अतियोगसे, उद्धतम् अभ्र थथेला प्रकुपित, वातम् दृष्ट्वा वातने जोर वायुको देखकर, वातहरैः वातहर वातहर, रसाद्यै रस वजरेथी रसादिसे, न अतिशीत- अने अतिशीत नहि तथा न अत्यन्त शीत, उष्णै तेमन् अति उष्ण पणु नहि ओवा एवं न अत्यन्त उष्ण, अभ्यङ्गै च अभ्यङ्गोथी अभ्यङ्गसे, द्वायम् तेनु शमन उसको शांत, नयेत् करे ॥ ८६ ॥

86. The physician, if he finds that the vata has become exacerbated by the over-action of the purificatory procedures, should bring it under control by the administration of meat-juices etc, which are alleviative of vata and by means of inunctions which are neither too hot nor too cold.

उदावर्ते तथाऽऽध्माने मातुलुङ्गाम्लवेतसैः ।

हिङ्गुपीलुविडैश्चान्नं युक्तं स्यादनुलोमनम् ॥८७॥

उदावर्ते उदावर्त उदावर्त, तथा आध्माने तथा आध्मानर्मा तथा आध्मानर्मे, मातुलुङ्ग-युक्तं चकोत्रा, अम्लवेतसै अम्लवेतस अम्लवेतस, हिङ्गु पीलु-हिङ्ग, पीलु हींग, पीलु, विडै च अने भिडवेलुथी और बिडनमकसे, युक्तम् युक्त युक्त, अन्नम् अन्न अन्न, अनुलोमनम् अनुलोमन अनुलोमन, स्यात् थाय छे होता है ॥ ८७ ॥

87. In disorders of misperistalsis and abdominal distension, a diet containing pomello, common sorrel, asafetida, tooth-brush tree and vid salt, brings about the rectification of the peristaltic movement of vata.

हिक्काश्वासयोः शोधनविचारः—

हिक्काश्वासामयी ह्येको बलवान् दुर्बलोऽपरः ।

कफाधिकस्तथैवैको रुक्षो बलानिलोऽपरः ॥८८॥

एक ओक एक, हिक्का-श्वास- हेउडी तथा श्वासने। हिक्का और श्वासका, आमयी हि रेगी, बलवान् भगवान् होय छे बलवान् होता है, अपर. अने भीजे और दुसरा, दुर्बल. दुर्भल होय छे दुर्बल होता है, तथा एव वणी फिर, एक ओक हेउडी तथा श्वासने। रेगी एक हिक्का तथा श्वासका रोगी, कफाधिकः अधिक उक्ष्वाणी होय छे कफकी अधिकतावाला होता है, अपर च अने भीजे और दूसरा, रुक्ष रुक्ष रुक्ष, बलानिल तेमन् अधिक वायुवाणी होय छे एव अधिक वातवाला होता है ॥८८॥

88. Among the patients suffering from hiccup and dyspnea, some are of strong constitution and others are of weak constitution, some again, show a preponderance of kapha and others are marked by dryness and excess of vata

कफाधिके बलस्थे च वमनं सविरेचनम् ।

कुर्यात् पथ्याग्निने धूमलेहादिशमनं ततः ॥८९॥

कफाधिके अधिक उक्ष्वाणी रेगीने कफकी अधिकतावाले रोगीको, बलस्थे च अने भगवान् रेगीने और बलवान् रोगीको, सविरेचनम् विरेचन विरेचन, वमनम् तथा वमन तथा वमन, कुर्यात् देव देवे, ततः च अने ते पछी उसके बाद, पथ्याग्निने पथ्य कोहन करनार तेओने पथ्य सेवन करनेवाले उसको, धूमलेह-धूमपान, लेह धूम, लेह, आदि-वगेरे आदि, शमनम् शमन औषध आपवु शमन औषध देवे ॥ ८९ ॥

89. As regards patients who are characterised by the excess of kapha, as also those who are of strong constitution, emesis in conjunction with purgation should be carried out. After the patient has been put on the proper diet, sedation-therapy by means of inhalation and linctuses, should be given

वातिकान् दुर्बलान् बालान् वृद्धान्श्चानिलसूदनैः ।

तर्पयेदेव शमनैः स्नेहयूषरसादिभिः ॥९०॥

वातिकान् वातप्रकृतिवाणीने वातिक, दुर्बलान् दुर्भल दुर्बल, बालान् भाल बालक, वृद्धान् च अने वृद्धने और वृद्धोको, अनिलसूदनै वातने नाश करनार वातनाशक, शमनै तथा श्वास अने हेउडीतुं शमन करनार और श्वास एवं हिचकीके शमन करनेवाले, स्नेह-यूष-स्नेह, यूप स्नेह, यूप, रसादिभिः तथा मांसरस धत्यादिथी और मांसरसादिसे, तर्पयेत् एव तर्पण करे ॥ ९० ॥

90 Those who evince an excess of vata or are of weak constitution or those who are young or aged should only be impleted by means of sedative unctuous articles, soups, meat-juices etc., which are curative of vata.

अनुत्क्रिष्टकफास्त्रिभुवलां विशोधनात् ।
वायुर्लब्धास्पदो मर्म संशोष्याशु हरेदसून् ॥९१॥

अनुत्क्रिष्टकफ- उद्भवा उच्छेद्यथी रक्षित कफके उत्कृष्ट-
शसे रक्षित, अस्त्रिभु- स्वेदन न करेया स्वेदन न किये हुए,
दुर्बलानाम् अने दुर्बलाने दुर्बल रोगियोंमें, विशोधनात्
विशोधन करवाथी विशोधनसे, लब्ध-आस्पद स्थान
भेदनी स्थान पा कर, वायु वायु वायु, मर्म मर्म
मर्मको, संशोष्य शोषण करीने सुखाकर, असून् प्राणु
प्राणोंका, आशु शीघ्र शीघ्र, हरेत् हरण करे छे हरण
करता है ॥ ९१ ॥

91. By administering purificatory
procedures to those whose kapha has
not been relaxed, the vata, gaining
ground, will dry up the vital parts,
and take away the life of the patient.

दृढान् बहुकफांस्तस्माद्रसैरानूपवारिजैः ।
तृप्तान्विशोधयेत्स्विन्नान् बृंहयेदितरान् भिषक् ९२

तस्मात् तेथी इस लिए, भिषक् वैद्य वैद्य, दृढान्
मज्ज्भूत शरीरवाला दृढ शरीरवाले, बहुकफान् अने
भहु उद्भवा शरीरोंने और बहुत कफवाले रोगियोंको,
आनूप- आनूप आनूप, वारिजै- रसे तथा जलधर
प्राणुओंना मांसरसोथी और जलीय प्राणियोंके मांस-
रसोंसे, तृप्तान् तृप्त करी तृप्त कर, स्विन्नान् तेमज्ज
स्वेदन आपी एवं स्वेदन देकर, विशोधयेत् संशोधन
करे, इतरान् भीमोंने और अन्योको,
बृंहयेत् षुंक्षु करे वृंहण करे ॥ ९२ ॥

92. Therefore, the patients with
strong constitution and those having
an excess of kapha, should first be
impleted by means of meat-juices of
wet-land and aquatic animals and then
sweated before they are administered
the purificatory measures. The other
kinds of patients (those of weak
constitution and having an excess of

vata) should be given impletion-therapy
straight-way by the physician.

वर्हित्तिरिदक्षाश्च जाङ्गलाश्च मृगद्विजाः ।
दशमूलीरसे सिद्धाः कौलत्थे वा रसे हिताः ॥९३॥

दशमूलीरसे दशमूलना उवाथमा दशमूलके काथमें,
कौलत्थे वा अथवा उण्थीना या कुलथीके, रसे
उवाथमा काथमें, सिद्धा सिद्ध करेया सिद्ध किये, वर्हि-
त्तिरि- मोर, तेतर मोर, तीतर, दक्षाः डूडडा मुर्गे,
जाङ्गला च तथा जंगल और जंगल, मृगद्विजाः च
पशुपक्षीओना मांसरसे पशुपक्षियोंके मांसरस, हिताः
हितकारी छे हितकर है ॥ ९३ ॥

93. For this purpose, the fleshes of
peacock, partridge, cock and birds
and animals of the jangala type, pre-
pared with the decoction of the deca-
radices or with the soup of horse-gram
are beneficial

कतिपययोगाः —

निदिग्धिकां विष्वमध्यं कर्कटाख्यां दुरालभाम् ।
त्रिकण्टकं गुडूर्ची च कुलत्थांश्च सचित्रकान् ॥९४॥
जले पक्त्वा रसः पूतः पिप्पलीघृतभर्जितः ।
सनागरः सलवणः स्याद्यूषो भोजने हितः ॥९५॥

निदिग्धिकां कोरी गण्डी छोटी कटेरी, विष्वमध्यम्
भीलीने गार् वेलगिरी, कर्कटाख्याम् डाडडाशीभी
काकवासिनी, दुरालभा धमासे धमासा, त्रिकण्टकम्
गोभद्रु गोखरु, गुडूर्ची च गणो गिलोय, सचित्रकान्
अने त्रिकण्टकसहित और चित्रकके साथ, कुलत्थान् च
उण्थी कुलथी, जले ओओने जलमा इनको जलमें,
पक्त्वा पकावीने पकाकर, पूतः रसः गाणी लीधेले
उवाथ छाना हुआ रस, पिप्पली- पीपर पिप्पली, घृत-
भर्जित तथा धीथी वधारेली और घीसे छोंका हुआ,
सनागर. सूडसहित सोंठसे युक्त, सलवणः तथा सिन्धा-
लूयसहित और सैधानकसे युक्त, यूषः यूष यूष,

९३. वर्हि-शिखि (व)

९५. रस पूतः पिप्पलीघृतभर्जित-रसे पूते पिप्पलीघृतभर्जिताः (व)

भोजने भोजनभां भोजनमें, हितः हितकारी छे हितकर है ॥ ९४-९५ ॥

94-95. Take a quantity of indian night-shade, the pulp of bael fruit gall, cretan prickly clover, small caltrops, guduch, horse-gram and white flowered leadwort, cook these in water. The decoction, when filtered, should be seasoned with ghee and long peppers Taken with the addition of the powder of dry ginger and salt, this soup makes a good article of diet.

रास्नां बलां पञ्चमूलं ह्रस्वं मुद्गान् सचित्रकान् ।
पक्त्वाऽम्भसि रसे तस्मिन् यूषः साध्यश्च पूर्ववत् ९६

रास्नाम् रास्ना बलाम् भला बला, ह्रस्वम् लघु छोटा, पञ्चमूलम् पञ्चभूत पञ्चमूल, सचित्रकान् अने चित्रकसहित चित्रकके साथ, मुद्गान् भग ओशीने मूंग इनको, अम्भसि पाणीभां जलमें, पक्त्वा पकावी पकाकर, तस्मिन् ते उस, रसे कथाम्भ रसमें पूर्ववत् च पूर्व प्रमाणे पूर्ववत्, यूषः साध्य यष सिद्ध करने। यूष सिद्ध करे ॥ ९६ ॥

96. Take a quantity of indian groundsel, heart-leaved sida, minor pentaradices, green gram and white-flowered leadwort, and having cooked them in water, prepare as before, a soup out of the decoction thus obtained

पल्लवान्मातुलुङ्गस्य निम्बस्य कुलकस्य च ।
पक्त्वा मुद्गांश्च सव्योषान् क्षारयूषं विपाचयेत् ॥ ९७ ॥
दत्त्वा सलवणं क्षारं क्षिणूणि मरिचानि च ।
युक्त्या संसाधितो यूषो हिक्काश्वासविकारनुत् ९८

९६. बला-मूल (ग य)

९७. ह्रस्व मुद्गान्-ह्रस्वान् चैवम् (य.)

९७. क्षारयूष-क्षारयूषाच्च (य.)

९८. क्षार-क्षीर (क)

मातुलुङ्गस्य यकोतरां चकोत्रे, निम्बस्य लीमडानां नीम, कुलकस्य च अने डारेलीनां और करैलेके, पल्लवान् पान पत्तोको, सव्योषान् अने त्रिकटुसहित और त्रिकटुसहित, मुद्गान् च भगने मूंगको, पक्त्वा पकावीने पकाकर, क्षारयूषम् क्षारयुक्त यूप क्षारयूप, विपाचयेत् पकावने पकावे, सलवणम् सिंघालसहित सिंघानमकके साथ, क्षारम् यवक्षार यवक्षार, क्षिणूणि सरगवान्नी शींगे सहजन, मरिचानि च अने भरी और मरिच इनको, दत्त्वा नाभीने मिलाकर, युक्त्या युक्तिधी युक्तिपूर्वक, संसाधित. सिद्ध करेके सिद्ध किया गया, यूषः यूप यूप, हिक्काश्वास-हेडकी तथा श्वास हिक्का और श्वास, विकारनुत् ये विकारने दूर करने। ये इन विकारोंका नाशक होता है ॥ ९७-९८ ॥

97 98 Take the tender shoots of pomello, neem and of the carilla fruit and boil these together with green gram and the three spices and prepare an alkaline soup. A soup skillfully prepared by means of barley-alkali, drumstick and black pepper makes a good remedy for the disorders of hiccup and dyspnea.

कासमर्दकपत्राणां यूषः शोभाजनस्य च ।
शुष्कमूलकयूषश्च हिक्काश्वासनिवारणः ॥ ९९ ॥

कासमर्दक-डासूहरानां कसौदीके, पत्राणाम् पानने। पत्तोका, शोभाजनस्य च तथा सरगवाने। तथा सहजनका, यूष. यूप यूप, शुष्क-मूलक-तेमज सूडा भूणाने। एव सूखी मूलीका, यूष. च यूप यूप, हिक्का-श्वास-हेडकी तथा श्वासने। हिक्का और श्वासका, निवारण नाश करने। ये निवारक होते हैं ॥ ९९ ॥

99. The soup made from the leaves of negro coffee and of drum-stick as also the soup prepared from dry

९९ कासमर्दक-कासमर्दाच्च (य.)

radish, are curative of hiccup and dyspnea.

सद्विन्ध्योषसर्पिष्को यूषो वार्ताकजो हितः ।
शालिषष्टिकगोधूमयवान्नाम्यनवानि च ॥१००॥

सद्वि- छड़ी दही, व्योष-सर्पिष्कः त्रिफले तथा धृतसहित त्रिकटु और घीसे युक्त, वार्ताकज, रींग-खुनी बेंगनसे बनाया, यूषः हितः यूष हितकारी छे यूष हितकर है, अनवानि अने नूना और पुराने, शालि-शाण शालि चावल, षष्टिक- साड़ी थोभा सांठी चावल, गोधूम- धड़ गोहूं, यवानानि च तथा न्यपतु अन्न हितकर छे और जौका अन्न हितकर है ॥ १०० ॥

100. The soup made of brinjals mixed with curds, the three spices and ghee is beneficial in conditions of hiccup and dyspnea, as also a boiled dish of old sal or shashtika rice or wheat or barley.

हिङ्गुसौवर्चलाजाजीविडपौष्करचित्रकैः ।

सिद्धा कर्कटशृङ्गया च यवागूः श्वासहिक्किनाम् १०१

हिङ्गु- छिग हींग, सौवर्चल- सयण सौचलनमक, अजाजी- अरु जीरा, विड- भिडलवण, विडलवण, पौष्कर- पुष्करभूषण पोखरमूल चित्रकैः चित्रक चित्रक, कर्कटशृङ्गया च तथा छकडासी गीथी और काकडा सिंगीस, सिद्धा सिद्ध करेदी सिद्ध, यवागूः यवागू यवागू, श्वास- श्वास श्वास, हिक्किनाम् तथा छेडकीना हरेदीअने हितकारी छे और हिचकीके रोगियोंके लिए हितकर है ॥ १०१ ॥

101. The thin gruel prepared with asafetida, sanchal salt, cumin seeds, vid salt, orris rot, white-flowered leadwort and galls, is good for patients suffering from hiccup and dyspnea

१०१. सिद्धा कर्कटशृङ्गया-सर्कटशृङ्गया सिद्धा (ख)

दशमूलीशटीरास्त्रापिप्पलीमूलपौष्करैः ।

शृङ्गीतामलकीभार्गीगुडूचीनागराम्बुभिः ॥१०२॥

यवागू विधिना सिद्धा कषायं वा पिबेन्नरः ।

कासहृद्ग्रहपार्श्वार्तिहिक्काश्वासप्रशान्तये ॥१०३॥

नरः भनुष्ये पुरुष, दशमूली- दशभूषण दशमूल, शटी-रास्त्रा- कथूरो, रास्त्रा कथूरा, रास्त्रा, पिप्पलीमूल- पीपरीमूल पिप्पलीमूल, पौष्करः पोषरभूषण पोहरकमूल, शृङ्गी-तामलकी- छकडासी गी, भोयआमली काकडा-सिंगी, सुईआंवाला, भार्गी- भारंगी भारंगी, गुडूची- गुणो गिलोय, नागर- सूठ सोंठ, अम्बुभिः अने वाणाथी और सुगंधवाला इनसे, विधिना विधिपूर्वक विधिपूर्वक, सिद्धा सिद्ध करेदी सिद्ध, यवागू यवागू यवागू, कषायम् वा अथवा कषाय या कषाय, कास-हृद्ग्रह-उदरस, हृद्ग्रह खासी हृदयग्रह, पार्श्व-अर्ति- पार्श्वपीडा पार्श्वमें पीडा हिक्का- छेडकी हिचकी, श्वास- तथा श्वासनी और श्वासकी, प्रशान्तये शान्त भाटे शांतिके लिए, पिबेत् पीने पीवे ॥ १०२-१०३ ॥

102-103. For the relief of cough, cardiac seizure, pain in the sides, hiccup, and dyspnea, one should drink the gruel or decoction made in prescribed manner from deca-radices, long zedoary, indian groundsel, the roots of long pepper, orris root, galls, feather foil, beetle killer, guduch, dry ginger and water.

पुष्कराहशटीव्योषमातुलुङ्गाम्लवेतसैः ।

योजयेदन्नपानानि ससर्पिर्विडहिङ्गुभिः ॥१०४॥

पुष्कराह- पोषरभूषण पोहरकमूल, शटी-व्योष- कथूरो, त्रिफले कचूर, त्रिकटु, मातुलुङ्ग- यथोक्त विजौरा, अम्लवेतसै- अने अम्लवेतस और अम्लवेतस, ससर्पिः धृतसहित घी, विड-हिङ्गुभिः (भिडलवण अने

१०२. दशमूली दशमूल (ब.)

„ पिप्पलीमूलपौष्करैः—पिप्पलीविडपौष्करै (ब)

„ नागराम्बुभिः—नागरांभिः (ब)

पिबेत् पीनां पीवे, एतत् आ यह, हिकाश्वास- हेडी
तथा श्वासना हिचकी और श्वासे, विकारनुत् पिडा-
रने हर डरनार छे विकारका नाशक है ॥१०९॥

109. The paste of sanchal salt, dry ginger and beetle killer mixed with double the measure of sugar should be taken as potion in hot water This is curative of hiccup and dyspnea

भार्गीनागरयोः कल्कं मरिचक्षारयोस्तथा ।
पीतद्रुचित्रकास्फोतामूर्वाणां चाम्बुना पिबेत् ११०

भार्गी- भारंगी भंगेरन नागरयो तथा सूठने
तथा सोंठके तथा अथना अपवा, मरिच-क्षारयो मरी
तथा जवभारने काली मिरच तथा यवक्षारके, पीतद्रु-
के देवदार या देवदारु, चित्रक- चित्रक चित्रक, आस्फोता-
सारिवा कपूरी, मूर्वाणाम् च तथा मोरवेदनो तथा
मूर्वाके, कल्कम् ३६३ कल्कवो, चम्बुना पाण्डुथी जलसे,
पिबेत् पीनां पीवे ॥ ११० ॥

110. One may drink with water the paste of beetle killer and dry ginger, or the paste of black pepper, and barley-alkali, or the paste of indian berberry, white-flowered leadwort, indian sarsaparilla and trilobed virgin's bower.

मधूलिका तुगाक्षीरी नागरं पिप्पली तथा ।
उत्कारिका घृते सिद्धा श्वासे पित्तानुबन्धजे ॥१११॥

पित्तानुबन्धजे पित्तना अनुबन्धधी अथेदा पित्तके
अनुबन्धसे युक्त, श्वासे श्वासमां श्वासमे, मधूलिका
मधूलिका मधूलिका, तुगाक्षीरी व शलोचन वंशलोचन,
नागरम् सूठ सोंठ, तथा तथा तथा, पिप्पली पीपर
ऐशोनी पिप्पली इनकी घृते घीमां घीवे, सिद्धा सिद्ध
उरेली सिद्ध, उत्कारिका उत्कारिका हितकारी छे
उत्कारिका हितकर है ॥ १११ ॥

111 In dyspnea, resulting from complications of pitta, one may take small wheat, bamboo manna dry ginger and long pepper made into utkarika pancakes and cooked in ghee

श्वाधिघं श्वासांशं च शल्लकस्य च शोणितम् ।
पिप्पलीघृतसिद्धानि श्वासे वातानुबन्धजे ॥११२॥

वातानुबन्धजे श्वासे वातना अनुबन्धधी उत्पन्न
थनार श्वासमां वातके अनुबन्धसे उत्पन्न होनेवाले
श्वासमे, पिप्पली-घृत- पीपर तथा घृतार्थः पिप्पली और
घीसे, सिद्धानि सिद्ध उरेली सिद्ध किये गये, श्वाधिघम्
मोटी शालुडीनु भांस बड़ी सेहका मास, श्वासांशम् च
ससदानु भांस खरगोशका मांस, शल्लकस्य अने नानी
शालुडीनु भांस और छोटी सेहका मास, शोणितम् च
तथा रक्त हितकारी छे एवं खून हितकर है ॥११२॥

112 In dyspnea occurring as a complication of vata-discordance one may take the flesh of the porcupine and the rabbit and the blood also of the pangolin each cooked with ghee and long pepper

सुवर्चलारसो दुग्धं घृतं त्रिकटुकान्वितम् ।
शाल्योदनस्यानुपानं वातपित्तानुगे हितम् ॥११३॥

वातपित्तानुगे वात तथा पित्तना अनुबन्धधी
उत्पन्न थनार श्वासमां वात और पित्तके अनुबन्धसे
उत्पन्न होनेवाले श्वासमे, सुवर्चलारस सूअरमुभीने
रस मूजमूखीका खरस, दुग्धम् हृष दूध, त्रिकटुक-
अन्वितम् त्रिकटु तेमज त्रिकटु एवं, घृतम् घृत ऐशोनी
घृत इनका, शाल्योदनस्य अनुपानम् शाल्योदन वातना
लोचन पछी पान शालि चावलके भोजनके पश्चात् पान,
हितम् हितकारी छे हितकर है ॥ ११३ ॥

113 In dyspnea occurring as a sequel of vata and pitta, the juice of the leaves of the heliotrope, cow's milk and ghee seasoned with the three spices

as a beverage, following a dish of boiled sal rice is beneficial.

शिरिषपुष्पखरसः सप्तपर्णस्य वा पुनः ।
पिप्पलीमधुसंयुक्तः कफपित्तानुगे मनः ॥११४॥

कफपित्तानुगे ३३ तथा पित्तना अनुष्ण दधी
उत्पन्न थनार श्वासमा कफ और पित्तके अनुरन्धमे
उत्पन्न होनेवाले श्वासमे पिप्पली-मधुसंयुक्त पीपर
तथा मधुयी युक्त पिप्पली और मधुसे युक्त, शिरिष पुष्प
सरसजानां पुष्पेना शिरिषपुष्पका, खरसः खरसने
खरस, सप्तपर्णस्य वा अथवा सातपर्णनी छात्रना
खरसने या सप्तपर्णकी खक्का खरस, मनः क्षितकारी
मान्यो छे हितकर माना गया है ॥ ११४ ॥

114 The expressed juice of the
siris flower or that of the dita bark
mixed with the powder of long pepper
and honey is regarded as beneficial
in hiccup and dyspnea following on
the provocation of kapha and pitta

मधुकं पिप्पलीमूलं गुडो गोश्वशकृद्रसः ।
घृतं क्षौद्रं कासश्वासहिकामिष्यन्दिनां शुभम् ११५

मधुकं गेहीमधु मुलहठी, पिप्पलीमूलं पीपरी-
मूल पिप्पलीमूल, गुड. गोण गुड, गो-मधु- गाय
तथा घोडानां गौ और घोडेके शकृद्र-रस ताज्जा छात्र
तथा छात्रने रस ताजे गोबर तथा लीदका रस, घृतम्
घृत घी, क्षौद्रम् अने मधु और मधु, कासश्वास-
हिका- उधरस, श्वास, डेड्डी खासी, श्वास, दिवकी,
अभिष्यन्दिनाम् तथा अलिष्यन्दिना रोगीओने और
अभिष्यन्दिनालोको, शुभम् ३३याछुकारी छे कल्याणकारी
है ॥ ११५ ॥

115. Liquorice, the roots of long
pepper, gur, the juice of the dung
of cow or horse, ghee and honey are
good for those affected with cough,

११५ शुभम्-हितम् (ठ व)

hiccup and dyspnea with profuse
expectoration

खरश्वोष्ट्रराहाणां मेषस्य च गजस्य च ।
शकृद्रसं बहुकफे चैकैकं मधुना पिबेत् ॥११६॥

बहुकफे ७६ ३३नाणा श्वासमा वदत कफसे युक्त
श्वासमें, खर-मधु मधु, घोडा गदहा, घोडा, उष्ट्र- ७६
ऊँट, वराहाणां खर खर, मेषस्य च घोडा भेड़,
गजस्य च अने छात्री और हाथी, एकैकम् ओछे मांथी
छात्री ओछना इनमेंसे किसी एकके, शकृद्रसम् मणने
रस मलका रस, मधुना मधुनी साथे मधुके साथ,
पिबेत् पीने पीवे ॥ ११६ ॥

116. In affections of hiccup and
dyspnea marked by an excess of kapha,
the patient should drink along with
honey, the juice of any of the dungs
of ass, horse, camel, boar, ram and
elephant

क्षारं चाप्यश्वगन्धाया लिह्यान्ना क्षौद्रसर्पिषा ।

ना रोगी मनुष्ये श्वासी पुरुष, अश्वगन्धाया च
अपि आसोदने पणु असगंधका भी, क्षारम् क्षार
क्षार, क्षौद्रसर्पिषा मधु तथा धीष्ट्री मधु और घीसे,
लिह्यात् आटवे चाटे ।

116½. The patient may lick the
alkali of winter-cherry with honey
and ghee.

मयूरपादनालं वा शकलं शल्लुकस्य वा ॥११७॥
श्वाविज्जाण्डकचापाणां रोग्राणि कुररस्य वा ।

११६ शकृद्रस बहुकफे चैकैक मधुना पिबेत्-शकृद्रसं पृथग्लिह्या-
त्तक्षौद्रं तु कफेऽधिके (फ)

११६½ लिह्यान्ना-लेहयेत् (घ)

११७½ श्वाविज्जाण्डकचापाणां-श्वाविद्रोहकचापाणा (घ. फ)

” ” -श्वाविज्जाहकचापाणा (घ.)

” कुररस्य वा-कुररस्य च (ठ)

शृङ्गयेकद्विशफानां वा चर्मास्थीनि खुरांस्तथा ११८
सर्वाण्येकैकशो षाऽपि दग्ध्वा क्षौद्रघृतान्वितम् ।
चूर्णं लीढ्वा जयेत् कासं हिकाम् श्वासं च दारुणम् ११९
एते हि कफसंरुद्धगतिप्राणप्रकोपजाः ।
तस्मात्तन्मार्गशुद्ध्यर्थं देया लेहा न निष्कफे ॥१२०॥

मयूरपाद- मोरना पगनी मोरके पैरकी, नालम् वा अने पी छानी नाण और पिच्छकी नील, बल्लकस्य अथवा नाली शाहुडीनुं या छोटी सेहका शकलम् वा पीछु काटा आचिख अथवा मोटी शाहुडी अथवा बड़ी सेह, जाण्डक- अंडक जांडक, चाषाणाम् याष चाष, कुररस्य अने कुररना और कुररके, रोमाणि वा ३ वाडा रोएं, शृङ्गि- शी गडावाणा शृङ्गवाले, एकद्विशफानाम् तेभ्य ओड डे भे भरीवाणा पशुओना एवं एकशफ या द्विशफ पशुओके, चर्मे-अस्थीनि आभडा- हाडा चमडी- हड्डिया, तथा तथा तथा खुरान् भरीओ खुर, सर्वाणि ओ अधाने इन सबको, एकैकशः वा अपि अथवा ओड ओडने या एक एक करके, दग्ध्वा आणीने जलाकर, चूर्णम् तेओनी भरभना थूल्ने उसकी मसीके चूर्णको, क्षौद्र-घृत- मध तथा घीघी मधु और घीसे, अन्वितम् युक्त मिलाया हुआ, लीढ्वा याटी चाटकर, कासम् उधरस खासी, हिकाम् हेडडी हिचकी, दारुणम् तथा दारुण और भयंकर, श्वासम् च श्वासने श्वासको, जयेत् अतवे जीते, एते हि आ रोगो ये रोग, कफ-संरुद्ध- उडथी रु धाई गथेद कफसे रोके गये, गतिप्राण-गतिवाणा आलुवायुना गतिवाले प्राणवायुके, प्रकोपजाः प्रकोपयी उत्पन्न थाना छे प्रकोपसे उत्पन्न होनेवाले है, तस्मात् तेथी उस लिए, तन्मार्ग- ते आलुना मार्गनी उस प्राणके मार्गके, शुद्ध्यर्थम् शुद्धिने भाटे शोधनके लिए, लेहा देयाः याटलु आपवां लेह देने चाहिए, निष्कफे उडरहित यता कफरहित होने पर, न नहि देवा न देवे ॥ ११७-१२० ॥

११८. शृङ्गयेकद्विशफाना वा चर्मास्थीनि खुरास्तथा-एकद्विशफ-शृगाणि चर्मास्थीनि खुरास्तथा (ग घ थ ध व)

११९ सर्वाण्येकैकशो-समस्तान्येकजो (ग.)

„ लीढ्वा-ल्लिह्नु (छ थ व)

१२० प्रकोपजा-प्रकोपजा (घ ध फ)

„ देवा-सेका (ड. त)

„ निष्कफे-निष्कफे (व.)

117-120 He will get over severe attacks of hiccup and dyspnea by licking mixed with ghee and honey, the powder consisting of the ashes of the talons and quills of the peacock or the quills of the pangolin, or the bristles of the porcupine, the armadillo, the blue jay, or of osprey, and the horns of the single hoofed or cloven hoofed animals, as also their skins, bones and hooves These ailments of kapha, hiccup and dyspnea arise as the result of provocation of the life breaths whose course has been obstructed by the accumulation of kapha, therefore it is only with a view to clearing the respiratory passages of morbid kapha that the linctuses mentioned above should be given and not in conditions where there is no morbidity of kapha

कासिनेच्छर्दनं दद्यात् स्वरभङ्गे च बुद्धिमान् ।
वातश्लेष्महरैर्युक्तं तमके तु विरेचनम् ॥१२१॥

बुद्धिमान् बुद्धिमान् वैद्य बुद्धिमान् वैद्य, कासिने स्वरभङ्गे च स्वरभंगवाणा उधरसना रोगीने स्वर-भंगवाले खासीके रोगीको, वातश्लेष्म- वात तथा उडने वान तथा कफके, हरैः हर उरनारा औषधी नाशक द्रव्योंसे, युक्तम् सहित युक्त, छर्दनम् वमन वमन, दद्यात् आपुं देवे, तमके तु अने तमके श्वासमा और तमक श्वासमें तो, विरेचनम् उपर उडेवा औषधी-सहित विरेचन आपु उपर्युक्त द्रव्योंसे युक्त विरेचन देवे ॥ १२१ ॥

121. The intelligent physician should give emesis medicated with drugs alleviative of vata and kapha

१२१ स्वरभङ्गे-स्वरभेद (घ)

to patients suffering from cough and cracked voice (hoarseness), and to asthmatics he should give purgation medicated with drugs alleviative of vata and kapha

उदीर्यते भृशतरं मार्गरोधाद्बहज्जलम् ।

यथा तथाऽनिलस्तस्य मार्गं नित्यं विशोधयेत् १२२

यथा जेभ जैसे, बहत् जलम् वहेतुं जेध बहना पानी, मार्गरोधात् मार्गं जेध थर्ध जेवाथी मार्गकी रुकावटसे, भृशतरम् धलु बहुत, उदीर्यते वधी जेध छे बढ़ता है, तथा तेभ वैसे, अनिल वायु मार्गं जेध थर्ध जेवाथी धलु वधी जेध छे वायु मार्गकी रुकावटसे बहुत बढ़ता है, तस्य तेना उसके. मार्गस्य मार्गं नित्यम् नित्यं नित्य, विशोधयेत् शोधन करे ॥ १२२ ॥

122 Just as the flowing waters of a stream, when dammed in their course, swell up and press on all sides, so does the constantly moving vata behave. Hence its passage should ever be kept clear.

शय्यायं चूर्णम्—

शटीचोरकजीवन्तीत्वङ्गुस्तं पुष्कराद्वयम् ।

सुरसं तामलक्येला पिप्पल्यगुरु नागरम् ॥१२३॥

वालकं च समं चूर्णं कृत्वाऽष्टगुणशर्करम् ।

सर्वथा तमके श्वासे हिक्कायां च प्रयोजयेत् ॥१२४॥

शटी-चोरक- कथुरी, योऽरु कचूर, चोरक जीवन्ती-
दोडी जीवन्ती, त्वङ्गु-मुस्तक तज, मोथ तज, मोथा,
पुष्कराद्वयम् पोभरभूण पोहकरमूल, सुरसम् सुरस
सुरस, तामलकी बोयआमली भूईआवला, एला
ओलथी इलायची, पिप्पली पीपर पिप्पली, अगुरु अगुरु
अगर, नागरम् सूठ सोंठ, बालकम् च अने वाणी
ओओनु और सुगंधवाला इनका, समम् सम भागवाणुं
समभाग, अष्टगुण- अने आठगुणी आठगुनी, शर्करम्
साकरवाणु चीनीवाला, चूर्णम् कृत्वा चूर्ण करी चूर्ण

बनाकर, तमके श्वासे तेने। तमके श्वासेमा उनका तमके
श्वासेमें, हिक्कायाम् च तथा हेडकीमा और हिचकीमें,
सर्वथा सर्व रीते सर्वथा, प्रयोजयेत् प्रयोग करे ॥ १२३-१२४ ॥

123-124 Take equal quantities of long zedoary, angelica, cork swallow wort, cinnamon-bark, nutgrass, orris root, holy basil, feather foil, long pepper, eagle-wood, dry ginger and fragrant sticky mallow and reducing all these to powder, mix with eight times the total quantity of sugar. This powder may be used in all therapeutic modes in asthma and hiccup

मुक्तायं चूर्णम्—

मुक्ताप्रवालवैदूर्यशङ्खस्फटिकमञ्जनम् ।

ससारगन्धकाचार्वकूक्षमैलवणद्वयम् ॥१२५॥

ताम्रायोरजसी रूप्यं ससौगन्धिकसीसकम् ।

जातीफलं शणाद्वीजमपामार्गस्य तण्डुलाः ॥१२६॥

एषां पाणितलं चूर्णं तुल्यानां क्षौद्रसर्पिषा ।

हिक्कां श्वासे च कासे च लीढमाशु नियच्छति १२७

मुक्ता- मोती, प्रवाल- परवाणां मृगा, वैदूर्य-
शङ्ख- वैदूर्य, श. भ. वैदूर्य, शख, स्फटिकश्च स्फटिक स्फटिक,
अञ्जनम् अञ्जन स्रोतोजन, ससार- ससार ससार,
गन्धकाच- गंधक, उथ गंधक, काच, अर्क- आठगुनी
भूण आठके मूल, सूक्ष्मा-एला- नाणी ओलथी छोटी
इलायची, लवणद्वयम् सथण- सिंधालु दोनो नमक,
ताम्र- ताम्रयुर्ण ताम्रचूर्ण मय- रजसी- दोलथुर्ण
और लोहेका चूर्ण, रूप्यम् थादीनु युर्ण चादीका चूर्ण,

१२५ ससारगन्धकाचार्वकूक्षमैलवणद्वयम् (घ)

,, ,, -ससारगन्धकाचार्व (घ. फ.)

१२६ ससौगन्धिकसीसकम्-सौगन्धिकसीसकम् (ख ब घ)

,, -ससौगन्धिकमेव (घ.)

, सीमकम्-केशकम् (ङ)

, जातीफल शणाद्वीजमपामार्गस्य-जातीफल शणफलान्यपामार्गस्य (घ. ङ.)

સસૌગન્ધિક- સૌગન્ધિક માળિક્ય, સીસકમ્ સીસક
સીસા, જાતીફલમ્ બયકળ જાયફલ, શણાત્ વીજમ્
શણનાં બીજ શણકે વીજ, અપામાર્ગસ્ય તણ્ડુલાઃ અધેનાં
બીજ અપામાર્ગકે વીજ, તુલ્યાનામ્ સરખે વજને સમાન
માગવાલે, વૃષાન્ ઐઐનાનુંં इनका, पाणितलम् ओष्ठे नोष्ठे।
एक कर्ष, चूर्णम् यूष् चूर्ण, क्षौद्र- सर्पिषा मध तथा
धीथी मधु और घीसे. लीडम् आटवाथी चाटनेसे
हिक्काम् डेडडी हिक्का, खासम् च खास खास, कासम्
च अने ઉધરસને और खासीको, खाशु બલદી શીખ્ર,
નિયચ્છતિ મટાડે છે નષ્ટ કરતા છે ॥ ૧૨૫-૧૨૭ ॥

125-127 Pearl, coral, cat's eye
beryl, conch, crystal, antimony, motely
gem sulphur, glass, mudar, small
cardamom, rock salt and sanchal salt,
powders of iron, copper and silver,
sulphur, lead, nutmeg, seeds of flax
hemp and seeds of rough chaff, the
compound powder of these, licked in
the dosage of 1 tola mixed with an
equal quantity of honey and ghee is
curative of hiccup, dyspnea and cough.

અજ્ઞનાત્તિમિરં કાચં નીલિકાં પુષ્પકં તનઃ ।
મલ્યં કણ્ઠમભિષ્યન્દમર્મં ચૈવ પ્રણાશયેત્ ॥૧૨૮॥
इति मुक्ताद्यं चूर्णम् ।

અજ્ઞનાત્ અજ્ઞનાથી અજ્ઞ કરનેસે, તિમિરમ્ તિમિર
તિમિર, કાચમ્ કાચ કાચ, નીલિકામ્ નીલિકા નીલિકા,
પુષ્પકમ્ ફૂલ પુષ્પક, તમ તમ તમ, મલ્યમ્ કણ્ઠ

૧૨૮ મલ્ય-પિલ્લ (ક. ષ ધ)

,, ,, -પેલ (શ)

,, ,, -પૈલ્ય (ઢ)

,, ,, -પૈલ્લ (ત)

,, નીલિકા-નીલિક (ત)

,, મલ્યં કણ્ઠ-પિત્તકણ્ઠ (ધ.)

,, મલ્યકણ્ઠમભિષ્યન્દમર્મં ચૈવ પ્રણાશયેત્ - પિલ્લકણ્ઠમભિષ્ય-
ન્દમજકામર્મં એવ ચ (વ)

નેત્રની મલપૂર્ણતા, નેત્રની ખરબ મલયુક્ત આંખોના
હોના, નેત્રની કણ્ઠ, અભિષ્યન્દમ્ અભિષ્યદ અભિષ્યદ,
અર્મ એવ ચ તથા અર્મને। और अर्मको, प्रणाशयेत्
નાશ કરે છે નષ્ટ કરતા છે ॥ ૧૨૮ ॥ इति आ यह,
मुक्ताद्यम् मुक्ताद्य मुक्ताद्य, चूर्णम् यूष् છે ચૂર્ણ છે।

128 If used as collyrium, it cures
Timira, Kacha, Neelika, Pushpaka,
Tama, Malya, Kandru, Abhishyanda
and Arma Thus has been described
the compound Pearl Powder.

હિકાયા કતિપયયોગઃ —

શરીરુષ્કરમૂલાનાં ચૂર્ણપ્રામલકસ્ય ચ ।
મધુના સંયુતં લેહ્યં ચૂર્ણ વા કાલલોહજમ્ ॥૧૨૯॥

ગટી- કથુરો કચુર, પુષ્કરમૂલાનામ્ પોખરમૂલ
પોહકરમૂલ, આમલકસ્ય ચ તથા આમળાનુંં और
આવલેખા, ચૂર્ણમ્ યૂષ્ ચૂર્ણ, કાલ- લોહજમ્ વા અથવા
તીક્ષ્ણ દોહનુંં या तीक्ष्ण लोहका, चूर्णम् यूष् चूर्ण,
મધુના મધુ મધુ, સંયુતમ્ સાથે યુક્તકર, લેહ્યમ્
આટવુ ચાટે ॥ ૧૨૯ ॥

129. The patient may lick the
compound powder of long zedoary,
orris root and emblic myrobalan or
the powder of eagle-wood with honey.

સશર્કરાં તામલકીં દ્રાક્ષાં ગોશ્વશઙ્ગદ્રસમ્ ।
તુલ્યં શુઢં નાગરં ચ પ્રાશયેન્નાવયેત્તથા ॥૧૩૦॥

સશર્કરામ્ સાકરસહિત ચીનીમિશ્રિત, તામલ-
કીમ્ ભોલિઆમલી મુઈઆવલા, દ્રાક્ષામ્ દ્રાક્ષ મુનકે,
ગો-શ્વ- ગાય અને દોહાનાં ગૌ और घोड़े, शङ्गदसम्
છાણુ તથા લાદનો રસ ગોબર और लीदका स्वरस,
શુઢમ્ ગોળ શુઢ, નાગરમ્ ચ અને સૂંઠ और सोंठ,
તુલ્યમ્ ઐ બધુ સરખે વજને સમાન માગમેં, પ્રાશયેવ
અવડાવવુંં खिलावे, तथा तथा तथा, नावयेत् औष्ठानु
नस्य देवु इनका नस्य देवे ॥ ૧૩૦ ॥

130. The patient may eat and use as nasal errhine the compound prepared of sugar, feather foil, grapes, juice of cow dung and horse-dung, gur and dry ginger

લઘુનસ્ય પલાળ્ડોર્વા મૂલં ગૃજ્ઞનકસ્ય વા ।
નાવયેચ્ચન્દનં વાપિ નારીક્ષીરેણ સંયુતમ્ ॥૧૩૧॥

લઘુનસ્ય લસણુ લહસુન, પલાળ્ડો: વા કે કુગળીનુ યા પ્યાજકા, ગૃજ્ઞનકસ્ય વા કે સલગમનુ વા સલગમકા, મૂલમ્ મૂળ મૂલ, ચન્દનન વા અથવા ચ દન યા ચન્દન, નારીક્ષીરેણ સ્ત્રીના દૂધથી છીકે દૂધસે, સંયુતમ્ યુક્ત કરી યુક્તકર, નાવયેત્ નસ્ય આપયુ નસ્ય દેવે ॥ ૧૩૧ ॥

131. The patient may take a nasal errhine of the juice of the roots of garlic, onion or turnip, or of sandalwood mixed with breast milk.

સુખોળ્ણ ઘૃતમળ્ણ વા સૈન્ધવેનાવચૂર્ણિતમ્ ।
નાવયેન્માક્ષિકીં વિષ્ણામલ્લક્તકરસેન વા ॥૧૩૨॥

સૈન્ધવેન અથવા સિંધાલુણુ યા સૈન્ધવનમક, અવચૂર્ણિતમ્ છાંટીને છોડકર, સુખોળ્ણમ્ નવશેકા સુહાતા હુઆ ગરમ, ઘૃતમળ્ણમ્ વા ઘૃતમ્ ડાનુ ઘીઝા મળ્ણ અલ્લક્તક. અથવા અલ્લક્તકના યા લાક્ષાકે, રસેન વા રસસહિત રસસે, માક્ષિકીમ્ વિષ્ણમ્ નાખીની વિષાનુ મલ્લક્તકી વીઠસે, નાવયેત્ નસ્ય આપયુ નસ્ય કરાવે ॥ ૧૩૨ ॥

132. The patient may take a nasal errhine of the supernatant part of ghee sprinkled with rock-salt or the fecal deposits of flies mixed with the juice of lac

નારીક્ષીરેણ સિદ્ધં વા સર્પિર્મધુરકૈરપિ ।
પીતં નસ્તો નિષિક્તં વા સઘો હિક્કાં નિયચ્છતિ ૧૩૩

મધુરકૈઃ અથવા મધુરક ઔષ્ધો સહિત વા

૧૩૨, માક્ષિકી વિષાનુ-મલ્લક્તકાવિષાનુ (વ વ)

૧૩૩, નારીક્ષીરેણ-સ્ત્રીના સ્તન્યેન (વ વ)

જીવનીયગણસે યુક્ત, નારીક્ષીરેણ વા સ્ત્રીના દૂધથી છીકે દૂધસે, સિદ્ધમ્ સિદ્ધ કરેલું સિદ્ધ, સર્પિ. અપિ ઘૃત પાણી મી, પીતમ્ પીવાથી પિયા હુઆ, નસ્ત નિષિક્તમ્ વા કે નસ્ય કરવાથી યા નસ્ય રૂપમેં લિયા હુઆ, હિક્કામ્ હેડીને હિક્કાકો, સઘ તુરત તુરત, નિયચ્છતિ મટાડે છે રોકતા હૈ ॥ ૧૩૩ ॥

133 Or the medicated ghee prepared with breast milk and the paste of the drugs of the sweet group, used either as potion or as nasal errhine cures hiccup immediately

સકૃદુષ્ણં સકૃચ્છીતં વ્યત્યાસાદ્દિક્કિનાં પયઃ ।
પાને નસ્તઃક્રિયાયાં વા શર્કરામધુસંયુતમ્ ॥૧૩૪॥

હિક્કિનામ્ હેડીના રોગીએને હિચકીકે રોગિયોકો, શર્કરા-મધુ- સાકર તથા અથથી ચીની ઓર મધુસે, સંયુતમ્ યુક્ત યુક્ત, પયઃ દૂધ દૂધ, સકૃત ઉષ્ણમ્ એકવાર ઊનુ એકવાર ગરમ, સકૃત શીતમ્ અને એકવાર ઠંડુ ઓર એકવાર ઠંડા, વ્યત્યાસાત્ એમ પર્થાયથી એસે વદલકર, પાને પીવામાં પાનમે, નસ્તઃક્રિયાયાં વા અથવા નસ્ય કરવામાં હિતકારી છે યા નસ્ય કરનેમેં હિતકર હૈ ॥ ૧૩૪ ॥

134. The milk mixed with sugar and honey should be given as potion and nasal errhine to the hiccup-patient, it should be administered hot and cold alternately.

અધોભાગેર્ઘૃતં સિદ્ધં સઘો હિક્કાં નિયચ્છતિ ।
પિપ્પલીમધુયુક્તૌ વા રસૌ ધાત્રીકપિત્થયોઃ ૧૩૫

અધોભાગે વિરેચન દ્રવ્યોથી વિરેચન દ્રવ્યોસે, સિદ્ધમ્ સિદ્ધ કરેલું સિદ્ધ, ઘૃતમ્ ઘૃત ઘી, પિપ્પલી-મધુ- અથવા પીપર તથા મધથી યા પિપ્પલી ઓર શહદસે, યુક્તૌ વા મિશ્રિત યુક્ત ધાત્રી- આમળાં આવલા, કપિત્થયો અને કાઠના ઓર કૈત્થ ફનકે, રસૌ રસ રસ, સઘ. શીઘ્ર તુરત, હિક્કામ્ હેડીને હિચકીકો, નિયચ્છતિ મટાડે છે નષ્ટ કરસે હૈ ॥ ૧૩૫ ॥

135. The medicated ghee prepared with purgative drugs soon cures hiccup, the juice of emblic myrobalan or of wood apple mixed with long pepper and honey, acts similarly

लाजालाक्षामधुद्राक्षापिप्पल्यश्वशकृद्रक्षान् ।

लिह्यात् कोलमधुद्राक्षापिप्पलीनागराणि वा ॥१३६॥

लाजा लाक्षा- लाज, लाज लाजा, लाख, मधु-द्राक्षा- मधु, द्राक्ष मधु, मुनका, पिप्पली- पीपर पिप्पली, अश्व- शकृत् अने घोड़ानी दादने। और घोड़ेकी लीद इनके, रसान् रस रस, कोल-मधु- अथवा और, मधु या बेर, शहद, द्राक्षा- द्राक्ष मुनके, पिप्पली- पीपर पिप्पली, नागराणि वा अने सूठ और सोंठको, लिह्यात् आटावा चाटे ॥ १३६ ॥

136 The patient with hiccup should take as linctus roasted paddy lac, honey, grapes and long pepper, with the juice of the horse dung. or he may lick jujube, honey, grapes, long pepper and dry ginger

शीताम्बुसेकः सहसा त्रासो विस्सापन भयम् ।

क्रोधहर्षप्रियोद्वेगा हिक्काप्रचयावना मनाः ॥१३७॥

शीताम्बुसेक. ठंडा पाणीनु परिषेयन ठंडे जलसे आसिंचन, सहसा अेकाअेक सहसा, त्रास. त्रास त्रासन, विस्सापनम् विस्मय उत्पन्न करने। विस्मय उत्पन्न करना, भयम् भय भय, क्रोध-हर्ष- क्रोध- हर्ष क्रोध-हर्ष, प्रिय- उद्वेगा अने वहादी वस्तुओंमा उद्वेग और प्रिय- वस्तुओंमे उद्वेग, हिक्का- अेअे। हेउडीने ये हिचकीको, प्रचयावना अथ करनेवाले मना माने। अे माने गये है ॥ १३७ ॥

137 Subjecting the patient to sudden affusions of cold water, to intimidation, distraction and fright, or

rousing him to anger. pleasure, love or anxiety, is said to avert an attack of hiccup

हिक्काश्वासविकाराणां निदानं यत् प्रकीर्तितम् ।

वर्ज्यमारोग्यकामैस्तद्विक्काश्वासविकारिभिः ॥१३८॥

हिक्का- हेउडी हिचकी, श्वास- अने श्वासना और श्वासके, विकाराणाम् विकारनु रोगोंका, यत् अे जो, निदानम् निदान निदान, प्रकीर्तितम् कहे अे कहा है, तत् ते वह, आरोग्यकामै आरोग्यनी भञ्छावाणा आरोग्यकी इच्छा करनेवाले, हिक्का-श्वास- हेउडी तथा श्वासना हिक्का और श्वासके, विकारिभिः रोगीओअे रोगियोंको, वर्ज्यम् तज्जुं छोड़ दना चाहिए ॥ १३८ ॥

138. Whatever has been laid down as being causative of hiccup and dyspnea should be eschewed by subjects of hiccup and dyspnea who desire to keep themselves in health.

हिक्काश्वासानुबन्धा ये शुष्कोरः कण्ठतालुकाः ।

प्रकृत्या रूक्षदेहाश्च सर्पिर्भिस्तानुपाचरेत् ॥१३९॥

अे अे जो, हिक्का-श्वास-अनुबन्धा हेउडी तथा श्वासना अनुभवावा हिचकी और श्वासके अनुबन्धवाले, शुष्क- उर- शुष्क छाती शुष्क छाती, कण्ठ- तालुका कंठ अने तालुकावाले गले और तालुकावाले, प्रकृत्या अने प्रकृतिसे, रूक्षदेहा. रूक्ष देहवाला होय रूक्ष शरीरवाले हो, तान् तेओने। उवका, सर्पिर्भिः धृत्वा घृतोंसे, उपाचरेत् उपचार करने। उपचार करे ॥ १३९ ॥

139 Those who suffer from the complications of hiccup and dyspnea.

१३९ हिक्काश्वासानुबन्धा. कण्ठतालुका । —शुष्कक्षीणकफो

रूक्षा हिक्काश्वासानुबन्धन । (घ व)

१. शुष्कोर कण्ठतालुका —शुष्कक्षीणकफोरूक्षा (द)

२. हिक्काश्वासानुबन्धा....प्रकृत्या रूक्षदेहाश्च—शुष्का क्षीणकफोरूक्षा हिक्काश्वासानुबन्धन । ये प्रकृत्या रूक्षदेहा (घ)

३. रूक्षदेहाश्च—रूक्षदेहा ये (व)

१४४ शोधानिलाशो-शास्त्रानिलाशो (थ ब. फ.)

તેજોવત્યાદિઘૃતમ્ તેજોવત્યાદિ ઘૃત ઁ તેજોવત્યાદિ ઘૃત હૈ ।

144 This, taken in proper dosage, cures hiccup, dyspnea, edema, piles due to vata provocation, assimilation disorders, pain in the cardiac region and pleurodynia Thus has been described the Compound Cinnamon-leaf Ghee

મનઃશિલાદિઘૃતમ્—

મનઃશિલાસર્જરસલાક્ષારજનિપચ્ચક્રૈઃ ।

મજ્જિષ્ઠાઈશ્ચ કર્પાશૈઃ પ્રસ્યઃ સિદ્ધો ઘૃતાદિતઃ ॥૧૪૫॥

મન શિલા- મનઃશિલ મૈનસિલ, સર્જરસ- રાળ સર્જરસ, લાક્ષા- લાખ લાલ રજનિ-પચ્ચક્રૈઃ ૬૫૬૨, પદ્માકાષ્ઠ હલ્દી, પદ્માલ, મજ્જિષ્ઠા-ઈલૈ ચ મૃગશીરસ અને ઓલચી મજીઠ ઓર ઇલાયચી, કર્પાશૈ ઓ પ્રત્યેકના ઓકોએક તેલાથી એક એક કર્પ ભાગવાલે ઇન દ્રવ્યોસે, ઘૃતાત્ સિદ્ધ પ્રસ્ય સિદ્ધ કરેલ ૬૪ તેલા થી સિદ્ધ એકપ્રસ્ય થી, હિત. હિતકારી ઁ હિતકર હૈ ॥ ૧૪૫ ॥

145 The medicated ghee prepared of 64 tolas of cow's ghee with one tola each of red arsenic, calophany, lac, turmeric, himalayan cherry, indian madder and cardamom, is beneficial.

જીવનીયોપસિદ્ધં વા સક્ષૌદ્રં લેહ્યેદ્યતમ્ ।

ત્ર્યૂષણં વાધિકં વાઽપિ પિવેદ્યાસાઘૃતં તથા ॥૧૪૬॥

इति मनःशिलादिघृतम् ।

જીવનીય-ઉપસિદ્ધમ્ જીવનીયગણુની ઓપધિઓથી સિદ્ધ કરેલ જીવનીયગણસે સિદ્ધ, સક્ષૌદ્રમ્ અથવા મધ-યુક્ત યા મધુયુક્ત, ઘૃતમ્ વા ઘૃત થી, લેહ્યેત્ આટપું વાટે, તથા તથા ઓર, ત્ર્યૂષણમ્ ત્ર્યૂષણુઘૃત ત્ર્યૂષણ ઘૃત, વાધિકમ્ વાધિક ઘૃત વાધિકઘૃત, વાસાઘૃતમ્ અપિ વા કે વાસાઘૃત યા વાસાઘૃત, પિવેત્ પીવુ

૧૪૬. ત્ર્યૂષણ વાધિક વાઽપિ પિવેદ્યાસાઘૃત તથા-વાસાઘૃત વાધિક વા પિવેત્ર્યૂષણમેવ વા (ગ. ધ. ક)

પીવે ॥ ૧૪૬ ॥ હિતિ આ યદ્, મનઃશિલાદિઘૃતમ્ મનઃશિલાદિઘૃત ઁ મનઃશિલાદિઘૃત હૈ ।

146 Or the medicated ghee prepared with the drugs of the life-promoter group with honey may be taken as linctus, or the Compound Three Spices ghee, or the Compound Curd ghee or the Compound Vasaka ghee may be taken as potion. Thus has been described the Compound Red-Arsenic ghee.

હિકાયા વિકિત્સાસૂત્રમ્—

યત્કિંચિત્ કફવાતમ્નમુષ્ણં વાતાનુલોમનમ્ ।

મેષજં પાનમન્નં વા તદ્વિતં શ્વાસહિક્કિને ॥૧૪૭॥

યદ્ કિંચિત્ જે કાઈ જો કુલ, મેષજન્ ઓપધ ઓપધ, પાનમ્ પાન પાન, અન્નમ્ વા કે અન્ન યા અન્ન, કફવાતમ્નમ્ કફ તથા વાતને નાશ કરનારું કફ ઓર વાતકા નાશક, મુષ્ણમ્ ઉષ્ણ ઉષ્ણ, વાતાનુલોમનમ્ અને વાતનુ અનુલોમન કરનારું હોય ઓર વાતકા અનુલોમન કરનેવાલા હો, તત્ તે વદ, શ્વાસહિક્કિને શ્વાસ તથા હેડકીના રોગીને શ્વાસ ઓર હિકાકે રોગીકો, હિતમ્ હિતકારી ઁ હિતકર હૈ ॥ ૧૪૭ ॥

147 Whatever drug food or drink is alleviative of kapha and vata, heat giving and regulative of the movements of vata is beneficial for patients afflicted with hiccup and dyspnea.

વાતકૃદ્વા કફહરં કફકૃદ્વાઽનિલાપહમ્ ।

કાર્યં નૈકાન્તિકં તાભ્યાં પ્રાયઃ શ્રેયોઽનિલાપહમ્ ૧૪૮

વાતકૃદ્ વા જે દ્રવ્ય વાતને કરનારું જો દ્રવ્ય વાતકારક, કફહરમ્ તથા કફને કરનારું હોય ઓર કફહારક હો કફકૃદ્ વા તથા કફને કરનારું યા કફકારક, અનિલાપહમ્ અને વાતને કરનારું હોય ઓર વાતનાશક હો, નૈકાન્તિકમ્ તેને પ્રયોગ ઓકાત-

૧૪૮ તદિત શ્વાસહિક્કિને-હિકાશ્વાસેષુ તદ્વિતમ્ (ય ધ દ)

૩૫થી उसका प्रयोग एकांतरूपसे, न कार्यन् न करवे।
न रे, ताभ्याम् ते अन्नेमांथी उनमेंसे, अनिलापहम्
वातने हरना २०५ वातहारक द्रव्य, प्राय प्राय प्राय,
श्रेयः श्रेष्ठ छे श्रेयस्कर है ॥ १४८ ॥

148. One should not use exclusively drugs that belong to either of the two groups viz. those which alleviate kapha but aggravate vata, and those which alleviate vata but aggravate kapha. If one has to choose between the two, the drugs alleviative of vata are to be preferred

सर्वेषां बृहणे ह्यल्पः शक्यश्च प्रायशो भवेत् ।
नात्यर्थं शमनेऽपायो भृशोऽशक्यश्च कर्शने ॥ १४९ ॥

પ્રાયશઃ પ્રાયઃ પ્રાય, સર્વેષામ્ સધળા રોગીઓની
'સર્વ રોગીયોંકે વૃહણે બૃહણક્રિયામાં વૃહણ કર્મને,
અપાય હાનિ અપાય, અલ્પ હિ ઓછી છે અલ્પ હૈ,
શક્યઃ ચ અને સુસાધ્ય પણુ ઔર વહ સુસાધ્ય મી
ભવેત્ છે હૈ, શમને શમનમાં શમનને, અત્યર્થમ્ ન હાનિ
અત્યત નથી હાનિ અત્યત નહીં હૈ, કર્શને પરંતુ કર્શનમાં
તો પરંતુ કર્શનમાં તો ભૃશઃ અત્યત હાનિ છે અત્યત
હાનિ હૈ, અશક્ય ચ અને તે અસાધ્ય પણુ છે ઔર
વહ અસાધ્ય મી હૈ ॥ ૧૪૯ ॥

149 The undesirable side effects of treatment by roborant drugs are, in all cases, slight and for the most part easily corrected As regards treatment by sedative drugs, there is not great risk, while in that by depletive drugs, the ill effects are many and intractable.

तस्माच्छुद्धानशुद्धांश्च शमनैर्बृहणैरपि ।
हिकाश्वासार्दिताजन्तून् प्रायशः समुपाचरेत् १५०

૧૪૯ સર્વેષા વૃહણે હાલ્પ-સર્વો ના વૃહણો હાલ્પ (થ. વ.)
,, નાત્યર્થ-નાવશ્ય (બ. ધ.)

तस्मात् तेथी इस लिए, हिका-श्वास-अर्दितान्
हेङ्की तथा श्वासथी पीडयेत्वा हिका तथा श्वाससे
पीडित, शुद्धान् शोधन करवाभा आवेत्वा शोधन किये,
अशुद्धान् च अने शोधन नहि करवाभा आवेत्वा और
शोधन नहीं किये, जन्तून् रोगीओने। रोगियोंका, प्रायशः
प्राय प्राय, शमनै शमनोथी शमन, बृहणैः अपि
तेभ्यः अंशुलोथी पञ्च एवं बृहणोंसे भी, समुपाचरेत्
उपचार करवे उपचार करे ॥ १५० ॥

150. Therefore, persons suffering from hiccup and dyspnea should, as a rule, be treated with drugs that are sedative and roborant, whether these persons have undergone preliminary purificatory procedures or not

અધ્યાયોક્તવિષયા —

तत्र श्लोकः—

दुर्जयत्वे समुत्पत्तौ क्रियैकत्वे च कारणम् ।
लिङ्गं पथ्यं च हिकानां श्वासानां चेह दर्शितम् १५१

તત્ર શ્લોક તે વિષયમાં ઉપસંહારને શ્લોક છે કે
સવ વિષયમાં ઉપસંહારકા શ્લોક હૈ કિ, હહ આ અધ્યાયમાં
સવ અધ્યાયમાં, હિકાનામ્ હેઙ્કીની હિચ્કીકી શ્વાસાનામ્
ચ તથા શ્વાસની ઔર શ્વાસકી, 'દુર્જયત્વે કષ્ટસાધ્યતા
કુચ્છસાધ્યતા, સમુત્પત્તૌ ઉત્પત્તિ ઉત્પત્તિ, ક્રિયા- અને
ચિકિત્સાની ઔર ચિકિત્સાકી, એકત્વે ચ એકતામાં
એકતામાં, કારણમ્ કારણ કારણ, લિંગમ્ ચ લક્ષણ
લક્ષણ, પથ્યમ્ ચ અને પથ્ય પથ્ય, દર્શિતમ્ દર્શીતમાં
છે વતાયે હૈ ॥ ૧૫૧ ॥

Here is the recapitulatory verse—

151. Their formidable nature, reasons explaining the commonness in their manifestation and treatment of both hiccup and dyspnea, the signs and symptoms of these disorders and the dietetic rules to be observed, have all been set forth in this chapter.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते चिकित्सास्थाने हिक्काश्वास-
चिकित्सितं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अशि-
वेशे रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने चरकथी प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रना
और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त
अपाप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेला
और दृढबलसे पूरित किये गये, चिकित्सास्थाने
चिकित्सास्थान विषे चिकित्सास्थानमें, हिक्का-
चिकित्सितम् 'हिक्काश्वासचिकित्सित' 'हिक्काश्वास-
चिकित्सित', नाम नामने नामका, सप्तदश. सत्तरमे
सत्रहवाँ, अध्यायः अध्याय संपूर्ण थये। अध्याय
समाप्त हुआ ॥ १७ ॥

17. Thus in the Section on Thera-
peutics in the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Caraka the
seventeenth chapter entitled 'The
Therapeutics of Hiccup and Dyspnea'
not being available, the same as resto-
red by Drīdhābala, is completed.

अष्टादशोऽध्यायः।

अठारहो अध्याय अध्याय अठारहवाँ

Chapter XVIII

कासचिकित्सोपक्रमः—

अथातः कासचिकिति त व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः हवे अली थी अब आगे, कास-
चिकित्सितम् 'कासचिकित्सित' नामना अध्यायतु
'कासचिकित्सित' नामके अध्यायका, व्याख्यास्याम
व्याख्यान करुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये, आत्रेयने,
इति आ विषयमा नीचे प्रभाषे न इस विषयमें
मिन्न प्रकारसे ही, आह स उद्धृत है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter
entitled 'The Therapeutics of Cough
disorder '

2. Thus declared the worshipful
Atreya

तपसा यशसा धृत्या धिया च परयाऽन्वितः ।
आत्रेयः कासशान्त्यर्थं प्राह सिद्धं चिकित्सितम् ॥३॥

तपसा तपश्चर्या तपसे, यशसा यश यशसे, धृत्या
धैर्यं धैर्यसे, परया अने उताम और श्रेष्ठ, धिया च
अन्वित बुद्धिशी युक्ता बुद्धिसे युक्त, आत्रेयः
भगवान् आत्रेये भगवान् आत्रेयने, कास-
कासकी शान्त्यर्थम् शांतिने भाटे शांतिके लिए, सिद्धम्
सिद्ध सिद्धफलदायी, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा,
प्राह उड़ी कही ॥ ३ ॥

3. Atreya endowed with austerity,
renown, resolution and intelligence of
the highest order, declared thus
the line of treatment which had proved
itself the most efficacious in the alle-
viation of cough-disorder

कासस्य भेदाः—

वातादिजास्त्रयो ये च क्षतजः क्षयजस्तथा ।
पञ्चैते स्युर्नृणां कासा वर्धमानाः क्षयप्रदाः ॥४॥

वातादिजा वात वगेरथी थयेल वातादिसे उत्पन्न,
ये च त्रय न त्रयो जो तीन, क्षतज क्षतथी थयेली
उर क्षतजनित, तथा तथा तथा, क्षयजः क्षयथी थयेली
धातुक्षयजन्य, एते पञ्च आ पांच ये पांच, कासा
उद्धरसे कास, वर्धमाना वधी नर्धने बढ़ कर,
नृणाम् मनुष्योंने पुरुषोंको, क्षयप्रदाः क्षय उत्पन्न करवा-
वाणी क्षय करनेवाले, स्युः थाय छे होते हैं ॥ ४ ॥

4. The three kinds of cough each
due to each of the humors — vata,
pitta and kapha, one due to pectoral
lesions and another to loss of body-
elements these are the five cough

३. यशसा—तेजसा (य)

disorders. If they are allowed to progress, they give rise to consumption

कामस्य पूर्वरूपम्—

पूर्वरूपं भवेत्तेषां शूकपूर्णगलाख्यता ।

कण्ठे कण्ठश्च भोज्यानामवरोधश्च जायते ॥५॥

शूक-पूर्ण- कण्ठस्य अर्थां देयं येन शूको (काटो) से भरहुआ सा, गलाख्यता गलाभां तथा मुणभां यवु गला और मुखका प्रतीत होना, तेषाम् ये तेभ्यो नु वह उनका, पूर्वरूपम् पूर्वरूपं पूर्वरूप, भवेत् थाय छे होता है, कण्ठे तेभ्य गलाभां एवं गलेमें, कण्ठ च कण्ठ खुजली, भोज्यानाम् च अने भोजनभां और अन्नका, अवरोध रोडाखु अवरोध, जायते ये पणु पूर्वरूप थाय छे ये मी पूर्वरूप होते हैं ॥ ५ ॥

5 The premonitory symptoms of all these types of disorders are—the feeling as if the throat and mouth are all covered with bristles, itching in the throat and difficulty in ingestion.

कासस्य संप्राप्तिः—

अधःप्रतिहनो वायुरुर्ध्वस्रोतःसमाश्रितः ।

उदानभावमापन्नः कण्ठे सक्तस्तथोरसि ॥ ६ ॥

आविश्य शिरसः खानि सर्वाणि प्रतिपूरयन् ।

आभञ्जनाक्षिपन् देहं हनुमन्ये तथाऽक्षिणी ॥ ७ ॥

नेत्रे पृष्ठमुरःपार्श्वे निर्भुज्य स्तम्भयन्स्ततः ।

शुष्को वा खकफो वाऽपि कसनात्कास उच्यते ॥ ८ ॥

अधःप्रतिहत. नीचेनी तरुथी प्रतिहत थयेदे। नीचेकी जोरसे प्रतिहत हुआ, वायुः वायु वायु, ऊर्ध्वस्रोतः उपरना स्रोत। नी ऊर्ध्व स्रोतोंको, समाश्रितः आश्रय करी आश्रय करके, उदानभावः उदे अवाना स्वभावने ऊपर जानेके स्वभावको, कापन्न आप्त थता प्राप्त होकर, कण्ठे कण्ठ गलेमें, तथा तथा तथा, उरसि छातीभां छातीमें सक्त रोडाधने रुककर, शिरसः भस्तकनां शिरके, सर्वाणि सर्व सब, खानि छिद्रोंभां स्रोतोंमें, आविश्य प्रवेश करी प्रवेश कर, प्रतिपूरयन् तेभ्योने भरी धर उनको भरकर, देहम् देह देह, हनु-

मन्ये हनु, म-न्या हनु, मन्या, तथा तथा तथा, अक्षिणी नेत्रने आखोंको, आभञ्जन् भांगते। भेदन करता हुआ, आक्षिपन् तथा आक्षिप्त करते। तथा आक्षिप्त करता हुआ, नेत्रे नेत्र आंख, पृष्ठम् उर. पीठ, छाती पीठ, छाती, पार्श्वे तथा पार्श्वभां और पार्श्वोंको, निर्भुज्य नांकां वाणीने रुककर, ततः पछी ततः, स्तम्भयन् स्तम्भय करते। स्तम्भन करके, शुष्कः वा सूक्ष्म शुष्क, खकफ अपि वा अथवा कफसहित या कफयुक्त, कसनात् छिन्नी गतिवाणी। तथा छाती वगेरेने पीडनारे होवाथी ऊर्ध्वगतिवाला तथा छाती आदिको पीडनेवाला होनेके कारण, कासः कास कास, उच्यते उच्यते छे कहा जाता है ॥ ६-८ ॥

6-8 The vata, getting obstructed in the lower channels, becomes lodged in the upper channels and taking on the function of the Udana-vata, i.e. expiratory function, gets localised in the throat and the chest. Then entering all the cavities in the head, fills them up and causes hunching and convulsive movements of the body, jaws, sides of the neck and eye. It distorts and stiffens the eyes, back, chest and sides of the body and then leads to cough which is either dry or accompanied with expectoration of phlegm 'Cough' is so called because the word 'Cough' (kasa) is derived from the root 'kas' to move. It causes the movement of phlegm from the respiratory passages

कासस्य भेदे हेतुः—

प्रतिघातविशेषेण तस्य वायोः सरंहसः ।

वेदनाशब्दवैशिष्ट्यं कासानामुपजायते ॥ ९ ॥

सरंहस वेदनाणां वेगयुक्त, तस्य वायो. ते वायुना उस वायुके प्रतिघात-विशेषेण रुद्धि आव-धु-

९ शब्दवशिष्ट्य-शब्दवषम्य (क प ड, त थ, फ.)

विशेषथी कफादि आवरणविशेषसे, कासानाम् डासेनां कासोक्ती, वेदना- पीडा वेदना, शब्द- तथा शब्दनी और शब्दकी, वैशिष्ट्यम् भिन्नता भिन्नता, उपजायते थाय छे उत्पन्न होती है ॥ ९ ॥

9. The characteristic sound and pain of cough is produced as a result particularly of the obstruction to the forceful movement of the vata

वातकासस्य निदानलक्षणे—

रूक्षशीतकषायाल्पप्रमितानशनं स्त्रियः ।

वेगधारणमायासो वातकासप्रवर्तकाः ॥१०॥

रूक्ष-शीत रूक्ष, ठंडा, कषाय- तूरा कसैला, अल्प-प्रमित- अल्प, अत्यंत अल्प लोभन थोड़ा और अति अल्प भोजन, अनशनम् उपवास अनशन, स्त्रिय स्त्रीसंग स्त्रीभोग, वेगधारणम् वेग रोकना वेगविधारण, मायासः अने परिश्रम और परिश्रम, वात-कास- ओओ वातनी उधरसने वातजन्य कासको प्रवर्तकाः-उत्पन्न करनेवाले छे करनेवाले हैं ॥ १० ॥

10. Dry, cold, astringent, scanty and measured diet, indulgence in women, suppression of natural urges and overstrain are the causative factors of the vata type of cough-disorder

हृत्पाश्वोरःशिरःशूलस्वरमेदकरो भृशम् ।

शुष्कोरःकण्ठवक्त्रस्य हृष्टलोमः प्रताम्यतः ॥११॥

निर्घोषदैर्घ्यस्तननदौर्बल्यक्षोभमोहकृत् ।

शुष्ककासः कफं शुष्कं कृच्छ्रान्मुक्त्वाऽल्पतां व्रजेत् ॥

स्निग्धाम्ललवणोष्णैश्च भुक्तपीतैः प्रशाम्यति ।

ऊर्ध्ववातस्य जीर्णेऽन्ने वेगवान्मारुतो भवेत् ॥१३॥

भृशम् अत्यंत अत्यंत, हृत्-पार्श्व- हृदय, पश्यां हृदय, पार्श्व, उर- शिरः- छाती अने भरतकमां छाती और शिर इनमें, शूल- शूल करनेवाली, करानेवाली,

स्वरमेदकरो स्वरक्षंग करनेवाली स्वरमेद करनेवाली, शुष्क-उर- सूखी छाती शुष्क छाती, कण्ठ-वक्त्रस्य कंठ अने मुखवाला कंठ और मुहवाले, हृष्टलोमः ठोस थतां इन्वाडावाला रोमहर्षयुक्त, प्रताम्यतः अने भूआता रोगीनां और गलानि युक्त पुरुषके, निर्घोष- मोटे अपाव प्रतिध्वनियुक्त आवाज, दैन्य- दीनता दैन्य, स्तनन- डंनेना भूआडा कफके क्षोभका शब्द, दौर्बल्य- दुर्बलता दुर्बलता, क्षोभ- क्षोभ क्षोभ मोहकृत् अने भूआ ओओने करनेवाली और मोह इनसे करनेवाली, शुष्ककासः सूखी उधरस शुष्क खासी, शुष्कम् सूखाथेला शुष्क, कफम् डंने कफको, कृच्छ्रान् भडेनतथी कण्ठसे, मुक्त्वा भडार डाढीने बाहिर निकालकर, अल्पताम् ओछी कम, व्रजेत् थाय छे होती है, स्निग्ध-अम्ल- स्निग्ध, अम्ल स्निग्ध, अम्ल, लवण- भारा लवण, उष्णै- च अने उष्ण और उष्ण, भुक्तपीतै अन्नपानथी भोजन एवं पानोसे, प्रशाम्यति शांत थाय छे जात होती है, अन्ने अने अन्न और अन्न, जीर्णे पथी गया पथी जीर्ण होनेपर, ऊर्ध्ववातस्य ऊर्ध्व वायुवाला रोगीने ऊर्ध्व वातवाले रोगीकी मारुतः वायु वायु, वेगवान् वेगवाणे। वेगवान्, भवेत् थाय छे हो जाती है ॥ ११ १३ ॥

11-13. Its symptoms are—pain in the cardiac region, sides, chest and head, great alteration in voice; dryness of chest, throat and mouth, horripilation, faintness rattling sound in the throat, depression of spirits, hollow sound of cough, weakness, agitation and stupor The cough is dry and the patient expectorates with great difficulty dry sputum and after expectoration the cough is diminished. It is alleviated by unctuous, acid, salt and hot foods and drinks This variety of cough, which is caused by the provocation of the expiratory movement of vata, is aggravated at the time of the completion of digestion

१० प्रमितानशनं स्त्रिय—प्रमिता. शतश स्त्रिय य)

११ वक्त्रस्य—वक्त्रास्य (ख)

१३. भुक्तपीतैः—भुक्तमात्रे (ङ.)

પિત્તકાસ્ય નિદાનલક્ષણે—

કટુકોષ્ણવિદાહ્યમ્લક્ષારાણામતિસેવનમ્ ।

પિત્તકાસકરં ક્રોધઃ સંતાપશ્ચાગ્નિસૂર્યજઃ ॥૧૪॥

કટુક- તીખા કટુ, ઉષ્ણ- ઊના ઉષ્ણ, વિદાહિ-
અમ્લ વિદાહી, ખાટા વિદાહી, અમ્લ, ક્ષારાણાઃ અને
ક્ષારવાળા પદાર્થોનું ઔર ક્ષારકા, અતિસેવનમ્ અતિસેવન
અચ્યન્ત સેવન, ક્રોધ- ક્રોધ અગ્નિસૂર્યજ અગ્નિ
અને સૂર્યનેા અગ્નિ ઔર સૂર્યજા, સંતાપ- ચ તાપ એ
તાપ યે, પિત્તકાસ- પિત્તની ઉધરસ પિત્તજન્ય ક્ષાસીકો,
કરમ્ કરનાર છે કરનેવાલે હોતે હૈ ॥ ૧૪ ॥

14 Excessive indulgence in the
use of pungent, hot, irritant, acid and
alkaline articles, anger and heat of
fire and sun are the causative factors
of the pitta type of cough-disorder.

પીતનિષ્ઠીવનાશ્લિત્વં તિક્તકાસ્યત્વં સ્વરામયઃ ।

ઉરોધૂમાયનં તૃષ્ણા દાહો મોહોઽરુચિર્ઘ્નમઃ ॥૧૫॥

પ્રતતં કાસમાનશ્ચ જ્યોર્તીવીવ ચ પશ્યતિ ।

શ્લેષ્માણં પિત્તસંસૃષ્ટં નિષ્ઠીવતિ ચ પેત્તિકે ॥૧૬॥

પેત્તિકે પિત્તજન્ય ખાસીમાં પેત્તિક કાસમેં, પીત-
નિષ્ઠીવન-અશ્લિત્વમ્ થૂંક તથા આખનુ પીખાપણુ
થૂંક તથા આર્ષોંકા પીલા હોના, તિક્તકાસ્યત્વમ્ અખનેા
કડવેા સ્વાદ મુહકા કઢવાપન, સ્વરામયઃ સ્વરભંગ
સ્વરકી નિકૃતિ, ઉરોધૂમાયનમ્ ઇતીમાંથી ધૂમાડા જેવુ
નીકળવું છાતીસે ધૂમા જેસા નિકલના, તૃષ્ણા દાહઃ તૃષ્ણા,
દાહ પ્યાસ, દાહ, મોહ. અરુચિ. મૂર્છા, અરુચિ મોહ,
અરુચિ, અમ તથા ભ્રમ થાય છે તથા ચક્કર હોતે હૈ,
પ્રતતમ્ અને સતત ઔર લગાતાર, કાસમાન ચ
ઉધરસ ખાતેા પુરુષ ક્ષાસનેવાલા પુરુષ, જ્યોર્તીવીવ હવ
ચ પશ્યતિ તારા જેવુ જુએ છે તારે જેસા દેખતા હૈ,
પિત્તસંસૃષ્ટમ્ તેમજ પિત્તયુક્ત એવં પિત્તસે મિલે હુએ,
શ્લેષ્માણમ્ કંકને કફકો, નિષ્ઠીવતિ થૂંક છે થૂંકતા
હૈ ॥ ૧૫ ૧૬ ॥

15-16 There is yellow expectoration,
icteric tinge of the eyes, bitter taste in

the mouth, disorder of voice, sensation
of burning in the chest, thirst, burning,
stupor, anorexia and giddiness, and
due to prolonged coughing the patient
is so dazed that he feels he perceives
the vision of the stars, he expectorates
sputum mixed with bile. These are
the symptoms of the pitta type of
cough-disorder

શ્લેષ્મકાસ્ય નિદાનલક્ષણે—

ગુર્વભિષ્યન્દિમધુરસ્તિગ્ધસ્વપ્રાવિચેષ્ટનૈઃ ।

વૃદ્ધઃ શ્લેષ્માઽતિલં રુઢ્ઢા કફકાસં કરોતિ હિ ॥૧૭॥

ગુરુ- ગુરુ ભારી, અભિષ્યન્દિ- અભિષ્યંદી અભિષ્યંદી,
મધુર-સ્તિગ્ધ- મધુર અને સ્નિગ્ધ દ્રવ્યોનું સેવન મધુર
એવં સ્નિગ્ધ દ્રવ્યોંકે સેવન, સ્વપ્ન- નિદ્રા નિદ્રા, અવિચેષ્ટનૈઃ
અને ક્રિયાના અભાવથી ઔર આરામ- તલવીસે, વૃદ્ધઃ
શ્લેષ્મા વધેલો કફ વડા હુઆ કફ, અતિલમ્ વાયુને
વાયુનો. રુઢ્ઢા રુઢ્ઢીને રોકકર, કફ-કાસમ્ કંકની
ઉધરસને કફજન્ય ક્ષાસીકો, કરોતિ હિ ઉપન કરે છે
કરતા હૈ ॥ ૧૭ ॥

17 The kapha, increased by the
use of heavy, liquefacient, sweet and
unctuous articles, by day sleep and
habitual inactivity, obstructs the course
of vata and produces the cough-
disorder of the kapha type.

મન્દાગ્નિત્વારુચિચ્છર્દિપીનસોસ્કેશગૌરવૈઃ ।

લોમહર્વાસ્યમાધુર્યક્લેદસંસદનૈર્યુતમ્ ॥૧૮॥

વહુલં મધુરં સ્તિગ્ધં નિષ્ઠીવતિ ઘનં કફમ્ ।

કાસમાનો હ્યરુગ્ વક્ષઃ સંપૂર્ણમિવ મન્યતે ॥૧૯॥

મન્દાગ્નિત્વ- કંકજન્ય ખાસીમાં મંદાગ્નિ કફજન્ય
ક્ષાસીમેં અગ્નિમાઘ, અરુચિ અરુચિ અરુચિ, ચર્દિ- ઉલટી

૧૮ કફકાસ કરોતિ હિ—કફકાસમુદીરયેત્ (ય ધ. ફ.)

૧૯ નિષ્ઠીવતિ ઘનં કફમ્—ઘન ધીવેત્કફ તથા (ય)

૨૦ કાસમાનો હ્યરુગ્ વક્ષઃ—કાસમાનોહતિહ્યગ્ વક્ષઃ (વ.)

कै, पीनस- पीनस पीनस, उत्केश-गौरवै उत्केश. शरीरनुं भारेपणु मितली, भारीपन, लोमहर्ष- ३०॥ ७॥ ३०॥ ७॥ रोमहर्ष, आस्यमाधुर्य- मुञ्जनी भधुरता मुंढका मीठापन, क्लेद- ३०॥ ७॥ क्लेद, संसदनैः अने शिथिलताथी और ढीलापनसे, युतम् युक्त युक्त, बहुलम् धण्डा ज्यादा मात्रामें, मधुरम् भीठी मधुर, स्निग्धम् स्निग्ध स्निग्ध, घनम् कफम् अने धाटे ३३ और घने कफको, निष्ठीवति ३०॥ ७॥ थूँडे छे रोगी थूकता है, अरुक् हि अने पीडा-रहित और रुजारहित, कासमान उधरस आती ते खासनेवाला वह, वक्षः छाती छातीको, सपूर्ण भरी होय भरी हुई हो, इव ऐभ ऐसा, मन्यते माने छे मानता है ॥ १८-१९ ॥

18-19. Its symptoms are— weakness of the gastric fire, anorexia, vomiting, coryza, nausea, heaviness, horripilation, sweet taste in the mouth, increased secretions and asthenia. The patient expectorates dense, sweet, sticky and thick sputum. While coughing he does not feel much pain and he feels as though his chest is over-full.

क्षतकामस्य निदानलक्षणे—

अतिव्यवायभाराध्वयुक्ताध्वगजविग्रहैः ।
रूक्षस्योरः क्षतं वायुर्गृहीत्वा कासमावहेत् ॥२०॥

अति-व्यवाय- अति मैथुन अत्यन्त मैथुन, भार अध्व- भार उपासने पथ डापने भारवहन, मार्ग चलना, युद्ध- अने युद्धी और युद्धसे, अश्व-गज- तथा घोडा अने हाथीने घोड़े और हाथीको, विग्रहै ३०॥ ७॥ राभवाथी रोकनेसे, रूक्षस्य ३३ पुत्रुपनी रुक्ष हुए पुरुषकी, वायु. वायु वायु, क्षतम् घनागेदी क्षत हुए, उर छातीने उरका, गृहीत्वा ३३ उरीने आश्रय करके कासम् उधरस खासी, आवहेत् ३३ छे कर देती है ॥ २० ॥

२०. विग्रहै-विग्रहै (इ)

20 The vata getting lodged in the pectoral lesions of the person who is dehydrated as the result of excessive sex-indulgence, weight-carrying, way-faring, wrestling and restraining horses and elephants, will lead to cough-disorder

स पूर्व कासते शुष्कं ततः छीवेत् सशोणितम् ।
कण्ठेन रुजताऽत्यर्थं विरुणेनेव चोरसा ॥२१॥
सूचीभिरिव तीक्ष्णाभिस्तुद्यमानेन शूलिना ।
दुःखस्पर्शेन शूलेन भेदपीडाभिनापिना ॥२२॥
पर्वभेदज्वरश्वासतृष्णावैस्वर्यपीडितः ।
पारावत इवाकूजन् कासवेगात्क्षतोद्भवात् ॥२३॥

स. ते ह, पूर्वम् प्रथम प्रथम, शुष्कम् सूखी सूखा, कासते उधरस आय छे खासता है, ततः पछी फिर, अत्यर्थम् अतशय अत्यंत, रुजता पीडावाण रुजायुक्त, कण्ठेन ३०॥ ७॥ कंठसे, विरुणेन हव अण्डे ३३वाणी होय ऐवी मानो रुजायुक्त हुई हो ऐसी, तीक्ष्णाभि अने अण्डिदार और तीक्ष्ण, सूचीभि अण्डे ३०॥ ७॥ ऐवी मानो सुईयोंसे, तुद्यमानेन हव लोकाती होय ऐवी चुभाती हो ऐसी, शूलिना शूलवाणी शूलवाली, उरसा च छातीथी युक्त छातीसे युक्त, भेद-पीडा- ३३वा ऐवी पीडाथी भेदन जैसी पीडासे, अभिनापिना अने संताप आपता और संताप देते हुए, दुःख स्पर्शेन दुःख ३३वाणी कष्टदायक स्पर्शवाले, शूलेन शूलथी युक्त ते शूलसे युक्त वह, पर्वभेद- पर्व- ३३ पर्वोंका दूटना, ज्वर-श्वास ज्वर श्वास ज्वर, श्वास, तृष्णा- ३३ प्यास, वैस्वर्य- अने स्वरल गथी और स्वरविकृतिसे, पीडित पीडा पाभी पीडित होकर, पारावतः हव ३३वाणी पेड़े कवूतरकी तरह, आकूजन् ३३वाणी करती आवाज करता हुआ, क्षतोद्भवात् क्षतथी उत्पन्न थयेल क्षतसे उत्पन्न, कासवेगात् उधरसना वेगथी खासीके वेगसे, सशोणितम् ३३सहित रक्तयुक्त, छीवेत् थूँडे छे थूकता है ॥ २१-२३ ॥

२१. कण्ठेन रुजताऽत्यर्थं-रुजमानेन कण्ठेन (फ.)

21-23. The patient has a dry cough in the beginning, later on, he expectorates blood. He gets severe pain in the throat, he feels acute pain in the chest; he feels severe shooting and pricking pain as though pierced by sharp needles, there is tenderness to touch in the part, he is afflicted with great stabbing and lancinating pains, he is affected with arthralgia, fever, dyspnea, thirst, cacophonia and during the paroxysm of cough he coos like a pigeon. These are the symptoms of cough due to pectoral lesions.

क्षयकासस्य निदानलक्षणम्—

विषमालात्म्यभोज्यातिव्यवायाद्वेगनिग्रहात् ।
घृणिनां शोचतां नृणां व्यापन्नेऽग्नौ त्रयो मलाः ॥२४॥
कुपिताः क्षयजं कासं कुर्युर्देहक्षयप्रदम् ।

विषम- विषम विषम, अलात्म्य- अलात्म्य अलात्म्य, भोज्य- भोजन भोजन, अतिव्यवायात् अति मैथुन अति व्यवाय, वेगनिग्रहात् अने वेग रोडनाथा और वेगविवारणसे, घृणिनाम् घृष्टा करता अर्थात् घृष्टा करवाथी घृणा करनेवाले अर्थात् घृणा करनेसे, शोचताम् तथा शोड करता अर्थात् शोड करवाथी तथा शोक करनेवाले अर्थात् शोक करनेसे, नृणाम् मनुष्योंने पुरुषोंकी, अग्नौ अग्नि तम्रिके, व्यापन्ने विकृत थना विकृत होने पर, कुपिता अक्रुपित थर्ने पक्रुपित हुए, त्रयो त्रीनों, मला दोषो दोष, देह-क्षयप्रदम् देहने क्षय करनेवाली शरीरका नाश करनेवाली, क्षयजम् क्षयजन्य धातुक्षयजन्य, कासम् उधरसने खासीकी, कुर्युः उत्पन्न करे करते हैं ॥ २४३ ॥

24-24½ The gastric fire being vitiated in squeamish or mournful persons as the result of unbalanced or unwholesome diet, excessive sexual indulgence and suppression of natural urges, the

three humors become provoked and produce the cough, born of wasting, which in turn leads to the consumption of the body

दुर्गन्धं हरितं रक्तं छीवेत् पूयोपमं कफम् ॥२५॥
स्थानादुत्कासमानश्च हृदयं मन्यते च्युतम् ।
अकस्मादुष्णशीतार्तो बद्धाशी दुर्बलः कृशः ॥२६॥
स्निग्धाच्छमुखवर्णत्वक् श्रीमद्दर्शनलोचनः ।
पाणिपादतलैः श्लक्ष्णैः सततासूयको घृणी ॥२७॥
ज्वरो मिश्राकृतिस्तस्य पार्श्वरुक् पीनसोऽरुचिः ।
भिन्नसंहतवर्चस्त्वं स्वरभेदोऽनिमित्ततः ॥२८॥
इत्येष क्षयजः कासः क्षीणानां देहनाशनः ।
साध्यो बलवतां वा स्याद्याप्यस्त्वेवं क्षतोत्थितः २९

दुर्गन्धम् क्षयजं कासमां रोगी दुर्गन्धवाणो क्षयज कासमें रोगी दुर्गन्धयुक्त, हरितम् लीला हरा, रक्तम् शरीर लाल, पूयोपमम् पड़नेवा पूय जैसा, कफम् कफ, छीवेत् थूके छे थूकना है, उत्कासमान- च उधरस आती पभते खासते समय, हृदयम् हृदय हृदयको, स्थानात् पैताना स्थानभांथी अपने स्थासे, च्युतम् भसी गयेलु हटा हुआ, मन्यते माने छे मानता है, अकस्मात् हेतुरहित विना हेतुसे, उष्ण-शीत- उष्णथी के शीतथी गरमी या ठंडसे, आर्त पीडाते।

२६ स्थानादुत्कासमानश्च हृदयं मन्यते च्युतम्-वातमानश्च हृदयं रथानभ्रष्ट स मन्यते (क व ध फ)
,, ,, -उत्कासमानो हृदयं यानभ्रष्ट स मन्यते (ग घ ङ)
२७ स्निग्धाच्छमुखवर्णत्वक्-प्रसन्नरिन्धवदन (द फ)
,, स्निग्धाच्छमुखवर्णत्वक् श्रीमद्दर्शनलोचन -प्रसन्नरिन्धवदन श्रीमद्दर्शनलोचन (ध)
,, दर्शनलोचन -दर्शनलोचन (क)
,, लोचन-लोचन (झ)
,, पाणिपादतलैः श्लक्ष्णैः-पाणिपादतलैः श्लक्ष्णैः (घ)
,, सततासूयको घृणी-घृणावानभ्यसूयको (ध फ)
२८ भिन्नसंहतवर्चस्त्वं-भिन्नमघातवर्चस्त्वं (ग)
,, भिन्नसंहतवर्चस्त्वं स्वरभेदोऽनिमित्ततः-स्वरभेदोऽनिमित्तश्च भिन्नवृत्तपुरीष्ता (ध फ)
२९ साध्य-वाप्यः (ख त झ)

पीडित, बह्वाशी- अने धर्तुं आतां छतां बहुत खाने पर भी, दुर्बलः दुर्बल दुर्बल, कृश कृश होय छे कृश होता है, स्निग्ध- स्निग्ध स्निग्ध, अच्छमुख- तथा निर्भण भुभ तथा स्वच्छ मुंह, वर्णस्वक् वर्ण अने त्वचावाणे। रण और त्वचावाला, श्लक्ष्णः दीर्घां चिकने, पाणि-पादतलै हाथ-पगना तणियां साथे हाथ और पैरोंके तलवोंसे युक्त, श्रोमद्दर्शन- कृतियुक्त ३५ कतिमान रूप, लोचन अने नेत्रोवाणे। और आखोंवाला, सततासूयक सदा भीमना शुष्मां द्रोष भेनार निरतर असूया करनेवाला, घृणी अने घृष्टुवाणे। थाय छे और घृणा करनेवाला होता है, तस्य तेने उसको, मिश्राकृतिः मिश्र लक्षणावाणे। मिश्र लक्षणवाला, ज्वरः ताप ज्वर होता है, पार्श्वरुक् पशुर्भां पीडा पाइवोंसे रुजा, पीनस पीनस पीनस, अरुचि अरुचि अरुचि, भिन्न सहत- पातणे। के अथायेल भिन्न और घन, वर्चस्वक् मलनाणापणु मलका होना, स्वरभेद- अने स्वरभग और स्वरभेद, अनिमित्त कारण विना थाय छे विना कारणके होते है, इति एष आ यह, क्षयजः क्षयथी थयेल क्षयज, कासः उधरस काम, क्षीणानाम् क्षीण भनुष्येना क्षीण पुरुषोंके, देहनाशन- देहने नाश करना छे देहका नाशक है, बलवताम् वा अथवा भगवान् भनुष्येने अथवा बलवान् मनुष्योंका, साध्यः साध्य साध्य, स्यात् थाय छे होता है, एवम् एव प्रमाणे इसी प्रकार, क्षतोत्थितः तु क्षतथी उत्पन्न थयेल कास तो क्षतज कास तो, याप्य- भगवान् भनुष्येने याप्य थाय छे बलवान् मनुष्योंको याप्य होता है ॥ २५-२९ ॥

25-29 Its symptoms are—the patient expectorates offensive, greenish, sanguinous or purulent sputum. During the fit of coughing, he feels as though his heart were displaced; he becomes affected with cold or heat without any apparent cause, he eats in excess but is weak and emaciated, his complexion and skin are glossy and clear There is a glow in his looks

and eyes, his palms and soles are smooth, he is always carping and squeamish, he suffers from a mixed type of fever, from pain in the sides of the chest, coryza and anorexia, he passes irregularly unformed or formed feces and suffers from alteration of voice without any apparent cause Such is the cough disorder born of wasting When occurring in an emaciated person, it causes death It is curable in strong persons, it is only palliable if it arises from pectoral lesions.

कासाना साध्यासाध्यविचार —

नवौ कदाचित् सिध्येतामेतौ पादगुणान्वितौ ।
स्थविराणां जराकासः सर्वो याप्यः प्रकीर्तितः ॥३०॥

एतौ आ भ-ने भांसी ये दोनों कास नवौ भे नवीन होय तो यदि नये हों तो, पादगुणान्वितौ थार पादना शुशुथी युक्त थता चतुष्पादके गुणोंसे युक्त होनेपर, कदाचित् काले वार कदाचित्, सिध्येताम् साध्य थाय छे साध्य हो सकते है, स्थविराणां वृद्ध भनुष्येने वृद्धके, सर्व जराकास वृद्धावस्थाभां थयेली सधणी भांसी वृद्धावस्थामें उत्पन्न सब कास, याप्य- याप्य याप्य, प्रकीर्तित कही छे कहे है ॥ ३० ॥

30 The last two kinds of cough are sometimes curable if the four basic factors of treatment are fully available. All kinds of senile cough occurring in old persons are regarded as palliable

त्रीन्साध्यान्साधयेत्पूर्वान् पथ्यैर्याप्यांश्च यापयेत् ।
चिकित्सामत ऊर्ध्वं तु शृणु कालनिबर्हिणीम् ॥३१॥

पूर्वान् पड़ेली पहले, त्रीन् त्रिणु तीन, साध्यान् साध्य उधरसनी साध्य कासोंको, साधयेत् चिकित्सा

३०. नवौ कदाचित् सिध्येताम्—कदाचित्पि सिध्येताम् (य)

કરવી સિદ્ધ કરે ચાપ્યાન્ ચ અને બીજી ક્ષયજ તથા ક્ષતજ ચાપ્ય ઉધરસનું' ઔર અન્ય ક્ષયજ તથા ક્ષતજ ચાપ્ય કામોંકા, પથ્યૈઃ પથ્યથી પથ્યોંસે, ચાપયેત્ ચાપન કરવું ચાપન કરે, અતઃ કર્ધ્વમ્ તુ હવે પછી અવ આગે, કામ- ઉધરસનેા કાસકો, નિર્બર્હિણીમ્ નાશ કરનારી નષ્ટ કરનેવાલી, ચિકિત્સામ્ ચિકિત્સા ચિકિત્સા, શૃણુ સંભળો સુનો ॥ ૩૧ ॥

31 Thus the physician should aim at a radical cure in the case of the three curable varieties of cough described at the outset, in the case of the other varieties admitting only of a palliative treatment, he should administer wholesome palliative remedies. Now listen to a general description of therapeutic measures curative of cough

વાતકાસે ચિકિત્સાક્રમ —

રુક્ષસ્યાનિલજં કાસમાદૌ સ્નેહૈરુપાચરેત્ ।
સર્પિર્ભિર્વસ્તિભિઃ પેયા-યૂષ-ક્ષીર-રસાદિભિઃ ॥૩૨॥
વાતઘ્નસિદ્ધૈઃ સ્નેહાદ્યૈર્ધૂમૈર્લેહૈશ્ચ યુક્તિઃ ।
અભ્યક્તૈઃ પરિપેકૈશ્ચ સ્નિગ્ધૈઃ સ્વેદૈશ્ચ બુદ્ધિમાન્ ॥૩૩॥
વસ્તિર્ભિર્વદ્ભિઙ્ગાતં શુષ્કોર્ધ્વં ચોર્ધ્વમ્ભક્તિકૈઃ ।
ઘૃતૈઃ સપિત્તં સકપ્તં જયેત્ સ્નેહવિરેચનૈઃ ॥૩૪॥

બુદ્ધિમાન્ બુદ્ધિમાન્ વૈદ્યે બુદ્ધિમાન્ વૈદ્ય, રુક્ષસ ૩૨ રોગીની રુક્ષ રોગીની, અનિલજમ્ વાતજ વાતજન્ય કાસમ્ ઉધરસની યાસીકા, આદૌ પ્રથમ પ્રથમ સ્નેહ સ્નેહોથી સ્નેહોંસે, સર્પિર્ભિઃ ધૃતોથી ધૃતોરે, વસ્તિભિઃ બસ્તિઓથી વસ્તિઓંસે, પેયા-યૂષ-ક્ષીર-રસાદિભિઃ પેયા, યૂષ, ક્ષીર અને માસરસ વગેરેથી પેયા, યૂષ દૂધ ઔર માસરસાદિકોંસે, વાતઘ્નસિદ્ધૈઃ વાતનાશક પદાર્થોથી સિદ્ધ કરેલા વાતઘ્ન દ્રવ્યોંસે સિદ્ધ, સ્નેહાદ્યૈઃ સ્નેહાદિકોંસે, ધૂમૈઃ ધૂમોથી ધૂમોંસે, લેહૈ ચ અને ચાટણોથી ઔર લેહોંસે, યુક્તિ યુક્તિપૂર્વક યુક્તિપૂર્વક, સ્નિગ્ધૈઃ સ્નિગ્ધ રિનગ્ધ સ્નિગ્ધ, અભ્યક્તૈઃ અભ્ય-ગોથી અભ્યક્તોંસે, પરિપેકૈ ચ પરિપેકોથી પરિપેકોંસે,

સ્વેદૈઃ ચ સ્વેદનોથી તથા સ્વેદનોંસે, ઉપાચરેત્ ચિકિત્સા કરવી ઉપચાર કરે, વદ્ધિદ્વાવાતમ્ મળ તથા વાત બેમાં રોકાયેલાં હોય એવા વાતકાસને મલ ઔર વાતકે ત્રિવિધસે યુક્ત વાતકાસકો, વસ્તિભિઃ બસ્તિઓંસે, શુષ્કોર્ધ્વમ્ શુષ્કોર્ધ્વ ભાગવાળા શુષ્ક કર્ધ્વ ગરીબાલે, સપિત્તમ્ ચ અને પિત્તવાળા વાતકાસને ઔર પિત્તયુક્ત વાતકાસકો કર્ધ્વમ્ભક્તિકૈઃ ખાધા ઉપર સેવન કરેલા મોજનોત્તર સેવન કિયે ગયે ઘૃતૈઃ ધૃતોથી ધૃતોંસે સકપ્તમ્ અને કષ્ટયુક્ત વાતકાસને ઔર કષ્ટયુક્ત વાતકાસકો, સ્નેહ વિરેચનૈઃ સ્નેહયુક્ત વિરેચનથી સ્નેહવિરેચનોંસે, જયેત્ જીતે ॥ ૩૨-૩૪ ॥

32-34 The intelligent physician should treat the cough due to vata occurring in a dehydrated person by the skilful application of general oleative measures consisting of potions of ghee unctuous enemata, gruels soups, milk, meat-juices etc, medicated with drugs curative of vata, as also of unctuous foods, smokes, electuaries, inunctions, unctuous baths and sudations. If the patient suffers from obstructed feces and flatus, he should be treated by means of enemata, if the upper part of his body is dehydrated, he should be given post prandial potions, if he suffers from cough associated with pitta, he should be treated by medicated ghees and if the cough is associated with kapha the treatment should include unctuous purgations

કળ્પકારીઘૃતમ્ —

કળ્પકારીગુરૂચીભ્યાં પૃથક્ ત્રિંશત્પલાદસે ।
પ્રસ્થઃ સિદ્ધો ઘૃતાઘાતકાસનુદ્ધિદીપનઃ ॥૩૫॥
इति कण्टकारीघृतम्

कण्टकारी- लोरीगण्डी कटेगी, गुडूचीभ्याम् अने गण्डी और गिलोय पृथक् दरेकना पृथक् पृथक्, त्रिशाप्लान् १२० तोला तीस पलके, रसे क्वाथमां काथमें, सिद्धः सिद्ध करेख सिद्ध किये घृतात् धृत घीका, प्रस्थ. ६४ तोला एक प्रस्थ, वातकासनुद वातजन्य उधरसले हर हरनार वातकासका नाशक, वह्निदीपनः तथा अग्निदीपन छे और अग्निदीपन होता है ॥ ३५ ॥ इति आ. यह, कण्टकारीघृतम् कंटकारी-घृत छे कंटकारीघृत है।

35 The medicated ghee prepared in the decoction of indian nightshade 120 tolas and guduch 120 tolas, taking 64 tolas of ghee, is curative of cough due to vata and is also promotive of the gastric fire Thus has been described the Compound Indian Nightshade Ghee.

पिप्पल्यादिघृतम्—

पिप्पलीपिप्पलीमूलचव्यचित्रकनागरैः ।

धान्यपाठावचारास्त्रायाद्वक्षारहिङ्गुभिः ॥३६॥

कोलमात्रैर्घृतप्रस्थादशमूलीरसाढके ।

सिद्धाच्चतुर्थिकां पीत्वा पेयामण्डं पिबेदनु ॥३७॥

तच्छ्वासकालहृत्पार्श्वग्रहणीदोषगुल्मनुत् ।

पिप्पल्याद्यं घृतं चैतदन्त्रेण प्रकीर्तितम् ॥३८॥

इति पिप्पल्यादिघृतम् ।

पिप्पली- पीपर पीपर, पिप्पलीमूल- पीपरीमूलना ग ठोला पिप्पलीमूल, चव्य-चित्रक-चव्य, चित्रक चव्य, चित्रक, नागरैः सूड सोंठ, धान्य-पाठा- धाण्डा, पाठा धनिया, पाठा, वचा-रास्ना- वच, रास्ना, यष्ट्याद्व- जेठीमध मुलहठी, क्षार- ज्वला २ ववक्षार, हिङ्गुभिः हिं ग हींग, कोलमात्रै, दरेक अर्धा तोलाने ३६६ दरेक एक एक कोलका कल्क, दशमूली- दशमूलना दशमूलके, रसाढके २५६ तोला क्वाथमां एक आढक काथमें, सिद्धाम् पडावेख सिद्ध, घृत-प्रस्थात् ६४ तोला धृतमांथी एक प्रस्थ घीमेंसे, चतुर्थिकाम् ४ तोला एक पल, पीत्वा पीने पीकर, पेयामण्डम् पेयाने ३ पेयाकी मांड, अनुपिबेत् ७५२ पीवे ऊपर पीवे, तत्

ते वह, श्वास काग- श्वास, उधरस श्वास, कास, हृत्-पार्श्व हृदयरोग पार्श्वानी पीडा हृदयरोग, पार्श्वपीडा, ग्रहणी दोष तथा ग्रहणीरोग ग्रहणीरोग, गुल्मनुत् अने गुल्मने नाश करे छे और गुल्मनाशक है, एतत् आ. यह, पिप्पल्याद्यम् पिप्पल्यादि पिप्पल्यादि, घृतम् च घृत घृत, आन्त्रेण आन्त्रे आन्त्रेयने, प्रकीर्तितम् कहे छे बताया है ॥ ३६-३८ ॥ इति आ. यह पिप्पल्यादि पिप्पल्यादि पिप्पल्यादि, घृतम् घृत छे घृत है।

36-38. A medicated ghee should be prepared of long pepper, roots of long pepper, chaba pepper, white-flowered leadwort, ginger, coriander, patha, sweet flag, indian groundsel, liquorice, alkali and asafetida taken in the quantity of 1/2 tola each, together with 64 tolas of ghee and the decoction of 256 tolas of decaradices. This prepared ghee should be taken in the dosage of 4 tolas and it should be followed by a potion and the supernatant part of thin gruel This ghee cures dyspnea, cough, cardiac disorders, pleurodynia, assimilation disorders and gulma. This compound long pepper ghee is propounded by Atreya Thus has been described the Compound Long Pepper Ghee.

ज्यूषणाद्य घृतम्—

ज्यूषणं त्रिफलां द्राक्षां काशमर्याणि परूषकम् ।

द्वे पाठे देवदार्वृद्धिं खगुप्तां चित्रकं शटीम् ॥३९॥

ब्राह्मीं ताम्रलकीं सेदां काकनासां शतावरीम् ।

त्रिकण्टकं विदारीं च पिष्ट्वा कर्षवसं घृतात् ॥४०॥

प्रस्थं चतुर्गुणे क्षीरे सिद्धं कासहरं पिबेत् ।

ज्वरगुल्मारुचिप्लीहशिरोहृत्पार्श्वशूलनुत् ॥४१॥

४० ब्राह्मी-व्याघ्री (व. ट. ब.)

४१ पार्श्वशूल-पार्श्वरोगनुत् (व.)

कामलाशोऽनिलाष्टीलाक्षतशोषक्षयापहम् ।

ज्यूषणं नाम विख्यातमेतद्धृतमनुत्तमम् ॥४२॥

इति ज्यूषणाद्यं घृतम् ।

ज्यूषणम् त्रिङ्कु त्रिकटु, त्रिफलाञ्च त्रिङ्गु त्रिफला, द्राक्षाम् द्राक्ष मुनक्के, काश्यपाणि शीपथुनां द्रुण गभारीके फल, परुषकम् भावसा फालसा, हे पाठे ये अतनी पाठा दोनों पाठी, देवदारु देवदारु देवदारु, ऋद्धिम् ऋद्धि ऋद्धि, स्वगुप्तम् औषध कौच चित्रकम् चित्रक चित्रक, लटीम् पट्टयूरे कचूर, ब्राह्मीम् ब्राह्मी ब्राह्मी, तामलकीञ्च लेयआभणी भुंनेआंवाला, मेदाञ्च मेदा, काकनालाम् औवादेडी कौआठोदी, शतावरीम् शतावरी शतावर, त्रिकण्टकञ्च गोभरु गोखरु, विदारीम् च अने इङ्गिथे। और विदारीकन्द, कर्ष-समम् दरेक ओङ्ग तोले। हरेक एक एक कर्ष, सिद्धा ६६६ डरी पीसकर, चतुर्गुणे आरगण्ठा चौगुने, क्षीरे दूधमां दूधमें, घृतात् धृत वीका, प्रस्थम् ६४ तोला एक प्रस्थ, सिद्धम् पडावेले ते सिद्ध किये हुए वह, कामहरम् उधरसने ६२ना २ कासहाक, पिवेन् पीवुं पीवे, ज्वर गुल्म- ७२, शुद्ध ज्वर, गुल्म, अरुचि- अरुचि अरुचि, स्त्रीह-क्षिरः- प्लीहा, भरतङ्गीडा स्त्रीहा, निग्गूल, हृत्- ६६६ हृदय, पार्श्वशूलनुत्त पडभांला शूलने ६२ डरना २ और पार्श्वशूल इनका नाशक, कामला- डभणे। पीलिया, अर्श- ६२स अर्श, अनिलाष्टीला- वाताष्टीला वाताष्टीला, क्षत-शोष- उरःक्षत, शोष उरःक्षत, शोष, क्षयापहम् अने क्षय ओओने ६२ डरना २ और क्षय इनका नाशक, एतत् आ यह, अनुत्तमञ्च अत्यन्त उत्तम अत्यन्त उत्तम, घृतम् घृत वी, ज्यूषणम् ज्यूषण ज्यूषण, नाम नामानी नामसे. विख्यातम् विख्यात छे विख्यात है ॥३९-४२॥ इति आ यह, ज्यूषणाद्यम् ज्यूषणाद्य ज्यूषणाद्य, घृतम् घृत छे घृत है ।

leadwort, long zedoary brahmi, ground phyllanthus, small stinking swallow-wort, climbing asparagus, small caltrops and white yam, 64 tolas of ghee and milk four times this quantity This taken as a potion is curative of cough It is curative also of fever, gulma anorexia, disorders of spleen, of head and heart, pleurodynia, jaundice piles, stony-hard tumour due to vata provocation, pectoral lesions, wasting and consumption. This ghee called the compound three spices ghee is reputed to be unsurpassed. Thus has been described the Compound Three Spices Ghee

रान्नाघृतम्—

द्रोणेऽपि साधयेद्राक्षां दशमूलीं शतावरीम् ।

पलिकां माणिकांशांस्तु कुलत्थान्बदरान्यवान् ॥४३॥

तुलार्धं चाजमांसस्य पादशेषेण तेन च ।

घृताढकं समक्षीरं जीवनीयैः पलोन्मितैः ॥४४॥

सिद्धं तद्वत्पिः कल्कैर्नस्यणानानुवासनैः ।

समीक्ष्य वातरोगेषु यथावस्थं प्रयोजयेत् ॥४५॥

अपाम् पाण्णी जल, द्रोणे १०२४ तोलामां एक द्रोणमें, राक्षाम् २१२ना राक्षना, दशमूलीम् दशमूली दश- मूल, शतावरीम् तथा शतावरी तथा शतावर, पलिकाञ्च दरेक ४ तोला प्रत्येक एक पल, कुलत्थान् ६७७थी कुलथी. बदरान् ७०२ वेर, अवान् च अने ७०० और जो माणिकांशान् दरेक ३२ तोला प्रत्येक ३२ तोले, अजमांसस्य च अने अक्रानुं भांस और बकरेका मांस तुलार्धञ्च २०० तोला २०० तोले, साधयेत् पडावतु सिद्ध करे, पादशेषेण चतुर्थांश आधी गेहता चौथाई शेष रक्खे हुए तेन च तेनाथी इससे, पलोन्मितैः दरेक ४ तोला प्रमाणानां प्रत्येक ४ तोले प्रमाणके,

39-42 A medicated ghee may be prepared from one tola each of the paste of the three spices, the three myrobalans, grapes, white teak, sweet falsah the two varieties of patha, deodar, riddhi, cowage, white-flowered

४२. ज्यूषण नाम-ज्यूषणाद्य तु (व)

४३ माणिकांशास्तु-माणिकांशास्तीन् (व)

४५ पानानुवासने-पानानु लेपनै (घ)

४५ पानानुलेपनै (घ)

દશમિઃ દશ દસ, જીવનીયૈઃ જીવનીય દ્રવ્યોના જીવનીય દ્રવ્યોકે, કલ્કૈઃ કલ્કૈઃ કલ્કોસે, સમક્ષીરમ્ સમાન ભાગ દૂધથી સમભાગ દૂધસે, સિદ્ધમ્ પકાવેલ સિદ્ધ, ઘૃતાઢકમ્ ઘૃત ૨૫૬ તોલા ધી ૨૫૬ તોલે, સમીઘ્ય વિચાર કરીને અચ્છી પ્રકાર વિચારકર, વાતરોગેષુ વાત-રોગોમાં વાતરોગોમેં, નસ્ય-પાન- નસ્ય પાન નસ્ય, પાન, અનુવાસનૈ અને અનુવાસન દ્વારાં ઓર અનુવાસન દ્વારા, યથાવસ્થમ્ અવસ્થા પ્રમાણે અવસ્થાનુસાર, પ્રયોજયેત્ પ્રયોજયેત્ પ્રયોગ કરનાં યોગ્ય ॥ ૪૩-૪૫ ॥

43-45. Take four tolas of each of indian groundsel, each of the decaradices, climbing asparagus and 32 tolas each of horse-gram, jujube, common barley and 200 tolas of the flesh of goat, and boil the whole together in 1024 tolas of water. When the decoction is reduced to 1/4 its quantity, filter it and prepare medicated ghee taking 256 tolas of ghee, 256 tolas of milk and 4 tolas of the paste of each of the drugs of the life-promoter group. The ghee thus prepared may be administered after careful investigation in vata-disorders as errhine, potion or unctuous enema according to requirement.

પન્ચકાસાન્ શિરઃકમ્પં શૂલં વજ્જનયોનિજમ્ ।
સર્વાઙ્ગેકાઙ્ગરોગાંશ્ચ સહીહોર્ધ્વાનિલાઙ્ગયેત્ ॥૪૬॥
इति रास्नाघृतम् ।

પન્ચ-કાસાન્ તે ધી પાંચ પ્રકારની ઉધરસ વહ ધી પાંચોં કાસ, શિરઃકમ્પમ્ શિરઃકમ્પ શિરઃકમ્પ, વજ્જનયોનિજમ્ વજ્જન અને યોનિનું વંધન ઓર યોનિકા, શૂલમ્ શૂલ શૂલ, સર્વાઙ્ગ-કાઙ્ગરોગાન્ સર્વાઙ્ગ તથા ઓકે અંગના રોગોને સર્વાઙ્ગ તથા એકાઙ્ગ રોગકો, સહીહ-કર્ધ્વાનિલાન્ ચ તથા પ્લીહાસહિત ઉર્ધ્વાવાતના રોગોને ઘ્રીહા ઓર કર્ધ્વાવાતકો, જયેત્ શ્રુતે છે જીતતા

है ॥ ४६ ॥ इति आ यह, रास्नाघृतम् रास्नाघृतं छे रास्नाघृतं है ।

46. This ghee cures all the five types of cough-disorders, tremors of the head, colicky pain in groin and pelvis, vata-disorder affecting all the limbs or a single limb, splenic disorders and disorders of the expiratory function of vata. Thus has been described the Compound Indian Groundsel Ghee.

વિઢઙ્ગાદિચૂર્ણમ્—

વિઢઙ્ગં નાગરં રાસ્ના પિપ્પલી હિઙ્ગુ સૈન્ધવમ્ ।
માર્ગી ક્ષારશ્ચ નચૂર્ણં પિવેદ્યા ઘૃતમાત્રયા ॥૪૭॥
सकफेऽल्लिजे कासे श्वासहिक्काहताग्निषु ।

વિઢઙ્ગમ્ વાવડિંગ વાયવિઢંગ, નાગરમ્ સૂઠ સોઠ, રાસ્ના રાસ્ના રસ્ના, પિપ્પલી પીપર પિપ્પલી, હિઙ્ગુ હિંગ, સૈન્ધવમ્ સિંધાભૂલ સૈંધાનમક, માર્ગી ભારંગી મારંગી ક્ષાર ચ અને નવખાર ઓર ચવધાર, નચૂર્ણમ્ વા ઓઝોતું ચૂર્ણું રૂઝકા ચૂર્ણ, સકફે કફયુક્ત, અનિલજે વાતજન્ય વાતિક, કાસે ઉધરસમાં કાસમે, શ્વાસ-હિક્કા-શ્વાસ, હેડી શ્વાસ, હિચકી, હતા-ગ્નિષુ ચ અને સદાગ્નિમાં ઓર મંદાગ્નિમેં, ઘૃતમાત્રયા ઘૃતની માત્રાથી ઘૃતકી માત્રાસે, પિવેત્ પીવું પીનાં યોગ્ય ૪૭-૪૭૩ ॥

47-47½. In cough due to vata and kapha provocation, in dyspnea, hiccup and impaired digestion, the patient may take the powdered mixture of embelia, dry ginger, indian groundsel, long pepper, asafetida, rock salt, beetle killer and alkali mixed with ghee in proper dose

દ્વિક્ષારાદિચૂર્ણમ્—

દ્વૌ ક્ષારૌ પન્ચકોલાનિ પન્ચૈવ લવણાનિ ચ ॥૪૮॥

शटीनागरकोदीच्यकल्कं वा वस्त्रगालितम् ।
पाययेत् घृतोन्मिश्रं वातकासनिवर्हणम् ॥४९॥

दो क्षारो ज्वभार, साणभार यवक्षार और सर्जिक्षार, पञ्चकोलानि पञ्चश्रेष्ठ पंचकोल, पञ्च एव च अने पाच्य और पाचो, लवणानि लवण, शटी- अथवा कपूर- कायदी या शटी, नागरक- सूठ सोंठ, उदीच्य- अने वाणो। औषोने। और सुगन्धवाला इनके, कल्कम् वा कटुने कल्कको, वस्त्रगालितम् वस्त्रथी गाणी वस्त्रसे छानकर, घृतोन्मिश्रम् घृतथी मिश्र करीने घी मिलाकर, पाय- येत् पावे। पिलावे, वात-कास- आ वातनी उधरसने यह वातजनित कासका, निवर्हणम् दूर करने।र छे नाशक है ॥ ४८-४९ ॥

48-49. The two alkalies, the five spices and the five salts, or else long zedoary dry ginger and cuscus made into paste and filtered through cloth and mixed with ghee. may be given as a potion. It is curative of cough-disorder arising from vata provocation.

दुरालभादिलेहः —

दुरालभां शटीं द्राक्षां शृङ्गवेरं सितोषलाम् ।
लिह्यात् कर्कटशृङ्गीं च कासे तैलेन वातजे ॥५०॥

दुरालभाम् धमासे। धमासा, शटीम् कपूर कायदी शटी, द्राक्षाम् द्राक्ष मुनक्का, शृङ्गवेरम् आहु अदरक, सितोषलाम् साधर चीनी, कर्कटशृङ्गीम् च अने डाकडा- शी गी और काकडासिगीको, वातजे वातजन्य वातिक, कासे उधरसभा कासमें, तैलेन तेलथी तैलसे, लिह्यात् खाटवा चाटे ॥ ५० ॥

50 The patient with cough due to vata provocation may lick the powder of cretan prickly-clover, long zedoary, grapes, dry ginger, sugar-candy and galls mixed with oil

दुःस्पर्शां पिप्पलीं मुस्तं भार्गीं कर्कटकीं शटीम् ।
पुराणगुडतैलाभ्यां चूर्णितं चाऽपि लेहयेत् ॥५१॥

दु स्पर्शाम् धमासे। धमासा पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, मुस्तम् मोथ मोया, भार्गीम् भारगी भारंगी, कर्कटकीम् डाकडाशीगी काकडासिगी, शटीम् कपूर- कायदी शटी, चूर्णितम् औषोनुं थूल्ड करीने इनका चूर्ण करके, पुराण-गुड- जूना गे।णथी पुराने गुड, तैलाभ्याम् अने तेलथी और तैलसे, लेहयेत् खाटवा चाटे ॥ ५१ ॥

51. Or else, he may make a linctus of the powder of cretan prickly clover, long pepper, nut-grass, beetle killer, galls, long zedoary and old gur mixed with oil.

विडङ्गादिलेहः —

विडङ्गं सैन्धवं कुष्ठं व्योषं हिङ्गुं मनःशिलाम् ।
मधुसर्पियुतं कासहिक्काश्वासं जयेद्विहन् ॥५२॥

विडङ्गम् वावडिग वायविडग, सैन्धवम् सिंधालूख सैधानमक, कुष्ठम् कटू कूठ, व्योषम् त्रिकटु त्रिकटु, हिङ्गु दिंग हींग, मनःशिलाम् अने मनःशिलने और मैनसिल, मधुसर्पियुतम् मधु तथा धी सहित मधु और घीसे मिलाकर, लिहन् खाटनार चाटनेवाला, कास- हिक्का- उधरस, डेडी खासी, हिचकी, श्वासम् तथा श्वासने और श्वासको जयेत् छुते छे नष्ट करता है ॥ ५२ ॥

52. A linctus of embelia, rock salt, costus, the three spices, asafetida and red arsenic, mixed with ghee and honey, cures cough, hiccup and dyspnea.

चित्रकादिलेहः —

चित्रकं पिप्पलीमूलं व्योषं हिङ्गुं दुरालभाम् ।
शटीं पुष्करमूलं च श्रेयसीं सुरसां वचाम् ॥५३॥

५२ मधुसर्पियुतं कासहिक्काश्वासं जयेद्विहन्-हिक्काश्वासे च कासे च लिह्यात्सौत्रघ्नतान् (व व.)
" " " " -हिक्काश्वासेषु कासे च लिह्यात्सौत्र-
घ्नतान् (व.)

भार्गी छिन्नरुहां रास्नां शृङ्गीं द्राक्षां च कार्षिकान् ।
कल्कानर्धतुलाकाथे निदिग्ध्याः पलविंशतिम् ॥५३॥
दत्त्वा मत्स्यण्डिकायाश्च घृताच्च कुडवं पचेत् ।
सिद्धं शीतं पृथक् क्षौद्रपिप्पलीकुडवान्वितम् ॥५५॥
चतुष्पलं तुगाक्षीर्याश्चूर्णितं तत्र दापयेत् ।
लेहयेत् कासहृद्रोगश्वासगुल्मनिवारणम् ॥५६॥
इति चित्रकादिलेहः ।

चित्रकम् शित्रकं चित्रक, पिप्पलीमूलम् पीपरी-
मूलना गठोडा पिप्पलीमूल, व्योषश्च त्रिकटु त्रिकटु,
हिङ्गु हिङ्गु हींग, दुरालभाम् धमासे। धमासा, शटीश्च
कपूरकायली शटी, पुष्करमूलम् च पे।भरभूण
पोहकरमूल, श्रेयसीम् गणपीपर गजपिप्पली, सुर-
साम् पुक्षसी तुलसी वचाश्च वच, भार्गीम् भारंगी
भारंगी, छिन्नरुहां गणै। गिलोय, रास्नाम् रास्ना
रास्ना, शृङ्गीम् डाकडाशी गी काकडासिङ्गी, द्राक्षाम् च
अने द्राक्ष और मुनक्का, कार्षिकान् हरेक ओड ओड
तोले। प्रत्येक एक एक तोला, कल्कान् कुडव कुरीने
इनका कल्क करके, निदिग्ध्याः भेडी लोरी गणै।ना
कटेरीके, अर्धतुलाकाथे २०० तोला क्नाथभा २००
तोले काथमें, मत्स्यण्डिकाया च भा।उ खाड, पल-
विंशतिम् ८० तोला। ८० तोले, दत्त्वा नाभीने मिलाकर,
घृतात् च घी घी, कुडवश्च १६ तोला १६ तोले,
पचेत् पडावु पकावे, सिद्धम् तैयार अथेव सिद्ध,
शीतम् अने ठंडु थया पछी तेभा तथा ठडा
होनेके बाद उसमें, पृथक् लुदा पृथक् पृथक्,
क्षौद्र-पिप्पली- भध, पीपर मधु और पिप्पली,
कुडवान्वितश्च हरेकना १६ तोला प्रत्येकका एक
कुडव मिलावे तुगाक्षीर्या वांसकपूरतु वंशलोचनका,
चूर्णितश्च शूर्ण चूर्ण, चतुष्पलम् १६ तोला १६ तोले,
तत्र तेभा उसमें, दापयेत् नाभु मिलावे, कास-हृद्रोग-

उधरस, हृदयरेग कास, हृद्रोग, श्वास-गुल्म- श्वास अने
शुल्मने श्वास और गुल्म, निवारणम् भटाडनाडु ते निवारक
उसको, लेहयेत् थाटवु चाटे ॥ ५३-५६ ॥ इति आ-
यह, चित्रकादि- शित्रकादि चित्रकादि, लेह. देड
छे लेह है।

53-56. Take one tola of each of
leadwort, roots of long pepper the
three spices, asafetida, cretan prickly
clover, long zedoary, orris root elephant
pepper, holy basil, sweet flag, beetle
killer guduch, indian grondsel, galls
and grapes, and reduce the whole to
paste. In 200 tolas of the decoction of
indian nightshade, add 80 tolas of
treacle and cook 16 tolas of ghee
adding the paste mentioned above
When it is cold, add to it 16 tolas
of each of honey, long pepper and
bamboo manna This linctus is curative
of cough, cardiac disorders, dyspnea
and gulma Thus has been described
the Compound White-flowered Lead
wort Linctus.

अगस्त्यहरीतकीलेह —

दशमूर्लीं स्वयङ्गुसां शङ्खपुष्पीं शटीं बलाम् ।
हस्तिपिप्पल्यपामार्गपिप्पलीमूलचित्रकान् ॥५७॥
भार्गी पुष्करमूलं च द्विपलांशं यवाढकम् ।
हरीतकीशतं चैकं जले पञ्चाढके पचेत् ॥५८॥
यवे. श्वित्रैः कषायं तं पूतं तच्चाभयाशतम् ।
पचेद्दुडतुलां दत्त्वा कुडवं च पृथग्घृतात् ॥५९॥
नैलात् सपिप्पलीचूर्णात् सिद्धशीते च साक्षिकात् ।
लिह्याद्द्वे चाभये नित्यमतः स्नादेद्रसायनात् ॥६०॥

५४ शृङ्गी द्राक्षा—कर्कटाक्षा (ग. म.)

५५ कल्कानर्धतुलाकाथे निदिग्ध्या—कल्कान् निदिग्धयधतुला
नि काथय क र फ)

५६ कल्कानर्धतुलाकाथे निदिग्ध्या पलविंशतिम्—कल्कान् निदि-
ग्धयधतुला निष्काथय पलविंशतिम् (घ)

५५ घृताच्च—नर्पिष (फ)

५८. चक-भद्रम् (घ)

५९ यवे श्वित्रैः—यवे श्वित्रे (घ फ.)

દશમૂલીન્ શશમૂળ દશમૂલ, સ્વયંજુષામ્ ડૉવચ
કૌચ, શઙ્ખપુષ્પીન્ શખાવલી શાલાહુલી, શટીમ્ કપૂર-
કાચલી શટી, બલામ્ બલા, હસ્તિપિપ્પલી- ગબ્-
પીપર ગજપિપ્પલી, અપામાર્ગ- અથેડો ચિરચિટા,
પિપ્પલીમૂલ- પીપરીમૂળના ગંઠોડા પિપ્પલીમૂલ, ચિત્રકાન્
ચિત્રક ચિત્રક, માર્ગીન્ બારંગી મારંગી, પુષ્કરમૂલમ્ ચ
અને પુષ્કરમૂળ ઓર પોહકરમૂલ, દ્વિપલાંશઃ દરેક ૮
તોલા પ્રત્યેક ૮ તોલે, યવાઢકઃ ૪૫ ૨૫૬ તોલા જૌ
૨૫૬ તોલે, દુક્કમ્ હરીતકી-શતમ્ અને એકસો ૬૨૩
ઓર હરદ્દ એક સૌ, પચ્ચાઢકે ૧૨૮૦ તોલા ૧૨૮૦ તોલે,
જલે પાણીમા જલમેં, પચેત્ સિદ્ધ કરવા પકાવે,
યવે ૪૫ જૌ, સ્વિઢ્ઢે: બદ્ધર્થ બધ ત્યારે
પકા જાનેપર, પૂતમ્ ગાળીને છાનકર, તમ્
કષાયમ્ તે ક્વાથને उस कषायको, तत् च અને
તે ઓર उन, અમયાશતમ્ સો ૬૨૩ને સૌ હરદ્દોકો,
ગુડ્ડુલામ્ ગોળ ૪૦૦ તોલા ૪૦૦ તોલા ગુડ્ડ,
ઘૃતાત્ ઘી વી, સપિપ્પલી- પીપરનુ ઓર પિપ્પલીકા,
ચૂર્ણાત્ ચૂર્ણ ચૂર્ણ, તૈલાત્ ચ તથા તેલ ઓર તૈલ,
પૃથક્ બુદ્ધ બુદ્ધ પૃથક્ પૃથક્, કુઢવમ્ ૧૬ તોલા
૧૬ તોલે, દત્તવા પચેત્ નાખીને પકાવવુ મિલાકર પકાવે,
સિદ્ધશીતે તૈયાર અર્ધને ઠંડુ થતાં સિદ્ધ હોકર શીત
હોને પર, માશિકાત્ ચ તેમાં મધ ૧૬ તોલા નાખવુ
उसमें मधु एक कुडव मिलावे, अत रसायनात् च અને
આ રસાયન હસ રસાયનકો, લિઘાત્ ચાટવુ ચાટે
દે અને તેમાંથી બે ઓર उसमेंसे दो, असये नित्यम्
૬૨૩ હમેશાં હરદ્દ નિત્ય ચાહેત્ ખાવી ચાવે ॥૫૭-૬૦॥

57 60 Decoct 8 tolas of each of
decaradices, cowage, small leaved
convolvulus, long zedoary, sida, ele-
phant pepper, rough chaff, roots of
long pepper, white-flowered leadwort,
beetle killer and orris root, 256 tolas
of common barley, and 100 chebulic
myrobalans in 1280 tolas of
water. When the barley is cooked
the decoction should be filtered
Take the filtered decoction and add-

ing 400 tolas of gur and 16 tolas
of each of ghee and oil, cook the
one hundred chebulic myrobalans
mentioned above When it is cooled,
add to it long pepper and honey.
The cough-patient may take this
vitalising linctus and may eat two
chebulic myrobalans daily

તદ્વલીપલિતં હન્તિ વર્ણાયુર્બલવર્ધનમ્ ।

પચ્ચકાસાન્ ક્ષયં શ્વાસં હિકાં ચ વિષમજ્વરમ્ ॥૬૧॥

હન્યાત્તથાઽર્શોઽગ્રહણીહૃદ્રોગારુચિપીનસાન્ ।

અગસ્ટ્યવિહિતં શ્રેષ્ઠં રસાયનમિદં શુભમ્ ॥૬૨॥

હૃદયગસ્ટ્યહરીતકી ।

તત્ તે રસાયન વહ રસાયન, વલીપલિતમ્ વળિયાં
તેમજ પળિયાંને વલી એવં પલિતકા, હન્તિ નાશ કરે છે
નાશ કરતા હૈ, વર્ણ-આયુ - વર્ણ, આયુષ્ય વર્ણ, આયુ, બલ-
વર્ધનમ્ અને બલને વધારનાર છે ઓર વલકે વર્ધક હૈ,
પચ્ચકાસાન્ પાંચ પ્રકારની ઉષ્ધરસ પાચોં કાસ, ક્ષયમ્
શ્વાસમ્ ક્ષય, શ્વાસ ક્ષય, શ્વાસ, હિકામ્ હેડકી
હિચકી, વિષમજ્વરમ્ ચ ત્રિષમજ્વર વિષમજ્વર, તથા
અર્શોઽગ્રહણી- હરસ અહણી અર્શ, ગ્રહણી, હૃદ્રોગ-
અરુચિ- હૃદયરોગ, અરુચિ હૃદયરોગ, અરુચિ, પીનસાન્
અને પીનસનો ઓર પીનસ इनको, હન્યાત્ નાશ કરે
છે નષ્ટ કરતા હૈ, હૃદમ્ આ વહ, અગસ્ટ્ય- અગસ્ટ્ય
અગસ્ટ્યસે, વિહિતમ્ કહેલું કથિત, શુભમ્ રસાયનમ્
શુભ રસાયન શુભ રસાયન, શ્રેષ્ઠમ્ શ્રેષ્ઠ છે શ્રેષ્ઠ ॥૬૧-૬૨॥
હતિ આ યહ, અગસ્ટ્યહરીતકી અગસ્ટ્યહરીતકી છે
અગસ્ટ્યહરીતકી હૈ ।

61-62. This elixir cures wrinkles
and grey hair and improves com-
plexion, life span and strength. It is
also curative of the five types of
cough-disorder, consumption, dyspnea,
hiccup, irregular fevers, piles.

૬૧ હન્તિ-હન્યાત્ (ગ)

૬૨ શ્રેષ્ઠ રસાયનમિદં શુભમ્-વન્યમિદં શ્રેષ્ઠ રસાયનમ્ (વ)

assimilation-disorders heart diseases, anorexia and coryza. This is an excellent elixir prescribed by the sage Agastya. Thus has been described the Agastya Chebulic Myrobalan

कतिपययोगाः—

सैन्धवं पिप्पलीं भार्गीं शृङ्गवेरं दुरालभाम् ।
दाडिमाम्लेन कोष्णेन भार्गीनागरमम्बुना ॥६३॥

पिवेत् खदिरसारं वा मदिरादधिमस्तुभिः ।
अथवा पिप्पलीकल्कं घृतभृष्टं ससैन्धवम् ॥६४॥

ससैन्धवम् सिंधावूषं सैन्धव, पिप्पलीम् पीपर, पिप्पली, भार्गीम् भारगी, शृङ्गवेरम् आदु, अदरक, दुरालभाम् अने धआसे और धमासा, दाडिमाम्लेन दाडिमा भाटा रसथी अनारकी खटाईसे, भार्गी- अथवा भारगी अथवा भारद्वाजी, नागरम् अने सूठ और सोंठ, कोष्णेन नवशेडा सुखोष्ण, अम्बुना पाणीथी जलसे, खदिरसारम् वा अथवा खेरसार अथवा खैरसार, मदिरा-दधि- मदिरा तथा दहीना मदिरा और दहीके, मस्तुभिः मस्तुथी मस्तुसे, पिवेत् पीवा पीवे, अथवा अथवा या, घृतभृष्टम् घीभा भूग्वेद घीमें भूने हुए, ससैन्धवम् सिंधावूषसहित सैवानमकके साथ, पिप्पली- पीपरने। पिप्पलीके, कल्कम् कल्क भदिरा तथा दहीना मस्तुथी याटवे। कल्कको मदिरा और दहीके मस्तुसे चाटे ॥ ६३-६४ ॥

63-64 The patient may drink the powder of rock salt, long pepper, beetle killer, dry ginger and cretan prickly clover with the juice of acid pomegranate, or he may drink the powder of beetle killer and dry ginger with warm water or he may drink catechu powder with madira wine and whey, or he may take the paste of long

pepper, seasoned in ghee mixed with madira wine, whey and rock-salt

धूमपानम्—

शिरसः पीडने स्नावे नासाया हृदि ताम्यति ।
कासप्रतिश्यायवतां धूम वैद्यः प्रयोजयेत् ॥६५॥

शिरसः पीडने भस्तक-पीडाभा शिरदर्दने, नासायाः नाडना नाक, स्नावे स्नानभा वहने पर, हृदि अने हृदयने और हृदयकी, ताम्यति ग्लानि तथा ग्लानि होने पर, वैद्य वैद्य वैद्य, कासप्रतिश्यायवताम् उधरस तथा शब्दीना शब्दीया भाटे खासी और प्रतिश्यायके रोगियोंके लिए, धूमश्च धूमने। धूमका, प्रयोजयेत् प्रयोग करवे। प्रयोग करे ॥ ६५ ॥

65. When there is a sense of pressure in the head, excessive nasal secretion, shortness of breath, cough and coryza, the physician may prescribe inhalation therapy

दशाङ्गुलोन्मितां नाडीमथवाऽष्टाङ्गुलोन्मिताम् ।
शरावसंपुटच्छिद्रे कृत्वा जिह्वां विचक्षणः ॥६६॥
वैरेचनं मुखेनैव कासवान् धूममापिवेत् ।
तस्युरः केवलं प्राप्तं मुखेनैवोद्धरेत् पुनः ॥६७॥
स ह्यस्य तैक्षण्याद्विच्छिद्य श्लेष्माणमुरसि स्थितम् ।
निष्कृष्य शमयेत् कासं वातश्लेष्मसमुद्भवम् ॥६८॥

विचक्षण निश्चक्षण वैद्ये विचक्षण वैद्य, दशाङ्गुल- दश आंगुल दस अङ्गुल, उन्मिताम् दांभी लम्बी, अथवा अथवा या, अष्टाङ्गुल- आठ आंगुल आठ अङ्गुल, उन्मिताम् दांभी लम्बी, नाडीम् नाडी नाडी, शराव संपुटच्छिद्रे- शरावस पुटना छिद्रे। शरावसंपुटके छिद्रेमें, जिह्वां कृत्वा दांभी डरी दागावरी टेढ़ी करके लगादे, कासवान् उधरतना शब्दीया कासका रोगी, मुखेन एव मुखथी व मुखसे ही, वैरेचनम् वैरेचनने। वैरेचनिक, धूमम् धूम धूमको आपिवेत् पीवे पीवे केवलम् पूर्य ३५थी पूर्ण रूपसे, उरः प्रासम्

६६ संपुटच्छिद्रे-संपुटच्छिद्रे (ख व)

६७ जिह्वा-जिह्वा (घ)

६८ वैरेचन मुखेनैव-मुखेन वैरेचनिक (फ)

छातीमां प्राप्तं यथैवा छातीमें आने पर, तम् तेने उसको, पुन क्षीरे पुन', मुखेन एव मु'पथी' मुखसे ही, उद्धमेत् अक्षर डाढवे बाहिर निकाले, स हि ते वह, तैक्ष्ण्यात् तीक्ष्णपण्णाने धर्धने लीक्ष्यतामे, अथ यः रोगीनी इस रोगीकी, उरसि छातीमां छातीमे, स्थितम् रहेवा स्थित, श्लेष्माणम् उद्धने कफको, चिच्छिद्य कःपीने काटकर, निष्कृष्य अने अक्षर डाढीने और बाहिर निकाल करके, वात-श्लेष्म-वात तथा उद्धथी वात तथा कफमे समुद्धवन् यथैव उत्पन्न, कासम् उधरसने खासीको, शययेत् भटाडे छे शान्त करता है ॥ ६६ ६८ ॥

66-68. The skilful physician should take two earthen concave dishes and place one over the other mouth to mouth with the edges well closed, and then should make a hole in the top vessel and attach at an angle a pipe eight or ten inches in length. The patient of cough may inhale this purificatory fumes by mouth only. When the fumes have reached the lungs fully, they should be exhaled by the mouth only. This inhalation, on account of its acute properties, breaks up the kapha lodged in the chest and expelling it, allays the cough born of vata and kapha.

मन शिलादिधूमः—

मनःशिलालमधुकमांसीमुस्तेद्भुदः पिबेत् ।
धूमं तस्यानु च क्षीरं सुखोष्णं सगुडं पिबेत् ॥ ६९ ॥
एष कासान् पृथग्दोषसन्निपातसमुद्धवान् ।
धूमो हन्यादसंसिद्धानन्यैर्योगशतैरपि ॥ ७० ॥

मनःशिला- मनःशिल मैनसिल, जाल-मधुक-
हताल, नेठीमध हरिताल, मुन्हडी मासी मुस्ता- ७८
मासी मोय जटामांसी, मोया, इड्डुदे अने धंगेरिथाना

इणने और दिंगोटके फलका, धूमम् धूम धूम, पिबेत् पीवे पीवे, तस्य अनु च अने तेनी पछी और इसके पश्चात्, सगुडम् गोणवाण गुडके साथ, सुखोष्णम् नपशेकु सुहाता हुआ गरम, क्षीरम् दूध दूध, पिबेत् पीव पीवे, एष आ धूम यह धूम, पृथक्-दोष-
पृथक् पृथक् दोषथी पृथक् पृथक् दोषजनित सन्निपात-
तथा सन्निपातथी तथा सन्निपातसे, समुद्धवान् उत्पन्न
यथैव उत्पन्न अन्यैः अने पीने और द्वारे, योगशतै
से डोडा उपायेथी सैद्धों योगोंसे, अपि पण् भी
संसिद्धान् न भटेदी नही हटती हुई, कासान् उधरसने
खासीको, हन्यात् नाश करे छे नष्ट करता है ॥ ६९-७० ॥

69-70. Make a blend of red and yellow arsenics, liquorice, nut grass and zachum oil tree, and inhale the smoke, the smoke being followed by a potion of warm milk mixed with gur. This smoke cures coughs which are born of any one or all of the morbid humors and which have not been amenable to hundreds of other medicaments.

प्रपौण्डरीकाद्यधूमवर्ति.—

प्रपौण्डरीकं मधुकं शार्ङ्गं समनःशिलाम् ।
मरिचं पिप्पलीं द्राक्षामेलां सुरसमञ्जरीम् ॥ ७१ ॥
कृत्वा वर्ति पिबेद्धूमं क्षौमचेलानुवर्तिताम् ।
घृताक्तामनु च क्षीरं गुडोदकमथापि वा ॥ ७२ ॥

प्रपौण्डरीकम् प्रपौण्डरीक पुण्डरीकाक्ष, मधुकम्
नेठीमध मुलहठी, समनःशिलाश्च मनःशिलसहित
मैनसिल, शार्ङ्गं शार्ङ्ग पीपुडी मकोय, मरिचम् डाणा भरी
मिरच पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, द्राक्षाम् द्राक्ष मुनका,
एलाश्च ऐलथी इलायची, सुरस- तुलसीनां तुलसीकी,
मञ्जरीम् मञ्जरी ऐऐने मंजरी इनको, क्षौमचेल-
क्षौमवस्त्र पर क्षौमवस्त्र पर, अनुवर्तिताम् दोष करी
लिप्तकर, घृताक्ताम् सूडाया पछी धी शोपडी शुष्क होने
पर घी चुपड़ करके, वर्तिन् पीपी वर्ति, कृत्वा करीने
वनाकर, धूमम् धूम धूम, पिबेत् पीवे पीवे, अनु च

અને પછી ઔર પશ્વાત્, ક્ષીરમ્ દૂધ દૂધ, અથવા અથવા યા, ગુણોદકમ્ અપિ ગોળવાળું પાણી પીવું ગુદકા પાની પીવે ॥ ૭૧-૭૨ ॥

71-72. Take white lotus, liquorice black night shade, red arsenic, black pepper, long pepper, grapes, small cardamom, flowers of holy basil, smear the paste of these on a silk cloth; when it is dried, roll into a cigar and smearing it with ghee, it should be smoked. After smoking, the patient may drink milk or gur-water

મન:શિલાદિધૂમવર્તિ:—

મન:શિલૈલામરિચક્ષારાજનકુટન્નટૈઃ ।
વંશલેક્ષનસેવ્યાલક્ષ્મીમલકકરોહિષૈઃ ॥૭૩॥
પૂર્વકરુપેન ધૂમોડયં સાનુપાનો વિધીયતે ।

મન:શિકા- મન શિલ મૈનસિલ, પ્લા- એલચી ઇલાયચી, મરિચ-ક્ષાર- કાળા મરી, જવખાર કાલી મિરચ, ચવક્ષાર, અજ્જન- રસવંતી રસોત, કુટન્નટૈ તગર તગર, વંશલેક્ષન- વંશલેખન વશલેક્ષન, સેવ્ય-આલ- સુગંધી વાળો, હરતાલ સુગંધવાળા, હરિતાલ, ક્ષૌમ- અળસી અલસી, લક્કક લાખતી રંગેલું ૩ લાક્ષારજિત રૂઈ, રોહિષૈઃ અને રોહિષથી તૈયાર કરેલ ઔર રોહિષ ઘાસે બનાયે હુણ, અયમ્ ધૂમ આ ધૂમનો ફસ ધૂમકા, સાનુ- પાન: અનુપાનસહિત અનુપાનસહિત, પૂર્વકરુપેન પૂર્વની રીતે પૂર્વથી વિધિસે, વિધીયતે પ્રયોગ થાય છે પ્રયોગ ક્રિયા જાતા હૈ ॥ ૭૩૩ ॥

73-73½. Take red arsenic, small cardamom, black pepper, alkali, extract of indian berberry, indian valerian, bamboo manna, cuscus, yellow arsenic, linseed, lac and ginger grass. A cigar should be made with the paste of these

૭૩. વશલેક્ષન-વંશલેખન (૫.)

,, વશલેક્ષનસેવ્યાલ-વશલેખનશૈવાલ (૫ ૬)

drugs and smoke according to the above mentioned procedure

અપગ્ન -ન શિલાદિધૂમવર્તિ—

મન:શિલાલે તદ્વચ્ચ પિપ્પલીનાગરૈઃ સહ ॥૭૪॥

તદ્વચ્ચ ચ તેમજ ફસી પ્રકાર, મન શિલા-આલે મન- શિલ અને હરતાલ એઓનું મૈનસિલ ઔર હરિતાલ ફનકા, પિપ્પલી- પીપર પિપ્પલી, નાગરૈ અને સૂકા ઔર સોંઠકે, સહ સાથે ધૂમપાન કરવું સાથ ધૂમપાન કરે ॥ ૭૪ ॥

74 Similarly red arsenic, yellow arsenic, long pepper and dry ginger may be used for smoking

ફેજુદીત્વગાદિધૂમ:—

ત્વગૈજુદી વૃહત્યૌ દ્વે તાલમૂલી મન:શિલા ।
કાર્પાસાસ્થ્યશ્વગન્ધા ચ ધૂમ: કાસચિનાશન. ॥૭૫॥

ફેજુદી ઇંગોરિયાની ફિંગોટકા, ત્વક્ ૭૫ લિચકા, વૃહત્યૌ ઊભી અને ઊંઠી ભોરી ગણી છોટી ઔર વઢી કટેરી, તાલમૂલી કાળી મૂસળી કાલી મૂમલી, મન શિલા મન શિલ મૈનસિલ, કાર્પાસ-અસ્થિ- કપાસિયા બિનોલે, અશ્વગન્ધા ચ અને આસોઈ ઔર અસગંધ, ધૂમ એઓને। ધૂમ ફનકા ધૂમ, કાસચિનાશન ઉધરસને નાશક છે કાસનાશક હૈ ॥ ૭૫ ॥

75 The smoke of the rind of zechum oil fruit, yellow-berried night-shade and indian nightshade, palmated musli, red arsenic, cotton seeds and winter cherry, cures cough

વાતકાસે અજ્ઞપાનમ્—

ગ્રામ્યાનૂપૌદકૈઃ શાલિયવગોધૂમષષ્ટિકાન્ ।
રસૈર્માષાત્મગુપ્તાનાં યૂષૈર્વા ભોજયેદ્દિતાન્ ॥૭૬॥

હિતાન્ હિતકારી હિતકારક, શાલિ- ચવ- શાળ, જવ શાલિ ચાવલ, જૌ, ગોધૂમ- ધઉ મેહૂ, ષષ્ટિકાન્

૭૪ મન:શિલાલે ત ચ્ચ-આલ નગ શિલા તદ્વચ્ચ (૫)

૭૬ ભોજયેદ્દિતાન્-ઢાપયેત્ હિતાન્ (૬.)

अने साठी योभानु और साठी चावलको, ग्राम्य-
ग्राम्य ग्राम्य, आनूप- आनूप आनूप, औदकैः तथा
नक्षत्र भ्राष्ट्रीभाना और जनीय प्राणियोंके, रस
भासना रसथी मासरसोंसे, माष-आत्मगुप्तानाम् के
अः अने कौयाना या उद्ध और कौचके, यूषे वा
यूषेथी यूषोंसे, भोजयेत् वातः कासवाणः रोगीने
भोजन करावतु वातकासी रोगीको भोजन करावे ॥ ७६ ॥

76 Sali rice, common barley, wheat
and shashtika rice should be eaten-with
the meat-juice of domestic, wet land
and aquatic animals or with the thin
gruel of black gram and cowage

यवानीपिप्पलीविल्वमध्यनागरचित्रकैः ।
रास्नाजाजीपृथक्पर्णीपलाशशटिपौष्करैः ॥७७॥
स्निग्धाम्ललवणां सिद्धां पेयामनिलजे पिबेत् ।
कटीहृत्पार्श्वकोष्ठार्तिश्वासहिकाम्रणाशिनीम् ॥७८॥

अनिलजे वातजन्य उधरसर्मा वातज कासमें,
यवानी- अजवायन, पिप्पली- पीपर पिप्पली,
विल्वमध्य- पीलीने। गर बेलगिरी, नागर-चित्रकै. सूट,
चित्रक सोंठ, चित्रक, रास्ना- रास्ना रास्ना, अजाजी-
शुरु जीरा, पृथक्पर्णी- पीपलु पीठवन, पलाश-
भाभरो ढाक, शटि- कपूर कायली शटी, पौष्करै अने
पोभरभूणथी और पोहकरमूल इनसे, सिद्धाम् सिद्ध
करेह सिद्ध, स्निग्ध-अम्ल-लवणाम् स्नेह, अम्लद्वय
तथा सिद्धालूषणाणी स्निग्ध, अम्ल और नमकीन,
कटी-हृत्- कभर, हृदय कटी, हृदय, पार्श्व- पार्श्व
कोष्ठार्ति- अने कोष्ठानी पीडा और कोष्ठकी पीडा, श्वास-
श्वास श्वास, हिका- तथा हड्डिनी और हिचकीको,
प्रणाशिनीम् नाश करनेवाली नाश करनेवाली, पेयाम् पेया
पेयाको, पिबेत् पीवी पीवे ॥ ७७-७८ ॥

77 78 The patient with cough
due to vata provocation may drink the
thin gruel prepared of bishop's weed,
long pepper, bael-pulp, dry ginger

७७. निर्वमध्यनागरचित्रकैः-विल्वशटिचित्रकपुष्करै (घ. फ.)

७८. शटिपौष्करैः-विश्वमेपजैः (घ. फ.)

and white flowered leadwort, indian
groundsel, cumin, painted leaved tick-
trefoil, palas, long zedoary and orris
root mixed with unctuous and acid
articles This thin gruel cures pain in
the waist, heart, sides and abdomen,
as well as dyspnea and hiccup

दशमूलरसे तद्वत्पञ्चकोलगुडान्विताम् ।
सिद्धां समतिलां दद्यात्क्षीरे वाऽपि ससैन्धवाम् ७९
मात्स्यकौकुटवाराहैरामिषैर्वा घृतान्विताम् ।
सिद्धां ससैन्धवां पेयां वातकासी पिबेन्नरः ॥८०॥

तद्वत् ते न प्रभाणु इसी प्रकार, दशमूलरसे
दशभूणना क्वाथमा दशमूलके क्वाथमें, सिद्धाम् पेयाने
सिद्ध करी पेयाको सिद्धकर, पञ्चकोल- तेमा पंचकोलनु
यूषु उसमें पञ्चकोलका चूर्ण, गुड-अन्विताम् तथा गोण
नाभी तथा गुड डालकर, दद्यात् वातनी उधरसर्माने
पावी वातकासीको पिलावे, समतिलाम् अथवा तिल
तथा योभाने समान वजनमा भेगवी अथवा तिल
तथा चावलको सम परिमाणमें मिलाकर, क्षीरे वा अपि
दूधमा सिद्ध करी दूधमें सिद्धकर, ससैन्धवाम् सिद्धा-
लूषुसहित पेया वातनी उधरसर्माने पावी
सैधानमक युक्त पेया वातकासीको पिलावे, मात्स्य- अथवा
मात्स्यना अथवा मात्स्य, कौकुट- कूकडाणा मुर्गे, वाराहै-
अने सुवरना और सुवरके आमिषैः वा भासथ
माससे, सिद्धाम् सिद्ध करेदी सिद्ध, घृतान्विताम् घृत
युक्त घृतयुक्त, ससैन्धवाम् अने सिद्धालूषुसहित
और सैधानमक मिलायी हुई, पेयाम् पेया पेया, वात-
कासी वातनी उधरसर्माना वातकासी, नर रोगी
रोगी, पिबेत् पीवी पीवे ॥ ७९-८० ॥

79-80. Similarly may be prepared a
thin gruel of the decoction of deca-
radices mixed with the five spices and
gur, or a thin gruel in milk with

७९ सिद्धा समतिला दद्यात्-सिद्धा स्निग्धा मलवणा (फ)

८० सिद्धा ससैन्धवा पेया वातकासी पिबेन्नर-ससैन्धवा पाय-

येत यवागुं वातकासिनम् (द. व. फ. व)

equal quantity of til and rice, adding a little of rock-salt. The patient suffering from cough due to vata-provocation, may drink a thin gruel prepared from the flesh of fish, cock or boar, mixed with ghee and rock-salt.

वास्तुको वायसीशाकं मूलकं सुनिषण्णकम् ।
स्नेहास्तैलादयो भक्ष्याः क्षीरेश्वरसगौडिकाः ॥८१॥
दध्यारनालास्तलफलप्रसन्नापानस्येव च ।
शस्यते वातकासे तु स्वादु-अम्ल-लवणानि च ॥८२॥
इति वातकासचिकित्सा ।

वातकासे तु वातनी उधरसभा वातज खासीमें, वास्तुक. अथवा वधुआ, वायसीशाकम् वायसीशाक मकोय, मूलकम् भूगै। गूली, सुनिषण्णकम् अलकपा- सिया चौपसिया, तैलादयः तेल नगेरे तैल आदि, स्नेहा. स्नेह स्नेह, क्षीर- दूध दूध, इक्षुरस शेलडीने। रस ईखका रस, गौडिकाः अने गोणभाथी अनावेला और गुडके, भक्ष्याः भक्ष्य पदार्थो भक्ष्य, दधि आरनाल- दही, अल दही, काजी, अम्लफल- आटा इण खट्टे फल, प्रसन्ना- अने सुराभंडु और प्रसन्ना इनका, पानम् एव च पान पान, स्वादु-अम्ल- तेमज भीम, आटा एवं मधुर, अम्ल, लवणानि च अने आरा पदार्थो और नमकीन पदार्थो, शस्यते श्रेष्ठ छे प्रशस्त है ॥ ८१-८२ ॥ इति आ यह, वातकासचिकित्सा वात- कासनी चिकित्सा छे वातकासकी चिकित्सा है।

81-82. White goose foot, hound's berry radish, marsillia, unctuous substances like oil etc., milk, sugarcane juice and preparations of gur, curds, sour conjee, acid fruits and potions of prasanna wine, as also sweet, acid and saltish substances are beneficial in cough due to vata provocation. Thus has been described the line of treatment in cough due to vata provocation.

पैत्तिककासे चिकित्साक्रमः—

पैत्तिके सकफे कासे वमनं सर्पिषा हितम् ।
तथा मदनकाशमर्यमधुककथितैर्जलैः ॥८३॥
यष्ट्याह्वफलकलैर्वा विदारीक्षुरसायुतैः ।
हतदोषस्ततः शीतं मधुरं च क्रमं भजेत् ॥८४॥

सकफे उद्धुक्ता कफयुक्त, पैत्तिके पित्तनी पैत्तिक, कासे उधरसभा खासीमें, सर्पिषा घृतपी घीके साथ, तथा तथा तथा, मदन- भीम मैनफल, काशमर्य- शीवधुना इण गमारीके फल, मधुक-कथितैः अने नेडीमधु उकाणेला और मुलहठी इनसे कथित, जलै अलथी जलसे, विदारी- अथवा विदारी- या विदारी, इक्षुरस- तथा शेरडीना रसथी और ईखके रससे, आयुतै युक्त युक्त यष्ट्याह्व- नेडीमधु मुलहठी, फलकलै वा अने भीमणना उद्धुक्ती और मैनफलके कलके, वमनम् वमन वमन, हितम् हितकारी छे हितकर है, हतदोष तत दोष नीकुणी गया पछी दोष निकल जानेके बाद, शीतम् शीतण शीत, मधुरम् च अने मधुर और मधुर, क्रमम् क्रमं क्रमका, भजेत् सेवन करे ॥ ८३-८४ ॥

83-84 In the case of cough due to pitta associated with kapha, emesis with medicated ghee is beneficial, the patient may be given emesis with the decoction of common emetic nut, white teak and mahwa or with the paste of liquorice and emetic-nut mixed with the juice of white yam and sugar-cane. When the morbid matter is expelled, the patient should be put on a course of sweet and cold thin gruel.

पैत्ते तनुकफे कासे त्रिवृतां मधुरैर्युताम् ।
दद्याद्वनकफे तिकैर्विरेकाथै युतां भिषक् ॥८५॥

८३ पैत्तिके सकफे कासे-पित्तकासे तु सकफे (ध फ.)

८४. इक्षुरसायुतै इक्षुरसायुतै (ध)

मिषक् वैद्ये वैद्य, तनुकफे पातणा उद्धवाणी पतले कफवाले, पित्ते पित्तनी पित्तिक, कासे उधरसभा कासमें, मधुरै. युताम् मधुर द्रव्यैः सहित मधुर द्रव्यैः युक्त, घनकफे अने धाटा उद्धवाणी उधरसभा और घट्ट कफवाले कासमें, तिक्तै तिक्त द्रव्यैः सहित युक्त निशोक्तो, विरे- कार्ये विरेचन भाटे विरेचनके लिए, दद्यात् आप्यु देवे ॥ ८५ ॥

85. In cough due to pitta-provocation and where the phlegm is thin, the physician should prescribe turpeth with sweet drugs, and if the phlegm is viscid and thick, it should be prescribed with bitter drugs for purpose of purgation.

स्निग्धशीतस्तनुकफे रुक्षशीतः कफे घमे ।

कमः कार्यः परं भोज्यैः स्नेहैर्लेहैश्च शस्यते ॥ ८६ ॥

तनुकफे विरेचन पछी पातणा उद्धवाणाने विरेचनके पश्चात् पतले कफवालेको, स्निग्धशीतः स्निग्ध तथा शीत स्निग्ध तथा शीत, घमे कफे अने धाटा उद्धवाणाने और घट्ट कफवालेको, रुक्षशीतः रुक्ष तथा शीत रुक्ष तथा शीत, कम कार्यं पेयादिना कम कराना चाहिए, परम् ते पछी इसके बाद, भोज्यैः आहार भोज्य, स्नेहैः स्नेह स्नेह, लेहै. च तथा लेह्यै उपचार तथा लेहसे उपचार, शस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ८६ ॥

86 In condition of thin phlegm, unctuous and cold treatment is indicated and in condition of viscid and thick phlegm dry and cold treatment is indicated in the form of diet, unctuous articles and linctuses

लेहयोग —

शृङ्गाटकं पञ्चबीजं नीलीसाराणि पिप्पली ।

पिप्पलीमुस्त्यष्टाह्वद्राक्षामूर्वामहौषधम् ॥ ८७ ॥

लाजाऽमृतफला द्राक्षा त्वक्क्षीरी पिप्पली सिता ।
पिप्पलीपञ्चकद्राक्षा बृहत्याश्च फलाद्रसः ॥ ८८ ॥

खर्जूरं पिप्पली वांशी श्वदंष्ट्रा चेति पञ्च ते ।

घृतक्षौद्रयुता लेहाः श्लोकावैः पित्तकासिनाम् ८९

शृङ्गाटकम् शी गोडा सिंघाडा, पञ्चबीजम् उभय- डाडडी कमलगट्टा, नीलीसाराणि नीलीसार नीलीसार, पिप्पली तथा पीपर तथा पिप्पली, पिप्पली- पीपर पिप्पली, मुस्त- मोथ मोथा, यष्ट्याह- जेठीमध मुलहठी, द्राक्षा- द्राक्ष मुनक्का, मूर्वा- मोरवेद मूर्वा, महौषधम् तथा सूठ तथा सोंठ, लाजा लाज लाजा, अमृतफला आम्रणा आवला, द्राक्षा द्राक्ष मुनक्का, त्वक्क्षीरी वक्षत्रोचन वंशलोचन, पिप्पली पीपर पिप्पली, सिता तथा साकर तथा चीनी, पिप्पली- पीपर पिप्पली, पञ्चक- पञ्चक पञ्चाख, द्राक्षाः द्राक्षा मुनक्का, बृहत्याः तथा जिल्ली बोरी गण्डीना तथा वनभाटाके, फलाव दलनी फलका, रस. च रस रस, खर्जूरम् तथा भजूर और खजूर, पिप्पली पीपर पिप्पली, वांशी वंशलोचन वंशलोचन, श्वदंष्ट्रा च तथा गोभु और गोखरु, इति श्लोकावै. ये अर्धा अर्धा श्लोकावै उद्धवा ये आवे आवे श्लोके कहे हुए, पञ्च लेहा. पांथ अवलेहो पांच लेह, घृत-क्षौद्र- घी तथा मधुनी घी तथा मधुके, युताः साथे साथ, पित्तकासिनाम् पित्तनी उधरसवाणा रोगीणाने भाटे हितकर छे पित्तज खासीके रोगियोंके लिए हितकर है ॥ ८७-८९ ॥

87-89 (1) Water chestnut, lotus seeds, indigo pulp and long pepper, (2) long pepper, nut-grass, liquorice, grapes, trilobed virgin's bower and ginger, (3) roasted paddy, emblic myrobalan, grapes, bamboo manna, long pepper and sugar, (4) long pepper, himalayan cherry, grapes and the juice of the fruits of yellow-berried night-shade; (5) dates long pepper, bamboo manna and small caltrops;

८९ वांशी श्वदंष्ट्रा चेति पञ्च ते—द्राक्षा श्वदंष्ट्रा चेति पञ्च ते (५.)

these five recipes each described in a hemistich if taken as linctus with ghee and honey prove beneficial in cough due to pitta provocation

શર્કરાદિલેહઃ—

શર્કરાચન્દનદ્રાક્ષામધુધાત્રીફલોત્પલૈઃ ।

પૈષ્ઠે, સમુસ્તમરિચઃ સકર્ષે, સઘૃતોઽનિલે ॥૧૦॥

પૈષ્ઠે કેવળ પિત્તજન્ય કાસમાં કેવલ પિત્તજન્ય કાસમાં, શર્કરા- સાકર ચીની, ચન્દન- ચદન ચન્દન દ્રાક્ષા- મધુ- દ્રાક્ષ, મધ મુનક્ષા, ગહદ, ધાત્રીફલ- આમળા આવળા, ઝત્પલૈ. અને નીલકમળથી કરેલા અવલેહને પ્રયોગ કરાવવો બેઠો એ ઓર નીલકમલ નસે બનાવે લેહકા પ્રયોગ કરાના યાહિયે સકર્ષે કષ્ટયુક્ત પૈત્તિક કાસમાં કફયુક્ત પૈત્તિક કાસમાં, સમુસ્તમરિચઃ આ અવલેહને મોથ તથા મરીસહિત ઇસ લેહકા મોથ ઓર મિરચસે યુક્ત, અનિલે તેમજ વાયુયુક્ત પૈત્તિક કાસમાં ઇવં વાયુ-યુક્ત પૈત્તિક કાસમાં, સઘૃત આ અવલેહને ઘીસહિત પ્રયોગ કરવો બેઠો એ ઇસ લેહકા ઘીસે યુક્ત પ્રયોગ કરના યાહિયે ॥ ૧૦ ॥

90. The physician may prescribe in cough due to pitta alone, a medication prepared of sugar, sandal wood, grapes, honey, emblic myrobalan and blue lily. If pitta is associated with kapha, the foregoing medicament should be prescribed along with nut-grass and black pepper, and if associated with vata it should be prescribed with ghee

મૃદ્વીકાદિલેહઃ—

મૃદ્વીકાર્ધશતં ત્રિશત્પિપ્પલીઃ શર્કરાપલમ્ ।

લેહ્યેન્નમધુના ગોર્વા ક્ષીરપં ચ શઙ્કુદ્રસમ્ ॥૧૧॥

૧૧ મૃદ્વીકાર્ધશત પૃથ્વીકાર્દશત (મ.)

,, ક્ષીરપ ચ-ક્ષીરપચ (ધ)

,, ક્ષીરપ ચ શઙ્કુદ્રસ-ક્ષીરે પક્તવા શઙ્કુદ્રસમ્ (ધ ક.)

ક્ષીરપચ ચ દૂધ પર રહેલા ગેળીને દુગ્ધમોજી રોગીકો, મૃદ્વીકા-ર્ધશતશ્ચ દ્રાક્ષ પચાસ નગ મુનક્ષા પચાસ અદદ, ત્રિશત્ત્વ પિપ્પલી પીપર ત્રીસ નગ પિપ્પલી ત્રીસ અદદ, શર્કરાપલમ્ અને સાકર ચાર તોલા એએને એકત્ર વાટી ઓર ચીની ૪ તોલે નિહ્ને એકત્ર પીસકર, મધુના મધથી મધુસે, લેહ્યેન્ન ચટાડવા ચટાવે, ગો વા અથવા ગાયના અથવા ગોંકે, શઙ્કુદ્રસમ્ બાલુને ૨સ મધથી ચટાડવા ગોવરકા રસ મધુસે ચટાવે ॥ ૧૧ ॥

91. The patient while living on milk diet may take the linctus made from 50 grapes, 30 long peppers and 4 tolas of sugar mixed with honey or cow-dung juice with honey

ત્વગાદિલેહઃ—

ત્વગેલાવ્યોષમૃદ્વીકાપિપ્પલીમૂલપૌષ્કરૈઃ ।

લાજામુસ્તશટીરાઘ્નાધાત્રીફલવિમીતકૈઃ ॥૧૨॥

શર્કરાક્ષૌદ્રસર્પિર્મિલેહઃ કાસવિનાશનઃ ।

શ્વાસ હિક્કાં ક્ષયં ચૈવ હૃદ્રોગં ચ પ્રણાશયેત્ ॥૧૩॥

ત્વક્-પુલા- તજ, એલ્યથી દાલચીની, ઇલાયચી, વ્યોષ- મૃદ્વીકા (નકટુ, દ્રાક્ષ ત્રિકટુ, મુનક્ષા, પિપ્પલીમૂલ- પીપરી- મૂળના ૫ ટોલા પિપ્પલીમૂલ, પૌષ્કરૈ. પોખરમૂળ પોદ્ધકર- મૂલ, લાજા-મુસ્ત- લાબ, મોથ લાજા, મોથા, શટી-રાસના- પદ્મચૂરો, રાસના કચૂર, રાસના, ધાત્રીફલ- આમળા આવળા, વિમીતકૈ બહેડા ઓર વહેડા, શર્કરા-ક્ષૌદ્ર- સાકર, મધ ચીની, મધુ, સર્પિર્મિ તથા ઘીથી કરેલો ઓર ઘી નસે બનાયા, લેહ અવલેહ લેહ, કાસ-વિનાશન ઉધરસને નાશ કરનાર છે કાસનાશક હૈ, શ્વાસ અને શ્વાસ ઓર શ્વાસ, હિક્કાન્ હેડકી હિચકી, ક્ષયમ્ ચ એવ ક્ષય ક્ષય, હૃદ્રોગમ્ ચ તથા હૃદયરોગને તથા હૃદ્રોગકો, પ્રણાશયેત્ નાશ કરે છે નષ્ટ કરતા હૈ ॥ ૧૨ ૧૩ ॥

92-93. Or a linctus prepared from cinnamon bark, small cardamom, the three spices, grapes, roots of long pepper, orris root, roasted paddy, nut-grass,

long zedoary, indian groundsel, emblic and beleric myrobalans along with sugar, honey and ghee. This linctus cures cough, dyspnea, hiccup, wasting and heart-disease.

पिप्पल्यादिलेह —

पिप्पल्यामलकं द्राक्षां लाक्षां लाजां सितोपलाम् ।
क्षीरे पक्त्वा घनं शीतं लिह्यात् क्षौद्राष्टभाणिकम् ९४

पिप्पली. पीपर पिप्पली, आमलकम् आमला, नावला, द्राक्षाम् लाक्षाम् द्राक्ष, लाज्ज मुनक्का, लाज्ज, लाजाम् लाज्ज लाजा, सितोपलाम् अने साकरने और चीनीको क्षीरे दूधमां दूधमें, पक्त्वा पकटवी पकाकर, घनम् ज्वारे भावे ज्वारी अथ त्वारे जब मावा बन जाय तब, शीतम् ठंडुं यथा पछी तेमां ठंडा होने पर इसमें, क्षौद्राष्टभाणिकम् शोध आठमे भागे भेजवीने मधुका अष्टमांश मिलाकर, लिह्यात् खाटवु चाटे ॥९४॥

94. The patient may take a linctus prepared from long pepper, emblic myrobalan, grapes, lac roasted paddy and sugar candy cooked with milk and when it is thickened and cooled mixed with 1/8 quantity of honey.

विदारीधुमृणालानां रसान् क्षीरं सितोपलाम् ।
पिवेद्वा मधुसंयुक्तं पित्तकासहरं परम् ॥९५॥

विदारी. इजिथो बिलाई कन्द, इक्षु- शेरडी ईख, मृणालानाम् अने भृशुलना और मृणालके, रसान् रसो रस, क्षीरम् सितोपलाम् दूध तथा साकरने दूध तथा चीनी इनको, मधु-संयुक्तम् मधुसहित शहद मिलाकर, पिवेत् पीवे, परम् ये उत्तम यह श्रेष्ठ, पित्तकास-हरम् पित्तजन्य उधरसनु नाशक छे पैत्तिक कासका नाशक है ॥ ९५ ॥

95. The patient may drink the juices of white yam, sugar cane and lotus filaments mixed with milk, sugar-candy and honey. This is an excellent cure for cough due to pitta provocation.

पित्तकासे अन्नपानम् —

मधुरैर्जाङ्गलरसैः श्यामाकयवकोद्रवाः ।
मुद्रादियूषैः शाकैश्च तिक्तकैर्मात्रया हिताः ॥९६॥

मधुरैः मधुर रसवाला मधुर, जाङ्गलरसैः जंगल प्राणियोंके मांसरसों, मुद्रादियूषैः मृग वजरेना यूसो मृग आदिके यूसों, तिक्तकैः तथा कडवां और तिक्त, शाकैः च शाक साधे शाकोंके साथ, मात्रया योग्य मात्रामां योग्य मात्रामें, श्यामाक- साभो सावा, यव-कोद्रवा. ज्व अने केदरा जौ और कोदों, हिता हितकारी छे हितकर है ॥ ९६ ॥

96 The diet for the patient with cough due to pitta provocation is sanwa millet, common barley and common millet with the sweet meat-juice of jangala animals, thin gruel of green gram etc., and bitter vegetables taken in the proper quantity

घनश्लेष्मणि लेहास्तु तिक्तका मधुसंयुताः ।
शालयः स्युस्तनुकफे षष्टिकाश्च रसादिभिः ॥९७॥

घनश्लेष्मणि धाटा कडमां घट्ट कफमें, मधुसंयुता. मधुयुक्ता मधुयुक्त, तिक्तकाः तिक्त रसवाला तिक्त रसवाले, लेहा अवयव लेह, तनुकफे च अने पातणा कडमां और पतले कफमें, रसादिभिः मांसरसहित मांसरससहित, षष्टिकाः साडी योभा घाडी चावल, शालयः तथा शाण और शालि चावल, स्यु हितकारी छे हितकर है ॥ ९७ ॥

97. In conditions of viscid and thick phlegm, the linctuses should be prepared from bitter drugs and taken with honey, while in conditions of thin

phlegm they should be made from sali and shashtika rice and taken with meat-juices.

शर्कराम्भोऽनुपानार्थं द्राक्षेक्षूणां रसाः पयः ।
सर्वं च मधुरं शीतमविदाहिं प्रशस्यते ॥९८॥

अनुपानार्थम् 'अनुपान' भाटे अनुपानके लिए, शर्कराम्भः साकरुं पाणी चीनीका शरबत, द्राक्षा-इक्षूणाम् द्राक्ष तथा शेरडीना मुनके और ईखके, रसा रस रस, पय दूध दूध, सर्वम् अने सधणा और सब, मधुरम् मधुर मधुर, शीतम् शीत शीत, अविदाहि च अने अविदाही द्रवों और अविदाही द्रवों, प्रशस्यते हितकारी छे प्रगस्त हैं ॥९८॥

98 For a post-prandial drink, the patient may be given sugar-water or the juices of grapes and sugar-cane and milk, in fact all that is sweet, cold and non-irritant, is recommended.

काकोलीबृहतीमेदायुग्मैः सवृषनागरैः ।
पित्तकासे रसान् क्षीरं यूषांश्चाप्युपकल्पयेत् ॥९९॥

पित्तकासे पित्तजन्य उधरसर्मा पित्तिक कासमें, सवृषनागरै अरंडूसी अने सूठे सहित अड्डसे और सोठसे युक्त, काकोली- डांडोली काकोली, बृहती- उबरी बोरी गण्डी वनभाटा, मेदायुग्मैः मेदा तथा महामेदा ऐथोना क्वाथयो मेदा और महामेदा इनके काथसे, रसान् क्षीरम् मांसरस, दूध मांसरस, दूध, यूषान् च अमि अथवा यूषोनी अथवा यूषोकी, उपकल्पयेत् उपयुक्त करनी कल्पना करे ॥ ९९ ॥

99 For the patient with cough due to pitta the physician may prepare meat juice, milk or soup of kakoli, yellow berried and indian nightshades, meda and mahameda, vasaka and dry ginger.

शरादिपञ्चमूलक्षीरम्—

शरादिपञ्चमूलस्य पिप्पलीद्राक्षयोस्तथा ।
कषायेण शृतं क्षीरं पिबेत् समधुशर्करम् ॥१००॥

शरादि शरादि शरादि, पञ्चमूलस्य पञ्चमूलना पञ्चमूलके, तथा तथा तथा, पिप्पलीद्राक्षयो पीपरी अने द्राक्षना पिप्पली और मुनका इनके, कषायेण क्वाथयो कषायसे, शृतम् सिद्ध करेले सिद्ध किये हुए, क्षीरम् दूधने दूधको, समधुशर्करम् मध तथा साकर-सहित मधु तथा चीनी मिलाकर, पिबेत् पीपु पीवे ॥ १०० ॥

100 The patient may drink the medicated milk cooked with the decoction of the drugs of penta-radices of the penreed group and long pepper and grapes, and mixed with honey and sugar

स्थिरादिक्षीरम्—

स्थिरासितापृश्निपर्णीश्रावणीबृहतीयुगैः ।
जीवकर्षभकाकोलीतामलकयृद्धिजीवकैः ॥१०१॥
शृतं पयः पिबेत् कासी ज्वरी दाही क्षतक्षयी ।

स्थिरा-सिता- शाखवल्लु, साकर सरीवन, चीनी, पृश्निपर्णी- पीपरी पीठवन, श्रावणी- मोटी गोरभ-मुडी बर्हीमुडी, बृहतीयुगैः उबरी अने बोरी बोरी गण्डी छोटी और बड़ी कटेरी, जीवक- उवड जीवक, ऋषभक ऋषभक, काकोली- डांडोली काकोली तामलकी बोयआमली भंडूआमला, ऋद्धि- ऋद्धि ऋद्धि, जीवकै अने उवडथी और जीवक इनसे, शृतम् सिद्ध करेले पकाया हुआ, पयः दूध दूध, कासी ज्वरी उधरस, ज्वर कास, ज्वर, दाही दाह दाह, क्षतक्षयी अने क्षत क्षयना रोगीओ और क्षतक्षयका रोगी, पिबेत् पीपु पीवे ॥ १०१ ॥

101-101½. The patient with cough, fever, burning, pectoral lesions and

१०१. जीवकर्षभ-वीरपभक्तं (घ.)

,, जीवकै-जीरकैः (त)

cachexia may drink the medicated milk prepared with ticktrefoil, sugar, painted-leaved uraria, white teak, yellow-berried and indian night-shades, jeevaka, rishabhaka, kakoli ground phyllanthus, riddhi and jeevaka

तज्ज वा वाधयेत् सर्पिः सक्षीरेक्षुरसं भिषक् ॥१०२॥
जीवकाद्यैर्मधुरकैः फलैश्चाम्बुकादिभिः ।
कल्कैस्त्रिकार्षिकैः सिद्धे पूतशीति प्रदापयेत् ॥१०३॥
शर्करापिप्पलीचूर्णं त्वक्क्षीर्या मरिचस्य च ।
शृङ्गाटकस्य चावाप्य क्षौद्रगर्भान्पलोन्मितान् १०४
गुडान् गोधूमचूर्णेन कृत्वा खादेद्विताशनः ।
शुक्रासृग्दोषशोषेषु कासे क्षीणक्षतेषु च ॥१०५॥

भिषक् अथवा वैद्ये अथवा वैद्य. तज्जम् तेभ्यो
उत्पन्नं थयेत् उससे निकाले सर्पि वा धृत घीको,
सक्षीरेक्षुरसम् दूध तथा शेरीना रस साथे दूध और
ईखके रसके साथ साधयेत् सिद्ध ३२५ सिद्ध करे,
जीवकाद्यैः ७५३:६३ जीवकादि, मधुरकैः मधुरगण
मधुरगण, अम्बुकादिभिः तथा अम्बुकादि तय पिस्ता
आदि, फलैः ३५५ फलोंके, त्रिकार्षिकैः त्रय तोलाना
प्रत्येकके ३ तोले, कल्कैः ३६३३ कल्कमे, सिद्धे सिद्ध
३२५ सिद्ध किये गये, पूतशीति अने गाणीने हारी
नाभेले ते धीमां और छानकर ठंडे किये गये उस बीच,
शर्करा- साकर चीनी, पिप्पली- चूर्णम् तथा पीपरनु
यूथुं तथा पिप्पलीया चूर्ण, त्वक्क्षीर्या तेभ्यो वश-
क्षेत्र वंशलोचन, मरिचस्य च डाणां भरी मरिच,
शृङ्गाटकस्य अने शी गोडानु यूथुं और सिंघाड़ेके चूर्णका,
आवाप्य नाभीने प्रक्षेप दे कर, क्षौद्रगर्भान् मधु
भेगवी मधुको मिलाकर, गोधूम-चूर्णेन धुना दोहथी
गेहूँके आटेसे, पलोन्मितान् या तोलाना चार तोलेके,
गुडान् लाडु लडू, कृत्वा करी वनासर, हिताशन हित-
लोचन करनारा थर्ष हितभोजी हो कर, शुक्र- वीर्य-
दोष शुक्रदोष, असृग्दोष- रक्तदोष रजोदोष, ओषेषु
शोष शोष, कासे ३५२५ कास, क्षीणक्षतेषु च अने क्षय

तथा उरक्षतर्भा और क्षय तथा उरक्षतर्भा, खादेत्
आवा खावे ॥ १०२ १०५ ॥

102-105 Or the physician may obtain ghee from the aforesaid medi-
cated milk and prepare with the juice
of sugar-cane and milk adding the paste
of the sweet drugs of the life-promoter
group and the paste of fruits of the
Abhishuka group taking each of these
drugs in the quantity of three tolas,
when the ghee is prepared, filter it
and when it is cold, add sugar, powder
of long pepper, bamboo manna black
pepper and prepare boluses of this
with wheat flour of 4 tolas each
putting honey in their inside These
balls should be eaten by the patient
suffering from morbidity of semen and
blood, consumption, cough, pectoral
lesions and cachexia

शर्करानागरोदीच्यं कण्टकारीं शर्टीं समम् ।
पिष्टा रसं पिबेत्पूतं वस्त्रेण घृतमूर्च्छितम् ॥१०६॥

शर्करा- साकर चीनी, नागर- सूट सोंठ, उदीच्यम्
सुगंधी वाणो सुगंधवाला, कण्टकारीम् भेरी बोरी गण्डी
कटेरी, शर्टीम् पट्टकथूरो कचूर, समम् पिष्ट्वा ओओने
सम परिभाषुमां नलनी साथे वाटी इनको सम
परिमाणमें जलके साथ पीसकर, रसम् रसने रसको,
वस्त्रेण वस्त्रथी कपड़ेसे, पूतम् गाणी छानकर, घृत-
मूर्च्छितम् अने धृत भेगवी और घीसे मिलाकर, पिबेत्
पीवे ॥ १०६ ॥

106. Or, the patient may drink the
cloth-filtered juice of the paste of sugar,
dry ginger, cuscus, indian nightshade
and long zedoary, these being taken in
equal quantities, and mixed with ghee.

महिष्यजाविगोक्षीरघात्रीफलरसैः समैः ।
सर्पिः सिद्धं पिबेद्युक्त्या पित्तकासनिवर्हणम् ॥१०७॥
इति पित्तकासचिकित्सा ।

समैः सरणे वजने समभागमें महिषी- भेस
मैस, अजा- अवि- अकरी, घेटी बकरी, भेड़ी, गोक्षीर-
अने गायना दूध और गौके दूध, घात्रीफल- तथा
आमणाना तथा आवलेंके, रसै- रसथी रससे, सिद्धम्
सिद्ध करेह सिद्ध, पित्तकास- पित्तनी उधरसने। पैत्तिक
कासका, निवर्हणम् नाश करना नशक सर्पिः धृत घी,
युक्त्या पिबेत् युक्तिथी पीवु युक्तिपूर्वक पीवे ॥१०७॥
इति आ यह, पित्तकास पित्तनी उधरसनी पैत्तिक
कासकी, चिकित्सा चिकित्सा छे चिकित्सा है।

107 Or, the patient may drink the
medicated ghee prepared with equal
quantities of the milks of buffalo, goat,
sheep and cow, and the juice of emblic
myrobalan. This medicated ghee taken
in the proper manner, is curative of
cough due to pitta provocation Thus
has been described the line of treatment
for cough due to pitta provocation.

कफकासे चिकित्साक्रमः—

बलिनं वमनैरादौ शोषितं कफकासिनम् ।
यवाग्नैः कटुरुक्षोष्णैः कफघ्नैश्चाप्युपाचरेत् ॥१०८॥

बादौ प्रथम प्रथम, वमनैः वमनथी वमनसे,
शोषितम् शुद्ध करेह शोषित, बलिनम् अणवान बलवान,
कफकासिनम् उधरनी उधरसवाण। रोगीने कफज कास-
रोगीनी, कफघ्ने. उधरनाशक कफनाशक, कटु-रुक्ष- उटु-
रुक्ष कटु रुक्ष, उष्णैः च अपि अने उष्ण और उष्ण,
यवाग्नैः वजना अनीथी यवाग्नोसे, उपाचरेत् उपचार
करेह। चिकित्सा करे ॥ १०८ ॥

108 If the patient suffering from
cough due to morbid kapha is strong
enough, he should first be purified by
emetics and then treated by a course of

barley diet and by pungent, dry and
hot articles curative of kapha.

पिप्पलीक्षारिकैर्यूषैः कौलत्थैर्मूलकस्य च ।
लघून्यन्नानि भुञ्जीत रसैर्वा कटुकान्वितैः ॥१०९॥
धान्वचैलरसैः स्नेहैस्तिलसर्षपविल्वजैः ।

पिप्पली- पीपर पिप्पली क्षारिकै. तथा वज्रभार
वजरे क्षारोथी वधारेह तथा यवक्षार आदि क्षारोमे
सस्कृत, कौलत्थै. उणथीना कलथीके मूलकस्य
च तथा भूणाना और मूलीके, यूषै. यूषोथी यूषोसे,
कटुकान्वितै अथवा कटु द्रव्यथी युक्त या कटु द्रव्योमे
युक्त, रसै. वा भासरसेनी साथे मासरसोसे, धान्व-
अणव जाहल, बैल- तथा विशेष्य प्राणीओना तथा
विलेय प्राणियोंके, रसैः भासरसेनी साथे मासरसोसे,
तिल-सर्षप- तेमण तल, सरसव एवं तिल, सरसो,
विल्वजै उणीथीना या वेलके, स्नेहै वा तेदोथी
तैलोसे लघूनि हलहल लघु, अन्नानि अन्नोनु अन्न,
भुञ्जीत भोजन करना उरवु भोजन करे ॥ १०९ ॥

109 109½. The patient may eat light
food consisting of soups made from
horse gram and radish, mixed with long
pepper and alkali, or he may take the
meat-juice of jangala or terriculous
animals mixed with puugent drugs and
oil of til, rape seed or bael.

मध्वम्लोष्णाम्बुतक्रं वा मद्यं वा निगदं पिबेत् ११०

मधु-अम्ल- अनुपान भाटे मधु शरबत, भाटा रस
अनुपानके लिए शहदका शरबत, अम्ल द्रा, उष्णाम्बु-
ओनु पाणी गरम पानी, तक्रम् तक्र छाछ, निगदम् उ
निर्माण या निर्मक, मद्यम् वा मद्य मद्य, पिबेत् पीवुं
पीवे ॥ ११० ॥

110. He may drink the medicated
water, acid water, hot water, butter-
milk or clear wine

१०९½ धान्वचैलरसे - धान्वचैलैस्तथा (व.)

पौष्करारग्वधं मूलं पटोलं तैर्निशास्थितम् ।
जलं मधुयुतं पेयं कालेष्वन्नस्य वा त्रिषु ॥१११॥

अन्नस्य अथवा अन्नना अथवा अन्नसेवनके त्रिषु
कालेषु वा त्रये वभते तीनों कालोंमें, पौष्कर- पोष्कर-
मूल पोद्दकरमूल, आरग्वधम् तथा गरभाणानु और
अमलतासकी, मूलम् मूल जड़, पटोलम् परवण परवल,
तैः ओओने ओओने इनसे, निशास्थितम् आभी रात्रि
रात्रेण रातभर रक्षा, जलम् पाणी जल मधुयुतम्
पेयम् मधुयुक्त करीने पीवुं मधुसे मिलाकर
पीवे ॥ १११ ॥

111. Or, he may drink the medicated
water prepared by immersing the
roots of orris and purging cassia and
snake-gourd in water overnight mixed
with honey, before, during and after
meals

कट्फलादिकायः —

कट्फलं कत्तुणं भार्गीं मुस्तं धान्यं वचाभये ।
शुण्ठीं पर्पटकं शृङ्गीं सुराहं च शृतं जले ॥११२॥
मधुहिङ्गयुतं पेयं कासे वातकफात्मके ।
कण्ठरोगे मुखे शूने श्वासहिक्राज्वरेषु च ॥११३॥

वातकफात्मके वातकफात्मके वातकफ, कासे
उधरसर्मा खासीमें, कण्ठरोगे कंठरोगमें कंठरोगमें,
मुखे शूने मुखना सोओने मुखशोफमें, श्वासहिक्रा-
श्वास, हेउडी श्वास, हिचकी, ज्वरेषु च अने ज्वरमें
और ज्वरमें, कट्फलम् कायकल कायफल, कत्तुणम्
रोहिष धास रुसा घास, भार्गीम् लारगी भारङ्गी,
मुस्तम् मोथ मोथा, धान्यम् धाण धनिया, वचा-अभये
वच, हरडे वच, हरड, शुण्ठीम् सूठ सोंठ, पर्पटकम्
असलियो पित्तपापका, शृङ्गीम् डाडडासींगी काकडा-
विगी, सुराहम् च अने देवदार ओओने और देवदार

इनका, जले शृतम् पाणीमें क्वाथ करीने जलमें क्वाथ
करके, मधु हिङ्गु- मधु तथा हिङ्ग मधु और हींग, युतम्
सहित मिलाकर, पेयम् पीवे पीवे ॥ ११२-११३ ॥

112-113 Prepare a decoction of box-
myrtle, ginger grass, beetle killer,
nutgrass, coriander, sweet flag, che-
bulic myrobalan, ginger, trailing rungia,
galls and deodar mixed with asafetida
and honey The patient suffering
from cough due to the provocation
of vata and kapha or diseases of
the throat edema of the face,
dyspnea, hiccup and fever may drink
this decoction

पाठादिगोः —

पाठां शुण्ठीं शटीं मूर्वां गवाक्षीं मुस्तपिप्पलीम् ।
पिष्टा घर्मांभुना हिङ्गुसैन्धवाभ्यां युतां पिबेत् ११४

पाठाम् शुण्ठीम् अथवा पाठा, सूठ अथवा पाढी,
सोंठ, शटीम् पट्टयूरी कचूर, मूर्वां मोरवेस मूर्वां,
गवाक्षीम् धन्वागुणी इन्द्राणी, मुस्त-पिप्पलीम्
मोथ अने पीपरने मोथा और पिप्पली इनको,
पिष्टा भांडीने पीसकर, हिङ्गु-सैन्धवाभ्याम् हिङ्गु अने
सिंघाळुथी हींग और सैंधानमक, युताम् युक्त करी
मिलाकर घर्मांभुना ठीना पाणीथी गरम जलसे,
पिबेत् पीवा पीवे ॥ ११४ ॥

114 Or he may drink the mixture
made of the paste of patha, dry
ginger, long zedoary, trilobed virgins
bower, colocynth, nut-grass and long
pepper rubbed in warm water, adding
asafetida and rock-salt

नागरादियोगः —

नागरातिविषे मुस्तं शृङ्गीं कर्कटकस्य च ।
हरीतकीं शटीं चैव तेनैव विधिना पिबेत् ॥११५॥

१११ पटोलं तै - पटोलान्तम् (त)

११२. वचाभये-वचाऽभया (व)

११३ मुखे शूने-शूने शूले (व)

नागर. अथवा सूँठ अथवा सोंठ, अतिविषे अति-
विषनी कण्ठी अतीस, सुस्तम् मेथ मोथा, कर्कटकस्य
शृङ्गीम् च डाडडाशी गी काकडासिगी, हरीतकीम् हरडे
हरड़, शटीम् एव च अने पट्टयूरे ओओने और
कचूर इनको, तेन एव ते ४ इसी, विविना विधिथी
विधिसे, पिवेत् पीवा पीवे ॥११५॥

115 Or, he may drink in the same
manner, the mixture of the paste of
ginger, atees, nut-grass, galls, chebulic
myrobalan and long zedoary.

पिप्पलीप्रयोगः—

तैलभृष्टं च पिप्पल्याः कल्काक्षं ससितोपलम् ।
पिवेद्वा श्लेष्मकासघ्नं कुलत्थरस्संयुतम् ॥११६॥

ससितोपलम् वा अथवा साडरसहित अथवा चीनीके
साथ, पिप्पल्या पीपरने। पिप्पलीका, कल्काक्षम् कल्क ओक
तोले। कल्क एक तोला, तैल-भृष्टम् च तेलमा ७७
तैलमें भूनकर, कुलत्थरस कण्ठीना रसमा कुलथीके
रससे, संयुतम् मेणवी मिलाकर, श्लेष्म-कासघ्नम् कश्
न्य उधरसने। नाश करनार ओ कल्क कफकानके
नाशक इस कल्कको, पिवेत् पीवा पीवे ॥११६॥

116. Or, the patient may take as
potion, the paste of one tola of long
pepper seasoned in til oil and mixed
with sugar-candy and the decoction
of horse-gram. This is curative of
cough due to kapha provocation

कतिपययोगा—

कासमर्दाश्वविट्भृङ्गराजवार्ताकजो रसः ।
सञ्जौद्रः कफकासघ्नः सुरसस्यासितस्य च ॥११७॥

कासमर्द- डासु हरे। कलौरी, अश्वविट् घे। डान्नी ला।
घोडेकी लीद, भृङ्गराज- भांगरे भागरा, वार्ताकज' अने

११७ वार्ताकजो रस-वानार्कजा रसा (घ)

„ सञ्जौद्र कफकासघ्न-सञ्जौद्रा कफकासघ्न (घ)

—शौद्रयुक्ता कफहरा (घ)

रींगशुने। और बैगनका, असितस्य अने डाणी और
काली, सुरसस्य च रस तुलसीने। रस तुलसीका रस,
सञ्जौद्र' मधसहित पीवाथी मधु मिलाकर पीनेसे,
कफकासघ्न कश्न्य उधरसने। नाश करनार थाय छे
कफजन्य कासका नाशक होता है ॥११७॥

117. The juice of round podded
cassia, horse dung, trailing eclipta,
brinjal and black holy basil should be
taken with honey. It is curative of
cough due to kapha provocation.

देवदारु शटी रास्ना कर्कटाख्या दुरालभा ।
पिप्पली नागरं सुस्तं पथ्याघात्रीसितोपलाः ॥११८॥
अधुतैलयुतावेतौ लेहौ वातानुगे कफे ।

देवदारु देवदार देवदार, शटी रास्ना पट्टयूरे
रान्ना कचूर, रास्ना, कर्कटाख्या डाडडाशी गी काकडा-
सिगी, दुरालभा तथा धमासे। तथा धमासा, पिप्पली
अने पीपर और पिप्पली, नागरम् सूँठ, सुस्तम्
मेथ मोथा, पथ्या-घात्री हरडे आभर्ना हरड़ आवला,
मितोपला तथा साडर तथा चीनी, एतौ आ ये, मधु-
तैलयुतौ मध तथा तेल मेणवेला मधु और तैल
मिलाये हुए, लेहौ छे अवलेहो दो लेह, वातानुगे
वातानुषधी वातानुबन्धयुक्त, कफे कश्कासमा हितकारी
छे कफज खासीमें प्रशस्त है ॥११८॥

118-118½ Prepare a linctus of
deodar, long zedoary, indian groundsel,
galls, cretan prickly clover, or a linctus
of long pepper, ginger, nut-grass,
chebulic myrobalan, emblic myrobalan
and sugar-candy Either of these two
linctuses, mixed with honey and til
oil, is curative of cough due to kapha
provocation occurring as sequela to vata
morbidty

पिप्पली पिप्पलीमूलं चित्रको हस्तिपिप्पली । ११९॥
पथ्या तामलकी घात्री भद्रमुस्ता च पिप्पली ।

११९½ भद्रमुस्ता च-भद्रमुस्ता (घ)

देवदार्वभया मुस्तं पिप्पली विश्वसेवजम् ॥१२०॥
विशाला पिप्पली मुस्तं त्रिवृता चेनि लेहयेत् ।
चतुरो मधुना लेहान् कफकासहरान् भिषक् ॥१२१॥

पिप्पली पीपरी पिप्पली, पिप्पलीमूलम् पीपरी-
मूलना गडोडा पिप्पलीमूल, चित्रक. चित्रक चित्रक,
हस्तिपिप्पली तथा गजपीपरी तथा गजपिप्पली, पथ्या
हरडे हरड, ताम्बूकी बेलाआमली मुईआवला,
धान्नी आमणी आवला, भद्रमुस्ता भद्रमोथ भद्रमुस्ता,
पिप्पली च तथा पीपरी तथा पिप्पली, देवदारु देवदार
देवदारु, अभया हरडे हरड, मुस्तम् मोथ मोथा,
पिप्पली पीपरी पिप्पली, विश्वसेवजम् तथा सूड तथा
सोंठ, विशाला अने धन्वागुली और इंद्रायण, पिप्पली
पीपरी पिप्पली, मुस्तम् मोथ मोथा, त्रिवृत्त च तथा
नसीतर तथा त्रिवृत्त, इति आ इन, कफकासहरान् उधनी
उधरसने नाश करनार कफकासके नाशक, चतुर लेहान्
चार अवलेहो चारों लेहोंको, भिषक् वैद्य वैद्य, मधुना
लेहयेत् भक्षसहित अटाउवा शहदसे चटावे ॥११९-१२१॥

119-121. (1) Long pepper, root of
long pepper, white-flowered leadwort
and elephant pepper, (2) chebulic
myrobalan, ground phyllanthus, emblic
myrobalan, indian cyprus and long
pepper, (3) deodar, chebulic myrobalan,
nutgrass long pepper and dry ginger,
(4) colocynth, long pepper, nutgrass
and turpeth—any of these four groups
of drugs may be taken as a linctus
with honey The physician should
prescribe them for the cure of cough
due to kapha.

सौवर्चलाभयाधान्नीपिप्पलीक्षारनागरम् ।

चूर्णितं सर्पिषा कतकफकासहर पिबेत् ॥१२२॥

सौवर्चल- स अण सौवर्चलमक, अभया- हरडे हरड,
धान्नी- आमणी आवला, पिप्पली- पीपरी पिप्पली, क्षार-
नागरम् जवभार अने सूड ओओनु यवक्षार और
सोंठ इनका, चूर्णितम् चूर्ण चूर्ण करके, वात-कफ- वात

तथा उधनी अथेव वात तथा कफसे उत्पन्न, कासहरम्
उधरसने नाश करनार ते चूर्णने कासके नाशक उम चूर्णको,
सर्पिषा धीनी स.थे बीसे. पिबेत् पीपु पीवे ॥१२२॥

122. Powders of sanchal salt, cheb-
ulic myrobalan, emblic myrobalan, long
pepper, alkali and dry ginger should
be taken with ghee, this is curative
of cough due to provocation of kapha
and vata

दशमूलादिघृतम्—

दशमूलाढके प्रस्थं घृतस्याक्षसमैः पचेत् ।

पुष्कराह्वशटीविश्वसुरसव्योषहिङ्गुभिः ॥१२३॥

पेयानुपानं तत् केयं कासे वातकफात्मके ।

श्वासरोगेषु सर्वेषु कफवातात्मकेषु च ॥१२४॥

इति दशमूलादिघृतम् ।

दशमूलाढके दशमूलना २५६ तोला क्षमाभमा
दशमूलके २५६ तोले काथमें, अक्षसमैः ओड ओड
तोले। एक एक तोले, पुष्कराह्व- पीपरीमूल पोहकरमूल,
शटी-विश्व- पट्टकथुरे, पीपली कचूर, बेल, सुरस- तुलसी
तुलसी, व्योष- त्रिकटु त्रिकटु, हिङ्गुभिः अने हिङ्गु
साथे और हिङ्ग इनसे, घृतस्य धी बीके, प्रस्थम् ६४
तोला ६४ तोले, पचेत् पकावतु पकावे, वातकफात्मके
वातकफात्मके वातकफात्मक, कासे उधरसमा कासमें,
कफवातात्मकेषु अने उधवातात्मके और कफवातात्मक,
सर्वेषु सर्व सब, श्वासरोगेषु च श्वासरोगोंमा श्वास-
रोगोंमें, पेयानुपानम् पेयाना अनुपानथी पेयाके अनु-
पानसे, तत् ते इसको, पेयम् पीपु पीवे ॥ १२३-१२४ ॥
इति आ यह, दशमूलादिघृतम् दशमूलादिघृत छे
दशमूलादिघृत है ।

123-124 A medicated ghee may be
prepared of 256 tolas of the decoction
of deca-radices in 64 tolas of ghee with
the paste of one tola each of orris root,
long zedoary, bael, holy basil, the three
spices and asafetida This ghee should
be taken by the patient suffering from
cough due to provocation of vata and

kapha, dyspnea and all respiratory disorders due to provocation of vata and kapha. The draught of this ghee should be followed by a potion of thin gruel. Thus has been described the Compound Decaradices Ghee.

કણ્ટકારીઘૃતમ્—

સમૂલફલપત્રાયાઃ કણ્ટકાર્યા રસાઢકૈઃ ।

ઘૃતપ્રસ્થં બલાવ્યોષવિઙ્ગશટિચિત્રકૈઃ ॥૧૨૫॥

સૌવર્ચલયવક્ષારપિપ્પલીમૂલપૌષ્કરૈઃ ।

વૃશ્ચીરવૃહતીપથ્યાયવાનીદાહિમર્ધિમિઃ ॥૧૨૬॥

દ્રાક્ષાપુનર્નવાચવ્યદુરાલમ્ભામ્લવેતસૈઃ ।

ગૃહ્નીતામલકીભાર્ગીરાક્ષાગોશ્ચુરકૈઃ પચેત્ ॥૧૨૭॥

કલ્કૈસ્તત્ સર્વકાસેષુ હિક્કાશ્વાસેષુ શસ્યતે ।

કણ્ટકારીઘૃતં હ્યેતત્ કફવ્યાધિનિસૂદનમ્ ॥૧૨૮॥

इति कण्टकारीघृतम् ।

સમૂલ-ફલ- મૂળ, ફળ, પત્રાયાઃ તથા પાંડાસંહિત તથા પત્રયુક્ત, કણ્ટકાર્યા બેરી ગણ્ડીના કટેરીકે, રસાઢકે ૨૫૬ તોલા ૨૪૫૦ એક આઠકરસમે, બલા-વ્યોષ- બલા, ત્રિકટુ બલા, ત્રિકટુ, વિઙ્ગ- વાચડિગ વાયવિઙ્ગ, શાટિ-ચિત્રકૈ ૫૮૩ચૂરે, ચિત્રક કચૂર, ચિત્રક સૌવર્ચલ- સ ચળ સૌચલનમક, યવક્ષાર- જવ- ખાર યવક્ષાર, પિપ્પલીમૂલ- પીપરીમૂળના ગ હેડા પિપ્પલીમૂલ, પૌષ્કરૈઃ પેાખરમૂળ પોહકરમૂલ, વૃશ્ચીર- સફેદ પુનર્નવા શ્વેત પુનર્નવા, વૃહતી બેબી બેરી ગણ્ડી બનભાટા, પથ્યા હરડે હરડ, યવાની- અજવાયન, દાહિમ- દાહમ અનાર, ઋદિમિ ઋદિ કદિ, દ્રાક્ષા- દ્રાક્ષા મુનક્ષા, પુનર્નવા- લાલ સાટેડી ગદહપુરના, ચવ્ય- ચવ્ય ચવ્ય, દુરાલમ્ભા ધમાસો ધમાસા, અમ્લવેતસૈઃ અમ્લવેતસ અમ્લવેતસ, ગૃહ્ની ડાકડાશીળી કાકડા- સિંગી, તામલકી- ભોંયઆમલી મુંડેઆવલા, ભાર્ગી-

ભારંગી ભારંગી, રાસ્ના- રોસ્ના રાસ્ના, ગોશ્ચુરકૈઃ અને ગોખરુનાં ઓર ગોખરુ અને, કલ્કૈઃ ૩૮૩થી કલ્કકે, ઘૃતપ્રસ્થમ્ ૬૪ તોલા ઘૃત ૬૪ તોલે ઘૃત, પચેત્ ૫૮૩પુ પકાવે, તત્ તે વહ સર્વકાસેષુ સધળી ઉધ- રસ સર્વ પ્રકારકી ધાસીમે, હિક્કા-શ્વાસેષુ ચ હેડા તથા શ્વાસમાં હિચકી તથા શ્વાસોમે, શસ્યતે શ્રેષ્ઠ છે પ્રશસ્ત છે, એતત્ હિ આ વહ, કણ્ટકારીઘૃતમ્ ૩૮૩કારીઘૃત કણ્ટકારીઘૃત, કફ-વ્યાધિ- કફના રોગોને કફજ વ્યાધિકા નિસૂદનશ્ નાશ કરનારુ છે નાશક છે ॥ ૧૨૫-૧૨૮ ॥ इति આ વહ, કણ્ટકારીઘૃતમ્ ૩૮૩કારીઘૃત છે કણ્ટકારીઘૃત છે ।

125-128 Prepare a medicated ghee in 256 tolas of the decoction of the roots, fruits and leaves of indian night shade, of 64 tolas of ghee with the paste of heart-leaved sida, the three spices, embelia, zedoary, white flowered leadwort, sanchal salt, alkali of barley, roots of long pepper and orris, white hogweed, yellow-berried night shade, chebulic myrobalan, bishops weed, pomegranate, riddhi, grapes red hogweed, chaba pepper, cretan prickly clover amlavetasa, galls ground phyllanthus, beetle killer, indian groundsel and small caltrops. This compound indian night shade ghee is good for all types of cough, hiccup and dyspnea and is curative of diseases due to kapha provocation. Thus has been described the Indian Night-shade Ghee

कुलत्थादिघृतम् —

कुलत्थरसयुक्तं वा पञ्चकोलघृतं घृतम् ।

पाययेत् कफजे कासे हिक्काश्वासे च शस्यते ॥१२९॥

इति कुलत्थादिघृतम् ।

૧૨૬ પિપ્પલીમૂલપૌષ્કરૈ -વિશ્વામલ્કપૌષ્કરૈ (૬ ૪)

,, વૃશ્ચીર-વૃશ્ચીક (૨૨)

૧૨૮ હ્યેતત્-મિદ્ધ (૧૧)

,, હ્યેતત્ કફવ્યાધિનિસૂદનમ્-સિદ્ધ કફવ્યાધિનિક્ષતનમ્ (૫)

कुलथरस- अथवा कुण्ठीना कुवाथ अथवा कुलथीके काथसे, युक्तम् वा सहित युक्त, पञ्चकोल-तेभ्यः पञ्चकोलना कुवाथी एव पञ्चकोलके काथसे, शृतम् घृतम् सिद्धं करेत् धृतं सिद्धं क्रिया द्रुमा घृतं, कफजे कासे कृष्ण-य उधरसभा कफज कागमें, पाययेत् पापु पिलावे, हिका-श्वाने च आ धी हेडडी अने श्वासभा पञ्च यह घृत हिका और श्वासमें सी, श्वायते वधञ्चय छे प्रशस्त हे ॥ १२९ ॥ इति आ यह. कुलथादिघृतम् कुलथादिघृत छे कुलथादिघृत हैं ।

129. The physician may give as potion, the medicated ghee prepared with the decoction of horse gram and the pentad of spices, to the patient suffering from cough due to kapha provocation. It is also recommended in hiccup and dyspnea Thus has been described the Compound Horsegram Ghee.

धूमयोगा. —

धूमांस्तानेव दद्याच्च ये प्रोक्ता वातकासिनाम् ।
कोशातकीफलाम्मध्यं पिबेद्वा समञ्ज.शिलम् १३०

ये ७ धूम जो धूम, वातकासिनाम् वातनी उधरसना रोगीअने माटे वातज कासके रोगियोंके लिए, प्रोक्ताः कथा छे कहे हे, तान् एव च ते ७ उन्हीं, धूमान् धूमे धूमोंको, दद्यात् आपवा देवे, समञ्ज.शिलम् वा अथवा मन.शिलसहित या मैनसिल, कोशातकी- कोशातकीना और कड़वी तोरईके, फलात् इक्ष्मे फलका, मध्यम् गर्भं मध्यभाग, पिबेत् पीवे पीवे ॥ १३० ॥

130. The patient may be given the inhalation of the fumes which were earlier recommended for patients suffering from cough due to vata provocation, or else the patient may smoke red arsenic kept in the interior of a bottle-gourd

रोगापेक्षिणी चिकित्सा—

नमकः कफकासे तु स्याच्चेत् पित्तानुबन्धजः ।
पित्तकासक्रियां तत्र यथावस्थं प्रयोजयेत् ॥ १३१ ॥

कफकासे तु कृष्णी उधरसभा कफज कासमें, पित्तानुबन्धज. ७ पित्तानुध धयी थयेत् यदि पित्तानु-बन्धजन्तित, तमकः तमक तमक स्यात् चेत् थाय तो होवे तो. तत्र त्यां वहा, यथावस्थम् रोगीनी स्थित भ्रमाहे रोगीनी स्थितिके अनुसार, पित्तकास- पित्त-कासनी पित्तकासकी, क्रियाम् चिकित्सा चिकित्सा, प्रयोजयेत् करवी करे ॥ १३१ ॥

131. If the cough due to kapha-provocation is complicated by asthma associated with pitta, the line of treatment laid down for cough due to pitta-provocation should be followed with due regard to the condition of the patient

वाते कफानुबन्धे तु कुर्यात् कफहरीं क्रियाम् ।
पित्तानुबन्धयोर्वातकफयोः पित्तनाशिनीम् ॥ १३२ ॥

कफानुबन्धे कृष्णी अनुध धवाणे। किन्तु कफके अनुबन्धयुक्त, वाते तु वात होय तो वातमें, कफ-हरीम् कृष्णे इ० कृष्णारी कफहारक क्रियाय चिकित्सा चिकित्सा, कुर्यात् करवी करे, पित्तानुबन्धयो पित्तानु-बन्धवाणे पित्तके अनुबन्धयुक्त, वातकफयोः वात अने कृष्णी वात और कफकी, पित्तनाशिनीम् पित्तनाशक चिकित्सा करवी पित्तनाशक चिकित्सा करे ॥ १३२ ॥

132. If cough due to vata provocation gets associated with kapha morbidity, the line of treatment should be one that is curative of kapha. If cough due to provocation of vata and kapha, gets associated with morbid pitta, the line of treatment should be one that is curative of pitta

आर्द्रं विरुक्षणं, शुष्के स्निग्धं, वातकफात्मके ।
कासेऽन्नपानं कफजे सपित्ते तिक्तसंयुतम् ॥१३३॥
इति कफजकासचिकित्सा ।

वातकफात्मके वातकफात्मके, आर्द्रं कासे धनुः कृपाणी उधरसर्मा बहुत कफवाले कासमें, विरुक्षणम् रक्ष रुक्ष, शुष्के अने कृ वगरनी उधरसर्मा और कफरहित कासमें, स्निग्धम् स्निग्ध स्निग्ध, सपित्ते कफजे तथा पित्तसहित कृष्ण-य उधरसर्मा और पित्तयुक्त कफज कासमें, तिक्तसंयुतम् तिक्तद्रव्य-सहित तिक्तद्रव्ययुक्त अन्नपानम् अन्नपान आपवु अन्नपान देवे ॥ १३३ ॥ इति आ यह, कफज-कास-कृष्ण-य उधरसर्मा कफज कासकी, चिकित्सा चिकित्सा छे चिकित्सा है ।

133 If the cough due to provocation of vata and kapha is associated with excessive secretion of phlegm, the desiccant line of treatment should be given. If there is dry cough the unctuous medicaments should be prescribed. If the cough due to kapha provocation is associated with morbid pitta, the patient should be given eats and drinks mixed with bitter drugs. Thus has been described the treatment indicated in cough due to kapha provocation.

क्षतकासे चिकित्साक्रमः —

कासमात्ययिकं मत्वा क्षतजं त्वरया जयेत् ।
मधुरैर्जीवनीयैश्च बलमांसविवर्धनैः ॥१३४॥

क्षतजम् क्षतज-य क्षतज. कासम् उधरसर्मा कासको, आत्ययिकम् विनाशकारक खतरनाक, मत्वा मत्वा अणुने मानकर, बल-मांस-अन्न तथा मांसने बल और मासको, विवर्धनै वधानेवाले, मधुरैः मधुर मधुर, जीवनीयै च अने अन्ननीय पदार्थोत्थी और जीवनीय द्रव्योंसे, त्वरया शीघ्र शीघ्र, जयेत् अतपी जीते ॥ १३४ ॥

134 Knowing the cough due to pectoral lesions to be an urgent condition it should be treated with all promptness with drugs of the sweet group as well as of the life-promoter group which are promotive of strength and flesh

पिप्पल्यादिलेहः —

पिप्पली मधुकं पिष्टं कार्षिकं ससितोपलम् ।
प्रास्थिकं गव्यपाजं च क्षीरमिश्रुरसस्तथा ॥१३५॥
यवगोधूममृद्धीकाचूर्णमामलकाद्रसः ।
तैलं च प्रस्तांशानि तत् सर्वं मृदुनाऽग्निना ॥१३६॥
पचेद्देहं घृतक्षौद्रयुक्तं स क्षतकासहा ।
श्वासहृद्रोगकार्येषु हितो वृद्धेऽल्परेतसि ॥१३७॥

पिप्पली पीपरी पिप्पली, ससितोपलम् साधर-सहित चीनी, मधुकम् जेठीमधु मुलहठी, कार्षिकम् मत्थेकेना ओके ओके तोला प्रत्येक एक एक तोलाका, पिष्टम् ५६६ कल्क, प्रास्थिकम् ६४ तोला ६४ तोले, गव्यम् गायत्री गौका, आजम् च अने अक्षरीनु और वक्तीका, क्षीरम् दूध दूध, तथा तथा तथा, इक्षुरसः ६४ तोला शेरडीने रस ६४ तोले इखका रस, यव-अन्नने दोट जौका आटा, गोधूम-धुने दोट गेहूँका आटा, मृद्धीका-चूर्णम् राक्षने ५६६ मुनकेका कल्क, आमलकात् आमलांने आवलेका, रसः रस रस, तैलम् च अने तेल और तैल, प्रस्तांशानि दरेक ८ तोला प्रत्येक ८ तोले, तत् सर्वम् ओ सधुण्डन सबको, मृदुना मृदु मन्द, अग्निना अग्निनी आचसे, लेहम् लेह जेपु थाय त्या सुधी लेह होनेत, पचेत् पकावतुं पकावे, घृत-क्षौद्र-धी तथा मधु घी और मधु, युक्त. बेणवेस युक्त, सः ते अपदेह वह लेह, क्षतकासहा क्षतज-य उधरसर्मा नाश करे छे क्षतज कासका नाशक है, श्वास-हृद्रोग-श्वास, हृद्यरोग श्वास, हृद्रोग, कार्येषु

१३६ आमलकाद्रस - आमलकीरस (घ)

१३७ कार्येषु-कासेषु (त)

वृद्धेऽल्परेतसि-वृद्धेऽल्परेतसे (घ)

वृद्धाल्परेतसे (घ)

અને કૃશતામાં ઓર કૃશતામે, વૃદ્ધ અને વૃદ્ધ પુરુષને ઓર વૃદ્ધ પુરુષનો, અલ્પરેતસિ તથા અલ્પ વીર્યવાળા પુરુષને તથા અલ્પ વીર્યવાળે પુરુષનો, હિત હિતકારી છે હિતકર છે ॥ ૧૩૫-૧૩૭ ॥

135-137. Take one tola of the paste of each of long pepper, liquorice and sugar-candy, 64 tolas of each of cow's milk, goat's milk and juice of sugar cane, 8 tolas of each of the flour of barley and wheat and powder of grapes, juice of emblic myrobalan and til oil Mix the whole and boil on a slow fire and cook it into a linctus and take it with ghee and honey This linctus is curative of cough due to pectoral lesions, dyspnea, heart-disease and emaciation, it is also beneficial in senility and oligospermia

આવસ્થિકી ચિકિત્સા—

ક્ષતકાસાભિભૂતાનાં વૃત્તિઃ સ્યાત્ પિત્તકાસિકી ।
ક્ષીરસર્પિર્મધુપ્રાયા સંસર્ગે તુ વિશેષણમ્ ॥૧૩૮॥

ક્ષતકાસ- ક્ષતકાસના ક્ષતજ કાસે, અભિભૂતાનાસ્ રોગીની પીડિતોંકી, વૃત્તિ ચિકિત્સા ચિકિત્સા, પિત્તકાસિકી પિત્તબળ્ય ઉધરસબેવી પિત્તકાસ નૈસી, ક્ષીર-તથા દૂધ તથા દૂધ, સર્પિ-મધુ-પ્રાયા ધૃત અને મધની પ્રધાનતાવાળી ઘી ઓર મધુકી પ્રધાનતાવાળી, સ્વાત કરવી હોતી હૈ, સસર્ગે તુ અને દોષેનો સંસર્ગ હોય તેા ઓર દોષોંકા સસર્ગ હોને પર, વિશેષણસ્ વિશેષ ચિકિત્સા કરવી વિશેષ ચિકિત્સા કરવી ॥ ૧૩૮ ॥

138 In cases of cough due to pectoral lesions the line of treatment to be followed is the same as that laid down in cases of cough due to pitta provocation The treatment mainly consists of milk ghee and honey. If, however, the cough due to pectoral

lesions is complicated by other morbid humors, this line of treatment should be supplemented by remedies indicated in such conditions.

વાતપિત્તાદિતેઽભ્યક્તો ગાત્રમેદે ધૃતૈર્હિતઃ ।

તૈલૈર્માસ્તરોગઘ્નૈઃ પીઢ્યધાને ચ વાયુના ॥૧૩૯॥

વાતપિત્ત- વાતપિત્તથી વાતપિત્તે, અદિતે પીડાતા રોગીના પીડિત રોગીને, ગાત્રમેદે ગાત્રમેદ તથા અગમેદ હોને પર, ધૃત ધૃતથી ધૃતે, વાયુના ચ અને વાયુથી ઓર વાયુને, પીઢ્યધાને પીડા થતી હોય તેા પીડા હોને પર, માસ્તરોગઘ્નૈઃ વાતઘ્ન વાતરોગનાશક, તૈલૈ. તૈલેથી તૈલે, અભ્યંગઃ હિતઃ અભ્યંગ હિતકારી છે અભ્યંગ હિતકર છે ॥ ૧૩૯ ॥

139. If the patient is afflicted with body-ache due to vata and pitta, inunction with ghee is beneficial In afflictions due to vata provocation, the medicated oils prepared with the drugs which are curative of vata are prescribed.

હૃત્પાશ્વર્તિષુ પાનં સ્યાજ્જીવનીયસ્ય સર્પિષઃ ।

સદાહં કાસિનો રક્તં ધીવતઃ સ્વલેઽનલે ॥૧૪૦॥

સદાહમ્ દાહસહિત દાહયુક્ત, રક્તમ્ રક્ત રક્ત, ધીવત ધીવત યુક્તતા યુક્તવાળે, કાસિન ઉધરસના રોગીનેા યાસીવાળે રોગીની, અનલે અગ્નિ અગ્નિ, સ્વલે પ્રદીપ્ત હોય તેા વલવાન હોને પર, હૃત્-પાશ્વ- હૃત તથા પાશ્વની હૃદય ઓર પાશ્વને, અર્તિષુ પીડામાં શ્લેષ્મ, જીવનીયસ્ય જીવનીય જીવનીય, સર્પિષઃ ધૃતનુ ઘીના, પાનમ્ સ્વાત પાન કરવું પાન કરના ચાહિય ॥ ૧૪૦ ॥

140. If the patient with cough due to pectoral lesions suffers from pain in the cardiac region, pleurodynia and cough accompanied with burning and hemoptysis, and if the condition of his gastric fire is strong, he should be given a potion of the compound life-promoter drugs ghee.

માંસોચિતેભ્યઃ ક્ષામેભ્યો લાવાદીનાં રસા હિતાઃ ।
તૃણાતીનાં પયશ્છાગં શરમૂલાદિભિઃ શૃતમ્ ૧૪૧

માંસોચિતેભ્યઃ. માંસના અભ્યાસવાળા માસકે સાત્ત્વવાળે, ક્ષામેભ્ય ક્ષીણ થયેલ રોગીઓને ક્ષીણ પુરુષોકે લિપ્ત, લાવાદીનામ્ લાવ ધત્યાદિના લાવાદિકોંકે, રસા માંસરસો માત્રરસ, હિતા હિતકારી છે હિતકર હૈં, તૃણાતીનામ્ તૃણાથી પીડાતા રોગીઓને પ્યાસસે પીડિતોંકો, શરમૂલાદિભિ શરમૂળ ધત્યાદિથી શરમૂલાદિ પંચતૃણમૂલસે, શૃતમ્ સિદ્ધ કરેલુ સિદ્ધ કિયા હુઆ, છાગમ્ બકરીનું બકરીકા, પય દૂધ હિતકારી છે દૂધ હિતકારી હૈ ॥ ૧૪૧ ॥

141. For emaciated patients who are accustomed to a meat-diet, the meat juices of the quail group of creatures is beneficial. If the patient is afflicted with excessive thirst, medicated milk prepared from goat's milk with roots of the drugs of the pen-reed group should be prescribed.

રક્તે સ્ત્રોતોભ્ય આસ્વાદ્યાપ્યાગતે ક્ષીરજં ઘૃતમ્ ।
નસ્યં પાનં યવાગૂર્વા શ્રાન્તે ક્ષામે હતાનલે ॥૧૪૨॥

સ્ત્રોતોભ્યઃ સ્ત્રોતોમાંથી સ્ત્રોતોસે, અપિ વા આસ્વાદ કે મુખમાંથી યા મુખમેંસે, રક્તે લોહી રક્ત, આગતે આવતું હોય તેા અને પર, ક્ષીરજમ્ દૂધમાંથી કાઢેલુ દૂધસે નિકાલા હુઆ, ઘૃતમ્ ઘીનું ઘીકા, નસ્યં પાનમ્ નસ્ય તથા પાન હિતકર છે નસ્ય તથા પાન હિતકર હૈ, શ્રાન્તે અને થાકેલા ઔર થકે હુણ, ક્ષામે કૃશ કૃશ, હતાનલે તથા મદશિવાળા ક્ષતજ કાસના રોગીને મન્દાગ્નિવાળે ક્ષતજ કાસકે રોગીકો, યવાગૂઃ વા યવાગૂ હિતકર છે યવાગૂ હિતકર હૈ ॥ ૧૪૨ ॥

142. If there is hemorrhage through the mouth or any other of the channels, the patient should be given an errhine or potion of the ghee prepared

૧૪૧. ક્ષામેભ્યો-કાસિભ્યો (ક)

,, છાગં-આમં (ત.)

directly from milk, and if the patient is exhausted, emaciated and suffers from impaired gastric fire, he should be treated with gruel.

સ્તમ્ભાયામેષુ મહતીં માત્રાં વા સર્પિષઃ પિવેત્ ।
કુર્યાદ્વા વાતરોગમ્ પિત્તરક્તવિરોધિયત્ ॥૧૪૩॥

સ્તમ્ભ- સ્તમ્ભતા સ્તંભ, ક્ષાવામેષુ તથા આયામમાં તથા આયામમે, સર્પિષઃ ધૃતની ઘીકી, મહતીમ્ મોટી મઢી, માત્રામ્ પિવેત્ માત્રા પીવી માત્રા પીવે, અત્ વા અથવા જે અથવા જો, વાતરોગમ્ વાતરોગનાશક હોય વાતરોગનાશક હો, પિત્ત-રક્ત- પરતુ પિત્ત તથા રક્તને પરતુ પિત્ત ઔર રક્તકો, અવિરોધિ વધારનારી ન હોય એવી ચિકિત્સા વધાનેવાલી ન હો એસી ચિકિત્સા, કુર્યાત્ કરવી કરે ॥ ૧૪૩ ॥

143 In the case of stiffness or contractions, the patient should be given a large dosage of ghee or in the alternative he should be given the treatment curative of diseases due to vata and which is at the same time not contra-indicated in hemothermic conditions

ધૂમયોગા —

નિવૃત્તે ક્ષતદોષે તુ કફે વૃદ્ધ ડરઃ ક્ષતે ।
દાહ્યતે કાસિનો યસ્ય સ્વ ધૂમાન્ના પિવેદિમાન્ ૧૪૪

ક્ષતદોષે ક્ષતરૂપ દોષ ક્ષતદોષકે, નિવૃત્તે તુ નિવૃત્ત થયેા હોય નિવૃત્ત હોજાને પર, કફે-વૃદ્ધે અને કફ વૃદ્ધિ પામ્યેા હોય ત્યારે ઔર કફકે વધને પર, યસ્ય કાસિન જે ઉધરસના રોગીને જિસે સ્વાસીવાળે રોગીકે, ક્ષતે ક્ષતમાં ક્ષતમેં, ડર. દાહ્યતે બાતી ચીરાતી

૧-૬ ડર. ક્ષતે-ડર શિર (વ મ)

, દાહ્યતે-દાહ્યતે (મ)

,, ,, -ઝીવ્યતે (ધ)

,, ,, -ચાહ્યતે (ફ.)

,, ,, -પીડ્યતે (ફ)

होय ओवी पीडा थाय छे छातीमें दकनेकी तरह पीडा होती है, स ना ते मनुष्ये वह पुरुष, इमान् आ कहेवाभा आपनारा इन कहे जानेवाले, धूमन् धूमेतुं धूमोका, पिवेत् पान् करवुं पीवे ॥ १४४ ॥

144. If the patient suffering from cough is cured of the pectoral lesions but if owing to the provocation of kapha there is aching in the chest or head, the patient should inhale the fumes of the following drugs.

द्विमेदादिधूमवर्तिः—

द्वे मेदे मधुकं द्वे च वले तैः क्षौमलक्तकैः ।
वर्तितैर्धूममापीय जीवनीयघृतं पिवेत् ॥ १४५ ॥

द्वे मेदे मेदा, महामेदा मेदा, महामेदा, मधुकम् जेठीमध मुलहठी, द्वे च वले भला, अतिभला बला, अतिबला, तै तेओथी इनसे, वर्तितैः दोष करवाभा आवेला अने सूझाया पछी पीडी अनाववाभा आवेला लिप्त और सूख जाने पर वर्ति किये गवे, क्षौमलक्तकै. क्षौमना टुकड़ाओथी क्षौम वक्त्रके टुकड़ोंमें, धूमन् धूमेतु धूम, मापीय पान करीने पान करके, जीवनीयघृतम् अजीवनीयघृत जीवनीयघृत, पिवेत् पीवुं पीवे ॥ १४५ ॥

145. Take two types of medas, liquorice, sida and country mallow. The paste of these should be smeared on a cloth of linseed and when dried, a cigar should be made of it and then it should be smoked. After smoking the patient may drink the medicated ghee of the drugs of the life-promoter group.

मनःशिलापलाशाजगन्धात्वक्क्षीरिन्नागरैः ।
भावयित्वा पिवेत् क्षौमम्नु चेक्षुगुडोदकम् ॥ १४६ ॥

१४५ क्षौमलक्तकै—क्षौमलक्तक (प)

१४६ अनुचेक्षुगुडोदकम्—शर्करेक्षुगुडोदकम् (ब)

” ” —ससितेक्षुगुडोदकम् (द.)

मनःशिला- मनःशिला मैनसिल, पलाश- आभरे डाक, अजगन्धा- गाङ्गी डुकु, त्वक्क्षीरि- व शलोथन पंशलोचन, नागरैः अने सूझाथी और सोंठ इनसे, क्षौमम् क्षौम वक्त्रने क्षौम वक्त्रको, भावयित्वा भावना दधने भावना देकर, पिवेत् धूमपान करवु धूमपान करे, मनु च अने ते पछी और पश्चात्, चेक्षु-गुडोदकम् शेखरीमे २२ अथवा गोमनु पाणी ईखका रस या गुड़का पानी, पिवेत् पीवु पीवे ॥ १४६ ॥

146. Or, the patient may smoke the cigar rolled from the cloth of linseed impregnated with red arsenic, palas, wild carrot, bamboo manna and dry ginger. After smoking, the patient may drink the juice of sugar-cane or gur-water

पिष्टा मनःशिलां तुल्यामार्द्रया वटशुङ्गया ।
रससर्पिष्कं पिवेद्भूमं तित्तिरिप्रतिभोजनम् ॥ १४७ ॥

मार्द्रया लीला गीले, वटशुङ्गया वडना अ कुरेथी वटाकुरोंके, तुल्याम् सरसे वक्त्रने समान भागमें, मन शिलाम् मनःशिलने मैनसिलको, पिष्टा वाटीने पीसकर, रससर्पिष्कम् धृतसहित घृत मिलाकर धूमन् पिवेत् धूमपान करवुं धूमपान करे, तित्तिरि-प्रतिभोजनम् पछी तेतरना मांसरसथी बोधन करवुं पश्चात् तीतरके मांसरससे भोजन करे ॥ १४७ ॥

147. Or, the patient may smoke a cigar made of pounded red arsenic and fresh sprouts of banyan, and mixed with honey. After smoking, he may take the meat-juice of partridge.

भावितं जीवनीयैर्वा कुलिङ्गाण्डरसायुतैः ।
क्षौम धूमं पिवेत् क्षीरं शृतं चायोगुडैरनु ॥ १४८ ॥

इति क्षतजकासचिकित्सा ।

कुलिङ्ग-अण्ड- अडलाना घंडाना चिड़ियाके बंडोंके, रसायुतै. २२थी युक्त रससे युक्त, जीवनीयै अजीवनीय गलुनां २०थीना क्वाथथी जीवनीयक औषधियोंसे,

भावितम् आपना दधि भावित, क्षौमम् क्षौम वस्त्रना।
क्षौम वस्त्रके, धूमम् पिवेत् धूमनु पान करे, धूमका
पान करे, अन्तु च अने पछी और पश्चात्, अयोगुडै
दोढाना गोलाने तपावी तपावी क्षीरने लोहेके
गोलेको तपा तपाकर बुझानेसे, शृतम् क्षीरम् उडाले
दूध पीवु उवाला हुआ दूध पीवे ॥ १४८ ॥ इति आ।
यह, क्षतज- क्षतज क्षतज, कासचिकित्सा उधरसनी
चिकित्सा छे कासकी चिकित्सा है।

148 Or, the patient may smoke a
cigar made of the cloth of linseed
impregnated with the drugs of the
life-promoter group and the juice of
the eggs of sparrow After smoking,
he may drink milk heated with hot
iron balls put into it Thus has been
described the treatment in cough due
to pectoral lesions.

क्षयकासे चिकित्साक्रम —

संपूर्णरूपं क्षयजं दुर्बलस्य विवर्जयेत् ।
नवोत्थितं बलवतः प्रत्याख्यायाचरेत् क्रियाम् १४९

दुर्बलस्य दुर्बल रोगीनी दुर्बल पुरुषमें, संपूर्णरूपम्
संपूर्ण लक्षणोंवाली संपूर्ण लक्षणोंसे युक्त क्षयजम्
क्षयजन्य उधरसनी क्षयज कासकी, विवर्जयेत्
चिकित्सा न करे, बलवत भग-
वाननी बलवान पुरुषके, नवोत्थितम् नवी उत्पन्न
थयेक्ष क्षयनी उधरसनी नवोत्पन्न क्षयकामकी प्रत्याख्याय
तेने असाध्य नष्टापी उसे असाध्य कहकर, क्रिया-
चिकित्सा चिकित्सा, आचरेत् करे ॥ १४९ ॥

149 The patient suffering from
cough born of consumption with all the
symptoms of consumption fully deve-
loped, and who is debilitated should be
considered incurable, but if the cough
is of recent origin and the patient
is strong, the treatment should be

undertaken despite declaring it to be
of the incurable type.

तस्मै बृंहणमेवादौ कुर्यादग्नेश्च दीपनम् ।
बहुदोषाय सस्नेहं मृदु दद्याद्विरेचनम् ॥१५०॥

आदौ प्रथम प्रथम, तस्मै तेनी उसकी, बृंहणम्
एव भृङ्गु बृंहण, अग्ने च दीपनम् तथा अग्निदीपन
चिकित्सा तथा अग्निदीपन चिकित्सा, कुर्यात् करे,
बहुदोषाय धृष्टा दोषवाणा रोगीने बहुत दोषयुक्त
रोगीको, सस्नेहम् स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त, मृदु मृदु मृदु,
विरेचनम् विरेचन विरेचन, दद्यात् आपधु देवे ॥१५०॥

150. Such a patient should first
of all be administered medications
which are roborant and promotive of
the gastric fire, and if he shows much
morbidity, he should be given a mild
unctuous purgative.

शम्पाकेन त्रिवृतया मृद्वीकारसयुक्तया ।
तिल्वकस्य कषायेण विदारीस्वरसेन च ॥१५१॥
सर्पिः सिद्धं पिवेद्युक्तया क्षीणदेहो विशोधनम् ।
(हितं तद्देहबलयोरस्य संरक्षणं मतम् ॥१५२॥)

क्षीणदेह क्षीण देहवाला अक्षीण देहवाला पुरुष,
शम्पाकेन गरमाणी अमलतासे, मृद्वीका-रस-युक्तया
मृद्वीका रससहित मुनकेके रससे युक्त, त्रिवृतया
त्रिवृतया त्रिवृतसे, तिल्वकस्य तिल्वकना तिल्वकके,
कषायेण कषाथयी कषायसे, विदारी- अने इगियाना
और बिलाईकन्दके, स्वरसेन च स्वरसथी स्वरससे,
सिद्धम् सिद्ध करेक्ष सिद्ध, विशोधनम् विशोधन करे-
ना २० विशोधन करनेवाला, सर्पि धृत घृत, युक्तया
युक्तिपूर्वक, पिवेत् पीवु पीवे, तत् ते वह,
अस्य देहबलयो जीना शरीर तथा भगनु उसके देह
और बलका, संरक्षणम् संरक्षक संरक्षक, हितम् मतम्
तथा हितकारक मानेक्ष छे तथा हितकारक माना गया
है ॥ १५१-१५२ ॥

१५० तस्मै बृंहण- तथा बृंहण (ध)

,, दीपनम्-वर्धनम् (ड.)

151-152 For the purpose of purification of the debilitated patient, the medicated ghee prepared with purging cassia turpeth, juice of grapes, decoction of tilwaka and juice of yam should be given to drink with due consideration to the condition of the patient. This ghee is good for the body as well as for the vitality and is considered to be protective of the patient.

पित्ते कफे च संक्षीणे परिक्षीणेषु धातुषु ।

घृतं कर्कटकीक्षीरद्विबलासाधितं पिबेत् ॥१५३॥

पित्ते कफे पित्त तथा कफ पित्त और कफ, संक्षीणे क्षीण यत्ना अत्यंत क्षीण होने पर, धातुषु अने धातुओं और धातुओंके, परिक्षीणेषु अत्यंत क्षीण यत्ना अत्यंत क्षीण होने पर, कर्कटकी- कडकडाशी गी काकडासिंगी, क्षीर- दूध, द्विबला- भला अने अतिभलाथी बला और अतिबला इनसे, साधितम् (सिद्ध करे) साधित, घृतम् पिबेत् घृत पीवुं घी पीवे ॥ १५३ ॥

153 The medicated ghee prepared with cow's milk, galls, milk, sida and country mallow should be given to the patient as potion when there is a diminution of pitta, kapha and other body-elements.

विदारीभिः कदम्बैर्वा तालसस्यैस्तथा शृतम् ।

घृतं पयश्च मूत्रस्य वैवर्ण्ये कृच्छ्रनिर्गमे ॥१५४॥

तथा तेभ्य तथा, मूत्रस्य मूत्रनी मूत्रकी, वैवर्ण्ये विवर्णतायां विवर्णतामें, कृच्छ्रनिर्गमे तथा मूत्र मुश्केदीयो नीडणु हाय तयारे और मूत्र कष्टस बाहर आता हो तब, विदारीभिः इग्यायां बिलाईकन्द, कदम्बै कदम्बी कदम्ब, तालसस्यै तालनां इलथी ताड़फल इनसे, शृतम् (सिद्ध करे) सिद्ध किये हुए,

घृतम् पयः च वा पिबेत् घी अथवा दूध पीवुं घी अथवा दूध पीवे ॥ १५४ ॥

154. If there is discoloration of the urine and painful micturition, the patient should be given the medicated ghee or milk prepared with white teak, cadamba and fruit of palmyra palm.

शूने सवेदने मेद्रे पायौ सश्रोणिबंधने ।

घृतमण्डेन मधुनाऽनुवास्यो मिश्रकेण वा ॥१५५॥

जाङ्गलैः प्रतिभुक्तस्य वर्तकाद्या विलेशयाः ।

क्रमशः प्रसहाश्चैव प्रयोज्याः पिशिताशिनः ॥१५६॥

मेद्रे मूत्रे प्रिय मूत्रेद्रिय, सश्रोणि- कटी श्रोणीप्रदेश, बंधने वक्षु बंधन, पायौ तथा शुद्धमां तथा शुद्धामे, सवेदने वेदना वेदना, शूने तथा सोने होय तयारे तथा शोक होने पर, घृतमण्डेन घृतमंडली घीकी तरीसे, मधुना मधुनी मधुसे, मिश्रकेण वा ३ मिश्रक- रनेहथी या मिश्रकस्नेहसे, अनुवास्य अनुवासन करवुं अनुवासन देवे, जाङ्गलै अनुवासन पछी भगवत् प्राणीओना मासरसेना अनुवासनके पश्चात् जागल जीवोंके माससे, प्रतिभुक्तस्य जेणे भोजन किये छे ओना रेगिने भोजन किये रोगीने, वर्तकाद्या वर्तक पगेरे बटेर आदि, विलेशया भिलेशय बिलमें रहनेवाले, पिशिताशिन तथा मासबद्ध और मासाहारी, प्रसहा- च एव प्रसह प्राणीओना मासरसेना प्रसह जीवोंके मासरसोंका, क्रमशः क्रमशी क्रमशः, प्रयोज्या प्रयोग करे ॥ १५५-१५६ ॥

155-156 Or, in cases of painful edema of the phallus, anus, buttocks and groin, the patient should be given an unctuous enema prepared with supernatant part of ghee or with the mixture of ghee and oil. This should be followed by a diet of meat-juices of the jangala animals. Thereafter the patient may eat in regular

succession the meat-juices of the quail group of birds, of the terriculous group of creatures and of the carnivorous creatures belonging to the tearer group.

औष्ण्यात् प्रमाथिभावाच्च स्रोतोभ्यश्चयावयन्ति ते ।
कफं, शुद्धैश्च तैः पुष्टिं कुर्यात्सम्यग्बहन्नसः ॥१५७॥

ते ते वे, औष्ण्यात् गरम उष्ण, प्रमाथिभावात् तथा प्रमाथी होवाथी और प्रमाथी होनेके कारण, स्रोतोभ्यः स्रोतोभाथी स्रोतोसे, कफम् उद्धने कफको, श्यावयन्ति डाढी नाथे छे निकालते है, शुद्धैः च अने शुद्ध थयेल और शुद्ध हुए, तै ते स्रोतोद्वारा इन स्रोतोद्वारा, सम्यक् सारी रीते अच्छी तरह वहन् पहेते। वहता हुआ, रस रस रस, पुष्टिम् कुर्यात् पुष्टि करे छे पुष्टि करता है ॥ १५७ ॥

157 As the meat-juices are hot in potency and expulsive of secretions they expel the phlegm from the channels, and after the purification of the channels by them, the nutrient fluid flowing properly, nourishes the body

द्विपञ्चमूलादिघृतम्—

द्विपञ्चमूलीत्रिफलाचविकाभार्गिचित्रकैः ।
कुलत्थपिप्पलीमूलपाठाकोलयवैर्जले ॥१५८॥
शृतैर्नागरदुःस्पर्शापिप्पलीशटिपौष्करैः ।
कल्कैः कर्कटशृङ्गा च समैः सर्पिर्विपाचयेत् १५९
सिद्धेऽरिश्मश्चूर्णितौ क्षारौ द्वौ पञ्च लवणानि च ।
दत्त्वा युक्त्या पिबेन्मात्रां क्षयकासनिपीडितः ॥१६०॥
इत द्विपञ्चमूलादिघृतम् ।

जले शृतं प.श्रीभा. कनाथ करेल पानीमें पकाये हुए, द्विपञ्चमूली- लक्षु तथा भूक्षत् प.यभूण दोनों पच

मूल, त्रिफला- त्रिफला त्रिफला, चविका- यवक चव्य, भार्गी- भारंगी भारंगी चित्रकैः चित्रक चित्रक, कुलत्थ- कुलथी कुलथी, पिप्पलीमूल- पीपरीमूलना ग.ठोडा पिप्पलीमूल, पाठा कोल- पाठा, भेर पादी, बेर, यवै. अने जवधी और जौ इनसे नागर- सूट सोंठ, दु स्पर्शा- धमासे धमामा, पिप्पली- पीपः पिप्पली, शटि पट्कयूरे कचूर, पौष्करैः पोषकभूण पोषकमूल, कर्कटशृङ्गा च अने डाडाश्रीगीना और काकड़ासिगी, समैः कल्कैः छे दरेडना समान डरेडथी इनके समभाग कल्कसे, सर्पिः धूत घी, विपाचयेत् पडापधुं पकावे, अस्मिन् सिद्धे तैयार थयेल औभा सिद्ध हुए इसमें, चूर्णितौ द्वौ क्षारौ थूल् करेल जवभार तथा सांभार चूर्ण किये हुए यवक्षार और सर्पिक्षार, पञ्चलवणानि च अने पांथलवल्लु और पाचों तमक, युक्त्या दत्त्वा युक्तिथी नाथीने युक्तिपूर्वक मिलाकर, क्षय-कास-क्षयज-य उधरसथी क्षयकासे निपीडित. पीडाता भनुथी पीडित पुरुष, मात्रा मात्रानुसार योग्यमात्रामें, पिबेत् पीवुं पीवे ॥१५८-१६०॥ इति आ. यह, द्विपञ्चमूलादि-घृतम् द्विपञ्चमूलादिघृत छे द्विपञ्चमूलादिघृत है ।

158-160. Prepare a medicated ghee by cooking ghee in the decoction of the two varieties of penta-radices, the three myrobalans, chabba pepper, beetle killer, white-flowered leadwort, horse-gram root of long pepper, patha, jujube and barley, with the paste of equal parts of dry ginger, cretan prickly clover long pepper, long zedoary, orris root and galls. When this ghee is prepared the two varieties of alkalis and the five varieties of salts should be added to it. The patient suffering from cough due to consumption may take this ghee in proper dosage and according to the prescribed mode. Thus has been described the Compound double Penta-radices Ghee

१५५ कफ शुद्धैश्च तैः पुष्टिम्—कफे शुद्धे तैः पुष्टिम् (क)

१५८ द्विपञ्चमूलीत्रिफलाचविकाभार्गिचित्रकैः—चविकात्रिफलाभार्गी

दशमूक चित्रकै (क)

१५९ पिप्पलीशटिपौष्करैः—शटीपौष्करपिप्पली (क.)

गुडूच्यादिघृतम्—

गुडूचीं पिप्पलीं मूवां हरिद्रां श्रेयसीं वचाम् ।
निदिग्धिकां कासमर्द पाठां चित्रकनागरम् ॥१६१॥
जले चतुर्गुणे पक्त्वा पादशेषेण तत्समम् ।
सिद्धं सर्पिः पिबेद्गुल्मश्वासार्तिक्षयकासनुत् ॥१६२॥
इति गुडूच्यादिघृतम् ।

गुडूचीम् गंगा मिलोय, पिप्पलीम् पीपल पिप्पली
मूवाम् भोरवेल मूवां. हरिद्राम् ६०६२ हल्दी, श्रेयसीम्
गजपीपल गजपिप्पली, वचाम् वच, निदिग्धिकां
भेरी भोरी गणी कटेरी कासमर्दम् डासूद्रो कसौदी,
पाठाम् पाठा पाढी, चित्रक- चित्रक चित्रक, नागरम् अने
सूठ और सोंठ इनका, चतुर्गुणे जले आरगलु पाण्डुभा
चौगुणे जलमें, पक्त्वा अर्थात् उरी काय करके, पादशेषेण
अर्थात् आधी रहेला अर्थात् चौथाई रोष कायसे,
तत्समम् तेना जेठलु इसके समान भागमें, सिद्धम्
सिद्ध करेलु सिद्ध किया हुआ, गुल्म-श्वास- गुल्म, श्वास
गुल्म, श्वास, अति-क्षय- पीडा अने क्षय-पीडा और
क्षयसे उत्पन्न, कासनुत् उधरसने नाश करनेवाले कासका
नाशक, सर्पिः धी धी, पिबेत् पीपुं पीवे ॥ १६१-१६२ ॥
इति आ यह, गुडूच्यादिघृतम् गुडूच्यादि घृत से
गुडूच्यादि घृत है ।

161-162. Decoct equal quantities
of guduch, long pepper, trilobed vir-
gin's bower, turmeric, white teak, sweet
flag, indian night-shade, round podded
cassia, patha, white-flowered leadwort
and dry ginger in four times the qua-
ntity of water and when it is reduced
to 1/4 its original quantity, prepare
a medicated ghee by adding an equal
quantity of cow's ghee to this This
ghee is curative of gulma, respiartoy
disorders, consumption and cough
Thus has been described the Compound
Guduch² Ghe .

१६१ पिप्पली-त्रिकलां (१)

कासमर्दादिघृतम्—

कासमर्दाभयामुस्तपाठाकट्फलनागरैः ।
पिप्पलीकटुकाद्राक्षाकाशमर्यसुरसैस्तथा ॥१६३॥
अक्षमात्रैर्घृतप्रस्थं क्षीरद्राक्षारसाढके ।
पचेच्छोषज्वरप्लीहसर्वकासहरं शिवम् ॥१६४॥

कासमर्द- डासूद्रो कसौदी, अभया- ६२३ हरड़,
मुस्त-पाठा- भेथ, पाठा मोथा, पाढी, कट्फल- डापडण
कट्फल, नागरैः सूठ सोंठ, तथा तथा तथा, पिप्पली- पीपल
पिप्पली, कटुका-द्राक्षा- कटु, द्राक्ष कटुकी, मुनक्का, काशमर्य-
शीपलुनां ३० गम्भारीके फल, सुरसै तुलसी तुलसी,
अक्षमात्रैः औ ६२३ ओंठ ओंठ तोला प्रत्येक एक एक
तोला, क्षीर-द्राक्षा- दूध तथा द्राक्षना दूध और मुनक्काके,
रसाढके २५६ तोला रसभा २५६ तोले रसमें, घृत-
प्रस्थम् घृत ६४ तोला घी ६४ तोले, पचेत् पकावु
पकावे, (तत् घृतम्) औ घृत यह घृत, शोष-ज्वर-
शोष, ज्वर शोष, ज्वर, प्लीह-सर्वकास- प्लीहा तथा
सधणी उधरसने प्लीहा और सब प्रकारके कासोंका,
हरम् हर करनेवाले नाशक, शिवम् अने कल्याणकारी है ।

163-164. Prepare a medicated ghee from
256 tolas of each of milk and the juice
of grapes, and 64 tolas of cow's ghee
along with the paste of one tola each of
round podded cassia, chebulic myro-
balan, nut-grass, patha, box myrtle, dry
ginger, long pepper, kurroa, grapes,
white teak and deodar This ghee is
auspicious and curative of consumption,
fever, splenic disorders and all types
of cough-disorder.

कतिपयघृतयोग —

धात्रीफलैः क्षीरसिद्धैः सर्पिर्वाऽप्यवचूर्णितम् ।
द्विगुणे दाडिमरसे विपक्वं व्योषसंयुतम् ॥१६५॥
पिबेदुपरि भक्तस्य यवक्षारघृतं नरः ।
पिप्पलीगुडसिद्धं वा छागक्षीरयुतं घृतम् ॥१६६॥

१६५ विपक्व-सिद्धं वा (फ)

क्षीरसिद्धे दूधभा आश्लेष्वा दूधमें पकाये हुए, धात्रीफलै आभणानु आंवलोंका, अवचूर्णितम् सर्पिः शूलं नाभ्यीने धी पीपु चूर्ण डालकर घृत पीवे, द्विगुणे वा अथवा अभक्ष्वा अथवा दुग्ने, दाडिमरसे द्वाभना रसभा अनारके रसमें, त्र्योषसंयुतम् त्रिफलसहित त्रिफलसहित, विषकम् यवक्षार-घृतम् पकावेष्वा धीभां ज्वभार नाभ्यी पकाये हुए घीमें यवक्षार डालकर, सरः पुत्रुषे पुरुष भक्तस्य उपरि लेज्ज्वा उपर भोजनके पीछे, पिबेत् ते पीपु उछे पीवे, पिप्पली- अथवा पीपर अथवा पिप्पली, गुडसिद्धम् वा अने गोणधी सिद्ध करेहु और गुडसे सिद्ध, घृतम् धी धी, छागक्षीरयुतम् भकरीना दूधसहित पीपु बकरीके दूधके साथ पीवे ॥ १६५-१६६ ॥

165 166 The patient may take ghee prepared with milk, sprinkled over with the powder of the emblic myrobalans or he may take the medicated ghee prepared from two parts of ghee and one part of the juice of pomegranate along with the paste of the three spices. This ghee should be taken mixed with barley-alkali immediately after food, or he may take the medicated ghee prepared with long pepper and gur mixed with goat's milk.

एतान्यग्निविवृद्धयर्थं सर्पीषि क्षयकासिनाम् ।
स्युर्दोषवद्धकोष्ठोरःस्रोतसां च विशुद्धये ॥ १६७ ॥

एतानि आ ये, सर्पीषि धृते धी, क्षय-कासिनाम् क्षतजन्य उधरसवाणाने क्षतज कासके रोगियोंकी, अग्नि-विवृद्धयर्थम् अग्निनी वृद्धि भाटे अग्निको बढ़ानेके लिए, दोष-वद्ध- तथा दोषधी अधाश्लेष्वा तथा दोषोंसे बद्ध, कोष्ठ-उर- कोठो, छाती कोष्ठ, छाती, स्रोतसाम् तथा स्रोतोनी और स्रोतोंकी, विशुद्धये च शुद्धि भाटे शुद्धिके लिए, स्युः छे है ॥ १६७ ॥

167. These medicated ghees are prescribed for the purposes of promo-

ting the gastric fire and for clarifying the alimentary and respiratory passages that have been occluded by morbid matter in the patient suffering from cough due to consumption.

हरीतकीलेहः—

हरीतकीर्यवकाथद्यादके विंशतिं पचेत् ।
स्विन्ना मृदित्वा तास्तस्मिन् पुराणं गुडषट्पलम् १६८
दद्यान्मनःशिलाकर्षं कर्षार्धं च रसाञ्जनात् ।
कुड्वार्धं च पिप्पल्याः स लेहः श्वासकासनुत् १६९
इति हरीतकीलेहः ।

यवकाथ- द्यादके ज्वना ५१२ तोला क्वाथभां जौके ५१२ तोले काथमें, विंशतिम् वीस बीस, हरीतकी करडे हरड, पचेत् पकावेष्वा पकावे, स्विन्ना. अक्षर्भ गशेष्वा स्विन्न हो जाने पर, तां तेओने उनको, मृदित्वा पीसीने पीसकर, तस्मिन् ते क्वाथभां उस काथमें, पुराणम् जूने पुराना गुड-षट्पलम् गोण २४ तोला गुड २४ तोला, मनःशिला- मनःशिला मनसिल, कर्षम् ओक तोला एक तोला, रसाञ्जनात् च रसवती रसोत, कर्षार्धम् अर्धी तोला आधा तोला, पिप्पल्याः च अने पीपर और पिप्पली, कुड्वार्धम् ८ तोला ८ तोले, दद्यान् नाभ्यां छोवे, स लेहः ते अवलेह वह लेह, श्वास कासनुत् श्वास तथा उधरसने दूर करनेपर छे श्वास तथा कासका नाशक है ॥ १६८-१६९ ॥ इति आ यह, हरीतकीलेह हरीतकीलेह छे हरीतकीलेह है ।

168-169 Boil 20 chebulic myrobalans in 512 tolas of the decoction of common barley, when the myrobalans have been boiled, take them out and crush them to pulp and mix with 24 tolas of old gur, one tola of red arsenic, 1/2 tola of extract of indian berberry and 8 tolas of long pepper. This linctus is curative of dyspnea and cough Thus has been described the Chebulic Myrobalan Linctus.

कतिपयलेहयोगाः —

श्वाविधः सूचयो दग्धाः सघृतक्षौद्रशर्कराः ।

श्वासकासहरौ बर्हिपादौ वा क्षौद्रसर्पिषा ॥१७०॥

दग्धाः आगेला जलाई हुई, सघृत-क्षौद्र-शर्करा, तेभ्यः घृत, मध तथा साकर लेणवेला एवं घी, मधु और चीनीसुक्त, श्वाविधः शेराना सेहकी, सूचय कटा सुइया, श्वास-कासहरा श्वास अने कासने हरनार छे श्वास और कासका नाशक है, बर्हिपादौ वा अथवा मोरना आगेला पगे। अथवा मोरके जलाये हुए दो पैर, क्षौद्रसर्पिषा मध तथा घी साथे आटवाथी मधु और घीके साथ चाटनेसे, श्वास-कास- श्वास अने डिक्कसने श्वास तथा कासके हरौ हर करनार छे नाशक हैं ॥ १७० ॥

170 The ashes of the burnt quills of the porcupine, mixed with ghee, honey and sugar, is curative of dyspnea and cough. Similar is the effect of the burnt legs of peacock taken with honey and ghee.

एरण्डपत्रक्षारं वा व्योषतैलगुडान्वितम् ।

लिह्यादेतेन विधिना सुरसैरण्डपत्रजम् ॥१७१॥

एरण्ड-पत्र- औरंगानां पानने। एरण्डपत्रका, क्षारश्च क्षार क्षार, व्योष-तैल- त्रिष्टुतेल त्रिकटुतैल, गुडा-न्वितम् तथा गोण-सहित और गुड़ मिलाकर, सुरसा-अथवा तुलसी या तुलसी, एरण्डपत्रजम् वा अने औरंगानां पानने। क्षार और एरण्डपत्रका क्षार, एतेन आन इसी, विधिना विधिनी विविसे, लिह्यात् आटवे। चाटे ॥ १७१ ॥

171. Or the patient may lick the alkali of leaves of castor plant mixed with the three spices, oil and gur, or, he may lick the alkali of leaves of holy basil and castor plant with the same adjuvants.

१७०. श्वाविध-श्वाविधा (घ)

,, क्षौद्रसर्पिषा मधुसर्पिषा (फ)

द्राक्षापद्मकवार्ताकपिप्पलीः क्षौद्रसर्पिषा ।

लिह्यात् त्र्यूषणचूर्णं वा पुराणगुडसर्पिषा ॥१७२॥

द्राक्षा-पद्मक- द्राक्ष, पद्मक ४ मुनका, पद्माख, वार्ताक-री गला बैंगन, पिप्पली अने पीपरने और पिप्पलीको, क्षौद्रसर्पिषा मध तथा घी साथे आटवां मधु और घीसे चाटे, त्र्यूषणचूर्ण वा अथवा त्रिष्टुतुं यूर्ण अथवा त्र्यूषणचूर्ण, पुराणगुड- नूना गोण पुराने गुड़, सर्पिषा तथा घृतथी तथा घीसे, लिह्यात् आटवे चाटे ॥ १७२ ॥

172 The patient may take as linctus the powder of grape, himalayan cherry, brinjal and long pepper with ghee and honey, or the powder of the three spices with old gur and ghee

चित्रकं त्रिफलाजाजी कर्कटाख्या कटुत्रिकम् ।

द्राक्षां च क्षौद्रसर्पिभ्यां लिह्याद्द्यादुडेन वा ॥१७३॥

चित्रकम् त्रिष्टु चित्रक, त्रिफला त्रिष्टु त्रिफला, अजाजी ७२ जीरा, कर्कटाख्या डाडाश्रींगी कावड़ा सिंगी, कटुत्रिकम् त्रिष्टु त्रिकटु, द्राक्षाम् च अने द्राक्ष और मुनका, क्षौद्रसर्पिभ्याम् ओओने मध तथा घृतथी इनको मधु और घीसे, लिह्यात् आटवां चाटे, गुडेन वा अथवा गोणथी या गुड़से, अद्यात् आवां खावे ॥ १७३ ॥

173 The patient may take as linctus, white-flowered leadwort, the three myrobalans, cumin, galls, the three spices and grapes mixed with ghee and honey, or he may take these powders mixed with gur

पद्मकादिलेहः —

पद्मकं त्रिफलां व्योषं विडङ्गं सुरदारु च ।

बलां रास्नां च तुल्यानि सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् १७४

सर्वैरेभिः समं चूर्णैः पृथक् क्षौद्र घृतं सिताम् ।

विमथ्य लेहयेत्तेहं सर्वकासहर शिवम् ॥१७५॥

१७० द्राक्षापद्मकवार्ताकपिप्पली क्षौद्रसर्पिषा-वार्ताकपिप्पलीद्राक्षा-पद्मक मधुसर्पिषा (फ.)

१७४ बला रास्ना च तुल्यानि सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत्-बलारास्ना-युत सूक्ष्म शर्कराक्षौद्रसर्पिषा (फ.)

पञ्चकम् पञ्चकम् पञ्चकम्, त्रिफलाम् त्रिफला त्रिफला,
व्योषम् त्रिडु त्रिडु, विडङ्गम् वावडिङ्ग वायविङ्ग,
सुरदारु च अने देवदार और देवदारु, बलाम् रास्नाम् च
अला अने रास्ना बला और रास्ना, तुल्यानि सरणे
वजने बर्ध समान भागमें लेकर, सूक्ष्मचूर्णानि सूक्ष्म यूर्ण
बारीक चूर्ण, कारयेत् करवु करे, एभिः सर्वैः ये सर्वे
इन सब, चूर्णैः यूर्णैर्नी साथे चूर्णोंके साथ, पृथक् समम्
पृथक् पृथक् समान पृथक् पृथक् समान भागमें, क्षौद्रम्
घृतम् भध, धृत मधु, घी, सिताम् च अने साधर और
चीनी, विमथ्य मथन करीने मथकर, सर्वकासहरम्
सबधणी उधरसने हर करनार सब प्रकारके कासका नाशक,
स्निग्धम् लेहम् आ शुभ अवदेह इस कल्याणकारक
लेहको, लेहयेत् याटवे चाटे ॥ १७४-१७५ ॥

174-175 Crush equal quantities of
himalayan cherry, the three myroba-
lans, the three spices, embelia, deodar,
sida and indian groundsel to fine
powder and prepare a linctus by mixing
with ghee, honey and sugar, each of
these three being equal in amount to
the total quantity of the powder This
auspicious linctus is curative of all
types of cough-disorder

पञ्चकादिलेहः—

जीवन्तीं मधुकं पाठां त्वक्क्षीरीं त्रिफलां शटीम् ।
मुस्तैले पञ्चकं द्राक्षां द्वे बृहत्यौ वितुन्नकम् ॥१७६॥
सारिवां पौष्करं मूलं कर्कटाख्यां रसाजनम् ।
पुनर्नवां लोहरजस्त्रायमाणां यवानिकाम् ॥१७७॥
भार्गी तामलकीमृद्धिं विडङ्गं धन्वयासकम् ।
क्षारचित्रकचव्याम्लवेतसव्योपदारु च ॥१७८॥
चूर्णीकृत्य समांशानि लेहयेत् क्षौद्रसर्पिषा ।
चूर्णात्पाणितलं पञ्च कासानेतद् व्यपोहति ॥१७९॥
इति पञ्चकादिलेहः ।

१७६ पञ्चकं—पिप्पलीम् (फ)

१७८ क्षारचित्रक—क्षौरचित्रक (क)

जीवन्तीम् देही जीवन्ती, मधुकम् नेहीमध मुलहरी,
पाठाम् पाठा पाढी, त्वक्क्षीरीम् वंशलोचन वंशलोचन,
त्रिफलाम् त्रिफला त्रिफला, शटीम् पट्टयूरो कचूर
मुस्ता-एले मोथ, ओलथी मोथा, इलायची, पञ्चकम्
पञ्चक पञ्चक, द्राक्षाम् द्राक्ष मुनक्का, द्वे बृहत्यौ ठिठी
अने ठिठी लोरी गल्ली छोटी कटेरी, बड़ी कटेरी, वितुन्न-
कम् धाला धनिया, सारिवाम् सारिवा कपूरी, पौष्करम्
मूलम् पोभरभूण पोदकरमूल, कर्कटाख्याम् डाङ्ग-
शी गी काकडामिगी, रसाजनम् रसज टी रसोंत, पुनर्न-
वाम् साटोही गदहपुरना, लोहरजः देहीयूर्ण लोह-
चूर्ण, त्रायमाणाम् त्रायभाषु असवंग, यवानिकाम् अजमे
अजवायन, भार्गीश्च भारगी भारङ्गी, तामलकीम्
लोयथाभली मुईभांवला, ऋद्धिम् ऋद्धि ऋद्धि,
विडङ्गम् वावडिङ्ग वायविङ्ग, धन्वयासकम् धमासे
धमासा, क्षार- जवभार यवक्षार, चित्रक- चित्रक चित्रक,
चव्य- चवड चव्य, अम्लवेतस- अभवेतस अम्लवेत,
व्योष- त्रिडु त्रिडु, दारु च अने देवदार और
देवदारु, समांशानि ओओने सरणे वजने इनको समान
भागमें ले कर, चूर्णीकृत्य यूर्ण करीने चूर्ण करके,
चूर्णात् यूर्णभांथी इस चूर्णमेंसे, पाणितलम् ओठ तोले
एक तोले, क्षौद्रसर्पिषा भध तथा घीथी मधु और घीसे,
लेहयेत् याटवे चाटे, एतत् आ यूर्ण यह चूर्ण,
पञ्च कासान् पांथ भडारनी उधरसने पांचो प्रकारके
कासोंका, व्यपोहति नाश करे छे नाश करता है
॥ १७६-१७९ ॥ इति आ यह, पञ्चकादिलेहः पञ्चकादि-
लेह छे पञ्चकादिलेह है ।

176-179, Take equal quantities of
cork swallow-wort, liquorice, patha,
bamboo mauna, the three myrobalans
long zedoary, nut grass small cardamom,
himalayan cherry grapes, yellow berried
nightshade, coriander, sarsaparilla,
orris root, galls. extract of indian
berberry. hog's weed, iron powder,
zalil, bishop's weed, beetle killer,
ground phyllanthus, riddhi, embelia,
cretan prickly clover, alkali, white-

flowered leadwort, chaba pepper, amlavetasa, the three spices and deodar, and reduce the whole to powder. This powder should be taken as linctus mixed in the dosage of one tola with honey and ghee. It cures all the five types of cough. Thus has been described the Compound Swallow-wort Linctus.

लिह्यान्मरिचचूर्णं वा सघृतक्षौद्रशर्करम् ।
बदरीपत्रकल्कं वा घृतभृष्टं ससैन्धवम् ॥१८०॥
स्वरभेदे च कासे च लेहमेतं प्रयोजयेत् ।

सघृत-क्षौद्र- घृत, मधु घी, मधु, शर्करम् तथा साकरसहित तथा चीनीके साथ, मरिच-चूर्णम् डाणां भरीनुं थूल् काली मिर्चका चूर्णं, घृतभृष्टम् धीर्मां शेकल घीमे भूना, ससैन्धवम् सिंधालूषु भेजवीने सैधानमक मिलाकर, बदरी-पत्र- भेजवीनां पानने। बेरकी पत्तियोंका, कल्कम् डेड कल्क, लिह्यात् आटवे। चाटे, एतम् लेहम् आ। अपवेडने। इस लेहका, स्वरभेदे च स्वरभेदभां स्वरभेदमें, कासे च अने उधरसभां और खांसीमें, प्रयोजयेत् अथवा उधर प्रयोग करे ॥ १८०३ ॥

180-180½ A linctus prepared of powdered black pepper mixed with ghee, honey and sugar may be taken or a linctus prepared of the paste of the leaves of jujube seasoned with ghee mixed with rock-salt. These linctuses may be prescribed in alteration of voice and cough

क्षयकासे अन्नपानम्—

पत्रकल्कं घृतभृष्टं तिल्वकस्य सशर्करम् ॥१८१॥
पेया चोत्कारिका छर्दिदृक्कामातिसारनुत् ।

१८० अस्य पूर्वार्धादनन्तरम्—

सर्वकाष्ठहर श्रेष्ठ लेह कालादिना नर ॥

इत्यधिक पाठ (घ ड द) पुस्तकेषु ।

१८०½ स्वरभेदे च-स्वररोषाते (घ)

घृतै मृष्टम् धीर्मां शेकल घीमें भूने हुए, तिल्वकस्य तिल्वकनां तिल्वककी, पत्रकल्कम् पानना डेडकां पत्तियोंके कल्कमें, सशर्करम् साकर भेजवीने चीनी मिलाकर, उत्कारिका तैयार करेदी। उत्कारिका बनाई हुई उत्कारिका पेया च अने पेया और पेया, छर्दि-दृक्- उलटी, तथा वमन, प्यास, कास- उधरस खांसी, आमातिसार- अने आमातिसारने और आमातिसारकी, नुत् ६२ करे छे नाशक है ॥ १८१३ ॥

181-181½. Or, he may take the thin gruel or pan-cake prepared from the paste of leaves of tilvaka seasoned in ghee and mixed with sugar. This is curative of vomiting, thirst, cough and diarrhea due to indigestion.

गौरसर्वपगण्डीरविडङ्गव्योषचित्रकान् ।

साभयान् साधयेत्तोये यवागूं तेन चाम्भसा ॥१८२॥

ससर्पिलेवणां कासे हिक्काश्वासे सपीनसे ।

पाण्ड्यायये क्षये शोथे कर्णशूले च दापयेत् ॥१८३॥

साभयान् हरडेसहित हरद, गौरसर्वप- सईद सरसव सफेद सरसों, गण्डीर- गडीर गडीर विडङ्ग- पापडिग वायविडंग, व्योष- त्रिडट्ट त्रिडट्ट, चित्रकान् अने चित्रकने और चित्रक इनको, तोये पाण्डीर्मां जलमें, साधयेत् पडावे। पकावे, तेन च ते उस, चम्भसा पाण्डीर्मां पडावे। जलसे बनाई, यवागूं यवागूं यवागूं, ससर्पिलेवणाम् घृत तथा सिंधालूषुसहित घी और चमक मिलाकर, कासे सपीनसे उधरस, पीनस खांसी, पीनस, हिक्का-श्वासे डेडडी, श्वास हिचकी, श्वास, पाण्ड्या- मये पांडुरोग पांडुरोग, क्षये शोथे क्षय, सोण क्षय, शोथ, कर्णशूले च अने कर्णशूलभां और कर्णशूलमें, दापयेत् आपनी देवे ॥ १८२ १८३ ॥

182-183 Decoct rape-seeds, thorny milk-hedge, embelia, the three spices, white-flowered leadwort, and chebulic

१८३ शोथे-शोथे (घ)

„ दापयेत्-शस्यते (ज ड)

myrobalan in water. With this decoction prepare a gruel. This gruel mixed with ghee and salt is curative of cough, hiccup, dyspnea, coryza, anemia, wasting, edema and ear-ache

कण्टकारीरसे सिद्धो मुद्गयूषः सुसंस्कृतः ।
सगौरामलकः साम्लः सर्वकासमिषग्नितम् १८४

कण्टकारी-रसे भोरीगण्डीना कुवाथभा कटेरीके रसमें, सिद्धः सिद्ध उरेद सिद्ध, सुसंस्कृतः अने सारी रीते पथादेवे। और अच्छी प्रकार संस्कृत, सगौर- ताज, आमलक. आभणीवाणो आवलोंसे मिलाया हुआ, साम्लः अने भाटे। और अम्ल बनाया हुआ, मुद्गयूष भगने। यूष मूगका यूष, सर्वकास- सधणी उधरसे। तु सर्व प्रकारके कासकी, मिषग्नितम् औषध छे औषध है ॥ १८४ ॥

184 The soup of green gram prepared with the juice of indian nightshade, well seasoned and containing golden tinged emblic myrobalan and rendered acid to taste, is a cure for all types of cough

वातघ्नौषधनिष्काथं क्षीरं यूषान् रसानपि ।
वैष्किरप्रतुदान् बैलान् दापयेत् क्षयकासिने ॥१८५॥

क्षयकासिने क्षयनी उधरसवाणाने क्षयजन्य कासके रोगीको, वातघ्न- वातघ्न वातघ्न, औषध- औषधियोंको। औषधियोंका, निष्काथम् कुवाथ काथ, क्षीरम् दूध दूध, यूषान् यूषे। यूष, वैष्किर- विष्किर विष्किर, प्रतुदान् प्रतुद, बैलान् तथा बिलेशय प्राण्डीने। और बिलेशय जीवोंके, रसान् अपि भासरसे। पशु मास- रसोंको भी, दापयेत् आपना देवे ॥ १८५ ॥

185 Medicated milks, soups, meat-juices of the gallinaceous and pecker group of birds and of the terriculous group of animals, prepared with the decoction of the drugs alle-

viative of vata, should be given to the patient with cough born of consumption.

क्षतकासे च ये धूमाः सानुपाना निदर्शिताः ।
क्षयकासेऽपि तानेव यथावस्थं प्रयोजयेत् ॥१८६॥

क्षतकासे च क्षतजन्य उधरसभा क्षतज कासमें, ये ये जो, सानुपाना अनुपानसहित अनुपानके साथ, धूमाः धूमे। धूम, निदर्शिता उद्घा छे बताये है, तान् एव तेओने। न उन्हींका, क्षयकासे अपि क्षयजन्य उधरसभा पशु क्षयजन्य कासमें भी, यथावस्थम् अव- स्थानुसार अवस्थाके अनुसार, प्रयोजयेत् प्रयोग करे ॥ १८६ ॥

186. Inhalations together with their adjuvant drinks, which have been prescribed in the treatment of cough due to pectoral lesions are to be administered mutatis mutandis, in the case of cough due to consumption as well

दीपनं बृंहणं चैव स्रोतसां च विशोधनम् ।
व्यत्यासात्क्षयकासिभ्यो बल्यं सर्वं हितं भवेत् १८७

दीपनं दीपन दीपन, बृंहणम् च एव भृष्टं बृंहण, स्रोतसाम् स्रोते। तु स्रोतोंका, विशोधनम् विशो- धन उरना। विशोधक, बल्यं च अने अत्य और बलकारक, सर्वम् सधणुं सर्व, व्यत्यासात् पर्यागिभभी हेरफेरकर, क्षयकासिभ्य क्षयजन्य उधरसवाणाने क्षय- जन्य कासके रोगियोंके लिए, हितम् भवेत् हितकारी छे हितकारक होता है ॥ १८७ ॥

187. If the measures that are promotive of the gastric fire and roborant, as well as the measures purificative of the channels are administered alternately, they will become strength-giving and beneficial

१८६ क्षयकासेऽपि-क्षयकासोऽपि (घ)

१८७ सर्वं हितं भवेत्-सर्वं मित हितम् (ङ)

सन्निपातभवोऽप्येष क्षयकालः सुदारुणः ।

सन्निपातहितं तस्मात् सदा कार्यं भिषग्जितम् १८८

सन्निपातभवः अपि सन्निपातधी यथेष्ट सन्निपात-
जनित, एषः आ यह, क्षयकालः क्षयजन्य उधरस
क्षयज कास, सुदारुण अत्यंत दारुण्ये अत्यन्त भयंकर
है, तस्मात् भाटे इस लिए, सदा सदा सदा, सन्निपात-
सन्निपातमा सन्निपातमे, हितम् हितकारी हितकारी,
भिषग्जितम् औषध औषध, कार्यम् करवु करे ॥१८८॥

188 As the cough due to consump-
tion is born of tridiscordance it is a
severe condition, the line of treatment
should always be one curative of tridis-
cordance.

दोषानुबलयोगाच्च हरेद्रोगबलाबलम् ।

कासेष्वेषु गरीयांसं जानीयादुत्तरोत्तरम् ॥१८९॥

दोष-अनुबल- दोषना अनुबलधने अनुबल दोषोंके
अनुबलके अनुबल, योगाच्च योगाच्च योगाच्च योगाच्च
रोग- रोगना रोगके, बल- अवलम् अवलम् तथा
नभणा दोषने प्रबल और निर्वल दोषके, हरेत् हरेत् करवा
बान्त करें, एषु आ इन, कासेषु उधरसेमा कासोंमें,
उत्तरोत्तरम् उत्तरोत्तरने उत्तरोत्तरको, गरीयांसम्
अवलान बलवान, जानीयात् अनुबली समझें ॥ १८९ ॥

189. As the virulent or non viru-
lent type of the disease is dependent
on the association of the morbid
element, the chief morbid element
should be treated. The physician
should know that the virulence of the
types of cough up to that of consumption
is in the ascending order.

कासभैषज्यसंग्रह —

भोज्यं पानानि सर्पिषि लेहाश्च सह पानकैः ।

क्षीरं सर्पिर्गुडा धूमाः कासभैषज्यसंग्रहः ॥१९०॥

१८९. हरेद्रोगबलाबलम्—हरेद्रोगबलाबलम् (घ)

१९०. लेहाश्च सह पानकैः—लेहाः पाचनकानि च (ख.घ.झ.ड.ण)

भोज्यम् भोज्य पदार्थ आहार, पानानि पीवाना
पदार्थ पेय पदार्थ, सर्पिषि धृतो घी, पानकै सह अने
अनुपान सहित और अनुपानके साथ, लेहा च अव-
देहे लेह, क्षीरम् दूध दूध, सर्पिर्गुडाः सर्पिर्गुड
सर्पिर्गुड, धूमा च अने धूमपान और धूमपान, कास-
भैषज्य- आ उधरसनी चिकित्साने। यह खांसीके
औषधोंका, संग्रह संग्रह है संग्रह है ॥ १९० ॥

190. Eats, drinks, ghees and
linctuses, potions, milks, ghee-balls and
inhalation— these, in short, are the
remedies used in cough-disorder.

अध्यायोक्तविषया. —

तत्र श्लोकः—

संख्या निमित्तं रूपाणि साध्यासाध्यत्वमेव च ।

कासानां शेषजं प्रोक्तं गरीयस्त्वं च कासिनः ॥१९१॥

तत्र ते विषयमा उस विषयमें, श्लोकः उपसंहारने।
श्लोके छे छे उपसंहारका श्लोक है कि, कासानाम्
उधरसनी कासोंकी, संख्या साध्या संख्या, निमित्तम्
हेतु हेतु, रूपाणि ३५ लक्षण, साध्य- साध्यता साध्यता,
असाध्यत्वम् असाध्यता असाध्यता, शेषजम् औषध
औषध, कासिनः अने उधरसना रोगीश्वरानी और कास-
रोगियोंके, गरीयस्त्वम् च उधरसनी अवलानपक्षानी
तुलना कासके बलवत्त्वकी तुलना, प्रोक्तम् उद्धृत छे
कही है ॥ १९१ ॥

Here is the recapitulatory verse—

191. The number of the varieties
of cough, their causation, their signs
and symptoms, their curability and
incurability, the various remedies indi-
cated, and their comparative gravity—
all this has been set out in this
chapter

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते दृढ-
बलसंपूरिते चिकित्सास्थाने कासचिकित्सितं
नामाष्टावशोऽध्यायः ॥१८॥

इति आ प्रभाषे इत प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रथेक्षा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने अरुद्धी प्रतिसंस्कार पाभेला आ शास्त्रभा
और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त
अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढभवे पूरा करेला
और दृढबलसे पूरित किये गये, चिकित्सास्थाने
चिकित्सास्थान विषे चिकित्सास्थानमें, कास-
चिकित्सितम् 'कासचिकित्सित' 'कासचिकित्सित', नाम
नामने नामका, अष्टादश अध्यायों अठारहवाँ, अध्यायः
अध्याय संपूर्ण थये अध्याय समाप्त हुआ । १८ ॥

18. Thus in the Section on Thera-
peutics, in the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Caraka, the
eighteenth chapter entitled 'The The-
rapeutics of Cough-disorder not being
available, the same as restored by
Dridhabala' is completed.

एकोनविंशोऽध्यायः ।

ઓગણીસમે અધ્યાય અધ્યાય ઉન્નોસવાં
Chapter XIX

अतिसारचिकित्सितोपक्रम.—

अथातोऽतीसारचिकित्सितं व्याख्यास्यामः॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अत. હવે અહીંથી અવ આગે, અતીસાર-
ચિકિત્સિતમ્ 'અતિસારચિકિત્સિત' નામના અધ્યાયનુ
અતિસારચિકિત્સિત નામકે અધ્યાયકા, વ્યાખ્યાસ્યામ
વ્યાખ્યાન કરશું વ્યાખ્યાન કરોગે ॥ ૧ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय. आत्रेये आत्रेयने,
इति ह आ विषयमा नीये प्रभाषे ॥ इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह स्माह उहेवाले' से कहा है ॥ २ ॥

1 We shall now expound the chapter
entitled 'The Therapeutics of Diarrhea'.

2. Thus declared the worshipful
Atreya

अतीसारस्य प्रागुत्पत्तिः —

भगवन्तं खल्वत्रेयं कृताह्निकं हुताग्निहोत्र-
मासीनमृषिगणपरिवृतमुत्तरे हिमवतः पार्श्वे
विनयादुपेत्याभिवाद्य चाग्निवेश उवाच—भगवन्!
अतीसारस्य प्रागुत्पत्तिनिमित्तलक्षणोपशमनानि
प्रजानुग्रहार्थमाख्यातुमर्हसीति ॥ ३ ॥

કૃતાહ્નિકમ્ જેણે નિત્યકર્મ કર્યું છે એવા આહ્નિક
કર્મ કિયે હુએ, હુતાગ્નિહોત્રમ્ જેણે અગ્નિહોત્ર હોમ્યું
છે એવા અગ્નિહોત્રમાં આહુતિ દિયે હુએ, ઋષિગણ- ઋષિ
સમૂહથી ઋષિગણોસે, પરિવૃતમ્ વીરંગનાયેલા ઘિરે હુએ,
હિમવત તથા હિમાલયના તથા હિમાલયકે, ઉત્તરે
પાર્શ્વે ઉત્તર વિભાગમાં ઉત્તર વિભાગમાં, આસીનમ્ બેઠેલા
બેઠે હુએ, ભગવન્તમ્ ભગવાન ભગવાન, આત્રેયમ્ ખલુ
આત્રેયને આત્રેયકો, અગ્નિવેશઃ અગ્નિવેશે અગ્નિવેશને,
વિનયાત્ વિનયપૂર્વક વિનયસે, ઉપેત્ય પાસે જઈ પાસ
પહોંચકર, અભિવાદ્ય ચ અને પ્રણામ કરીને ઔર પ્રણામ
કરકે, ઉવાચ કહ્યું કહા, ભગવન્ હે ભગવાન હે ભગવાન,
અતીસારસ્ય અતીસારની અતીસારની, પ્રાક્-ઉત્પત્તિ- પૂર્વ-
ત્પત્તિ પ્રથમ ઉત્પત્તિ, નિમિત્ત- કારણ હેતુ, લક્ષણ- લક્ષણ
લક્ષણ, ઉપશમનનિ અને શમન ઔર ઉપશમનોનો,
પ્રજાનુગ્રહાર્થમ્ પ્રજાના અનુગ્રહ માટે પ્રજા પર
અનુગ્રહ કરનેકે લિએ, આખ્યાતુમ્ કહેવાને કહેનેકી,
અર્હસિ ઇતિ કૃપા કરે કૃપા કીજિએ ॥ ૩ ॥

3. Having approached obediently
the worshipful Atreya as he was
seated in the northern region of the
Himalayas surrounded by an assembly
of sages after he had concluded his
daily austerities and fed the sacred fire,
Agnivesa after salutations said, 'Wor-
shipful one! it behoves you to instruct
for the well-being of the humanity,
regarding the primogenesis, etiology,
signs and symptoms and therapeutics
of Diarrhea.'

૩. ગણપરિવૃત્તમુત્તરે હિમવત —ગણપરિવૃત્ત હિમવત. (ક.)

अथ भगवान् पुनर्वसुरात्रेयस्तदग्निवेशवचनम्-
नुनिशम्योवाच—श्रूयतामग्निवेश ! सर्वमेतदखि-
लेन व्याख्यायमानम् । आदिकाले खलु यज्ञेषु पशवः
समालभनीया बभूवुर्नालम्भाय प्रक्रियन्ते स्म । ततो
दक्षयज्ञं प्रत्यवरकालं मनोः पुत्राणां नरिष्यन्नाभा-
गेक्ष्वाकुनृगशर्पात्यादीनां क्रतुषु पशूनामेवाभ्यनु-
ज्ञानात् पशवः प्रोक्षणमवापुः । अतश्च प्रत्यवर-
कालं पृषध्रेण दीर्घसत्रेण यजता पशूनामलाभाद्-
वामालम्भः प्रवर्तितः । तं दृष्ट्वा प्रव्यथिता भूतगणाः,
तेषां चोपयोगादुपाकृतानां गवां गौरवादौष्ण्या-
दसात्म्यत्वादशस्तोपयोगाच्चोपहताग्नीनामुपहत-
मनसां चातीसारः पूर्वमुत्पन्नः पृषध्रयज्ञे ॥ ४ ॥

अथ त्वा २ पछी तदनन्तर, भगवान् भगवान्
भगवान्, आत्रेय आत्रेय आत्रेय पुनर्वसु पुनर्वसु
पुनर्वसुने, तत् ते उस, अग्निवेश-अग्निवेशनु अग्निवेशके,
वचनम् वचन वचनको, अनुनिशम्य सांभलीने सुनकर,
उवाच कथुं कहा, अग्निवेश हे अग्निवेश ! हे अग्निवेश !,
अखिलेन स पूर्ण रीति सपूर्ण रूपमें, व्याख्यायमानम्
समालभवात् कहा जानेवाला, एतद् सर्वम् आ अधु
यह सब, श्रूयताम् सांभली सुनो, आदिकाले सत्ययुगमां
आदिकालमें, यज्ञेषु खलु यज्ञोमां यज्ञमें पशव पशुओं
पशुओंका, समालभनीया बभूवु आलाभनलु करी
तेओने छडी देवाभा आपतां हतां अभिमन्त्रण कर
उनका परित्याग किया जाता था, आलम्भाय वध भाटे
वधके लिए, न प्रक्रियन्ते स्म तेओने स स्कार करवाभा

- ४ भगवान् पुनर्वसुरात्रेय—भगवान् आत्रेय (ड)
,, समालभनीया—समालम्भनीया (घ)
,, नालम्भाय प्रक्रियन्ते स्म—नारम्भाय प्रक्रियन्ते स्म (फ. व.)
,, दक्षयज्ञ प्रत्यवरकाल—दक्षयज्ञ प्रत्यवरकालम् (ख)
,, पुत्राणां नरिष्यन्नाभागेक्ष्वाकुनृगशर्पात्यादीनाम्—पुत्राणां नरि-
ष्यन्तनामागेक्ष्वाकुरिष्टशर्पात्यादीनाम् च (ख घ ङ)
,, नरिष्यन्नाभाग—नरिष्यन्तनाभाग (झ.)
,, इक्ष्वाकुनृग—इक्ष्वाकुरिष्ट (ः)
,, प्रोक्षणमवापु—प्रोक्षणमेवापु (ध. ब)
,, गवामालम्भ—गवामारम्भ (थ ब)
,, उपयोगाच्चोपहताग्नीनाम्—उपयोगात्स्यादुपयोगाच्चोपहता-
ग्नीनाम् (ध)

आते। न हते। उनका सत्कार नहीं किया जाता था,
ततः ते पछी उसके पीछे, दक्षयज्ञम् दक्षना यज्ञ दक्ष-
यज्ञके, प्रत्यवरकालम् पछीना कालमा बादके कालमें,
नरिष्यन् नरिष्यत् नरिष्यत् नाभाग- नाभाग नाभाग,
इक्ष्वाकु- इक्ष्वाकु इक्ष्वाकु, नृग नृग नृग, शर्पाति-
आदीनाम् शर्पाति वगेरे शर्पाति आदि, मनोः अनुना
मनुके, पुत्राणाम् पुत्रोना पुत्रोंके, क्रतुषु यज्ञोमां यज्ञोंमें,
पशूनाम् एव पशुओंनी व पशुही ही, अभ्यनुज्ञानात्
प्रेरणाथी प्रेरणासे, पशवः पशुओ पशुओंका, प्रोक्षणम्
विधिपूर्वक वध विधिपूर्वक वध, अवापु पाप्मा किया
गया, अतः च ते पछी इसके भी, प्रत्यवरकालम्
पाछगना वमतमा बादके समयमें, दीर्घसत्रेण यजता
दीर्घसत्रथी यजन करता दीर्घसत्रसे यजन करते हुए,
पृषध्रेण पृषध्रे पृषध्रेने, पशूनाम् पशुओ पशुओंके,
अलाभात् न भजवाथी प्राप्त न होनेसे, गवाम् गाथोने
गौओंका, आलम्भः वध मारण, प्रवर्तितः शः कथी
शुरू किया, तम् ते उसको, दृष्ट्वा जेधने देखकर,
भूतगणा प्राणीमात्र भूतगण, प्रव्यथिता व्यथा पाप्मा
अत्यन्त व्यथित हो गये, उपहृतमनसाम् च हृष्टाथी
मनवाणा उपहत मनवाले, उपाकृतानाम् अने अलि-
भनलु करीने वध करवाभा आवेदी और मंत्रित
करके मारी गई, गवाम् च गाथोना गौओंके, उपयोगात्
उपयोगथी उपयोगसे, अशस्त-उपयोगात् अशस्ते गाथोने
निध उपयोग करवाथी अर्थात् गौका निम्न उपयोग
करनेसे, गौरवात् तेओनां भांसनु भारेपलु होवाथी
उनका मास मारी होनेसे, औष्ण्यात् उष्णपलु होनाथी उष्ण
होनेसे, असात्म्यत्वात् च तथा असात्म्यपलुं होवाथी
तथा असात्म्य होनेसे, उपहतमनसाम् च हृष्टाथी
अभिवाणा नष्ट हुए अग्निवाले, तेषाम् तेओने उनको,
पृषध्रयज्ञे पृषध्रना यज्ञमां पृषध्रके यज्ञमें, पूर्वम् सर्वथी
पछेवां सबसे पूर्व, अतीसार. अतिसारनी अतिसारकी,
उत्पन्नः उत्पत्ति थर् उत्पत्ति हुई ॥ ४ ॥

4 Hearing these words of Agnivesa, the worshipful Punarvasu Atreya said, 'Listen, Agnivesa ! to the full exposition of the subject During the first or the golden age, the sacrificial animals were

indeed only sanctified and turned away but never slaughtered But after the time of Daksha's sacrifice, in the sacrifices performed by the sons of Manu-Narishyat, Nabhaga, Ikshvaku, Nriga, Saryati and others, the animals were sacrificed at their instinctive acquiescence. After that, during the long sacrifice that Prishadhra performed, as goats were not obtainable, cows were offered up for sacrifice, perceiving which, all living creatures were grief-stricken. When the flesh of these sanctified cows were eaten, by the heavy, hot and disagreeable nature of their flesh, as well as by the use of what was not prescribed by the scriptures, people got impaired in their gastric fire and diminished in their mental faculties and were afflicted with diarrhea, for the first time during the sacrifice performed by Prishadhra

વાતાતિસારસ્ય નિદાનસંપ્રાપ્તિલક્ષણાનિ—

અથાવરકાલે વાતલસ્ય વાતાતપવ્યાયામાતિમાત્રનિષેધિણો રૂક્ષાલ્પપ્રમિતાશિનસ્તીક્ષ્ણમધ્યવ્યવાય-નિત્યસ્યોદાકર્ત્યતશ્ચ વેગાન્ વાયુઃ પ્રકોપમાપદ્યતે, પક્ત્વા ચોપહન્યતે, સ વાયુઃ કુપિતોઽગ્નાવુપહતે મૂત્રસ્વેદૌ પુરીષાશયમુપહત્ય, તાભ્યાં પુરીષં દ્રવીકૃત્ય, અતીસારાય પ્રકલ્પતે ।

અથ અવરકાલે પાછળના વખતમાં પીછેકે કાલમે, વાતલસ્ય વાતપ્રધાન પ્રતિયાળા વાતલપ્રકૃતિ, વાત-વાયુ વાયુ, આતપ- તડકા ઘૂપ, વ્યાયામ- અને વ્યાયામનં જૌર વ્યાયામકા, અતિમાત્ર- અત્યંત અતિ-માત્રામે, નિષેધિણઃ સેવન કરનારા સેવન કરનેવાલે, રૂક્ષ-રૂક્ષ, અલ્પ- અલ્પ, પ્રમિતાશિન. અને વખત વીત્યા પછી લોજન કરનારા જૌર સમય વીત જાનેપર મોજન કરનેવાલે, તીક્ષ્ણ- તીક્ષ્ણ તીક્ષ્ણ, મધ- મધ મધ,

વ્યવાય- તથા મૈથુનનુ જૌર મૈથુન, નિત્યસ્ય નિત્ય સેવન કરનારા નિત્ય સેવન કરનેવાલે, વેગાન્ વેગમે વેગમે, ઉદાવર્તયત્ ચ રોકનારા મનુષ્યને રોકનેવાલે પુરુષમાં, વાયુ વાયુ વાયુ, પ્રકોપમ પ્રકુપિત પ્રકુપિત, આપદ્યતે થાય છે જાતા છે, પક્ત્વા ચ અને અગ્નિ જૌર અગ્નિ, ઉપહન્યતે નષ્ટ થાય છે નષ્ટ હોતા છે, કુપિતઃ કુપિત થયેલો કુપિત, સ વાયુ તે વાયુ વહ વાયુ, અગ્નૌ અગ્નિ અગ્નિ, ઉપહતે નષ્ટ થતાં નષ્ટ હોનેપર, મૂત્ર-સ્વેદૌ મૂત્ર તથા પરીનાને મૂત્ર જૌર સ્વેદો, પુરીષાશયમ મલાશયમાં મલાશયમે, ઉપહત્ય લઈ લઈને લે જાકર, તાભ્યાં તેનાથી જન દોનોસે, પુરીષમ્ મળને મળકો, દ્રવીકૃત્ય પલાલી બનાવીને દ્રવ બનાકર, જતી સારાય અતીસાર અતીસારકો, પ્રકલ્પતે કરે છે કરતા છે ।

5-(1). In the present days, in a person of vata habitus, the vata gets provoked by excessive exposures to wind and sun, by over-exertion, by dry, scanty and late meals, daily indulgence in strong wine, and the sexual act and the suppression of peristaltic movement of natural urges, the gastric fire gets impaired and provoked vata consequent upon the impairment of the gastric fire, carries the urine and the sweat to the habitat of the fecal matter and liquefying the fecal matter with these fluids, produces diarrhea.

તસ્ય રૂપાણિ—વિજ્જલમામં વિપ્રુતમવસાદિ રૂક્ષં દ્રવં સશૂલમમગન્ધમીષચ્છબ્દમશબ્દં વા વિવદ્ધમૂત્રવાતમતિસાર્યતે પુરીષં, અગુશ્ચાન્તઃકોષ્ટે સ્પશબ્દશૂલસ્તિર્યક્ ચરતિ વિવદ્ધાં હત્યામાતિસારો વાતાત્ ।

તસ્ય તેનાં ઉસકે, રૂપાણિ લક્ષણો લક્ષણ, વિજ્જલમ્ જેમકે— પિચ્છિલ જૈસેકિ— પિચ્છિલ, આમમ્ આમયુક્ત

आमयुक्त, विद्रुतः पथराध् अथ येन प्रसङ्गशील, अवसादि ढीला अवसादि रुक्षम् रक्ष रुक्ष, द्रवश्च द्रवश्च द्रव, सशूलम् शूलसहित शूलयुक्त, आमगन्धम् आमगन्धम् आमगन्धयुक्त ईषच्छब्दश्च शैला अवाज-वाजा किञ्चित् आवाजसे युक्त, अशब्दश्च वा के अवाज-विनाना या आवाजसे रहित, विबद्ध-मूत्र-वातश्च मूत्र तथा वायु जेभा रोक्या ग्यां छे जेवा मूत्र और वायुके विबन्धयुक्त पुरीषम् भजने मलका, एतिसार्यते अतिसार आय छे अतिमरण होता है, वायु च अने वायु और वायु, अन्त कोष्ठे रोक्या अन्त कोष्ठके अन्दर, सशब्दशूल-शब्द तथा शूल सहित शब्द और शूलके साथ, विबद्ध अर्धार्ध विबन्धयुक्त, तिर्थश्च आडा तिरछा, चरति भावे छे चलता है इति आ यह, वातान् वायुथी वातज, आमातिसारः आमातिसार छे आमातिसार है।

5-(2) Its signs and symptoms are—the patient passes stools that are slimy, that contain undigested matter, that are flowing and sink when put into water, which are dry and liquid, attended with pain, smelling like putrid flesh and are passed with or without making sounds and accompanied with retention of urine and flatus. The vata, lodged in the alimentary tract, getting obstructed moves obliquely making gurgling sounds and causing colicky pain. Thus has been described the diarrhea of indigestion due to vata

एकं वा विबद्धमल्गलं सशब्दं सशूलफेनपिच्छापणिकर्तिकं हृष्टरोमा विनिःश्वसन् शुष्कमुखः कट्यूरुजिकजानुपृष्ठपार्श्वशूली भ्रष्टगुरो मुहुर्मुहुर्विग्रथितमुपवेश्यते पुरीषं वानात्, तन्नाहुरनुग्रथितमित्येके, वातानुग्रथितवर्चस्त्वात् ॥ ५ ॥

हृष्टरोमा जेभा रोक्या ग्यां छे जेवा रोमहर्ष युक्त विनिःश्वसन् श्वास देते। सास छोड़ता हुआ, शुष्कमुखः सूक्ष्मेवा मुष्मणे। मुखशोषयुक्त, कटि-ऊपर कमर, ऊरु-साथण ऊरु, त्रिक-त्रिक त्रिक,

जानु-गोष्ठ्युष्टने, पृष्ठ-पीठ पीठ, पार्श्व-अने पार्श्वों और पार्श्वों, शूली शूलवाणे शूलयुक्त, भ्रष्टगुरोः शुद्धशूलवाणे शुद्धशूलयुक्त, एकम् वा पाडेला पका हुआ, विबद्धम् अर्धार्धेला बंधा हुआ, अल्पालम् शैला शैला अल्प अल्प, सशब्दश्च अवाजसहित शब्दयुक्त, सशूल शूल शूल, केन-झीले ज्ञाण, पिच्छा-तथा पिच्छा पिच्छा, परिकर्तिकम् तथा परिकर्तिका सहित और परिकर्तिकासे युक्त, विग्रथितश्च ग्राथेला बंधा हुआ, पुरीषम् भजने मल, मुहुःमुहुः बार-बार बारबार, वातान् वायुथी वातके कारण, उपवेश्यते त्याग करे छे त्यागता है, वातानुग्रथितवर्चस्त्वात् वायुथी ग्राथेला भजने होवाथी वायुसे मल गाढादार होनेसे, एके डेटलायेके डेटा कोरे लोग, तम् तेने उसको, अनुग्रथितम् इति अनुग्रथित अनुग्रथित, आहुः छे छे कहते हैं ॥ ५ ॥

5. Or the patient passes stools that are fully digested or hardened, in very scanty measure, attended with sound and colicky pain, that is frothy and slimy and accompanied with griping pain, horripilation, groans, parching of the mouth, pain in the waist, thigh, hips, knees, back and sides and attended with prolapse of rectum. He passes stools frequently in scybalous masses owing to morbid vata. Some call it scybalous diarrhea as the stools contain scybalous masses due to vata

पित्तातिसारस्य निदानसंप्राप्तिक्षणानि—

पित्तलब्ध पुनरुल्लक्षणकटुकक्षारोष्णतीक्ष्ण-तिमाननिषेविणः पतनाग्निसूर्यसंतापोष्णमारुतोप-हतनात्रय क्रोधेर्ष्याविह्वलस्य पित्तं प्रकोपमापद्यते। तत् प्रकुपितं द्रवत्वादूर्माणमुपहत्य पुरीषाशय-विस्तृतमौष्ण्यं द्रवत्वाच्च सरत्वाच्च भित्त्वा पुरीषमतिसाराय प्रकल्पते।

६ (१) पुरीषाशयविस्तृतम्-पुण्यशयविस्तृतम् (ख व. ट)

,, ,, -पुरीषाशयमितम् (फ)

पित्तलस्य पुनः पित्तप्रधानं पित्तप्रकृतिवाले, अम्ल-
भाटा अम्ल, लवण- भाटा लवण, कटुक- टीभा कटु
क्षार- क्षार क्षार, उष्ण- उष्ण उष्ण, तीक्ष्णातिमात्र-
अने तीक्ष्ण पदार्थोत् अतिशय और तीक्ष्ण पदार्थोंके
अतिमात्रामें, निषेविण- सेवन करनेवाले, प्रवृत्त- सतत निरंतर, अग्नि सूर्य- अग्नि अने सूर्यना
अग्नि और सूर्यके, संताप- ताप ताप, उष्ण- अने उष्ण
और उष्ण, मारुत- वायुधी वातसे, उपहत- दुष्टायेष्ट
उपहत, मांसस्य गानोवाणा शरीरवाले, क्रोध-ईर्ष्या-
बहुलस्य धन्या क्रोध अने ईर्ष्यावाणा पुरुषनु बहुत क्रोध
और ईर्ष्यावाले पुरुषका. पित्तम् पित्त पित्त, प्रकोपन् प्रकोप
प्रकुपित, आपद्यते पामे छे होता है, प्रकुपितम् प्रकुपित
भयेषु प्रकुपित, त्व ते वह पित्त, द्रवत्वात् प्रवाही
होवाथी द्रवत्वके कारण, ऊष्माणम् गरमीने अग्निको,
उपहत्य नाश करीने नष्टकर, पुरीषाशय- मणशयमा
मलाशयमें, विस्तृतम् फैलाई पहुंचकर, औष्ण्यात् उष्ण
होवाथी उष्ण होनेसे, द्रवत्वात् प्रवाही होवाथी द्रव
होनेसे, सरत्वात् च अने सर होवाथी और सर होनेसे,
पुरीषम् भणने मलको, भित्त्वा लेटीने भिन्नकरके,
अतिसाराय अतिसार अतिसार, प्रकल्पते करे छे
करता है।

6-(1) In a person of pitta habitus, pitta gets provoked by excessive use of acid, salt pungent, alkaline, hot and acute articles of diet, by the impairment of the body by the strong effects of long exposure to fire, sun heat and hot wind. By the effects of strong emotions of anger and envy, the pitta gets provoked. The provoked pitta due to its fluid nature, impairing the vital heat, flows into the colon, by its qualities of heat, liquidity and fluidity it breaks up the stools and produces diarrhea.

तस्य रूपाणि—हारिद्रं हरितं नीलं
कृष्णं रक्तपित्तोपहितमतिदुर्गन्धमनिसार्यते पुरीषं,
तृष्णादाहस्वेदमूर्च्छाशूलब्रध्नं तापपाकपरीत इति
पित्तातिसारः ॥ ६ ॥

तस्य तेना उसके, रूपाणि लक्षणें लक्षण तृष्णा
नेमके:- तृष्णा जैसेकि - प्यास, दाह- दाह दाह, स्वेद
स्वेद पसीना, मूर्च्छा- मूर्च्छा मूर्च्छा, शूल- शूल शूल,
ब्रध्न-सताप- गुदा तापवी गुदसताप, पाकपरीतः अने
गुदाना पाकयी युक्त रोगीने और गुदपाकदे पीडित
रोगी, हारिद्रम् पीला पीले, हरितम् हरीला हरे,
नीलम् नीला नीले, कृष्णम् काला काले, रक्तपित्त-
रक्त तेमज पित्तथी रक्त एवं पित्तमे, उपहितम् युक्त
युक्त, अतिदुर्गन्धम् अने अतिशय दुर्गन्धवाणा और
अत्यन्त दुर्गन्धयुक्त पुरीषम् भणने मलको, अतिसार्यते
अतिसार थाय छे त्यागता है इति आ यह, पित्ता-
तिसार पित्तातिसार छे पित्तातिसार है ॥ ६ ॥

6 Its signs and symptoms are— the patient passes liquid stools which are yellowish, greenish, bluish, blackish, tinged with blood and pitta, and very offensive He is afflicted with thirst, burning, perspiration fainting, colic and heat in the anal region and inflammation

श्लेष्मातिसारस्य निदानसंप्राप्तिलक्षणानि—

श्लेष्मलस्य तु गुरुमधुरशीतस्निग्धोपसेविनः
संपूरकस्याचिन्तयतो दिवास्वप्नपरस्यालसरस्य
श्लेष्मा प्रकोपमापद्यते। स स्वभावाद् गुरुमधुर-
शीतस्निग्धः स्रस्तोऽग्निमुपहत्य सौम्यस्वभावाद्
पुरीषाशयमुपहत्योपक्लेद्य पुरीषमतिसाराय कल्पते।

श्लेष्मलस्य तु उद्भेदान कफप्रकृति, गुरु- गुरु
मारी, मधुर- मधुर मधुर, शीत- शीत ठंडा, स्निग्ध-
अने स्निग्ध पदार्थोत् और स्निग्ध आहारवा, उपसेविन-
सेवन करनेवाले, संपूरकस्य बहुत होजाने

६ कृष्ण रक्तपित्तोपहितम्—रक्तपित्तोपहितम् (क घ ङ)

७ - कृष्णपित्तोपहितम् (झ)

७ (१). पुरीषाशयमुपहत्य—पुरीषाशयमुपगत्य (क छ फ)

उरनार अर्येत भरपेट खानेवाले, अचिन्तयत चिन्ता न
उरनार चिन्ता न करनेवाले, दिवा-दिवसे दिनमें, स्वप्न-
परस्य सुनार सोनेमें परायण, अलसस्य अने आणस्य
भाक्षुसने और आलसी पुरुषका, श्लेष्मा उक्ष कफ,
प्रकोपश्च प्रक्षेप प्रकुपित, आपद्यते पामे छे हो जाता
है, स्वभावात् स्वभावधी स्वभावसे, गुरु-शुभु गुरु,
मधुर-भधुर मधुर, शीत-शीत ठंडा, स्निग्ध स्निग्ध
स्निग्ध, स्तप्त अने शिथिल और शिथिल, स-ते उक्ष
वह कफ, शौम्य-पेताना जलीय अपने जलीय,
स्वभावात् स्वभावधी स्वभावसे, अग्निम् अग्निने
अग्निको, उपहत्य नाश करीने नष्ट कर, पुरीषाशयम्
भणशयभा मलाशयमें, उपहत्य जलने जाकर, पुरीषम्
भणने मलको, उपक्षेद्य क्षिप्त करीने क्षिप्तकर, अति-
साराय अतिसार अतिसारको, कल्पते करे छे उत्पन्न
करता है।

7 (1) In a person of kapha habitus, the kapha gets provoked by constant use of heavy, sweet, cold and unctuous articles, by excessive impletion, by a thoughtless life, by habitual day-sleep and lethargy. The kapha possessing naturally the qualities of heaviness, sweetness coldness and unctuousness, and getting loosened, impairs the vital heat, and spreading down the colon it liquefies the feces by its watery quality and thus produces diarrhea

तस्य रूपाणि—स्निग्धं श्वेतं पिच्छिलं तन्तु-
मदामं गुरु दुर्गन्धं श्लेष्मोपहितप्रनुबद्धशूलमल्पा-
ल्पमभीक्ष्णमतिसार्यते सप्रवाहिकं, गुरुदरगुदव-
स्तिबंधणदेशः कृतेऽप्यकृतसंज्ञः सलोमहर्षः
सोत्क्लेशो निद्रालस्यपरीतः सदनोऽन्नद्वेषी चेति
श्लेष्मातिसारः ॥ ७ ॥

तस्य तेनां उपके, रूपाणि लक्षण, गुरु-
बन्धः- भारे जैसेकि- भारी, उदर-पेट पेट, गुद-

गुदा गुदा, बस्ति अस्ति वस्ति, बंधणदेश अने वक्ष्य
प्रदेशवाला और बंधण प्रदेशवाला, कृते अपि वेग समाप्त
थथा छतां पक्ष वेगके समाप्त होने पर भी, अकृतसंज्ञ-
वेगने पूर्ण थथा नहीं माननार वेगको पूर्ण हुआ नहीं
माननेवाला, सलोमहर्ष जिसका ३ वाडावाला रोमहर्ष
युक्त, सोत्क्लेश. उत्क्लेशवाला मिचलीसे युक्त, निद्रा-
निद्रा नींद, आलस्य-परीत तथा आणस्य व्याप्त
और आलस्यसे पीडित, सदन शिथिल शिथिल, अन्नद्वेषी
च अने अन्नने द्वेष उरनार रोगीने और अन्नद्वेष-
वाला रोगी, स्निग्ध स्निग्ध स्निग्ध, श्वेतम् श्वेत
सफेद, पिच्छिलम् पिच्छिल पिच्छिल, तन्तुमत् तांतु-
वाली पतला, आमम् आम आम, गुरु शुभु भारी,
दुर्गन्धश्च दुर्गन्धवाली दुर्गन्धयुक्त, श्लेष्म-उक्षी कफसे,
उपहितम् युक्त युक्त, अनुबद्धशूलम् शूलसहित
शूलके अनुबन्धसे युक्त अल्पाल्पम् थोडा थोडा थोड़ा
थोड़ा, सप्रवाहिकम् अने प्रवाहिकसहित और
प्रवाहिकामहित, अभीक्ष्णम् बारबार पुनः पुनः,
अतिसार्यते अतिसार था छे मल त्यागता है,
इति आ यह, श्लेष्मातिसार. उक्षतिसार छे
अफातिवा है ॥ ७ ॥

7 Its signs and symptoms are— the patient passes frequent, watery and flowing stools which are unctuous, whitish and slimy and contain fibrinous shreds and undigested matter, that are heavy, offensive and containing mucus and which are scanty and accompanied with griping pain The patient feels a sense of heaviness in the abdomen, rectum, hypo-gastric and ilio-inguinal regions, even after passing stools he feels he has not evacuated stools He suffers horripilation. He is afflicted with nausea, drowsiness and lethargy He suffers from asthenia, and repugnance for food Thus has been described the diarrhea due to kapha.

सन्निपातातिसारस्य निदानसंप्राप्तिलक्षणानि—

अतिशीतस्निग्धरूक्षोष्णगुरुखरकठिनविषमवि-
रुद्धासात्म्यभोजनादभोजनात् कालातीतभोजनाद्
यत्किञ्चिद्भ्यवहरणात् प्रदुष्टमद्यपानीयपानादति-
मद्यपानादसंशोधनात् प्रतिकर्मणां विषमगमनाद-
नुपचाराज्वलनादित्यपक्वसलिलातिसेवनादस्वप्ना-
दतिस्वप्नाद्वेगविधारणादतुविपर्ययादयथाबलमार-
म्भाद्भयशोकचित्तोद्वेगातियोगात् कृमिशोषज्व-
राशोविकारास्तिकर्षणाद्वा व्यापन्नाग्नेस्त्रयो दोषाः
प्रकुपिता भूय एवाग्निमुपहत्य पकाशयमनुगवि-
श्यातीसारं सर्वदोषलिङ्गं जनयन्ति ॥ ८ ॥

अतिशीत- अत्यंत शीतल अत्यंत शीत, स्निग्ध-
स्निग्ध स्निग्ध, रूक्ष- रूक्ष रूक्ष, उष्ण- उष्ण उष्ण,
गुरु- गुरु गुरु, खर- खर खुरदरा, कठिन- कठिन कड़ा,
विषम- विषम विषम, विरुद्ध- विरुद्ध विरुद्ध, असात्म्य-
अने असात्म्य और असात्म्य, भोजनात् भोजनात्
उत्पत्ती भोजनसे, अभोजनात् अभोजनात् न उत्पत्ती
अभोजनसे, कालातीत- पश्चात् पीत्वा पछी भोजन कालके
टल जाने पर, भोजनात् भोजनात् उत्पत्ती भोजन करनेसे
यत्किञ्चित् गमे ते जो कुछ भी, अभ्यवहरणात् आदि
देवाधी खा जानेसे, प्रदुष्ट- भ्रष्ट अत्यंत दूषित, मद्य-
पानीय- मद्य अने पाणी मद्य और जलके, पानात्
पीवाधी पीनेसे, अतिमद्यपानात् अति मद्य पीवाधी
अति मद्य पीनेसे, असंशोधनात् संशोधन न उत्पत्ती
संशोधन न करनेसे, प्रतिकर्मणां पश्चात् पचकर्मोंके,
विषमगमनात् विषम प्रयोगशील असम्यक् प्रयोगसे
अनुपचारात् रोगोंके उपचार न उत्पत्ती रोगका उपचार
न करनेसे, ज्वलन- अग्नि अग्नि आदित्य- सूर्य सूर्य,
पवन- पवन वायु, सलिल- अने पाणीना और पानीके,
अतिसेवनात् अति सेवनशी अत्यंत सेवनसे ज्वरपन्नात्
निद्रा न उत्पत्ती न सोनेसे, अतिस्वप्नात् अतिशय
निद्रा उत्पत्ती अतिमात्रमें सोनेसे, वेग वेग वेगके,
विधारणात् रोकवाधी विधारणसे, ऋतु ऋतुमां ऋतुओंकी,
विपर्ययात् देश्वादि यथाशी विकृतिसे, अयथाबलम्
असम्भवात् शक्तिशी बधारे काम उत्पत्ती अपने बलसे
अधिक कार्य करनेसे, भय- भय भय, शोक- शोक शोक,

चित्त-उद्वेग- तथा चित्तना उद्वेगना तथा मनका उद्वेग
इनके, अतियोगात् अतिशेगशी अतियोगसे, कृमि-
अथवा कृमि या कृमि, ज्वर- ज्वर ज्वर, अशोविकार-
अने उरसरोगशी और अशोरोग इनसे, अतिकर्षणाद्
वा अति कृश भवाधी अत्यंत कृश होनेसे, व्यापन्नाग्ने-
नष्ट अग्निवाणी पुष्टपना नष्ट अग्निवाले पुरुषके, प्रकुपिताः
अकुपित प्रकुपित, त्रय- दोषाः त्रय दोषों तीनों दोष,
भूय- एव अधिक रीते और भी, अग्निम् अग्निने
अग्निको, उपहत्य उष्णीने नष्टकर पक्वशयन पक्वशयन
पक्वशयमें, अनुप्रविश्य प्रवेश करी प्रवेशकर, सर्वदोष-
सधुणा दोषना सब दोषोंके, लिङ्गं लिङ्गं
रूक्षणोंवाले, अतीसारम् अतीसारने अतीसारको,
जनयन्ति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है ॥ ८ ॥

8 By taking very cold unctuous, dry, hot, heavy, rough, hard, irregular, antagonistic and non-homologatory articles of diet, by abstinence from diet, or by late meals, by eating what ever comes in hand, by drinking vitiated wine or beverage, by excessive indulgence in wine, by lack of seasonal purification, by the wrongful effects of therapeutics or by lack of therapeutics or excessive exposure to fire, sun, wind and water, by lack of sleep or by excessive sleep by suppression of the natural urges, by abnormality of season, by exertions beyond one's capacity, by excess of fear, grief and mental anxiety, and by excessive emaciation due to helminthiasis, consumption, fever and piles— by these factors the gastric fire gets affected as a consequence of which all the three humors get provoked and impair the vital heat still further and entering the colon, produces diarrhea

manifesting the combined symptoms of all the above-described varieties of diarrhea.

अपि च शोणितादीन् धातून्तिप्रकृष्टं दूषयन्तो धातुदोषस्वभावकृतानतीसारवर्णानुपदर्शयन्ति ।

अपि च अने वणी और भी, शोणितादीन् रक्त भत्यादि शोणितादि, धातून् धातुओंने धातुओंको अति-प्रकृष्टम् अत्यन्त अत्यन्त, दूषयन्त दूषित करते हैं तथा दूषित करते हुए तीनों दोष, धातु-दोष- धातु तथा दूषिता धातु और दोष इनके, स्वभावकृतान् स्वभावे करेला स्वभावसे बने, अतीसारवर्णान् अती-सारना वर्णोंने अतीसारके वर्णोंको, उपदर्शयन्ति अतावे छे दिखाते हैं।

9-(1) Further, the morbid humors excessively vitiate the blood and other body-elements and manifest in the stools various colors characteristic of the body-elements which are vitiated

तत्र शोणितादिषु धातुष्वतिप्रदुष्टेषु हारिद्र-हरितनीलमाश्लिष्टमांसघावनसन्निकाशं रक्तं कृष्णं श्वेतं वराहमेदःसदृशमनुवद्धवेदनमवेदनं वा समा-सव्यत्यासादुपवेश्यते शकृद् ग्रथितमामं सकृत्, सकृदपि पक्वमनतिक्षीणमांसशोणितबलो मन्दाग्नि-विहतमुखरसश्च; तादृशमातुरं कृच्छ्रसाध्यं विद्यान् ।

तत्र ते उन, शोणितादिषु रक्त वगेरे शोणितादि, धातुषु धातुओं धातु, अतिप्रदुष्टेषु अत्यन्त दूषित अता अत्यन्त दूषित होने पर, अनति-क्षीण-मांस-शोणित-बल जेनां मांस, ढोली तथा भण अतिक्षीण अथ नथी ओवे जिसके मांस, रुधिर तथा बल क्षीण नहीं हुए हैं ऐसा, मन्दाग्नि. मन्दाग्निवाला मन्दाग्निवाला, विहत-अने हलायेला और नष्ट हुए, मुखरस च सुगन्धरसवाला रोगी मुखरससे युक्त रोगी, हारिद्र- पीला

पीले, हरित- हरिद्रा हरे, नील- नीला नीले, माश्लिष्ट- मश्लिष्ट रंग जेना मंजीठ जैसे, मांस-घावन-सन्निकाशम् अने मांसना घोष जेना और मांसके घावन जैसे, रक्तं कृष्णम् लाइ, डाला लाल, काले, श्वेतम् सफेद, सफेद, वराह-मेदः- सूअरनी अरणी सूअरकी चर्बी, सदृशम् जेना जैसे, अनुवद्धवेदनम् अतत वेदनावाला सतत वेदनासहित, अववेदनम् वा या वेदनारहित या वेदनारहित, समास-तया न लक्षणो अतत भव लक्षणोंके साथ, व्यत्यासात् छे छे छे लक्षणो अतत या कुछ लक्षणोंके साथ, सकृत् छे छेवार कभी, आमम् अपक्व कच्चे, ग्रथितम् अने गलायेला और बंधे हुए, सकृत् अपि अने छे छे वार और कभी, पक्व पाकेला पके हुए, शकृद् भणवे मलका, उपवेश्यते त्याग करे छे त्याग करता है, तादृशम् तेवा उस प्रकारके, आतुरम् रोगीने रोगीको, कृच्छ्रसाध्यम् छे छेसाध्य कष्टसाध्य, विद्यान् अणुवे समझे ।

9-(2) If the blood and other body-elements are excessively vitiated, the stools are yellow, green, blue, coffee-brown of the color of flesh-washed water, red, black white or of the color of hog's fat, the patient passes stools with much pain or slight pain. The above colors are seen individually or combined. The patient passes indeterminately hard and undigested stools or even digested stools. He may not suffer from great loss of flesh, blood or vitality, his gastric fire gets dull, he suffers loss of taste in the mouth. Such a case is to be known as of a formidable type

एभिर्वर्णैरतिसार्यमाणं सोपद्रवमातुरमसा-ध्योऽयमिति प्रत्याचक्षीत,

एभि. आ नीये अणुवेला इन निम्नोक्त, वर्णों. वर्णोंसहित रंगसहित, अतिसार्यमाणम् अतिसारवाला

९-(१) धातून्तिप्रकृष्ट-धातून्तिप्रदुष्टान् (ध.)

९-(२) अतिप्रदुष्टेषु-अतिप्रदुष्टेषु (ध.)

,, मांसघावनसन्निकाश-मांसघावनवेदन (ध.)

અતિસારવાલે, મોપદ્રવમ્ અને ઉપદ્રવસહિત ઔર ઉપ-
દ્રવોંસે યુક્ત, આતુરમ્ રોગીની ચિકિત્સાના રેગીની
ચિકિત્સાકા, જયમ્ આ યદ, અસાધ્ય અસાધ્ય છે
અસાધ્ય હૈ, હિતિ એમ કહી એલા કહકર, પ્રત્યાચક્ષીત
નિષેધ કરવો નિષેધ કરે.

9-(3) If the patient who passes stools
of the colors described below develops
complications he should be pronounced
to be incurable and sent away

તથા—પક્ષશોણિતામં યકૃત્સ્વળ્લોપમં મેદો
માંસોદકસન્નિકાશં દધિઘૃતમજ્જતૈલવસાક્ષીરવે-
સવારામમતિનીલમતિરક્તમતિકૃષ્ણસુદકસિવાચ્છં
પુનર્મેચકામમતિસ્નિગ્ધં હરિતનીલકષાયવર્ણં કર્કુર-
માવિલં પિચ્છિલં તન્તુમદામં ચન્દ્રકોપગતમતિ-
કૃષ્ણપૂતિપૂયગન્ધ્યામામમત્સ્યગન્ધિ મશ્નિકાકાન્તં
કુચિતવહુધાતુસ્રાવમલ્પપુરીષમપુરીષં વાડાતિસાર્ય-
માણં તૃણાદાહજ્વરભ્રમતમકહિકાશ્વાસાનુબન્ધમ-
તિવેદનમવેદનં વા સ્તપ્તપક્કુદં પતિતગુદવલિ
મુક્તનાલમતિક્ષીણબલમાંસશોણિતં સર્વપર્વાસ્થિ-
શૂલિનમરોચકારતિપ્રલાપસંમોહપરીતં સહસ્રાપ-
રતવિકારમતિસારિણમચિકિત્સ્યં વિદ્યાત્, હિતિ
સન્નિપાતાતિસારઃ ॥ ૯ ॥

તથા જેમકે જે, પક્ષ- પક્ષ પક્ષ, શોણિતામમ્
રક્ત જેવા રક્ત જેવી આભાવાલે, યકૃત્સ્વળ્લ-ઉપમમ્
યકૃતના કકડા જેવા યકૃતકે સ્વળ્લ જેવા, મેદ- માંસ-
મેદ તથા માંસના મેદ ઔર માંસકે ઉદક- ધોણુ
ધોવનકે! સન્નિકાશમ્ જેવા સદરા, 'દધિ-ઘૃત- દહી, ઘી

દહી, ઘી, મજ્જ તૈલ- મજ્જ, તેલ મજ્જા, તૈલ, વસા-ક્ષીર-
વસા, દૂધ ચર્વી, દૂધ, વેસવારામમ્ અને વેસવાર જેવા
ઔર વેસવાર જેસે, અતિનીલમ્ અતિશય નીલા અત્યંત
નીલે, અતિરક્તમ્ અતિરક્ત અતિલાલ, અતિકૃષ્ણમ્
અતિકૃષ્ણ અતિકાન્, પુન ઉદકમ્ હવ વળી પાણી
જેવા ફિર જલ જેસે અચ્છત્ સ્વચ્છ, મેચકામમ્
ચળકતા કાળા મોરકી પ્રીવા જેસે નીલે ઔર ચમકદાર,
અતિસ્નિગ્ધમ્ અતિસ્નિગ્ધ અત્યંત સ્નિગ્ધ, હરિત- લીલા
હરે, નીલ નીલા નીલે, કષાયવર્ણમ્ અને કષાય
વર્ણવાળા ઔર મેરુવે રંગકે, કર્કુરમ્ કાખરચીતર
ચિતકવરે, આવિલમ્ મલિન મલિન, પિચ્છિલમ્ ચીકણ
પિચ્છિલ, તન્તુમ્ તાતણવાળા તાર નિકલનેવાલે,
આમમ્ આમ આમ, ચન્દ્રકોપગતમ્ ચાંદરડાંવાળા
મોરપલકે જેસે ચન્તોંસે યુક્ત, અતિકૃષ્ણ અત્યંત શયના
જેવી અત્યંત મુરદેકીસી, પૂતિ- સડેલી સડી, પૂય અને
પૂયના જેવી ઔર પૂયકે સમાન, ગન્ધિ- ગંધવાળા
ગંધવાળે, આમ- આમગંધવાળા આમગંધવાલે, આમ-
મત્સ્યગન્ધિ અને કાચી માછલી જેવી ગંધવાળા
ઔર કલ્લો મઝલી જેવી ગંધવાલે, મશ્નિકાકાન્તમ્ માખી-
ઓને પ્રિય મલિનગોંકે પ્રિય કુચિત- સડેલા સડી હરે,
વહુ-ધાતુસ્રાવમ્ અને ઘણા ધાતુઓના સ્રાવવાળા
વહુ ધાતુઓકે સ્રાવસે યુક્ત, અલ્પપુરીષમ્ થોડા મળવાળા
થોડે મલસે યુક્ત, અપુરીષમ્ વા અથવા મળરહિત યા
મલરહિત, અતિસાર્યમાણમ્ અતિસારથી યુક્ત અતિસારસે
યુક્ત, તૃણા-દાહ- તૃણ, દાહ પ્યાસ, દાહ જ્વર-ભ્રમ- જ્વર,
ભ્રમ જ્વર, ભ્રમ, તમક- તમક તમક શ્વાસ, હિકા-
હેડકી હિચકી, શ્વાસ-અનુબન્ધમ્ અને શ્વાસના અનુ-
બન્ધવાળા એવં શ્વાસકે અનુબન્ધસે યુક્ત, અતિવેદનમ્
અતિ વેદનાવાળા અત્યંત વેદનાસે યુક્ત, અવેદનમ્ વા
કે વેદનારહિત યા વેદનારહિત, સ્તપ્ત- શિથિલ શિથિલ,
પક્ષ- અને પાકેલી ઔર પક્ષ, ગુદમ્ ગુદાવાળા ગુદાવાલે,
પતિત- નષ્ટ થયેલ નષ્ટ, ગુદવલિમ્ ગુદવલિવાળા ગુદ-
વલિવાલે, મુક્તનાલમ્ ગુદા જેવી બહાર નીકળી ગઈ
હોય એવા ગુદમ્સાસે યુક્ત, અતિક્ષીણ- અતિ ક્ષીણ
થયેલ છે અત્યંત ક્ષીણ, બલ-માસ- બલ, માંસ વલ,
માંસ, શોણિતમ્ તથા રક્ત જેવા એવા ઔર રક્તવાલે,
સર્વ-પર્વ- સર્વના પર્વ સર્વ પર્વ, અસ્થિ- અને હાડકાંમાં

૧ પક્ષશોણિતામ-પક્ષશોણિતામ (સ્વ. ષ જ હ, ત ઢ ધ)

૨ યકૃત્સ્વળ્લોપમ-યકૃત્સ્વળ્લોપમ (સ્વ. હ વ)

૩ પિચ્છિલ તન્તુમદામ-તન્તુમદામ (સ્વ.)

૪ મશ્નિકાકાન્ત-મશ્નિકાકાન્તમ્ (ત ધ)

૫ પુરીષમપુરીષ-પુરીષમપુરીષ સુવહુપુરીષમ (વ.)

૬ મુક્તનાલમ-મુક્તનાલમ (સ્વ)

૭ -મુક્તતાલનમ (ધ.)

૮ અરોચકારતિપ્રલાપસમોહપરીત-અરોચકારતિપ્રલાપસમોહપરીત(સ્વ.)

और हड्डियोंमें, शूलिनम् शूलनाणा शूत्रवाले, अरोचक-
अरुचि अरुचि, अरति- अरति अरति, पलाप- प्रलाप
प्रलाप, संमोह- तथा भ्रूँछोर्था तथा मूच्छामे,
परीतम् युक्त पीडित, सहसा अने औकाओके और सहसा,
उपरत- शांत थाय छे जात हुए, विकारम् विकारो
नेना ओवा विकारवाले, अतिसारिणम् अतिसारना
शेओने अतिसारके रोगीको, अचिकित्स्यम् चिकित्सा
करवाने अयोग्य अचिकित्स्य, विद्यात् अलुवे जाने, इति
आ यह, सन्निपातातिसार सन्निपातातिसार छे
सन्निपातातिसार है ॥ ९ ॥

9. They are of the color of the digested blood (melena or tar-colored stools) or like the bits of liver tissue, of the appearance of the washings of fat and flesh, of the likeness of curds ghee, marrow, fat, milk and minced meat. Excessively blue-red, dark limpid like water, of the color of tar, excessively unctuous, green, blue or brown in color, variegated, dirty, slimy, containing fibrinous shreds, undigested, refracting various colors, attended with offensive and putrid smell as of putrified flesh or of raw fish attracting flies, containing sloughs and discharge of body-tissues and very little or no fecal matter, very frequent stools complicated by thirst, burning fever, giddiness, asthma, hiccup and dyspnea, attended with acute or mild pain and prolapse or inflammation of the rectum, drooping of rectal folds, and prolapse of the rectal tube with excessive loss of vitality, flesh and blood, pain in all the bones and joints, anorexia, apathy, delirium and delusion, and characterised by sudden cessation

of symptoms, know such a patient with these symptoms to be incurable. Thus has been described the diarrhea due to tridiscordance.

तमसाध्यतामसंप्राप्तं चिकित्सेद्यथाप्रधानोप-
क्रमेण हेतूपशयदोषविशेषपरीक्षया चेति ॥१०॥

असाध्यताम् असाध्यताने असाध्य, असंप्राप्तम्
न प्राप्त थयेला न हुए, तम् ते शेओनी उस रोगीको,
यथाप्रधान- दोषनी प्रधानताने अनुसरी प्रधानदोषके
अनुसार, उपक्रमेण उपचारद्वारा चिकित्साक्रमसे, हेतु-
तथा हेतु और हेतु, उपशय- उपशय उपशय, दोष-
विशेष- अने दोषविशेषनी और विशिष्ट दोषकी,
परीक्षया च परीक्षाद्वारा परीक्षासे, चिकित्सेत् इति
चिकित्सा करवी चिकित्सा करे ॥ १० ॥

10 Before it passes into the incurable stage, the physician by investigating the etiological factors, homologatory signs and the morbidity of humors should begin the treatment of the most predominant morbid humor in the condition.

भयशोकातिसारयो लक्षणम्—

आगन्तू द्वावतीसारौ मानसौ भयशोकजौ ।
तत्तयोर्लक्षणं वायोर्यदतीसारलक्षणम् ॥११॥

आगन्तू आगतु हेतुथी अनेला आगन्तु हेतुसे
पैदा हुए, मानसौ मानसिक दोषरूप, मानसिक दोषरूप,
भयशोकजौ भय अने शेओथी थयेला भय और
शोके जन्त, द्वौ छे दो, अतीसारौ अतिसार छे
अतिसार है, वायोः वायुथी उत्पन्न थयेला वायुसे उत्पन्न
हुए, यत् अतीसार-लक्षणम् अतिसारना के लक्षण छे
अतिसारके जो लक्षण है, तत् ते वही, तयो- तेओना
उनके, लक्षणम् लक्षण छे लक्षण है ॥ ११ ॥

१० तमसाध्यतामसंप्राप्तं—तमसाध्यमसाध्यतामसंप्राप्त (द)

११ अस्माच्छोकात्पूर्वम्—

‘भवन्ति चात्र’ इति य) पुस्तके पश्ये ।

11 The exogenous type of diarrhea born of psychic factors is of two kinds. One is born of fright and the other of grief. The signs and symptoms of both of them are the same as those of the diarrhea due to vata.

मारुतो भयशोकाभ्यां शीघ्रं हि परिकुप्यति ।
तयोः क्रिया वातहरी हर्षणाश्वासनानि च ॥१२॥

भय-शोकाभ्याम् भय तथा शोकश्च भय और शोकसे, मारुतः वायु वायु, शीघ्रम् शीघ्र शीघ्र, परिकुप्यति हि कुपित थाय छे कुपित होता है, तयोः भयश्च तथा शोकश्च अतिसारम् भयन तथा शोकज अतिसारमें, वातहरी वातहर वातहर, क्रिया चिकित्सा करवाभा आवे छे चिकित्सा की जाती है, हर्षण- छे उपरान्त शरीरने आनंद इसके अतिरिक्त रोगीको आनंद, आश्वासनानि च तथा आश्वासन आपवा जोध छे तथा आश्वासन देना चाहिए ॥ १२ ॥

12. The vata gets quickly provoked by fear and grief. Their treatment is of the vata-curative type along with inducing cheerfulness and comfort.

इत्युक्ताः षडतीसाराः साध्यानां साधनं त्वनः ।
प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वेण यथावत्तन्निबोधत ॥१३॥

इति आ प्रमाणे इस तरह, षट् छ, अतीसाराः अतिसार अतिसार, उक्ताः उक्ता छे कहे हैं, अतः तु हवे तो अब तो, साध्यानाम् साध्य अतिसारोनी साध्य अतिसारोकी, साधनम् चिकित्सा चिकित्सा, अनुपूर्वेण अनुक्रमेण यथाक्रम, प्रवक्ष्यामि उल्लिख में कहूँगा, तत् ते उसको, यथावत् यथार्थ रीति यथार्थ रीतिसे, निबोधत सांभलो सुनो ॥ १३ ॥

13. Thus have been described the six varieties of diarrhea. I shall now describe the treatment of the curable conditions in due order. Listen with diligence

आमातिसारे संग्रहणीषधनिषेध —

दोषाः सन्निचिता यस्य विदग्धाहारमूर्च्छिताः ।
अतीसाराय कल्पन्ते भूयस्तान् संप्रवर्तयेत् ॥१४॥

यस्य जेना जिसके, विदग्ध- अपकृत अपक, आहार- आहारशी आहारसे, मूर्च्छिता कुपित यधने मूर्च्छित होकर, सन्निचिताः सन्निचित यधेला सन्निचित हुए, दोषा दोष दोष, अतीसाराय अतिसार अतिसार, कल्पन्ते करे छे उत्पन्न करते हैं, तान् तेओनी उनको, भूय अधिक खूब, संप्रवर्तयेत् प्रवृत्ति करावली प्रवृत्त करे ॥ १४ ॥

14. The patient in whom all the morbid humors are aggravated by the undigested food accumulated in the intestines and cause diarrhea, must be purged again in order to expel the fecal matter.

न तु संग्रहणं देयं पूर्वमामातिसारिणे ।
विबध्यमानाः प्राग्दोषा जनयन्त्यामयान् बहून् १५
दण्डकालसकाध्मानग्रहण्यशोर्गदांस्तथा ।
शोथपाण्डुमयप्लीहकुष्ठगुल्मोदरज्वरान् ॥१६॥

आमातिसारिणे तु आमातिसारना शरीरने तो आमातिसारके रोगीको तो, पूर्वम् प्रथम प्रथम, संग्रहणम् संग्रहण औषध संग्रहणीय औषध, न देयम् न आपव नही देना चाहिए, प्राग् प्रथम न प्रारंभमे ही, विबध्यमाना रोकनामा आवेला रोके जाने पर, दोषा दोष दोष, बहून् धन्य बहुतसे, आमयान् रोगोने रोगोंको, दण्डक- जेनाटे:- दण्डक जैसकि- दण्डक, अलसक- अलसक अलसक, आध्मान- आध्मान आध्मान, ग्रहणी- ग्रहणी ग्रहणी, अशोर्गदान् हरस अशरीरोंको, तथा शोथ- सोआ शोथ पाण्डुमय- पांडुरोग पांडुरोग, प्लीह प्लीहा प्लीहा, कुष्ठ कुष्ठ कुष्ठ, गुल्म- गुल्म गुल्म,

१४ संप्रवर्तयेत्-संप्रवर्तयेत् (घ)

, -संप्रवर्तयेत् (फ व.)

१५ विबध्यमाना प्राग्दोषा-दोषास्त्वादौ विबध्यमाना. (थ)

१६ -दोषा आदौ विबध्यमाना (ड.)

उदर- ઉદરરોગ ઉદરરોગ, જ્વરાન્ તથા જ્વરને તથા જ્વરનો, જન્યન્તિ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતે છે ॥૧૫-૧૬॥

15-16 No astringent treatment should be given in the first stages of diarrhea when undigested stools are passed. If this morbid matter is retained in the body it produces many disorders such as body-stiffness due to intestinal torpor, distention of the abdomen, assimilation-disorder, piles, edema, anemia splenic disorders, dermatosis, gulma, abdominal diseases and fever.

તસાદુપેક્ષેતોત્ક્રિષ્ટાન્ વર્તમાનાન્ સ્વયં પ્રલાન્ ।
કૃચ્છં વા વહતાં દદ્યાદભયાં સંપ્રવર્તિનીમ્ ॥૧૭॥

તસાદ તેથી હવે તો, ઉત્ક્રિષ્ટાન્ બહાર નીકળવા તૈયાર થઈ ઉત્ક્રિષ્ટ હોઈ, સ્વયં પોતાની મેળે સ્વયં, વર્તમાનાન્ બહાર નીકળતા પ્રવૃત્ત, પ્રલાન્ મળેલી મળેલી, ઉપેક્ષેત ઉપેક્ષા કરવી ઉપેક્ષા કરની चाहिए, કૃચ્છં વા અથવા કૃષ્ટી યા કઠિનતાસે, વહતાં થોડી ગતિ કરતા હોય તો થોડા નિકલતે હો તો, સંપ્રવર્તિનીમ્ સારી રીતે પ્રવૃત્તિ કરાવનારી અછી તરફ પ્રવૃત્ત કરેવાળી, અભયામ્ હરડે હરડે દદ્યાદ આપવી દેવે ॥ ૧૭ ॥

17. Hence the physician must allow the morbid matter to get expelled spontaneously. If it does not flow down easily, the patient may be given chebulic myrobalan which has a purgative action.

આમાતિચારે અનુલોમનર્થે હરીતકીયોગ —

તથા પ્રવાહિતે દોષે પ્રશામ્યત્યુદરામયઃ ।
જાયતે દેહલઘુતા જઠરાગ્નિશ્ચ વર્ધતે ॥૧૮॥

તથા તેથી હવે, દોષે દોષ દોષકા, પ્રવાહિતે બહાર નીકળતા પ્રવાહન હોને પર, ઉદરામય ઉદરની બ્યાધિ ઉદરનો રોગ, પ્રશામ્યતિ શાન્ત થાય છે શાન્ત હોતા હૈ,

દેહલઘુતા દેહ લઘુતા દેહ હલકા, જાયતે થાય છે હોતા હૈ, જઠરાગ્નિઃ ચ અને જઠરાગ્નિઃ જૈર જઠરાગ્નિ, વર્ધતે વધે છે વધતી હૈ ॥ ૧૮ ॥

18 The morbid matter thus discharged, sedates the abdominal condition. The body becomes lighter and the gastric fire increases.

આમાતિચારે પ્રમથ્યા —

પ્રમથ્યાં મધ્યદોષાણાં દદ્યાદ્દીપનપાચનીમ્ ।
લઘ્વનં ચાત્પદોષાણાં પ્રશસ્તમતિસારિણામ્ ॥૧૯॥

મધ્યદોષાણામ્ મધ્યમ દોષવાળા મધ્યમ દોષવાળે, અતિસારિણામ્ અતિસારના રોગીઓને અતિસારને રોગીઓ, દીપન-પાચનીમ્ દીપન તથા પાચન કરનાર દીપન-પાચન, પ્રમથ્યામ્ કષાય કષાય, દદ્યાદ્ આપવી દેવે, અત્પ- અને અત્પ જૈર અત્પ, દોષાણામ્ ચ દોષવાળાને દોષવાળો લઘ્વનમ્ લઘ્વન લઘ્વન કરાના, પ્રશસ્તમ્ શ્રેષ્ઠ છે પ્રશસ્ત હૈ ॥ ૧૯ ॥

19. If the morbid humors are of moderate intensity, the patient may be given the decoction of digestive stimulants and if the morbid humor is of very slight intensity, lightening therapy is recommended for the patient.

પિપ્પલી નાગરં ધાન્યં ભૂતીકમભયા વચા ।
હીવેરં મદ્રમુસ્તાનિ વિલ્વં નાગરધાન્યકમ્ ॥૨૦॥
પૃશ્નિપર્ણી શ્વદંટ્રા ચ સમઙ્ગા કણ્ટકારિકા ।
તિલ્લઃ પ્રમથ્યા વિહિતાઃ શ્લોકાધૈરતિસારિણામ્ ૨૧

પિપ્પલી પીપર પિપ્પલી, નાગરમ્ સૂઠ સોંઠ, ધાન્યમ્ ધાણા ધનિયા, ભૂતીકમ્ અજવાયન, અભયા હરડે હરડે, વચા અને વજા જૈર વચ, હીવેરમ્ વાળો સુગન્ધવાળા, મદ્રમુસ્તાનિ ભદ્રમેથ મદ્રમુસ્ત, વિલ્વમ્ ખીલી વેલ, નાગર- સૂઠ સોંઠ, ધાન્યકમ્ અને ધાણા જૈર ધનિયા, પૃશ્નિપર્ણી પૃશ્નિપર્ણી, શ્વદંટ્રા ગોખરુ ગોલક, સમઙ્ગા રીસામણી લાજવંતી, કણ્ટકારિકા

૧૯ મધ્યદોષાણામ્-મધ્યદોષો (ક ષ છ)

અને એકી ભોરી ગણી ભૌર કટેરી, શ્લોકાર્થેઃ આ ત્રણ અર્ધ અર્ધ શ્લેષ્ઠીંન ત્રીન શ્લોકાર્થે, અતિસારિણામ્ અતિસારના રોગીઓને માટે અતિસારિયોંકે લિષ્, તિષ્ઃ ત્રણ ત્રીન, પ્રમથ્યા પ્રમથ્યાઓ પ્રમથ્યા, વિહિતાઃ કહી છે કહી હૈં ॥ ૨૦-૨૧ ॥

20 21. Long pepper, dry ginger, coriander, bishop's weed, chebulic myrobalan and sweet flag, (2) black cuscus, large variety of nut-grass, bael, dry ginger and coriander, (3) painted leaved tick-trefoil, small caltrops, madder and indian night-shade, these three groups are described one in each hemistich for patients suffering from diarrhea.

વચાપ્રતિવિષામ્બ્યાં વા મુસ્તપર્પટકેન વા ।
હીવેરશ્ત્રવેરામ્બ્યાં પક્કં વા પાયયેજ્જલમ્ ॥૨૨॥

વચા- વળ વચ, પ્રતિવિષામ્બ્યામ્ વા તથા અતિવિષથી તથા અતીસસે, મુસ્ત- અથવા મોથ અથવા મોથ, પર્પટકેન તથા ખડસલિયાથી તથા પિત્તપાવકાસે, હીવેર- અથવા વાળો અથવા સુગન્ધવાલા, શ્ત્રવેરામ્બ્યામ્ વા તથા આદુથી તથા અદરકસે પક્કમ્ ઉકાળેયુ પક્કાયા, જલમ્ પાણી જલ, પાયયેત્ પિવડાવવુ પિલાવે ॥ ૨૨ ॥

22. Or, the physician may give as potion the water boiled with sweet flag and indian atees or with nut-grass and trailing rungia or with black cuscus and dry ginger

અતિસારે અજપાનમ્—

યુક્તેઽજ્જકાલે શ્રુત્ક્ષામં લઘૂન્યન્નાનિ ભોજયેત્ ।
તથા સ શીઘ્રમાપ્નોતિ રુચિમન્નિવલં વલમ્ ॥૨૩॥

શ્રુત્ક્ષામમ્ ક્ષુધાથી ક્ષીણ અતિસારના રોગીને ક્ષુધાસે ક્ષીણ રોગીકો, યુક્તે યોગ્ય યોગ્ય, અજ્જકાલે અજ્જકાળમાં અજ્જકાલે, લઘૂનિ હલકાં લઘુ, અન્નાનિ અન્ન અન્નસે, ભોજયેત્ જમાડવાં ભોજન કરાવે, તથા

તેમ કરવાથી વૈસા કરનેસે, સ તે વહ, રુચિમ્ રુચિ રુચિ, અન્નિવલમ્ અગ્નિના બળ અગ્નિકા વલ, વલમ્ અને શારીર બળને ઔર શારીર વલકો, શીઘ્ર જલદી શીઘ્ર, આપ્નોતિ પામે છે પ્રાપ્ત કરતા હૈ ॥ ૨૩ ॥

23. The physician should feed the patient who is emaciated by hunger with light diet at each meal-time. In this way the patient soon regains appetite, the strength of the gastric fire and vitality

તક્રેણાવન્તિસોમેન યવાગ્વા તર્પણેન વા ।
સુરયા મધુના ચાદૌ યથાસાત્મ્યમુપાચરેત્ ॥૨૪॥

આદૌ સર્વથી પ્રથમ સવસે પ્રથમ, યથાસાત્મ્યમ્ સાત્મ્યને અનુસરી સાત્મ્યકે અનુમાર, તક્રેણ આહારમાં તક આહારમાં જાલ, અવન્તિસોમેન કાજી, યવાગ્વા યવાગૂ યવાગૂ, તર્પણેન વા તર્પણ તર્પણ, સુરયા સુરા સુરા, મધુના અ અને મધુના પ્રયોગથી ભૌર શશ્વકે પ્રયોગસે, ઉપાચરેત્ ઉપચાર કરવો ઉપચાર કરે ॥ ૨૪ ॥

24. At first he should be treated with butter-milk, sour conjee, gruel, demulcent drink or with sura wine or honey according to his homologation.

યવાગૂભિર્વિલેપીભિઃ खडैर्यूषै रसौदनैः ।
दीपनग्राहिसंयुक्तैः क्रमश्च स्यादतः परम् ॥२५॥

અતઃ પરમ્ તે પછી હસકે વાઢ, દીપન- દીપન દીપન, ગ્રાહિ- તથા ગ્રાહી ઔષધથી ભૌર ગ્રાહી દ્રવ્યોંસે, સંયુક્તઃ યુક્ત યુક્ત, યવાગૂભિઃ યવાગૂ યવાગૂ, વિલેપીભિઃ વિલેપી વિલેપી, खडैः ખડાં खड, यूषै યૂષ યૂષ, रसौदनैः અ અને માસરસસહિત ભાતથી ભૌર માસરસસહિત ચાવલ હનસે, ક્રમઃ ક્રમ ક્રમ, સ્યાત્ કરવો કરે ॥ ૨૫ ॥

25. Thereafter, his dietetic regimen should consist of thin gruel, thick gruel and vegetable soups, pulse, and rice mixed with meat-juices and the

drugs stimulative of the gastric fire and astringent in action

शालपर्णी पृश्निपर्णी बृहती कण्टकारिकाम् ।
बलां श्वदंष्ट्रां बिल्वानि पाठां नागरधान्यकम् ॥२६॥
शटीं पलाशं हपुषां वचां जीरकपिप्पलीम् ।
यवानीं पिप्पलीमूलं चित्रकं हस्तिपिप्पलीम् ॥२७॥
वृक्षाम्लं दाडिमाम्लं च सहिङ्गु विडसैन्धवम् ।
प्रयोजयेदन्नपाने विधिना सूयकल्पितम् ॥२८॥
वातश्लेष्महरो ह्येष गणो दीपनपाचनः ।
ग्राही बल्यो रोचनश्च तस्माच्छस्तोऽतिसारिणाम् २९

शालपर्णीम् शालपर्णी सरीवन, पृश्निपर्णीम् पृश्नि-
पर्णी पृश्निपर्णी, बृहतीम् बिल्वी बोरी गण्डी वनभाटा,
कण्टकारिकाम् भेडी बोरी गण्डी कटेरी, बलाम् बला
बला, श्वदंष्ट्राम् गोभृगु गोखरु, बिल्वानि भीक्षीनां ३५
बेलगिरी, पाठाम् पाठा पादी, नागर- सूँ सोंठ, धान्यकम्
धान्या धनिया, शटीम् पट्टयूरो कचूर, पलाशम्
आभरो ढाक, हपुषाम् हाउभेर हाऊवेर, वचाम् वच
वच जीरक- ७२ जीरा, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली,
यवानीम् अजमे अजवायन, पिप्पलीमूलम् पीपर-
मूलना गेठा पिप्पलीमूल, चित्रकम् चित्रक चित्रक,
हस्तिपिप्पलीम् गजपिप्पली, वृक्षाम्लम्
वृक्षाम्ल, दाडिमाम्लम् च आट्ट दाडिम
खट्टा अनार, सहिङ्गु- डिग हीग, विडसैन्धवम्
भिडसवल्, सिंघावल् विडनमक, सैन्धानमक, विधिना
ये ५०५०० विधिपूर्वक इत द्रव्योंकी विधिपूर्वक,
सूयकल्पितम् सारी रीते कल्पना करीने अच्छी तरह
कल्पना कर, अन्नपाने अन्नपानमां अन्नपानमें, प्रयोजयेत्
प्रयोग करे, एष आ यह, गण गण
गण, वातश्लेष्महरो वातश्लेष्मे दूर करने वातकफहारक,
दीपन- दीपन दीपन, पाचन. पाचन पाचन, ग्राही
ग्राही ग्राही, बल्य अल्प बलकारक, रोचन च हि तथा
रोचन छे और रुचिकारक है, तस्मात् तेथी उस लिए,
अतिसारिणाम् अतिसारना रोगीकोने अतिसारके
रोगियोंके लिए, कस्त हितकारी छे प्रशस्त है ॥२६-२९॥

26-29. Ticktrefoil painted leaved

uraria, yellow-berried night-shade, indian night-shade, heart-leaved sida, small caltrops, bael, patha, dry ginger, coriander, long zedoary, palas, common juniper, sweet flag, cumin seeds, long pepper, bishop's weed, the roots of long pepper, white-flowered leadwort, elephant pepper, cocum butter, sour pomegranate, asafetida, bid salt and rock salt, the physician should use the above-mentioned articles methodically prepared in the patient's food and drink. This group of articles is curative of vata and kapha, digestive-stimulant, digestive-astringent, and promotive of strength and appetite. Hence it is recommended for the patient's suffering from diarrhea

आमे परिणते यस्तु विबद्धमतिसार्यते ।
सशूलपिच्छमल्पात् बहुशः सप्रवाहिकम् ॥३०॥
यूपेण मूलकानां तं बदराणामथापि वा ।
उपोदिकायाः क्षीरिण्या यवान्या वास्तुकस्य वा ॥३१॥
सुवर्षलायाश्च शोर्वा शाकेनावलुगस्य वा ।
शट्याः कर्करुकाणां वा जीवन्त्याश्चिर्मटस्य वा ३२
लोणिकायाः सपाठायाः शुष्कशाकेन वा पुनः ।
दधिदाडिमसिद्धेन बहुस्नेहेन भोजयेत् ॥३३॥

आमे परिणते शोर्वा अन्नरस पाडी नती
आमके पक जाने पर, य तु ने रोगी जो रोगी,
सशूलपिच्छम् शूलसहित अने शीकाशयुक्त शूल
और चिकाशसे युक्त, विबद्धम् अधायेला भक्षने
बंदे हुए मलका, सप्रवाहिकम् प्रवाहिकासहित
प्रवाहिकके साथ, अल्प-अल्पम् थोडा थोडा प्रमाणां
थोड़े थोड़े प्रमाणमें, बहुशः धूपीवार बहुत दफे,
अतिसार्यते अतिसारना ३५मां त्याग करे छे अतिसारके
रूपमें त्याग करता है, तम् तेने उसे, मूलकानाम्
मूलाना मूलोंके, अथ अपि वा अथवा या, बदराणाम्

३३ दधि-इति (व.)

भारना बेरके, यूषेण यूष साथे यूषके साथ उपोदिकाया अथवा पोर्धना अथवा पोई, क्षीरिण्या क्षीरिणी क्षीरिणी, यवान्याः अजवायनके पत्र, वास्तुकस्य वा वास्तुक वास्तुक, सुवर्चलायाः सुवर्चलायाः सूरजमुखी, चञ्चोः वा ययु चचु, अवलगुजस्य वा आवलीनां पान बाकुचीकी पत्तिया, मत्स्याः पट्कयूरो कचूर, कर्कराकाणाम् वा सडरेटी खरबूज, जीवन्त्याः होडी जीवन्ती, चिर्मटस्य यीभडा चिर्मट, सपाठायाः पाठानां पांदा पादीकी पत्तियां, लोणिकाया अथवा लूनीनी भाथना अथवा नोनियाके, शाकेन शाक साथे शाकके साथ, दधि-दाडिम- अथवा हली अने हाडमना रसथी अथवा दही तथा अनाररससे, सिद्धेन अनावेला बनाये हुए, बहुस्नेहेन अने थाला घी अथवा तेलवाला और प्रभूत घी या तैलवाले, शुष्कशाकेन सुडा शाक साथे शुष्क शाकके साथ, भोजयेत् शालि वगेरे हलडा अजनुं भोजन करावधु भोर्धो जालि आदि लघु अजका भोजन कराना चाहिए ॥ ३०-३३ ॥

30-33. If the patient, even when his chyme is ripened, still passes his stools excessively formed and in scybalous masses accompanied with colic and mucus or scantily or passes the stools very often accompanied with griping pain, the physician should feed him with soups of radish and jujube or with curries prepared of indian spinach, asthma weed, bishop's weed, white goose-foot, sun-flower, changchu, babchi seeds, long zedoary, cork swallow wort, sweet cucumber, patha or also with dried vegetables, prepared with curds and pomegranate and mixed profusely with unctuous article

कल्कः स्याद्वालविवानां तिलकल्कश्च तत्समः ।
दध्नः सरोऽम्लच्छेहाढ्यः खडो हन्यात् प्रवाहिकाम् ॥

वालविवानाम् काया भीलाओने। कच्चे बेरका, कल्क. डेड कल्क, स्यात् डरेवे करे, तत्सम च अने तेनी समान और इसके समान, तिलकल्क तदनो डेड देवे तिलोका कल्क लेवे, दध्न सर तेओभा हलीनी उपदी तर उनमें दहीकी मलाई, अम्लच्छेहाढ्य भटाश तथा घी वगेरे स्नेह नाभी तैयार करेवे खटाई तथा घृत आदि स्नेह डालकर तैयार किया हुआ, खडः भड खड, प्रवाहिकाम् प्रवाहिकानो प्रवाहिको, हन्यात् नाश करे छे नष्ट करता है ॥ ३४ ॥

34. The vegetable-soup prepared with equal quantity of the paste of tender bael and til paste mixed with supernatant part of curds, acid substances, and unctuous article, cures dysentery

यवानां सुद्रमाषाणां शालीनां च तिलस्य च ।
कोलानां वालविवानां धान्ययूषं प्रकल्पयेत् ॥३५॥
ऐकध्यं यमके भृष्टं दधिदाडिमसारिकम् ।
वर्चःक्षये शुष्कमुखं शाख्यघ्नं तेन भोजयेत् ॥३६॥

यवानाम् जव जौ, सुद्रमाषाणाम् भग अने अड मूंग और उड़द, शालीनाम् तथा शालि योभा तथा शालि चावल, तिलस्य च अने तेल और तिल, कोलानाम् तथा ओर तथा बेर, वालविवानाम् च तथा काया भीलानो गर्भ आ भधानो और कच्ची बेल-गिरी इन सबको, ऐकध्यम् ऐकत्र करी एकत्र कर, धान्य-यूषम् धान्ययूष धान्ययूष, प्रकल्पयेत् अनावेला बनावे, यमके घी तथा तेल ओ अनेथी घी और तैल इन दोनोंसे, भृष्टम् पधारी छोककर, दधिदाडिमसारिकम् तेभज हली तथा हाडमना रसनी संस्कार आपी एव दही तथा अनाररसका संस्कार देकर, तेन ते धान्य-यूषथी उस धान्ययूषसे, शुष्कमुखम् सुडा भिजेथे भुजथी युक्त अतिसारवाणाने सूखे गये मुखसे युक्त अतिसार-वालेको, वर्चःक्षये भलने क्षय थता मलका क्षय होने पर, शाख्यघ्नम् शालि योभानो भात शालिचावलका भात, भोजयेत् भजवावे खिलावे ॥ ३५-३६ ॥

35-36 Prepare a cereal-soup of barley, green gram, black gram, sali rice, til, jujube and tender bael fruits, season it with oil and ghee mixed together and add to it the supernatant part of curds and the juice of pomegranate. The physician should feed the patient afflicted with scanty formation of stools and dryness of mouth, with the cooked sali rice mixed with the above-mentioned soup.

दध्नः सरं वा यमके भृष्टं सगुडनागरम् ।

सुरां वा यमके भृष्टां व्यञ्जनार्थं प्रदापयेत् ॥३७॥

फलाम्लं यमके भृष्टं यूषं गृह्णनकस्य वा ।

लोपाकरसमम्लं वा स्निग्धाम्लं कच्छपस्य वा ॥३८॥

सगुडनागरम् अथवा गोण अने सूटसहित या गुड़ और सोंठके साथ, यमके धी अने तेलमां घी और तैलमें, भृष्टम् वधारेदी छोकी हुई, दध्नः सरम् दहीकी मलाई, यमके अथवा धी अने तेलमां अथवा घी और तैलमें, भृष्टम् छमडारेदी छोकी हुई, सुराम् वा मदिरा सुरा, व्यञ्जनार्थं रुचि उत्पन्न करवा भाटे रुचि उत्पन्न करनेके लिए, प्रदापयेत् आपवी देवे, यमके अथवा धी अने तेल अने भेउमां अथवा घी और तैल इन दोनोंसे, भृष्टम् वधारेदी छोका हुआ, फलाम्लम् आटा इणोना रस अम्ल फलोंका रस, गृह्णनकस्य वा अथवा सलगमने या सलगमका, यूषम् यूष, अम्लम् वा अथवा आटा रसथी युक्त या खट्टे रससे युक्त, लोपाकरसम् दोड़कीने मांसरस लोमड़ीका मांसरस, स्निग्धाम्लम् अथवा धी वगेरे स्नेहोथी स्निग्ध अने आटा इणोना रसथी आटा भनावेदी अथवा घृत आदि स्नेहोसे स्निग्ध और अम्ल फलोंके रससे अम्ल बनाया हुआ, कच्छपस्य वा कायभानो कछुएका, रसम् मांसरस रुचि उत्पन्न करवा भाटे आपवो मांसरस रुचि उत्पन्न करनेके लिए देवे ॥ ३७-३८ ॥

३७ प्रदापयेत्-प्रयोजयेत् (६.)

37-38. Or, he may give in the place of sauce, the supernatant part of curds seasoned with oil and ghee and mixed with gur and dry ginger, or sura wine seasoned with oil and ghee or the fruit acids seasoned with oil and ghee or the soup of carrot similarly seasoned, or the sour meat-juice of the fox or the unctuous and sour meat-juice of tortoise may be given

बर्हितित्तिरिदक्षाणां वर्तकानां तथा रसाः ।

स्निग्धाम्लाः शालयश्चाश्रयावर्चःक्षयरुजापहाः ॥३९॥

बर्हि- भेअ मोर, तित्तिरि- तेअ तीतर, दक्षाणाम् अने दूकडाओने और मुगोंके, तथा तेमअ एवं, वर्तकानाम् वर्तकना बटेके, स्निग्धाम्ला तेल तथा भटाश युक्त तैल तथा खटाईसे युक्त, रसाः मांसरसे मांसरस, अश्रया च तथा जूना और पुराने, शालयः शालि थोभा शालिचावल, वर्च-क्षय- भणना क्षयथी थती मलक्षयसे होनेवाली, रुजापहाः पीडने डरनाश थाय अ पीडाको हरने है ॥ ३९ ॥

39 Or the meat juices of the peacock, partridge, cock and quail and cooked sali rice mixed with unctuous and sour articles are the best remedies in pain due to acoprosis

अन्तराधिरसं पूत्वा रक्तं मेवस्य चोभयम् ।

पचेद्दाडिमसाराम्लं सघान्यस्नेहनागरम् ॥४०॥

मेवस्य घेठाना भेडके, अन्तराधि- मध्यदेहना मध्य- देहके, रसम् मांसरसने मांसरसको, पूत्वा वस्त्रथी गाणीने वस्त्रसे छानकर, रक्तम् च तेमां घेठानु अ दोड़ी भेणवी उसमें भेडके ही रक्तको मिश्रित कर, उभयम् अनेने दोनोंको, सघान्य- धाणुसहित धनियाके साथ, स्नेह- नागरम् तेल अने सूटनु यूषं भेणवीने तैल तथा सोंठका चूर्ण मिलाकर, दाडिमसार- अने दाडिमना दाणुथी

३९ स्निग्धाम्ला-स्निग्धोष्णा (६ व)

और अनारदनेसे, अम्लम् भाटा क्रीने खट्टे करके, पचेत् पकावत् पकावे ॥ ४० ॥

40. Filter the meat-juice of the flesh from goat's trunk as also its blood, mix them both and prepare with coriander, unctuous article and dry ginger and acidify by adding the juice of pomegranate.

ओदनं रक्तशालीनां तेनाद्यात् प्रपिबेच्च तत् ।
तथा वर्चःक्षयकृतैर्व्याधिभिर्विप्रमुच्यते ॥४१॥

તેન તે માંસરસ સાથે ઉત્ત માંસરસકે સાથ, રક્ત-શાલીનામ્ રાતી શાળના થોખાને લાલ શાલિ ચાવલોકા, ઓદનમ્ ભાત ભાત, અદ્યાત્ ખાવેા ખાવે, તમ્ ચ અને તે ઔર ઉસકો, પ્રપિબેત્ પીવે પીવે, તથા તેમ કર-વાથી એસા કરનેસે, વર્ચઃક્ષયકૃતઃ મલના ક્ષયથી થયેલા મલકા ક્ષય હોનેસે ઉત્પન્ન, વ્યાધિમિ વ્યાધિ-ઓથી રોગોસે, વિપ્રમુચ્યતે છુટકારો મળે છે મુક્તિ પાતિ હૈ ॥ ૪૧ ॥

41. The patient should eat cooked red sali rice with this meat-juice and also take it as potion By this he will be relieved of the afflictions caused by acoprosis (decrease of feces).

गुदभ्रंशे चिकित्सा—

गुदनिःसरणे शूले पानमम्लस्य सर्पिषः ।
प्रशस्यते निरामाणामथवाऽप्यनुवासनम् ॥४२॥

નિરામાણામ્ આમથી રહિત આડવાળાઓની આમસે રહિત પુરીષવાલોંકી ગુદનિ સરણે શુદ્ધ બે બહાર આવતી હોય ગુદા સ્થાનસે બાહર આતી હો, શૂલે અને શૂલ હોય તેા ઔર શૂલ મી હો તેા, અમ્લસ્ય અમ્લરસથી સાધેલા અમ્લરસસે પકાળે હુએ, સર્પિષ ધીનુ ઘીન્ના, પાનમ્ પાન કરવુ પાન કરના, અથવા અપિ અથવા યા, અનુવાસનમ્ અનુવાસનઅસ્તિ આપવી અનુવાસન

૪૨' ओदनम्-भोजनम् (ख ब. फ व)

,, ,, -भोजने (द.)

वस्ति देना, प्रशस्यते श्रेष्ठ भनाय छे श्रेष्ठ माना जाता है ॥ ४२ ॥

42. In conditions of the prolapse of rectum and colic, the potion of acidified ghee is recommended or unctuous enemata, if the patients are free from cyhme disorders

चाङ्गेरीघृतम्—

चाङ्गेरीकोलदध्यम्लनागरक्षारसंयुतम् ।
घृतमुत्कथितं पेयं गुदभ्रंशरुजापहम् ॥४३॥

इति चाङ्गेरीघृतम् ।

ચાંગેરી- ચાંગેરી ચાંગેરી, કોલ- બેર વેર, દધ્યમ્લ-ખાડું દહી સદ્દા દહી, નાગર- સૂઠ સોઠ, ક્ષાર- અને બનખાર ઔર ચવકારકો, સંયુતમ્ સાથે મેળવીને મિલાકર, ઉત્કથિતમ્ ઉકાળેલું ઉવાલા હુઆ, ગુદભ્રંશ-ગુદભ્ર શની ગુદભ્રંશકી, રુજાપહમ્ પીડાને હરનારુ પીડાકો હરનેવાલા, ઘૃતમ્ ઘૃત ઘૃત, પેયમ્ પીવુ પીના ચાહિએ ॥ ૪૩ ॥ इति आ यह, चाङ्गेरीघृतम् चाङ्गेरी-घृत छे चाङ्गेरीघृत है ।

43 The patient should drink ghee boiled and mixed with yellow wood sorrel, jujube, sour curds, acid article, dry ginger and alkali, for the cure of the pain due to anal prolapse Thus has been described the Yellow Wood-sorrel Ghee.

चव्यादिघृतम्—

सचव्यपिप्पलीमूलं सव्योषविडदाडिमम् ।
पेयमम्लं घृतं युक्त्या सधान्याजाजिचित्रकम् ॥४४॥
इति गुदभ्रंशे चव्यादिघृतम् ।

સચવ્ય- ચવક ચવક, પિપ્પલીમૂલમ્ પીપરીમૂળના ગ ઠોડા પિપ્પલીમૂલ, સવ્યોષમ્ ત્રિકટુ ત્રિકટુ, વિડદાડિમમ્ બિડલવળ અને દાડિમ વિડલવળ ઔર અનાર, સધાન્ય-

૪૩ સંયુતમ્-સાધિતમ્(વ.)

૪૪ સધાન્યાજાજિચિત્રકમ્-સાજાજીધાન્યનાગરમ્ (દ.)

धात्रा धनिया बजाजि-शुं जीरा, चित्रकम् અને ચિત્રક એએથી સિદ્ધ કરેલા और चित्रक इनमे सिद्ध किये हुए, जम्बूलम् અને ખાટા રસથી યુક્ત और खट्टे रससे युक्त, घृतम् धी घीको, युक्तया युक्तित्थी युक्तिमे, पेयम् पीपुं पीना चाहिए ॥४४॥ इति आ यह, गुदभ्रंशे शुद्धश भाटे गुदभ्रंशके लिए चव्यादिघृतम् ચવ્યાદિઘૃત છે ચવ્યાદિઘૃત છે.

44 The patient may drink in due dose the sour ghee prepared with the paste of chaba pepper, roots of long pepper, the three spices, bid sait pomegranate, coriander, cumin seeds and white-flowered leadwort. Thus has been described the Compound Chaba-pepper Ghee for anal prolapse

अनुवासनम्—

दशमूलोपसिद्धं वा सवित्त्वमनुवासनम् ।

शटीशताह्वाविस्त्रैर्वा वचया चित्रकेण वा ॥४५॥
इति गुदभ्रंशेऽनुवासनम् ।

दशमूलोपसिद्धम् दशમૂળના કવાયથી સિદ્ધ કરેલું દશમૂળકે કાયસે સિદ્ધ ક્રિયા હુઆ, સવિત્ત્વમ્ વા અથવા ખીલાના ગર્ભસહિત અથવા વેલગીરીસે યુક્ત, શાટી-અથવા પટકચૂરો યા કચૂર, શાતાહ્વા મુવા સોયા, વિસ્ત્રૈઃ વા અને ખીલાના ગર્ભથી और वेलगरीसे, વચયા અથવા વજ યા વચ, ચિત્રકેણ વા અને ચિત્ર-કના કવાયથી और चित्रकके कાયसे, અનુવાસનમ્ સિદ્ધ કરેલું અનુવાસન આપવું સિદ્ધ ક્રિયા હુઆ અનુવાસન દેવે ॥ ૪૫ ॥ इति आ यह, गुदभ्रंशे शुद्धशने भाटे गुदभ्रंशके लिए, अनुवासनम् अनुवासन છે અનુવાસન છે.

45. Or, the physician may give unctuous enemata prepared with decaradices and with bael, or with dill seeds, long zedoary and bael, or with sweet

flag and white-flowered leadwort. Thus has been described the Unctuous Enema for anal prolapse.

સ્તબ્ધભ્રષ્ટગુદે પૂર્વ સ્નેહસ્વેદૌ પ્રયોજયેત્ ।

સુસ્વિશ્નં તં મૃદુભૂતં પિચુના સંપ્રવેશયેત્ ॥૪૬॥

સ્તબ્ધ-ભ્રષ્ટગુદે ગુદા બે પહેલાં સ્તબ્ધ મર્દને ખસી બાધ તેા ગુદા અગર પહેલે સ્તબ્ધ હોકર સોષક જાવે તવ, પૂર્વમ્ શરૂઆતમાં પ્રારમ્ભમેં, સ્નેહ-સ્વેદૌ સ્નેહ અને સ્વેદનો સ્નેહ और स्वेदका, પ્રયોજયેત્ પ્રયોગ કરવો. પ્રયોગ કરના ચાહિયે, સુસ્વિશ્નમ્ સારી રીતે સ્વેદનક્રિયાથી अच्छી तरहकी स्वेदन-क्रियासे, મૃદુભૂતમ્ મૃદુ થયેલ મૃદુ બને હુયે, તમ્ તે ગુદભાગને उस गुदभागको, પિચુના વસ્ત્રના પેતા વડે વસ્ત્રકે ટુકડેસે, સંપ્રવેશયેત્ અન્દર બેસાડી દેવો મીતર ઘુસા દેવે ॥ ૪૬ ॥

46. When the anal prolapse is irreducible, the oleation and sudation procedures should be first administered; when the anus is well sweated and softened, reduce it with the help of a thick cloth and push it in.

વાતાતિસારે આવસ્થિકી ચિકિત્સા—

વિવદ્ધવાતવર્ચસ્તુ बहुशूलप्रवाहिकः ।

सरक्तपिच्छस्तृष्णार्तः क्षीरसौहित्यमर्हति ॥४७॥

વિવદ્ધ-વાત-વર્ચા તુ જે અતિસારવાળો વાયુ અને મલની અટકાયતવાળો હોય જો અતિસારવાળા વાયુ और मलकी कवजियातवाला हो, बहुशूल-अतिथल ज्यादा शूल, પ્રવાહિક. અને પ્રવાહિકાથી પીડાયેલો હોય और प्रवाहिकासे पीड़ित हो, सरक्तपिच्छः જેને ચીકાશ-સહિત રુધિર પડતું હોય जिसको चिकाशके साथ खून गिरता हो, तृष्णार्तः અને તરસથી પીડાતો હોય તેને और प्याससे पीड़ित हो उसको, क्षीरसौहित्यम् तृप्तिपर्यन्त दूधका पान, जईति કરાવવું બેઈએ કરાના ચાહિયે ॥ ૪૭ ॥

47 The patient afflicted with retention of flatus and feces who painfully passes liquid motions mixed with blood and mucus and who is afflicted with thirst, should be given a full diet of milk.

यमकस्योपरि क्षीरं धारोष्णं वा पिबेन्नरः ।
शृतमेरण्डमूलेन बालविल्वेन वा पयः ॥४८॥

नर. अतिसारवाणा पुरुषे अतिचारवाले पुरुषको, यमकस्य धी अने तेल पीने वी और तैल पीकर, उपरि तेना उपर उसके ऊपर, धारोष्णम् शैऽडु धारोष्ण, क्षीरम् वा दूध दूध, एरण्डमूलेन अथवा और डाना भूणथी यारेंडीके मूलसे, बालविल्वेन वा अथवा डाना भीडाना गलथी या कच्ची बेलगिरीसे, शृतम् पकावेले पकाया हुआ, पयः दूध दूध, पिबेत् पीवु पीना चाहिए ॥ ४८ ॥

48 Or, the patient may drink udder-warm milk after taking a mixture of oil and ghee, or he may drink milk boiled with the root of castor plant or with tender bael.

एवं क्षीरप्रयोगेण रक्तं पिच्छा च शाम्यति ।
शूलं प्रवाहिका चैव विबन्धश्चोपशाम्यति ॥४९॥

एवम् आ प्रभाण्डे इस प्रकार, क्षीरप्रयोगेण दूधना प्रयोगेण दूधके प्रयोगसे, रक्तम् पिच्छा च आडामा पडता छोड़ी अने नजश अतिसारमें गिरते खून और आंव, शाम्यति शान्त थाय छे शांत होते है, शूलम् तेभज थल और शूल, प्रवाहिका च एव प्रवाहिका प्रवाहिका, विबन्ध च तथा डभन्यात तथा मल और वायुकी रुकावट सी, उपशाम्यति भट्टी भय छे हट जाती है ॥ ४९ ॥

49. By the administration of milk in this way, the blood and mucus get

cured, colic, diarrhea and constipation too get relieved

पित्तातिसारे चिकित्साक्रमः —

पित्तातिसारं पुनर्निदानोपशयाकृतिभिरामान्वयमुपलभ्य यथाबलं लङ्घनपाचनाभ्यामुपाचरेत् ।

पित्तातिसारम् पित्तातिसारने पित्तातिसारको, पुन. तो तो, निदान- हेतु निदान, उपशय- उपशय उपशय, आकृतिभि. अने लक्षणोत्थी और लक्षणोंसे, आमाम्बयम् आमवाणो आमवाला, उपलभ्य लक्ष्मी जानकर, लङ्घन- लंघन लघन, पाचनाभ्याम् अने पाचन पडे और पाचनसे, यथाबलम् रेगिनीना अथ प्रभाण्डे रोगीके बलके अनुसार, उपाचरेत् उपचार करवो उपचार करे ।

50-(1). The physician diagnosing the diarrhea attended with mucus to be of the pitta type by its etiology, homologation and signs and symptoms, should treat the condition according to its intensity, administering to the patient lightening and digestive therapies.

तृण्यनस्तु मुस्तर्पण्टकोक्षीरसारिवाचन्दन-किरानतिककोदीच्यवारिभिरुपचारः ।

तृण्यतः तु रेगिनी तथातुर भाग तो रोगीको प्यास लगने पर, मुस्त- मोथ मोथा, पर्पण्टक अडसद्विधे पित्तपापडा, उक्षीर- वीरलुने वागो नय, मारिवा- सारिवा कपूरी, चन्दन- अंघन चन्दन, किरानतिकक- डारयातु चिरायता, उदीच्य- अने सुगंधी वाथाना और सुगन्ध वाला इनके, वारिभिः डिकागेली क्वाथथी उबाल हुए पानीसे, उपचार उपचार करवो उपचार करना चाहिए ।

50-(2) When afflicted with thirst, the patient should be given water boiled with nut-grass, trailing rungia, black cuscus, indian sarsaparilla, sandal, chiretta and fragrant sticky mallow

लङ्घितस्य चाहारकाले बलातिबलासूर्पपर्णी-
शालपर्णीपृश्निपर्णीवृहतीकण्टकारिकाशतावरीश्व-
दंष्ट्रानिर्युहसंयुक्तेन यथासात्म्यं यवागूमण्डादिना
तर्पणादिना वा क्रमेणोपचारः ।

लङ्घितस्य च लङ्घन उपरान्त ५०३ लघन करानेके
पश्चात्, आहारकाले लोभन वधते भोजनके समय, बला-
भला बला, अतिबला- भपाट कंघी, सूर्पपर्णी- ७ गली
भग वनमृग, शालपर्णी- शाश्वपलु सरीवन, पृश्निपर्णी-
पृश्निपर्णी पृश्निपर्णी, वृहती- ऐली ऐली गली वनभाटा,
कण्टकारिका- ऐली ऐली गली कटेरी, शतावरी- शतावरी
शतावर, श्वदष्टा- अने गोभरु ऐलीना और गोखरु
इनके, निर्युह- संयुक्तेन यथायथी मिश्रित करेला कायसे
मिश्रित किये हुए, यवागू- यवागूना यवागूके, मण्डादिना
भउ वगेरेथी मंड आदिसे, तर्पणादिना वा अथवा
संतर्पण वगेरेथी या संतर्पण आदिसे, क्रमेण कमपूर्वक
क्रमसे, यथासात्म्यम् सात्म्य प्रमाणे सात्म्यके अनुसार,
उपचार उपचार करेला उपचार करना चाहिए ।

50-(3) When he has undergone
lightening therapy he should be given,
at the meal time with due considera-
tion to his homologation, the dietetic
regimen consisting of the supernatent
fluid of barley gruel, or demulcent
drink etc., mixed with the decoction
of heart-leaved sida, country mallow,
wild green gram, ticktrefoil, painted
leaved uraria, yellow-berried night
shade, indian night-shade, climbing
asparagus and small caltrops

मुद्गमसूरहरेणुमकुष्ठकाढकीयूषैर्वा लावकपि-
जलशशहरिणैकालपुच्छकरसैरीषदम्लैरनम्लैर्वा
कमशोऽग्निं सन्धुक्षयेत् ।

मुद्ग भग मूग, मसूर मसूर, हरेणु- ५१ गली
मटर, मकुष्ठक- भउ मोठ, आढकीयूषैः वा अने पुनरना

यूषे। ५३ और भरहरके यूषोंसे, ईषत् अम्लैः अथवा
शे।। भाटा या थोड़े खट्टे, अनलै. वा डे नहि भाटा
या अम्लतारहित, लाव- लाव बटेर, कपिजल- कपिं-
जल कपिजल, शश- ससला खरगोश, हरिण- हरणु
और हरिण, एण- से।। भग एण, कालपुच्छक- अने
काणियारना तथा कालामृग इनके, रसै- मासरसैथी
मासरससे, कमश. कमपूर्वक कमपूर्वक, अग्निम् ७३ अग्निने
जठराग्नि, सधुक्षयेत् प्रदीप्त करेला प्रदीप्त करे ।

50-(4). His digestive power should be
gradually increased by the use of soups
of green gram, lentils, peas, tapery
beans and pigeon pea or meat-juices
of quail, partridge, rabbit, deer and
black-tailed deer in both cases mixed
slightly with acid or unmixed with it.

अनुबन्धे त्वस्य दीपनीयपाचनीयोपशमनीय-
संग्रहणीयान् योगान् संप्रयोजयेदिति ॥५०॥

अस्य आ इस, अनुबन्धे तु पित्तातिसारेना थोडाके
अंश रही गये। होय तो पित्तातिमारका थोडासा अग
रह गया हो तो, दीपनीय- दीपन दीपन, पाचनीय-
पाचन करनेवाले और पाचन करनेवाले, उपशमनीय- शान्ति
करनेवाले शतमक, संग्रहणीयान् तथा आडे भंध करनेवाले
तथा मलके रोकनेवाले, योगान् थोडासा योगोंका, संप्रयो-
जयेत् इति प्रयोग करेला प्रयोग करना चाहिए ॥ ५० ॥

50. When the diarrhea is accom-
panied with pitta complications, diges-
tive stimulant, digestive, sedative and
astringent preparations should be
administered.

पित्तातिसारे कतिपयवागा. —

सक्षौद्रातिविषं पिष्टा वत्सकस्य फलत्वचम् ।
पिवेत् पित्तातिसारघ्नं तण्डुलोदकसंयुतम् ॥५१॥

५० संप्रयोजयेदिति—प्रयोजयेदिति (ब)

५१ अस्माच्छ्लोकात्पूर्वम्—

‘भवन्ति चात्र’ इति (ज) पुस्तके पठ्यते ।

॥ पिवेत् पित्तातिसारघ्नं तण्डुलोदकसंयुतम्—तण्डुलोदकसंयुक्त
पेय पित्तातिसारघ्न (ब)

५०. शतावरीश्वदष्टा—श्वदष्टा (च)

५१. हरेणुमकुष्ठकाढकीयूषैर्वा—हरेणुमकुष्ठयूषैर्वा (ख.)

सक्षौद्र- भध शहद, अतिविषम् अने अतिविषनी
 कृणीसहित और अतीसके साथ, वत्सकस्य फल- धृष्टव
 इन्द्रजौ, स्वचम् तथा कडाछालने और कुबेकी छाल, पिष्टा
 पीसीने पीसकर, तण्डुलोदक- योआना धोखुनी साथे
 चावलके धोवनसे, सयुतम् भेजनीने मिलाकर, पित्ता-
 तिसारम् पित्तना अतिसारने हरनार औवां तेओने
 पित्तजन्य अतिसारको हरनेवाले उनको, पिबेस् पीवा
 पीना चाहिए ॥ ५१ ॥

51. The patient may take as potion
 the paste of indian atees and the seeds
 and bark of kurchi mixed with honey
 and rice-water for the cure of diarrhea
 due to pitta

किराततिक्रको मुस्तं वत्सकः सरसाञ्जनः ।
 बिब्वं दारुहरिद्रा त्वक् हीवेरं सदुरालभम् ॥५२॥
 चन्दनं च मृणालं च नागरं लोध्रमुत्पलम् ।
 तिला मोचरसो लोध्रं समङ्गा कमलोत्पलम् ॥५३॥
 उत्पलं घातकीपुष्पं दाडिमत्वङ्महौषधम् ।
 कट्फलं नागरं पाठा जम्बाम्रास्थिदुरालभाः ॥५४॥
 योगाः षडेते सक्षौद्रास्तण्डुलोदकसंयुताः ।
 पेयाः पित्तातिसारघ्नाः श्लोकार्धेन निदर्शिताः ॥५५॥

किराततिक्रकः भरियातुं चिरायता, मुस्तम् भेय
 मोषा, सरसाञ्जन रसवन्ती रसाञ्जन, वत्सक अने
 धृष्टव और इन्द्रजौ, बिब्वम् आयुं पीखु कच्ची
 बेलगिरी, दारुहरिद्रा दारुहल्ली, त्वक् तज
 दालचीनी, सदुरालभम् धमासा धमासा, हीवेरम् च
 अने भुगंधी वाणो सुगन्ध वाला, चन्दनम् च चन्दन
 चन्दन, मृणालम् च भुखुल मृणाल, नागरम् सूठ
 सोंठ, लोध्रम् धोधर लोध, उत्पलम् च अने नीलकम्भ
 और नीलोफर, तिलाः तल तिल मोचरस भेयत्तस
 मोचरस, लोध्रम् धोधर लोध, समङ्गा रीसाभुली लाज-
 वन्ती, कमल- कम्भ कमल, उत्पलम् अने नीलकम्भ
 और नीलोफर, उत्पलम् नीलकम्भ नीलोफर, घातकी

५४ उत्पलं घातकीपुष्पं दाडिमत्वङ्महौषधम्—नागरं घातकीपुष्प-

मुत्पल दाडिमत्वच (ग फ)

५५. श्लोकार्धेन—श्लोकार्धेयु (क)

पुष्पम् धावडीनां दूध धारिके फूल, दाडिमत्वक्- दाडिमी
 छाल बनारकी छाल, महौषधम् अने सूठ और सोंठ,
 कट्फलम् आयुं कायफल नागरम् सूठ सोंठ, पाठा
 पाठा पाठी, जम्बू- जम्बु जामुन, म्राञ्ज- आभाणी आमकी,
 अस्थि- गोखरी गुठली, दुरालभाः अने धमासा और
 धमासा, श्लोकार्धेन अर्धा अर्धा श्लोकार्धे आधे आधे
 श्लोकसे, निदर्शिताः दर्शविद्या बताये हुए, पित्तातिसारघ्नाः
 पित्तधी थयेला अतिसारने हरनार पित्तजन्य अति
 सारको हरनेवाले, एते आ ये, षट् छ छ, योगाः योगो
 योग, तण्डुलोदक- योआनु धोखु चावलका धोवन,
 सयुता भेजनीने मिलाकर, सक्षौद्राः भध नाभीने
 शहद डालकर, पेया पीवा ओर्ध अये पीने चाहिए ॥५२-५५॥

52 55 Chiretta, nut-grass, kurchi
 bark, the extract of indian berberry
 (2) bael. indian berberry, cinnamon,
 cuscus and cretan prickly clover, (3)
 sandal, lotus stem, dry ginger lodh,
 and blue lily, (4) til gum of silk
 cotton, lodh, sensitive plant, sacred
 lotus and blue lily; (5) blue lily, fulsee
 flower the rind of the pomegranate
 and dry ginger, (6) box myrtle, dry
 ginger, patha, jambul, mango-stone
 and cretan prickly clover—these are six
 curative preparations for diarrhea due
 to pitta. Each of these is described in
 a hemistich These should be taken as
 potion mixed with honey and rice-water.

पित्तातिसारे अन्नपानम्—

जीर्णौषधानां शस्यन्ते यथायोगं प्रकल्पितैः ।

रसैः सांग्राहिकैर्युक्ताः पुराणा रक्तशालयः ॥५६॥

जीर्णौषधानाम् ओओने औषध पथी गयुं होय
 तेओने भाटे जिनको औषध पच गया हो उनके लिए,
 यथायोगम् यथायोग्य यथायोग्य, प्रकल्पितैः अनावेदा
 बनाये, सांग्राहिकैः अने सारी रीते भुजने रेडनार

५६. जीर्णौषधानां—जीर्णौषधीना (ज.)

और मलकी रुकावट करनेवाले, रसै भूसरसे मांसरसोंके, युक्ता सहित साथ, पुराणा. नूना पुराणे, रक्तशालय दाक्ष योभा लाल चावल, शस्यन्ते ७४ भनाय छे श्रेष्ठ माने जाते हैं ॥ ५६ ॥

56. When the dose has been digested, a meal of old red salt rice and meat-juices prepared methodically with astringent drugs are beneficial.

पित्तातिसारो दीप्ताग्नेः क्षिप्रं समुपशम्यति ।
अजाक्षीरप्रयोगेण बलं वर्णश्च वर्धते ॥ ५७ ॥

दीप्ताग्नेः प्रदीप्त जठराग्निवाणो प्रदीप्त जठराग्नि-वालेका, पित्तातिसार. पित्तातिसार पित्तजन्य अतिसार, अजा-क्षीर-अक्षरीना दूधना बकरीके दूधके, प्रयोगेण प्रयोगेण प्रयोगसे, क्षिप्रम् जल्दी क्षीप्र, समुपशम्यति मदी अय छे मिट जाता है, बलम् अने शरीरनुं अल और शरीरका बल, वर्णः च तथा रंग और वर्ण, वर्धते वृद्धि पावे छे वृद्धिको प्राप्त होता है ॥ ५७ ॥

57. The diarrhea of the pitta type is soon cured if the patient's gastric fire is in a strong condition, by the administration of the course of goat's milk, and his vitality and complexion also get enhanced

बहुदोषस्य दीप्ताग्नेः सप्राणस्य न तिष्ठति ।
पैत्तिको यद्यतिसारः पयसा तं विरेचयेत् ॥ ५८ ॥

बहुदोषस्य धत्ता दोषवाणा बहुत दोषवाले, दीप्ताग्नेः प्रदीप्त जठराग्निवाणा प्रदीप्त जठराग्निवाले, सप्राणस्य अने अणवान रोगीने और बलवान रोगीका, पैत्तिक पित्तकी थयेवे पित्तजन्य, अतीसार अतिसार अतिसार, यदि ओ यदि, न तिष्ठति शान्त न थाय तो शान्त न हो तो, तम् तेने उसको, पयसा दूधकी दूधसे, विरेचयेत् विरेचन करवावु विरेचन कराना चाहिए ॥ ५८ ॥

58 If the diarrhea of the pitta

type in a strong person with powerful gastric fire does not abate, he should be purged with medications mixed with milk

पलाशफलनिर्यूहं पयसा सह पाययेत् ।
ततोऽनुपाययेत् कोष्णं क्षीरमेव यथाबलम् ॥ ५९ ॥

पलाश-फल-आभराना इणना ढाकके फलोंके निर्यूहम् क्वाथने काथको, पयसा दूधनी दूधके, सह साथे साथ, पाययेत् पीवरावने पिलावे, तत. त्पार पछी उसके बाद, कोष्णम् थोडाक डीना थोडासा गरम, क्षीरम् एव दूधनुं ए दूधका ही, यथाबलम् शक्ति प्रभाणु शक्तिके अनुसार, अनुपाययेत् अनुपान करवावु अनुपान कराना चाहिए ॥ ५९ ॥

59 The patient should be given as potion the decoction of the seeds of palas mixed with milk, followed by an after-potion of genially warm milk according to his strength.

प्रवाहिते तेन मले प्रशाम्यत्युदरामयः ।
पलाशवन् प्रयोज्या वा त्रायमाणा विशोधिनी ॥ ६० ॥

तेन ते क्वाथकी उस काथसे, मले मल मलके, प्रवाहिते नीकली जती बाहिर बह जाने पर, उदरामय पित्तने अतिसार पित्तका अतिसार, प्रशाम्यति शांत थाय छे शांत होता है, पलाशवत् आभराना क्वाथनी पेठे ढाकके काथके सहस, विशोधिनी मलनुं शोधन करनार मलके शोधन करनेवाली, त्रायमाणा वा त्राय-भाणुने पणु असवर्गका भी, प्रयोज्या प्रयोग करवे प्रयोग करना चाहिए ॥ ६० ॥

60 Thus by means of this medication when the morbid matter in his bowel gets flushed out, the abdominal trouble gets relieved. Zail should be used in the same manner as a purificatory agent.

५९. सः पाययेत्-पाययेत् तम् (घ)

पित्तातिसारे अनुवासनम्—

सांसर्ग्या क्रियमाणायां शूलं यद्यनुवर्तते ।
सुतदोषस्य तं शीघ्रं यथावदनुवासयेत् ॥६१॥

सुतदोषस्य विरेचनं यथा पछी विरेचन होनेके बाद, सांसर्ग्याम् स संसर्जनं कर्म ससर्जनं कर्म, क्रियमाणायाश्च कर्मवाभा आवर्ता छत्ता पक्ष किये जाने पर भी, यदि जो यदि, शूलस्य शूलनु शूलका, अनुवर्तते अनुवर्तनं होय तो अनुवर्तन हो तो, तत् तेने उसको, यथावत् विधिपूर्वकं विधिपूर्वक, शीघ्रम् जल्दीभी तुरन्त ही, अनुवासयेत् अनुवाशनभस्ति आपवी अनुवासनवस्ति देवे ॥ ६१ ॥

61. While being subject to rehabilitative procedure if the patient suffers from colic, he should be given purgation followed quickly by unctuous enema in systematic manner

शतपुष्पावरीभ्यां च पयसा मधुकेन च ।
तैलपाद घृतं सिद्धं सखिल्वमनुवासनम् ॥६२॥

शतपुष्पा सुवा शोया, वरीभ्याम् च शतावरी शतावर, पयसा तथा दूध दूध, मधुकेन च जेहीमधु मुलहठी, सखिल्वम् तथा जीवानी गार् साथे और बेलगिरीके साथ, तैलपादम् धीथी येथा भागनुं तैल मेजवीने घीसे चौथा भाग तैल मिलाकर, सिद्धम् बनावेहुए, घृतम् धी घीको, अनुवासनम् अनुवासनभस्तिभा आपवु अनुवासनवस्तिमें देना चाहिए ॥ ६२ ॥

62. The unctuous enema should be of ghee mixed with 1/4 its quantity of oil and prepared with the paste of dill seed, climbing asparagus, liquorice and bael.

पित्तातिसारे पिच्छावस्ति—

कृतानुवासनस्यास्य कृतसंसर्जनस्य च ।
वर्तते यद्यतीसारः पिच्छावस्तिरतः परम् ॥६३॥

कृत-अनुवासनस्य जेने अनुवासनभस्ति आपवामा आवी होय जिसको अनुवासन दिया गया हो, कृतसंसर्जनस्य च तथा जेहे संसर्जनकर्म कर्म होय और ससर्जनकर्म कराया हो, अस्य जीवा आ रोगीने ऐसे इस रोगीको, यदि जो यदि, अतीसार. अतिसार रोग अतिसार रोग, वर्तते आधु रहे जारी रहे, अतः परम् तो ते पछी तो तदनन्तर, पिच्छावस्ति तेने पिच्छावस्ति आपवी भेधे इसको पिच्छावस्ति देनी चाहिए ॥ ६३ ॥

63 If even after the administration of the unctuous enema and of the rehabilitative regimen, diarrhea still persists then the mucilaginous enema should be given.

परिवेष्ट्य कुशैराद्रैराद्रवृन्तानि शाल्मलेः ।
कृष्णमृत्तिकयाऽऽलिप्य स्वेदयेद्गोमयाग्निना ॥६४॥
सुशुष्कां मृत्तिकां ज्ञात्वा नानि वृन्तानि शाल्मलेः ।
शृते पयसि मृद्नीयादापोऽथोलूखले ततः ॥६५॥
पिण्डं मुष्टिसमं प्रस्थे तत् पूतं तैलसर्पिषोः ।
स्नेहितं मात्रया युक्तं कल्केन मधुकस्य च ॥६६॥
वस्तिमभ्यक्तगात्राय दद्यात् प्रत्यागते ततः ।
ज्ञात्वा भुञ्जीत पयसा जाङ्गलानां रसेन वा ॥६७॥

शाल्मलेः शाल्मलिनी शाल्मलिके, आद्रवृन्तानि लीली जालीओ हरे वृन्तोंको, आद्रैः लीला तात्री, कुशैः कुशैवडे कुशाओंसे, परिवेष्ट्य आरे तरथी वीटीने चारों ओर लपेटकर, कृष्णमृत्तिकया काली माटीथी काली मिट्टीसे, आलिप्य लेपन करीने लेपन करके गोमयाग्निना अर्ध्याना अग्निथी कण्डोंके अग्निसे, स्वेदयेत् स्वेद आपवे स्वेद देना चाहिए, ततः त्पार पछी उसके बाद, मृत्तिकाम् माटीने मिट्टीको, सुशुष्काम्

६५ सुशुष्का-शुष्कां तु (ब.)

६६ पिण्डम्-पिण्डम् (ग. ड थ)

स्नेहित-योजित थ त थ थ

६७ अस्माकलोकादनन्तरम्—

‘इतिपिच्छावस्तिः’ इति (क.) पुस्तके पठ्यते ।

सारी रीते झुकायेदी अच्छी तरहसे सूख गई, ज़ावा
अष्टुने जानकर, तानि भाइ आपचामा आवेदी ते
बाप दिये हुए उन, शात्मलेः शेमलानी शात्मलिके.
वृन्तानि उभणीओने वृन्तोंको, उल्लखले भंडलियाभा
ऊखलमें, आपोध्य भंडीने कूटकर, मुष्टिसमम्
४ तोलाना ४ तोलेके, पिण्डम् १५३ने पिण्डको, पस्थे
थोसक तोला चौसठ तोले, शृते पयसि गरम
उरेखा द्वधमा गरम किये हुए दूधमें, मृद्वीयात्
थोणी नाभवी मसल देना, पूतम् तत् पश्चथी
भागेत् तेने वस्त्रसे छाने हुए उसको, तैलसर्पिषोः
तेल अने धीनी तैल और घीकी, मात्रया मात्राथी
मात्रासे, स्नेहितम् रिंगध उरीने स्निग्ध करके, मधुकस्य
च अने जेहीमधना और मुलहठीके, कल्केन उल्ल
साथे कल्के साथ, युक्तम् मिश्रित उरीने मिलाकर,
अभ्यक्तगात्राय तेलने अभ्यंग जेना गात्रोभा उरेखा
छे ओवा ते रोगीने जिसके गात्रोंमें तैलका अभ्यंग
हुआ हो ऐसे रोगीको, वस्तिम् अस्ति वस्ति, दद्यात्
आपवी देनी चाहिए, ततः त्पार पछी पश्चात्, प्रत्या-
गते आपेदी अस्ति पाछी दूरे त्पारे वी हुई वस्ति
जौट आने पर, स्नात्वा स्नान उरीने स्नान करके,
पयसा द्वधनी साथे द्वधके साथ, जात्रलानाम् अथवा
अगल आष्टुओना या जात्रल प्राणियोंके, रसेन वा
भासरसनी साथे मावरसरे, भुज्जीत क्षौब्धन उरेवु
भोजन करना चाहिए ॥ ६४ ६७ ॥

64-67 Envelop the green leaf-
stalks of silk-cotton tree with green
sacrificial grass and plaster it with
black earth and steam-boil it in the
cow-dung fire, till the earth gets
dried up Take out the leaf-stalks of
silk cotton and crush them in boiled
milk and pound them in a mortar and
make into balls of 4 tolas each. The
ball should be mixed with 64 tolas of
oil and ghee and filtered and adding
the paste of liquorice, this unctuous
enema should be given to the patient

previously inuncted. After the enema
has returned, the patient should take
h's bath and then eat his meal along
with milk or with meat-juice of
jargala animals.

पित्तातिसारज्वरशोथशुल्म-

जीर्णातिसारग्रहणीप्रदोषान् ।

जयत्ययं जीघ्रमतिप्रवृद्धान्

विरेचनास्थापनयोश्च वस्तिः ॥६८॥

अयम् आ यह, वस्ति पिच्छाअस्ति पिच्छावस्ति,
अतिप्रवृद्धान् अति पछी गयेला बहुतसे बढ़ गये हुए,
पित्तातिसार- पित्तातिसार पित्तातिसार, ज्वर- ज्वर
ज्वर, शोथ- शोथ शोथ, गुल्म- गुल्म गुल्म,
जीर्णातिसार- जूना अतिसार पुराने अतिसार, ग्रहणीप्रदो-
षान् अने ग्रहणीना दोषो और ग्रहणीके दोषों, विरेचन-
आस्थापनयो च तथा विरेचन तेमज आस्थापनना
अतियोगने तथा विरेचन एवं आस्थापनके अतियोगको,
जीघ्रम् ज्वली तुरन्त, जयति अते छे जीतती है ॥ ६८ ॥

68 This purgative as well as co-
rrective enema cures quickly severe
types of diarrhea of the pitta type,
fever, edema, gulma, chronic diarrhea,
and assimilation disorders.

रक्तातिसारलक्षणम्--

पित्तातिसारी यस्त्वेतां क्रियां मुक्त्वा निषेवते ।

पित्तलान्यन्नपानानि तस्य पित्तं महाबलम् ॥६९॥

कुर्याद्रक्तातिसारं तु रक्तमाशु प्रदूषयेत् ।

वृष्णां शूलं विदाहं च गुदपाकं च दारुणम् ॥७०॥

य. तु जे जो, पित्तातिसारी पित्तातिसारी पुरुष
पित्तजन्य अतिसारवाला पुरुष, एताम् आ इस, क्रियाम्

६८ शोथगुल्म-शोथगुल्म (६)

११ वस्ति वस्ति (थ फ)

१०० कुर्याद्रक्तातिसारं तु रक्तमाशु प्रदूषयेत्-रक्तातिसार कुर्वते

रक्तमाशु प्रदूषयेत् (व. छ.)

११ कुर्याद्रक्तातिसारं तु-रक्तातिसार कुर्वते (व.)

चिकित्साने चिकित्साको, सुत्तवा छोडीने छोड़कर, पित्तलानि पित्तने वधारनारं पित्तको बढ़ानेवाले, अन्नपानानि अन्नपानानुं अन्नपानादिकका, निषेवते सेवन करे छे सेवन करता है, तस्य तेनुं उसका, महाबलम् अत्यंत बधी गयेलुं अधिक बढ़ा हुआ, पित्तम् पित्त पित्त, आशु बध्दी तुरन्त, रक्तम् तु दोहीने खूनको, प्रदूषयेत् दूषित करे छे दूषित करता है, रक्तातिसारम् दोहीथी मिश्रित अतिसार खूनसे मिश्रित अतिसार, तृष्णाम् तृषा प्यास, शूलम् शूल शूल, विदाहम् च अने विदाह और विदाह, दारुणम् तथा भय करे तथा खतरनाक, गुदपाकम् च गुदपाकने गुदपाकको, कुर्वात् उत्पन्न करे छे पैदा करता है ॥६९-७०॥

69-70. If the patient suffering from pitta type of diarrhea gives up the treatment and indulges in pitta-provoking eats and drinks, his pitta gets greatly provoked and produces dysentery or hemorrhagic-diarrhea, vitiates the blood and produces thirst colic, burning sensation and serious anal inflammation.

रक्तातिसारचिकित्सा—

तत्र च्छागं पयः शस्तं शीतं समधुशर्करम् ।
पानार्थं व्यञ्जनार्थं च गुदप्रक्षालने तथा ॥७१॥

तत्र ते अवस्थाम् उस अवस्थामें, पानार्थम् पीवाने भाटे पीनेके लिए, भोजनार्थम् अन्नपाने भाटे खानेके लिए, तथा तथा तथा, गुदप्रक्षालने च गुदने धोवा भाटे गुदाको धोनेके लिए, शीतम् ठंडा, समधुशर्करम् मधु अने साकर भेजवेलु गहद तथा चीनी मिलाया हुआ, छागम् अक्षरीनुं बकरीका, पयः दूध दूध, मधु मधु अने प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ७१ ॥

71. In this condition goat's cold milk mixed with honey and sugar is

७१ पानार्थं व्यञ्जनार्थं च—पानार्थं भोजनार्थं च (क.)

recommended as drink and sauce and also for anal douching.

ओदनं रक्तशालीनां पयसा तेन भोजयेत् ।
रसैः पारावतादीनां घृतभृष्टैः सशर्करैः ॥७२॥

तेन अक्षरीना ते बकरीके उस, पयसा दूधधी दूधसे, रक्तशालीनाम् दाल ये।आनुं लाल चावलका, भोजनम् भोजन भोजन, भोजयेत् भवडावपुं खिलावे, घृतभृष्टैः अथवा घीथी वधारेल। अथवा घीसे छोंके हुए, सशर्करैः साकरवाण। चीनीसे युक्त, पारावतादीनाम् पारावत वगेरेना पारावत आदिके, रसैः मांसरसो वडे भोजन कर।वपु मांसरसोंसे भोजन करावे ॥ ७२ ॥

72. The patient should be made to eat cooked red sali rice with this milk or with meat-juices of the pigeon and other birds, seasoned with ghee and mixed with sugar.

शशपक्षिमृगाणां च शीतानां घन्वचारिणाम् ।
रसरनम्लैः सघृतैर्भोजयेत् सशर्करैः ॥७३॥

शीतानाम् शीत वीर्यवाण। शीत वीर्यवाले, घन्वचारिणाम् अने सूधी भूमिमां चरनारं और जंगल भूमिमें चरनेवाले, शश-पक्षि ससलां, पक्षीओ। खरगोश, पक्षिगण, मृगाणाम् तथा पशुओनां और पशुओंके, अनम्लैः अट।श विनाना खटाई नहीं डाले हुए, सघृतैः घीथी मिश्रित करेला घीसे मिश्रित, सशर्करैः अने साकर भेजवेला और चीनी मिलाये हुए रसैः मांस-रसोथी मांसरसोंसे, तत्र तेने उसको, भोजयेत् भोजन कर।वपुं खिलाना चाहिए ॥ ७३ ॥

73. He may be fed with the non-acidified meat-juices of rabbits, birds and animals of the jangala type which are cooling in action, seasoned with ghee and mixed with sugar

७२ ओदनं—भोजन (ख घ, छ क ल श ब ।

७३ शशपक्षिमृगाणां च शीतानां घन्वचारिणाम्—शशना

घन्वजानां च शीतानां मृगपक्षिणाम् (ब.)

रुधिरं मार्गमाज वा घृतभृष्टं प्रशस्यते ।
काश्मर्यफलयूषो वा किंचिदम्ल सशर्करः ॥७३॥

घृतभृष्टम् धीमां वधारेणु चीसे छोंका हुआ, मार्गम् हरिणुं हरिणका, आजम् वा डे अङ्गु या वरुने, रुधिरम् रक्त रुधिर, किंचिदम्लः अथवा थोड़ा अम्लवाना या ओड़ीसी खटाईवाला, सशर्करः साकर-सहित चीनीके साथ, काश्मर्यफलयूषः वा शीतलानुं क्षणो यूप गम्भारीफलोंका यूप, प्रशस्यते श्रेष्ठ मनःय छे श्रेष्ठ माना जाता है ॥ ७३ ॥

74. The blood of the deer or of the goat seasoned with ghee, or the slightly acidified soup of the fruits of silk-cotton tree mixed with sugar, is recommended in the above condition

नीलोत्पलं मोचरसं समङ्गा पद्मकेशरम् ।
अजाक्षीरयुतं दद्याज्जीर्णं च पयसौदनम् ॥७५॥
दुर्बलं पाययित्वा वा नस्यैवोपरि भोजयेत् ।
प्राग्भक्तं नवनीतं वा दद्यात् समधुशर्करम् ॥७६॥

नील उत्पलम् नील कमल नीलोफर, मोचरसम् मोचरस, समङ्गा रीसामण्डी लाजवन्ती, पद्मकेशरम् तथा कमलना ततु ओठोना थूल्ने तथा कमलकेशर इनके चूर्णको अजाक्षीर- अङ्गरीना दूधमां बकरीके दूधमें, युतम् मेलनीने मिलाकर, दद्यात् आपना देना चाहिए, जीर्णं च अने ते पथी अथ त्वारे और वह पच जाय तब, पयसा दूधनी साथे दूधके साथ, ओदनम् भात आपना भात देना चाहिए, दुर्बलम् वा अथवा दुर्भण रक्तातिसारवाणाने या गलहीन रक्तातिसारवालेको, पाययित्वा नीलोत्पलादि थूल् अङ्गरीना दूध साथे पाँधने नीलोत्पलादि चूर्णको बकरीके दूधके साथ पिलाकर, तस्य एव तेना उसके, उपरि ७५ न ऊपर ही, भोजयेत् दोबन करावु भोजन करना चाहिए, प्राग्भक्तम् वा अथवा नमया पहिला अधवा भोजनके पहल, समधुशर्करम् मध अने साकरसहित शहद और चीनीसहित, नवनीतम् भाण्डु अखन, दद्यात् आपना देना चाहिए ॥ ७५-७६ ॥

75-76. Blue lily, the gum of silk-cotton, madder and lotus anthers should be given mixed with goat's milk, and when this dose is digested milk and rice should be given as diet. If the patient is weak, he should be given this potion and should immediately be made to take his food, or he should be given butter with honey and sugar before meals

प्राश्य क्षीरोत्थितं सर्पिः कपिजलरसाशनः ।
ज्यहादरोग्यमाप्नोति पयसा क्षीरमुक् तथा ॥७७॥

कपिजल- कपिजलना कपिजलके रसाशनः भांस-रसने आहार करते। मासरसका आहार करता हुआ, तथा अथवा अथवा, क्षीरमुक् देवण दूधने आहार करते। एही सिर्फ दूधका ही आहार करता हुआ रोगी, क्षीरोत्थितम् दूधमांथी डाँठे दूधसे निकाले हुए, सर्पिः धी धीको पयसा दूध साथे दूधके साथ, प्राश्य पाँधने खाकर, ज्यहात् तस्य द्विसमा तीन रोजमें, आरोग्यम् आरोग्यने आरोग्यको, आप्नोति प्राप्त करे छे प्राप्त करता है ॥ ७७ ॥

77. The person, taking the meat-juice of partridge for his diet, or living on a milk diet, recovers within three days from this disease by taking milk-churned ghee with milk.

पीत्वा शतावरीकल्कं पयसा क्षीरमुजयेत् ।
रक्तातिसारं पीत्वा वा तथा सिद्धं घृतं नरः ॥७८॥

क्षीरमुक् देवण दूधने आहार करते। केवल दूधका आहार करता हुआ, नर. पुरुष पुरुष, शतावरी शतावरीना शतानरके, कल्कम् कड़ने कल्कको, पयसा दूधनी साथे दूधसे, पीत्वा पीने पीकर, तथा सिद्धम् अथवा रोनाथी सिद्ध करेला और इमने सिद्ध किये हुए, घृतम् वा धीने धीको, पीत्वा पीने पीकर, रक्तातिसारम् रक्तातिसारने रक्तातिसारको, जयेत् निर्भण करे छे नष्ट करता है ॥ ७८ ॥

78. The patient observing milk diet should get his hemorrhagic diarrhea (dysentery) cured by drinking the paste of climbing asparagus mixed with milk or by drinking ghee prepared with climbing asparagus

घृतं यवागूमण्डेन कुटजस्य फलैः शृतम् ।
पेयं तस्यानु पातव्या पेया रक्तोपशान्तये ॥७९॥

रक्त- रक्तातिसारभा पडता दोहीनी रक्तातिसारमें गिरते हुए खूनकी, उपशान्तये शान्तिने भाटे शान्तिके लिए, कुटजस्य फलैः ४-५००००००० इन्द्रजौसे, शृतम् तैयार करेहु तैयार किये, घृतम् घी घीको, यवागूमण्डेन यवागूना मंडली यवागूके मंडसे, पेयम् पीपुं पीवे, तस्य तेना उसके, अनु पछी बाद, पेया पेया पेयाका, पातव्या पीपी पान करना चाहिए ॥ ७९ ॥

79. Ghee prepared with the paste of kurchi seeds may be taken with the supernatant part of gruel, followed by a potion of thin gruel for the cure of blood in the stools.

त्वक् च दारुहरिद्रायाः कुटजस्य फलानि च ।
पिप्पली शृङ्गवेरं च द्राक्षा कटुकरोहिणी ॥८०॥
षड्भिरैतैर्घृतं सिद्धं पेयामण्डावचारितम् ।
अतीसारं जयेच्छीघ्रं त्रिदोषमपि दारुणम् ॥८१॥

दारुहरिद्राया त्वक् च दारुहरीद्राया की छाल, कुटजस्य फलानि च ४५००० इन्द्रजौ, पिप्पली पीपर पिप्पली, शृङ्गवेरम् आहु अदरक, द्राक्षा द्राक्ष मुनके, कटुकरोहिणी च अने कटु और कटुकी, एतै. आ इन, षड्भिः ७ ५०००००० छः द्रव्योंसे, सिद्धम् पकवेहु तैयार किया, घृतम् घी घी, पेया-मण्ड-पेयाना मंडली साथे पेयाके मण्डके साथ, अवचारितम् बोझनभा उपयोग करवाथी भोजनमें लेनेसे, त्रिदोषम्

त्रिदोषथी थयेला त्रिदोषसे उत्पन्न, दारुणम् दारुण भयकर, अतिसारम् अतिसारने अतिसारको, अपि पक्ष्मी, शीघ्रम् जल्दीथी शीघ्रतासे, जयेत् अते छे जीतता है ॥ ८०-८१ ॥

80 81 The ghee prepared with the bark of indian berberry, kurchi seeds, long pepper, ginger, grapes and kurroa, when taken with the supernatant part of gruel, cures quickly even severe diarrhea caused by tridiscordance

कृष्णमृन्मधुकं शङ्खं रुधिरं तण्डुलोदकम् ।
पीतमेकत्र सक्षौद्रं रक्तसंग्रहणं परम् ॥८२॥

कृष्णमृन् काली भाटी काली मिट्टी, मधुकम् गेहीमधु मुलहठी, शङ्खम् शंखना दुधडानी भरभ शक्के दुधके मरम्, रुधिरम् रूसर केसर, तण्डुलोदकम् थोभानु धोखु चावलका धोवन, सक्षौद्रम् मध साथे शहदके साथ, एकत्र ओकत्र करीने एकत्र करके, पीतम् पीपामा आवे तो ते पिया जाय तो वह, परम् थ्रेष्ठ भ्रेष्ठ, रक्तसंग्रहणम् दोहीने मध करनारु छे खूनको बंध करनेवाला है ॥ ८२ ॥

82. Black earth, liquorice, conch, saffron and rice-water mixed together and taken with honey, act as a good hemostatic

पीत. प्रियङ्गुकाकल्कः सक्षौद्रस्तण्डुलाम्भसा ।
रक्तस्रावं जयेच्छीघ्रं घन्वमांसरसाग्निः ॥८३॥

सक्षौद्रः मधनी साथे शहदके साथ, तण्डुलाम्भसा थोभानु धोखु भेगवीने चावलके धोवनको मिलाकर, पीतः पीधेथो पिया हुआ, प्रियङ्गुका धोखाने प्रियङ्गुका, कल्क कल्क, घन्व- म गल प्राखीथोना जागल प्राणियोंके, मांसरसाग्निः मांसरसनु पथ्य राभनार रेगनीना मांसरसका पथ्य रखनेवाले रोगीके, रक्तस्रावम् रक्तास्रावने रक्तस्रावको, शीघ्रम् जल्दीथी शीघ्रतासे, जयेत् अते छे जीतता है ॥ ८३ ॥

83. The paste of perfumed cherry, taken with honey and rice water, stops quickly the hemorrhage in a person

८० त्वक् च दारुहरिद्राया कुटजस्य फलानि च—वरमकरस्य
च बीजानि दारुणम् त्वक् उच्चमा (य द फ व)
,, द्राक्षा-लाक्षा (घ)

living on a diet of the meat-juice of
jangala animals.

कल्कस्त्रिलानां कृष्णानां शर्करापञ्चभागिकः ।
आजेन पयसा पीतः सद्यो रक्तं नियच्छति ॥८४॥

शर्करा- साकरना चीनीके, पञ्चभागिक पांयभा-
भाग्यी क्षीधेय पाचवें हिस्सेसे लिया हुआ, कृष्णा-
नाम् डाया काले, तिलानाम् तलने। तिलोका, कल्क-
कल्क कल्क, आजेन भकरीना बकरीके, पयसा दूधनी
साथे दूधके साथ, पीत पीवाथी पीनेसे, रक्तम् खोड़ीने
रक्तको, सद्य पुस्त तुरन्त, नियच्छति डाधूभा दावे छे
रोकता है ॥ ८४ ॥

84 The paste of black til mixed
with five times its quantity of sugar
taken with goat's milk stops the blood
in stools immediately.

पल वत्सकवीजस्य श्रपयित्वा रसं पिबेत् ।
यो रसाशी जयेच्छीघ्रं स पैत्तं जठरामयम् ॥८५॥

रसाशी भांसरसपुं पथ्य राभनारे। मासरमका
पथ्य रखनेवाला, य. ने पुरुष, जो पुरुष, वत्सकवीजस्य
धन्यपना इन्द्रजौके, पलम् और तोलाने चार तोलेको,
श्रपयित्वा उकाणीने उवालकर, रसम् तेना क्वाथने
उसके काथको, पिबेत् पीये छे पीता है, स. ते वह,
पैत्तम् पित्तभी थथेला पित्तसे उत्पन्न हुए, जठरामयम्
अतिसारने अतिसारको, शीघ्रम् जल्दीथी जल्दीसे,
जयेत् भटाउ छे मिटाता है ॥ ८५ ॥

85 The man who observes a diet
of meat-juice, gets cured of stomach-
disorders due to pitta by taking the
decoction of four tolas of kurchi
seeds.

पीत्वा सशर्कराक्षौद्रं चन्दनं तण्डुलाम्भसा ।
दाहतृष्णाप्रमेहेभ्यो रक्तस्रावाच्च सुच्यते ॥८६॥

सशर्करा- साकर चीनी, क्षौद्रम् मध शहद, चन्दनम्
तथा चन्दनने तथा चन्दनको, तण्डुलाम्भसा योभा।
धो।थी चावलके धोवनसे, पीत्वा पीने पीकर, दाह-
दाह दाह, तृष्णा तरस प्यास, प्रमेहेभ्यः प्रमेह प्रमेह,
रक्तस्रावाच्च च अने रक्तस्रावथी और रक्तस्रावसे,
सुच्यते मनुष्य मुक्त थाय छे मनुष्य मुक्त होता है ॥ ८६ ॥

86 By taking sandal mixed with
sugar, honey and rice water, the patient
gets cured of burning thirst, urinary
disorders and hemorrhage

पित्तातिसारे गुदवलीपाकचिकित्सा—

गुदो बहुभिरुत्थानैर्यस्य पित्तेन पच्यते ।
सेचयेत्तं सुशीतेन पटोलमधुकाम्बुना ॥८७॥

पञ्चवल्कमधूकानां रसैरिक्षुरसैर्युतैः ।
छागैर्गन्धैः पयोभिर्वा शर्कराक्षौद्रसंयुतैः ॥८८॥

बहुभिः अनेक वभत अनेक दफे, उत्थानै
भयोत्सर्ग भाटे उठावाथी मलत्यागके लिए उठनेसे,
यस्य नेनी जिसकी, गुद- गुदा गुदा, पित्तेन पित्तभी
पित्तसे, पच्यते पाडी जय छे पक जाती है, तम् तेनी
ते गुदा पर उसकी उस गुदा पर, सुशीतेन अत्यंत
ठंडा अतिशीत, पटोल- परवल परवल, मधुक-काम्बुना
अने नेहीमधना क्वाथ और मुलहठीके काथ,
पञ्चवल्क- पांय क्षीरी वृक्षनी छाल पाच क्षीरी वृक्षकी
छाल, मधूकानाम् तथा महुना तथा महुवेके, रसैः
क्वाथ काथ, इक्षुरसै शेरडीना रसे। ईखके रस, शर्करा-
क्षौद्र- अथवा साकर अने मध अथवा चीनी और शहदसे,
संयुतै साथे भेजवेले मिले हुए, छागै- भकरीना
बकरीके गन्धै वा के गायना या गौके, घृतैः घी घी,
पयोभिः के दूधथी या दूधसे सेचयेत् परिषेक करवे।
परिषेक करना चाहिए ॥ ८७ ८८ ॥

87-88. If the anus of the patient
gets inflamed by frequent passing of
stools, it should be affused with well-
cooked decoction of wild snake-gourd

८८ क्षौद्रसंयुतै-मधुसंयुतै (व.)

and liquorice, or with the decoction of the bark of the pentad of milk-exuding trees and liquorice, or with sugar-cane juice or with goat's or cow's ghee or milk mixed with sugar and honey.

प्रक्षालनानां कर्कैर्वा ससर्पिष्कैः प्रलेपयेत् ।
एषां वा सुकृतैश्चूर्णैस्तं गुदं प्रतिसारयेत् ॥८९॥

प्रक्षालनानाम् अथवा प्रक्षालन भाटेनां द्रव्येना
अथवा प्रक्षालनके द्रव्योके, ससर्पिष्कै धीसहित घी
सहित, कर्कैः वा छेदा वडे कल्कोसे, प्रलेपयेत् प्रलेप
करना चाहिए, एषाम् वा अथवा आ
द्रव्येना या इन द्रव्योके सुकृतैः सारी रीति तैयार
करेवा अच्छी तरहसे बने हुए, चूर्णैः चूर्णो वडे चूर्णोसे,
तम् ते उस, गुदम् गुदा उपर गुदाके ऊपर, प्रतिसारयेत्
प्रतिसारण करवुं प्रतिसारण करना चाहिए ॥ ८९ ॥

89. The anus should be smeared with the paste of the drugs described with reference to affusion, mixed with ghee, or the prolapsed anus may be dusted with the fine powder of those drugs

घातकीलोध्रचूर्णैर्वा समांशैः प्रतिसारयेत् ।
तथा स्रवति नो रक्तं गुदं तैः प्रतिसारितम् ॥९०॥
पक्ता प्रशमं याति वेदना चोपशाम्यति ।

समांशैः अथवा सरभा भागमां लीधेला अथवा
समान भागमें लिये, घातकी- धावडीनां फूल घायके
फूल, लोध्रचूर्णैः वा अने दोधरनां चूर्णो वडे और
कोधके चूर्णोसे, प्रतिसारयेत् प्रतिसारण करवुं प्रतिसारण
करना चाहिए, तथा तैः आ प्रभाणैः तेनाथी इस प्रकार
इनसे, प्रतिसारितम् प्रतिसारण करेवा प्रतिसारण करने
पर, गुदम् गुदा गुदासे, रक्तम् रक्तादि रक्त, नो स्रवति

९०. समांशैः-समांशैः (घ)

„ तथा स्रवति नो रक्तम्-तथा न च स्रवत्यस्रम् (त.)

„ „ „ „ „ -तथा रक्तं न स्रवति (घ. व)

स्रवती नहीं नहीं बहता, पक्ता अने गुदानो परिपाक
और गुदाका परिपाक, प्रशमम् शान्तिने शान्त, याति
पामे छे होता है, वेदना च तेमन् पीडानु एवं
वेदनाका, उपशाम्यति शमन थाय छे शमन
होता है ॥ ९० ॥

90-90½. Or, the prolapsed anus may be dusted with the powder of fulsee flower and lodh in equal quantity The anus thus dusted does not bleed, the inflammation gets alleviated and the pain relieved.

यथोक्तैः सेचनैः शीतैः शोणितेऽतिस्रवत्यपि ॥९१॥
गुदवङ्क्षणकट्यूरु सेचयेद्भूतभावितम् ।
चन्दनाद्येन तैलेन शतघौतेन सर्पिषा ॥९२॥
कार्पाससंगृहीतेन सेचयेद्गुदवङ्क्षणम् ।

शोणिते दोही रक्तके, अतिस्रवति अपि अति
प्रभाणुमां स्रवतु होय तो बहुत प्रमाणमें गिरने पर,
घृतमाचितम् धीधी आदिश करेवा घीसे भावित, गुद-
वङ्क्षण गुदा, वङ्क्षण गुद, वङ्क्षण, कटि- छे कटि,
ऊरु- अने आथणने और ऊरुको यथोक्तै उपर छेदेवा
प्रथम कहे हुए, शीतैः ठंडे, सेचनैः सेचनेथी
सेचनसे, सेचयेत् परिषेक करेवा परिषेचन करे, कार्पास-
रना पूमाथी रुईके फायेसे, संगृहीतेन लीधेला लिये,
चन्दनाद्येन चन्दनादि चन्दनादि, तैलेन तेलथी तैल,
शतघौतेन अथवा सो वभत घीथेला या सो दके
धोये, सर्पिषा धीधी घीसे गुदवङ्क्षणम् गुदा अने
वङ्क्षण पर गुदा और वङ्क्षण पर, सेचयेत् सेचन
करवुं सेचन करना चाहिए ॥ ९१-९२ ॥

91-92½. If the bleeding still continues even after the above described cool affusions, the anus, groins, waist and thighs should be anointed with ghee and affused The anus and groins

९१ शोणितेऽतिस्रवत्यपि-शोणिते नि स्रवत्यपि (घ)

९२ सेचयेत्-भावयेत् (त. व. फ.)

should be affused with a swab soaked in the Compound Sandal Oil or with the hundred times washed ghee.

रक्तातिसारे चिकित्साक्रम —

अल्पाव्यं बहुशो रक्तं सशूलमुपवेद्यते ॥९३॥
यदा वायुर्विवद्धश्च कृच्छ्रं चरति वा न वा ।
पिच्छावस्ति तदा तस्य यथोक्तमुपकल्पयेत् ॥९४॥
प्रपौण्डरीकसिद्धेन सर्पिषा चानुवासयेत् ।

यदा ज्वारे ज्व, बहुश धृष्टी पश्चात् बहुत दफे, मल-मलम् थोडु थोडु थोडा थोडा, सशूलम् शूल-सहित शूलके साथ, रक्तम् रुधिर खून, उपवेद्यते आवे छे आता है, वायु च अने वायु और वायु, विवद्धः गूथनायेदो होछने रुककर, कृच्छ्रम् कष्टपूर्वक कष्ट-पूर्वक, चरति इयां करे छे गति करता है, न वा अथवा सर्वथा करेता नथी या सर्वथा गति नहीं करता, तदा त्वारे तव, तस्य तेने उसके, यथोक्तम् उपर उहेदी पूर्वक, पिच्छावस्तिम पिच्छावस्ति पिच्छावस्ति, उपकल्पयेत् देवी देनी चाहिए प्रपौण्डरीक- अने प्रपौण्डरीकथी और प्रपौण्डरीकसे, सिद्धेन तैयार करेला तैयार किये, सर्पिषा च धीथी घीसे, अनुवासयेत् अनुवासनवस्ति आपवी अनुवासनवस्ति देनी चाहिए ॥ ९३-९४ ॥

93-94 1/2 If the patient passes scanty and frequent stools mixed with blood and accompanied with colic, and if he passes the obstructed flatus with difficulty or does not pass at all, he should be given the mucilaginous enema as described before or the unctuous enema of ghee medicated with tubers of white lotus

प्रायशो दुर्बलगुदाश्चिरकालातिसारिणः ॥९५॥
तस्मादभीक्षणशस्तेषां गुदे स्नेहं प्रयोजयेत् ।

९५ चिरकालाति-दीर्घकालाति (व)

९५ 1/2. गुदे स्नेहम्-गुदस्नेहम् (त)

चिरकाल- दीर्घा काण सुधी दीर्घकाल पर्यन्त, अतिसारिण अतिसारथी पीडाता रोगीथी अतिसारसे पीडित रोगियो, प्रायश धृष्टु करीने बहुत करके, दुर्बल-गुदा धृष्टणी गुदावाला होय छे दुर्बल गुदावाले होते है, तस्मात् ते हेतुथी उस कारणसे, तेषाम् गुदे तेथीनी गुदाभा उसकी गुदामें, अभीक्षणः बारबार बारवार, स्नेहम् स्नेहने स्नेहका, प्रयोजयेत् प्रयोग करेवा प्रयोग करना चाहिए ॥ ९५ 1/2 ॥

95-95 1/2. The anus of patients suffering from chronic diarrhea generally gets weak, hence repeated application of unctuous substance should be given to it.

पवनोऽतिप्रवृत्तो हि स्वे स्थाने लभतेऽधिकम् ॥९६॥
बलं तस्य सपित्तस्य जगार्थं वस्तिरुत्तमः ।

अतिप्रवृत्तः अतिवेगवालो अतिवेगवाला, पवन पवन वायु, स्वे स्थाने पैताना स्थानमा अपने स्थानमें, अधिकम् अधिक अधिक, बलम् बलने बलको, लभते प्राप्त करे छे पाता है, सपित्तस्य पित्तयुक्त पित्तयुक्त, तस्य ते वायुनी उग वायुकी, जगार्थं शान्तिने भाटे शान्तिके लिये, वस्ति अस्ति वस्ति, उत्तम श्रेष्ठ उपाय छे श्रेष्ठ उपाय है ॥ ९६ 1/2 ॥

96 96 1/2 The vata that is excessively agitated gets even more augmented in its own habitat, to subdue its strength when in association with pitta, the emema is the best remedy

रक्तं विद्वहितं पूर्वं पश्चाद्वा योऽतिसार्यते ॥९७॥
शतावरीवृतं तस्य लेहार्थमुपकल्पयेत् ।

यः जे जो, पूर्वम् मलविसर्जन पहले मल-त्यागके पूर्व, पश्चात् वा अथवा मलविसर्जन पछी अथवा मलविसर्जनके बाद, विद्वहितम् मलसहित मलसहित, रक्तम् रुधिरने रुधिरको, अतिसार्यते आडा वाटे भदार डाढे छे बहाता है तस्य तेना उसके,

९६ पवनोऽतिप्रवृत्तो हि-अतिप्रवृत्तो हि पवन (य. व)

लेहार्थम् आटु भूटे चाटनेके लिए, शतावरीघृतम् शतावरीघृत शतावरीघृत, उपकल्पयेत् तैयार करवु तैयार करना चाहिए ॥ ९७३ ॥

97-97½. For the patient who passes blood with or before or after the stools, the medicated Climbing Asparagus ghee should be prepared and administered as a linctus.

शर्कराधार्शिकं लीढं नवनीतं नवोद्धृतम् ॥९८॥
क्षौद्रपादं जयेच्छीघ्रं तं विकारं हिताशिनः ।

शर्करा-अधार्शिकम् अधार्शिकागनी साकरवाणु आवे भागकी चीनीसे युक्त, क्षौद्रपादम् अने योथा भागना भधवाणु और चौथे भागके शहदसे युक्त, नव-उद्धृतम् ताणु ताजा, नवनीतम् आभणु मक्खन, हिताशिन हित भोजन करनेवाले रोगीके, तम् ते उस, विकारम् विकारने विकारको, शीघ्रम् जल्दी तुरन्त, जयेत् जिते, अती दे छे मिटाता है ॥ ९८३ ॥

98-98½. This disorder in a man observing wholesome dietetic regimen, will be cured by fresh churned butter mixed with half its quantity of sugar and one fourth its quantity of honey

न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थशुक्लानापोध्य वासयेत् ॥९९॥
अहोरात्रं जले तप्ते घृतं तेनाम्भसा पचेत् ।

न्यग्रोध- वड वरगद, उदुम्बर- उमरडे। गूलर, अश्वत्थशुक्लान् अने पीपणाना अकुरेने और पीपल इनके अंकुरोंको, आपोध्य कथरीने कुचलकर, तप्ते गरम गरम, जले जलमें, अहोरात्रम् अठ्ठ दिवस अने अठ्ठ रात सुधी एक दिन और एक रात्रिपर्यन्त वासयेत् रहेवा देवा रख छोड़ना चाहिए, तेन ते उस, अम्भसा जलसे, घृतम् घीने घीको, पचेत् पाके करवे। पका लेना चाहिए ॥ ९९३ ॥

99-99½ Reduce into paste the buds of banyan, gular fig and holy fig and

keep them one day and night in hot water, prepare ghee with this water.

तदर्धशर्करायुक्तं लिह्यात् सक्षौद्रपादिकम् ॥१००॥
अथो वा यदि वाऽप्यूर्ध्वं यस्य रक्तं प्रवर्तते ।

अध- वा नीथेना भागधी नीचेके भागसे, यदि अपि ऊर्ध्वम् वा अथवा उपरना भागधी या ऊपरके भागसे, यस्य जेने जिसका, रक्तम् रक्त खून, प्रवर्तते पडतुं होय तेणे गिरता हो वह, अर्धशर्करा- अर्धा भागनी साकरथी आवे डिस्केकी चीनीसे, युक्तम् मेलवेधु मिला हुआ, सक्षौद्रपादिकम् अने योथा भागना भधथी मेलवेधु और चौथे भागके शहदसे मिला हुआ, तद् ते घृत वह घृत, लिह्यात् आटु चाटे ॥१००३॥

100-100½. This ghee should be used as linctus mixed with 1/2 its part of sugar and 1/4 its part of honey and given to one who bleeds from the orifices of the upper or lower region of the body.

यस्त्वेवं दुर्बलो मोहात् पित्तलान्येव सेवते ॥१०१॥
दारुणं स वलीपाकं प्राप्य जीघ्रं विपद्यते ।

यः तु जे अतिसारवाला रोगी, दुर्बल- दुर्बल अती पणु दुर्बल होने पर भी, एवम् अने प्रमाणे इस प्रकार, मोहात् मोहने धर्धने मोहसे, पित्तलानि पित्तवर्धक द्रव्योंका, एव ज ही, सेवते सेवन करे छे सेवन करता है, स- ते वह, दारुणम् अत्यन्त भयंकर, वलीपाकम् शुद्धानी वलीआना पाकेने गुदवलीके पाकको, प्राप्य प्राप्त करके, जीघ्रम् जल्दी शीघ्र, विपद्यते भरधु पाये छे मर जाता है ॥ १०१३ ॥

101-101½. The person that is debilitated and still makes use of pitta-provoking articles out of ignorance, soon comes to grief, being afflicted

with severe suppuration of the anal region.

श्लेष्मातिसारे चिकित्साक्रमः —

श्लेष्मातिसारे प्रथमं हितं लङ्घनपाचनम् ॥१०२॥
योज्यश्चामातिसारघ्नो यथोक्तो दीपनो गणः ।

श्लेष्मातिसारे कृशना अतिसारभा कफजन्य अतिसारमें, प्रथमम् प्रथम प्रथम, लङ्घनपाचनम् लघन तथा पाचन चिकित्सा लङ्घन तथा पाचन चिकित्सा, हितम् हितकारक है, यथोक्तः पहेला उहेला पूर्वोक्त, आमामातिसारघ्नः आमामातिसार नाशक आमामातिसार-नाशक, दीपनः अने दीपन द्रव्योंना और दीपन, गणः च गणनी गणकी, योज्यः योजनी करवी ओछेओ योजना करनी चाहिए ॥ १०२३ ॥

102-102½. In diarrhea due to kapha, lightening and digestive therapies are beneficial to begin with. The drugs of the digestive-stimulant group, if used in the early stage of diarrhea, prove beneficial.

श्लेष्मातिसारघ्नाः कतिपययोगाः —

लङ्घितस्यानुपूर्व्यां च कृतायां न निवर्तते ॥१०३॥
कफजो यद्यतीसारः कफघ्नैस्तमुपाचरेत् ।

लङ्घितस्य अने लघन करान्यु होय ओवा कृशना अतिसारवाणानी जिसको लघन कराया गया हो ऐसे कफातिसारवालेकी, अनुपूर्व्याम् क्रमिक चिकित्सा, कृतायाम् च थछ गया छता पछु होने पर सी, यदि ओ यदि, कफजः कृशने। कफका, अतिसार अतिसार अतिसार, न निवर्तते भटते। न होय तो बंद न होता हो तो, तम् तेने। उसका, कफघ्नै कृशने। द्रव्योंथी कफनाशक द्रव्योंसे, उपाचरेत् उपचार करवी। उपचार करे ॥ १०३३ ॥

103-103½. Even if after lightening therapy and observance of progressive dietetic regimen, the diarrhea born

of kapha does not abate, it should be treated with articles possessing kapha-curing properties.

बिल्वं कर्कटिका मुस्तभभया विश्वसेषजम् ॥१०४॥
वचा विडङ्गं भूतीकं धान्यकं देवदारु च ।
कुष्ठं सातिविषा पाठा चव्य कटुकरोहिणी ॥१०५॥
पिप्पली पिप्पलीमूलं चित्रकं हस्तिपिप्पली ।
योगाञ्जुल्लोकार्धविहितांश्चतुरस्तान् प्रयोजयेत् ॥१०६॥
शृताञ्जुल्लेष्मातिसारेषु कायाग्निबलवर्धनान् ।

बिल्वम् भीलु बेलगिरी, कर्कटिका काकडी खीरा, मुस्तम् मोथ मोथा, भभया हरडे हरड, विश्वसेषजम् अने सुंठ और सोंठ, वचा वच वच, विडङ्गम् नावडिंग वायविडंग, भूतीकम् अजवायन, धान्यकम् धाया धनिया, देवदारु च अने देवदार और देवदारु, कुष्ठम् कठ कूठ, सातिविषा अतिविषिनी कृणी अतीस, पाठा पाठा पाठी, चव्यम् चव्य चव्य, कटुकरोहिणी अने कटु और कटुकी, पिप्पली पीपर पिप्पली, पिप्पलीमूलम् पीपरीमूलना भटोडा पिप्पली-मूल, चित्रकम् चित्रक चित्रक, हस्तिपिप्पली अने गज-पीपर और गजपिप्पली, तान् ओ उन, श्लोकार्ध-अर्धा अर्धा श्लोकार्थी आवे आवे श्लोकसे, विहितान् उहेला कहे गये, कायाग्नि-जठराग्निनु जठराग्निके, बलवर्धनान् अणि वधारनारा बलको बढ़ानेवाले, शृतान् अने उकाणी तैयार करेला और उबाल कर तैयार किये हुए, चतुर-आर चार, योगान् योगोने। योगोंका, श्लेष्मातिसारेषु कृशना अतिसारभा कफके अतिसारमें, प्रयोजयेत् प्रयोग करवी। प्रयोग करें ॥ १०४ १०६३ ॥

104-106½ (1) Bael, galls, nut-grass, chebulic myrobalan and dry ginger; (2) sweet flag, embelia, bishop's weed, coriander and deodar, (3) costus, indian atees, patha, chaba pepper and kurroa, (4) long pepper, roots of long pepper, white-flowered leadwort and elephant pepper—these four recipes each described in a hemistich should be decocted

and used in diarrhea due to kapha, these are promotive of the metabolic heat and body-strength.

अजाजीमसितां पाठां नागरं मरिचानि च ॥१०७॥

धातकीद्विगुणं दद्यान्मातुलुङ्गरसाप्लुतम् ।

रसाञ्जनं सातिविषं कुटजस्य फलानि च ॥१०८॥

धातकीद्विगुणं दद्यात् पातुं सक्षौद्रनागरम् ।

अजाजीम् ७३ जीरा, अक्षिताम् पीपर पिप्पली, पाठाम् पाठा पादी, नागरम् सूंठ सोंठ, मरिचानि च डाणां भरी काली मिर्च, धातकीद्विगुणं २ अने धावडीनां दूध अने भाग और धायके फूल दो भाग, मातुलुङ्गरसाप्लुतम् च अने अने चक्रांतराना रसमां भेजवीने इनको चकोत्राके रसमें मिलाके, दद्यात् आपवां देवे, सातिविषम् अति-विषनी डणी अतीस, रसाञ्जनम् रसवांटी रसोंठ, कुटजस्य च फलानि ४-६०० इन्द्रजौ, धातकीद्विगुणम् अने धाव-डीनां दूध अने भाग और धायके फूल दो भाग, सक्षौद्र-नागरम् सूंठ अने भध साथे सोंठ और शहदके साथ, पातुम् पीवाने पीनेके लिए, दद्यात् आपवां देवे ॥१०७-१०८॥

107-108½. Take cumin seeds, long pepper, patha, dry ginger and black pepper one part each and two parts of fulsee flower; give these mixed liberally with the juice of pomello. Take extract of indian berberry, indian ateas and kurchi seeds in one part each and fulsee flower in two parts and give as potion mixed with honey and dry ginger.

धातकी नागरं बिल्वं लोध्रं पद्मस्य केशरम् ॥१०९॥

जम्बूत्वङ्गागरं धान्यं पाठा मोचरसो बला ।

समङ्गा धातकी बिल्वमध्यं जम्बूवास्त्रयोस्त्वचः ॥११०॥

कपित्थानि विडङ्गानि नागरं मरिचानि च ।

१०८ फलानि च—फलरसम् (फ.)

१०८½. पातु सक्षौद्रनागरम्—मातुलुङ्गरसान्वितम् (ब)

चाङ्गेरीकोलतक्राम्लांश्चतुरस्तान् कफोत्तरे ॥१११॥
श्लोकार्धविहितान् दद्यात् सस्नेहलवणान् खडान् ।

धातकी धावडीनां दूध धायके फूल, नागरम् सूंठ सोंठ, बिल्वम् भीलुं वेलगिरी, लोध्रम् दोधरनी छाल लोधकी छाल, पद्मस्य केशरम् अने डभणीनां डेसर और कमलके केसर, जम्बूत्वक् आंथुडानी छाल जामुनके पेड़की छाल, नागरम् सूंठ सोंठ, धान्यम् धान्ना धनिया, पाठा पाठा पादी, मोचरस शेमणाने। शुद्ध मोचरस, बला अने भला और खिरँटी, समङ्गा रीसामधुनी लाजवती, धातकी धावडीनां दूध धायके फूल, बिल्व-मध्यम् भीलुं गेर वेलगिरी, जम्बू- अने आंथुड और जामुन, वास्त्रयो. त्वच तथा आंथुडानी छाल तथा आमके पेड़ोंकी छाल, कपित्थानि डांड कैय, विड-ङ्गानि वावडिग वायविङ्ग, नागरम् सूंठ सोंठ, मरिचानि च अने डाणा भरी और काली मिर्च, तान् अने उन, श्लोकार्ध- अर्धा अर्धा श्लोडथी आवे आवे श्लोकसे, विहितान् डहेला कहे गये, चाङ्गेरी- चाङ्गेरी स्वरस चाङ्गेरी- स्वरस, कोल- और वेर, तक्राम्लान् अने छालनी भटाईवाणा और तक्रकी खटाईसे युक्त, सस्नेहलवणान् तथा तेल अने भीलु भेजवी भनावेला तथा तैल और नमक डालकर प्रस्तुत किये गये, चतुर या २ चार, खडान् भडाने खडोंको, कफोत्तरे डेहन अतिसारमां कफके अतिसारमें, दद्यात् आपवां देवे ॥ १०९-१११॥

109-111½. Take, (1) fulsee flower, dry ginger, bael, lodh and lotus anthers, (2) jambul bark, dry ginger, coriander, patha, gum of silk cotton, and heart leaved sida, (3) madder, fulsee flower, the pulp of bael, the barks of jambul and mango tree; (4) wood apple, embelia, dry ginger and black pepper, prepare four vegetable soups of the drugs described above in each hemistich, acidified with yellow-wood sorrel, jujube and butter-milk and mixed with unctuous article and salt, and administer it in diarrhea attended with excess of kapha.

कपित्थमध्वं लीढा तु सन्धोषक्षौद्रशर्करम् ॥११२॥
कट्फलं मधुयुक्तं वा मुच्यते जठराग्नयात् ।

सन्धोष-क्षौद्र-शर्करा तु सूट, भरी, पीपर, मधु
अने साकर साथे सोंठ. मिरच, पिप्पली शहद और चीनीके
साथ, कपित्थमध्व ३१११११ १२ कैयका गूदा, मधुयुक्त
अथवा मधु साथे अथवा जहदके साथ कट्फलम् वा
कायङ्गनी छालने कट्फलकी छालको, लीढा द्व आटीने
चाटकर, जठराग्नयात् रोगी अतिसारथी रोगी अतिसारसे,
मुच्यते मुक्त थाय छे मुक्त होता है ॥ ११२३ ॥

११२ ११२½ By taking as linctus the
pulp of wood-apple mixed with the
three spices, honey and sugar or the
powder of box myrtle with honey, the
patient gets cured of gastric disorder

कणां मधुयुतां पीत्वा तक्रं पीत्वा सचित्रकम् ॥११३॥
जग्ध्वा वा बालविल्वानि मुच्यते जठराग्नयात् ।

मधुयुताम् मधु साथे शहदके साथ कणा पीत्वा
पीपरने आटीने पिप्पलीको चाटकर, सचित्रकम्
चित्रकना मूगना यूष साथे चित्रकमूलके चूणके साथ,
तक्रम् छाश तक्र, पीत्वा पीने पीकर, बालविल्वानि वा
अथवा कुभणां पीला अथवा कच्ची वेलगिरीको जग्ध्वा
भाईने खाकर, जठराग्नयात् रोगी अतिसारथी रोगी
अतिसारसे मुच्यते मुक्त थाय छे मुक्त होता है ॥ ११३३ ॥

११३-११३½. By a potion of long pep-
per with honey or butter milk mixed
with the powder of white flowered
leadwort or by eating tender bael,
the patient gets cured of gastric
disorders

बालविल्वं गुडं तैलं पिप्पलीं त्रिभूषणम् ।
लिह्याद्वाते प्रतिहते सशूलः सप्रवाहिकः ॥११४॥

वाते वायुने! वायुके, प्रतिहते अनरोध यत्।
अवरुद्ध होनेपर, सशूल यूधसहित शूलयुक्त, सप्रवाहिकः
भरुआवाणा रोगीये प्रवाहिकावाला रोगी, बालविल्वम्
डामण पीलु कच्ची वेलगिरी, गुडम् गोण गुड, तैलम्
तल्लु तैल तिलका तैल, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली,
त्रिभूषणम् अने सुंनु यूष और सोंठका चूर्ण,
लिह्यात् खाएनु चाटे ॥ ११४ ॥

११४ Tender bael, gur, oil, long
pepper and dry ginger should be
taken by a patient as linctus in obstruc-
tion of vata accompanied with colic and
dysentery.

भोज्यं मूलकषायेण वातघ्नैश्चोदसेवनैः ।

वातातिसारविहितैर्यूषैर्मांसरसैः खडैः ॥११५॥

मूलकषायेण मूगाना यूष साथे मूलीके यूषके साथ,
वातघ्नै. च वायुनाशक वायुनाशक, उपसेवनैः व्यञ्जने।
साथे व्यजनोंके साथ, वातातिसार- वायुना अतिसार-
भाटे वायुके अतिसारके लिए, विहितै उहेला कहे हुए,
यूषै. यूषे साथे यूषोंके साथ, मांसरसैः मांसरसे साथे
मांसरसके साथ, खडै अने भडा साथे अथवा खडोंके
साथ, भोज्यम् भोजन करवु भोजन करे ॥ ११५ ॥

११५. He may take his food with the
decoction of radish and sauces prepared
with the vata-curative articles and also
with soups, meat-juices and vegetable
soups recommended in diarrhea due
to vata

पूर्वोक्तमम्लसर्पिर्वा षट्पलं वा यथावलम् ।

पुराणं वा घृतं दद्याद्यवागूमण्डमिश्रितम् ॥११६॥

यवागूमण्डमिश्रितम् रायना मउ साथे यवागूके
मंडके साथ, पूर्वोक्तम् पहेला उहेलुं पूर्वोक्त, अम्ल-
सर्पि. अम्लसर्पि अम्लसर्पि, षट्पलम् वा अथवा षट्-
पल घृत या षट्पल घृत, पुराणम् वा अथवा पुरा-
ण या पुराणा, घृतम् घी घी, यथावलम् भल प्रमाणे वलके
अनुसार, दद्यात् आपनु देवे ॥ ११६ ॥

११६ मूलकषायेण-मूलकयूषेण (ग व. छ य व)

१३ पीत्वा-लीढा (व)

११४ सशूल सप्रवाहिक-सशूल सप्रवाहिके थ।

116. Or, he may take sour ghee mentioned before or the Shatpala ghee or old ghee mixed with supernatant part of gruel according to his strength.

વાતશ્લેષ્મવિવન્ધે વા કફે વાઽતિસ્રવત્યપિ ।
શૂલે પ્રવાહિકાયાં વા પિચ્છાવસ્તિ પ્રયોજયેત્ ॥૧૧૭

વાત- વાયુ વાયુ, શ્લેષ્મ- અને કફનાં ઓર કફકે, વિવન્ધે વા વિપ્પલી- વિવધમે, અતિસ્રવતિ અપિ અથવા અતિસ્રાવ થતાં યા અતિસ્રાવવાળે, કફે વા કફનાં કફમે, શૂલે વા શૂળનાં શૂલમે, પ્રવાહિકાયામ્ વા અથવા પ્રવાહિકાનાં યા પ્રવાહિકામે, પિચ્છાવસ્તિમ્ પિચ્છાવસ્તિને પિચ્છાવસ્તિકા, પ્રયોજયેત્ પ્રયોગ કરવે પ્રયોગ કરે ॥ ૧૧૭ ॥

117. In obstruction of vata and kapha or in excessive discharge of mucus, in colic, or in dysentery, the mucilaginous enema should be given

પિપ્પલીચિલ્વકુષ્ઠાનાં શતાહ્વાવચયોરપિ ।
કલ્કૈઃ સલવણૈર્યુક્તં પૂર્વોક્તં સન્નિધાપયેત્ ॥૧૧૮॥

પિપ્પલી- પીપર પિપ્પલી, ચિલ્વ- ખીલા વેલગિરી, કુષ્ઠાનામ્ કઠ કૂઠ, શતાહ્વા સુવા સોવા, વચયો. અપિ વજ્ર વચ, સલવણૈ. અને સિન્ધાલૂણનાં ઓર સૈન્ધવકે, કલ્કૈઃ કલ્કે કલ્કે, યુક્તમ્ સાથે યુક્ત, પૂર્વોક્તમ્ પૂર્વોક્ત પિચ્છાવસ્તિ પૂર્વોક્ત પિચ્છાવસ્તિ, સન્નિધાપયેત્ દેવી ભેદે દેવે ॥ ૧૧૮ ॥

118 The mucilaginous enema should be given mixed with the paste of long pepper, bael, costus, dill seeds and sweet flag, mixed with salt.

પ્રત્યાગતે સુખં સ્નાતં કૃત્તાહારં દિનાત્યયે ।
ચિલ્વતૈલેન મતિમાન્સુખોષ્ણેનાનુવાસયેત્ ॥૧૧૯॥

૧૧૭ કફે વાઽતિસ્રવત્યપિ-કફે વાતે સ્રવત્યપિ (વ.)

૧૧૯ સુખ સ્નાન-સુખે સ્નાત (વ.)

પ્રત્યાગતે પિચ્છાવસ્તિ પાછી આવી બધ ત્યારે પિચ્છાવસ્તિકે ભોટનેકે બાદ, સુખમ્ સુખપૂર્વક સુખપૂર્વક, સ્નાતમ્ નવરાત્રી નહાકર, કૃત્તાહારમ્ ભોજન કરાવેલ રોગીને ભોજન કરાવે હુણ રોગીકો, દિનાત્યયે સ્નાતે શામકો, સુખોષ્ણેન સહેવાળા એવા ગરમ સુહાતે હુણ ગરમ ચિલ્વતૈલેન બિલ્વતૈલનું ચિલ્વતૈલમે, મતિમાન્સુખિમાન વૈદ્યે બુદ્ધિમાન વચ, અનુવાસયેત્ અનુવાસન દેવું અનુવાસન દેવે ॥ ૧૧૯ ॥

119. When the enema fluid has returned, the wise physician should give unctuous enema of genially warm medicated bael-oil in the evening after the patient has bathed comfortably and has taken his meal.

વચ્ચાન્નૈરથવા કલ્કૈસ્તૈલં પક્ત્વાઽનુવાસયેત્ ।
બહુશઃ કફવાતાતસ્તથા સ લભતે સુખમ્ ॥૧૨૦॥

અથવા અથવા અથવા, વચ્ચાન્નૈઃ વજ્ર સુધીનાં વચાપર્યન્ત દ્રવ્યોકે, કલ્કૈ. કલ્કે કલ્કોસે, તૈલમ્ તેલ તેલ પક્ત્વા પકાવીને પકાકર, બહુશઃ બહુ વખત બહુત દફે, અનુવાસયેત્ અનુવાસન દેવું અનુવાસન દેવે, તથા એમ કરવાથી એસા કરનેસે, કફવાતાતે. કફવાયુથી પીડાને કફવાયુસે પીડિત, સઃ તે રોગી વર રોગી, સુખમ્ આરોગ્ય આરોગ્યકો, લભતે ભેળવે છે પ્રાપ્ત કરતા છે ॥ ૧૨૦ ॥

120. Or, unctuous enema may be given very often with the oil prepared with the group of drugs ending with sweet flag, thus treated, the patient suffering from kapha and vata disorders gets relieved

અતિસારે વાતાદિચિકિત્સાક્રમઃ —

સ્થે સ્થાને મારુતોઽવશ્યં વર્ધતે કફસંશ્લેષે ।
સ વૃદ્ધઃ સહસ્રા હન્યાત્ત્સાત્તં ત્વરયા જયેત્ ॥૧૨૧॥

૧૨૧ કફમશ્લેષે કફસંશ્લેષાત્ (વ ક)

कफसंक्षये उद्भवे क्षय कृत्वा कफके क्षय होने पर, मारुतः वायु वायु, स्वे स्थाने पोताना स्थानमा अपने स्थानमें, अवश्यम् अवश्य अवश्य, वर्धते वधे छे वृद्धि पाता है, वृद्ध. स अने वधेछे। ते वायु और बढा हुआ वह वायु, सहसा बलवती शीघ्र, हन्वात् भारी नाजे छे मारुत कालता है तस्मात् तेथी इस लिए. तस्य ते वायुने उस वायुको, स्वरया शीघ्र शीघ्र, जयेत् अतवे। जीवना चाहिए ॥ १२१ ॥

12 The vata necessarily gets aroused in its own habitat consequent upon the decrease of kapha Thus aroused, it may suddenly cause death, hence the physician should subdue it quickly

वातस्यानु जयेत् पित्तं, पित्तस्यानु जयेत् कफम् ।
त्रयाणां वा जयेत् पूर्वं यो भवेत्तलवत्तमः ॥१२२॥

वातस्य अनु वायु पछी वायुके बाद, पित्तस्य पित्तने पित्तको, जयेत् अतवे। जीते, पित्तस्य अनु पित्त पछी पित्तके बाद, कफम् उद्भवे कफको जयेत् अतवे। जीते, त्रयाणाम् वा अथवा त्रयुमां अथवा तीनोंमें, य. जे जो, बलवत्तमः पक्षारे अणवान ज्यादा बलवान, भवेत् होय हो, तस् तेने उसको, पूर्वम् पहले पहले, जयेत् अतवे। जीते ॥१२२॥

122. The pitta should be subdued after the vata is subdued and the kapha should be subdued after the pitta, or, that humor should be controlled first which happens to be the most predominant of all the three

अध्यायोक्तविषया —

तत्र श्लोकः—

प्रागुत्पत्तिनिमित्तानि लक्षणं साध्यता न च ।
क्रिया चावस्थिकी सिद्धा निर्दिष्टा ह्यतिसारिणाम् १२३

तत्र ते विषयमां उस विषयमें, श्लोकः उपसंहारः। श्लोक छे छे उपसंहारका श्लोक है कि, अतिसारिणाम् हि अतिसारवाणाम् अतिसारनी अतिसारवालोंके अतिसारकी, प्रागुत्पत्ति- प्रथम उत्पत्ति प्रथम उत्पत्ति, निमित्तानि उत्पत्ति कारण, लक्षणम् लक्षण लक्षण, साध्यता न च साध्यता-असाध्यता साध्यता-असाध्यता, आवस्थिकी अने अवस्थानुसार और अवस्थानुसार, सिद्धा सिद्ध सिद्ध, चिकित्सा चिकित्सा चिकित्सा, निर्दिष्टा उद्घी छे कह दी है ॥ १२३ ॥

Here is the recapitulatory verse—

123 The primogenesis, etiology, signs and symptoms, curability or otherwise, and treatment according to the stage of disease of diarrhea patients have been described herein

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते
चिकित्सास्थानेऽतिसारचिकित्सितं
नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥१९॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे रथेक्ष्वा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने चरककी प्रतिसंस्कार पाभेक्ष्वा आ शास्त्रमां और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान विषे चिकित्सास्थानमें, अतिसारचिकित्सितम् 'अतिसारचिकित्सित' 'अतिसारचिकित्सित', नाम नामने। नामका, एकोनविंशः अगलीसमे। उन्नीसवाँ, अध्याय अध्याय संपूर्ण यथे। अध्याय समाप्त हुआ ॥ १९ ॥

19. Thus in the Section on Therapeutics, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the nineteenth chapter entitled 'The Therapeutics of Diarrhea' is completed.

१२२ बलवत्तम - बलवत्तर (ब)

१२३ निमित्तानि-निदानानि (ध.)

॥ अतिसारिणाम्-अतिसारिकी (फ)

विंशोऽध्यायः ।

वीसमे। अध्याय अध्याय बीसवाँ

Chapter XX

छर्दिचिकित्सितोपक्रम —

अथातश्छर्दिचिकित्सितं व्याख्यास्यामः॥१॥

इति ह स्माह भगवान्नाम्नेयः ॥२॥

अथ अतः हुवे अडीथी अव आगे, छर्दि-
चिकित्सितम् 'छर्दिचिकित्सित' नामना अध्यायनु
'छर्दिचिकित्सित' नामके अध्यायका. व्याख्यास्याम
व्याख्यान करुंथु व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये आत्रेयने,
इति ह आ विषयमा नीये प्रमाणे न इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह स्व उहेलु छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled "The Therapeutics of Vomiting"

2. Thus declared the worshipful Atreya

छर्दिविषयेऽग्निवेशस्य प्रश्न —

यशस्विनं ब्रह्मन्पोषुतिभ्यां

ज्वलन्तमग्न्यर्कसमप्रभावम् ।

पुनर्वसुं भूतहिते निषिष्टं

पप्रच्छ शिष्योऽत्रिजमग्निवेशः ॥ ३ ॥

यशस्विनम् यशस्वी यशस्वी ब्रह्म- अक्षरान्
ब्रह्मज्ञान, तपः- तथा तपना और तपके, पोषुतिभ्याम्
तेजसी तेजसे, ज्वलन्तम् देदीप्यमान देदीप्यमान, अग्नि-
अग्नि अग्नि, अर्क- अने सूर्य और सूर्यके, सम- समान
समान, प्रभावम् प्रभावशाली प्रभावशाली, भूत- अने
प्राणीमात्रना और प्राणियोंके, हिते हितमा हितमें,
निषिष्टम् तत्पर तत्पर, अत्रिजम् आत्रेय आत्रेय, पुन-
र्वसुम् पुनर्वसुने पुनर्वसुको, शिष्य शिष्य शिष्य,
अग्निवेशः अग्निवेशे अग्निवेशने, पप्रच्छ पूछु पूछा ॥३॥

3. Agnivesa, the disciple, inquired of Punarvasu, the illustrious son of

Atri, who was engrossed in thinking out the well-being of humanity and glowing with the lustre of spiritual wisdom and austerity with a brilliance rivalling that of the fire and the sun.

याश्छर्दयः पञ्च पुरा त्वयोक्ता

रोगाधिकारे भिषजां वरिष्ठ ! ।

तासां चिकित्सां सनिदानलिङ्गां

यथावदाचक्ष्व नृणां हितार्थम् ॥ ४ ॥

भिषजाम् वरिष्ठ! हे वैद्योमा श्रेष्ठ! हे वैद्योमे श्रेष्ठ,
पुरा पहेला पहले, रोगाधिकारे सूत्रस्थानना अष्टोदरीय
अध्यायमा सूत्रस्थानके अष्टोदरीय अध्यायमें, या ने
जो, पञ्च पांच पांच, छर्दय छर्दिओ छर्दिया, त्वया
आपे आपने, उक्ता. उली छे कही है, तासाम तेओनी
उनकी, स-निदान लिङ्गाम् निदान तथा लिङ्गसहित
निदान और लिङ्गके साथ, यथावत् यथावत् यथावत्,
चिकित्साम् चिकित्सा चिकित्सा, नृणाम् मनुष्योंना
मनुष्योंके, हितार्थम् हित भाटे हितके लिए, आचक्ष्व
उहे कहिये ॥ ४ ॥

4 O, best of physicians! describe fully, for the sake of the well-being of humanity what the five kinds of vomiting are that have been stated in the chapter on nosology (Classification of diseases, Sutra 10) by you, as also their etiology, symptoms and treatment'

छर्दे: भेदाः —

तदग्निवेशस्य वचो निशम्य

प्रीतो भिषक्श्रेष्ठ इदं जगाद ।

याश्छर्दयः पञ्च पुरा मयोक्ता-

स्ता विस्तरेण ब्रुवतो निबोध ॥ ५ ॥

अग्निवेशस्य अग्निवेशनु अग्निवेशके, तद् ते उस,
वच वचन वचनको, निशम्य सांभलीने सुनकर, प्रीतः

४. नृणां हितार्थम्-हितार्थं नृभ्य (व.)

प्रसन्न थयेत्। प्रसन्न हुए, त्रिषक्- वैद्योभा। वयोंमें, श्रेष्ठ।
श्रेष्ठ पुनर्वसुंश्रेष्ठ श्रेष्ठ पुनर्वसुने, हृदय आ यह, जगाद
कहुं कहा, पुरा पहेला पहले, यया मे' मेंने, याः ने
जो, पञ्च पांच पांच, छर्दय. छर्दिशो। छर्दिया, उक्ता
कही छे कही है, ता ते उनको, विस्तरेण विस्तार-
पूर्वक विस्तारसे, ब्रुवत कहेता येवा भारी पासेथी
कहते हुए मुझसे, निबोध संलग्णो। सुनो ॥ ५ ॥

5 Hearing those words of Agni-
vesa and being pleased, the foremost
among physicians spoke thus. "Listen
as I describe elaborately the five types
of vomiting that were spoken of by
me before

छर्दे पूर्व रूपम्—

दोषैः पृथक्त्रिप्रभवाश्चतस्रो

द्विष्टार्थयोगादपि पञ्चमी स्यात् ।

तासां हृत्क्लेशकफप्रसेकौ

द्वेषोऽशने चैव हि पूर्वरूपम् ॥ ६ ॥

पृथक् शुद्ध शुद्ध पृथक् पृथक्, दोषै. दोषथी
उत्पन्न थयेली दोषसे उत्पन्न हुई, त्रिप्रभवा अने
सन्निपातथी उत्पन्न थयेली और सन्निपातसे उत्पन्न हुई,
चतस्र औ चार ये चार, द्विष्टार्थ- तथा द्विष्ट विषयना
और द्विष्ट विषयके, योगात् योगथी योगसे, पञ्चमी
पांचमी पाचवीं, अपि पञ्च मी, स्यात् छर्दि छे छर्दि
है, हृत्- हृदये। हृदयका, उक्लेश उल्लेख उक्लेश,
कफ- कफने। कफका, प्रसेकौ आध साव, अदाने अने
लोभनभा और भोजनसे, द्वेषः च एव द्वेष ऐथो।
द्वेष ये, तासाम् तेथीना। उनके, पूर्वरूपम् हि पूर्वस्थ छे
पूर्वरूप हैं ॥ ६ ॥

6 There are three kinds of vom-
iting each of which is caused by a
single morbid humor a fourth kind

६ दोषैः पृथक्त्रि प्रभवाश्चतस्रो-दोषास्त्रयस्तत्र प्रभवाश्चतस्र

(ध फ व)

॥ पृथक् त्रिप्रभवाश्चतस्रो पृथक् द्विप्रभवाश्चतुर्थी (ध त ध)

caused by the three morbid humors
combined, and a fifth that results
from contact of unpleasant sense-objects
Their pre-montory symptoms are
twisting in the stomach, excessive
salivation and disgust for food

वातच्छर्दे निदानलक्षणे—

व्यायामतीक्ष्णौषधशोकरोग-

अपवासाद्यतिकर्षितस्य ।

वायुर्महास्रोतसि संप्रवृद्ध

उत्क्लेश्य दोषांस्तत ऊर्ध्वमस्यन् ॥ ७ ॥

आमाशयोत्क्लेशकृतां च मय

प्रपीडयन् छर्दिमुदीरयेत् ।

हृत्पार्श्वपीडानुखशोषसूर्ध्व-

नाभ्यर्तिकासखमेदतोदैः ॥ ८ ॥

उद्गारशब्दप्रबलं सफेनं

विच्छिन्नकृष्णं तनुकं कषायम् ।

कृच्छ्रेण चालयं सहता च वेगे-

नार्तोऽनिलाच्छर्दयतीह दुःखम् ॥ ९ ॥

व्यायाम- व्यायाम व्यायाम, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण तीक्ष्ण,
औषध- औषध औषध शोक- शोक शोक, रोग- रोग
रोग, मय- मय मय, अपवास- अपवास अपवास,
आदि- अगेरेथी आदिसे, अतिकर्षितस्य अतिकृश थयेल
रोगीने। अतिकृश हुए रोगीका, संप्रवृद्ध प्रकुपित प्रकुपित
हुआ, वायु. वायु वायु, महास्रोतसि महस्रोतभा
महास्रोतमें, दोषान् दोषाने दोषोंको, उत्क्लेश्य उल्लेखित
करीने उत्क्लेशित करके, ततः पछी पीछे, दोषान् दोषाने

७ वायुर्महास्रोतसि संप्रवृद्ध उत्क्लेश्य दोषांस्तत ऊर्ध्वमस्यन्-

कुडा महास्रोत-नि नातरिश्वा दोषान्

समुत्क्लेश्य तद् ऊर्ध्वमस्यन् (ग. ड. व.)

॥ " " " -कुडो महास्रोतसे नातरिश्वा दोषा

समुत्क्लेश्य तद् ऊर्ध्वमस्यन् (ध. ध.)

॥ तत ऊर्ध्वमस्यन्-तथा तमस्यन् (फ. व.)

८ आमाशयोत्क्लेशकृतां च आमाशयोद्वेगवतस्य च (ध. फ.)

॥ " " " -आमाशयोद्वेगवतस्य (फ.)

॥ " " " -आमाशयोद्वेगवतस्य (व.)

दोषोको, ऊर्ध्वम् उग्रि ऊपरकी ओर, अत्यन् इच्छते। फैकता हुआ, मर्म च अने भर्माने और मर्मको, प्रपीडयन् पीडा करेता पीड़ित करता हुआ, आमाशय- आमाशयना आमाशयके, उत्कृष्ट- उत्कृष्टेशे उत्कृष्टसे, कृतम् उत्पन्न करेदी उत्पन्न हुई, छर्दिष्य छलटीनुं छर्दिको, तु तो तो, उदीरयेत् उदीरय् करे छे प्रेरित करता है, अनिलात् वायुभी वायुसे, आर्तः पीडित रोगी पीड़ित रोगी, इह आ वातनी छर्दिमा इस वातकी छर्दिमें, कृच्छ्रेण भुशेद्वीये कठिनाईसे, सहता च अने थोड़ा और बड़े, वेगेन वेगथी वेगके साथ, दुःखम् दुष्टथी दुःखसे, हृत्- हृदय हृदय, पार्श्व- तथा भुजांनी और पार्श्वोंमें, पीडा पीडा पीडा, मुखशोष- मुखशोष मुखशोष, मूर्ध- माथुं शिर, नाभि- तथा नाभिमा तथा नाभिमें, अति पीडा पीडा, कास- कास कास, स्वरमेद- स्वरमेद स्वरमेद, तोदः तथा तोदसहित तथा तोदसहित, उद्गार- उद्गारना उद्गारका, शब्दप्रचलम् प्रवण शब्दवाणी प्रचल शब्दवाज, सफेनम् झीझुवाणी झागदार, विच्छिन्न- टुकडे टुकडे आवती टुकडे टुकडे आता, कृष्णम् काली काला, तनुकम् पातणी पतला, कषायश्च कषायरसयुक्त कषाय- रसयुक्त, अल्पम् च अने थोड़ी और थोड़ा, छर्दयति छलटी करे छे वमन करता है ॥ ७-९ ॥

7-9. In a person extremely emaciated by exercise, acute medications, grief, disease, fear, or starvation, the vata gets greatly increased in the alimentary tract, agitates the humors and then pushing them upward, and putting pressure on the internal viscera, precipitates the humors in the stomach and causes vomiting. The patient suffering from vomiting of the vata type is afflicted with pain in the stomach and hypo-chondriac regions, parching of the mouth, pain in the head and umbilical region, cough, change of voice and pricking pain. Being afflicted with a violent urge

for vomiting, he ejects out painfully and with great difficulty a little quantity of frothy, broken up, dark, thin, and astringent matter, making a great noise while vomiting.

पित्तच्छर्दः निदानलक्षणे—

अजीर्णकट्फलविदाह्यग्नीतै-

रामाशये पित्तमुदीर्णवेगम् ।

रसायनीभिर्विस्तृतं प्रपीड्य

सर्मोर्ध्वमागम्य वमिं करोति ॥१०॥

अजीर्ण अजीर्ण अजीर्ण, कटु- कटु कटु, अम्ल- अम्ल अम्ल, विदाहि- विदाही विदाही, अग्नीतै अने उष्ण द्रव्योंना सेवनथी और उष्ण द्रव्योंके सेवनसे, आमाशये आमाशयमा आमाशयमें, उदीर्णवेगम् उदीर्ण वेगवाणुं प्रचल वेगवान, रसायनीभिः तथा थोड़े-थोड़े तथा स्रोतोंकेद्वारा, विस्तृतम् इलायेलुं फैला हुआ, पित्तम् पित्त पित्त, मर्म भर्माने मर्मको, प्रपीड्य पीडित करी पीड़ित करके ऊर्ध्वम् उपर ऊपर, आगम्य आवीने आकर, वमिम् छलटी वमन, कञ्चेति करे छे करता है ॥ १० ॥

10. As a result of taking predigestion-meals, or taking pungent, acid, irritant and hot articles of diet, the pitta gets precipitated and flowing out with force through the biliary passages, and causing pressure to these, it spreads upwards in the stomach and gives rise to vomiting.

मूर्च्छापिपासामुखशोषमूर्ध-

तात्वक्षिर्ललापतमोभ्रमार्तः ।

पीतं भृशोष्णं हरितं सत्तिकं

धूम्रं च पित्तेन वमेत् सदाहम् ॥११॥

१० विदाह्यग्नीतै-विदाहिमद्यै (व)

११ पिपासामुखशोषमूर्ध-पिपासामथ मूर्धकण्ठ (झ.)

पित्तन पित्तथी पित्तसे, मूर्च्छा- मूर्च्छा मूर्च्छा, पिपासा- तरस तृषा, मुखशोष- मुखशोष मुखशोष, मूर्ध- माथुं शिर, तालु- तालु तालु, अक्षि- अने आभना और आखके, संताप- सतापथी सतापसे, तमः- अधारं आववाथी अन्धेरी आनेसे, भ्रम- तेभञ्ज भ्रमथी एवं भ्रमसे, आर्त. पीडयेद्यो अर्धने पुरुष पीडित होकर पुरुष, पीतम् पीली पीला, भृश- अत्यंत अत्यन्त, उष्णम् उष्ण उष्ण, सतिष्णम् तिक्त तिक्त, हरितम् हरी हरा, धूम्रम् धूमाडा जेवी बूएके वर्णका, सदाहम् च अने दाहयुक्त और दाहयुक्त, वमेत् उलटी डरे छे वमन करता है ॥ ११ ॥

11. A person affected with vomiting of the pitta type is afflicted with fainting, thirst, parching of the mouth, burning in the head, palate and eyes, faintness and giddiness accompanied with burning pain, and vomits copious, yellow, hot, greenish, bitter and smoky vomitus.

कफच्छर्दः निदानलक्षणे—

स्निग्धातिगुर्वासविदाहिभोज्यैः

स्वप्नादिभिश्चैव कफोऽतिवृद्धः ।

उरः शिरो मर्म रसायनीश्च

सर्वाः समावृत्य वमिं करोति ॥१२॥

स्निग्ध- स्निग्ध स्निग्ध, अतिगुरु- अतिगुरु अतिगुरु, आम- आमजनक आमजनक, विदाहि- अने विदाही और विदाही, भोज्यैः भोज्येथी भोजनसे, स्वप्न- तथा उष तथा निद्रा, आदिभि च एव वमेरेथी आदिसे, अतिवृद्धः अतिशय बढेद्यो अत्यन्त बढा हुआ, कफः डक् कफ, उर. छाती उर, शिरः माथुं शिर, मर्म भर्भ मर्म, सर्वा. अने गथी और सब, रसायनीः च सोतेने सोतोको, समावृत्य अध डरीने आच्छादित करके, वमिन् उलटी कमन, करोति डरे छे उत्पन्न करता है ॥ १२ ॥

12. As a result of very unctuous, very heavy, raw and irritant articles

of diet, or excess of sleep and similar other things, the kapha gets greatly increased and occluding the chest, head, viscera and all the channels concerned, the kapha causes vomiting.

तन्द्रास्यसाधुर्यकफप्रसेक-

संतोषनिद्रारुचिगौरवार्तः ।

स्निग्धं घनं स्वादु कफाद्विशुद्धं

सलोमहर्षोऽल्परुजं वमेत् ॥१३॥

कफात् डक्थी कफसे, तन्द्रा- तन्द्रा तन्द्रा, आस्य- भुभनी मुंहका, साधुर्य- मधुरता मीठापन, कफप्रसेक- डक्प्रसेक कफप्रसेक, संतोष- संतोष संतोष, निद्रा- निद्रा निद्रा, अरुचि- अरुचि अरुचि, गौरव- अने शुभ्रताथी और गुरुतासे, आर्तः पीडित अर्धने पीडित होकर, सलोमहर्षः दोमहर्षयुक्त पुरुष रोमांचयुक्त पुरुष, तु ते, स्निग्धम् स्निग्ध स्निग्ध, घनम् गाढा, स्वादु मीठु मधुर, विशुद्धम् शुद्ध शुद्ध, अल्प- रुजम् अने थोड़ी पीडावाणुं और अल्प दर्दके साथ, वमेत् वमन डरे छे वमन करता है ॥ १३ ॥

13 The patient affected with vomiting of the kapha type is afflicted with torpor, sweet taste in the mouth, ptyalism, sense of satiety, somnolence, anorexia and heaviness, and vomits sticky, dense, sweet and clear vomitus, accompanied with horripilation and slight pain

सन्निपातच्छर्दः निदानलक्षणे—

समश्नतः सर्वरसान् प्रसक्त-

मामप्रदोषर्तुविपर्ययैश्च ।

सर्वे प्रकोपं युगपत् प्रपन्ना-

श्छर्दिं त्रिदोषां जनयन्ति दोषाः ॥१४॥

*३ कफात्-कफम् (छ व)

१४. आमप्रदोषर्तु-मासप्रदोषर्तु (व)

प्रसक्त निरन्तर लगातार, सर्वरसात् सर्वरसोत्तु
सर्व रसोका, समश्नतः समश्ननं कर्तुं नाना समश्ननं कर्तुं नालेके,
आमप्रदोष- आमप्रदोषी आमप्रदोषते, ऋतु- अने ऋतु-
ओना और ऋतुओंके, विपर्यये च विपर्यय्यथी विपर्ययसे,
युगपत् ओष्ठसाथे एकसाथ, प्रकोपम् प्रकोप प्रकोप,
प्रपक्वा पाभेदा पाये हुए, सर्वे भक्ष्यं सब, दोषाः दोषो
दोष, त्रिदोषाम् त्रिदोषजन्य त्रिदोषजन्य, छर्दिम् छर्दि
छर्दिको, जनयन्ति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करते हैं ॥१४॥

14. As a result of constant indulgence in promiscuous diet consisting of all the categories of taste combined together, or as a result of chyme-disorders, or of the abnormality in seasons, all the three humors getting simultaneously provoked, produce vomiting of the tridiscordance type.

शूलविपाकारुचिदाहतृष्णा-

श्वासप्रमोहप्रबला प्रसक्तम् ।

छर्दिस्त्रिदोषाल्लवणाम्लनील-

सान्द्रोष्णरक्तं वमतां नृणां स्यात् ॥१५॥

त्रिदोषात् त्रिदोषयो, लवण- लवण लवण,
अम्ल- अम्ल अम्ल, नील- नील नील, सान्द्र- धाटी
गाढा, उष्ण- गरम गरम, रक्तम् तथा दाह और लाल,
वमताम् छर्दि करती वमन करते हुए, नृणाम्
मनुष्योंके, शूल- शूल शूल, अविपाक-
अविपाक अविपाक, अरुचि- अरुचि अरुचि, दाह-
दाह दाह, तृष्णा- तृष्णा तृष्णा, श्वास- श्वास श्वास,
प्रमोह- तथा अधिक मोह तथा अधिक मोहसे, प्रबला
जैसा प्रबल रूपका छे ऐसी प्रबल रूपवाला, छर्दि-
छर्दि वमन, प्रसक्तम् थातु ने थातु लगातार, स्यात्
थती रहे छे होता रहता है ॥ १५ ॥

15 A person affected with vomiting of the tridiscordance type suffers from colic, mis-digestion, anorexia, burning, thirst, dyspnea, faintness and incessant

and violent fits of vomiting; and he vomits saltish, acid, blue, dense, hot and reddish matter.

छर्दिरूपद्रवाः —

विट्स्वेदमूत्राम्बुवहानि वायुः

स्रोतांसि संरुध्य यदोर्ध्वमेति ।

उत्सन्नदोषस्य समाचितं तं

दोषं समुद्भूय नरस्य कोष्ठात् ॥१६॥

विण्मूत्रयोस्तत् सप्तवर्णगन्धं

तृद्श्वासहिकार्तियुतं प्रसक्तम् ।

प्रच्छर्दयेद्दुष्टमिहातिवेगा-

त्तयाऽर्दितश्चाशु विनाशमेति ॥१७॥

यदा न्यारे ज्व, वायुः वायु वायु, विट्- आडा
मल स्वेद- परसेवे स्वेद, मूत्र- मूत्र मूत्र, अम्बुवहानि
अने जलवाही और जलवाही, स्रोतांसि स्रोतोत्तु स्रोतोंके,
संरुध्य रूधन करी रोककर, उत्सन्न- प्रवृद्ध बढ़े हुए,
दोषस्य दोषवाला दोषवाले, नरस्य मनुष्यना पुरुषके,
कोष्ठात् कोष्ठमाथी कोष्ठसे, समाचितम् संचित थयेल
संचित हुए, तम् ते उस, दोषत् दोषने दोषको, समुद्भूय
उत्पन्नीने विचलित करने, ऊर्ध्वम् ऊँथे ऊपरकी ओर,
एति भय छे ले जानी है, तत् त्थारे तब, अतिवेगात्
धृष्ट वेगपूर्वक अत्यन्त वेगपूर्वक, विट्- आडा मल, मूत्रयो
अने पेशाभना और मूत्रके, सप्त- समान समान, वर्ण-
वर्ण वर्ण, गन्धम् अने गंधयुक्त और गन्धयुक्त, तृद्-
तृष्णा तृष्णा, श्वास- श्वास श्वास, हिका- छिछा छिछा,
हिकार्तियुतम् अने पीडायुक्त और पीडायुक्त, दुष्टम् दोषवाला
दोषवाला, प्रसक्तम् अने अविच्छिन्न और अविच्छिन्न,
प्रच्छर्दयेत् वमन करे छे वमन करता है, तया
तेनाथी उससे, अर्दित च पीडित पुरुष पीडित पुरुष,
आशु जल्दी शीघ्र विनाशम् नाश नष्ट, एति पाये छे
हो जाता है ॥ १६-१७ ॥

16-17 When the morbid vata, obstructing the passages of the feces,

१६ मूत्रयो-ममूत्रयो व ।

१७ अतिवेगात्-अतिवेगात् (व.)

sweat, urine and body-fluid, proceeds upwards carrying with it the morbid matter accumulated in the emunctories, it causes elimination of the morbid matter from the alimentary tract by inducing vomiting. This vomitus which is fetid and ejected with great force, has the color and smell of feces and urine, and is accompanied with thirst, dyspnea, hiccup and pain. The patient rapidly succumbs to the violence of the fit.

द्विष्टार्थजायाश्छर्षे- निदानलक्षणे—

द्विष्टप्रतीपाशुचिपूत्यमेध्य-

वीभत्सगन्धाशनदर्शनैश्च ।

यच्छर्दयेत्तमना मनोऽग्नौ-

द्विष्टार्थसंयोगभवा मता सा ॥१८॥

मनोऽग्नौ मनने आधातु करनारी मनको आहत करनेवाले, द्विष्ट- अप्रिय द्विष्ट, प्रतीप- विपरीत विपरीत, अशुचि- अशुद्ध अशुद्ध, पूति- सडेल पूति, अमेध्य- अमेध्य अमेध्य, वीभत्स- भीषत्स वीभत्स, गन्ध- गन्ध गन्ध, अस्नन- भोजन भोजन, दर्शनैः च अने दृश्येथी और दृश्योसे, तममना. उद्भिन्न मनवाणी। पुरुष उपतप्त मनवाला पुरुष, यत् ने जो, छर्दयेत् पमन करे छे वमन करता है, सा ते वह, द्विष्ट- न गमे ओवा द्विष्ट, अर्थ- विषयना विषयोंके, संयोगभवा संयोगथी उत्पन्न थयेथी संयोगसे उत्पन्न हुई, मता मानेले छे मानी गई है ॥ १८ ॥

18. When a person vomits as a result of mental disgust occasioned by sense-contact with nauseating, unseemly, unclean, foul-smelling, unholy and gruesome sights or articles of diet or odours, it is known as vomiting induced by contact with hateful things.

छर्दरसाध्यलक्षणम्—

क्षीणस्य या छर्दिरतिप्रवृद्धा

सोपद्रवा शोणितपूययुक्ता ।

सचन्द्रिकां तां प्रवदन्त्यसाध्यां

साध्यां चिकित्सेदनुपद्रवां च ॥१९॥

क्षीणस्य क्षीण पुरुषनी क्षीणपुरुषकी, या ने जो, छर्दि. छर्दि छर्दि, अतिप्रवृद्धा अतिशय वधेथी अत्यन्त बढी हुई, सोपद्रवा उपद्रवयुक्त उपद्रवयुक्त, शोणित- अने दोली और रुधिर, पूययुक्ता तथा पुरुषाणी होय छे तथा पूययुक्त होती है, ताम् ते वह, सचन्द्रिकां ने चन्द्रिकावाणी होय ते। यदि चन्द्रिकावाली हो तो, असाध्याम् तेने असाध्य उनको असाध्य, प्रवदन्ति छहे छे कहते हैं, अनुपद्रवाम् उपद्रव विनानी उपद्रवसे रहित, साध्याम् च साध्य छर्दिनी साध्य छर्दिकी, चिकित्सेत् चिकित्सा करेथी चिकित्सा करनी चाहिए ॥ १९ ॥

19 That is regarded as an incurable case of vomiting which occurs in an emaciated person and continues incessantly, which is associated with complications, and which contains blood, pus and glistening matter. The physician should undertake treatment of cases of vomiting which are curable and not of those associated with complications.

वातच्छर्द्याश्चिकित्सा—

आमाशयोत्क्लेशभवा हि सर्वा-

श्छर्द्या मता लङ्घनमेव तस्मात् ।

प्राकारयेन्मारुतजां विमुच्य

संशोधनं वा कफपित्तहारि ॥२०॥

सर्वा अधी अतनी सब प्रकारकी, छर्द्यः छर्दिओ। छर्दिया, आमाशय- आमाशयना आमाशयके, उत्क्लेश- उत्क्लेशथी उत्क्लेशसे भवा उत्पन्न थयेथे उत्पन्न होनेवाली, मताः हि मानेले छे मानी गई हैं, तस्मात् तेथी अतः, मारुतजाम् वातजन्य छर्दिने वातज छर्दिकी, विमुच्य

१९. अतिप्रवृद्धा-अतिप्रसक्ता (क छ. ५ व.)

છોડી દઈને છોડકર, લક્ષ્મણ એવ ધન લંબન, કફપિત્તહારિ વા અથવા ક્ષ-પિત્તદ્વા યા કફપિત્તનાશક, સંશોધન સંશોધન સંશોધન, પ્રાક્ પ્રથમ પ્રથમ, કારણે કરાવવું કરાનાં હાથે ॥ ૨૦ ॥

20. As all the varieties of vomiting are considered to originate from the agitation of the humors in the stomach, it is either starvation-therapy that should first be prescribed except in cases of vomiting due to vata, or purificatory procedure curative of kapha and pitta.

ચૂર્ણાણિ લિહ્યાન્મધુનાઽભયાનાં

હૃદ્યાણિ વા યાણિ વિરેચનાણિ ।

મધૈઃ પયોભિશ્ચ યુતાણિ યુક્ત્યા

નયન્ત્યધો દોષમુદીર્ણમૂર્ચ્વમ્ ॥૨૧॥

મધુના મધની સાથે શહદકે સાથ, અભયાનાં કરડેનું, દરફકા, ચૂર્ણાણિ ચૂર્ણ, હૃદ્યાણિ ચાટવું ચાટે, યાણિ અથવા જે અથવા જો હૃદ્યાણિ હૃદ્ય, વિરેચનાણિ વિરેચનાં, વર્ચ્ચ ઉપરની બાજુએ કપરકી ઓર, ઉદીર્ણમ્ ઉદીર્ણ થયેલા પ્રેરિત હુર, દોષમ્ દોષને દોષકો, અધ. નીચેની બાજુએ નીચેની ઓર, નયન્તિ ધર્મ બધે છે જાતે હૈ, તાણિ વા તેઓને ડાકો, મધૈઃ મધ મધ, પયોભિઃ ચ અને દૂધથી ઓર દૂધસે, યુતાણિ યુક્ત કરી યુક્ત કરકે, યુક્ત્યા યુક્તિપૂર્વક પીવાં યુક્તિપૂર્વક પીવે ॥ ૨૧ ॥

21. The patient may take the pulvis of chebulic myrobalans with honey or palatable purgatives skilfully combined with wine or milk, this draws down the morbid matter that has been impelled to flow upward.

વલ્લીફલાદૈર્વમનં પિબેદ્વા

યો દુર્બલસ્તં શમનૈશ્ચિકિત્સેત્ ।

રસૈર્મનોર્ભૈર્લઘુભિર્વિશુષ્કૈ-

મધૈઃ સમોજ્યૈર્વિવિધૈશ્ચ પાનૈઃ ॥૨૨॥

વલ્લીફલાદૈ વા અથવા વલ્લીફલાદિવેડે યા વલ્લીફલાદિ દ્વારા, વમનમ્ વમન વમન, પિબેદ્ દેવું કેનાં હાથે, ય જે જો, દુર્બલ દુર્બળ હોય દુર્બલ હો, તમ્ તેને ઉત્તરી, શમનૈઃ શમન ઔષધથી શમન ઔષધસે મનોજ્ઞે. જેનાં કે:-મનપસદ જેસેકિ-મન-પસદ, રસૈઃ રસોથી રસોસે, લઘુભિઃ લઘુ લઘુ, વિશુષ્કૈઃ અને સુકાં ઓર શુષ્ક, સમોજ્યૈઃ લોભ્યસહિત ભોજ્ય-સહિત, મધૈઃ મધથી મધ્યોસે, વિવિધૈઃ અને વિવિધ ઓર વિવિધ, પાનૈઃ ચ પાનોથી પાનોસે, ચિકિત્સેત્ ઉપચાર કરવો ચિકિત્સા કરે ॥ ૨૨ ॥

22 He may also take the emetic dose prepared of the drugs of the valliphala group or if the patient is weak the physician may treat him with sedative measures by giving him palatable meat-juices, light and dried articles for diet along with various kinds of drinks.

સુસંસ્કૃતાત્તિત્તિરિર્વાહિલાવ-

રસા વ્યપોહન્યનિલપ્રવૃત્તામ્ ।

હર્દિં તથા કોલકુલતથાધાન્ય-

વિલ્વાદિમૂલામ્લયવૈશ્ચ યૂષઃ ॥૨૩॥

સુસંસ્કૃતા. સુસંસ્કૃત સુસંસ્કૃત, તિત્તિરિ- તેતર તેતર, વર્દિ- મોર મોર, લાવ- અનેલાવના ઓર વટેરોંકે, રસા- માંસરસો માંસરસ, તથા તથા તથા, કોલ- બેર, કુલત્ય- કળથી કુલથી, ધાન્ય- ધાણા ધનિયા, વિલ્વાદિ- મૂલ- બિલ્વાદિ પંચમૂળ વિલ્વાદિ પંચમૂળ, અમ્લ- અમ્લ ૬૦૫ અમ્લ દ્રવ્ય, યવૈઃ અને જવથી બનાવેલ ઓર જોસે બનાયા, યૂષઃ યૂષ યૂષ, અનિલપ્રવૃત્તામ્ વાતજન્ય વાતજન્ય, હર્દિમ્ હર્દિને હર્દિકો, વ્યપોહનિત્તિ ૬૨ કરે છે દૂર કરતે હૈ ॥ ૨૩ ॥

23 The meat-juice of the partridge, the peacock and the quail, properly prepared, controls vomiting caused

૨૩ સુસંસ્કૃતા-સુસંસ્કૃતઃ (૧)

રસા-રસૈઃ (૧)

by vata as also the soup prepared of jujube, horse gram, coriander, roots of the bael group of drugs, acid articles and barley.

वातात्मिकायां हृदयद्रवार्तो

नरः पिबेत् सैन्धवचद्धतं तु ।

सिद्धं तथा धान्यकनागराभ्यां

दध्ना च तोयेन च दाडिमस्य ॥२४॥

वातात्मिकायाम् वातजन्य छर्दिर्भा वातजन्य छर्दिर्भा, हृदयद्रव- हृदय-नी उतावणी गतिशी हृदयकी शीघ्र गतिसे, नारतः पीडित पीडित, नरः मनुष्ये मनुष्य, सैन्धवचत् सैन्धवचाणु सैन्धानमकसे युक्त, घृतम् धी घृत तथा धान्यक- अथवा धान्या या धनिया, नागराभ्याम् सू. ४ सोंठ, दध्ना च दही दही, दाडिमस्य च अने दाडिमना और अनारके, तोयेन रसथी रससे, सिद्धम् पडावेले धी सिद्ध धी, पिबेत् पीवु पीवे ॥ २४ ॥

24. If the patient suffering from vomiting of the vata type is afflicted with palpitation of the heart he may take ghee with rock-salt or ghee prepared with coriander, dry ginger, curds and pomegranate juice.

व्योषेण युक्तां लवणैस्त्रिभिश्च

घृतस्य मात्रामथवा विदध्यात् ।

स्निग्धानि हृद्यानि च भोजनानि

रसैः संयूषैर्दधिदाडिमास्यः ॥२५॥

अथवा अथवा अथवा, व्योषेण त्रिकटु त्रिकटु, त्रिभिः अने त्रिषु और तीन, लवणैः च लवणैः लवणोंसे, युक्ताम् युक्त युक्त, घृतस्य धीनी धीकी, मात्राम् मात्रा मात्रा, विदध्यात् आपनी देवे, संयूषैः अने यूपै- सहित और यूपोंके साथ, दधि- दही, दाडिम- तथा

२४ वातात्मिकाया हृदयद्रवार्तो - वातात्मिके हृदयद्रवार्तो

(ख झ ढ ध ण फ.)

,, नर - कासी (द)

,, , - कामम् (ध व.)

दाडिमथी और अनारसे, अम्लैः आटा करेला खटे किये, रसैः भासिससहित मांसरसोंसे, स्निग्धानि स्निग्ध स्निग्ध, हृद्यानि च तेभ्यः हृद्य एवं हृद्य, भोजनानि भोजनो आपनी भोजनोंको देवे ॥ २५ ॥

25. Or, he may take a proper measure of ghee mixed with the three spices and the three varieties of salts, or he may take unctuous and palatable foods mixed with meat-juices or with soups acidified with curds and sour pomegranate

पित्तच्छर्द्याश्चिकित्सा—

पित्तात्मिकायामनुलोमनार्थं

द्राक्षाविदारीक्षुरसैस्त्रिवृत् स्यात् ।

कफाशयस्थं त्वत्तिमात्रवृद्धं

पित्तं हरेत् स्वादुभिरुर्ध्वमेव ॥२६॥

पित्तात्मिकायाम् पित्तजन्य छर्दिर्भा पित्तजन्य छर्दिर्भा, अनुलोमन-अर्थम् अनुलोमन भाटे अनुलोमनके लिए, द्राक्षा- द्राक्ष सुनके, विदारी- बोयडोला विलाईकन्द, इक्षु- अने शेलडीना और इंसके, रसैः रस साथे रसके साथ, त्रिवृत् नसेातर त्रिवृत्, स्वाद आपवु देवे, कफाशयस्थम् अने कफाशयभा रहेले और कफाशयमें स्थित, अतिमात्र- अत्यंत अत्यन्त, वृद्धम् वधेल बढ़े हुए, पित्तम् पित्तने पित्तको, तु तो तो, स्वादुभिः मधुर औषधोंसे मधुर औषधियोंसे, ऊर्ध्वम् उपरनी आनुअधी ऊपरके भागसे, एव न ही, हरेत् हरवु निकाले ॥ २६ ॥

26. The physician should administer the pulvis of turpeth mixed with the juices of grape, white yam or sugar-cane for laxative action in cases of vomiting of the pitta type. But if the pitta, in an excessively increased condition, is lodged in the seat of kapha (stomach), it should be eliminated

through the mouth by means of sweet emetics

शुखाय काले मधुशर्कराभ्यां

लाजैश्च मन्थं यदि वाऽपि पेयाम् ।

प्रदापयेन्मुद्गरसेन वाऽपि

शाख्योदन जाङ्गलजै रसैर्वा ॥२७॥

शुद्धाय शुद्ध पुरुषेने शुद्ध पुरुषको, काले क्षोभन वभते भोजनके समय, मधु- मध मधु, शर्कराभ्याम् तथा साक्षरसहित और चीनीसहित, लाजे क्षोभने लाजाका, मन्थम् मन्थ मन्थ, यदि वा अथवा अथवा, पेयाम् पेया पेया, अपि पलु भी, मुद्गरसेन वा अथवा भगना यथ साथे या मूगका यूपके साथ, जाङ्गलजै. अथवा भगल प्राणीओना या जांगल प्राणियोंके, रसैः वा मसिन्से साथे मासखोंसे, शाख्योदनम् शाखि योभाने भात शाखि चावलोंका भात, अपि पलु भी, प्रदापयेत् आपदे देवे ॥ २७ ॥

27 After the patient has been cleansed by purificatory treatment, he should be given at the proper time, the demulcent drink prepared of roasted paddy, honey and sugar, or thin gruel. He may be given cooked sali rice with the soup of green gram, or meat-juice of jangala creatures.

सितोपलामाक्षिकपिप्पलीभिः

कुल्माषलाजायवसक्तुगृञ्जान् ।

खर्जूरमांसान्यथ नारिकेलं

द्राक्षामथो वा बदराणि लिह्यात् ॥२८॥

कुल्माष- अरुआ भाइला धड, यल्लु वगेरे कुल्माष, लाजा- क्षोभ लाजा, यवसक्तु- ज्वना साथवा जौके सत्, गृञ्जान् मधुयुक्त ज्वना अल मंडयुक्त यवाभ, खर्जूर- भल्लूरने। खर्जूका, मांसानि गर्भ गूदा, अथ तेभज एवम्, नारिकेलम् नारियेण नारियल, द्राक्षाम् क्षोभ मुनके, अथो वा अथवा अथवा, बदराणि

२८. लिहात्-दवात् (व)

भोरने बेरको, सितोपला- साक्षर चीनी माक्षिक- मधु शहद, पिप्पलीभिः अने पीपर साथे और पिप्पलीके साथ, लिह्यात् खाटवा चाटे ॥ २८ ॥

28. Or, the patient may take a linctus of half boiled grain roasted paddy and barley flour and cooked barley along with its scum, date-pulp, coconut, grapes or jujube and mixed with sugar-candy, honey and long pepper.

स्रोतो जलाजोत्पलकोलमज्ज-

चूर्णानि लिह्यान्मधुनाऽभ्यां च ।

कोलास्थिमज्जाञ्जनमक्षिकाविट्-

लाजासितामागधिकाकणान् वा ॥२९॥

स्रोतो- स्रोतान्न स्रोतांजन, लाजा क्षोभ लाजा, उत्पल- नीलकुम्भा नीलोकर, कोल- अने भोरनी और बेरनी, मज्ज- मज्जना मज्जाके, चूर्णानि थूलीने चूर्णको, अभ्याम् च अथवा हरडेना थूलीने अथवा हरडके चूर्णको, कोल- अथवा भोरना अथवा बेरकी, अस्थि- हणियानी गुठलीकी, मज्ज- मज्ज मज्जा, अञ्जन स्रोतान्न साताजन, मक्षिका- माथीनी मक्षिकाकी, विट्- विट्टा विट्टा, लाजा- क्षोभ लाजा, सिता- साक्षर चीनी, मागधिका- पीपरना पिप्पलीके, कणान् वा धलु ओओने ओडन डरी कण इनको एकत्र कर, मधुना मधु साथे शहदके साथ, लिह्यात् खाटवा चाटे ॥ २९ ॥

29. Or, the patient may take the pulvis of riverine antimony, roasted rice, blue water lily the pulp of jujube or chebulic myrobalan mixed with honey, or, he may take the kernel of jujube-stone, antimony, the excreta of flies, roasted paddy, candied sugar, and the grains of long pepper mixed with honey

द्राक्षारसं वाऽपि पिबेत् सुशीतं

मृद्भृष्टलोष्टमभवं जलं वा ।

जम्बुवाञ्जयोः पल्लवजं कषायं

पिवेत् सुशीतं मधुसंयुतं वा ॥३०॥

सुशीतम् सुशीतल सुशीतल, द्राक्षारसम् वा अवि
द्राक्षणे। रस मुनकेका रस, मृदुहलोह-प्रभवम् अथवा
तपावेला भाटीना ठेकानु ठेकानु या तपाये हुये मिट्टीके
ढेलेका बुझाये हुए, जलम् वा पाणी पानी, जम्बू अथवा
अंशुडा या जामुन, आञ्जयो- अने आंभाना पानने। और
जामके पल्लवका, मधु संयुतम् मधुयुक्त जहदके साथ,
कषायम् वा कषाय कषाय, पिवेत् पीवे। पीवे ॥ ३० ॥

30. Or, the patient may drink cool
grape juice or the cooled water
prepared with baked clay or earth, or
he may drink the cooled decoction of
the sprouts of jambul or mango mixed
with honey.

निशि स्थितं वारि समुद्रकृष्णं

सोशीरधान्यं चणकोदकं वा ।

गवेषुकामूलजलं गुडच्या

जलं पिवेदिक्षुरसं पयो वा ॥३१॥

निशि रात्रिभर रात्रिभर, स्थितम् जलम् अथवा
रात्रिभर जलमें भिगोकर रखे गये, समुद्र- भगसहित
मूंगके साथ, कृष्णम् पीपरुं पिप्पलीयुक्त, वारि पाणी
जल, स-शरीर- पीपरुना वाणसहित खसके साथ,
धान्यम् धान्यानु पाणी धनियाका जल, चणक- अक्षानु
चनेका, उदकम् वा पाणी जल, गवेषुका- उदकना कसईके,
मूक- मूलां मूलका, जलम् पाणी जल, गुडच्या-
गुणानु गिलोयका, जलम् पाणी जल, इक्षुरसम् शैव-
डीने। रस ईसका रस, पयः वा अथवा दूध अथवा
दूध, पिवेत् पीवु पीवे ॥ ३१ ॥

31. Or, he may take water prepared
by steeping green gram, long pepper,
cuscus grass and coriander overnight
in it, or water prepared with chick
pea or with the roots of job's tears,

३१. धान्य-मुस्तम् (१)

or he may take the cold infusion of
guduch, or sugarcane juice or milk.

सेव्यं पिवेत् काञ्चनगैरिकं वा

सबालकं तण्डुलधावनेन ।

घात्रीरसेनोत्तमचन्दनं वा

तृणावमिघ्नाणि समाक्षिकाणि ॥३२॥

सेव्यम् छाणा वाणानु यूरु ससका चूर्ण, तण्डुल-
धावनेन योभाना धोखु साथे तण्डुलके धोवनके साथ,
पिवेत् पीवु पीवे। सबालकम् अथवा वाणसहित
अथवा सुगन्धवालायुक्त, काञ्चनगैरिकम् वा सोनागेरु
योभाना धोखु साथे पीवे। स्वर्णगैरिक तण्डुलके धोवनके
साथ पीवे, उत्तमचन्दनम् अथवा शुभ्र अथवा श्वेत-
चन्दनको, घात्रीरसेन वा आभाना रस साथे पीवुं
आंवलेके रसके साथ पीवे, समाक्षिकाणि मधुयुक्त ते
त्रयु योभाना शहदके साथ वे तीन खोन, तृणा- तरस तृषा,
वमिघ्नाणि अने छिल्ली भटाडनार छे और छदिके नाशक
हैं ॥ ३२ ॥

32. He may also take fragrant
sticky mallow or yellow chalk and
fragrant sticky mallow with rice water,
or he may take white sandal wood
with the juice of emblic myrobalan or
he may take adipous and anti-emetic
drugs mixed with honey

कल्कं तथा चन्दनचव्यमांसी-

द्राक्षोत्तमावालकगैरिकाणाम् ।

शीताम्बुना गैरिकशालिचूर्णं

मूर्वा तथा तण्डुलधावनेन ॥३३॥

तथा चन्दन- अंघन चन्दन, चव्य अंघ्य चव्य,
मांसी- भांसी मासी, द्राक्षोत्तमा- उत्तम द्राक्ष उत्तम
मुनके, बालक- वाणानु सुगन्धवाला, गैरिकाणाम् अने
सोनागेरुने। और स्वर्णगैरिका, कल्कम् उदक कल्क,
शीताम्बुना उदक पाणी साथे पीवे। शीतल जलसे
पीवे, गैरिक- अथवा सोनागेरु या स्वर्णगैरिका, शालि- अने

३३ चव्य-सेव्य (क व. छ त. न)

शाखि थोभानु और शालिका, चूर्णम् मूखं चूर्णं, शीता-
म्बुना ठंडा पाणी साथे पीपुं शीतल जलसे पीवे, तथा
तथा तथा, मूर्वाम् मूर्वा मूर्वा, तण्डुल- थोभाना तण्डुलके,
धावनेन धोखु साथे धोवनके साथ, पित्रे पीपी पीवे ॥३३॥

33. He may also take the paste of
sandal wood, chaba pepper, nardus,
large grapes, fragrant sticky mallow
and red ochre with cold water, or
the pulvis of red ochre, rice and
trilobed virgin's bower with rice water.

कफच्छर्वाधिक्रित्तम्—

कफात्मिकायां वमनं प्रशस्तं
सपिप्पलीसर्वपनिम्बतोयैः ।
पिण्डीतकैः सैन्धवसंप्रयुक्तैः-

वम्यां कफामाशयशोधनार्थम् ॥३४॥

कफात्मिकायाम् उद्भृज्य कफजन्य, वम्याम् छर्दिमां
छर्दिमें, कफ आमाशय- उद्भृज्य तथा आमाशय-
कफाशय और आमाशयके, शोधनार्थम् शोधन करने भाटे
शोधनके लिए, सैन्धव-संप्रयुक्तैः सिंधवालूथी युक्त सैन्धा-
नमकसे युक्त, पिण्डीतकैः भीठणना थूखुवाणे। नैनफलके
चूर्णवाले, सपिप्पली- पीपुं पिप्पली, सर्वप- सरसव
सरसों, निम्ब- अने ढीभडाना और नीमके, तोयैः डवाअथी
कायसे, वमनम् वमन करनेपु वमन कराना प्रशस्तम्
प्रशस्त है प्रशस्त है ॥ ३४ ॥

34. In vomiting of the kapha type,
it is beneficial to administer emesis
with the emetic nut mixed with the
decoction of long pepper, rape-seed
and neem adding rock-salt, with a view
to cleansing the seat of kapha and
chyme

गोधूमशालीन् सयवान् पुराणान्
यूषैः पटोलामृतचित्रकाणाम् ।

व्योषस्य निम्बस्य च तक्रसिद्धै-

यूषैः फलाम्लैः कटुभिस्तथाऽद्यात् ॥३५॥

सयवान् यवसहित जोषहित, पुराणान् गूना
पुराने, गोधूम- धुं गेहूं, शालीन् अने शाखियोभानां
अन्न और शालि चावलके अन्न, पटोल- परवल परवल,
अमृत- गणे। गिलोय, चित्रकाणाम् अने चित्रकना और
चित्रकके, यूषै यूषे। साथे यूषोंसे, तक्र- छाशमां तैकमें,
सिद्धैः सिद्ध करेसि सिद्ध किया गया, व्योषस्य त्रिकटु
त्रिकटु, निम्बस्य च अने ढीभडाना और नीमके, यूषैः
यूषे। साथे यूषोंसे, फल- फलोंकी फलोंकी, अम्लैः
अटाईथी आटा खटाईसे अम्ल, तथा तथा तथा,
कटुभिः कटु द्रव्योंथी युक्त भीअ उद्भृज्य यूषे। साथे
कटु द्रव्योंसे युक्त दूसरे कफप्र यूषोंके साथ, अद्यात्
आवां खाने ॥ ३५ ॥

35 The patient may take old
wheat, salı rice or barley with the
soups prepared of snake-gourd, guduch,
and white-flowered leadwort, or with
the soups of the three spices and neem
prepared with butter-milk, acidified
with fruit acids and mixed with pun-
gent articles.

रसांश्च शूल्यानि च जाङ्गलानां

मांसानि जीर्णान्मधुसीध्वरिणान् ।

रागांस्तथा षाडवपानकानि

द्राक्षाकपित्थैः फलपूरकैश्च ॥३६॥

जाङ्गलानाम् अंगुष्ठ आण्डोभानां जांगल प्राणियोंके,
रसान् च भांसरसे। मातरस, शूल्यानि अने शूल्य और
शूल्य, मांसानि च भांसो मांस, जीर्णान् अण्डु जीर्ण, मधु-
मधु, सीधु- सीधु सीधु, अरिष्टान् अरिष्टो अरिष्ट,
द्राक्षा- द्राक्ष मुनके, कपित्थैः डोड कैथ, फलपूरकैः च अने
भीभेडाना और विजौरेसे बनाये, रागान् राग राग,
तथा षाडव- षाडव षाडव, पानकानि अने पानकाने।
प्रथेअ करने और पानकका प्रयोग करे ॥ ३६ ॥

३६. षाडव-षाडव (ख व)

३४ वम्यां-छर्वा (य व)

३५ यूषै-यूषै (ध व)

36 The meat-juices and spit-roasted flesh of jangala creatures, old honey, wine, sidhu-wine and medicated wines, or condiment, confectionery and beverages prepared of grapes, wood apple and citrons, may also be used

मुद्गान्मसूराश्चणकान् कलायान्

भृष्टान् युतान्नागरमाक्षिकाभ्याम् ।

लिह्यात्तथैव त्रिफलाविडङ्ग-

चूर्णं विडङ्गप्लवयोरथो वा ॥३७॥

भृष्टान् शेकेला भूते हुए, मुद्गान् भय मूग, मसूरान् भसूर मसूर, चणकान् यष्टा चना, कलायान् अने पटाया अश्विने और मटर इवको, नागर- सूँठ सोंठ, माक्षिका-भ्याम् अने भधनी साथे और शहदके साथ, युतान् भेगनी मिलाकर लिह्यात् याटवा चाटे, त्रिफला-के त्रिफला या त्रिफला, विडङ्ग- अने वापडिगनुं और वायविडङ्गके चूर्णम् यूर्ण चूर्णको, अथो वा अथवा अथवा विडङ्ग-वापडिग वायविडङ्ग, प्लवयो- अने केवडीभेयतुं और केवडीमोयके, चूर्णम् यूर्ण चूर्णको, तथा एव ते प्रभाषेण याटवुं उसीप्रकार ही चाटे ॥ ३७ ॥

37. The patient may take roasted green gram, lentils chick pea, and chickling vetch mixed with dry ginger and honey, or, likewise the pulvis of the three myrobalans and embelia, or the pulvis of embelia and rush nut.

सजाम्बवं वा बदराम्लचूर्णं

मुस्तायुतां कर्कटकस्य शृङ्गीम् ।

दुरालभां वा मधुसंप्रयुक्तां

लिह्यात् कफच्छर्दिनिनिग्रहार्थम् ॥३८॥

३७. विडङ्गप्लवयोरथो वा-विडङ्गप्लवयो रस वा (घ. ड. त. ध.)

३८. बदराम्लचूर्ण-बदरस्य चूर्ण (द. ध.)

३९. मुस्तायुता-सपिप्पली (घ.)

कफ-कङ्क-कफजन्य, छर्दि-छर्दि छर्दिको, विनिग्र-हार्थम् भटाडवा भाटे काबूमें लानेके लिए, सजाम्बवम् अंभूसहित जामूनसहित, बदराम्ल-भाटा भोरतुं खट्टे बेरका, चूर्णम् वा यूर्ण चूर्ण, मुस्ता-अथवा नागर-भेयथी अथवा मोथसे, युताम् युक्त युक्त, कर्कटकस्य शृङ्गीम् वा डाडाशीर्णीयुं यूर्ण काकडासिंगीका चूर्ण, दुरालमाम् वा डे प्रभासातु यूर्ण या प्रभासाका चूर्ण, मधु-मधु शहद, संप्रयुक्तम् भेगनी मिलाकर, लिह्यात् याटवुं चाटे ॥ ३८ ॥

38. Or, the powder of jambul and sour jujube or the powder of galls mixed with nut-grass, or cretan prickly clover, mixed with honey may be taken for stopping vomiting of the kapha type

मनःशिलायाः फलपूरकस्य

रसैः कपित्थस्य च पिप्पलीनाम् ।

क्षौद्रेण चूर्णं मरिचैश्च युक्तं

लिह्यञ्जयेच्छर्दिमुदीर्णवेगाम् ॥३९॥

फलपूरकस्य भीमेरा वीजौरे, कपित्थस्य च अने डेहना कैयके, रसै-रसभी रससे, क्षौद्रेण तेभ्य भध एवं शहद, मरिचै-च तथा मरीची तथा मरिचसे, युक्तम् युक्त युक्त, मनःशिलायाः मनःशिलानुं मैनसिलका, पिप्पलीनाम् च तथा पीपरतु और पिप्पलीका, चूर्णम् यूर्ण चूर्ण, लिह्यन् याटनार चाटनेवाला, उदीर्णवेगाम् प्रभण वेगवाणी प्रवलवेगवती, छर्दिम् छर्दिने छर्दिको, जवेत् अते छे जीतता है ॥ ३९ ॥

39 Or, one can subdue the generated urge for vomiting by taking the pulvis of red arsenic mixed with honey and black pepper in the juice of the citron, or by taking the pulvis of long pepper mixed with honey and pepper in the juice of the wood-apple.

३९. चूर्ण मरिचैश्च युक्तं-युक्तं मरिचस्य चूर्णम् (द. क. घ.)

સન્નિપાતચ્છર્યાશિક્રિત્સા—

યૈષા પૃથક્ષ્વેન મયા ક્રિયોક્તા
તાં સન્નિપાતેઽપિ સમસ્ય બુદ્ધયા ।

દોષર્તુરોગાગ્નિબલ્લાન્યબેક્ષ્ય
પ્રયોજયેચ્છાસ્ત્રવિદ્પ્રમત્તઃ ॥૪૦॥

મયા મેં મૈને, યા બે જો, યૈષા આ યહ, ક્રિયા ચિકિત્સા ચિકિત્સા, પૃથક્ષ્વેન બુદ્ધી બુદ્ધી અલગ અલગ, ડક્ટા કહી છે કહી દે, તામ્ તેનેા ઉત્કા, સમસ્ય ઐકહી કરીને એકત્ર કરકે, જ્ઞાસ્ત્રવિ શાસ્ત્ર બાલુનાર શાસ્ત્રકો જાનનેવાલા, અપ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત વૈદ્યે ઔર અપ્રમત્ત વૈદ્ય, બુદ્ધયા બુદ્ધિપૂર્વક બુદ્ધિપૂર્વક, દોષ- દોષ દોષ, ક્રતુ- ક્રતુ ક્રતુ, રોગ- રોગ રોગ, અગ્નિ અગ્નિ અગ્નિ, બલ્લાનિ અને બળને ઔર બલકો, અબેક્ષ્ય બેકેને દેશકર, સન્નિપાતે અપિ સન્નિપાતમાં પણ સન્નિપાતમેં, મી પ્રયોજયેત્ પ્રયોગ કરવેા પ્રયોગ કરે ॥૪૦॥

40. In conditions of vomiting due to the discordance of all the three humors, the line of treatment to be followed consists of a judicious synthesis of the separate lines of treatment indicated by me for the derangement of individual humors, after the physician has first paid careful heed to the relative strength of the morbid humors, season, disease and the digestive power of the patient.

મનોભિધાતજ્વચ્છર્યાશિક્રિત્સા—

મનોભિધાતે તુ મનોનુકૂલા
વાચઃ સમાશ્વાસનહર્ષણાનિ ।

લોકપ્રસિદ્ધાઃ શ્રુતયો વયસ્યાઃ
શૃંગારિકાશ્ચૈવ હિતા વિહારાઃ ॥૪૧॥

૪૦ યૈષા-યૈષા (ય)

સમસ્ય-સમીક્ષ્ય (ક સ ધ જ. ડ. ધ. વ.)

સમસ્ય બુદ્ધયા-સમીક્ષ્ય દર્શાય (ય.)

પ્રયોજયેત્-કુર્યાન્નિષ્ક (ધ.)

મનોભિધાતે મનના આધાતથી ઉત્પન્ન થયેલી ઉલટીમાં મનોભિધાતજન્ય હર્દિમેં, તુ તેા તો, મનોનુકૂલાઃ મનપસંદ મનપસંદ, વાચઃ વાણી વાણી, સમાશ્વાસન-આશ્વાસન આશ્વાસન, હર્ષણાનિ હર્ષણ હર્ષોત્પાદન, લોકપ્રસિદ્ધાઃ લોકપ્રસિદ્ધ લોકપ્રસિદ્ધ, શ્રુતયઃ કથા-વાર્તાઓ કથાકહાનિયાં, શૃંગારિકાઃ શૃંગારરસવાળા શૃંગારરસવાળે, વયસ્યાઃ મિત્રો મિત્ર, વિહારાઃ ચ એવ અને વિહારે ઔર વિહાર, હિતા હિતકર છે હિતકર છે ॥ ૪૧ ॥

41. In case of a fit of vomiting induced by mental disgust, the following line of treatment should be resorted to; words which are agreeable, comforting and encouraging to the mind of the patient, popular legends and stories, congenial companions and pleasant and wholesome diversions,

ગન્ધા વિચિત્રા મનસોનુકૂલા

મૃતપુષ્પશુકામ્લફલાદિકાનામ્ ।

શાકાનિ મોજ્યાન્યથ પાનકાનિ

સુસંસ્કૃતાઃ પાઢવરાગલેહ્યાઃ ॥૪૨॥

યૂષા રસાઃ કામ્બલિકાઃ લઙ્કાશ્ચ

માંસાનિ ધાના વિવિધાશ્ચ ભક્ષ્યાઃ ।

ફલાનિ મૂલાનિ ચ ગન્ધવર્ણ-

રસૈરુપેતાનિ વર્મિ જયન્તિ ॥૪૩॥

મનસ મનને મનકો, અનુકૂલા અનુકૂળ અનુકૂળ, મૃત- માટી મિટ્ટી, પુષ્પ- ફૂલ ફૂલ, શુક- શુકતેા શુક, અમ્લફલાદિકાનામ્ અને ખાટા ફળ વગેરેની ઔર લદે ફલ આદિકી, વિચિત્રાઃ વિચિત્ર વિચિત્ર, ગન્ધાઃ ગંધ ગન્ધેં, શાકાનિ શાક શાક, મોજ્યાનિ ખાનાના પદાર્થો મોજ્ય પદાર્થો, અથ અને ઔર, પાનકાનિ પાન પાન, સુસંસ્કૃતાઃ મારી રીતે સસ્કાર આપેલા મક્કી પ્રકાર સસ્કાર દિયે હુણ, પાઢવ- પાઢવ પાઢવ, રાગ- રાગ રાગ,

૪૧ શૃંગારિકાશ્ચૈવ-શૃંગારયુક્તાશ્ચ (ધ ફ વ)

૪૨. પાઢવ-લાઢવ (વ)

૪૩. લઙ્કાશ્ચ-લઙ્કાશ્ચ (વ)

लेहा अने अपवेहे। और अवलेह, यूषा यूष यूष, रसा रस रस, काम्बलिका काम्बलिक काम्बलिक, खडा: च अउ खड, मांसानि मांस मांस, घाना: शेडेला अनाज भूने हुए धान्य, विविधा: अने प्रकरना और नानाप्रकारके, भक्ष्या. च भक्ष्य पदार्थ भक्ष्य पदार्थ, गन्ध- गन्ध गन्ध, वर्ण- वर्ण वर्ण, रसैः अने रसथी और रससे, उपेतानि युक्त युक्त फलानि इमे। फल, मूलानि च अने कंदमूल और कंदमूल, वमिम् उलटीने वमनको, जयन्ति अते अ जीतते है ॥ ४२-४३ ॥

42-43. various kinds of mentally cheering odours of clay, flowers vinegar and fruits, well prepared vegetables, articles of food. drinks and well-seasoned condiments, confectionery, linctuses, soups, meat-juices, curd soup, curry soup, meat, cereals and various kinds of eatables, fruits and roots possessed of excellent odours, color and taste—the use of these things subdues the fit of vomiting.

गन्धं रसं स्पर्शमथापि शब्दं

रूपं च यद्यत् प्रियमप्यसात्म्यम् ।

तदेव दद्यात् प्रशमाय तस्या-

स्तज्जो हि रोगः सुख एव जेतुम् ॥४४॥

यत् यत् अने अने जो जो, गन्धम् गन्ध गन्ध, रसम् रस रस, स्पर्शम् स्पर्श स्पर्श, अथ अपि शब्दम् शब्द शब्द, रूपम् च तथा रूप एवं रूप, प्रियम् प्रिय होय प्रिय हो, असात्म्यम् अपि अने भवे असात्म्य पणु होय और चाहे असात्म्य भी हो, तत् ते वह. एव अ ही तस्याः ते उलटीनी उस वमीकी, प्रशमाय शान्ति भाटे शान्तिके लिए, दद्यात् आपवा भेधके देना चाहिए हि उरधु के कर्माके, तज्ज असात्म्यथो थयेव असात्म्यसे

उत्पन्न हुआ, रोगः रोग रोग, जेतुम् अतये जीतना, सुखः एव सहेये। अ अ सुगम ही है ॥ ४४ ॥

44 In general, whatever odour, taste, contact, sound or sight is pleasing should be given to the patient although it may be normally unwholesome For. any disorder that may result from the use of such unwholesome agent is easily curable

छर्द्युपद्रवचिकित्सा—

छर्द्युत्थितानां च चिकित्सितात् स्वा-

चिकित्सितं कार्यमुपद्रवाणाम् ।

अतिप्रवृत्तासु विरेचनस्य

कर्मातियोगे विहितं विधेयम् ॥४५॥

छर्दि-उत्थितानां उलटीथी उपद्रव थयेव छर्दिसे उत्पन्न हुए, उपद्रवाणाम् च उपद्रवेनी उपद्रवकी, स्वात् पेटपेटानी अपनी अपनी, चिकित्सितात् चिकित्साभा उहेव चिकित्सामे कही हुई, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, कार्यम् करनी करे, अतिप्रवृत्तासु उलटीनी अति प्रवृत्ति थता छर्दिकी अति प्रवृत्ति होने पर, विरेचनस्य विरेचनना विरेचनके, अतियोगे अतियोगभा अतियोगमे, विहितम् उहेव कही हुई, कर्मे चिकित्सा चिकित्सा, विधेयम् करनी लेधके करनी चाहिए ॥ ४५ ॥

45. The treatment of complication arising from vomiting should be done according to the medication indicated in each case, and in case of excessive vomiting, treatment that is indicated in the condition of excessive purgation should be carried out.

चिरप्रवृत्तछर्दिचिकित्सा—

वमिप्रसङ्गात् पत्रनोऽप्यवश्यं

धातुक्षयाद्ब्रुद्धिसुपैति तस्मात् ।

४५ च चिकित्सितात् स्वात्-तु चिकित्सित स्यात् (य.)

४४ यद्यत्प्रियमप्यसात्म्यम्—मात्म्य प्रियमप्य योज्यम् (क)

१ दद्यात्-कुर्यात् (ड)

२ तस्मा-चैवम् (घ)

चिरप्रवृत्तास्त्रिलापहानि

कार्याण्युपस्तम्भनबृंहणानि ॥४६॥

वमिप्रसङ्गात् उलटी आलु रहेवाथी छर्दियोंके बने रहनेसे, धातुक्षयात् धातुक्षयने दीधे धातुक्षयके कारण, पवन वायु वायु, अपि पक्षु मी, अवश्यम् अवश्य अवश्य, वृद्धिम् वृद्धि वृद्धि, उपैति पात्रे ये पात्रा है, तस्मात् तेषां. इसलिए, चिरप्रवृत्तासु दायादागथी थयेदी उलटीओमा दीर्घकालसे उत्पन्न हुई छर्दियोंमें, अनिल-अपहानि वायुनाशक वायुनाशक, उपस्तम्भन-उलटीने रोकनारी छर्दि रोकनेवाली, बृंहणानि तेभ्यः शरीरतुं पोषण करनेवाली चिकित्साओ शरीरको पुष्ट करनेवाली चिकित्साएं, कार्याणि करने की कमी चाहिए ॥ ४६ ॥

46. The vata inevitably gets increased by the loss of body-elements, caused by constant vomiting, hence in case of vomiting persisting for a long time, medications which are curative of vata and are anti-emetic and roborant should be administered

सर्पिर्गुडाः क्षीरविधिर्वृतानि

कल्याणकज्यूषणजीवनानि ।

वृष्यास्तथा मांसरसाः सलेहा-

अग्निप्रसक्तां च वमिं जयन्ति ॥४७॥

सर्पिर्गुडाः सर्पिर्गुडाः सर्पिर्गुड, क्षीरविधिः क्षीर-विधि क्षीरविधि, कल्याणक- कल्याणक कल्याणक, ज्यूषण-ज्यूषण ज्यूषण, जीवनानि तथा श्रवणीय और जीवनीय, वृतानि धृते। धृत, तथा अने और, वृष्या वृष्ययोगे वृष्ययोग, सलेहाः तेभ्यः लेहसहित एव अवलेहसहित, मांसरसाः च मांसरसे। मांसरस, चिरप्रसक्तम् दीर्घ-कालनी आलु रहेदी दीर्घकालसे प्रवृत्त हुए. वमिम् उलटीने वमनको, जयन्ति होते थे जीतते हैं ॥ ४७ ॥

47 Ghee-boluses, milk, therapy and medicated ghee, such as Kalyanaka, the

४७. चिरप्रसक्ता च वमिं जयन्ति-छर्दि निरोत्था प्रशम नयन्ति (द फ, ब)

three spices and life-promoter ghees virilfic recipes, meat juices and linctuses subdue vomiting even of long duration.

अध्यायोक्तविषया. —

तत्र श्लोकः—

हेतुं संख्यां लक्षणमुपद्रवान् साध्यनां न योगांश्च ।
छर्दीनां प्रशमार्थं प्राह चिकित्सितं मुनिवर्यः ॥४८॥

तत्र श्लोकः ते विषयमा उस विषयमें, श्लोक उपसंहारने। श्लोक छे छे उपसंहारका श्लोक है कि, मुनिवर्य. मुनिवर आत्रेये मुनिवर आत्रेयने, छर्दीनाम् छर्दीओनी छर्दियोंकी, प्रशमार्थम् शांति भाटे गान्तिके लिए, संख्याम् तेओना संख्या उनकी संख्या, हेतुम् हेतु हेतु, लक्षणम् लक्षण लक्षण, उपद्रवान् उपद्रव उपद्रव, साध्यताम् साध्यता साध्यता, न असाध्यता असाध्यता, योगान् च योगे। योग, चिकित्सितम् अने चिकित्सा और चिकित्सा, प्राह कहा छे कही है ॥ ४८ ॥

Here is the recapitulatory verse—

18 The etiology, number, symptoms, complication, curability or otherwise, recipes and line of treatment for the relief of vomiting—all these, the foremost of the sages has described in this chapter

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते दृढ-
बलसंपूरिते चिकित्सास्थाने छर्दिचिकित्सितं
नाम विशोऽध्यायः ॥ २० ॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-वेशे रथेदा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने चरकधी प्रतिसंस्कार पायेदा आ शास्त्रमां और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेदा और दृढबलसे पूरित किये गये चिकित्सास्थाने चिकित्सा स्थान विषे चिकित्सास्थानमें, छर्दिचिकित्सितम्

४८ न-च (ब, ड त)

,, प्राह चिकित्सित मुनिवर्य.-चिकित्सिते प्राह मुनिवर्यः (ध.ब.)

‘छर्दिचिकित्सित’ ‘छर्दिचिकित्सित’, नाम नामने। नामका, विना वीसमे। वीसवाँ, अध्याय अध्याय स पूछुं थयी। अध्याय समाप्त हुआ ॥ २० ॥

20. Thus in the Section on Therapeutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the twentieth chapter entitled ‘The Therapeutics of Vomiting’ not being available, the same as restored by Dridhabala is completed.

एकविंशोऽध्यायः ।

अध्यायः अध्याय इकीसवाँ Chapter XXI

विसर्पचिकित्सितोपक्रम —

अथातो विसर्पचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥
इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः हवे अर्द्धाथी अत्र आगे, विसर्पचिकित्सितम् ‘विसर्पचिकित्सित’ नामना अध्यायनु ‘विसर्पचिकित्सित’ नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रभाणे न इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्व कहेलुं छे कहा है ॥२॥

1 We shall now expound the chapter on “The Therapeutics of Acute Spreading Affections ”

2 Thus declared the worshipful Atreya.

विसर्पविषये अग्निवेशस्य प्रश्ना —

कैलासे किन्नराकीर्णे बहुप्रसन्नवर्णौषधे ।

पादपैर्विविधैः स्निग्धैर्नित्यं कुसुमसंपदा । ३ ॥

३ कुसुमसंपदा—कुसुमसंपदा (घ)

” ” कुसुमसंपदे (छ)

” ” कुसुमसंपदे (व)

वमद्भिर्मधुरान् गन्धान् सर्वतः स्तब्धलङ्कृते ।
विहरन्तं जितात्मानमात्रेयमृषिवन्दितम् ॥४॥
महर्षिभिः परिवृतं सर्वभूतहिते रतम् ।
अग्निवेशो गुरुं काले विनयादिदमुक्तवान् ॥५॥

किन्नराकीर्णे किन्नराथी व्याप्त किन्नरोंसे व्याप्त, बहुप्रसन्नवर्णौषधे बहु प्रसन्न और अने औषधवाला। बहुत झरने और औषधियोंसे युक्त, नित्यम् नित्य नित्य, कुसुमसंपदा पुष्पनी स पत्तिथी पुष्पमम्पत्तिले, अधुरान् अधुर मधुर, गन्धान् गन्धो गन्ध, वमद्भिः अक्षर डाढती उगलते हुए, विविधैः अनेक प्रकारना। नाना प्रकारके, पादपैः वृक्षैः वृक्षोंसे, सर्वत आरे आलु सब ओरसे, स्तब्धलङ्कृते सुशोभित सुशोभित, कैलासे कैलास पर्वतमा कलास पर्वतमें, विहरन्तम् इतरा विहार करते हुए, जितात्मानम् जितेन्द्रिय जितात्मा, ऋषि-ऋषिऔथी ऋषियोंसे, वन्दितम् वन्दित वन्दित, महर्षिभिः महर्षिऔथी महर्षियोंसे, परिवृतम् वीरतायेला परिवेष्टित, सर्वभूत-आलुमानना सब प्राणियोंके, हिते हितमा हितमे, रतम् अभिरत रत गुरुम् गुरु गुरु, मात्रेयम् मात्रेयने मात्रेयको, अग्निवेश अग्निवेशे अग्निवेशने, काले योग्य काले उचित अवसर पाकर, विनयात् विनयपूर्वक विनयपूर्वक, हृदम् आ यह, उक्तवान् पूछुं पूछा ॥ ३-५ ॥

3-5 Unto the teacher Atreya the self controlled, the revered of the sages, and devoted to the good of all creatures, as he was roaming at his pleasure, surrounded by the great sages, in Kailasa peopled by Kinnaras, abounding in streams and sovereign herbs, adorned with various kinds of resinous trees bowed under a wealth of flowers throughout the year and redolent with sweet smells, Agnivesa, choosing the proper moment, made the following submission with due deference

४ वमद्भिः—वमद्भिः (ड.)

५ सर्वभूतहिते रतम्—विशु भूतहिते रत (अ ड)

भगवन् ! दारुणं रोगमाशीविषविषोपसम् ।
विसर्पन्तं शरीरेषु देहिनामुपलक्षये ॥ ६ ॥

भगवन् हे भगवान् हे भगवान्, देहिनाम् अनुष्येनां प्राणियोंके, शरीरेषु शरीरमां शरीरमें, आशीविष-विष-उपसम् सर्पना विष जेवो सर्पविषके समान, विसर्पन्तम् प्रसरतो फैलते हुए, दारुणम् भयंकर दारुण, रोगम् रोग रोगको, उपलक्षये हुं जेउं छुं मैं देखता हूं ॥ ६ ॥

6. 'O Worshipful one! I see in the bodies of human beings a fell disease which spreads with the virulence of snake-venom.'

सहसैव नरास्तेन परीताः शीघ्रकारिणा ।
विनश्यन्त्यनुपक्रान्तास्तत्र नः संशयो महान् ॥ ७ ॥

शीघ्रकारिणा तुरंत विनाश करनेवाला तुरंत प्राण-घातक, तेन ते रोगी उस रोगसे, परीता घेरायेला व्याप्त, नराः मनुष्ये मनुष्य, अनुपक्रान्ता चिकित्सा न थती चिकित्सा न होने पर, सहसा एव अचानक सहसा, विनश्यन्ति नाश पाये छे नष्ट होते हैं, तत्र तेमां उसमें, नः अभिने हमें, महान् भडान महान्, संशय. शंका छे संशय है ॥ ७ ॥

7. Those men who are attacked by this fulminating disease succumb to it speedily, unless treated promptly. Now, concerning this disease, we are in great need of enlightenment.

स नाम्ना केन विज्ञेयः संज्ञितः केन हेतुना ।
कतिमेदः कियद्वातुः किनिदानः किमाश्रयः ॥ ८ ॥
सुखसाध्यः कृच्छ्रसाध्यो ज्ञेयो यश्चानुपक्रमः ।
कथं कैलक्षणेः किं च भगवन् ! तस्य मेषजम् ॥ ९ ॥

स. तेने उसको, केन क्या किस, नाम्ना नाम्नी नामसे, विज्ञेयः ज्ञेय जे जानना चाहिए, केन क्या किस, हेतुना हेतु की कारणसे, संज्ञितः तेनुं की नाम

पाउथुं छे ? उसको वह नाम दिया है ? कतिमेदः तेना डेटला बोद छे ? उसके कितने मेद हैं ? कियद्वातुः डेटला वातुओंने दूषित करे छे ? कितनी वातुओंको दूषित करता है ? किनिदानः तेनुं निदान थुं छे ? उसका निदान क्या है ? किमाश्रयः तेना आश्रये डालु छे उसके आश्रय कौन है, सुखसाध्य सुखसाध्य सुखसाध्य, कृच्छ्रसाध्य कष्टसाध्य कष्टसाध्य, यं च अने जे और जो, अनुपक्रम असाध्य छे असाध्य है, कथम् ते शरीरीते वह कैसे, कैः अने क्या और किन, लक्षणैः लक्षणैः लक्षणोंसे, ज्ञेयः ज्ञेय जे जाना जाता है ? भगवन् अने हे भगवान् और हे भगवान्, तस्य च तेनुं उसका, किम् थुं क्या, मेषजम् औषध छे ? औषध है ? ॥ ८ ९ ॥

8-9. By what name should it be known? How does it derive its name? What are its varieties? How many and what are the body elements that it affects? What is its etiology? What is its seat? How are we to know which variety of it is easily curable, which again is formidable and which incurable? What is their differential diagnosis? And, finally, O, Worshipful one! what is the method of its treatment?'

तदग्निवेशस्य वचः श्रुत्वाऽऽज्ञेयः पुनर्वसुः ।
यथावदखिलं सर्वं प्रोवाच मुनिसत्तमः ॥ १० ॥

अग्निवेशस्य अग्निवेशना अग्निवेशके, तत् ते उस, वचः वचनने वचनको, श्रुत्वा सांभलीने सुनकर, मुनिसत्तमः मुनिश्रेष्ठ मुनिश्रेष्ठ, आत्रेयः आत्रेय आत्रेय, पुनर्वसु पुनर्वसु अने पुनर्वसुने, सर्वम् सब, अखिलम् संपूर्णताथी संपूर्णतया, यथावत् यथाथीय यथावत्, प्रोवाच डालु व्याख्यान किया ॥ १० ॥

10. Hearing these words of Agni-vesa, Atreya Punarvasu, the foremost

८. कतिमेद कियद्वातुः किनिदान किमाश्रयः—कतिवातुः कतिविषो जायते कैश्च हेतुभिः (ग.द.)

१० तदग्निवेशस्य वचः श्रुत्वाऽऽज्ञेयः पुनर्वसुः—तत्रात्रेयोऽग्नि-वेशस्य वचः श्रुत्वा पुनर्वसुः (क.)

among sages, declared every thing fully and precisely concerning the subject.

विसर्पस्य निरुक्तिः —

विविधं सर्पति यतो विसर्पस्तेन स स्मृतः ।

परिसर्पोऽथवा नाम्ना सर्वतः परिसर्पणात् ॥११॥

विविधम् विविध प्रकारे विविध प्रकारसे, सर्पति प्रसरे छे फैलता है, तेन सः तेथी ते इसलिए वह, विसर्प विसर्प विसर्प, स्मृतः कहेवाले छे कहाता है, अथवा अथवा अथवा, सर्वत सर्व ओर, परिसर्पणात् प्रसरवाली फैलनेसे, नाम्ना परिसर्पः 'परिसर्प' ओ नामथी कहेवाले छे 'परिसर्प' इस नामसे कहाता है ॥ ११ ॥

11. "Because it spreads in various directions, it is said to be 'Visarpa' or acute spreading affection. It is also known by the name of 'Parisarpa' because it spreads in all directions.

विसर्पस्य भेदा —

स च सप्तविधो दोषैर्विज्ञेयः सप्तधातुकः ।

पृथक् त्रयस्त्रिभिश्चैको विसर्पो द्वन्द्वजास्त्रयः ॥१२॥

सः ते वह, दोषैः दोषोथी दोषभेदसे, सप्तविधः सात प्रकारने छे सात प्रकारका है, सप्तधातुकः च अने तेने सात धातुवाले और उसको सात धातुओंवाला, विज्ञेय. ओखुवे जानना चाहिए, पृथक् ओछा ओछा दोषथी पृथक् पृथक् दोषसे, त्रय. त्रय तीन, त्रिभि. च त्रिदोषथी सन्निपातसे, एक विसर्पः ओछे विसर्प एक विसर्प, द्वन्द्वजा अने द्वन्द्व और द्वन्द्वज, त्रय. त्रय छे तीन है ॥ १२ ॥

12. This disease should be known to be of seven kinds by reason of the differences in morbidity and it affects seven different body-elements.

११. स स्मृत -सस्मृतः (५)

There are three varieties of it due to the morbidity of individual humors, there is one variety which is due to the morbidity of all the three humors combined i. e. to tri-discordance, and there are three varieties due to the morbidity of any two humors (i. e. bi-discordance).

वातिकः पैत्तिकश्चैव कफजः सान्निपातिकः ।

चत्वार एते विसर्पा वक्ष्यन्ते द्वन्द्वजास्त्रयः ॥१३॥

वातिकः वातिक वातिक, पैत्तिकः पैत्तिक पैत्तिक, कफजः कफज कफज, सान्निपातिकः च एव अने सान्निपातिक और सान्निपातिक, एते ओ ये चत्वार आर चार, विसर्पा विसर्पो कहे छे विसर्प कहे है, द्वन्द्वजाः अने द्वन्द्व और द्वन्द्वज, त्रय. त्रय तीन, वक्ष्यन्ते कहेवाले कहे जायेंगे ॥ १३ ॥

13. Thus the vata type, the pitta type, the kapha type and the tri discordance type constitute four varieties and the remaining three varieties of bi-discordance type will now be described

आग्नेयो वातपित्ताभ्यां ग्रन्थ्याख्यः कफवातजः ।

यस्तु कर्दमको घोरः स पित्तकफसंभवः ॥१४॥

आग्नेयः आग्नेय नामने विसर्प आग्नेय नामका विसर्प, वातपित्ताभ्याम् वात तथा पित्तथी उत्पन्न थाय छे वायु और पित्तसे उत्पन्न होता है, ग्रन्थ्याख्यः ग्रन्थि नामने विसर्प ग्रन्थि नामका विसर्प, कफवातज. कफ तथा वातथी उत्पन्न थाय छे कफ और वातसे उत्पन्न होता है, यः तु अने ओ और जो, घोरः घोर भयकर, कर्दमक कर्दमक नामने विसर्प छे कर्दमक नामका विसर्प है, स ते वह, पित्तकफसंभवः पित्त तथा कफथी उत्पन्न थाय छे पित्त और कफसे उत्पन्न होता है ॥ १४ ॥

१४. स पित्तकफसंभवः—स त्यात् पित्तकफात्मक (फ)

„ पित्तकफसंभव.—स पित्तकफात्मक (व.)

14. The first is the 'Fiery' variety (St Anthony's Fire) due to vata-cum-pitta; the second is the 'Nodular' variety due to kapha-cum-vata and the third is the fearful 'Kardamaka' or slimy variety, this last is due to pitta-cum-kapha

विसर्पस्य दोषद्वयसंग्रह. —

रक्तं लसीका त्वक्छांसं दूष्यं दोषास्त्रयो मलाः ।
विसर्पाणां समुत्पत्तौ विज्ञेयाः सप्त धातवः ॥१५॥

रक्तम् रक्तं रक्त, लसीका लसीका लसीका, त्वक्
आमशी त्वचा, छांसम् अने मांस और मांस, दूष्यम्
ये चार दूष्य, त्रयः वात, पित्त तथा
कफ ये तीन, मला
मलश्च मलरूप, दोषाः दोषो भूमी दोषों मिलकर, सप्त
धातव सात धातुओं सात धातुए, विसर्पाणाम् विसर्पोंकी
विसर्पोंकी, समुत्पत्तौ उत्पत्तिमा उत्पत्तिमें, विज्ञेयाः
ज्ञातव्ये अज्ञेय कारण जाननी चाहिए ॥ १५ ॥

15. Blood, lymph, skin and flesh—
these four body-elements, together with
the three morbid humors (viz vata
pitta and kapha) are to be known as the
seven sources for the rise of acute
spreading affections of all kinds

विसर्पस्य सामान्यनिदानम्—

लवणाम्लकटूष्णानां रसानामतिसेवनात् ।
दध्यम्लमस्तुशुकानां सुरासौवीरकस्य च ॥१६॥
व्यापन्नबहुमद्योष्णरागषाडवसेवनात् ।
शाकानां हरितानां च सेवनाच्च विदाहिनाम् ॥१७॥
कूर्चिकानां किलाटानां सेवनाच्च मन्दकस्य च ।
दध्नः शाण्डाकिपूर्वाणामासुतानां च सेवनात् ॥१८॥

१५ मला—मला (द.)

१८ शाण्डाकि—मिण्डाकि (द.)

तिलमाषकुलत्थानां तैलानां पैष्टिकस्य च ।
ग्राम्यानूपौदकानां च मांसानां लघुनस्य च ॥१९॥
प्रक्षिन्नानां भक्ष्यानां विरुद्धानां च सेवनात् ।
अत्यादानां हिवास्वप्नादजीर्णाध्यशनात् क्षतात् ॥२०॥
क्षतबन्धप्रपतनाद्धर्मकर्मतिसेवनात् ।
विषवाताग्निदोषाच्च विसर्पाणां समुद्भवः ॥२१॥

लवण लवण लवण, अम्ल- अम्ल अम्ल, कटु-
कटु कटु, उष्णानाम् तथा उष्ण और उष्ण रसानाम्
रसोंकी, अतिसेवनात् अतिसेवनથી अतिसेवनसे,
दध्यम्ल- आदु दही खट्टी दही, मस्तु- दहीतु पाणी
मस्तु, शुक्तानाम् शुक्त शुक्त, सुरा- सुरा सुरा, सौवीरकस्य
सौवीरक सौवीरक, व्यापन्न-बहु-मद्य- तेभ्यः भग्यी
भग्येय भग्य, अहं भग्य विगदी हुडे मद्य अधिक मद्य,
उष्ण- उष्ण द्रव्य उष्ण द्रव्य, राग- राग राग, षाडव-
अने पाडवोंकी और षाडवोंके, सेवनात् सेवनથી
सेवनसे, हरितानाम् हरित वर्णकी हरित वर्णके,
शाकानाम् पत्रशाक पत्रशाक, विदाहिनाम् च तथा
विदाही द्रव्योंकी और विदाही द्रव्योंके, सेवनात् च
सेवनથી सेवनसे, कूर्चिकानाम् कूर्चिका कूर्चिका,
किलाटानाम् किलाट किलाट, मन्दकस्य च अने नडि
अभेय और मन्दक, दध्नः च दहीकी दहीके, सेवनात्
सेवनથી सेवनसे, शाण्डाकि- शाण्डाकि शाण्डाकि,
पूर्वाणाम् अग्रे आदि आसुतानाम् च आसुत द्रव्योंकी
आसुत द्रव्योंके, सेवनात् च सेवनથી सेवनसे, तिल
तैल तिल, माष अउद उदद, कुलत्थानाम् कुलथी
कुलथी, तैलानाम् तैले तैल, पैष्टिकस्य च भेद पीठी,
ग्राम्य ग्राम्य-औदकानाम् च ग्राम्य, ग्राम्य अने
जलचर आणीओनां ग्राम्य, ग्राम्य और जलचर

१९ पैष्टिकस्य—विष्टिकस्य (घ)

२० प्रक्षिन्नानाम्—प्रक्षिन्नानाम् (ख ड)

२० प्रक्षिन्नानाम्—प्रक्षिन्नानाम् च ग्रहस्थाना (व)

२१ क्षतबन्ध—वधबन्ध (घ ड थ)

१ धर्मकर्मतिसेवनात्—अन्तर्क्षतात् नखत्त (घ)

११ क्षतबन्धप्रपतनाद्धर्मकर्मतिसेवनात्—वधबन्धप्रपतनाद्धर्म-

दत्तक्षतात् नखत्त (क व)

११ वधबन्धप्रपतनाद्धर्मकर्मतिसेवनात्—वधबन्धप्रपतनाद्धर्म-

प्राणियोंके, मांसानाक भास मास, लज्जुनस्य च दसल्लु
लहशुन, प्रक्षिप्तानाम् सडेक्षां- गणैक्षां सडे- गले, असा-
रशानाम् असात्त्य असात्त्य, विरुद्धानाम् च अने
विरुद्ध द्रव्योंना एवं विरुद्ध द्रव्योंके, सेवनात् सेवनथी
सेवनसे, अत्यादानात् अतिशय बोधनथी अति भोजनसे,
दिवास्वप्नात् दिवसे सुषाथी दिनमें सोनेसे, अजीर्ण-
अशुर्ण पर अजीर्ण पर, अध्यक्षनात् इरी बोधन
करनाथी पुनः भोजन करनेसे, क्षतात् क्षतथी चोट लगनेसे,
क्षत- नभमथी घावसे, बन्ध- कसीने ढोरी वगेरे
आववाथी कसकर रस्सी आदिके बाधनेसे, प्रपतनात्
पडी नर्ध आधात लागवाथी गिरकर चोट लगनेसे,
घर्मकर्म- स्वेद आदि उष्ण उपचारोंना स्वेद आदि
उष्ण उपचारोंके, अतिसेवनात् अति सेवनथी अति
सेवनसे, विष-वात-अग्नि- तेमन् विष, वायु अने अग्निना
एवं विष, वायु और अग्निके, दोषात् च दोषथी दोषसे,
विसर्पणाम् विसर्पोंनी विसर्पोंकी, समुद्रवः उत्पत्ति
थाय छे उत्पत्ति होती है ॥ १६-२१ ॥

16-21. The following are the causa-
tive factors of the spreading affections
excessive indulgence in saline, acid,
pungent and hot tastes, as also in
sour curds, whey, vinegars and in sura
and sauveeraka wines, the use of stale
or excessive liquor or heat-inducing
condiments and confectionery, the
use of irritating vegetables and greens,
of cheese, inspissated milk and imma-
ture curds the use of such fermented
wines as Sandakī, as also of pastries
made of sesamum, black gram and
horse gram and of oils, the use of the
flesh of domesticated, wet-land and
aquatic animals and of garlic, the use
of food stuffs that have gone soft or that
are not homologous to one's system or
are mutually incompatible, over-eating,
sleeping during the day, predigestion-

meals, eating on a loaded stomach,
wounds, injuries inflicted by blows,
ligatures or falls, over-exposure to sun,
over-strain and poisonous gases or
burns

एतैर्निदानैर्व्यामिश्रैः कुपिता मारुतादयः ।

दूष्यान् सद्रूष्य रक्तादीन् विसर्पन्त्यहिताशिनाम् २२

एतै आ इन, व्यामिश्रै सेणसेण थथेदा मिश्रित,
निदाने निदाने वडे निदानोंसे, कुपिता अपेक्षा कुपित
हुए, मारुतादय वायु वगेरे दोष वायु आदि दोष,
अहिताशिनाम् अहित बोधन करनारना अहित भोजन
करनेवालोंके, रक्तादीन् रक्त वगेरे रक्त आदि, दूष्यान्
दूष्योंना दूष्योंको, सद्रूष्य दूषित करीने अतिदूषित करके,
विसर्पन्ति विसर्प करे छे विसर्प करते हैं ॥ २२ ॥

22 By combinations of the above-
mentioned etiological factors, the vata
and the other two humors getting
provoked affect the susceptible body-
elements such as blood etc., and spread
in the whole body of the persons who
are given to unwholesome eating.

विसर्पस्य साध्यासाध्यलक्षणम्—

बहिःश्रितः श्रितश्चान्तस्तथा चोभयसंश्रितः ।

विसर्पो बलमेतेषां ज्ञेयं गुरु यथोत्तरम् ॥२३॥

विसर्पः विसर्प विसर्प, बहिःश्रित अहिराश्रित
बहिराश्रित, अन्त श्रितः च अन्तराश्रित अन्तराश्रित,
तथा उभयसंश्रित. च अने उभयाश्रित छे एवं उभया-
श्रित हैं, एतेषाम् श्रेयोनु इन्का, बलम् अथ बल,
यथोत्तरम् पछी पछी अतःवेद पदार्थना क्रमथी यथोत्तर,
गुरु वधारे अधिक, ज्ञेयम् अलुतु जानना चाहिए ॥२३॥

23 These acute spreading affections
have their habitats in the periphery,
in the internal organs and in both
these habitats at the same time. Their

२३ बलमेतेषां-बलमेतेषां तु (न.)

severity is to be known as progressively increasing in the order of their statement.

बहिर्मागश्रितं साध्यमसाध्यमुभयाश्रितम् ।

विसर्पं दारुणं विद्यात् सुकृच्छ्रं त्वन्तराश्रयम् ॥ ૨૪ ॥

બહિર્માગશ્રિતમ્ બહિર્માર્ગમાં રહેલા બહિર્માર્ગમે આશ્રિત, વિસર્પમ્ વિસર્પને વિસર્પકો, સાધ્યમ્ સાધ્ય સાધ્ય, ઉભયાશ્રિતમ્ બહાર અને અંદર બે માર્ગમાં રહેલા વિસર્પને બાહિર ઓર અન્દર દોનો માર્ગોમે આશ્રિત વિસર્પકો, દારુણમ્ દારુણ દારુણ, અસાધ્યમ્ તેમજ અસાધ્ય એવું અસાધ્ય, અન્તરાશ્રયમ્ તુ અને અંદરના માર્ગમાં રહેલા વિસર્પને ઓર અન્તર્માર્ગમે આશ્રિત વિસર્પકો, સુકૃચ્છ્રમ્ અતિકૃચ્છ્રસાધ્ય અતિકૃચ્છ્રસાધ્ય, વિદ્યાત્ બાલુવો જાનના યાહિયે ॥ ૨૪ ॥

24. The external affection is curable; that which spreads both externally and internally, is incurable and that which is internal is to be known as serious and can be cured only with great difficulty.

વિસર્પસ્ય વાત્સાભ્યન્તરાશ્રયમેદન દ્વિવિધ્યમ્—

અન્તઃપ્રકુપિતા દોષા વિસર્પમ્ત્યન્તરાશ્રયે ।

બહિર્બહિઃપ્રકુપિતાઃ સર્વજ્ઞોભયસંશ્રિતાઃ ॥ ૨૫ ॥

અન્તરાશ્રયે અતરાશ્રિત વિસર્પમાં અન્તરાશ્રિત વિસર્પમે, અન્તઃ અંદર અન્દર, પ્રકુપિતા પ્રકોપેલા પ્રકુપિત હુય, દોષાઃ દોષો અંદર ફેલાય છે દોષ અન્દર વિસર્પન કરતે હૈ, બહિઃ- બહિરાશ્રિત વિસર્પમાં બહાર બહિરાશ્રિત વિસર્પમે બાહિર, પ્રકુપિતાઃ પ્રકોપેલા દોષો પ્રકુપિત દોષ, બહિઃ બહાર ફેલાય છે બાહિર વિસર્પન કરતે હૈ, ઉભયસંશ્રિતાઃ અને ઉભયાશ્રિત વિસર્પમાં બહાર અને અંદર બન્ને સ્થાનમાં પ્રકોપેલા દોષો ઓર ઉભાશ્રિત વિસર્પમે બાહિર તથા અન્દર દોનો સ્થાનમે પ્રકુપિત દોષ, સર્વજ્ઞ સર્વજ્ઞ સર્વજ્ઞ, વિસર્પમિત ફેલાય છે વિસર્પન કરતે હૈ ॥ ૨૫ ॥

૨૪. સ્વન્તરાશ્રય-સ્વન્તરાશ્રિત (વ.)

25. The humors provoked in the internal parts of the body spread causing the affection in the internal regions, if provoked in the external parts then in the peripheral regions, and if in both these regions they spread everywhere.

મર્મોપઘાતાત્ સંમોહાદયનાનાં વિઘટ્ટનાત્ ।

તુળ્ણાતિયોગાદ્દેગાનાં વિષમાણાં પ્રવર્તનાત્ ॥ ૨૬ ॥

વિદ્યાદ્વિસર્પમન્તર્જમાશુ ચાગ્નિબલક્ષ્યાત્ ।

અતો વિપર્યયાદ્વાહ્યમન્યૈર્વિદ્યાત્ સ્વલક્ષણૈઃ ॥ ૨૭ ॥

મર્મોપઘાતાત્ મર્મના ઉપઘાતથી મર્મકે ઉપઘાતે, સંમોહાત્ મૂર્છાથી મૂર્છાસે, અયનાનામ્ ઓતોના સ્રોતોંકે, વિઘટ્ટનાત્ રોકાઈ જવાથી રુક જાનેસે, તુળ્ણાતિ-યોગાત્ અતિશય તુલ્ણાથી અત્યન્ત તુળ્ણાસે, વિષમાણામ્ વેગાનામ્ વેગોના વિષમ વેગોંકે વિષમ, પ્રવર્તનાત્ પ્રવર્તનથી પ્રવર્તનસે, આશુ ચ અને સડસા ઓર ઘ્રીઘ્ર, અગ્નિબલ- અગ્નિનું બલ અગ્નિબલકે, ક્ષ્યાત્ ક્ષીણ થવાથી ક્ષીણ હોનેસે, અન્તર્જમ્ અતરાશ્રિત અન્તરાશ્રિત, વિસર્પમ્ વિસર્પ વિસર્પ, વિદ્યાત્ બાલુવો જાનના યાહિયે, અતઃ આનાથી ફસસે, વિપર્યયાત્ વિપરીત વિપરીત, અન્યૈઃ બીજાં અન્ય, સ્વલક્ષણૈઃ પોતાનાં લક્ષણોથી અપને લક્ષણોસે, વાહ્યમ્ બાહ્ય વિસર્પ વાહ્ય વિસર્પકો, વિદ્યાત્ બાલુવો જાનના યાહિયે ॥ ૨૬-૨૭ ॥

26-27. From the injury to vital parts, stupefaction, the forcible dilatation of the passages, excessive thirst and irregular discharge of the natural urges and the diminution of the gastric fire, the condition is readily recognised as affection of the internal type. From the contrary symptoms to these, the affection of the external type should be

૨૬ તુળ્ણાતિયોગાદ્દેગાના વિષમાણા પ્રવર્તનાત્-તુળ્ણાતિયોગાદ્દેગાના વિષમ ચ પ્રવર્તનાત્ (ગ)

,, વિષમાણા પ્રવર્તનાત્-વિષમ ચ પ્રવર્તનાત્ (વ છ ૪)

૨૭ વિદ્યાદ્વિસર્પમન્તર્જમાશુ-વિદ્યાદ્વિસર્પમન્તર્જમાશુ (ક)

recognised and likewise other conditions by their characteristic symptoms

असाध्यविसर्पलक्षणम्—

यस्य सर्वाणि लिङ्गानि बलवत्तस्य कारणम् ।

यस्य चोपद्रवाः कष्टा मर्मगो रश्च हन्ति सः ॥२८॥

यस्य जेना जिसमें, सर्वाणि मर्म सन, लिङ्गानि लक्षण होय लक्षण हों, यस्य जेतुं जिसका, कारणम् कारण, बलवत् अणवान् होय बलवान् हो, यस्य च जेना जिसमें, कष्टा ३४५५३ कष्टप्रद, उपद्रवाः उपद्रव होय उपद्रव हों, य च अने जे और जो, मर्मग मर्म सुधी पहुँच्यो होय मर्म तक पहुँच गया हो स ते वह, हन्ति भारी नाशे छे मार डालता है ॥२८॥

28 The condition all of whose symptoms and etiological factors are severe, which is associated with formidable complications and which has affected a vital part, proves fatal

वातविसर्पस्य निदानलक्षणे—

रुक्षोष्णैः केवलो वायुः पूरणैर्वा समावृतः ।

प्रदुष्टो दूषयन् दूष्यान् विसर्पति यथाबलम् ॥२९॥

रुक्षोष्णैः रुक्ष तथा उष्ण पदार्थोना सेवनशी रुक्ष तथा उष्ण द्रव्योंके सेवनसे, पूरणे वा अथवा अति भोजनशी अथवा अति भोजनसे, समावृत आवृत भयेदे आवृत हुआ, प्रदुष्टः अने दुष्ट थयेदे और दूषित हुआ, केवल. केवल, वायु वायु वायु, दूष्यान् दूष्योने दूष्योंको, दूषयन् दूषित करीने दूषित करता हुआ, यथाबलम् योताना अथ प्रभाणु अपने बलके अनुसार, विसर्पति विसर्प करे छे विसर्प उत्पन्न करता है ॥ २९ ॥

29 The vata that provoked by dry and hot articles of diet or by the blockage due to impletion, impairs the

२८ लिङ्गानि—रूपाणि (फ व)

२९ समावृत—समावृत्त, (ङ)

body-elements and spreads in proportion to its strength.

तस्य रूपाणि—अमदवधुपिपासानिस्तोदशूलाङ्ग-मर्दोद्वेष्टनकम्पज्वरतमककासास्थिसधिभेदविश्लेषणवेपनारोचकाविपाकाश्चभ्रुवोराकुलत्वमस्त्रागमनं पिपीलिकासंचार इव चाङ्गेषु, यस्मिन्वावकाशे विसर्पो विसर्पति सोऽवकाशः श्यावारुणाभासः श्वयथुमान् निस्तोदभेदशूलायामसंकोचहर्षस्फुरणैरतिमात्रं प्रपीड्यते, अनुपक्रान्तश्चोपचीयते जीघ्रमेदैः स्फोटकैस्तनुभिरुणाभैः श्यावैर्वा तनुविशदारुणात्पास्त्रावैः, विवर्द्धयातमूत्रपुरीषश्च भवति, निदानोक्तानि चास्य नोपशेरते विपरीतानि चोपशेरत इति वातविसर्पः ॥ ३० ॥

तस्य तेना इसके, रूपाणि लक्षण, अम-जेनाङ्क-अम जैसेकि-अम, दवधु-दाह दाह, पिपासा-तरस प्यास निस्तोद-तोद तोद, शूल-थल शूल, अङ्गमर्द-अङ्गमर्द अगमद, उद्वेष्टन-उद्वेष्टन अङ्ग अङ्ग, कम्प-कम्प कम्प, ज्वर-ज्वर ज्वर, तमक तमक श्वास तमक श्वास, काम-उधरस कास, अस्थिमधिभेद-अस्थिभेद, सधिभेद अस्थि और सधियोंके भेदनवत् पीड़ा, विश्लेषण-सधिविश्लेष विश्लेषण, वेपन-वेपन वेपन, अरोचक-अरुचि अरुचि, अविपाका अविपाक, चक्षुषो. आङ्गोनी आखोंमें, आकुलत्वम् व्याकुलता आकुलता, अस्त्रागमनम् आस्र आघात आस्र आना, अङ्गेषु च अने अवयवो उपर और अङ्गोंके ऊपर, पिपीलिका धीक्षीयो चीटियोंके, संचार. इरपी होय चलनेकीसी, इव तेम दागपु प्रतीति होना, यस्मिन् च अने जे और जिस, अवकाशे अङ्गाथे जगह पर, विसर्प विसर्प विसर्प, विसर्पति विसर्पणु करे छे फैलता है, स ते वह, अवकाशः अङ्गा जगह, श्याव-

३० कम्पज्वर—हेमज्वर (क)

विश्लेषण—विश्लेष (क)

वेपन वमन (घ)

विसर्पति—अनुविसर्पति (ग छ घ)

तनुविशदारुणात्पास्त्रावैः—तनुविषमदारुणात्पास्त्रावैः (ङ)

अवकाशे—अवकाशे (व)

अरुण- श्याम-अरुण श्याम अरुण, आभासः रंगनी
 लज्जित वर्णकी, श्वयधुमान् तेमल सोलवाणी एवं
 सृजनयुक्त होती है, निस्तोद- तथा तोद तथा तोद, मेद-
 भेद मेद, शूल- शूल शूल, आयाम- ऐय आयाम,
 संकोच- संकोच संकोच, हर्षस्फुरणै हर्ष अने
 इरडाटथी हर्ष और स्फुरणसे, अतिमात्रम् अतिशय
 अत्यन्त, प्रपीड्यते पीडय छे पीडित होती है,
 अनुपक्रान्तः च थिडितसा करवाभा न आवता उपचार न
 करने पर, अरुणामै ओकदम लाय रंगना शीघ्र लालवर्णके,
 श्यावैः वा के श्याम रंगना या श्याम वर्णके,
 तनुभि नाना अल्प, तनु- पातणा पतले, विशद-
 विशद विशद, अरुण- अरुण अरुण, अल्प- थोडा
 अल्प, आस्रावैः साववाणा स्रव बहनेवाले, शीघ्रभेदैः
 अने ओकदम इट्टी जता और शीघ्र फूटजानेवाले,
 स्फोटकैः झुड्डाथी फोडोसे, उपचीबते उपचित
 आय छे भरी होती है, त्रिबद्ध-वात-मूत्र-पुरीषः च रेण्णिने
 अधोवात, मूत्र अने आडानी अटकायत रोगीको वात
 मूत्र और पुरीषका अवरोध, भवति आय छे होता है,
 अस्य च तेने उसको, निदानोक्तानि निदानभा उहेल
 आहारविहार निदानोक्त आहारविहार, न उपशेरते
 भाइउ आवता नथी अनुकूल नहीं होते, विपरीतालि च
 अने तेथी विपरीत आहारविहार और इसके
 विपरीत आहारविहार, उपशेरते भाइउ आवे छे
 अनुकूल होते हैं, इति आ यद्, वातविसर्पः वातविसर्प
 छे वातविसर्प है ॥ ३० ॥

30. Its signs and symptoms are—
 general giddiness, burning, thirst,
 pricking pain, colic, body-ache, cramps,
 tremors, fever, asthma, cough, break-
 ing and splitting pains in the bones
 and joints, trembling, anorexia, indige-
 stion, agitation of the eyes, lacrimation
 and formication; the region where
 the inflammation is spreading
 becomes dusky-red in color and
 edematous. The patient suffers from
 severe pricking, splitting or aching

pain in the part affected as also
 extension and contraction of the parts,
 hyper-asthesia and twitching. If not
 properly treated it becomes covered
 with thin dusky-red or dark eruptions
 which quickly break open and are
 followed by thin, clear, dusky-reddish
 and scanty discharge. There is reten-
 tion of flatus, urine and feces, and the
 factors described as causative of visarpa
 of vata type are not homologatory to
 the patient while the opposite factors
 are homologatory. These are the signs
 and symptoms of acute spreading
 affections of the vata type

पित्तविसर्पस्य निदानरक्षणम्—

पित्तमुष्णोपचारेण विदाहाम्क्लाशनैश्चितम् ।

दूष्यान् संदूष्य धमनीः पूरयद् वै विसर्पति ॥ ३१ ॥

उष्णोपचारेण उष्ण उपचारसे,
 विदाहि- विदाही विदाही, अम्क्लाशनै- तथा अभ्य
 भोजनथी तथा अम्ल भोजनसे, चितश् संथित भयेल
 संचित हुआ, पित्तश् पित्त पित्त, दूष्यान् दूष्योने दूष्योको
 सन्दूष्य दूषित करी दूषित करके, धमनीः धमनीओने
 धमनिगोको, पूरयद् वै भरी हेतु संपूरित करता हुआ,
 विसर्पति विसर्प पेदा करे छे विसर्प उत्पन्न करता
 है ॥ ३१ ॥

31 The pitta accumulated by
 the use of hot things or by eating
 irritant and acid foods, vitiates the
 susceptible body-elements, and filling
 the vessels, begins to spread

३१ उपचारेण उपचारादि (ह. फ.)

, विदाहाम्क्लाशनैश्चितम्—विदाहाम्ल दिमिशित (घ)

, धमनी.—मार्गाश्च (श ड. फ.)

तस्य रूपाणि—ज्वरस्त्वग्ना मूर्च्छा मोहश्छिन्नि-
ररोचकोऽङ्गमेदः स्वेदोऽतिमात्रमन्तर्दाहः प्रलापः
क्षिरोरुक् चक्षुषोराकुलत्वमस्वप्नमरतिभ्रमः शीत-
वातवारितर्षोऽतिमात्रं हरितहारिद्रनेत्रमूत्रवर्चस्त्वं
हरितहारिद्ररूपदर्शनं च, यस्मिन्नावकाशो विसर्पोऽ-
नुसर्पति सोऽवकाशस्ताम्रहरितहारिद्रनीलकृष्णर-
क्तानां वर्णानामन्यतमं पुण्यति, सोऽन्तेधौऽतिमात्रं
दाहसंभेदनपरीतैः सफोठकैरुपचीयते तुल्यवर्णा-
स्त्रावैश्चिरपाकैश्च, निद्रानोक्तानि चास्य चोपशोस्ते
विपरीतानि चोपशोस्त इति पित्तविसर्पः ॥३२॥

तस्य तेनां उसके, रूपाणि लक्षण, ज्वर-
नेवाङ्कः- ज्वर जैवेकि- ज्वर, कृष्णा तरस प्यात्र,
मूर्च्छा भूर्छा मूर्च्छा, मोह मोह, छिन्निः छिन्नि
वमन, अरोचक अरुचि भवति, अङ्गमेदः अङ्गमेद
अङ्गमेद, स्वेदः परसेवे पसीना, अतिमात्रम् अतिशय
अत्यन्त, अन्तर्दाह अन्तर्दाह अन्तर्दाह, प्रलाप अङ्गवा-
प्रलाप, क्षिरोरुक् माथ्यामां पीडा क्षिरमें पीडा, चक्षुषो
अभिन्नी आखोंकी, अकुलत्वम् व्याकुलता आकुलता
अस्वप्नम् उष न आपनी अनिद्रा, अरति भेयेन्नी
वेचैनी, भ्रमः भ्रम भ्रम, अतिमात्रम् अतिशय अत्यन्त,
शीत शीतल शीतल, वात- पवन वायु, वारितर्ष अने
पाणीनी धृञ् थनी और जलकी अभ्रंक्षा, हरित-
हारिद्र-नेत्र-मूत्र-वर्चस्त्वम् भूत्र तथा भदना वलुं
लीला के हण्डर नेवा थु मूत्र तथा मक्के वर्णका
हरावा हलीसा होना, हरित- लीला हरित, हरिद्र- के
हण्डर नेवा या हलीके वर्णके, स्वप्नमस्वप्नम् इपोन्
दर्शन थु रूपोंका दर्शन होना, यस्मिन् च अने ने
और जिस, अवकाशो जगह जगह विसर्पः विसर्प
विसर्प, अनुसर्पति विसर्पणु करे छे फैलता है, स ते
वह, अवकाशः जगह जगह, ताम्र- ताम्र लाल,

हरित- लीला, हरित, हरिद्र- हण्डर नेवा हरिद्र,
नील- नील नील, कृष्ण- डाणो काला, रक्तनाम्
तथा रते तथा रक्त, वर्णानाम् अने वलुंभीथी
इन वर्णोंमेंसे, अन्ततमम् इधे अने वलुंभीथी कोई एक
वर्णकी, पुण्यति- थाय छे होती है, सोऽन्तेधौः च तथा
छि अर्धवाण शोधयुक्त, अतिशय अत्यन्त,
दाह- दाह दाह, संभेदन अने भेदनपी और भेदवसे,
परीतैः युक्त युक्त, तुल्य- समान समान, वर्ण- वर्ण
वर्णके, मास्रावैः आवृण्ण स्रववाले, चिरपाकैः च
अने अने अने पाठता और दीर्घ कालमें पकनेवाले,
स्फोटक- डोऽङ्कांथी फोड़ोंसे, उपचीयते उपचित
थाय छे मरी होती है, अस्त्र च तेने उसके, निदानो-
क्तानि निदानमां छेद्वे अक्षरविदार निदानोक्त
आहारविहार, न उपशोस्ते मक्के आवृता नभी
अनुकूल नहीं होते, विपरीतानि च अने तेभी विपरीत
आक्षरविदार और इसके विपरीत आहारविहार,
उपशोस्ते मक्के आवे छे अनुकूल होते हैं, इति आ-
मह, पित्तविसर्पः पित्तविसर्प छे पित्तविसर्प है ॥३२॥

32. Its signs and symptoms are fever, thirst, fainting, stupefaction, vomiting, anorexia, body-ache, excessive perspiration, burning, delirium, head-ache, agitation of the eyes, insomnia, apathy, giddiness, excessive craving for cold air and water, greenish or yellowish coloration of eyes, urine and feces, greenish or yellowish appearance of the body. In the region where the inflammation spreads, the parts become swollen and acquire any of the following colors:- coppery, greenish, yellowish, bluish, blackish or reddish. Then this swelling becomes affected with burning and splitting pain and covered with eruptions which break open soon and are followed by discharge of a similar coloration. The

३२. हरिद्रनेत्रमूत्र-हारिद्रमूत्र (क घ)

„ पुण्यति पश्यति (ङ)

„ स्वेद-ल-मतोद (फ. व)

„ तुल्यवर्णास्त्रावैश्चिरपाकैश्च-तुल्यवर्णास्त्रावैश्चिरपाकैश्च भवति (घ)

वर्णास्त्रावै-वर्णास्त्राविभि (घ)

„ चिरपाकैश्च-अचिरपाकै (ङ.)

factors described as causative of Visarpa are not homologatory to the patient while the opposite kind of factors are homologatory. These are the signs and symptoms of acute spreading affection of the pitta type

कफविसर्पस्य निदानलक्षणे—

खाद्वम्ललवणस्निग्धगुर्वन्नस्वप्नसंचितः ।

कफः संदूषयन् दूष्यान् कृच्छ्रमङ्गे विसर्पति ॥३३॥

स्वादु- मधुर मधुर, अम्ल- अम्ल अम्ल, लवण- लवण, स्निग्ध- स्निग्ध स्निग्ध, गुरु- तथा गुरु तथा गुरु, अन्न- भोजन भोजन स्वप्न- अने द्विसन्धी ७५थी और दिवास्वप्नसे, संचितः संचित थयेसे। संचित हुआ कफ- कफ, दूष्यान् दूष्योने दूष्योको, सन्दूषयन् दूषित करीने दूषितकरके, अङ्गे शरीरभा- अङ्गोमें, कृच्छ्रम् अत्यतिवाणी। सङ्गतिवाते, विसर्पति विसर्प करे छे विसर्पको उत्पन्न करता है ॥ ३३ ॥

33. The kapha being accumulated by the ingestion of sweet, acid, salt, unctuous and heavy foods, as also by excessive sleep, vitiates the susceptible body-elements and spreads slowly in the body

तस्य रूपाणि-शीतकः शीतज्वरो गौरवं निद्रा तन्द्राऽरोचको मधुरास्यत्वमास्योपलेपो निष्ठीविका छर्दिरालस्यं स्तैमित्यमग्निनाशो दौर्बल्यं च, यस्मिन् आवकाशे विसर्पोऽनुसर्पति सोऽवकाशः श्वयथुमान् पाण्डुर्नातिरक्तः स्नेहसुप्तिस्तम्भगौरवैरन्वितोऽल्पवेदनः कृच्छ्रपाकैश्चिरकारिभिर्वहुलत्वगुपलेपैः स्फोटैः श्वेतपाण्डुभिरनुबध्यते, प्रमिश्रस्तु श्वेतं पिच्छिलं तन्तुमद्वन्ननुबद्धं स्निग्धमास्त्रावं स्रवति, ऊर्ध्वं च गुरुभिः स्थिरैर्जालावततैः स्निग्धैर्वहुल-

३४ बहुल-बहुल (त)

,, निष्ठीविका-प्रसेक (द फ)

,, विसर्पोऽनुविसर्पति-विसर्पति (द.)

त्वगुपलेपैर्वर्णैरनुबध्यतेऽनुपङ्गी च भवति, श्वेतनखनयनवदलत्वङ्मूत्रवर्चस्त्वं, निदानोक्तानि चास्य चोपशेरते विपरीतानि चोपशेरत इति श्लेष्म- विसर्प. ॥३४॥

तस्य तेना इसके, रूपाणि लक्षण लक्षण, शीतकः शीतलता जैसेकि शैत्य, शीतज्वरः शीतज्वर शीतज्वर, गौरवम् गौरव गौरव, निद्रा निद्रा निद्रा, तन्द्रा तन्द्रा तन्द्रा, अरोचकः अरुचि अरुचि, मधुरास्यत्वम् मधुरास्यत्व मुखका मीठा होना, आस्य- उपलेपः उपलेप उपलेप, निष्ठीविका वा- वा थूथु वार वार थूकना, छर्दिः छर्दिः छर्दि, आल- स्यन् आलस्य आलस्य, स्तैमित्यम् स्तिमितता स्तिमितता, अग्निनाश आग्निनाश अग्निनाश, दौर्बल्यम् च दुर्बलता दुर्ब- लता, यस्मिन् च अने ७५ और जिस, आवकाशे ७५थाओ स्थानमें, विसर्पः विसर्प विसर्प, अनुसर्पति विसर्पलु करे छे फैलता है, स- ते वह, अवकाश ७५था जगह, श्वयथुमान् सोमवाणी सृजनयुक्त, पाण्डुः छिक्की पाण्डुवर्ण, न अतिरक्त थोड़ी लाल थोड़ी लालीवाली, स्नेह- स्नेह स्निग्धता सुप्ति- स्पर्शान्धरी रहितपण्डु सुप्ति, स्तम्भ- स्तम्भ स्तम्भ, गौरवैः तथा गुरुता ओओथी तथा गुरुता इनसे, अन्वित युक्त युक्त, अल्पवेदन- अल्प- वेदनावाणी अल्पवेदनावाली, कृच्छ्रपाकैः कृच्छ्रपाकी पाके ओओ कृच्छ्रपाकी, चिरकारिभिः लामे वधते मरता चिरकारी, बहुलत्वक् लडी आभडी मोटी त्वचा, उपलेपै- अने उपलेपवाणी और उपलेपयुक्त, श्वेत- तथा सईद श्वेत, पाण्डुभिः तेमन् छिक्की एव पाण्डुवर्णके, स्फोटैः फोडोओना फोडोसे अनुबध्यते अनुबधवाणी थाथ छे व्याप्त होती है, प्रमिश्रः लेदन थता इन फोडोके फूटने पर, श्वेतम् सईद सफेद, पिच्छिलम् पीछिलो पिच्छिल, तन्तुमद्वं तंतुओनाओ तंतुदार, घनम् घन घट्ट, अनु- बद्धम् अनुबद्ध अनुबद्ध, स्निग्धम् अने स्निग्ध और स्निग्ध आस्त्रावन् स्त्राव आस्त्राव स्रवति स्रवे छे वहाती है, ऊर्ध्वम् च अने पछी और इसके पश्चात्, गुरुभिः भारे गुरु स्थिरैः स्थिर स्थिर, जालावततैः लामथी व्याप्त जालसे व्याप्त, स्निग्धैः स्निग्ध स्निग्ध, बहुलत्वक् लडी आभडी मोटी त्वचा, उपलेपैः तथा उपलेपवाणी तथा उपलेपयुक्त, व्रणः व्रणोना व्रणोका, अनुबध्यते

अनुभवाणां याय छे अनुबन्धवाली होती है, अनुबन्धी च अने क्षीण सभय और चिरकालतक, भवति औषधी स्थितिमा रहे छे ऐसी ही स्थितिमें रहती है, श्वेत-नख-नयन-वदन-त्वक्-मूत्र-वर्चस्त्वम् अने नभ, नेत्र, भुज, श्यामली, भूत तथा मलना पार्श्व और नख, नेत्र, मुख, त्वचा, मूत्र तथा मलके वर्णकी श्वेता होती है, अश च आ रोगीने इस रोगीको, निदानोक्तानि निदानमां डहेल आहारविहार निदानोक्त आहारविहार, न उपशेरते माक्ष आदना नथी अनुकूल नहीं होते, विपरीतानि च अने तेथी विपरीत आहारविहार और इसके विपरीत आहारविहार, उपशेरते माक्ष आवे छे अनुकूल होते है, इति श्लेष्मविसर्पः आ श्लेष्म-विसर्प छे यह श्लेष्मविसर्प है ॥ ३४ ॥

34. Its signs and symptoms are—chills, algid fever, heaviness somnolence, torpor, anorexia, sweet taste in the mouth, formation of fur and sordes in the mouth, ptyalism, vomiting, lethargy, rigidity, loss of the gastric fire and prostration. Locally, in the region where the inflammation spreads, the part becomes swollen and is characterised by pallor or slight redness, greasiness, numbness, rigidity and heaviness, and only slight pain. It suppurates with difficulty and after a long time, and is studded with eruptions which are covered with a thick skin over them and are white, or yellowish white in color. When this breaks open, there is white, slimy, fibrinous, dense sticky and viscid discharge from it. Thereafter it is followed by a heavy and firm network of slough-covering and firmly adhering to the wound. There is pallor of nails, eyes, face, skin, urine and

feces and the factors described as causative of Visarpa of this type are not homologatory to the patient, while the antagonistic factors are homologatory. These are the signs and symptoms of the acute spreading affections of the kapha type.

अग्निविसर्पस्य निदानलक्षणम्—

वातपित्तं प्रकुपितमतिमात्रं स्वहेतुभिः ।

परस्परं लब्धवलं दहद्वात्रं विसर्पति ॥ ३५ ॥

स्वहेतुभिः पित्तपेतानां हेतुभिः अग्निविसर्पको कारणोंके, क्षतिमात्रम् अतिशय क्षयन्त, प्रकुपितम् प्रक्षेप पामेक्ष प्रकुपित हुए, वातपित्तम् वातपित्त वातपित्त, परस्परम् परस्पर, लब्धवलम् अण भेदनीने बलवान होकर, गात्रम् अगमा गात्रको, दहद् दहद् क्षती जलाते हुए विसर्पति अग्निविसर्प छे अग्निविसर्पको उत्पन्न करते है ॥ ३५ ॥

35. Vata-cum-pitta getting excessively provoked by their respective etiological factors and strengthened by each other, spread inflaming the affected region.

तदुपतापादातुरः ज्वरशरीरमङ्गारैरिवाकीर्यमाणं मन्यते, छर्द्यतीसारमूर्च्छादाहमोहज्वरतमकारोच-कास्थिसंधिभेददृग्णाविपाकाङ्गमेदादिभिश्चाभिभू-यते, यं यं चाचकाशं विसर्पोऽनुसर्पति सोऽवकाशः शान्ता रप्रकाशोऽतिरक्तो वा भवति, अग्निदग्ध-प्रकारैश्च स्फोटैरुपचीयते, स शीघ्रगत्वादाश्वेव र्मानुसारी भवति, मर्मणि चोपतप्ते पवनोऽतिबलो भिन्नत्यङ्गान्यतिमात्रं प्रमोहयति संज्ञां, हिक्काश्वासौ जनयति, नाशयति निद्रां, च नष्टनिद्रः प्रमूढसंज्ञो व्यथितचेता न कचन सुखमुपलभते, अरतिपरीतः स्थानादासनाच्छ्रयां क्रान्तुमिच्छति, क्लिष्टभूयिष्ठ-

आशु निद्रां भजति, दुर्बलो दुःखप्रबोधश्च भवति;
तमेव विधमग्निविसर्पपरीतमचिकित्स्यं विद्यात् ॥ ३६ ॥

तदुपपात्तात् तेना उपपात्तात् इत्युक्ते उपपात्ते,
आतुरः शरीरं रोगी, सर्वजरीरम् आत्मा शरीरं पर
समस्त शरीरं पर, अकारैः अवकीर्यमाणम् इव अक्षि-
अंगारा नाभवाभा आत्मा होय ओम् अकारे बिखरे हुए
हों ऐसा, मन्यते माने छे मानता है, छर्दि- अने
उद्धटी छर्दि, अतीसार- अतिसार अतिसार, मूर्च्छा-
भूर्च्छा मूर्च्छा, दाह- दाह दाह, मोह- मोह मोह, ज्वर-
ज्वर ज्वर, तमक- तमक श्वास तमक श्वास, करोकक-
अरुचि अरुचि, अस्थिसंक्षिमेद- अस्थिमेद, अग्निमेद
अस्थि और सधियोंमें भेदनवत् पीड़ा, तृष्णा- तृष्णा तृष्णा,
अविपाक- अविपाक अविपाक, अजमेदादिभिः च तथा
अग्नेदः पगरेथी तथा अजमेद आदिसे, अग्निभूयते
पीडय छे पीडित होता है, अग्नि अग्नि च अने अने
और जिस जिस, अवकाशम् प्रदेशम् प्रदेशमें, विसर्प
विसर्प विसर्प, अनुसर्पति विसर्पित छे फैलता है,
सः ते ते वह वह, अवकाशः प्रदेश स्थान, कान्त-
अकार-प्रकाशः प्रकाश अंगारा जेवा बुझे हुए
अगारेके समान, अतिरक्त वा के अतिशय रातो या
अतिरक्त, भवति थाय छे होता है, अग्निदग्ध-प्रकारैः
अने अग्निही जलेवा अग्नि पर जेवा झेला छेठी आदे
छे और अग्निसे जले हुए अग्नि पर जैसे स्फोट उठ आते
हैं, स्फोटैः च तेवा झेलाओथी वैसे फोड़ेसे, उपचीयते
अराध जल छे मरा जाता है, सः ते वह,
शीघ्रगत्वात् शीघ्र गतिवाणे होवाथी शीघ्र
फैलनेवाला होनेसे, आशु एव शीघ्र शीघ्र ही,
मर्माजुसारी भर्मा पड़ोथी जनारे मर्ममें पहुच
जानेवाला, भवति थाय छे होता है, मर्मणि च अने
भर्मा और मर्मोंके, उपतसे पीडित यत् उपतप्त होने
पर, अतिबलः अतिबलवान् अतिबलवान्, पवनः वायु
वायु, अजानि अंगोने अंगोंको, अतिमात्रम् अतिशय
अत्यन्त, भिन्नति भेद छे विधीर्ण करता है, संज्ञाम्

संज्ञानो-संज्ञाको, प्रमोहयति नाश करे छे नष्ट करता है,
हिक्काश्वासौ हेडकी तथा आसने हिक्का तथा आसको,
जनयति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है, निद्राम् निद्राको
निद्राको, नाशयति नाश करे छे नष्ट करता है, नष्टनिद्रा-
निद्राको नाशवाणे नष्ट हुई निद्रावाला, प्रमूढसंज्ञः संज्ञानो
भेदवाणे संज्ञारहित, व्यथितचेताः अने चित्तनी
व्यथावाणे चित्तकी व्यथितवाला, सः ते ते सरी वह सरी,
कचन कचाय पल्लु कहीं मी, सुखम् सुख सुख, न वशी
नहीं, उपलभते भेजवत् पता, अतिपरीतः अतिपरीत
व्यथा वेचनीसे परेशान होकर, स्थानात् आसनात्
जिबवा तथा भेसवानु छोड़ी खड़े होने तथा बैठनेको
त्यागकर, शय्याम् पश्चाद्भी रक्तमर्म, कान्तुम् द्रव्यानी
लेटना, इच्छति भूय छे छे चाहता है, छिन्नभूमिः
च अने अहु दुःखी जवाथी तेने और अत्यन्त दुःखी
होनेसे उसको, आशु अक्षय शीघ्र, निद्राम् जिब नींद,
कमते आवे छे आ जाती है, दुर्बलः दुर्बल दुर्बल,
दुःख- अने दुःखी और कठिनाईसे, प्रबोध च अभूत
जागृत, सबति थाय छे होता है, अग्निविसर्प- अग्नि-
विसर्पथी अग्निविसर्पसे, परीतम् देशेयत् पीडित, अग्नि-
विधम् आवा प्रकारना इस प्रकारके, तम् ते शरीरने
उस रोगीको, अचिकित्स्यम् अचिकित्स्य अचिकित्स्य,
विद्यात् अध्यवे जानना चाहिए ॥ ३६ ॥

36. The signs and symptoms of this condition are—the patient affected with this type of Visarpa feels as if his body is sprinkled over with live coals. He is overcome with fits of vomiting, diarrhea, fainting, burning, faintness fever, asthma, anorexia, pain in the bones and joints, thirst, indigestion, body-aches and similar other symptoms. Locally, the region where it spreads acquires the color of extinguished embers (blackish). They become covered with such blebs as are produced by burns due to fire. Due to its rapid progress, it soon

३६. भजति, दुर्बलो—लभते (घ.)

„ भजति—लभते (त.व.)

„ दुर्बलो—अवको (ङ.)

„ तमेवविध—तमेवविधमातुर (फ.)

spreads to the vital regions. When the vital regions are affected, the vata, which has become very strong, causes excessive disintegration of the tissues and leads to dullness of mental processes, produces hiccup, dyspnea and loss of sleep. The patient who has thus lost his sleep, whose mental processes are dulled and whose mind is afflicted, does not find relief anywhere. He is overcome with apathy, and desires to go to bed leaving his seat or reclining position. Thus exceedingly exhausted he soon falls into a coma. Being very debilitated, he is roused from this state with difficulty. One afflicted with this fiery type of Visarpa is to be regarded as incurable.

कर्मविसर्पस्य निदानलक्षणे—

कफपित्तं प्रकुपितं बलवत् स्वेन हेतुना ।
विसर्पत्येकदेशे तु प्रकृदेयति देहिनम् ॥३७॥

स्वेन योताना अपने अपने, हेतुना हेतुभी कारणोंसे, प्रकुपितम् प्रकुपितं यथेष्ट प्रकुपितं हुए, बलवत् अजवान् बलवान्, कफपित्तम् उक्षिप्तं कफपित्तं, एकदेशे ओष्ठ स्थानम्। एकदेशमे, विसर्पति कर्मविसर्पं कर्मविसर्पे कर्मविसर्पको उत्पन्न करते हैं, देहिनम् अने अनुप्यने और मनुष्यके उस भागमें, तु तो तो, प्रकृदेयति प्रकृदेयति कर्मविसर्पको उत्पन्न करते हैं ॥ ३७ ॥

37 Kapha-cum-pitta, getting excessively provoked by their respective etiological factors, spread in the body causing softening of the tissues locally

३७ बलवत् स्वेन—अजवस्वेन (ब)

॥ देहिनम्—वाचिकम् (क घ. फ)

तद्विकाराः—शीतज्वरः शिरोगुरुत्वं दाहः स्तैमित्यमङ्गावसदनं निद्रा तन्द्रा मोहोऽन्नद्वेषः प्रलापोऽग्निनाशो दौर्बल्यमस्थिभेदो मूर्च्छा पिपासा स्रोतसां प्रलेपो जाड्यमिन्द्रियाणां प्रायोपवेशनमङ्गविक्षेपोऽङ्गमर्दोऽरतिरौत्सुक्यं चोपजायते, प्रायश्चामाशये विसर्पत्यलसक एकदेशग्राही च, यस्मिन्धावकाशे विसर्पो विसर्पति सोऽवकाशो रक्तपीतपाण्डुपिङ्गकावकीर्ण इव मेचकाभः कालो मलिनः क्षिग्धो बहूष्मा गुरुः स्तिमितवेदनः श्वयथुमान् गम्भीरपाको निरास्नायः शीघ्रक्लेदः स्विन्न-क्लिन्नपूतिमांसत्वक् क्रमेणाप्यरुक् परामृष्टोऽवदीर्यते कर्म इवावपीडितोऽन्तरं प्रयच्छत्युपक्लिन्न-पूतिमांसत्यागी सिरास्त्रायुसंदर्शी कुणपगन्धी च भवति संज्ञास्मृतिहन्ता च; तं कर्मविसर्पपरीत-मचिकित्स्यं विद्यात् ॥३८॥

तद्विकाराः तेनां लक्षणं उसके लक्षण, शीतज्वर ज्वर शीतज्वर ज्वरेकि:- शीतज्वर, शिरोगुरुत्वम् माथु भारे थपु शिरोगुरुता, दाहः दाहः दाह, स्तैमित्यम् स्तिमितता स्तैमित्य, अङ्गावसदनम् शरीरन्दी शिथिलता अङ्गोंकी शिथिलता, निद्रा निद्रा निद्रा, तन्द्रा तन्द्रा तन्द्रा, मोहः मोहः मोह, अन्न-द्वेषः अन्नद्वेष अन्नद्वेष, प्रलापः अक्षवाह प्रलाप, अग्नि-नाश अग्निनाश अग्निनाश, दौर्बल्यम् दुर्बलता दुर्बलता, अस्थिभेदः अस्थिभेदः अस्थिभेद, मूर्च्छा मूर्च्छा मूर्च्छा, पिपासा तरस प्यास, स्रोतसाम् स्रोतोभा स्रोतोमें, प्रलेपः प्रलेप प्रलेप, इन्द्रियाणाम् इन्द्रियोकी इन्द्रियोंकी, जाड्यम् अज्ञता जडता, प्रायोपवेशनम् अजत्याग अजत्याग, अङ्गविक्षेपः अङ्गविक्षेप अङ्गोंका विक्षेप, अङ्गमर्दः अङ्गमर्द अङ्गमर्द, अरतिः अरति बेचैनी,

३८ शिरोगुरुत्व—शिरोरोगो गौरव (ब.)

॥ शिरोगुरुत्व दाह—शिरोगौरव स्वग्दाह (फ)

॥ दौर्बल्य—निस्तोदो दौर्बल्य (फ.)

॥ प्रायोपवेशनं—आमोपवेशन (ग घ. ब.)

॥ पिङ्गकावकीर्ण इव मेचकाभः कालो मलिनः—पिङ्गकावकीर्णोऽ-

तिमेचकाभो मलिनः (ब.)

॥ स्मृतिहन्ता—स्मृतिहर्ता (घ)

औत्सुक्यम् च अने उत्सुकता और उत्सुकता, उपजायते माय छे होते है, अलसक आ भ्रमविसर्पि विसर्प यह घीमे फैलनेवाला विसर्प प्रायः च धर्तु करीने प्रायशः, आमाशये आमाशयमा आमाशयमे, विसर्पति प्रसरे छे फैलता है, एकदेशप्राही च अने ओष्ठ जग्राओ थनार छे और एकदेशमें होता है, यस्मिन् च अने जे और जिस, अवकाशे जग्राओ स्थानमें, विसर्पः आ विसर्प यह विसर्प, विसर्पति प्रसरे छे फैलता है, सः ते वह, अवकाशः जग्रा स्थान, रक्त- रक्त लाल, पीत- पीला पीन, पाण्डु- अने पांडु और पाण्डु, पिच्छावकीर्णः झेझीओथी व्याप्त पिच्छाओंसे भरा, इव यथा जेवी हुआ जैसा, मेचकामः मेशना जेवी धूपछाहके रंगका, काल- काली काला, मलिन मलिन मलिन, स्निग्धः स्निग्ध चीकना, बहुष्मा अहु गरभ अति उष्ण, गुरुः भारे गुरु, स्तिमितवेदन- स्तिमित वेदनावाणी स्थिर वेदनायुक्त, श्वयथुमान् सोलवाणी सूजनवाला, गम्भीरपाक गभीर पाकवाणी गम्भीरपाकयुक्त, निरास्त्राव- स्वाविनाना सारहित, शीघ्र- क्लेदः ओष्ठम ओष्ठवाणी थनार शीघ्र क्लेद युक्त होनेवाला, स्निग्ध- स्वेद्युक्त पसीनावाले, क्लिप्त- ओष्ठयुक्त क्लेदवाले, पूतिमांस- दुर्गन्धयुक्त मांस पूतिमांस, त्वक् तथा त्वक्वाणी और त्वचासे युक्त, क्रमेण अने क्रमे क्रमे और क्रमशः, अल्परुक् थोड़ी पीड़ावाणी होय छे मन्दपीडायुक्त होता है, परामृष्टः अउठवाथी छूने पर, अवदीर्यते झटी जय छे फट जाता है, कर्दम ओष्ठवन्दी कीचडकी, इव पेठे भाति, अवपीडित- द्वावता दवानेसे, अन्तरम् प्रयच्छति द्वाध्र जय छे दब जाता है, उपक्लिप्त- तेमाथी ओष्ठयुक्त उससे क्लेदयुक्त, पूति- मांसत्यागी तथा दुर्गन्धयुक्त मांस नीकणे छे और सदा दुर्गन्धयुक्त मांस निकलता है, सिरास्त्रायु- सिरा अने र्नायुओ सिराएं और र्नायु, सदानीं देभाय छे बीसते है, कुणपगन्धी अने भउदना गधवाणी होय छे और शवके समान गन्धवाला होता है, संज्ञास्मृति- संज्ञा तथा स्मृतिने संज्ञा तथा स्मृतिको, हन्ता च हरनार नष्ट करनेवाला, भवति माय छे होता है, कर्दमविसर्प- कर्दमविसर्पथी कर्दमविसर्पसे, परितम् घेरथेध पीडित, तम् ते मनुष्यने उस मनुष्यको, अधिकारम् अधिकारम्

चिकित्साके लिये अयोग्य, विद्यात् अलुदा जानना चाहिए ॥ ३८ ॥

38 Its signs and symptoms are—algid fever, heaviness of the head, burning, stiffness, flabbiness of the limbs, somnolence, torpor, stupefaction, repugnance to food, delirium, loss of digestive fire, prostration, pain in the bones, fainting, thirst, increased secretion in the channels, dullness of the senses, loss of the zest for living, subsultus tendinum, body-ache, listlessness, anorexia and anxiety. Mostly this kind of Visarpa spreads in the upper part of the alimentary tract. It spreads slowly and affects one region only. Locally where this affection spreads, the part looks red, yellow or pale in color as though studded with eruptions. It is cyanosed black, dirty looking, greasy very hot, heavy, afflicted with dull pain, edematous, attended with deep suppuration, devoid of any discharge, rapidly softening, containing moist and putrid flesh and skin, and attended with gradual diminution of pain. On being touched, it spills like slush and when pressed, goes down (pits on pressure), and softened and putrid flesh sloughs out, exposing vessels and muscular tissues, it smells like putrid flesh and causes loss of consciousness and memory. The patient afflicted with this condition known as Kardama Visarpa is to be regarded as incurable.

ग्रन्थिविसर्पस्य निदानलक्षणे—

स्थिरगुरुकठिनमधुरशीतस्निग्धघ्राजपानाभिष्यन्दिसेविनामव्यायामादिसेविनामप्रतिकर्षशीलानां श्लेष्मा वायुश्च प्रकोपमापद्यते, तावुभौ दुष्टप्रवृद्धावतिबलौ प्रदूष्य दूष्यान् विसर्पाय कल्पेते, तत्र वायुः श्लेष्मणा विबद्धमार्गस्तमेव श्लेष्माणमनेकधा भिन्दन् क्रमेण ग्रन्थिनालां कृच्छ्रपाकसाध्यां कफाशये संजनयति, उत्सन्नरक्तस्य वा प्रदूष्य रक्तं सिराज्ञायुमांसत्वगाश्रितानां ग्रन्थीनां मालां कुरुते तीव्ररुजानां स्थूलानामणूनां वा दीर्घवृत्तरक्तानां, तदुपतापाज्ज्वरातिसारकासहिक्काश्वासशोषप्रमोहवैवर्ण्यारोचकाविपाकप्रसेकच्छर्दिमूर्च्छाङ्गभङ्गनिद्रारतिसदनाद्याः प्रादुर्भवन्त्युपद्रवाः; स एतैरुपद्रुतः सर्वकर्मणां विषयमतिपतितो विवर्जनीयो भवतीति ग्रन्थिविसर्पः ॥ ३९ ॥

स्थिर- स्थिर, गुरु- गुरु, कठिन- कठिन, मधुर- मधुर, मधुर, शीत- शीत, शीतल, स्निग्ध- स्निग्ध तथा स्निग्ध तथा स्निग्ध, अन्नपान- अन्नपान, अन्नपान, अभिष्यन्दि- तेभ्यः अभिष्यन्दी द्रव्येभ्यः एवं अभिष्यन्दी द्रव्योको, सेविनाम् सेवनं करनागओना सेवन करनेवालोंमें, व्यायामादिसेविनाम् व्यायामादिनुं सेवन नदि करनागओना व्यायाम आदिका सेवन नहीं करनेवालोंमें, अप्रतिकर्ष- शीलानाम् (चिकित्सा नदि करनागओना चिकित्सा नहीं करानेवालोंमें, श्लेष्मा उक्ष कफ, वायु च अने वायु और वायु, प्रकोपम् प्रकोप प्रकुपित, आपद्यते पासे छे होते हैं, दुष्ट दुष्ट दुष्ट, प्रवृद्धौ अने वधेल और बड़े हुए, अतिबलौ तथा अतिबलवान तथा अति बलवान, तौ ते वे उभौ ये दोनों, दूष्यान् दूष्येभ्यः दूष्योको, प्रदूष्य दूषित करीने दूषितकरने, विसर्पाय अथिदिसर्प ग्रन्थिविसर्प, कल्पेते करे छे उत्पन्न करते हैं, तत्र तेभां उसमें, श्लेष्मणा उक्षी कफसे, विबद्धमार्ग मार्ग रेखाईं नती मार्ग रुजाने पर, वायुः वायु वायु, तम् एव ते न उसी, श्लेष्माणम् उक्षे कफको, अनेकधा अनेक रीते अनेक प्रकारसे, भिन्दन् बेदते विभजित करके, क्रमेण

क्रमे करी क्रमणः, कफाशये उक्षशयभां कफाशयमें, कृच्छ्रपाक साध्याम् कृच्छ्राओ पाकती अने कृष्टसाध्य कठिनाईसे पकनेवाली और कष्टसाध्य, ग्रन्थिनालाम् ग्रन्थिनालां ग्रन्थिनालां, संजनयति पैदा करे छे उत्पन्न करती है, उत्सन्नरक्तस्य वा अथवा वधेला रक्तवाणानां या रक्तवृद्धिवाले पुरुषमें, रक्तम् रक्तने रक्तको, प्रदूष्य दूषित करीने दूषित करके, तीव्ररुजानाम् तीव्र पीडायुक्त तीव्र पीडायुक्त, स्थूलानाम् स्थूल स्थूल, अणूनाम् वा के अणु वा अणु, दीर्घवृत्त- लाणी अथवा गोण दीर्घ वा गोल, रक्तानाम् अने रक्ती और रक्तवर्णवाली, सिरा-स्नायु- सिरा-स्नायु सिरा-स्नायु, मांसत्वगाश्रितानाम् मांस अने त्वयाभां रहेल मांस और त्वचामें आश्रित, ग्रन्थीनाम् ग्रन्थिओनी ग्रन्थियोंकी, मालाम् भाण माला, कुरुते पैदा करे छे उत्पन्न करती है, तदुपतापात् तेना उपतापशी उसके उपतापसे, ज्वर- ज्वर ज्वर, अतिसार- अतिसार अतिसार, कास उक्ष कास, हिक्का- छेउकी हिक्का, श्वास- श्वास श्वास, शोष- शोष शोष, प्रमोह- प्रमोह प्रमोह, वैवर्ण्य- निवर्ण्यता विवर्णता, अरोचक अरुचि अरुचि, अविपाक अविपाक अविपाक, प्रसेक- प्रसेक प्रसेक, छर्दि- छर्दि छर्दि, मूर्च्छा मूर्च्छा मूर्च्छा, अङ्गभङ्ग- अङ्ग भागवां अंगभंग, निद्रा- निद्रा निद्रा, अरति- भेयेनी बेचैनी, सदनाद्याः शिथिलता नगरे शिथिलतादि, उपद्रवा उपद्रवोने उपद्रव, प्रादुर्भवन्ति प्रादुर्भाव थाय छे उत्पन्न होते हैं, एतै आ उपद्रवोशी इन उपद्रवोसे, उपद्रुत पीडाता पीडित, सर्वकर्मणाम् सर्व चिकित्साओना सब चिकित्साके, विषयम् विषयने विषयको, अति-पतितः उद्वेगधी गयेल होवाशी उल्लंघन कर जानेसे सः ते वह, विवर्जनीय छोडी देवा शोय त्याज्य, भवति थाय छे होता है, इति ग्रन्थिविसर्प आ ग्रन्थिविसर्प छे यह ग्रन्थिविसर्प है ॥ ३९ ॥

39 Kapha-cum vata gets provoked by the use of firm, heavy, hard, sweet, cold and unctuous articles of diet, by the use of liquefacient articles, by lack of physical exercise etc, as also of seasonal purification These two

३९ शीलाना-शालिना (ख)

.. ग्रन्थीना माला कुरुते-ग्रन्थिविसर्प कुरुते (ख ड.)

morbid humors getting excessively provoked vitiate the susceptible body-elements and produce acute spreading affection. Thereafter the vata, being obstructed by kapha in its progress and making its way by dispersing kapha in various directions produces in due course a series of glandular enlargements which are slow in suppuration and difficult of cure, in the habitats of kapha. And in the plethoric patient it vitiates the blood and produces a series of localized swellings situated in the vessels muscles flesh and skin. These swellings may be acutely painful, large or small, oval or round in shape and of red color. As a result of this affection, the following complications arise—fever, diarrhea, cough, hiccup, dyspnea, emaciation, faintness, discoloration, anorexia, indigestion, ptyalism, vomiting, fainting, body-ache, somnolence, listlessness, asthenia etc. The patient who is affected with these complications is too far gone for any therapeutic measures and is to be given up as incurable. Thus the nodular type of Visarpa has been described

उपद्रवस्य लक्षणम्, उपद्रवस्य आशुप्रतिकारोपदेशः—

उपद्रवस्तु खलु रोगोत्तरकालजो रोगाश्रयो रोग एव स्थूलोऽणुर्वा, रोगात् पश्चाज्जायत इत्युपद्रवसंज्ञः। तत्र प्रधानो व्याधिः, व्याधेर्गुणभूत उपद्रवः, तस्य प्रायः प्रधानप्रशमे प्रशमो भवति ।

४० रोगोत्तरकालजो-रोगान्तरकालजो (व. फ.)

„ गुणभूतः-गुणीभूत. (व.)

स तु पीडाकरतरो भवति पश्चादुत्पद्यमानो व्याधिपरिक्रिष्टशरीरत्वात्, तस्मादुपद्रवं त्वरमाणोऽभिवाधेत ॥ ४० ॥

रोग- रोगना रोगके, उत्तरकालजः पा०३५। सम्यग्भा ७८-मेल उत्तर कालमें उत्पन्न होनेवाला, रोगाश्रयः रोगने। आश्रित रोगका आश्रित, स्थूल. स्थूल स्थूल, अणु वा के आशु या अणु, रोग. एव तु रोग ७ रोग ही, उपद्रव. खलु उपद्रव छे उपद्रव है, रोगात् रोगनी यह रोगके, पश्चात् पा०३५। पीछे, जायते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होता है, इति भा० ३५ इम लिए, उपद्रव- उपद्रव उपद्रव, संज्ञ. उल्लेख छे कहाता है, तत्र तेभा। इसमें, व्याधि. व्याधि व्याधि, प्रधान प्रधान छे प्रधान होता है, उपद्रव अने उपद्रव और उपद्रव, व्याधेः व्याधिना कर्ता व्याधिकी अपेक्षासे, गुणभूतः गौण छे गौण होता है, प्राय धनुं करीने प्रायः, प्रधानप्रशमे मुष्मन्ती शान्ति यतां प्रधानकी शान्तिसे, तस्य तेनी उसकी, प्रशमः शान्ति शान्ति, भवति थाय छे होती है, पश्चात् पा०३५। पीछे, उत्पद्यमान. पैदा यतो उत्पन्न होता हुआ स. तु ते वह, व्याधि- व्याधि रोगसे, परिक्रिष्ट- शरीरत्वात् रोगीनुं शरीर परिक्रिष्ट यथैल होवाथी रोगीका शरीर परिक्रिष्ट होनेसे, पीडाकरतर. वधारे पीडा करना अधिक पीडाकर, भवति थाय छे होता है, तस्मात् तेथी इस लिए, त्वरमाण त्वरणीय जल्दीसे, उपद्रवन् उपद्रवनी उपद्रवका, अभिवाधेत नाश करे। नेष्ट छे नाश करना चाहिए ॥ ४० ॥

40 Complication occurs as a sequela following and resulting from the main disease. It may be in the nature of a major or minor ailment. The sequela is so called because it is consequent on the disease. The disease is the main ailment and the sequela is secondary to the main disease. It generally disappears with the disappearance of the main disease. It is more

४०. शरीरत्वात्-शरीरभावतुत्वात् (द.)

troublesome than the main disease itself, because it appears in the later stages of disease when the body is already weakened. Hence, the physician should be very prompt in the treatment of complications.

सन्निपातिकविसर्पलक्षणम्—

सर्वायतनसमुत्थ सर्वेलिङ्गव्यापिनं सर्वधात्वनु-
सारिणमाशुकारिणं महात्ययिकमिति सन्निपात-
विसर्पमचिकित्स्यं विद्यात् ॥४१॥

सन्निपातविसर्पम् सन्निपातविसर्पं सन्निपातविसर्प,
सर्वायतन- सर्वं निदानेऽथी सर्व निदानोंसे, समुत्थम्
उत्पन्नं यथेष्ट उत्पन्न हुआ, सर्वेलिङ्ग- सर्वं दोषानां
लक्षणं यथी सर्व दोषोंके लक्षणसे, व्यापिनम् युक्त युक्त,
सर्वधात्वनुसारिणम् सर्वं धातुओंने अनुसरना सव
धातुओंको अनुसरनेवाला, आशुकारिणम् शीघ्रकारी
शीघ्रकारी, महात्ययिकम् इति अने महात्ययकारी
होनाथी और महान विनाशकारक होनेसे, अचिकित्स्यम्
तेने अचिकित्स्य उसको अचिकित्स्य, विद्यात् अणुवे
जानना चाहिए ॥ ४१ ॥

41. The acute spreading affection due to tri-discordance, which results from the combination of all the etiological factors, which manifests a combination of all the signs and symptoms, which spreads in all the body-elements, which spreads very rapidly and which is excessively fulminating, should be regarded as irremediable.

विसर्पाणां साध्यासाध्यविचार —

तत्र वातपित्तश्लेष्मनिमित्ता विसर्पास्त्रयः साध्या
भवन्ति, अग्निकर्दमाख्यौ पुनरनुपसृष्टे मर्मणि

अनुपगते वा सिरास्नायुमांसहृदे साधारणक्रिया-
भिरुभावेवाभ्यस्यमानौ प्रशान्तिमापयेयाताम्,
अनादरोपक्रान्तः पुनस्तयोरन्यतरो हन्याद्देहमा-
श्वेदाशीविषवत् ;

तत्र तेभां उनमें, वात-पित्त-श्लेष्म-निमित्ता वात, पित्त
अने कृद्धी उत्पन्न यथेष्ट वातज-पित्तज-कफज, त्रय त्रय
तीन, विसर्पा. विसर्पो विसर्प, साध्या साध्य साध्य,
भवन्ति छे होते है, अग्निकर्दमाख्यौ अग्निविसर्प अने
कर्दमविसर्प अग्निविसर्प और कर्दमविसर्प, पुनः उभौ एव
अ-ने दोनों, मर्मणि मर्मभां मर्ममें, अनुपसृष्टे पड़ोया न
होय न पहुँचे हों, सिरा- स्नायु- सिरा, स्नायु सिरा, स्नायु,
मांसहृदे अने मांसने। हृदे और मांस गल गये,
अनुपगते वा न थये होय तो न हो तो, साधारण-
साधारण साधारण, क्रियाभि. चिकित्सा चिकित्साके,
अभ्यस्यमानौ सतत करनाथी लगातार करने पर, प्रशान्तिम्
शान्त शान्त, आपयेयाताम् थय छे हो जाते हैं, तयो.
ते थेभांथी उन दोनोंमें, पुनः अन्यतर गमे ते ओके कोई
भी एक, अनादरोपक्रान्त. अनादर चिकित्सा न थती
सम्यक् चिकित्सा न करने पर, आशीविषवत् सर्पनी
पेड़े सर्पकी तरह, आशु एव शीघ्र न शीघ्र ही, देहम्
शरीरने देहको, हन्यात् हण्ये छे नष्ट करता है ।

42-(1) The three varieties of acute spreading affections namely the vata type, the pitta type and the kapha type, are curable. The varieties, namely the fiery and slimy types of acute spreading affection, if not attended with complications, if not spread into vital regions, and if the vessels, muscles and flesh are not softened, can be subdued by the systematic and repeated application of the general measures of treatment. If treatment is not properly carried out, either of these types of

४२. साधारणक्रियाभिरुभावेवाभ्यस्यमानौ—साधारणक्रियाभिरुपायै
तावेवाभ्यस्यमानौ (ख ड.)

४२. पुनरनुपसृष्टे—पुनरनुपसृष्टौ (व)

affections will destroy the body like a venomous serpent.

तथा ग्रन्थिवि सर्पमजातोपद्रवमारभेत चिकित्सितुम्, उपद्रवोपद्रुतं त्वेनं परिहरेत्; सन्निपातजं तु सर्वधात्वनुसारित्वादाशुकारित्वाद्विरुद्धोपक्रमत्वाच्चासाध्यं विद्यात् ॥४२॥

तथा तथा तथा, अजातोपद्रवम् उपद्रव विनाना उपद्रवहित, ग्रन्थिवि सर्पम् ग्रन्थिविसर्पनी ग्रन्थिविसर्पनी, चिकित्सितुम् चिकित्सा चिकित्सा, आरम्भे आरम्भे करे, उपद्रवोपद्रुतम् उपद्रवयुक्त उपद्रवयुक्त, एनम् तेने उसको, तु तो तो, परिहरेत् तत् देवे छोड़ दे, सन्निपातजम् तु सन्निपातजन्य तो सन्निपातज तो, सर्वधात्वनुसारित्वात् सर्व धातुने अनुसरनार सब धातुओंको अनुसरनेवाला, आशुकारित्वात् आशुकारी आशुकारी, विरुद्धोपक्रमत्वात् अने विरुद्ध उपक्रमेवाला होनाही और विरुद्ध उपक्रमवाला होनेसे, असाध्यम् असाध्य असाध्य, विद्यात् आशुवे जानना चाहिए ॥ ४२ ॥

42. As regards the nodular type of acute spreading affection, the treatment should be begun well before complications have supervened. The patient overtaken by complications is to be given up as hopeless. As regards the acute spreading affection of the tridiscordance type, it should be considered incurable as it gets spread into all the body-elements, as it is of the fulminating character, and as there are mutually antagonistic measures involved in the line of treatment.

विसर्पेषु चिकित्सासूत्रम्—

तत्र साध्यानां साधनमनुव्याख्यास्यामः ॥४३॥

४२ सर्वधात्वनुसारित्वात् आशुकारित्वात्—सर्वधातुमुपसारित्वात्

(ध)

तत्र तेओभा उनमें, साध्यानाम् साध्यानी साध्योंकी साधनम् चिकित्सानु चिकित्साका, अनुव्याख्यास्याम अभे व्याख्यान करुं व्याख्यान करेंगे ॥४३॥

43. We shall hereafter describe the remedies for those varieties of acute spreading affections which are curable.

लङ्घनोल्लेखने शस्ते तिक्तकानां च सेवनम् ।
कफस्थानगते सामे रुक्षशीतैः प्रलेपयेत् ॥४४॥

सामे ले दोष आमयुक्त होय यदि दोष आमयुक्त हो, कफस्थानगते अने कफस्थानगत होय तो और कफस्थानगत हो तो, लङ्घनोल्लेखने लङ्घन वमन लङ्घन-वमन, शस्ते प्रशस्त छे प्रशस्त है, तिक्तकानाम् च अने तिक्त द्रव्योंको और तिक्त द्रव्योंका, सेवनम् सेवन पथु प्रशस्त छे सेवन भी प्रशस्त है, रुक्षशीतैः वशी रुक्ष तथा शीतल द्रव्योंसे, प्रलेपनम् प्रलेपन करुं लेप छे प्रलेप करना चाहिए ॥४४॥

44 In the acute spreading affection that affects the habitat of kapha and is accompanied with chyme morbidity, fasting and emesis are recommended as also the use of bitter drugs and applications of drugs that are dehydrating and refrigerant.

पित्तस्थानगतेऽप्येतन् सामे कुर्याच्चिकित्सितम् ।
शोणितस्यावसेकं च विरेकं च विशेषतः ॥४५॥

सामे ले दोष आमयुक्त होय यदि दोष आमयुक्त हो, पित्तस्थानगते अने पित्तस्थानगत होय तो और पित्तस्थानगत हो तो, अपि पथु भी, एतद् आ ज यही, चिकित्सितम् चिकित्सा करुं चिकित्सा करनी चाहिए, विशेषतः अने विशेषतः और विशेषतः, शोणितस्य अवसेकम् रक्तप्रापसेचन रक्तमोक्षण, विरेकम् च अने निरेचन और निरेचन, कुर्यात् आपथु देना चाहिए ॥ ४५ ॥

४४. सेवनम्—साधनम् (घ.)

,, प्रलेपयेत्—च लेपनम् (ग.)

,, —प्रलेपनम् (घ)

४५. चिकित्सितम्—निपज्जनम् (ग. ब.)

45. The same treatment holds good in acute spreading affection that affects the habitat of pitta and is associated with chyme morbidity. In addition, blood letting and purgation are specially to be carried out.

मारुताशयसंभूतेऽप्यादितः स्याद्विरुक्षणम् ।
रक्तपित्तान्वयेऽप्यादौ स्नेहनं न हितं मतम् ॥४६॥

मारुताशय- वाताशयम् वाताशयम्, संभूते उत्पन्न
थयेत् विसर्पम् उत्पन्न हुए विसर्पम्, अपि पशु मी,
आदितः प्रथमं प्रथम, निरुक्षणम् विरुक्षण रक्षण,
स्यात् करु करे, रक्तपित्तान्वये रक्तपित्तान्वये अनुपपन्न
थत् रक्तपित्तका अनुपपन्न होनेपर, अपि पशु मी, आदौ
प्रथम प्रथम, स्नेहनम् स्नेहन स्नेहन, हितम् हितकर
हितकर, न मतम् मान्य नथी नहीं माना गया है ॥४६॥

46. Even in the case of disorder that affects the habitat of vata, measures that cause the de-oiled condition of the system are indicated at first. Even in spreading disorder of the hemothermic condition, the use of unctuous articles is regarded as contra-indicated.

वातोन्मथे तिकृष्टं पैत्तिके च प्रशस्यते ।
लघुदोषे, महादोषे पैत्तिके स्याद्विरेचनम् ॥४७॥

वातोन्मथे वातप्रधान विसर्पम् वातप्रधान
विसर्पम्, लघुदोषे अने लघु दोषयुक्त और अल्प दोष-
युक्त, पैत्तिके च पैत्तिक विसर्पम् पैत्तिक विसर्पम्,
तिकृष्टम् तिकृष्ट तिकृष्ट, प्रशस्यते प्रशस्त छे
प्रशस्त है, महादोषे महादोषयुक्त महादोषयुक्त, पैत्तिके
पैत्तिक विसर्पम् पैत्तिक विसर्पम्, विरेचनम् विरेचन
विरेचन, स्यात् आप्तु जेष्ठ देना चाहिए ॥ ४७ ॥

47 In disorders characterised by excess of vata, as also by disorders caused by pitta of mild intensity, ghee medicated with bitter drugs is recom-

mended; but if the pitta is of great intensity then purgation should be resorted to.

न घृतं बहुदोषाय देयं यन्न विरेचयेत् ।
तेन दोषो ह्युपघृष्टस्त्वक्कांसरुधिरं पचेत् ॥४८॥

बहुदोषाय बहुदोषवाधने बहुदोषवालेको, यत् जेष्ठो,
न विरेचयेत् विरेचन न करावे जेष्ठो दोष विरेचन न
हो, तत् ते वह, घृतम् घी घृत, न देयम् न देवु नहीं
देना चाहिए, हि कारुण्य छे क्योंकि, तेन तेथी उससे,
उपघृष्ट- अटकावायेत् रुके हुए, दोषः दोष दोष,
त्वक्कांसरुधिरम् त्वक्कांसरुधिरम्, कांसरुधिरम् रक्तने त्वक्कांसरुधिरम्, मांस
और रक्तको, पचेत् पकावे छे पकावे हैं ॥ ४८ ॥

48. That patient, in whom the pitta disorder is of great intensity, should not be given ghee that does not cause purgation, for, the morbid matter thus getting occluded, consumes the skin, flesh and blood

तस्माद्विरेकमेवादौ शरतं विद्याद्विरुषिणः ।
रुधिरस्यावसेकं च तद्व्यस्याश्रयसंज्ञितम् ॥४९॥

तस्मात् तेथी इसलिए, विरुषिण- विसर्पना रोगीने
आटे विसर्पके रोगीके लिए, आदौ प्रथमथी प्रथम,
विरेकम् एव विरेचन विरेचन, शस्तम् प्रशस्त प्रशस्त,
विद्यात् आशुप्तु जाने, रुधिरस्य अवसेकम् च तथा
रक्तवर्धनने पशु प्रशस्त आशुप्तु तथा रक्तमोक्षणको मी
प्रशस्त जाने, हि कारुण्य छे क्योंकि, तत् ते दुष्ट रुधिर
वह दुष्ट रुधिर, अस्य आ विसर्पना इस विसर्पका,
आश्रयसंज्ञितम् आश्रय उद्देवाय छे आश्रय कहाता
है ॥ ४९ ॥

49. In view of this, it should be known that in acute spreading

४८ यन्न-त च (घ, ञ)

४९. विसर्पिण-विरुषिण (घ, ञ)

,, रुधिरस्य-शोणितस्य (घ)

,, तद्व्यस्याश्रय-तद्व्यपाश्रय (त.)

affections, purgation is the first procedure that should be carried out and then blood letting, for the blood is considered the support or the means for the spread of the disorders.

इति वीसर्पनुत् प्रोक्तं समासेन चिकित्सितम् ।
एतदेव पुनः सर्वं व्यासृतः संप्रवक्ष्यते ॥५०॥

इति आग्न इति प्रकार, विसर्पनुत् विसर्पण विसर्पनाशक, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, समासेन संक्षेपेण संक्षेपे, प्रोक्तम् उद्धृष्टं कही है, एतत् एव एतेन एव वही, सर्वम् अधुना, पुनः क्षरीणी फिरसे, व्यासृत विस्तारणी विस्तारसे, संप्रवक्ष्यते उद्धृष्टं कहा जायगा ॥ ५० ॥

50. Thus has been described the therapeusis of Visarpa in brief. The subject is again dealt with in extenso.

विसर्पे वमनम्—

मदनं मधुकं निम्बं वत्सकस्य फलानि च ।
वमनं संप्रदातव्यं विसर्पे कफपित्तजे ॥५१॥

कफपित्तजे क्षपितान्य कफपित्तजन्य, विसर्पे विसर्पण विसर्पण, मदनम् मीठे मैनफल, मधुकम् मीठे-मधु मुलहठी, निम्बम् टीमंडी नीम, वत्सकस्य फलानि च अने धन्वन्तरी और इन्द्रजौ, वमनम् एव वमन कराना ५०५ ये वमनार्थं द्रव्य, संप्रदातव्यम् आपणा देना चाहिए ॥ ५१ ॥

51 In Visarpa born of kapha-cum-pitta provocation, the physician should administer an emetic made of common emetic nut, liquorice, neem and the fruits of kurchi.

पटोलपिचुमर्दाभ्यां पिप्पल्या मदनेन च ।
विसर्पे वमनं शस्तं तथा चेन्द्रयवैः सह ॥५२॥

५० इति वीसर्पनुत् प्रोक्तं-इति वीसर्पिणामुक्त (क. व. छ.)

५२. पिचुमर्दाभ्याम्-पिचुमर्दाभ्याम् (घ)

विसर्पे विसर्पण विसर्पण, पटोल- पटोल, पिचुमर्दाभ्याम् टीमंडी नीम, पिप्पल्या पीपर पिप्पली, मदनेन च अने मीठे मैनफलसे, तथा तथा तथा, इन्द्रयवै सह धन्वन्तरी इन्द्रजौसे, वमनम् वमन कराना, शास्तम् प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥५२॥

52 In Visarpa, the administration of emesis with the decoction of the bitter snake gourd, neem, long pepper and emetic nut, as also with the pulvis of kurchi seeds, is recommended.

यांश्च योगान् प्रवक्ष्यामि कल्पेषु कफपित्तिनाम् ।
विसर्पिणां प्रयोज्यास्ते दोषनिर्हरणाः शिवाः ॥५३॥

कल्पेषु उद्धृष्टानाम् कल्पस्थानम्, कफपित्तिनाम् क्षपिताना रोगीणो भाटे कफपित्तवालोंके लिए, यान् ने जिन, योगान् च योगो योगों, प्रवक्ष्यामि छे उद्धृष्टं मैं कहूंगा, ते ते वे, दोषनिर्हरणा दोष हरनार दोषनाशक, शिवा अने उद्धृष्टकारी योगीणो एवं कल्याणकारी योगों, विसर्पिणाम् विसर्पण दहीअने विसर्पणवालोंको, प्रयोज्या प्रयोग करानावे अर्धे प्रयोग कराने चाहिए ॥ ५३ ॥

53. Further, all those medicaments which will be described in the Section on Pharmaceutics in connection with the disorders of kapha and pitta, are recommended in cases of Visarpa, for these medicaments are eliminative of morbidity and generally beneficial.

विसर्पे कषाययोगा—

मुस्तनिम्बपटोलानां चन्दनोत्पलयोरपि ।
सारिवामलफोशीरमुस्तानां वा विचक्षणः ॥५४॥
कषायान् पाययेद्वैद्यः सिद्धान् वीसर्पनाशनान् ।

५३. प्रयोज्यास्ते-तु योज्यास्ते (घ)

.. शिवाः-परम् (ङ.)

५४. पाययेद्वैद्यः-योजयेद्वैद्यः (व. त)

विचक्षण विचक्षणश्च विचक्षण, वैद्य वैद्ये वैद्य, सुस्त
नागरमेथ मोय, निम्ब-लीमडे नीम, पटोलानाम्
अने परवणना और पटोलके, चन्दनोत्पलयोः अपि
अथवा चन्दन अने नीलकमणना अथवा चन्दन और
नीलोफरके, सारिवा- अथवा उपलसरी अथवा सारिवा,
कामलक-आमणी आषला, उशीर वाणो खस, सुस्त-
नाम् वा अने नागरमेथना एवं मोथके, सिद्धान् सिद्ध
सिद्ध, वीसर्पनाशनान् विसर्पनाशक विसर्पनाशक, कषायान्
कषाये। कषायोको, पाययेत् पावा पिलावे ॥ ५४३ ॥

54-54½. The skilful physician should
administer, for the cure of acute spre-
ading affections, the decoctions of tested
efficacy of nut-grass, neem, wild snake-
gourd, or of sandal wood and blue
water lily or of indian sarsaparilla,
emblic myrobalan, cuscus grass and
nut grass

किराततिकादिषाय —

किराततिकादि लोभं चन्दनं सद्दुरालभम् ॥ ५५ ॥
नागरं पञ्चकिञ्जल्कमुत्पलं सविभीतकम् ।
मधुकं नागपुष्पं च दद्याद्वीसर्पशान्तये ॥ ५६ ॥

किराततिकादि कश्चित् विरायता, लोभन् दोधर
लोभ, सद्दुरालभम् धमासे। दुरालभा, चन्दनम् चन्दन
चन्दन, नागरम् सूठ सोंठ, पञ्चकिञ्जल्कम् पञ्चना केसर
पञ्चकेसर, सविभीतकम् बहेडा, उत्पलम् नीलकमण
नीलोफर, मधुकम् नेलीमध मुलहठी, नागपुष्पम् च
अने नागकेसर ऐओने। कषाय और नागकेसर इनका
काय, विसर्प- विसर्पनी विसर्पकी, शान्तये शान्ति भाटे
शान्तिके लिए, दद्यात् आपवे। देवे ॥ ५५-५६ ॥

55-56. Or, he may administer for
the alleviation of Visarpa, the decoction
of chiretta, lodh, sandal wood, cretan
prickly clover, dry ginger, the stamens

५६. मधुकं नागपुष्पं च दद्याद्वीसर्पशान्तये-नागपुष्पं च रोधं च
तेनैव विधिना पिबेत् (व.)

of red lotus, blue water lily, emblic
myroablan, liquorice and fragrant
poon.

प्रपौण्डरीकादिकाथः—

प्रपौण्डरीकं मधुकं पञ्चकिञ्जल्कमुत्पलम् ।

नागपुष्पं च लोभं च तेनैव विधिना पिबेत् ॥ ५७ ॥

प्रपौण्डरीकम् प्रपौण्डरीक पुण्डरीक, मधुकम् नेली-
मध मुलहठी, पञ्चकिञ्जल्कम् कमणना केसर कमलकेसर,
उत्पलम् नीलकमण नीलोफर, नागपुष्पम् च लाध
नागकेसर रक्त नागकेसर, लोभम् च अने दोधर
ऐओने। कषाय और लोभ इनका काय, तेन एव ते न
उसी, विधिना विधिनी विधिसे, पिबेत् पीये। पीवे ॥ ५७ ॥

57. Or tubers of white lotus, liquo-
rice, the stamens of the red lotus, blue
water lily, fragrant poon and lodh
may likewise be decocted and drunk.

द्राक्षादिशीतकषाय —

द्राक्षां पर्पटकं शुण्ठीं गुडूचीं धन्वयासकम् ।
निशापर्युषितं दद्यात्तृष्णावीसर्पशान्तये ॥ ५८ ॥

निशा-आभी रात रातभर, पर्युषितम् पाणीमा
राभेक्षा जलमें रखे हुए, द्राक्षां द्राक्ष मुनका, पर्पटकम्
भउसदिये। पित्तपापडा, शुण्ठीम् सूठ सोंठ, गुडूचीम् गणो।
गिलोय, धन्वयासकम् अने धमासे। ऐओने। डिम और
धमासा इनके हिमको, तृष्णा-तृष्णा प्यास, वीसर्पशान्तये
अने विसर्पनी शान्ति भाटे और विसर्पकी शान्तिके लिए,
दद्यात् देवु देना चाहिए ॥ ५८ ॥

58. For the alleviation of the thirst
accompanying acute spreading affections
as also of the disease itself, the physi-
cian should give a potion of the cold
infusion made from grapes, trailing
rungia, dry ginger, guduch and cretan

५८. द्राक्षा पर्पटकं शुण्ठीं-दुरालभा पर्पटकम् (ए)

, द्राक्षा पर्पटकं शुण्ठी गुडूची धन्वयासकम्-दुरालभा पर्पटक
गुडूची विश्वमेवजम् (द)

રુધિરે લોહી રક્ત, જાણાદુષ્ટે શાખામાં દૂષિત થતાં શાખાઓમાં દૂષિત હોનેપર, તુ તેા તો, આદિતઃ एव પ્રથમથી જ પ્રથમ હી, રક્તજ્ રક્તનુ રક્તકા, હરેત્ નિર્દરણુ કર્ણુ મોક્ષણ કરનાં ચાહિય, મિષક વૈષે વૈય, વાતાન્વિતમ્ વાતયુક્ત વાતયુક્ત, રક્તમ્ રક્તને રક્તકો, વિષાણેન શીંગડીથી શૂગસે, પિત્તાન્વિતમ્ પિત્તયુક્ત રક્તને પિત્તયુક્ત રક્તકો, જલૌકોમિ જળોથી જોકસે, કફાન્વિતમ્ ચ અને કફયુક્ત રક્તકો અને કફયુક્ત રક્તકો, જલાલુમિઃ તૂંગડીથી તુમ્બીસે, વિનિર્દરેત્ કર્ણુ નિકાલે, વિકારસ્વ અથવા રોગસ્થાનની યા વિકારકે સ્થાનકે, યથાસક્તમ્ પાસે રહેલી પાસ રહી હુઈ, સિરાજ્ વા શિરાને સિરાકો, જાણુ એકદમ શીઘ્ર વ્યવચેત્ વી ધવી વેષ્ણ કરે, દિ કર્ણુ કે ક્યોંકિ, રક્તક્ષેદાત્ રક્તનો ક્ષેદ થતાં રક્તકે ક્ષેદસે, સ્વક્-માંસ- આમડી, માંસ ત્વચા, માંસ, સ્નાયુસંક્ષેદઃ અને સ્નાયુનો ક્ષેદ ઓર સ્નાયુઓમાં ક્ષેદ, જાયતે થાય છે હોતા હૈ ॥ ૬૮-૭૦ ॥

68-70. If the blood has been vitiated in the peripheral region, then it is blood-letting that the physician should do at the outset. The physician should perform depletion by the sudation method with the use of the cupping horn, if the blood has been vitiated by vata; if by pitta, by the application of leeches; and if the blood is vitiated by kapha, then blood should be let by means of the vacuum method with the use of the bitter gourd. It is the vein that is situated nearest the site of the affection that should be promptly opened, for it is on account of the vitiation of the blood that the vitiation of the skin, flesh and tendons ensues.

વિસર્પે પ્રદેહયોગાઃ—

અન્તઃશરીરે સંશુદ્ધે દોષે ત્વક્માંસસંશ્રિતે ।

૭૧. અન્તઃશરીરે સંશુદ્ધે-एव નિહતદોષાણાં (ય ત દ ધ ક)

,, ,, ,, --બાહ્યનિર્ગતદોષાણામ્ (ય, ધ)

આદિતો વાડ્વપદોષાણાં ક્રિયા વાઘ્યા પ્રવક્ષ્યતે ॥૭૧॥

અન્તઃશરીરે અંદરનું શરીર અન્દરકે શરીરકે, સંશુદ્ધ શુદ્ધ થતાં શુદ્ધ હોનામે પર, દોષે જેઓના દોષો જિલ્લે દોષ, ત્વક્માંસ- આમડી અને માંસમાં ત્વચા ઓર માંસમાં, સંશ્રિતે રહ્યા હોય તેઓને માટે રહે હોં અનેકે લિય, આદિતઃ વા અથવા પ્રથમથી જ યા પ્રથમસે હી, અલ્પદોષાણામ્ જેઓ અલ્પ દોષવાળા હોય તેઓને માટે જો અલ્પ દોષવાળે હોં અનેકે લિય, વાઘ્યા વાઘ્યા વાઘ્યા ક્રિયા ચિકિત્સા ક્રિયા, પ્રવક્ષ્યતે કહેવામાં આવશે કહી લાયેગી ॥ ૭૧ ॥

71 When, by the above-mentioned procedures, the inside of the body has been purified, and the morbidity remains only in the skin and the flesh, or in the case of slight morbidity of humors from the very outset, the external treatment to be carried out will now be described.

ઉદુમ્બરાદિપ્રદેહ —

ઉદુમ્બરત્વક્ચુકં પદ્મકિંજલ્કમુત્પલમ્ ।

વાગપુષ્પં પ્રિયક્લુષ્ણ પ્રદેહઃ સઘૃતો હિતઃ ॥૭૨॥

ઉદુમ્બરત્વક્ ઉમરડાની છાલ ગુલરકી છાલ, મધુકમ્ જેડીમધ મુલહટી, પદ્મકિંજલ્કમ્ પદ્મનાં કેસર પદ્મકેસર, ઉત્પલમ્ વીલડમળ નીલોત્પ, નાગપુષ્પમ્ લાલ નાગકેસર રક્ત નાગકેસર, પ્રિયક્લુ ચ અને ધઉંલા એઓનો ઓર પ્રિયંગુ ફનકા, સઘૃત. ઘી મેળવેલ ઘીકે સાથ, પ્રદેહ. લેપ લેપ, હિતઃ હિતકર્તા છે હિતકારી હૈ ॥ ૭૨ ॥

72 An application of the paste of the bark of gular fig, liquorice, stamens of the red lotus and the blue water lily, fragrant poon and perfumed cherry mixed with ghee is beneficial.

૭૨. વાડ્વપ-સ્વરૂપ (ક)

, ક્રિયા વાઘ્યા પ્રવક્ષ્યતે-ક્રિયા વાઘ્યા પ્રયોજયેત્ (ય ન)

न्यग्रोधपादाद्यलेपः—

न्यग्रोधपादास्तरुणाः कदलीगर्भसंयुताः ।

विस्रग्निश्च लेपः स्वाच्छन्नधौतघृताप्लुतः ॥७३॥

कदलीगर्भं डेलीना स्तरुणा वयला ६३ कदलीके स्तरुणके बीचके दण्डके, संयुताः सहित साथ, तरुणाः डोभण कोमल, न्यग्रोधपादा पञ्चार्ध वटकी जटा, विस्रग्निश्च च अने डोभण ६ और कमलकन्द, एतेषाम् ओशोने प्रस्था कतकौब- श्री १ भत घोषेला कतधौत, घृताप्लुत धीमा मेधवेध घृतमें मिलाया हुआ लेप देप लेप स्यात् करवे करना चाहिए ॥ ७३ ॥

73. The paste made of the tender aerial roots of the banyan tree together with the pith of the plaintain and lotus nodes and mixed with the hundred times washed ghee, makes a good unguent.

कालीयादिप्रलेपः—

कालीयं मधुकं हेम चन्यं चन्दनपञ्चकौ ।

एला मृणालं फलिनी प्रलेपः स्याद्घृताप्लुतः ॥७४॥

कालीयश्च पीणु चन्दन पीला चन्दन, मधुकम् नेहीमधु मुलहठी, हेम दाध नागकेसर रक्त नागकेसर, चन्यम् डेवरीमोथ केवटीमोथा, चन्दन- चन्दन चन्दन, पञ्चकौ पञ्च पञ्चाख, एला ओषधी इलायची, मृणालम् भृशाल मृणाल, फलिनी च अने धडिला ओशोने और प्रियंगु इनको, घृताप्लुतः धीमा मेधवेध घृतमें मिलाया हुआ लेप देप लेप, स्यात् करवे करना चाहिए ॥ ७४ ॥

74 A good application may also be made from the paste of yellow sandal, liquorice, fragrant poon, rush nut, sandal wood, himalayan cherry, small cardamom, lotus stalks and perfumed cherry mixed with ghee

शाद्वलादिप्रदेहः—

शाद्वलं च मृणालं च शङ्खं चन्दनमुत्पलम् ।

वेतसस्य च मूलानि प्रदेहः स्यात् सतण्डुलः ॥७५॥

शाद्वलश्च च ध्रौ दूब, मृणालम् च भृशाल मृणाल, शङ्खम् श ५ शङ्ख, चन्दनम् चन्दन चन्दन, उत्पलम् नील डोभण नीलोफर, वेतसस्य अने वेतसना और वेतसके, मूलानि च भृण मूल, एतेषाम् ओशोने इनका, सतण्डुल तडुलनी साथे तण्डुलके साथ, प्रदेहः देप प्रदेह, स्यात् करवे करना चाहिए ॥ ७५ ॥

75. Scutch grass, lotus stalks, the pulvis of conch shells, sandal wood, blue water-lily and the roots of the country willow, together with rice may be reduced to paste and used as an application

सारिवादिप्रलेपः—

सारिवा पञ्चकिञ्जल्कमुशीरं नीलमुत्पलम् ।

मञ्जिष्ठाचन्दनं लोध्रमभया च प्रलेपनम् ॥७६॥

सारिवा सारिवा कपूरी, पञ्चकिञ्जल्कम् डोभणनी केसर पञ्चकेसर, मुशीरम् नीलोफर नीलोफर, नीलम् उत्पलम् नीलडोभण नीलोफर, मञ्जिष्ठा मञ्जिष्ठा मंजीठ, चन्दनम् चन्दन चन्दन, लोध्रम् लोध्र लोध, अभया च अने हरडे ओशोने और हरड उनका, प्रलेपनम् देप करवे प्रलेप करे ॥ ७६ ॥

76 The paste of indian sarsaparilla, the stamens of the red lotus, cuscus grass, blue water lily, madder, sandal wood, lodh and chebulic myrobalan, makes a good application

नलदादिप्रलेपः—

नलदं च हरेणुश्च लोध्रं मधुकपञ्चकौ ।

दूर्वा सर्जरसश्चैव सघृतं स्यात् प्रलेपनम् ॥७७॥

७५ शाद्वल-शाद्वल (क त. फ)

, स्यात् सतण्डुलः-स्याद् घृतप्लुतः (ब)

७७. मधुकपञ्चकौ-मधुकमुत्पलम् (ब त. घ. ङ)

७३ विस्रग्निश्च लेपः स्वाच्छन्नधौतघृताप्लुतः-पञ्च मृणाल फलिनी

प्रलेपः स्याद्घृताप्लुतः (क)

७४. एला-पञ्च (घ. त. द. फ.)

નલદમ્ ચ જટામાંસી નટામાસી, હરેણુ ચ રેણુક
રેણુકા, લોધ્રમ્ લોધર લોધ, મધુક- જેઠીમધ મુલહઠી,
પશ્ચકૌ પશ્ચક પશ્ચાચ, દૂર્વા ધ્રો દૂર્વા, સર્જરસઃ ચ એવ
અને રાળ એઓનેા. ઔર રાલ इनका, સઘૃતમ્ ઘીથી
યુક્ત ઘૃતમેં મિલાકર, પ્રલેપનમ્ લેપ લેપ, સ્વાદ
કરવો કરે ॥ ૭૭ ॥

77. Nardus and fragrant piper,
lodh, liquorice, himalayan cherry,
scutch grass and calophany mixed
with ghee make a good application.

પ્રદેહયોગા:—

યાવકાઃ સક્તવશ્ચૈવ સર્પિષા સહ યોજિતાઃ ।
પ્રદેહો મધુકં વીરા સઘૃતા યવસક્તવઃ ॥૭૮॥

યાવકાઃ જવની યવાગૂ જૌકી યવાગૂ, સક્તવઃ અને
સાથવો એઓમાંથી કાઠી એકને ઔર સત્તૂ इनमेसे किसी
एकको, સર્પિષા ઘીની ઘૃતકે, સહ સાથે સાથ, યોજિત
મેળવીને પ્રદેહ કરવો મિલાકર પ્રદેહ કરે, મધુકમ્ જેઠી-
મધ મુલહઠી, વીરા શતાવરી શતાવર, યવસક્તવઃ અને
જવનો સાથવો એઓને પણુ ઔર જૌકા સત્તૂ इनको
मी, સઘૃતા ઘીમાં મેળવી ઘીમેં મિલાકર, પ્રદેહ લેપ
કરવો પ્રલેપ કરના चाहिए ॥ ૭૮ ॥

78. A good application may also
be made of the paste of barley flour
or roasted paddy flour mixed with
ghee; or of fried barley flour mixed
with liquorice milky yam and ghee.

बलामुत्पलशालूकं वीरामगुरुचन्दनम् ।
कुर्यादालेपनं वैद्यो मृणालं च विसान्विनम् ॥७९॥

વૈદ્યઃ વૈદ્યે વૈદ્ય, બલામ્ બલા બલા, ઉત્પલ- નીલ-
કમળ નીલોફર, શાલૂકમ્ કમળકંદ કમલકંદ, વીરામ્
શતાવરી શતાવર, અગુરુ- અગર અગર, ચન્દનમ્ ચન્દન
ચંદન, વિસાન્વિતમ્ કમળમૂળ કમલમૂળ, મૃણાલમ્

અને કમલકંદ એઓનેા. ઔર कमलकंद इनका, બાલેપનમ્
લેપ લેપ, કુર્યાત કરવો કરે ॥ ૭૯ ॥

79 The physician may prepare a
good application from the paste of
heart-leaved sida, blue water lily,
lotus rhizome, milky yam, eagle wood,
sandal wood or lotus stalks taken with
their tubers

યવચૂર્ણં સમપુકં સઘૃતં ચ પ્રલેપનમ્ ।
હરેણવો મસૂરાશ્ચ સમુદ્રાઃ શ્વેતશાલયઃ ॥૮૦॥
પૃથક્ પૃથક્ પ્રદેહાઃ સ્યુઃ સર્વે વા સર્પિષા સહ ।

જમધુકમ્ જેઠીમધસહિત મુલહઠીકે સાથ, યવચૂર્ણમ્
જવના લોટને જૌકે ચૂર્ણકો, સઘૃતમ્ ઘીની સાથે મેળવી
ઘીકે સાથ મિલાકર, પ્રલેપનમ્ લેપ કરવો લેપ કરે,
હરેણવ. રેણુક રેણુકા, મસૂરા અને મસૂર ઔર મસૂર,
સમુદ્રા મગ મગ, શ્વેતશાલય. ચ અને સફેદ શાલિ
ચોખા ઔર સફેદ શાલિચાવલો પૃથક્ પૃથક્ એઓ
માંના પ્રત્યેકના इनमेंसे प्रत्येकके, સર્વે વા અથવા
મધળાના या सबके, સર્પિષા સહ ઘી સાથે ઘીકે સાથ,
પ્રદેહાઃ લેપ લેપ, સ્યુ કરવા કરે ॥ ૮૦ ॥

80-80½. Barley flour mixed with
liquorice and ghee makes a good
application. Peas, lentils, green gram,
and white sali rice, may be used with
ghee either singly or in combination,
as an application.

पद्मिनीकर्दमः शीतो मौक्तिकं पिष्टमेव वा ॥८१॥
शङ्खः प्रवालः शुक्तिर्वा गैरिकं वा घृताप्लुतम् ।
(पृथगेते प्रदेहाश्च हिता ज्ञेया विसर्पिणाम्) ।

શીતઃ શીતલ શીતલ, પદ્મિનીકર્દમઃ કમલિનીનો
મૂળ પર લાગેલો કાદવ પદ્મિનીની જડ પર લગા કીચડ,
મૌક્તિકમ્ મોતી મુક્તા, પિષ્ટમ્ એવ વા ચોખાનો લોટ
ચાવલકા આટા, શંખ અથવા શખ અથવા શંખ,

૭૮ પ્રદેહો-પ્રદેહા (ક ષ)

૭૯. કુર્યાત-કરવા (વ. ય.)

૮૧. ગૈરિક વા ઘૃતાપ્લુતમ્-ગૈરિકો વા ઘૃતાપ્લુત. (વ.)

प्रवाल प्रवाल प्रवाल, शुक्ति. छीप सीप, नैरिकम् वा
गेरु गेरु, एते पृथक् ओओमाथी प्रत्येकमां जुदा जुदा
इनमेंसे प्रत्येकमें अलग अलग, घृताप्लुतम् धी मेणवी
करवामा आवेदा धी मिलाकर किये हुए एते ओ ये,
प्रदेहा च देप लेप, विसर्पिणाश्च विसर्पना द्रदीओने
विसर्पवालोंके लिए, हिताः हितकर्ता हितकर, ज्ञेया
अजुना जानने चाहिए ॥ ८१३ ॥

81-81½. The cooling mud at the
root of lotus, pearls and rice-flour or
conch shells, coral, mother of pearl
and red ochre should be used indivi-
dually mixed with ghee as applications
They are known to be beneficial
in acute spreading affections

प्रपौण्डरीकं मधुकं बला शालूकमुत्पलम् ॥ ८२ ॥
न्यग्रोधपत्रदुग्धीके सघृतं स्यात् प्रलेपनम् ।

प्रपौण्डरीकम् प्रपौंडरीक प्रपौण्डरीक, मधुकम् मेढी-
मध मुलहठी, बला गला बला, शालूकम् डमरुड-
कमलकन्द, उत्पलम् नीलकमल नीलोफर, न्यग्रोधपत्र-
पत्रनां पान वडके पत्ते, दुग्धीके अने नागला हृद्येली
ओओने और दूधिया इनका, सघृतम् घृतयुक्त धीके साथ,
प्रलेपनम् देप लेप, स्यात् करवे करे ॥ ८२ ॥

82-82½. The paste of the tubers of
white lotus, liquorice, heart-leaved sida,
lotus tubers, blue water lily, the leaves
of the banyan tree and asthma weed
mixed with ghee, are good as application

विसानि च मृणालं च सघृताश्च कशेरुकाः ॥ ८३ ॥
शतावरीविदार्योश्च कन्दौ धौतघृताप्लुतौ ।

विसानि च डमरुडना भूण कमलदंडके मूल, मृणा-
लम् च मृणाल मृणाल, कशेरुका च अने डसेला
ओओने और कशेरु इनको, सघृताः धीमां मेणवी
देप करवे धीमें मिलाकर लेप करे, धौतघृताप्लुतौ

८२½ न्यग्रोधपत्रदुग्धीके-न्यग्रोधपत्र दुग्धीका (व.)

८३½ शतावरीविदार्योश्च-शतावरी विदार्याश्च (घ)

,, धौतघृताप्लुतौ-धौतघृत यथा (द)

धौथेला धीमां मेणवेद्य बोये हुए धीके साथ, शतावरी
शतावरी शतावर, विदार्यो कन्दौ च अने बोयकेणु
ओओने देप करवे और विलाईकन्द इनका लेप
करे ॥ ८३ ॥

83-83½ So also are the following viz ,
lotus-fibres, lotus stalks and the seeds
of rushnut mixed with ghee. and the
bulbs of the climbing asparagus and
white yam mixed copiously with
the washed ghee.

शैवालं नलमूलानि गोजिह्वा वृषकर्णिका ॥ ८४ ॥
इन्द्राणिशाकं सघृतं क्षिरीपत्वग्बलाघृतम् ।

शैवालम् शैवाल शैवाल, नलमूलानि नाडीनां भूण
नल, गोजिह्वा गणजुली गोभी वृषकर्णिका वृषकर्णिका
वृषकर्णिका, इन्द्राणिशाकम् नगोडनां शाक मेडरी शाक
क्षिरीपस्वक् अने सरसडानी छल ओओने क्षिरीपकी
छाल इनका, सघृतम् धीनी साथे देप करवे धीके
साथ लेप करे, बलाघृतम् अने अलाघृतम् देप
करवे और बलाघृतम् लेप करे ॥ ८४ ॥

84-84½. Moss and roots of the great
reed, elephant's foot, kidney-leaved
ipomea and chaste tree mixed with ghee,
or the bark of the siris tree, heart-leaved
sida and ghee,

न्यग्रोधोदुम्बरप्लक्षवेतसाश्वत्थपल्लवैः ॥ ८५ ॥
त्वक्कैर्बहुसर्पिभिः शीतैरालेपनं हितम् ।

बहुसर्पिभिः अहु धीवाण बहुत धीसे युक्त, शीतै
शीतल शीतल, न्यग्रोध- पत्र वरगद उदुम्बर- डमरुड
गूलर, प्लक्ष धीपण और पिलछन, वेतस- वेतस वेतस,
अश्वत्थ- अने धीपणानां और धीपलके, पल्लवै पान
पत्तों, त्वक्- तथा छालना और छालके, कर्क ऊड्डेथी
कलकोसे, आलेपनम् देप करवे लेप करना, हितम्
हितकर छे हितकर है ॥ ८५ ॥

८४ वृषकर्णिका-वृषपर्णिका (घ)

८४½ क्षिरीपत्वग्बलाघृतम्-देय वा दाहशान्तये (घ.)

८५ अश्वत्थपल्लवै-अश्वत्थजाम्बवै (घ. छ. द)

85-85½. the cold application made from the tender roots of the banyan tree, gular fig, yellow barked fig tree, country willow and the holy fig, or from the paste of the barks of the above trees copiously mixed with ghee is recommended.

प्रदेहाः सर्व एवैते वातपित्तोत्थणे शुभाः ॥८६॥
सकफे तु प्रवक्ष्यामि प्रदेहानपरान् हितान् ।

एते सर्वे एव आ. अ. भा. ये सन्ति, प्रदेहाः दे. पे. ले. प. वातपित्तोत्थणे वातपित्तप्रधान निःसर्पभा का-
पित्तप्रधान विसर्पमे, शुभा. शुभकारकं ये शुभावह
हे, सकफे उद्भूतान निःसर्पभा कफप्रधान विसर्पमे,
तु ते। तो, अपरान् भीष्म अन्य, हितान् हितकर
हितकर, प्रदेहान् दे. पे. ले. पो. को, प्रवक्ष्यामि तु उद्गीथ
मै कहंगा ॥ ८६½ ॥

86-86½. All the above-mentioned varieties of applications are beneficial in disorders arising from the provocation of the vata and pitta humors. I shall now describe other kinds of application which are useful when the disorder is associated with predominant kapha.

त्रिफलां पञ्चकोशीरं समङ्गां करवीरकम् ॥८७॥
नलमूलान्यनन्तां च प्रदेहमुपकल्पयेत् ।

त्रिफलाम् त्रिधा। त्रिफला, पञ्चक- पञ्चक पञ्चाख,
उशीरम् वीरक्षुने। पाणौ खस, समङ्गा रीसाभण्ण
लाजवन्ती, करवीरकम् उरेषु कनेर, नलमूलानि नादीनां
भूण नलके मूळ, अनन्ताम् च अने सारिवा ऐओने।

८६ वातपित्तोत्थणे—रक्तपित्तोत्थणे (ब. त. फ. ब.)

८६ वातपित्तोत्थणे शुभा—रक्तपित्तोत्थणे हिताः (घ.)

८६½ सकफे—कफजे (घ.)

८६ प्रदेहान्—प्रलेपान् (ख.)

८६ प्रदेहानपरान् हितान्—प्रलेपानपरान् शुभान् (ङ.)

और कपूरी इतका, प्रदेहम् दे. प. प्रदेह, उपकल्पयेत्
करे ॥ ८७½ ॥

87-87½ In such a condition, an application may be made from the three myrobalans, himalayan cherry, cuscus grass, sensitive plant, indian oleander, roots of the great reed and indian sarsaparilla.

खदिरं सप्तपर्णं च मुक्तमारग्वधं धवम् ॥८८॥
कुरण्टकं देवदारु दद्यादालेपनं भिषक् ।

भिषक् वैद्ये वैद्य, खदिरम् जेर खैर सप्तपर्णम्
सातपल्लु सतिवन, मुस्तक मुस्त मुस्त, मारग्वधम्
गरभाणे। अमलताम्, धवम् च धावडो धाव, कुरण्टकम्
पीला कुक्षमे। कुट्टाशेणिये। पीला कटसरैया, देवदारु
च अने देवदारु ऐओने। और देवदारु इनका, आले-
पनम् दे. प. आलेपन, दद्यात् करे ॥ ८८½ ॥

88-88½. The physician may also give an application made from the paste of the bark of catechu dita bark, nut grass, purging cassia, cane tree, yellow nail dye and deodar

आरग्वधस्य पत्राणि त्वक् स्लेष्मातकस्य च ॥८९॥
इन्द्राणिशाकं काकाह्वां शिरीषकुसुमानि च ।

शैवालं नलमूलानि वीरां गन्धप्रियङ्गुकाम् ॥९०॥

त्रिफलां मधुकं वीरां शिरीषकुसुमानि च ।

प्रपौण्डरीकं ह्रीवेर दार्वीत्वक्मधुकं बलाम् ॥९१॥

पृथगालेपनं कुर्याद् द्वन्द्वशः सर्वशोऽपि वा ।

प्रदेहाः सर्व एवैते दैयाः स्वल्पघृताप्लुताः ॥९२॥

आरग्वधस्य गरभाणानां अमलतासके, पत्राणि पान
पत्ते, स्लेष्मातकस्य च अने गूढानी और लसूँकी,

८८. धवम्—वचाय (फ.)

८८½ भिषक्—हितम् (घ.)

८९. स्लेष्मातकस्य च—स्लेष्मान्तकस्य च (ङ.)

९०. शैवालम्—शैवालम् (ङ.)

९१. स्वल्पघृताप्लुता—सर्वघृताप्लुता. (घ.)

त्वचम् छाद्य छाल, इन्द्राणिशाकम् नगोऽनां शाक मेढरके पत्ते, काकाह्वाम् तरवारडीनी छाद्य सेमकी छाल, क्षिरीष- अने सरसडानां और क्षिरीषके, कुसुमानि च दूध फूल, शैवालम् शैवाण शैवाल, नलमूळानि नादीनां भूण नलके मूल, बीराम् शतावरी शतावर, गन्धप्रियङ्गुकाम् अने थला और प्रियंगु, त्रिफलाम् त्रिफला त्रिफला, मधुकम् नेडीभध मुलहठी, बीराम् शतावरी शतावर, क्षिरीष- अने सरसडानां और क्षिरीषके, कुसुमानि च दूध फूल, प्रपौण्डरीकम् प्रपौंडरीक प्रपौण्डरीक, हीवेरम् पाणो सुगन्धवाला, दावीरवक् दारुहन्वीकी छाद्य दारुहन्वीकी छाद्य, मधुकम् नेडीभध मुलहठी, बलाम् अने अला और बला, पृथक् औ पांथ शैगोने। लुहो लुहो इन पाच योगोंका पृथक् पृथक्, द्वन्द्वशः अथवा ये येने। ऐकत्र भेगवी अथवा दो दोको एकत्र मिलाकर, सर्वशः अपि वा अथवा अधायने। ऐकत्र भेगवी या सबको एकत्र मिलाकर, आलेपनम् देप लेप, कुर्यात् डरवो करे, एते आ इन, सर्वे सर्वे सब, एव प्रदेहाः देपो प्रदेहोंके साथ, स्वल्पवृत्ताप्लुताः थोड़ुं धी भेगवीने थोड़ा धी मिलाकर, देयाः डरवा भेधे अलगाने चाहिए ॥ ८९-९२ ॥

89-92 (1) The leaves of the purging cassia and the bark of the assyrian palm, (2) twigs of chaste tree, sword bean and the flowers of the siris, (3) moss, the roots of the great reed, milky yam and perfumed cherry, (4) the three myrobalans, liquorice, milky yam and the flowers of siris, (5) lotus rhizomes, fragrant sticky mallow, the bark of indian berberry, liquorice and heart-leaved sida; each one of these or each two of these or all of them together, may be used as an application. The application should in every case be mixed with only a small quantity of ghee and given.

वातपित्तोत्थणे ये तु प्रदेहास्ते घृताधिकाः ।

ये तु ने जो, प्रदेहा. देपो लेप, वातपित्तोत्थणे वात तथा पित्तनी प्रधानतावाला विसर्प भाटे डका छे वातपित्तकी प्रधानतावाले विसर्पके लिए कहे है, ते तेओ। वे, घृताधिका अधिक धीवाला डरवा भेधे अथवा अधिक धीसे युक्त होने चाहिए ॥ ९२ ॥

92½ In conditions of provoked vata and pitta, these applications should be mixed with plenty of ghee.

घृतेन शतघौतेन प्रदिह्यात् केवलेन वा ॥९३॥

घृतमण्डेन शीतेन पयसा मधुकाम्बुना । पञ्चवल्ककषायेण सेचयेच्छीतलेन वा ॥९४॥

वातासृक्पित्तबहुलं विसर्पं बहुशो भिषक् ।

भिषक् वैद्य वैद्य, वात अस्क-पित्त-बहुलम् वायु, रक्त तथा पित्तनी प्रधानतावाला विसर्प पर वायु, रक्त और पित्तकी प्रधानतावाले विसर्प पर, केवलेन अथवा केवल, शतघौतेन या पयस शैथिल्य शतघौत, घृतेन वा धीधे धीसे, प्रदिह्यात् देप डरवो लेप करे, शीतेन शीतल ठडे घृतमण्डेन धीना मधु घृतमण्डसे, पयसा दूधधे दूधसे, मधुकाम्बुना नेडीभधना अथवा धी मुलहठीके काथसे, शीतलेन अथवा शीतल अथवा शीतल, पञ्चवल्क- पांथ क्षीरीवृक्षोनी छाद्यना पाच क्षीरीवृक्षोंकी छालके, कषायेण वा अथवा काथसे, बहुशः बारबार बारबार, सेचयेत् परिषेचन डरवु परिषेचन करे ॥ ९४ ॥

93 94½ Or, in such conditions an application consisting purely of the hundred times washed ghee may be given In acute spreading affection characterized by an excess of vata and pitta in the blood, the physician may

९२½. वातपित्तोत्थणे ये तु प्रदेहास्ते घृताधिका—क्षणे क्षणे युज्यमाना पूर्वमुद्धृत्य लेपनम् (क)

९४ वल्क-कल्क (ब)

९४½ बहुशो भिषक्—बहुशः पृथक् (ब. त.)

repeatedly affuse the affected parts with the cold supernatant part of ghee, or with milk or with liquorice water or with the cold decoction of the five barks

सेचनास्ते प्रदेहा ये त एव घृतसाधनाः ॥९५॥
ते चूर्णयोगा वीसर्पव्रणानामवचूर्णनाः ।

ये जे जो, प्रदेहाः लेपना योगो छे प्रदेह है, ते ते वे, सेचनाः सेचनना योगो छे सेचनके योगों हैं, ते एव अने ते जे ओर वेही, घृतसाधनाः घृत अनावना योगो छे बी बनानेके योगों है, ते अने ते जे ओर वेही, चूर्णयोगाः चूर्णयोगो चूर्णयोगों, वीसर्प-विसर्पना विसर्पके, व्रणानाम् व्रणोपर व्रणों पर, अवचूर्णना अवचूर्णन करनार योगो छे अवचूर्णन करनेवाले योगों है ॥ ९५ ॥

95-95½. The drugs which have been described above in the preparation of applications may also be used in the preparation of douches and ghees, they are also good as pulvis to be used for dusting the wounds of Visarpa.

दूर्वास्त्रससिद्धं च घृतं स्याद्भणरोपणम् ॥९६॥
दावींस्वङ्मधुकं लोधं केशरं चावचूर्णनम् ।
पटोलः पिचुमर्दश्च त्रिफला मधुकोत्पले ॥९७॥
एतत् प्रक्षालनं सर्पिर्व्रणचूर्णं प्रलेपनम् ।

दूर्वास्त्रस- ध्रोना स्त्रसर्मा दूबके स्त्रससे, सिद्धम् पडावेल सिद्ध, घृतम् घी घी, व्रणरोपणम् च मधु अवनार व्रणरोपण, स्यात् छे है दावींस्वङ् दारु- हणहरनी छाल दारुहलीकी छाल, मधुकम् जेठीमध

९५. घृतसाधनाः-घृतसाधना (ग)

९५½. व्रणानाम्-चूर्णानाम् (ङ.)

९७. चावचूर्णनम्-चावचूर्णितम् (क घ.)

॥ पटोलः पिचुमर्दश्च त्रिफला मधुकोत्पले-पटोलः पिचुमर्दश्च त्रिफला मधुकोत्पलम् (ङ)

९७½. सर्पिर्व्रणचूर्णं-सर्पिर्व्रणे चूर्णं (घ.)

मुलहठी, लोधम् लोध, केशरम् च अने छाल नागकेसर जेओनु और रक्त नागकेसर इनका, अवचूर्णनम् अवचूर्णन करवु अवचूर्णन करे, पटोलः परवल, पिचुमर्द लीमडो नीम, त्रिफला त्रिफला, त्रिफला, मधुक- जेठीमध मुलहठी, उत्पले च अने नीलकमल और नीलोफर. एतत् आ दावीं वजेरे द्रव्येथी इन दावीं आदि द्रव्योंसे, प्रक्षालनम् प्रक्षालनने भाटे क्वाथ करवे प्रक्षालनार्थ क्वाथ करे, सर्पिः घी तैयार करवुं घृत सिद्ध करे, व्रणचूर्णम् मधु पर अवचूर्णन करवा भाटे चूर्ण करवुं व्रण पर अवचूर्णनके लिए चूर्ण करे, प्रलेपनम् तथा मधु पर लगाववा भाटे प्रलेप करवे और व्रण पर लगानेके लिए प्रलेप करे ॥ ९६-९७ ॥

96-97½ The ghee prepared in the expressed juice of scutch grass makes a good healing unguent for wounds. The pulvis of the bark of indian berberry, liquorice, lodh and fragrant poon is to be used as dusting powder; the pulvis of the bark of wild snake gourd, neem, the three myrobalans liquorice and the blue water lily may be used either in the form of lotion, ghee, dusting powder or an application

प्रलेपविषये कर्तव्याकर्तव्योपदेशः —

प्रदेहाः सर्व एवैते कर्तव्याः संप्रसादनाः ॥९८॥
क्षणे क्षणे प्रयोक्तव्याः पूर्वमुद्धृत्य लेपनम् ।

संप्रसादनाः रक्तपित्तने शुद्ध करनार रक्तपित्तको शुद्ध करनेवाले, एते आ इन, सर्वे एव अथाय सब, प्रदेहा लेपो लेप, कर्तव्या करवा जेथी करने चाहिए पूर्वम् पहलेले। पूर्वकिये, लेपनम् लेप लेपोंको, उद्धृत्य उठेडीने हटाकर, क्षणे क्षणे क्षणो क्षणो बारबार, प्रयोक्तव्या. जेओवा जेथी करना चाहिए ॥ ९८ ॥

९८ संप्रसादना - संप्रसादना (ङ.)

९८½ प्रयोक्तव्याः-उद्धृत्यमाना (घ)

98-98½ All the above-mentioned clarificative applications should be given and should be applied at frequent intervals having each time removed the previous application.

अधावनोद्धृतं पूर्वं प्रदेहा बहुशोऽघनाः ॥९९॥
देयाः प्रदेहाः कफजे पर्याधानोद्धृते घनाः ।

पूर्वं अथमने। देप पूर्व लेप, अधावनोद्धृते घना। विना अशुष्क अवस्थाभा। उतारता विना धोये अशुष्क अवस्थामें, उतारने पर, बहुश बारबार वारवार, अघनाः पातणा पातणा पतले पतले, प्रदेहा देप लेप, देया उरवा करने चाहिए, कफजे उद्भूत विस्पर्षा कफज विमर्षमें पर्याधानोद्धृते अथमने। देप शुष्क अवस्थाभा। उतारता पूर्व लेपको शुष्क अवस्थामें उतारने पर, घना अघा घने प्रदेहा देप उरवा ओष्ठो लेप लगाने चाहिए ॥ ९९ ॥

99-99½ The previous application being removed without washing, a number of thin coatings should be applied at frequent intervals In spreading affections born of kapha, thick application should be applied and removed when dry

त्रिभागाङ्गुष्ठमात्रः स्यात् प्रलेपः कल्कपेषितः ॥१००॥
नातिस्निग्धो न रूक्षश्च न पिण्डो न द्रवः समः ।

प्रलेपः देप लेप, त्रिभागाङ्गुष्ठमात्र अंगुष्ठानां तृतीयांशभाग ओष्ठो अघा अंगुष्ठकी चौड़ाईके तीसरे भाग जितना घना, कल्कपेषित उल्लेखना ओष्ठो पीसेलो कल्कके सदृश पीसा हुआ न अतिस्निग्ध न तो अलु स्निग्ध न तो बहुत स्निग्ध, न रूक्षः न तो अलु रूक्ष न तो बहुत रूक्ष न पिण्ड न तो पिण्ड ओष्ठो न तो पिण्डकृति, न द्रव च स्यात् अने न तो द्रव ओष्ठो ओष्ठो ओष्ठो ओष्ठो ओष्ठो

९९ अधावनोद्धृते पूर्वं प्रदेहा बहुशोऽघना—अनवीनोद्धृते पूर्वं प्रदेहा बहुशो घना (ख झ)

, अधावनोद्धृते—अनवीनोद्धृते (ब)

, बहुशोऽघना—बहुशोधना (ग)

पतला होना चाहिए, सम परंतु समान होवे। ओष्ठो परन्तु समान होना चाहिए ॥ १०० ॥

100 100½ The coating of the paste applied should be as thick as one third of the thickness of the thumb An application should be neither too unctuous nor too dry, neither too solid nor too fluid, but of the right consistency

न च पर्युषितं लेपं कदाचिद्व्यचारयेत् ॥१०१॥
न च तेनैव लेपेन पुनर्जातु प्रलेपयेत् ।

पर्युषितम् वासी वासी लेपम् च देप लेपको, कदाचित् उदापि कभी, न व्यवचारयेत् अगाधो नहि न लगावे, तेन एव च अने तेना ते व और उसी ही, लेपेन देपने लेपको, पुनः इरीवार फिरसे, जातु उदी पक्ष कभी, न प्रलेपयेत् अगाधो नहि न लगाने ॥ १०१ ॥

101-101½ At no time should an application that has gone stale be made use of, nor should the same application be used a second time

क्लेदवीसर्पशूलानि सोष्णाभावात् प्रवर्तयेत् ॥१०२॥
लेपो ह्युपरि पट्टस्य कृतः स्वेदयति व्रणम् ।

पट्टस्य पाटा वस्त्रके, उपरि उपर ऊपर, कृतः उरवे। किया हुआ, लेप देप लेप, सोष्णा भावात् गरमी रेखाई बनाने लीधे गरमी रुक जानेके कारण, क्लेदवीसर्प- उलेद, विस्पर्ष क्लेद, विस्पर्ष, शूलानि अने शूल और शूल, प्रवर्तयेत् उरे छे उत्पन्न करता है, व्रणम् तथा प्राणु तथा व्रणका, स्वेदयति स्वेदन उरे छे स्वेदन करता है ॥ १०२ ॥

102 102½ Such an application will cause softening acute spreading affection and pain in the affected part on

१०२ मोष्णाभावात्—सोष्णभावात् (क ख घ झ त)

,, ,, —साम्नाभावात् (ध व)

,, ,, —सोऽम्लभावात् (फ)

account of the accumulation of heat. If the application is applied over the bandage it tends to promote perspiration in the affected part

स्वेदजाः पिडकास्तस्य कण्डूश्चोपजायते ॥१०३॥

उपर्युपरि लेपस्य लेपो यद्यवचार्यते ।

तानेव दोषाजनयेत् पट्टस्योपरि यान् कृतः ॥१०४॥

तस्य तेथी तेभां उसमें, स्वेदजा स्वेदजनित स्वेदसे, पिडका. पिडकाओं। फुन्सिया, कण्डूः च एव अने भरल और खुजली, उपजायते थाय छे उत्पन्न होती है, लेपस्य लेपनी लेपके, उपरि उपरि उपरने उपर ऊपर ही ऊपर, यदि ओ यदि, लेप लेप लेप, अवचार्यते करवाभा आवे तो। ते लगाया जाये तो वह, पट्टस्य पाटनी कपड़ेके, उपरि उपर ऊपर, कृतः करेले। लेप किया हुआ लेप, यान् दोषान् ओ दोषने उत्पन्न करे छे जिन दोषोंको उत्पन्न करता है, तान् एव ते ओ दोषोने उन्हीं दोषोंको, जनयेत् उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है ॥ १०३ १०४ ॥

103-104. And as a result pimples due to the retention of perspiration and pruritus are induced. If applications are made one over the other, the same undesirable results are produced as those mentioned in the case of applications over the bandage

अतिस्निग्धोऽतिद्रवश्च लेपो यद्यवचार्यते ।

त्वचि न श्लिष्यते सम्यङ् दोषं शमयत्यपि ॥१०५॥

अतिस्निग्धः अतिस्निग्ध अतिस्निग्ध, अतिद्रवः च अने अति पातलो और अति पतला, लेपः लेप लेप, यदि ओ यदि, अवचार्यते करवाभा आवे तो। लगाया जावे तो, त्वचि ते त्वचाने वह त्वचासे, न श्लिष्यते थोटे। नभी नहीं लगता, दोषम् अने दोषने और दोषको, सम्यक् सारी रीते सम्यक् प्रकारसे, न शमयति अपि शान्त नथी करे। शमन नहीं करता ॥ १०५ ॥

105. The application that is either too unctuous or too fluid does not adhere properly to the skin and cannot therefore alleviate the diseased condition

तन्वालिप्तं न कुर्वीत संशुष्को ह्यापुटायते ।

न चौषधिरसो व्याधिं प्राप्नोत्यपि च शुष्यति १०६

तनु आलिप्तम् पातलो। लेप पतला लेप, न कुर्वीत पालु न करे। भी न करे, हि डारलु के क्योंकि, संशुष्क ते सूक्ष्मता वह सूखने पर, आपुटायते तराई अथ छे फट जाता है औषधिरस च अने ते औषधिने रस और वह औषधिका रस, व्याधिम् व्याधि सुधी व्याधि तक, न प्राप्नोति पहुँचते। नथी नहीं पहुँचता, अपि च परन्तु परन्तु शुष्यति सूक्ष्म अथ छे सूख जाता है ॥१०६॥

106. Thin applications should not be applied, for, drying up rapidly, they become fissured and cracked Consequently the healing property of the drugs does not even reach the seat of affection, for it dries up quickly.

तन्वालिप्तेन ये दोषास्तानेव जनयेद्भृशम् ।

संशुष्कः पीडयेद्व्याधिं निःस्नेहो ह्यवचारितः ॥१०७॥

अवचारितः करेले। किया हुआ, निःस्नेहः स्नेह-वगरने। लेप स्नेहरहित लेप, तन्वालिप्तेन पातलो। लेपथी पतले लेपसे, ये दोषाः ओ दोषो उछा छे जा दोष कहे है, तान् एव ते दोषोने उन्हीं दोषोंको, भृशम् जनयेत् अत्यंत उत्पन्न करे छे अधिक उत्पन्न करता है, हि संशुष्क डारलु के सूक्ष्मेले। लेप क्योंकि सूखा हुआ लेप, व्याधिम् पीडयेत् विसर्पना प्रक्षुभा पीडा उत्पन्न करे छे विसर्पके व्रणमें पीडा उत्पन्न करता है ॥१०७॥

107. The undesirable consequences which ensue from the use of thin applications are also frequently produced by the use of applications that are not sufficiently unctuous;

being quite dry they tend to aggravate the disorder further

विसर्पे अन्नपानम्—

अन्नपानानि वक्ष्यामि विसर्पाणां निवृत्तये ।
लङ्घितेभ्यो हितो मन्थो रुक्षः सक्षौद्रशर्करः ॥१०८॥
मधुरः किञ्चिदम्लो वा दाडिमामलकान्वितः ।
सपरुषकमृद्धीकः सखर्जूरः शृताम्बुना ॥१०९॥
तर्पणैर्यवशालीनां सस्नेहा चावलेहिका ।

विसर्पाणाम् हवे विसर्पणी अथ विपणोके, निवृत्तये निवृत्तिने भाटे निवारणार्थ, अन्नपानानि अन्नपान अन्नपानोको, वक्ष्यामि उद्दिश कहुंगा, लङ्घितेभ्य लङ्घन करेलाओने रोगियोंके लक्षणके पश्चात्, रुक्ष रक्ष रुक्ष, सक्षौद्र मधु मधु, शर्करः अने साकरवाणो और चीनीके साथ, मधुर मधुर मधुर, किञ्चिदम्ल वा अथवा उर्ध्व अम्लतावाणो अथवा कुछ अम्लतायुक्त, दाडिम- अर्थात् दाम अर्थात् अनार, आमलकान्वितः तेमज आभणवाणो एव आवलासे युक्त, सपरुषक- अने श्लक्ष्मा और फालसा, मृद्धीक तेमज द्राक्ष एव मुनक्का, सखर्जूर तथा भजूरयुक्त और खर्जूरयुक्त शृताम्बुना अने कथित जलथी और शृत जलसे, मन्थ भनावेला मन्थ वना हुआ मन्थ हितः हितकर छे हितकर है, यव- जौ, शालीनाम् अने शालि- योभाना और शालि चावलके, तर्पणै साथवाओधी तर्पणसे, सस्नेहा स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त, अवलेहिका आटलु भनावी कोजन भाटे देवु चाटन बनाकर भोजनार्थ देवे ॥ १०८ १०९ ॥

108-109. I shall now describe the diet that should be observed in the treatment of Visarpa To patients that have undergone the lightening therapy, the following articles of food are beneficial, demulcent drink that is devoid of unctuousity and is mixed with honey and sugar or that is sweet and slightly acidified

by the addition of the juice of pomegranate and emblic myrobalans, or demulcent drink prepared with the fruits of sweet falash, grapes and dates in boiled water Thereafter a linctus made of the flour of roasted barley and sali rice and mixed with unctuous articles should be given

जीर्णे पुराणशालीनां यूषैर्भुञ्जीत भोजनम् ॥११०॥
मुद्गान्मसूरांश्चणकान् यूषार्थमुपकल्पयेत् ।
अनम्लान् दाडिमाम्लान् वा पटोलामलकैः सह १११

जीर्णे अवलेहिका पथी जता अवलेहिका जीर्ण होने पर, पुराणशालीनाम् जूना शालि योभानु पुराने शालिचावलका, भोजनम् कोजन भोजन, यूषैः यूषो साथे यूषोंके साथ, भुञ्जीत जमवु खावे, अनम्लान् भटाश चिनाना खटाईरहित, दाडिमाम्लान् वा के दामनी भटाशवाणो या अनारकी खटाई डालकर तैयार किये, मुद्गान् भग मूंग, मसूरान् मसूर मसूर, चणकान् अने यलुने और चनेको, पटोल परवल, आमलकैः अने आभण और आवलेके, सह साथे साथ, यूषार्थम् यूष भाटे यूषके लिए, उपकल्पयेत् सिद्ध करवा सिद्ध करे ॥ ११०-१११ ॥

110-111. When this is digested the patient should eat a meal consisting of old sali rice along with soups These soups should be made of green gram, lentils and chick peas. They should not be made sour or if made sour, they should be rendered so with the juice of the pomegranate and prepared with wild snakegourd and emblic myrobalan

जाङ्गलानां च मांसानां रसांस्तस्योपकल्पयेत् ।
रूक्षान् परुषकद्राक्षादाडिमामलकान्वितान् ॥११२॥

११० यूषैर्भुञ्जीत-यूषेणायात्त (फ)

१११ अनम्लान्-अनन्ता (ब)

तस्य ते रेणुभाटे उस रोगीके लिए, परुषक- द्राक्ष-
फालसा, द्राक्षा- द्राक्ष मुनक्का, दाडिम- द्राक्ष अनार,
आमलकान्वितान् तथा आमर्णायुक्त और आवलायुक्त,
जाङ्गलानाम् अगद प्राण्ण्यैनां जाङ्गल प्राण्यैके,
मांसानाम् मांसना मासके, रुक्षान् स्नेह चगरना स्नेहरहित,
रसान् रसे। रसोको, उपकल्पयेत् अनावचा वनावे ॥११२॥

112. The patient should be nourished with the un-unctuous meat juices of jangala animals mixed with the juice of sweet falsah, grapes, pomegranates and emblic myrobalans

रक्ताः श्वेता महाद्वाश्च शालयः षष्टिकैः सह ।
भोजनार्थं प्रशस्यन्ते पुराणाः सुपरिष्कृताः ॥११३॥

पुराणा भूना पुराने, सुपरिष्कृता अशुभ
ओसावेदा अच्छी तरहसे माण्ड निकाले हुए, रक्ता
राता लाल, श्वेता सफेद सफेद, महाद्वा शालय च
अने महा शालियेआ और महा शालिवावल, षष्टिकैः
सह तथा साठी येआ तथा साठी चावल, भोजनार्थं
बोअन भाटे भोजनके लिए, प्रशस्यन्ते प्रशस्त छे
प्रशस्त है ॥११३॥

113. For such a patient, old and well-cooked rice of red, white and the big variety, in combination with shashtika rice, is recommended as food.

यवगोधूमशालीनां सात्म्यान्वेव प्रदापयेत् ।
येषां नात्युचितः शालिर्नरा ये च कफाधिकाः ॥११४॥

येषाम् नेओने जिन्हें, शालिः शालियेआ शालि-
चावल, न अति उचितः अत्यंत अनुकूल न होय अत्यन्त
अनुकूल नहीं हों, ये च अने ने और जो, नराः
भनुष्ये। मनुष्यों, कफाधिकाः कफाधिक होय तेओने कफ-
बहुल हों उन्हें, यव गोधूम- यव, धुई जौ, गेहूं, शाली-
नाम् अने शालियेआमधी और शालि चावलमेंसे,

११४. यवगोधूमशालीना-यवगोधूमषष्ठीना (घ)

सात्म्यानि एव ने सात्म्य होय ते ओ जो सात्म्य हों
वही, प्रदापयेत् आपवा देना चाहिए ॥११४॥

114. Out of barley, wheat and rice, only that should be given to which the patient is accustomed and which is homologatory. Barley and wheat alone should be given to those patients to whom rice is not particularly suitable or who have an excess of kapha in their constitution.

विसर्पे वज्यानि—

विदाहीन्यन्नपानानि विरुद्धं स्वपनं दिवा ।
क्रोधव्यायामसूर्याग्निप्रवातांश्च विवर्जयेत् ॥११५॥

विदाहीनि विदाही विदाही, अन्नपानानि अन्नपान
अन्नपान, विरुद्धम् विरुद्ध आहार विरुद्धभोजन, दिवा द्विपसे
दिनमें स्वपनम् भूपु सोना, क्रोध- क्रोध क्रोध, व्यायाम-
व्यायाम व्यायाम, सूर्याग्नि- तड्डा, अग्नि धूप, अग्नि,
प्रवातान् च अने प्रवात ओओने और प्रवात इनका,
विवर्जयेत् त्याग करवे सेवन छोड़ना चाहिए ॥११५॥

115 Patients suffering from acute spreading affections should avoid food and drink that are irritant, as well as all antagonistic indulgences, day-sleep, anger, exercise, exposure to the sun, fire and strong winds

विसर्पे दोषभेदेन चिकित्सा—

कुर्याच्चिकित्सितादसाच्छीतप्रायाणि पैत्तिके ।
रूक्षप्रायाणि कफजे सैहिकान्यनिलात्मके ॥११६॥

अस्मात् आ इस, चिकित्सितात् चिकित्साभांथी
चिकित्साभेदे, पैत्तिके पैत्तिक विसर्पभां पैत्तिक विसर्पमें,
शीतप्रायाणि शीतप्रधान कम शीतप्रधान चिकित्सा,
कफजे कफजन्य विसर्पभां कफजन्य विसर्पमें, रूक्ष-
प्रायाणि रूक्षप्रधान कम रूक्षप्रधान चिकित्सा, अनि-
लात्मके च अने वातजन्य विसर्पभां और वातजन्य

विसर्पमे, स्नेहिकानि स्नेहप्रधानं क्म स्नेहप्रधान चिकित्सा,
कुर्यात् उरवे। करनी चाहिए ॥११६॥

116. From among the remedial measures described above, those partaking mostly of a refrigerant nature should be employed in Visarpa of the pitta type, those partaking mostly of a dry nature in Visarpa of the kapha type and those of an unctuous kind in Visarpa of the vata type.

वातपित्तप्रशमनमग्निवीसर्पणे हितम् ।

कफपित्तप्रशमनं प्रायः कर्दमसंज्ञिते ॥११७॥

अग्निवीसर्पणे अग्निवीसर्पणं अग्निविसर्पणे, वातपित्त-
वातपित्तनी वातपित्तकी, प्रशमनश्च शामकं चिकित्सा
शामक चिकित्सा, हितम् हितकरं छे हितकर है, कर्दम-
संज्ञिते अने कर्दमविसर्पणं और कर्दमविसर्पणे,
प्रायः थलुभरु प्राय, कफपित्त- कफपित्तनी कफपित्तकी,
प्रशमनश्च शामकं चिकित्सा हितकरं छे शामक चिकित्सा
हितकर है ॥ ११७ ॥

117 In the Visarpa known as 'Agni Visarpa' or Erysipelas, the sedation of the provoked vata and pitta is indicated, in the disorder known as 'Kardama' or of slushy type, the sedation of kapha and pitta is generally indicated.

ग्रन्थिविसर्पस्य चिकित्सा—

रक्तपित्तोत्तरं दृष्ट्वा ग्रन्थिवीसर्पमादितः ।

रूक्षणैर्लङ्घनैः सेकैः प्रदेहैः पाञ्चवल्कलैः ॥११८॥

सिरामोक्षैर्जलौकोभिर्वमनैः सविरेचनैः ।

घृतैः कषायतिकैश्च कालज्ञः समुपाचरेत् ॥११९॥

१ ७ अग्निवीसर्पणे—अग्निवीसर्पणे (घ ज व)

, अग्निवीसर्पणे हितम्—अग्निवीसर्पणो मनम् (ध)

११८ दृष्ट्वा—ज्ञात्वा (फ)

, पाञ्चवल्कलैः पाञ्चवल्कलैः (ख ड.)

११९. घृतैः—घृतैः (क घ द. ङ.)

कालज्ञः कालने अलुनार वैद्ये कालको जाननेवाला
वैद्य, ग्रन्थिवीसर्पम् ग्रन्थिविसर्पणे ग्रन्थिविसर्पको,
रक्तपित्तोत्तरम् रक्तपित्तप्रधान रक्तपित्तप्रधान, दृष्ट्वा
जोड़ने देखकर, आदित प्रथमथी अ प्रथम, रूक्षणै
रूक्षण प्रयोग रूक्षण प्रयोग, लङ्घनै लङ्घन लङ्घन,
पाञ्चवल्कलै पांच क्षीरी वृक्षनी जालना कषाय अने
यूक्षीथी पंचक्षीरी वृक्षनी छालके काथ और चूणसे,
सेकै प्रदेहै परिषेचन तथा देपो वडे परिषेचन तथा
प्रदेहोंसे, सिरामोक्षै सिरामोक्षण वडे सिरामोक्षणसे,
जलौकोभि. जलो. वडे जौकसे, सविरेचनैः विरेचन
विरेचन, वमनैः तथा वमन वडे और वमनसे, कषाय-
तिकै च तथा कषाय अने तिक्त द्रव्योंसे साधित, घृतं घृतो वडे
घृतोंसे, समुपाचरेत् चिकित्सा करवी उपचार
करे ॥ ११८-११९ ॥

118-119. The physician who knows the right time for each remedial measure should on finding that a spreading inflammation of the Granthi or nodular type is likely to result in a vitiated condition of blood and pitta, treat the patient promptly with the procedures of de-oleation, lightening, affusions, applications made from the five medicinal barks, blood letting with leeches with emesis and purgation and with ghees that have been medicated with astringent and bitter drugs.

ऊर्ध्वं चात्रश्च शुद्धाय रक्ते चाप्यवसेचिते ।

वातश्लेष्महरं कर्म ग्रन्थिवीसर्पणे हितम् ॥१२०॥

ऊर्ध्वं च वमनथी वमनसे, अध च अने विरेच-
नथी और विरेचनसे, शुद्धाय शुद्ध करवाभा आवतां शोधन
करने पर, रक्ते च अपि अने वणी रक्तानु और फिर रक्तका,
अवसेचिते मोक्षण कषाय मोक्षण कराने पर, ग्रन्थि-
वीसर्पणे ग्रन्थिविसर्पणा रोगीने ग्रन्थिविसर्पके रोगीको,

१२० वातश्लेष्महर—वातश्लेष्मकर (ग)

वातश्लेष्म- हरम् वातकक्ष्म वातकफहर, कर्म चिकित्सा
विकृति, हितम् हितकर्ता छे हितकारक है ॥ १२० ॥

120. After the patient has been cleansed in the upper and lower regions of the body and blood-letting has been carried out, procedures alleviative of vata and kapha should be resorted to in affections of nodular type of Visarpa

उत्कारिकाभिरुष्णाभिरुपनाहः प्रशस्यते ।

स्निग्धाभिर्वेशवारैर्वा ग्रन्थिवीसर्पशूलिनाम् ॥१२१॥

ग्रन्थिवीसर्प- ग्रन्थिवीसर्पना ग्रन्थिवीसर्पमे, शूलि-
नाम् शूलवाणाओने शूल होने पर, उष्णाभि उष्ण
उष्ण, स्निग्धाभिः तथा स्निग्ध तथा स्निग्ध, उत्कारि-
काभिः उत्कारिकाओथी उत्कारिकाओसे, वेशवारै वा
अथवा वेशवारोथी अथवा वेशवारोंसे, उपनाह उपनाह
उपनाह, प्रशस्यते श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है ॥१२१॥

121 For patients affected with no-
dular Visarpa accompanied with severe
pain, the use of hot poultices with
'utkarika' pancake or with unctuous
'vesavara' i e prepared meat, is reco-
mmended.

दशमूलोपसिद्धेन तैलेनोष्णेन सेचयेत् ।

कुष्ठतैलेन चोष्णेन पाक्यक्षारयुतेन च ॥१२२॥

गोमूत्रैः पत्रनिर्धूहैरुष्णैर्वा परिषेचयेत् ।

दशमूल- दशमूलथी दशमूलसे, उपसिद्धन पक्षवेद
सिद्ध किये, उष्णेन उष्ण गरम, तैलेन तैलथी तैलसे,
पाक्यक्षार- अने पाक्यक्षारथी और पाक्यक्षारसे, युतेन
च युक्त युक्त, उष्णेन च उष्ण गरम, कुष्ठतैलेन कुष्ठना
तैलथी कुष्ठके तैलसे, सेचयेत् परिषेचन करुं परिषेक
करे, उष्णैः अथवा उष्ण अथवा गरम, गोमूत्रैः गोमूत्रथी

१२१. वीसर्पशूलिनाम्-वीसर्पशूलिन (क घ)

१२२ पाक्य-यव (क ख. छ. झ. ङ. फ. ब)

॥ --पक (त. फ.)

गोमूत्रसे, पत्रनिर्धूहै वा छे वातकक्ष्म पादोत्थाना उष्ण
उपनाहोथी या वातकफनाशक पत्तोंके गरम काथोंसे, परिषे-
चयेत् परिषेचन करुं परिषेचन करे ॥ १२२३ ॥

122-122½. Or, the patient may be treated with hot affusions of oil medi-
cated with deca-radices or with hot affusions of the oil of costus mixed with prepared alkalis or with hot affusions of cow's urine or with hot decoctions of remedial leaves.

सुखोष्णया प्रदिष्टाया पिष्टया चाश्वगन्धया ॥१२३॥

सुखोष्णया अथवा नवशेका अथवा सुहाते दूध,
पिष्ट या अश्वगन्धया च आसेदना कुष्ठथी अश्वगन्धके
कल्कसे, प्रदिष्टाया वा लेप करुं करुं लेप करे ॥१२३॥

123. Or else, the patient may be treated with genially warm application of the paste of winter cherry

शुष्कमूलककल्केन नक्तमालत्वचाऽपि वा ।

विभीतकत्वचां वाऽपि कल्केनोष्णेन लेपयेत् ॥१२४॥

शुष्कमूलक सूका मूलांना सूखी मूलिके, कल्केन
कुष्ठथी कल्कसे, नक्तमालत्वचा अपि वा अथवा नक्त-
मालनी छालना कुष्ठथी नक्तमालकी छालके कल्कसे,
विभीतकत्वचाम् अपि वा अथवा विभीतकनी छालना
अथवा वहेषकी छालके, उष्णेन उष्ण गरम, कल्केन
कुष्ठथी कल्कसे, लेपयेत् लेप करुं लेप करे ॥ १२४ ॥

124. Or, the patient may be smeared with the paste of dry radish, or of the bark of indian beech or of the bark of the beleric myrobalan, applied warm

१२३ चाश्व-श्वण (क. छ. झ. ध. व.)

१२४ विभीतकत्वचा वाऽपि-विभीतकस्य वा ग्रन्थि (ख. घ. झ. ङ. ब.)

॥ --विभीतकस्य ग्रन्थि वा (ध.)

॥ लेपयेत्-सेचयेत् (ङ)

बलां नागबलां पथ्यां भूर्जग्रन्थि बिभीतकम् ।
वंशपत्राण्यग्निमन्थं कुर्यान्न्यिप्रलेपनम् ॥१२५॥

बलाम् अथवा बला, नागबलाम् गजेली गंगोरन,
पथ्याम् हरडे हस्त, भूर्जग्रन्थिम् बेजपत्रनी गाँठ भोज-
पत्रकी ग्रन्थि, बिभीतकम् अहेडा वहेडा, वंशपत्राणि
वासना पान वासके पत्रे, अग्निमन्थम् च अग्ने अरझीने।
और अरनीका, ग्रन्थि- गाँठ उपर ग्रन्थि पर, प्रलेपनम्
क्षेप लेप, कुर्यात् करे ॥१२५॥

125 In nodular Visarpa, the affected
parts should be smeared with the paste
of heart-leaved sida, gingo fruit,
chebulic myrobalan the knotty portions
of the bark of birch, beleric myrobalan,
bamboo-leaves and the wind killer

दन्त्यादिलेपः—

दन्ती चित्रकमूलत्वक् सुधार्कपयसी गुडः ।
भल्लातकास्थि कासीसं लेपो भिन्नाच्छिलामपि १२६

दन्ती दन्ती, चित्रकमूलत्वक् चित्रना
मूली छाल चित्ताके मूलकी छाल, सुधा- शेर शुहर,
अर्क- अर्क आड्डाना एष आकके, पयसी दूध दूध, गुड
गोण गुड, भल्लातकास्थि (बलाभाना) ठणिया मिलावेंका
बीज, कासीसम् अग्ने लीराधरी ओओने। और कासीस
इनका, लेप. क्षेप लेप, शिलाम् अपि पथ्यरने पथ्य
शिलाको भी भिन्नात् क्षाडी नाणे फाड़ देता है ॥१२६॥

126. An application made of the
paste of red physic nut, the root-
bark of the white-flowered leadwort
and the milks of the thorny milk
hedge plant and mudar, gur, the
seeds of the marking nut and green
vitriol will break open even a stone.

बहिर्गर्गस्थितं ग्रन्थि किं पुनः कफसंभवम् ।

१२७ मार्गस्थितम्—पार्गाभितम् (क व ड.)

बहिर्गर्गस्थितम् तो। पछी पार्गाभितम् तो फिर
वाहिर मार्गमें हुई, कफसंभवम् कफजन्य,
ग्रन्थिम् पुनः किम् ग्रन्थिने क्षाडी नाणे ओमा कहेपुं अ
थु ? ग्रन्थिको फाड़ बाले इसमें क्या कहना ?

126½. What then need be said of
nodular affections born of kapha that
are situated in the external regions of
the body ।

दीर्घकालस्थितं ग्रन्थि भिन्नाद्वा मेषजैरिमैः ॥१२७॥
मूलकानां कुलत्थानां यूषैः सक्षारदाडिमैः ।
गोधूमाक्षैर्वान्नैर्वा ससीधुमधुशर्करैः १२८॥
सक्षौद्रैर्वारुणीमण्डैर्मानुलङ्करसान्वितैः ।
त्रिफलायाः प्रयोगैश्च पिप्पलीक्षौद्रसंयुतैः ॥१२९॥
मुस्तभल्लातशक्नां प्रयोगैर्माक्षिकस्व च ।
देवदारुगुड्योश्च प्रयोगैर्गिरिजस्य च ॥१३०॥
धूमैर्विरैकैः शिरसः पूर्वोक्तैर्गुल्मभेदनैः ।
अयोलवणपाषाणहेमताम्रप्रपीडनैः ॥१३१॥

इमैः अथवा आ अथवा इन, मेषजै. वा औषध
वगेरेधी औषध आदिसे, सक्षार- जेवा के :- अथवा
जैसेकि:- यवक्षार, दाडिमैः अग्ने दामयुक्त और अना-
रके साथ, मूलकानाम् मूलीना मूली, कुलत्थानाम् अग्ने
कुलथीना और कुलथीके, यूषैः यूषीना पानथी यूषोंके
पानसे, ससीधु- सीधु सीधु, मधु- मधु शहद, शर्करै.
अग्ने साधरसहित और चीनीके साथ, गोधूमाक्ष.
धुना बोओनेथी गेहूँके भोजनोंसे, यवाक्षै. वा
के यवना बोओनेथी अथवा यवाक्षोंके भोजनोंसे,
सक्षौद्रै मधयुक्त शहदके साथ, मानुलङ्कर- यकैतराना
चक्रोत्राके, रसान्वितै रसवाणा रसयुक्त, वारुणी- वारु-
णीना वारुणीके, मण्डै. म डोथी मण्डसे, पिप्पली- पीपर
पीपर, क्षौद्र- अग्ने मध और शहदके, संयुतैः युक्त
साथ, त्रिफलाया. त्रिफलीना त्रिफलाके, प्रयोगै. च

१२७ मेषजैरिमै -मेषजोषमै (ड)

„ -मेषजै सरै (थ फ व.)

१३० अनाम्—मकुनाम् (ग.)

„ गुड्योश्च—पटुग्योश्च (र)

१३१ हेमताम्र—हेमतम् (व)

प्रथेगोथी प्रयोगसे, सुस्त-भुस्त मुरत, भल्लात-बिल्वाम्बु, मिलावे, जकूनाम् साथवा सत्तू, माक्षिकस्य च अने भधना और शहदके, प्रयोगैः प्रथेगोथी प्रयोगोंसे, देवदारु-देवदारु देवदारु, गुडूच्यो. च गणो गिलोय, गिरिजस्य च अने शिलाजितना और शिलाजीतके, प्रयोगैः प्रथेगोथी प्रयोगोंसे, धूमै धूमपानथी धूमपानसे, शिरसः विरेकैः शिरोविरेचनेथी शिरोविरेचनोंसे, पूर्वोक्तैः पहेला छेला पूर्वोक्त, गुल्मभेदनैः शुल्मभेदनना थेगोथी गुल्मभेदनके योगोंसे, अयोलवण-तथा तथावेद्य दोढु-भीडु और तम लोहा, नमक, पाषाण-पथ्यर पथ्यर, हेम-ताम्र-सेना तथा त्राभा वगेरे वडे सुवर्ण, ताम्रादि द्वारा, प्रपीडनै द्वावनाथी दवाव डालनेसे, दीर्घकाल-लाभो वभत दीर्घ कालसे, स्थितम् रहेली रही हुई, ग्रन्थिम् अग्निने ग्रन्थिका, मिन्यात् लेदनी भेदन करे ॥ १२७-१३१ ॥

127-131. For breaking open chronic types of nodular affections, the following medications should be used. Soups made of radish and horse gram mixed with alkalis and the juice of pomegranate, cooked wheat or barley mixed with sidhu wine, honey and sugar, the top part of the varuni wine mixed with honey and the juice of pomello, the systematic use of the three myrobalans mixed with long pepper and honey, or of nut-grass, marking nut and the flour of roasted barley, or of honey, or of the bark of deodar and guduch and of mineral pitch, the use of fumigations and errhines, and of procedures described earlier as helping to break open the gulmas, and compression with iron, salt, stones, gold and copper

आभिः क्रियाभिः सिद्धाभिर्विविधाभिर्वली स्थिरः ।
ग्रन्थिः पाषाणकठिनो यदा नैवोपशम्यति ॥१३२॥

अथास्य दाहः क्षारेण शरैर्हन्नाऽथवा हितः ।

आभिः आ इन, सिद्धाभिः सिद्ध सिद्ध, विविधाभिः विविध नानाप्रकारकी, क्रियाभिः क्रियाओंसे, बली भल्लवान बलवान, स्थिर स्थिर स्थिर, पाषाण-कठिनः पथ्यर गेवी छेला और पाषाणके सदृश कठिन, ग्रन्थिः ग्रन्थि ग्रन्थि यदा न्यारे यदि, न एव उपशम्यति शान्त न थाय शान्त न हो, अथ त्पारे तब, अस्य तेने इसको, क्षारेण क्षारथी क्षारसे, शरैः आधुथी वाणसे, अथवा अथवा अथवा, हेन्ना सेनाथी सुवर्णसे, दाहः दाह करवा जलाना, हित हितकर छे हितकर है ॥ १३२३ ॥

132-132k. If despite the use of all these various proven methods of treatment, the nodular swellings do not subside and are hard as stone, then cauterization by means of caustics or heated instruments or gold is useful.

पाकिभिः पाचयित्वा वा पाटयित्वा समुद्धरेत् १३३
मोक्षयेद्बहुशश्चास्य रक्तमुत्क्लेशमागतम् ।
पुनश्चापहृते रक्ते वातश्लेष्मजिदौषधम् ॥१३४॥
धूमो विरेकः शिरसः स्वेदनं परिमर्दनम् ।

पाकिभिः च अथवा पकावनार द्रव्योथी अथवा पकानेवाले द्रव्योंसे, पाचयित्वा पकावीने पुलटिस आदिसे पकाकर, पाटयित्वा वा पाटन करी विदीर्ण करके, समुद्धरेत् अथि डाढी देनी ग्रन्थिको निकाल देवे, अस्य तेना उससे, उत्क्लेशम् आगतम् उत्कलेशित अथेला उत्कलेशित हुए, रक्तम् च दोढीनु रक्तको, बहुश बारबार मोक्षयेत् मोक्षलु करवु निकाले, पुन. च अने करीथी और फिरसे, रक्ते रक्तनु रक्तको, अपहृते मोक्षलु अथी पछी निकालनेके बाद, वातश्लेष्मजिम् वातश्लेष्म वातकफनाशक, औषधम् औषध औषध, धूम. धूमपान धूमपान, शिरसः विरेकः शिरोविरेचन शिरोविरेचन,

१३२३ शरैर्हन्नाऽथवा-शरैर्लोहेन वा (क ख घ ङ ड त, ष व)

१३४. रक्तमुत्क्लेशमागतम्-रक्तमुपागतम् (व)

, उत्क्लेशमागतम्-रक्षणमुपागतम् (थ)

, पुनश्चापहृते-पुनश्चास्य हृते (क ख घ)

स्वेदनम् स्वेदनं स्वेदनं, परिमर्दनम् अने मर्दनं कर्तव्यं
और मर्दन करना चाहिए ॥ १३३-१३४ ॥

133-134½ Or, after maturing them with suppuratives or by incising them, the tumors may be removed. Further, the patient's blood which is in a vitiated condition should be repeatedly let. After this, when the blood has been sufficiently let, the physician should administer medicine curative of vata and kapha. If even after the above methods, the morbidity is not allayed, then recourse to fumigation, errhines, sudation, pressure on the affected parts or use of suppurative drugs is recommended.

अप्रशाम्यति दोषे च पाचनं वा प्रशस्यते ॥१३५॥
प्रक्लिप्तं दाहपाकाभ्यां भिषक् शोधनरोपणैः ।
बाह्यैश्चाभ्यन्तरैश्चैव व्रणवत् समुपाचरेत् ॥१३६॥

दोषे च अथवा दोषेण अथवा दोषका, अप्रशाम्यति शमनं न अर्थां शमनं न हो तो, पाचनम् वा तेने पकावने से उसको पकाना, प्रशस्यते प्रशस्त है प्रशस्त है, भिषक् वैद्य, दाहपाकाभ्याम् दाह तथा पाकस्थी युक्त दाह एव पाकसे युक्त, प्रक्लिप्तम् अत्यंत क्लिप्त अन्धिते। अत्यंत क्लिप्त हुई ग्रन्थिको, बाह्ये च आह्ये च बाह्य, आभ्यन्तरे च अने आभ्यन्तरे और आभ्यन्तर शोधन-शोधन शोधन, रोपणै तथा रोपणैश्च और रोपणसे, व्रणवत् प्रत्युः प्रमाणे व्रणके सदृश, समुपाचरेत् उपचार कर्तव्यो उपचार करे ॥ १३५ १३६ ॥

135-136. When the ulcers of Visarpa have become softened as the result of the above-mentioned procedures of cauterization and maturation, the physician should treat the condition with

the measures employed in the case of wounds, by means of external and internal measures of purification and healing

कम्पिल्लकं विडङ्गानि दार्वीं कारञ्जकं फलम् ।
पिष्ट्वा तैलं विपक्तव्यं ग्रन्थिव्रणचिकित्सितम् ॥१३७॥

कम्पिल्लकम् कपीये। रोरी, विडङ्गानि वावडिङ्ग वायविङ्ग, दार्वीम् दारुहल्दी दाहहल्दी, कारञ्जकम् अने कल्लजना और करंजके, फलम् च कल्लने। फलका, पिष्ट्वा कल्ल कली तेथी कल्लकर उससे, तैलम् तेल तैल, विपक्तव्यम् पकावने पकावे, ग्रन्थिव्रण-आ ग्रन्थिव्रणकी यह ग्रन्थिव्रणकी चिकित्सितम् चिकित्सा छे चिकित्सा है ॥ १३७ ॥

137 Kamala, embelia, indian berry and the fruits of the indian beech should be reduced to paste. Oil should be cooked with this paste to make a good remedy for the ulcers of the nodular type

द्विव्रणीयोपदिष्टेन कर्मणा चाप्युपाचरेत् ।
देशकालविभागज्ञो व्रणान् वीसर्पजान् बुधः ॥१३८॥
इतिग्रन्थिविसर्पचिकित्सा ।

देशकालविभागज्ञ देशकालना विभागने ज्ञानुना देशकालके विभागको जाननेवाला, बुधः विद्वान् वैद्य विद्वान् वैद्य, वीसर्पजान् विसर्पजन्य विसर्पजन्य, व्रणान् प्रमाणे व्रणोंका, द्विव्रणीयोपदिष्टेन द्विव्रणीय अध्यायभां कहेल द्विव्रणीय, कर्मणा च अपि चिकित्सिताने पल्लु अनुसार चिकित्साके अनुसार भी, उपाचरेत् उपचार कर्तव्यो उपचार करे ॥ १३८ ॥ इति आ यह, ग्रन्थिविसर्प-ग्रन्थिविसर्पकी ग्रन्थिविसर्पकी, चिकित्सा चिकित्सा छे चिकित्सा है ।

१३८. विभागज्ञ - विकारज्ञ (ध फ व)

” - प्रमाणज्ञ (व)

” व्रणान् वीसर्पजान् बुध - व्रणग्रन्थिविसर्पवत् (ख ट)

१३५ दोषे च पाचन-दाहेन शटन (ध फ)

138. The intelligent physician fully conversant with the aspects of place, time and classification, may also treat the ulcers of spreading affections according to the line of treatment indicated in the chapter on the 'Two kinds of Ulcers' (Chikitsa chapter 25) Thus has been described the treatment of the nodular variety of Visarpa.

गलगण्डचिकित्सा—

य एव विधिरुद्दिष्टो ग्रन्थीनां विनिवृत्तये ।

स एव गलगण्डानां कफजानां निवृत्तये ॥१३९॥

यः एव ने जो, विधिः चिकित्साक्रम चिकित्साकी विधि, ग्रन्थीनाम् ग्रन्थीनी ग्रन्थियोंके, विनिवृत्तये शान्ति भाटे निवारणके लिए, उद्दिष्टः कही छे कही गई है, सः एव ते न वह, कफजानाम् कफजन्य, गलगण्डानाम् गलगण्डनी गलगण्डोंकी, निवृत्तये निवृत्ति भाटे छे निवृत्तिके लिए है ॥ १३९ ॥

139. Whatever line of treatment has been laid down in the cure of nodular type of Visarpa applies with equal force in the cure of goitre due to kapha.

गलगण्डास्तु वातोत्था ये कफानुगता नृणाम् ।
घृतक्षीरकषायाणामभ्यासात् भवन्ति ते ॥१४०॥

नृणाम् मनुष्योंना मनुष्योंके, ये तु ने जो, गलगण्डाः गलगण्ड गलगण्ड, वातोत्थाः वातजन्य वातजन्य, कफानुगताः तथा कही अनुगमनावाला होय छे और कफके अनुबन्धवाले होते हैं, ते ते वे, घृतक्षीर-धी, दूध घी, दूध, कषायाणाम् अने कषायोंना एवं कषायोंके, अभ्यासात् अभ्यासथी निरन्तर सेवनसे, न भवन्ति रहता नहीं रहते ॥ १४० ॥

140 As regards those affections of goitre, which owe their origin to vata

and kapha, they are prevented by the regular use of a diet consisting of ghee, milk and astringent articles.

विसर्पे रक्तमोक्षणप्रशंसा—

यानीहोक्तानि कर्माणि विसर्पाणां निवृत्तये ।

एकतस्तानि सर्वाणि रक्तमोक्षणमेकतः ॥१४१॥

विसर्पाणाम् विसर्पोंनी विसर्पोंके, निवृत्तये शान्तिने भाटे निवारणके लिए, यानि ने जो, कर्माणि कर्मों कर्म, इह अही यहा, उक्तानि कही छे कहे हैं, तानि ते वे, सर्वाणि सधनां सर, एकतः ओक आलुओ छे एक ओर है, रक्तमोक्षणम् च अने केवल रक्तमोक्षण और अकेला रक्तमोक्षण, एकतः भीओ आलुओ छे दूसरी ओर है ॥ १४१ ॥

141 If all the therapeutic measures described here as curative of Visarpa be put on one side and blood-letting on the other, they will be found equal.

विसर्पो न ह्यसंस्तुतो रक्तपित्तेन जायते ।

तस्मात् साधारणं सर्वमुक्तमेतच्चिकित्सितम् ॥१४२॥

रक्तपित्तेन रक्तपित्तना रक्तपित्तके, असंस्तुतः हि संस्तुत बिना संस्तुतके बिना, विसर्पः विसर्प विसर्प, न जायते थेतो नहीं होता, तस्मात् तेथी उस कारणसे, एतत् आ यहा, सर्वम् सधनी सर, साधारणम् सामान्य सामान्य, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, उक्तम् कही छे कही है ॥१४२॥

142. Visarpa never occurs without the association of the condition of hemothermia. Consequently whatever has been described here by way of

१४१ निवृत्तये—प्रशान्तये (ब.)

१४२. विसर्पो न ह्यसंस्तुतो रक्तपित्तेन जायते—विसर्पो वाह्यसंस्तुतो रक्तपित्तेन लक्ष्यते (ब.)

१४२. ह्यसंस्तुतो—असंस्तुतो (ब.)

१४२. जायते—लक्ष्यते (ब.)

१४२. लक्ष्यते (क.)

१४० कफानुगता—कफानुगता (क. ब. त. घ. ङ.)

१४० क्षीर—आर (झ. थ.)

remedial measures is the general line of treatment

विशेषो दोषवैषम्याश्च नोक्तः समासतः ।
समासव्यासनिर्दिष्टां क्रियां विद्वानुपाचरेत् ॥१४३॥

दोषवैषम्यात् अने दोषनी विषमताने लीधे और दोषकी विषमताके कारण, विशेष च विशेष चिकित्सा विशेष चिकित्सा, समासतः सश्लेषमा संक्षेपमें, न उक्त कही नहीं कही है, न औभ नथी ऐसा नहीं, विद्वान् वैधे वैद्य, समास- सश्लेष समास, व्यास- अने विस्तारथी और विस्तारसे, निर्दिष्टाम् कहेली बताई हुई, क्रियाम् उपाचरेत् चिकित्सा करवी चिकित्सा करे ॥ १४३ ॥

143. We have not, however, omitted to outline in brief specific treatment relating to the special nature of morbidity requiring such treatment. The expert physician should call into service the entire therapeutic procedure whether laid down in brief or in extenso

अध्यायोक्तिविषयाः—

तत्र श्लोकाः—

निरुक्तं नाममेदाश्च दोषा दूष्याणि हेतवः ।
आश्रयो मार्गतश्चैव विसर्पगुरुलाघवम् ॥१४४॥
लिङ्गान्युपद्रवा ये च यल्लक्षण उपद्रवः ।
साध्यत्वं, न च, साध्यानां साधनं च यथाक्रमम् १४५
इति पिप्रक्षवे सिद्धिमग्निवेशाय धीमते ।
पुनर्वसुखाचेदं विसर्पाणां चिकित्सितम् ॥१४६॥

१४३ समासव्यासनिर्दिष्टा क्रिया विद्वानुपाचरेत्—समासव्यास-

निर्देशक चनचिकित्सितम् 'द ध, क व)

१४४ निरुक्त-निरुक्ति (व द)

१४५ साध्यानां-साध्यत्व (व)

१४६ पिप्रक्षवे-पिप्रोषय (व)

,, सिद्धिम-सिद्धि (क, त व)

,, पुनर्वसुखाचेदं विसर्पाणां चिकित्सितम्—उक्त भगवन्
क्षेतदीपसाणां चिकित्सिते (व)

तत्र श्लोकाः ते । नपथमा उपसंहारना श्लोको छे ३
उस विषयमें उपसंहारके श्लोक है कि, निरुक्तम् निरुक्ति
निरुक्ति, नाममेदा. नामना बेदे नाममेद, दोषा. दोषो
दोष, दूष्याणि दूष्यो दूष्य, हेतवः निदान हेतु, आश्रयः
आश्रय आश्रय, मार्गतः च एव मार्ग प्रभाषे मार्गके
अनुसार, विसर्प- विसर्पनी विसर्पकी गुरु- गुरुता गुरुता,
लाघवम् अने लघुता और लघुता, लिङ्गानि लक्षण लक्षण,
ये च अने ये और जो, उपद्रवाः उपद्रवो उपद्रव, यत्-
ने जो, लक्षण. लक्षणवाणी लक्षणयुक्त, उपद्रव उपद्रव
उपद्रव, साध्यत्वम् साध्यता साध्यता, न च असाध्यता
असाध्यता, यथाक्रमम् अने क्रम प्रभाषे और यथाक्रम,
साध्यानाम् साध्यनी साध्यकी, साधनम् च चिकित्सा
चिकित्सा, इति औभ इस प्रकार, पिप्रक्षवे पूछनार
पूछनेवाले, धीमते धीमान बुद्धिमान, अग्निवेशाय अग्नि-
वेशने अग्निवेगको, पुनर्वसुः भगवान पुनर्वसुओ भग-
वान पुनर्वसुने, विसर्पाणाम् विसर्पनी विसर्पकी, इदम्
आ यद्, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, सिद्धिम् च
अने सिद्धि और सिद्धि, उवाच कही छे कही है
॥१४४-१४६॥

Here are the recapitulatory verses—

144-146 The definition of Visarpa, synonyms by which it is known, the morbid humors, the morbidised body-elements, the etiological factors, the habitat of the disease, the severity of mildness of the affection as determined by the way it spreads the signs and symptoms, the complications, the nature of these complications, the curability or otherwise of a particular type, the remedial measures in due order of the curable types—all this has Punarvasu declared in this chapter concerning the proven line of treatment for spreading affections, to the inquiring and intelligent Agnivesa.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते
चिकित्सास्थाने विसर्पचिकित्सितं
नामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

इति श्रीम इम प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे २२५
अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने २२५
प्रतिसंस्कृत पाभेदा आ शास्त्रमा और चरकके
द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान
विषे चिकित्सास्थानमें, विसर्पचिकित्सितम् 'विसर्प-
चिकित्सित' 'विसर्पचिकित्सित', नाम नामने
नामका, एकविंशः अष्टवीसमे। इकोसवाँ, अध्याय
अध्याय संपूर्ण थयो अध्याय समाप्त हुआ ॥ २१ ॥

21. Thus in the Section on Thera-
peutics, in the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Caraka, the
twenty-first chapter entitled 'The The-
rapeutics of Acute Spreading Affections'
is completed.

द्वाविंशोऽध्यायः ।

आवीसमे अध्याय अध्याय बाईसवाँ
Chapter XXII

तृष्णाचिकित्सितोपक्रमः—

अथातस्तृष्णाचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः हवे अर्द्धाथी अब आगे, तृष्णाचिकि-
त्सितम् 'तृष्णाचिकित्सित' नामना अध्यायतुं
'तृष्णाचिकित्सित' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः
आध्यायान् ३२शुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये
आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रमाणे न इस
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्म उद्धेतुं छे कहा है ॥२॥

1. We shall now expound the cha-
pter entitled 'The Therapeutics of
Dipsosis (morbid thirst)'.

2. Thus declared the worshipful
Atreya

ज्ञानप्रशमनपोभिः ख्यातोऽत्रिसुतो जगद्धिनेऽभि-
रतः ।

तृष्णानां प्रशमार्थं चिकित्सितं प्राह पञ्चानाम् ॥३॥

ज्ञान-प्रशम- ज्ञान, शम ज्ञान, शम, तपोभि. अने
तपश्च और तपसे, ख्यात प्रसिद्ध प्रसिद्ध, जगत्-हिते
तथा जगतना हितमा और जगतके हितमें, अभिरत
अभिरत अभिरत, अत्रिसुतः आत्रेये आत्रेयने, पञ्चानाम्
पांच पांचों, तृष्णानाम् तृष्णानां तृष्णाओंकी, प्रशमार्थम्
शान्ति भाटे शान्तिके लिए, चिकित्सितम् चिकित्सा
चिकित्सा प्राह उद्धे कही ॥ ३ ॥

3 The son of Atri famed for his
wisdom tranquility and austerity and
devoted to the well-being of the world
expounded the therapeutics of the five
kinds of Dipsosis

तृष्णाना निदानं संप्राप्तिम्—

क्षोभाद्ग्राह्याच्छ्रमादपि शोकात्क्रोधाद्विलङ्घनान्मघात्
क्षाराम्ललवणकटुकोष्णरूक्षशुष्काश्रुसेवाभिः ॥ ४ ॥

धातुक्षयगदकर्षणवमनाद्यतियोगसूर्यसंतापैः ।

पित्तानिलौ प्रवृद्धौ सौम्यान्धातूंश्च शोषयतः ॥ ५ ॥

रसवाहिनीश्च नालीर्जिह्वामूलगलतालुककृच्छ्रः ।

मंशोष्य नृणां देहे कुरुतस्तृष्णां महाबलावेतौ ॥ ६ ॥

क्षोभात् क्षोभाथी क्षोभसे, मघात् मघथी मघसे,
श्रमात् श्रमथी श्रमसे, शोकात् शोकाथी शोकसे, क्रोधात्
क्रोधथी क्रोधसे विलङ्घनात् विलङ्घने ३२वाथी अतिलङ्घनसे,
मघात् अपि मघपानथी मघपानसे, क्षार- क्षार क्षार,
अम्ल- अम्ल अम्ल, लवण- लवण लवण, कटुक- कटुक
कटुक, उष्ण उष्ण उष्ण, रूक्ष- रूक्ष रूक्ष, शुष्क-
अने शुष्क और शुष्क, अज- अजना अजके, सेवाभि

४ क्षोभात्-क्रोधात् (थ.)

५ नाली.-जमनी (घ ष फ. व)

६ महाबलावेतौ-अतिबलवन्तौ (व.)

સેનથી સેવન કરનેસે, ધાતુક્ષય ધાતુક્ષય ધાતુક્ષય, ગદ-
કર્ષણ. રોગથી થયેલી કૃશતા રોગસે ઉત્પન્ન
હુર કૃશતા, વમનાદિ-વમનઆદના વમનઆદિકે, અતિ-
યોગ-અતિયોગથી અતિયોગસે સૂર્યસંતાપે: અને સૂર્યના
તાપથી ઔર સૂર્યકી ધૂપસે, પ્રવૃદ્ધો વધેલા પ્રકુપિત,
પિત્તાભિલૌ પિત્ત અને વાત પિત્ત ઔર વાત, સૌમ્યાન્
બદ્ધીય સૌમ્ય, ધાતુન્ ચ ધાતુઓનું વાતુઓંકા, શોષયત:
શોષણુ કરે છે શોષણ કરતે હૈં, एतौ आ ये, મહાબલૌ
મહાબળવાન પિત્ત તથા વાત બને મહાબલવાન પિત્ત
તથા વાત દોનો, રસવાહિની ચ રસવાહિની રસવાહિની,
નાલી. નાડીઓ નાડિયા, જિહ્વામૂલ-જીભનુ મૂળ,
જિહ્વામૂલ, ગલ-ગળુ ગલા, તાલુક-તાળુ તાલુ,
ક્લોમ્ન: ચ અને ક્લોમને ઔર ક્લોમકો, સંશોષ્ય
સૂકવીને સૂકાકર, તૃણામ્ મનુષ્યના મનુષ્યકે, દેહે
દેહમાં દેહમેં, તૃણામ્ તરસ પ્યાસ, કુરુત: પેદા કરે છે
ઉત્પન્ન કરતે હૈં ॥ ૪-૬ ॥

4-6. As a result of shock, fear, fatigue, grief, anger, extreme inanitation, alcoholism, constant use of alkaline, acid, salt, pungent, hot, dry and dehydrated food or emaciation due to loss of body-element or to disease, or of over-agitation of purificatory procedures and excessive insolation, the pitta and vata get greatly increased and dry up the watery contents of the body-elements. These two humors becoming very strong dehydrate the fluid-carrying ducts and channels situated at the base of the tongue throat palate and Kloman and cause dipsosis in a man

પીતં પીતં હિ જલં શોષયતસ્તાવતો ન યાતિ શમમ્ ।
ઘોરવ્યાધિરુશનાં પ્રભવત્યુપસર્ગભૂતા સા ॥ ૭ ॥

૭ શોષયતસ્તાવતો ન યાતિ શમમ્-શોષયતસ્તાવતિવલૌ ન યાતિ
શમમ્ (ક.)

,, ઉપસર્ગભૂતા-ઉપસર્ગરૂપા (ખ.)

તૌ તેઓ બને વે દોનો, પીતમ્ પીતમ્ વારંવાર
પીધેલ વારવાર પિયે હુએ, જલમ્ પાણીને જલકો, શોષ-
યત. હિ શોષે છે સૂકાતે રહતે હૈં, અત: આથી ઇસ
લિએ, શમમ્ તરસ શાન્ત પ્યાસ શાન્ત, ન યાતિ થતી
નથી નહીં હોતી, ઘોરવ્યાધિ-ઘોર વ્યાધિને લક્ષે ઘોર
વ્યાધિયોંકે, કૃશનામ્ કૃશ થયેલા રોગીઓમાં કૃશ હુએ
રોગિયોંમેં, સા તે વહ, ઉપસર્ગભૂતા ઉપદ્રવરૂપે ઉપદ્રવ-
રૂપસે, પ્રભવતિ થાય છે હોતી હૈ ॥ ૭ ॥

7 Though he repeatedly drinks water yet his thirst is not quenched Such dipsosis arises as a complication in persons sufferinig emaciation due to severe diseases

તૃણાનાં પૂર્વરૂપં સામાન્યલક્ષણં ચ—

પ્રાગ્રૂપં મુલશોષ:; સ્વલક્ષણં સર્વદાઽમ્બુકામિત્વમ્ ।
તૃણાનાં સર્વાસાં લિઙ્ગાનાં લાઘવમપાય: ॥ ૮ ॥

મુલશોષ: મુખશોષ મુલશોષ, પ્રાગ્રૂપમ્ ઔ તૃણાનું
પૂર્વરૂપ છે યહ તૃણાકા પૂર્વરૂપ હૈ, સર્વદા સર્વદા
નિરન્તર, અમ્બુકામિત્વમ્ બદ્ધની ઇચ્છા થવી જલકી
ઇચ્છા, સ્વલક્ષણમ્ ઔ તૃણાનું પોતાનું લક્ષણ છે યહ
તૃણાકા અપના લક્ષણ હૈ, લિઙ્ગાનામ્ અને લક્ષણોની
ઔર લક્ષણોંકી, લાઘવમ્ લઘુતા ઔ લઘુતા યહ, સર્વા-
નામ્ સર્વ સર્વ, તૃણાનામ્ તૃણાઓની તૃણાઓંકી,
અપાય: શાન્તિ છે શાન્તિ હૈ ॥ ૮ ॥

8 The premonitory symptoms are dryness of the mouth and the pathognomic symptom is constant craving for water. The reduction to a state of mildness of all the characteristic symptoms of the disease is the sign of its cure.

તૃણાનામુપદ્રવા: —

મુલશોષસ્વરમેદઽમ્સંતાપપ્રલાપસંસ્તમ્બાન્ ।
તાલ્વોષ્ઠકણ્ઠજિહ્વાકર્કશતાં ચિત્તનાશં ચ ॥ ૯ ॥

૯ સ્વલક્ષણમ્-સ્વરક્ષય (ખ)

,, અમ્બુકામિત્વમ્-અમ્બુકામિત્વમ્ (ક.)

જિહ્વાનિર્ગમમરુચિં વાધિર્યં મર્મદૂયનં સાદમ્ ।
તૃષ્ણોદ્ભૂતા કુરુતે, પञ्चविधां लिङ्गतः शृणु ताम् ॥૧૦॥

જન્મૂતા વૃદ્ધિ પામેલી બધી હુઈ, તૃષ્ણા તૃષ્ણા
પ્યાસ, મુલ્લશોષ- મુખશોષ મુલ્લશોષ, સ્વરમેદ- સ્વરમેદ
સ્વરમેદ, અમ- બ્રમ અમ, સંતાપ- સંતાપ સંતાપ, પ્રલાપ-
પ્રલાપ પ્રલાપ, સસ્તમ્માન્ બકકાઈ બુ સસ્તમ્મ, તાલુ-
તાળવુ તાલુ, ઓઠ- હોઠ હોઠ, કંઠ- કંઠ કંઠ, જિહ્વા-
અને ઊભની ઓર જીમમે, કર્કશતામ્ કર્કશતા કર્કશતા,
ચિત્તાનાશમ્ એહોશી ચિત્તકા નાશ, જિહ્વાનિર્ગમમ્ ઊભનુ
બહાર નીકળવુ જીમકા બાહિર નિકલ બાના, અરુચિ
અરુચિ અરુચિ, વાધિર્યમ્ બહેરાપણું બધિરતા, મર્મદૂ-
યનમ્ મર્મદૂયન મર્મદૂયન, સાદમ્ ચ અને શિથિલતા
એએને ઓર શિથિલતા इनको, કુરુતે ઉત્પન્ન કરે છે
ઉત્પન્ન કરતી છે, પञ्चविधाम્ પાંચ પ્રકારની પાંચ
પ્રકારકી, તામ્ તે તૃષ્ણાને उस तृष्णाको, लिङ्गत
લક્ષણોથી લક્ષણોસે, शृणु साधये सुनो ॥૧૦॥

9-10 Dryness of the mouth, change of voice, giddiness, burning, delirium, rigidity, roughness of the palate, lip, throat and tongue, stupefaction, protrusion of the tongue, anorexia, deafness, sense of burning in internal organs, and asthenia are the symptoms of dipsosis. Now listen to the symptoms of each of the five varieties of dipsosis individually.

વાતતૃષ્ણાયાઃ સપ્રાપ્તિર્લક્ષણં ચ—

अब्धातुं देहस्थं कुपितः पवनो यदा विशोषयति ।
तस्मिंश्शुष्के शुष्यत्यबलस्तृष्यत्यथ विशुष्यन् ॥૧૧॥

યદા બ્યારે જવ, કુપિતઃ કોપેલ કુપિત હુઆ,
પવન વાયુ વાયુ, દેહસ્થમ્ દેહસ્થ દેહસ્થિત, અબ્ધાતુમ્

૧૦. મર્મદૂયન સાદમ્-મર્મના પીડન મદનમ્ (ધ)

,, મર્મદૂયન-મર્મપીડન (ફ બ.)

,, તામ્-તા (ગ.)

૧૧. દેહસ્થ-દેહસ્થ (ફ.)

જલધાતુને જલધાતુકા, વિશોષયતિ શોષે છે શોષણ કરતા છે, તસ્મિન્ ત્યારે તે તબ उसके, શુષ્કે સકાતાં સૂચને પર, અબલઃ નિર્બળ પુરુષ દુર્બલ પુરુષ, શુષ્યતિ શોષાય છે સૂચતા છે, અથ અને ઓર, વિશુષ્યન્ શોષાતાં તે સૂચતા હુઆ વહ, તૃષ્ણતિ તરસેથી થાય છે તૃષ્ણાકો પ્રાપ્ત હોતા છે ॥ ૧૧ ॥

11. When the provoked vata absorbs the watery element in the body, the weak person gets dehydrated by the absorption of this fluid and consequently suffers from dipsosis.

નિદ્રાનાશઃ શિરસો ભ્રમસ્તથા શુષ્કવિરસમુલ્લતા ચ
સ્રોતોઽવરોધ इति च स्याद्विद्धं वाततृष्णायाः ॥૧૨॥

નિદ્રાનાશઃ નિદ્રાનાશ નિદ્રાનાશ, શિરસઃ ભ્રમઃ
શિરોભ્રમ શિરોભ્રમ, તથા શુષ્કવિરસમુલ્લતા ચ
શુષ્કમુખતા, વિરસમુખતા મુલ્લતા શુષ્ક હોના એવં મુલ્લતા
વિરસતા, સ્રોતોઽવરોધઃ અને સ્રોતોને અવરોધ ઓર
સ્રોતોંકા અવરોધ, इति च એ વે, વાતતૃષ્ણાયા વાત
જન્ય તૃષ્ણાના વાતજન્ય તૃષ્ણાકે, લિંગમ્ લક્ષણો લક્ષણ,
સ્યાવ છે હૈ ॥ ૧૨ ॥

12 Loss of sleep, whirling of the head, dryness and loss of taste in the mouth and occlusion of the channels are the symptoms of dipsosis of the vata type

પિત્તતૃષ્ણાયાઃ સપ્રાપ્તિર્લક્ષણં ચ—

पित्तं अतमाग्नेयं कुपितं चेत्तापयत्यपां घातुम् ।
संतप्तः स हि जनयेत्तृष्णां दाहोल्बणां नृणाम् ॥૧૩॥

પિત્તમ્ પિત્તને પિત્તકો, આગ્નેયમ્ આગ્નેય આગ્નેય,
મત્તમ્ માન્યુ છે માના છે, કુપિતમ્ કુપિત થઈ કુપિત હો
કર, અપામ્ ઘાતુમ્ જલધાતુને જલધાતુકો, તાપયતિ
ચેત એ તપાવે તે યદિ તપાતા છે તો, સંતપ્તઃ સઃ
તપી ગયેલ તે જલધાતુ તપી હુઈ વહ જલધાતુ,

૧૨. સ્રોતોઽવરોધ-કળાવરોધ (ફ.)

નૃણામ્ મનુષ્યેભાં મનુષ્યોર્મે, દાહોલ્વણામ્ દાહપ્રધાન
દાહપ્રધાન, તૃણામ્ તૃણાકો, જનનેત્ ઉત્પન્ન
કરે છે ઉત્પન્ન કરતી ॥ ૧૩ ॥

13. The pitta is regarded as the thermal element in the body. If it is provoked, it heats the watery element and the watery element being heated, there occurs thirst and excessive burning sensation in the man.

તિક્તાસ્યત્વં શિરસો દાહઃ શીતામિનન્દતા મૂર્છા
પીતાક્ષિમૂત્રવર્ચસ્ત્વમાકૃતિઃ પિત્તતૃણાયાઃ ॥ ૧૪ ॥

તિક્તાસ્યત્વમ્ તિક્તાભુખતા મુક્તી તિક્તા, શિરસઃ
દાહઃ માથામાં દાહ શિરમેં દાહ, શીતામિનન્દતા શીતળ
વસ્તુની ધૃત્તા શીતલ પદાર્થોનો પસન્દ કરના, મૂર્છા
મૂર્છા મૂર્છા, પીતાક્ષિમૂત્રવર્ચસ્ત્વમ્ આંખ, મૂત્ર અને
અડો પીળાં થનાં આસ મૂત્ર ઓર પુરીષકા પીલાં હોના,
પિત્તતૃણાયાઃ ઓ પિત્તજન્ય તૃણાનાં જે પિત્તજન્ય
તૃણાને, આકૃતિઃ લક્ષણ છે લક્ષણ છે ॥ ૧૪ ॥

14. Bitter taste in the mouth, burning sensation in the head, desire for cold things, fainting and icteric tinge of the eyes, urine and the feces, are the signs of dipsosis of the pitta type.

આમજતૃણાયાઃ સંપ્રાપ્તિર્લક્ષણં ચ—

તૃણા યાઽઽમપ્રભવા સાઽપ્યાગ્નેયાઽઽમપિત્તજનિ-
તત્વાત્ ।

લિઙ્ગં તસ્યાભ્રારુચિરાધ્માનકફપ્રસેકૌ ચ ॥ ૧૫ ॥

યા જે જો, તૃણા તૃણા તૃણ, આમપ્રભવા
આમજન્ય છે આમજન્ય છે, સા તે વહ, જપિ પશુ સી,
આમપિત્ત- આમથી અવરોધ પામેલા પિત્તથી આમા-
વરુદ્ધ પિત્તથી જનિતત્વાત્ ઉત્પન્ન થયેલી હોવાથી
ઉત્પન્ન હોનેસે, આગ્નેયા આગ્નેય છે આગ્નેય છે, અરુચિ- ચ

૧૫. સાઽપ્યાગ્નેયાઽઽમપિત્તજનિતત્વાત્-સાઽપ્યાગ્નેયી ન પિત્તજનિ-
તત્વાત્ (૫)

. લિઙ્ગ તત્વાત્-નલિઙ્ગ તત્વાત્ (૫)

અરુચિ અરુચિ, આધ્માન- આધ્માન આધ્માન,
કફપ્રસેકૌ ચ અને કફપ્રસેક ઓ ઓર કફકા પ્રસેક
હોના જે, તસ્યાઃ તેનાં उसके, લિઙ્ગમ્ લક્ષણ છે
લક્ષણ છે ॥ ૧૫ ॥

15. Dipsosis which originates from chyme morbidity is also of the thermal type as it originates from chyme and the pitta. Its symptoms are anorexia, flatulence and ptyalism.

ક્ષયજતૃણાયાઃ સંપ્રાપ્તિર્લક્ષણં ચ—

દેહો રસજોઽમ્બુભવો રસશ્ચ તસ્ય ક્ષયાશ્ચ તૃણેદિ ।
દીનસ્વરઃ પ્રતામ્યન્ સંશુષ્કહૃદયગલતાલુઃ ॥ ૧૬ ॥

દેહ દેહ દેહ, રસજ રસજન્ય છે રસજે ઉત્પન્ન
હોતા છે, રસ. અને રસ ઓર રસ, અમ્બુભવ. ચ બધથી
ઉત્પન્ન થાય છે જલસે ઉત્પન્ન હોતા છે, તસ્ય તેનાં उसके,
ક્ષયાશ્ચ ચ ક્ષયથી ક્ષયસે, તૃણેદિ હિ મનુષ્યને તૃણા
થાય છે તૃણા હોતી છે, દીનસ્વર. તે દીન સ્વરવાળો થાય
છે વહ દીન સ્વરવાળો હોતા છે, પ્રતામ્યન્ તેને અધારાં
આવે છે ઉત્તરો અન્વેરા આતા છે, સંશુષ્કહૃદયગલતાલુ.
અને તેનાં હૃદય, કંઠ તથા તાળુ શુષ્ક હો જાતે છે ॥ ૧૬ ॥

16. The body is made of colloidal fluid and the colloidal fluid of the body is in turn made of the aqueous element. The loss of this watery element induces thirst, the voice becomes low, the man becomes faint and his stomach, throat and palate get parched.

અપસર્ગજતૃણાયાઃ સંપ્રાપ્તિર્લક્ષણં ચ—

ભવતિ खलु योपसर्गात्तृणा सा शोषिणी कष्टा ।
ज्वरमेहक्षयशोषश्वासाद्युपसृष्टदेहानाम् ॥ १७ ॥

૧૬ તૃણેદિ-તૃણેદિ (૫)

, સંશુષ્કહૃદયગલતાલુ-દીન સંશુષ્કહૃદયગલતાલુઃ (ક. ૫.)

૧૭. યોપસર્ગાત્-યોપસર્ગા (૫)

, શોષ-કામ (૫.)

उवर- ज्वर उवर मेह- प्रमेह प्रमेह, क्षय- क्षय क्षय, शोष- शोष शोष, आसाद्युपसृष्ट आस वगेरेभी युक्त आस आदिसे युक्त, देहानाम् देहवाणांशोने देह-घारियोंमें, उपसर्गात् उपद्रवस्थे उपद्रवरूपसे, या ने जो, तृष्णा तृष्णा तृषा, भवति थाय छ होती है, सा ते वह, खलु अरेअर सचमुच, शोषिणी शोष करनार शोषण करनेवाली, कष्टा अने कष्टसाध्य छे और कष्टसाध्य है ॥ १७ ॥

17. The dipsosis which occurs as a complication in persons affected with fever, urinary disorders, wasting, consumption, dyspnea and similar other diseases, causes great dehydration of the body and is of the formidable type.

असाध्यतृष्णायाः लक्षणम्—

सर्वस्त्वितिप्रसक्ता रोगकृशानां वमिप्रसक्तानाम् ।
घोरोपद्रवयुक्तास्तृष्णा मरणाय विज्ञेयाः ॥१८॥

रोगकृशानाम् रोगाधी कृश रोगसे कृश, वमिप्रसक्तानाम् अने आलुने आलु उलटीधी पीडाधेला और निरन्तर वमनसे पीड़ित मनुष्यमें, अतिप्रसक्ता अतिशय वधेदी अत्यन्त बड़ी हुई, घोरोपद्रवयुक्ताः तथा घोर उपद्रवधी युक्त और घोर उपद्रवसे युक्त, सर्वा अधी सब, तृष्णा तु तृष्णाओने तृषाओंको, मरणाय मरलु करवा भाटे उत्पन्न थयेली मृत्यु करनेके लिए उत्पन्न हुई, विज्ञेया अलुवी जाननी चाहिएं ॥ १८ ॥

18 All varieties of dipsosis which are incessant, which occur in patients emaciated by disease and afflicted with continuous vomiting and which are attended with severe complications should be known as being indicative of approaching death.

तृष्णायां वातपित्तयोर्हेतुत्वम्—

नाग्निं विना हि तर्षः पवनाद्वा तो हि शोषणे हेतु ।
अन्धातोरेतिबुद्धावर्षा क्षये तृष्यते नरो हि ॥१९॥

अग्निम् अग्नि अग्नि, पवनात् वा के वायु या वायुके, विना विना विना, तर्षः तरस तृषा, न नही नहीं हो सकती, हि कारलु के क्योंकि, अतिबुद्धौ अति-शय वधेदी अत्यन्त बड़े हुए, तो हि ते ने ये दोनोंही, अन्धातोः अन्धातुना जलधातुके, शोषणे शोषणमें, हेतु कारलु छे कारण है, अपात् अन्धने जलके, क्षये क्षय यत्ता क्षीण होने पर, नरः मनुष्य मनुष्यको, तृष्यते हि अवश्य तरसये थाय छे अवश्य प्यास लगती है ॥ १९ ॥

19. Thirst cannot occur without heat or without the vata, the excessive increase of these two elements is the cause indeed of the absorption of the watery element, on loss of which, man is afflicted with thirst.

गुर्वन्नपयःक्षेहैः संमूर्च्छन्निर्विदाहकाले च ।
यस्तृष्येद्भूतमार्गे तत्राप्यनिलानलौ हेतु ॥२०॥

गुरु-अन्न-पयः- गुरु भोजन, दूध गुरु अन्न, दूध, क्षेहै अने स्नेहो और क्षेहोंके, संमूर्च्छन्नि उदरमें व्याप्त होनेके कारण, विदाहकाले च तथा अन्न पयवाने समये तथा विदाहके समयमें, भूतमार्गे मार्ग अन्न पयवाने लीधे मार्ग आवृत्त होनेके कारण, य ने मनुष्य जो मनुष्य तृष्येत् तरसधी पीडाय छे तृषासे पीड़ित होता है, तत्र अपि त्यां वहा, अनिलानलौ वायु अने आग्नि न वायु और अग्नि ही, हेतु कारलु थाय छे कारण होते हैं ॥ २० ॥

20 Even in a condition, where a person having taken heavy food, milk and unctuous articles, feels thirsty owing to the channels being occluded by the food-mixture during the digestive process, the vata and the thermal element act as the causative factors

तीक्ष्णोष्णरूक्षभावान्मद्यं पित्तानिलौ प्रकोपयति ।
शोषयतोऽपां घातुं तावेव हि मद्यशीलानाम् ॥२१॥

મધમ્ મધ મધ, તીક્ષ્ણ તીક્ષ્ણ તીક્ષ્ણ, ઢળ-
કાણ ઉળ, રુક્ષમાવાત્ અને રક્ષપણાથી ઓર રક્ષ
હોને, પિત્તાનિલો પિત્ત અને વાયુને પિત્ત ઓર વાયુનો,
પ્રકોપયતિ પ્રકોપાયે છે પ્રકુપિત કરતા હૈ, તો એ અને
તે એ જ ઓર વે દોનો હી, મધશીલાનામ્ મધના
અભ્યાસીઓની મધસેવન કરનેવાળોંકી, અપામ્ ધાતુમ્
જલધાતુને જલધાતુકો, શોભયતઃ હિ જરૂર શોભે છે
સૂચા દેતે હૈ ॥ ૨૧ ॥

21. Alcohol by its quality of being
acute, hot and dry, provokes the pitta
and vata It is therefore that in alcohol-
addicts these two factors dry up the
watery element of the body

તૃણાયાં શીતજલ દેયમ્—

તસાસ્થિવ સિકતાસુ હિ તોયમાશુ શુષ્યતિ ક્ષિપ્તમ્ ।
તેષાં સંતપ્તાનાં હિમજલપાનાન્નવતિ શર્મ ॥૨૨॥

તસાસુ તપેલી તપી હૈ, સિકતાસુ હિ રેતીમાં
નાખેલા જળની પેઠે વાલ્મી ડાલે હુએ જલકી તરહ,
ક્ષિપ્તમ્ તમ શરીરમાં નાખેલુ તમ શરીરમેં ઢાલા હુઆ
તોયમ્ જળ જલ, આશુ તુરંત તુરંત, શુષ્યતિ હિ સુકાઈ
અય છે સૂચ જાતા હૈ, તેષામ્ તે સન, સંતપ્તાનામ્
સંતપ્ત પુરુષોને સન્તપ્ત પુરુષોકો, હિમજલપાનાત ઠંડુ
જલ પીવાથી શીતલ જલ પીને, શર્મ સુખ સુખ,
ભવતિ થામ છે હોતા હૈ ॥ ૨૨ ॥

22. Just as hot sand absorbs and
dries up the water poured on it, so
such heated persons find relief by the
potion of ice-cold water

ઢળકાણ્તસ્ય સહસા શીતજલદાનનિષેધઃ—

શિશિરસ્નાતસ્યોષ્મા રુદ્ધઃ કોષ્ઠં પ્રપદ્ય તર્વયતિ ।
તસ્માન્નોળકાણ્તો ભજેત સહસા જલં શીતમ્ ॥૨૩॥

૨૨. હિ તોયમાશુ શુષ્યતિ ક્ષિપ્તમ્—અય તોય શુષ્યતિ ક્ષિપ્તમ્ (ક)

૧, ક્ષિપ્તમ્-ક્ષિપ્તમ્ (વ)

૨૩. તસ્માન્નોળકાણ્તો...જલં શીતમ્—તસ્માન્નજેત નહમા

નોળકાણ્તો જલ શીતમ્ (વ. ક)

શિશિર- ઠંડા જલથી શીતલ જલસે, સ્નાતસ્ય
નાહેલ પુરુષની સ્નાન ક્રિયે હુએ પુરુષકી રુદ્ધ રોડાથેલી
રુદ્ધી હૈ, ડહ્મા ઊભા ગરમી, કોષ્ઠમ્ કેદમાં કોષ્ઠમેં,
પ્રપદ્ય જર્મને જાકર, તર્વયતિ તરસ પેવા કરે છે
પ્યાસકો ઉત્પન્ન કરતી હૈ, તસ્માન્ તેથી જાણે,
ઢળકાણ્ત ગરમીથી અકાળેલા પુરુષે ગરમીમે પીક્ષિત
પુરુષ, સહસા ઓકદમ્ શીઘ્ર, શીતમ્ શીતળ શીતલ,
જલમ્ જળનું જલકા, ન ભજેત સેવન કરુ નહિ સેવન
ન કરે ॥ ૨૩ ॥

23. The body-heat of the person
who has taken a cold bath being
obstructed in the peripheral region
passes to the internal organs and
creates thirst Therefore the person
who is fatigued by insolation should
not use cold water immediately

સ્વતૃણાનામનિલ પિત્ત-ક્ષયજસ્યમ્—

લિઙ્ગં સર્વાસ્થિતાસ્થનિલક્ષ્યપિત્તજં ભવત્યથ તુ ।
પૃથગાગ્ન્યાચ્ચિકિત્સિતમતઃ પ્રવક્ષ્યામિ તૃણાનામ્ ૨૪

પૃથગ્ આ જન, સર્વાસુ સધળી તૃણામાં સર્વ
તૃણામેં, અનિલ- વાયુથી થયેલાં વાયુમે ઉત્પન્ન હુએ, ક્ષય-
જલ ધાતુના ક્ષયથી થયેલાં જલધાતુકે ક્ષયસે ઉત્પન્ન
હુએ, પિત્તજમ્ અને પિત્તથી થયેલાં ઓર પિત્તમે ઉત્પન્ન
હુએ, લિઙ્ગમ્ લક્ષણે લક્ષણ, ભવતિ થાય છે હોતે હૈ,
અથ તુ હવે અન, ભવતિ અહીંથી ચહાસે, આગમાત્
આયુર્વેદના આમલ્યથી આયુર્વેદકે પામાણ્યસે, તૃણાનામ્
તૃણાઓની તૃણાકી, પૃથક્ ચિકિત્સિતમ્ જુદી જુદી
ચિકિત્સા મિત્ર મિત્ર ચિકિત્સા, પ્રવક્ષ્યામિ કહીશ
કહૂંયા ॥ ૨૪ ॥

24. In all these varieties of dipsosis,
symptoms arising from the provocation
of the vata and the pitta and loss of
watery element of the body, are mani-
fest. Hereafter I shall describe the
treatment of dipsosis of the various

૨૪. સ્વતૃણાનામનિલ પિત્ત-ક્ષયજસ્યમ્—સ્વતૃણાનામનિલ પિત્ત (વ)

types one by one, according to the authoritative tradition.

तृष्णायाः सामान्यचिकित्सा—

अपां क्षयाद्धि तृष्णा संशोष्य नरं प्रणाशयेद्वाशु ।
तस्मादैन्द्रं तोयं समधु पिबेत्तद्वृण वाऽन्यत् ॥२५॥

तृष्णा तृष्णा, अपाम् नष्टातुना जल-
धातुके, क्षयात् क्षयधी क्षीण होनेसे, नरम् मनुष्यने
मनुष्यको, संशोष्य शोषीने सूखाकर, वाशु शीघ्र शीघ्र,
प्रणाशयेत् हि मर्दी नाथे छे नष्ट करती है तस्मात्
तेथी इस लिए, समधु मधयुक्त मधुयुक्त, ऐन्द्रम्
वरसाधु आन्तरीक्ष, तोयम् पाणी पानी, तद्वृणम् अथवा
तेवा शुष्कपाणुं अथवा उसके समान गुणवाला, अन्यत्
वा भीष्णुं पाणी दूसरा पानी, पिबेत् पीवु पीवे ॥२५॥

25. Owing to the loss of the watery
element, thirst dehydrates the man
and soon kills him, the patient should
therefore drink pure rain-water with
honey, or any other water having
similar qualities.

किञ्चित्तुवरानुरसं तनु लघु शीतलं सुगन्धि
सुरसं च ।

अनभिष्यन्दि च यत्तत्क्षितिगतमप्यैन्द्रजज्ञेयम् २६

यत् ते जो, क्षितिगतम् पृथ्वी पर रहेहुं नल
पृथ्वीके ऊपरका जल, किञ्चित् सहेज कुछ, तुवरानुरसं
उपाय अनुरसवाणुं कषाय अनुरसयुक्त, तनु रन्ध्र
स्वच्छ, लघु हल्लुं हल्का, शीतलम् शीतल शीतल,
सुगन्धि सुगन्धवाणुं सुगन्धि, सुरसम् सारा रसवाणु
उत्तम रसयुक्त, अनभिष्यन्दि च अने अनभिष्यन्दी
होय और अनभिष्यन्दि हो, तत् अपि तेने पक्षु उसे
भी, ऐन्द्रवत् वरसाधना पाणी नेहुं वर्षाजलके समान,
ज्ञेयम् अक्षुषु जानना चाहिए ॥ २६ ॥

२५ अपा क्षयाद्धि—अपनक्षयाद्धि (फ)

२६ तुवरानुरस तनु—कषावानुरस तने (स.)

॥ तनु लघु—नत्र लघु (ब)

26. The water that has got a slightly
astringent secondary taste, which is
light, cool, possessed of good smell
and devoid of deliquescent quality,
should be considered similar to celestial
water in effect though it be terrestrial

शृतशीतं ससितोपलमथवा शरपूर्वपञ्चमूलेन ।
लाजासक्तुसिताह्वामधुयुनमैन्द्रेण वा मन्थम् ॥२७॥
वाट्यं वाऽऽमयवानां गीतं मधुशर्करायुतं दद्यात् ।
पेयां वा शालीनां दद्याद्वा कोरूषाणाम् ॥२८॥

शरपूर्व- शर्मादि शरादि, पञ्चमूलेन पञ्चमूलथी
पञ्चमूलसे, शृतशीतम् शृतशीत नल शृतशीत जल,
ससितोपलम् साकरनी साथे देवु चीनीके साथ देवे,
अथवा अथवा या, लाजासक्तु- लाजने साथे
लाजाके सक्त सिताह्वाम- साकर शर्करा, मधुयुतम् अने
मधु भेगवी नल देवे और गहदसे बनाया हुआ,
मन्थम् मन्थ मन्थ ऐन्द्रेण वा वरसाधना पाणी साथे
देवे आन्तरीक्ष जज्ञे देवे, आमयवानाम् अथवा उपाय
नलने अथवा कचे जौका, शीतम् शीतल शीतल,
वाट्यम् वाट्य (म. ५) वाट्य, मधुशर्करायुतम् मधु अने
साकरथी युक्त मधु और शर्कराके साथ, दद्यात् आपवे
देवे, शालीनाम् अथवा शालि ये आनी अथवा शालि
चावल, कोरूषाणाम् वा छे केदरानी वा कोदोसे बनाई,
पेयाम् वा पेया पेयाका, दद्यात् आपवी देवे ॥२७-२८॥

27-28. The physician may give the
water decocted with the roots of the
pentad of roots beginning with reed
grass, cooled and mixed with candied
sugar or the demulcent drink prepared
of roasted paddy powder, sugar, honey
and rain water, or he may give the
top part of half cooked barley gruel
cooled and mixed with sugar, or he

२७ लाजासक्तुसिताह्वामधुयुनमैन्द्रेण वा मन्थम्—लाजाना सक्तुना
समधुसित मन्थमैन्द्रेण (ध त. ध. फ)

२८ दद्यात्—भोज्यम् (घ)

may give the thin gruel of sali rice or of common millet.

पयसा शृतेन भोजनमथवा मधुशर्करायुतं योज्यम् ।
पारावतादिकरसैर्घृतभृष्टैर्वाऽप्यलवणाम्लैः ॥२९॥

शृतेन उकाणेला गरम, पयसा दूध साथे दूधके साथ अथवा अथवा या, अलवणाम्लै लवणु अने अम्लरहित नमक और अम्लरहित, घृतभृष्टैः घीभां वधारेला घीमें छोंके हुए, पारावतादिकरसै वा अपि पारावत वगेरेना भांसरस साथे पारावतादिके मासरसोंके साथ, मधुशर्करायुतम् मधु अने साकरयुक्त शहद और शर्कराके साथ, भोजनम् दोहन भोजन, योज्यम् थोणु ओर्धे देवे ॥ २९ ॥

29 Or, food may be given mixed with boiled milk or with honey and sugar, or mixed with the meat-juice of the pigeon and other birds of its group seasoned with ghee without adding either acid or salt

तृणपञ्चमूलमुज्जातकैः प्रियालैश्च जाङ्गलाः सुकृताः ।
शस्ता रसाः पयो वा तैः सिद्धं शर्करामधुमत् ॥३०॥

तृणपञ्चमूल तृणपञ्चमूल तृणपञ्चमूल, मुज्जातकै मुज्जातक मुज्जातक, प्रियालै च अने आरेणाभी और चिरौजीसे. सुकृता. सारी रीते सा रसा आयेला सुसंस्कृत, जाङ्गला रसा. अगल प्राणीभेदा भांसरसे जागल प्राणियोंके मासरस, शस्ताः प्रशस्त छे प्रशस्त हैं, तै अथवा तेओथी या उनसे सिद्धम् सिद्ध करेला सिद्ध किया हुआ, शर्करामधुमत् साकर अने मधुयुक्त शर्करा और मधुके साथ, पय वा दूध प्रशस्त छे दूध प्रशस्त है ॥ ३० ॥

30. The meat juices of jangala animals well prepared with the roots of the pentad of grasses, salep and buehanan's mango is recommended, or

२९ योग्यम्-भोज्यम् (व)

३० प्रियालैश्च प्रियालैश्च (घ)

the milk prepared with the above drugs mixed with sugar and honey.

शतघृतघृतेनाक्तः पयः पिबेच्छीततोयमवगाह्य ।
सुद्रमसूरचणकजा रसास्तु भृष्टा घृते देयाः ॥३१॥

शतघृत- सो दधत घेथेला शतघृत, घृतेन घीभां घीसे. अक्त अभ्यग करेला रोगीसे अभ्यग किया हुआ रोगी, शीततोयम् शीतल जलमें, अवगाह्य अवगाहन करीने अवगाहन करके, पय- दूध दूध, पिबेय पीवु पीवे घृते भृष्टाः घीभां वधारेला घीसे छोंके हुए, सुद्र भग मूग, मसूर- भसूर मसूर, चणकजाः अने अणुना और चनेके, रसा तु यूषे यूष, देयाः आपना देवे ॥ ३१ ॥

31. Or, the patient anointing himself with the hundred times washed ghee and taking a cold tub-bath, should drink milk or soups of green gram, lentils and chick peas, seasoned with ghee.

मधुरैः सजीवनीयैः शीतैश्च सतिक्तकैः शृतं क्षीरम् ।
पानाभ्यञ्जनसेकेष्विष्टं मधुशर्करायुक्तम् ॥३२॥

मधुरै मधु मधुर, शीतै च तथा शीतवीर्य तथा शीतवीर्य, सजीवनीयै अननीय गलुना द्रव्येथी जीवनीय गणके द्रव्योंसे, सतिक्तकै तेमज तिक्त द्रव्येथी एवं तिक्त द्रव्योंसे, शृतम् उकाणेला पकाया हुआ, क्षीरम् दूध दूध, मधुशर्करायुक्तम् मधु अने साकरनी साथे शहद और चीनीके साथ, पान- पान पान, अभ्यञ्जन- अभ्यग अभ्यग, सेकेषु अने परिषेधन करवाभां और परिषेधके लिए, इष्टम् छष्ट छे इष्ट है ॥ ३२ ॥

32. The milk boiled with drugs of the sweet group, or life promoter group, refrigerant and bitter group mixed with honey and sugar may be used as potion, inunction and affusion.

३१ भृष्टा घृते-घृतमजिता (घ त ष क)

तज्जं वा घृतमिष्टं पानाभ्यङ्गेषु नस्यमपि च स्यात् ।
नारीपयः सशर्करमुष्ट्या अपि नस्यमिक्षुरसः ॥३३॥

तज्जम् वा अथवा ते सिद्ध दूधभाथी डाढेलु या उस सिद्ध दूधसे निकाला हुआ, घृतम् घी घी, पानाभ्यङ्गेषु पान अने अभ्यङ्गमां पान एवं अभ्यङ्गमें, इष्टम् ४४ छे इष्ट है, नस्यम् च अपि आ घीनुं नस्य पक्षु इस घीका नस्य भी, स्यात् आपनामा आवे छे दिया जाता है सशर्करम् साङ्गयुक्त शर्कराके साथ, नारीपय स्त्रीनु धावक्षु स्त्रीके दूध, उष्ट्या. साढेलुनु दूध कंटनीके दूध, इक्षुरस अने शेरडीना रसनु और इक्षुरसका, अपि पक्षु भी, नस्यम् नस्य आपनामा आवे छे नस्य दिया जाता है ॥ ३३ ॥

33. Or the ghee prepared out of this medicated milk is beneficial as potion and inunction, as well as nasal medication. Breast milk or camel's milk with sugar, or sugar-cane juice is good as nasal medication.

क्षीरेक्षुरसगुडोदकसितोपलाक्षौद्रसीधुमाद्रीकैः ।
वृक्षाम्लमातुलुङ्गैर्गण्डूपास्तालुशोषघ्नाः ॥३४॥

क्षीर- दूध दूध, इक्षुरस शेरडीना रस इक्षुरस, गुडोदक- गोणुं पाणी गुडका पानी, सितोपला- साङ्गर चीनी, क्षौद्र- मध शहद, सीधु- सीधु सीधु, माद्रीकैः माद्रीकैः सृष्टीकाके मध, वृक्षाम्ल डाङ्गम वृक्षाम्ल, मातुलुङ्गैः अने भीजेराना और बिजौरेके, गण्डूपाः गण्डूपा गण्डूष, तालुशोषघ्ना तालुवाना शोषने हरनार छे तालुशोषके नाशक है ॥ ३४ ॥

34. The gargles of milk, sugar cane juice, gur-water, candied sugar, honey, sidhu wine, grape wine,

citron and pomello are curative of dryness of the palate

जम्बाम्रातकवदरीवेतसपञ्चवल्कपञ्चाम्लैः ।
हन्मुखशिरःप्रदेहाः सघृता मूर्च्छाभ्रमतृष्णाघ्नाः स्युः ।

जम्बू- जम्बुडी जामुन, आम्रातक- अंभाडे आम्रातक, बदरी ओरडी बदरी वेतस- वेतस वेतस, पञ्चवल्क- पञ्चवल्क पञ्चवल्क, पञ्चाम्लैः अने पञ्चाम्ल वडे और पञ्चाम्लके, सघृता घृतयुक्त घीके साथ, हन्- मुख- हृदय, भुभ हृदय, मुख, शिरः- प्रदेहा अने माथा छपर करेला देये और शिर पर किये हुए प्रदेह, मूर्च्छा-भ्रम-भ्रम, भ्रम मूर्च्छा, भ्रम, तृष्णाघ्नाः अने तृष्णाना नाशक और तृष्णाके नाशक. स्यु छे है ॥३५॥

35 The applications of jambul indian hog plum, jujube, country willow the pentad of barks and the pentad of acids mixed with ghee, when applied over peri-cardial region, face and head are curative of fainting, giddiness and thirst.

दाडिमदधित्थलोघ्रैः सविदारीबीजपूरकैः शिरसः ।
लेपो गौरामलकैर्घृतारनालायुतैश्च हितः ॥३६॥

सविदारी- विदारीकंद विदारीकंद, बीजपूरकैः भीजेराना बिजौरे, दाडिम- दाडिम अनार, दधित्थ- डाङ्ग कैथ, लोघ्रैः दोधर लोघ्र, घृत- घी घी, आरनालायुतैः अने डाङ्ग भेणवी और काजीके साथ, गौरामलकैः च तालु परि- पक्ष आभभाथी ताजे परिपक्ष आवलेसे, शिरसः शिरने, सिरमें, लेप देप करेला लेप लगाना, हितः हितकर छे हितकर है ॥ ३६ ॥

36 The unguent prepared of pomegranate, wood apple, lodh, white yam and citron or of whitish embleic

३३ नारीपय.....नस्यमिक्षुरस -नारीपयमा घृष्टं सशर्करामुष्ट्यास्थि-
नस्यमिक्षुरस (घ.)

३४. क्षीरेक्षुरस-समधुरेक्षुरस (घ)

„ माद्रीकैः-माद्रीकैः (द. घ)

३५. बदरी-बदरीनल (छ.)

„ पञ्चवल्कपञ्चाम्लैः -पञ्चवल्कपञ्चाम्ल (ख. ड.)

„ पञ्चाम्लैः-पञ्चाम्ल (घ.)

„ प्रदेहा.-प्रलेपा. (ज.)

myrobalans mixed with ghee and sour wheat conjee, proves beneficial

शैवलपङ्काम्बुरुहैः साम्लैः सघृतैश्च शकुभिलैः ।
मस्तुवार्नालार्द्रवसनकमलमणिहारसंस्पर्शाः ॥३७॥
शिशिराम्बुचन्दनार्द्रस्तनतटपाणितलगात्रसंस्पर्शाः
क्षौमार्द्रनिवसनानां वराङ्गनानां प्रियाणां च ॥३८॥

साम्लैः अम्लयुक्त खटाईके साथ, शैवलपङ्काम्बुरुहैः शेवाल, कादल तथा कमलकी शेवाल, कीचड़ तथा कमलका, सघृतै तेमज घृतयुक्त एवं घीके साथ, शकुभिः च साथवाओथो सकुओका लेप देप लेप, मस्तु- दहीना पाणुीथी दहीके पानीसे, आरनाल- काँठ आरनालसे, आर्द्रवसन- पद्याणैल वस्त्र भिगोये हुए कपड़े, कमल- कमल कमल, मणिहार- मणि अने हारना मणि और हारके, संस्पर्शाः स्पर्शा स्पर्श, क्षौमार्द्र- तेमज रेशमी बीना एवं रेशमी गीले, निवसनानाम् वस्त्र पहरेल वस्त्र पहनी हुई, प्रियाणाम् प्रिय प्रिय, वराङ्गनानाम् च सुंदरीओना सुंदर स्त्रियोंके, शिशिराम्बु- शीतल जल, चन्दन- अने चन्दनकी और चन्दनसे, आर्द्र बीना भिगोयेहुए, स्तनतट- स्तनतट स्तनतट, पाणितल- दुधेणी पाणितल, गात्र- वजरे अंगोना आदि अवयवोंके, संस्पर्शा स्पर्शा तृष्णानो नाश करे छे स्पर्श तृष्णाको नष्ट करते है ॥ ३७-३८ ॥

37 38 Or, the applications prepared of moss, mud, and lotuses or with roasted paddy powder mixed with acid articles and ghee, or the application of wet cloth soaked in whey or sour wheat conjee or application of lotuses or of garlands of precious stones should be done The cool contact of the

breasts and hands of beautiful and beloved women clad in wet silken garments and besmeared with cool and fragrant waters or sandal paste, proves beneficial.

हिमवद्दरीवनसरित्सरोऽम्बुजपवनेन्दुपादशिशिरा-
णाम् ।
रम्यशिशिरोदकानां स्मरणं कथाश्च तृष्णाघ्नाः ॥३९॥

हिमवत्-दरी- हिमालयकी कन्दरा, वन- वन वन, सरित्- नदी नदी, सर- सरोवर सरोवर, अम्बुज- कमल कमल, पवन- पवन पवन, इन्दुपाद- अने चन्द्रना किशोरी और चन्द्रकी किरणोंसे शिशिराणाम् शीतल शीतल, रम्य- तेमज रम्य एवं रम्य, शिशिरोदकानाम् तथा काँठ जल तथा शिशिर जलका स्मरणम् स्मरण स्मरण, कथाः च अने तेओनी कथाओ पद्य और उनकी कथायें भी, तृष्णाघ्ना तृष्णानो नाश करे छे तृष्णाका नाश करती है ॥ ३९ ॥

39 The recollection of or listening to the discription of the Himalayan caves, woods, streams, lakes, lotuses, breezes, moonlight and other cool things as well as of lovely and cool waters—these have an allaying effect on dipsosis.

तृष्णाया वैशेषिकी चिकित्सा—

वातघ्नमक्षपानं मृदु लघु शीतं च वाततृष्णायाम् ।
क्षयकासनुच्छ्रित क्षीरघृतमूर्ध्वावाततृष्णाम् ॥४०॥
स्याज्जीवनीयसिद्धं क्षीरघृतं वातपित्तजे तर्पे ।

- ३७ शैवलपङ्काम्बुरुहै-शैवालपङ्कजलै (फ)
,, शकुभिलैः-सकुभिलैः (घ)
,, आर्द्रवसनकमल-कमलजलार्द्रवसन (घ.)
३८. पाणितलगात्रसंस्पर्शा-पाणितलसंस्पर्शा (ख.)
,, क्षौमार्द्रनिवसनानां-मौक्तिकक्षौमार्द्रवसनानाम् (घ त.)

- ३९ रम्यशिशिरोदकाना-रम्योदकयुक्ताना (घ. द)
,, -रम्योदकशिशिराणा (घ)
,, -आरामशिशिरोदकानाम् (घ)
४० वाततृष्णायाम्-वाततृष्णाया (क ख ज ब)
,, क्षीरघृतमूर्ध्वावात-क्षीरमूर्ध्वावात (घ.)
,, क्षीरघृतमूर्ध्वावाततृष्णाम्-क्षीरघृत वाततृष्णाम् (घ.)

वाततृष्णायाम् वातजं तृष्णाम् वायुजन्य तृष्णाम्, वातघ्नम् वातघ्नं वातघ्न, मृदु मृदु मृदु, लघु लघु लघु, शीतम् च अने शीतल और शीतल, अन्नपानम् अन्नपान अन्नपान, क्षयकासनत् तथा क्षय अने क्षासन् द्रव्येभ्यो और क्षयकासन द्रव्येभ्यो, शृतम् उष्णैश्च गरम किया हुआ, क्षीरघृतम् दूधधी तारवेक्ष धी दूधसे निकाला हुआ घी, ऊर्ध्ववात श्वास श्वास, तृष्णाघ्नम् अने तृष्णा मटाउना? छे और तृष्णाके नाशक है, जीवनीय- जीवनीयगण्युत्थी जीवनीय- गणसे, सिद्धम् पकावेक्ष सिद्ध, क्षीरघृतम् दूधधी तारवेक्ष धी दूधसे निकाला हुआ घी, वातपित्तजे वात- पित्तजन्य वातपित्तजन्य, तर्षे तृष्णाम् तृष्णाम्, स्यात् हितकर छे हितकर है ॥४०३॥

40-40½. In dipsosis of the vata type soft, light and cooling food and drink curative of vata are recommended as also boiled ghee, which is churned directly from milk and which is indicated in the treatment of cough due to wasting and is curative of dipsosis and dyspnea. In dipsosis due to vata-cum-pitta, the ghee taken out of milk prepared with the drugs of the life-promoter group of drugs, is recommended

पित्तजतृष्णायाः चिकित्सा—

पैत्ते द्राक्षाचन्दनखर्जूरशीरमधुयुतं तोयम् ॥४१॥
लोहितशालितण्डुलखर्जूरपरूषकोत्पलद्राक्षाः ।
मधु पक्कलोष्टमेव च जले स्थितं शीतलं पेयम् ॥४२॥

पैत्ते पित्तजन्य तृष्णाम् पित्तजन्य तृष्णाम्, द्राक्षा- द्राक्षा द्राक्षा, चन्दन- चन्दन चन्दन, खर्जूर- खर्जूर खर्जूर, शीर- शीर शीर, मधुयुतम् अने मधु औऔथी युक्त और शहद इनसे युक्त, तोयम् पाणी जल, लोहित-शालितण्डुल- रता शालि औभा लाल शालि चावल, खर्जूर- खर्जूर खर्जूर, परूषक- शालसा

कालसा, उत्पल- नीलकमल नीलकमल, द्राक्षाः अने द्राक्षा औऔथी युक्त पाणी और द्राक्षा इनसे युक्त जल, पक्कलोष्टम् अने तपावेक्षी भाटीना ढेक्षने और तपाये हुए मिट्टीके ढेलोको, जले स्थितम् पाणीभां हारी जलमें बुझाकर, शीतलम् ते पाणी ठंडु तथा पछी उस जलके ठंडा होने पर, मधु च एव तेभां मधु नाभी उसमें शहद डालकर, पेयम् पीवु पीवे ॥ ४१-४२ ॥

41-42. In dipsosis of the pitta type, the water mixed with grapes, sandal-wood, date, cuscus and honey, as also the cold water in which red sali rice, tandula rice, dates, falsa, blue water lily, grapes, honey and a baked lump of earth have been kept may be given as potion.

लोहितशालिप्रस्थः सलोध्रमधुकाञ्जनोत्पलः क्षुण्णः पक्कामलोष्टजलमधुसमायुतो मृन्मये पेयः ॥४३॥

सलोध्र- दोधर लोध्र, मधुक-मधुकाञ्जन- जेठीमध, रसा- जल मुलहरी, रसाञ्जन, उत्पलः अने उत्पलसहित और उत्पलसहित, लोहित-शालि-प्रस्थ ६४ तोला दाल शालि औभा ६४ तोले लाल शालि चावलको, क्षुण्ण- अध- कथरा करी दरकच करके, मृन्मये भाटीना वासुधुभां मिट्टीके पात्रमें, पक्क-आमलोष्ट-जल-मधु समायुत, पकावेक्ष काथी भाटीना ढेक्षने हारी गरम करेक्ष जल ठंडु तथा तेभां वेज्या पछी तेने गाणी मध नाभी तपाये हुए कच्ची मिट्टीके ढेलोको बुझाकर ठंडे हुए जलमें आलोकित कर छानकर शहद डाल करके, पेय मात्रासे पीवे ॥ ४३ ॥

43. Or, the water kept in an earthen pot in which 64 tolas of red sali rice, pounded with lodh, liquorice, anti-mony and blue water lily are put and

- ४१ पैत्ते-पित्ते (ब)
,, द्राक्षा-क्षुण्ण (द)
,, जले स्थितं-जलं शृतं (घ)

- ४३ शालिप्रस्थ-शालितण्डुलप्रस्थ (क द)
,, क्षुण्णः-क्षुण्णम् (घ.)
,, पक्कामलोष्टजलमधुसमायुतो-पक्कामलोष्टमधुजलसमायुत (घ.)

in which a baked clod of clay, water, and honey have been added This is a curative drink in dipsosis.

चटमातुलुङ्गवेतसपल्लवकुशकाशमूलयष्टाङ्गैः ।
सिद्धेऽम्भस्यग्निनिभां कृष्णमृदं कृष्णसिकतां वा ४४
तप्तानि नवकपालान्यथवा निर्वाप्य पाययेताच्छम् ।
आपाकशर्करं वाऽमृतवह्युदकं तृषां हन्ति ॥४५॥

वट- ५३ वरगद मातुलुङ्ग- भीमेरु विजौरा,
वेतमपल्लव- वेतसपत्र वेतसके पत्ते, कुश- कुश कुश,
काशमूल- काशना मूल काशके मूल, यष्टाङ्गै- तथा
गेठीमधुधू तथा मूलहठीसे. सिद्धे पकावेला सिद्ध किये
हुए, अम्भसि पाणीमा जलमें, अग्निनिभाम् अग्निपां
तपावेदी होवाथी अग्नि नेवी लाव अग्निमें तप्त
होनेके कारण अग्निके समान लाल, कृष्णमृदम् काणी भाटी
काली मिट्टी, कृष्णसिकताम् वा ३ काणी रेतली या काली
वाल, अथवा अथवा या, तप्तानि तपावेला तपाये हुए,
नवकपालानि नवा ठीकरा नवीन मिट्टीके कपाल, निर्वाप्य
थुआवी बुझाकर, अच्छम् नीतयुं पाणी नितारा हुआ
जल, पाययेत पावु पिलावे. आपाक- अथवा पकाववा
भाटे या सिद्ध करनेके लिए, शर्करम् नेमां तपेला
काकरा नाथवाभां आल्या छे ओषु जिसमें तप्त कर डाले
गये हैं ऐसा, अमृतवह्युदकम् वा गौरीन अथ गुह्वीका
जल, तृष्णाम् तृष्णाने तृषाके, हन्ति छे नष्ट करता
है ॥ ४४-४५ ॥

44-45 In the water prepared with
sprouts of banyan, pomello, country
willow, roots of sacrificial and thatch
grass and liquorice, put a lump of
black earth or black sand or pieces
of new earthen vessel which have
been heated red and allow it to

४४ सिद्धेऽम्भस्यग्निनिभा-सिद्धेऽम्भस्यग्निनिभा (४)

४५ पाययेताच्छम्-पाययेतोयम् (५)

॥ आपाकशर्करं वाऽमृतवह्युदकं तृषा हन्ति-अथवा शर्करासुत-
वह्युदकं वा तृषा हन्ति (कं, व, श, ड, त, द)

cool; then decant the clear water and
give it to the patient, or give the
water prepared with guduch added
with red-hot pebbles and cooled. It is
curative of dipsosis

क्षीरवनां मधुराणां शीतानां शर्करामधुविमिश्राः ।
शीतकषाया मृदुप्लवंयुताः पित्ततृष्णाघ्नाः ॥४६॥

मृदुप्ल- तपावेदी भाटी तपाई हुई मिट्टीसे, संयुताः
युक्त युक्त क्षीरवताम् क्षीरीवृक्ष क्षीरीवृक्ष, मधुराणाम्
मधुरद्रव्यो मधुर, शीतानाम् अने शीतवीर्य द्रव्योना
और शीतवीर्य द्रव्योंके, शर्करा- साकर चीनी, मधु-
विमिश्रा अने मधु भेजवेला और शहद मिलाये हुए,
शीतकषाया शीतल कषाया शीत कषाय, पित्ततृष्णाघ्नाः
पित्तजन्य तृष्णा हरनार छे पित्तजन्य तृषाके नाशक
है ॥ ४६ ॥

46. The cold infusions prepared of
the drugs of the lactiferous plants and
drugs of sweet group and of cold
potency, mixed with sugar and honey
and with baked clay put into them,
are curative of dipsosis of the pitta
type.

कफजतृष्णायाः चिकित्सा—

व्योषवचाभल्लातकतित्तकषायास्तथाऽऽमृततृष्णाघ्नाः
यश्चोक्तं कफजायां वम्यां तच्चैव कार्यं स्यात् ॥४७॥

तथा तथा तथा, व्योष- त्रिकटु त्रिकटु, वचा- ५७
वचा, भल्लातक- भिलाभां मिलावा, तित्तकषाया अने
तित्त द्रव्योना कषाया और तित्त द्रव्योंके कषाय,
आमृततृष्णाघ्ना आमृततृष्णाना नाशक छे आमृततृष्णाके
नाशक हैं, कफजायाम् कफजन्य कफजन्य, वम्याम्
उलटीभां वमनमें, यत् च ने काँछ जो कुछ, उक्तम्
उक्त छे कहा है, तत् च एव ते पल्लु वह सी, कार्यम्
स्यात् अली करवुं यहा करे ॥ ४७ ॥

४६. पित्ततृष्णाघ्ना-पित्ततृष्णा. (क.)

४७ आमृततृष्णाघ्ना-आमृततृष्णा. (क.)

47. In dipsosis due to chyme morbidity the decoctions of the three spices, sweet flag, marking nut and drugs of the bitter group prove beneficial; or the line of treatment, indicated in vomiting of the kapha type, may be given.

स्तम्भारुच्यविपाकालस्यच्छर्दिषु कफानुगां तृष्णाम् ।
ज्ञात्वा दधिमुधुतर्पणलवणोजलैर्वमनमिष्टम् ४८

स्तम्भ- १४३१८ स्तब्धता, अरुचि- अरुचि अरुचि,
अविपाक- अविपाक अविपाक, आलस्य- आलस्य
आलस्य, छर्दिषु अने उल्टी भता और छर्दि होने पर,
तृष्णाम् तृष्णाने तृष्णाको, कफानुगाम् कफानुग-धी
कफके साथ अनुबन्धवाली, ज्ञात्वा भलीने जानकर,
दधि-मधु- दही, मधु दही, मधु, तर्पण-लवण- तर्पण,
लवण तर्पण, नमक, उष्णजलैः अने उष्ण १४३१९ और
गरम जलसे, वमनम् वमन कराना, इष्टम्
४८ छे इष्ट है ॥ ४८ ॥

48 Knowing that rigidity, anorexia indigestion, lethargy and vomiting are the sequela of the kapha type of dipsosis, it is desirable to induce vomiting by a dose prepared of curds, honey, demulcent drink, salt and warm water.

दाडिममल्लफलं वाऽप्यन्यत् सकषायमथ लेहम् ।
पेयमथवा प्रदद्याद्रजनीशर्करायुक्तम् ॥४९॥

- ४९ दाडिम ...शर्करायुक्तम्-दाडिममदनफलं वाप्यन्यतमकषाय-
मथ लेहम् । पेयमथवा हरिद्राम्बुशर्कराक्षौद्रसंयुक्तम् (ख)
" " " -सकषायलोहलवण दाडिममल्ल फल
त्र लेहं वा । पेयमथवा हरिद्राम्बु शर्कराक्षौद्रमयुक्तम् (फ)
" दाडिममल्लफल-दाडिममदनफलं (घ ड)
" वाऽप्यन्यत् सकषायमथ-वाप्यन्यतमकषायमथ (घ)
" प्रदद्याद्रजनीशर्करायुक्तम्-हरिद्राम्बुशर्कराक्षौद्रसंयुक्तम्
(क घ. ङ. च त थ)
" रजनी-रजनीमूत्र (झ.)

दाडिमम् दाडिम अनार, अन्यत् अथवा भीलु
या दूसरा, मल्लफलम् वा अपि भीलुं इति खट्टा फल,
अथ सकषायम् अथवा कषायसहित अथवा कषाय-
सहित, लेहम् लेह लेह, अथवा अथवा अथवा, रजनी
रजनी हल्दी, शर्करायुक्तम् तथा साकरयुक्त तथा चीनीके
साथ, पेयम् पेय पेय, प्रदद्यात् आपवु देना
चाहिये ॥ ४९ ॥

49. The physician may give pomegranate or other sour fruit or the linctus mixed with astringent substances or he may give a potion containing turmeric and sugar.

क्षयजतृष्णायाः चिकित्सा—

क्षयकासेन तु तुल्या क्षयतृष्णा सा गरीयसी नृणाम् ।
क्षीणक्षतशोषहितैस्तस्मात्तां मेघजैः शमयेत् ॥५०॥

क्षयतृष्णा क्षयजन्य तृष्णा क्षयजम् तृष्णा, क्षय-
कासेन तु क्षयजन्य कासनी क्षयज कासके, तुल्या
समान छे समान है, सा ते वह, नृणाम् मनुष्योंने
मनुष्योंको, गरीयसी भयजनक छे भयजनक है, तस्मात्
तेथी इस लिए क्षीणक्षत- क्षीण- क्षत क्षीण- क्षत,
शोषहितै अने शोषमां हितकर्ता और शोषमें हितकारी,
मेघजैः ओषधौथी औषधोंसे, ताम् तेने उसकी, शम-
येत् शान्त करनी चाहिए ॥ ५० ॥

50. Dipsosis in men, born of wasting is equally serious like the cough due to wasting, therefore this variety of thirst should be quieted with medications indicated in the condition of cachexia due to pectoral lesions and consumption

मयजतृष्णायाः चिकित्सा—

पानतृषार्तः पानं त्वर्धोदकमल्लवणगन्धाद्यम् ।
शिशिरस्नातः पानं मद्याम्बु गुडाम्बु वा तृषितः ५१

- ५१ त्वर्धोदकमल्लवणगन्धाद्यम्-त्वर्धोदकमल्लवणसंभाव्यम्
(ब)
" शिशिरस्नानः-शिशिरस्नानम् (घ.)

भक्तोपरोधतृषितः स्नेहपानार्तोऽथवा तनुयवागूम् ।
प्रपिबेद्गुणा तृषिनो भुक्तेन तदुद्धरेद्भुक्तम् ॥५२॥

पानतृषाते तु भक्षपानजन्य तृष्णाधी पीडायेदा
रेणुधौ ते। मद्यपानसे उत्पन्न तृषासे पीडित रोगी तो,
अर्धोदकम् अर्धा जलधी मिश्रित आवे जलसे मिश्रित,
अम्ल-लवण-अम्ल, लवण अम्ल, नमकीन, गन्धाढ्य
अने गंध द्रव्यनाणु तथा सुगन्धित द्रव्योंसे युक्त, पानम्
भक्ष पीवु मद्य पीवे, शिशिरस्नात ६५ पाण्णीधी
स्नान करवाने दीधे शीतल पानीसे स्नान करने पर,
तृषितः तस्या अनुष्ये तृषा उत्पन्न हो तो, मद्याम्बु
भक्षमा भेजवेदु जल मद्यमें मिलाया हुआ जल, गुडा-
म्बु वा ३ गोणनु पाण्णी या गुडका पानी, पानम् पीवु
पीवे, भक्तोपरोध-लवणधी लवणसे उत्पन्न, तृषितः
तस्या अनुष्ये तृषामें अथवा अथवा अथवा, स्नेह-
तृषातेः स्नेहपान करवाधी तस्या अनुष्ये स्नेहपान-
जन्य तृषामें, तनु पातणी पतली, यवागूम् यवागू
यवागू, प्रपिबेत् पीवी पीवे, गुस्णा भारे गुरु,
भुक्तेन भोजनधी भोजनसे उत्पन्न, तृषित तस्या
अनुष्ये तृषामें, तव ते उष, भुक्तम् भोजनधुं भोज-
नका, उद्धरेत् वमन करुं वमन करे ॥ ५१ ५२ ॥

51-52. In dipsosis due to alcoholism,
a potion of wine diluted with equal
amount of water mixed with acid, salt
and a liberal quantity of fragrant
substances is recommended. In thirst
immediately after a cold bath, a drink
of diluted wine or gur-water is reco-
mmended. If thirst is due to
abstinence from food or to ingestion of
unctuous diet, the patient may take
thin medicated gruel, if the thirst is
due to a heavy meal, the patient may
vomit out the food ingested.

मद्याम्बु वाऽम्बु कोष्णं बलवांस्तृषितः समुल्लिखेत्
पीत्वा ।

५२ भुक्तेन तदुद्धरेद्भुक्तम्-भुक्तेनोद्धरेद् भुक्तम् (ध.)

मागधिकाविशदमुखः सशर्करं वा पिबेन्मन्थम् ५३

तृषित गुरु भोजनधी तस्या गुरुभोजनसे तृषा-
युक्त, बलवान् भक्षवान् अनुष्ये बलवान् मनुष्य,
मद्याम्बु भक्षमिश्र पाण्णी मद्यमिश्रित जल, कोष्णम् अथवा
नवशेकुं या सुहाता हुआ गरम, अम्बु वा पाण्णी जल,
पीत्वा पीने पीकर, समुल्लिखेत् वमन करुं वमन करे,
मागधिका- अथवा पीपरधी अथवा पिप्पलीके चूर्णसे,
विशदमुख-मुपने यीकाश नगरुं करी मुखको विशद
करके, सशर्करम् साकरयुक्त शर्करायुक्त, मन्थम् वा मन्थ
मन्थ, पिबेत् पीवे पीवे ॥ ५३ ॥

53. And if the vitality of the
patient be strong, he may drink a dose
of wine and water or warm
water before vomiting or having clea-
nsed the mouth with long pepper, he
may take a demulcent drink with
sugar.

बलवांस्तु तालुशोषे पिबेद्भुतं तृष्यमद्याच्च ।
सर्पिर्भृष्टं क्षीरं मांसरसांश्चाबलः स्निग्धान् ॥५४॥

तालुशोषे तालुशोषमा तालुशोषमें, बलवान् तु
भक्षवान् पुरुषे ते। बलवान् पुरुष तो, घृतम् घी घृत,
पिबेत् पीवु पीवे, तृष्यम् च अने तृषामा हितकर
और तृषानाशक, अद्याद् भोजन करुं भोजन खावे,
अबल च अने निर्बल अनुष्ये और अबल मनुष्य,
सर्पिर्भृष्टम् घीधी सरुकर आपेधुं वीमें भूने, क्षीरम्
दूध दूधको, स्निग्धान् अथवा स्निग्ध या स्निग्ध, मांस-
रसान् च मांसरसा पीवा मांसरसको पीवे ॥ ५४ ॥

54. If the thirsty patient is strong
and suffers from parching of the
palate he may drink adipous ghee,
or use it in his food, if the patient
is weak, he may take milk seasoned
with ghee or unctuous meat-juice.

५३ तृष्यम्-तृष्यमन्थम् (क)

, तृष्यमद्याच्च-तृष्यमन्थमद्याच्च (क-)

५४ -तृष्यमनुमन्थम् (ख. घ. ज. झ. ङ. त)

अतिरूक्षदुर्बलानां तर्षं शमयेन्नृणामिहाशु पयः ।
छागो वा घृतभृष्टः शीतो मधुरो रसो हृद्यः ॥५५॥

इह अर्द्धी यहाँ, अतिरूक्ष- अतिशय रूक्ष अतिरूक्ष,
दुर्बलानाम् अने दुर्बल और दुर्बल, नृणाम् मनुष्यानी
मनुष्यकी, तर्षं तृषा तृष्णाको, पयः दूध दूध, आशु
ओझाभ शीघ्र शमयेत् शमाये छे शान्त करता है,
घृतभृष्टः अथवा घीथी सरंकार आपेय अथवा घीमें
भूने, छागः अक्षराने। बकरेका, शीत शीतल शीतल,
मधुरः अने मधुर और मधुर, रस. वा भासरस
मासरस, हृद्यः हृद्य भाटे हितकर छे हृदयके लिए
हितकर है ॥ ५५ ॥

55. The thirst in persons who are
extremely dehydrated and weak gets
immediately quenched by taking milk
or the cool and sweet meat-juice of the
goat seasoned with ghee is a cordial
drink.

स्निग्धेऽन्ने भुंक्ते या तृष्णा स्यात्तां गुडाम्बुना शमयेत् ।
तर्षं मूर्च्छाभिहतस्य रक्तपित्तापहैर्हन्यात् ॥५६॥

स्निग्धेऽन्ने स्निग्ध भोजन स्निग्ध अन्न, भुंक्ते
भुज्याथी भोजन करने पर, या ने जो, तृष्णा तृषा
तृषा, स्यात् थाय छे उत्पन्न होवे, ताम् तेने उसको,
गुडाम्बुना गोणना पाणीथी गुडके जलसे, शमयेत्
शान्त करनी चाहिए, मूर्च्छाभिहतस्य मूर्च्छा-
पीडितनी मूर्च्छासे पीडित मनुष्यकी, तर्षं तृषाने
तृषाको, रक्तपित्तापहै रक्तपित्तकर औषधीथी रक्त-
पित्तनाशक द्रव्योंसे, हन्यात् हन्युथी शान्त करनी
चाहिए ॥ ५६ ॥

56 The thirst resulting from
eating unctuous food should be quen-
ched with gur-water, and the
thirst in a person who has fainted

५६ अन्नाच्छु कान्तिनरम्—

शीतमुष्णं च जलं कुत्र देयं वर्ज्यं वा कुत्रेत्याह इति (उ त.)
पुस्तकयो. पठ्यते ।

,, ता गुडाम्बुना शमयेत्-तद्गुडाम्बुना शमयेत् (घ.)

should be cured by medications cura-
tive of hemothermia

शीतमुष्णं च जलं कुत्र देयं वर्ज्यं वा वर्ज्यम्—

तृद्दाहमूर्च्छाभ्रमक्लममदात्ययास्त्रिविषपित्ते ।
शस्तं स्वभावशीतं, शृतशीतं सन्निपातेऽम्भः ॥५७॥

तृद्- तृष्णा तृषा, दाह- दाह दाह, मूर्च्छा- मूर्च्छा
मूर्च्छा, भ्रम- भ्रम भ्रम, क्लम- क्लम क्लम, मदात्यय-
मदात्यय मदात्यय, अस्त्र रक्तपित्त रक्तपित्त, विष- विष
विष, पित्ते अने पित्तभा और पित्तमें, स्वभावशीतम्
स्वाभाविक शीतल पाणी स्वाभाविक शीतल जल,
सन्निपाते अने सन्निपातभा और सन्निपातमें, शृत-
शीतम् शृतशीत शृतशीत, अम्भः पाणी जल, शस्तम्
प्रशस्त छे अच्छा है ॥ ५७ ॥

57. In dipsosis, burning, fainting,
giddiness, exhaustion, alcoholism, vitia-
tion of blood and toxicosis, and dis-
orders of pitta and fresh cold water is
beneficial, while in the condition of
tridiscordance, water boiled and cooled
is good.

हिक्काश्वासनवज्वरपीनसघृतपार्श्वगलरोगे ।

कफवातकृते स्याने सद्यःशुद्धे च हितमुष्णम् ॥५८॥

कफवातकृते कफवातजन्य कफवातकृत, हिक्का-
हेडकीभां हिकामें, श्वास- श्वासनां श्वासमें, नवज्वर-
नवज्वरभां नवज्वरमें, पीनस- पीनस पीनसमें, घृतपीत-
पार्श्व-गलरोगे पार्श्वरोगभां तथा गणाना रोगभां घीतुं
पान कथा पछी तुरत न पार्श्वरोगमें तथा गलके रोगमें
घृतका पान करनेके तत्काल पश्चात्. स्याने दोषेना
धृष्टपाणुभां दोषोंके घना होनेमें, सद्यः शुद्धे च अने वभन
विरचन वगेरेथी रोगीनु शोधन तथा पछी तुरत न

५७ तृद्दाह-तृद्धिदाह (क घ)

,, ,, -छर्धम्लदाह (घ द घ)

,, तृद्दाहमूर्च्छाभ्रमक्लम-छर्धम्लदाहमूर्च्छाभ्रमक्लम (ख त)

५७ अम-अम (घ)

,, सन्निपातेऽम्भः-सन्निपाते तु (घ)

और वमन विरेचन आदिसे रोगीके शोधन होनेके तत्काल पश्चात्, उष्णम् उष्णम् नल गरम जल, हितम् हितकर्ता छे हितकर है ॥ ५८ ॥

58. In conditions of hiccup, dyspnea, recent fever, coryza, excessive ingestion of ghee, pleurodynia and disorders of the throat caused by kapha and vata, or when the humors are still congested in the body and just after the purificatory treatment, a drink of warm water is beneficial.

पाण्डुरपीनसमेहगुल्ममन्दानलातिसारेषु ।
प्लीहि च तोयं न हितं काम्मसह्ये पिवेदल्पम् ॥ ५९ ॥

पाण्डु- पांडुरोग पाण्डुरोग, उदर- उदररोग उदर-
पीनस- पीनस पीनस, मेह- प्रमेह प्रमेह गुल्म- गुल्म
गुल्म, मन्दानल- अग्निमात्र मन्दामि, अतिसारेषु
अतिसार अतिसार प्लीहि च अने प्लीहारोगमा और
प्लीहारोगमें तोयम् नल जल न हितम् हितकर नथी
हितकारक नहीं है, अमह्ये असह्य तृषामा असह्य प्यसमें
कामम् भले भले, अल्पम् थोड़ा पाण्डु थोड़ा जल,
पिवे पीवु पीवे ॥ ५९ ॥

59 In anemia, abdominal diseases, coryza, urinary diseases, gulma, weak gastric fire, diarrhea and splenic disorders the drinking of water is not beneficial, but if the thirst be unbearable, the patient may drink a small quantity of water.

पूर्वामयातुरः सन् दीनस्तृष्णादिनो जलं काङ्क्षन् ।
न लभेत् स चेन्मग्णमाश्वेवामुयादीघरोगं वा ॥ ६० ॥

पूर्वामयातुर सन् ने पहेला उहेला रोगीवाणे
पुरुष यदि पूर्वोक्त रोगोंवाला पुरुष, तृष्णादिनः तृषापी
थीसिध तृषासे पीडित होकर, जलम् काङ्क्षन् नलनी
धन्या राभते होय जलकी इच्छा रखता हो, न लभेत्

६०. न लभेत् स चेन्मरणम्—लभते मरण शीघ्रम् (५)

चेत् पल्लु तेने नल न भणे ते। परन्तु उसको जल न मिले तो, आशु एव ते शीघ्रम् वह शीघ्र ही, मरणम् मरणम् मृत्यु, दीर्घरोगम् वा ३ दीर्घरोगने या दीर्घ-
रोगको, प्राप्नुयात् पावे छे प्राप्त करता है ॥ ६० ॥

60. For if the patient who is suffering from the above-mentioned diseases has become miserably afflicted with thirst and craving for water does not get it he may soon die or be afflicted with chronic illness

तस्माद्धान्याम्बु पिवेत्तृष्यन् रोगी सशर्कराक्षौद्रम् ।
यद्वा तस्यान्यत्प्यात् सात्म्यं रोगस्य तच्चेष्टम् ॥ ६१ ॥

तस्मान् तेथी इस लिए, तृष्यन् तरस्या तृषा होने
पर, रोगी रोगीथे रोगी, सशर्करा- साकर शर्करा,
क्षौद्रम् अने मधयुक्त और मधु मिलाकर, धान्याम्बु
धान्यान् पाण्डु धान्याम्बु पिवेत् पीवु पीवे, तस्य
अथवा ते अथवा उस, रोगस्य रोगने भाटे रोगके लिए,
यन् अन्यत् वा ने भीलु कर्छ जो दूसरा कोई,
सात्म्यम् सात्म्य सात्म्य, स्यात् होय हो, तत् च ते
वह, इष्टम् पीवु छे पीना इष्ट है ॥ ६१ ॥

61. Therefore the thirsty patient may drink coriander-water mixed with honey and sugar, or whatever other medicated water is wholesome in his condition.

तृष्णाया शीघ्रप्रतिकार्यत्वम्—

तस्यां विनिवृत्तायां नज्जन्य उपद्रवः सुखं जेतुम् ।
तस्मात्तृष्णां पूर्वं जयेद्बहुभ्योऽपि रोगेभ्यः ॥ ६२ ॥

तस्याम् ते तृषाके विनिवृत्तायाम् भटता निवृत्त
होने पर, तन्- तेथी उमसे, जन्य. अथैव उत्पन्न हुए,
उपद्रव उपद्रव उपद्रवको जेतुम् सुखम् सुखेथी जताय
छे जीतना सरल है तस्मान् तेथी इस लिए, बहुभ्यं
पल्लु बहुते, रोगेभ्य अपि रोगोंमा पल्लु रोगोंमें भी, पूर्वम्
अथम पहले, तृष्णाम् तृष्णाने तृष्णाको, जयेत् जतायी
जीते ॥ ६२ ॥

62 If dipsosis is cured, it is easy to subdue the complications arising from it; therefore dipsosis, of all diseases, should be first treated.

अध्यायोक्तार्थसंग्रह —

तत्र श्लोकः—

हेतु यथाऽग्निपवनौ कुरुतः सोपद्रवां च पञ्चानाम् ।
तृष्णानां पृथगाकृतिरसाध्यता साधनं चोक्तम् ६३

तत्र ते विषयमा उस विषयमे, श्लोकः उपस ६३ने।
श्लो६३ ७ ३ उपसंहारका श्लोक है कि, यथा ज्वरी
रीते जैसे, अग्निपवनौ अग्नि अने वायु अग्नि और
वायु, हेतु ६३रहे। कारण बनकर सोपद्रवाम् उपद्रव-
सहित उपद्रवयुक्त, कुरुतः तृष्णा पेदा ६३रे ७ ३ ओ
तृष्णाको उत्पन्न करते है वह, पञ्चानाम् तथा पांच तथा
पांच, तृष्णानाम् तृष्णाओंना तृष्णाओंके, पृथक् शुद्ध
शुद्ध पृथक् पृथक्, आकृति दक्षलक्षण, असाध्यता
असाध्यता असाध्यता, साधनम् च अने चिकित्सा
और चिकित्सा, उक्तम् ६३ला ७ ३ कह दिये है ॥ ६३ ॥

Here is the recapitulatory verse—

63. How the thermal factors and the vata are the two causative factors for the five kinds of dipsosis, their separate characteristics, the incurable condition and the method of cure have all been described

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते चिकित्सास्थाने तृष्णारोग-
चिकित्सितं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥२२॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे श्रेया अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने अरुद्धी प्रतिसंस्कार पाभेला आ शास्त्रमा और
चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त,
दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा ६३रेल और दृढबलसे
पूरित किये गये, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान विषे
चिकित्सास्थानमें, तृष्णारोगचिकित्सितम् 'तृष्णारोग-

६३. पृथगाकृतिः—पुनराकृति (ब)

चिकित्सित' 'तृष्णारोगचिकित्सित', नाम नामने
नामका, द्वाविंश भावीसमे। वाईसवाँ, अध्याय.
अध्याय संपूर्ण यथे। अध्याय समाप्त हुआ ॥ २२ ॥

22. Thus in the Section on Therapeutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the twenty-second chapter entitled "The Therapeutics of Dipsosis" not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

त्रयोविंशोऽध्यायः ।

त्रेवीसमे। अध्याय अध्याय तेईसवाँ

Chapter XXIII

विषचिकित्सितोपक्रमः—

अथानो विषचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अत हवे अढ़ीथी अव आगे, विष-
चिकित्सितम् 'विषचिकित्सित' नामना अध्याय
'विषचिकित्सित' नामके अध्यायका व्याख्यास्यामः
व्याख्यान ६३रथु व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय. आत्रेये आत्रेयने,
इति ह आ विषयमा नीये प्रमाणे ७ इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह स्म ६३रेलु ७ ३ कहा है ॥ २ ॥

1 We shall now expound the chapter entitled 'The Therapeutics of Toxicosis'

2. Thus declared the worshipful Atreya.

प्रागुत्पत्ति गुणान् योनिं वेगल्लिङ्गान्युपक्रमान् ।

विषस्य ब्रवतः सम्यग्निवेश निबोध मे ॥३॥

अग्निवेश हे अग्निवेश । हे अग्निवेश !, विषस्य
विषनी विषकी, प्रागुत्पत्ति पूर्वोत्पत्ति प्रथम उत्पत्ति,

३ सम्यग्निवेश निबोध मे—सम्यग्निवेशावधारण (क)

गुणान् शुभ्र गुण, योनिश् येनि योनि, वेगान् वेग वेग,
लिङ्गानि वक्ष्ये। लक्षण. उपक्रमान् अने चिकित्सा
और उपक्रमको, द्रुवतः मे उहेता ओवा भारी पैसेथी
कहते हुए मुझसे, सम्यक् सारी रीते अच्छी तरह,
निबोध साभगो सुनो ॥ ३ ॥

3. Listen O, Agnivesa! attentively
as I describe to you the primogenesis,
the properties, the source, the stages
of virulence, the symptoms and the
therapeutics of toxicosis.

विषस्य प्रागुत्पत्तिः, निरुक्तिश्च—

अमृतार्थं समुद्रे तु मथ्यमाने सुरासुरैः ।
जज्ञे प्रागमृतोत्पत्तेः पुरुषो घोरदर्शनः ॥ ४ ॥
दीप्ततेजाश्चतुर्दंष्ट्रो हरिकेशोऽनलेक्षणः ।
जगद्विषण्णं तं दृष्ट्वा तेनासौ विषसंज्ञितः ॥ ५ ॥

अमृतार्थम् अमृतने भाटे अमृतप्राप्तिके लिए,
सुरासुरैः देवता अने राक्षसेथी देवता और राक्षसोंसे,
समुद्रे समुद्रनु समुद्रका, मथ्यमाने तु मन्थन यतु हुतुं
त्यारे मथन होने पर, अमृतोत्पत्तेः अमृतनी उत्पत्ति
अमृतोत्पत्तिके, प्राक् पहले। पूर्व, घोरदर्शन भयंकर
देहाववाणो देखनेमें भयानक, दीप्ततेजा अदीप्त तेज-
वाणो प्रसीम तेजवाला, चतुर्दंष्ट्र आठ दाढ़वाणो चार
दाढ़वाला, हरिकेशः पिङ्गणा वाणवाणो पिङ्गल बालों-
वाला, अनलेक्षण अने अग्नि जेवा नेत्रवाणो और
आग जैसी आंखोंवाला, पुरुष पुरुष पुरुष, जज्ञे पेदा
थी। उत्पन्न हुआ, तम् तेने उसको, दृष्ट्वा ओर्ध देखकर,
जगत् जगत जगत, विषण्णम् विषण्ण (भिन्न) अथु
विषण्ण (खिन्न) हुआ, तेन तेथी इस लिए, असौ ते
वह, विषसंज्ञित 'विष' की नामथी उहेवाथ छे 'विष'
इस नामसे कहा जाता है ॥ ४-५ ॥

४ अमृतार्थं समुद्रे तु मथ्यमाने सुरासुरैः - मथ्यमाने जलनिधाय-
मृतार्थं समुद्रैः (य फ)

५ हरिकेशो- हरिकेशो (फ.)

॥ तेनासौ विषसंज्ञित - विष स तु विषादनात् (य फ)

4-5 When the ocean was being
churned by the gods and the demons
for the sake of ambrosia there emerged
prior to the nectar, a fearful looking
person He had a resplendent appea-
rance, four fangs, tawny hair and
fiery eyes and the world despaired at
the sight of him. Hence he was known
as 'Visha' poison, the despair of the
world

विषस्य योनिप्रभावादि—

जङ्गमस्थावरायां तद्योनौ ब्रह्मा न्ययोजयत् ।
तदम्बुसंभवं तस्माद् द्विविधं पावकोपमम् ॥ ६ ॥
अष्टवेगं दशगुणं चतुर्विंशत्युपक्रमम् ।

ब्रह्मा अक्षाये ब्रह्माने, तत् तेने उसको, जङ्गम-
जङ्गम जङ्गम, स्थावरायाम् अने स्थावर और स्थावर,
योनौ योनिमा योनिम्, न्ययोजयत् नियुक्त कथुं
नियुक्त कर दिया, तस्मात् तेथी इस लिए, अम्बुसंभवं
जलमाथी पेदा अथेलु जलसे उत्पन्न, तत् ते विष वह
विष, द्विविधम् छे अकारतु दो प्रकारका, पावकोपमम्
अग्नि जेवुं अग्नि जैसा, अष्टवेगम् आठ वेगवाणु आठ
वेगवाला, दशगुणम् दश गुणवाणु दस गुणवाला,
चतुर्विंशति- अने योनीस और चौबीस, उपक्रमम्
उपक्रमवाणु छे उपक्रमवाला है ॥ ६ ॥

6-6½ Brahma deposited this poison
in two places, namely, the mobile and
immobile things of his creation Thus
the poison born of the sea became of
two types. It resembles fire and
has eight stages of virulence, ten
qualities and twenty-four modes of
treatment.

वर्षासु विषस्य तीक्ष्णत्वं शरदि सन्दर्शित्वं च—

तद्वर्षासुसंयुक्तत्वात् संक्लेदं गुडवद्वतम् ॥ ७ ॥

सर्पस्यम्बुधरापाये तदगस्त्यो हिनस्ति च ।
प्रयाति मन्दवीर्यत्वं विषं तस्माद्वनात्यये ॥ ८ ॥

अम्बु- जल, योनित्वात् योनि होवाथी योनि होनेसे, वर्षासु वर्षा ऋतुभा वर्षा ऋतुमें, गुहवत् गेहनी पेठे गुहके समान, संकुदम् कुदने कुदको, गतम् प्राप्त भर्ता प्राप्त हुआ, तत् ते वह, सर्पति प्रसरे छे फैलता है, अम्बुधरापाये वादना नष्ट भर्ता मेघोंके हटजाने पर, अगस्त्यः अगस्त्य अगस्त्यका तारा, तत् तेने उसको, हिनस्ति च नाश करे छे नष्ट करता है, तस्मात् तेथी इस लिए, घनात्यये शरद् ऋतुभा शरद् ऋतुमें, विषम् विष विष, मन्द- मंद मन्द, वीर्यत्वम् वीर्यवाणं वीर्यवाला, प्रयाति थाय छे हो जाता है ॥ ७-८ ॥

7-8 Having its origin in water, in the rainy season, it melts like gur and spreads, and it is Agastya that can destroy its evil. Hence when the clouds disappear at the end of the rainy season, poison becomes mild in effect.

जङ्गमविषस्य मेदाः—

सर्पाः कीटोन्दुरा लूता वृश्चिका गृहगोषिकाः ।
जलौकामत्स्यमण्डूकाः कणभाः सकृकण्टकाः ॥ ९ ॥
श्वसिंहव्याघ्रगोमायुतरश्चुनकुलादयः ।
दंष्ट्रिणो ये विषं तेषां दंष्ट्रोत्थं जङ्गमं मतम् ॥ १० ॥

सर्पाः सर्प सांप, कीटः कीट, उन्दुरा उँदर चूहा, लूता लूता मकड़ी, वृश्चिका वीँछी विच्छ, गृह- गोषिका गरेणी छिपकली जलौका- जलौ जौक, मत्स्य- माछा मछली, मण्डूका देउडा मेंढक, सकृकण्टका कृकंटक कृकंटक, कणभाः कणभ कणभ, श्व- इतरा कृता, सिंह- सिंह सिंह, व्याघ्र- बाघ बाघ, गोमायु- गोमायु लोमड़ी, तरश्चु- अरभ माछ, नकुलादयः नागिया गजेरे नेवला आदि, ये जे जो, दंष्ट्रिण. दाढ़वाणां प्राणीओ छे दाढ़वाले प्राणी है, तेषां तेषोनी उनकी,

८ हिनस्ति च—निहन्ति च (घ)

९. गृहगोषिका—गृहगोषिका (फ)

१०. कणभाः सकृकण्टका—शुलभा सर्पकण्टका (द.)

दंष्ट्रोत्थम् दाढभाथी नीछणेले दाढसे उत्पन्न हुआ, विषम् विषने विष, जङ्गमम् जंगम जगम, मतम् भानवाभा आवे छे माना जाता है ॥ ९-१० ॥

9-10. Serpents, insects, rats, spiders, scorpion, house lizards, leeches, fishes, frogs, hornets krikantaka, dogs, lions, tigers, hyena, mongoose and similar other animals are the fanged animals from whose fangs comes out the poison known as animal poison (mobile poison).

स्थावरविषस्य मेदाः—

मुस्तकं पौष्करं क्रौञ्चं वत्सनाभं बलाहकम् ।
कर्कटं कालकूटं च करवीरकसंज्ञकम् ॥ ११ ॥
पालकेन्द्रायुधं तैलं मेघक कुशपुष्पकम् ।
रोहिणं पुण्डरीकं च लाङ्गलक्ष्यजनाभकम् ॥ १२ ॥
सङ्कोचं मर्कटं शृङ्गीविषं हालाहलं तथा ।
एवमादीनि चान्यानि मूलजानि स्थिराणि च ॥ १३ ॥

मुस्तकम् मुस्तक मुस्तक, पौष्करम् पोषरभूण पोहकरमूल, क्रौञ्चम् क्रौंच क्रौंच, वत्सनाभम् वछनाभ वचनाग बलाहकम् बलाहक बलाहक, कर्कटम् कर्कट कर्कट, कालकूटम् कालकूट कालकूट, करवीरक-संज्ञकम् च करेले नामतुं कनेर नामक, पालक पालक पालक, इन्द्रा- युधम् इन्द्रायुध इन्द्रायुध, तैलम् तैल तैल, मेघकम् मेघक मेघक, कुशपुष्पकम् कुशपुष्पक कुशपुष्पक, रोहि- षम् रोहिष रोहिष, पुण्डरीकम् पुण्डरीक पुण्डरीक, लाङ्गलकी दांगलडी कलिहारी, अजनाभकम् च अजना- भक अजनाभक, सङ्कोचम् सङ्कोच संकोच, मर्कटम् मर्कट मर्कट, शृङ्गीविषम् शृङ्गीविष शृङ्गीविष, तथा तथा तथा, हालाहलम् हालाहल हालाहल, एवम् आदीनि इत्यादि इत्यादि, अन्यानि च अने भीअ और अन्य, मूलजानि मूलज विषे मूलजन्य विष, स्थिराणि च स्थावर छे स्थावर हैं ॥ ११-१३ ॥

११ करवीरकसंज्ञकम्—करवीरकसंज्ञकम् (क य ब)

१२. पालकेन्द्रायुधम्—पालकेन्द्रायुधम् (ड फ)

१३. मेघक—मेघक (घ)

11-13. Mustaka, pushkara, krauncha, aconite, balahaka, karkata kalakuta and that which is known as oleander. Palaka, indrayudha, taila, meghaka and kusa-pushpaka, rohisha, punda rika, and glory lily and anjanabhaka, sankocha, markata, shringi poison halahala etc., and such other are poisons derived from roots of plants (vegetable poison).

गरविषस्य लक्षणानि—

गरसंयोगजं चान्यद्गरसंज्ञं गदप्रदम् ।

कालान्तरविपाकित्वात् तदाशु हरत्यसून् ॥१४॥

गरसंयोगजम् गरसंयोगजन्यं गरसंयोगजन्यं, गदप्रदम् च अने रोगग्रह और रोग करनेवाला, अन्यत् भीष्म दुसरा, गरसंज्ञम् गर नामनुं विष छे गर नामक विष है, तत् ते वह, कालान्तर-वाधे कागे कालान्तरमें, विपाकित्वात् विपाक पाभनार होवाथी विपाकशील होनेसे, असून् प्राप्नुते प्राणोक्ता, आशु जल्दी, न हरति हरतु नथी हरण नहीं करता ॥ १४ ॥

14. There is another variety of poison called artificial poison which is produced by combination of substances and which gives rise to disease-condition. Being slow in its development and action it does not kill swiftly

जङ्गमविषलिङ्गानि—

निद्रां तन्द्रां क्लमं दाहं सपाकं लोमहर्षणम् ।
शोकं चैवातिसारं च जनयेज्जङ्गमं विषम् ॥१५॥

*५ गरसंयोगजम्-परसंयोगजं (क)

“ -परसंयोगजं (घ)

१५ क्लम दाहम्-मेह दाह (ध)

“ दाह सपाकं-दाहसपाकं (घ)

“ जनयेत्-कुरते (ध व.)

जङ्गमम् न गम जङ्गम, विषम् विष विष, निद्राम् निद्रा निद्रा, तन्द्राम् तन्द्रा तन्द्रा, क्लमम् थक थकावट, सपाकम् पाक पाकयुक्त, दाहम् दाह दाह, लोमहर्षणम् रोमहर्ष रोमहर्ष, शोकम् च एव सेजे शोक, अतिसारम् च अने अतिसार और अतिसार, जनयेत् पेदा करे छे उत्पन्न करता है ॥ १५ ॥

15. Animal poison causes somnolence, torpor, fatigue, burning, inflammation, horripilation, edema and diarrhea.

स्थावरविषलिङ्गानि—

स्थावरं तु ज्वरं हिक्कां दन्तहर्षं गलग्रहम् ।

फेनवम्यरुचिश्वासमूर्च्छाश्च जनयेद्विषम् ॥१६॥

स्थावरम् विषम् तु स्थावर विष स्थावर विष, ज्वरम् ज्वर ज्वर, हिक्काम् हेडकी हिचकी, दन्तहर्षम् दन्तहर्ष दन्तहर्ष, गलग्रहम् गलग्रह गलग्रह, फेनवमि-झीझ आववां झाग आना, अरुचि-अरुचि अरुचि, श्वास-श्वास श्वास, मूर्च्छा च अने मूर्च्छा और मूर्च्छाको, जनयेत् पेदा करे छे उत्पन्न करता है ॥ १६ ॥

16 While vegetable poison causes fever, hiccup, setting the teeth on edge, spasm of the throat, frothy salivation, vomiting, anorexia, dyspnea and fainting.

जङ्गमस्यावगोभयविषप्रभाव —

जङ्गमं स्यादधोभागमूर्ध्वभागं तु मूलजम्
तस्माद्विषं मौलं हन्ति मौलं च दंष्ट्रजम् ॥१७॥

जङ्गमम् न गम विष जंगम विष अधोभागम् नीचेनी आधुये गति करनाडुं अधोभागमें गति करनेवाला, मूलजम् तु अने मूलज विष और मूलज

१६. वमि-छर्दि (व.)

१७ जङ्गम स्यादधोभागमूर्ध्वभागं तु मूलजम्-जङ्गम स्वाधो-
भागमधोभागं तु मूलजम् (घ. त.)

“ तस्माद्विषं-तस्माद्विषं (घ)

“ दंष्ट्रजम्-दंष्ट्रजम् (घ.)

વિષ, ઝર્ષ્વમાગમ્ ઉપરની બાજુએ ગતિ કરનારુ ઝર્ષ્વમાગમે ગતિ કરનેવાલા, સ્યાત્ છે હૈ, તસ્માત્ તેથી હસ, લિષ, દંષ્ટ્રાવિષમ્ દંષ્ટ્રાવિષ દંષ્ટ્રાવિષ, મૌલમ્ મૂલજ વિષને મૂલજ વિષકો, મૌલમ્ ચ અને મૂલજ વિષ ઓર મૂલજ વિષ, દંષ્ટ્રજમ્ દંષ્ટ્રાવિષને દંષ્ટ્રાવિષકો, હન્તિ હણે છે નષ કરતા હૈ ॥ ૧૭ ॥

17. Animal poison affects the lower part of the alimentary tract more, while the vegetable poison affects more the upper part. Therefore, animal poison neutralises the effects of vegetable poison and vegetable poison neutralises the animal poison.

મનુષ્યશરીરે વિષસ્ય સપ્તવેગનાં પૃથક્લક્ષણાનિ—

તૃષ્ણમોહદન્તર્હર્ષપ્રસેકવમથુક્લમા ભવન્ત્યાયે ।

વેગે રસપ્રદોષાદસુક્ષ્મદોષાદ્ દ્વિતીયે તુ ॥૧૮॥

ચૈવર્ણ્યઞ્મવેપથુમૂર્છાજૃમ્ભાઙ્ગચિમિચિમાતમકાઃ ।

દુષ્ટપિષિતાત્તૃતીયે મળ્દલકળ્દ્રુશ્ચયથુકોઠાઃ ॥૧૯॥

વાતાદિજાશ્ચતુર્થે દાહચ્છર્ધઙ્ગશૂલમૂર્છાઘાઃ ।

નીલાદીનાં તમસઃ દર્શનં પચ્ચમે વેગે ॥૨૦॥

ષષ્ઠે હિક્કા, મજ્જઃ સ્કન્ધસ્ય તુ સપ્તમેષ્ટમે મરણમ્ ।
નૃનાં,

ઝાણે પહેલા પ્રથમ, વેગે વેગમાં વેગમે, રસ-પ્રદોષાત્ રસ દૂષિત થવાથી રસ દૂષિત હોનેસે, તૃષ્ણમોહ-તરસ, મૂર્છા પ્યાસ, મૂર્છા, દન્તર્હર્ષ- દન્તર્હર્ષ, પ્રસેક- પ્રસેક પ્રસેક, વમથુ- વમન વમન, ક્લમાઃ અને ક્લમ ઓર ચકાવટ મવન્તિ થાય છે હોતી હૈ, દ્વિતીયે તુ બીજા વેગમાં દૂસરે વેગમે, અસક્- રક્ત રક્ત, પ્રદોષાત્ દૂષિત થવાથી દૂષિત હોનેસે, ચૈવર્ણ્ય- વિવર્ણતા વિવર્ણતા, ઞ્મ- ઞ્મ ઞ્મ, વેપથુ- કંપ કમ્પ, મૂર્છા- મૂર્છા મૂર્છા, જૃમ્ભા- બગાસાં જમ્માઈ, ઙ્ગચિમિચિમા- દેહમાં

૧૮. તૃષ્ણમોહ મોહ (ખ)

૧૯, ચિમિચિમાતમકા -ચિમિચિમાતકા (છ = ખ)

,, તમકા.-જૃમાઃ (ગ)

૨૦.૧. સ્કન્ધસ્ય તુ-સ્કન્ધે સ્વાયુ (ધ.)

ચમચમાટ અઢ્ઢોમે ચિમચિમાહટ, તમકા અને તમક થાય છે ઓર તમક હોતે હૈ, તૃતીયે ત્રીજા વેગમાં નીસરે વેગમે, દુષ્ટપિષિતાત્ માંસ દૂષિત થવાથી માંસકે દૂષિત હોનેસે, મળ્દલ- મડલ મંડલ, કળ્દ્રુ- ખરજી, શ્ચયથુ- સોજો શોફ, કોઠા અને કોઠ માય છે ઓર કોઠ હોતે હૈ, ચતુર્થે ચોથા વેગમાં ચતુર્થ વેગમે, વાતાદિજાઃ વાતાદિજન્ય વાતાદિજન્ય, દાહ- દાહ દાહ, છર્દિ- ઉલટી વમન, ઙ્ગ- શૂલ- શરીરમાં શળ શરીરમે શૂલ, મૂર્છાઘા અને મૂર્છા વગેરે થાય છે ઓર મૂર્છા આદિ હોતે હૈ, પચ્ચમે પાંચમા વેગમાં પાચ્વે, વેગે વેગમાં વેગમે, નીલાદીનામ્ વાદળી વગેરે રૂપ નીલે આદિ રૂપ, તમસ. ચ અને અંધારા ઓર અંધેરા, દર્શનમ્ દેખાય છે દિશાઈ દેતે હૈ, ષષ્ઠે છઠા વેગમાં છઠે વેગમે, હિક્કા હેડકી થાય છે હિચકી હોતી હૈ, સપ્તમે તુ સાતમા વેગમાં સાતવે વેગમે, સ્કન્ધસ્ય કંધ કન્ધેકા, મ : નમી બાય છે મંગ હોતા હૈ, અષ્ટમે અને આઠમા વેગમાં ઓર આઠવે વેગમે, નૃનામ્ મનુષ્યતુ મનુષ્યકી, મરણમ્ મરણ થાય છે મરણ હો જાતી હૈ ॥ ૧૮-૨૦.૧ ॥

18-20. In the first stage of poisoning, as a result of vitiation of the body nutrient fluid, there occur, at first, thirst, stupor, setting the teeth on edge, ptialism, vomiting and prostration. In the second stage when the blood gets vitiated, there occur discoloration, giddiness, tremors, fainting, sternutation, tingling pain in the body and asthma. In the third stage of poisoning when the flesh gets vitiated there will be eruption, pruritus, edema, and wheals. In the fourth stage when there is vitiation of vata and other humors there will be burning, vomiting, body-ache and fainting etc. In the fifth stage, there will be darkness of vision or vision of various colors. In the sixth

stage, there will be hiccup; and in the seventh stage there will be paralysis of the muscles supporting the shoulder girdle. In the eighth, there occurs death. These are the eight stages of toxicosis.

પશુપક્ષિગરીરે વિપવેગસ્ય લક્ષણાનિ—

ચતુષ્પદાં સ્યાચ્ચતુર્વિધઃ, પક્ષિણાં ત્રિવિધઃ ॥૨૧॥

સીદત્યાયે ભ્રમતિ ચ, ચતુષ્પદો વેપતે, તતઃ શૂન્યઃ ।
મન્દાહારો મ્રિયતે શ્વાસેન હિ ચતુર્થવેગે તુ ॥૨૨॥

ધ્યાયતિ વિહગઃ પ્રથમે વેગે, પ્રભ્રામ્યતિ દ્વિતીયે તુ ।
સસ્તાન્નસ્ય તૃતીયે વિષવેગે યાતિ પચ્ચત્વમ્ ॥૨૩॥

ચતુષ્પદામ્ પશુઓમાં પશુઓમાં, ચતુર્વિધ વિષનો વેગ ચાર પ્રકારનો થાય છે વિષકા વેગ ચાર પ્રકારનો હોતા હૈ, પક્ષિણામ્ પક્ષીઓમાં પક્ષિયોમાં, ત્રિવિધ વિષનો વેગ ત્રણ પ્રકારનો વિષકા વેગ ત્રણ પ્રકારનો, જ્યાં થાય છે હોતા હૈ, ચતુષ્પદ પશુ પશુ, જ્યાં પહેલા વેગમાં પ્રથમ વેગમાં, સીદતિ શિથિલ થાય છે શિથિલ હો જાતા હૈ, ભ્રમતિ અને ચક્રર થાય છે ઓર ભ્રમણે પીડિત હોતા હૈ, વેપતે ચ ખીન્ન વેગમાં કમ્પે છે દૂસરે વેગમાં કાપતા હૈ, તતઃ શૂન્ય ત્રીજા વેગમાં શૂન્ય થાય છે ત્રીસરે વેગમાં શૂન્ય હોતા હૈ, ચતુર્થવેગે તુ અને ચોથા વેગમાં ઓર ચતુર્થ વેગમાં,

મન્દાહારઃ થોડા આહારવાળુ થઈ અલ્પ આહારવાળા હોઈ, શ્વાસેન શ્વાસથી શ્વાસે, મ્રિયતે હિ મરણ પામે છે મૃત હો જાતા હૈ, વિહગ પક્ષી પક્ષી, પ્રથમે પ્રથમ પ્રથમ, વેગે વેગમાં વેગમાં, ધ્યાયતિ ચિન્તાચરત જેવું થાય છે એક ટક દેખતા હૈ, દ્વિતીયે તુ ખીન્ન વેગમાં દૂસરે વેગમાં, પ્રભ્રામ્યતિ ચક્રર કર્યા કરે છે ચક્કર ચાતા હૈ, તૃતીયે વિષવેગે અને વિષના ત્રીજા વેગમાં ઓર વિષકે ત્રીસરે વેગમાં, સસ્તાન્નઃ ચ શિથિલ અગવાળુ થઈ શિથિલ ગરીવાળા હોઈ, પચ્ચત્વમ્ યાતિ મરણ પામે છે મૃત હો જાતા હૈ ॥ ૨૧-૨૩ ॥

21-23. There are four stages in the case of quadrupeds, and three stages in that of birds. In the animal, in the first stage, there will be asthenia and whirling, in the second stage the animal quivers, and in the third, passes into stupor and takes no food. In the fourth stage respiration becomes hard and it dies. The bird in the first stage of poisoning feels depression and in the second stage whirling, in the third stage its limbs get paralysed and death ensues.

વિષસ્ય દશ ગુણાઃ—

લઘુ રુક્ષઘ્રાણુ વિશદ વ્યવાયિ તીક્ષ્ણં વિકાસિ
સૂક્ષ્મં ચ ।

ઉષ્ણમનિર્દેશ્યરસં દશગુણસુકા વિધં નરજૈઃ ॥૨૪॥

તરજૈઃ વિષવેદીએ વિષનો જાનનેવાલોને, વિષજ્ઞ વિષને વિષકો, લઘુ લઘુ લઘુ, રુક્ષ રુક્ષ રુક્ષ, ઘ્રાણુ આશુકારી લાગુકારી, વિશદમ્ વિશદ વિશદ, વ્યવાયિ વ્યવાયી વ્યવાયી, તીક્ષ્ણમ્ તીક્ષ્ણ તીક્ષ્ણ, વિકાસિ વિકાસી વિકાસી, સૂક્ષ્મમ્ સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ, ઉષ્ણમ્ ઉષ્ણ ઉષ્ણ, મનિર્દેશ્યરસમ્ અને અનિર્દેશ્ય રસવાળુ ઓર અનિર્દેશ્ય રસવાળા, દશગુણમ્ ચ એમ દશ ગુણવાળું હોઈ દસ ગુણોવાળા, સુકા કહ્યું છે કહા હૈ ॥૨૪॥

૨૦ સીદત્યાયે ભ્રમતિ ચ ચતુષ્પદો વેપતે—આથે ભ્રમતિ ચતુષ્પદો—
સવસીદતિ (ધ)

,, ,, —અથ શ્રગાને ચતુષ્પદો સીદત્યાયે ભ્રમતિ
ચ વેપતે (ધ)

, તત શૂન્ય—તત શૂન (ક ધ. ફ. ગ)

,, મન્દાહારો મ્રિયતે શ્વાસેન હિ ચતુર્થવેગે તુ—મન્દાહારશ્ચ તતો
મ્રિયતે શ્વાસેન હિ ચતુર્થે (ક)

,, હિ ચતુર્થવેગે—હિ ચતુર્થે વેગે (ગ)

,, ધ્યાયતિ વિહગ પ્રથમે વેગે પ્રભ્રામ્યતિ દ્વિતીયે તુ—આથે વેગે
પક્ષી પ્રભ્રામ્યતિ દ્વિતીયવેગે તુ (ક)

24. Lightness, dryness, quickness, clearness, diffusiveness, acuteness, expansiveness, subtleness, heat and indistinct taste are the ten qualities of poison described by toxicologists.

रौक्ष्याद्वातमजैत्यात्पित्तं सौक्ष्म्यादसृक् प्रकोपयति ।
कफमव्यक्तरसत्वाच्चरसांश्चानुवर्तते शीघ्रम् ॥२५॥
शीघ्रं व्यवायिभावादाशु व्याप्नोति केवलं देहम् ।
तीक्ष्णत्वान्मर्मघ्नं प्राणघ्नं तद्विकासित्वात् ॥२६॥
दुरुपक्रमं लघुत्वाद्द्वैशयात् स्यादसक्तगतिदोषम् ।
दोषस्थानप्रकृतीः प्राप्यान्वतमं हृदीरयति ॥२७॥

तत्र ते विष वह विष, रौक्ष्यात् रक्षताथी रक्षतासे, वातम् वायुने वायुको, अशैत्यात् उष्णताथी उष्णतासे, पित्तम् पित्तने पित्तको, सौक्ष्म्यात् सूक्ष्मताथी सूक्ष्मतासे, असृक् श्चतने रक्तको, अव्यक्त- तथा अ० व्यक्त- तथा अव्यक्त, रसत्वात् रसवाणपित्तुथी रसवाला होनेसे, कफम् च कफने कफको, प्रकोपयति प्रकुपित उरे छे प्रकुपित करता है, शीघ्रम् शीघ्रपणुथी शीघ्र होनेसे, अक्षरसान् च अक्षरसोऽनुं अक्षरसोंका, शीघ्रम् शीघ्र जीघ्र, अनुवर्तते अनुवर्तने उरे छे अनुवर्तन करता है, व्यवायिभावात् व्यवायीपणुथी व्यवायी होनेसे, केवलम् आभा सपूर्ण, देहम् देहमा देहमे, आशु ओष्ठम शीघ्र, व्याप्नोति व्याप्त थाय छे व्याप्त होता है, तीक्ष्णत्वात् तीक्ष्ण होनेसे, मर्मघ्नम् मर्मघाती छे मर्म- नाशक है, विकासित्वात् विधासीपणुथी विकासी होनेसे, प्राणघ्नम् च प्राणघातक छे प्राणनाशक है, लघुत्वात् लघुताथी लघु होनेसे, दुरुपक्रमम् मुश्किलीये चित्रित्सा कराय येनु छे दुश्चिकित्स्य है, वैशद्यात् विशदताथी विशद होनेसे असक्तगतिदोषम् स्वात् गति अने दोषनी अटकायत विनानु छे गति और दोषोंकी सकावटसे रहित है, दोषस्थान- अने दोषनां स्थान और दोषके स्थान, प्रकृती तथा रोगिनी प्रकृतने तथा रोगीकी प्रकृतिको, प्राप्य प्राप्त करीने प्राप्त करके, अन्यतमम् त्रयु दोषो- भाना ओक दोषनु तीन दोषोंमेंसे किसी एक दोषको, हृदीरयति हि उदीरय छे छे प्रकुपित करता है ॥२५-२७॥

25-27. By its dryness it provokes the vata, by its heat it provokes the pitta, and by its subtleness it vitiates the blood. By its indistinctness of taste it provokes the kapha and spreads quickly in the body-nutrient fluid. By its diffusive quality it spreads quickly in the entire body. By its acuteness it is injurious to the vital organs and by its expansiveness it destroys life. Owing to its lightness, it is difficult of treatment, and on account of its limpidness its flow cannot be stopped. Having reached the seat of the humor and according to the habitus of the patient, it provokes other complications.

दोषस्थानप्रकृतीः प्राप्य विष यत् करोति—

स्वाहातिकस्य वातस्थाने कफपित्तलिङ्गमीदृशं ।
तृणमोहारतिमूर्च्छागलप्रहर्छर्दिफेनादि ॥२८॥

वातिकस्य विष वातप्रकृतित्वाणा पुरुषना विष वान- प्रकृतिगले पुरुषके, वातस्थाने वाताशयमां रक्षु होय तो वाताशयमे रहा हो तो, कफपित्तलिङ्गम् तु कफ अने पित्तनां लक्षणो कफ और पित्तके लक्षण, ईशद रयात् मोहो होय छे अने वातनां नीचे उहेयां लक्षणो विशेष होय छे योके होते है और वातके निम्नोक्त लक्षण विशेष होते है, तृट् जेवां छे- तरस जैसेकि- प्यास, मोह- मोह मोह, भरति- भयेनी अगति मूर्च्छा- भूयभी मूर्च्छा, गलप्रह- गलप्रह गलप्रह, छर्दि- उदरी वमा, फेनादि इीषु वगेरे फेन आदि ॥ २८ ॥

28. If the patient is of vata habitus and the poison affects the seat of vata, there will be marked symptoms of vata and only slight symptoms of kapha and pitta. They are—thirst, stupor, apathy, fainting, spasm of the throat, vomiting and frothy salivation.

पित्ताशयस्थितं पैत्तिकस्य कफवातयोर्विषं तद्वत् ।
तृट्कासज्वरवमथुक्कषदाहतमोतिसारादि ॥२९॥

विषम् विष विष, पैत्तिकस्य पित्तप्रकृतिवाणा पुरुषना
पित्तप्रकृतियामे पुरुषके, पित्ताशय- पित्ताशयमा पित्ताशयमे,
स्थितम् चेत् रक्त्यु होय तो रहा हो तो, कफवातयो कफ
अने वातना लक्षणो कफ और वातके लक्षण, तद्वत्
ओला होय छे अने पित्तना नीचे कहेला लक्षणो विशेष
होय छे थोके होते है और पित्तके निम्नोक्त लक्षण विशेष
होते हैं, तृट् नेवाकि:- तरस जैदेकि:- प्यास, कास-
उधरस खासी, ज्वर- ज्वर ज्वर, वमथु- वमथु वमन,
कुम- कुम थकावट, दाह- दाह दाह, तमः अंधार
आवर्त तम, मतिसारादि अतिसार वगेरे अतिसार
आदि ॥ २९ ॥

29. If a patient is of pitta habitus
and the poison affects the seat of
pitta, there will be marked symptoms
of pitta and only slight symptoms of
kapha and vata. They are—thirst,
cough, fever, vomiting, prostration,
burning, darkness of vision and
diarrhea etc

कफदेशगं कफस्य च दर्शयेद्वातपित्तयोश्चेषत् ।
लिङ्गं श्वासरगलप्रहकण्डूलावावमथवादि ॥३०॥

कफस्य च विष उद्भूतिवाणा पुरुषना कफ
प्रकृतिवाते पुरुषके, कफदेशगस्य चेत् उद्भूतिवाते रक्त्यु होय
तो ते कफाशयमे रहा हो तो वह, वातपित्तयो वात
अने पित्तना वात और पित्तके, लिङ्गं च लक्षणो
लक्षण, इषत् दर्शयेत् ओला भलावे छे अने उद्भूत
नीचे कहेला लक्षणो विशेष भलावे छे योउ बताता है
और कफके निम्नोक्त लक्षण विशेष बताता है, श्वा-
स-

नेवाकि:- श्वास जैसेकि- श्वास, गलप्रह- गलप्रह
गलप्रह, कण्डू- कण्डू कण्डू, काला- काला लाला,
वमथु-आदि वमन वगेरे वमन आदि ॥ ३० ॥

30. If a patient is of kapha habitus
and the poison affects the seat of
kapha, there will be marked symptoms
of kapha and only slight symptoms of
vata and pitta. They are—dyspnea,
spasm of the throat, pruritus, salivation
and vomiting etc.

दूषीविषस्य लक्षणम्—

दूषीविषं तु शोणितदुष्ट्याः किटिमकोटलिङ्गं च ।
विषमेकैकं दोषं संदूष्य हरस्यसूनेवम् ॥३१॥

दूषीविषम् दूषीविष दूषीविष, तु वाणी तो, शोणित-
रक्ताने रक्तको, दुष्ट्या दूषित करीने दूषित करके, शर-
शेला-शेला फोडे-फुन्सिया, किटिम- किटिम किटिम,
कोठ- अने कोठ और कोठ, लिङ्गं च ये लक्षणो वाणी
होय छे इन लक्षणवाला होता है. एवम् आ रीते
इस प्रकार, विषम् विष विष, एकैकम् ओके ओके एक
एक, दोषम् दोषमे दोषको, संदूष्य अधिक दूषित करीने
अधिक दूषित करके, असून् आसू प्राणोंका, हरति हरे
छे हरण करता है ॥ ३१ ॥

31. The artificial poison vitiating
the blood, causes ulcers and kildoids,
and the poison, vitiating gradually one
after another of the body elements,
kills the man ultimately.

विष गथा मारयति—

क्षरति विषसैजसाऽसृक्

तत् खानि निरुध्य मारयति जन्तुम् ।

पीतं मृतस्य हृदि तिष्ठति

दष्टविद्योर्दशदेशे स्यात् ॥३२॥

३१ किटिमकोठलिङ्गम्—किटिमकोठलिङ्गम् (क)

३२ तत् खानि निरुध्य—खानि निरुध्याशु (ग फ)

२९. कफवातयोः—कफपित्तयो (र)

३०. तृट्कासज्वरवमथुक्कषदाह-तृट्कासज्वरजोषकुम (फ व)

३०. कफदेशगं कफस्य च दर्शयेद्वातपित्तयोश्चेषत्—कफदेशगत
कफाधिकस्य वातपित्तयोश्च दर्शयति (व)

विष- विषना विषके, तेजसा तेजशी तेजसे, णसृक्
 दोहीतु रक्ता, क्षरति क्षराणु थाय छे क्षरण होता है,
 तत् ते वह, खानि ओतोना ओतोको, निरुध्य रोध
 डरीने रोधकर, जन्तुन् प्राणीने प्राणीको, मारयति भारी
 नाणे छे मार डालता है, पीतम् पीषेधु विष पिशा
 हुआ विष, मृतस्य भरेला मृत मनुष्यके, हृदि
 हृदयमें, तिष्ठति रहे छे ठहरता है, दष्ट-अने
 दष्ट और दष्ट, विद्धयो- तथा विद्ध मनुष्यमें विष
 तथा विद्ध मनुष्यमें विष, दंष्टदेशे दंष्टना प्रदेशमें दंष्ट
 किये हुए प्रदेशमें, स्यात् रहे छे रहता है ॥ ३२ ॥

32. The blood undergoes vitiation due to fiery quality of the poison, and occludes the circulatory channels and kills the man. The poison which has been taken orally lies in the stomach of the deceased, while the poison in one that is stung or bitten lies in the region stung or bitten.

विषमृतस्य लिङ्गानि—

नीलौष्ठदन्तशैथिल्यकेशपतनाङ्गभङ्गविक्षेपाः ।
 शिथिरैर्न लोमहर्षो नाभिहते दण्डराजी स्यात् ॥ ३३ ॥
 क्षतजं क्षताच्च नायात्येतानि भवन्ति मरणलिङ्गानि ।
 एभ्योऽन्यथा चिकित्स्यास्तेषां चोपक्रमाञ्छृणु मे ३४

नीलौष्ठ- नील होठ, दन्तशैथिल्य-
 दातनी शिथिलता दातोका हिलना, केशपतन- पाण
 डितरवा बालोंका झड़ना, अङ्गभङ्ग अङ्ग भागवा
 अङ्गभङ्ग, विक्षेपा अङ्गविक्षेप विक्षेप, शिथिरै ढंडी
 थीनेना स्पर्श नजरेथी शीतल द्रव्योंके स्पर्श आदिसे,
 लोमहर्षः न ३वाडां डिला न थवा रोधाव न होना,
 नाभिहते दाडडी भारवाथी पणु दडसे आघात करने
 पर भी, दण्डराजी- दाडडीनी सोण दण्डके आघात

३३ दण्डराजी स्यात्-दण्डराजी च (ख. घ.)

३४. पतानि भवन्ति-उक्तानि पतानि (ङ)

„ शृणु मे-शृणुत (घ.)

चिह्नका, न स्यात् न डीपी न वनना, क्षतजम् अने
 दोहीतु और रक्ता, क्षताच्च क्षतमाथी क्षतमे,
 न ज्ञायति न आयतु न वहना, पतानि ये ये, मरण-
 लिङ्गानि मरणनां चिह्नो मृत्युके लक्षण, भवन्ति थाय छे
 होते हैं, एभ्य आ लक्षणवाण ओथी इन लक्षणवालोंसे,
 अन्यथा विपरीत लक्षणवाण मनुष्यो विपरीत लक्षण-
 वाले मनुष्य, चिकित्सा- चिकित्सा करना श्रेय छे
 चिकित्सा करने योग्य है, तेषां तेओना उनके, उपक्र-
 मान् च उपक्रमो उपक्रम, मे भारी पारोथी मुझसे,
 शृणु सांभलो सुनो ॥ ३३-३४ ॥

33-34 Cyanosis of the lips, loose-
 ning of teeth, falling of the hair,
 paralysis of the body, rigor mortis,
 absence of horripilation at the touch
 of cold, non-formation of contusion-
 marks on the body in reaction to
 blows, absence of the flow of blood on
 inflicting a wound—these are the signs
 and symptoms of death Those, in
 whom the above symptoms are not
 seen, are to be treated. Now listen to
 their therapeutics, as I describe it

विषस्य चतुर्विंशत्युपक्रमा —

अन्त्रारिष्टोत्कर्तननिष्पीडनचूषणाग्निपरिवेकाः ।

अवगाहरक्तमोक्षणयत्नविरेकोपधानानि ॥ ३५ ॥

हृदयावरणाञ्जननस्यधूमलेहोषधप्रशमनानि ।

प्रतिस्वारणं प्रतिबिम्बं संज्ञासंस्थापनं लेपः ॥ ३६ ॥

मृतसञ्जीवनमेव च विंशतिरेते चतुर्भिरधिकम् ।

स्युरूपक्रमा यथा ये यत्र योज्याः शृणु तथा तान् ३७

मन्त्र मन्त्र मन्त्र, अरिष्टा- अरिष्टा अरिष्टा, उत्कर्-
 तन उत्कर्तन उत्कर्तन, निष्पीडन निष्पीडन निष्पीडन,
 चूषण- चूषण चूषण, अग्नि अग्नि अग्नि, अग्निर्कर्म, परिवेका

३५ पञ्चमगानि-प्रथमगानि (फ)

३७ अधिका-अल्पधिका (ङ)

„ स्युरूपक्रमा यथा ये-दुर्गुणक्रमा यथा यत्र (घ.)

परिषेक परिपेक, अवगाह- अवगाहन अवगाहन, रक्त-
मोक्षण- रक्तमोक्षण रक्तमोक्षण, वमन- वमन वमन,
विरेक- विरेक विरचन, उपधानानि उपधान उपधान,
हृदयावरण- हृदयावरण हृदयावरण, अञ्जन- अञ्जन अञ्जन,
नस्य- नस्य नस्य, धूम- धूम धूम, लेह- लेह लेह,
औषध- औषध औषध, पञ्चमर्यानि प्रशमन प्रशमन,
प्रतिवारणम् प्रतिवारण प्रतिवारण, प्रतिविषम् प्रतिविष
प्रतिविष, संज्ञासंस्थापनम् संज्ञासंस्थापन संज्ञा-
संस्थापन, लेप लेप लेप, मृतसञ्जीवनम् च एव अने
मृतसञ्जीवन और मृतसञ्जीवन, एते ये ये, चतुर्भिः
अधिका विंशतिः शेषाश्चोवीस, उपक्रमा उपक्रमा
उपक्रम, स्युः छे है, ये नेओना जिनके, चत्र न्यां
जता, यथा ने रीतना जिस तरहके, योज्या. प्रयोग
थवा नेओने प्रयोग होने चाहिए, तथा तान् ते उप-
क्रमेणा त्वा ते रीतना ते प्रयोगे उन उपक्रमोंके बहा
उम तरहके उन प्रयोगोंको, शृणु स्रक्षणे सुनो ॥३५-३७॥

35-37. Incantations, amulets, excision, compression, suction, cauterization by heat, affusion, bath, depletion, emesis, purgation, scalp-incision (upadhana), protection of the heart, eye-medication, nasal medication, inhalation, linctuses, sedative medications, alkaline applications, counter-poison, resuscitation, external application and re-animation—these four and twenty are the therapeutic measures. Now listen to the narration of how and when each of them is to be administered

विषे वेणिगान्ध-निष्पीडनोत्कर्तनानि, विषे चूषणम्—

दंशात्तु विषं दष्टस्याविस्तरं वेणिकां भिषग्बद्धा ।
निष्पीडयेद्दंशं दंशमुद्धरेन्मर्मवर्जं वा ॥३८॥

त दंशं वा चूषेन्मुखेन यवचूर्णपांशुपूर्णेन ।

भिषक् वैद्य वैद्य, दष्टस्य दश पांशेना पुरुषना दष्ट
हुए पुरुषके, दंशात् दशभांशो दंशमेंसे, अविस्तरम्

विषम् तु विष अस्यु न होय तो शरीरमें न फैले
विषको, वेणिकां वेणिडा वेणिका, बद्धाभांधीने बाधकर,
मृतसञ्जीवनम् अथवा मर्मने छोड़ी छे या मर्मको छोड़कर,
दंशस्य दशने दंशको, उद्धरेत् डापी डाढेला काटकर
निकाले, तत् अथवा तो अववा उस, दष्टस्य दशने
दंशको, यवचूर्ण- नवना दोटथी जौके भाटे, पांशुपूर्णेन
छे धूणथी लरेला या धूलसे अरे हुए, मुखेन मुख
मुखसे, चूषेत् वा यूसवे चूसे ॥ ३८३ ॥

38-38½. In the case of a poisonous bite, the physician should apply a ligature above the region of the bite and squeeze the part well, before the poison has spread in the body or should try to cut out that part except in the region of the vital organs, or, the physician filling his mouth with barley flour or earth must suck up the poison from the bitten area with his mouth

विषे रक्तवाचणम्, प्रदेह-सेका. —

प्रच्छन्नशृङ्गजलौकाव्यधनैः स्नाव्यं ततो रक्तम् ॥३९॥
रक्ते विषप्रदुष्टे दुग्धेत् प्रकृतिस्तरस्त्यजेत् प्राणान् ।
तस्मात् पथर्षणैरसृग्गवर्तमानं प्रवर्त्य स्यात् ॥४०॥
शिकदुग्धधूमरजनीपञ्चलवणरोचनाः सवार्तकाः ।
घर्षणवृत्तिप्रवृत्ते वटादिभिः शीतलैर्लेपः ॥४१॥
रक्तं हि विषाधानं वायुरिवाग्नेः प्रदेहस्यैकस्तत् ।
शीतैः स्कन्दति तस्मिन् स्कन्ने व्यपयाति विषवेगः ॥

३९ प्रच्छन्नशृङ्गजलौकाव्यधनैः — प्रच्छन्नवेधजलौक शृङ्गे (घ ट त)
स्नाव्यं ततो रक्तम् — स्नावयेदा रुधिरम् (घ.)

४१. पञ्चलवणरोचना — पञ्चलवणरोचका. (घ घ फ)

४२. शीतैः स्कन्दति तस्मिन् स्कन्ने व्यपयाति विषवेगः — सेक
स्कन्दति तस्मिन् क्षते व्यपयाति विषवेगः (ट.)

, व्यपयाति — व्यय याति (ट)

विषे दशच्छेदाचूषणाऽरिष्टादाहविस्त्रावणवमनविरेकाः —
 तरुरिव मूलच्छेदादंशच्छेदान्न वृद्धिमेति विषम् ।
 आचूषणमानयनं जलस्य सेतुर्यथा तथाऽरिष्टाः ॥४४॥

त्वङ्मांसगतं दाहो दहति विषं स्नावणं हरति रक्तात् ।
पीतं दमनैः खद्यो हरेद्विरेकैर्द्वितीये तु ॥४५॥

मूलच्छेदात् जेम भूज उपवाधी जिस प्रकार
जड़को काटनेसे, तरु इव वृक्ष नाश पाये छे वृक्ष
नष्ट हो जाता है, दंशच्छेदात् तेम दंश उपवाधी उस
प्रकार दन्तस्थानको काट डालनेसे, विषम् दिप विष,
वृद्धिम् वृद्धि बढ़ने, न एति पाभुत् नभी नहीं पाता,
आचूषणम् यूसवाधी आचूषणसे, धानयनम् विषने
अक्षर धानवाभा आवे छे विष बाहिर खीच लिया
जाता है, यथा जेम जैसे, सेतु अंध बाध, जलस्य
पाणीने रोड़ी दीये छे पानीको रोक देता है, तथा
तेम वैसे, अरिष्टा अरिष्टा विषने रोड़ी दे छे
अरिष्टा विषको रोक देती है, दाहः दाह दाह. त्वङ्मां-
सगतम् आभडी अने आंसमा रहेला त्वचा तथा
मांसमें रहे हुए, विषम् विषने विषको, दहति आगे छे
जला देता है, स्नावणम् रक्तस्थानेषु रक्तस्राव रक्तात् रक्त-
मांथी विषने रक्तसे विषको, हरति हरे छे बाहिर निकाल
देता है, पीतम् पीयेला विषने पिये हुए विषको. सद्य
जलदी तुरन्त, दमनै हरेत् नभन डरावीने अक्षर
अटवु दमनसे निकाले, द्वितीये तु भीज वेगमां ते।
दूसरे वेगमें तो, विरेकै विरेकजाभी अक्षर अटवु
विरेकनसे निकाले ॥ ४४-४५ ॥

44-45 Just as a tree ceases to
grow when its root is cut, similarly
by the excision of the bite, the effects
of poison cease to develop. By suction
the poison is induced to flow out; and
the amulet ligatures act with regard
to poison as dam acts with regard to
flowing water. Cauterization burns
the poison which has spread into the
skin and the flesh, and depletion
removes the poison from the blood.
The poison which is drunk must be

removed immediately by emesis, and
purgation should be given if symptoms
of the second stage of poisoning have
set in.

सप्तविपवेणाना चिकित्सा—

आदौ हृदयं रक्षयं तस्यावरणं पिबेद्यथाशक्तम् ।
मधुसर्पिर्ज्वलपयोर्गैरिकमथ गोमयरसं वा ॥४६॥

आदौ प्रथम प्रथम, हृदयम् हृदयनी हृदयकी,
रक्षयम् रक्षा डरवी जेठ छे रक्षा करनी चाहिए, मधु-
सर्पिः- मधु, घी मधु, घृत, मज्ज-पय - गैरिकम् भोजन,
हृद, गेरु मज्जा, दूध, गेरु, अथ वा अने और, गोमय-
रसम् मायना अक्षुभी रस गोमयका रस, यथाशक्तम्
आवरणम् अभातुं जे कोठि हृदयरक्षक औषध मने
इनमेसे जो कुछ हृदयरक्षक औषध प्राप्त हो, पिबेत् ते
पीवु वक्त पीवे ॥ ४६ ॥

46 First, the heart should be well
protected and whatever of the protective
remedies for the heart are available
should be taken. The patient may
immediately take honey, ghee, marrow,
milk, red ochre or the juice of
cowdung.

इक्षुं सुपक्वमथवा काकं निष्पीड्य तद्वस्त्रं वरणम् ।
छागादीनां वाऽसृग्भस्म मृदं वा पिबेदाशु ॥४७॥

सुपक्वम् सुपक्व सुपक्व, इक्षुम् शेरडीने रस इक्षुका
रस, अथवा अथवा या, काकम् छागाडीना मांसने सादी
रीते पडावी कौएके मांसको सुस्विन्न कर, निष्पीड्य
नीयोवी निचोड़कर, तत्- रसम् अटवो तेने रस निकाला
हुआ उसका रस, छागादीनाम् वा अथवा अक्षर वेगे-
रेतुं अथवा वकरे आदिका, असृक् दोली रक्त, भस्म
अरभ भस्म, मृदम् वा अथवा साटी या मिट्टी,

४६ मधुसर्पिर्ज्वलपयोर्गैरिकमथ-मज्जान मधुघृतगैरिकमथ (रा. घ. ट.)

॥ मज्जपयोर्गैरिकमथ-मज्जानं गैरिकमथ (ध.)

४७. इक्षुं सुपक्वमथवा-दक्ष सपक्वमथवा (घ. ध. फ.)

॥ वरणम्-वस्त्रम् (घ. ड.)

४५. त्वङ्मांसगत-त्वङ्मांसगतः (क.)

॥ स्नावणं हरति रक्तात्-स्नावणं रक्तात् (घ.)

॥ हरति-स्नावणं (त.)

चरणम् नो हृदयरक्षकं छे जो हृदयरक्षक है, जाशु ते
पुरत वह कीम. विवेक पीना पीवे ॥ ४७ ॥

47. Or the patient should immediately take boiled sugarcane juice or the meat-juice squeezed out of crow's flesh, or the blood of the goat and other animals of that group or ash or earth

क्षारागदस्त्वृतीये शोफहरैर्लेखनं समध्वम्बु ।
गोमयरसस्तुर्थे वेगे सकपित्थमधुसर्पिः ॥ ४८ ॥

तृतीये त्रीण वेगभा तृतीय वेगमें, क्षारागदः
क्षार-अगद पावे क्षार-अगद पिलावे, समध्वम्बु मध
आने नल सहित मधु और जलसहित, शोफहरै शोफ
द्रव्योधी शोफहर द्रव्योसे, लेखनम् लेखन ५२ पु लेखन
करे, चतुर्थे योधा चीये, वेगे वेगभा वेगमें, सकपित्थ-
कैः कपित्थ, मधुसर्पिः मधु आने धोधी युक्त मधु
और पीवे युक्त, गोमयरसः गायना आशुने रस पावे
गोमयका रस पिलावे ॥ ४८ ॥

48. In the third stage of toxicosis he should take alkaline antidotes and revulsive drugs that are curative of edema together with honey and water. In the fourth stage of poisoning, he should take the juice of coddung mixed with wood apple, honey and ghee

काकाण्डशिरीषाभ्यां स्वरसेनाश्वयोत्ताक्षने नखम् ।
रवात्पञ्चमेऽथ पष्ठे संज्ञायाः स्थापनं कार्यम् ॥ ४९ ॥

पञ्चमे पाचभा वेगभा पाचवें वेगमें, काकाण्ड-
काका वडी कवच, शिरीषाभ्याम् तथा सरसजना
तथा शिरीषके, स्वरसेन श्वरसथी स्वरससे, आश्वयोत्तन-
आश्वयोत्तन आश्वयोत्तन, अक्षने अ नल अंजन, नखम्

४८ शोफहरैर्लेखनं-शोफहरैश्छर्दनं (घ)

,, ,, -शोफहरच्छर्दनम् (ब)

४९. अक्षने-अक्षनम् (ज.)

तथा नस्य तथा नस्य, स्यात् ५२ पु करे, पष्ठे अने
छ्छ वेगभा और छट्टे वेगमें, संज्ञायाः स्थापनम् संज्ञा-
स्थापन संज्ञास्थापन, कार्यम् ५२ पु करना चाहिए ॥ ४९ ॥

49. In the fifth stage, he should use eye-salve and nasal medication prepared with the juice of sword bean and black siris; and in the sixth stage measures of resuscitation should be resorted to.

गोपित्तयुता रजनी मज्जिष्ठामरिचपिप्पलीपानम् ।
विषपानं दद्यानां विषपीते दशनं चान्ते ॥ ५० ॥

गोपित्तयुता रजनी गोरोयनयुक्त हण्डरु
आश्वयोत्तन-वगेरे ५२ पु गोरोचनके साथ हल्दीका आश्वयोत्तन
आदि करे, मज्जिष्ठा अने मज्जिष्ठ और मजीठ, मरिच-भरी
काली मीच, पिप्पलीपानम् च तथा पीपस्तु पान
हितकर छे तथा पिप्पलीका पान हितकर है, चान्ते छेदना
वेगभा अन्तिम वेगमें, दद्यानाम् सर्पधी दश पासेलने
सर्पदण्डोको, विषपानम् विषपान विषपान विषपीते तथा
विष पीधेलेने तथा विषपीतको, दशनम् च सर्पधी
उसावेले सर्प कटवाना हितकर है ॥ ५० ॥

50 He should be given a potion of turmeric, madder, black pepper and long pepper mixed with ox-bile. Finally in the seventh stage he must take a potion of vegetable-poison in cases of poisonous bites, and bites by poisonous animals in the case of vegetable poisoning

विषहरा अगदयोगा —

शिखिपित्तार्चयुतं स्यात् पलाशबीजप्रगदो मृतेषु वरः
वार्ताकुफाणितागारधूमगोपित्तलिखं वा ॥ ५१ ॥

५० गोपित्तयुता रजनी-गोपित्तयुक्तरजनी (घ)

,, दशनं चान्ते-नाशने वाते (घ)

५१. मृतेषु वर-मृतेषु मरः (ख ड)

,, वर-हितः (ब.)

मृतेषु मरी गयेला जेवा मनुष्ये। आटे विषसे मृतवत् प्रतीत होते हुए मनुष्योंके लिए, शिखिणित्तार्ध-युतम् अर्धुं मोरतु पित्त मेणवेक्ष मयूरपित्तके आवे भागके साथ, पलाशबीज-आभरणानां भीज आपनां ओ ढाकके बीज मिलाकर देना यह चरः श्रेष्ठ उत्तम, अगद-स्यान् भीषध छे औषध है, वार्ताकु-लोरी गण्डी कटेरी, काणित-गोणनी राम राव, अगारवृक्ष-धरने धूम्रः प्रह्वूम, गोपित्त-गायनं पित्त गोरोचन, निम्बम् वा अने बीजः पानां और नीम पिलावे ॥ ५१ ॥

51 In the eighth stage, when the patient is apparently dead, the antidote of palas seeds mixed with double its quantity of peacock's bile is good, or of indian night-shade, treacle, kitchen soot, ox-bile and neem

गोपित्तयुतैर्गुटिका सुरसामन्थिद्विरजनीमधुकुष्ठैः शस्ताऽमृतैस्तुल्या शिरीषपुष्पकाकाण्डकरसैर्वा ॥ ५२

गोपित्तयुतैः गोपित्तयुक्त गोपित्तयुक्त, सुरसा-मन्थि-सुरसा, पीपरीमूला सुरसा, पिप्पलीमूल, द्विरजनी-हृण्दर, हृण्दरहृण्दर हल्दी, दारुहल्दी, मधुक-नेलीमधु मुलहठी, कुष्ठ अने कठूली और कूठसे, शिरीष-पुष्प-अथवा सरसऽना दूध अथवा शिरीषपुष्प, काकाण्डकरसै वा अने काकाण्डऽना रसऽथी अनावेदी और काकाण्डके रससे बनाई हुई, गुटिका गोणधै गोलिया, शस्ता प्रशस्त प्रशस्त, अमृतैस्तुल्या च अने अमृत समान छे और अमृततुल्य हैं ॥ ५२ ॥

52. The pills prepared of cow's bile, holy basil, root of long pepper, turmeric indian berberry, liquorice, and costus, or of the juice of siris flowers and sword bean act like ambrosia.

काकाण्डसुरसामवाक्षीपुनर्नवावायसीशिरीषफलैः ।

५२ गुटिका-गुलिका (ब ज)

, सुरसामन्थिद्विरजनी-सुरसामन्थिद्विरजनी (ब)

, द्विरजनी-द्विरजनी (त)

उद्वन्धविषजलमृते लेपोपधिनस्यपानानि ॥ ५३ ॥

उद्वन्ध-इलाधी भरेला जेवा फासीसे मरे हुए के तुल्य, विष विषयी भरेला जेवा विषसे मरे हुएके तुल्य, जलमृते अथवा जलयी भरेला जेवा मनुष्य आटे अववा जलसे मरे हुए के तुल्य मनुष्योंके लिए, काकाण्ड-काकाण्ड काकाण्ड, सुरस-सुरसा सुरसा गवाक्षी-गन्धवृक्षा इन्द्रायण, पुनर्नवा-साटेडी गदहपुरा, वायसी-पीपुडी मकोय, शिरीषफलः अने सरसऽना दूध तैयार करेला और शिरीषके बीजोंसे तैयार किये हुए लेप-लेप लेप, उपधि-उपधि उपधि, नय-नय नय, पानानि अने पान प्रशस्त छे और पान प्रशस्त हैं ॥ ५३ ॥

53 Applications, scalp-incisions, errhines and potions may be prepared out of the fruits of sword bean holy basil, colocynth, hog's weed, black nightshade and siris for the cure of those that are apparently dead as a result of strangulation, by poison or drowning in water

स्पृक्काप्लवस्थौणेयकांक्षीशैलेयरोचनागरम् ।

ध्यामककुङ्कुमलांसीसुरसात्रैलालकुष्ठमम् ॥ ५४ ॥

बृहती शिरीषपुष्पं श्रीवेष्टकपञ्चचारटिविशालाः ।

सुरदारुपञ्चकेशरसावरकमनःशिलाकौन्त्यः ॥ ५५ ॥

जात्यर्कपुष्परसरजनीद्वयहिङ्गुपिप्पलीलाक्षाः ।

जलमुद्रपणिचन्दनमधुकमदनसिन्धुवाराश्च ॥ ५६ ॥

शम्पाकलोध्रमयूरकगन्धफलानाकुलीविडङ्गाश्च ।

पुण्ये संहृत्य समं पिष्ट्वा गुटिका विधेयाः स्युः ॥ ५७ ॥

५३. लेपोपधिनस्यपानानि-लेपोपधिनस्यपानानि (क व)

" " -लेपोपधिनस्यपानानि (व)

" " -लेपोपधिनस्यपानानि (व)

५४ कौन्त्य-बालम् (व)

५६ अर्कपुष्परसरजनी-अर्कपुष्परसरजनी (व)

५६ गन्धफला-गन्धफली (ख व ड)

, विडङ्गाश्च-विडङ्गं च (घ)

, गुटिका-गुलिका (घ)

સ્પૃક્ષા- સ્પૃક્ષા સ્પૃક્ષા, પ્લવ- કેવડીમેથ કેવડી-
મોથા, સ્થોળેય- સ્થોળેયક સ્થોળેયક, કાંક્ષી- કૃતકી
કાંક્ષી, શૈલેય- શૈલેય શૈલેય, રોચના- ગોરોચન ગોરોચન,
તગરમ્ તગર તગર, ધ્યામક- ધ્યામક ધ્યામક, કુક્કુમ-
કેસર કેસર, માંસી- જટામાંસી જટામાંસી, સુરસામ-
સુરસાની મંજરી સુરસામ, પલા- એલચી ઇલાયચી,
ખાલ- હરતાલ હરિતાલ, કુષ્ઠમ્ ખેર ચૈર, વૃહતી ઊભી
કોરીગણી બનભાટા, શિરીષપુષ્પમ્ સરસડાનાં ફૂલ
શિરીષપુષ્પ, શ્રીવેદક- ગર્ધ(અરેખ ગવવિરોજા, પદ્મ-
કમળ કમલ, ચારટિ- સ્થલપદ્મ સ્થલકમલિની, વિશાલાઃ
ધન્વાનુણી ઇન્દ્રાયન, સુરદાર- દેવદાર દેવદાર, પદ્મકેશર-
કમળનાં કેસર કમલકેસર, સાવરક સાવરક સાવર
લોધ, મનાશિલા- મનઃશિલ મેનસિલ, કૌન્ત્ય- રેણુક-
ખીજ રેણુકા, જાતિ- ચમેલી ચમેલી, અર્કપુષ્પ- અને
આકડાનાં ફૂલનો ઓર આકડે ફૂલકા, રસ- રસ રસ,
રજનીદ્વય- હળદર, દારુહળદર હલ્દી, દારુહલ્દી, હિન્દુ-
દિંગ હીંગ, પિપ્પલી- પીપર પિપ્પલી, લાક્ષા- લાખ
લાક્ષા, જલ- વાળો સસ, મુદ્ગપર્ણિ- જગલી મગ
મુદ્ગપર્ણી, ચન્દન- ચન્દન ચન્દન, મધુક- જેડીમધ
મુલહટી, મદન- મીઠળ મેનફલ, સિન્ધુવારા ચ નગોડ
મેઢરી, શામ્પાક- ગરમાળો અમલતાસ, લોધ- લોધ
લોધ, મયૂરક- અથોડો ચિચિડા, ગન્ધફલા- થઉલા
પ્રિયકુ, નાકુલી- નોળવેલ ફેંગરમૂલ, વિડક્ષા- ચ વાવડિ ગ
વાયવિદંગ, પુષ્પે એએને પુષ્પ નક્ષત્રમાં ફાંકો પુષ્પ
નક્ષત્રમે, સહસ્ય લાવી લેકર, સમસ્ અને સરખે ભાગે
ઓર સમ ભાગમે, પિષ્ટા પીસી પીસકર, ગુટિકા
ગોળીએ ગોલિયા, વિષેયા. સ્યુઃ બનાવવી બેઈએ
બનાવી ચાહિં ॥ ૫૪-૫૭ ॥

54-57 Melilot, rushnut, glory tree,
yellow ochre, lichen, gall stone, indian
valerian, ginger grass, saffron, nardus
the seed-blossom of holy basil, small
cardamom, yellow arsenic, catechu,
yellow-berried nightshade, saris flow-
ers, pine resin, beetle killer, colocynth,
deodar, lotus anthers, sabar lodh, red
arsenic, fragrant piper, jasmine flowers,

flowers of mudar, turmeric, indian berbe-
rry, asafetida, long pepper, lac, nut-
grass, wild green gram, red sandal, liquo-
rice, emetic nut, chaste tree, purging
cassia, lodh, rough chaff, perfumed
cherry, indian groundsel and embelia,
take the above mentioned articles in
equal quantities under the asterism of
Pushya, pulverise them and make
into pills.

સર્વવિષમ્નો જયકૃદ્વિષમૃતસંજીવનો જ્વરનિહન્તા ।
ધ્રેયવિલેપનધારણધૂમગ્રહણૈર્મૃતસંજીવ ॥ ૫૮ ॥
મૃતવિષજન્ત્વલક્ષ્મીકાર્મણમન્ત્રાશ્વશન્યરીન્ હન્યાત્
દુઃસ્વપ્નસ્ત્રીદોષાનકાલમરણામ્બુચૌરમયમ્ ॥ ૫૯ ॥
ધનધાન્યકાર્યસિદ્ધિઃ શ્રીપુષ્ટયાયુર્વિવર્ધનો ધન્યઃ ।
મૃતસંજીવન ઇવ પ્રાગમૃતાદ્વિજ્ઞાના વિહિતઃ ॥ ૬૦ ॥
इति मृतसंजीवनोऽगदः ।

અમૃતાદ અમૃતની ઉત્પત્તિથી અમૃતકી ઉત્પત્તિકે, પ્રાક
પહેલાં પહેલે, વ્રજાના બ્રહ્માએ વ્રજાસે, વિહિતઃ બનાવેલ
બનાયા હુઆ, ઇવ. આ યદ, મૃતસંજીવનઃ મૃતસંજી-
વન અગદ મૃતસંજીવન અગદ, સર્વવિષમ્નો સર્વવિષમ્નો
સર્વ વિષોંકા વિનાશક, જયકૃત્ જય આપનાર વિજયપ્રદ,
વિષમૃત- વિષથી મરેલાને વિષસે મૃતકો, સંજીવનઃ
જીવનાર જીલાનેવાલા, જ્વરનિહન્તા અને જ્વરદ્ધ છે
ઓર જ્વરવિનાશક હે, ધ્રેય- સૂંધવાથી સૂંધનેસે, વિલેપન-
વિલેપન કરવાથી વિલેપન કરનેસે ધારણ- ધારણ
કરવાથી વારણ કરનેસે, ધૂમગ્રહણે ધૂમપાન કરવાથી
ધૂમપાન કરનેસે, ગૃહસ્થઃ ચ અને ધરમાં રાખવાથી
આ અગદ ઓર ધરમે રક્ષનેસે યદ અગદ, મૃત- મૃત મૃત,
વિષ- વિષ વિષ, જન્તુ- જન્તુ જન્તુ, જલક્ષ્મી- અલક્ષ્મી
અલક્ષ્મી, કાર્મણ- કાર્મણ કાર્મણ, મન્ત્ર- મન્ત્ર મન્ત્ર,
અગ્નિ- અગ્નિ અગ્નિ, અશનિ- વજ્ર વજ્ર, જરીન્ શત્રુઓ
શત્રુઓ, દુસ્વપ્ન- ખરાબ સ્વપ્ન વૂરે સ્વપ્ન, સ્ત્રીદોષાન્
સ્ત્રીદોષ સ્ત્રીદોષ, અકાલ- અકાલે અકાલમે, મરણ-
મરણ મૃત્યુ, અમ્બુચૌરમયમ્ જલનો ભય અને ચોરનો

अथ जलका भय और चोरका भय, हन्यात् ओओने
होए छे उनका निवारण करता है धन- धन धन, धान्य-
धान्य धान्य कार्य- अने कार्यनी और कार्यकी, सिद्धि-
सिद्धि आपे छे सिद्धि देता है, श्री- तेभज लक्ष्मी एव
लक्ष्मी, पुष्टि- पुष्टि पुष्टि, आयुः- अने आयुष्यने और
आयुको, विवर्धन वधारे छे बढ़ाता है, धन्य तथा
अभ्युदय करे छे और अभ्युदय करता है ॥ ५८-६० ॥ इति
आ यह, मृतसंजीवन मृतसंजीवन मृतसंजीवन, अगदः
अगद छे अगद है ।

58-60 This pill counteracts all kinds
of poison, gives success in treatment,
and brings back to life those apparently
dead by the effects of poison, and
is a febrifuge. By smelling it, by
its application, by wearing it on
the body, by fumigation with it and
by keeping it in the house, all dangers
from evil spirits, poisonous creatures,
poverty, black magic, fire, lightning
and foes are destroyed. It also obviates
the fear of bad dreams poisoning by
women, premature death, drowning and
fear of thieves. It bestows wealth, good
crops and success in undertaking
auspiciousness, plumpness, long life and
wealth. Thus has been described the
antidote that revives the dead (Mrita-
Sanjeevana).

विषे मन्त्रयोगः—

मन्त्रैर्मनीवन्धोऽवमार्जनं कार्यमात्मरक्षा च ।
दोषस्य विषं यस्य स्थाने स्यात्तं जयेत्पूर्वम् ॥६१॥

मन्त्रैः मन्त्रोत्थी मन्त्रोत्थे, मनीवन्धः मनी-
वन्धन मनीवन्धन, अवमार्जनम् अवमार्जनम् अव-
मार्जन, कार्यम् आत्मरक्षा च अने आत्मरक्षा करवा

ओओ और आत्मरक्षण करना चाहिए, विषम् विष
विष, यस्य ओ जिस, दोषस्य दोषना दोषके, स्थाने
स्थानम् स्थानमें, स्यात् हो हो, तम् तेने उसको, पूर्वम्
प्रथम प्रथम, जयेत् अतवे ओओ जीतना
चाहिए ॥६१॥

61 The tourniquet application,
and stroking the poison down
should be done to the accompaniment
of chanting of incantations and also
the protection of oneself from evil
spirits. That humor should be first
subdued in whose habitat the poison
has got localised.

दोषस्थानमेवेन विषचिकित्सा—

वातस्थाने स्वेदो दध्ना नतकुष्ठकल्कपानं च ।
घृतमधुपयोऽम्बुपानावगाहसेकाश्च पित्तस्थे ॥६२॥

वातस्थाने ओ विष वातस्थानम् रहु होय तो
वातस्थानमें यदि विष रहा हो तो, स्वेद स्वेदन करवुं
ओओ स्वेदन करना चाहिए, दध्ना अने दही साथे
और दहीके साथ नत- तगर तगर, कुष्ठकल्क- तथा
कठुना कठुलुं तथा कूठके कल्कका, पानम् च पान करवुं
पान करना चाहिए, पित्तस्थे ओ विष पित्तस्थानम्
रहु होय तो यदि विष पित्तस्थानमें रहा हो तो, घृत-
मधु-पय - घी, मध, दूध घी, जहद, दूध अम्बुपान-
अने जलपुं पान और जलका पान, अवगाह-सेका. च
तेभज अवगाहन तथा परिषेक करवा एव अवगाहन
तथा परिषेक करना चाहिए ॥ ६२ ॥

62 When it is in the abode of the
vata, the procedures taken should be
sudation and a potion of curds mixed
with the paste of indian valerian and
costus. When it is in that of the pitta,
potion, tub-bath and affusion with ghee,
honey, milk and water should be
given.

क्षारागदः कफस्थानगते स्वेदस्तथा सिराव्यधनम् ।
दूषीविषेऽथ रक्तस्थिते सिरा कर्म पञ्चविधम् ॥६३॥

कफस्थानगते जे विष उद्गस्थानमां रहुं होय तो यदि विष कफस्थानमे रहा हो तो, क्षारागद क्षारागद क्षारागद, स्वेद स्वेदन स्वेद, तथा तथा तथा, सिराव्यधनम् सिरावेध उर्वा सिरावेध करना चाहिए, अथ दूषीविषे अने जे दूषीविष और यदि दूषीविष, रक्तस्थिते रक्तमां रहुं होय तो रक्तमें रहा हो तो, सिरा सिरावेध सिरावेध, पञ्चविधम् कर्म तथा पञ्चविधम् उर्वा तथा पञ्चकर्म करना चाहिए ॥६३॥

63 When it is in the habitat of kapha alkaline antidotes as also sudation and venesection should be tried. When an artificial and slow poison is in the blood, blood-letting and all the pentad of purificatory procedures should be resorted to.

मेघजमेवं कल्प्यं भिषग्विदाऽऽलक्ष्य सर्वदा सर्वम् ।
स्थानं जयेद्धि पूर्वं स्थानस्थस्याविरुद्धं च ॥६४॥

एवम् जे भ्रमाणे इस प्रकार, भिषग्विदा विद्वान वैद्य विद्वान वैद्य, आलक्ष्य भ्राण विचार करी देखकर, सर्वदा सर्वदा सर्वदा, सर्वम् मेघजम् सर्व औषधनी सब औषधकी, कल्प्यम् उद्गपना उद्गी कल्पना करे, स्थानम् वातादिस्थानमां रहेला वात वगेरेने वातादि-स्थानमें रहे हुए वातादिको, पूर्वम् पहले पहले, जयेत् हि जितवा जीते, स्थानस्थस्य अने वातादिस्थानमां रहेला विषने और वातादिस्थानमें रहे हुए विषको, अविरुद्धम् च जे चिकित्सा विरुद्ध न होय तो उद्गी जेधो जो चिकित्सा विरुद्ध न हो वह करनी चाहिए ॥ ६४ ॥

64 Treatment should be prescribed in this way by the wise physician,

६३. क्षारागद-क्षारोऽगद (घ)
,, सिराव्यधनम्-सिरावेध (घ फ. व)
,, सिरा कर्म-विज्ञाय कर्म (घ त.)

always after full consideration of all the factors The habitat of the poison should first be attacked and the treatment should not be antagonistic to the particular humor abiding there

विषसकमणार्थमुपधानम्—

विषदूषितकफमार्गः स्रोतःसरोधरुहवायुस्तु ।
मृत इव भवसेन्मर्त्यः स्यादसाध्यलिङ्गं विहीनश्च ॥६५॥
चर्मकषायाः कृत्वा कृत्वा विल्वसमं मूर्ध्नि काकपदमस्य ।
कृत्वा दद्यात्कटभीकटुकटफलप्रथमं च ॥६६॥

विष- विषथी विषसे, दूषित- दूषित थयेला दूषित हुए, कफमार्ग उद्गमार्गवाणा कफमार्गवाले, मर्त्य तु मनुष्यना मनुष्यका, स्रोत सरोध- स्रोत जे धर्धर्गवाथी स्रोतके बन्ध हो जानेसे, रुहवायुः वायु रोकाई अन्य जे वायु रुका रहता है, मृत. तेथी ते मृतप्राय पुरुषनी इस लिए मरणासन्न पुरुषके, इव जेहे सहज, असेर श्वास ले जे श्वास लेता है, असाध्य जे ते असाध्य यदि वह असाध्य, लिङ्ग- लक्षणेथी लक्षणोंसे, विहीन च रहित रहित, स्वाद्य होय तो होता है तो, अस्य अने इसके, मूर्ध्नि माथे शिर पर, काकपदम् उडपद काकपद, कृत्वा करी करके, चर्मकषाया चर्मउपानो चर्मकषाके, विल्वसमम् ओड पल एक पल, कृत्वा कटुक कटको, दद्यात् भूखेला लगावे, कटभी- कटभी कटभी, कटुक- त्रिकटु त्रिकटु, कटफल अने कायङ्गु और कायकलका, प्रथमम् च प्रथमम् उद्गुं प्रथमम् करे ॥६५-६६॥

65 66 If a man has his channels of kapha vitiated by poison and the passage of his vata obstructed due to occlusion of channels and as a result, he breathes like a dying man but does

६६ कृत्वा दद्यात्कटभी-कृत्वा कुर्यात्कटभी (ख)

,, दद्यात्-कुर्यात् (उ)

,, कटभीकटुककटफलप्रथमं च- कटभीजालिनीकटुकै प्रथमम् च (फ ड)

,, -कटुकोठफलप्रथमं च (फ.)

not show symptoms of incurability, he may be treated in the following manner. A crow-foot-like incision should be made over the top of his scalp and 4 tolas of the paste of soap pod should be applied over it and insufflation of the pulvis of white siris, kurroa and box-myrtle should be given

छागं गव्यं माहिषं वा मांसं कौकुटमेव वा ।
दद्यात् काकपदे तस्मिन्ततः संक्रमते विषम् ॥६७॥

छागम् अङ्गुरा बकरे गव्यम् गाय गाय, माहिषम्
वा भे'स भैस, कौकुटम् एव वा अथवा कूडानु
अथवा मुँगे, मांसम् भास मासको, तस्मिन् ते उष.
काकपदे ३३५६ ७५२ काकपदके ऊपर, दद्यात् भूकुतु
रक्खे, तत तेथी इससे, विषम् विष विषका, संक्रमते
संक्रमण डरे छे संक्रमण होता है ॥ ६७ ॥

67. The flesh of the goat, cow, buffalo or cock should be placed over the scarified area. Thus treated, the poison comes out

विषे नश्यम्—

नासाक्षिकर्णजिह्वाकण्ठनिरोधेषु कर्म नस्तः स्थात् ।
वार्ताकुबीजपूरज्योतिष्मत्यादिभिः पिष्टैः ॥६८॥

नासा नाक नाक, अक्षि- आंख आंख, कर्ण- डान
कान, जिह्वा- जीभ, कण्ठ- अने डंठली और कंठके,
निरोधेषु निरोधभा निरोधमें, पिष्टैः ३६३ डरेखी कल्क
किये गये, वार्ताकु- ७६३ बीज गण्डी वनभाटा, बीजपूर-
भीजेरु बिजौरा, ज्योतिष्मत्यादिभिः भादक[गण्डी
पजेरेथी मालकागनी आदिसे, नस्त कर्म नश्यकर्म
नश्यकर्म, न्यात् डरेवु करना चाहिए ॥ ६८ ॥

६७. छाग गव्य माहिष वा
मांस कौकुटमेव वा
दद्यात् काकपदे तस्मि
स्ततः संक्रमते विषम्

—छाग गव्यमाहिषा ।
विककौकुटाञ्जमांसं च ।
दद्यात् काकपदोपरि ।
मत्तेविषेणैव सङ्गसा ।

(ख. घ. ड. च फ.)

६८. नासाक्षि -प्राणाक्षि (घ.)

68. In a condition of obstruction in the nose, eyes, ears, oral cavity and the throat, nasal medication with the pulvis of seeds of the indian night-shade, citron, staff tree and similar other drugs may be administered

विषे अञ्जनम्—

अञ्जनमक्ष्युपरोधे कर्तव्यं वस्तमूत्रपिष्टैस्तु ।
दारुव्योषहरिद्राकरवीरकरजनिम्बसुरसैस्तु ॥६९॥

अक्ष्युपरोधे तु आंखना उपरोधभा आंखोंके
उपरोधमें, वस्तमूत्र- अङ्गुरा भूतभा चकरेके मूत्रसे,
पिष्टैः नाटेख बीसे हुए दारु- देनदार देनदार, व्योष
त्रिफल त्रिफल, हरिद्रा- ७५६ हल्दी, करवीर- डरेखी
कनेर, करज- डरेव ठीठोहरी, निम्ब दीमडी नीम,
सुरसै तु अने तुलसी जेओथी और तुलसी इनसे,
अञ्जनम् अञ्जन अञ्जना, कर्तव्यम् डरेव करे ॥ ६९ ॥

69. In impairment of the vision, collyrium made of the paste of deodar, dry ginger, black pepper, long pepper, turmeric, indian oleander, indian beech neem and holy basil prepared with goat's urine, should be used

विषे गन्धहस्तिनामागद.—

श्वेता वच्चाऽश्वगन्धा

हिङ्गवमृता कुष्ठसैन्धवे लघुतम् ।

सर्पपकपित्तमध्यं

दण्डुककरजबीजानि ॥७०॥

व्योषं शिरीषपुष्पं द्विरजन्यौ वंशलोचनं च समम् ।

पिष्ट्वाऽजस्य मूत्रेण गोश्वपित्तेन सप्ताहम् ॥७१॥

६९. करजनिम्बरसस्तु—करजसुरसैस्तु (ख)

७०. अश्वगन्धा—विडम् (घ फ)

, , —सुगन्धाम् (व)

, , दण्डुक—वधूक (घ फ व)

७१. व्योष—वृहती (घ फ)

, द्विरजन्यौ—द्वे च निशे (घ त)

, वंशलोचन—वंशलेखन (घ फ)

, पिष्ट्वाऽजस्य मूत्रेण गोश्वपित्तेन—पिष्ट्वाऽय वस्तमूत्रेण गोश्व-
पित्तेन (घ क.)

व्यत्यासभावितोऽयं

निहन्ति शिरसि स्थितं विषं क्षिप्रम् ।

सर्वज्वरभूतग्रह-

विस्त्रुचिकाजीर्णमूर्च्छार्तिः ॥७२॥

उन्मादापस्मारौ काचपटलनीलिकाशिरोदोषान् ।

शुष्काक्षिपाकपिल्लार्बुदार्मकण्डूतमोदोषान् ॥७३॥

क्षयदौर्बल्यमदात्ययपाण्डुगदांश्चाञ्जनात्तथा मोहान् ।

लेपाद्विषदिग्धक्षतलीढदष्टपीतविषघाती ॥७४॥

अर्शःस्वान्त्रेषु च गुदलेपो योनिलेपनं स्त्रीणाम् ।

मूढे गर्भे दुष्टे ललाटलेपः प्रतिश्याये ॥७५॥

वृद्धौ किटिमे कुष्ठे श्वित्रविचर्चिकादिषु लेपः ।

गज इव तरुन् विषगदान्निहन्त्यगदगन्धहस्त्येषः ७६

इति गन्धहस्तिनामाऽगदः ।

श्वेता सङ्केतः श्वेता, वचा पञ्च वच, अश्वगन्धा आसौंदि
असगन्ध, हिङ्गु हिङ्गु हींग, अमृता गणैः गिलोय, कुष्ठ-
कठ कूठ, सैन्धवे सिन्धालुसु सैधव, लघुनम् दसलु
लहसुन, सर्षप- सरसप सरसो, कपिरथ- कालो कैथका,
मध्यम् गर्भं गूदा, दुण्डुक- अरुलु टेंडू करञ्ज- करञ्जना
ठीठोहरीके, बीजालि भीज बीज, न्योषम् त्रिकटु त्रिकटु,
शिरीषपुष्पम् सरसजनां कूल शिरीषपुष्प, द्विरजन्धौ
हृद्यदर, हृद्यदर हल्दी, दारुहल्दी, वंशलोचनम् च नास-
कपूर वंशलोचन, समम् दरेक शरभे भागे दधिने सम
भागमें लेकर, अजस्य अजराना वकरेके, मूत्रेण पिष्ट्वा
भूयथी पीसीने मूत्रसे पीसकर, गो- गाय गाय, अश्व-
तथा घोडाना तथा घोड़ेके, पित्तेन पित्तथी पित्तसे,
सप्ताहम् सात दिवस सात दिन, व्यत्यास- वारा इरती
पर्यायक्रमसे, भावित भावना आपेक्ष भावना दिया

७२ मूर्च्छार्ति-मूर्धार्ति (क छ ध व.)

७३. शिरोदोषान्-सिरादोषान् (छ)

७४ मोहान्-मेहान् (ग व)

लेपाद्विषदिग्धक्षत-लेपादिग्धक्षत (ख.)

दष्टपीतविषघाती-विषपीतविषघाती (फ)

७६ वृद्धौ किटिमे कुष्ठे-दद्रुकण्डूकिटिमे (ख)

वृद्धौ-दद्रौ (ध ञ फ)

कण्डू (फ.)

हुआ, अयम् आ अगद यह अगद, शिरसि भाथाभा
मस्तकमें, स्थितम् रहेल रहे हुए, विषम् विषमे विषको,
क्षिप्रम् औक्षिप्र भीघ्र, निहन्ति हने छे नष्ट करता है,
अञ्जनात् आ अगद अञ्जन करवाथी यह अगद अञ्जन
करनेसे, सर्वज्वर- अथवा ज्वर सब ज्वर, भूतग्रह- भूतना
वगणां भूतावेश, विस्त्रुचिका विस्त्रुचिका विस्त्रुचिका,
अजीर्ण अजीर्ण अजीर्ण, मूर्च्छा- भूर्च्छा मूर्च्छा, अर्ति
च पीडा पीडा, उन्माद- उन्माद उन्माद, अपस्मारौ
अपरमार अपस्मार, काच- काच काच, पटल- पटल
पटल, नीलिका- नीलिका नीलिका, शिरोदोषान् शिरोदोष
शिरोदोष, शुष्काक्षिपाक- शुष्काक्षिपाक शुष्काक्षिपाक, पिल-
पिल पिल, अर्बुद- अर्बुद अर्बुद, अर्म- अर्म अर्म, कण्डू-
कण्डू कण्डू, तमोदोषान् तमोदोष तमोदोष, क्षय- क्षय क्षय,
दौर्बल्य- दुर्बलता दुर्बलता, मदात्यय- मदात्यय मदात्यय,
पाण्डुगदान् च तथा पाण्डुरोग पाण्डुरोग, तथा मोहान् अने
मोहने भटाडे छे और मोहको नष्ट करता है, लेपात् लेप
करवाथी लेप करनेसे, विषदिग्ध- विष योपडेल शस्त्रथी
थयेल विषदिग्ध सज्जसे हुए, क्षत- क्षतना क्षतके, लीढ-
अेरी प्राणीना आटवाना विषवाले प्राणीके चाटनेके,
दष्ट- अेरी प्राणीना दशना विषवाले प्राणीके दंशके,
पीतविषघाती- अने विषनुं पान करनेवाले विषने नाश
करे छे और विषके पान करनेवालेके विषको नष्ट करता है,
अर्शःसु दरेक अर्श, आनदेषु च अरता रक्तसे पूर्ण हों तो,
गुदलेपः गुदपर लेप करवा गुदापर लेप करना चाहिए,
स्त्रीणाम् स्त्रीयोना स्त्रियोंके, मूढे मूढ मूढ, गर्भे
गर्भभा गर्भमें, योनिलेपनम् योनि पर लेप
करवा योनि पर लेप करना चाहिए, दुष्टे दुष्ट दुष्ट,
प्रतिश्याये प्रतिश्यायभा प्रतिश्यायमें, ललाटलेपः कपाल
पर लेप करवा ललाट पर लेप करना चाहिए, वृद्धौ- तेम
अ वृद्धि एवं अंलवृद्धि, किटिमे किटिम किटिम, कुष्ठे
कुष्ठ कुष्ठ, श्वित्र- श्वित्र श्वित्र, विचर्चिकादिषु च अने
विचर्चिका वगेरेभा और विचर्चिका आदिमें, लेपः लेप
करवा लेप करना चाहिए, गजः तरुन् इव जेम हाथी
अउने नाश करे छे जैसे हाथी वृक्षको नष्ट कर देता है,
एष तेम आ वैसे यह, अगदगन्धहस्ती- ग अहस्ती अगद
गन्धहस्ती अगद, विषगदान् विषना रोगोना विषके
रोगोंको, निहन्ति नाश करे छे नष्ट कर देता है

॥ ७०-७६ ॥ इति अ। यह, गन्धहस्तिनामा अगदः
'गन्धहस्ती' नामने। अगद छे 'गन्धहस्ती'
नामका अगद है।

70-76 Take equal parts of white mussel shell creeper, sweet flag, winter cherry, asafetida, guduch, costus, rock salt garlic rape seed, pulp of the wood apple, indian calosanthus, seeds of indian beech, dry ginger, black pepper, long pepper, siris flower, turmeric indian berberry and bamboo manna, pulverise them and impregnate alternately with goat's urine and cow's and horse's bile for seven days, this cures quickly the poison lodged in the head. Used as a collyrium, it cures all pains due to fever, spirit possession, acute intestinal irritation, dyspepsia, fainting, insanity, epilepsy, cataract, Patala, Nee-lka, diseases of the head (pterygium), dry eye, Paka, Pilla, Arbuda, Arma, itching and night-blindness, wasting, weakness, alcoholism, anemia and fainting. Used as an application, it cures poisoning, and poisonous wounds, licks, bites and potion. It should be painted on the anus in swollen piles, and on vaginal region of women in case of obstructed labor, and on the forehead in severe coryza. It is good as an application in conditions of enlargement of the scrotum, keloids, dermatosis, leucoderma, bullous eruption etc. This perfumed elephant antidote eradicates disorders due to toxicosis, even as an elephant uproots trees. Thus has been described

the perfumed elephant antidote known as 'Gandha-hasti'.

विषे महागन्धहस्तिनामागदः —

पत्रागुरुमुस्तैला निर्यासाः पञ्च चन्दनं स्पृका ।
त्वङ्नलदोत्पलबालकहरेणुकोशीरवन्यनखाः ॥७७॥
सुरदारकनककुङ्कुमध्यामककुष्ठप्रियङ्गुवस्तगरम् ।
पञ्चाङ्गानि शिरीषाद्योषालमनःशिलाजाज्यः ॥७८॥
श्वेतकटभीकरञ्जौ रक्षोघ्नी सिन्धुवारिका रजनी ।
सुरसाञ्जनगैरिकमञ्जिष्ठानिम्बनिर्यासाः ॥७९॥
वंशत्वग्ध्वगन्धाहिङ्गुदधित्थाम्लवेतसं लाक्षा ।
मधुमधुकसोमराजीवचारुहारोचनातगरम् ॥८०॥
अगदोऽयं वैश्रवणायास्तृणहयम्बकेण वष्टयङ्गः ।
अप्रतिहतप्रभावः ख्यातो महागन्धहस्तीति ॥८१॥
पित्तेन गवां पेष्यो गुटिकाः कार्यास्तु पुष्ययोगेन ।
पानाञ्जनप्रलेपैः प्रस्तावयेत् सर्वकर्मणि ॥८२॥

पत्र- तमाक्षपत्र तेजपात, अगुरु- अगुर अगुरु,
मुस्त- नागर भोम मोथा, एलाः ऐल्यी इलायची,
पञ्च निर्यासाः पाँच अगुना युद्ध पाच प्रकारके गोंद,
चन्दनम् चन्दन चन्दन, स्पृका स्पृका, त्वक्-
त्व दालचीनी, नलद- नटाभासी जयमासी, उत्पल-
नीलक्ष्मणी नीलकमल, बालक- बाणो। सुगन्धवाला,
हरेणुक- रेणुक्ष्मी रेणुका, उशीर वीरलुने। बाणो।
खम, वन्य- डेवडीभोथ केवटीमोथ, नखा नभला
नखी, सुरदार- देवदार देवदार, कनक- लाव नाग-
डेसर रक्त नागकेसर, कुङ्कुम- डेसर केसर, ध्यामक-

७७ वन्यनखा -व्याघ्रनखा (ख ष ड.)

७८ शिलाजाज्य-शिलायष्टी (थ.)

७९ श्वेतकटभीकरञ्जौ रक्षोघ्नी-श्वेता कटभी करञ्जो रक्षोघ्नी (घ)

-श्वेता कटभी करञ्जो रक्षोघ्नी (घ.)

११ सुरसाञ्जन-सुरसरसाञ्जन (छ.)

११ निम्बनिर्यासा-निम्बपत्रनिर्यासा (घ.)

८० चारुहारोचनातगरम्-चाराभया रोचना = गवान् (फ)

८ ख्याता-स्मृता (व)

८२ पेष्यो गुटिका-पेष्या गुलिका (घ)

११ गुटिका-गुलिका (ज)

83. When used regularly by a person observing wholesome, measured and prescribed dietetic regimen, it cures Pilla, pruritus darkness of vision, night-blindness, Kacha, tumor and cataract

વિષમજ્વરાનજીર્ણાન્દ્રુ કણ્ઠુ વિસૂચિકાં પામામ્ ।
વિષમૂષિકલૂતાનાં સર્વેષાં પન્નગાનાં ચ ।

આગુ વિષં નાશયતિ સમૂલજમથ કન્દજં સર્વમ્ ॥૮૪॥

વિષમજ્વરાન્ આ અગદ વિષમ જ્વરે યદ્ અગદ વિષમ જ્વર, અજીર્ણાન્ અશુર્ અજીર્ણ. દંદુમ્ ધુ દંદુ. કણ્ઠુમ્ ખરજ કણ્ઠુ, વિસૂચિકામ્ વિસૂચિકા વિસૂચિકા, પામામ્ તેમજ પામાનાં એવં પામાકા, વિષમૂષિક- એરી ઉંદર વિષયુક ચૂહા, લૂતાનામ્ તથા લૂતાના વિષનો તથા લૂતાકે વિષકા, સર્વેષામ્ બધાંયે સર્વ, પન્નગાનાં ચ સર્પોના સર્પોકે, વિષમ વિષ વિષકા, અથ અને ઔર, સમૂલજમ્ મૂલજન્ય મૂલજન્ય, કન્દજમ્ તથા કન્દજન્ય તથા કન્દજન્ય, સર્વમ્ સર્વ વિષનો સર્વ વિષોકા, આગુ શીઘ્ર સ્ત્રીઘ્ર, નાશયતિ નાશ કરે છે નાશ કરતા હે ॥૮૪॥

84 This is curative also of irregular fevers, dyspepsia, ring-worm, pruritus, acute intestinal irritation, scabies, and the poison of mice, spiders, all kinds of serpents, as well as vegetable poisoning from roots and bulbs.

एतेन लिप्तगात्रः सर्पान् गृह्णाति भक्षयेच्च विषम् ।
कालपरीतोऽपि नरो जीवति नित्यं निरातङ्कः ॥८५॥

૮૪. દર્દુ કણ્ઠુ વિસૂચિકા પામા :- દંદુ કણ્ઠુ વિસૂચિકા ચોપહન્તિ નૃણામ્ (ક)

,, દંદુ કણ્ઠુ- દંદુ સવિસૂચિકા (ખ)

,, સમૂલજમથ-મૂલજન્ય (ગ)

,, અસ્માચ્છોકાદનન્તરમ્-

કુષ્ઠ ટિડિમ શ્વિત્ર વિચર્નિકા વાપદન્તિ નૃણામ્
શ્વત્વિકા (ક. ઘ છ થ) પુસ્તકેષુ ।

૮૫. ગૃહ્ણાતિ ભક્ષયેચ વિષમ-ગૃહ્ણીત ભક્ષયેત વિષમ્ (ફ)

,, કાલપરીનોઽપિ-કાલાતીતોઽપિ હિ (ધ.)

,, -કાલાતીતોઽપિ (ફ બ.)

,, નિત્ય-કિશ્કિય (ક ફ. બ)

एतेन येनाथी इसका, लिप्तगात्र. लिप्त गात्रवाणो मनुष्य शरीर पर लेप करके मनुष्य, सर्पान् शाप सर्पोंको, गृह्णाति पकड़ी शके छे पकड़ सकता है, विषम् च अने विष और विष, भक्षयेत् भाँध शके छे खा सकता है, कालपरीत नशु भृत्यवाणो कालप्रस्त, अपि पशु भी, नरः मनुष्य मनुष्य, नित्यञ्च नित्य नित्य, निरातङ्क. नीरोग अर्ध नीरोगी होकर, जीवति छवे छे जीता है ॥ ८५ ॥

85. By smearing this antidote over his body or his hand and other limbs a man can handle serpents and also drink poison, with immunity A person though on the verge of death enjoys his full span of life in good health by a regular use of this

आनन्दे गुदलेपो योनौ लेपश्च मूढगर्भाणाम् ।
मूर्च्छातिषु च ललाटे प्रलेपनमाहुः प्रधानतमम् ८६

આનન્દે આનાદર્ભા બાનાહમે, ગુદલેપ ગુદા પર લેપ ગુદા પર લેપ, મૂઢગર્ભાણામ્ મૂઢગર્ભવાળી સ્ત્રીઓની મૂઢગર્ભાંજોકી, યોનૌ યોનિ પર યોનિ પર, લેપ. ચલેપ લેપ, મૂર્ચ્છા- અને મૂર્ચ્છા ઔર મૂર્ચ્છા, અર્તિષુ તથા પીડામાં તથા પીડામાં, લલાટે ચ કપાળ પર લલાટ પર, લેપનમ્ લેપ કરવો લેપ કરના, પ્રધાનતમમ્ એ સર્વ ઉપાયોમાં મુખ્ય છે યદ્ સર્વ ઉપાયોમાં મુખ્ય છે, આહુઃ એમ કહે છે એવા કહેતે હૈં ॥ ૮૬ ॥

86 In constipation, it should be smeared over the anal region, and on the vagina in obstructed labor, in fainting, smearing it on the forehead is considered as the foremost remedy

मेरीमृद्वपटहांश्चत्राप्यसुना तथा ध्वजपताकाः ।
लिप्वाऽहिविषनिरस्त्यै प्रध्वनयेद्दर्शयेन्मनिमान् ८७

૮૬ પ્રલેપનમાહુ-લેપનમાહુ. (ધ.)

૮૭. લિપ્વાઽહિવિષનિરસ્ત્યૈ પ્રધ્વનયેદર્શયેન્મનિમાન્-ટૂંચા

વિષનિરસ્ત્યૈ પ્રધ્વનયેન્ માનયો મનિમાન્ (ધ.)

सतिमान् शुद्धिमान् वैद्ये बुद्धिमान् वैद्य. अहिविष-
सर्पविषना सर्पविषका, निरस्त्यै निवारण्यु भाटे निवारण
करनेके लिए, अमुना आथी इससे, मेरी- लेरी मेरी,
सुदृक्- सुदृक् सुदृक्, पट्टहान् ठोक् ठोल, छत्राणि छत्र
छत्र, तथा तथा तथा. ध्वजपताका ध्वज अने
पताकाओ ७५२ ध्वज और पताकाओं पर, लिप्त्वा लेप
करी लेप करके प्रध्वनयेत् सर्पदष्ट मनुष्य पासे लेरी
वगेरे वगाडवां सर्पदष्ट मनुष्यके पास मेरी आदि बजावे,
दर्शयेत् अने तेने छत्र वगेरे देगाडवां और उसको
छत्रादि दिखावे ॥ ८७ ॥

87 This antidote may also be
applied over war-drums, umbrellas,
banners and pennants and these should
be sounded and shown before the
poison-afflicted man by the wise
physician for the cure of toxicosis.

यत्र च सन्निहितोऽयं न तत्र बालग्रहा न रक्षांसि ।
न च कर्मणवेताला वहन्ति नाथर्वणा मन्त्राः ॥८८॥

यत्र च न्यां जहा, अयम् आ लेप यह लेप,
सन्निहितः भूक्यो होय रहता है, तत्र त्यां वहा, न न
तो न, बालग्रहा आक्षय्यो बालग्रह, न न तो न,
रक्षांसि राक्षसो राक्षस, न कर्मणवेताला. च न तो
कर्मणि अने न तो वेतालो रहे छे न कर्मण और
न वेताल रहते हैं, नाथर्वणाः अने अथर्ववेदना और
आथर्वण, मन्त्राः च मंत्रो मंत्र, न वहन्ति प्रभाव-
शाली नथी थता प्रभावशाली नही होते ॥ ८८ ॥

88. The house containing this anti-
dote cannot be entered into by evil
spirits afflicting children or by rakshasas
or hobgoblins, nor can evil charms or
black magic gain entry into the house.

सर्वग्रहा न तत्र प्रभवन्ति न चाग्निशस्त्रनृपचौराः।
लक्ष्मीश्च तत्र भजते यत्र महागन्धहस्त्यस्ति ॥८९॥

८८ कर्मणवेताला वहन्ति—कर्मणमन्या भजन्ति (घ)

८९ वहन्ति—भजन्ति (छ फ.)

यत्र न्यां जहा, महागन्धहस्ती महागन्धहस्ती
अगद महागन्धहस्ती अगद, अस्ति होय छे रहता है,
तत्र त्यां वहा, सर्वग्रहाः न सर्वग्रहोने। प्रभाव पडतो।
नथी सब ग्रहोंका प्रभाव नहीं होता, अग्नि- अग्नि अग्नि,
शस्त्र- शस्त्र शस्त्र, नृप- राजा, चौरा च अने
थे।थे। और चोर, न प्रभवन्ति प्रभाव पडतो। नथी
अपना प्रभाव नहीं दिखला सकते, तत्र त्यां वहा, लक्ष्मी
च लक्ष्मी लक्ष्मी, भजते रहे छे निवास करती है ॥८९॥

89 Where there is this perfumed
elephant-antidote there none of the
evil spirits can enter, nor can evil
occur there from fire, weapons,
kings and thieves, but the spirit of
auspiciousness makes its dwelling
there

पिष्यमाण इमं चात्र सिद्धं मन्त्रमुदीरयेत् ।
'मम माता जया नाम जयो नामेति मे पिता ॥९०॥
सोऽहं जयजयापुत्रो विजयोऽथ जयासि च ।
नमः पुरुषसिंहाय विष्णवे विश्वकर्मणे ॥९१॥
सनातनाय कृष्णाय भवाय विभवाय च ।
तेजो वृषाकपेः साक्षात्तेजो ब्रह्मेन्द्रयोर्यमे ॥९२॥
यथाऽहं नाभिजानामि बालुदेवपराजयम् ।
मातुश्च पाणिग्रहणं समुद्रस्य च शोषणम् ॥९३॥
अनेन सत्यवाक्येन सिध्यतामगदो ह्ययम् ।
हिलिमिलिसंपृष्टे रक्ष सर्वमेवजोत्तमे स्वाहा' ॥९४॥

इति महागन्धहस्तिनामाऽगदः ।

अत्र च तेने उसको, पिष्यमाणे वादली वधते
पीसते समय, इमम् आ इस, सिद्धम् सिद्ध सिद्ध, मन्त्रम्
मन्त्रा, उदीरयेत् ओखो उच्चारण करे, जया

९० पिष्यमाण इमं चात्र पिष्यमाणे चात्रेमा (फ)

९१ जयो नामेति—विजयो नाम (क. घ ड त. घ फ)

९२ हिलिमिलिसंपृष्टे—हिलिहिलिमिलिमिलिसंपृष्टे (न घ न)

९३ - निहिनिहिमिनिमिसंपृष्टे (न.)

९४ हिलिमिलि...स्वाहा—हिलिहिलिमिलिमिलिसंपृष्टे रक्ष रक्ष सर्वमेव-
जोत्तमे स्वाहा (घ फ ग.)

नाम जया नामनी जया नामकी, मम माता भारी
माता छे मेरी माता है, जयः इति नाम जय नामने।
जय नामका, मे पिता भारे। पिता छे मेरा पिता है,
स ते वह, अहम् हुं मैं, जयजयापुत्र जय अने
जयाने। पुत्र जय और जयाका पुत्र, विजय। विजय
नामने। छु विजय नामका हूं, अथ च जयामि अने जय
पाभु छु और जय पाता हूँ, पुरुषसिंहाय नृसिंह नरसिंह,
विष्णवे विष्णु विष्णु विश्वकर्माणे विश्वकर्मा विश्वकर्मा,
सनातनाय सनातन सनातन, कृष्णाय कृष्ण कृष्ण, अवाय
भव मव, विमवाय च अने विभवने और विभवको,
नमः नमस्कार हो। नमस्कार हो, वृषाकपेः तेज महादेवना
तेजस्व महादेवका तेजरूप, ब्रह्मेन्द्रयो ब्रह्मा, भद्र ब्रह्मा,
इन्द्र, यमे तथा यमना तथा यमका साक्षात् साक्षात्
साक्षात् तेज तेजस्व हुं छु तेजरूप मैं हूं, अहम्
हुं मैं, वासुदेव- वासुदेवना वासुदेवके, पराजय परा-
जयने पराजयको, मातुं आतांना माताके, पाणिग्रहणम्
च पाणिग्रहणने पाणिग्रहणको, समुद्रस्य अने समुद्रना
समुद्रके, शोषणम् च शोषणने शोषणको, न अस्मिजा-
नामि अस्मिना नयी नहीं जानता, यथा ये वात सत्य
छे यह वात सत्य है, अनेन आ इस, सत्यवाक्येन
सत्य वाक्यधी सत्य वाक्यमे, अयम् आ यह, अगद
अगद अयद सिध्यताम् हि सिद्ध थाओ। सिद्ध हो।
हिलिमिलि- हिलिमिलिथी हिलिमिलिसे, संस्पृष्टे संस्पृष्ट
संस्पृष्ट, सर्वमेषजोत्तमे हे सर्वमेषजोत्तम । हे सर्वमेष
जोत्तम । रक्ष तु रक्षणु करतू रक्षा कर, स्वाहा स्वाहा।
स्वाहा ॥ ९०-९१ ॥ इति आ यह, महागन्धहस्तिनामा
अगद 'महागन्धहस्ती' नामने। अगद छे 'महागन्ध-
हस्ती' नामका अगद है।

90 91. While rubbing this paste dur-
ing preparation the following efficacious
holy incantation should be uttered:
'My mother's name is Jaya (victory) and
my father also is Jaya (victory) and I
am Vijaya (victory), the son of Victory
Jaya and Jaya and hence I conquer
Salutation to the lion among beings, to
God Vishnu, the maker of the world,

to the eternal Krishna, the source
and the glory of life I am
the very light of Vrishakapi the
veay light of Vishnu and that of Brahma
Indra and Yama As surely as I have
never heard of the defeat of god Vasude-
va, and of the wooing of a mother's hand
and of the drying up of the ocean, so
surely may this antidote achieve success
by the truth of these words. O, thou,
best among remedies, allied with
Hili-Mili! give protection Praise be
unto thee. Thus has been described
the antidote named the Major
perfumed elephant antidote, known
as 'Mahagandha-hasti'

विषेऽगदा —

ऋषभकजीवकभार्गीमधुकोत्पलधान्यकेशराजाज्य ।
ससितगिरिकोलमध्याः पेयाः श्वासज्वरादिहराः ९५

श्वास- श्वास श्वास, ज्वरादिहरा अने ज्वर वगेरेने
हरनारी और ज्वरादिको हरनेवाली, ससितगिरि- श्वेत-
गरली श्वेत कोयल, कोलमध्याः अने ओरना ठण्डियाना
भीजसहित और बेरकी गुठलीकी मींगीके साथ, ऋषभक-
ऋषभक ऋषभक जीवक- श्वेत जीवक, भार्गी- भारंगी
भारंगी, मधुक नेठीमध मुलहठी, उत्पल- नीलकमल
नीलकमल, धान्य धाणु धनिया, केसर- दाद
नागकेसर रक्त नागकेसर, अजाज्यः अने शुरुं ओ
ओषधिओ और जीरा इन ओषधियोंको, पेया पीवी
पीवे ॥ ९५ ॥

95. Take Rishabhaka Jivaka beetle
killer, liquorice, blue water-lily, cori-
ander fragrant poon, cumin seeds, white
mussel shell creeper and the conte-
nts of jujube seeds These taken with
water cure asthma, fever and other
complications due to poisoning.

हिङ्गु च कृष्णायुक्तं कपित्थरसयुक्तमश्रयलवणं च ।
समधुसितौ पातन्यौ ज्वरहिकाम्बासकासघ्नौ ॥९६॥

कृष्णायुक्तम् धीपरयुक्तं पिप्पलीयुक्तं, हिङ्गु च
हिङ्ग हींग, कपित्थरस- अने डोडना रसथी और कैथके
रससे, युक्तम् युक्त युक्त, अश्रयलवणम् च सि धालूले ओ
सैधव ये, ज्वर- ज्वर ज्वर, हिकाम्- हेडडी हिचकी, श्वास-
श्वास श्वास, कासघ्नौ अने उधरस डरनार और खांसीको
नष्ट करनेवाले, समधुसितौ ओ योगो मध अने साडर
साथे दोनों योगोंको मधु और कैराके साथ,
पातन्यौ पीवा पीवे ॥ ९६ ॥

96 The physician may give a
potion of asafetida and long pepper
or of the juice of wood-apple and rock
salt, each mixed with honey and sugar.
These two recipes are curative of
fever hiccup, asthma and cough.

विषे धूमागदा- —

लेहः कोलास्थ्यजनलाजोत्पलमधुघृतैर्वैम्याम् ।
बृहतीद्वयाढकीपत्रधूमवर्तिस्तु हिकाम्नी ॥९७॥

वम्याम् उलटीमा वमनमें, कोलास्थि- ओरना
डणिया बेरकी गुडली, अजन- रसथी अजन, लाज-
दाभा लाजा, उत्पल- नीलकमल नीलकमल, मधुघृतैः
मध अने घीने। मधु और घृतका, लेहः अवलेह
यादवे। अवलेह चाटे, बृहतीद्वय- ओडी अने उलडी
ओडी गण्डी दोनों कटेरी, आढकी अने तुवेरना और
अरहरके, पत्र- पानन्दी पत्तीकी, धूमवर्ति तु धूमवर्ति
धूमवर्ति, हिकाम्नी हेडडीनी नाशक छे हिकाम्को नष्ट करती
है ॥ ९७ ॥

97. A linctus prepared of the
contents of jujube seeds, dry extract
of berberry, roasted paddy, blue
water lily, honey and ghee is recom-
mended in vomiting due to poisoning.
The cigar rolled out of yellow-berried

nightshade, indian nightshade and
leaves of pigeon-pea is curative of
hiccup

शिखिबर्हवलाकास्थीनि सर्वपाश्चन्दनं च घृतयुक्तम्
धूमो गृहशयनासनवस्त्रादिषु शस्यते विषनुत् ॥९८॥

शिखि-बर्ह मेरना पीछा मयूरके पंख बलाकास्थीनि
अने भगवानां डाडडा एवं वगुलाकी हड्डिया, सर्वपाः
सरसव सरसों, चन्दनम् च अने चन्दन ओओना यूलुने
और चन्दन इनके चूर्णको, घृतयुक्तम् धी साथे मेणवी
डरनामा आवेले। घीको साथ मिलाकर किया हुआ, विषनुत्
विषघ्न विषघ्न, धूम. धूमाडे। धूम, गृह- घर घर, शयन-
पथारी बिस्तर, आसन- आसन आसन वस्त्रादिषु अने
वस्त्र वजरे भाटे और वस्त्रादिके लिए, शस्यते प्रशस्त
छे प्रशस्त है ॥ ९८ ॥

98 The fumigation with peacock's
feather, bones of the crane, rape seeds
and sandal mixed with ghee is recom-
mended for disinfecting houses, beds
seats, clothes etc. It is destructive of
poisonous vermin

घृतयुक्ते नतकुष्ठे भुजगपतिशिरः शिरीषपुष्पं च ।
धूमागदः स्मृतोऽयं सर्वविषघ्नः श्वयथुहृत् ॥९९॥

घृतयुक्ते धीयुक्त घृतयुक्त, नतकुष्ठे तगर अने
कुष्ठ तगर और कुष्ठ, भुजगपतिशिरः सापनु भाथु
सापका शिर, शिरीषपुष्पम् च अने सरसडानां डूद
और शिरीषका पुष्प अयम् आयह, धूमागदः धूमागदने
धूमागद सर्वविषघ्न सर्व विषने डरनार सब विषका
नाशक, श्वयथुहृत् च अने सोभा डरनार और सूजनको
नष्ट करनेवाला, स्मृत. उल्लो छे कहा गया है ॥९९॥

99 Fumigate with indian valerian
costus, head of the king cobra and
flowers of siris This antidote is

९८ विषनुत्-विषघ्न (क)

९९ भुजगपतिशिर-भुजगस्य शिर (क)

१० धूमागद-धूमोऽगदः (घ)

considered to be a destroyer of all kinds of poisons and to be curative of edema.

जतुसेव्यपत्रगुग्गुलुभल्लातकककुमपुष्पसर्जरसाः ।
श्वेता च धूम उरगाखुकीटवस्त्रकिमिनुदग्र्यः ॥१००॥

जतु- धात्र काख, सेव्य- वाणी खस, पत्र- तमालपत्र
तेजपात, गुग्गुलु- गुग्गुलु गूगल, भल्लातक- बिल्वामा भिलावा,
ककुम- अर्जुनना कौहाके, पुष्प- इल फूल, सर्जरसा
राण राठ, श्वेता च अने सई गरीली और श्वेता
अपराजिता, धूमः ओओओ धूमाडो इनका धुंवा,
अग्र्य उरग-आखु-कीट-वस्त्रकिमि-नुद साप, उदर,
डीडा अने वस्त्रना कृमिओओ उतम नाशक छे साप
चूहा, कीट और वस्त्रके कीडोंका उत्तम नाशक
है ॥१००॥

100 Fumigation with lac, fragrant sticky mallow, cinnamon leaves, gum guggul, marking nut arjuna-flowers, calophany and white mussel shell creeper, is the best destroyer of reptiles, mice, worms and of cloth-insects

विषे क्षारागदः—

तरुणपलाशक्षारं स्नुतं पचेच्चूर्णितैः सह समांशैः ।
लोहितमृदजनीद्वयशुक्लसुरसमञ्जरीमधुकैः ॥१०१॥

लाक्षासैन्धवमांसीहरेणुहिङ्गुद्विसारिवाकुष्ठैः ।
सव्योषैर्वाहीकैर्दर्वीचिलेपनं घट्टयेद्यावत् ॥१०२॥

सर्वविषशोथगुल्मत्वग्दोषाशोभगन्दरप्लीहः ।
शोथापसारकमिभूतस्वरमेदपाण्डुगदान् ॥१०३॥

१०० श्वेता च धूम-श्वेता धूमा (ब)

, किमिनुदग्र्य-कृमिहरा स्यु (ख व ङ)

, -कृमिहर स्यात् (ब.)

१०३ प्लीह-प्लीह (त)

, शोथापसार-शोथापसार (थ)

, स्वरमेदपाण्डुगदान्-स्वरमेदकण्ठपाण्डुगदान् (घ.)

मन्दाश्रित्वं कासं सोन्मादं नाशयेयुरथ पुंसाम् ।
गुटिकाश्छायाशुष्काः कोलसमास्ताः समुपयुक्ताः ॥

इति क्षारागदः ।

सुतम् तरुणपलाशक्षारम् नाना भाभरानो परितुत
क्षार छोटे ढाकके वृक्षके क्षारको विधिसे परितुत कके,
समांशैः तेना समान भागे समभाग, चूर्णितैः चूर्णरूप
भनावेल चूर्णरूप किये गये लोहितमृद- धात माटी
लाल मिट्टी, जनीद्वय- हरेणु, हरेणु, हरेणु, हरेणु,
शुक्लसुरसमञ्जरी- सई पुलसीना भांर सफेद तुलसीकी
मंजरी, मधुकै गेडीयध मुलहठी, लाक्षा- धात्र काख,
सैन्धव- सिंधव सैन्धव, मांसी- मंसांसी जटामांसी,
हरेणु- रेणुकी रेणुका, हिङ्गु- हिङ्गु हींग, द्विसारिवा
ओ सारिवा दो कपूरी, कुष्ठ- कूठ कूठ, मन्योषैः त्रिफल
त्रिकटु, बाह्योके अने हेसरनी और केसरके, सह साथ
साथ पचेत् पकावयो पकावे दर्वी- दर्वीने कचलीसे,
विलेपनम् ओटे ओवु थाप लगे ऐसा गाढा होवे, यावत्
था सुधी तब तक, घट्टयेत् घाट्ट करत गाढा करे,
अथ पछी इसके पीछे कोलसमा ओर नेवडी केरके
समान, छायाशुष्का छायाभा शुष्क करेदी छायामें सुखाई
डूई, ता तेनी उमकी, गुटिका- गोलीओ गोलियां,
समुपयुक्ता ओनाथी प्रयुक्त करने पर पुंसाम् मनुष्योंना
मनुष्योंके, सर्वविष- सर्वविष सब विष, शोथ- शोथ
सूजन, गुल्म- गुल्म गुल्म, त्वग्दोष- तथा आभडीना
रोग तथा त्वचाका रोग, अशः- अशः अशः, मगन्दर-
मग-न्दर मगन्दर, प्लीहः प्लीहा प्लीहा, शोथ- शोथ
शोथ, अपसार अपसार अपसार, किमि- कृमि कृमि,
भूत- भूत भूत, स्वरमेद- स्वरमेद स्वरमेद, पाण्डुगदान्
पाण्डुरोग पाण्डुरोग, मन्दाश्रित्वम् मन्दाश्रित्वं मन्दाश्रित्वं,
सोन्मादम् उन्माद उन्माद, कासम् अने कासना और
कासको, नाशयेत् नाश करे छे नष्ट करता है ॥ १०१-
१०४ ॥ इति आ यह, क्षारागद- क्षारागद डको छे
क्षारागद कहा है ।

101-104. Prepare alkali by decan-
ting ashes of young palas and mix it

१०४ नाशयेयुरथ पुंसाम्-नाशयेयुरथपुंसाम् (ङ.)

, गुटिका-गुटिका (घ ज)

with equal quantity of red ochre, turmeric, indian berberry, and the seed blossom of white holy basil liquorice lac, rock salt, nardus, fragrant piper, asafetida, dark blue sarsaparilla, indian sarsaparilla, costus, dry ginger, black pepper, long pepper, and saffron, till it becomes a semi solid paste. Then prepare pills of half a tola each and dry them in the shade. Proper use off these pills cures all varieties of edema due to poisoning, gulma, dermic disorders, piles, anal fistula, splenic diseases, edema, epilepsy, worms, spirit possession, vocal disorders, throat-affection, anemia, dullness of gastric fire, cough and insanity. Thus has been described the Alkali antidote

विषप्रदातुर्लक्षणानि—

विषपीतदष्टविद्वेष्वेतद्दिग्धे च वाच्यमुद्दिष्टम् ।
सामान्यतः, पृथक्त्वान्निर्देशमतः शृणु यथावत् १०५

विषपीत- विषपीत विषपीत, दष्ट- विद्वेषु दष्ट, विद्वेषु, विद्वेषु, दिग्धे च अने दिग्ध पुरुषो भाटे और दिग्ध पुरुषोंके लिए, सामान्यतः सामान्य रीति सामान्य-तया, वाच्यम् ने उहेवानुं हतु जो कहना था एतत् ओ यह उद्दिष्टम् कहुं कह दिया, अत एव अब, पृथक्त्वात् शुद्धं शुद्ध पृथक् पृथक्, निर्देशम् उहुं छु ते कहता हू उसे, यथावत् अरापर ध्यानसे, शृणु सांभलो सुनो ॥ १०५ ॥

105 The treatments for poisoning due to poisonous potion bite, sting, and application have been described in general Henceforth. listen to them described individually and in full detail.

रिपुयुक्तेश्चो नृभ्यः स्वेभ्यः स्त्रीभ्योऽथवा भयं नृपते ।
आहारविहारगतं तस्मात् प्रेष्यान् परीक्षेत ॥१०६॥

नृपते राजने राजाको, रिपुयुक्तेश्च शत्रुओथी थोओथी शत्रुसे प्रयुक्त किये गये, स्वेभ्यः पोताना अपने, नृभ्यः भनुथीथी मनुष्योंसे, अथवा अथवा या, स्त्रीभ्यः स्त्रीओथी स्त्रियोंसे, आहार-आहार आहार, विहारगतम् तथा विहारभा तथा विहारमें, भयम् भय रहे छे भय रहता है तस्मात् तेथी इस लिए, प्रेष्यान् नोकर-आकरोनी नोकरचारोंकी, परीक्षेत परीक्षा करवी परीक्षा करनी चाहिए ॥ १०६ ॥

106 There is danger to a king of being poisoned by persons employed by his enemies as his own attendants and wives through the agency of food and other articles of daily use, therefore the attendants should be carefully watched

अत्यर्थशङ्कितः स्याद्बहुवाग्यवाऽल्पवाग्बिगत्तलक्ष्मी-
प्राप्तः प्रकृतिविकारं विषप्रदाता नरो ज्ञेयः ॥१०७॥

अत्यर्थशङ्कितः ने अहुज शङ्कावालो होय जो अत्यत शङ्काशील हो, बहुवाक् अहु ओलनार होय बहुत बोलता हो, अथवा के या, अल्पवाक् ओहु ओलनार होय बहुत कम बोलता हो, बिगत्तलक्ष्मीः कुतिरहित होय जिसकी कान्ति नष्ट हो जाये, प्रकृतिविकारम् तथा ने प्रकृतिना विकारने तथा जो स्वभावसे परिवर्तनको, प्राप्त प्राप्त थयेल होय प्राप्त हुआ हो, नरः ते मनुष्यने उन्न मनुष्यको, विष-प्रदाता विष आपनार विष देनेवाला, ज्ञेयः ओलुवे जानना चाहिए ॥ १०७ ॥

107. The man that is extremely suspicious, either very garrulous or very reticent, devoid of lustre in the countenance and has undergone change in his entire nature should be recognised as a potential poisoner

१०६ स्वेभ्यः-स्वभ्यः (छ)

१०७ प्राप्त. प्रकृतिविकार-प्राप्तप्रकृतिविकार. (फ)

सविषाजलक्षणम्—

दृष्ट्वं न तु सहसा भोज्यं कुर्यात्तदन्नमग्नौ तु ।
सविषं हि प्राप्यान्नं बहून्विकारान् भजत्यग्निः ॥१०८॥

एवम् ओ भुज्य ऐसा, दृष्ट्वा तु ओर्ध देखकर, सहसा ओकध सहसा, न भोज्यम् ओज्य न करवु भोजन न करे, तत् ते उस, अन्नम् तु अन्ने अन्नको, अग्नौ अग्निमाँ अग्निमें, कुर्यात् नाभवु डाले, हि डारलु के क्योंकि, अग्नि. अग्नि अग्नि, सविषम् विषयुक्त विष-युक्त, अन्नम् अन्न अन्नको, प्राप्य प्राप्त करी प्राप्त करके, बहून् धन्यु अनेक विकारान् विकारवाणो विकारोंको, भजति थाय छे प्राप्त होती है ॥ १०८ ॥

108 Seeing such a person, the food given by him should not be taken straight-away but it should be tested by throwing a part of it in the fire. The fire burns abnormally undergoing various changes when food containing poison is cast into it.

शिखिर्वह्विचित्राचिस्तीक्ष्णाक्षमरूक्षकुणपधूमश्च ।
स्फुटति च सशब्दमेकावर्तो विहताचिरणि च
स्यात् ॥१०९॥

शिखि-बह्व- अग्नि मोरना पीछा जेवी अग्नि मोर-पक्षके सदृश, विचित्र- रंगभेद गी विचित्र, अग्नि ज्वाला-वाणो ज्वालावाली, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण तीक्ष्ण, अक्षम- न सहेवाय ओवो न सहन हो सके ऐसी, रूक्ष- अने रूक्ष और रूक्ष, कुणप- मुडानी गंधली युक्त मुडेंकी गन्धसे युक्त, धूम- च धूमावाणो थाय छे धुंवावाली होती है, सशब्दम् शब्दनी साथे शब्दके साथ, स्फुटति च थटथट करे छे चटचट करती है, एकावर्त ओक अक्षरथी युक्त ज्वालावाणो एक ही चक्कर खाती हुई ज्वालावाली,

१०८ कुर्यात्तदन्नमग्नौ तु—न्यत्येत्तदन्नमग्नौ तु (ख ङ)

” , —पश्येत्तदन्नमग्नौ तु (घ)

” , —कुर्यात्तदन्नमग्नौ तु (च फ)

” , तदन्न-पदाग्र (व)

१०९ तीक्ष्णाक्षमरूक्षकुणपधूमश्च—तीक्ष्णाक्षमरूक्षकुणपधूमश्च

(ङ. फ.)

विहृत-अग्नि तथा ज्वाला विनाशे तथा ज्वालासे रहित, अपि च पशु भी, स्वात् थर्ध भय छे हो जाती है ॥ १०९ ॥

109 The flames become variegated in color like the feathers of the peacock and the smoke is acrid, intolerable, dry and smells like a corpse. It burns with a crackling noise and the tongue of the flame curls in a spiral or the flames get extinguished.

पात्रस्थं च विवर्णं भोज्यं स्यान्मक्षिकाश्च मारयति ।
क्षामस्वरांश्च काकान् कुर्याद्विरजेच्चकोराक्षि ॥११०॥

पात्रस्थम् पात्रमाँ राभेलु पात्रमें रखवा हुआ, भोज्यम् ओज्य भोजन, विवर्णम् विकृत रंगतु विवर्ण, स्वात् थर्ध भय छे हो जाता है, मक्षिकाः च माभी-ओने मक्खियोंको, मारयति मारी नाभे छे मार डालता है, काकान् च अने डागडाओना और कौओंको, क्षामस्वरान् कुर्यात् साधे ऐसाही दे छे क्षीण स्वरवाले करता है, चकोराक्षि अने ते अन्नथी ओकरनी आंभे और उस अन्नसे चकोर पक्षीकी आवें, विरजेत् च रंग दगरनी थाय छे बिना रंगकी होजाती है ॥ ११० ॥

110. The food in the dish becomes discolored and the flies settling on it are killed. When eaten by the crows, it makes their voices weak. When given to Chakora birds, their eyes suffer discoloration.

पाने नीला राजी वैवर्ण्यं स्वां च नेक्षते छायां ।
पश्यति विहृताग्रथवा लवणास्ते फेनमाला स्यात् १११

पाने अेरयुक्त पाणी विषयुक्त पानीमें, नीला नीली, राजी लीलीओ रेखायें, वैवर्ण्यम् तथा विकृत रंग होय छे तथा विकृत वर्ण होते हैं, स्वात् च अनुप्य पीतानी मनुष्य अपनी, छाया छाया छाया, न ईक्षते देखते! नहीं देखता, अथवा अथवा या,

१११. पश्यति विहृताग्रथवा—विहृताग्रथवा परयेत् (घ. फ.)

चिकित्ताम् विकृत विकृत, पश्यति दृष्टे छे देखता है, लवणाके अने सिंधावृक्ष नाभता और सैधानमक डाळने पर, फेनमाला स्यात् अहं झीझु आवे छे बहुत ज्ञाग उठती है ॥ १११ ॥

111. The drink containing poison becomes streaked with blue lines or becomes discolored It fails to reflect one's image, or reflects it in a distorted form; and when salt is thrown into it there is effervescence.

पानाश्रयोः सविषयोर्गन्धेन शिरोरुघृदि च मूर्च्छा च स्पर्शेन पाणिशोथः सुप्त्यङ्गुलिदाहतोदनखमेदाः ११२ मुखगे त्वोष्ठचिमिचिमा जिह्वा शूना जडा विवर्णा च । द्विजहर्षहनुस्तम्भास्यदाहलालागलविकाराः ॥ ११३ ॥

सविषयोः विषवाणां विषवाले, पानाश्रयोः अन्न-पानन्ती अन्नपानकी, गन्धेन गन्धे गन्धसे, शिरोरुघ् माथानी पीडा शिरदर्द, हृदि रुक् अने हृदयन्ती पीडा और हृदयमें पीडा, मूर्च्छा च अने भूर्च्छा और मूर्च्छा, स्पर्शेन स्पर्शे स्पर्शसे पाणिशोथ हाथने सीमे हाथमें शोफ, सुप्ति-स्पर्शज्ञानने नाश स्पर्शज्ञानका नाश, अङ्गुलि-आंगुलीओमां अङ्गुलियोंमें, दाह-तोद-दाह, तोद दाह, तोद, नखमेदाः अने नखोनु क्षटवु और नाखूनका फटना, मुखगे विष भुभमां अता विष मुहमें गरुनेसे, तु तो तो, ओष्ठचिमिचिमाः ओष्ठमां यमयमाट होठोंमें चिमचिमाहट, जिह्वा जल जीभ, शूना सीमे-वाणी शोथयुक्त, जडा अज जड़, विवर्णा च अने विकृत रंगनी और विकृतवर्णवाली, द्विजहर्ष-दन्तहर्ष, हनुस्तम्भ-हनुस्तम्भ हनुस्तम्भ, आस्यदाह-भुभदाह मुहमें दाह, लाला-लाण अरवी लालास्राव,

११२. गन्धेन शिरोरुघृदि च मूर्च्छा च । स्पर्शेन पाणिशोथ - विरसो गन्धेन रुग् हृदि च । मूर्च्छास्यपाणिशोथ (ख)

११३. पाणिशोथ-पाणिशोफः (ग)

११३ मुखगे त्वोष्ठचिमिचिमा जिह्वा शूना जडा विवर्णा च-मुख गार्वोष्ठचिमिचिमा जडा विवर्णाकुला च जिह्वा स्वात् (घ)

११४. मुखगे त्वोष्ठ-मुखतास्वोष्ठ (द घ.)

गलविकारा अने गलाना रोग थाय छे और गलेमें विकार होते है ॥ ११२-११३ ॥

112-113 The smell of poisoned eats and drinks causes headache, and if the heart gets affected it causes faintness Their touch causes swelling of the hands, loss of sensation, burning and pricking in the fingers and onychoclasia. When put into mouth they cause tingling of the lips and the tongue becomes swollen and numb and discolored. The teeth are set on edge and there occur rigidity of the jaw, burning in the mouth, ptyalism and throat disorders.

आमाशयं प्रविष्टे वैवर्ण्यं स्वेदसदनमुत्फेदः ।

दृष्टिद्वयोपरोधो बिन्दुशतैश्चीयते चाक्लम ॥ ११४ ॥

आमाशयम् विषने आमाशयमां विषके आमाशयमें, प्रविष्टे प्रवेश यता पहुंचनेपर, वैवर्ण्यम् विवर्णता विवर्णता, स्वेद-पसरेवे पसीना, सदनम् शिथिलता शिथिलता, उत्फेद-उत्फेद उत्फेद, दृष्टि-द्वयोपरोध-दृष्टि अने हृदयने दृष्टि और हृदयका, उपरोध उपरोध उपरोध, अक्लम् च अने शरीर और शरीर, बिन्दुशतै बिन्दु-नेवी से डो डो डो डो अथी बिन्दुके सदृश सैकड़ों फुत्तियोंसे, चीयते व्याप्त थाय छे व्याप्त हो जाता है ॥ ११४ ॥

114. When the poison enters the gastric region, it produces discoloration, sweating, asthenia, nausea impairment of the vision and heart and a condition where the body is covered with hundreds of bead-like eruptions.

पकाशयं तु याते मूर्च्छामदप्रोहदाहबलनाशाः ।

तन्त्रा कार्यं च विषे पाण्डुत्वं चोदरस्थे स्यात् ११४

११४. उत्फेदः-उत्फेद (घ)

विषे विष विषके, पकाशयम् तु पक्वाशयम् पका-
शयमें, याते ज्वरं पहुँचने पर, मूर्च्छा- मूर्च्छा मूर्च्छा,
मद- मद मद, मोह- मोह मोह, दाह- दाह दाह, बल-
नाश आने अक्षने नाश थाय छे और बलका नाश
होता है उदरस्थे च आने विष उदरमां ज्वरं और
विषके उदरमें पहुँचने पर, तन्द्रा तन्द्रा तन्द्रा, काश्यम्
च कृशता कृशता, पाण्डुत्वम् च तथा पाण्डुता तथा
पाण्डुता, व्याध थाय छे होती हैं ॥ ११५ ॥

115 When the poison reaches the
lower part of the digestive tract it
produces fainting, intoxication delu-
sion, burning, asthenia torpor and
emaciation and getting localized in the
stomach, causes anemia.

सविष-दन्तपवन-शिरोभ्यङ्गाजन-स्नानोदकोत्सादन-वस्त्र-
वर्णक-भू-पादुकाश्वगजवर्म-केतुशयनासनमात्यलक्षणम्—

दन्तपवनस्य कूर्चो विशीर्यते दन्तौष्ठमांसशोफश्च ।
केशच्युतिः शिरोरुग्रन्थयश्च सविषेऽथ शिरोभ्यङ्गे ॥

दन्तपवनस्य दातलु विषवाणु होय तो दातलुने
दातौनके विषयुक्त होने पर दातौनकी, कूर्च कृये कूर्ची,
विशीर्यते तूटी अथ छे विशीर्ण हो जाती है, दन्तौष्ठमांस-
तथा दातमांस (पेढा) आने होठना मांसमां तथा
दातमांस (मसूड़ी) और होठके मांसमें, शोफ च सोले
थाय छे शोफ हो जाता है, अथ शिरोभ्यङ्गे शिरोभ्यङ्ग
शिरोभ्यङ्गके, सविषे विषयुक्त होय तो विषयुक्त होने
पर, केशच्युतिः वाण अरे छे बाल गिर जाते हैं,
शिरोरुग् आने शिरोरोग और शिरोरोग, ग्रन्थय- च
तथा माथामां गाँठा थाय छे तथा गिरमें ग्रन्थिया
हो जाती है ॥ ११६ ॥

116. If the poison is mixed in
the tooth twig, the brush-like top
part falls off and swelling of teeth,

११६ कूर्चो विशीर्यते—कूर्च पतति हि (फ)

„ केशच्युति शिरोरुग्रन्थयश्च सविषेऽथ शिरोभ्यङ्गे—

केशच्युति शिरोग्रन्थयस्य सविषे शिरोऽभ्यङ्गे (ख.)

„ सविषेऽथ शिरोभ्यङ्गे—विशीर्ण- कूर्च- स्यात् (द)

lips and the flesh is induced. If the
poison is mixed in oil for toileting
the head, it causes the falling-off of
the hair, and pain and tumors in
the head.

दुष्टेऽजनेऽक्षिदाहस्त्रावात्युपदेहशोथरागाश्च ।
खाद्यैरादौ कोष्ठः स्पृश्यैस्त्वग्दूष्यते दुष्टः ॥११७॥

अजने अजने अजनके, दुष्टे विषवाणु होय तो
विषयुक्त होने पर, अक्षिदाह- अक्षिदाह अक्षिदाह,
स्त्राव- अक्षिस्त्राव अक्षिस्त्राव, अत्युपदेह- अतिशय उपदेह
अति उपदेह शोथ- सोले सूजन, रागा च आने रताश
थाय छे और आखमें लाली होती है, दुष्टः दूषित दूषित,
खाद्यै- आद्योष्ठी खानपानसे, कोष्ठः दाह कोष्ठ, स्पृश्ये
च आने स्पृश्येष्ठी और स्पृश्योसे, त्वक् आभडी त्वचा,
आदौ प्रथम प्रथम दूष्यते दूषित थाय छे दूषित होती
है ॥ ११७ ॥

117 The poisoned collyrium causes
burning in the eyes tears, excessive
excretion of the eye edema and
redness. The eating of poisoned food
and tactual contact with poisoned things
cause the vitiation, at the outset of
the stomach and the skin respectively

स्नानाभ्यङ्गोत्सादनवस्त्रालङ्कारवर्णकैर्दुष्टैः ।
कण्ठर्तिकोष्ठपिडकारोमोद्गमचिमिचिमाः शोथाः ॥११८॥

११७. खाद्यै—आद्यै. (घ घ)

„ स्पृश्यैस्त्वग्दूष्यते—स्पृश्यैस्त्वग्दूष्यते (घ)

११८ स्नानाभ्यङ्गोत्सादनवस्त्रालङ्कारवर्णकैर्दुष्टैः—स्नानोत्सादनव-
र्णकवस्त्रालङ्कारवर्णकैर्दुष्टैः (घ)

„ वस्त्रालङ्कारवर्णकैर्दुष्टैः—वस्त्रालङ्कारवर्णकैर्दुष्टैः (फ)

„ „—वस्त्रालङ्कारभूषणैर्दुष्टैः. (फ)

„ कण्ठर्तिकोष्ठपिडकारोमोद्गमचिमिचिमाः शोथाः—कण्ठर्तिकोम-
हर्षा कोष्ठपिडकाचिमिचिमाः शोथा (क घ ट)

„ रोमोद्गम—लोमहर्षा (न ब.)

દુષ્ટે દૂષિત દૂષિત, જ્ઞાન- રનાન જ્ઞાન, અભ્યક્ષ-
અભ્યગ અભ્યગ સત્સાદન ઉત્સાદન ઉત્સાદન, વસ્ત્ર
વસ્ત્ર વસ્ત્ર, અલક્ષાર- અલક્ષાર અલક્ષાર, વર્ણકૈ. અને
અંગરાગથી ઔર અગરાગસે, કણ્ઠ- ખરજ કણ્ઠ,
અર્તિ પીડા ક્ષા, કોઠ- કોઠ, પિડકા- પિડકા
પિડકાઈ, રોમોદ્રમ- રંગાડા ઊભા થવા રોમહર્ષ,
ચિમચિમાઃ અમથમાટ ચિમચિમાહટ, ક્રોથાઃ અને સોભ
થાય છે ઔર સૂજન હોતે હૈ ॥ ૧૧૮ ॥

118. The bath, inunction, rubbing,
clothes, ornaments, toilet-creams and
similar other articles contaminated
with poison, cause pruritus, pain,
pimples, horripilation, tingling sensa-
tion and edema.

પતે કરચરણદાહતોદક્ષમાવિપાકાશ્ચ ।
ભૂપાદુકાશ્વગજવર્મકેતુશયનાસનૈર્દુષ્ટૈઃ ॥૧૧૯॥
માલ્યમગન્ધં મ્લાયતિ શિરોરજાલોમહર્ષકરમ્ ।

દુષ્ટે. વિષથી દૂષિત વિષસે દૂષિત, મૂ- જમીન પૃથ્વી,
પાદુકા- પાગડીઓ પાદુકા, અશ્વ-ધોડા અશ્વ, ગજ- હાથી
હાથી, વર્મ- ખખટર કવચ, કેતુ- ધ્વજ ધ્વજ, શયન-
શયન શય્યા, આસનૈ અને આસનથી ઔર આસનસે,
પતે આ ચે, કર-ચરણ- હાથ તથા પગના હાથ તથા
પૈરમેં દાહ- દાહ દાહ, તોદ- તેમજ તોદ એવં તોદ,
ક્ષમા-અવિપાકાઃ ચ ક્ષમા અને અપચો થાય છે ક્ષમા
ઔર અપચન હોતે હૈ. માલ્યમ્ વિષથી દૂષિત પુષ્પમાળા
વિષસે દૂષિત પુષ્પમાળા, અગન્ધમ્ ગંધ વિનાની થાય છે
ગન્ધરહિત હો જાતી હૈ, મ્લાયતિ કરમાઈ બમ છે મુસા
જાતી હૈ, શિરોરજા- અને માથામાં પીડા ઔર શિરમેં
પીડા, લોમહર્ષકરમ્ તથા લોમ હર્ષ કરે છે તથા રોમાંચ
ઉત્પન્ન કરતી હૈ ॥ ૧૧૯ ॥

119-119½ The burning and pricking
of hands and feet, exhaustion and indi-

૧૧૯ તોદક્ષમાવિપાકાશ્ચ-તોદક્ષમાશ્વિરાગાશ્ચ (ફ)

૧૧ વર્મ-ચર્મ (બ)

૧૧૯½ શિરોરજાલોમહર્ષકરમ્-શિરસો શ્વશોષલોમહર્ષકરમ્ (ફ)

gestion are caused by contact with
contaminated earth, sandals, horse,
elephant, armour, flags, beds and
seats The contaminated garland is
odorless, it withers and causes headache
and horripilation.

સવિષધૂમલક્ષણમ્—

સ્તમ્ભયતિ જ્ઞાનિ નાસામુપહન્તિ દર્શનં ચ ધૂમઃ ૧૨૦

ધૂમઃ વિષથી દૂષિત ધૂમાડો વિષસે દૂષિત ધૂંવા,
જ્ઞાનિ આતેને સોતોંકો, સ્તમ્ભયતિ સ્તબ્ધ કરે છે
જહ કરતા હૈ, નાસામ્ અને નાક ઔર નાસિકા,
દર્શનમ્ ચ તથા ચક્ષુનો તથા આંખોંકો, ઉપહન્તિ
ઉપધાત કરે છે ઉપધાત કરતા હૈ ॥ ૧૨૦ ॥

120. The contaminated smoke blocks
the natural orifices and injures the
nose and the eyes.

સવિષજલલક્ષણમ્—

કૂપતઢાગાદિજલં દુર્ગન્ધં સકલુષં વિવર્ણં ચ ।
પીતં શ્વયથું કોઠાન્ પિડકાશ્ચ કરોતિ મરણં ચ ૧૨૧

કૂપતઢાગાદિ- વિષથી દૂષિત કૂવા, તળાવ વગેરેનું
વિષસે દૂષિત કૂવા, તાલાવ, આદિકા, જલમ્ જળ જલ,
દુર્ગન્ધમ્ દુર્ગન્ધયુક્ત દુર્ગન્ધયુક્ત, સકલુષમ્ ડહોળાયેલ
કલુપિત, વિવર્ણમ્ ચ અને વિકૃત રંગવાળું થાય છે
ઔર વિવર્ણ હો જાતા હૈ, પીતમ્ પીવામાં આવેલું તે
પિયા હુઆ વહ, શ્વયથુમ્ સોજન, કોઠાન્ કોઠ
કોઠ, પિડકા. ચ પિડકા પિડકા, મરણમ્ અને મરણ
ઔર મૃત્યુ, કરોતિ કરે છે કરતા હૈ ॥ ૧૨૧ ॥

121. The contaminated water of
wells, lakes etc, stinks, gets dirty,
discolored and when drunk, causes

૧૨૦ નાસામુપહન્તિ દર્શનં ચ ધૂમ-દર્શનમુપહન્તિ ચ નાસિકા

ધૂમ (ક)

, દર્શનં ચ ધૂમ-ચ દર્શને ધૂમ (ખ)

૧૨૧. મરણ-મરણ (બ)

edema, wheals and pimples, and even death

स्थानविशेषो विषे चिकित्सा—

आदावामाशयगे वमनं त्वक्स्थे प्रदेहसेकादि ।
कुर्याद्विषक् चिकित्सां दोषबलं चैव हि समीक्ष्य १२२
इति मूलविषविशेषाः प्रोक्ताः

दोषबलश्च एव दोषाः अने अक्षनी दोष और बलकी, समीक्ष्य हि समीक्षा करीने समीक्षा करके, विषक् वेद्ये वैद्य, आमाशयगे विष आमाशयभां जतां विषके आमाशयमें पहुंचने पर, आदौ प्रथम प्रथम, वमनश्च वमन वमन, त्वक्स्थे तथा आमाशयभां रहेतां तथा त्वचामे रहने पर, प्रदेहसेकादि प्रदेहसेकादि प्रदेह परिषेकादि, चिकित्सां चिकित्सा चिकित्सा, कुर्यात् करवी करे, इति आम् इस प्रकार, मूलविष-मूल-विषना मूलविषके, विशेषा भेदे भेद, प्रोक्ता कहे छे कह दिये है ॥ १२२ ॥

122-122½. The physician should first of all administer emesis in cases of poison which has reached the stomach, and applications and affusions in cases of external contamination through the skin. He should treat the patient, having ascertained the strength of the humoral morbidity and the vitality of the patient. Thus have been described the particulars relating to Root-poisons.

शृणु जङ्गमस्यातः ।
सविशेषचिकित्सितमेवादौ तत्रोच्यते तु सर्पाणाम् ॥

अत एवैव, जङ्गमस्य जङ्गम विषनी चिकित्सा जगम विषकी चिकित्सा, शृणु सांख्ये सुनो, तत्र आदौ तेनां प्रथम उनमें प्रथम, सर्पाणाम् तु सर्पोंनी सर्पोंकी, सविशेष-लेखित भेदसहित, चिकित्सितम् एव चिकित्सा चिकित्सा, उच्यते कहेवाय छे वही जाती है ॥ १२३ ॥

123 Now listen to the exposition of animal-poison. In the beginning the detailed treatment of snake-poison will be described

सर्पभेदाः तेषां लक्षणानि च—

इह दर्वीकरः सर्पो मण्डली राजिमानिति ।
अथो यथाक्रमं वातपित्तश्लेष्मप्रकोपणाः ॥१२४॥

इह अह्नी यहां दर्वीकर सर्पः दर्वीकर सर्प, मण्डली मण्डली सर्प, राजिमान् अने राजिमान सर्प और राजिमान सर्प, इति ओ ये, अथ त्रयु तीन, सर्पा सर्पा साप, वात-अनु-क्रमे वात क्रमशः वात, पित्त-पित्त पित्त श्लेष्म-तथा क्रमशे तथा कफको, प्रकोपणा. प्रकुपित करे छे प्रकुपित करते है ॥ १२४ ॥

124. The indian cobra, the Russel's viper and the Rajiman are regarded as the snakes provoking vata, pitta and kapha respectively

दर्वीकरः फणी ज्ञेयो मण्डली मण्डलाफण ।
विन्दुलेखविचित्राङ्गः पन्नगः स्यात्तु राजिमान् ॥१२५॥

फणी इक्ष्वाकु सर्पने फनवाले सर्पको, दर्वीकरः दर्वीकर दर्वीकर, ज्ञेय अक्षुवे जाने, मण्डलाफण मण्डलाफण इक्ष्वाकु सर्पने मण्डलाकार फनवाले सर्पको, मण्डली मण्डली अक्षुवे मण्डली जाने, विन्दुलेख-अने टपडां तेमज वीटीओथी युक्त विन्दु एव रेखायुक्त, विचित्राङ्गः तथा चित्रविचित्र अक्षुवे तथा विशेषतः चित्रित अक्षुवे, पन्नग तु सर्पने सर्पको, राजिमान् राजिमान राजिमान, स्यात् अक्षुवे जाने ॥ १२५ ॥

125 The indian cobra should be known to have a spoon-like hood the viper a round hood and the

१२४ इह दर्वीकरः सर्पो मण्डली राजिमानिति—दर्वीकरा मण्डली राजिमान्तर्तय च (घ. ट थ फ य)
अथो-सर्पा (घ)

Rajiman as a snake with variegated spots and lines on its body.

विशेषाद्रूक्षकटुकमम्लोष्णं स्वादु शीतलम् ।

विषं यथाक्रमं तेषां तस्माद्वातादिकोपनम् ॥१२६॥

विशेषात् (विशेषे) उरी विशेष करके, तेषाम् तेषां उनका विषम् विष विष, यथाक्रमम् अनुक्रमे क्रमशः, रूक्ष-कटुकम् रूक्ष-कटु, अम्ल-उष्णम् अम्ल-उष्ण, स्वादुशीतलम् अने मधुर-शीतल होता है, तस्मात् तेषां इस लिए, वातादि- तेषां विष अनुक्रमे वातादिने उनका विष क्रमशः वातादिको, कोपनम् प्रकुपित करे छे प्रकुपित करता है ॥ १२६ ॥

126. Their poisons are predominantly dry and pungent, acid and hot, and sweet and cool respectively Hence they are provocative of the vata and other humors corresponding to those three groups of qualities.

दर्वीकरकृतदंशलक्षणम्—

दर्वीकरकृतो दंशः सूक्ष्मदंष्ट्रापदोऽसितः ।

निरुद्धरक्तः कूर्माभो वातव्याधिकरो मतः ॥१२७॥

दर्वीकरकृतः दर्वीकरे करेला दर्वीकरसे किया हुआ, दंशः दंशने दंश, सूक्ष्मदंष्ट्रापदः दाढ़नी सूक्ष्म चिह्नवाला दाढ़के सूक्ष्म चिह्ने युक्त, असितः डाढ़ी काला, निरुद्ध-रक्तः रक्तनी अटकायतवाणी जिसमें रक्त रुक गया हो ऐसा, कूर्माभः डाढ़ीवा जेवो कछुएके सदृश, वात-व्याधिकर. अने वातव्याधि करनेवाले और वात-रोग करनेवाला, मत माना गया है ॥१२७॥

127. The bite of the cobra shows minute marks of fangs and is black in color and the blood being prevented from flowing out, it causes a tortoise-shaped swelling. It is regarded as causative of vata disorders.

मण्डलिकृतदंशलक्षणम्—

पृथ्वर्पितः सशोथश्च दंशो मण्डलिना कृतः ।

पीताभः पीतरक्तश्च सर्वपित्तविकारकृत् ॥१२८॥

मण्डलिना मण्डलीये मंडलीसे, कृत करेला किया हुआ, दंशः दंशने दंश, पृथ्वर्पित उठे गहरा, सशोथः च सोआवाणी जोधयुक्त, पीताभः पीला देआवाणी पीली आभावाला, पीतरक्तः पीले- लाल पीला-लाल, सर्वपित्त- अने सर्व प्रकारना पित्तना और सब प्रकारके पित्तके, विकारकृत् च रोग करनेवाले होता है ॥ १२८ ॥

128 The bite of the viper shows deep marks of the fangs and the wound is spread over a large surface accompanied with edema It is yellowish or yellowish-red in color and is causative of all varieties of pitta disorders.

राजिलकृतदंशलक्षणम्—

कृतो राजिमता दंशः पिच्छिलः स्थिरशोफकृत् ।

स्निग्धः पाण्डुश्च सान्द्रासृक् श्लेष्मव्याधिसमीरणः ॥

राजिमता राजिमानथी राजिमानसे, कृत करेला किया हुआ, दंशः दंशने दंश, पिच्छिल पिच्छिल पिच्छिल, स्थिर- स्थिर स्थिर, शोफकृत् सोआ करेवाला, स्निग्ध स्निग्ध स्निग्ध, पाण्डु पीला पाण्डु, सान्द्रासृक् लभेला दोआवाणी गाढे रक्तसे युक्त, श्लेष्म व्याधि- अने श्लेष्मना व्याधियोने और कफज रोगोंको, समीरण. च उत्पन्न करनेवाले छे उत्पन्न करनेवाला है ॥ १२९ ॥

129. The bite of the Rajiman causes soft and fixed swelling It is unctuous and pale and contains

१२८ पृथ्वर्पित-पृथुपित्त (घ)

, मण्डलिना-मण्डलिमि. (घ)

१२९ पतच्छोकानन्तरम्—

नपुसकत्वा जानीयाछिन्न सकृददर्शनात् ।

इत्यधिक पाठ (घ) पुस्तके ।

thick blood. It is causative of various disorders of kapha

सर्पाणां पुंस्त्रीनपुंसकभेदेन लक्षणानि—

वृत्तभोगो महाकायः श्वसन्नूर्ध्वेक्षणः पुमान् ।
स्थूलमूर्धा समाङ्गश्च स्त्री त्वतः स्याद्विपर्ययात् १३०

वृत्तभोग गोण भूयणावाणो गोल भोगवाला, महाकाय-
महाकाय बड़े शरीरवाला, श्वसन् ऊँझा भारते। फुंक
कारनेवाला, ऊर्ध्वेक्षण. ऊँचे भेते। ऊँचे देखनेवाला,
स्थूलमूर्धा मोटा माथावाला बड़े शिरवाला,
समाङ्गः अने सरभा अंगवाणो और समान शरीरवाला
सांप, पुमान् पुरुष होय छे पुरुष होना है, अतः स्त्रीनाथी
इससे, विपर्ययात् तु विपरीत लक्षणयुक्त सर्प
विपरीत लक्षणयुक्त सांप, स्त्री स्त्री स्त्री. स्यात् होय छे
होती है ॥ १३० ॥

130 The snake that makes a round coil, has a huge body, that hisses and looks upwards and has a large head and an even body is a male; and the one possessing just the contrary characteristics is a female.

क्रीवस्त्वसत्यधोदृष्टिः स्वरहीनः प्रकम्पते ।
स्त्रिया दृष्टो विपर्यस्तैरेतैः पुंसा नरो मतः ॥१३१॥
व्यामिश्रलिङ्गैरेतैस्तु क्रीवदष्टं नरं वदेत् ।
इत्येतदुक्तं सर्पाणां स्त्रीपुंस्त्रीवनिदर्शनम् ॥१३२॥

त्रसति ने डरते। होय छे जो डरता है, क्रीव ते
डलीय होय छे वह नपुंसक होता है, स्त्रिया स्त्रीथी
स्त्रीमर्षसे, दष्टः उसायेल काटा हुआ मनुष्य, अधोदृष्टिः
नीची दृष्टिवाणो नीचेकी और दृष्टिवाला, स्वरहीनः अने

१३० समङ्ग-फणन् (ब)

, स्थूलमूर्धा समाङ्ग-समाङ्ग शिरसा स्थूल (थ. फ)

१३१ क्रीवस्त्वसत्यधोदृष्टि-क्रीव स्वस्तस्त्वधोदृष्टि (ब. थ)

१३२ व्यामिश्रलिङ्गैरेतैस्तु क्रीवदष्टं नरं वदेत्-लिङ्गैरेतैस्तु व्यामिश्र

पण्डदष्ट विनिर्दिशेत् (ब)

१३१ क्रीवदष्टं नरं वदेत्-पण्डदष्ट विनिर्दिशेत् (थ.)

भेसेला स्वरवाणो होय छे और स्वरहीन होता है,
प्रकम्पते डभ्ये छे कापता है विपर्यस्तैः एतै आनाथी
विपरीत लक्षणोथी युक्त इससे विपरीत लक्षणोंसे युक्त,
नरः मनुष्य मनुष्य, पुंसा पुरुष सर्पथी उसायेल
पुरुष सर्पसे काटा हुआ, मतः मनाय छे माना जाता
है, एतै आ ये, व्यामिश्रलिङ्गै. तु लक्षणो परस्पर
मिश्रित थता होय ते। लक्षण परस्पर मिश्रित हों तो,
नरम् मनुष्य मनुष्य, क्रीव नपुंसक सर्पथी नपुंसक
सर्पसे, दष्टम् उसायेल छे काटा गया है, वदेत् ओम् डहेवु
ऐसा कहना चाहिए, इति ओम् इस प्रकार, एतत् आ
ये, सर्पाणाम् सर्पोंभा सर्पोंमें, स्त्री पु- स्त्री, पुरुष स्त्री,
पुरुष, क्रीवनिदर्शनम् अने नपुंसकने लक्षणो भाटे
लक्षणो और नपुंसकके ज्ञानके लिए लक्षण, उक्तम् उक्ता
छे कह दिये है ॥ १३१-१३२ ॥

131 132 The serpent that is timid is sexless The person bitten by the female serpent has drooping looks, shivers and suffers loss of voice, and symptoms contrary to these show a person to have been bitten by the male serpent By a combination of these symptoms the person is to be known to have been bitten by a sexless serpent Thus have been described the distinctive signs of the female, the male and the sexless among serpents

गर्भिण्या सूतया च दष्टस्य लक्षणम्—

पाण्डुवक्त्रस्तु गर्भिण्या शूनौष्ठोऽप्यसितेक्षणः ।
जृम्भाकोधोयजिह्वार्तः सूतया रक्तमूत्रवान् ॥१३३॥

गर्भिण्या तु गर्भिणी सर्पिणीथी उसायेल मनुष्य
गर्भिन सापिनसे काटा हुआ मनुष्य, पाण्डुवक्त्र पांडु
भुभवाणो पाण्डु मुँहवाला शूनौष्ठ शूनैला होइवाणो
और सूजे होठवाला, असितेक्षणः अने छाया नेत्रवाणो
होय छे और काली आखोंवाला हो जाता है, सूतया प्रसूत

१३२ सूतया-लूनया (ड.)

पाशेय सर्पिणीथी उसाथेय मनुष्य प्रसूतासे काटा हुआ मनुष्य, जूम्भा- अगासा जम्भाई, क्रोध- क्रीध क्रोध, उपजिह्वार्तः अने उपजिह्वविक्षाथी पीड़ाय छे और उपजिह्विकासे पीड़ित होता है, रक्तमूत्रवान् अने रक्तमिश्रित मूत्रवाणी होय छे और रक्तमिश्रित मूत्र त्याग करता है ॥ १३३ ॥

133. The person bitten by a pregnant female snake is afflicted with pallor of the face, swelling of the lips and black coloration of the eyes, the person bitten by a female snake in her puerperal period is afflicted with yawning, anger, elongation of the little tongue and hematuria

गौधेरकलक्षणम्—

सर्पो गौधेर(य)को नाम गोधायान् स्याच्चतुष्पदः ।
कृष्णसर्पेण तुल्यः स्यान्नाना स्युर्मिश्रजातयः ॥१३४॥

गौधेरकः गौधेरक गौधेरक, नाम नामने। नामका, चतुष्पद चार पगवाणे। चार पैरवाला, सर्प सर्प सर्प, गोधायाम् गोधाभा गोधामें, स्यात् थाय छे होता है, कृष्णसर्पेण अने कृष्ण सर्पना और काले सापके, तुल्यः समान समान, स्यात् होय छे होता है मिश्रजातयः आ सर्पनी मिश्र अतिथी। इस सर्पकी मिश्र जातियां, नाना अनेक प्रकारकी, स्युः होय छे होती है ॥ १३४ ॥

134. The snake known as lizard-snake, a hybrid offspring of the snake in the lizard, has four legs He resembles the black snake in other respects There are many varieties of cross-breeds.

सर्पदशानामाकृतिमेवेन मृदुदारुणत्वम्—

गूढसंपादितं वृत्तं पीडितं लम्बितार्पितम् ।
सर्पितं च भृशाबाधं, दंशा येऽन्ये न ते भृशाः १३५

१३४. गौधेरक—गोधायकः (फ)

„ गोधाया—गोधया (व)

१३५. गूढसंपादितं वृत्तं—गूढसंपादितोद्धृत (ब, फ)

गूढसंपादितम् छिडा करायेल गहरा किया हुआ, वृत्तम् गोण गोल, पीडितम् पीडित पीडित, लम्बितार्पितम् लम्बाधुर्मा लागेदो लम्बा लगा हुआ, सर्पितम् च अने प्रसरेय और फैला हुआ, भृशाबाधम् ये दंशे अत्यंत पीडा करना छे वे दंश अति पीडाकारक होते हैं, ये अने ने और जो इससे अन्ये पीण अन्य, दंशा दंशे छे दंश होते है, ते ते वे, न भृशाः अत्यंत पीडा करना नथी अधिक पीडाकारक नहीं होते ॥ १३५ ॥

135 Bites that are deep, round, very painful, inflicted by prolonged stay of the fangs and that have spread are very serious The bites with other characteristics are not so serious

सर्पाणामवस्थाभेदेन तीक्ष्णविषत्वम्—

तरुणाः कृष्णसर्पास्तु गोनसाः स्थविरास्तथा ।
राजिमन्तो वयोमध्ये भवन्त्याशीविषोपमाः ॥१३६॥

कृष्णसर्पाः तु कृष्ण सर्पों काले सर्प, तरुणाः तरुण अवस्थाभा तरुण अवस्थामें, गोनसाः गोनस सर्पों गोनस साप, स्थविराः वृद्धावस्थाभा वृद्धावस्थामें, तथा राजिमन्तः अने राजिमान सर्पों और राजिमान सर्प, वयोमध्ये मध्य अवस्थाभा मध्य अवस्थामें, आशीविषोपमा. भक्षाविष सर्पों जेवा महाविष सर्पके सदृश, भवन्ति थाय छे होते है ॥ १३६ ॥

136 Black snakes when they are young, the Gonasa when they are old, and the Rajiman in their middle age become as virulently poisonous as the serpents that kill by their mere look and breath.

सर्पविष कस्या इष्टाया तिष्ठति —

सर्पदंष्ट्राश्चतसस्तु तासां वामाधरा सिता ।
पीता वामोत्तरा दंष्ट्रा रक्तस्यावाऽधरोत्तरा ॥१३७॥

१३७. रक्तस्यावाऽधरोत्तरा—रक्तस्यावा तथापरे (ग, घ, फ)

સર્પદંટ્રાઃ તુ સર્પની દાઢે સર્પની દાઢે, ચતસ્રઃ ચાર હોય છે ચાર હોતી હૈં, તાસામ્ તેઓમાં નનમેસે, અધરા નીચેની નીચેની, વામા ડાબી દાઢે બાવી દાઢે, સિતા ધોળી શ્વેત ચત્તરા તથા ઉપરની તથા કપરની, વામા દંટ્રા ડાબી દાઢે બાવી દાઢે, પીતા પીળી હોય છે પીલી હોતી હૈં, અધરા ઉત્તરા રક્ત-રંગવા અને જમણી નીચેની દાઢે લાલ તથા ઉપરની દાઢે રંગમ હોય છે દાઢેની નીચેની દાઢે લાલ તથા કપરની દાઢે રંગમ હોતી હૈં ॥ ૧૩૭ ॥

137. The snake has four fangs, the lower left one of them is white in color, the upper left one is yellowish and the lower right one is reddish and the upper right one is dark.

યન્માત્રઃ પતતે બિન્દુર્ગોવાલાત્ સલિલોદ્ઘાતાત્ ।
વામાધરાયાં દંટ્રાયાં તન્માત્રં સ્યાદદેવિષમ્ ॥૧૩૮॥

સલિલોદ્ઘાતાત્ ગોવાલાત્ પાણીમાંથી કાઢેલ ગાયના પૂંછડાના વાળ ઉપરથી જલસે નિકાલે ગાયની પૂંછડે વાળમે, યન્માત્ર નેટલાં જિતની, બિન્દુ ધ્રુવ વૃદ્ધ, પતતે પડે છે ગિરતી હૈં, તન્માત્ર તોટલા પ્રમાણનું ઉત્તરે પ્રમાણના, વિષમ્ વિષ વિષ, અહે સર્પની સર્પની, વામાધરાયાન્ નીચેની ડાબી નીચેની બાવી, દંટ્રાયામ્ દાઢેમાં દાઢેમાં, સ્યાત્ હોય છે હોતો હૈં ॥ ૧૩૮ ॥

138 The lower left fang of a serpent contains as many drops of poison as the drops of water that fall off a hair of a cow's tail if dipped in water and lifted out of it

एकद्वित्रिचतुर्विधविषभागोत्तरोत्तराः ।
सवर्णास्तत्कृता दंशा बहुतरविषा भृशाः ॥१३९॥

एक-द्वि-त्रि-चतु-वृद्ध विषभाग-उत्तरोत्तरा. બીજી દાઢેમાં ઉત્તરોત્તર વિષનું ઓક ઓક બિન્દુ અધિક

મતુ બધા છે અર્થાત્ ડાબી તરફની નીચેની દાઢેમાં વિષનું ઓક બિન્દુ તથા ઉપરની દાઢેમાં તેના બે બિન્દુ અને જમણી તરફની નીચેની દાઢેમાં ત્રણ બિન્દુ તથા ઉપરની દાઢેમાં ચાર બિન્દુ હોય છે દૂમરી દાઢેમાં ઉત્તરોત્તર વિષના માત્ર એક-દો-ત્રીન જોર ચારકે હિસાબસે વધતા જાતા હૈં અર્થાત્ આ દાઢેમાં વિષના એક બિન્દુ તથા કપરની દાઢેમાં તેનાં બે બિન્દુ ઓગ દાઢેની ઓરની નીચેની દાઢેમાં ત્રીન બિન્દુ તથા કપરની દાઢેમાં ચાર બિન્દુ હોતે હૈં, તદ્-કૃતા દાઢેથી થયેલાં તેના દાઢેમાં ઉત્પન્ન હુએ, દશા દશ, સવર્ણા. દાઢેનાં વર્ણને અનુસરનાર વર્ણવાળા હોય છે દાઢેનાં વર્ણને અનુસર વર્ણવાળે હોતે હૈં, વધુ-ઉત્તર-વિષાઃ અને ઉત્તરોત્તર દાઢેના ક્રમ પ્રમાણે અધિક વિષવાળા ઓર ઉત્તરોત્તર દાઢેના ક્રમને અનુસર અધિક વિષવાળે, મૃશા-તેમજ અધિક કષ્ટસાધ્ય હોય છે એવું અધિક કષ્ટ-સાધ્ય હોતે હૈં ॥ ૧૩૯ ॥

139 The quantity of poison in the other fangs is greater in arithmetical progression in the order of their statement The bites caused by them are similar in color to their own and are increasingly poisonous in the order of their statement.

सर्पविषमूत्रजाः कीटा —

सर्पाणामेव विषमूत्रात् कीटाः स्युः कीटसंमताः ।
दूषीविषाः प्राणहरा इति संक्षेपतो मताः ॥१४०॥

સર્પાણામ્ એવ સર્પોનાં જ સર્પોની હી, વિષમૂત્રાત્ મલ-મૂત્રથી વિદ્યા ઓર મૂત્રસે, કીટા. ને કીટા માત્ર છે જો કીટ ઉત્પન્ન હોતે હૈં, કીટસંમતાઃ સ્યુઃ તેઓ કીટ કહેવાય છે વે કીટ કહે ગયે હૈં, સંક્ષેપત સંક્ષેપમાં સંક્ષેપમે, દૂષીવિષા. તેઓને દૂષીવિષ વે દૂષીવિષ, પ્રાણ-હરા. અને પ્રાણહર જોર પ્રાણહર, હિત એ બે પ્રકારનાં હિત દો પ્રકારકે, મતા માન્યા છે માને ગયે હૈં ॥ ૧૪૦ ॥

140. Insects, included in category of worms (already described), are born of the fecal and urinary excrement of

૧૩૮ ગોવાલાત્-ગાપુટલાત્ (ક)

. સલિલોદ્ઘાતાત્-સલિલે મૃગાત્ (મ)

૧૩૯ ચતુર્વિધ-ચતુર્વિધ (દ ક)

snakes themselves. They are divided broadly into two groups, one causing chronic poisoning and the other being destructive of life.

સવિષકીટદટ્ટલક્ષણમ્—

ગાત્રં રક્તં સિતં કૃષ્ણં શ્યાવં વા પિડકાન્વિતમ્ ।
સકણ્ઢદાહવીસર્પપાકિ સ્યાત્ કુચિતં તથા ॥૧૪૧॥
કીટૈર્દૂષીવિષૈર્દેદ્યં લિક્કં પ્રાણહરં શૃણુ ।
સર્પદષ્ટે યથા શોથો વર્ધતે સોમ્રગન્ધ્યસુક્ ॥૧૪૨॥
વંશેડક્ષિગૌરવં મૂર્છા સ રુગાર્તઃ શ્વસિત્યપિ ।
તૃણારુચિપરીતશ્ચ ભવેદ્દૂષીવિષાર્દિતઃ ॥૧૪૩॥

દૂષીવિષઃ કીટૈઃ દૂષીવિષ કીટોથી દૂષીવિષ કીટોસે, દટ્ટમ્ કંડાથેલ કાટા હુઆ, ગાત્રમ્ અગ્ર ભંગ, રક્તમ્ રાત્રું લાલ, સિતમ્ ધોળું શ્વેત, કૃષ્ણમ્ કાળું કાલા, શ્યાવમ્ વા કેશ્યામ યા શ્યામ, પિડકાન્વિતમ્ (પડકાવાળું) પિડકાવાલા, સકણ્ઢ- કણ્ઢ કણ્ઢ, દાહ- દાહ દાહ, વીસર્પ- વીસર્પ વીસર્પ, પાકિ અને પાકવાળું થાય છે. બીજા પાકવાલા હોતા છે, તથા તેમજ એવ, કુચિતમ્ સ્યાત્ સડી બચ છે સફ જાતા છે, પ્રાણહરમ્ પ્રાણહર કીટોથી કંડાથેલ પુરુષનાં પ્રાણહર કીટોસે કાટે હુએ પુરુષકે, લિક્કમ્ લક્ષણો લક્ષણો, શૃણુ સાંભળો સુનો, સર્પદષ્ટે સાપ કસતાં સર્પકે કાટને પર, યથા જેવો જસા, સોમ્રગન્ધ્યસુક્ ઉશ્ર ગન્ધયુક્ત રક્તવાળો ઉપગન્ધયુક્ત રક્તવાળો શોથ. સોભે સૂજન, વર્ધતે વધે છે વધતી છે, વંશે તેવો સોભે પ્રાણહર કીટો કંડાથેલ વધે છે વૈસી સૂજન પ્રાણહર કીટોકે કાટને પર વધતી છે, અક્ષિ- આંખમાં આંખોમાં, ગૌરવમ્ ગૌરવ ભારીપન, મૂર્છા તેમજ મૂર્છા થાય છે એવં મૂર્છા હોતી છે, રુગાર્તઃ અને વેદનાથી પીડાયેલો બીજા વેદનાસે પીડિત, સ તે પુરુષ

૧૪૧. પિડકાન્વિતમ્—પિડકાન્વિતમ્ (ક.)

,, દાહ—રાગ (વ.)

૧૪૨. દટ્ટ—દટ્ટ (ક.)

,, પ્રાણહર—પ્રાણહરઃ (ફ.)

,, યથા—તથા (વ.)

,, શોથ—ગોથો (ફ.)

,, વર્ધતે—સોમ્રગન્ધ્યસુક્—વર્ધતે ચક્ષુગૌરવમ્ (ધ)

૧૪૩. દટ્ટ—શિલો (ત)

વહ પુરુષ, અસિતિ અપિ હિંદ્રે છે દાકતા છે, દૂષીવિષાર્દિત. દૂષીવિષ કીટોથી કંડાથેલ પુરુષ દૂષીવિષસે કાટા હુઆ મનુષ્ય, તૃણારુચિ- તૃણા અને અરુચિથી તૃણા ઓર અરુચિસે, પરીત ચ ભવેત્ વ્યાપ્ત થાય છે વ્યાપ્ત હોતા છે ॥ ૧૪૧-૧૪૩ ॥

141-143 The area bitten by the worms causing chronic poisoning, gets red, pale, black or dark in color, and covered with pimples and is afflicted with pruritus, burning, acute spreading affection, suppuration and putrefaction. Now hear the signs of the bite which leads to death. On the site of the bite, the same type of swelling develops as in the case of snake-bite, accompanied with bleeding and strong smell. The patient suffers from heaviness in the eyes, fainting, pain, dyspnea, thirst and anorexia, when bitten by creatures causing slow-poisoning.

લૂતાદટ્ટલક્ષણમ્—

દંશસ્ય મધ્યે યત્ કૃષ્ણં શ્યાવં વા જાલકાવૃતમ્ ।
દગ્ધાકૃતિ મૃગં પાકિ ક્ષેદશોથજ્વરાન્વિતમ્ ॥૧૪૪॥
દૂષીવિષાભિર્લૂતાભિસ્તં દટ્ટમિતિ નિર્દિશેત્ ।

દંશસ્ય દંશના દશકે, મધ્યે મધ્યમાં મધ્યમાં, યત્ બે યદિ, કૃષ્ણમ્ કાળો કાલા, શ્યાવમ્ વા અથવા શ્યાવ અથવા શ્યામ, જાલકાવૃતમ્ બલથી આવૃત જાલકાવૃત, દગ્ધાકૃતિ બળેલો બેલો દગ્ધકે સદશ, મૃગમ્ એકદમ વહુત, પાકિ પાકી બનાર પકનેવાલા, ક્ષેદ- શોથ ક્ષેદ, સોભ ક્ષેદ, શોફ, જ્વરાન્વિતમ્ તથા બૃવરથી

૧૪૪ દગ્ધાકૃતિ—દીર્ઘાકૃતિ (ફ)

,, દગ્ધાકૃતિ મૃગં પાકિ ક્ષેદશોથજ્વરાન્વિતમ્—દગ્ધાકૃતિ મૃગ પાકકેદશોથજ્વરાન્વિતમ્ (ધ)

,, પાકિ ક્ષેદશોથ—પાકકેદશોથ (ધ)

,, શોથ—કોથ (વ.)

युक्त भाग होय तो और ज्वरसे युक्त भाग हो तो, तम् ते रोगी वह रोगी, दूषीविषाभिः दूषीविषयुक्त दूषीविषवाली, लूताभिः लूताभ्यां लूताओंसे, दष्टम् उसायेल छे काटा हुआ है, इति ऐम ऐसा, निर्दिशेत् निर्देश करवे निर्देश करे ॥ १४४३ ॥

144-144½. When there is in the centre of the bite, a net work-like black or dark patch resembling a burn, and accompanied with excessive suppuration, sloughing, swelling and fever, it should be diagnosed to be a bite by a spider causing slow-poisoning

सर्वासामेव तासां च दंशे लक्षणमुच्यते ॥१४५॥
शोफः श्वेतासिता रक्ताः पीता वा पिडका ज्वरः ।
प्राणान्तिको भवेच्छ्वासो दाहद्विकाशिरोग्रहाः १४६

तासाम् ते उन, सर्वासाम् एव सधणी लूताभ्यां सब लूताओंके, दंशे च दंशमां यत् दंशमें होनेवाले, लक्षणम् लक्षण लक्षण, उच्यते उच्यते छे कहे जाते है, शोफ सोओ सूजन, श्वेतासिता सफेद, पीली सफेद, काली, रक्ता. राती लाल, पीता वा डे पीली और पीली, पिडका पिडकाओ फुन्सियाँ, ज्वरः ज्वर ज्वर, प्राणान्तिकः तथा प्राणान्तिक तथा प्राणघातक, श्वास श्वास श्वास, भवेत् थाय छे होते है, दाह- तेमन दाह एव दाह, द्विका- डेडी द्विका, शिरोग्रहाः अने शिरोग्रह पक्षु थाय छे और शिरोग्रह भी होते है ॥ १४५ १४६ ॥

145-146. Here are described the symptoms of the bite by all kinds of poisonous spiders. There occurs swelling, pimples of pale, black red or yellow color, fever, terminal dyspnea, burning, hiccup and stiffness of the head

१४६ भवेच्छ्वासो दाहद्विकाशिरोग्रहाः - भवेद्दाहो श्वासद्विकाशिरो-
ग्रहा (क छ)
" " प्राणान्तिकाभिः श्वासा दाहद्विका-
शिरोग्रहा (क)

मूषिकविषलक्षणम्—

आदंशाच्छोणितं पाण्डु मण्डलानि ज्वरोऽरुचिः ।
लोमहर्षश्च दाहश्चाप्याखुदूषीविषादिते ॥१४७॥

आखु- उदरना चूहेके, दूषीविषादिते दूषीविषयी पीडितमां दूषीविषसे पीडितमें, आदंशात् दंशमां दंशमेंसे, पाण्डु पाण्डु पण्डु पाण्डु वर्णका, शोणितम् दोही पहे छे रक्तका साव होता है, मण्डलानि अने मण्ड और चकते, ज्वरः ज्वर ज्वर, अरुचिः अरुचि अरुचि, लोमहर्षः च रोमहर्ष रोमहर्ष, दाह च तथा दाह और दाह, अपि पक्षु थाय छे भी होते हैं ॥ १४७ ॥

147 Immediately after a bite by a rat causing slow-poisoning, pale blood flows out, circular patches on the body appear as well as fever, anorexia, horripilation and burning

मूर्च्छाक्लेशोथवैवर्ण्यक्लेदशब्दाश्रुतिज्वराः ।
शिरोगुरुत्वं लालासृक्छर्दिश्चासाध्यमूषिकैः ॥१४८॥

असाध्य. असाध्य असाध्य, मूषिकैः उदरेयी दंश यत् चूहोंके काटने पर, मूर्च्छा- मूर्च्छा मूर्च्छा, अक्लेशोथ- अक्लेशोथ अक्लेशोथ, वैवर्ण्य- विवर्णता विवर्णता, क्लेद- क्लेद क्लेद, शब्दाश्रुति- ओद्येलानु अश्रुत शब्द सुनाई न देना, ज्वरा- ज्वर ज्वर, शिरोगुरुत्वम् भारानु भारे थु शिरका भारीपन, लाला- लाण लाला, असृक्- छर्दिः च अने दोहीनी उद्येली थाय छे और रक्तका वमन होते है ॥ १४८ ॥

148. Fainting, edema of the limb, discoloration, sloughing, deafness, fever, heaviness in the head, ptyalism and hematemesis are the symptoms of the incurable type of rat bite.

१४७, दाहश्च-मोहश्च (घ)

કુકલાસકદષ્ટલક્ષણ—

શ્યાવત્વમથ કાળ્પ્યં વા નાનાવર્ણત્વમેવ વા ।

મોહઃ પુરીષમેદશ્ચ દષ્ટે સ્યાત્ કુકલાસકૈઃ ॥૧૪૯॥

કુકલાસકૈઃ કાકીકાથી ગિરગટકે, દષ્ટે ડસાતાં કાટને પર, શ્યાવત્વમ્ શ્યાવતા શ્યાવતા, કાળ્પ્યમ્ કૃષ્ણતા કૃષ્ણત્, અથવા અથવા અથવા, નાનાવર્ણત્વમ્ એવ વા જુદા જુદા વર્ણથી યુક્તપાણ મિત્ર મિત્ર વર્ણસે યુક્ત હોના, મોહ. મોહ મોહ, પુરીષમેદ ચ અને પુરીષ-મેદ ઓર મલમેદ, સ્યાત્ થાય છે હોતે હૈં ॥ ૧૪૯ ॥

149. Dark or black coloration or variegated coloration stupefaction and passing of loose motions are the symptoms of the bite of a chameleon.

વૃશ્ચિકદષ્ટલક્ષણમ્—

દહત્યગ્નિરિવાદૌ તુ મિનત્તીવોર્ધ્વમાશુ ચ ।

વૃશ્ચિકસ્ય લિપ્તં યાતિ દંશે પશ્ચાત્ તિષ્ઠતિ ॥૧૫૦॥

વૃશ્ચિકસ્ય વીછીતું વિચ્છૂકા, વિષમ્ એર વિષ, આદૌ તુ પ્રથમ પ્રથમ, અગ્નિઃ અગ્નિની અગ્નિકી, હવ પેઠે માતિ, દહતિ દાહ કરે છે જલન કરતા હૈ, મિનતિ હવ બાણે બેદુ હોય એમ લાગે છે મેદન કરતા હો એસા પ્રતીત હોતા હૈ, આશુ ચ એકદમ શીઘ્ર, ઊર્ધ્વમ્ ઊંચે ઊપરકી ઓર, યાતિ બાય છે જાતા હૈ, પશ્ચાત્ તુ અને પછી ઓર અંતિરમે, દશે દશમાં દંડસ્થાનમે, તિષ્ઠતિ આવે છે આ જાતા હૈ ॥ ૧૫૦ ॥

150. The poison of the scorpion causes burning like fire and then a cutting pain rapidly spreads upwards, but afterwards it gets localized in the area of the bite

૧૪૯ પુરીષમેદશ્ચ-પુરીષમેદો વા (વ)

, પુરીષમેદશ્ચ દષ્ટે સ્યાત્ કુકલાસકૈ -વર્ણસો મેદો દષ્ટસ્ય

મ્યાત્ કુકલાસકૈ (વ.)

,, કુકલાસકૈ -કુકળકૈ (મ)

દષ્ટોડસાધ્યસ્તુ દગ્ધાણરસનોપહતો નરઃ ।

માંસૈઃ પતન્નિરત્યર્થં વેદનાર્તો જહાત્યસૂન્ ॥૧૫૧॥

અસાધ્યઃ અસાધ્ય અસાધ્ય વિચ્છૂકે, દષ્ટ દષ્ટ કાટને પર, નરઃ તુ પુરુષ મનુષ્ય, દગ્ધાણ- દષ્ટિ, નાક દષ્ટિ, નાસિકા, રસનોપહત અને જીભના ઉપધાતવાળો ઓર રસનાકે ઉપધાતવાળા, પતન્નિઃ અને ખરવા માંડેલાં ઓર પડને લગતે, માંસૈઃ ખાંસથી માસસે, અત્યર્થમ્ અતિશય અત્યન્ત, વેદનાર્ત વેદનાથી પીડાયેલો થઈ વેદનાસે પીડિત હોઈ, અસૂન્ પ્રાણુ પ્રાણોકો, જહાતિ તળે છે ત્યાગ કરતા હૈ ॥ ૧૫૧ ॥

151 A person stung by the incurable type of scorpion looses the function of sight, smell and taste accompanied with the sloughing of tissues and great pain and gives up his life

કળમદષ્ટલક્ષણમ્—

વિસર્પઃ શ્વયથુઃ શૂલં જ્વરશ્ચર્દિરથાપિ ચ ।

લક્ષણં કળમૈદેષ્ટે દંશઞ્ચૈવ વિશીર્યતે ॥૧૫૨॥

કળમૈઃ કલુભથી કળમસે, દષ્ટે ડસાતાં કાટને પર, વિસર્પ. વિસર્પ વિસર્પ, શ્વયથુ. સોળે શોય, શૂલમ્ શૂળ શૂલ, જ્વરઃ જ્વર જ્વર, અથ અપિ અને ઓર, ચર્દિઃ ચ ઉલટી વમન, લક્ષણમ્ કળ લક્ષણે થાય છે ચે લક્ષણ હોતે હૈ. દક્ષઃ ચ એવ અને દશસ્થાન ઓર દશ-સ્થાન, વિશીર્યતે ખરડું બાય છે ગિરને લગતા હૈ ॥ ૧૫૨ ॥

152. Acute spreading affection, edema, colic, fever and vomiting are the symptoms of the sting of a poisonous hornet. The site of the sting sloughs away

અષ્ટિદક્ષલક્ષણમ્—

હૃદયોમોચ્છિદિજ્ઞેન સ્તબ્ધલિજ્ઞો મૃશાર્તિમાન્ ।

દષ્ટઃ શીતોદકેનેષ સિક્કાન્યક્કાનિ મન્યતે ॥૧૫૩॥

૧૫૧ દગ્ધાણ-દગ્ધાણ (વ.)

उच्छिष्टेन उच्छिष्टिगथी उच्छिष्टिग के, दष्ट उसाथेध काटनेपर, हृष्टोमा उभा थयेला इवावागो रोमाश्रित, स्तब्धलिङ्गः स्तब्ध लिङ्गवागो स्तब्ध लिङ्गवाला, भृश-विमान् अने भृश पीडायुक्त मनुष्य और अत्यन्त पीडा-वाला मनुष्य, अज्ञानि अगोने अंगोको, शीतोदकेन ठंडा पाणीथी शीतल जलसे, सिक्तानि इव सिंचित भयेला परिवेषन किये हुएकी भाति मन्यते माने छे मानता है ॥ १५३ ॥

153 The person stung by the crab is afflicted with horripilation, rigidity of the phallus, excessive pain, and feels as if his body were affused with cold water

सविषमण्डूकदण्डलक्षणम्—

एकदंष्ट्रादितः शूलः सख् स्यात् पीतकः सवृट् ।
उर्दिनिद्रा च मण्डूकैः सविषैर्दण्डलक्षणम् ॥ १५४ ॥

एकदंष्ट्रादितः ओके दाढ़ना दशथी पीडाथेला मनुष्य एक दाढ़के दंशसे पीडित मनुष्य, सख् शूलः पीडाथी युक्त सोमवागो पीडासे युक्त शोथवाला पीतकः पीलो पीला, सवृट् अने तृषायुक्त और तृषायुक्त स्यात् थाय छे होता है, उर्दिः तेने उलटी थाय छे कै आती है, निद्रा च तथा निद्रा आवे छे तथा निद्रा आती है, सविषै मण्डूकै दण्डलक्षणम् आ लक्षणो विषयुक्त देडाओना दशथी थाय छे ये लक्षण विष-युक्त मेंडकके काटने पर होते हैं ॥ १५४ ॥

154. If, in the bite by a poisonous toad, only a single fang has pierced, there is edema accompanied with pain, icteric tinge of the body and thirst, vomiting and drowsiness are the symptoms of the bite by all types of poisonous frogs

सविषमत्सजलौकादण्डलक्षणम्—

मत्स्यास्तु सविषाः कुर्युर्दाहशोफरुजस्तथा ।
कण्डू शोथं ज्वरं मूर्च्छां सविषास्तु जलौकसः ॥ १५५ ॥

१५४ एकदंष्ट्रादित - एकदंष्ट्रायत (फ)

, , - एकदंष्ट्रापित. (फ)

, पीतक सवृट्-पीतकस्तिग्धा (फ)

सविषाः विषयुक्त विषयुक्त, मत्स्या तु माछला मछलिया, दाह- दाह दाह, शोफ- सोमो शोफ, रुजः अने पीडा करे छे और दर्द करती है, तथा तथा तथा, सविषाः विषयुक्त विषयुक्त, जलौकसः तु जलो जौक, कण्डू कण्डू खुजली, शोफम् सोमो शोफ, ज्वरम् ज्वर, मूर्च्छाम् अने मूर्च्छा और मूर्च्छा, कुर्युः करे छे करती है ॥ १५५ ॥

155. Poisonous fishes cause burning, edema, and pain; while the poisonous leeches cause itching, edema, fever and fainting

गृहगोषिका-शतपदीदण्डलक्षणम्—

दाहतोदस्वेदशोथकरी तु गृहगोषिका ।
दंशे रवेदं रुजं दाहं कुर्याच्छतपदीविषम् ॥ १५६ ॥

गृहगोषिका तु गरीशी छिपकली, दाह- दाह दाह, तोद तोद तोद, स्वेद- स्वेद स्वेद, शोथकरी अने सोमो करे छे और शोथ करती है, शतपदी- तथा शतपदीगो- गोजरका, विषम् विष विष, दंशे दंशमां दंशस्थानमें, स्वेदम् स्वेद स्वेद, रुजम् पीडा रुजा, दाहम् अने दाह और दाह, कुर्यात् करे छे करता है ॥ १५६ ॥

156 The poisonous house-lizard causes burning, pricking pain, sweating and edema, the poison of the centiped causes local sweating, pain and burning in the site of the sting

मशकदण्डलक्षणम्—

कण्डूमान्मशकैरीषच्छोथः स्यान्मन्दवेदमः ।
असाध्यकीटसदृशमसाध्यमशकक्षतम् ॥ १५७ ॥

१५६ दाहतोदस्वेदशोथकरी तु-विदाह दवथु तोद मूर्च्छा च (व)

, दाहतोदस्वेदशोथकरी तु गृहगोषिका विदाह श्वयथु तोद स्वेद च गृहगोषिका (ग.)

, , -विदाह श्वयथु तोद स्वेद तु गृहगोषिका (घ. फ)

, गृहगोषिका-गृहगोषिका (ख घ. ड त.)

, कुर्याच्छतपदीविषम्-करोति च शतापदी (ड.)

मक्षकैः भूच्छरेणा दशथी मच्छरोंके दंशसे, कण्डू-
मान् भूच्छरेणा खुजलीवाला, मन्दवेदनं तथा भूच्छ-
पीडावाणी तथा मन्द वेदनावाला, ईषत् थोडा थोडासा,
शोथः सौम्य शोथ, स्यात् थाय छे होता है, असाध्य-
असाध्य असाध्य, जशकक्षतम् भूच्छरेणा दंश मच्छरका
दंश, असाध्य- असाध्य असाध्य, कीट- डीटना दंश कीट-
दंशके, सदृशम् जेवो होय छे सदृश होता है ॥ १५७ ॥

157. The sting of the mosquito causes slight edema with itching and mild pain, but the incurable sting of a mosquito has all the characteristics of an incurable sting of any insect.

मक्षिकादण्डलक्षणम्—

सद्यःप्रस्राविणी श्यावा दाहमूर्च्छाज्वरान्विता ।
पीडका मक्षिकादंशे तासां तु स्थगिकाऽसुहृत् १५८

मक्षिकादंशे भाभीना दश ७५२ मक्षिकाके दंश
पर, सद्यः थोडासा शीघ्र, प्रस्राविणी आववाणी साव-
वाली, श्यावा श्याव काली, दाह- दाह दाह, मूर्च्छा-
मूर्च्छा मूर्च्छा, ज्वरान्विता अने ज्वरवाणी और ज्वर
वाली, पीडका पिडका थाय छे पिडका होती है, तासाम्
तेओभां उनमें, स्थगिका तु स्थगिका भाभी तो
स्थगिका नामकी मक्षिका तो, असुहृत् प्राणु हरे छे
प्राणोंको हरती है ॥ १५८ ॥

158. Immediate bleeding, dark coloration, burning sensation, fainting, fever and pimples are caused by the fly-sting; the sting of the 'Sthagika' fly (tse-tse) is fatal

स्थान-काल-स्वभाव-पदेशै सर्पदण्डानामसाध्यस्वम्—

श्मशानचैत्यवल्मीकयज्ञाश्रमसुरालये ।
पक्षसन्धिषु मध्याह्ने सार्धरात्रेऽष्टमीषु च ॥ १५९ ॥

१५८. ज्वरान्विता-रुजान्विता (ब.)

„ स्थगिका-स्थगिका (फ.)

„ „ -छप्पिका (फ.)

१५९ मध्याह्ने सार्धरात्रे-मध्याह्नेध्वर्षरात्रे (ब. फ.)

न सिध्यन्ति नरा दष्टाः पाषण्डायतनेषु च ।
दृष्टिश्चासमलरूपश्विषैराशीविषैस्तथा ॥ १६० ॥
विनश्यन्त्याशु संप्राप्ता दष्टाः सर्वेषु मर्मसु ।

श्मशान- श्मशानभां श्मशानमें, चैत्य- चैत्यभां
चैत्यमें, वल्मीक- राक्षभां वल्मीकमें, यज्ञ- यज्ञभां
यज्ञमें, आश्रम आश्रमभां आश्रममें, सुरालये देव-
भां देवभां देवालयमें, पक्षसन्धिषु- पक्षन्ती संधिओभां
पक्षकी सन्धिमें, सार्धरात्रे अधी रात्रे अर्धरात्रिमें,
मध्याह्ने मध्याह्ने मध्याह्नमें, अष्टमीषु च आठमने
दिवसे अष्टमीके दिन, पाषण्डायतनेषु च अने पाण्ड-
डीओना स्थानभां और पाषण्डियोंके स्थानमें, दष्टाः
उसाथेद काटे हुए, नरा मनुष्यो मनुष्य, न सिध्यन्ति
साध्य यता नथी नहीं बचते, तथा तथा तथा, दृष्टि-
दृष्टि दृष्टि, आस- आस आस, मलरूप- मल तथा
स्पर्शभां मल और स्पर्शमें, विष- विषयी युक्त विषसे
युक्त, आशीविषः आशीविषना आशीविषके, संप्राप्ताः
स संप्राप्ता सम्पर्कवाले, सर्वेषु तथा जहां तथा सब,
मर्मसु मर्मोभां मर्मस्थानमें, दष्टाः उसाथेद मनुष्यो
काटे हुए मनुष्यों, आशु ओकदम शीघ्र, नश्यन्ति नाश
पाभे छे नष्ट होते हैं ॥ १५९ १६० ॥

159 160. The persons bitten in the cremation ground or under the tutelary tree, or on an ant-hill or in the place of sacrifice or a hermitage, or temple or at the conjunction of the two fortnights i. e. new moon and full moon days, or at mid-noon and mid-night or on the eighth day of the fortnight or in the houses of people who have no faith in the vedas, prove incurable. Those who come in contact with the sight, breath, excretions and the touch of those violently poisonous celestial snakes, as also those that are bitten in their vital parts by serpents, perish quickly

१६०. सर्वेषु-सर्वे (क.)

સર્પાણા કાલાદિભેદેન તીક્ષ્ણમન્દવિષત્વમ્—

(યેન કેનાપિ સર્પેણ સંભવઃ સર્વે એવ ચ)

ભીતમત્તાબલોષ્ણશુત્તૃષાર્તે વર્ધતે વિષમ્ ।

વિષં પ્રકૃતિકાલૌ ચ તુલ્યૌ પ્રાપ્યાત્પમન્યથા ॥૧૬૨॥

યેન કેન ગમે તે કિસી, જપિ પણ મી, સર્પેણ સર્પથી સાંપસે, સર્વ સર્વરીતનો સ્વ પ્રકારકે, એવ આવો જ એસે હી, સંભવઃ ચ સંભવ છે હોનેકા સંભવ હૈ, મીત- મત્ત- બીધેલ, મત્ત મીત, મત્ત, જ્વલ- અબલ અબલ, ડબ્બ- ડબ્બુર્ત ડબ્બ-પ્રકૃતિ, શુત્ત- બૂબ શુધા, તૃષાર્તે તથા તરસથી પીડાનારમાં તથા પ્યાસસે પીડિતમે, વિષમ્ વિષ વિષ, વર્ધતે વધે છે વડતા હૈ, તુલ્યૌ ચ તેમજ સમાન એવં સમાન, પ્રકૃતિકાલૌ પ્રાપ્ય પ્રકૃતિ તથા કાલને પામી પ્રકૃતિ તથા કાલકો પાકર, વિષમ્ વિષ વધે છે વિષ વડતા હૈ. અન્યથા ભિન્ન પ્રકૃતિ તથા કાળને પામી ભિન્ન પ્રકૃતિ તથા કાલકો પાકર, અત્પમ્ ઓછું વધે છે ચોડા વડતા હૈ ॥ ૧૬૧-૧૬૨ ॥

161-162 All these symptoms may appear as the result of any type of serpent-bite too The toxic condition is aggravated if the person is alarmed, intoxicated, weak or afflicted with hunger and thirst, and also if aided by the favourable conditions of the habitus of the person and the season The symptoms are mild if the conditions are otherwise.

વારિવિપ્રહતાઃ ક્ષીણા ભીતા નકુલનિર્જિતાઃ ।

વૃદ્ધા બાલાસ્ત્વચો મુક્તાઃ સર્પા મન્દવિષાઃ સ્મૃતાઃ ॥

વારિ- વિપ્રહતાઃ પાણીથી વિધાત પામેલ પાનીસે જાહત હુણ, ક્ષીણાઃ ક્ષીણ ક્ષીણ, ભીતા બીધેલા ડરે હુણ, નકુલ- નિર્જિતાઃ ભાગિયાથી ભિતાયેલ નેવલોસે પરાસ્ત હુણ, વૃદ્ધાઃ વૃદ્ધ વૃદ્ધ, બાલા બાળક બાલક, સ્ત્વચઃ મુક્તાઃ અને કાચળી કાઢેલા ઓર સ્ત્વચામુક્ત, સર્પા. સર્પો સાપોકો, મન્દવિષાઃ મંદ વિષવાળા મન્દવિષ, સ્મૃતા. કહ્યા છે કહે હૈ ॥ ૧૬૩ ॥

૧૬૨ પ્રાપ્યાત્પમન્યથા-પ્રાણાત્પમન્યથા (ખ.)

163 The snakes that are buffeted about by waters, that are emaciated, frightened, that have escaped from a mongoose, that are very aged or very young, or that have shed their skin, are considered to be mildly poisonous

સર્વદેહાશ્રિતં ક્રોધાદ્વિષં સર્પો વિમુચ્ચતિ ।

તદેવાહારહેતોર્વા મયાદ્વા ન પ્રમુચ્ચતિ ॥૧૬૪॥

સર્પઃ સર્પ સર્પ, ક્રોધાત ક્રોધથી ક્રોધસે, સર્વદેહા- શ્રિતમ્ આખા દેહમાં શ્રિત સર્પુર્ણ દેહમેં સ્થિત, વિષમ્ વિષને વિષકો, વિમુચ્ચતિ બહાર કાઢે છે ત્યાગ દેતા હૈ, આહારહેતોઃ વા આહાર માટે આહારકે હેતુ સે, મયાદ વા અથવા ભયથી વા મયસે, તત્ એવ તે વિષ વહ વિષ ન પ્રમુચ્ચતિ બહાર કાઢેને નથી નહીં ત્યાગતા ॥ ૧૬૪ ॥

164 When enraged, the snake emits all the poison available in its entire body while it does not emit anything like the same quantity, when it bites for securing its food or when in fright.

કીટાના વાતોલ્લવણાદિત્વમ્—

વાતોલ્લવણવિષાઃ પ્રાય ઉચ્ચિટિઙ્ગાઃ સવૃશ્ચિકાઃ ।

વાતપિત્તોલ્લવણાઃ કીટાઃ શ્લેષ્મિકાઃ કળભાદયઃ ॥

સવૃશ્ચિકાઃ વીછીસહિત વિચ્છુઓંકે સાથ, ઉચ્ચિ- ટિઙ્ગાઃ ઉચ્ચિટિંગ ઉચ્ચિટિંગ, પ્રાય થણું કરી પ્રાયઃ, વાતોલ્લવણ- વાતપ્રધાન વાતપ્રધાન, વિષા વિષવાળા હોય છે વિષવાલે હોતે હૈ, કીટા કીટી કીટ, વાતપિત્તો- લ્લવણાઃ વાતપિત્તપ્રધાન વિષવાળા વાતપિત્તપ્રધાન વિષવાલે, કળભાદયઃ અને કણુભ વગેરે ઓર કળભાદિ, શ્લેષ્મિકાઃ કફપ્રધાન વિષવાળા હોય છે કફપ્રધાન હોતે હૈ ॥ ૧૬૫ ॥

165 The poison of the crabs and scorpions is mostly vata-provoking.

૧૬૫ ઉચ્ચિટિઙ્ગા સવૃશ્ચિકા-ઉચ્ચિટિઙ્ગાશ્ચ વૃશ્ચિકા (ફ.)

,, કળભાદય.-કળભાસવ (છ.)

The poison of insects provokes the vata and pitta, and the poison of hornets and other insects provokes kapha.

यस्य यस्य हि दोषस्य लिङ्गाधिक्यानि लक्षयेत् ।
तस्य तस्यौषधैः कुर्याद्विपरीतगुणैः क्रियाम् ॥१६६॥

यस्य ने जिस, यस्य हि ने जिस, दोषस्य दोषनां दोषके, लिङ्गाधिक्यानि लक्षणे। अधिक लक्षण अधिक, लक्षयेत् देखाय देखे, तस्य ते उस, तस्य ते दोषधी उस दोषके, विपरीतगुणैः विपरीत गुणवाला विपरीत गुणवाले, औषधैः औषधाधी औषधोंसे, क्रियाम् चिकित्सा चिकित्सा, कुर्यात् करे ॥ १६६ ॥

166. The physician should carry out treatment with the medication that is antagonistic in qualities to the type of the predominance of humor observed by its symptoms.

वातिकविषलक्षणम्—

हृत्पीडोर्ध्वानिलः स्तम्भः सिरागामोऽस्थिपर्वरुक् ।
घूर्णनोद्वेष्टनं गात्रश्यावता वातिके विषे ॥१६७॥

वातिके वातप्रधान वातप्रधान, विषे विषमां विषमें, हृत्पीडा हृदयनी पीडा हृदयमें पीडा, उर्ध्वानिलः उर्ध्ववात ऊर्ध्ववात, स्तम्भ स्तंभ स्तम्भ, सिरायामः सिरायाम सिराओंका संकोच, अस्थिपर्वरुक् हाडकी अने पर्वनी पीडा अस्थि और संघियोंमें पीडा, घूर्णन-घुम्मेर आवणी चक्कर आना, उद्वेष्टनम् जोरला जोरला ऐठन, गात्रश्यावता च तथा गात्रतुं श्यामपटुं ओ लक्षणे। थाय छे और गात्रोंमें श्यामवर्णता ये लक्षण होते हैं ॥ १६७ ॥

167. Cardiac pain, impeded breathing, rigidity, dilatation of vessels, pain in the bones and joints, tremors and cramps and dusky coloration of

the body are the symptoms of the poison of the vata-provoking type.

पैत्तिकविषलक्षणम्—

संज्ञानाशोष्णनिश्वासौ हृद्दाहः कटुकास्यता ।
दंशावदरणं शोथो रक्तपीतश्च पैत्तिके ॥१६८॥

पैत्तिके पित्तप्रधान विषमां पित्तप्रधान विषमें, संज्ञानाश-संज्ञानाश संज्ञानाश, उष्णनिश्वासौ उष्ण निश्वास उष्ण निश्वास, हृद्दाह हृदयमां दाह इदयमें दाह, कटुकास्यता मोटासां कटुता मुखकी कटुता, दंशावदरणम् दंश झटये। दंशका फटना, रक्तपीतः च अने रंगे। तथा पीले। और लाल और पीला, शोथ से। ओ ओ लक्षणे। थाय छे शोथ ये लक्षण होते हैं ॥ १६८ ॥

168. Loss of consciousness, hot breath, heart-burn, pungent taste in the mouth, sloughing of tissue in the region of the bite, edema and red and yellow coloration are caused by the poison of the pitta-provoking type

श्लेष्मिकविषलक्षणम्—

वम्यरोचकहृत्लासप्रसेकोत्क्लेशगौरवैः ।
सशैत्यमुखमाधुर्यैर्विद्याच्छेष्माधिकं विषम् ॥१६९॥

सशैत्य-शीतगता शैत्य, मुखमाधुर्यैः तथा भुभनी मधुरता तथा मुखकी मधुरतासे, वमि-तेमज उलटी एव वमन, अरोचक-अरुचि अरुचि, हृत्लास-हृदयास हृत्लास, प्रसेक-प्रसेक प्रसेक, उत्क्लेश-उत्सवेश उत्क्लेश, गौरवैः अने शुरुता ओ लक्षणे। थी और गुरुता इन लक्षणोंसे, विषम् विषने विषको, श्लेष्माधिकम् कफप्रधान कफप्रधान, विद्यात् आशुषु जाने ॥ १६९ ॥

169 The physician should recognise the poison to be principally provocative of kapha, by the symptoms

१६८. दंशावदरण-मासावदरण (ध धं ब.)

१६९ गौरवै-पीनसै (क)

of nausea, ptyalism, retching, heaviness and cold and sweet taste in the mouth

कीटविषचिकित्सा—

खण्डेन च व्रणालेपस्तैलाभ्यङ्गश्च वातिके ।
स्वेदो नाडीपुलाकाद्यैर्बृंहणश्च विधिर्हितः ॥१७०॥

वातिके वातप्रधान विषभा वातप्रधान विषमें, खण्डेन च ५॥३५ साडका, व्रणालेप मधु ७५२ दोष व्रण पर लेप, तैलाभ्यङ्ग च तेलेनो अभ्यङ्ग तैलकी मालिश, नाडी- नाडी नाडी, पुलाकाद्यै अने पुलाक वजरेथी और पुलाक आदिसे, स्वेदः स्वेदन स्वेदन, बृंहणः च अने बृंहण और बृंहण, विधिः विधि विधि, हितः हितकारी छे हितकारक है ॥ १७० ॥

170. In poison of vata-provoking type the treatment should be application of the syrup of sugar-candy to the wound, inunction with oil, sudation with kettle-sudation procedure or poultices with pulaka grain etc, and the administration of the roborant therapy.

सुशीतैः स्तम्भयेत् सेकैः प्रदेहैश्चापि पैत्तिकम् ।
लेखनच्छेदनस्वेदवमनैः श्लैष्मिकं जयेत् ॥१७१॥

सुशीतैः ५॥ ६५ अधिकशीतल, सेकै परिषेक परिषेक, प्रदेहैः च अने दोषोथी और प्रदेहसे, अपि ५॥ ३५, पैत्तिकम् पित्तप्रधान विष पित्तप्रधान विषको, स्तम्भयेत् रोकनु रोकना चाहिए, लेखन- अने लेखन और लेखन, छेदन- छेदन छेदन, स्वेद- स्वेदन स्वेदन, वमनैः तथा वमनो वडे तथा वमनसे, श्लैष्मिकम् ५॥ ३५ प्रधान विषने कफप्रधान विषको, जयेत् शतपु जीते ॥ १७१ ॥

171. The poison of the pitta-provoking type should be arrested with

१७०. खण्डेन च—पिप्पलाकेन (प.)

" " —गुण्डेन च (क.)

cold affusions and applications, and that of the kapha-provoking type should be subdued with scarification, excision sudation or with vomition.

विषेष्वपि च सर्वेषु सर्वस्थानगतेषु च ।
अवृश्चिकोच्चिटिङ्गेषु प्रायः शीतो विधिर्हितः ॥१७२॥

अवृश्चिक-उच्चिटिङ्गेषु वीछी अने उच्चिटिङ्गना विष सिवाय विच्छ और उच्चिटिङ्गके विषके बिना, सर्वस्थान- सर्व स्थान सर्वस्थानोंमें, गतेषु च गत पहुचे, सर्वेषु सर्व सब, विषेषु च विषेषां विषोंमें, अपि ५॥ ३५, प्रायः ५॥ ३५ प्रायः, शीतः शीतल, विधिः विधि विधि, हितः हितकारी छे हितकर होती है ॥ १७२ ॥

172. In all cases of poison except those of the scorpion and the crab, affecting any part of the body, cooling remedies are generally beneficial.

वृश्चिके स्वेदमभ्यङ्गं घृतेन लवणेन च ।
सेकांश्चोष्णान् प्रयुञ्जीत भोज्यं पानं च सर्पिषः १७३

वृश्चिके वीछीना विषभा विच्छके विषमें, स्वेदम् स्वेदन स्वेदन, घृतेन घी घी, लवणेन च अने सिंध- वधी और नमकसे, अभ्यङ्गम् अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग उष्णान् गरम गरम, सेकान् च परिषेयने परिषेक, सर्पिषः अने घीनां और घीके, भोज्यम् भोजन भोजन, पानम् च तथा पानने और पानका, प्रयुञ्जीत योजन प्रयोग करना चाहिए ॥ १७३ ॥

173. In cases of scorpion poison, sudation, inunction with ghee and rock salt, hot affusions and eating articles prepared in ghee and potion of ghee are beneficial.

एतदेवोच्चिटिङ्गेषु तिलोमं च पांशुभिः ।
उद्धर्तनं सुखाम्बुष्णैस्तथाऽवच्छादनं घनैः ॥१७४॥

१७४. उच्चिके-नाडीके (प.)

उन्निटिङ्गे उन्निटिगना विषमा उन्निटिङ्गे विषमं,
अपि पलु मी, एतत् एव ऐनी ऐन विधि करवी
यही चिकित्सा करे, सुखाम्बूष्णै नवशेका पाणीथी
गरम करेद सुहाते हुए गरम जलसे गरम की हुई, घनै
धन बहुतसी, पांशुभिः धूणथी धूलसे, प्रतिलोमम्
दंश पर प्रतिदोम दश पर प्रतिलोम, उद्धर्तनम् च
उद्धर्तन करु उवटन करना चाहिए, तथा तथा तथा,
अवच्छादनम् दंशने दांड़ी देवे ओध् ऐ दंशको ढाप
देना चाहिए ॥ १७४ ॥

174. The same treatment should
be done in the case of the crab in
addition the use of friction-massage
in the reverse direction to the course
of the poison, with sand and genially
warm water and covering of the area
with a thick coating of the same is
recommended

सविषकुङ्कुरादिदण्डलक्षणम्—

श्वा त्रिदोषप्रकोपात्तु तथा घातुविपर्ययात् ।
शिरोऽभितापी लालास्राव्यधोवक्त्रस्तथा भवेत् १७५

त्रिदोषप्रकोपात् त्रिदोषना प्रकोपथी त्रिदोषके
कोपसे, तथा तथा तथा, घातुविपर्ययात् घातुनी विष-
भताथी घातुके विपर्ययसे, श्वा तु दूतरी कृता, शिरोभि-
तापी भाथाना अभितापवाणी शिरके अभितापवाला,
लालास्रावी लाणना स्राववाणी लालाके स्राववाला,
तथा अने और, अधोवक्त्र नीचा भुजवाणी नीचे रखे
हुए मुखवाला, भवेत् भाय छे होता है ॥ १७५ ॥

175. In the case of a dog-bite,
consequent upon humoral tridiscordance
and vitiation of the body elements,
there occur burning in the head,
ptyalism and drooping of the
head

१७५. शिरोऽभितापी लालास्राव्यधोवक्त्रस्तथा भवेत्—शिरो-
अभितापवाला लालास्राव्यधोवक्त्रस्तथा भवेत् च (न. त.)

अन्येऽप्येवंविधा व्यालाः कफवातप्रकोपणाः ।
हृच्छिरोरुग्ज्वरस्तम्भतृषामूर्च्छाकरा मताः ॥ १७६ ॥

अन्ये भीम अन्य, अपि पलु मी, एवम्-विधा
ऐवा प्रकरना इसी प्रकारके, व्यालाः हिंसक प्राणी-
ऐना दंशे हिंसक पशुके दंश, कफ-वात-प्रकोपणा.
उद्ध तथा वातना प्रकोप करुनास कफ तथा वातके
प्रकोपको करनेवाले, हृच्छिरोरुग् हृच्छिरोग, शिरोरोग
हृदय और शिरमें पीडा, ज्वर स्तम्भ ज्वर, अड्डाट ज्वर,
स्तम्भता, तृषा- तरस प्यास, मूर्च्छाकरा मताः अने
मूर्च्छा करुनास मनाय छे और मूर्च्छा करनेवाले माने
जाते हैं ॥ १७६ ॥

176. Many other fierce animals
whose bites are provocative of kapha
and vata are known to cause cardiac
pain, headache, fever, stiffness, thirst
and fainting.

सविषदशस्य निर्विषदंशस्य च लक्षणम्—

कण्डूनिस्तोदवैवर्ण्यसुप्तिकेदोपशोषणम् ।
विदाहरागरुक्पाकाः शोफो ग्रन्थिनिकुञ्चनम् ॥ १७७ ॥
दंशावदरणं स्फोटाः कर्णिका मण्डलानि च ।
ज्वरश्च सविषे लिङ्गं विपरीतं तु निर्विषे ॥ १७८ ॥

सविषे विषवाणा दंशभा विषैले दंशमे, कण्डू-भर
खुजली, निस्तोद- तोद तोद, वैवर्ण्य- विवर्ण्यता
विवर्णता, सुप्ति- सुप्तता सुप्तता, केद- क्लेद क्लेद, उप-
शोषणम् उपशोषण उपशोषण, विदाह- विदाह विदाह,
राग- राग लालिमा, रुक्- पीडा रुजा, पाका पाक पाक,
शोफः सोओ सूजन, ग्रन्थि- ग्रन्थिनी उत्पत्ति ग्रन्थिकी
उत्पत्ति, निकुञ्चनम् अगने स कोय अङ्गका सकोच,
दंशावदरणम् दंशतु शरी ७७ दंशका फटना, स्फोटा-
स्फोट फोड़े, कर्णिका कर्णिका कर्णिका, मण्डलानि च
मण्डल मण्डल, ज्वर च अने ज्वर और ज्वर, लिङ्गम्
ओ दक्षिणे भाय छे ये लक्षण होते हैं, निर्विषे तु अने
विषरहित दंशभा विषरहित दंशमें, विपरीतम् उलट
दक्षिणे भाय छे विपरीत लक्षण होते हैं ॥ १७७ १७८ ॥

१७७ कुदोपशोषणम्—कुदोपदूषणम् (न.)

१७८ ग्रन्थिनिकुञ्चनम्—ग्रन्थिनिकुञ्चनम् (न.)

177-178 Itching, pricking pain, discoloration, numbness, discharge, dehydration, burning, red coloration, pain, suppuration, swelling, formation of knots on the body, contraction, local cracks in the bite, boils, nodes, rounded patches and fever are the symptoms of a poisonous bite, the opposite symptoms are those of a non-poisonous bite

विषे द्विदाहप्रसेक्योश्चिकित्सा—

तत्र सर्वे यथावस्थं प्रयोज्याः स्युरूपक्रमाः ।
पूर्वोक्ता विधिमन्यं च यथावद्ब्रुवतः शृणु ॥१७९॥

तत्र तेथीभां उनमें, यथावस्थम् अवस्था मुग्ध अवस्थाके अनुसार, पूर्वोक्ता पहेलां उहेलां पूर्वोक्त, सर्वे उपक्रमाः अधा उपक्रमे। सव उपक्रम, प्रयोज्या स्यु येथीभां नेथीये प्रयुक्त करने चाहिएं, अन्यत् अने भीथ और अन्य, विधि च विधि विधिको, यथावत् अराअर यथावत्, ब्रुवत. उहेलां येथी भारी पासेथी कहते हुए मुझसे, शृणु सांभलो। सुनो ॥ १७९ ॥

179. In these conditions all the procedures already described are to be applied to suit each condition Listen as I describe other measures.

द्विदाहे प्रसेके वा विरेकवमनं भृशम् ।
यथावस्थं प्रयोक्तव्यं शुद्धे संसर्जनक्रमः ॥१८०॥

द्विदाहे हृदयभां दाह हृदयमें दाह, प्रसेके वा यथावस्थं प्रसेक थतां और प्रसेक होने पर, यथावस्थम् अवस्था मुग्ध अवस्था अनुसार भृशम् इरी इरी पुन पुनः, विरेक-वमनम् विरेचन अने वमन विरेचन और वमन, प्रयोक्तव्यम् येथीभां करने चाहिएं, शुद्धे शुद्ध थतां शुद्ध हो जाने पर, संसर्जन-क्रमः संसर्जनक्रम कराने ॥ १८० ॥

180 In heart-burn or ptyalism, strong purgation or emesis should be given as indicated in the particular condition, and when the patient has been cleansed he should be given the rehabilitating diet

विषे शिरोगते चिकित्सा—

शिरोगते विषे नस्तः कुर्यान्मूलानि बुद्धिमान् ।
बन्धुजीवस्य भार्ग्याश्च सुरसस्यासितस्य च ॥१८१॥

शिरोगते भस्तकगत शिरोगत, विषे विषभां विषमें, बुद्धिमान् बुद्धिमान वैद्य बुद्धिमान वैद्य, बन्धुजीवस्य पुत्र- ७७ जीयापोता, भार्ग्या चः भार्ग्यी भारंगी, असितस्य सुरसस्य च अने काणी तुलसीनां और काली तुलसीकी, मूलानि, भूगोथी जड़से, नस्त नस्तकर्म नस्य, कुर्यात् करवुं देवे ॥ १८१ ॥

181. In a condition where the poison has reached the head, the wise physician should administer errhine prepared with the roots of putranjiva beetle killer and black holy basil

दक्षकाकमयूराणां मांसाखट्वास्तके क्षते ।
उपधेयमधोदष्टस्योर्ध्वदष्टस्य पादयोः ॥१८२॥

अधः- नीथेना भागभां नीचेके भागमें, दष्टस्य उसाथेल पुरुषना काटे हुए पुरुषके, मस्तके माथाभां मस्तकमें, क्षते क्षत डरी ते उपर क्षत करके उसके ऊपर, ऊर्ध्व- अने उपरना भागभां और ऊपरके भागमें, दष्टस्य उसाथेल पुरुषना काटे हुए पुरुषके, पादयो. पगभां क्षत डरी ते उपर पैरमें क्षत करके उसके ऊपर, दक्ष- डूंडा मुर्गा, काक- कागडा कौआ, मयूराणाम् के मोरतुं या मोरका, मांसाखट्वा रक्तयुक्त मांस रक्त- युक्त मांस, उपधेयम् भूडपु रखना चाहिए ॥ १८२ ॥

१८२ उपधेयम्-मूर्ति देयम् (ब ड त. घ.)

उपधेयमधोदष्टस्योर्ध्वदष्टस्य पादयो-मूर्ति देयमधोदष्टे मूर्ति दष्टस्य पादयोः (द)

182 If a person is bitten on the lower part of the body, i. e. the legs, then the flesh and the blood of the cock, crow and peacock should be placed over the scarified scalp, and if he is bitten on the upper part of the body, then on the soles of the feet.

विषे अक्षिगते चिकित्सा—

पिप्पलीमरिचक्षारवचासैन्धवशिमुकाः ।

पिष्टा रोहितपित्तेन घ्नन्त्यक्षिगतमज्जनात् ॥१८३॥

पिप्पली- पीपर पिप्पली, मरिच- डाणां भरी काली मिर्च, क्षार- ७४५१२ क्षार, वचा- धेडाव७४ वच, सैन्धव- सिंधव सैधानमक, शिमुका अने सरगवे। ओओने और सहजन इनको, रोहितपित्तेन रोहित मत्स्यना (पत्तथी रोहित मत्स्यके पित्तसे, पिष्टा पीसीने पीसकर, अज्जनात् आ७४वाथी तेओ। अज्जन करनेसे वे, अक्षिगतम् अक्षिगत विषने अक्षिगत विषको, घ्नन्ति हण्टे छे नष्ट करते हैं ॥ १८३ ॥

183. The collyrium of the paste of long pepper, black pepper, alkali, sweet flag, rock salt and drum-stick mixed with the bile of the rohita fish cures poison that has reached the eyes.

विषे कण्ठगते चिकित्सा, विषे आमाशयगते चिकित्सा—

कपित्थमामं ससिताक्षौद्रं कण्ठगते विषे ।

लिह्यादामाशयगते ताभ्यां चूर्णपलं नतात् ॥१८४॥

कण्ठगते ङगल कण्ठगत, विषे विषमा विषमें, ससिता सा३२ चीनी, क्षौद्रम् अने मधु साथे और मधुके साथ, आमश् डायु कच्चे, कपित्थम् डोडु कैयको, लिह्यात् या२वु चाटे, आमाशयगते अने आमाशय- गत विषमा और आमाशयगत विषमें, ताभ्याम् तेओ। ओ साथे शर्करा और मधुके साथ, नतात् तगरनु

१८४. कपित्थमामं ससिताक्षौद्रं कण्ठगते विषे-विषे कण्ठगते मास कपित्थात् ससितामधु (फ.)

तगरक्त, चूर्णपलम् ओ३ पल यूर्णु या२वु एक पल चूर्ण चाटे ॥१८४॥

184 When poison has reached the throat, the patient should be given green wood-apple with sugar-candy and honey and when it has reached the epigastric region, he should take the above-said remedy mixed with four tolas of indian valerian.

विषे पकाशयगते चिकित्सा—

विषे पकाशयगते पिप्पलीं रजनीद्वयम् ।

मज्जिष्ठां च समं पिष्ट्वा गोपित्तेन नरः पिबेत् ॥१८५॥

पकाशयगते प३वाशयगत पकाशयगत, विषे विषमा विषमें, नरः मनुष्ये मनुष्य, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, रजनीद्वयम् ह७६२ दा३ह७६२ हल्दी, दा३- हल्दी, मज्जिष्ठाम् च अने म७७६ने और मजीठको, समम् सरथे भागे समभागमें, पिष्ट्वा पाटीने पीसकर, गोपित्तेन गाधना पित्त साथे गायके पित्तके साथ, पिबेत् पीवा पान करे ॥ १८५ ॥

185. If the poison has reached the hypogastric region, he should take the paste of equal quantities of long pepper, turmeric, indian berberry and indian madder rubbed with cow's bile, as potion

विषे रसगते चिकित्सा—

रक्तं मांसं च गोघायाः शुष्कं चूर्णीकृतं हितम् ।

विषे रसगते पानं कपित्थरससंयुतम् ॥१८६॥

रसगते रसगत रसगत, विषे विषमा विषमें, गोघाया. धेना गोहके, शुष्कम् सू३ये३ सूखे, चूर्णी- कृतम् अने यूर्णु करे३ और चूर्ण किये गये, रक्तम् दो३दी रक्त, मांसम् च तथा मांसनु तथा मांसका, कपित्थरस- डो३ना रसथी कैयके रसके, संयुतम् यु३त साथ, पानम् पान करे३ पान करना, हितम् हित३र छे हितकर है ॥ १८६ ॥

186. If the poison has reached the nutrient fluid, the potion of the pulvis of the dried flesh and blood of the iguana mixed with the juice of the wood-apple is beneficial.

विषे रक्तगते सामगते च चिकित्सा—

शेलोर्मूलत्वग्ग्राणि वादरौदुम्बराणि च ।

कटभ्याश्च पिवेद्रक्तगते, मांसगते पिवेत् ॥१८७॥

सञ्जौद्र खदिरारिष्टं कौटजं मूलैर्मम्भसा ।

सर्वेषु च बले द्वे तु मधुकं मधुकं नतम् ॥१८८॥

रक्तगते रक्तगत विषमा रक्तगत विषमे, शेलो शेलु लसूडेके, कटभ्या च अने वापुषाना और कटभीके, मूलत्वक् भूज, छाद्य मूल, छाल, अग्राणि अने पत्राङ्गुरे और कौपल्लोके, वादरौदुम्बराणि च अने ओरडी तथा उमरुगाना भूज छाद्य अने पत्राङ्गुरे और बेर और गूलरके मूल, छाल और कौपल्लोके, पिवेत् पीवां प्रीवे, मांसगते मांसगत विषमा मांसगत विषमे, सञ्जौद्र मधुयुक्त मधुके साथ, खदिर भेर खैरकथ्या, करिष्ठ लीभडी नीम, कौटजम् अने डडाना और कुटजके, मूलम् भूज मूलके, मम्भसा पाण्डु साधे पीवां जलके साथ पान करे, सर्वेषु तु अने अर्धा विषमा और सब विषोमे, द्वे बले भे भला बला, अतिबला, मधुकम् मधुके, मधुवा, मधुकम् लेडीभध मुलहठी, नतम् च अने तगर पीवां और तगर इनको पीवे ॥१८७-१८८॥

187-188 If the poison has penetrated the blood, the root bark and the sprouts of assyrian plum, jujube and gular fig and of the white siris should be used as potion. If the poison has penetrated the flesh medicated catechu wine with honey, or kurchi root with water should be taken. When the poison has penetrated all the body elements, heart-leaved

sida, evening mallow, mahwa flowers, liquorice and indian valerian should be used.

विषे कतिपयसिद्धयोगः —

पिप्पलीं नागरं क्षारं नवनीतेन मूर्च्छितम् ।

कफे भिषगुदीर्णे तु विदध्यात्प्रतिसारणम् ॥१८९॥

उदीर्णे उदीर्ण वटे हुए, कफे तु डडमां कफमें, मिषक् वैद्य वैद्य, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, नागरम् सूट सौठ, क्षारम् अने लवण और यवक्षार, नवनीतेन मूर्च्छितम् भाण्डुमां भेणवीने मक्खनमे मिलाकर, प्रतिसारणम् प्रतिसारण प्रतिसारण, विदध्यात् डरपुं देवे ॥ १८९ ॥

189. If the poison has provoked kapha morbidity, the physician should administer the pulvis of long pepper, dry ginger and alkali mixed with fresh butter as application

मास्यादियोगः —

मांसीकुङ्कुमपत्रत्वग्रजनीनचन्दनैः ।

मनःशिलाव्याघ्रनखसुरसैरम्बुपेषितैः ॥१९०॥

पाननस्याञ्जनालेपाः सर्वशोथविषापहाः ।

अम्बुपेषितैः पाण्डुया पीसेल जलमें पीसकर, मांसी-जटाभासी जटामासी, कुङ्कुम-केसर केसर, पत्र-तमाक्षपत्र तेजपत्र, त्वक्-तल दालचीनी, रजनी-हुण्डर हल्दी, नत-तगर तगर, चन्दनैः यदन चन्दन, मनः-शिला-भन शिल मेनसिल, व्याघ्रनख-नखला नखी, सुरसै अने तुलसी वडे डरेल और तुलसीसे किये हुए, पान-पान पान, नस्य-नस्य नस्य, अञ्जन-अञ्जन अञ्जन, आलेपाः अने लेपो और लेप, सर्वशोथ-अधः सोल सब प्रकारके शोथ, विषापहाः अने विषने नाश डरनार छे और विषको नष्ट करते हैं ॥१९०॥

१८९. नागर-मरिच (व)

॥ कफे भिषगुदीर्णे तु विदध्यात्प्रतिसारणम्—प्रवृद्धे भेणुनि मिषक् श्रद्धयात् प्रतिसारणम् (द फ.)

१९०. अम्बुपेषितैः—अम्लपेषितै (फ)

190-190½ The pulvis of nardus, fragrant poon, cinnamon leaves, cinnamon bark, turmeric, indian valerian, red sandal, red arsenic, shell and holy basil, levigated in water, should be used as potion, errhine, eye salves and application. These are curative of all kinds of edema and poison.

चन्दनादियोगः—

चन्दनं तगरं कुष्ठं हरिद्रे द्वे त्वगेव च ॥१९१॥
मनःशिला तमालश्च रसः कैशर एव च ।
शार्दूलस्य नखश्चैव सुषिष्टं तण्डुलाम्बुना ॥१९२॥
हन्ति सर्वविषाण्येव वज्रिवज्रमिवासुरान् ।

चन्दनम् चन्दन चन्दन, तगरम् तगर तगर, कुष्ठम् कूठ कूठ, द्वे हरिद्रे हरीद्रे, दारुहरीद्रे हल्ली, दासहल्ली, त्वक् एव च त्व दालचीनी, मनःशिला मनःशिला, तमालः च तमाल तमाल, कैशरः नागकेसरने। नागकेसरका रसः च एव रस रस शार्दूलस्य नखः च एव च नख नखी और नखी इनको, तण्डुलाम्बुना योभाना धौलुथी तण्डुलोदकके साथ, सुषिष्टम् भगभर वाटीने डरेखे। योभ वारीक पीस कर किया हुआ योग, वज्रि-जम् ध-द्रुतुं जैसे इन्द्रका, वज्रम् वज्र, असुरान् हव असुरोने हले छे तेम असुरोको नष्ट करता है वैसे, सर्व-सर्व सब, विषाणि विषोने विषको, हन्ति एव हले छे नष्ट करता है ॥१९१-१९२॥

191-192½. Sandal, indian valerian, costus, turmeric, indian berberry, cinnamon bark, red arsenic, tamala, juice of fragrant poon, and shell well pasted with rice-water and taken, destroy all varieties of poison as effectively as Indra destroys the Asuras with the thunder-bolt

१९२. कैशर-केशर (त.)

रसे शिरीषपुष्पस्य सप्ताह मरिचं सितम् ॥१९३॥
भाविनं सर्पदष्टानां नखपानाज्जमे हितम् ।

शिरीषपुष्पस्य सरसजानां इधना शिरीषपुष्पके, रसे रसभा रसे सप्ताहम् सात दिनस सात दिन, भावि-तम् भावना आपेक्ष भावित की हुई, सितम् मरिचम् सईः मरी सफेद सिचं सर्पदष्टानाम् सर्पे उसेध मनुष्योना सर्पदष्टोके लिए, नख-नख नख, पान-पान पान, अजने अने अजनभा और अजनमें, हितम् दितकर छे दितकर है ॥ १९३॥

193-193½. White pepper impregnated for seven days in the juice of siris-flowers is beneficial as errhine, collyrium and potion, in cases of snake-bite.

द्विपलं नतकुष्ठाभ्यां घृतक्षौद्रचतुष्पलम् ॥१९४॥
अपि तक्षकदष्टानां पानमेतद् सुखप्रदम् ।

नत तगर तगर, कुष्ठाभ्याम् अने कूठ और कूठ, द्विपलम् ये पल ८ तोले, घृतक्षौद्र-धी अने मध घृत और मधु, चतुष्पलम् थार पल १६ तोले, एतद् ये इनका, पानम् पान पान, तक्षक-तक्षकथी तक्षकसे, दष्टा नाम उसाथेधने दष्टोको, अपि पलु भी, सुखप्रदम् सुख आपना छे सुखप्रद है ॥ १९४॥

194-194½ A potion prepared with 8 tolas of indian valerian and costus, and 16 tolas of ghee and honey, gives relief even to those bitten by even Takshaka, the prince among snakes

सिन्धुवारादियोगः—

सिन्धुवारस्य मूलं च श्वेता च गिरिकर्णिका ॥१९५॥
पानं दर्वीकरैर्दष्टे नस्यं खमधु पाकलम् ।

दर्वीकरैः दर्वीकर सपेथी दर्वीकरसे, दष्टे दश थत दश होने पर, सिन्धुवारस्य नगेडना सम्भालकी मूलम् च मूल जड़, श्वेता अने सई और सफेद, गिरिकर्णिका च

१९३. रसे शिरीषपुष्पस्य-शिरीषपुष्पस्वरसे (फ)

१९५. सिन्धुवारस्य-सेन्दुवारस्य (व)

गरुडानुं कोयलका, पानम् पान पान, समधु अने
मधुयुक्त और मधुयुक्त, पाकलम् कठु कूठका, नस्यश्च
नस्य करानुं नस्य करावे ॥ १९५३ ॥

195-195½. The potion of the root of
black chaste tree and white mussel
shell creeper, and the errhine made of
the paste of costus and honey are
beneficial in cobra bite

मज्जिष्ठादियोग —

मज्जिष्ठा मधुयष्टी च जीवकर्षभकौ सिता ॥१९६॥
काश्मर्यं वटशुक्लानि पानं मण्डलिनां विषे ।

मण्डलिनाम् मण्डली सर्पोना मडली सर्पोंके, विषे
विषमा विषमें, मज्जिष्ठा मण्ड मजीठ, मधुयष्टी ञ्छीमध
मुलहठी, जीवक- ७वध जीवक, ऋषभकौ ऋषभक
ऋषभक, सिता साकर चीनी, काश्मर्यश्च शीपलु गम्भारी,
वटशुक्लानि च अने वडनी कू पणोनु और वटकी कोप-
लोंका, पानम् पान करुं पान करना चाहिए
॥१९६३॥

196 96½ The potion prepared with
indian madder, liquorice, jivaka and
rishabhaka, candied sugar, the fruits of
white teak and banyan stipules is bene-
ficial in the poison of Russel's viper

व्योषादियोग —

व्योषं सातिविषं कुष्ठं गृहधूमो हरेणुका ॥१९७॥
तगरं कटुका क्षौद्रं हन्ति राजीमतां विषम् ।

सातिविषम् अतिविषनी, कुणी अतीस, व्योषम्
त्रिकटु त्रिकटु, कुष्ठम् कठ कूठ, गृहधूम धरने धूमाडो
घरका धुवा, हरेणुका रेणुधुनी रेणुकाबीज, तगरम्
तगर तगर, कटुका कटु कटुकी, क्षौद्रम् अने मध और
मधु, राजीमताम् राजिमानेना राजिमानोंके, विषम्
विषने विषको, हन्ति हने छे नष्ट करता है ॥ १९७३ ॥

१९६ मधुयष्टी च—मधुयष्ट्याह (घ)

197-197½. The three spices, indian
atees, costus, kitchen soot, fragrant
piper, indian valerian, kurroa and
honey combined, cure the poison of
the Rajiman or the striped snake

गृहधूमादियोग —

गृहधूमं हरिद्रे द्वे समूलं तण्डुलीयकम् ॥१९८॥
अपि वासुकिना दष्टः पिवेन्मधुघृताप्लुतम् ।

वासुकिना वासुकिनागथी वासुकिसे, दष्ट. उसा-
थेसाथे काटा हुआ, अपि पलु मी, मधु- मध मधु,
घृताप्लुतम् अने धी रेणवी और धी मिलाकर, गृह-
धूमम् धरने धूमाडो घरका धुवा, द्वे हरिद्रे हणदर,
द्विदुद्धर हल्दी दारुहल्दी, समूलम् अने मूलसहित
और मूलसहित, तण्डुलीयकम् तण्डुलीयक चोलाईका,
पिवेत् पान करुं पान करे ॥ १९८३ ॥

198-198½. Kitchen soot turmeric,
indian berberry and the entire plant
of the prickly amaranth along with
its roots, soaked in honey and ghee,
if given as potion cure poison even
if the person be bitten by Vasuki
himself, the deadliest of serpents.

कीटविषे लेपौ—

क्षीरिवृक्षत्वगालेपः शुद्धे कीटविषापहः ॥१९९॥
मुक्तालपो वरः शोथदाहतोदज्वरापहः ।

शुद्धे मनुष्य वमनादिथी शुद्ध अता मनुष्यके
वमनादिसे शुद्ध होने पर, क्षीरिवृक्ष- करवाभा आवेले।
क्षीरिवृक्षनी किया हुआ क्षीरी वृक्षकी, त्वगालेपः छालने।
लेप त्वचाओंका लेप कीटविषापह कीटविषने हरे छे
कीटविषको हरता है, शोथ- सौंल शोथ दाह- दाह दाह,
तोद- तोद तोद, ज्वरापहः अने ज्वरने। नाशक और
ज्वरनाशक, मुक्तालपः मोतीने। लेप पलु मोतियोंका लेप
मी, वरः श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है ॥ १९९३ ॥

१९८३. मधुघृताप्लुतम्—दधिघृताप्लुतम् (घ घ)

१९९३. मुक्तालपो—मुक्तालपो (घ)

physic nut, turpeth and rock salt, when applied, will remove the granulomatous growth in the wound inflicted by the spider or the insect

कटभ्यर्जुनशैरीषशेलुक्षीरिद्रुमत्वचः ।

कषायकल्कचूर्णाः स्युः कीटलूतावणापहाः ॥२०४॥

कटमी- वायुभा कटमी, अर्जुन- सा०७३ अर्जुन, शैरीष- सरसडे शिरीष, शेलु- गूदे लसूबा, क्षीरिद्रुम- अने क्षीरी वृक्षेन्दी और पांचों क्षीरी वृक्षोंकी, त्वच आधना छालका, कषाय- डि०१११ कषाय, कल्क- ३६३ कल्क, चूर्णा अने यूथो और चूर्ण, कीट- डी० कीट, लूता- अने लूताना और लूताके, वणापहा स्यु. मथुने छे वृणको नष्ट करते हैं ॥ २०४ ॥

204 White siris, arjun, siris, assyrian plum and the bark of milky trees should be used to make decoctions, pastes and powders which are curative of ulcers resulting from insect and spider bites

मूषकविषे अगदः —

त्वचं च नागरं चैव समांशं श्लक्ष्णपेषितम् ।

पेयमुष्णाम्बुना सर्वं मूषिकाणां विषापहम् ॥२०५॥

समांशम् सरषे भागे सम भागमें, श्लक्ष्ण- अने सारी पेठे और अच्छी तरह, पेषितम् पीसेध पीसे हुए, त्वचम् च तज दाबचीनी, नागरम् च एव अने सूठ और सोंठ, सर्वम् ओ सर्प इन सबको, उष्णाम्बुना ङाना पाणी साथे गरम जलसे, पेयम् पीवा पीवे, मूषिका- णाम् ओ डि०१११ यह चूहोंके, विषापहम् विषने छे छे विषको नष्ट करता है ॥ २०५ ॥

205 Cinnamon bark and dry ginger, taken in equal proportion and reduced to fine powder, should be taken with warm water This is curative of poison due to all varieties of rats

२०४ कटभ्यर्जुनशैरीष-कटभ्यर्जुनकुष्ठानि (अ)

वृश्चिकारिविषे अगदः —

कुटजस्य फलं पिष्टं तगरं जालमालिनी ।

तिक्तैश्वाकुश्च योगोऽयं पानप्रथमनादिभिः ॥२०६॥

वृश्चिकोन्मुखलूतानां सर्पाणां च विषं हरेत् ।

समानो ह्यमृतेनायं गराजीर्णं च नाशयेत् ॥२०७॥

पिष्टम् वा०१६ पीसे हुए, कुटजस्य फलम् ४'६००० इन्द्रजौ, तगरम् तगर तगर, जालमालिनी अल- मादिनी देवदाजी, तिक्त-इश्वाकु च अने ४३०० पुण्डी और तीलीलौकी, अयम् आ यह, योग- योग योग, पान- पान पान, प्रथमनादिभिः प्रथमन नस्थ वगेरे वडे प्रथमन आदिसे, वृश्चिक- वीछी विच्छ, उन्मुख- डि०२ चूहा, लूतानाम् लूता लूता, सर्पाणाम् च तथा सर्पना तथा सर्पके, विषम् विषने विषको, हरेत् हरे छे नष्ट करता है, अमृतेन हि समानः अमृत समान अमृत समान, अयम् आ योग यह योग, गराजीर्णम् च गर अने अ०७३ गराविष और अजीर्णका, नाशयेत् नाश करे छे नाशक है ॥२०६-२०७॥

206-207. The combined pulvis of kurchi seeds, indian valerian, bristly luffa, bitter gourd and used as potion, insufflation etc., is curative of the poison of scorpions, rats, spiders and snakes This acts like ambrosia and cures dyspepsia due to chronic poisoning.

दर्दुर-मत्स्य-जलौक-उच्चिटिक-कणभविषे चिकित्सा—

स्वर्वेऽगदा यथादोषं प्रयोज्याः स्युः कृकण्टके ।

कपोतविण्मातुलुङ्गं शिरीषकुसुमाद्रसः ॥२०८॥

२०६ पिष्ट-कुष्ठ (१)

,, योगोऽय-पिष्टानि (५)

२०७, विष हरेत्-विषापहः (६)

,, -विषापहम् (६)

२०८ स्यु. कृकण्टके-स्युस्त्रिकण्टके (५)

,, कपोतविण्मातुलुङ्गं शिरीषकुसुमाद्रसः -कुष्ठमपुष्प गोदन्ता

स्वर्णक्षीरी कपोतविट्ट (५)

शङ्खिन्याकं पयः शुण्ठी करञ्जो मधु वार्श्निके ।
 शिरीषस्य फलं पिष्टं स्नुहीक्षीरेण दार्दुरे ॥२०९॥
 मूलानि श्वेतमण्डनीनां व्योषं सर्पिश्च मत्स्यजे ।
 कीटदष्टक्रियाः सर्वाः समानाः स्युर्जलौकसाम् २१०
 वातपित्तहरी चापि क्रिया प्रायः प्रशस्यते ।
 वार्श्निको ह्युच्छिष्टिङ्गस्य कणभस्यौन्दुरोऽगदः ॥२११॥

कृकण्टके कृष्णकानां विषमां कृकण्टके विषमें,
 यथादोषम् दोष भुज्ज दोषानुसार, सर्वे सर्वे सब, अगदाः
 अगदो अगदोका, प्रयोज्या स्युः योज्या ओष्ठो
 प्रयोग करना चाहिए, वार्श्निके वीछीना विषमां विच्छूके
 विषमें, कपोतविट् कपूतरनी यरक कपोतोकी वीठ,
 मातुलङ्गम् यकौतु चकोत्रा, क्षिरीष- सरसजानां क्षिरीषके,
 कुसुमात् इधने। फूलोंका, रस रस रस, शङ्खिनी-
 आभ्रुटाभणी शखिनी, आर्कम् आर्कजानु आर्कका,
 पयः दूध दूध, शुण्ठी सूठ सोंठ, करञ्जः करञ्ज ठोठो-
 हरी, मधु अने मध ओओओ। देप करवे। और शहद इनका
 लेप करे, दार्दुरे देडकाना विषमां मेढकके विषमें, स्नुहीक्षीरेण
 शेरना दूधथी गृहरके दूधसे, पिष्टम् पाटेय पीसे हुए,
 क्षिरीषस्य सरसजानां क्षिरीषके, फलम् इधने। देप
 करवे। फलका लेप लगाना चाहिए, मत्स्यजे भाछडाना
 विषमां मललीके विषमें, श्वेतमण्डनीनाम् सई गरसुनीनां
 सफेद कोयलका, मूलानि भूण मूल, व्योषम् त्रिकटु
 त्रिकटु, सर्पिः न अने धीने। देप करवे। और घृतका
 लेप करना चाहिए, सर्वाः अथी सब, कीटदष्ट- डीटदष्टनी

२०९. शिरीषस्य फलं पिष्टं स्नुहीक्षीरेण दार्दुरं-श्वेतमण्डनीनां क्षिरीष फल
 दार्दुरजोहितम् (य.)
 , , -स्नुवक्षीरपिष्टं क्षिरीष फल दार्दुरजे
 विषे (फ.)

२१०. मूलानि श्वेतमण्डनीनां व्योषं-त्रिकटुश्वेतमण्डनीनां मूल (क)
 , , -त्रिकटु श्वेतमेटक्या मूल (ब)
 , , श्वेतमण्डनीनां व्योषं-श्वेतमण्डनीनां मूल (क. फ.)
 , , -श्वेतमण्डनीनां मूल (फ.)
 , , -श्वेतमण्डनीनां मूल (फ.)
 , , मूलानि श्वेतमण्डनीनां व्योषं सर्पिश्च मत्स्यजे-त्रिकटुश्वेत
 मण्डनीनां मूल सर्पिश्च मत्स्यजे (य.)

२११. कणभस्य-शुण्ठीस्य (य.)

कीटदष्टकी, क्रियाः चिद्रित्सा चिकित्सायें, जलौकसाम्
 जलौकानां विषमां चिद्रित्सा जलौकके विषकी चिकित्साके,
 समानाः स्यु समानं छे समान है, वातपित्तहरी वातपित्तहरी
 वातपित्तनाशक, क्रिया च चिद्रित्सा क्रिया, अपि पथु
 सी, प्रशस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है, वार्श्निकः वीछीना
 विषमे। अगद विच्छूके विषका अगद, उच्छिष्टिङ्गस्य
 उच्छिष्टिङ्गना विषमां अगद तरीके वापरी शक्य छे
 उच्छिष्टिङ्गके विषके अगदके तौर पर प्रयुक्त किया जा सकता
 है, औन्दुरः अने उदरना विषमे। अगद और चूहेके
 विषका अगद, कणभस्य अगदः कणभस्य विषमां अगद
 तरीके वापरी शक्य छे कणभके विषके अगदके तौर
 पर प्रयुक्त किया जा सकता है ॥ २०८-२११ ॥

208 211 All these recipes may be
 used as indicated according to the
 morbid humor provoked by the bite of
 the chameleon Pigeon excreta, pomello,
 the juice of siris flowers, the milk of
 clenolepis and mudar, dry ginger,
 indian beech and honey should be used
 in poison due to scorpion bite The
 paste of siris fruits along with the
 milk of thorny milk hedge plant is a
 remedy for frog-bite and the roots of
 white turpeth the three spices and
 ghee make a remedy in fish-bite The
 various remedies for insect-bites are
 equally applicable in cases of leech-
 bites; and treatment curative of vata-
 cum-pitta generally proves beneficial.
 The remedy for scorpion-bite is appli-
 cable in the case of the crab-bite
 and the remedy for the rat-bite applies
 in the case of the hornet.

विष्वम्भरादिष्वगदः—

वचां वंशत्वचं पाठां नतं सुरसमञ्जरीम् ।
 द्वे बले नाकुलीं कुष्ठं शिरीषं रजनीद्वयम् ॥२१२॥

गुहामतिगुहां श्वेतामजगन्धां शिलाजतु ।
कत्तणं कटभीं क्षारं गृहधूमं मनःशिलाम् ॥२१३॥
रोहीतकस्य पित्तेन पिष्ट्वा तु परमोऽगदः ।
नस्याञ्जनादिलेपेषु हितो विश्वम्भरादिषु ॥२१४॥

वचाम् द्रोणवचं वच, वंशत्वचम् वासन्ती छाल
वांसकी छाल, पाठाक्ष पाथ, पाठी, नतम् तगर तगर,
सुरसमञ्जरीम् तुलसीनां मञ्जर तुलसीकी मंजरी, द्वे
बले-ये भला बला महाबला, नाकुलीम् नोणवेक्ष ईशरमूल,
कुष्ठम् कठ कूठ, शिरीषम् शरसुडो शिरीष, रजनीद्वयम्
हण्डर, दासुहण्डर हल्दी, दारुहल्दी, गुहाश् पीठवल्गु
पृश्निपर्णी, अतिगुहाम् शाखवल्गु सरीवन श्वेताम् गन्धुली
श्वेत कोयल, अजगन्धाम् आङ्गली डुकु, शिलाजतु
शिलाजित शिलाजतु, कत्तणम् रोहिष धास रुषा घाम,
कटभीम् वायुभा कटभी, क्षारम् जम्भार यवक्षार,
गृहधूमम् धरने धूमाडो घरका धुवा, मन शिलाम् अने
मन.शिल और मैनसिल, रोहीतकस्य रोहितक मत्स्यना
रोहित मछलीके, पित्तेन पित्तयी पित्तसे, पिष्ट्वा पीसीने
भनावेक्ष पीसकर बनाया हुआ, परमः परम परम,
अगद तु अगद अगद, विश्वम्भरादिषु विश्व भरा वज्रेने
दंश पर विश्वम्भरा आदिके दंश पर, नस्याञ्जनादि- नस्य-
अञ्जन वज्रेने नस्यअञ्जन आदिमें, लेपेषु तथा
लेपोभा और लेपोंके लिए, हितः हितकारी छे
हितकर है ॥२१२-२१४॥

212-214 Prepare an excellent
remedy for poisonous bites by Viswam-
bhara and other insects by making
a paste of sweet flag, bark of babmoo,
patha, indian valerian, the seed-blossom
of holy basil heart-leaved sida, evening
mallow, indian birch wort, costus,
siris, turmeric and indian berberry,
painted leaved uraria, tick-trefoil,
white mussel shell creeper, wild carrot
mineral pitch, lemon grass, white siris

barley-alkali, kitchen soot and red
arsenic rubbed with the bile of the
rohita fish. This can be used as errhine,
collyrium or by other modes of appli-
cations

शतपदीविषे चिकित्सा—

स्वर्जिकाऽजशकृत्क्षारः सुरसाऽथाक्षिपीडकः ।
मदिरामण्डसंयुक्तो हितः शतपदीविषे ॥२१५॥

स्वर्जिका साञ्ज्भार सर्जिहार, अजशकृत् अङ्गरीनी
ली'डीने बकरीकी मैगनियोंसे बनाया, क्षार क्षार क्षार,
सुरसा तुलसी तुलसी, अथ अने और अक्षिपीडकः
आभङ्गुटामण्डी औओने अक्षिपीडक इतको, मदिरामण्ड-
संयुक्त मदिराना स डमा भेजवी मदिराके मंडमें मिलाकर,
शतपदीविषे शतपदीना विषमा लेप, पान वज्रे द्वारा
प्रयोग करना, हितः हितकर छे हितकर है ॥ २१५ ॥

215. The salsoda alkali, the alkali
got out of goats droppings, holy basil
and ctenolepis mixed with the superna-
tent part of Madira wine is beneficial
in poisoning due to centipede-bite

गृहगोधाविषे चिकित्सा—

कपित्थमक्षिपीडोऽर्कवीजं त्रिकटुकं तथा ।
करञ्जो द्वे हरिद्रे च गृहगोधाविषं जयेत् ॥२१६॥

कपित्थम् कठ कैथ, अक्षिपीडः आभङ्गुटामण्डी
अक्षिपीडक, अर्कवीजम् आङ्गुली भोज आकके बीज,
तथा तथा तथा, त्रिकटुकम् त्रिकटु त्रिकटु, करञ्ज करञ्ज
ठीठेहरी, द्वे हरिद्रे च हण्डर अने दासुहण्डर आ शोण
हल्दी और दारुहल्दी यह योग, गृहगोधा- गरीणीना
छिपकलीके, विषम् विषने विषको, जयेत् जते छे
जीतता है ॥ २१६ ॥

216. Wood apple, ctenolepis, mudar
seeds, the three spices, indian beech,

२१६ गृहगोधा- लगेड्या (ब ड प. फ)

,, -गृहगोली (य)

२१३ अजगन्धा-अश्वगन्धा (व.)

२१४ रोहीतकस्य-रोहीतक (व)

,, नस्याञ्जनादिलेपेषु-नस्याञ्जनादिलेपेषु (फ.)

jungle cork tree, turmeric and indian berberry cure poison of the house-lizards.

વિષે પચ્ચશિરીષોઽગદઃ—

કાકાળ્હરસસંયુક્તો વિષાણાં તળ્હુલીયકઃ ।
પ્રધાનો બર્હિપિત્તેન તદ્દદ્વાયસપીલુકઃ ॥૨૧૭॥
શિરીષફલમૂલત્વકપુષ્પપત્રૈઃ સમૈર્ધૃતૈઃ ।
શ્રેષ્ઠઃ પચ્ચશિરીષોઽયં વિષાણાં પ્રવરો વધે ॥૨૧૮॥
इति पञ्चशिरिषोऽगदः ।

કાકાળ્હરસસંયુક્ત કાકાળ્હર રસથી યુક્ત કાકાળ્હર રસકે સાથ, તળ્હુલીયક તાંદળને ચોલાઈ, વિષાણામ્ વિષાની ચિકિત્સામાં વિષેની ચિકિત્સામાં, પ્રધાનઃ શ્રેષ્ઠ છે શ્રેષ્ઠ છે, બર્હિપિત્તેન અને મોરના પિત્તયુક્ત ઔર મયૂરપિત્તસે યુક્ત, વાયસપીલુકઃ વાયસપીલુક કાકજંબા, તદ્દત્ પશુ તે પ્રમાણે છે મીઠી પ્રકાર છે, સમૈર્ધૃતૈઃ સરખે ભાગે લીધેલાં સમાન ભાગમાં લિયે હુય, શિરીષ-ફલ- સરસડાનાં ફલ શિરીષકે ફલ, મૂલ- મૂળ મૂલ, ત્વક- છાલ છાલ, પુષ્પ- ફૂલ પુષ્પ, પત્રૈઃ અને પાનથી બનાવેલ ઔર પત્તોસે કિયા હુઆ, અયમ્ આ યહ, શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ, પચ્ચશિરીષઃ પંચશિરીષ અગદ પંચ-શિરીષ અગદ, વિષાણામ્ વિષાનો વિષકો, વધે વધે કરવામાં નહ કરનેમાં, પ્રવરઃ પ્રવર છે શ્રેષ્ઠ છે ॥ ૨૧૭-૨૧૮ ॥ इति आ यह, पञ्चशिरिषः पञ्च-शिरिष पञ्चशिरिष, अगदः अगद છે અગદ છે ।

217-218. The prickly amaranth mixed with the juice of the sword bean is the foremost of antidotes. Similar in effect are black nightshade and tooth brush tree mixed with peacock's bile. The siris-pentad antidote prepared with pulvis of the fruits, roots, bark,

flowers and leaves of siris mixed with an equal quantity of ghee is foremost among antidotes. Thus has been described the siris pentad antidote.

नखदन्तविषलक्षण तच्चिकित्सा च—

चतुष्पद्भिर्द्वિપद्भिर्वा नखदन्तक्षतं तु यत् ।
शूयते पच्यते चापि स्रवति ज्वरयत्यपि ॥२१९॥
सोमवल्कोऽश्वकर्णश्च गोजिह्वा हंसपद्मपि ।
रजन्यौ गैरिकं लेपो नखदन्तविषापहः ॥२२०॥

ચતુષ્પદ્મિ થોપગાં ચૌપાયે, દ્વિપદ્મિઃ વા અથવા ઔ પગવાળાં માણીઓના અથવા દો પૈરવાલે પ્રાણિયોને, યદ્ તુ નખદન્તક્ષતઃ ને નખક્ષત તથા દન્તક્ષત થાય છે જો નચક્ષત ઔર દન્તક્ષત હોતે હે, શૂયતે તેઓ સૂચ અથ છે વે સૂજનયુક્ત હોતે હે, પચ્યતે ચ અપિ પાકે છે પક જાતે હે, સ્રવતિ ચ અપિ સ્રવે છે વહતે હે, જ્વર-યતિ અપિ અને જ્વર પશુ લાવે છે ઔર જ્વર મી લાતે હે, સોમવલ્ક સફેદ ખેર લેવ, અશ્વકર્ણઃ ચ શાલ સાલુ ગોજિહ્વા ગળજીભી ગોમી, હંસપદી અપિ હંસપદી, રજન્યૌ હળદર, દારુહળદર હલ્દી, દારુહલ્દી, ગૈરિકમ્ અને ગેરુનેા ચૌર ગેરુકા, લેપઃ લેપ લેપ, નચદન્ત- નખ અને દાંતના નચ ઔર દન્તકે, વિષાપહ- વિષને હરનાર છે વિષકા નાશક છે ॥ ૨૧૯-૨૨૦ ॥

219-220. In case of wounds caused by the claws and teeth of the quadrupeds and bipeds, there occur edema, suppuration, discharge and fever. The application of gum arabic tree, sal, elephant's foot, maiden hair, turmeric, indian berberry and red chalk is curative of the poison due to injury by teeth and claws.

शङ्खाविषलक्षणम्—

तुरन्धकारे विद्वस्य केनचिद्विषशङ्कया ।
विषोद्वेगाज्ज्वरश्छर्दिर्मूर्च्छा दाहोऽपि वा भवेत् ॥

૨૧૭ કાકાળ્હરસસંયુક્તો-કાકાળ્હરસ સર્વેષાં (વ.)

,, પ્રધાનો-સર્વેષાં (હ)

૨૧૮. શ્રેષ્ઠ - શિષ્ટૈઃ (વ.)

,, પ્રવરો વધે-પ્રવરો વિધિ (થ)

૨૨૧. વિદ્વસ્ય-દદ્વસ્ય (ત વ.)

ग्लानिमोहोऽतिसारश्चाप्येतच्छङ्काविषं मतम् ।
चिकिरिस्तमिदं तस्य कुर्यादाश्वासयन् बुधः २२२

दुरन्धकारे गाढा अ धकारभा गाढ अन्धकारमें, कैनचित्
डाई वस्तुथी किसी वस्तुसे, विहस्य वीजायेथ पुरुषने
चुमे हुए पुरुषको, विषशङ्का विषनी शङ्काथी विषकी
आशकासे, विषोद्वेगात् (विषने) उद्वेग यत्ता विपका उद्वेग होने
पर, ज्वर ज्वर ज्वर, छर्दिः उल्टी वमन मूर्च्छा भूच्छा
मूर्च्छा, अपि वा अथवा अथवा, दाहः छह दाह, भवेत्
थाय छे होता है, ग्लानि ग्लानि ग्लानि, मोह मोह
मोह, अतिसार च अथवा अतिसार अथवा अतिसार
अपि पक्षु मी, भवेत् थाय छे होता है, एतत् अने यह,
शङ्काविषम् शङ्काविष शङ्काविष, मतम् मान्युं छे माना
गया है, बुधः डाक्षा वैद्ये बुद्धिमान वैद्य, आश्वासयन्
आश्वासन आपत्ता आश्वासन देता बुद्ध्या, तस्य तेनी
उसकी, इदम् आ यह, चिकिरिस्तम् चिकिरिस्त चिकिरिस्त,
कुर्यात् करवी करे ॥ २२१-२२२ ॥

221-222 When a person bitten by
anything in pitchy darkness gets alar-
med and suspects a poisonous bite he
develops symptoms of pseudo-poison
in the form of fever, vomiting, fainting
and burning, as well as prostration,
stupefaction and diarrhoea, this is
regarded as fear-poison The following
treatment in such a case should
be given by a wise physician
speaking comforting and reassu-
ring words.

सिता वैगन्धिको द्राक्षा पयस्या मधुकं मधु ।
पानं समन्त्रपूताम्बु प्रोक्षणं सान्त्वहर्षणम् ॥२२३॥

२२२ कुर्यादाश्वासयन्-कुर्यादाश्वासन (फ)

२२३ सिता वैगन्धिको-सिता वैगन्धिका (फ)

,, ,, -सिताजगन्धिका (फ)

,, वैगन्धिको-वैगन्धिक (व)

,, सान्त्वहर्षणम्-सान्त्वन तथा (३)

सिता साउर शर्करा, वैगन्धिक गंधक गन्धक,
द्राक्षा द्राक्षा द्राक्षा, पयस्या दधियो बिलाईकन्द, मधुकम्
मेठीमधु मुलहठी, मधु अने मध और मधु, पानम्
ओओतुं पान आपवु इनका पान देवे, समन्त्र- मंत्रथी
मंत्रोंसे, पूताम्बु पवित्र करेथ पाणी पवित्र किये हुए
जलसे, प्रोक्षणम् छोटवु छोटिं देवे, सान्त्वहर्षणम् सान्त्वन
करवुं तथा छर्दि आपवे सान्त्वन दे तथा प्रसन्न
करे ॥ २२३ ॥

223. The poison of sugar, purified
sulphur, grapes, milky yam, liquorice
and honey should be given mixed with
water sanctified by holy incantations,
and the sprinkling of such sanctified
water and inducing of comfort and cheer
constitute the treatment in such fear
poison

विपार्ताना हितान्यज्ञपानानि—

शालयः षष्टिकाश्चैव कोरदूषाः प्रियङ्गवः ।

भोजनार्थं प्रशस्यन्ते लवणार्थं च सैन्धवम् ॥२२४॥

* भोजनार्थं भोजनने भाटे भोजनके लिए, शालयः
शालि योभा शालि चावल, षष्टिका साठी येभा साठी
चावल, कोरदूषाः डोहरा कोरों, प्रियङ्गव, च एव अने
डांग और करुनी, प्रशस्यन्ते प्रशस्त छे प्रशस्त है, लव-
णार्थं च अने लवण भाटे और नमकके लिए, सैन्धवम्
सिंधव प्रशस्त छे सैधानमक प्रशस्त है ॥ २२४ ॥

224. Sali rice, shashtika rice, common
millet and indian millet are recommen-
ded as diet, and rock salt for salting
purposes

तण्डुलीयकजीवन्तीवार्ताकसुनिषण्णकाः ।

चुचूर्मण्डकपर्णी च शाकं च कुलकं हितम् ॥२२५॥

तण्डुलीयक- तण्डुलो चौलाई, जीवन्ती- डोडी
जीवन्ती, वार्ताक- री गल्ला वैगन, सुनिषण्णका- जलक-
पासिया चौपत्तिया, चुचूर् मोटी छूछ वही चैच,
मण्डकपर्णी च भड्ग्रादीतुं खड्ग्रादी, कुलकम् अने
डोरेदीतुं और करैलाका, शाकम् च शाक शाक, हितम्
हितकर छे हितकर है ॥ २२५ ॥

225. Prickly amaranth, cork swallow wort, brinjal, marsilia, malta jute and indian penny-wort and carilla fruit are wholesome as vegetables

धात्री दाडिममल्लार्थं यूषा मुद्गरहेणुभिः ।

रसाश्चैणशिखिश्चाविल्लावतैत्तिरपार्षताः ॥२२६॥

विषघ्नौषधसंयुक्ता रसा यूषाश्च संस्कृताः ।

अविदाहीनि चाक्षानि विषातानां मिषग्विजितम् २२७

अम्लार्थे भटाश भाटे खटाईके लिए, धात्री आम्रभा आंवला, दाडिमम् दडम अनार, मुद्गर- भग मूंग, हरेणुभिः अने रेखुडभीजी और हरेणुसे, यूषाः यूप यूष, एण ओलु एण, शिखि- भौर मयूर, आविल- शाहुडी सेह, लाव- लाव वटेर, तैत्तिर- तेतर तीतर, पार्षताः तथा पृथनना तथा पृषत इनके, रसा भासरसेो हितकर छे मासरस हितकर है, विषघ्न- विष- हर विषघ्न, औषध- औषधिऔषधी औषधोंसे, संयुक्ता युक्त युक्त, रसा भासरसेो मासरस, संस्कृता संस्कृत संस्कृत, यूषाः च यूषो यूष, अविदाहीनि अने विदाह न करे औषा और अविदाही, अक्षानि च ओलने ओ ओन्न ये, विषातानाम् विषपीडितानुं विषपीडितोंके लिए, मिषग्विजितम् औषध छे औषध है ॥ २२६-२२७ ॥

226-227. For acids, emblic myrobalan and sour pomegranate are good, and soups of green gram and common pea. the meat juices of antelope peacock, porcupine, common quail, partridge and spotted deer soups and meat juices prepared with drugs curative of poison and the food that is non-irritant are remedies in cases of poison.

विषातानामहितानि अन्नपानानि—

विरुद्धाभ्यशनक्रोधक्षुब्धयायासमैथुनम् ।

वर्जयेद्विषमुक्तोऽपि दिवास्वप्नं विशेषतः ॥२२८॥

२२६ रसाश्चैणशिखिश्चाविल्लावतैत्तिरपार्षता—रसाश्चैणश्च शिखिना लावतैत्तिरपार्षताः (ब.)

विषमुक्तः विषपी मुक्त थयेला पुरुषे पुरुष विषमुक्त होनेपर, अपि पलु भी, विरुद्ध- विरुद्ध भोजन विरुद्ध भोजन, अभ्यशन- अभ्यशन अभ्यशन, क्रोध क्रोध क्रोध, क्षुब्ध- भूष भूष, भय- भय भय, आयास- भडेगत परिश्रम, मैथुनम् मैथुन मैथुन, दिवास्वप्नम् अने दिवास्वप्नने और दिवास्वप्नको, विशेषतः आस करीने विशेषकर, वर्जयेत् त्याग करेः त्याग दे ॥२२८॥

228. The person though cured of poison should avoid antagonistic diet, over-feeding, anger, fear, exertion and sexual intercourse and day-sleep particularly.

दष्टानां चतुष्पदानां विषलक्षणानि चिकित्सा च—

मुहुर्मुहुः शिरोन्यासः शोथः स्रस्तौष्ठकर्णता ।

ज्वरः स्तब्धाक्षिगात्रत्वं हनुकम्पोऽङ्गमर्दनम् २२९

रोमापगमनं ग्लानिररतिर्वेपथुर्भ्रमः ।

चतुष्पदां भवत्येतद्दृष्टानामिह लक्षणम् ॥२३०॥

मुहुः मुहुः बार-बार बारबार, शिरोन्यास- माथुं हलाधु सिरका हिलाना, शोथः सोओ शोथ, स्रस्तौष्ठ- कर्णता होइ अने डानुं शिथिल थुं होठ और कानका शिथिल होना, ज्वरः ज्वर ज्वर, स्तब्धाक्षिगात्रत्वं आओ अने शरीरनुं स्तब्ध थुं आस और शरीरका स्तब्ध होना, हनुकम्प हुनुकम्प हनुकम्प, अङ्गमर्दनम् अङ्गमर्द अङ्गमर्द, रोमापगमनम् इवाडा भरी ओवा रोमोंका गिर जाना, ग्लानिः ग्लानि ग्लानि, अरतिः अमुष बेचैनी, वेपथुः कम्प कम्प, भ्रम अने भ्रम और भ्रम, एतत् ओ ये, इह आ शास्त्रमां इस शास्त्रमें, दृष्टानाम् करणयेक काटे गये चतुष्पदाम् चोपगामां चौपायोंमें, लक्षणम् लक्षणम् लक्षण, भवति थाय छे होते है ॥ २२९ २३० ॥

229-230. Repeated jerks of the head, edema, drooping of the lips and

२२९ स्रस्तौष्ठकर्णता—प्रस्तौष्ठकर्णता (ब)

“—शुक्लौष्ठकण्ठता (घ)

२३० वेपथुर्भ्रम—वेपथुर्भ्रम (ङ)

“—वमथु भ्रम. (च.)

the ears, fever, rigidity of eyes and limbs, tremors of the jaw, contortions of the body, falling of hair, exhaustion, depression, trembling and circumambulation are the symptoms in quadrupeds bitten by poisonous creatures.

देवदारु हरिद्रे द्वे सरलं चन्दनागुरु ।
राक्षा गोरोचनाऽज्जाजी गुग्गुल्विशुरसो नतम् २३१
चूर्णं ससैन्धवानन्तं गोपित्तमधुसंयुतम् ।
चतुष्पदानां दद्यान्नामगदः सार्वकार्मिकः ॥२३२॥

देवदारु देवदारु देवदारु, द्वे हरिद्रे हृदी, हृदी-
हृदी हृदी, दाहहृदी, सरलम् यीऽधूप सरल, चन्दन
चन्दन चन्दन, अगुरु अगुरु अगुरु, राक्षा राक्षा राक्षा,
गोरोचना गोरोचना गोरोचना, अज्जाजी अज्जाजी,
गुग्गुलु- गुग्गुलु गुग्गुलु, इक्षुरसः शेरडीने। रस इक्षुरस,
नतम् तगर तगर, गोपित्त-मधु- गायत्रि पित्त अने मधुधु
गायका पित्त और शहदके, संयुतम् युक्त साथ, ससै-
न्धव सिन्धव सैधानमक, अनन्तम् अने उपल
सरीनु और अनन्ताका, चूर्णम् चूर्ण चूर्ण, दद्यान्नाम्
दद्यायेक काटे गये, चतुष्पदाना- चतुष्पदा माटे चौपा-
योके लिए, सार्वकार्मिक- द्वेप आदि सर्व कार्योर्मा
उपयोगी लेप आदि सब कार्योर्मा प्रयुक्त होनेवाला, अगदः
अगद छे अगद है ॥ २३१-२३२ ॥

231-232 Deodar, turmeric, indian
berberry, long leaved pine, sandal
eaglewood, indian groundsel, gall stone
of the cow, cumin, gum guggul, indian
valerian, rock salt and indian sarsapa-
rilla, powdered and mixed with sugar-
cane juice, cow's bile and honey
makes a universal remedy for poisonous bites in the case of quadrupeds.

२३१ सरल-सुरस (घ फ)

, गुग्गुल्विशुरसो-गुग्गुल्विशुरका (ज)

, इक्षुरसो इक्षुरकौ (छ. व)

गरलक्षणं तच्चिकित्सा च—

सौभाग्यार्थं स्त्रियः स्वेदरजोनानाङ्गजान्मलान् ।
शत्रुप्रयुक्तांश्च गरान् प्रयच्छन्त्यन्नमिश्रितान् ॥२३३॥

स्त्रिय स्त्रीयो स्त्रिया, सौभाग्यार्थम् सौभाग्यने
माटे सौभाग्यके लिए, स्वेद- पसरेवे। पसीना, रज-
रज, नानाङ्गजान् जुद्ध जुद्ध अंगोना विभिन्न
अङ्गोके, मलान् मल मलोको, शत्रुप्रयुक्तान् अने
शत्रुयोयो योयो और शत्रुप्रयुक्त गरान् च गर
गरको, अन्न- अन्नमा अन्नमें, मिश्रितान् मेलनी मिलाकर,
प्रयच्छन्ति आपे छे देती है ॥ २३३ ॥

233 With a view to gain the
favour of their husbands, women admin-
ister to them their sweat, menstrual
discharge, saliva and excreta from
other parts of the body as also arti-
ficial poisons prepared by enemies,
mixing these with the food

तैः स्यात् पाण्डुः कुशोऽल्पाग्निर्गरश्चास्योपजायते ।
मर्मप्रथमनाध्मानं श्वयथुं हस्तपादयोः ॥२३४॥
जठरं ग्रहणीदोषो यक्ष्मा गुल्मः क्षयो ज्वरः ।
एवंविधस्य चान्यस्य व्याधेरलिङ्गानि दर्शयेत् ॥२३५॥

तैः तेनाथी इनसे वह मनुष्य, पाण्डु. पांडु पाण्डु,
कुश कृश कुश, अल्पाग्निः च अने अल्प अग्निवालो और
अल्प अग्निवाला, स्वात् थाय छे होजाता है, अस्य तेने

२३३ नानाङ्गजान्-कालाङ्गजान् (घ)

२३४ गरश्चास्योपजायते-ज्वरश्चास्योपजायते (फ)

, , -मदश्चास्योपजायते (फ.)

, , मर्मप्रथमनाध्मानं-मर्मप्रथमनाध्मान (फ)

, , -मर्माभिवातनाध्मान (फ)

, , मर्मप्रथमनाध्मानं श्वयथुं हस्तपादयोः -मर्मप्रथमनाध्मान
हस्तपाच्छोथलक्षण. (घ)

, , -हस्तपाच्छोथलक्षणा. (ङ.)

२३५ जठरं ग्रहणीदोषो यक्ष्मा गुल्मः क्षयो ज्वर -जठर ग्रहणी
रोग यक्ष्मा, विषमज्वरम् (घ)

इसको, गरः च अरोगे गररोग, उपजायते भाय छे होता है, मर्मप्रघमन-भर्मप्रघमन मर्मप्रघमन, आध्मानम् आध्मान आध्मान, हस्तपादयोः तथा हाथ-पगने तथा हाथ और पैरोंमें, श्वयथुः सोले शोथ, जठरम् उदररोग उदररोग, ग्रहणीदोषः ग्रहणीरोग ग्रहणीरोग, मक्ष्मा रोगयक्ष्मा यक्ष्मा, गुल्मः गुल्म गुल्म, क्षयः क्षय क्षय, ज्वरः अने ज्वर और ज्वर, पृथग्-विषस्य तथा जोवा भेदरन्त तथा इस प्रकारके, अन्यस्य भी अन्य, न्यायेः च व्याधिना रोगके, लिङ्गानि लक्षण लक्षण भी, दर्शयेत् देखाय छे दिखाई देते हैं ॥२३४-२३५॥

234-235. As a result of such administration of poison, the person will show symptoms of anemia, emaciation, weakness of the digestive fire, palpitation of the heart, distension of the abdomen and edema of hands and feet, abdominal diseases, assimilation disorders, consumption, gulma, wasting, fever and similar other diseases.

स्वप्ने मार्जारगोमायुव्यालान् सनकुलान् कपीन् ।
प्रायः पश्यति नद्यादीन्क्षुकांश्च सवमस्पतीन् ॥२३६॥

स्वप्ने स्वप्नेभां गरोगी स्वप्नेमें गरोगी प्राय धक्षुभरुं प्रायः, मार्जार- भिलाज मार्जार, गोमायु- व्यालान् शियाण, साय गोमायु साय, सनकुलान् नेजिया नेवले, कपीन् वाँदरा बन्दर, शुष्कान् शुष्क सूखी हुई, सवमस्पतीन् वनस्पतियो वनस्पतियोंको, नद्यादीन् च अने नदीओ वजेरेने और नदी आदिको, पश्यति जुओ छे देखता है ॥ २३६ ॥

236. He perceives in his dreams generally cats, jackals, cruel animals, mongooses and monkeys as well as dried up rivers and other sources of water and withered trees.

कालश्च गौरमात्मानं स्वप्ने गौरश्च कालकम् ।
विकर्णनासिकं वाऽपि प्रपश्येद्विहतेन्द्रियः ॥२३७॥

स्वप्ने स्वप्नेभां गरोगी स्वप्नेमें गरोगी, काल. च पोताने वलुं क्षणो होवा छता पक्षु अपना वर्ण काका होने पर सी, आध्मानम् पोताने अपनेको, गौरम् गोरे गोरा, गौर च अने पोताने वलुं गोरे होवा छता पक्षु पोताने और अपना वर्ण गोरा होने पर सी अपनेको, कालकम् क्षणो काला, विहतेन्द्रियः अथवा क्षीण इन्द्रियवाणो ते पोताने अथवा क्षीण इन्द्रियवाला वह अपनेको, विकर्णनासिकम् वा अपि क्षान तथा नाक वगरेने कान तथा नाकसे रहित, प्रपश्येत् जुओ छे देखता है ॥ २३७ ॥

237 If he be dark complexioned, he sees himself as bright in dreams or if bright, he sees himself dark or finds himself without his ears and nose or injured in his sense-organs in dreams.

तमवेक्ष्य भिषक् प्राज्ञः पृच्छेत् किं कैः कदा सह ।
जग्धमित्यवगम्याशु प्रदद्याद्भ्रमं भिषक् ॥२३८॥

तम् तेने उमको, अवेक्ष्य ओधने देखकर, प्राज्ञ. बुद्धिमान बुद्धिमान, भिषक् वैद्य वैद्य कदा क्षारे कब. कै क्षानी किके, सह साथे साथ, किम् अने शुं और क्या, जग्धम् भाधु छतु खाया था, इति पृच्छेत् ओभ पूछतुं ऐसा पूछे, अवगम्य ते ओधने इसे जानकर, भिषक् वैद्य वैद्य, आशु ओधम् शीघ्र, वमनम् वमन वमन, प्रदद्यात् आपतु देवे ॥ २३८ ॥

238. Seeing such a person, the intelligent physician should ask what kind of food, when and in whose company, he had eaten, and ascertaining the cause should administer him emesis

२३७ प्रपश्येद्विहतेन्द्रिय - प्रपश्येद्विहतेन्द्रिय (घ फ)

२३८. तमवेक्ष्य-तमवेक्ष्य (फ)

„ अवगम्य-अभिगम्य (घ)

सूक्ष्मं ताम्ररजस्तस्मै सक्षौद्रं हृदिशोधनम् ।
शुद्धे हृदि ततः शाणं हेमचूर्णस्य दापयेत् ॥२३९॥

तस्मै तेने उसके, हृदिशोधनम् छेद्युं शोधन
३२ना२ हृदयकी शुद्धि करनेवाला, सक्षौद्रम् मधुयुक्त शहदके
साथ, सूक्ष्मम् सूक्ष्म सूक्ष्म, ताम्ररज. ताँबातु यूष्
आपु ताम्रचूर्ण देवे, ततः हृदि पथी छेद्युं फिर
हृदय, शुद्धे शुद्ध यत्ना शुद्ध होने पर, हेमचूर्णस्य
सेनातुं यूष् सुवर्णचूर्ण, शाणम् त्रु माष तीन
मासा, दापयेत् आपु देवे ॥ २३९ ॥

239. Copper-dust mixed with honey
is a good stomach cleanser for a person
After the stomach has been cleansed
he should be given $\frac{1}{4}$ tola of the
colloidal powder of gold.

हेम सर्वविषाण्याशु गरांश्च विनियच्छति ।
न सज्जते हेमपात्रे विषं पद्मदलेऽम्बुवत् ॥२४०॥

हेम सेतुं सुवर्ण, सर्वविषाणि सर्व विषोने सब
विषोंको, गरां च अने गरोने और गरोको, आशु
ओकदम शीघ्र, विनियच्छति शीत करे छे शान्त कर
देता है, पद्मदले पद्मना पत्र पर कमलपत्र पर,
अम्बुवत् जेम जल टकटु नहीं जैसे जल नहीं टिकता,
हेमपात्रे तेम सेतुं पीनारना शरीरमा वैसे सुवर्ण
सेवन करनेवालेके अङ्गमें, विषं विष विष, न सज्जते
टकटु नहीं नहीं टिकता ॥ २४० ॥

240. Gold quickly destroys all
kinds of poison either natural or
artificial No poison affects one that
takes gold i e it confers immunity,
just as no water wets the lotus leaf.

२३९ ताम्ररजस्तस्मै-ताम्ररजसापि (ध)

„ तत शाण-तथा शाणम् (ध.)

„ दापयेत्-वा पिबेत् (ध)

२४० न सज्जते हेमपात्रे विष पद्मदलेऽम्बुवत्-हेमपात्रे सज्जत्यने
नहि पद्मेऽम्बुवद्विषम् (द.)

नागदन्तीत्रिवृदन्तीद्रवन्तीक्षुकपयःफलैः ।
साधितं माहिषं सर्पिः सगोमूत्राढकं हितम् ॥२४१॥
सर्पकीटविषार्तानां गरार्तानां च शान्तये ।

नागदन्ती- नागदन्ती हकूम, त्रिवृत्- नसेतर त्रिवृत्,
दन्ती- नेपाणी दन्ती, द्रवन्ती- रतनओत जंगली एरणी,
क्षुक- थोरातुं शुहरका, पयः- दूध दूध, फलैः अने
भीटण ओओथी और मैनफल इनसे, साधितम् पकावेद्य
पकाया, सगोमूत्राढकम् २५६ तोला गोमूत्र युक्त २५६
तोले गोमूत्रसे युक्त, माहिषम् ओ सतुं मैसका, सर्पिः धी
धी, सर्पकीट- साप अने डीटना साँप और कीटके,
विषार्तानाम् विषथी पीडाता विषसे पीडित, गरार्ता-
नाम् च तेमज गरथी पीडाता मनुष्योने एवं गरसे
पीडित मनुष्योंको, शान्तये शान्ति आपवा भाटे शान्ति
देनेके लिए, हितम् हितकारी छे हितकर है ॥ २४१ ॥

241-241½ Take long leaved croton,
turpeth, red physic nut, physic nut,
milk of thorny milk-hedge and emetic
nut and with these prepare buffalo's
ghee, adding 256 tolas of cow's urine.
This is an effective remedy in case of
poison due to snake and insect bites
and in artificial poison.

सर्वविषेष्वमृतं घृतम्—

शिरिषत्वक् त्रिकटुकं त्रिफलां चन्दनोत्पले ॥२४२॥

द्वे बले सारिवास्फोतासुरभीनिम्बपाटलाः ।

बन्धुजीवाढकीमूर्वावासासुरसवत्सकान् ॥२४३॥

पाठाङ्गोलाश्वगन्धार्कमूलयष्ट्याहपद्मकान् ।

विशालां बृहतीं लाक्षां कोविदारं शतावरीम् ॥२४४॥

कटभीदन्त्यपामार्गान् पृश्निपर्णी रसाञ्जनम् ।

श्वेतमण्डाश्वखुरकौ कुष्ठदारुप्रियङ्गुकान् ॥२४५॥

२४२. कीट-दट (ध)

२४४ पाठाङ्गोलाश्वगन्धार्क-पाठा कोठाश्वगन्धार्क (ख.)

२४५ श्वेतमण्डाश्वखुरकौ-श्वेती बाणाश्वखुरकौ (ध. ख. द. व.)

વિદારી મધુકાત્ સારં કરજસ્ય ફલત્વચૌ ।
 રજન્યૌ લોધ્રમક્ષાંશં પિષ્ઠા સાધ્યં ઘૃતાઢકમ્ ॥૨૪૬॥
 તુલ્યામ્બુછાગગોમૂત્રઝઘાઢકે તદ્વિષાપહમ્ ।
 અપસારક્ષયોન્માદભૂતગ્રહગરોદરમ્ ॥૨૪૭॥
 પાણ્ડુરોગક્રિમીગુલ્મપ્લીહોરુસ્તંભકામલાઃ ।
 હનુસ્કન્ધગ્રહાદીંશ પાનાભ્યજનનાવનૈઃ ॥૨૪૮॥
 હન્યાત્ સંજીવયેચ્ચાપિ વિષોદ્ધન્ધમૃતાન્નરાન્ ।
 નાન્નેદમમૃતં સર્વવિષાણાં સ્યાદ્દૃતોત્તમમ્ ॥૨૪૯॥
 इत्यमृतघृतम् ।

શિરીષત્વક્ સરસડાની ઝાલ શિરીષકી છાલ, ત્રિકટુમ્ ત્રિકટુ ત્રિકટુ, ત્રિફલામ્ ત્રિફળા ત્રિફળા, ચન્દન- ચન્દન ચન્દન, ઉત્પલે નીલકમલ નીલકમલ, દ્વે વલે બે બલા, અતિવલા, સારિવા- સારિવા કપૂરી, આસ્ફોતા- કાળી સારિવા કાલી કપૂરી, સુરમી સુરમી, નિમ્બ- લીમડો નીમ, પાટલા પાટલા, પાટલ, બન્ધુજીવ- પુત્રજીવ નીયાપોતા, આઢકી- ટુવેર અરહર, મૂર્ધા- મેરવેલ મૂર્ધા, વાસા- અરુણી અરુણા, સુરસ- તુલસી તુલસી, વસકાન્ કડો કુઢા, પાઠા- પાઠા પાઠી, અક્કોલ- અકોલ અંકોલ, અશ્વગન્ધા- આસોદ અસગન્ધ, અર્કમૂલ આકડાની મૂલ આકકા મૂલ, યષ્ટયાદ્ધ- જેઠીમધ મુલહઠી, પશ્ચકાન્ પશ્ચકાન્ પશ્ચાલ, ત્રિશાલામ્ ધન્વારુણી ઇન્દ્રાયન, બૃહતીમ્ ઊભી ભોરીંગણી વન- માટા, લાક્ષામ્ લાખ લાલ, કોવિદારમ્ કાંચનાર કાચનાર, અતાવરીમ્ શતાવરી શતાવર, કટમી- વાપુભા

કટમી, દન્તી નેપાળો દન્તી, અપામાર્ગાન્ અધેડો ચિચિદા, પૃશ્નિપર્ણીમ્ પીઠવણુ પૃશ્નિપર્ણી, રસાજનમ્ રસવતી રસોત, શ્વેતમખ્ણા- સફેદ બડા શ્વેતમખ્ણા, અશ્વસુરકૌ ગરણી અપરાજિતા, કુષ્ઠ- કઠ કૂઠ, દારુ- દેવદાર દેવદાર, પ્રિયકુકાન્ ધઉલા પ્રિયંગુ, વિદારીમ્ કૃગિથે વિલાઈકન્દ, મધુકાત્ જેઠીમધનો મુલહઠીકા, સારમ્ સાર સાર, કરજસ્ય કરંજના ઠીઠાદરીકી, ફલત્વચૌ ફળ અને ઝાલ ફલ ઓર છાલ, રજન્યૌ હળદર, ઘરુ- હળદર હલ્દી, દારુહલ્દી, લોધ્રમ્ અને લોધર ઓર લોધ, અક્ષાંશાન્ દરેક એકે કષ્ઠ પ્રત્યેક એક તોલા, પિષ્ઠા વાટી પીસકર, તુલ્યામ્બુ- સરખા પાણી સમ ભાગમેં જલ, છાગ-ગોમૂત્ર-યાઢકે અને બકરી તથા ગાયના મૂત્રના ત્રણ આઢકમાં ઓર વકરી તથા ગાયકે ૭૬૮ તોલે મૂત્રમેં, ઘૃતાઢકમ્ એક આઢક ધી ૨૫૬ તોલે ધી, સાધ્યમ્ પકાવણુ સિદ્ધ કરે, તત્ તે વઢ, વિષાપહમ્ વિષહર છે વિષનાશક છે, અપસાર અપસાર અપસાર, ક્ષય- ક્ષય ક્ષય, ઝન્માદ- ઊન્માદ ઊન્માદ, મૂતગ્રહ- મૂતદોષ, ગ્રહ મૂતદોષ, ગ્રહ, ગર- ગરવિષ ગરદોષ, ડરમ્ ઉદરરોગ ઉદરરોગ, પાણ્ડુરોગ- પાંડુરોગ પાણ્ડુરોગ, ક્રિમી- કૃમિ કૃમિ, ગુલ્મ- ગુલ્મ ગુલ્મ, પ્લીહ- પ્લીહા પ્લીહા, ઝરુસ્તંભ- ઝરુસ્તંભ ઝરુસ્તંભ, કામલા કમળો કામલા, હનુસ્કન્ધગ્રહાદીન્ ચ હનુગ્રહ, રકંધગ્રહ વગેરેને હનુગ્રહ, અંસગ્રહ આદિ રોગોંકો, પાન- પાન પાન, અભ્યજન- અભ્યજન અભ્યજન, નાવનૈઃ અને નર્ય કરવાથી ઓર નર્યસે, હન્યાત્ હણુ છે નષ્ટ કરતા છે, વિષ- ઉદ્ધન્ધ- વિષ તથા કૃસીથી વિષ ઓર ફાસીસે, મૃતાન્ મૃતપુલ્ય મૃતપુલ્ય, નરાન્ મનુષ્યોને પુરુષકો, અપિ પાણુ મી, સંજીવયેત્ ચ જીવાડે છે જીવિત કર દેતા છે, નામ્ના અમૃતમ્ અમૃત નામનુ અમૃત નામકા, હૃદમ્ આ યદ, ઘૃતોત્તમમ્ ઉત્તમ ધી શ્રેષ્ઠ ઘૃત, સર્વવિષાણાન્ સર્વ વિષોંનુ સર્વ વિષોંકા, સ્યાત્ નાશક છે નાશક છે ॥ ૨૪૨-૨૪૯ ॥ इति आ यद्, अमृतघृतम् अमृत घृत છે અમૃત ઘૃત છે ।

242-249 Take one tola each of siris bark, dry ginger, black pepper, chebulic myrobalan, belleric myrobalan,

૨૪૬ મધુકાત્ સાર કરજસ્ય ફલત્વચૌ-મધુક સાર કરજસ્ય ફલ વચામ્ (ધ.)

„ ફલત્વચૌ-ફલ વચામ્ (છ ફ)

„ „ -ફલત્વચામ્ (છ ફ)

૨૪૯ હન્યાત્ સંજીવયેચ્ચાપિ વિષોદ્ધન્ધમૃતાન્નરાન્ । નાન્નેદમમૃતં સર્વ વિષાણા સ્યાદ્દૃતોત્તમમ્ ॥

„ વિષોદ્ધન્ધમૃતાન્-વિષોદધિમૃતાન્ (ધ.)

„ „ -વિષોદ્ધન્ધમૃતાન્ (ત. દ ફ વ)

emblic myrobalan, red sandal blue water lily. heart-leaved sida, evening mallow, indian sarsaparilla, asafetida, indian groundsel, neem, trumpet flower putranjiva, pigeon pea, trilobed virgin bower, vasaka. holy basil kurchi seeds, patha alangy, winter cherry, colocynth yellow berried nightshade lac. variegated mountain ebony, climbing asparagus, white siris, red physic nut rough chaff, painted leaved uraria, dry extract of indian berberry white turpeth root, white mussel shell creeper costus, deodar, perfumed cherry white yam, pith of mahwa, fruits and bark of indian beech, turmeric, indian berberry and lodh, prepare 256 tolas of ghee with this in equal quantity of water and 768 tolas of cow's and goat's urine This is curative of poison When used as potion inunction and nasal medication, it cures epilepsy, consumption insanity, spirit-possession, chronic poisoning, abdominal diseases anemia, helminthiasis, gulma splenic disorders, spastic paraplegia, jaundice, stiffness of jaw and shoulder, and similar other disorders. It can revive those that are apparently dead due to poisoning and strangulation This ghee is known by the name of 'Nectar' and is the best antidote for all poisons. Thus has been described the Nectar-ghee.

सर्वविषे सामान्यचिकित्सा—

भवन्ति चात्र—

छत्री शर्शरपाणिश्च चरेद्रात्रौ तथा दिवा ।

तच्छायाशब्दवित्रस्ताः प्रणश्यन्त्याशु पन्नगाः २५०

अत्र च आ विषयम्। इस विषयमें, भवन्ति श्लो३६ छे ३ छोक हैं कि, दिवा दिवसे दिनमें, छत्री छत्री छाता, रात्रौ शर्शरपाणि च अने रात्रे शिराधेद बांस हाथमा धर्ध और रात्रिमें फूटे हुए बांसकी लकड़ी हाथमे लेकर, चरेत् ३२३ विचरण करे, तत् तेजोनी उसकी, छायाशब्द- छाया अने अवाज्यी छाया और आवाजसे, वित्रस्ता नर्स पायेवा डरकर, पन्नगाः सर्पों साप, आशु शीघ्र शीघ्र, प्रणश्यन्ति नासी अथ छे भाग जाते हैं ॥ २५० ॥

Here are verses again—

250 One should move about with an umbrella in the day and a rattle in hand at night, so that snakes might get frightened by the shade and the noise respectively, and disappear

दृष्टमात्रो दशेदाशु तं सर्पं लोष्टमेव वा ।

उपर्यरिष्टां बध्नीयाद्दंशं छिन्द्याद्देहत्तथा ॥२५१॥

दृष्टमात्र करदाता ॥ पुरुषे काटने पर तुरन्त पुरुष, तम् ते उसी, सर्पश्च सर्पने सापको, लोष्टम् एव वा ३ भाटीना ढेड़ने या मिट्टीके ढेलेको, आशु शीघ्र जल्दी, दशेत् उसपु काटे, उपरि ३५२ दश स्थानके ऊपर, अरिष्टाम् अरिष्ट अरिष्टाको, बध्नीयात् बाधनी बाध देवे दंशश्च अने दशने और दंशस्थानको, छिन्द्यात् छेदवे काट डाले, तथा दहेत् अथवा आणवे या जला देवे ॥ २५१ ॥

251 Immediately after the snake-bite one should bite the snake itself or even a clod of earth and tie a ligature above the bite and either tear open or cauterise the wound

वज्रं मरकतः सारः पिचुको विषमूषिका ।

कर्कतनः सर्पमणिर्वैदूर्यं गजमौक्तिकम् ॥२५२॥

२५१ दश छिन्द्याद्देहत्तथा—दश छिन्वा दहेत् वा (द)

२५२ कर्कतनः सर्पमणिर्वैदूर्यं—कर्कतन मणि सर्पवैदूर्य (घ)

ધાર્યં गरमणिर्वाश्च वरौषध्यो विषापहाः ।
खगाश्च शारिकाकौञ्चशिखिहंसशुकादयः ॥२५३॥

વજ્રમ્ હીરો વજ્ર, સરકતઃ મરકત મરકત, સારઃ સાર સાર, પિચુકઃ પિચુક પિચુક, વિષમૂષિકા વિષ-મૂષિકા વિષમૂષિકા, કર્કેતન પદ્મરાગ પદ્મરાગ, સર્પચણિ-સર્પમણિ સર્પમણિ, વૈદૂર્યમ્ લક્ષણિયો વૈદૂર્ય, ગજ-મૌકિકમ્ અને ગજમુક્તા ઔર ગજમુક્તા, ધાર્યમ્ ધારણ કરવાં બેઈએ ધારણ કરે, गरमणिः गरमणि गरमणि, या च અને જે ઔર જો, विषापहा विषपહ વિષપહ, वरौषध्य. શ્રેષ્ઠ ઔષધિઓ હોય તેને પણ ધારણ કરવી બેઈએ ઉત્તમ ઔષધિયોં હોં અનેકો સી ધારણ કરનાં ચાહિયે, शारिका तथा मैना तथा मैना, कौञ्च- કૌચ કૌચ, क्षिति- મેર મોર, हंस- હંસ હંસ, शुकादयः અને પેપટ વગેરે ઔર તોતા આદિ, खगा च पक्षीयो પણ પાળવાં બેઈએ પક્ષિયોંકો અપને નિવાસસ્થાનમેં રક્ષે ॥૨૫૨-૨૫૩॥

252-253. The wearing on one's person of diamond, emerald, Sara, the pichuka grain, the bead that is antidote for mouse-poison, the ruby, the gem in the serpent's hood, the vaidurya, the elephant pearl and the anti-poison stone as well as of the anti-poison herbs gives immunity from poison. The rearing of birds such as Sarika demoiselle crane, peacock, swan and parrot is beneficial.

અધ્યાયોક્તાર્થસંપ્રદઃ—

तत्र श्लोकः—

इतीदमुक्तं द्विविधस्य विस्तरै-
बहुप्रकारं विषरोगमेषजम् ।

૨૫૩. गर-वर (द)

,, शारिकाकौञ्च-सारसाः कौचा (ब.)

૨૫૪. द्विविधस्य-विविधस्य (ध.)

अधीत्य विज्ञाय तथा प्रयोजयन्

व्रजेद्विषाणामविषह्यतां बुधः ॥२५४॥

તત્ર તે વિપથમાં ઉસ વિષયમેં, શ્લોકઃ ઉપસંહારનેા શ્લોક છે કે ઉપસંહારકા શ્લોક હૈ કિ, इति आ प्रभाषे इम तरह, इदम् द्विविधस्य बहुप्रकारम् विषरोगमेषजम् आ ये प्रकारना विपथी यता विष-रोगनु ध्या प्रकाशनु औषध यह दो प्रकारके विषसे होते हुए विषरोगकी बहुत प्रकारकी औषध, विस्तरै. विस्तारथी विस्तारसे, उक्तम् कहे छे कही है, अधीत्य એને બાણી इसे પદકર, विज्ञाय तथा બાણીને ઔર यथावत् समझकर, तथा ते प्रभाषे उसी तरह, प्रयोजयन् પ્રયોગ કરનાર પ્રયોગ કરતા હુઆ, बुध समनु मनुष्य ज्ञानी पुरुष, विषाणाम विषेथी कियोसे, अविषह्यताम् व्रजेत् असह्यतामे पासे छे अर्थात् विषेथी पराभूत भते नथी असह्यताको प्राप्त करता है अर्थात् विषसे पराभूत नहीं होता ॥ २५४ ॥

Here is the recapitulatory verse—

254 Thus, here has been given an elaborate exposition of the various methods of treatment of toxicosis of both the varieties The wise physician after study and full understanding of the subject should apply the remedies and neutralise the effects of poison

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते

चिकित्सास्थाने विषचिकित्सितं

नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे २३३वा अग्निवेशसे वनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे અને ચરકથી પ્રતિસંસ્કાર પામેલા આ શાસ્ત્રમાં ઔર ચરકકે દ્વારા સંસ્કૃત इस शास्त्रके, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान विषे चिकित्सास्थानमें, विषचिकित्सितम् 'विष-चिकित्सित' 'विषचिकित्सित', नाम नामने।

૨૫૪ અધીત્ય વિજ્ઞાય તથા પ્રયોજયન્-અધીત્ય તત્ત્વ સમ્યગિહ

પ્રયોજનોત્ (ધ)

,, बुध-मिषक् (फ.)

नामक, त्रयोविंशः त्रेवीसमे। तेहंसवाँ, अर्थात्
अध्याय स पूर्य्यं थये। अध्याय समाप्त हुआ ॥ २३ ॥

23 Thus in the Section on Therapeutics, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the twenty-third chapter entitled 'The Therapeutics of Toxicosis' is completed

चतुर्विंशोऽध्यायः ।

त्रयोवीसमे। अध्याय अध्याय त्रयोवीसवाँ

Chapter XXIV

मदात्ययचिकित्सितोपक्रम —

अथातो मदात्ययचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः हवे अर्होथी अब आगे, मदात्ययचिकित्सितम् 'मदात्ययचिकित्सित' नामना अध्यायनु 'मदात्ययचिकित्सित' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करेगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रभाषे न इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्म उहेतुं छे कहा है ॥२॥

1. We shall now expound the chapter entitled 'The Therapeutics of Alcoholism'.

2. Thus declared the worshipful Atreya

मद्यप्रशंसा—

सुरैः सुरेशसहितैर्या पुरा परिपूजिता ।
सौत्रामण्यां हूयते या कर्मभिर्या प्रतिष्ठिता ॥ ३ ॥

३. पुरा—पुरा (ध)

यज्ञौही या यथा शक्रः सोमातिपतितो भृशम् ।
निरोजास्तमसाऽऽविष्टस्तस्मादुर्गात् समुद्धृतः ॥४॥
विधिभिर्वेदविहितैर्या यजद्भिर्महात्मभिः ।
दृश्या स्पृश्या प्रकल्प्या च यजीया यज्ञसिद्धये ॥५॥
योनिस्संस्कारनामाद्यविशेषैर्वहुधा च या ।
भूत्वा भवत्येकविधा सामान्यान्मदलक्षणात् ॥६॥
या देवानमृतं भूत्वा स्वधा भूत्वा पितृंश्च या ।
सोमो भूत्वा द्विजातीन् या युङ्क्ते श्रेयोभिरुत्तमैः ॥७॥
आश्विनं या महत्सेजो बलं खारस्वतं च या ।
वीर्यमैन्द्रं च या सिद्धा सोमः सौत्रामणौ च या ॥८॥
शोकारतिभयोद्वेगनाशिनी या महाबला ।
या प्रीतिर्या रतिर्या वाग्वा पुष्टिर्या च निर्वृतिः ॥९॥
या सुरासुरगन्धर्वयक्षराक्षसमानुषैः ।
रतिः सुरेत्यभिहिता तां सुरां विधिना पिबेत् ॥१०॥

या ने जो, पुरा पूर्वाकाशमा पूर्वकालमें, सुरेश-
चन्द्र इन्द्र, सहितैः सहित सहित, सुरै देवताओथी
देवोंसे, परिपूजिता पूजार्थ छे अत्यन्त पूजी गई है, या
ने जिसका, सौत्रामण्याम् सौत्रामण्ययज्ञमाँ सौत्रामणि-
यज्ञमें, हूयते होमाय छे होम किया जाता है, या ने
जो, कर्मभिः कर्मकांडीओथी यज्ञकरनेवालोंसे, प्रतिष्ठिता
प्रतिष्ठा पाणा छे प्रतिष्ठाको प्राप्त हुई है, या ने जो,
यज्ञौही यज्ञनु वहन करे छे यज्ञवाहक है, यथा नेनाथी
जिससे, सोम सोमना आतिशय पानथी सोमपानसे,
अतिपतित. पडी गयेथ गिरा हुआ, भृशम् अत्यन्त
अत्यन्त, निरोजा ओजस्वित ओजरहित, तमसा अने

४ यज्ञौही या यथा शक्रः सोमातिपतितो भृशम्—यज्ञेऽभिष्वसक्तस्य
सोमस्याभिषवो यथा (व.)

५ सोमातिपतितो सोमातिपतित. (फ)

६ निरोजा—नीरुज (ख)

७ एकविधा—एकविधा (व)

८ द्विजातीन् या—द्विजातीनाम् (ध.)

९ बलं—वीर्य (ग ड.)

१० वीर्यमैन्द्रं च या—वीर्यमैन्द्रं (क ग म झ ढ घ.)

११ वीर्यमैन्द्रं च या सिद्धा सोम. सौत्रामणौ च या—सौत्रामण्याम्
या सोमः सिद्धं शक्रबलं च या (य फ)

१२ रतिः—मति. (घ.)

અધારામાં ઔર તમસે આવિષ્ટ પ્રવિષ્ટ થયેલ આવિષ્ટ
 હુઆ, શક્રઃ ધન્દ્ર ઇન્દ્ર, તસ્યાત્ તે ઉસ, દુર્ગાત્ ખાડા-
 માંથી ગઢેસે, સમુદ્ધૂતઃ ઉદ્ધૂત થયેા છે નિકાલા ગયા
 હૈ. યજ્ઞીયા મનુસંભથી યજ્ઞીય, યા ને જો, વેદ-
 વેદમાં વેદમં, વિહિતૈઃ કહેલ કહી, વિધિભિ વિધિ વડે
 વિધિસે, યજ્ઞિઃ યજ્ઞ કરતા યજ્ઞ કરનેવાલે, મહાત્માભિઃ
 મહાત્માઓથી મહાત્માઓસે, યજ્ઞ- યજ્ઞની યજ્ઞકી, સિદ્ધયે
 સિદ્ધિ માટે સિદ્ધિકે લિખ, દૃશ્યા દર્શનને યોગ્ય દર્શનકે
 યોગ્ય સ્પૃશ્યા સ્પર્શને યોગ્ય સ્પર્શકે યોગ્ય, પ્રકલ્પ્યા
 અને અભિપ્રવને યોગ્ય છે ઔર અભિપ્રવકે યોગ્ય હૈ,
 યા ચ વળી ને ઔર જો, યોનિ-સંસ્કાર- યોનિ, સંસ્કાર
 યોનિ, સંસ્કાર, નામ- નામ નામ, જાઘૈ. આદિ આદિ,
 વિશેષઃ ત્રિશેષથી વિશિષ્ટતાઓસે, વહુધા બહુ પ્રકારની
 વહુત પ્રકારકી, મૂત્વા હોવા છતાં પણ હોતે હુણ સી,
 મદલક્ષણાત્ મદને ઉત્પન્ન કરનારપણા ૩૫ મદવ્રજનક
 સ્વરૂપ, સામાન્યાત્ સામાન્યથી સામાન્યસે, એકવિધા
 એક ન પ્રકારની એકહી પ્રકારકી, ભવતિ છે હોતી હૈ,
 યા ને જો, અમૃતમ્ અમૃત અમૃત, મૂત્વા બનીને
 વનકર, દેવાન્ દેવાને દેવોકો, યા ને જો, સ્વધા સ્વધા
 સ્વધા, મૂત્વા બનીને વનકર, પિતૃન્ પિતૃઓને પિતરોકો,
 યા અને ને ઔર જો, સોમઃ સોમ સોમ, મૂત્વા બનીને
 વનકર, દ્વિજાતીન્ ચ બ્રાહ્મણોને બ્રાહ્મણોકો, ઉત્તમૈ
 ઉત્તમ ઉત્તમ શ્રેયોભિઃ શ્રેયોથી કલ્યાણસે, યુદ્ધકે ભેડે
 છે યુક્ત કરતી હૈ. યા ને જો, અશ્વિનઞ્ અશ્વિનીકુમારોતું
 અશ્વિનીકુમારકા, મહત્ મહાન મહાન, તેજ તેજ છે તેજ હૈ,
 યા ચ ને જો, સારસ્વતમ્ સરસ્વતીતું સરસ્વતીકા,
 વલમ્ બળ છે વલ હૈ, યા ચ ને જો, ઇન્દ્રમ્ ઇન્દ્ર
 ઇન્દ્રકા, વીર્યમ્ વીર્ય છે વીર્ય હૈ, સિદ્ધા અને સિદ્ધ
 થયેલ ઔર સિદ્ધ હૈ, યા ચ ને જો, સૌત્રામણૌ
 સૌત્રામણિ યજ્ઞમાં સૌત્રામણિ યજ્ઞમં, સોમઃ સોમ૨૫ છે
 સોમ હૈ, યા ને જો, શોક- શોક શોક, અરતિ- એથેની
 વેવૈની, મય- મય મય, ઉદ્વેગ- તથા ઉદ્વેગને। एवं
 ઉદ્વેગકા, નાશિની નાશ કરનાર છે નાશ કરનેવાલી હૈ,
 મહાબલા ને મહાબલવાળી છે જો મહાન બલવાલી હૈ,
 યા ને જો, પ્રીતિ- પ્રીતિ છે પ્રીતિ હૈ, યા ને જો,
 રતિઃ રતિ છે રતિ હૈ, યા ને જો, વાક્ વાણી છે વાણી
 હૈ, યા ને જો, પુષ્ટિ- પુષ્ટિ છે પુષ્ટિ હૈ, યા ચ અને ને

ઔર જો, સિર્વૃતિ સુખ૨૫ છે સ્વરૂપ હૈ, યા ને જો,
 સુર- દેવ દેવ, અસુર- અસુર અસુર, ગન્ધર્વ ગન્ધર્વ
 ગન્ધર્વ, યક્ષ- યક્ષ યક્ષ, રાક્ષસ- રાક્ષસ રાક્ષસ, માનુષૈઃ
 અને મનુષ્યોથી ઔર મનુષ્યોસે, રતિઃ રતિ રતિ, સુરા
 તથા સુરા ઔર સુરા, હિતિ એ નામથી હિત નામસે,
 અમિહિતા કહેવામાં આવે છે કહી જાતી હૈ, તામ્ તેને
 હમ, સુરામ્ સુગને સુરાકો વિચિના વિધિ પ્રમાણે
 વિધિપૂર્વક, પિવેદ પીવી પીવે ॥ ૩-૧૦ ॥

3 10. Wine, that was greatly wors-
 shipped of old by the gods and their
 king that which was invited by the
 ritualist and established in the sacrifice
 called Sautramani, she that upholds
 the sacrifices, that by which devitalised
 Indra was uplifted from the impenet-
 rable gloom of faintness into which
 he had fallen owing to excessive addi-
 ction to soma, that which is worthy
 of being seen touched and mixed by
 holy men who offer sacrifices in the
 manner prescribed by the vedas, that
 which is derived from a variety of
 sources and yet has the one common
 quality of intoxication, that which
 endows the gods with choicest pros-
 perity in the form of ambrosia, the
 manes in the shape of 'Swadha' and
 the twice born in the shape of 'Soma',
 that which is the splendour, might and
 the wisdom of the Aswin twins, that
 which is the power of Indra, that
 which is the 'Soma' prepared in the
 'Sautramani' sacrifice, that which is
 the destroyer of sorrow, unhappiness,
 fear and distress, which is powerful,
 and which itself turns into and causes
 love joy, speech and nourishment, and

beatitude, that which has been praised as the joyful wipe by the gods, Gandharvas, Yakshas, Rakshasas and mortals, should be taken in the enjoined manner.

सुरापानविधिः—

शरीरकृतसंस्कारः शुचिरुत्तमगन्धवान् ।
प्रावृत्तो निर्मलैर्वस्त्रैर्यथर्तूद्दामगन्धिभिः ॥११॥
विचित्रविविधस्रग्वी रत्नाभरणभूषितः ।
देवद्विजातीन् संपूज्य स्पृष्ट्वा मङ्गलमुत्तमम् ॥१२॥
देशे यथर्तुके शस्ते कुसुमप्रकरीकृते ।
सरसासंमते मुख्ये धूपसंमोदबोधिते ॥१३॥
सोपधाने सुसंस्तीर्णे विहिते शयनासने ।
उपविष्टोऽथवा तिर्यक् स्वशरीरसुखे स्थितः ॥१४॥
सौवर्णे राजतैश्चापि तथा मणिमयैरपि ।
भाजनैर्विमलैश्चान्यैः सुकृतैश्च पिबेत् सदा ॥१५॥
रूपयौवनमत्ताभिः शिक्षिताभिर्विशेषतः ।
वस्त्राभरणमास्यैश्च भूषिताभिर्यथर्तुकैः ॥१६॥
शौचानुरागयुक्ताभिः प्रमदाभिरितस्ततः ।
संवाह्यमान इष्टाभिः पिबेन्मद्यमनुत्तमम् ॥१७॥
मद्यानुकूलैर्विविधैः फलैर्हरितकैः शुभैः ।
लवणैर्गन्धपिशुनैरवदंशैर्यथर्तुकैः ॥१८॥

११. प्रावृत्तो निर्मलैर्वस्त्रैर्यथर्तूद्दामगन्धिभिः—उद्दामगन्धिभिर्वस्त्रैर्वि-
मलैर्वीतफल्गुकैः (ध व)

१३. शस्ते कुसुमप्रकरीकृते—मृष्टे कुसुमप्रकरीकृते (क.)

१४. प्रकरीकृते—प्रसरीकृते (व)

१५. सरसासंमते—सवाससंमते (घ ड ध)

१६. विमलैश्चान्यैः—विविधैश्चान्यैः (घ)

१७. रूपयौवन—कौमारीयौवन (झ ङ)

विशेषत—यथर्तुकैः (झ ङ)

यथर्तुकै—विभूषितः (ड)

१८. संवाह्यमान इष्टाभिः—संवाह्यमानमिष्टाभिः (घ व.)

१८. मद्यानुकूलैर्विविधैः—पिबेन्मद्यानुकूलैर्वा (ङ व.)

भृष्टैर्मांसैर्वहुविधैर्भुजलाम्बरचारिणाम् ।

पौरोगवर्गविहितैर्भक्ष्यैश्च विविधात्मकैः ॥१९॥

पूजयित्वा सुरान् पूर्वमाशिषः प्राक् प्रयुज्य च ।

प्रदाय सजलं मद्यमर्थिभ्यो वसुधातले ॥२०॥

शरीर-कृत-संस्कार. स्नान वजरे द्वारा शरीरको
संस्कार करके, शुचि पवित्र अर्ध पवित्र होकर, उत्तम- अनुष्ठे
उत्तम मनुष्य उत्तम, गन्धवान् अर्ध वजरेनु
अनुष्ठेपन करी चन्दन आदिका अस्तुपत कर, यथर्तु-
अर्ध भुज्य अर्ध अर्ध अर्ध, उद्दाम- तीव्र तीव्र,
गन्धिभि गन्धवान् गन्धोंसे युक्त, निर्मलै निर्मल
निर्मल, वस्त्रै वस्त्रोंको, प्रावृत्तः पड़ेरी धारण किये
हुए, विचित्र- विचित्र विचित्र, विविध- अने अने
अने और विविध, स्रग्वी भागाओं पड़ेरेल मालाओं
पहने हुए, रत्न- रत्न रत्न, आभरण- अने आभूषणों
और आभरणसे, भूषितः भूषित अर्ध भूषित होकर, देव-
देव देव, द्विजातीन् अने ब्राह्मणोंने और ब्राह्मण इनकी,
संपूज्य पूज पूजा करके, उत्तमम् उत्तम उत्तम मङ्गलम्
अर्ध वस्तुओंने मङ्गल वस्तुओंको, स्पृष्ट्वा स्पर्श करी
स्पर्श करके, यथर्तुके अर्ध अने अनुसार अर्ध अर्ध अर्ध
कुसुम फूल फूल, प्रकरीकृते पाथरेल बिखरे हुए,
सरसासंमते प्रियाओंने अर्ध प्रियाओंको इष्ट, धूप-
धूपनी धूपकी, संमोद- अर्ध अर्ध गन्धसे, बोधिते
सुगन्धित भावित, शस्ते प्रशस्त प्रशस्त, मुख्ये अने
अर्ध और उत्तम, देशे प्रदेशमा देशमें, विहिते भूषणों
रक्खे हुए, सोपधाने उपधानयुक्त उपधानयुक्त, सुसंस्तीर्णे
सारी रीते अच्छावेल अच्छी तरह बिछाये हुए,

१९. भृष्टै—सृष्टै (व)

१९. पौरोगवर्गविहितैः—पौरोगवर्गैश्च विहितैः (घ फ)

१९. विविधात्मकैः—विविधैरपि (फ)

२०. पूजयित्वा सुरान् पूर्व-
माशिषः प्राक् प्रयुज्य च
प्रदाय सजलं मद्य-
मर्थिभ्यो वसुधातले ॥

पिबेत् संपूज्य विबुधा-
नाक्षिप मप्रयुज्य च ।
प्रदाय वजन चात्रे
स्वर्गिभ्यः पृथिवीतले (घ, फ)

१९. पूजयित्वा सुरान् पूर्वमाशिषः प्राक् प्रयुज्य च—पिबेत् सुरा
पूजयित्वा सुरामाशिः प्रयुज्य च (घ)

१९. अर्थिभ्यः—आदित (ख ङ,)

१९. —आदित्ये (झ)

स्व-पोताना अपने, शरीर- शरीरने शरीरको, सुखे सुख पडे तेम सुखपूर्वक, शयन- शयन गहे, आसनने अने आसन पर और बैठक पर, उपविष्टः जेसी बैठकर, अथवा अथवा अवस्था, तिर्थक् आडा तिरछा, स्थितः पडीने रखकर, सौवर्णैः सुवर्णनां सुवर्णके राजतैः च अपि इषानां चांदीके, तथा तथा तथा, मणिमयैः अपि मणिनां स्तनके, सुकृतैः सारी रीते अनावेद अच्छी प्रकार बनाये, अन्धैः भीम अन्य, विमलैः स्वच्छ स्वच्छ, मानजैः च पात्रे पडे वरतनोंछे, सदा हररोज सदा, विवेत् भद्र पीवु पीवे, रूप- रूप रूप, यौवन- अने यौवनशी और यौवनसे, मत्ताभिः मत्त मत्त. विक्षेपत विशेषे करी विशेष करके, शिक्षिताभिः शिक्षण पाथेदी शिक्षित, अथर्तुके ऋतु अनुसार ऋतुके अनुसार, वस्त्र- वस्त्र वस्त्र, आभरण- आभूषण आभूषण, माल्यैः च अने मालाओथी और मालाओंसे, भूषिताभिः भूषित भूषित, शौच- पवित्रता पवित्रता, अनुश्रम- अने प्रेमथी और अनुरागसे, युक्तभिः युक्त युक्त, इष्टाभिः छष्ट इष्ट, प्रमदाभिः स्त्रीओथी स्त्रियोंसे, इत अली इधर, तत तली उधर, सवाहयमानः शरीर अंभावता अज्ञोंको दवाते हुए, पूर्वम् प्रथम पहले, सुराम् देवताओने देवोंकी, पूजयित्वा पूजने पूजा करके, प्राक् अने प्रथम और प्रथम, आशिषः प्रयुज्य च स्वर्गिवायन करावी स्वस्ति- वाचन कराके, वसुधातले पृथ्वी उपर जमीन पर, अर्थिभ्यः अर्थीओने अर्थियोंके लिए, सजलम् जलयुक्त जलमिश्र. मद्यम् मद्य मद्य प्रदाय आपीने दे कर, मद्य- मद्यने मद्यके, अनुकूलः अनुकूल अनुकूल, विविधैः भुङ्गं भुङ्गं विविध, शुभैः शुभकारी शुभ, हरितकैः हरित वर्णनां हरित वर्णके, फलैः शोणसहित फलोंके साथ, यथर्तुके ऋतुने शोण ऋतुके योग्य, लवणैः लवण नमकीन, गन्धपिञ्जैः गन्धद्रव्यशी युक्त गन्धबहुल, अवदंशैः अवदंशसहित चटनी आदिके साथ, भू- भूमि भूमि, जल- जल जल, अम्बर- अने आकाशभा और आकाशमें, चारिणाम् क्षरानां प्राणीओनां फिरनेवाले जीवोंके, बहुविधैः विविध विविध, मृष्टैः शेडेलां भूने, मांसैः मांसोसहित मांसोंके साथ, जैरोगर्गा- अने रसेष्टिआ- ओओ और सूपशास्त्र पुरुषोंने, विहितः अनावेद बनाये, विविधात्मकैः भुङ्गं भुङ्गं विविध, मद्यैः मद्योसहित

मद्योंके साथ, अनुत्तमम् उत्तम उत्तम, मद्यम् मद्य मद्य, विवेत् पीवु पीवे ॥ ११-२० ॥

11-20. Having attended to the internal and external needs of the body and having bathed and painted himself with fragrant sandal, a person must wear clean clothing along with ornaments and fragrances suitable to the season. Then decking himself with garlands of variegated flowers and with jewels and ornaments, he should worship the gods and the brahmanas and touch the most auspicious articles. Seating himself comfortably in a sitting or lounging position on a well-made bed with pillows, in a spot scattered with flowers that are best suited to each season and fumigated with fragrant smoke, he should drink wine always in vessels of gold or silver or vessels set with precious stones or other vessels clean and well shaped. He should drink while being shampooed by clean, loving, beautiful, young and well trained women decked in fine clothes, jewels and flowers suitable to the season. He should eat while drinking, green fruits and salted fragrant flesh and other sauces agreeable to the wine and proper to the season, and the fried flesh of many kinds of creatures of the land, water and the air and many kinds of puddings made by expert cooks. He should drink, having before prayed to the gods and having first received their grace and

having poured the libations of wine on the earth mixed with water for the desiring spirits.

वास्तिकादीनां पानविधिः —

अभ्यङ्गोत्सादनस्नानवासोधूपानुलेपनैः ।

स्निग्धोष्णैर्भाक्षितश्चात्रैर्वातिको मद्यमाचरेत् ॥२१॥

वातिकः पातिष्ठ पुरुषे वातिक पुरुष, अभ्यङ्ग-
अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, उत्सादन- उत्सादन उत्सादन, स्नान-
स्नान स्नान, वासः- वस्त्र वस्त्र, धूप- धूपन धूप,
अनुलेपनैः अने अनुलेपनथी सुशोभित यर्ध और
अनुलेपनसे सुशोभित हो कर, स्निग्ध- तथा स्निग्ध तथा
स्निग्ध, उष्णैः अने उष्ण और उष्ण, अत्रै च
अन्नो अन्नका, भाक्षितः खाधने भोजन करके, मद्यम्
मद्य मद्य, आचरेत् पीवु पीवे ॥२१॥

21. The person of the vata habi-
tus should take inunction, oil-massage
and bath, and put on good raiment,
treat himself to fragrant smoke and
paint himself with sandal paste
and should take the food prepared
with unctuous and hot articles, after
that he should drink wine

शीतोपचारैर्विविधैर्मधुरस्निग्धशीतलैः ।

पैत्तिको भाक्षितश्चात्रैः पिबन्मद्यं न सीदति ॥२२॥

पैत्तिकः पैत्तिष्ठ पुरुषने पैत्तिक पुरुषको, विविधै-
विविध विविध, शीतोपचारैः शीतल उपचारैथी शीतल
उपचारोंसे, मधुर- मधुर मधुर, स्निग्ध स्निग्ध स्निग्ध,
शीतलैः अने शीतल और शीतल, अत्रै च अन्ननु
अन्नोसे, भाक्षितः खोजन करीने भोजन करके, मद्यम्
मद्य मद्य, पिबन् पीता पीते हुए, न सीदति छानि
थती नथी हानि नहीं होती ॥ २२ ॥

22 If the person with the pitta
habitus after treating himself to

२१. वातिको मद्यमाचरेत्-पिबन्मद्यं न सीदति (ध.)

various cooling things such as bath
etc, and eating food consisting of sweet,
unctuous and cooling articles, takes
wine, it will not impair his health.

उपचारैरशिशिरैर्वर्धगोधूमभुक् पिबेत् ।

श्लैष्मिको घन्वजैर्मांसैर्मद्यं मारिचकैः सह ॥२३॥

अशिशिरैः उष्ण उष्ण, उपचारैः उपचारैथी युक्त
यर्ध उपचारोंसे भाक्षित, यव- जौ, गोधूम- अने
धनु और गेहूँ, भुक् खोजन करीने खानेवाला,
श्लैष्मिकः कृष्णकृति पुरुषे कफप्रकृति पुरुष, मारिचकैः
मरीथी सस्कृत मरिचसे सस्कृत, घन्वजैः अंगद
प्राणीयोंना जागल जीवोंके, मांसैः मांस मांसोंके, सह
साथे साथ, मद्यम् मद्य मद्य, पिबेत् पीवु पीवे ॥२३॥

23. The person of the kapha
habitus living on food prepared of
barley and wheat should treat himself
to hot things and take the flesh of
jagala animals prepared with black
pepper and then take wine.

विधिर्वसुमतामेव भविष्यद्विभवाश्च ये ।

यथोपपत्तिं तैर्मद्यं पातव्यं मात्रया हितम् ॥२४॥

वसुमताम् वसुमतामेव विनाढ्योके लिए, एव आ
यह, विधिः विधि छे विधि है, ये च अने येथी और
जो, भविष्यद्-विभवाः भविष्यद् विनाढ्य थवाना होय
भविष्यमें वैभवयुक्त होनेवाले हों, तैः तेथीथी उनको,
हितम् हितकृती हितकर, मद्यम् मद्य मद्य, यथोपपत्ति
प्राप्तानी स्थिति मुज्ज अपनी स्थितिके अनुसार,
मात्रया मात्राभा मात्रापूर्वक, पातव्यम् पीवु पीना
चाहिए ॥ २४ ॥

24 This is the procedure of drink-
ing in the case of rich people and those

२३ मारिचकै-मारिचकै (त)

२४ भविष्यद्विभवाश्च-भविष्यद्भवसम् (फ)

, यथोपपत्तिं तैर्मद्यं-यथोपपत्ति मद्यम् (ध.)

who are on the path to riches should treat themselves to things that are available according to their circumstances and should drink wine in wholesome doses

वातिकेभ्यो हितं मद्यं प्रायो गौहिकपैष्टिकम् ।
कफपित्ताधिकेभ्यस्तु मार्द्वीकं माधवं च यत् ॥२५॥

वातिकेभ्यः वातप्रधान पुरुषेभ्यो वातप्रबल पुरुषोंके लिए, प्रायः बहुकरा प्रायः, गौहिक- गोष्ठितुं मद्यं गुहका मद्यं, पैष्टिकम् तथा दौष्टितुं मद्यं तथा आटेका मद्यं, कफपित्ताधिकेभ्यः अने कफपित्ताधिकेने भाटे और कफपित्तप्रबल पुरुषोंके लिए, तु ते। तो, यत् ने जो, मार्द्वीकम् च श्लक्ष्णं अङ्गुराका, माधवम् अने मधुन और शहदका, मद्यम् मद्यं छे ते मद्यं है वह, हितम् हितं करना छे हितकर है ॥ २५ ॥

25. For persons of vata habitus, generally the wine prepared of gur and flour is wholesome; while the persons with kapha-cum-pitta habitus should take grape-wine or honey-wine

विधिसेवितमगुणाः—

बहुद्रव्यं बहुगुणं बहुकर्म मदात्मकम् ।
गुणैर्दोषैश्च तन्मद्यमुभयं चोपलक्ष्यते ॥२६॥

बहुद्रव्यम् अहु द्रव्यमर्थी शनार बहुत द्रव्योंसे बननेवाला, बहुगुणम् अहु गुणवान् बहुत गुणयुक्त, बहुकर्म अहु काम करना बहुत कार्य करनेवाला, मदात्मकम् च अने मद्य करना और मद करनेवाला, तत् ते वह, मद्यम् मद्यं मद्यं, गुणैः गुण गुण, दोषैः च अने दोषो वडे और दोषोंसे, उभयम् छे प्रकारतुं अर्थात् गुणकर अने दोषकर दो प्रकारका अर्थात् गुणकर और दोषकर, उपलक्ष्यते देखा छे देखा जाता है ॥२६॥

२५ मार्द्वीकं माधवं च यत्—फाकमाधवशर्कराम् (क ख. ड त)

२६. बहुकर्म मदात्मकम्—बहुकर्मप्रदात्मकम् (फ)

११ उभयं चोपलक्ष्यते—उभयैरुपलक्ष्यते (ड)

26. Wine is prepared from various substances and possesses various qualities. It has various actions on the body. It is intoxicating in nature. Hence it should be viewed from the point of view of both its good as well as its evil effects

विधिना मात्रया काले हितैरनैर्यथाबलम् ।
प्रहृष्टो यः पिबेन्मद्यं तस्य स्यादमृतं यथा ॥२७॥

यः ने जो, प्रहृष्टः प्रहृष्ट पुरुष प्रहृष्ट पुरुष, काले योग्य काले योग्य कालमें, विधिना विधि प्रमाणे विधिसे, मात्रया मात्रामां मात्रामें, यथाबलम् अणु अणु बलके अनुसार, हितैः हितकर हितकर, अनैः अने साधे अनैके साथ, मद्यम् मद्यं मद्यं, पिबेत् पीछे छे पीता है, तस्य तेने भाटे उसके लिए, अमृतम् यथा ते अमृत समान वह अमृतके सदृश, स्यात् थाय छे होता है ॥ २७ ॥

27 If a person takes it in right manner, in right dose, in right time and along with wholesome food, in keeping with his vitality and with a cheerful mind, to him, wine is like ambrosia.

अविधिपीतमद्यदोषाः—

यथोपेतं पुनर्मद्यं प्रसङ्गाद्येन पीयते ।
रूक्षव्यायामनित्येन विषवद्याति तस्य तत् ॥२८॥

रूक्ष- रूक्ष द्रव्य रूक्ष द्रव्य, व्यायाम- अने व्यायामतुं और व्यायामका, नित्येन नित्य सेवन करना पुरुष सेवन करनेवाला पुरुष, येने ने जो पुनः वशी फिर, यथोपेतम् नेपु भगै तेपु जैसा मिले वैसा, मद्यम् मद्यं मद्यं, प्रसङ्गात् अतिशय अतिशय, पीयते पीछे छे पीता है तस्य तेने भाटे उसके लिए, तत् ते वह, विषवत् विषसमान विषके सदृश, याति थाय छे हो जाता है ॥ २८ ॥

18. While to a person who drinks whatever kind comes in hand, to him

and whenever he gets an opportunity and whose body is dry on account of constant exertion, this very wine acts as a poison.

मद्यस्य दशगुणा तेषां कर्मा च—

मद्यं हृदयमाविश्य स्वगुणैरोजसो गुणान् ।
दशभिर्दश संक्षोभ्य चेतो नयति विक्रियाम् ॥२९॥

मद्यं मद्य मद्य, हृदयम् हृदयम्, आविश्य पेशीने प्रविष्ट हो कर, दशभिः स्वगुणैः पीतान्। दश गुणैः पडे अपने दस गुणोंसे, ओजसः ओजसः ओजके, दश दश दश, गुणान् गुणैः गुणोंको, संक्षोभ्य संक्षुब्ध करीने धुन्व करके चेत। चित्तने चित्तको, विक्रियाम् विकृत विकृत, नयति अनाये छे बनाता है ॥ २९ ॥

29 Alcohol reaching the brain disturbs all the ten qualities of the vital essence by its ten fold nature of action and thus leads to the derangement of the mind (protoplasmic poison)

लघूष्णतीक्ष्णसूक्ष्माम्लव्याध्याशुगमेव च ।
रुक्षं विकाशि विशदं मद्य दशगुणं स्मृतम् ॥३०॥

मद्यम् मद्यने मद्यको, लघु- लघु लघु, उष्ण- उष्ण उष्ण, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण तीक्ष्ण सूक्ष्म- सूक्ष्म सूक्ष्म, अम्ल- अम्ल अम्ल, व्याधि- व्याधी व्याधी, आशुगम्य आशुकारी शीघ्र किया करनेवाला, रुक्षं रुक्ष रुक्ष, विकाशि विक्षारी विकाशी, विशदम् च एव अने विशद और विशद, दशगुणम् ओ दश गुणवाणु इन दस गुणसे युक्त, स्मृतम् मान्यु छे माना है ॥ ३० ॥

30 They are—lightness. heat, acuteness, subtleness acidity, diffusiveness, quickness, dryness expansive-

ness and limpidness These are described to be the ten qualities of alcohol.

गुरु शीतं मृदु श्लक्ष्णं बहलं मधुरं स्थिरम् ।
प्रसन्नं पिच्छिलं स्निग्धमोजो दशगुणं स्मृतम् ॥३१॥

ओज ओज ओजको, गुरु गुरु गुरु, शीतम् शीत शीत, मृदु मृदु मृदु, श्लक्ष्णम् श्लक्ष्ण श्लक्ष्ण, बहलम् बहल बहल मधुरम् मधुर मधुर स्थिरम् स्थिर स्थिर, प्रसन्नम् प्रसन्न प्रसन्न पिच्छिलम् पिच्छिल पिच्छिल, स्निग्धम् अने स्निग्ध और स्निग्ध, दशगुणम् ओ दश गुणवाणु इन दस गुणोंसे युक्त, स्मृतम् मान्यु छे माना है ॥ ३१ ॥

31. While heaviness, coldness, softness, smoothness, denseness, sweetness, fixity, clearness, viscosity and unctuousness are laid down as the ten qualities of vital essence

गुरुत्वं लाघवाच्छैत्यमौष्ण्यादम्लस्वभावतः ।
माधुर्यं मार्दवं तैक्ष्ण्यात्प्रसादं चाशुभावनात् ॥३२॥
रौक्ष्यात् स्नेहं व्याधित्वात् स्थिरत्वं श्लक्ष्णतामपि ।
विकासिभावात्पिच्छित्वं वैशद्यात्सान्द्रतां तथा ॥३३॥
सौक्ष्म्यान्मद्यं निहन्त्येवमोजसः स्वगुणैर्गुणान् ।
सत्त्वं तदाश्रयं चाशु संक्षोभ्य जनयेन्मदम् ॥३४॥

लाघवात् लाघुताथी लघुतासे, गुरुत्वम् गुरुताने गुरुताको, औष्ण्यात् औष्ण्यताथी उष्णतासे शैत्यम् शीत-ताने शीतलताको, अम्ल- अम्ल अम्ल, स्वभावतः स्वभावथी स्वभावसे, माधुर्यम् मधुरताने मधुरताको, तैक्ष्ण्यात् तीक्ष्णताथी तीक्ष्णतासे, मार्दवम् मृदुताने मृदुताको, आशुभावनात् च आशुकारी होवाथी आशु-कारी होनेसे, प्रसादम् प्रसादने प्रसादको, रौक्ष्यात् रुक्षताथी रुक्षतासे, स्नेहम् स्नेहने स्नेहको, व्याधि-व्याध व्याधी होवाथी व्याधी होनेसे, स्थिरत्वम् स्थिरताने स्थिरताको विकासिभावात् विक्षारी होवाथी विकाशी

३०. लघूष्णतीक्ष्णसूक्ष्माम्लव्याध्याशुगमेव च-लघुनस्त्वस्य

तीक्ष्णाम्लव्याध्याशुगमेव च (ग.)

३२ गुरुत्व-गौरव (फ.)

३४. जनयेत्-कुरुते (फ. व.)

હોનેસે, શ્લક્ષ્ણતાશ્ચ અપિ શ્લક્ષ્ણ્યુતાને શ્લક્ષ્ણતાકો, વૈશાયાત્ વિશદતાથી વિશદતાસે, પૈચ્છિલ્યમ્ પિચ્છિલતાને પિચ્છિલતાકો, તથા તથા તથા, સૌન્દર્યાત્ સુક્ષ્મતાથી સૂક્ષ્મતાસે, સાન્દ્રતાશ્ચ સાન્દ્રતાને સાન્દ્રતાકો, एवम् એમ્ એમ્ પ્રકાર, મધ્યમ્ મધ્ય મધ્ય, સ્વગુણે પેતાના ગુણે વડે અપને ગુણેસે, ઓજસ ઓજસ ઓજસે, ગુણાન્ ગુણાને ગુણોકો, નિહન્તિ હસ્યે છે નષ્ટ કરતા હૈ, સત્ત્વમ્ ચ મનને સત્ત્વકો, તદાશ્રયમ્ અને ઓજસ આશ્રય હૃદયને ઔર ઓજસે આશ્રય હૃદયકો, આશુ શીઘ્ર શીઘ્ર, સંશ્લોભ્ય સંશ્લોભ પમાડીને છુલ્લ કરકે, મદમ્ મદ મદ, જનમેત્ પેદા કરે છે ઉત્પન્ન કરતા હૈ ॥ ૩૨-૩૪ ॥

32-34. Heaviness is destroyed by lightness, coldness by heat, sweetness by acidity, softness by acuteness, clearness by quickness, unctuousness by dryness, fixity by diffusiveness, smoothness by expansiveness, viscosity by limpidness and density by subtleness. Thus alcohol by its characteristic actions destroys the ten qualities of the vital essence. It acts as a protoplasmic poison. As a result, alcohol agitates the mind, and its foundation, namely, the heart (brain), and quickly produces intoxication.

રસવાતાદિમાર્ગાણાં સત્ત્વબુદ્ધીન્દ્રિયાત્મનામ્ ।
પ્રધાનસ્યૌજસઞ્ચૈવ હૃદયં સ્થાનમુચ્યતે ॥૩૫॥

હૃદયમ્ હૃદય હૃદય, રસ- રસ રસ, વાત- અને વાતાદિના ઔર વાતાદિકે, માર્ગાણામ્ માર્ગોનું માર્ગોકા, સત્ત્વ- મન મન, બુદ્ધિ- બુદ્ધિ બુદ્ધિ, ઇન્દ્રિય- ઇન્દ્રિયો ઇન્દ્રિય, આત્મનામ્ તથા આત્માનું ઔર આત્માકા, પ્રધાનસ્ય અને શ્રેષ્ઠ ઔર શ્રેષ્ઠ, ઓજસઃ ચ એવ ઓજસનું ઓજસકા, સ્થાનમ્ સ્થાન સ્થાન, ઉચ્યતે કહેવાય છે કહા જાતા હૈ ।

૩૫ વાતાદિ-વાતવાદિ (હ ધ, ક)

૩૫ -રસાદિ (ત.)

35 The heart is considered to be the seat of the circulatory channels of the body-nutrient fluid, the vata and other humors and of the mind, intellect and the senses, as also of the vital essence

અતિપીતેન મધેન વિહતેનૌજસા ચ તત્ ।
હૃદયં યાતિ વિકૃતિં તત્રસ્થા યે ચ ધાતવઃ ॥૩૬॥

અતિપીતેન અતિશય પીધેલ અધિક માત્રામે પિયે હુ, મધેન મધ્યમ મધ્યમ, વિહતેન અભિહત અભિહત, ઓજસા ચ ઓજસથી ઓજસે, તત્ તે વહ, હૃદયમ્ હૃદય હૃદય, વિકૃતિમ્ વિકૃતિ વિકૃતિ, યાતિ પામે છે પાતા હૈ, તત્રસ્થા અને ત્યાં રહેલ ઔર ઉસમેં સ્થિત, યે ચ એ જો. ધાતવઃ ધાતુઓ હોય છે તેઓ પણ વિકૃત થાય છે ધાતુનું હૈ વે સી વિકૃત હો જાતી હૈ ॥ ૩૬ ॥

36 By excessive use of alcohol and the resulting impairment of the vital essence, the brain becomes disordered along with the body-elements situated there

ઓજસ્યવિહતે પૂર્વો હૃદિ ચ પ્રતિબોધિતે ।
મધ્યમો વિહતેઽભ્યે ચ વિહતે તૂત્તમો મદઃ ॥૩૭॥

ઓજસ ઓજસ ઓજસે, અવિહતે વિકૃત ન થતાં વિકૃત ન હોને પર, હૃદિ ચ અને હૃદય ઔર હૃદયકે, પ્રતિબોધિતે પ્રતિબોધિત થતાં જાગૃત હોને પર, પૂર્વ પ્રથમ મદ પ્રથમ મદ, અભ્યે ચ અભ્ય અભ્ય, વિહતે વિધાત થવાથી વિકૃત હોને પર, મધ્યમઃ મધ્યમ મદ (પીએ મદ) મધ્યમ મદ (દૂસરા મદ), વિહતે અને સ પૂર્ણ વિધાત થતાં ઔર પૂર્ણરૂપમેં વિકૃત હોને પર તુ તે તો, ઉત્તમઃ છેલ્લો (ત્રીએ) અન્તિમ (ત્રીસરા), મદ મદ થાય છે મદ હોતા હૈ ॥ ૩૭ ॥

37 In the first stage of intoxication the vital essence is not affected but the mind becomes stimulated. In the

૩૬ આતિપીતેન-આતેશીતેન (મ)

, યાતિ વિકૃતિ-વિકૃત યાતિ (ધ)

second stage the vital essence is slightly affected and in the third stage it is completely affected

नैवं विघातं जनयेन्मद्यं पैष्टिकमोजसः ।

विकाशिरूक्षविशदा गुणास्तत्र हि जोषणाः ॥३८॥

पैष्टिकम् द्योतनु आटेका, मद्यम् मद्य मद्य, एवम्
कहेवा प्रकृति उक्त प्रकारसे, ओजसः ओजस ओजस,
विघातम् नाश नाश, न नथी नही, जनयेत् करतु
उत्पन्न करता, हि कारुण्ये क्योंकि, तत्र तेभा उपपन्ने,
विकाशि-विकाश विकाशि, रूक्ष-रूक्ष रूक्ष, विशदा
अने विशद और विशद, गुणा गुण गुण, उल्लङ्घना
तीव्र तीव्र, न होता नथी नहीं होते ॥ ३८ ॥

38 The wine prepared from flour does not produce much impairment of the vital essence, because the qualities of expansiveness, dryness and clearness are not in it in a pronounced degree

मदलक्षणम्—

हृदि मद्यगुणाविष्टे हर्षस्तर्षो रतिः सुखम् ।

विकाराश्च यथास्त्वम् चित्रा राजसतामसाः ॥३९॥

जायन्ते मोहनिद्रान्ता मद्यस्यातिनिषेवणात् ।

स मद्यविभ्रमो नाम्ना 'मद' इत्यभिधीयते ॥४०॥

मद्यस्य मद्यना मद्यके, अतिनिषेवणात् अति सेवनथी
अधिक सेवनसे, हृदि हृदयभा हृदयमें, मद्य-मद्यना मद्यके,
गुण-गुण गुण, आविष्टे दाभल यथा प्रविष्ट होने पर,
हर्ष-हर्ष हर्ष, तर्ष-तर्ष अभिलाषा अभिलाषा, रतिः रति
रति, सुखम् सुख सुख, यथास्त्वम् तथा मन अनुसार
तथा मनके अनुसार, मोहनिद्रान्ता अने मोहनिद्रान्ता
अन्त पामनारा और मोहनिद्रामें अन्त पानेवाले, चित्रा
गुण गुण भिन्न भिन्न, राजस-राजस राजस, तामसा
च अथवा तामस और तामस, विकारा विकारा विकार,
जायन्ते थाय ये होते हैं, स. ते वह मद्य-मद्यनिन

मद्यजनित, विभ्रमः भ्रम भ्रम, मदः मद मद, इति
ओ इस, नाम्ना नामथी नामसे, अभिधीयते कहेवाथ ये
कहा जाता है ॥ ३९-४० ॥

39-40 When the brain is affected by the action of alcohol there will result exhilaration, ardent desire, exultation, sense of happiness and various kinds of changes according to the psychic make-up of the person and according to its rajasic or tamasic qualities. Owing to excessive use of alcohol, stupor terminating in narcosis is produced. This is the delusion caused by wine and is known as alcoholic intoxication.

मदस्य त्रयो भेदाः तेषां लक्षणानि च—

पीयमानस्य मद्यस्य विज्ञातव्यास्त्रयो मदाः ।

प्रथमो मध्यमोऽन्त्यश्च लक्षणैस्तान् प्रचक्ष्महे ॥४१॥

पीयमानस्य पीयता पिबे हुए, मद्यस्य मद्यना
मद्यके, प्रथमः प्रथम प्रथम, मध्यम मध्यम मध्यम,
अन्त्य च अने अन्त्य ओ और अन्त्य ये, त्रयोः त्रय
तीन, मदाः मद मद, विज्ञातव्याः ज्ञातव्या जानने
चाहिए, तान् तेओने इनको, लक्षणैः लक्षणैः लक्षणोंसे,
प्रचक्ष्महे कहीओ छीओ कहते हैं ॥ ४१ ॥

41. Three stages of intoxication are observed in a person who drinks wine: the first, the middle or the second and the last or the third. We shall describe the characteristics of each of them

प्रहर्षणः प्रीतिकरः पानाद्यगुणदर्शकः ।

वाद्यगीतप्रहासानां कथानां च प्रवर्तकः ॥४२॥

न च बुद्धिरुत्तिहरो विषयेषु न चाक्षमः ।

सुखनिद्राप्रबोधश्च प्रथमः सुखदो मदः ॥४३॥

४१. प्रचक्ष्महे-प्रचक्ष्यते (ड. व)

४२ वाद्य-पाठ (द.)

३८ जनयेत्-कुरते (फ)

४० मोहनिद्रान्ता-मोहनिद्रार्ता (ड न)

प्रथम. प्रथम प्रथम, मदः भद मद, प्रहर्षणः हर्ष
 ४२-४३ हर्षको बढ़ानेवाला, प्रीतिकर प्रीति ४२-४३
 प्रीति करनेवाला, पान- पान पान, अन्न- अन्न अन्न
 और भोजनके, गुण- गुणोन्मा गुणोंको, दर्शक. दर्शक
 दिखानेवाला, वाद्य- वाद्य वाद्य, गीत- गीत गीत,
 प्रहासानाम् हास्य हास्य, कथानाम् च अन्ने कथाओंको
 और कथाओंकी, प्रवर्तक प्रवर्तक होय छे प्रवृत्ति
 करानेवाला होता है, बुद्धि- बुद्धि बुद्धि, स्मृति- तथा
 स्मृतिने और स्मृतिरू, हरः च ४२-४३ नाशक, न
 नहीं नहीं है, विषयेषु विषयेषां विषयोंके भोगमें,
 अक्षम. च असमर्थ ४२-४३ असमर्थ करनेवाला, न
 नहीं नहीं है, सुख- तथा सुखेथी एवं सुखसे, निद्रा-
 निद्रा, प्रबोध तथा अगृति ४२-४३ तथा जागृति
 करनेवाला, सुखद च अन्ने सुखदाता छे और सुखदाता
 है ॥ ४२-४३ ॥

42-43. It produces exhilaration, delight, a finer discrimination of the qualities of food and drink, desire for music, song, jokes and stories. It does not impair the intellect or memory, and causes no incapacity for sense pleasures. It promotes sound sleep as well as happy awakening. This is the first and the happy stage of alcoholic effects.

मुहुः स्मृतिर्मुहुर्मोहोऽव्यक्ता सज्जति वाङ्मुहुः ।

युक्तायुक्तप्रलापश्च प्रचलायनमेव च ॥४४॥

स्थानपानान्नसां कथ्ययोजना सविपर्यया ।

लिङ्गान्येतानि जानीयादाविष्टे मध्यमे मदे ॥४५॥

मध्यमे मध्यम मध्यम मदे नदमा मदमें, आविष्टे
 प्रवेश भर्ता प्रविष्ट होने पर, मुहुः धडीकमा क्षणमें,
 स्मृतिः स्मृति स्मृति, मुहुः धडीकमा क्षणमें, मोहः
 मोह मोह, मुहुः धडीकमा क्षणमें, अव्यक्ता वाक् अस्पष्ट
 वाणी अस्पष्ट वाणी, सज्जति तेभ्य वाणीतु अटडी

४४ मोहोऽव्यक्ता-व्यक्ताऽव्यक्ता च (ध)

४५ प्रचलायनमेव च-प्रचलायनमेव च (ख. फ.)

४४-४५ एव वाणीकी स्फावट, युक्त- योग्य योग्य, अयुक्त- अने
 अयोग्य और अयोग्य, प्रलापः च अउवाह प्रलाप, प्रचला-
 यनम् च एव अउकर आवर्त चकर आना, सविपर्यया तथा
 विपरीततासहित तथा विपर्ययके साथ, स्थान- स्थान
 स्थान, पान- पान पान, अन्न- भोजन भोजन, साकध्व-
 अन्ने वातयितनी और वार्तालापकी, योजना येगना
 योजना, एतानि ये इन, लिङ्गानि लक्षणोंको, ज्ञानोंको,
 जानीयान् अजुना जाने ॥ ४४-४५ ॥

44-45 Fitful recollection, fitful forgetfulness, frequent indistinct, thick and laryngeal speech, indiscriminate talk, unsteady gait, impropriety in sitting, drinking, eating, and conversation—these are to be known as the symptoms of the second stage of alcoholic effects.

मध्यम मदगुत्क्रम्य मदमाप्राप्य चोत्तमम् ।

न किञ्चिन्नाशुभं कुर्युर्नरा राजसतामसाः ॥४६॥

राजस- राजस राजस, तामसाः अन्ने तामस और
 तामस, नरा. पुरुषो पुरुष, मध्यमम् मध्यम मध्यम,
 मदम् भदनु मदको, उत्क्रम्य उल्लिंघन करी लापर,
 उत्तमम् उल्लिं अन्त्य, मदम् च भदने मदको, आप्राप्य
 प्राप्त यत्ता प्राप्त होकर, किञ्चित् अेषु केषु पक्षु ऐषा
 कोई भी, अशुभम् अशुभ अशुभ, न नहीं नहीं है, कुर्यु-
 ने तेथो करे जो ने करते, न नहीं नहीं ॥ ४६ ॥

46. After transcending the second stage and before reaching the last stage, there is no impropriety which persons of the rajasic and tamasic nature will not commit.

को मदं तादृशं विद्वानुन्मादमिव दारुणम् ।

गच्छेदध्वान्स्वन्नं बहुदोषमिवाध्वग. ॥४७॥

अस्वन्नम् दुःखकर अन्तर्वाणी दुःखकारक अन्त-
 वाले, बहुदोषम् अहु दोषवाणी बहुत दोषयुक्त,

४६. मदमाप्राप्य-मदमाप्राप्य (ध)

अध्वानम् भागे मार्ग पर, अध्वग भुसाक्षर मुसाफिर, इव नेम नेतो नथी तेम ते दृष्टात दध जैसे नहीं जाता वैसे उस दृष्टातको लेकर, उन्मादम् उन्माद उन्माद, इव नेवा जैसे, दारुणम् दारुण दारुण, मदम् मदेने मदको, क उथे कौन, विद्वान् समञ्ज मनुष्य विद्वान् मनुष्य, गच्छेत् प्राप्त करे? अर्थात् प्राप्त न करे प्राप्त करे? अर्थात् प्राप्त न करे ॥ ४७ ॥

47 Which wise man would ever wish to be intoxicated to an extent which is as frightful as insanity even as no traveller will select a road which leads to an unhappy end and which is beset with many troubles?

तृतीयं तु मदं प्राप्य भग्नदार्चिव निष्क्रियः ।
मदमोहावृतमना जीवन्नपि मृतैः समः ॥४८॥

तृतीयम् तृतीय तृतीय, मदम् मदेने मदको, तु तो तो, प्राप्य प्राप्त करीने प्राप्त करके, भग्न-भाग्येला कटे हुए, दारु दारुण लकड़ेकी, इव पेठे भाति, निष्क्रिय निष्क्रिय, मद मद मद, मोह- तथा मोहथी और मोहसे, आवृत- आवृत आवृत, मना मनवाणी मनुष्य मनवाला मनुष्य, जीवन् जीवते जीवित, अपि छत। पशु होने पर भी मृतैः मरेला मनुष्य मृत मनुष्योंके, समः नेवे छे सदस्य है ॥ ४८ ॥

48 Having reached the third stage of intoxication, he becomes paralysed like a felled tree with his mind submerged in intoxication and stupor, and though alive, resembles a dead man.

रमणीयान् स विषयान्न वेत्ति न सुहृज्जनम् ।
यदर्थं पीयते मद्यं रतिं तां च न विन्दति ॥४९॥

स ते वह, रमणीयान् आनन्ददायक आनन्द-दायक, विषयान् विषयाने विषयोंको, न नथी नहीं,

४८. मदमोह-बहुमोह (घ)

वेत्ति ज्ञाते। पहिचानता, सुहृज्जनम् मित्राने पशु मित्रोंको भी, न नथी ज्ञाते। नहीं जानता, यदर्थम् नेनी धन्यथी जिसकी मतलबसे, मद्यम् मद्यने मद्यको, पीयते पीये छे पीता है, ताम् ते उस, रतिम् च सुभने पशु सुखको भी, न नथी नहीं, विन्दति भेजवते। प्राप्त करता ॥ ४९ ॥

49 He does not discriminate or recognise either the qualities of things or his friends He does not possess even a sense of his own happiness for the very sake of which alcohol is drunk.

कार्याकार्यं सुखं दुःखं लोके यच्च हिताहितम् ।
यदवस्थो न जानाति कोऽवस्थां तां व्रजेद्बुधः ॥५०॥

यदवस्थ ने अवस्थामा रही मनुष्य जिस अवस्थामें रह कर मनुष्य, लोके ससारमा ससारमें, कार्य- कार्य कार्य, अवकार्यम् अवकार्य अवकार्य, सुखम् सुख सुख, दुःखम् दुःख दुःख, यत् च अने ने और जो, हित- हित हित, अहितम् तथा अहित तथा अहित, न नथी नहीं, जानाति ज्ञाते। जानता, ताम् ते उस, अवस्थाम् अवस्थाने अवस्थामें, क उथे कौन, बुध अक्षी पुरुष बुद्धिमान, व्रजेद् प्राप्त करे? जायेगा? ॥ ५० ॥

50 Which wise man would like to attain that state in which he cannot discriminate between what ought to be done and what ought not to be done, between pleasure and pain and between what is good and what is evil in the world?

स दूष्यः सर्वभूतानां निन्द्यश्चाग्राह्य एव च ।
व्यसनित्वादुदकै च स दुःखं व्याधिमश्नुते ॥५१॥

स. ते वह, सर्वभूतानाम् सर्व प्राणीओने सब प्राणियोंका, दूष्यः दोषकर्ता दोषकर्ता, निन्द्य. च निन्द्य, अग्राह्यः च एव अने अग्राह्य आय छे और

५१. दूष्य-सव्यः (घ)

” ” -वृष्य (फ)

अप्राप्य होता है, स ते वह, व्यसनित्वात् व्यसनी-
पक्षाने क्षीमे व्यसनी होनेसे, उदके परिश्रामभा परि-
णाममें, दुःखम् दुःभङ्गादुःखकर, व्याधिम् च व्याधि
व्याधि, अश्रुते भेजवे छे प्राप्त करता है ॥ ५१ ॥

51. On account of his addiction,
he is condemned and censured by all
people and is regarded an unworthy
man by them, and he later on deve-
lops painful diseases as a result of
his addiction.

मद्यदोषाः—

प्रेत्य चेह च यच्छ्रेयः श्रेयो मोक्षे च यत् परम् ।
मनःसमाधौ तत् सर्वमायत्तं सर्वदेहिनाम् ॥ ५२ ॥

सर्वदेहिनाम् प्राप्तीभावनं सब प्राणिबोधे लिए,
प्रेत्य च जन्मान्तरभा जन्मान्तरमें, इह च अने आ-
लोकाभा और इस लोकमें, यत् ने जो, श्रेयः श्रेय छे
श्रेय है, मोक्षे च तथा मोक्षभा एवं मोक्षमें, यत् ने
जो, परम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, श्रेयः उत्तमाशु छे कल्याण है,
तत् ते वह, सर्वम् सर्व सब, मनःसमाधौ भगनी
समाधिने मनकी समाधिकी, आयत्तम् आधीन छे
अधीन है ॥ ५२ ॥

52. For all men all that which is
contributive of well-being in this life
and the other, and happiness in that
higher life of liberation, is established
in the perfect tranquility of mind.

मद्येन मनसश्चास्य संक्षोभः क्रियते महान् ।
महामारुतवेगेन तटस्थस्येव शाखिनः ॥ ५३ ॥

महामारुतवेगेन नेम वायुना भडान वेशयी जैसे
वायुके बडे वेगसे, तटस्थस्य किनारा उपर रहैल किनारे
पर स्थित, शाखिनः आउने वृक्षको, इव भडान क्षोभ
उरवाभा आवे छे तेम महान क्षोभ दिया जाता है
वैसे, मद्येन भधधी मद्यसे, अस्य आना इसके, मनस
मनने मयमें, महान् भडान महान, संक्षोभः च संक्षोभ
संक्षोभ, क्रियते उरवाभा आवे छे किया जाता है ॥ ५३ ॥

53. Wine causes great agitation to
such a tranquil mind, like the strong
wind that shakes the trees on a bank.

मद्यप्रसङ्गं तं चाज्ञा महादोषं महागदम् ।
सुखमित्यधिगच्छन्ति रजोभोद्वराजिताः ॥ ५४ ॥

रज- रजेशु रज, मोह- तथा मोहधी तथा मोहसे,
पराजिताः पराजय पाभेला पराजित, अज्ञाः अज्ञानीभा
मुखलोग, महादोषम् महादोषवाणा महादोषमुक्त, महा-
गदम् महादोषगद मद्यप्रसङ्ग, तम् च ते वह, मद्य-
प्रसङ्गम् मद्यप्रसङ्गने मद्यसेवनको, सुखम् सुख छे
सुख देनेवाला है, इति श्रेम ऐस, अधिगच्छन्ति भाने छे
समझते है ॥ ५४ ॥

54. Ignorant men, who are addicted
to and are blinded by intoxication and
overcome by passion and ignorance, con-
sider the intoxicated state which is a
greatly morbid and diseased condition,
to be a state of happiness.

मद्योपहतविज्ञाना वियुक्ताः सात्त्विकैर्गुणैः ।
श्रेयोभिर्विप्रयुज्यन्ते मदान्धा मदलालसाः ॥ ५५ ॥

मद्य- मद्यधी मद्यसे, उपहत- नष्ट नष्ट, विज्ञानाः
ज्ञानवाणा ज्ञानवाले, सात्त्विकै सात्त्विक सात्त्विक, गुणै-
गुणधी गुणसे, वियुक्ता रहित रहित, मदान्धा मदान्ध
मदान्ध, मदलालसाः अने मद्यना लालस्यु दोडा और
मदके लोभी लोग, श्रेयोभिः उत्तमाशुधी कल्याणसे,
विप्रयुज्यन्ते विप्रयुक्त पडे छे अलग हो जाते है ॥ ५५ ॥

55. These men enslaved and blinded
by alcoholism, are deprived of wisdom
and sattwic qualities and are lost to all
goodness

मद्ये मोहो भयं शोकः क्रोधो मृत्युश्च संश्रितः ।
सोन्मादमदमूर्च्छायाः सापसारपतानकाः ॥ ५६ ॥

५४ चाज्ञा-ज्ञात्वा (ड त फ, व)

, पराजिताः-परायणाः (य फ.)

मद्ये भयम्। मद्यमे, सोन्माद- उन्माद उन्माद, मद- भद मद, मूर्च्छाया मूर्च्छा मूर्च्छा, सापस्मार- अपस्मार अपस्मार, अपतानकाः अने अपतानक और अपतानक, मोह मोह मोह, मयम् अय मय, शोक शोक शोक, क्रोध क्रोध क्रोध, मृत्यु च अने मृत्यु और मृत्यु, संश्रित. रहेल छे आश्रित हैं ॥ ५६ ॥

56. Wine is also the cause of great delusion, fear, grief, anger and death as well as insanity, toxicosis, fainting, epilepsy and convulsions

यत्रकः स्मृतिविभ्रंशस्तत्र सर्वमसाधुवत् ।

इत्येवं मद्यदोषज्ञा मद्यं गर्हन्ति यत्नतः ॥ ५७ ॥

यत्र न्यां महा, इकर अछे एक, स्मृतिविभ्रंश. स्मृतिभ्रंश छे स्मृतिभ्रंश है, तत्र त्यां कहा, सर्वम् अधुंय सब कुछ, असाधुवत् अशुभ जेवु छे बुरासा ही है, इति एवम् अम इस प्रकार, मद्य- भयना मद्यके, दोषज्ञा दोष अधुना दोषको ज्ञाननेवाले पुरुष, यत्नतः यत्नपूर्वक यत्नपूर्वक, मद्यम् भयने मद्यको, गर्हन्ति निंदा छे विष मानते है ॥ ५७ ॥

57 When a man is deprived of his very memory, then everything that follows upon it, is necessarily evil. Thus those who know the evils of drink, condemn the habit of drink strongly

सत्यमेते महादोषा ऋद्यस्योक्ता न संशयः ।

अहितस्यातिमात्रस्य पीतस्य विधिवर्जितम् ॥ ५८ ॥

अहितस्य अहितकर अहितकर, अतिमात्रस्य अति- मात्राम् अतिमात्रामे, विधिवर्जितम् तथा विधिवर्जित तथा विधिको छोड़कर, पीतस्य पीधेवा पिये हुए, मद्यस्य मद्यना मद्यके, सत्यम् सत्यमे सत्यमे, एते अने वे,

महादोषाः महादोषो महादोष, उक्ताः उक्ता छे कहे है, संशयः अम संशय इसमें संशय, न नथी नहीं है ॥ ५८ ॥

58 True and undoubted indeed are these great evil effects described about wine, if it is unwholesome or taken in excess or taken disregarding the prescribed regulations.

मद्यस्य स्वभावेनावृतत्वम्—

किंतु मद्यं स्वभावेन यथैवात्र तथा स्मृतम् ।

अयुक्तियुक्तं रोगाय युक्तियुक्तं यथाऽस्मृतम् ॥ ५९ ॥

किंतु परतु परतु, मद्यम् भय मद्य, स्वभावेन स्वभाववशी स्वभावेन ही, यथा जेवु जैसा, अन्नम् अन्न छे अन्न है, तथा तेवुं वैसा ही, स्मृतम् उक्तु छे कहा गया है, अयुक्ति- अयोग्य रीते अयोग्य रूपमें, युक्तम् उपरता प्रयुक्त होने पर, रोगाय रोगने भाटे छे रोगके लिए है, युक्ति- अने योग्य रीते और युक्तिपूर्वक, युक्तम् उपरता प्रयुक्त होने पर, अमृतम् अमृत अमृतके, यथा जेवुं छे समान है ॥ ५९ ॥

59. But wine, by nature, is regarded similar to food in its effects. It is productive of disease if taken in improper manner, and is like ambrosia if taken in proper manner.

प्राणाः प्राणभूतामन्नं तदयुक्त्या निहन्त्यस्य ।

विषं प्राणहरं तच्च युक्तियुक्तं रसायनम् ॥ ६० ॥

अन्नम् अन्न अन्न, प्राणभूताम् प्राणभूता प्राणियोंके, प्राणा प्राण छे प्राण है, अयुक्त्या परतु अयोग्य रीते सेवन करवाथी परंतु युक्तिविरुद्ध सेवनसे, तत् ते वह, अस्य प्राणभूता प्राणोंको, निहन्ति नाश करे छे नष्ट करता है, विषम् अनेके विष जैसेकि विष, प्राण- हरम् प्राणनाशक छे प्राणहर है, युक्ति- परतु युक्ति- पूर्वक परतु युक्तिपूर्वक, युक्तम् योग्य प्रयुक्त, तत् ते वह रसायनम् रसायनम् छे रसायनरूप है ॥ ६० ॥

60 Food, which is the life of living creatures, if taken in improper manner

५७ असाधुवत्-अशुभवत् (ब)

५८ गर्हन्ति-निन्दन्ति (द य व)

५९ यत्नतः-तत्नतः (ड.)

५८. विधिवर्जितम्-विधिवर्जितम् (ड)

destroys life, and even poison, which by nature is destructive of life, if taken in proper manner, acts as an elixir

युक्तिपीतमद्यगुणाः —

हर्षमूर्जे मुदं पुष्टिमारोग्यं पौरुषं परम् ।

युक्त्या पीतं करोत्याशु मद्यं सुखमदप्रदम् ॥६१॥

युक्त्या युक्तिपूर्वकं युक्तिपूर्वक, पीतम् पीयेत् पिया हुआ, सुख- सुख सुखकर, मद- मद्य मद, प्रदम् आपनार देनेवाला, मद्यम् मद्य मद्य, हर्षम् हर्ष हर्ष, ऊर्जम् उत्साह उत्साह, मुदम् स ते। स संतोष, पुष्टिम् पुष्टि पुष्टि, आरोग्यम् आरोग्य आरोग्य, परम् अने परम् और श्रेष्ठ, पौरुषम् पौरुष पौरुषको, आशु शीघ्र शीघ्र, करोति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है ॥ ६१ ॥

61 Wine taken in proper manner soon gives exhilaration, courage, delight, strength, health, great manliness and joyous intoxication.

रोचनं दीपनं हृद्यं स्वरवर्णप्रसादनम् ।

प्रीणनं बृंहणं बल्यं भयशोकश्रमापहम् ॥६२॥

स्वापनं नष्टनिद्राणां मूकानां वाग्विवोधनम् ।

बोधनं चातिनिद्राणां विबद्धानां विबन्धनुत् ॥६३॥

वधवन्धपरिक्लेशदुःखानां चाप्यबोधनम् ।

मद्योत्थानां च रोगाणां मद्यमेव प्रवाधकम् ॥६४॥

रोचनम् मद्य रुचि करेनार मद्य रुचिकारक, दीपनम् दीपन दीपन, हृद्यम् हृद्य हृद्य, स्वर- स्वर स्वर, वर्ण- अने वर्णने और वर्ण, प्रसादनम् प्रसाद करेनार

६१ हर्षमूर्जे मुदं-हर्षमीष्यामिदम् (घ)

” परम्-बलम् (घ)

” सुखमदप्रदम्-मद्यसुखापहम् (घ)

” —मदसुखापहम् (छ)

६३ वाग्विवोधनम्-वाक्यविवोधनम् (फ)

६४ चाप्यबोधनम्-चावमोहनम् (ड)

” प्रवाधकम्-प्रसाधकम् (झ)

” —प्रबोधकम् (थ)

वृद्धनेवाला, प्रीणनम् प्रीणन प्रीणन, बृंहणम् बृंहण बृंहण, बल्यम् बल्य बल्य, भय- भय भय, शोक- शोक शोक, श्रम- अने श्रमने और श्रमका, अपहम् नाशक छे नाशक है, नष्टनिद्राणां नष्टने निद्रा न आवती होय और मनुष्यने नींद न आनेवालोंके लिए, स्वापनम् छे। ध दा। नार नींद लानेवाला, मूकानाम् मूकानां मूकोंके लिए, वाक्- वा। ने वाणीको, विबोधनम् विबोधन विबोधन करनेवाला, अतिविद्राणाम् अति निद्रावा। ने बहुत निद्रा लेनेवालोंको, बोधनम् बोधन विबोधन करनेवाला, विबद्धानाम् च अने विबधवा। ना और विबन्धवालोंके, विबन्धनुत् विबधने दूर करेनार छे विबन्धको दूर करनेवाला है, वध- ते। म वध एवं वध, बन्ध- बध वन्धन, परिक्लेश- अत्यन्त क्लेश अत्यन्त क्लेश, दुःखानाम् च तथा दुःखने और दुःखोंका, अपि पक्ष मी, अबोधनम् अनुभव था न देनेनार छे अनुभव न होने देनेवाला है, मद्यम् च एव वर्ण मद्य और मद्य ही, मद्योत्थानाम् मद्यजनित मद्यजनित, रोगाणाम् रोगोंका, प्रवाधकम् नाशक छे नाशक है ॥ ६२-६४ ॥

62 64 It is an appetiser, digestive-stimulant, cordial, promoter of voice and complexion and is nourishing, roborant and strengthening It relieves fear, grief and fatigue It acts as a soporific to those suffering from insomnia and as a stimulant of speech in reticent people. It keeps awake people given to excess of sleep and relieves obstruction in the body-passages, renders the mind unconscious of the pain of trauma, ligature and other kinds of pain and suffering. It acts as a cure for the disorders resulting from alcoholism.

रतिर्विषयसंयोगे प्रीतिसंयोगवर्धनम् ।

अपि प्रवयसां मद्यमुत्सवामोदकारकम् ॥६५॥

६५. संयोगे-संयोग (त)

” संयोगवर्धनम्-सौभाग्यवर्धनम् (फ व)

मद्यम् भयं मद्यं रतिः आनन्दः छे आनन्दः है, विषय-
संयोगे अने विषय-संयोगमा और विषयोपभोगमें,
प्रीति प्रीति प्रीति, संयोग- तथा संयोगने तथा
संयोगको, वर्धनम् वर्धनम् छे बढ़ानेवाला है, प्रवयसाम्
तेभ्यः वृद्धोने वृद्धोको अपि पक्षु भी उत्सव- उत्सव
उत्सव, आमोद- अने आनन्द और आनन्द, कारकम्
करानेवाला छे करानेवाला है ॥ ६५ ॥

65. It increases the enjoyment of
sense-pleasures and the desire for the
continuance of such pleasures Even
to the very aged alcohol gives elation
and delight.

पञ्चस्वर्थेषु कान्तेषु या रतिः प्रथमे मदे ।
यूनां वा स्थविराणां वा तस्य नास्त्युपमा भुवि ६६

यूनाश्च वा युवानो युवकोंको, स्थविराणाम् वा छे
वृद्धोने अथवा वृद्धोंको, प्रथमे प्रथम प्रथम, मदे भर्मा
मदमें, कान्तेषु काम्य काम्य, पञ्चसु पांच पांचों, अर्थेषु
अर्थोंमा विषयोंमें, या जे जो, रति आनन्द आवे छे
आनन्द आता है, तस्य तेनी उसके लिए, उपमा उपमा
उपमा, भुवि पृथ्वीमा पृथ्वीमें, न अस्ति नथी नहीं
है ॥ ६६ ॥

66 There is nothing comparable
on earth to the delight derived, during
the first stage of alcoholic effects, from
the perceptions of the five senses in
the case of either the young or the
aged.

बहुदुःखहतस्यास्य शोकेनोपहतस्य च ।
विश्रामो जीवलोकस्य मद्यं युक्त्या निषेचितम् ॥ ६७ ॥

युक्त्या युक्तिपूर्वक युक्तिपूर्वक, निषेचितम् सेवे
सेवित, मद्यम् भयं मद्यं, बहु- बहु बहु, दुःख- दुःख
दुःखसे हतस्य दुःखी दुःखी शोकेन च अने शोकधी
और शोकसे, उपहतस्य दुःखी पीड़ित अस्य आ इस,

जीवलोकस्य उपलोकितु जीवलोकके लिए विश्राम
विश्रामस्थान छे विश्रामस्थान है ॥ ६७ ॥

67 Alcohol, taken in the proper
way, is a relaxation for all people
afflicted with a multitude of sufferings
and sorrow

अन्नपानवयोव्याधिवलकालत्रिकाणि चट् ।
श्रीन्दोषांस्त्रिविधं सत्त्वं ज्ञात्वा मद्यं पिबेत्सदा ॥ ६८ ॥

चट् छ छः, अन्नपान- अन्नपान अन्नपान, वय -
वय वय व्याधि- व्याधि व्याधि, बल बल बल,
काल- अने कालमा और कालके, त्रिकाणि त्रिक त्रिक,
श्रीन् त्रय तीन, दोषान् दोष दोष, त्रिविधम् तथा त्रय
प्रकारमा एवं तीन प्रकारके, सत्त्वं सत्त्वं सत्त्वंको,
ज्ञात्वा ज्ञातीने जानकर सदा सदा हमेशा मद्यम्
मद्यं मद्य, पिबेत् पीवु पीवे ॥ ६८ ॥

68 One should take wine keeping
always in view the three-fold classifi-
cation in each of the six things—food,
drink, age disease, vitality and season
as well as the triad of morbid humors
and the triad of the psychic types

तेषां त्रिकाणामष्टानां योजना युक्तिरुच्यते ।
यया युक्त्या पिबन्मद्यं मद्यदौर्बैर्न युज्यते ॥ ६९ ॥

तेषाम् ते उन, अष्टानां आठ आठ, त्रिकाणाम्
त्रिकाणी त्रिकोंकी, योजना योजना योजना युक्तिः युक्ति
युक्ति, उच्यते उच्यते छे कही जाती है, यया जे जिन,
युक्त्या युक्तिथी युक्तिसे, मद्यम् भयं मद्यं, पिबन् पीते
भुज्य पीता हुआ मनुष्य, मद्य- मद्यमा मद्यके, दौर्बैः
दोषेथी दोषोंसे, न युज्यते नोडते नथी युक्त नहीं
होता ॥ ६९ ॥

69 The correlating of the triads
of these eight factors is known as the
proper mode, and the use of alcohol
taken in such proper mode is never
attended with the evil effects of drinking.

मद्यस्य च गुणान् सर्वान् यथोक्तान् स समश्नुते ।
धर्मार्थयोरपीडायै नरः सत्त्वगुणोच्छ्रितः ॥७०॥

सत्त्वगुण- सत्त्वगुणकी, उच्छ्रित- प्रधान-
तावाला। प्रधानतावाला, सः ते वह नरः मनुष्य मनुष्य,
धर्मार्थयोः धर्म और अर्थकी धर्म और अर्थका
अपीडायै हानि बिना पीड़ा न करते हुए, मद्यस्य च
मद्यना मद्यके, सर्वान् सर्व सब, यथोक्तान् यथोक्त
यथोक्त, गुणान् गुणों, गुणोंको, समश्नुते भोगवे छे प्राप्त
करता है ॥ ७० ॥

70. On the contrary, the person
enjoys all the good effects ascribed to
drinking, and without endangering
his virtue or wealth, he obtains the
exalted state of the mind.

सत्त्वानि तु प्रबुध्यन्ते प्रायशः प्रथमे मदे ।
द्वितीयेऽव्यक्तां यान्ति मध्ये चोत्तममध्ययोः ७१

प्रथमे प्रथम प्रथम, मदे मदमा मदमें, सत्त्वानि
मन मन, तु तो तो, प्रायशः थोड़ा करी प्राय-
प्रबुध्यन्ते उत्थास पासे छे उत्तसित होते है, द्वितीये
भीम मदमा दूसरे मदमें, अव्यक्ताम् अरु व्यक्त-
पक्षाने थोड़ी व्यक्ताको, यान्ति पासे छे पाते हैं,
उत्तममध्ययो मध्ये च भीम तथा भीममदमा संधिमा
संपूर्ण व्यक्तपक्षाने पासे छे अने भीम मदमा तो
सर्वथा अव्यक्तपक्षाने पासे छे तीसरे तथा दूसरे
मदकी सन्धिमें संपूर्ण अव्यक्ताको पाते है और तीसरे
मदमें तो सर्वथा अव्यक्ताको पाते हैं ॥ ७१ ॥

71. Generally, in the first stage of
intoxication, mental faculties get stimu-
lated In the second stage, the real
nature of the man is slightly revealed
and in between the second and the
third, it is fully revealed

७१. मध्ये-मदे (त फ.)

मद्यस्य प्रकृतिदर्शकत्वम्—

सस्यसंबोधकं वर्षं, हेमप्रकृतिदर्शकः ।

हुताशः, सर्वसत्त्वानां मद्यं तूभयकारकम् ॥७२॥

वर्षम् १२२५६ वर्षा, सस्य- अनाजने अन्नको,
संबोधकम् उगाडनार छे उगानेवाली है, हुताशः अग्नि
अग्नि, हेम- सोनानी सुवर्णकी, प्रकृति- प्रकृति प्रकृति,
दर्शक. देखाडनार छे दिखानेवाली है, मद्यम् अने मद्य
और मद्य, तु तो तो, सर्वसत्त्वानाम् अध्याय भोगना
सब प्रकारके मनोमें, उभय- ऐश्वर्यने अगुत करवा तथा
ऐश्वर्यना गुणोंने दर्शाना ऐ ऐ कार्यने उनको जाग्रत
करना और उनके गुणोंको दर्शाना इन दोनों कार्यको,
कारकम् करनार छे करेवाला है ॥ ७२ ॥

72. As rain stimulates the growth
of crops and fire reveals the quality
of gold, similarly drink produces both
these effects on the minds of men.

प्रधानावरमध्यमां रूपाणां व्यक्तिदर्शकः ।

यथाऽग्निरेव सत्त्वानां मद्यं प्रकृतिदर्शकम् ॥७३॥

यथा अग्नि जैसे, अग्नि- अग्नि अग्नि, प्रधान अग्नि
अग्नि, अवर- अग्नि अग्नि, मध्यमानाम् अने मध्यम
और मध्यम, रूपाणाम् रूपोंने रूपोंको, व्यक्ति-दर्शकः
स्पष्ट दर्शानार छे स्पष्ट बतानेवाला है, एवम् तेम
वैसे, मद्यम् मद्य मद्य, सत्त्वानाम् सत्त्वानां सत्त्वकी,
प्रकृति- प्रकृति प्रकृति, दर्शकम् अताडनार छे दिखानेवाला
है ॥ ७३ ॥

73 Just as fire reveals the high,
medium and low quality of gold

७२ सस्य-मद्य (ख. झ.)

७३ सस्यसंबोधक-सत्त्वप्रबोधकम् (ब)

७३ सस्यसंबोधक वर्षं हेमप्रकृतिदर्शकम् -सत्त्वसंबोधक दर्शकम् (द)

७३ हेमप्रकृति-लोहप्रकृति (ब)

दर्शक-दर्शन (ग)

७३ तूभयकारकम्-भूतापकारकम् (घ)

७३ रूपाणाम्-रूपमाणा (ब घ)

similarly drink reveals the true quality of the mind concerned.

सात्त्विक-राजस-तामसानामापानानां लक्षणानि—

सुगन्धिमाह्वयगन्धर्न सुप्रणीतमनाकुलम् ।

मिष्टान्नपानविशदं सदा मधुरसंकथम् ॥७४॥

सुखप्रपानं सुमदं हर्षप्रीतिविवर्धनम् ।

स्वन्तं सात्त्विकमापानं न चोत्तममदप्रदम् ॥७५॥

सुगन्धि- सुगन्धित सुगन्धयुक्त, आह्वय- भाषा माला, गन्धर्वश्च अने गायनयुक्त एव संगीतके साथ, सुप्रणीतम् सारी रीति अपनावेक्ष अच्छी तरह बनाया, अनाकुलम् गीरदी विनातु सीढसे रहित, मिष्ट- भीष्ट मठि, अन्नपान- अन्नपाननी अन्नपानकी, विशदम् विशिष्टतावाणु विशद- तासे युक्त, सदा अर्वाद्य निरन्तर मधुर- मधुर मधुर, संकथम् वार्तावाणु कथायोंके साथ, सुखप्रपानम् सुखप्र- पानवाणु पीनेमें सुखकर, सुमदम् भारो भद्र उत्पन्न करनेवाले अच्छे मदको करनेवाला, हर्ष- हर्ष हर्ष, प्रीति- तथा प्रीति और प्रीति, विवर्धनम् वृद्धारनार बढ़ानेवाला, स्वन्तम् सारा अन्तर्वाणु अच्छा अन्तर्वाला, न च उत्तममदप्रदम् अने छेष्टा भद्रने नहि करनेवाले भद्रपान और अन्तिम मदको नहीं करनेवाला मद्यपान, सात्त्विकम् सात्त्विक, आपानम् भद्रपान उहेवाय छे मद्यपान कहाता है ॥ ७४ ७५ ॥

74-75 That is the Sattvic manner of drinking where it is drunk after adorning oneself with fragrant flower-garlands and to the accompaniment of song, where the wine has been properly prepared and pure, and taken along with delicious and clean foods and drinks, which is drunk always to the

accompaniment of delightful conversation, which is taken in happy mood, which is attended with a healthy sense of exaltation and which increases cheerfulness and love, which has a happy termination and which does not lead to the extreme stage of intoxication

वैगुण्यं सहसा यान्ति मद्यदोषैर्न सात्त्विकाः ।

मद्यं हि बलवत्सत्त्वं गृह्णाति सहसा न तु ॥७६॥

सात्त्विका सात्त्विक दोषो सात्त्विक लोग, मद्य- मद्यना मद्यके, दोषो दोषो नडे दोषोंद्वारा, वैगुण्यम् विगुण्यता विगुण्यताको, सहसा अकस्म एकादमसे, न यान्ति पाभता नहीं प्राप्त नहीं होते, हि कारणके क्योंकि, मद्यम् मद्य मद्य, बलवत् अणुपान बलवान, सत्त्वं भनने मनको, तु तो तो, सहसा अकस्म एकादमसे, न गृह्णाति ग्रहण करने नहीं ग्रहण नहीं करता ॥७६॥

76 The people of Sattvic temperament are not immediately subject to the morbid effects of intoxication Wine cannot quickly impair the quality of a strong mind.

सौम्यासौम्यकथाप्रायं विशदाविशदं क्षणात् ।

चित्रं राजसमापानं प्रायेणास्वन्तकाकुलम् ॥७७॥

सौम्य- सौम्य सौम्य, असौम्य- अने असौम्य और असौम्य, कथाप्रायम् कथायुक्त कथायुक्त, क्षणात् क्षणभर क्षणमें, विशद प्रसन्नता प्रसन्नता, अविशदम् अने अप्रसन्नतायुक्त और अप्रसन्नतायुक्त, चित्रम् विचित्र विचित्र, प्रायेण धलुं करी प्राय, अस्वन्तक- परिष्कारभा दुःख आपनार अन्तमें दुःख देनेवाला, आकुलम् अने क्षीडवाणु भद्रपान और सीढवाला मद्यपान, राजसम्

७६ मद्यदोषैर्न—मद्ययोगात् (फ.)

, मद्य हि बलवत्सत्त्वं गृह्णाति सहसा न तु—सहसा न तु

गृह्णाति मद. सत्त्वबलादिकम् (द.)

,, ,, —सहसा नावगृह्णाति मद्य सत्त्वबलादिकम् (च फ.)

७७. क्षणात्—क्षणे (फ.)

७४ सदा मधुरसंकथम्—सदा मधुरसंवरम् (फ.)

७५ सुखप्रपानं सुमदं—सुखपानं सुमदं न (ध.)

,, —सुखप्रमाणं सुमदं (घ.)

,, स्वन्तं—स्वर्तुं (त द. फ.)

રાજસ રાજસ, આપાનમ્ મધપાન કહેવાય છે મધપાન કહાતા હૈ ॥ ૭૭ ॥

77. That is the Rajasic manner of drinking which causes speech that is partly gentle and partly rude, partly distinct and partly indistinct and varying every moment in its nature and is incoherent and generally ending in an unhappy condition

હર્ષપ્રીતિકથાપેતમતુષ્ઠં પાનમ્ભોજને ।

સંમોહક્રોધનિદ્રાન્તમાપાનં તામસં સ્મૃતમ્ ॥૭૮॥

હર્ષ- હર્ષ હર્ષ, પ્રીતિ- તથા પ્રીતિની ઓર પ્રીતિકી, કથા- કથાથી કથાસે, અપેતમ્ રહિત રહિત, પાન- પાન પાન, ભોજને તથા ભોજનમાં એવં ભોજનમેં, અતુષ્ટમ્ અસતુષ્ટ અસંતુષ્ટ, સંમોહ- મોહ મોહ ક્રોધ- ક્રોધ ક્રોધ, નિદ્રાન્તમ્ અને નિદ્રામાં અત પામનારું મધપાન ઓર નિદ્રામેં અન્ત પાનેવાલા મધપાન, તામસમ તામસ તામસ, આપાનમ્ મધપાન મધપાન, સ્મૃતમ્ કહેવાય છે કહાતા હૈ ॥ ૭૮ ॥

78. That is regarded as the Tamasic manner of drinking wherein speech that is not characterised by cheerfulness and affection is indulged, where there is no satisfaction in the food and drink taken, and which terminates in delusion, passion and sleep.

મધપાને સુખાઃ સહાયાઃ —

આપાને સાત્ત્વિકાન્ બુદ્ધા તથા રાજસતામસાન્ ।

જહ્યાત્સહાયાન્ યૈઃ પીત્વા મધદોષાનુપાશ્રુતે ॥૭૯॥

આપાને મધપાનમાં મધપાનમેં, સાત્ત્વિકાન્ સાત્ત્વિક, તથા રાજસ- રાજસ રાજસ, તામસાન્ અને તામસ ઓર તામસકો, બુદ્ધા બુદ્ધાને જાનકર, યૈઃ જેની જિનકે, સહ સાથે સાથ, પીત્વા પીવાથી પાન કરનેસે,

મધ- મધના મધકે, દોષાન્ દોષો દોષકો, ઉપાશ્રુતે પ્રાપ્ત કરે છે પ્રાપ્ત હોતા હૈ, સહાયાન્ તે સાથીઓને उन साथियोंको, જહ્યાત્ જોડી દેવા છોડ દેવે ॥ ૭૯ ॥

79. It is therefore that a man should recognise, among those given to drink, the men of the Sattvic type by means of the aforesaid characteristics and avoid the company of the Rajasic and Tamasic types so as to avert the risk of the morbid effects of drinking after their manner

સુખશીલાઃ સુસંભાષાઃ સુમુખાઃ સંમતાઃ સતામ્ ।
કલાસ્વવાદ્યા વિશદા વિષયપ્રવણાશ્ચ યે ॥૮૦॥

પરસ્પરવિષેયા યે યેષામૈક્યં સુહૃત્તયા ।

પ્રહર્ષપ્રીતિમાધુર્યૈરાપાનં વર્ધયન્તિ યે ॥૮૧॥

ઉત્સવાદુત્સવતરં યેષામન્યોન્યદર્શનમ્ ।

તે સહાયાઃ સુખાઃ પાને તૈઃ પિબન્સહ મોદતે ॥૮૨॥

યે જે જો, સુખશીલા સુખકર આચરણવાળા સુખકર આચરણવાળે, સુસંભાષા સારું બોલનાર મધુર- માપી, સુમુખા પ્રસન્ન મુખવાળા પ્રસન્ન મુખવાળે, સતામ્ સન્નજનોથી સજ્જનોસે, સંમતા પ્રશંસિત પ્રશંસિત, કલાસુ કલાઓ કલાઓકો, બવાદ્યાઃ બહુનારા જાનને- વાળે, વિશદા નિર્મળ નિર્મલ, વિષય- તેમજ વિષયમાં એવં વિષયમેં, પ્રવણાઃ ચ તત્પર હોય તત્પર હૈ, યે જે જો, પરસ્પર- પરસ્પરનું એક દૂસરેકા, વિષેયા કહ્યું કરનાર કહા માનનેવાળે, સુહૃત્તયા મિત્રતાથી મિત્રતાકે કારણ, યેષામ્ જેઓનું જિનમેં, એક્યમ્ એક્ય હોય છે એક્ય હૈ, યે જેઓ જો પ્રહર્ષ- હર્ષ હર્ષ, પ્રીતિ- પ્રીતિ પ્રીતિ, માધુર્ય અને મધુરતાથી ઓર મધુરતાસે, આપા- નમ્ મધપાનને મધપાનકો, વર્ધયન્તિ વધારે છે વધારે હૈ, યેષામ્ જેઓમાં જિનમેં, અન્યોન્ય- પરસ્પરનું એક દૂસરેકો, દર્શનમ્ દર્શન દેખવા, ઉત્સવાદ ઉત્સવથી પણ ઉત્સવસે મી, ઉત્સવતરમ્ વધારે ઉત્સવનો પ્રસન્ન અને છે અધિક ઉત્સવ વનતા હૈ, તે તે વે, સહાયા

साथीओ साथी, पाने मद्यपानभा मद्यपानमें, सुखा सुभकारथ थाय छे सुखकर होते हैं, तैः सह तेओ साथे उनके साथ, पिबन् मद्य पीते। मनुष्य मद्य पीता हुआ मनुष्य, मोदते आनंद पावे छे आनन्दित होते हैं॥८०-८२॥

80-82 The men of excellent character, those that are pleasant of speech, that are amiable in expression, that are applauded by the good, that are not unversed in the arts, that are clean of heart and quick in the grasp of things, those that are mutually helpful and whose coming together is out of sincere friendship, who enhance the pleasure of drinking by their joy, affection and sweetness of manner and the seeing whom causes mutual increase of joyous spirits—such men indeed make happy companions at drink, for, drinking in their company one enjoys delight

रूपगन्धरसस्पर्शैः शब्दैश्चापि मनोरमैः ।

पिबन्ति सुसहाया ये ते वै सुकृतिभिः समाः ॥८३॥

पञ्चभिर्विषयैरिष्टैरुपेतैर्मनसः प्रियैः ।

देशे काले पिबेन्मद्यं प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥८४॥

ये जेओ जो, सुसहायाः सारा साथीओनी साथे ओसीने अच्छे साथियोंके साथ बैठकर, रूप- ३५ रूप, गन्ध- गन्ध गन्ध, रस- रस रस, स्पर्शैः स्पर्श स्पर्श, मनोरमैः आने मनोरम और मनोरम, शब्दैः च अपि शब्दसहित वचनोंके साथ, पिबन्ति मद्य पीते छे मद्य पीते हैं, ते वै तेओ वे, सुकृतिभिः पुण्यवानोंके, समाः सरभा छे समान हैं, उपेतैः प्राप्त यथेष्टा प्राप्त हुए, मनस मनने मनके, प्रियैः प्रिय प्रिय, इष्टैः तथा छष्ट एव इष्ट, पञ्चभिः पांचे पांचों, विषयैः विषयोथी युक्त अर्ध विषयोंसे युक्त होकर, प्रहृष्टेन प्रसन्न प्रसन्न, अन्तरात्मना चित्तपी चित्तसे देशे प्रशस्त देशभा प्रशस्त देशमें, काले तथा तथा

८४. रिष्टैरुपेतैर्मनस-रिष्टैरुपेतो मनस. (ज ब फ.)

प्रशस्त क्षणभा तथा प्रशस्त कालमें, मद्यम् मद्य मद्य पिबेत् पीवु पीवे ॥ ८३-८४ ॥

83-84. They indeed are equal to the most blessed of men who drink in the company of such good friends while enjoying the pleasures of lovely objects of the five senses of sight, smell, taste, touch and hearing and paying due heed to the circumstances of place and time and with a joyous heart.

के चिरेण के च शीघ्र माद्यन्ति—

स्थिरसत्त्वशरीरा ये पूर्वाज्ञा मद्यपान्वयाः ।

बहुमद्योच्चिता ये च माद्यन्ति सहसा न ते ॥८५॥

ये जेओ जो, स्थिर- स्थिर स्थिर, सत्त्व- मन मन, शरीराः आने शरीरवाणा होय छे और शरीरवाले होते हैं, मद्य- मद्य पीनारना मद्य पीनेवालोंके अन्वयाः वशज होय छे वशज होते हैं, पूर्वाज्ञाः मद्यपान पहले जेओ बोधन करता होय छे मद्यपानके पहले जो भोजन करते हैं, ये च आने जेओ और जो, बहु- बहुत, मद्य- मद्यना मद्य पीनेके, उच्चिताः अभ्यासी होय छे अभ्यासी होते हैं, ते तेओने वे सहसा ओकदम एकदमसे, न माद्यन्ति मद्य अर्ध नथी मदाक्रान्त नहीं होते ॥८५॥

85 Those who are strong of mind and body, those who are habituated to drink after their meals, those who have inherited the habit of drinking and those that have by practice got habituated to large doses of drink, do not get quickly intoxicated

क्षुत्पिपासापरीताश्च दुर्वला वातपैत्तिकाः ।

रूक्षाल्पप्रमिताहारा विष्टब्धाः सत्त्वदुर्वलाः ॥८६॥

८६. पूर्वाज्ञा-पुराणा (ख ड त व)

८६. क्षुत्पिपासापरीताश्च-प्राप्या क्षुत्पिपासाः (न ड ब फ)

॥ विष्टब्धा-विश्रब्धा (व ज)

क्रोधिनोऽनुचिताः क्षीणाः परिश्रान्ता मदक्षताः ।
स्वल्पेनापि मदं ग्रीष्मं यान्ति मद्येन मानवाः ॥८७॥

धुत- भूष धुधा, मिपासा- तथा तरसथी और
प्याससे, परीता- घेरायेला पीड़ित दुर्बलाः दुर्बल दुर्बल,
वातपैत्तिका वातपित्तप्रधान अकृतिवाला वातपित्त-
प्रधान प्रकृतिवाले, रुक्ष- रूक्ष रुक्ष, जल्प- अल्प अल्प,
प्रमित- तथा प्रमित तथा प्रमित, आहाराः भोजन
करनार भोजन करनेवाले, विष्टब्धाः विष्टब्धवाला विष्टम्भ-
वाले, सस्वदुर्बला नभवा भननाला दुर्बल दिलवाले,
क्रोधिनः क्रोधी क्रोधी, अनुचिता मद्येन अभ्यास विनाना
मद्यके अभ्याससे रहित, क्षीणा क्षीण क्षीण, परिश्रान्ता
अत्यन्त थकेला अत्यन्त थके हुए, मदक्षता अने
मद्यथी मद्येला क्षतवाला और मद्यसे क्षतयुक्त, मानवाः
मनुष्ये। पुरुष, स्वल्पेन थोडा थोड़ेसे, अवि पक्ष सी,
मद्येन मद्यथी मद्यसे, शीघ्रम् ओकदम शीघ्र, मदम् मद
मदको, यान्ति पासे छे प्राप्त हो जाते हैं ॥ ८६ ८७ ॥

86-87. Those men who are afflicted
with hunger and thirst, who are
debilitated, who are of vata or pitta
habitus, who are given to dry and
insufficient and very limited diet who
are sluggish in digestion and who
are mentally weak, those that are of
wrathful nature, those that are not
habituated to drink, those that are
emaciated, those that are greatly
exhausted and those that are suffering
from lesions due to alcoholism—all
such get intoxicated quickly even
by a small dose of wine

वातिकमदात्ययस्य निदानलक्षणे—

ऊर्ध्वं मदात्ययस्यातः संभवं स्वस्वलक्षणम् ।
अग्निवेश! चिकित्सां च प्रवक्ष्यामि यथाक्रमम् ८८

अग्निवेश! हे अग्निवेश! हे अग्निवेश!, अत
अह्नींथी यहांसे, ऊर्ध्वम् आगल आगे, मदात्ययस्य

८८ स्वस्वलक्षणम्—त्रिषु लक्षणम् (य.)

आर मदात्ययने। चार मदात्ययके, समवम् हेतु हेतु,
स्वस्व- अने ओथोना पोतपोताना और इनके अपने
अपने, लक्षणम् लक्षण लक्षण, चिकित्सां च तथा
चिकित्सा एवं चिकित्सा, यथाक्रमम् अतुक्रमे क्रमशः,
प्रवक्ष्यामि ढडीश कहूंगा ॥ ८८ ॥

88. Agniveśa! Hereafter I shall
describe the etiology, the signs and
symptoms and the therapeutics of
each type of alcoholism in due order.

स्त्रीशोकप्रबभाराश्चकर्मभिर्योऽनिकर्षितः ।
रुक्षारूपप्रमिताशी च यः पिबत्यतिमात्रया ॥८९॥
रुक्षं परिणतं मद्यं निक्षि निद्रां विहत्य च ।
करोति तस्य तच्छीघ्रं वातप्रायं मदात्ययम् ॥९०॥

स्त्री- स्त्री स्त्री, शोक- शोक शोक, भय- भय भय,
भार- भार भार, अध्व- मुसाक्षरी मुसाक्षरी, कर्मभिः
अने कामथी और कामसे, अनिकर्षितः अहु क्षीण
थयेला होय बहुत क्षीण हुआ हो, रुक्ष- अने रूक्ष और
रूक्ष, जल्प- अल्प अल्प, प्रमित- तथा प्रमित तथा
प्रमित, आशी च आहार करनार आहार करनेवाला,
य ने जो, निक्षि रात्रिछे रात्रिमें, निद्राम् निद्रा
निद्राका, विहत्य नाश करीने नाश करके, अतिमात्रया
अतिमात्राम् अतिमात्रामे, रुक्षम् रूक्ष रुक्ष, परिणतम्
गुप्त पुराना, मद्यम् मद्य मद्य, पिबति पीछे छे पीता
है, तस्य तेने उसको, तद् ते वह, शीघ्रम् ओकदम
शीघ्र, वातप्रायम् वातप्रधान वातप्रधान, मदात्ययम्
मदात्यय मदात्यय, करोति करे छे करता है ॥ ८९-९० ॥

89-90. If a person that is greatly
emaciated by indulgence in women,
by grief, fear, load carrying, wayfar-
ing and such other strenuous activity,
or if a person habituated to dry, scanty
and limited diet takes dry and
highly fermented wine in excess at
night and losing his sleep he will soon
be subject to alcoholism of the vata
type.

हिक्काश्वासशिरःकम्पपार्श्वशूलप्रजागरैः ।
विद्याद्बहुप्रलापस्य वातप्रायं मदात्ययम् ॥९१॥

बहुप्रलापस्य अहु अकवाह करनारने बहुत प्रला-
पोके, हिक्का- हेली हिचकी, श्वास- श्वास श्वास, शिरः
कम्प शिर कम्प शिर.कम्प, पार्श्वशूल- पार्श्वशूल
पार्श्वशूल, प्रजागरै- तथा उल्लग्राथी और जागरणके,
वातप्रायम् वातप्रधान वातप्रधान, मदात्ययम् मदा-
त्यय मदात्यय, विद्यात् यथे छे ओम् अलुपु हुआ है
ऐसा जाने ॥९१॥

91. Hiccup, dyspnea, tremors of
the head, pleurodynia, insomnia and
excessive garrulity are to be known
as the signs and symptoms of alcoho-
lism of the vata type.

पैत्तिकमदात्ययस्य निदानलक्षणे—

तीक्ष्णोष्णं मद्यमल्लं च योऽतिमात्रं निषेवते ।
अम्लोष्णतीक्ष्णभोजी च क्रोधनोऽग्न्यात्तपप्रियः ९२
तस्योपजायते पित्ताद्विशेषेण मदात्ययः ।
स तु वातोऽव्ययस्याशु प्रशमं याति हन्ति वा ॥९३॥

य. ने जो, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण तीक्ष्ण, उष्णम् उष्ण
उष्ण, अम्लम् च अने अम्ल और अम्ल, मद्यम् मद्यम्
मद्यम्, अतिमात्रम् अतिशय अतिशय, निषेवते सेवन
करे छे सेवन करता है, अम्ल- अम्ल अम्ल, उष्ण-
उष्ण उष्ण, तीक्ष्ण- अने तीक्ष्ण और तीक्ष्ण, भोजी
भोजन करनेवाला भोजन करनेवाला, क्रोधनः क्रोधी क्रोधी,
अग्नि- तथा अग्नि एवं अग्नि, आतप- अने तपने
और धूपको, प्रिय- च यादना छे चाहनेवाला है,
तस्य तेने उसको, विशेषेण विशेषे करके,
पित्तात् पित्तम् पित्तसे, मदात्यय- मदात्यय मदात्यय,
उपजायते थाय छे होता है वातोऽव्ययस्य वातप्रधान
प्रकृतिवाणाने वातप्रधान प्रकृतिवालेको, स ते तो, स
ते वह, आशु शीघ्र शीघ्र, प्रशमं शांत शान्त याति

९३ स तु वातोऽव्ययस्याशु प्रशमं याति हन्ति वा लक्षणानि
भवन्त्यस्य बाणि तानि निषेव ने (व न. द व क)

शाय छे हो जाता है, हन्ति वा अथवा भारी नाणे छे
अथवा मार डालता है ॥ ९२-९३ ॥

92-93 He who takes strong, acute
and acid wine and who habitually
takes acid, hot and acute articles of
diet who is of a irritable temperament
and who loves exposing himself to
the fire and the sun, will be subject
to alcoholism mostly of the pitta type.
But in a person with excess of vata,
this alcoholism due to pitta either
subsides immediately or causes death.

तृष्णादाहज्वरस्वेदमूर्च्छातीसारविभ्रमैः ।
विद्याद्भरितवर्णस्य पित्तप्रायं मदात्ययम् ॥९४॥

हरित- लीला हरे, वर्णस्य वर्णवाणाने रंगवालेको,
तृष्णा- तृप्ति प्यास, दाह- दाह दाह, ज्वर- ज्वर
ज्वर, स्वेद- स्वेद स्वेद मूर्च्छा- मूर्च्छा मूर्च्छा, अतीसार-
अतिसार अतिसार, विभ्रमैः तथा विभ्रम वडे और
विभ्रमसे, पित्तप्रायम् पित्तप्रधान पित्तप्रधान, मदात्ययम्
मदात्यय मदात्यय, विद्यात् यथे छे ओम् अलुपु हुआ
है ऐसा जाने ॥ ९४ ॥

94. Thirst burning, fever, perspi-
ration, fainting, diarrhea, giddiness,
and icteric tinge of the body are to be
known as the symptoms of alcoholism
of the pitta type.

शैष्मिकमदात्ययस्य निदानलक्षणे—

तरुणं मधुरप्रायं गौडं पैष्टिकमेव वा ।
मधुरस्निग्धगुर्वाशी यः पिबत्यतिमात्रया ॥९५॥
अव्यायामदिवास्वप्नशय्यासनसुखे रतः ।
मदात्ययं कफप्रायं स शीघ्रमधिगच्छति ॥९६॥

मधुर- मधुर मधुर, स्निग्ध- स्निग्ध स्निग्ध, गुरु- अने
शुभ्र और गुरु, आशी भोजन करनेवाला भोजन करनेवाला,

९५. शीघ्र-कफम् (ग)

યઃ જે જો, તરુણમ્ નવો તાજા, મધુર-પ્રાયમ્ બહુ મધુર અતિ મધુર, ગૌઢમ્ ગોઠ ગોઢ, પૈષ્ટિકમ્ વા એવ અથવા પૈષ્ટિક મધ યા પૈષ્ટિક મધ, અતિમાત્રયા અતિમાત્રામાં અતિમાત્રામાં, પિબતિ પીએ છે પીતા છે, અધ્યાયામ- આરામ આરામ, દિવાસ્વપ્ન- દિવાસ્વપ્ન દિનમાં સોના, જ્ઞાયા- શય્યા શય્યા, આસન- અને આસનના ઓર આપનકે, સુખે સુખમાં સુખમાં, રત રત છે આસન રહતા છે, સઃ તે વહ, કફપ્રાયમ્ કફપ્રધાન કફ-પ્રધાન, મદાત્મયમ્ મદાત્મયને મદાત્મયકો, શીઘ્રમ્ ઓકદમ્ શીઘ્ર, અભિગચ્છતિ પ્રાપ્ત કરે છે પ્રાપ્ત કરતા છે ॥૧૫-૧૬॥

95 96. In a person who excessively drinks fresh wine, mainly sweet or prepared of gur or flour, who is habituated to sweet, unctuous and heavy diet and who is given to non exercise, day-sleep and the pleasures of sedentary and indolent life, soon develops alcoholism characterised by predominance of kapha.

હર્ષરોચકહ્લાસતન્દ્રાસ્તૈમિત્યગૌરવૈઃ ।

વિદ્યાચ્છીતપરીતસ્ય કફપ્રાયમ્ મદાત્મયમ્ ॥૧૭॥

શીત- દેહની શીતતાથી દેહની શીતતાએ, પરીતસ્ય પીડિતને પીડિતકો, હર્દિ- ઉલટી વમન, જરોચક- અરુચિ અરુચિ, હ્લાસ- હ્લાસ મિતલી, તન્દ્રા- તન્દ્રા તન્દ્રા, સૈમિત્ય- સ્તિમિતતા સ્તિમિતતા, ગૌરવૈ- અને ઓરવથી ઓર ગુરતાએ, કફપ્રાયમ્ કફપ્રધાન કફપ્રધાન, મદાત્મયમ્ મદાત્મય મદાત્મય, વિદ્યા અથવા છે એમ બધું હુઆ છે એસા જાને ॥ ૧૭ ॥

97. Vomiting, anorexia, nausea, torpor, rigidity, heaviness and chilliness are to be known as symptoms of alcoholism of the kapha type.

સર્વસાપિ મદાત્મયસ્ય ત્રિદોષજન્મ—

વિષસ્ય યે ગુણા દૃષ્ટાઃ સન્નિપાતપ્રકોપનાઃ ।

ત યથ મધે દૃશ્યન્તે વિષે તુ વલ્લભસરાઃ ॥૧૮॥

સન્નિપાત- સન્નિપાતને સન્નિપાતકો પ્રકોપનાઃ પ્રકો- પાવનારા પ્રકુપિત કરનારે, યે જે જો, ગુણા ગુણો ગુણ, વિષસ્ય વિષમાં વિષમાં, દૃષ્ટા- દેખાયા છે દેશે ગયે છે, તે તે વે, યથ જ હી, મધે મધમાં મધમાં, દૃશ્યન્તે દેખાય છે દેશે જાતે છે, વિષે તુ પરંતુ વિષમાં તેઓ પરંતુ વિષમાં વે, વલ્લભસરાઃ ધણી બળવાન હોય છે અધિક વલવાન હોતે છે ॥ ૧૮ ॥

98 Whatever qualities in poison are observed to provoke the tridishcordant condition, the same are also observed in alcohol. In poison they are of a stronger nature

દન્ત્યાશુ હિ વિષં કિંચિત્ કિંચિદ્રોગાય કચ્ચતે ।

યથા વિષં તથૈવાન્ત્યો જ્ઞેયો મધ્યકૃતો મદઃ ॥૧૯॥

કિંચિત્ ઘેઈ કોઈ, વિષમ્ વિષ વિષ, આશુ શીઘ્ર શીઘ્ર, દન્તિ હિ મારે છે ઘાતક હોતા છે, કિંચિત્ ઘેઈ કોઈ, રોગાય રોગ રોગકો, કચ્ચતે ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતા છે, મધ્યકૃત મધ્યજન્ય મધ્યજન્ય, જ્ઞેય છેલ્લા અન્તિમ મદ મદને મદકો, યથા જેવું જૈસા, વિષમ્ વિષ છે વિષ છે, તથા એવ તેવો જ વૈસા હી, જ્ઞેયઃ બધુંવે જાનના યાહિયે ॥ ૧૯ ॥

99. Some poisons kill immediately while others lead to diseases The last stage produced in alcoholic intoxication should be regarded as similar to poison in effect

તસ્માત્ ત્રિદોષજં લિઙ્ગં સર્વત્રાપિ મદાત્મયે ।

દૃશ્યતે રૂપવૈશેષ્યાત્ પૃથક્ત્વં ચાસ્ય લક્ષ્યતે ॥૨૦॥

તસ્માત્ તેથી ફતલિય, સર્વત્ર બધા સર્વ, મદાત્મયે મદાત્મયમાં મદાત્મયમાં, અપિ યહુ મી, ત્રિદોષજન્મ ત્રિદોષજન્મ ત્રિદોષકે લિઙ્ગમ્ રૂપે લક્ષણ, દૃશ્યતે દેખાય છે દિતાઈ દેતે છે, રૂપ પરંતુ રૂપની પરંતુ લક્ષણોની, વૈશેષ્યાત્ ચ ત્રિદોષતા વડે વિશેષતાએ,

૧૦૦ ચાસ્ય-ત્રાપિ (ધ વ.)

अस्य श्रेणी इसकी, पृथक्पृथक् शुद्ध मिश्रता, लक्ष्यते
अध्याय छे देखी जाती है ॥ १०० ॥

100 Therefore the symptoms born of tridiscordance are observed in all types of alcoholism, but owing to the predominance of special symptoms in each type, they are classified into separate categories

मदात्ययस्य सामान्यलक्षणम्—

शरीरदुःखं बलवत् संमोहो हृदयव्यथा ।
अरुचिः प्रतता तृष्णा ज्वरः जीतोष्णलक्षणः ॥१०१॥
शिरःपार्श्वस्थिसन्धीनां विद्युत्तुल्या च वेदना ।
जायतेऽतिबला जृम्भा स्फुरण व्रेपनं श्रमः ॥१०२॥
उरोविबन्धः कासश्च हिक्का श्वासः प्रजागरः ।
शरीरकम्पः कर्णाक्षिमुखरोगस्त्रिकग्रहः ॥१०३॥
छर्द्यतीसारहृल्लासा वातपित्तकफात्मकाः ।
श्रमः प्रलापो रूपाणामसनां चैव दर्शनम् ॥१०४॥
तृणभस्मलतापर्णपांशुभिश्चावपूरणम् ।
प्रधर्षणं विहर्षैश्च भ्रान्तचेताः स मन्यते ॥१०५॥
व्याकुलानामशस्तानां स्वप्नानां दर्शनानि च ।
मदात्ययस्य रूपाणि सर्वाण्येतानि लक्षयेत् ॥१०६॥

बलवत् अत्यन्त अत्यन्त, शरीरदुःखम् शरीरमां
दुःख देहका दुःख, संमोह मोह मोह, हृदयव्यथा
हृदयमां पीडा हृदयमें पीडा, अरुचि अरुचि अरुचि,
प्रतता अत्यन्त अत्यन्त, तृष्णा तृष्णा प्यास शीत-
शीत शीत, उष्ण-तथा उष्ण तथा उष्ण, लक्षण लक्षण-

१०१ संमोहो-सतत (घ)

, , --प्रमोह (फ)

, प्रतता-प्रमोह (ग)

१०२ विद्युत्तुल्या च वेदना-वेदना विद्युते यथा (घ)

ऽतिबला-विपुला (फ)

१०३ कम्प-कण्ठ (घ)

१०४ छर्द्यतीसारहृल्लासा-छर्दिविडम्बेद उत्कृष्टो (घ फ)

, , हृल्लासा-उत्कृष्टो ख ड)

१०५ चावपूरणम्-चातिपूरणम् (फ)

पाणो लक्षणोंवाला, ज्वर ज्वर, शिर-माथुं
सिर, पार्श्व-पार्श्व पाश्व, अस्थि-दांदां हृदिया, मन्वीनाम्
तथा सांध्याशोमां तथा सन्धियों इनमें, विद्युत्तुल्या वीजणी
वेदी विद्युत जैसी, वेदना च पीडा पीडा, अतिबला
अति बलवान अत्यन्त बलवान, जृम्भा भ्रमां
जम्भाई, स्फुरणम् स्फुरण स्फुरण, व्रेपनम् कम्प कम्पन,
श्रम. च अने श्रम और श्रम, जायते थाय छे होते
है, उरोविबन्ध. उरोविबन्ध छातीका रुकना, कास.
उधरस खासी, हिक्का हड़की हिचकी, श्वास. श्वास
श्वास, प्रजागर उभगरो नींद न आना, शरीरकम्प.
शरीरने कम्प देहका कपना, कर्ण कान कान, अक्षि-
आंख आख, मुख-अने मुखना और मुखके, रोगः
रोग रोग, त्रिकग्रहः त्रिक ग्रहोंवा त्रिकग्रह,
वातपित्तकफात्मका वातजन्य, पित्तजन्य तेमज कृष्ण-
वातज, पित्तज एव कफज, छर्दि-उलटी वमन, अतीसार-
अतिसार अतिसार हृल्लासा अने भ्रम आगवी और
जी मचलाना, श्रम श्रम श्रम, प्रलाप अक्षया प्रलाप,
असताम् च एव अने न होय ओवा और न होँ ऐसे, रूपा-
णां रूपोंका, दर्शनम् देखावां आ लक्षणों पलु
आय छे दिखाई देना ये लक्षणों भी होत हैं, भ्रान्तचेता
भ्रमता भ्रमवाणो चित्तभ्रमवाला, सः ते पेटाने वह
अपनेको, तृण-तृण तृण, भस्म-शय भस्म, लता-
वेला लता, पर्ण-पांदा पत्ते, पाशुमि अने धूपाधी और
धूलसे, अवपूरणम् दृष्टाते भरा हुआ, विहर्ष. च अने
पक्षीओथी और पक्षियोंस, प्रधर्षणम् आधात पाभते।
पराजित हुआ, मन्यते माने छे मानता है, व्याकुलानाम्
वणी तेने व्याकुल और उसको घबरानेवाले, अशस्तानाम्
अप्रशस्त अप्रशस्त, स्वप्नानाम् स्वप्नोंनां स्वप्नोंके,
दर्शनानि च दर्शन थाय छे दर्शन होते हैं, एतानि ये
इन, सर्वाणि अधाने सबको, मदात्यय-मदात्ययनां
मदात्ययके, रूपाणि रूपों लक्षण, लक्षयेत् लक्ष्यवां
जाने ॥ १०१-१०६ ॥

101-106. Severe aches in the entire body, stupefaction, cardiac pain, anorexia, incessant thirst, fever with the characteristics of either cold or heat, lightning-like pains in the head, sides

of the chest, bones and joints; severe pendiculation, throbbing, twitchings, fatigue, obstruction in the chest, cough, hiccup, dyspnea, insomnia, tremors all over the body, disease of the ear eye and mouth, stiffening of the waist, vomiting, diarrhea and nausea of vata, pitta or of the kapha type, giddiness, delirium, hallucinations of sight and bewilderment of the mind and a feeling of being covered with hay ash, creepers, leaves or earth and that, animals and birds are crawling over his body, as well as dreaming of unhappy and inauspicious dreams—all these are to be regarded as the symptoms of alcoholism.

મદાત્મયચિકિત્સાસૂત્રમ્—

સર્વં મદાત્મયં વિદ્યાત્ ત્રિદોષમધિકં તુ યમ્ ।
દોષં મદાત્મયે પદ્યેત્ તસ્યાદૌ પ્રતિકારયેત્ ॥૧૦૭॥

સર્વજ્ઞ બધાય સર્વ, મદાત્મયમ્ મદાત્મયને મદાત્મયકો, ત્રિદોષમ્ ત્રિદોષબદ્ધ ત્રિદોષજન્ય, વિદ્યાત્ બહુવા જાને, મદાત્મયે મદાત્મયમ્ મદાત્મયમે, યમ્ તુ જે જિસ, દોષમ્ દોષ દોષકો, અધિકમ્ બધારે અધિક, પદ્યેત્ દેખાય દેશે, તસ્યાદૌ પ્રથમ પહેલે, તસ્ય તેનેા ઉસકા, પ્રતિકારયેત્ આતકાર કરવેા પ્રતિકાર કરે ॥ ૧૦૭ ॥

107. All kinds of alcoholism are to be known as resulting from tridishcordance; the physician should treat first that particular humor which is observed to be most predominant in alcoholism.

કફસ્થાનાનુપૂર્વ્યાં ચ ક્રિયા કાર્યા મદાત્મયે ।
પિત્તમારુતપર્યન્તઃ પ્રાયેણ હિ મદાત્મયઃ ॥૧૦૮॥

૧૦૭ તસ્યાદૌ-તમાદૌ (૧. ત)

મદાત્મયે મદાત્મયમ્ મદાત્મયમે, કફસ્થાન- કફ-સ્થાનની કફસ્થાનની, આનુપૂર્વ્યાં ચ પહેલાં પહેલે, ક્રિયા ચિકિત્સા ચિકિત્સા, કાર્યા કરવી બોધી કરવી ચાહિયે, હિ કારણ કે ક્યોંકિ, મદાત્મય- મદાત્મય મદાત્મય પ્રાયેણ થજી ખડુ પ્રાયશ, પિત્તમારુતપર્યન્તઃ અતમા પિત્ત અને વાયુની પ્રબલતાવાળો હોય છે અન્તમે પિત્ત ઓર વાયુને પ્રબલતાવાળા હોતા હૈ ॥ ૧૦૮ ॥

108. In alcoholism the line of treatment should generally begin with the seat of kapha and then of pitta and lastly of vata.

સમપીતમથસ્ય મદાત્મયપ્રશ્નમક્ષ્વમ્—

મિથ્યાતિહીનપીતેન યો વ્યાધિરુપજાયતે ।
સમપીતેમ્ તેનૈવ સ મધેનોપશામ્યતિ ॥૧૦૯॥

મિથ્યા મિથ્યા મિથ્યા, અતિ-અતિ અતિ, હીન-અને હીન ઓર હીન, પીતેન પાનથી પીનેસે, યઃ જે જો, વ્યાધિઃ વ્યાધિ વ્યાધિ, ઉપજાયતે થાય છે હોતા હૈ, સ તે વદ, સમપીતેન સમપીતમાં પીધેલ સમ માત્રામે પિયે હુય, તેન તે ઉસ, એવ જ હી, મધેન મધથી મધસે, ઉપ-શામ્યતિ શાંત થાય છે શાન્ત હો જાતા હૈ ॥ ૧૦૯ ॥

109. Diseases arising from wrongful, excessive and too meagre use of alcohol are alleviated by taking it in due measure.

મદાત્મયે મથપ્રયોગઃ—

જીર્ણમમથદોષાય મથમેવ પ્રદાપયેત્ ।
પ્રકાહ્લાલઘવે જાતે યદ્યદસ્મૈ હિતં ભવેત્ ॥૧૧૦॥
સૌવર્વલાનુસંવિહં શીતં સવિડસૈન્ધવમ્ ।
માતુલુકાર્દકોપેતં જલયુક્ત પ્રમાણવિત્ ॥૧૧૧॥

જીર્ણ શુર્ણ અર્ધ ગયો છે જીર્ણ હો ગયા હૈ, આમ-કાયો કલા, મથ- મથનેા મથકા, દોષાય દોષ જેનેા એવા પુરુષને દોષ જિસકા એસે પુરુષકો, પ્રકાહ્લા-

૧૦૮ યદ્યદસ્મૈ-યદ્યદસ્મૈ (ગ.)

૧૧૧. પ્રમાણવિત્-પ્રમાણવત્ (વ ધ ક)

भक्षयान् अथवा आहारनी क्षुब्ध मस्फुरन् या
आहारकी इच्छा, लाघवे अने लाघव और लघुता,
जाते पेदा भर्ता उत्पन्न होने पर, यत् नो जो, अस्मै
अने इसके लिए, हितम् हितकर हितकर, भवेत् होय
हो, शीतम् मधम् ते ते ङ्कुं मध उत्त उत्त ठंडा मध,
एव न ही, प्रमाणवित् मात्रा अल्पानारे मात्रा जानने-
वाला वैद्य, सौवर्चक- स यणथी सौचर नमकमे,
अनुसंविदम् युक्त युक्त, सविदसैन्धवम् (अउलान् तथा
सैन्धवयुक्त विद्वनमक और सैन्धानमकयुक्त, मातुलान्-
युक्ततु निकोत्रा, कार्दक- तथा आहुना रसथी और
अदरकके रससे, उपेतम् युक्त युक्त, मलयुक्तम् अने न-
युक्त और जळ मिलाकर, प्रदापयेत् देव देवे ॥११०-१११॥

110-111 When the morbid effects
of all the alcohol ingested are com-
pletely gone down and the body becomes
lighter and the patient develops a
craving for drink, the physician, who
is expert in posology should give him
wine which is agreeable to him
mixed with sauchal and rock salts
combined with the juice of the citron
and ginger, cooled and diluted with
water

तीक्ष्णोष्णेनातिमात्रेण पीतेनाम्लविदाहिना ।
मद्येनाग्निरसोत्कृष्टो विदग्धः क्षारतां बतः ॥११२॥
अन्तर्दाहं ज्वर तृष्णां प्रमोहं विभ्रमं मदम् ।
जनयत्याशु तच्छान्त्यै मद्यमेव प्रदापयेत् ॥११३॥

अतिमात्रेण अतिमात्राभां अतिमात्राभां, पीतेन
पीषेण पिये हुए, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण तीक्ष्ण उष्णेन उष्ण
उष्ण, अम्ल अम्ल अम्ल विदाहिना अने विदाही
और विदाही, मद्येन मद्येन मद्येन, विदग्धः विदग्ध
विदग्ध, क्षारताम् अने क्षार और क्षार, यत् अने
बने हुए, अन्नरस अन्नरसेन अन्नरसका उत्कृष्ट-
उत्कृष्ट उत्कृष्ट, अन्तर्दाहम् अन्तर्दाह अन्तर्दाह, ज्वरम्

नवर ज्वर, तृष्णाम् तृष्ण आस, प्रमोहम् मूर्च्छा
मूर्च्छा, विभ्रमम् भ्रम भ्रम, मदम् अने मद और मद,
आशु शीघ्र शीघ्र, जनयेत् पेदा करे छे उत्पन्न करता
है तत्- तेन्ही उसकी, शान्त्यै शान्ति भाटे शान्तिके
लिए, मद्यम् मद्य मद्य, एव न ही, प्रदापयेत् आपवु
देना चाहिए ॥ ११२-११३ ॥

112-113. The excessive drinking
of acute, acid and irritant wine
causes dilution of food-juice by
excessive secretion specially of mucus
leading to misdigestion and alkaline
formation producing quickly internal
heat, fever, thirst, stupor, giddiness
and intoxication, wine itself should be
given to alleviate the condition.

क्षारो हि याति माधुर्यं शीघ्रमम्लोपसंहितः ।
श्रेष्ठमम्लेषु मद्यं च यैर्गुणैस्तान् परं शृणु ॥११४॥

अम्ल- अम्ल अम्ल, उपसंहितः युक्त युक्त, क्षारः
क्षार क्षार, शीघ्रम् शीघ्रम् शीघ्र, माधुर्यम् मधुरता
मधुरताको, याति हि याति छे प्राप्त हो जाता है, अम्लेषु
अम्ल अम्लेषु अम्ल अम्लेषु, मद्यम् मद्य मद्य, यै नो जिन,
गुणैः च गुणैः गुणोंके कारण, श्रेष्ठम् श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है,
तान् ते उसे, परम् हवे अव, शृणु सांभलो सुनो ॥११४॥

114 The alkali quickly changes to
sweet taste when mixed with the acidity
of wine (neutralization of alkali by
acid); listen now to those qualities of
wine by which it is considered to be
the best of acids.

मद्यस्याम्लस्त्वभादस्य सत्वारोऽन्नरसाः स्मृता ।
मधुरश्च कषायश्च तिक्तः कटुक एव च ॥११५॥
गुणाश्च दश पूर्वोक्तास्तैश्चतुर्दशभिर्गुणैः ।
सर्वेषां मद्यमम्लानामुपर्युपरि तिष्ठति ॥११६॥

११४ उपसंहित-उपसंस्कृत (उ)

११६ तिष्ठति-चर्वते (च)

अम्ल- अम्ल अम्ल, स्वभावस्य स्वभाववाणा स्वभाववाले, मद्यस्य मद्यना मद्यमें, मधुर च मधुर मधुर, कषाय च कषाय कषाय, तिक्तः तिक्त तिक्त, कटुक. एव च अने कटु और कटु, चत्वार ये चार, अनुरसाः अनुरस अनुरस, स्मृता मान्या छे माने गये है, दश च अने दश और दस, गुणा गुण, गुणः गुण, पूर्व- पहले, उक्ता उक्ता गया छे कहे जा चुके है, तैः ते वे, चतुर्दशभिः चौदह, गुणैः गुणोंके कारण, मद्यम् मद्य मद्य, सर्वेषाम् अर्थां सब, अम्लानाम् अम्ल द्रव्योंमें, उपरि उपरि सर्वथा श्रेष्ठ सममें श्रेष्ठ, तिष्ठति रहे छे रहता है ॥ ११५-११६ ॥

115-116. The wine of sour taste is regarded to have four after-tastes. They are sweet, astringent, bitter and pungent tastes. On account of these four tastes and the ten-fold actions described previously, wine is the superior-most among acid substances.

मद्योत्क्रिष्टेन दोषेण रुद्धं स्रोतःसु मारुतः ।
करोति वेदना तीव्रां शिरस्यस्थिषु सन्धिषु ॥११७॥

मद्य-मद्यथी मद्यसे, उत्क्रिष्टेन उत्क्रिष्टित वत्केषित, दोषेण दोषथी दोषसे, स्रोतःसु स्रोतोंमें, रुद्धः रोद्धेय रुद्ध हुआ, मारुतः वायु वायु, शिरसि भागोंमें शिरमें, अस्थिषु हाडोंमें अस्थियोंमें, सन्धिषु अने संधियोंमें और सन्धियोंमें, तीव्राम् तीव्र तीव्र, वेदनम् वेदना वेदना, करोति करे छे करता है ॥ ११७ ॥

117 The vata, blocked up in the channels as a result of the precipitation of the morbid humors by alcohol, causes acute pain in the head, bones and joints.

दोषविष्यन्दनार्थं हि तस्मै मद्यं विदोषतः ।
व्यवायितीक्ष्णोष्णतया देयमम्लेन्येषु सत्स्वपि ११८

११७. रुद्धः-रुद्ध (घ. य.)

११८. दोषविष्यन्दनार्थं हि तस्मै-विष्यन्दनार्थं रोगस्य तस्य (य.)

विष्यन्दनार्थं रोगस्य तस्य (घ. फ.)

तस्मै ते रोगीने उस रोगीको, दोष- दोषना दोषको, विष्यन्दनार्थम् हि विष्यन्दनने भाटे बहा देनेके लिए, अम्लेषु अम्ल अम्लद्रव्योंके, सत्सु होवा छता होने पर अपि पशु भी, व्यवायि- व्यवायी व्यवायी, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण तीक्ष्ण, उष्णतया अने उष्ण होवाथी और उष्ण होनेके कारण, मद्यम् मद्य मद्य, विशेषतः विशेषे करीने विशेष करके, देयम् आपव देना चाहिए ॥ ११८ ॥

118. In this condition the patient should be given wine in spite of its acid quality for liquefaction of the morbid humors by its diffusive, acute and hot qualities

स्रोतोविबन्धनुन्मद्यं मारुतस्यानुलोमनम् ।
रोचनं दीपनं चाग्नेरभ्यासात् सात्म्यमेव च ॥११९॥

मद्यम् मद्य मद्य, स्रोतोविबन्धनुत् स्रोतोंना विबन्धने नाश करनार छे स्रोतोंकी रुकावटको खोलता है, मारुतस्व वायु वायुका, अनुलोमनम् अनुलोमन करनार छे अनुलोमन करनेवाला है, रोचनम् तथा रुचिकर तथा रुचिकर, अग्नेः अग्निनु अग्निका, दीपनम् च दीपन करनार दीपन, अभ्यासात् च अने अभ्यासथी और अभ्याससे, सात्म्यम् एव च सात्म्य पशु छे सात्म्य भी है ॥ ११९ ॥

119. When taken regularly, wine is wholesome, relieves the obstructions in the channels, regulates the peristaltic movement of vata, acts as an appetiser stimulates the gastric fire and becomes homologatory by habituation

रुजः स्रोतःस्वरुद्धेषु मारुते चानुलोमिते ।
निवर्तन्ते विकाराश्च शाम्यन्त्यस्य मदोदयाः ॥१२०॥

स्रोतःसु स्रोतोंना, स्रोतोंकी, अरुद्धेषु विबन्धन रुकावटके हट जाने पर, मारुते च अने वायु

११९ विबन्धनुन्मद्यं-विबन्धनुन्मद्य (ख)

१२०. रुजः स्रोतःस्वरुद्धेषु-उर स्रोतःसु रुद्धेषु (घ)

और बायुका, अनुलोमिते अनुलोमनं तथा अनुलोमन हो जाने पर, अस्य तेनी उखकी, रुजः पीडाया वेदनायै, निवर्तन्ते नाश पाये छे नष्ट हो जाती हैं, महोदया च अने भक्षणित और मदजन्य, विकारा विकार, शाम्यन्ति शान्त थाय छे शान्त हो जाते हैं ॥ १२० ॥

120. The channels carrying the body-fluid being cleared and the peristaltic movement of vata being regulated, the pains and disorders due to alcoholism subside and the vata due to intoxication abates

वातिकमदात्ययस्य चिकित्सा—

बीजपूरक-वृक्षाम्लकोलदाडिमसंयुतम् ।
यवानीहपुषाजजीशृङ्गवेरावचूर्णितम् ॥१२१॥
सस्नेहैः शक्तभिर्युक्तमवदंशैर्विरोचितम् ।
वद्यात् सलवणं मद्यं पैष्टिकं वातशान्तये ॥१२२॥

बीजपूरक- पीलेडु बिजौरा निम्बु, वृक्षाम्ल- वृक्षाम्ल, कोक- केर, दाडिम- अने दाडमयी और अनारसे, संयुतम् युक्त युक्त, यवानी- अजवायन, हपुषा- ६७ठेर हाऊबर, अजाजी- ७३ जीरा, शृङ्गवेर- तथा आहुनु तथा अदरकका अवचूर्णितम् चूर्ण नाभेडु चूर्ण डाला हुआ, सस्नेहैः स्नेहयुक्त जेहयुक्त, मद्य- मि. साथवाथी सपुसे, युक्तम् युक्त युक्त, अवदंशैः अने अव- दंशैथी और अवदंशोंसे, विरोचितम् रुचिकर अनादेख रुचिकर बनाया हुआ, पैष्टिकम् पैष्टिक पैष्टिक, मद्यम् मद्य मद्य, वात- वातनी वातकी, शान्तये शान्तिते भाटे शान्तिके लिए, सलवणम् धवलयुक्त लवणयुक्त, वद्यात् आप्युं देवे ॥ १२१ १२२ ॥

121-122. For the alleviation of vata, the patient should be given wine prepared out of pastry, acidified with

citron, kokam butter, jujube, pomegranate and sprinkled with the powder of bishop weed, common juniper, cumin and dry ginger, and flavoured with sauces and mixed with a little of salt and fried barley powder and with unctuous articles.

इष्टा वातोत्थणं लिङ्गं रसैश्चैनमुपाचरेत् ।
लावतित्तिरदक्षाणां क्षिग्धाम्लैः क्षिखिनामपि १२३
पक्षिणां मृगमत्स्यानामानूपाणां च संस्कृतैः ।
भूक्षयप्रसहानां च रसैः शाक्योदनेन च ॥१२४॥

वातोत्थणम् वातप्रधान वातप्रधान, लिङ्गम् ३५० लक्षण, इष्टा जेष्ठने देखकर, लाव- लाव लाव, तित्तिर- तेतर तीतर दक्षाणां ६७३ मृग, क्षिखिनाम् अने भोरना और मोरके, अपि पक्षु मी, क्षिग्ध- स्निग्ध क्षिग्ध, अम्लै. अने अम्ल और अम्ल, रसैः मांसरसोथी मांसरसोंसे, पक्षिणाम् अने पक्षीयो और पक्षी, मृग- मृग मृग, मत्स्यानाम् माछा मछली, आनूपाणाम् च आनूप और आनूप, भूक्षय- ६२३ वसनारा विशेष्य, प्रसहानाम् च अने प्रसह प्राणीयोना और प्रसह प्राणियोंके, संस्कृतैः संस्कृत संस्कृत, रसैः मांसरसों साथे मांसरसोंके साथ, शाक्योदनेन च तथा शालि योथाना भातथी तथा शालिके भातसे, एनम् येने इसका, उपाचरेत् उपचार करवे उपचार करे ॥ १२३-१२४ ॥

123-124 Recognising the symptoms of provoked vata, the patient should be treated with unctuous, sour and well prepared meat-juices of common quail, partridge, cock and also of peacock and of birds, beasts and fishes of the wet-land group and with the meat-juices of terricolous creatures and the tearer group of beasts and birds, mixed with cooked sali rice.

१२२ अवदंशैर्विरोचितम्-अवदंशैर्विरोचितम् (ब. ब.)

” ” -अवदंशैर्विरोचितम् (ड.)

स्निग्धोष्णलवणाम्लैश्च वेश्वारैर्मुक्षप्रियैः ।
चित्रैर्गोधूमिकैश्चाश्वारुणीमण्डसंयुतैः ॥१२५॥
पिष्टितार्द्रकगर्भाभिः स्निग्धामिः पूषवर्तिभिः ।
माषपूपलिकामिश्र वक्षतिकं समुपाचरेत् ॥१२६॥

स्निग्ध- स्निग्ध स्निग्ध, वण- वण, उष्ण- उष्ण, लवण- लवण, लवण, अम्लैः आटा खट्टे, मुखप्रियै च अने स्वादवाण और स्वादु वेश्वारैः वेश्वार वेश्वार, वारुणीमण्ड- वारुणीमण्ड, संयुतैः युक्त युक्त, चित्रै लुई लुई विविध प्रकारके, गोधूमिकै धुईनी अनावटनां गेहूं द्वारा बनाये गये, अक्षैः लोअने भोजन, पिष्टित- भांस मांस, तार्द्रक- अने आदुधी और अदरकसे, गर्भाभिः भरेल भरी हुई, स्निग्धामि- स्निग्ध स्निग्ध, पूषवर्तिभि- पूषवर्तियों, माष- अने अउईनी और उड़दकी, पूषलिकामि- च पूषलिकाओंसे, वातिकश्च वातप्रधान पुरुषने वातप्रधान पुरुषका, समुपाचरेत् उपचार करे ॥ १२५-१२६ ॥

125-126. The patient of vata habitus should be treated with unctuous, hot salt, sour and delicious Vesawara, a variety of preparations of wheat flour mixed with supernatant part of Varuni wine, and with unctuous pan-cakes and coils stuffed with meat and ginger and with pan-cakes prepared out of black gram.

नातिस्निग्धं न चाम्लेन शुक्रं समरिषार्द्रकम् ।
मेघं प्रागुदितं मांसं दाडिमस्वरसेन वा ॥१२७॥
पृथक्त्रिजातकोपेतं सधान्यमरिचार्द्रकम् ।
रसप्रलेपि संपूपैः सुखोष्णैः संप्रदापयेत् ॥१२८॥

१२५ चित्रैः-स्निग्धै (घ)

१२६ पूषवर्तिभिः-परिवर्तिभि (व)

१२७ मेघ-मध्ये (ख ङ)

१२८, रसप्रलेपि संपूपैः-रसप्रलेपसंपूपैः (घ. फ.)

प्राक् अथवा पहले ही अथवा पहले, उदितम् उदितम् कहा हुआ, मेघम् मेघवाणुं मेघ, मांसम् मांस मांस, न अतिस्निग्धम् अति स्नेह विना न बहुत स्नेहके बिना, न च अम्लेन युक्तम् अम्ल विना अम्लके बिना, समरिच-तार्द्रकम् तथा भरी अने आदुधी आदुधी तथा मरिच और अदरकयुक्त सेवे, दाडिम- अथवा दाडिमना अथवा अनारके, स्वरसेन वा रस साथे देव रससे देवे, त्रिजातक अथवा त्रिजातकी अथवा त्रिजातके, उपेतम् युक्त युक्त, सधान्य- अने धान और घनिमा, मरिच- भरी मरीच, तार्द्रकम् अने आदुसहित और अदरक सहित, रसप्रलेपि भांसने प्रलेपाकृति रस (प्रलेह) मांसका प्रलेपाकृति रस (प्रलेह), सुखोष्णैः नवशेका सुहाते हुए गरम, संपूपैः पूषे आदि पूषोंके साथ, पृथक् लुई अलग संप्रदापयेत् देवे देना चाहिए ॥ १२७ १२८ ॥

127-128 Or, he may be given the flesh of the fatty creatures previously described, prepared with black pepper and ginger and with a small quantity of unctuous substance and without any acid, or mixed with pomegranate juice, or, he may be given the pudding prepared with the three spices, coriander, black pepper and ginger, taken with genially warm pan-cakes.

शुके तु वारुणीमण्डं दद्यात् पातुं पिपासवे ।
दाडिमस्व रसं वाऽपि जलं वा पाञ्चमूलिकम् ॥१२९॥
धान्यनागरतोयं च दक्षिणमण्डमथवापि वा ।
अम्लकाजिकमण्डं वा शुकोदकमथवापि वा ॥१३०॥

शुके आधा आध लोके बाद, तु तो तो, पिपासवे तृस्त्याने प्यासीको, वारुणीमण्डम् वारुणीमण्ड, दाडिमस्व दाडिमना अनारका, रसम् वा अपि रस रस, पाञ्चमूलिकम् जलम् वा अथवा पंचमूलने केनाथ

१२९. शुके तु-शुकेन (घ ङ घ)

अथवा पचमूलका कण्ठ्य, वा अथवा अथवा, धान्य-
धाण्डा धनिया. नायर- अने सूँटुं और सोंठका,
तोयम् च पाण्डी पानी, अथ अपि वा अथवा
अथवा, दधिसण्डल दहीनुं पाण्डी दहीका पानी अम्ल-
अथवा भाटी अथवा खट्टी, काञ्जिक- डाँठनी काजीका,
मण्डम् वा आ७ मण्ड, अथ अपि वा अथवा अथवा,
शुक्रोदकम् वा शुक्रतनु पाण्डी शुक्रका पानी, पातुम्
पीवाने पीनेको, दद्यात् आप्नु देवे ॥ १२९-१३० ॥

129-130 When the patient gets
thirsty after meals, he should be
given the supernatant part of Varuni
wine as potion or the juice of pome-
granate or the decoction of pentara-
dices or the water boiled with coria-
nder and dry ginger or whey or the
supernatant part of sour gruel or
vinegar.

कर्मणाऽनेन सिद्धेन विकार उपशम्यति ।
मात्राकालप्रयुक्तेन बलं वर्णश्च वर्धते ॥१३१॥

मात्रा- मात्रा मात्रा, काल- अने काल अनुसार
और कालके अनुसार प्रयुक्तेन येण्डे प्रयुक्त की हुई,
अनेन आ इस, सिद्धेन सिद्ध सिद्ध, कर्मणा चिकित्साथी
चिकित्सासे, विकारः रोग विकार, उपशम्यति शान्त
थाय छे शान्त हो जाता है, बलम् तथा गुण दया बल,
वर्ण. च अने पथुं और वर्ण, वर्धते वर्ध छे बढ़ते
हैं ॥ १३१ ॥

131 By the administration of this
tested remedy in proper dose and
time, the disorder gets alleviated and
the patient's vitality and complexion
promoted

रागषाडवसंयोगैर्विविधैर्भक्तरोचनैः ।
पिशितैः शाकपिष्टाभैर्यवगोधूमशालिमिः ॥१३२॥

१३२ शाकपिष्टाभै-भक्ष्यपिष्टाभैः (ख ब)

अभ्यक्षोत्सादनैः स्नानैरुष्णैः प्रावरणैर्घनैः ।
घनैरगुरुपङ्कैश्च धूपैश्चागुरुजैर्घनैः ॥१३३॥
नारीणां यौवनोष्णानां निर्दयैरुपगूहनैः ।
श्रोण्यूरुकुचभारैश्च संरोधोष्णसुखावहैः ॥१३४॥
शयनाच्छादनैरुष्णैरुष्णैश्चान्तर्गृहैः सुखैः ।
मारुतप्रबलः शीघ्रं प्रशाम्यति मदात्ययः ॥१३५॥

भक्त- लोभनभा भोजनमें, रोचनैः रुचि उत्पन्न
करना रुचि उत्पन्न करनेवाले, विविधैः भुक्ष भुक्ष
विविध प्रकारके, राग- राग राग, षाडव- तथा षाडवना
तथा षाडवके, संयोगैः येथी योगसे, पिशितैः भक्षितैः
माखोसे, शाक- शाक शाक, पिष्टाभैः पिष्टाभ पिष्टाभ,
यव- यव जौ, गोधूम- धुं गेहू, शालिमिः शालि
येथी शालिचावल, उष्ण- उष्ण उष्ण, अभ्यङ्ग-
अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, उत्सादनैः उत्सादन उबटन, स्नानैः
तथा स्नानथी और स्नानसे, घनैः भक्ष घने, प्रावरणैः
प्रावरण प्रावरण, घनैः भक्ष घट्ट अगुरु- अगुरुना
अगुरुका, पङ्कैः च देय दयाववाथी लेप लगानेसे, घनैः
घाट घट्ट, अगुरुजैः अगुरुना अगुरुके, धूपैः च
धूपथी धूपसे, यौवन- यौवननी यौवनके कारण,
उष्णानाम् उष्णावाणी ऊष्मावाली, नारीणाम् स्त्रीयानां
नारियोंके, निर्दयैः गाढ गाढ, उपगूहनैः आदिगुनेथी
आलिंगनोंसे, संरोध- संरोधन्य संरोधजनित, उष्ण-
उष्णताथी उष्णतासे, सुखावहै सुख देनेवाले सुखको
देनेवाले, श्रेणि- श्रेणि श्रेणि, ऊरु- साथथ ऊरु, कुच-
अने स्तनना और स्तनोंके, मारुत- च शारीरी मारसे,
उष्ण- उष्ण उष्ण, क्रयन- शयन शयन, आच्छादनैः
अने आच्छादन और ओढनेके वस्त्रोंसे, सुखैः तेमज
सुखकारक एवं सुखदायक, उष्ण अने उष्ण और उष्ण,
अन्तर्गृहैः च अन्तर्गृहोथी अन्तर्गृहोंसे, मारुत- वातनी
वायुकी, प्रबल प्रबलतावाले। प्रबलतावाला, मदात्यय
मदात्यय मदात्यय, शीघ्रम् शीघ्रम् शीघ्र, प्रशाम्यति
शान्त थाय छे शान्त हो जाता है ॥ १३२-१३५ ॥

१३४. उपगूहन-अवगूहन (ख.)

॥ निर्दयैरुपगूहनैः-निर्मादिरुपगूहनैः (ब)

॥ सुखावहै-सुखप्रदेः (ग ब)

132-135. By various kinds of Raga and Shadava confections and various appetisers which make the patient relish the food, meat preparations, vegetables, pastry and barley, wheat and sali rice and by the aid of inunction, dry massage, hot baths, covering with thick blankets and smearing the body with the thick paste of eagle-wood, and fumigation with the aid of dense smoke of eagle-wood, and by the aid of affectionate embraces of women's bodies full of the warmth of youth, by the warm clasp of their waists, thighs and full grown breasts, by the warmth of the bed and the cover and the warmth of happiness and cheer of the interior apartments, alcoholism of the vata type gets subdued effectively

पित्तमदात्यये चिकित्सा—

भक्ष्यखर्जूरमृद्धीकापरूषकरसैर्युतम् ।
सदाहिमरसं शीतं सक्तुमिश्रावचूर्णितम् ॥१३६॥
सशर्करं शार्करं वा मार्द्वीकमथवाऽपरम् ।
दद्याद्बहुदकं काले पातुं पित्तमदात्यये ॥१३७॥

मध्य- ऊर्ध्व कपरख, खर्जूर- भजूर खजूर, मृद्धीका- द्राक्ष मुनक्के, परूषक- तथा शूलसाना तथा फालसेके, रसैः रसथी रससे, युतम् युक्त युक्त, सदाहिमरसम् दाडमना रससहित अनाररससहित, शीतम् शीतल शीतल, सक्तुमिः साधवान् सक्तुमिसे, अवचूर्णितम् च यूर्ध्व नाभेक्ष अवचूर्णित, सशर्करम् भाऽ युक्त खाडसे मिला हुआ, बहुदकम् बहु पाणी-

वाणुं बहुत जलवाला, शार्करम् शार्कर शार्कर, मार्द्वीकम् मार्द्वीक मार्द्वीक, अथवा अथवा अथवा, अपरम् पीतुं मद्य अन्य मद्य, काले यथाकाल युक्त समयमें, पित्तमदात्यये पित्तमदात्ययम् पित्तमदात्ययमें, पातुम् पीना पीनेके लिए, दद्यात् - आपतु देना चाहिए ॥ १३६-१३७ ॥

136-137. In alcoholism of the pitta type, wine added with sugar, wine made of sugar, grape-wine or any other variety of wine diluted with plenty of water mixed with the juices of showy dillenia, dates, grapes, sweet falsa and pomegranate, and sprinkled with roasted paddy flour and cooled, should be given as potion at the proper time

शशान् कपिञ्जलानेर्णालावानसितपुच्छकान् ।
मधुराम्लान् प्रयुजीत भोजने शालिषट्ठिकान् ॥१३८॥

भोजने भोजनम् भोजनमें, शशान् ससला खरगोश, कपिञ्जलान् कपिञ्जल कपिञ्जल, एणान् ऐष्ट एण, कान् लाव लाव, असितपुच्छकान् असित-पुच्छक असितपुच्छक, मधुर- अने मधुर और मधुर, अम्लान् तेभ्य अम्ल एवं अम्ल, शालि- शालि गालि, षट्ठिकान् अने साठी योभाने और साठीके भातका, प्रयुजीत प्रयोग करे प्रयोग करे ॥ १३८ ॥

138 The flesh of rabbits, grey pratrige, antelope, common quail, and black tailed deer, sweet and sour articles and sali and shashtika rice should be used in the dietary

पटोलयूषमिश्रं वा छागलं कल्पयेद्भक्षम् ।
सतीनमुद्गमिश्रं वा दाहिमामलकान्वितम् ॥१३९॥

दाहिम- अथवा दाडम अथवा अनार, आमलक- तथा आमणाथी और आवलेसे, न्वितम् युक्त युक्त,

१३६ भक्ष्य-मद्य (त. द. व.)

„ चावचूर्णितम्-स्ववचूर्णितम् (स. व.)

१३७, मार्द्वीकम्-मार्द्वीकम् (घ.)

पटोल- अने परवणना और परवलके, यूष- यूषथी
यूपसे, मिश्रम् वा भेषजमि श्रित, सतीन- अथवा
भक्ष अथवा मठ, मुद्ग- तेमन् भक्षी एवं मूगसे
मिश्रम् वा मिश्रित मिश्रित, छागलम् अक्षराना नदरेके,
रसम् भासरसने। मासरसका, कल्पयेत् प्रयोगे। उ-वे।
भेषजं प्रयोग कना चाहिए ॥ १३९ ॥

139 Or meat-juice of the goat
may be prepared with the soup of
the wild snake-gourd or with the soup
of math-gram and green gram mixed
together and acidified with the pome-
granate and the emblic myrobalan
may be given

द्राक्षामलकखर्जूरपरूपकरसेन वा ।

कल्पयेत्तर्पणान् यूषान् रसांश्च त्रिविधान्मकान् १४०

द्राक्षा- अथवा द्राक्ष अथवा मुनका, आमलक-
आमर्णा आवला, खर्जूर- अणूर खजूर, परूपक तथा
क्षक्षाना तथा फालसाके रसेन वा रसथी रसके,
त्रिविधान्मकान् गुदा गुदा विविध प्रकारके, तर्पणान्
तर्पण कराना तर्पण करनेवाले, यूषान् यूषे यूष,
रसान् च अने भासरसने। और मासरसोकी कल्पयेत्
उपना करनी कल्पना करे ॥ १४० ॥

140. Various demulcent drinks
gruels and meat juices may be prepared
out of the juices of grapes, emblic
myrobalan, dates and sweet falsah

आमाशयस्थमुत्क्रिष्टं कफपित्तं जदात्यये ।

विज्ञाय बहुदोषस्य दह्यमानस्य तृण्यतः ॥ १४१ ॥

मद्यं द्राक्षारसं तोयं दत्त्वा तर्पणमेव वा ।

निःशेषं वामयेच्छीघ्रमेव रोगाद्विमुच्यत ॥ १४२ ॥

मदात्यये मदात्ययमा मदात्ययमे, बहुदोषस्य अहु
दोषयुक्त बहु दोषयुक्त, दह्यमानस्य अणता दाह, तृण्यत
अने तरस्या रोगीना और प्यासवाले रोगीके, आमा-

शयस्थम् आमाशयस्थ आमाशयमे स्थित, कफपित्तं
उत्क्रिष्टं कफपित्तको, उत्क्रिष्टम् उत्क्रिष्टं अणत उत्क्रिष्ट
हुआ, विज्ञाय अण्णीने जानकर, मद्यम् मद्य मद्य, द्राक्षा-
रसम् द्राक्षने। रस द्राक्षका रस, तोयम् पाणी पानी,
तर्पणम् एव वा के तर्पण या तर्पण, दत्त्वा पाठने
पिलाकर, शीघ्रम् शीघ्रम् शीघ्र ही, निःशेषम् निःशेष
सम्पूर्ण, वामयेत् उदटी करानी वमन कराना चाहिए,
एवम् आ प्रमाणे करानी इस प्रकार करनेसे, रोगात्
भुण्क्त रोगी मनुष्य रोगसे, विमुच्यते मुक्त थाय छे
मुक्त हो जाता है ॥ १४१-१४२ ॥

141-142 Finding that the kapha
and the pitta are in a provoked
condition in the stomach of the alco-
holic patient and that he is afflicted
with thirst and burning due to
excessive morbidity, the physician
should first give him wine, grape
juice, water or a demulcent drink
and then immediately administer
emesis so as not to allow any residue
to remain in the stomach In this way
the patient gets quickly cured of his
condition

काले पुनस्तर्पणाद्यं कर्म कुर्यात् प्रकाङ्क्षिते ।

तेनाग्निर्दीप्यते तस्य दोषशेषान्नपाचकः ॥ १४३ ॥

प्रकाङ्क्षिते भूष लागता भूष लगने पर, काले
यथाकाल योग्य कालमें, पुन क्षीय फिरे,
तर्पणाद्यं तर्पणादि तर्पणादि, कर्मम् कर्म कर्म, कुर्यात्
करे, तेन तेनाग्नी उससे, तस्य तेना उसके,
दोषशेष- दोषशेष अवशिष्ट दोष, अन्नपाचकः अने अन्नने
पचावना और अन्नको पचानेवाली, अग्नि अग्नि अग्नि,
दीप्यते दीप्त थाय छे दीप्त होती है ॥ १४३ ॥

143. When he desires food, he
should be given demulcent drink and

treated systematically with the rehabilitation procedure. As a result, his gastric fire gets enkindled and digests the residual fraction of morbidity as also the food.

कासे सरकनिष्ठीवे पार्श्वस्तनरुजासु च ।
तृष्यते सविदाहे च सोत्क्लेशो हृदयोरसि ॥१४४॥
गुडूचीभद्रमुस्तानां पटोलस्याथवा भिषक् ।
रसं सनागरं दद्यात् तित्तिरिप्रतिभोजनम् ॥१४५॥

कासे ७धरस खांसी, सरकनिष्ठीवे रक्तयुक्त थूक रक्तयुक्त थूक, पार्श्व-पक्ष्मां पार्श्व, स्तन-अने स्तनभा और स्तनमें, रुजासु च पीडा वेदना, तृष्यते तरस प्यास, सविदाहे विदाह विदाह, हृदय-तथा हृदय एव हृदय, उरसि अने छातीना और छातीके, सोत्क्लेशो उत्क्लेशभा उत्क्लेशमें, भिषक् वैद्य वैद्य, सनागरम् सूट-युक्त सौंठयुक्त, गुडूची-गुणै गिलोय, भद्रमुस्तानाम् अने नागरमोथने और नागरमोथका, अथवा अथवा अथवा, पटोलस्य परवर्णना पत्रने परवलके पत्रोंका, रसम् रस रस, दद्यात् देवे देवे, तित्तिरिप्रतिभोजनम् औषध पथी गया पछी रोगीके तेतरना भांसरस साथे खाद वगेरेनुं अने पावु भेष्टीके औषधके जीर्ण होने पर रोगीको तीतरके मांसरसके साथ शालि आदिका भोजन करना चाहिए ॥ १४४-१४५ ॥

144-145 In conditions of cough, spitting of sputum mixed with blood, pleurodynia, mammary pain, thirst, mis digestion, agitation in the stomach and chest, the physician should give soup of guduch, large variety of nut grass, or snake-gourd mixed with dry ginger followed by a diet of partridge-flesh

तृष्यते चातिबलवद्वातपित्ते समुद्धते ।
दद्याद् द्राक्षारसं पातुं शीतं दोषानुलोमनम् ॥१४६॥

१४६ तित्तिरिप्रतिभोजनम्-नैर्तिरि प्रतिभोजनम् (ध)

अतिबलवत्-अतिभलवान् अतिबलवान्, वातपित्ते वातपित्त नानपित्त, समुद्धते तीव्र थता तीव्र होने पर, तृष्यते च तरस्याने प्यासीको, दोष-दोषनु दोषका, अनुलोमनम् अनुलोमन करनेवाला, शीतम् शीतल शीतल, द्राक्षारसम् द्राक्षाने रस अगूरका रस, पातुम् पीवाने पीनेको, दद्यात् आपवे देवे ॥ १४६ ॥

146 If the patient is afflicted with great thirst owing to excessive provocation of vata and pitta, he may be given grape-juice to drink, as it is cooling and a regulator of the humors

जीर्णं समधुराम्लेन छागमांसरसेन तम् ।
भोजनं भोजयेन्मद्यमनुतर्षं च पाययेत् ॥१४७॥
अनुतर्षस्य मात्रा सा यया नो दूष्यते मनः ।

जीर्णं पन्था पछी जीर्ण हो जाने पर समधुर-मधुर मधुर, अम्लेन अने अभ्ययुक्त और अम्लयुक्त, छाग-भक्षराना वकरेके, मांसरसेन भांसरसधी मांसरससे तम् तेने उसको, भोजनम् भोजन भोजन, भोजयेद् भोजावु खिलावे, अनुतर्षम् च अने भोजन वजते तरस लागतां और भोजनके समय प्यास काने पर, मद्यम् मद्य मद्य, पाययेत् पावु पिलावे यया नेनाथी जिससे, मनः मन मन, नो दूष्यते दूषित न भाय दूषित न हो, सा ते वह, अनुतर्षस्य अनुतर्षनी अनुतर्षकी, मात्रा मात्रा छे मात्रा है ॥ १४७ ॥

147-147½ When this potion has been digested he should be fed with a diet of the meat-juice of the goat mixed with sweet and sour things and when thirsty, wine should be given as post prandial potion. That is the proper dose for the post-prandial potion which does not adversely affect the mind

१४७ पाययेत्-दापयेत् (ध)

,, दूष्यते-हृन्यते (ड त थ ध फ)

,, -नोदूष्यते (ध)

तृण्यते मद्यमल्पात् प्रदेयं स्याद्बहूदकम् ॥१४८॥
तृष्णा येनोपशाम्येत मदं येन च नाप्नुयात् ।

तृण्यते तस्मात् वागतां प्यास लगने पर, बहूदकम्
अथ पाणी भेजवेद्य अधिक पानी मिलाकर, अल्पाल्पम्
थोडु थोडु थोडा थोडा, मद्यम् मद्य मद्य, प्रदेयम् स्यात्
आपु देना चाहिए, येन येना वडे जिससे, तृष्णा
तृषा प्यास उपशाम्येत शान्त थाय गान्त हो, येन च
अने येना वडे और जिससे, मद्यम् मद्य मद्य न नाप्नुयात्
थडे नहि न चडे ॥ १४८ ॥

148-148½ When thirsty, he should
be given wine frequently and in small
quantities diluted liberally with water
so as to quench his thirst and also
avoid intoxication

परूषकाणां पीलूनां रसं जीतमथापि वा ॥१४९॥
पर्णिनीनां चतसृणां पिवेद्वा शिशिरं जलम् ।
मुस्तदाडिमलाजानां तृष्णाघ्नं वा पिवेद्रसम् ॥१५०॥

परूषकाणाम् श्लक्ष्णानां फालसाका, अथ अपि वा
अथवा अथवा, पीलूनाम् पीलूनां पीलूना, जीतम् शीतल
शीतल, रसम् रस रस, चतसृणाम् अथवा थारे या चारों,
पर्णिनीनाम् पर्णिनीनां पर्णिनीनां, शिशिरम् शीतल
शीतल, जलम् वा जल जल, पिवेत् पीपुं पिये, मुस्त-
अथवा मुस्त अथवा मुस्त, दाडिम- दाडिम अनार,
लाजानाम् अने लाजाने और लाजाओंका, तृष्णाघ्नम्
तृषा मृदाजानां तृष्णानाशक, रसम् वा रस रस, पिवेत्
पीपे पिये ॥ १४९-१५० ॥

149-150 The patient may drink
the cold infusion of sweet falsah
or tooth-brush tree water, or the cool
decoction of the tetrad of leafy drugs,
(ticktrefoil, painted leaved uraria, wild

green gram, wild black gram) or the
adipsous juice of nut-grass, pomegra-
nate and roasted paddy

पञ्चाम्लकयोगः—

कोलदाडिमवृक्षाम्लचुकीकाचुक्रिकारसः ।
पञ्चाम्लको मुखालेपः सद्यस्तृष्णां नियच्छति १५१

कोल- कोल वेर, दाडिम- दाडिम अनार, वृक्षाम्ल-
वृक्षाम्ल, चुकीका- थंगेरी चागेरी चुक्रिका-
तथा थूकाने और चुकाकी भाजीका, रस रस रस,
पञ्चाम्लक ये पञ्चाम्लके इन पाचों अम्लोंका, मुख-
मुख पर डरेथे मुख पर किया हुआ, आलेप लेप
लेप, सद्यः शीघ्र शीघ्र, तृष्णाम् तृष्णाने तृष्णाको,
नियच्छति शीत डरे छे शान्त करता है ॥ १५१ ॥

151 The juice of the sour pentad
viz, jujube, pomegranate, kokam butter,
yellow wood sorrel and country sorrel,
used as a mouth-paint, immediately
quenches the thirst.

शीतला बाह्योपचाराः —

शीतलान्यत्रपानानि जीतशय्यासनानि च ।
शीतवातजलस्पर्शाः शीतान्युपवनानि च ॥१५२॥
क्षौमपद्मोत्पलानां च मणीनां मौक्तिकस्य च ।
चन्दनोदकगीतानां स्पर्शाश्चन्द्रांशुशीतलाः ॥१५३॥
हेमराजतकांस्यानां पात्राणां शीतवारिभिः ।
पूर्णानां हिमपूर्णानां दृतीनां पवनाहताः ॥१५४॥
संस्पर्शाश्चन्द्रनार्द्राणां नारीणां च समारुताः ।
चन्दनानां च मुख्यानां शस्ताः पित्तमदात्यये ॥१५५॥
शीतवीर्यं यदन्यच्च तत् सर्वं विनियोजयेत् ।

१५२ शीतजय्यासनानि च—जीनानि सदनानि च (ब फ)

१५३ शीतानां—सिक्तानां (घ)

१५५ संस्पर्शाश्चन्द्रनार्द्राणां
नारीणां च समारुताः ।
चन्दनानां च मुख्यानां
शस्ताः पित्तमदात्यये ॥

संस्पर्शाश्चन्द्रनार्द्राणां
स्त्रीणां पित्तमदात्यये (ब)

१४९ शीतमथापि वा—शीतमथाम्बु वा (घ ब फ)

१५० शिशिर—शीतल (फ)

,, जलम्—रसम् (ब)

,, मुस्तदाडिमलाजानां—मुस्तदाडिमलाजानां (ब)

शीतलानि शीतल शीतल, अन्नपानानि अन्नपान
अन्नपान, शीत- शीतल शीतल, वायु- शयन विछौना,
आसनानि च तथा आसन और आसन, शीत- शीतल
शीतल, वात- वायु वायु, जल- अने जलने। और
जलका, स्पर्शाः स्पर्श स्पर्श, शीतानि शीतल शीतल,
उपवनानि च उपवन उपवन, चन्दन- चन्दन
चन्दनके, उदक- जलथी जलसे, शीतानाम् शीतल
शीतल, क्षौम- क्षौम पत्र क्षौम वस्त्र, पद्म- कुम्भ
कमल, उत्पलानाम् च नीलकुम्भ नीलोकर, मणीनाम्
मणि, मौक्तिकान्य च अने मोतीना और मोतियोंके,
चन्द्र- चन्द्रा चन्द्रकी, अशु- अशु जेवा विरणों जैसे,
शीतला शीतल शीतल स्पर्शाः स्पर्श स्पर्श, शीत-
हृत् शीतल, वारिणि- जलथी जलसे, पूर्णानाम् लरेल भरे
हुए, हेम- सेना सोने, राजत- चांदी चांदी, कांस्थानाम्
अने हंसाना और कासेके, पात्राणाम् वासले पात्रोंका,
हिम- तेभज भरइ एव बरफसे, पूर्णानाम् लरेली भरी,
ह्मीनाम् भस्मकेना स्पर्श भस्मकेके स्पर्श, पवन- पवन
वायुका, आहताः आघातवाणा आघातवाले, समा-
रुता तेभज वायुवाणा एवं वायुयुक्त, चन्दन- चन्दन
चन्दनके बालेपनेये, आर्द्राणाम् लीनी आर्द्र नारीणाम्
च श्रीश्रीना स्त्रियोंके, मुख्यानाम् तथा मुख्य अतना
और मुख्य जानिके, चन्दनानाम् च चन्दनोना चन्दनके,
संस्पर्शाः स्पर्श स्पर्श, पित्त- पित्तजन्य पित्तजन्य,
मदात्ययमे मदात्ययमा मदात्ययमे, शस्ताः प्रशस्त छे
प्रशस्त है, यत् अने जे और जो. अन्यत् च भीलु
छे कुछ अन्य, शीतवीर्यम् शीतवीर्य छे शीतवीर्य
हो, तत् ते उस, सर्वम् अधु सबका, विनियोजयेत्
येषु प्रयोग करे ॥ १५२ १५५ ॥

152-155½. Cooling eats and drinks,
cool beds and seats, the touch of cool
breezes and waters, cool gardens, the
contact of silken garments, sacred
lotuses, water lilies and precious stones
and pearls sprinkled over with sandal-
scented water cool as the light of
the moon, the touch of vessels of gold,
silver and bronze filled with cool

water and of skin bags filled with ice
and exposed to draughts of breeze, the
contact of women smeared with sandal
paste and of the breeze heavy with
the scent of the best varieties of
sandal, these are recommended in
alcoholism of the pitta type. The
physician may make use of whatever
other things there are which have a
cooling potency.

कुमुदोत्पलपत्राणां सिक्तानां चन्दनाम्बुना ॥ १५६ ॥
हिता स्पर्शा मनोज्ञानां दाहे मधसमुत्थिते ।

मधसमुत्थिते मधजन्य मद्यजन्य, दाहे दाह
दाहमें, चन्दन- चन्दन चन्दनके अम्बुना जलसे,
सिक्तानाम् छटकारे लीचे गये, कुमुद- कुमुद कुमुद,
उत्पल तथा नीलकुम्भनी और नीलोकरके, पत्राणाम्
पानना पत्तोंके, स्पर्शाः स्पर्श स्पर्श, हिता दितकर छे
हितकर है ॥ १५६ ॥

156-156½. In burning due to excessive
drinking, the touch of the petals
of white lily and night flowering
lotus wetted with sandal water, as also
the touch of pleasing objects is
beneficial

कथाश्च विविधाः शस्ताः शब्दाश्च शिखिनां शिवाः ॥
तोयदानां च शब्दा हि शमयन्ति मदात्ययम् ।

विविधाः लुटी लुटी विविध, शस्ता प्रशस्त
प्रशस्त कथा. च कथाओ कथाएँ, शिखिनाम् शेरना
मोरके, शिवाः कल्याणकारी कल्याणकारक, शब्दा. च
शब्द शब्द तोयदानाम् अने वादना और वादलोंकी,
शब्दा च अवाज आवाज, मदात्ययम् मदात्ययने
मदात्ययको, शमयन्ति शीत करे छे शान्त करती
है ॥ १५७ ॥

१५७ शस्ता शीत (ख)

—चित्रा (घ)

१५७½. शब्दा हि-सशब्दा (घ)

157-157½. The narration of wonderful stories, the pleasant cries of the peacock and the rumbling of thunder alleviate the effects of intoxication

जलयन्त्राभिवर्षीणि वातयन्त्रवहानि च ॥१५८॥
कल्पनीयानि भिषजा दाहे धारागृहाणि च ।

भिषजा वैद्ये वैद्यके, दाहे दाहभा दाहमें, जलयन्त्र-
जलयन्त्राभिवर्षीणि जलयन्त्रसे, अभिवर्षीणि वर्षा करनेवाले, वातयन्त्रवहानि च अने वातवाहक यन्त्रोंकी युक्त और वायुको वहानेवाले यन्त्रोंसे युक्त, धारागृहाणि च धारागृहोंकी धारागृहोंका, कल्पनीयानि योजनी करनेवाले जो कुछ करना चाहिए ॥ १५८ ॥

158-158½. Various devices of showering water and blowing breezes and rooms equipped with cascades, should be devised by the physician for the cure of burning due to alcoholism.

फलिनीसेव्यलोध्राम्बुहेमपत्रं कुटबटम् ॥१५९॥
कालीयकरसोपेत दाहे शस्तं प्रलेपनम् ।

फलिनी- धुई ला प्रियङ्गु, सेव्य- सुगंधी बाणो। सुगन्ध-
वाला, लोध्र लोध्र लोध्र, अम्बु- सुगंधी बाणो। सुगन्ध-
वाला, हेम- लाक्ष नागकेसर रक्त नागकेसर, पत्रम्
तेजपत्र तेजपात, कुटबटम् अने कुवडी मोथ मोथोने।
और केवटी मोथ इनका, कालीयक- पीणा अदनना पीले
चन्दनके, रस- रसकी रससे, उपेतम् युक्त युक्त, प्रलेपनम्
लेप लेप, दाहे दाहभा दाहमें, शस्तं प्रशस्त छे
प्रशस्त है ॥ १५९ ॥

159-159½. Painting the body with perfumed cherry, cuscus grass, lodh, fragrant sticky mallow, fragrant poon, cinnamon leaves and nut-grass mixed with decoction of sandal is recommended in burning

बदरीपल्लवोत्थश्च तथैवारिष्टकोद्भवः ॥१६०॥
फेनिलायाश्च यः फेनस्तैर्दाहे लेपनं शुभम् ।

१६०½ शुभम्-हितम् (ब)

दाहे दाहभा दाहमें, बदरी- ओरडीना बेरीके,
पल्लवोत्थ- च पाननु पत्तोंका, तथा एव अरिष्टकोद्भव-
लीमजना पाननु नीमके पत्तोंका, फेनिलाया च तेमज
अरीकानु एवं रीठेका, यः जो, फेनः फील्ड छे फेन है,
तैः तेनाथी उनसे लेपनम् लेप करनेवाले लेप करना,
शुभम् शुभकारक छे शुभकारक है ॥ १६० ॥

160-160½. An application with the lather of jujube sprouts, neem and soap-nut is beneficial in burning.

सुरा समण्डा दध्यम्लं मातुलुङ्गरसो मधु ॥१६१॥
सेके प्रदेहे शस्यन्ते दाहघ्नाः खाम्लकाजिकाः ।

दाहघ्ना दाहनाशक दाहनाशक, खाम्लकाजिका
भाटी कालसहित खट्टी काजीयुक्त, समण्डा म-
युक्त मण्डयुक्त, सुरा मधु सुरा, दध्यम्लम् भाटुं दही
नट्टी दही, मातुलुङ्ग- अकालगने। चिकोत्राका, रसः रस
रस, मधु अने मध नीर मधु लेके लेके परिषेक, प्रदेहे
अने प्रदेहभा और प्रदेहमें, शस्यन्ते प्रशस्त छे प्रशस्त
है ॥ १६१ ॥

161-161½. Sura wine, supernatant part of sura wine, sour curds, pomello juice and honey along with sour conjee are curative of burning and are recommended as affusion and application

परिषेकावगाहेषु व्यञ्जनानां च सेवने ॥१६२॥
शस्यन्ते शिशिरं तोयं दाहवृष्णाप्रशान्तये ।

परिषेक परिषेकन परिषेकन अवगाहेषु अवगाहन
अवगाहन, व्यञ्जनानाम् च अने व्यञ्जनाना और
व्यञ्जनोंके सेवने सेवनभा सेवनमे, दाह- तथा दाह
तथा दाह, वृष्णा- अने तरसनी और प्यासको, प्रशान्तये
शान्त भाटे शान्त करनेमें, शिशिरम् शीतल नीतक,
तोयम् जल, शस्यन्ते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ १६२ ॥

162-162½. Cold water is recommended for use as affusion, immersion and

१६२ शस्यन्ते-मजित (घ)

for wetting the fans to allay burning and thirst.

मात्राकालप्रयुक्तेन कर्मणाऽनेन शाम्यति ॥१६३॥
धीमतो वैद्यवश्यस्य शीघ्रं पित्तमदात्ययः ।

मात्रा- योग्य मात्रा योग्य मात्रा, काल-तथा योग्य कालमा और योग्यकालमें, प्रयुक्तेन प्रयोज्य प्रयुक्त, जनेन आ इस, कर्मणा धर्मधी कर्मसे, धीमतः बुद्धिमान बुद्धिमान, वैद्यवश्यस्य तथा वैद्यवश्य मनुष्यने। तथा वैद्यवश्य मनुष्यका, पित्तमदात्यय पित्तमदात्यय पित्तमदात्यय, शीघ्रं शीघ्र शीघ्र, शाम्यति शांत थाय छे शान्त होता है ॥ १६३३ ॥

163. 163½. If these procedures are administered in proper dose and in proper time, alcoholism of the pitta type gets allayed quickly if the patient strictly carries out the instructions of the physician.

कफमदात्ययस्य चिकित्सा—

उल्लेखनोपवासाभ्यां जयेत् कफमदात्ययम् ॥१६४॥
तृष्यते सलिलं चास्मै दद्याद्भीवेरसाधितम् ।
बलया पृश्निपर्ण्या वा कण्टकार्याऽथवा शृतम् ॥१६५॥
सनागराभिः सर्वाभिर्जलं वा शृतशीतलम् ।
दुःस्पर्शेन समुस्तेन मुस्तपर्वटकेन वा ॥१६६॥
जलं मुस्तैः शृतं वाऽपि दद्याद्दोषविपाचनम् ।

उल्लेखन- वमन वमन, उपवासाभ्याम् अने उपवासाधी और उपवाससे, कफमदात्ययम् कफमदात्ययने कफमदात्ययको, जयेत् जितवे जीते, तृष्यते तरस्याने प्यास लगने पर, अस्मै तेने उसको हीवेर- सुगन्धी वाणिधी सुगन्धबालासे, साधितम् सिद्ध करे। सिद्ध किना, बलया जलाधी बलसे, पृश्निपर्ण्या वा अथवा पृश्निपर्णीधी अथवा पृश्निपर्णीसे अथवा अथवा अथवा, कण्टकार्या भेरी गण्डीभी कटेरीसे, शृतम् पकावे।

१६३ मात्राकालप्रयुक्तेन कर्मणाऽनेन शाम्यति-कर्मणानेन सिद्धेन

विकार उपशाम्यति (ब फ)

१६६. दुःस्पर्शेन समुस्तेन-दुःस्पर्शितेन मुस्तेन (ड.)

पकाया, सलिलम् पाणी जल, दद्यात् देव देवे, सनागराभिः अथवा सूंठसहित अथवा सोंठसहित, सर्वाभि आ पधाधी इन सबसे, शृत- पकावे। पकाया, शीतलम् अने ठंडु करे। और शीतल किया, जलम् वा जल जल, समुस्तेन अथवा मोथसहित अथवा मोथासहित, दुःस्पर्शेन जवासा यवासा, मुस्त- मोथा और मोथा, पर्वटकेन वा तथा पित्तपापडा और पित्तपापडा, मुस्तैः वा जपि अथवा डेवण मोथधी या केवल मोथसे, शृतम् उकावे। साधित, दोष- दोष- दोषको, विपाचनम् पाचन करने। पकानेवाला, जलम् जल जल, दद्यात् देव देवे ॥ १६४-१६६३ ॥

164 166½. Alcoholism of the kapha type should be cured by means of emesis and fasting. When thirsty, the patient should be given water boiled with fragrant sticky mallow or with heart-leaved sida or painted leaved uraria or yellow-berried nightshade or water boiled with all these together and dry ginger, and cooled, or the physician may give water boiled with cretan prickly clover and nut-grass, or with nut-grass and trailing rungia or water boiled with nut-grass only, as each of these causes the digestion of the morbid humor.

एतदेव च पानीयं सर्वत्रापि मदात्यये ॥१६७॥
निरत्ययं पीयमानं पिपासाज्वरनाशनम् ।
निराम काङ्क्षितं काले सखौद्रं पाययेच्च तम् ॥१६८॥
शार्करं मधु वा जीर्णपरिष्टं सीधुमेव वा ।
रुक्षतर्पणसंयुक्तं यवान्नीनागरान्वितम् ॥१६९॥

१६८ सखौद्र पाययेच्च तम्-पाययेच्च पाययितुम् (क घ ङ)

१६९. मधु वा-माषम् (घ)

रुक्षतर्पणसंयुक्तं यवान्नीनागरान्वितम्-रुक्ष तर्पणसंयुक्त यवान्ना वा प्रदापयेत् (ङ)

यवान्नी-यमानी (ड)

नागरान्वितम्-ना प्रदापयेत् (ड.)

सर्वत्र अपि अधाये सभी प्रकारके, मदास्थये
भक्ष्ययथा मदास्थयमें, निरस्थयम् हानि पशरतुं हानि-
रहित, पीयमानम् पीनातुं पान कराया हुआ, एतद्
आ यह, एव च न ही, पानीयम् पाणी जल, पिपासा-
तरस प्यास, उवर- अने नवरने और ज्वरका, नाशनम्
नाश करे छे नाशक है, निरामम् आभक्ष्यपरहित
आमदोषरहित, तम् तेने उसको, काङ्क्षितम् भूष
छाये अन्नकी इच्छा होने पर, काले यथासमय योग्य
समयमें, सक्षौद्रम् मधुयुक्त मधुयुक्त, रुक्ष- रक्ष रुक्ष,
तर्पण- तर्पणथी तर्पणसे, संयुक्तम् युक्त मिला, यवानी-
यवानी यवानी, नागर- अने सूठथी और सोंठसे,
अन्वितम् युक्त युक्त, शार्करम् शार्कर शार्कर, मधु मधु
मधु, जीर्णम् भूने पुराना, अरिष्टम् वा अरिष्ट अरिष्ट,
सीधुम् एव वा अथवा सीधु या सीधु, पाययेत्
पावे पिलावे ॥ १६७-१६९ ॥

167-169. The same is recommended
as potion in every kind of alcoholism
This is harmless as a drink and is
curative of thirst and fever Sugar wine,
honey wine, old medicated wine or
sidhu wine, mixed with honey and un-
unctuous and demulcent articles added
with the pulvis of bishop's weed and
dry ginger, may be given to the
patient to drink when the chyme is
digested and he feels thirsty.

यावगौधूमिकं चान्नं रुक्षयूषेण भोजयेत् ।
कुलत्थानां सुशुष्काणां मूलकानां रसेन वा ॥१७०॥
तनुनाऽल्पेन लघुना कटुम्लेनाल्पसर्पिषा ।

याव- जब जौ, गौधूमिकम् अने धुने ना और गेहूंका,
अन्नम् च भोजन भोजन, कुलत्थानाम् कुलथीना
कुलथीके, सुशुष्काणाम् अथवा सारी पेठे सुखायेद या
अच्छी तरह सूखी, मूलकानाम् वा भूषाना मूलके,
तनुना पातला पतले, अल्पेन थोड़ा थोड़े, लघुना
छोटा हलके, कटु- कटु कटु, अम्लेन अम्ल अम्ल,
अल्प- थोड़ा थोड़े, सर्पिषा बीवाणा बी मिलाये हुए,

रुक्ष- रक्ष रुक्ष, यूषेण यूष साथे यूषके साथ, रसेन वा
अथवा रस साथे या रसके साथ, भोजयेत् भोजना
खिलावे ॥ १७० ॥

170-170½ He should be given a
diet of barley and wheat with un-unctu-
ous soups of horsegram or of dried
raddish This soup should be cooked
thin and given in small quantity. It
should be made light and mixed with
articles which are pungent and acid
in taste and also with slight quantity
of ghee.

पटालयूषमम्लं वा यूषमामलकस्य वा ॥१७१॥
प्रभूतकटुसंयुक्तं सयवान्नं प्रदापयेत् ।
व्योषयूषमथाम्लं वा यूषं वा साम्लवेतसम् ॥१७२॥
छागमांसरसं रुक्षमम्लं वा जाङ्गलं रसम् ।

प्रभूत- पुष्कल बहुत, कटु- कटु द्रव्यथी कटु द्रव्योंसे,
संयुक्तम् युक्त युक्त अम्लम् आटे खट्टा, पटोल- पट-
वणने परवर्लोका, यूषम् वा यूष यूष, आमलकस्य के
आमलाने या आवलेका, यूषम् वा यूष यूष, सयवा-
न्नम् ननना अन्नी साथे जौके अन्ने के साथ, प्रदापयेत्
आपवे देवे, अथवा अथवा अथवा, अम्लम् अम्ल
अम्ल, व्योष- त्रिकटुने त्रिकटुका, यूषम् यूष यूष, साम्ल-
वेतसम् के अम्लवेतसयुक्त या अम्लवेतसयुक्त, यूषम्
वा यूष यूष, रुक्षम् अथवा रक्ष अथवा रुक्ष, अम्लम्
अने अम्ल और अम्ल, छाग- भक्षराने बकरेका, मांसा-
रसम् वा मांसरस मांसरस, जाङ्गलम् वा के अम्ल
आण्णीने या जागल जीवोंका, रसम् मांसरस देवे
मांसरस देवे ॥ १७१ १७२ ॥

171-172½ He should be fed on a
diet of barley along with sour soup
of snake-gourd or the soup of emblic
myrobalan mixed profusely with pun-
gent articles. He may also be given
the sour soup of the three spices or

१७२. यूष वा-सिद्ध वा (क. घ. ङ.)

of Amlavetasa or meat juice of the goat prepared with sour articles and without unctuous substance or the meat-juice of jangala creatures in the same way

स्थाव्यां वाऽथ कपाले वा भृष्टं निर्द्रववर्तितम् १७३
कट्फललवणं मांसं भक्षयन् वृणुयान्मधु ।

स्थाव्याम् वा कडाईमां कड़ाही, कपाले वा अथवा भाटीना कपालमां या मिट्टीके कपालमें, निर्द्रववर्तितम् द्रव विनातु अर्था सुधी द्रवरहित होने तक, भृष्टम् शेकेलु भूना हुआ, कटु- कटु कटु, अम्ल- अम्ल अम्ल, लवणम् अने लवणुवाणुं और नमकीन, मांसम् मांस मांस, भक्षयन् आदिसे सेवन करके, मधु मधु मधु, वृणुयात् पीवे पीवे ॥ १७३ ॥

173-173½. Meat should be roasted in a dish or an earthen pan till it is completely dry and then pungent, sour and salt articles should be added; the patient should take honey-wine while eating them.

व्यक्तमारीचकं मांसं मातुलुङ्गरसान्वितम् ॥१७४॥

प्रभूतकटुसंयुक्तं यवानीनागरान्वितम् ।

भृष्टं दाडिमसाराम्लमुष्णपूपोपवेष्टितम् ॥१७५॥

यथाग्निं भक्षयेत् काले प्रभूतार्द्रकपेशिकम् ।

पिबेच्च निगदं मद्यं कफप्राये मदात्यये ॥१७६॥

व्यक्त- व्यक्त व्यक्त, मारीचकम् भरीना स्वाद- वाणुं मरिचके स्वादवाला, मातुलुङ्ग- थोडातराना चिको त्राका, रस- रसथी रस, अन्वितम् युक्त मिलाया हुआ, प्रभूत- बहुत आते, कटु- तीव्र तीव्र तीव्र द्रव्यसे, संयुक्तम् युक्त युक्त, यवानी- यवानी यवानी, नागर- तेभण सुडमी एवं सोंठसे, अन्वितम् युक्त युक्त, भृष्टम् शेकेलु भूना हुआ, दाडिमसाराम्लम् दाडिमना रसथी आदि अन्तर्के रससे खट्टा, उष्ण- गरम उष्ण पूप-

पूपमां पूपमें, उपवेष्टितम् ठंडाथेले लपेटा हुआ, प्रभूत- बहुतसे, मारिक- आदिना मारिकके, पेशिकम् टुकड़ावाणुं मांस टुकड़ोंसे मिला हुआ मांस, काले यथाकाल योग्य समयमें, यथाग्निं अग्नि प्रमाणे अग्निके अनुसार, भक्षयेत् आपु खावे, कफप्राये अने कफप्रधान और कफप्रधान, मदात्यये च मदात्ययमां मदात्ययमें, निगदम् निगोष निगोष, मद्यम् मद्य मद्य, पिबेत् पीवुं पीवे ॥ १७४-१७६ ॥

174-176. In alcoholism of the kapha type, the patient should eat, according to the strength of his gastric fire, at proper meal-time, meat copiously flavoured with black pepper and mixed with juice of pomello and large measure of pungent articles as well as with bishop's weed and dry ginger, and acidified with the juice of pomegranate and mixed copiously with pieces of green ginger and rolled up in a hot pancake, he should then take a draught of wholesome wine

सौवर्चलमजाजी च वृक्षाम्लं साम्लवेतसम्
त्वगेलापरिचार्धांशं शर्कराभागयोजितम् ॥१७७॥

एतल्लवणमष्टाङ्गमग्निसंदीपनं परम् ।

मदात्यये कफप्राये दद्यात् क्षोतोविशोधनम् ॥१७८॥

सौवर्चलम् संधण सौचलनम्, अजाजी ७३ जीरा, साम्लवेतमम् अम्लवेतससहित अम्लवेतससहित, वृक्षाम्लम् कडाई वृक्षाम्ल त्वक्- त्वक् दालचीनी, एला- ओलथी इलायची, मरिच- भरी मरिच, अर्धांशम् दरेक अर्धांशाग प्रत्येक आधाभाग, शर्करा साकर चीनी, भाग- ओकभाग एकभाग योजितम् थोडा मिलाया हुआ, परम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, अग्निसंदीपनम् अग्निदीपक अग्निदीपक क्षोतोविशोधनम् अने क्षोतोविशोधन करनेपर और क्षोतोका विशोधक, एतत् आ यह, अष्टाङ्गम् अष्टाङ्ग अष्टाङ्ग, लवणम् लवण लवण, कफप्राये कफप्रधान

१७३. निर्द्रववर्तितम्-नीरववर्तितम् (घ. ब. घ. फ.)

१७५. प्रभूतकटुसंयुक्तं यवानी-प्रबलकटुसंयुक्तं यवानी (घ.)

कफप्रधान, मदात्यये मदात्ययम्। मदात्यये, दद्यात्
देवुं देवे ॥ १७७ १७८ ॥

177-178 Take sanchal salt, cumin seeds, kokam butter and Amlavetasa one part each, cinuamon, cardamom and black pepper 1/2 part each and mix with one part of sugar This salt preparation containing eight ingredients (Ashtanga salt) is an excellent promoter of the gastric fire and should be given in alcoholism of the kapha type, for cleansing the body-channels

एतदेव पुनर्युक्त्या मधुराम्लैर्द्रवीकृतम् ।
गोधूमान्नयवान्नानां मांसानां चातिरोचनम् ॥१७९॥

पुन वशी फिर, युक्त्या युक्तिपूर्वक युक्तिपूर्वक,
मधुर- मधुर मधुर अम्लैः अने अम्ल द्रव्येथी और
अम्ल द्रव्योसे, द्रवीकृतम् ५१ डरेलु द्रवरूप बनाया
गया, एतत् एव आ ७ अष्टांग द्रव्येषु यही अष्टांग
लवण, गोधूमान्न- धुतिनां भोजन गेहूके भोजन, यवा
जानाम् यवनां भोजन जीके भोजन, मांसानाम् च अने
मांसनां भोजनने और मांसके भोजनको, अतिरोचनम्
अति रुचिकर बनावे छे अति रुचिकर बनाता है ॥ १७९ ॥

179. The same Ashtanga salt duly diluted with sweet and acid juices, adds relish to articles of wheat and barley and also to meat preparations.

पेषयेत् कटुकैर्युक्ता श्वेतां बीजविवर्जिताम् ।
मृद्वीकां मातुलुङ्गस्य दाडिमस्य रसेन वा ॥१८०॥
सौवर्चलैलामरिचैरजाजीभृङ्गदीप्यकैः ।
स रागः क्षौद्रसंयुक्तः श्रेष्ठो रोचनदीपनः ॥१८१॥

बीज- भीजथी बीजसे विवर्जिताम् रहित रहित,
कटुकैः कटुकैः ५२ द्रव्येथी कटु द्रव्योसे, युक्ताम् युक्त युक्त, श्वेताम्

१८१ स रागः क्षौद्रसंयुक्तः सनागरक्षौद्रसुतैः (म.)

सहैः सफेद, मृद्वीकाश्च दाक्षिणे मुनक्केको मातुलुङ्गस्य
युक्तैराना चिकोवाके. दाडिमस्य वा अथवा ५३ मना
या अनारसे, रसेन रसथी रसे, सौवर्चल- सयण
सौवर्चलमक एला- औदथी इलायची, मरिचै. भरी
मरिच, अजाजी- ७२ जीरा, मृङ्ग तज दालचीनी, दीप्यकै
अने अम्लमासहित और अजवायनमहित, पेषयेत्
पाटवी पीसे, क्षौद्र- मधुथी मधुमे संयुक्त युक्त युक्त,
स ते वह, राग राग राग, श्रेष्ठ. श्रेष्ठ श्रेष्ठ, रोचन-
रोचन रोचन, दीपनः अने दीपन छे और अग्निदीपक
है ॥ १८०-१८१ ॥

180-181 Reduce into paste, along with spices. white grapes after taking out the seeds, with the juice of pomello or of pomegranate and add sanchal salt cardamom, black pepper, cumin seeds cinnamon bark and bishop's weed, this chutney mixed with honey, serves as an excellent appetiser and promoter of the gastric fire.

मृद्वीकाया विधानेन कारयेत् कारवीमपि ।
शुक्तमत्स्यण्डिकोपेतं राग दीपनपाचनम् ॥१८२॥

मृद्वीकायाः दाक्षिणा मुनक्काकी, विधानेन विधानथी
७ विधिसे ही, कारवीम् नाथी दाक्षिणा छोटी मुनक्का,
अपि पशु सी, शुक्त- शुक्त शुक्त, मत्स्यण्डिका- अने
मत्स्यण्डिका (राग)थी और मत्स्यण्डिका रागसे, उपेतम्
युक्त युक्त, दीपन- दीपन दीपन, पाचनम् तथा पाचन
और पाचन रागम् राग राग, कारयेत् बनावे
बनावे ॥ १८२ ॥

182 A chutney may be prepared out of small grapes too in the same manner, this chutney, mixed with vinegar and liquid gur, acts as a digestive-stimulant and digestive

१८२ कारयेत्-कच्चे (घ)

शुक्त-युक्त (म ड.)

दीपनपाचनम्-दीपनदीपनम् (द फ-ग)

आम्रामलकपेशीनां रागान् कुर्यात् पृथक् पृथक् ।
धान्यसौवर्चलाजाजीकारवीमरिचान्वितान् ॥१८३॥

गुडेन मधुयुक्तेन व्यक्ताम्ललवणीकृतान् ।
तैरन्नं रोचते दिग्धं सम्यग्भुक्तं च जीर्यति ॥१८४॥

धान्य- धान्ना धनिया, सौवर्चल- सन्ध्या सौचल नमक,
अजाजी ७२ जीरा, कारवी भोली अजमोदा अजमोदा
मरिच अने भरी और मरिचसे, अन्वितान् युक्त
युक्त, मधु- मधु मधु, युक्तेन- युक्त युक्त, गुडेन गोण्ठी
युक्त गुडसे मिठा, व्यक्त- अने तेथी २५४ अनुभवती
और इससे स्पष्ट अनुभवमें आती, अम्ल- अम्लवाणा
खट्वाहले, लवणीकृतान् अने लवण बनावे और
नमकीन बनाये, आम्र डेरी आम, आमलक- अने आम-
गोना और आवलेंके, पेशीनाम् गर्भभागना गर्भभागके,
रागान् रागोने रागोंको, पृथक् पृथक् लुण्ठ लुण्ठ पृथक्
पृथक्, कुर्यात् बनावे, तै- तेथी उनसे,
दिग्धं देपेलु लिप्त, अन्नम् अन्न अन्न, रोचते रोचते
अने छे रुचिकर बनता है, भुक्तम् च अने भाषेलु
और खाया हुआ, सम्यक् भराभर अच्छी तरह, जीर्यति
पचने छे पचता है ॥ १८३-१८४ ॥

183-184 Prepare separate chutneys
of mango-pulp and pulp of emblic
myrobalan, adding coriander sanchal
salt, cumin seeds, celery and black
pepper, gur and honey, and prepare
it so as to have a predominantly
sour and salt taste; food articles,
taken along with this chutney, are
'relished much and are also properly
digested

१८४ गुडेन मधुयुक्तेन व्यक्ताम्ललवणीकृतान्-गुडेन मधुयुक्तेन
व्यक्ताम्लमधुरीकृतान् (ध.)

व्यक्ताम्ललवणीकृतान्-व्यक्ताम्लमधुरीकृतान् (ध.)

व्यक्ताम्लान् मधुरीकृतान् (क. ब.)

सम्यग्भुक्तं च जीर्यति-युक्ते सम्यक् प्रजीर्यति (ब.)

रूक्षोष्णेनान्नपानेन स्नानेनाक्षिशिरेण च ।
व्यायामलङ्घनाभ्यां च युक्त्या जागरणेन च ॥१८५॥

कालयुक्तेन रूक्षेण स्नानेनोद्वर्तनेन च ।
प्राणवर्णकराणां च प्रघर्षाणां च सेवया ॥१८६॥

सेवया वसनानां च गुरुणामगुरोरपि ।
संकोचोष्णसुखाङ्गीनामङ्गनानां च सेवया ॥१८७॥

सुखशिक्षितहस्तानां स्त्रीणां संवाहनेन च ।
मदात्ययः कफप्रायः शीघ्रमेवोपशम्यति ॥१८८॥

रूक्ष ३क्ष रूक्ष, उष्णेन अने उष्ण और उष्ण,
अन्नपानेन अन्नपानेन अन्नपानसे, अक्षिशिरेण गरम
उष्ण, स्नानेन च स्नानेन स्नानसे, व्यायाम- व्यायाम-
अथी व्यायामसे, लङ्घनाभ्याम् च लङ्घनथी उपवाससे,
युक्त्या युक्तपूर्वक युक्तिपूर्वक, जागरणेन च अगस्त्य
करवाथी जागरण करनेसे, काल- योग्य काले योग्य
कालमें, युक्तेन योग्य प्रयुक्त, रूक्षेण ३क्ष रूक्ष,
स्नानेन स्नानेन स्नानसे, उद्वर्तनेन च तथा उद्वर्तनथी
तथा उद्वर्तनसे, प्राण प्राणकर प्राणकारक, वर्णकराणाम् च
तेमज्ज वलुकर एवं वर्णकारक, प्रघर्षाणाम् यूर्ध्व आदिना
प्रघर्षणानां चूर्ण आदिके प्रघर्षणोंके, सेवया च सेवनथी
सेवनसे, गुरुणाम् भारे भारी, वसनानाम् वस्त्रोना
वस्त्रोंके, अगुरो च अने अगुरना और अगुरके, अपि
पक्ष्मी, सेवया सेवनथी सेवनसे, संकोच सङ्कोचथी
सङ्कोचसे, उष्ण- उष्ण उष्ण, सुख- अने सुखकर तथा
सुखवाले, अङ्गीनाम् अङ्गीना शरीरवाली, अङ्गनानाम्
अङ्गीना स्त्रियोंके, सेवया च सेवनथी सेवनसे, सुख-
अने सुखकर और सुखकर, शिक्षित- अने शिक्षण
और शिक्षित, हस्तानाम् हाथवाली हाथवाली, स्त्रीणाम्
स्त्रीणां स्त्रियोंके, संवाहनेन च संवाहनथी
संवाहनसे, कफप्रायः कफप्रधान कफप्रधान, मदात्यय

१८५ रूक्षोष्णेनान्नपानेन-रूक्षाम्लेनान्नपानेन (ध. क.)

स्नानेना-मोष्णेना (क.)

युक्त्या युक्ताभ्याम् (क.)

१८६ प्राणवर्णकराणां च-स्नानवर्णकराणाम् (ध. क. ड.)

प्रघर्षाणां-प्रघर्षाणां (ख. ड.)

१८७. सेवया वसनानां च-प्राणवर्णकराणां च (ख. ड.)

संकोचोष्ण-संकोचोष्ण (क. ख. ड. त.)

मन्त्राय मदात्यय, शीघ्रम् हि तस्मै न शीघ्र ही,
उपशाम्यति शीतं यत् अयं शान्तं हो जाता
है ॥ १८५ १८८ ॥

185-188. By non-unctuous and hot
eats and drinks, warm baths, proper
exercise, fasting, systematic waking
in the nights, systematic dry baths
and massages at the proper time, by
friction massage which is promotive of
life and color, by wearing heavy
clothings, by the use of eagle-wood
paste by the warm and joyous embr-
aces of young women and soothing
warm massage of the body by the
well trained hands of women—by such
means, the alcoholism of the kapha
type abates quickly

सन्निपातमदात्ययस्य चिकित्सा—

यदिदं कर्म निर्दिष्टं पृथग्दोषबलं प्रति ।

सन्निपाते दशविधे तद्विकल्पं भिषग्विदा ॥१८९॥

पृथक् शुभं शुभं अलग अलग, दोषबलम् दोषबलं
दोषबलके प्रति प्रति लिए, यत् नो जो, इदम् आ
यह, कर्म कर्मने। कर्म, निर्दिष्टम् निर्देश कथीं छे
बतलाया है, तत् तेने। उसका, भिषग्विदा वैद्य,
दशविधे दश प्रकारना दस प्रकारके, सन्निपाते सन्नि-
पातमा सन्निपातमे, विकल्पम् विकल्प करवे। विकल्प
करे ॥ १८९ ॥

189 The measures which are
described regarding each morbid
humor separately, should be given in
skilful combination, for the cure of
the remaining ten types of tridiscor-
dance, by the wise physician

यस्तु दोषविकल्पज्ञो यश्चौषधिविकल्पवित् ।

स साध्यान्साध्यैश्चैवाधीन् साध्यासाध्यविभाग-
वित् ॥१९०॥

यः तु नो जो, दोष- दोषना दोषके, विकल्पज्ञः
विकल्पना जाननेवाला होय छे विकल्पको जाननेवाला है,
य च अने नो और जो, औषधि- औषधना औषधके,
विकल्पवित् विकल्पने भोजनार होय छे विकल्पको
जाननेवाला है, साध्य- अने नो साध्य और जो साध्य,
असाध्य- तथा असाध्यना और असाध्यके, विभागवित्
विभागने भोजनार होय छे विभागको जाननेवाला है,
स. ते वह, साध्यान् साध्य साध्य व्याधीन् व्याधि-
ओने व्याधियोंको, सावयेत् भटाउ छे शान्त करता
है ॥ १९० ॥

190. The physician, who is an
expert in pathology as well as in
pharmaceutics and knows the science
of prognosis as regards curable and
uncurable diseases, cures all curable
diseases

मदात्यये द्वितो विहार.—

वनानि रमणीयानि सपन्नाः सलिलाशयाः ।

विशदान्यन्नपानानि सहायाश्च प्रहर्षणाः ॥१९१॥

मात्स्यानि गन्धयोगाश्च वासांसि विमलानि च ।

गान्धर्वशब्दाः कान्ताश्च गोष्ठ्यश्च हृदयप्रियाः १९२

संकथाहास्यगीतानां विशदाश्चैव योजनाः ।

प्रियाश्चानुगता नार्यो नाशयन्ति मदात्ययम् ॥१९३॥

रमणीयानि रमणीय रमणीय, वनानि वने। वन,
सपन्नाः पशुयुक्त पशुके भरे, सलिलाशयाः नद्याशये।
जलाशय, विशदानि शुद्ध शुद्ध, अन्नपानानि अन्नपान
अन्नपान, प्रहर्षणा हर्ष करानार हर्ष देनेवाले, सहायाः
च साथीदारे साथी, मात्स्यानि मात्स्यानि। मात्स्यानि,
गन्धयोगाः च सुगंधना योगे। (यन्त वगैरे सुगंधी
द्रव्ये)। सुगन्धके योगे। (चन्दन आदि सुगन्धी द्रव्ये),
विमलानि विमल विमल, वासांसि च वस्त्रे वस्त्र,
कान्ता, भने। रम मनोरम, गान्धर्वशब्दाः च गायनना
शब्दे। गायनके शब्द, हृदयप्रिया हृदयप्रिय हृदयको प्रिय,
गोष्ठ्यः गोष्ठी गोष्ठियां, संकथा- कथा कथा, हास्य- हास्य

हास्य, गीतानाम् अने जीतान्नी और गीतकी, विशदाः
विशद विशद, योजना च एव शैलनाथो योजनाएं,
अनुगता अने अनुगामी और अनुगामिनी, प्रियाः
तथा प्रिय तथा प्रिय, नार्य च श्रीश्री क्रियाँ,
मदात्ययम् मदात्ययने। मदात्ययको, नाशयन्ति नाश
करे छे नष्ट करते हैं ॥ १९१-१९३ ॥

191-193 Lovely woodlands, lakes,
ponds full of lotuses, flowers, clean
food and drink, cheering companions,
garlands, varieties of perfumes, clean
garments, musical notes, endearing
and delightful company, the blameless
exposition of stories, humorous anec-
dotes and songs and the companionship
of beloved women act as curatives of
alcoholism

नाशोभ्य हि मनो मद्यं शरीरमविहत्य च ।

कुर्यान्मदात्ययं तस्मादेष्टव्या हर्षणी क्रिया ॥१९४॥

मद्यम् मद्य मद्य, मनः मनने मनको, अशोभ्य
क्षुब्ध कर्था बिना क्षुब्ध किये बिना, शरीरम् अने
शरीरने। एव शरीरको, अविहत्य च उपधात कर्था
बिना आपात किये बिना, मदात्ययम् मदात्यय मदात्यय,
न कुर्यात् हि करतु नथी नहीं करता, तस्मात् तेथी
इस लिए हर्षणी हर्ष करनार हर्षकारक, क्रिया चिकित्सा
चिकित्सा, एष्टव्या एष्ट छे इष्ट है ॥ १९४ ॥

194. Alcohol does not cause morbid
intoxication without first agitating the
mind, nor without affecting the body.
Hence treatment that is mentally
cheering and enlivening should be
given

मदात्यये क्षीरप्रयोगः—

आभिः क्रियाभिः सिद्धाभिः शमं याति मदात्ययः ।

न चेन्मद्यविधिं मुक्त्वा क्षीरमस्य प्रयोजयेत् ॥१९५॥

१९४. अविहत्य—अवहत्य (त)

१९५. मुक्त्वा—हिता (क. छ. ड.)

आभि आ इन, सिद्धाभि सिद्ध सिद्ध, क्रियाभिः
चिकित्साओथी चिकित्साओथे, मदात्ययः मदात्यय
मदात्यय, शमम् शान्त शान्त, न याति चेत् न थाय तो
न हो तो, मद्यविधिम् मद्यविधि मद्यविधिको, मुक्त्वा
छोड़ी छोड़ने छोड़कर, अस्य आ रोगीने इस रोगीको,
क्षीरम् दूधने। क्षीरका, प्रयोजयेत् प्रयोग करवे। प्रयोग
करवे ॥ १९५ ॥

195 With the above tested reme-
dies alcoholism gets alleviated, if it does
not, then a course of milk-diet should
be resorted to giving up the use of
wine altogether

लङ्घनैः पाचनैर्दोषशोधनैः शमनैरपि ।

विमद्यस्य कफे क्षीणे जाते दौर्बल्यलाघवे ॥१९६॥

तस्य मद्यविदग्धस्य वातपित्ताधिकस्य च ।

ग्रीष्मोपतप्तस्य तरोर्यथा वर्ष तथा पयः ॥१९७॥

लङ्घनैः लघन लघन, पाचनैः पाचन पाचन,
दोषशोधनैः दोषशोधन दोषशोधन, शमनैः अपि अने
स शमने। वडे पशु और सशमनसे भी, विमद्यस्य मद्य-
रहितने। मद्यरहितका, कफे कफ कफ, क्षीणे क्षीण भर्ता
क्षीण होने पर, दौर्बल्य- तथा दुर्बलता तथा दुर्बलता,
लाघवे अने लघुता और लघुता, जाते उत्पन्न भर्ता
उत्पन्न होने पर, यथा जेम् जिस प्रकार, ग्रीष्म- ग्रीष्म
ऋतुमा ग्रीष्म ऋतुमें, उपतप्तस्य तपेक्ष। तपे हुए, तरो-
आउने वृक्षके लिए वर्षा वर्षा छे वर्षा है, तथा
तेभ उस प्रकार, मद्यविदग्धस्य मद्यविदग्ध मद्यविदग्ध,
वातपित्ताधिकस्य च अने वातपित्तनी अधिकतावाला
और वातपित्तकी अधिकतावाले, तस्य ते रोगीने उस
रोगीके लिए, पयः दूध छे दूध है ॥ १९६ १९७ ॥

196 197 Owing to the lightening
therapy and digestive, cleansing and
soothing procedures, the patient,
who gives up wine, becomes weak
and lightened by the reduction of

१९६ दोषशोधनैः शमनैरपि—चैव दोषशोधनैरपि (ड)

kapha. For such a patient whose systems have been burnt up by alcohol and whose morbid vata and pitta are increased, milk is as wholesome as rains are for the summer-scorched tree

पयसाऽभिहृते रोगे बले जाते निवर्तयेत् ।
क्षीरप्रयोगं मद्यं च क्रमेणात्पात्पमाचरेत् ॥१९८॥

पयसा दूधથી દૂધસે, રોગે રોગ રોગકા અભિહૃતે દશતાં હરણ હોને પર, બલે અને બળ ઓર વલ, જાતે ઉત્પન્ન થતાં ઉત્પન્ન હોને પર ક્ષીરપ્રયોગમ્ દૂધનો પ્રયોગ દૂધકા પ્રયોગ, નિવર્તયેત્ કમથી બધ કરવો કમશઃ બન્દ કરે, ક્રમેણ અને કમથી ઓર કમશ, અત્પાત્પમ્ થોડું થોડું થોડા થોડા, સ્વચ્છમ મધ મધ, આચરેત્ પાવુ ધિલાવે ॥ ૧૯૮ ॥

198. When the disease has been cured by the administration of milk and the patient has acquired strength, the milk regimen should be gradually reduced and alcohol substituted little by little

મદોત્થયોર્ધ્વસકવિક્ષયકરોગયોર્લક્ષણમ્—

વિચ્છિન્નમધઃ સહસા યોઽતિમદ્યં નિવેવતે ।
ધ્વંસકો વિક્ષયઽથૈવ રોગસ્તસ્યોપજાયતે ॥૧૯૯॥

વિચ્છિન્નમધઃ મધ જેણે છોડ્યું હોય એવા મધથી આદત જિસને છોડી દો એસા, ય જે પુરુષ જો પુરુષ, સહસા સહસા, અતિમદ્યમ્ અતિમધનું અતિમધકા, નિવેવતે સેવન કરે છે સેવન કરતા હૈ, તસ્ય તેને उसको, ધ્વંસકઃ ધ્વંસક ધ્વંસક, વિક્ષયઃ ચ એવ અને વિક્ષય ઓર વિક્ષય, રોગ રોગ રોગ, ઉપજાયતે થાય છે હો જાતે હૈ ॥ ૧૯૯ ॥

199 The person who, after withdrawal from drink-habit, takes again suddenly to drinking excessively

succumbs to the disorders named 'Dhwansaka and Vikshaya'.

व्याध्युपक्षीणदेहस्य दुश्चिकित्स्यतमौ हि तौ ।
तयोर्लिङ्गं चिकित्सा च यथावदुपदेक्ष्यते ॥२००॥

વ્યાધિ- વ્યાધિથી વ્યાધિસે ઉપક્ષીણ. ક્ષીણ થયેલ ક્ષીણ હુણ, દેહસ્ય શરીરવાળાના શરીરવાળે પુરુષમે, તો તે બે વે દોનો, દુશ્ચિકિત્સ્યતમૌ હિ બહુજાન દુશ્ચિકિત્સ્ય છે અત્યન્ત દુશ્ચિકિત્સ્ય હૈ, તયો. તેઓનાં સનકે, લિંગમ્ લક્ષણુ લક્ષણ, ચિકિત્સા ચ અને ચિકિત્સા ઓર ચિકિત્સા, યથાવદ્ યથાવત્ યથાવત્, ઉપદેક્ષ્યતે કહેવામાં આવશે કહે જાયેંગે ॥ ૨૦૦ ॥

200 These two diseases occurring in a person already wasted by disease are the most formidable of all diseases. Their signs and symptoms and treatment will now be described systematically

श्लेष्मप्रसेकः कण्ठास्यशोषः शब्दासहिष्णुता ।
तन्द्रानिद्रातियोगश्च ज्ञेयं ध्वंसकलक्षणम् ॥२०१॥

શ્લેષ્મપ્રસેક કફપ્રસેક કફકા પ્રસેક, કણ્ઠઃ કંઠ, કંઠ, આસ્ય- અને મોઢાનો ઓર મુંઢકા, શોષઃ શોષ શોષ, શબ્દ- શબ્દ શબ્દકા, અસહિષ્ણુતા સહન ન થવા સહન ન હોના, તન્દ્રા- તન્દ્રા તન્દ્રા નિદ્રા- અને નિદ્રાનો ઓર નિદ્રાકો, અતિયોગ ચ અતિયોગ અતિયોગ, ધ્વંસકઃ ધ્વંસકનાં ધ્વંસકકે, લક્ષણમ્ લક્ષણુ લક્ષણ, જ્ઞેયમ્ બાણનાં જાને ॥ ૨૦૧ ॥

201. Excessive discharge of mucus, dryness of throat and mouth, intolerance to sound, excessive torpor, and somnolence should be known to be the symptoms of 'Dhwansaka'

૨૦૦ હિનો-મૌ (ક છ)

૨૦૧ શ્લેષ્મપ્રસેક-શ્લેષ્મપ્રસેક (ચ.)

,, કણ્ઠાસ્યશોષઃ-કણ્ઠાસ્ય શોષ (ધ)

૧૯૯ ધ્વંસકો વિક્ષયઽથૈવ-ધ્વંસો વિક્ષેપકઽથૈવ (ધ)

હૃત્કણ્ઠરોગઃ સંમોહશ્છર્દિરક્ષુજા જ્વરઃ ।

તૃષ્ણા કાસઃ શિરઃશૂલમેતદ્વિક્ષયલક્ષણમ્ ॥૨૦૨॥

હૃત્- હૃદય, કણ્ઠ- અને કંઠનાં ઓર ગલેકે, રોગઃ રોગ, સંમોહ. મૂર્છા મૂર્છા, શ્છર્દિ ઉલટી વમન, અક્ષુજા અંગેપીડા શરીરમેં પીડા, જ્વર જ્વર, તૃષ્ણા તરસ પ્યાસ કાસ ઉધરસ खासी, શિર- શૂલમ્ અને શિરશ્ચળ ઓર શિરમેં શૂલ, एतत् એ મે, વિક્ષય- વિક્ષયનાં વિક્ષયકે, લક્ષણમ્ લક્ષણો છે લક્ષણ હૈ ॥ ૨૦૨ ॥

202 Cardiac and throat disorders, stupefaction, vomiting, body-ache, fever, thirst, cough and headache are the signs and symptoms of 'Vikshaya'

તયોઃ કર્મ તદેવેષ્ટં વાતિકે યન્મદાત્યયે ।

તૌ હિ પ્રક્ષીણદેહસ્ય જાયેતે દુર્બલસ્ય વૈ ॥૨૦૩॥

યત્ એ જો, વાતિકે વાતિક વાતિક, મદાત્યયે મદાત્યયની મદાત્યયકી, કર્મ ચિકિત્સા છે ચિકિત્સા હૈ, તત્ એવ તે જ વહી, તયો તે એમાં ઉન દોનોમેં, હૃષ્ટ ૪૪ છે હૃષ્ટ હૈ, તૌ હિ તે એ વે દોનોં, પ્રક્ષીણ- દેહસ્ય ક્ષીણ દેહવાળાને ક્ષીણ દેહવાલે, દુર્બલસ્ય- અને દુર્બલાને જ ઓર દુર્બલકો હી, જાયેતે વૈ થાય છે હોતે હૈ ॥ ૨૦૩ ॥

203 The same medicament is recommended in these conditions as is prescribed in alcoholism of the vata type, for they occur in emaciated and debilitated persons.

તયોશ્ચિકિત્સા—

વસ્તયઃ સર્પિષઃ પાનં પ્રયોગઃ ક્ષીરસર્પિષોઃ ।

અભ્યક્ષોદ્વર્તનસ્નાનાન્યન્નપાનં ચ વાતનુત્ ॥ ૨૦૪ ॥

વસ્તય- વાતહર અસ્તિઓ વાતહર વસ્તિયાં, સર્પિષ વાતહર ધીનું વાતહર છૂતકા, પાનન્ પાન પાન, ક્ષીર-

દૂધ દૂધ, સર્પિષોઃ અને ધીનો ઓર ઘીના, પ્રયોગઃ પ્રયોગ, અભ્યક્ષ તથા અભ્યગ તથા અભ્યંગ, ઉદ્વર્તન- ઉદ્વર્તન ઉદ્વર્તન, સ્નાનાનિ સ્નાન સ્નાન, વાતનુત્ અને વાતદ્ધ ઓર વાતદ્ધ, અન્નપાનમ્ ચ અન્નપાનનો પ્રયોગ કરવો અન્નપાનકા પ્રયોગ કરે ॥ ૨૦૪ ॥

204. Enemata, potion of ghee, courses of milk and ghee, inunction massage, baths, and food and drink that are curative of vata should be resorted to

ધ્વંસકો વિક્ષયઞ્ચૈવ કર્મણાનેન શામ્યતિ ।

યુક્તમદ્યસ્ય મદ્યોત્થો ન વ્યાધિરુપજાયતે ॥ ૨૦૫ ॥

અનેન આં હસ, કર્મણા ચિકિત્સાથી ચિકિત્સાસે, ધ્વંસકઃ ધ્વંસક ધ્વંસક, વિક્ષય- એવ ચ અને વિક્ષય ઓર વિક્ષય, શામ્યતિ શાંત થાય છે શાન્ત હોતે હૈ, યુક્ત- યોગ્ય રીતે યોગ્ય રીતે, મદ્યસ્ય મદ્ય પીનારને મદ્ય પીનેવાલોમેં, મદ્યોત્થ- મદ્યજન્ય મદ્યજન્ય, વ્યાધિઃ વ્યાધિ વ્યાધિ, ન ઉપજાયતે ઉત્પન્ન થતો નથી ઉત્પન્ન નહીં હોતો ॥ ૨૦૫ ॥

205. With these procedures 'Dhwa-nsaka' and 'Vikshaya' get alleviated. No disorder due to alcohol can occur in a person who takes wine in proper manner

મદ્યનિવૃત્તેર્ગુણાઃ—

નિવૃત્તઃ સર્વમદ્યેભ્યો નરો યશ્ચ જિતેન્દ્રિયઃ ।

શારીરમાનસૈર્ધીમાન્ વિકારૈર્ન સ યુજ્યતે ॥૨૦૬॥

ય એ જો, જિતેન્દ્રિય જિતેન્દ્રિય જિતેન્દ્રિય, નરઃ મનુષ્ય મનુષ્ય, સર્વ- સર્વ પ્રકારના સર્વ પ્રકારકે, મદ્યેભ્યઃ મદ્યથી મદ્યોસે, નિવૃત્ત ચ નિવૃત્ત રહે છે નિવૃત્ત હોતા હૈ, સ તે વદ, ધીમાન્ બુદ્ધિમાન બુદ્ધિમાન, શારીર- શારીર શારીર, માનસૈઃ અને માનસિક ઓર માનસિક, વિકારૈ

૨૦૫ શામ્યતિ-સિધ્યતિ (ચ)

૨૦૬ નિવૃત્ત-નિગતિ (ચ)

,, યશ્ચ-ચ સ્યાત્ (ઘ)

,, ન સ યુજ્યતે-ન પ્રમુચ્યતે (ઘ.)

૨૦૪ ઉદ્વર્તન-વસ્ત્રાદન (ગ.)

,, અન્નપાન-અનુપાન (ઘ)

विकारोऽपि विकारोऽपि, न युज्यते युक्तं यतो नभो युक्तं
नहीं होता ॥ २०६ ॥

206. The wise man who abstains
"from all kinds" of intoxicating drink
and who has his senses under control,
is not afflicted with any disorder due
to alcohol either somatic or psychic

अध्यायोक्तार्थप्रह —

तत्र श्लोकाः—

यत्प्रभावा भगवती सुरा पेया यथा च सा ।
यद्द्रव्या यस्य या चेष्टा योगं चापेक्षते यथा ॥२०७॥
यथा मदयते यैश्च गुणैर्युक्ता महागुणा ।
यो मदो मदमेदाश्च ये त्रयः स्वस्वलक्षणाः ॥२०८॥
ये च मद्यकृता दोषा गुणा ये च मदात्मकाः ।
यच्च त्रिविधमापानं यथासत्त्वं च लक्षणम् ॥२०९॥
ये सहायाः सुखाः पाने चिरक्षिप्रमदा नराः ।
मदात्ययस्य यो हेतुर्लक्षणं यद् यथा च यत् ॥२१०॥
मद्यं मद्योत्थितान् रोगान् हन्ति यश्च क्रियाक्रमः ।
सर्वं तदुक्तमखिलं मदात्ययचिकित्सिते ॥२११॥

तत्र श्लोकाः ते विषयमा उपसंहारना श्लोक छे छे
उस विषयमें उपसंहारके श्लोक हैं कि, भगवती भगवती
भगवती, सुरा सुरा, सुराका, यत्- ने जो, प्रभावा
प्रभावा छे प्रभाव है, यथा च नेवी रीते जिन विविसे,
सा ते वह, पेया पीवी ओईये पीनी चाहिए, यद्द्रव्या
ने द्रव्यानी ते अने छे जिन द्रव्यसे बनी है, यत् नेने
भाटे जिसके लिए, या च ने जो इष्टा छे इष्ट है,
यथा च नेवी रीते जिन प्रकारके, योगम् योगनी
योगकी अपेक्षते अपेक्षा राजे छे अपेक्षा रखती है,
यथा नेवी रीते जिन तरह, मदयते मदेने उत्पन्न करे
छे मदको उत्पन्न करती है, महागुणा भद्रगुणवाणी
महागुणवाली, यैः ने जिन, गुणै गुणैथी गुणोंसे, युक्ता

युक्त छे युक्त है, यः ने जो, मद मद छे मद है,
ये च ने जो, स्वस्व- पोतपोताना अपने अपने, लक्षणा
लक्षणावाणी लक्षणोंवाले, त्रय त्रय तीन, मद- मदेना
मदके मदेना: भेदा छे भेद है, ये च ने जो, मद्यकृता
मद्यकृत्य मद्यजन्य, दोषा: दोषा छे दोष है,
ये च ने जो, मदात्मका मदात्मक मदात्मक.
गुणा: गुणा छे गुण है, यत् च ने जो,
त्रिविधम् त्रय अतनु तीन प्रकारका, आपानम् मद्य-
पान छे मद्यपान है, यथासत्त्वं च सत्त्वं मुण्ण सत्त्वके
अनुसार, लक्षणम् लक्षणा छे लक्षण है, ये ने जो,
पाने मद्यपानमा मद्यपानमें, सुखा सुखकर सुखप्रद,
सहाया, साथीये छे साथी हैं, चिर-क्षिप्र-मदा: ने लांछे
वभते अने नवदी मद यठे अनेना जो देसे और जल्दी
मद्युक्त होनेवाले, नरा भनुष्ये छे मनुष्य हैं, मदा-
त्ययस्य मदात्यययु मदात्ययका, य ने जो, हेतु: कारण
छे कारण है, यत् ने जो, लक्षणम् लक्षणा छे लक्षण
है, यथा च नेवी रीते जिन प्रकार, यत् ने जो,
मद्यम् मद्य मद्य, मद्योत्थितान् मद्यजनित मद्यजनित,
रोगान् रोगोने रोगोंको, हन्ति हन्ति छे नष्ट करता है,
य च अने ने और जो, क्रियाक्रमः चिकित्साक्रम छे
चिकित्साक्रम है, तत् ते वह, सर्वम् अर्धुं सब, अखिलम्
स पृथुं रीते संपूर्णरूपसे, मदात्ययचिकित्सिते मदात्यय
चिकित्सित नामना अध्यायमा मदात्ययचिकित्सित
नामके अध्यायमें, उक्तम् कथु छे कहा है ॥२०७-२११॥

Here are the recapitulatory verses—

207-211 The powers of the goddess
of wine, the manner of drinking wine,
the articles of which it is prepared,
the action of each of them, and the
nature of the combination it demands,
how it intoxicates, combined with what
qualities it yields excellent result, the
nature of intoxication and the three
different stages of intoxication, and
their respective characteristic symp-
toms, the ill-effects of alcohol, as well
as its good effects, the three modes of

२१० पाने-ये च (ब. घ. ङ.)

॥ चिरक्षि-चिरञ्जय (द.)

॥ सुखा:-सुग (ङ)

drinking and the signs and symptoms according to the particular type of the mind, the nature of the boon-companions at drinking that makes for happiness, the persons that are intoxicated quickly and those that are intoxicated slowly, the cause of alcoholism and its signs and symptoms, how and which wine cures the diseases produced by alcohol and what is the line of treatment—all this, is elaborately described in this chapter on the therapeutics of alcoholism.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते
चिकित्सास्थाने मदात्ययचिकित्सितं
नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥२४॥

इति श्री भ्रमाख्ये इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
श्रेष्ठः अग्निवेशो वनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने
श्रेष्ठः प्रति संस्कार प. भेदा आ शास्त्रा और चरकके
द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान
विषे चिकित्सास्थानमें, मदात्ययचिकित्सितम् 'मदात्यय-
चिकित्सित' 'मदात्ययचिकित्सित', नाम नामने
नामका, चतुर्विंश श्रेष्ठः भ्रमाख्ये चौबीसवाँ, अध्याय.
अध्याय संपूर्ण यथा अध्याय समाप्त हुआ ॥ २४ ॥

24. Thus in the Section on Therapeutics, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka the twenty-fourth chapter entitled 'The Therapeutics of Alcoholism' is completed.

पञ्चविंशोऽध्यायः ।

पञ्चीसमे अध्याय अध्याय पञ्चीसवाँ
Chapter XXV

द्विवर्णीयचिकित्सितोपक्रमः—

अथातो द्विवर्णीयचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥
इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः इदं अर्हतीति अब आगे, द्विवर्णीयचिकि-
त्सितम् 'द्विवर्णीयचिकित्सित' नामना अध्याय
'द्विवर्णीयचिकित्सित' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः
व्याख्यान करूँ ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये
आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रभाषे अ इस
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्म कहेंगे छे
कहा है ॥२॥

1. We shall now expound the chap-
ter entitled 'The Therapeutics of
the two kinds of Wounds'.

2. Thus declared the worshipful
Atreya

ब्रगविषयेऽग्निवेशस्य प्रश्ना —

परावरजमात्रेयं गतमानमदव्ययम् ।

अग्निवेशो गुरुं काले विनयादिदमब्रवीत् ॥३॥

परावरजम् पर अने अवरने अलुना पर और
अवरको जाननेवाला, गत-मान-मद-व्ययम् मान, मद
अने व्यथायी रहित मान, मद और व्यथासे रहित, गुरुम्
गुरु गुरु, आत्रेयम् आत्रेयने आत्रेयको, अग्निवेश आ-
ग्निवेशे अग्निवेशने, काले शीघ्र समये योग्य समयमें
विनयात् विनयपूर्वक विनयपूर्वक, इदम् आ यह,
अब्रवीत् पूछ्यु पूछा ॥ ३ ॥

3. Approaching the Master Atreya
endowed with the knowledge of this

१ द्विवर्णीय-वर्णीय (व)

३. अब्रवीत्-ब्रवीत् (अ. व.)

world and the other, and freed from the faults of pride, passion and fear, Agnivesa at the proper time, put the following question with a modesty

भगवन् ! पूर्वमुद्दिष्टौ द्वौ व्रणौ रोगसंग्रहे ।
तयोर्लिङ्गं चिकित्सां च वक्तुमर्हसि शर्मन् ॥४॥

भगवन् हे भगवान् ! हे भगवान् !, रोगसंग्रहे रोगसंग्रह अध्यायमां रोगसंग्रह अध्यायमे, पूर्वमुद्दिष्टौ प्रथम, द्वौ व्रणौ ये प्रश्न दो व्रण, उद्दिष्टौ उद्दिष्टमां आल्या छे कहे गये हैं, शर्मन् हे भगवान् ! हे मुखदाता !, तयोः ते भन्नेमां उन दोनोंके लिङ्गम् लक्षण, चिकित्सा च चिकित्सा और चिकित्सा, वक्तुम् उद्दिष्टी कहनी, अर्हसि अर्हसि चाहिए ॥ ४ ॥

4 'O, worshipful one ! in the Section on Nosology, you made mention of two kinds of wounds O, giver of healing ! it behoves you to tell us concerning their symptoms and treatment'

आग्नेयस्योत्तरम्—

इत्यग्निवेशस्य वचो निशम्य गुरुरब्रवीत् ।
यौ व्रणौ पूर्वमुद्दिष्टौ निजश्चागन्तुरेव च ॥५॥
भूयतां विधिवत् सौम्य ! तयोर्लिङ्गं च मेषजम् ।

इति आ इस, अग्निवेशस्य अग्निवेशना अग्निवेशके, वच. वचनमे वचनको, निशम्य साधनी सुनकर, गुरु गुरुओ गुरुने, अब्रवीत् उल्लु कहा, सौम्य ! हे सौम्य ! हे सौम्य !, निज च निज निज, आगन्तु एव च चिकित्सा और आगन्तु, यौ येना ये ऐसे जो, व्रणौ ये व्रणाना प्रश्न दो प्रकारके व्रण, पूर्वम् प्रथम पहले, उद्दिष्टौ उद्दिष्टी छे कहे हैं, तयो ते भन्नेनां उन

४ द्वौ व्रणौ—यौ व्रणौ (४)

५ इत्यग्निवेशस्य—इत्यादिवाक्यस्य (ग)

॥ च मेषजम्—समेषजम् (४, ५)

दोनोंके, लिङ्गम् लक्षण, मेषजम् च तथा चिकित्सा तथा चिकित्साको, विधिवत् विधिवत् विधिवत् श्रवताम् भाषणा सुनो ॥ ५ ॥

5-5½. Having heard these words of Agnivesa, the teacher replied, O, gentle one ! regarding the two kinds of wounds viz the endogenous and exogenous, which have been described previously, now listen to a systematic description of their symptoms and treatment

व्रणभेदा —

निजः शरीरदोषोत्थ आगन्तुर्वाह्यहेतुजः ॥६॥

निज निज प्रश्न निज व्रण, शरीर- शरीरना शरीरके, दोषोत्थ. दोषोत्थ उत्पन्न थाय छे दोषोंसे उत्पन्न होता है आगन्तुः चिकित्सा और आगन्तुक, वाह्यहेतुज वाह्यहेतुओत्थी थाय छे बाहरके हेतुओंसे होता है ॥ ६ ॥

6 The endogenous type is due to internal morbidity of the body and the exogenous type is due to external causes

आगन्तुव्रणानां हेतु चिकित्सा च—

वधवन्धप्रपतनादंघ्रादन्तनखक्षतात् ।
आगन्तवो व्रणास्तद्विषस्पर्शाग्निशस्त्रजाः ॥७॥
मन्त्रागदप्रलेपाद्यैर्मेषजैर्हेतुभिश्च ते ।
लिङ्गैकदेशैर्निर्दिष्टा विपरीता निजैर्व्रणैः ॥८॥

आगन्तव. आगन्तुक आगन्तुक, व्रणा प्रश्न व्रण, वध. आघात आघात, बन्ध- बन्ध बन्ध, प्रपतनात् तथा पतन तथा पतनसे, दंष्ट्रा- दाढ़ दाढ़, दन्त दाढ़ दाढ़, नख- तथा नखना तथा नखके, क्षतान् घातान् घावमे नद्वत् विषस्पर्श- तेभ्य विषना स्पर्शार्थी एवं विषके स्पर्शसे, अग्नि- अग्नि और अग्नि, शस्त्रजा तथा शस्त्रार्थी

८ प्रलेपाद्यैः—प्रलेपैश्च (५)

॥ निजैर्व्रणैः—निजैर्व्रणैः (५, ६, ७, ८)

માય છે તથા શસ્ત્રે હોતે હૈ, તે ને પ્રણેને ત્રણ વર્ગોનો, મન્ત્ર-મન્ત્ર મન્ત્ર, અગદ-અગદ અગદ, પ્રલેપાદૈઃ તથા પ્રલેપ નગેરે તથા પ્રલેપ આદિ, મેષજૈઃ ઔષધોથી ઔષધોસે, હેતુમિઃ હેતુઓથી હેતુમોસે, લિઙ્ગ-અને લક્ષણોના ઓર લક્ષણોને, એકદેશૈઃ ચ એક ભાગથી એકદેશસે, નિજૈઃ વ્રણૈઃ નિજ પ્રણેથી નિજ વ્રણોસે, વિપરીતા વિપરીત વિપરીત, નિર્દિષ્ટાઃ કહેલા છે કહે ગયે હૈ ॥ ૭૮ ॥

7-8. The exogenous wounds are caused by trauma, ligature, falls and by injuries resulting from fangs, teeth and nails and also by contact with toxic or poisonous substances or fire or cutting weapons. These exogenous wounds are distinguished from the endogenous variety by the difference in their treatment consisting of charms, talisman, external application etc., by their different causative factors and by their being local affections (affecting the injured region alone).

વ્રણાના નિજહેતુનામાગન્તુનામશામ્યતામ્ ।
કુર્યાદોષબલાપેક્ષી નિજાનામોષધં યથા ॥૯॥

નિજહેતુનામ્ નિજહેતુક અનેલા નિજ હેતુસે બને હુણ, આગન્તુનામ્ આગન્તુક આગન્તુક, વ્રણાનામ્ પ્રણે વ્રણોને, અશામ્યતામ્ શાન્ત ન થતાં શાન્ત ન હોનેપર, દોષબલાપેક્ષી દોષના બળને વિચાર કરી દોષને બલકા વિચાર કરકે, નિજાનામ્ યથા નિજ પ્રણેના નેવી નિજ વ્રણોને સમાન, ઔષધમ્ ચિકિત્સા ચિકિત્સા, કુર્યાદ્ કરવી નોઈ એ કરની ચાહિણ ॥ ૯ ॥

9 If the wounds of the exogenous variety do not yield to the aforesaid treatment on account of their association with endogenous morbid factors,

the physician should treat them with the medications indicated in the endogenous type of wounds, according to the predominant morbid humor

નિજવ્રણાના સપ્રાપ્તિઃ—

યથાસ્વૈર્હેતુમિર્દુષ્ટા વાતપિત્તકફા નૃણામ્ ।
વહિર્માર્ગ સમાશ્રિત્ય જનયન્તિ નિજાન્ વ્રણાન્ ॥૧૦॥

યથાસ્વૈ પેતપેતાના અપને અપને, હેતુમિ હેતુઓથી કારણોસે દુષ્ટા દુષ્ટ થયેલા દુષ્ટ હુણ, વાત-પિત્તકફા વાત, પિત્ત તથા કફ વાત, પિત્ત તથા કફ, વહિર્માર્ગમ્ બાહ્ય માર્ગને બાહ્ય માર્ગકા, સમાશ્રિત્ય આશ્રય કરીને આશ્રય કરકે, નૃણામ્ મનુષ્યોને મનુષ્યોનો, નિજાન્ વ્રણાન્ નિજ પ્રણે નિજ વ્રણ, જનયન્તિ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતે હૈ ॥ ૧૦ ॥

10 The three humors—vata, pitta and kapha, being provoked by their respective etiological factors and getting lodged in the external regions, produce ulcers or wounds of the endogenous type.

વાતિક્વ્રણસ્ય લક્ષણ ચિકિત્સા ચ—

સ્તબ્ધઃ કઠિનસંસ્પર્શો મન્દસ્રાવોઽતિતીવ્રશ્ક ।
તુઘટે સ્ફુરતિ શ્યાવો વ્રણો મારુતસંભવઃ ॥૧૧॥

મારુતસંભવઃ મારુતજન્ય વાતજન્ય, વ્રણઃ પ્રણે વ્રણ, સ્તબ્ધઃ સ્તબ્ધ સ્તબ્ધ, કઠિનસંસ્પર્શ કઠિન સ્પર્શવાળો, કઠિન સ્પર્શવાળો, મન્દસ્રાવઃ મન્દ સ્રાવયુક્ત મન્દ સ્રાવયુક્ત, અતિતીવ્રશ્ક અતિતીવ્ર પીડાયુક્ત અત્યન્ત તીવ્ર પીડાયુક્ત, શ્યાવો શ્યાવશ્ચર્મા શ્યાવવર્ણકા, તુઘટે તોદયુક્ત તોદયુક્ત, સ્ફુરતિ તથા સ્ફુરત્યુક્ત હેાય છે તથા સ્પન્દયુક્ત હોતા હૈ ॥ ૧૧ ॥

11 The wounds which are indurated, hard to the touch, attended with the scanty discharge acute pain

pricking pain and throbbing, and which are of dusky coloration, are caused by the morbidity of vata.

संपूरणैः स्नेहपानैः स्निग्धैः स्वेदोपनाहनैः ।
प्रदेहैः परिषेकैश्च वातव्रणमुपाचरेत् ॥१२॥

संपूरणैः भृक्षु बृंहण, स्नेहपानैः स्नेहपान, स्निग्धैः तथा स्निग्ध तथा स्निग्ध, स्वेद- स्वेद स्वेद, उपनाहनैः उपनाह उपनाह, प्रदेहैः प्रदेह प्रदेह, परिषेकैः च अने परिषेकाथी और परिषेकोसे, वातव्रणम् वातव्रण प्रक्षुने वातज व्रणका, उपाचरेत् उपचार करवे भेद्ये उपचार करना चाहिए ॥ १२ ॥

12. The physician should treat these wounds due to vata, with impletion therapy, potion of unctuous substances, with sudation and poultices prepared with unctuous substances and with applications and affusions

पैत्तिकव्रणस्य लक्षणं चिकित्सा च—

तृणामोहज्वरस्वे(क्ले)ददाहदुष्ट्यवदारणैः ।

व्रणं पित्तकृतं विद्याद्वन्धैः स्रावैश्च पूतिकैः ॥१३॥

तृणा- तरस प्यास, मोह- मोह मोह, ज्वर- ज्वर ज्वर, स्वेद- परसेवे पसीना (क्लेद- क्लेद क्लेद), दाह दाह दाह, दुष्टि- दुष्टि दुष्टि, अवदारणैः प्रक्षुभा थीरा पडना व्रणका फटना, पूतिकैः तथा दुर्गंधी तथा बदबूदार, गन्धैः गंध गन्ध, स्रावैः च अने स्रावथी और स्रावसे, व्रणम् प्रक्षुने व्रणको, पित्तकृतम् पित्तजन्य पित्तजन्य, विद्यात् अक्षुषो जानना चाहिए ॥ १३ ॥

13 The physician should know the wound to be due to pitta if it be attended with thirst, stupefaction, fever, sweat or softening, burning, putrefaction, tissue destruction, foul smell and discharge

शीतलैर्मधुरैस्तिकैः प्रदेहपरिषेचनैः ।

सर्पिष्पानैर्विरेकैश्च पित्तिकं शमयेद्ब्रणम् ॥१४॥

शीतलैः शीतल शीतल, मधुरैः मधुर मधुर, तिकैः अने तिक्त द्रव्योथी तैयार करेला और तिक्त द्रव्योसे तैयार किये हुए, प्रदेह प्रदेह प्रदेह, परिषेचनैः अने परिषेका ६१२ और परिषेकोसे, सर्पिष्पानैः घृतपान घृतपान, विरेकैः च अने विरेचने ६१२ और विरेचनोंसे, पित्तिकम् व्रणम् पित्तिक व्रणको, शमयेत् शान्त करवे भेद्ये शान्त करना चाहिए ॥ १४ ॥

14. The physician should alleviate these wounds of the pitta type with applications and affusions prepared with cooling, sweet and bitter drugs, by the potion of medicated ghee as also by purgation

कफव्रणस्य लक्षणं चिकित्सा च—

बहुपिच्छो गुरुः स्निग्धः स्तिमितो मन्दवेदनः ।

पाण्डुवर्णोऽल्पसंक्लेदश्चिरकारी कफव्रणः ॥१५॥

कफव्रणः क्लृप्त प्रक्षु कफज व्रण, बहुपिच्छ. भृक्षु पिच्छयुक्त बहुत पिच्छयुक्त, गुरुः गुरु गुरु, स्निग्ध- स्निग्ध स्निग्ध स्तिमित- स्तिमित स्तिमित, मन्दवेदनः मन्द वेदनायुक्त मन्द वेदनायुक्त, पाण्डुवर्णः पाण्डु वर्णने पाण्डुवर्णका, अल्पसंक्लेद- अल्प क्लेदयुक्त अल्प क्लेदयुक्त, चिरकारी अने चिरकारी होय छे और चिरकारी होता है ॥ १५ ॥

15. The wound, born of kapha morbidity is characterised by very sticky discharge, thickness, greasiness, fixity, slight pain, pale coloration, slight softening and chronicity

कषायकटुरूक्षोष्णैः प्रदेहपरिषेचनैः ।

कफव्रणं प्रशमयेत्तथा लङ्घनपाचनैः ॥१६॥

१४ तिक्त-स्निग्ध (घ)

१६ पाचन-लोषनै (ग द. घ व.)

१३ गन्धैः स्रावैश्च पूतिकैः --गन्धस्रावैः सपूतिकैः (घ.)

कषाय कषाय कषाय, कटु- उटु कटु, रुक्ष- रक्ष रुक्ष, उष्ण तथा उष्ण तथा उष्ण, प्रदेह- प्रदेह प्रदेह, परिषेचन- अने परिषेक। द्वात्रिंश और परिषेचनों द्वारा, तथा तथा तथा, लघन- लघन लघन, पाचन- अने पाचने-थी और पाचनोंसे, कफव्रणम् उच्छ्वसने कफज व्रणको, प्रक्षामयेत् शान्त करे। जोर्यो शान्त करना चाहिए ॥ १६ ॥

*6. The physician should cure the wounds of the kapha type by means of applications and affusions prepared with astringent, pungent, dry and hot articles as also by lightening therapy and the administration of digestive drugs

अस्मिन्नध्याये वक्ष्यमाणा विषयः—

तौ द्वौ नानात्वमेदेन निरुक्ता विंशतिर्व्रणाः ।
येषां परीक्षा त्रिविधा, प्रदुष्टा द्वादश स्मृताः ॥१७॥
स्थानान्यष्टौ तथा गन्धाः, परिस्त्रावाश्चतुर्दश ।
षोडशोपद्रवा दोषाश्चत्वारो विंशतिस्तथा ॥१८॥
तथा चोपक्रमाः सिद्धाः षट्त्रिंशत् समुदाहृताः ।
विभज्यमानाञ्छृणु मे सर्वानि तान् यथेरितान् ॥१९॥

तौ द्वौ ते ये प्रश्नोने ये दो व्रणों, नानात्वमेदेन निरुक्त निरुक्त दोषो-थी निरुक्त निरुक्त मेदोंसे, विंशतिः बीस प्रकारकी बीस प्रकारके, व्रणाः प्रश्न व्रण, निरुक्ताः उच्छ्वसिते कहे गये हैं, तेषां ते-थोनी उनसे, परीक्षा परीक्षा परीक्षा, त्रिविधा त्रि-प्रकारकी है, प्रदुष्टाः दुष्ट प्रदुष्ट दुष्ट व्रण, द्वादश द्वादश बारह, स्मृता मानेला छे माने गये हैं, स्थानानि स्थान स्थान, तथा तथा तथा, गन्धाः गन्ध गन्ध, षट्त्रिंशत् छे आठ हैं, परिस्त्रावा परिस्त्राव, चतुर्दश चौद छे

चौदह हैं उपद्रवाः उपद्रव उपद्रव, षोडश सोलह छे सोलह हैं दोषाः दोष दोष, त्रिंशति तथा चत्वार त्रिंशतीस छे चौबीस हैं, तथा तथा तथा, सिद्धा सिद्ध सिद्ध, उपक्रमा च उपक्रम उपक्रम, षट्त्रिंशत् षट्तीस छत्तीस, समुदाहृता उच्छ्वसिते कहे गये हैं, यथेरितान् उच्छ्वसिते क्रम अनुसार, एतान् सर्वान् ये सध-याने इन सबको, विभज्यमानान् भुज्ज भुज्ज जुडा जुडा, मे भारी पासे-थी मुझसे, शृणु श्रुणु सुनो ॥१७ १९॥

17-19 These two varieties of wounds (exogenous and endogenous) are further divided into twenty kinds according to their varying characteristics. As regards these, the clinical examination is conducted in three ways. Excessively morbid conditions are said to be twelve. Their seats of affection are eight. Similarly eight are the pathological odors associated with them. Fourteen kinds of discharge are observed in these wounds. The complications are sixteen and the morbid factors for the non-healing of these ulcers are twenty-four. Thirty-six are the effective measures laid down for the treatment of these wounds. Listen, as I describe all these separately

व्रणानां विंशतिर्भेदाः—

कृत्योत्कृत्यस्तथा दुष्टोऽदुष्टो मर्मस्थितो न च ।
संवृतो दारुणः स्यात् सविषो विषमस्थितः ॥२०॥

१७ तौ द्वौ-द्वौ (ध फ)

॥ निरुक्ता-निरुक्ता स्युः (ध फ)

१९ विभज्यमानान्-विभाज्यमानान् (ध फ)

॥ मे-तान् (ड)

२० कृ कृत्य-कृत्याकृत्य (ध)

॥ दुष्ट-तथा (ख झ ङ त ढ)

॥ न च-नच (ख झ ङ त ढ)

॥ दारुण स्यात्-दारुणोत्तम (ध)

॥ स्यात्-उत्तम. (व.)

उत्सङ्गयुतसन्न एषां च व्रणान् विद्याद्विपर्ययात् ।
इति नानात्वमेदेन निरुक्ता विंशतिव्रणाः ॥२१॥

कृत्योक्तयः कृत्य, उत्कृत्य कृत्य, उत्कृत्य, तथा दुष्ट
दुष्ट, अदुष्ट अदुष्ट, अदुष्ट, मर्मस्थित मर्मस्थित
मर्मस्थित, न च अमर्मस्थित ये च प्रत्यु अमर्मस्थित
ये च व्रण, संवृतः स वृत संवृत, दारुण दारुण, दारुण
सावी आपवागी, सावयुक्त, सविषः सविष सविष,
विषमस्थित विषमस्थित विषमस्थित, उत्सङ्गी- उत्सङ्गी
उत्सङ्गी, उत्सङ्गः अने उत्सङ्ग और उत्सङ्ग एवाम् च
ये सातही इन सातसे, विपर्ययात् विपरीत विपरीत,
व्रणान् विवृत, मृदु आदि भीम सात प्रत्यु विवृत, मृदु
आदि दूसरे सात व्रण, निद्यात् अशुभ जानने चाहिए,
इति आ प्रमथे इम प्रकार, नानात्वमेदेन नानात्वना
मेदथी नानात्वके मेदमे, विप्राति. वीस वीस व्रणा
प्रत्यु व्रण, निरुक्ता उहेला छे कहे है ॥ २०-२१ ॥

20-2 The operable and the inoperable, putrid and non-putrid, affecting the vital organs and not affecting them, open and closed, hard and soft, with scanty and profuse discharge, toxic and non toxic, regular and irregular, with and without deep burrows and pouches (undermined edges), with depressed and elevated surface—thus are described the twenty varieties of wounds, classified according to their various characteristics.

व्रणानां त्रिविधा परीक्षा—

दर्शनप्रश्नः संस्पर्शः परीक्षा त्रिविधा स्मृता ।

दर्शन- दर्शन दर्शन, प्रश्न- प्रश्न प्रश्न, संस्पर्शः
अने संस्पर्शथी और संस्पर्शमे, परीक्षा परीक्षा परीक्षा,
त्रिविधा प्रत्यु प्रकारकी तीन प्रकारकी स्मृता उहेली
छे कही है ॥ २१३ ॥

21 1/2 The method of clinical examination is laid down as of three kinds viz, inspection, interrogation and palpation

वयोवर्णशरीराणामिन्द्रियाणां च दर्शनात् ॥२२॥
हेत्वर्तिनात्म्याधिवलं परीक्ष्यं वचनाद्बुधै ।
स्पर्शान्नादवशेत्ये च परीक्ष्ये खविपर्यये ॥२३॥

बुधै बुद्धिमान वैद्योऽथे बुद्धिमान वैद्य, वयः- वय
वय वर्ण- वर्ण वर्ण, शरीराणां शरीर शरीर, इन्द्रि-
याणाम् च तथा इन्द्रियोनी परीक्षा तथा इन्द्रियोनी
परीक्षा, दर्शनात् जेवाथी करवी देखनेसे करे, हेतु- हेतु
हेतु, गर्ति पीडा पीडा, सात्म्य सात्म्य सात्म्य, अग्नि
बलम् अग्नि तथा अग्नी अग्नि तथा बलकी, वचनात्
परीक्ष्य परीक्ष प्रश्नी करवी परीक्षा प्रश्नमे करे,
सविपर्यये अने विपर्ययसहित और विपर्ययसहित,
मादवशेत्ये च मृदुता तथा शीतलतानी मृदुता तथा
शीतलताकी, स्पर्शान् परीक्ष्ये परीक्षा स्पर्शथी करवी
जेथी परीक्षा स्पर्श करनी चाहिए ॥ २२-२३ ॥

22 23 The examination of age, color, body and sense organs is done by inspection, the examination of etiological factors, the kind of pain, homology and strength of gastric fire is done by taking the history of the case, by the skilful diagnostician, he should investigate whether there is softness or hardness, coldness or heat in the part by the method of palpation.

द्वादश दुष्टव्रणाः—

श्वेतोऽवसन्नवर्त्माऽतिस्थूलवर्त्माऽतिपिञ्जरः ।

नीलः श्यावोऽतिपिडको रक्तः कृष्णोऽतिपूतिकः २४

२४ उत्सङ्गी-त्वक्सङ्गी (ख ड त ।

,, निरुक्ता-भिन्ना, र्यु (ध ।

२४ अवसन्नवर्त्मा-अवसन्नवर्त्मा (द ध)

,, अतिस्थूलवर्त्मा-अतिस्थूलवर्त्मा (द ध)

રોપ્યઃ કુમ્ભીમુલ્લશ્ચેતિ પ્રદુષ્ટા દ્વાદશ વ્રણાઃ ।
ચતુર્વિંશતિરુદ્દિષ્ટા દોષાઃ કલ્પાન્તરેણ વૈ ॥૨૫॥

શ્વેતઃ શ્વેત, શ્વેત, અવસન્નવર્મા અવસન્નવર્મા
અવસન્નવર્મા, અતિસ્થૂલવર્મા અતિસ્થૂલવર્મા અતિ-
સ્થૂલવર્મા, અતિપિષ્ઠરઃ અતિપિષ્ઠરઃ અતિપિષ્ઠર, નીલ.
નીલ નીલ, શ્યાવઃ શ્યાવ શ્યાવ અતિપિષ્ઠકઃ અતિ-
પિષ્ઠક અતિપિષ્ઠક, રક્ત રક્ત રક્ત, કૃષ્ણઃ કૃષ્ણ કૃષ્ણ,
અતિપૂતિકઃ અતિપૂતિકઃ અતિપૂતિક, રોપ્યઃ રોપ્ય રોપ્ય,
કુમ્ભીમુલ્લઃ ચ અને કુભીમુલ્લ ઓર કુમ્ભીમુલ્લ, હતિ
ઓ વે, દ્વાદશ આર વારદ, પ્રદુષ્ટા દુષ્ટ દુષ્ટ, વ્રણ
પ્રણ છે વ્રણ હૈ, કલ્પાન્તરેણ વૈ અન્ય કલ્પનાથી દુસરે
કલ્પસે, દોષા દોષો દોષ, ચતુર્વિંશતિ ચોવીસ ચોવીસ,
રુદ્દિષ્ટા રુદ્દિષ્ટા છે કહે હૈ ॥ ૨૪-૨૫ ॥

24-25 The pale one, the one with depressed edges, the one with greatly thickened edges, the one that is yellowish red, blue or dusky-red in color, the one covered with pustules, the red one, the black one, the very putrid one, the recurrent one and the pin-pointed one, are described as the twelve excessively morbid types of wounds. These morbid conditions are divided by a different mode of classification into twenty-four.

અષ્ટૌ વ્રણસ્થાનાનિ—

ત્વક્સિરામાંસમેદોઽસ્થિસ્નાયુમર્માન્તરાશ્રયાઃ ।
વ્રણસ્થાનાનિ નિર્દિષ્ટાન્યષ્ટાવેતાનિ સંગ્રહે ॥૨૬॥

ત્વક્- ત્વચા ત્વચા, સિરા- સિરા સિરા, માંસ- માંસ
માંસ, મેદઃ- મેદ મેદ, અસ્થિ હાડકા હડ્ડી, સ્નાયુ-
સ્નાયુ સ્નાયુ. મર્મ- મર્મ મર્મ, અન્તરાશ્રયા. અને

૨૫ ચતુર્વિંશતિ .. વૈ ॥—કલ્પેનાન્યેન દોષાણા ચતુર્વિંશતિ-

રુદ્ધિને (છ ફ)

,, ,, —કલ્પેનાનેન દોષાણા ચતુર્વિંશતિરુદ્ધિને

(શ. ટ ત)

—બોદશોપદવા પ્રોક્તા વ્રણાના વ્રણચિન્તકૈઃ (ખ.)

કે.૪ ઓર કોષ્ટ, વ્રણાનિ ઓ વે, અષ્ટૌ આઠ આઠ, વ્રણ-
સ્થાનાનિ પ્રણનાં સ્થાન વ્રણકે સ્થાન, સંગ્રહે સ સ્થેપમા
સક્ષેપમે, નિર્દિષ્ટાનિ અભિવ્યા છે વતલાયે હૈ ॥ ૨૬ ॥

26. Skin, vessels, flesh, fat, bone, sinews, vital parts and the organs in the internal cavities of the body—these eight have been succinctly described as the seats of affection for ulcers and wounds.

અષ્ટૌ વ્રણગન્ધા—

સર્પિસ્તૈલવસાપુયરક્તશ્યાવામ્લપૂતિકાઃ ।

વ્રણાનાં વ્રણગન્ધાઘ્રૈર્ગન્ધાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥૨૭॥

વ્રણગન્ધાઘ્રૈઃ પ્રણની ગંધ બળનારાઓએ વ્રણોની
ગન્ધ જાનનેવાલોને, વ્રણાનામ્ પ્રણની વ્રણોની, સર્પિ- ધી
પૂત, તૈલ- તૈલ તૈલ, વસા- વસા વસા, પૂય- પૂય પૂય,
રક્ત- અને રુધિર જેવી ઓર રુધિરકે સદશ, શ્યાવ- શ્યાવ
શ્યાવ અમ્લ- આટી સદી, પૂતિકાઃ અને પૂતિક ઓર
પૂતિક, અષ્ટૌ ઓ આઠ વે આઠ, ગન્ધાઃ ગંધ ગન્ધ,
પ્રકીર્તિતા. કહી છે કહી હૈ ॥ ૨૭ ॥

27. The odors of ghee, oil, fat, pus, blood, rust, acid and putridity—these eight kinds of odors are described to emanate from wounds by physicians specially versed in the osmology of wounds

ચતુર્દશ વ્રણસાવાઃ—

લસીકાજલપૂયાસ્ત્વગારિદ્રારુણપિષ્ઠરાઃ ।

કષાયનીલહરિતશ્નિગ્ધરુક્ષસિતાસિતાઃ ॥૨૮॥

હતિ રૂપૈઃ સમુદ્દિષ્ટા વ્રણસાવાઃચતુર્દશ ।

લસીકા- લસીકા લસીકા, જલ- જળ જલ પૂય- પૂય
પૂય, અસ્તુ ત્વચા રુધિર જેવી તથા રુધિરકે સદશ,
હારિદ્ર- હળદરિય હલ્દી જૈસા, અરુણ- અરુણ અરુણ,
પિષ્ઠરા પિષ્ઠર પિષ્ઠર, કષાય- કષાય કષાય, નીલ-
નીલ નીલ, હરિત- લીલુ હરા, શ્નિગ્ધ- સિન્ગધ સિન્ગધ,
રુક્ષ- રુક્ષ રુક્ષ

૨૭ શ્યાવામ્લ-માસામ્લ (ધ)

रुक्म- रुक्म रुक्म, सित- सईध श्वेत, असिताः अने डाणुं और काला, इति ओ इन, रूपै. ३०५थी रूपोंसे, व्रणघावाः प्रलुना सावे। व्रणके साव, चतुर्दश यौध प्रकृतिना चौदह प्रकारके, समुद्दिष्टाः उद्धा छे कहे गये हैं ॥ २८३ ॥

28-28½ The colors of the lymph, serum, pus and blood as also yellow, dusky-red, yellowish red, blue, green, greasy, dry, white and black are regarded to be the fourteen varieties of the color of the discharge from wounds

षोडश व्रणोपद्रवाः—

विसर्पः पक्षाघातश्च सिरास्तम्भोऽपतानकः ॥२९॥

मोहोन्मादव्रणरुजो ज्वरस्तृष्णा हनुग्रहः ।

कासश्छर्दिर्द्वितीयारो हिका श्वासः सवेपथुः ॥३०॥

षोडशोपद्रवाः प्रोक्ता व्रणानां व्रणचिन्तकैः ।

व्रणचिन्तकै प्रलुचि तडाओ व्रणचिन्तकोने व्रणानाम् प्रलुना व्रणोंके, विसर्प. विसर्प. विसर्प, पक्षाघात च पक्षाघात पक्षाघात, सिरास्तम्भः [सिरास्त अ सिरास्तम्भ, अपतानकः अपतानक अपतानक, मोह- मोह मोह, उन्माद- उन्माद उन्माद, व्रणरुज प्रलुनी वेदना व्रणकी वेदना ज्वर ज्वर ज्वर, तृष्णा तरस प्यास, हनुग्रहः हनुग्रह हनुग्रह कास- आसी खासी, छर्दिः छर्दि छर्दि, अतीसार. अतीसार अतीसार, हिका हिका हिका, सवेपथु वेपथु वेपथु, श्वास. अने श्वास और श्वास, इति ओ ये, षोडश सीण सोलह, उपद्रवा. उपद्रवा उपद्रव, प्रोक्ता उद्धा छे कहे हैं ॥ २९ ३० ॥

29 30½ Acute spreading affection, hemiplegia, vascular thrombosis, convulsions, stupefaction, insanity, acute pain in the wound, fever, thirst lock-jaw cough, vomiting, diarrhea, hiccup, dyspnea and tremors are the sixteen complications of wounds described by the specialists in the subject of wounds.

प्रकारान्तरेण चतुर्विंशतिर्व्रणदोषाः—

स्नायुकृदात्सिराच्छेदाद्गाम्भीर्यात्कृमिभक्षणात् ॥३१॥

अस्थिमेदात् सशल्यत्वात् सविषत्वाच्च सर्पणात् ।

नखकाष्ठप्रमेदाच्च चर्मलोभातिघट्टनात् ॥ ३२ ॥

सिथ्याबन्धादतिस्नेहादतिमैषज्यकर्षणात् ।

अजीर्णादतिभुक्ताच्च विरुद्धासात्म्यभोजनात् ॥३३॥

शोकात् क्रोधाद्विवास्वप्नाद्व्यायामान्मैथुनात्तथा ।

व्रणा न प्रशमं यान्ति निष्क्रियत्वाच्च देहिनाम् ॥३४॥

स्नायुकृदात् स्नायुओना उद्धेथी स्नायुओंके क्लेदसे, सिराच्छेदात् सिराओना उद्धेथी सिराओंके क्लेदसे, गाम्भी- र्यात् गंभीरताथी गम्भीरतासे, कृमिभक्षणात् कृमिओओ लक्ष्णु उरवाथी कृमिओंद्वारा खाये जानेसे, अस्थिमेदात् हड्डी भागवाथी हड्डीके टूटनेसे, सशल्यत्वात् शल्ययुक्त होवाथी शल्ययुक्त होनेसे सविषत्वात् विषयुक्त होवाथी विषयुक्त होनेसे, सर्पणात् च ईलावाथी फैलनेसे, नख- नख नख, काष्ठ तथा दाड्डु तथा लकड़ीके, प्रमे- दात् वागवाथी लगनेसे, चर्म- थाभडी त्वचा, लोम- अथवा ३ वाउना अथवा लोमोंके, अतिघट्टनात् च धल्ला धर्षणुथी अधिक घर्षणसे, सिथ्याबन्धात् सरथी रीते न आधवाथी ठीक प्रकार न बाधनेसे, अतिस्नेहात् अधिक स्नेह लगाउनाथी अधिक स्नेह लगानेसे, अति- मैषज्यकर्षणात् औषधेथी अतिकर्षित भवाथी औषधोंसे अनिर्षित होनेसे, अजीर्णात् अशुभुथी अजीर्णसे, अतिभुक्तात् च अने अहु भावाथी और अधिक खानेसे, विरुद्ध- विरुद्ध विरुद्ध, असात्म्य- अने असात्म्य और असात्म्य, भोजनात् भोजनथी भोजनसे, शोकात् शोकसे, क्रोधात् क्रोधथी क्रोधसे, विवास्वप्नात् विवसर्मा विधवाथी दिनमें सोनेसे, व्यायामात् व्यायामथी व्यायामसे, तथा तथा तथा, मैथुनात् मैथुनथी मैथुनसे, निष्क्रि- यत्वात् च अने थिङ्कसा न उरवाथी और चिकित्सा न

१ सिराच्छेदात् सिराच्छेदात् (ध. ब.)

, कृमिभक्षणात्—कृमिभक्षणात् (ख. ड.)

३ सविषत्वाच्च सर्पणात्—सविषत्वादनर्कणात् (ध.)

सर्पणात् सर्पणात् (ध.)

, प्रमेदाच्च—प्रमेदाच्च (ग. फ.)

॥ चर्मलोभातिघट्टनात्—चर्मलोभातिघट्टनात् (ग. ग.)

करवानेमे, देहिनाम् अनुष्येना मनुष्योके, व्रणा प्रशु
व्रण, प्रशमम् न यान्ति शातं अतः नशी शातं नहीं
होते ॥ ३१-३४ ॥

3-34 The softening of the sinews, softening of the vessels, deep-seatedness, destruction of tissues by parasites, the presence of sequestrum or foreign bodies, toxic conditions, tendency to spread, constant injury by nails and wood, excessive pressure of the skin and the hair, faulty bandaging, excessive oleation, emaciation due to excessive medication, indigestion, over-eating, antagonistic and unwholesome diet, grief, anger, day-sleep, physical exercise, sex-act and neglect of treatment—these are the factors which cause non-healing of wounds in the human body

परिस्त्रावाच्च गन्धाश्च दोषाश्चोपद्रवैः सह ।
व्रणानां बहुदोषाणां कृच्छ्रत्वं चोपजायते ॥३५॥

उपद्रवै सह उपद्रवोद्धत उपद्रवोंके साथ,
परिस्त्रावाच्च च परिस्त्रावथी परिस्त्रावसे, गन्धात् च
गन्धथी गन्धसे, दोषात् च तथा दोषथी तथा दोषसे,
बहुदोषाणाम् बहु दोषवाला बहुत दोषवाले, व्रणानाम्
व्रणोंकी कृच्छ्रत्वम् कृच्छ्रत्वात् कृच्छ्रत्वात्, उपजायते
थाय छे होती है ॥ ३५ ॥

35. The excessively morbid wounds become formidable by reason of their excessive discharge, smell, morbidity and complications.

व्रणानां साध्यासाध्यलक्षणानि—

त्वक्मांसजः सुखे देशे तरुणस्यानुपद्रवः ।
जीमतोऽमिनवः काले सुखसाध्यः स्मृतो व्रण ॥३६॥

तरुणस्य तरुण, जीमत, तथा बुद्धिमाननो
तथा बुद्धिमानका, सुखे देशे भूमि वगैरना स्थानमां
मर्मरहित स्थानमें, त्वक्मांसजः त्वक् मांसज
अथेदो त्वक् और मांसमें उत्पन्न हुआ अमिनवः
नवीन नवीन, अनुपद्रवः अने उपद्रवरहित और
उपद्रवरहित, व्रण प्रशु व्रण, काले योग्य कालमां
योग्य कालमें, सुखसाध्य सुखसाध्य सुखसाध्य, स्मृतः
कहेदो छे कहा है ॥ ३६ ॥

36. The wound that occur in the skin and the flesh, in regions which are easy of approach, which are not associated with complications, which are of recent origin and which occur in favourable seasons and in young and intelligent persons are considered easily curable.

गुणैरन्यतमैर्हीनस्ततः कृच्छ्रो व्रणः स्मृतः ।
सर्वैर्विहीनो विज्ञेयस्त्वसाध्यो निरुपक्रमः ॥३७॥

अन्यतमै उपरना गुणोभाथी ऊर्ध्वोर्ध्व उपर्युक्त
गुणोंमेंसे किसी एक, गुणै गुण वडे गुणसे, हीन. हीन
हीन व्रणः प्रशु व्रण, तत तेना करता उसकी अपेक्षासे,
कृच्छ्रः कृच्छ्रत्वात् कृच्छ्रत्वात्, स्मृत कहेदो छे कहा गया
है, सर्वै अने सधुणा गुणोभाथी और सब गुणोंसे, विहीनः
तु रहित प्रशुने तो हीन व्रणको तो, असाध्य. असाध्य
असाध्य निरुपक्रम तेभ्य अचिकित्स्य एव अचिकित्स्य,
विज्ञेय. आजुवे। जानना चाहिए ॥ ३७ ॥

37 When the wound is not characterised by all of the above conditions but is lacking in some, then it is considered formidable, and if all the above conditions are lacking, then the condition should be considered incurable

३७ कृच्छ्रो व्रण—कृच्छ्रः (क ड)

निरुपक्रम—अचिकित्स्य (अ फ)

व्रणानां षट्त्रिंशदुपक्रमा —

व्रणानामादितः कार्यं यथासक्तं विशोधनम् ।
ऊर्ध्वभागैरधोभागैः शस्त्रैर्वस्तिभिरेव च ॥३८॥
सद्यः शुद्धशरीराणां प्रशमं यान्ति हि व्रणाः ।
यथाक्रममतश्चोर्ध्वं शृणु सर्वानुपक्रमान् ॥३९॥

व्रणानाम् प्रत्येकं व्रणोक्ते, आदितः प्रथमं प्रथमं,
ऊर्ध्वभागैः वमनद्वारा वमनद्वारे, अधोभागैः विरेचन-
द्वारा विरेचनसे, शस्त्रैः शस्त्रेद्वारा शस्त्रोक्ते, वस्तिभि-
रेव च तथा अस्तिद्वारा तथा वस्तिसे, यथासक्तम् न
पासे होय ते जो पासे हो वह, विशोधनम् विशेषण
विशोधन, कार्यम् धरतु ओर्ध्वं करना चाहिए हि
धरतु के क्योंकि, शुद्धशरीराणाम् शुद्ध शरीरवाणाम्
शुद्ध शरीरवालोंके, व्रणाः प्रत्येक व्रण, सद्यः शीघ्र शीघ्र,
प्रशमम् यान्ति शान्त थाय छे शान्त होते हैं, अतः
ऊर्ध्वं एवं पछी इसके आगे, यथाक्रमम् क्रम मुजब
क्रम अनुसार, सर्वान् स्थानां सब, उपक्रमान् उपक्रमोंके
उपक्रमोंके, शृणु सांख्ये सुनो ॥ ३८ ३९ ॥

38-39. In cases of wounds, the first thing to be done is the administration of cleansing agents which operate on the region nearest to the site of the wounds. Thus, emetics, purgatives, enemata and operative procedure may be used as the situation demands. Once the body has been cleansed of its morbid matter, wounds and ulcers immediately subside. Listen hereafter to the exposition, in their due order, of all the therapeutic measures.

शोफघ्नं षड्विधं चैव शस्त्रकर्मावपीडनम् ।
निर्वापणं ससन्धानं स्वेदः शमनमेषणम् ॥४०॥

३८. यथासक्तम्-यथासत्त्वम् (ब ब)

शोधनौ रोपणीयौ च कषायौ सप्रलेपनौ ।
द्वे तैले तद्गुणे पत्रं छादने द्वे च बन्धने ॥४१॥
भोज्यमुत्सादनं दाहो द्विविधः खादसादनः ।
काठिन्यमार्दवकरे धूपनालेपने शुभे ॥४२॥
व्रणावचूर्णनं वर्ण्यं रोपणं लोमरोहणम् ।
इति षट्त्रिंशदुद्दिष्टा व्रणानां समुपक्रमाः ॥४३॥

शोफघ्नम् च शोफघ्नकर्म, षड्विधम्
एव ७ प्रकारनु छ प्रकारका, शस्त्रकर्म च एव शस्त्र-
कर्म, अवपीडनम् अवपीडनकर्म, ससन्धानम् सन्धानकर्म, निर्वापणम्
निर्वापणकर्म, स्वेद स्वेद स्वेद, शमनम्
शमन, एषणम् एषण, रोपणौ रोपण
शोधन, रोपणीयौ च तथा रोपण शुलुवाणां तथा रोपण
गुणवाले, सप्रलेपनौ प्रलेप प्रलेप, कषायौ अने कषाय और
कषाय, तद्गुणे शोधन तथा रोपण शुलुवाणां शोधन तथा
रोपण गुणवाले, द्वे तैले अने धी तथा तेल दोनों धी तथा
तैल, पत्रम् पत्र पत्र, द्वे छादने छे प्रकारका आच्छादन
दो प्रकारके आच्छादन, बन्धने च तेमज्ज अन्धन एव
बन्धन, भोज्यम् पथ्य भोजन पथ्य भोजन, उत्सादनम्
उत्सादन उत्सादन, सावसादन अवसादन अवसादन,
द्विविध दाह छे प्रकारका दाह दो प्रकारका दाह, काठिन्य-
मार्दवकरे कठिनता तथा मृदुता धरना कठिनता तथा मृदुता
कठिनता, शुभे शुभ शुभ, धूपन- धूपन धूपन, आलेपने
तेमज्ज आलेपन एव आलेपन, वर्ण्यम् वर्ण्य वर्ण्यकर,
लोमरोहणम् तथा लोमरोहण तथा लोमरोहण, व्रणाव-
चूर्णनम् व्रणावचूर्णन व्रणावचूर्णन, रोपणम् अने रोपण
रोपण और व्रणरोपण, इति छे ये, षट्त्रिंशत् छत्तीस
छत्तीस, व्रणानाम् प्रत्येक व्रणोंके, समुपक्रमा उपक्रमा
उपक्रम, उद्दिष्टा उद्दिष्ट छे कहे गये हैं ॥ ४०-४३ ॥

४१. द्वे तैले-द्वौ अनेहौ (ख)
., तद्गुणे-तद्गुणौ (ब)
., -च ध्वने (न व क)
., तद्गुणे पत्र-तद्गुणापत्रे (ब)
४२. आलेपने-तन्मर्दने (ब)
४३. रोपण-लेपन (क व ब)
., लोमरोहणम्-लोमरोपणम् (ड)

40-43. There are six kinds of operative measures in swelling, compression, refrigeration, henosis, sweating, sedation, probing, the use of cleansing and healing decoctions, applications, use of cleansing and healing oils, leaves, two methods of covering, two methods of bandaging, diet, elevation, two kinds of cauterization (heat and caustic alkali), depression, two kinds of fumigation and application of hardening and softening procedures, dusting of wounds, restoring the skin pigment, healing and hair-restoring. Thus these thirty-six are regarded as the therapeutic measures in wounds

વ્રણશોથપ્રશમની ચિકિત્સા—

પૂર્વરૂપં મિષગ્નુદ્ધા વ્રણાનાં શોકભાદિતઃ ।
રક્તાવસેચનં કુર્યાદ્જાતવ્રણશાન્તયે ॥૪૪॥

જાતવ્રણશાન્તયે ઉત્પન્ન ન થયેલા પ્રભુની શાંતિ માટે ઉત્પન્ન થયેલ વ્રણની નાશિકા માટે, મિષક વૈદ્યે વૈદ્ય, વ્રણાનામ્ પ્રણાના વ્રણોંકે, પૂર્વરૂપમ્ પૂર્વરૂપ, શોકમ્ સોભને શોકો, ગુદ્ધા ભણીને જાનકર, ભાદિતઃ પ્રથમથી પ્રથમસે, રક્તાવસેચનમ્ રક્ત-મોક્ષણ રક્તમોક્ષણ, કુર્યાત્ કરવું ભેદીએ કરે ॥ ૪૪ ॥

44. Knowing that swelling is the premonitory symptom of a wound, the physician should treat it, at the very beginning, by depletion of blood so as to prevent it from terminating in a wound.

શોધયેદ્વદુષ્કારં સ્વરૂપદોષાન્ વિલઙ્ઘયેત્ ।
પૂર્વ કષાયસર્પિર્ભિજયેદ્વા મારુતોત્તરાન્ ॥૪૫॥

૪૫ મારુતોત્તરાન્—મારુતોત્તરમ્ (સ.)

,, ,, —મારુતોત્તરે (ત.)

વદુદોષાન્ તુ બહુ દોષનાળાને વહુન દોષવાલોંકો, પૂર્વમ્ પ્રથમ પહેલે, શોધયેત્ શોધન કરાવવું શોધન કરાવે, સ્વરૂપદોષાન્ સ્વરૂપ દોષનાળાને સ્વરૂપ દોષવાલોંકો, વિલઙ્ઘયેત્ લઘન કરાવવું લઘન કરાવે, મારુતોત્તરાન્ અને વાતપ્રધાનના વાતને જોર વગતોલ્વણોંકે વાતકો, કષાયસર્પિર્ભિજયેદ્વા કષાય અને ઘી દ્વારા કષાય જોર ઘી દ્વારા, જયેત્ જીતે ॥ ૪૫ ॥

45. If there is excessive morbidity, purificatory procedures should be done, and if the morbidity is slight, the patient should be given lightening therapy, and if vata provocation is predominant, it should first be cured by decoctions and medicated ghees. ન્યગ્રોઘોક્ષ્વરાશ્વત્થપ્લક્ષ્વેતસચરુકલૈઃ ।
સસર્પિષ્કૈઃ પ્રલેપઃ સ્યાન્નિર્વાપણઃ પરમ્ ॥૪૬॥

સસર્પિષ્કૈઃ ઘી સાથે ઘીકે સાથ, ન્યગ્રોઘ- વડ વરગદ, હદુસ્વર- ઊંબરો ગૂલર, સ્વત્થ- પીપળા પીપલ, પ્લક્ષ્- પીપળા પાકર, વેતસ- અને વેતસની જોર વેતસની, ચરુકલૈઃ જાલથી બનાવેલા જાલોંસે બનાવા હુઆ, પ્રલેપઃ લેપ લેપ, પરમ્ શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ, જોફ- સોભનું જોફકા, નિર્વાપણ સ્યાન્ નિર્વાપણ કરનાર છે નિર્વાપણ કરનાર છે ॥ ૪૬ ॥

46. The application, prepared of the barks of banyan, gular fig, holy fig, wave-leaved fig and country willow, is an excellent refrigerant.

વિજયા મધુકં વીરા વિસગ્રન્થિઃ શતાવરી ।
નીલોત્પલં નાગપુષ્પં પ્રદેહઃ સ્યાત્ સચન્દનઃ ॥૪૭॥

વિજયા વિજયા વિજયા, મધુકમ્ બેડીમધ મુલ્હરી, વીરા વીરા વીરા, વિસગ્રન્થિઃ વિસગ્રન્થિઃ ગાંઠ વિસગ્રન્થિ, શતાવરી શતાવરી શતાવરી, નીલોત્પલમ્ નીલોત્પલ નીલોત્પલ, નાગપુષ્પમ્ અને નાગકેસર એઓનો જોર નાગકેસર નાગકેસર, સચન્દનઃ ચન્દનની સાથે ચન્દનકે સાથ, પ્રદેહઃ ભડો લેપ પ્રદેહ, સ્યાત્ કરવો કરે ॥ ૪૭ ॥

૪૬. સસર્પિષ્કૈઃ—સસર્પિષ્ક (સ)

,, પ્રલેપઃ—પ્રદેહ. (દ.)

47 The applications of sida, liquorice, milky yam, lotus, tubers, climbing asparagus, blue lily, fragrant poon and sandal act similarly.

सक्तवो मधुकं सर्पिः प्रदेहः स्यात् सशर्करः ।
अविदाहीनि ज्ञानानि शोफे शेषजमुत्तमम् ॥४८॥

शोफे सोमभा शोफमें, सक्तव साथवा सत्तू, मधुकम् जेहीमध मुलहठी, सर्पिः तथा घी ऐऐऐने। तथा घृत इनका, सशर्कर साडर साथे शर्कराके साथ, प्रदेह स्यात् लडो देप करवे। प्रदेह करना चाहिए, अविदाहीनि च अने अविदाही और अविदाही, ज्ञानानि अन्न अन्न, उत्तमम् उत्तम उत्तम, शेषजम् औषध छे औषध है ॥ ४८ ॥

48. Powder of roasted paddy, liquorice, ghee and sugar should be made into an application which is good for swelling. The non-irritant foods are a beneficial measure in swelling.

व्रणशोयपाचना उपनाहः—

स चेदेवमुपक्रान्तः शोफो न प्रशमं ब्रजेत् ।
तस्योपनाहैः पक्वस्य पाटनं हितमुच्यते ॥४९॥

एवम् ऐ प्रभाषे इस प्रकार, उपक्रान्तः उपचार करवा जता पशु उपचार करने पर भी, स शोफः ते सोमो वह शोफ, प्रशमम् शांत ज्ञान्त, न ब्रजेत् चेत् न थाय तो न होवे तो, उपनाहै। पोटीसोदास उपनाहोंसे, पक्वस्य पडावीने पकाकर, तस्य तेलु उसका, पाटनम् पाटन चीरना, हितम् हितकर हितकर, उच्यते उच्यते छे कहा जाता है ॥ ४९ ॥

49 If, along these lines of treatment, the swelling does not subside, it should be made to mature by means of poultices. When it is ripe, opening of it, is said to be beneficial.

तैलेन सर्पिषा वाऽपि ताभ्यां वा सक्तुपिण्डिका ।
सुखोष्णा शोफपाकार्युपनाहः प्रशस्यते ॥५०॥

तैलेन तेलथी तैले, सर्पिषा वा अपि अथवा घीथी अथवा बीसे ताभ्याम् वा अथवा अने मेणवीने अनादेवी या दोनों मिलाकर बनाई हुई, सुखोष्णा नवशेडी सुदाती हुई गरम, सक्तुपिण्डिका साथवा नी पिडीने। सक्तुपिण्डिका, उपनाह उपनाह उपनाह, शोफपाकार्यम् सोमने पडावीने माटे शोफको पकानेके लिए, प्रशस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ५० ॥

50 The poultice prepared of the powder of roasted grain mixed with ghee or oil, or with both and applied warm is recommended for the suppuration of swelling

सतिला सातसीबीजा दध्यम्ला सक्तुपिण्डिका ।
सक्किण्वकुष्ठलवणा शस्ता स्यादुपनाहने ॥५१॥

सतिला तल साथे तिलके साथ, सातसीबीजा अणसीनां बीनी साथे अलसीके बीजके साथ दध्यम्ला भाटा छडीवाणी खट्टी दहीके साथ, सक्किण्वकुष्ठलवणा क्किण्व, कठ अने लवणुथी अनादेवी क्किण्व, कूठ और नमकसे बनाई हुई, सक्तुपिण्डिका साथवा नी पिडी सक्तुपिडी, उपनाहने उपनाहभा उपनाहमें, शस्ता स्यात् प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ५१ ॥

51. The poultice prepared of the powder of roasted grain mixed with til, linseed, sour curds, yeast, costus and salt is also recommended

विदग्धस्य सपक्वस्य च शोयस्व लक्षणम्—

रुग्दाहरागतोदैश्च विदग्धं शोफमादिशेत् ।
जलवस्तिसमस्पर्शं संपक्वं पीडितोन्नतम् ॥५२॥

रुग् पीडा पीडा, दाह- दाह दाह, राग- दादी लाली, तोदैः च अने तोदथी और तोदवे, शोफम् सोमने सूजनको, विदग्धम् पाडवा आदेवे। पाकामिमुत्त,

५२. पीडितोन्नतम्—पिण्डितोन्नतम् (ख ज फ)

आदिशेत् भालुवे। जानना चाहिए, जलवस्त्रिसम-
स्पर्शम् स्पर्शं कर्त्ता पाणी भरेदी पभाद्य जेवे।
स्पर्श करने पर जलसे भरी हुई वस्तिके समान पीडितो-
न्नतश्च अने रभाववादी डिपर डिरी आवता सोभने
और दगाने पर ऊपर आनेवाली सूजनको, संपक्कम्
सुपक्व भालुवे। जेष्ठे संपक्क जानना चाहिए ॥ ५२ ॥

52 The swelling which is charac-
terised by pain, burning, redness
and pricking pain, which feels to touch
like a water bag i e when pressed, it
is depressed and on the removal of
the pressure it swells again (fluctua-
tion test), should be diagnosed to be
a suppurated swelling.

पक्वव्रणशोधभेदनो भेषजगणः—

उमाऽथो गुग्गुलुः सौधं पयो दक्षकपोतयोः ।
विट् पलाशभवः क्षारो हेमक्षीरी सुकूलकः ॥ ५३ ॥
इत्युक्तो भेषजगणः पक्वशोधप्रभेदनः ।

सुकुमारस्य, कृच्छ्रस्य शस्त्रं तु परमुच्यते ॥ ५४ ॥

उमा अणसी अलसी जयो अने और, गुग्गुलु-
गूगल गूगल, सौधम् पयः शे।रतुं दध थूहरका दध,
दक्ष- कुंडल मुर्गे, कपोतयो. अने क्यूतरनी और कवूतरकी,
विट् थरड वीठ, पलाशभव- क्षार. भाभराते। भार
ढाकका क्षार, हेमक्षीरी क कुंड ककुष्ठ, सुकूलक जयपाल
जयपाल, इति ये यह, सुकुमारस्य सुके।भणना सुकुमारके,
पक्वशोध- पाके। सोभने पके हुए शोफको, प्रभेदन.
शे।नारे। फोदनेवाला, भेषजगणः औषधवर्ग औषधवर्ग,
उक्तः उक्तो छे कहा गया है, कृच्छ्रस्य सदनशीलने माटे
सहनशीलके लिए, तु ते। तो, शस्त्रम् शस्त्रने शस्त्रको,
परम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, उच्यते उच्यते। आवे छे कहा जाता
है ॥ ५३-५४ ॥

53-54. In case of delicate patients,
linseed, gum guggul, milk of thorny

milk hedge, the dung of cock and
pigeon, palas-alkali, yellow thistle and
red-physic nut are the group of drugs
to be used for breaking open the
suppurated swelling In other cases,
the operative measure is, of course,
regarded the best treatment.

व्रणे षड्विध शस्त्रकर्म—

पाटनं व्यधनं चैव छेदनं लेखनं तथा ।
प्रच्छन्नं सीवनं चैव षड्विधं शस्त्रकर्म तत् ॥ ५५ ॥

पाटनम् पाटन पाटन, व्यधनम् च एव व्यधन
व्यधन छेदनम् छेदन छेदन, लेखनम् लेखन लेखन,
तथा प्रच्छन्नम् प्रच्छन्न प्रच्छन्न, सीवनम् च एव अने
सीवन और सीवन, तत् ये प्रभाणो ते इस प्रकार
वह, शस्त्रकर्म शस्त्रकर्म शस्त्रकर्म, षड्विधम् छ प्रक्षरतु
छे छ प्रक्षरका है ॥ ५५ ॥

55. Incision, puncturing, excision,
scraping, scarification and suturing—
these six are the operative measures

नाडीव्रणाः पक्वशोथास्तथा क्षतगुदोदरम् ।
अन्तःशल्यश्च ये शोफाः पाट्यास्ते तद्विधाश्च ये ।

नाडीव्रणाः नाडीव्रणो नाडीव्रण, पक्वशोथाः
पक्वशोथ पक्वशोथ, तथा तथा तथा, क्षतगुदोदरम् क्षत
गुदोदर क्षतगुदोदर, ये शोफाः तेभज जे सोभयो एव
जो शोफ, अन्त-शल्यः अन्तर शल्यवाणा होय मीतर
शल्ययुक्त है, ये च अने जे और जो, तद्विधाः तेना
जेवा होय उनके समान हैं, ते तेयो वे, पाट्याः
पाटनयोग्य छे पाटनयोग्य है ॥ ५६ ॥

56. Sinuses and fistulas, suppurated
swellings, intestinal perforation and
obstruction, foreign bodies inside and

५३. उमाऽथो-तमारस्य (व)

५४. सुकूलक-मकूलकः (ख. घ.)

५६ च ये-चर्म (घ.)

५७ शोफा-देशाः (क. घ. त. य. घ. न)

similar other conditions indicate the operative measure of incision.

દકોદરાણિ સંપક્વા ગુલ્મા યે યે ચ રક્તજાઃ ।
વ્યધ્યાઃ શોણિતરોગાઃ વિસર્પપિડકાદયઃ ॥૫૭॥

દકોદરાણિ જળોદરે જલોદર, યે ગુલ્માઃ જે ગુલ્મ
જો ગુલ્મ, સંપક્વા ખરોખર પાકેલા હોય સુપ્ક હોં,
યે ચ તથા જે તથા જો, રક્તજા. રક્તજન્ય ગુલ્મ છે
રક્તજન્ય ગુલ્મ છે, વિસર્પ- તથા વિસર્પ તથા વિસર્પ,
પિડકાદય પિડકા વગેરે પિડકા આદિ, શોણિતરોગા
ચ રક્તરોગો છે રક્તરોગ છે, વ્યધ્યાઃ તે વ્યધન-
રોગો છે તે વ્યધનરોગ છે ॥ ૫૭ ॥

57 Ascites, fully suppurated gulma, and uterine gulma and diseases due to vitiation of blood, such as acute spreading affections, pimples etc, indicate the operative measure of puncturing.

ઉદ્વૃત્તાન્ સ્થૂલપર્વન્તાનુરસન્નાન્ કઠિનાન્ વ્રણાન્ ।
અર્શઃપ્રભૃત્યધીર્માસં છેદનેનોપપાદયેન્ ॥૫૮॥

ઉદ્વૃત્તાન્ સોભવાળા ઝપર ઉઠે હુણ, સ્થૂલપર્વન્તાન્
સ્થૂળ કિનારીવાળા સ્થૂળ કિનારેવાળે, ઉત્સન્નાન્ ઊંચા
ઉધરે હુણ, કઠિનાન્ તથા કઠિણ તથા કઠિન, વ્રણાન્
વ્રણા વ્રણ, અર્શઃપ્રભૃતિ- અને હરસ વગેરે ઔર અર્શ
આદિ, અધીર્માસન્ અધીર્માસન્ અધિમાસકા, છેદનેન
છેદન છેદન, ઉપપાદયેન્ કરવું બેધએ કરના
ચાહિયે ॥ ૫૮ ॥

58. Swollen wounds, wounds with thick edges, elevated wounds, hard wounds, excrescent growth of flesh such as piles and others indicate the operative measure of excision.

કિલાસાનિ સકુષ્ઠાનિ લિખેલ્લેખ્યાનિ બુદ્ધિમાન્ ।
વાતાસુગ્રન્થિપિડકાઃ સકોઠા રક્તમણ્ડલમ્ ॥૫૯॥

કુષ્ઠાન્યભિહતં ચાઙ્ગં શોષાંઘ્ય પ્રચ્છેદોદ્ગિષ્ણક ।
સીવ્યં કુક્ષુદરાયં તુ ગમ્ભીરં યદ્વિપાટિતમ્ ॥૬૦॥
इति षड्विधमुद्दिष्टं शस्त्रकर्म मनीषिभिः ।

બુદ્ધિમાન્ બુદ્ધિમાન્ વૈદ્યે બુદ્ધિમાન વૈદ્ય, લેપ્તાનિ
લેપ્તાનિ લેપ્તાનિ સકુષ્ઠાનિ કુક્ષુદરાયં કુક્ષુદરાયં,
કિલાસાનિ કિલાસકુષ્ઠોતુ કિલાસકુષ્ઠોતુ, લિખેલ્
લેપ્તાનિ કરવું લેપ્તાનિ કરે, સકોઠા કોઠા નોઠ વાતાસુ-
વાતાસુગ્રન્થિ વાતાસુ, ગ્રન્થિ- ગ્રન્થિ ગ્રન્થિ, પિડકા પિડકા
પિડકા, રક્તમણ્ડલમ્ રક્તમણ્ડલ રક્તમણ્ડલ, કુષ્ઠાનિ
કુષ્ઠ કુષ્ઠ, અભિહતમ્ ધા વાગેલું ચોટ લગા હુણ,
અઙ્ગમ્ અઙ્ગ અઙ્ગ, શોષાંઘ્ય ચ અંશે સોભએતુ ઔર
સૂક્ષ્મનોંકા મિષ્ણક વૈદ્યે વૈદ્ય, પ્રચ્છેદેષ્ પ્રચ્છેદ કરવું
પ્રચ્છેદ કરે, કુક્ષિ- કુક્ષિ કુક્ષિ, ઉદરાયં ઉદર આદિ
ઉદર આદિ, યત્ જ જે જો, ગમ્ભીરમ્ ગમ્ભીર ગમ્ભીર,
વિપાટિતમ્ ચીરેલું હોય ચીરા ગયા હોં, સીવ્યમ્ તેને
સીવવું બેધએ કરે સીના ચાહિયે, इति એ યદ્,
પદ્વિધમ્ ૭ પ્રકારનું છ. પકારકા, શસ્ત્રકર્મ શસ્ત્રકર્મ
શસ્ત્રકર્મ, મનીષિભિઃ બુદ્ધિમાનોંકે બુદ્ધિમાનોંકે, ઉદિષ્ટમ્
કલું છે કહા છે ॥ ૫૯-૬૦ ॥

59-60½ Leprous lesions and other skin diseases indicating scraping, should be scraped by the intelligent physician. Rheumatic conditions, tumors, pimples, circular red eruptions, various lesions of dermatosis and parts that have suffered injury and swelling indicate the procedure of scarification. Deep opening of the lumbar or the abdominal region indicate suturing. Thus the wise physicians have described the six varieties of operative procedures.

વ્રણે પીડનવિધિ.—

સૂક્ષ્માનનાઃ કોષવન્તો યે વ્રણાસ્તાન્પ્રપીડયેત્ ૬૧
યે વ્રણાઃ જે વ્રણો જો વ્રણ, સૂક્ષ્માનના ઝીણા
મુખવાળા સૂક્ષ્મ મુખવાળે, કોષવન્ત. અને કોષવન્ત

होय और कोपयुक्त हों, तब तेओले उन्हें, प्रपीकवेव
धमावना ओरिओ दवाना चाहिए ॥ ६१ ॥

61. The suppurated wounds with narrow opening and capacious interior indicate compression

कलायाश्च मसूराश्च गोधूमाः सहरेणवः ।

कल्कीकृताः प्रशस्यन्ते निःस्रेहा व्रणपीडने ॥ ६२ ॥

निःस्रेहाः रनेहरहित सेहरहित, कल्कीकृता ३६३
अनावेला कल्क किंगे हुए, कलाया १८११ मटर,
मसूरा भसूर मसूर, सहरेणवः नाना १८११ छोटी
मटर, गोधूमा च अने धउं और गेहूं, व्रणपीडने प्रश-
पीडनमां व्रणपीडनमें, प्रशस्यन्ते प्रशस्त थे प्रशस्त
हैं ॥ ६२ ॥

62 Common pea, lentils, wheat and pigeon pea made into paste and unmixed with unctuous substances are recommended for compressing the above-said wounds

व्रणे निर्वापणविधि.—

शास्त्रमलीत्वक् श्लिभणानी छाद्य सेमजरी छाल,
बलामूलक अलाभूण बलामूल, तथा न्यग्रोध- १३३
वरगदके, पल्लवा ३ पणो पल्लव, उद्दिष्ट ५६५ ६६६
पहले कहा हुआ, न्यग्रोधादिकम् न्यग्रोधादि न्यग्रोधादि,
अथापि वा अने और, बलादिकम् अला आदिष्ठु
बलादिकता, आलेपनम् ने आलेपन जो आलेपन,
तत् तेने उले, निर्वापणम् निर्वापण निर्वापण, विद्यात्
अणुपु जानना चाहिए, ते. च तेओली उनसे, सेचनम्
परिषेक करवा ओ पणु निर्वापण छे परिषेक करना
ही निर्वापण है ॥ ६३ ॥

शास्त्रमलीत्वक् श्लिभणानी छाद्य सेमजरी छाल,
बलामूलक अलाभूण बलामूल, तथा न्यग्रोध- १३३
वरगदके, पल्लवा ३ पणो पल्लव, उद्दिष्ट ५६५ ६६६
पहले कहा हुआ, न्यग्रोधादिकम् न्यग्रोधादि न्यग्रोधादि,
अथापि वा अने और, बलादिकम् अला आदिष्ठु
बलादिकता, आलेपनम् ने आलेपन जो आलेपन,
तत् तेने उले, निर्वापणम् निर्वापण निर्वापण, विद्यात्
अणुपु जानना चाहिए, ते. च तेओली उनसे, सेचनम्
परिषेक करवा ओ पणु निर्वापण छे परिषेक करना
ही निर्वापण है ॥ ६३ ॥

६३३. तद्विद्यात्तैश्च-तद्विद्यान्तैश्च (ड. त. घ.)

63-63½. The bark of the silk-cotton tree, the roots of sida and the sprouts of banyan, or the banyan group of drugs or the sida group of drugs—these used as applications, are refrigerants, and affusions of these drugs have similar action

सर्पिषा शतघौतेन पयसा मधुकाष्ठुना ॥ ६४ ॥
निर्वापयेत् सुशीतेन रक्तपित्तोत्तरान् व्रणान् ।

रक्तपित्तोत्तरान् रक्तपित्तप्रधान रक्तपित्तप्रधान,
व्रणान् प्रणुले व्रणोंको, शतघौतेन से। वा२ घौतेन सौ
वार घौते हुए, सर्पिषा धीयी घी से, सुशीतेन अणु
शीतल अतिशीतल, पयसा दूधपडे दूधसे, मधुकाष्ठुना
अथवा नेठीमधुना क्वाथथी अथवा सुलहरीके क्वाथसे,
निर्वापयेत् (निर्वापण करवुं निर्वापण करना चाहिए ॥ ६४ ॥

64 64½ The wounds, associated with hemothermia, should be soothed by affusion with the hundred times washed ghee or with very cold milk or with very cold liquorice-water.

लम्बानि व्रणानां सानि प्रलिप्य मधुसर्पिषा ॥ ६५ ॥
संदधीत सम वैद्यो बन्धनैश्चोपपादयेत् ।

वैद्य नैवे वैद्य, लम्बानि लट्कतां लट्कते हुए,
व्रणानां सानि प्रलुभांसोने व्रणमांसोंको, मधुसर्पिषा मधु
तथा धीयी मधु तथा घृतमे, प्रलिप्य लेपन करीने
लेपन करके, समम् प्रमान समान, संदधीत गेहवर्ना
सुव्यवस्थित करे, बन्धनैश्च अने अणुपुली और
बन्धनोले, उपपादयेत् आंधी देवा नाव दे ॥ ६५ ॥

65-65½. If there are loosely hanging bits of flesh in the wounds, they should be painted with ghee and honey and replaced properly, and then the physician should bandage the wound

त्रणे सन्धानविधि —

तान्समान् सुस्थितान् ज्ञात्वा फलिनीलोध्रकट्फलैः ६६
समन्नाधातकीयुक्तैश्चूर्णितैरवचूर्णयेत् ॥ ६६ ॥

तान् तेओने उनको, समान् सरभा समान रूपसे,
सुस्थितान् गोप्रायेदा व्यवस्थित, ज्ञात्वा भएणीने
जानकर, चूर्णितै यूर्णुं करेदा चूर्ण किये हुए, समाना-
मष्ट संजीठ, धातकीयुक्तै अने धावडीनां दूधसहित
और धानमीपुष्पसहित, फलिनी- धुडिदा प्रियंगु, लोध्र-
दोध्र लोध्र, कट्फलै अने फायरूण वडे और कट्फलसे,
अवचूर्णयेत् तेओ पर अवचूर्णन करवुं ओधओ
उनपर अवचूर्णन करना चाहिए ॥ ६६ ॥

66-66½ When they are replaced properly, the wound should be dusted with the powders of perfumed cherry, lodh, box-myrtle and madder and fulsee flowers.

पञ्चवल्कलचूर्णैर्वा शुक्तिचूर्णसमायुतैः ॥ ६७ ॥
धातकीलोध्रचूर्णैर्वा तथा रोहन्ति ते व्रणाः ।

शुक्तिचूर्ण- छीपना यूर्णुं सीपीके चूर्ण, समायुतै
सहित सहित, पञ्चवल्कलचूर्णैः वा पञ्चवल्कलनां यूर्णुंथी।
पञ्चवल्कलके चूर्णोंसे, धातकी- अथवा धावडी अथवा वाय,
लोध्र- अने दोध्रनां और लोध्रके, चूर्णैः वा यूर्णुंथी
अवचूर्णन करवुं ओधओ चूर्णोंसे अवचूर्णन करना चाहिए,
तथा ओम करवाथी ऐसा करनेसे, ते व्रणाः ते व्रणो
रोहन्ति ३आध अथ छे भरजाते हैं ॥ ६७ ॥

67-67½. The wounds heal similarly with the use of the powders of the pentad of milky trees mixed with the powder of pearl-oyster shell, or, with the use of the of powder of fulsee flowers and lodh also the wounds get healed.

६६. समान्युस्थितान्—मानसस्थितान् (द)

,, तान् समान्युस्थितान् ज्ञात्वा—तानि ज्ञात्वा सुवस्थानि (फ)

६६½. युक्तै—पुष्पैः (ग)

अस्थिभग्नं च्युतं सन्धिं संदधीत समं पुनः ॥ ६८ ॥
समेन सममङ्गेन कृत्वाऽन्येन विचक्षणः ।

अस्थिभग्नं भागेल हाडकावाणाने अस्थिभग्न च्युतं
सन्धिम् तथा सांधी भडी गयो होय तेने तथा च्युतसंधिको,
विचक्षण. विचक्षण वैद्य विचक्षण वैद्य, अन्येन ॥ ६८ ॥
दूसरे, समेन समान समान, मङ्गेन अ गना मङ्गके साथ,
समम् कृत्वा समान करीने समान करके, पुनं द्वी
फिर, समम् सरभु वरावर, संदधीत ओडी देवु जोड़
देवे ॥ ६८ ॥

68-68½. The fractured bone or dislocated joint should be set right by the skilled physician on a par with its parallel limb of the body.

स्थिरैः कवलिकावन्धैः कुशिकाभिश्च संस्थितम् ॥
पट्टैः प्रभूतसर्पिण्कैर्बन्धीयादचलं सुखम् ।

संस्थितम् सारी रीते भेसाडेदा ते अ गने ठीक
बिठाये हुए उस मङ्गको, स्थिरैः स्थिर स्थिर, कवलिका-
वन्धैः कवलिआध धोथी आधी कवलिकावन्धसे बाधकर,
कुशिकाभि च अने कुशिकाद्वारा गोरे कुशिकाधों द्वारा,
संस्थितम् स्थिर करी स्थिर करके, प्रभूतसर्पिण्कैः बहु
धीवाणा बहुत घृतयुक्त, पट्टैः पाटाओथी पट्टियोंसे,
अचलम् हादे नहि ओम ले नहीं ऐसा, सुखम् अने
सुख रहे ओम और सुख रहे उसी प्रकार, बन्धीयात्
आधवु ओधओ बाधना चाहिए ॥ ६९ ॥

69-69½. When it is fixed in proper position it should be bandaged with cotton splints and cloth and then bandaged with cloth well-soaked in ghee in such a way that the part is immovable and comfortable.

अदिदाहिभिरन्नैश्च पैष्टिकैस्तमुपाचरेत् ॥ ७० ॥
ग्लानिर्हि न हिता तस्य सान्धविश्लेषकारिका ।

६८½ विचक्षण—परीक्षक. (फ)

७०. पैष्टिकैस्तमुपाचरेत्—पौष्टिकैः समुपाचरेत् (फ)

अविदाहिसि विदाह नहि कर्तव्यं विदाह न करनेवाले, पैष्टिक पैष्टिक, सज्जै अन्नोष्ण अन्नोसे, तन् तेना उसका, उपाचरेत् उपचार करे। ओष्ठो उपचार करना चाहिए, हि कभके क्योंकि, तस्य तेना उसकी, स्निग्ध-अग्नौ सांपाने अन्नसन्धिको, विश्लेष-कारिका लुटे। कर्तव्यी अलग करनेवाली, ग्लानि ग्लानि ग्लानि, हिता न हितकारक नहीं हितकारक नहीं है ॥ ७०३ ॥

70-70½. The patient should then be given non-irritant pastry articles of diet, and any kind of exertion which disturbs the joined part is not good.

विच्युताभिहताङ्गानां विस्पर्षादीनुपद्रवान् ॥७१॥
उपाचरेद्यथाकालं कालज्ञः स्वास्त्रिकिरित्यात् ।

विच्युत-च्युत च्युत, अभिहत-धा दागेध चोट लगे हुए, अङ्गानां अग्नानां अङ्गवालोके, विस्पर्षादीन् विस्पर्षा आदि विस्पर्षा आदि, उपद्रवान् उपद्रवोने। उपद्रवोंका, कालज्ञः कालज्ञ वैद्य कालज्ञ वैद्य, स्वाह पोतपोतानी अपनी अपनी, चिकित्सितान् चिकित्सितानी चिकित्साने, यथाकालम् यथाकालम् समय अनुसार, उपाचरेत् उपचार करे ॥ ७१३ ॥

71-71½ If the dislocated or injured part is complicated with acute spreading affections, the physician, expert in the knowledge of the various stages of treatment, should do the treatment of that particular condition as required in that stage

ब्रणे स्वेदनविधि —

शुष्का महाहजः स्तब्धा ये व्रणा मारुतोत्तराः ।
स्वेद्याः सङ्करकल्पेन ते स्युः कृशरपायसैः ॥७२॥

ग्राम्यवैलास्युजानूपैर्वैशवारैश्च संस्कृतैः ।
उत्कारिकाभिश्चोष्णाभिः सुखी स्याद्गणितस्तथा ७३

७२ उपाचरेत्-उपक्रमेत् (घ. घ फ)

ये मारुतोत्तरा ये वातप्रधान जो वातप्रधान, शुष्काः शुष्क शुष्क, महाहजः अहु पीडावाणा बहुत रुजावाले, स्तब्धा अने स्तब्ध और स्तब्ध, व्रणा व्रणा होय व्रण हों ते तेओने उन्हें, कृशरपायसैः कृशरी अने पायसद्वारा कृशरी और खीरसे, ग्राम्य ग्राम्य ग्राम्य, वल्क-अभ्येशय विलेपन, अमृज नयन जलचर, आनूपैः अने आनूप ओनेना भांसना और आनूप जीवोंके मासके, संस्कृतैः पधार दीधेला छोंके हुए, वैशवारैः च वैशवारैथी वैशवारोंसे, उष्णाभि च अने गरम और गरम, उत्कारिकाभि उत्कारिकाओथी उत्कारिकाओसे, सङ्करकल्पेन सङ्करकल्पेनी विधिथी सङ्कर-स्वेदकी विधिसे, स्वेद्या स्वेद आपदे। ओष्ठो स्वेद दना चाहिए, तथा येम उपद्रवो ऐसा करनेसे, गणितः गणितः गणितः व्रणका रोगी, सुखी स्यात् सुखी थाय छे सुखी होता है ॥ ७२ ७३ ॥

72-73 If the wounds with the predominance of vata-provocation are dry, excessively painful and indurated, they should be given mixed sudation treatment by means of hot poultices, prepared from the flesh of domestic, terricolous, aquatic and wet-land animals till the patient gets relief.

सदाहा वेदनाचान्तो ये व्रणा मारुतोत्तराः ।
तेषामुमां तिलांश्चैव भृष्टान् पयसि निर्वृतान् ॥७३॥
तेनैव पयसा पिष्ट्वा कुर्यादालेपनं भिषक् ।

ये मारुतोत्तरा ये वातप्रधान जो वातप्रधान, व्रणाः व्रणा व्रण, सदाहाः सदाहाः सदाहाः दाहयुक्त दाहयुक्त, वेदनाचान्तः अने वेदनावाणा होय और वेदनावाले हों, तेषाम् तेषां पर उन पर, भिषक् भिषक् वैद्य वैद्य, उमा उमा अणसी अलसी, तिलान् च पय तथा तदनै तथा तिलोंका, भृष्टान् श्रेष्ठाने भूतकर, पयसि दूधमा दूधसे, निर्वृतान् कर्तव्य बुझावे, तेन एव पयसी ते ए पयसी उसी पयसा दूधथी दूधमें, पिष्ट्वा पीसीने पीसकर, आलेपनम् आलेपन आलेपन, कुर्यात् करे करे ॥ ७३३ ॥

74-74½. If in wounds with predominance of vata-provocation, there is burning and pain, they should be treated, by the physician, with applications prepared by soaking fried linseed and til in milk and rubbing them with the same milk.

बला गुडूची मधुकं पृश्निपर्णी शतावरी ॥७५॥
जीवन्ती शर्करा क्षीरं तैलं मन्स्यवसा घृतम् ।
संसिद्धा समधूच्छिष्टा शूलघ्नी ज्वहशर्करा ॥७६॥
द्विपञ्चमूलकथितेनाम्भसा पयसाऽथवा ।
सर्पिषा वा सतैलेन कोष्णेन परिषेचयेत् ॥७७॥

बला अथवा बला, गुडूची गूदा, गिलोय मधुकम्
नेडीमधु मुलहठी, पृश्निपर्णी पृश्निपर्णी पृश्निपर्णी,
शतावरी शतावरी शतावरी, जीवन्ती डोडी जीवन्ती,
शर्करा साकर शर्करा, क्षीरम् दूध दूध, तैलम् तैल
तैल, मन्स्यवसा माछांली पसा मछलीकी वसा,
घृतम् अने धीथी और घीसे, संसिद्धा सारी रीते
सिद्ध करेदी अच्छी तरह सिद्ध की हुई, समधूच्छिष्टा
अने भीष्टु भेजवेदी और मोम मिलाई हुई, ज्वह-
शर्करा रनेहशर्करा रनेहशर्करा शूलघ्नी शूलनाशक छे
शूलनाशक है, द्विपञ्चमूल- अथवा ये पञ्चमूलकी अथवा
दो पञ्चमूलसे, कथितेन पडावेदा पकाये हुए, कोष्णेन
नवशेका सुहाते हुए गरम, अम्भसा पाणी वडे जलसे,
अथवा अथवा अथवा, पयसा दूध वडे दूधसे, सतैलेन
अथवा तैल भेजवेदा या तैल मिलाये हुए सर्पिषा वा धीथी
घीसे, परिषेचयेत् परिषेचन करवु परिषेचन करे ॥७५-७७॥

75-77 The unctuous sugar-
preparation made of sida, guduch, liquo-
rice, painted leaved uraria, climbing
asparagus, cork swallow wort, sugar,
milk, oil, fat of fish, ghee and
bee's wax is curative of piercing pain
in the wound. The wound should be

affused with genially warm water
milk, or ghee with oil prepared with
decaradices.

यवचूर्णं समधुकं सतिलं सह सर्पिषा ।
दद्यादालेपनं कोष्णं दाहशूलोपशान्तये ॥७८॥

दाह- दाह दाह, शूल- अने शूलनी और शूलकी,
उपशान्तये शान्ति आटे शान्तिके लिए, समधुकम् नेडी-
मधु मुलहठी, सतिलम् तैल तिल, सर्पिषा सह अने
धीनी साथे और घीके साथ, यवचूर्णम् जवना चूर्ण
जौके चूर्णका, कोष्णम् सुभेष्टु सुखोष्ण, आलेपनम्
आलेपन आलेपन, दद्यात् करवुं भेजवे करना
चाहिए ॥ ७८ ॥

78 To alleviate burning and pric-
king pain the wound should be
anointed with the warm application
prepared of powdered barley, liquorice
and til mixed with ghee

उपनाहश्च कर्तव्यः सतिलो मुद्रपायसः ।
रुग्दाहयो प्रशमनो व्रणेष्वेष विधिर्हितः ॥७९॥

रुग्दाहयो पीडा अने दाहने शांत करवा आटे
पीडा और जलनको शान्त करनेके लिए, प्रशमन-तेथीने
शांत करनेवाले उनको शांत करनेवाला, सतिल तैलवाणी
तिलसहित, मुद्रपायस भगनी भीरने। मूंगकी खीरका,
उपनाह उपनाह उपनाह, कर्तव्य करवे भेजवे करना
चाहिए, व्रणेषु प्रशोभा व्रणोंमें, एष विधि आ विधि
यह विधि, हित- हितकर छे हितकर है ॥ ७९ ॥

79. To soothe the pain and bur-
ning, the poultice of til mixed with
the milk-pudding prepared of green
gram should be applied. This is the
line of treatment laid down as bene-
ficial in wounds.

७८ सतिल-गतैल (क. ब.)

७९ विधिर्हित-विधि स्मृतः (क. घ. छ.)

७७. पयसा-मन्सना (घ.)

व्रणे एषणविधि —

सूक्ष्मानना बहुस्रावाः कोषवन्तश्च ये व्रणाः ।
न च सर्माश्रितास्तेषामेषणं हितमुच्यते ॥८०॥

ये व्रणाः जे प्रणुः जो व्रण, सूक्ष्मानना. सूक्ष्म
भुजवाणा सूक्ष्म मुखवाले, बहुस्रावा. धनुः आववाणा
बहुत सावयुक्त, कोषवन्तः च अने कोषवाणा होय और
कोषवाले हों, न च सर्माश्रिता अने सर्माश्रित न होय
और सर्माश्रित न हों, तेषाम् तेषाम् उनका, एषणम्
ऐषण एषण, हितम् हितकारक हितकारक, उच्यते
उच्यते छे कहा जाता है ॥ ८० ॥

80 Probing is beneficial in wounds
having narrow mouths, excessive dis-
charge, capacious interior and not
located in the vital regions.

द्विविधायेवर्णी विद्यान्मृद्वी च कठिनामपि ।
औद्भिदैर्गुडुभिर्नोलौहानां वा शलाकया ॥८१॥

औद्भिदैः वनस्पतिनी वनस्पतिके, मृदुभिः कामण
कोमल, नाले नलीओथी नालोंसे, मृद्वीन् कामण
कोमल, लोहानाम् वा अने धातुओनी और धातुओकी,
शलाकया सणीओथी शलाकाओंसे, कठिनाम् च अपि
कठिना कठिन, द्विविधाम् ये ये प्रकारकी इन दो
प्रकारकी, एषणीम् ऐषणी एषणी, विद्यान् अक्षुणी
जाननी चाहिए ॥ ८१ ॥

81. There are two types of probes
(1) soft and (2) hard The soft probe
is made of stalks of herbs and the
hard one is made of metal rod.

गम्भीरे मांसले देशे पाठ्यं लौहशलाकया ।
एष्यं विद्याद्व्रणं नालैर्विपरीतमतो मिषक् ॥८२॥

८० सर्माश्रिता—सर्माश्रिता (घ)

८१ औद्भिदैः—उद्भिदै (ब)

८२ गम्भीरे—गम्भीर (घ त)

१, पाठ्य—पाथ्य (ख ङ. फ.)

मिषक् वैद्य, गम्भीरे गंभीर गम्भीर, मांसले
अने मांसल और मांसल, देशे अक्षुणी पदार्थमें,
पाठ्यम् थीरवा योग्य चीरने योग्य, व्रणम् प्रणुमे व्रणको,
लौह- धातुनी धातुकी, शलाकया शलाकाओंसे, कठिनासे,
अन अने तेनाथी और इससे, विपरीतम् विपरीत
प्रणुमे विपरीत व्रणको, नाले नालोंसे नालोंसे एष्यम्
ऐष्य एष्य, विद्यान् अक्षुणी जाने ॥ ८२ ॥

82. If the wound is on a fleshy
part and deep seated, it should be
probed with a metallic director, and
in the opposite condition the physician
may use the stalk of herbs, as a
probe.

व्रणे शोधनविधिः—

पुलिंगन्धान् त्रिवर्णाञ्च बहुस्रावान्महारुजः ।
व्रणानशुद्धान् विज्ञाय शोधनैः समुपाचरेत् ॥८३॥

पुलिंगन्धान् सड़ेल गंधवाणा सड़ी हुई गन्धसे युक्त,
त्रिवर्णाञ्च त्रिवर्ण विवर्ण, बहुस्रावान् अक्षु आववाणा
बहुत सावयुक्त, महारुज च अने धनुः पीडावाधा
और बहुत पीडावाध, व्रणान् प्रणुमे व्रणोंको, अशुद्धान्
अशुद्ध अशुद्ध विज्ञाय अक्षुणीरे जानकर, शोधनैः
शोधनेद्वारा शोधनसे, समुपाचरेत् उपचार करवे
ऐधै उपचार करना चाहिए ॥ ८३ ॥

83 The wounds having foul smell,
discoloration, excessive discharge and
pain should be known to be unhealthy
and they should be treated with puri-
ficatory measures

निम्बकोलकपत्राणि कषायाः शोधना मताः ॥८४॥

८३ समुग जेव—तानुपाचरेत् (क. व.)

८४ न्यग्रोधादिर्विला—न्यग्रोधादिर्विला (घ)

—न्यग्रोधादिर्विला (फ.)

निम्बकोलकपत्राणि—निम्ब कटुकपत्राणि (घ)

१, निम्बः—कटुकपत्राणि (फ.)

२, कषायाः शोधना मता—कषायाः शोधने हित (घ. व.)

त्रिफला त्रिफला, खदिर और खैर, दावी
दारुदण्डर दारुहल्दी, न्यग्रोधादि न्यग्रोधादिगुलु
न्यग्रोधादिगुलु नला भला बला, कुश, कुश, कुश,
सिम्ब- दीमडी, नीम, कोलक- अने भारतीयनी और
बेरिके, पत्राणि पान पत्ते कपायाः ओओने, कपायेने
इनके कपाय, शोधना, शोधन शोधन, सत्ता मानेका
छे माने गये हैं ॥ ८४ ॥

84. The decoctions of the three
myrobalans, catechu, indian berberry,
drugs of the banyan group, heart-
leaved sida, sacrificial grass, neem
and the leaves of jujube are said to
be purifying agents.

तिलकल्कः सलवणो द्वे हरिद्रे त्रिवृद्धतम् ।
मधुकं निम्बपत्राणि प्रलेपो व्रणशोधनः ॥ ८५ ॥

सलवण लवणयुक्त न्यग्रोधादि, तिल-ल्क
तिलने ८४४ तिलका कल्क, द्वे हरिद्रे दण्डर अने
दारुदण्डर रन्दी और दारुहल्दी, त्रिवृत् नसोतर निगोय,
धृतम् धी घी, मधुकम् ओहीमधु मुलहठी, निम्बपत्राणि
अने दीमडीना पान और नीमके पत्ते, प्रलेप. ओओने।
क्षेप इनका लेप, व्रणशोधनः प्रलुशोधन छे व्रण-
शोधन है ॥ ८५ ॥

85. The unguent made with the
paste of til mixed with salt, turmeric
and indian berberry, turpeth, ghee,
liquorice and leaves of neem is a
purifier of wounds

शुद्धव्रणलक्षणम्—

नातिरक्तो नातिपाण्डुर्नातिश्यावो न चातिरूक् ।
न चोत्सन्नो न चोत्सङ्गी शुद्धो रोप्यः पत्र व्रणः ८६

न अतिरक्त ने भुङ्ग-ते। न होय जो बहुत रक्त
न हो, न अतिपाण्डु ने भुङ्ग पाण्डु न होय जो बहुत
पाण्डु न हो, न अतिश्याव ने भुङ्ग श्याव पक्षुने। न
होय जो बहुत श्याव न हो, न च अतिरूक् ने भुङ्ग

८६. रोप्य-सेम्य (य)

पीडायुक्त न होय जो बहुत पीडायुक्त न हो, न च
उत्सन्नः ने भुङ्ग छीये। न होय जो बहुत उमरा हुआ
न हो, न च उत्सङ्गी अने ने भुङ्ग उत्सङ्गी न होय
और जो बहुत उत्सङ्गी न हो, व्रणः ते प्रलु वह व्रण,
शुद्ध. परन्तु शुद्ध यथा पक्षीय शुद्ध होने पर ही, रोप्य.
प्रलुप्रोप्य छे रोपणयोग्य है ॥ ८६ ॥

86 The wound which is not very
red not very pale, not very dark-red,
not very painful nor much elevated,
nor having thick edges etc, is consi-
dered a healthy wound and should be
treated with healing agents

व्रणे रोपणविधि—

न्यग्रोघोदुम्बराश्वत्थकदम्बपुष्पवेतसाः ।

करवीरार्ककुटजाः कपाया व्रणरोपणाः ॥ ८७ ॥

न्यग्रोव- पक्ष वरगद, उदुम्बर उमरडे, गुलर,
अश्वत्थ- पीपण, पीपल, कदम्ब- कदम्ब, पुष्प-
पीपण पाकर, वेतसाः वेतस वेतस, करवीर- डरेलु
कनेर, अर्क- आडो आक, कुटजा. अने कपाय. और
कुटजत्वक्, कपाया. ओ कपाये। वे कपाय, व्रणरोपणा-
प्रलुप्रोप्य छे व्रणरोपण हैं ॥ ८७ ॥

87. Decoctions of banyan, gular fig,
holy fig, cadamba, yellow berried fig,
country willow, oleander, mudar and
kurchi are healing agents

चन्दनादियोगः—

चन्दनं पद्मकिञ्चलं दावीत्वङ्नीलमुत्पलम् ।

मेदे मूर्वा खगङ्गा च यन्महाव्रणरोपणम् ॥ ८८ ॥

चन्दनम् चन्दन-चन्दन, पद्मकिञ्चलम् पद्मकेसर
कमलके केसर, दावीत्वक् दारुदण्डरनी छाल दारुहल्दीकी
छाल, नीलम् उत्पलम् नीलकण्ठ नीलोफर, मेदे मेदा,
महामेदा, महुमेदा, खगङ्गा रीसाभली लाजवन्ती,

८७ व्रणरोपणा-रोपणा स्मृताः (ख)

८८. मेदे-मेश (घ. छ.)

मूर्वा भोरवेक्ष मूर्वा, यष्ट्याह्वस च अने नेडीभध और
मुलहठी, व्रणरोपणम् ओ प्रक्षुरोपणु छे वे व्रणरोपण
हे ॥ ८८ ॥

88 Sandal wood, lotus filaments, bark of indian berberry, cinnamon, blue water-lily, the two Medas, trilobed virgin's bower, indian madder and liquorice are also healing agents in ulcers.

प्रपौण्डरीकायं तैलम्—

प्रपौण्डरीकं जीवन्ती गोजिह्वा घातकी बला ।
रोपणं सतिलं दद्यात् प्रलेपं सघृतं व्रणे ॥ ८९ ॥

प्रपौण्डरीकम् प्रपौण्डरीक प्रपौण्डरीक, जीवन्ती
डोडी जीवन्ती, गोजिह्वा गजजुभी गोजिह्वा, घातकी
धातकी, बला भला बला, सतिलम् ओओने।
तल्ल इनका तिल, सघृतम् अने धीनी साथे और
घीके साथ, रोपणम् रोपण रोपण, प्रलेपम् प्रलेप प्रलेप,
व्रण प्रक्षुर्मा व्रणमें, दद्यात् करवे लगावे ॥ ८९ ॥

89. The unguent prepared of rhizomes of lotus, cork swallow wort, elephant foot, fulsee flowers, heart leaved sida, til and ghee should be applied for promoting the healing of wounds.

कम्पिल्लायं तैलम्—

कम्पिल्लकं विडङ्गानि वत्सकं त्रिफलां बलाम् ।
पटोलं पिचुमर्दं च लोध्रं सुस्तं प्रियङ्गुकम् ॥ ९० ॥
खदिरं घातकीं सर्जमेलामगुरुचन्दने ।
पिष्ट्वा साध्यं भवेत्तैलं तत् परं व्रणरोपणम् ॥ ९१ ॥

कम्पिल्लकम् कम्पीलो कमीला, विडङ्गानि वापडिंग
वायविङ्ग, वत्सकम् डडाजल टजत्वक्, त्रिफलाम्
निङ्गुल त्रिफला, बलाम् भला बला, पटोलम् परवल
परवल, पिचुमर्दम् धीमडो नीम, लोध्रम् लोध्र लोध्र

९१. व्रणरोपणम्—व्रणशोधनम् (६)

सुस्तम् नागरमेध मोथा, प्रियङ्गुकम् च धडिला प्रियङ्गु,
खदिरम् ओर खैर, घातकीम् धातकी घातकी, सर्वम्
राज राज, एलाम् ओलथी इलायची, अगुरु-अगर
अगुरु, चन्दने तथा चन्दन और चन्दन, पिष्ट्वा ओओने
पीसी इनको पीसकर, तैलम् तेलने तैल, साध्यम्
सिद्ध करवु सिद्ध करे, तत् ते वह, परम् ओष्ठ ओष्ठ,
व्रणरोपणम् भवेत् प्रक्षुरोपणु छे व्रणरोपण हे
॥ ९०-९१ ॥

90-91. The medicated oil, prepared of the paste of kamala, embelia, kurchi, the three myrobalans heart-leaved sida wild snake gourd neem, lodh, nut grass perfumed cherry, catechu, fulsee flowers, sal, cardamom, eaglewood and sandalwood is an excellent promoter of the healing of wounds.

प्रपौण्डरीकायं तैलम्—

प्रपौण्डरीकं मधुकं काकोल्यौ द्वे च चन्दने ।
सिद्धमेतैः समेस्तैलं परं स्याद् व्रणरोपणम् ॥ ९२ ॥

प्रपौण्डरीकम् प्रपौण्डरीक प्रपौण्डरीक, मधुकम्
नेडीभध मुलहठी, काकोल्यौ डाकोली, क्षीरडाकोली
काकोली, क्षीरकाकोली, द्वे च चन्दने अने ओ प्रक्षुरोपण
चन्दन और दोनों चन्दन, समै. एतैः सम लागे धध
ओओथी सम प्रमाणमें ले कर इनसे, सिद्धम् पडावेवु
पकाया हुआ, तैलम् तेल तैल, परम् परम् परम्,
व्रणरोपणम् स्वात् प्रक्षुरोपणु छे व्रणरोपण
हे ॥ ९२ ॥

92. The medicated oil, prepared of equal quantities of rhizomes of lotus, liquorice, Kakoli Kshira-kakoli and the two varieties of sandal wood, is an excellent promoter of the healing of wounds.

९२ परं स्यात्—तर्पण (ख. श. ड.)

अन्ये योगाः—

दूर्वास्वरससिद्धं वा तैलं कम्पिल्लकेन वा ।

दार्वीत्वचश्च कल्केन प्रधानं व्रणरोपणम् ॥९३॥

दूर्वास्वरस- इषाणा स्वरसथी दूर्वाके स्वरससे, सिद्धम् वा सिद्ध करेत् सिद्ध किया हुआ कम्पिल्लकेन वा अथवा कम्पिल्लकी अथवा कमीलेसे, दार्वीत्वच अथवा धातुगुणदरनी छाद्यना अथवा दारुहल्दीकी छालके, कल्केन कल्की सिद्ध करेत् कल्कसे सिद्ध किया हुआ, तैलम् तैल तैल, व्रणरोपणम् व्रणरोपण छे व्रणरोपण है ॥९३॥

93 The medicated oils prepared of the juice of scutch grass, of kamala or the paste of the bark of indian berberry, are excellent promoters of healing in ulcers.

येनैव विधिना तैलं घृतं तेनैव साधयेत् ।

रक्तपित्तोत्तरं दृष्ट्वा रोपणीयं व्रणं भिषक् ॥९४॥

भिषक् वैद्य वैद्य, रोपणीयम् रोपणीयम् रोपण- योग्य व्रणम् व्रणमे व्रणको, रक्तपित्तोत्तरम् रक्तपित्त- प्रधान रक्तपित्तप्रधान, दृष्ट्वा ज्ञेयं देखकर, येन एव विधिना ते विधिनी जिस विधिसे, तैलम् तैल सिद्ध करवाभा आवे छे तैल पकाया जाता है, तेन एव ते न विधिनी उसी विधिसे, घृतम् घीने घीका, साधयेत् सिद्ध करवुं ज्ञेयं छे सिद्ध करना चाहिए ॥९४॥

94. Recognising the wound to be associated with the hemothermic condition, the medicated ghee prepared in the same way as the medicated oil described above should be used for healing purposes.

व्रणे पत्रदानम्—

कदम्बार्जुननिम्बानां पाटल्याः पिप्पलस्य च ।

व्रणप्रच्छादने विद्वान् पत्राण्यर्कस्य आदिशेत् ॥९५॥

९४. दृष्ट्वा-ज्ञात्वा (थ)

॥ व्रणं भिषक्-घृत तथा (ख झ ड.)

॥ ॥ -घृतोत्तमम् (फ.)

विद्वान् विद्वान् वैद्ये विद्वान् वैद्य, व्रणप्रच्छादने व्रणमे व्रणको व्रणप्रच्छादनमें, कदम्ब- कदम्ब, अर्जुन- साज् अर्जुन, निम्बानाम् नीम, पाटल्या- पाटल, पिप्पलस्य च पीपला पीपल, अर्कस्य च तथा आकानां तथा आकके, पत्राणि पत्राणि उपयोग करवा भाटे पत्रोंका उपयोग करनेके लिए, आदिशेत् उद्दिष्ट कहै ॥९५॥

95 The leaves of cadamba, arjun, neem, trumpet flower, holy fig or mudar are recommended for use as covering in wounds

व्रणे हितः पट्टः—

वाक्शोऽथवाऽऽजिनः क्षौमः पट्टो व्रणहितः स्मृतः ।
बन्धश्च द्विविधः शस्तो व्रणना सव्यदक्षिणः ॥९६॥

वाक्श. वृक्षना वृक्षने वृक्षके वल्कलका, आजिन- भृगुचर्मने भृगुचर्मका अथवा अथवा अथवा, क्षौम अणसीना वस्त्रने अणसीके वस्त्रका, पट्ट पाटो पट्ट, व्रण व्रण भाटे व्रणके लिए, हित हितकर हितकर, स्मृतः उद्दिष्ट छे कहा है, सव्य डाबो बायाँ, दक्षिणः अने नमस्ते और दाहिना, द्विविधः छे छे प्रकारने इन दो प्रकारका, बन्ध न ध बन्ध, व्रणनाम् व्रणने भाटे व्रणोंके लिए, शस्तः प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥९६॥

96. The bandages made of plant-fibre, skin of animals and silk-cloth are considered good for wounds. Two methods of bandaging are recommended, one from left to right and the other from right to left

व्रणे अहितं हित चान्नवानम्—

लवणाम्लकटूष्णानि विदाहीनि गुन्तुणि च ।

वर्जयेदन्नपानानि व्रणी मैथुनमेव च ॥९७॥

९६. वाक्शोऽथवाऽऽजिनः क्षौमः—वाक्शोऽथ वादरमैव (ख ड. त.)

व्रणी प्रक्षुवाणाम् व्रणरोगी, लवण- अथ लवण, कम्ल- अथ अम्ल, कटु- कटु, मृदु, उष्णानि उष्ण, विदाहीनि विदाही विदाही, गुरुणि च अने गुरु और गुरु, अन्नपानानि अन्नपान अन्नपान, मैथुनम् च एव अने मैथुन और मैथुनका, वर्जयेद् तन्वां ओषधौ त्याग करे ॥ ९७ ॥

97 The persons suffering from wounds should avoid salty acid, pungent, hot, irritant and heavy eats and drinks and the sex-act

नातिशीतगुरुस्निग्धमनिदाहि यथाव्रणम् ।

अन्नपानं व्रणहितं हितं चास्वपनं दिवा ॥ ९८ ॥

यथाव्रणम् प्रक्षुब्ध स्थितिने अनुसार व्रणकी स्थितिके अनुसार, न-अति-शीत-गुरु-रिक्तगन्धम् अतिशीत, अतिगुरु अने अतिस्निग्ध न होय ओषधौ अतिशीत, अतिगुरु और अतिस्निग्ध न हो ऐसा, अनिदाहि अने अविदाही और अविदाही अन्नपानम् अन्नपान अन्नपान, व्रणहितम् प्रक्षु भाटे हितकर छे व्रणके लिए हितकर है, दिवा दिवसमा दिनमें, अस्वपनम् न सुषु न सोना, हितम् हितकरक छे हितकारक है ॥ ९८ ॥

98 According to the condition of the wound, eats and drinks which are not very cold, heavy, unctuous and irritant as well as avoidance of day-sleep are beneficial.

व्रणे उत्सादनविधिः—

स्तन्यानि जीवनीयानि वृंहणीयानि यानि च ।
उत्सादनार्थं निम्नानां व्रणानां तानि कल्पयेत् ९९

यानि ओ जो, स्तन्यानि स्तन्यवर्गकी स्तन्यवर्गकी, जीवनीयानि जीवनीयवर्गकी जीवनीयवर्गकी, वृंहणीयानि च अने वृंहणीयवर्गकी औषधिया छे और वृंहणीयवर्गकी औषधिया है, यानि तेओने। उनका, निम्नानाम् नीचा नीचे, व्रणानाम् प्रक्षुब्ध व्रणोंके,

९८. यथाव्रणम्—यथाक्रमम् (ख. ड.)

उत्सादनार्थम् उत्सादन भाटे उत्सादनके लिए, कल्पयेत् प्रयोग करवे। ओषधौ प्रयोग करना चाहिए ॥ ९९ ॥

99 In depressed ulcers, drugs of the 'galactagogue'. 'life-promoter' and 'roborant' groups should be used for stimulating the elevation of the depressed wound

व्रणे अवसादनविधिः—

भूर्जग्रन्थिश्मकासीसधोभागानि गुग्गुलुः ।

व्रणावसादनं तद्वत् कलविङ्कजपोतविद् ॥ १०० ॥

भूर्जग्रन्थि भूर्जग्रन्थि भूर्जग्रन्थि; श्मकासीस धातु-कासीस धातुकासीस अधोभागानि निरेयन १०५ विरेचन द्रव्य, गुग्गुलुः तथा गुग्गुलु ओषधौ तथा गुग्गुलु ये, व्रण-अवसादनम् प्रक्षुब्ध अनुत्सादन करना व्रणोंके अवसादन करनेवाले है, तद्वत् ते प्रमाणे इसी तरह, कलविङ्क-यकथा चटक, कपोतविद् अने कपूतरकी यकथा प्रक्षुब्ध अनुत्सादन करना छे और कपूतरकी वीठ व्रणोंका अवसादन करनेवाली है ॥ १०० ॥

100. In the case of excessive granulation nodes of birch tree, crystals of vitriol, purgative drugs, gum guggul and droppings of house-sparrows and pigeons should be used for the depression of the wound.

व्रणे अग्निकर्मविधिः—

रुधिरैऽतिप्रवृत्ते तुच्छिन्ने छेद्येऽधिरासके ।

कफग्रन्थिषु गण्डेषु वानकनम्भानिलानिषु ॥ १०१ ॥

गूढपूयलसीकेषु गम्भीरेषु स्थिरेषु च ।

कुम्भेषु चाक्षदेवेषु कर्माग्निः प्रशस्यते ॥ १०२ ॥

रुधिरैऽतिप्रवृत्ते तु छोड़ीनी अति प्रवृत्तिमा रक्की अति प्रवृत्तिमें, छिन्ने छिन्न अगमां छिन्न अङ्गमें, छेद्ये

१०१ छिन्ने—भिन्ने (१)

१०२. कुम्भेषु—छिन्नेषु (ख. घ. क. झ. ङ. त. थ.)

“ “—कुम्भेषु (द. ध.)

छेत्वा धौग्य छेदके योग्य अविमालके अधिमांसमा
अधिमांसमे, कफग्रन्थिषु कङ्कय ग्रन्थिमां कफज ग्रन्थियोंमें,
गण्डेषु गण्डेमां गण्डोंमें, वातस्तम्भ- वायुग्रन्थ-
स्तम्भमां वातज स्तम्भमें, अलिलार्तिषु तथा वायुनी
पीडाशोमां और वायुकी पीडाशोंमें, गूढ-पूय-लसीकेषु
गूढ पूय तथा लसीकावाणां गूढ पूय तथा लसीकासे युक्त,
गम्भीरेषु गम्भीर गम्भीर, स्थिरेषु च स्थिर स्थिर,
कृतेषु च अने कपाई गयेछा और कटे हुए, अङ्गदेशेषु
अङ्गभागमां अङ्गभागमें, जम्भेः कर्मे अङ्गिकर्मां अङ्गिकर्म,
संप्रजस्यते श्रेष्ठ गच्छाय श्रेष्ठ माना जाता है ॥१०१-१०२॥

101-102. Cauterization procedure is recommended in conditions of excessive hemorrhage after excision of the excrescent growth of flesh, as also in tumors of the kapha type, adenocous, rigidity and pain due to vata, deep seated discharge of pus and serum, fixed and deep seated regions of the body and in cases where any part is cut.

मधूच्छिष्टेन तैलेन मज्जक्षौद्रवसावृत्तैः ।
तत्तैर्वा विविधैर्लोहैर्दहेद्वाहविशेषवित् ॥१०३॥

दाहविशेषवित् दाहविशेषने अङ्गनामा वैद्य दाह-
विशेषको जाननेवाला वैद्य, तत्तै. गरम करेदा गरम की
हुई, मधूच्छिष्टेन भीष्मथी मोमसे, तैलेन तैलथी तैलसे
मज्ज मज्जासे, क्षौद्र- मधुथी शहदसे, वसा-
वसाथी वसासे, वृत्तै. के धीथी या घीसे, विविधैः वा
अथवा तत्तैर्वा विविध प्रकारनी अथवा तपाई हुई
विविध प्रकारकी, लोहैः धातुओथी धातुओंसे, दहेत्
गम देवे दाग दे ॥ १०३ ॥

103 The physician, expert in cauterization, may cauterize it with heated bee's wax, oil, bone marrow, honey, fat or ghee or with various heated metallic instruments.

रूक्षाणां सुकुमाराणां गम्भीरान्माहृतोत्तरान् ।
दहेत् स्नेहमधूच्छिष्टैर्लोहैः क्षौद्रैस्ततोऽन्यथा ॥१०४॥

रूक्षणां सूक्ष्म, सुकुमाराणां अने सुकोमल
मनुष्यना और सुकुमार मनुष्यके, गम्भीरान् गंभीर
गम्भीर, माहृतोत्तरान् तथा वातप्रधान प्रलोने तथा
वातप्रधान ग्रन्थोंको, स्नेह- स्नेह, मधूच्छिष्टैः तथा
भीष्मथी तथा मोमसे तत्तै अन्यथा अने तैली शुद्ध
प्रलोने और उनसे भिन्न ग्रन्थोंको, लोहैः धातुओथी धातु-
ओंसे, क्षौद्रैः तथा मधुथी तथा शहदसे, दहेत् आगवा
दाग दे ॥ १०४ ॥

104 Persons whose constitutions are dehydrated and who suffer from deep-seated lesions with predominance of vata-provocation, should be cauterized with unctuous substances and bee's wax, and in other conditions with metallic instruments

बालदुर्बलवृद्धानां गर्भिण्या रक्तपित्तिनाम् ।
तृष्णाज्वरपरीतानामवलानां विषादिनाम् ॥१०५॥
नाशिकर्मोपदेष्टव्यं स्नायुर्मर्मव्रणेषु च ।
सविषेषु सशल्येषु नेत्रकुष्ठव्रणेषु च ॥१०६॥

बाल- आणक बालक, दुर्बल- दुर्बल कमजोर,
वृद्धानाम् तथा वृद्धोना तथा वृद्धोंके, गर्भिण्या गर्भि-
णीनां गर्भिणीके, रक्तपित्तिनाम् रक्तपित्तवाणा रक्तपित्त-
वाले, तृष्णा- तृष्णा तृष्णा, ज्वर- तथा ज्वरथी तथा
ज्वरसे परीतानाम् पीडित पीडित, अवलानाम् अणलीन,
बलहीन, विषादिनाम् अने भेदवाणा मनुष्योना
प्रलोमां और विषादयुक्त मनुष्योंके ग्रन्थोंमें, स्नायु- स्नायु
स्नायु, मर्मव्रणेषु च अने मर्मस्थाननां प्रलोमां और
मर्मस्थानोंके ग्रन्थोंमें, सविषेषु च विषवाणा विषवाले,
सशल्येषु तथा शल्यवाणां प्रलोमां तथा शल्ययुक्त
ग्रन्थोंमें, नेत्र- अने नेत्रनां और नेत्रके, कुष्ठ- तथा कुष्ठनां
तथा कुष्ठके, व्रणेषु प्रलोमां ग्रन्थोंमें, अङ्गिकर्म अङ्गि-
कर्मने। अङ्गिकर्मका, न उपदेष्टव्यम् उपदेश नहि करेवे
ओईकी उपदेश नहीं करना चाहिए ॥ १०५-१०६ ॥

१०४ ततोऽन्यथा-ततोऽन्यथा (ख. ४)

105-106. Cauterization with heat is contra-indicated in children, debilitated and aged persons, pregnant women, patients with hemothermia, persons overcome with thirst and fever, weak persons and in those suffering from grief and lesions situated in the sinews and vital regions and poisonous wounds and those pierced with foreign bodies, as well as those with lesions of the eye and dermatosis

વ્રણે ક્ષારકર્મવિધિઃ—

રોગદોષબલાપેક્ષી માત્રાકાલાગ્નિકોવિદઃ ।

શસ્ત્રકર્માગ્નિકૃત્યેષુ ક્ષારમપ્યવચારયેત્ ॥૧૦૭॥

માત્રા- માત્રા માત્રા, કાલ- કાળ કાલ, અગ્નિકોવિદઃ અને અગ્નિકર્મમાં કુશળ વૈદ્યે ઓર અગ્નિકર્મમે કુશલ વૈદ્ય, રોગ- રોગ રોગ, દોષ- દોષ દોષ, બલાપેક્ષી અને બળને લક્ષ્યમાં રાખી ઓર બલકો ધ્યાનમે રત્નકર, શસ્ત્રકર્મ- શસ્ત્રકર્મ શસ્ત્રકર્મ, અગ્નિકૃત્યેષુ અને અગ્નિકર્મમાં ઓર અગ્નિકર્મમે, ક્ષારમ્ અપિ ક્ષારને પશુ ક્ષારકા સી અવચારયેત્ પ્રયોગ કરવો પ્રયોગ કરે ॥૧૦૭॥

107. The specialist in cauterization, versed in pathology and in the science of dosage and the line of treatment, should make use of even caustic alkali in place of operative treatment or thermic cauterization

વ્રણે ધૂપનવિધિઃ—

કઠિનત્વં વ્રણા યાન્તિ ગન્ધૈઃ સારૈશ્ચ ધૂપિતાઃ ।
સર્પિર્મજ્જવસાધૂપેઃ શૈથિલ્યં યાન્તિ હિ વ્રણાઃ ૧૦૮

ગન્ધૈ મન્દ્રદ્રવ્ય ગન્ધદ્રવ્ય, સારૈઃ ચ તથા સારો વડે તથા સારોસે, ધૂપિતા. ધૂપિત કરેલા ધૂપિત કિયે દુધ, વ્રણા પ્રજ્ઞા વ્રણ, કઠિનત્વમ્ યાન્તિ કઠિનતાને પ્રાપ્ત થાય છે કઠિનતાકો પ્રાપ્ત હોતે હૈં, સર્પિઃ- તથા ઘી તથા ઘી, મજ્જ- મજ્જા મજ્જા, વસા- અને વસાના ઓર ૧૦૮ ગન્ધૈઃ સારૈશ્ચ-ગન્ધમારૈશ્ચ (ક.)

વસાકે ધૂપેઃ ધૂપથી ધૂપસે, વ્રણાઃ પ્રજ્ઞા વ્રણ, શૈથિલ્યમ્ યાન્તિ હિ શિથિલ થાય છે શિથિલ હો જાતે હૈં ॥૧૦૮॥

108 The wounds become hard by fumigation with fragrant drugs and pith, and they become soft by fumigation with ghee, bone-marrow and fat

રુજઃ સ્નાવાશ્ચ ગન્ધાશ્ચ ક્રમયશ્ચ વ્રણાશ્રિતાઃ ।
શૈથિલ્યં માર્દવં ત્રાપિ ધૂપનેનોપશામ્યતિ ॥૧૦૯॥

ધૂપનેન ધૂપનવડે ધૂપનસે, વ્રણાશ્રિતાઃ પ્રજ્ઞામાં રહેલા વ્રણગત, રુજઃ પીડા પીડા, સ્નાવાઃ ચ સ્નાવ સ્નાવ, ગન્ધા ચ ગન્ધો ગન્ધ, ક્રમયઃ ચ ક્રમયો ક્રમિ, શૈથિલ્યમ્ શિથિલતા શિથિલતા, માર્દવમ્ ચ અપિ અને મૃદુતા પશુ ઓર મૃદુતા સી અપશામ્યતિ શાંત થાય છે શાન્ત હો જાતી હૈ ॥ ૧૦૯ ॥

109. Pain, discharge, odor, parasites infesting wounds, softness and hardness in wounds, are cured by fumigation

વ્રણે પ્રલેપવિધિઃ—

લોઘ્રન્યગ્રોઘશુક્લાનિ સ્વદિરસ્ત્રિફલા ઘૃતમ્ ।
પ્રલેપો વ્રણશૈથિલ્યસૌકુમાર્યપ્રસાધનઃ ॥૧૧૦॥

લોઘ્ર- લોઘ્ર લોઘ્ર, ન્યગ્રોઘ- અને વડનાં ઓર બરગદકે, શુક્લાનિ કૃ પળો અંકર, સ્વદિર ઝેર લૈર, ત્રિફલા ત્રિફળા ત્રિફળા, ઘૃતમ્ અને ઘી ઓર ઘી, પ્રલેપઃ ઝેઝોનો લેપ इनका प्रलेप, व्रण- प्रज्जुनी व्रणकी, शैथिल्य- शिथिलता शिथिलता, सौकुमार्य- અને સુકુમારતાને ઓર સુકુમાર- તાંકા, પ્રસાધન. દૂર કરે છે નાશક હૈ ॥ ૧૧૦ ॥

110 The unguent prepared of lodh, sprouts of banyan, catechu, the three myrobalans and ghee is curative of the looseness and softness of wounds.

૧૦૯ શૈથિલ્ય-કઠિન્ય (ક દ ય)

ત્રાપિ-વાપિ (સ જ)

૧૧૦ પ્રસાધન.-પ્રસાધક (ક ક ત)

પ્રવોધન (ક દ ક ફ)

પ્રવોધક (ગ)

सरजः कठिनाः स्तब्धा निरास्त्रावाश्च ये व्रणाः ।
यवचूर्णैः ससर्पिष्कैर्बहुशस्तान् प्रलेपयेत् ॥१११॥

ये व्रण नो प्रशे। जो व्रण, सरज पीडायुक्त
पीडायुक्त, कठिनाः कठिनाः स्तब्धा स्तब्धा स्तब्ध,
निरास्त्रावा च अने स्तब्धित होय और स्तब्धित
हो, तान् तेनो पर उन पर, ससर्पिष्कै धीसहित
धीसहित, यवचूर्णै नयना यूर्णै। जोके चूर्णका,
बहुश बहुवार बहुत दफे, प्रलेपयेत् दोष उन्हे
नेछो लेप करना चाहिए ॥ १११ ॥

111 The wounds hich are pain-
ful, hard, indurated and non
discharging should be anointed often
and often with the powder of barley
mixed with ghee

मुद्रणष्टिकशालीनां पायसेर्वा यथाक्रमम् ।
सघृतैर्जीवनीयैर्वा तर्पयेत्तानभीक्षणशः ॥११२॥

यथाक्रमम् क्रमानुसार क्रमानुसार, मुद्र- मृग मृग,
षष्टिक- साठी ये। साठी चावल, शालीनाम तथा
शालीना ये। साठी तथा शालिके चावलकी, पायसे वा
भीरुं खीरसे, सघृतः अथवा धीसहित अथवा धी
सहित, जीवनीय वा जीवनीयगणकी औषधियों।
जीवनीयगणकी औषधियोंसे, तान् तेनो उनका, अभी-
क्षणशः बारबार बारवार, तर्पयेत् तर्पयेत् उन्हे
तर्पण करना चाहिए ॥ ११२ ॥

112 Or they should be given
applications of gruels of green gram,
shashtika rice and sali rice successively
or they should be tended repeatedly
with nourishing preparations of the
life-promoter group of drugs mixed
with ghee.

व्रणे अवचूर्णनम्—

ककुभोदुम्बराश्चत्थलोध्रजाम्बवकट्फलैः ।

त्वचमाश्वेव गृह्णन्ति त्वक्चूर्णैश्चूर्णिता व्रणाः ॥११३॥

ककुभ- सागु अर्जुन सदुम्बर- उमरु गूलर,
जम्बव- पीपणो पीपल, लोध्र- दोध्र लोध्र, जाम्बव-
जाम्बु, जामुन, कट्फलै अने जाम्बुगुनी और कट्-
फलमी, त्वक्चूर्णैः छालना यूर्णै। छालोके चूर्णसे,
चूर्णिताः अवचूर्णित उरेखा अवचूर्णित किये हुए, व्रणा
व्रणा व्रण, आशु एव जलदीयी न जीघ्र ही त्वचम्
आमडीने त्वचाको, गृह्णन्ति ग्रहण उरे छे ग्रहण करते
है ॥ ११३ ॥

113. Wounds dusted with the
powders of barks of arjun, gular fig,
holy fig, lodh, jambul and box myrtle,
soon promote epithelial tissue.

व्रणे त्वग्निशुद्धिकरो लेपः—

मनःशिलैला मज्जिष्ठा लाक्षा च रजनीद्वयम् ।
प्रलेपः सघृतक्षौद्रस्त्वग्निशुद्धिकरः परः ॥११४॥

मनःशिला मनःशिला मैनसिल, एला ओलथी इला-
यची, मज्जिष्ठा मज्जि मंजीठ, लाक्षा लाक्षा लाक्षा,
रजनीद्वयम् च हण्डर अने हण्डर हल्ली और
दारुहल्ली, सघृतक्षौद्रः ओमने। धी तथा मधुसहित
इनका धी तथा शहदके साथ, प्रलेप. दोष लेप, परः
श्रेष्ठ श्रेष्ठ, त्वग्निशुद्धिकरः त्वचानी शुद्धि करनेवाले छे
त्वचाकी शुद्धि करनेवाले है ॥ ११४ ॥

114. The unguent prepared of
arsenic, cardamom, indian madder, lac,
turmeric and indian berberry mixed
with honey and ghee is an excellent
cleanser of the skin

व्रणे सवर्णीकरणविधिः—

अयोरजः सकासीसं त्रिफलाकुसुमानि च ।
करोति लेपः कृष्णत्व सद्य एव नवत्वचि ॥११५॥

११३ त्वचमाश्वेन गृह्णन्ति—त्वचमाश्व निगृह्णन्ति (इ फ)

११४ मनःशिलैला मनःशिलाले (ब ध)

—मनःशिलाल (फ)

११५ करोति लेपः कृष्णत्व—प्रलेपः कृष्ण कापाय (ग ध)

सकासीसश्च ढीराकसी कासीस, शयोरजः दोहयुर्लु
लोहचूर्णं त्रिकलाकुसुमानि च अने त्रिफलाणां वृक्षानां
पुष्प और त्रिकलाके वृक्षके फूल, लेप. शैथिल्यो दोष
इनका लेप नवत्वचि नवी आमडीमा नयी त्वचामें,
सद्यः एव जलदी शीघ्र ही, कृष्णत्वम् डाणाश कालापन,
करोति दावे छे करता है ॥ ११५ ॥

115 The unguent prepared of
the powders of iron, and iron-sulphide
and flowers of the three myrobalan
trees, gives quickly the black pigment
to the new skin.

कालीयकनताम्रास्थिहेमकान्तारसोत्तमैः ।

लेपः सगोमयरसः सवर्णीकरणः परः ॥ ११६ ॥

कालीयक- पीणुं यदन पीला चन्दन, नत- तगर
तगर, आम्रास्थि- आआनी गोहली आमकी गुठली,
हेम- नागकेसर नागकेसर, कान्ता- मञ्जिठ, मंजीठ,
रसोत्तमैः अने पाराको और पाराका, सगोमयरस
गोबरना रस साथे गोबरके रसके साथ, लेप दोष
लेप, परः परम परम, सवर्णीकरण देह जेना वलुने
करनारे छे देहके सहज वर्णको करनेवाला है ॥ ११६ ॥

116 The unguent, prepared of
sandal wood, indian valerian mango-
stone, fragrant poon, indian madder
and mercury mixed with the juice of
cow dung, is an excellent restorer of
the normal coloration of the skin.

श्यामकाश्वत्थनिचुलमूलं लाक्षा सगैरिका ।

सहेमश्चासृतासङ्गः कासीलं चेति वर्णकम् ॥ ११७ ॥

१. कालीयकनताम्रास्थि कालीयकनताम्रास्थि (घ)

२. हेमकान्ता-हेमकाला (ग ड)

३. कान्तारसोत्तमे - कालायसोत्तमा (घ)

४. सवर्णीकरण - सवर्णकरण (घ न)

११७ श्यामकाश्वत्थ-लसकाश्वत्थ (घ)

५. निचुलमूल-निचुल त्वचः (फ)

६. लाक्षा सगैरिका-लाक्षासगैरिकम् (घ.)

श्यामक. श्यामक श्यामक, अश्वत्थ पीपला पीपल,
निचुलमूलश्च जलवेतसतु भूण जलवेतसका मूल, सगै-
रिका सोनागेरु स्वर्णगैरिक, लाक्षा लाक्षा, सहेमः
नागकेसर नागकेसर, असृतासङ्गः मेरुथु तृतीया,
कासीसश्च अने ढीराकसी और कासीस, इति शै-
थे, वर्णकम् आमडीमा वलुने वधारे छे त्वचाके वर्णको
बढाते है ॥ ११७ ॥

117. The unguent prepared of
roots of ginger grass, holy fig and
hijjal tree along with lac and red
chalk, mixed with fragrant poon and
blue vitriol, is a promoter of skin color

वर्ण लोमसजननम्—

चतुष्पदानां त्वग्लोमखुरशृङ्गास्थिभस्मना ।

तैलाक्ता चूर्णिता भूमिर्भवेत्त्वोमवती पुनः ॥ ११८ ॥

चतुष्पदानाम् आर पगवाणा पशुशैनां चौपायोंके,
त्वक्- आमडां चमड़े, लोम- इनाडां रोम, खुर- भरीशै
खुर, शृङ्ग- शीगडां सींग, अस्थिभस्मना अने डाड्डांनी
भस्म और हड्डियोंकी भस्मसे, चूर्णिता भूमीरवेदी
छिड़की हुई, तैलाक्ता तैल थोपडेदी तैल लगाई हुई,
भूमिः प्रलुभूमि व्रणभूमि, पुन इरीने फिरसे, 'लोमवती
शैभवाणी रोमयुक्त भवेत् भाय छे होती है ॥ ११८ ॥

118 The dusting with the ashes
of hide, hair, hoof, horn, and bone of
quadrupeds, on the part previously
anointed, promotes the growth of hair
on the region

व्रणोपद्रवचिकित्सा—

षोडशोपद्रवा ये च व्रणानां परिकीर्तिताः ।

तेषां चिकित्सा निर्दिष्टा यथास्वं स्वे चिकित्सिते ॥

व्रणानाम् प्रलुभूना व्रणोंके, ये जे ओ, षोडश
सोण सोलह, उपद्रवाः उपद्रवा उपद्रव, परिकीर्तिता
गणुआ छे गिनावे हैं, तेषाम् तैओनी उनकी, यथास्वम्

११८ लोमवती-लोमवृणा (घ)

पेतापेतानी अपनी अपनी, चिकित्सा चिकित्सा चिकित्सा
वे चिकित्सिते पेतापेतानी चिकित्साना अध्यायम्।
अपने अपने चिकित्सा-अध्यायमें, निर्दिष्टा जतावीं छे
बतलाई है ॥ ११९ ॥

119 The treatment of the sixteen complications narrated above will be discussed while describing their respective treatments.

अध्यायोक्तविषयाः—

तत्र श्लोकौ—

द्वौ व्रणौ व्रणसेदाश्च परीक्षा दुष्टिरेव च ।
स्थानानि गन्धाः स्नावाश्च सोपसर्गाः क्रियाश्च याः ॥
व्रणाधिकारे सप्रश्नमेतन्नवकमुक्तवान् ।
मुनिर्व्याससमासाभ्यामग्निवेशाय धीमते ॥ १२१ ॥

तत्र ते विषयम्। उस विषयमें, श्लोकौ उप-
संहारना छे श्लोका छे छे उपसहारके दो श्लोक है कि
द्वौ व्रणौ छे प्रकारका प्रश्न दो प्रकारके व्रण, व्रणसेदा,
च प्रश्नना छे व्रणके मेद, परीक्षा परीक्षा परीक्षा, दुष्टि
एव च दुष्टि दुष्टि, स्थानानि स्थाने स्थान, गन्धाः गंध
गन्ध, स्नावाः च स्नावा स्नाव, सोपसर्गाः च अपने उपद्रवों,
और उपद्रवों, या तथा छे तथा जो, क्रिया च चिकित्सा
चिकित्सा, एतद् औ इन, नवकम् नव विषयोंने
नव विषयोंको सप्रश्नम् प्रश्नोना प्रत्युत्तरसहित प्रश्नोंके
प्रत्युत्तरके साथ, मुनि मुनि आत्रेये मुनि आत्रेयने,
धीमते बुद्धिमान् बुद्धिमान्, अग्निवेशाय अग्निवेशने
अग्निवेशको, व्यास- विस्तार विस्तार, समासाभ्याम् अपने
समासथी और समाससे, व्रणाधिकारे प्रक्षाधिकारम्।
व्रणाधिकारमें, उक्तवान् उक्ता छे कहा है ॥ १२०-१२१ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

120 21 The two classifications of wounds, their varieties, examination morbidity, seats of affection, odors discharges, complications and line of treatment—these nine subjects which

were asked to be taught are expounded in brief and in extenso to the intelligent Agnivesa by the sage, in this chapter on Wounds.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते चिकित्सास्थाने द्विवर्णीय-
चिकित्सितं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने
चरकथी प्रतिसंस्कार पासेला आ शास्त्रम् और चरकके
द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त दृढबल-
संपूरिते अने दृढबलसे पूरा करेला और दृढबलसे पूरित
किये गये, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान निषे चिकित्सा-
स्थानमें, द्विवर्णीयचिकित्सितम् 'द्विवर्णीयचिकित्सित'
'द्विवर्णीयचिकित्सित', नाम नामने नामका, पञ्चविंश
पञ्चीसमें पञ्चीसवाँ, अध्याय अध्याय संपूर्ण यथे
अध्याय संपूर्ण हुआ ॥ २५ ॥

25. Thus, in the Section on Therapeutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the twenty-fifth chapter entitled 'The Therapeutics of the two kinds of Wounds' not being available the same as restored by Dridhabala, is completed

पञ्चविंशोऽध्यायः ।

छवीसमें अध्याय अध्याय छवीसवा
Chapter XXVI

त्रिमर्मीयचिकित्सितोपक्रमः—

अथातस्त्रिमर्मीयचिकित्सितमध्यायं
व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हवे अर्थात् जब आगे, त्रिमर्मीयचिकि-
त्सितम् 'त्रिमर्मीयचिकित्सित' नामना 'त्रिमर्मीय-

चिकित्सित' नामके, अध्यायम् अध्यायानुं अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यानं करिषुं व्याख्यानं करिष्ये ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय. आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयभा नीये प्रमाणे न इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, जाह हम कहेंगे छे कहा है ॥२॥

1. We shall now expound the chapter entitled 'The Treatment of the Affections of the Three Vital Regions'

2. Thus declared the worshipful Atreya.

मर्मणां संख्या, तत्र त्रयाणां प्रधान्यम्

सप्तोत्तरं मर्मशतं यदुक्तं

शरीरसंख्यामधिकृत्य तेभ्यः ।

मर्माणि वस्ति हृदयं शिरश्च

प्रधानभूतानि वदन्ति तज्ज्ञाः ॥३॥

प्राणाश्रयात्, तानि हि पीडयन्तो

वातादयोऽसूनपि पीडयन्ति ।

तत्संश्रितानामनुपालनार्थं

महागदानां शृणु सौम्य रक्षाम् ॥४॥

शरीरसंख्याम् शरीरसंख्यानां शरीरसंख्याके, अधिकृत्य अधिकारभा अधिकारमें, यत् ये जो, सप्तोत्तरम् मर्मशतम् ओके से। यात मर्म एक सौ सात मर्म, उक्तम् उक्ता छे कहे है, तेभ्य तेभांथी उनमेंसे, प्राणाश्रयात् प्राणना आश्रय होवाथी प्राणके आश्रय होनेसे. वस्ति वस्ति वस्ति, हृदयम् हृदय हृदय, शिरः च अने भरतकने और शिर इनको, तज्ज्ञाः मर्म भाणुना२ वैद्यो मर्म जाननेवाके वैद्य, प्रधानभूतानि प्रधान प्रधान, मर्माणि मर्म मर्म, वदन्ति कहें छे कहते है, तानि हि तेभांने इनको, पीडयन्तः पीडना

पीडित करते हुए, वातादयः वातादिक वातादि दोष, असून अपि प्राणोने पणु प्राणोंको भी, पीडयन्ति पीडे छे पीडित करते है, सौम्य छे सौम्य। हे सौम्य!, तत्-संश्रितानाम् आ प्राणना आश्रयभूत वस्ति वगेरेनु प्राणके आश्रयभूत वस्ति आदिका, अनुपालनार्थम् रक्षण करवा भाटे रक्षण करनेके लिए, महागदानाम् उदावर्त वगेरे महारोगोनी उदावर्त आदि महारोगोंकी, रक्षाम् चिकित्सा चिकित्सा, शृणु सौम्य सुनो ॥ ३-४ ॥

3-4. Out of the 107 vital organs described in chapter on the enumeration of body-parts, the specialists regard three of them as the principal ones. They are genito-urinary organs, the heart and the head. The vata and other humors afflicting these regions which are the seats of life, endanger life itself. With a view to protect these vital regions which are the seats of life, listen, O, good one! to the description of the therapeutics of the major diseases affecting them.

उदावर्तस्य निदानसंप्राप्तिलक्षणानि—

कषायतिकोषणरूक्षभोज्यैः

संधारणामोजनमैथुनैश्च ।

पक्वाशये कुप्यति वेदपानः

स्रोतांस्यधोगानि वली स रुद्धा ॥५॥

करोति विण्मारुतमूत्रसङ्गं

क्रमादुदावर्तमतः सुधोरम् ।

रुग्बस्तिहृत्कुक्ष्युदरेष्वभीक्षणं

सपृष्ठपार्श्वेष्वतिदारुणा स्यात् ॥६॥

कषाय- कषाय कषाय, तिक्त- उडवां तिक्त, ऊषण- तीभा कटु, रूक्ष- अने रूक्ष और रूक्ष, भोज्यैः भोज- भोजनी भोजनोंसे, संधारण- वेग रोकवाथी वेग विधारणसे,

३ तेभ्य-नस्मात् (फ)

४ प्रधानभूतानि वदन्ति तज्ज्ञाः-प्रधानभूतान्यृषयो वदन्ति (फ.)

५ तानि हि पीडयन्तो-तान्परिपीडयन्तो (फ)

६ तत्संश्रितानाम्-तत्संसृजितानाम् (फ.)

७ महागदानाम्-महागदेभ्यः (फ व.)

८ संधारणामोजन-संधारणोदीरण (व. घ फ)

અમોજન- ભોજન ન કરવાથી ઉપવાસે, મૈથુનૈ. ચ અને મૈથુનથી ઓર મૈથુનસે, અપાન: પક્ષાશયે ને અપાન વાયુ પક્ષાશયમાં જદિ અપાન વાયુ પક્ષાશયમાં, કુપ્પતિ ચેત્ર પ્રકાપ પામે તેા પ્રકુપિત હો તો, બલી સ બલવાન તે બલવાન વહ અપાનવાયુ, અધોગામિ અધોગામી અધોગામી, સ્ત્રોતાંસિ સ્ત્રોતોને સ્ત્રોતોંકો, રુદ્ધા રોકીને રોકકર, વિદ્- મળ મલ પ્રાસ્ત- વાયુ વાયુ, મૂત્રસક્ષ્મ અને મૂત્રની રુકાવટવાળા પૌર મૂત્રકો રુકાવટવાળે, સુયોરમ્ અત્યંત ભયંકર અત્યંત ભયંકર, ઉદાવર્તમ્ ઉદાવર્તને ઉદાવર્તકો, ક્રમાત્ ક્રમે ક્રમે ક્રમશઃ, કરોતિ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતા હૈ, અતઃ આથી ફસલે, સપ્તઘર્ષણેષુ પીઠ, પડખા પીઠ, પાર્શ્વ, વસ્તિ- અસ્તિ વસ્તિ, હૃત- હૃદય હૃદય, કુક્ષિ- કુક્ષિ કુક્ષિ, ઉદરેષુ અને ઉદરમાં ઓર ઉદરમાં, અમીષ્ણમ્ વાર વાર વારવાર અનિદારુણા રુક્ અતિશય ભયંકર વેદના અતિ દારુણ પીડા, સ્યાત્ થાય છે હોતી હૈ ॥ ૫.૬ ॥

5-6 By the ingestion of astringent, bitter, pungent and dry articles of diet, by the suppression of the natural urges; by excessive indulgence in eating and sex, the Apana vata is provoked in the colon. growing strong it causes obstruction in the lower part of the alimentary tract and produces retention of feces, flatus and urine and thenceforward, gradually, produces very serious disorders of misperistalsis

આધ્માનહૃલાસવિકર્તિકાશ્ચ

તોદોઽવિપાકશ્ચ સવસ્તિશોથ ।

વર્ચોઽપ્રવૃત્તિર્જઠરે ચ ગણ્ડા-

મ્યુર્ધ્વશ્ચ વાયુવિહતો ગુદે સ્યાત્ ॥૭॥

આધ્માન- આધ્માન આધ્માન, હૃલાસ- મોળ મિતલી, વિકર્તિકા: ચ વાઠ વિકર્તિકા, સવસ્તિશોથ અસ્તિનો સોભે વા પ્રદેશકા શોથ, તોદઃ અવિપાક ચ સોર્ધ ભોક્ષા નેવી પીડા, અપચો સુઈ ચુમને જૈસી

૭. તોદ-તત્ (ફ વ.)

પીડા, અપચન, વર્ચોઽપ્રવૃત્તિ: મળની અપ્રવૃત્તિ મલકી અપ્રવૃત્તિ, જઠરે ચ અને જઠરમાં ઓર પેટમાં, ગણ્ડાનિ ગાંડ થાય છે ગણ્ડ હોતે હૈ, ગુદે વિહતઃ અને ગુદામાં રોકાયેલ ઓર ગુદામાં રુકા હુઆ, વાયુ કુર્ધ્વ ચ વાયુ ઊંચી ગતિવાળો વાયુ કુર્ધ્વ ગતિવાળા, સ્યાત્ થાય છે હોતા હૈ ॥ ૭ ॥

7 Its signs and symptoms are— constant and severe pain in the hypo-gastric, epigastric, lumbar and the umbilical regions as well as in the back and the hypochondriac regions, distension of the abdomen, nausea, griping pain, pricking pain, indigestion, swellings in the abdomen, and vata, being obstructed in the rectum, flows upward in the reverse way (reverse peristalsis)

કુચ્છેણ શુષ્કસ્ય ચિરાત્ પ્રવૃત્તિ :

સ્યાદ્વા તનુ- સ્યાન્ ચરુક્ષશીતા ।

તત્તશ્ચ રોગા જ્વરમૂત્રકુચ્છ-

પ્રવાહિકાહઙ્ગહણીપ્રદોષા ॥૮॥

શુષ્કસ્ય શુષ્ક મળની શુષ્ક મલકી, કુચ્છેણ મુશ્કેલીથી કઠિનાઈસે, ચિરાત્ પ્રવૃત્તિ: અને લાંબે વખતે પ્રવૃત્તિ ઓર દેરસે પ્રવૃત્તિ, સ્યાત્ થાય છે હોતી હૈ, તનુ- અથવા તેા મળ પાતળો અથવા તેા મલ પતલા, ચરુક્ષશીતા વા ખર, રુક્ષ અને શીત ચરદરા, રુક્ષ ઓર શીત, સ્યાત્ થાય છે હોતા હૈ, તથા. ચ તે પછી ઉસકે પશ્ચાત્, જ્વર- જ્વર જ્વર, મૂત્રકુચ્છ મૂત્રકુચ્છ મૂત્રકુચ્છ, પ્રવાહિકા- પ્રવાહિકા પ્રવાહિકા, હૃત- હૃદય- રોગ હૃદયરોગ, પ્રહણીપ્રદોષા: અને પ્રહણીરોગ થાય છે ઓર પ્રહણીરોગ હો હૈ ॥ ૮ ॥

8 The patient passes, with difficulty and after a long delay dry stools or stools that are thin dry, rough and cold. There occur the disorders of

૮ શુષ્કસ્ય-શુષ્કસ્ય (દ)

fever, dysuria, dysentery, gastric disorders and assimilation-disorders.

वम्यान्ध्यबाधिर्यशिरोऽभिताप-

वातोदराष्टीलमनोविकाराः ।

तृष्णास्त्रपित्तारुचिगुल्मकास-

श्वासप्रतिश्यादितपार्श्वरोगाः ॥९॥

अन्ये च रोगा बहवोऽनिलोत्था

भवन्त्युदावर्तकृता सुघोराः ।

चिकित्सितं चास्य यथावदूर्ध्वं

प्रवक्ष्यते तच्छृणु चाश्विवेश ! ॥१०॥

वमि- उलटी वमन, आन्ध्य- आंध्य, बाधिर्य- अहोरात्र्यं बहरापन, शिरोऽभिताप- शिरसां सताप शिरोभिताप, वातोदर- वातोदर वातोदर, अष्टील- अष्टील, मनोविकाराः मनोविकार मानसिक रोग, तृष्णा- तृष्णा तृष्णा, अस्त्रपित्त- रक्तपित्त रक्तपित्त अरुचि- अरुचि अरुचि, गुल्म- गुल्म गुल्म, कास- कास कास, श्वास- श्वास श्वास, प्रतिश्या- सशोथम जुखाम, अर्हित- अर्हित अर्हित, पार्श्व- पार्श्व पार्श्व, रोगाः रोग रोग, उदावर्तकृता. अने उदावर्तकृती भवेत्ता और उदावर्तके कारण उत्पन्न, अनिलोत्था वायुजन्य वायु-जनित, अन्ये च भीम अन्य, सुघोरा. अति भयंकर अति भयंकर, बहवः बहुतसे, रोगा रोगो रोग, भवन्ति प्रायः होते हैं, अश्विवेश ! हे अश्विवेश ! हे अश्विवेश !, अथ च तेनैव उसकी, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, यथावत् ऊर्ध्वं सत्य स्वस्थतां हवे पछी यथावत् अब आगे, प्रवक्ष्यते कहेगा मैं आदेशे बताई जायेगी, तद् च ते उसे, शृणु सभाग सुनो ॥ ९-१० ॥

9-10. Also vomiting, blindness, deafness, pain in the head, abdominal affections of vata type, hard tumor, psychic disorders, thirst, hemothermia, anorexia, gulma, cough, dyspnea, coryza, partial paralysis and diseases in

the hypochondriac region as also many other serious disorders of vata resulting from misperistalsis occur. O Agnivesa ! listen hereafter, as I describe the treatment of these disorders

उदावर्तस्य चिकित्सा—

तं तैलशीतज्वरनाशनाकं

स्वेदैर्यथोक्तैः प्रविलीनदोषम् ।

उपाचरेद्वर्तिनिरुहवस्ति-

स्नेहैर्विरेकैरनुलोमनाम्नैः ॥११॥

तैल-शीतज्वरनाशन शीतज्वरनाशक तैल, अक्षय्योपदृक्कर, यथोक्तैः पूर्वोक्त स्वेदयै पूर्वोक्त स्वेदोंसे, प्रविलीन-दोषम् प्रवीभूत दोषवाण प्रवीभूत दोषवाले, तद् ते शीतज्वरे उस रोगीको, वर्ति- वर्ति वर्ति, निरुह- निरुह निरुह, वस्ति- वस्ति वस्ति स्नेहैः स्नेह स्नेह, विरेकैः विरेकैः विरेक, अनुलोमनाम्नैः अने अनुलोमक अलोथी और अनुलोमक अलोसे, उपाचरेत् उपचार करे ॥ ११ ॥

11 The patient should be anointed with oil used in the treatment of algid fever and then made to undergo sudation in the proper manner When all the morbid matter has been dissolved he should be treated with suppositories, evacuable or unctuous enemata, unctuous purgatives and with diet that promotes the peristaltic movement.

श्यामादिवर्तिः—

श्यामात्रिवृन्मागधिकां सदन्तीं

गोमूत्रपिष्टां दशभागमावाम् ।

सनीलिकां द्विर्द्वेषां गुडेन

वर्ति कराकुष्ठनिभां विदध्यात् ॥१२॥

सदन्तीम् सदन्तीम् अक्षय्यो दन्ती एक भाग, सनीलिकाम् नीली अक्षय्यो नीली एक भाग,

द्विर्लवणाम् सिंधालुषु ये भाग सैधानमक दो भाग, दश-
भागमावाम् अऽऽ दश भाग उदद दस भाग, इयामा
अने डाणुं नसेातर और इयामा, त्रिवृत् नसेातर
त्रिवृत् मागधिकाम् तथा पीपर प्रत्येक ओक ओक
भाग तथा पिप्पली प्रत्येक एक एक भाग, गोमूत्रपिष्टाम्
ओओने गोमूत्रमा पीसी इनको गोमूत्रमें पीचकर,
गुडेन गोणथी गुडसे, कराङ्गुष्ठनिभाम् हाथना अंगूठा
नेवी हाथके अगूठे जैसी, वर्तिम् वर्ति वर्ति, बिदध्यात्
अनाववी बनावे ॥ १२ ॥

12. Take one part each of black
turpeth, turpeth, long pepper and red
physic nut; ten parts of black gram,
one part of indigo plant, and
two parts of rock salt. Mix these with
gur, rub well in cow's urine and
prepare a suppository of the size of
the thumb

अन्या वर्तयः, प्रथमनचूर्णे च—

पिण्याकसौवर्चलहिङ्गुमिर्वा

ससर्षपऽयूषणयावशुकैः ।

किमिन्नकम्पिलकशङ्खिनीभिः

सुधार्कजक्षीरगुडैर्युताभि ॥१३॥

स्यात् पिप्पलीसर्षपरादवेदम-

धूमैः सगोमूत्रगुडैश्च वर्ति ।

इयामाफलालाबुकपिप्पलीनां

नाड्याऽथवा तत् प्रथमेतु चूर्णम् ॥१४॥

रक्षोघ्नतुम्बीकरहाटकृष्णा-

चूर्णे सजीमूतकसैन्धवं वा ।

क्षिग्वे गुदे तान्यनुलोमयन्ति

नरस्य वर्चोऽनिलमूत्रसङ्गम् ॥१५॥

ससर्षप- सरसव सरसों, यूषण- यावशुकै. त्रिकटु
अने ०४५भा२थी युक्त त्रिकटु और यवक्षारसे युक्त,

१४ इयामाफलालाबुकपिप्पलीना-इयामाफलेद-नाकुपिप्पलीना

(ख ड)

नाड्याऽथवा तत् प्रथमेतु चूर्णम्-नाड्याऽथवाऽस्य प्रथमेत

चूर्णम् (फ)

पिण्याक- तद्वट तिलकल्क, सौवर्चल- संचल सौचल,
हिङ्गुभिः वा तथा ६ ग वडे और हींगसे, सुधा- अथवा
थे२२५ ६५ या हेहुंडका दध, अर्कज-क्षीर-आ३५५ ६५
आरुका दध, गुडैः अने गोणथी और गुडसे, युताभिः
युक्त युक्त किमिन्न- वावडिंग वायविङ्ग, कम्पिलक-
३ पीले। कमीला, शङ्खिनीभिः तथा शंभिनी वडे तथा
शङ्खिनीसे, सगोमूत्र- अथवा गोमूत्र या गोमूत्र,
गुडैः च अने गोणथी युक्त और गुडसे युक्त, पिप्पली-
पीपर पिप्पली, सर्षप- सरसव सरसों, राड- भी६०
मैनफल, वेदमधूमैः वा अने धरना धूम वडे और
घरके धुंवेसे, वर्ति- स्याम् वर्ति अनाववी वर्ति बनाये,
अथवा अथवा अथवा, इयामा- डाणु नसेातर त्रिवृत्,
फल- भी६० मैनफल, अलाडुक- अलाडुक कदवी तुम्बी,
पिप्पलीनाम् तु अने पीपरनुं यूर्णुं करी और पिप्पलीका
चूर्ण कर, तत् चूर्णम् ते यूर्णुं उध चूर्णको, नाड्या
प्रथमेत् नाडीद्वारा ६३ वु नाडीसे प्रथमन करे, सजीमूतक-
७५५३ जीमूतक, सैन्धवम् सिंधालुषु सैधानमक, रक्षोघ्न-
सरसव सरसों, तुम्बी तु ५३ तुम्बी, करहाट- भी६०
मैनफल, कृष्णा- अने पीपरना और पिप्पलीके, चूर्णम्
यूर्णुं नाडीद्वारा ६३ वु चूर्णको नाडीसे प्रथमन करे,
स्निग्धे गुदे स्निग्ध गुदाभा स्निग्ध गुदामें, तानि
प्रथेनेला ते वर्ति अने प्रथमन प्रयुक्त की हुई वर्ति
और प्रथमन, नरस्य पुत्रुपना रोगी पुरुषके वर्च-
मण मल, अनिल- वायु वायु, मूत्रसङ्गम् अने मूत्रना
निरोधनु और मूत्रकी रुकावटका, अनुलोमयन्ति
अनुलोमन करे छे अनुलोमन करते हैं ॥ १३-१५ ॥

13-15. Or, prepare a suppository of
oil-cake, sanchal salt, asafetida. rape
seeds, the three spices and barley-
alkali or of embelia, kamala, cteno-
lepis and milk of thorny milk hedge
plant and mudar, mixed with gur.
The suppository may also be prepared
of long pepper, rape seed, emetic nut,
and kitchen soot mixed with gur
and rubbed in cow's urine. Or, the
physician may insufflate into the

rectum through a tube, the powder of black turpeth, emetic nut, bottle gourd and long pepper. Or, the physician, after lubricating the rectum, may insufflate the pulvis of rape seed, bottle gourd, emetic nut, long pepper, bristly luffa and rock salt. This will regulate the normal peristaltic movement and relieve the retention of feces, flatus and urine.

નિરુહવિધાનમ્—

તેષાં વિદ્યાતે તુ મિષગ્વિદધ્યાત્
સ્વમ્બક્તસુસ્વિજ્જતનોર્નિરુહમ્ ।

ઊર્ધ્વાનુલોમૌષધમૂત્રતૈલ-

ક્ષારામ્લવાતપ્તયુતં સુતીક્ષ્ણમ્ ॥ ૧૬ ॥

વાતેઽધિકેઽમ્લં લવણં સતૈલં,

ક્ષીરેણ પિત્તે તુ, કફે સમૂત્રમ્ ।

સ મૂત્રવર્ચોઽનિલસજ્જમાશુ

ગુદં સિરાશ્ચ પ્રગુણીકરોતિ ॥ ૧૭ ॥

તેષામ્ તેઓ. ફનસે, વિદ્યાતે તુ કામ ન કરે તે. લામ ન હોને પર, મિષક્ વૈદ્ય વૈદ્ય, સ્વમ્બક્ત- સારી પેઠે અભ્યંગ મલી પ્રકાર અમ્યજ્જ, સુસ્વિજ્જતનો અને સ્વેદન કરેલ શરીરવાળાને. ઓર સ્વેદન કિયે હુણ મનુષ્યકો, ઊર્ધ્વાનુલોમ વમન અને વિરેચન વમન ઓર વિરેચન, ઔષધ- ઔષધ ઔષધ, મૂત્ર- ગોમૂત્ર ગોમૂત્ર, તૈલ- તેલ તૈલ, ક્ષાર- ક્ષાર ક્ષાર, અમ્લ- અમ્લ અમ્લ, વાતપ્ત- અને વાતનાશક દ્રવ્યોથી ઓર વાતપ્ત ઔષધોસે, યુતમ્ યુક્ત યુક્ત, સુતીક્ષ્ણમ્ સારી પેઠે તીક્ષ્ણ અત્યન્ત તીક્ષ્ણ, નિરુહમ્ નિરુહ અસ્તિ નિરુહકો, વિદધ્યાત્ દેવી કેવે, વાતે અધિકે વાયુ અધિક હોતાં વાયુકી અધિકતામે, સતૈલમ્ અમ્લમ્ તેલ, અમ્લ દ્રવ્ય તૈલ, અમ્લ દ્રવ્ય, લવણમ્ તથા લવણથી યુક્ત નિરુહ અસ્તિ તથા લવણસે યુક્ત નિરુહ વસ્તિ, પિત્તે તુ પિત્ત અધિક હોતાં પિત્તકી અધિકતામે, ક્ષીરેણ દૂધથી યુક્ત નિરુહ અસ્તિ કૂચસે યુક્ત નિરુહ વસ્તિ, કફે અને કફ અધિક હોતાં ઓર કફકી અધિકતામે, સમૂત્રમ્ ગોમૂત્રથી યુક્ત નિરુહ અસ્તિ

આપની બેઠાએ ગોમૂત્રસે યુક્ત નિરુહ વસ્તિ દેની વાહિય, સ' તે વહ, મૂત્રવર્ચોઽનિલસજ્જમ્ મૂત્ર, મળ અને વાયુના નિરોધને મૂત્ર, મલ ઓર વાયુકી રુકાવટકો, માશુ બલદી ફર કરે છે શીઘ્ર હી ફર કરતી હૈ, ગુદમ્ તથા યુદ્ધ તથા ગુદા, સિરાઃ ચ અને સિરાઓને ઓર સિરાઓકો, પ્રગુણીકરોતિ ઉત્તમ ગુણયુક્ત કરે છે ઉત્તમ ગુણયુક્ત કરતી હૈ ॥ ૧૬-૧૭ ॥

16-17 If these measures fail, the physician after subjecting the patient well to oleation and sudation procedures, should give a strong evacuative enema prepared with emetic and purgative drugs, cow's urine, oil, alkali acid and other vata-curative drugs. In a condition of the predominance of vata, the enema should be prepared with acid, and oil; in predominance of pitta, it should be prepared with milk and in kapha with cow's urine. Such enema quickly relieves the retention of urine, feces and flatus and re-establishes the function of the rectum and the vessels

ઉદાવર્તે અજ્ઞપાનમ્—

ત્રિવૃત્સુધાપત્રતિલાદિશાક-

ગ્રામ્યૌદકાનૂપરસૈયવાન્નમ્ ।

અન્યૈશ્ચ સ્થાનિલમૂત્રવિદ્ધિમિ-

રદ્યાશ્ચ પ્રસન્નાગુડસીધુપાયી ॥ ૧૮ ॥

ત્રિવૃત્ત- ત્રિવૃત્ત ત્રિવૃત્ત, સુધાપત્ર- શેરના પાન સેહુડકે પત્તે, તિલાદિ- તેલ વગેરેનાં તિલાદિકે, શાક- શાક શાક, ગ્રામ્ય- ગ્રામ્ય ગ્રામ્ય, ઔદક- ઔદક જલીય, આનૂપ- અને આનૂપ ઓર આનૂપ જીવોકે, રસઃ માંસરસ સાથે માંસરસોસે સ્થાનિક-મૂત્ર-વિદ્ધિમિઃ બલ વાયુ, મૂત્ર તથા મળને પ્રવૃત્ત કરે એવાં વલ વાયુ, મૂત્ર તથા મલકો પ્રવૃત્ત કરેવાલે, અન્યૈ. ચ બીજા દ્રવ્યો સાથે અન્ય દ્રવ્યોસે, યવાન્નમ્ જવનુ અન્ન જોકા અન્ન, અજ્ઞપાનમ્ આપુ સાથે, પ્રસન્ના- અને પ્રસન્નાનુ ઓર પ્રસન્નાકા,

गुडसीधुपायी तथा गोमयी तैयार करेवा सीधुदु
अनुपान करे तया गुडसे तैयार किये हुए सीधुका
अनुपान करे ॥ १८ ॥

18. Leaves of turpeth and thorny, milk-hedge plant and til plant etc. should be given as cooked dishes at meals and barley as staple diet should be given along with the meat-juice of domestic, aquatic and wet-land animals, or with articles which are inducive of the flow of flatus, urine and feces, while the clear top-portion of gur and sidhu wine should be given as post-prandial potions

उदावर्ते विरेचनमनुवासन च—

भूयोऽनुबन्धे तु भवेद्विरेच्यो

मूत्रप्रसन्नाद्विमण्डशुक्तैः ।

स्वस्थं तु पश्चादनुवासयेत्

रौक्ष्याद्धि सक्कोऽनिलवर्चसोश्चत् ॥ १९ ॥

मूत्र इरीने फिर अनुबन्धे तु उदावर्तने।
अनुपान रहेता उदावर्तका अनुबन्ध होनेपर, मूत्र-
प्रसन्ना गोमूत्र, प्रसन्ना-प्रसन्ना प्रसन्ना, दधिमण्ड-
शुक्तीने मूत्र दहीका पानी, शुक्तैः विरेच्यः अने शुक्तयः।
विरेचन और शुक्ते विरेचन, भवेत् आपपुं भेधये
देवे, स्वस्थम् स्वस्थ यथा पक्षी स्वस्थ होने पर, तम्
तु तेने उसे, रौक्ष्यात् हि मे रक्षताने लक्ष्मितासं,
अनिल-वायु वायु, वर्चसोः अने भणने। और मलकी,
सक्क रौक्ष्य रुकावट, चेत् थाय ते। हो तो, पश्चात्
पक्षी पीछे, अनुवासयेत् अनुवासनपरिस्थ आपवली
भेधये अनुवासनबस्ति देवे ॥ १९ ॥

19 If, again, the patient gets constipated he should be purged with

१९. मण्डशुक्तैः, मण्डशुक्तैः (छ ड. त थ व)

१९ भूयोऽनुबन्धे तु-भूयोऽनुबन्धे (फ.)

वर्चसोऽनिलवर्चसो (फ.)

purgative drugs mixed with cow's urine the clear top-portion of wine, whey or vinegar If, after returning to normal health, he suffers from retention of flatus and feces owing to the dehydrated condition of the body, he should be given unctuous enema

हिङ्गवादिचूर्णम्—

द्विरुत्तरं हिङ्गु वचाग्रिकुष्ठं

सुवर्चिका चैव विडङ्गचूर्णम् ।

सुखाम्बुनाऽऽनाहविस्वचिकारि-

हृद्रोगगुल्मोर्ध्वसमीरणम् ॥ २० ॥

द्विरुत्तरम् ओष्ठ ओष्ठयः पञ्चमः उत्तरोत्तर दुग्ने,
हिङ्गु हिङ्गु हीग, वचा- वचा वच, अग्नि- अग्नि
चित्रक, कुष्ठम् कठ कूठ, सुवर्चिका साण्णार सज्जहार,
विडङ्गचूर्णम् च एव अने वाव(उगु) यूखु और
वायविडङ्गका चूर्ण, सुखाम्बुना नवशेका पाण्णी साथे
सेवन करेवाथी सुहाते हुए गरम जलके साथ सेवन करनेसे,
आनाह- आनाह आनाह विस्वचिका-अग्नि- (वसुचिका-
रोग विस्वचिकारोग, हृद्रोग- हृद्रोग हृद्रोग, गुल्म-
गुल्म गुल्म, ऊर्ध्वसमीरणम् अने उर्ध्ववातने।
नाश करेवाथी थाय छे और ऊर्ध्ववातका नाश करनेवाला
होता है ॥ २० ॥

20 The pulvis of asafetida, sweet flag, white flowered leadword, costus, salsoda and embelia, taken in geometrically progressive doses along with genially warm water, is curative of constipation, pain of acute gastro intestinal irritation gastric disorders, gulma and misperistalsis

वचादिचूर्णम्—

वचाभयाचित्रकयावशूकान्

सयिप्पलीकातिविषान् सकुष्ठान् ।

२०. वचाग्रिकुष्ठम्—वचा सकुष्ठान् (ध)

विस्वचिकारि-विस्वचिकारि (ध फ)

२१. हिङ्गवर्गमूलम्—हिङ्गार्कमूलम् (फ.)

स्तुक् चित्रकश्चैव पुनर्नवा च
तुल्यानि सर्वैर्लवणानि पञ्च ॥ २४ ॥

जोहैः समूत्रैः सह जर्जराणि
शरावसन्धौ विपचेत् सुलिप्ते ।

पक्वं सुपिष्टं लवणं तदन्नैः

पानैस्तथाऽऽनाहरुजाघ्नमद्यात् ॥ २५ ॥

विरेचनोक्तम् विरेचनयोगोमां कहेल विरेचन-
योगोमें कहे गये, फलम् च इल फल, मूलम् च अने
भूण और मूल, हिङ्गु हिङ्ग हींग, कर्कमूलम् आकडाव
भूण और आकका मूल, अम्यम् अम, शाशपल्लुं पगेरे
अम्र शालपर्णी आदि, दशमूलम् दशभूण दशमूल, स्तुक्
थोर सेहुंड, चित्रकः च एव थिच चित्रक, पुनर्नवा च
साटोडी पुनर्नवा, सर्वैः तुल्यानि अने भूणां जेटला व
प्रभाषुर्मा इन सबके समान प्रमाणमें, पञ्च पांच पांचों,
लवणानि लवणों लवण, जर्जराणि औओओ ओओओ
इनको कूटकर, समूत्रैः जोहैः सह रनेहो तथा गोभूत्र
साथे भेजवीने जोह तथा गोमूत्रके साथ मिलाकर, सुलिप्ते
शरावसन्धौ कटोराना स पुटमां कपडमट्टी करी शराव-
सपुटमें कपडमिट्टी करके, विपचेत् पकाववा पकावे,
पक्वं पाठी गया पछी पकने पर, सुपिष्टम् खारी
पेठे पीसेलुं बारीक पीसकर आनाहरुजाघ्नम् आनाह
अने अणने नाश करनार आनाह और रुजाके नाशक,
तत् लवणम् ते लवण इस नमकको, अन्नैः अन्न अन्न,
तथा तथा तथा, पानैः पान साथे पानके साथ अद्याव
भावु खावे ॥ २४-२५ ॥

24-25 Take equal parts of fruits
and roots described as the purgative
group of drugs, asafetida, roots of
mudar, the best of the roots of deca-
radices, thorny milk-hedge plant, white-
flowered leadwort and hogweed and add

to it an equal quantity of the pentad
of salts and triturate and mix them
with unctuous substance and cow's
urine and pack in earthen saucers
sealed with earth, then subject them
to heating When that medicated salt
is ripe, it should be made into fine
powder and taken along with food or
drink. It is curative of constipation
and colic.

आनाहलक्षणं तच्चिकित्सा च—

हृत्स्तम्भमूर्धामयगौरवाभ्या-

मुद्गारसङ्गेन सपीनसेन ।

आनाहमामप्रभवं जयेत्

प्रच्छर्दनैर्लङ्घनपाचनैश्च ॥ २६ ॥

हृत्स्तम्भ- हृत्स्तम्भ हृदयका जकड़ जाना, मूर्धामय-
शिरोरोग शिरोरोग, गौरवाभ्याम् भारेपलु भारीपन,
सपीनसेन अणैः अण पीनस, मुद्गारसङ्गेन ओओओओ
निरोध उद्गारका रुकना, आमप्रभवं अने आमजन्य
और आमजन्य, आनाहम् आनाह ओओओ आनाह
इनको प्रच्छर्दनैः वमन वमन, लङ्घन- लङ्घन लघन,
पाचनैः च अने पाचनथी और पाचनोसे, जयेत्
छुतवा जीते ॥ २६ ॥

26. Heart-block headache heavi-
ness, retention of eructation and
coryza, which are born of constipation
and undigested chyme, should be
subdued by emesis, starvation and
the administration of digestive drugs

(गुल्मोदरव्रणार्शःप्लीहोदावर्तयोनिशुक्रगदे ।

मेदःकफसंस्पृष्टे मारुतरक्तेऽवगाढे च ॥ २७ ॥

गृध्रलिपश्रवचादिषु विरेचनार्हेषु वानरोगेषु ।

वाते विवर्द्धमार्गे मेदःकफपित्तरक्तेन ॥ २८ ॥

पयसा मांसरसैर्वा त्रिफलारसयूयमूत्रमदिरासिः ।

दोषानुबन्धयोगात् प्रशस्तमेरण्डजं तैलम् ॥ २९ ॥

२४. स्तुक्-स्तुक् (ठ)

१. चित्रकश्चैव-चित्रको चैव (व)

२५. समूत्रैः सह जर्जराणि-समूत्राणि सजर्जराणि (ब.)

१. रुजाघ्नमद्यात्-रुजाघ्नमध्यम (फ)

गुल्मोदर- गुल्म- उदर गुल्म-उदर, व्रध- व्रध व्रध, व्रध - व्रध व्रध, व्रध - व्रध व्रध, व्रध - व्रध व्रध, उदावर्त- उदावर्त उदावर्त, योनि- योनिरोग योनिरोग, शुक्रगदे अने वीर्य- रोग और वीर्यरोग, मेदः- मेद मेद, कफ- अने कफ- और कफसे, संसृष्टे स संसृष्टाणि युक्त, अवगाढे गंभीर गमीर, मातृरक्ते च वातरक्त वातरक्त, गृध्रसि- गृध्रसी गृध्रसी पक्षवधादिषु पक्षवध वगेरे पक्षवधादि, विरे- चनार्हेषु विरेचनने योग्य विरेचनयोग्य, वातरोगेषु वातरोग वातरोग, मेद- मेद मेद, कफ- कफ, कफ, पित्तरक्तेन पित्त अने रक्तथी पित्त एव रक्तसे, विषद- मार्गे रोडाई गथेला मार्गवाणे रोके गये मार्गवाला, वाते वायु औष्णीमा वायु इनमें, दोषानुबन्ध- दोषना अनुबन्ध दोषके अनुबन्धके, योगात् अनुसार अनुसार पयसा दूध दूध, मांसरस- मांसरस मांसरसों, त्रिफला- रस- त्रिफलाना अथ य त्रिफलाकाय, यूष- यूष यूष, मूत्र- गोमूत्र गोमूत्र, मदिरामि वा डे मदिरा साथे या मदिराके साथ, एरण्डजम् और अनु एरण्डका, तैलम् तैल तैल, प्रशस्तम् प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ २७-२९ ॥

27-29 In gulma, abdominal disease, inguinal swelling, piles, splenic disorder, disorders of misperistalsis, gynecic and seminal disorders, in deep rheumatic conditions associated with vitiation of fat and kapha, and in sciatica and hemiplegia and other disorders of vata wherein purgation is indicated, in such conditions if the course of vata is obstructed by fat, kapha, pitta or blood, it is best to give castor oil mixed with milk, meat-juice or the decoction of the three myrobalans, pulse-soups, cow's urine or madira wine, according to the association of the morbid humor

तद्वातनुस्वभावात् संयोगवशाद्विरेचनाच्च जयेत् ।
मेदोऽसृक्पित्तकफोन्मिश्रानिलरोगजित्स्मात् ३०

३०. च जयेत्-च तथा (५)

बलकोष्ठव्याधिवशादापञ्चपला भवेन्मात्रा ।
मृदुकोष्ठान्नपलानां सहभोज्यं तत्प्रयोज्यं स्यात् ३१)
इत्युदावर्तचिकित्सा ।

तत् ते और उ तैल यह एरण्ड तैल, स्वभावात् स्वाभावधी स्वभावसे ही. वातनुत् वातदर छे वातनाशक है. संयोगवशात् परतु पीला द्रव्योनी साथे स योगने लधने परन्तु अन्य द्रव्योंके साथ संयोगके कारण, विरेचनात् च अने विरेचन शुद्धी और विरेचन गुणसे, मेदः- मेद मेद, असृक्पित्त- रक्तपित्त रक्तपित्त, कफोन्मिश्र- अने कृथी मिश्रित और कफसे मिश्रित, अनिलरोगजिन् वातरोगने पक्षु शतनार थाय छे वातरोगको भी जीतने वाला होता है, तस्मात् तेथी इसलेए, जयेत् ते उक्त रोगने छे ते वह उक्त रोगोंको जीतता है, बल- बल बल, कोष्ठ- कोष्ठ कोष्ठ, व्याधिवशात् अने व्याधि अनुसार और व्याधिके अनुसार, आपञ्चपला वीस तोला सुधीनी बीस तोले तक, मात्रा मात्रा मात्रा, भवेत् थाय छे होती है, मृदु- मृदु मृदु, कोष्ठ- कोष्ठवाणा कोष्ठवाले अल्प-बलानाम् तथा अल्प भणवाणा भाटे और कमजोर मनुष्योंके लिए, तत् तेने। उसका, सह- भोज्यम् भोजन साथे च भोजनके साथ ही, प्रयोज्यम् खाए प्रयोग करने। लैछे प्रयोग करना चाहिए ॥ ३०-३१ ॥ इति आ यह, उदावर्तचिकित्सा उदावर्त- चिकित्सा छे उदावर्तचिकित्सा है।

30-31 On account of its natural vata curative action, and on account of its allowing of various combinations and owing to its purgative action, castor oil cures disorders of vata associated with the vitiation of fat, blood, pitta and kapha. Its dose should be upto 20 tolas in the case of patients who are strong and are hard-bowelled and whose morbidity is great, while it should be given mixed with their food in the case of those who are soft-bowelled and of low vitality.

Thus has been described the treatment of misperistalsis

मूत्रकृच्छ्रस्य निदानसंप्राप्तिलक्षणानि—

व्यायामतीक्ष्णौषधरूक्षमद्य-

प्रसङ्गनित्यद्रुतपृष्ठयानात् ।

आनूपमत्स्याध्यशनादजीर्णात्

स्युर्मूत्रकृच्छ्राणि नृणामिहाद्यौ ॥ ३२ ॥

व्यायाम- व्यायामभी व्यायाम, तीक्ष्णौषध तीक्ष्ण औषधभी तीक्ष्ण औषध रूक्ष- ३१ रूक्ष, मद्यप्रसंग मद्यना प्रसंगभी मद्यके प्रसंग, नित्यद्रुतपृष्ठयानात् वेगवान् प्राणीनी पीठ पर भेसी नित्य जवाभी तेज घोड़े आदिके ऊपर सवारी करना, आनूपमत्स्यात् आनूप भक्ष तथा मत्स्याना सेवनभी आनूप मास तथा मत्स्याका सेवन, मध्यशनात् अने आधा डिपर आवाभी अध्यशन, अजीर्णात् अने अजिर्णभी और अजीर्णसे, नृणास् मनुष्योने पुरुषोंको, इह अहो यहां, अद्यौ आठ भंडारना आठ प्रकारके, मूत्रकृच्छ्राणि मूत्रकृच्छ्र मूत्रकृच्छ्र, स्युः थाय छे होते है ॥ ३२ ॥

32. There are eight varieties of dysuria afflicting men as a result of excessive physical exertion, strong medications, continual indulgence in dry wine, mounting fast horses, ingestion of the flesh of wet-land creatures and fishes, taking pre-digestion meals and owing to indigestion

पृथङ्मालाः स्वैः कुपिता निदानैः

सर्वेऽथवा कोपमुपेत्य वस्तौ ।

मूत्रस्य मार्गं परिपीडयति

यदा तदा मूत्रयतीह कृच्छ्रात् ॥ ३३ ॥

स्वै पोतपोतानां अपने अपने, निदानैः निदानभी हेतुसे, कुपिता कुपित थयेला कुपित, पृथक् पृथक् पृथक् पृथक्, अथवा सर्वे मला अथवा सर्व दोषो या सब दोष, वस्तौ कोपम् अस्तिमां प्रक्षेप वस्तिमें कुपित, उपेत्य पाभीने होकर, मूत्रस्य मूत्रना मूत्रके,

मार्गम् मार्गने मार्गको, यदा ज्वारे जव, परिपीडयन्ति अतिशय पीडित करे छे अतिशय पीडित करते हैं, तदा इह त्वारे तव मनुष्य, कृच्छ्रात् कष्टपूर्वक कष्टसे, मूत्रयति पेशाभ करे छे मूत्र त्याग करता है ॥ ३३ ॥

33. The humors, being provoked by their respective etiological factors individually or all together and reaching the urinary passages, begin to compress them on all sides When this occurs, the patient urinates with pain, that is, there results dysuria.

तीव्रा रुजो वक्लणवस्तिमेद्वे

स्वल्पं मुहुर्मूत्रयतीह वातात् ।

पीतं सरक्तं सरुजं सदाहं

कृच्छ्रान्मुहुर्मूत्रयतीह पित्तात् ॥ ३४ ॥

वातात् इह वायुने लर्ध वायुके कारण, वक्लण- मनुष्यने वक्ष्ण मनुष्यको वक्लण, वस्ति अस्ति वस्ति, मेद्वे तथा शिश्नमा तथा मेट्रमें, तीव्रा तीव्र तीव्र, रुजः वेदना थाय छे रुजा होती है, स्वल्पम् अने ते थोडा थोडा और वह थोडा थोडा, मुहुः तेमज बारबार और बारबार, मूत्रयति पेशाभ करे छे मूत्र त्याग करता है, पित्तात् इह पित्तने लर्धने पित्तने, पीतम् मनुष्य पीणो मनुष्य पीला, सरक्तम् रक्तसहित रक्तके साथ, सरुजम् वेदनासहित दर्दके साथ, सदाहम् दाहयुक्त दाहके साथ, कृच्छ्रात् मुश्केलीथी कष्टसे, मुहुः अने बारबार और बारबार, मूत्रयति पेशाभ करे छे मूत्रत्याग करता है ॥ ३४ ॥

34. In a condition of provoked vata, there will be acute pain in the groin, hypogastric region and genitals, and the patient passes frequently scanty quantities of urine In a

condition of provoked pitta, the patient passes frequently yellow or reddish urine accompanied with pain and burning, and difficulty.

वस्तेः सलिलस्य गुरुत्वशोथौ
मूत्र सपिच्छं कफमूत्रकृच्छ्रे ।

सर्वाणि रूपाणि तु सन्निपाता-

द्भवन्ति तत् कृच्छ्रतमं हि कृच्छ्रम् ॥ ३५ ॥

કફમૂત્રકૃચ્છ્રે કષ્ટજન્ય મૂત્રકૃચ્છ્રમ્ | કફજન્ય મૂત્ર-
કૃચ્છ્રમે, સલિલસ્ય શિશિ મેદ, વસ્તે અને અસ્તિમ્ |
ઔર વસ્તિમે, ગુરુત્વશોથૌ આરેપણુ અને સોજો થાય
છે મારીપન ઔર શોથ, મૂત્રમ્ સપિચ્છમ્ તેમજ મૂત્ર
પિચ્છાયુક્ત થાય છે એવું મૂત્ર પિચ્છાયુક્ત હોતા હૈ,
સન્નિપાતાત તુ સન્નિપાતને લઈને સન્નિપાતકે કારણ,
સર્વાણિ રૂપાણિ બધાંજ લક્ષણો સર્વ લક્ષણ, અવન્તિ
થાય છે હોતે હૈ, તત્ તે વહ, કૃચ્છ્રમ્ મૂત્રકૃચ્છ્ર મૂત્ર
કૃચ્છ્ર, કૃચ્છ્રતમમ્ સૌથી અધિક કષ્ટસાધ્ય છે સર્વે
અધિક કષ્ટસાધ્ય હૈ ॥ ૩૫ ॥

35. In a condition of dysuria due to kapha there will be heaviness and swelling of the bladder and the phallus, and the patient passes slimy urine. In a condition of dysuria due to tridiscordance there appear all these symptoms together. This is the most formidable type of dysuria.

विशेषयेद्वस्तिगतं सशुक्रं

मूत्रं सपिच्छं पवनः कफं वा ।

यदा तदाऽश्मर्युपजायते तु

क्रमेण पित्तेष्विव रोचना गोः ॥ ३६ ॥

યદા જ્યારે જવ, પવનઃ વાયુ વાયુ, વસ્તિગતમ્
અસ્તિમ્ રહેલા વસ્તિમે પહુંચે, સશુક્રમ્ વીર્યસંહિત
શુક્રકે સાથ, સપિચ્છમ્ મૂત્રમ્ તથા પિત્તસંહિત મૂત્રને
ઔર પિત્તકે સાથ મૂત્રકો, કફમ્ વા કે કષ્ટને યા કફકો,
વિશેષયેત્ શેષી થે છે શુક્ર કરતા હૈ, તદા તુ ત્યારે

તથ, ગો. પિત્તેષુ ગાયના પિત્તથી ગાયકે પિત્તસે, રોચના
હવ જેમ ગોરોચન થાય છે તેમ જૈસે ગોરોચના વનતી હૈ
વૈસે, ક્રમેણ કષ્ટે કષ્ટે ક્રમણઃ, અશ્મરી અશ્મરી અશ્મરી,
અપજાયતે ઉત્પન્ન થાય છે ઉત્પન્ન હો જાતી
હૈ ॥ ૩૬ ॥

36 If the vata dries up the urine in the bladder along with the semen, pitta and kapha then gradually a calculus is formed, just as a gall-stone is formed from the bile of the cow.

कदम्बपुष्पाकृतिरश्मतुल्या

श्लक्ष्णा त्रिपुट्यव्यवस्थाऽपि मृद्वी ।

मूत्रस्य चेन्मार्गमुपैति रुद्धा

મૂત્રે રુજં તસ્ય કરોતિ વસ્તૌ ॥ ૩૭ ॥

કદમ્બપુષ્પાકૃતિઃ કદમ્બના ફૂલ જેવી આકૃતિવાળી
કદમ્બકે ફૂલકીસી આકૃતિવાળી, અશ્મતુલ્યા શ્લક્ષ્ણા પાંજી
જેવી લીસી પથ્થર જેવી ચિકની, ત્રિપુટી અપિ ત્રણ
પુટવાળી ત્રીણ પુટવાળી, અથવા અપિ મૃદ્વી અથવા
મૃદુ અશ્મરી યા મુલાશ્મ અશ્મરી, મૂત્રસ્ય જે મૂત્રના
યદિ મૂત્રકે, માર્ગમ્ ઉપૈતિ ચેત્ માર્ગમાં આવી પડે છે
તેા માર્ગમે પહુંચે તો, મૂત્રમ્ તે મૂત્રને વહ મૂત્રકો, રુદ્ધા
રોકીને રોકકર, તસ્ય તેની ઉસકી, વસ્તૌ અસ્તિમ્
વસ્તિમે, રુજન્ વેદના રુજા, કરોતિ કુરે છે ઉત્પન્ન,
કરતી હૈ ॥ ૩૭ ॥

37. This calculus is just like a stone and may be of the appearance of either kadamba flower (mulberry or oxalate stone) or it may be a smooth and three layered stone (uric acid stone) or a soft stone (phosphatic stone). If it passes into the urinary passage, it causes obstruction, in the passage of urine and produces pain in the course of the urinary tract

ससेवनीमेहनवस्तिशूलं

विशीर्णधारं च करोति मूत्रम् ।

मृदाति मेदं स तु वेदनाती

मुहुः शकृमुञ्चति मेहते च ॥३८॥

सः ते रोगी वह रोगी, ससेवनी- सेवनी सेवनी, मेहन- शिश मेहन, वस्ति- तथा अस्तिर्मा और वस्तिमें, शकृन् शकृन् शूलसहित, विशीर्णधारं च नुटक धारे रुक रुक कर, मूत्रम् पेशात् मूत्रका, करोति करे छे त्याग करता है, वेदनातीः तु अने वेदनाथी पीडाधने और वेदनासे पीडित होनेके कारण, मेदं शिशने मेदको, मृदाति थोड़ी छे मलता है, मुहु तथा बार बार तथा बार बार, शकृत् मुञ्चति भक्षोत्सर्ग करे छे मल- त्याग करता है, मेहते च तेभ्य पेशात् करे छे एव मूत्रोत्सर्ग करता है ॥ ३८ ॥

38 It causes pain in the perinium, phallus and hypogastric region and the stream of the urine gets split. Being afflicted with pain, he squeezes the phallus and frequently passes feces and urine

शोभात् क्षते मूत्रयतीह सासृक्

तस्याः सुखं मेहति च व्यपायात् ।

पथाऽश्मरी मादतमिजमूर्तिः

स्याच्छर्करा मूत्रपथात् क्षरन्ती ॥३९॥

शोभात् क्षते अश्मरीना शोभाथी क्षत यत्ता अश्मरीके क्षोमसे क्षत होने पर, इह सासृक् ते बोलीसहित रक्त- युक्त, मूत्रयति पेशात् करे छे मूत्र त्यागता है, तस्या व्यपायात् अने भूत्रमार्गथी ते असी अता और अश्मरीके मूत्रमार्गसे हट जाने पर, सुखम् सुप्रेथी सुखपूर्वक, मेहति च पेशात् करे छे मूत्रत्याग करता है, पथा आ यह, अश्मरी अश्मरी अश्मरी मादतमिज- मूर्ति वायुथी आग्निने बुझी यत्ता वायुसे छिज मिज हो कर चूर्णरूपमे, मूत्रपथात् भूत्रमार्गथी मूत्रमार्गसे,

क्षरन्ती अरती निकलती हुई, शर्करा स्यात् शर्करा उहेवाय छे शर्करा कहाती है ॥ ३९ ॥

39. He passes urine mixed with blood if there is ulceration due to the movement of stone, and when the stone passes down, he passes urine happily This stone, when broken up by vata, forms sand which passes out through the urinary passage.

(रेतोऽभिघाताभिहतस्य पुंसः

प्रवर्तते यस्य तु मूत्रकृच्छ्रम् ।

व्याधेदना वङ्क्षणवस्तिमेहे

तस्यातिशूलं वृषणातिवृत्ते ॥४०॥

शुक्रेण संरुद्धगतिप्रवाहो

मूत्रं स कृच्छ्रेण विमुञ्चतीह ।

तमण्डयोः स्तब्धमिति ब्रुवन्ति

रेतोऽभिघातात् प्रवदन्ति कृच्छ्रम् ॥४१॥)

रेतोऽभिघात- वीर्यना विधातथी शुक्रके वेगके रुकनेसे, अभिहतस्य पीडाथैव पीडित, यस्य ने जिस, पुंसः तु पुरुषने पुरुषको, मूत्रकृच्छ्रम् मूत्रकृच्छ्रम् मूत्रकृच्छ्र, प्रवर्तते थाय छे होता है, तस्य तेने उसे, वङ्क्षण वंक्षण, वस्ति- अस्ति वस्ति, मेहे अने शिशर्मा और मेदमें वेदना वेदना थाय छे वेदना होती है, वृषणा- तिवृत्ते अने वृषणो मोटा यवाथी और वृषणोंके बढ़नेसे, अतिशूलम् अतिशय शूल अत्यन्त शूल, सासृक् थाय छे होता है, शुक्रेण वीर्यथी शुक्रसे, संरुद्ध-गतिप्रवाह मार्ग तथा प्रवाह रोकाई अवाथी मार्ग तथा प्रवाह रुक जानेके कारण, स ते अनुप्य वह पुरुष, कृच्छ्रेण मुश्केलीथी कष्टसे, मूत्रम् पेशात् मूत्र, विमुञ्चति करे छे त्याग करता है, तम् तेने उसको, अण्डयो अण्डमा अण्डोंमें, स्तब्धम् इति स्तब्ध स्तब्ध, ब्रुवन्ति उहे छे कहते हैं, रेतोऽभि- घातात् अने तेने वीर्यना विधातथी अथैव और

४०. वस्य-तस्य (व.)

॥ प्रवर्तते वस्य-प्रवर्तयेत तस्य (व.)-

३८ मेहते-वेपते (व. द. व. क.)

उसे शुक्रके विघातसे उत्पन्न, कृच्छ्रम् भूतकृच्छ्रं मूत्रकृच्छ्रं, प्रवदन्ति उहे छे कहते हैं ॥ ४०-४१ ॥

40-41. In dysuria which occurs in a man consequent upon his being afflicted with the obstruction of semen, there will be pain in the groin bladder, phallus, and great and painful enlargement of the testes. He passes urine with difficulty as its flow is obstructed by semen. It is called the cirrhotic condition of the testes. This kind of dysuria is said to occur owing to obstruction of semen

शुक्रं मलाश्चैव पृथक् पृथग्वा

मूत्राशयस्थाः प्रतिवारयन्ति ।

तद्व्याहतं मेहनवस्तिशूलं

मूत्रं सशुक्रं कुरुते विषदम् ॥४२॥

स्तब्धश्च शूलो भृशवेदनश्च

तुघेत वस्तिवृषणौ च तस्य ।

पृथक् पृथक् वा लुप्त लुप्त अथवा पृथक् पृथक् वा, मूत्रा-
शयस्थाः मूत्राशयस्था रहेला मूत्राशयमें स्थित, मला. च
एव अथाय दोषो सब दोष, शुक्रश्च वीर्यं शुक्रको,
प्रतिवारयन्ति अटकावे छे रोकते है, व्याहतम् अटकेलु
रुका हुआ, तत् ते वह, मेहनवस्तिशूलम् शिश्न. अने
भस्तिर्मा शूल मूत्रेन्द्रिय और वस्तिमें शूल, सशुक्रम्
तथा वीर्यसहित तथा शुक्रसहित, मूत्रम् मूत्रने।
मूत्रको, विषदम् कुरुते विषद छे डरे छे रोकता है, तस्य
तेनी कमकी. वस्ति भस्ति वस्ति, स्तब्धः च स्तब्ध
स्तब्ध, शूल. सौम्याणी शोफयुक्त, भृशवेदन भूष
वेदनायुक्त अस्यन्त वेदनायुक्त, तुघेत च तथा शोर्ध
भोकाया नेवी व्यथावाणी थाम छे तथा सुई चुभने

४२ मूत्राशयस्था-मूत्रायनस्था (अ. फ.)

कुरुते विषदम्-छे करोगे नरुग (प.)

तद्व्याहतं-उद्वेगग्रहते (व.)

विषदम्-विषदम् (प.)

जैसी पीड़ावाली होती है, वृषणौ च अने अडोमां पल्लु
भस्ति नेवी अ स्तब्धता वजेरे थाय छे और अंडोंमें सी
वस्तिके सहस ही स्तब्धता आदि होते है ॥ ४२ ॥

42-42½. If morbid humors, lodged in the urinary tract, separately or together obstruct the passage of semen, there will be pain in the phallus and bladder, and retention of urine and semen. The bladder and testes become indurated, swollen and very painful

क्षतामिघातात् क्षतजं क्षयाद्वा

प्रकोपितं वस्तिगतं विषदम् ॥४३॥

तीव्रार्ति मूत्रेण सहाशमरीत्व-

मायाति तस्मिन्नतिसंचिते च ।

आध्माततां विन्दति गौरवं च

वस्तेर्लघुत्वं च विनिःसृतेऽस्मिन् ॥४४॥

इति मूत्रकृच्छ्रनिदानम् ।

क्षतामिघातात् क्षतशी, अभिघातशी क्षनसे, चोट
लगनेसे, क्षयाद् वा छे धातुक्षयशी या धातुक्षयसे,
प्रकोपितम् प्रकुपित थयेलु प्रकुपित, विषदम् अने
विषद पाभेलु और विषद हुआ, वस्तिगतम् भस्तिगत
वस्तिमें स्थित, तीव्रार्ति तीव्र वेदना डरतु तीव्र रुजा-
युक्त, क्षतजम् रक्त रक्त मूत्रेण सह मूत्रनी साथे मूत्रके
साथ, अशमरीत्वम् आयाति अशमरी अनी अय छे
अशमरीरूप बनजाता है, तस्मिन् च ते रक्तने। उस
रक्तके, अतिसंचिते अतिशय संचित थता अति संचित
हो जाने पर, आध्मातताम् गौरवम् च विन्दति भस्ति
हूली अय छे तथा भारे थाय छे वस्ति फूल जाती है
और भारी होती है, तस्मिन् विनिःसृते अने ओ
नीकणी जाता और इसके निकल जाने पर, वस्ते
लघुत्वम् च भस्ति हलकी अनी अय छे वस्तिमें
हलकापन होता है ॥ ४३-४४ ॥ इति आ. यह, मूत्र-
कृच्छ्रनिदानम् मूत्रकृच्छ्रनिदान छे मूत्रकृच्छ्रनिदान है ।

४३ क्षतामिघातात्-क्षतामिघातात् (फ.)

४४ सहाशमरीत्वमायाति-सहाशमरीत्वमायाति (क. व. ग.)

43 44 The blood, that is provoked by lesions or trauma or by emaciation, gets lodged and obstructed in the bladder and comes out with the urine causing severe pain. or, if it accumulates much in the bladder, it gets formed into a stone and causes distension and heaviness. When it is discharged, the bladder becomes light. Thus has been described the pathology of dysuria

वातमूत्रकृच्छ्रस्य चिकित्सा—

अभ्यञ्जनमेहनिरुहवस्ति-

ज्वहोपनाहोत्तरवस्तिसेकान् ।

स्थिरादिभिर्वातहरैश्च सिद्धान्

दद्याद्वाग्नांघ्रानिलमूत्रकृच्छ्रे ॥४५॥

अनिलमूत्रकृच्छ्रे वातजन्य मूत्रकृच्छ्रे, अभ्यञ्जन-अभ्यञ्जन, मेहन-स्नेहपान स्नेहपान, निरुहवस्ति-निरुहवस्ति निरुहवस्ति स्नेहोपनाह-स्नेहोपनाह उपनाह, उत्तरवस्ति उत्तरवस्ति उत्तरवस्ति, सेकान् परिषेक परिषेक स्थिरादिभि-स्थिरादिभिर्वातहरैश्च सिद्धान्, वातहर-वातहर वातहर वातहर वातहर, सिद्धान् सिद्धान् सिद्धान् सिद्धान् सिद्धान्, दद्याद् दद्याद् दद्याद् दद्याद् दद्याद् ॥ ४५ ॥

45 In condition of dysuria due to vata, ununction, unctuous and evacuative enemata, unctuous poultices, urethral douche and affusion prepared with the tick-trefoil group of drugs and other vata-curative articles should be administered.

४५. स्नेहो-स्नेहो (५. ५.)

४५. स्नेहो-स्नेहो (५. ५.)

पुनर्नवादिमिश्रकस्नेहः—

पुनर्नवैरण्डशतावरीभिः

पत्तूरवृश्चीरबलाश्ममिद्धिः ।

द्विपञ्चमूलेन कुलत्थकोल-

यवैश्च तोयोत्कथिते कषाये ॥४६॥

तैलं वराहर्श्ववत्ता घृतं च

तैरेव कल्कैर्लवणैश्च साध्यम् ।

तन्मात्रयाऽऽशु प्रतिहन्ति पीतं

शूलान्वितं वास्तमूत्रकृच्छ्रम् ॥४७॥

पुनर्नवा-साटोडी गदहपुरना, एरण्ड-ओर डो एरण्ड शतावरीभिः शतावरी शतावरी, पत्तूर डो पडी तिरि यार्की, वृश्चीर-धोणी साटोडी श्वेत पुनर्नवा, बला-भला बला, श्ममिद्धि. पापाणुमेद पापाणमेद, द्विपञ्च मूलेन दशमूला दशमूल, कुलत्थ-कुलथी कुलथी, कोल भोः वर, यव. च अने नव साधे और जौ उनसे, तोयोत्कथिते भाणु नाभी ठिकाणेला जलमें बनाये, कषाये कषाये कषाये, तैलम् तेल तैल, वराह-वराहनी यरभी सुअरकी चर्बी, कक्षवत्ता अने रीछनी यरभी और भाल्मी चर्बी, घृतम् च अने घी ओर घृत, तै-एव ते नव उपर कहेली पत्रुओना उन्हीं पूर्वोक्त द्रव्योंके, कल्क. कल्क कल्कसे लवण. च अने लवणोथी और नमकसे, साध्यम् सिद्ध करवा सिद्ध करे. मात्रया मात्रासुर योग्य मात्रामें, पीतम् पीताथी पिवा हुआ, तव ते स्नेह वह जेह शूलान्वितम् शूलयुक्त शूलयुक्त, वास्तमूत्रकृच्छ्रम् वायुजन्य मूत्रकृच्छ्रे वातजन्य मूत्र कृच्छ्रसे, आशु नवदीथी शीघ्र, प्रतिहन्ति हल्ले छे नष्ट करता है ॥ ४६-४७ ॥

46-47. The mixed unction made of oil, the fat of hog and bear and ghee prepared in the decoction of hog weed, castor, climbing asparagus, coxcomb, white hogweed and heart-leaved sida and indian rockfoal along with decaradices, horsegram, jujube and barley adding the paste of the same drugs and the pentad of

salts, when taken in proper dose quickly subdues painful dysuria due to vata.

एतानि चान्यानि वरौषधानि

षिष्टानि शस्तान्यपि चोपनाहे ।

स्युर्लोभतस्तैलफलानि चैव

क्षेहाम्लयुक्तानि सुखोष्णवन्ति ॥४८॥

षिष्टानि अर्धशो पीसे हुए, एतानि आ ये, अन्यानि च अने पीअं और अन्य, वरौषधानि श्रेष्ठ औषधो श्रेष्ठ औषध. क्षेहाम्लयुक्तानि तेभ्यस्नेह तथा अम्ल द्रव्योन्नी साधे एव स्नेह और अम्ल द्रव्यके साथ, काष्ठत. ने भण्णी शके ते जो मिल सकें वे, तैलफलानि च एव तेली भिन्न तैलफल, सुखोष्णवन्ति नरुशोकां होय त्वारे सुहाते हुए गरम होने पर, उपनाहे च अपि उपनाहमां उपनाहके लिए, शस्तानि प्रशस्त प्रगस्त, स्युः छे है ॥ ४८ ॥

48 These and other effective drugs, ground into powder, are recommended as poultices; as also whatever oil seeds are available be used. mixed with unctuous and acid articles and in genially warm condition

पित्तजनूत्रकृच्छ्रचिकित्सा—

सेकावगाहाः शिगिराः प्रदेहा

त्रैष्णो विधिर्वत्तिपयोविरेकाः ।

द्राक्षाविदारीशुरसैर्घृतैश्च

कृच्छ्रेषु पित्तप्रभवेषु कार्याः ॥४९॥

पित्तप्रभवेषु (पित्तजन्य पित्तजन्य, कृच्छ्रेषु भूत-
कृच्छ्रेषु मूत्रकृच्छ्रेषु, शिगिराः शीतल, शीतल, सेकाव-
गाहा पत्थे, पित्तगाह मरु, अवगहन, प्रदेहाः अने
पथे और प्रदेह त्रैष्ण शोष्म मरुतुने मरुटे उदये
श्रीष्म कटुकी, विवि विधि विधि, द्राक्षा- द्राक्ष सुनके

४८ षिष्टानि-अर्धशो (छ. ४ स प)

४९. कार्या-देमां (स)

विदारी- विदारीकः विदारी, इक्षुरवै शेरडीने २५
ईशका गस, घृतै च अने घी साथे और घीमे, बन्धि
भस्ति वस्ति, पय- दूधने प्रयोग दूधका प्रयोग विरेका
अने विरेचन और विरेचन, कार्याः उपनाह लेधने
करे ॥ ४९ ॥

49 Cold affusion, immersion bath and applications, the cooling summer-regimen, enemata, milk, purgation, the juice of grapes, white yam, and sugarcane, and ghee are to be given in condition of dysuria born of pitta.

शनावरीकाशकुशश्वदंष्ट्रा-

विदारिशालीभुकशेरकाणां

काथं सुशीतं मधुशर्कराभ्यां

युक्तं पिबेत् पित्तजनूत्रकृच्छ्री ॥५०॥

पित्तक- पित्तजन्य पित्तजन्य, मूत्रकृच्छ्री भूतकृच्छ्री
शालीभे मूत्रकृच्छ्रीका रोगी शनावरी- शनावरी शनावर,
काथ- डाल काग. कुश- कुश कुश, श्वदंष्ट्रा- गोभरु
शेखर विदारी- विदारीकः विदारी, शालि- शालि
शान्ति, इक्षु- शेरडी ईश, अशेरकाणां अने उशेरुकाणां
और कसेर इनके सुशीतल सारी पेठे शीतल अत्यन्त
शीतल, काथम् उपायने कायको. मधुशर्कराभ्याम् मधु
अने साकरां मधु और चीनीसे, युक्तम् मिश्रित करी
मिश्रितकर पिबेत् पीवे लेधने लेवे ॥ ५० ॥

50 Climbing asparagus, thatch grass, sacrificial grass, small captops, white yam, sal rice, sugarcane and rushnut—these, made into a cold decoction and mixed with honey and sugar, should be taken as potion by one suffering from dysuria of pitta type

कतिपययोगा —

पिबेत् कषायं कमलोत्पलानां

मूत्रकृच्छ्रानामपि विदारीनां

दण्डैरकाणां यथाऽपि मूलं

पूर्वेण कल्पेन तथाऽम्बु जीतम् ॥५१॥

कमलोत्पलानाम् उभय तथा उत्पलनो कमल
तथा उत्पलका, अथवा अथवा या, शृङ्गाटकानाम्
शी गोलांनो सिंघादेरा, विदार्या अथवा विदारीक दन्ते
अथवा विदारीकन्दका, कषायम् उभय काय, अथवा
अथवा तो या, दण्डैरकाणाम् दण्डैरकाके,
मूलम् भूयानो उभय मूलम् काय, जीतम् अथवा
शीलाय या शीतल, अम्बु नय जल, पूर्वेण अम्बु
उभय पूर्वोक्त, कल्पेन विधिना विधिसे, विवेक पीवा
पीवे ॥ ५१ ॥

51. The decoction of lotus and
blue water-lily, or of water chest nut
or white yam or roots of elephant
grass prepared in the afor said
manners, should be taken, or simple
cold water may be taken

एवार्बुजीजदियोगः—

एवार्बुजीजं मधुमात्रं कुसुमाद्य

सकुङ्कुमं दद्याद्वैषम्यं पेयः ।

द्राक्षारसेनाश्मरिर्गर्गरासु

सर्वेषु कृच्छ्रेषु प्रशस्त एषः ॥५२॥

एवार्बुजीजं उडडीनां पीन ककवीके बीज, मधुमात्र
मधुमात्र पीन खीरे, बीज कुसुमाद्य उभयानां पीन
कुसुमाके बीज, सकुङ्कुमं दण्डैरकाके, दण्डैरकाके
यथाऽपि दण्डैरकाके, द्राक्षारसेन द्राक्षना क्वाथ साथे
मुनकेके कषायके साथ, पेय सात पीवा पीने चाहिए,
अश्मरिर्गर्गरासु अश्मरी, शर्करा अश्मरी शर्करा, सर्वेषु
अथ सर्व और सब प्रकारके, कृच्छ्रेषु च मूत्रकृच्छ्रम्
मूत्रकृच्छ्रमे, एष या योग यद् योग, प्रशस्त प्रशस्त
छे प्रशस्त है ॥ ५२ ॥

52 The seeds of phut cucumber,
common cucumber and safflower mixed
with saffron and vasaka, taken with
grape juice, prove beneficial in condi-
tion of stone gravel and all kinds of
dysuria

एवार्बुजीजं मधुमात्रं सदाह

पेये विवेकण्डुलघावनेन ।

दार्वी तथैवालकीरसेन

समाक्षिकां पित्तकृच्छ्रे तु कृच्छ्रे ॥५३॥

पेये पित्तजन्य मूत्रकृच्छ्रम् पित्तजन्य मूत्रकृच्छ्रम्,
एवार्बुजीजम् उडडीनां पीन ककवीके बीज, सदाह
दण्डैरकाके, मधुमात्र अथ अथ और मधुमात्र,
तण्डुलघावनेन योयाना योयु साथे इनो नावलके
धोवनसे विवेक पीवा पीवे तथा एष ते च प्रमाणे
वैस ही, पित्तकृच्छ्रे पित्तजन्य पित्तजन्य कृच्छ्रे तु मूत्र-
कृच्छ्रम् मूत्रकृच्छ्रम् समाक्षिकां मधुमात्र मधुमात्र
दार्वीम् दण्डैरकाके दण्डैरकाके, आलकीरसेन आल-
कीरना क्वाथ साथे पीवा आवलके साथे पीवे ॥ ५३ ॥

53 The seeds of phut cucumber
liquorice and deodar should be taken
with rice water, in condition of dysu-
ria of pitta type. Similarly indian
berberry should be taken with the
juice of emblic myrobalan and honey
in dysuria of the pitta type

कफजमूत्रकृच्छ्रचिकित्सा -

क्षारोष्णतीक्ष्णौषधमन्नपानं

स्वेदो यवान्न वयनं निरुद्धाः ।

तत्र सत्तेजोषधसिद्धनेल-

मधुमात्रं कफमूत्रकृच्छ्रे ॥५४॥

कफमूत्रकृच्छ्रे उडजन्य मूत्रकृच्छ्रम् कफजन्य मूत्र-
कृच्छ्रम्, क्षार- क्षार क्षार, उष्ण- उष्ण उष्ण, तीक्ष्ण-
तीक्ष्ण तीक्ष्ण, औषध- औषध औषध, मन्नपानम्

५३ सदाह-एवार्बु (ध)

५१ दण्डैरकाणाम्-दण्डैरकाणाम् (ध व न ड न फ)

५२ सकुङ्कुमं-सकुङ्कुमाद्य (ध व)

५३ सदाह-एवार्बु (ध)

તથા અન્નપાન તથા અજપાન, સ્વેદઃ સ્વેદન સ્વેદન, યવાન્નમ્
જવતુ અન્ન યવાન્ન, વમનમ્ વમન વમન, નિરુહાઃ
નિરુહસ્તિ નિરુહસ્તિ, તકમ્ ઇશ તક, સતિકૌષ્ઠ-
અને તિક્ત ઔષધિભી ઔર તિક્ત ઔષધિયોષે. નિદ્ર-
તૈલમ્ સિદ્ધ કુરેદ્દ તેલનાં સિદ્ધ તૈલકે, મમ્યક્ષપાનમ્
અમ્યક્ષ અને પાન દિતકર છે અમ્યક્ષ ઔર પાન
દિતકર હૈ ॥ ૫૪ ॥

54. Alkali, hot and acute drugs,
eats and drinks, sudation, barley-
diet, emesis and evacuative enemata,
potion of butter milk, inunction and
potion of oil medicated with bitter
drugs—these are beneficial in dysuria
of the kapha type.

ઘોષાદિચૂર્ણમ્—

ઘોષં શ્વદંટ્રાત્રુટિન્નારસાસ્થિ

કોલપ્રમાણં મધુમૂત્રયુક્તમ્ ।

પિબેત્ ત્રુટિ ક્ષોદ્રયુતાં કદલ્યા

રસેન કૈડર્યરસેન વાઽપિ ॥૫૫॥

કોલપ્રમાણમ્ અથા તેલ્લા જેટલાં આવે તેલે
પ્રમાણમે, ઘોષમ્ ત્રિકટુ ત્રિકટુ શ્વદંટ્રા ગોખરુ ગાંધુ
ત્રુટિ- નાની ઓલચી છોટી ઇલાયચી, સારસાસ્થિ અને
સારસ પક્ષીનું હાડકું ઓઝોના ચૂર્ણને ઔર સારસ
પક્ષીકી હડ્ડી इनके चूर्णको, મધુમૂત્રયુક્તમ્ મધ અને મૂત્ર
સાથે મધુ ઔર મૂત્રકે સાથે, પિબેત્ પીવું પીવે, ક્ષોદ્ર-
યુતામ્ અથવા મધયુક્ત અથવા મધુયુક્ત, ત્રુટિક નાની
ઓલચીનું ચૂર્ણ છોટી ઇલાયચીકા ચૂર્ણ, કદલ્યાઃ કેળના
કેલેકે, રસેન રસ સાથે રસે, કૈડર્યરસેન વા અપિ
અથવા મીઠા લીમડાના રસ સાથે પીવું વા મીઠે
નિમ્બકે રસકે સાથે પીવે ॥ ૫૫ ॥

55. In the condition of dysuria of
kapha type, the three spices, small
caltrops, cardamom and the bones of

૫૫. ત્રુટિસારસાસ્થિ—ક્રિમિસારસાસ્થિ (૨.)

.. .. —ક્રિમિસારસાસ્થિ (૫.)

sarasa bird each taken 1/2 tola and
mixed with honey and cow's urine
may be taken or cardamom mixed with
honey and the juice of plaintain or
curry neem may be taken.

મક્રેણ યુક્તં શિતિવારકસ્ય

વીજં પિબેત્ કૃચ્છ્રવિનાશહેતોઃ ।

પિબેત્તથા તળ્ડુલધાવનેન

પ્રવાલચૂર્ણં કફમૂત્રકૃચ્છ્ર ॥૫૬॥

કૃચ્છ્ર- વિનાશ- હેતોઃ મૂત્રકૃચ્છ્રના વિનાશ માટે
મૂત્રકૃચ્છ્રકે નાળકે લિપે, તક્રેણ યુક્તમ્ ઇશ સાથે તક્રે
યુક્ત, શિતિવારકસ્ય લોપડીનાં સિરિયાલીકે વીજમ્ પીજ
વીજ, પિબેત્ પીવું પીવે, તથા તથા તથા, કફમૂત્ર-
કૃચ્છ્રે કફજન્ય મૂત્રકૃચ્છ્રમાં કફજન્ય મૂત્રકૃચ્છ્રને, પ્રવાલ-
ચૂર્ણમ્ પ્રવાલચૂર્ણ પ્રવાલકા ચૂર્ણ, તળ્ડુલ ધાવનેન
થે ખાના ધાણુ સાથે ચાવલકે ધોવનકે નથ પિબેત્
પીવું પીવે ॥ ૫૬ ॥

56. Or, the seeds of coxcomb mixed
with butter-milk should be taken as
potion for the cure of dysuria. Simi-
larly, one should drink the powder of
coral mixed with rice water, in dysuria
of the kapha type.

સમચ્છદાદિર્યવાગુઃ ક્ષાયઃ વા—

સસચ્છદારશ્વધકેલુકૈલા-

ઘયં કરજં કુટજં ગુડ્ડીમ્ ।

પક્ત્વા જલે તેન પિબેદવાગું

સિદ્ધં કપાયં મધુમંયુતં વા ॥૫૭॥

સસચ્છદ- સાતવણુ સતિવન, આમરશ્વ- ગરમ. બી.
અમલતાસ, કેલુક- કેલુક કેલુક, પલા- નાની ઓલચી છોટી
ઇલાયચી, ધવન્ ધાવડો ધવ, કરજમ્ કરજ ઝીઠાદરી,
કુટજમ્ કુટો કોરેયાકી છાત, ગુડ્ડીમ્ અને ગળીને
ઔર મિલોય इनको, જલે જલમાં જલમે પક્ત્વા પકા-
વીને પક્ત્વા તેન તેથી સિદ્ધ કુરેદ્દી उनसे सिद्ध,

૫૬ કૃચ્છ્રવિનાશહેતો—કૃચ્છ્રવિનાશહેતો (૫ ૫.)

यवागूम यवागू यवागू, पिवेत् पीवी पवे, मधुमयुक्तम्
अथवा मधु साधे अथवा मधुयुक्त, सिद्धम् सिद्ध कुरेत्
मिद्ध, कषायम् वा कषाय कषायको, पिवेत् पीवे
पीवे ॥ ५७ ॥

57 Dita bark, purging cassia,
Kebuka, cardamom, crane-tree, indian
beech, kurchi seeds and guduch are to
be decocted in water and a gruel pre-
pared in it and taken or the decoction
may be taken mixed with honey

साक्षिपातिकमूत्रकृच्छ्रचिकित्सा—

सर्वे त्रिदोषप्रभवे तु वायोः

स्थानानुपूर्व्या प्रसमीक्ष्य कार्यम् ।

त्रिभ्योऽधिके प्राग्वमनं कफे स्यात्

पित्ते विरेकः पवने तु बस्तिः ॥ ५८ ॥

इति मूत्रकृच्छ्रचिकित्सा ।

त्रिदोषप्रभवे तु त्रिदोषार्थी उत्पन्नथयेत् मूत्रकृच्छ्रम् ।
त्रिदोषोत्पन्न मूत्रकृच्छ्रम् वायो वायुना वायुके, स्थानानु-
पूर्व्या स्थानक्रमेण अनुसार स्थानके अनुक्रमसे, प्रसमीक्ष्य
अत्रात्र ओष्ठने अच्छी प्रकार देखकर, सर्वम् कार्यम्
सधर्मा शिष्टित्सा करवी ओष्ठने सब चिकित्सा करे,
त्रिभ्यः त्रयेर्मा तीनोंमें, कफे अधिके कफ अधिक होने पर
कफ अधिक होने पर प्राक् पहले प्रथम, वमनम् स्यात्
वमन करावतु वमन करावे, पित्ते पित्त अधिक होने पर,
पित्त अधिक होने पर, विरेकः प्रथम विरेचन देवुं प्रथम
विरेचन देवे, पवने तु अने वायु अधिक होने पर और
वायु अधिक होने पर, बस्तिः प्रथम अगत देवी प्रथम
बस्ति देवे ॥ ५८ ॥ इति आ यद्, मूत्रकृच्छ्रचिकित्सा
मूत्रकृच्छ्रचिकित्सा से मूत्रकृच्छ्रचिकित्सा है ।

58. In conditions of tridiscordance
where all three humors are equally
provoked, the treatment of vata should
be undertaken first. If the kapha is
the predominant humor, emesis should
be undertaken first, and if pitta,

purgation, and if the vata is predomi-
nant, enema should be administered
Thus has been described the thera-
peutics of dysuria

अश्मरीजमूत्रकृच्छ्रचिकित्सा—

क्रिया हिता आऽश्मरीशर्कराभ्यां

कृच्छ्रे यथेवेह कफानिलाभ्याम् ।

कार्याऽश्मरीमेदनपाननाय

विशेषयुक्तं शृणु कर्म सिद्धम् ॥ ५९ ॥

यथा एव ने प्रमाणे जिस प्रकार, कफानिलाभ्याम्
कफ अने वायुधी थयेत् कफजन्य और वातजन्य,
इह कृच्छ्रे आ मूत्रकृच्छ्रम् शिष्टित्सा से ते प्रमाणे हम
मूत्रकृच्छ्रम् चिकित्सा है उस प्रकार, अश्मरीशर्कराभ्याम्
अश्मरी अने शर्कराधी थयेत् मूत्रकृच्छ्रम् अश्मरी
और शर्करासे उत्पन्न मूत्रकृच्छ्रम्, या ते इह, क्रिया दितकर
हितकर, क्रिया शिष्टित्सा चिकित्सा, कार्या करवी
ओष्ठने करनी चाहिए अश्मरीमेदन- अश्मरीसे तोड़ने
अश्मरीको तोड़ने, पाननाय दे कटी नाथना या निकर-
नेके लिए, विशेषयुक्तम् विशेष शिष्टित्साधी युक्त विशेष
चिकित्सासे युक्त सिद्ध सिद्ध, कर्म शिष्टित्सा
चिकित्साको, शृणु साधने। सुनो ॥ ५९ ॥

59 In the condition of stone or gravel
in the urinary tract, the treatment
indicated in the condition of dysuria
due to kapha and vata is beneficial
Hear now the successful method of
treatment for the dissolution and ex-
pulsion of the stone in the urinary tract.

पाषाणमेदादि चूर्णं घृतं वा—

पाषाणमेदं वृषकं श्वदंष्ट्रा-

पाठाभयाव्योषशटीनिकुम्भाः ।

हिंसाखराश्वाशितिवारकणा-

मेवार्कणाणां त्रयुगस्य बीजम् ॥ ६० ॥

उन्कुञ्जिका हिङ्गु सवेनसाम्ब

स्याद् वे बृहत्तयो हपुषा यन्त्रा न ।

६० त्रयुगस्य-त्रयुगस्य (ट. ५)

चूर्णं पिबेदश्मरिमेदपक्व

सर्पिश्च गोमूत्रचतुर्गुणं तैः ॥६१॥

पाषाणमेदम् पाषाणमेदः पाषाणमेदः, वृषकम् वृषकं वासा,
शङ्ख- गोभृशु गोखरु, पाठा- डाण्डीपाठ पाठी, क्षमणा-
हउडे इरड, व्योष- त्रिकटु त्रिकटु, कटी- कपूरडाखली
कचू, त्रिकुम्भा निकुल निकुल हिंसा-भेरी भेरी गण्डीनां
भीज कटेरीके बीज, वराश्वा- भराश्वा अजरादन, शिनि-
काकाणा- देवडीनां भीज सिरियालीके बीज पर्वा-
रुकाणाम् डाडडीनां भीज एकरीके बीज त्रिपुष्य तथा
त्रिपुष्या खीरेके, बीजम् भीज बीज, वरकुञ्जिका गण्डी
शरी काला जीरा, सवेतसाम्बक अश्ववेतस अश्ववेतस,
हिङ्गु हिङ्गु हींग, द्वे वृद्धयो भन्ने भोरी गण्डीनां कटेरी,
मन्पाठा, हपुषा दाडिरेर हाडवेर वचा च भन्ने वज्र कोर
वज्र, स्वात देवा लेवे, चूर्णम् भेना यूर्णम् इनके चूर्णो,
विदेत् पीपुं पीवे, ते तैर्योनी साथे इनके साथ, गोमूत्र-
चतुर्गुणम् चतुर्गुण गोभृशुमां चोर्गुने गोमूत्रमें कइमरि-
मेदपक्व अश्मरी तैर्योनी नाटे पडावेतु अश्मरीके तोड़नेके
लिए पक्काया हुआ, सर्पिः च बी पीपु बी पीवे ॥६०-६१॥

60 61. Indian rock-foil, vasaka, small
caltrops patha, chebulic myrobalan,
the three spices, long zedoary, red
physic nut, yellow-berried nightshade,
celery, coxcomb, seeds of phut cucumber
and common cucumber, black cumin
seed asafetida, common sorrel, yellow-
berried nightshade, indian nightshade,
common juniper and sweet flag—the
powder of these or the ghee prepared
of the above drugs and four times
the quantity of cow's urine should
be taken for dissolving the calculus
अन्ये योगा —

मूलं श्वदंष्ट्रेक्षुरकोरुवृकात्

क्षीरेण पिष्टं बृहतीद्वयाच्च ।

६१ अश्मरिमेदपक्व-अश्मरिमेदि पक्व (५)

—अश्मरिमिद्विपक्व (५.)

६२. बृहतीद्वयाच्च-बृहतीद्वय च (६.)

आलोड्य दध्ना मधुरेण पेयं

दिनानि सप्ताहपरिमेदनाय ॥६२॥

शङ्ख- गोभृशु गोखरु, इक्षुरक- भेभरे ताडमखाना,
वरुवृकात् भेभरे परड, बृहतीद्वयाच्च च भन्ने भन्ने
भोरी गण्डीनां और दोनों (कटेरी और कडी) कटेरीकी
मूलम् मूलम् जड़, क्षीरेण दध्नी साथे दूधके साथ,
पिष्टम् पीसी पीकर, मधुरेण दध्ना मधुर दहीनी
च भे मीठी दहीमें खालात्त दे भीनी घोलकर, जइमरि-
मेदनाय अश्मरी तैर्योनी नाटे अश्मरी तोड़नेके लिए,
सप्त सात दिन, दिनानि सप्ताह सप्ताह अथवा दिनतक पेयम्
पीना पीवे ॥ ६२ ॥

62 The roots of small caltrops,
long leaved barleria and red flowered
castor, yellow berried nightshade
and indian nightshade pasted with
milk and mixed with sweet curds
and taken for seven days dissolve
calculus

पुनर्नवायोरजनीश्वदंष्ट्रा-

फलगुग्गुवालाश्च स्वर्द्धपुष्पाः ।

क्षीराम्बुमद्येश्वरसैः सुपिष्टं

पेयं श्वेदश्मरिशर्करासु ॥६३॥

स्वर्द्धपुष्पाः दध्नीनां दूध दाभके पुष्प, पुनर्नवा-
साटेडी पुनर्नवा, जय- देवयूर्णम् जोड़चूर्ण, रजनी-
हगपर हल्ली, शङ्ख- गोभृशु गोखरु, फलगु- इष्टु गूलर,
प्रवाला भन्ने प्रवालयूर्णम् और पवालचूर्णो,
क्षीर- दूध दूध, अम्बु जल जल, मद्य- मद्य मद्य, इक्षु-
रसै भन्ने शेरडीना रस साथे और इनके रसके साथ,
सुपिष्टम् पीसीने पीकर, अश्मरि- अश्मरी अश्मरी,
शर्करासु तथा पडरिमां तथा शर्करामें, पेयम् सवेत्
पीना भेभरे पीना चाहिए ॥ ६३ ॥

६३ पुनर्नवायोरजनी-पुनर्नवायोर रजनी (५)

, सुपिष्ट पेय श्वेदश्मरिशर्करासु-प्रपेया- इक्षुपु मन्नाश्मरि
शर्करासु (५)

63 Hog's weed, iron, turmeric, small caltrops, common fig, coral and blossoms of sacrificial grass are to be well pasted with milk, water, wine and sugar-cane juice and taken as potion in condition of stone or gravel in the urinary tract

ब्रुवादिचूर्णम्—

हुटि सुराहं लवणानि पञ्च

यवाग्रजं कुन्दुरुकाश्मभेदौ ।

कम्पिल्लकं गोक्षुरकस्य बीज-

मेवास्वीजं प्रपुष्पस्य बीजम् ॥६४॥

चूर्णीकृतं चित्रकहिङ्गसांसी-

यवानितुल्यं त्रिफलाद्विभागम् ।

अम्लैरशुतैः रसमधयूषैः

पेयं हि गुल्माश्मरिमेदनार्थम् ॥६५॥

हुटि नामो जेलवी छोटी इलायची, सुराहम् देवदारु देवदारु, पञ्च पाचैश्च पाचो, लवणानि क्षीण नमक, यवाग्रजम् यवशर्करा नवधार कुन्दुरुक- कुन्दुरुक कुदुर, अश्मभेदौ पापलुभेद पाषाणभेद, कम्पिल्लकम् क पीक्षो जमोडा, गोक्षुरकस्य गोक्षुरका भेदरुके, बीजम् भीज बीज, एवास्वीजम् आडडीनां भीज ककरीके बीज, प्रपुष्पस्य अने प्रपुष्पना और खीरेके, बीजम् भीज बीज, चित्रक- चित्रक चित्रक, हिङ्ग- हिङ्ग हींग सांसी- जटामांसी जटामांसी, यवानि- यवानो अजमोदा, त्रिफलम् त्रिफला सभान आगतु इसके समान भागका, त्रिफला- द्विभागम् अने त्रिफला अ आगतु और त्रिफलाके दो भागका, चूर्णीकृतम् चूर्ण करीने चूर्ण लेकर, अशुतैः शुत सियागता शुतको छोड़कर, अम्लैः अम्ल जल, रसमधयूष आशुत, रस मधु अशुत आशुत मासरस,

मद्य अथवा यूपके साथ, गुल्म गुल्म गुल्म, अश्मरिमेदन- अर्थ अने अश्मरी तोड़ना और अश्मरीको तोड़नेके लिए, पेयम् हि पीवु भेदौ पीवे ॥६४-६५॥

64-65 Cardamom, deodar, the five salts barley alkali, oilbanum, indian rockfoil, kamala, seeds of small caltrops, phut cucumber and of common cucumber—these in equal quantities, are to be powdered along with white flowered leadwort, asafetida, nargus and bishop's weed taken in similar quantity, and twice the quantity of the three myrobalaus This powder should be taken mixed with any sour article excepting vinegar, or with meat-juice or wine or gruel, for the cure of gulma and for dissolving calculus

अन्ये योगाः—

विदित्प्रमाणो घृततैलभृष्टो

यूषः कृतः शिशुकमूलकल्कात् ।

गीतः शममित् स्यादधिमण्डयुक्तः

पेयः प्रकाशे लवणेन युक्तः ॥६६॥

शिशुकमूलकल्कात् शिशुगवाना भूगना कुट्टना कुट्टनका जड़के कल्कके, विदितप्रमाणः ४ तोला तर्ध ४ तोले लेकर घृततैलभृष्ट, घी अने तेलमा भू ७ बी और तैलसे छोक करके, कृत, यूप करणमा आवेला यूप किया हुआ यूप, गीतः शीतल अर्था ठंडा होने पर, शममित् शमन होइये ५३ भेदौ दहीके पानीसे युक्त करके, प्रकाशम् भेदौ तोड़ना इच्छानुसार, लवणेन युक्ता लवणयुक्त नमकके साथ पेयः पीवे पीना चाहिए, अश्ममित् स्यात् अने अश्मरीने तोड़ना है वह अश्मरीको तोड़ देना है ॥ ६६ ॥

६६. यूप कृतः शिशुकमूलकल्कात्-शिशुगवाना भूगना कुट्टना कुट्टनका जड़के कल्कके, विदितप्रमाणः ४ तोला तर्ध ४ तोले लेकर घृततैलभृष्ट, घी अने तेलमा भू ७ बी और तैलसे छोक करके, कृत, यूप करणमा आवेला यूप किया हुआ यूप, गीतः शीतल अर्था ठंडा होने पर, शममित् शमन होइये ५३ भेदौ दहीके पानीसे युक्त करके, प्रकाशम् भेदौ तोड़ना इच्छानुसार, लवणेन युक्ता लवणयुक्त नमकके साथ पेयः पीवे पीना चाहिए, अश्ममित् स्यात् अने अश्मरीने तोड़ना है वह अश्मरीको तोड़ देना है ॥ ६६ ॥

६४ हुटि सुराह एता शतांश (-)

मेवास्वीजं प्रपुष्पस्य बीजम्-मेवास्वीजस्य प्रपुष्पस्य बीजम् (-)

६५ सुराह-यवाग्रज (-)

६६ यवानितुल्यं-यवानितुल्यं (-)

६७ चूर्णकैः-चूर्णकैः (-)

66 Four tolas of the roots of drumstick tree crushed and made into a soup and seasoned with ghee and oil taken after it is cooled and mixed with curds and salt, dissolves calculus.

जलेन शोभाजनमूलकरकः

जीवो हितश्चाश्मरिश्कर्करास्तु ।

सितोपला वा समयावशका

कृच्छ्रेषु सर्वेष्वपि भेषजं स्यात् ॥६७॥

शीत शीतल शीतल, शोभाजनमूल- सरभवान् भूजने। सहजनके मूलका, कर्कर च ६६६ करक, जलेन पाण्णी साधे पानीके साथ, अश्मरि- कर्करास्तु अश्मरी अने शर्कराभा अश्मरी और शर्करामें, हितः हितकर छे हितकर है, समयावशका अथवा समप्रमाणमें यवक्षारसे युक्त, सितोपला वा साकर चीनी, सर्वेषु सर्वे सभी, कृच्छ्रेषु अपि भूतकृच्छ्रभा मूत्र- कृच्छ्रमें, भेषजम् औषधम् औषधरूप, स्यात् छे है ॥६७॥

67 The roots of drumstick tree, made into paste with cold water and taken, acts beneficially in condition of stone and gravel in the urinary tract. White sugar candy and barley alkali mixed in equal parts is a remedy for all varieties of dysuria

पीत्वाऽथ मर्द्यं निगद्य रथेन

हयेन वा शीघ्रजवेन यायात् ।

तैः शर्करा प्रचयवसेऽश्मरी तु

शाम्येद्यं येच्छत्यकिपुद्गरेणाम् ॥६८॥

निगद्य मर्द्यं निर्मल, मर्द्यं मर्द्यं मर्द्य, शीघ्रज जीवो शीघ्रज, शीघ्रजवेन शीघ्रजवेन। तेज घातके,

६७. अश्मरिश्कर्करास्तु-अश्मरिश्कर्कराभ्याम् (ग)

६८ पीत्वाऽप-पीत्वा च (घ)

६९ जल-जल (ङ)

रथेन रथभां रथसे, हयेन वा छे घोडा पर भेसीने वा घोड़े पर बैठकर, यायात् जगु भेडिछे चले, तैः शर्करा तेनाभी शर्करा उससे शर्करा, प्रचयवसे नीकणी अथ छे निकलनी है, अश्मरी तु पशु अश्मरी और अश्मरी, न शाम्येत् चेत् शांत न थाय तो शांत न हो तो, शक्यवित् शक्य अलुनार वैद्ये अत्यंतज जाननेवाला वैद्य ताक्ष तेने उसको उद्धरेत् उद्धार डाढी नाभवी निकाल लेवे ॥ ६८ ॥

68. Having quaffed wholesome wine, the patient should ride a chariot or a horse at great speed. Then the calculus or gravel slips down and is expelled. Otherwise the surgeon should remove it by operative measure

रेतोभिघातजमूत्रकृच्छ्रचिकित्सा --

रेतोभिघातप्रभवे तु कृच्छ्रे

समीक्ष्य दोषं प्रतिकर्म कुर्यात् ।

कार्पासमूलं वृषकाश्मसेदौ

बला स्थिरादीनि गवेधुका च ॥६९॥

वृक्षीर पण्डी च पुनर्नवा च

ज्ञाताघरी मध्वसनासुपण्यौ ।

नत्काथसिद्ध पदने रस स्यात्

पित्तेऽधिके क्षीरमथापि सर्पि ॥७०॥

कफे च यूषादिकमजपानं

संसर्गजे सर्वहित. क्रमः स्यात् ।

रेतोभिघात- वीर्यना निघातभी शुक्रको रोकनेसे, प्रभवे उत्पन्न अथवा उत्पन्न, कृच्छ्रे तु मूत्रकृच्छ्रभा मूत्र- कृच्छ्रमें, दोषम् दोष दोषका, समीक्ष्य भेद विचार करके,

६९. रेतोभिघात-रेतोभिघात (ग)

७० वृषकाश्मसेदौ-वृषकाश्मसेदौ (ग)

७० ज्ञाताघरी ...रस स्यात्-ज्ञाताघरी मध्वसनासुपण्यौ ।

नत्काथसिद्ध पदने नरस्य (घ)

७० मध्वसनासुपण्यौ मध्वसनासुपण्यौ (ङ)

७० ...मध्वसनासुपण्यौ (ङ त)

७० क्रमः स्यात्-क्रमः (घ)

प्रतिकर्म कुर्यात् त्रिदिशः ३२०० चिकित्सा करे, कार्पा-
मूलम् उपास्य भृश कपासनी जड, वृषक- अरुणो
मृदुग, अमरभेदो पाषाणभेदः पाषाणभेद, बला
भला जला, शिवादीनि स्थिरादि पत्रभृश लघु पत्रमूल,
गवेधुका च गवेधुका गवेधुका वृश्चो घ्राणी साटोरी
श्वेत पुनर्नवा, ऐन्द्री च ऐन्द्री ऐन्द्री. पुनर्नवा च
साटोरी पुनर्नवा शतावरी शतावरी शतावर मधु-
गणो गिलोय, असनाख्यपण्यौ अने असनपण्यौ और
असनपण्यौ, नत्काथसिद्ध तेजोना कथाथथी सिद्ध इरेल
उनके काथसे सिद्ध, रस भासः स मानरम, पवने न्याद
वातपधान शुक्ल मूत्रकृच्छ्रमा देवा वातपधान शुक्ल
मूत्रकृच्छ्रमे देवे, पित्ते अधिक शुक्ल मूत्रकृच्छ्रमा पित्तनी
अधिकता होय तो शुक्ल मूत्रकृच्छ्रमे पित्तकी अधिकता
हो तो, क्षीरस अथ अपि सर्पि उक्त कथाथथी सिद्ध इरेल
अथवा घी देव उक्त काथसे सिद्ध दूध अथवा घी देवे, कफे
च अने शुक्ल मूत्रकृच्छ्रमा कफनी अधिकता होय तो
और शुक्ल मूत्रकृच्छ्रमे कफकी अधिकता हो तो, यूषादिकम्
उक्त कथाथथी सिद्ध यूष वजरे उक्त काथसे सिद्ध यूषादि,
अन्नपानम् अन्नपान देवा अन्नपान देवे, ससर्गजे त्रये
दोषथी थयेला शुक्ल मूत्रकृच्छ्रमा तीनों दोषोंसे उत्पन्न
शुक्ल मूत्रकृच्छ्रमे सर्वहित सर्व दोषमा हितकर सब
दोषोंमें हितकर, कम स्यात् उपचार करवे ओर्ध्मे
चिकित्साक्रम करे ॥ ६९-७० ॥

69-70. In dysuria born of the
seminal obstruction the treatment
should be carried out after proper
investigation of the condition Take
the roots of cotton plant vasaka,
indian rock foil, heart leaved aada,
ticktrefoil group of drugs and job's
tears, white hogweed, Andri hog's
weed, climbing asparagus, guduch,
mussel-shell creeper and prepare a
decoction. The meat-juice prepared
with this decoction is beneficial in
calculus of the vata type. In condition
of the predominance of pitta, milk or

ghee medicated with the aforesaid
decoction is beneficial, and in the pre-
dominance of kapha, gruels and foods
medicated with this decoction are
beneficial, in condition of tridiscor-
dance, there should be a combination
of all the remedies

एव न चेच्छाम्यति तस्य युज्यात्
सुरां पुराणां मधु नासवं वा ॥७१॥
विहङ्गमांसानि च बृंहणाय
वस्तीश्च शुक्राशयशोधनार्थम् ।
शुद्धस्य तृप्तस्य च वृष्ययोगैः
प्रियानुकूला प्रमदा विधेयाः ॥७२॥

एवम् ओ प्रभाणे इस प्रकार, न क्षाम्यति चेत् ओ
शान्त न थाय तो यह शान्त न हो तो, तस्य तेने उसका,
पुराणां भूनी पुरानी, सुराम सुरा सुरा, मधुकासवम्
वा अथवा मधुकासव या मूलहठीके आसवका. युज्यात्
देवा प्रयोग करे, बृंहणाय च अने वृहण माटे और
बृंहणके लिए, विहङ्गमांसानि पक्षीओना भास पक्षियोंके
मांस, शुक्राशय- तेमन् वीर्यशयना एव शुक्राशयके,
शोधनार्थम् च शोधन माटे शोधनके लिए, वस्तीन्
अस्तिओ देवी वस्तिओका प्रयोग करे, शुद्धस्य शुद्ध थयेला
और शुद्ध होनेपर, वृष्ययोगै वृष्य योगै वृष्य योगोंसे,
तृप्तस्य च तृप्त थयेला पुरुषे सन्तर्पित वह पुरुष,
प्रियानुकूला प्रिय अने अनुकूल प्रिय और अनुकूल,
प्रमदाः प्रमदाओनु तरुण स्त्रियोंका, विधेया सेवन
करवु ओर्ध्मे सेवन करे ॥ ७१-७२ ॥

71-72. If the patient is not relieved
by these methods, he must be given
a potion of old sura wine or madhu
wine. He must be given the flesh of
birds for roboration and urethral
douche for purifying the seminal tract
When the seminal tract is cleansed
and the patient has been impleated

७१. मधुकासव-मधुमासव (१ फ)

by virilific medications, he should be prescribed the society of loveable and affable young women

रक्तजमूत्रकृच्छ्रचिकित्सा—

रक्तोद्भवे तृपलनालताल-

कासैधुवालेक्षुकशेरुकाणि ।

पिबेत् सिताक्षौद्रयुतानि खादे-

दिक्षुं विदारीं त्रपुषाणि चैव ॥७३॥

रक्तोद्भवे तु रक्तजन्य मूत्रकृच्छ्रम्, उत्पलनाल- उत्पलनी नाल कमलनाल, ताल- ताल ताल, कास- कास कास, हस्तुवाला- धनुवाला इक्षुवाला, इक्षु- शेरडी ईख, कशेरुकाणि अने कशेरुके और कशेरु इनको, सिता- साउर चीनी, क्षौद्र- तथा मध तथा मधुके, युतानि साथे साथ, पिबेत् पीना पीवे, इक्षुम शेरडी अथवा ईख चूसे, विदारीम् अने विदारी- ३६ और विदारी, त्रपुषाणि च तथा त्रपुष और खीरेको, खादेत् खावा खावे ॥ ७३ ॥

73. In dysuria born of vitiation of blood, the stalks of blue water lily, the tender blossom of palmyra, thatch grass, sugarcane, tender sugarcane and rushnut should be taken as potion with sugar and honey Or sugarcane, white yam and common cucumber may also be taken

श्वदंष्ट्रास्वरसेन—

श्वदंष्ट्रास्वरसेन सिद्धं

क्षीरेण चैवाद्युगुणेन पेयम् ।

स्थिरादिकानां कनकादिकानां-

मेकैकशो वा विविनेन तेन ॥७४॥

७३ उत्पलनालनाल-उत्पलनालपाक (घ)

७४ कशेरुकाणि-डुगा-काने फ)

७४ स्थिरादिकानां कनकादिकानाम्-स्थिरादिका-कनकादि-

कानाम् (ङ. क.)

श्वदंष्ट्रास्वरसेन गोभुजः स्वरस साथे गोवल्के स्वरसेन वद्युगुणेन आद्युगुण आद्युगुने, क्षीरेण च एव इक्षुमी इवसे, सिद्धम् सिद्ध करेखु सिद्ध किया हुआ, घृतम् पेयम् घी पीवु घी पीवे, स्थिरादिकानाम् अथवा स्थिरादिकानां अथवा कनकादिकानाम् अथवा कनकादिकानां और कनकादिमेंसे, एकैकश ओक ओक ओपधियी एक एक ओपधिस, तेन एव विविना पड़ेवा डहेदी विधियीन सिद्ध करेखु घी पीवु पूर्वोक्त विविने ही सिद्ध किया हुआ घी पीवे ॥ ७४ ॥

74 The potion of medicated ghee prepared with the expressed juice of small caltrops and eight times its quantity of milk should be taken or the ghee prepared with the juice of the radices of the tictrefoil group and the drugs of the fragrant poon group, either together or separately, should be taken in similar manner.

क्षीरेण वस्तिर्मधुरौषधेः स्या-

तैलेन वा स्वादुफलोत्थितेन ।

यन्मूत्रकृच्छ्रे विहितं तु पेचे

कार्यं तु तच्छोणितमूत्रकृच्छ्रे ॥७५॥

यद्युषोषधे मधुर औषधोथी सिद्ध मधुर औषधोसे सिद्ध, क्षीरेण इक्षुमी इवसे, स्वादुफलोत्थितेन अथवा मधुर इक्षुमी डहेदी या मधुर फलोसे निकाले, तैलेन वा तैलथी तैलसे, वस्तिः अस्ति वस्ति, स्यात् देवी ओषधे देने, पेचे पित्तजन्य पित्तजन्य, मूत्रकृच्छ्रे मूत्रकृच्छ्रम् मूत्रकृच्छ्रमें, यद्य तु ये जो विहितम् कथु के कथा गया है, तद्य तु ते वद्य गोणितमूत्रकृच्छ्रे रक्तजन्य मूत्रकृच्छ्रम् रक्तजन्य मूत्रकृच्छ्रमें, कार्यम् कथु ओषधे करना चाहिए ॥ ७५ ॥

75. The patient should be given urethral douche of milk medicated with the drugs of the sweet group, or with oil medicated with mahwa, walnut and other fruits of the sweet

group. Whatever treatment is recommended in dysuria of the pitta type is to be administered also in conditions of dysuria caused by vitiated blood.

मृत्रकृच्छ्रेऽप्यध्यानि—

व्यायाम-संधारणशुष्करुक्ष

पिप्पलावनानाकिकरव्यनायान् ।

खर्जूरशालूककपित्थजम्बू-

गिरं कषाय न रसं भजेत् ॥७६॥

इत्यश्वरीचिकित्सा ।

व्यायाम- व्यायाम व्यायाम संधारण- वेगो भेदना
वेगविधारण, शुष्क- सूडा पदार्थो शुष्क द्रव्य रुक्ष उक्ष
पदार्थो रुक्ष द्रव्य पिप्पलावना पिप्पलावना पीठीके
पदार्थका भोजन, नास पदार्थका अपाटा तावुने जाके,
अर्ककर- मूलीनां किरण सूर्यकी धूप व्यायामात् मैथुन
मैथुन, खर्जूर- भोजन खजूर, शालूक- उभयउभय नमल
कन्द, कपित्थ- भेद वैय, जम्बू- भोजन जामून,
विषम् उभयउभय विस, कषायम् रसम् अने कषाय
रस कोशोनु और कोशो रस इत्या, न भजेत् सेवन
करवु न कोशो देवन नही करना चाहिए ॥ ७६ ॥
इति श्री यह, अश्वरीचिकित्सा अश्वरीचिकित्सा ७६
अश्वरीचिकित्सा ७ ।

76 Exercise, suppression of natural urges dried and un-unctuous articles, pastry exposure to wind and sun sex-act, dates, lotus-rhizomes, wood apple, jambul lotus stalk and articles of astringent taste are to be avoided by the patient Thus has been described the treatment of calculus

हृद्रोगस्य निदानसमाप्तिलक्षणानि —

व्यायामतीक्ष्णान्तिविरेकवस्ति-

चिन्ताभयत्रासगदातिचाराः ।

छर्द्यासंधारणकर्शनानि

हृद्रोगकर्तृणि तथऽभिधान ॥७७॥

वैषण्यमूर्च्छाज्वरकासहिका-

श्वासास्यवैरस्यतृषणमोहाः ।

छर्दिः कफोत्क्रेशसजोऽरुचिश्च

हृद्रोगजाः स्युर्विविधास्तथाऽन्ये ॥७८॥

हृच्छून्यभावद्रवशोषमेद-

स्तम्भाः समोहाः पचनाद्विशेषः ।

पित्तासमोदूयनदाहमोहा-

संत्रासतापज्वरपीतभावाः ॥७९॥

स्त्वर्धं गुरु स्यात् स्तिमितं च मर्म

कफात् प्रसेकज्वरकासतन्द्राः ।

विद्यात् विदोषं त्वपि सर्वलिङ्गं

तीव्रार्तिदं कृमिजं सकण्डूम् ॥८०॥

व्यायाम- व्यायाम व्यायाम, तीक्ष्ण तीक्ष्ण
तीक्ष्ण, अतिविरेक- उ अतिभ्रमाभ्रमा विरेयन या
यति विरेचन, वस्ति भरित वस्ति, चिन्ता- चिन्ता
चिन्ता, भय- भय भय, त्रास- त्रास त्रास, गदातिचारा
रोगोना अथोग्य उपचार रोगोंके अयोग्य उपचार,
छर्दि- छर्दी वमन, कास- गामोदोष आमोदोष, संधारण-
वेगधारण वेगविधारण, कर्शनानि कर्शन कर्शन, तथा
तथा तथा अभिधातः अभिधात चोट, हृद्रोगकर्तृणि
ये हृद्रोग करनेवाले ये ये हृद्रोग करनेवाले है, वैषण्य-
पितृता विवर्णता, मूर्च्छा- मूर्च्छा मूर्च्छा, ज्वर- ज्वर
ज्वर, काल- कास कास, हिका- हिका हिचकी, श्वास-
श्वास श्वास, नास्यवैरस्य- मुभनी विषयता मुखी
विरसता, तृषा- तृषा प्यास, प्रमोहाः प्रमोह चक्र,
छर्दि- छर्दी वमन, कफोत्क्रेशसजो- उत्क्रेशथी उत्पन्न
देहता कफके उत्क्रेशसे उत्पन्न वेदना, अरुचि च अरुचि

७६ रुक्ष-भक्ष (५ ६)

७७ शुष्क-शुष्क-भक्ष (३ ४)

७८ न रस भजेत्-न रस भजेत् (७ ८)

७७ त्रासगतिचारा-त्रास गतिचारा (न ८ ९)

७८ ज्वर-भय (५ ६)

८० तृषा-तृषा (५ ६)

અરુચિ, તથા અન્યે તથા ખીબા તથા અન્ય, વિવિધા વિવિધ વિવિધ, વિકારા વિકારો વિકાર, હૃદયોગજા સ્વઃ હૃદયોગી ઉત્પન્ન થાય છે હૃદયોગે ઉત્પન્ન હોતે હૈ, પથનાત વાયુથી થયેલા હૃદયોગના વાતજ હૃદયરોગકે, હૃદ- હૃદયમાં હૃદયમાં, શૂન્યભાવ- શૂન્યપણું શૂન્યતા, દ્રવ- હૃદયમાં થડો હૃદયકા ઘડકના, શોષ- હૃદયને શોષ હૃદયકા શોષ, મેદ- હૃદયમાં ભેદન જેવી ખીબા હૃદયમાં મેદન જેવી પીડા, સ્તમ્ભા હૃદયસ્તમ્ભ હૃદયકા જકડાના, મમ્મોહા વિશેષ અને વિશેષે કરી મોહ એ લક્ષણો થાય છે ઓર વિશેષતઃ મોહ એ લક્ષણ હોતે હૈ, પિત્તાત્ પિત્તથી થયેલા હૃદયરોગના પિત્તજ હૃદયરોગસે તમઃ- અધારા આનર્વા અધેરા છા જાના, દૂયન- ઉપતાપ દૂયન, દાહ- દાહ દાહ, મોહા મોહ, સંતાસ- સંતાસ સંતાસ, તાપ- તાપ તાપ, જ્વર- જ્વર જ્વર, પીત્તભાવાઃ અને ખીબા થયું એ લક્ષણો થાય છે ઓર અંગકા પીલાપન એ લક્ષણ હોતે હૈ, કફાત્ કફથી થયેલા હૃદયરોગના કફજ હૃદયરોગસે, મર્મ હૃદયના હૃદયકી, સ્તબ્ધમ્ સ્તબ્ધ- પાણું સ્તબ્ધતા, ગુરુ ભારેપણું ગુરુતા, સ્તિમિતમ્ ચ અને જકડાયેલપણું ઓર સ્તિમિતતા, સ્વાત્ એ લક્ષણો થાય છે એ લક્ષણ હોતે હૈ, પ્રસેક- એ ઉપગત લાળનું અંગુ અને અતિરિક્ત લાળપ્રસેક, જ્વર- જ્વર જ્વર, કાસ- કાસ કાસી, તન્દ્રા અને તન્દ્રા એ લક્ષણો પણ થાય છે ઓર તન્દ્રા એ લક્ષણો સી હોતે હૈ, ત્રિદોષજ્ઞ તુ અપિ ત્રણ દોષથી થયેલા હૃદયરોગને ત્રિદોષજ્ઞ હૃદય- રોગકો, સર્વલિદ્ગમ્ ત્રણ દોષનાં સર્વ લક્ષણવાળો ત્રિદોષકે સર્વ લક્ષણોસે યુક્ત, કૃમિજમ્ અને કૃમિથી થયેલા હૃદયરોગને ઓર કૃમિજ હૃદયરોગકો, તીવ્રાર્તિતોદમ્ તીવ્ર વેદના તથા સોય ભેડાયા જેવી બ્યથાવાળો તીવ્ર વેદના તથા તોદવાલા, સકળ્દમ્ અને અજ્ઞવાળવાળો ઓર કળ્દસે યુક્ત, વિચાર્ અણુવેદા જાને ॥ ૭૭-૮૦ ॥

77-80 Excessive exertion, excessive use of irritant articles, purgation and enema, excessive worry, fear, agitation and improper treatment of diseases, emesis, indigestion, suppression of urges and emaciation—all these are

causative factors of cardiac disorders Even so is trauma Discoloration, fainting fever cough, hiccup, dyspnea, bad taste in the mouth thirst stupefaction, vomiting, nausea, pain and anorexia—these and various other conditions are born of cardiac disorder In cardiac disorder of the vata type there will be a sense of emptiness in the heart, tachycardia, emaciation, breaking pain, heart-block and stupefaction In condition of the pitta type there will be darkness of vision, sense of heat, burning, stupefaction, fear, distress fever and icteric tinge of the body In condition of the kapha type there occur brady-cardia, heaviness, fixity ptyalism, fever, cough and torpor. When all these symptoms are seen, it must be recognised as a case of tridiscordance. There will manifest acute pain, pricking and itching in a condition of parasitic infection of the heart.

વાતજહૃદયોગસ્ય ચિકિત્સા—

તૈલં સસૌવીરકમસ્તુતકં

વાતે પ્રપેયં લવણં સુખોષ્ણમ્ ।

મૂત્રામ્બુસિદ્ધં લવણૈશ્ચ તૈલ-

માનાહયુલ્માર્તિહદામયમ્ ॥૮૧॥

વાતે વાતજન્ય હૃદયોગનાં વાતજન્ય હૃદયોગમાં, સ- સૌવીરકસૌવીરક સૌવીરક, મસ્તુ- દહી નુ પાણી મસ્તુ, તકમ્ ઓશ તક, તૈલશ્ચ તૈલ તૈલ, લવણમ્ અને સિ ખાલુષ્ઠી ઓર સૈધાનમક, સુખોષ્ણમ્ નવશેડાં સુહાર્તે હુષ્ ગરમ, પ્રપેયમ્ પીવાં બેઈ એ પીને વાહિં, મૂત્રામ્બુસિદ્ધમ્

૮૦ લવણ-સલિડં (ઘ)

૧ પ્રપેય-પ્રદેય (વ)

૨ મૂત્રામ્બુસિદ્ધ-મૂત્રામ્બુસિદ્ધ (વ.)

ગોમૂત્ર અને પાણી સાથે સિદ્ધ કરેલું ગોમૂત્ર જોર
જલસે સિદ્ધ તેલમ્ તેલ, લવણ પાંચ લવણો
સાથે પાંચો લવણકે સાથ, જાનાહ- જાનાહ જાનાહ,
ગુદમાર્તિ- ગુદમાર્તિ ગુદમાર્તિ, હૃદયમયમ્મ તથા હૃદો-
ગને નાશ કરનાર છે તથા હૃદયરોગના નાશક હોતા
છે ॥ ૮૧ ॥

81 Oil, sauveeraka wine, whey and
butter milk, mixed with salt should be
taken as potion in congenially warm
condition, or oil prepared with cow's
urine, water and salt when taken
cures constipation gulma pain and
cardiac disorders

પુનર્નવાચ તેલમ્—

પુનર્નવાં વાક સપચ્ચમૂલં

રાક્ષાં ચવાન્ વિલ્વકુલત્થકોલમ્ ।

પક્ત્વા જલે તેન વિપાચ્ય નૈલ-

મમ્યજ્જપાનેડલિલહૃદ્વદમ્મ ॥ ૮૨ ॥

પુનર્નવાન્ સાટેડી ગદહપુરના, સપચ્ચમૂલમ્ ૫ થમુલ
પંચમૂલ, વાક દેવદાર દેવદાર, રાક્ષાન્ રાક્ષા વાયુમુર્દા,
ચવાન્ જવ જૌ, વિલ્વ- ખીલુ વેલ, કુલત્થ- કળધી
કુલધી, કોલમ્ અને ઊરને જોર વેર इनको, જલે
જલમાં જલમેં, પક્ત્વા પકાવીને પકાકર, તેન તેનાથી
વસમે, તેલમ્ તેલને તેલકો, વિપાચ્ય પકાવી તેનાર
કરવુ પકાકર તૈયાર કરે, મમ્યજ્જપાને અમ્યજ તથા
પાન કરવાથી તે તેલ અમ્યજ્જ આર પાન કરેને તે તેલ
અનિલ- વાયુજન્ય વાયુજન્ય, હૃદ્વદમ્મ હૃદોગને નાશ
કરનાર થાય છે હૃદોગના નાશક હોતા છે ॥ ૮૨ ॥

82 Hog's weed, deodar, penta-radices,
indian groundsel, barley bael horse-
gram and jujube should be cooked
in water, and the oil prepared with
that decoction is beneficial in heart-
disease of vata type, taken as inunction
and potion.

૮૨. ગદ્ધનમ્-ગદોડ્યમ્ (હ)

હરીતક્યાદિષ્ટમ્ -

હરીતકીનાગરપુષ્કરાદૈ-

ચૈવ્યકમ્યજ્જાલવણેષ્ઠ કલ્પે ।

સદિદ્ધુભિઃ સાચિન્નપચ્ચસર્પિ-

ગુલમે સ્વહૃત્પાર્શ્વગદેડનિલોચ્ચે ॥ ૮૩ ॥

હરીતકી- હરડે હરડ, નાગર- સુંઠ સાંઠ, પુષ્કરાદૈ
પોખરમૂળ પોહરમૂળ વગ-કમ્યજ- ગળે, પાંચળા
નિલોચ, આલ્તા, લવણ લવણ લવણ, સદિદ્ધુભિ અને
નિગના ઓર હીજ કલ્પે ચ હૃદયથી इनको, તેલકે
સાથ, સાચિન્નમ્ સાચિન્ન સિદ્ધ કિયા હુઆ નમ્યસર્પિ
શ્રેષ્ઠ ધી શ્રેષ્ઠ વી. અનિલોચ્ચે વાતજન્ય વાતજન્ય,
સ્વહૃત્પાર્શ્વગદે હૃદોગ, પાર્શ્વગદે હૃદોગ, પાર્શ્વગદે,
ગુલમે અને ગુદમાર્તિ હિતકર છે જોર ગુલમે દિતકર
છે ॥ ૮૩ ॥

83 A medicated ghee, prepared
with the paste of chebulic myrobalan,
dry ginger, orris root, guduch, emblic
myrobalan and the five salts and
asafetida, is a foremost remedy in
gulma, cardiac disease and pain in
the sides, due to vata.

પુષ્કરમુસાદિકલ્પ-—

સપુષ્કરાદ્ધ ફલપૂરમૂલં

મહૌષધં શત્યમયા ચ કલ્પકા ।

ક્ષારામ્બુસર્પિલવણેર્વિમિશ્રા

સ્થુર્વાત્તહૃદોગચિકિત્સિકાઘ્નાઃ ॥ ૮૪ ॥

સપુષ્કરાદ્ધ પોખરમૂળ પોહરમૂળ, ફલપૂરમૂલમ્
ખીજોરના મૂળ વિજૌરેડી જડ, મહૌષધ- મહૌષધ, મહૌષધ
મહી કપૂર-મહી મહી, પમયા ચ અને હરડે એઓના
ઓર હરડ इनको, ક્ષાર-અમ્બુ- ક્ષાર-અમ્બુ ક્ષાર-અમ્બુ
ધી વી, લવણ અને સિધાલુધી ઓર સેંસનમરસે,
વિમિશ્રાઃ મિશ્રિત કરેલા મિલે નૂત કરકાઃ હૃદો
કલ્પ, વાત- વાતજન્ય વાતજન્ય, હૃદોગ- હૃદોગ હૃદોગ

૮૪ પૂર-પુષ્પ તા

.. ક્ષારામ્બુસર્પિલવણ-ક્ષારામ્બુસર્પિલવણ (ક)

विकर्णिकाणाः स्युः अने वाढेना नाश करनार थाय छे और परिकर्णिकानाशक सेते है ॥ ८४ ॥

81. Orris root, root of citron, dry ginger, long zedoary and chebulic myrobalan, rubbed into paste and mixed with alkali water, ghee and the five salts make a beneficial remedy for cardiac disorders and cutting pain in the heart, due to vata

काय कृतः पौष्करमातुलङ्ग-

पलाशभूतीकशटीसुराह्वः ।

सनाभराजाजिवचायवानी-

क्षारः सुखोष्णो लवणश्च पेयः ॥ ८५ ॥

पथ्याशटीपौष्करपञ्चकोलात्

समातुलङ्गाद्यश्चेन कलकः ।

गुडपञ्चालवणश्च भृष्टो

हृत्पार्श्वपृष्ठोदरयोनिशूले ॥ ८६ ॥

पौष्कर- पोभरभृण पोहकरमूल मातुलङ्ग- अक्षतसु चकोत्रा, पलाश- भाभरो डाक, भूतीक भूतीक भूतीक शटी- उपरकायली कचूर, सुराह्व अने देवदारथी और देवदार इन्ते, कृत करेथे वनाया, काय कनाय काय, सनाभर- भूठ सोंठ, पलाजी- शुरु जीरा, वचा- वज्र वच, यवानी- अजमे अजवायन, क्षार- लवण च अजभा तथा शिवालय मेणवी यवक्षार तथा सैधानमकके साथ, सुखोष्ण नवशेके सुहाना हुआ गरम पेय पीवे, सनातुलङ्गात् अक्षतसना भृण चकोत्राके मूल, पथ्या- हरडे हरड, शटी- उपरकायली कचूर, पौष्कर- पोभरभृण पोहकरमूल, पञ्चकोलात् अने पथ्यासना एव पचओल उनके, कलक कलके कलकको, असकेन बी

तथा देवार्ध वी और तैलमें, भृष्ट भूँछ भृनकर, हव- हव हृदय, पार्श्व- पार्श्व पार्श्व पृष्ठ- पीठ पीठ, उदर- उदर उदर, योनिशूले अने योनिना शूलार्ध और योनिके शूलमें, गुड- गोण गुड, पञ्च- प्रसन्ना प्रसन्ना, लवणे च अने क्षार साथ पीवे और लवणके साथ पीवे ॥ ८५ ८६ ॥

85-86. The decoction of orris root, pomello palas, bishop's weed, long zedoary and deodar, mixed with the paste of dry ginger, cumin seeds, sweet flag bishop's weed, barley-alkali and the five salts should be taken in congenially warm condition. Chebulic myrobalan, long zedoary, orris root, the five kinds of jujube and pomello should be made into paste and fried in a mixture of equal parts of oil and ghee, and mixed with the supernatant fluid of wine, gur and salt, this, when taken as potion, is beneficial in pain in the heart, sides, back, abdomen and pelvis

न्यूपणाद्य घृतम्—

स्यात् त्र्युषणं द्वे त्रिफले लपाटे

निदिग्धिक्काणोक्षुरकौ बले द्वे ।

कद्विस्तुतिस्तामलकी खगुप्ता

मेदे मधुकं मधुकं स्थिरा च ॥ ८७ ॥

शतावरी जीवकपृश्निपण्याँ

द्रव्यैर्मैरक्षसमैः सुपिष्टैः ।

प्रस्थं घृतस्येह पक्षेद्विधिः

प्रस्थेन दध्ना त्वथ साहिषेण ॥ ८८ ॥

न्यूपणम् न्यूपण त्रिकटु, लपाटे पाहा पादी, द्वे त्रिफले ये त्रिफला (हरडे, जहेडा, आमर्णा तथा राक्ष, शीवण, शालसाना इल) दोनों त्रिफला (हरडे, बहेडा

८५ सनाभराजाजिवचायवानी-
पेयः ॥ - सुखोष्णो लवणश्च पेयः (क)

८६ यवानी-यवानी (क)

८७ सनाभर-समुष्णी (ड)

८८ लवणश्च-लवणेन (क)

८९ पृष्ठोदर-गुल्मोदर (ड)

८९ त्रिफले-पल्लिके (क व)

आवला तथा प्राक्षा, काश्मीरी, कालमा), विदिगिनका- चानी
लोरी गल्ली छोटी बटेरी, नोक्षुरकौ गोपदु गोखरु, द्वे
बले ये गला वला, अदियता. कृदि. कृदि. कृदि,
त्रुटि नानी ओदथी छोटी इलायची, तानलकी-
लोयथायदी मुद्भावला. स्वगुसा डोयां नैव मेदे
अन्ने मेदा मेदा, महामेदा, मधुकम महुडा महुवा,
मधुकम नेरीमध मुकहरी, गिरा च शालपर्णी
शालपर्णी, शतावरी शतावरी गतानर, जीवक- शुनक
जीवक पृश्निपर्णी पृश्निपर्णी पृश्निपर्णी. इमेः आ फरेकेने
इन प्रत्येकका, अक्षसमे ओक ओक तोला दधि एक एक
तोला ले कर, सुष्ठि. सरी पेठ पीसेदां वारीक पीसे
हए, द्रव्ये आ द्रव्येथी इन द्रव्योंसे, घृतस्य तु प्रत्येक
६४ तोला घी ६४ तोल घी, प्रत्येक ६४ तोला
६४ तोले, माहिषेण भेक्षना मैसूर, दध्ना दही साथे
दहीके साथ, विभिन्न. विधि अनुसार वैद्य विधिको
जाननेवाला वैद्य, हह आ रोग आटे इस रोगके लिए,
पचेव पक्षानु पकावे ॥ ८७-८८ ॥

87-88 The three spices, the three
myrobalans, the three fruits i e
(grape date and white teak), Patha,
radian nightshade, small caltrops,
heart-leaved sida, evening mallow,
ridhhi, cardamom, featherfoil, cowage,
the two Medas, mahwa, liquorice
ticktrefoil, climbing asparagus Jivaka
painted leaved uraria and tick-trefoil
—with the paste of one tola of each
of these drugs the pharmacologist
should prepare a medicated ghee by
taking 64 tolas of ghee and 64 tolas
of buffalo's curds

मात्रां पलं चार्धपलं पिबे वा
प्रयोजयेत्साक्षिकसंप्रयुक्तम् ।
आसे लकासे त्वथ राण्डुरोगे
हलीके हहणीमहो ॥८९॥

साक्षिकसंप्रयुक्तम् अथ आथे मेगनी मधु मिगनी
हुड, पलम् ४ तोला ४ तोले, अर्धपलम् च २ तोला
२ तोले पिचुक्क वा के ओक तोला ओदथी वा एक
तोले, साधाम् मात्रासे मात्राका, सकासे डास कान,
आसे आस आस, पाण्डुरोगे पाण्डुरोग पाण्डुरोग, हली-
मके हलीमके हलीमके, हह- हहोण हहोण, ग्रहणी
तथा अहणी तथा ग्रहणी, प्रयोये दोषमां रोगसे. प्रयो-
जयेव प्रयोजनी प्रयोग करे ॥ ८९ ॥

89 This should be administered in
a dose of four tolas or two tolas or
one tola, mixed with honey, in dyspnea,
cough, anemia, Halimaka jaundice,
and cardiac and assimilation disorders.

पेतज हहोणस्य चिकित्सा —

जीताः प्रदेहाः परिपेचनानि
तथा विरेको हृदि पिचुक्के ।
द्राक्षासिताक्षौद्रपरुषकै. स्या-
च्छुद्धे तु पित्तापहमन्नपानम् ॥९०॥

हृदि हहय हहय पित्तदुहे पित्तदुहे दुष्ट यत्ता पित्तसे
दुष्टिने होने पर, जीता शीतल जीतल प्रदेहाः प्रदेहाः प्रदेहा,
परिपेचनानि अने परिपेचनेने अने और परिपेचन करे,
तथा तथा तथा, द्राक्षा द्राक्षा मुनके, पिता- साधर चीनी,
क्षौद्र- मधु मधु परुषक अने शालग्रामी युक्त और
फालसामे युक्त, विरेकः विरेचन विरेचन, स्वात् दुष्ट
ओदथी देवे, शुद्धे तु शुद्ध साथ साथ शुद्ध होने पर
पित्तापहम् पित्तनाशक पित्तनाशक, मन्नपानम् अन्नपान
आपना अन्नपान देवे ॥ ९० ॥

90. In cardiac disorders due to
pitta, the patient should be given cold
applications, affusions and purgation
mixed with grape, sugar, honey and
sweet falsah. After the body has been
cleansed he should be given food and
drink curative of pitta.

यद्यप्यद्विकालिककरोहिणीभ्याम्

कल्कं पिबेच्चपि सिताजलेन ।

क्षते च सर्पिणि हितानि सर्पि-

गुण्डाभ्यं ये तान् दसमीक्ष्य सम्यक् ॥९१॥

यद्यप्यद्विकालिककरोहिणीभ्याम्
तथा कटुनी और कटुनी, कल्क ५ इतना कल्क,
सिताजलेन अपि साकरना शरभत साथे चीनीके
गर्भतमे, पिबेक् च पीवे पीवे, क्षते च अने क्षत-
क्षीणमा और क्षतक्षीणमें, सर्पिणि ७ धी जो घी,
हितानि हितकर थे हितकर है, ये च अने ७ और जो,
सर्पिगुण्डाः सर्पिगुण्ड हितकर थे सर्पिगुण्ड हितकर है, तान्
तेओतु पक्षु उनका भी, सम्यक् ७रा७र अच्छी
तरहसे दसमीक्ष्य ओछने से १० करवु समझकर सेवन
करे ॥ ९१ ॥

91 The paste of liquorice and
kurroa should be taken with sugar
water. Medicated ghees and ghee
boluses which are beneficial in pectoral
lesions, should be prescribed here after
proper investigation

दद्याद्विषमध्वदसांश्च गन्ध-

क्षीराक्षिनां पित्तहृदामयेषु ।

तैरेव सर्वे प्रशमं प्रयान्ति

पित्तामयाः शोणितसंश्रया ये ॥९२॥

विषक् वेवे वैष, पित्तहृदामयेषु पित्तजन्य हृदो-
गमां पित्तजन्य हृदोगमें, गन्धक्षीराक्षिनाम् गामना दूध
पर रदेनार रोणीओने गौके दूधका आहार लेनेवालोंको,
दद्याद्विषमध्वदसांश्च गन्ध-
क्षीराक्षिनां पित्तहृदामयेषु पित्तजन्य हृदो-
गमां पित्तजन्य हृदोगमें, गन्धक्षीराक्षिनाम् गामना दूध
पर रदेनार रोणीओने गौके दूधका आहार लेनेवालोंको,
दद्याद्विषमध्वदसांश्च गन्ध-
क्षीराक्षिनां पित्तहृदामयेषु पित्तजन्य हृदो-
गमां पित्तजन्य हृदोगमें, गन्धक्षीराक्षिनाम् गामना दूध
पर रदेनार रोणीओने गौके दूधका आहार लेनेवालोंको,

११ यद्यप्यद्विकालिककरोहिणीभ्याम्

यद्यप्यद्विकालिककरोहिणीभ्याम्

यद्यप्यद्विकालिककरोहिणीभ्याम्

यद्यप्यद्विकालिककरोहिणीभ्याम्

१२ यद्यप्यद्विकालिककरोहिणीभ्याम्

रोग होय ते रक्षाश्रित रोग होते हैं वे, प्रशमम्
प्रयान्ति शान्त थाय थे शान्त होते हैं ॥ ९२ ॥

92 And the physician should give
in cardiac disorders born of pitta,
meat-juice of jangala animals and a
diet of cow's milk By means of
these, all the disorders born of pitta
and of vitiated blood get alleviated

द्राक्षाद्य घृतम्—

द्राक्षाबलाश्रेयसिकर्कराणि

खर्जूरवीरर्षभकोत्पलैश्च ।

काकोलिमेदायुगजीवकैश्च

क्षीरेण सिद्धं महिषीघृतं स्यात् ॥९३॥

द्राक्षा- द्राक्ष मुनका, बला- भला बला, श्रेयसि-
गन्धीपर गजविष्पली, कर्कराणि साकर चीनी, खर्जूर-
भणूर खजूर, वीरा- शतावरी शतावर, ऋषभक-
भणुभक ऋषभक, उत्पलै- च नीलकण्ठ नीलकमल,
काकोलि- डाकोली काकोली, मेदायुग- अने मेदा मेदा,
महामेदा, जीवकै- अने जीवकी और जीवकले, क्षीरेण च
दूधमां दूधमें, सिद्धम् सिद्ध करल सिद्ध किया, महिषीघृतम्
ले सङ्घ घी मैसका घी, स्यात् स्यात् देवे ॥ ९३ ॥

93 The medicated ghee made of
buffalo's ghee prepared with milk and
the pastes of grapes heart-leaved sida,
elephant pepper and sugar, or with
dates Vira Rishabhaka and blue water-
lily, or with Kakoli, Meda Mahameda
and Jivaka, is beneficial in cardiac
disorders

कशेरुकाद्य घृतम्—

कशेरुकाद्य घृतम्—

मधुपुष्पकं मधुपुष्पकं विमलम् ।

मन्थिश्च सर्पिः पयसा पक्वेकैः

औषान्वितं पित्तहृदामयघ्नम् ॥९४॥

१३ क्षीरेण सिद्ध-क्षीरे च सिद्ध (१)

१४ जीवक-सम्यक् (१)

कशेरुका- कुसेला रसेरु, शैवल- शेवाण मित्राल
शृङ्गवेर- आहु अदरक, प्रणोण्डरीकम प्रणोण्डरीक प्रणोण्ड-
रीक, मधुकय जेहीमध मुळहरी. विसल जेही उमल-
उनी और कमलदण्डकी, ग्रन्थि. व गांठ गाठ, ते.
तेथीनी साथे इनके साथ, पयसा इनमां दूधमें, सर्पि
धी धी पचेत् पकाव पकावे, क्षोदान्वितम् मधुसहित
ते धी मधुयुक्त वह धी. पित्तहृदामयघ्नर ॥५४॥
हृदोगर्भो नाश कर्त्तार छे पित्तजन्य हृदोगर्भ नाशक
हे ॥ ५४ ॥

94 Rushnut, moss, dry ginger, tubers
of white lotus, liquorice, lotus-rhizomes
and ghee—these, cooked with milk and
mixed with honey make a remedy for
cardiac disorders born of pitta

स्थिरादिकर्कः पयसा च सिद्धं

द्राक्षारसेनेक्षुरसेन चाऽपि ।

सर्पिहितं स्वादुफलेक्षुजाद्य

रसाः सुशीता हृदि पित्तदुष्टे ॥५५॥

पित्तदुष्टे पित्तधी हृषित थयेक्ष पित्तसे दूषित, हृदि
हृन्मभां हृदयम, स्थिरादिकर्कः स्थिरादि पयमूलना
उल्ल साथे लघु पयमूलके कल्कसे, पयसा च दूधया
बूधसे, द्राक्षारसेन द्राक्षना रसथी द्राक्षके रससे हृक्षु
रसेन वा अपि अथवा शेरीनीना रसथी या ईखके
रससे, सिद्धम् सिद्ध करेक्ष सिद्ध, सर्पि धी धी, हितम्
हितकर छे हितकर है स्वादुफल मधुर उणीना मधु
फल, इक्षुजा अने शेरीनीना और ईखके सुशीता
सारी पेठे शीतल अव्यन्त शीतल, रसा. रसे। हितकर
छे रस मित्र हैं ॥ ५५ ॥

95 The ghee, prepared with the
paste of the drugs of ticktrefoil group
and equal quantity of milk or grape
juice or sugar cane juice. is very be-
ficial in cardiac disorders born of pitta.

Cold juice of sweet group of fruits and
of sugar-cane are good as beverage.

कफजहृदोगर्भ चिकित्सा—

स्विन्नस्य चान्तस्य तिलह्वितस्य

क्रिया कफघ्नी कफमर्मरोगे ।

कफमर्मरोगे कफजन्य हृदोगर्भ कफजन्य हृदोगर्भ,
स्विन्नस्य स्वेदन स्वेदन, चान्तस्य चमन चमन, तिलह्वि-
तस्य अने लघन करीया पछी और लघन सिये हुएकी,
कफघ्नी कफनाशक कफनाशक क्रिया चिकित्सा करी
चिकित्सा करे ॥ ५५३ ॥

95½ In cardiac disorders of the
kapha type, all the remedies curative
of kapha should be administered after
subjecting the patient to sudation,
emesis and lightening procedures.

कौलत्थधान्यश्च रसयवाश्च

पानानि तीक्ष्णानि च शङ्कराणि ॥५६॥

मूत्रे श्रुताः कटुकशृङ्गवेर-

पीतद्रुपथ्यातिविषाः प्रदेयाः ।

कृष्णाशटीपुष्करमूलरास्ना-

वचाभयानागरचूर्णकं च ॥५७॥

कौलत्थ- कुण्ठी कुलथी, धान्य अने बाखुना
करीय साथे और धनिया इनके काय, रसै च अने भांसरस
साथे और मासरसोंके साथ, यवाद्यम् जवना अने जौना
अन्न, तीक्ष्णानि तीक्ष्ण तीक्ष्ण और तीक्ष्ण, पानानि च
पीछी पान, शङ्कराणि कटुकायुक्त छे हितकर है,

१. कफमर्मरोगे कफमर्मरोगे (३)

२. यवाद्य-यवाद्य (३)

३. शङ्कराणि-शङ्कराणि (३)

४. शङ्कराणि-शङ्कराणि (३)

५. कृष्णाशटी चूर्णकं च-तथा शरीरशुद्धि-...

रागनाभेपुष्टे मूत्रवर्ण (३)

मूत्रे गोमूत्रम् गोमूत्रम्, शृता विडाली पत्रावे, कटु-
फल आयुष्मन् कायफल, शृङ्गवेर-आहु अदरक, पीतदु-
धानुषण्ण दारुहल्ली, पथ्या- हरदे हरद अतिविषाः अने
अतिविषनी कणी लौर अतीस, त्रदेयाः देवा योग्य छे
देने योग्य है, कृष्णा- पीपल पिप्पली, झटी- पट्टयूरे
कचूर, पुष्करमूल- पोभरमूल पोहकमूल, रास्ना गरना
वायसुरई, वचा- वच, अभय- हरदे हरद नागर-
चूर्णकञ्च च अने सूक्ष्म यूर्ण कङ्कण्य हृदोगम् देवु
और सोंठका चूर्ण कफजम्ब हृदोगमें देवे ॥ ९६ ९७ ॥

96-97 Cooked barley should be eaten along with the soup of horse-gram and coriander, and a potion medicated with acute drugs should be taken Box myrtle, dry ginger, indian berberis chebulic myrobalan and indian atees, decocted in cow's urine should be given. Or long pepper long zedoary, orris root, indian groundsel, sweet flag, chebulic myrobalan and ginger should be powdered and given in kapha type of cardiac disorders.

उदुम्बरादिभिः—

उदुम्बराभ्यस्थषट्कार्जुनाख्ये
पालाशरौहीतकखादिरे च ।

काये त्रिवृत्त्र्यूषणचूर्णसिद्धौ

लेहः कफघ्नोऽशिशिराम्बुयुक्तः ॥९८॥

उदुम्बर- विभरी गूलर, अश्वत्थ- पीपली पीपल,
वट नड वट, अर्जुनाख्ये अर्जुन वृक्ष अर्जुन, पालाश-
भाभरी डाक, रौहीतक- रोहीतक रोहीतक, खादिरे च
अने जेर अशोना और खैरकथा इनके, काये
त्रिवृत्तर्मा कायमें, त्रिवृत्- नसोतर तिगोथ, त्र्यूषण- अने
त्रिकटु और त्रिकटु, चूर्णसिद्धः यूर्ण नाभी सिद्ध

९८. अशिशिराम्बुयुक्तः—सर्लिकोणयुक्तः (६)

उरेखा इनके चूर्णसे सिद्ध किया, लेह देह लेह, अशि-
शिराम्बुयुक्त गरम पाणी साथे देवाथी गरम जलके
साथ लेने पर, कफघ्न कङ्कण्य थाय छे कफघ्न होता
है ॥ ९८ ॥

98. The bark of the gular fig, the holy fig, the banyan arjun, palas, white cedar and catechu, decocted and made into linctus mixed with powder of turpeth and the three spices and taken along with warm water, is curative of kapha.

शिलाह्वयं वा भिषगप्रमत्तः

प्रयोजयेत् कल्पविधानदिष्टम् ।

प्राशं तथाऽऽगस्त्यमथापि लेहं

रसायनं ब्राह्ममथामलक्याः ॥९९॥

अप्रमत्तः प्रमादित अप्रमत्त, भिषक् वस्त्रे वैद्य,
कल्पविधानदिष्टम् कल्पविधानम् अतावेष्ट कल्पविधानमें
कहे, शिलाह्वयम् वा शिलाह्वयम् शिलाह्वयम्, प्रयो-
जयेत् प्रयोग करे प्रयोग करे, तथा ते वा प्रमादित
तथा, प्राशम् अथवा प्राशम् चयवनप्राशका, अथापि
अथवा या, आगस्त्यम् अगस्त्यम् कहे अगस्त्यम्
लेहम् लेहम् लेहका, ब्राह्मम् रसायनम् ब्राह्म रसायनम्
ब्राह्म रसायनका, अथ आमलक्याः अने आमलकी
रसायनम् प्रयोग करे और आमलकी रसायनका
प्रयोग करे ॥ ९९ ॥

99 Mineral pitch should be administered by the wise physician, in accordance with the pharmacological procedure described, or the linctus called the Chyavanaprasa, or the one described by Agastya called the

९९ विष्टम्—दिष्टम् (त.)

प्राशं तथाऽऽगस्त्यमथापि लेहं—प्राशं तथाऽऽगस्त्यम्

तकी (६. १)

प्राशं तथाऽऽगस्त्यमथापि लेहं—प्राशं तथाऽऽगस्त्यम्

chebulic myrobalan linctus or Brahma elixir or the elixir of emblic myrobalans should be given

त्रिदोषजहृद्दोगस्य चिकित्सा—

त्रिदोषजे लङ्घनमादितः स्या-

द्वन्नं च सर्वेषु हितं विधेयम् ।

हीनातिमध्यत्वमवेक्ष्य चैव

कार्यं त्रयाणाद्यपि कर्म शस्तम् ॥१००॥

त्रिदोषजे त्रिदोषजन्य हृद्दोगमा त्रिदोषजन्य हृद्दोगमें आदित प्रथम प्रथम, लङ्घनम् लघन लघन, स्यात् इत्यादि लोभो देवे, सर्वेषु च पक्षी अधना ? धोभा पश्चात् सब दोषमें हितम् दितकर हितकर, यज्ञम् अप्य अज्ञ, विधेयम् आप्तु लोभो देवे, त्रयाणाम् अपि त्रयेय दोषोना लघु तीनों दोषोंके बलका, हीन-हीन पक्षु हीनत्व, अति- अधिपक्षु अधिकत्व, मध्यत्वम् च अने मध्यमपक्षु और मध्यमत्व, अवेक्ष्य लोभो देवकर, शस्तम् एव त्रयेयने दितकर तिनोंके लिए हितकर, कर्म कार्यम् चिकित्सा इत्यादि लोभो देविकित्सा करे ॥ १०० ॥

100 In cardiac disorder due to tridiscordance, lightening therapy should be first prescribed and then the dietetic regimen that is conducive to the condition. It is, after investigating the relative strength of the morbid humors, that their treatment successively should be undertaken.

शूलस्य चिकित्सा—

भुक्तेऽधिकं जीर्यति शूलमह्यं

जीर्णे स्थितं चेत् सुरदारकुष्ठम् ।

सतिस्वकं द्वे लवणे विडङ्ग-

मुष्णाम्बुना सातिविषं पिबेत् सः ॥१०१॥

भुक्ते लोभजन्य कर्मा पक्षी भोजन करने पर, अधिक कर्म शूलम् लङ्घनम् अधिपक्षु शूल शूल हृद्दोगमें अधिक

१०० सर्वेषु-प्राज्ञ (प ट)

शूल हो, जीर्णे च अने पश्चात् पक्षी और पक्ष जाने पर, स्थितम् चेत् शूल शूल शूल शूल तो ठहर जाय तो, सतिस्वकम् तिलक तिलक, सुरदार-देवदार देवदार, कुष्ठम् कूठ, द्वे लवणे दो लवणों में लवण दोनों नमक, सातिविषम् अतिविषनी कृष्णी अतीस, विडङ्गम् पने नाचडिगने और वायविडङ्ग इनको, सः तेष्ते वह, उष्णाम्बुना गरम पाणी साथे गरम जलमें, पिबेत् पीना पीने ॥ १०१ ॥

101. If there is great pain occurring just after meals and lessening during digestion and ceasing at the end of digestion, the patient should take the pulvis of deodar, costus, Tilvaka, the two salts, embelia and indian ajees with warm water.

जीर्णेऽधिके स्नेहविरेचनं स्यात्

फलैर्विरेच्यो यदि जीर्यति स्यात् ।

त्रिष्वेव कालेष्वधिके तु शूले

तीक्ष्णं हितं मूलविरेचनं स्यात् ॥१०२॥

यदि जीर्णे ले पक्षी गता पक्षी यदि अत्र पक्ष जाने पर, अधिक अधिपक्षु शूल थाय तो अधिक शूल हो तो, स्नेहविरेचनम् स्निग्ध विरेचन स्निग्ध विरेचन, स्यात् देव देवे, जीर्यति ले पश्चात् अधिपक्षु शूल थाय तो यदि पश्चात् समय अधिक शूल हो तो, फलैः शोथी फलोंके, विरेच्य स्यात् विरेचन देव देवे, त्रिषु एव अने ले त्रिषु और यदि तीनों ही, कालेषु शोथ कालमें, अधिक अधिपक्षु अधिक, शूले तु शूल थाय तो शूल हो तो, तीक्ष्णम् तीक्ष्ण तीक्ष्ण, मूलविरेचनम् मूलोत्त विरेचन मूलोत्त विरेचन, हितम् हितकर दितकर, स्यात् थाय छे होता है ॥ १०२ ॥

102 If the pain be greater at the end of digestion unctuous purgatives should be given. If pain be greater during digestion, mild purgatives of sweet fruits should be given. If just after food, during and at the end of

digestion, the pain remains uniformly severe, a severe purgative prepared with the root-group of drugs should be given

प्रायोऽनिलो रुद्धगतिः प्रकुप्य-

त्यामाशये शोधनमेव तस्मात् ।

कार्यं तथा लङ्घनपाचनं च

सर्वं कृमिघ्नं कृमिहृद्गदे च ॥१०३॥

इति हृद्रोगचिकित्सा ।

आमाशये सधना प्रकारना हृदयरोगमा आमाशयमा सब प्रकारके हृदयरोगमें आमाशयमें, रुद्धगतिः गति रुद्धा गतिवाला, अमिलः वायु वायु प्रायः धलुभरु प्रायः, प्रकुप्यति प्रकोप पाये छे प्रकुपित होता है तस्मात् तेवी इस लिए, शोधनम् एव शोधन शोधन, तथा लङ्घनपाचनम् च लघन अने पाचन लङ्घन और पाचन, कार्यम् करने के लिये करना चाहिए, कृमिहृद्गदे च अने कृमिघ्नम् हृद्रोगमा और कृमिघ्नम् हृद्रोगमें, सर्वम् सर्व सब, कृमिघ्नम् कृमिनाशक चिकित्सा करने के लिये कृमिघ्न औषध करे ॥ १०३ ॥ इति आ यह, हृद्रोगचिकित्सा हृद्रोगचिकित्सा छे हृद्रोगचिकित्सा है ।

103. Generally in all cardiac disorders, the vata getting obstructed is provoked and lodged in the stomach. Hence, only purification and the lightening and digestive therapies should be done. And in parasitic condition of the heart, treatment curative of parasites should be undertaken. Thus has been described the treatment of cardiac disorders.

प्रतिश्यायस्य निदानसंप्राप्तिलक्षणानि—

संधारणाजीर्णरजोतिभाष्य-

क्रोधर्तुवैषम्यशिरोभितापैः ।

प्रजागरातिस्वपनाम्बुगीतै-

स्वप्नस्य मैथुनवाष्पधूमैः ॥१०४॥

संस्त्यानदोषे शिरसि प्रवृद्धो

वायुः प्रतिश्यायमुदीरयेत् ।

घ्राणातिगोदौ क्षवथुर्जलाभः

स्नायोऽनिलात् सखरमूर्ध्वरोगः ॥१०५॥

नासाग्रपाकज्वरवक्त्रशोष

तृष्णोष्णपीनस्रग्जानि पित्तात् ।

कासारुद्धिस्त्रावघनपलेकाः

कफाद्रुः स्नोतसि चापि कण्डूः ॥१०६॥

सर्वाणि रूपाणि तु सन्निपानात्

स्युः पीनसे तीव्ररुजेऽतिदुःखे ।

संधारण- वेग रोकवाली वेगविधारण, अजीर्ण- अजीर्ण रज- धूण रज थी घूल, क्षतिभाष्य- अ त ओलवाली अधिक बोलना, क्रोध- क्रोध थी क्रोध, क्रतुवैषम्य क्रतुनी विषमता थी क्रतुकी विषमता, शिरोऽभितापे माथाना सतापी थी शिरके मनाप, प्रजागर- उभगरा थी रात्रिमें जागना क्षतिस्वपन- बहुत निद्रा करनेवाला अत्यन्त सोना, अम्बुगीतैः शीतल जल अवश्यया अ कुण थी ओसका पड़ना, मैथुन- मैथुन थी मैथुन, वाष्पधूमै आसुनी, धूवाली रोना और धुना इनसे, स्तनदोषे दोष धृत् था थी दोष घट हो जाने पर, शिरसि भ्रतकमा शिरमें, प्रवृद्धः वायुः तु वृद्धे वायु बड़ा हुआ वायु, प्रतिश्यायस्य सगैभम जुखामको, उदीरयेत् पेदा करे छे उत्पन्न करता है, अनिलात् वायु थी यथा प्रतिश्यायमा वायुजन्य प्रतिश्यायमें, घ्राणाति- नासिकामा वेदना नाकमें वेदना, गोदौ सोय भेडाया नेवी पीडा तोद, क्षवथु- छी क छीक, सखरमूर्ध्वरोग स्वरभेद अने भ्रतकना रोग स्वरभेद और शिरका रोग, जलाभ- स्त्राव अने पाणी नेवा स्त्राव थाय और पानी जैसा स्त्राव होते है, पित्तात्

१०४ धूमै-से (ब)

-सोके (र)

१०५ -वै (फ)

१०६ मूर्ध्वरोग-जीर्णरोग (ब)

१०६ तीव्ररुजेऽतिदुःखे-तीव्ररुजोऽतिदुःखे (घ)

पितृती यत्ना प्रतिश्यायमां पित्तजन्य प्रतिश्यायमें, नासाग्रपाक- नाड्या टेरेवाने पाड नाकके अग्रभाग-का पकना ज्वर- ताव ज्वर, वक्त्रतोष- भुभशेष मुखका सुखना, तृष्णा- तरस प्यास, उष्णपीतस्रवणानि तथा नाड्यांभी गग्म अने पीणा क्षीटनु नीडणु थाय छे और नाकमेंसे गरम और पीला स्रावका बहना होते है, कफान् कक्षी यत्ना प्रतिश्यायमां कफजन्य प्रतिश्यायमें, काल- विक्षरस खासी, अरुचि- अरुचि, स्वाद- चनप्रसेका नासिकाभावी धणु क्षीट तथा भुभमांभी धाटी क्षाण नीडणु छे बहुत स्राव और घना लालाप्रसेक, स्रोतसि च तेभज नासाभागमां एवं नामास्रोतमें गुरु कण्ठः च क्षपि अत्यंत भुभली थाय छे अत्यन्त खुजली होती है, सन्निपातात् तु अने सन्निपातशी यत्ना और सन्निपातजन्य, तीव्ररुजे तीव्र दग्मवाणा तीव्र रुजावाले, अतिदुःखे अति दुःखमांभी अत्यन्त दुःख- दायक, पीनसे प्रतिश्यायमां प्रतिश्यायमें, सर्वाणि भागां मर, रूपाणि लक्षणे लक्षण, रघु थाय छे होने है ॥ १०४-१०६ ॥

104-106½ The suppression of natural urges, indigestion, inhalation of dust, excessive speech, anger, abnormality of season, affliction of the head, excessive waking, excessive sleep, very cold water, frost, excessive sexual indulgence, weeping and smoking are the factors by which in a condition where the morbid humor is in a congealed state in the head, the vata gets increased and gives rise to coryza. There will be pain and pricking sensation in the nose, sternutation, watery discharge and affection of the voice and the head due to vata, inflammation of the tip of the nose, fever, dryness of mouth, thirst, and hot and yellow discharge from the nose, in a condition due to pitta, and cough,

anorexia, thick and profuse discharge, heaviness and itching in the nasal passage occur in a condition due to kapha. All the symptoms occur with acute pain and great discomfort in rhinitis due to tridiscordance type.

दुष्टप्रतिश्यायजा रोगाः—

सर्वोऽतिवृद्धोऽहितभोजनात्

दुष्टप्रतिश्याय उपेक्षितः स्यात् ॥ १०७ ॥

ततस्तु रोगाः क्षत्रधुश्च नासा-

शोषः प्रतीनाहपरिस्त्रवौ च ।

प्राणस्य पूतित्वमपीनमथ

सपाकशोषार्धप्रयत्नाः ॥ १०८ ॥

अरुचि जीर्णश्रवणाद्विभोग-

खालित्यह्यर्जुनलोमभावाः ।

तृट्श्वालकासज्वररक्तपित्त-

वैस्वर्यशोषश्च ततो भवन्ति ॥ १०९ ॥

सर्वः भूमा प्रतिश्याय सब प्रतिश्याय, अहितभोजनात् तु अहित भोजनशी अहित भोजनमें, उपेक्षित तथा चिकित्सा न करवाधी तथा उपेक्षा करनेसे, अतिवृद्ध अत्यंत बूढ़ीने अत्यन्त पढ़कर, दुष्टप्रतिश्याय स्यात् दुष्ट प्रतिश्याय यथं भय छे दुष्ट प्रतिश्याय हो जाता ह, तत तु तेशी उससे, क्षत्रधुः क्षत्रधु क्षत्रधु, नासाग्रोप च नासाशेष नासाग्रोप, प्रतीनाह- प्रतीनाह, परिस्त्रवौ च परिस्त्रव परिस्त्रव, प्राणस्य प्राणस्य पूतित्वम् दुर्गंधिता प्रतिभाव, अपीनम च अपीनम अपीनम, सपाक- नासापाड नासापाक, शोष- नासाशेष नासाग्रोप, अर्धप्रयत्न- नासाग्रोप नासाग्रोप, प्रयत्ना अने प्रयत्न और प्रयत्न, रोगा अने रोग ॥ १०७ छे ये रोग होते है ततः च अपी तेशी पुनः उससे, अरुचि नाड्यां क्षीटने नाकमें कृमिदा, जीर्ण- १२ सिर, श्रवण- क्षीट कान, अद्विभोग- अने अपिना ॥ १०८ और आसके रोग, खालित्य- अति दुःख, ततो भवन्ति ॥ १०९ ॥

०९ जीर्णश्रवणाद्विभोग-मूलश्रवणानि ॥ १०९ ॥

वन्ति-॥ १०९ ॥ (२)

हरि-जर्जुर-लोमभावा इवाग्नौः उपिद्य तेभ्यः
श्वेतपक्षु और लोमोकी कपिलना एव श्वेतता, वृद्ध-तरु-
प्यास, श्वास-श्वास श्वास, कास-उधरुस कास, उवर-
ताप ज्वर, रक्तपित्त-रक्तपित्त रक्तपित्त, वैखर्य-विस्वरता
स्वभेद, मोषाः अनं शेष और शेष, भवन्ति ये
रोगे। मध्य आयु छे ये रोग भी उत्पन्न होते
हैं ॥ १०७-१०९ ॥

०७-१०९ All kinds of rhinitis desc-
ribed above, if aggravated by unwhole-
some diet or neglect will develop
into a pernicious type of rhinitis. Then,
it will give rise to various disorders
of sternutation, atrophic rhinitis,
nasal obstruction, nasal catarrh, ozena,
chronic rhinitis, suppurative rhinitis
edematous rhinitis, nasal growth, sangui-
neous purulent rhinitis, furunculosis,
the disorders of the head, ear and
eye alopecia, tawyness or greyness of
the hair thirst, dyspnea, cough, fever,
hemothermia and alteration of the voice
and consumption.

दुष्टप्रतिश्यायस्य लक्षणम्—

रोमाभिघातस्त्रवशोषपाकै-

घ्राणं युतं यश्च न वेत्ति गन्धम् ।

दुर्गन्धि चास्यं बहुशः प्रकोपि

दुष्टप्रतिश्यायमुदाहरेत्तम् ॥११०॥

घ्राणम् जेभा नासिका जिभमें नासिका, रोम-रोम
रुकावट, अभिघात-भक्षार चोट, स्त्रव स्त्रव स्त्रव,
शोष-शेष शेष, पाकैः युतम् जाने पाकथी युक्त आयु
छे और पाकते युक्त होती है, च च जेभा मनुष्य
जिसमें मनुष्य, गन्धम् गन्धने गन्धको, न वेत्ति पारभते।
नहीं नहीं जानता, चास्यं च जेभा भुभ मुख,
दुर्गन्धि वास्य भारे छे दुर्गन्धयुक्त होता है, बहुश
अने बारबार और बारबार, प्रकोपि प्रकोप पासे छे

प्रकुपित होता है, तम् तेने उसे, दुष्टप्रतिश्यायमुष्ट
प्रतिश्याय दुष्ट प्रतिश्याय, उदाहरेत् छे छे कहते
हैं ॥ ११० ॥

110. Nasal obstruction, ulceration,
discharge, atrophy or suppuration, loss
of the sense of smell, fetor oris and
frequent attacks of the disease—know
all these to be the symptoms of the
pernicious type of rhinitis.

क्षवथो, नासाशोषस्य च लक्षणम्—

संस्पृश्य मर्माण्यनिलस्तु सूत्रि

निष्कृष्यस्थः क्षवथुं करोति ।

कुक्षः स संशोष्य कफं तु नासा-

शृङ्गाटकघ्राणविशोषणं च ॥१११॥

सूत्रि भस्त्रकभा सिरमें, निष्कृष्यस्थ, सर्व भागभा
रहेदी चारों ओर रहा हुआ, अनिलः तु वायु वायु,
मर्माणि मर्माणि मर्माणि, संस्पृश्य स्पर्श करी स्पर्श
करके क्षवथुम् छीक छीक, करोति उत्पन्न करे छे
उत्पन्न करता है, स ते वायु वह वायु, कुक्ष कुपित
थी कुपित हो कर, कफम् तु छेने कफको, संशोष्य
संशोषी सुखायर, नासाशृङ्गाटक- नासाशृङ्गाटक नासा-
शृङ्गाटक, घ्राणविशोषणं च तथा श्राणुन्द्रियने शेष करे
छे और घ्राणका शोष करना है ॥ १११ ॥

111. The vata affecting the vital
organs in the head and getting lodged
in its passages, causes sternutation
'The vata, getting provoked, dries up
the kapha and causes atrophy of the
turbinated bones and loss of smell
(atrophic rhinitis)

प्रतीनाहस्य लक्षणं नासावस्य लक्षणं च—

उच्छ्वात्तमार्गं तु कफः स्रवातो

रुन्ध्यात् प्रतीनाहमुदाहरेत्तम् ।

યો મસ્તુલુક્કાદનપીતપકઃ

કફઃ સ્વેદેષ પરિસ્રવસ્તુ ॥૧૧૨॥

સવાત ને રોગમાં વાયુસહિત વાતકે સાથ, કફ તુ કફ, ઉચ્છ્વાસમાર્ગમ્ ઉશ્વાસમાર્ગને પશ્ચાત્તઃ માર્ગકો, સ્વેદ્યાત રોકે છે રોકતા હે, તમ્ તેને ઉઠે, પ્રતીનાદય પ્રતીનાદ પ્રતીનાદ, ઉદાહરેત્ કહેવે કહના ચાહિય, ય ને જો, મસ્તુલુક્કાત્ મસ્તુલુક્કાત્ મસ્તિષ્કસે, ઘન-ધાટો ઘના, પીત-પીળો પીલા, પક અને પાકેલો. ઓર પકા હુઆ, કફ કફ, સ્વેદન આવે છે વહતા હે, યથ તુ તે વદ, પરિસ્રવઃ પરિસ્રવ કહેવાય છે પરિસ્રવ કહા જાતા હે ॥ ૧૧૨ ॥

112 It should be known as nasal obstruction, when the kapha with vata obstructs the channels of breathing That is the condition of nasal catarrh where there is thick yellow and ripe discharge from the head or brain

પૂતિનસ્યસ્ય, અપીનસ્ય તલ્લક્ષણમ્—

વૈવર્ણ્યદોર્ગન્ધ્યલુપેક્ષયા તુ

સ્થાત્ પૂતિનસ્યં શ્વયથુર્મમશ્ચ ।

આનદ્યતે યસ્ય ત્રિશુષ્યતે ચ

પ્રક્લિષ્ઠતે ધૂપ્યતિ જ્વાપિ નાસા ॥૧૧૩॥

ન વેત્તિ યો ગન્ધરસાંશ્ચ જન્તુ-

જુષ્ટં વ્યવસ્યેત્તમપીનસેન ।

તં ચાનિલશ્લેષ્મમ્બં ચિકારં

મૂયાત્ પ્રતિશ્યાયસમાનલિઙ્ગમ્ ॥૧૧૪॥

સપેક્ષયા તુ ઉપેક્ષા કુવાશી ઉપેક્ષાસે, વૈવર્ણ્ય-ને રોગમાં નાકને ૨ગ બદલાઈ બાય છે નાસિકા વિવર્ણ હોતી હે, દોર્ગન્ધ્યમ્ અને તેમાં દુર્ગન્ધ થાય છે ઓર ઉસમે દુર્ગન્ધ હોતી હે, શ્વયથુ-સોને થાય છે શ્વાક હોતા હે, અમ્બ ચ તેમજ ચક્કર ઓર ચક્કર, સ્વાદ આવે છે આતા હે, પૂતિનસ્યમ્ તે પૂતિનસ્ય કહેવાય છે વહ પૂતિનસ્ય કહા જાતા હે, યસ્ય નેતુ ત્રિશુકી, નાસા નાક નાસા, આનદ્યતે આનાદ્યુક્તા થાય છે આનાદ્યુક્તા હોતી હે, ત્રિશુષ્યતે-ચ મુક્તિ-અમ્બે મુક્ત

હોતી હે, પ્રક્લિષ્ઠતે ક્ષેપ્યુક્ત થાય છે ક્ષેપ્યુક્ત હોતી હે ધૂપ્યતિ ચ જપિ અને ધૂમાડા નેતુ નીકળતું હોય એવું થાય છે ઓર ધુવા નિકલને જેસે માવસે યુક્ત હોતી હે, યઃ જન્તુ તથા ને મનુષ્ય ઓર જો મનુષ્ય, ગન્ધરસાન્ ચ ગન્ધ તથા રસને ગંધ ઓર રસોજો ન વેત્તિ બહુતે. ન હોય નહીં પદ્ધિવાનતા, તમ્ તે માલુ-સને વહ, અપીનસેન જુષ્ટ-અપીનસ રોગ થયો છે અપીનસયે જાકાના હે, વ્યવસ્યેત્ એમ બહુવુ એસા જાને અનિલ-વાત વાત, શ્લેષ્મ-તથા કફથી તથા કફસે અવત્ ઉપેક્ષ થયેલા ઉપેક્ષ, તમ્ ચ તે રોગને ઉસ રોગકો, પ્રતિશ્યાય-પ્રતિશ્યાયના પ્રતિશ્યાય, સમાન-લિઙ્ગ સમાન લક્ષણવાળો જેસે લક્ષણવાળા, મૂયાત્ કહેવે કહે ॥ ૧૧૩-૧૧૪ ॥

113-114 Due to neglect, there develop discoloration, stinking, swelling, and giddiness, this condition is called 'ozena'. Where there is obstruction drying, softening or fuming in the nose, the person is not able to recognise smell or taste, know him to be affected with rhinitis. It should be regarded as disorder due to vata-cum-kapha if its symptoms are like those of acute rhinitis

ઘ્રાણપાકસ્ય લક્ષણ, નામાશ્વનયોઃ લક્ષણં, નાસાર્ધુદસ્ય લક્ષણ ચ —

સદાહરાગઃ શ્વયથુઃ સપાકઃ

સ્થાત્ ઘ્રાણપાકોઽપિ ચ રક્તપિત્તાત્ ।

ઘ્રાણાભિનાસૃક્પ્રશ્નતીન્ પ્રવૃશ્ય

કુર્ચંતિ નાસાશ્વયથું મલાશ્ચ ॥૧૧૫॥

ઘ્રાણે તથોષ્ઠાસંગર્મિ નિરુદ્ધ

માં ચાક્ષ્ણિકોશઠપિ ચાર્યુવાતિ ।

રક્તપિત્તાત્ ચ જપિ દોહી તથા પિત્તથી રક્ત ઓર પિત્તસે, સદાહરાગ દાય તથા લાલાશથી યુક્ત વાદ ઓર નાલીસે યુક્ત, મળક શ્વયથુઃ અને પાકવાળો સોબે

आय छे त्तर पाकयुक्त जोफ होता है, प्राणपाकः ते प्राणपाक वह प्राणपाक, त्याद छेनाथ छे कहा जाता है, मला च नात, पित्त अने ऊर वातादि दोष, प्राणाश्रित- नाडमा रहेछा नासाश्रित, असक्त- प्रभृतीन् दोहो नगेरे धातुओने रक्तादिको, प्रदूष्य दूषित करी अत्यन्त दूषित करके, नानाश्वथुम् नाडना सेओने नासाका जोफ कुर्वन्ति करे छे करते हैं, तथा तथा तथा प्राणे नाडमा नासिकामें, उच्छ्वासगतिम् उच्छ्वासी गतिने प्रश्वासी गतिको, निरुध्य रोकरी रोककर, सास- अन्न-दोषात् अपि भसि तथा दोहोना दोषथी पणु मास तथा रक्ती दुष्टिसे नी अर्बुदानि च अर्बुदोने उत्पन्न करे छे अर्बुदोको उत्पन्न करते हैं ॥ ११५ ॥

115-115 The inflammation of the nose due to vitiation of blood and pitta, will cause burning, redness, swelling and suppuration The morbid humor vitiating the blood and some other tissues of the nasal region cause swelling in the nose, and as a result of the vitiation of flesh and blood, there will form nasal growths which cause obstruction to breathing

पूरकस्य लक्षणम्—

प्राणात् स्रवेद्वा श्रवणान्मुखाद्वा

पित्ताकमलं त्वपि पूरकम् ॥११६॥

प्राणात् नाडमाथी नासे श्रवणात् कानमाथी कानसे, मुखात् वा के मुखमाथी वा मुखसे, पित्ताकम् पित्तसहित पित्तयुक्त, अन्नश्च तु अपि ने दोहो जो रक्त, स्रवेत् नहे छे बहता है वह, पूरकम् पूरक छेनाथ छे पूरक कहा जाता है ॥ ११६ ॥

116. There will be discharge from the nose, ear, or the mouth, of the blood, tinged yellow with the color of

pitta. This is called sanguino purulent rhinitis

अरुषिकायाः लक्षणं दीप्तस्य लक्षणं च—

कुर्वीत् सपित्तः पवनस्त्वगादीन्
संदूष्य चारुणि सपाकवन्ति ।

ताला प्रदीप्तेव नरस्य प्रस्य

दीप्तं तु तं रोगमुदाहरन्ति ॥११७॥

इति नासारोगनिदानम् ।

सपित्तः पित्तसहित पित्तयुक्त, पवन पवन वायु, त्वगादीन् तथा नगेरेने त्वचा आदिको, संदूष्य सारी रीते दूषित करी अत्यन्त दूषित करके, सपाकवन्ति पाकनाली पाकयुक्त, अरुषि च श्लेष्मीओने उत्पन्न करे छे अरुषिकाको उत्पन्न करता है, यस्य ने जिस, नरस्य पुरुषन् पुरुषकी नासा नाड नासा, प्रदीप्ता हव अणु सणगत होय जलती हुई सी प्रतीत हो, तम् तु ते उस, रोगस्य रोगने रोगको, दीप्तम् दीप्त दीप्त, उदाहरन्ति छे छे कहते हैं ॥ ११७ ॥ इति आ यह, नासारोग निदानम् नासारोगनिदान छे नासारोगनिदान है ।

117 The vata combined with pitta vitiating the skin and the superficial tissues, causes 'furunculosis' which suppurates They call that condition red-nose, the condition where a man's nose is shining bright and red like fire. Thus has been described the pathology of diseases of the nose

शिरोरोगस्य वातजादिमेदेन लक्षणानि—

भृशार्तिशूलं स्फुरतीह वातात्

पित्तात् सदाहार्ति कफाद्गुरु स्यात् ।

सर्वैस्त्रिदोषं क्रिमिभिस्तु कण्डू-

दौर्गन्ध्यतोदार्तियुतं शिरः स्यात् ॥११८॥

इति शिरोरोगनिदानम् ।

पवनस्त्वगादीन्-पवन त्वगादीन् (द.)

इति नासारोगनिदानम्-इति नासारोगनिदानम् (क)

वातात् वातथी वातमे, भृशार्तिशूलम् भाथु
अत्यत पीडा तथा शूलवाणु अर्ध सिर बहुत पीडा
और शूलमे युक्त होकर, इह स्फुरति इरके छे फड़कता है,
पित्ताद् पित्तथी पित्तसे, सदाहार्ति दाहयुक्त पीडावाणु
थाय छे दाहयुक्त पीडावाला होता है, कफाद् उक्ष्मी
कफसे, गुरु भारे भारी, न्यास भाय छे होता है, सर्वे
अने सर्व दोषेथी और सब दोषोंमे, त्रिदोषम् त्राथु
दोषोवाणु थाय छे तीन दोषवाला होता है किमिभि-
तु इतिथी किमिषोसे, शिर मरतड सिर, कण्डू- अरन्ध्र
खुजली, दोनेन्ध्य दुर्गन्ध दुगन्ध, तोद-वर्ति युतम् तोद
तथा पीडावाणु तोद तथा तीड़ासे युक्त स्वान थाय छे
होता है ॥ ११८ ॥ इति आ यह, शिरोरोगनिदानम्
शिरोरोगनिदान छे शिरोरोगनिदान है।

118 In headache due to vata, there
will be severe pain ache, or throbbing,
in pitta type, pain and burning, and
in kapha type, heaviness, and all
symptoms in tridiscordance type, while
in case of parasitic infection, there
occur itching, stink, pricking sensation
and pain Thus has been described
the pathology of the diseases of the
head.

मुखरोगस्य नातजादिभेदेन लक्षणानि—

मुखामये मारुतजे तु शोष-

कार्कश्यरौक्ष्याणि चला रुजश्च

कृष्णारुणं निष्पतनं सशीतं

प्रसंखनस्पन्दनतोदभेदाः ॥११९॥

तृष्णाज्वरस्फोटकतालुदाहा

धूम्रगन्धं चाप्यवदीर्णता च ।

पित्तात् सफूर्च्छा निविधा रुजश्च

वर्णाश्च शुक्लारुणवर्णवर्ज्याः ॥१२०॥

पण्डुर्गुरुत्वं सितविजलत्वं

क्षोहोऽरुचिर्जाड्यकफप्रसेनौ ।

उत्क्लेशमन्दातलता च तन्द्रा

रुजश्च मन्दाः कफवक्त्ररोगे ॥१२१॥

मारुतजे तु वातथी वातजन्य, मुखामये मुख-
रोगभा मुखरोगमें, शोष- शोष जोष, कार्कश्य- कठोरता
कठोरता, रौक्ष्याणि उक्ष्मता रुक्षता, चला अने अली-
तली इरती और अस्थिर रुज. च पीडाभो वेरनामें,
स्यु थाय छे होती हैं, राशीतम् ठंडी दागवाथी सरदी
लगनेसे, कृष्ण- डाणा- काली, अरुणम् तथा दाह पथुने
और लाठ वर्णसे, निष्पतनम् मुखस्याप लालाका बहना,
प्रसंखन धातु पड्यु दातका गिरना, तोद- व्यथा तोद,
भेदा तथा इट और भेदनके समान पीडा, पित्तात्
पित्तथी थयेला मुखरोगभा पित्तजन्य मुखरोगमें, तृष्णा-
तरस प्यास, ज्वर- ताप ज्वर, स्फोटक- लाला
विस्फोटक तालु- तालुवाले तालुका, दाहा दाह दाह,
धूम्रगन्धं च अपि धूम्रगन्धं धूमाश अने नीकण्यु मुखसे
धुवा निडलने जैसा भाव, अवदीर्णता होठ गेरेनु इटयु
होठ आदिका फटना, सफूर्च्छा. सफूर्च्छा मूर्च्छा, निविधाः
अतन्तनी विविध रोगकी, रुज- च पीडा पीडा,
शुक्ल- अने मुख पर श्वेत और मुख पर खेत, अरुण-
अने दाह और लालको, वर्ज्या च सिंघातना छोड़कर,
वर्णा. रोग उत्पन्न थाय छे जोष रंग होते हैं, कफ-
वक्त्ररोगे अने उक्ष्मी उत्पन्न थयेला मुखरोगभा और
कफजन्य मुखरोगमें कण्डू अरन्ध्र खुजली, गुरुवम्
भारेवाथु भारीपन, पित्तविजलत्वम् श्वेतरग सिंघात,
सफेदी पिच्छिलता, स्नेह सिंगतता सिंगतता, अर्धचि
अधुचि अर्धचि, जाड्य- अतन्तना जड़ता, कफप्रसेनौ
उक्ष्म नीकण्यु कफा प्रमेक कफका भोग उत्क्लेश,
मन्दातलता च मन्दाग्निपाथु अग्निमात्र तन्द्रा तन्द्रा
तदा, मन्दा अने मन्दा आ- तदा, रुज पीडाभा
थाय छे रुजा होती हैं ॥ ११९, १२० ॥

9-12 In diseases of the mouth
due to vata, there will be dryness,
roughness dryness, flaking pain

१२१ स्नेहो-स्नेहो (द)

१२० तृष्णाज्वरस्फोटकतालुदाहा तृष्णाज्वरस्फोटक-

दाहपाका (ब)

११ गण-गण्डु (ब.)

dusky red coloration, salivation, coldness, loosening of teeth throbbing, pricking pain and fissures. In a condition due to pitta, there will be thirst, fever, sores, burning of the palate, fuming and ulcerations, fainting, various kinds of pain and discoloration excepting that of white and dusky-red one. And in the diseases of mouth due to kapha, there will be itching, heaviness, pallor, sliminess, unctuousness, anorexia, dullness, increase of mucus, ptyalism, nausea, weakness of the gastric fire, torpor and dull pain.

सर्वाणि रूपाणि तु वक्त्ररोगे

भवन्ति यस्मिन् स तु सर्वजः स्यात् ।

संस्थानदूष्याकृतिनामभेदा-

चैते चतुर्विधविधा भवन्ति ॥१२२॥

यस्मिन् ७ जित्त, वक्त्ररोगे भुभ्रोगर्भा मुखरोगे, सर्वाणि सधर्मा सब, रूपाणि उपे। लक्षण, भवन्ति होय छे होते है, स तु ते वह, सर्वज. त्रिदोषशी उत्पन्न सन्निपातजन्य, स्यात् अर्थो होय छे होता है, एते च आ चार भुभ्रोगो ये रोग, संस्थान-स्थान मस्थान, दूष्य-दूष्य दूष्य, आकृति-आकृति आकृति, नामभेदात् तथा नामना भेदशी और नामके भेदसे, चतुर्विध-चैतस्य चौसठ, विधा प्रकारना प्रकारके, भवन्ति थाय छे होते हैं ॥ १२२ ॥

122 If all these symptoms appear together, then it is to be regarded as mouth-disease due to tridiscordance. These diseases of the mouth are sixty-four in number when designated according to seat of affection, susceptible body-tissue and shape.

१२२ सर्वजः स्त्री-सन्निपात (क)

शालाक्यतन्त्रेऽभिहितानि तेषां

निमित्तरूपाकृतिभेदजानि ।

यथाप्रदेशं तु चतुर्विधस्य

क्रियां प्रवक्ष्यामि मुखामयस्य ॥१२३॥

इति मुखरोगनिदानम् ।

नेषाम् तेभ्योनां उनके, निमित्त-हेतु हेतु, रूप-पूरुष रूप, आकृति-रूप रूप भेदजानि तथा शोध तथा चिकित्सा, शालाक्यतन्त्रे शालाक्यतन्त्रे, अभिहितानि कृत्वा छे कहे गये है, चतुर्विधस्य चार प्रकारना चार प्रकारके, मुखामयस्य तु भुभ्रोगर्भा मुखरोग, यथाप्रदेशम् अथवा प्रसंगके अनुसार क्रियां चिकित्सा चिकित्सा, प्रवक्ष्यामि कड़ीश कहूंगा ॥ १२३ ॥ इति आ यह, मुखरोग-निदानम् भुभ्रोगनिदान छे मुखरोगनिदान है ।

123 In the treatise dealing with the special branch of Salakya-tantra are described the etiology, signs and symptoms, shape and treatment of these disorders in full. I shall describe the treatment of only four main types of mouth diseases in their relevant situations in this treatise. Thus has been described the pathology of the diseases of the mouth

अरोचकस्य वातजान्मेदेन लक्षणानि -

वातादिभिः श्लोकभयातिलोभ-

क्रोधैर्मनोव्याशानगन्धरूपैः ।

अरोचकाः स्युः परिहृष्टदन्तः

कषायवक्त्रस्य यतोऽनिलेन ॥१२४॥

३ क्रियां प्रवक्ष्यामि मुखामयस्य-चिकित्सा

वक्त्रगदस्य वक्त्रे (क व)

यथाप्रदेशं तु-अथ-तार्थं तु (क)

क्रोधैर्मनोव्याशान-क्रोधवद्व्याशन (क)

अशन-अशुचि (द)

स्युः परिहृष्टदन्तः कषायवक्त्रस्य यतोऽनिलेन-कर्कशशीत

दन्तकषायवक्त्रस्य यतोऽनिलेन (क)

varying tastes in the mouth Thus has been described the pathology of anorexia

કર્ણરોગસ્ય વાતજાદિભેદેન લક્ષણાનિ—

નાદોડતિરુક્ષ્ણચલસ્ય શોષઃ

સ્રાવસ્તનુશ્ચાશ્રવણં ચ વાતાત્ ।

શોકઃ સરાગો દરણં વિદાહઃ

સપીતપૂતિસ્રવણં ચ વિગ્ધાત્ ॥૧૨૭॥

વૈશ્રુત્યકણ્ઠસ્થિરશોકશુક્લ-

સ્નિગ્ધચુતિઃ શ્લેષ્મશ્લેષલ્પરુક્ ચ ।

સર્વાણિ રૂપાણિ તુ સન્નિપાતાત્

સ્નાવશ્ચ તન્નાદિકદોષવર્ણઃ ॥૧૨૮॥

इति कर्णरोगनिदानम् ।

વાતાત્ વાતથી થયેલા કર્ણરોગમાં વાતજ કર્ણ-
રોગમે, નાદઃ નાદ આવાજ, અતિરુક્ષ્ણ અત્યંત
વેદના, કર્ણચલસ્ય કાનના ચેલન કાનકે ચેલકા
શોષઃ સૂકાઈ જવું શુષ્ક હોના, તન્નુ સ્રાવ પાતળો
સ્રાવ પતલા સ્રાવ, અશ્રવણશ્ચ તથા બહેરાપણ
થાય છે તથા બહેરાપણ હોતા હોય પિત્તાત્ પિત્તથી
થયેલા કર્ણરોગમાં પિત્તજ કર્ણરોગમે, સરાગ- કાલ શ-
સહિત લાલીકે સાથ, શોકઃ સોજો શોથ, દરણશ્ચ ફાટ
ફટના, વિદાહ વિદાહ તિદાહ, સપીત- અને પીડો
ઔર પીલે રંગસે યુક્ત, પૂતિસ્રવણશ્ચ તથા દુર્ગંધિવાળો
પરુનો સ્રાવ થાય છે તથા સફા હુબા સ્રાવ હોતા હોય, શ્લેષ્મશ્લેષ
કર્ણરોગમાં કફજ કર્ણરોગમે, વૈશ્રુત્ય-
સાંભળવાની ખામી વિકૃત સુનના, કણ્ઠ- ખરબચડી
સ્થિરશોક- સ્થિર સોજો સ્થિર શોથ, શુક્લસ્નિગ્ધ- ધોળો
તથા સ્નિગ્ધ સ્ફેદ ઔર સ્નિગ્ધ, ચુતિ પરુનો સ્રાવ સ્રાવ
અલ્પરુક્ તથા થોડી પીડા થાય છે તથા અલ્પ પીડા હોતી
હોય છે. સન્નિપાતાત્ તુ અને સન્નિપાતથી થયેલા કર્ણરોગમાં
ઔર મન્નિપાતજન્ય કર્ણરોગમે, સર્વાણિ રૂપાણિ ત્રણે દોષના
લક્ષણો થાય છે એવું લક્ષણ હોતે હોય, તન્નુ અને તેમાં ઔર
વહાં, અધિકદોષવર્ણ સ્રાવ ચ એ દોષની અધિકતા
હોય છે તે દોષના રંગ એવા પરુના સ્રાવનો રંગ
હોય છે પ્રયત્ન દોષકે અનુસાર રંગવાળા સ્રાવ હોતા હોય

॥ ૧૨૭-૧૨૮ ॥ इति कर्णरोगनिदानम् आ कर्णरोग-
निदानं ये यह कर्णरोगनिदानं है ।

127-128 Tinnitus (noises in the ear),
excessive pain, drying of the ear-wax,
thin discharge and deafness occur in
condition due to vata Swelling, red-
ness bursting, burning, yellow and
putrid discharge occur in condition
due to pitta. Dys-acousma, itching, rigid
swelling, white and sticky discharge
and slight pain occur in condition
caused by kapha In condition of
tridiscordance, there will be all the
signs and symptoms and the discharge
excessively morbid and containing
many colors Thus has been described
the pathology of ear-diseases

નેત્રરોગસ્ય વાતજાદિભેદેન લક્ષણાનિ—

અલ્પસ્તુ રાગોડનુપદેહવાંશ્ચ

સતોદમેદોડનિલજાદ્વિરાગો

પિત્તાત્ સ્વદાહોડતિરુક્ષ્ણઃ સ્વરાગઃ

પીતોપદેહઃ સુશુશોષવાહી ॥૧૨૯॥

અનિલજ- વાતથી થયેલા વાતજન્ય, અધિરોગે નેત્ર-
રોગમાં નેત્રરોગમે અલ્પ તુ રાગમાં થોડી થોડી
રાગ રતાશ હોય છે લાલી હોતી હોય, સુશુશોષવાંશ્ચ
ચીપડા ઘણતા નથી ઔર ચેલ નથી આતા, સતોદમેદ-
અને પીડા તથા ભેદ થાય છે ઔર તોદ તથા મેદ
હોતે હોય પિત્તાત્ પિત્તથી થયેલા નેત્રરોગમાં પિત્તજન્ય
નેત્રરોગમે, સ્વદાહ ઘડ ઘાહ, અતિરુક્ષ્ણ અતિ પીડા

૧૨૯ અલ્પસ્તુ. રાગે—અલ્પસ્તુ રાગાત્ પદેહવાંશ્ચ પ્રત્યક્ષત-

દાતિરુક્ષ્ણ વાતજ (ગ બ ઢ ધ)

સુશુશોષવાહી—સુશુશોષવાંશ્ચ (ન ણ)

—સુશુશોષવાંશ્ચ (ચ)

પિત્તાત્ સુશુશોષવાહી પિત્તાત્ સ્વદાહોડતિરુક્ષ્ણ-

રાગ પીતોપદેહ સુશુશોષવાંશ્ચ (ધ ઙ)

नेदाव (६ फ)

ઉત્પન્ન કરતા હૈ, કિંચિત્ તુ કેશની ભૂમિને ઘ્રોડી
કેશ ભૂમિકો ઘોડા, હઠવા બાળીને જલાકર, પલિતાનિ
વાળાનું ધોળાપણું પાલિત્ય, શિરોરુદાણાન્ તથા
વાળાનું ઓર વાલોમેં, હરિપમસ્વન્ ચ બૂગપણું ચૂરાપન,
કુર્યાં કરે છે કરતા હૈ ॥ ૧૩૨ ॥

132 The thermal element, combined
with the vata and other humors,
scorches up the scalp and produces
alopecia. By partial scorching, it causes
greyiness or tawny color of the hair

કર્ણજન્તુરોગનિદાનોપસહારઃ—

હૃત્યુર્ધ્વજન્તુરોગદૈકદેશ-

સ્તન્ને નિવોધોડ્યમશૂન્યતાર્થમ્ ।

અત પરં મેષજસંગ્રહં તુ

નિવોધ સંક્ષેપત ઉચ્યમાનમ્ ॥ ૧૩૩ ॥

હૃતિ આ પ્રમાણે દસ પ્રકાર અયમ્ આ યદ્,

હૃતિ આ પ્રમાણે દસ પ્રકાર અયમ્ આ યદ્,
કર્ણજન્તુ- ઉર્ધ્વજન્તુઃ કર્ણજન્તુઃ, ગદૈકદેશઃ
રોગોને ઓઃ ભાગ રોગોંકા એક ભાગ, તન્ને આ
શાસ્ત્રમાં દસ શાસ્ત્રમેં, અશૂન્યતાર્થમ્ ન્યૂનતાના પરિહાર
માટે ન્યૂનતાને પરિહારકે લિપ્ત નિવોધ. કહ્યો છે કહા હૈ,
અત પરમ હવે પછી અવ જાગે, સંક્ષેપતઃ સંક્ષેપથી
સંક્ષેપે અચ્યમાનમ્ કહેવામાં આવતા કહે જાનેવાહે,
મેષજસંગ્રહં તુ ઓપધોના સંગ્રહને ઓપધસંગ્રહકો,
નિવોધ સાંભળો. સુનો ॥ ૧૩૩ ॥ હૃતિ આ યદ્,
શાસ્ત્રરોગનિદાનમ્ આશિત્યરોગનિદાન છે શાસ્ત્રિય
રોગ નિદાન હૈ ।

133. The local affections, occurring
in the upper supra-clavicular part of

૧૩૦ તન્ને સ્ત્રે ૧૫

, તન્નેઉચ્યમાનમ્—પ્રોક્તમ્ કિંતુ તુ પર નિવોધ ।

વિસ્તારન મગ્રહનમ્ સમ્યગ્ યથાક્રમ સૌમ્ય મયોચ્ય-

માનામ્ (ક ઢ ખ)

, અત પર. ... ઉચ્યમાનમ્—પ્રોક્તમ્ કિંતુ તુ પર

નિવોધ તન્ને નિવોધોડ્યમશૂન્યતાર્થમ્ (ક.)

the body is described here, in order to
obviate the censure of an absolute
omission of them in this treatise
Henceforth, listen to the excellent
epitome of their therapeutics succinctly
described. Thus has been described
the pathology of alopecia.

પીનસનાસારોગચિકિત્સા—

વાતાત્ સકાસવૈસ્વર્યે સક્ષારં પીનસે છૃતમ્ ।

પિબેદ્દસં પયશ્ચ્રોષ્ણં સૈદ્ધિકં ધૂમમેવ વા ॥ ૧૩૪ ॥

વાતાત્ વાતથી થશેલ વાતજન્ય, સકાસવૈસ્વર્યે
ખાંસી સ્વરભેદઃ સાસી, સ્વરમેદ, પીનસે અને પીનસમાં
ઓર પીનસમેં, સક્ષારમ્ બળપ્રાપ્તિ યવક્ષારયુક્ત,
છૃતમ્ થી થી રસમ્ ખાંસરસ માસરસ, ઉષ્ણમ્ ચ પય
અથવા ઊનુ દૂધ અથવા ગરમ દધ, સૈદ્ધિકઃ કે સૈદ્ધિક
યા સૈદ્ધિક, ધૂમમ્ દુધ વા પિબેત ધૂમપાન કરવું
ધૂમ પીવે ॥ ૧૩૪ ॥

134 In coryza due to vata, accom-
panied with cough and laryngeal
disorders, the patient may drink ghee
mixed with alkali or meat-juice or warm
milk or may inhale unctuous smoke

શતાઘ્ના ત્વગ્વલા મૂલં સ્યોનાકૈરણ્ડવિલ્વજમ્ ।
સારગ્વધ પિબેદ્દર્તિ મધુચ્છિદ્ધસાષ્ટૈઃ ॥ ૧૩૫ ॥

શતાઘ્ના સુધા સૌક ત્યક્ તજ દાલચીની, વલા બલાતુ
મૂળ વલાકી જલ, સોનાક- ટેટુ ટેટુ, ઇરણ્ડ- ઓર ણ
ઈરણ્ડ, વિલ્વજમ્ મૂલમ્ અને ખીલીની મૂળની છાલ
ઓર વેલકી જલકી છાલ, સારગ્વધમ્ અને ગરમાબાળી
છાલ ઓઓની ઓર અમલતાસકી છાલ ફનકી, મધુચ્છિદ્ધ-
મીથુ મોમ, વસા- બસા વણ, છૂતે તથા ધીની સાથે
તથા ઘીટે, વર્તિમ્ પિવેત ખીલી કરી પીવી વર્તિ
વનાકર પીવે ॥ ૧૩૫ ॥

૧૨૮ વસ્વ—વૈસ્વર્યમ્ (ક.)

૧૩૫ સ્યોનાકૈ—સ્યોનાક (ક)

135 He should smoke cigar prepared of dill seeds, cinnamon bark, roots of heart-leaved sida, indian calosanthus, castor plant, bael, purging cassia, bee's wax, fat and ghee

धूम्रः—

अथवा सघृतान् सक्तून् कृत्वा मल्लकसंपुटे ।
नवप्रतिशयायवतां धूमं वैद्यः प्रयोजयेत् ॥१३६॥

अथवा अथवा या, मल्लकसंपुटे नणीवाणा शके-
राना सपुटम्। चरावोके संपुटमें, सघृतान् धीवाणा
वीके साथ, सक्तून् कृत्वा साथवे। अथ उरी नक्तूको
वन्दकर घेद्य वैद्य वैद्य, नव नदी नवोत्पन्न प्रतिशयाय-
वताम् शरीवाणा रोगीने प्रतिशयायके रोगीको, धूम्र
तेने। धूमाडे उक्तका धूमका, प्रयोजयेत् पावे। प्रयोग
करावे ॥१३६॥

136. Or the physician may administer inhalation by mixing powder of roasted paddy and ghee, and filling them in a pipe to the patients suffering from recent coryza.

आवस्थिकी चिकित्सा—

शङ्खमूर्धललाटतौ पाणिस्वेदोपनाहनम् ।
स्वभ्यक्तो क्षवथुस्त्रावरोधादौ संकरादयः ॥१३७॥

शङ्ख- ललाटौ शंखप्रदेश, मूर्ध- भस्तके सिर लला-
टतौ तथा ललाटनी पीडा होय तो तथा ललाट इनमे
पीडा होने पर, पाणि-स्वेद- हस्तस्वेद हाथसे स्वेद, उप-
नाहनम् तथा उपनाह उरवा भेधको और उपनाह
करना चाहिए, क्षवथु- छीक छीक, स्त्राव- परिभाष
नाकका वहना रोधादौ तथा अतीनाह वगेरेया तथा
प्रतीनाह आदिमे, स्वभ्यक्ते सारी नीति तेल थोपडी
अच्छी तरह अभ्यङ्ग करने पर, संकरादयः संकर वगेरे
स्वेदो पापवा भेधको संकरादि स्वेद देवे ॥ १३७ ॥

137 In pain in the temples head and forehead palm sudation or poul-

tices should be done, and in sneezing, nasal catarrh and nasal obstruction, mixed-sudation and other varieties of sudation should be administered, after duly inuncting the patient.

त्रेयाश्च रोहिषाजजीवचातकारिचोरकाः ।

मन्त्रपञ्चमरिचेलानां चूर्णा वा सोपकुञ्चिका ॥१३८॥

रोहिष- रोहिष धास रोहिष घाम, राजाजी ७२
जीरा, दचा पञ्च वच, तर्करि- अरुणी सरणी, चोरका.
थोपकुञ्चिका ७२ तया चोपक, सोपकुञ्चिका ७२ जीरा,
त्वक्- त्व दालचीनी, पत्र तमाक्षपत्र तेजपत्र, मरिच-
७२ मरी मरिच पलाना अने ओषधी और
इलायची, चूर्णा वा ओषधीनां चूर्णा इने इनके चूर्णको
त्रेयाः च संधर्वा सूवे ॥ १३८ ॥

138. The powders of ginger grass, cumin seeds, sweet flag, wind killer, angelia as also the powders of cinnamon, cinnamon leaves, black pepper, cardamom and black cumin should be used as snuff.

श्रोतःशृङ्गाटनाखाक्षिशोषे तैल च नावनम् ।
प्रभाव्याजे तिलान् क्षीरे तेन पिष्टांसदूष्मणा १३९
मन्दस्त्रिजान् सयष्ट्याहचूर्णास्तेनैव पीडयेत् ।

श्रोत - श्रोत नासाश्रोत, शृङ्गाट- शृङ्गाटक, नासाक्षिशोषे नासा तथा नेत्र सूक्ष्म अथ त्वा
नासा तथा आंख सूख जायें तब, तैल च तेल
तैलका, नावनम् नावन आपवु भेधको नस्य करे,
आजे क्षीरे अकरीना ह्मनी बकरीके दूधमें, तिलान्
तैलने तिलोको, प्रभाव्याज आपना आपी मावित करके,
तेन ते ह्मनी साथे उम दूधके साथ, पिष्टान् पीसेया पीसे
हुए, तदूष्मणा अने तेनी गरमीयो और उबकी गरमीसे,
मन्दस्त्रिजान् धीमी आंखधी अक्षी गयेला ते तैलेने
मंद आंखसे स्वेदित हुए उन तिलोको, सयष्ट्याहचूर्णान्

जेठीमधना यूथुनी साथे जेठनी सुलहठीके चूनेके साथ मिलाकर, तब एक पीडनेत् १॥ ७५३३३ ॥ ६५ ॥ ७५३३३ ॥ तेथेन नीचेकी देना उनमे ककरीका दूध डालकर तनको निचोड लेवे ॥ १३९३ ॥

139 139½. In dryness of the inter communicating channels of the nose, ear and eyes, oil should be used as nasal medication Soak til seeds in goat's milk and paste them with the same milk Then, add to the paste the pulvis of liquorice and cook it with goat's milk-steam on a low fire, and express oil from it with the help of the same milk

दशमूलस्य निष्काये रास्नामधुकककवत् ॥१४०॥
सिद्धं ससैन्धवं तैलं दशकृतवोऽणु तत् स्मृतम् ।
जिग्धस्यास्थापनैर्दोषं निर्हरेद्वातपीनसे ॥१४१॥

दशमूल दशमूलना दशमूलके निष्काये कनाथभा कायमे, ससैन्धवम् सिध्द पावुषु सन्वातमक, रास्ना- रास्ना रास्ना, मधुक- अने जेठीमधना और सुलहठीके, कक- वत् ककनी साथे ककके साथ, दशकृतव. दशवार दसवार, सिद्धम् सिद्ध करेणु सिद्ध किया हुआ, तत् तैलम् ते तेल वह तेल, अणु अणुनेल अणुतैल, स्मृतम् उठेनाय छे कहा जाता है, वातपीनसे पायुना पीनसभा वायुके पीनसमे, जिग्धस्य ते तेलथी स्नेहन कया पछी उस तैलसे स्नेहन करनेके बाद, आस्थापनै आस्थापने- ६।२। आस्थापनसे, दोषम् दोषम् दोषका, निर्हरेत् हरणु ३२३ निर्हरण करे ॥ १४०-१४१ ॥

140-141 This medicated oil prepared in ten times the decoction of the decaradices with the paste of indian groundsel, liquorice and rock salt, is known as 'Anu oil' In coryza due to vata, the morbid humors should be cured by corrective enema given after duly oleating the patient.

जिग्धस्योष्णैश्च लघ्वन्नं ग्राम्यादीनां रसैर्हितम्
उष्णास्त्रुना स्नानपाने निघातोष्णप्रतिश्रयः ॥१४२॥

जिग्ध- स्निग्ध स्निग्ध, लघ्व- अन्न अन्न, उष्णः च अपने उष्ण ५०थे साथे और उष्ण द्रव्योंके साथ, ग्राम्यादीनाम् ग्राम्य आदि प्राणीओना ग्राम्य आदि जीवोंके, रसैः भांसरसे वडे मांसरसोंसे, लघ्वन्नं लघु अन्न लघु अन्नका भोजन, हितम् हित- ५२ छे हितकर है, स्नान- स्नान स्नान, पाने तथा पान तथा पान, उष्णास्त्रुना गरम जलथी ३२थी गरम जलसे रना चाहिए निघात- तेमज पवनरहित एव पवन- हित, उष्ण- अने गरम और गरम, प्रतिश्रय स्थानभा- ६५ स्थानमे रहना चाहिए ॥ १४२ ॥

142 Light diet with unctuous, sour and hot meat-juices of domestic and other animals, the use of warm water for bath and potion, and warm lodging free from draught are beneficial.

चिन्ताव्यायामवाक्चेष्टाव्यवायविरतो भवेत् ।
वातजे पीनसे वीमानिच्छेत्तेवातमनो हितम् ॥१४३॥

आत्मनः पीतानु अपने, हितम् हित हितको, इच्छन् एव ४२४ता चाहनेवाले, वीमान् बुद्धिमान् बुद्धिमानको, वातजे पीनसे वातज पीनसभा वातजन्य पीनसमे, चिन्ता- चिन्ता चिन्ता, व्यायाम- व्यायाम व्यायाम, वाक्- वाणी वाणी चेष्टा- चेष्टा चेष्टा, व्यवाय- अने व्यवायथी और व्यवायसे, विरतः निवृत्त निवृत्त, भवेत् थपु जेधथे होना चाहिए ॥ १४३ ॥

143 The intelligent patient, desiring his well-being, should avoid worry, exercise speech and exertion and sexual intercourse, when affected with coryza due to vata

पैतिकप्रतिश्रयाचिकित्सा—

पैत्ते सर्पिः पिबेत् सिद्ध शृङ्गेरवृत्तं पयः ।
पाचनार्थं पिबेत् पके कार्यं मूर्धविरेचनम् ॥१४४॥

१४४. सिद्ध-सिद्ध (न.)

पित्ते पित्तशी भयेला प्रतिश्यायमा पित्तजन्य प्रतिश्यायमे, सिद्धम् सिद्ध करेखुं सिद्ध किया हुआ, सर्पि धी वी, पिबेत् पीवु ओष्ठो पीना चाहिए, पाचनार्थम् दोषोने पडाववा भाटे दोषोको पकानेके लिए, शृंगवेरशृतम् सुधुथी सिद्ध करेखुं सोंठसे सिद्ध किया हुआ, पयः दूध, पिबेत् पीवु पीना चाहिए, पक्वे प्रतिश्याय पकन थता प्रतिश्यायके पकने पर, सूक्ष्म विरेचनम् शिरोविरेचन विरोविरेचन, कार्यम् करेखुं ओष्ठो करवाना चाहिए ॥ १४४ ॥

144 In coryza due to pitta, medicated ghee and medicated milk with dry ginger should be taken in order to ripen it, and when ripe errhines should be administered

पाठाद्य तैलम्—

पाठाद्विरजनीमूर्वापिप्पलीजानिपल्लवैः ।

दन्त्या च साधितं तैलं नस्यं स्यात् पक्वपीनसे १४५

पक्वपीनसे पाडेला पीनसमा पके हुए पीनसमे, पाठा- पाठा पादी, द्विरजनी- डण्डर अने दारुडण्डर हल्दी और दारुहल्दी, मूर्वा- मूर्वा मूर्वा, पिप्पली- पीपर पिप्पली, जातिपल्लवैः ओष्ठो पान चमेलीके पत्ते, दन्त्या च अने दन्तीमूलथी और दन्तीमूलसे, साधितम् सिद्ध करेला सिद्ध किये हुए, तैलम् तेलपु तैलका, नस्यम् स्यात् नस्य आपवु नस्य देना चाहिए ॥ १४५ ॥

145 Oil prepared with patha, turmeric, indian berberry, trilobed virgin bower, long pepper, jasmine sprouts and red physic nut may be used as nasal medication in ripe coryza

आवस्थिको चिकित्सा-

पूयास्त्रे रक्तपित्तघ्नाः कषाया नावनानि च ।

पाकदाहाधरुक्केषु शीता लेपाः ससेचनाः ॥ १४६ ॥

१४५. स्वाव पक्वपीनसे-संपक्वपीनसे (द.)

१४६. पूया समेचना-सेका प्रलेचना (च)

प्रेयनस्योपचाराश्च कषायाः स्वादुशीतलाः ।

पूयास्त्रे पूयस्कमे, रक्तपित्तघ्ना रक्त- पित्तनाशक रक्तपित्तनागक, कषायाः कषाय, नावनानि च अने नस्य देना और नस्य देने चाहिए, पाकदाहादि- पाक दाह वगेरे पाक, दाह आदि, अरुक्केषु तथा श्लेष्मीओमा तथा फुन्सियोम, ससेचनाः सेचन सहित परिषेचनोके साथ, शीता शीतल शीतल, लेपा लेपोने प्रयोग करेला ओष्ठो लेपोका प्रयोग करना चाहिए, प्रेय- तथा सूधवाना द्रव्यो तथा सूधनेके द्रव्य, नस्य- नस्य नस्य, उपचाराः च अने आहारविहार आदि सब उपचार, कषायाः कषाय रसवाणा कषाय रसवाले, स्वादुशीतला स्वादु अने शीतल होवा ओष्ठो स्वादु और शीतल होने चाहिए ॥ १४६ ॥

146-146½. In conditions of discharge of pus and blood from the nose decoctions and nasal medications indicated in the vitiated condition of blood and pitta and in suppuration, burning and similar other complications and furunculosis, cooling applications and affusions, as well as astringent, sweet and cooling snuffs and nasal medications should be administered

मन्दपित्ते प्रतिश्याये स्निग्धैः कुर्याद्विरेचनम् १४७

मन्दपित्ते मन्दपित्तवाणा मन्दपित्तयुक्त, प्रतिश्याये प्रतिश्यायमा प्रतिश्यायमे, स्निग्धैः स्निग्ध द्रव्योथी स्निग्ध द्रव्योसे, विरेचनम् विरेचन विरेचन, कुर्यात् करेखुं ओष्ठो करवाना चाहिए ॥ १४७ ॥

147. In coryza due to slight pitta, errhination should be carried out with unctuous medications

१४६½ प्रेयनस्य-स्नेहनस्य द त न च

१४७ मन्दपित्ते-पक्वे पित्त फ. द)

फलैः शूलैः फलोंका प्रथमच पथमन देवुं लेष्टे प्रथमन देना चाहिए ॥ १५२ ॥

152 The powder of red arsenic, sweet flag, the three spices, embelia, asafoetida, and gum-guggul may be inhaled or insufflation should be done with pungent fruits

भार्गीसदनतर्कारीनुरन्नादेविजचिते ।

मूत्रे लाक्षा वचा लम्बा विडङ्ग कुष्ठपिप्पली ॥ १५३ ॥ कृत्वा करजं करजं न तैलं तैः स्थापयं पचेत् ।

पाकान्मुत्रे घने मद्यमेतन्मदोन्निमे कफे ॥ १५४ ॥

भार्गी-भारंगी भार्गी, गदन-भीटा गदनफल, तर्कारी-अरुणी अरनी, सुग्गादि-अने सुग्गादि गन्धुकी और सुग्गादिसे विषाचिती पडावेला पकाये हुए, मूत्रे गोभूतभा गोमूत्रमें, लाक्षा लाक्षा, वचा वच, लम्बा उटुपुंभी कटुवृन्दी, विडङ्ग पापडिग वायविडग कुष्ठ-उठ कूठ, पिप्पली पीपर पिप्पली, करजम् अने उरुने। और करजका, कलकम् उल्ल कलक, कृत्वा उरीने करके, तैः ओयोधी इनसे, स्थापयम् तैलम् अरसिधु तेल सरसोंका तेल, पचेत् पडावेला पकाना चाहिए, पाकात् पाठीने पककर, मेदोन्निमे मेदना लेवे। मेदके समान, घने गाढे गाढा, कफे उद्ध कफ, मुक्ते छूटे पडे तयारे निकलने पर, एतद् नखम् आ तेलतु नख देवु इस तैलका नख देवे ॥ १५३-१५४ ॥

153-154. Decoc. in cow's urine beetle killer, emetic nut, wind killer, holy basil and similar other articles. Prepare a medicated oil from rape seed oil and the above decoction with the paste of lac, sweet-flag gourd, embelia costus, long pepper and indian beech. This should be used as nasal medication when the coryza has ripened and thick mucus of the color of yellow fat is being discharged

स्निग्धस्य व्याहते वेगे छर्दनं कफपीनसे ।

वमनीयशुतक्षीरतिलमापयवागुना ॥ १५५ ॥

वार्ताककुलकव्योषकुलत्थादकिनुद्रजाः ।

शूषा कफमज्जं च शस्तमुष्णाम्बुसेख(व)नम् १५६

कफपीनसे उद्धपीनसे। कफपीनमें वेगे व्याहते पीनसे। वेग रेखाता पीनसेके वेगके रुक जानेपर, स्निग्धस्य स्नेह्य उरुपी स्नेहन कराके, वमनीय-वमनीय द्रव्योथी वमनीय द्रव्योंसे, शुतक्षीर-पडावेला द्रव्योथी पकाये हुए द्रव्योथी, तिल तेल तिल, माप अने अउधी और उबदन, ववागुना तैयार उरुपी यागु-दारा तैयार की गई यवागुदारा, छर्दय पथम उरुव वमन कराना चाहिए, वार्ताक-रीगुला वैगन कुलक-उरुला करैले, व्योष त्रिष्टु त्रिष्टु कुलक उरुपी कुलकी, आदकि-तुवेर अरउर, सुद्रजा अने भगना और मूगके, शूषा शूषा शूषा, कफमज्ज जज्ज च उद्ध अने कफमज्ज, उष्णाम्बु-तय। गन्धु नखनु तया गरम जलका, सेचनम् सेचन सेचन, न्तम् सारुं छे अच्छा है ॥ १५५-१५६ ॥

155-156. When the coryza due to kapha is reduced to a mild state, emesis should be administered, after previous oleation of the patient, with milk or gruel of til and black gram medicated with the emetic group of drugs. Soups of brinjals, carilla fruit, the three spices, horse-gram, pigeon pea and green gram and a diet of articles curative of kapha and affusion (and potion) of warm water, are beneficial

वर्जित पीनसे दृष्टे कार्य तोके न शोफजित ।

नरोऽर्वादिमासेषु क्रिया शोषेऽववेक्ष्य च ॥ १५७ ॥

इति पीनसनासारोचचिकित्सा ।

१५५ वमनीयशुतक्षीरतिलमापयवागुना-ववागुना मदनक्षीर-तिलमापयनिद्रया (ट)

, यवागुना-ववागुमि (प)

१५६ वार्ताककुलकव्योष-कफमज्ज वार्ताक (ट फ)

१५३ लम्बा-पिप्पली (प)

१५४. मेदोन्निमे-मेदोन्निमे (ट)

દુષ્ટે પીનસે દુષ્ટ પીનસમાં દુષ્ટ પીનસમાં, સર્વજિવ ત્રિદોષનાશક ત્રિદોષનાશક, ક્રોધે ચ અને નાકના સોજામાં ઔર નાસાકી સૂજનમે, ક્રોધજિવ સોજાને છતનારી સૂજનકો જીતનેવાલી, કાર્યર્થ ચિકિત્સા કરવી ચિકિત્સા કરની ચાહિયે, અર્બુદ-અર્બુદ અર્બુદ, અધિ-માસેષુ અને અધિમાસમાં ઔર અધિમાસમાં, ક્ષાર ક્ષાર થેાજવેા ક્ષાર પ્રયુક્ત કરના ચાહિયે, શેષેષુ ચ અને શેષ નાસારોગોમાં ઔર શેષ નાસારોગોમાં, અવેક્ષ્ય પરીક્ષા કરીને પરીક્ષા કરકે, ક્રિયા ચિકિત્સા કરવી બેઠ્ઠીએ ચિકિત્સા કરની ચાહિયે ॥ ૧૫૭ ॥ હિતિ આ યહ, પીનસનાસારોગચિકિત્સા પીનસનાસારોગ-ચિકિત્સા છે પીનસનાસારોગચિકિત્સા હૈ ।

157. In pernicious type of coryza, treatment curative of tridiscordance should be done. in edema of the nose, the treatment curative of edema In tumor and fleshy growths, caustic alkali should be used, and for the rest, treatment should be done after proper investigation Thus has been described the treatment of coryza

વાતિકશિરોરોગચિકિત્સા—

વાતિકે શિરસો રોગે ક્ષેહાન્ સ્વેદાન્ સનાવનાન્ ।
પાનાશ્મુપનાહાન્ કુર્યાદ્વાતામયાપહાન્ ॥૧૫૮॥

વાતિકે વાતથી થયેલા વાતજન્ય, શિરસ રોગે શિરોરોગમાં શિરોરોગમાં, વાતામયાપહાન્ વાતરોગ-નાશક વાતરોગનાશક, સનાવનાન્ નસ્યેા નસ્ય, ક્ષેહાન્ સ્નેહ સ્નેહ, સ્વેદાન્ સ્વેદેા સ્વેદ, પાન- પાન પાન, અન્નમ્ અન્ન અન્ન, ઉપનાહાન્ ચ અને ઉપનાહો ઔર ઉપનાહ, કુર્યાદ્ કરવા બેઠ્ઠીએ કરને ચાહિયે ॥ ૧૫૮ ॥

158. In diseases of head due to vata, oleation sudation and nasal medication and food and drink and poultices that are curative of vata-disorders, should be prescribed

તૈલમૃદ્ધૈરગુર્વાદૈઃ સુલોષ્ણૈરુપનાહનમ્ ।
જીવનીયૈઃ સુમનસા મત્સ્યૈર્પાલૈશ્ચ શસ્યતે ॥૧૫૯॥

તૈલમૃદ્ધે તેલથી બૂળેલા તૈલસે મૂને દુણ, સુલોષ્ણે સુભોષ્ણ સુલોષ્ણ, અગુર્વાદૈઃ અગર આદિનો અગુર આદિકા, જીવનીયૈઃ જીવનીય ઔષધોનો જીવનીય ઔષધોનો, સુમનસા ચમેલી વગેરેના ફૂલોનો ચમેલી આદિકે ફૂલોનો, મત્સ્યૈઃ માછલીનો મછલિયોનો, પાલૈઃ પાલે ચ અને પાલોનો ઔર પાલોનો, ઉપનાહનમ્ ઉપનાહ ઉપનાહ, શસ્યતે પ્રશસ્ત છે પ્રશસ્ત હૈ ॥ ૧૫૯ ॥

159 Genially warm poultices, prepared with drugs of the eagle wood group fried in oil. or poultices prepared with life-promoter group of drugs or with jasmime or with fish or flesh, are recommended.

રાક્ષાદિતૈલમ્—

રાક્ષાસ્થિરાદિભિ સિદ્ધં સક્ષીરં નસ્યન્નર્તિનુત્ ।
નૈલં રાક્ષાદિકાકોલીશર્કરાભિરધાપિ વા ॥૧૬૦॥

રાક્ષા- રાક્ષા રાક્ષા, સ્થિરાદિભિ અને શાલપર્ણી આદિથી ઔર શાલપર્ણી આદિસ, અથ અથિ વા અથવા તે। અથવા તે, રાક્ષા- રાક્ષા રાક્ષા, દ્વિકાકોલી- કાકોલી, ક્ષીરકાકોલી કાકોલી, શર્કરાભિઃ અને સાકરથી ઔર શર્કરાસે, સક્ષીરમ્ દૂધ સાથે દૂધકે સાથ, સિદ્ધન્ સિદ્ધ કરેલા સિદ્ધ કિયે દુણ, તૈલમ્ તેલનું તૈલકા, નસ્યન્ નસ્ય નસ્ય, નર્તિનુત્ શિરની પીડાને નાશ કરે છે શિર પીડાકા નાશક હૈ ॥ ૧૬૦ ॥

160 Nasal medication with the oil prepared with milk and drugs of the indian groundsel group and ticktrefoil group, or the medicated oil prepared with indian groundsel, the two Kakolis and sugar, is also curative of pain

૧૫૯ જીવનીયૈઃ સુમનસા-જીવનીયૈશ્ચ પુલ્પૈશ્ચ (ફ)

बलामधुकयष्ट्याहविदारीचन्दनोत्पलैः ।
जीवर्कपभकद्राक्षाशर्करामिश्र साधितः ॥१६१॥
प्रस्थस्तैलस्य सक्षीरो जाङ्गलार्धतुलारसे ।
नस्यं सर्वोर्ध्वजन्तुस्थवातपित्तामयापहम् ॥१६२॥

बला- भला बला मधुक भट्टो महुआ यष्ट्याह-
वेडीभध मुलहठी, निदारी- निदारीक-विदारीचन्द,
चन्दन- यदन चन्दन, उत्पल- नीलकमल नीलोफर,
जीवक- ७५ जीवक, कषभक- नमभक ऋषभक,
द्राक्षा- द्राक्षा द्राक्षा, शर्करामि- च अने साक्षरना
कक्ष्मी और शर्कराके कल्केसे, जाङ्गल- भ गल पशु-
ओना जाङ्गल पशुओके, अर्धतुलारसे ५० पल भास-
रसभा ५० पल मासरसमें, मक्षीर दूध साथे दूधके
साथ, साधितः सिद्ध करेह सिद्ध किवा हुआ, तैलस्य
प्रस्थः ओं प्रस्थ तैल एक प्रस्थ तैलका, नस्य नस्य
नस्य, सर्व- सधना यत्र, ऊर्ध्वजन्तु- ऊर्ध्वजन्तु
ऊर्ध्वजन्तु, वातपित्त- वायु अने पित्त वायु और
पित्तके, कामयापहम् रोगोने नाश करे छे रोगोंको नष्ट
करता है ॥ १६१ १६२ ॥

161-162. Take 4 tolas of oil and
of milk and prepare it in 200 tolas
of meat-juice of Jangala animals,
with the paste of heart-leaved sida
mahwa flowers, liquorice, white yam,
sandal, blue water lily, Jivaka, Risha-
bhaka, grapes and sugar, nasal
medication with this oil is curative
of all diseases born of vata and pitta,
occurring in the upper supra-clavicular
parts of the body

शिरोरोगे मायूरघृतम्—

दशमूलबलारात्रात्रिकलामधुकैः सह ।
मायूरं पक्षपित्तान्त्रशकृत्तुण्डाङ्घ्रिवर्जितम् ॥१६३॥

१६३. त्रिकलामधुकैः-मधुकैस्त्रिकैः (ग)

१, शकृत्तुण्डाङ्घ्रिवर्जितम्-शकृत्तुण्डविवर्जितम् (फ.)

जले पक्त्वा घृतप्रस्थ नस्मिन् क्षीरलम् पचेत् ।
मधुरैः कार्ष्णिकैः कल्कैः क्षिरोरोगादिनापहम् १६४
कर्णाक्षिनासिकाजिह्वातालवाद्यगलरोगनुत् ।
मायूरमिति विख्यातमूर्ध्वजन्तुगदापहम् ॥१६५॥

इति मायूरघृतम् ।

दशमूल- दशमूल दशमूल, बला- भला बला, रात्रा-
रात्रा रात्रा, त्रिकला- त्रिकला त्रिकला, मधुकै सह अने
वेडीभधसहित और मुलहठीसहित, पक्ष- पांथो पक्ष,
पित्त- पित्त पित्त, अन्त्र- आन्त्र आन्त्र, शकृत्- शकृत्
बीठ, तुण्ड- आन्त्र चोंच, अङ्घ्रि- तथा पशुने तथा पैरोंको,
वर्जितम् छोड़ी भाड़ीना छोड़कर शेष, मायूरम् भोरना
भासने मोरके मासको, जले जलभा जलमें, पक्त्वा
पकावीने पकाकर, तस्मिन् ओ क्नाथभा उस काथमें,
कार्ष्णिकै कर्षप्रभाषु कर्षप्रमाण, मधुरै मधुर
औषधियोंना मधुर औषधोंके, कल्कै कक्ष्मी कल्कोसे,
क्षीरलम् सभान लाग दूध साथे समभाग दूधके साथ,
घृतप्रस्थम् ओं प्रस्थ धी एक प्रस्थ धी, पचेत् पकावपु
पकावे, मायूरम् इति 'मायूर' ओ नामथी 'मायूर' इस
नामसे, विख्यातम् विख्यात आ धी विख्यात यह घृत,
क्षिरोरोग- शिरना रोगो शिरके रोग, अर्धितापहम् तथा
अर्धितने नाश करे छे तथा अर्धितको नष्ट करता है,
कर्ण- अने कर्ण और कान, अक्षि- आंख आंख, नासिका-
नाक नाक, जिह्वा- ७५ जिह्वा, तालु- तालु ताळु,
आल्य भुभ मुँह, गलरोगनुत् तथा गलाना रोगोने
दूर करे छे तथा गलेके रोगोंको दूर करता है, ऊर्ध्वजन्तु-
गदापहम् तेभज जन्तुनी उपरना अधा रोगोने दूर
करे छे एव ऊर्ध्वजन्तुगत सब रोगोंको दूर करता
है ॥ १६३-१६५ ॥ इति आ यह, मायूरघृतम् मायूर-
घृत छे मायूरघृत है ।

163-165. Decoct the deca-radices,
heart leaved sida indian groundsel,
the three myrobalans, liquorice, and the
peacock, with its feather, bile, its testis, es,
fecal matter, beak and feet removed,

१६५ कर्णाक्षिनासिकाजिह्वातालवाद्यगलरोगनुत्-कर्णाक्षि-

नासिकागलरोगविनागुत्तम् (फ)

prepare 64 tolas of ghee with equal quantity of milk in that decoction adding the paste of one tola each of the drugs of the sweet group This ghee, known popularly as the Peacock ghee, is curative of diseases of the head, facial paralysis, diseases of the ear, eyes, nose, tongue palate mouth and throat, and it is curative of upper supra claviclar diseases Thus has been described the Peacock-ghee

निरोरोगे महामायूरघृतम्—

एतेनैव कषायेण घृतप्रस्थं विधातयेत् ।

चतुर्गुणेन पयसा कर्कशैरेभिश्च कार्ष्णिकैः ॥१६६॥

जीवन्तीत्रिकलासेदाशृङ्गीकपिपरुषकैः ।

सप्तह्नायविकाभार्गीकाश्मरीसुरदारुभिः ॥१६७॥

आत्मगुप्तामहामेदातालखर्जूरमस्तकैः ।

मृणालविषशालूकशृङ्गीजीवकपञ्चकैः ॥१६८॥

शतावरीविशालीक्षुवृहतीवारिवानुगे ।

सर्वाश्वदूर्ध्वभक्षशृङ्गाटककसेरुकैः ॥१६९॥

रास्नाहिरातामलकीसूक्ष्मैलाशटिषैः ।

पुनर्नवातुगाक्षीरीकाकोलीधन्वयासकैः ॥१७०॥

खर्जूरक्षोटवाताममुञ्जानाभिषुक्रैरपि ।

१६६. पयसा-दुग्धे (फ)

१६७. शृङ्गीकपिपरुषकैः-पशुपक्षिपरुषक (ड)

सुरदारुभिः-चर्मदारु (ग क.)

१६८. मृणालविषशालूकशृङ्गीजीव पञ्चकैः-मृणालविषखर्जूरशृङ्गीजीवकपञ्चक (फ)

१६९. शालूक-खर्जूर (क फ)

१७०. शालूकशृङ्गीजीवकपञ्चकैः-खर्जूरमधुकैश्च सजीरकैः (ग ह)

१७१. खर्जूरमधुकैश्च सजीरकैः (घ)

१७२. खर्जूरक्षोट मधुकाक्षोट (क घ)

१७३. मधुकाक्षोट (ख ङ घ.)

१७४. मधुकाक्षोट (घ ङ)

द्रव्यैरेभिर्वथालाभं पूर्वकल्पेन साधितम् ॥१७१॥

नस्ये पाने तथाऽभ्यङ्गे वस्तौ चैव प्रयोजयेत् ।

एतेन एव आ ८ इती, कषायेण इवाथथी कायसे चतुर्गुणेन आ ८ इती चौगुणे पयसा इधनी ६४ तोला, घृतप्रस्थम् ६४ तोला धी ६४ तोला घी, जीवन्ती- ६४ तोला जीवन्ती, त्रिकला- त्रिकला त्रिकला मेदा-शृङ्गीका- ६४ तोला मेदा, प्राक्ष मेदा, मुनका, कषि ८६ दि ८६ दि, परुषकैः ६४ तोला फालग, सप्तह्ना ११३३३३ लज्जावन्ती, चविका भार्गी- ८६ दि, ८६ दि चव्य, भार्गी काश्मरी- ८६ दि गम्भीरी, सुरदारुभिः ८६ दि देवदारु, आत्मगुप्ता ८६ दि कर्षाच, महामेदा- महामेदा, ताल- ८६ दि भरतक तालमस्तक, खर्जूरमस्तकैः ८६ दि खर्जूरमस्तक, मृणाल-विष- ८६ दि, ८६ दि कमलनाल, कमलदण्ड, काळक-शृङ्गी- ८६ दि, ८६ दि शी ८६ दि कमलकन्द, ककडासीगी, जीवक- ८६ दि जीवक, पञ्चकैः ८६ दि पञ्चाङ्ग, शतावरी- ८६ दि शतावरी, विदारी इक्षु- ८६ दि, ८६ दि, शेरी विलाईकन्द, इक्षु, वृहती- ८६ दि, ८६ दि वन- ८६ दि, ८६ दि, नातिवायुगेः अन्न अतन्नी सर्वाणां दोषकारकी कपूरी मूर्वा-श्वदूर्ध्व- ८६ दि, ८६ दि, गोष्ठ, ऋषभक- ८६ दि ऋषभक शृङ्गाटक- ८६ दि, ८६ दि विषादा, कसेरुक ८६ दि कसेरु रास्ना-स्थिरा ८६ दि-शादवणु ८६ दि परीवन, तामलकी ८६ दि अथली मुई आवला, सूक्ष्मैला नान्दी ओदथी छोटी इलायची, जटि- ८६ दि, ८६ दि कचूर, पौष्करं पुष्करं पोहकरमूल, पुनर्नवा साटोरी गदहपुरजा, तुगाक्षीरी- ८६ दि, ८६ दि वशलोचन, काकोली- ८६ दि काकोली, धन्वयासकैः ८६ दि धमासा, खर्जूर ८६ दि खर्जूर जक्षोट- ८६ दि अखरोट, वाताम- ८६ दि वाताम, मुञ्जान- ८६ दि साहोरी साधम लाहोरी खालम, अभिषुके अने पिस्ता और पिस्ता, यथालाभम् ८६ दि भगे ८६ दि जितने मिल सके इतने, एभिः द्रव्यैः अपि ८६ दि ८६ दि इन द्रव्योमेसे, कार्ष्णिकैः ८६ दि ८६ दि तोला ८६ दि प्रत्येका एक

१७१. नस्ये पाने तथाऽभ्यङ्गे वस्तौ चैव प्रयोजयेत्-पाने वस्तौ

तथाऽभ्यङ्गे नस्ये चैव प्रदापयेत् (ग)

१७२. नस्ये पाने तथाऽभ्यङ्गे-त पक नावनेऽभ्यङ्गे (ङ)

१७३. प्रयोजयेत्-प्रदापयेत् (घ)

एक तोला ले कर, दूधि करकैः च औ ७ ६० थोला
उद्धृष्ट इन्हींके कर्कोसे, विपाचयेत् पञ्चावु पकावे,
पूर्वकल्पेन पूर्वनी विधि प्रमाणे पथम विधिसे, नक्षितम्
सिद्ध करेका औ धीने। सिद्ध किए हुए इन घृतका, नरसे
नरस्य नस्य, पाने पान पान, तथा अभ्यङ्गे अभ्यङ्ग
अभ्यङ्ग, वस्ती व आले अस्तिभा और वस्तिमें, प्रयोज-
ये प्रयोग करे। प्रयोग करना चाहिए ॥१६६-१७१॥

166-171½ Prepare 64 tolas of medi-
cated ghee in the decoction described
above, with four times its quantity of
water, adding the paste of one tola
each of the following drugs - cork
swallow wort, the three myrobalaus,
Meda, grapes, Riddhi, sweet falsah,
madder, chaba pepper beetle killer,
white teak, deodar, cowage, Mahameda,
the top of palmyra palm and date, lotus
stalk and fibres, lotus rhizomes, clim-
bing asparagus, white yam, sugar-cane,
yellow berried nightshade, indian
sarsaparilla, black sarsaparilla, trilobed
virgin's bower, small caltrops Risha-
bhaka, indian water chest-nut, rushnut,
indian groundsel, ticktrefoil, feather
foil, small cardamom, long zedoary,
orris root, hog's weed, bamboo man, a
Kakoli, cretan prickly clover, dates,
walnut, almond, salep and Abhishuka
nut or as many of these drugs as
are available, according to the above-
mentioned procedure This ghee should
be used as nasal medication, potion,
unction and enema

शिरोरोगेषु सर्वेषु कासे श्वासे च दारुणे ॥१७२॥
मन्यापृष्ठग्रहे शोषे स्वरमेहे तथाऽर्दिते ।
योऽप्यस्य शुकुक्षोषेषु शस्तं वन्यासुतप्रदम् ॥१७३॥

सर्वेषु औ धी सर्व यह घृत नव प्रकारके, शिरो-
रोगेषु शिरोरोगे जिगेगत गेगोने, कासे श्वासे
श्वासीमें, दारुणे दारुण श्वासे च श्वास श्वासे
मन्यापृष्ठग्रहे मन्यापृष्ठ, पृष्ठग्रह मन्यापृष्ठमें, पृष्ठप्रदमें,
शोषे शोष जोषमें स्वरमेहे श्वासे स्वरमेदमें, तथा
अर्दिते अर्दित अर्दितमें योनि-असृक्- योनिशोष,
रक्तशोष योनिरोगमें, रक्तशोषमें शुकुक्षोषेषु औ धी-
क्षोषों और शुकुक्षोषोंमें, शस्तं प्रशस्त है, प्रशस्त है,
वन्यासुतप्रदम् च औ धी वन्यासे पुत्र आपनारु है
तथा वन्याको पुत्र देनेवाला है ॥ १७०-१७३ ॥

172-173 It is recommended in all
kinds of affections of the head cough,
severe dyspnea, stiffness of neck and
back, emaciation, change of voice
and in facial paralysis This is
beneficial in disorders affecting the
vagina and vitiation of the menses and
semen. It bestows offspring even on
barren women.

ऋतुस्नाना तथा नारी पीत्वा पुत्रं प्रसूयते ।

महामायूरमित्येतद्धृतमात्रेयपूजितम् ॥१७४॥

इति महामायूरघृतम् ।

तथा तथा तथा, ऋतुस्नाना ऋतुस्नाना ऋतुस्नाना,
नारी श्री जी, पीत्वा औ धीनु पान करी इस बीका
पानकर, पुत्रम् पुत्रने पुत्रको, प्रसूयते जन्म आये है
जन्म देने है, मात्रेय- मात्रेयना मात्रेयके द्वारा, पूजि-
तम् बहुत माननु पान प्रशस्त, एतद् घृतम् औ धी
इह पी, महामायूर' 'महामायूर' 'महामायूर', इति औ
॥मथी उद्धृष्टा है इस नामसे कहा जाता है ॥ १७४ ॥
इति औ यह, महामायूरघृतम् महामायूर औ है
महामायूर घृत है ।

174 Taking a potion of it at the
end of her menstrual period, a woman
will bring forth a male child, this
great medicated 'Peacock ghee' thus
described, is valued highly by Atreya.

Thus has been described the great-
'Peacock Ghee.'

पैत्तिकशिरोरोगस्य चिकित्सा—

आखुभिः कुक्कुटैर्हंसैः शशैश्चापि हि बुद्धिमान् ।
कल्पेनानेन विपचेत् सर्पिलध्वजगदापहम् ॥१७५॥

बुद्धिमान् बुद्धिमान् वैशे बुद्धिमान् वैश, जनेन आ
इस, कल्पेन हि उक्त प्रमाणेन कल्पनाके अनुसार ही,
सर्पिः धीने घृतको, आखुभि उदरे चूहे, कुक्कुटै हंसै
कुक्कुटो, हंसो मुर्गे, हंस, जनेन च अपि तथा मसुदाओना
भासनी साथे शुद्ध शुद्ध तथा खरगोशके मांससे पृथक्
पृथक्, विपचेत् पञ्चानु पकावे, ऊर्ध्वगदापहम् आ प्रत्येक
धी और्ध्वानु रोगोने नाश करनेवाला है ॥ १७५ ॥

175 The wise physician should,
by the method described above, prepare
the medicated ghee of mice, cocks,
swans and of rabbits, which is curative
of supra-clavicular affection

पैत्ते घृतं पयः सेकाः शीता लेपाः सनावनाः ।
जीवनीयानि सर्पीणि पानाजं चापि पित्तनुत् १७६

पैत्ते पित्तथी यथेष्टा शिरोरोगमा पित्तजन्य शिरो-
रोगमें, घृतम् धी घी, पयः दूध दूध, सनावना नस्य
नस्य, शीता सेका. ठंडा परिषेक शीतल परिषेक, लेपाः
लेप लेप, जीवनीयानि और्ध्वानु जीवनीय, सर्पीणि घृत
घृत, पित्तनुत् तथा पित्तनाशक तथा पित्तनाशक, पाना-
जम् च अपि पान करने अथवा पान सेवन करनेवाला है ॥ १७६ ॥

176. In diseases of the head due to
pitta, ghee, milk, cold affusions, appli-
cations, nasal medications, ghee medi-
cated with life-promoter drugs, and
food and drink curative of pitta are
beneficial.

चन्दनोशीरयष्ट्याह्वलाव्याघ्रनखोत्पलैः ।

क्षीरपिष्टैः प्रदेहः स्यान्नृत्तैर्वा परिषेचनम् ॥१७७॥

त्वक्पत्रशर्कराकल्कः सुपिष्टस्तण्डुलाम्बुना ।
कार्योऽवपीडः सर्पिश्च नस्यं तस्यानु पैत्तिके ॥१७८॥

क्षीरपिष्टे दूधनी साथे पीसेल दूधमें पिसे हुए,
चन्दन- रताजदी लाल चन्दन, उशीर- पीरखुने
वाणो खल, यष्ट्याह्व- जेठीमध मुलहठी, बला- भला
बला, व्याघ्रनख- व्याघ्रनख व्याघ्रनख, उत्पलै. तथा
नीलकण्ठने तथा नीलोफरका, प्रदेहः लेप करने प्रदेह
करे, नृत्तै वा अथवा ओओना क्वाथथी या इनके
काथसे, परिषेचनम् स्यात् परिषेक करने परिषेक करे,
पैत्तिके पित्तथी यथेष्टा शिरोरोगमा पित्तजन्य शिरो-
रोगमें, तण्डुलाम्बुना ओओना धाक्षुनी साथे चावलके
बोवनसे, सुपिष्ट सारी रीते पीसेल वारीक पीसे हुए,
त्वक्-पत्र- त्वक्, तमाक्षपत्र दालचीनी, तेजपात, शर्करा-
कल्क तथा साधना उदके और चीनीके कल्कसे,
अवपीडः अवपीड अवपीड, कार्यः देवे देना चाहिए,
तस्य अनु अने ते पछी और उसके बाद सर्पिः च
धीनु घृतका, नस्यम् नस्य देवे नस्य देवे ॥१७७-१७८॥

177 178. Sandal, cuscus grass,
liquorice, heart-leaved sida, shell
and blue water lily, reduced to
paste with milk, may be used as appli-
cation, and these, made into decoction
may be used as affusion Nasal drops
prepared by pasting well cinnamon
bark, cinnamon leaves and sugar, and
mixed with rice-water, should be
administered followed by nasal medi-
cation with ghee in disorders of the
head due to pitta

यष्ट्याह्वचन्दनानन्ताक्षीरसिद्धं घृतं हितम् ।

नावनं शर्कराद्राक्षामधूकैर्वाऽपि पित्तजे ॥१७९॥

पित्तजे पित्तथी यथेष्टा शिरोरोगमा पित्तजन्य
शिरोरोगमें, यष्ट्याह्व- जेठीमध मुलहठी, चन्दन- रताजदी

१७८ तस्यानु-तस्यानु ()

१७९ हिनम्-शुभम् (ह)

लाल चन्दन, अनन्ता-क्षीरसिद्धम् सारिषा अने धनी साथे पकावेला धीनुं कपूरी और दूधसे सिद्ध किये, शर्करा द्राक्षा अथवा सांडर, द्राक्षा या चीनी, मुनके, मधूके, वा तथा महुआनी साथे पकावेला और महुवेके कन्कसे सिद्ध किये, घृतम् धीनु चीका, नावनश्च नश्य नस्य, हितम् क्षितञ्च री छे दिनकर है ॥ १७९ ॥

179. In diseases of the head due to pitta, ghee prepared with liquorice, sandal and indian sarsaparilla in milk, or with sugar, grapes and liquorice, is beneficial as nasal medication

कफजशिरोरोगस्य चिकित्सा—

कफजे स्वेदितं धूमनस्यप्रघमनादिभिः ।
शुद्धं प्रलेपपानाच्चैः कफघ्नैः समुपाचरेत् ॥१८०॥
पुराणसर्पिणः पानैस्तीक्ष्णैर्वस्त्रिभिरेव च ।

कफजे उद्धृती अथेला शिरोरोगमां कफजन्य शिरो-
रोगमें, स्वेदितम् स्वेदन आपेक्ष स्वेदन किये हुए,
धूम-नस्य- अने धूम, नश्य धूम, नस्य प्रघमनादिभिः
अने प्रघमन वज्रेरेथी और प्रघमन नस्य आदिसे, शुद्धम्
शुद्ध उरेला रोगीने। शुद्ध किये हुए गेमीका कफघ्नै उद्धने
उल्लुनारं कफघ्न, प्रलेप-पान- प्रलेप, पान- प्रलेप, पान,
अथे तथा अनन्तउ गौर अथसे, समुपाचरेत् उपचार
करवे उपचार करे, पुराणसर्पिण उद्धने शिरोरोगवाला
रोगीने। नूना भीना कफज शिरोरोगवाले रोगीकी पुराने
बीके, पानैः पानथी पानसे, तीक्ष्णै तथा तीक्ष्ण तथा
तीक्ष्ण, वस्त्रिभि एव च वस्त्रिभ्योथी पक्षु चिकित्सा
करवी ओर्ध्वी वस्त्रियोंसे सी चिकित्सा करनी
चाहिए ॥ १८० ॥

180-181. In affections of the head due to kapha, the patient, after being subjected to sudation and being purified by the administration of smoke, nasal medications and insufflation, should then be treated well, with application and food and drink, curative of kapha.

कफानिलोत्थिते दाहः शेषयो रक्तमोक्षणम् ॥१८१॥
एरण्डनलक्ष्मौमगुग्गुलुचन्दनैः ।
धूमवर्ति पिवेद्गन्धैरकुष्ठतगरैस्तथा ॥१८२॥

कफ अनिल- उद्ध तथा वायुथी कफ तथा वातसे,
उत्थिते उत्पन्न थयेला शिरोरोगमां उत्पन्न शिरोरोगमें,
दाह दाह दाह, शेषयो अने पित्तज तथा सन्निपा-
तज शिरोरोगमां और पित्तज तथा सन्निपातज शिरो-
रोगमें, रक्तमोक्षणम् रक्तावसेथन करवा रक्तावसेचन
करे, एरण्ड- और उ। एरण्ड, नलक्ष-क्षौम- नलक्ष्मी,
क्षौम जटामासी, क्षौम, गुग्गुलु- गुग्गुलु गुग्गुल, अगुरु-
अगुरु अगुरु, चन्दनै रत्नोत्थी लाल चन्दन, अकुष्ठ-
तगरै अने उद्ध तथा तगर सिन्धायना और कूड तथा
तगरको छोड़कर अन्य, गन्धैः गंध द्रव्योथी अनावेथी
गन्धद्रव्योंसे सिद्ध, धूमवर्तिस् धीनी धूमवर्ति, पिवेत्
पीवी पीवे ॥ १८१-१८२ ॥

181-182. He should also be treated with potions of old ghee and with enemata prepared with acute drugs. In affections due to kapha and vata, cauterization, and blood-letting in the remaining conditions, should be done. Cigar prepared of castor plant, uardus angelica gum guggul eagle wood sandal and the fragrant group of drugs, excepting costus and indian valerian, should be smoked

सन्निपातजस्य शिरोरोगस्य चिकित्सा—

सन्निपातभवे कार्या सन्निपातहिता क्रिया ।

सन्निपातभवे सन्निपातही शयेला शिरोरोगमां
सन्निपातजन्य शिरोरोगमें, सन्निपातहिता सन्निपातने
क्षितकारी सन्निपातमें हिनकर, क्रिया चिकित्सा चिकित्सा,
कार्या करवी ओर्ध्वी करनी चाहिए ॥ १८० ॥

१८१ कफानिलोत्थिते-कफानिलोत्थित (१)

दाह नेरगे-दाहनेरगे (२)

१८२ अकुष्ठ-अकुष्ठ (३)

१८२३ सन्निपातहिता-सन्निपातहिता (४)

1823 In condition due to tridiscordance, the general treatment beneficial in tridiscordance should be done

કૃમિજશિરોરોગસ્ય ચિકિત્સા—

ક્રિમિજે ચૈવ જ્ઞત્યં તીક્ષ્ણં મૂર્ધવિરેચનમ્ ॥૧૮૩॥

સ્વદન્તીચ્યાગ્રકરજવિહ્વનચવાલિકાઃ ।

અપામાર્ગફલં બીજં નક્તમાલશિરીષયોઃ ।

ક્ષવકોડશ્મન્તકો વિલ્વં હરિદ્રા હિન્દુ યૂથિકા ॥૧૮૪॥

ફણિજ્જકશ્ચ તેસ્તૈલનવિમૂચે ચતુર્ગુણે ।

તિલ્લં સ્થાપ્તાચન ચૂર્ણં ચેષાં પ્રથમન હિતમ્ ॥૧૮૫॥

ફલં શિશુકરજાભ્યાં સવ્યોષં કાવપીડકઃ ।

કપાયઃ સ્વરસઃ ક્ષારશ્ચૂર્ણં કલ્કોડવપીડકઃ ॥૧૮૬॥

શુકતિક્તકટુક્ષૌદ્રકષાયૈઃ કવલગ્રહઃ ।

इति शिरोरोगचिकित्सा ।

ક્રિમિજે ચ એવ અને ક્રિમિથી થયેલા શિરો-
રોગમાં ભૌર ક્રિમિજન્ય શિરોરોગમે, તીક્ષ્ણમ્ તીક્ષ્ણ
તીક્ષ્ણ, મૂર્ધવિરેચનમ્ શિરોવિરેચન શિરોવિરેચન, કતૈ-
ન્યમ્ આપવુ બેઈએ દેવે, સ્વદન્તી- તબ, દન્તી
દાલચીની, દન્તી, ચ્યાગ્ર-કરજ- બ્યાગ્રનખ નચી, વિહ્વ
વાવડિંગ વાગવિદંગ નવમાલિકાઃ મોગરો મુગ્રા,
અપામાર્ગ- અધેડાનાં ચિંચિટેકે, ફલમ્ બી. બીજ, નક્તમાલ
ગરમાળો. અમલતામ, શિરીષયોઃ અને સરસડાનાં ભૌર
શિરીષકે, બીજમ્ બી. બીજ, ક્ષવકઃ નાકછીંડણી
નાકછીંડણી, અશ્મન્તકઃ અશ્મ તક અશ્મન્તક, વિલ્વમ્
બીલું વેલ, હરિદ્રા હળદર હલ્દી, હિન્દુ હિંગ હીંગ,
યૂથિકા .બૂર્ધનાં ફૂલ જુદી, ફણિજ્જકઃ ચ તથા મરવાનાં
બી તથા મવેકે બીજ, તૈઃ તેથીથી ઉનણે. ચતુર્ગુણે
ચારગણા ચીગુણે, અશ્મિમૂત્રે ગાડરના મૂત્રમાં મેવકે મૂત્રમે,
તિલ્લમ્ તેલમ્ પકાવેલ તેલથી તિલ્લ કિયે તેલકા, નાવનમ્
નસ્ય નસ્ય. સ્થાપ્તા આપવુ દેવે, દુષામ્ ચ અને તબ
વગેરેના ભૌર દાલચીની-આદિકે, ચૂર્ણમ્ ચૂર્ણમ્ ચૂર્ણકા,

પદ્મસનમ્ પ્રથમન પ્રથમન, હિતમ્ હિતકારી છે હિતકર
દે. સવ્યોષમ્ ત્રિહુ ત્રિકહ, શિશુકરજાભ્યામ્ સરગવાનાં
અને કરજનાં તદ્દજન ભૌર કરજકે, ફલમ્ ચ બીજને
બીજકા, કાવપીડકઃ અવપીડક દેવે. અવપીડક દેવે,
કપાય કપાય કપાય, સ્વરસ. ક્ષારઃ સ્વરસ, ક્ષાર સ્વરસ,
ક્ષાર, ચૂર્ણમ્ કલ્ક ચૂર્ણ તથા કલ્કને. ચૂર્ણ તથા કલ્ક
ફલકા, કાવપીડક અવપીડક અવપીડક, શુક. અને
શુકત શુક તિક- તિત્ત તિક, કટુ- કટુ કટુ, ક્ષૌદ્ર-
મધ મધુ, કષાયૈઃ તથા કપાય રસવાળાં દ્રવ્યોથી તથા
કપાય રસવાળે દ્રવ્યોસે, કવલગ્રહ. કવલગ્રહ આપવે
એ પણ દિનકર છે કવલગ્રહ દેના યદ્દ મી હિતકર છે
॥ ૧૮૩ ૧૮૬ ॥ હિત આ. યદ્દ, શિરોરોગચિકિત્સા
શિરોરોગચિકિત્સા છે શિરોરોગચિકિત્સા છે ।

183-186 In condition due to worms, drastic errhines should be administered Prepare a medicated oil with the paste of cinnamon bark, red physic nut, shell, embelia, double jasmine, rough chaff, indian beech, indian siris, sneeze wort, common mountain ebony, bael, turmeric, asafetida, jasmine and sweet marjoran, and four times the quantity of sheep's urine This medicated oil is a good nasal medication The fruits of drumstick and indian beech mixed with the three spices make good nasal drops. Decoction or expressed juice, alkali pulvis, paste, nasal drops, mouth-wash with vinegar or with bitter, pungent and astringent articles and with honey are beneficial Thus has been described the treatment of the diseases of the head

૧૮૮. સ્વદન્તીચ્યાગ્રકરજ-સ્વચ વ્યાગ્રનચ દન્તી (છ)

૧૮૫. ચતુર્ગુણે-દ્વિરજનન (ન)

૧૮૬. શુકતિક્તકટુક્ષૌદ્રકષાયૈઃ કવલગ્રહ-શુકતિક્તકટુક્ષૌદ્ર-
વર્ષણં કવલગ્રહઃ । (ખ)

મુલરોગસ્ય ચિકિત્સા—

ધૂમઃ પ્રથમનં શુદ્ધિરચદર્શનલક્ષ્મમ્ ॥૧૮૭॥
મોઝયં ચ મુલરોગેષુ તથાસ્તે વોનમુદ્ધિતમ્ ।

पिप्पल्यगुरुदार्वीत्वग्गवक्षाररसाञ्जलम् ॥१८८॥
पाठां तेजोवतीं पथ्यां स्वभागां विचूर्णयेत् ।
सुखरोगेषु सर्वेषु सक्षौद्रं तद्विधारयेत् ॥१८९॥
सीधुताधवभाध्वीकैः श्रेष्ठोऽयं कवलग्रहः ।

धूम धूम धूमपान, प्रघ्ननम् प्रधमन प्रधमन,
अध शुद्धि विरेचन विरेचन, छर्दन लङ्घनम् वमन,
लघन वमन, लघन, यथास्वम् अने ते ते दोषने
अनुसार और उन उन दोषोंके अनुसार, दोषनुन
दोषने हर हरनार दोषनाशक, शोज्यम् च कोष्ठन
आहार, सुखरोगेषु सुखरोगभां सुखरोगमें, हितम्
हितकर छे हितकर है, पिप्पली- पीपर पिप्पली, अगुरु-
दार्वीत्वक्- अगुरु, दासुहणहरनी छाद्य अगर दासुहलीकी
छाल, यवक्षार- जवभां यवक्षार, रसाञ्जलम्
रसवती रसोत, पाठाम् पाठा पाढी, तेजोवती
तेजोवती तेजोवती, पथ्याम् अने हरउनु और हरउरा,
समभागम् सम भागे समभाग विचूर्णयेत् यूष् ३२
चूर्ण करे, सक्षौद्रम् तत् मधुसूतित ते मधुयुक्त उस
चूर्णको, सर्वेषु सुखरोगेषु सर्व सुखरोगभां सब
सुखरोगोंमें, विधारयेत् सुभां धारणु ३२ सुखमें
वारण करना चाहिए, सीधु-माधव- सीधु, माधव सीधु,
माधव, माध्वीकैः अने माध्वीकैः साथ और माध्वीकैः
इनके साथ, अयम् आ यूष्ने। इस चूर्णका, कवलग्रह
कवलग्रह कवलग्रह, श्रेष्ठः श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है ॥१८७-१८९॥

187-189½. Smoke, insufflation, pur-
gation emesis, starvation and dietetic
regimen—these administered according
to the morbid humor, are beneficial in
affections of the mouth Take the
powders of long pepper, eagle wood
bark of indian berberry, barley-alkali,
dry extract of indian berberry, patha,
indian toothache tree and chebulic

myrobalan in equal quantity, this mixed
with honey, should be kept in the
mouth in all varieties of oral disorders.
This, again, prepared with sidhu
wine, madhu wine or with madhuk
wine makes an excellent mouth-wash

तेजोह्वामयमेलां खवदां कटुकां घ्नय ॥१९०॥
पाठां ज्योतिष्मतीं लोघ्रं दार्वीं कृष्टं च चूर्णयेत् ।
दन्तानां वर्धनं रक्तस्रावकण्डूकृजापहम् ॥१९१॥
पञ्चकोलकनालीसपथैलामात्रेचनम् ।
पलाशमुष्ककक्षारयवक्षाराश्च चूर्णिताः ॥१९२॥
गुडे पुगणे द्विगुणे मथिने गुटिका कृताः ।
कर्कन्धुमात्राः सप्ताहं स्थिता मुष्ककमन्थनि ॥१९३॥
कण्ठरोगेषु सर्वेषु शार्गाः स्युरमृतोपमाः ।

तेजोह्वाम तेजोवती तेजवली, वमपान ८०३ हृद्य,
पलाश लम्पण ओलथी, रीसाभाशी इलायची, लजा-
वती, कटुका ३५ कटुली, वनार मोथ लोण पाठार
पाठा पाढी, ज्योतिष्मती भादकगण्डी मात्रकगुनी,
लोघ्रम् दोनर लोण, दार्वीम् दासुहणहर नीसदली,
कृष्टम् च अने ३२नु जोर कृष्ट डाका, चूर्णम् यूष्
३२नु चूर्ण करे, दन्तानाम् दात पर दातों पर, वर्धनम्
आ यूष्ने धसवाथी ते इस चूर्णको मलनेम वर,
रक्तस्राव कण्डू- रक्तस्राव, अजवाण रक्तस्राव, खुजली,
कृजापहम् अने वेदराने मटाउ छे और वेदनाको नष्ट
करता है, पञ्चकोलक- पञ्चकोलक पचकोलक तालीसपत्र-
तालीसपत्र तालीसपत्र, पला- ओलथी इलायची, मरिच-
काणी मरी मरिच लवचः लव दालचीनी, पलाश-
भाभागे डाक, मुष्ककक्षार- मोभागे शार्ग मोनाश
क्षार, यवक्षारा च अने जवभां और यवक्षार, चूर्णिता
ओलोनु यूष् ३२ इ डा चूर्ण करे, कथिते अग्निवी
पीगणी अग्निमें पीघाते हुए द्विगुणे अमल्य दुगुणे
पुराणे अमल पुराने, गुडे गोणभां गुडमें, कर्कन्धुमात्रा
यणीपोर जेडी कर्कन्धेके बराबर गुटिका कृताः
गोणीओ वाणी मथिया बनाकर, मुष्कक-मन्थनि

१८८ पिप्पल्यगुरुदार्वीत्वग्गवक्षाररसाञ्जलम् - पिप्पली न गर अर
दा नीलोद रसाञ्जलम् क ।

१८९ सुखरोगेषु - रेषु मक्षौद्र तद्विधारयेत्-मक्षौद्र पावयेदेत
सुखरोगेषु बुद्धिमान् (क)

१९० ज्योतिष्मतीं मयायन (द)

१९३ गुटिका - गुटिका (ग ल)

मेणाना क्षारभा मोखाक्षारमें, सप्ताहम् सात दिवस
सुधी एक सप्ताह तक, स्थिता राखता रखी हुई गोलियां,
अमृतोपमा. अभृत जेवी थाय छे अमृत जैसी होती है,
सर्वेषु सर्व सब, कण्ठरोगेषु कंठरोगभा कण्ठरोगमें,
धार्या स्युः औ धारण्डु करवा योग्य छे इनको धारण
करनी चाहिए ॥ १९०-१९३३ ॥

190 193½. Reduce to powder indian
toothache tree, chebulic myrobalan,
cardamom, madder, kurroa, nut grass,
patha, staff tree, lodh, indian berberry
and costus, cleansing the teeth with this
powder is curative of bleeding from the
gums, itching and aches. Reduce to
powder the five spices, leaves of hima-
layan silver fir, cardamom, black pepper
cinnamon bark, alkalis obtained from
palas, weaver's bean tree and barley,
boil them with the double quantity
of old gur and make pills of
1/2 tola each in weight, place these
for seven days under the heap of
weaver's bean-ash These, if kept in
mouth, in all kinds of throat affections,
act beneficially.

कालकचूर्णम्—

गृहधूमो यवक्षारः पाठा व्योषं रसाज्जनम् ॥१९४॥
तेजोद्वा त्रिफला लोध चित्रकश्चेति चूर्णितम् ।
सक्षौद्रं धारयेदेतद्रोगविनाशनम् ॥१९५॥
कालकं नाम तच्चूर्णं दन्तास्यगलरोगनुत् ।
इति कालकचूर्णम् ।

१९४. गृहधूमो यवक्षार पाठा व्योष रसाज्जनम्—आगरधूम
त्रिफला व्योषपाठासचित्रका (व)

१९५ तेजोद्वा त्रिफला लोध चित्रकश्चेति चूर्णितम्—तेजोद्वा त्रिफ-
ला लोध चित्रक चेति चूर्णितम् (द.)

१९५३ कालक नाम तच्चूर्णं दन्तास्यगलरोगनुत्—कीककं नाम
चूर्णं तु माक्षिकेण समायुतम् (ध.)

॥ कालकम्—काणकम् (२)

गृहधूम गृहधूम घाका धुवा, यवक्षार. जवभा
यवक्षार, पाठा पाठा पादी, व्योषम् त्रिष्ठु त्रिष्ठु, रसा-
ज्जनम् रसाज्जन्ती रसोंत, तेजोद्वा तेजोद्वा तेजबल,
त्रिफला त्रिफला त्रिफला, लोधश्च लोधश्च लोध, चित्रक.
च अने चित्रक और चित्रक, चूर्णितम् औऔनु यूलु
करी इनका चूर्णकर, गलरोगविनाशनम् गलाना रोगाने।
नाश कराना। कठरोगके नाशक, यत्तम् औ यूलुने
इस चूर्णको सक्षौद्रम् भक्ष आये मेणवी मधुमे मिलाकर,
धारयेत् भुभभा धारण्डु करवा मुखमें धारण करे,
कालकम् नाम कालक नामन् कालक नामका, तत्
चूर्णम् ते यूलु वह चूर्ण, दन्तास्यगल- रोग, भुभ तथा
गलाना दांत, मुह तथा गलेके, रोगनुत् रोगने हूर
कराने छे रोगोंका नाशक है ॥ १९४-१९५३ ॥ इति आ-
यह कालकचूर्णम् दन्तास्यगल- रोगके कालकचूर्ण है ।

194 195½. Reduce to powder kit
chen soo', barley-alkali, patha, the three
spices, dry extract of indian berberry,
indian toothache tree, the three myroba-
lans, lodh and white flowered leadwort.
This should be kept in the mouth
mixed with honey to cure throat
affections, this pulvis known as Kalaka
is curative of affections of the tooth,
mouth and throat Thus has been
described the pulvis Kalaka.

पीतकचूर्णम्—

मनःशिला यवक्षारो हरितालं ससैन्धवम् ॥१९६॥
दार्वीत्वक् चेति तच्चूर्णं माक्षिकेण समायुतम् ।
मूर्च्छितं घृतमण्डेन कण्ठरोगेषु धारयेत् ॥१९७॥
मुखरोगेषु च श्रेष्ठं पीतकं नाम कीर्तितम् ।
इति पीतकचूर्णम् ।

मनःशिला मनःशिला मैनसिल, यवक्षार. जवभा
यवक्षार, ससैन्धवम् सिंधादुल्ल सैधानमक, हरितालम्
हरिताल हरिताल, दार्वीत्वक् च इति अने दादुहण्डरी
छाल और दादुहलीकी छाल, तत् औऔना उनके,
चूर्णम् यूलुने चूर्णको, माक्षिकेण भक्षभा मधुमें,

समायुक्तं भेणवीने मिलाकर, घृतमण्डेन धीना भुज्यी
वीके मण्डसे, मूर्च्छितम् मिश्रित करी मिश्रित करके, कण्ठ-
रोगेषु कटुरोगोभा कंठरोगोमें धारयेत् धारयु करवु
धारण करे, पीतकः नाम पीतक नायथी पीतक नामने,
कीर्तितम् अमिष्ट आ यूष्ण प्रमिष्ट यह चूर्ण, मुखरोगेषु
मुष्णरोग भुज्यी मुखरोगोंके लिए श्रेष्ठम् श्रेष्ठ छे
श्रेष्ठ है ॥ १९६ १९७३ ॥ इति आ यद, पीतकचूर्णम्
पीतकयूष्णं छे पीतकचूर्ण है ।

196-197½ Powder of red arsenic,
barley alkali, yellow arsenic, rock salt
and bark of indian berberry, mixed with
honey and the top part of ghee, should
be kept in the mouth in throat affec-
tions This is an excellent remedy for
oral affections and is popularly known
as Pitaka or yellow powder Thus has
been described the yellow powder

सूक्ष्मादिचूर्णम्—

सूक्ष्मादि कटुका व्योषं दार्दीरवक् त्रिफला घनम् १९८
मूर्च्छितं घृतमण्डेन कण्ठरोगेषु धारयेत् ।

सूक्ष्मादि कटुका व्योषम् कटु, तिडु
कटुजी, त्रिकटु, दार्दीरवक् दारुदण्डरन्ती छाव दारुदण्डरन्ती
छाव, त्रिफला तिडुका त्रिफला, घनम् अने भोयना
यूष्णने और मोथाके चूर्णको, घृतमण्डेन धीना भुज्यी
साथे वीके मण्डसे मूर्च्छितम् भेणवी मिलाकर, कण्ठ-
रोगेषु कटुरोगोभा कंठरोगोंमें, धारयेत् भुज्यी धारयु
करवु मुखमें धारण करे ॥ १९८३ ॥

198-198½ The pulvis of grape,
kurroa, dry ginger, bark of indian
berberry, the three myrobalans and
nut grass, mixed with the superpatent
part of ghee, should be kept in the
mouth in throat affections

पाठा रसाक्षतं सूत्रं तेजोहन्ति च चूर्णितम् ॥ १९९ ॥

१९८३. अस्मादनन्तरम्—

१. सूक्ष्मादि चूर्णम् शत (ज) पुष्टके पठ्यते ।

क्षौद्रयुक्तं विद्यातव्यं गलरोगे भिषग्जितम् ।

पाठा पाठा पाठी, रसाक्षतम् रसवती रसोत,
सूत्रं सूत्रं सूत्रं, तेजोहन्ति हन्ति अने तेजोहन्तीना और
तेजोहन्ति हन्ति, चूर्णितम् यूष्ण चूर्ण करके क्षौद्रयुक्तम्
मधुनी साधे भेणवी मधुके साथ मिलाकर, रसाक्षतम्
भुज्यी धारयु करवु मुखमें धारण करे, गलरोगे गल
गलाना रोगोभा यह कंठरोगोंमें, भिषग्जितम् भिषग्जित
गौध है ॥ १९९३ ॥

99 199½. Patha, dry extract of
indian berberry, trilobed virgin's
bower and indian toothache tree, mixed
with honey, should be kept in the
mouth as a remedy for throat affec-
tions

योगास्त्रवेत्ते ज्ञयः प्रोक्ता वातपित्तकफापहाः ॥ २०० ॥

वातपित्तकफापहा. वात, पित्त तथा कफको नाशक होते आ ये,
ज्ञयः ज्ञय तीन, योगा योगो योग, प्रोक्ता. कहेनाभा
आप्या छे कहे गये हैं ॥ २०० ॥

200 Thus, the three recipes cura-
tive of morbid vata pitta and kapha
have been described

कटुकादिचूर्णम्—

कटुकातिविद्यापाठादार्दीरवक् त्रिफला घनम् १९९ ॥

गोमूत्रकथिताः पेयाः कण्ठरोगविनाशनाः ॥ २०१ ॥

गोमूत्रकथिता गोमूत्रभा कथय करी गोमूत्रने
कथय करके कटुका- कटु कटुजी, कटुका- अतिविद्या-
कटु अतीव, पाठा दार्दी- पाठा, दारुदण्डरन्ती पाठी, दारु-
दण्डरन्ती, सुप्त- भोय, कटुकाः अने कटुका-
और इन्द्रजी, गोमूत्रकथिता अने गोमूत्रभा कथय
करी इनका गोमूत्रने कथय, पेया पाव पीने, कण्ठ-
रोग ते कटुरोग वे कंठरोगोंमें, विनाशना. भयाना
छे नाशक है ॥ २०१ ॥

201 Kurroa, indian atees, patha
indian berberry nut grass and kurchi
seeds decocted in cow's urine should

१९९३ गच्छाग भिषग्जितम्—गलरोग भिषग्जितम् (२)

be used as potion, they are curative of throat affections.

स्वरसः कथितो दाढ्यां घनीभूतो रसक्रिया ।

सक्षौद्रा मुखरोगास्तृणोपनाडीव्रणापहा ॥२०२॥

दाढ्याः दाहुराणां दाहद्वलीके स्वरस स्वरसने स्वरसको, कथित विडाली उवालकर, घनीभूतः धाटे अनावर्ता गाढा बनाने पर, रसक्रिया ते रसक्रिया कुड़ेवाय छे वह रसक्रिया कहाता है, सक्षौद्रा मधु साथे भेजवेदी ते मधुके साथ मिलायी हुई वह, मुख-रोग-मुभरोग मुखरोग, अस्तृणोप-अस्तृणोप रक्तोष, नाडीव्रण-अने नाडीव्रणने और नाडीव्रणको, अपहा हूर करे छे नष्ट करती है ॥ २०२ ॥

२०२ The expressed juice of indian berberry, boiled and thickened in its consistency is called soft extract. This extract taken with honey is curative of oral affections, blood-disorders and sinuses.

तालुशोषचिकित्सा—

तालुशोषे त्वत्तृणस्य सर्पिरौत्तरभक्तिकम् ।

नावनं मधुराः क्षिग्धाः शीताश्चैव रसा हिताः २०३

तालुशोषे तु तालुशोषर्मा तालुशोषर्मे, अतृणस्य तथा वागरेना अनुष्यने प्यामसे रहित मनुष्यको, औत्तर-भक्तिकम् क्षौद्रन पछी भोजनके बाद, सर्पि. धृतपान घी, नावनम् नरस्य नस्य, मधुरा. अने मधुर और मधुर, क्षिग्धाः स्निग्ध क्षिग्ध, शीताः तथा शीतल तथा शीतल, रसा च एव मांसरस मांसरस, हिताः हितकर छे हितकर हैं ॥ २०३ ॥

२०३. In dryness of palate, if the person is affected with meagre thirst a post-prandial potion of ghee, nasal medications and a diet of sweet, unc-

२०३ त्वत्तृणस्य-सत्तृणस्य (ट घ)

" " -सत्तृणस्य (फ)

tuous and cooling meat-juices are beneficial.

मुखपाकचिकित्सा—

मुखपाके सिराकर्म शिरःकायविरचनम् ।

मूत्रतैलघृतक्षौद्रक्षीरैश्च कवलप्रहाः ॥२०४॥

मुखपाके मुखपाकर्मा मुखपाकर्म, सिराकर्म शिरावेध शिरावेध, शिरःकायविरचनम् शिराविरचन, काय-विरचन शिराविरचन, कायविरचन, मूत्र-तैल-गोभूत, तैल गोभूत, तैल घृत-क्षौद्र-घी, मधु घी, मधु, क्षीरैः च तथा दधना तथा दूधके, कवलप्रहा कुवलप्रह हितकर छे कवलप्रह हितकर है ॥ २०४ ॥

२०४ In inflammation of the mouth, venesection errhination, purgation and mouth-washes, with cow's urine, oil, ghee, honey and milk should be administered.

सक्षौद्रात्रिफलापाठामृद्वीकाजातिपल्लवाः ।

कषायतिक्तकाः शीताः काथाश्च मुखधावनाः २०५

सक्षौद्रा. मधु साथे मधुयुक्त, त्रिफला-निद्रणा त्रिफला, पाठा-मृद्वीका-पाठा, द्राक्ष पादी, मुनक्का, जाति-पल्लवा. तथा अर्धना पान्ने अनेअनेना कुनाथे तथा चमेडीके पत्ते इनके काय, कषायतिक्तकाः तथा पीन कषाय, तिक्त तथा दूधरे कषाय, तिक्त, शीताः च अने शीतल और शीतल, काथा कुनाथे। कषाय, मुख-धावना मुखशोधन करनेवाले हैं ॥ २०५ ॥

२०५ The decoction of the three myrobalans, Patha, grapes, and jasmine leaves mixed with honey and also other astringent, bitter and cooling decoctions, may be used as mouth-wash.

मुखरोगे त्रिदिग्दिगुट्टिका—

तुलां खडिरसारस्य द्विगुणामरिभेदसः ।

प्रक्षालय जर्जरीकृत्य त्वत्तृणोपनाडीव्रणः पचेत् ॥२०६॥

२०६. द्विगुणाम्-द्वितुलाम् (घ ङ ड. त)

द्रोणशेषं ज्वायं तं पूतना भूयः पचेच्छनैः ।
 ततस्तस्मिन् घनीभूते चूर्णीकृत्याक्षभागिकम् ॥२०७॥
 चन्दनं पद्मकोशीरं मञ्जिष्ठा घातकी घनम् ।
 प्रपौण्डरीकं यष्ट्याह्वत्वगेलापद्मकेशरम् ॥२०८॥
 लाक्षां रसाञ्जनं मांसीत्रिफलालोध्रवालकम् ।
 रजन्यौ फलिनीमैलां समङ्गां कटफलं वचाम् ॥२०९॥
 यवासागरुपुस्तङ्गैरिकाञ्जनमावपेत् ।
 लवङ्गनखककोलजातिकोशान् पलोन्मितान् ॥२१०॥
 कर्पूरकुडवं चापि क्षिपेच्छीतेऽवतारिते ।
 ततस्तु गुटिकाः कार्या शुष्काश्चास्थेन धारयेत् २११

खदिरसारस्य भेरसार खैरका मार, तुलाम् ४००
 तोला ४०० तोले, सरिमेदस ६२० तोला भावण
 रेवां, द्विगुणाम् भभण्डे ८०० तोले ले कर, प्रक्षाल्य
 धोई धोकर, जर्जरकृत्य भांडीने कुचलकर, अममस.
 ७७ जलके, चतुर्वर्णे ४०६६ तोलामां ४०९६ तोलेमें,
 पचेत् पडाववां पकावे, द्रोणशेष १०२४ तोला भांडी
 रहे त्यारे १०२४ तोले शेष रहेने पर, पूरवा गाणी लध
 छानकर, मूयः शनैः इरीथी धीमे धीमे फिर धीरे धीरे,
 पचेत् पडाववां पकावे, ततः पछी पश्चात्, घनीभूते
 न्यारे ते धाटे थाय त्यारे जब वह घना बन जाये तब,
 तस्मिन् तेषां इसमें, अक्षभागिकम् ओं ओं तोला एक
 एक तोला, चन्दनम् अमम चन्दन, पद्मक- पद्मक पद्माख,
 वशीरम् वीरुगे वागे। खस, मञ्जिष्ठा मञ्जु मंजीठ,
 घातकी- भावडी घातके फूल, वनस मेथ मोथा,
 प्रपौण्डरीकम् प्रपौंडरीक प्रपौण्डरीक, यष्ट्याह्व- जेडीमध
 मुलहठी, त्वक् पला- तज, ओलरी दालचीनी, इलायची,
 पद्म- डभण कमल, केशरम् लाव नाभडेसर रक्त
 नागकेसर, लाक्षा लाल लास, रसाञ्जनम् रसवती
 रसौत, मांसी त्रिफला- जटामांसी, त्रिफला जटामांसी,
 त्रिफला, लोध्र- लोध्र लोध्र, वालकम् सुगंधी वागे।
 सुगन्ध वाला, रजन्यौ लण्डर, धातुलण्डर हल्दी

दारुहल्दी फलिनी- धुंवा फलिनी, पुलाय
 ओधथी इलायची, मसदान् रीसायथी लज्जावन्ती,
 कटफलम् डायडण कायफल, वचाम् वज्र वच,
 यवासा- जवासा जवासा, अगुरु- अगुरु अगुरु, पत्त-
 रताजणी लाल चन्दन, गैरिक- गेरु गेरु, अञ्जनम् अने
 रसवती ओओओ और रसौत इनका, चूर्णीकृत्य थूथु
 डरी चूर्ण करके, धावपेत् नाभण्डे छोटे, अवतारिते तेने
 छितारीने उसे उतारकर, शीते शीतण थाया पछी तेमां
 ठंडा होने पर उसमें, पलोन्मितान् ४-४ तोला ४-४
 तोले, लवङ्ग-नख- लावण, नभला लौंग, नख, ककोल
 थलुडभाण कवावचीनी, जानिकोशान् भवन्ती जावित्री,
 कर्पूरकुडवम् च अपि तथा कर्पूर १६ तोला और
 कर्पूर १६ तोले, क्षिपेत् नाभवां मिलाये, ततः तु तेथी
 इससे, गुटिकाः कार्या गोणीओ डरवी गोलियां
 बनावे, शुष्का च अने सूखई गया पछी और सूख
 जाने पर, आस्थेन भुभमां मुहमें, धारयेत् धारण
 डरवी धारण करे ॥ २०६-२११ ॥

206-211. Triturate 400 tolas of
 the pith of catechu wood, 800 tolas
 of white babool and decoct in 4096
 tolas of water till it be reduced to 1024
 tolas Then, filter and heat it again
 slowly, when it gets thickened, add
 to it the paste of one tola each of
 sandal, himalayan cherry, cuscus
 grass, indian madder, fulsee flower,
 nut grass, tubers of white lotus, liquo-
 rice, cinnamon bark, cardamom, frag-
 rant poon, lac, dry extract of indian
 berberry, mardus, the three myrobalans,
 lodh fragrant sticky mallow turmeric,
 indian berberry perfumed cherry
 cardamom, indian madder, box myrtle,
 sweet flag, camel's thorn, eagle wood,
 red sandal, red ochre and antimony,
 stir it and take it down When cooled,
 add to it 4 tolas each of cloves, shall,

२०७ पूतना-पूतना (न त)

, अक्षभागिकम्-अक्षभागिकम् (प)

२०९ क्षिपेत्-पुन (न)

, गुटिका-गुटिकाः (प न)

, शुष्काश्चास्थेन धारयेत्-शुष्काधारये निवारयेत् (क.)

cubeb pepper, spanish jasmine and 16 tolas of camphor, make pills out of it which, when dried, should be used for keeping in the mouth.

तैलं चानेत कल्केन कण्ठयेण च स्वाधयेत् ।
 कृन्तानां चलनभ्रंशसौख्यैर्विक्रियिरोगनुत् ॥२१२॥
 मुखपाकास्यङ्गैर्गन्धज्जाड्यारोचकनाशतम् ।
 आधोपलेपपैच्छिद्यैस्वर्खगलशोथनुत् ॥२१३॥
 कृन्तास्यगलरोगेषु खर्वेष्वेतत् परायणम् ।
 खदिरादिगुटीकेयं तैलं च खदिरादिकम् ॥२१४॥
 इति खदिरादिगुटिका तैलं च ।

અનેન આ દ્વારી કલ્પેન ચ કલ્પ કલ્પ, કવાયેન ચ
 અને કવાયથો ઓર કવાયસે, તેલન તેલ તેલ, સાધધેસ
 સિદ્ધ કરવું સિદ્ધ કરે, વન્તાનામ્ તે તેલ વાંતનું વહ
 તેલ વાંતોકા, ચલન-અન્ના-કલ્પ, પડી જવું ફિલના, ગિરના
 સૌખ્ય-મુધિરતા ચોસલા હો જાના, ક્રિમિરોગનુત્ અને
 કૃમિરોગ એએના નાશ કરે છે ઓર કીડે લગજાના
 ફનકા નાશ કરતા છે સુખપાક-મુખપાક સુખપાક,
 આરુપદૌર્ગન્ધ-મુખની દુર્ગન્ધતા મુંદમે દુર્ગન્ધ. જાડ્ય
 મુખની જડતા સુખસી જગતા. અરોચક અને અરોચકનો
 ઓર અસ્તિકા નાશનન નાશ કરે છે નાશ કરતા છે,
 ત્રાવ-આવ ત્રાવ, ઉપલેપ-મલાલમતા ચલાવત
 હોના, પૈશ્વિક-પાન્ય-પિચ્છિલતા, વૈશ્વર્ય-
 સ્વરની લુપ્તતા સ્વરમેદ, ગરુડોપ-અને કઠ-
 શોષને ઓર કઠ જોપકી, જુલ મટાકનાર છે નહ કરતા
 છે, જ્વર આ. ચહ, સ્વિરાદિગુટીકા ખદિરાદિગુટિકા
 સ્વિરાદિગુટિકા, કુલ્પ અને આ ઓર ચહ, સ્વિરાદિ-
 કમ્ ખદિરાદિક્ સ્વિરાદિ, લૈકમ્ ચ તેલ તેલ, સર્વેષુ
 સર્વ સર્વ, વન્ત-નાશ-હાત મુખ, વાંત મુંદ, ગરુડોમેષુ
 અને ગળાના રોગોના ઓર કઠકે રોગોમે, પરામજન
 ઔષ્ઠ ઔષધ કે શ્રેષ્ઠ ઔષધ છે, દ્વિપિ સ્વિરાદિ-આ
 ખદિરાદિ એ સ્વિરાદિ. ગુટિકા લૈકમ્ ચ ગુટિકા અને
 તેલ છે ગુટિકા ઓર તેલ છે ॥ ૨૧૨-૨૧૪ ॥

217-214. Oil may also be prepared with the aforesaid paste and decoction. This compound Catechu pill and the compound Catechu Oil are curative of (1) odontosepsis, (2) odontoptosis, (3) caries dentis (odontoporusis), (4) parasitic infection. They cure inflammatory condition of the mouth, fetor oris, heaviness and anorexia as well as pytalism, furred condition, stickiness of mouth, alteration of the voice and dryness of the throat. These are excellent remedies in all kinds of diseases of the teeth, mouth and throat. Thus have been described the compound Catechu Pill and the compound Catechu Oil.

धरोचक्राना चिकित्सा—

अरुचौ कवलप्राहा धूयाः समुखधावनाः ।
मनोक्षमज्ञानं च सर्वपाशावतानि च ॥२१५॥

मरुचौ अरुचिमा अरुचिमें, कवलप्राहा उपलब्ध
कवलप्रह, समुखधायनाः मुपनु शोधन करना वा कपाय
नगेरे मुखको जोधन करनेवाले कपायादि, धूमाः धूमपान
धूपपान, मनोज्ञ मन्त्रगमतां मनके अनुकूल, मन्त्रपान
मन्त्रपान, जगपान, हर्षण प्रसन्नता उत्पन्न करवी
प्रसन्नता उत्पन्न करना, आश्वासनादि न करने आश्वासन
दितकर है एव आश्वासन दितकर है ॥ २१५ ॥

215. In anorexia, mouth-washes, inhalations, cleansing of mouth, pleasant eats and drinks, cheering and comforting measures should be given

कुष्ठसौवर्चलाजाजीशर्करामणिं विडम् ।
घात्र्यैलापत्रकोशीरपिपत्तुत्पलचन्दनम् ॥२१६॥
लोभं तेजोवती पथ्या ज्यूपणं खयवाग्रजम् ।
नार्द्रवाहिनिकर्षिभ्राजाजीशर्करावत् ॥२१७॥

नवैलमाक्षिकास्त्वैते चत्वारः कवलप्रहाः ।

चतुरोऽरोचकान् हन्युर्वानाद्येकजलर्वजान् ॥२१८॥

कुष्ठ- ३६ कूठ, सौवर्चल- स यण सौवर नमक, अजाजी ७२ जीरा, शर्करा-मरिचम् सा३२, डाणा भरी चीनी, मरिच, बिडम् अने पि३ लवण और बिड नमक, घात्री- एला- आभणा, ओलथी आवला, इलायची, पद्मक-ठत्रीर पद्मक, वीरलुने वाणो पद्मख, खम, पिप्पली- पीपर पिप्पली, उत्पल नीलकमण नीलीफर, चन्दनम् अने य म और चन्दन लोघम् दोधर लोघ, तेजोवती तेजोवती तेजवल, पथ्या ६२ हरे हरे, मयवाग्रजम् ७२ ७२ गवक्षार, मूषणम् त्रिफले त्रिफले, अजाजी- ७२ जीरा, शर्करा- युन अने सा३२युक्त और चीनीयुक्त, आर्द्र- ताव ताजे, दाडिमसिर्यास ६३ अने २२ अनारका रस, पुने आ ये, सनैलमाक्षिका तेज अने मयसहित तेज और मधुशुक्, चत्वार २२ चार, कवलप्रहाः ३६ लवण, कवलप्रह, वातादि-एकज- वात २ पित्त २, ३६ वातजन्य, पित्तजन्य, कफजन्य, सर्वजान अने सन्निपात २ और सन्निपातजन्य, चतुर २२ चारों, अरोचकान् अरोचकने अरोचकको, हन्यु ६३ ६३ नष्ट करते हैं ॥२१८-२१८॥

216-218 (1) Costus, sanchal salt, cumin-seeds, sugar, black pepper and bid salt, (2) emblic myrobalan, cardamom, himalayan cherry, cuscus grass, long pepper, blue water lily and sandal, (3) lodh, indian tooth-ache tree chebulic myrobalan, the three spices, and barley-alkali, (4) the juice of green pomegranate cumin seeds and sugar—these are four kinds of mouth-washes to be taken mixed with oil and honey These four recipes cure respectively anorexia due to single discordances of vata etc., as well as that due to tridiscordance

कारवीमरिचाजाजीद्राक्षानृक्षाम्लदाडिमम् ।

सौवर्चल गुडः क्षौद्र सर्वारोचकनाशनम् ॥२१९॥

कारवी- भेडी अजमोद, मरिच- डाणा भरी मरिच, अजाजी- ७२ जीरा, दाक्षा- ६३ गुनका, वृक्षाम्ल- वृक्षाम्ल वृक्षाम्ल, दाडिमम् ६३ अनार, सौवर्चलम् स यण मोचरनमक, गुड गोण गुड, क्षौद्रम् अने मधु और मधु, सर्वारोचक सर्व अरोचकने स्र अरोचकका, नाशनम् नाश करे ६३ नाश करते हैं ॥२१९॥

219 Celery, black pepper, cumin, grapes, kokam butter fruit, pomegranate, sanchal salt, gur and honey, are curative of anorexia of every kind

नस्ति समीरणे, पित्ते विरेकं, वमनं कफे ।

कुर्याद्धृद्यानुकूलानि हर्षणं च मनोग्रजे ॥२२०॥

इत्यरोचकचिकित्सा ।

समीरणे वायुधी यथेला अरोचकभा वातजन्य अरोचकमें, बस्तिम् अस्ति वस्ति पित्ते पित्तधी यथेला अरोचकभा पित्तजन्य अरोचकमें, विरेकम् विरेचन विरेचन, कफे कुक्षी यथेला अरोचकभा कफजन्य अरोचकमें, वमनम् वमन वमन, मनोग्रजे च अने मनना रिधातभी यथेला अरोचकभा और मनोविधातजन्य अरोचकमें, हृद्य अनुकूलानि हृद्यने हितकर अने मनने अनुकूल हृद्यके लिए हितकर और मनके लिए अनुकूल, हर्षणम् च अने हर्षणायक चिकित्सा और हर्षणायक चिकित्सा, कुर्यात् करवी भेडी करे ॥२२०॥ इति आ यह, अरोचकचिकित्सा अरोचकचिकित्सा ६३ अरोचकचिकित्सा ६३ ।

220. When anorexia is due to vata, enema is indicated, when due to pitta purgation, and when due to kapha emesis, when due to mental shock whatever measures are cordial and cheering are indicated Thus has been described the treatment for anorexia

કર્ણરોગચિકિત્સા—

કર્ણશૂલે તુ વાતગ્રી હિતા પીનસવત્ ક્રિયા ।
પ્રદેહાઃ પૂરણં નસ્ય પાકસ્ત્રાવે વ્રણક્રિયા ॥૨૨૧॥
મોજ્યાનિ ચ યથાદોષં કુર્યાત્ શ્લેષાંશ્ચ પૂરણાન્ ।

કર્ણશૂલે તુ કષ્ણુશ્લેષમા કર્ણશૂલમે, પીનસવત્
પીનસની પેટે પીનસ જેસી, વાતગ્રી વાતનાશક વાત-
નાશક, ક્રિયા હિતા ચિકિત્સા હિતકર છે ચિકિત્સા
હિતકર છે, પ્રદેહા પ્રદેહ પ્રદેહ, પૂરણમ્ તેલ વગેરે
નાખવાં એ તૈલ આદિ કાનમે ઢાલના, નસ્યમ્ અને
નસ્ય હિતકર છે ઓર નસ્ય હિતકર છે, પાકસ્ત્રાવે કાનમા
પાક અને શ્વાય થતાં કાનમે પાક તથા શ્વાય હોને પર,
વ્રણક્રિયા વ્રણ પ્રમાણે ચિકિત્સા વ્રણચિકિત્સા, યથા-
દોષમ્ ચ અને દોષાનુસાર એવ દોષોંકે અનુસાર, મોજ્યાનિ
મોજ્યાન કરવાં એઈએ આહાર કરનાં चाहिए, શ્લેષાન્
અને સ્નેહો ઓર સ્નેહના, પૂરણાન્ ચ કુર્યાત્ કાનમા
નાખવાં એઈએ પૂરણ કરનાં चाहिए ॥ ૨૨૧ ॥

221-221½ In ear-ache, the vata-
curative treatment, as in the case of
coryza is beneficial as also applications,
ear-drops and nasal medication When
there are suppuration and discharge,
procedures as in the case of a wound,
and diet suitable to the particular
morbid humor, and ear-drops of oil
should be applied

દિવદાદિતૈલમ્—

હિંકુતુમ્બરુશુળ્કીમિશ્રિતૈલં તુ સાર્ષપ પચેત્ ॥૨૨૨॥
પતલ્લિ પૂરણં શ્રેષ્ઠં કર્ણશૂલનિવારણમ્ ।

હિંકુ-તુમ્બરુ હિંગ, તેજશ્વળ હીંગ, તેજવલ, શુળ્કીમિઃ
તુ અને સૂઠ એઓસી ઓર સોંઠ હનમે, સાર્ષપમ્
સરસવતુ સરસોંકા, તૈલમ્ તેલ તેલ, પચેત્ પકાવવુ
પકાવે, પૂરણમ્ કાનમા નાખવાનું પૂરણાર્થ, પતલ્લિ હિ
આ તેલ યહ તૈલ, શ્રેષ્ઠમ્ કર્ણશૂલ-નિવારણમ્ કષ્ણુ-
શ્લેષાનું નિવારણ કરવામા શ્રેષ્ઠ છે કર્ણશૂલના નિવારણ
કરમેકે લિપ્ત શ્રેષ્ઠ છે ॥ ૨૨૨ ॥

222-222½ Make a medicated oil,
by preparing rapeseed oil with the
paste of asafetida, indian tooth-ache
tree and dry ginger This, administered
as ear-drops, is an excellent remedy
for ear ache

દેવદાર્વાદિતૈલમ્—

દેવદારુવચાશુળ્કીશાઘાકુષ્ઠસૈન્ધવૈઃ ॥૨૨૩॥
તૈલં સિદ્ધં વસ્તમૂત્રે કર્ણશૂલનિવારણમ્ ।

દેવદારુ- દેવદારુ દેવદારુ, વચા- વચ, શુળ્કી-
સૂઠ સોંઠ, શાઘાઘા- મુલા મોલા, કુષ્ઠ- કઠ કૂઠ, સૈન્ધવૈઃ
અને સિંધાવૂલ સાથે ઓગ સંધાનમકસે, વસ્તમૂત્રે
બકરના મૂત્રમા ચકરેકે મૂત્રમે સિદ્ધમ્ તૈલમ્ સિદ્ધ
કરેલુ તેલ સિદ્ધ તૈલ, કર્ણશૂલ- કષ્ણુશ્લેષમે કર્ણશૂલના,
નિવારણમ્ મટાડનાર છે નિવારક છે ॥ ૨૨૩ ॥

223-223½ Medicated oil, made by
preparing til oil with the paste of
deodar, sweet flag, dry ginger, dill
seeds, costus and rock salt, in goat's
urine, is curative of ear-ache

વરાટકાન્ સમાહૃત્ય દહેન્મૃજ્જાજને નવે ॥૨૨૪॥
તક્ષ્મશ્ચ ધ્યોતચેત્તન્ ગન્ધતૈલં વિપાચયેત્ ।
રસાજ્ઞતત્ત્ય શુભ્લ્યાશ્ચ કલ્પકામ્યાં કર્ણશૂલનુત્ ૨૨૫

વરાટકાન્ કાડીઓ કોડિયોંકો, સમાહૃત્ય ધાવીને
લાકર, નવે નવાં નવે, મૃજ્જાજને માટીનાં વાસણમા
મિટ્ટીકે વરતનમે, દહેત્ બાળવી જલાવે, તક્ષ્મશ્ચ તે
બરમને સસ મસકો, ધ્યોતચેત્ બળમા ઘોળી ગાળી
લેવી જલમે ઘોલકર છાન લે, તેન તે ક્ષારબળ સસ
ક્ષારજલ, રસાજ્ઞતત્ત્ય રસાતી રસોંત, શુભ્લ્યા ચ અને
સહના ઓર સોંઠકે, કલ્પકામ્યામ્ કલ્પકી કલ્પકે, ગન્ધ-
તૈલમ્ ગંધતૈલ ગન્ધતૈલ, વિપાચયેત્ પકાવવુ સિદ્ધ કરે,
કર્ણશૂલનુત્ તે તેલ કષ્ણુશ્લેષમે નાશ કરનાર છે વહ
તૈલ કર્ણશૂલનાશક છે ॥ ૨૨૪-૨૨૫ ॥

૨૨૫ કર્ણરોગ-નિવારણ (ક, ચ ત વ ફ)

224-225 Take cowries and burn them in a new earthen pot and decant the ash produced, prepare a fragrant oil in this fluid and with the paste of the dry extract of indian berberry and dry ginger, this oil is curative of ear-ache

क्षारतैलम्—

शुष्कमूलकशुण्ठानां क्षारो हिङ्गु महौषधम् ।
अतपुष्पा वचा कुष्ठं दारु क्षिप्रु रसाञ्जनम् ॥२२६॥
सौवर्चलयवक्षारखर्जिकोद्भिदसन्धवम् ।
भूर्जप्रन्थिविडं मुस्तं मधुशुक्ल चतुर्गुणम् ॥२२७॥
मातुलुङ्गरसश्चैव कदल्या रस एव च ।
सर्वैरेतैर्यथोद्भिदैः क्षारतैलं विपाचयेत् ॥२२८॥

शुष्कमूलकशुण्ठानाम् सूक्ष्म भूषणो मूलीका, क्षारः क्षार क्षार, हिङ्गु हिङ्गु हींग, महौषधम् सूक्ष्म नोठ, अतपुष्पा सुष्मा सोया, वचा वचा वच, कुष्ठम् दारु कुष्ठ, देवदारु कूठ, देवदारु, क्षिप्रु सरगवानां पीतम् महजनके बीज, रसाञ्जनम् रसवती रसौत, सौवर्चल-सन्धय सौचल, यवक्षार- ०५५५२ यवक्षार, खर्जिका-साञ्जिका खर्जिहार, उद्भिद सैन्धवम् उद्भिद लवण, सिंघालेषु उद्भिद, सैन्धवनमक, भूर्जप्रन्थि क्षौद्र-पत्रनी गाई भूर्जप्रन्थि, विडम् पिंड लवण विडनमक, मुस्तम् मोथ मोथा, चतुर्गुणम् चारगणु मौगुना, मधुशुक्ल मधुशुक्ल मधुशुक्ल, मातुलुङ्गरस च एव पीलेरनी रस विजौरेका रस, कदल्या रस च एव कुण्ठो रस केलेका खरस, यथोद्भिदैः उपर कुण्ठोभा आवेक्षा उर्ध्वक, एतै सर्वे आ सर्व ५००००० इत सब द्रव्योसे, क्षारतैलम् क्षारतैल क्षारतैल, विपाचयेत् पचावपु पकावे ॥ २२६ २२८ ॥

226-228 Take alkali of dry radish asafetida, and ginger, dill seeds, sweet

flag, costus, deodar, drumstick, dry extract of indian berberry, sanchal salt, barley alkali, salsoda alkali, efflorescent salt, rock salt, the tubers of birch, bid salt, nut grass and four times the quantity of honey-vinegar. the juices of pomelo and of plantain—with all these above-mentioned articles prepare the alkali-oil.

वाधिर्य कर्णनादश्च पूरणावश्च दारुणः ।
क्रिमयः कर्णशूलं च पूरणादय नश्यति ॥२२९॥

अस्य आ तैल इत तैलके पूरणाद क्षानभा नाभवाथी कानमें पूरणसे, वाधिर्यम् भट्टेगपष्टु वदिरा-पन, कर्णनाद. च कुण्ठोभा कर्णनाद, दारुण लव कु-मयकर, पूयन्ताव च पुरणे आल पूयका लाव, क्रिमय-क्रिमिसे। क्रिमि, कर्णशूलम् च अने कुण्ठोश्ल और कर्ण-शूल, नश्यति नाश पाभे छे नष्ट होते हैं ॥ २२९ ॥

229 Deafness, buzzing in the ears excessive discharge of pus, parasites and ear-ache are cured by ear-drops with this oil.

शुष्ककर्णाक्षिरोगेषु यथोक्त पीनसे विधिम् ।
कुर्पाद्भिषक् स्वमीदयादीं दोषकालवलावलम् २३०
इति कर्णरोगचिकित्सा ।

मुख-कर्ण- मुख, क्षान मुख, कान, अक्षिरोगेषु अने आभना रोगोभा और आखरे रोगोंमें, भिषक आदो वैद्य पड़ेला वैद्य पहिले, दोष-काल दोष तथा क्षान दोष तथा कालके, वलावलम् भल अने अलल रल और अललके, स्वमीदय भेष्टने देखकर, पीनसे पीनसभा पीनसमें, यथोक्तम् विधिम् कुण्ठोभा विधिसे कही विधिसे, कुर्पाद कुर्पाद करे ॥ २३० ॥ इति आ यह, कर्णरोग-चिकित्सा कुण्ठोभा विधिसे छे कर्णरोगचिकित्सा ॥

२३० वाधिर्य. नश्यति ॥—पूरण रस तैल च क्रिमय कर्णगमिना । क्षिप्र प्रणाग नश्यन्ति हृत्प्रायेदम् ॥
गाननाद । क्षारतैलमिदं जेष्ठ मुद्रादन्नामपादना । (५३)
२३० कुर्पाद्भिषक् स्वमीदयादीं—पुनः स्वमीदय दैवम् (५)

२२७ शुष्कमूलकशुण्ठानां शुष्कमूलकशुण्ठानां (५)
२२८ सर्वैरेतैर्यथोद्भिदैः क्षारतैलं विपाचयेत्—सर्वैरेतैर्यथोद्भिदैः
कर्णशूलहर परम् (५ फ.)

230 The physician, after due consideration of the relative strength of morbid humors and season, should administer the same treatment in diseases of the mouth, ear and eye as indicated in coryza. Thus has been described the treatment of the diseases of the ear.

नेत्ररोगे विडालकाः —

उत्पन्नमात्रे तरुणे नेत्ररोगे विडालकाः ।

कार्यो दाहोपदेहाश्रुशोफरागनिवारणः ॥२३१॥

उत्पन्नमात्रे केवल उत्पन्न न थयेत्। उत्पन्न होनेके साथ ही, तरुणे नवीन नये, नेत्ररोगे नेत्ररोगभाँखके रोगोंमें, दाह- दाह, उपदेह- भक्षितता उपदेह, अश्रु- आँसु आँसु बहना, शोफ- सोओ शोथ, राग- अने रताश और लाली, निवारणः भटाउनार कर करनेवाला, विडालक भिडालक लेप, कार्य करने ओर्थे करना चाहिए ॥ २३१ ॥

231. Treatment in eye-diseases, in their initial stages when they are still mild, consists of external eye applications curative of burning, mucus discharge, lachrymation, swelling and redness.

नागरं सैन्धवं सर्पिर्मण्डेन च रसक्रिया ।

निघृष्टं वातिके तद्वन्मधुसैन्धवगैरिकम् ॥२३२॥

वातिके वातिक नेत्ररोगभाँ वातजन्य आँखके रोगमें, नागरम् थूँठ सोंठ, सैन्धवम् च अने सिंधालूयने भेगवी और सैधानमकको मिलाकर, सर्पिर्मण्डेन घीना भंड साथे पीसीने घीके मण्डके साथ पीसकरके, रसक्रिया रसक्रिया करने रसक्रिया करे, तद्वत् ते न प्रभाषे इसी प्रकार, निघृष्टम् पीसेल पीसे हुए, मधु- मधु मधु, सैन्धव

सिंधालूय सैन्धानमक, गैरिकम् अने सोनागेरुनी पल्लु रसक्रिया थाय छे और स्वर्णगैरिककी भी रसक्रिया होती है ॥ २३२ ॥

232. In eye-affectious due to vata, an external application of a soft extract may be prepared by making the paste of dry ginger and rock salt, with the supernatant part of ghee. It may also be prepared of honey, rock salt and red ochre.

नथा शावरकं लोध्रं घृतभृष्टं विडालकाः ।

तद्वत् कार्यो हरीतक्या घृतभृष्टो रुजापहः ॥२३३॥

तथा ते प्रभाषे इसी प्रकार, घृतभृष्टम् घीभाँ भूँल घीमें भूने हुए, शावरकम् लोध्रम् शावरक लोध्रने शावरक लोध्रका विडालक भिडालक लेप, कार्य करने ओर्थे करना चाहिए, तद्वत् ते न प्रभाषे इसी तरह, घृत-भृष्ट घीभाँ भूँल घीमें भूनी, हरी- तक्या हरीतकी पल्लु भिडालक लेप हरकका भी विडालक लेप रुजापह देनानाशक छे दर्दको हटानेवाला है ॥ २३३ ॥

233 An external eye-application may be prepared of the Savaraka variety of lodh, fried in ghee, or with chebulic myrobalan fried in ghee; they are both curative of pain

पैत्तिके चन्दनानन्तामक्षिष्ठाभिर्विडालकाः ।

कार्यः पद्मकथण्ट्याहमांसीकालीयकैस्तथा ॥२३४॥

पैत्तिके पित्तजन्य नेत्ररोगभाँ पैत्तिक अक्षरोगमें, चन्दन- चंदन चंदन, अनन्ता- ध्रु दूध, मक्षिष्ठाभिः अने मण्डूथी और मजीठ इनसे, तथा तथा तथा, पद्मक- पद्मक पद्माक्ष, यष्ट्याह- जेठीमधु मुलहठी, मांसी नटाभांसी जटामासी, कालीयकैः अने पीणा

२३१ उत्पन्नमात्रे तरुणे नेत्ररोगे-नेत्ररोगे समुत्पन्ने तरुणे वृ(त)

२३२ मधु-मुस्त (व)

२३३ तद्वत्. ... रुजापह - कार्यो हरीतकी तद्वत् घृतभृष्टा

रुजापह (व.)

२२. पृथ्वीका-मृदाका (पृ. ८, व. ४)

पृथ्वीका- मोटी ओसथी बड़ी इलायची, दार्वि-
दासुहण्डर दासहृदी मखिहा- भण्ड मजीठ, लाक्षा-
लाभ लास, द्विमधुक- जे जेरीमध मुल्हठी, जलमुल्हठी,
खरपलै अने नीलकुम्भने। और नीलीफर इनका,
सकार्कर: साउरसहित चीनी मिला, काथ: उवाथ काथ,
रसित शीतल अता जीतल होने पर, पूरणश् आभमा
नाभवे। आखमें डालना, रक्तपित्तबुद् अने नेत्रगत रक्त
अने पित्तना प्रक्षेपने दूर करे छे यह नेत्रगत रक्त
और पित्तके प्रकोपको हटाता है ॥ २३८ ॥

238 Eye drops with the cooled decoction of great cardamom, indian berberry, indian madder, lac, liquorice and aquatic liquorice and blue water-lily, mixed with sugar, is curative of the condition due to morbid blood and pitta

नागरत्रिफलासुस्तनिम्बवासारस. कफे .
कोष्णमाश्रयोतनं मित्रैरौषधैः खान्निपातके ॥२३९॥

कफे उक्षी भवेदा नेत्ररोगमा कफजन्य नेत्र-
रोगमें, नागर- सूठ सोंठ, त्रिफला त्रिफला सुस्त-
मेथ मोथ निम्ब- क्षीअडे नीस, वासा- अने अरुक्षी-
और वासाका, रस उवाथनु कायका, कोष्णम् नवशेकु
सहाता हुआ, आश्रयोतनम् नेत्रसिन्धुन आश्रयोतन करे
खान्निपातिके अने खान्निपातथी भवेदा नेत्ररोगमा
और सनिपातजन्य नेत्ररोगमें, मित्रैः बिन्न बिन्न दोपने
अनुसरी भेजवैला पृथक् पृथक् दोषके अनुसार मिलाने,
हुए, औषधै. औषधैथी नेत्रसिन्धुन करेपु द्रव्योसे
आश्रयोतन करमा चाहिए ॥ २३९ ॥

239. In diseases due to kapha eye-douche may be given with the decoction of dry ginger, the three myrobalans, nut-grass, neem and vasaka. In a condition of tridiscordance, an eye douche with the luke-warm decoc

tion of all these drugs should be given

नेत्ररोगे अजनानि—

बृहत्पेरण्डमूलत्वक् शिग्रो पुष्प ससैन्धवम् ।
अजाक्षीरेण पिष्टं स्वाद्वर्तिर्वाताक्षिरोगनुत् ॥२४०॥

बृहती मोटी बेरिगण्ठी बड़ी कटेरी, पेरण्डमूलत्वक्
और उना भूण्ठी छाल एरण्डमूलकी छाल, ससैन्धवम्
सिंधाबूख सैन्धानमक, शिग्रो: अने सरगवाना और
सहजनके, पुष्पश् दूधने फूल इनको, अजाक्षीरेण अकरीना
दूध साथे बकरीके दूधके साथ, पिष्टम् वाटी पीसकर,
वाताक्षिरोगमुत् वातजन्य नेत्ररोगने भटाउना वातजन्य
अक्षिरोगको नाश करनेवाली, वर्ति वाट वर्ति, स्वाद
अनावली बनावे ॥ २४० ॥

240 Reduce to paste, yellow-berried nightshade, castor root-bark, flower of drumstick and rock-salt with goat's milk, and roll it into a bougie, this is curative of disorders of the eye due to vata.

सुमनःकोरकाः शङ्खस्त्रिफला मधुकं बला ।
पित्तस्त्वापहा वर्तिः पिष्टा दिव्येन वारिणा ॥२४१॥

सुमनःकोरका अर्धनी उणीओ चमेडीकी कली,
शङ्खः शंखचूर्ण, त्रिफला त्रिफला त्रिफल,
मधुकम् जेरीमध मुल्हठी, बला अने अदाने और
बला इनको, दिव्येन वर्षांना वर्षाके, वारिणा अलमा
जलसे, पिष्टा वाटीने पीसकर बनायी हुई, वर्ति. वर्ति
वर्ति, पित्तस्त्वापहा पित्त अने रक्तक्षेपने करे छे
पित्त और रक्तदोषको हरती है ॥ २४१ ॥

241. A bougie, prepared with the paste of jasmine buds, conch, the three myrobalans, liquorice and heart-leaved sida with rain water, is curative

२४० शिग्रो पुष्प-शिग्रोमूल (ब. फ.)

२४१. कोरका-क्षारक (य)

,, , -श्वारक. (द. व.)

of eye-disease due to morbid pitta and blood.

सैन्धवं त्रिफला व्योषं शङ्खनाभिः समुद्रजः ।
फेनः शैलेयकं सर्जो वर्तिः श्लेष्माक्षिरोगनुत् ॥२४२॥

सैन्धवम् सिंहाल्लु सैधानमक, त्रिफला त्रिफला त्रिफला, व्योषम् त्रिफला त्रिफला, शङ्खनाभिः शङ्खनाभिः शङ्खनाभिः, समुद्रज फेन समुद्रज फेन, शैलेयकम् शैलेयक शैलेयक, सर्ज. अने राणनी और सर्जरस इनसे बनायी गई, वर्तिः वर्ति वर्ति, श्लेष्माक्षिरोगनुत् श्लेष्माक्षिरोगने भटाडे छे कफजन्य अक्षिरोगको नष्ट करती है ॥ २४२ ॥

24: A bougie prepared of rock salt, the three myrobalans, the three spices conch, cuttle fish bone, lichen and common sal, is curative of eye-diseases due to morbid kapha.

अमृताह्लादिवर्तिः —

अमृताह्ला विसं बिल्वं पटोलं छागलं शङ्खत् ।
प्रपौण्डरीकं यष्ट्याहं दार्वी कालानुसारिवा ॥२४३॥
एषामष्टपलान् भागान् सुधौताज्जरीकृतान् ।
तोये पक्त्वा रसे पूते भूयः पके रसे घने ॥२४४॥
कर्षं च श्वेतमरिचाज्जातीपुष्पाज्जवात् पलम् ।
चूर्णं क्षिप्त्वा कृता वर्ति सर्वघ्नी दृक्प्रसादनी २४५

अमृताह्ला गणो मिलोय, विसम् विस विस, बिल्वम् भीली बेल, पटोलम् पटोल परवल, छागलम् अकृष अकरीनी धी डी बकरीकी मँगनिया, प्रपौण्डरीकम् प्रपौण्डरीक पुण्डरीककाष्ठ, यष्ट्याहम् जेडीमध मुलहठी, दार्वी दारुहल्ली, कालानुसारिवा अने

२४३ अमृताह्ला विस विल्व-अमृता मधुक निम्बा (ड क)

प्रपौण्डरीक-यष्ट्याह-वासाप्रपौण्डरीक च (फ)

कालानुसारिवा-चाष्टपलशिकाम् (ह. ब)

२४४. तोये-जले (ग ड)

, भूय पक्वे-पुन पक्त्वा (ग. ड)

२४५ सर्वघ्नी-शोषघ्नी (ह. ब)

डावानुसारिवा और कालानुसारिवा, एषाम् औमाना प्रत्येकना इनमेंसे प्रत्येकके, सुधौतान् सारी पेठे धोयेवा अच्छी तरह धोये हुए, जर्जरीकृतान् अने अधकथरा डरेवा और अधकुटे किये हुए, अष्टपलान् भागान् ३२ तोलांना भागोने ३२ तोलेके भागोको, तोये पाणीमां जलमें, पक्त्वा पकावी पकाकर, पूते रसे रस गाणी लध रनको छानकर, भूय धरीथी फिर, रसे पके ओ रसने पकावी इस रसको पकाकर, घने धट भता घन होने पर, श्वेतमरिचात् कर्षम् तेमां ओड तोलो धोणां भरी एक तोला सफेद मरिच, नवम् जातीपुष्पात् पलम् च अने चार तोला ताज्जवात् पलना और चार तोले नये चमेलीके फूलोंके, चूर्णम् चूर्णको, क्षिप्त्वा नाथी मिलाकर, कृता बनायेली बनायी, वर्तिः वर्ति वर्ति, सर्वघ्नी सर्व दोषोका नाश करनेवाली, दृक्-प्रसादनी तथा नेत्रने निर्माण करनेवाली थाय छे तथा दृष्टिको साफ करनेवाली होती है ॥ २४३-२४५ ॥

243-245 Take 32 tolas of each of guduch lotus rhizome, bael, snake gourd, goat's dung, tubers of white lotus, liquorice, indian berberry, and dark blue creeper, wash them and triturate and boil in water, and after filtering, boil it again into a soft consistency. Add to this soft extract one tola of the pulvis of white pepper and 4 tolas of fresh jasmine flower, and roll into a bougie, this is curative of every kind of eye-affection and brightens the vision

शङ्खादिवर्तिः —

शङ्खप्रवालवैदूर्यलौहताम्रप्लवास्त्रिभिः ।
स्रोतोजश्वेतमरिचैर्वर्तिः सर्वाक्षिरोगनुत् ॥२४६॥

शङ्ख-श. भ. शंख, प्रवाल- प्रवाल मूंगा, वैदूर्य- वैदूर्य वैदूर्य, लौह- लोह लोह ताम्र- ताम्र ताम्र

२४६. कीहताम्र-कीहताम्र (ग)

હવાસ્થિતિઃ અને પ્લવના હાડકાં છવ્વકી હડી, સ્ત્રોતોજ-
સ્ત્રોતીજન સ્ત્રોતોજન, શ્વેતમરિચૈ. તથા ઘેળાં મરી
એએને ભેળાં વાટી બનાવેલી તથા સફેદ મિરચ इनको
एकत्र पीसकर बनायी, वर्ति वर्ति वर्ति, सर्वाक्षिरोगनुव
आभना सर्व रोगने भटानार आय छे आखके सब
रोगोंको हरनेवाली होती है ॥ २४६ ॥

246 A bougie, prepared with conch,
coral, cat's eye beryl, iron, copper,
bones of pelican, black antimony and
drumstick-seeds, is curative of every
kind of eye-disease.

चूर्णाञ्जनम्—

शाणार्धं मरेचाद् द्वौ च पिप्पल्यर्णवफेनयो ।
शाणार्धं सैन्धवाच्छाणा नव सौवीरकाञ्जनात् २४७
पिष्टं सुसूक्ष्मं चित्रायां चूर्णाञ्जनसिद्धं शुभम् ।
कण्डूकाचकफार्तानां मलानां च विशोधनम् ॥ २४८ ॥

મરિચાત્ મરી કાલી મિરચ, શાણાર્ધમ્ અરધા
શાણુ દો આનીમર, પિપ્પલી- પીપર પિપ્પલી, અર્ણવ-
ફેનયો અને સમુદ્રીણુ ઔર સમુદ્રફેન, દ્વૌ એ શાણુ
આધા તોલા, સૈન્ધવાદ્ (સ ધાણુ સૈધાનમક શાણા-
ર્ધમ્ અરધા શાણુ દો આનીમર, સૌવીરકાજનાત્ કાળો
સુરમે સૌવીરાજન, નવ શાણા નવ શાણુ એ સર્વને
૧ તોલા દો આનીમર इन सबको, चित्रायाम् (ચિત્રા
નક્ષત્રમાં ચિત્રા નક્ષત્રમે, सुसूक्ष्मम् સારી પેટો બારીક
અત્યન્ત બારીક पिष्टम् પીસીને તૈયાર કરેલુ पीमकर
તૈયાર किया हुआ, इदम् आ गह, चूर्णाञ्जनम् ચૂર્ણા-
જન ચૂર્ણાજન, कण्डू- ખળવાળ કંદૂ, काच- મોતિયા
કાચ, कफार्तानाम् અને કફથી પીડાયેલ રોગીઓ
આટે ઔર कफज अक्षिरोगवालोंके लिए, शुभम् શુભ
છે કલ્યાણકારક है, मलानाम् અને મળોતુ ઔર
मलका, विशोधनम् च शोधन करनेार छे विशोधक
है ॥ २४७ २४८ ॥

247-248. Take 1/8 tola of black
pepper, 1/2 tola of long pepper,
1/2 tola of cuttle fish bone, 1/8 tola

of rock salt and 1½ tolas of antimony
sulphide, and make a fine powder of
these, when the moon is in the cons-
tellation of Chitra This collyrium is
wholesome for those affected with
itching, cataract and kapha eye-diseases
and is also a cleanser of the dischar-
ging condition of the eye

बस्तमूत्रे ज्यहं स्थाप्यमेलान्चूर्णं सुभावितम् ।
चूर्णाञ्जनं हि तैमिर्यक्रिमिपिल्लमलापहम् ॥ २४९ ॥

एलाचूर्णम् नान्दी ऐलथीनां यूष्मे छोटी इलाय-
चीके चूर्णको, बस्तमूत्रे भकराना मूत्रमां बकरेके मूत्रमें,
ज्यहम् त्रालु दिवस सुधी तीन दिन, स्थाप्यम् राशी
भूषु रखे, सुभावितम् आम सारी पेठे भावना
दीधेलु इस प्रकार अच्छी तरहसे भावित, चूर्णाञ-
नम् ते यूष्मीजन वह चूर्णाञ्जन, तैमिर्य- तिमिररोग
तिमिर, क्रिमि- क्रिमि कृमि, पिल्ल- पित्तरोग पिल्ल, मला-
पहम् हि अने नेत्रमलने नाश करनेार आय छे और
नेत्रमलको नाश करनेवाला होता है ॥ २४९ ॥

249 Saturate the pulvis of small
cardomom in goat's urine for three
days, the collyrium made of this
well impregnated pulvis is curative of
diseases of dark vision parasites, Pilla
and discharge.

सौवीरकाञ्जनादिवर्तिः—

सौवीरकाञ्जनं तुल्यं नाप्यो घातुर्मन-शिला ।
अशुष्या मधुकं लोहा मणयः पौष्पमञ्जनम् ॥ २५० ॥
सैन्धवं शौकरी दंष्ट्रा कतकं चाञ्जनं शुभम् ।
निमिरादिषु चूर्णं वा वर्तिर्वैयमनुत्तमा ॥ २५१ ॥

સૌવીરમ્ અજનમ્ કાળો સુરમે સૌવીરાજન,
તુલ્યમ્ તુલ્ય તુલ્ય, તાપ્યઃ ધાતુ- સુષ્ક આશિષ

૨૪૯ एला-खिड (व ध फ)

हि तैमिर्य-इद रज्जम् (व)

२५० कतक-कनक (व)

स्वर्णमाक्षिक, मन शिला मन शिख मैतसिल, चक्षुष्या
यक्षुष्या वनकुली, मधुकम् जेठीमध सुलहठी, लोहा
दोहयुष् लोहचूर्ण, मणयः भक्षुष्यो मणि, पौष्प
मञ्जनम् पुष्पाञ्जन पुष्पाञ्जन, सैन्धवम् सिंघालु
सैधानमक, धौकरी सुवर्णी सूअरकी, दद्या दह दाह,
कतकम् च अने उतके ओओओ और निर्मली इनका,
मञ्जनम् अञ्जन अञ्जन, शुभम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ है, चूर्ण
वा आ ओषध युष्ना ३५भा यह औषध चूर्णके
रूपमें, इयम् वर्ति वा अथवा आ वर्तिना ३५भा
अथवा इस वर्तिके रूपमें, तिमिरादिषु तिमिरादि
रोगभा तिमिरादि रोगमें, अनुत्तमा अति उत्तम छे अने
उत्तम है ॥ २५०-२५१ ॥

250-251 Antimony sulphide copper
sulphate, iron pyrites, red arsenic, wild
horse gram, liquorice, iron powder, pre-
cious stones, white zinc, rock-salt, hog's
tusk and clearing nut, make a good co-
llyrium. In dimness of vision and other
eye-diseases, used as pulvis or bougie,
this acts as an unsurpassed remedy.

नेत्ररोगे सुखावती वर्तिः —

कतकस्य फलं शङ्ख सैन्धवं ज्यूषणं सिता ।
फेनो रसाञ्जनं क्षौद्रं विडङ्गानि मनःशिला ॥२५२॥
कुक्कुटाण्डकपालानि वर्तिरेषा व्यपोहति ।
तिमिरं पटलं काचं मलं चाशु सुखावती ॥२५३॥
इति सुखावती वर्तिः ।

कतकस्य उतकतु निर्मलीका, फलम् इण फल, शङ्खः
श अयुष् शखचूर्ण, सैन्धवम् सिंघालु सैधव, ज्यूष-
णम् त्रिउडु त्रिउडु, सिता साउर चीनी, फेनः समुद्र
शीलु समुद्रफेन, रसाञ्जनम् रसाञ्जन रसोत, क्षौद्रम्
मधु, विडङ्गानि वावडिग वायविङ्ग, मन शिला
मन.शिख मैतसिल, कुक्कुटाण्ड दूधःना दूधःना सुगंके
अण्डके, कपालानि कायला छिलके, एषा आ इनकी
बह, सुखावती सुखावती नामनी सुखावतीनामक,

वर्ति वर्ति वर्ति, तिमिरम् तिमिर तिमिर, पटलम्
पटल पटल, काचम् काच काच, मलम् च अने
मलने और मलको, आशु तत औषध, व्यपोहति नाश
करे छे इर करती है ॥ २५२-२५३ ॥ इति आ यह,
सुखावती वर्तिः सुखावती वर्ति छे सुखावती वर्ति है ।

252 253 Take clearing nut, conch,
rocksalt, the three spices, sugar, cuttle
fish bone, dry extract of indian berberry,
honey, embelia and red arsenic and
the shell of hen's egg, and prepare a
bougie out of this, known as the Plea-
sant bougie which quickly cures
diseases of vision, palate and Kacha
and discharge. Thus has been desc-
ribed the Pleasant bougie

नेत्ररोगे दृष्टिप्रदा वर्ति —

त्रिकलाकुक्कुटाण्डत्वक्कासीसमयसो रजः ।
नीलोत्पलं विडङ्गानि फेनं च सरितां पतेः ॥२५४॥
आजेन पयसा पिष्ट्वा भावये तात्रभाजने ।
सप्तरात्रं स्थितं भूयः पिष्ट्वा क्षीरेण वर्तयेत् ॥२५५॥
एषा दृष्टिप्रदा वर्तिरन्धस्याभिन्नचक्षुषः ।
इति दृष्टिप्रदा वर्तिः ।

त्रिकला- त्रिकला त्रिकला, कुक्कुटाण्डत्वक् दूधःना
दूधःना कायला सुगंके अण्डका छिलका, कासीसम्
कासीस कासीस, अयस रज दोहयुष् लोहचूर्ण,
नीलोत्पलम् नीलोत्पल नीलोफर, विडङ्गानि वावडिग
वायविङ्ग, सरिता पते फेनम् च अने समुद्रशीलुने
और समुद्रफेनको, आजेन अञ्जरीना पकरीके, पयसा
दूधभा दूधमें, पिष्ट्वा पीसीने पीसकरके, तात्रभाजने
तात्रभाजना तात्रके पात्रमें, भावयेत् क्षीपी देव देव
करे, सप्तरात्रं स्थितम् सात रात सुधी तेने गभीने
सात राततक रखकर. भूयः क्षीरी फि, क्षीरेण
दूधनी साथे दूधसे, पिष्ट्वा पीसीने पीसकर, वर्तयेत्
वर्ति अनावती वर्ति बनाये, एषा आ यह, वर्तिः
वर्ति वर्ति, अभिन्न चक्षुषः नेनी आभ दूरी नदी

गर्भ ओला आख न फूटे हुए, अन्धत्व आध्याने
अंधेको, दृष्टिप्रदा दृष्टि देनेवाली छे दृष्टि देनेवाली है
॥ २५४-२५५ ॥ इति आ यद्, दृष्टिप्रदा वर्ति दृष्टि-
प्रदा वर्ति छे दृष्टिप्रदा वर्ति है ।

254-255½ Make a paste of the three
myrobalans, the shell of hen's egg,
iron sulphide, iron dust, blue water
lily, embelia and cuttle fish bone with
goat's milk and saturate it in the same
milk, placing in a copper vessel for 7
nights, then, again rub it and roll into
bougie with milk, this bougie bestows
sight on those who have gone blind but
whose eyes have not undergone organic
change or damage Thus has been
described the Sight-bestowing bougie.

नेत्ररोगे अत्यान्धजनानि—

वदने कृष्णसर्पस्य लिहितं वासमज्जनम् ॥२५६॥

ततस्तस्मात् समुद्धृत्य सुशुष्कं चूर्णयेद्दधः ।

सुमनःकोरकैः शुष्कैरर्घाशैः सैन्धवेन च ॥२५७॥

एतन्नैत्राजनं कार्यं तिमिरघ्नमनुत्तमम् ।

कृष्णसर्पस्य भरेदा डाणा सर्पना मृत कृष्ण सर्पके,
वदने भुभर्मा मुहमे अज्जनम् अज्जन (डाणा) सुरभो)
अज्जन, मामश् ओड भास एक माहनक, लिहितम्
राभवे राव देवे, तत पछी पीछे, बुध विद्वान वैद्ये
विद्वान वैद्य, तस्मात् तेभाथी उसमेंसे, समुद्धृत्य डाढी
दधमे निकालकर, सुशुष्कम् सारी पेठे सूखायेव अच्छी
तरह शुष्क होने पर, अर्घाश तेने अरघा प्रभावुभा
उम्को भाषी मात्रामें, शुष्कैः सूखी हुई, सुमन-
कोरकैः अमेदीनी डीओ चमेडीकी कलिया, सैन्धवेन
च थाने सि धालू लु साथे और सैधानमकसे मिनाकर,
चूर्णयेत् यूथुं इतनु चूर्ण करे, एतत् आ यूथुं इत
चूर्णका, तिमिरघ्न तिमिरनाशक तिमिरनाशक, अनु-

२५६ सुशुष्कं-सुषुक्ष (ब)

२५७ कोरकैः-क्षारकै (स ह)

सप्तम् सर्वं श्रेष्ठ उत्तम, नेत्राज्जनम् नेत्राज्जन नेत्राज्जन,
कार्यम् यनायु वनावे ॥ २५६-२५७ ॥

256-257½ The wise physician should
place antimony sulphide in the mouth
of a dead black cobra for a month
and taking it out, triturate it adding
half that quantity of dried jasmine-buds
and rock-salt. This made into colly-
rium is the best remedy for dimness
of vision

पिप्पल्यः किंशुकरसो वसा सर्पस्य सैन्धवम् २५८
जीर्णं घृतं च सर्वाक्षिरोगघ्नी स्याद्रसक्रिया ।

पिप्पल्य पीपर पिप्पली, किंशुकरसः डसुडाने
रस टेंसुके फुल्लोका रस, सर्पस्य सर्पनी सांपकी, वसावसा
चर्वी, सैन्धवम् सि धालू लु सैधानमक, जीर्णम् अने
जुनी और पुराने, घृतम् च धीनी घृतकी, रसक्रिया
रसक्रिया रसक्रिया सर्व- सर्व सब, अक्षिरोगघ्नी नेत्र-
रोगघ्नी नाश करनेवाला था छे अक्षिरोगकी नाशक, स्यात्
था छे होती है ॥२५८॥

258-259½. Take long pepper, palas-
flower juice, snake's fat, rock salt and
old ghee and prepare a soft extract
out of this It is curative of all kinds
of eye-disorders

कृष्णसर्पवसा क्षौद्रं रसो धान्या रसक्रिया ॥२५९॥
शरता खर्वाक्षिरोगेषु काचार्बुदमलेषु च ।

कृष्णसर्पवसा डाणा सर्पनी वसा काले सर्पकी
वसा, क्षौद्रम् मध मधु, धान्या अने आमणाना
और आवलेके, रसः रसनी रसकी, रसक्रिया रसक्रिया
रसक्रिया, सर्व- सर्व सब, अक्षिरोगेषु नेत्ररोगोंमें अक्षि
रोगोंमें, काच- काच काच, अर्बुद- अर्बुद अर्बुद, मलेषु
च अने नेत्रमलमें और नेत्रमलमें, शरता प्रशस्त छे
प्रशस्त है ॥२५९॥

२५८ पिप्पल्य किंशुकरसो वसा सर्पस्य सैन्धवम्-स्वरय

किंशुकस्याहर्वेसा कृष्णस्य सैन्धवम् (फ)

of drugs, or life promoter group of drugs, or with Anu oil, is curative of alopecia and greyness of hair

क्षीरात् सहचराङ्गुलराजाच्च सौरसाद्रसात् ॥२६४॥
प्रस्थैस्तु कुडवस्नैलाद्यप्याह्वपलकल्किनः ।
सिद्ध शिलासमे भाण्डे मेघशृङ्गादिषु स्थितः ॥२६५॥
नस्यं स्याद्भिषजा सम्यग्योजितं पलितापहम् ।

क्षीरात् गायनु दूध गायका दूध, सहचरा आस-
भानी धूना डाटाशेणियाने २२ नीलपुष्पवाले
कटसरैयाका रस, भृंगराजाच भांगराने २२ भृंगराजाका
स्वरस, सौरसात् च अने तुणसीने और तुलसीका,
रसात् २२ रस, प्रस्थं तु प्रत्येकना ६४-६४ तोलाथी
पर्येकके ६४-६४ तोलेमे, प्याह्व- अने जेठीमधना
और मुलहठीके, पल- ४ तोला ४ तोल, कल्कत
उध्डी कल्कसे, तैलात् कुडव १६ तोला तेलने १६
तोले तैलको, सिद्धः सिद्ध करवु सिद्ध करे, शिलासमे
पथ्थरना पत्थरके, भाण्डे वासलुभा वस्तनमें, मेघशृ-
ङ्गादिषु अथवा घेटीनां शींगल वजरेभा या भेड़के
खींग आदिमें, स्थित राभपु रक्खे, भिषजा वैद्य वैद्य,
सम्यक् अरभी रीते अच्छी प्रमार, नस्यम् तेना नस्य
तरीके उसका नस्यरूपमे, योजितम् प्रयोगे तो प्रयोग
करे तो, पलितापहम् ते पणियां नाश करनार
पलितरोगनाशक, स्यात्थाय छे होता है ॥२६४-२६५॥

264-265½ Take 64 tolas of milk, juice of crested purple nail dye, trailing eclipta and holy basil, 16 tolas of oil and 4 tolas of the paste of liquorice and prepare a medicated oil out of it. When it is prepared, keep it in a receptacle made of stone or sheep's horn. Nasal medication with this, well administered by the physician, is curative of grey hair.

भिषजा स्त्रीपिष्टौ वा दुग्धिकाकरवीरकौ ॥२६६॥
उत्पाद्य पलिते देयौ नाशौ पलितापहौ ।

भिषजा अथवा वैद्य अथवा वैद्य, क्षीरदिहौ
दूधभा पीसीने दूधमें पिसी हुई, दुग्धिका- नागदा-
धी दुग्धिका, करवीरकौ वा अने करवीरमे लेप और
कनेरका लेप, पलिते पणियां पालित्यमें, उत्पाद्य
पण उभेरी वालोंमे उखाड़ कर उस स्थानमें, देयौ
लगाववे लगावे, तौ ते ये, उभौ अने दोनों, पलि-
तापहौ पणियां नाश करनार छे पालित्यको दूर
वानेवाटे है ॥ २६६॥

266-266½. The physician may apply asthma weed or indian oleander, pasted with milk, over the scalp after pulling out the grey hair Both these drugs are curative of grey hair

मार्कवस्वरसात् क्षीराद् द्विप्रस्थं मधुकात् पलम् २६७
तैः पचेत् कुडवं तैलात्तन्नस्यं पलितापहम् ।

मार्कव- भांगराने आगरेका, स्वरसात् स्वरस
स्वरस, क्षीरात् अने दूध और दूध, द्विप्रस्थम् १२८
तोला १२८ तोले, मधुकात् जेठीमध मुलहठी, पलम्
४ तोला ४ तोले, तैः जेठीमध इनसे, तैलात् तेल
तैल, कुडवम् १६ तोला १६ तोले, पचेत् पकाववु

२६७ मार्कवस्वरसात्-मार्कव-रास (ग)

,, मार्कवस्वरसात् क्षीराद् द्विप्रस्थं मधुकात् पलम् क्षारात्
मार्कव-रास द्विप्रस्थं मधुकात् पलम् (फ.)

२६४ क्षीरात्-क्षारान् (व)

,, क्षीरात्-क्षाराव (फ)

,, अङ्गुलराजाच्च-अङ्गुरजस (ग)

,, सौरसात्-सुरमाव (ड)

,, क्षीरात् सहचराङ्गुलराजाच्च सौरसाद्रसात्-कक्षाकालरना-
लोहवागरजसो रसात् (ग)

२६५ शिलासमे-शिलासने (व)

,, मेघशृङ्गादिषु-मेघशृङ्गेऽथवा (ग)

,, मेघशृङ्गादिषु स्थितः-मेघशृङ्गे च सस्थित (फ)

२६६ भिषजा-नस्यं स्यात् (फ.)

पकावे, तत् तेन इसका, नस्यम् नस्य नस्य, पलिता-
पहन् पणिथा भटाउनार छे पलिनको दूर करनेवाला
है ॥ २६७३ ॥

267-267½. Take 128 tolas of milk
and the juice of trailing eclipta, four
tolas of the paste of liquorice and
prepare 16 tolas of oil with them
Nasal medication with this oil, is
curative of grey hair.

आदित्यपलितयोः महानीलतैलम्—

आदित्यवल्ग्या मूलानि कृष्णशैरेयकस्य च ॥२६८॥
सुरसस्य च पत्राणि पञ्च कृष्णशणस्य च ।
मार्कवः काकमाची च मधुकं देवदारु च ॥२६९॥
पृथग्दशपलांशानि पिप्पल्यत्रिफलाऽञ्जनम् ।
प्रपौण्डरीकं मञ्जिष्ठा लोध्रं कृष्णाशुरुत्पलम् ॥२७०॥
आम्रास्थि कर्दमः कृष्णो मृणालं रक्तचन्दनम् ।
नीली भल्लानकास्थीनि कासीसं यदयन्तिका ॥२७१॥
सोमराज्यसनः शस्त्र कृष्णौ पिण्डीतचित्रकौ
पुष्करार्जुनकाश्मर्याण्याम्रजम्बूफलानि च ॥२७२॥
पृथक् पञ्चपलांशानि तैः पिष्टैराढकं पचेत् ।
वैभीतकस्य तैलस्य घात्रीरसचतुर्गुणम् ॥२७३॥
कुर्यादादित्यपाकं वा यावच्छुष्को भवेद्दसः ।
लोहपात्रे ततः पूतं लक्ष्मिमुपयोजयेत् ॥२७४॥
पाने नस्यक्रियायां च शिरोभ्यङ्गे नथैव च ।
एतच्चक्षुष्यमायुष्य शिरसि सर्वरोगनुत् ॥२७५॥

२६८ आदित्यवल्ग्या-आदित्यवल्ग्या (त द.)

२६९ पत्र-फल (क घ ङ)

२७० मृणाल-मृणाली (ग)

२७१ शस्त्र कृष्णौ-शस्त्रकृष्ण (ड)

२७२ पुष्करार्जुन-पुष्पाण्यर्जुन (व)

२७३ पृथक् पञ्चपलांशानि तैः पिष्टैराढकं पचेत्-पृथक् पञ्चपल-
भागे सुपिष्टैराढकं पचेत् (ड. फ.)

महानीलमिति ख्यातं पलितघ्नमनुत्तमम् ।

इति महानीलतैलम् ।

आदित्यवल्ग्या मूलभुषीनां सूर्यमुखी, कृष्णशैरे-
यकस्य च अने आसभानी धूलच डालाशेणियानां
और आसभानी कटसरैयाली, मूलानि भूण जन्, सुरसस्य
च तुलसीनां तुलसीकी, पत्राणि पान पत्तिया, कृष्ण-
शणस्य च शलुधूराणां झझनिभा वनननके, पत्रच
पत्र पत्ते, मार्कव. आंगरे भागरा, काकमाची च
पीलुडी काकमाची, मधुकम् जेठीमध सुठडी, देवदारु
च अने देवदार और देवदार, पृथक् औ दरेक पृथक्
पृथक्, दशपलांशानि ४० तोला ४० तोले, पिप्पल्यः
पीपर पिप्पली, त्रिफला त्रिफला त्रिफला, अञ्जनम्
रसाञ्जन रसांत, प्रपौण्डरीकम् प्रपौण्डरीक गुण्डरीककण्ठ,
मञ्जिष्ठा मञ्जिठ, लोध्रम् लोध्र लोध्र, कृष्णाशुरु
आणो अंगर काला अंगुर, उत्पलम् नीलकमल नीलीकर,
आम्रास्थि आम्राणी गोडली आमकी गुठली, कृष्णः कर्दम
आणो कर्दम काला कर्दम, मृणालम् मृशाल मृणाल,
रक्तचन्दनम् रक्तचन्दन रक्तचन्दन, नीली गणी नीली,
भल्लानकास्थीनि शिवाभा मिलाकेकी गुठली, कासी-
सम् डीराडसी कासीस, यदयन्तिका मे दी मेंदी, सोम-
राजी भाभयी वाकुची, घसन असन असन, शस्त्रम्
कृष्ण डोड काला लोहा, कृष्णौ आणो काला, पिण्डीत
मीढण सैनफल, चित्रकौ आणो चित्रक काला चित्रक,
पुष्कर- पुष्करभूण पुष्करमूल, अर्जुन- अर्जुन कौदा,
काश्मर्याणि काश्मर्या गमारीज फल, आम्र- आणो पाम,
जम्बूफलानि च अने अंभुनी इण और जामुनके फल,
पृथक् औ दरेक पृथक् पृथक्, पञ्चपलांशानि २० तोला २०
तोले, तै तेजोरे इनको पिष्ट पीसीन ते डलथी पीमकर
इस ककने, लोहपात्रे डोडना पात्रभा जोहके दारनग,
घात्रीरस- आभुणाना अस्थी आवलेके रम्मे, चतुर्गुणम्
आरगलु चौगुने, वैभीतकस्य अढेगुल गहेडेका तैलम्
तेल तैल, आढकम् २५६ तोला २५६ तोले, पचेत्
पडावपु पकावे, यावत् अथवा न्या सुधी प्रता
जय तक रस रस रस, शुष्क जचेत् शुष्क अथ न्या
सुधी सूख जावे तब तक, आदित्यपाकम् वा आदित्य-
पाक आदित्यपाक, कुर्यात् शुष्के दरे, तब ते पत्र
उसके बाद, पूतम् गाणीने छानकर, मशुदन शुद्ध

થયેલ તેલનો શુદ્ધ કિયે તૈલકા, પાને પાન, પાન, નસ્ટ કિયાયામ્ ચ અને નરચક્રિયા ઔર નસ્ટકર્મમે, તથા પુવ તેમજ ઔર શિરોમ્યજ્જે ચ માથામાં માસ્ટીસ કરનામાં સિરકે અમ્યજ્જમે, સ્વયોજ્યેત્ ઉપયોગ કરવો ઉપયોગ કરે, મહાનીલમ્ મહાનીલ મહાનીલ, ઇતિ નામથી નામસે, ક્યાતમ્ પ્રસિદ્ધ વિર્યાત, કૃત્ત આ તેલ મહ તૈલ, ચક્ષુષ્યમ્ ચક્ષુષ્ય ચક્ષુષ્ય, આયુષ્યમ્ આયુષ્યવર્ધક આયુ વધાનેવાલા, શિરસઃ અને મસ્તકના ઔર સિરકે, મર્ષરોગમુત્ત સર્વ રોગ મટાડનાર છે સર્વ રોગોંકા માસક છે, અનુત્તમજ્ઞ અને સર્વ શ્રેષ્ઠ ઔર અત્યન્ત સ્તમ, પલિતમ્ પળિયાનો નાશ કરનાર છે પલિતનાશક છે ॥ ૨૬૮-૨૭૫૩ ॥ ઇતિ આ મહ, મહાનીલ-તૈલમ્ મહાનીલ તેલ છે મહાનીલ તૈલ છે ।

268-275½. Take 40 tolas of roots of heliotrope and purple nail-dye the leaves of holy basil, blue flowered flax hemp, trailing eclipta, black night shade, liquorice, deodar 20 tolas each of long pepper, the three myrobalans, dry extract of indian berberry, lotus rhizomes, madder, lodh black eagle wood, blue water lily, mango stone, slush of black earth, lotus stalk, red sandal indigo, marking nut, iron sulphide, henna, babchi, spinous kino, steel, black emetic nut, blue flowered lead wort, flowers of Pushkara Arjun white teak, fruits of mango and jambool. With the paste of these articles and 4 times the quantity of the juice of emblic myrobalan, prepare 256 tolas of beleric myrobalan-oil with either fire heat or with solar heat till all the watery portion is evaporated from the iron vessel, then filter and purify it, this may be used as potion, and nasal medication or as inunction of

the head This is beneficial to the eyes, life-giving and curative of all head-affections, this oil known as the Great Black oil is unsurpassed as a cure for grey hair Thus has been described The Great Black oil

શાલિસ્યપલિતપોઃ અન્યે કતિપયયોગા —

પ્રપૌષ્ઠરીકમધુકપિપ્પલીચન્દનોત્પલ્લેઃ ॥૨૭૬॥

કાર્ષિકૈસ્તૈલકુડવો દ્વિગુણમ્લક્ષીરસઃ ।

સિદ્ધઃ સ્વ પ્રતિમર્શઃ સ્વાત્ સર્વમૂર્ધગદાપહઃ ॥૨૭૭॥

(પલિતમ્નો વિશેષેણ કૃષ્ણાત્રેણેણ આશિનઃ ।)

પ્રપૌષ્ઠરીક- પ્રપૌષ્ઠરીક પુષ્કરીકાષ્ઠ, મધુક-નેરીમધુ મુલહરી, પિપ્પલી- પીપ્પ- વિપ્પલી, ચન્દન-ચ દન ચદન, કર્પૂરઃ અને નીલકમ્બલ ઔર નીલીફર, કાર્ષિકૈઃ એમાંના પ્રત્યેકના એક એક તોલા કહેથી જનમેસે પ્રત્યેકકે એક એક તોલે કરકરે, દ્વિગુણ- બમણા ટુગુને, આમ્લક્ષીરસ આમળાના રસથી યુક્ત જાવ-કેકે રસસે યુક્ત, તૈલકુડવઃ ૧૬ તોલા તેલ ૧૬ તોલા તૈલ, સિદ્ધ સિદ્ધ કરી સિદ્ધ કરે, પ્રતિમર્શ આથી પ્રતિમર્શ નરચક્રિયા સસે પ્રતિમર્શ ગસ, સ્વાત્ લેવુ લેવે, જ્ઞઃ તે મહ, સર્વમૂર્ધ- સામાન્ય રીતે સર્વ મસ્તકના સામાન્યત સર્વ શિરકે મદાપહ રોગનો નાશ કરનાર છે રોગોંકો દૂર કરમેવાલા છે, કૃષ્ણાત્રેણેણ કૃષ્ણાત્રેણે, કિષ્ણેણ વિશેષે કરી કિષ્ણેણતઃ, પલિતમ્નો તેને પળિયાનો નાશ કરનાર પલિતનાશક, આશિનઃ કહેલ છે કહા છે ॥ ૨૭૬-૨૭૭૩ ॥

276-277½. Prepare 16 tolas of oil with one tola each of the paste of tubers of white lotus, liquorice, long pepper, sandal and blue water lily in double its quantity of the juice of emblic myrobalan. This when used with a wick as nasal medication cures

all kinds of head affections. (Krishna Atreya is of opinion that it is specially curative of greyness).

क्षीरं प्रियाल्यष्ट्याह्ने जीवकाद्यो गणस्तिलाः ॥२७८॥
कृष्णा वक्त्रे प्रलेपः स्याद्वरिलोमनिवारणः ।

क्षीरम् दूध, प्रियाल- प्रियाल चिरौजी, यष्ट्याह्ने
नेडीमधु सुलहठी, जीवकाद्य शुबडादि जीवकादि, गण.
गणु गण, तिला. तिल, कृष्णा अने पीपरने।
और पिपलीका, वक्त्रे भुभपर डरनाभा आवेदे। मुख
पर किया हुआ, प्रलेप लेप प्रलेप, हरिलोम- पीण-
थटा वाणने भूरे वालोंको, निवारणः दूर डरनार हटाने-
वाला. स्यात् थाय छे होता है ॥ २७८॥

278-278½ The application, made of milk, buehanan's mano, liquorice, the jivaka group drugs, til and long pepper, applied over the scalp is curative of tawny hair.

तिलाः सामलकाश्चैव किञ्चको मधुकं मधु ॥२७९॥
बृंहयेदज्येष्ठैतत् केशान्मूर्ध्वप्रलेपनात् ।

सामलकाः आमर्णा आवले, तिला तिल,
किञ्चकः डिबड्ड पत्रकेसर, मधुकञ्ज नेडीमधु सुलहठी,
मधु च एव अने मधु और मधु, एतत् येने। इनका,
मूर्ध्वप्रलेपनात् भरतड्ड पर लेप डरनाथी ते सिरपर लेप
करनेसे बढ़, केशान् वाणने वालोंको, बृंहयेत् बढ़ावे छे
वढ़ाता है, रज्ज्वेत् च अने डाला डरे छे और काले
करता है ॥ २७९॥

279 279½ Til, emblic myrobalan, lotus-anthers, liquorice and honey, if applied over the scalp, promote the growth and color of the hair

पचेत्सैन्धवशुक्लाम्लैर्यश्चूर्णं सतण्डुलम् ॥२८०॥
तेनालितं शिरः शुद्धमस्त्रिगुणमुपितं निशि ।
नत् प्रातस्त्रिफलाद्यौतं स्यात् कृष्णमृदुमूर्ध्वजम् २८१

सैन्धव- सिंधावूय सैन्धानमक, शुक्ल- शुक्ल शुज,
जम्बल अने अम्ब ५०५। साथे और अम्ब द्रव्योंके
साथ, सतण्डुलम् त्रिभामदित चावलसहित, अयश्चूर्णम्
लोहातु चूर्ण लोहचूर्णको, पचेत् पकावतु पकावे,
तेन तेनी जमने, आलितम् लेप डरेछुं लेप किया हुआ,
शुद्धम् शुद्ध शुद्ध, अस्त्रिगुणम् अने स्नेह त्रिगुण
स्निग्धतारहित, शिरः भरतड्ड सिर, निशि उचितम्
रातभर तेम रहेगा हेतु रात्रिभर वैसा ही रखले प्रात
सवारभा प्रात कालमें, त्रिफला- त्रिफलाथी त्रिफलासे,
धौतम् धोई नायेछु धोया हुआ, तत् ते वह, कृष्ण-
मृदु- डाला अने डामण काले और मुलायम, मूर्ध्वजम्
वाणवाणु वालोंवाला, स्यात् थाय छे होता
है ॥२८०॥

280-281. Boil iron powder with rock salt honey, vinegar and rice, apply it over the scalp, after cleansing the head and making it free from greasiness, and go to sleep with it In the morning, the head should be washed with the decoction of the three myrobalans This promotes the growth of black and soft hair

अयश्चूर्णोऽम्लपिष्टश्च रागः सत्रिफलो वरः ।

सत्रिफलः त्रिफला त्रिफलाके साथ, अम्लपिष्ट च
अने अम्बद्रव्य साथे पीसेय और अम्बद्रव्योंके पीसा
हुआ, अयश्चूर्ण लोहाचूर्ण लोहचूर्ण, वर उत्तम श्रेष्ठ,
राग केशराग (डलप) अने छे केशराग होता है ।

281½ Iron powder rubbed with acid articles and the three myrobalans, makes an excellent hair-dye.

२८१. अयश्चूर्णो-अयश्चूर्णो (६)

२७८ प्रियालयष्ट्याह्ने-प्रियालयष्ट्याह्ने (घ)

२८० वक्त्रे प्रलेपः-शीर्षप्रलेपः (घ)

॥ वक्त्रे प्रलेपः स्याद्वरिलोमनिवारण -शीर्षप्रलेपः स्याद्वरि-
लोमवलीहितः (घ)

२७९ प्रलेपनात्-प्रलेपनात् (ङ)

કુર્યાચ્છેષેષુ રોગેષુ ક્રિયાં સ્વાં સ્વાચ્ચિકિત્સિતાત્ ।
શેષેષ્વાદૌ ચ નિર્દિષ્ટા સિદ્ધૌ ચાન્યા પ્રવક્ષ્યતે ॥૨૮૨
इति खालित्यादिचिकित्सा ।

શેષેષુ ખાડીના બચે હુણ રોગેષુ રોગોર્મા રોગોર્મે,
સ્વાત્ પોતપોતાના અને અને, ચિકિત્સિતાત્ ચિકિ-
ત્સાધ્યાયર્માથી ચિકિત્સાધ્યાયસે, સ્વાત્ પોતપોતાની
અપની અપની, ક્રિયામ્ ચિકિત્સા ચિકિત્સા, કુર્યાત્
કરવી બેઠકો કરની યાદિય, શેષેષુ ખાડીનાઓની
ચિકિત્સા અવગિષ્ટ રોગોર્મા ચિકિત્સા, આદૌ ચ શરુ-
આતર્મા પ્રથમ, નિર્દિષ્ટા દર્શાવી છે કહી છે, સિદ્ધૌ ચ
અને સિદ્ધિસ્થાનર્મા ઓર સિદ્ધિસ્થાનર્મા, અન્યા બીજી
દુસરી, પ્રવક્ષ્યતે કહેવાર્મા આનશે કહી જાયગી ॥૨૮૨॥
इति आ यह, खालित्यादिचिकित्सा आलित्यादि
चिकित्सा છે खालित्यादिचिकित्सा છે ।

282. In the remaining diseases, treatment suited to the condition, should be given. These measures have already been briefly indicated at the very beginning of this chapter. The tested remedies will be described in the Section on "Success in Treatment". Thus has been described the treatment of alopecia etc.

स्वरमेदचिकित्सा -

सर्पिण्युपरिभक्तानि स्वरमेदेऽनिलात्मके ।
तैलैश्चतुष्प्रयोगैश्च बलारास्त्रामृताह्वयै ॥२८३॥

અમિલાત્મકે વાતજન્ય વાતજન્ય, સ્વરમેદે સ્વર-
મેદર્મા સ્વરમેદર્મે, ઉપરિભક્તાનિ ઓજન ઉપર મોજનકે
પચાવ, સર્પિણિ થી ઘી, ચતુષ્પ્રયોગે. અને ચાર પ્રકારે
પ્રયોજનાર્મા ઓર ચાર પ્રકાર (પાન, અભ્યંગ, ગણ્ઘણ ઓર
અનુવાસન) વસ્તિસે પ્રયુક્ત ક્રિયે જાતે, બલા- બલા બલા,
રાસ્ના- રાસ્ના રાસ્ના, અમૃતાહ્વયૈઃ અને ગતોના ઓર
અમૃતાકે, તૈલૈઃ ચ તેલોથી ચિકિત્સા કરવી બેઠકો
તૈલોસે ચિકિત્સા કરની યાદિય ॥ ૨૮૩ ॥

૨૮૩. તૈલૈશ્ચતુષ્પ્રયોગૈશ્ચ-ચતુષ્પ્રયોગતૈલૈશ્ચ (ક)

283 In laryngeal diseases due to vata, post-prandial potion of ghee and administration of oil, prepared with heart leaved sida, indian groundsel and guduch, given in the four modes of potion, inunction, gargle and unctuous enema, are beneficial

बहिर्दित्तिरिदक्षाणां पञ्चमूलशृतान् रसान् ।
मायूरं क्षीरसर्पिर्वा पिबेत् त्र्यूषणमेव वा ॥२८४॥

પંચમૂલશૃતાન્ પાંચ મૂળર્મા ઉકાળેલ પંચમૂલ
પકાયે હુણ, બર્હિ- મોર મોર, તિત્તિરિ- તેતર તીતર,
દક્ષાણામ્ અને કૂકડાનાં એવં મુર્ગકે, રસાન્ માંસરસ
માંસરસ, માયૂરસ્ ક્ષીરસર્પિઃ વા અમવા માયર ક્ષીર,
અથવા માયૂરશૃત અથવા માયૂરક્ષીર અથવા માયૂરશૃત,
ત્ર્યૂષણમ્ એવ વા કે ત્ર્યૂષણશૃત યા ત્ર્યૂષણશૃત, પિબેત્
પીવુ પીવે ॥૨૮૪॥

284. The patient should take the meat-juices of peacock, partridge and cock, prepared with penta-radices, or the peacock milk, the peacock ghee or 'the three spices ghee'

पैत्तिके तु विरेकः स्यात् पयश्च मधुरैः शृतम् ।
सर्पिर्गुडा घृतं तिक्तं जीवनीयं वृषस्य वा ॥२८५॥

પૈત્તિકે તુ વિરેકઃ સ્વાત્ પયશ્ચ મધુરૈઃ શૃતમ્ ।
ક્ષિરેક વિરેચન વિરેચન, સ્વાત્ કરાવવુ કરાવે, મધુરૈઃ
અને મધુર દ્રવ્યોથી ઓર મધુર દ્રવ્યોસે, શૃતમ્ સાધિત
શૃત, પય ચ દૂધ દૂધ, સર્પિર્ગુડાઃ સર્પિર્ગુડે સર્પિર્ગુડ,
તિક્તમ્ શૃતમ્ તિક્ત શૃત તિક્તશૃત, જીવનીયમ્ જીવનીય-
શૃત જીવનીયશૃત, વૃષસ્ય વા કે વાસાશૃત ઓજન
બેઠકો યા વાસાશૃત દેવે ॥ ૨૮૫ ॥

285 In the disease due to pitta, purgation should be given, and milk

૨૮૫ પંચમૂલશૃતાન્ પંચમૂલશૃતાન્ (ક)

૨૮૫ હતા તિક્ત જીવનીય વૃષણ વા જીવનીય વાસાશૃત

-----તથા (ક ધ ક-ક)

prepared with the drugs of the sweet group, medicated ghee foluses, life promoter ghee, as also vasaka ghee, should be given

कफजे स्वरभेदे तु तीक्ष्णं मूर्धविरेचनम् ।
विरेचो वमनं धूमो यवाक्षकटुसेवनम् ॥२८६॥

कफजे स्वरभेदे तु कृष्ण- २४२ भेदेभा कफजन्य
रा. भेदे, तीक्ष्ण तीक्ष्ण, मूर्धविरेचन शिगे-
विरेचन, शिरोविरेचन, विरेकः विरेचन, वमनम्
वमन वमन, धूम, धूमपान धूमपान, यवाक्ष यवाक्ष
जोका भोजन, कटु तथा कटु ६० धूमपान तथा कटु द्रव्योंका
सेवन, सेवन करु लेवन करे ॥ २८६ ॥

286 In laryngeal disorders due to kapha, acute errhine, enema purgation, emesis, inhalation, barley-diet and pungent articles should be given

चव्यभाग्यभागाद्योषक्षारणाक्षिकचित्रकान् ।
लिह्याद्वा पिप्पलीपथ्ये तीक्ष्णं मद्य पिबेच्च स्त ॥२८७॥

स ते रोगीभ्यो वह रोगी, चव्य- २४२ चव्य, भागी-
भागी भागी, प्रभगा- ६२३ हरह, व्योष- ३६३ त्रिकटु, त्रिकटु,
क्षार- ७७५ यवाक्षार, माक्षिक भध मधु, चित्रकान्
अने चित्रक और चित्रक, लिह्यात् याटवा चाटे,
पिप्पली- २४२ अथवा पीपर अथवा पिप्पली, पथ्ये वा अने
दरुने चूर्ण भधमां याटव और हरह गधमे चाटे,
तीक्ष्णम् अने तीक्ष्ण और तीक्ष्ण, मद्यम् च भध मद्य
पिबेच्च पीवु पीवे ॥ २८७ ॥

87 The patient should take a linctus of chaba pepper, beeile, killer chebulic myrobalan. the three spices, barley alkali, honey and white flowered leadwort, or milk, long pepper and chebulic myrobalan and strong wines

२८७ चव्यभाग्यभागा-रना भाग्यभागा (न)

रक्तजे स्वरभेदे तु रावृता जाङ्गला रसा ।
द्राक्षाविदारीश्वरसा सधृतशौद्रशर्करा ॥२८८॥
यच्चोक्तं क्षयकासघ्न तच्च सर्वं चिकित्सितम् ।
पित्तजस्वरभेदघ्नं सिरावेधञ्च रक्तजे ॥२८९॥

रक्तजे रक्तजन्य रक्तजन्य, स्वरभेदे तु २४२ भेदेभा
स्वरभेदमे, मधुताः धृतयुक्त धृतयुक्त, जाङ्गला ७७५
प्राणीभिना जागल जीवोंके रसा भासिरस मासरस
मधुत- तथा वी तथा घृत, शौद्र- भध मधु शर्करा.
अने साक्षरसदित और चीनीमे युक्त, द्राक्षा- द्राक्षा
मुनके, विदारी- विदारीकटु विदारीकटु, डक्षु- अने शेर-
डीना और डेखके, रसा २४२ पीवा रसको पीवे,
क्षयकासघ्न क्षय अने कास दधुनार क्षय और कामना
नाशक, पित्तजस्वरभेदघ्न च तथा पित्तजन्य स्वरभेद
भटाडनार तथा पित्तजस्वरभेदका नाक, यव च ने
चिकित्सामें जो, रक्त= कटु छे रसा छे, तत्र ते वह,
सर्वेन् सर्व सब, सिरावेध च अने शिगवेध पणु
और सिरावेध मी, रक्तजे रक्तजन्य स्वरभेदेभा रक्तजन्य
स्वरभेदमे, चिकित्सितम् चिकित्सा छे चिकित्सा
छे ॥ २८८-२८९ ॥

288-289 In laryngeal disorders due to morbid blood meat-juices of jungala animals, mixed with ghee or the juices of grapes, white yam and sugar-cane mixed with honey, ghee and sugar should be taken The line of treatment described as curative of consumption and cough is also curative of laryngeal disorders due to morbid pitta, and blood-letting should be resorted to in laryngeal disorders due to morbid blood

सन्निपाते हिता- सर्वा- क्रिया न तु सिगव्यध- ।
इत्युक्तं स्वरभेदस्य समामेन चिकित्सितम् ॥२९०॥

इति स्वरभेदचिकित्सा ।

२८८ सधृत-मधुता (ध)

सन्निपाते सांनिपातिके स्वरभेदभां सन्निपातजन्य स्वरभेदमें, सर्वाः उपर्युक्त सर्व यथोक्त सब, क्रियाः क्रियाओं निकृति, हिता हितकर है हितकर है, सिरा-
व्यध तु पक्षु शिरावेध किन्तु शिरावेध, न हितकर नहीं है, इति आ पश्चात् इस प्रकार, स्वरभेदस्य स्वरभेदनी स्वरभेदकी चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, समासेन सञ्ज्ञेयम् सक्षेपमे, उक्तम् उक्ती है ॥२९०॥ इति आ यह, स्वरभेदचिकित्सा स्वरभेदचिकित्सा है।

290. In laryngeal disorders due to tridiscordance, all the remedies described are beneficial except blood letting. This is, in brief, the treatment of laryngeal disorders. Thus has been described the treatment of laryngeal disorders.

दोषाणां स्थानसामीप्याद्धरणमुचितम्—

भवन्ति चात्र—

वातपित्तकफा नृणां बस्तिहृन्मूर्धसंश्रयाः ।
तस्मात्तत्स्थानसामीप्याद्धर्तव्या वमनादिभिः ॥२९१॥

अत्र च आ विषयम्। इस विषयमें, भवन्ति श्लोके है कि, नृणां मनुष्योंना मनुष्योंके, वात-
वात, वात, पित्त- पित्त, पित्त, कफाः और उद् और कफ, बस्ति- भरित बस्ति, हृत्- हृत् हृत्, मूर्ध- मूर्ध-
मूर्ध- और शिरमें, संश्रया आश्रित है आश्रित है, तस्मात् तेथी इस लिए, तत् स्थान- ते ते स्थाननी उस उस स्थानकी, सामीप्यात् समीपता अनुसार समीपताके अनुसार, वमनादिभि तेथीनु वमन वगेरेथी उनका वमन आदिसे, हर्तव्याः निर्हरणु करवु भेदने निर्हरण करना चाहिए ॥ २९१ ॥

Here are the verses again—

291. The vata pitta and kapha in men are located in the pelvic region, stomach region and head region respectively Hence, emesis, etc, must be

prescribed as is suitable to the regions near to the affected part

विरुद्धगुणा अपि दोषाः परस्पर नो म्रन्ति—

अध्वात्मलोको वाताद्यैर्लोको वातरवीन्दुभिः ।
पीड्यते धार्यते चैव विकृताविकृतैस्तथा ॥२९२॥

विकृत- नेवी रीते विकृत जिस प्रकार विकृत, अविकृतं अने अविकृत और अविकृत, वात वायु वायु रवि- सूर्य सूर्य, इन्दुभिः अने चन्द्रमापी और चन्द्रमासे, लोक भगत् जगत, पीड्यते धार्यते च एव पीडय है अने धारणु कराय है पीडित होता है और धारण किया जाता है, तथा तेवी रीते उसी प्रकार वाताद्यै विकृत अने अविकृत वातादिषु विकृत और अविकृत वातादिसे, अध्वात्मलोक, येतन् लोक पीडय है अने धारणु कराय है चेतनलोक पीडित होता है और धारण किया जाता है ॥ २९२ ॥

292 The sentient world i. e., life is either maintained or afflicted by the vata and other humors even as the world is by the wind, sun and moon respectively, both in their normal, as well as their morbid states

विरुद्धैरपि न त्वेते गुणैर्म्रन्ति परस्परम् ।

दोषाः सहजसात्म्यत्वाद्भिषं घोरमहीभिच ॥२९३॥

घोरम् क्षिप्त् नेवी रीते भयंकर विष स्वाभाविक सात्म्य सात्म्यने लक्ष जिस तरह भयकर विष स्वाभाविक सात्म्य होनेसे, अहीन् इव सप्योने लक्ष्युं नहीं सप्योको नष्ट नहीं करता, एते तेवी रीने न्या उस तरह ये, दोषाः दोषो दोष, सहज स्वाभाविक स्वाभाविक, सात्म्यत्वात् सात्म्यने लक्ष सात्म्य होनेसे, विरुद्धै विरुद्ध विरुद्ध, गुणै अपि शुभेथी पक्षु गुणोंसे भी, परस्परम् परस्परने एक दूसरेको, न म्रन्ति लक्ष्यता नहीं नष्ट नहीं करते ॥२९३॥

293. These humors never destroy one another though possessed of antagonistic qualities, because of their mutual natural homologation even as

virulent poison does not destroy the snakes

अध्यायोक्तार्यसमग्रः—

तत्र श्लोकः—

त्रिमर्मजानां रोगाणां निदानाकृतियेषजम् ।
विस्तरेण पृथग्दिष्टं त्रिमर्मीये चिकित्सिते ॥२९४॥

तत्र ते विषयभा उच विषयमें, श्लोकः उपसंहारने।
श्लोक के ३ उपसंहारका श्लोक है कि, त्रिमर्मीये आ
त्रिमर्मीये इम त्रिमर्मीये, चिकित्सिते चिकित्साध्यायभा
चिकित्साध्यायमें, त्रिमर्मजानां त्रिमर्मीभा कृत्यज
यत्ता तीन मर्मोंमें उत्पन्न, रोगाणाम् रोगोना रोगोंके
निदान- निदान निदान, आकृति- स्वरूप स्वरूप, येषजम्
अने औषध और औषध, विस्तरेण विस्तारपूर्वक
विस्तारसे पृथक् अने लुप्त लुप्त और अलग अलग,
दिष्ट दर्शवयाभा आभा के बताये है ॥ २९४ ॥

Here is the recapitulatory verse—

294. The etiology, signs and symptoms and the therapeutics of the diseases of the three vital regions have been described individually and elaborately in this chapter on 'The Therapeutics of the affections of three vital regions.'

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते चिकित्सास्थाने त्रिमर्मीय-
चिकित्सितं नाम षट्विंशोऽध्यायः ॥२९५॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
रथेवा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने
यशस्वी प्रतिसंस्कार पायेवा आ शास्त्रभा और चरकके
द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अणत, दृढबल-
संपूरिते अने दृढबले पूरा करेवा और दृढबलसे पूरित
होये गये, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान विषे चिकित्सा-
स्थानमें, त्रिमर्मीयचिकित्सितम् 'त्रिमर्मीयचिकित्सित'
'त्रिमर्मीयचिकित्सित', नाम नामने। नामका, षट्विंश-
अध्यायसमे। अध्यायसमे, अध्याय अध्याय संपूर्ण यथा
अध्याय संपूर्ण हुआ ॥ २९५ ॥

26 Thus, in the section on Therapeutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the twenty-sixth chapter entitled 'The Therapeutics of the affections of the three vital regions, as reconstructed by Dridhabala, is completed

सप्तविंशोऽध्यायः ।

सत्तावीसमे। अध्याय अध्याय सत्ताईसवाँ
Chapter XXVII

ऊरुस्तम्भचिकित्सितोपक्रमः—

अथात ऊरुस्तम्भचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अत्र हवे अर्थात्थी अब आगे, ऊरुस्तम्भचिकि-
'स्तम्भ' 'उरुस्तम्भचिकित्सित' नामने। अध्यायने
'ऊरुस्तम्भचिकित्सित' नामके अध्यायका, व्याख्यास्याम
व्याख्यान करुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयेने,
इति ह आ विषयभा नीचे प्रभाषे अ इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह सा कहेंगे के कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter on 'The Therapeutics of Spastic paraplegia.'

2. Thus declared the worshipful Atreya

ऊरुस्तम्भचिकित्सितोपक्रमः—

त्रिंश परमया ब्राह्मया परया च तप त्रिंश ।
अहीन चन्द्रसूर्यां लुमेरुमिव पर्वतम् ॥३॥

3 त्रिंश परमया ब्राह्मया-ब्राह्मया चोत्तमया (५.)

4 अहीन चन्द्रसूर्यां लुमेरुमिव पर्वतम्-अहीनपूर्व चन्द्राया-
दिशो मेरीयावत् (५.)

5 लुमेरुमिव पर्वतः-लुमेरुमिव चादृश्य (५.)

6 पर्वतम्-पावतम् (५.)

धीधृतिस्मृतिविज्ञानज्ञानकीर्तिक्षमालयम् ।

अग्निवेशो गुरुं काले संशयं परिपृष्टवान् ॥४॥

चन्द्रसूर्याभ्याम् अर्धं अने सूर्यशी चन्द्र और सूर्यसे सुमेरुम् सुमेरु सुमेरु, पर्वतश्च इव पर्वतनी पेठे पर्वतकी भाति परमया परम् परम, ब्राह्मणा श्रिया आसीत् अन्ति ब्राह्मो कान्ति, परया अने श्रेष्ठ और श्रेष्ठ, तपश्रिया च तपनी अतिथी तपके तेजसे, अहीनम् युक्त युक्त, धी- अने धुई एवं बुद्धि, धृति- धैर्य धृति, स्मृति- स्मृति स्मृति, विज्ञान- विज्ञान विज्ञान, ज्ञान- ज्ञान ज्ञान, कीर्ति- कीर्ति कीर्ति, क्षमा- अने क्षमानां और क्षमाके, आलयम् निवासस्थान निवासस्थान, गुरुम् गुरु आत्रेयने गुरु आत्रेयसे अग्निवेश अग्निवेशे अग्निवेशने, संशयम् संशय संशयको, काले समयसर उचित कालमें, परिपृष्टवान् पूछेया पूछा ॥३-४॥

3-4. Standing before the teacher Atreya who, like Mount Meru with its twin luminaries of the Sun and the Moon, was unbereft of the highest Brahmic excellence and the supreme excellence born of austerity, and was the very abode of intelligence resolution memory, science, knowledge, renown and patience, Agnivesa, choosing the right moment, inquired as follows

भगवन् पञ्च कर्माणि समस्तानि पृथक् तथा ।
निर्दिष्टान्यामयानां हि सर्वेषामेव भेषजम् ॥५॥
दोषजोऽस्त्यामयः कश्चिद्यस्य तानि भिषग्वर ! ।
न स्युः शक्तानि शमने साध्यस्य क्रियया सतः ॥६॥

भगवन् हे भगवान् ! हे भगवान् ! समस्तानि समस्त समस्त, तथा अने और, पृथक् पृथक् पृथक् पृथक्, पञ्च कर्माणि पञ्चकर्माणि, सर्वेषाम् एव सर्वेषां सब, आमयानाश्च रोगान् व्याधियोंका, भेषजम् हि औषध औषध, निर्दिष्टानि उद्देश्य छे कही

४ अग्निवेशो गुरु-अग्निवेशोऽग्निज (५.)

हे, भिषग्वर हे वैद्यश्रेष्ठ ! हे भिषक्श्रेष्ठ ! कश्चित् अथो केही क्या कोई ऐसा, दोषज दोषजन्य दोषज, आमय रोग रोग, अस्ति छे ? है ? क्रियया ने चिकित्साशी जा चिकित्सासे, साध्यस्य सतः साध्य होय साध्य हो, यत्न शमने परतु नेना शमनमा परन्तु जिसकी गान्तिमें, तानि ते पञ्चकर्मों उन पंचकर्म, शक्तानि शक्तिमान शक्तिमान, न स्यु न थाय ? न हो ? ॥ ५-६ ॥

5-6 O, Worshipful one ! the quinary purificatory procedures, individually or alltogether are laid down as the medicament in the treatment of all diseases. O, best of physicians ! is there any morbid condition in which these purificatory measures are not capable of bringing about cure when applied, although the condition is curable by by proper treatment.

अस्त्यूरुस्तम्भ इत्युक्ते गुरुणा तस्य कारणम् ।
सलिलभेषजं भूयः पृष्टस्तेनाब्रवीद्गुरुः ॥७॥

ऊरुस्तम्भ अस्ति उरुस्तम्भ छे ऊरुस्तम्भ है, इति अथ ऐसा, गुरुणा गुरुने गुरुके, उक्ते उक्तु तयारे कहने पर, तेन तेने उसने, सलिलभेषजम् तेनां लक्षण औषध उनके लक्षण और औषध, कारणम् अने कारण और कारण, भूयः इरीने फिर, पृष्ट पूछता पूछने पर, गुरुः गुरुने गुरुने, अब्रवीत् उक्तु कहा ॥७॥

7 On the teacher replying that there is one such morbid condition viz spastic paraplegia, the pupil again inquired concerning its etiology signs and symptoms and treatment The teacher described the disease as follows.

स्निग्धोष्णलघुशीतानि जीर्णाजीर्णं समश्नतः ।
द्रवशुक्लदधिशीरघ्राण्यानूपौदकानिषेः ॥८॥

८. स्निग्धोष्णलघुशीतानि-स्निग्धोष्णगुरुशीतानि (५)

विष्टव्यापचमद्यनिदिवास्वप्नप्रजागरैः ।

लह्वनाध्यक्षानायासभयनैवविधारणैः ॥९॥

लोहास्वामं चित्तं कोष्ठे वातादीन्मेदनां लह्व ।

रुद्धाऽऽशु गौरवाद्बहु वातज्योमैः सिरादिभिः ॥१०॥

पश्यन् एकिप्रजङ्घोरु कोपो मेदोबलोकटः ।

अनिधेयपरिरूपदं जनयन्त्यल्पचिक्रमम् ॥११॥

जीर्णजीर्णं आहारनेत्रे कर्ष आग पथरा अने
आदिभाग नहि पथरा आहारका कोष्ठे माग पचने पर
पौर कोई भाग न पचने पर क्षिण-उष्ण-मिण्ड
उष्ण मिण्ड उष्ण, लघु-जीर्णसि दधु अने शीत
लघु और जीत लघुशत (हताक्षत) द्रव्येना मिश्रित
आहार कुर्याथी हिताक्षित द्रव्योका मिश्रित आहार
करनेसे, त्व-शुष्क-द्रव अने सूक्ष्म आक्षरथी द्रव और
सूखे आहारसे, दधि क्षीर-दही दूध दही दूध, ग्राम्य-
गान्ध-आम्य आनूय ग्राम्य-आमूय, औदक-अने
वलयर प्राणीशोना और जलतर प्राणियोंके जामिद
अस्थि मावसे पित्त-पिष्ट भोजनधी पिष्ट भोजनसे
व्यापचतय-निकृते पथथी विकृत मयसे, अनि-
तिशय अनियम, दिवास्वप्न-दिवसे निद्रा कुर्याथी
दिवसे सोनेसे, प्रजागरैः अतिशय उभयगामी गति रात्रि-
नामगमे, लह्वन-लघुनथी लह्वन, अध्ययन-आय-
पथर आवाथी अध्ययन, जायाम-भुवनतथी आयास,
भय-आगथी भय वेगविधारण अने वेग धारण
कुर्याथी और वेग विचारण करनेसे स्नेहात् च नेमज
स्नेहात् अथिष्ठ प्रयोग कुर्याथी एवं स्नेहोका अधिक
प्रयोग करनेसे कोष्ठे आहार कोष्ठसे, चित्त-संयत
यथैव नचि ह्या, नामम् आग जम, मेदसा-मह
मेदनी साथे मणी मेदके साथ मिलकर वातादीन्
वातादिने वातादिको, रुद्धा-रोधी अवरुद्ध करके,
गौरवाद् अशुताने लक्ष गुरु होनेसे, लघोमैः लघोमैः
लघोमैः सिरादिभिः शिराद्यो क्षय मिरावों द्वारा,
लघु लघुधीमी मीघ, ऊरु उरुधीमी ऊरुनी,
गति पथथे से पृच्छता, मेदोबलोकटः मेदना

अक्षणी उच्छिष्ट शेषे मेदो बलके परतट दोन दे.
दोष, लक्ष्य-जङ्गल-ऊरु. सक्षिण लघु ॥ १० ॥
पै-जङ्गल और ऊरुने, पूरयन् पूरी हर्षात्तर लक्षिण-
परिरुद्ध ॥ ११ ॥ अक्षनभां गणत ॥ १२ ॥
अक्षतन्त्र नक्षत्रिकम् च तया लक्ष्येष्टा ॥ १३ ॥
अक्षचैष्टायुक्त, जनयति कुरे ॥ १४ ॥ देता दे ॥ १५ ॥

8-11. By taking unctuous hot light
and cold articles, by eating indigestion
meals or promiscuous diet, by
taking continually liquid and dried
articles curd, milk and flesh of domestic
wet-land and aquatic creatures by
taking articles of pastry and stale food,
by over much day sleep and night wake
by starvation by eating on a loaded
stomach, by over exertion fear and
suppression of the natural urges and
by excessive use of unctuous articles,
the chyme becomes accumulated in
the alimentary system and combining
with the fat, obstructs the functions
of the vata and other humors and
by reason of its heaviness, quickly
goes down and settles in the thigh,
through the downward-carrying vessels
and the morbid humor, excessively
provoked by the fat fills up the
thigh and calf regions and causes
uncontrollable tremors and weakness
of muscular movement.

रहासरनि गम्भीरे पुण्ड्रऽशु निमित्तं यत् ।
निष्ठानि स्थिरान्द्रोम्य नटद्वन्द्वान् अक ॥१२॥

पुण्ड्र पूर लक्ष्य पुण्ड्र मने पुण्ड्र गम्भीर
गहरे, महासरनि भद्र मने पुण्ड्र मने पुण्ड्र, गम्भीर
लेवी रीते जिम तरु, लम्ब पाथी नट द्वन्द्वान्
नक्षत्र निमित्त, स्थिर निमित्त, नटद्वन्द्वान्

११ जङ्घोर्वोः सदन तथा-जङ्घोःसदन तथा (ध.)

— तो मन्त्रः (७ तः)

કરુતમ્મે સ્નેહપ્રયોગજા દોષાઃ—

વાતશક્તિભિરજ્ઞાનાત્તસ્ય સ્યાત્ સ્નેહનાત્ પુનઃ ।
પાદયોઃ સદનં સુષ્પિઃ કુચ્છાદુચ્છરણં તથા ॥૧૬॥

જ્ઞાનાત્ અજ્ઞાનને લઈને અજ્ઞાનને કારણ, વાત-
શક્તિભિઃ વાતની શક્તિવાળા વૈધો વાયુથી શક્તિવાળે
વૈધ, તસ્ય એ તેનું યદિ ઉસકા, સ્નેહનાત્ સ્નેહન કરે
સ્નેહન કરે, પુનઃ તેા તેા, પાદયો સદનમ્ પગોની
શિથિલતા પેરોમેં શિથિલતા, સુષ્પિઃ સ્પર્શજ્ઞાન
સ્પર્શકા જ્ઞાન ન હોના, તથા તથા તથા, કુચ્છાદ મુશ્કે-
લીથી ઠઠિનાઈએ, ઉચ્છરણમ્ પગ ઉપાડવા એ દોષો પૈકો
ઉઠાના એ દોષ, સ્યાત્ ઉત્પન્ન થાય છે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ॥૧૬॥

16. The physician mistaking this to be a condition of the morbidity of vata, may treat it with the unctuous therapy. As a result, the symptoms of the disease will be aggravated and the patient develops asthenia and anesthesia of the lower extremities, he lifts the feet with difficulty.

કરુતમ્મસ્ય લક્ષણાનિ—

જક્ષોરુગ્લાનિરત્યર્થ શશ્વચ્ચાદાહવેદના ।

પદ ચ વ્યથતે સ્પર્શસ્તં શીતસ્પર્શં ન વેત્તિ ચ ॥૧૭॥

અત્યર્થમ્ અતિશય અત્યત, જક્ષા-કરુ- જક્ષા અને
ઊરુઓની નષા ઓર કરુમેં, ગ્લાનિ નિર્બળતા ગ્લાનિ,
શશ્વત્ ચ તથા હરહંમેશ તથા નિરંતર, આદાહ-
વેદના થોડા થોડા દાહ અને વેદના થાય છે કુહ
કુહ દાહ ઓર વેદના હોતી હૈં, પદમ્ ચ પગ પૈકે,
વ્યસ્તમ્ મુકતી રહને પર, વ્યથતે પીડા થાય છે પીડા
હોતી હૈં, શીતસ્પર્શમ્ ચ અને રોગી શીતલ વસ્તુના
સ્પર્શને ઓર રોગી શીતલ વસ્તુને સ્પર્શકો, ન વેત્તિ
અણુતો નધે નહીં જાનતા ॥ ૧૭ ॥

૧૬ સ્નેહનાત્-સ્ને-નાત્ (ક)

૧૭ દાહવેદના-દાહવેદનો (ક)

૧૮ વ્યથતે-વેપ (ક)

17 There is marked exhaustion of the muscles of the calf and the thigh, continuous burning and pain, the patient feels pain on putting his feet on the ground and he does not feel the sensation of cold contacts

સંસ્થાને પીડને ગત્યાં ચાલને નાપ્યનીશ્વર ।
અન્યનેયૌ હિ ન્નમન્નાવૂરુ પાદૌ ચ મન્યતે ॥૧૮॥

સંસ્થાને ઊભા રહેવામાં ગટે દોનેમેં, પીડને દયા-
વનામાં દવાનેમે, ગત્યામ્ ચાલવામાં ચલનેમેં, ચાલને ચ
અને હલાવવામાં ઓર ઠિલાનેમેં, અપિ પલુ મી. જની
શ્વર તે શક્તિમાન હોતો નથી વહ અસમર્થ હોતા હૈં,
ચરુ પાદૌ ચ અને ઊરુ તથા પગને કરુ ઓર પેરોમેં,
સંનમ્રૌ ભાંગેલા દૂટે હુણ, અન્યનેયૌ ચ હિ રાને બીજા
કોઈથી ચલાવતા ઓર દુસરે કોઈમે ચલાયે જાતે,
મન્યતે માને છે માનતા હૈં ॥૧૮॥

18 He has no control over the functions of standing, pressing, moving or walking, he feels as if his feet and thighs are broken and are being propelled by someone else

કરુતમ્મસ્ય સાધ્યાસાધ્યલક્ષણમ—

રુદા દાહાર્તિતોદાર્તો વેપન. પુરુષો ભવેન ।

કરુતમ્મસ્તદા હન્યાત સાધ્યેવન્યથા નવમ્ ॥૧૯॥

ચદા જ્યારે જર, પુરુષ પુરુષ પુરુષ, દાહ- દાહ
દાહ, અર્તિ પીડા કરા, તોદ-જાર્ત સોયડી વી ધાવા
જેવી પીડાથી યુક્ત તોદમે પાડિત વેપન તથા કપ
યુક્ત-તથા કાપનેવાલા, મવેત્ થાય છે હોતા હૈં, તદા
જ્યારે તવ, કરુતમ્મ ઊરુતલ કરુતમ્, હન્યાત્ તેને
દહે છે ઉસકો પ્રાગતા હૈં, અન્યથા એથી વિપરીત ગ્યાતમાં
અન્યથા, નવમ્ નવા ઊરુતલ બની નવે ઉત્પન્ન કરુતમ્, ન
પાષ્વેત ચિકિત્સા કુચ્છી નિક્ષિપા કરે ॥ ૧૯ ॥

19 If the patient is further afflicted with burning, pricking pain, and

૧૯ નાદવેદના નવમ-નવા રુદાદના (ક)

tremors, the condition of spastic paraplegia will lead to the patient's death. The condition, where the above symptoms are not developed and is of recent origin, is curable.

ऊक्तमभ्यस्य चकित्सासूत्रम्—

तस्य न स्नेहनं कार्यं न वस्तिर्न विरेचनम् ।
न चैव वमनं यस्माच्चित्रोद्धत कारणम् ॥२०॥

यस्मात् न ऊरुषु जिम कारणसे, तस्य तेने इसको, स्नेहनम् न स्नेहन नही, वस्तिः न अस्ति नहि वस्ति नही, विरेचनम् न विरेचन नहि विरेचन नही, वमनम् च अने वमन पणु और वमन भी, न एव कार्यम् नहि आपणु लेईये नही देना चाहिए, तत् कारणम् ने ऊरुषु उस कारणको, निबोधत ध्यानपूर्वक साधणो ध्यानपूर्वक तुनो ॥ २० ॥

20 The oleation treatment should not be given to such a patient nor enema, nor purgation, nor even emesis. Hear the reasons why I forbid these measures.

वृद्धये श्लेष्मणो नित्यं स्नेहनं वस्ति कर्म च ।
तत्स्थस्योद्धरणे चैव न समर्थं विरेचनम् ॥२१॥

स्नेहनम्, स्नेहन स्नेहन वस्तिकर्म च अने अस्ति ऊर्ध्व और वस्तिकर्म, नित्यम् ६ मेश नित्य, श्लेष्मणः ऊर्ध्व कफको वृद्धये वृद्धि माटे थाय छे वृद्धिके लिए होते है, विरेचनम् च अने विरेचन और विरेचन तत्स्थस्य त्मा रहेला ऊर्ध्व उममें रहे हुए कफको, उद्धरणे च ऊर्ध्व ऊर्ध्वमा निकालनेमें, न एव समर्थम् समर्थ नही समर्थ नहीं होता ॥ २१ ॥

21. Oleation and unctuous enemata always lead to increase of kapha while purgation is not able to eliminate the kapha which is localised in the affected region.

२० विरेचनम्-विशोधनम् (झ.)

२१. विरेचनम्-विशोधनम् (ड)

कफं कफस्थानगतं पित्तं च नमनात् सुखम् ।
हर्तुमाशयस्थौ च खंत्वातावुभावपि ॥२२॥

कफस्थानगतम् ऊर्ध्व स्थानमा रहेला कफके स्थानमे स्थित, कफम् ऊर्ध्व कफ, पित्तम् च अने पित्तने और पित्त, वमनात् वमनद्वारा वमनद्वारा, जामाशयस्थौ अने जामाशयमा रहेला और जामाशयमे स्थित, तौ च ते वे, उभौ अपि अनेधने पणु दोनों भी, नमनात् विरेचनथी विरेचनमे, हर्तुम् सुखम् ऊर्ध्व ऊर्ध्व सहेला छे सुखपूर्वक बाहर निकाले जा सकते है ॥ २२ ॥

22 Emesis can remove with ease, only kapha or pitta that has become lodged in the habitat of the kapha. Purgation can remove both the above humors, only if they are lodged in the stomach,

पक्वाशयस्थाः सर्वेऽपि वस्तिभिर्मूलनिर्जयात् ।
एकया न त्वापसेदोभ्यां स्तब्धा जङ्गोरुस्थिताः २३

पक्वाशयस्थाः पक्वाशयमा रहेला पक्वाशयमे स्थित, सर्वे अपि सर्वेय दोषो सभी दोषोंको, वस्तिभिः अस्तिओ वस्तिओ द्वारा, मूलनिर्जयात् मूलनु छेदन करवाथी जङ्गोरु नष्ट करनेसे उद्धर्तुम् ऊर्ध्व ऊर्ध्व बाहर निकालना, एकया शक्य थाय छे एकय होता है, जामाशयसेदोभ्याम् पणु जामा अने मेदथी किन्तु जामा और मेदसे, स्तब्धा. स्तब्ध अथेला स्थिर हुए, जङ्गा-ऊरुस्थिता तु अने ऊर्ध्व तथः ऊर्ध्वमा रहेला तो एव जङ्गा और ऊरुमें स्थित तो न ऊर्ध्व ऊर्ध्वमा शक्य होता नहीं बाहर निकालना नक्य नहीं होता ॥ २३ ॥

23 While enemata may radically eliminate even all the three humors if they are lying in the colon. But the morbidity which has settled and become fixed in the thighs, by a

२२ कफ कफस्थानगत-ऊर्ध्वस्थानगत श्लेष्मण (फ)

२३ सर्वेऽपि-सर्वे च म)

combination of the chyme and fat
cannot be eliminated by any of these
methods

वानस्थाने हि तच्छैत्याद् द्वयोः स्तम्भाश्च तद्गताः ।
न शक्याः सुखमुद्धर्तुं जलं निम्नादिव स्थलात् २४

वातस्थाने हि वायुना स्थानम्। वायुके स्थाने,
तत्- प्रैत्यात् तेनी शीतलताथी उसकी शीतलता होनेसे,
द्वयो. तथा आम् अने मेदे करेला। तथा आम् और
मेदद्वारा, स्तम्भात् च रोधाशुथी रुके हुए होनेसे, तद्धता
नंभा अने उरुमा भयेला दोष जंघा और ऊहमें गये
हुए दोष, निम्नात् नीत्याशुवाणा नीची. स्थलात् स्थण्णमी
जगहसे, जलम् इव गेम पाणी सहेलाधथी उत्याशुमा
लावी शकातु नथी तेम जैसे जल सुगमतासे ऊपरकी
ओर नहीं लाया जा सक्ता वैसे, सुखम् सहेलाधथी
सरलतासे, उद्धर्तुम् गहारे काढना बाहर निकालनेमें, न
शक्याः शक्य यत्ता नथी सरल नहीं होते ॥ २४ ॥

24 Owing to the quality of coldness of the seat of vata, the chyme and the fat, which have gone there and become fixed, cannot be easily eliminated, just as it is difficult to lift up water from a deep pit

तस्य संशमनं नित्यं क्षयणं शोषणं तथा ।

युक्त्यपेक्षी भिषक् कुर्यादधिकत्वात्कफामयोः ॥२५॥

ककामयो ऊह अने आभन्ती कफ और आमकी,
अधिकवाव अधिकताले लई अधिकता होनेसे, युक्त्य
पेशी युक्ति अछुनार युक्तिको जाननेवाला, निषक् वैले
वैष तब तेओनु उतका. निषक् नित्य नित्य, संश-
मनम् संशमन संशमन, क्षपणम् क्षपण क्षपण, तथा
अने और शोषणम् शोषण ग्राषण, कुर्यात् ऊह
ओछे करे ॥ २५ ॥

२४ द्वयो - नयो. (ध)

२५ दुष्पथपेक्षी मिषक् कुशांशिकत्वात्कफामयो.-आश्विन्या-

- दामकनकोरुंनपेडः सदा भिप्रक-(५)

25. The physician guided by reason should continually carry out the sedation, elimination and dehydration of the excessive accumulations of kapha and chyme

सदा रुक्षोपचाराय यवश्यामाककोद्रवान् ।

शकैरलवणैर्दधाज्जलतैलौपसाधितैः ॥२६॥

सुनिषण्णकनिम्बार्कवैभारग्वधपल्लवैः ।

वायसीवास्तुकैरन्यैस्तिक्तैश्च कुलकादिभिः ॥२७॥

सदा सदा सदा रूक्षोपचाराय रूक्ष उपचारवाणा
 रोणीने रूक्ष उपचारवाले रोगीको, अलवणैः लवण
 रदित नमकरहित, जल तैल-उपसाधिते जल अने
 तेलथी साधेला जल और तैलसे पकाये हुए, सुनिपण्णक-
 जलकपासिया चौपतिया, निम्ब- लीमडो नीम, जक-
 आकडो जाक, वेत्र- वेत्र वेत, बारगवध- अने अर-
 भाणाना और अमलतासकी, पल्लव- पल्लव पतिया,
 वायसी- पीलुडी मकोय, वास्तुले थिल बथुआ, अन्य
 च अने गीज और अन्य, कुलकादिभि. धारेला वगेरे
 करैले आदि, तिकैः कडा तिक, झाकैः शाकै साधे
 शाकोसे, यव- जव जौ, श्यामाक- साभे। सांवा,
 कोद्रवान् अने डादरा और कोदो, दद्यात् देवा नेर्धमे
 देवे ॥ २६-२७ ॥

26-27. For carrying out the dehydration procedure, the patient should be continually given the diet of barley, sanwa millet and common millet along with vegetables prepared with water and oil but without adding salt, or with sprouts of marsilia plant, neem, mudar, country willow, purging cassia, black nightshade and white goose foot, or bitter group of drugs such as carella fruit etc

२६ शुद्धाज्यस्तौलो-दद्यादभ्यंजो (५)

॥ दशार्-मदार् (४)

1

ऊरुस्तम्भहराः कतिपययोगा —

क्षारारिष्टप्रयोगाश्च हरीतक्यास्तथैव च ।

मधूदकस्य पिप्पल्या ऊरुस्तम्भविनाशनाः ॥२८॥

क्षार- क्षार क्षार, अरिष्ट- अने अरिष्टना और अरिष्टके, प्रयोगा. च प्रयोग प्रयोग, तथा एव ते ७ प्रभाषे वैचे ही, हरीतक्या हरडे हरड, मधूदकस्य मधुना शरभत सहदके सरवत, पिप्पल्या. च अने पीपरना प्रयोग और पिप्पलीके प्रयोग, ऊरुस्तम्भ- ७रुस्त अने ऊरुस्तम्भके, विनाशना. नाश करनारा छे नाशक हैं ॥ २८ ॥

28. Or he may be given courses of alkali or medicated wines or chebulic myrobalans or a course of honey and water or of long pepper. All these preparations are curative of spastic paraplegia.

समक्षां शास्मलीं विस्वं मधुना सह ना पिबेत् ।

तथा श्रीवेष्टकोदीच्यदेवदारुनतान्यपि ॥२९॥

चन्दनं घातकीं कुष्ठं तालीसं नलदं तथा ।

समक्षाय रीसाभण्णी लाजवन्ती, शास्मलीम् शास्मलीने। शुंढ सेमलकी गोंद, विस्वम् अने भीटीने और बेल, तथा श्रीवेष्टक गंधविशैल गंधविरोजा, उदीच्य- सुगंधी वाणे। सुगन्धी वाला, देवदारु- देवदार देवदारु, नतानि अपि तगर तगर, चन्दनम् चन्दन चन्दन, घातकीम् धावलीनां दूध वायके फूल, कुष्ठम् छठ कूठ, तालीसम् ताटीसपत्र तालीसपत्र, तथा नलदम् अने जटामांसी और जटामासी, मधुना सह मधु साथे मधुके साथ, ना पिबेत् भाष्यसे पीवा पुरुष पीवे ॥२९३॥

29-29½. The patient may also take sensitive plant, gum of silk cotton and bael with honey, or pine resin, fragrant sticky mallow, deodar, indian valerian,

३० शास्मली-शास्मल (व.)

॥ विस्वं-हिंसा (क. छ. व.)

sandal, fulsee flower, costus, himalayan silver fir and nardus with honey

मुस्तं हरीतकीं लोभ्रं पञ्चकं तिकरोहिणीम् ॥३०॥

देवदारु हरिद्रे द्वे बज्रां कटुकरोहिणीम् ।

पिप्पलीं पिप्पलीमूलं सरलं देवदारु च । ॥३१॥

चव्यं चित्रकमूलानि देवदारु हरीतकीम् ।

भल्लातकं समूलां च पिप्पलीं पञ्च तान् पिबेत् ३२ सक्षौद्रानर्धश्लोकोक्तान् कल्कानूरुग्रहापहान् ।

मुस्तम् भोभ मोथा, हरीतकीम् हरडे हरड, लोभ्रम् लोभ्र लोभ्र, पञ्चकम् पञ्चक पञ्चक, तिकरोहिणीम् अने छडु और कटुकी, देवदारु देवदार देवदार, द्वे हरिद्रे छे हरिद्रे दोनों हल्ली, बज्राम् पञ्च वज्र, कटु- रोहिणीम् अने छडु और कटुकी, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, पिप्पलीमूलम् पीपरामूल पिप्पलीमूल, सरलम् सरल सरल, देवदारु च अने देवदार और देवदार, चव्यम् चव्य चव्य, चित्रकमूलानि चित्रकमूल चित्रकमूल, देवदारु देवदार देवदार, हरीतकीम् अने हरडे और हरड, भल्लातकम् भिल्लाम् भिलावा, समूलां पिप्पलीम् च पीपरामूल अने पीपर पिप्पलीमूल और पिप्पली, तान् छे इन, अर्धश्लोकोक्तान् अर्धधा अर्धधा श्लोकोक्तान् छे इन, आधे आधे श्लोकमें कहे हुए, ऊरुग्रहा- पहान् ७रुस्त अने हरड करनारा ऊरुस्तम्भनाशक, पञ्च- कल्कान् पांच छेकने पांच कल्कोको, सक्षौद्रान् मधु सहित मधुके साथ, पिबेत् पीवा पीवे ॥ ३०-३२३ ॥

30-32½ (1) Nut-grass, chebulic myrobalan, lodh, himalayan cherry, kurroa, (2) Deodar, turmeric, indian berberry, sweet flag and kurroa, (3) Roots of long pepper. long pepper, pine and deodar, (4) Chaba pepper, roots of white flowered leadwort, deodar and chebulic myrobalan, (5) Marking nut, long pepper and roots of long pepper—the paste of the drugs described in each of these hemistichs

३२. सक्षौद्रानर्धश्लोकोक्तान्-सक्षौद्रानर्धश्लोकोक्तान् (क. छ. व.)

may be given mixed with honey for the cure of spastic paraplegia.

शास्त्रेष्टादियोगः —

शार्ङ्गेष्टां मदमं दन्तीं वत्सकस्य फलं वचाम् ॥३३॥
मूर्वापरग्वधं पाठां करञ्जं कुलकं तथा ।
पिवेन्मधुघृतं तुल्यं चूर्णं वा वारिणाऽऽप्लुतम् ॥३४॥
सक्षौद्रं दधिमण्डैर्वाऽप्युहस्तम्भविनाशनम् ।

शार्ङ्गेष्टाम् यथोक्तीं दन्ती, मदमम् भीष्मकं मैनफलं, दन्तीम् दन्तीभूण दन्ती, वत्सकस्य फलम् वत्सक इन्द्रजौ, वचाम् वच वच, मूर्वापरग्वधं मूर्वा, शारङ्गवधम् शारङ्ग, अमरभोजो अमरभोज, पाठाम् पाठा पाठी, करञ्जम् करञ्ज, तथा कुलकम् तथा कुलकी तथा करेल, तुल्यम् चूर्णम् यथोक्तं सप्तमभाष्ये यथोक्तं इत्यादि समभाष्ये चूर्णं कर्कं, मधुघृतम् मधु साथे मधुके साथ, वारिणा जालुतम् वा अथवा पाण्डुरीमां घोणीने जलवा जलसे घोलकर, सक्षौद्रम् अथवा मधुसहित अथवा मधुघृत, दधिमण्डै अपि क्षीना अथ साथे दधि-मण्डके साथ, पिवेत् पीवु पीवे, उहस्तम्भविनाशनम् अथ योगे अहस्तम्भविनाशने नाश करे से यह योग अहस्तम्भको नाश कर देता है ॥ ३३-३४३ ॥

33-34½ Equal parts of the powders of jequirity, emetic nut, red physic nut, seeds of kurchi, sweet flag, trilobed virgin's bower, purging cassia, Patha, indian beech and carella fruit should be given to drink mixed with honey or dissolved in water or with whey and honey, as a cure for spastic paraplegia

मूर्वादियोगः —

मूर्वामतिविषां कुष्ठं चित्रकं कटुरोहिणीम् ॥३५॥

३३ वत्सकस्य फलं वचाम्-वत्सक स्वादुकण्टक (क)

३४ वचाम्-वचाम् (व)

३४½ शार्ङ्गेष्टां-शारङ्ग (क)

पूर्ववद्गुगुलं मूत्रे रात्रिस्थितमथापि वा ।

मूर्वाऽन् मूर्वा मूर्वा, मतिविषाम् मतिविष मतीम्, कुष्ठम् कुष्ठ कूठ, चित्रकम् चित्रक चित्रक, कटुरोहिणीम् अने कुडुने और कटुकी इनको, पूर्ववत् अथवा पीठे पीवा पूर्वकी भांति पीवे, अथ अपि वा अथवा वा, मूत्रे रात्रिस्थितम् गोमूत्रमां रातभर रात्रे गोमूत्रमें रातभर रक्ता हुआ, गुगुलम् वा गुग्गुली पीवे गुग्गुली पीवे ॥३५३॥

35-35½. Trilobed virgin's bower, atees, costus, white flowered leadwort and kurroa should be given as potion as before Similarly the patient may drink the gum guggul immersed in cow's urine during night.

स्वर्णक्षीरदियोगः —

स्वर्णक्षीरमतिविषां सुस्तं तेजोवतीं वचाम् ॥३६॥
सुराक्षं चित्रकं कुष्ठं पाठां कटुरोहिणीम् ।
लेहयेन्मधुना चूर्णं सक्षौद्रं वा जलाप्लुतम् ॥३७॥

स्वर्णक्षीरम् स्वर्णक्षीरी स्वर्णक्षीरी, मतिविषाम् मतिविष मतीम्, सुस्तम् नागसेना गोवा, तेजोवतीम् तेजोवती तेजवल, वचाम् वच वच, सुराक्षम् देवदारु देवदारु, चित्रकम् चित्रक चित्रक, कुष्ठम् कुष्ठ कूठ, पाठाम् पाठा पाठी, कटुरोहिणीम् अने कुडुने और कटुकी, चूर्णम् यथोक्तं इत्यादि चूर्ण, मधुना मधु साथे मधुके साथ, लेहयेत् यादु चाटे, जलाप्लुतम् अथवा पाण्डुरीमां घोणीने वा पानीमें घोलकर, सक्षौद्रम् वा मधुसहित पीवु मधुसहित पीवे ॥ ३६-३७ ॥

36-37 The powders of yellow milk plant, atees, nut grass indian toothache tree, sweet flag, deodar, white flowered leadwort, cuscus, Patha and kurroa mixed with honey should be given as

३६ पूर्ववद्गुगुलं मूत्रे-पूर्ववत् अथवा (क ग द घ)

३७ चित्रकं-कटुकं (घ)

, जलाप्लुतम् जलाप्लुतम् (ग घ द ढ)

a linctus or it should be given dissolved in water along with honey

अन्यौ योगौ—

फली व्याघ्रनखं हेम पिबेद्वा मधुसंयुतम् ।
त्रिफलां पिप्पलीं मुस्तं चव्यं कटुकरोहिणीम् ३८
लिङ्गाद्वा मधुना चूर्णमूहस्तम्भार्दितो नरः ।

ऊहस्तम्भ-भर्दित ७२२त ७४थी पीडायेदा ऊहस्तम्भसे पीडित, नरः मनुष्ये मनुष्य फलीम् प४नी छाल वरगदकी छाल, व्याघ्रनखन् वाघन४ वाघनख, हेम तथा नागकेसर तथा नागकेसर, मधुसंयुतम् मधुसहित मधु मिलाकर, पिबेत् वा पीवा पीवे, त्रिफलाम् अथवा त्रि४दा या त्रिफला, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, मुस्तम् मो४थ मोथा, चव्यम् च४थ चव्य, कटुकरोहिणीम् अने कटु४तु और कटुकीके, चूर्णम् वा चूर्ण चूर्णको, मधुना म४ध साथे मधुके साथ, लिङ्गात् वा आ४तु चाटे ॥३८३॥

38-38½. Or the patient may drink the paste of banyan bark, shell and fragrant poon mixed with honey. The patient suffering from spastic paraplegia may take a linctus of the powders of the three myrobalsans, long pepper, nut grass, chaba-pepper and kurroa, mixed with honey

ऊहस्तम्भे भावस्थिकी चिकित्सा—

अपतर्पणजश्चेत् स्याद्दोषः संतर्पयेद्धि तम् ॥३९॥
युक्त्या जाङ्गलजैर्मसैः पुराणैश्चैव शालिभिः ।

दोषः ७२ दोष यदि विकार, अपतर्पणजः अ४प-
तर्प४थी उत्प४न भये४ अपतर्पणसे उत्प४न हुआ, स्यात्
चेत् दोष तो हो तो, तम् हि ते४तु उसका, जाङ्गलजैः
ज४ज४ल प्रा४णीओना जाङ्गल जीवोंके, मसै म४स४थी
मांसोंसे, पुराणैः अने नूनी और पुराने, शालिभि
च एवं शालि४थी शालिचावरसे, युक्त्या युक्तिपूर्व४के

३८३. लिङ्गाद्वा मधुना चूर्णमूहस्तम्भार्दितो नर—माक्षिकेण

लिङ्गेचूर्णमूहस्तम्भनिदानम् (फ)

युक्तिपूर्वक, संतर्पयेत् संतर्प४थु ३२तु संतर्पण
करे ॥ ३९३ ॥

39-39½. If there are morbid symptoms of excessive depletion, he should be skilfully given impletive treatment consisting of the meats of jangala animals and old sali rice

रूक्षणाद्वातकोपश्चेन्निद्रानाशार्तिपूर्वकः ॥४०॥

ज्वेहस्वेदक्रमस्तत्र कार्यो वाताभयापहः ।

रूक्षणात् ७२ रूक्ष४थु वि४धि४थी यदि रूक्षणविधिसे,
निद्रानाश- निद्राना४ निद्रानाश. अ४ति-पूर्व४क. ते४म४
पी४सहित एवं पी४सहित, वातको४प. चेत् वा४त-
प्र४क्ष४प था४य तो वा४त४को४प होवे तो, तत्र त्वा व४हा,
वा४ताम४याप४ह वा४त४रोग४ने नाश ३२ना२ वा४त४रोग४हर,
ज्वेह-स्वेद- स्वेद४न अने स्वेद४न४ने ज्वेह४न और स्वेद४नका,
क्रम ७४प४ना२ उ४प४चार, कार्य. ३२वे४ करे ॥ ४०३ ॥

40-40½ If due to excess of dry treatment, there is provocation of vata preceded by insomnia and pain, the patient should be treated with those procedures of oleation and sudation which are curative of vata.

ऊहस्तम्भे तैलयोगा —

पीलुपर्णी पयस्या च रास्ना गोक्षुरको वचा ॥४१॥
सरलागुरुपाठाश्च तैलमेभिर्विपाचयेत् ।
सक्षौद्रं प्रसृतं तस्मादञ्जलिं वाऽपि नापिबेत् ॥४२॥

पीलुपर्णी पीलु४प४णी पीलु४पर्णी, पयस्या च प४य४स्या
पय४स्या, रास्ना रा२ना रास्ना, गोक्षुरकः गो४भ४तु गो४वरु,
वचा व४च व४च, सरला- सर४ल सरल, अगुरु- अ४ग४र
अगुरु, पाठा च अने पा४ठा और पा४दी, एभिः
ओ४ओ४थी इनसे, तैलम् तै४ल तैल, विपाचयेत् प४का४व४तु
प४का४वे, तस्मात् ते४म४थी उसमेंसे, ना मनुष्ये पुरुष,
सक्षौद्रम् म४ध४सहित मधुयुक्त, प्रसृतम् ४ तो४दा

४२ सरलागुरुपाठाश्च—सरलो दार कुष्ठं च (फ)

८ तोले, अजलिह वा अपि ३ १६ तोला या १६ तोले,
पिबेत् पीवी पीवे ॥ ८१-४२ ॥

41-42 The medicated oil prepared with trilobed virgin's bower, milky yam, indian groundsel, small caltrops, sweet flag, long leaved pine, eaglewood and Patha and mixed with 8 tolas of honey, should be given to the patient as potion in the dosage of 16 tolas.

कुण्डाद्य तैलम्—

कुष्ठश्रीवेष्टकोदीच्यसरलं दारु केशरम् ।
अजगन्धाऽश्वगन्धा च तैलं तैः सार्वपं पचेत् ॥४३॥
सक्षौद्रं मात्रया तन्नाप्यूरुस्तम्भादितः पिबेत् ।
(रौक्ष्यान्मुक्त ऊरुस्तम्भात्ततश्च स विमुच्यते ॥४४॥)

कुष्ठ- ४४ कूठ, श्रीवेष्टक- गंधविरोध गंधविरोध,
उदीच्य- सुगन्धी वाणो। सुगन्धवाला, सरलम् सरल सरल,
दारु देवदार देवदार, केशरम् नागकेसर नागकेसर,
अजगन्धा अजगन्धा अजगन्धा, अश्वगन्धा च अने
अश्वगन्धा और अश्वगन्धा, तैः ऐशोधी इनसे, सार्वपम्
सरसपुत्र सरसोका, तैलम् तेल तैल, पचेत् पचावपु
पकावे तत् च अपि ते उत्तको, ऊरुस्तम्भ-अदित ७२-
स्तंभथी पीडाथी भुज्यै ऊरुस्तंभसे पीडित मनुष्य,
सक्षौद्रम् भक्षुसहित मधुके साथ, मात्रया मापसर योग्य
मात्रासे, पिबेत् पीवु पीवे स तेथी ते इससे वह,
रौक्ष्यात् रक्षताथी रूक्षतासे, मुक्तं मुक्त भाय छे मुक्त
होता है, ततः च अने त्पार पछी और तदनन्तर,
ऊरुस्तम्भात् च ७२स्तंभथी पछु ऊरुस्तंभसे भी,
विमुच्यते मुक्त भाय छे मुक्त होता है ॥४३-४४॥

43-44 The medicated oil made from rape seed oil prepared with the paste of costus, pine resin, fragrant sticky mallow, long leaved pine, deodar, fragrant poon, wild carrot and winter cherry, should be given mixed with

४४. रौक्ष्यान्मुक्त ऊरुस्तम्भात्ततश्च न विमुच्यते-अपतपणतो

रौक्ष्यादूरुस्तम्भी विमुच्यते (द)

honey in proper dosage. to the patient suffering from spastic paraplegia. Thus when the dryness is removed, the patient gets cured of spastic paraplegia

सैन्धवाद्यं तैलम्—

द्वे पले सैन्धवात् पञ्च शुण्ठ्या ग्रन्थिकचित्रकात् ।
द्वे द्वे भल्लातकास्थीनि विंशतिद्वं तथाऽऽढके ॥४५॥
आरनालात् पचेत् प्रसृतं तैलस्यैतैरपत्यदम् ।
गृध्रस्यूतग्रहाशोर्निर्व्ववातविकारनुत् ॥४६॥

सैन्धवात् सिंधाबुल्लु सैन्धानमक, द्वे पले गे पल
८ तोले, शुण्ठ्या पञ्च स ५ पीथ पल मोठ २० तोले,
ग्रन्थिक-चित्रकात् पीपरीभू ॥ अने ग्रन्थिक पिप्पलीमूल
और चित्रक, द्वे द्वे भल्लके पल ८-८ तोले, विंशति-
वीस बीस, भल्लातकास्थीनि बिलामा भिल्लिके बीस,
तथा अने और, आरनालात् आरनाल काजी, द्वे
आढके गे आढके ५, १० तोले, प्रसृतं ऐशोधी इनसे,
तैलस्य तेल तेल, पत्यम् ओष्ठ प्रसृत ६४ तोले, पचेत्
पचावपु पकावे, अपत्यदम् ते तेल संतानदायक वह
तैल सतानदायक, गृध्रसी गृध्रसी गृध्रसी, ऊरुग्रह- ७२-
स्तंभ ऊरुस्तंभ, अश्व- अश्व अश्व, धर्मि- पीडा पीडा,
सर्व्ववातविकारनुत् अने सर्व वातविधा ६२
४२ना ६ और सब वातविकारन नाम करता है
॥ ४५-४६ ॥

45-46. The medicated oil prepared with 8 tolas of rock salt 20 tolas of dry ginger 8 tolas of roots of long pepper, 8 tolas of white flowered leard-wort, 20 marking-nut stones, added to 64 tolas of til oil and 512 tolas of sour gruel, is procreant and is curative of sciatica, spastic paraplegia, painful piles and all the diseases due to vata-provocation

४६. अत्यपत्य-रुदोरपत्य (९)

अष्टकट्वरं तैलम्—

पलाभ्यां पिप्पलीमूलनागरादष्टकट्वरः ।

तैलप्रस्थः समो दद्याद्गृध्रस्यूग्रहापहः ॥४७॥

इत्यष्टकट्वरतैलम् ।

पिप्पलीमूल- पीपरीभूण पिप्पलीमूल, नागरात्
अने सू४ और सौठ, पलाभ्याग् जे ५६ ८-८ तोले,
अष्टकट्वर ७११ आठ प्रस्थ छाल ५१२ तोले, दद्या
सम. अने ६६० गेठलुं ७ अर्थात् ६६० ओक प्रस्थ
दही ६४ तोले, तैलप्रस्थ तेल ओक प्रस्थ तैल ६४
तोले. गृध्रसी ओओथी सिद्ध करेले तेल गृध्रसी इनसे
सिद्ध किया हुआ तैल गृध्रसी, ऊरुग्रह- अने ७२-
स्तंभने। और ऊरुस्तम्भका, अपह नाश करने।
थाय ओ नाशक होता है ॥ ४७ ॥ इति आ यह, अष्ट-
कट्वरतैलम् अष्टकट्वरतैल ओ अष्टकट्वर तैल है ।

47. The medicated oil, prepared with 8 tolas of each of roots of long pepper and dry ginger added to 64 tolas of til oil and 512 tolas of butter milk, is curative of sciatica and spastic paraplegia. Thus has been described the oil called the medicated 'Eightfold Butter-milk Oil'.

ऊरुस्तम्भे बाह्यचिकित्सा—

इत्याभ्यन्तरमुद्दिष्टमूरुस्तम्भस्य मेषजम् ।

श्लेष्मणः क्षयणं त्वन्यद्वाह्यं शृणु चिकित्सितम् ॥४८॥

इति आ यह, ऊरुस्तम्भस्य ७२स्तंभनुं
ऊरुस्तम्भका, आभ्यन्तरम् अ ६२नुं आभ्यन्तर, मेषजम्
औषध औषध, उद्दिष्टम् उद्दिष्ट ओ कहा है, श्लेष्मण
उद्दिष्टे। कफको, क्षयणम् क्षय करने। क्षीण करमेवाली,
अन्यत् बाह्यम् भी७ ७६२नी अन्य बाह्य, चिकित्सि-
तम् तु चिकित्सा चिकित्सा शृणु सांभलो सुनो ॥४८॥

48 Thus, the medicaments for internal administration for the patient afflicted with spastic paraplegia, have been described; now listen to a desc-

ription of the external treatment which helps to diminish kapha.

वल्मीकमृत्तिकाकुत्साक्षमम्—

वल्मीकमृत्तिका मूलं करञ्जस्य फलं त्वचम् ।

इष्टकानां ततश्चूर्णैः कुर्यादुत्सादनं भृशम् ॥४९॥

वल्मीक- मृत्तिका राइडानी भाटीनुं यूर्षु बमीकी
मिट्टीका चूर्ण, करञ्जस्य तथा ३२७नां और करञ्जके, मूलम्
भूण मूल, फलम् ३७ फल, त्वचम् अने ७११नुं यूर्षु
और छालका चूर्ण, इष्टकानाम् तेम७ ७११नुं यूर्षु
ओओने ओकत्र ३२७ एवं ईडका चूर्ण इनको एकत्र करे,
ततः त्वारण्छी त्वेदन्तर, चूर्णैः ते यूर्षोथी उन चूर्णोंसे,
भृशम्, सारी पेठे खव, उत्सादनम् उत्सादन उत्सादन,
कुर्यात् ३२७ करे ॥४९॥

49. The physician should prescribe frequent massage with the earth of the ant-hills, the powdered root, fruit and bark of indian beech and powdered brick

अग्रे योगः—

मूलैर्वाऽप्यश्वगन्धावा मूलैर्कस्य वा भिषक् ।

पिचुमर्दस्य वा मूलैरथवा देवदारुणः ॥५०॥

क्षौद्रसर्पपवल्मीकमृत्तिकासंयुतैर्भिषक् ।

गाढमुत्सादनं कुर्यादूरुस्तम्भे प्रलेपनम् ॥५१॥

दन्तीद्रवन्तीसुरसासर्पपैश्चापि बुद्धिमान् ।

क्षौद्र- भध मधु, सर्पप- सरसव सरसों, वल्मीक-
मृत्तिका अने राइडानी भाटीथी और वमीकी मिट्टीसे,
संयुतैः युक्त युक्त, अश्वगन्धायाः अश्वग धाना असगंधकी,
मूलै वा अपि भूथी जड़से, अर्कस्य अथवा आइडनां
अथवा आककी, मूलै वा भूथी जड़से, पिचुमर्दस्य वा
अथवा दीमडानां भूथी अथवा नीमकी जड़से, अथवा

४९ वल्मीकमृत्तिका मूल-पिष्टा सर्पपमूल च (छ)

५० अथ श्लेष्मणं क्षययिषपादस्याजे-

पिष्टासर्पप मूत्रेऽध्युक्षित स्पाद्य प्रलेपनम् ।

इत्यधिक पाठः (घ) पुस्तके ।

५१ करञ्जस्य फल त्वचम्-करञ्जात् सफलत्वचम् (फ)

54-55 The physician, conversant with the line of treatment, may give an application to the affected part, with the paste of kurchi, holy basil, costus, fragrant group drugs, indian toothache, drumstick, indian nightshade, mudar-roots, the earth of ant-hills and shrubby basil pounded along with curds and rock salt for the cure of spastic paraplegia.

इयोनकादिपरिषेकः प्रलेप वा—

इयोनकं खदिमं विस्वं बृहत्यौ सरलासनौ ।

शोभाजनकतर्कारीश्वदंष्ट्रासुरसार्जकान् ॥५६॥

अग्निमन्थकरञ्जौ च जलेनोत्काश्य सेचयेत् ।

प्रलेपो मूत्रपिष्टैर्वाऽप्युरुस्तम्भनिवारणः ॥५७॥

इयोनकम् श्योनाङ्क इयोनक, खदिमं भेर खैर, विस्वम् भीली बेल, बृहत्यौ भने कोरी'गल्ली बन्दी और छोटी कटेरी, सरल- सरल सरल, असनौ असन असन, शोभाजनक- सरगवो सहजन, तर्कारी- तर्कारी जीवन्ती, श्वदष्ट्रा- गो'भरु गोखरु, सुरसा- तुलसी तुलसी अर्जकान् रान तुलसी दवना, अग्निमन्थ- अरुणी अरणी, करञ्जौ च अने कर'जने और करञ्ज इनका, जलेन पाणी साथे जलमें, उत्काश्य ठोकाणी काथ करके, सेचयेत् तेतु सि'यन कर'वु उससे परिषेक करे, मूत्र- पिष्टैः वा अपि अथवा गो'भूतभा पीसेवा अथवा गोमूत्रमे पीसा हुआ, प्रलेप. ओ'ओ'नो खेप इनका प्रलेप, उरुस्तम्भ- ठोरुस्त'भने उरुस्तम्भको, निवारण. भटा'नार छे दूर करनेवाला है ॥ ५६-५७ ॥

56-57 The decoction made in water of indian calosanthus catechu, bael, indian nightshade and yellow-berried nightshade, long leaved pine, spinous kino, drumstick, common sesbane,

५६ सरलासनौ-सरलासने (फ.)

” ” -सुतुनर्भवे (ग. ग.)

small caltrops, holy basil, shrubby basil, wind killer and indian beech, should be prescribed for the purpose of affusing the affected part; or the above-mentioned drugs should be used as application, pounded with cow's urine, as a cure for spastic paraplegia.

कफक्षयार्थं शक्येषु व्यायामेष्वनुयोजयेत् ।

स्थलान्याक्रामयेत् कस्यं शर्कराः सिकतास्तथा ॥५८॥

कफक्षयार्थम् कक्षना क्षय भाटे रे'गीने कफको क्षीण करनेके लिए रोगीको, शक्येषु यर्ध शर्के ओ'वा शक्य, व्यायामेषु व्या'यामभा व्यायाममें, अनुयोजयेत् यै'जवे प्रवृत्त करावे, कस्यम् प्रातः'का'भा प्रात कालमें, शर्कराः डा'करा कांकर, तथा तथा तथा, सिकता रेती'वाणा रेतीके, स्थलानि स्था'ने'भा स्थानोंमें, आक्रामयेत् अला'ववे चलावे ॥५८॥

58. To reduce kapha, exercise, when possible, should be prescribed; or the patient may be made to walk on uneven ground covered with gravel and sand

प्रतारयेत् प्रतिस्त्रोतो नदीं शीतजलां त्रिवाम् ।
सरश्च विमलं त्रीं स्थिरतोयं पुनः पुनः ॥५९॥
तथा विशुष्केऽस्य कफे शान्तिमूरुग्रहो व्रजेत् ।

शीतजलाम् अथवा शीत'ज'न'वाणा वा शीतल जलवाली, त्रिवाम् नदी'न् द्वि'स'क'ज'ल'ज'तु नगर'नी नदी'भा भयरहित नदी'में, प्रतिस्त्रोत. सा'मे प्र'वा'डे प्रवाहकी विरुद्ध दिशामें, प्रतारयेत् रे'गीने तराव'वी रोगीको तैरावे, विमलम् निर्भ'ण साफ, शीतम् शीत'ज'न' शीतल, स्थिरतोयम् स्थिर'ज'न'वाणा और स्थिर जल-वाले, सरः च सरो'वर'भा तालाव'में, पुनः पुनः दूरी दूरीने तराव'वी बार बार तैरावे, तथा अस्य आ प्रभा'वे ओ'ने

५ . शक्येषु व्यायामेष्वनुयोजयेत्—व्यायामेष्वेन शक्येषु चोत्थ-

जेत (ग. फ.)

” शक्येषु-तक्षे' (फ.)

इम प्रकार इतसे कफे विशुद्धे ३६ सप्ताह ७२० कफके
सूय जाने पर, ऊरुग्रह ७२०२०० ऊरुस्तम्भ, शान्तिम्
शान्ति गान्त, व्रजेत् पात्रे छे हो जाता है ॥ ५९ ॥

59-59½ The patient may swim frequ-
ently against the current of a river
flowing with cold and wholesome water,
or in a pond having clear, cold and
still waters Thus when the kapha is
dried up, spastic paraplegia is cured.

ऊरुस्तम्भचिकित्सासूत्रम्—

श्लेष्मणः क्षपणं यत् स्यान्न च मारुतमावहेत् ॥६०॥
तत सर्व सर्वदा कार्यमूरुस्तम्भस्य मेघजम् ।
शरीरं बलयश्चि च कार्यैषा रक्षता क्रिया ॥६१॥

यत् ७० जो. श्लेष्मणः ३६ने कफको, क्षपणम् क्षीलु
करना २ कम करनेवाला, स्यात् होय होवे, मारुतम् च
अने वायुने और वायुको, न आवहेत् डेपावे, नहि
न यकावे, तत् तेवु वह, सर्वम् सर्व सब, ऊरुस्तम्भस्य
७२०२०० ऊरुस्तम्भका, मेघजम् औषध औषध,
सर्वदा हमेशा निरन्तर, कार्यम् करवुं ओर्धो करना
चाहिए, शरीरम् शरीर शरीर, बलम् बल बल, अग्निम्
च तथा अग्निनी तथा अग्निनी, रक्षता रक्षा ३२००
रक्षा करते हुए, एषा क्रिया आ चिकित्सा यह चिकित्सा,
कार्य करवी ओर्धो करनी चाहिए ॥ ६०-६१ ॥

60-61. All the remedies which
are reductive of kapha and non-provo-
cative of vata should be prescribed at
all times as a remedy for spastic
paraplegia, and the line of treatment
should be such as to protect the body
vitality and the gastric fire

६० श्लेष्मणः क्षपणं यत् स्यान्न च मारुतमावहेत् ॥६०॥

कफक्ष न च न मारुतमावहेत् ॥६०॥

—यत् ऊरुस्तम्भस्य च मारुतमावहेत् ॥६१॥

॥ मारुतमावहेत्—मारुतकोपनम् ॥६१॥

अध्यायोक्त्यासंग्रहः —

तत्र श्लोक —

हेतुः प्राग्रूपलिङ्गानि कर्मायोग्यत्वकारणम् ।
द्विविधं मेघजं चोक्तमूरुस्तम्भचिकित्सिते ॥६२॥

तत्र श्लोकः ते विषयमा ७५२००० श्लोक छे ३
उस विषयमें-उपसहारका श्लोक छे ३, ऊरुस्तम्भ चिकित्सिते
७२०२०० चिकित्सा अध्यायमा ७५२००० चिकित्सित
अध्यायमें, हेतु हेतु हेतु, प्राग्रूप-पूरुष पूर्वप, लिङ्गानि
लक्षण, कर्म-पयधर्मांनी पयधर्मांनी, लोभयोग्य-
चिकित्सांनी अयोग्यतांनु चिकित्साके योग्य न होनेका,
कारणम् कारण कारण, द्विविधं मेघजम् च अने छे
(आभ्यत तथा आभ्य) प्रकाश औषध और दो प्रकारका
औषध, उक्तम् उक्तु छे उक्त छे ॥ ६२ ॥

Here is a recapitulatory verse—

62 In this chapter on the thera-
peutics of spastic paraplegia, the etio-
logy, premonitory symptoms, the signs
and symptoms, the cause for the contra-
indication of the quinary purificatory
processes and the two effective lines
of treatment are described

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिष्मृतोऽप्राप्ते दृढय
लसंपूरिते चिकित्सास्थाने ऊरुस्तम्भचिकि-
त्सितं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥२७॥

इति आ प्रमाणे इम प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे श्लेष्मणः क्षपणं यत् स्यान्न च मारुतमावहेत् ॥६०॥
अने चरकथी प्रतिस्मृतः पात्रे आ शान्तिमा
और चरकके द्वारा स्मृत इस गात्रके, अप्राप्ते अप्राप्त
अप्राप्त, दृढयलसंपूरिते अने दृढयले पूरा करेला
और दृढयलमे पूरित छिये गये, चिकित्सास्थाने चिकित्सा
स्थान (यथे चिकित्सास्थानमें, ऊरुस्तम्भ-चिकित्सा-
७२०२०० चिकित्सित) 'ऊरुस्तम्भ-चिकित्सा-
नाम नामने नामका, सप्तविंश अनादीअने ॥२७॥

६२ प्राग्रूपलिङ्गानि-संनिष्ठाग्रूप (क.)

॥ मारुतमावहेत्—मारुतकोपनम् ॥६१॥

ईसर्वो, अध्याय. अध्याय स पूर्यो श्यो अध्याय समाप्त
हुआ ॥ २७ ॥

27. Thus in the Section on Therapeutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the twenty-seventh chapter entitled 'The Therapeutics of Spastic Paraplegia' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

અષ્ટાવિંશોઽધ્યાયઃ।

અષ્ટાવીસમેઽધ્યાય અધ્યાય અઠ્ઠાઈસર્વાં
Chapter XXVIII

वातव्याधिक्षित्तोपक्रमः —

अथातो वातव्याधिक्षित्तित्तं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥
इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

અથઃ અતઃ હવે અહીંથી અવ આમે, વાતવ્યાધિ
ક્ષિક્ષિત્તમ્ 'વાતવ્યાધિચિક્ષિત્તમ્' નામના અધ્યા-
યનુ 'વાતવ્યાધિચિક્ષિત્ત' નામકે અધ્યાયકા, વ્યાખ્યા-
સ્યામઃ વ્યાખ્યાન કરશુ વ્યાખ્યાન કરેમે ॥ ૧ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये
आत्रेयेने, इति ह आ विषयमा नीये प्रभाषे न इदं
विषयमे निम्न प्रकारसे ही, आह स उहेतु छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled "The Therapeutics of Vata Diseases".

2 Thus declared the worshipful Atreya.

वायोः स्वभावः —

वायुरायुर्वलं वायुर्वायुर्वाना शरीरिणाम् ।
वायुर्विश्वमिदं सर्वं प्रभुर्वायुश्च कीर्तितः ॥ ३ ॥

૩ ધાતા શરીરિણામ્-વાતશરીરિણામ્ (૫.)

વાયુઃ આયુ વાયુ આયુષ્ય છે વાયુ આયુષ્ય હૈ,
વાયુ વલ્લ નાયુ ળલ છે વાયુ વલ હૈ, વાયુ વાયુ વાયુ,
શરીરિણામ્ શરીરિણોનો પ્રાણિયોકા, ધાતા ધાતા છે
ધાતા હૈ, વાયુઃ વાયુ વાયુ, હદમ્ આ યદ, સર્વમ્
વિશ્વમ્ મુર્દ્વં વિશ્વ છે સર્વ વિશ્વ હૈ, વાયુઃ ચ અને
વાયુને નૌર વાયુ, પ્રભુઃ પ્રભુ પ્રભુ, કીર્તિત કહેવામાં
આવ્યો છે કહા ગયા હૈ ॥ ૩ ॥

૩. Vayu is life and vitality, Vayu is the supporter of all embodied beings, Vayu is verily the whole universe, and Vayu is the Lord of all Thus is Vayu extolled.

अव्याहतगतिर्यस्य स्थानस्थः प्रकृतौ स्थितः ।
वायुः स्यात्सोऽधिकं जीवेद्वीतरोगः समाः शतम् ४

યસ્ય વાયુ નેમે વાયુ જિસકા વાયુ, અવ્યાહત-
ગતિઃ અવ્યાહત ગતિનાળો હોય અવ્યાહતગતિવાળા હો,
સ્થાનસ્થ પોતાના સ્થાનમાં સ્થિત હોય અને સ્થાનમે
સ્થિત હો પ્રકૃતૌ અને પ્રકૃતિમાં સ્થૌર સામ્યાવસ્થામે,
સ્થિત રહ્યો સ્થિત, સ્માત્ હોય દો, સઃ તે વદ,
અધિકમ્ લાભો વળન લભે સમય તક, વીતરોગઃ
નીરોગી રહી નીરોગી હોકર, શતમ્ સમાઃ સો વર્ષ
સૌ વર્ષતક જીવેત્ અને છે જીતા હૈ ॥ ૪ ॥

4 The man, in whose body the vata is unimpeded in its course and lies in its normal habitat and is in its normal condition. lives longer than even a hundred years fully free from disease.

वायोः पञ्च भेदाः तेषा स्थानानि कर्म च —

प्राणोदानसमानाख्यव्यानापानैः स पञ्चधा ।
देहं तन्त्रयते स्वस्वक् स्थानेष्वव्याहतश्चरन् ॥ ५ ॥

સ. તે વાયુ વાયુ, પ્રાણ ઉદાન- પ્રાણ, ઉદાન પ્રાણ,
ઉદાન, સમાનાખ્ય-સમાન સમાન, વ્યાન- વ્યાન વ્યાન,
અપાનૈઃ અને અપાન નૌર અપાન, પંચધા છે પાંચ
ભેદોથી હન પાંચ ભેદસે, સ્થાનેષુ પોતાના સ્થાનોમાં

$$e^{-\pi^2 - \pi^2} (2)$$

9. The Vyana-vata, which is swift-moving, pervades the entire body of man; its functions are motion, extension, contraction, winking of the eyes and similar other movements

વૃષણૌ વસ્તિમેદ્ઘં ચ નાભ્યૂરૂ વંક્ષણૌ ગુદમ્ ।
અપાનસ્થાનમન્ત્રસ્થઃ શુક્રમૂત્રશક્રન્તિ ચ ॥૧૦॥
સૃજત્યાર્તવગર્ભૌ ચ યુક્તાઃ સ્થાનસ્થિતાશ્ચ તે ।
સ્વકર્મ કુર્વંતે દેહો ધાર્યંતે તૈરનામયઃ ॥૧૧॥

વૃષણૌ વૃષણ વૃષણ, વસ્તિ- મેદ્ઘ અસ્તિ, ઉપસ્થ-
વસ્તિ, મેદ્ઘ, નાભિ-ક્રૂરૂ નાભિ, સાથળ નાભિ, સક્રિય
વંક્ષણૌ વંક્ષણ વક્ષણ, ગુદમ્ ચ અને ગુદા ઓર ગુદા,
અપાન-સ્થાનમ્ અપાનનાં સ્થાન છે અપાનવાયુકે સ્થાન હૈ,
અન્ત્રસ્થઃ તેમજ આંતરડાં પણ અપાનનાં સ્થાન છે
અંતે આંતે મી અપાનકે સ્થાન હૈ, શુક્ર મૂત્ર- તે શુક્ર.
મૂત્ર વહ શુક્ર, મૂત્ર, શક્રન્તિ ચ મળ મલ, આર્તવગર્ભૌ
ચ આર્તવ અને ગર્ભને આર્તવ ઓર ગર્ભકો, સૃજતિ
બહાર કાઢે છે બાહર નિકાલતા હૈ, યુક્તા પ્રકૃતિસ્થ
પ્રકૃતિસ્થ, સ્થાનસ્થિતાઃ ચ અને પેતાનાં સ્થાનમાં
રહેલા ઓર અપને સ્થાનમેં સ્થિત, તે તેઓ વે, સ્વકર્મ
પેતાપેતાનાં કામ અપને અપને કર્મ, કુર્વંતે કરે છે
કરતે હૈ, તૈઃ અને તેઓથી ધોર ડનસે, દેહ દેહ દેહ,
અનામયઃ નીરોગ નીરોગ રહતા હુઆ, ધાર્યંતે ધારણ
કરવામાં આવે છે ધારણ ક્રિયા જાતા હૈ ॥૧૦-૧૧॥

10-11. The seats of the Apana-vata are the two testes, the bladder, the phallus, the umbilicus, thighs, groins, rectum and the lower part of the intestines. Its function is the elimination of the semen, urine, menstrual blood and fetus. If these five kinds of vata are normal and situated in their normal habitats, they perform their

functions properly and sustain the body in good health.

વિગુણવાતાના કાર્યમ્—

વિમાર્ગસ્થા હ્યયુક્તા વા રોગઃ સ્વસ્થાનકર્મજૈઃ ।
શરીરં પીડયન્ત્યેતે પ્રાણાનાશુ હરન્તિ ચ ॥૧૨॥

વિમાર્ગસ્થા વિમાર્ગસ્થ વિમાર્ગમેં સ્થિત અયુક્તાઃ
વા અને વિકૃત ઓર વિકૃત, ઘટે ઓઓ વે, સ્વસ્થાન-
પેતાનાં સ્થાન અપને અપને સ્થાન કર્મજૈ રોગે અને
કર્મથી થતા રોગો વડે ઓર અપને કર્મજન્ય રોગોસે,
શરીરમ્ શરીરને શરીરકો, પીડયન્તિ હિ પીડે છે પીડા
પહુચાતે હૈ, આશુ અને શીઘ્ર ઓર શીઘ્ર, પ્રાણાન્
પ્રાણ પ્રાણોકો, હરન્તિ ચ હરી લે છે હર લેતે
હૈ ॥૧૨॥

12. When these five kinds of vata move in the wrong directions and become deranged, they afflict the body with disease characteristic of the habitat and the functions of each of them and may also quickly take away the man's life.

સજ્જ્યામપ્યતિવૃત્તાનાં તજ્જાનાં હિ પ્રધાનતઃ ।
અશીતિર્નસ્યમેદાદ્યા રોગા સૂત્રે નિર્દર્શિતાઃ ॥૧૩॥

તજ્જાનામ્ તેઓથી થતા તજન્ય, સંખ્યાક અપિ
અતિવૃત્તાનામ્ અસંખ્ય રોગોમાંથી સંખ્યાસે અગિનિત
રોગોમેંસે, પ્રધાનત મુખ્યતયા પ્રધાનતયા, નસ્યમેદાદ્યા
નબલેદાદિ નસ્યમેદાદિ, અશીતિ ઓશી અસી રોગાઃ
હિ રોગો રોગ, સૂત્રે સૂત્રસ્થાનમાં સૂત્રસ્થાનમેં, નિર્દ-
ર્શિતાઃ બતાવ્યા છે નિર્દિષ્ટ ક્રિયે ગયે હૈ ॥ ૧૩ ॥

13. Though the diseases caused by these deranged vatas are innumerable, yet the eighty principal disorders headed by the splitting of nails etc, have been enumerated in the Section on General Principles.

૧૦ નાભ્યૂરૂ-ક્રોણ્યૂરૂ (છ)

,, શુક્રમૂત્રશક્રન્તિ ચ-શુક્રમૂત્રશક્રક્લિપ (બ)

नानुच्यमानान् पर्याये सहेतूपक्रमान्ष्टुणु ।
केवलं वायुमुद्दिश्य स्थानभेदाच्चथाऽऽवृत्तम् ॥१३॥

स्थानभेदात् स्थानभेदोऽपि स्थानभेदे, केवलम् केवल
केवल, तथा तथा तथा, आवृत्तम् आवृत्त (मिश्रित)
आवृत्त, वायुम् वायुने वायुको दृष्टिश्च उद्देशीने उद्देश्यर,
सहेतूपक्रमान् निदान अने अष्टिसासहित निदान और
चिरिषाके वायु, पर्याये पर्याये वडे पर्यायोसे
उच्यमानान् उद्देश्यामा आवृत्ता कहे जाते हुए, तान्
ते रोगोने उन रोगोको, शृणु संभवे। सुनो ॥ १४ ॥

14 Now listen to the description
of these disorders along with their
synonyms, etiology and treatment,
described with reference to vata
alone, classified according to the seat
of affection as well as the description
of the conditions when vata is occluded.

वातरोगाणां सामान्यनिदानं मंत्रातिथः—

रुक्क्षणीतालपलध्वन्नव्यवायातिप्रजागरैः ।
विषमाङ्कुचाराद्य दोषास्तृक्स्त्रवणादिति ॥१५॥
लघुगुणवनात्यध्वव्यायामातिविचेष्टिनैः ।
घातृतां संक्षयाच्चिन्ताशोकरोगातिकर्षणात् ॥१६॥
दुःशय्यास्तनात् क्रोधादिवास्वप्नाद्भयादपि ।
वेगसंधारणादामादभिघातादभोजनात् ॥१७॥
गर्माघानाद्गजोष्णश्वशीघ्रयानापतंसनात् ।
देहे स्रोतांसि रिक्तानि पूरयित्वाऽनिलो बली ॥१८॥
करोति विविधान् व्याधीन् सर्वाङ्गेकाहसंश्रितान् ।

रुक्क्षणीताल- ३५, शीतल रुक्क्ष, नीत, अल्प-लघु
घोडुं तथा लघु अल्प और लघु, ध्वन्न- भोजन भोजन,
व्यवाय- मैथुन मैथुन, अतिप्रजागरै अहु उभयग अति
जागरण, विषमाङ्कुचाराद्य विषम, दपचाराद्य उपचाराद्य
उपचारा, अति दोष, अत्यन्त-उत्तमान च अने दोष तथा

१५ वातरोगाणां सामान्यनिदानं मंत्रातिथः (५ क)

१६ रुक्क्षणीताल- ३५ (५ क)

१७ रुक्क्षणीताल- ३५ (५ क)

अतना अति आवृत्ती तत्र दोष तथा स्थाने अति आवृत्ते,
लघुन- लघु लघुन, लघुन तन्वु तैयन, अति-लघु-
अहु भुसाक्षरी अति मुनाक्षरी, व्यायाम व्यायाम,
अतिविचेष्टितै. अतिशय चेष्टाये वी त्रै अतिविचारितै.
घातृता संज्ञात घातृताये दाय घातृताये
क्षयसे चित्ता चोक- गिता, श्रेष्ठ चित्ता, गोर, रोग-
गने रोग गने रोग रोगोसे, अतिविचारणान् अति
सूक्ष्माधी अति अवेग रोगोसे, दुःशय्या- दुःशय्या भयन
दुःशय्याक शय्या, आगता तथ आगता रोग
आसनन, क्रोधात् क्रोधात् क्रोधात् दिवान्नायाद दिने
सूक्ष्माधी दिनमें नोनेने, मयात् अति व्याधी भयन,
वेगसंधारणत् वेगे अटकावी व्याधी वेगसंधारणत्,
आमात् आमाद्यधी व्याधी अति व्याधी
वागव्याधी अभिघातन, अभिघातन अति व्याधी
भोजन न करनेसे, गर्माघानात् गर्माघानात् व्याधी
मर्माघानात् गर्माघानात् व्याधी व्याधी व्याधी
स्रोतांसि रिक्तानि रिक्तानि रिक्तानि रिक्तानि रिक्तानि
स्रोतांसि रिक्तानि रिक्तानि रिक्तानि रिक्तानि रिक्तानि
करोति, सर्वाङ्गे सर्वाङ्गे सर्वाङ्गे, सर्वाङ्गे सर्वाङ्गे
या एकाहसं, संधारणान् आश्रित संधारणान्, विविधान्
विविध गाना प्रकारके, व्याधीन् व्याधीन् व्याधीन्
करोति करोति करोति करोति करोति ॥ १५-१८ ॥

15-18 By a diet that is dry cold,
scanty and light, by sexual excess, ex-
cessive waking and wrongful treatment
by the excessive loss of waste-matter
or blood, by excessive starvation, ex-
cessive fasting, wayfaring, exercise and other
excessive activity, by the loss of body
elements by excessive emotion, or
to worry, grief and disease or by the
use of uncomfortable beds and seats,
by anger, day-sleep, fear, or by excess
of the natural urges, dysmenstruation,

trauma and abstention from food, by injury to vital parts by riding on or falling off an elephant, camel horse or other swift-running animal or conveyance by—these factors the vata getting aggravated fills up the vacuities in the body-passages and produces various kinds of disorders which affect the whole body or which get localized in a single region

वातरोगाणां पूर्वरूपम्—

अव्यक्तं लक्षणं तेषां पूर्वरूपमिति स्मृतम् ॥१९॥

आत्मरूपं तु तद्व्यक्तवर्णयो लघुता पुनः ।

तेषाम् ते रोगोना उन रोगोंका अव्यक्तम् लक्षणम् अव्यक्त लक्षणसे अव्यक्त लक्षण, पूर्वरूपम् इति पूर्व- ३५ पूर्वरूप, स्मृतम् उद्यु छे कहा गया है, व्यक्तम् व्यक्तता व्यक्त होने पर, तत्तु ते ते वह, आत्मरूपम् तेषाम् चेतान् लक्षण उद्यु छे उसका अपना लक्षण कहा जाता है, लघुता लक्षणम् ओछापछु लक्षणका कम होना, पुनः अर्थात् ये रोग मृत्युतुं लक्षण छे यह रोगके सिट जानेका लक्षण माना गया है ॥१९३॥

19 19½. The first indistinct manifestations of a disease are said to be the premonitory symptoms, the symptoms are the actual or distinct manifestations of a disease, while its cure is characterized by the diminution of the symptoms

कुपितस्य वायो रूपाणि—

सङ्कोचः पर्वणां स्तम्भो मेदोऽश्वां पर्वणामपि ॥२०॥
लोमहर्षः प्रलापश्च पाणिपृष्ठशिरोग्रहः ।

२० अस्थाम्-अस्थि (ङ)

२१ पाणिपृष्ठ-पाणिपा (ग ढ)

, , -पा पृष्ठ (त)

, , पाणिपृष्ठशिरोग्रह -पादपृष्ठकटिग्रह (५)

, , शिरोग्रह-कटिग्रह (व.)

वाङ्मण्डपाङ्गुल्यकुञ्जत्वं शोषोऽज्ञानामनिद्रता ॥२१॥

गर्भशुक्ररजोनाशः स्पन्दनं गात्रसुप्तता ।

शिरोनासाक्षिजत्रूणां ग्रीवायाश्चापि हुण्डनम् ॥२२॥

मेदोऽनोदार्तिराक्षेपो मोहश्चायास एव च ।

एवंविधानि रूपाणि करोति कुपितोऽनिलः ॥२३॥

हेतुस्थानविशेषाच्च भवेन्नोगविशेषकम् ।

सङ्कोच सङ्कोचावु सकोच, पर्वणाम् पर्वणोंका, स्तम्भः ऋद्धां ऋद्धु स्तम्भ, अस्थाम् षाद्धा अस्थियों, पर्वणाम् अपि अने पर्वणों और पर्वणोंमें, मेद- मेद- वत् पीडा, लोमहर्षः रंवाडां ठेला थर्वा रोमहर्ष, प्रलापः प्रलाप प्रलाप, पाणि-पृष्ठ- षाद्ध, अरडा हाथ, पीठ, शिरोग्रह च अने माथु ऋद्धां ऋद्धु और शिरका जकड़ा जाना, वाङ्मण्ड- षाद्धापाणुं खजना पाङ्गुल्य- पाङ्गुला- पाणु पंगुता, कुञ्जत्वं कुञ्जपाणुं कुञ्जपाण, अज्ञानम् अज्ञाना अज्ञानोंका, शोषः शोष सूखना अनिद्रता ओष न आनवी अनिद्रा गर्भ-शुक्र- गर्भ, शुक्र गर्भ, शुक्र, रजनाश अने आर्तदने नाश और रजका नाश, स्पन्दनम् इरडवु स्फुरण, गात्रसुप्तता अज्ञानां स्पर्श- शान्तुं न रहेवु गात्रोंमें स्पर्शज्ञानका अभाव, शिर-नासा- माथु, नाक शिर, नाक, अक्षि आंछे आँख, जत्रूणाम् षाद्धां जत्रु, ग्रीवाया- च अपि अने डाक पाणु और ग्रीवाका भी, हुण्डनम् अर येसी ऋद्धा अन्दर दब जाना, मेद तोदार्ति मेद, तोड, पीडा मेद, तोद, पीडा, आक्षेप- जेय आक्षेप, मोह च मोह मोह, आयास एव च अने श्रम और थकान, एवंविधानि ओवी आनना इस प्रकारके, रूपाणि ३५ लक्षण, कुपितः अनिक डेपेडो वायु कुपित वायु, करोति करे छे करता है, हेतु-स्थान- निदान अने स्थानना हेतु और स्थानके, विशेषाच्च च लेदथी मेदसे, रोगविशेषकम् जुड जुड रोगो करनार भिन्न भिन्न रोगोंको करनेवाला, भवेत् अने छे होता है ॥ २०-२३३ ॥

20-23½. Contraction, stiffness of joints, aching pain in bones and joints, horripilation, garrulousness, spasticity

२२ हुण्डनम्-कम्पनम् (ङ)

२१ अयास-आयास (ङ)

of the hands, back and head, lameness of hands and feet, hunch-back, atrophy of the limbs, insomnia, destruction of fertility, fetus and menses, tremors, anesthesia and paralysis of limbs, ticks of the muscles of the head, nose, eyes, shoulder girdle and neck, splitting pain, pricking pain, agony, convulsions, delusion and fatigue—such are the general symptoms which the provoked vata manifests. On account of the difference in the etiological factors and in the seats of affection, it produces the specific characteristics of each disease.

વાતે પ્રકૃપિતસ્ય વાતસ્ય લક્ષણમ્ —

તત્ર કોષ્ઠાગ્રિતે વૃદ્ધે નિષ્પ્રહો મૂત્રવર્ચ્મ્નોઃ ॥૨૪॥
અભદ્રોગમૃત્સાર્શઃપાર્શ્વશૂલં ચ મારુતે ।

તત્ર કોષ્ઠાગ્રિતે કોષ્ઠમાં રહેલ કોષ્ઠાગ્રિત, મારુતે વૃદ્ધે વાયુ દુષિત થતાં વાયુકે દુષ્ટ થોને પર, મૂત્રવર્ચ્મ્નો નિષ્પ્રહ મૂત્ર અને મળની અવધાયત મૂત્ર ઓર પુત્રિપતી રુકાવટ, અન્ન-પ્રાન્ન નષ્ટન, હ્રોગ-ઉ-પરોગ દરોગ, ગુલ્મ-શુભ્મ ગુલ્મ, અર્શ - અર્શ અર્શ પાર્શ્વશૂલમ્ ચ અને પાર્શ્વશૂલ થાય છે ઓર પાર્શ્વશૂલ હોતે છે ॥૨૪૩॥

24-24½. If the vata, located in the abdomen, becomes vitiated, there occur retention of urine and feces disorders of the inguinal and epigastric regions, Gulma, piles and pleurodynia.

મર્દાતિ પ્રકૃપિતસ્ય વાતસ્ય લક્ષણમ્—

સર્વાંગકૃપિતે વાતે માત્રસ્ફુરણમજ્જને ॥૨૫॥
વેદનામિ પરિતઃ સ્ફુટન્તિનામ્ય સમ્મય* ।

* માત્રસ્ફુરણમ્—માત્રસ્ફુરણમ્ (મ)
૨૫૩ પરીચ-સત્તાલ (૬ ક)

વાતે વાયુ વાયુકે મર્દાતિ કૃપિતે વાતે મરીગા દુષિત થતાં મર્દાતિ કૃપિત થોને પર, માત્ર-સ્ફુરણ અગોને ફૂટકટ થાય છે અંગોમે સ્ફુરણ થોગા છે. મજ્જને તથા અંગો બાગે છે તથા અંગ દુષ્ટો છે, વેદનામિ અને નાગી વેદનાઓથી ઓર રોગી વેદનામિ, પરીત ચ વેદનામિ છે એવું હોતા છે, સમ્યગ્મય તથા તેના સાધ તથા નાગી ઉન્નિદિત, સ્ફુટન્તિ હવ ફૂટતા જાય છે ફૂટતી હો એવું અનુભવ હોતા છે ॥૨૫૩॥

25-25½ If the vata pervading the entire body is provoked there occur body tremors and breaking pain and the patient will be afflicted with all sorts of pains and with a feeling as if his joints are falling asunder.

મ-પ્રકૃપિતસ્ય વાતસ્ય લક્ષણમ્

મહો વિષ્મૂઝવાનાનાં શૂલાધ્માનાશ્મશર્કરા ॥૨૬॥
અહોરિક્ષ્ણાપૃષ્ઠોરો શોષો મુદ્ગ્મિયતે ।

મુદ્ગ્મિયતે મુદ્ગ્મિયત વાયુ દુષિત થતાં મુદ્ગ્મિયત વાયુકે દુષિત થોને વિષ્મૂઝ અહો, પેશાજ તિપ્પ, મુપ, શાતાનામ્ અને નામીનામ્ની ઓર મલનામ્ની, મહ અટકાયત રુકાવટ શૂલાધ્માના-શ્મ, આધ્માના શ્મ, આધ્માના, અશ્મશર્કરા અશ્મરી અશ્મરી અશ્મરી, અશ્મરી અશ્મરી પિડી માથળા જણા, અશ્મરી અશ્મરી-વધ, પશ્ચિમ, વાટ વૃદ્ધ અને પીઠમાં ઓર વીટમે રોગ ઓરો રોગો અને નામ થાય છે તથા તથા શ્મ હોતે છે ॥ ૨૬૩ ॥

26-26½ If the vata located in the rectal region is provoked, there occur the retention of feces urine and flatulency, colic, flatulence, formation of pain and stone, pain and atrophy in the region of the calves, thighs, elbow and the hand.

* રોગોને મારુતે નામીનામ્ની
રોગોને (૬)

.. તેમને સ્ફુટન્તિ તથા નામીનામ્ની ॥

અમાશયે પ્રકુપિતસ્ય વાતસ્ય લક્ષણમ્—

હૃન્નાભિપાશ્વોદરસ્કત્વજ્જોદ્ધારવિસૂચિકાઃ ॥૨૭॥

કાસઃ કઠ્ઠાસ્યશોષશ્ચ શ્વાસશ્ચામાશયસ્થિતે :

આમાશયસ્થિતે આમાશયસ્થિત વાયુ દૂષિત થતાં આમાશયસ્થિત વાયુકે દૂષિત होने पर हृत्- नाभि- उदय, नाभि हृदय, नाभि, पार्श्व- उदर- पृष्ठां અને પેટમાં પાર્શ્વ और उदरमें, स्क- पीडा पीडा, तृषा- उद्धार- तरस, ओड्डार तृषा, उद्धार, विसूचिका: विसूचिका विसू- चिका, कासः कास कास, कण्ठास्यशोष- च गणुं तथा भौं सूक्ष्मां कण्ठशोष तथा मुखशोष, श्वासः च અને શ્વાસ થાય છે और શ્વાસ होते है ॥૨૭॥

27 27. If the vata located in the stomach is provoked, there occur pain in the regions of the pericardia, umbilicus, sides and the stomach, thirst, eructations and acute gastro-intestinal irritation, cough, parching of the throat and mouth, and dyspnea.

પકાશયે પ્રકુપિતસ્ય વાતસ્ય લક્ષણમ્—

પકાશયસ્થોઽન્ત્રકૂજં શૂલાટોપૌ કરોતિ ચ ॥૨૮॥

કુચ્છમૂત્રપુરીષત્વમાનાહ ત્રિકવેદનામ્ ।

શ્રોત્રાદિષ્વિન્દ્રિયવધં કુર્યાદુષ્ટસમીરણઃ ॥૨૯॥

પકાશયસ્થઃ પકાશયમાં રહેલ પકાશયમે સ્થિત, કુચ્છસમીરણ કુચ્છ વાયુ કુચ્છ વાયુ, અન્ત્રકૂજમ્ અન્ત્રકૂજન અન્ત્રકૂજન, શૂલાટોપૌ ચ શૂલ, આટોપ શૂલ, આટોપ, કુચ્છમૂત્રપુરીષત્વમ્ મૂત્ર તથા મળનુ કષ્ટથી આવડુ મૂત્ર તથા પુરીષકા કષ્ટે આના, આનાહમ્ આનાહ આનાહ, ત્રિકવેદનામ્ તથા ત્રિકવી વેદના તથા ત્રિકવી વેદના, કરોતિ ચ એ રોગો કરે છે इन रोगोंको करता है, શ્રોત્રાદિષુ અને કાન વગેરેમાં કુષ્ટ વાયુ और श्रोत्रा- दिमे दुष्ट वायु, इन्द्रियवधम् ઇન્દ્રિયોલો વધ ઇન્દ્રિયોલો વધ, કુર્યાત્ કરે છે करता है ॥ 28-29 ॥

૨૭ હૃન્નાભિપાશ્વોદરસ્ક-દક્ષ પાશ્વોદરહૃન્નાભિ (૫)

28 29 If the vata located in the colon is provoked, there occur gurgling, colic, meteorism, difficulty in micturi- tion and defecatio, constipation and pain in the pelvic region. The vata provoked in the sense-organs, such as the ears etc, impairs or destroys the sensory functions.

ત્વચિ પ્રકુપિતસ્ય વાતસ્ય લક્ષણમ્—

ત્વચૂક્ષા સ્ફુટિતા સુષ્ણા કૃશા કૃષ્ણા ચ તુચ્ચતે ।

આતન્યતે સ્વરાગા ચ પર્વસ્ક ત્વક્સ્થિતેઽનિલે ॥૩૦॥

ત્વક્સ્થિતે આમડીમાં રહેલ ત્વગાશ્વિત, અનિલે વાયુ દૂષિત થતાં વાયુકે દૂષિત होने पर, त्वक्-रूक्षा आमडी रूक्षा त्वचा रूक्षा, स्फुटिता शटेदी फटी हुई, सुषा स्पर्शज्ञान विनानी सुष, कृशा पातणी कृश, कृष्णा काली, तुच्यते तथा सोय लोकाया नेवी पीडायां થાય છે તથા તોદયુક્ત होती है, આતન્યતે વળી તે બે થાય છે फिर वह तन जाती है, स्वरागा च रताशवाणी थाय છે લાલીયુક્ત होती है, पर्वस्क च तथा पर्वांમાં पीडा थाय છે તથા પર્વોમાં દર્દ होता है ॥ ૩૦ ॥

30. If the vata pervading the skin gets provoked, the skin gets dry, fissured, numb shrivelled and black, and feels pricking sensation. It becomes stretched and reddened and there occurs pain in the joints.

અસુજિ પ્રકુપિતસ્ય વાતસ્ય લક્ષણમ્—

રુજસ્તીવ્રા સસંતાપા વૈવર્ણ્ય કૃશતાઽરુચિઃ ।

ગાત્રે ચારૂંષિ મુક્તસ્ય સ્તમ્ભશ્ચાસુગતેઽનિલે ॥૩૧॥

અસુગતે રક્તગત રક્તગત, અનિલે વાયુ દૂષિત થતાં વાયુકે દૂષિત होने पर, तीव्रा तीव्र तीव्र, ससंतापा सतापयुक्त सन्तापयुक्त, रूज पीडा पीडा, वैवर्ण्यम् विवर्णता विवर्णता, कृशता दुर्बलता कृशता, अरुचिः

૩૦ ત્વક્સ્થિતે-સ્વરાગે (ક ડ વ)

અરુચિ અરુચિ માત્ર અરુચિ ચ ગાત્રે ઉપર ફેડડીએ
ગરીર પર ફુન્ગિયાં, મુકસ અને ખાધેલા અજની
ઝીર નાચે દુણ અજલી, સ્વપ્નઃ ચ બહુડાટ થાય છે
ચકાવટ હતી છે ॥ ૩૧ ॥

31. If the vata located in the blood
gets provoked, there occur acute pain
burning, discoloration, emaciation,
anorexia, rashes on the body, and
spasticity of limbs after meals

માંસમેદસો, પ્રકુપિતસ્ય વાતસ્ય લક્ષણમ્—

ગુર્વજ્જં તુષ્ટતેસ્ત્યર્થ દળ્લમુદિહતં તથા ।

સરુક્ અમિતમ્ત્યર્થ માંસમેદોગતેડનિલે ॥૩૨॥

માંસમેદોગતે માંસ અને મેદોગત માંસ ઝીર
મેદોગત અનિલે વાયુ દુપિત થતાં વાયુકે દુપિત હોને પર,
જનમ્ ગુરુ અગેમાં શુરુતા થાય છે અંગ મારી હોતે
દે, અત્યર્થે અતિશય અત્યન્ત, તુષ્ટતે વ્યથા થાય છે
તોડ દોતા દે, દળ્લમુદિહતમ્ અને જેમ લાકડી કે
મુછી મારવાથી અધિક પીડા તથા અમ થાય છે
તેમ જેસે દળ્લ વા મુક્કિયા માનેસે અધિક પીડા તથા
ધમ હોતે દે વેસે, અત્યર્થે અતિશય અત્યન્ત, સરુક્
પીડા વેદના અમિતમ્ તથા થાક બહુાય છે તથા
ચકાવટ માહુમ પડતી છે ॥ ૩૨ ॥

32. If the vata located in the flesh
and fat gets provoked, there occur
heaviness of the body severe aches as
if the body had been beaten with a
cudgel or fist cuffs, pain and extreme
exhaustion

મજ્જાસ્થોઃ પ્રકુપિતસ્ય વાતસ્ય લક્ષણમ્ —

મેદોડસ્થિપર્વણાં સન્ધિશૂલં માંસવલક્ષયઃ ।

અસ્થમ સંતતા રુક્ ચ મજ્જાસ્થિકુપિતેડનિલે ॥૩૩॥

મજ્જાસ્થિકુપિતે અનિલે મજ્જા અને અસ્થિગત
વાયુ દુપિત થતાં મજ્જા ઝીર અમિતે સ્થિત વાયુકે

૩૩ તથા—૨૪૫ (૪)

૩૩ મેદોગતમેદો—સ્થિતિવતરમેદો (૪ ૫)

દુપિત હોને પર, અસ્થિપર્વણામ તાડાં અને પર્વણે
અસ્થિ ઝીર પર્વણે, મેદ મેદ મેદ, મન્ધિયુલમ્ અપી-
શીમાં થાક સધિયોમે શૂલ, માંસવલ- માંસ અને
બલને માંસ ઝીર વલકા, ક્ષય લાય ક્ષય, અસ્થમ
બિધને નાશ નિદ્રાનાશ, સતતા અને સતતા ઝીર
સતતા, રુક્ ચ પીડા થાય છે નિદ્રા હોતી છે ॥ ૩૩ ॥

33. If the vata located in the bone
and bone-marrow gets provoked, there
occur breaking pain in the fat, bones
and joints, arthralgia, loss of flesh and
strength, loss of sleep, and constant
pain

શુક્રસ્ય પ્રકુપિતસ્ય વાતસ્ય લક્ષણમ્—

ક્ષિપ્ર મુજ્જતિ વધ્નાતિ શુક્રં ગર્ભમન્યાપિ વા ।

વિકૃતિં જનયેષ્વાપિ શુક્રસ્થઃ કુપિતોડનિલ ॥૩૪॥

શુક્રસ્ય શુક્રસ્ય શુક્રગત, કુપિત દુપિત દુપિત
અનિલ. વાયુ વાયુ, શુક્રમ્ શુક્રનું શુક્ર અથ અપિ
ગર્ભનું તથા ગર્ભનું તથા ગર્ભનું, ક્ષિપ્ર મુજ્જતિ
શીપ્ર પતન કરે છે ક્ષીપ્ર સાવ વગતા દે, વધ્નાતિ વા
કે તેઓની અટકાયત કરે છે વા જનયો ગેર ગતા દે,
વિકૃતિમ્ અપિ ચ અને વિકૃતિ પાડુ ઝીર ગિર્મી ની,
જનયેષ્ પેદા કરે છે સ્વપ્ન વગતા દે ॥ ૩૪ ॥

34. If the vata located in the
secretory system is provoked, there
occur either the premature expul-
sion or undue retention of the semen
or of the fetus or causes deformity to
the fetal body

સ્નાયુગતસ્ય પ્રકુપિતસ્ય વાતસ્ય લક્ષણમ્—

વાહ્યામ્યન્તરમાયામં મહિ મુજ્જત્યમેવ ચ ।

સર્વાન્નૈકાદ્રોગાંશ્ચ કુર્યાન્ સ્નાયુગતોડનિલ ॥૩૫॥

સ્નાયુગત સ્નાયુગત વાયુગત, અનિલ દુપિત
દુપિત વાયુ, વાહ્યામ્યન્તરમાયામં તાડાં અને અપી-
વાહ્ય રુદા બાહ્યન્તર, બાહ્યામ્યન્તરમાયામં અપી-
અનિલ અનિલ અનિલ. સ્નાયુગત દુપિત ચ ૩૫૫૨૩

કુષ્ઠાપન, સર્વાંગ-રુક્ષાઙ્ગ- અને સર્વાંગ તથા એકાંગ
ઔર સર્વાંગ તથા એકાંગ, રોગાન્ ચ રોગો રોગોકો, કુર્યાત્
કરે છે કરતા હૈ ॥ ૩૫ ॥

35. If the vata located in the sinews is provoked, there occur the opisthotonus and emprosthotonus conditions, pain in the extremities, hunch-back and general or local disorders.

સિરાગતસ્ય પ્રકુપિતસ્ય વાતસ્ય લક્ષણમ્—

શરીરં મન્દરુક્ષોફં શુષ્યનિ સ્પન્દન્તે તથા ।
સુસાસ્તન્વ્યો મ્હત્યો વા સિરા વાતે સિરાગતે ॥૩૬॥

સિરાગતે સિરાગત સિરાગત, વાતે વાયુ દૂષિત થતા
વાયુકે દૂષિત હોને પર, શરીરશ્ચ શરીર દેહ, મન્દરુક્ષ-
ઓફમ્ થોડી પીડા તથા થોડા સોજવાળુ થાય છે
મદ વેદન ઔર થોડી સૂજનવાળા હોતા હૈ, શુષ્યનિ
સૂકાય છે સૂકા જાતા હૈ, તથા સ્પન્દન્તે તથા કંપે છે
ઔર કાંપતા હૈ, સિરાઃ સુસા. અને સિરાઓ સ્પન્દન-
રહિત ઔર સિરાયે સ્પન્દનરહિત, તન્વ્ય પાતળી પતલી,
મ્હત્ય. વા કે મોટી થાય છે વા વડી હો જાતી હૈ ॥૩૬॥

36 If the vata located in the vessels is provoked, there occur mild pain and edema all over the body atrophy, throbbing, loss of pulsation and contraction or dilatation of the vessels.

સન્ધિગતસ્ય પ્રકુપિતસ્ય વાતસ્ય લક્ષણમ્—

વાતપૂર્ણદતિસ્પર્શઃ શોથઃ સન્ધિગતેઽનિલે ।
પ્રસારણાફુલ્લનયોઃ પ્રવૃત્તિઃ સ્વેદના ॥૩૭॥
(દત્યુકં સ્થાનમેદન વાયોર્લક્ષણમેવ ચ ।)

૩૬ શરીર મન્દરુક્ષોફ-મન્દરુક્ષોફ-ગત (ફ.)

,, તથા-અપિ વા (વ.)

૩૭ પ્રવૃત્તિઃ-અપ્રવૃત્તિ (વ.)

,, નિવૃત્તિઃ (વ.)

સન્ધિગતે સન્ધિગત સન્ધિગત, અનિલે વાયુ દૂષિત
પ્રતિ વાયુકે દૂષિત હોને પર, વાતપૂર્ણ- વાયુપૂર્ણ
વાયુપૂર્ણ, દતિસ્પર્શ મહત્ત્વા સ્પર્શ જેના સ્પર્શવાળો
અન્યકે સમાન સ્પર્શક, શોથ સોજો શોથ, સ્વેદના
તથા વેદનાયુક્ત એવ વેદનાયુક્ત, પ્રસારણ- પ્રસારણ
પ્રસારણ, પ્રાકુલનયો અને પ્રાકુલનયો ઔર પ્રાકુલનયો,
પ્રવૃત્તિઃ ચ પ્રવૃત્તિ ધાવ છે પ્રવૃત્તિ દોલી હૈ ॥ ૩૭ ॥
સ્થાન આમ કમ પ્રવાર, સ્થાનમેદન સ્થાનના બેદો
પ્રસારણે સ્થાનમેદનો, વાયો વાયુના વાયુકે, લક્ષણ
લક્ષણ લક્ષણ, સ્વેદન એવ ચ કહ્યા છે કહે ગયે હૈ ।

37. If the vata located in the joints is provoked, there occur the swelling of the joints which feed on palpation as if they were bags inflated with air and the movements of extension and flexion are accompanied with pain (Thus have been described the signs and symptoms of morbid vata, classified according to the various parts of the body)

અર્થિતસ્ય લક્ષણમ્—

પ્રતિવૃદ્ધઃ શરીરાર્થમેકં વાયુઃ પ્રવચતે ।
અથ તદોપશોષાસ્ત્વજાહં પાદં ચ ગાત્રુ ચ ॥૩૮॥
તસ્મિન્ સજ્જોત્રયત્તર્થે મુખં ત્રિજિહ્વાં કરોનિ ચ ।
વક્રીકરોતિ નાસામૂલભાટાક્ષિહનૂસ્તથા ॥૩૯॥

પ્રતિવૃદ્ધઃ વાયુ અર્થિતસ્ય વધેદો વાયુ અર્થિતસ્ય
અથ હવા વાયુ, અથ અર્થિતસ્ય જન, એકં શરીરાર્થમે
શરીરના એક ભાગમાં એક ભાગમાં એક ભાગમાં,
પ્રવચતે પ્રાપ્ત થાય છે આકાત કરતા હૈ તથા ત્યારે તથ,
તસ્મિન્ અર્થે તે અર્થભાગમાં તે અર્થભાગમાં, અસ્થ-
સ્થુમ્ થોડી, શોથ રક્ત, વાયુ, પ્રાકુલન ચ પાદ વૈ ગાત્રુ
ચ અને હી અર્થભાગમાં એક ભાગમાં, અર્થભાગમાં શોધી શર્ધ
સુસાનેર, મંકીચવસિ મ કાંઈ છે સજ્જિત કરતા હૈ,
મુખમ્ ચ ત્રિજિહ્વાં ઔર મુખનો, ત્રિજિહ્વાં વૈ
વૈ, કરોતિ કરે છે કર દેતા હૈ, તથા તથા તથા,

તાસાન્મૂ નાક, શીર નાસિકા, મોઢી, લગાટ-મલિ-
કપાળ, આંખ તથા, નેત્ર, હનુ અને હાતે તથા ત્વચા,
ચક્ષુકરોતિ વાદા રે કે મેઢે ર દેતા છે ૧૩૮-૩૯૫

38-39 If the excessively increased
vata affects one half of the body. It dis-
turbes the blood in the arms, feet and
knees and causes contraction of these
parts. It causes distortion of one side
of the face and produces asymmetry
of the nose, eye-brow, forehead, eye
and jaw.

ત્યજે વર્ત્ય મહત્તમસૌ મોત્યૌ લક્ષણમિત્યમ્ ।
સ્તબ્ધમ્ નેત્રં કમ્પ્યમા લગ્નશ્ચ વિચુર્યકે ૪૦૦
લીલા વિહા મનુલ્લિપ્ત રક્તમ્ પાક્ષીકે ચરણ નામ્ ।
દન્ત્યાન્નકિર નામ્ રેત્તિ દ્વન્ત્યૌ મિચ્છતે ૪૦૧
પાદપાદાદિકર્ત્ત્વં લગ્નશ્ચ વાપ્ત્યત્ ૪૦૨
અર્ધે તસ્મિન્નુગર્ધે રૂપિતે વાગ્ધર્મિત્વમ્ ૪૦૩

તતઃ રેત્તિ દ્વન્ત્યૌ લગ્નશ્ચ વાપ્ત્યત્ ૪૦૪
ભ્રુવન મોત્યૌ મકા મલિ લગ્નશ્ચ વાપ્ત્યત્ ૪૦૫
દેવા શોભ ચાત્રા છે, તત્ત્વત્તે મોલ્લી વધતે
વાત વરતે તાપ, લગ્નશ્ચ વાપ્ત્યત્ ૪૦૬
દેહી, નેત્રમ તાપ નેત્રે તથા મેઢ, મલ્લશ્ચ આપ્ત્યત્ ૪૦૭
છે લગ્નશ્ચ વાપ્ત્યત્ ૪૦૮, કમ્પ્યુઃ ૩ અને લીક ઓ
લીક, વિચુર્યકે મેઢશ્ચ વાપ્ત્યત્ ૪૦૯
વાત તેની બાધી લગ્નશ્ચ વાપ્ત્યત્ ૪૧૦
લીલા વિહા દીન, તાકી
લીલા વિહા, તસ્મિન્નુગર્ધે અતિ અપ્ત્યત્ ૪૧૧
વાત નેત્રમ આપ્ત્યત્ ૪૧૨ એ એવ કમ્પ્યત્તે મોત્યૌ, મલિ
પ અને મોલ્લી રેકર્ત્ત્વં વાપ્ત્યત્ ૪૧૩
જાતી છે, દન્ત્યાન્નકિર રેકર્ત્ત્વં વાપ્ત્યત્ ૪૧૪
જાતી છે, દન્ત્યાન્નકિર રેકર્ત્ત્વં વાપ્ત્યત્ ૪૧૫

હૈ, શ્રવણી કાન કાન, વાપ્ત્યતે પેતાનુ કામ કમ્પતા
નશી લપના કામ નહી કરતે, મ્વરઃ મિચ્છતે સ્વરમેઢ થાય
મે સ્વરમેઢ હો જાતા ને, પાદ-લગ્ન અને પગ, હાથ જોર
પેર, હાથ, લક્ષિ-જહા-આંખ, પિ ડી જોર, જહા, લગ્ન-મલિ-
સાંખ, શી ખ લગ્ન, જહા, શ્રવણ-લગ્ન- કાન તથા મોત્યૌ
કાન તથા લગ્નમે, લગ્ન પીલા થાય મે પીલા હોતી છે,
તસ્મિન્ આ લક્ષણો ને વે લગ્ન લગ્ન, અર્ધે અર્ધી
શરીરમાં વાધે શરીરમે, લગ્નમે કે સંપૂર્ણ યા સર્વ, યા
મુલાર્ધે વા અર્ધના અર્ધના મોલ્લી હોય તે। અર્ધના
જાધે મુલાર્ધે હોં તો, વાત તે વા, લગ્નિતમ્ અર્ધિત અર્ધિત,
લગ્ન કહેવાય છે કહા જાતા છે ॥ ૪૦-૪૨ ॥

40-42 The food, instead of going
straight goes into one side of the
mouth While speaking, the nose gets
curved, the eyes remain rigid and wink-
less and the sneeze gets suppressed.
His speech is faint distorted stuttery,
indistinct and thick His teeth get
shaky; there is pain in his ears and
his voice is broken, there is pain in
his feet hands eyes, calves, thighs,
temples ears and cheeks This condi-
tion, whether it occurs in association
with paralysis of half the body or
occurs by itself, that is, affecting the
face only, is called facial paralysis

અન્તરાયામસ્ય લક્ષણમ્—

મન્યે સંચિત્થ વાતોજત્તવંદા તાડીઃ પ્રપચતે ।
મન્યાન્તમ્ભં તદા કુર્યાન્નન્તર્યામસંજિતમ્ ॥૪૩॥

યદા વાત વાપ્ત્યતે વાયુ લગ્ન વાયુ, મન્યે બન્ને
મન્યાઓમાં દંતો મન્યાઓના સંચિત્થ આશ્રય કરીને
વાપ્ત્યતે કરકે, લગ્ન નામી તત્ત્વત્તે મોલ્લી અર્ધનાર્ધોમે,
પ્રપચતે પ્રાપ્ત થાય છે પદ્મ જાતા છે, તદા ત્યારે દહ,
લગ્નશ્ચ વાપ્ત્યતે તત્ત્વત્તે મોલ્લી તત્ત્વત્તે મોલ્લી તત્ત્વત્તે મોલ્લી,
લગ્નશ્ચ વાપ્ત્યતે મન્યાઓના મન્યાઓના મન્યાઓના,
કુર્યાન્ન કહે છે કહા છે ॥ ૪૩ ॥

૧. તત્ત્વત્તે મોલ્લી તત્ત્વત્તે મોલ્લી
૨. તત્ત્વત્તે મોલ્લી તત્ત્વત્તે મોલ્લી
૩. તત્ત્વત્તે મોલ્લી તત્ત્વત્તે મોલ્લી
૪. તત્ત્વત્તે મોલ્લી તત્ત્વત્તે મોલ્લી
૫. તત્ત્વત્તે મોલ્લી તત્ત્વત્તે મોલ્લી
૬. તત્ત્વત્તે મોલ્લી તત્ત્વત્તે મોલ્લી
૭. તત્ત્વત્તે મોલ્લી તત્ત્વત્તે મોલ્લી
૮. તત્ત્વત્તે મોલ્લી તત્ત્વત્તે મોલ્લી
૯. તત્ત્વત્તે મોલ્લી તત્ત્વત્તે મોલ્લી
૧૦. તત્ત્વત્તે મોલ્લી તત્ત્વત્તે મોલ્લી
૧૧. તત્ત્વત્તે મોલ્લી તત્ત્વત્તે મોલ્લી
૧૨. તત્ત્વત્તે મોલ્લી તત્ત્વત્તે મોલ્લી

43 If that vata, getting localised in the side of the neck, spreads into the internal channels, it will cause spasticity of the neck. It is called Antarayama (emprosthotonous condition)

અન્તરાયમ્યતે ગ્રીવા મન્યા ચ સ્તમ્યતે મૃશમ્ ।
દન્તાનાં દંશનં લાલા પૃષ્ઠાયામઃ શિરોગ્રહઃ ॥૪૪॥
જૃમ્ભા વદનસક્ક્રાપ્યન્તરાયામલક્ષણમ્ ।
(ઇત્યુક્તસ્ત્વન્તરાયામો

ગ્રીવા અન્તઃ ગરદન અંદરની બાજુ ગરદન મીતરકી ઓર, જાગમ્બતે ખેંચાય છે સ્ત્રીંચ જાતી છે, મન્યા ચ અને મન્યા ઓર મન્યા, મૃશમ્ બહુ જ અત્યન્ત, સ્તમ્યતે સ્તબ્ધ થાય છે સ્તબ્ધ હો જાતી છે, દન્તાનામ્ દાંત દોંત, દશનમ્ કટકટાવે છે કિટકિટાતા છે, લાલા લાળ ઝરે છે લાલાજાવ હોતા છે, પૃષ્ઠાયામઃ પીઠ બહાર ઉપસી આવે છે પીઠ પીઠે ઝમર આતી છે, શિરોગ્રહ માથુ બકડાય છે સિર જકડા જાતા છે જૃમ્ભા બગાસા આવે છે જમ્ભાઈ આતી છે, વદનસક્ક્રઃ અને મુખ બધું બધું છે ઓર મુખ નહીં ખુલતા, પત્ત્વ એ એ, અન્તરાયામ-લક્ષણમ્ અન્તરાયામનાં લક્ષણ છે અન્તરાયામકે લક્ષણ છે, હિતિ આ યદ અન્તરાયામ અન્તરાયામ અન્તરાયામ, ઉક્તઃ કહ્યો છે કહા ગયા છે ॥૪૪૬॥

44-44½. The upper and lower part of the neck becomes flexed and very stiff, the teeth become clenched, there is salivation, contraction of the back-muscles and spasm of the muscles of the head, pendiculation and lock jaw;

૪૪. અન્તરાયમ્યતે-અન્તરાયસ્મતે (ક)

૪૪ દન્તાનાં દશન . શિરોગ્રહ.-દન્તાના સહનં લાલા પૃષ્ઠાક્ષેપશિરોગ્રહ (ખ)

„ દશનમ્-દર્શનમ્ (ક)

„ પૃષ્ઠાયામઃ-પૃષ્ઠાક્ષેપઃ (ક ષ ઢ ત ધ ઢ)

„ શિરોગ્રહ-શિરોસ્જા (ક)

૪૪½ વદન-વચન (ક)

these are the symptoms of 'Antarayama' (emprosthotonous condition).

બહિરાયામસ્ય લક્ષણમ્—

બહિરાયામ ઉચ્યતે ॥૪૫॥)
પૃષ્ઠમન્યાશ્રિતા વાહ્યાઃ શોષયિત્વા સિરા વહ્ની ।
વાયુઃ કુર્યાદ્ધનુસ્તમ્ભં બહિરાયામસંજ્ઞકમ્ ॥૪૬॥

બહિરાયામઃ હવે બહિરાયામ અથવા બહિરાયામ, ઉચ્યતે કહેવામાં આવે છે કહા જાતા છે, વહ્ની વાયુઃ બલવાન વાયુ બલવાન વાયુ, પૃષ્ઠમન્યાશ્રિતાઃ પીઠ અને મન્યામાં રહેલી પીઠ ઓર મન્યામાં જાશ્રિત, વાહ્યાઃ સિરા બાહ્ય શિરાઓને વાહરકી ઓરકી સિરાઓનો, શોષયિત્વા શોષીને સુષાકર, બહિરાયામ-સંજ્ઞકમ્ બહિરાયામ નામનો બહિરાયામ નામકો, ધનુસ્તમ્ભમ્ ધનુસ્તમ્ભ ધનુસ્તમ્ભકો, કુર્યાત્ કરે છે કરતા છે ॥ ૪૫-૪૬ ॥

45-46 'Bahirayama' i.e. opisthotonous condition, will now be described. The strongly provoked vata, getting localised in the back and the sides of the neck and constricting the external vessels, causes bow-like rigidity of the body which condition is called Bahirayama or opisthotonous condition

જાપવન્નામ્યમાનસ્ય પૃષ્ઠતો નીયતે શિરઃ ।
ઊર ઉત્ક્લિપ્યતે મન્યા સ્તબ્ધા ગ્રીવાઽવમૃચતે ॥૪૭॥
દન્તાનાં દશનં જૃમ્ભા લાલાજાવશ્ચ વાગ્રહઃ ।
જાતવેગો નિહન્ત્યેષ વૈકલ્યં વાં પ્રયચ્છતિ ॥૪૮॥

જાપવત્ ધનુષની પેઠે જાપકી માંતિ, નામ્યમાનસ નમાવાતા દરદીનું દેહકો નમાકર શિર માથુ સિર, પૃષ્ઠતઃ બરડા તરફ પીઠકી ઓર, નીયતે ઝૂકી બધું છે

૪૬ વાયુઃ કુર્યાદ્ધનુસ્તમ્ભં-શ્રિતઃ કુર્યાદ્ધનુસ્તમ્ભ (ક. ઢ.)

„ વાયુ-તત (ક)

૪૭ નીયતે-હિયતે (ક)

„ અવમૃચતે-અવમૃચતે (ક)

બુક જાતા હૈ, ઠર છાતી છાતી, કશ્ચિપ્પતે જીએ આવે
 છે ઝૂંચી ઝૂંચી હૈ, મન્યા મન્યા મન્યા સ્તબ્ધા સ્તબ્ધ
 થાય છે સ્તબ્ધ હો જાતી હૈ, ગ્રીવા ગરનમાં ગર્દનને,
 જવમૃચતે અવમર્દન થાય છે મર્દનવત્ પીડા હોતી હૈ,
 દન્તાનામ્ દાંતો દાંતો, વક્ત્રમ્ કંકડાવે છે કિન્ન
 કિટાતા હૈ, જૃમ્ભા બગારા આવે છે જમ્ભાઈ હોતી હૈ,
 કાલાસ્રાવઃ કાળા ઝરે છે લાલાસ્રાવ હોતા હૈ, વાગ્ગ્રહ
 ન અને વાણી રોકાઈ બધ છે ઓર વાળીની રોકાવટ
 હોતી હૈ, જાતવેગ વેગ આવતા જ વેગકે ઉત્પન્ન હોને
 પર, યથા નિહન્તિ આ રોગ ખાસી નાખે છે યહ રોગ
 માર ડાલતા હૈ, વૈકલ્પ્યક વા અથવા તે વિઘ્નતા મા
 તો વિકલતા, પ્રચલ્લિતિ પેશ કરે છે પેશ કરતા
 હૈ ॥ ૪૭-૪૮ ॥

47-48. The body being bent like a bow, his head gets retracted almost touching his back and his chest is thrown forward, the sides of the neck become rigid and there is squeezing pain in the neck and clenching of teeth, salivation and aphasia. This attack either kills the patient or causes deformity.

હનુમદસ્ય લક્ષણમ્—

હનુમૂલે સ્થિતો વન્ધાત્ સંસયત્યનિલો હનૂ ।
 વિવૃતાસ્યત્વમયવા કુર્યાત્ સ્તબ્ધમવેદનમ્ ॥૪૯॥
 હનુમ્રહં ચ સંસ્તમ્ય હસું(નૂ)સંવૃત્તવન્નત્રતામ્ ।

હનુમૂલે હનુના મૂળમાં હનુમૂલ્યે, સ્થિત રહેશે
 સ્થિત, અનિલઃ વાયુ વાયુ, હનૂ હનુને હનુકો, વન્ધાત્
 બધમાંથી વન્ધશે, સંસયતિ સરકાવે છે સ્પાન્ધ્ય કર
 લેતા હૈ, વિવૃતાસ્યત્વમ્ અને મો પહેળું કરે છે એમ
 પહેલી જાતના હનુમ્રહને કરે છે ઓર મુત્ત સુલા કર લેતા
 હૈ હસ તરહ પહેલે પ્રકારકે હનુમ્રહકો કરતા હૈ, મયવા
 હનુમ્ અથવા હનુને મયવા હનુકો, સંસ્તમ્ય સ્તબ્ધ
 કરી ત્વન્નિત કરકે, સંવૃત્તવન્નત્રતામ્ મોહું બધ કરે છે

૪૯. સ્તબ્ધમવેદનમ્—મૈથુતમાનના (ક ન ધ)

૫૦. હનુ-નૂ (ક)

સીમ મુંદ વર્ષ તર દેતા હૈ તર તરહ, સ્તબ્ધ ૨૫-૫
 સ્તબ્ધ, કવેદન અને વેદના વિનાના ગૌ વેદના
 થિયકે, હનુમ્રહ ચ ખીબ પ્રકારના હનુમ્રહને દ્વારે
 પ્રકારકે હનુમ્રહને, કુરાર કરે છે કરતા હૈ ॥ ૪૯ ॥

49-49½ The vata, when it gets localised at the root of the jaws causes dislocation of the jaws and produces the condition of a gaping mouth or a painless, stiff condition where the mouth cannot be closed. By causing spasticity of the jaw, it produces a condition of lock-jaw, when the mouth becomes fixed and cannot be opened.

આક્ષેપકસ્ય લક્ષણમ્—

મુહુરાક્ષિપતિ કુદ્ધો માખાન્નાક્ષેપકોડનિલ ॥૫૦॥
 પાક્ષિગદ્ધિ ચ મંત્રોપ્ય શિરાઃ સ્પાન્ધ્યકળ્પના ।

કુદ્ધ કુપિત કુપિત, અનિલઃ વાયુ વાયુ પાક્ષિ-
 પાક્ષ્ય હાથ પથ જ, મત્તાન્નાક્ષેપકો અને
 સ્નાયુ તથા કંકડાવેદન ઓર સ્નાયુ તથા કંકડ-
 રાજ્યકે વાય, સિરા ચ શિરાઓને સિરાઓને, મંત્રોપ્ય
 શેષીને મુદ્ધાકર, મુદ્ધ માત્રાણિ શાત્રોને નાગના
 અક્ષોકો વારવાર, વાક્ષિપતિ યે યે યે આક્ષિત કરકે હૈ,
 આક્ષેપક તે આક્ષેપક કહેવાય છે અને આક્ષેપક કરકે
 હૈ ॥ ૫૦ ॥

50-50½ That condition is called Akshepaka or spasmodic contraction, where the provoked vata, constricting the muscles of the hands and feet together with vessels, sinews and tendons causes frequent spasmodic contractions.

સ્પાન્ધ્યકલ્પનમ્—

પાક્ષિગદ્ધિ ચ મંત્રોપ્ય શિરાઃ સ્પાન્ધ્યકલ્પના ॥૫૧॥
 દ્વન્ધવત્સ્પાન્ધ્યમન્નમ્ દ્વન્ધવત્ સ્પાન્ધ્યકલ્પના ॥

૫૧. સ્પાન્ધ્યકલ્પના—સ્પાન્ધ્યકલ્પના (ક)

मास्तः व्यारे वायु जव वायु पाणि-पाद- हाथ
पश हाथपैर, शिरः-पृष्ठ- भाधु . पीड शिर, पृष्ठ, श्रोणीः
आने श्रोणीने गौर श्रोणीको, स्तनभृति अक्षः उरी दे
छे रतमिन्न करता है, दण्डवत् व्यारे दंड नैवा तव
दण्डकी तरह, स्तनभृतात्रस्य अक्षः भागवत्तान्ते ते शोभते
स्तनभृतात्रस्य उस रोगको, दण्डवत् दंड नैवा
दण्डक जाने, रु ते वद, अनुपश्रम्य अमाध्य छे
असाध्य है ॥ ५१३ ॥

51-51½. That is called staff-like rigidity or tonic contraction of the muscles, where the vata causes tonic rigidity of muscles of the hands, feet, head, back and hips, so that the body becomes as rigid as a staff. This condition is irremediable.

अर्धितादीना समानं लक्षणम्—

स्वस्थः स्वाद्विजादीनां सुहृद्वेगे गतेऽगते ॥ ५१४ ॥
पीडनसे पीडनैस्वैस्त्वैर्भिपणेतान् विचर्जयेत् ।

अर्धितादीनां अर्धित आदिना अर्धित अर्धिते,
सुहृद्वेगे वा २ वा २ भावता तेने वा २ वा २ भावे वेगोंके,
गते जाता रहेता चले जाने पर, स्वस्थ स्वाद्वि जादी
स्वस्थ थाय छे दरदी स्वस्थ हो जाता है, अमते आने
शांत न थाता वेगके को रहने पर, वै. वै. ते ते उष
उन, पीडन- पीडनोद्य पीडनोसे, पीडनसे पीडन छे
पीडित रहता है, निषण्ड पैले वेग, एतान् तेजोना
उन्हें, विचर्जयेत् तान् उन्वे छे दे ॥ ५१३ ॥

52-52½ When the force of the paroxysm is gone in the above condition, the patient returns to normal. If the paroxysm does not leave, the patient gets afflicted with pain and other characteristics peculiar to the

- ५२ सुहृद्वेगे गतेऽगते-पूर्ववेगे गतेऽगते (ग)
५३ " " -पूर्ववेगगतेऽगते (फ व.)
५४ " " -सुहृद्वेगापमे गते (क ड त थ फ.)

lesions Physicians should regard this condition as incurable.

एकाङ्गरोगस्य सर्वाङ्गरोगस्य च लक्षणम्—

हस्तैकं मास्तः पक्षं दक्षिणं वागमेव वा ॥ ५२॥
कुर्याच्चैष्टानिचृत्तिं हि हलं वाक्स्वस्थमेव च ।
गृहीत्वाऽर्धं शरीरस्य शिराः स्नायुर्विशोध्य च ॥ ५३ ॥
पादं संकोचयत्येकं हस्तं वा तोदशूलकम् ।
एकाङ्गरोगं तं विद्यात् सर्वाङ्गं सर्वदेहजम् ॥ ५४ ॥

मास्तः वायु वायु, दक्षिणस्य शरीरना अर्धिता
शरीरके दक्षिण वागमेव वा ३ हाथ या वाग,
पक्षस्य ओष्ठ पक्षमे। एक पक्षमे, हस्तस्य वक्ष उरीने
आकास्त पक्ष, चेष्टानिचृत्तिर छेनी चेष्टा अर्ध उरे
छे उरस्य चेष्टाको नन्दकर देता है, लज्जर वक्ष पीडा
तथा पीडा, वाक्स्वस्थमेव एव च अर्धे पक्षमे, स्तनभृता
गौर वाणीस्वस्थ, कुर्यात् हि हरे छे कर देता है,
गृहीत्वा अर्ध ते शरीरना किं वह शरीरके, अर्धम्
अर्ध भागसे चाये भागको, गृहीत्वा अर्ध उरी
पकड़ कर, शिराः स्नायु शिरा तथा स्नायुकोने शिरा
और स्नायुको, विनोष्य च शोभी सुखाकर, एकम्
हस्तम् ओष्ठ हाथ एक हाथ पादम् वा ३ ओष्ठ पक्षमे
या एक पैको. संकोचयति संकोच उरे छे संकोचित
कर देता है, तोदशूलकम् तेअज तोर अर्धे शूल उरे
छे एव तोद और शूलको करता है, तम् तेने चणको,
एकाङ्गलेग ओष्ठ रोग एकाङ्ग रोग. सर्वदेहजम् अर्ध
आप्य देहके हभावनाश वायुने और सर्वदेहको आकास्त
करनेवाले वायुको, सर्वाङ्गस्य सर्वाङ्ग रोग सर्वाङ्ग रोग,
विद्यात् अर्धवे जाने ॥ ५२-५५ ॥

53 55. That condition is called hemiplegia or paralysis of one side of

५५ कुर्याच्चैष्टानिचृत्तिं हि-चेष्टानिचृत्तिं कुरुते (क)

५६ वाक्स्वस्थमेव च-वाक्स्वस्थमेव (घ)

५७ गृहीत्वाऽर्धं शरीरस्य-गृहीत्वाऽर्धं शरीरस्य (ङ)

५८ शूलकम्-शूलकम् (ड)

५९ एकाङ्गरोगं.. सर्वदेहजम्-एकाङ्गरोगं तं विद्यात्पथनात् कुर्यात्को
मिपक्। सर्वाङ्गरोग तद्वत् सर्वदेहजगतेऽगते ॥ (ध.)

the body, where the morbid vata seizing the vessels, controlling the function of the side of the body and constricting the sinews afflicts the right or the left half of the body producing loss of movement, pain and loss of speech. That condition is to be known as the lesion of one limb 'Monoplegia' where a single foot or a single hand gets contracted and afflicted with aching and pricking pain. And that condition is called the lesion of the whole body where the entire body is affected.

गृध्रस्याः लक्षणम्—

स्फिक्पूर्वा कटिपृष्ठोरुजानुजङ्घापदं क्रमात् ।

गृध्रसी स्तम्भरुक्तोद्गूर्णति स्पन्दते सुहुः ॥५६॥

वातावातकफात्तन्द्वागौरवारोचकान्विता ।

गृध्रसी गृध्रसी गृध्रसी, वाताय वायुधी वायुसे स्तम्भ-रुक् स्तम्भ-न. वेदना स्तम्भन, वेदना, तोड़े अने तोड़ पड़े और तोड़से, स्फिक्पूर्वा प्रथम स्फिक् पहले स्फिक्, कटि पृष्ठ- ऊँ पीठ कटि, पृष्ठ, ऊरु-जानु- साथण, डी यष्टु ऊरु, जानु जङ्घा-पदम् पि डी अने पगल जङ्घा गौ पैरको, क्रमात् क्रमशः क्रमशः, गृह्णाति पकड़ी छे छे पकड़ती है, वातरूपात् अने वातकृथी और वात-कफसे, तन्द्वा-गौरव- तन्द्वा, शुरुता तन्द्वा, गुरुता, अरोचक-अने शुरुचिथी और अरुचिसे, अन्विता युक्त साथ छे युक्त होती है ॥ ५६३ ॥

56 63 That condition is said to be Sciatica, where first the hip and then waist, back, thigh, knee and calf are gradually affected with stiffness, pain and prickling sensations and associated with frequent twitching due to

vata. If this condition is due to vata and kapha combined, there will be additional symptoms of torpor, heaviness and anorexia.

खल्ली लक्षणम्—

खल्ली तु पादजङ्घोरुकरमूलावमोटनी ॥५७॥

पाद-जङ्घा- पग, पि डी पैर, जङ्घा, ऊरु तथा साथ-अने तथा ऊरुका, करमूल- अने हाथना भूणने और हाथके मूलको अवमोटनी तु भरडी नाभनारने तो मगो देनेवालीको तो, खल्ली भरथी कहे छे खल्ली कहते हैं ॥५७॥

57 That condition is known as Khalli where there is kneading (neuralgic) pain referable to feet, calf, thigh and shoulder.

पित्तादिसर्गज्ञानम्—

स्थानानामनु रूपैश्च लिङ्गैः शेषान् विनिर्दिशेत् ।

सर्वेष्वेतेषु संसर्गं पित्ताद्यैरुपलक्षयेत् ॥५८॥

शेषान् आधीना वातरोगोन्ने शेष वातरोगोका, स्थानानाम् स्थानने स्थानके, अनुरूपैः अनु रूप अनु रूप, लिङ्गै च लक्षणो. उडे लक्षणोंसे, विनिर्दिशेत् निर्देश करती निर्देश करना चाहिए, एतेषु आ इन, सर्वेषु अधामा सर्वमें, पित्ताद्य पित्तादिने पित्तादिसे. संसर्गम् संसर्ग पक्षु संसर्ग सी, उपलक्षयेत् लक्षे लक्षे जानना चाहिए ॥ ५८ ॥

58 The rest of the disorders should be diagnosed according to the symptoms characteristic of the seat of affection. In all these disorders, one should diagnose the condition of the association of pitta and other morbid elements.

वातार्चतिष्ठयात् कोपे मार्गस्यावरणेत च (आ) ।
वातपित्तकफा देहे सर्वलोतोऽनुसारिणः ॥५९॥

વાયુરેષ હિ સૂક્ષ્મત્વાદ્ દ્વયોસ્તન્નાપ્યુદીરણઃ ।
કુપિતસ્તૌ સમુદ્ય તત્ર તત્ર ક્ષિપન્ ગદાન્ ॥૬૦॥
કરોત્યાવૃત્તમાર્ગત્વાદ્રસાદીંશ્ચોષશોષયેત્ ।

ધાતુક્ષ્યાત્ ધાતુની ક્ષયથી ધાતુક્ષયસે, માર્ગલ અને માર્ગોના ઓર માર્ગોકે, આવરણેન ચ આવરણથી આવરણસે વાત્યો કોષ વાયુનો પ્રકોપ થાય છે વાયુકા પ્રકોપ હોતા હે, દેહે દેહમાં દેહમેં, વાત-પિત્ત-વાત-પિત્ત વાત-પિત્ત, કફા અને કફ ઓર કફ, સર્વસ્ત-બધા મોતેને સર્વ સોત્તકા, અનુસારિણ. અનુસરનાર છે અનુગમન કરતે હે, તત્ર અપિ તેઓમાં પણુ તેમમેં સી, વાયુઃ એવ હિ વાયુ જ વાયુ હી, સૂક્ષ્મત્વાત્ સૂક્ષ્મ હોવાથી સૂક્ષ્મ હોનેકે કારણ, દ્વયોઃ એઉનું દોનોંકો, ઉદીરણઃ ઉદીરણ કરે છે પ્રેરિત કરતા હે, કુપિત પ્રકુપિત થયેલો તે પ્રકુપિત હુઆ વહ, તૌ તે બન્નેને તે દોનોંકો, સમુદ્ય પ્રકુપિત કરીને પ્રકુપિત કરકે તત્ર તત્ર અહીં તહીં ઇધર ઉધર, ક્ષિપન્ ફેફડેતો ફેંક કર, આવૃત્તમાર્ગત્વાત્ માર્ગ બંધ હોવાથી માર્ગ વન્દ હોનેસે, ગદાન્ રોમો રોમોંકો, કરોતિ કરે છે કરતા હે, રસાદીન્ ચ અને રસાદિ ધાતુઓને પણુ ઓર રસાદિ ધાતુઓંકો સી, ઉપશોષયેત્ સકાદે છે સૂચા ઢાલતા હે ॥૫૯-૬૦૩॥

59 60½ The provocation of vata is due to diminution of body-elements or due to obstruction to its normal circulation caused by occlusion in the body-channels. The vata pitta and kapha circulate through all the body-channels and spaces. The vata, on account of its quality of subtleness, is really the impeller of the other two humors. When the vata is provoked, it agitates the other two humors and throwing them about here and there, causes occlusion of the body-channels, thereby producing disorders. It also

leads to the diminution of the body nutrient fluid and other body-elements.

કફપિત્તૌરાવૃત્તસ્ય વાયોર્લક્ષણાનિ—

લિક્કં પિત્તાવૃત્તે દાહસ્તૃષ્ણા શૂલં ભ્રમસ્તમઃ ॥૬૧॥
કટુમ્લલવણોષ્ણૈશ્ચ વિદાહઃ શીતકામિતા ।

પિત્તાવૃત્તે પિત્તથી આવૃત્ત વાયુમાં પિત્તસે આવૃત્ત વાયુમે, દાહઃ દાહ દાહ, તૃષ્ણા તરસ તૃષા, શૂલ શૂળ શૂલ, ભ્રમ તમઃ ભ્રમ, અધારા આવર્ણા ભ્રમ, અધેરા આના, કટુ-અમ્લ-કટુ, અમ્લ કટુ, અમ્લ, લવણ-ઉષ્ણઃ લવણ તથા ગરમ દ્રવ્યોથી લવણ તથા રણ દ્રવ્યોસે, વિદાહ ચ વિદાહ અને વિદાહ હોના, શીત-કામિતા અને શીતલ દ્રવ્યોની ઇચ્છા અને શીતલ દ્રવ્યોંકી ઇચ્છા, લિક્કન્ એ લલ્કણો થાય છે એ લક્ષણ હોતે હે ॥ ૬૧ ૧૩ ॥

61-61½. When the vata is occluded by pitta, the following symptoms are observed—burning thirst, colic, giddiness, darkness of vision, heart burn on eating pungent, acid, salt and hot things and craving for cold things.

શૈત્યગૌરવશૂલાનિ કટ્વાણુપશયોઽશ્ચિકમ્ ॥૬૨॥
લઙ્ઘનાયાસરુક્ષોગ્ણકામિતા ચ કફાવૃત્તે ।

કફાવૃત્તે વાયુ કફથી આવૃત્ત થતાં વાયુકે કફસે આવૃત્ત હોને પર, શૈત્ય-ગૌરવ-શીતલતા, શુરુતા શૈત્ય, ગૌરવ. શૂલાનિ શૂળ શૂલ, કટુ-આદિ કટુ આદિકા, અશ્ચિકમ્ બહુ અતિ, ઉપશય માફક આવર્ણા અનુકૂલ આના, લઙ્ઘન-લઙ્ઘન લઙ્ઘન, આયાસ-આયાસ આયાસ, રુક્ષ-રુક્ષ-રુક્ષ અને ઉષ્ણ દ્રવ્યોની રુક્ષ ઓર રુક્ષ દ્રવ્યોંકી કામિતા ચ ઇચ્છા થાય છે કામના હોતી હે ॥ ૬૨ ૩ ॥

62 62½ If the vata is occluded by kapha, there will be cold, heaviness,

૬૧ તમ.—ક્રમ (ખ)

૬૨૩ શીતકામિતા—શીતકામના (ખ)

૬૨૩. કામિતા—કામના (ખ)

૬૦. દ્વયોસ્તન્નાપ્યુદીરણઃ—વાયોસ્તન્નાપ્યુદીરણ (દ. ખ. ક)

colic, pronounced homologation to pungent and similar other articles, craving for fasting, exertion and dry and hot things

रक्तादिधातुभिरावृतस्य वायोर्लक्षणानि—

रक्तावृते सदाहार्तिस्त्वक्कांसान्तरजो भृक्षम् ॥६३॥
भवेत् सरागः श्वयथुर्जायन्ते मण्डलानि च ।

रक्तावृते वायु रक्तशी आवृत भर्ता वायुके रक्तसे आवृत होने पर, सदाहार्ति. दाह અને પીડાયુક્ત दाह और पीडाके साथ, त्वक्-कांस- आभसी तथा मांसना त्वचा तथा मांसके, अन्तरज- वयदा भागभा मध्य प्रदेशमें, सरागः रोगयुक्त ललिमायुक्त, श्वयथुः सोभे सूजन, भृक्षम् भवेत् अत्यंत थाय छे अत्यन्त होती है, मण्डलानि च અને મડલો और मण्डल, जायन्ते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होते हैं ॥ ६३३ ॥

63-63½. If it is occluded in the blood, there will be severe burning pain in the area between the skin and the flesh, and there will be edema with reddish tinge and rashes

कठिनाश्च विवर्णाश्च पिङ्काः श्वयथुस्तथा ॥६४॥
हर्षः पिपीलिकानां च संचार इव मांसगे ।

मांसगे वायु मांसशी आवृत भर्ता वायुके मांसगे आवृत होने पर, कठिना च કઠણ કठिन, विवर्णा च तथा વિવર્ણુ और विवर्ण, पिङ्काः [પડકાઓ पिङ्काएं, तथा श्वयथुः सोभे सूजन, हर्ष तथा રોમહર્ષ थाय छे तथा रोमहर्ष होते हैं, पिपीलिकानाम् च અને ડીડીઓ और चिज्जटियोंके, संचारः इव ચાલતી હોય એવું બહુાય छे चलनेका सा अनुभव होता है ॥ ६४३ ॥

64-64½. When the vata is occluded in the flesh there will appear hard pigmented pimples and swellings, horripilation and formication.

६३ रक्तादिधातुभिरावृतस्य—रक्तादिधातुभिरावृतस्य (व.)

चलः श्लिग्धो मृदुः शीतः शोफोऽङ्गेष्वरुचिस्तथा ६५
आढ्यवात इति ज्ञेयः स कृच्छ्रो मेदसाऽऽवृतः ।

मेदसा आवृत वायु मेदशी आवृत भर्ता वायुके मेदसे आवृत होने पर अङ्गेषु अंगोभा अंगोंमें, चलः चल अस्थिर, श्लिग्ध. स्निग्ध स्निग्ध, मृदु शीतः डोभण અને શીતળ मृदु और शीतल, शोफः सोभे सोय, अरुचि तथा અરુચિ थाय छे तथा अरुचि होती है, आढ्यवातः इति आ रोगने आढ्यवात इस रोगको आढ्यवात, ज्ञेयः બાણવો બેઠીએ जानना चाहिए, सः ते वह, कृच्छ्र कृच्छ्राध्य छे कष्टसाध्य है ॥ ६५३ ॥

65-65½. When the vata is occluded in the adipose tissue, there will be produced local swellings that are movable, smooth, soft and cold, as well as anorexia This condition is known as a rheumatic condition and is difficult of cure

स्पर्शमस्थनाऽऽवृते तूष्णं पीडनं चाभिनन्दति ॥६६॥
संभज्यते सीदति च सूचीभिरिव तुद्यते ।

अस्थना वायु अस्थिशी आवृत भर्ता वायुके अस्थिसे, आवृते तु आवृत भर्ता रोगी आवृत होने पर रोगी, उष्णम् उष्ण उष्ण, स्पर्शम् स्पर्शनी स्पर्शको, पीडनम् च तथा દબાવાની और दवानेको, अभिनन्दति ઇच्छા કરે छे चाहता है, संभज्यते તેના અંગ તૂટે छे उसके अङ्ग टूटते है, सीदति ते सीदय छे वह कष्ट अनुभव करता है, सूचीभि इव અને સોયો ભોંકાયા જેવી और सूईयोंके चुभनेशी सी, तुद्यते च પીડા લોગવે छे व्यथा भोगता है ॥ ६६३ ॥

66-66½. When the pitta is occluded in the osseous tissue, the patient likes warmth and pressure, and he becomes exhausted, experiences splitting pain and feels as though his body is being pricked with needles .

६६ स्पर्शमस्थनाऽऽवृते—स्पर्शमस्थनाऽऽवृते (प. क)

मज्जावृते विनामः स्याज्जृम्भणं परिवेष्टनम् ॥६७॥
शूलं तु पीड्यमाने च पाणिभ्यां लभते सुखम् ।

मज्जावृते वायु मज्जन्थी आवृतं यत् वायुके मज्जासे आवृत होने पर, विनामः विनाम (देहनु नभी ज्व) विनाम (देहका नम जाना), जृम्भणम् भगासा आवर्त्ता जम्भाई, परिवेष्टनम् परिवेष्टन परिवेष्टन, शूलम् तु अने शूल और शूल, स्यात् थाय छे होते है, पाणिभ्याम् तथा हाथभी तथा हाथोंसे, पीड्यमाने च दबावात् रोगी दवाने पर रोगी, सुखम् सुख सुख, लभते पामे छे सुख पाता है ॥ ६७॥

67-67½. When the vata is occluded in the marrow, there will be flexure of the body pendiculation, girdle pain and colicky pain, on being pressed with the hand the patient gets relief

शुक्रावेगोऽतिवेगो वा निष्फलत्वं च शुक्रगे ॥६८॥

शुक्रगे वायु शुक्रभी आवृतं यत् वायुके शुक्रसे आवृत होने पर, शुक्रावेग शुक्रभी वेग यत् वायु शुक्रका वेग नहीं होता, अतिवेग वा अथवा अधिक वेग थाय छे अथवा अतिवेग होता है, निष्फलत्वं च अने शुक्र प्रजोत्पत्ति भाटे निष्फल थाय छे और शुक्र प्रजोत्पत्तिके लिए निष्फल होता है ॥ ६८॥

68. If the vata is occluded in the seminal passages there results either no discharge of semen or hurried discharge of it or a sterile condition of the semen.

अज्जावृतस्य वायोर्लक्षणानि—

भुक्ते कुक्षौ च रुग्जीर्णे जाम्बयत्यज्जावृतेऽनिले ।

६९ विनामः स्याज्जृम्भणं परिवेष्टनम्—विनामंति जृम्भणे परिवेष्टते (घ)

—विनामंति जृम्भणे परिवेष्टते (फ)

६८ शुक्रावेगो.....शुक्रगे—शुक्रातिवेगोऽप्ययं निष्फलत्वं च शुक्रगे (घ)

अनिले अज्जावृते वायु अज्जन्थी आवृतं यत् वायुके अज्जसे आवृत होने पर, भुक्ते आधा आध भोजन करनेके पीछे, कुक्षौ रुग् रुग्जीर्ण पीडा थाय छे कुक्षिमें पीडा होती है, जीर्णे च अने पच्य आध और भोजनका पाचन होनेके बाद, जाम्बयति शान्ति थाय छे शान्ति होती है ॥ ६८॥

68½ If the vata is occluded by food there will be pain in the stomach on ingestion of food and disappearance of pain at the end of digestion.

मूत्रावृतस्य वातस्य लक्षणम्—

मूत्राप्रवृत्तिराध्मानं वस्तौ मूत्रावृतेऽनिले ॥६९॥

अनिले वायु वायुन, मूत्रावृते मूत्रभी आवृतं यत् मूत्रसे आवृत होने पर, मूत्राप्रवृत्ति मूत्रभी अटकायत मूत्रकी अवृत्ति, वस्तौ अने वस्तिर्भा और वस्तिमें, आध्मानम् आध्मान जाय छे आध्मान होता है ॥ ६९॥

69 If the vata is occluded by urine, there occurs retention of urine and distension of bladder

पुगीषावृतस्य वातस्य लक्षणम्—

वर्चसोऽतिविबन्धोऽधः स्वे स्थाने परिक्रान्तति ।

व्रजत्याशु जरां स्नेहो भुक्ते चान्दयते नरः ॥७०॥

चिरात् पीडितप्रप्रेन दुःखं शुष्कं शकृत् सृजेत् ।

श्रोणीविक्षणपृष्ठेषु रुग्णिलोभश्च पावनः ॥७१॥

अखस्थं हृदयं चैव वर्चसा त्वावृतेऽनिले ।

अनिले तु वायु वायुके, वर्चसा आवृतं मज्जन्थी आवृतं यत् मज्जासे आवृत होने पर, वर्चसः अथ मज्जना नीचेनी पाण्डु मल नीचेकी ओर, अतिविबन्धः अतिशय विबन्ध थाय छे विन्कुल प्रवृत्त नहीं होता, स्वे स्थाने तेजा स्थानम् उसके स्थानमें, परिक्रान्तति परिक्रान्तिका थाय छे परिक्रान्तिका होती है, स्नेहः स्नेह स्नेह, पावनः

७० वर्चसोऽतिविबन्धोऽधः—वर्चोवृते विबन्धोऽधः (ख ड फ)

स्वे स्थाने—स्थाने च (ज)

७१ वर्चसा त्वावृतेऽनिले—स च वर्चोवृतेऽनिलः (ड)

શીઘ્ર શીઘ્ર, જરાઃ વ્રજતિ પથી અથ છે પચ જાતા
 હૈ, મુકે ચ બમ્બા બાદ બોજન કરને પર, ચર પુરુષને
 પુરુષકો, આમદ્યસે આદરો સદે છે આનાદ્ હોત
 બલેન આન બડે બજારે, પીત્તિત્વ દુઃખાણ થનાની પીત્તિ
 દોને પર, નકુલ મુળ મલ, સિનાત્ લાંબે અમને કેમે,
 દુઃખમ્ મુશ્કેલીએ કષ્ટપૂર્વક, કુષ્કલ સુકે કુષ્ક,
 સુજેત્ આવે છે આતા હૈ, શ્રોણી- શ્રોણી શ્રોણી, વક્ષણ
 વક્ષણ વક્ષણ, પૃષ્ઠેષુ અને પીઠમાં ઓર પીઠમે, નક
 પીડા થાય છે પીડા હોતે હૈ, માનસ વાચુ વાયુ,
 વિલોમ ન વિલોમ યાય છે વિલોમ હોતા હૈ, દુઃખમ્
 ચ એવ અને હૃદય ઓર હૃદય જસ્યસ્ય અસ્વસ્થ થાય
 છે અસ્વસ્થ હોતા હૈ ॥ ૭૦-૭૧ ॥

70-71. If the vata is occluded by the fecal matter, there occurs absolute retention of feces in its own habitat i.e. in the lower part of the colon, and there will be griping pain, in that region, and whatever unctuous matter is ingested, is immediately digested, and on ingestion of food, the person suffers from increased distension of the abdomen, and owing to the pressure of the food ingested, the patient passes dry feces with difficulty and after long delay. He is afflicted with pain in the hips, groins and back, and the vata moves in a reverse direction (i.e. there is mis-peristalsis), there is also disturbance of the cardiac action

વાનરોગાણા સાધાસાધનવિચાર —

સન્ધિચ્યુતિર્નિર્જનુસ્તમ્બ કુચ્ચન કુચ્ચતાર્દિતઃ ॥ ૭૨ ॥

૭૨ સન્ધિચ્યુતિ - ગાત્રજે (૧)

સન્ધિચ્યુતિ અર્દિત - ગાત્રોને હનુસ્તમ્બ કુચ્ચન
 સન્ધિચ્યુતિ (૫ ૧)

સન્ધિચ્યુતિ - પક્ષવધ પાદુન્ય સુહવા-
 દતા (૬)

પક્ષાઘાતોઽક્લસંશોષઃ પક્ષત્વં સુહવાતતા ।
 સ્તમ્બનં ચાલ્યવાતધ્વ રોગા મજ્જાસ્થિગાશ્ચ યે ॥ ૭૩ ॥
 પતે સ્થાનસ્ય ગામ્ભીર્યાદિત્વાત્ સિન્ધ્યન્તિ વા ન વા ।
 નવાન્ વલવતસ્ત્વેતાન્ સાધયેન્નિરુપદ્રવાન્ ॥ ૭૪ ॥

સન્ધિચ્યુતિઃ સન્ધિચ્યુતિ સન્ધિચ્યુતિ, હનુસ્તમ્બ
 હનુસ્તમ્બ હનુસ્તમ્બ, કુચ્ચનમ્ કુચ્ચન આકુચન, કુચ્ચતા
 કુચ્ચતા કુચ્ચતા, અર્દિત અર્દિત અર્દિત, પક્ષાઘાતઃ
 પક્ષાઘાત પક્ષાઘાત, અક્લસંશોષ અક્લસંશોષ અક્લસંશોષ,
 પક્ષત્વમ્ પક્ષત્વમ્ પંગુતા, સુહવાતતા પુહવાત સુહવાત,
 સ્તમ્બનમ્ ચ સ્તમ્બન સ્તમ્બન, આલ્યવાતઃ ચ આલ્ય-
 વાત આલ્યવાત, યે ચ અને ને ઓર જો, મજ્જાસ્થિગા-
 મજ્જા તથા અસ્થિમાં રહેલા મજ્જા તથા અસ્થિમે સ્થિત,
 રોગા રોગો છે રોગ હૈ, પતે એ વે, સ્થાનસ્ય સ્થાનની
 સ્થાનકો, ગામ્ભીર્યાદિ તથા શીરતાને લીધે ગમીરતાકે કારણ,
 ચત્વાત્ પ્રયત્ન કરવાથી પ્રયત્નસે, સિન્ધ્યન્તિ વા મટે છે
 સિદ્ધ હોતે હૈ, ન વા કે નથી પણ મટતા વા નથી
 મી સિદ્ધ હોતે, વલવત્ તુ બલવાન પુરુષને થયેલા
 વલવાન મનુષ્યમે, નિરુપદ્રવાન્ ઉપદ્રવ વિનાના ઉપદ્રવ-
 રહિત, નવાન્ અને નવા ઓર નવે, દતાન્ એ રોગોને
 इन रोगोंको, साधयेत् मृदाया चिकित्सा करे ॥ ७२ ॥

72-74 Dislocation, lock-jaw, contrac-
 ture, hunch-back, facial paralysis, hemiplegia, atrophy of a part, parap-
 legia, arthritis, stiffness, rheumatic conditions and disorders due to
 occlusion of vata in the marrow; these on account of their deep seated
 nature, may or may not be cured even after careful treatment
 The physician should endeavour to cure such of these conditions as
 occur in strong persons and as are of recent origin and un-associated
 with any complications.

૭૩ પક્ષાઘાતો ... સુહવાતતા - સન્ધિચ્યુતિ પક્ષવધઃ પાદુન્ય
 સુહવાતતા (૫, ૬, ૭)

वातरोगेषु स्नेहविधिः —

क्रियामतः परं सिद्धां वातरोगापहं शृणु ।

केवलं निरुपस्तम्भमादौ स्नेहेरुपाचरेत् ॥७५॥

वायुं सर्पिर्वसातैलमज्जपानैर्नरं ततः ।

स्नेहकान्तं समाश्वास्य पयोभिः स्नेहयेत् पुनः ॥७६॥

यूषैर्ग्राम्याम्बुजानूपरसैर्वा स्नेहसंगुतैः ।

पायसैः कृशरैः साम्ललवणैरनुवासनैः ॥७७॥

नावनैस्तर्पणैश्चाग्नेः

अतः परम् आ पछी इसके बाद, वातरोगापहाम् वातरोग हर्नार वातरोगनाशक, सिद्धाम् सिद्ध सिद्ध, क्रियाम् क्रिया क्रियाको, शृणु सांभणो सुनो, आदौ प्रथम पहले, केवलम् केवल केवल, निरुपस्तम्भम् उपस्तम्भ विनाना आवरणरहित, वायुम् वायुनी वायुकी, स्नेहैः स्नेहथी चिकित्सा करनी चाहिए, सर्पि - वसा घी, वसा घी, वसा, तैल-मज्ज- तैल अने मज्जना तैल और मज्जाके, पानैः पानथी पानसे, उपाचरेत् वायुने उपचार करवा वायुकी चिकित्सा करे, तत पछी बादमें, स्नेहकान्तम् स्नेह-पानथी थाकेल स्नेहपानसे उकताये हुए, नरम् मनुष्यने मनुष्यको, समाश्वास्य आश्वासन आपीने सम्यक् आश्वासन दे कर, पयोभि दूधथी दूधसे, स्नेहसंगुतै स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त, यूषैः यूषो यूष, ग्राम्य-अम्बुज-ग्राम्य, जलचर ग्राम्य, जलचर आनूपरसै तथा आनूप भ्राष्ट्रीशोना मांसरसोथी और आनूप प्राणियोंके मांसरससे, पायसै दूधपाके पायस, कृशरैः कृशरा कृशरा, साम्ललवणै वा अथवा अम्ल तथा लवणयुक्त या अम्ल तथा लवणयुक्त, अनुवासनै स्नेहप्रतिभा स्नेहवस्तिया, नावनैः नस्थ नस्थ, तर्पणैः च तर्पणु तर्पण, अग्ने अने कोज्जनी और भोजनसे, पुनः इरी फिर, स्नेहयेत् स्नेहन आपवु स्नेहन देवे ॥७५-७७॥

75-77½. Now listen to the exposition of the line of treatment of the diseases

७५. पर सिद्धा—निदितमा (क ड व)

.. निरुपस्तम्भमादौ—निरुपस्तम्भमादौ (व)

७८. आग्ने—आग्नेः (घ)

due to the provocation of vata. If there is a simple provocation of vata without any kind of occlusion it should be treated at first with oral administration of unctuous preparations such as ghee fat oil and marrow. The person, when overstrained by the oleation therapy, should be comforted by rest for a while and should again be oleated with milk or thin gruels and meat-juices of domestic, wet-land and aquatic animals mixed with unctuous articles or with milk-pudding or kedgeree mixed with acid and salt articles and then given unctuous enemata, nasal medications and demulcent food.

वातरोगेषु स्वेदविधिः —

सुस्निग्धं स्नेहयेत्ततः ।

स्वभ्यक्तं स्नेहसंगुक्तैर्नाडीप्रस्तरसङ्करैः ॥७८॥

तथाऽन्यैर्विधिभिः स्वेदैर्यथायोगसुपाचरेत् ।

सुस्निग्धम् सारी पेटे स्नेहन आपेक्षे रोगीने अच्छी प्रकार स्नेहन करके, स्वेदयेत् स्वेदन आपवु स्वेदन देवे, ततः पछी पीछे, स्वभ्यक्तम् सारी पेटि अभ्यग करावेदन अच्छी तरह अभ्यग कराके, स्नेहसंगुक्तै स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त नाडी-प्रस्तर-नाडी, प्रस्तर नाडी, प्रस्तर, सङ्करैः सङ्कर, तथा अन्यै तथा भीन तथा अन्य, विधिभिः विविध विविध, स्वेदैः स्वेदथी स्वेदसे यथायोगम् यथायोग्य उसकी यथायोग्य, उपाचरेत् चिकित्सा करवा चिकित्सा करे ॥ ७८॥

78-78½ When he is well oleated, he should be subjected to sudation therapy and should be given sudation treatment as required, after he has been well inuncted with the kettle-sudation and mixed steam kettle

sudation and such other varieties of sudation processes in which unctuous articles have been mixed

स्नेहाक्तं स्निग्धमङ्गं तु वक्रं स्तब्धमथापि वा ॥७९॥
शक्नोतीत्युक्तं शक्यं यथेष्टं सुष्कदारुवत् ।

स्नेहाक्तं स्नेह योऽपडेह स्नेहन, स्निग्धं अने स्वेदित और स्वेदन किये, अङ्गं तु अ ग अंगको, वक्रं वाङ्क टेढ़ा, अथ अपि के वा, स्तब्धं वा अक्कड होय अर्थात् पलु स्तब्ध होने पर भी, सुष्कदारुवत् जेम् स्नेह योऽपडी स्वेदन करवाया आवेयु सूक्ष्मं लाड्डु वगे छे तेम् स्नेह चुपकर स्वेदन किये सूखे काठकी भांति, यथेष्टं भन् मुज्ज यथेष्ट, शक्नोती धीमे धीमे धीरे धीरे, नामयितुम् वाणी नमाना, शक्यम् शक्य छे शक्य है ॥ ७९३ ॥

79-79½. With the aid of oleation and sudation procedures, even a distorted and the stiffened limb can be slowly brought back to normality, just as it is possible to bend according to one's desire, even a dried piece of wood by such measures

हर्षतोदरगायामशोषरतस्मभ्रहादयः ॥८०॥
स्निग्धस्याशु प्रशाम्यन्ति मार्दवं जोषजायते ।

स्निग्धं स्वेदन आयेह पुरुषना स्वेदन विषे पुरुषके, हर्ष-तोद-हर्ष, तोद हर्ष, तोद, रुक्-पीडा रुजा, गायाम-अ जोनुं ये'थापु (तापु) स्निग्धावट, शोथ-स्तम्भ-शोथ, रतम्भ शोथ, स्तम्भ, ग्रह आदय अने वायुथी उदात्त जपुं वगेरे और वायुसे पकड़ा जाना आदि, आशु ऐकदम् शीघ्र, प्रशाम्यन्ति शान्त अर्ध अथ छे शान्त होते है मार्दवम् च अने मृदुता और मृदुता, उपजायते आवे छे उत्पन्न होती है ॥ ८०३ ॥

80 80½. Horripilation, pricking pain aches, extensive swelling, stiffness and

spasticity and similar other conditions can be quickly cured and the softness of the part restored by means of sudation.

स्नेहश्च वातून्संशुष्कान् पुष्पात्याशु प्रयोजितः ॥८१॥
बलमग्निबलं पुष्टिं प्राणांश्चाप्यभिवर्धयेत् ।

आशु ऐकदम् शीघ्र, प्रयोजितः प्रयोगेय प्रयोग किया हुआ, स्नेहः च स्नेहन स्नेहन संशुष्कान् शुष्क शुष्क, वातून् वातुमीने वातुमीको, पुष्पाति पोषे छे पुष्ट करता है, बलम् अने अल और बल, अग्निबलम् अग्निबल अग्निबल, पुष्टिम् पुष्टि पुष्टि, प्राणाश्च अपि तथा प्राणोनी तथा प्राणोनी, अभिवर्धयेत् आलवृद्धि करे छे अभिवृद्धि करता है ॥ ८१३ ॥

81 81½ And the oleation therapy, when applied quickly, replenishes the diminished body elements and increases the vitality, strength of the gastric fire, robustness and the life-span

असक्तं पुष्पं स्नेहः स्वेदैश्चाप्युपणदयेत् ॥८२॥
तथा स्नेहमृदौ कोष्ठे न तिष्ठन्त्यमिलाप्रयाः ।

तद् पुन ते रोगीने उस रोगीनी, असक्तं वा'वार बारवार, स्नेह स्नेहन स्नेहसे, स्वेदै च यदि अने स्वेदन और स्वेदनसे, उपपादयेत् उपायना चिकित्सा करे, तथा तेम् उपायनी ऐसा करनेसे, स्नेहमृदौ स्नेहसे मृदु अर्धला स्नेहसे मृदु हुए, कोष्ठे शोथ अर्धला कोष्ठसे, अमिलामयाः वातना रोगो वायुके रोग, न तिष्ठन्ति रहेता अर्धली ठहर नहीं सकते ॥ ८२३ ॥

82-82½. The oleation and sudation procedures should be repeatedly administered in order that the disorders of vata may not stay in the viscera softened by oleation procedure

वातरोगेषु सशोधनम्—

वयनेन सद्योपत्वात् कर्मणा न प्रशाम्यति ॥८३॥
मृदुभिः स्नेहसंयुक्तैरौषधैस्तं विशोधयेत् ।

यदि ने यदि, सद्योपत्वात् दोषयुक्त होवाथी दोष-
युक्त होनेके कारण, वनेन आ इस, कर्मणा किन्ना ८३
कर्मसे, न प्रशाम्यति वायु शांत न थाय तो वायु शान्त
न हो तो, मृदुभिः कोमल मृदु, स्नेहसंयुक्त तथा
स्नेहयुक्त तथा स्नेहयुक्त, औषधै औषधैः औषधोंसे,
तम् ते शीघ्र उक्त रोगीका, विशोधयेत् शोधन
करवु विमोघन करे ॥ ८३३ ॥

83 83½. If, due to excessive morbi-
dity, the humors do not subside with
the above procedure, the patient
should then be cleansed by means
of mild drugs mixed with unctuous
articles.

घृतं तिलकसिद्धं वा सातलासिद्धमेव वा ॥८४॥
पयस्त्रैण्डतैलं वा पिबेदोषहरं सिद्धम् ।

दोषहरम् होपने करनेवाला दोषको हनेवाला, सिद्धम्
तथा शुभकारक तथा शुभकारक, तिलकसिद्धम् एव वा
तिलकयुक्त पकायेत तिलकसे सिद्ध, सातलासिद्धम्
एव वा अथवा तो सातलायुक्त पकायेत या सातलासे
सिद्ध, घृतम् भी वी, पयसा अथवा दूध साथ या दूधके
साथ, एरण्डतैलम् वा और डिडु तेल एरण्ड तैलको, पिबेत्
पीवुं पीवे ॥ ८४३ ॥

84 84½. For this purpose the pati-
ent may take the medicated ghee
prepared with Tilwaka or round milk-
hedge or he may take castor oil with
milk, these are beneficial and expel
the morbid humors

स्निग्धानललवणोष्णाद्यैराहारैर्हि मलश्चितः ॥८५॥
स्रोतो वद्वाऽनिलं रुन्ध्यात्तस्मात्तनुलोमयेत् ।

८५३ रुन्ध्यात्तस्मात्तनुलोमयेत्—वद्वाति तं रुन्ध्या (ध)

स्निग्ध- स्निग्ध स्निग्ध, अम्ल-लवण- अम्ल, लवण
अम्ल, लवण, उष्णाद्यैः उष्ण आदि उष्णादि, आहारैः हि
आहारोभी आहारोंसे, चितः मल उपचित भवेत्।
मल संचित मल, स्रोतः स्रोत। स्रोतोंको, वद्वा
उरीने रोककर, वल्लिक वायुने वायुको, रुन्ध्यात्
अटकावे छे रोकता है, तस्मात् तद्वा तैली तैनु अतः
उसका, अनुलोमयेत् अनुलोमन करवु नेभी
अनुलोमन करे ॥ ८५३ ॥

85-85½ By excessive use of un-
ctuous acid, saltish and hot articles
of diet, the excretory matter gets
accumulated and occluding the ali-
mentary passage, obstructs the vata,
hence the normal peristaltic move-
ment of vata should be stimulated
to expel it.

वातरोगेषु सामान्यचिकित्सा—

दुर्बलो योऽग्निरेकः स्यात्तं निरुहैरुपाचरेत् ॥८६॥
पाचनैर्दीपनीयैर्वा भोजनैस्तदुत्तैर्नरम् ।

य दुर्बल ने दुर्बल होवाथी जो दुर्बल होनेसे,
अग्निरेक्य अग्निरेक्य विरेचनके लिए अयोग्य, स्यात्
होप हो तम् मरम् ते अनुपयुक्त उस समुपयुक्त, पाचने.
पाचन पाचन, दीपनीयै वा अने दीपन और दीपन,
निरुहैः निरुह अस्तिभीथी निरुह वस्तियोंसे, तदुत्तैः
अथवा पाचन तथा दीपन द्रव्योंथी युक्त या पाचन तथा
दीपन द्रव्योंसे युक्त, भोजनैः वा होवाथी भोजनोंसे,
उपाचरेत् (चिकित्सा) करनेवाली चिकित्सा करे ॥ ८६३ ॥

86-86½ The patient, who is debili-
tated and as a consequence, in whom
purgation is contra-indicated, should
be given evacuating enema followed
by a diet consisting of, or mixed with,
the drugs of the digestive and diges-
tive-stimulant groups

८६३. भोजनैस्तदुत्तैः—भोजनैर्वातयुत (द.)

संशुद्धस्योत्थिते चाग्नौ ज्वेदस्वेदौ पुनर्हितौ ॥८७॥

संशुद्धस्य अरःअर शुद्ध यथेदानीं शुद्ध हुए पुरुषकी, अग्नौ च अग्नि अग्निदे, उत्थिते पुन प्रदीप्त यत्। इरीचार पचीत होने पर पुन., स्नेहस्वेदौ स्नेहन अने स्वेदन स्नेहन और स्वेदन द्वितौ द्वितकारक छे द्वितकर है ॥ ८७ ॥

87 Sudation and oleation procedures, repeated again, are beneficial for those whose gastric fire has been stimulated as a result of the purificatory procedure.

स्वादुमल्लवणक्षिग्धैराहारैः सततं पुनः ।

नावनैर्धूमपानैश्च सर्वानेवोपपादयेत् ॥८८॥

इति सामान्यतः प्रोक्तं वातरोगचिकित्सितम् ।

सर्वान् एव अधुना ये वातरोगीयोनौ समी ही वातरोगियोंकी, पुन इरीशी फिरसे, सततम् निरंतर निरन्तर स्वादु-अम्ल-स्निग्ध, अम्ल स्वादु, अम्ल, लवण-लवण, स्निग्ध अने स्निग्ध और स्निग्ध, आहारै आहारै आहारोंसे नावनैः नश्य नावनोंसे, धूमपानै च तथा धूमपानधी तथा धूमपानसे, उप-पादयेत् चिकित्सा इत्ये चिकित्सा करे, इति आ यह, वातरोग चिकित्सितम् वातरोगनी चिकित्सा वातरोगोंकी चिकित्सा, सामान्यतः सर्वसमानपञ्चाधी सर्वसमानतया, प्रोक्तम् कही छे कही गई है ॥ ८८ ॥

88 88½ All diseases due to vata-provocation are always to be continually treated with sweet, acid, saltish and unctuous articles of diet, nasal errhines and inhalations. Thus has, the treatment of diseases due to vata provocation, been expounded in general

८८ धूमपानैः-कर्म पानै (५)

कोष्ठस्य वाते चिकित्सा—

विशेषतस्तु कोष्ठस्य वाते क्षार वित्रेणरः ॥८९॥
पाचनैर्दीपनैर्युक्तैर्मलैर्वा पाचयेन्मलान् ।

विशेषतः तु ढवे तो वातरोगनी विशेषे करीने चिकित्सा कही जायगी, कोष्ठस्य केअस्थ कोष्ठस्थित, वाते वायुर्मा वायुमें, नर मनुष्ये मनुष्य, क्षारम् पिवेत् क्षार पीवे क्षार पीवे, पाचनैः अथवा पाचन अथवा पाचन, दीपनै युक्तै. अने दीपन द्रव्येथी युक्त और दीपन द्रव्योंसे युक्त, अम्लै. वा अम्ल पदार्थेथी अम्ल पदार्थोंसे, मलान् मलाने मलोंका, पाचयेत् पचावना पाचन करे ॥ ८९ ॥

89 89½. Now will be described the treatment of particular disorders In the condition of morbid vata lodged in the alimentary tract, the patient should drink alkali mixed with drugs of the digestive and digestive stimulant groups and of the acid group, for helping the digestion of the undigested matter.

गुदपक्वाण्यस्य वाते चिकित्सा—

गुदपक्वाण्यस्य तु कर्मोदावर्तनुद्धितम् ॥९०॥

गुद-गुद गुदा पक्वाण्यस्य तु अने पक्वाण्यस्य वायुर्मा और पक्वाण्यस्थित वायुमें, उदावर्तनुद्धित उदावर्त उदावर्तनाशक, कर्म चिकित्सा कर्म, द्वितम् द्वितकारी छे द्वितकर है ॥ ९० ॥

90 In condition of morbid vata lodged in the rectum or the colon, the treatment curative of misperistalsis should be given

८९ क्षार-क्षार (५)

८९ पाचनैर्दीपनैर्युक्तैर्मलैर्वा-पाचनैर्वा रसैर्युक्तैर्वा (५)

.. अम्लैर्वा-अम्लैर्वा (५)

आमाशयस्थे वाते चिकित्सा—

आमाशयस्थे शुद्धस्य यथादोषहरीः क्रियाः ।

आमाशयस्थे आमाशयस्थ वातमा आमाशयस्थित वायुमें, शुद्धस्य पुरुषने संशोधन आपी पुरुषको सशोधन देकर, यथादोषहरी. दोषने अनुसार ने ते दोषने हरनारी दोषके अनुसार उस उस दोषको हरनेवाली, क्रिया चिकित्सा करनी चाहिए ॥९०॥

90 If it is lodged in the stomach, the treatment curative of the particular aspect of morbidity should be given after the purificatory process.

सर्वाङ्गकुपिते वाते चिकित्सा—

सर्वाङ्गकुपितेऽभ्यङ्गा वस्तयः सानुवासनाः ॥९१॥

सर्वाङ्गकुपिते वायु सर्वाङ्गमा कुपित भत् वायुके सर्वाङ्गमें कुपित होने पर, अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, सानुवासनाः वस्तय और अनुवासनवस्तिर्यो देवे ॥ ९१ ॥

91 When the vata is provoked in the entire body,unction evacuative enemata and unctuous enemata should be given

त्वगाश्रिते वाते चिकित्सा—

स्वेदाभ्यङ्गावगाहाश्च हृद्यं चान्नं त्वगाश्रिते ।

त्वगाश्रिते त्वगाश्रित वायुमा त्वगाश्रित वायुमें, स्वेद-अभ्यङ्ग-स्वेद, अभ्यङ्ग स्वेद, अभ्यङ्ग, अवगाहाः च और अवगाहन और अवगाहन हृद्यम् तेमन् हृद्य एव हृदयके लिए हितकर, अन्नम् च अन्नो आप्ना अन्न देवे ॥ ९१ ॥

91 If the skin is affected, sudation, unction and bath as also cordial food should be given.

रक्तस्थे वाते चिकित्सा—

जीताः प्रदेहा रक्तस्थे विरेको रक्तमोक्षणम् ॥९२॥

रक्तस्थे रक्तस्थ वायुमा रक्तगत वायुमें, जीताः शीतल शीत प्रदेहाः देये। प्रदेह, विरेक विरेचन विरेचन, रक्तमोक्षणम् और रक्तमोक्षणम् करनी और रक्तमोक्षण करे ॥ ९२ ॥

92 When the blood is affected, cold applications, purgation and venesection are good.

मांसमेदस्थे वाते चिकित्सा—

विरेको मांसमेदस्थे निरुहाः शमनानि च ।

मांसमेदस्थे मांस और मेदस्थ वायुमा मांस और मेदमें स्थित वायुमें, विरेकः विरेचन विरेचन, निरुहाः निरुह वस्तिर्यो निरुह वस्तिर्यो, शमनानि और शमन औषधो देवे और शमन औषधियाँ देवे ॥ ९२ ॥

92 If the flesh is affected, purgation, evacuative enemata and sedation therapy should be administered.

अस्थिमज्जगते वाते चिकित्सा—

बाह्याभ्यन्तरत स्नेहैरस्थिमज्जगतं जयेत् ॥९३॥

अस्थिमज्जगतम् अस्थि और मज्जगत वायुको, बाह्याभ्यन्तरत. आन्तर और आभ्यन्तर, स्नेहै स्नेहना प्रयोगो स्नेहोके प्रयोगोंसे, जयेत् जितवे। शान्त करे ॥ ९३ ॥

93 If the osseous tissue or bone-marrow is affected it should be treated with internal and external oleation therapy.

शुक्रस्थे वाते चिकित्सा—

हर्षोऽन्नपानं शुक्रस्थे बलशुक्रकरं हितम् ।

विषजसार्गं दद्या वा शुक्रं दद्याद्विरेचनम् ॥९४॥

१२३ निरुहाः-निरुहः (ग)

१४ हर्षोऽन्नपानं-प्रहर्षोऽन्न च (क)

९० १ यथादोषहरी-सर्वदोषहरी (ब)

९१ स्वेदाभ्यङ्गावगाहाश्च-स्वेदाभ्यङ्गविधावाणि (ख, ग)

शुक्रस्ये शुक्रस्थ वायुर्भा शुक्रस्थित वायुर्मे, हव
हर्ष, बलशुक्रकरश्च तथा भव अने शुक्रश्च तथा
बल और शुक्रवर्धक, अन्नपानम् अन्नपान अन्नपान,
हितम् हितकर छे हितकारक है, शुक्रम् अने शुक्रने
और शुक्रके, विबद्धमार्गम् रोकायेला मार्गवाणु मार्गको
रुका हुआ, दद्याद् वा जेधने जान कर, विरेचनम्
विरेचन विरेचन, दद्याद् देव देवे ॥९४॥

94. If the semen is affected, virilific
eats and drinks or drugs promotive
of strength and semen are beneficial
If the passage of semen is found to
be occluded, purgation should be
administered.

चिरिक्तप्रतिभुक्तस्य पूर्वोक्तां कारयेत् क्रियाम् ।

चिरिक्त (विरेचन तथा भाद विरेचनके बाद, प्रति-
भुक्तस्य भोजन करवेलेने भोजन करारकर, पूर्वोक्ताम्
पदेला दहेली पूर्वोक्त, क्रियाश्च चिकित्सा क्रियाको,
कारयेत् करवी करे ॥ ९४ ॥

94क. Only after purgation and
ingestion of diet, the aforesaid
line of treatment should be carried
out

गर्भे शुष्के तु वातेन बालानां चापि शुष्यताम् ॥९५॥
सिताकाशमयभुक्तैर्हितसुस्थापने पयः ।

वातेन वायुथी वायुसे, गर्भे तु गर्भ गर्भके शुष्के
सुक्षार्ध जता सूखने पर, बालानाम् च अपि अने भाण्डो
पक्षु और बालकोंके भी, शुष्यताम् सुक्षार्ध जता सूखने
पर, उत्थापने पुष्टिने भाटे पुष्टिके लिए, सिता-काशमय-
साधर, शीतपक्षु चीनी, गम्भासीकल, मधुके अने जेठी-
मधथी और सुलहरीसे, पय पडावेले दूध सिद्ध किया
वृष, हितम् हितकर छे हितकर है ॥ ९५ ॥

95-95क. If the fetus or a child is
emaciated by vata provocation milk

prepared with sugar, white teak and
liquorice is beneficial in rehabilitation

हृदि प्रकुपिते वाते चिकित्सा—

हृदि प्रकुपिते सिद्धमंशुमत्या पयो हितम् ॥९६॥

हृदि वायु उद्वेगर्भा वायुके हृदयमें, प्रकुपिते प्रकुपित
थता प्रकुपित होने पर, अशुमत्या शादमथथी गालवर्णीय,
सिद्धम् पडावेले सिद्ध किया हुआ, पयः दूध हितम्
हितकर छे हितकर है ॥ ९६ ॥

96. If the provoked vata is located
in the cardiac region, the milk pre-
pared of ticktrefoil is beneficial.

मत्स्यान्नाभिप्रदेशस्थे सिद्धान् विल्वशलाटुभिः ।

नाभिप्रदेशस्थे वायु नाभिप्रदेशर्भा कुपित थता
वायुके नाभिप्रदेशमें कुपित होने पर विल्वशलाटुभि
काथी पीलाथी रुचे विल्वसे, सिद्धान् पडावेले सिद्ध,
मत्स्यान् भाण्डो मछलिया, दद्याद् देना खिलावे ॥९६॥

96क. And if it is located in the
umbilicus. fish prepared with unripe
bael fruits should be given.

वायुना गात्रे वेष्ट्यमाने चिकित्सा, वायुना गात्रे संकुचिते
चिकित्सा च—

वायुना वेष्ट्यमाने तु गात्रे स्यादुपनाहनम् ॥९७॥
तैलं संकुचितेऽभ्यङ्गो माषसैन्धवसाधितम् ।

वायुना वायुथी वायुसे, गात्रे गात्रेभा गरीकें,
वेष्ट्यमाने तु गोटां थता एठ जाने पर, उपनाह-
नम् उपनाह उपनाह, स्यात् करवे करे, संकुचिते अने
गात्र संकुचित थता और शरीरके संकुचित होने पर,
माष सैन्धव- अण्ड अने सिंधुधूथी उड़द और सत्ववटे,
साधितम् पडावेले सिद्ध, तैल तेलने तैलका, अभ्यङ्गः
अभ्यङ्ग करवे अभ्यङ्ग करे ॥ ९७ ॥

97-97क. If there are cramps in any
part of the body, poultice should be

९७क. संकुचितेऽभ्यङ्गो संकुचितेऽभ्यङ्गो (२)

applied, and if any part of the body is contracted, inunction with the medicated oil prepared with black-gram and rock salt should be prescribed

बाहुशीर्षगते वाते चिकित्सा, नामेरधो वाते प्रकुपिते च चिकित्सा—

बाहुशीर्षगते नस्यं पानं चोत्तरभक्तिकम् ॥९८॥
वस्तिकर्म त्वधो नामेः शस्यते चावपीडकः ।

बाहुशीर्षगते आहुगत अने शिरोधत वायु कुपित यत्ता बाहु और शिरमें स्थित वायुके कुपित होने पर, औत्तरभक्तिकम् अर्थात् आदि खानेके बाद मद्यम् अथवा नस्य, पानम् च अने स्नेहपान उश्चपु और स्नेहपान करावे, नामे. अथ तु तथा नाभिनी नीचे रहेल वायु कुपित यत्ता तथा नाभिके नीचे वायुके कुपित होने पर, वस्तिकर्म अर्थात् वस्तिकर्म, अवपीडक च अने अवपीडक और अवपीडक, शस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ९८॥

98-98½. If there is vata provocation in the arm or head nasal errhine should be given and a post-prandial potion of oily preparations, and if the morbid vata is localised below the umbilical region, enemata and preprandial potion of ghee are recommended.

अर्धितस्य चिकित्सा—

अर्धिते नावनं मूर्ध्नि तैलं तर्पणमेव च ॥९९॥
नाडीस्वेदोपनाहाश्चाप्यानुपपिहितैर्हिताः ।

अर्धिते अर्धितभा अर्धितये, नावनम् अथ नावन, मूर्ध्नि मूर्ध्नि शिरसे, तैलम् तेल तल, तर्पणम् एव च अने तर्पण और तर्पण, आनुप- तैलम् आनुप पशुओंना एव आनुप पशुओंके, पिहितै. भासोथी मामोमे, नाडीस्वेद- नाडीस्वेद- नाडीस्वेद, उपनाहा च

अपि तथा उपनाहा तथा अपनाह, हिता हिताडरु छे हितकर हैं ॥ ९९॥

99 99½. In facial paralysis, inunction and anointing the head with medicated oil, impletive diet, kettle sudation and poultices prepared of the flesh of aquatic animals are beneficial.

पक्षाघातस्य चिकित्सा—

स्नेहसंयुक्तं पक्षाघाते विरेचनम् ॥१००॥

पक्षाघाते पक्षाघातभा पक्षाघातने स्नेहसंयुक्तम् अर्थात् स्नेहयुक्त, स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त, विरेचनम् अथ विरेचन देव ओषधी और विरेचन देना चाहिए ॥ १००॥

100 In hemiplegia, sudation with unctuous preparations and purgation are beneficial

गृध्रस्था चिकित्सा—

अन्तरा कण्डरागुल्फं सिरा वस्त्यग्निकर्म च ।
गृध्रसीधु प्रयुजीत

गृध्रसीधु गृध्रसीभा गृध्रसीमे, कण्डरा- कण्डरा, गुल्फम् तथा गुल्फना तथा गुल्फके, अन्तरा अन्तरा भागभा मध्य प्रदेशमें, सिरा सिराने। वेध सिराका वेध, वस्त्य- अर्थात् वस्त्य, अग्निकर्म च अने अग्निकर्म (दाह) और अग्निकर्म (दाह) की, प्रयुजीत अर्थात् अग्निकर्म योजना करनी चाहिए ॥ १००½॥

100-100½. In sciatica venesection of the vein situated between talar (tendocalcaneus) and malleolus (Malleolus) enemata and cauterization should be resorted to.

१००½ कण्डरागुल्फ-कण्डरागुल्फो (द व फ)

१०० सिरा वस्त्यग्निकर्म च-सिरावेधोऽग्निकर्म च (व)

९९½ आनुपपिहितैर्हिता-आम्यानुपपिहितैर्हिता (फ)

१०४. लेखन-पानाम्बुशन (य प फ)

पत्रोत्काय- वातघ्नपत्रोना इवाथ वातघ्नपत्रोके काय,
पयः दध दध, तैल- अने तैलथी भरेदी और
तैलसे भरी हुई, द्रोण्यः डेहीओ। कोठियाँ, अवगाहने

अवगाहन भाटे अवगाहनके लिए, स्यु प्रशस्त छे प्रशस्त हैं ॥ १०९ ॥

109. For immersion-bath the vessel should be filled with the decoction of the leaves curative of vata or with medicated milk or oil

स्वभ्यक्तानां प्रशस्यन्ते सेकाश्चादिलरोगिणाम् ।

स्वभ्यक्तानाम् सारी पेठे अभ्यग्न करावेक अच्छी तरह अभ्यग्न किये हुए, अलिकरोगिणाम् वातरोगीओ भाटे वातरोगियोंके लिए, सेका परिपेका परिपेक, प्रशस्यन्ते प्रशस्त छे प्रशस्त हैं ॥ १०९ ॥

109½. Affusions are recommended after a good ununction to the patient suffering from vata disorder.

आनूपौदकमांसानि दशमूलं शतावरीम् ॥११०॥

कुलस्थान् बदरान्प्राधान्तिलात्राक्षां यवान् बलाम् ।
जम्बादभ्यारनालाम्लैः सह कुम्भ्यां विपाचयेत् ॥१११॥

पसा- वसा वसा, दधि आरनाल-अम्लै भाटां हली तथा डां खट्टी दही तथा काजीके, सह साथे साथ, आनूप- आनूप आनूप, औदक- तथा जलधर प्राप्तीओनां तथा बलवर जीवोंके, मांसानि मांसोने मांसोंके, दशमूलम् दशमूल दशमूल, शतावरीम् शतावरी शतावर, कुलस्थान् डली कुलथी, बदरान् ओर बेर, प्राधान् आध उबद, तिलान् तल तिल, राक्षाम् राक्षना राक्षना, यवान् जल जो, बलाम् अने बलाने और बलाओ, कुम्भ्याम् हलीमा हलीमें, विपाचयेत् पकावेक पकावे ॥ ११०-१११ ॥

110-111 Cook in a pot the fleshes of wetland and aquatic creatures, deca-radices, climbing asparagus, horsegram, jujube, black gram, til, indian groundsel, barley and sida along with fat, curds, sour conjee and acid articles.

नाडीरवेदं प्रयुजीत पिष्टेष्वाप्युपनाहनम् ।

तैल्ल सिद्धं घृतं तैरुपभोज्यं पानमेव च ॥११२॥

नाडीरवेदम् तेओओ नाडीरवेदमां उमरा नाडीरवेदमें, प्रयुजीत प्रयोग करेओ प्रयोग करे, पिष्टे च अपि पली पीसीने ओओओ और पीसकर उबदे, उपनाहनम् उपनाह करेओ उपनाह करे, तै च तै तेओओ और उमसे, सिद्धम् सिद्ध करेओ सिद्ध किये, घृतम् घी घी, तैल्लम् तल्ल तेओनां तथा तैल्लका, अभ्यग्नम्- अभ्यग्न अभ्यग्न पानम् च एव तेओ पान करेओ एवं पान करे ॥ ११२ ॥

112. Administer this in the form of kettle sudation The paste made of these may also be used as poultice And medicated ghee and oil prepared with this may be used as ununction and potion

मुस्त किण्व तिला कुष्ठं सुराक्ष लवण वनम् ।
दधिक्षीरचतुःस्नेहैः निद्धं स्यादुपनाहनम् ॥११३॥

दधि- हली दही, क्षीर- हल दूध, चतुःस्नेहैः अने चार स्नेहोओ और चार स्नेहोंके, सिद्धम् सिद्ध करेओ सिद्ध किये हुए, मुस्तम् मोथ मोथ, किण्वम् किण्व किण्व तिलाः तल तिल, कुष्ठम् कठ कूठ, सुराक्षम् देवदार देवदार, लवणम् सिंघावुल्ल सैवव, वनम् तथा नगनेओ और तगरका उपनाहनम् स्वात् उपनाह करेओ उपनाह करे ॥ ११३ ॥

113 The preparations made of nutgrass, yeast, til costus, deodar, rock-salt and indian valerian, along with curds, milk and the tetrad of unctuous articles should be used as poultice

उत्कारिकाटैरायारक्षीरमारतिलौदनम् ।

परण्डवीजगोश्वत्सालस्त्रिरादिभि ॥११४॥

११२. पिष्टेष्वाप्युपनाहनम्-पिष्टे उपनाहनम् (१)

११३ किण्व-कुष्ठ (ग)

११४ उत्कारिका-उत्कर्षिका (८)

सुखेहैः कुरुजं भावमालिप्य बहलं भिषक् ।
एरण्डपत्रैर्वह्नीवाद्राज्यौ कुरुजं विमोक्षयेत् ॥११५॥

भिषक् वैद्ये वैद्य, कुरुजम् पीडाशुक्त वेदनायुक्त, एरण्ड पत्रौ कुरुजो, रात्रौ रात्रे रात्रिमें, कुरुजं स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त, उक्तारिका- उक्तारिका उक्तारिका, वेसवार- वेसवार वेसवार, क्षीर- दूध दूध, माष- अजोष उषद, तिल- तिल तिल ओदधौ भात भात, एरण्डपत्रौ- ओरण्डपत्रौ पीठ एरण्डपत्रौ, गोक्षु- थुं गेहूं, यव- जौ, कोल- छोले नेर, स्थिरादिभि- तथा स्थिरा- दिभि तथा स्थिरादिभि, बहलम् अजो गाढा, आलिप्य देन कुरीने लेप करके, एरण्डपत्रौ ओरण्डपत्रौ पांछां वडे एरण्डपत्रौ पत्रौसे, बह्नीवाद्र दहीने अधिपु ठेककर बाध देवे, कुरुजम् अने खपारभा और सुबहमें, दिवो- क्षयेत् छोडी नाथु खोल देवे ॥ ११४-११५ ॥

114 115 The physician should give on the painful part, a thick application prepared of pancakes, vesavara preparation, milk, black gram, til, cooked rice castor seeds, wheat, barley jujube and ticktrefoil group of drugs, mixed with unctuous articles This application should be made at night and bandaged with castor leaves, and the bandage should be removed the next morning

क्षीराम्बुना ततः श्लिष्कं पुनश्चैवोपनाहितम् ।
मुञ्चेद्रात्रौ दिवाचक्षं चर्मश्लिष्कं सलोमसि ॥११६॥

तत पछी पीठे, क्षीराम्बुना दूध तथा पाणी वडे दूध और जलसे, श्लिष्कं परिषेक कुरीने परिषेक करके, पुनः च दूध कुरीने फिरसे, उपनाहितम् उपनाहित लगादी

११५. बहल-बहुल (ग)

, बह्नीवाद्राज्यौ कुरुजं विमोक्षयेत्-प्रच्छाद्य रात्रौ कुरुजे विमोक्षयेत् (ख.)

वह्नीवाद्र-वह्नीवा (ट.)

कुरुजं-कुरुजे (ड)

११६ क्षीराम्बुना-क्षीराम्बुना (फ)

सदाह कुरुज, कुरुजमि ३ वाटी-वाटी लोमयुक्त, कुरुजः आभ्यधी चर्मासे, दिवा दिवसभा दिनकर, बहलम् आधी रात्री तेने बांधकर उसे, रात्रौ रात्रे रात्रिमें, सुखेहै छोडु खोल दे ॥ ११६ ॥

116. Then the part should be affused with milk and water and again poulticed. The bandage which is applied during the day must be of hide containing hair, and it should be removed at night.

फलाणां तैलयोर्गन्धामम्लपिष्टान् सुशीतलान् ।

ब्रूहेदानुषणाहंश्च गन्धैर्जलैश्चैव ॥११७॥

वातकोः कृशरैश्चैव दारयेत् स्नेहलंशुनैः ।

तैलयोगैनाम् तैलवाणा तैलवाले, फलानाम् फलोंने फलोंको, अम्लपिष्टान् अम्ल द्रव्योंकी पीसीने अम्ल द्रव्योंसे पीसकर, सुशीतलान् शीतल सुशीतल ब्रूहेदान् देवे। कुर्या लेप लगावे, स्नेहलंशुनैः अने स्नेहयुक्त और स्नेहयुक्त, वातकोः वातको वातहर, गन्धैः गंध द्रव्यों के द्रव्यों वातको- दूधपांड पाच्य, कृशरै च एव अने कृशराक्षी और कृशराक्षों उषनाहान् उपनाहो उपनाह, दारयेत् अधिवा बाधे ॥ ११७ ॥

117-117½ Applications can be made of oleiferous seeds well pasted with acid articles and made very cold. And poultices can be made of the fragrant group of drugs curative of vata, milk padding or kedgerree mixed with unctuous articles.

वातकोः कुरुजः --

तक्षमुखाभिलातार्त्तामृतः स्नेहात् प्रक्षुब्धपहे ॥११८॥

विचित्रान् विचित्रव्याधिप्रक्षुब्धप्राप्तान् नोपमान् ।

यत हवे अय, कुरु- उष शरीरवाणा स्नेह- शरीरवाणे, सुख- तथा देवता तथा केवल, कतिनाभिलाम् आयुथी पीडित रोगीओनी वायुसे पीडित रोगीओके,

११८. प्रक्षुब्धपहे-प्रक्षुब्धते (ख ड)

बला-भला बला, बिलर-अने जीखिनी जालथी और
 दिव्वणी छालस, नृते पडावेला पकाये हुए, क्षीरे दधमा
 कधमें, इतमगहन कीना मडने घृतमण्डा, विपाकमेव

यव- ७५ जौ, कोल- छोटा बैर, कुलथाना २५ने
 ३७था दरेकना और कुलथी प्रत्येके, प्रस्थोन्मिलितैः
 प्रस्थप्रगात् ६४ तोले, भागै लह भागसहित भाग-
 सहित, दशमूलात् दशभूजना दशमूलके, चतुष्पलान्
 सर्वना साथे भणी थार पक्ष सबके मिलित १६ तोले,
 भागान् भागोले भागोको, दशमस द्रोणे थोड द्रोष्
 ७७भा १०२४ तोले जलमें, पचेत् पकाववा एकावे,
 पादशेषे यतुर्थांश शेष रहेला चतुर्थांश शेष रहे हुए,
 रसे कपायभां कायमें, सक्कैरै आकरसहित शर्करा-
 सहित, जीवनीये ७५नीय द्रव्ये जीवनीय द्रव्य, तथा
 सर्जूर- भजूर खजूर, काश्कर्य- ग लारीनां ३५ गम्भारीके
 पल, द्राक्षा- द्राक्ष द्राक्ष, बदर- छोटा बैर, फल्गुलि-
 तथा ७७ना तथा अजीरके, पिष्टैः ३६३५ क्लकोरै,
 सक्कैरै दूध साथे दूधके साथ, सिद्ध सिद्ध करेला सिद्ध
 किये हुए सर्पित- धीनो वीका, प्रस्थ- प्रस्थ प्रस्थ,
 केवलवातघुत् ३६७ वातनाशक केवल वातनाशक,
 निरत्यय अने हानिरहित छे और हानिरहित है,
 सः सेने उसका, पान- पान पान, अभ्यञ्जन- अभ्यञ्ज
 अभ्यञ्ज, वस्तिष्ठा अने वस्तिष्ठा और वस्तिष्ठा

पडावने पकाना चाहिए, तब तेना इसके, शुक्ति २ तोला २ तोले, प्रकुञ्ज वाः अथवा ४ तोलानु अथवा ४ तोलेका, मूर्धनते शिरोगत शिरोगत, अनिले वायुभा वायुमें, नलम् नरथ आपु नल्य देना चाहिए ॥१२३३॥

123-123½. The supernatant part of ghee should be prepared with the milk boiled with sida and bael. Two or four tolas of this should be used as nasal medication (sternutatory) in condition of morbid vata affecting the head

ग्राम्यान्पौदकानां तु मित्वाऽस्थीनि पचेज्जले १२४ तं ज्ञेहं दशमूलस्य कषायेण पुनः पचेत् । जीवकर्मकास्फोटाविदारीकणिकच्छुभिः ॥१२५॥ वातघ्नजीवनीयैश्च कल्कैर्द्वितीयभागिकम् ।

ग्राम्य- ग्राम्य ग्राम्य, आनूप- आनूप आनूप पौदकानाम् अने जलमरेना और जलचरोकी, अस्थीनि हाडकी हड्डियाँ, सिद्धा क्षेडीने फोड़कर जले पायुनी जलमें, पचेत् पडावना पकावे, पुनः तम् स्नेहम् पछी ते स्नेहने फिर उस स्नेहको, दशमूलस्य दशमूलना दशमूलके, कषायेण कषायी काथसे, जीवक श्वक जीवक, ऋषभक- ऋषभक ऋषभक, आस्फोटा सारिवा मारिवा, विदारी- विदारीक ६ विदारीकद, कणिकच्छुभिः औथ कौचवीच, वातघ्न पायुनाशक वातघ्न, जीवनीयै- च अने श्वनीयगणुना और जीवनीयगणके, कल्कै- कुट्टकी कल्कोसे, द्वितीयभागिकम् ये भाग दूध नाभीने दो भाग दूध डालकर, पचेत् पडावना पकावे ॥१२४-१२५॥

124-125½. The bones of domestic wet-land and aquatic creatures should be broken to bits and cooked in water. The unctuous fluid obtained should again be cooked in the decoction of the deca-radices, adding the

paste of Jivaka, Rishabhaka indian sarsaparilla, white yam and cowage and of vata-curative drugs or the life-promoter group of drugs and double the quantity of milk.

तत्तिलद्वं नाचनाभ्यङ्गात्तथा पानानुवासनात् ॥१२६॥ सिरापवास्थिकोष्ठस्थं प्रणुदत्याशु मारुतम् ।

सिद्धम् सिद्ध अनेधुं सिद्ध हुआ, तब ते वह, नाचन- नरथ नाचन अभ्यङ्गात् अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, तथा पान- पान पान, अनुवासानात् अने अनुवासनथी और अनुवासनसे, सिरा- सिरा सिरा, पर्व- पर्व पर्व, अस्थि- अस्थि अस्थि, कोष्ठस्थम् अने कोष्ठस्थित और कोष्ठस्थित, मारुतम् वायुने वायुको, आशु शीघ्र शीघ्र, प्रणुदति दूर करे छे हटाता है ॥ १२६॥

126-126½. By the use of this preparation as nasal medication, inunction, potion and unctuous enema, the morbid vata affecting the vessels, joints, bones and other cavities, gets quickly cured.

ये स्युः प्रक्षीणमज्जानः क्षीणशुक्रौजसश्च ये ॥१२७॥ बलपुष्टिकरं तेषामेतत् स्यादमृतोपमम् ।

ये ये जो, प्रक्षीण मज्जान क्षीण मज्जावाला होय क्षीण मज्जावाले हों, ये च अने येओना और जिनके, क्षीणशुक्रौजस स्यु शुक्र अने ओज क्षीण यथेष्ट होय शुक्र और ओज क्षीण हुए हों, तेषाम् तेओने माटे उनके लिए एतत् आ यह, बलपुष्टिकरम् बलपुष्टिकरक बलपुष्टिकारक, अमृतोपमम् अने अमृतप्रमान और अमृत समान, स्यात् छे है ॥ १२७॥

127-127½. For those suffering from loss of marrow as well as those who suffer from loss of semen and vital essence, this imparts strength and robustness and acts like ambrosia.

१२४. ग्राम्यान्पौदकानां तु पन्थानूपौदकानां तु (क छ फ)

१२५½ वातघ्नजीवनीयैश्च-वातघ्नजीवनीयैश्च (ब)

तद्वत्सिद्धा वसा नक्रमत्स्यकूर्मचुलूकजा ॥१२८॥
प्रत्यग्रा विधिनाऽनेन नस्यपानेषु शस्यते ।

तद्वत् तेनी पेठे इसी प्रकार, सिद्धा सिद्ध डरेदी
सिद्ध की हुई, नक्र- नक्र मक्र, मत्स्य- भाछडी मछली,
कूर्म- कायभा कछुआ, चुलूकजा अने चुलूकनी और
चुलूककी, प्रत्यग्रा ताछ ताजी, वसा वसा वसा, अनेन
आ इसी, विधिना विधिथी विधिसे, नस्य- नस्य नस्य
पानेषु अने पानभा और पानमें, शस्यते प्रशस्त छे
प्रशस्त है ॥ १२८॥

128-128½ The fresh fat of the alli-
gator, fish, tortoise or the porpoise
prepared similarly (as described above)
is recommended as nasal medication
and potion.

प्रस्थः स्यात् त्रिफलायास्तु कुलस्थकुडवद्वयम् ॥१२९॥

कृष्णगन्धात्वगाढकयोः पृथक् पञ्चपलं भवेत् ।

राज्याचित्रकयोर्द्वे द्वे दशपलं पलोन्मितम् ॥१३०॥

जलद्रोणे पचेत् पादशेषे प्रस्थोन्मितं पृथक् ।

सुरारनालदध्यम्लसौवीरकतुषोदकम् ॥१३१॥

कोलदाडिमवृश्माम्लरसं तैलं वसां घृतम् ।

मज्जानं च पथ्यश्चैव जीवनीयपलानि षट् ॥१३२॥

कल्कं दत्त्वा महाज्वेहं सम्यगेन विपाचयेत् ।

त्रिफलायाः तु त्रिफला त्रिफला, प्रस्थः छेक प्रस्थ
एक प्रस्थ, कुलस्थ- कुलथी कुलथी, कुडवद्वयम् छे कुडव
दो कुडव, स्यात् होय होवे, कृष्णगन्धात्वक्- सरगवानी
छाछ शोभाजनकी छाल, आढकयो अने तुवेर और
भरहर, पृथक् छेक प्रत्येक, पञ्चपलम् पांच पल पांच
पल, भवेत् देवा लेवे, राज्या- रासना राजा, चित्रकयो
अने चित्रकनी और चित्रकके, द्वे द्वे छे छे पल दो
दो पल, पलोन्मितम् अने पलप्रमाण और पल-

प्रमाण, दशमूलम् दशमूलने दशमूलको, जलद्रोणे
छेक द्रोण पाण्डुभा एक द्रोण पानीमें, पचेत् पकावना
पकावे, पादशेषे अतुर्थाश भाडी रखे चौथाई शेष रहने
पर, सुरा- सुरा सुरा, पारनाल छांछ आरगात्र,
दध्यम्ल- आहु छडी खडी दही, सौवीरक- सौवीरक
सौवीरक तुषोदकम् तुषोदक तुषोदक, कोल छे.ल वेग,
दाडिम- दाडिम दाडिम, वृश्माम्ल- अने छेकमूला और
वृश्माम्लका, रसम् रस रस, तैल तैल तैल, वसाम्
वसा वसा, घृतम् घी घृत, मज्जानम् मज्जा मज्जा,
पथ्य च पथ्य अने ह्वय और ह्वय पृथक् छेक प्रत्येक,
प्रस्थोन्मितम् छेक प्रस्थ ६४ तोला षट् जीवनीयपलानि
अने छ पल जीवनीय द्रव्योंना और २४ तोले जीवनीय
औषधियोंका, कल्कम् दत्त्वा छेक नाभी कल्क ढालकर
एनख् आ इस, महाज्वेहं महाज्वेहने महाज्वेहका,
सम्यक् भराभर सम्यक्, विपाचयेत् पकावने
पाक करे ॥ १२९-१३२॥

129-132½ Take 64 tolas of the
three myrobalans, 32 tolas of horse
gram, 20 tolas each of the bark of
drumstick and pigeon pea, 8 tolas each
of indian groundsel and white flowered
leadwort and four tolas of each of
the deca-radices and decoct them in
1024 tolas of water till reduced
to one fourth its quantity Then add
64 tolas each of sura wine, sour
conjee, sour curds, sauveera wine,
tushodaka wine the decoction of small
juzube, pomegranate, kokam butter,
oil fat, ghee, marrow, milk and 24
tolas of the paste of the life promoter
group of drugs, and prepare the
great unctuous preparation in due
manner

सिरामज्जास्थिगे वाते सर्वाङ्गेकाङ्करोणिषु ॥१३३॥
त्रेपनाक्षेपश्लेष्षु तमभ्यङ्गे प्रयोजयेत् ।

१२८॥ नस्यपानेषु-नस्ये पाने च (फ)

१३२ रस तैल-रसास्तैल (फ)

१३३. कल्क दत्त्वा-कल्कीकृत्य (फ)

॥ सम्यगेन विपाचयेत्-सम्यगेन विविपाचयेत् (व. फ)

adding the paste of 4 tolas each of liquorice, sugar Indian groundsel, rock salt and green ginger. This oil, taken as potion and fumigation is curative of vata.

पञ्चमूलकपात्रेण विद्यदाकं बहुवार्यिकम् ॥१३८॥
पक्त्वा तत्र रसं पूवा तैल तथं विपाचयेत् ।
पक्त्वा तत्र रसं पूवा तैल तथं विपाचयेत् ॥१३९॥
संक्षुब्धे श्लेष्मणा सैतव्येन शस्तं विशेषतः ।

बहुवार्यिकम् अष्ट पञ्चमूलकं बहुवर्षकी, पिण्याकम्
त्रोषणे खलीको, पञ्चमूल- पञ्चमूलना पञ्चमूलके,
कपात्रेण अत्रापथी कापसे, पक्त्वा पञ्चमूल पञ्चमूल,
तत्र रसं तेनो अत्र उसके रसको, पूवा गांधी वरुनि
लागण, पञ्चमूल तैल आगण। उतर्मे आठगुणे,
पक्त्वा ६५५ रूपा, तैलपञ्चमूल अत्र तथै तैल ६४
तोले तैल, विपाचयेत् पञ्चमूल पक्त्वा, एतत् आ यह,
सर्व- सर्व स्र, वात-विकारस्तु वात(पञ्चमूल) नाश
करे ते वातविकारस्तु नाशक है, एतत् आ तैल यह तैल,
श्लेष्मणा तस्ये ६५५ साधे भुण्क्ते। कफस्रष्ट, वाते च
वायुभा वायुने, विशेषत आस्र करीने विशेषत,
रसं १३२८ छे प्रसक्त है ॥ १३८-१३९३ ॥

138-139½. Cook very old oil-cake in the decoction of penta radices; strain the solution and prepare a medicated oil in this solution by taking 64 tolas of oil and eight times the quantity of milk. This oil is curative of all disorders of vata. This is specially recommended in conditions of vata associated with kapha.

ययकोलकुलथानां श्लेष्मणा मुकमूलकात् ॥१४०॥

१३८ पञ्चमूलकपात्रेण-पञ्चमूलकपात्रेण (प)

१३९ पक्त्वा तत्र रसं पूवा-पक्त्वा तत्र रसं तत्र (प)

॥ पक्त्वा तत्र रसं-पक्त्वा तत्र रसं (क)

विद्यादाकं विद्यादाकं द्रवैररलैर्विपाचयेत् ।
तेन तैलं कपात्रेण कपात्रैः कटुभिश्च ॥१४१॥
पिष्टैः सिद्धं मद्वाचतैरार्तः सीते प्रयोजयेत् ।

पञ्चमूल- ०५, अष्ट जी, वेर, कुलनाम ६५५
कुलनी श्लेष्मणा अत्रापथी ५२ गन्धिपत्नी, शुष्कमूलकात्
अष्ट रूपा, सूती सूती, विद्यादा च नने भीभीदी
७ वली वार केन्दी लाक, एतत् अष्ट अष्ट हर एतत्,
अष्टमि अष्टमि १६ तोलेको, कटुः द्रवैः अष्ट
द्रवैः अष्ट अष्ट द्रव्योरे, विपाचयेत् पञ्चमूल पक्त्वा,
तेन ते द्रव, कपात्रेण अत्रापथी कापसे, कपात्रैः
आटा इष्टमि द्रवैः पक्त्वा, तथा कटुभिः अने १६
५०५५ तथा कटु द्रव्योरे, पिष्टैः ६५५ वली, सिद्धम्
तैलं सिद्ध अष्टमि द्रवैः सिद्ध द्रव्ये हुए वली, सीते
६५५ अष्ट पछी सीतक होने पर, महावातः महावात
महावायुदे, वातः पीडायेत् अष्टमि पीडायेत्,
प्रयोजयेत् उपयोग्यां लेवु प्रयुक्त करे ॥१४०-१४१३॥

140-141½. Take 16 tolas each of barley, jujube, horsegram elephant pepper, dry radish and bacl, and cook them in a sour solution (such as sour gruel or curds) The medicated oil prepared with this decoction along with fruit acids and the paste of pungent spices, should be used by the patient suffering from pernicious disorders of vata, in the cold season.

वातरोमे गलात्तैः--

सर्ववातविकाराणां तैलान्यन्यान्वतः शृणु ॥१४२॥
चतुष्प्रयोग्यां चतुष्प्रयोग्यां चतुष्प्रयोग्यां च ।
रजःशुक्रप्रदोषप्रत्ययजननानि च ॥१४३॥
निरूपयामि सिद्धांति सर्वदोषहराणि च ।

वतः द्रवैः अष्ट, सर्व- अष्टमि वत, वातविकारान्
वातविकारान् उपयोग्यां अष्टमि वातविकारान् प्रयुक्त
अनेरान्, अन्यानि भीम द्रवैः, तैलानि तैल तैलान्,
शृणु साधने बुनो, चतुष्प्रयोग्यां ते तैलान् अष्ट

प्रकारे प्रयोगे शक्य है ये तैल चार प्रकारसे प्रयुक्त हो सकते हैं, आयुष्य-बल- आयुष्य, भक्ष, आयुष्य, बल, वर्ण करानि च अने वृद्धि करने के हैं और वर्ण-कर है, रज-शुक्ल-प्रदोषघ्नाणि रजोदोष अने शुक्लदोषघ्ना-नाश करने के हैं आर्तव और शुक्लके दोषोंको हरनेवाले हैं, अपत्यजनक हैं, निरत्ययानि तुक्स्थान करने के हैं मन्त्री हानि करनेवाले नहीं हैं, सिद्धानि अकसीर हैं अकसीर हैं, सर्वदोषहराणि च अने सर्व दोष दूर करने के हैं और सब दोष हरनेवाले हैं ॥ १४२-१४३ ॥

142-143½. Listen now to the description of other preparations of oils that are beneficial in all disorders of vata that can be used in all the four therapeutic modes, that are promotive of longevity, strength and complexion, that are curative of menstrual and seminal disorders which are inductive of procreation, and which are free from harmful effects and are generally curative of all kinds of morbidity.

सहाचरतुलायाश्च रसे तैलाढकं पचेत् ॥१४२॥
मूलकल्कादशपलं पयो दत्त्वा चतुर्गुणम् ।
सिद्धेऽस्मिन्लङ्कैराचूर्णादष्टादशपलं भिषक् ॥१४३॥
विनीय दारुणेष्वेतद्वातव्याधिषु योजयेत् ।

सहाचरतुलाया च सहाचरना ओं तुला सहाचरके ४०० तोले, रसे क्वाथमां काथमें, तैलाढकं ओं आढक तैल २५६ तोले तैल, पचेत् पञ्चावधु पकावे, मूलकल्कात् सहाचरना भूथने। उदक सहाचरके मूलका कल्क, दश-पलम् ६४ पल ४० तोले, चतुर्गुणम् अने चतुर्गुण और चौगुना, पयः दूध दूध, दत्त्वा नाभीने डालकर, सिद्धे अस्मिन् सिद्ध करेला ओंमा सिद्ध होने पर इसमें, शर्कराचूर्णात् साकरतु गूँ चीनीका चूर्ण, अष्टादश-

१४५ पयो दत्त्वा-पत्त्वा क्षीरे (र.)

, चतुर्गुणम्-चतुर्गुणे (घ)

पलम् अठार पल ७२ तोले, विनीय भेजनीने मिलाकर, भिषक् वैद्य वैद्य, दारुणेषु लक्ष्य कर दारुण, वातव्याधिषु वात व्याधियोंमां वातव्याधियोंमें, पत्त च ओंने इसका, प्रयोजयेत् प्रयोग करे ॥१४४-१४५ ॥

144-145½. Prepare a medicated oil in 400 tolas of the decoction of crested purple nail dye, by using 256 tolas of oil and adding 40 tolas of the paste of radish and four times the quantity of milk. The physician should use this oil mixed with 72 tolas of powdered sugar, in severe types of vata disorder

श्वदंष्ट्रास्वरसप्रस्थौ द्वौ समौ पयसा सह ॥१४६॥
षट्पलं शृङ्गवेरस्य गुडप्याष्टपलं तथा ।
तैलप्रस्थं विषकं तैर्दद्यात् सर्बानिलार्तिषु ॥१४७॥
जीर्णे तैले च दुग्धेन पेयाकल्पः प्रशस्यते ।

पयसा सह दूधनी साथे दूधके साथ, समौ द्वौ सम भेजनीमां सम भागमें, श्वदंष्ट्रा गोभद्रुने गोखरुका, स्वरसप्रस्थौ स्वरस ओं प्रस्थ स्वरस १२८ तोले, शृङ्ग-वेरस्य सूट शृङ्गवेर, षट्पलम् ७ पल २४ तोले, गुडस्य तथा गोण तथा गुड, अष्टपलम् आठ पल ३२ तोले, तैः तैलोथी इनसे, विषकम् पकावेसु पकाया हुआ, तैलप्रस्थं ओं प्रस्थ तैलने ६४ तोले तैल, सर्व-निलार्तिषु सर्व वातव्याधियोंमां सब वातरोगमें, दद्यात् देव देवे, तैले जीर्णे च अने तैल पथी गता और तैल जीर्ण होने पर, दुग्धेन दूधनी साथे दूधके साथ, पेयाकल्प पेयाने। उपदेश पेयाप्रयोग, प्रशस्यते प्रशस्त है ॥ १४६-१४७ ॥

146-147½. Prepare a medicated oil by taking 64 tolas of oil along with 128 tolas of the expressed juice of small caltrops, equal quantity of milk,

१४६ श्वदंष्ट्रा... पयसा सह-श्वदंष्ट्रा कषायस्य द्वौ प्रस्थौ पयसा समौ (र.)

१४७. षट्पल-कट्फल (घ)

148, 54½ Take 400 tolas of soda,
one fourth part of guduch and one

१५१. अतिविषा-अतिवला (घ)
 १५२. स्पृका-पृका (द)
 १५३. त्वनाकुन्दुर-त्वक्कुन्दुर (ख झ)
 " " -त्वक्चन्दनैला (त. द. ध)
 " " -त्वक्चूरन (य)
 १५४. मनागकेशरै-मवलकेशरै (अ)

eight quantity of indian groundsel and cook in 25600 tolas of water till it is reduced to one tenth of the quantity. Prepare 256 tolas of oil with this decoction adding equal quantities of whey, sugar-cane juice and vinegar along with half the quantity of goat's milk and the paste of four tolas of the leaves of each of the following drugs.—zedoary, long leaved pine deodar small cardamom, indian madder, eagle wood, sandal, himalayan cherry, atees, nut-grass, wild bran, pea, liquorice, holy basil, shell, Rishabhaka Jivaka, palas juice, musk, hairy onosma, buds of spanish jasmine melilot, saffron, lichen, nutmeg, musk mallow fragrant sticky mallow cinnamon, resin of indian olebanum, camphor, liquid storax, yellow resin, cloves shell, cubeb pepper, costus, nardus, perfumed cherry glory tree, indian valerian ginger grass, sweet flag, sprouts of emetic nut and fragrant poon. This should then be strained and the paste of fragrant drugs be added to it and administered duly.

श्वत्सं कासं ज्वरं हिक्कां छर्दिं गुल्मान् क्षत क्षयम् ॥
ह्रीहृशोषावपसारमलक्ष्मीं च प्रणाशयेत् ।
बलातैलमिदं श्रेष्ठं वातश्वाधिविनाशनम् ॥२५६॥
(अग्निवेशाय गुरुणा कृष्णाजैवेण भाषितम् ।)

इति बलातैलम् ।

श्वत्सं कासम् ते तेन श्वास, कासं वद तैलं श्वास, कास, ज्वरम् ज्वर, हिक्कां छर्दिं हिक्का, छर्दिं छर्दि, गुल्मान् गुल्म, क्षयं क्षय, क्षय क्षत, क्षय, ह्रीहृशोषो प्लीहा, शोष ह्रीहृ, शोष,

१५५. हिक्का-मूर्च्छा (क त. द. घ ष)

अपस्मारम् अपस्मार अपस्मार, बलक्ष्मीम् च अग्नि
अलक्ष्मीने। और अलक्ष्मी इवका, प्रणाशयेत् नाश करे
छे नाश करता है, वातश्वाधि- वातश्वाधिने। वातरोक्ता,
विनाशनम् नाश करनेवाला नष्टक, श्रेष्ठ श्रेष्ठ श्रेष्ठ, इवम्
आ यह, बलातैलम् अलक्ष्मी इवका, गुरुणा गुरु गुह,
कृष्णाजैवेण कृष्णाजैवे कृष्णाजैवे, अग्निवेशाय अग्नि-
वेशने अग्निवेशको, भाषितम् उड़ी अतांयु छे कहा है
॥ १५५-१५६ ॥ इति अलक्ष्मी, बलातैलम् अलक्ष्मी छे
बलातैल है ।

155-156. This excellent Sida oil is curative of vata disorders in general and particularly of dyspnea, cough, fever, hyecup, vomiting, gulma, pectoral lesions, cachexia, splenic disorders, consumption, epilepsy and lack-lustre appearance (This has been taught to Agnivesa by his guru Krishna Atreya). Thus has been described the Sida oil

वातरोगे अमृताय तैलम्—

अमृतायास्तुलाः पञ्च द्रोणेष्टष्टस्रं पचेत् ॥१५७॥
पादशेषे समक्षीरं तैलम् दद्यादकं पचेत् ।
बलातामलीसमीरराशिवस्तुष्टस्रं पचेत् ॥१५८॥
बलातामलीसमीरराशिवस्तुष्टस्रं पचेत् ।
काकोलीक्षीरकाकोलीश्रावणं तिलान्नसैः ॥१५९॥
महाश्रावणजीवन्तीचिदाशिकपिकञ्जुलिः ।
सतावरीमहामेदाककंटाकङ्गाहरेणुभिः ॥१६०॥

१५७ अमृतायास्तुला पञ्च-द्रोणः पञ्च गुडून्गास्तु

(क घ छ त फ)

१५८ पला-चला (छ फ)

१५९ बलातामलीजीवकै—जनपुष्पाबलमेदामहामेदार्थि-
जीवकै (घ ष)

१६० महाश्रावण-सहाश्रावणी (ब.)

॥ महामेदा-तामली (घ. त.)

वचागोक्षुरकैरण्डराक्षाकालाक्षहाचरैः ।
वीराशक्तिकुस्तत्वक्षपत्रर्चमन्त्रावालकैः ॥१६१॥
सहैलकुङ्कुमस्फुकात्रिदशाद्वैश्च कार्ष्णिकैः ।
मज्जिष्ठायास्त्रिकर्षेण मधुकाष्टलेन च ॥१६२॥
कल्कैस्तत् क्षीणवीर्याधिवलसमूढचेतसः ।
उन्मादारत्नरससाररार्ताश्च प्रकृतिं नयेत् ॥१६३॥
वातव्याधिहरं श्रेष्ठं तैलाग्र्यममृताह्वयम् ।
(कृष्णात्रेयेण गुरुणा भाषितं वैद्यरूजितम् ॥१६४॥)

इत्यमृताद्यं तैलम् ।

अमृततया. गणैः निम्बेय, धन्त तुला पांथ तुलाने २००० तोलेको, अपास् पाण्डु जल, बटसु द्रोणेण आठ द्रोणमा ८१९२ तोलेमें, पचेत् पञ्चवटी पकावे, वाद-
शेषे यथुर्थाश आडी रहे त्यारे चतुर्थीश शेष रहने पर,
समक्षीरम् समान प्रमाणां मा ह्वे साथे समभागमे दूध
डालकर, कैलस तैल, द्रव्याढकम् ये आठ ५१२ तोले,
कार्ष्णिके अने तेमां ओंओं ओं उभमें एकएक तोला,
एला- नानी ओंओं छोटी इलायची, मासी-नत- नटा-
भासी, तगर जटाभासी, तगर, उक्षीर- डाणैः आणैः सस,
सारिवा- सारिवा सारिवा, कुष्ठ-चन्दनं कठ, य-हन कूठ,
चन्दन, बला भला बला, तासलकी- ला-नक्षत्री भुद
भावला, मेदा- मेदा मेदा, क्षलपुष्पा- शतपुष्पा संया,
ऋषि नक्षत्र ऋषि, जीवकै ७५३ जीवक, काकोली-
डाकोली काकोली, क्षीरकाकोली- क्षीरडाकोली क्षीर-
काकोली, श्रावणी- श्रावणी श्रावणी, अतिवला-अति-
भला अतिवला, नखैः नभला नख, महाश्रावणी- महा-
श्रावणी महाश्रावणी, जीवन्ती- ७५१-ती जीवन्ती, विदारी-
विदारी ६ विदारी, कपेकच्छुमि जोया कौचवीज,
गतावरी शतावरी गतावर, महामेदा- महामेदा महा-
मेदा, कर्कटारया- डाडडाशी गी काकडासीगी, हरेणुभि-
हरेणु हरेणुका, वचा-गोक्षुरक- वच, गोभृदु वचा,
गोलरु, एरण्ड रास्ना शेर ३, शरना एरण्ड, रास्ना,
काला- डाडा काला, सहाचरैः सडाथर सहाचर,
वीरा- वीरा वीरा शक्तिक- शक्तिक शक्तिक, सुन-त्वक्-

शेथ, तज मोष, दालचीनी, पत्र- तेजपत्र तेजपत्र,
ऋषमक नक्षत्रक ऋषमक, बालकै सुगंधी बागो
गन्धवाला, सहा- एला- सडा नानी ओंओं सडा,
छोटी इलायची, कुङ्कुम-स्फुका- डेसर, स्फुका केसर, स्फुका,
त्रिदशाद्वैः च अने देहादेरने और देवदारुका, कल्कैः
कल्क नाभने कल्क डालकर, मज्जिष्ठाया. मज्जि मजीठ,
त्रिकर्षेण त्रिषु कर्ष तीन तोले, मधुकाष्टलेन च अने
नेडीमध आठ पद नाभी और सुलहठी १२ तोले
डालकर, पचेत् पञ्चवटुं सिद्ध करे तत् ते तेव यह
तैल, क्षीण-वीर्य- क्षीणवीर्य वीर्यक्षीण, क्षीणवल्- क्षीण
अशि अने क्षीण भणवाणने क्षीणमि, क्षीणवल्,
समूढचेतसः तथा भू यितवाणने तथा मूढ चित्तवालेको,
उन्माद- अने उन्माद और उन्माद, चरति- भेयेनी
वेचनी, अपस्मारे. तथा अपस्मारी तथा अपस्मारके,
मार्तान् च पीडायेलाओने रोगियोंको, प्रकृतिम् नयेत्
स्वस्थ करे छे प्रकृतिमें ले आता है, गुरुणा गुरु गुरु.
कृष्णात्रेयेण कृष्णात्रेये कृष्णात्रेयसे, भाषितम् कहेतु कदा
हुआ, वैद्यरूजितम् वैद्यीये पूनेतु वेचोसे पूजित,
अमृताह्वयम् आ अमृताद्य नामनु तेव यह अमृताद्य
नामक तैल, तैलाग्र्यम् तेलेमां उत्तम तेलोंमें उत्तम, श्रेष्ठ
वातव्याधिहरम् अने श्रेष्ठ वातव्याधि हरना छे
और श्रेष्ठ वातव्याधिहर है ॥ १५७-१६४ ॥ इति आ
यह, अमृताद्यन् तैलम् अमृताद्य तैल छे अमृताद्य तैल है ।

157-164. Decoct 2000 tolas of
guduch in 8192 tolas of water till
reduced to one fourth its quantity
Prepare a medicated oil in this
solution by adding 512 tolas of til oil
and equal quantity of milk along with
the the paste of one tola each of carda-
mom, nardus indian valerian cuscus,
indian sarsaparilla costus, sandal, sida,
ground phyllanthus, Meda, dill seed,
Ridhi Jivaka Kakoli, Kshira-kakoli
small east india, globe thistle, evening
mallow, shell, east indian globe
thistle, cork swallow wort white yam.

१६१. वीराशक्तिक.....बालकै.-वीरासहैकर्षमन्त्रदिशा
कार्ष्णिकै (द व)
१६२. सहैला-महैला (स. झ. द.)
१६४. अमृताह्वयम्-अमृतोपगम् (ध)

cowage, climbing asparagus, Mahameda, galls, pea, sweet flag, indian caltrops, castor, indian groundsel, dark blue creeper, crested purple nail dye, climbing asparagus indian olebanum, nut-gras, cinnamon. cassia cinnamon, Rishabhaka, fragrant sticky mallow, wild black gram, large cardamom, saffron, melilol, deodar three tolas of indian madder and 32 tolas of liquorice This medicated oil restores the health of those affected with loss of semen, gastric power and vitality and of those who are deluded of mind, and also of those who suffer from insanity and epilepsy This foremost of medicated oils, which is curative of vata-disorders, is known by the name of Amrita or Guduch oil. (This oil described by the preceptor Krishna Atreya is held in high regard by the physicians) Thus has been described the compound Guanch oil

વાતરોગે રાસ્નાતૈલમ્—

રાસ્નાસહસ્રનિર્યુદ્ધે તૈલદ્રોણં વિપાચયેત્ ।

ગન્ધૈર્હૈમવતૈઃ પિષ્ટૈરેલાઘૈશ્ચાનિલાર્તિનુત્ ॥૧૬૫॥

કલ્પોડયગન્ધગન્ધાયાં પ્રસારણ્યાં બલાદ્વયે ।

કાથકલ્કપયોમિર્ચાં બલાદીનાં પચેત્ પૃથક્ ॥૧૬૬॥

इति रास्नातैलम् ।

રાસ્નાસહસ્ર- એક હજાર પદ્મ રાસ્નાના રાસ્નાકે
ચાર હજાર તોલે. નિર્યુદ્ધે કાથના કાથમે, તૈલદ્રોણમ્

૧૬૫ વિપાચયેત્-વિપાચિતમ્ (ચ.)

૧૬૬ કર્ણ-કલ્ક (ત)

કલ્પોડય-બલાદ્યે-પદ્મ કલ્પસ્તુ બલયોઃપ્રસારણ્યગન્ધયો
(ચ હ.)

—પદ્મ કલ્પોડયગન્ધાયાં બલાતિવલ્લોસ્તપા(ચ)

—પદ્મ કલ્પોડયગન્ધાયાં પ્રસારણ્યાં બલાદ્યો(ક)

પચેત્ પૃથક્-પૃથક્ પચેત્ (ચ)

એક શ્રેણી તૈલ તૈન ૧૦૨૪ તોલે, હૈમવતૈ હિમાલયમાં ઉત્પન્ન થયેલ હિમાલયમાં હોનેવાલે, ગન્ધૈ સુગંધી દ્રવ્યોથી ગન્ધ દ્રવ્યોસે, એલાઈ તથા નાની એલથી વગેરેના તથા એલાઈકે, પિષ્ટઃ ચ કલ્ક સાથે કલ્કસે, વિપાચયેત્ પકાવે, અનિલાર્તિનુત્ એ વાત-બ્યાધિ મટાડનાર છે. યદ્ વાતપીડનાશક છે, અયમ્ કલ્પ આ કલ્પ પ્રમાણે. આ કલ્પકે અનુસાર, અશ્વ-ગન્ધાવાદ્ય અશ્વગંધા તૈલ અશ્વગન્ધા તૈલ, પ્રસારણ્યાદ્ય પ્રસારણી તૈલ પ્રસારણી તૈલ, બલાદ્યે અને બલા-બલાનાં તૈલ તૈયાર કરવામાં આવે છે. એક-બે બલાઓંકે તૈલ તૈયાર કિયે જાતે છે. બલાદીનામ્ અથવા બલા વગેરેના તથા બલાદિકે કાથ કલ્ક પયોમિર્ચા કાથ, કલ્ક અને દૂધ સાથે કાથ, કલ્ક તથા દૂધસે, પૃથક્ પૃથક્, પચેત્ તૈલ પકાવેત્ તૈલ પકાવે, इति रास्ना-તૈલમ્ આ રાસ્ના તૈલ છે. યદ્ રાસ્નાતૈલ છે ૧૬૫-૧૬૬ ॥

165 166. Prepare a medicated oil taking 1024 tolas of oil and cooking it in 4000 tolas of the decoction of indian groundsel along with the paste of the fragrant group of drugs grown in the Himalayas, as well as the cardamom group of drugs. This oil is curative of vata. Similarly may be prepared the medicated oil of winter cherry, chinese moon creeper and the two varieties of sida or the medicated oil of sida and other drugs may be prepared using these drugs individually in the form of decoction, paste or milk. Thus has been described the Indian Groundsel oil.

વાતરોગે મૂલકાચં તૈલમ્—

મૂલકચરસ ક્ષીરં તૈલં દધ્યમ્લકાઞ્જિકમ્ ।

તુલ્યં વિપાચયેત્ કર્ણૈર્વલાઞ્જિત્ર હસૈન્ધવૈઃ ॥૧૬૭॥

૧૬૭. તુલ્ય...સૈન્ધવૈ-તૈલ વિપાચયેત્ કર્ણૈ, બલાશિમુકસૈન્ધવૈ(ચ.)

વલાઞ્જિત્રકસૈન્ધવૈ-બલાશિમુકસૈન્ધવૈ (ક.)

બલા-વલા (ચ)

पिप्पल्यतिविण्मग्नान्नाचविकागुरुशियुकै ।
 भल्लान्नवचाकुष्ठश्वदंष्ट्रात्रिभवेजै ॥१६८॥
 पुष्कराद्वशटीविल्वशताह्वान्तदारुभिः ।
 तन्निष्ठ पीतमत्पुत्रान् हन्ति वातात्मकान् गदान् ॥
 इति मूलकाद्यं तैलम् ।

तुल्यम् सप्त प्रमाणानाम् वमभाग, मूलकस्वरमय
 भूणानां स्वरस मूलीका स्वरस, क्षीरम् इध दध्, तैलग
 तेल तैल, दध्यमल आरु हर्षा वट्टा दही, काञ्जिकम्
 अने कृष्ण ओओने और कांजी इनक', बला-चित्रक-
 भला, शिप्रक बला, चित्रक सन्ध्वै सन्ध्वै सन्ध्वै
 पिप्पली- पीपर पिप्पली, अतिविण्म- अतिविण्म अतिविण्म,
 रास्ना- रास्ना रास्ना, चविका- चविका चविका, अगुरु
 अगुरु अगुरु शियुकैः अगुरुवानां भूणानी छाल सहजनकी
 जड़की छाल, भल्लान्नक- भिलाभो भिलावा, वचा-कुष्ठ- वच
 कठ वचा, कूठ, श्वदंष्ट्रा- गोभद्र गोबर, त्रिभवेजै सूत
 सौंठ, पुष्कराद्व पुष्करभूण पोदकरमूल, शटी- कपूर
 कायली कचूर, बिल्व- भीली बिल्वकी जड़, शताह्व
 शताह्व सोया, नतदारुभि तगर अने देवदारना तगर
 और देवदारुके, कल्कैः कल्कैः साथे कल्कैः साथ, जिपा
 जयेव पञ्चवर्णा पञ्चवे, मिद्धम् तगर सिद्ध करेव ते ते
 सिद्ध किया हुआ वह तैल, पीतम् पीतम् आवतां
 पीनेपर, अतुग्राह् अति अगुरु अति उग्र, वातात्मकान्
 गदान् वातरोओने वातरोगोंको, हन्ति हन्ति छे नष्ट करता
 है ॥ १६७-१६९ ॥ इति आ यह, मूलकाद्यम् मूलकाद्य
 मूलकाद्य, तैलम् तैल छे तैल है ।

167-169. Prepare a medicated oil
 by taking 64 tolas of oil and cooking
 it in equal quantities of radish-juice,
 milk sour curds and sour conjee
 adding the paste of sida, white
 flowered leadwort, rock salt, long
 pepper, atees, indian groundsel, chaba
 pepper, eaglewood, drumstick marking
 nut, sweet flag costus, indian caltrop

dry ginger, orris root zedoary, hael,
 dill seed, indian valerian and deodar.
 This medicated oil, when taken as
 potion, cures even very severe types of
 vata-disorders Thus has been described
 the Compound Radish oil.

वातरोगे वृषमूलादितैलम् —

वृषमूलगुड्व्योश्च द्विशतस्य शतस्य च ।
 चित्रकात् वाश्वगन्धाच्च काये नैकादकं पचेत् १७०
 सक्षीरं वायुना भग्ने दद्याज्जर्जरिते तथा ।
 प्राक्तेलावापसिद्धं च भवेदेतद्गुणोत्तरम् ॥१७१॥
 इति वृषमूलादितैलम् ।

द्विशतस्य भसे। भसे। पञ्च ८००-८०० ताले,
 वृषमूल- अरुसुसानां भूण वामामूर गुड्व्यो च अने
 गुणे। और गिलोय, साश्वगन्धात् आश्वगन्धा अश्वगन्धा,
 चित्रकात् च अने शिप्रक और चित्रक शतस्य च से। से।
 पञ्च ४००-४०० ताले, काये सक्षीरम् ओओना कृत्यमा
 द्विसहित इनके कायमें दधके माग, तैलाटकम् ओक
 आठक तैल तैल २५६ ताले, पचेद पञ्चापु मिद्ध परे,
 वायुना भग्ने वायुधी भग्ने वायुने भग्ने, तथा जर्जरिते
 अने जर्जरित श्वेथाने तथा जर्जरित अगुवालास,
 दद्यात् ते हेतु इमे देना चाहिए, प्राक्तेल- पूर्वोक्त
 तैलनां पूर्वोक्त तैलके, लायापमिद्ध ८०५ साथे
 सिद्ध करवामा आवे तो प्रयोगोंके प्रज्ञेयमे सिद्ध किया
 जाय तो, एतन् च आ यह, गुणोत्तरम् शुद्धमा रहे
 नाणु अधिक गुणवान, भवेत् गाय छे होता
 है ॥ १७०-१७१ ॥ इति आ यह, वृषमूलादितैलम्
 वृषमूलादि तैल छे वृषमूलादि तैल है ।

170-171. Prepare a medicated oil
 by taking 256 tolas of til oil and
 cooking it in 800 tolas of the decoction
 of vasaka-roots and guduch, and 400
 tolas of the decoction of white flowers

१७०. वृषमूल-गुडः मूल (५)

॥ चित्रका मादगन्धा-श्वगन्धा-चित्रकी. ५ ॥

leadwort, winter cherry and milk
This medicated oil should be prescribed
in fractured or carious conditions of
bone due to vata. If this oil is pre-
pared with the previously described
medicated oils, the potency of its action
becomes doubly intensified (dynamisa-
tion). Thus has been described the
Compound Vasaka-roots oil.

વાતરોગે મૂલકતૈલમ્—

રાક્ષાશિરીષયઞ્ચાદ્યશુઠીસહચરામૃતાઃ ॥૧૭૨॥

સ્યોનાકદારુશમ્પાકદ્વયગન્ધાત્રિકણ્ટકાઃ ।

एषां दशपलान् भागान् कषायमुपकल्पयेत् ॥१७३॥

રાક્ષા શિરીષ-રાસ્ના, શિરીષ રાસ્ના, શિરીષ, યઞ્ચાદ્ય-
જેઠીમધ મુલકટી, શુઠી- સૂંઠ સોંઠ, સહચરા- સહચર
સહચર, અમૃતા ગંગા ગિલોય, સ્યોનાક- સ્યોનાક
શ્યોનાક, દારુ-શમ્પાક- દેવદાર, શમ્પાક- દેવદાર,
અમલતાસ, હયગન્ધા- અશ્વગન્ધા અશ્વગન્ધા, ત્રિકણ્ટકાઃ
અને ગોખરુ જૌર ગોખરુ, ઇષામ્ એ દરેકને। इनके
प्रत्येकके, दशपलान् दश दश पल ४०-४० तोले,
भागान् भाग ६४ भाग लेकर, कषायम् कषाय काय,
उपकल्पयेत् बनावे। तैयार करे ॥ १७२-१७३ ॥

172-173 Prepare a decoction by
taking 40 tolas of each of indian
groundsel, siris, liquorice, dry ginger,
crested purple nail dye, guduch, indian
colosanthus, deodar, purging cassia,
winter cherry and indian caltrops.

ततस्तेन कषायेष्व सर्वगन्धैश्च कार्षिकैः ।
दध्यारनालमाषाम्बुमूलकेक्षुरसै शुभै ॥१७४॥

પૃથક્ પ્રસ્થોન્નિતૈઃ સ્વાર્ધ તૈલપ્રસ્થં વિપાચયેત્ ।
હ્રીદમૂત્રમ્હશ્વાસકાલમાસ્તરોગનુત્ ॥૧૭૫॥

एतन्मूलकतैलाख्यं वर्णायुर्वलवर्धनम् ।

इति मूलकतैलम् ।

તત્ત સ્તેન તે પછી તે તદનન્તર ઉત્ત, કષાયેળ
કષાયથી કાયસે, કાર્ષિકે અને એક એક કર્ષભાર ઔર
एक एक तोला प्रमाण, सर्वगन्धे च सर्व गंधे साथे सब
गन्धोंके कल्पसे, प्रस्थोन्नितै प्रस्थ ७८६। ६४ तोले
जितने, पृथक् ७८६ ७८६ पृथक् पृथक्, शुभै शुभ
शुभ, दधि- दही, धारनाल- दारनाल, आरनाल,
माष-अम्बु- अम्बु। कषाय उद्धका काय, मूलक-इक्षुरसैः
भूषानो रस અને શેરડીનો રસ એઓની મૂલી ઔર
इसका रस इनके, सार्धम् साथे साथ, तैलप्रस्थम् એક
प्रस्थ તેલ ૬૪ તોલે તૈલ, વિપાચયેત્ પકાવે,
मूलकतैल- मूलकतैल मूलकतैल. आख्यम् नामनुं नामक,
एतत् आ तेल यह तैल, ह्रीद मूत्रमह- ह्रीद, मूत्रमह
હ્રીદા, મૂત્રમહ, શ્વાસ-કાલ- શ્વાસ, કાસ શ્વાસ, કાસ,
मारुतरोगनुत् અને વાતરોગને દૂર કરનાર છે ઔર
वातरोगका नाशक है, वर्ण-आयु-बल- तथा वरु, आयुष्य
તેમજ બલને વર્ણ, આયુ એવ બલનો, વર્ધનમ્ વધારનાર
છે बढ़ानेवाला है ॥ १७४-१७५॥ इति आ यह,
मूलकतैलम् मूलकतैल છે मूलकतैल है ।

174-175. Prepare a medicated oil
by taking 64 tolas of til oil and
cooking it in the above-said decoction
along with 64 tolas each of curds,
sour congee, decoction of black gram,
juices of good quality of radish and
sugar cane, adding one tola of the

૧૭૪ પ્રસ્થોન્નિતૈ સ્વાર્ધ-પ્રસ્થોન્નિતૈ સિદ્ધ (અ)
, હ્રીદમૂત્રમ્હ-હ્રીદમૂત્રમ્હ (ન ષ ત ઢ ૧, ષ)
, ૧૭૫ "एतन्मूलकतैलाख्यं"-रास्नातैलमि । खयात
(क द त ध फ)

, તૈલાખ્ય-તૈલાખ્ય (ન ઢ ધ, ફ)
, વર્ણાયુર્વલવર્ધનમ્-પુર્વવર્ણનિર્દર્શિતમ્ (દ)
, इति मूलकतैलम्-इति रास्नातैलम् (ध, ष)
, " -इति रास्नातैलम् (न)

૧૭૩ સ્યોનાકદારુશમ્પાક-શ્યોનાક દારુક માસી (દ.)

, શમ્પાક-મન્માસી (વ.)

૧૭૪. માષામ્બુ-માષામ્બુ (ક)

paste of each of the fragrant group of drugs. This oil known as the Medicated Radish oil is curative of splenic disorders, retention of urine, dyspnea, cough and other vata disorders. It is also promotive of complexion, life and vitality. Thus has been described the Medicated Radish oil.

वातरोगे अन्ये तैलयोगा —

यवकोलकुलस्थानां मत्स्यानां त्रिभुविल्वयोः ।
रसेन मूलकानां च तैलं दधिपयोनिवतम् ॥१७६॥
स्नापयित्वा भिषग्दद्यात् सर्ववातामयापहम् ।

यव कोल- जव, जौ, वेर, कुलस्थानाम् कुलथी, मत्स्यानाम् मत्स्य मत्स्य, त्रिभुविल्वयोः अरगवे, भीक्षी त्रिभु त्रिल्व मूलकानाम् च अने मूलाना और मूलके, रसेन कथय साथे कायके साथ, दधि-पय- दही अने दूध दही और दूधके अन्वितम् सहित साथ, तैलम् तेल तैल, स्नापयित्वा सिद्ध करीने सिद्ध करके, भिषक् वैद्य वैद्य, सर्ववातामय- सर्व वातरोगके सब वातरोगके उपहार हर करनार ते तैल नाशक उस तैलको, दद्यात् आप्नु देवे ॥ १७६॥

176 176½. Preparing a medicated oil by taking til oil and cooking it in the decoction of barley, jujube, horsegram, fish, drumstick, bael, radish, curds and milk, the physician should administer it to the patient This is curative of all vata disorders

लघुनखरसे सिद्ध तैलजेभिश्च वातनुत् ॥१७७॥

लघुन- लसणुना लहसुनके, खरसे खरसमें, एभि उपर्युक्त द्रव्यों साथे उपर्युक्त द्रव्योंके साथ, सिद्धम् सिद्ध करेहु सिद्ध किया, तैलम् च तैल यहु तैल भी, वातनुत् वातहर छे वातनाशक है ॥१७७॥

177. The medicated oil prepared in the expressed juice of garlic and

the articles mentioned above, is curative of vata-disorders.

तैलान्येतान्यृतुस्नातामङ्गनां पाययेत् च ।

पीत्वाऽन्यतममेवां हि वन्ध्याऽपि जनयेत् सुतम् ॥१७८॥

एतानि आ ये, तैलानि तैलो तैल, ऋतुस्नाताम् ऋतुस्नान की हुई, अङ्गनाम् अंगिने लीचो, पाययेत् च पाय्ये अर्पये पिलावे, हि इषाम् इषा इ अंगनां क्योंकि इनमेंसे, अन्यतमम् इषां यहु कीछ किसी एक तैलको, पीत्वा पीने पीकर, वन्ध्या अपि वन्ध्या यहु वन्ध्या भी, सुतम् दीकराने पुत्रको, जनयेत् जनये अने छे जन्म दनी है ॥ १७८ ॥

✓178 This oil may be given as potion to a woman who has just taken the purificatory bath on the cessation of menses By taking any of these medicated oils as potion, even a sterile woman will become fertile and give birth to a son

यच्च शीतज्वर तैलमगुर्वाणमुदाहृतम् ।

अनेकशतशस्तच्च सिद्धं स्याद्वातरोगनुत् ॥१७९॥

शीतज्वरे शीतज्वरमें, यच्च च जे जो, अगुर्वाणम् अगुर्वाण अगुर्वाण, तैलम् तैल तैल, उदा- हृतम् उदा छे कहा है, तच्च च ते वह, अनेकशत- अनेक सौ बार अनेक सौ बार, सिद्धम् सिद्ध करनेसे, वातरोगनुत् वातरोग भटानार वातरोग- नाशक, स्यात् अने छे होता है ॥१७९॥

179. The compound eaglewood oil which has been described in the treatment of agid fever, if cooked over and over again many hundred times, acquires dynamisation and becomes curative of vata disorders

७८ तैलान्येता पाययेत् च-ऋतुस्नाता अंगनां पीत्वा-देना पिबेदे (क.)

वक्ष्यन्ते यानि तैलानि वातशोणितकेऽपि च ।
तानि चानिलशान्त्यर्थं सिद्धिकामः प्रयोजयेत् १८०

वातशोणितके च अपि वशी वातरक्तनी चिकित्साभां
पुन वातरक्तकी चिकित्सा में, यानि जे जो, तैलानि तेथे
तैल, वक्ष्यन्ते कहेनामा आनशे कहे जायेंगे, तानि च
तेथेने पण उनका भी, सिद्धिकाम सिद्धि भूयन्तार
वैद्ये सिद्धिकी कामना करनेवाला वैद्य, चानिलशान्त्यर्थं
वायुनी शान्ति भाटे वायुकी शान्तिके लिए, प्रयोजयेत्
प्रयोगवा जोधये प्रयोग करे ॥१८०॥

180 And the medicated oils which
will be described (in the next chapter)
in the therapeutics of rheumatic con-
ditions, may be prescribed for the
alleviation of vata-disorders by the
physician desirous of success in treat-
ment

नास्ति तैलात् पर किञ्चिदौषधं मास्तपहम् ।
व्यवायुष्णगुरुस्नेहात् संस्काराद्वलवत्तरम् ॥१८१॥

तैलात् तैलथी तैले, परम् अधिक अधिक, मास्त-
पहम् वातनाशक नातनाशक, किञ्चिन् पीणु केध पण
अन्य कोई भी, औषधम् औषध औषध, न अस्ति नथी
नहीं है, व्यवायि- कारणु के ते व्यावायी (स पूरु देहमां
व्यापी जर्ध पयनारु) क्योंकि यह व्यवायी (सपूर्ण देहमें
व्याप्त होकर पचनेवाला), उष्ण-गुरु- उष्ण, गुरु उष्ण, गुरु,
स्नेहात् अने स्नेह छे और स्नेह है, संस्कारात् तथा
संस्कारथी तथा संस्कारसे, बलवत्तरम् वातने नाश
करनामा अधिक भगवान् अने छे वातको नष्ट करनेमें
अधिक बलवान् हो जाता है ॥ १८१ ॥

181 There exists no medication
superior to oil as a remedy for vata.
Owing to its qualities of diffusiveness,
heat, heaviness and unctuousness and
by virtue of becoming more powerful
on being medicated with the vata-
curative group of drugs,

वातरोगे तैलप्रगसा —

गणैर्वानहरंस्तस्माच्छतशोऽथ सहस्रशः ।
सिद्धं क्षिप्रतरं हन्ति सूक्ष्ममार्गस्थितान् गदान् १८२

वातहरैः वातहर नातहर, गणै गणैथी गणोंसे,
तस्मात् तेना करता इससे अपेक्षासे शतश सेवार
सेवार, सहस्रश के हज्जार वक्ष्यारे वा सहस्रवार
अधिक, सिद्धम् सिद्ध करे तैल सिद्ध किया हुआ तैल,
सूक्ष्ममार्ग- सूक्ष्ममार्गमा सूक्ष्ममार्गमें, स्थितान् रहेला
स्थित, गदान् गेगोने पण रोगोंको भी, क्षिप्रतरम् क्षणी
जल्दीथी अधिक शीघ्रतारे, हन्ति हण्टे छे नष्ट करता
है ॥ १८२ ॥

182 and being also capable of
still further intensification of potency
i.e. dynamisation, by being cooked
over and over again for hundreds or
thousands of times, it very quickly
cures the diseases which have pervaded
into even the minutest part of the
body

क्रिया साधारणी सर्वा संसृष्टे चापि शस्यते ।
वाते पित्तादिभिः स्रोतः स्रावृतेषु विशेषतः ॥१८३॥

संसृष्टे वाते च अपि स सर्गयुक्त वायुमां पण
संसृष्ट वातमें भी, विशेषत अने आस करीने और
विशेष करके, पित्तादिभिः पित्तादिभिः पित्तादिसे, स्रावृ-
तेषु स्रोतःसु च स्रोते रुधार्ध जर्ता स्रोतोंके आवृत
होने पर, सर्वा सधणी सारी, साधारणी साधारण
साधारण, क्रिया चिकित्सा क्रियाएं, शस्यते प्रशस्त छे
प्रशस्त है ॥ १८३ ॥

183. This general line of treatment
is also recommended in conditions of
association with morbidity of other
humors, but specially when the body-
channels have been occluded by pitta
and kapha, in vata-disorders

१८३ वात पित्तादिभिः - वातपित्तादिभिः (य)

दोषान्तरादिसृष्टे वाते चिकित्सा—

पित्तावृते विशेषेण जीतामुष्णां तथा क्रियाम् ।
व्यन्यासात् कारयेत् सर्पिर्जीवनीयं च शस्यते १८४
धन्वमांसं यवाः शालिर्यावनाः क्षीरवस्तयः ।
विरेकः क्षीरपानं च पञ्चमूलीबलाशृङ्गम् ॥१८५॥

पित्तावृते वायु पित्तभी आवृत भूता वायुके पित्तसे आवृत होने पर, जीताम् शीतल शीत. तथा उष्णाम् तथा उष्ण तथा उष्ण, क्रियाञ्च चिकित्सा चिकित्साको, विशेषेण भाग्य करीने विशेष करके, व्यन्यासात् वारा-
धरती पर्यायक्रमसे, कारयेत् करवी करे, जीवनीयम् च
अने श्वनीय और जीवनीय, सर्पि धृत घृत, धन्व-
मांसम् अंगदभांस जांगलमांस, यवा. शालि ज्व, शाण जौ, शालि, यापना यापन-भस्तिओ। यापन वस्तिया, क्षीरवस्तय क्षीर-भस्तिओ। क्षीरवस्तिओ, विरेक विरेथन विरेचन, पञ्चमूलीबला- अने पञ्च-
भक्ष्यी तथा भक्ष्यी और पञ्चमूली तथा बलासे, शृङ्ग साधित सिद्ध किया. क्षीरपानम् च द्विधु पान क्षीरपान, शस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त हैं ॥१८४-१८५॥

184-185. In condition of occlusion of pitta, the physician should administer cold and hot lines of treatment in alternation, the medicated life-promoter ghee is recommended; he should be given the flesh diet of jangala creatures, barley and sali rice, he should be given yapa enema, milk enema, purgation, potion of milk and decoction of penta-radices and sida

मधुयष्टिवलातलघृतक्षीरैश्च सेचनम् ।
पञ्चमूलकपायेण कुर्याद्वा जीतवारिणा ॥१८६॥

१८४ च शस्यते—तु पाययेत् (८)

१८५ पञ्चमूली—पञ्चमूल (८)

॥ पञ्चमूलीबलाशृङ्ग—पञ्चमूलीबलाशृङ्गम् (८)

१८६ घृतक्षीरैश्च—घृतक्षीरैश्च (८)

॥ पञ्चमूल—पञ्चमूली (ग. प. ८)

मधुयष्टि- नेमीमधु मुलहरी, बलातल- अने
भक्ष्यानां तेल और नलतैल, घृत-क्षीरै च श्री तथा
द्विधी श्री तथा द्विसे, पञ्चमूलकपायेण पञ्चमूलीना
कुर्यात् श्री पञ्चमूलके कायसे, जीतवारिणा वा छे शीतल
वस्त्यी या जीतन जलसे, सेचनम् पश्चिथन परिषेचन
कुर्यात् छेचु करे ॥ १८६ ॥

186. He should be given affusion with the medicated oil or ghee or milk prepared with liquorice and sida or with the decoction of penta-radices or with cold water.

कफावृते यवाञ्जलि जाङ्गला मृगपक्षिणः ।
स्वेदास्तीक्ष्णा निरुह्याश्च वमनं सविरेचनम् ॥१८७॥
जीर्णं सर्पिस्तथा तैलं निल नर्पजं हिनम् ।

कफावृते वायु कक्ष्यी आवृत भूता वायुके कक्ष्ये
आवृत होने पर, यवाञ्जलि ज्वना -यवा जीके अण
जाङ्गलाः अंगद जांगल, मृगपक्षिण. पशुपक्षियोंके मांस, तीक्ष्णा तीक्ष्ण, निरुह्या निरुह
वस्तिया, सविरेचनम् विरेथन विरेचन, वमनम् वमन
नमन, जीर्णम् सर्पि जूनु श्री पुराना घृत, तथा निल-
नर्पजम् तथा तद्वत् अने सरसचनु एव निलन और
सरसोका, तलम् तेल तैल, हिनम् हिनम् छे हिनम्
छे ॥ १८७ ॥

187-187½. In condition of occlusion by kapha, he should be given as diet, articles made of barley and the flesh of jangala beasts and birds. He should be given a strong dose of sudation, evacuative enema and comes also. Cold ghee, oil and rape seed oil are beneficial

१८७ जीर्णं सर्पिस्तथा तैलं—जीर्णं सर्पिस्तथा तैलं (८)

॥ घृत—घृतक्षीरैश्च (८)

॥ हिनम्—हिनम् (८. प. ८)

संस्पृष्टे कफपित्ताभ्यां पित्तमादौ विनिर्जयेत् ॥१८८॥

कफपित्ताभ्याम् वायुने उक्ष् अने पित्तने। वायुके कफ और पित्तसे, संस्पृष्टे अर्थात् थोड़ा होय तो संस्पृष्ट होने पर, पित्तम् पित्तने पित्तको, आदौ प्रथम पहले, विनिर्जयेत् अर्थात् देवु ओछी ओ जीते ॥ १८८ ॥

188 "In the condition of occlusion by both kapha and pitta, pitta must first be subdued

आमाशयगतं मत्वा कफ वमनमाचरेत् ॥१८९॥
पक्वाशये विरेकं तु पित्ते सर्वत्रगो तथा ।

कफम् उक्ष्ने कफको, आमाशयगतम् आमाशयभां गयेदे। आमाशयगत, मत्वा अर्थात् मानकर, वमनम् वमन करवुं ओछी ओ वमन करना चाहिए, पक्वाशये उक्ष् पक्वाशयभां अर्थात् कफके पक्वाशयमें जाने पर, तथा पित्ते तथा पित्त तथा पित्तके, सर्वत्रगो सर्वत्रगानभां अर्थात् सब स्थानमें जाने पर, विरेकम् तु विरेचन विरेचन, आचरेत् आपवुं देवे ॥ १८९ ॥

189-189½. On finding that kapha is located in the stomach, emesis should be given and if it be located in the colon, purgation should be given, and if pitta has pervaded the entire system, purgation should be given.

स्वेदैर्विष्यन्दितः श्लेष्मा यदा पक्वाशये स्थितः १९०
पित्तं वा दर्शयेद्विज्ञं वस्तिभिस्तौ विनिर्हरेत् ।

स्वेदै स्वेदनशी स्वेदनसे, विष्यन्दितः द्रव अनावेष्ट पिचला हुआ, श्लेष्मा उक्ष् कफ, यदा अर्थात् जब, पक्वाशये पक्वाशयभां पक्वाशयमें, स्थितः रहैदे। होय रहा हो, पित्तम् वा अभया पित्त या पित्त, विज्ञम् पित्तानुं दक्षिण अपने लक्षणको, दर्शयेत् अर्थात् देवुं होय

तो। दिखावे तो, तौ ते अर्थात् उन दोनोंको, वस्तिभिः अर्थात् वस्तिसे, विनिर्हरेत् अर्थात् डाढ़ी नाभवा बाहर निकाल दे ॥ १९० ॥

190-190½ If morbid kapha is liquified by sudation and flows down and accumulates in the colon or the symptoms of pitta become manifest, both of these morbid elements should be eliminated by means of enemata

श्लेष्मणाऽनुगतं वातमुष्णैर्गोमूत्रसंयुतैः ॥१९१॥

निरुहैः पित्तसंस्पृष्टं निर्हरेत् क्षीरसंयुतैः ।

मधुरौषधसिद्धैश्च तैलेस्त्वमनुवासयेत् ॥१९२॥

श्लेष्मणा उक्ष्ना कफके, अनुगतम् अनुगमना अनावन्धवाले वातम् वायुने वायुको उष्णै उष्ण, गोमूत्रसंयुतैः गोमूत्रयुक्त गोमूत्रयुक्त, पित्तसंस्पृष्टम् अर्थात् पित्तना संस्पृष्टवाणा वायुने और पित्तसंस्पृष्ट वायुको, क्षीरसंयुतैः दूधयुक्त क्षीरयुक्त, निरुहैः निरुहै। निरुहै। होसे, निर्हरेत् अर्थात् डाढ़ी ओ निकालना चाहिए, तम् तथा तेने और इस रोगीको मधुरौषध-मधुर औषधशी मधुर औषधोंसे, सिद्धैः च सिद्ध करै। सिद्ध, तैले तैलशी तैलोंमें, अनुवासयेत् अनुवासन करवुं ओछी ओ अनुवामन देवे ॥ १९१-१९२ ॥

191-192. If vata is associated with kapha it should be eliminated by warm evacuative enema mixed with cow's urine. If vata is associated with pitta, it should be eliminated by evacuative enema mixed with milk. Then the patient should be given unctuous enema, prepared with the sweet group of drugs

शिरोगते तु सक्तो धूपकस्यादि कारयेत् ।

१८९ मत्वा-हृष्टा (ग)

१८९½ सर्वत्रगो-सर्वानुगे (घ)

१९० पक्वाशये स्थित-पक्वाशयाश्रयः (ङ)

१९२½ अस्मादिनन्तरम्-

रमात्रते लङ्घनं च त्पाचनं च शक्यते

इत्येवम् पाठः (क छ) पुस्तकको ।

सकफे कृद्वा स सगंधी युक्त वायु कफके समगसे युक्त वायुके, क्षिरोगते तु मस्तकभां जला मस्तकमें जाने पर, धूमनस्य- धूम, नस्य धूम, नस्य, क्षारि पत्रे आदि, कारयेत् कृद्वा जले भेष्टे करवाये ॥१९२३॥

192½. In condition of vata located in the head and associated with kapha, inhalation and nasal medication should be given.

हृते पित्ते कफे यः स्यादुरःस्रोतोऽनुगोऽनिलः १९३ सशेषः स्यात् क्रिया तत्र कार्या केवलवातिकी ।

पित्ते कफे पित्त अने कृद्वा पित्त और कफके, हृते दूर अर्था दूर हो जाने पर, उरःस्रोतोऽनुगः उरःस्रोतभां अनुगत उरस्रोतमें अनुगत, य अनिलः जे वायु जो वायु, सशेषः स्यात् आधी रूढी भयो होय शेष रहा हो, तत्र तेभां उसमें, केवलवातिकी कृद्वा वायुनी केवल वायुकी, क्रिया चिकित्सा चिकित्सा, कार्या स्यात् कृद्वा जले भेष्टे करे ॥ १९३३ ॥

193-193½. If after the elimination of pitta and kapha, there remains a residual morbidity of vata in the channels of the chest-region (respiratory channels), the treatment indicated in pure vata conditions should be given.

शोणितेनावृते कुर्याद्वातशोणितकीं क्रियाम् ॥१९४॥

शोणितेन वायु रक्तभां वायुके रक्तसे, आवृते आवृत अर्था आवृत होने पर, वातशोणितकीं वात-रक्तनी वातरक्तकी, क्रिया चिकित्सा चिकित्सा, कुर्यात् कृद्वा जले भेष्टे करे ॥ १९४ ॥

194. If vata is occluded in the blood, the line of treatment should be the same as indicated in rheumatic conditions.

प्रमेहवातमेदोघ्नीमासवाते प्रयोजयेत् ।

आमवाते आमवातभां आमवातमें, प्रमेह-वात-प्रमेह, वात प्रमेह, वायु, मेदोघ्नीम् अने मेदोघ्नी नाश कृद्वा चिकित्सा और मेदनाशक चिकित्सा, प्रयोजयेत् कृद्वा जले भेष्टे करे ॥१९४३॥

194½ In condition of occlusion in the chyme, treatment curative of urinary disorders, morbid vata and fat, should be given

स्वेदाभ्यङ्गरक्षक्षीरस्नेहा मांसावृते हिताः ॥१९५॥

मांसावृते वायु भांसभी आवृत अर्था वायुके मांससे आवृत होने पर, स्वेद-अभ्यङ्ग-स्वेदन, अभ्यङ्ग स्वेदन, अभ्यङ्ग, रस-क्षीर- रस-क्षीर, दूध मांसरस, दूध, स्नेहा अने स्नेह और स्नेह, हिताः हितकर छे हितकर है ॥ १९५ ॥

195 If vata is occluded in the flesh sudation, inunction, meat-juices, milk and unctuous medications are recommended

महास्नेहोऽस्थिमज्जस्थे पूर्ववद्वेतसाऽऽवृते ।

अस्थिमज्जस्थे वायु हाडभां तथा मज्जभां आवृत अर्था वायुके अस्थि और मज्जासे आवृत होने पर, महा-स्नेहः महास्नेह (घी, तेल, वसा अने मज्जा) ने प्रयोग करे रेतसा अने वायु वीर्यभां और वायुके शुक्लसे, आवृते आवृत अर्था आवृत होने पर, पूर्ववत् अगाधनी पेठे चिकित्सा कृद्वा पूर्वोक्त चिकित्सा करे ॥१९५३॥

195½ If vata is occluded in the osseous tissue or the marrow, the preparation of the tetrad of unctuous articles should be given. If occluded

१९३३ सशेषः स्यात्-सर्वपस्य (अ.)

१९४ शोणितेनावृते कुर्यात्-कुर्यात् (अ.)

१९४ शोणितेनावृते कुर्यात्-कुर्यात् (अ.)

१९४३ आमवाते-आमवाते (अ. व. अ.)

१९५३ हिताः-हिताः (अ.)

in the semen, the treatment is as has already been described.

अन्नावृते तदुल्लेखः पाचनं दीपनं लघु ॥१९६॥

अन्नावृते वायु अन्नधी आवृत यत् वायुके अन्ने आवृत होने पर, तदुल्लेखः तेभां वमन उसमें वमन, पाचनम् पाचन पाचन, दीपनम् तथा दीपन और दीपन, लघु तेभ्य इल्लुकां द्रव्ये योजनी भेदधौ और लघु द्रव्यों का प्रयोग करे ॥ १९६ ॥

196 If vata is occluded by food, emesis, digestives digestive-stimulants and light diet are recommended

मूत्रलानि तु मूत्रेण स्वेदाः स्रोतश्चस्तयः ।

शकृता तैलमैरण्डं क्षिग्धोदावर्तचत्किरा ॥१९७॥

मूत्रेण तु वायु मूत्रधी आवृत यत् वायुके मूत्रसे आवृत होने पर, मूत्रलानि मूत्रविशेषक द्रव्ये मूत्रल औषधियां स्रोतश्चस्तय उत्तरभस्ति, उत्तरभस्ति, स्वेदाः तथा स्वेदन योजनी भेदधौ तथा स्वेदनका प्रयोग करे, शकृता अन्ने भणधी आवृत यत् और मलसे आवृत होने पर, ऐरण्डम् तैलम् और उदावर्त-चत् अन्ने उदावर्त जेवी और उदावर्तकी भांति, क्षिग्धा स्निग्ध क्षिग्ध क्रिया चिकित्सा योजनी चिकित्सा करे ॥ १९७ ॥

197 If occluded by urine, diuretics, sudation and urethral douches are recommended If vata is occluded

by fecal matter, castor oil and unctuous therapy as indicated in misperistalsis are the remedies

स्वस्थानस्थो बली दोषः प्राक् तं स्वैरीषधैर्जयेत् ।
वमनैर्वा विरेकैर्वा बस्तिभिः शमनेन वा ॥१९८॥

स्वस्थानस्थः ज्ञे योताना स्थानभा रहेथे यदि अपने स्थानमें स्थित, दोष बली दोष भणवान होय तो दोष बलवान हो तो, तत्र प्राक् तेने प्रथम उसको प्रथम स्वैः औषधैः योताना औषधधी अपनी औषधियोंसे, वमनैः वा अन्ने वमन और वमन, विरेकैः वा विरेचन विरेचन, बस्तिभिः भस्ति बस्ति, शमनेन वा के शमनधी या शमनके द्वारा, जयेत् अतवे भेदधौ शान्त करना चाहिए ॥ १९८ ॥

198 A morbid humor, while in its natural habitat develops great strength; hence it should be first subdued by suitable medications such as emesis, purgation, enemata or sudation.

(इत्युक्तप्रावृते वाते पित्तादिभिर्यथायथम् ।)

इति आ अभ्यासे इस प्रकार, वाते वायु वायुके, पित्तादिभिः पित्त जगेरेथी पित्तादिसे, आवृते आवृत यत् तेनी आवृत होने पर उसकी, यथायथम् यथा-योज्य चिकित्सा यथायोग्य चिकित्सा, चत्किरा उल्लुके कही गई है ॥ १९८ ॥

198½. Thus has been described systematically the treatment of conditions of occlusion of vata by pitta etc.

पञ्चानां साकृतानामन्योन्यावरणे लिङ्गानि तेषां चिकित्सा च—
साकृतानां हि पञ्चानामन्योन्यावरणे शृणु ॥१९९॥
लिङ्गं व्यासखण्डमासाभ्यामुच्यमानं सयाऽनघ ।

अनघ ! हे निष्पाप ! हे निष्पाप !, पञ्चानां हि पाथेय पांच, साकृतानां वायुओतुं वायुओंके, अन्योन्यावरणे ओके भीलनु आवरण केरता परस्परका

१९८. प्राक् तं-प्राक् (ब. ग.)

१९९. व्यासखण्ड-व्यासखण्ड (ब. ग.)

१९६ तदुल्लेख न वमन (ग. न. ब.)

१९७ मूत्रलानि तु मूत्रेण-मूत्राशने मूत्रलानि (फ.)

,, मूत्रेण-मूत्रस्ये (ध. ड.)

,, शकृता-सजीरम् (य.)

,, शकृता तैलमैरण्ड परण्डनल वर्च स्ये (ख. ड. फ.)

,, शकृता....क्षिग्धा-परण्डतैल वर्च स्ये अस्ति स्नेहाश्च

मेदिनः (ग. त.)

,, क्षिग्धोदावर्तचत्किरा-वक्षिः स्नेहाश्च मेदिनः (ग. ग.)

आवरण करने पर मया माराथी मैं, व्यास-समासाभ्याम्
विस्तारपूर्वकं अने संक्षेपम् विस्तार और संक्षेप,
उच्यमानम् लिङ्गम् उद्देवात्तु लक्षणं लक्षण कहता हूं,
शृणु सांख्येनो वह सुनो १९९३ ॥

199-199½ O sinless one! listen now
to the symptoms described by me, in
extenso as well as in brief, of the
conditions of occlusion brought about
by mutual obstruction between the
five types of vata

प्राणो वृणोत्युदानादीन् प्राणं वृण्वान्ते तेऽपि च २००

प्राण. प्राण प्राण, उदानादीम् उदान पगेरेने
उदानादिमे, वृणोति आवृत करे छे आवृत करता है,
ते च अपि अने तेओ वृणी और वे भी, प्राणम् प्राणने
प्राणको, वृण्वन्ति आवृत करे छे आवृत करते है ॥२००॥

200. The Prana vata occludes the
Udana and other types of vata while
they too may occlude the Prana

उदानाद्यास्तथाऽन्योन्यं सर्वे एव यथाक्रमम् ।
विंशतिर्वरणान्येतान्युत्त्वणानां परस्परम् ॥२०१॥
मारुतानां हि पञ्चानां तानि सम्यक् प्रतर्कयेत् ।

तथा ते न प्रमाद्ये वैसे ही, सर्वे एव सर्वेय सब,
उदानाद्या उदानादि उदानादि, यथाक्रमम् क्रमानुसार
क्रमानुसार, अन्योन्यम् ओके बीजने आवरे छे एक
दूसरेको आवृत करते है, उद्वणानाम् वृद्धि पाभेला बढे
हुए, परस्परम् अने परस्पर भणेल और परस्पर मिले
हुए, पञ्चानाम् पांच पांच, मारुतानाम् वायुना वायुओं,
एतानि विंशतिः आ वीस ये बीस, वरणानि हि
आवरण थाय छे आवरण होते हैं, तानि तेओने इनको
सम्यक् सारी रीति अच्छी प्रकार, प्रतर्कयेत् समझना
ओधेओ जाने ॥ २०१३ ॥

201-201½ Udana and all other
types of vata may occlude one another

१०० वृणोत्युदानादीन्-वृणोत्युदानादीन् (क.)

२०१ विंशतिर्वरणानि-विंशत्यावरणानि (घ. ष.)

in the same manner There would
occur twenty conditions of occlusion
caused by mutual obstruction of these
five types of provoked vata. The phy-
sician should be able to diagnose
these conditions properly.

सर्वेन्द्रियाणां शून्यत्वं ज्ञात्वा स्मृतिबलक्षयम् २०२
व्याने प्राणावृते लिङ्गं कर्म तत्रोर्ध्वजत्रुकम् ।

व्याने व्यान व्यानके, प्राणावृते प्राणथी आवृत
थता प्राणसे आवृत होने पर, सर्वेन्द्रियाणाम् सर्व
इन्द्रियोंनी सब इन्द्रियोंमें, शून्यत्वम् शून्यता शून्यता,
स्मृतिबल- तत्ता स्मृति अने बलने तथा स्मृति और
बलका, क्षयम् क्षय क्षय, लिङ्गम् ओ लक्षण इन
लक्षणोंको, ज्ञात्वा ज्ञानीने जानकर, तत्र तेमा वहां
ऊर्ध्वजत्रुकम् उर्ध्वजत्रुक (धूमपान, नभ्यआदि) ऊर्ध्व
जत्रुक (धूमपान, नभ्यआदि), कर्म चिकित्सा करवी
ओधेओ कर्म करना चाहिए ॥ २०२३ ॥

202-202½. On observing the loss of
function of all the sense-organs, and loss
of memory and strength, it should be
diagnosed as the condition of the
occlusion of Vyana by Prana The
treatment is as indicated in diseases
occurring in the parts above the supra-
clavicular region of the body

स्वेदोऽत्यर्थं लोमहर्षस्त्वग्दोषः सुप्तगात्रता ॥२०३॥
प्राणे व्यानावृते तत्र स्नेहयुक्तं विरेचनम् ।

प्राणे प्राण प्राणके, व्यानावृते व्यानथी आवृत
थता व्यानसे आवृत होने पर, अत्यर्थम् अतिशय
अत्यन्त, स्वेदः पसीने पसीना, लोमहर्ष उतासी ओसी
थना लोमहर्ष, त्वग्दोष आभरीना दोष त्वग्दोष, सुप्त-
गात्रता अने अजीर्ण आली यःवी ओ लक्षण
थाय छे और गात्रोंकी सुप्ता ये लक्षण होते हैं, तत्र
तेमा उबने, स्नेहयुक्तम् स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त, विरेचनम्
विरेचन हेतु ओधेओ विरेचन देता चाहिए ॥ २०३३ ॥

203-203½. On observing excessive perspiration, horripilation dermic morbidity and numbness of limbs, it should be diagnosed as the condition of Prana occluded by Vyana. The treatment in this is purgation combined with unctuous articles.

प्राणावृत्ते समाने व्युर्जङ्गदमूकताः ॥२०४॥

चतुष्प्रयोगाः शस्यन्ते स्नेहास्तत्र स्यापनाः ।

समाने समान वायु समान वायुके, प्राणावृत्ते प्राणुथी आवृत्य भर्ता प्राणसे आवृत होने पर, जङ्गदमूकता, गद्गदता, मूकता, अने भूगापणु और मूकता, व्यु अने लक्षणों काय छे ये लक्षण होते हैं, तत्र तेभा वहां, स्यापना. यापन अस्ति अथवा यापन-वस्तियां, चतुष्प्रयोगा स्नेहाः अने चार प्रकारके स्नेहोंका प्रयोग, शस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥२०४॥

204-204½. In condition of occlusion of Samana by Prana, there will be scanty or slurring speech, or muteness. All the four modes of unctuous therapy along with Yapana enema are recommended as treatment

समानेनावृत्तेऽपाने ग्रहणीपार्श्वद्वन्द्वदाः ॥२०५॥

शूलं चामाशये तत्र दीपनं सर्पिरिष्यते ।

अपाने अपान वायु अपान वायुके, समानेन समान वायुथी समान वायुसे, आवृत्ते आवृत भर्ता आवृत होने पर, ग्रहणी-पार्श्व-द्वन्द्वरोग, पार्श्वशूल ग्रहणी, पार्श्वपीडा, द्वन्द्वदाः उद्वेग हृद्वेग, अमाशये तथा अमाशयभा तथा अमाशयमें, शूलम् च शूल अने लक्षणों काय छे शूल ये लक्षण होते हैं तत्र तेभा वहां, दीपनम् दीपन दीपन, सर्पिः धी घी, इष्यते छे इष्ट है ॥२०५॥

२०५ समानेनावृत्तेद्वन्द्वदा -समानेनावृत्ते प्राणे ग्रहणी पार्श्ववेदना (य.)

॥ ग्रहणीपार्श्वद्वन्द्वदा -ग्रहणीपार्श्ववेदना (ख. ह. त.)

205-205½. In condition of the occlusion of Apana by Samana, there will occur assimilation disorders and diseases of the organs situated in hypochondriac region, gastric disorders and colicky pain of the stomach. Here the treatment indicated is the ghee medicated with digestive-stimulants.

शिरोग्रहः प्रतिश्यायो निःश्वासोच्छ्वाससंग्रहः २०६

हृद्भोगो मुखशोषश्चाप्युदाने प्राणसंवृत्ते ।

तत्रोर्ध्वभागिकं कर्म कार्यमाश्वासनं तथा ॥२०७॥

उदाने उदानवायु उदानवायुके, प्राणसंवृत्ते प्राणुथी आवृत्य भर्ता प्राणसे आवृत होने पर, शिरोग्रहः शिरोग्रह शिरोग्रह, प्रतिश्याय सर्पिः प्रतिश्याय, निःश्वास-निश्वास निःश्वास, उच्छ्वास-तथा उच्छ्वासने तथा उच्छ्वासका, संग्रह. निरोध अवरोध, हृद्भोग. हृद्भोग मुखशोष. च अपि अने मुखशोष अने लक्षणों काय छे और मुखशोष ये लक्षण होते हैं, तत्र तेभा वहां, और्ध्वभागिकम् और्ध्वभागिकी और्ध्वभागिकी, कर्म चिकित्सा चिकित्सा, तथा आश्वासनम् अने आश्वासन आश्वासन तथा आश्वासन, कार्यम् उद्वेग उद्वेग करना चाहिए ॥२०६-२०७॥

206-207. In conditions of occlusion of Udana by Prana, there will occur spasticity of the head, coryza, impediment to inspiration and expiration, cardiac disorders and dryness of the mouth. Here, the treatment is as indicated in diseases of the parts above the supra-clavicular region and also comforting measures.

कर्मौजोबलवर्णानां नाशो सृत्युत्थापि वा ।

उदानेनावृत्ते प्राणे तं शनैः शीतवारिणा ॥२०८॥

सिञ्चेदाश्वासयेच्चैनं सुखं चैवोपपादयेत् ।

२०८ कर्मौजोबलवर्णानां-कर्मौजा बलवर्णानां (य.)

પ્રાણે પ્રાણુવાયુ પ્રાણકે, ઉદાનેન ઉદાનથી ઉદાનસે, આવૃતે આવૃત થતા આવૃત્ત હોને પર, કર્મ- ઓજ- કર્મ, ઓજ કર્મ, ઓજ, વલ- વર્ણનામ્ બલ શબ્દે બલુનો વલ ઓર વર્ણકા, નાશઃ નાશ નાશ, અથવા અથવા અથવા, મૃત્યુ અપિ મૃત્યુ પશુ થાય છે મૃત્યુ મી હોતા હૈ, તમ્ તે રોગીને સસ રોગીકો, શનૈ- ધીમે ધીમે ધીરે ધીરે, શીતવારિણા શીતલ બલુનું શીતલ જલસે, સિદ્ધેત્ સિંચન કરવું મિચન કરે, એનમ્ એને સસકો, આશ્વાસયેત્ ચ આશ્વાસન આપવું આશ્વાસન દેવે, સુખમ્ અને સુખ થાય તેમ ઓર સુખ મિલે એવા, ઉપપાદયેત્ ચ એવ કરવું કાર્ય કરના ચાહિયે ॥૨૦૮૩॥

208-208½. In condition of occlusion of Prana by Udana, there will occur loss of function, vital essence, strength and of complexion, or even death. This condition should be treated by gradual affusion with cold water and comforting measures in such a way that the patient may be restored to health

ऊर्ध्वगेनावृतेऽपाने छर्दिश्वासादयो गदाः ॥२०९॥
स्युर्वाति तत्र वस्त्यादि भोज्यं चैवानुलोमनम् ।

અપાને વાતે અપાન વાયુ અપાન વાયુકે, ઊર્ધ્વગેન ઉદાનથી ઉદાનસે, આવૃતે આવૃત થતા આવૃત્ત હોને પર, છર્દિ-શ્વાસ- ઉલટી અને શ્વાસ છર્દિ ઓર શ્વાસ, આદય બગેરે આદિ, ગદાઃ સ્યુ. રોગો થાય છે રોગ હોતે હૈ, તત્ર તેમ્ વહા, વસ્ત્યાદિ અસ્તિ બગેરે કર્મ વસ્તિ આદિ કર્મ, અનુલોમનમ્ અને અનુલોમન કરનાર ઓર અનુલોમક, ભોજ્યમ્ ચ એવ ભોજન ભોજનના ભોક્ષો ભોજન દેના ચાહિયે ॥૨૦૯૩॥

209-209½ In condition of the occlusion of Apana by Udana, there will occur vomiting, dyspnea and

૨૦૯. ऊर्ध्वगेनावृतेऽपाने-उदानेनावृतेऽपाने (क)

“ “ -लङ्घनेनावृतेऽपाने (क)

૨૦૯½. भोज्यं चैवानुलोमन-सर्वं चैवानुलोमनम् (घ)

similar other disorders The treatment therein is enema and similar measures, and diet inducing regular peristalsis

मोहोऽप्योऽस्त्रिस्तीक्ष्ण ऊर्ध्वगेऽपानसंवृते ॥२१०॥
वाते स्याद्वमनं तत्र दीपनं ग्राहि चाशनम् ।

ઊર્ધ્વગે વાતે ઉદાન વાયુ ઉદાન વાયુ, અપાનસંવૃતે અપાનથી આવૃત થતા અપાનસે આવૃત્ત હોને પર, મોહ મોહ, અલ્પઃ અગ્નિ મન્દાગ્નિ મન્દાગ્નિ, અતીસારઃ અને અતીસાર થાય છે ઓર અતીસાર હોતે હૈ, તત્ર તેમ્ હસમે, વમનમ્ વમન વમન, દીપનમ્ દીપન દીપન, ગ્રાહિ અને ગ્રાહી ઓર ગ્રાહી, જાણનમ્ ચ જોજન ભોજન, ત્યાદ ઇષ્ટ છે દેના ચાહિયે ॥૨૧૦૩॥

210-210½ In condition of the occlusion of Udana by Apana, there occur stupefaction, dullness of the gastric fire and diarrhea. The treatment, there is emesis and diet that is digestive stimulant and astringent.

वम्याध्मानमुदावर्तगुल्ममार्तिपरिकर्तिका ।२११॥
लिङ्गं व्यानावृतेऽपाने तं स्निग्धैरनुलोमयेत् ।

અપાને અપાનવાયુ અપાનવાયુકે, વ્યાનાવૃતે વ્યાનથી આવૃત્ત થતા વ્યાનસે આવૃત્ત હોને પર, વમિ-આધ્માનમ્ ઉલટી, આધ્માન વમન, આધ્માન, ઉદાવર્ત- ઉદાવર્ત ઉદાવર્ત, ગુલ્મમાર્તિ- ગુલ્મરોગ ગુલ્મરોગ, પરિકર્તિકા. અને વાદ ઓર પરિકર્તિકા લિઙ્ગમ્ એ લક્ષણ થાય છે એ લક્ષણ હોતે હૈ, તત્ તેનુ હસકા, સ્નિગ્ધૈ- સ્નિગ્ધ ૬૦૯થી સ્નિગ્ધ ચોપધોસે, અનુલોમયેત્ અનુલોમન કરવું અનુલોમન કરે ॥ ૨૧૧૩ ॥

211-211½ In condition of occlusion of Apana by Vyana, there occur

૨૧૦ મોહોઽપ્યોઽસ્ત્રિસ્તીક્ષ્ણ-મોહોઽતીસારોઽસ્ત્રિગ્ધ (ક)

“ “ -મોહોઽતીસારોઽતીસાર (ક)

૨૧૧ વમ્યાધ્માન-ઉદાવર્ત (ક ઇ ઘ)

“ ગુલ્મમાર્તિ-ગુલ્મમાર્તિ (ઘ)

the symptoms of vomiting, distension of abdomen, misperistalsis, Gulma, colic and griping pain. This condition should be treated by regulating peristalsis by means of unctuous medications.

અપાનેનાવૃત્તે વ્યાને ભવેદ્વિષ્મૂત્રરેતસામ્ ॥૨૧૨॥
અતિપ્રવૃત્તિસ્ત્રાપિ સર્વે સંગ્રહણં મતમ્ ।

વ્યાને વ્યાન વ્યાનકે, અપાનેન અપાન વાયુથી અપાન વાયુસે, જાવૃત્તે આવૃત્ત થતાં આવૃત્ત હોને પર, વિષ્મૂત્ર- મૂળ, મૂત્ર પુરિષ, મૂત્ર, રેતમાઝ અને વીર્ચની ઔર શુક્રકી, અતિપ્રવૃત્તિ અતિપ્રવૃત્તિ અતિપ્રવૃત્તિ, અવેત્ થાય છે હોની છે, તદ્દ્ર અપિ તેમાં પણુ ઉપચાર સંગ્રહી ઉપચાર, મતમ્ માન્ય છે હિતકારી છે ॥૨૧૨૩॥

212-212½ In condition of occlusion of Vyana by Apana, there occur excessive discharge of feces, urine and semen. There the treatment indicated is astringent therapy

મૂર્છાં તન્દ્રા પ્રલાપોઽજ્ઞસાદોઽશ્વયોજોબલક્ષયઃ ૨૧૩
સમાનેનાવૃત્તે વ્યાને વ્યાયામો લઘુભોજનમ્ ।

વ્યાને વ્યાન વ્યાનકે, સમાનેન સમાન વાયુથી સમાનસે, જાવૃત્તે આવૃત્ત થતાં આવૃત્ત હોને પર, મૂર્છાં તન્દ્રા મૂર્છાં, તન્દ્રા મૂર્છાં, તન્દ્રા પ્રલાપ બહુપ્રકાર, અજ્ઞસાદઃ શરીરની શિથિલતા અજ્ઞસાદ, અગ્નિ-અગ્નિક્ષય અગ્નિક્ષય, ઓજ - બલક્ષય ઓજક્ષય અને બલક્ષય થાય છે ઓજક્ષય ઔર બલક્ષય હોતે છે, વ્યાયામઃ તેમાં વ્યાયામ્ इसमे व्यायाम, લઘુભોજનમ્ અને હલકું ભોજન યજ્ઞ છે ઔર લઘુ ભોજન હિતકારી છે ॥ ૨૧૩૩ ॥

213 213½. In condition of occlusion of Vyana by Samana, there occur fainting, torpor, garrulity, asthenia of

૨૧૩૩ લઘુભોજનમ્-લઘુદીપનમ્ (થ)

the limbs, loss of gastric fire, vital essence and of strength. There, the treatment is exercise and light diet.

સ્તબ્ધતાઽલ્પાગ્નિતાઽસ્વેદશ્ચેષ્ટાહાલિર્નિમીલનમ્ ૨૧૪
ઉદાનેનાવૃત્તે વ્યાને તદ્દ્ર પથ્યં મિતં લઘુ ।

વ્યાને વ્યાન વ્યાનકે, ઉદાનેન ઉદાન વાયુથી ઉદાનમ્, જાવૃત્તે આવૃત્ત થતાં આવૃત્ત હોને પર, સ્તબ્ધતા સ્તબ્ધતા સ્તબ્ધતા, અલ્પાગ્નિતા અગ્નિમાઝ અલ્પાગ્નિતા, અસ્વેદ પાસેનાનો અભાવ સ્વેદકા ન આના, ચેષ્ટાહાલિ ચેષ્ટાનાશ ચેષ્ટાહાલિ, નિમીલનમ્ અને આંખોનુ બંધ થયું થાય છે ઔર આંખોના વન્દ હોના હોતે છે, તદ્દ્ર તદ્દ્રા इसमे, મિતમ્ લઘુ માપસર હલકું પરિમિત ઔર લઘુ ભોજન, પથ્યમ્ પથ્ય છે પથ્ય છે ॥ ૨૧૪૩ ॥

214-214½ In condition of occlusion of Vyana by Udana, there occur rigidity dullness of gastric fire, anhidrosis, loss of movement and absence of winking. There, the treatment is wholesome, measured and light diet

પજ્ઞાન્યોન્યાવૃત્તાનેવં વાતાન્ બુધ્ધેત લક્ષણૈઃ ॥૨૧૫॥
પદ્માં સ્વકર્મેણાં હાનિર્વૃદ્ધિર્વાઽઽવરણે મતા ।

પદ્મા આ પ્રમાણે इस प्रकार, અન્યોન્યાવૃત્તાન્ પરસ્પર આવૃત્ત થયેલા પરસ્પર આવૃત્ત, પદ્માવાતાન્ પાંચે વાયુઓને પાંચો વાયુઓ, લક્ષણૈ લક્ષણુ બે લક્ષણોને, બુધ્ધેત ઓળખવા જાને, જાવરણે આવૃત્ત થતાં આવરણ હોને પર, પદ્માઃ ઓળખનાં इनके, સ્વકર્મેણામ્ પોતાનાં કર્મની અપને કર્મોક્તિ, હાનિઃ વૃદ્ધિઃ વા હાનિ કે વૃદ્ધિ હાનિ યા વૃદ્ધિ, મતા માનેલ છે માની છે ॥ ૨૧૫૩ ॥

215-215½ By their symptoms one should diagnose the condition of mutual occlusion of these five types of vata and it has been laid down that

૨૧૪ સ્તબ્ધતાઽલ્પાગ્નિતાઽસ્વેદ - સ્વેદોઽગ્નિનાશ સ્તબ્ધતા (ફ)

૨૧૫ આવરણે મતા - અવરણ મતા (થ ફ)

there will occur either the increase or decrease of its actions as the particular type of vata is affected.

यथास्थूलं समुद्दिष्टमेतदावर्णेऽष्टकम् ॥२१६॥
सलिङ्गमेवजं सम्यग्बुधानां बुद्धिवृद्धये ।

बुधानाम् ॥६॥ अनुष्ठेयानी बुद्धिमानोंकी, बुद्धि-
वृद्धये बुद्धिनी वृद्धि माटे बुद्धिको बढ़ानेके लिए,
यथास्थूलम् स्थूल रीते स्थूल रीतिसे, एतत् आ ये,
आवरणे अष्टकम् आठ आवरणों माठ आवरण, सलिङ्ग-
मेवजं तेओनां लक्षणों अने औषधसहित उनके
लक्षण और औषधसहित, सम्यक् सासी रीते सम्यक्
प्रकारसे समुद्दिष्ट दर्शाया छे कहे हैं ॥ २१६ ॥

216-216 $\frac{1}{2}$. Thus have been described
in general this octad of the conditions
of mutual occlusion along with their
symptoms and treatment, in order to
aid the understanding of intelligent
physicians.

स्थानान्यवेक्ष्य वातानां वृद्धिं हानिं च कर्मणाम् २१७
द्वादशावरणान्गन्यान्वधिलक्ष्य भिषग्जितम् ।
कुर्यादभ्यञ्जनस्नेहपानवस्त्यादि सर्वशः ॥२१८॥
क्रममुष्णमनुष्णं वा व्यत्यासादवचारयेत् ।

वातानाम् वायुओनां वायुओंके, स्थानानि स्थान
स्थानोंको, कर्मणाम् तथा उर्भोनी तथा कर्मोंकी, वृद्धिम्
हानिम् च वृद्धि अने हानि वृद्धि और हानिको, अवेक्ष्य
ओष्ठने देखकर, अन्यानि अने ७॥६॥ और अन्य, द्वादश
आठ बारह, आवरणानि आठरणोंने आवरणोंको,

अमिलक्ष्य लक्षणों राणीने ध्यानमें रखकरके, सम्यक्जन-
अभ्यग अभ्यस, स्नेहपान स्नेहपान स्नेहपान वस्त्यादि
तथा अस्ति वगेरे तथा वस्तिआदि, भिषग्जितम् उपचार
मेवज, सर्वशः संपूर्ण रूपमें कर्मात्
करना करे, व्यत्यासात् अथवा वातादानी या पर्वाय
क्रमसे, उष्णम् अनुष्णम् उष्ण अने शीत उष्ण और
हीन, क्रमम् वा उपचार उपचारको, अवचारयेत्
प्रयोगमें करना चाहिए ॥ २१७-२१८ ॥

217-218 $\frac{1}{2}$. On investigating the
habitat of each type of vata, as well
as the signs of increase or decrease
of its functions, the physician should
diagnose the remaining twelve condi-
tions of mutual occlusions and should
treat them by means ofunction,
unctuous potion, enemata and all other
procedures, or he may be given cold
and hot measures in alternation.

उदानं योजयेदूर्ध्वपानं चानुलोमयेत् ॥२१९॥
समानं शमयेच्चैव त्रिधा व्याप्तं तु योजयेत् ।
प्राणो रक्ष्यस्त्वर्ध्वोऽपि स्थाने ह्यस्य स्थितिर्भूया २२०
स्वं स्थानं शमयेच्चैव वृत्तानेतान् विद्वार्गगाद् ।

उदानम् उदानने उदानको, ऊर्ध्वम् उपर तः
ऊपरकी ओर, योजयेत् शोषणे ले जाय, शमानम् च
अपानम् अपानका, अनुलोमयेत् अनुलोमन करे, समानम्
समानको, त्रिधा त्रिधे प्रकृति तीन प्रकारसे योज-
येत् च एव शोषणे प्रवृत्त करे, चतुर्भ्यः अपि पक्ष
आ आयेथी परन्तु इन चारोंमेंसी, प्राण प्राण
प्राणकी, रक्ष्य. विशेषे करीने रक्षा करे ओष्ठने रक्षा
विशेष रूपमें करनी चाहिए, हि करपुके क्योंकि स्थाने
ते पोतानां स्थानमां रहेता ७ इन्के स्थानमें रहने
पर ही, अस्य स्थिति उपननी (स्थिति जीवनकी स्थिति,
ध्रुवा निश्चित छे निश्चित है, एवम् आ प्रभासे इन

२२० अस्य-स्वस्य (य.)

१. आवरणेऽष्टकम्-आवरणाष्टकम् (छ ड व.)

२. अष्टकम्-पृथक् (ख. ड. व.)

३. बुधानां बुद्धिवृद्धये-शृणु स्व बुद्धिवृद्धये (ख. ड. व.)

४. सम्यग्बुधानां-भूयो बुधना (फ.)

२१८. पानवस्त्यादि-नस्यपानादि (घ. ड. ध. फ.)

५. सर्वशः-सर्वतः (य.)

६. अवचारयेत्-उपयोजयेत् (य.)

प्रकार, वृताम् आप्त आवृत, विमार्गान् अन्ये विमार्ग-
गामी और विमार्गगामी, एतान् ऐश्वर्येन हन वायुको, स्वम् स्थानम् पीताने स्थाने अपने स्थानमें, नक्षत्रेण
एषं नवा ओष्ठे के जाना चाहिए ॥२१९-२२०॥

219-220. The Udana should be re-
gulated upwards and the Apana down-
wards The Samana should be sedated
and the Vyana should be treated by
all the three methods Even more
carefully than the other four types of
vata, the Prana should be maintained,
because life depends on the proper
maintenance of it in its habitat Thus
the physician should regulate and
establish in their normal habitats, the
various types of vata that have been
occluded and misdirected

मूर्च्छा दाहो भ्रमः शूलं विदाह शीतकामिता २२१
छर्दनं च विदग्धस्य प्राणे पित्तसमावृते ।

प्राणे प्राणके, पित्तसमावृते पित्तभी आप्त
यत् पित्तसे आवृत होने पर, मूर्च्छा मूर्च्छा मूर्च्छा,
दाहः भ्रमः दाह, भ्रम दाह, भ्रम, शूलश्च शूल, विदाह
विदाह विदाह, शीतकामिता शीत वस्तुनी भ्रम
शीतकामिता, विदग्धस्य अने विदग्ध और शूल और
विदग्ध भोजनका, छर्दनं च उद्गती थाय छे वमन होता
है ॥ २२१॥

221-222. In condition of occlusion
of Prana by pitta, there occur fainting,
burning, giddiness, colic misdigestion,
craving for cold things and vomiting
of misdigested food.

छीवनं क्षवथूद्धारनिःश्वासोच्छ्वाससंग्रहः ॥२२२॥
प्राणे कफावृते रूपाण्यरुचिदुर्दिरेव च ।

प्राणे प्राणके, कफावृते कक्षी आप्त यत्
कफसे आवृत होने पर, छीवनम् थूँछे आप्त छीवन,

क्षवथु- छीँछे क्षवथु, उद्धार- ओष्ठके उद्धार, निःश्वास-
निश्वास निःश्वास, उच्छ्वास- अने उच्छ्वास और
उच्छ्वासकी, संग्रहः रोक रोकवट, अरुचिः अरुचि
अरुचि, छर्दिः एष च अने उद्गती ओ और वमन वे,
रूपाणि दक्षिणे थाय छे लक्षण होते हैं ॥२२२॥

222-223. In condition of occlusion
of Prana by kapha there occur
symptoms such as salivation, sternuta-
tion eructation, impediment to the
inspiration and expiration, anorexia
and vomiting

मूर्च्छाद्यानि च रूपाणि दाहो नाभ्युरसः कुमः २२३
ओजोभ्रंशश्च सादश्चाप्युदाने पित्तसंवृते ।

उदाने उदान उदानके, पित्तसंवृते पित्तभी आप्त
यत् पित्तसे आवृत होने पर, मूर्च्छाद्यानि च मूर्च्छा
मूर्च्छे मूर्च्छादि, नाभि उरश्च नाभि अने उरभा नाभि
और छातीमें, दाह दाह दाह, कुमः थूँछे थूँछे,
ओजोभ्रंशः च ओष्ठके हाथ ओजका भ्रंश, साद च
अपि अने शिथिलता ओ और शिथिलता वे, रूपाणि
दक्षिणे थाय छे लक्षण होते हैं ॥२२३॥

223-224. In condition of occlusion
of Udana by pitta there occur
symptoms such as fainting and similar
conditions, burning in the umbilical
region and chest exhaustion, loss of
vital essence and asthenia

आवृते स्तेवणोदाने वैवर्ण्यं वाक्स्वरग्रहः ॥२२४॥
दौर्बल्यं गुरुगात्रत्वञ्चरुचिश्चोपजायते ।

उदाने उदान उदानके, स्तेवणोदाने उच्छ्वासे,
आवृते आप्त यत् आवृत होने पर, वैवर्ण्यम्
निवर्ण्यता विवर्णता, वाक्- स्वर वाणी स्वर वाणी और

२२३ कुम-भ्रम (य)

२२३. ओजोभ्रंश-कूर्ध्वभ्रंश (य द.)

॥ सादश्चाप्युदाने-सादश्चाप्युदाने (य फ)

स्वरकी, ग्रह अक्षी ७४५ रुकावट, दौर्बल्यम् दुर्भगता दुर्बलता, गुरुगात्रत्वम् अगोतु भारेपथु गात्रोंकी गुरुता अरुचिः च अने अरुचि और अरुचि, उपजायते उत्पन्न थाय छे होती है ॥ २२४३ ॥

224-224½ In condition of occlusion of Udana by kapha, there occur discoloration, the spasm of speech and voice, debility, heaviness of the body and anorexia.

अतिस्वेदस्तृषा द्राहो मूर्च्छा चारुचिरेव च ॥२२५॥
पित्तवृत्ते समाने स्याद्गुपघातस्तथोष्मणः ।

समाने समान समानके, पित्तवृत्ते पित्तधी आवृत यत्ता पित्तसे आवृत होने पर, अतिस्वेद अतिशय परसेवे अतिस्वेद, तृषा दाह. तृषा, दाह प्यास, दाह, मूर्च्छा च भूयसी मूर्च्छा, अरुचि च एव अरुचि अरुचि, तथा तथा तथा, ऊष्मणः शिथिलता ऊष्मामें, उपघात धटाडा ये लक्षण कमी ये लक्षण, स्यात् उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होते हैं ॥२२५३॥

225-225½ In condition of occlusion of the Samana by pitta, there occur hyperidrosis, thirst, burning, fainting, anorexia and loss of body-heat.

अस्वेदो वह्निमान्द्य च लोमहर्षस्तथैव च ॥२२६॥
कफावृत्ते समाने स्याद्गात्राणां चानिशीतता ।

समाने समान समानके, कफावृत्ते कक्षी आवृत यत्ता कफसे आवृत होने पर, अस्वेदः परसेवाने अभाव स्वेद न आना, वह्निमान्द्यम् च अग्निमान्द्य अग्निमान्द्य, तथा एव लोमहर्ष च इवाडां शिथिलता यत्ता लोमहर्ष, गात्राणां अने गात्रोंकी और गात्रोंकी, अतिशीतता च अति शीतलता ये लक्षण अतिशीतता ये लक्षण, स्यात् उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होते हैं ॥ २२६३ ॥

226-226½ In condition of occlusion of the Samana by kapha, there occur anidrosis, dullness of the gastric fire, horripilation and excessive coldness of the limbs.

व्याने पित्तवृत्ते तु स्याद्दाह. सर्वाङ्गः कुम्भः ॥२२७॥
गात्रविक्षेपसङ्गश्च सस्तापः सवेदनः ।

व्याने व्यान व्यानके, पित्तवृत्ते तु पित्तधी आवृत यत्ता पित्तसे आवृत होने पर, सर्वाङ्गः सर्वा अने सर्वाङ्गमें, दाहः दाह दाह, कुम्भः थोडा थोडा, सस्तापः सस्ताप सताप, सवेदनः अने वेदनासहित और वेदनाके साथ, गात्रविक्षेपः गात्रोंकी येष्टा गात्रोंकी चेष्टामें, सङ्ग च थोडा थोडा ये लक्षण रुकावट ये लक्षण, स्यात् उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होते हैं ॥२२७३॥

227-227½ In condition of occlusion of Vyana by pitta, there occur burning all over the body, exhaustion, loss of the movement of limbs accompanied with temperature and pain

गुरुता सर्वगात्राणां सर्वसन्ध्यस्थिजा रुजः ॥२२८॥
व्याने कफावृत्ते लिङ्गं गतिसङ्गस्तथाऽधिकः ।

व्याने व्यान व्यानके, कफावृत्ते कक्षी आवृत यत्ता कफसे आवृत होने पर सर्वगात्राणाम् सर्वा अने सर्वा गात्रोंकी, गुरुता भारेपथु गुरुता, सर्वसन्ध्य- सर्वा सांध्या सब सन्धि, अस्थिजा. अने दाड्डांभी और अस्थिमें, रुजः पीडा पीडा, तथा तथा तथा, अधिकः अधिक प्रमाथुमा विशेषत, गतिसङ्ग गतिनी रुकावट गतिकी रुकावट, लिङ्गं ये लक्षण उत्पन्न थाय छे ये लक्षण उत्पन्न होते हैं ॥ २२८३ ॥

228-228½ In condition of occlusion of Vyana by kapha, there occur symptoms such as heaviness of the limbs, pain in all the bones and joints, and excessive loss of movement.

२२५. चारुचिरेव च-ओरुचिरेव च (म. द. फ. म.)

" " -चारुचिरेव च (म. फ.)

२२८ सर्वसन्ध्यस्थिजा रुजः-पर्वसन्ध्यस्थिजा रुजः (म. म.)

हारिद्रमूत्रवर्चस्त्वं तापश्च गुदमेढ्रयोः ॥२२९॥
लिङ्गं पित्तावृत्तेऽपाने रजसश्चातिवर्तनम् ।

अपाने अपान अपानके, पित्तावृत्ते पित्तथी
आवृत्त यत् पित्तं आवृत होने पर, हारिद्र- ६०६२
नेना पीला हल्दीके वर्णके, मूत्रवर्चस्त्वम् मूत्र અને
मूत्र और पुरीष, गुदमेढ्रयो गुद અને शिशिर्मा गुदा
और मेढ्रमें, ताप च ताप ताप, रजस च तथा
आर्तवनी और आर्तवकी, अतिवर्तनम् अति प्रवृत्त
अतिप्रवृत्ति लिङ्गम् ओ लक्षण उत्पन्न થાય છે ये लक्षण
उत्पन्न होते हैं ॥ २२९ ॥

229-229½ In condition of occlusion
of Apana by pitta, there occur symp-
toms such as, yellow coloration of
urine and feces sensation of heat in
the rectum and phallus and excessive
flow of the menses.

भिज्जामश्लेष्मसंसृष्टगुरुवर्चःप्रवर्तनम् ॥२३०॥
श्लेष्मणा संवृत्तेऽपाने कफमेहस्य चागमः ।

अपाने अपान अपानके, श्लेष्मणा कफसे,
संवृत्ते आवृत्त यत् आवृत होने पर, बिज्जाम- पातणा-
आम पतला आम, श्लेष्मसंसृष्ट- कफना स सर्गवाणा
कफसे मिला, गुरु- तथा भारे और भारी, वर्चःप्रवर्तनम्
मूत्रनी प्रवृत्ति मलकी प्रवृत्ति, कफमेहस्य અને કફ-
मेहની और कफमेहकी, आगम च आसि ओ लक्षण
उत्पन्न થાય છે प्राप्ति ये लक्षण उत्पन्न होते हैं ॥ २३० ॥

230 230½. In condition of occlusion
of Apana by kapha, there occur stools
that are loose heavy and mixed with
undigested matter and mucus and
discharge of urine mixed with mucus.

लक्षणानां तु मिश्रत्वं पित्तस्य च कफस्य च ॥ २३१॥
उपलक्ष्य भिषग्विद्वान् मिश्रमावरणं वदेत् ।

२२९½. रजसश्चातिवर्तनम्-रजसः सप्रवर्तनम् (ग. ड.)

पित्तस्य च पित्तनां पित्त, कफस्य च कफने कफनां
और कफको, लक्षणानां तु लक्षणानां लक्षणको,
मिश्रत्वम् मिश्रपणाने मिले, उपलक्ष्य ओर्ध्वे देखकर,
विद्वान् विद्वान् विद्वान्, भिषक् वैद्य वैद्य, आवरणम्
आवरणने आवरणको, मिश्रम् मिश्र मिश्र, वदेत् कहे
॥ २३१ ॥

231-231½. On observing the com-
bined symptoms of pitta and kapha,
the learned physician should diagnose
it as a condition of combined occlu-
sion

यद्यस्य वायोनिर्दिष्टं स्थानं तत्रेतरो स्थितौ ॥२३२॥
दोषौ बहुविधान् व्याधीन् दर्शयेत्तं यथानिजान् ।

यस्य ने जिस, वायोः वायुनु वायुका, यत् ने जो,
स्थानम् स्थान स्थान, निर्दिष्टम् अतावेतु ओ निर्दिष्ट है,
तत्र स्थितौ इतरो दोषौ तेभां ओ पीला दोषो आनी
रहे तो तेओ उसमें यदि भिन्न दो दोष स्थित हों तो वे,
यथानिजान् पोतपोतानी अपनी अपनी, बहुविधान्
अहु प्रकारनी बहुत प्रकारकी, व्याधीन् व्याधीओ
व्याधियों, दर्शयेत्तम् उत्पन्न करे ओ उत्पन्न करते
हैं ॥ २३२ ॥

232 232½ If the two other humors
get located in the places described as
the habitats of vata, they manifest
various symptoms of disorders cha-
racteristic of each of them.

आवृतं श्लेष्मपित्ताभ्यां प्राणं चोदानमेव च ॥२३३॥
गरीयस्त्वेन पश्यन्ति भिषजः शास्त्रचक्षुषः ।
विशेषाज्जीवितं प्राणे उदाने संश्रितं बलम् ॥२३४॥
स्यात्तयोः पीडनाद्धानिरायुषश्च बलस्य च ।

शास्त्रचक्षुषः शास्त्रज्ञानी नेत्रवाणा शास्त्ररूप नेत्रवाले,
भिषज वैद्य वैद्य, श्लेष्मपित्ताभ्याम् कफ અને पित्तथी

२३२½ बहुविधान्-बहुविधों (ब.)

२३४ सञ्चिनम्-सञ्चतम् (फ.)

कफ और पित्तसे, आवृतम् आवृत आवृत, प्राणम् च प्राण प्राण, उदानम् च एव अने उदानने और उदान वायुको, गरीयस्त्वेन अधिक ढानि डरनार अधिक हानिकारक, पश्यन्ति जुओ छे समझते है, विशेषात् डारणु डे भास डरीने क्योंकि विशेषकर, जीवितम् अवन प्राणीका जीवन, प्राणे प्राणने प्राणपर, बलम् अने अल और बल, उदाने उदानने उदान पर, संश्रितम् आश्रित छे अवलंबित है, तयो पीडनात् हेओनी विकृतिने धर्ष उन दोनोंकी विकृतिते, आयुष. च आयुष आयु, बलस्य च अने अलनी और बलकी, हानि. स्यात् ढानि थाय छे हानि होती है ॥२३३ २३४३॥

233-234. Medical authorities regard, as most serious, the condition of occlusion of Prana or Udana by kapha and pitta combined, because life is particularly dependent on Prana, and vitality on Udana; and occlusion of them, will result in loss of life and vitality.

सर्वेऽप्येतेऽपरिज्ञाताः परिसंवत्सरास्तथा ॥२३५॥

उपेक्षणादसाध्याः स्युरथवा दुरुपक्रमाः ।

एते सर्वे आ अधायनी ये सभी, अपि पणु भी, अपरिज्ञाताः अअर न रहेवाथी न जाननेसे, परिसंवत्सराः ओड वर्ष डरता वधारे जूना थवाथी एक वर्षसे अधिक पुराने हो जानेसे, तथा अने और, उपेक्षणात् उपेक्षा डरवाथी उपेक्षासे, असाध्याः असाध्य असाध्य, अथवा अथवा या, दुरुपक्रमाः डडसाध्य कष्टसाध्य, अथु अने छे हो जाते हैं ॥ २३५३ ॥

235-235. If all these conditions are either undiagnosed or neglected for longer than a year, they become either incurable or formidable.

हृद्रोगो विद्रधिः प्लीहा गुल्मोऽतीसार एव च ॥२३६॥
भवत्युपद्रवास्तेषामावृतावागुपेक्षणात् ।

२३५३ दुरुपक्रमा-दुरुपक्रमात् (क.)

आवृतानाम् आवृत थयेला आवृत हुए, तेषाम् तेओनी उनकी, उपेक्षणात् उपेक्षा डरवाथी उपेक्षासे, हृद्रोगः हृद्रोग हृद्रोग, विद्रधि विद्रधि विद्रधि, प्लीहा गुल्मः प्लीहा, गुल्म प्लीहा, गुल्म, अतीसार एव च अने अतीसार और अतिसार, उपद्रवाः ओ उपद्रवे। ये उपद्रव, भवन्ति थाय छे होते हैं ॥२३६३॥

236-236. As a result of the neglect of these conditions of occlusions, there occur complications such as cardiac disorders, abscesses, splenic disorders, gulma and diarrhea.

तस्मादावरणं वैद्यः पवनस्योपलक्षयेत् ॥२३७॥

पञ्चात्मकस्य चात्तेन पित्तेन श्लेष्मणाऽपि वा ।

तस्मात् तेथी इस लिए, वैद्य वैद्य वैद्यको, पञ्चात्मक , पाथ स्वस्ववाणी पाच प्रकारके, पवनस्य वायुनु वायुका, चात्तेन वातथी वक्तसे, पित्तेन पित्तथी पित्तसे, श्लेष्मणा अपि वा डे डडथी या कफमे, आवरणम् आवरण, उपलक्षयेत् अलुषु ओडओ जानना चाहिए ॥ २३७३ ॥

237-237. Therefore, the physician should diagnose the condition of occlusion of the five types of vata, by vata, pitta or kapha.

मिषग्विजतमतः सम्यगुपलक्ष्य समाचरेत् ॥२३८॥

अनमिष्यन्दिभिः क्षिग्धैः स्रोतसां शुद्धिकारकैः ।

अतः ओथी इसलिए, सम्यक् सारी रीते सम्यक् प्रकारसे, उपलक्ष्य पदीक्षा डरीने जानकर, अनमिष्यन्दिभिः अनमिष्यन्दी न होय ओवा अनमिष्यन्दी, क्षिग्धैः क्षिग्ध क्षिग्ध, स्रोतसाम् अने स्रोतोनी और स्रोतोके, शुद्धिकारकैः शुद्धि डरनार डडोथी शुद्धिकारक द्रव्योसे,

२३७३ चात्तेन-वातस्य (क छ घ ङ)

२३८ मिषग्विजतमत - मिषग्विजतत (क)

.. .. -मिषग्विजतततः (घ ङ)

.. शुद्धिकारक-शुद्धिकारिभिः - (घ ङ)

मिषग्नितम् चिकित्सा चिकित्सा, समाचरेत् ऊरवी
करे ॥ २३८३ ॥

238-238½. After having well thought out the proper medications, he should treat the patient by measures which are non-liquefacient, unctuous and depurative of body-channels.

कफपित्ताविरुद्धं यच्च वातानुलोमनम् ॥२३९॥
सर्वस्थानावृतेऽप्याशु तत् कार्यं मारुते हितम् ।

मारुते वायु वायु, सर्वस्थानावृते सर्व स्थानमा
आवृत होता सब स्थानमें आवृत होने पर, अपि
पक्षु भी, यत् ने जो, कफ-पित्त- उद्ग तथा पित्ती
कफ तथा पित्तसे, अविरुद्धम् विरुद्ध न होय अविरोधी
हो, यत् ने जो, वातानुलोमनम् वायुतु अनुलोमन
ऊरवार होय वायुका अनुलोमन करनेवाला हो, हितम् च
अने ने हितकर होय और जो हितकर हो, तत् ते
चिकित्सा वह चिकित्सा, आशु जल्दी जल्दी, कार्यम्
ऊरवी जेधे करनी चाहिए ॥ २३९३ ॥

239-239½. In condition of occlusion of vata in all its habitats, taking prompt measures which are regulative of vata and at the same time not antagonistic to kapha and pitta, is beneficial.

यापना वस्तयः प्रायो मधुराः सानुवासनाः ॥२४०॥
प्रसमीक्ष्य बलाधिक्यं मृदु वा संसनं हितम् ।

प्रायः धलुभरु प्राय, मधुरा मधुर मधुर, सानु-
वासनाः अनुवासन अस्तित्वाहित अनुवासन वस्ति-
वहित, यापना वस्तयः यापन अस्तित्वा यापन वस्तिर्वा,
बलाधिक्यम् वा अथवा अलनी अधिकता वा बला-
धिक्यको, प्रसमीक्ष्य जेधेने देख कर, मृदु संसनम् मृदु
विदेशन हल्का विवेचन, हितम् हितकर छे हितकर है
॥२४०३॥

240-240½. The Yapana enemata as well as the unctuous enemata are

१९३. हितम्-सुमम् (६)

generally beneficial, and if the vitality of the patient be found to be great, mild laxatives are beneficial.

रसायनानां सर्वेषामुपयोगः प्रशस्यते ॥२४१॥
शैलस्य जतुवोऽत्यर्थं पयसा गुग्गुलोस्तथा ।

सर्वेषाम् सर्व सब, रसायनानाम् रसायनोभा
रसायनोंमें, शैलस्य जतुव. शिलाजितने शिलाजीतका,
तथा तथा तथा, पयसा दूधनी साथे दूधके साथ,
गुग्गुलोः गुग्गुलने गुग्गुलका, उपयोगम् उपयोग उपयोग,
अत्यर्थम् अत्यंत अत्यन्त, प्रशस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त
है ॥ २४१३ ॥

241-241½ The use of all kinds of vitalisers is highly recommended. A course of mineral pitch and so too a course of gum guggul with milk are specially beneficial.

लेहं वा भार्गवप्रोक्तमभ्यसेत् क्षीरभुङ्करः ॥२४२॥
अभयामलकीयोक्तमेकादशसिताशतम् ।

क्षीरभुक् दूध उपर खीने दूधका आहार करनेवाला,
नरः मनुष्ये मनुष्य, भार्गवप्रोक्तम् लेहम् अथवा मुनिजे
छेलेवा अवलेहनु च्यवनप्राश अवलेहका, अभयामलकीय-
उक्तम् अथवा आ स्थानना पहेवा रसायनाध्यायना
'अभयामलकीय' नामना पहेवा पादमा छेलेव अथवा
इस स्थानके प्रथम रसायनाध्यायके 'अभयामलकीय' नामके
पहेले पादमे कहे हुए, एकादशसिताशतम् वा अगि-
थारसे पल साऊरवाणा प्रयोगतु ग्याहसौ पल चीनीवाले
प्रयोगका, अभ्यसेत् सेवन ऊरवुं सेवन करे ॥ २४२३ ॥

242-242½. Or the patient living on milk diet, may take a course of the 'Chyavanaprasa' linctus or the vitalizer known as the course of chebulic and

२४२. नरः-मनुष्य (म)

२४२½. अभयामलकीयोक्तम्-अभयामलकीयोगम् (य)

,, सिताशतम्-सिताशतः (व)

,, -मिषाशनः (क)

emblic myrobalans prepared with 4400 tolas of sugar.

अपानेनावृते सर्वं दीपनं ग्राहि स्नेहजम् ॥२४३॥
वातानुलोमनं यच्च पकाशयविशोधनम् ।

अपानेन आणु वगेरे अपानथी प्राणादि अपानसे आवृते आवृत यत्ता आवृत होने पर, दीपनम् ग्राहि दीपन, आहारी दीपन, ग्राही, वातानुलोमनम् वातानु अनुलोमन ३२५२ वातका अनुलोमन करनेवाला, पकाशयविशोधनम् च अने पकाशयशु शोधन ३२५२ और पकाशय-शोधन, यत् स्नेहजम् के औषध होय जो औषध हो, सर्वम् ते सर्व उस सबका, प्रयोजयेत् हेतु ओष्ठये प्रयोग करे ॥२४३॥

243-243½. In condition of occlusion by Apana, all measures that are gastric stimulant, astringent, regulative of peristalsis and depurative of the colon, constitute the treatment.

इति संक्षेपतः प्रोक्तमावृतानां चिकित्सितम् ॥२४४॥
प्राणादीनां भिषक् कुर्याद्विनर्क्य स्वयमेव तत् ।

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, आवृतानाम् आवृत, प्राणादीनाम् प्राणादिछन्नी प्राणादिकी, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, संक्षेपतः संक्षेपतः संक्षेपतः, प्रोक्तम् उछी छे कही है, भिषक् वैद्य वैद्य, स्वयम् एव येते ए स्वय, वितर्क्य संभ्रं संभ्रंने सोच समझकर, तत् ते चिकित्सा उस चिकित्सा, कुर्यात् ३२५२ ओष्ठये करे ॥ २४४॥

244-244½. Thus has been described in brief the line of treatment in conditions of occlusion of Prana and other types of vata; the physician should use his own discretion and give the proper treatment

२४३. अपानेनावृते-अपाने स्वाकृते (क.)

पित्तावृते तु पित्तघ्नैर्महतस्याविरोधिभिः ।

कफावृते कफघ्नैस्तु मारुतस्यानुलोमनैः ॥२४५॥

पित्तावृते तु वात पित्तथी आवृत यत्ता वातके पित्तसे आवृत होने पर, पित्तघ्नैः पित्तनाशक पित्तनाशक, मारुतस्य अने वातथी और वायुके, अविरोधिभिः निरोधी न होय ओवा द्रव्यथी अविरोधी द्रव्योंसे, कफा-वृते तु तथा वात उछथी आवृत यत्ता तथा वातके कफसे आवृत होने पर, कफघ्नैः उछथी कफघ्न, मारुतस्य अने वायुके और वायुके, अनुलोमनैः अनुलोमन ३२५२ द्रव्यथी चिकित्सा ३२५२ अनुलोमन करनेवाले द्रव्योंसे चिकित्सा करे ॥ २४५॥

245. He should use in a condition of occlusion of vata by pitta, medications curative of pitta and not antagonistic to vata, and in condition of its occlusion by kapha, medications curative of kapha and regulative of vata.

लोके वायवर्कसोमानां दुर्विज्ञेया यथा गतिः ।
तथा शरीरे वातस्य पित्तस्य च कफस्य च ॥२४६॥
क्षयं वृद्धिं समत्वं च तथैवावरणं भिषक् ।
विज्ञाय पचनादीनां न प्रमुह्यति कर्मसु ॥२४७॥

यथा ने प्रमाणे जिस प्रकार, लोके दोऊभा लोकमें, वायु- वायु वायु, अर्क- सूर्य सूर्य, सोमानाम् अने य द्रव्य और चन्द्रकी, गति. गति गति, दुर्विज्ञेया अछुथी भुशकेल छे दुर्विज्ञेय है, तथा ते प्रमाणे उसी प्रकार, शरीरे शरीरभा शरीरमें, वातस्य वात वात, पित्तस्य च पित्त पित्त, कफस्य च कफ अने उछथी गति अछुथी भुशकेल छे और कफकी गति, दुर्विज्ञेय है, पचनादीनाम् वायु वगेरेना वातादिकके, क्षयम् क्षय क्षय, वृद्धिम् वृद्धि वृद्धि, समत्वं समता समता, तथा एव आवरणम् च अने आवरणने और आवरणसे, विज्ञाय

२४५ मारुतस्यानुलोमनैः-मारुतस्याविरोधिभिः (क व उ ण
२४७ प्रमुह्यति-विमुह्यति (छ)
,, प्रमुह्यति कर्मसु-प्रमुह्यति कर्मविष (फ)

अष्टौ लघु जानकर, क्षिपक् वैद्य वैद्य, कर्सेसु स्थितिसाक्षां चिकित्सायै, न प्रमुह्यति भूआते नष्टी भूक नष्टी करता ॥ २४६-२४७ ॥

246-247. Just as in the universe the courses of the wind, the sun and the moon are difficult to comprehend, even so are the forces of the vata, pitta and kapha in the body. The physician who knows the condition of decrease, increase, normality and occlusion of vata and other humors, is not deluded with regard to treatment.

अध्यायोक्तविषया —

तत्र श्लोकौ—

पञ्चात्मनः स्थानवशाच्छरीरे

स्थानानि कर्माणि च देहधातोः ।

प्रकोपहेतु कुपितश्च रोगान्

स्थानेषु चान्येषु वृत्तेऽवृत्तश्च ॥२४८॥

प्राणेश्वरः प्राणभृतां करोति

क्रिया च तेषामखिला निरुक्ता ।

तां देशसात्म्यवर्तुलान्यवेक्ष्य

प्रयोजयेच्छास्त्रमतानुसारी ॥२४९॥

तत्र श्लोकौ ते त्रिषुभा उपलब्धान् भवे श्लोकौ छे छे उस त्रिषुभे उभयद्वारे दो श्लोक है कि, स्थानवशात् स्थान अनुसार स्थानके अनुसार, पञ्चात्मनः पञ्च स्वस्वपाणा पाच स्वरूपवाले, देहधातोः देहधातु वायुनां देहधारक वायुके, शरीरे शरीरमां शरीरमें, स्थानानि स्थान म्याव, कर्माणि च कर्म कर्म, प्रकोप-हेतुः अने प्रकोपनां कारण छे और प्रकोपके कारण कहे है, कुपित च कुपित थयेदो वृत्त कुपित हुआ वायु, वृत्त आवृत्त च आवृत्त छे अनावृत्त अनीने आवृत्त और अनावृत्त बनकर, स्थानेषु घातानां स्थानोभां अपने स्थानोंमें, अन्येषु च अने अन्य स्थानोभां और

अन्य स्थानोंमें, प्राणभृताम् अष्टौशैला मनुष्योंके, रोगान् रोगों रोग, करोति करे छे उत्पन्न करता है, तेषाम् अखिला तेषां संपूर्ण उनकी संपूर्ण, क्रिया च चिकित्सा चिकित्सा, निरुक्ता छे कही है, शास्त्रमतानुसारी शास्त्रना मतने अनुसरनार शास्त्र-मतको अनुसरनेवाला, प्राणेश्वर वैद्य वैद्य, देश-सात्म्य-देश, सात्म्य देश, सात्म्य, ऋतुबलानि ऋतु अने बल ऋतु और बलको, अवक्षेप्य अवक्षेपने देखकर, ताम् ते चिकित्सा उस चिकित्साको, प्रयोजयेत् प्रयोजनी प्रयुक्त करे ॥ २४८-२४९ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

248-249. The Vata being the subject of this chapter, the habitats and functions of the five-fold body-sustaining element Vata, have been dealt with here. The causes of provocation, the diseases which this life-controlling principle of vata gives rise to in persons, when provoked, both in its own habitat and in other places, both in conditions of occlusion and in non-occlusion, and the treatment of all those diseases have been fully expounded here. The physician, guided by the directions of the science, should administer the treatment, giving full consideration to factors of place, homologation, season and strength

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते दृढ-बलसंपूरिते चिकित्सास्थाने वातव्याधि-चिकित्सितं नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥२८॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-वेशे रथेया अग्निवेशके बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने चरकथी प्रतिसंस्कार पायेया आ शास्त्रमां और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त

२४८ वृत्तोऽवृत्तश्च-वृत्ताऽवृत्तश्च (ज)

२४९. सात्म्यवर्तुलान्यवेक्ष्य-सात्म्यवर्तुलान्यवेक्षमाण. (ग.)

अथाप्त, दृढबलसंपूरिते आग्ने दृढश्रुते पूरा धरेत्वा
और दृढबलसे पूरित किये गये, चिकित्सास्थाने चिकित्सा-
स्थान विषे चिकित्सास्थानमें, वातव्याधिविक्रितम्
'वातव्याधिविक्रितम्' 'वातव्याधिविक्रितम्',
नाम नामने। नामका, अष्टाविंशः अष्टावीसमे।
अष्टाविंशः, अध्यायः अध्याय संपूर्ण थये। अध्याय
समाप्त हुआ ॥ २८ ॥

28. Thus, in the Section on Thera-
peutics, in the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Caraka, the
twenty-eighth chapter entitled 'The
Therapeutics of Vata Diseases' not
being available, the same as restored by
Dridhabala, is completed.

एकोनविंशोऽध्यायः।

आगशुत्रीसमे अध्याय अध्याय उन्तीसवाँ

Chapter XXIX

वातरक्तचिकित्सितोपक्रमः —

अथातो वातशोणितचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथः अतः हवे आली थी अब आगे, वातशोणित-
चिकित्सितम् 'वातशोणितचिकित्सितम्' नामने। अध्या-
यं 'वातशोणितचिकित्सितम्' नामके अध्यायका, व्याख्या-
स्यामः व्याख्यान करूँगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये
आत्रेयने, इति ह स्मा निषयमा नीये प्रभाषे न इह
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्व ऊहेलुं छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled "The Therapeutics of
Rheumatic conditions".

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

वातरक्तस्य निदानं संपातिथ—

हुताग्निहोत्रमासीत्पृथिव्यध्वे पुनर्वसुम् ।

पृष्ठवान् गुरुमेकाग्रमग्निवेशोऽग्निवर्चसम् ॥ ३ ॥

अग्निमातृतुल्यस्य संसर्गस्याग्निलासृजोः ।

हेतुलक्षणभैषज्यान्वयास्मै गुरुरववीत् ॥ ४ ॥

हुताग्निहोत्रम् अग्निहोत्रमा होम धरी अग्निहोत्रमें
होम करके, अग्निमध्ये अग्निहोत्रमा मध्यमा क्रियोके
मध्यमें, आसीत्पृथिव्यध्वे बैठे हुए, अग्निवर्चसम् अग्नि
होत्रा तेजस्वी अग्निसे सवान तेजस्वी, एकाम् अग्नि
होत्र एकाग्र, गुरुम् गुरु गुरु, पुनर्वसुम् पुनर्वसुने पुन-
र्वसुको, अग्निवेश अग्निवेशे अग्निवेशने, अग्निलासृजोः
वायु अग्नि रक्ताना वायु और रक्तके, अग्निमातृतु- अग्नि
तया वायुना अग्नि और वायुके, तुल्यस्य तेजः तुल्य,
संसर्गस्य संसर्गना अर्थात् वातरक्तना संसर्गके अर्थात्
वातरक्तके, हेतु- निदान हेतु, लक्षण- लक्षण लक्षण,
भैषज्यानि अग्नि चिकित्सा और चिकित्साको, पृष्ठवान्
पृष्ठवाँ पृष्ठवा, जय पृष्ठी तदनन्तर, गुरु गुरु अग्नि
होत्रा तेने उगे, अववीत् उल्लेख कहा ॥ ३-४ ॥

3-4. Agnivesa addressed the master
Punarvasu, who was seated in an atten-
tive mood amidst the sages, glowing
like fire, after completing his daily
sacrificial rites, and requested him to
explain the etiology, signs and sym-
ptoms and the therapeutics of the
condition of pathological association of
vata with the blood, a combination
like that of the fire and the wind. The
master answering him spoke thus —

लवणास्लक्ष्णद्वाराग्निहोत्राजीर्णोत्तमैः ।

हृत्पुष्पास्त्रुजानूपमासन्निध्याकपूतैः ॥ ५ ॥

कुलत्थयापनिष्पादनाद्वापिल्लेखुभिः ।

दध्वास्त्रुजानूपमासन्निध्याकपूतैः ॥ ६ ॥

३. अग्निवर्चसम्-अग्निवर्चसम् (५)

विरुद्धाध्यशनक्रोधदिवास्वप्नप्रजागरैः ।

प्रायशः सुकुमाराणां मिष्टान्नसुखभोजिनाम् ॥ ७ ॥

अचङ्क्रमणशीलानां कुप्यते वातशोणितम् ।

लवण-जम्ब-लवण, अम्ल-लवण, अम्ल, कटु-क्षार-
कटु, क्षार कटु, क्षार, क्षिप्त-रिक्त-क्षिप्त, उष्ण-
उष्ण, अजीर्ण-भोजनैः तथा अशुचि पर भोजन
तथा अजीर्ण पर भोजन, क्षिप्त-शुष्क-क्षिप्त, शुष्क क्षिप्त,
शुष्क, अशुचि-अशुचि जलचर, आचूषांस-अने आनूप
प्राणीभिरा मांस और आनूप जीवोंके मांस, विष्याक-
भोजन विष्याक, मूलकैः भूषा मूली, कुलरथ-कुलथी
कुलथी, मांस-अशुचि उदद, निष्प्राय-वात निष्पाव,
झाकादि-शुष्क वगेरे शाकादि, पल्ल-मांस मांस,
इक्षुभिः शेरडी ईख, दधि-आरनाल-दही, आरनाल
दही, आरनाल, सौवीर शुष्क-सौवीर, शुष्क सौवीर, शुष्क,
तक्र-सुरा-अशुचि, सुरा छाछ, सुरा, आसवे-अशुचि आसव,
विरुद्ध-विरुद्ध भोजन विरुद्ध भोजन, अशुचि-अशुचि
शन अध्यशन, क्रोध-क्रोध क्रोध, दिवास्वप्न-दिवसे
सुषु दिवास्वप्न, प्रजागरैः अने उभयोरैः ओभेथी
और रात्रिजागरणसे, प्रायशः धृष्टिरीने प्रायः,
सुकुमाराणाम् सुकुमार सुकुमार, मिष्टान्न-मिष्टान्न
भोजन मिष्टान्न भोजन करनेवाले, सुखभोजिनाम् सुख
भोजनपर सुखका उपभोग करनेवाले, अचङ्क्रमणशीला-
नाम् अने इरवान्नी देव विनाना दोऊभा और घूमनेकी
आदत न होनेवाले पुरुषोंमें, वातशोणितम् वातरक्तने।
वातरक्त, कुप्यते क्षय आय छे कुपित होता है ॥५-७॥

5-7½. By habitual use of salt, acid, pungent, alkaline, unctuous and hot articles of diet, by predigestion meals, by excessive indulgence in stale or dry flesh of aquatic and wetland animals, or in the use of til paste or radish, or by taking horsegram, black gram,

nishpava and other greens, oil-cakes and sugar-cane, and by the use of curds, sour conjee, sauvarā wine, vinegar, butter-milk, sura wine and medicated wines, by antagonistic diet, by eating on a loaded stomach, by anger, by day-sleep and waking at night—by all these factors, the vata and the blood become provoked, specially in the body of delicate persons and of those who are accustomed to sumptuous and luxurious diet and who are given to sedentary habits.

अभिघातादशुष्या च प्रदुष्टे शोणिते नृणाम् ॥ ८ ॥

कषायकटुतिक्तवृक्षहारदभोजनात् ।

हयोष्ट्यानयन्नाम्बुकीडाप्लवनलङ्घनैः ॥ ९ ॥

उष्णे चात्यध्ववैषम्याद्यवायाद्वेगनिग्रहात् ।

वायुर्विवृद्धो वृद्धेन रक्तेनावारितः पथि ॥ १० ॥

कृत्स्नं संदूषयेद्रक्तं तज्ज्ञेयं वातशोणितम् ।

खुडं वातबलात्साख्यमाद्यवातं च नामभिः ॥ ११ ॥

अभिघातात् अलिघातथी अभिघातसे, अशुष्या च
अने अशुष्यथी और अशुष्यसे, नृणाम् मनुष्योंमें मनु-
ष्योंका, शोणिते रक्त रक्त, प्रदुष्टे अशुचि दूषित होने
पर, कषाय-कषाय कसैले, कटु-तिक्त-कटु, तिक्त चरपर,
तिक्त, अल्प-रुक्ष-अल्प अने रुक्ष अल्प और रुक्ष,
जाहारात् आहारथी आहारसे, अभोजनात् उपवासथी
भोजन न करनेसे, हयोष्ट्यान-धोष, गीट वगेरेथी

९ तिक्ताद्य-तिक्ताम्ल (घ)

१० रुक्षाहारात्-मक्ष्याहारात् (ब)

११ हयोष्ट्यानयनानाम्बु-हयोष्ट्यानयनानाम्बु (घ)

१२ लङ्घनैः-लङ्घनान् (क ख, घ)

१३ चात्यध्ववैषम्यात्-चात्यध्वगमनात् (ङ द, घ)

१४ कृत्स्न-वृद्ध (घ)

१५ अद्यवातं-अद्यवारोगं (घ ब)

७. मिष्टान्नभोजिनाम्-मिष्टान्नसभोजिनाम् (क घ)

८. , , -मिष्टान्नहारविहारिणाम् (ङ ञ द, फ.)

९. , , -मिष्टान्नसभोजिनाम् (घ फ.)

१०. कुप्यते-जायते (फ.)

अवाथी घोडा ऊंट आदिसे गमनसे, यान-
वाहने। उपर २१री उरवाथी वाहनसे मुसाफरी
करनेसे, अम्बुकीड- ७६कीडा उरवाथी जल-
कीडासे, प्लवन- ६६वाथी कूदनेसे, लङ्घन- ६६ वन उरवाथी
लंघन करनेसे, उष्णे च उष्ण काणमा उष्ण कालमें,
अति- ७६ बहुत, अध्वैक्यम् मुसाफरी उरवाथी
उत्पन्न थयेली वायुरी (वधमत) मुसाफरी करनेसे
उत्पन्न हुई वातकी विपमतासे, वेगनिग्रहात् तथा वेग
रोधी राभवाथी और वेगोंको रोकनेसे, विवृद्धः वधेत्
बड़ा हुआ, वायुः वायु वायु, वृद्धेन वधेत्
हुए, रक्तेन रक्तथी रक्ते, पथि भागर्भा मार्गमें, आवा-
रितः रोकाता रोका जाकर, कृत्स्नम् अधा सपूर्ण, रक्तम्
रक्तने रक्तको, संदूषयेत् दूषित करे छे दूषित करता
है, तन् तेने उसे, वातशोणितम् वातशोणित
वातशोणित, खुदम् भुः खुद, वातबलासाध्यम्
वातबलास वातबलास, आढ्यवातम् च अने
आढ्यवात की और आढ्यवात इन, नामभिः
नामोथी नामोंसे, ज्ञेयम् ज्ञेयु जानना चाहिए
॥ ८-११ ॥

8-11 When the blood gets vitiated
consequent upon trauma or the omi-
ssion of seasonal purification, and the
vata gets provoked by astringent,
pungent, bitter, scanty and dry articles
of diet or by abstinence from food, or
by constant riding on horses or camels
or in vehicles drawn by them or by
aquatic games, swimming and jumping,
by excessive wayfaring in summer,
by sexual indulgence and in suppre-
ssion of the natural urges, the vata
gets increased Getting obstructed in
its course by the increased state of
the blood it vitiates the whole of
the blood. This condition is known
by various names namely, Vata-sobita,
Khuda, Vata-balasa and Adhya-vata.

वाह्नरक्तस्थ स्थानम्—

तस्य स्थानं ज्ञेयं पादाङ्गुल्यः सर्वसन्धयः ।
कृत्वाऽऽदौ हस्तपादे तु मूलं देहे विधावति ॥१२॥

करो पादौ थे हाथ, थे पग दोनों हाथ, दोनों पैर,
अङ्गुल्यः आङ्गुलीये अङ्गुलिया, सर्वसन्धय तथा अधा
साधा और सारी सन्धियां, तस्य तेना उस वातरक्ते,
स्थानम् स्थान छे स्थान है, आदौ ते पहिला वह
पहले, हस्तपादे तु हाथ अर्धे पगमा हाथ और पैरमें,
मूलम् पीतानु मूल अपनी जड़, कृत्वा स्थिर करीने
स्थिर करके, देहे शरीरमा देहमें, विधावति देवाय छे
फैलता है ॥ १२ ॥

12. The sites of its manifestation
are hands, feet, fingers, toes and all
the joints. It establishes its base first
in the hands and feet, and then
spreads in the entire body.

सौक्ष्म्यान् सर्वसरत्वाच्च पवनस्यासृजस्तथा ।
तद् द्रवत्वात् सरत्वाच्च देहं गच्छत् सिरामनैः ॥१३॥
पर्वस्वभिहतं शुब्धं वक्रत्वादवतिष्ठते ।
स्थितं पित्तादितं सृष्टं तास्ताः सृजति वेदनाः ॥१४॥
करोति दुःखं तेष्वेव तस्मात् प्रायेण सन्धिषु ।
भवन्ति वेदनास्तास्ता अत्यर्थं दुःसहा नृणाम् ॥१५॥

पवनस्य वायुना वायु, सौक्ष्म्यात् सूक्ष्मपक्षुथी
सूक्ष्म, सर्वसरत्वाच्च च अने सर्व तरङ्ग सरना-
पक्षुथी एवं सर्वत्र गतिशील होनेसे, तथा तथा तथा,
असृज. रक्तना रक्त, द्रवत्वात् द्रवपक्षुथी द्रव,
सरत्वाच्च च तथा सरपक्षुथी नीर सर होनेसे, तस्य
देहम् ते आभा देहमा वह सारे शरीरमें, निरापनः

१२ सर्व-पर्व (ग.)

॥ हस्तपादे वृ-हस्तपादे (ग)

॥ देहे-देह (छ.)

१३ पवनस्यासृजस्तथा-देह गच्छत् सिरामने (ड. फ)

॥ गच्छत्-गच्छेत् (छ)

॥ सिरामनैः-निरामनैः (फ)

१४ सूक्ष्म-सूक्ष्म (फ.)

શિરામાર્ગેથી સિરામાર્ગે, ગચ્છત્ પ્રસરતાં ફેલા
હવા, પર્વણ પર્વેમાં પર્વેમે, વક્રસ્વાત્ વાંકાપણું
હોનાથી વક્ર હોનેકે કારણ, અભિદ્યત્ ત્યાં રોકાઈ
રુક્કર, કુચ્ચમ્ કુચ્ચ થઈને કુચ્ચ હોકર, અવતિષ્ઠતે
રહે છે ઠહરતા છે, સ્થિતમ્ અને ત્યાં રહીને સ્થિર હુઆ
વહ, પિત્તાદિ- પિત્તાદિથી પિત્તાદિસે, સંસ્પૃશ્ચ ચાચુક
થઈ મિલકર, તા તા તે તે ઉત્તર ઉત્તર, વેદના વેદનાઓ
વેદનાઓનો. સ્જન્તિ પેટા કરે છે ઉત્પન્ન કરતા છે,
તસ્માત્ તેથી અતઃ એવ, પ્રાયેણ ધણુ કરીને પ્રાયઃ,
તેષુ એક તે જ ઉન્હી, સન્ધિષુ સાધાઓમાં સન્ધિયોમેં,
દુઃખમ્ દુઃખ દુઃખ, કરોતિ કરે છે કરતા છે, નૃનામ્
અને મનુષ્યોને તેથી ઔર મનુષ્યોનો ઉસમે, અત્યર્થમ્
અત્યંત અત્યંત, દુઃસહા ન સહેવાય ઔવી દુઃસહ,
તા તા તે તે મિત્ર મિત્ર, વેદના વેદનાઓ વેદના,
અવન્તિ આય છે નોતી છે ॥ ૧૩-૧૫ ॥

13-15. By reason of the subtle and all-pervasive character of vata, and of the liquid and flowing nature of the blood, the toxic element, spreading by means of the circulatory channels into the whole body, gets obstructed in the joints; and being agitated, it gets localized in the joints due to the tortuous nature of its course in the joints. Once localised, it becomes associated with pitta or vata and causes pains characteristic of each humor. Hence it generally causes pain in those joints only. The various kinds of pains thus caused are indeed exquisitely agonizing to their victims.

વાતરક્ત્ય પૂર્વલક્ષણમ્—

સ્વેદોડત્યર્થ ન વા કાષ્ણ્ય સ્પર્શાશ્વત્વ ક્ષત્તેડતિરુક્ ।
સન્ધિશૈથિલ્યમાલસ્ય સદત્તં પિઢ્કોદ્ગમઃ ॥ ૧૬ ॥

જાનુજઙ્ગોરુકત્યંસહસ્તપાદાક્ષસન્ધિષુ ।
નિસ્તોદઃ સ્ફુરણં મેદો ગુરુત્વં સુતિરેવ ચ ॥ ૧૭ ॥
કળ્હઃ સન્ધિષુ સ્પૃશ્ચ ભૂત્વા મશ્યતિ વાસકત્ ।
વૈવર્ણ્યમ્ મળ્ડલોત્પત્તિર્વાતસ્કૂર્વલક્ષણમ્ ॥ ૧૮ ॥

અત્યર્થમ્ બહુ અત્યંત, સ્વેદઃ પરસેવો થવો
પસીના આના, ન વા કે ન શધો યા સર્વથા ન આના,
કાષ્ણ્યમ્ કાળાશ કાલાપન, સ્પર્શાશ્વત્વમ્ સ્પર્શાનને
નાશ સ્પર્શજ્ઞાન ન હોના, ક્ષતે ક્ષતિરુક્ ધાન થતાં બહુ
પીડા ઘાવ દોને પર અત્યંત પીડા, સન્ધિશૈથિલ્યમ્
સાધાઓની શિથિલતા સન્ધિયોંની શિથિલતા, આલસ્ય
આળસ આલસ્ય, સદનમ્ અંગસાદ દેહમેં શિથિલતા,
પિઢ્કોદ્ગમઃ ફેડલીઓ ઉપડી આવવી ફુન્સિયોંકા
નિકલના, જાનુજઙ્ગા- ટીચણ પિંડી જાનુ જઙ્ગા,
કરુ કટિ- સાથળ, કેડ કરુ, કટિ અંસ-હસ્ત-ખભા, હાથ
અસ, હાથ, પાદ- પગ પાદ, અક્ષસન્ધિષુ તથા શરીરના
સાધાઓમાં ઔર શરીરની સન્ધિયોંમેં, નિસ્તોદઃ તોડ
નિસ્તોદ, સ્ફુરણમ્ ફરકાટ સ્ફુરણ, મેદઃ ભેદન મેદ,
ગુરુત્વમ્ ભારેપણુ ગુરુતા, સુતિરેવ ચ અને સુતિ
ઔર સુતિ, કળ્હઃ ખરજી, અસકૃત્ ચ વારવાર
વારવાર, સન્ધિષુ સાધાઓમાં સન્ધિયોંમેં, સ્કૂ પીડા
પીડા, ભૂત્વા મૂત્વા થઈ થઈને હો હો કર, મશ્યતિ
શાંત થાય છે શાન્ત હો જાતી છે, વૈવર્ણ્યમ્ નિવર્ણતા
વિવર્ણતા, મળ્ડલોત્પત્તિઃ મડલો (ચકરડા) થવાં છે
ઔર મળ્ડલોંકા પ્રકટ હોના યહ, વાતાસ્કૂ વાતરક્તના
વાતરક્તકે, પૂર્વ-લક્ષણમ્ પૂર્વરૂપ છે પૂર્વરૂપ છે ॥ ૧૬-૧૮ ॥

16-18 Excess or absence of perspiration, swarthy, anesthesia, undue severity of pain on injury, looseness of the joints, lethargy, asthenia, appearance of pimples, pricking pain, splitting pain, enlargement and numbness of the knee, calf, thighs, waist, shoulder, hands, feet and other body parts; pruritus, frequent appearance and disappearance of pain in the joints, discoloration and appearance of round eruptions on the body—

these are the premonitory symptoms of (Vata-sonita) rheumatic condition.

वातरक्तस्य मेदाः, तेषां लक्षणानि च—

उत्तानमथ गम्भीरं द्विविधं तत् प्रचक्षते ।
त्वद्धांसाश्रयमुत्तानं गम्भीरं त्वन्तराश्रयम् ॥१९॥

तत् ते वातरक्तने उस वातरक्तको, उत्तानम् उत्तान उत्तान, अथ अने और, गम्भीरम् गम्भीर गम्भीर, द्विविधम् ये ये प्रकारनु इन दो प्रकारोंका, प्रचक्षते छे छे कहते है, त्वद्धांसा- चामडी तथा भांसभा त्वचा और मांसमें, आश्रयम् रक्षे आश्रितको, उत्तानम् उत्तान (आह) उत्तान (वाह्य), अन्तराश्रयम् तु अने अंदरनी धातुओंमें रक्षे अने और अंदरके धातुओंमें आश्रितको, गम्भीरम् गम्भीर छे छे गम्भीर कहते हैं ॥ १९ ॥

19. This condition is said to be of two kinds—superficial and deep. The superficial is the one affecting the skin and muscles, and the deep condition is the one affecting the deeper tissues of the body.

कण्डूदाहरुगायामतोदस्फुरणकुञ्चनैः ।
अन्विता श्यावरक्ता त्वग्बाह्ये ताम्रा तथेत्यते ॥२०॥

बाह्ये आह्य वातरक्तभां नाह्य वातरक्तमें, त्वक् चामडी त्वचा, कण्डू-दाह- अरुण, अणतरी खुजली, दाह, रुक्- पीडा पीडा, आयाम-तोद- ये आह्य, तोद आयाम, तोद, स्फुरण- इरुकाट स्पन्दन, कुञ्चनैः तमा स कायाम् और सकोचसे, अन्विता युक्त युक्त, श्यावरक्ता श्याम राती श्याम रक्त, तथा ताम्रा अने ताम्राना रंगवाणी तथा ताम्रवर्ण, इत्यते आह्य छे होती है ॥ २० ॥

20. Pruritus, burning, pain, extension, aching or throbbing pain and contraction accompanied with the dusky red or coppery coloration of the

skin are considered the symptoms in the superficial type of rheumatic condition.

गम्भीरे श्वयथुः स्तब्धः कठिनोऽन्तर्भृशार्तिमान् ।
श्यावस्ताम्रोऽथवा दाहतोदस्फुरणपाकवान् ॥२१॥

गम्भीरे गम्भीर वातरक्तभां गम्भीर वातरक्तमें, श्वयथुः शोथे शोथ, स्तब्धः स्तब्ध स्तब्ध, कठिनः कठिन कठिन, अन्तः अंदरनी आह्ये मीतरसे, भृशार्तिमान् अत्यंत पीडावाणी। अत्यन्त पीडायुक्त, श्यावः कृष्ण श्याम, श्यावः श्वयथु या, ताम्रः दाह ताम्रवर्ण, दाह-तोद- दाह, तोद दाह, तोद, स्फुरण- स्फुरण स्फुरण, पाकवान् तथा पाकवाणी होय छे और पाकवाला होता है ॥ २१ ॥

21. In the deeper type, there occur swelling, rigidity, hardness, agonizing pain inside the joints, dusky-red or coppery coloration, burning, pricking and throbbing pain, and tendency to suppuration.

रुग्निदाहान्वितोऽभीक्ष्णं वायु सन्ध्यस्थिमज्जसु ।
छिन्दन्निव चरत्यन्तर्बकीकुर्वन्श्च वेगवान् ॥२२॥

करोति खजं पङ्क वा शरीरे सर्वतश्चरन् ।
रुग्निर्लिङ्गं विज्ञेयं वातायुगुभयाश्रयम् ॥२३॥

अभीक्ष्णम् सतत सतत, रुक्- विदाह पीडा अने निदाहपी. पीडा और विदाहसे, अन्वित युक्त युक्त, वेगवान् वायुः वेगवान् वायु वेगवान् वायु, सन्धि-अस्थि- संधि, दाहदाह सन्धि, अस्थि, मज्जसु अने मज्जामां और मज्जामें, छिन्दन् इव कापवा जेवी पीडा करते छेदनवत् वेदना, बकीकुर्वन् च अने तेमने पाडा अनावते। तथा वकता उत्पन्न करता हुआ, अन्तः चरति अंदर छे मीतर विचरता है, शरीरे शरीरभां शरीरमें, सर्वतः सर्वतः सर्व जगह चरन् गति करते। ते फिरता हुआ वह, खजम् रेगिने अने रोगीछे खज, पङ्क वा अथवा पङ्क वा पङ्क, करोति अनादे छे करता है, सर्वैः लिङ्गं अभां लक्षणोंकी युक्त सब लक्षणोंसे युक्त, वातायुगुभयाश्रयम् वातरक्तको,

શિરામાર્ગેથી સિરામાર્ગે, ગચ્છત્ પ્રશ્નતાં કૈલના
હુઆ, પર્વસુ પર્વેભાં પર્વોર્મે, વક્રત્વાત્ વાંકાપણુ
હોનાથી વક્ર હોનેકે કારણ, અભિદત્ત્ ત્યાં રોકાઈ
રુક્કર, કુચ્ચમ્ કુચ્ચ થઈને કુચ્ચ હોકર, અનતિદિષ્ટો
રહે છે ઠહરતા છે, સ્થિતમ્ અને ત્યાં રહીને સ્થિર હુઆ
વહ, પિત્તાદિ- પિત્તાદિથી પિત્તાદિસે, સંસ્રવમ્ સ્વયુક્ત
થઈ મિલકર, તા તા તે તે ઉત્ત ઉત્ત, વેદનાઃ વેદનાઓ
વેદનાઓનો, સ્વજતિ પેદા કરે છે ઉત્પન્ન કરતા છે,
તસ્માત્ તેથી અત્ત એવ, પ્રાયેણ ધણુ કરીને પ્રાયઃ,
તેષુ એવ તે જ ઉન્હીં, સન્ધિષુ સાંધાઓમાં સન્ધિયોર્મે,
દુઃસ્વમ્ દુઃખ દુઃખ, કરોતિ કરે છે કરતા છે, તૃણાન્
અને મનુષ્યોને તેથી ઓર મનુષ્યોનો ઉસસે, અત્યર્થમ્
અત્યત્ અત્યન્ત, દુઃસ્વા ન સહેવાય એવી દુઃસહ,
તા તાઃ તે તે મિત્ર મિત્ર, વેદનાઃ વેદનાઓ વેદનાં,
भवन्ति થાય છે ભોતી છે ॥ ૧૩-૧૫ ॥

13-15. By reason of the subtle and all-pervasive character of vata, and of the liquid and flowing nature of the blood, the toxic element, spreading by means of the circulatory channels into the whole body, gets obstructed in the joints; and being agitated, it gets localized in the joints due to the tortuous nature of its course in the joints. Once localised, it becomes associated with pitta or vata and causes pains characteristic of each humor. Hence it generally causes pain in those joints only. The various kinds of pains thus caused are indeed exquisitely agonizing to their victims.

વાતરક્ત્ય પૂર્વલક્ષણમ્—

સ્વેદોઽત્યર્થ ન વા કાષ્ઠ્ય સ્પર્શાન્નિત્વ ક્ષતેઽતિરુક્ ।
સન્ધિશૈથિલ્યમાલસ્ય સ્વદન્ત પિઙ્કોદ્ગમઃ ॥ ૧૬ ॥

જાનુજઙ્ગોરુકટ્યંસહસ્તપાદાક્ષલન્ધિષુ ।

નિસ્તોદઃ સ્ફુરણં મેદો ગુસ્ત્વ સુતિરેવ ચ ॥ ૧૭ ॥
કણૂઃ સંધિષુ સ્પૃશ્ત્વા ભૂત્વા નશ્યતિ વાસકત્ ।
વૈવર્ણ્ય મ્ખંડલોત્પત્તિર્વાતાસ્કપૂર્વલક્ષણમ્ ॥ ૧૮ ॥

અત્યર્થમ્ બહુ અત્યન્ત, સ્વેદઃ પશ્ચેવે થવે
પસીના આતા, ન વા કે ન થવે। યા સર્વથા ન બાના,
કાષ્ઠ્યમ્ કાળાશ કાળાપન, સ્પર્શાન્નિત્વમ્ સ્પર્શાનને
નાશ સ્પર્શજ્ઞાન ન હોના, ક્ષતે અતિરુક્ ધાન થતાં બહુ
પીડા ઘાવ દોને પર અત્યન્ત પીડા, સન્ધિશૈથિલ્યમ્
સાંધાઓની શિથિલતા સન્ધિયોર્મે શિથિલતા, અલસમ્
આળસ આલસ, સ્વદન્તમ્ અગસાદ વેદને શિથિલતા,
પિઙ્કોદ્ગમઃ ફેડલીઓ ઉપડી આવવી ફુલ્તિયોગ
નિકલના જાનુજઙ્ગા- ટીચણ પિંડી જાનુ જઙ્ગા,
કરુકટિ- સાથળ, કેડ કરુ, કટિ અંત-હસ્ત-ખભા, હાથ
અડ, હાથ, પાદ- પગ પાદ, અક્ષસન્ધિષુ તથા શરીરના
સાંધાઓમાં ઓર શરીરની સન્ધિયોર્મે, નિસ્તોદઃ તોદ
નિસ્તોદ, સ્ફુરણમ્ ફરકાટ સ્ફુરણ, મેદઃ ભેદન મેદ,
ગુસ્ત્વમ્ ભારેપણુ ગુસ્તા, સુતિ એવ ચ અને સુતિ
ઓર સુતિ, કણૂઃ ખરખર ખુજલી, અલકૃત્ ચ વારંવાર
વારવાર, સન્ધિષુ સાંધાઓમાં સન્ધિયોર્મે, રુક્ પીડા
પીડા, ભૂત્વા ભૂત્વા થઈ થઈને હો હો કર, નશ્યતિ
શાંત થાય છે શાન્ત હો જાતી છે, વૈવર્ણ્યમ્ નિવર્ણતા
નિવર્ણતા, મ્ખંડલોત્પત્તિઃ મડલો (ચકરડા) ધર્વા એ
ઓર મ્ખંડલોકા પ્રકટ હોના યહ, વાતાસ્ક- વાતરક્તના
વાતરક્તને, પૂર્વ- લક્ષણમ્ પૂર્વરૂપ છે પૂર્વરૂપ છે ॥ ૧૬-૧૮ ॥

16-18 Excess or absence of perspiration, swarthisness, anesthesia, undue severity of pain on injury, looseness of the joints, lethargy, asthenia, appearance of pimples, pricking pain, splitting pain, enlargement and numbness of the knee, calf, thighs, waist, shoulder, hands, feet and other body parts; pruritus, frequent appearance and disappearance of pain in the joints, discoloration and appearance of round eruptions on the body—

these are the premonitory symptoms of (Vata-somita) rheumatic condition.

वातरक्तस्य मेदाः, तेषां लक्षणानि च—

उत्तानमथ गम्भीरं द्विविधं तत् प्रचक्षते ।

त्वङ्मांसाश्रयमुत्तानं गम्भीरं त्वन्तराश्रयम् ॥१९॥

तत् तौ वातरक्तने उस वातरक्तको, उत्तानम् उत्तान उत्तान, अथ अने और, गम्भीरम् गम्भीर गम्भीर, द्विविधम् ये ये प्रकारतु इन दो प्रकारोंका, प्रचक्षते कहे छे कहते है, त्वङ्मांस- आभडी तथा मांसमा त्वचा और मांसमें, आश्रयम् रहेछ आश्रितको, उत्तानम् उत्तान (आह) उत्तान (वाह), अन्तराश्रयम् तु अने अंदरना धातुओमां रहेछने और अंदरके धातुओंमा आश्रितको, गम्भीरम् गम्भीर कहे छे गम्भीर कहने हैं ॥ १९ ॥

19. This condition is said to be of two kinds—superficial and deep. The superficial is the one affecting the skin and muscles, and the deep condition is the one affecting the deeper tissues of the body.

कण्डूदाहरुगायामतोदस्फुरणकुञ्चनैः ।

अन्विता श्यावरक्ता त्वग्वाह्ये ताम्रा तथेय्यते ॥२०॥

बाह्ये आह्ये वातरक्तमां नाह्य वातरक्तमें, त्वक् आभडी त्वचा, कण्डू-दाह- अरज, अजीर्ण खजली, दाह, रु- पीडा पीडा, आयाम-तोद- ये आह्य, तोद आयाम, तोद, स्फुरण- इरडाट स्पन्दन, कुञ्चनैः तमा स डोयपी और सकोचसे, अन्विता युक्त युक्त, श्यावरक्ता श्याम गती श्याम रक्त, तथा ताम्रा अने ताम्राना रंगवाणी तथा ताम्रवर्ण, इय्यते शाय छे होती है ॥ २० ॥

20. Pruritus, burning, pain, extension, aching or throbbing pain and contraction accompanied with the dusky red or coppery coloration of the

skin are considered the symptoms in the superficial type of rheumatic condition.

गम्भीरे श्वयथुः स्तब्ध कठिनोऽन्तर्भृशार्तिमान् ।

श्यावस्ताम्रोऽथवा दाहतोदस्फुरणपाकवान् ॥२१॥

गम्भीरे गम्भीर वातरक्तमां गम्भीर वातरक्तमें, श्वयथुः सोनो शोध, स्तब्ध स्तब्ध स्तब्ध, कठिन कठिन, अन्त- अंदरनी आह्ये मीतरसे, भृशार्तिमान् अत्यंत पीडावाणी अत्यन्त पीदायुक्त, श्याव- डोय श्याम, अथवा अथवा या, ताम्र दाह ताम्रवर्ण, दाह-तोद- दाह, तोद दाह, तोद, स्फुरण- स्फुरण स्फुरण, पाकवान् तथा पाकवाणी होय छे और पाकवाला होता है ॥ २१ ॥

21. In the deeper type, there occur swelling, rigidity, hardness, agonizing pain inside the joints, dusky-red or coppery coloration, burning, pricking and throbbing pain and tendency to suppuration.

रुग्निदाहान्वितोऽभीक्ष्णं वायु सन्ध्यस्थिमज्जसु ।

छिन्दन्निव चरत्यन्तर्बकीकुर्वन् वेगवान् ॥२२॥

करोति खञ्जं पङ्क्तं वा शरीरे सर्वतश्चरन् ।

एनैर्लिङ्गैश्च विज्ञेयं वातासृग्भयाश्रयम् ॥२३॥

अभीक्ष्णम् सतत सतत, रुग्- विदाह पीडा अने निरादथी पीडा और विदाहसे. अन्वित- युक्त युक्त, वेगवान् वायुः वेगवान् वायु वेगवान् वायु, सन्धि-अस्थि- सांधि, दाह सांधि, अस्थि, मज्जसु अने मज्जमां और मज्जामें, छिन्दन् इव डोयवा नेवी पीडा करते छेदनवत् वेदना, बकीकुर्वन् च अने तेओने पाडा बनावते तथा बकता उत्पन्न करता हुआ, अन्त- चरति अंदर छे मीतर विचरता है, शरीरे शरीरमां शरीरमें, सर्वतः सर्वत्र सब जगह चरन् गति करते ते फिरता हुआ बह, खञ्जम् रेगीने अज रोगीको खज, पङ्क्तं वा अथवा पङ्क्तं वा पङ्क्त, करोति बनावे छे करता है, सर्वैः लिङ्गैश्च विज्ञेयं वातासृग्भयाश्रयम् लक्षणोंसे युक्त, वातासृक् वातरक्तने वातरक्तको,

उभयाश्रयम् उभयाश्रित उभयाश्रित, विशेषम् अणुवु
जानना चाहिए ॥ २२-२३ ॥

22-23. The morbid vata, while causing pain and morbid changes in the joints constantly rushes about in the joints, bone and marrow as if cutting away the tissues, and tends to deformity of the joints While pervading the whole body, it produces lameness or paraplegia. If all these symptoms are observed together, then the condition should be known as a combined one, both of the superficial as well as of the deep types.

वाताधिकस्य वातरक्तस्य लिङ्गानि—

तत्र वातेऽधिके वा स्याद्रक्ते पित्ते कफेऽपि वा ।

संसृष्टेषु समस्तेषु यच्च तच्छृणु लक्षणम् ॥ २४ ॥

તત્ર ત્યાં વહાં, વાતે વા વાત વાત, રક્તે રક્ત રક્ત, પિત્તે પિત્ત પિત્ત, કફે અપિ વા અથવા કફ અથવા કફકે, અધિકે અધિક હોતાં અધિક હોને પર, સંસ્રુષ્ટેષુ અને તેઓ- માંના બે કે ત્રણને સંસર્ગ થતાં જૌર અને તેમાંથી દો વા ત્રીણકા સંસર્ગ હોને પર, સમસ્તેષુ ચ તથા ચારે એકત્ર મળતાં એ ચારોંકે એકત્ર મિલને પર, યદ્ લક્ષણમ્ વાતરક્તનાં બે લક્ષણો વાતરક્તકે જો લક્ષણ, સ્વાત્ થાય છે હોતે હૈ, તદ્ તે અનેકો, શૃણુ સંભળો સુનો ॥ ૨૪ ॥

24. Listen now to the symptoms of the conditions of predominant provocation of each of vata, blood, pitta and kapha as well as of discordances and combined discordance of all four.

विशेषतः सिरायामशूलस्फुरणतोदनम् ।

शोथस्य काष्ण्यं रौक्ष्यञ्च श्यावतावृद्धिहानयः ॥ २५ ॥

૨૪. યદ્ તત્ત્વેષુ-ગણતત્ત્વેષુ (ફ)

,, લક્ષણમ્-લક્ષણ (ગ)

૨૫. શૂલસ્ફુરણતોદનમ્-તોદસ્ફુરણસેવનમ્ (વ.)

,, શુદ્ધિહાનયા-વાદ્ધિહાનયઃ (ઢ.)

धमन्यङ्गुलिसन्धीनां सङ्कोचोऽङ्गग्रहोऽतिरुक् ।
कुञ्चनस्तम्भने शीतप्रद्वेषश्चानिलेऽधिके ॥ २६ ॥

અનિલે અધિકે વાતરક્તમાં વાત અધિક હોતાં વાત રક્તમાં વાયુકે અધિક હોને પર, વિશેષતઃ વિશેષ કરીને વિશેષ કરકે, સિરા-આયામ- શિરાઓનું ખેંચાણ શિરાઓમાં આયામ, શૂલ સ્ફુરણ-શૂળ, ફરકાટ શૂલ સ્ફુરણ તોદનમ્ તોદ તોદ, શોથસ્ય સોભની શોથકા, કાષ્ણ્યમ્ કાળાશ કાળા પન, રૌક્ષ્યમ્ રક્ષતા રુક્ષતા, શ્યાવતા- તથા શ્યામતાનાં તથા શ્યામતાની, વૃદ્ધિ- વૃદ્ધિ વૃદ્ધિ, હાનય- ચ તથા હાસ્ય ઔર હાસ, ધમની- ધમની ધમની, અઙ્ગુલિ- અને અઙ્ગુળીઓના ઔર અઙ્ગુલિઓની, સન્ધીનામ્ સાંધાઓના સંધિઓના, સંકોચઃ સંકોચ સંકોચ, અંગ્રહઃ અંગ્રહ અંગ્રહ ઔર અંગ્રહ, અતિરુક્ બહુ પીડા અતિ પીડા, કુઞ્ચનસ્તમ્ભને દેહનાં સંકોચ અને અંગ્રહ ઔર દેહકે આકુંચન તથા સ્તમ્ભન, શીતપ્રદ્વેષ- ચ તથા શીતળ ચીએને દ્વેષ થાય છે ઔર શીતલે દ્વેષ હોતે હૈ ॥ ૨૫-૨૬ ॥

25-26 Excessive distension of the veins, colic, throbbing, pricking pain, swarthisness and dryness, dark-red coloration, increase and decrease of the swelling, contraction of the vessels fingers and the joints, spasticity of the limbs, acute pain, contraction and stiffness and dislike for cold things—these are the symptoms in condition of increased vata.

पित्ताधिकस्य वातरक्तस्य लिङ्गानि—

श्वयथुर्भृशरुक् तोदस्ताम्रश्चिमिचिमायते ।

स्निग्धरुक्षैः शमं नैति कण्डूक्लेदांश्चितोऽसृजि ॥ २७ ॥

અસૃજિ વાતરક્તમાં રક્ત અધિક હોતાં વાતરક્તમાં રક્તકે અધિક હોને પર, શ્વયથુઃ સોભ શોક, મૃશરુક્તોદઃ બહુ પીડા અને તોદથી યુક્ત અત્યન્ત પીડા તથા તોદસે યુક્ત, તામ્રઃ તથા ત્રાંબા જેવા રંગનો થાય છે

૨૬. અનિલેઽધિકે-અનિલોચરે (વ, ધ, ફ)

૨૭. શ્વયથુર્ભ્રશરુક્-રક્ત શોભોઽતિરુક્ (વ)

,, કણ્ડુક્લેદાંશ્ચિતોઽસૃજિ-રક્ત સંકોચકણ્ડુમાર્ગ (ધ, વ.)

और ताम्र वर्णका होता है, कण्डूक्लेद भ्रम तथा कुक्षेऽथी खूजली और क्लेदसे, ज्वरितः युक्त युक्त, चिमिचिमायते तेभा यमयमाट थाय छे उसमें विमविमाहट होती है, स्निग्धरुक्ष. तेभञ्ज ते स्निग्ध अने रुक्ष द्रव्योऽथी एव वह स्निग्ध और रुक्ष द्रव्योंसे, सामञ्ज न एति शीत अतो नथी शान्त नहीं होता ॥२७॥

27. Swelling, excessive pain, pricking pain, coppery coloration, tingling sensation, non-yielding to either unctuous or dry treatment and accompaniment of pruritus and softening, are the symptoms in a condition of vitiation of blood.

विदाहो वेदना मूर्च्छा स्वेदस्तृष्णा मदो भ्रमः ।

रागः पाकश्च भेदश्च शोषश्चोक्तानि पैत्तिके ॥२८॥

पैत्तिके पैत्तिक वातरक्तभा पैत्तिक वातरक्तमे, विदाह. विनाड विदाह, वेदना मूर्च्छा वेदना, मूर्च्छा वेदना, मूर्च्छा, स्वेद तृष्णा परसेवे, तरस स्वेद, तृष्णा, मद भ्रमः भद, भ्रम मद, भ्रम, राग राग लालिमा, पाक च पाक पाक, भेदः च भेद भेद, शोष च अने शोष और शोष, उक्तानि ये लक्षणो कछा छे ये लक्षण कहे हैं ॥ २८ ॥

28. Morbid change in the joints, pain, fainting, perspiration, thirst, intoxication, giddiness, redness, suppuration, breaking open and atrophy are the symptoms of the condition of increased pitta.

कफाधिकस्य वातरक्तस्य लक्षणानि—

स्तैमित्यं गौरवं स्नेहः सुप्तिर्मन्दा च रुक् कफे ।

हेतुलक्षणसंसर्गाद्विद्याद् द्वन्द्वत्रिदोषजम् ॥२९॥

कफे वातरक्तभा कृक् अधिक होता वातरक्तमे कफके अधिक होने पर, स्तैमित्यम् मित्रभूतता स्निमितता, गौरवञ्ज भारेपथु भारीवन, स्नेह सुप्ति स्निग्धता स्पष्ट-

मानने नाश निग्धता, सुप्ति, मन्दा रुक् च अने भद पीडा ये लक्षण थाय छे और मन्द वेदना ये लक्षण होते हैं, हेतुलक्षणसंसर्गात् ये दोषोना हेतु तथा लक्षणना संसर्गाथी अने त्रय दोषोना हेतु तथा लक्षणना संसर्गाथी दो दोषोंके हेतु तथा लक्षणके संसर्गसे और तीन दोषोंके हेतु तथा लक्षणके संसर्गसे, द्वन्द्वत्रिदोषजम् वातरक्तने अनु कमे द्वन्द्व अने त्रिदोषञ्ज वातरक्तमे कृमज द्वन्द्व और त्रिदोषज, विद्याद् अथुपु नेछि अने जानना चाहिए ॥२९॥

29. Fixity, heaviness, unctuousness, numbness and mild pain are the symptoms in condition of increased kapha. Bidiscordance and tridiscordance of humors are to be recognised by the combinations of the etiological factors or of the symptoms in each case.

वातरक्तस्य साध्यासाध्यलक्षणम्—

एकदोषानुगं साध्यं नवं याप्यं द्विदोषजम् ।

त्रिदोषजमसाध्यं स्याद्यस्य च स्युरुपद्रवाः ॥३०॥

एकदोषानुगञ्ज ओक दोषथी उत्पन्न थथेलु एकदोषज, नवम् तथा नपुं वातरक्त और नया वातरक्त, साध्यञ्ज साध्य छे साध्य है, द्विदोषजम् ये दोषथी उत्पन्न थथेलु वातरक्त द्विदोषज वातरक्त, याप्यञ्ज याप्य छे याप्य है, त्रिदोषजञ्ज अने त्रय दोषथी उत्पन्न थथेलु वातरक्त और त्रिदोषजञ्ज वातरक्त, यस्य च तथा नेभा तथा जिवमें, उपद्रवा उपद्रवो उपद्रव, स्युः होय हों, असाध्यञ्ज ते वातरक्त असाध्य छे वह वातरक्त असाध्य है ॥ ३० ॥

30 That condition is curable which is of recent origin resulting from the provocation of a single humor. The condition resulting from bi-discordance is only palliable, and the condition born of tridiscordance as well as the one attended with complications, are incurable

३० स्याप्य-तु यस्य क)

२८. शोषश्चोक्तानि-शोफश्चोक्तानि (द फ)

२९. मन्दा च रुक् कफे-मन्दा रुक् कफे (ख)

અસ્મારોચકશ્વાસમાંસકોથશિરોગ્રહાઃ ।
 મૂર્છાયમદરુક્તૃણાઞ્જ્વરમોહપ્રવેપકાઃ ॥૩૧॥
 હિકાપાઙ્ગુલ્યવીસર્પપાકતોદશ્રમક્લમાઃ ।
 અઙ્ગુલીવક્રતા સ્ફોટા દાહમર્મગ્રહાર્બુદાઃ ॥૩૨॥
 પૈતૃરુપદ્રવૈર્વૈર્જ્ય મોહેનૈકેન વાસપિ યત્ ।
 સંપ્રસ્રાવિ વિવર્ણ ચ સ્તબ્ધમર્બુદકૃચ્ચ યત્ ॥૩૩॥
 વર્જયેચૈવ સંકોચકરમિન્દ્રિયતાપનમ્ ।

અસ્થમ. ઊથ ન આવવી અનિદ્રા, અરોચક- અરુચિ
 અરુચિ, શ્વાસ- શ્વાસ શ્વાસ, માંસકોથ- માંસનું સડવું
 માંસકા સડના, શિરોગ્રહા માથાનું બકડાવું શિરોગ્રહ,
 મૂર્છાય-મદ- મૂર્છા મદ મૂર્છા, મદ, રુક્તૃણા- પીડા,
 તરસ રુજા, પ્યાસ, ઝર-મોહ- જ્વર, મોહ જ્વર, મોહ,
 પ્રવેપકા- ડા પ કમ્પન, હિકા- હેડી હિકા, પાઙ્ગુલ્ય-
 પાંગળાપણું પઙ્ગુતા, વીસર્પ-પાક- વિસર્પ, પાક વિસર્પ,
 પાક, તોદ-શ્રમ- તોદ, શ્રમ તોદ, શ્રમ, ક્લમા- થાક ક્લમ,
 અઙ્ગુલીવક્રતા આંગળીઓનું વાકાપણું અઙ્ગુલિયોંકી
 વક્રતા, સ્ફોટા- ફેડકા ફોટે, દાહ-મર્મગ્રહ- દાહ, મર્મોંનું
 બકડાવું દાહ, મર્મગ્રહ, અર્બુદાઃ અર્બુદ અર્બુદ, પૈતૃઃ ઉપદ્રવૈ-
 ઓ ઉપદ્રવોથી इन ઉપદ્રવોંસે, યુક્તમ્ યુક્ત યુક્ત, એકેન
 કે એકલા યા એકલે, મોહેન અપિ વા મોહથી પણ
 યુક્ત મોહસે સી યુક્ત, યત્ જે વાતરકત હોય જો વાતરક
 હો, વર્જ્યમ્ તેને અસાધ્ય બાણુવુ ઉસે અસાધ્ય જાનના
 ચાહિય, યત્ ચ વળી જે વાતરકત ઓર જો વાતરક,
 સંપ્રસ્રાવિ સ્નાવવાળું સ્નાવવાળા, વિવર્ણમ્ વિવર્ણું વિવર્ણ,
 સ્તબ્ધમ્ સ્તબ્ધ સ્તબ્ધ, મર્બુદકૃચ્ચ અને અર્બુદ કરનારું
 હોય ઓર અર્બુદકો પેદા કરનેવાળા હો, સંકોચકરમ્
 સંકોચ કરતુ હોય સંકોચકારક હો, હિન્દ્રિયતાપનમ્
 તથા હિન્દ્રિયોને તપાવનારું હોય તેને પણ ઓર
 હિન્દ્રિયોંકો સતમ કરનેવાળા હો ઉસે સી, વર્જયેષ્ ચ
 પવ અસાધ્ય જ બાણુવુ અસાધ્ય હી જાને ॥૩૧-૩૩॥

31-33½ The condition, associated with insomnia, anorexia, dyspnea, putrefaction of the flesh, spasticity of the head, fainting, intoxication, pain,

thirst, fever, stupefaction, tremors, hiccup, lameness, acute spreading affection, suppuration, pricking pain, giddiness, exhaustion, deformity of fingers, moles burning affection of the vital parts and tumefaction (Arbuda) should not to be taken up for treatment as also the condition attended with stupefaction alone. Also the condition associated with discharge, discoloration stiffness tumefaction, contraction and heating of the senses, should not be taken up for treatment.

અકૃત્સ્નોપદ્રવં યાપ્યં સાધ્યં સ્યાન્નિરુપદ્રવમ્ ॥૩૪॥

અકૃત્સ્નોપદ્રવમ્ જેમાં બધા ઉપદ્રવો ન થયા હોય તે જો સંપૂર્ણ ઉપદ્રવોંસે યુક્ત ન હો વહ, યાપ્યમ્ યાપ્ય છે યાપ્ય હૈ, નિરુપદ્રવમ્ અને ઉપદ્રવ વિનાનું ઓર ઉપદ્રવહિત, સાધ્યમ્ સાધ્ય સાધ્ય, સ્વાત્ છે હૈ ॥૩૪॥

34 That condition which is attended with only some of the aforesaid complications, is palliable; and the one which is free from any complication is curable.

વાતરકે રક્તમોક્ષણવિધિઃ —

રક્તમાર્ગં નિહન્ત્યાશુ શાખાસન્ધિષુ મારુતઃ ।
 નિવિદ્યાન્યોન્યમાવાર્યં વેદનાભિર્હેદસૂત્ર ॥૩૫॥

મારુત વાયુ વાયુ, શાખાસન્ધિષુ હાથપગના સંધિ-
 ઓમાં શાખાસન્ધિયોંમે, નિવિદ્ય પ્રવેશ કરીને પ્રવિષ્ટ
 હોકર, રક્તમાર્ગમ્ રક્તમાર્ગને રક્તકે માર્ગકો, આશુ
 એકદમ સીધ્ર, નિહન્તિ બંધ કરી દે છે રોક દેતા હૈ,
 અન્યોન્યમ્ તેથી વાત તથા રક્ત એક બીજાને અતઃ વાત
 તથા રક્ત એક દુસરેકો, આવાર્ય રેડીને રોકકર, વેદનાભિઃ

૩૧. મૂર્છાય-મૂર્છા ચ (ધ)

૩૩½. વર્જયેચૈવ-વર્જયેષ્ (ધ. વ.)

૩૫. નિહન્ત્યાશુ-વિદ્યાશુ (ધ.)

,, આવાર્ય-આવાધ્ય (ધ)

वेदनाभी वेदनाओंसे, असूक्ष्म आश्रुताने प्राणोंको, हरेव
हरे छे हरता है ॥ ३५ ॥

35 The provoked vata, located in the joints of the extremities, block the channels of the blood. Then the blood and the vata obstruct each other's course and may even cause death, by the severity of the pain occasioned

तत्र सुखेदसूक्ष्म शूलजलौकःसूच्यलावुभिः ।
प्रच्छन्नैर्वा सिराभिर्वा यथादोष यथाबलम् ॥ ३६ ॥

तत्र तेभां इतमे, यथादोषम् दोषानुसारं दोषके
अनुसार, यथाबलम् अने अलानुसार बाँव बलके अनुसार,
शूल-शी गडी सीग, जलौक - जलौका, सूची अला-
वुभिः सोय तथा तुभडीथी सूई और अलावुसे, प्रच्छन्नैः
वा अथवा छेका भारीने अथवा पछना, सिराभिः वा
छे शिरावेधद्वारा या शिरावेधद्वारा, असूक्ष्म सुखेद रक्त
छाडी नाभयुं रक्त मोक्षण करे ॥ ३६ ॥

36. In such a condition, depletion of blood must be resorted to by means of the horn or the leech or needle or by cupping with a gourd or by venesection in keeping the degree of the morbidity and the strength of the patient.

रुग्दाहशूलतोदार्तादिसूक्ष्म स्राव्यं जलौकसा ।
शूलैस्तुम्बैर्हरेत् सुप्तिकण्डूचिमिचिमामयनात् ॥ ३७ ॥

रुग्-दाह- पीडा, दाह पीडा, दाह, शूल- शूल शूल,
तोद-आर्तात् अने तोदथी पीडाथेला रोगीना शरीरथी
और तोदसे पीडित रोगीके शरीरसे, असूक्ष्म छेाडी खून,
जलौकसा जलौका नडे जलौकासे, स्राव्यम् अलावुं
निकलवाना चाहिएं, सुप्ति-कण्डू- रक्षाशानथी रक्षितपणुं,
अथवा सुप्ति, कण्डू, चिमिचिमामयनात् अने अभयमाह-

युक्त रोगीतु और चिमिचिमाहयुक्त रोगीके शरीरसे, शूलैः
सूक्ष्म शी गडीथी अथवा तुभडीथी शूल और अलावुस,
हरेव छेाडी छावु रक्त निकाके ॥ ३७ ॥

37. Blood-letting by means of leech must be done where there is pain, burning, piercing and pricking pain. The horn and the gourd should be applied where there is numbness, pruritus and tingling sensation

देशादेशं व्रजन् स्राव्यं सिराभिः प्रच्छन्नेन वा ।
अङ्गलानौ न तु स्राव्यं रुक्षे वातोत्तरे च यत् ॥ ३८ ॥

देशात् रीक प्रदेशभांथी एक प्रदेशमेंसे, देशम्
भीष्म प्रदेशभां दूसरे प्रदेशमें व्रजन् जाता छेाडीने
जाते हुए रक्तका, सिराभिः शिरा बीधीने शिरावेध
द्वारा, प्रच्छन्नेन वा छे छेका भारीने या पाछकर, स्राव्यम्
अलावुं छावण करे अङ्गलानौ अंगशोषवाणा और
अग- शोषवाले, रुक्षे वातोत्तरे च रक्ष तथा वातप्रधान
रोगीभां रुक्ष और वातप्रधान रोगीमें, यत् न छेाडी छेा
जो रक्त हो, न स्राव्यम् तेनुं स्राव्य न करे इसका
छावण न करे ॥ ३८ ॥

38 Where the pain is moving from place to place, venesection or cupping should be done In a condition of asthenia of limb, depletion of blood should not be done. Also in a condition where dryness is the dominant factor in vata-provocation, depletion should not be done

गम्भीरं श्वयथुं स्तम्भं कम्पं स्राव्यमिमामयनात् ।
ग्लानिं चापि रुक्षकोजा कुर्याद्वायुरसूक्ष्मयात् ३९

३८. अङ्गलानौ न तु स्राव्यं रुक्षे वातोत्तरे च यत्-अङ्गे स्थाने
न तु स्राव्यं रुक्ष वातोत्तर च यत् (फ)
,, रुक्षे वातोत्तरे च यत्-रुक्ष वातोत्तर च यत् (घ.)

३७ रुग्दाहशूलतोदार्तादिसूक्ष्म-रुग्दाहतोदार्तादिसूक्ष्म (घ घ)
,, शूलैस्तुम्बैर्हरेत् सुप्तिकण्डूचिमिचिमामयनात्-शूलैस्तुम्बैश्च
मसिमान् कण्डूचिमिचिमामयनात् (फ)

असूक्ष्मयात् कार्मुके रक्तने। क्षय अतः क्योकि
रक्षयसे, वायु वायु वायु, गम्भीरम् गम्भीर गम्भीर,
अथयुष् सोमे सृजन, स्तम्भकम् कम्पम् रतं, कं
स्तम्भ, कम्प, स्नायु-सिदा- स्नायु तथा शिरास्थीना स्नायु
और सिगार्थे, व्यामयान् रोग रोग, लक्ष्मकोचाम् अने
स कोचसहित और संकोचसहित, ग्लानिम् च अपि
ग्लानिने ग्लानिने, कुर्यात् करे छे करता है ॥ ३९ ॥

39. For, as a result of the loss of blood, the vata causes deep-seated edema, rigidity, tremors, disorders of the sinews and the vessels, asthenia and contractures.

खाज्यादीन् वातरोगांश्च मृत्युं चात्यवसेचनात् ।
कुर्यात्तस्मात् प्रमाणेन सिग्ध्याद्रक्तं विनिर्हरेत् ॥४०॥

अत्यवसेवनात् अतिशय थोड़ीनुं निर्हरेत् करवाभी
अति रक्तमोक्षणसे, खाज्यादीन् वायु अत्यवसेवनात्
वायु खजतादि वातरोगान् च वातरोगे वातरोगोको,
मृत्युम् च अने मृत्यु और मृत्युकोभी कुर्यात् करे छे
करता है, तस्मात् तेशी इस लिए, सिग्ध्यात् रक्तं
रोगीनुं सिग्ध रोगीका, रक्तम् रक्त रक्त, प्रमाणेन
प्रमाणम् उचित प्रमाणमें, विनिर्हरेत् अनावपु
निकाले ॥ ४० ॥

40. Lameness and such other disorders of vata or even death may result. Therefore, depletion in proper measure should be done, only in persons who are rich in the unctuous element

वातरके सामान्यचिकित्सा—

विरेच्यः स्नेहयित्वाऽऽदौ स्नेहयुक्तैर्विरेचनैः ।
रुक्षैर्वा मृदुभिः शस्तमल्लहस्तिकर्म च ॥४१॥

४०. खाज्यादीन्-खजादीन् (ब)
,, चात्यवसेचनात्-चातीवसेचितम् (फ)
,, अवसेचनात्-अपसेचनात् (ड.)

आदौ प्रथम प्रथम, स्नेहयित्वा स्नेहन आपीने
स्नेहन कराके, स्नेहयुक्तैः स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त, रुक्ष वा
के रक्ष अथवा रुक्ष, मृदुभि मृदु मृदु, विरेचनैः विरे-
चनैः वरे विरेचनोसे, विरेच्यः विरेच्य करवाभी विरेचन
देवे, असकृत् तथा वारे वारे और वारवार, वस्तिकर्म च
अस्तिकर्म पायु वस्तिकर्म भी, शस्तम् प्रशस्त छे
प्रशस्त है ॥ ४१ ॥

41. The patient should first be oleated and then purged by means of unctuous purgative medications or by dry but mild purgative medications, and then, frequent enemata should be administered.

सेकाभ्यङ्गप्रदेहान्नस्नेहाः प्रायोऽविदाहिनः ।
वातरके प्रशस्यन्ते

वातरके वातरक्तम् वातरक्तम्, प्राय धातु करीने
प्रायः, अविदाहिन अनिदाही अविदाही, सेक-अभ्यङ्ग-
परिषेक, अभ्यङ्ग सेचन, अभ्यङ्ग, प्रदेह-अन्न-प्रदेह, अन्न
प्रलेप, अन्न, स्नेहाः तथा स्नेह और स्नेह, प्रशस्यन्ते
प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ४१ ॥

41^{1/2}. Affusion, inunction, applica-
tions, diet and unctuous substances
that are non-irritant are recommended
in rheumatic conditions.

वातरके विशेषचिकित्सा—

विशेषं तु निबोध मे ॥४२॥

विशेषम् तु विशेष चिकित्साने विशेष चिकित्साको,
मे निबोध भारी पासेभी तरे साबणे। मुझसे तुम
सुनो ॥ ४२ ॥

42 Listen hereafter to an elaborate
description of the treatment therein.

वाह्यमालेपनाभ्यङ्गपरिषेकोपनाहनैः ।
विरेकास्थापनस्नेहपानैर्गम्भीरमाचरेत् ॥४३॥

४३. परिषेकोपनाहनै-परिषेकावगाहनै (ड)

आलेपन- लेप आलेपन, अभ्यङ्ग- अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, परिषेक- परिषेक परिषेक, उपनाहनैः- अने उपनाहोधी और उपनाहोसे, बाह्यम् उत्ताननी बाह्य वातरक्ती, विरेक- तथा विरेचन एवं विरेचन, आस्थापन- आस्थापन आस्थापन, जेहपानै तथा स्नेहपानथी और जेहपानोसे, गम्भीरम् गम्भीरनी गम्भीर वातरक्ती, आचरेत् चिकित्सा करवी चिकित्सा करे ॥ ४३ ॥

43. The superficial type should be treated with unguents, inunction, affusions and poultices, while the deep type should be treated with purgation, corrective enema and unctuous potions

सर्पिस्तैलवसामज्जापानाभ्यञ्जनवस्तिभिः ।
सुखोष्णैरुपनाहैश्च वातोत्तरमुपाचरेत् ॥ ४४ ॥

सर्पिः-तैल- घी, तेल घी, तैल, वसा-मज्जा- वसा तथा मज्जा मज्जा वसा और मज्जाके, पान- पान पान, अभ्यञ्जन- अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, वस्तिभिः- अने भरितकुम्भी और वस्तिकर्मसे, सुखोष्णैः- अने नवशेडा और सुखोष्ण, उपनाहैः- च उपनाहो वडे उपनाहोसे वातोत्तरम् वात- प्रधान वातरक्तनी वातप्रधान वातरक्ती, उपाचरेत् चिकित्सा करवी चिकित्सा करे ॥ ४४ ॥

44 The condition resulting from predominant provocation of vata should be treated with potions, inunctions and enemata of ghee, oil, fat, and marrow and with genially warm poultices.

विरेचनैर्घृतक्षीरपानैः सेकैः सवस्तिभिः ।
शीतैर्निर्वापणैश्चापि रक्तपित्तोत्तरं जयेत् ॥ ४५ ॥

विरेचनै- विरेचन विरेचन, घृतक्षीरपानै- घी तथा क्षीर पान घृत और क्षीरके पान, सवस्तिभिः- भरित- कुम्भसहित वस्तिकर्मके साथ, सेकै- परिषेका परिषेक,

शीतैः- तेमज् शीतल एव शीतल, निर्वापणै- दाहने शीत करनारा उपयो वडे दाहनाशक उपायोसे, रक्तपित्तोत्तरम् रक्त तथा पित्तप्रधान वातरक्तने रक्त एव पित्तकी प्रधानतावाले वातरक्ती, जयेत् अतदु शान्त करे ॥ ४५ ॥

45. The condition resulting from predominant provocation of blood and pitta should be subdued by purgation, potions of ghee and milk, affusions, enemata and cool and refrigerant applications.

वमनं मृदु नात्यर्थं ज्वेहसेकौ विलङ्घनम् ।
कोष्णा लेपाश्च शस्यन्ते वातरक्ते कफोत्तरे ॥ ४६ ॥

कफोत्तरे- कफप्रधान कफप्रधान, वातरक्ते- वात- रक्तनी वातरक्ती, मृदु मृदु मृदु, वमनम्- वमन वमन, नात्यर्थम्- थोडा अल्प, ज्वेहसेकौ- स्नेह, परिषेक, विलङ्घनम्- लघन लङ्घन कोष्णा तथा नवशेडा तथा सुखोष्ण, लेपा- च लेप लेप, शस्यन्ते- प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ४६ ॥

46. In rheumatic condition resulting from predominant provocation of kapha, mild emesis, a not excessive measure of oleation, affusion and fasting, and genially warm applications are recommended.

कफवातोत्तरे शीतैः प्रलिप्ते वातशोणिते ।
दाहशोथरुजाकण्डूविवृद्धिः स्तम्भनाद्भवेत् ॥ ४७ ॥

कफवात-उत्तरे- कफवातप्रधान कफवातप्रधान, वात- शोणिते- वातरक्तनी वातरक्तनी, शीतैः- शीतल लेप करनेपर, स्तम्भनाद्- रत बनधी स्तम्भनसे, दाह-शोथ- दाह, सोथे दाह, शोथ, रुजा- कण्डू- पीडा अने भरनो रुजा और खुगलीकी, विवृद्धि- वधारे वृद्धि, भवेत् थाय छे होती है ॥ ४७ ॥

४६. स्नेहसेकौ विलङ्घनम्-स्नेहसेकाविलङ्घनम् (व.)

४७. दाहशोथरुजा-विदाहशोथरुज (व. व.)

४४. मज्जा-मज्जा (व.)

४५. शीतैर्निर्वापणैः-शान्तिनिर्वापणैः (व.)

47. In a bidiscordant condition resulting from the predominant provocation of kapha-cum vata cold applications, by their astringent action, cause increase of burning edema, pain and pruritus

रक्तपित्तोत्तरे चोष्णैर्दाहः क्लेशोऽवदारणम् ।
भवेत्तस्माद्विषदोषबलं बुद्ध्वाऽऽचरेत्किञ्चनम् ॥४८॥

रक्तपित्तोत्तरे रक्तपित्तप्रधान वातरक्तता रक्तपित्त-
प्रधान वातरक्तमें, उष्णैर्दाह उष्ण द्रोणीने। देप
उरवाथी दाह उष्ण लेपोंसे दाह, क्लेश क्लेश क्लेश,
अवदारणम् च अने अवदारण और फटना, भवेत्
थाय छे होते है, तस्मात् भाटे इस लिए, भिषक् वैद्य
वैद्य, दोषबलम् दोषबल बुद्ध्वा दोषबलको, बुद्ध्वा बुद्ध्वा
जानकर, क्रियाम् चिकित्सा चिकित्सा आचरेत्
आचरेत् करे ॥ ४८ ॥

48. In a bidiscordant condition resulting from the predominant provocation of blood-cum-pitta, hot applications cause burning, softening and bursting. Hence, the physician should first determine the relative strength of the morbid humors, and then begin the treatment.

वातरक्ते अहितानि—

दिवास्वप्नं संस्तप्यं व्यायामं मैथुनं तथा ।
कटूणां शुर्वभिष्यन्दि लवणाम्लं च वर्जयेत् ॥४९॥

संस्तप्यम् संस्तप्य संस्तप, दिवास्वप्नम् दिवसे सुपु
दिनमें सोना, व्यायामम् व्यायाम व्यायाम तथा मैथुनम्
मैथुन मैथुन, कटू-उष्णम् कटू, उष्ण कटू, उष्ण, गुरु

४८ रक्तपित्तोत्तरे—पित्तोत्तरे (ग)

„ चोष्णैर्दाह क्लेशोऽवदारणम्—दाहः क्लेशोऽवदारण भवेत् (ग)

„ रक्तपित्तोत्तरे चोष्णै—वातरक्तोत्तरे दाहः (ह)

„ भवेत्तस्मात्—उष्णैर्दाह (ग. ह.)

गुरु गुरु, अभिष्यन्दि अभिष्यन्दी अभिष्यन्दी, लवण
अम्लम् च लवण तथा अम्ल द्रोणीने। लवण और
अम्ल द्रव्योंका, वर्जयेत् त्याग करवे। त्याग करे ॥ ४९ ॥

49. Day sleep, excessive heat, exercise, sex-act as well as articles of diet that are pungent, hot, heavy, viscid, salt and acid should be avoided.

वातरक्ते हितमजपानम्—

पुराणा यवगोधूमनीवारा शालिषटिकाः ।
भोजनार्थं रसार्थं वा विष्किरप्रतुदा हिताः ॥५०॥

भोजनार्थम् भोजन भाटे भोजनके लिए, पुराणाः पुराणा
पुराने, यवगोधूम-यव, धुँ जी, गेहूँ, नीवाराः नीदी
नीवार, शालिषटिकाः शालियोष्ण तथा साठीयोष्ण
शालि और साठीचावल, रसार्थम् तेभ्यः भांसरस भाटे
एव मांसरसके लिए, विष्किर-विष्किर विष्किर, प्रतुदाः
तथा प्रतुद पक्षीयोना भांस और प्रतुद वर्गके मांस,
हिताः हितकर छे हितकर है ॥ ५० ॥

50 Barley, wheat and wild rice that are old or salt and shashtika rice are wholesome diet, and as meat juices the flesh of gallinaceous and pecker birds is wholesome.

आढक्यश्चणका सुद्धा मसूराः समकुष्ठकाः ।
यूषार्थं बहुसर्पिका प्रशस्ता वातशोणिते ॥५१॥

वातशोणिते वातरक्तता वातरक्तमें, यूषार्थम् यूप
भाटे यूपके लिए, बहुसर्पिका बहु वी नाभेद बहुत
वीसे युक्त, आढक्यः तुवेर अगहर, चणकाः चणका, सुद्धा
सुद्धा मूग, समकुष्ठका मूग मोठ, मसूराः अने
मसूर और मसूर, प्रशस्ता प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ५१ ॥

51. Red gram, bengal gram, green gram, lentils and kidney beans are recommended for use, mixed with plenty of ghee in the preparation of soups in rheumatic conditions.

५१. यूषार्थं—यूषार्थं (घ.)

सुनिषण्णकवेत्राग्रकाकमाचीशतावरी ।
वास्तुकोपोदिकागाकं शाकं सौवर्चलं तथा ॥५२॥
घृतमांसरसैर्भुष्टं शाकसात्म्याय दापयेत् ।
व्यञ्जनार्थं,

घृतमांसरसैः घी अने मांसरसमां घृत और
मांसरसमें, भृष्टम् भूज्या भूने हुए, सुनिषण्णक- सुनि-
षण्णक सुनिषण्णक, वेत्राग्र- नेतरने। अग्रभाग वेंतका
अग्रभाग, काकमाची- पीपुडी काकमाची, शतावरी
शतावरी शतावर, वास्तुक- अथवा बथुआ, उपोदिका-
तथा पोर्ण्येओनुं और उपोदिका इनके, शाकम् शाक
शाक, तथा तथा तथा, सौवर्चलम् मूलाभुपीनु
सुवर्चलाका, शाकम् शाक साग, काकसात्म्याय शाकना
सात्म्यायाने जिसको साग सात्म्य हों उसे, व्यञ्जनार्थम्
भोजनना साधन तरीके भोजनके साधनरूपमें, दापयेत्
आपना देवे ॥५२॥

52 52. Marsilia plant, sprouts of
country willow, black nightshade, clim-
bing asparagus, white goose foot,
indian spinach and heliotrope should
be fried in ghee and meat juice, and
given as sauces to patients who are
habituated to vegetable diet.

तथा गव्यं माहिषाजं पयो हितम् ॥५३॥

तथा तथा तथा, गव्यं गायत्री गायका, माहिष-
आजम् भैंसनु अने अकरीनु मैसका और वरीका, पयः
दूध दूध, हितम् हितकर है ॥ ५३ ॥

53. Similarly the milks of the cow,
the buffalo and the goat are wholesome.

इति संक्षेपतः प्रोक्तं वातरक्तचिकित्सितम् ।

एतदेव पुनः सर्वं व्यासतः संप्रवक्ष्यते ॥५४॥

इति श्रीमद्भगवत्प्राज्ञावाक्ये वातरक्त-
चिकित्सितम् अथवा चिकित्सा, संक्षेपतः
संक्षेपतः संक्षेपसे, प्रोक्तम् उक्ती है, एतत्

सर्वम् एव श्रीमद्भगवत्प्राज्ञावाक्ये ही, पुनः प्रीति
फिरसे, व्यासतः विस्तारपूर्वक विस्तारसे, संप्रवक्ष्यते
उक्तीमां आवश्ये कहा जायगा ॥ ५४ ॥

54. Thus has been described in a
nut-shell the therapeutics of rheumatic
conditions. All this will now be desc-
ribed in greater detail.

वातरक्ते घृतयोगः -

श्रावणीक्षीरकाकोलीजीवकर्वमकैः समैः ।

सिद्धं समधुकैः सर्पिः सक्षीरं वातरक्तनुत् ॥५५॥

समैः समे भागे दीधेश मम भागमें लिया हुआ,
समधुकैः नेदीमधु मुलहठी, श्रावणी- गोरभुडी श्रावणी,
क्षीरकाकोली क्षीरकाकोली क्षीरकाकोली, जीवक- ७२३
जीवक, कपमकैः तथा कपमकैः ओओमी तथा कपमक
इनसे, सिद्धम् पद्धति सिद्ध किया, सक्षीरं दूधसहित
दूधके साथ सर्पिः श्री श्री वातरक्तनुत् वातरक्तकर है ॥ ५५ ॥

55. The medicated ghee prepared
from equal quantities of east indian
globe thistle, Kshirakakoli, Jeevaka,
Rishabhaka and liquorice with milk and
ghee, is curative of rheumatic condition.

बलामतिबलां मेदासात्मगुमां शतावरीम् ।

काकोलीक्षीरकाकोलीराम्नामृद्धिं च पेययेत् ॥५६॥

घृतं चतुर्गुणक्षीरं तैः सिद्धं वातरक्तनुत् ।

हृत्पाण्डुरोगवीर्यसर्पकाबलाज्वरनाशनम् ॥५७॥

बलाम् अथवा बला, अतिबलाम् अतिबला अतिबला,
मेदाम् मेदा मेदा, आत्मगुमां ओओमी औवकीज,
शतावरीम् शतावरी शतावर, काकोलीम् काकोली
काकोली, क्षीरकाकोलीम् क्षीरकाकोली क्षीरकाकोली,

५५. जीवकमकैः समैः। सिद्धं समधुकैः सर्पिः सक्षीरं वातरक्त

नुत्-राम्नामृद्धिं च पेययेत्। घृतं चतुर्गुणं क्षीरं

तैः सिद्धं वातरक्तनुत् (५)

५६. काकोली-श्रावणी (५)

, कामलाज्वर-नाशनम् (५ व)

રાસ્તામ્ રસના રારના, ઋદ્ધિમ્ ચ અને ઋદ્ધિ સરખે
ભાગે લઈ જૌર ઋદ્ધિ સમાન ભાગમે લે કર, પેવેત્
એઓના કદક કરવો. આના કલ્ક કરે, ચતુર્ગુણમ
ચારગુણા દૂધમાં ચારગુને ક્ષીરમાં, તે સિદ્ધમ્ તે દ્રવ્યોના
કદકથી પકાવેલ. આ દ્રવ્યોને કલ્કસે પકાયા દુધા,
ઘૃતમ્ ધી ધી, વાતરક્તનુત્ વાતરક્ત મટાડે છે વાતરક્ત-
નાશક છે, હૃત્-પાંડુરોગ- તથા હૃદયરોગ, પાંડુરોગ તથા
હૃદયરોગ, પાંડુરોગ, વીસર્પ- વિસર્પ વિસર્પ, કામલા-
કમળો કામલા, જ્વર- અને જ્વરનો જૌર જ્વરકા,
નાશનમ્ નાશ કરે છે નાશક છે ॥ ૫૬-૫૭ ॥

56 57. Make a paste of heart leaved
sida, evening mallow, Meda, cowage,
climbing asparagus, Kakoli, Kshiraka-
koli, indian groundsel and Riddhi,
prepare a medicated ghee by taking
ghee and four times its quantity of
milk. This is curative of rheumatic
condition, cardiac disorders, anemia,
acute spreading affections, jaundice and
fever.

વાતરક્તે પારુષકં ઘૃતમ્—

ત્રાયન્તિકાતામલકીદ્વિકાકોલીશતાવરી- ।

કશેરુકાકાશાયેણ કલ્કૈરેભિઃ પચેદ્ધૃતમ્ ॥ ૫૮ ॥

દત્ત્વા પારુષકાદ્રાક્ષાકાશ્મર્યેશ્ચુરસાન્ સમાન્ ।

પૃથગ્વિદાર્યાઃ સ્વરસં તથા ક્ષીરં ચતુર્ગુણમ્ ॥ ૫૯ ॥

ત્રાયન્તિકા- ત્રાયમાણુ ત્રાયમાણ, તામલકી- લોખ
આંબલી મુરંઆવલા, દ્વિકાકોલી- કાકોલી, ક્ષીર-
કાકોલી કાકોલી, શતાવરી- શતાવરી

૫૮ ત્રાયન્તિકાતામલકીદ્વિકાકોલી શતાવરી-તામલકયા દ્વિકા-
કોલીના વિપ્પલીત્રાયમાણયો (સ ડ)

ત્રાયન્તિકા... પચેદ્ધૃતમ્ ॥—ત્રાયન્તિકા તામલકી

દ્વિકાકોલી ન વિપ્પલી । દત્ત્વા પારુષકદ્રાક્ષા કાશ્મર્યેશ્ચુરસા

સમમ્ ॥ (ક)

૫૯ સ્વરસ-ચ રસા (ઢ)

૫, પૃથગ્વિદાર્યાઃ સ્વરસ-પૃથગ્વિદાર્યા (ખ)

જતાવર કશેરુકા- કશેરુકા જૌર કશેરુકા, કષા-
ચેણ કાશ્મર્યે કાશ્મર્યે, પૃથગ્વિદાર્યાઃ અને એઓના
કદકથી જૌર આના કલ્કસે પારુષક- કાકોલી કાકોલી,
દ્રાક્ષા- દ્રાક્ષા દ્રાક્ષા, કાશ્મર્ય- કાશ્મર્ય ગમ્ભારી શ્ચુરસાન્
અને શેરડીના રસ આર શ્ચુરે રસ વિદાર્યા તથા
વિદાર્યાના પચે વિદાર્યા, સ્વરસમ્ ચ સ્વરસ સ્વરસ
પૃથગ્વિદાર્યાના દરેકને આનામાં પ્રત્યેકનો, સમાન્ ધી
સમાન ભાગ ધીકે સમાન ભાગમે, તથા ચતુર્ગુણમ તથા
ધીધી ચોગણુ તથા ધીકે ચારગુણ, ક્ષીર- દત્ત્વા દૂધ
મેળવી દૂધ મિલાકર ઘૃતમ્ ધી ધી, પચેત્ પકાવુ
પકાવે ॥ ૫૮-૫૯ ॥

58-59. Prepare a medicated ghee
by taking ghee along with equal
quantities of the juice of sweet falsah,
grape, white teak, sugarcane and white
yam and four times the quantity of
milk, adding the decoction and paste of
zalil, featherfoil, two varieties of kakoli,
climbing asparagus and rushnut

एतत् प्रायोगिकं सर्पिः पारुषकमिति स्मृतम् ।

वातरक्ते क्षते क्षीणे वीसर्पे पैत्तिके ज्वरे ॥ ६० ॥

इति पारुषकं घृतम् ।

एतत् आ यह, प्रायोगिक प्रायोगिक प्रायोगिक,
सर्पि. धी धी पारुषकम् ' पारुषક ' પારુષક, इति
स्मृतम् એ નામથી કહેવાય છે આ નામસે કહા જાતા
છે, વાતરક્તે આ ધી વાતરક્ત આ ધી વાતરક્ત, ક્ષતે
ક્ષીણે ક્ષતક્ષીણ ક્ષતક્ષીણ, વીસર્પે વિસર્પ વિસર્પ, પૈત્તિક
જ્વરે અને પૈત્તિક જ્વરના ક્ષતકર છે આ પૈત્તિક જ્વરમે
ક્ષતકર છે ॥ ૬૦ ॥ इति आ यह, पारुषकं घृतम्
पारुषक घृत છે પારુષકઘૃત છે ।

60. This is called the Compound
Sweet-falash Ghee, a full course of
which is recommended in rheumatic
condition, pectoral lesions, cachexia,
acute spreading affection and fever of

the pitta type. Thus has been described the Compound Sweet-falsah Ghee

जीवनीयं घृतम्—

द्वे पञ्चमूले वर्षाभूमेरुण्डं खपुनर्नवम् ।
मुद्रपर्णी महामेदां माषपर्णी शतावरीम् ॥६१॥
शङ्खपुष्पीमवाकपुष्पीं रास्नामतिवलां बलाम् ।
पृथग्द्विपलिकं कृत्वा जलद्रोणे विपाचयेत् ॥६२॥
पादशेषे तामाक्षीरधात्रीशुक्लागलान् रस्नान् ।
घृताढकेन संयोज्य शनैर्मृद्वग्निना पचेत् ॥६३॥
कल्कानावाप्य मेदे द्वे काश्मर्यफलमुत्पलम् ।
त्वक्क्षीरीं पिप्पलीं द्राक्षां पद्मबीजं पुनर्नवाम् ॥६४॥
नागरं क्षीरकाकोलीं पद्मकं बृहतीद्वयम् ।
वीरां शृङ्गाटकं मय्यसुरमाणं निकोचकम् ॥६५॥
खर्जूरक्षोटवातामसुजाताभिपुकांस्तथा ।
एतैर्घृताढके सिद्धे क्षौद्रं शीते प्रदापयेत् ॥६६॥
सम्यक् सिद्धं च विज्ञाय सुगुप्तं संनिधापयेत् ।
कृतरक्षाविधिं चोक्षे प्राशयेदक्षसमितम् ॥६७॥

द्वे पञ्चमूले ये पञ्चभूज दोनो पंचमूल, वर्षाभूम
सईस साटोडी खेन पुनर्नवा, मपुनर्नवम् दाद साटोडी
सहित लाल पुनर्नवा, एरण्डम् ओर डो एरण्ड, मुद्रपर्णीम्
मुद्गपर्णीं मूगपर्णीं महामेदाम् मृदमेदा महामेदा,
माषपर्णीं माषपर्णीं माषपर्णी, शतावरीम् शतावरी
शतावरी, शङ्खपुष्पीं शङ्खपुष्पी शङ्खपुष्पी, मवाक-
पुष्पीम् ओ. धा. धा. विवारी, रास्नाम् रास्ना रास्ना, अति-
बला, अतिबला अतिबला, बलाम् बला बला, पृथक्
द्वे द्वे प्रत्येक, द्विपलिकम् ये ये पल ८-८ तोला
कृत्वा लघु कर, जलद्रोणे ओक द्रोण पाणीमां १०२४

तोले जलमें, विपाचयेत् पडावत पकावे, पादशेषे
अतुर्थाश रखे चौथाई शेप रहने पर, घृताढकेन ओक
आढक घीनी साथे घी के २५६ तोलेके साथ, समान्
समान भागे समभाग, क्षीर-धात्री- दूध, आमणीना रस
दूध, आवला इक्षु शेरडीने रस इक्षु, लागलान् अने
भडरानो खौर बकरेके, रस्नान् भसरस सांसका
रस, मयोज्य भेगवी मिलाकर, द्वे मेदे मेदा, मृदमेदा
मेदा, महामेदा, काश्मर्यफलम् शीतलना इण गम्भारीके
फल, उत्पलम् नीलकमण नीलकमल, त्वक्क्षीरीम् ८-८-
८-८ वशलोचन, पिप्पलीम् भीपर पिप्पली, द्राक्षाम् द्राक्ष
द्राक्षा, पद्मबीजम् कभणडाडी पद्मबीज, पुनर्नवाम्
साटोडी पुनर्नवा, नागरम् सूठ सोंठ, क्षीरकाकोलीम्
क्षी/डाकोली क्षीरकाकोली पद्मकम् पद्मकाष्ठ पद्माख,
बृहतीद्वयम् ओली अने गेडी ओली गेडी दोनों कटेरी,
वीराम् वृद्धि-६ वीरा, शृङ्गाटकम् शी गेडा शृङ्गाटक,
मय्यम् लव्य मय्य, उरुमाणम् उरुमाण उरुमाण,
निकोचकम् निकोचक निकोचक, खर्जूर- भणूर खजूर,
शङ्कोट- अशरोट अशोट, वाताम- अ-म वाताम,
सुजात- भुजात सुजातक, अभिपुकान् तथा अने पिस्ता
खौर अभिपुक, कल्कान् ओओने ८६५ इनका कल्क,
नावाप्य न भी डालकर, मृदग्निना शनैः मृदु अग्नि
वड धीमेधी मृदु आचसे धीरे धीरे, पचेत् पडावत
पकावे, एते आ द्रव्येना ८६५थी इन द्रव्योंके कल्कसे,
सिद्धे घृताढके सिद्ध थयेलु ओक आढक घी सिद्ध हुए
२५६ तोले कीके, जीने शीतल अतां तेमां शीतल
होने पर उसमें, क्षौद्रम् अध सहद, प्रदापयेत् नाभव
डाके, सम्यक् भराभर सम्यक्, सिद्धम् च सिद्ध थयेलु
सिद्ध हुआ, विज्ञाय भणूने जानकर, चौक्षे योअभा
धामा स्वच्छ घटमें, कृतरक्षाविधिम् रक्षाविधान
डरीने रक्षाविधि करके, सुगुप्तं सुक्षित रीते सुरक्षित,
संनिधापयेत् भूडपु रख देवे, अक्षसमितम् तेमथी
अक्ष गेटलु उसमेंदे एक तोला मात्रामें, प्राशयेत् भावु
सेवन करे ॥ ६१ ६७ ॥

61-67 Decoct 8 tolas of each
of the drugs of deca-radices, white
hog's weed, castor oil plant, red
hog's weed, wild green gram,

६२ शङ्खपुष्पीमवाकपुष्पी-शङ्खपुष्पी शङ्खपुष्पी च (५ फ)

, पृथग्द्विपलिकं कृत्वा-पृथग्द्विपलिकान् गग न (१)

.. पृथग्द्विपलिक-पृथग्द्विपलिकान् (१)

६४ कल्कानावाप्य-कल्क दत्ता च (३)

६५. पद्मकं-समजा (ट)

, पद्मकं बृहतीद्वयम्-समजा श्रान्णोद्वय (५)

६६ खर्जूरक्षोट-वदराक्षोट (ड)

६७. चौक्षे-चौक्ष (ध)

Mahameda, wild black gram, climbing asparagus, small leaved convolvulus indian borage, indian groundsel, evening mallow and heart leaved sida in 1024 tolas of water, till it is reduced to 1/4th of its quantity, prepare a medicated ghee with this decoction mixed with 256 tolas of each of milk and the juices of emblic myrobalan and sugar cane, meat-juice of goat's flesh and ghee adding 256 tolas of the paste of the two Medas, fruit of white teak blue water lily, bamboo manna, long pepper, grapes, lotus seed hogwood, dry ginger, Kshirakakoli, himalayan cherry, yellow berried and indian night shades, climbing asparagus water chest nut, showy dillenia, Urumana, Lakoocha, edible date, walnut, almond salep and Abhishuka When this ghee is cooled down mix it with honey Knowing it to be well prepared, preserve it in a clean vessel in a protected place after performing the protective ceremonial. This ghee should be administered in the dosage of one tola.

पाण्डुरोगं ज्वरं हिक्कां स्वरमेदं भगन्दरम् ।
पार्श्वशूलं क्षय कास ग्रीहानं वातशोणितम् ॥६८॥
क्षतशोषमपस्मारमश्मरीं शर्करां तथा ।
सर्वाङ्गकाङ्गरोगांश्च मूत्रसङ्गं च नाशयेत् ॥६९॥
बलवर्णकरं धन्यं वलीपलितनाशनम् ।
जीवनीयसिद्धं सर्पिवृष्यं वन्ध्यासुतप्रदम् ॥७०॥

इदम् आ यह, जीवनीयम् जीवनीय जीवनीय,
सर्पिः घृत घृत, पाण्डुरोगम् पाण्डुरोग पाण्डुरोग, ज्वरम्

ज्वर ज्वर, हिक्काम् हेडडी हिक्का, स्वरमेदम् स्वरमेद
स्वरमेद, भगन्दरम् भगन्दर भगन्दर, पार्श्वशूलम्
पार्श्वशूल पार्श्वशूल, क्षयम् कासम् क्षय, उ स क्षय, कास,
ग्रीहानम् ग्रीहा ग्रीहा, वातशोणितम् वातरक्त वातरक्त,
क्षतशोषम् क्षतशोष क्षतशोष, अपस्मारम् अपस्मार
अपस्मार, अश्मरीम् अश्मरी अश्मरी, तथा शर्कराम् शर्करा
शर्करा, सर्वाङ्ग- सर्वाङ्ग सर्वाङ्ग, एकाङ्ग- तेभ्यः औकाङ्ग एवं
एकाङ्ग, रोगान् च रोगो रोग, मूत्रसङ्गम् च अने मूत्र-
सङ्गो और मूत्रसङ्गको, नाशयेत् नाश करे छे नष्ट
करता है, बलवर्णकरम् वली ते बल तथा वलु करनार
पुनः वह बल तथा वर्ण करनेवाला, धन्यम् अभ्युत्थ
अपनार धन्य, वलीपलित वलीपलि-पलिथानो वली तथा
पलितका, नाशनम् नाश करनार नाशन, वृष्यम् वृष्य
वृष्य, वन्ध्यासुतप्रदम् अने वान्ध्यासुते दीकरे देनेार छे
और वन्ध्याको पुत्र देनेवाला है ॥ ६८-७० ॥

68-70. This is curative of anemia, fever, hiccup impairment of voice, fistula in ano, pleurodynia, wasting, cough splenic disorders, rheumatic condition, pectoral lesions consumption, epilepsy, stone and gravel affection of one limb or of all the limbs and retention of urine. This vitalising compound ghee is an excellent promoter of strength and complexion, destroyer of wrinkles and grey hair, and acts as a virilific and endows fertility on a sterile woman.

वातरक्ते घृतयोग क्षीरयोग च —

द्राक्षामधु(धू)कृतोयाभ्यां सिद्धं वा ससितोपलम् ।
पिबेद्धं तथा क्षीरं गुडूचीखरसे शृतम् ॥७१॥

द्राक्षा- द्राक्षा द्राक्षा, मधुक- तथा ग्रीहामधना और
मुहठीके, तोयाभ्याम् कृतोयाभ्यां काथसे, सिद्धम् घृतम्
वा पकावेक धी सिद्ध किया हुआ घी, ससितोपलम्
साकर साथे चीनीके साथ, तथा अथवा अथवा,
गुडूचीखरसे गणोना रवरसथी गिलोवके स्वरसे, शृतम्

क्षीरम् उकाणेषु द्वय पकाया हुआ दूध, पिसे १ पीवु
पीवे ॥ ७१ ॥

71. Or the patient may take with
sugar-candy the medicated ghee pre-
pared of cow's ghee with the decoction
of grapes and liquorice, or the medi-
cated milk prepared with the expressed
juice of guduch

चतु स्नेह —

जीवकर्षभकौ मेदामृष्यप्रोक्तां शतावरीम् ।
मधुकं मधुपर्णी च काकोलीद्वयमेव च ॥७२॥
सुद्रमाषाख्यपर्णिन्यौ दशमूलं पुनर्नवम् ।
बलामृताविदारीश्च स्वाश्वगन्धाश्चमेदका ॥७३॥
एषां कषायकल्काभ्यां सर्पिस्तैलं च साधयेत् ।
लाभतश्च वलामज्ज धान्वप्रातुदवैष्णिकम् ॥७४॥
चतुर्गुणेन पयसा तन् सिद्धं वातशोणिनम् ।
सर्वदेहाश्रितं हन्ति व्याधीन् घोरांश्च वानजान् ७५

जीवक- ७१३ जीवक, ऋषभकौ ऋषभक ऋषभक
मेदाम् मेदा मेदा, ऋष्यप्रोक्तम् अतिथला अतिबला,
शतावरीम् शतावरी जनावर, मधुकम् मेठीमधुसुलहठी,
मधुपर्णीम् च मधुपर्णी मधुपर्णी, काकोलीद्वयम् एव
च काकेली, क्षीरक केली काकोली, क्षीरकाकोली, सुद्र
माषाख्य-पर्णिन्यौ सुद्रपर्णी, माषपर्णी सुद्रपर्णी माषपर्णी,
दशमूलम् दशमूल दशमूल, पुनर्नवम् साठेडी पुनर्नवा,
स-अश्वगन्धा-आसेद अश्वगन्धा, अश्वमेदका पाषाण-
भेद पाषाणभेद, बला- भला बला अमृता- गणो अमृता,
विदारी च अने विदारीके और विदारी, एषाम्
औषधानां इनके, कषायकल्काभ्याम् कल्क तथा कल्क
पडे काथ और कल्कसे, सर्पि धी घी, तैलम् च तैल
तैल, लाभतः च तथा भणी शके ते और जो मिल
सके उन, धान्व प्रातुद- भगल देगना, प्रतु- जांगल
देशके, प्रतुद, वैष्णिकम् अने विष्णिक प्राणीऔनी और

७४ एषां कषायकल्काभ्यां सर्पिस्तैलं च साधयेत्—कृषादि कषाय-
वरक च ताभ्या तैल घृत पचेत् (अ फ)
,, सर्पिस्तैलं च साधयेत्—ताभ्या तैल घृत पचेत् (ब)

विष्णिक पाणियोंकी, वना मज्ज वसा तथा भज्जने वसा
तथा मज्जादो, चतुर्गुणेन योगेन चरगुने, पयसा दूधधी
दूधधे, साधयेत् सिद्ध करवा सिद्ध करे, सिद्धम् तद
सिद्ध करेद आ स्नेह सिद्ध किया हुआ यह स्नेह,
सर्व देह-आश्रितम् आश्रित देहमा स्नेहा सपूर्ण देहमें
आश्रित, वानजोणिनम् व वानजोने वानजो, वातजान्
तथा वातधी उत्पन्न थयेगा एवं वातमे उत्पन्न, घोरां
घोरा घेर, व्याधीन् च व्याधिओने व्याधियोंको, हन्ति
हने छे नष्ट करता है ॥ ७२ ७५ ॥

72 75 Prepare a medicated ghee-
cum-oil, by taking cow's ghee and til
oil along with four times the quantity
of milk, adding the fat and marrow
of whatever may be available of jan-
gala, gallinaceous and pecker group of
creatures along with the decoction and
paste of Jeevaka, R'shabhaka, Meda,
evening mallow, climbing asparagus,
liquorice, thorny staff tree, two Kakolis,
wild green gram, wild black gram,
deca-radices, hog's weed, heart leaved
sida guduch, white yam winter cherry
and indian rock foil This is curative of
rheumatic condition and severe diseases
due to vata provocation affecting the
whole body

शारकं स्थिराद्य घृत तैल वा—

स्थिरा श्वदृष्टा वृद्धती स्मरिवा ससताम्नी ।
काशपर्याण्यतामगुता च वृथीरां द्वे वले तथा ॥७६॥
एषां काथे चतु क्षीर पृथक् तलं पृथक् घृतम् ।
मेदाशनाचनीयष्टिजीवन्तीजीवकर्षभे ॥७७॥
पक्त्वा मात्रा ततः क्षीरत्रिगुणाऽधर्धशर्करा ।
खजेन मयिना पेशा वा शरके त्रिगुणेन ॥७८॥

७६ वृथीरो-वृथीर (०)

७७ चतु क्षीर-चतु क्षीरे व

७८ क्षीरत्रिगुणा-क्षीरद्विगुणा (०)

, जीवन्तीजीवकर्षभे-जीवकर्षभौ वरा (द)

स्थिरा शाखवल्गु बालपणी, श्वदष्टा गोभृशु गोखरु, वृहती उल्लू कोरी गण्डी बड़ी कटेरी, सशतावरी शतावरी शतावर, सारिवा उपलसरी सारिवा, काश्मर्याणि श्लीवल्गु गम्भारी, जात्यगुत्ता च धौर्था कौचबीज, वृश्चिर अक्षैः साठोडी श्वेत पुनर्नवा, तथा तथा तथा, द्वे बले गला तथा अतिगला बला और अतिबला, एषाम् काये ओशोना क्वाथमा इनके कायमें, चतुक्षीरम् चारगुणं दूध चारगुना दूध, मेदा- मेदा मेदा, शतावरी- शतावरी शतावर, वष्टि-जीवन्ती- गेठीमध, दोडी मुन्दठी, जीवन्ती, जीवक- शुवक जीवक, कृष्णमे अने नक्षत्राक्षरों के दूध नाभीने और कृष्णमक इनका कलक डालकर, तैलम् घृतम् तेल अने घी तैल और घृत, पृथक् पृथक् लुई लुई पृथक् पृथक्, पत्तदा पडावी पकाकर, ततः मात्रा पछी तेनी मात्रा उसकी मात्रा, क्षीरत्रिगुणा त्रिगुणं दूध तिगुना दूध, गन्धर्ध- शर्करा अने देही साकर नाभी और डेढगुनी चीनी डालकर, खजेन रवैयाली खजसे, सधिता भथीने मथ- करके, त्रिदोषजे त्रिदोषजन्य त्रिदोषजन्य, वातरक्ते वात- रक्तमा वातरक्तमें, पेया पीवी पीवे ॥ ७६-७८ ॥

76-78 Prepare separately a medi- cated ghee or oil by taking cow's ghee or til oil and four times the quantity of milk along with the decoction of ticktrefoil, small caltrops, yellow berried nightshade, indian sarsaparilla, climbing asparagus, white teak, cowage, white flowered hog's weed, heart leaved sida and evening mallow along with the paste of Meda, climbing asparagus, liquorice cork swallow wart, Jeevaka and Rishabhaka When it is well prepared, it should be taken in a proper dose mixed with three times its quantity of milk and one and half times of sugar and well churned with the churning stick. This

is curative of rheumatic conditions of the tridiscordance type

वातरक्ते कतिपययोगा —

तैलं पयः शर्करां च पाययेद्वा सुमूर्च्छितम् ।
स्पर्शितैलसिताक्षौद्रैर्मिश्रं वाऽपि विवेत् पयः ॥७९॥

तैलम् पय तेल, दूध तैल, दूध, शर्कराम् च अने साकरने और चीनीको, सुमूर्च्छितम् भेगां डरीने मिला कर, पाययेत् पाना पिलावे, स्पर्श - तैल- घी, तेल घी, तैल, सिताक्षौद्र साकर अने मध शर्करा और गहद, मिश्रम् भेगवेलु मिलाकर, पय अपि दूध पक्षु दूध नी, विवेत् वा पीवु पीवे ॥७९॥

79 The patient may also drink til oil well mixed with milk and sugar, or milk mixed with ghee, til oil, sugar and honey.

अंशुमन्या शृतः प्रस्थः पयसो द्विसितोपलः ।
पाने प्रशस्यते तद्वत् पिप्पलीनागरैः शृतः ॥८०॥

अंशुमन्या शाखवल्गुना क्वाथयो शाखपणीके काथसे, शृत पडावेस पकाया हुआ, द्विसितोपल तथा भे पक्ष साकर नाभेश ८ तोले चीनीके साथ, पयस- दूध दूध, प्रस्थः ओके प्रस्थ ६४ तोले, तद्वत् ते मुभय उसी प्रकार पिप्पलीनागरैः पीपर अने सूक्ष्मी पिप्पली और सोंठसे, शृत पडावेस दूध पकाया हुआ दूध, पाने पीवामा पीना, प्रशस्यते श्रेष्ठ छे प्रशस्त है ॥८०॥

80 The medicated milk prepared of the decoction of ticktrefoil with 64 tolas of milk and 8 tolas of sugar-candy or similarly the medicated milk prepared with long pepper and dry ginger is recommended as potion for the rheumatic patient

७९. तैल पयः शर्करा च—पयस्तैलसिताक्षौद्रा वा (ग)

८०. द्विसितोपल—सितोपल (क)

॥ पयस—पयसा (फ)

बलाशतावरीरास्त्रादशमूलैः सपीलुभिः ।
श्यामैरण्डस्त्रिराभिश्च वातार्तिघ्नं शृतं पयः ॥८१॥

सपीलुभि पीलु पीलु, बला- भक्षा बला, शतावरी- शतावरी शतावर, रास्त्रा- रास्त्रा रास्त्रा, दशमूलै दशमूल दशमूल, श्यामा-एरण्ड- श्यामा, ओर ३ श्यामा, एरण्ड, स्त्रिराभि च अने शादालुयी और शादालुयी, शृतम् पय. उकाणैः दूध पकाया हुआ दूध, वातार्तिघ्नम् वातनी पीडा मटाडनार के वातपीडा का नाशक है ॥ ८१ ॥

81. The medicated milk, prepared with heart-leaved sida, climbing asparagus, indian groundsel, deca-radices, indian tooth brush tree, black turpeth, castor plant and ticktrefoil, is curative of pain due to vata provocation.

वातरक्ते सशोधनम्—

धारोष्ण सूत्रयुक्तं वा क्षीरं दोषानुलोमनम् ।
पिवेद्वा सत्रिवृच्चूर्णं पित्तरक्तावृतानिलः ॥८२॥

पित्तरक्त अथवा पित तथा रक्तशी अथवा पित और रक्ते, आवृतानिल आवृत वायुवाला शरीरे आवृत वायुवाला रोगी, दोषानुलोमनम् दोषानु अनुलोमन करनेवाला, सूत्रयुक्तम् गोमूत्र-युक्तं गोमूत्रयुक्त, धारोष्णम् धारोष्ण धारोष्ण, क्षीरम् वा दूध दूध, सत्रिवृच्चूर्णम् वा अथवा नसोतरना यूर्णसहित अथवा त्रिवृताचूर्णयुक्त, पिवेद् दूध पीवुं दूध पीवे ॥८२॥

82. The udder-warm milk mixed with cow's urine being regulator of morbid humors, may be given as potion or the udder-warm milk prepared with the pulvis of turpeth may be given in rheumatic condition characterised by occlusion of vata by the pitta and blood.

क्षीरैरण्डतैः वा प्रयोगेण पिवेन्नरः ।
बहुदोषो विरेकार्थं जीर्णं क्षीरीदनाशनः ॥८३॥

बहुदोषः अथवा बहुत दोषवाला अथवा बहुत दोषवाला, नर विरेकार्थम् पुरुषे विरेचनके भाटे पुरुष विरेचनके लिए, प्रयोगेण ६२३७ प्रतिदिन, एरण्डतैलम् वा ओरंडियु तेल एरण्डतैल, क्षीरेण वा दूध साथे दूधके साथ, पिवेद् पीवु पीवे, जीर्णं पच्यम् याद जीर्ण होने पर, क्षीरीदनाशन. दूधभातनु ओदन करवु दूध भात खावे ॥ ८३ ॥

83 The patient with severe morbidity may take a course of milk mixed with castor oil for purgation and on digestion of the dose of milk, he may take the diet of rice and milk.

कषायमभयानां वा घृतभृष्टं पिवेन्नरः ।
क्षीरानुपानं त्रिवृताचूर्णं द्राक्षारसेन वा ॥८४॥

नर. अथवा पुरुषे अथवा घृतभृष्टम् घृत-भृष्ट घृतसे लोकर, अभयानाम् ६२३७ हरदका, कषायम् वा कषाय पीवे काय पीवे, क्षीरानुपानम् अथवा दूधना अनुपाननी अथवा दूधके अनुपानसे, त्रिवृताचूर्णम् नसोतरनुं यूर्णं त्रिवृच्चूर्ण, द्राक्षारसेन वा द्राक्षना रस साथे द्राक्षारसके साथ, पिवेद् पीवुं पीवे ॥८४॥

84 Or the patient may drink the decoction of chebulic myrobalan seasoned with ghee; or the juice of grapes mixed with pulvis of turpeth. It may be followed by a potion of milk.

काश्मर्यं त्रिवृतां द्राक्षां त्रिफलां सपरुषकाम् ।
शृतं पिवेद्विरेकाय लवणक्षौद्रसंयुतम् ॥८५॥

काश्मर्यम् शीतलु गम्भारी, त्रिवृताम् नसोतर त्रिवृत्, द्राक्षाम् द्राक्ष द्राक्षा, सपरुषकाम् द्राक्षसा फालसा, त्रिफलाम् अने त्रिफला और त्रिफला, शृतम् ओथोना कषायने इनके कायको, लवण-क्षौद्र- सैधव तथा भक्ष

८४ कषायमभयानां वा—रूपायमभयानां वा (व. फ.)

८५ त्रिफला सपरुषकाम्—शुद्धी द्राक्षारसेन वा (व.)

„ शृत-शृगा (प.)

„ सद्रुतम्-सद्रुतम् (व.)

नमक और शहद, लड्डुनम भेगनी पिलाकर, विरेकार विरेचन भाटे विरेचनके लिए, पिबेत् पीवे पीवे ॥८५॥

85 For the purpose of purgation, the patient may drink the decoction of white teak, turpeth, grapes, the three myrobalans and sweet falsah mixed with honey and salt

त्रिफलायाः कषायं वा पिबेत् क्षौद्रेण संयुतम् ।
धात्रीहरिद्रामुस्तानां कषायं वा कफाधिकं ॥८६॥

कफाधिक अथवा उदनी अधिकतावाला वातरक्तका रोगी, त्रिफलायाः त्रिफलायाः त्रिफलायाः, कषायम् वा कषाय कष, धात्री-अथवा धात्री-अथवा अथवा आवला, हरिद्रा-हरिद्रा हरी, मुस्तानां तथा भेगनी और मोथका, कषायम् वा कषाय काष, क्षौद्रेण पथनी साथे शहदके साथ, पिबेत् पीवे पीवे ॥ ८६ ॥

86 In a condition of the predominance of kapha provocation, the patient may drink the decoction of the three myrobalans mixed with honey, or the decoction of emblic myrobalan, turmeric and nut grass mixed with honey

शोणैश्च कलरविहितैरनृक्तं विरेचयेत् ।
मृदुभिः स्नेहसंयुक्तं वातं मलावृतम् ॥८७॥

वातम् वायुने वायुको, मलावृतम् मलावृत मलावृत, ज्ञात्वा अणुने जानकर, कलरविहितैः कलरविहितैः कलरविहितैः, स्नेहसंयुक्तः स्नेहसंयुक्तः स्नेहसंयुक्तः, मृदुभिः शोणैः च मृदु शोणैः मृदु शोणैः, तस्य तेने उसको, असकृत् बारबार बारबार, विरेचयेत् विरेचन उरापुं विरेचन देवे ॥ ८७ ॥

87. The physician finding the vata to be occluded by the fecal matter,

८६ कफाधिक-३ पिके (३)

८७ ज्ञात्वा वात मलावृतम्-मला वात मलावृतम् (३)

should frequently give mild purgative preparations described in the Section on Pharmaceutics, mixed with unctuous substances

वातरक्त वस्ति —

निर्हरेद्वा मलं तस्य सवृत्तैः क्षीरवस्तिभिः ।
न हि वस्तिमं किंचिद्वातरक्तचिकित्सितम् ॥८८॥

तस्य अथवा ते रोगीना अथवा उन रोगीने, मलम् मलने मलको सवृत्तैः श्रीशुक्रा घीयुक्त, क्षीरवस्तिभि वा क्षीरनी अस्तिथीथी क्षीरवस्तिथीमे, निर्हरेत् हरने निकाले, हि कारणु के क्योंकि, वस्तिमम् अस्ति नेनी वस्तिके समान, वातरक्त-वातरक्तनी वातरक्तको, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, किञ्चित् भीथु केर् अन्य कोई, न नहीं नहीं है ॥ ८८ ॥

88. Or the fecal matter should be eliminated by means of milk enema mixed with ghee, there is no remedy comparable to the enema, for the cure of rheumatic conditions

वस्तिवक्षणापार्श्वोत्पत्तिस्थिजठरार्तिषु ।
उदावर्ते च वास्यन्ते निरुहाः सानुवायनाः ॥८९॥

वस्ति-अस्ति वस्ति, वक्षणा-पार्श्वोत्पत्ति, पार्श्व-पार्श्व पार्श्व, ऊर्ध्व-साथगता पर्न ऊर्ध्व, अस्थि-हस्त अस्थि, जठर-जठरार्तिषु तथा उदरनी वेदनाभा एव उदरकी पीडामें, उदावर्ते च अने उदावर्तेमें और उदावर्तमें, सानुवायना अनुवायनसहित अनुवायनके साथ, निरुहा निरुद्ध अस्तिथी निरुद्ध वस्तिथी, वास्यन्ते प्रशस्त थे प्रशस्त है ॥ ८९ ॥

89. Evacuative and unctuous enemata are recommended in condition of pain in the hypogastric region, groin, sides, thighs, joints, bones and stomach and also in interstals.

दद्यात्तैलानि चेमानि वस्तिकर्मणि बुद्धिमान् ।
नस्याभ्यञ्जनसेकेषु दाहशूलोपशान्तये ॥९०॥

बुद्धिमान् शुद्धिमान् वैद्ये बुद्धिमान् वैद्य दाह-शूल-
दाह तथा शूल-दाह और शूलकी, उपशान्तये शान्ति
करना भाटे शान्तिके लिए, वस्तिकर्मणि अस्तिकर्म वस्तिकर्म,
नस्य-नस्य नस्य, अभ्यञ्जन अभ्यञ्जन अभ्यञ्जन, सेकेषु च
अने परिषेचनभा और परिषेकमें, इमानि आ इन,
तैलानि तैले तैलोंको, दद्यात् आपवा देवे ॥ ९० ॥

90 The wise physician may pres-
cribe the following oils in the admini-
stration of enema, inunction and affu-
sion, for the alleviation of burning
and colic

वातरक्ते मधुपण्यादितैलम्—

मधुपण्यास्तुलायास्तु कषाये पादशेषिते ।
तैलाढकं समक्षीरं पचेत् कलकैः पलोन्मितैः ॥९१॥

शतपुष्पावरीमूर्वापयस्यागुरुचन्दनैः ।
स्थिराहंसपदीमांसीद्विमेदामधुपर्णिभि ॥९२॥

काकोलीक्षीरकाकोलीतामलकयुद्धिपत्रकैः ।
जीवकर्षभजीवन्तीत्वक्पत्रनखवालकैः ॥९३॥

प्रपौण्डरीकमक्षिष्ठासारिवैन्द्रीवितुन्नकैः ।
चतुष्प्रयोगात्तद्वन्ति तैलं मारुतशोणितम् ॥९४॥

सोपद्रवं साङ्गशूलं सर्वगात्रानुगं तथा ।
वातासृक्पित्तदाहार्तिज्वरघ्नं बलवर्णकृत् ॥९५॥

इति मधुपण्यादितैलम् ।

९०. सेकेषु-सेके च (ध.)

९१. उपशान्तये-अतिनाशने (ब)

९२. मधुपण्यास्तुलायास्तु-मधुपर्णाः पलजनं (द. फ.)

९३. —मधुपण्याः पलजनं (फ)

९४. मधुपण्याः-मधुपर्णा (ध.)

९५. प्रपौण्डरीकमक्षिष्ठा-प्रपौण्डरीकमधुक (फ.)

९६. तद्वन्ति-परिषेचनं (ग)

९७. इति मधुपर्णादितैलम्-इति मधुपर्णादितैलम् (ग. ग.)

मधुपण्या ७६।मधना मुकहीके, तुलायाः ४
४०० तोला ४०० तोले, कषाये कषायने काथके,
पादशेषिते अतुर्था श भाडी रहेता चतुर्था श शेष रहने
५२, समक्षीरम् तैलुं ७ दूध समान दूध, तैलाढकम्
अने ओंठ आढक तेल और तैल २५६ तोले, शतपुष्पा-
वरी सुवा, शतावरी सोया, शतावर, मूर्वा- मोरवेष्ट
मूर्वा, पयस्या- पयस्या पयस्या, अगुरु- अगुरु अगुरु,
चन्दनैः रताञ्जलि लाल चन्दन, स्थिरा- शाखवल् स्थिरा,
हंसपदी- हंसराज हंसपदी, मांसी- गटामांसी मांसी,
द्विमेदा- मेदा मक्षामेदा मेदा, महामेदा, मधुपर्णिभि
गणो मधुपर्णा, काकोली- काकोली काकोली, क्षीरकाकोली-
क्षीरकाकोली क्षीरकाकोली, तामलकी- ताम्रयामलकी
मुईआवला, ऋद्धि- ऋद्धि ऋद्धि, पत्रकैः पत्रका
पत्राख, जीवक- जीवक जीवक, ऋषभ- ऋषभ ऋषभ,
जीवन्ती- दोडी जीवन्ती, त्वक् त्वक् दालचीनी, पत्र-
तमाक्षपत्र तेजपात, नख नख नखी, वालकै वागे।
गन्धवाला, प्रपौण्डरीक- पुण्डरीकाक्ष पुण्डरीकाक्ष,
मक्षिष्ठा मक्षिष्ठा मक्षिष्ठा, सारिवा- उपक्षार सारिवा,
ऐन्द्री ऐन्द्री ऐन्द्री, वितुन्नकै धातु धनिया,
पलोन्मितै- ओंठाना आर आर तोला इनके चार चार
तोले कलकैः ५६५थी कलकसे, पचेत् पकावतु पकावे
तव ते वह, तैलम् तैल तैल, चतुष्प्रयोगात् (नस्य,
अभ्यञ्जन, परिषेचन तथा अस्तिकर्म) ओ आर रीने
अभ्यञ्जन करवाथी (नस्य, अभ्यञ्जन, परिषेचन और वस्तिकर्म
इन चार प्रकारके प्रयोगसे), सोपद्रवम् उपद्रवयुक्त
उपद्रवयुक्त, साङ्गशूलम् अगशूलयुक्त अगशूलयुक्त,
सर्वगात्रानुगम् अने आभा शरीरभा रहेल और
सपूर्ण शरीरमें व्याप्त, मारुतशोणितम् वातरक्तने वात-
रक्तको, हन्ति हल्ले छे नष्ट करता है, तथा तथा और,
वात-असृक्-पित्त वातरोग, रक्तरोग, पित्तरोग, वात
रोग, रक्तरोग, पित्तरोग, दाह-अर्ति- दाहनी पीडा दाहनी
पीडा, ज्वरमत् तथा ज्वर भटाज्वर तथा ज्वरनाशक
बल- वर्णकृत् अने जल तेमन् वलुं करना छे और
बल एवं वर्ण करनेवाला है ॥ ९१-९५ ॥ इति आ यह,
मधुपर्णादितैलम् मधुपर्णादि तैल छे मधुपर्णादितैल है ।

91 95. Decoct 400 tolas of
liquorice in water till it is reduced to

one fourth of its quantity, prepare a medicated oil in it with 256 tolas of oil and an equal quantity of milk adding the paste of four tolas of each of dill seeds, climbing asparagus, trilobed virgin's bower, milky yam, eagle wood, sandal wood ticktrefoil, maiden hair, nardus, the two Medas, guduch, Kakoli, Kshira-kakoli, featherfoil, Riddhi, himalayan cherry, Jeevaka, Rishabhaka, cork swallow wort, cinnamon bark, cinnamon leaves, shell, fragrant sticky mallow, lotus rhizome, madder, indian sarsaparilla, Aindri and coriander. This oil administered in the four modes cures rheumatic condition which is associated with complications or with pain in the body or which has pervaded the whole body This is also curative of pain due to rheumatic condition, pitta-provocation, burning and fever, and acts as a promoter of strength and complexion Thus has been described the Compound Liquorice Oil.

વાતરક્તે સુકુમારક તૈલમ્—

મધુકસ્ય શત દ્રાક્ષા સર્જૂરાણિ પરૂષકમ્ ।
મધૂકૌદનપાક્યૌ ચ પ્રસ્થં મુજ્જાતકસ્ય ચ ॥૧૬॥
કાશ્મર્યાઢકમિત્યેતચ્ચતુર્દ્રોણે પચેદ્દપામ્ ।
શેષેઽષ્ટભાગે પૂતે ચ તસ્મિન્તૈલાઢકં પચેત્ ॥૧૭॥
તથાઽઽમલકકાશ્મર્યવિદારીશ્ચુરસૈઃ સમૈઃ ।
ચતુર્દ્રોણેન પયસા કલ્પક દસ્વા પલોન્મિતમ્ ॥૧૮॥
કદમ્બામલકાક્ષોટપદ્મવીજકશેરુકમ્ ।
શૃઙ્ગાઢકં શૃઙ્ગવેરં લવણં પિપ્પલીં સિતામ્ ॥૧૯॥

જીવનીયૈશ્ચ સંસિદ્ધં ક્ષૌદ્રપ્રસ્થેન સંસૃજેત્ ।
નસ્યામ્યજનપાનેષુ વસ્તૌ ચાપિ નિયોજયેત્ ॥૨૦॥
વાતવ્યાધિષુ સર્વેષુ મન્યાસ્તમ્ભે હનુપ્રદે ।
સર્વાઙ્ગેકાઙ્ગવાતે ચ ક્ષતક્ષીણે ક્ષતજ્વરે ॥૨૦૧॥
સુકુમારકમિત્યેતદ્વાતાન્નાપ્રયનાશનમ્ ।
સ્વરવર્ણકરં તૈલમારોગ્યવલપુષ્ટિદમ્ ॥૨૦૨॥
इति सुकुमारकतैलम् ।

મધુકસ્ય ૧૦૦ મુલહઠી, શતમ્ સે। ૫૩ ૪૦૦
તોલે, દ્રાક્ષા દ્રાક્ષ દ્રાક્ષ, સર્જૂરાણિ ખજૂર સર્જૂર,
પરૂષકમ્ કાશ્મર્યાઢકાલસા, મધુક- મધુક મધુકે ફૂલ,
કૌદનપાક્યૌ કૌદનપાકી, મુજ્જાતકસ્ય મુજ્જાતક
અને મુજ્જાતક ગૌર મુજ્જાતક, પ્રસ્થમ્ એક પ્રસ્થ ૧૬૪
તોલે, કાશ્મર્ય-આઢકમ્ શીવણુ એક આઢક ગમ્મારીફલ
૨૫૬ તોલે, इति एतत् એએને હનકો, અપામ્ ચતુ-
ર્દ્રોણે ચાર દ્રોણ પાણીમાં ૪૦૧૬ તોલે જલમેં, પચેદ
૫કાવર્ણ પકાવે, તથા તથા તથા, અષ્ટભાગે
આઠમે ભાગે અષ્ટમાશ, શેષે પૂતે ચ બાકી રહે ગાળી
લઈ શેષ હોને પર છાનકર, તસ્મિન્ તેમાં ઉષમેં,
તૈલાઢકમ્ એક આઢક તેલ ૨૫૬ તોલે તૈલ, સમૈઃ
સમાનભાગે સમાનભાગ, આમલક- આમળાં આવળા,
કાશ્મર્ય- શીવણુ ગમ્મારી-ફલ, વિદારી- વિદારીકદ
વિદારીકદ, શ્ચુરસૈઃ અને શેરડી એએને ૨૫૬ ઓર-શ્ચ
હનકા રસ, ચતુર્દ્રોણેન ચારદ્રોણ ૪૦૧૬ તોલે, પયસા
૫૩૪૦૦, કદમ્બ- કદમ્બ કદમ્બ, આમલક આમળાં
આવળા, અક્ષોટ- અખરોટ અખરોટ, પદ્મવીજ- કમળ
કાકડી કમળગઢા, કશેરુકમ્ કશેરુ કશેરુ, શૃઙ્ગાઢકમ્
શીંગોડાં સિંઘાકા, શૃઙ્ગવેરમ્ ૫૪ સોંઠ, લવણમ્
સૈધવ સૈધાનમક, પિપ્પલીમ્ ૫૫૨ પિપ્પલી, સિતામ્
સાકર શર્કરા, જીવનીયૈઃ ચ અને જીવનીય ગણની-
દશ ઔષધિઓ ઓર જીવનીય ગણની દસ ઔષધિઓ,
પલોન્મિતમ્ દરેકને એક ૫૫૨ પ્રત્યેકકે ૪ તોલે,
કલ્પકમ્ ૫૫૨ કલ્પક, દસ્વા નાખી કાલકર, પચેદ ૫કા
વપુ પકાવે, સંસિદ્ધમ્ સિદ્ધ કરેલા તે તેલમાં સિદ્ધ

૧૦૦ સસિદ્ધ-તત્ર સિદ્ધ (છ)

૧૦૧ સર્વાઙ્ગેકાઙ્ગવાતે ચ ક્ષતક્ષીણે ક્ષતજ્વરે-સર્વાઙ્ગેકાઙ્ગવાતે ચ
ક્ષતક્ષીણે ક્ષતજ્વરે (ક.)

૧૦૨ સ્વરવર્ણકર-સ્વરવર્ણકર (ક. ત. દ.)

किये उस तैलमें, क्षौद्रप्रस्थेन औंठ प्रस्थ भध सहद ६४ तोले, संसृजेव मेणपुं मिलावे, नस्य- तेने नस्य उसका नस्य, बस्यजन-पानेषु अथ ग, पान अभ्यग, पान, बस्तौ च अपि अने अस्तिभा और बस्तिमें, सर्वेषु सर्व सब, वातग्याधिषु वातग्याधिभा वातग्याधियोंमें, मन्या-स्तम्भे मन्यास्तम्भभा मन्यास्तम्भमें, हनुग्रहे हनुग्रहभा हनुग्रहमें, सर्वाङ्ग- सर्वाङ्गवात सर्वाङ्गवातमें, एकाङ्गवाते औङ्गवातभा एकाङ्गवातमें, क्षतक्षीणे क्षतक्षीणुभा क्षत-क्षीणमें, क्षतज्वरे च अने क्षतज्वरभा और क्षतज्वरमें. नियोजयेत् शैलपुं प्रयोग करे, सुकुमारकम् 'सुकुमारक' 'सुकुमारक', इति औ नामनु इस नामवाला, एतत् आ यह, तैलम् तैल तैल, वातात्माय- वातरक्त रोगने वातरक्त रोगका, नाशनम् नाश करनार छे नाशक है, स्वरवर्णकरम् स्वर तथा वर्ण करनार छे स्वर तथा वर्णका करनेवाला है, जारोग्य- तथा आरोग्य तथा आरोग्य, बलपुष्टिदम्भल अने पुष्टि आपनार छे बल और पुष्टि देनेवाला है ॥ ९६-१०२ ॥ इति आ यह, सुकुमारकतैलम् सुकुमारक तैल छे सुकुमारक तैल है ।

96-102. Decoct 400 tolas of liquorice and 64 tolas each of grapes, dates, sweet falsah, mahwa, crested purple nail-dye, salep and 256 tolas 'of white teak in 4096 tolas of water till it is reduced to 1/8th quantity Filter it and then prepare a medicated oil taking 256 tolas of oil with an equal quantity of the juices of emblic myrobalan, white teak, white yam and sugar cane and 4096 tolas of milk adding the paste of 4 tolas of each of cadamba emblic myrobalan, walnut, lotus seeds rush nut, water chest nut, ginger, rock-salt, long pepper, sugar and drugs of the life promoter group When it gets cold, mix it with 64 tolas of honey This oil should be used as nasal medi- cation, inunction, potion and enema

in all diseases due to vata provocation, as well as in rigidity of the neck, lock jaw and affection of a single limb or the whole body, cachexia due to pectoral lesion and in fever due to trauma. This 'Sukumar oil' is curative of rheumatic condition and is a promoter of the voice, complexion, health vitality and robustness. Thus has been described the 'Sukumaraka Oil'

वातरक्ते अमृताद्य तैलम्—

गुडूचीं मधुकं ह्रस्वं पञ्चमूलं पुनर्नवाम् ।
राक्षामेरण्डमूलं च जीवनीयानि लाभतः ॥१०३॥
पलानां शकैर्भगैर्वैजयन्तशतं तथा ।
कोलविस्वयवान्माशान्कुठ्यांश्चाढकोन्मिताम् १०४
काशपर्याणां सुगुण्डकाणां द्रोणं टोणशनेम्भसि ।
पाचयेज्जर्जरं धौतं चतुर्द्रोणं च शेरयेत् ॥१०५॥
नेलद्रोण पचेत्तेन दत्त्वा पञ्चगुण पयः ।
पिष्टा त्रिपलिकं चैव चन्दनोजीरकेशरम् ॥१०६॥
पञ्चलागुरुकुष्ठानि लग्नं मधुयष्टिकाम् ।
मज्जिष्टाष्टपलं चैव तत् मिदं सार्वयौगिकम् ॥१०७॥
वानरक्ते क्षतक्षीणे भारते क्षीणरेतसि ।
वेपनाक्षेपभग्नानां सर्वाङ्गिकाङ्गरोगिणाम् ॥१०८॥
योनिदोषमपसारमुन्मादं खञ्जपङ्कताम् ।
हन्यात् प्रसवनं चैतत्तैलाद्यममृताद्वयम् ॥१०९॥
इत्यमृताद्यं तैलम् ।

गुडूचीम् गणो गिलोय, मधुकम् जेडीमध मुलहठी, ह्रस्वम् पञ्चमूलम् अधु पथभूण ह्रस्व पचमूल, पुनर्नवाम् साटे डी पुनर्नवा, राक्षाम् रश्नरा राक्षा, एरण्डमूलम्

१०६ त्रिपलिकं चैव-त्रिपलिकाश्चैव (५)

, केशरम्-केशरान् (५)

१०७ तत् सिद्ध-सर्वय (५)

१०९ खञ्जपङ्कताम्-विषमञ्जरम् (५ क द फ व)

, प्रसवनम्-पुसवनम् (ध. द. ब)

એરંડાનુ મૂલ્ય ઇણ્ડમૂલ, જીવનીયાનિ ચ શુવનીય ગણ્યુનાં દ્વયો જીવનીય ગણકે ઔષધ, લાભત જેટલાં મળે તેટલાં જિતને મિલ સકે ઉત્તમે, પક્ષાનામ્ કાતકૈઃ માગૈઃ પ્રત્યેક સો પદ્ય પ્રત્યેક ૪૦૦ તોલે, બલાપચ્ચ-ક્ષતમ્ બલા પાંચસો પદ્ય બલા ૨૦૦૦ તોલે, તથા તથા ઔર, કોલવિલ્વ-ઔર, બીલાં વેર, વેલગિરી, ચવાન્ જવ જૌ, માવાન્ અડધે ઉદ્ધ, કુલ્થાન્ ચ કુળથી કુલથી, માલકોન્મિતાન્ પ્રત્યેક એક આઠક પ્રત્યેક ૨૫૬ તોલે, સુશુષ્કાણામ્ સાદી પેઠે સૂકાયેલાં અચ્છી પ્રકાર સૂચે, કાશમર્યાણામ્ શીશુનાં ક્ષુદ્ર ગમ્ભારીકે ફલ, દ્રોણમ્ ચ એક દ્રોણ ૧૦૨૪ તોલે, ધૌતમ્ ધૌત ધોકર, જર્જરમ્ અષ્ટકચર કરી અથ કુટાકર, દ્રોણશતે એકસો દ્રોણ ૧૦૨૪૦૦ તોલે, અમ્ભસિ પાણીમાં જલમેં, સાધયેવ પકાવવાં પકાવે, ચતુર્દ્રોણમ્ ચ ચાર દ્રોણ ૪૦૯૬ તોલે, શેષયેવ બાકી રાખવું શેષ રાખે, તેન તેમાં ઉસમેં, પચ્ચગુણ્ પાંચગુણું પાંચગુણા, પચ દૂધ દૂધ, દત્તવા નાખી ફાલકર, ચન્દન-વશીર-ચન્દન, વાગેા ચન્દન, વશીર, કેશરમ્ નાગકેસર નાગકેસર, પચ-ફલા-તમાલપત્ર, એલચી તેજપત્ર, ઇલાયચી, અગુરુ-અગર અગુરુ, કુષ્માણિ કંઠ કૂઠ, તગરમ્ તગર તગર, મધુશષ્ટિકામ્ અને જેઠીમધ સૌર મુલદ્ધટી, ત્રિપલિકન્ ચ એવ પ્રત્યેક ત્રણ પદ્ય પ્રત્યેક ૧૨ તોલે, મજ્જિષ્ઠા-મજ્જા મજીઠ, અષ્ટપલમ્ આઠ પદ્ય ૩૨ તોલે, પિપ્પા એએના કલકષેાં હનકે કલકષે, તૈલદ્રોણમ્ એક દ્રોણ તૈલ ૧૦૨૪ તોલે તૈલ, પચેવ પકાવવું પકાવે, સિદ્ધમ્ તવ સિદ્ધ થયેલ તે તૈલ સિદ્ધ હુઆ વહ તૈલ, સાર્વયૌગિકમ્ નરય અભ્યગ આદિ સર્વ યોગોમાં વાપરવામાં આવે છે નરય અભ્યગ આદિ સર્વયોગોમેં વરતા જાતા હૈ, અમૃતાદ્યમ્ ‘અમૃતાદ્ય’ નામનું ‘અમૃતાદ્ય’ નામકા, એવ આ વહ, ચૈલાદ્યમ્ શ્રેષ્ઠ તૈલ શ્રેષ્ઠ તૈલ, વાતરકે વાતરકતવાળા વાતરકતવાલે, ક્ષતક્ષીણે ક્ષતક્ષીણ ક્ષતક્ષીણ, મારાતે ભારથી પીડિત મારાતે થકે, ક્ષીણરેતસિ ક્ષીણરેતસિ ક્ષીણશુક્ર, વેપન-કંપતા કાપતે હુ, આક્ષેપ-સંધિશ્ચ શયણા સંધિશ્ચવાલે, મજ્જાનામ્ ભાગેલાં અંગવાળા મજ્જામજ્જોવાલે, સર્વાંગ-સર્વ અંગમાં સર્વ અંગોમેં, ફાક્ત-અને એક અંગમાં ઔર એક અંગમેં, રોગિણામ્ રોગવાળા મનુષ્યો માટે

હિતકર છે રોગી મનુષ્યોકે લિષ્ટ હિતકર હૈ, ચોનિદોષમ્ વળી આ તૈલ ચોનિદોષ ઔર વહ તૈલ ચોનિદોષ, અપસારમ્ અપસાર અપસાર, ઉન્માદમ્ ઉન્માદ ઉન્માદ, સ્વપ્ન તામ્ અને લંગડાપણું, પાંગળાપણું ઔર સ્વજ્ઞતા તથા પદ્ધતાકો, હન્યાવ નષ્ટ કરે છે નષ્ટ કરતા હૈ, પ્રસવનમ્ ચ તેમજ પ્રસૂતિ કરાવે છે એવં પ્રસૂતિકારક હૈ ॥ ૧૦૩-૧૦૯ ॥ હિત આ વહ, અમૃતાદ્યમ્ અમૃતાદ્ય અમૃતાદ્ય, તૈલમ્ તૈલ છે તૈલ હૈ ।

103-109 Decoct 400 tolas of each of guduch, liquorice, minor pentaradices, hog's weed, indian groundsel, root of castor plant and the available drugs of the life-promoter group, 2000 tolas of heart leaved sida and 256 tolas of jujube, bael, barley, black gram, horse gram, and 1024 tolas of well dried fruits of white teak, with 102400 tolas of water till it is reduced to 4096 tolas The drugs used to prepare the decoction should be crushed and washed. Prepare a medicated oil with the aforesaid decoction with 1024 tolas of oil and five times its quantity of milk, with the paste of 12 tolas of each of the paste of sandal wood, cuscus grass, fragrant poon, cinnamon bark, cardamom, eagle wood, costus, indian valerian, liquorice and 32 tolas of madder. Thus prepared, this medicated oil can be used in all modes as a remedy for rheumatic condition, due to pectoral lesion, exhaustion due to excessive load-carrying, deficiency of semen, tremors, convulsions, fractures affection of a single limb or all the limbs, gynecic disorders, epilepsy, insanity and,

lameness of hands or legs. This excellent oil known as the Compound Guduch Oil is also ecbohic in action. Thus has been described the Compound Guduch Oil.

वातरक्ते महापद्मकं तैलम्—

पद्मवेतस्यष्ट्याहफेनिलापद्मकोत्पलैः ।

पृथक्पञ्चपलैर्दर्भबलाचन्दनकिंशुकैः ॥११०॥

जले शृतैः पचेत्तैलप्रस्थं सौवीरसंमितम् ।

लोध्रकालीयकोशीरजीवकर्षभकेशरैः ॥१११॥

मदयन्तीलतापत्रपद्मकेशरपद्मकैः ।

प्रपौण्डरीककाशमर्यमांसीमेदाप्रियङ्गुभिः ॥११२॥

कुङ्कुमस्य पलाघेन मञ्जिष्ठायाः पलेन च ।

महापद्ममिदं तैलं वातासृग्ज्वरनाशनम् ॥११३॥

इति महापद्मं तैलम् ।

पद्म- पद्म पद्म, वेतस- वेतस वेतस, यष्ट्याह-
नेलीमध मुलहठी, फेनिला- पे।ई उपोदिका, पद्मक- पद्म-
काष्ठ पद्माख, उत्पलै- नीलकमल नीलकमल, दर्भ- दर्भ-
दर्भ बला-चन्दन- अला, चन्दन बला, श्वेत चन्दन,
किंशुकै- डेयूडा टैसूके फूल, पृथक्- दरेक प्रत्येक, पञ्चपलै-
पांच पल २० तोले, जले शृत पाणीमां उकाणी
इनको जलमें पकाकर, लोध्र- दोध्र लोध्र, कालीयक-
कालीयक कालीयक, उशीर- वाणै। खस, जीवक- जीवक
जीवक, ऋषभ- ऋषभ ऋषभक, केशरैः नागकेशर
नागकेशर, मदयन्ती- मेदी मेहदी, लता-पत्र- धडिला,
तमापत्र लता, पत्र, पद्मकेशर- पद्मकेशर कमलकेशर,
पद्मकै- पद्मकाष्ठ पद्माख, प्रपौण्डरीक- पुउरीकाष्ठ पुण्डरीक-
काष्ठ, काशमर्य- शीरषु गम्भारीके फल, मांसी-मेदा
मांसी, मेदा जटामासी, मेदा, प्रियङ्गुभि- धडिला
प्रियङ्गु, कुङ्कुमस्य डेसर केशर, पलाघेन अर्धे पद्म
प्रत्येक दो तोले, मञ्जिष्ठायाः अने मञ्जु सौर मजीठ,
पलेन च ओड पल नाभी ४ तोले डालकर, सौवीर-
संमितम् तैल नेटली (६४ तोला) इतरां वगैरना
जवनी डाल, तैलके समान (६४ तोले) निस्तुष जीवी

काजी, तैलप्रस्थम् अने ओड प्रस्थ तैल और तैल ६४ तोले,
पचेत् पडावतु पकावे, इदम् आ गह, महापद्मम्
महापद्म महापद्म, तैलम् तैल तैल, वातासृक्- वातरक्त
वातरक्त, ज्वरनाशनम् अने ज्वरने। नाश करनार छे
और ज्वरका नाशक है ॥ ११०-११३ ॥ इति आ यह,
महापद्मतैलम् महापद्म तैल मे महापद्म तैल है ।

110 113 Decoct 20 tolas each of
lotus, country-willow, liquorice, soap
nut, himalayan cherry, blue water
lily sacrificial grass, heart leaved
sida, sandal wood and palas, with
water; prepare a medicated oil with this
decoction and 64 tolas of sauveeraka
wine with the paste of two tolas of
each of lodh, yellow sandal cuscus
grass, Jivaka, Rishabhaka, fragrant
poon, henna, madder, cinnamon leaf,
lotus filaments, himalayan cherry, lotus
rhizomes, white teak, nardus, Meda,
perfumed cherry and saffron
and four tolas of madder. This
major lotus oil is curative of rheu-
matic conditions and fever Thus has
been described the Major Lotus Oil

वातरक्ते खुड्वाकपद्मक तैलम्—

पद्मकोशीर्यष्ट्याहरजनीकाथसाधितम् ।

स्यात् पिष्टै सर्जमञ्जिष्ठावीराकाकोलिचन्दनैः ॥११४॥

खुड्वाकपद्मकसिद्धं तैलं वातासृग्ज्वरनाशनम् ।

इति खुड्वाकपद्मकं तैलम् ।

सर्ज- राज राल, मञ्जिष्ठा-वीरा- मञ्जु, क्षीरकाकोली
मजीठ, क्षीरकाकोली, काकोलि काकोली काकोली, चन्दन-
तथा चन्दन और चन्दनके, पिष्ट कटकी कल्के,
पद्मक- पद्मकाष्ठ पद्माख, उशीर- वाणै। खस, यष्ट्याह-
नेलीमध मुलहठी, रजनीकाथ- अने दण्डरना इत्याथी
और हल्दीके काथसे, साधितम् पडावेत पद्माया हुआ,

इदम् आ. यह, खुड्कापत्रकम् पुशुङ्गपत्रकं खुड्कापत्रक, तैलम् तैल तैल, वाताज्जदाहनुत् वातरक्तं अने दाह भटाज्जना वातरक्त और दाहका नाशक, स्यात् छे है, ॥११४३॥ इति आ. यह, खुड्कापत्रकम् पुशुङ्गपत्रकं खुड्कापत्रक, तैलम् तैल छे तैल है ।

114-114½ Prepare a medicated oil with the decoction of himalayan cherry, cuscus grass, liquorice and turmeric adding the paste of sal, madder, climbing asparagus, Kakoli and sandal wood. This minor lotus oil is curative of rheumatic conditions and burning. Thus has been described the Minor Himalayan Cherry Oil

વાતરક્તે મધુકતૈલમ્—

शतेन यष्टिमधुकात् साध्यं दशगुणं पयः ॥११५॥
तस्मिंस्तैले चतुर्दोणे मधुकस्य पलेन तु ।
सिद्धं मधुककाश्मर्यरसैर्वा वातरक्तनुत् ॥११६॥

यष्टिमधुकात् जेઠીમધના મુલહઠીકે, જાતેન સો ૫૬ વડે ૪૦૦ તોલેસે, દશગુણમ્ પયઃ દશગુણ દૂધ, સાધ્યમ્ પકાવવુ પકાવે, તસ્મિન્ તેમાં ઉસમેં, મધુકસ્ય જેઠીમધના મુલહઠીકે, પલેન તુ એક ૫૬ કદકથી ૪ તોલે કલ્કસે, ચતુર્દોણે ચાર દ્રોણ ૪૦૯૬ તોલે, તૈલે તેલ પકાવવુ તૈલ પકાવે, વાતરક્તનુત્ આ તેલ વાતરક્તનો નાશ કરે છે. यह तैल वातरक्तका नाश करता है, मधुक- अथवा जेठीमध अथवा मुलहठी, काश्मर्य-रसै. वा अने शीवणुना उवाथથી और गम्भारीके काथसे, सिद्धम् सिद्ध કરેલ તેલ વાતરક્તનો નાશ કરે છે. सिद्ध किया तैल वातरक्तका नाश करता है ॥ ११५-११६ ॥

115-116. Prepare a medicated milk taking 4000 tolas of milk and 400 tolas of liquorice. Prepare a medicated oil with this milk taking 4096 tolas of oil and adding four tolas of

૧૧૬. તર્પિમસ્તૈલે ચતુર્દોણે—તર્પિમસ્તૈલ ચતુર્દોણ (વ)

the paste of liquorice; or the oil prepared with the juice of liquorice and white teak, may be taken; these are curative of rheumatic conditions.

મધુપર્ણ્યા: પલં પિષ્ટા તૈલપ્રસ્થં ચતુર્ગુણે ।
શ્રીરે સાધ્યં શતં કૃત્વા તદેવં-મધુકાચ્છતે ॥૧૧૭॥
સિદ્ધં દેયં ત્રિદોષે સ્યાદ્વાતાસે શ્વાસકાસનુત્ ।
હૃત્પાણ્ડુરોગવીસર્પકામલાદાહનાશનમ્ ॥૧૧૮॥

इति शतपाकं मधुकतैलम् ।

મધુપર્ણ્યા ગળે। ગિલોય, પલમ્ એક ૫૬ ૪ તોલે, પિષ્ટા કદક કરી તેથી કલ્કકર ઉસસે, તૈલ-પ્રસ્થમ્ એક પ્રસ્થ તેલ તૈલ ૬૪ તોલે, ચતુર્ગુણે શ્રીરે ચારગણા દૂધમાં ચારગુણે દૂધમેં, સાધ્યમ્ પકાવવુ પકાવે, પવણ આ પ્રમાણે. इस तरह, जातम् सो बार सौ बार, कृत्वा करी कर, मधुकात् जाते सो ५६ जेठीमधया सौ पल मुलहठीसे, सिद्धम् सिद्ध કરેલું. सिद्ध किये, तद् ते तैल उस तैलको, त्रिदोषे त्रिदोष अन्य त्रिदोषजन्य, वातासै वातरक्तम् वातरक्तमे, देवम् देव देना चाहिए श्वासकासनुत् ते श्वास तथा कामने दूर करनेवा है, हृत्पाण्डु- अने छदयरोग, पांडुरोग और हृत्पयरोग, पाण्डुरोग, वीसर्प- विसर्प विसर्प, कामला- कुभणो कामला, दाहनाशनम् तथा दाहना नाश करनेवा और दाहका नाशक, स्यात् छे है ॥११७-११८॥ इति आ. यह, शतपाकम् शतपाकं शतपाक, मधुकतैलम् मधुकतैल छे मधुकतैल है ।

117-118. Prepare a medicated oil taking 64 tolas of til oil in four times its quantity of milk with the paste of 4 tolas of guduch, repeat this procedure hundred times Thus this oil, prepared with 400 tolas of liquorice is curative

૧૧૭ મધુપર્ણ્યા:—મધુપર્ણ્યા: (ક).

,, શત કરવા તદેવ=શતકૃત્વાસ્તદેવં (વ)

૧૧૮. ત્રિદોષે સ્યાદ્વાતાસે શ્વાસકાસનુત્-વિષોન્માદવાતાસ-
શ્વાસકાસનુત્ (વ. ક. જ.)

of tridiscordant type of rheumatic conditions, dyspnea, cough, cardiac disorders, anemia, acute spreading affections, jaundice and burning. Thus has been described the Hundred times prepared Liquorice Oil.

वातरक्ते बलातैलम्—

बलाकषायकल्काभ्यां तैलं क्षीरसमं पचेत् ।
सहस्रं शतवारं वा वातासृग्वातरोगनुत् ॥११९॥
रसायनसिद्धं श्रेष्ठमिन्द्रियाणां प्रसादनम् ।
जीवनं वृंहणं स्वयं शुकासृग्दोषनाशनम् ॥१२०॥
इति सहस्रपाकं शतपाकं वा बलातैलम् ।

बला- अक्षतना बलाके, कषायकल्काभ्याम् कनाथ
अने ३६३थी काथ और कल्कसे, क्षीरसमम् समान भाग-
वाणा दूधथी युक्त समभाग दूधसे युक्त, तैलम् तेल तैलको,
सहस्रम् ६७२५१२ हजारदफे, शतवारम् वा ३ सो बार
वा सौबार, पचेत् पकावतु पकावे, वातासृग् ते तेल
वातरक्त वह तल वातरक्त, वातरोगनुत् अने वातरोगनु-
नाशक छे और वातरोगनाशक है, इदम् आ यह, श्रेष्ठम्
श्रेष्ठ श्रेष्ठ, रसायनम् रसायन छे रसायन है, इन्द्रिया-
णाम् इन्द्रियोने इन्द्रियोको, प्रसादनम् दोषरहित करना
छे दोषरहित करनेवाला है, जीवनम् जीवन आपनार छे
जीवनदाता है, वृंहणम् पुष्टि करना छे पुष्टिकारक है,
स्वयम् स्वर भाटे हितकर छे स्वरके लिए हितकर है, शुक्र-
वसृक् तथा शुक्र अने रक्तना तथा शुक्र और रक्तके,
दोषनाशनम् दोषना नाश करना छे दोषोंका नाशक
है ॥ ११९-१२० ॥ इति आ यह, सहस्रपाकम् सहस्र-
पाक सहस्रपाक, शतपाकम् वा अथवा शतपाक अथवा
शतपाक, बलातैलम् अक्षततेल छे बलातैल है ।

119-120. The medicated oil prepared of the decoction and paste of heart-leaved sida and oil, with an equal quantity of milk, by repeating

११९ पचेत्-तथा (घ)

१ सहस्रं शतवारं वा-सहस्रशतपाक वा (घ)

the procedure from a 100 to a 1000 times, is curative of rheumatic conditions and vata disorders; it is an excellent vitaliser, promoter of the clarity of the sense-perceptions, life-promoter, r oborant, promotive of voice and curative of the morbidity of semen and blood Thus has been described the Hundred or Thousand times prepared Sida Oil.

वातरक्ते पिण्डतैलम्

गुडूचीरसदुग्धाभ्यां तैलं द्राक्षारसेन वा ।
सिद्धं मधुककाश्मर्यरसैर्वा वातरक्तनुत् ॥१२१॥

गुडूचीरस- गण्डोना २५२५ गिलोयके रस, दुग्धा-
भ्याम् अने दूधथी और दूधसे, द्राक्षारसेन वा ३
द्राक्षना २५२५थी अथवा द्राक्षाका स्वरससे, मधुक- अथवा
ग्रेठीमध या मुलहठी, काश्मर्य- अने शीवथुना और
गम्भारीके, रसैर्वा कनाथथी काथसे, सिद्धम् पकावे
सिद्ध किया हुआ, तैलम् तेल तैल, वातरक्तनुत्
वातरक्तनाशक छे वातरक्तनाशक है ॥ १२१ ॥

121. The medicated oil prepared from til oil, with the juice of guduch and milk or with the juice of grapes, or with the juice of liquorice and of white teak, is curative of rheumatic conditions.

आरनालाढके तैलं पादसर्जरसं शृतम् ।
प्रभूते स्रजितं तोये ज्वरदाहार्तिनुत् परम् ॥१२२॥

आरनालाढके ओष्ठ आढष्ठ ३[७७भा आरनाल २५६
तोलेमें, पादसर्जरसम् अतुर्थाश राण नाभी चौपाई
सर्जरस मिलाकर, शृतम् पकावी पकाकर, प्रभूते भूत
बहुत, तोये पाणीभा जलमें, स्रजितम् मथेलु मथित,

१२१ वातरक्तनुत्-वातरोगनुत् (घ)

१२२. शृतम्-घृतम् (ङ)

१ स्रजितं-मथित (घ. ङ)

તૈલમ્ આ તેલ યદ્દ તૈલ, પરમ્ અત્યંત અત્યન્ત, જ્વર-દાહ- જ્વર, દાહ જ્વર દાહ, અતિભૂત તથા પીડાને નાશ કરનાર થાય છે ઔર પીડાકા નાશક હોતા હૈ ॥૧૨૨॥

122. The medicated oil prepared of til oil with 256 tolas of sour conjee, and one fourth the quantity of sal resin and well churned with water, is an excellent cure for pain due to fever and burning

સમધૂચ્છિદ્રમાજિષ્ઠં સસર્જરસસારિવમ્ ।
પિન્ડતૈલં તદ્ભ્યક્ત્વાદાતરક્તરુજાપહમ્ ॥૧૨૩॥

इति पिण्डतैलम् ।

સ-મધૂચ્છિદ્ર-માજિષ્ઠમ્ મીઠુ અને મજીષ્ઠના કલકથી મોમ ઔર-મજીષ્ઠાકે કલકસે, સ-સર્જરસ-સારિવમ્ તથા રાળ અને ઉપલસરીના કલકથી પકાવી વઘાથી ગરમને ગરમ ગાળી લીધેલું તેલ એવં રાલ ઔર સારિવાકે કલકસે પકાકર વઘાસે ગરમ ગરમ હી છાના હુઆ તેલ, પિન્ડતૈલમ્ પિડતૈલ કહેવાય છે પિન્ડતૈલ કહા જાતા હૈ, તત્ તે વદ, અભ્યક્ત્વા અભ્યંગ કરવાથી અભ્યક્ત કરનેસે, વાતરક્ત- વાતરક્તની વાતરક્તકી, રુજા- પીડાને પીડાકો, અપહમ્ નષ્ટ કરે છે નષ્ટ કરતા હૈ ॥૧૨૩॥
इति आ यह, पिण्डतैलम् पिडतैल છે પિન્ડતૈલ હૈ ।

123. The medicated oil named 'pinda oil' prepared from til oil with bee's wax, madder, sal-resin and indian sarsaparilla used as inunction, is curative of the pain due to rheumatic conditions. Thus has been described Pinda oil or the 'Lumped Oil'

वातरक्ते शूलान्निचिकित्सा—

दशमूलशृतं क्षीरं सद्यः शूलनिवारणम् ।
परिषेकोऽनिलमाये तद्वत् कोष्णेन सर्पिषा ॥१२४॥

દશમૂલ-શૃતક્ દશમૂળથી ઉકાળેલ દશમૂલસે પકાયા હુઆ, ક્ષીરમ્ દૂધ દૂધ, સદ્યઃ શીઘ્ર શીઘ્ર, શૂલ- નિવારણમ્ શૂળને નાશ કરે છે શૂલનાશક હૈ, તદ્વત્ તે પ્રમાણે उसी प्रकार, अनिलमाये वातप्रधान वात- रक्तभा वातप्रधान वातरक्तमें कोष्णेन नवशेका सुखोष्ण, सर्पिषा धीथी घृतसे, परिषेकः परिषेक કરવો પરિષેક કરે ॥ ૧૨૪ ॥

124 The medicated milk prepared of deca-radices is a quick cure for pain, similarly an affusion with warm ghee is curative of rheumatic condition due to vata-provocation.

स्नेहैर्मधुरसिद्धैर्वा चतुर्भिः परिषेचयेत् ।
स्तम्भाक्षेपकशूलार्तं कोष्णेर्दाहे तु शीतलैः ॥१२५॥

સ્નેહ- સ્નેહ સ્તમ્ભ, આક્ષેપક આક્ષેપક આક્ષેપક, શૂલાર્તમ્ અને શૂલના દરદી ઉપર ઔર શૂલપીડિતકો, મધુરસિદ્ધૈ મધુર દ્રવ્યોથી પકાવેલ મધુર ઔષધોસે સિદ્ધ કિયે હુએ, કોષ્ણેઃ નવશેકા સુખોષ્ણ, ચતુર્ભિ ચારે ચાર, સ્નેહૈ વા સ્નેહોથી સ્નેહોસે, પરિષેચયેત્ પરિષેક કરવો પરિષેક કરે દાહે તુ અને દાહમાં ઔર દાહમાં, શીતલૈઃ શીતલ ચાર સ્નેહોથી પરિષેક કરવો ઠંડે ચાર સ્નેહોસે પરિષેક કરે ॥ ૧૨૫ ॥

125 Warm affusion with the tetrad of unctuous substances prepared with the drugs of the sweet group should be done to the patient afflicted with stiffness, convulsion and pain, while in the case of the patient suffering from burning, cold affusion should be done

तप्तद्रव्यान्निचच्छानैः क्षीरैस्नैलविमिश्रितैः ।
कायैर्वा जीवनीयानां पञ्चमूलस्य वा लिङ्गम् ॥१२६॥

तद्वत् तेषां प्रभाण्डे इसी प्रकार, मिषक् वैद्ये वैद्य, तैल-विमिश्रितं तैलयुक्त तैलमिश्रित, गडय-आविक-भाय, घेटी गाय, मेढ, छागैः अने अकरीनां और नवरीके, क्षीरे द्विपथी दूधसे, जीवनीयानाम् तथा श्वनीय द्रव्येना तथा जीवनीय औषधियोंके, पञ्चमूलस्य वा के पञ्चमूलना या पञ्चमूलके, कायैः क्वाथथी परिषेक करे ॥ १२६ ॥

126. Oil mixed with the milk of the cow, sheep and goat or with the decoction of the drugs of the life promoter group or of penta-radices may be similarly used by the physician.

द्राक्षेश्वरसमद्यानि दधिमस्तमलकाजिकम् ।
सेकार्थं तण्डुलक्षौद्रशर्कराम्बु च क्षयते ॥ १२७ ॥

द्राक्षा-इक्षु- द्राक्ष अने शेरडीने। द्राक्ष और इक्षुका, रस- रस रस, मद्यानि मद्यो मद्य, दधिमस्तु- दहीतुं पाणी दहीका पानी, मलकाजिकम् भाटी कांछ खट्टी काजी, तण्डुल- योभानु पाणी तण्डुलदक क्षौद्र- मधु शर्करा शर्कराका शरबत, शर्करा-अम्बु च अने साकरनु मरभत ये और चीनीका शरबत ये, सेकार्थं परिषेकने भाटे परिषेकके लिए, क्षयते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ १२७ ॥

127 For the purpose of affusion, the juices of grapes and sugar cane, wines, supernatant part of curds, sour congee rice water, honey-water and sugar water are recommended

वातरक्त दाहचिकित्सा—

कुमुदोत्पलपद्माद्यैर्मणिहारैः सचन्दनैः ।
शीततोयानुगैर्दाहे प्रोक्षणं स्पर्शनं हितम् ॥ १२८ ॥

शीततोयानुगै शीतल जलसिञ्चित शीतल जल-सिञ्चित, कुमुद- कुमुद कुमुद, उत्पल- नीलकमल नील कमल, पद्म-पात्रे अने पद्म पत्रे चड़े और पद्म आदिसे, सचन्दनैः तथा चन्दनसहित तथा चन्दनसहित, मणि-

१२७. सेकार्थं-सेकार्थं (ब)

हारैः मणिना हारथी मणियोंके हारोंसे, प्रोक्षणम् प्रोक्षण प्रोक्षण, स्पर्शनम् अने स्पर्श और स्पर्श, दाहे दाहमा दाहमें, हितम् हितकारी छे हितकारी हैं ॥ १२८ ॥

128. Sprinkling and application with night lotus, blue water lily, sacred lotus etc, diamond neckless and sandal immersed in cold water, are beneficial in condition of burning.

चन्द्रपादाम्बुसंक्षिप्ते क्षौमपद्मदलच्छदे ।
शयने पुलिनस्पर्शशीतमारुतवीजिते ॥ १२९ ॥
चन्दनार्द्रस्तनकराः प्रिया नार्यः प्रियंवदाः ।
स्पर्शशीताः सुखस्पर्शांघ्रान्ति दाहं रुजं क्लमम् ॥ १३० ॥

चन्दनार्द्र अन्त्यथित चन्दनचर्चित, स्तन-करा स्तन तथा दाहनाणी स्तन और हाथोंवाली, स्पर्शशीताः स्पर्शमा शीतल स्पर्शमें शीतल, सुखस्पर्शाः अने सुखकारी स्पर्शवाणी और सुखकारी स्पर्शवाली, नार्य श्रीओ ब्रियां, चन्द्रपादाम्बु- अद्रनां द्विपथीना पाणीथी चंद्रके किरणके पानीसे, संक्षिप्ते सी येव संक्षिप्त, क्षौम- अणसीनां वस्त्र अतसीवस्त्र, पद्मदल- अने कमलनां पानथी और कमलके पत्तोंसे, छदे आच्छादित आच्छादित, पुलिन- अने गेना उपर नदीतटना और जिवके उपर नदीके किनारेके, स्पर्श-शीत- स्पर्शथी शीतल यथेदे स्पर्शसे शीतल बना हुआ, मारुत- पवन पवन, वीजिते वाते होय श्रीवा वह रहा हो ऐसे, शयने शयनमां सूता मनुष्यना शयनमें सोते हुए मनुष्यके, दाहम् दाहने दाह, रुजम् रोग रोग, क्लमम् तथा थकने और क्लमको, घ्नन्ति हल्ले छे नष्ट करती हैं ॥ १२९-१३० ॥

129-130 The company of agreeable and beloved women, pleasant spoken, with their breasts and arms anointed with sandal paste, cool and delightful to the touch, remove the burning, pain and exhaustion in the patient who is

१२९ शीतमारुतवीजिते-शीतमारुतवीजिते (घ)

made to lie on a couch, sprinkled with dew water and spread over with fine linen and the petals of lotuses, and fanned by cool breezes blowing from river-banks.

સરાને સરુજે વાહે રક્તં વિસ્નાવ્ય લેપયેત્ ।

મધુકાશ્વત્થત્વચ્છાંતીવીરોદુમ્બરશાદ્વલૈઃ ॥૧૩૧॥

जलजैर्यवचूर्णैर्वा सयष्ट्याहपयोधृतै ।

सर्पिषा जीवनीयैर्वा पिष्टैर्लेपोऽर्तिदाहनुत् ॥१३२॥

સરાને રતાશ લાલી, સરુજે વાહે અને પીડા-વાળા દાહમાં ઔર પીડાયુક્ત દાહમાં, રક્તમ્ રક્તનું રક્ત, વિસ્નાવ્ય આપણે કરીને વિસ્નાવણ કરકે, મધુક-જેઠીમધ મુલહટી, અશ્વત્થરવક- પીપળાની છાલ પીપલકી છાલ, માસી-વીરા- જટામર્સી, વીરા માસી, વીરા, ઉદુમ્બર- ઉમરડો ગૂલર, શાદ્વલૈઃ અને ધ્રોણઃ એઓને ઔર દૂર્વા ફનકા, લેપયેત્ લેપ કરવો લેપ કરે, જલજૈઃ ડમળોથી કમલોલે, સયષ્ટ્યાહ- અથવા જેઠીમધ યા મુલહટી, પયોધૃતૈ. દૂધ અને ધીયુક્ત દૂધ ઔર ધૃતયુક્ત ચવચૂર્ણે વા અથવા ટોટથી જોકે ચૂર્ણે, સર્પિષા ધીથી ધીસે, પિષ્ટૈઃ જીવનીયે વા અથવા જીવનીય ડ્રોયના કલકોળી યા પીસી હુકે જીવનીય ઔષ-ધોસે, લેપઃ લેપ લેપ, અર્તિદાહનુત્ પીડા અને દાહને દૂર કરે છે પીડા ઔર દાહકા નાશક છે ॥ ૧૩૧-૧૩૨ ॥

131-132- In rheumatic conditions with redness, pain and burning, the blood should be depleted and the part should be treated with an application of liquorice, bark of holy fig, nardus, climbing asparagus, gular fig. scutch grass, aquatic drugs or barley powder mixed with liquorice, milk and ghee, or the ghee prepared with life promoter group of drugs can be used This cures the pain and burning.

૧૩૧. સરાને સરુજે વાહે-સરાહે સરુજે વાહે (વ.)

,, વીરોદુમ્બરશાદ્વલૈ-વીરાતુરુશાદ્વલૈ (ધ.)

तिलाः प्रियालो मधुक विसं मूलं च वेतस्तात् ।
आजेन पयसा पिष्टः प्रलेपो दाहरामनुत् ॥१३३॥

તિલા' તથ તિલ, પ્રિયાલઃ આગેળી ચિરૌંજી, મધુકમ્ જેઠીમધ મુલહટી, વિસમ્ કમળદડ વિલ, વેતમાન્ અને વેતરના ઔર વેતસકી, મૂલમ્ મૂળને જલકો, આજેન બહરીના વકરીકે, પયસા પિષ્ટ. દૂધમાં વાટી કરેલો દૂધમાં પીમકર ક્રિયા હુણ, પ્રલેપ. લેપ લેપ, દાહરાગનુત્ દાહ અને રતાશને નાશ કરે છે દાહ ઔર લાલીકા નાશક છે ॥૧૩૩॥

133 The application, made of til, buehanan's mango, liquorice, lotus rhizomes and root of country willow pounded with goat's milk, is curative of redness and burning.

प्रपौण्डरीकमज्जिष्ठादार्वीमधुकचन्दनैः ।

सितोपलैरकासकुमसूरोशीरपद्मकैः ॥१३४॥

लेपो रुग्दाहवीर्यसर्परागशोफनिवारण ।

पित्तरक्तोत्तरे त्वेले

પ્રપૌણ્ડરીક- પુડરીકકાળ પ્રપૌણ્ડરીક, મજ્જિષ્ઠા- મજ્જા મજીઠ, દાર્વી મધુક- દારુડળદર, જેઠીમધ દારુહલ્લી, મુલ-હટી, ચન્દનૈઃ રતાબહરી ચન્દન, સિતોપલા સાકર શર્કરા, પુરકા-સક્તુ-એરકા, સાથવો એરકા, સત્તુ, મસૂર-ઉશીર-મસૂર, વાળો મસૂર, સમ, પદ્મકૈ અને પદ્મકોળો ઔર પદ્માલકા, લેપ લેપ લેપ, રુક્દાહ- પીડા, દાહ પીડા, દાહ વીર્ય-વિસર્પ વિસર્પ, રાગ-શોફ- રતાશ અને સોજો લાલી ઔર શોષકા, નિવારણ દૂર કરનાર છે નાશક છે, પુને તુ આ લેપો વે લેપો, પિત્તરક્તોત્તરે પિત્ત તથા રક્તની પ્રધાનતાવાળા વાતરક્ત માટે છે પિત્ત ઔર રક્તની પ્રધાનતાવાળે વાતરક્તકે લિપે છે ॥૧૩૪॥

૧૩૩ તિલા' પ્રિય લો મધુક વિસ-પલપ્રિયાલમધુકવિસ (વ)

,, વિસ મૂલ ચ-વિઝીમૂલ ચ (ધ.)

,, આજેન-પયસ (વ)

૧૩૪ મસૂરોશીરપદ્મકૈ-મસૂરોશીરપદ્મકૈ (વ)

૧૩૪૧ રાગશોફનિવારણ-રુક્દાહવિનિવારણઃ (ધ.)

134-134³ The application made of lotus rhizomes, madder, indian berry, liquorice, sandal wood, sugar candy, elephant grass, powder of roasted paddy, lentils, cuscus grass and himalayan cherry, is curative of pain, burning, acute spreading affection, redness and swelling. These applications are used in rheumatic conditions associated with predominant morbidity of pitta and blood.

वाताजिक्वातकचिकित्सा—

लेपान् वातोत्तरे शृणु ॥१३५॥
वातघ्नैः साधितः स्निग्धः सक्षीरमुद्रपायसः ।
तिलसर्वपिण्डैर्वाऽप्युपनाहो रुजापहः ॥१३६॥

वातोत्तरे अने वातनी प्रधानतावाला वातरक्तने भाटे और वातप्रधान वातरक्तके लिए, लेपान् लेपे लेपोंको, शृणु स्रग्भणो सुनो, वातघ्नैः वातघ्न औषधोंसे, साधित. अनावेद्य साधित, स्निग्ध स्नेहयुक्त स्निग्ध, सक्षीर- दूधसहित दूधमहित, मुद्र- पायस अग्नो दूधपाक मूंगकी खीर, तिलसर्वप- के तिल अने सरसप अथवा तिल और सरसोंके, पिण्डैः वा पिण्डी करवाभा आवेद्यो पिण्डके किया हुआ, उपनाहः अथि उपनाह उपनाह, रुजापह पीडानाशक छे पीडा- नाशक है ॥ १३५-१३६ ॥

135-136. Now listen to the description of the applications for rheumatic condition associated with predominant vata-provocation The poultice prepared with the drugs curative of vata-provocation, unctuous substances or the milk pudding prepared of green gram and milk, or with lumped til or rape-seed, is curative of pain.

१३५ सक्षीरमुद्र-कशरो मुद्र (स ५)

” ” -मक्षारमुद्र (स ५)

औदकप्रलहानूपवेशवाराः सुसंस्कृताः ।

जीवनीयौषधैः स्नेहयुक्ताः स्युरुपनाहने ॥१३७॥

स्त्वम्भतोदरुगायामशोथान्नप्रहनाशनाः ।

जीवनीयौषधैः सिद्धा सपयस्का वसाऽपि वा १३८

जीवनीय- श्रवनीय जीवनीय, औषधैः औषधोंसे, सुसंस्कृताः सारी पेठे स रक्त धरेला अच्छी प्रकार संस्कृत, स्नेहयुक्ताः स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त, औदक- न्धश्चर जलचर, प्रसह-आनूप- प्रसह अने आनूप प्राणीभेदा प्रसह और आनूप प्राणियोंके, वेशवाराः वेशवारे वेगवारका, उपनाहने उपनाह कर्मभा उपनाह कर्ममें, स्यु वापरना प्रयोग करे, स्त्वम्भ-तोद- तेओ स्त्वम्भ, तोद वे स्त्वम्भ, तोद, रुक्-आयाम पीडा, ओ थाथ पीडा, आयाम, शोथ- सोओ शोथ, स्रग्भण- अने अग्- अग्ने और अग्नेप्रहका, नाशनाः नाश करे छे नाशक है, जीवनीयौषधैः श्रवनीयगुणना औषधोंसे जीवनीय औषधोंसे, सिद्धा सिद्ध करेला सिद्ध की हुई, सपयस्का दूधयुक्त दूधके साथ, वसा अथि वसा पालु ओ न् युथुनाणी छ वसा भी पूर्वोक्त गुणवाली है ॥ १३७ १३८ ॥

137-138. Poultices should be made of the Vesavara preparation with the flesh of aquatic, tearer and wet-land groups of animals prepared with the drugs of life-promoter group and unctuous articles This is curative of stiffness, pricking pain, aches extensions, edema and spasticity of limbs. Even fat prepared with the drugs of the life-promoter group and milk, has similar action

घृत सहचरान्मूलं जीवन्ती छागलं पयः ।

लेपः पिष्टास्तिलास्तद्वद्भृष्टा पयसि निर्वृता ॥१३९॥

सहचरान् छटाश्रेण्यानु सहचरका, मूलन् मूला मूल, जीवन्ती तथा दोडी ओओने और जीवन्ती इनका, घृतम् घी घी, छागलम् तथा अदरीना एव

१३८. सिद्धा-स्नेहः (स)

” सपयस्का वसाऽपि वा-सपयस्को रमोऽपि वा (स)

वकरीके, पय दूधभा वाटीने देप डरेवे। दूधमें पीसकर लेप करे, तद्वत् ते ७४ प्रमाणे इसी प्रकार, भृष्टा शेडी भूनकर, पयसि दूधभा दूधमें, निर्वृताः पलाण्डा निर्वृपित, पिष्टा तिलाः तदनने वाटी तिलोंको पीसकर, लेप देप डरेवे। लेप करे ॥ १३९ ॥

139. The unguent prepared of the root of crested-purple nail dye and cork swallow wort, pounded with goat's milk and fried til, and cooled in milk, has similar effect.

क्षीरपिष्टमुमालेपमेरण्डस्य फलानि च ।
कुर्याच्छूलनिवृत्त्यर्थं शताह्वामनिलेऽधिके ॥ १४० ॥

अधिके अनिले वाताधिक वातरक्तभा वाताधिक वातरक्तमें, शूलनिवृत्त्यर्थं शूल भटाडवा भाटे शूलको निवृत्तिके लिए, क्षीरपिष्टम् दूधभा वाटीने क्षीरसे पीसकर, उमालेपम् अणसीने। देप अलसीका लेप, एरण्डस्य अथवा ओरडानां या एरण्डके, फलानि भीज फलों, शताह्वाम् च के सुवाने। देप अथवा सोयाका लेप, कुर्यात् डरेवे। करे ॥ १४० ॥

140. In predominance of vata-provocation, to alleviate the colicky pain, the physician should prescribe the unguent prepared of linseed or castor seeds, or of dill seeds pounded with milk

समूलाग्रच्छदैरण्डकाये द्विप्रास्थिकं पृथक् ।
घृतं तैलं वसा मज्जा चानूपमृगपक्षिणाम् ॥ १४१ ॥
कल्कार्थं जीवनीयानि गव्य क्षीरमथाजकम् ।
हरिद्रोत्पलकुष्ठैलाशताह्वश्वहनच्छदान् ॥ १४२ ॥
विल्वमात्रान् पृथक् पुष्पं काकुभं चापि साधयेत् ।
मधूच्छिष्टपलान्यष्टौ दद्याच्छीतेऽवतारिते ॥ १४३ ॥

१४१ द्विप्रास्थिक—द्विप्रास्थिकं (ड)

१४२ वलार्थं—कल्कार्थं (घ.)

१४३ अश्वहनच्छदान्—वृणच्छदान् (घ फ.)

१४३ दद्याच्छीते—दद्याच्छीते (घ)

१४३ शीतेऽवतारिते—चात्रावतारिते (घ, फ.)

शूलेनैषोऽर्दिताङ्गानां लेपः सन्धिगतोऽनिले ।
वातरक्ते च्युते भग्ने खञ्जे कुञ्जे च शस्यते ॥ १४४ ॥

समूला- भूलसहित मूलसहित, अग्रच्छद-एरण्ड-काये ओरडानां तथा पानना इत्यादिभा एरण्डके नूतन पत्तोंके कायमे, घृतम् तैलम् धी, तैल घृत, तैल, आनूपमृग- तथा आनूप पशु तथा आनूप पशु, पक्षिणाम् अने पक्षीओनी और पक्षियोंकी, वसा वसा वसा, मज्जा च तथा मज्जा और मज्जा, पृथक् दरेक पृथक् पृथक्, द्विप्रास्थिकम् अने प्रथम १२८ तोले, कल्कार्थं इदंने भाटे कल्कके लिए, जीवनीयानि अणनीय द्रव्ये जीवनीय औषधिया, गव्यम् गाय गाय, अथ अने और, आजकम् भडरीनु वकरीका, क्षीरम् दूध दूध, हरिद्रा हरीदर हल्ली, उत्पल कुष्ठ- नीलकुष्ठ, इड नीलकमल, कूठ, पला- शताह्व- ओलथी, सुवा इलायची, सोया, शश्वहन- डरेणुनां वनेरके, छदान् पान पत्ते, काकुभम् अने अर्जुननां और अर्जुनके, पुष्पम् च अपि दूध पुष्प, पृथक् दरेक प्रत्येक, विल्वमात्रान् आर आर तोला नाभी चार चार तोले डेकर, साधयेत् पडावतु सिद्ध करे, अवतारिते उतारी उतारकर शीते ठंडा होने पर, अष्टौ आठ आठ, मधूच्छिष्टपलानि पल भीष्ट पल मोम, दद्यात् नाभपु डाले, सन्धिगत अनिले सन्धिगत वातभा सन्धि- गत वातमें, शूलेन शूलथी शूलसे, अर्दिताङ्गानाम् पीडित अंगों पर पीडित अंगोंके ऊपर, वातरक्ते वातरक्त भाटे वातरक्तके लिए, च्युते भग्ने हाडकु भडी जता तेमज्जा भागी जता अधिके खिसरने पर और तूटने पर, खञ्जे तथा अण तथा खज, कुञ्जे च अने पुष्प भाटे और कुञ्जके लिए, एषः आ यह, लेप देप लेप, शस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ १४१ १४४ ॥

141-144. An unguent should be prepared from 128 tolas from each of ghee, oil, fat and marrow of aquatic animals and birds, in the decoction of castor roots, sprouts and leaves, with the paste of the drugs of the life promoter group and the milks of the cow and

१४४. च्युते-सुते (ख घ.)

the goat, adding 4 tolas of each of turmeric, blue water lily, costus, cardamom, dill seeds, leaves of indian oleander and flowers of arjun. When this is prepared and is in a warm condition. mix it with 32 tolas of bee's wax. This unguent when cold should be applied in a condition of the affections of joints, pain in organs due to vata-provocation, in rheumatic condition, in dislocation and fracture of the joints, in lameness and deformity.

कफधिकवातरकचिकित्सा—

शोफगौरवकण्डूद्यैर्युक्ते त्वस्मिन् कफोत्तरे ।
मूत्रक्षारसुरापक्वं घृतमभ्यञ्जने हितम् ॥१४५॥

शोफ गौरव सेना, गुरुता शोय, गुरुता, कण्डूद्यैः
अने भरन आदिथी और खुजली आदिसे, युक्ते युक्त
युक्त, कफोत्तरे तु अने उद्ग्रधान और कफोत्तर, अस्मिन्
आ वातरक्तमा इस वातरक्तमें, मूत्र-क्षार- भूत, क्षार मूत्र,
क्षार, सुरापकम् अने सुराथी पकावेले और सुरापकव,
घृतम् धी धी, अभ्यञ्जने अभ्यग करवा भाटे अभ्यगमें,
हितम् हितकर्ता छे हितकर है ॥१४५॥

145 In rheumatic condition associated with predominant kapha-provocation, when there is swelling, heaviness and itching etc, the medicated ghee prepared from cow's ghee, cow's urine, alkali and sura wine, used as inunction, is beneficial.

पञ्चकं त्वक् समधुक् सारिवा चेति तैर्घृतम् ।
सिद्धं समधुशुक्तं स्यात् सेकाभ्यङ्गे कफोत्तरे ॥१४६॥

कफोत्तरे उद्ग्रधान वातरक्तमा कफाधान वात-
रक्तमें, समधुक् नैमीधनी साथे सुलह्वीके साथ,
पञ्चकम् पञ्चधा पञ्चाख, त्वक् सारिवा च इति तत्

अने उपलसरी दालचीनी और सारिवा, तैः सिद्धम्
तेओथी पकावेले इनसे सिद्ध किये, समधुशुक्तम् मधु
तथा शुक्तयुक्त मधु और शुक्तयुक्त, घृतम् धीने।
चीका, सेकाभ्यङ्गे सेक अने अभ्यग सेक और अभ्य-
गमें, स्नायु करवा प्रयोग करे ॥१४६॥

146. The medicated ghee, prepared from ghee, with the paste of himalayan cherry, cinnamon bark, liquorice, indian sarsaparilla and mixed with honey-vinegar, is beneficial as inunction and affusion in rheumatic conditions associated with predominant kapha-provocation

क्षारस्तैलं गवां मूत्रं जलं च कटुकैः शृतम् ।
परिषेके प्रशंसन्ति वातरक्ते कफोत्तरे ॥१४७॥

कफोत्तरे उद्ग्रधान कफाधान, वातरक्ते वात-
रक्तमा वातरक्तमें, कटुकैः शृतम् कटु द्रव्योंथी पकावेले
कटु द्रव्योंसे पकाया, क्षार क्षार क्षार, तैलम् तैल तैल,
गवाम् मूत्रम् गायतुं भूत गोमूत्र, जलम् च अने
जल और जल, परिषेके परिषेक करवा भाटे परिषेक
करनेके लिए, प्रशंसन्ति प्रशस्त छे प्रशस्त हैं ॥१४७॥

147 In rheumatic conditions associated with predominant kapha-provocation, alkalis, oils, cow's urine, and water prepared with pungent drugs are recommended as affusion.

लेपः सर्वपनिम्बार्कहिंसाक्षीरतिलैर्हितः ।
श्रेष्ठः सिद्धः कपित्थत्वग्घृतक्षीरैः ससकुभिः ॥१४८॥

१४७. क्षारस्तैल-क्षीर तैल (घ. द. द. घ)

„ जल-घृत (घ)

„ प्रशंसन्ति-प्रशस्यन्ते (द)

„ कफोत्तरे-कफाधिके (द)

१४८ क्षीरतिलैर्हित-क्षारतिलैर्हित (घ.)

„ श्रेष्ठः सिद्धः कपित्थत्वग्घृतक्षीरैः ससकुभिः-श्रेष्ठः मधु-
घृतक्षीरकपित्थत्वग्घृत्तरेव च (घ)

„ -श्रेष्ठः ससकुभित्क्षीरकपित्थत्वग्घृत्तरेव च (घ)

સર્વપ-ભિન્ન- સરખવ, લીમડો સખો, નીમ, અર્ક-
આકડો આક, હિંચાલીર હિંચાનુ ક્ષીર હિંચાલીર, તિલૈઃ
અને તલનો ઝીર તિલ, લેપ હિત. લેપ હિતકર્તા છે
इनका लेप हितकर है, लसकुनि साधवासहित सकु-
सदित, कपित्थत्वक् डालनी छ.ल कैयकी छाठ, घृतशीरेः
धी न्ने दूधधी घी और दूधसे तिल सिद्ध करे
लेप सिद्ध किया हुआ लेप, श्रेष्ठ श्रेष्ठ છે શ્રેષ્ઠ છે
॥१४८॥

148. The unguent prepared from rape-
seed, neem, mudar, indian nightshade,
alkali and til is beneficial; and the
unguent prepared of the bark of
wood apple, ghee and milk, along
with the powder of roasted paddy, is
most beneficial.

વાતકફાધિકવાતરક્તચિહ્નિસા—

गृहधूमो वचा कुष्ठं शताह्वा रजनीद्वयम् ।
प्रलेपः शूलनुद्धानरक्ते वातकफोत्तरे ॥१४९॥

વાતકફોત્તરે વાતકકપ્રધાન વાતકફપ્રધાન,
વાતરક્તે વાતરક્તમાં વાતરક્તમે, ગૃહધૂમ ધરનો ધૂમડો
ગૃહધૂમ, વચા કુષ્ઠ વચ, કઠ વચ, કૂઠ, શતાહ્વા સુવા
સોયા, રજનીદ્વયદ્ હાદર, દારુહાદર હલ્દી, દારુહલ્દી,
પ્રલેપ ઓઝોનો લેપ इनका प्रलेप, शूलनुद् धूलनो
નાશ કરે છે શૂલકા નાશક છે ॥૧૪૯॥

149. The unguent, prepared from
kitchen soot, sweet flag, costus, dill
seeds, turmeric and indian berberry,
is curative of rheumatic conditions
associated with predominant provoca-
tion of vata cum-kapha

૧૪૯ ગૃહધૂમો વચા કુષ્ઠ શતાહ્વા રજનીદ્વય-દે-હરિદ્રે વચા
ગૌરધૂમકુષ્ઠશતાહ્વિકા (અ ફ જ)
,, પ્રલેપ શૂલનુદ્ધાતરક્તે વાતકફોત્તરે-લેપઃ શૂલકાનામે
વાતરક્તે કફોત્તરે (ધ)

तगरं त्वक् शताह्वला कुष्ठं मुस्तं हरेणुका ।
दारु व्याघ्रनखं चाम्लपिष्टं वातकफाक्षनुत् ॥१५०॥

ચામ્લપિષ્ઠ અમ્લ દ્રવ્યથી પીસેલા અમ્લ દ્રવ્યોસે
પીસે હુણ, તગર તગર તગર, ત્વક્ તજ દાલચીની,
શતાહ્વા પલા સુવા, કીલચી સોયા, હાયાચી, કુષ્ઠ કઠ
કૂઠ, મુસ્તમ્ નાગરમોથ મોથા, હરેણુકા રેણુકાખીજ
હરેણુકા, દારુ-વ્યાઘ્રનખદ્ દેવદાર અને નખલાનો લેપ
देवदार और व्याघ्रनखका लेप, वातकफाक्षनुत् वातक-
प्रधान वातरक्तनो नाश करे છે વાતકફપ્રધાન વાત-
રક્તકા નાશક છે ॥ ૧૫૦ ॥

150. The unguent, prepared from
indian valerian, cinnamon bark, dill
seeds, small cardamom, costus, nut
grass, fragrant piper, deodar and shell
rubbed with acid articles, is curative
of rheumatic conditions associated
with predominant provocation of vata-
cum-kapha.

मधुशिग्रोहितं तद्वह्नीजं चान्याम्लसंयुतम् ।
सुहृत् लितमम्लैश्च सिञ्चेद्वातकफोत्तरम् ॥१५१॥

વાન્યામ્લ-કાળથી વાન્યામ્લસે, અયુતમ્ પીસેલા
પીસે હુણ, મધુશિગ્રો. મીઠા સરગવાના મધુશિગ્રો,
વીજમ્ ખીજનો વીજકા તદ્વા તે જ પ્રમાણે લેપ
કરવો इसी प्रकार लेप करना, हितम् हितकर છે हितकर
है, सुहृत्वं थोड़ीवार सुधी बोड़ी द तह, लितम् लेप
राખ્યા બાદ લેપકે લગા રહનેકે પશ્ચાત્, વાતકફોત્તરમ્
વાતકકપ્રધાન વાતરક્તમાં વાતકફપ્રધાન વાતરક્તમે,
અમ્લે. જ અમ્લ દ્રવ્યોથી અમ્લ દ્રવ્યોસે, सिञ्चेत्
परिषेयन करेणु ओछे परिषेचन करना चाहिए ॥१५१॥

151 The unguent, prepared from
the seeds of sweet drumstick pounded
with sour conjee, acts similarly. After

૧૫૦ વાતકફાક્ષનુત્-વાતકફાક્ષિનુત્ (જ)

૧૫૧. લિતમમ્લૈશ્ચ સિજ્ઞેદ્વાતકફોત્તરમ્-લિતમમ્લ વાતકફોત્તરે (ફ)

,, કફોત્તરમ્-કફોત્તરે (ધ)

applying this unguent and keeping it there for a period of a muhurta (48 minutes), the part should be affused with acid lotions in rheumatic condition associated with predominant provocation of vata-cum-kapha

त्रिफलाव्योषपत्रैलातवक्क्षीरचित्रकं वचाम् ।
विडङ्गं पिप्पलीमूलं रोमशं वृषकस्त्रचम् ॥१५२॥
ऋद्धिं तामलकीं चव्यं लम्भागानि पेषयेत् ।
कल्यं लिप्तमयस्पात्रे मध्याह्ने भक्षयेत्ततः ॥१५३॥
वर्जयेद्दधिशुक्तानि क्षारं वैरोषिकानि च ।
वातास्त्रे सर्वदोषेऽपि हितं शूलार्दिते परम् ॥१५४॥

समभागानि स्रग्ध्रे वागे समभागं, त्रिफला त्रिफला, व्योष-पत्र- त्रिष्टु, तमाक्षपत्र त्रिकटु, तेजपत्र, पुला- शैल्यी छोटी इलायची, वक्क्षीर- वास ३५२ वशलोचन, चित्रकम् चित्रक चित्रक, वचाम् वच, विडङ्गम् वातविग वायविडङ्ग, पिप्पलीमूलम् पीपरीमूल पिप्पलीमूल, रोमशम् लीराउसी कासीच, वृषकस्त्रचम् अरुसानी छाल अड्डेकी छाल, ऋद्धिम् ऋद्धि, तामलकीम् तेलनामदी मुईआवला, चव्यम् अने सपक्ष और चव्यको, पेषयेत् जलमा पीसवा जलमे पीसे, तत कल्यम् पक्षी सवारमा पश्चात् प्रात कालमे, अयस्पात्रे दोढाना पात्रमा लोहपात्रमे, लिप्तम् ते ३६३ने लीपी ६६ उस कलकको लीपकर मध्याह्ने मध्याह्ने मध्याह्ने, भक्षयेत् भावे खावे, दधिशुक्तानि दही, सुरडा दही, सिरका, क्षारम् क्षार क्षार, वैरोषिकानि च अने विरोधी आहारोना और विरोधी भोजन, वर्जयेत् त्याग करने छोड़ देवे, सर्वदोषे अपि स्रग्ध्रे दोषोधी पण्य युक्त सब दोषोते भी युक्त, वातास्त्रे

१५२ रोमश-लोमश (ट. त)

१५३ तामलकी-ला-लेका (य फ.)

,, वल्य-वल्क (ख झ ट त)

,, कल्य लिप्तमयस्पात्रे-कल्य लिप्तवापसी पत्री (य)

,, -वल्लैलिप्तयायी पात्री (य फ)

१५४ वैरोषिकानि-वैरोषिकानि च (ख)

वातरक्तमा वातरक्तमे, शूलार्दिते अने शूलपीडितने भाटे और शूलपीडितके लिए, परम् हितम् आ ३६३ परम् हितकर्ता छे यह कल परम् हितकारी है ॥१५२-१५४॥

152-154 The paste should be prepared of equal parts of the three myrobalans, the three spices, cinnamon leaf, cardamom, bamboo manna, white flowered leadwort, sweet flag, embelia, root of long pepper, iron sulphide, bark of Vasaka. Riddhi, featherfoil and chaba pepper. A vessel should be lined with this paste in the morning, and in the noon the patient should eat his meals in that vessel. The patient should avoid curds, vinegars, alkali and other antagonistic articles. This soon cures severe rheumatic condition born of tridiscordance as well as colic.

वुद्धा स्थानविशेषांश्च दोषाणां च बलावलम् ।
चिकित्सितमिदं कुर्याद्वापोहविकल्पवित् ॥१५५॥

कुर्याद्वापोह- तर्कवितर्कभी तर्कवितर्कमे, विकल्पवित् विकल्पने अक्षुण्णार वैधे विकल्पको जाननेवाला वैद्य, स्थानविशेषान् आश्रयस्थानना विशेषे स्थानविशेष, दोषाणां च अने दोषोना और दोषोके, बलावलम् च अक्षुण्णने बल तथा अवलको, बुद्धा अक्षुण्णने जानकर, इदम् आ इय, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्माको, कुर्यात् करे ॥ १५५ ॥

155 The expert physician, versed in the science of pharmaceuticals, should carry out this treatment with due regard to the particular seat of affection and the relative strength of the morbid conditions.

वातरक्ते आवस्थिकी चिकित्सा—

कुपिते जगर्गंरोधान्सेदसो वा कफश्च वा ।

अतल्लब्ध्याऽन्त्रिले नादौ शस्तं स्नेहनचूडणम् ॥२५६॥

१५६. अतिगुह्यान्त्रिले-अतिगुह्यान्त्रिले (य)

मेदस वा मेदनी मेदकी, कफस्य वा अथवा
कफनी या कफकी, अतिवृद्ध्या अत्यत वृद्धिं अत्यन्त
वृद्धिं, मार्गलशेषात् मार्गं रोकाधं वात्। मार्गं रुद्ध
होनेसे, कुपिते अनिले कोपेला वायुर्भा कुपित वायुर्मे, भादौ
पहेला प्रारम्भमें स्नेहन-वृहणम् स्नेहन अने भृङ्ग
क्रिया स्नेहन और वृहण क्रिया, न क्षस्तम् अशस्त नहीं
प्रशस्त नहीं है ॥ १५६ ॥

156. When the vata is provoked as a result of the blockage in the body-channels caused by the excessive increase of fat and kapha, the oleation and roborant therapy in the early stage itself, is contra-indicated.

व्यायामशोधनारिष्टमूत्रपानैर्विरेचनैः ।

तक्राभयाप्रयोगैश्च क्षपयेत् कफमेदसी ॥१५७॥

कफमेदसी कफ अने मेदने कफ और मेदको,
व्यायाम- व्यायाम व्यायाम, शोधन- शोधन शोधन,
अरिष्ट- अरिष्टपान अरिष्टपान, मूत्रपानैः गोमूत्रपान
गोमूत्रपान विरेचनैः विरेचन विरेचन, तक्र-अभया- तथा
छाश अने दूधने तथा तक्र और हरकं, प्रयोगैः च
अयोग्य प्रयोगसे, क्षपयेत् क्षीण दुर्वा क्षीण
करे ॥ १५७ ॥

157 The kapha and the fat should be reduced by means of exercise, purificatory procedures, potions of medicated wines and cow's urine purgation and the courses of butter-milk and chebulic myrobalan.

बोधिबृक्षकषायं तु प्रपिबेन्मधुना सह ।

वातरक्तं जयत्याशु त्रिदोषमपि दाहणम् ॥१५८॥

पुराणयवगोधूमसीध्वरिष्टसुरासवैः ।

शिलाजतुप्रयोगैश्च गुग्गुलीर्माक्षिकस्य च ॥१५९॥

बोधिबृक्ष- पीपणानो पीपलेके, कषायस्य तु कषाय
काथको, मधुना सह मधुना साथे सहदके साथ, प्रपिबेन्
पीपे पीपे, त्रिदोषम् आ कषायशी रोणी त्रिदोषान्य
इस काथसे रोगी त्रिदोषजन्य, दाहणम् दाहण दाहण,
वातरक्तम् वातरक्तने वातरक्तको, अपि पशु सी, आशु
जयति शीघ्र अते ते शीघ्र जीतता है, पुराण- गूना
पुराणे, यव-गोधूम- गव, धृति जौ, गेहूं, सीधु-अरिष्ट- सीधु,
अरिष्ट सीधु, अरिष्ट, सुरा आसवैः सुरा तथा आसवशी
सुरा और आसवसे, शिलाजतु- तेमज शिलाजितना
एव शिलाजीतके, प्रयोगैः प्रयोगशी प्रयोगसे, गुग्गुली-
तथा गूगण तथा गूगलके, माक्षिकस्य अने मधुना
प्रयोगशी, कफ अने मेदने लीधे वायुने मार्ग
रोकावाशी उत्पन्न थयेल वातरक्तने अतने भेदने
और सहदके, प्रयोगसे, कफ और मेद द्वारा वायुका
मार्ग रुक जाने पर उत्पन्न हुए वातरक्तको जीतना
चाहिए ॥ १५८-१५९ ॥

158-159. The decoction of the holy fig tree taken as a potion mixed with honey, subdues rheumatic condition quickly even if caused by severe tridiscordance. The condition may also be cured by a course of old barley, wheat, sidhu wine, medicated wine or sura wine, or by a course of mineral pitch and gum gugul or honey.

गम्भीरे रक्तमाकान्तं स्याद्येत्तद्वातवज्जप्रेत् ।

पश्चाद्वाते क्रियां कुर्याद्वातरक्तप्रसादनीम् ॥१६०॥

गम्भीरे भे गभीर वातरक्तमा यदि गम्भीर
वातरक्तमें, रक्तम् रक्त रक्त, आकान्तम् वायुशी आकान्त
वायुने आकान्त स्यात् चेत् थयु होय तो होवे तो,
तद् तेने उसको, वातवज् वायुनी पेडे वायुवज्, जयेत्
अतनु जीते, पश्चात् पछी पीडे, वाते वातमा वायुमें,
वातरक्त- वातरक्तनु वातरक्तका, प्रसादनीम् शोधन

१५८ प्रपिबेन्-पिबेत् त (ड)

१५९ सीध्वरिष्टसुरासवै-मध्वरिष्टामवस्वथा (ड)

,, ,, -मध्वरिष्टसुरासवै (फ)

१६० वातवज्जयेत्-तद्विजयेत् (ड. फ.)

, पश्चाद्वातक्रिया कुर्याद्वातरक्तप्रसादनीम्-पश्चाद्वातक्रिया
कुर्याद्वात च रक्तप्रसादनी (फ)

३२५१ शोधन करनेवाली, क्रियाय् कुर्यात् चिकित्सा
३२५२ चिकित्सा करनी चाहिए ॥ १६० ॥

160. When the rheumatic condition has affected the deep tissues, the physician should treat the condition as if it were a vata disorder. After the vata is subdued, the line of treatment curative of rheumatic conditions should be given.

रक्तपित्तातिवृद्ध्या तु पाकमाशु नियच्छति ।
मिश्रं स्रवति वा रक्तं विदग्धं पूयमेव वा ॥ १६१ ॥
तयोः क्रिया विधातव्या मेदशोषनरोपणैः ।
कुर्यादुपद्रवाणां च क्रियां स्वां चाचिकित्सितात् ॥ १६२ ॥

रक्तपित्त- रक्त अने पित रक्त और पित्तकी, अति-
वृद्ध्या तु अत्यंत वृद्धता अतिवृद्धिसे, पाकमाशु
नियच्छति वातरक्त शीघ्र पाटी अथ छे वातरक्त
जल्दी पक जाता है, मिश्रम् अने दूटी अथ और
फूटने पर, विदग्धम् वा विदग्ध विदग्ध, रक्तम् रक्त
रक्त, पूयम् एव वा अथवा पशु अथवा पूय, स्रवति
अथ छे बहता है, तयोः तेओनी उनकी, क्रिया
चिकित्सा चिकित्सा, मेद-शोधन- भेदन, शोषन भेदन
शोधन, रोपणैः अथ शोषण्यो और रोपणसे विधातव्या
३२५१ ओछी करनी चाहिए, उपद्रवाणाम् अने
उपद्रवोनी और उपद्रवोकी, स्वां क्रियाम् च पोत-
पोतानी अपनी अपनी चिकित्सा, स्वां ओओनी
पोतानी उनकी अपनी, चिकित्सितात् चिकित्सानी
अनुसार चिकित्साके अनुसार, कुर्यात् ३२५२ ओछी
करनी चाहिए ॥ १६१-१६२ ॥

161-162. Owing to the excessive increase of the blood and the pitta, the condition soon terminates in

suppuration, the part breaks open and discharges putrid blood or pus. Here, the treatment should be given of incision, purification and healing and the physician should treat the complications in the manner indicated in each of them.

अध्यायोक्तार्थसंग्रहः—

तत्र श्लोकाः—

हेतुः स्थानानि मूलं च यस्मात् प्रायेण सन्निधु ।
कुप्यति प्राक् च यद्रूपं द्विविधस्य च लक्षणम् ॥ १६३ ॥
पृथग्भिन्नस्य लिङ्गं च दोषाधिक्यमुपद्रवाः ।
साध्यं याप्यमसाध्यं च क्रिया साध्यस्य चाखिला ॥
वातरक्तस्य निर्दिष्टा समासव्यासतस्तथा ।
मार्षिणाऽद्विवेशाय तथैवावस्थिकी क्रिया ॥ १६५ ॥

तत्र श्लोका ते पिपयमा उपसंहरना श्लोका छे छे
उप विषयमें उपसंहारके श्लोक है कि, वातरक्तस्य वात-
रक्तानां वातरक्तके, हेतुः निदान हेतु, स्थानानि स्थान
स्थान, मूलम् च मूल मूल, यस्मात् ने कारणसे वह प्रायेण सन्निधु धर्तु करीने साध्याओमा प्रायः
सन्निधौ, कुप्यति कुपित थाय छे कुपित होता है, यत्
वातरक्तानां ने वातरक्तके जो, प्राक् रूपम् पूर्वरूप छे
पूर्वरूप है, द्विविधस्य छे प्रकारना वातरक्तानां दोनों
प्रकारके वातरक्तके, लक्षणम् च लक्षण लक्षण, मिश्रस्य
मिश्र मिश्र वातादि भेदधी मिश्र वातरक्तोना वातादि भेदसे
भिन्न वातरक्तके, पृथक् दोषाधिक्यमुपद्रवाः शुद्ध दोषोनी
अधिकता मिश्र मिश्र दोषोकी अधिकता, लिङ्गम् दोषोनी
अधिकताधुं लक्षण दोषोकी अधिकताका लक्षण, उपद्रवाः
च उपद्रव उपद्रव, साध्यम् वातरक्तानी साध्यता
वातरक्तकी साध्यता, याप्यम् याप्यता याप्यता, असाध्यम्
च असाध्यता असाध्यता, तथा साध्यस्य साध्य वातरक्तानी
साध्य वातरक्तकी, समास- संक्षेपमां संक्षेपमें, व्यासतः
तथा विस्तार्यो तथा विस्तारसे, अखिला अ पूर्य संपूर्ण,
द्विधा च चिकित्सा चिकित्सा, तथा एव अने और,
आवस्थिकी आवस्थिकी आवस्थिकी, क्रिया चिकित्सा
॥ १६३. प्रायेण-प्रायः (क.)

१६०. रक्तपित्तातिवृद्ध्या तु-रक्तपित्तातिवृद्ध्या (क.)

१६१. क्रिया विधातव्या-चिकित्सा प्रणय (क व)

१६२. मेदशोषनरोपणैः-मेदशोषनरोपणैः (क)

१६३. प्रायेण-प्रायः (क.)

એ સધળાનેા ચિકિત્સા ઇન સવકા, મહર્ષિના મહર્ષિ
આત્રેયે મહર્ષિ આત્રેયને, અગ્નિવેશાય અગ્નિવેશને
અગ્નિવેશકો, નિર્દિષ્ટા ઉપદેશ કર્યો છે સ્પદેશ ક્રિયા
હે ॥ ૧૬૩-૧૬૫ ॥

Here are the recapitulatory verses—
163-165. The causes of affection,
sites and why it gets provoked mostly
in the joints, the premonitory symptoms,
characteristics of the two types signs
and symptoms of each type, excessive
morbidly, complications, curability,
palliability and incurability, and the
entire treatment of curative types of
the rheumatic condition are described
in general and in detail as also
the treatment of different stages of the
disease by the great sage to Agnivesa.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते चिकित्सास्थाने वातशोणित-
चिकित्सितं नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥२९॥

इति आ प्रभाषे इस् प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने चरकથી પ્રતિસંસ્કાર પામેલા આ શાસ્ત્રમાં
और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त
अपाप्त, दृढबलसंपूरिते અને દૃઢબલે પૂરા કરેલા
और-दृढबलसे पूरित किये गये, चिकित्सास्थाने चिकित्सा-
स्थान (વધે ચિકિત્સાસ્થાનમેં, વાતશોણિતચિકિત્સિતમ્
'वातशोणितचिकित्सित' 'वातशोणितचिकित्सित',
નામ, નામનેા નામકા, एकोनत्रिंशः એાગણત્રીસમે
उत्तीसर्वो, અધ્યાયઃ અધ્યાય સંપૂર્ણ થયેા અધ્યાય
સમાપ્ત હુઆ ॥ ૨૯ ॥

29. Thus, in the Section on Thera-
peutics, in the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Caraka, the
twenty-ninth chapter entitled 'The
Therapeutics of Rheumatic conditions'

not being available, the same as
restored by Drīdhabala, is completed.

त्रिंशोऽध्यायः ।

ત્રીસમેા અધ્યાય અધ્યાય તીસવો Chapter XXX

योनिव्यापच्चिकित्सितोपक्रमः—

अथातो योनिव्यापच्चिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

અથઃ અતઃ હવે અહીંથી અવ આને, યોનિવ્યાપ-
ચિકિત્સિતમ્ 'યોનિવ્યાપચિકિત્સિત' નામના
અધ્યાયતુ 'યોનિવ્યાપચિકિત્સિત' નામકે અધ્યાયકા,
व्याख्यास्यामः व्याખ्यान કરશું વ્યાખ્યાન કરોગે ॥૧॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये
आत्रेयને, इति ह आ विषयमा नीये प्रभाषे, अ इ
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स कहेंगे छे कहा है ॥२॥

1. We shall now expound the
chapter entitled "The Therapeutics of
Gynecic disorders".

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

योनिव्यापद्विषयेऽग्निवेशस्य प्रश्नाः—

दिव्यतीर्थौषधिमत्स्त्रिधातुशिलावतः ।

पुण्ये हिमवतः पार्श्वे सुरसिद्धविसेविते ॥ ૩॥

विहरन्तं तपोयोगात्तत्त्वज्ञानार्थदर्शिनम् ।

પુનર્ધનું જિતાત્માનમગ્નિવેશોઽનુપૃષ્ઠવાન ॥ ૪ ॥

दिव्य- दिव्य दिव्य, तीर्थ- तीर्थ तीर्थ, औषधिमत्-
अने औषधिओवाणा और औषधियोंवाले, त्रिधातु
जुड़ी जुड़ी धातुओ नाना प्रकारकी धातुओं, शिलावत

४ पुनर्वसु-कृष्णात्रेयम् (ह. त. व. प.)

,, अनुपृष्ठवान्-अत्र पृष्ठवान् (ह.)

અને શિલાઓવાળાં ઓર શિલાઓવાળે, હિમવત હિમાલયના હિમાલયકે, સુર- દેવો દેવો, સિદ્ધર્ષિ- સિદ્ધો અને ઋષિઓથી સિદ્ધો ઓર ઋષિયોસે, સેવિતે સેવાતા સેવિત, પુણ્યે પવિત્ર પવિત્ર, પાર્શ્વે પાર્શ્વપ્રદેશમાં પાર્શ્વે, વિહરન્તમ્ વિહાર કરતા વિહાર કરતે હુએ, તપોયોગાત્ તપોયોગથી તપોયોગસે, તત્ત્વજ્ઞાન- તત્ત્વ- જ્ઞાનના તત્ત્વજ્ઞાનકે, અર્થદર્શનમ્ અર્થોને સમજનારા અર્થોનો સમજનેવાળે, જિજ્ઞાસામ્ અને જિજ્ઞાસુ ઓર જિજ્ઞાસુ, પુનર્વસુમ્ પુનર્વસુને પુનર્વસુસે, અગ્નિવેશઃ અગ્નિવેશે અગ્નિવેશને, અનુપૃષ્ઠવાન્ પૂછ્યું પૂછા ॥ ૩-૪ ॥

3-4. Agnivesa inquired of Punarvasu, the self-controlled and the perceiver of the supreme truth through austerity and meditation, while he was once sojourning on the slopes of the sacred Himalayas which abound in sacred waters, medicinal herbs and various kinds of mineral substances and which are the resort of the gods, siddhas and sages, and said as follows:—

મગવન્ ! યદપસ્યાનાં મૂલં નાર્યઃ પરં નૃણામ્ ।
તદ્વિધાતો ગદૈશ્ચાસાં ક્રિયતે યોનિમાશ્રિતૈઃ ॥ ૫ ॥
તસ્માત્તેષાં સમુત્પત્તિમુત્પન્નાનાં ચ લક્ષણમ્ ।
સૌષધં શ્રોતુમિચ્છામિ પ્રજાનુગ્રહકામ્યયા ॥ ૬ ॥

મગવન્ હે ભગવાન્ ! હે મગવાન્ ! નૃણામ્ મનુષ્યોનાં મનુષ્યોની, યદ્ અપસ્યાનામ્ જે સતાનોનું જો સતાનોંક, પરમ્ શ્રેષ્ઠ ઉત્તમ, મૂલમ્ મૂળ મૂળ, નાર્યઃ સ્ત્રીઓ છે સ્ત્રીયાં છે, તત્- વિધાતઃ તે સંતાનોનો વિનાશ એ સંતાનોંક વિનાશ, આસામ્ એ જ સ્ત્રીઓની હન્તી સ્ત્રીઓની, યોનિમ્ યોનિનો યોનિકા, આશ્રિતૈઃ આશ્રય કરી રહેલા આશ્રય કરકે હોનેવાળે, ગદૈઃ રોગોથી રોગોસે, ક્રિયતે કરાય છે ક્રિયા જાતા છે, તસ્માત્ તેથી હવેલિએ, પ્રજા- પ્રભુ ઉપર પ્રજા પર, અનુગ્રહ- અનુગ્રહ કરવાની અનુગ્રહ કરનેની, કામ્યયા

ધૃત્યથી- ઇચ્છાસે, તેષામ્ તેઓની એની, સમુત્પત્તિમ્ ઉત્પત્તિ ઉત્પત્તિ, ઉત્પન્નાનામ્ ચ અને ઉત્પન્ન થયેલા રોગોનાં ઓર ઉત્પન્ન હુએ રોગોંકે, લક્ષણમ્ લક્ષણ, સૌષધમ્ અને સૌષધ ઓર સૌષધ, શ્રોતુમ્ સાંભળવા સુનના, ઇચ્છામિ યાહું છું યાહતા હું ॥ ૫-૬ ॥

5 6. "O, worshipful one! women are the only source of human progeny. The disorders occurring in their genital organs cause impediment or injury to progeny. Therefore, the etiological factors of the gynecic diseases and the symptoms of the diseases occurring as also their treatment, do I wish to hear expounded in the interest of the welfare of the world "

યોનિવ્યાપદ્ધેવા. —

इति शिष्येण पृष्टस्तु प्रोवाचपितरोऽत्रिजः ।
विंशतिर्व्यापदो योनेर्निर्दिष्टा रोगसंग्रहे ॥ ७ ॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, शिष्येण शिष्यથી શિષ્યસે, પૃષ્ટઃ પૂછાયેલા પૂછે જાને પર, ઋષિવરઃ ઋષિ- શ્રેષ્ઠ ઋષિશ્રેષ્ઠ, અત્રિજઃ આપણે આત્રેયને, પ્રોવાચ કહ્યું કહા, રોગસંગ્રહે રોગસંગ્રહ અધ્યાયમાં રોગસંગ્રહ અધ્યાયમાં, યોને યોનિના યોનિકે, વિંશતિ વીસ વીસ, વ્યાપદ રોગ રોગ, નિર્દિષ્ટાઃ કહેલા છે કહે ગયે છે ॥ ૭ ॥

7 Being thus questioned by the disciple, the foremost of sages, the son of Atri spoke and said, "Twenty are the gynecic disorders enumerated in the chapter on Nomenclature of diseases (Chapter XIX Sutra).

યોનિવ્યાપદા યામાન્યહેતુ —

मिथ्याचारेण ताः स्त्रीणां प्रदुष्टेनार्तवेन च ।
जायन्ते बीजदोषाश्च देवाश्च शृणु ताः पृथक् ॥ ८ ॥

૭. પ્રોવાચપિતરોઽત્રિજઃ - પ્રોવાચ શ્રીકામ્યયા (૫.)

તા તે વ્યાપદે વ્યાપદે, સ્ત્રીણામ્ સ્ત્રીઓના સ્ત્રિયોંકે, મિથ્યાચારેણ મિથ્યા આચારથી મિથ્યા આચારસે, પ્રદુષ્ટેન ચ કાર્તવેન દુષ્ટ આર્તવથી દુષ્ટ આર્તવસે, વીજદોષાત્ ધીજદોષથી વીજદોષસે, દૈવાય ચ તથા દૈવવશાત્ તથા માયદોષસે, જાયન્તે ઉત્પન્ન થાય છે ઉત્પન્ન होती है, તા તેઓને સ્ત્રીઓ, પૃથક્ જુદી જુદી અલગ અલગ, શૃણુ સંભવે સુનો ॥૮॥

8. These diseases in women are born of wrongful behaviour, menstrual vitiation, germinal morbidity and destiny Now listen as I describe them individually

વાતજયોનિવ્યાપત્તેર્નિદાનં લક્ષણં ચ—

વાતલાહારચેષ્ટાયા વાતલાયાઃ સમીરણઃ ।
વિવૃદ્ધો યોનિમાશ્રિત્ય યોનેસ્તોદં સવેદનમ્ ॥૯॥
સ્તમ્ભં પિપીલિકાસૃત્તિમિત્ત્વ કર્કશતાં તથા ।
કરોતિ સુત્તિમાયાસં વાતજાંશ્ચાપરાન્ ગદાન્ ॥૧૦॥
સા સ્યાત્ સશબ્દરુક્ષેન તત્તુલક્ષાર્તવાનિલાત્ ।

વાતલ- વાયુવર્ધક વાયુકારક, આહાર- ભોજન મોજન, ચેષ્ટાયાઃ અને ચેષ્ટા કરનારી ઔર ચેષ્ટા કર- નેવાલી, વાતલાયાઃ વાતપ્રકૃતિવાળી સ્ત્રીને વાતપ્રકૃતિ- વાલી સ્ત્રીના, વિવૃદ્ધ વૃદ્ધિ પામેલો વધા હુઆ, સમીરણઃ વાયુ વાયુ, યોનિમ્ યોનિને યોનિકા, આશ્રિત્ય આશ્રય કરીને આશ્રય કરકે, યોને યોનિમાં યોનિને, સવેદનમ્ વેદનાસહિત વેદનાસહિત, તોદમ્ તોદ શૂલ, સ્તમ્ભમ્ સ્તમ્ભ સ્તબ્ધતા, પિપીલિકાસૃત્તિમ્ હવ ડીડીઓ ચાલતી હોય તેવો સળવળાટ ચીંટયોંકે રંગનેકી સી પ્રતીતિ હોના, તથા કર્કશતામ્ કર્કશતા કર્કશતા, સુત્તિમ્ સ્પર્શજ્ઞાનનો નાશ સ્પર્શજ્ઞાનકા ન હોના, આયાસમ્ થાકે શકાવટ, અપરાન્ ચ અને ધીજ પશુ ઔર અન્ય સી, વાતજાન્ વાતજ વાતજ, ગદાન્ રોગો રોગ, કરોતિ કરે છે કરતા હૈ, અનિલાત્ વાયુથી વાયુકે વાળ, સા તે યોનિ વહ યોનિ, સશબ્દરુક્ષ શબ્દ અને દરદ સાથે શબ્દ ઔર પીકાકે સાથ, કેન- ડીધુવાળી જ્ઞાનદાર, તત્તુ- પાતળા

પતલા, રુક્ષાર્તવા અને રક્ષ આર્તવવાળી ઔર રુક્ષ આર્તવવાલી, સ્યાત્ હોય છે होती है ॥૯-૧૦॥

9-10. In the woman of vata habitus, the vata gets greatly increased by vata-inducing diet and behaviour, then gets localised in the gynecic organs and produces local pain and pricking sensation, rigidity, formication, roughness numbness, exhaustion and various other disorders resulting from vata. The menstrual discharge will be attended with sound and pain. It will be frothy, thin and un-unctuous due to vata

પિત્તજયોનિવ્યાપત્તેર્નિદાનં લક્ષણં ચ—

વ્યાપ્તકટુમ્લલવણક્ષારાદ્યૈઃ પિત્તજા ભવેત્ ॥૧૧॥
દાહપાકજ્વરોષ્ણાર્તા નીલપીતાસિતાર્તવા ।
મૃશોષ્ણકુણવસ્રાવા યોનિઃ સ્યાત્પિત્તદૂષિતા ॥૧૨॥

કટુ- કટુ કટુ અમ્લ- અમ્લ અમ્લ, લવણ- લવણ લવણ, ક્ષારાદ્યૈ અને ક્ષાર વગેરેથી ઔર ક્ષાર આદિસે, પિત્તજા પિત્તજ પિત્તજ, વ્યાપ્ત વ્યાપ્ત વ્યાપ્ત, ભવેત્ થાય છે होती है, પિત્તદૂષિતા પિત્ત વડે દૂષિત થયેલી પિત્તસે દૂષિત હુઈ, યોનિ યોનિ યોનિ, દાહ- દાહ દાહ, પાક- પાક પાક, જ્વર જ્વર જ્વર, ઊષ્ણાર્તા અને ઊષ્માથી પીડિત ઔર ઊષ્માસે પીડિત, નીલ- નીલા નીલે, પીત- પીળા પીલે, અસિત- કે કાળા યા કાલે, કાર્તવા આર્તવયુક્ત આર્તવસે યુક્ત, મૃશ- અને અત્યન્ત ઔર અત્યન્ત, ઊષ્ણ- ગરમ ગરમ, કુણવસ્રાવા- અને શળના જેવી ગંધથી યુક્ત સ્નાવવાળી ઔર શવગન્ધી સાવસે યુક્ત, સ્યાત્ હોય છે होती है ॥ ૧૧-૧૨ ॥

11-12. Owing to the use of pungent, acid, salt alkaline and similar articles, gynecic disorders of the pitta type will occur. The patient will be

afflicted with burning, suppuration, fever and heat and the menstrual blood will be of bluish, yellowish or black color, and there appears profuse, warm and offensive discharge from the vagina, in condition of vitiation due to pitta.

કફજયોનિવ્યાપત્તેર્નિદાનં લક્ષણં ચ—

કફોઽભિગ્ન્યન્દિભિર્વૃદ્ધો યોનિં ચેદ્દૂષયેત્ સ્ત્રિયાઃ ।
સ કુર્યાત્ પિચ્છિલાં શીતાં કણ્ડુમ્સ્તારવેદનામ્ ૧૩
પાણ્ડુવર્ણાં તથા પાણ્ડુપિચ્છિલાત્તેવવાહિનીમ્ ।

અભિગ્ન્યન્દિમિઃ અભિગ્ન્ય દી દ્રવ્યોથી અભિગ્ન્યન્દી
વ્યોસે, વૃદ્ધઃ વધેલો. બધા હુઆ, કફઃ કફ, સ્ત્રિયાઃ
સ્ત્રીની સ્ત્રીકી, યોનિમ્ યોનિને યોનિકો, દૂષયેત્ ચેત્
દૂષિત કરે તે। દૂષિત કરે તો, સ. તે વહ, શીતામ્
યોનિને શીતલ યોનિસે શીતલ, પિચ્છિલામ્ પિચ્છિલ
પિચ્છિલ, કણ્ડુમ્સ્ત- ખરબચુકત ખુજલીસે યુક્ત, અરવ-
વેદનામ્ થોડી વેદનાવાળી થોડી વેદનાવાલી, પાણ્ડુવર્ણામ્
પાણ્ડુવર્ણની પાણ્ડુવર્ણકી, તથા તથા ઓર, પાણ્ડુ-
પાણ્ડુ પાણ્ડુ, પિચ્છિલ- અને પિચ્છિલ ત્થા પિચ્છિલ,
આર્તેવ આર્તેવ આર્તેવ, વાહિનીમ્ વહેવાવાળી વહાનેવાલી,
કુર્યાત્ કરે છે કરતા હૈ ॥ ૧૩૩ ॥

13-13½. If the kapha increased by liquefacient factors vitiates the gynecic organs of the momau, it will cause the vagina to be slimy, cold, itching, mildly painful and pallid, and cause menstrual flow of a whitish and slimy character.

ત્રિદોષજયોનિવ્યાપત્તેર્નિદાનં લક્ષણં ચ—

સમશ્નન્ત્યા રસાન્ સર્વાન્દૂષયિત્વા ત્રયો મલાઃ ॥૧૪॥
યોનિગર્ભાશયસ્થાઃ સ્વૈર્યોનિં યુજ્જન્તિ લક્ષણૈઃ ।
સા ભવેદાહશૂલાર્તા શ્વેતપિચ્છિલવાહિની ॥૧૫॥

સર્વાન્ સધળા સવ, રસાન્ રસોનું રસોંકા, સમશ્ન-
ન્ત્યાઃ સમશન કરનારી સ્ત્રીનાં સમશન કરનારી સ્ત્રીકી,
યોનિ- યોનિ યોનિ, ગર્ભાશયસ્થાઃ અને ગર્ભાશયમાં
રહેલા ઓર ગર્ભાશયમાં અવસ્થિત, ત્રય મલાઃ ત્રણે
દોષે। ત્રીનો દોષ, યોનિમ્ યોનિને યોનિકો, દૂષયિત્વા
દૂષિત કરીને દૂષિત કરકે, સ્વૈ લક્ષણે યોનાનાં લક્ષ-
ણોથી અપને લક્ષણોસે, યુજ્જન્તિ યુજ્જ કરે છે યુક્ત
કરતે હૈ, સા તે વહ, દાહ- દાહ દાહ, શૂલાર્તા અને
શ્વેતપીડિત ઓર શૂલસે પીડિત, શ્વેત- તથા શ્વેત તથા
શ્વેત, પિચ્છિલ- અને પિચ્છિલ ઓર પિચ્છિલ, વાહિની
મવેત્ આવવાળી હોય છે સાવવાલી હોતી હૈ ॥ ૧૪-૧૫ ॥

14-15. In a woman taking promiscuous diet of all tastes and kinds, all the three humors seated in the uterus and vagina become provoked and produce locally their characteristic symptoms. The person becomes afflicted locally with burning and aching pains and there will be white and slimy vaginal discharge

રક્તયોનિવ્યાપત્તેર્લક્ષણમ્—

રક્તપિત્તકરૈર્નાર્યા રક્તં પિત્તેન દૂષિતમ્ ।
અતિપ્રવર્તતે યોન્યાં લઘ્વે ગર્ભેઽપિ સાસૃજા ॥૧૬॥

રક્તપિત્તકરૈઃ રક્તપિત્તકર દ્રવ્યોથી રક્તપિત્તકર
દ્રવ્યોસે, પિત્તેન વધેલા પિત્તથી વધે હુવ પિત્તસે, દૂષિતમ્
દુષ્ટ થયેલ દુષ્ટ હુઆ, નાર્યાઃ સ્ત્રીનું સ્ત્રીકા, રક્તમ્ રક્ત
રક્ત, યોન્યામ્ યોનિમાં યોનિમેં, ગર્ભે લઘ્વે અપિ ગર્ભ
પ્રાપ્ત થયા છતાં ગર્ભ પ્રાપ્ત હોને પર ખી, અતિપ્રવર્તતે
અતિ પ્રવૃત્ત થાય છે અતિ પ્રવૃત્ત હોતા હૈ, સા તે
યોનિવ્યાપત્તિ વહ યોનિવ્યાપત્તિ, સાસૃજા રક્તજન્ય
(રક્તયોનિ) કહેવાય છે રક્તજન્ય (રક્તયોનિ) કહાતી
હૈ ॥ ૧૬ ॥

16. If the blood is vitiated by pitta in a woman by factors causative of hemothermia, there will be excessive

flow of blood from the uterus (Menorrhagia). Even after conception the discharge of blood from the uterus continues.

અરજસ્કાયા યોનિવ્યાપત્તેર્લક્ષણમ્—

યોનિગર્ભાશયસ્થં ચેત્ પિત્તં સંદૂષયેદસ્ટ્ક ।

સાડરજસ્કા મતા કાર્કશ્યવૈવર્ણ્યજનની મૃશમ્ ॥૧૭॥

યોનિ- યોનિ યોનિ, ગર્ભાશયસ્થમ્ અને ગર્ભાશયમાં રહેલું ઔર ગર્ભાશયમાં અવસ્થિત, પિત્તમ્ પિત્ત પિત્ત, અસ્ટ્ક રક્તને રક્તકો, સંદૂષયેદ્ ચેત્ દૂષિત કરે તે દૂષિત કરે તો, મૃશમ્ અત્યંત અચ્છન્ન, કાર્કશ્ય- કૃશતા કૃશતા, વૈવર્ણ્ય- અને વિવર્ણતાને ઔર વિવર્ણતાકો, જનની ઉત્પન્ન કરનારી ઉત્પન્ન કરેવાળી, સા તે યોનિ- વ્યાપત્તિ વહ યોનિવ્યાપત્તિ, અરજસ્કા અરજસ્કા અરજસ્કા, મતા કહેવાય છે કહાતી છે ॥ ૧૭ ॥

17 If the pitta seated in the vagina and uterus vitiates the blood, there will be absence of menstruation. This condition is known as Arajaska (Amenorrhoea). This condition causes extreme emaciation and discoloration of the body.

અચરણાયા યોનિવ્યાપત્તેર્લક્ષણમ્—

યોન્યામઘાવનાત્ કણ્ઠ્ઠં જાતાઃ કુર્વન્તિ જન્તવઃ ।

સા સ્યાદચરણા કણ્ઠ્ઠા તયાડતિનરકાક્ષિણી ॥૧૮॥

અઘાવનાત્ ન ધોવાથી ન ધોનેકે કારણ, યોન્યામ્ યોનિમાં યોનિમાં, જાતાઃ ઉત્પન્ન થયેલા ઉત્પન્ન હુએ, જન્તવઃ જન્તુઓ જન્તુ, કણ્ઠ્ઠમ્ ખુબલી ખુબલી, કુર્વન્તિ કરે છે કરે છે, સા તે યોનિવ્યાપત્તિ વહ યોનિવ્યાપત્તિ, અચરણા અચરણા અચરણા, સ્યાદ કહેવાય છે કહી જાતી છે, તયા કણ્ઠ્ઠા તે અરજથી ઉચ્છ જુજલીસે, અતિનરકાક્ષિણી એ પુરુષના અધોગને અધિક ચાહનારી થાય છે જો પુરુષકો સંયોગકો અધિક ચાહનેવાળી હોતી છે ॥ ૧૮ ॥

18 Owing to lack of cleansing of the vagina, mycotic growth occurs there and causes itching. The condition is called Acharana (Colpitis mycotic). This causes itching, and the person is affected with excessive desire for the male.

અતિચરણાયા યોનિવ્યાપત્તેર્લક્ષણમ્—

પવનોડતિવ્યવાયેન શોકસુત્તિરુજઃ સ્ત્રિયાઃ ।

કરોતિ કુપિતો યોનૌ સા ચાતિચરણા મતા ॥૧૯॥

અતિવ્યવાયેન અત્યંત મૈથુનથી અતિમૈથુનસે, કુપિતઃ કોપેલો કુપિત હુઆ, પવન વાયુ વાયુ, સ્ત્રિયા સ્ત્રીની સ્ત્રી, યોનૌ યોનિમાં યોનિમાં, શોક- સોએ સૂજન, સુત્તિ સ્ત્રાનાશ સજ્ઞાનાશ, રુજઃ અને પીડા ઔર પીડા, કરોતિ કરે છે કરતા છે, સા ચ તે યોનિવ્યાપત્તિ વહ યોનિવ્યાપત્તિ, અતિચરણા અતિચરણા અતિચરણા મતા કહેવાય છે કહાતી છે ॥ ૧૯ ॥

19 The vata in women being provoked by excessive sexual congress produces in the vagina, edema, numbness and pain. This condition is called Aticharana (chronic Vaginitis).

પ્રાક્રચરણાયા યોનિવ્યાપત્તેર્લક્ષણમ્—

મૈથુનાદતિવાલાયાઃ પૃષ્ઠકટ્યૂરુવંક્ષણમ્ ।

રુજન્ દૂષયતે યોનિ વાયુઃ પ્રાક્રચરણા હિ સા ॥૨૦॥

અતિવાલાયાઃ અત્યંત બાળાના અતિ બાલાકે, મૈથુનાત્ મૈથુનથી મૈથુનસે, વાયુ કોપેલો વાયુ કુપિત વાયુ, પૃષ્ઠ- પીડ પીડ, કટિ- કમર કમર, રુજ- સાથળ રુજ, વંક્ષણમ્ અને વંક્ષણમાં ઔર વંક્ષણકો, રુજન્ પીડા કરીને પીડિત કરતા હુઆ, યોનિમ્ યોનિને યોનિકો, દૂષયતે દૂષિત કરે છે દૂષિત કરતા છે, સા તે યોનિવ્યાપત્તિ વહ યોનિવ્યાપત્તિ, પ્રાક્રચરણા પ્રાક્રચરણા કહેવાય છે પ્રાક્રચરણા કહાતી છે ॥ ૨૦ ॥

૨૦. કટ્યૂરુ-જહોર (મ. ર. ક.)

20 Owing to sexual congress in a girl of tender age, the vata getting provoked, vitiates the vagina and produces pain in the back, waist, thigh and groin. This condition is called Prakcharana (Deflorative Vaginitis).

उपप्लुताया योनिव्यापत्तेर्लक्षणम्—

गर्भिण्याः श्लेष्मलाभ्यासाच्छर्दिनिःश्वासनिग्रहात् ।
वायुः क्रुद्धः कफं योनिमुपनीय प्रदूषयेत् ॥२१॥
पाण्डुं सतोदमास्त्रावं श्वेतं स्रवति वा कफम् ।
कफवातामयव्यासा सा स्याद्योनिरुपप्लुता ॥२२॥

ગર્ભિણ્યાઃ ગર્ભિણી સ્ત્રીના ગર્ભવતીકે, શ્લેષ્મલ-
ક્રુદ્ધક્રુદ્ધ દ્રવ્યોના કફકારક દ્રવ્યોંકે, અભ્યાસાત
અભ્યાસથી અભ્યાસે, શર્દિ- ઉલટી કે, નિઃશ્વાસ-
અને નિઃશ્વાસના ઓર નિઃશ્વાસકે, નિગ્રહાત રોડવાથી
રોકનેસે, ક્રુદ્ધઃ ક્રોધેસે ક્રુપિત હુઆ, વાયુઃ વાયુ વાયુ,
કફમ્ કફને કફકો, યોનિમ્ યોનિમાં યોનિમેં, ઉપનીય
લક્ષ્મીને લે જાકર, પ્રદૂષયેત્ દૂષિત કરે છે દૂષિત
કરતા હૈ, કફઃ કફ, વાત- અને વાયુના ઓર
વાયુકે, આમય- રોગોથી રોગોસે, વ્યાસા વ્યાસ વ્યાસ
યોનિઃ યોનિ યોનિ, સતોદમ્ તોદસહિત તોદકે સાથ,
પાણ્ડુમ્ પાંડુ પાણ્ડુ, શ્વેતમ્ સફેદ શ્વેત, આસ્ત્રાવમ્
આસ્ત્રાવ આસ્ત્રાવ, કફમ્ વા અથવા કફને અથવા
કફકો, સ્રવતિ સ્રવે છે સ્રવતી હૈ, સા તે યોનિ-
વ્યાપતિ વહ યોનિવ્યાપતિ, ઉપપ્લુતા ઉપપ્લુતા કહેવાય
છે ઉપપ્લુતા કહાતી હૈ ॥ ૨૧-૨૨ ॥

21-22. In a gravida, by the habitual use of kapha-promoting articles or by suppression of the urge for vomiting and breathing, the vata gets provoked and carrying the kapha to the vagina, vitiates it giving rise to painful yellowish discharge or whitish

flow of mucus. The vaginal condition, thus being pervaded by kapha and vata, is known as Upapluta (Leucorrhea).

परिप्लुताया योनिव्यापत्तेर्लक्षणम्—

पित्तलाया नृसंवासे क्षवथूद्वारधारणात् ।
पित्तसंमूर्च्छितो वायुर्यોनिं दूषयति स्त्रियाः ॥२३॥

નૃસંવાસે પુરુષસમાગમને સમયે પુરુષસમાગમકે
સમય, પિત્તલાયાઃ પિત્તપ્રકૃતિવાળી પિત્તપ્રકૃતિવાળી,
સ્ત્રિયાઃ સ્ત્રીને સ્ત્રીકા, ક્ષવથુ- છીક છીક, સ્ત્રાર-
અને સ્ત્રારકે, વિધારણાત રોડવાથી
રોકનેસે, પિત્તસંમૂર્ચિત પિત્તમિશ્રિત પિત્તમિશ્રિત, વાયુઃ
વાયુ વાયુ, યોનિમ્ યોનિને યોનિકો, દૂષયતિ દૂષિત
કરે છે દૂષિત કરતા હૈ ॥ ૨૩ ॥

23. If a woman of pitta habitus suppresses the urge for sternutation or eructation during sexual congress, the vata combined with the pitta, vitiates her vagina.

शूना स्पर्शक्षिमा सार्तिर्नीलपीतमसृक् स्रवेत् ।
श्रोणिबंधणपृष्ठार्तिज्वरार्तायाः परिप्लुता ॥२४॥

શ્રોણિ- શ્રોણિ શ્રોણિ, બંધણ- વંધણ વંધણ,
પૃષ્ઠાર્તિ- અને પૃષ્ઠમાં પીડા ઓર પૃષ્ઠમેં પીડા, જ્વરાર્તાયાઃ
તથા જ્વરથી પીડિત તે સ્ત્રીની તથા જ્વરસે પીડિત તે
સ્ત્રીકો, શૂના સૂજનયુક્ત સૂજનયુક્ત, સ્પર્શક્ષિમા સ્પર્શ ન
સહનારી સ્પર્શકો ન સહનેવાળી, સાર્તિ- અને પીડાયુક્ત
યોનિ ઓર પીડાયુક્ત યોનિ, નીલપીતમ્ નીલા પીળા
નીલે પીલે, અસૃક્ રક્તને રક્તકો, સ્રવેત્ સ્રવે છે સ્રવતી
હૈ પરિપ્લુતા તે યોનિવ્યાપતિ પરિપ્લુતા કહેવાય છે
વહ યોનિવ્યાપતિ પરિપ્લુતા કહાતી હૈ ॥ ૨૪ ॥

24. The vagina gets edematous, tender to the touch and painful, and there is a bluish or yellowish or sanguinous discharge. The woman becomes afflicted with pain in the

waist, groin and back and with fever. This condition is called Paripluta (Acute Vaginitis).

उदावर्तिन्या योनिव्यापत्तेर्लक्षणम्—

वेगोदावर्तनाद्योनिमुदावर्तयतेऽनिलः ।

सा रुगार्ता रजः कृच्छ्रेणोदावृत्तं विमुञ्चति ॥२५॥

वेગોદાવર્તનાદ્ વેગોને ઉપર એવાથી વેગોનો ઉપર લેજાનેસે, અનિલ કષ્પેદો વાયુ કુપિત હુઆ વાયુ, યોનિઃ યોનિમાં યોનિમેં, ઉદાવર્તયતે ઉર્ધ્વગતિ ઉત્પન્ન કરે છે ઉર્ધ્વગતિ ઉત્પન્ન કરતા હૈ, રુગાર્તા દરદશી પીડાતી દર્દસે પીડિત, સા તે વહ, ઉદાવૃત્તમ્ ઉપર જતાં ઉર્ધ્વગામી, રજઃ રજને રજકો. કૃચ્છ્રેણ કષ્ટથી કષ્ટસે, વિમુચ્ચતિ છેડે છે છોડતી હૈ ॥૨૫॥

25. Owing to reversal of normal course of vata-movement, there occurs the reversal of the course of uterine contraction. The woman becomes afflicted with pain, and discharges with great difficulty the menses that is tending in a reverse direction.

आर्तवे सा विमुक्ते तु तत्क्षणं लभते सुखम् ।
रजसो गमनादूर्ध्वं ज्ञेयोदावर्तिनी बुधैः ॥२६॥

આર્તવે વિમુક્તે તુ અને આર્તવમુક્ત થતાં જોર આર્તવમુક્ત હોને પર, સા તે સ્ત્રી વહ સ્ત્રી, તત્ક્ષણમ્ તરતજ તુરન્ત હી, સુખમ્ સુખ સુખકો, લભતે પામે છે પાતી હૈ, રજસઃ આર્તવ આર્તવકે, ઉર્ધ્વમ્ ઉપરની બાજુએ ઉપરની બોર, ગમનાદ્ જવાને લીધે જાનેસે, સા ઉત્પન્ન થયેલી તે યોનિવ્યાપત્તિને ઉત્પન્ન હુઈં ઉસ યોનિવ્યાપત્તિકો, બુધૈઃ ૫ ડિટે.એ પંડિત લોગ, ઉદાવર્તિની ઉદાવર્તિની ઉદાવર્તિની, જ્ઞેયા બાજુવી જાને ॥ ૨૬ ॥

26. But, immediately after the whole menstrual blood is discharged, she feels great relief. Owing to the

reverse movement of the menstrual flow, the condition is known by learned physicians as Udavartini (Dysmenorrhea).

कणिन्या योनिव्यापत्तेर्लक्षणम्—

अकाले बाह्यमानाया गर्भेण पिहितोऽनिलः ।

कर्णिकां जनयेद्योनौ શ્લેષ્મરક્તેન મૂર્ચ્છિતઃ ॥૨૭॥

रक्तमार्गावरोधिन्या सा तथा कर्णिनी मता ।

અકાલે પ્રસવ' સમય પહેલાં પ્રસવ સમયકે પહેલે, વાહમાનાયા પ્રવાહજી કરનારી સ્ત્રીઓને પ્રવાહન કરનેવાલી સ્ત્રીકા, ગર્ભેણ ગર્ભવડે ગર્ભસે, પિહિતઃ રોકા યેદો રોકા હુઆ, અનિલઃ વાયુ વાયુ, શ્લેષ્મરક્તેન કંઈ અને રક્ત સાથે કફ ઓર રક્તકે સાથ, મૂર્ચ્છિતઃ મળીને મિલકર, યોનો તેની યોનિમાં ઉસકી યોનિમેં, કર્ણિકાઃ કર્ણિકા કર્ણિકાકો, જનયેદ્ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતાહૈ, રક્તમાર્ગ-આર્તવના માર્ગને આર્તવકે માર્ગકા, અવરોધિન્યા અવરોધ કરનારી અવરોધ કરનેવાલી, તથા તે કર્ણિકાથી ઉસ કર્ણિકાસે, સા તે યોનિવ્યાપત્તિ વહ યોનિવ્યાપત્તિ, કર્ણિની કર્ણિની કર્ણિની, મતા કહેવાય છે કહાતી હૈ ॥ ૨૭ ॥

27-27½. If the gravida strains prematurely to expel the fetus, the vata gets obstructed by the fetus and thus gets provoked, being combined with the kapha and blood, it causes a tumefaction of the shape of the ear in the gynecic region. This causes obstruction to the passage of blood. It is called Karnini (Endocervicitis).

पुत्रघ्ना योनिव्यापत्तेर्लक्षणम्—

रौक्ष्याद्वायुर्यदा गर्भं जातं जातं विनाशयेत् ॥२८॥

વુષ્ણોણિતજં નાર્યાઃ પુત્રઘ્ની નામ સા મતા ।

યદા જેમાં જિસમેં, રૌક્યાદ રક્ષતાથી દેપેદો રુક્ષતાસે કુપેત હુઆ, વાયુ વાયુ વાયુ, નાર્યાં સ્ત્રીના છીકે, દુષ્ક્રોણિતજન્ દુષ્ટ શોષિતજન્ય દુષ્ક્રોણિતજન્ય, ગર્ભમ્ ગર્ભને ગર્ભકો, જાતમ્ જાતમ્ વાર વાર જન્યા પછી વાર વાર જન્મકે વાદ, વિનાશયેષ્ નષ્ટ કરે છે નષ્ટ કરતા હૈ, સા તે યોનિવ્યાપતિ વહ યોનિવ્યાપતિ, પુત્રાગ્ની નામ પુત્રાગ્ની પુત્રાગ્ની, મતા કહેવાય છે કહાતી હૈ ॥ ૨૮૩ ॥

28-28½. The condition where the vata, by its quality of dryness, destroys each and every conception produced from the vitiated germ, is known by the name of Putraghni (abortive tendency)

અન્તર્મુખ્યા યોનિવ્યાપતેર્લક્ષણમ્—

વ્યવાયમતિત્ત્વાયા ભજન્ત્યાસ્ત્વન્નપીડિતઃ ॥૨૯॥

વાયુર્મિથ્યાસ્થિતાઘ્નાયા યોનિસ્તોતસિ સંસ્થિતઃ ।

વક્ત્રયત્યાનનં યોન્યાઃ સાઽસ્થિમાંસાનિભાર્તિભિઃ ૩૦
મૃશાર્તિર્મૈથુનાશક્તા યોનિરન્તર્મુખી મતા ।

અતિત્ત્વાયા પેટ ભરીને ભોજન કરી મર પેટ ભોજન કરકે, મિથ્યાસ્થિતાઘ્નાયાઃ શરીરને વિષમ રાખી દેહકો અનુચિત સ્થિતિમાં રાખકે, વ્યવાયમ્ મૈથુન મૈથુન, ભજન્ત્યાઃ સેવન કરનારી સ્ત્રીને સેવન કરનેવાલી છીકા, અન્નપીડિતઃ ભોજનથી દુખાયેદો ભોજનસે દવા હુઆ, વાયુ વાયુ વાયુ, યોનિસ્તોતસિ યોનિમાર્ગમાં યોનિમાર્ગમાં, સંસ્થિતઃ સ્થિત થઈને સ્થિત હોકર, યોન્યાઃ યોનિના યોનિકે, આનનમ્ મુખને મુખને, વક્ત્રયતિ વાકુ કરી દે છે દેવા કર દેતા હૈ, સા યોનિઃ એ યોનિ યહ યોનિ, અસ્થિ-હાડકાં હડ્ડી, માસ-જને માંસમાં ઔર માસમે, અનિભાર્તિભિ વાયુની પીડાથી વાયુથી પીડાને, મૃશાર્તિ. અત્યન્ત પીડાવાથી થઈ અત્યન્ત પીડાયુક્ત હોકર, મૈથુનાશક્તા મૈથુનમાં અશક્ત થાય છે મૈથુનમાં અશક્ત હોતી હૈ, અન્તર્મુખી તે યોનિવ્યાપતિ અન્તર્મુખી વહ યોનિવ્યાપતિ અન્તર્મુખી, મતા કહેવાય છે કહાતી હૈ ॥ ૨૯-૩૦ ॥

29-30½ The vata, located in the uterine passage of a woman who has sexual congress just after a surfeit meal and who has assumed injurious postures during sexual congress, gets provoked and distorts the mouth of the uterus. The woman gets greatly afflicted with pain in the bone and flesh, and due to excessive pain, becomes incapable of sexual congress. This condition is called 'Antarmukhi' (inversion of uterus).

સૂચીમુખ્યા યોનિવ્યાપતેર્લક્ષણમ્—

ગર્ભસ્થાયાઃ સ્ત્રિયા રૌક્યાદ્વાયુર્યોનિ પ્રદૂષયન્ ॥૩૧॥
માતૃદોષાદણુદ્વારાં કુર્યાદ્ સૂચીમુખી તુ સા ।

માતૃદોષાદ માતાના દેપથી માતૃદોષસે, વાયુઃ દેપેદો વાયુ કુપેત હુઆ વાયુ, રૌક્યાદ યોનિના રક્ષતાથી અગતી રુક્ષતાસે, ગર્ભસ્થાયા ગર્ભસ્થિત ગર્ભસ્થિત, સ્ત્રિયા સ્ત્રીની છીકી, યોનિયુ યોનિને યોનિકો, પ્રદૂષયન્ દૂષિત કરીને દૂષિતકરકે, ણુદ્વારાં સૂક્ષ્મ છિદ્રયુક્ત, કુર્યાદ્ કરી દે છે કર દેતા હૈ. સા તુ તે યોનિવ્યાપતિ વહ યોનિવ્યાપતિ, સૂચી મુખી સૂચીમુખી કહેવાય છે સૂચીમુખી કહાતી હૈ ॥ ૩૧ ॥

31 During the fetal life of a woman, if owing to the faulty behaviour of the mother, the morbid vata by its dryness vitiates the gynecic organs of the embryo, there may occur stenosis of the gynecic passages. This condition is called 'Suchimukhi' (Colpostenosis)

શુષ્કાયા યોનિવ્યાપતેર્લક્ષણમ્—

વ્યવાયકાલે રુક્ષન્ત્યા વેગાન્ પ્રકુપિતાંનિભ. ૩૨
કુર્યાદ્વિપ્રમૂલસન્નાતિ શોષં યોનિમુખસ્યન્ ૧.

અવવાયકાલે મૈથુન સમયે મૈથુનકે સમય, વેગાન્ વેગોને વેગોંકો, રુન્ધ્રન્યાઃ રોકનારી સ્ત્રીને રોકનેવાલી સ્ત્રીકા, પ્રકુપિત. કોપેદો કુપિત હુઆ, અનિલ. વાયુ વાયુ, વિષ્મૂત્રસક્ત- ઝાડ પેશાખની અટકાયત દસ્ત ઔર પેશાબકી રુકાવટ, આર્તિમ્ પીડા પીડા, યોનિમુલ્લસ્ય ચ તથા યોનિમુખનો તથા યોનિમુલ્લકે, ક્ષોષમ્ શેષ શોષકો, કુર્યાત્ કરે છે, તે યોનિવ્યાપત્તિ શુષ્કા કહેવાય છે ઉત્પન્ન કરતા હે, વહ યોનિવ્યાપત્તિ શુષ્કા કહાતી હૈ ॥૩૨૩॥

32-32½ The vata, provoked by suppression of the natural urges during the time of sexual congress, causes pain, retention of feces and urine, and dryness of the uterus. This condition is called Colpoxerosis.

વામિન્યા યોનિવ્યાપત્તેર્લક્ષણમ્—

ષડ્ઘાત્ સત્તરાત્રાદ્વા શુક્રં ગર્ભાશયં ગતમ્ ॥૩૩॥
સરુજં નીરુજં વાઽપિ યા સ્ત્રવેત્ સા તુ વામિની ।

યા જેમાં જિસમેં, ગર્ભાશયગતમ્ ગર્ભાશયમાં સ્થિત થયેલા ગર્ભાશયમેં સ્થિત હુઆ શુક્રમ્ શુક્ર શુક્ર, ષડ્ઘાત્ ૭ દિવસ પછી ૭ દિનકે વાદ, સત્તરાત્રાત્ વા અથવા તેા સાત રાત્રિ પછી અથવા સાત રાત્રિકે વાદ, સરુજમ્ પીડાસહિત પીડાસહિત, નીરુજમ્ વા અપિ અથવા તેા પીડાસહિત અથવા તેા વિના પીડાકે, સ્ત્રવેત્ સ્ત્રવે છે સત્તા હૈ, સા તુ તે યોનિવ્યાપત્તિ વહ યોનિવ્યાપત્તિ, વામિની વામિની કહેવાય છે વામિની કહાતી હૈ ॥ ૩૩૩ ॥

33-33½. The condition, where the semen which has been deposited six or seven days previously in the genital passages is thrown out accompanied with or without pain, is called Vamini (Profluvium Seminis).

વળ્લ્યા યોનિવ્યાપત્તેર્લક્ષણમ્—

વીજદોષાત્તુ ગર્ભસ્થમારુતોપહતાશયા ॥૩૪॥
નૃદ્વેષિણ્યસ્ત્ત્રી ચૈવ વળ્લી સ્યાદ્વનુપન્નમા ।

વીજદોષાત્તુ જેમાં બીજદોષથી જિસમેં બીજ-દોષસે, ગર્ભસ્થમારુત- ગર્ભમાં રહેલા વાયુથી ગર્ભસ્થિત વાયુસે, ઉપહતાશયા નષ્ટ ગર્ભાશયવાળી વિહત ગર્ભાશય-વાલી, નૃદ્વેષિણી પુરુષનો દ્રેષ કરનારી પુરુષકા દ્રેષ કરનેવાલી, અસ્ત્રીની ચૈવ અસ્ત્રીને સ્તન વગરની સ્ત્રી ઔર સ્તનરહિત સ્ત્રી, સ્યાત્ ઉત્પન્ન થાય છે ઉત્પન્ન થોતી હૈ, વળ્લી તે યોનિવ્યાપત્તિ વળ્લી વહ યોનિવ્યાપત્તિ વળ્લી, સ્યાત્ કહેવાય છે કહાતી હૈ ॥ ૩૪૩ ॥

34 34½ In a condition, where the development of gynecic organs is disordered by the vata located in the uterus, the germinal morbidity produces a woman who has an aversion for man and who has no breasts. This is called gynandroid condition and is incurable.

મહાયોન્યા યોનિવ્યાપત્તેર્લક્ષણમ્—

વિષમં દુઃસ્વશય્યાયાં મૈથુનાત્ કુપિતોઽનિલઃ ॥૩૫॥
ગર્ભાશયસ્ય યોન્યાશ્ચ મુલ્લં વિદ્મમ્ભયેત્ સ્ત્રિયાઃ ।

દુઃસ્વશય્યાયામ્ દુઃખકારક શય્યામાં દુઃસ્વકારક શય્યામેં, વિષમમ્ વિષમ વિષમ, મૈથુનાત્ મૈથુનથી મૈથુનસે, કુપિતઃ કોપેદો કુપિત હુઆ, અનિલઃ વાયુ વાયુ, સ્ત્રિયાઃ સ્ત્રીના સ્ત્રીકે, ગર્ભાશયસ્ય ગર્ભાશય ગર્ભાશય, યોન્યા- ચ અસ્ત્રીની યોનિના ઔર યોનિકે, મુલ્લમ્ મુખને મુલ્લકો, વિદ્મમ્ભયેત્ વિસ્તૃત કરી દે છે વિસ્તૃત કર દેતા હૈ ॥૩૫૩॥

35-35½. The vata, being provoked by injurious postures in sexual congress or by uncomfortable beds, will dilate the orifice of the vagina and of the uterus of the woman

અવ્નૃનમુલ્લસ્યી સાર્ત્તી રુક્ષફેનાસ્ત્રવાહિની ॥૩૬॥
માંસોત્સન્ના મહાયોનિઃ પર્વવંદ્વણશૂલિની ।

૩૫ વિષમ-વિષમાત્ (હ)

૩૬ સાર્ત્તી રુક્ષફેનાસ્ત્રવાહિની-સાર્ત્તિ-રુક્ષફેનાસ્ત્રવાહિની

(ત થ વ. ફ)

39-40 $\frac{1}{2}$. Out of the last sixteen disorders, the first two are due to vitiation of pitta, acute vaginitis and profluvium semenis are considered to be due to vata-cum-pitta. Leucorrhœa and endocervicitis are due to vata-cum-kapha. The remaining are due

to vata. The vata and the other morbid humors afflict the body with their characteristic symptoms.

योनिरोमाणा चिकित्सासूत्रम्—

स्नेहनस्वेदवस्त्यादि वातजास्वनिलापहम् ॥४१॥
कारयेद्रक्तपित्तघ्नं शीतं पित्तकृतासु च ।
श्लेष्मजासु च रूक्षोष्णं कर्म कुर्याद्विचक्षणः ॥४२॥
सन्निपाते विमिश्रं तु संसृष्टासु च कारयेत् ।

विचक्षण निदान वैद्ये विद्वान वैद्य वातजासु वातज योनिरोमाणा वातजन्य योनिरोमोमें, स्वनिलापहम् वातनाशक वातनाशक, स्नेहन- स्नेहन स्नेहन, स्वेद- स्वेदन स्वेदन, वस्ति आदि अस्ति वगेरे चिकित्सा वस्ति आदि चिकित्सा, पित्तकृतासु च तथा पित्तज योनिरोमाणा तथा पित्तज योनिरोमोमें, रक्तपित्तघ्नम् रक्तपित्तनाशक रक्तपित्तनाशक, शीतम् शीत चिकित्सा शीत चिकित्सा, कारयेत् करवी करे, श्लेष्मजासु अने ४३४ योनिरोमाणा और कफजन्य योनिरोमोमें, रूक्षोष्णम् उष्णोष्ण रूक्षोष्ण, कर्म चिकित्सा चिकित्सा, कुर्यात् करवी करे, सन्निपाते लेभज सन्निपातजन्य एवं सन्निपातजन्य, संसृष्टासु च तथा ये दोषोष्णी उत्पन्न थेयेला ये निरोमाणा तथा दो दोषसे उत्पन्न हुए योनिरोमोमें, विमिश्रम् मिश्र चिकित्सा मिश्र चिकित्सा, कारयेत् करवी करे ॥ ४१-४२३ ॥

41-42½ In gynecic disorders born of vata, oleation, sudation, enemata etc, curative of vata should be administered, and the condition born of pitta should be treated with medications that are cooling and curative of hemothermia In condition born of morbid kapha, dry and hot measures should be administered by the learned physician In conditions of bi and tri discordances of humors, medications

suitably combined should be administered.

स्निग्धस्निग्धा तथा योनिं दुःस्थितां स्थापयेत्पुनः ४३
पाणिना नामयेज्जिह्वां संवृतां वर्धयेत् पुनः ।
प्रवेशयेन्निःसृतां च विवृतां परिवर्तयेत् ॥४४॥
योनिः स्थानापवृत्ता हि शल्यभूता मता स्त्रियाः ।

दुःस्थिताम् दुःस्थितां दुःस्थिता, योनिम् योनिने योनिम्, स्निग्धस्निग्धाम् स्नेदन तथा स्नेदन करी-स्निग्ध तथा स्निग्ध करके, पुनः करी-स्निग्ध करके, तथा स्थापयेत् प्रकृत अवस्थामां स्थापित करवी प्रकृत अवस्थामें स्थापित करे, जिह्वां बांधी योनिने टेढ़ी योनिम्, पाणिना हाथी हाथसे, नामयेत् नमावली नमावे, संवृताम् पुनः अने अंध मुभवाणीने और संकुचित मुखवालीको, वर्धयेत् पढोणा मुभवाणी करवी चौड़े मुखवाली करे, निःसृताम् च अने गह्वर नीकणेदीने और बाहर निकली हुई को, प्रवेशयेत् अंदर दाखल करवी भीतर दाखल करे, विवृताम् मोटा मुभवाणीने बड़े मुखवालीको, परिवर्तयेत् स्रुयित मुभवाणी करवी संकुचित मुखवाली करे, हि केभके क्योंकि, स्थानापवृत्ता स्थानथी ढी गयेदी स्थानसे हटी हुई, योनि- योनि योनि, स्त्रियाः स्त्रीने आटे लीके लिए, शल्यभूता शल्यरूप शल्यरूप, मता मानेदी छे मानी गई है ॥ ४३-४४३ ॥

43-44½. In conditions of displacement of uterus, the part should be given oleation and sudation procedures and then should be replaced in its proper position. If it be curled or distorted, it should be changed in its position by manipulation of the hand. If it is stenosed, it should be dilated. If it has slipped out of its normal position, it should be re-established in its position. If the orifice is unduly dilated, it should be constricted. If the uterus is prolapsed and completely

exposed, it should be considered and treated as a foreign body in the woman.

सर्वा व्यापन्नयोनिं तु कर्मभिर्वमनादिभिः ॥४५॥
मृदुभिः पञ्चभिर्नारीं स्निग्धस्निग्धामुपाचरेत् ।

व्यापन्नयोनिम् योनिरोगोन्मूलणी योनिरोगयुक्त, सर्वाम् સ્નિગ્ધા સર્વ, નારીમ્ સ્ત્રીઓને સ્ત્રિયોંકો, સ્નિગ્ધ-સ્નિગ્ધામ્ સ્નેહન સ્વેદન કરાવી સ્નેહન સ્વેદન કરાકે, મૃદુભિઃ મૃદુ મૃદુ, વમનાદિભિઃ વમનાદિ વમનાદિ, પન્નમિઃ કર્મમિઃ ૫૨૫૩૬૧૨ પંચકર્મદ્વારા, ઉપાચરેત્ ચિકિત્સા કરવી ચિકિત્સા કરનીં ચાહિયે ॥ ૪૫૩ ॥

45-45½ In all varieties of gynecic disorders, the patient should be treated with the pentad of purificatory procedures, emesis etc, in a mild degree after she has been first subjected to oleation and sudation therapies

सर्वतः सुविशुद्धायाः शेषं कर्म विधीयते ॥४६॥

सर्वतः संपूर्णपक्षे सपूर्णतया, सुविशुद्धायाः विशुद्ध भवेत्ती श्रीने विशुद्ध हुई છીંકો, શેષમ્ શેષ શેષ, કર્મ કર્મ કર્મ, વિધીયતે કરાવવામાં આવે છે કરવાયા જાતા છે ॥ ૪૬ ॥

46. When thoroughly cleansed by purification, the rest of the treatment is to be given to her

वातिरुयोनिरोगाणा चिकित्सा—

वातव्याधिहरं कर्म वानातार्त्तनां सदा हितम् ।

औदकानूपजैर्मांसैः क्षीरैः सतिलतण्डुलैः ॥४७॥

सवातघ्नौषधैर्નાડીકુમ્ભીસ્વેદૈરુપાચરેત્ ।

અકાં લવણતૈલેન સાશ્વપ્રસ્તરસક્કરૈઃ ॥૪૮॥

સ્વિષ્ઠાં કોષ્ણામ્બુસિક્કાર્ક્કીં વાતઘ્નૌર્ભોજયેદ્દસૈઃ ।

વાતાત્તાર્તનામ્ વાયુથી પીડાતી સ્ત્રીઓને વાયુસે પીડિત સ્ત્રિયોંકો, વાતવ્યાધિહરમ્ વાતવ્યાધિહર વાત-વ્યાધિનાશક, કર્મ કર્મ કર્મ, સદા સદા સદા, હિતમ્

૪૮. અક્ષમ્-યુક્ષમ્ (હ)

હિતકર છે હિતકર છે, લવણતૈલેન સૈંધવયુક્ત તૈલ, મૈન્ધાનમકસે મિશ્રિત તૈલ, અક્ષમ્ લગાવીને રોગી સ્ત્રીને લગાડર રોગી સ્ત્રીકા, સતિલતણ્ડુલૈ તલ, તણ્ડુલ તિલ, તણ્ડુલ, સવાતઘ્નૌષધૈઃ અને વાતઘ્ન ઔષધોથી ઓર વાતઘ્ન ઔષધોસે, ઔદક- જળચર જલચર, આનૂપજૈઃ અને આનૂપ પશુઓના ઓર આનૂપ પશુનોંકે, માંસૈઃ માંસ માંસ, ક્ષીરૈઃ અને દૂધથી ઓર દૂધસે, સાશ્વ-પ્રસ્તરસક્કરૈ અને અશ્વમસ્વેદ, અસ્તરસ્વે-, સંકરસ્વેદ ઓર અશ્વસ્વેદ પ્રસ્તરસ્વેદ, સકરસ્વેદ, નાડી- નાડીસ્વેઃ નાડીસ્વેદ, કુમ્ભીસ્વેદૈઃ કે કુમ્ભીસ્વેદથી વા કુમ્ભીસ્વેદમે, ઉપાચરેત્ ઉપચાર કરવો ઉપચાર કરે, સ્વિષ્ઠામ્ સ્વેદ આપ્યા ઘાઃ સ્વેદન કરાનેકે વાદ, કોષ્ણામ્બુ- સુષોષુ જળથી સુષોષ્ણ જલસે, સિક્કાર્ક્કીં અગોને સીચી અક્ષોંકો સીંચકર વાતઘ્નઃ વાતઘ્ન વાતઘ્ન, રસૈઃ માંસરસોથી માંસરસોસે, ભોજયેત્ ભોજન કરાવતું ભોજન કરાનાં ચાહિયે ॥ ૪૭ ૪૮૩ ॥

47-48½. To those that are afflicted with morbid vata, the vata curative medications are always beneficial They should be given the diet of the flesh of aquatic and wet-land creatures along with milk, til and rice They should be subjected to kettle and pitcher bed sudation-procedures medicated with vata-curative drugs And after anointing them with oil mixed with rock salt, they should be given stone-bed sudation and hot-bed sudation, mixed fomentation, then bathed in genially warm water and then given the diet of meat-juices medicated with vata curative drugs.

वातिके योनिरोगे बलावृत्तम्—

बलाद्रोणद्वयकाये घृततैलाढकं पचेत् ॥४९॥

સ્થિરાયયસ્યાજીવન્તીવીરર્ષમકજીવકૈઃ ।

શ્રાવણીપિપ્પલીમુદ્રપીલુમાષાહ્યપર્ણિભિ ॥૫૦॥

૪૯ ઘૃતતૈલાદક પચેત્-ઘૃતતૈલાદકદ્વયમ્ (ક પ. ફ)

शर्कराक्षीरकाकोलीकाकनासाभिरेव च ।
पिष्टैश्चतुर्गुणक्षीरे सिद्धं पेयं यथाबलम् ॥५१॥
वातपित्तकृतान् रोगान् हत्वा गर्भं दधाति तत् ।

स्थिरा- शादपणीं शालपर्णी, पयस्या- क्षीरविदारी
क्षीरविदारी, जीवन्ती- देही जीवन्ती, वीरा- शतावरी
शतावरी, ऋषभक- ऋषभक ऋषभक, जीवकै. ७५३
जीवक, श्रावणी- गोराभमुडी मुंडी, पिप्पली- पीपल
पिप्पली, मुद्ग- मुद्गपणीं मुद्गपर्णी, पीलु- पीलुपणीं
पीलुपर्णी, माषाख्यपर्णिभि माषपणीं माषपर्णी, शर्करा-
शर्करा शर्करा, क्षीरकाकोली- क्षीरकाकोली क्षीरकाकोली,
काकनासाभिः च एव अने डाडनासा और काकनासा,
पिष्टै- अशोना ३६३थी इनके कल्कोसे, बलाद्रोणद्वय-
काये भक्षाना ये द्रोणु क्वाथमा बलाके दो द्रोण काथमें
घृततैलाढकम् १ आढक घी तैल १ आढक घी तैल,
चतुर्गुणक्षीरे आरगणा द्वधमा चौगुने दधमें, पचेत्
पकावतु पकावे, सिद्धम् सिद्ध थयेला तेने सिद्ध हुए
उनको, यथाबलम् भग अनुसार बलानुसार, पेयम् पीवु
भेधये पीना चाहिए तत् ते वह वातपित्तकृतान्
वातपित्तजन्य वातपित्तजन्य, रोगान् रोगोने रोगोंको,
हत्वा हणीने नष्ट करके, गर्भम् गर्भने गर्भको, दधाति
धारण करवे छे धारण करवाता है ॥ ४९-५१२ ॥

49-51½. Take 256 tolas made up of equal parts of ghee and oil, and cook in 2048 tolas of the decoction of heart-leaved sida, and four times the quantity of milk, with the paste of ticktrefoil, milky yam, cork swallow wort, climbing asparagus, Rishabhaka, Jivaka, east indian globe thistle, long pepper, green gram, tooth-brush tree, wild black gram, sugar, Kshirakakoli and small stinking swallow wort. This should be given as potion in accordance with the patient's strength. This cures the disorders caused by vata and pitta and induces conception.

वातिके योनिरोगे काश्मर्यादिघृतम्—

काश्मर्यत्रिफलाद्राक्षाकासमर्दपरूषकैः ॥५२॥
पुनर्नवाद्विरजनीकाकनासासहाचरैः ।
शतावर्या गुडूच्याश्च प्रस्थमक्षसमैर्घृतात् ॥५३॥
साधितं योनिवातघ्नं गर्भदं परमं पिबेत् ।

काश्मर्य शीतलुनां ६७ गम्भारीके फल, त्रिफला-
त्रिफला त्रिफला, द्राक्षा- द्राक्ष द्राक्ष, कासमर्द- डासुंदरे
कसौदी, परूषकै. डासुं फालसा, पुनर्नवा- साटोडी
गदहपुरना, द्विरजनी- ६७६२, दाडु६७६२ हल्ली, दाड-
हल्ली, काकनासा- डाडनासा काकनासा, सहाचरै- डाटा-
शेणियो सहचर, शतावर्याः शतावरी शतावरी, गुडूच्याः
च अने गणोना और गिलोयके, अक्षसमैः ३५३माषु
३६३थी कर्षप्रमाण कल्कोसे, साधितम् सिद्ध ३६३ सिद्ध
किया हुआ, घृतात् प्रस्थम् ओड प्रस्थ घी एक प्रस्थ
घृत, योनिवातघ्नम् योनिवातनाशक योनिवातनाशक, परमम्
गर्भदम् अने श्रेष्ठ गर्भप्रद होवाथी और श्रेष्ठ गर्भप्रद
होनेसे, पिबेत् पीवुं पीना चाहिए ॥५२-५३३॥

52-53½. Prepare a medicated ghee taking 64 tolas of ghee and adding the paste of one tola each of white teak, the three myrobalans, grapes, negro coffee, sweet falsah, hog's weed, turmeric and indian berberry, small stinking swallow wort, crested purple nail dye, climbing asparagus, and guduch. If taken as potion, this is a remedy for all gynecic disorders born of vata, and induces conception.

वातिके योनिरोगे पिप्पल्यादिप्रयोगः—

पिप्पलीकुञ्जिकाजाजीवृषकं सैन्धवं वचाम् ॥५४॥
यवक्षाराजमोदे च शर्करां चित्रकं तथा ।

५१ घृतात्-पचेत् (क)

५३. साधितं योनिवातघ्नं गर्भदं परमं पिबेत्-सिद्धं पिबेदातयोनि
दोषघ्नं गर्भदं परम् (ब.)

५४. कुञ्जिका-किशुका (ब.)

पिष्टा सर्पिषि मृष्टानि पाययेत् प्रसन्नया ॥५५॥
योनिपार्श्वार्तिहृद्रोगगुल्माशोविनिवृत्तये ।

पिप्पली- पीपर पिप्पली, कुञ्जिका- कड़ौं ७ ७२
काला जीरा, अजाजी- ७२ जीरा, वृषकम् अरंडूरी
अइसा, सैन्धवम् सैन्धव सैन्धानमक, वचाम् १७ वच,
यवक्षार- ७५५२ यवक्षार, अजमोदे ७७७७ अजवायन,
शर्कराम् सांकर शर्करा, तथा तथा तथा, चित्रकम्
चित्रकने चित्रकको, पिष्टा पीसीने पीसकर, सर्पिषि
धीमा घृतमें, मृष्टानि शेडीने भूनकर, योनि- योनिश्च
योनिशूल, पार्श्वार्ति- पार्श्वश्च पार्श्वशूल, हृद्रोग- हृद्रोग
हृद्रोग, गुल्म- गुल्म गुल्म, अर्षा - अने हस्तनी और
बवासीरकी, विनिवृत्तये निवृत्ति माटे निवृत्तिके लिए,
प्रसन्नया प्रसन्नानी साथे प्रसन्नाके साथ पाययेत् पावां
पिलावे ॥ ५४-५५ ॥

54-55½. Rubbing into paste long pepper, black cumin, vasaka, rock salt, sweet flag, barley-alkali, celery seeds, sugar and white flowered leadwort, and mixing it with Prasanna wine, season with ghee, and administer it as potion to the patient. This is curative of pain in the gynecic organs and side of the chest, in cardiac disorders, gulma and piles.

वातिके योनिरोगे प्रयोगा. —

वृषकं मातुलुङ्गस्य मूलानि मदन्यन्तिकाम् ॥५६॥
पिवेत् सलवणैर्मद्यैः पिप्पलीकुञ्जिके तथा ।

वृषकम् अरंडूरी अइसा, मातुलुङ्गस्य भीमेरानी
बिजोरेकी, मूलानि भूण जड़ें, मदन्यन्तिकाम् भेटी
महेंदी, तथा पिप्पली- पीपर पिप्पली, कुञ्जिके कड़ौं ७

५५. सर्पिषि मृष्टानि पाययेत् प्रसन्नया—प्रसन्नयाऽऽलोच्य घृत-
मृष्टानि दापयेत् (त थ द ष)

" " —प्रसन्नयाऽऽलोच्य घृतमृष्टानि पाययेत्
(फ)

५७. पिप्पलीकुञ्जिके—पिप्पली कुञ्जिके (फ.)

७२ काला जीरा, सलवणै अने अने सैन्धव इनको
सैन्धानमक, मद्यैः अने मद्यनी साथे और मद्यके साथ,
पिवेत् पीवा पीवे ॥ ५६ ॥

56-56½. Or, give a potion prepared of vasaka, pomelo roots, henna, long pepper and black cumin seeds mixed with wine and a little of salt.

रास्नाश्वदंष्ट्रावृषकैः पिवेच्छूले शृतं पयः ॥५७॥
गुडूचीत्रिफलादन्तीकायैश्च परिपेचयेत् ।

शूले शूणभा शूलमें, रास्ना- रास्ना रास्ना, श्वदंष्ट्रा-
गोभ्रु गोखरू, वृषकैः अने अरंडूरीधी और अइसासे,
शृतम् पकावेले पकाया हुआ, पय दूध दूध, पिवेत्
पीवुं पिये, गुडूची- गुणो गिलोय, त्रिफला- त्रिफला
त्रिफला, दन्तीकायै. च अने दंतीना डाढाथी और
दन्तीके कायोसे, परिपेचयेत् परिपेच करे परिपेच
करना चाहिए ॥ ५७ ॥

57-57½ In pain in the gynecic organs, the patient, should drink milk boiled with indian groundsel, small caltrops and vasaka and the part should be affused with the decoction of guduch, the three myrobalans and red physic nut.

सैन्धवं तगरं कुष्ठं बृहती देवदारु च ॥५८॥
समांशैः साधितं कर्कसैलं धार्य रुजापहम् ।

सैन्धवम् सैन्धव सैन्धानमक, तगरम् तगर तगर,
कुष्ठम् कठ कूठ, बृहती ७७७७ बोरी गण्डी बड़ी कटेरी,
देवदारु च अने देवदार और देवदारु, समांशैः अने अने
समभाग इनके समभाग, कर्कसैलं कर्कसैल कर्कसे,
साधितम् सिद्ध करेले सिद्ध किया हुआ, रुजापहम्
पीडानाशक पीडानाशक, तैलम् तैल तैल, धार्यम्
धार्य करेले धारण करना चाहिए ॥ ५८ ॥

58-58½. The oil prepared with the paste of equal parts of rock salt, indian valerian, costus, yellow-berried night-

shade and deodar should be kept in the vagina. It is curative of the pain.

गुडूचीमालतीरास्नाबलामधुकचित्रकैः ॥५९॥

निदिग्धिकादेवदारुयूथિકामिश्र कार्षिकैः ।

તૈલપ્રસ્થં ગવાં મૂત્રે ક્ષીરે ચ દ્વિગુણે પચેત્ ॥૬૦॥

કાર્ષિકૈઃ કર્ષપ્રમાણ કર્ષપ્રમાણ, ગુડૂચી- ગળી, નિલોય, માલતી- માલતી, માલતી, રાસ્ના રાસ્ના રાસ્ના, બલા- બલા, મધુક- નેઢીમધ મુઝરી, ચિત્રકૈઃ ચિત્રક ચિત્રક, નિદિગ્ધિકા- બેઢી ભોરીગણી છોટી કટેરી, દેવદારુ- દેવદારુ, યૂથિકામિઃ અને બુધીઘી ઓર જૂહીસે, તૈલપ્રસ્થઃ એક પ્રસ્થ તેલ એક પ્રસ્થ તૈલ, ગવાં મૂત્રે ગૌમૂત્ર ગૌમૂત્ર, દ્વિગુણે ચ ક્ષીરે અને બમણા દૂધમાં ઓર દુગુણે દૂધમાં, પચેત્ ૫૩૧૫૩ પકાવે ॥૫૯-૬૦॥

59-60. Prepare a medicated oil by taking 64 tolas of til oil and double the quantity of each of cow's urine and milk, with the paste of one tola each of guduch, arabian jasmine, indian groundsel, heart-leaved sida, liquorice, white flowered leadwort, indian night-shade, deodar and yellow jasmine.

વાતિકે યોનિરોગે કતિપયયોગાઃ —

વાતાતાર્યાઃ પિચું દયાદ્યોનૌ ચ પ્રણયેત્તતઃ ।

વાતાતાર્યાનાં ચ યોનીનાં સેકાભ્યઙ્ગપિચુક્રિયા ॥૬૧॥

(ઉષ્ણાઃ સ્નિગ્ધાઃ પ્રકર્તવ્યાસ્તૈલાનિ સ્નેહનાનિ ચ ।)

વાતાતાર્યા. વાયુપીડિત સ્ત્રીની વાયુપીડિત સ્ત્રી, યોની યોનિમાં યોનિમાં, પિચુમ્ પિચુ પિચુ, દયાદ્ય દારુ ડરાવડું ધારણ કરાવે, તતઃ ચ અને પછી ઓર પીછે પ્રણયેત્ ઉત્તરઅસ્તિ દેવી ઉત્તરઅસ્તિ દેવે, વાતાતાર્યાનામ્ વાયુપીડિત વાયુપીડિત, યોનીનામ્ યોનિઓનાં યોનિઓ, ઉષ્ણાઃ સ્નિગ્ધા ઉષ્ણ અને સ્નિગ્ધ ઉષ્ણ

૬૧. તતઃ—મદા (ક. ડ.).

૧૧. વાતાતાર્યા—વાતાતાર્યા (ક.)

ઓર સ્નિગ્ધ, સેક- પરિષેક પરિષેક, અભ્યઙ્ગ- અભ્યઙ્ગ અભ્યઙ્ગ, પિચુક્રિયા અને પિચુક્રિયા ઓર પિચુક્રિયા, પ્રકર્તવ્યા કરવા બેઢીએ કરની ઓર, સ્નેહનાનિ તૈલાનિ ચ અને સ્નેહન માટે તેલોનાં ૫૩૧૫૩ ઉપયોગ કરવા ઓર સ્નેહનને લિપ્ત તૈલકા પ્રયોગ કરના ઓર ॥ ૬૧૩ ॥

61-61½ The physician should insert a tampon soaked in this oil into the vagina afflicted with morbid vata. It should be followed by a vaginal douche. The affusions, inunctions and tampons for the vata-afflicted gynecic organs ought to be done (with warm and unctuous articles For oleation, oils should be made use of)

हिंसाकल्कं तु वातातार्ता कोष्णग्रभ्यज्य धारयेत् ।
पञ्चवल्कस्य पिचातार्ता श्यामादीनां कफातुरा ॥६२॥

વાતાતાર્તા વાયુથી પીડાતી સ્ત્રીએ વાયુથી પીડાવાલી સ્ત્રી, અભ્યઙ્ગ તેલ યોપડીને તૈલ લગાવે, કોષ્ણમ્ યુષ્માણ સુષોષ, હિંસાકલ્કમ્ ભોરીગણીના કલ્કને કલ્કને કલ્કને, ધારયેત્ ધારણ કરવા ધારણ કરે, પિચાતાર્તા પિચાતાર્તા રોગવાળી સ્ત્રીએ પિચાતાર્તા રોગવાળી સ્ત્રી, પંચવલ્કસ્ય પંચવલ્કસ્યના કલ્કને પંચવલ્કસ્યના કલ્કને, કફાતુરા અને કફાતુરા યોનિરોગવાળી સ્ત્રીએ ઓર કફાતુરા રોગવાળી સ્ત્રી, શ્યામાદિના શ્યામાદિના કલ્કને ધારણ કરવા શ્યામાદિકે કલ્કને ધારણ કરે ॥૬૨॥

62. The patient with the vata-afflicted vagina should keep in her vagina the paste of yellow-berried night-shade after anointing the part with luke-warm oil, the patient afflicted with pitta should apply the paste of the pentad of barks, and the one afflicted with kapha should use the paste of the black turpeth group of drugs.

૬૨ કોષ્ણમ્—કોષ્ણ (ક.)

पैतिक्योनिरोगाणां चिकित्सा—

पित्तलानां तु योनीनां सेकाभ्यङ्गपित्तुक्रिया ।
शीताः पित्तहराः कार्याः स्नेहनार्थं घृतानि च ॥६३॥
(पित्तघ्नौषधसिद्धानि कार्याणि भिषजा तथा ।)

पित्तलानाम् पैतिक पित्तप्रधान, योनीनाम् योनि-
ओनी योनिगोकी, सेक- परिषेक परिषेक, अभ्यङ्ग-
अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, पित्तुक्रियाः अने पित्तुक्रियाओ और
पित्तुक्रियाएँ, शीताः शीतल शीतल, पित्तहरा अने
पित्तहर और पित्तहर, कार्याः करने के लिये करनी
चाहिए, तथा तथा तथा, भिषजा वैद्य वैद्य, स्नेहनार्थम्
स्नेहन भाटे स्नेहनके लिए, घृतानि घी घृतोंका, पित्तघ्न-
पित्तहर पित्तहर, औषध- औषधोधी औषधोंसे, सिद्धानि
सिद्ध सिद्ध, कार्याणि करने के लिये करे ॥ ६३ ॥

63 63½ Affusions, inunctions and
tampons, for the pitta-afflicted gynecic
organs, should be done with cool and
pitta-curative articles, and ghee should
be used for oleation. (All the remedies,
prepared with drugs curative of pitta,
should be used by the physician)

पैतिके योनिरोगे शतावरीघृतम्—

शतावरीमूलतुलाश्चतस्रः संप्रपीडयेत् ॥६४॥
रसेन क्षीरतुल्येन पचेत्तेन घृताढकम् ।
जीवनीयैः शतावर्या मृद्वीकाभिः परुषकैः ॥६५॥
पिष्टैः प्रियालैश्चाक्षंशद्वियष्टिमधुकैर्भिषक् ।
सिद्धे शीते च मधुन पिप्पल्याश्च पलायकम् ॥६६॥
सितादशपलोन्मिश्रालिङ्ग्यात् पाणितलं ततः ।

शतावरीमूल- शतावरीनां मूल शतावरीके मूल,
चतस्र तुलाः आठ तुलाने चार तुलाको, संप्रपीडयेत्
सारी पेठे दबादीने रस काढे। अच्छी प्रकार दबाकर
रस निकाले, क्षीरतुल्येन अने दूधना समान भागवाला
और दूधके समान भागवाले, रसेन रसेन ते रसपडे
उस रससे, भिषक् वैद्य वैद्य, अक्षंशः ऊर्ध्वप्रमाण कर्ष-
६६. पिष्ट- प्रियालैश्चाक्षंश-प्रियालैश्चाक्षंशके पिष्ट-

प्रमाण, पिष्ट- पीसेला पीसी हुई, जीवनीयैः ७५-जीव
औषधो जीवनीय औषध, शतावर्या शतावरी शतावर,
मृद्वीकाभिः मृद्वीकाभिः, परुषकैः मृद्वीकाभिः फालसे, प्रियालै
प्रियाली चितौजी, द्वियष्टिमधुकैः तथा ये भंडारना
जोभीमधुधी तथा दोनों मृद्वीकाभिः, घृताढकम् १ आठ
धी १ आठक धी, पचेत् पकावे पकावे, सिद्धे सिद्ध
सिद्ध, शीते च अने ठंडा तथा पछी और शीतल होनेके
बाद, मधुन मधु गहद, पिप्पल्याः च अने पीपर
और पिप्पली, पलायकम् आठ पल आठ पल, सिता-
तेमन् साकर एवं शर्करा, दशपल- दश पल दस पल,
उन्मिश्रात् तत भेजदी तेमांशी मिलाकर उसमेंसे,
पाणितलम् ऊर्ध्वप्रमाण कर्षप्रमाण, लिङ्ग्यात् आठवु चाटे
॥६४ ६६॥

64 66½. Take the expressed juice
of 1600 tolas of roots of climbing
asparagus. In this juice adding the
same quantity of milk, the physician
should prepare 256 tolas of ghee with
the paste of one tola each of drugs
of the life-promoter group, climbing
asparagus, grapes, sweet falsah, bucha-
nan's mango, and the two varieties of
liquorice. When prepared and cooled
down, 32 tolas of honey and long
pepper and 40 tolas of sugar should
be added. A dose of one tola of this
preparation should be taken as a linctus

योन्यसृक्शुक्रदोषघ्नं वृष्यं पुंसवनं च तत् ॥६७॥
क्षतं क्षय रक्तपित्तं कासं श्वासं हलीमकम् ।
कामलां वातरक्तं च वीसर्पं हृच्छिरोग्रहम् ॥६८॥
उन्मादादत्यपसारान् वातपित्तात्मकाञ्जयेत् ।
इति बृहच्छतावरीघृतम् ।

तत् ते धी यह धी, योनि- शोनि योनि, असृ-
आर्तव आर्तव, शुक्र अने शुक्रना और शुक्रके दोषघ्नम्
दोषघने नाश करनेवाला, वृष्यम्

६६. पिष्ट- प्रियालैश्चाक्षंश-प्रियालैश्चाक्षंशके पिष्ट-

વૃષ્ય વૃષ્ય, પુલવનમ્ ચ અને પુત્રોત્પાદક છે और
પુત્રોત્પાદક है, क्षतम् ઉરક્ષત उरक्षत, क्षयम् क्षय
क्षय, रक्तपित्तम् रक्तपित्त रक्तपित्त, कासम् ઉધરસ
खासी, शूलम् शूल शूल, हलीमकम् हलीमक हलीमक,
कामलाम् કમળા कामला, वातरक्तम् च वातरक्त
वातरक्त, वीमर्षम् [वमर्ष] विमर्ष, हृत्- હૃદયરોગ
हृदयरोग, शिरोमहम् શિરોરોગ શિરોરોગ उन्माद-
ઉન્માદ उन्माद, भरति- ભેથેની વેથેની, अपसारम्
અપસાર અપસાર, वातपित्तात्मकान् અને વાતપિત્ત-
જન્ય રોગોને और वातपित्तात्मक रोगोंको, जयेत् જીતે છે
जीतता है ॥ ૬૭ ૬૮ ॥ इति आ यह, बृहच्छतावरीवृतम्
બૃહચ્છતાવરીવૃત છે બૃહચ્છતાવરીવૃત है ।

67-68½ This is curative of affections
of the gynecic organs. menstrual and
seminal morbidity, and is virilific and
inducive of male progeny. This cures
also pectoral lesions cachexia, hemo-
thermia, cough, dyspnea, halimaka-
jaundice, rheumatic condition, acute
spreading affection, spasticity in the
pectoral region and head, insanity,
malaise and epilepsy caused by vata-
cum-pitta. Thus has been described the
Major Climbing Asparagus Ghee.

પૈક્તિકે યોનિરોગે જીવનીયવૃત્તમ્—

एवमेव क्षीरसर्पिर्जीवनीयोपसाधितम् ॥ ૬૯ ॥

गर्भदे पित्तलानां च योनीनां स्याद्विषग्जितम् ।

एवम् एव औषधमात्रेण इसी प्रकार, जीवनीय-
वृत्तनीय औषधाधी जीवनीय औषधोंसे, उपसाधितम्
सिद्ध કરેલું સિદ્ધ किया हुआ, क्षीरसर्पिः દૂધમાંથી
કાઢેલું ધી ક્ષીરવૃત, गर्भदम् गर्भप्रद गर्भप्रद, पित्तला-
नाम् च અને [પિત્તજન્ય] और पित्तजन्य, योनीनाम्
યોનિરોગોનું યોનિરોગોંકા, विषग्जितम् औषध औषध,
स्यात् છે है ॥ ૬૯ ॥

69 69½. The ghee churned out of
the milk medicated in the above

mentioned manner, with the life-pro-
moter group of drugs, is inducive of
conception and serves as medicament
for the gynecic organs afflicted with
pitta.

શ્લેષ્મિકયોનિરોગાણા ચિકિત્સા—

योन्यां श्लेष्मप्रदुष्टायां वर्तिः संशोधनी हिता ॥ ૭૦ ॥
વારાહે બહુશઃ પિત્તે ભાવિતૈર્લક્ષકૈઃ કૃતા ।

શ્લેષ્મપ્રદુષ્ટાયામ્ કંદદુષ્ટ કકદુષ્ટ, योन्याम् योनिम्
યોનિમે, वाराहे वराहना वराहके, पित्ते पित्तम् पित्तमे,
बहुशः બહુશર બહુત દફે, भावितै. भावित કરેલા
भावित किये हुए, लक्षकैः કપડાના ટુકડાથી કપડેકે
ढकपेसे, कृता બનાવેલી बनाई हुई, संशोधनी સ શોધન
સશોધન, वर्ति. वर्ति वर्ति, हिता હિતકારક છે हितकर
है ॥ ૭૦ ॥

70 70½ For the gynecic organs
afflicted with kapha, the purificatory
wick-bougie rolled out of a piece of
cloth and heavily impregnated with
hog's bile is recommended.

भावितं पयसाऽर्कस्य यवचूर्णं ससैन्धवम् ॥ ૭૧ ॥
વર્તિઃ કૃતા મુહુર્ચાર્યા તતઃ સેચ્યા સુલામ્બુના ।

अर्कस्य आकडाना आकके, पयसा दूधથી દૂધસે,
भावितम् भावित કરેલા भावित किये हुए, यवचूर्णम्
જાવચૂર્ણની જોકે ચૂર્ણકી, ससैन्धवम् सैन्धव સાથે
સૈન્ધવસહિત, कृता બનાવેલી बनाई हुई, वर्तिः वाट
વર્તિકો, मुहुः વારંવાર बारबार, चार्या धारण કરવી
धारण करे, ततः અને वर्ति कढया पछी और वर्ति
निकालनेके बाद, सुलाम्बुना सुषोष्ण औषधी सुखोष्ण
जलसे, सेच्या योनिनु परिषेचन કરવું યોનિકા પરિષેચન
करना चाहिए ॥ ૭૧ ॥

71 71½. A bougie prepared with
barley flour and rock-salt and

૧૦૩ લક્ષકૈ-નક્કૈ (જ.)

૭૧. યવચૂર્ણ-નાવચૂર્ણ (જ. ક.)

impregnated with milk of mudar, should be inserted for a short while and afterwards the part should be douched with genially warm water.

योनिरोगे पप्पल्यादिवर्तिः—

पिप्पल्या मरिचैर्मषैः शताह्वाकुष्ठसैन्धवैः ॥७२॥
वर्तिस्तुल्या प्रदेशिन्या धार्या योनिविशोधनी ।

पिप्पल्या पीपर पिप्पली, मरिचै मर्च काली मिर्च, माषैः अउ उवद, शताह्वा- सुत्रा सोया कुष्ठ- छे कूठ, सैन्धवै- अने सैन्धवथी अनावेली और सैन्धवसे की हुई, प्रदेशिन्या तुल्या तर्जनी आंगुली नेवडी तर्जनी अङ्गुलिके समान, योनिविशोधनी योनिविशोधन योनि-विशोधन, वर्तिः वाट वर्तिको, धार्या धारण करणी करनी करे ॥ ७२॥

72-72½. A bougie of the size of the index finger, prepared out of long pepper, black pepper, black gram, dill seeds, costus and rocksalt, should be used for the radical purification of the gynecic organs.

योनिरोगे उदुम्बरादितैलम्—

उदुम्बरशलाह्नां द्रोणमद्द्रोणसंयुतम् ॥७३॥

सपञ्चवल्ककुलकमालतीनिम्बपल्लवम् ।

निशां स्थाप्य जले तस्मिंस्तैलप्रस्थं विपाचयेत् ॥७४॥

लाक्षाधवपलाशत्वङ्गिर्यासैः शात्मलेन च ।

पिष्टैः सिद्धस्य तैलस्य पितुं योनौ निधापयेत् ॥७५॥

सशर्करैः कषायैश्च शीतैः कुर्वीत सेचनम् ।

सपञ्चवल्क- पञ्चवल्क पञ्चवल्क, कुलक- परवण परवल, मालती- मालती मालती, निम्ब- तथा दीमजनी तथा नीमके, पल्लव- पान पत्त, उदुम्बर- अमरना गूजरके, शलाह्ना- शलाह्ना काया काया कच्चे फल, द्रोण- छे द्रोण एक द्रोणको, अद्द्रोणसंयुतम् छे द्रोण पाण्डुमा एक द्रोण जलमें, सिद्धाम् रात्रे रात्रिभर, स्थाप्य स्थापन

करीने स्थापनकरके तस्मिन् जले ते अमरना उस जलमें, पिष्टैः पीसेला पीसे हुए, लाक्षा- लाख लाक्षा, धव- धावडो धव, पलाश- अने आभराना और ढाकके, त्वक्- नियासैः छे तया शुद्धी छाल और गोंदसे, शात्मलेन च तेमज शीमजानी छे अने शुद्धी एवं शीमलकी छाल और गोंदसे, तैलप्रस्थम् छे प्रस्थ तेल एक प्रस्थ तैल, विपाचयेत् पकावु पकावे, सिद्धस्य सिद्ध अथवा सिद्ध हुए, तैलस्य तेलन तैलके, पितुम् पितुने पितुको, योनौ योनिमा योनिमें, निधापयेत् राखवु रखवे, सशर्करैः अने साकरयुक्त और शर्करा- युक्त, शीतैः ठंडा ठंडे, कषायैः कषायैश्च कषायोंसे, सेचनम् सेचन सेचन, कुर्वीत करनी करना चाहिए ॥ ७३ ७५॥

73-75½ Put 1024 tolas of tender fruits of gular fig, the pentad of barks and leaves of careilla fruit, spanish jasmine and neem in 1024 tolas of water Keep it overnight and in that water prepare 64 tolas of oil with the paste of lac, the bark and gum of crane tree and palas, and the bark and gum of silk cotton, a tampon soaked in this oil should be inserted in the vagina, and then the vagina should be douched with decoctions of cooling drugs mixed with sugar

पिच्छिला विवृता कालदुष्टा योनिश्च दारुणा ॥७६॥
सप्ताहाच्छुष्यति क्षिप्रमपत्यं चापि विन्दति ।

पिच्छिला तेथी पिच्छिल इससे पिच्छिल, विवृता विवृत विवृता, कालदुष्टा काया काया दुष्ट अथवा विरदुष्ट, दारुणाम् च अने दारुण और दारुण, योनिः योनि योनि, सप्ताहात् सात दिवसमा सात दिनमें, शुष्यति शुद्ध अथवा छे शुद्ध हो जाती है, क्षिप्रम् च अने जल्दी और शीघ्र, अपत्यम् अपि सतान पल्लु सन्तानको भी, विन्दति प्राप्त करे छे प्राप्त करती है ॥ ७६॥

76-76½ By means of this, slimy, dilated, chronically diseased and severe conditions of the gynecic organs get purified within a week. This quickly induces conception in the woman.

योनिरोगे उदुम्बरदुग्धप्रयोगः—

उदुम्बरस्य दुग्धेन षट्कृतवो भावितात्तिलात् ॥७७॥
तैलं काथेन तस्यैव सिद्धं धार्य च पूर्ववत् ।

उदुम्बरस्य ७७१११ गूलरके, दुग्धेन दूधसे, षट्कृतवः ७१२ छ दफे, भावितात् ७१३ नित डरेला भावित किये हुए, तिलात् तलमाथी तिलसे, तैलम् ६१४ तैल निशाला हुआ तैल, तस्य एव तेना ७१५ उसीके, काथेन ६१६ कायसे, सिद्धम् सिद्ध डरीने सिद्ध करके, पूर्ववत् ७१७ पहेलांनी भाष्य पूर्ववत्, धार्यम् धारण डरु ७१८ ओरधे धारण करना चाहिए ॥ ७७३ ॥

77-77½. The oil pressed out of til, impregnated six times with the milk of gular fig tree and also medicated with the same decoction, should be applied in the aforesaid manner.

योनिरोगे वातक्यादितैलम्—

घातक्यामलकीपत्रस्रोतो जमधुकोत्पलैः ॥७८॥
जम्बुवाग्नमध्यकासीसलोध्रकट्फलतिन्दुकैः ।
सौराष्ट्रिकादाडिमत्वग्दुग्धुम्बरशलाटुभिः ॥७९॥
अक्षमात्रैरजामूषे क्षीरे च द्विगुणे पचेत् ।
तैलप्रस्थं पिचुं दद्याद्योनौ च प्रणयेत्ततः ॥८०॥
कटीपृष्ठत्रिकाभ्यङ्गं स्नेहवस्तिन च दापयेत् ।

अक्षमात्रै ७८१ प्रमाषु कर्षप्रमाण, घातकी- ७८२ धावडी, धावडी, आमलकीपत्र- आमलीनां पान आव- ७८३ काके पत्ते, स्रोतो ज- स्रोतान्न स्रोतजन, जमधु- ७८४ जेडीमध मुलहठी, जपले नीलकमल नीलकमल, जम्बु- ७८५ जामुन, वाग्नमध्य- अने आभाची गोटी ७८६ और आमकी गुठली, कासीस- डीराडसी कासीस, लोध्र- ७८७ दोधर लोध्र, कट्फल- डायडण कट्फल, तिन्दुकै ७८८ टीभरना तैदु, सौराष्ट्रिका- इटडडी फिटकरी, दाडिम-

त्वक्- ६१९ मनी छाल दाडिमकी छाल, उम्बर अने ७२० ७२१ गूलरके, शलाटुभि डाला ७२२ ७२३ कच्चे फलोंसे, द्विगुणे ७२४ ७२५ अजामूत्रे ७२६ डरीना ७२७ ७२८ भूतमा बकरीके मूत्रमें, क्षीरे च अने दूधमा और दूधमें, तैलप्रस्थम् ७२९ ७३० तैल एक प्रस्थ तैल, पचेत् ७३१ ७३२ पकावतुं पकावे, पिचुम् तेना पीताने उसके पिचुको, योनौ योनिमा योनिमें दद्यात् धारणु डरावतु धारण ७३३ ७३४ करवावे, ततः त्थार पछी उसके बाद, प्रणयेत् ७३५ ७३६ उत्तर- ७३७ भरित आपवी उत्तरवस्ति देवे, कटी- डमर कमर, पृष्ठ- ७३८ पीठ पीठ, त्रिक- अने त्रिकमा और त्रिकमें, अभ्यङ्गम् ७३९ अभ्यग अभ्यग, स्नेहवस्तिम् च अने स्नेहवस्ति और स्नेहवस्ति, दापयेत् आपनी देवे ॥ ७८ ८०३ ॥

78 80½ Prepare a medicated oil by taking 64 tolas of til oil, double the quantity of goat's urine and milk, with the paste of one tola each of fulsee flower, leaves of emblic myro- balan, lotus growing in flowing water, liquorice, blue water lily, jamboul, mango stone, green vitriol, lodh, box myrtle, false mangosteen, yellow ochre, 1ind of pomegranate and tender gular figs, the physician should soak the tampon in this oil and insert it in the vagina and afterwards give a douche and inunction to the waist, back and sacral region and also unctuous enema पिच्छिला साविणी योनिर्विप्लुतोपप्लुता तथा ॥८१॥ उत्ताना चोन्नता शूना सिध्येत् सस्फोटशूलिनी ।

पिच्छिला आना प्रयोगथी पिच्छिल इसके प्रयोगसे पिच्छिल, साविणी आविणी साविणी, विप्लुता विप्लुत विप्लुत, तथा उपप्लुता उपप्लुत उपप्लुत, उत्ताना उत्तान उत्तान, उन्नता उन्नत उन्नत, सस्फोटशूलिनी ८१६ ८१७ तेमज शयवाणी फोडों एव शूलयुक्त शूना अने ८१८ ८१९ सूजेटी योनि और सूजी हुई योनि, सिध्येत् ८२० ८२१ नीरोग ८२२ ८२३ थाय छे नीरोग होती है ॥ ८१३ ॥

८१. पिच्छिला साविणी—पिच्छिलसाविणी (५)

81-81½ By this means, the condition of slimy and profuse discharge, acute vaginitis, leucorrhea and prolapsed, elevated and edematous conditions of the vagina, and also the condition accompanied with erosions and piercing pain, get cured

योनिरोगे करीरादिप्रयोगः —

करीरधवनिम्बार्कवेणुकोशाग्रजाम्बवैः ॥८२॥

जिङ्गिनीवृषमूलानां काथैर्माद्वीकसीधुभिः ।

सशुकैर्धावनं सिथ्र्योन्यास्रावविनाशनम् ॥८३॥

कुर्यात् सतक्रगोमूत्रशुकैर्वा त्रिफलारसैः ।

मिश्रैः भेणवेणु मिलाये हुए, सशुकैः शुक्रोसहित शुक्रोन्हित, माद्वीक- मूलीकाना मूलीकके, सीधुभिः सीधुथी सीधुषे, करीर- करीर करीर, धव- धव धव, निम्ब- लीमडो नीम, अर्क- आडो आरु, वेणु- वास वास, कोशाग्र- अंभाडा कोशाग्र, जाम्बवैः अंभुडो जामुन, जिङ्गिनी जिङ्गिनी जिङ्गिनी, वृष- अने अरु- सीना और अड्डेके, मूलानाम् भूना मूलोके, काथैः क्वाथनु काथके, तक्र- आशसहित छालके साथ, गोमूत्र- गोमूत्र गोमूत्र, शुकैः अने शुक्रथी और शुक्रसे, त्रिफलारसै वा अथवा त्रिफलाना क्वाथथी अथवा त्रिफलाके काथसे, धावनम् योनिनु प्रक्षालन योनिना प्रक्षालन, कुर्यात् करे करे, योनि-आस्राव-विनाशनम् ते योनिना आस्रावनु विनाशक छे वह योनिके आस्रावका विनाशक है ॥ ८२-८३ ॥

82 83½. Vaginal douche with the decoctions of common caper, crane tree, neem, mudar, bamboo, ceylon oak, jambool tree, indian ash tree, root of vasaka honey wine, sidhu wine and vinegar, all mixed together, or with decoction of the three myrobalans mixed with butter-milk, cow's urine and vinegar, is curative of morbid vaginal discharge.

योनिरोगे लोहचूर्णप्रयोगः —

पिप्पल्ययोरज पथ्याप्रयोगा मधुना हिताः ॥८४॥

श्लेष्मलायां कटुप्रायाः समूत्रा वस्तयो हिताः ।

पित्ते समधुरक्षीरा वाते तैलाम्लसंयुताः ॥८५॥

सन्निपातसमुत्थायाः कर्म साधारणं हितम् ।

श्लेष्मलायाम् कृष्ण योनिरोगमां कफज योनिरोगमें, मधुना मधु साथे शहदके साथ, पिप्पली- पीपर पिप्पली, अयोरज - दोहयूर्ण लोहचूर्ण, पथ्या- तथा हरडेना तथा हरडके, प्रयोगाः प्रयोगे प्रयोग, हिताः हितकारक छे हितकारक हैं, समूत्राः अने गोमूत्रसहित और गोमूत्र-सहित कटुप्राया कटुप्रधान कटुप्रधान, वस्तयः भरितऔ वस्तियाँ, हिता हितकारक छे हितकारक है, पित्ते पित्तज योनिरोगमां पित्तज योनिरोगमें, समधुरक्षीरा मधुर द्रव्य अने क्षीरथी युक्त मधुर द्रव्य और दूधसे युक्त, वाते तेभज वातज योनिरोगमां एव वातज योनिरोगमें, तैल- तैल तैल, अम्लमयुता तथा अम्लद्रव्यथी संयुक्त भरितऔ हितकारक छे तथा अम्लद्रव्यसे संयुक्त वस्तियाँ हितकारक है, सन्निपात- समुत्थायाः अने सन्निपातज योनिरोगमां और सन्निपातज योनिरोगमें, साधारणञ्च कर्म साधारण कर्म साधारण कर्म, हितम् हितकर छे हितकर है ॥८४-८५॥

84 85½ The courses of long pepper, iron dust and chebulic myrobalan are recommended in the vaginal afflictions due to kapha, enemata with cow's urine mixed mainly with the pungent group of articles are beneficial. In condition of pitta, enemata mixed with milk and the sweet group of drugs, and in conditions of vata, enemata mixed with oil and acid articles, are beneficial, in the conditions born of tridiscordance, the treatment pertaining to all the three factors is recommended.

असृग्दरचिकित्सा—

रक्तयोन्यामसृग्वर्णैरनुबन्धं समीक्ष्य च ॥८६॥

ततः कुर्याद्यथादोषं रक्तस्थापनमौषधम् ।

८५½. हितम्-हितम् (५)

रक्तयोन्वाम् रक्तयोनिर्भा रक्तयोनिर्मे, असृग्वर्णै-
रक्ताना वलुं उपरथी रक्तके वर्णसे, अनुबन्धम् दोषना
अनुबन्धने दोषानुबन्धको, समीक्ष्य अष्टुनि जानकर,
ततः पथी पश्चात्, यथादोषम् दोषानुसार दोषानुसार,
रक्तस्थापनम् रक्तस्थापन रक्तस्थापन, औषधम् औषध
औषध, कुर्यात् उरुं करे ॥ ८६३ ॥

86-86½. In condition of sanguinous discharge from the vagina, the physi-
cian, after finding out the predominant morbid humor and the probable after-
effect from the coloration of blood, should administer hemostatic medica-
tions indicated in the particular mor-
bid humor.

तिलचूर्णं दधि घृतं फाणितं शौकरी वसा ॥ ८७ ॥
क्षौद्रेण संयुतं पेयं वातासृग्दरनाशनम् ।

क्षौद्रेण संयुतम् भक्ष साधे शहदके साथ, तिलचूर्णम्
तिलचूर्णं दधि दही, घृतम् घी घी, फाणितम् गोमनी राध फाणित, शौकरी वसा अने
सुवरनी चरणी और सुअरकी वसा, पेयम् पीना पीना
चाहिए, वातासृग्दर- ये वातज रक्तप्रदरने। यह वातज
रक्तप्रदरका, नाशनम् नाश करे छे नाशक है ॥ ८७ ॥

87-87½. Til powder, curds, liquid
gur and hog's fat should be taken as
potion mixed with honey, for the cure
of sanguinous discharge due to vata.

वराहस्य रसो मेघः सकौलत्थोऽनिलाधिके ॥ ८८ ॥
शर्कराक्षौद्रयष्ट्याहनागरैर्वा युतं दधि ।

अनिलाधिके वाताधिक रक्तप्रदरभा वाताधिक
रक्तप्रदरमे, सकौलत्थः उणीनीना क्ताथ साधे कुलथीके
काथके साथ, मेघः मेदवर्धक मेदवर्धक, वराहस्य रसः
वराहने भासरस वराहका मातरस, शर्करा- अथवा
साकर अथवा शर्करा, क्षौद्र- भक्ष शहद, यष्ट्याह-

८८½. क्षौद्र-मेक (४ फ.)

नेहीभध मुलहरी, नागरैः वा युतम् अने सूठ साधे
और सोंठके साथ, दधि दही पीनुं दही पीना
चाहिए ॥ ८८½ ॥

88-88½. In excessive vata, the meat-
juice of the hog which is full of fat,
mixed with horse-gram; or curds
taken mixed with sugar, honey, liquo-
rice and dry ginger, acts beneficially.

पयरोत्पलशालूकविलकालीयकाम्बुदम् ॥ ८९ ॥
सपयःशर्कराक्षौद्रं पैत्तिकेऽसृग्दरे पिबेत् ।

पैत्तिके पित्तज पित्तज, असृग्दरे रक्तप्रदरभा रक्त-
प्रदरमे, पयसा- क्षीरविदारी क्षीरविदारी, उत्पल- नील
उभण नील कमल, शालूक- उभणउ ६ कमलकन्द, विल-
उभणनाल मृगाल, कालीयक- पीनुं अ-हन पीत चन्दन,
अम्बुदम् तथा भोथने और मोथको, सपयः- दूध दूध,
शर्करा- साकर शर्करा क्षौद्रम् अने भक्ष साधे और
शहदके साथ, पिबेत् पीनु पीना चाहिए ॥ ८९½ ॥

89-89½. Milky yam, blue lily lotus
bulbs, rhizomes, yellow-sandal and nut
grass should be taken as potion mixed
with milk, sugar and honey, in sangui-
nous discharge due to pitta.

असृग्दरे पुष्यानुगं चूर्णम्—

पाठा जम्बवाप्रयोर्मध्यं शिलोद्भेदं रसाञ्जनम् ॥ ९० ॥
अम्बुष्ठा शास्मलीश्लेवं समङ्गां वत्सकत्वचम् ।
बाल्हीकातिविषे विस्वं सुस्तं लोधं सगैरिकम् ॥ ९१ ॥
कटुङ्गं मरिचं शुण्ठीं मृद्रीकां रक्तचन्दनम् ।

८९ अम्बुदम्-अम्बुजम् (फ.)

८९½ पैत्तिके-एकज (४ फ व फ)

९१ अम्बुष्ठा शास्मलीश्लेप-अम्बुष्ठाकी मोचरस (क ल न.)

९१ " " -अम्बुष्ठा शास्मलीश्लेप (घ ङ)

९१ " " -वत्सकत्वचम्-पत्रकेपरम् (झ.)

९२ मरिच-मधुक (द)

९२ " " -मृद्रीका-आर्द्रक (व)

९२ " " -माचिका (फ)

कटफलं वत्सकानन्ताघातकीमधुकार्जुनम् ॥२२॥
पुष्येणोद्धृत्य तुल्यानि सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् ।
तानि क्षौद्रेण संयोज्य पिबेत्तण्डुलवारिणा ॥२३॥
अर्शःसु चातिसारेषु रक्तं यच्चोपवेश्यते ।
दोषागन्तुकृता ये च बालानां तांश्च नाशयेत् ॥२४॥
योनिदोषं रजोदोषं श्वेतं नीलं सपीतकम् ।
स्त्रीणां श्यावारुणं यच्च प्रसह्य विनिवर्तयेत् ॥२५॥
चूर्णं पुष्यानुगं नाम हितमात्रेयपूजितम् ।
इति पुष्यानुगचूर्णम् ।

पाठा- डाणी पाठ पाद्री, जम्बु- अंशु जामुन, आम्रयो-
मध्यम् अने आभानी गोदही और आमकी गुठली,
खिलोद्भेदम् पाषाणुद्भेद पाषाणमेद, रसाज्जनम् रसवर्ती
रसौत, अम्बुष्ठा अंभुष्ठा अम्बुष्ठा, कालमलीश्लेषम्
श्रीमणोने गुंहर सेमलका गोंद, समझाम् मण्ड मजीठ,
वत्सकावचम् उडाछाळ कुडकी छाल, बाङ्गीक- डेसर
केसर, अतिविषे अतिनिषन्दी उणी अतिविषा, बिल्वम्
भीक्षु बेलगिरी, मुस्तम् मोथ मोथा, लोध्रम् लोधर
लोध्र, सगैरिकम् सोनागेरु स्वर्णगैरिक, कटुङ्गम्
अरुंडो अरु, मरिचम् भरी काली मिर्च, शुण्ठीम्
सुठ सोंठ, मृद्वीकाम् दाक्ष दाक्षा, रक्तचन्दनम् रतान्णी
नालचन्दन, कटफलम् डायङ्गल कायफल, वत्सक- उडा-
छाळ कुडज, अनन्ता- अनंतभूण सारिवा, घातकी-
धावडीनां धूळ धायके फूल, प्रधुक्- जेठीमध मुलहठी,
अर्जुनम् अने अर्जुनने और अर्जुनको, पुष्येण पुष्य-
नक्षत्रमां पुष्य नक्षत्रमें, उद्धृत्य लावीने लाकर,
तुल्यानि समभागे समभागमें, सूक्ष्मचूर्णानि सूक्ष्मचूर्ण
सूक्ष्मचूर्ण, कारयेत् करे करे, तानि तेने उसको,
अर्शःसु हरशर्मा बवासीरमें, चातिसारेषु च अति-
सारमां अतिसारमें, यत् च अने जेमां और जिसमें,
रक्तम् रौद्री रक्त, उपवेश्यते आडा साथे भय छे
दस्तोंमें जाता है, तेषु तेमां उनमें, क्षौद्रेण
मध साथे शहदके साथ, संयोज्य भेगवी
मिलाकर, तण्डुलवारिणा योभाना पाणी साथे
चावलोके पानीके साथ, पिबेत् पीवुं पीना चाहिए,
मात्रेयपूजितम् आ मात्रेये वभाणुषु यह मात्रेय-

प्रशंसित, हितम् हितकारक, पुष्यानुगम् नाम
'पुष्यानुग' नामनु 'पुष्यानुग' नामका, चूर्णम् चूर्ण
चूर्ण, बालानाम् बालकोके, दोषागन्तुकृताः
दोषान्तर्य अने आगन्तु- दोषजन्य और आगन्तु-
जन्य, ये च जे रोग छे जो रोग हैं, तां च तेओने
उनको, नाशयेत् नष्ट करे छे नष्ट करता है, स्त्रीणां
स्त्रीओना स्त्रियोंके, योनिदोषम् योनिदोषोने योनिदोषोको,
यत् च अने जे और जो, श्यावारुणम् श्याव अरुण
श्याव अरण, सपीतकम् पीणो पीला, नीलम् नीलो
नीला, श्वेतम् अने सफेद और सफेद, रजोदोषम् रजो-
दोष छे तेने रजोदोष है उसे, प्रसह्य भूणपूर्वक
बलपूर्वक, विनिवर्तयेत् निवृत्त करे छे निवृत्त करता
है ॥ १०.१५३ ॥ इति आ यह, पुष्यानुगचूर्णम् पुष्या-
नुग चूर्ण छे पुष्यानुग चूर्ण है ।

90-95½ Patha, the seed-pulp of
jambool and mango, rock-foil, extract
of indian berberry, false pareira brava,
gum of the silk cotton tree, sensitive
plant, the bark of kurchi, saffron,
atees, bael nut grass, lodh, red ochre,
the tree of heaven, black pepper, dry
ginger, grapes, red sandal, box myrtle,
kurchi, indian sarsaparilla, liquorice,
fulsee flower and arjuna—these
should be culled when the moon is in
the Pushya constellation. All these
taken in equal parts, should be finely
trituated That should then be taken
mixed with honey as potion along
with rice water. This cures the condi-
tion of passing blood during defeca-
tion in piles and diarrhea. This also
cures similar morbid conditions due to
exogenous causes, occurring in children.
This powder effectively cures gynecic
and menstrual morbidities attended
with whitish, bluish, yellowish and dark-

redish discharges. This powder known as the 'Pushyanuga pulvis' is very efficacious and valued highly by Atreya. Thus has been described the Pulvis Pushyanuga.

असृग्दरे कतिपययोगाः —

रसाञ्जनं च लाक्षां च छागेन पयसा पिबेत् ।

रसाञ्जनम् च रसवती रसौत, लाक्षाम् च अने लाभने और लाक्षाको, छागेन अक्षरीना बकरीके, पयसा दूध साथे दूधके साथ, पिबेत् पीवु पीवे ॥९६३॥

96½ The roots of prickly amaranth may be taken as potion mixed with honey and rice water, or indian berberry and lac mixed with goat's milk.

पत्रकल्कौ घृते भृष्टौ राजादनकपित्थयोः ॥९७॥
पित्तानिलहरौ, पैत्ते सर्वथैवाप्तपित्तजित् ।
मधुकं त्रिफलां लोध्रं मुस्तं सौराष्ट्रिकां मधु ॥९८॥
मद्येर्निम्बगुडच्यौ वा कफजेऽसृग्दरे पिबेत् ।

घृते घीमा घृतमें, भृष्टौ शेडला भूने हुए, राजादन-रायलु खीरनी, कपित्थयो अने डालना और कैथके, पत्रकल्कौ पाँडलना डल पत्तोंके कल्क, पित्तानिलहरौ पित्तातनाशक छे पित्तातनाशक हैं, पैत्ते पित्तज रक्तप्रदरमा पित्तज रक्तप्रदरमें, सर्वथा एव प्रयोग करवाभी ओओ सर्व प्रकारे प्रयोग करनेसे ये सब प्रकारसे, जलपित्तजित् रक्तपित्तने छते छे रक्तपित्तको जीतते हैं, कफजे डडण कफज, असृग्दरे रक्तप्रदरमा रक्तप्रदरमें, मधुकम् नेडीमधु मुलहठी, त्रिफलाम् त्रिफला, लोध्रम् लोध्र लोध्र, मुस्तम् मोथ मोथा, सौराष्ट्रिकाम् डटडडी फिटकरी, सल्लु अने मधने और शहदको निम्बगुडच्यौ वा अथवा लीमडा तथा गौने अथवा नीम तथा गिलोयको, मद्ये मद्यो साथे मद्योंके साथ, पिबेत् पीवु पीवे ॥९७९८३॥

97-98½. The pastes of the leaves of the indian ape-flower and bael fried

in ghee are curative of gynecic disorders due to pitta-cum vala. If the condition be caused only by morbid pitta, all the measures indicated in hemothermia may be taken instead. Liquorice, the three myrobalans, lodh, nutgrass yellow ochre and honey mixed with wine, or neem and guduch with wine should be taken as potion in colporrhagia due to kapha

विरेचनं महातिक्तं पित्तिकेऽसृग्दरे पिबेत् ॥९९॥
हितं गर्भपरिक्षावे यच्चोक्तं तच्च कारयेत् ।

पैत्तिके पित्तज पित्तज, असृग्दरे रक्तप्रदरमा रक्त प्रदरमें, महातिक्तम् भलानिक्त महातिक्त, विरेचनम् विरेचन घी विरेचन घीको, पिबेत् पीवुं पिबे, यत् च अने ने और जो, गर्भपरिक्षावे गर्भपरिक्षावमा गर्भपरिक्षावमें, हितम् हित हित, उक्तम् डलु छे कहा है, तत् च ते पलु उसे सी, कारयेत् करवु करे ॥९९३॥

99-99½. In colporrhagia of the pitta type, purgation and the Great Bitter Ghee are to be taken and whatever measures are indicated in threatened abortion should be done

विविधयोनिरोगाणां चिकित्सा—

काश्मर्यकुटजकाथसिद्धमुत्तरवस्तिना ॥१००॥
रक्तयोन्यरजस्कानां पुत्रहृष्याश्च हितं घृतम् ।

काश्मर्य-सीवलुना डण गम्भारीके फल, कुटज-अने डडालना और कुडेली छालके, काथ-काथथी काथथे, सिद्धम् सिद्ध डरेल सिद्ध किया हुआ, घृतम् घी घी, रक्तयोनि- रक्तयोनि रक्तयोनि, अरजस्कानाम् अरजस्काना अरजस्का, पुत्रहृष्या च अने पुत्रहृषी ओ योनिव्यापत्तिओमा और पुत्रहृषी इन योनिव्यापत्तियोंमें, उत्तरवस्तिना उत्तरवस्तिना ६।२।२ पुं उत्तरवस्तिना देना, हितम् हितकर छे हितकर है ॥१००३॥

100-100½. The decoction of white teak and kurchi, administered as a vaginal douche, is beneficial in sanguinous discharge, amenorrhea and abortive tendency.

मृगाजाविवराहासृग्द्व्यम्लफलसर्पिषां ॥१०१॥
अरजस्का पिबेत् सिद्धं जीवनीयैः पयोऽपि वा ।

अरजस्का 'अरजस्का' नामकी योनिव्यापत्तिवाली स्त्री, मृग-भृग, मृग, अजा- भड़री बकरी, अवि- घेटी भेड़, वराह-अने स्रवरतुं और सूअरका, असृक्- दोही रक्त, दधि-दही, अम्लफल- आटा इण खट्टे फल, सर्पिषा अने धीथी और घीसे, जीवनीयैः अपि वा अथवा शुवनीय द्रव्योथी अथवा जीवनीय द्रव्योसे, सिद्ध सिद्ध करेखु सिद्ध किया हुआ, पयः दूध दूध, पिबेत् पीवु पिये ॥ १०१ ॥

101-101½. In condition of amenorrhea, the blood of the deer, goat, sheep or the hog should be drunk mixed with curds, juice of acid fruits and ghee, or a potion of milk prepared with the life promoter group of drugs may be taken.

कर्णिन्यचरणाशुष्कयोनिप्राक्चरणालु च ॥१०२॥
कफवाते च दातव्यं तैलमुत्तरवस्तिना ।

कर्णिनी- कर्णिनी, अचरणा- अचरणा, शुष्कयोनि- शुष्कयोनि, प्राक्चरणालु च अने प्राक्चरणालु अथवा योनिव्यापत्तिवाली और प्राक्चरणा इन योनिव्यापत्तियोंमें, कफवाते च तैलम् उद्धृत्वा तैलम् तैल, दातव्यम् देव देना चाहिए ॥ १०२ ॥

102-102½. In condition of endocervicitis, colpomycotica, colpoxerosis

and deflorative vaginitis and in other gynecic disorders due to kapha-cum-vata, oil prepared with the life promoter group of drugs should be administered as vaginal douche

गोपित्ते मत्स्यपित्ते वा क्षौमं त्रिःसप्तभाविताम् ॥१०३॥
मधुना किण्वचूर्णं वा दद्यादचरणापहम् ।
स्रोतसां शोधनं कण्डूक्लेशोपहरं च तत् ॥१०४॥

गोपित्ते गायना पित्तमां गायके पित्तमें, मत्स्यपित्ते वा अथवा भाउनीना पित्तमां अथवा मछलीके पित्तमें, त्रिः सप्त- २१ बार २१ दफे, भाविताम् भाविता करेखु भाविता किया हुआ, क्षौमम् अणसीनुं वस्त्र अलसीका वस्त्र, मधुना वा अथवा मधु साथे और शहदके साथ, किण्वचूर्णम् किण्वचूर्ण, दद्यात् देव देवे, तत् ते वह अचरणापहम् 'अचरणा' नामकी योनिव्यापत्तिना नाश करे छे 'अचरणा' नामकी योनिव्यापत्तिका नाश करता है, स्रोतसाम् स्रोतोनी स्रोतोकी, शोधनम् शुद्धि करे छे शुद्धि करता है, कण्डू- प्रुब्दी खुजली, क्लेश- क्लेश, शोफहरम् च अने सेअे हर्नां छे और जोथनाशक है ॥१०३-१०४॥

103-104. A piece of silk cloth impregnated twenty-one times in cow's bile or fish-bile, or the powder of yeast mixed with honey, should be kept in the vagina, it is curative of colpo-mycotica. It purifies the gynecic passages and cures pruritus, softening and edema.

वातघ्नैः शतपाकैश्च तैलैः प्रागतिचारिणी ।
आस्थाप्या चात्रुवास्या च स्वेद्या चानिलसूदनैः १०५
ब्रह्मद्रव्यैस्तथाऽऽहारैरुपनाहैश्च युंक्तिः ।

प्रागतिचारिणी 'प्राक्चरणा' नामकी योनिव्यापत्तिमां 'प्राक्चरणा' नामकी योनिव्यापत्तिमें, वातघ्नैः वातनाशक वातनाशक, शतपाकैः शतपाक जतपाक,

તેલે. તેથી દ્વારા તેલોંકે દ્વારા, આસ્થાપના ચ આસ્થાપન
આસ્થાપન, અનુવાસના ચ તથા અનુવાસન દેવુ બેઈએ
તથા અનુવાસન દેના ચાહિયે, યુક્તિ: અને યુક્તિપૂર્વક
ઔર યુક્તિપૂર્વક, અનિલસૂદનૈ વાતનાશક વાતનાશક,
સ્નેહદ્રવ્યૈ સ્નેહદ્રવ્યોથી સ્નેહદ્રવ્યોંસે, તથા આહારૈ
આહારોથી આહારોંસે, ઉપનાહૈ ચ તેમજ ઉપનાહોથી
અંવ ઉપનાહોંસે, સ્વેદા ચ સ્વેદન પછુ કરવુ બેઈએ
સ્વેદન મી કરના ચાહિયે ॥ ૧૦૫૬ ॥

105-105½. In conditions of deflor-
ative vaginitis and acute vaginitis, cor-
rective and unctuous enemata with the
vata-curing oil that has been cooked
a hundred times, should be given,
and the patient should be skilfully
given poultice-sudation and diet which
consists of unctuous articles curative
of vata.

શતાઢ્યાવગોધૂમકિણ્વકુષ્ઠપ્રિયક્રુમિઃ ॥૧૦૬॥

બલાચુપર્ણિકાશ્યાઢ્ઢૈઃ સંયાવો ધારણઃ સ્મૃતઃ ।

શતાઢ્યા- સુવા સોયા, યવ- જવ જૌ, ગોધૂમ-
મઉ ગેહૂં, કિણ્વ- કિણ્વ કિણ્વ, કુષ્ઠ- કઠ કૂઠ, પ્રિયક્રુમિઃ
મઉ લા પ્રિયગુ, બલા- બલા બલા, આચુપર્ણિકા- ઉંદરકની
મૂષકર્ણી, શ્યાઢ્ઢૈઃ અને ગધેરબનેા ઔર ગન્ધવિરોજેકા,
સંયાવઃ શ્યાવ સંયાવ, ધારણઃ ધારણુ ધારણ, સ્મૃતઃ
કહો છે કહા હૈ ॥ ૧૦૬૩ ॥

106 106½. Then, the Utkarika pan-
cake made of dill seed, barley, wheat,
yeast, costus and perfumed cherry
should be inserted in the vagina.

વામિન્યુપ્પ્લુતાનાં ચ સ્નેહસ્વેદાદિકઃ ક્રમઃ ॥૧૦૭॥
કાર્યસ્તતઃ સ્નેહપિચુસ્તતઃ સંતર્પણં ભવેત્ ।

૧૦૭૩ ક્રમઃ-સ્નેહ (ત દ)

૧૦૭૪ કાર્યસ્તતઃ-પૂર્વ કાર્ય (ક)

,, -ક્રમ કાર્ય (વ દ)

,, સ્નેહપિચુસ્તતઃ સંતર્પણ-તતઃ સ્નેહપિચુમિસ્તર્પણ

(ક. વ. ૩.)

વામિની- વામિની વામિની, ઉપ્પ્લુતાનામ્ ચ અને
ઉપ્પ્લુતાનામ્ ઔર ઉપ્પ્લુતાનામ્, સ્નેહસ્વેદાદિકઃ સ્નેહન,
સ્વેદન આદિ સ્નેહન, સ્વેદન આદિ, ક્રમ ક્રમ ક્રમ, કાર્યઃ
કરવો બેઈએ કરના ચાહિયે, તતઃ તે પછી તેણે
વાદ, સ્નેહપિચુઃ સ્નેહનુ પોતું ધારણુ કરવુ સ્નેહકા
પિચુ ધારણ કરે, તતઃ તે પછી તત્પશ્ચાત્, સન્તર્પણમ્
સતર્પણુ સન્તર્પણ, ભવેત્ કરવુ બેઈએ કરના
ચાહિયે ॥ ૧૦૭૩ ॥

107-107½. In condition of proflu-
vium seminis and leucorrhoea, oleation
and sudation procedures are indicated
after which an unctuous tampon should
be kept in the vagina; and then imple-
tive measures should be done

શલ્લકીજિઢ્ઢિનીજમ્બૂધવત્વક્પશ્ચવત્કલૈઃ ॥૧૦૮॥

કવાયૈઃ સાધિતઃ સ્નેહપિચુઃ સ્યાદ્વિપ્લુતાપહ ।

શલ્લકી- શાલેડી શલ્લકી, જિઢ્ઢિની- જિઢ્ઢિની જિઢ્ઢિની,
જમ્બૂ- જમ્બૂડા જામુન, ધવત્વક્- અને ધવની બાલ ઔર
ધવકી બાલ, પશ્ચવત્કલૈઃ તથા પંચવત્કલોના તથા
પંચવત્કલોંકે, કવાયૈઃ કવાયોથી કવાયોંસે, સાધિતઃ સિદ્ધ
કરેલ સિદ્ધ કિયા હુઆ, સ્નેહપિચુઃ સ્નેહપિચુ સ્નેહપિચુ,
વિપ્લુતાપહઃ વિપ્લુતાનાશક વિપ્લુતાનાશક, સ્યાદ્ યાય છે
હોતા હૈ ॥ ૧૦૮૩ ॥

108-108½. The tampon soaked in
the unctuous medications prepared
with decoction of the bark of indian
oilbanum, indian ash tree, jamboul,
crane tree, cinnamon and the pentad
of barks, is curative of acute vaginitis

કર્ણિન્યાં વર્તિકા કુષ્ઠપિપ્પલીર્કામ્સૈન્ધવૈઃ ॥૧૦૯॥

વસ્તમૂત્રકૃતા ધાર્યાં સર્વં ચ શ્લેષ્મચ્છિતમ્ ।

કર્ણિન્યામ્ કર્ણિનીમાં કર્ણિનીમ્, કુષ્ઠ કઠ કૂઠ,
પિપ્પલી- પીપર પિપ્પલી, આર્કામ્- આર્કાનાં કૃપળ
આર્કાની કુર્ણિયો, સૈન્ધવૈઃ સિન્ધાલુ સૈન્ધવ, વસ્તમૂત્ર-
કૃતા તથા બકરીના મૂત્રથી બનાવેલી તથા વકરીકે

मूत्रसे बनाई हुई, चूर्तिका वर्ति वर्ति, धार्या धार्य
करवी धारण करनी चाहिए, सर्वम् च अने सधुं
और ससी, श्लेष्मणुर्दुःखनाशकं कफनाशकं चिकित्सा,
हितम् हितकर है ॥ १०९३ ॥

109-109½ In endocervicitis, a medi-
cated bougie prepared of costus, long
pepper, sprouts of mudar and rock
salt rubbed in goat's urine and inser-
ted in the vagina, is beneficial All
measures curative of kapha are indi-
cated in this condition.

त्रैवृतं स्नेहन स्वेदो ग्राम्यान्वौदका रसाः ॥११०॥
दशमूलपयोवस्तिश्चोदावर्तानिलार्तिषु ।
त्रैवृतेनानुवास्या च वस्तिश्चोत्तरसंज्ञितः ॥१११॥
एतदेव महायोन्यां स्रस्तायां च विधीयते ।

उदावर्त- उदावर्त उदावर्त, अनिलार्तिषु अने
वातज योनिव्यापत्तिभ्यां और वातज योनिव्यापत्ति-
योमें, त्रैवृतम् धी, तैल तथा वसातुं धी, तैल तथा
वसाका, स्नेहनम् स्नेहन स्नेहन, स्वेदः स्वेदन स्वेदन,
ग्राम्य- तथा ग्राम्य तथा ग्राम्य, आनूप- आनूप आनूप,
औदकाः अने जलचरोके, रसाः भास-
रसे। मांसरस, दशमूल- तेभ्यः दशमूलसाधित एवं
दशमूलपक, पयोवस्ति दूधनी भरित दूधकी वस्ति, देयः
देवा देनी चाहिए, त्रैवृतेन धी तैल तथा वसाधु धी,
तैल तथा वसासे, अनुवास्या अनुवासन अनुवासन, उत्तर-
संज्ञितः वस्तिश्च अने उत्तरवस्ति पक्षु आपवी और
उत्तरवस्ति भी देवे, महायोन्याम् भक्षयोनिर्मा महा-
योनिमें, स्रस्तायाम् च अने स्रस्तायां पक्षु और
स्रस्तायां भी, एतत् एव आ. ज. यही, विधीयते करवाया
आवे छे किया जाता है ॥ ११०-१११ ॥

110-111½. In dysmenorrhea and
pain due to vata, oleation with unctu-
ous articles prepared with turpeth,
sudation procedure, diet of meat-juices
of domestic, wet-land and aquatic
creatures, and milk enema prepared

with deca-radices, are indicated. In
conditions of prolapse and subluxation
of uterus, enema and vaginal douche
with the turpeth-oil is recommended.

वसा ऋक्षवराहाणां घृतं च मधुरैः शुभम् ॥११२॥
पूरयित्वा महायोनिं बन्ध्यात् क्षौमलक्तकैः ।

महायोनिम् भक्षयोनिने महायोनिको, ऋक्ष- रीं
भालू, वराहाणाम् अने वराहनी और सुभ्रकी, वसा
वसा वसा, मधुरैः च अने मधुर औषधोधी और
मधुर औषधोंसे, घृतम् सिद्ध करेछ सिद्ध किया हुआ,
घृतम् धी धी, पूरयित्वा भरने भरकर, क्षौमलक्तकैः
अणसीना वस्त्रना पाटाधी अलसीवस्त्रके टुकड़ोंसे,
बन्ध्यात् आधी देनी देनी छे बाध देना चाहिए ॥ ११२ ॥

112-112½. The prolapsed uterus
must be filled with the fat of the
bear and the hog, and the ghee pre-
pared with the sweet group of drugs,
and should be bandaged with a piece
of silk cloth.

प्रस्रस्ता सर्पिषाऽभ्यज्य क्षीरस्निग्धां प्रवेश्य च ११३
बन्ध्याद्वेशवारस्य पिण्डेनामूत्रकालतः ।

प्रस्रस्ताम् प्रस्रस्त योनिने प्रस्रस्त योनिको, सर्पिषा
अभ्यज्य धी लगावी धी लगाकर, क्षीरस्निग्धाम् दूधधी
स्वेदन करी दूधसे स्वेदनकरके, प्रवेश्य च अ. ६२ प्रवेश
करावी भीतर प्रवेशकरके, वेशवारस्य वेशवारने। वेश-
वारका, पिण्डेन पिण्डेना धी पिण्ड रखकर, आमूत्रकालत.
मूत्रकाल सुधी मूत्रकाल तक, बन्ध्यात् वस्त्रधी आधी
वस्त्रसे बाध देवे ॥ ११३ ॥

113-113½. The sub-luxated uterus
should be ununcted with ghee and
given sudation with milk Then it

११२ वसा ऋक्षवराहाणा-कुन्नीरशुक्रवसा (५)

, , -वसा ऋक्षवराहाणा (५)

, , -वराहकुन्नीरवसा (५ ५ ५)

११३ पूरयित्वा-संप्रवेश्य (५ ५ ५, ५)

, लक्तकै-नक्तकै (५.)

should be replaced in its position and bandaged with the padding of a lump of Vesavara preparation and retained till the urge for micturition is felt

योनिरोगेषु आदौ वातशमन कार्यम्—

यच्च वातविकाराणां कर्मोक्तं तच्च कारयेत् ॥११४॥
सर्वव्यापत्सु मतिमान्महायोन्यां विशेषतः ।
नहि वातादृते योनिर्नारीणां संप्रदुष्यति ॥११५॥
शमयित्वा तमन्यस्य कुर्यादोषस्य भेषजम् ।

वातविकाराणाम् वातरोगोभां वातरोगोभे, यत् च कर्म ते कर्म जो चिकित्सा, उक्तम् उद्धृत्य छे कही है तत् च तेने पक्षु उसे भी, मतिमान् शुद्धिमान वैद्य बुद्धिमान वैद्यको, सर्वव्यापत्सु सधना योनिरोगोभां सब योनिरोगोभे विशेषतः अने आस करीने और विशेष करके, महायोन्याम् महायोनिभां महायोनिमें, कारयेत् उरपु ओरपु करनी चाहिए हि कर्मके क्योंकि, वातात् ऋते पायु विना वायुके विना, नारीणाम् श्रीश्रीनी स्त्रियोंकी, योनि योनि योनि, न संप्रदुष्यति दुष्ट होती नहीं होती, तम् भाटे तेने इस लिए उसे, शमयित्वा शांत करीने शान्त करके, अन्यस्य भीष्म अन्य, दोषस्य दोषनु दोषकी, भेषजम् औषध औषध, कुर्यात् उरपु करनी चाहिए ॥ ११४-११५ ॥

114-115½ In all gynecic disorders and particularly in prolapsed uterus, all the measures indicated in disorders of vata, should be administered. Women are never affected with gynecic disorders except as a result of morbid vata. The vata should therefore be first sedated and the treatment of other humors be undertaken thereafter

पाण्डुरप्रदरचिकित्सा—

रोहीतकान्मूलकलकं पाण्डुरेऽसृग्दरे पिवेत् ॥११६॥

११६. रोहीतकान्मूलकलकं पाण्डुरेऽसृग्दरे पिवेत्—मूलकलकं तु रोहीतात् पाण्डुरे प्रदरे पिवेत् (व. ६)

जलेनामलकीबीजं कलकं वा ससितामधुम् ।

पाण्डुरे असृग्दरे श्वेत प्रदरेभ्यः श्वेत प्रदरमें, रोहीतकात् रोहीतका रोहीतकके, मूलकलकम् मूलका ३६३भां मूलके कलकमें, आमलकीबीजम् अथवा आमलकीनां भीष्मना अथवा आमलकीके बीजके, कलकम् वा ३६३भां कलकमें, ससितामधुम् सांडर अने मधु भेजनी शर्करा और शहद मिलाकर, जलेन पाणी साथे जलके साथ, पिवेत् पीना पिये ॥ ११६ ॥

116-116½. In condition of whitish discharge due to gynecic morbidity, the paste of white cedar should be taken as potion with water, or the paste of the seeds of emblic myrobalans mixed with sugar and honey, may be taken as potion with water.

मधुनाऽऽमलकाच्चूर्णं रसं वा लेहयेच्च ताम् ॥११७॥
न्यग्रोधत्वक्कषायेण लोघ्रकलकं तथा पिवेत् ।

ताम् ते रोगिणीने उस रोगिणीको, मधुना मधु साथे शहदके साथ, आमलकात् आमलकानुं आवलेका, चूर्णम् चूर्णं चूर्ण, रसम् वा अथवा रस अथवा रस, लेहयेत् च थलावे चटावे, तथा अथवा अथवा, न्यग्रोधत्वक् वडनी छालना वरगदवी छालके, कषायेण कषायेण काथसे, लोघ्रकलकम् दोधरने ३६३ लोघ्रका कलक, पिवेत् पिवेत् पिलावे ॥ ११७ ॥

117-117½. Or, the patient may be given, as linctus, the powder or the juice of emblic myrobalans mixed with honey, or, the patient may take as potion, the decoction of the bark of the banyan tree mixed with the paste of lodh.

११६½ आमलकीबीजं कलकं—आमलकाद् बीजकलक (व)

११७ लेहयेच्च ताम्—लेहयेत् सिने (य. व.)

११७½ न्यग्रोध, पिवेत्—न्यग्रोधस्य कषायेण लोघ्रकलकेन वा पिवेत् (व)

आस्त्रावे क्षौमपट्टं वा भावितं तेन धारयेत् ॥११८॥
प्लक्षत्वक्चूर्णपिण्डं वा धारयेन्मधुना कृतम् ।

आस्त्रावे अथवा आस्त्रावे बहुत सावने, तेन तेथी उससे, भावितम् भावित करेला भावित किये हुए, क्षौमपट्ट वा क्षौमपट्टने क्षौमपट्टको, धारयेत् धारण करे, मधुना अथवा मधुनी अथवा शहदसे, कृतम् करेला किये हुए, प्लक्षत्वक्- पीपरनी छालना पाकरकी छालके, चूर्णपिण्डम् चूर्णना पिण्डने चूर्णके पिण्डको, धारयेत् धारण करे धारण करे ॥ ११८३ ॥

118-118½. In case of excessive discharge, the silk cloth soaked in the aforesaid decoction may be kept in the vagina. Or the powder of yellow barked fig, made into a lump with honey, may be kept in the vagina.

योऽन्या स्नेहाक्तया लोधप्रियङ्गुमधुकस्य वा ॥११९॥
धार्या मधुयुता वर्तिः कषायाणां च सर्वशः ।

स्नेहाक्तया अथवा स्नेह द्रव्यानीने अथवा स्नेह लगाकर, योन्या योनिभां योनिमें, मधुयुता मधुनी अथवा शहदसे बनाई हुई, लोध-लोधर लोध, प्रियङ्गु-धडिला प्रियङ्गु, मधुकस्य अने जेठीमधुनी और सुन्-हठीकी, कषायाणाम् च अथवा कषायवृक्षानी एव कषाय वृक्षोंकी, वर्ति वा वर्ति वर्ति, सर्वशः सर्व प्रकारकी सब प्रकारसे, धार्या धारण करे धारण करनी चाहिए ॥ ११९३ ॥

119-119½ After lubricating it with unctuous substance, the lump of lodh, perfumed cherry and liquorice may be inserted; or, the medicated bougie made of all the drugs of the astrin- gent group mixed with honey may also be inserted in the vagina

योनिरोगेष्ववस्थित्री चिकित्सा—

स्त्रावच्छेदार्थमभ्यक्तां धूपयेद्वा घृताप्लुतैः ॥१२०॥
सरलागुगुलुयवैः सतैलकटुमत्स्यकैः ।

स्त्रावच्छेदार्थम् स्त्रावने रोडवा माटे स्त्रावको रोन्नेके लिए, अभ्यक्ताम् योनिने स्नेह द्रव्यानीने योनिमें स्नेह लगाकर, सतैल- तैलसहित तैलसहित, कटुमत्स्यकैः शङ्खरी भाछडीयो शङ्खरी मछलियां, घृताप्लुतैः अथवा यो भेजवेला या घृतमिश्रित, सरला- सरल सरल, गुग्गुलु- गुग्गुलु गुग्गुलु, यवै अने जवना यूर्णथी और जवके चूर्णसे, धूपयेत् धूपन करे धूपन करना चाहिए ॥ १२०३ ॥

120-120½. Or for checking the discharge, the vagina should be lubricated with oil and fumigated with deodar, gum guggul and barley soaked in ghee or with dry fish soaked in oil.

कासीसं त्रिफला कांक्षी समन्नाऽऽम्रास्थि घानकी ॥
पैच्छिल्ये क्षौद्रसंयुक्तश्चूर्णो वैशद्यकारकः ।

पैच्छिल्ये पैच्छिल्यभां पिच्छिलतामे, कासीसम् डीराडसी कासीस, त्रिफला त्रिफला त्रिफला कांक्षी इटडडी फिटकरी, समन्ना मन्ना मन्ना, आम्रास्थि आम्रास्थि गोडली आमकी गुठली, घातकी अने घात- डीनां इला और घातके फूल, चूर्णः योनिभां यूर्ण इनका चूर्ण, क्षौद्रसंयुक्त मधु साथे शहदके साथ, वैशद्यकारक विशदता करने के विशदताकारक है ॥ १२१३ ॥

121-121½ The powder of green vitriol, the three myrobalans, alum, sensitive plant, mango stone and fulsee flower mixed with honey and applied, is curative of the slimy condition of the vagina

योनिरोगेषु पलाशादिककः—

पलाशसर्जजम्बूवृक्षसमन्नामोचघातकीः ॥१२२॥
सपिच्छिलापरिक्लिन्नास्तम्भनः कल्क इष्यते ।

पलाश- पलाश डाल, सर्ज शण राल, जम्बूवृक्ष अने अथुडानी छाल और जामुनकी छाल समन्ना रीसामणी राजवती, मोच- मोचरस मोचरस, घातकीः

तथा धानदीनां दूध तथा घायके फूल, कल्क औऔनी।
उदक इनका कल्क, सपिच्छला पिच्छल पिच्छल, परि-
क्लिष्टा तेभ्यः परिक्लिष्टा योनिनां एवं परिक्लिष्टा योनिमें,
स्त्वधनः स्तब्धनां भाटे स्त्वधनके लिए, इत्यते ४८ छे
इष्ट है ॥ १२२३ ॥

122-122½ In the slimy and softened
condition of the vagina, the paste
made of the bark of palas, sal and
jambhool, indian madder, plantain and
fulsee flowers, which is astringent in
action, is indicated.

स्त्वधयोन्याश्चिकित्सा—

स्त्वधानां कर्कशानां च कार्यं मार्दवकारकम् ॥१२३॥
धारयेद्वेशवारं वा पायसं कृशरां तथा ।

स्त्वधानाम् स्तब्ध स्त्वध, कर्कशानाम् च अने
उदक शोनिऔनी और कर्कश योनियोंमें, मार्दवकारकम्
भृङ्गुर्भृ मृदुर्कर्म, कार्यम् उरु भृङ्गुओ करना चाहिए,
वेशवारम् अथवा वेशवार अथवा वेशवार, पायसम्
पायस पायस, तथा कृशराश्च कृशराने या कृशराको,
धारयेत् धारयु करवी धारण करनी चाहिए ॥ १२३ ॥

123-123½. In conditions where the
vagina has stiffened and has become
rough, the keeping in the vagina of
Vesavara pudding or milk-pudding
or kedgerree, is inducive of softness in
the vagina.

योनिदौर्गन्धचिकित्सा—

दुर्गन्धानां कषायः स्यात्तौवरः कल्क एव वा ॥ १२४॥
चूर्णं वा सर्वगन्धानां पूतिगन्धापकर्षणम् ।

तौवर तुवरकेना तुवरकका, कषाय उषाय कषाय,
कल्कः एव वा अथवा उदक अथवा कल्क, सर्वगन्धानाश्च
वा अथवा सर्व गन्धऔषधौषधौषधौ अथवा सर्व
गन्धऔषधियोंका, चूर्णम् यूर्णु चूर्ण, दुर्गन्धानाम् दुर्गन्धि
योनिऔनी दुर्गन्धी योनियोंकी, पूतिगन्ध- भराभ गन्धे।

पूतिगन्धको, अपकर्षणम् नाश करे छे नष्ट करता
है ॥ १२४ ॥

124-124½ In a condition of foul
smell in the vagina or vaginal stink,
the decoction or the paste of white
mangrove-seeds, or the powder of all
the aromatic drugs, acts as a deodorant.

एवं योनिषु शुद्धासु गर्भं विन्दन्ति योषितः ॥१२५॥
अदुष्टे प्राकृते बीजे जीवोपक्रमणे सति ।

एवम् औ प्रभाणु इस प्रकार, योनिषु योनिऔ
योनियोंके, शुद्धासु शुद्ध यत् शुद्ध होने पर, प्राकृते
स्वाभाविक गुणोपधि युक्त प्राकृत, अदुष्टे बीजे अने
अदुष्ट भीभा और अदुष्ट बीजमें, जीवोपक्रमणे सति
उपनु संक्रमण यत् जीवका संक्रमण होने पर, योषितः
औऔ स्त्रिया, गर्भम् गर्भ गर्भ, विन्दन्ति धारयु करे
छे धारण करती है ॥ १२५ ॥

125-125½ A woman, whose gynecic
organs have been purified by these
measures, will be able to conceive if
the seed be unimpaired and possessed
of its natural qualities and if all the
conditions for fertilization, such as
entry of the soul, be present.

पञ्चकर्मविशुद्धस्य पुरुषस्यापि चेन्द्रियम् ॥१२६॥
परीक्ष्य वर्णैर्दोषाणां दुष्टं तद्गैरुपाचरेत् ।

पञ्चकर्म- पञ्चकर्मभी पञ्चकर्मसे, विशुद्धस्य शुद्ध
करेला शुद्ध किये हुए, पुरुषस्य च अपि पुरुषना पुरुषके,
इन्द्रियम् शुक्ली शुक्ली, दोषाणाम् दोषाणा दोषोंके,
वर्णैर् वर्णोद्धार वर्णोंद्वारा, परीक्ष्य परीक्षा करीने
परीक्षा करके, दुष्टम् दोषवाणुं ह्येय तो तेने दुष्ट होने
पर उसका, तद्गैः ते दोषने नाश करनारा औषधौषधी
उन दोषके नाशक औषधोंसे, उपाचरेत् उपचार करवे।
औऔ उपचार करना चाहिए ॥ १२६ ॥

126-126½ The semen of a man
that has been purified by the pentad

१२६. जीवोपक्रमणे-पञ्चकर्मणे (द.)

of purificatory measures should be tested by its color, and whatever humoral impairment is seen therein should be rectified by suitable curative measures.

भवन्ति चात्र—

सलिङ्गा व्यापदो योनेः सनिदानचिकित्सिताः १२७
उक्ता विस्तरतः सम्यङ्मुनिना तत्त्वदर्शिना ।

अत्र च आ निषयभां इस विषयमें, भवन्ति श्लोका
छे ३ श्लोक हैं कि, तत्त्वदर्शिना तत्त्वदर्शीं तत्त्वदर्शीं,
मुनिना मुनिने मुनिने, सलिङ्गाः लक्षण लक्षण, सनिदान-
निदान निदान, चिकित्सिताः चिकित्सितासहित
और चिकित्सासहित, योनेः योनिना योनिने, व्यापदः
रोगो रोगो, विस्तरतः विस्तारशी विस्तारपूर्वक, सम्यक्
सारी रीति सम्यक् प्रकारसे, उक्ताः उक्ता छे कह दिये
हैं ॥१२७॥

Here are verses again—

127-127½ The gynecic disorders,
have been described along with their
signs and symptoms, etiology and
treatment in extenso, by the great sage
endowed with spiritual insight."

शुक्रदोषादिविषये आत्रेयं प्रत्यग्निवेशस्य प्रश्नाः —

पुनरेवाग्निवेशस्तु पप्रच्छ भिषजां वरम् ॥१२८॥
आत्रेयमुपसङ्गम्य शुक्रदोषास्त्वयाऽनघ ! ।
रोगाध्याये समुद्दिष्टा ह्यष्टौ पुंसांशेषतः ॥१२८॥
तेषां हेतुं भिषक्श्रेष्ठ ! दुष्टादुष्टस्य चाकृतिम् ।
चिकित्सितं च कात्स्न्येन क्लैव्यं यच्च चतुर्विधम् १३०
उपद्रवेषु योनीनां प्रदरो यश्च कीर्तितः ।
तेषां निदानं लिङ्गं च चिकित्सां चैव तत्त्वतः ॥१३१॥
समासव्यासमेदेन प्रब्रूहि भिषजांवर ! ।

१२७½ मुनिना तत्त्वदर्शिना—मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः (य)

१३ ½ मेदेन—योगेन (व)

॥ प्रब्रूहि—ब्रूहि नो (न ध)

॥ —तद् ब्रूहि (फ.)

अग्निवेश अग्निवेशे अग्निवेशने, भिषजाम् वरम्
वैद्यश्रेष्ठ वैद्यश्रेष्ठ, आत्रेयम् आत्रेयनी आत्रेयके,
उपसङ्गम्य पास पास जा कर, पुनः एव
दुःखी फिर, पप्रच्छ पूछपूछ पूछा, अनघ हे निष्पाप
हे निष्पाप, भिषक्श्रेष्ठ हे वैद्यश्रेष्ठ हे वैद्यश्रेष्ठ, भिष-
जां वर हे वैद्यवर हे वैद्यवर, त्वया आपे आपने,
रोगाध्याये अष्टोदरीय अध्यायभां अष्टोदरीय अध्यायमें,
पुंसां पुंसेना पुरुषोंके, अष्टौ आठ आठ, शुक्रदोषाः
शुक्रदोष शुक्रदोष, समुद्दिष्टा अतांछा छे बतलाये है,
अशेषतः संपूर्णतया संपूर्णतया, तेषाम् तेषां उनके,
हेतुं हेतु कारण, दुष्टादुष्टस्य दुष्ट अने अदुष्ट वीर्यना
दुष्ट और अदुष्ट वीर्यके, चाकृतिम् लक्षण लक्षण,
कात्स्न्येन च अने संपूर्ण और संपूर्ण, चिकित्सितम्
चिकित्सा चिकित्सा, यच्च च छे जो, चतुर्विधम् चार
प्रकारकी, क्लैव्यम् नपुंसकता नपुंसकता,
योनीनाम् तथा योनिरोगोना तथा योनिरोगोंके, उपद्र-
वेषु उपद्रवोंभां उपद्रवोंमें, यच्च च छे जो, प्रदरः प्रदर
प्रदर, प्रकीर्तित. उल्लेख छे कहा गया है, तेषाम् तेषां
उनके, निदानम् निदान निदान, लिङ्गं लक्षण लक्षण,
चिकित्साम् च अने चिकित्साने और चिकित्साको,
समास-संक्षेप संक्षेप, व्यासमेदेन अने विस्तारना
लेखी और विस्तारमेदसे, तत्त्वतः यथार्थ रीति यथार्थ
रीतिसे, प्रब्रूहि उल्लेख कहिये ॥ १२८-१३१ ॥

128-131½. Agnivesa, again apprao-
ching Atreya the foremost of physi-
cians, said, "Describe, O, sinless one,
and the best of physicians! the seminal
disorders affecting men which have
been enumerated as eight in the
chapter on Nomenclature of diseases
(chapter XIX Sutra), now, describe O,
best of physicians! these disorders with
their causes, the characteristics of heal-
thy and morbid conditions, and their
treatment in full detail. Describe also
impotency which is of four types as
well as the etiology, symptoms and

the lines of treatment of the complications of gynecic disorders in which colporrhea has been mentioned as one. Describe them in brief and in extenso too, O, best among physicians !”

तस्मै शुश्रूषमाणाय प्रोवाच मुनिपुङ्गवः ॥१३२॥

मुनिपुङ्गवः मुनिवरं मुनिवरं, शुश्रूषमाणाय साध-
नानि भूयानि सुननेकी इच्छावाले, तस्मै तेने
उत्तको, प्रोवाच आ उपदेश कथो यह उपदेश
किया ॥१३२॥

132. To the disciple who inquired thus, the best among sages replied and said,

दुष्टस्य शुक्रस्यावीजत्वम्—

बीजं यस्माद्व्याधये तु हर्षयोनिस्तमुत्थितम् ।

शुक्रं पौरुषमित्युक्तं तस्माद्वक्ष्यामि तच्छृणु ॥१३३॥

व्याधये मैथुनभां मैथुनमे, हर्षयोनि- ६५ने ३२णे
हर्षके कारण, समुत्थितम् उत्पन्न थयेल उत्पन्न हुआ,
पौरुषम् शुक्रम् पुत्रपुत्रं वीर्यं पुरुषका शुक्र, यस्मात्
ने ३२ण्भी जिस कारणसे, बीजम् इति भीज बीज,
उक्तम् उक्तेष्वयं छे कहाता है, तस्मात् ते वह, वक्ष्यामि
छुं छु कहता हूं, तव ते उसे, शृणु साधने।
सुनो ॥ १३३ ॥

133 Seminal secretion in man is born of the excitement due to the contact with female genital organ during sexual congress and acts as the fertilising agent Listen as I now describe its morbid conditions.

यथा बीजमकालाम्बुमिकीटाग्निदूषितम् ।

न विरोहति संदुष्टं तथा शुक्रं शरीरिणाम् ॥१३४॥

यथा ने प्रकारे जिस प्रकार, अकालाम्बु- अक्रान्
वर्षा अकाल वर्षा, कृमि- कृमि कृमि, कीट- कीट कीट,
१३३. व्याधये मु-व्याधये (ध.)

अग्नि- अग्ने अग्निथी और अग्निसे, दूषितम् दूषित थयेलुं
दूषित हुआ, बीजम् भीज बीज, न विरोहति न क्रूरने
उत्पन्न ३२तु नथी अक्रूरको उत्पन्न नहीं करता, तथा
तेवी रीते उसी प्रकार, शरीरिणाम् पुत्रपुत्रं पुरुषका,
संदुष्टम् ६५ दूषित, शुक्रम् वीर्यं गर्भने उत्पन्न ३२तुं
नथी वीर्य गर्भको उत्पन्न नहीं करता ॥ १३४ ॥

134 As the seed, which is impaired by untimely watering or unseasonal rains or by parasites, insects and fire, does not grow, similar is the case with the vitiated semen in man.

शुक्रदुष्टेर्निदानं संप्राप्तिश्च—

अतिव्यवायाद्व्यायामादसात्म्यानां च सेवनात् ।

अकाले वाऽप्ययोनौ वा मैथुनं न च गच्छतः १३५

रूक्षतिककषायातिलवणाम्लोष्णसेवनात् ।

नारीणामरसज्ञानां गमनाज्जरया तथा ॥१३६॥

चिन्ताशोकाद्विस्त्रम्भाच्छस्त्रक्षाराग्निविभ्रमात् ।

भयात्क्रोधादभीचाराद्याधिभिः कशितस्य च ॥१३७॥

वेगाघातात् क्षताच्चापि घातूनां संप्रदूषणात् ।

दोषाः पृथक् समस्ता वा प्राप्य रेतोवहाः सिराः १३८

शुक्रं संदूषयन्त्याशु

अतिव्यवायात् अतिमैथुनथी अतिमैथुनसे, व्या-
यामात् व्यायामथी व्यायामसे, असात्म्यानां च अग्ने
असात्म्यना और असात्म्यके, सेवनात् सेवनथी सेवनसे,
अकाले वा अपि अक्रान् अकालमें, ययोनौ वा अयोनौ
अयोनिभां अथवा अयोनिमें, मैथुनम् मैथुन ३२वाथी
मैथुन करनेसे, न च गच्छत निष्कृष्ट मैथुन न ३२वाथी
बिलकुल मैथुन न करनेसे, रूक्ष- ३५ रूक्ष, तिक्र तिक्र
तिक्र, कषाय- ३५ कषाय, अति- अत्यंत अत्यन्त,

१३५ अरमज्ञाना-अरसज्ञानात् (क घ ष फ)

, गमनात्-संगणात् (घ ष ङ)

१३७ शस्त्रक्षाराग्निविभ्रमात्-शस्त्रक्षाराग्निस्तथा (फ)

, अभीचारात्-अतीमागात् (ब ष)

, -अभीघातात् (ब.)

लवण- क्षुब्ध लवण, अम्ल- अम्ल अम्ल, उष्ण- नम्र
गरम तथा गरम, सेवनात् पदार्थोना सेवनथी द्रव्योंके
सेवनेसे, असहजानाम् असिद्ध असिद्ध, नारीणाम्
स्त्रीणां साथे स्त्रियोंके साथ, गमनात् गमन करवाथी
गमन करनेसे, तथा जरया वृद्ध अपर्याथी वृद्धावस्थासे,
चिन्ता- चिन्ताथी चिन्तासे, शोकात् शोकथी शोकसे,
अविश्रम्भात् अविश्रामासथी अविश्रामसे, शस्त्र- शस्त्र
शस्त्र, क्षार- क्षार क्षार, अग्नि- अग्नि अग्निर्भूना और
अग्निकर्मके, विभ्रमात् अनुचित प्रयोगथी अनुचित
प्रयोगसे, भयात् भयथी भयसे, क्रोधात् क्रोधथी क्रोधसे,
असीचारात् अभिचारथी अभिचारसे, व्याधिभि रोगोने
द्वितीये रोगोंके कारण, कर्णितस्य च उत्पन्न थयेदी
कृशताथी उत्पन्न हुई कृशतासे, वेगाघातात् वेगोने
शोकवाथी वेगोंको रोकनेसे, क्षत्वात् क्षतथी क्षतसे,
धातूनाम् अने धातुओंना और धातुओंके, संप्रदूषणात्
च अपि दूषित थवाथी दूषित होनेसे, पृथक् पृथक्
पृथक् पृथक्, समस्ताः वा अथवा अथवा अथवा सभी,
दोषाः दोष दोष, रेतोवहाः शुक्लादी शुक्लादी, घमनी
नाडीओमां नाडियोंमें, प्राप्य जलने जाकर, शुक्ल
शुक्ले शुक्लो, आशु जलदी शीघ्र, संदूषयन्ति दूषित
करे छे दूषित करते हैं ॥ १३५-१३८ ॥

135-138½. By excessive sexual indulgence, bodily exertion and habitual use of unwholesome diet, and by untimely sexual congress, or by sexual abuse or absolute sexual abstinence or by the habitual use of dry, bitter astringent, very saltish, acid, or hot articles, or sexual congress with an unresponsive woman or owing to old age, worry, grief, or lack of mutual confidence or to injury by weapon, caustics, or fire or owing to fear, anger, black magic, emaciation due to diseases, suppression of the natural urges or owing to injury or vitiation of body elements, the humors get provoked

either singly or collectively, and reaching the seminal vessels soon, they vitiate the semen excessively.

शुक्रदोषभेदाः —

तद्वक्ष्यामि विभागशः ।

फेनिलं तनु रूक्षं च विवर्णं पूति पिच्छिलम् ॥१३९॥

अन्यधातूपसंसृष्टमवसादि तथाऽष्टमम् ।

तत् तेने उसे, विभागशः विभाग अनुसार
विभागके अनुसार, वक्ष्यामि कडीश कहंगा, फेनिलम्
झीझुवाणु झागदार, तनु पातणु पतला, रूक्षम् रूक्ष
रूक्ष, विवर्णम् विवर्णं विवर्ण, पूति पूति पूति, पिच्छिलम्
पिच्छिल पिच्छिल, अन्यधातूपसंसृष्टम् अन्य धातुथी
दूषित अन्यधातुसे दूषित, तथा तथा तथा, अष्टमम्
आठवु आठवो, अवसादि अवसादी, आम दूषित वीर्य
आठ प्रकारनु छे अवसादी, इस तरह दूषित वीर्य आठ
प्रकारका है ॥ १३९ ॥

139-139½ Now I shall describe each of the conditions according to its classification. Frothiness, thinness, dryness, discoloration, putrid smell, sliminess, admixture with other body elements and sinking when put in water, are the eight conditions of seminal morbidity.

वातदूषितशुक्रस्य लक्षणम्—

फेनिलं तनु रूक्षं च कृच्छ्रेणारूपं च साहतात् ॥१४०॥
भवत्युपहतं शुक्रं न तद् गर्भाय कल्पते ।

साहतात् वायुथी वायुसे, उपहतम् दूषित थयेथुं
दूषित हुआ, शुक्रम् शुक्रं शुक्र, फेनिलम् झीझुवाणु
झागदार, तनु पातणु पतला, रूक्षम् च रूक्ष रूक्ष,
कृच्छ्रेण भुस्केलीथी कठिनाईसे, सत्वम् च अने शोण
प्रमाणुमां और थोड़ी मात्रामें, भवति प्रवृत्त भाव छे
प्राप्त होता है, तत् ते वह गर्भाय गर्भ माटे गर्भके

१३९. विभागशः—विशेषण (य)

लिए, न कल्पते सभयं यत् नथी असमर्थ होता है ॥१४०३॥

140-140½ Owing to morbid vata, the semen becomes frothy, thin, ununctuous and scanty, and discharges with difficulty, suffers vitiation and precludes conception.

पित्तदूषितशुक्रस्य लक्षणम्—

सनीलमथवा पीतमभ्युष्णं पूतिगन्धि च ॥१४१॥
दहल्लिङ्गं विनिर्याति शुक्र पित्तेन दूषितम् ।

पित्तेन पित्तं पित्तसे, दूषितम् दूषित, शुक्रं शुक्रं शुक्र, सनीलम् कृष्णं नीलं नीला, अथवा अथवा अथवा, पीतम् पीतं पीला, अभ्युष्णम् अत्यन्तं गरम, अत्यन्तं गरम, पूतिगन्धि च अने अने अन्धवाण और पूतिगन्धवाला, लिङ्गम् अने शिशुम् और शिशुमें, दहत् च दह करत हुआ, विनिर्याति अहार नीकले से बाहर निकलता है ॥१४१३॥

141-141½. The semen, vitiated by pitta, is of bluish or yellowish tinge is very hot, putrid in smell, and causes burning in the phallus while it is being discharged

श्लेष्मदूषितशुक्रस्य लक्षणम्—

श्लेष्मणा बद्धमार्गं तु भवत्यत्यर्थपिच्छिलम् ॥१४२॥

श्लेष्मणा तु अने कृष्ण और कफसे, बद्धमार्गम् रोकनेवाला मार्गवाण वीर्य रके हुए मार्गवाला वीर्य, अत्यर्थ-अत्यन्त अत्यन्त, पिच्छिलम् पिच्छिल पिच्छिल, अवति आय से होता है ॥१४२॥

142. When the seminal passage is obstructed by kapha, the semen becomes excessively viscid.

रुधिरान्वितशुक्रस्य लक्षणम्—

स्त्रीणामत्यर्थगमनादभिघातात् क्षतादपि ।
शुक्रं प्रवर्तते जन्तोः प्रायेण रुधिरान्वयम् ॥१४३॥

स्त्रीणाम् स्त्रीणां साथे स्त्रियोंके साथ, अत्यर्थ-अत्यन्त अत्यन्त, गमनात् समागम करनसे, अभिघातात् अभिघातसे, क्षतात् अपि अने क्षतसे भी, जन्तो मनुष्यन्तु मनुष्यका, शुक्रं शुक्रं शुक्र, प्रायेण धनु करीने बहुधा, रुधिरान्वयम् रक्तमिश्रित रक्तमिश्रित, प्रवर्तते प्रवर्तित से प्रवृत्त होता है ॥१४३॥

143 Owing to excessive sexual indulgence or to injury or ulcerations, the semen is discharged mixed generally with blood

अवसादिन. शुक्रस्य लक्षणम्—

वेगसंधारणाच्छुक्रं वायुना विहतं पथि ।
कृच्छ्रेण याति ग्रथितमवसादि तथाऽऽष्टमम् १४४
इति दोषाः समाख्याताः शुक्रस्याष्टौ सलक्षणाः ।

तथा तथा तथा, वेगसंधारणात् वेगने रोकनेवाली वेगको रोकनेसे, वायुना वायुवाली वायुसे, पथि मार्गमें, विहतम् रोकनेवाला अवरोध हुआ, शुक्रम् शुक्रं वीर्य, ग्रथितम् गठित ग्रथित होकर, कृच्छ्रेण मुश्किलीये, याति अहार आवे से बाहर निकलता है, अष्टमम् अवसादि आ वीर्य अवसादी नामना आठवां अष्टमं से यह वीर्य अवसादी नामके आठवें प्रकारका है, इति आ ये, शुक्रस्य शुक्रना शुक्रके, अष्टौ आठ आठ, दोषाः दोषा दोष, सलक्षणा लक्षणोपहित लक्षणसमेत, समाख्याताः कहे से कहे गये हैं ॥१४४३॥

144-144½. Owing to the suppression of natural urges, the semen being obstructed by vata in its course becomes clotted and is discharged with difficulty; it sinks when put in water. This is the eighth kind of

१४१ क्षतादपि-क्षतादपि (फ)

१४१. अभ्युष्णं-पल्लि (फ)

१४२ बद्ध-बद्ध (व)

morbidity. Thus have been described the eight kinds of seminal disorders with their characteristic signs

શુદ્ધસ્ય શુક્રસ્ય લક્ષણમ્—

સ્નિગ્ધં ઘનં પિચ્છિલં ચ મધુરં ચાવિદાહિ ચ ॥૧૪૫॥
રેતઃ શુદ્ધ વિજાનીયાચ્છેતં સ્ફટિકસન્નિભમ્ ।

સ્નિગ્ધમ્ સ્નિગ્ધ સ્નિગ્ધ, ઘનમ્ ઘન ઘન, પિચ્છિલમ્ પિચ્છિલ પિચ્છિલ મધુરમ્ મધુર મધુર, અવિદાહિ ચ અને અવિદાહી ઓર અવિદાહી, શ્વેતમ્ સફેદ સફેદ, સ્ફટિક સન્નિભમ્ ચ અને સ્ફટિક સમાન ઓર સ્ફટિકકે સમાન, રેતઃ શુદ્ધને શુક્રકો, શુદ્ધમ્ શુદ્ધ શુદ્ધ, વિજાનીયાત્ બહુ બેધએ જાનના વાહિ ॥૧૪૫॥

145-145½. That should be known as pure or normal semen, which is viscid, dense, slimy, sweet, non-irritant and whitish, and transparent like a crystal in appearance.

શુક્રદોષાણાં ચિકિત્સા—

વાજીકરણયોગૈસ્તૈરુપયોગસુખંહિતૈઃ ॥૧૪૬॥

રક્તપિત્તહરૈર્યોગૈર્યોનિવ્યાપદિકૈસ્તથા ।

દુષ્ટં યદા ભવેચ્છુકં તદા તત્ સમુપાચરેત્ ॥૧૪૭॥

યદા બ્યારે જવ, શુક્રમ્ શુક્ર શુક્ર, દુષ્ટમ્ દુષ્ટ દુષ્ટ, ભવેત્ થાય હોવે તદા ત્યારે તવ, તત્ તેની ઉસકી, તૈઃ તેતે ઉન ઉન, ડાળયોગ-સુત્રે ઉપયોગદારા આરોગ્ય આપનારા ઉપયોગદારા આરોગ્ય દેનેવાલે, હિતૈ અને હિતકર ઓર હિતકર, વાજીકરણયોગૈ-વાજીકરણ યોગોસે, રક્તપિત્તહરૈ રક્તપિત્તહર યોગોસે, તથા તથા તથા, યોનિવ્યાપદિકૈ યોનિવ્યાપતિનો નાશ કરનાર યોગોથા યોનિવ્યાપતિકે નાશક યોગોસે, સમુપાચરેત્ ચિકિત્સા કરવી બેધએ ચિકિત્સા કરાની વાહિ ॥ ૧૪૬-૧૪૭ ॥

૧૪૫. ચાવિદાહિ ચ-વારિવાહિ ચ (ક)

૧૪૫½. શ્વેત-શુદ્ધ (બ)

૧૪૭ શુક્ર-રેતઃ (બ હ)

146-147. When the semen gets vitiated it should be treated with the virilific recipes which are pleasant to take and beneficial combined with the remedies indicated in hemothermia and gynecic complications

घृतं च जीवनीयं यक्ष्यवनप्राश एव च ।

गिरिजल्य प्रयोगश्च रेतोदोषानपोहति ॥૧૪૮॥

યક્ષ્ જીવનીયમ્ ઘૃતમ્ બે જીવનીય ઘૃત એ તે જો જીવનીય ઘૃત હે વહ, ચ્યવનપ્રાશ ચ એવ ચ્યવન-પ્રાશ ચ્યવનપ્રાશ, ગિરિજલ્ય અને શિલાજીતનો ઓર શિલાજીતકા, પ્રયોગ. ચ પ્રયોગ પ્રયોગ, રેતોદોષાન્ શુદ્ધોષોને શુક્રદોષોનો, અપોહતિ દૂર કરે છે દૂર કરતે હે ॥ ૧૪૮ ॥

148 The life-promoter ghee and the linctus named Chyavana-prasa and the course of mineral pitch, remove the seminal morbidity.

वातान्विते हिताः शुके निरूहाः सानुवासनाः ।

વાતાન્વિતે વાયુયુક્ત વાતયુક્ત, શુકે શુક્રમા શુક્રમે, સાનુવાસનાઃ અનુવાસનસહિત અનુવાસનકે સામ, નિરૂહાઃ નિરૂદ્ધ બરિતઓ નિરૂદ્ધ વસ્તિયો, હિતા હિતકર છે હિતકર હે ॥૧૪૯॥

148½. When the semen is vitiated by vata, evacuative and unctuous enemata are beneficial.

अभयामलकीयं च पैत्ते शस्तं रसायनम् ॥૧૪૯॥

પૈત્તે પિત્તથી દૂષિત શુક્રમા પિત્તસે દૂષિત શુક્રમે, અભયામલકીયમ્ અભયામલકીય અભયામલકીય, રસાયનમ્ રસાયન રસાયન, શસ્ત્રમ્ પ્રશસ્ત છે પ્રશસ્ત હે ॥૧૪૯॥

૧૪૯. અભયામલકીય-બ્રાહ્મમાલકીય (દ. બ. ક)

, રસાયનમ્-વિરેચનમ્ (બ)

149. And if it is vitiated by pitta, the compound vitalizing elixir of chebulic and emblic myrobalans is recommended.

मागध्यभृतलोहानां त्रिफलाया रसायनम् ।
कफोत्थितं शुक्रदोषं हन्याद्भृतातकस्य च ॥१५०॥

मागधी- पीपरतु रसायन पिप्पलीका रसायन, अमृत-
आमलकीतु रसायन आमलकीका रसायन, लोहानाम्
लोहानु रसायन लोहका रसायन, त्रिफलायाः त्रिफलानु
रसायन त्रिफलाका रसायन, भृतातकस्य च अने बिक्षा-
भानु और भिलाविका, रसायनम् रसायन रसायन, कफो
त्थितम् उद्भव्य कफजन्य, शुक्रदोषम् शुक्रदोषने शुक्र-
दोषको, हन्यात् हने छे नष्ट करते है ॥ १५० ॥

150 If the vitiation of semen is by kapha, then the course of vitalizing elixir of long pepper, guduch, iron or the three myrobalans, or that of the marking nut (Chapter I Chikitsa), removes the morbidity.

यदन्यधातुसंसृष्टं शुक्रं तद्वीक्ष्य युक्तिः ।
यथादोषं प्रयुज्जीत दोषधातुभिर्गजितम् ॥१५१॥

यत् शुक्रम् ने शुक्रं जो शुक्र, अन्यधातु- भीष्म
धातुथी अन्य धातुसे, संसृष्टम् संसृष्ट होय तो संसृष्ट
होने पर, तत् वीक्ष्य तेने नेर्धने उसको देखकर, युक्तिः
युक्तिथी युक्तिसे, यथादोषम् दोष अनुसार दोषानुसार,
दोषधातु- दोष अने धातु अनेना दोष और धातु दोनोंकी,
भिर्गजितम् औषधने औषधका, प्रयुज्जीत प्रयोग
करवे प्रयोग करना चाहिए ॥ १५१ ॥

151. If the semen be combined with any other body-element, the proper corrective for the morbid element should be combined and given after examining systematically the nature of the morbidity.

१५१. तद्वीक्ष्य युक्तिः—वीक्ष्य भिषक् क्रियां (इ.)

सर्पिः पयो रसाः शालिर्यवगोधूमषष्टिकाः ।
प्रशस्ताः शुक्रदोषेषु बस्तिकर्म विशेषतः ॥१५२॥
दृश्येष्टशुक्रदोषाणां मुनिनोक्तं चिकित्सितम् ।

शुक्रदोषेषु शुक्रदोषेभ्यः शुक्रदोषोर्मे, सर्पिः धी घृत,
पयः दूध दूध, रसाः आसिरस मांसरस, शालिः
शाण शालि, यव- जौ, गोधूम- धुँ गोधू, षष्टिका.
षाठी योषा साठी चावल, विशेषतः अने आस डरीने
और खास करके, बस्तिकर्म अस्तिकर्म बस्तिकर्म,
प्रशस्ताः प्रशस्त छे प्रशस्त है, इति आ प्रमाणे
इस प्रकार, मुनिना मुनिओ मुनिने, दृष्ट आठ आठ,
शुक्र- दोषाणाम् शुक्रदोषानी शुक्रदोषोंकी, चिकित्सितम्
चिकित्सा चिकित्सा, उक्तम् उक्ती छे कही है ॥ १५२ ॥

152-152½. Ghee, milk, meat-juices, salu rice, barley, wheat and shashtika rice are beneficial in vitiated condition of the semen, and enemata are specially indicated. Thus have been described, by the sage, the treatment of the eight kinds of seminal morbidity.

कैव्यस्य निदान सामान्यलक्षणम्—

रेतोदोषोद्भवं कैव्यं यस्मान्छुद्ध्यैव सिध्यति ॥१५३॥
ततो वक्ष्यामि ते सम्यग्निवेश ! यथातथम् ।

अग्निवेश ! हे अग्निवेश ! हे अग्निवेश !, यस्मात् नेधी
जिस कारणसे, रेतोदोषोद्भवम् शुक्रदोषजन्य शुक्रदोष-
जन्य, कैव्यम् नपु सकता नपुसकता, शुद्धया एव शुद्धिथी
७ शुद्धिसे ही, सिध्यति दूर थाय छे दूर होती है, तत.
तेथी इस लिए, ते तने तुमको, यथातथम् यथायोग्य
यथायोग्य, सम्यक् सारी रीते अच्छी तरहसे, वक्ष्यामि
उक्तीश कहूँगा ॥ १५३ ॥

153 153½ If impotency is caused by seminal morbidity, it gets cured by the purification of the semen. Henceforth, O, Agniveśa ! I shall fully describe systematically the subject of impotency.

વીજધ્વજોપઘાતાભ્યાં जरया शुक्रसंक्षयात् ॥१५४॥
क्लैब्यं संपद्यते तस्य शृणु सामान्यलक्षणम् ।

વીજ- શુક્ર શુક્ર, ધ્વજ- અને શિશ્નના ઔર શિશ્નકે,
પઘાતાભ્યામ્ દોષોથી દોષોસે, जरया વ્રહ્મવસ્થાથી વ્રહ્મ-
વસ્થાસે, शुक्र- અને વીર્યની ઔર વીર્યકી. સંક્ષયાત્
ક્ષીણતાથી ક્ષીણતાસે, ક્લૈબ્યમ્ નપુંસકતા નપુસકતા, સંપ-
દ્યતે પ્રાપ્ત થાય છે પ્રાપ્ત થોતી હૈ, तस्य તેનું ઉસકા,
सामान्य- સામાન્ય સામાન્ય, लक्षणम् લક્ષણ લક્ષણ,
शृणु સાંભળો સુનો ॥૧૫૪૩॥

154 154½ Impotency results from seminal morbidity, the disorders of the phallus, old age and loss of semen. Now listen to an account of its general symptoms.

सङ्कल्पप्रवणो नित्यं प्रियां वश्यामपि स्त्रियम् ॥१५५॥
न याति लिङ्गशैथिल्यात् कदाचिद्याति वा यदि ।
श्वासार्त- स्निग्धगात्रश्च मोघसङ्कल्पचेष्टितः ॥१५६॥
म्लानશિશ્નश्च निर्वीजः स्यादेतत् ક્લૈબ્યલક્ષણમ્ ।
સામાન્યલક્ષણં હોતદ્વિસ્તરેણ પ્રવક્ષ્યતે ॥૧૫૭॥

નિત્યમ્ રેખ સદા, સંકલ્પ- સ કલ્પમાં સકલ્પમે,
પ્રવણઃ તત્પર તત્પર, लिङ्गशैथिल्यात् લિંગની શિથિલતાને
લીધે લિંગકી શિથિલતાકે કારણ, प्रियाम् પ્રિય પ્રિય,
वश्याम् અને વશ્ય ઔર વશ્ય, स्त्रियम् સ્ત્રિ સ્ત્રી વિધે
પણ્ જીમે સી, न याति ગમન કરતો નથી ગમન
નહી કરતા, यदि वा अथवा तो अथवा तो, कदाचित्
કદાચ કદાચિત્, याति ગમન કરે છે ગમન કરતા હૈ,
श्वासार्त, तो श्वास थडे છે तो श्वासपीडित होता है, स्निग्ध-
गात्रः च शरीरमा पसीने छूटे છે શરીરમે પસીના
છૂટતા હૈ, मोघसङ्कल्पचेष्टितः તેના ચેષ્ટા અને સ કલ્પ
વ્યર્થ બય છે તસ્કે સંકલ્પ ઔર ચેષ્ટા વિફલ હોતે હૈ,
म्लानशिश्नः शिश् शिथिल થઈ બય છે શિશ્ન શિથિલ
હો જાતા હૈ, निर्वीज च અને निर्वीर्य और निर्वीर्य
સ્વાત્ હોય છે હોતા હૈ, एतत् आ यह, क्लैब्यलक्षणम्
નપુંસકતાનુ લક્ષણ છે નપુસકતાકા લક્ષણ હૈ, एतत्

આ यह, सामान्य- सामान्य सामान्य, लक्षणम् लक्षण
લક્ષણ, विस्तरेण विस्तारथी विस्तारसे, प्रवक्ष्यते उद्देश्यमा
આવે છે કહા જાતા હૈ ॥ ૧૫૫-૧૫૭ ॥

155-157. The following are the characteristics of impotency:—though continually pre-occupied mentally with the sexual thoughts yet the person does not approach the willing partner, or approaches her very rarely if ever, owing to impaired erectile power, he is afflicted with hard breathing, perspiration of the entire body, lack of erection and lack of sperm, and his desire and efforts at mating get frustrated These are the general symptoms of impotency. They will now be described in detail.

વીજોપઘાતજક્લૈબ્યલક્ષણમ્—

शीतरूक्षाल्पसंक्लिष्टविरुद्धाजीर्णभोजनात् ।
शोकचिन्ताभयत्रासात् स्त्रीणां वात्यर्थसेवनात् ॥
अभिचाराद्विस्मम्भाद्रसादीनां च संक्षयात् ।
वातादीनां च वैषम्याच्चयैवालशनाच्छ्रमात् ॥१५२॥
नारीणामरसज्ञत्वात् पञ्चकर्मापचारतः ।
वीजोपघाताद्भवति पाण्डुरवर्ण सुदुर्बलः ॥१६०॥
अल्पप्राणोऽल्पहर्षश्च प्रमदायु भवेन्नरः ।
हृत्पाण्डुरोगतमककामलाश्रमपीडितः ॥१६१॥
छर्द्यतीसारशूलार्तः कासज्वरनिपीडितः ।
वीजोपघातजं क्लैब्यं

શીત- શીતળ શીતલ, રૂક્ષ- રૂક્ષ રૂક્ષ, અલ્પ- થોડું
યોકા, સંક્લિષ્ટ- મલિન મલિન, વિરુદ્ધ- વિરુદ્ધ વિરુદ્ધ,

૧૫૮ શીતરૂક્ષાલ્પસંક્લિષ્ટવિરુદ્ધાજીર્ણભोजनाત-વિરુદ્ધા-

ત્યરપમેક્લિષ્ટપાનાત્મજોજનાત (૫.)

,, વિરુદ્ધાજીર્ણમોજનાત-વિરુદ્ધાસામ્યમેજનાત (૬.)

,, શીતરૂક્ષ-પૂતિરૂક્ષ (૭.)

अजीर्ण-भोजनात् अने अशुभ्रभां भोजनधी और अजी-
र्णमें भोजन करनेसे, शोक- शोक शोक चिन्ता- चिन्ता
चिन्ता, भय- भय भय, त्रासात् अने त्रासधी और
त्राससे, स्त्रीणाम् च स्त्रीभोगां और स्त्रियोंके, अत्यर्थ-
अत्यन्त अत्यन्त, सेवनात् सेवन करनेवाली सेवन करनेसे,
अभिचारात् अभिचारधी अभिचारसे, अविस्मृतात्
अविस्मृताधी अविस्मृतासे, रसादीनाम् च रस
वजरेने। रस आदिके, सक्षयात् अहु क्षय
थाधी बहुत क्षय होनेसे, वातादीनाम् च वायुआदिनी
वातादिकी, वैषम्यात् विषमताधी विषमतासे, तथा एव
अनश्ननात् अनशनधी अनशनसे, अमात् परिश्रमधी
परिश्रमसे, नारीणाम् स्त्रीभोगां स्त्रियोंमें, असंज्ञत्वात्
रसज्ञता नहीं होवाधी रसज्ञता न होनेसे, पञ्चकर्म-
पञ्चकर्मना पंचकर्मके, अपचारतः अपचारधी अपचारसे,
बीजोपघातात् अने शुक्रक्षयधी और शुक्रक्षयसे, नरः
मनुष्य मनुष्य पाण्डुवर्ण पाण्डुवर्णना पाण्डुवर्णा,
सुदुर्बल अने अतिदुर्बल और अतिदुर्बल, भवति भवति
छे होता है, प्रमदासु अने स्त्रीभोगां और स्त्रियोंमें,
अल्पप्राण अल्पप्राणवाणो अल्पबलयुक्त, अल्पहर्षः च
तथा अल्प हर्षवाणो तथा अल्प हर्षवाला, भवेत् होय छे
होता है, हृत्- तथा हृत्-रोग तथा हृद्-रोग, पाण्डुरोग-
पाण्डुरोग, तमक- तमक श्वास तमक श्वास,
कामला- कामला कामला, अमपीडित अने अभधी
पीडित और अमसे पीडित, छर्दि- तेभ्य उदरी एव
कै, अतिसार- अतिसार अतिसार, शूलार्तः अने शूल-
पीडित और शूलपीडित, कास- तथा उधरस तथा खासी,
ज्वर- अने तापधी और ज्वरसे, निपीडित पीडित रहे
छे पीडित रहता है, बीजोपघातजम् आ शुक्रना उप-
धातधी भयेवी यह शुक्रक्षयजन्य, क्लेश्यस् नपुसकता
छे नपुसकता है ॥ १५८-१६१ ॥

158-161. As a result of cold, dry, scanty, vitiated and antagonistic diet or pre-digestion meals, owing to grief, anxiety, fear and terror, or due to excessive indulgence in women, loss of nutrient fluid and other body elements, owing to discordance of vata

and other humors, or owing to fasting, fatigue, lack of response in the sexual partner or wrongful effects of the quinary procedures of purification, there occurs vitiation of semen and the person becomes pale of color, very weak, low spirited and of feeble erective power. He gets afflicted with cardiac disorders, anemia, asthma, jaundice, prostration, vomiting, diarrhea and colicky pain, cough and fever. This is the impotency caused by seminal morbidity.

ध्वजभङ्गकृतकैव्यलक्षणम्—

ध्वजभङ्गकृतं शृणु ॥१६२॥

अत्यम्ललवणक्षारविरुद्धासात्म्यभोजनात् ।
अत्यम्बुपानाद्विषमात् पिष्टान्नगुरुभोजनात् ॥१६३॥
दधिकीरानूपमांससेवनाद्याधिकर्षणात् ।
कन्यानां चैव गमनादयोनिगमनादपि ॥१६४॥
दीर्घरोगां चिरोत्सृष्टां तथैव च रजस्वलाम् ।
दुर्गन्धां दुष्टयोनिं च तथैव च परिश्रुताम् ॥१६५॥
ईदृशीं प्रमदां मोहाद्यो गच्छेत् कामहर्षितः ।
चतुष्पदाभिगमनाच्छेकसञ्चाभिघाततः ॥१६६॥
अधावनाद्वा मेढ्रस्य शस्त्रदन्तनखक्षतात् ।
काष्ठप्रहारनिष्पेषाच्छूकानां चातिसेवनात् ॥१६७॥
रेतसश्च प्रतीघाताद्भुजभङ्गः प्रवर्तते ।

ध्वजभङ्गकृतम् अनलान्तरं नपुसकताने
ध्वजभगजन्य नपुसकताको, शृणु साधने। सुनो, अति-
अत्यन्त अत्यन्त, अम्ल-अम्ल अम्ल, लवण- लवण लवण,
क्षार- क्षार क्षार, विरुद्ध- विरुद्ध विरुद्ध, असात्म्य-
भोजनात् अने असात्म्य भोजनधी और असात्म्य भोजनसे,

१६३ अमात्म्य-अजीर्ण (ड)

१६५ दीर्घरोगा-दीर्घरोगी (घ फ)

परिश्रुताम्-परिश्रुताम् (घ.)

१६६ ईदृशी प्रमदा मोहाद्यो गच्छेत् कामहर्षितः-नरस्य प्रमदां
मोहादतिहर्षात् प्रगच्छतः (फ.)

अस्म्यन्नुपानात् धान्यं पाण्डुरी पीयाथी बहुत जल पीनेसे, विषमात् विषम विषम, पिष्टाज्ज-पिष्टाज्ज पिष्टाज्ज, गुरु-भोजनात् अने भारे क्षोभनथी और गुरु भोजनसे, दधि-दही दही, क्षीर-दूध दूध, आनूपमांय तथा आनूप भक्षना तथा आनूपमांसके, सेवनात् सेवनथी सेवनसे, व्याधिकर्षणात् व्याधिथी कृश तथाथी व्याधिसे कृश होनेसे, कन्यानाम् च कन्यामा कन्याओंसे, गमनात् गमन करेवाथी गमन करनेसे, अयोनिगमनात् अपि अने अयोनिगमन करेवाथी पशु ध्वजमंग थाय छे और अयोनिगमनसे भी ध्वजमंग होता है, दीर्घरोगाश्च पण्य दीर्घरोगिणी पुनः दीर्घरोगिणी, चिरोस्सुष्टाश्च अलु क्षोभथी तन्मयेक्षी चिरत्यक्ता, तथा एव च रजस्वलाश्च रजस्वला रजस्वला, दुर्गन्धाम् दुर्गन्धवाणी दुर्गन्धवाली, दुष्टयोनिम् च दुष्ट योनिवाणी दुष्ट योनिवाली, तथा एव परिक्षुताम् च अने परिक्षुत योनिवाणी और परिक्षुत योनिवाली, ईदृशीम् ऐवी ऐसी, प्रमदाम् प्रमदाने विषे प्रमदासे, कामहर्षितः कामहर्षित कामहर्षित, यः ने जो, मोहात् मोहथी मोहसे, गच्छेत् गमन करे छे तेना ध्वजमंग थाय छे गमन करता है उसका ध्वजमंग होता है, चतुष्पदाभिगमनात् तेभ्यः पशुगमनथी एवं पशुगमनसे, शोफसः च अने क्षिगमां और लिंगमें, अभिघाततः योऽत लागवाथी चोट लगनेसे, मेढूश्च वा अथवा क्षिगने अथवा लिंगको, अधावनात् न धोवाथी न धोनेसे, शस्त्र-शस्त्र शस्त्र, दन्त-दात दात, नख-अथवा नखथी अथवा नखसे, क्षतात् क्षत थावाथी घाव होनेसे, काष्ठ-प्रहार-धाड्डाना प्रहारथी लकड़ीके प्रहारसे, निष्पेषात् पीसावाथी पीसे जानेसे, शूकानाम् च शूकाना शूकोंके, अतिसेवनात् अत्यन्त सेवनथी अत्यन्त सेवनसे, रेतसः च अने वीर्यना और वीर्यके, प्रतीघातात् प्रतीघातथा प्रतिघातसे, ध्वजमंगः ध्वजमंग ध्वजमंग, प्रवर्तते थाय छे होता है ॥ १६२-१६७ ॥

162 167½ Now listen to the description of the diseases of the phallus, leading to impotency. As a result of excessive intake of acid salt, alkaline, antagonistic and unwholesome diet, or drinking excessive quantities of water

or eating irregular meals, or by taking heavy pastry, excessive use of curds, milk and the flesh of wetland animals, or owing to emaciation due to diseases, cohabitation with virgins, sexual enjoyment in parts other than the vagina, cohabitation by one in a moment of excitement and passion with a woman who suffers from chronic disease or who has practised abstinence for long or who is in her menses, or whose vagina is diseased or is offensive in smell or is discharging profusely, owing to mating with a quadruped or trauma to the phallus, or want of proper cleansing of the penis, or owing to lesions caused by instruments, teeth, nail or stick or compression, or by excessive use of suka worms for elongation of the phallus, and by suppression of seminal discharge, the phallus is afflicted with disorders.

(भवन्ति यानि रूपाणि तस्य वक्ष्याम्यतः परम् ।)
अथयथुर्वेदना मेढ्रे रागश्चैवोपलक्ष्यते ॥१६८॥

तस्य तेना उसके, यानि ने जो, रूपाणि रूपे। रूप, भवन्ति थाय छे तेओने होते हैं उनको, अतः परम् हवे अब, वक्ष्यामि छड़ीश कहुंगा मेढ्रे क्षिगमां लिंगमें, अथयु सेओ सूजन, वेदना वेदना वेदना, राग. च एव अने धावी और लाली, उपलक्ष्यते जलुय छे दिखाई देती है ॥ १६८ ॥

168 (I shall hereafter describe the signs and symptoms that occur in such condition). There are observed swelling, pain and redness in the phallus.

स्फोटश्च तीव्र जायन्ते लिङ्गपाको भवत्यपि ।

तीव्रः च तीव्र तीव्र, स्फोटाः श्लेष्मा फोड़े, जायन्ते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होते हैं, लिङ्गपाक. अपि अने विंगमां पाके पक्षु और लिङ्गमें पाक भी, भवति थाय छे होता है ॥ १६८३ ॥

168½. There occur acute sores and also the suppuration of the phallus.

मांसवृद्धिर्भवेच्चास्य व्रणाः क्षिप्रं भवन्त्यपि ॥१६९॥
पुलाकोदकसङ्काशः स्त्राव इयाधारुणप्रभः ।
चलयीकुरुते चापि कठिनश्च परिग्रहः ॥१७०॥

अस्य अने इधके, मांसवृद्धि मांसनी वृद्धि मांस की वृद्धि, भवेत् थाय छे होती है, व्रणाः अपि अने प्रश्ले पक्षु और व्रण भी, क्षिप्रम् जल्दी शीघ्र, भवन्ति थाय छे होते हैं, पुलाकोदक- पुलाकना जल पुलाकके जलके, सङ्काश. जेवे सदश, इयाव- श्याव इयाव, अरुण- प्रभ अने अरुण रंगने और अरुण रंगका, स्त्रावः स्त्राव थाय छे स्त्राव होता है, परिग्रहः अने वृद्धि पाभेवे प्रदेश और वड़ा हुआ प्रदेश, चलयीकुरुते शिश्रमां वक्ष्य उत्पन्न करे छे शिश्रमें चलय कर देता है, कठिनः च अपि तथा कठिण थाय छे तथा कठिन होता है ॥ १६९-१७० ॥

169-170 There may occur fleshy growth or quick ulceration of the part There will be discharge of dusky red coloration or of the color of rice water; there will be circular hard constriction formed just above the glans penis

ज्वरस्त्वग्णा भ्रमो मूर्च्छा छर्दिश्चास्योपजायते ।
रक्तं कृष्णं स्रवेद्यापि नीलमाविललोहितम् ॥१७१॥

अस्य अने इधे, ज्वर ज्वर, त्वग्णा त्वरस प्यास, भ्रम भ्रम, मूर्च्छा मूर्च्छा, छर्दि च अने उलटी के, उपजायते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होती है, अपि च अने और, कृष्णम् काला, नीलम् नीलु नीला, आविल- उडोणु और गंदला, लोहितम् च अपि

अने लाध और लाल, रक्त रं डोली खून, स्रवेत् नीडणे छे बहता है ॥ १७१ ॥

171. The patient will suffer from fever, thirst, giddiness, fainting and vomiting There may be red, dark, blue, turbid or sanguinous discharge.

अग्निनेव च दग्धस्य तीव्रो दाहः सवेदनः ।
वस्तौ वृषणयोर्वाऽपि सीवन्यां वङ्कणेषु च ॥१७२॥
कदाचित्पिच्छिलो वाऽपि पाण्डुः स्त्रावश्च जायते ।
श्वयथुर्जायते मन्दः स्तिमितोऽल्पपरिस्त्रवः ॥१७३॥
चिराच्च पाकं व्रजति शीघ्रं वाऽथ प्रमुच्यते ।
जायन्ते क्रिमयश्चापि क्लिद्यते पूतिगन्धि च ॥१७४॥
विशीर्यते मणिश्चास्य मेढूं सुष्कावथापि च ।

वस्तौ अस्तिमां वस्तिमे, वृषणयो वृषणुमां वृषणोंमें, सीवन्याम् सीवनीमां सीवनीमें, वङ्कणेषु च अपि वा अने वक्षुणुमां और वक्षणोंमें, अग्निना अग्निसे, दग्धस्य इव जलेधाना जलेके सदश, सवेदनः वेदनासहित वेदनाके साथ, तीव्र तीव्र तीव्र, दाहः दाह थाय छे दाह होता है, कदाचित् वा अपि अने कभी कभी और कभी कभी, पिच्छिलः पिच्छिल पिच्छिल, पाण्डु. स्त्रावः च तथा पाण्डु स्त्राव तथा पाण्डु स्त्राव, जायते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होता है, मन्दः गणी मन्द फिर मन्द, स्तिमितः स्तिमित स्तिमित, अल्पपरिस्त्रव. अने अल्प स्त्रावयुक्त और अल्प स्त्रावयुक्त, श्वयथुः सेजे सूजन, जायते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होता है चिरात् च अने लागे काले और देरसे, पाकम् व्रजति पाके छे पकता है, अथवा अथवा, शीघ्रम् जल्दम् शीघ्र, प्रमुच्यते छूटी जाय छे छूट जाता है, क्रिमय. च अपि तेमज्ज कृमिओ कृमि, जायन्ते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होते हैं, क्लिद्यते विंग उल्लेखयुक्त लिङ्ग क्लेदयुक्त, पूतिगन्धि च अने सडेली गंधवाणु थाय छे और दुर्गन्धयुक्त होता है, अस्य विंगने लिङ्गकी, मणिः मणि मणि, मेढूं विंग लिंग, अथ अपि तथा तथा, सुष्का च वृषणु पक्षु

१७० चलयीकुरुते....परिग्रह-चलय कुरुते चापि कठिनं च

परिग्रहम् (च. ब. फ.)

१७३. श्वयथुर्जायते मन्द-श्वयथुश्च मनेमन्दः (च. ब.)

વૃષણ સી, વિશીર્યતે ખરી પડે છે ગિર જાતે
હે ॥ ૧૭૨-૧૭૪૩ ॥

172-174½. There will be acute burning pain as if burnt by fire, and pain in bladder, testes, perineum and groin. Sometimes there is slimy, yellowish white discharge; the part may be swollen; there may be dull pain, induration and scanty discharge. It may take time to suppurate or may abate quickly or it may be infected with parasites; and it becomes softened and putrid in smell. The glans penis drops off, or even the whole phallus and scrotum may slough out.

ધ્વજમજ્જકૃત ક્લેબ્યમિત્યેતત્ સમુદાહતમ્ ॥૧૭૫॥
પતં પશ્ચવિધં કેચિદ્ધ્વજમજ્જં પ્રચક્ષતે ।

હતિ એતત્ આ યદ્, ધ્વજમજ્જકૃતમ્ ધ્વજમજ્જ
જન્ય ધ્વજમજ્જન્ય, ક્લેબ્યમ્ નપુસકતા નપુસકતા,
સમુદાહતમ્ કહેવાય છે કહાતી હૈ, એતત્ આને હૈસે,
કેચિત્ કટલા કઈ એક, પશ્ચવિધમ્ પાંચ પ્રકારના પાંચ
પ્રકારના, ધ્વજમજ્જમ્ ધ્વજમજ્જ ધ્વજમજ્જ, પ્રચક્ષતે કહે
છે કહતે હૈ ॥ ૧૭૫૩ ॥

175-175½. Thus has been described the impotency resulting from the disorders of the phallus. Some describe these disorders of the phallus as being of five kinds.

જરાસંભવકૃતલક્ષણમ્—

ક્લેબ્યં જરાસંભવ હિ પ્રવક્ષ્યામ્યથ તત્કૃણુ ॥૧૭૬॥
જઘન્યમધ્યપ્રવર વયસ્ત્રિવિધમચ્છતે ।
અતિપ્રવયસાં શુક્રં પ્રાયશઃ ક્ષીયતે નૃણામ્ ॥૧૭૭॥

(૧૭૫૩ પા ૫૧ (૬) ૫)

,, પ્રચક્ષતે-૧૧૨૫૫ (૧૬) ૫)

અથ હવે અવ, જરાસંભવ જરાસંભવ જરાસંભવ,
ક્લેબ્યમ્ નપુસકતા નપુસકતા, પ્રવક્ષ્યામિ કહું છું
કહતા હૂં, તથા તે હૈસે, શૃણુ સંભળો સુનો, વયઃ વય
વય, જઘન્ય- જઘન્ય જઘન્ય, મધ્ય- મધ્ય મધ્ય,
પ્રવરમ્ અને પ્રવર ઔર પ્રવર, ત્રિવિધમ્ એ ત્રણ
પ્રકારનું એ ત્રણ પ્રકારની, રચ્યતે કહેવાય છે કહાતી
હૈ, અતિપ્રવયસાં અતિવૃદ્ધ અતિવૃદ્ધ, નૃણામ્ મનુષ્યોનાં
મનુષ્યોના, શુક્રમ્ શુક્ર શુક્ર, પ્રાયશઃ પ્રાય. પ્રાયઃ,
ક્ષીયતે ક્ષીણ થાય છે ક્ષીણ હોતા હૈ ॥ ૧૭૬-૧૭૭ ॥

176-177. Listen now as I describe the geratic impotency. Age is classified into three divisions. childhood, adulthood and senescence. The semen in senile persons gets generally low or diminished.

રસાદીનાં સંક્ષયાચ્ચ તથૈવાવૃણ્યસેવનાત્ ।
વલવીર્યંન્દ્રિયાણાં ચ ક્રમેણૈવ પરિક્ષયાત્ ॥૧૭૮॥
પરિક્ષયાદાયુષશ્ચાપ્યનાદારાચ્છમાત્ ક્રમાત્ ।
જરાસંભવજ ક્લેબ્યમિત્યેતૈર્હેતુચિનૃણામ્ ॥૧૭૯॥
જાયતે તેન સોડ્યર્થ્ય શ્રીણઘાતુ સુદુર્બલ ।
ત્રિવર્ણો દુર્બલો દીનઃ ક્ષિપ્રં વ્યાધિમયાશ્રુતે ॥૧૮૦॥
પતજ્જરાસંભવં હિ

રસાદીનામ્ રસાદિ ખાતુઓના રસાદિ ખાતુઓના,
સંક્ષયાર ક્ષય ક્ષય, તથા એવ મનુષ્યસેવનાત્ અનુષ્ય
પદાર્થોનું સેવન અનુષ્ય પદાર્થોના સેવન, વલઃ બલ
વલ વીર્ય- વીર્ય વીર્ય હિન્દ્રિયાણામ્ અને હિન્દ્રિયાણો
ઔર હિન્દ્રિયાણા, ક્રમેણ એવ ક્રમશઃ ક્રમશઃ, પરિક્ષયાર
ક્ષય ક્ષય, તાયુષ ચ અપિ તાયુષનો તાયુષ, પરિ-
ક્ષયાર ક્ષય ક્ષય, વનાદારાત્ આતરપદ ખોરાક ન લેશે
આવશ્યક આહાર ન લેના, શ્રમાત્ શ્રમ શ્રમ, ક્રમાત્
અને ક્રમશઃ ઔર ક્રમ, હતિ નૃષિ. હેતુચિ આ હેતુઓની

૧૭૮ રસાદીના સંક્ષયાચ્ચ-ખાતુના સંક્ષય દ્વાપિ (ક)

૧૮૦ તેન સોડ્યર્થ્ય-તેન પુરુષ (ધ)

,, સુદુર્બલઃ-વિહ્વલ (ધ)

,, ક્ષિપ્ર વ્યાધિમયાશ્રુતે-જાણાદિવ્યાધિમુદ્ધતે (ધ.)

इन हेतुओं से नृणां नपुंसक्यं ने मनुष्यों के जगपंभवः
वृद्धावस्थान्नं वृद्धावस्थान्नं, कृष्णं नपुंसक्यं
नपुंसक्यं, जायते उपन थाय छे उत्पन्न होती है,
नेन तेऽपि उमसे, स ते वद अर्थश्च अत्यन्त अत्यन्त
क्षीयन्तुः क्षीयन्तुः क्षीयन्तुः क्षीयन्तुः, सुदुर्बलः
अति दुर्बल अत्यन्त दुर्बल विवर्णं विवर्णं विवर्णं,
दुर्बल दुर्बल दुर्बल, दीन तथा दीन यथैवे तथा दीन
होकर, क्षीयन्तुः क्षीयन्तुः, व्याधिः रोगने रोगको,
अभ्युपे पाये छे पाता है, एतत् आ यद्, जरासम्भवम्
हि जरासम्भवम् नपुंसक्यं छे जरासम्भवम् नपुंसक्यं है
॥ १७८-१८० ॥

178-180½ Owing to diminution of the nutrient fluid and other body elements and the constant use of things which are detrimental to male-hood by gradual diminution of strength, vitality the power of the sense organs and of the life-span, and owing to inanition fatigue and exhaustion there occurs geratic impotency in man. Affected by this, he becomes extremely wasted in all the body elements very weak, poor in complexion physically and mentally depressed, and soon falls a victim to diseases These are the characteristics of gerative impotency

धातुक्षयजैव्यलक्षणम्—

चतुर्थं क्षयजं शृणु ।

अतीव चिन्तनाच्च शोकात्क्रोधाद्भयात्तथा ॥१८१॥
ईर्ष्याकण्ठामदोद्वेगान् सदा विनति यो नरः ।
कृशो वा सेवते रूक्षमन्नपानं तथौषधम् ॥१८२॥

१८१ अतीव चिन्तनाच्च-अतिप्रचिन्तनात् (क,

, नय-अणि 'न')

१८२ ईर्ष्याकण्ठामदोद्वेगान् सदा विनति-ईर्ष्या कण्ठ मन्, क्रोधाद्
समाविनति (क फ.)

दुर्बलप्रकृतिश्चैव निराहारो भवेद्यदि ।
असात्म्यभोजनाच्चापि हृदये यो व्यवस्थितः ॥१८३॥
रसः प्रधानधातुर्हि क्षीयेनाशु ततो नृणाम् ।
रक्तादयश्च क्षीयन्ते धातवस्तस्य देहिनः ॥१८४॥
शुक्रावसानास्तेभ्योऽपि शुक्र धाम परं मतम् ।

चतुर्थं ये तु वीथी, क्षयजम् क्षयजं नपुंसक्यं
पक्षुं क्षयजन्य नपुंसकताको शृणु सांभलो सुनो, अतीव
अति, चिन्तनात् चिन्तनात् चिन्तनात्, शोकात्
शोकात् शोकात्, क्रोधात् क्रोधात् क्रोधात्, तथा भयात्
भयात् भयात्, य. नरः अने ने माणुस और यदि
मनुष्य, सदा उमेशा सदा, ईर्ष्या-ईर्ष्या ईर्ष्या, उत्कण्ठा-
उत्कण्ठा उत्कण्ठा, मद-मद मद, उद्वेगान् तथा उद्वेगान्
और उद्वेगका, विनति सेवन करे छे सेवन करता है,
कृश वा अथवा कृश अथवा कृश होकर, रूक्षम्
ने ते रूक्ष यदि वद रूक्ष, अन्नपानम् अन्नपानम् अन्नपानम्,
तथा तथा तथा, औषधम् औषधम् औषधम्, सेवते
सेवन करे छे सेवन करता है दुर्बलप्रकृति च एव
अथवा दुर्बल प्रकृतिवाला अथवा दुर्बल प्रकृतिवाला
होकर, यदि ने यदि निराहार भवेत् ते नेर्धता
आहारने त्याग करे छे वह आवश्यक आहारका त्याग
करता है, असात्म्यभोजनात् च अपि अथवा असात्म्य
ने जन करे छे अथवा असात्म्य भोजन करता है,
नृणाम् तो तेथी मनुष्यना तो उससे मनुष्यके, हृदये
हृदये हृदये, य. ने जो, प्रधानधातु प्रधानधातु
प्रधान धातु रस रस रस, व्यवस्थित रहेछे छे
अवस्थित है, आशु क्षीयेत हि ते ततः क्षीयु थाय छे,
वद अथवा क्षीय होता है, ततः तेथी इससे, तस्य देहिनः
ते मनुष्यनी उस मनुष्यकी, रक्तादयः रक्तादयः मांसी
रक्तसे लेकर, शुक्रावसानाः शुक्र पर्यन्त शुक्र पर्यन्तके,
धातव धातुः धातु, आशु क्षीय क्षीय, क्षीयन्ते
क्षीयु थाय छे क्षीय होते हैं, तेभ्यः अपि तेभ्यः
पक्षु उनमें भी शुक्रम् शुक्रने शुक्र परम् धाम परम्
तेज परम तेज, मतम् माने छे माना है ॥१८१-१८४॥

18 -184½ Hear now about the fourth kind of impotency born of

१८१ असात्म्यभोजनात्-असात्म्यभोजनात् (क.)

१८२ तेभ्योऽपि-तेभ्यो हि (क)

wasting. By constant indulgence in worry, grief, anger, fear, envy, eagerness, intoxication and anxiety; by ununctuous eats and drinks or ununctuous remedies resorted to by a man who is emaciated, by resort to fasting by one who is weak by nature, and by unwholesome diet, the nutrient fluid which is the primary body-element and whose habitat is the stomach, gets soon diminished. Consequently, the blood and the other body elements leading upto the seminal secretion get diminished. The semen is considered the highest or the final product and state of the body-elements.

चेनसो वाऽतिहर्षेण व्यवायं सेवतेऽति यः ॥१८५॥
तस्याशु क्षीयते शुक्रं तनं प्राप्नोति लक्ष्यम् ।
घोरं व्याधिमज्जाति मरणं वा स गच्छति ॥१८६॥
शुक्रं तस्माद्विशेषेण रक्ष्यमारोग्यमिच्छता ।
एव निदानलिङ्गाभ्यामुक्तं क्लेशं चतुर्विधम् ॥१८७॥

चेतस वा अथवा ते। चित्तना अथवा तो चित्ते,
अतिहर्षेण अति कामाभिभूतपक्षुध्नी अति कामाभे-
भूत होनेसे, य. जे जो, व्यवायम् मैथुनम् मैथुनका,
अतिसेवते अति सेवन करे छे अति सेवन करता है,
तस्य तेन उषका, शुक्रम् शुक्रं शुक्र, आशु जलदी कीघ,
क्षीयते क्षीयु थाय छे क्षीय होता है, तत तेथी इससे,
स ते वह, संक्षयम् सर्वनाशने सर्वनाशको, प्राप्नोति
प्राप्त करे छे प्राप्त होता है, घोरम् अथ कर भयकर,
व्याधिः रोगने रोगो, अवाप्नोति प्राप्त थाय छे प्राप्त
होता है मरणम् वा अथवा ते। मरणने अथवा ता
मृत्युको, गच्छति पामे छे प्राप्त होता है तस्मान तेना
इसी लिए, वारोग्यम् आरोग्यने अरोग्यको इच्छता
ध्मछनार पुत्रुषे चाहनेवाले पुत्रुषो, शुक्रम् शुक्रनी शुक्रनी,

विशेषेण विशेष रूपसे रक्ष्यम् रक्षा करनी
जेथी रक्षा करनी चाहिए, एवम् आ प्रमाणे इव
प्रकार, निदान- निदान निदान, लिङ्गाभ्याम् अने वक्ष्ये-
सहित और लक्षणोंसे, चतुर्विधम् च ० प्र. ३। तु
चार प्रकारकी क्लेश्यम् नपुंसकपक्षु नपुंसकता, उक्त
इत्यु छे कही है ॥ १८५-१८७ ॥

185-187 If such a man, getting mentally excited and passionate, indulges excessively in sex, his semen gets soon exhausted and he becomes emaciated and will be subject to serious ailment or death itself. Therefore, one desirous of protecting his health, should specially preserve one's semen. Thus have been described the four kinds of impotency with their etiology and signs and symptoms.

एकोयमतेन क्लेश्यनिदानम् —

केचित् क्लेश्ये त्वसाध्ये द्वे ध्वजभङ्गक्षयोद्भवे ।
वदन्ति शोफसङ्छेदाद्वृणोत्पादनेन च ॥१८८॥

केचित् के. १८८। कई एक ध्वजभङ्ग- ध्वजभङ्ग-
नन्य ध्वजभङ्गन्य, क्षयोद्भवे अने क्षयज और क्षयज,
द्वे जे दो, क्लेश्ये नपुंसकताऔने नपुंसकताओंको,
असाध्ये असाध्य असाध्य, वदन्ति इहे छे कहते हैं,
तथा तथा तथा, शोफः लिङ्गना किङ्के, छेदार
छेदनथी छेदनसे, वृणोत्पादने अने वृणोत्पादने और वृणोत्पादने,
उत्पादनेन च डाढी नाभनाथी उत्पन्न थयेवी नपुं-
सकताने पक्षु असाध्य इहे छे निदान देनेसे
उत्पन्न हुई नपुंसकताको जी नम छे कहते हैं ॥ १८८ ॥

188 Some say that the two kinds of impotency i.e the one due to diseases of the phallus and the other to wasting, are incurable, similarly the impotency due to amputation of the penis or excision of the testes is regarded incurable

માતાપિત્રોર્વીજદોષાદશુભૈશ્ચક્રતાત્મનઃ ।
 ગર્ભસ્થસ્ય યદા દોષા પ્રાપ્ય રેતોવહાઃ સિરાઃ ॥૧૮૯॥
 શોષયન્ન્યાશુ તન્નાશાદ્રેતશ્ચાપ્યુપહન્યતે ।
 તત્ર સંપૂર્ણસર્વાક્કઃ સ ભવત્યપુમાન્ પુમાન્ ॥૧૯૦॥
 एते त्वसाध्या व्याख्याताः सन्निपातसमुच्छ्रयात् ।

માતાપિત્રો માતાપિતાના માતાપિતાકે, વીજદોષાત્ શુક શેશ્લિતના દોષથી વીજકે દોષે, ગર્ભસ્થસ્ય ચ અને ગર્ભસ્થિત ઓર ગર્ભસ્થિત, અક્રતાત્મનઃ પાપાત્માના પાપાત્માકે, અશુભે પૂર્વકૃત પાપકર્મોથી પૂર્વકૃત પાપોસે, યદા બ્યારે જવ, દોષા દોષો દોષ, રેતોવહાઃ શુક-વાહિની શુકવાહિની, સિરાઃ ધમનીઓમાં ધમનિયોમં, પ્રાપ્ય પહોંચીને પહોંચકર, શોષયન્તિ તેઓને સૂકવી નાળે છે અનેકો સુખા દેતે હૈ, તન્નાશાત ત્યારે તેઓના નાશથી તવ અનેક નાશસે, રેતઃ અપિ શુક પશુ શુક મી, આશુ શીઘ્ર શીઘ્ર, ઉપહન્યતે નષ્ટ થાય છે નષ્ટ હોતા હૈ, તત્ર ત્યારે તવ, સંપૂર્ણસર્વાક્કઃ સર્વાંગ સંપૂર્ણ છતાં સર્વાંગ સંપૂર્ણ હોને પર મી, સ પુમાન્ તે પુરુષ વદ પુરુષ, અપુમાન્ નપુંસક નપુષક, સવતિ થાય છે હોતા હૈ, સન્નિપાત-સન્નિપાતના સન્નિપાતકે, સમુચ્છ્રયાત્ કોપને લીધે કોપકે કારણ, એતે તુ ઉત્પન્ન થયેલા આ નપુંસકોને ઉત્પન્ન હુએ યે નપુમકો, અસાધ્યા અસાધ્ય અસાધ્ય, વ્યાખ્યાતા કહ્યા છે કહે હૈ ॥૧૮૯-૧૯૦૩॥

189-190½ As a result of germospermic morbidity inherited from the parents or of the sins of past life, the morbid humors entering the seminal vessels during the embryonic life, cause the atrophy of the genital organs. Owing to this atrophy, the function of semen-formation is lost. In such condition the person, though having full physical development, becomes an emasculated man (androgynoid condition). Of the varieties of impotency described above, those caused by tridiscordance of humors are regarded incurable.

કૈંચ્ચિક્રિત્સા—

ચિક્રિત્સાત્મતરતૂર્ધ્વં સમાસવ્યાસતઃ શૃણુ ॥૧૯૧॥
 શુક્રદોષેષુ નિર્ણિષ્ટ મેષજં યન્મયાનવ ।
 કૈંચ્ચોપશાન્તયે કુર્યાત્ ક્ષીણક્ષતહિતં ચ યત્ ॥૧૯૨॥

અતઃ કૈંચ્ચ હવે પછી इसके बाद, समासव्यासतः सक्षेपभां અને વિસ્તારથી સક્ષેપમેં ઓર વિસ્તારસે, ચિક્રિત્સાત્મ ચિક્રિત્સા ચિક્રિત્સા, શૃણુ સાંભળો. સુનો, અનેક હે નિષ્પાપ! હે અનેક! શુક્રદોષેષુ શુક્રદોષોમાં શુક્રદોષોમેં, યત્ મેષજમ્ ને ઔષધ જો ઔષધ, મયા મે મૈને, નિર્ણિષ્ટમ્ બત વ્યુ છે બતલાયી હે, ક્ષીણક્ષત-હિતમ્ ચ તથા ક્ષીણ અને ક્ષતને માટે હિતકર તથા ક્ષીણક્ષતકે લિષ્ટ દિતકર, યત્ ને ઔષધ છે તે જો ઔષધ હૈ વદ, કૈંચ્ચ-નપુ સક્રતાની નપુષકતાકી, ઉપ-શાન્તયે શાન્તિ માટે શાન્તિકે લિષ્ટ, કુર્યાત્ કરવું બેધબે કરની ચાહિ ॥૧૯૧-૧૯૨॥

191-192. Henceforth will be described the treatment of impotency in brief and in extenso. Now listen, O, sinless one! the medications indicated by me in the morbid condition of semen, cachexia and pectoral lesions are regarded beneficial in impotency

वस्तय. क्षीरसर्पीषि वृष्ययोगाश्च ये मता ।
 रसायनप्रयोगाश्च सर्वानेतान् प्रयोजयेत् ॥१९३॥
 समीक्ष्य देहदोषाग्निबल मेषजं जालवित् ।
 व्यवायहेतुजे क्लेश्ये तथा घातुविपर्ययात् ॥१९४॥

મેષજકાલવિન્ ઔષધ અને કાળને બાલુનાર વૈદ્યે ઔષધ ઓર કાલકો જાનનેવાલા વૈદ્ય, દેહ-દેહ દેહ, દોષ-દેહ દોષ, અગ્નિબલમ્ તથા અગ્નિબળને તથા અગ્નિબલકો સમીક્ષ્ય બરાબર બાલુને મત્રી મૌતિ જાનકર, વસ્તય બરિતઓ વસ્તિયોં ક્ષીરસર્પીષિ દૂધ, ઘી દૂધ,

૧૯૩ યે મતા -શાસ્ત્રવિદ (ધ)

૧૯૪ વ્યવાયહેતુજે-વૈચિત્ર્યહેતુજે (વ)

,, તથા ઘાતુવિપર્યયાત્-કુર્વાદ્ હેતુવિપર્યયાત્ (ધ.)

,, -મેષજં ઘાતુવર્ષનમ્ (ધ.)

वी, ये वृष्ययोगा च अने ने वृष्ययोगे और जो वृष्य-
योग, रसायनप्रयोगाः च तथा रसायनप्रयोगे तथा
रसायनप्रयोग, सताः मानेला छे माने हुए है, तथा
तथा तथा, व्यववाहेतुजे मैथुनशी भयेसी मैथुनसे उत्पन्न,
धातुविपर्ययात् तथा धातुशोना वैषम्यशी थयेसी तथा
धातुशोके वैषम्यसे उत्पन्न हुई, क्लेशे नपुसकताभा
नपुसकतामें, एतान् सर्वान् आ सधर्माणि इन सबका,
प्रयोजयेत् भयोगे करवे प्रयोग करे ॥ १९३-१९४ ॥

193 194. The physician, versed in the knowledge of the proper time of each therapeutic measure, should make use of enemata, milk and ghee and what ever are considered virilific medications and vitalizers, having diagnosed the strength of the body, the morbid humors and the gastric fire in the impotency caused by sexual indulgence as well as in that caused by the vitiation of body-elements

दैवव्यपाश्रय चैव भेषजं चाभिचारजे ।
समासेनैतदुद्दिष्टं भेषजं क्लेशान्तये ॥ १९५ ॥

अभिचारजे अभिचारजन्य नपुसकताभा अभिचार-
जन्य क्लेशतामें, दैवव्यपाश्रय दैवव्यपाश्रय दैव-
व्यपाश्रय, च एव तथा दैवव्यपाश्रय तथा दोषव्यपाश्रय,
भेषजं चिकित्सा करवी चिकित्सा करे, एतन् ओ यह,
क्लेशान्तये नपुसकताभा शान्ति भाटे नपुसकताकी
शान्तिके लिए, समासेन संक्षेपभा संक्षेपमें, भेषजम्
चिकित्सा चिकित्सा, उद्दिष्टा भतावी छे बतलाई
हे ॥ १९५ ॥

195. Where the impotency is caused by black magic, resort must be had to divine medication (through prayer and worship). Thus has been described in brief the treatment of impotency.

१९५. चैव भेषजं चाभिचारजे-तत्र भेषज संयोजयेत् (५.)

विन्तरेण प्रवक्ष्यामि क्लेशानां भेषजं पुनः ।
सुखिन्नस्निग्धगात्रस्य क्लेशयुक्तं विरेचनम् ॥ १९६ ॥
अन्नाशनं ततः कुर्यादथवाऽऽस्थापनं पुनः ।
प्रदद्यान्मतिमान् वैद्यस्ततस्तमनुवाक्येत् ॥ १९७ ॥
पलाशैरण्डमुस्ताद्यैः पश्चादास्थापयेत्ततः ।

पुन इरीने फिरे, क्लेशानाम् नपुसकताशोनी
नपुसकताशोनी, भेषजम् चिकित्सा चिकित्सा, विन्तरेण
विन्तरेण पूर्वक विन्तरेण, प्रवक्ष्यामि उद्दिष्टं क्लेश,
सुखिन्न स्निग्ध- गात्रस्य शरीरानु शरीरी रीते स्नेहन
तथा स्नेहन करी शरीरका भलीभांति स्नेहन तथा स्नेहन
करके, स्नेहयुक्तम् स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त, विरेचनम् विरेचन
आपनु विरेचन देवे, ततः ते पछी उसके बाद अन्नाशनम्
अन्नभोजन अन्नभोजन, कुर्यात् करे करे, अथवा
पुन अथवा तो अथवा तो, आस्थापनम् आस्थापन
आस्थापन, प्रदद्यात् आपनु देवे, ततः त्पार पछी उसके
बाद, मतिमान् बुद्धिमान् बुद्धिमान्, वैद्य वैद्य वैद्य,
तस्मै तेने उसे, अनुवाक्येत् अनुवाक्येत् आपनु अनुवाक्येत्
देवे, ततः पश्चात् ते पछी उसके बाद, पलाश पलाश
दाक, एरण्ड- एरण्ड एरण्ड, मुस्ताद्यै अने मुस्ताद्यै
और मुस्तादिसे, आस्थापयेत् आस्थापन देव आस्थापन
देवे ॥ १९६-१९७ ॥

196-197. I shall describe again, at length, the treatment of various kinds of impotency. The patient should be given unctuous purgative after oleation and sudation procedures. He must then be given food or corrective enema, after which the wise physician should give him an unctuous enema. He should again be given a corrective enema of palas, castor and nut grass.

वाजीकरणयोगाश्च पूर्व ये न्यमुनाहताः ॥ १९८ ॥
भियजा ते प्रयोऽयाः स्युः क्लेशे वीजोपचानजे ।

पूर्वम् पड़ेला पहले, ये ने जो, वाजीकरणयोगाः
वाजीकरणयोगे वाजीकरणयोग, समुदाहताः उद्दिष्टा छे

कहे गये है, ते रोगीने उन्हें, मित्रजा वैद्य वैद्यको, बीजोपघातजे भीमोपघातजे बीजोपघातजन्य, क्लेशे नपु-
सक्ततामा नपुंसकतामै, प्रयोज्याः स्युः प्रयोग्यता ओषधौ
प्रयुक्त करे ॥ १९८३ ॥

198-198½. Virilific medications, that have been already described should be given to him by the physician in the condition of impotency due to seminal morbidity

ध्वजभङ्गकृतं क्लेशं ज्ञात्वा तस्याचरेत् क्रियाम् १९९
प्रदेहान् परिषेकांश्च कुर्याद्वा रक्तमोक्षणम् ।
स्नेहपानं च कुर्यात् स्नेहं च विरेचनम् ॥२००॥
अनुवासं ततः कुर्यादथवाऽऽस्थापनं पुनः ।
व्रणवच्च क्रियाः सर्वास्तत्र कुर्याद्विचक्षणः ॥२०१॥

ध्वजभङ्गकृतम् १९९ अथ ध्वजभङ्गजन्य, क्लेशम्
नपुंसकतामे नपुंसकताको, ज्ञात्वा ओषधीने जानकर, तस्य
तेनी उसनी, क्रियाम् चिकित्सा चिकित्सा, आचरेत् १९९
ओषधौ करनी चाहिए, प्रदेहान् प्रदेहो प्रदेह, परिषेकान्
परिषेक परिषेक, रक्तमोक्षणम् वा अथवा रक्तमोक्ष
अथवा रक्तमोक्षण, कुर्यात् १९९ ओषधौ करनी चाहिए,
स्नेहपानम् च तथा स्नेहपानं तथा स्नेहपान, सस्नेह
विरेचनम् च अने स्नेहसहित विरेचन और स्नेहयुक्त
विरेचन, कुर्यात् १९९ ओषधौ करनी चाहिए, ततः १९९
आह उसके बाद, अनुवासनम् अनुवासन अनुवासन,
अथवा पुन अथवा अथवा, आस्थापनम् आस्थापन
आस्थापन, कुर्यात् १९९ करे, विचक्षणः विचक्षण वैद्य
विचक्षण वैद्यको, तत्र तेमां उसमें, सर्वाः ओषधी सब,
व्रणवच्च मधु ओषधी व्रणकोसी, क्रिया. चिकित्सा
चिकित्सा, कुर्यात् १९९ ओषधौ करनी चाहिए
॥ १९९ २०१ ॥

199 201. If impotency is due to the loss of erectile power or phallic disorders, it should be treated in the following manner. The prescribed

applications, affusions or depletion of blood should be done, unctuous potion and unctuous purgation should be given followed by an unctuous or corrective enema. Thereafter, the intelligent physician should carry out the line of treatment indicated in wounds.

जरासंभवजे क्लेशे क्षयजे चैव कारयेत् ।
स्नेहस्वेदोपपन्नस्य स्नेह शोधनं हितम् ॥२०२॥

जरासंभवजे २०२ अथ जराजन्य, क्षयजे चैव तथा
क्षयजन्य तथा क्षयजन्य, क्लेशे नपुंसकतामा नपुंसकतामै,
स्नेह-स्वेद- स्नेहन, स्वेदन स्नेहन, स्वेदन, उपपन्नस्य
उपपन्ने कराके, सस्नेहम् स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त, हितम्
शोधनम् हितकारक शोधन हितकारक शोधन, कारयेत्
करावे ॥ २०२ ॥

202 In geratic impotency and impotency due to wasting the patient should be purified by means of unctuous measures after he has undergone oleation and sudation procedures

क्षीरसर्पिवृष्ययोगा वस्तयश्चैव यापनाः ।
रसायनप्रयोगाश्च तयोर्भेजमच्यते ॥२०३॥
विस्तरेणेतद्बुद्धिः क्लेशानां भेजं मया ।

क्षीरसर्पिः क्षीरधृत क्षीरघृत, वृष्ययोगाः वृष्ययोगो
वृष्ययोग, यापनाः चैव अने यापन और यापन,
वस्तय अस्तिथो बस्तिर्गो, रसायनप्रयोगाः च तथा
रसायनप्रयोगोने तथा रसायनप्रयोगोको, तयो ते ओ
नपुंसकताम् उन दोनों नपुंसकताओंकी, भेजम् औषध
औषध, उच्यते उच्यते आवे छे कही है,
एतन् आ यह, मया मे मैंने, विस्तरेण विस्तारथी
विस्तारसे, क्लेशानाम् नपुंसकताओ नी नपुंसकताओंकी,
भेजम् चिकित्सा चिकित्सा, उद्दिष्टम् अतावी छे
बतलाई है ॥ २०३ ॥

203-203½ His further treatment consists of the administration of milk, ghee, virilific medications, Yapanu enemata and the use of vitalizing elixirs. Thus has been elaborately described by me the treatment of impotency

प्रदरस्य निदानं समाप्तिश्च—

यः पूर्वमुक्तः प्रदरः शृणु हेत्वादिभिस्तु तम् ॥२०४॥

पूर्वम् पहले पहले, य ने जो, प्रदरः अदरोग प्रदरोग, उक्त उक्तो ने कहा है, तम् तेने उसे, हेत्वादिभिः हेतुआदिभिः हेतुआदिभिः, शृणु साभणे सुनो ॥ २०४ ॥

204. Now listen to the description of the etiology etc, of colporrhoea which has been previously mentioned.

यास्त्यर्थं सेवते नारी लवणाम्लगुरुणि च ।
कटून्यथ त्रिदाहीनि त्रिग्धानि पिशितानि च ॥२०५॥
प्राम्यौदकानि मेद्यानि कुशरां पायसं दधि ।
शुकमस्तुसुरादीनि भजन्त्याः कुपितोऽनिलः २०६
रक्तं प्रमाणमुत्क्रम्य गर्भाशयगताः सिराः ।
रजोवहाः समाश्रित्य रक्तमादाय तद्रजः ॥२०७॥
यस्माद्विवर्धयत्याशु रसभावाद्विमानता ।
तस्मादसृग्दरं प्रादुरेतत्तन्त्रविशारदाः ॥२०८॥
रजः प्रदीर्यते यस्मात् प्रवरस्तेन स स्मृतः ।
सामान्यतः समुद्दिष्टं कारणं लिङ्गमेव च ॥२०९॥

या नारी ने श्री जो श्री, कवण- लवण लवण, अम्ल- अम्ल अम्ल, गुरुणि च अने शुभु ओर गुरु, कटून्यथ उक्त कटू, अथ त्रिदाहीनि त्रिदाही विदाही, त्रिग्धानि तथा त्रिग्ध तथा त्रिग्ध, पिशितानि

२०६ अम्ल-गुरु (गुरु)

२०७ रक्त- 'द्रज' ॥ रक्त प्रमाणादधिक पूर्ण च कुपितोऽनिल ।
२०८ यस्मिन् द...विशा { रजोवहा समाश्रित्य वर्धयत्याशु तद्रजः ॥
रदा ॥ तस्मात्सृग्दरं प्रादुरेतत्तन्त्रविशारदाः ।

(गुरु) रसभावाद्विमानता-रसभावाद्विमानता (गुरु)

भासितु मांसोको, अत्यर्थं अति सेवन करे छे अति सेवन करती है, प्राम्य- वणी ने श्री आभ्य पुन जो श्री प्राम्य, औदकानि तेभ्यः वण्यरोना एव जलचरोके, मेद्यानि मेद्य भास मेद्य मांस, कुशराम् कृशरा कुशरा, पायसम् पायस पायस, दधि दही. शुक्त शुक्ता शुक्त, मस्तु- मस्तु मस्तु, सुरादीनि अने सुरा वगेरेतु और सुरा आदियोंका, भजन्त्या सेवन करे छे तेने सेवन करती है उसका, कुपितः कुपितः कुपित दृष्टा, अनिलः वायु वायु, रक्त- रक्तने रक्तको, प्रमाणम् प्रमाणम् प्रमाणसे उत्क्रम्य वधारी बढ़ाकर, गर्भाशयगताः गर्भाशयभा रहेली गर्भाशयस्थित, रजोवहाः रजोवहा रजोवह, सिरा सिराश्रीने सिराओंको, समाश्रित्य आश्रय करी आश्रय करके, रक्तम् रक्तने रक्तको, आदाय दाने लेकर, तद्रज ते आर्तवने उस आर्तवको, आशु जल्दी शीघ्र, विवर्धयति वधारी दे छे बढ़ा देता है, यस्मात् नेथी जिनसे, रसभावात् रस- भाव (द्रव्यत्वा)ने लीधे रसभावके कारण, विमानता रक्तना प्रमाणम् वधारे रक्तके प्रमाणमें वृद्धि, भवति थाय छे होती है, तस्मात् तेथी इससे एतद् अने इसे, तन्त्रविशारदाः शास्त्रविशारदा शास्त्रविशारद, असृग्दरम् असृग्दर असृग्दर, प्राहुः कहे छे कहते हैं, यस्मात् नेथी जिस कारणसे, रजः आर्तव आर्तव, प्रदीर्यते विस्तारवाण थाय छे विस्तारवाला होता है, तेन तेथी इस लिए, सः तेने उसे, प्रदर अदर प्रदर, स्मृतः कहे छे कहा है, सामान्यतः अदरना आ सामान्य प्रदरके ये सामान्य, कारणम् कारण कारण, लिङ्गम् लिंगम् तथा लक्षण तथा लक्षण, समुद्दिष्टम् उक्त छे कह दिये हैं ॥ २०५-२०९ ॥

205-209. In a woman who is habituated to excess of salt acid, heavy, pungent irritant and unctuous articles and to the flesh of domestic, aquatic and fatty creatures, or to kedgerree, milk pudding cards, vinegar, whey, sura wine, and such other articles, the vata, getting provoked, increases the quantity of blood in the body and

lodged in the vessels that go to the uterus conveying the menstrual fluid, it leads the blood to that region. As it increases the menstrual fluid in quantity by its fluidity, it is called the blood-flow by the gynecologist. As the menstrual blood breaks its way from this sur-charge, it is called Pra-gara or colporrhea (rhea—to flow). Thus has been described, in general, the etiology and the signs and symptoms.

चतुर्विधं व्यासतस्तु वाताद्यैः सन्निपाततः ।

व्यासत तु अने विस्तारशी तो और विस्तारसे तो, वाताद्यै अर्थात् वातादिदोषशी अर्थात् वातादिसे, सन्निपाततः तथा सन्निपातशी तथा सन्निपातसे, चतुर्विधम् अर्थात् चार प्रकारतु छे प्रदर चार प्रकारका है ॥२०९३॥

2093. There are four kinds of colporrhea caused by each of the three humors individually as well as the one caused by the tridiscordance of humors.

वातप्रदरस्य निदानलक्षणे—

अतः परं प्रवक्ष्यामि हेत्वाकृतिभिर्गजितम् ॥२१०॥
रूक्षादिभिर्मामृतस्तु रक्तमादाय पूर्ववत् ।

कुपितः प्रदरं कुर्याद्विज्ञानं तस्य मे गृणु ॥२११॥

अतः परम् छे पछी इसके बाद, हेतु- आ अने रोगी के कारण, जाकृति- लक्षण, निगजितम् अने चिकित्सा और चिकित्सा, प्रवक्ष्यामि कहूंगा, रूक्षादिभिः रूक्षादिसे कुपितः कोपित हुआ, मारुतः वायु वायु पूर्ववत् आगण कह्या मुझमें पूर्व कथनके अनुसार, रक्तम् रक्तने रक्तको, मादाय अर्थात् करीने प्रदण करके, प्रदरम् प्रदरको, कुर्यात् करे छे करता है, तस्य तेन इसका लक्षणम् लक्षण, मे आरी पासेयी मुझे, गृणु

संक्षेपे सुनो ॥२१०-२११॥

210-211: Hereafter, I shall describe their causes and symptoms and treatment. The vata, provoked by dry articles etc., bringing blood as described already, causes colporrhea. Now listen to its signs and symptoms, as I describe them.

फेनिल तनु रूक्षं च श्यावं चारुणमेव च ।

किंशुकोदकसङ्काशं सरुजं वाऽथ नीरुजम् ॥२१२॥

कटिवह्णहृत्पार्श्वपृष्ठश्रोणिषु मारुतः ।

कुरुते वेदनां तीव्रामेतद्वातात्मकं विदुः ॥२१३॥

फेनिलम् झींशुवाणु झागवार, तनु पातणु पतना, रूक्षम् च रूक्ष रूक्ष श्यावम् श्याव श्याव, चारुणम् आरुण्य अरुण, किंशुकोदक- केसुर्जना पाणु ठाकके फूलके जलके, सङ्काशम् जेपु सहस, सरुजम् तथा दरद साथे तथा दरदके साथ, अथवा अथवा अथवा, नीरुजम् दरद- रहित रज नीरुज छे दरदरहित रज निकलता है, मारुत. अने वायु और वायु, कटि- कर्भर कमर, वक्ष- वक्ष्य वक्ष्य, हृत्- हृत् हृत्, पार्श्व- पार्श्व पार्श्व, पृष्ठ- पृष्ठ पृष्ठ, श्रोणिषु अने श्रोणिषु और श्रोणिमें, तीव्रम् तीव्र तीव्र, वेदनाम् वेदना वेदनाको, कुरुते करे छे करता है, एतत् अने इसको, वातात्मकम् वातात्मक वातात्मक, विदुः छे कहते हैं ॥२१२-२१३॥

212-213 The discharge is frothy, thin, unctuous, dusky-red and of the color of the juice of palas flower; and it may be painless or painful. The vata causes acute pain in the waist, groin, cardiac region, sides, back and hips. This is known as colporrhea due to vata.

वातप्रदरस्य निदानलक्षणे—

अम्लोष्णलक्षणशरीरैः पित्तं प्रकुपितं यदा ।

पूर्ववत् प्रदरं कुर्यात् पित्तिकं लिङ्गतः शुणु ॥२१४॥

२१४. अम्ल तप्त मे शुणु-लिङ्ग प्रस्तावकार्ये (१) ।

अम्ल- अम्ल अम्ल, उष्ण- उष्ण, उष्ण, लवण-
लवण, क्षारैः. अने क्षारधी और क्षारसे, पित्तम्
पित्त पित्त, यदा अम्लारे जब, प्रकुपितम् प्रकुप पाये
छे अम्लारे प्रकुपित होता है तब, पूर्ववत् पहेला उष्ण।
भुज्ज पूर्वकथनके अनुसार, प्रदरम् प्रदरने प्रदरको,
कुर्यात् करे छे करता है, पैत्तिकम् औ पैत्तिक प्रदरने
इस पैत्तिक प्रदरको, लिङ्गित लक्षणधी लक्षणसे, शृणु
संभोगे सुनो ॥ २१४ ॥

214. The pitta, provoked by acid,
hot, salt and alkaline articles, causes
colporrhea, as already described, of the
pitta type. Now listen to its signs
and symptoms.

सनीलमथवा पीतमत्युष्णमसितं तथा ।
नितान्तरक्तं स्रवति मुहुर्मुहुरथार्तिमत् ॥ २१५ ॥
दाहरागृषामोहज्वरभ्रमसमायुतम् ।
असृग्दरं पैत्तिकं स्यात्

सनीलम् उर्ध्वं नीलुं कुछ नीला, अथवा अथवा
अथवा, पीतम् पीलुं पीला, अत्युष्णम् अत्यन्त गरम
अति उष्ण, असितम् डाणु काला, नितान्त- तथा अत्यन्त
तथा अत्यन्त, रक्तम् लाव २५ लाल रज, आर्तिमत्
पीला साथे पीडाके साथ, अथ अने और, मुहुः मुहुः
बार-बार बारबार, स्रवति अवे छे स्रवता है, दाह-
दाह दाह, राग- लादी लाली, तृषा- तरस तृषा, मोह-
मोह मोह, ज्वर- ज्वर ज्वर, भ्रम- अने भ्रमधी और
भ्रमसे, समायुतम् युक्त युक्त, असृग्दरम् आ प्रदर यह
प्रदर, पैत्तिकम् स्यात् पैत्तिक उहेवाय छे पैत्तिक कहाता
है ॥ २१५ ॥

215-215³. There will be frequent
and painful discharge which is bluish
or yellowish, very warm, dark or deep
red and is accompanied with local burn
ing and redness, thirst, stupefaction,

२१६ दाहरागृषामोह- निदाहरागृषामोह च)
, स्यात्-तत्त्व (व.)

fever and giddiness. This is colporrhea
of the pitta type.

कफप्रदरस्य निदानलक्षणे—

श्लैष्मिकं तु प्रवक्ष्यते ॥ २१६ ॥
गुर्वादिभिर्हेतुभिश्च पूर्ववत् कुपितः कफः ।
प्रदरं कुरुते तस्य लक्षणं तत्त्वतः शृणु ॥ २१७ ॥

श्लैष्मिकम् तु हवे उर्ध्वं प्रदर अब कफज प्रदर,
प्रवक्ष्यते उहेवाभा आवे छे कहा जाता है, गुर्वादिभिः
गुरु आदि गुरु आदि, हेतुभिः हेतुओं वडे हेतुओंसे,
कुपितः कुपेला कुपित, कफ उर्ध्व कफ, पूर्ववत् पहेला
उष्ण। भुज्ज पूर्वकथनके अनुसार, प्रदरम् प्रदर प्रदरको,
कुरुते करे छे करता है, तस्य तेनु उसका, लक्षणम्
लक्षण लक्षण, तत्त्वतः तत्त्वसे, शृणु संभोगे
सुनो ॥ २१६-२१७ ॥

216-217 Now will be described
colporrhea of the kapha type The
kapha, provoked by etiological factors
such as heavy articles of diet etc, causes
colporrhea of the kapha type. Now
listen to its main characteristics.

पिच्छिलं पाण्डुवर्णं च गुरु स्निग्धं च शीतलम् ।
स्रवत्यसृक् श्लेष्मलं च घनं मन्दरुजाकरम् ॥ २१८ ॥
छर्द्यरोचकहृत्लासश्वासकाससमन्वितम् ।

पिच्छिलम् पिच्छिल पिच्छिल, पाण्डुवर्णम् च
पाण्डुरंगनुं पाण्डुरंगका, गुरु गुरु, स्निग्धम् रिनग्ध
स्निग्ध, शीतलम् च शीतल शीतल, श्लेष्मलम् उर्ध्वयुक्त
कफयुक्त, घनम् गाढुं गाढा, मन्दरुजाकरम् च अने
मंद पीडा करनारुं और मन्द पीडाकारक, असृक्
रक्त रक्त, स्रवति वहे छे स्रवता है, छर्दि- अने ते
छर्दि और छर्दि, अरोचक अरुचि अरुचि, हृत्लास-
हृत्लास हृत्लास, श्वास-श्वास श्वास, कास अने उधरसधी
और खासीसे, समन्वितम् युक्त होय छे युक्त होता
है ॥ २१८ ॥

२१८ शीतलम्-यद् घनम् (व)

, घन-तथा (ख झ ड. ङ. व.)

218-218½ The discharge is slimy, yellowish, white in color, heavy, untu-ous, cold, muco-sanguinous, dense and accompanied with mild pain. It is attended with vomiting, anorexia, nausea, dyspnea and cough.

साक्षिपातिकप्रदरस्य निदानलक्षणे—

(वक्ष्यते क्षीरदोषाणां सामान्यमिह कारणम् २१९ यत्तदेव त्रिदोषस्य कारणं प्रदरस्य तु ।)
त्रिलिङ्गसंयुतं विद्यान्नैकावस्थमसृग्दरम् ॥२२०॥

इह आ अध्यायम्। इस अध्यायमें, क्षीरदोषाणाम् क्षीरदोषोक्तु क्षीरदोषोका, यत् न जो, सामान्यम् सामान्य सामान्य, कारणम् क्षीरक्षु कारण, वक्ष्यते कहेवाशे कहा जायगा, तत् एव ते न वही, त्रिदोषस्य त्रिदोषना त्रिदोषके, प्रदरस्य प्रदरस्य प्रदरका, कारणम् क्षीरक्षु छे कारण है, न एकावस्थम् शुद्धी शुद्धी अत्रस्थाशोषाणु भिन्न भिन्न अवस्थाओंवाले, असृग्दरम् आ प्रदरने इस प्रदरको, त्रिलिङ्गसंयुतम् त्रिषु दोषोना लक्षणेयुक्ता तीनों दोषोंके लक्षणोंसे युक्त, विद्यात् अक्षुषु जानना चाहिए ॥ २१९-२२० ॥

219-220 What will be described as the general causes of the morbidity of the mother's milk are also to be considered the causative factors of colporrhoea of the tridiscordance type. In colporrhoea of the tridiscordance type, where all the above symptoms are combined, the disease will be characterised by various conditions.

नारी त्वतिपरिक्लिष्टा यदा प्रक्षीणशोणिता ।
सर्वहेतुसमाचारादतिवृद्धस्तदाऽनिलः ॥२२१॥
रक्तमार्गेण सृजति प्रत्यनीकवलं कफम् ।
दुर्गन्धं पिच्छिलं पीतं विदग्धं पित्ततेजसा ॥२२२॥

वसां मेदश्च यावद्धि समुपादाय वेगवान् ।
सृजत्यपत्यमार्गेण सर्पिर्मज्जवसोपमम् ॥२२३॥
शश्वत् स्रवत्यथास्त्रावं तृष्णादाहज्वरान्विताम् ।
क्षीणरक्तां दुर्बलां स तामसाभ्यां विवर्जयेत् ॥२२४॥

अति- अत्यंत अत्यन्त, परिक्लिष्टा कष्टयुक्त कष्टयुक्त, प्रक्षीणशोणिता अने क्षीण २३तवाणी और क्षीण रक्त-युक्त, नारी तु श्री श्री, यदा न्यारे जब, सर्वहेतु सधुणा हेतुशोनु सब हेतुओंका, समाचारात् सेवन छरे छे न्यारे सेवन करती है तब, अतिवृद्ध अत्यन्त बढ़ा हुआ, अनिलः वायु वायु, प्रत्यनीकवलम् छीन अणवाणा छीन बलयुक्त, पित्ततेजसा पित्तना तेजशी पित्तके तेजसे, विदग्धम् विदग्ध विदग्ध, पीतम् पीणा पीले, दुर्गन्धम् दुर्गन्धी दुर्गन्धी, पिच्छिलम् अने पिच्छिल और पिच्छिल, कफम् कफने कफको, रक्त मार्गेण रक्तमार्गे रजोमार्गसे, सृजति अक्षर छोड़े छे बाहर निकालता है, यावद्धि अने न्यारे और जब, वेगवान् वेगवान् वायु वेगवान् वायु, वसाम् वसा वसा, मेदश्च अने मेदने और मेदको, समुपादाय लक्ष्मीने लेकर, अपत्यमार्गेण योनिमार्गशी योनिमार्गसे, सृजति अक्षर छोड़े छे बाहर निकालता है, अथ न्यारे तब, शश्वत् निरन्तर निरन्तर, सर्पिः- धी धी, मज्ज- मज्ज मज्जा, वसोपमम् अने वसा नैवा और वसाके समान, आस्त्रावम् आस्त्रावने आस्त्रावको, स्रवति योनिद्वारा अक्षर छोड़े छे योनिद्वारा बाहर निकालता है, तृष्णा- तृष्ण प्यास, दाह- दाह दाह, ज्वरान्विताम् तथा न्वरथी युक्त तथा ज्वरसे युक्त, क्षीणरक्ताम् क्षीणरक्तवाणी क्षीणरक्त, दुर्बलाम् अने दुर्बल और दुर्बल, ताम् ते अने उस लीको, तामसाभ्याम् असाध्य भानी असाध्य मानकर, स. ते वैरे वह वैद्य, विवर्जयेत् छोड़ी देवी छोड़ दे ॥ २२१-२२४ ॥

221-224. If a woman, very much exhausted or greatly wasted in blood, indulges in things which are causative factors of this disease, the vata getting excessively increased and passing

२२१. प्रत्यनीकवल-प्रत्यनीककर (घ)

" " -प्रत्यनीकयुग (घ फ)

२२१ स्रवत्यथास्त्राव स्रवन्तीमास्त्राव (घ)

" तामसाभ्यां विवर्जयेत्-तामसेभ्यां विनिर्दिशेत् (घ)

through the blood-channels, causes the opposing kapha to be burnt by the heat of pitta and converts it into a slimy offensive and yellowish fluid, and mixing with fat and the adipose tissue, it flows out forcibly through the vagina and this discharge is of the color of ghee or marrow or fat This is a continual discharge accompanied with thirst, burning and fever The woman wasted of blood and rendered weak as a result should be considered incurable.

शुद्धार्तवलक्षणम्—

मासान्निष्पिच्छदाहार्ति पञ्चरात्रानुबन्धि च ।
नैवातिबहु नात्यल्पमार्तवं शुद्धमादिशेत् ॥२२५॥

मासात् भासे भासे प्रतिमास, निष्पिच्छदाहार्ति पिच्छा दाह ओ पीडा रहित, पञ्चरात्र-पांथ रात्रि पर्यन्त पञ्चरात्रि तक, अनुबन्धि आधु रहता जारी रहनेवाले, न एव न ते। न तो, अति बहु अधु वधारे अति अधिक, नात्यल्पम् च अने न ते। अधु थोडा और न तो बहुत थोड़े, आर्तवम् आर्तवने आर्तवको, शुद्धम् शुद्ध शुद्ध, आदिशेत् अर्थात् जानना चाहिए ॥ २२५ ॥

225. That should be regarded healthy or normal menses which occurs every month which is not slimy, which is not attended with burning or pain, which lasts for five days and which is neither excessive nor very scanty.

गुग्गुफलसवर्णं च पद्मालककसन्निभम् ।
इन्द्रगोपकसङ्काशमार्तवं शुद्धमादिशेत् ॥२२६॥

गुग्गुफल- थोड़ाहीना गुग्गुफलेके, सवर्णम् नेहा रंगना सदृश वर्णवाले, पद्म- उभय कमल, अलकक- तथा

अणताना और अलतेके, सन्निभम् नेहा सदृश, इन्द्र- गोपक अने इन्द्रगोपना और वीरबहुटीके, सङ्काशम् च नेहा सदृश, मार्तवम् आर्तवने आर्तवको, शुद्धम् शुद्ध शुद्ध, आदिशेत् अर्थात् कहना चाहिए ॥ २२६ ॥

226 That should be regarded as the healthy or normal menstrual blood which is of the color of the jequirity-seed or of the lotus or of lac or which resembles the trombidium, the scarlet insect

प्रदरचिकित्सा—

योनीनां वातलाघानां यदुक्तमिह मेवजम् ।
चतुर्णां प्रदराणां च तत् सर्वं कारयेद्विषक् ॥२२७॥

इह आ अध्यायमा इस अध्यायमें, वातलाघानाम् वातल आदि वातल आदि, योनीनाम् योनिओनु योनियोंका, यत् मेवजम् ने औषध जो औषध, उक्तम् उक्तम् उक्तम् कहा गया है, तत् सर्वम् ते अधु उन सबका, विषक् वैधे वैधको, चतुर्णाम् प्रदराणाम् च चारों प्रदरोंमें भी, कारयेत् करवु ओर्धये प्रयोग करना चाहिए ॥ २२७ ॥

227 The physician should use all medications indicated in gynecic disorders caused by vata and other humors, in these four kinds of colporrhoea.

रक्तातिसारिणां यच्च तथा शोणितपित्तिनाम् ।
रक्ताश्लेष्मां च यत् प्रोक्तं मेवजं तच्च कारयेत् ॥२२८॥

यत् ने जो, रक्तातिसारिणाम् रक्त-तिसारीओनु रक्तातिसारियोंकी, तथा तथा तथा, शोणितपित्तिनाम् रक्तपित्ताणु रक्तपित्तवालोंकी, यत् च अने ने और जो रक्ताश्लेष्माम् रक्ताश्लेष्माणु रक्ताश्लेष्मोंकी, मेवजम् औषध औषध, प्रोक्तम् उक्तम् उक्तम् कहा है, तत् च तेने पक्ष उसे भी, कारयेत् करवु ओर्धये करनी चाहिए ॥ २२८ ॥

२२७ योनीनां वातलाघाना-वातलाघाना च योनीनाम् (ब.)

२२३. पद्मालकक-पद्मालकक (न. ब. क.)

228. He should also use the remedies indicated in diarrhea with bloody stools, in hemothermia and bleeding piles.

ક્ષીરદોષાણાં નિદાનં સંપ્રાપ્તિશ્ચ—

ઘાત્રીસ્તનસ્તન્યસંપદુક્તા વિસ્તરતઃ પુરા ।

સ્તન્યસંજનનં ચૈવ સ્તન્યસ્ય ચ વિશોધનમ્ ॥૨૨૯॥

ઘાત્રી- ધાવ ઘાત્રી, સ્તન-સ્તન સ્તનો, સ્તન્ય-અને ધાવણની ઓર સ્તન્યકી, સંપદ્ સમ્પત્તિ સમ્પત્તિ, પુરા પહેલાં પહેલે, વિસ્તરતઃ વિસ્તારથી વિસ્તારશે, ડક્કા કહી છે કહ દી છે, સ્તન્યસંજનનમ્ ચ એવ સ્તન્યજનન સ્તન્યજનન, સ્તન્યસ્ય સ્તન્યનુ ઓર સ્તન્યકા, વિશોધનમ્ ચ વિશોધન પણ તેજ પ્રમાણે કહ્યું છે વિશોધન મી તસી પ્રકાર કહ દિયે છે ॥ ૨૨૯ ॥

229 The qualities of the wellformed breasts and the breast milk of the wet nurse have been already described by me in detail So too have been described the galactogogues and the galacto-depurants;

વાતાદિદુષ્ટે લિઙ્ગં ચ ક્ષીણસ્ય ચ ચિકિત્સિતમ્ ।
તત્સર્વમુક્તં ચે ત્વષ્ઠૌ ક્ષીરદોષાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥૨૩૦॥
વાતાદિદુષ્ટેવા તાન્ વિદ્યાત્ત્વાચ્છુર્ભિષક્કમઃ ।
ત્રિવિધાસ્તુ યતઃ શિષ્યાસ્તતો વક્ષ્યામિ વિસ્તરમ્ ॥

વાતાદિદુષ્ટે વાતાદિથી દુષિત દુધના વાતાદિસ દુષિત દુધકે, લિઙ્ગમ્ લક્ષણ લક્ષણ, ક્ષીણસ્ય ચ અને ક્ષીણ દુધની ઓર ક્ષીણ દુધકી ચિકિત્સિતમ્ ચિકિત્સા ચિકિત્સા, તત્ સર્વમ્ તે અધુનં યદ સર્વ, ડક્કમ્ કહ્યું છે કહ દિયા છે, ચે તુ અને ને ઓર જો, અષ્ટૌ આઠ આઠ, ક્ષીરદોષાઃ ક્ષીરદોષો ક્ષીરદોષ, પ્રકીર્તિતાઃ કહેલા છે કહે છે, તાન્ તેઓને તનકો, શાસ્ત્રચક્ષુઃ શાસ્ત્રના શાસ્ત્રજ્ઞ, ભિષક્કમઃ શ્રેષ્ઠ વૈદ્યે શ્રેષ્ઠ વૈદ્ય, વાતાદિપુ એવ વાતાદિઓમાં જ વાતાદિદોષોમેં હી, વિદ્યાત્ બાણુવા જાને, યતઃ નેથી યતઃ, શિષ્યાઃ તુ શિષ્ય શિષ્ય, ત્રિવિધા

૨૨૯. ભિષક્કમ-ભિષગ્વરઃ (પ.)

ત્રણ પ્રકારના છે ત્રીન પ્રકારકે છે, તતઃ તેથી તત, વિસ્તરમ્ વિસ્તારથી વિસ્તારશે વક્ષ્યામિ કહીશ કહૂંગા ॥ ૨૩૦-૨૩૧ ॥

230-231. So also the signs of vitiation of the breast-milk by vata and other humors along with its treatment. All this, along with the eight kinds of morbidity of milk, have been described. The able physician endowed with scientific vision should classify these into the categories of vata and other humors. As there are three classes of pupils in view of their grades of intelligence, I describe the subject in detail to be used even to the lowest of them.

અજીર્ણાસાત્મ્યવિષમવિરુદ્ધાત્યર્થભોજનાત ।
લવણામ્લકટુક્ષારપ્રક્લિજ્ઞાનાં ચ સેવનાત્ ॥૨૩૨॥
અનઃશરીરસતાપાદસ્વપ્નાન્નિશિ ચિન્તનાત્ ।
પ્રાતઃવેગપ્રતીઘાતાદપ્રાતોદીરણેન ચ ॥૨૩૩॥
પરમાન્નં ગુડકૃતં કૃશરાં દધિ મન્દકમ્ ।
અભિષ્યન્દીનિ માંસાનિ ગ્રામ્યાનૂપૌદકાનિ ચ ૨૩૪
ભુક્ત્વા ભુક્ત્વા દિવાસ્વપ્નામ્મદ્યસ્યાતિનિષેવણાત્ ।
અનાયાસાદભીષાતાત્ ક્રોધાચ્છાતક્કર્શનૈઃ ॥૨૩૫॥
દોષાઃ ક્ષીરવહાઃ પ્રાપ્ય સિરાઃ સ્તન્યં પ્રદૂષ્ય ચ ।
કુર્યુરષ્ટવિધં ભૂયો દોષતસ્તન્નિબોધ મે ॥૨૩૬॥

અજીર્ણ- અજીર્ણ અજીર્ણ, અસાત્મ્ય- અસાત્મ્ય અસાત્મ્ય, વિરુદ્ધ- વિરુદ્ધ વિરુદ્ધ, અર્થ- અને અર્થ- અને અર્થ- ઓર અર્થ- ભોજનાત્ ભોજનથી ભોજનસે, લવણ- લવણ લવણ, અમ્લ- અમ્લ અમ્લ, કટુ- કટુ કટુ, ક્ષાર- ક્ષાર ક્ષાર, પ્રક્લિજ્ઞાનામ્ ચ અને કહેલાનાં દ્રવ્યોના ઓર ક્લેદયુક્ત દ્રવ્યોકે, સેવનાત્ સેવનથી સેવનસે, મનઃ-

૨૨૯ મન્દકમ્-મન્દકમ્ ૧૬ ૫ ;

૨૩૫ અનાયાસાદભીષ તાત્ ક્રોધાચ્છાતક્કર્શનૈઃ-અભિચારાદના- યાસ વ્ બ્યાપિભિઃ કર્શનૈન ચ (૫ ૫ ૫)

૨૩૬ ક્ષીરવહાઃ-ક્ષીરાશયા (૫)

मन मन, शरीर-अने शरीरना और शरीरके, संतापात् संतापथी संतापसे, निद्रि शत्रिभा रत्रिमें, अस्वप्नात् न निद्रवाथी न सोनेसे, चिन्तनात् चिन्ताथी चिन्तासे, प्राप्तवेग- प्राप्त यथेष्टावेगोने प्राप्त वेगोंको, प्रतीघातात् रोकवाथी रोकनेसे, अप्राप्त- अने अप्राप्त वेगोने और अप्राप्त वेगोंको, उदीरणेन च प्रेरित करवाथी प्रेरित करनेसे, परमाश्रय दूधपाक दूधपाक, गुडकृतम् गोणनी पनापठे गुडकी बनी हुई चीजें, कुशराम् कुशरा कुशरा, मन्दकम् दधि मन्दकत दही मन्दजात दधि, अमिष्यन्दीनि अभिष्यन्दी अमिष्यन्दी, ग्राम्य- तथा ग्राम्य तथा ग्राम्य, आनूप- आनूप आनूप, औदकानि च अने जलथरेना और जलचरोंके, मांसानि मांस मांस, भुक्त्वा भुक्त्वा भाष्ट भाष्टने खा खाकर, दिवा स्वप्नात् दिवसभा निद्रवाथी दिनमें सोनेसे, मद्यस्य तेभ्य भधना एवमद्यके, अतिनिषेवणात् अतिसेवनथी अतिसेवनसे, अनायासात् परिश्रम न करवाथी परिश्रम न करनेसे, अभीघातात् अविधातथी चोट लगनेसे, क्रोधात् क्रोधथी क्रोधसे, जातङ्क- अने रोगथी और रोगसे, कर्षणैः च कृश यवाथी कृश होनेसे, दोषाः दोषो कुपित दोष, क्षीरवहाः क्षीरवाहिनी क्षीरवहा, सिराः सिराओभा सिराओंमें, प्राप्य पङ्क्त्योने पहुँचकर, स्तन्यम् धावणुने स्तन्यको, प्रदूष्य च दूषित करी दूषित करके, अष्टविधम् आष्ट प्रकृतनु अष्ट प्रकारका, कुर्यु करे छे करते हैं, भूयः क्षीरने फिरसे, तत् तेने उसे, दोषतः दोष प्रभाणु दोषानुसार, मे भारी पासेधी मुक्तसे, निबोध साधणो सुनो ॥ २३२-२३६ ॥

232-236. By taking predigestion meals, unwholesome, irregular, antagonistic and excessive diet, by constant use of salt, acid, pungent, alkaline and softened articles, by mental and bodily affliction, sleeplessness at night, brooding suppression of the manifested urges and artificially exciting such urges, and by indulgence in daysleep after frequent eating of milk-pudding, products of gur,

kedgerie immature urds, liquefacient, flesh of domestic, wet-land and aquatic creatures, by excessive use of wine, lack of exertion, trauma, anger and emaciation due to diseases the humors, getting provoked reach the galactic channels, vitiate the milk and cause eight kinds of galactic morbidity. Now listen, as I describe them again, according to each category of morbidity.

वातजादिभेदेन क्षीरदोषस्य लिङ्गानि —

वैरस्यं फेनसङ्घातो रौक्ष्यं चेत्यनिलात्मके ।
पित्ताद्वैवर्ण्यदौर्गन्ध्यं स्नेहपैच्छिल्यगौरवम् ॥२३७॥
कफाद्भवति

अनिलारसके वातदूषित क्षीरभा वातदूषित क्षीरमें, वैरस्यम् विरसता विरसता, फेनसङ्घातः फीणुने जमाव फेनका सघन, रौक्ष्यं च हृति अने रक्षता पाय छे और रुक्षता होती है, पित्तात् पित्तधी दूषित क्षीरभा पित्तदूषित क्षीरमें, वैवर्ण्य- विवर्णता विवर्णता, दौर्गन्ध्ये अने दुर्गन्ध आय छे और दुर्गन्ध होती है, कफात् तथा उद्धूषित क्षीरभा तथा कफदूषित क्षीरमें, स्नेह- स्निग्धता स्निग्धता, पैच्छिल्य- पीकाश पिच्छिलता, गौरवम् तथा भारेणु आय छे और गुरुता, भवति आय छे होती है ॥ २३७ ॥

237 In condition of vitiation of va'a the milk will be distasteful, frothy and unctuous In vitiation by pitta, there will be discoloration and bad smell In vitiation by kapha, unctuousness, sliminess and heaviness will be observed.

रुक्षाद्यैरनिल सैः प्रकोपणैः ।

कुहः क्षीराशयं प्राप्य रसं स्तन्यस्य दूषयेत् ॥२३८॥

रुक्षाद्यै रक्षादि रुक्षादि, सैः पेताना अपने, प्रकोपणै प्रकोपणोणी प्रकोपणोंसे, कुह कुपित कुपित,

२३८. स्तन्यस्य दूषयेत्-स्तनं प्रदूषयेत् (घ.)

अनिलः वायु वायु, क्षीराशयम् क्षीराशयम् क्षीराशयम्, प्राप्य अर्धने पहुचकर, स्तन्यस्य धावणुना स्तन्यको, रसम् रसने रसको, दूषयेत् दूषित करे छे दूषित करती है ॥ २३८ ॥

238. The vata gets provoked by dry articles of diet and other similar vata-provoking factors. Thus, getting provoked and reaching the mammary glands, it vitiates their secretions.

वातादिदुष्टं क्षीरं पिबतो बालस्य यानि लिङ्गानि भवन्ति—
विरसं वातसंसृष्टं कृशीभवति तत् पिबन् ।
न चास्य स्वदत्ते क्षीरं कृच्छ्रेण च विवर्धते ॥२३९॥

विरसम् विरस विरस, वातसंसृष्टम् अने वातस संष्ट और वातसंसृष्ट, तत् ते दूध उस दूधको, पिबन् पीना और पीनेवाला बालक, कृशीभवति पातणो यध अय छे कुश हो जाता है, अथ च तेने उसको, क्षीरम् दूध दूध, न स्वदत्ते भावतुं नथी अच्छा नहीं लगता, कृच्छ्रेण तथा भुशेदीथी तथा कठिनाईसे, विवर्धने च ते आणकनी वृद्धि आय छे उस बालककी वृद्धि होती है ॥ २३९ ॥

239. The child, who sucks this distasteful milk vitiated by vata, becomes emaciated. It does not relish the milk and its growth becomes difficult

तथैव वायुः कुपितः स्तन्यमन्तर्विलोडयन् ।
करोति फेनसङ्घातं तच्च कृच्छ्रात् प्रवर्तते ॥२४०॥

तथा एव तेज प्रभाणु इसी प्रकार, कुपितः कुपित कुपित, वायु वायु वायु, अन्त स्तन्यम् क्षीराशयम् स्तन्यने क्षीराशयम् स्तन्यको, विलोडयन् वलीवीने विलोडित करके, फेनसङ्घातम् शीलुना समूहने फेन-संघातको, करोति अनावे छे उत्पन्न करता है, तच्च तु तेथी ते स्तन्यनी तत् उस स्तन्यकी, कृच्छ्रात् छे-

पूर्वक कठिनाईसे, प्रवर्तते प्रवृत्ति आय छे प्रवृत्ति होती है ॥ २४० ॥

240. Similarly the provoked vata churns up the milk internally in the glands and makes it forthy Consequently, it flows out with great difficulty.

तेन क्षामस्वरो बालो बद्धविण्मूत्रमाहृतः ।
वातिकं शीर्षरोगं वा पीनसं वाऽधिगच्छति ॥२४१॥

तेन ते पीवाथी उसके पीनेसे, बालः आणक बालक, क्षामस्वरः क्षीलु स्वरवाणो क्षीण स्वरवाला, बद्ध-विट्-मूत्र-माहृत अने अडा-भूत तथा वायुनी अटकायत-वाणो आय छे मल-मूत्र और वायुकी रुकावटवाला होता है, वातिकम् वथी तेने वातजन्य वातजन्य, शीर्षरोगम् वा शीर्षरोग शीर्षरोग, पीनसम् वा छे पीनस या पीनसरोग, अधिगच्छति आय छे होता है ॥ २४१ ॥

241. The child which drinks this milk becomes weak of voice and suffers from stasis of feces, of urine and flatus. It develops headache or coryza of the vata type

पूर्ववत् कुपितः स्तन्ये स्नेहं शोषयतेऽनिलः ।
रूक्षं तत् पिबतो रौक्ष्याद्वलहासः प्रजायते ॥२४२॥

पूर्ववत् पहलेवाणी प्रभाणु अ पूर्ववत्, कुपितः कुपित कुपित, अनिलः वायु वायु, स्तन्ये स्तन्यने स्तन्यको, स्नेहम् स्नेहने स्नेहका, शोषयते शोषी छे छे शोषण करता है, तत् ते उस, रूक्षम् रूक्ष धावणु रूक्ष दूधको, पिबतः पीता आणकने पीनेवाले बालकको, रौक्ष्यात् धावणुनी रूक्षताने दीधे स्तन्यकी रूक्षतासे, बलहास अणने होस बलहास, प्रजायते आय छे होता है ॥ २४२ ॥

242. The vata which is provoked as before, dehydrates the unctuous element in the milk. The child, taking this unctuous milk, is reduced in

strength, by the lack of unctuous quality in the milk

पित्तमुष्णादिभिः क्रुद्धं स्तन्याशयमभिप्लुतम् ।
करोति स्तन्यवैवर्ण्यनील पीतासितादिकम् ॥२४३॥

उष्णादिभिः उष्णसिद्धिः पित्तमुष्णादिभिः क्रुद्धं कुपित
थयेषु कुपित हुआ, पित्तस्य पित्त पित्त, स्तन्याशयम्
स्तन्याशयम् स्तन्याशयम्, अभिप्लुतम् अर्धने पहुँचकर,
नील-नील नीले, पीत-पीत पीत, असितादिकम् के
कृष्ण वजरे या कृष्ण आदि, स्तन्यवैवर्ण्यम् धावणुनी
विवर्णता स्तन्यकी विवर्णता, करोति करे छे करता
है ॥ २४३ ॥

243 The pitta, getting provoked
by hot articles and other similar factors,
reaching the mammary glands, causes
discoloration of the milk into bluish,
yellowish, dark and other shades

विवर्णगात्रः स्विन्न स्वातृष्णालुभिन्नविट् शिशुः ।
नित्यमुष्णशरीरश्च नाभिन्नन्दति तं स्तनम् ॥२४४॥

शिशुः आण्ड वच्चा, विवर्णगात्र विवर्ण अंशो-
वाणो विवर्ण शरीरवाला, स्विन्नः पसीनावाणो पसीनायुक्त,
तृष्णालुः तरसवाणो तृष्णावाला, मिन्नविट् मिन्नविट्
अतिसारका रोगी, नित्यम् तथा सतत और सदा, उष्ण-
शरीरः च उष्ण शरीरवाणो उष्ण शरीरवाला, स्वात्
थाय छे होता है, तम् स्तनम् अने ते स्तनने और
उस स्तनको, न अभिन्नन्दति भ्रष्टते नथी नहीं
चाहता ॥ २४४ ॥

244 The child who takes this milk
gets changed in body color and is
afflicted with perspiration, thirst and
loose stools, its body is always felt to
be warm, and it shows dislike for the
breast feed

पूर्ववत् कुपिते पित्ते दौर्गन्ध्यं क्षीरमृच्छति ।
पाण्डुरामयस्तपिबतः कामला च भवेच्छिशोः २४५

पूर्ववत् पहलेकी ओर पूर्ववत्, पित्ते कुपिते पित्त
कुपित थाकी पित्तके कुपित होनेसे, क्षीरम् दूध दूध,
दौर्गन्ध्यम् दुर्गन्धयुक्त दुर्गन्धयुक्त, मृच्छति थाय छे
होता है, तस् ते इसको, पिबत पीता पीनेवाले, शिशोः
आण्डने बच्चेको पाण्डुरामयः पाण्डुरोग पाण्डुरोग,
कामला च के कामला या कामला, भवेत् थाय छे होता
है ॥ २४५ ॥

245. The pitta, provoked as before,
gives a bad smell to the milk, and the
child drinking that milk is afflicted
with anemia and jaundice.

क्रुद्धो गुर्वादिभिः श्लेष्मा क्षीराशयगतः स्त्रियाः ।
स्नेहान्वितत्वात्क्षीरमतिस्निग्धं करोति तु ॥२४६॥

स्त्रियाः स्त्रीना स्त्रीके, क्षीराशयगतः क्षीराशयम्
रहेल क्षीराशयमें पहुँचकर, गुर्वादिभिः गुरु वजरे कारण्येयी
गुरु आदिसे, क्रुद्धः क्रोधेयी कुपित, श्लेष्मा कश् कफ,
स्नेहान्वितत्वात् चेतानी र्निगधताने लीधे स्नेहयुक्त
होनेसे, तत्क्षीरम् तु ते दूधने उस क्षीरको, अतिस्निग्धम्
अतिस्निग्ध अतिस्निग्ध, करोति करे छे करता है ॥२४६॥

246. The kapha, provoked by heavy
articles and other similar factors, rea-
ches the woman's mammary glands
and by its unctuous quality, it renders
the milk hyper-unctuous.

छर्दनः कुन्थनस्तेन लालालुर्जायते शिशुः ।
नित्योपदिग्धैः स्रोतोभिर्निद्राक्लमसमन्वितः ॥२४७॥
श्वासकासपरीतस्तु प्रसेकतमकान्वितः ।

तेन तेनाथी उससे, शिशु आण्ड वच्चा, छर्दनः
उलटी करी करे छे वमनशील, कुन्थन करी करे कुन्थन
करनेवाला, काकालुः काणो आव करे लाला युक्त,
नित्योपदिग्धैः हरैरूप उपविष्ट रहेला नित्य कफसे
उपल्लित, स्रोतोभिः स्रोतोयी युक्त स्रोतोवाला, निद्रा-निद्रा
निद्रा, क्लमसमन्वित तेमथ थाकवाणो एव क्लमसे युक्त,

શ્વાસ-શ્વાસ શ્વાસ, કાન અને કાસથી ઔર કાસે, પરીતઃ પીડિત પીડિત, પ્રસેક-કફના સ્ત્રાવ કફકા છાવ, તમક-અનિવૃતઃ તુ અને તમકવાળો ઔર તમકવાળા, જાયતે થાય છે હોતા હૈ ॥૨૪૭૩॥

247. The child sucking this milk, suffers from vomiting, tussive sounds, dribbling of saliva, increase of mucus in body-channels sleepiness, exhaustion, dyspnea, cough, ptyalism and asthma.

અભિભૂય કફઃ સ્તન્યં પિચ્છિલં કુરુતે યદા ॥૨૪૮॥
લાલાલુઃ શૂનવક્ત્રાક્ષિર્જડઃ સ્યાત્તત્ પિવચ્છિશુઃ ।

યદા કફઃ બ્યારે કફ જવ કફ, સ્તન્યમ્ સ્તન્યને સ્તન્યકો, અભિભૂય દૂષિત કરીને દૂષિત કરકે, પિચ્છિલશ્ચ ચીકણું પિચ્છિલ, કુરુતે બનાવે છે ત્યારે બનાતા હૈ તવ, તત્ તેને ઉસકો, પિવન્ પીનાર પીનેવાલા, શિશુ બાળક બાલક, લાલાલુઃ લાળવાળો લાલાયુક્ત, શૂન-વક્ત્રાક્ષિઃ મુખ તથા આંખના સોબવાળો સૂજે હુણ મુછ ઔર આંખવાળા, જડઃ અને બડ ઔર જડ, સ્ત્રાવ બને છે હોતા હૈ ॥૨૪૮૩॥

248. When the Kapha vitiates the milk and makes it slimy, the child sucking this milk, suffers from slobber, its face and eyes become swollen and the child becomes dull

કફઃ ક્ષીરાશયગતો ગુરુત્વાત્ ક્ષીરગૌરવમ્ ॥૨૪૯॥
કરોતિ ગુરુ તત્ પીત્વા બાલો હૃદ્રોગમૃચ્છતિ ।
અન્યાંશ્ચ વિવિધાત્રોગાન્કુર્યાત્ક્ષીરસમાશ્રિતાન્ ૨૫૦

ક્ષીરાશયગતઃ ક્ષીરાશયગત ક્ષીરાશયમે પહુંચા હુઆ કફ કફ કફ, ગુરુત્વાત્ ગુરુતાને લીધે ભારી હોનેલે, ક્ષીરગૌરવમ્ દૂધને ગુરુતાવાળું દૂધકો ભારી, કરોતિ કરે છે કરતા હૈ, તત્ ગુરુ તે ભારે દૂધ ઉસ

૨૫૦ કરોતિ ગુરુ તત્ પીત્વા બાલો હૃદ્રોગમૃચ્છતિ-કુર્યાત્સ્નેહા-
નિવૃત પીત તત્ ભાવાત્કફરોગવાન્ (ત. વ.)

૨૫૦ કરોતિગુરુ તત્-અતિસ્નેહાન્વિતં (ધ. ક. વ.)

ગુરુ દૂધકો, પીત્વા પીનાથી પીકર, બાલઃ બાળકને વચ્ચા, હૃદ્રોગમ્ હૃદ્રોગ હૃદ્રોગકો, મૃચ્છતિ થાય છે પ્રાપ્ત હોતા હૈ, ક્ષીરસમાશ્રિતાન્ વળી તે કફ દૂધબન્ધ ઔર વહ કફ ક્ષીરજન્ય, અન્યાન્ બીજા અન્ય, વિવિધાન્ વિવિધ નાના પ્રકારકે, રોગાન્ ચ રોગો રોગોકો, કુર્યાન્ કરે છે કરતા હૈ ॥૨૪૯-૨૫૦॥

249-250 The kapha getting located in the mammary glands, causes heaviness of milk, owing to its quality of heaviness the child drinking that milk is afflicted with the diseases of the stomach and various other disorders born of morbid milk.

ક્ષીરે વાતાદિભિર્દુષ્ટે સંભવન્તિ તદાત્મકાઃ ।

ક્ષીરે દૂધ દૂધ, વાતાદિભિઃ વાતાદિથી વાતાદિસે, દુષ્ટે દૂષિત થતાં દુષ્ટ હોને પર તદાત્મકાઃ તેનાથી થતા રોગો તજ્જન્ય રોગ, સંભવન્તિ થાય છે હોતે હૈ ॥૨૫૦૩॥

250½. If the breast-milk is vitiated by vata or other humors, diseases corresponding in characteristics to the humor will afflict the child.

ક્ષીરદોષે ધાત્વ્યાઃ સશોધનમ્—

તત્રાદૌ સ્તન્યશુદ્ધયર્થં ધાત્રીં સ્નેહોપપાદિતામ્ ૨૫૧
સંસ્થેષ્ઠ વિધિવદ્વૈધો વમનેનોપપાદયેત્ ।

તત્ર તેમાં ઉસમે, આદૌ પ્રથમ પ્રથમ, વૈધઃ વૈધે વૈધ, સ્તન્ય-ધાત્વલુન્ની સ્તન્યકો, શુદ્ધયર્થમ્ શુદ્ધિને માટે શુદ્ધિકે લિણ, સ્નેહ-ઉપપાદિતામ્ સ્નેહન કરાવેલી સ્નેહન કરાઈ હુઈ. ધાત્રીન્ ધાત્રીને ધાત્રીકો, વિધિવત્ વિધિ મુબબ વિધિપૂર્વક, સંસ્થેષ્ઠ સ્નેહન કરાવીને સ્વેદન કરાકે, વમનેન વમન વમન, ઉપપાદયેત્ કરાવવું કરાવે ॥૨૫૧૩॥

251-251½. For the purification of the breast milk, the physician should, at first, systematically treat the mother

with oleation and sudation procedures and then give her emesis

वमनार्थं वचादियोगः —

वचाप्रियङ्गुयष्ट्याह्वफलवत्सकसर्षपैः ॥२५२॥

कन्कैर्निम्बपटोलानां कायैः सलवणैर्वमेत् ।

वचा- १०४ वच, प्रियङ्गु- ४७ वा प्रियङ्गु, यष्ट्याह्व-
नेदीमध मूलहठी, फल- भीष्म मैनफल, वत्सक- ४३।
कुश, सर्षपैः सरसपना सरसोंके, कन्कैः ४६६ कल्क,
सलवणैः अने लवणयुक्त और लवण मिलाकर, निम्ब-
दीमध नीम, पटोलानाम् अने परवणना और परवलके,
कायैः ४५। यथी कायसे, वमेत् वमन करावहु वमन
करावे ॥ २५२३ ॥

252-252½ Sweet flag, perfumed
cherry, liquorice, emetic nut, kurchi
and rape seed may be given in the
form of paste; or the bark of neem and
wild snake gourd, mixed with salt, may
be given as decoction

विरेचनार्थं योगा —

सम्यग्वाग्नां यथान्यायं कृतसंसर्जनां ततः ॥२५३॥

दोषकालबलापेक्षी स्नेहयित्वा विरेचयेत् ।

सम्यक्-वाग्नाम् अराभर वमन यथा अच्छी प्रकार
वमन होनेके, ततः आ६ पीछे, यथान्यायम् यथाविधि
शास्त्रानुसार, कृतसंसर्जनाम् संसर्जनक्रम करान्या
पश्ची संसर्जनक्रम करानेके पीछे दोष- दोष दोष, काल-
काळ काल, बल- अने भयनी और बलका, अपेक्षी
अपेक्षा करनेके विचार करके, स्नेहयित्वा स्नेहन
करावीने स्नेहन कराके, विरेचयेत् विरेचन आ६पुं
विरेचन करावे ॥ २५३३ ॥

253-253½ The patient that has been
systematically subjected to emesis and
rehabilitation procedure, should be
given purgation preceded by olea-
tion, in keeping with the patient's

degree of morbidity and strength,
and the season.

त्रिवृतामभयां वाऽपि त्रिफलारससंयुताम् ॥२५४॥

पाययेन्मधुसंयुक्तामभयां वाऽपि केवलाम् ।

(पाययेन्मूत्रसंयुक्तां विरेकार्थं च शास्त्रवित् २५५)

त्रिफलारससंयुताम् त्रिफलानां क्वाथ त्रिफला-
क्वाथसे युक्त, मधुसंयुक्ताम् तथा मधुसहित तथा मधुसंयुक्त,
त्रिवृताम् त्रिवृत त्रिवृत, अभयाम् वा अपि ३ ६२३
अथवा अभयाको, पाययेत् पायी पिलावे, शास्त्रवित्
अथवा शास्त्रने आजुनार वैद्य अथवा शास्त्रज्ञ वैद्य,
विरेकार्थम् विरेचन भाटे विरेचनके लिए, मूत्रसंयुक्ताम्
गोमूत्र साथे गोमूत्रयुक्त, केवलाम् ऐकली केवल,
अभयाम् वा अपि ६२३ अभयाको, पाययेत् पायी
पिलावे ॥ २५४-२५५ ॥

254-255. He should be given the pul-
vis of turpeth, and chebulic myrobalan
mixed with the decoction of the three
myrobalans and honey, or he should
be given the pulvis of chebulic myro-
balan only mixed with cow's urine, by
the physician with a view to purge
the patient

सम्यग्विरिक्तां मतिमान् कृतसंसर्जनां पुनः ।

ततो दोषावशेषघ्नैरन्नपानैरुपाचरेत् ॥२५६॥

सम्यक्- अराभर ठीक प्रकारसे, विरिक्ताम् त्रिउक्त
यथेष्टी विरेचन हो जानेपर, पुनः कृतसंसर्जनाम् संसर्जन-
क्रम करान्या ससर्जनक्रम करानेके, ततः आ६ बाद,
मतिमान् बुद्धिमान वैद्य बुद्धिमान वैद्य, दोषावशेषघ्नै
आ६ २६६ दोषने करनेके शेषदोषनाशक, अन्नपानैः
अन्नपानेथी अन्नपानसे, उपाचरेत् चिकित्सा करनेकी
उपचार करे ॥ २५६ ॥

२५५ पाययेन्मधुसंयुक्तामभयां वाऽपि केवलाम्-य गयेत सगो-

मूत्राभयया त्वपि शास्त्रवित् (य)

२५६ सम्यग्विरिक्ता मतिमान्-यथ सम्यग्विरिक्ता च (त)

, दोषावशेषघ्नै-दोषविशेषघ्नै (घ. क.)

256. After she has been puiged well and given the rehabilitation procedure, the wise physician should treat the residual morbidity in her, by a regular course of suitable food and drink

क्षीरदोषे हितमजपानम्—

शालयः पट्टिका वा स्युः श्यामाका भोजने हिता ।
प्रियङ्गवः कौरदूवा यवा वेणुयवास्तथा ॥२५७॥
वंशवेत्रकलायाश्च शाकार्ये स्नेहसंस्कृताः ।

शालय शालि शालि, पट्टिका: वा पट्टि साठी चावल, श्यामाका. सामे सावा, प्रियङ्गव. प्रिय गु प्रियगु, कौरदूवा. डोहरा कोरों, यवा तथा ज्वर तथा जौ, तथा वेणुयवा अने वेणुयव और वेणुयव, भोजने लोभने भाटे भोजनमें, हिता. दितकती दितकर, स्यु छे हैं, स्नेहसंस्कृता: स्नेहशी संस्कृत आपेला स्नेह-संस्कृत, वंश- वांस वंश, वेत्र वेत्र वेत्र, कलाया: च अने पटाया और मटर, शाकार्ये शाक तरीके दितकर छे शाकके लिए दितकर है ॥ २५७३ ॥

257 257½. Jali or shastika rice. sanwa, millet or italian millet, common millet, barley or bamboo barley are beneficial as diet The tender shoots of bamboo, cane sprouts and chickling vetch should be used as vegetable-curry prepared in unctuous substances

मुद्गान् मसूरान् यूषार्थे कुलत्थांश्च प्रकल्पयेत् २५८

मुद्गान् भग मूग, मसूरान् मसूर मसूर, कुलत्थान् च तथा कुली और कुलीको यूषार्थे यूषने भाटे यूषके लिए, प्रकल्पये: आपना प्रयोग करे ॥ २५८ ॥

258 Green gram lentils and horsegram may be used for preparing soup.

निम्बवेत्राप्रकुलकवार्ताकामलकैः शृतान् ।

सन्ध्योऽसैन्धवान् यूषान्द्रागथैस्तन्यशोधनान् २५९

सन्ध्यशोधनान् स्तन्यनु शोधन करने पर स्तन्यशोधक, निम्ब- लीमडो नीम, वेत्राप्र- वेत्राप्र वेत्राप्र, कुलक- डोहरा करैला वार्ताक रींगुल वैंगन आमलकै अने आमलाशी और आवलेसे, शृतान् उकाणेल पकाये हुए, सन्ध्यो- त्रिकटु त्रिकटु, सैन्धवान् तथा सिंघावुशी युक्त तथा सैन्धवसे युक्त, यूषान् यूष यूषको दापयेत् आपना देवे ॥ २५९ ॥

259. The patient should be given a potion of the soups of the sprouts of neem and cane, karella fruit brinjal and emblic myrobalans mixed with the pulvis of the three spices and rock salt, they are galacto-depurants.

शङ्खान् कपिञ्जलानेणान् संस्कृतांश्च प्रदापयेत् ।

संस्कृतान् त्रिकटु पगेरेशी संस्कृत करैल त्रिकटु आदिसे संस्कृत किये हुए, शङ्खान् संसल शङ्ख, कपिञ्जलान् कपिञ्जल कपिञ्जल, एणान् च तथा औषुना भांस और एणके मार्तोको, प्रदापयेत् आपना देवे २५९३

259½ The flesh of hare grey partridge and Indian antelope, should be given well cooked as food,

स्तन्यशुद्धिकराः दत्तिप्रयोगाः —

शार्ङ्गेष्टासप्तपर्णत्वग्भक्षगन्धामृतं जलम् ॥२६०॥

पाययेताथवा स्तन्यशुद्धये रोहिणीशृतम् ।

स्तन्यशुद्धये स्तन्यनी शुद्धिने भाटे स्तन्यनी शुद्धिके लिए, शार्ङ्गेष्टा- पीछुडी मकोय, सप्तपर्णत्वक्- सातपुत्री छाल सतिवनकी छाल, भक्षगन्धा- अने आसोदशी और असगन्धसे, शृतम् उकाणेल पकाया हुआ, जलम् पाली पीवा आपनु जल पिलावे, अथवा अथवा या,

२५९½ प्रदापयेत्-प्रदापयेत् (ख द. त)

२६० भक्षगन्धा-वस्तगन्धा (छ)

२७०½ रोहिणीशृतम्-कटुरोहिणीम् (द)

२५७३ शाकार्ये रोहमस्कृता-मनेहा यूषसंस्कृताः

(द त. घ. व)

रोहिणीशृङ्गः रोहिणी उडालेडु पाणी रोहसे पकाया
हुआ जल पाययेत् देवु देवे ॥ २६०३ ॥

260-260½. The water prepared with black-night shade, dita bark, cinnamom bark and winter cherry may be used for drinking, or the decoction of kurroa may be given as potion for the purification of breast milk

अमृतासप्तपर्णत्वक्काथं चैव सनागरम् ॥ २६१ ॥
किराततिक्तकाथं श्लोकपादेरितान् पिबेत् ।
त्रीनेतान्स्तन्यशुद्ध्यर्थम्

अमृता- गणैः मिलीय, सप्तपर्णत्वक्- अने सात-
पल्लुनी छालने। सतिवतकी छालका, कायस कपाय काथ,
सनागरम् सूडने। कपाय सोंठका काथ, किराततिक्तक-
अने उरिषाताने। और चिरायताका, कायम् कपाय
काय, एतान् आ इन, श्लोकपाद- श्लोकना ओड ओड
पादमां श्लोकके एक एक पादमें, ईरितान् उडेल। कहे
हुए, त्रीन् त्रय योगे तीन योगोंको, स्तन्य-शुद्ध्यर्थम्
स्तन्यशुद्धिने साटे स्तन्यकी शुद्धिने लिए, पिबेत् धावे
पीवा धात्री पीवे ॥ २६१३ ॥

261-261½ The decoction of the bark of guduch and dita bark, the decoction of ginger or the decoction of chiretta should be taken as potion and all three, each described in a quarter of the verse, may be taken for the purification of breast milk

इति सामान्यमेवजम् ॥ २६२ ॥
कीर्तितं स्तन्यदोषाणां पृथगन्यं निबोधत ।

इति आभ इस प्रकार, स्तन्यदोषाणां स्तन्य-
रोगोनी स्तन्यरोगोंकी सामान्य- सामान्य सामान्य,
मेवजम् चिकित्सा औषध, कीर्तितम् उड़ी छे नहीं है,
पृथक् अन्यम् छे विशेष चिकित्सा उडु छु अव
विशेष चिकित्सा कहता हू, निबोधत सांभलो सुनो २६२३

२६२ निबोधत-निबोध मे (घ)

262-262½. Thus has been described the treatment of the morbidity of the breast milk in general. Now listen to the treatment of various conditions described separately.

पाययेद्विरसक्षीरां द्राक्षा-मधुकसारिवाः ॥ २६३ ॥
श्लक्ष्णपिष्टां पयसां च समालोच्य सुखाम्बुना ।

विरसक्षीराम् चिरस अथेदा दूधपाणी क्षीने विरस
क्षीरवाली क्षीरो, द्राक्षा- द्राक्ष द्राक्ष, मधुक- गेडीमध
मुलहठी, सारिवा- सारिवा कपूरी, श्लक्ष्ण- पिष्टाम् अने
आरीड वाटेडुं और वारीक पीसे हुए, पयस्याम् भोय-
डाणु बिलाईकन्दको सुखाम्बुना नवशेडा पाणीमां थोड़े
गरम पानीमें, समालोच्य च धोणीने आलोचित करके,
पाययेत् पापु पिगावे ॥ २६३३ ॥

263-263½. In condition of vitiated taste of the breast milk, grapes, liquorice, sarsaparilla and the fine powder of milky yam, mixed with genially warm water, should be given

पञ्चकोलादिलेपः —

पञ्चकोलकुलत्थैश्च पिष्टैरालेपयेत् स्तनौ ॥ २६४ ॥
शुष्कौ प्रक्षाल्य निर्दुह्यात्तथा स्तन्य विशुध्यति ।

पिष्टैः पञ्चकोल-कुलत्थं च पयसे ल मने उण्डाने
आरीड वाटी ओओने। पञ्चकोल और कुलथीका गरीक
पीसकर इनका, स्तनौ स्तन उपर स्तनोपर, आलेपये- लेप
उरवे। लेप करे, शुष्कौ लेप सुखाथे स्तनने लेप शुष्क
होनेपर स्तनको, प्रक्षाल्य पाणीमी धोएने पानीसे
धोकर, निर्दुह्यात् दूध अहार डाढी देपु दूध बाहर
निकाल दे, तथा आपी रीते इस प्रकार, स्तन्यम्
स्तन्य दूध, विशुध्यति शुद्ध थाय छे शुद्ध हो जाता
है ॥ २६४३ ॥

264-264½. The paste of the pentad of spices and horsegram should be applied to the breast and when it is

dried, the breast should be washed and the accumulated milk drawn out. Thus, the breast milk gets purified.

फेनसङ्घाते पाठादियोगः—

फेनसङ्घातवत्क्षीरं यस्यास्तां पाययेत् स्त्रियम् २६५
पाठानागरशाङ्गेष्टामूर्वाः पिष्ट्वा सुखाम्बुना ।

अञ्जनं नागरं दारु विस्वमूलं प्रियङ्गवः ॥२६६॥
स्तनयोः पूर्ववत् कार्यं लेपनं क्षीरशोधनम् ।

यस्याः जेतु जिसका, क्षीरम् दूध दूध, फेनसङ्घात-
वत् शीलुना तमूहवाणु होय फेनसंघातवाला हो,
तम् ते उस, स्त्रियम् स्त्रीने स्त्रीको, पाठा- पाठा पाकी
नागर- सूँठ सोंठ, शाङ्गेष्टा- पीलुडी काकमाची, मूर्वा.
अने मूर्वाको, पिष्ट्वा उटके उटरी पीसकर,
सुखाम्बुना नवशेका पाणी साथे सुखोष्ण जलसे,
पाययेत् पावे। पिलावे, अञ्जनम् रसाञ्जन रसाजन,
नागरम् सूँठ सोंठ, दारु देवदार देवदार, विस्वमूलम्
पीलीनुं भूण वेल्ल मूल, प्रियङ्गवः तथा धुइलाथी
तथा प्रियंगुका, पूर्ववत् पहेलांनी जेम् पूर्ववत्, स्तनयोः
स्तन उपर स्तनोंके ऊपर, लेपनम् देप लेप, क्षीर-
शोधनम् स्तन्यशोधन भाटे क्षीरशोधनके लिए, कार्यम्
करे। ॥ २६५-२६६ ॥

265 266½ The woman whose milk is frothy should be given a potion of Patha, ginger, black nightshade and trilobed virgin's bower, pounded in genially warm water and, as in the previous case, the breast should be painted with the paste of the extract of indian berberry, ginger, deodar, roots of bael, and perfumed cherry, this purifies the milk.

२६५. पाययेत् स्त्रियम्—पाययेत् च (ब.)

२६६ पाठानागर—भान्यनागर (ब फ द)

,, नागर—तगरं (ड, ब.)

किराततिक्कादिकायः—

किराततिक्कं शुण्ठीं सामृतां काथयेद्विषक् ॥२६७॥
तं काथं पाययेद्भार्गी स्तन्यदोषनिवर्हणम् ।
स्तनौ चालेपयेत् पिष्टैर्यवगोधूमसर्वपैः ॥२६८॥

विषक् वेसे वेस, किराततिक्कम् उरियातुं चिरायता,
शुण्ठीम् सूँठ सोंठ, सामृताम् अने गणोने। और
गिलोयका, काथयेत् उवाथ करे। काथ करे, स्तन्यदोष-
स्तन्यदोष स्तन्यदोष, निवर्हणम् उरवाने भाटे हटानेके
लिए, तम् काथम् ते उवाथ यह काथ, भार्गीम् धावने
घात्रीको, पाययेत् पावे। पिलावे, पिष्टैः यव-गोधूम-
सर्वपै अने यव भउं तथा सरसवना उटकेपी और पीसे
हुए जौ गेहू तथा सरसोंसे, स्तनौ च स्तन उपर स्तनों
पर, चालेपयेत् आलेपन करे। लेप करे ॥२६७-२६८॥

267-268 Chiretta, dry ginger and guduch should be decocted and be given by the physician as potion to the mother or wet nurse for curing the galactic morbidity; and the breasts should be painted with the paste of barley, wheat and rapeseed.

रुक्षक्षीरचिकित्सा—

षड्विरेकाश्रितयोक्तैरौषधैः स्तनशोधनैः ।

रुक्षक्षीरा पिबेत् क्षीरं तैर्वा सिद्धं घृतं पिबेत् २६९

रुक्षक्षीरा रुक्ष क्षीरवाणी स्त्रीये रुक्ष क्षीरवाली स्त्री,
षड्विरेकाश्रितिय- षड्विरेक्यनशताश्रितिय अध्यायभा
षड्विरेकनशताश्रितिय अध्यायमें, उक्तैः उहेला कही हुई,
स्तन्यशोधनं स्तन्यनी शुद्धि करनेवाला स्तन्यशोधक,
औषधै औषधोधी औषधियोंसे, क्षीरम् पकावेद दूध
पकाया हुआ दूध, पिबेत् पीवु पीवे, तं सिद्धं घृतम्
वा के ते औषधोधी पकावेदु धी अथवा इन
औषधियोंसे पकाया हुआ घी, पिबेत् पीवु पीवे ॥२६९॥

269. The woman whose breast milk is un-unctuous should drink the

२६९. रुक्षक्षीरा—गुरुक्षीरा (ब फ)

,, , गुरुक्षीरे (ब)

milk or ghee, medicated with drugs mentioned as galacto-depurants in the chapter on purgative drugs of six kinds.

पूर्ववज्जीवकाद्यं च पञ्चमूलं प्रलेपनम् ।

स्तनयोः संविधातव्यं सुखोष्णं स्तन्यशोधनम् २७०

पूर्ववत् पहेलानी जेम पूर्ववत्, जीवकाद्यम् ७५. डादिमेषु जीवकादिगण, पञ्चमूलम् च अने भृङ्गपत्र-भूषणे तथा बृहत्पञ्चमूलका, सुखोष्णम् सहेवाय औवे। सुखोष्ण, प्रलेपनम् देप देप, स्तन्यशोधनम् धावधुना शे।धन भाटे स्तन्यशोधनके लिए, स्तनयोः स्तने। ५२ स्तनो पर, संविधातव्यम् ३२वे। करना चाहिए ॥ २७० ॥

270. As already described the drugs of the pentaradices of the Jivaka group should be made into paste and painted on the breast in a genially warm temperature, for the purification of the breast milk

वैवर्ण्यं यष्टीमधुकादियोगः—

यष्टीमधुकमृद्वीकापयस्यासिन्धुवारिकाः ।

शीताम्बुना पिबेत्कल्कं क्षीरवैवर्ण्यनाशनम् ॥२७१॥

यष्टीमधुक- जेममधु मूलहठी, मृद्वीका- द्राक्ष द्राक्षा, पयस्या- क्षीरविहारी पयस्या, सिन्धुवारिकाः अने नगे।-उना और निर्गुण्डी इनके, क्षीरवैवर्ण्य- दूधनी विवर्णताने। दूधकी विवर्णताको, नाशक नश ३२ना२ नष्ट करनेवाले, कल्कम् ३६३ कल्कको, शीताम्बुना ६५ पाणी साथे शीतल जलसे, पिबेत् पीवे। पीवे ॥ २७१ ॥

271. Liquorice, grapes, milky yam and chaste tree, pounded and taken as potion with cold water, destroys the discoloration of breast milk.

द्राक्षामधुककल्केन स्तनौ चास्याः प्रलेपयेत् ।

प्रक्षाल्य वारिणा च व निर्दुह्यात्तो पुनः पुनः ॥२७२॥

अस्याः औने। इसके, स्तनौ च स्तन ७५२ स्तनो पर, द्राक्षा- द्राक्ष द्राक्ष, मधुक- अने जेममधुना और मूलहठीके, कल्केन ३६३थी कल्कसे, प्रलेपयेत् देप ३२वे। देप करे, तो च देप सुकाया पछी तेऔने उनको, वारिणा पाणीथी जलसे, प्रक्षाल्य एव धो।धने धोकर, पुनः पुन. ५२५२ बारबार, निर्दुह्यात् धावधु ३६६ ना।धुं दूध निकाले ॥ २७२ ॥

272 The woman's breast should be painted with the paste of grapes and liquorice and when dried, the breasts should be washed with water and the milk drawn away repeatedly.

दौर्गन्धे विषाणिकादियोगः—

विषाणिकाजशृङ्गयौ च त्रिफलां रजनीं वचाम् ।
पिबेच्छीताम्बुना पिष्ट्वा क्षीरदौर्गन्धनाशिनीम् ॥

क्षीरदौर्गन्ध- दूधनी दुर्गन्धने। क्षीरकी दुर्गन्धको, नाशिनीम् नाश ३२नारी नष्ट करनेवाली, विषाणिका-भरदाशींभी विषाणिका, अजशृङ्गयौ अजशृङ्गी अजशृङ्गी, त्रिफलाम् त्रिफला त्रिफला, रजनीम् ६७६२ हल्ली, वचाम् च अने वज और वचा, पिष्ट्वा औने। ते। पीने इनको पीसकर, शीताम्बुना ६५ पाणी साथे शीतल जलसे, पिबेत् पीवे। पीवे ॥ २७३ ॥

273. Stinking swallow wort and Ajasringi, the three myrobalans, turmeric and sweet flag, reduced to paste and taken as potion with cold water, destroys the foul odor of the breast-milk.

दौर्गन्धे चिकित्सा—

लिङ्गाद्वाऽप्यभयाचूर्णं सव्योषं माक्षिकपुनम् ।
क्षीरदौर्गन्धनाशार्थं चाक्षी पथ्याशिनी तथा २७४

२७२. चास्याः—वास्याः (घ.)

२७३. वचाम्—कटाम् (घ.)

२७०. स्तनयोः संविधातव्यं } { कृष्ण पिष्ट्वा जलेनैव लेपनं
सुखोष्णं स्तन्यशोधनम् } { मिषजा स्त्रियाः (घ.)

તથા પથ્યાક્ષિની અથવા પથ્ય ઝોબન કરનાર
અથવા પથ્ય સેજન કરતેવાગે ધાત્રી ધાત્રે ધાત્રી, શીર-
દોર્ગન્ધ્ય- દૂધની દુર્ગન્ધને ક્ષીરક્ષી દુર્ગન્ધને નાશાર્થે
નાશ કરનારે માટે નાશકે લિપ્ત સ્વચ્છોષમ્ ત્રિકટુસંહિત
ત્રિકટુકે સાથ, માક્ષિકપ્લુતમ્ સ્વધ મેળવીને મધુમે
મિલાકર અભયાચૂર્ણમ્ અપિ હરડેનું ચૂર્ણ હરડકા ચૂર્ણ,
લિપ્તવા તથા ઘાટે ॥ ૨૭૪ ॥

274 If the mother takes the linctus
made of the powder of chebulic myro-
balaus and the three spices, mixed
with honey and observes the regimen
of diet, the bad odor of the milk gets
rectified.

સારિવોશીરમ્ સ્વચ્છોષમ્ તત્કુચન્દનૈઃ ।

પથ્યાસ્તુચન્દનોશીરૈઃ સ્તનૌ વાસ્યાઃ પ્રલેપયેત્ ૨૭૫

વાસ્યાઃ તેના રસને, સ્તનૌ ચ સ્તન ઉપર સ્તનો પર,
સારિવા- ઉપલપરી સારિવા, ડશીર- વાળો, રસ,
મક્ષિકા- મશ્ક મરીઠ શ્વેન્માતક- શુદ્ધ શ્વેન્માતક
કુચન્દનૈઃ તથા સ્તનબાળી એએએ તથા લાલચન્દન
ઇન્દ્રા, પથ્ય- અથવા તમાલપત્ર અથવા તેજપત્ર,
સરવુ- વાળો ચન્દનવાના ચન્દન- ચ દન ચન્દન, ડશીરૈઃ
અને કાળો વાળો એએએ અને રસ રસ, પ્રલેપયેત્
લેપ કરવે લેપ કરે ॥ ૨૭૫ ॥

275. Sarsaparilla, cuscus grass,
madder, Assyrian plum and red sandal,
or cinnamon bark, fragrant sticy
mallow, sandal and cuscus grass,
should be rubbed into paste and painted
on the breasts

સ્વચ્છોષીરા કારુદુરતપાઠા- પિપ્પા સુસ્વામ્બુના ।

પીત્તા હસૈ-વચા- ક્ષિપ્ર ક્ષીરશુદ્ધિનવામુયાત્ ૨૭૬

૨૭૫ શ્વેન્માતકકુચન્દનૈઃ-શ્વેન્માતૈર્વા ચન્દનૈઃ (ધ ડ)

,, કુચન્દનૈઃ-ચન્દનૈઃ (૮)

,, પથ્યાસ્તુ-મવાન્તુ (ધ ક.)

૨૭૬ સ્વચ્છોષીરા-સુચ્છોષીરા (ધ ક)

સ્વચ્છોષીરા અતિશય સ્વચ્છ ધાત્રીવાળી સ્ત્રીએ
તતિ સ્વચ્છ ક્ષીરવાળી સ્ત્રી, કારુ- દેવદાર દેવદાર, મુસ્ત-
નાગરમોથ મોથા, પાઠા અને પાઠા એએએ અને ક્ષીર
પાઠી રસ. સમન્વવા થેડુ શિંધાલુ નાખી થોડા
સ્વચ્છાનમક ઢાલકર, સુસ્વામ્બુના પિપ્પા નવશેડા પાણીથી
પાણીને કોસે જલસે પીમકર, પીત્તા પીત્તા પીત્તા,
ક્ષિપ્ર શીઘ્ર શીઘ્ર, ક્ષીરશુદ્ધિ સ્તન્યશુદ્ધિને સ્તન્ય-
શુદ્ધિ, અવાસ્તુવાત આસ કરે છે પ્રાપ્ત કરતી
દે ॥ ૨૭૬ ॥

276 In condition of viscid or heavy
breast milk deodar, nut grass and
Patha should be pounded and taken
as potion in genially warm water
mixed with rock salt This will quickly
purify the breast-milk

પાયથેત્ પિચ્છિલક્ષીરાં શાક્ષેષામ્બયાં વચામ્ ।

સુસ્તનાગરપાઠાશ્ચ પીતાઃ સ્તન્યવિશોધનાઃ ॥ ૨૭૭ ॥

પિચ્છિલક્ષીરામ્ ચીકણા ધાત્રીવાળી સ્ત્રીને પિચ્છિલ
ક્ષીરવાળી સ્ત્રી, શાક્ષેષામ્ પીલુડી મકોય, અમયામ્
હરડે હરડ, વચામ્ અને નવ ધાત્રીની શુદ્ધિ માટે
ઔર વચા સ્તન્યકી શુદ્ધિને લિપ્ત, પાયથેત્ પાણી મિલાવે,
સુસ્ત- મુસ્ત મુસ્ત નાગર- સ્કૃષ્ઠ સોંઠ, પાઠા- ચ અને
પાઠા એએએ પાણુ ઔર પાઠી થે મી, પીતા- પીત્તા પીત્તા
પર, સ્તન્ય- સ્તન્યની સ્તન્યકી, વિશોધના- શુદ્ધિ કરે
છે શુદ્ધિ કરતે હૈ ॥ ૨૭૭ ॥

277 The woman with slimy milk
should be given as potion, black night
shade, chebulic myrobalaus, sweet flag,
nut grass, ginger and Patha reduced
to paste with water, for clarification
of the milk

તક્ષારિષ્ટ પિવેદવાપિ યદુક્તં શુદ્ધાપહમ્ ।

ત્રિદારીવિલ્લમધુકૈઃ સ્તનૌ વાસ્યાઃ પ્રલેપયેત્ ૨૭૮

૨૭૮ તક્ષારિષ્ટ પિવેદવાપિ યદુક્તં શુદ્ધાપહમ્-તક્ષારિષ્ટ પિ
વિવેદવાસા યન્નિર્મિતમ્ (ક ઈ જ ત)

,, યદુક્ત શુદ્ધાપહમ્-તથાન્વાન્ શુદ્ધાપહમ્ (ક.)

गुग्गुलुगुहम् हरसने मृताङ्गना २ ववासीरका नागक,
यत् नो जो, तक्रारिष्ट- तक्रारिष्ट तक्रारिष्ट, तक्रारिष्ट
छेना १५०५ छे कदा जा चूका है, पिवेत् च अपि ते
पक्षु पीवे उसको भी पीवे, जदा. अने छेना और
इसके. स्तनौ च स्तन द्विपर स्तनों पर, विदारी बेल, मधुकै. आ १५०५
विलाईकन्द बिल्व- भीली बेल, मधुकै. आ १५०५
अधने और मुलहठीका, प्रलेपयेत् देप करे ॥ २७८ ॥

278. Or, she may drink curds-wine
which has been described as curative
of piles. White yam, bael and liquorice
should be made into paste and applied
on the breasts

गोरवे चिकित्सा—

त्रायमाणाः स्तनानि म्बपटोलत्रिफलाशृतम् ।
गुरुक्षीरा पिबेदाशु स्तन्यदोषविशुद्धये ॥२७९॥

गुरुक्षीरा भारे दूधवाणी श्रीछे गुरु क्षीरवाली
छी, काशु तरत शीघ्र, स्तन्यदोष- दूधना दोषनी स्तन्य-
दोषकी, विशुद्धये शुद्धि करवा आटे विद्यादिके लिए,
त्रायमाणा- त्रायमाणा असवर्ग, अमृता- गुरी। मिलेय,
निम्ब- लीमूने नीम, पटोल- पटोल परवल, त्रिफला-
अने त्रिफलाणा और त्रिफलाका, शृतम् करवा काथ,
पिवेत् पीवे पिये ॥ २७९ ॥

279 The decoction of zalil, guduch,
neem, wild snake gourd and the three
myrobalans, taken as potion by the
woman whose breast milk is heavy
quickly purifies the galactic morbidity.

पिबेद्वा पिप्पलीमूलचव्यचित्रकनागरम् ।
बलानागरशार्ङ्गामूर्वाभिलेपयेत् स्तनौ ॥२८०॥

पिप्पलीमूल- अथवा तेले पीपरीमूलना ग १५०५
अथवा वह पिप्पलीमूल, चव्य- अथवा चव्य, चित्रक-
चित्रक चित्रक, नागरम् अने सूडने छेक और सोंठका
कल्क, पिवेत् वा जलानी साथे पीवे जलसे पीवे बला-

२८० बला-पाठा (क)

अने अला और बला, नागर- सूठ सोंठ, शार्ङ्गा-
पीपुली मकोय, मूर्वाणि तथा मूर्वाका,
लेपयेत् देप करे ॥ २८० ॥

280 Similarly, the decoction of
the roots of long pepper chaba pepper,
white-flowered leadwort and ginger
may be taken as potion. Heart leaved
aida, ginger black nightshade and
trilobed virgin's bower should be
reduced to paste and applied to the
breasts

प्राश्र्णपर्णीपयस्याभ्यां स्तनौ चास्याः प्रलेपयेत् ।

अस्या तथा छेना तथा इसके, स्तनौ च स्तन
द्विपर स्तनों पर, प्राश्र्णपर्णी- प्राश्र्णपर्णी प्राश्र्णपर्णी, पयस्या-
भ्याम् अने बेल, विद्यादिके और विलाईकन्दका भी,
प्रलेपयेत् देप करे ॥ २८० ॥

280½ Similarly, the paste of painted
leaved uraria and milky yam may be
applied

अद्यावेते क्षीरदोषा हेतुलक्षणमेवैः ॥२८१॥
निर्दिष्टाः क्षीरदोषोत्थास्तथोक्ता केचिदागवाः ।

एते जष्टौ आ आठ ये आठ, क्षीरदोषाः स्तन्य-
दोषा क्षीरदोष, हेतु- निदान हेतु, लक्षण- लक्षण
मेवैः तथा चिकित्सासहित तथा औपधिसहित, निर्दिष्टाः
छेना छे वता दिये है, तथा अने और क्षीरदोषोत्थाः
क्षीरदोषयो अन्तर. क्षीरदोषसे उत्पन्न होनेवाले, केचित्
छेकका कहे, आगवा गेगे रोगों की, उक्ताः छेना छे
कह दिये है ॥ २८१ ॥

281 281½. These are the eight
kinds of galactic disorders described
with their etiology, signs and symp-
toms and treatment Some disorders

२८१ चास्याः-वास्या (घ)

२८१½ केचिदागवाः-ये तथाऽऽगवाः (ङ)

resulting from these galactic morbidity, have also been described.

• बालरोगाणां चिकित्सा—

दोषदूष्यमलाश्चैव महतां व्याधयश्च ये ॥२८२॥
त एव सर्वे बालानां मात्रा त्वल्पतरा मता ।

ये जे जो, महताम् भेदाभां बड़ोंमें, दोष- दोष दोष, दूष्य- दूष्य दूष्य, मलाः च एव व्याधयः च भक्ष्य अने व्याधिओ भाय छे मल और रोग होते हैं, ते एव ते जे वे ही, सर्वे अधीन आणकेने पछु थाय छे सारे बालकोंको भी होते हैं, बालानाम् परंतु आणकेभां किन्तु बालकोंमें, मात्रा तु तेओनी मात्रा इनकी मात्रा, न्यूनतरा अपेक्षाओ अल्प अपेक्षासे अल्प, मता होय छे होती है ॥ २८२॥

282-282½ The humoral morbidity, the susceptible body-elements, the waste matter and the diseases that effect the adults affect also the children, but only in a smaller degree.

निवृत्तिर्वमनादीनां मृदुत्वं परतन्त्रताम् ॥२८३॥
वाक्चेष्टयोरसामर्थ्यं वीक्ष्य बालेषु शास्त्रवित् ।
शेषजं स्वल्पमात्रं तु यथाव्याधि प्रयोजयेत् ॥२८४॥

बालेषु आणकेभां बालकोंमें, मृदुत्वम् मृदुता मृदुता, परतन्त्रताम् परतन्त्रता परतन्त्रता, वाक्चेष्टयो- वाणी तथा चेष्टानु वाणी और चेष्टाकी, असामर्थ्यम् असामर्थ्य असमर्थताका, वीक्ष्य ओईने खयाल करके, वमनादीनाम् निवृत्तिः तेओने वमनादि न उरुपना

२८२. दोषदूष्यमलाश्चैव महता व्याधयश्च ये—दोषा दूष्या मला-
श्चैव महान्तो व्याधयश्च ये (फ.)

२८३. त एव सर्वे बालानां मात्रा त्वल्पतरा मता—त एव
हेया बालानां विना घालग्रहेदुर्बे (घ)

,, —त एव हेया बालानां विना घालग्रहान्
दुर्बे (घ. क)

२८३. निवृत्तिर्वमनादीनां—निवृत्ति च वमनादीनाम् (घ.)

२८४. स्वल्पमात्रं—चालमात्र (घ.)

उन्हें वमनादि न करावे, शास्त्रवित् शास्त्रज्ञ वैद्य शास्त्र वैद्य, यथाव्याधि व्याधि मुअम रोगानुसार, स्वल्पमात्रम् तु थोड़ी मात्राभां अल्प मात्रासे, शेषजम् प्रयोजयेत् औषधना प्रयोग करे ॥ २८३-२८४ ॥

283-284½. The specialist in pediatrics should not administer emesis and other purificatory procedures in view of the tenderness, dependency and inability to fully express themselves in speech and gestures of children. He should give only small doses of medicine appropriate to the disease.

मधुराणि कषायाणि क्षीरवन्ति मृदूनि च ।
प्रयोजयेद्विषग्बाले मतिमानप्रमादतः ॥२८५॥

मतिमान् बुद्धिमान् बुद्धिमान, मिषक् वैद्य वैद्य, बाले आणकेने बालकोंमें, मधुराणि मधुर मधुर, कषायाणि कषाय कसैली, क्षीरवन्ति दूधयुक्त दूधयुक्त, मृदूनि च अने मृदु औषधा और मृदु औषधका, प्रमादतः प्रमाद विना सावधानीसे, प्रयोजयेत् आपना ओईने प्रयोग करे ॥ २८५ ॥

285 The wise physician should administer with great care mixed with milk and sweet decoctions which are mild in action

अत्यर्थस्निग्धरूक्षोष्णमम्लं कटुविपाकि च ।
गुरु चोषधपानाश्रमेतद्बालेषु गर्हितम् ॥२८६॥

अत्यर्थ- धक्षुं अत्यंत, स्निग्ध- र्निग्ध स्निग्ध, रूक्ष- रूक्ष रूक्ष, उष्ण- उष्ण उष्ण, अम्लम् अम्ल अम्ल, कटुविपाकि च कटु विपाकवाणुं कटु विपाकवाणी, गुरु च गुरु भारी, औषध-पान-अश्रम एतत् औषध तथा अन्नपान ओ औषधिगां तथा अन्नपान ये, बालेषु आणकेने भाटे बालकोंके लिए, गर्हितम् रोअय नयी निन्दित है ॥ २८६ ॥

286 Medication and food and drink, that are excessively unctuous,

ununctuous acid and pungent in post digestive effect, and heavy in quality are contra-indicated in children.

समासात् सर्वरोगाणामेतद्वालेषु शेषजम् ।
निर्दिष्टं शास्त्रविद्वद्यः प्रविविच्य प्रयोजयेत् ॥२८७॥

बालेषु आण्डेना बालकौके, सर्वरोगाणां अथा रोगानुं सब रोगोंकी, समासात् सक्षेपभा संक्षेपमें, एतत् आ यह, शेषजम् औषध औषध, निर्दिष्टम् कछुं छे तेने कही है उसका, शास्त्रविद् शास्त्रज्ञ, विद्वद्यः वैद्वे वैद्य, प्रविविच्य विवेचना करके, प्रयोजयेत् प्रयोग करवे प्रयोग करे ॥ २८७ ॥

287 This, in brief, is the direction regarding the treatment of all the diseases occurring in children, and the physician should treat the diseases having first classified them according to their humoral category.

चरकप्रतिसंस्कृतस्याग्निवेशतन्त्रस्य दृढबलकृता संपूर्तिः —

भवन्ति चात्र—

इति सर्वविकाराणामुक्तमेतच्चिकिरिखतम् ।
स्थानमेतद्धि तन्त्रस्य रहस्यं परमुत्तमम् ॥२८८॥

अत्र च आ विषयभां इस विषयमें, भवन्ति श्लोक छे के श्लोक हैं कि, इति आ प्रमाणे इस प्रकार, सर्व- विकाराणाम् सधणा रोगोनी सब विकारोंकी, एतत् आ यह, चिकिरिखतम् चिकित्सा चिकित्सा, उक्तम् कही छे कही है, तन्त्रस्य आ शास्त्रानु इस तन्त्रका, एतत् आ

यह, स्थानम् स्थान स्थान, परम् उत्तमम् परम् उत्तम परम उत्तम, रहस्यम् रहस्य छे रहस्य है ॥ २८८ ॥

Here are verses again—

288 Thus has been expounded the therapeutics of all diseases, and this section on treatment contains the most essential part of this treatise

अस्मिन् रुतदशाध्यायाः कल्पाः सिद्धय एव च ।
नास्त्राद्यन्तेऽग्निवेशस्य तन्त्रे चरकसंस्कृते ॥२८९॥
तानेतान् कापिलबलिः शेषान् दृढबलोऽकरोत् ।
तन्त्रस्यास्य महार्थस्य पूरणार्थं यथातथम् ॥२९०॥

चरकसंस्कृते अत्र छे प्रतिसंस्कृत करेवा चरकके द्वारा प्रतिसंस्कृत, अग्निवेशस्य अग्निवेशना अग्निवेशके, अस्मिन् तन्त्रे आ तन्त्रभां इस तन्त्रमें सप्तदश सप्त सत्रह, अध्यायाः अध्याय अध्याय, कल्पा उपपत्तयः कल्प- स्थान, सिद्धय- च एव आने सिद्धिस्थान और सिद्धि- स्थान, न नास्त्राद्यन्ते आस्य यथा नथी पाप्त नहीं होते, महार्थस्य तेथी महान अर्थवाणा महान अर्थवे युक्त, अस्य आ इस, तन्त्रस्य तन्त्रे तन्त्रकी, यथातथम् अशांशरीते यथायोग्य, पूरणार्थम् स पूर्युं करवाने भाटे पूर्तिके लिए, शेषान् तान् एतान् आधीना ते आगे शेष उन भागोंको, कापिलबलिः उपलिख्यना पुन कापिलबलके पुन, दृढबल दृढबले दृढबलने, अकरोत् रचया छे बनाया है ॥ २८९-२९० ॥

289 290 The seventeen chapters and the sections on pharmaceuticals and successive treatment in the treatise composed by Agnivesa and revised by Caraka have not been found These Dhradhbala, the son of Kapilabali reconstructed, thus bringing faithfully to completion, the great aim of this treatise

२९०. कापिलबलि —कापिलबल (प्र. प्र.)

२८७ एतच्छ्लोकादनन्तरम्—

इति स्तन्यदोषबालरोगयोश्चिकित्सा ।

सलिङ्गा व्यापदो बोने सनिशानचिकित्सिता ।

उक्ता विस्तरशः सम्बन्धमुनिना नन्वदर्शिना ॥

इत्यधिक पाठ (क ड) पुराणयो ।

॥ प्रविविच्य-प्रविमच्य (प्र. प्र.)

२८८ परमुत्तमम्-परमुच्यते (प्र. प्र.)

॥ -मारमुत्तमम् (ड.)

उक्तानुक्तानां रोगाणां चिकित्सातिदेशः —

रोगा येऽप्यत्र नोद्दिष्टा बहुत्वानामरूपतः ।

तेषामप्येतदेव स्याद्दोषादीन् वीक्ष्य भेषजम् २९१

નામરૂપતઃ નામ અને લક્ષણો નામઔર રૂપસે, બહુ-
ત્વાત્ બહુ હોવાને કારણે વહુત હોનેકે કારણ, એ અપિ
એ જો, રોગા રોગો, રોગ, અત્ર ન ઉદ્દિષ્ટાઃ કહ્યા નથી
નહીં વતલાયે છે, તેષામ્ અપિ તેઓની પણુ ઉનકી સી,
દોષાદીન્ દોષાદિ દોષાદિકો, વીક્ષ્ય બેઈને દેખકર,
એતત્ એવ આ બે યહી, ભેષજમ્ ચિકિત્સા ઔષધ,
સ્યાત્ થાય છે હોતી છે ॥ ૨૯૧ ॥

291. Those diseases that have not been described here as they have various names and forms, should be treated as indicated herein, from the point of view of humoral classification.

दोषदूष्यनिदानानां विपरीतं हितं भुवम् ।

उक्तानुक्तान् गदान् सर्वान् सम्यग्युक्तं नियच्छति ॥

દોષ-દોષ દોષ, દૂષ્ય-દૂષ્ય દૂષ્ય, નિદાનાનામ્ અને
નિદાનથી ઔર નિદાનસે, વિપરીતમ્ વિપરીત ઔષધ
વિપરીત ઔષધ, હિતમ્ હિતકર્તા છે હિતકારી છે, સમ્યક્
યુક્તમ્ બરાબર યોગ્યેલ ઔષધ સમ્યક્ પ્રયુક્ત ઔષધ,
ઉક્ત-કહેવાયેલા ઉક્ત, અનુક્તાન્ અને નહિ કહેવાયેલા
ઔર અનુક્ત, સર્વાન્ બધા સર્વ, ગદાન્ રોગોને રોગોંકો,
ધ્રુવમ્ નિયચ્છતિ અવશ્ય મટાડી દે છે અવશ્ય જીતતી
છે ॥ ૨૯૨ ॥

292. Whatever is the opposite of the morbid humor, affected body-element and etiological factor, is definitely beneficial Treatment, if done properly according to this principle, all the diseases described herein and also those not described too, can be cured.

भेषजसम्यग्योगदानम्—

देशकालप्रमाणानां साम्यासात्म्यस्य चैव हि ।

सम्यग्योगोऽन्यथा ह्येषાં પથ્યપ્રવ્યન્યથા ભવેત્ ૨૯૩

૨૯૩ અન્યથા હ્યેષાં-અન્યથાઽન્યેષાં (૩)

દેશ- ચિકિત્સામાં દેશ ચિકિત્સામેં દેશ, કાલ- કાલ
કાલ, પ્રમાણાનામ્ પ્રમાણ પ્રમાણ, સાત્મ્ય- સાત્મ્ય
સાત્મ્ય, અસાત્મ્યસ્ય ચ એવ અને અસાત્મ્યનો ઔર
અસાત્મ્યકા, સમ્યગ્યોગઃ સમ્યગ્યોગ થવે બેઈએ
સમ્યગ્યોગ હોના ચાહિયે, હિ કારણ કે ક્યોંકિ, એષામ્
અન્યથા એઓનો વિપરીત યોગ થતાં હનકા વિપરીત
યોગકે હોને પર, પથ્યમ્ અપિ પથ્ય પણુ પથ્ય સી,
અન્યથા અપથ્ય અપથ્ય, ભવેત્ થાય છે હો જાતા
છે ॥ ૨૯૩ ॥

293 The remedy should be prescribed with full consideration to climate and season and dosage and the homologation or non-homologation. Else the most wholesome medication may turn out to be harmful.

शरीरापेक्षसम्यग्योगोदाहरणम्—

आस्यादामाशयस्थान् हि रोगान् नस्तः शिरोगतान् ।
गुदात् पक्वाशयस्यांश्च हन्त्याशु दत्तमौषधम् ॥ ૨૯૪ ॥

આસ્યાદ્ મુખદ્વાર આપેલું ઔષધ મુંહસે લી હુઈ
ઔષધ, આમાશયસ્થાન્ આમાશયના રોગોનો આમાશયકે
રોગોંકો, નસ્તઃ નાસિકાદ્વાર આપેલું ઔષધ નાસિકાસે
લી હુઈ ઔષધ, શિરોગતાન્ માથાના રોગોનો શિરકે
રોગોંકો, ગુદાત્ અને ગુદાદ્વાર ઔર ગુદાસે, દત્તમ્
ઔષધમ્ આપેલું ઔષધ લી હુઈ ઔષધ, પક્વાશયના
પક્વાશયના પક્વાશયકે, રોગાન્ ચ રોગોનો રોગોંકો,
આશુ ટુરત શીઘ્ર, હન્તિ હિ નાશ કરે છે હારતી
છે ॥ ૨૯૪ ॥

294. In disease of the stomach, the medicine administered by the mouth, in diseases of the head, nasal medications, and in diseases affecting the colon the medication given by the rectum act most readily

૨૯૪ ગુદાત્ પક્વાશયસ્થાન્ હન્ત્યાશુ દત્તમૌષધમ્ -

અધસ્નાદ્ગુદનો દત્ત હન્ત્યાશુરમૌષધમ્ (૧) ૩ ;

૨, દત્તમૌષધમ્-દ્વયમૌષધમ્ (૨)

शरीरावयवोत्थेषु विसर्पपिडकादिषु ।

यथादेशं प्रदेशादि शमनं स्याद्विशेषतः ॥२९५॥

शरीर- शरीरना। शरीरके, अवयव- अवयवोभा। अवयवोंमें, उत्थेषु यत्ना होनेवाले, विसर्प- विसर्प विसर्प, पिडका- पिडका पिडका, आदिषु वगैरे रोगोभा आदि रोगोंमें, यथादेशम् ते ते प्रदेश उपर करेला उन उन प्रदेश पर किये हुए, प्रदेशादि क्षेत्रआदि प्रदेशादि, विशेषतः विशेषे करीने विशेषतः, शमनम् शमन करनेवाला शमन करनेवाले, स्यात् थाय छे होते है ॥ २९५ ॥

295. In local diseases arising in the various regions of the body and in acute spreading affection and pimples and similar lesions, local applications suitable to the part affected, will prove specially efficacious.

चिकित्सायां कालविचारः—

दिनातुरौषधव्याधिजीर्णलिङ्गत्ववैक्षणम् ।

कालं विद्यादिनावेक्षः पूर्वा वचनं यथा ॥२९६॥

दिन- द्विष दिन जातुर- रोगी रोगी, औषध- औषध औषध, व्याधि रोग व्याधि, जीर्णलिङ्ग- शूल- लक्षण जीर्णलक्षण, ऋतु- अने ऋतु ऐशोना और ऋतु इनके, अवैक्षणम् अवैक्षणने देखनेको, कालम् काल काल, विद्यात् आलोचने जाने, यथा पूर्वाह्ने वचनम् नेमके प्रातःकालभा वचन करनापुं नेमके ऐ ऐजैके पूर्वाह्ने वचन कराना चाहिए यह, दिनावेक्षः दिनावेक्षण छे दिनको देखना है ॥ २९६ ॥

296 The term 'Time' is used in medicine with reference to the day,

२९५. यथादेश-यथादेश (द घ)

, , -यथावस्थ (ब क)

, , -यथादेश (घ व)

, , शमन-शमन (ब.)

२९६ अवैक्षणम्-अपेक्षणम् (घ)

, , दिनावेक्ष-दिनावेक्षः (घ)

, , -विनावेक्ष (ङ.)

the patient, medication, signs of completion of digestion and season. As regards time with reference to day, morning is the suitable time for giving emesis.

रोग्यवैक्षो यथा प्रातर्निरक्षो बलवान् पिवेत् ।
मेघजं लघुपथ्यान्नैर्युक्तमद्यात्तु दुर्बलः ॥२९७॥

यथा वणी नेमके और जैके, बलवान् बलवान् पुरुषे बलवान् पुरुष, प्रातः निरक्षः प्रातःकालभा भूष्या पेटे प्रातः खाली पेट, मेघजम् औषध औषध, पिवेत् भावु खावे, दुर्बलः लघु तथा दुर्बल पुरुषे तो तथा दुर्बल पुरुष तो, लघु-पथ्य-अन्नः लघु अने पथ्य अन्ननी लघु और पथ्य अन्नसे, युक्तम् साथे मिली हुई, अद्यात् औषध भावु औषध खावे, रोग्यवैक्ष आ रोगीनु अवैक्षण छे यह रोगीको देखना है ॥ २९७ ॥

297. With reference to the patient, the strong patient may take the medicine in the morning on an empty stomach and the weak one should take the medicine mixed with light and wholesome food

मेघजग्रहणकाल —

भैषज्यकालो मुक्तादौ मध्ये पश्चान्मुहुर्मुहुः ।

सामुद्रं भक्तसंयुक्तं ग्रासग्रासान्तरे दश ॥२९८॥

मुक्तादौ भूष्या पहिला (प्रातःकाल तथा अक्षत) भोजनके पूर्व (प्राग्भक्त तथा अभक्त), मध्ये भोजनना मध्यभा (मध्यभक्त) भोजनके मध्यमें (मध्यभक्त), पश्चात् भोजन कर्था बाद (अर्धभक्त-प्रातःकालना भोजन पछी तथा सायंकालना भोजन पछी) भोजनके पश्चात् (अधोभक्त-प्रातः भोजनके पश्चात् तथा सायंभोजनके पश्चात्), मुहु मुहु बार बार बारवार, सामुद्रम् भोजननी पहिला तथा पछी भोजनके आदि तथा अन्तमें, भक्तसंयुक्तम्

२९७ रोग्यवैक्षो-रोग्यवैक्षो (घ ङ ज. घ.)

२९८. ग्रासग्रासान्तरे-ग्रासे ग्रासान्तरे (घ)

, , दश-निशि (ङ)

लोभननी साथे (सलक्त-अजमिश्रित) भोजनमें मिलाकर (सभक्त-अजमिश्रित), प्रास- डोलीया डोली-आमा (सत्रास) प्रत्येक प्रासमें (सत्रास), प्रासान्तरे डोलीया डोलीआनी वयमा एक प्रास तथा दूसरे प्रासके मध्यमें, दश आ दश ये दस, मेषज्यकालः औषधना डाल छे औषधके काल है ॥ २९८ ॥

298. As regards the time of medication, it is before the first meal or in the midst of meals or after meals, or at repeated times, or in the beginning of each meal or mixed with light food or mixed with regular meals, or in between two morsels of food.

अपाने विगुणे पूर्व, लगाने मध्यभोजनम् ।
व्याने तु प्रातरशितमुदाने भोजनोत्तरम् ॥२९९॥
वायौ प्राणे प्रदुष्टे तु ग्रासग्रासान्तरिष्यते ।
श्वासकासपिपासासु त्ववचार्यं मुहुर्मुहुः ॥३००॥
सामुद्र हिक्किने देयं लघुनाऽन्नेन संयुतम् ।
संभोज्यं त्वौषधं भोज्यैर्विचित्रैरुचौ हितम् ॥३०१॥

अपाने अपानवायु अपानवायुके, विगुणे पूर्वम् विगुणु थयो होय तो लोभननी पहला औषध देवुं विगुण होनेपर भोजनसे प्रथम औषध देना, समाने समान विगुणु होय तो समानके विगुण होनेपर, मध्य-भोजनम् लोभननी वयमा औषध देवु भोजनके मध्यमें औषध देना, व्याने तु व्यान विगुणु होय तो व्यान वायुके विगुण होनेपर, प्रात अशितम् सवाभमा पाधा पाद औषध देवु सवेरे भोजनके अन्तमें औषध देना, उदाने उदान विगुणु होय तो उदानके विगुण होनेपर, भोजनोत्तरम् लोभन पाद औषध देवु भोजनके

२०० मध्यभोजनम्-मध्यमेषजम् (ग)

व्याने तु प्रातरशितमुदाने-व्यानेन्ने पातराशस्य तूशने (घ. ष. ड.)

प्रातरशितमुदाने-प्रातराश तदुदाने (फ)

३०० ग्रामग्रामान्तरिष्यते-ग्रामे ग्रामान्तरिष्यते (ड.)

बादमें औषध देना, प्राणे वायौ तथा प्राणवायु तथा प्राणवायुके, प्रदुष्टे तु दूषित थयो होय तो प्रदुष्ट होनेपर, प्रास- आसमा प्रासमें, ग्रामान्त- के आस आसनी वयमा औषध देवुं एक प्रास तथा दूसरे प्रासके मध्यमें औषध देना, इष्यते छे इष्ट है, श्वास- कास- श्वास डाल श्वास कास, पिपासासु रु आने पिपासामा तो और पिपासामें तो, मुहुः मुहुः बारेबारे बारबार, अवचार्यम् औषध देवु औषध देनी चाहिए, हिक्किने हेडीना रेगीने हिक्कावालेको, लघुना लघु, अन्नेन लोभननी अन्नके, संयुतम् युक्त साथ, सामुद्रम् लोभननी आगण आने पाछा भोजनके पहले और बाद, देयम् औषध देवु औषध देनी चाहिए, अरुचौ तेभज अरुचिमा एव अरुचिमें, विचित्रैः विचित्र विचित्र, भोज्यैः लोभनमा भोज्योंके साथ, औषधम् तु संभोज्यम् औषध भोजनीमें आवु औषध मिलाकर खाना, हितम् हितकारी छे हितकारी है ॥ २०९-३०१ ॥

299-301 These are the ten different times when medicine may be taken. In discordance of the Upana vata, medicine should be taken before meal, and in the discordance of the Samana vata it should be taken in the middle of the meal and in the discordance of the Vyana-vata, medicine should be taken after the morning meal and in the discordance of the Udana-vata after the meals, while in the discordance of the Prana-vata, it should be taken in between the morsels. In dyspnea, cough and thirst, medicine should be given frequently at short intervals, and in hiccup it should be given both before and at the end of the meal mixed with light articles of diet, and in anorexia, it should be given mixed with food abounding in variety.

ज्वरे पेया-कषाय-क्षीर-सर्पिर्विरेचनानां काला —

ज्वरे पेयाः कषायाश्च क्षीरं सर्पिर्विरेचनम् ।
षडहे षडहे देयं कालं वीक्ष्याम्यस्य च ॥३०२॥

जामयस्य च रोगिणा रोगके, कालम् क्षणने कालको, वीक्ष्य जेष्ठने देखकर, ज्वरे ज्वरभा ज्वरमें, पेयाः पेया पेया, कषायाः कषाय कषाय, क्षीरम् दूध, सर्पिः धी धी, विरेचनम् च अने विरेचन और विरेचन, षडहे षडहे छ छ द्विसे छः छ दिनके बाद, देयम् देना देने चाहिए ॥ ३०२ ॥

302. In the case of fever gruels, decoctions, milk, ghee and purgatives should be given after the lapse of six days, after observing the time of the disease.

मेघजमहणयोग्य काल. —

क्षुद्देगमोक्षौ लघुता विशुद्धिर्जीर्णलक्षणम् ।
तदा मेघजमादेयं स्याद्वि दोषवदन्यथा ॥३०३॥

क्षुत्- भूय लागवी भूख लगना, वेगमोक्षौ वेगोनी मुक्ति वेगोका त्याग, लघुता शरीरनुं हलकापक्ष लघुता, विशुद्धि- हृद्य अने ओडकारनी शुद्धि ओ हृदय और लकारकी शुद्धि ये, जीर्णलक्षणम् आहारनी शुद्धितानां लक्षण छे आहारके जीर्ण होनेके लक्षण है, तदा त्पारे तब, मेघजम् औषध औषध, मादेयम् त्याग् भापुं ओर्ध्छे खानी चाहिए, अन्यथा नहि ते। ते अन्यथा वह, दोषवत् हि स्यात् दोषकारक थाय छे दोषकारक होती है ॥ ३०३ ॥

303. The signs of completion of digestion are the appearance of hunger, normal discharge of excretions, lightness of the body and clarity of the eructations Medicine should be given at this stage Otherwise it will be harmful.

३०३ क्षुद्देगमोक्षौ-उद्देगमोक्षौ (घ)

.. स्याद्वि दोषवदन्यथा-स्यादोषवदतोऽन्यथा (फ.)

ऋत्वाद्यपेक्ष कालविचार. —

चयादयश्च दोषाणां वर्ज्यं सेव्यं च यत्र यत् ।
ऋताववेक्ष्यं यत् कर्म पूर्वं सर्वमुदाहृतम् ॥३०४॥

दोषाणां दोषेणा दोषोंके, चयादय यय वजरे (यय, डाय अने शसन) चय आदि, यत्र जे ऋतुमां जिस ऋतुमें, यत् जे जो, वर्ज्यं च त्याग करना योग्य छे त्याग करने योग्य है, यत् अने जे और जो, सेव्यम् च सेवन करना योग्य छे सेवन करने योग्य है, सर्वम् ते अधुना वे सब, ऋतौ अवेष्यं ऋतुपेक्ष ऋतुपेक्ष, कर्म कर्म कर्म, पूर्वम् पहले पूर्व, उदाहृतम् उदाहरण गथां छे कह दिये हैं ॥ ३०४ ॥

304 The accumulation of humoral morbidity, what are contra-indicated and what are indicated in a given season, what measures are recommended in each season, have all been already described.

(उपक्रमाणां करणं प्रतिषेधे च कारणम् ।

व्याख्यातमवलानां सविकल्पानामवेक्षणे ॥३०५॥

उपक्रमाणां लघन वजरे उपक्रमोनी क्रिया लघन आदि उपक्रमोंकी क्रिया, प्रतिषेधे अने ते उपक्रमो नहि करना भां डारलु उन उपक्रमोंके नहीं करनेमें कारण, सविकल्पानाम तेभज दोषना अने छे वेदना एवं दोषके अनेक मेदवाले, अवलानाम दुर्भावेनी दुर्बलोकी, अवेषणे परीक्षाभां परीक्षामें, कारणम् डारलु कारण, व्याख्यातम् कहवाभां आयां छे कह गये हैं ॥ ३०५ ॥

305 The application of treatment, the reasons for the avoidance of treatment and manner of investigation of minutia of morbid changes in weak persons, has already been described.

मुहुर्मुहुश्च रोगाणामवस्थाप्रानुरस्य च ।

अवेक्षमाणस्तु भिषक् चिकित्सायां न मुह्यति ३०६)

रोगाणाम रोगोनी रोगोंकी, आतुरस्य च अने रोगिनी और रोगीकी, अवस्थाम् अवस्थाने अवस्थाको,

મુહુઃ મુહુઃ ચ વાતવાર વારવાર, અવેક્ષમાણઃ તુ ભેતેતી |
દેશનેત્રાણા, મિષક વૈદ્ય વૈદ્ય, ચિકિત્સાયામ્ ચિકિત્સાભી |
ચિકિત્સામૈ, ન મુહ્યતિ મુખંતેતી નથી ભૂલ નહીં કરતા
॥ ૩૦૬ ॥

306. The physician who keeps on observing repeatedly, the development of diseases and the condition of the patient, will not err in treatment.

इत्येवं षड्विधं कालमनवेक्ष्य मिषग्नितम् ।
[प्रयुक्तमहिताय स्यात् सस्यस्याकालवर्षवत् ॥३०७॥

સસ્ય અકાલવર્ષવત્ ભેમ અકાલમાં અથેલી વૃષ્ટિ
અનાજના ભેતર માટે હાનિકારક થાય છે જેસે અકાલમે
હુરે વૃષ્ટિ અનાજકે સેતકે લિદ્દ હાનિકારક હોતી હૈ, હ્તિ
પ્રવત્ તેમ આ વૈસે હસ, ષડ્વિધમ્ છ પ્રકારના છ.
પ્રકારકે, કાલમ્ કાલમે કાલકો, અનવેક્ષ્ય ભેયા વિના
વિના દેસે, પ્રયુક્તમ્ પ્રયોગેયુ દી હુરે, મિષગ્નિતમ્
અહિતાય ઔષધ રોગીને હાનિકારક થાય છે ઔષધ
રોગીકો હાનિકારક, સ્વાદ થાય છે હોતી હૈ ॥ ૩૦૭ ॥

307. The medication administered without carefully investigating the six points regarding the time of medication, just described, will be harmful to the patient, like unseasonal rains to crops

व्याधीनामृत्वहोरात्रवयसां भोजनस्य च ।
विशेषो भिद्यते यस्तु कालावेक्ष. स उच्यते ॥३०८॥

વ્યાધીનામ્ રોગો વ્યાધિ, ક્રતુ-ઋતુ ક્રતુ, અહોરાત્ર-
દિવસરાત્રિ અહોરાત્ર, વયસામ્ ઉમર વય, ભોજનસ્ય
ચ અને ભોજનની ઔર ભોજનકી, ચઃ તુ ભે જો,
વિશેષઃ વિશેષતાઓમાં વિશેષ અવસ્થાઓમે, મિદ્યતે
ત્રિભાગ કરવામાં આવે છે ભેદ ક્રિયા જાતા હૈ, સઃ તે

૩૦૮. ક્રતુવહોરાત્રવયસામ્-ક્રતુવહોરાત્રનિયમાન્ (ક.)

„ વયમામ્-નિયમાદ્ (વ.)

„ કાલાવેક્ષઃ-કાલાપેક્ષઃ (બ જ.)

વહ, કાલાવેક્ષઃ કાલાવેક્ષ (કાલતુ અવેક્ષણ) કાલાવેક્ષ,
ઉચ્યતે કહેવાય છે કહા જાતા હૈ ॥ ૩૦૮ ॥

308. A few more considerations with reference to time, as with reference to diseases, season, period of day and night, age of the patient and before or after or during meals time will now be described.

કસ્મિન્ કાલે કસ્ય દોષસ્ય પ્રકોપઃ —

વસન્તે શ્લેષ્મજા રોગાઃ શરત્કાલે તુ પિત્તજાઃ ।
વર્ષાસુ વાતિકા વ પ્રાયઃ પ્રાદુર્ભવન્તિ હિ ॥૩૦૯॥

વસન્તે વસન્ત ઋતુમાં વસન્ત ઋતુમે, શ્લેષ્મજાઃ
કફજન્ય, શરત્કાલે તુ શરદઋતુમાં શરદઋતુમે,
પિત્તજા પિત્તજન્ય પિત્તજન્ય, વર્ષાસુ અને વર્ષાઋતુમાં
ઔર વર્ષાઋતુમે, વાતિકાઃ ચ એવ વાતજન્ય વાતજન્ય,
રોગા. રોગો ભોગો, પ્રાયઃ થણું કરીને પ્રાયઃ, પ્રાદુ-
ર્ભવન્તિ હિ ઉત્પન્ન થાય છે ઉત્પન્ન હોતે હૈ ॥ ૩૦૯ ॥

309. In the spring, there generally occur diseases of kapha and in the autumn those of pitta, in the rainy season, those of vata.

निशान्ते दिवसान्ते च वर्षान्ते वातजा गदाः ।
प्रातः क्षपादौ कफजास्तयोर्मध्ये तु पित्तजाः ३१०

નિશાન્તે રાત્રિના અન્તમાં નિશાકે અન્તમે, દિવસાન્તે
દિવસના અન્તમાં દિવસકે અન્તમે, વર્ષાન્તે ચ અને
વર્ષાના અન્તમાં ઔર વર્ષાકે અન્તમે, વાતજાઃ વાતજન્ય
રોગો વાતજન્ય રોગ, પ્રાતઃ સવારમાં સુવહમે, ક્ષપાદૌ
અને રાત્રિના પ્રારભમાં ઔર રાત્રિકે પ્રારમ્ભમે, કફજાઃ
કફજન્ય રોગો કફજન્ય રોગ, તયોઃ મધ્યે તુ તથા
મધ્યાહ્નમાં અને મધ્યરાત્રિમાં તથા મધ્યાહ્નમે ઔર મધ્ય-
રાત્રિમે, પિત્તજા પિત્તજન્ય પિત્તજન્ય, ગદા રોગો
થાય છે રોગ હોતે હૈ ॥ ૩૧૦ ॥

૩૧૦. વર્ષાન્તે-વર્ષાન્તે (વ.)

„ નિશાન્તે-નિશાદૌ (વ.)

310. At the end of the night, day and the rainy season, there generally occur diseases of vata. In the mornings, and the beginning of night diseases of kapha such as sneezing etc, and in the middle of the day and the night diseases born of pitta occur

कस्मिन् वयसि कस्य दोषस्य प्रकोपः—

वयोन्तमध्यप्रथमे वातपित्तकफामयाः ।

बलवन्तो भवन्त्येव स्वभावाद्दृक्सो नृणाम् ॥३११॥

नृणाम् मनुष्याणां मनुष्योक्ती, वयस्य वयस्य वयस्य, स्वभावात् स्वभावधीः स्वभावसे, वय- वयस्य वयस्य, अन्त- अत अन्त, मध्य- मध्य मध्य, प्रथमे अने भूषम भागमां क्रमशः और प्रथम भागमें क्रमशः, वात- वात वात, पित्त- पित्त पित्त, कफ-कफामया तथा कफ- रोगे तथा कफके रोग, बलवन्त भूषणाः बलवान्, भवन्ति एव यथा न उरे छे हुआ ही करते हैं ॥ ३११ ॥

311 With regard to age, in old, middle and early age, there generally occur disorders of vata pitta and kapha respectively, or they become severe aided by the natural effects of the age of the person.

आहारपाकापेक्षो दोषप्रकोपः—

जीर्णान्ते वातजा रोगा जीर्यमाणे तु पित्तजाः ।

श्लेष्मजा भुक्तमात्रे तु लभन्ते प्रायशो बलम् ॥३१२॥

जीर्णान्ते भोजन पथी नत्ता भोजनके पच जाने पर, वातजा वातजन्य वातजन्य, जीर्यमाणे तु भोजन पथता भोजन पच रहे होने पर, पित्तजा पित्तजन्य पित्तजन्य, भुक्तमात्रे तु अने नभ्या भाद तरतभ भोजन कर चुकने पर, श्लेष्मजाः कफजन्य, रोगा रोगे रोग, प्रायशः धृष्टुं करीने प्रायः, बलम् लभन्ते भण भणवे छे बलको प्राप्त करते हैं ॥ ३१२ ॥

312 At the end of digestion the diseases of vata; during the stage of digestion the diseases of pitta; and

just after meals diseases born of kapha, generally become aggravated.

चिकित्सायां मात्राविचारः—

नारुपं हृत्स्यौषधं व्याधि यथाऽऽपोऽवपा महानलम् ।
दोषवृद्धातिमात्रं स्यात्सस्यस्यात्युदकं यथा ॥३१३॥

संप्रचार्य बलं तस्मादामयस्यौषधस्य च ।

नैवातिबहु नात्यल्पं भैषज्यमवचारयेत् ॥३१४॥

यथा नेम जैसे, अल्पा थोड़ा थोड़ा, आपः पाणी जल, महानलम् महान अग्निने ओढ़वी शकतुं नथी महान अग्निको नष्ट नहीं करता, अल्पम् तेम थोड़ा वैसे अल्प, औषधम् औषध औषध, व्याधिम् रोगने व्याधिको, न हन्ति भटाडी शकतुं नथी नष्ट नहीं करती, यथा अने नेम और जैसे अत्युदकम् अतिशय जल बहुत अधिक जल, सस्य अनाजने हानिकारक छे अनाजको हानिकारक है, अतिमात्राम् च तेम अति- मात्रामां औषध वैसे अतिमात्रामें औषध, दोषवृद्ध रोगीने हानिकारक रोगीको हानिकारक, स्यात् अने छे होती है, तस्मात् तेथी अत, आमयस्य रोगनु रोगके, औषधस्य च तेमज औषधनु एवं औषधके, बलम् भणने बलका, संप्रचार्य निश्चय करीने निश्चय करके, न एव अतिबहु नहि अहु वधारे न बहुत अधिक, न अति अल्पम् तथा नहि अहु औषध तथा न बहुत कम, भैषज्यम् औषध औषधका, अवचारयेत् आपणुं अर्थछे प्रयोग करे ॥ ३१३-३१४ ॥

313-314 An under-dose of medication cannot cure the disease just as a small quantity of water cannot quench a great fire; and medicine given in over-dose will prove harmful just as excessive watering harms the crops. So, after carefully considering the severity of the disease and the strength of the medication, the physician should administer it, neither in too large a dose nor in too small a dose

ચિકિત્સાયા દેશસાત્મ્યવિચાર —

ઔચિત્યાદ્યસ્ય યત્ સાત્મ્યં દેશસ્ય પુરુષસ્ય ચ ।
અપથ્યમપિ નૈકાન્તાત્તર્યજંભતે સુખમ્ ॥૩૧૫॥

ઔચિત્યાદ્ય અભ્યાસને લીધે અભ્યાસકે કારણ, યસ્ય જે જિસ, દેશસ્ય દેશ દેશ, પુરુષસ્ય ચ કે જે પુરુષતુ યા જિસ પુરુષકા, યત્ સાત્મ્યં ને સાત્મ્ય છે જો સાત્મ્ય હૈ, તત્ તે વહ, અપથ્યમ્ અપિ અપથ્ય હોવા છતાં પણ અપથ્ય હોને પર મી ઇકાન્તાત્ તેને સર્વથા ઉસકા સર્વથા, ત્યજન્ ત્યાગ કરવાથી ત્યાગ કરનેસે, સુખમ્ મનુષ્ય આરોગ્યને મનુષ્ય આરોગ્યકો, ન ભમતે પ્રાપ્ત કરતે નથી પ્રાપ્ત નહીં કરના ॥ ૩૧૫ ॥

૩૧૫. A patient feels uncomfortable by the sudden withdrawal from even an unwholesome habit which has become homologatory to him by habitual use or as the result of climatic conditions.

બાહીકાઃ પહ્વાશ્રીનાઃ શૂલીકા યવના શકાઃ ।
માંસગોધૂમમાધ્વીકશસ્ત્રવૈશ્વનારોચિનાઃ ॥૩૧૬॥

મત્સ્યસાત્મ્યાસ્તથા પ્રાચ્યાઃ ક્ષીરસાત્મ્યાશ્ચ
સૈન્ધવાઃ ।

અમ્ભકાવન્તિકાનાં તુ તૈલામ્લં સાત્મ્યમુચ્યતે ૩૧૭
કન્દમૂલફલં સાત્મ્યં વિદ્યાન્મલયવાસિનામ્ ।
સાત્મ્યં દક્ષિણતઃ પેયા મન્યશ્ચોત્તરપશ્ચિમે ॥૩૧૮॥
મધ્યદેશે ભવેત્ સાત્મ્યં યવગોધૂમગોરસાઃ ।
તેષાં તત્સાત્મ્યયુક્તાનિ ભૈષજાન્યવચારયેત્ ॥૩૧૯॥
સાત્મ્યં હ્યાશુ વલં ઘત્તે નાતિદોષં ચ વહ્નપિ ।

૩૧૫ ઔચિત્યાદ્ય—અપિ સ્વાત્ (વ)

૩૧૬. પહ્વા—શાત્મલા (વ)

૩૧૭ મત્સ્યસાત્મ્યાસ્તથા પ્રાચ્યા, ક્ષીરસાત્મ્યાશ્ચ સૈન્ધવા —
ક્ષીરસાત્મ્યાસ્તથા પ્રાચ્યા મત્સ્યસાત્મ્યાશ્ચ સૈન્ધવા

(હ ધ. ક.)

૩૧૭ અમ્ભકાવન્તિકાના તુ—અમ્ભકાવન્તિકાના તુ (ધ ક)

તૈલામ્લ—તૈલામ્લ (સ હ વ.)

૩૧૮. કન્દમૂલફલ—શાકમૂલફલ (ધ. ૪)

મન્ય—મન્ય (ધ)

૩૧૯. ચ વહ્નપિ—ચ વિન્દતિ (વ.)

બાહીકાઃ બાહીક બાહીક, પહ્વાઃ પહ્વા પહ્વા, ચીના ચીન ચીન, શૂલીકાઃ શૂલીક શૂલીક, યવનાઃ યવન યવન, શકાઃ અને શક દોકો ઓર શક લોગ, માંસ- માંસ માંસ, ગોધૂમ- ધઉ ગેહૂં, માધ્વીક- માધ્વીક માધ્વીક, શસ્ત્ર- શસ્ત્ર શસ્ત્ર, વૈશ્વનાર- અને અગ્નિના ઓર અગ્નિકે, ઊચિતા અભ્યાસી છે અભ્યાસી હૈં, પ્રાચ્યાઃ પૂર્વના દોકોને પૂર્વકે લોગોકો, મત્સ્ય- માછલી મછલી, સાત્મ્યાઃ સાત્મ્ય છે સાત્મ્ય હૈ, તથા અને ઓર, સૈન્ધવાઃ સિન્ધના દોકોને સિન્ધકે લોગોકો, ક્ષીરસાત્મ્યાઃ ચ દૂધ સાત્મ્ય છે દૂધ સાત્મ્ય હૈ, અમ્ભક- અમ્ભક અમ્ભક, અવન્તિકાનામ્ તુ તથા અવન્તિકાના દોકોને તથા અવન્તિકાકે લોગોકો, તૈલામ્લમ્ તેલ અને અમ્ભ તૈલ ઓર ચટાઈ, સાત્મ્યમ્ સાત્મ્ય સાત્મ્ય, ઊચ્યતે કહેવાય છે કહી જાતી હૈં, મલયવાસિનામ્ મલયવાસીઓને મલયાચલવાસિયોકો, કન્દ-મૂલ- ફલમ્ કન્દ મૂલ અને ફળો કન્દ મૂલ ઓર ફલ, સાત્મ્યમ્ સાત્મ્ય છે સાત્મ્ય હૈ, દક્ષિણત દક્ષિણના દોકોને દક્ષિણકે લોગોકો પેયા પેયા સાત્મ્ય છે પેયા સાત્મ્ય હૈ, ઉત્તરપશ્ચિમે ઉત્તર તથા પશ્ચિમમાં ઉત્તર તથા પશ્ચિમમાં, મન્ય મન્યને મન્યકો, સાત્મ્યમ્ સાત્મ્ય સાત્મ્ય, વિદ્યાત્ બાલુપું જાને, મધ્યદેશે અને મધ્યદેશમાં ઓર મધ્યદેશમાં, યવ- યવ જો, ગોધૂમ- ધઉ ગેહૂં ગોરસા. તથા ગોરસ તથા દૂધ, સાત્મ્યમ્ સાત્મ્ય સાત્મ્ય, ભવેત્ છે હૈ, તેવામ્ તે તે દોકોને उन उन લોગોકો, તત્ તે તે उन उन, સાત્મ્યયુક્તાનિ સાત્મ્ય યુક્ત સાત્મ્યયુક્ત, ભૈષજાનિ ઔષધ ઔષધ, અવચારયેત્ આપવા બેઈએ દેની વાહિયે હિ કારણ કે ક્યોંકિ, સાત્મ્યમ્ સાત્મ્ય સાત્મ્ય, આશુ બલદી શીઘ્ર, વલમ્ બળ વલ, ઘત્તે આપે છે દેતા હૈ, વહુ અપિ ચ અને સાત્મ્ય પદાર્થ વધુ માત્રામાં દેવાય તોય ઓર સાત્મ્ય પદાર્થ અધિક હોને પર મી, અતિદોષમ્ ન બહુ દોષકારક નથી થતો વહુ દોષકર નહીં હોતો ॥ ૩૧૬-૩૧૯ ॥

316-319½ The Bahlikas, the Pallasas, the Chinese, the Sulikas the Greeks and the Sakas are habituated to flesh, wheat, Madhweeka wine, bearing arms and to fire The easterners

are habituated to fish and the people of Sind are used to milk. The people of Asmaka and Avantika are habituated to the use of oil and acid articles; while the people of Malaya are habituated to roots, bulbs and fruits. To the people of the South, thin gruel is homologous, to the people of the north-west, demulcent drink is homologous. In the central country, people have homologation to barley wheat and cow's milk and its products. To these peoples, medications combined with these articles of homologation must be given for the thing which is homologous promotes strength immediately, and even if given in excess, does not produce any marked harmful effects.

દેશાદિપરીક્ષાવ્યતિરેકેણ કેવલં યોગૈરેવ ચિકિત્સાં કુર્વતો દોષઃ—
યોગૈરેવ ચિકિત્સન્ હિ દેશાદ્યક્ષોઽપરાધ્યતિ ॥૩૨૦॥
વયોબલશરીરાદિમેદા હિ વહ્યો મતાઃ ।

દેશાદિ-અજ્ઞઃ દેશાદિના જ્ઞાન વિનાનો દેશાદિકો ન જ્ઞાનકર, યોગૈ. એવ કેન્દ્ર યોગોએ કેવલ યોગોસે હી ચિકિત્સન્ હિ ચિકિત્સા કરતો વૈદ્ય ચિકિત્સા કરનેવાલા વેદ્ય, અપરાધ્યતિ નિષ્ફળ અને છે ઇષ્ટ સિદ્ધિ નહીં કરતા, હિ ઠારણ કે ક્યોંકિ, વયઃ વય વય, બલ- બલ વલ, શરીરાદિ- શરીર આદિના શરીર આદિકે, મેદા- મેદા મેદ, વહ્યઃ વહ્યુ વહુત, મતાઃ માન્યા છે માને ગયે છે ॥૩૨૦૩॥

320 320. Though treating with the right prescriptions yet if the

૩૨૦૩ અભ્યાસનન્તરમ્—

તેર્ણ ગ્રસ્તાત્મયુક્તશ્ચ વયોવસ્થાયુતાસ્તથા ।

આયુર્વલ્લશરીરાદિમેદા હિ વહ્યો મતા ॥

દ્રશ્યધિકઃ પાઠઃ (દ.) પુસ્તકે ।

physician be ignorant of the knowledge of place etc., he cannot achieve success in treatment. There exist many differences in the nature of men as regards age, vitality, constitution etc.

દોષાણાં કદાચિદ્વિરુદ્ધાભિમતાઽપિ ક્રિયા કાર્યા ભવતિ—

તથાઽન્તઃસન્ધિમાર્ગાણાં દોષાણાં ગૂઢચારિણામ્ ૩૨૧
ભવેત્ કદાચિત્ કાર્યાઽપિ વિરુદ્ધાભિમતા ક્રિયા ।

તથા તથા તથા, અન્ત-સન્ધિ-માર્ગાણામ્ કોષ અને સ પિના માર્ગોના કોષ્ઠ ઔર સન્ધિકે માર્ગોંકે, ગૂઢ-ચારિણામ્ ગૂઢચારી ગૂઢચારી, દોષાણામ્ દોષોની દોષોંકી, વિરુદ્ધાભિમતા વિરુદ્ધ માનેલી વિરુદ્ધ સમજી જાનેવાલી, ક્રિયા અપિ ક્રિયા પણ ક્રિયા મી, કદાચિત્ કોઈ કોઈ વખતે કીસી સમય, કાર્યા ભવેત્ કરવી પડે છે કરતી પડતી હૈ ॥ ૩૨૧૩ ॥

321 321. In conditions where the morbidity has affected the deeper tissues and affected the internal spaces of the body and the joints, the physician may have to adopt the procedure which is generally considered contrary to the usual mode of treatment.

પિત્તમન્તર્ગતં ગૂઢં સ્વેદસેકોપનાહનૈઃ ॥૩૨૨॥

નીયતે વહિરુષ્ણૈર્હિ તથોષ્ણં શમયન્તિ તે ।

અન્તર્ગતમ્ કોષગત અન્તર્ગત, ગૂઢમ્ ગૂઢચારી ગૂઢ, પિત્તમ્ પિત્તને પિત્ત, ઉષ્ણૈઃ ગરમ ગરમ, સ્વેદ-સ્વેદન સ્વેદન, સેક પરિપિચન પરિવેચન, અપનાહનૈઃ અને ઉપનાહોથી ઔર ઉપનાહોસે, વહિઃ બહાર બાહર, નીયતે કાઢવામાં આવે છે નિકાલ જાતા હૈ, તથા હિ આ પ્રમાણે ડહી પ્રકાર, તે તે ઉષ્ણ ક્રિયાઓ વે ઉષ્ણ ક્રિયાએ, ઉષ્ણમ્ ઉષ્ણ પિત્તને ઉષ્ણ પિત્તકો, શમયન્તિ શાન્ત કરે છે શમન કરતી હૈ ॥ ૩૨૨૩ ॥

૩૨૨૩ કાર્યાઽપિ-કુત્રાપિ (દ)

૩૨૨. પિત્તમન્તર્ગતમ્ ગૂઢમ્-અન્તર્ગત પિત્તવાયુમ્ (પ. ક)

૩૨૨૩. તે-તમ્ (ક.)

322-322½. The pitta which is penetrated inside and is lying deep is eliminated by sudation, hot affusion and hot poultices. Thus heat is subdued by heat.

વાઘૈશ્ચ શીતૈઃ સેકાઘૈરૂપમાઽન્તર્યાતિ પીઢિતઃ ૩૨૨
સોઽન્તર્ગૂઢં કફં હન્તિ શીતં શીતૈસ્તથા જયેત્ ।

વાઘૈઃ અહારના વાઘ, શીતૈઃ શીતલ શીત, સેકાઘૈઃ પરિષેક આદિ પરિષેકાદિસે, પીઢિતઃ પીડાયેલી પીઢિતકી હૂઈ, ઝળમા ગરમી ઝળમા, અન્તઃ યાતિ અંદર બમ છે મીતર જાતી છે, સઃ અન્તર્ગૂઢશ્ચ તે અંદર રહેલા ગૂઢ-આરી મીતર છિપે, કફશ્ચ કફને કફનો, હન્તિ હણે છે નષ્ટ કરતી છે, તથા તેવી રીતે उस तरह, શીતૈઃ શીત ઉપચારથી શીત ઉપચારસે, શીતશ્ચ શીતને શીતકો, જયેત્ છતવુ જીતે ॥ ૩૨૩ ॥

323-323½. By the external application of cold things such as affusion etc, the external heat, being pressed, passes internally, and this heat going internally destroys internal kapha. Thus cold too is subdued by cold.

શ્લક્ષ્ણપિષ્ટો ઘનો લેપશ્ચન્દનસ્યાપિ દાહકત્ ॥૩૨૪॥
સ્વગતસ્યોષ્મણો રોધાચ્છીતકૃચ્ચાન્યથાઽગુરોઃ ।

શ્લક્ષ્ણ-પિષ્ટ સારી પેટે વાટેલો વારીક પીસા હુઆ, ઘનઃ લેપઃ બડો લેપ ઘના લેપ, સ્વગતસ્ય ત્વચાગત સ્વચાગત, ઝળમણ. ઉષ્ણતાને ઝળમાકો, રોધાચ્ રોકતો હોવાથી રોકતેસે, દાહકત્ દાહ કરે છે દાહકારક હોતા છે, અગુરોઃ અને અગરનો ઓર અગુરકા, અન્યથા ઓછો વાટેલો પાતળો લેપ મોટા મોટા પીસા હુઆ પતલા લેપ, શીતકૃચ્ચ હંડક કરે છે શીતજનક હોતા છે ॥૩૨૪½॥

324-324½. (External application of cold articles causes contraction of peripheral vessels and so more blood is collected

૩૨૪½ શીતકૃચ્ચ-દાહકત્ (વ)

in the central organs.) Thus, the thick application of very finely ground sandal acts as calorific though sandal is of the cold potency, by obstructing the evaporation of heat from the skin; while the thin application of coarsely ground eagle-wood acts as refrigerant though it is of the hot potency

છર્દિન્ની મશ્નિકાવિષ્ઠા મશ્નિકૈવ તુ વામયેત્ ॥૩૨૫॥
દ્રવ્યેષુ સ્વિન્નજગ્ધેષુ ચૈવ તેષ્વેષ વિક્રિયા ।

મશ્નિકા માખી મચ્લી વામયેત્ એવ ઉદરમા બધ ઉલટી કરાવે બ છે ઉદરમેં જાકર વમન કરાતી હી છે, મશ્નિકાવિષ્ઠા તુ પરંતુ માખીની નિષ્ઠા પરન્તુ મચ્લીકી વિષ્ઠા, છર્દિન્ની ઉદરમા બધ ઉલટી મટાડે છે ઉદરમેં જાકર વમન દૂર કરતી છે, તેષુ એવ તેનાં તે બ ઈન્દ્રિયોં, દ્રવ્યેષુ દ્રવ્યોંમાં દ્રવ્યોંમેં, સ્વિન્નજગ્ધેષુ ચ એવ આશીને ખાવાથી ડબાલ કરકે જાનેપર, વિક્રિયા આવી નિક્રિયા થાય છે એવી વિક્રિયા હોતી છે ॥ ૩૨૫½ ॥

325 325½. Excretion of the fly is antiemetic, while the whole fly is emetic. In all articles subjected to either physical heat or to the digestive heat there may occur similar contrary actions

દોષોષધાદીનિ પરીક્ષ્યૈવ ચિકિત્સા વિધેયા—

તસ્માદોષોષધાદીનિ પરીક્ષ્ય દશ તત્ત્વતઃ ॥૩૨૬॥
કુર્યાન્નિકિત્સિતં પ્રાણો ન યોગૈરેવ કેવલમ્ ।

તસ્માત્ તેથી ફસ લિપે, પ્રાણઃ વૈદ્યે વૈદ્ય, દોષ-દોષ દોષ, ઔષધ-ઔષધ ઔષધ, આદીનિ આદિ આદિ, દશ દશ ભાવોની દસ ભાવોંકી, તત્ત્વતઃ તત્ત્વપૂર્વક તરવસે, પરીક્ષ્ય પરીક્ષા કરીને પરીક્ષા કરકે, ચિકિત્સિતમ્ ચિકિત્સા ચિકિત્સા, કુર્યાં કરવી કરે, કેવલમ્ કેવળ

૩૨૫½ સ્વિન્નજગ્ધેષુ-સ્વિન્નજગ્ધેષુ (ઢ)

૩૨૬½. કેવલમ્-કેવલૈઃ (વ)

केवल, योगै. एव थे।गोथी न योगोंसे ही, न न करवी न करे ॥ ३२६३ ॥

326-326½. Therefore the wise physician should do the treatment after carefully examining the morbidity and the remedies from the ten points of view described previously. He should not depend entirely on the literal formula of drugs.

निवृत्तेऽपि व्याधौ दोषशेषापनुत्तर्यमनपायिप्रयोगस्य सेवनं विधेयम्—

निवृत्तोऽपि पुनर्व्याधिः स्वप्नेनायाति हेतुना ३२७ क्षीणे मार्गीकृते देहे शेषः सूक्ष्म इवानलः ।

निवृत्तः अपि भटी गयेल पक्ष निवृत्त हुआ भी, व्याधि. व्याधि रोग, शेष नो थे।गो पक्ष शेष रहो हो।य तो यदि थोडा भी शेष रहा हो तो, क्षीणे क्षीण, मार्गीकृते अने मार्गः३५ करेला और मार्गरूप किये हुए, देहे देहभा देहमें, सूक्ष्म अथेक्ष। सूक्ष्म बची हुई सूक्ष्म, अनल इव अग्निनी पेडे अग्निकी भांति, स्वप्नेन थे।गो पक्ष थोडे भी, हेतुना कारखुथी हेतुसे पुन इरीधी फिर, आयाति आवे छे आ जाता है ॥ ३२७३ ॥

327-327½. After the subsidence of the disease, recurrence may be brought about by even a slight cause. As the condition of the body is weak and the path for the spread of the disease is already made, the slightest residue of morbidity may flare up like fire.

तस्मात्तमनुब्रवीयात् प्रयोगेणानपायिता ॥३२८॥
सिद्धिर्धर्मः प्राक्प्रयुक्तस्य सिद्धस्याप्यौषधस्य तु ।

३२७३. देहे-शेषे (द फ)

३२८३. सिद्धयर्थ-दाढ्यार्थ (क. घ. त)

तस्मात् तेथी अतः एव, प्राक्प्रयुक्तस्य पक्षेर्वा प्रयोगेण प्रथम प्रयुक्त की हुई, सिद्धस्य अपि सिद्ध पक्ष सिद्ध, औषधस्य तु औषधनी औषधकी, सिद्धयर्थम् ।सिद्धिने भाटे दढताके लिए, अनपायिता अहानिकर हानि न करनेवाले प्रयोगेण प्रयोगी प्रयोगोंसे, तद् ते रोगनी रोगकी, अनुब्रवीयात् चिकित्सा थे।गो कार सुधी कर्मी करवी कुछ काल तक चिकित्सा करते रहना चाहिए ॥ ३२८३ ॥

328-328½. Thereafter, the body should be rendered immune by a mild or safe course of the effective remedies which have been used and found efficacious in the disease.

काठिन्यादूनभावाद्वा दोषोऽन्तः कुपितो महान् ३२९ पथ्यैर्मृद्वल्पतां नीतो मृदुदोषकरो भवेत् ।

काठिन्यात् दोषना अथ३५ संहतपक्षाथी दोषके चयरूप सहत होनेसे, ऊनभावात् वा के दोषनी अथ५-३५ न्यूनताथी अथवा दोषकी अचयरूप न्यूनता होनेसे, अन्त अन्तर अन्दर, कुपितः कुपित अथेक्ष कुपित, महान् महान् महान्, दोष. दोष दोष, पथ्यैः न्यारे पथ्य नोडे जब पथ्योंसे, मृद्वल्पताम् मृदु अने अल्प मृदु और अल्प, नीतः करी देनाभा आवे छे कर दिया जाता है, मृदुदोषकरः त्यारे ते मृदु दोषने उत्पन्न करना तब वह मृदु दोषको उत्पन्न करनेवाला, भवेत् था।य छे होता है ॥ ३२९३ ॥

329-329½. The humors, greatly provoked internally by excessive accumulation or deficiency, can be rendered mild by recourse to wholesome regimen; and consequently they manifest only mild morbid effects.

पथ्यमप्यश्रतस्तस्माद्यो व्याघिरुपजायते ॥३३०॥
ज्ञातैव वृद्धिमभ्यासमथवा तस्य कारयेत् ।

३३०३. तस्य-अन्यस्य (द)

તત્સાત્ તેથી ફસ લિષ, પથ્યમ્ પથ્યનું પથ્યકો, અશ્નતઃ અપિ લોભન કરતાં છતાં પણ સેવન કરતે હુષ મી, યં જે જો, વ્યાધિઃ વ્યાધિ વ્યાધિ, ટપજાયતે મૃદુ કે અત્પરે અનુવર્તન કરે છે મૃદુ યા અત્પરપસે અનુવર્તન કરતી હૈ, ઇવમ્ તેને એ પ્રમાણે ઉસે ફસ પ્રકાર, જ્ઞાત્વા બાણીને જાનકર, તત્ત્વ પથ્યની માત્રામાં પથ્યકી માત્રામાં, વૃદ્ધિમ્ વધારે વૃદ્ધિ, અથવા અથવા તેા અથવા, અભ્યાસમ્ તેનેા અભ્યાસ ઉસકા અભ્યાસ, કારણેટ્ કરાવવેા કરાના યાહિષ ॥ ૩૩૦૩ ॥

330-330½. Finding that inspite of taking the wholesome regimen, the disease occurs, the physician should increase either the quantity of or the length of the course of the wholesome regimen.

દ્રેષ્યમપિ પથ્યં કલ્પનાવિધિમિ પ્રિયત્વં ગમયેત્—

સાતત્યાત્સ્વાદ્ભાવાદ્વા પથ્યં દ્રેષ્યત્વમાગતમ્ ૩૩૧ કલ્પનાવિધિમિસ્તૈસ્તૈઃ પ્રિયત્વં ગમયેત્ પુનઃ ।

સાતત્યાત્ સાતત સેવન કરવાથી નિરન્તર અભ્યાસકે કારણ, સ્વાદ્ભાવાત્ વા અથવા સ્વાદુ ન હોવાથી અથવા સ્વાદુ ન હોનેકે કારણ, દ્રેષ્યત્વમ્ આગતમ્ નહિ અમતા દ્રેષકે વિષયમૂત, પથ્યમ્ પથ્ય આહારને પથ્ય આહારકો, તૈઃ તૈઃ કલ્પનાવિધિમિઃ બનાવવાની તે તે વિધિઓથી મિજ મિજ કલ્પનાવિધિઓદ્વારા, પુન કરીથી ફિરકે, પ્રિયત્વમ્ પ્રિય રુચિકર, ગમયેત્ બનાવવેા બનાના યાહિષ ॥ ૩૩૧૩ ॥

331-331½. Owing to constant use or to unpalatableness, the wholesome regimen becomes repulsive; it should be rendered palatable by various modes of preparation.

મનોર્થાનામાનુકૂલ્યસ્ય કલમ્—

મનસોર્થાનુકૂલ્યાદિ તુષ્ટિરુર્જા રુચિર્વલમ્ ૩૩૨ સુલોપભોગતા ચ સ્યાદ્યાધેશ્ચાતો વલક્ષયઃ ।

ફિ કરણ કે વર્તોકિ, મનસઃ મનના મનકે, અર્થાનુકૂલ્યાત્ વિષયનું અનુકૂળપણું હોવાથી વિષયકે

અનુકૂલ હોનેસે, તુષ્ટિઃ સંતોષ તુષ્ટિ, ઝર્જા ઉત્તમઃ ઝર્જા, રુચિઃ રુચિ રુચિ, વલમ્ બલ વલ, સુલોપભોગતા ચ સ્યાત્ અને વિષયનું સુખેથી ઉપભોગયોગપણું થાય છે ઓર વિષયકી સુખસે ઉપભોગયોગયતા હોતી હૈ, અતઃ ચ આથી ફસસે, વ્યાધેઃ રોગના વ્યાધિકે, વલક્ષય બલનો ક્ષય થાય છે વલક્ષા નાશ હોતા હૈ ॥ ૩૩૨૩ ॥

332-332½. By its being agreeable to the mind and the senses, it produces a sense of satisfaction, it increases good spirits, relish vitality, sense of happiness and enjoyment Hence the strength of the disease gets diminished.

લૌલ્યાદોષક્ષયાદ્યાધેવૈવમ્યાદ્યાપિ યા રુચિઃ ૩૩૩ તાસુ પથ્યોપચારઃ સ્યાદ્યોગેનાથં વિકલ્પયેત્ ।

લૌલ્યાત્ લૌલ્યથી લેહપતાસે, ડોષક્ષયાત્ ડોષની ક્ષીણતાથી ડોષકે ક્ષયસે, વ્યાધેઃ વ્યાધિથી વ્યાધિકે, વૈવમ્યાત્ ચ અપિ તથા વિષર્મતાથી તથા વિષર્મતાસે, યા જે જો, રુચિઃ રુચિ પેદા થાય છે રુચિ ઉત્પન્ન હોતી હૈ, તાસુ તેમાં ઉનમેં, પથ્યોપચારઃ સ્યાત્ પથ્યથી ઉપચાર કરવેા પથ્ય હી દેના યાહિષ, યોગેન અને ઔષધયોગ વડે ઓર ઔષધયોગસે, આત્મ વિકલ્પયેત્ લોભનને સંસ્કૃત કરીને દેવું મોજનકો સંસ્કૃત કરકે દેના યાહિષ ॥ ૩૩૩૩ ॥

333-333½. The medications which are wholesome should be of the taste which the patient has acquired by constant indulgence, which are developed owing to deficiency of the corresponding body element, or which are developed as a reaction to disease. And the diet also should be cooked by suitable methods of preparation.

૩૩૩ લૌલ્યાદોષક્ષયાદ્યાધેવૈવમ્યાદ્યાપિ યા રુચિ —

લૌલ્યાદોષક્ષય દ્ વ્યાધેવૈવમ્યાદ્યાપિ યા રુચિ. (બ.)

अध्यायोक्तविषयाः—

तत्र श्लोकाः—

विंशतिर्व्यापदो योनेर्निदानं लिङ्गमेव च ॥३३३॥
चिकित्सा चापि निर्दिष्टा शिष्याणां हितकाम्यया ।

तत्र ते विषयभा उप विषयमें, श्लोका उपसंहारनी
श्लोका छे छे उपसंहारके श्लोक हैं कि, शिष्याणाम्
शिष्याणां शिष्योंकी, हितकाम्यया हितनी धृञ्छाथी
हितकामनासे, योनेः योनिनी योनिके, विंशतिः बीस
बीस, व्यापदः व्यापत्ति रोग, निदानम् तेओना निदान
उनके निदान, लिङ्गम् च एव वक्ष्य लक्षण, चिकित्सा
च अपि अने चिकित्सा और चिकित्सा, निर्दिष्टा छे
छे कहे हैं ॥ ३३४३ ॥

Here are the recapitulatory verses

334-334½. The twenty gynecic disorders, the etiology, signs and symptoms and their therapeutics have been explained, for the benefit of the disciples

शुक्रदोषास्तथा चाष्टौ निदानाकृतिमेषजैः ॥३३५॥
कृष्याम्युक्तानि चत्वारि चत्वारः प्रदरास्तथा ।
तेषां निदानं लिङ्गं च भैषज्यं चैव कीर्तितम् ॥३३६॥

तथा तथा तथा, निदान- निदान निदान, आकृति-
वक्ष्य लक्षण, मेषजैः अने चिकित्सासहित और
चिकित्सासहित, अष्टौ आठ आठ, शुक्रदोषाः शुक्रनी
दोषो छे शुक्रके दोष कहे हैं, चत्वारि आठ चार,
कृष्यामि कृष्याम्य कृष्य, उक्तानि छे कहे हैं, तथा
तेभ्य एवं, चत्वारः आठ चार, प्रदराः प्रदर छे
प्रदर कहे हैं, तेषाम् तेओना उनके, निदानम् निदान
निदान, लिङ्गम् च वक्ष्य लक्षण, भैषज्यम् च एव अने
चिकित्सा और औषध, कीर्तितम् छे कहे हैं
॥ ३३५-३३६ ॥

335-336. So too the causes symptoms and treatment of the eight kinds of seminal morbidity, the four kinds

of impotency and the four kinds of colporrhea, their etiology, characteristics and treatment have all been described.

क्षीरदोषास्तथा चाष्टौ हेतुलिङ्गभिषग्नितैः ।
रेतसो रजसश्चैव कीर्तितं शुद्धिलक्षणम् ॥३३७॥

तथा तथा तथा हेतु- निदान निदान, लिङ्ग- वक्ष्य
लक्षण, भिषग्नितैः अने चिकित्सासहित और औषधके
साथ, अष्टौ आठ आठ, क्षीरदोषाः च क्षीरदोषो क्षीर-
दोष, रेतसः वीर्य वीर्य, रजस च एव अने आर्तवनी
तथा आर्तवकी, शुद्धिलक्षणम् शुद्धिनी वक्ष्य शुद्धिके
लक्षण, कीर्तितम् छे कहे दिये हैं ॥ ३३७ ॥

337. Also the eight kinds of galactic morbidity with their causes, characteristics and remedies, and the signs of the purity of semen and the menses, have also been described.

उक्तानुक्तचिकित्सा च सम्यग्योगस्तथैव च ।
देशादिगुणशंसा च कालः पद्धिश्च एव च ॥३३८॥
देशे देशे च यत् सात्तम्यं यथा वैद्योऽपराध्यति ।
चिकित्सा चापि निर्दिष्टा दोषाणां गूढचारिणाम् ॥

उक्त- उक्ते कहे हुए, अनुक्त- अने न उक्ते
शेओनी और न कहे हुए रोगोंकी, चिकित्सा च
चिकित्सा चिकित्सा, तथा एव सम्यग्योग च सम्य-
योग सम्ययोग, देशादिगुणशंसा च देशादि शुद्धिनी
प्रशंसा देशादि गुणोंकी प्रशंसा, पद्धिश्च काल. च एव

३३७ अस्य श्लोकस्य पूर्वाध्यायान्तरम्—

तेषां चिकित्सा निर्दिष्टा ममामव्याप्तो मया ।

इत्यधिक, पाठ (द पुस्तके ।

३३८. देशादिगुणशंसा च—देशादिगुणयोगाश्च (घ)

—देशादिगुणयोग्यश्च (फ)

३३९ एतच्छ्लोकान्तरम्—

योनिव्यापदिकेऽध्याये पुनर्वस्तुनिर्दिशितम् । (द.)

इत्यधिक पाठ (द.) पुस्तके ।

अने छ प्रकारने डाँख और छः प्रकारका काल, देशे देशे च जुड़ा जुड़ा देशानु देश देशका, यत् ने जो, साम्यम् सात्म्यं छे सात्म्य है, यथा वैद्यः ने रीति वैद्य जिस प्रकार वैद्य, अपराध्यति निष्कृण्ण भाय छे इष्ट सिद्धि नहीं करता, गूढचारिणाम् तथा गूढचारी तथा गूढचारी, दोषाणाम् दोषोनी दोषोकी, चिकित्सा च अपि चिकित्सा आ सधुण् चिकित्सा यह सब, निर्दिष्टा छहेनाभा आन्यु छे कहा गया है ॥ ३३८ ३३९ ॥

338-339 The diseases which have been mentioned here as well as those not mentioned and the proper line of treatment for them; the time of medication with reference to six factors, what is homologatory to which clime; and how the physician commits mistakes owing to ignorance of these, and also the description and the treatment of deepseated morbidity, have all been expounded here

यो हि सम्यङ् जानाति शास्त्रं शास्त्रार्थमेव च ।
न कुर्यात् स क्रियां चित्रमचक्षुरिव चित्रकृत् ॥३४०॥

अचक्षु नेम आधेनो जैसे चक्षुरहित, चित्रकृत् चित्रकार चित्रकार, चित्रम् इव चित्र बनावी शकते। चित्र नहीं बना सकता, यः हि तेम ने मनुष्य वैसे जो मनुष्य, शास्त्र शःशने शास्त्र, शास्त्रार्थम् च एव अने शास्त्रना अर्थने और शास्त्रके अर्थको, सम्यक् भराभर मली प्रकार, न जानाति समर्थते। न छेय नहीं जानता, स ते वह, क्रियाम् चिकित्सा चिकित्सा, न कुर्यात् करी शकते नथो नहीं कर सकना ॥ ३४० ॥

340. He who knows not thoroughly the science and its full interpretation should not venture on treatment, even

३४० यो हि सम्यङ् जानाति-यत् सम्यग्जानीने (य)

as a blind man should not try to paint a picture.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते दृढबलसंपूरिते चिकित्सास्थाने योनिव्यापच्चिकित्सितं नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥३०॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे २२६६ अग्निवेशे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने २२६६ प्रति संस्कार पायेला आ शास्त्रभा और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त, दृढबल-संपूरिते अने दृढबले पूरा करेला और दृढबलसे पूरित किये गये, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान विधे चिकित्सा-स्थानमें, योनिव्यापच्चिकित्सितम् 'योनिव्यापच्चिकित्सित' 'योनिव्यापच्चिकित्सित', नाम नामने नामका, त्रिंशः तीसने तीसवाँ, अध्याय अध्याय संपूर्ण यथे अध्याय समाप्त हुआ ॥ ३० ॥

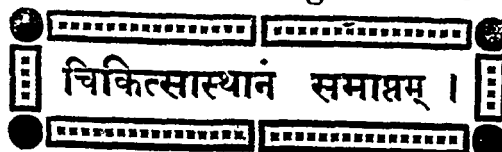
30 Thus, in the Section on 'Therapeutics' in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the thirteenth chapter entitled 'The Therapeutics of the Gynecic disorders' not being available and the same as re constructed by Dridhabala, is completed.

अग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते ।

चिकित्सितमिदं स्थानं षष्ठं परिसमापितम् ॥३४१॥

अग्निवेशकृते अग्निवेशे २२६६ अग्निवेशे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते अने २२६६ प्रति संस्कार पायेला और चरकके द्वारा संस्कृत, तन्त्रे आ शास्त्रभा इस तन्त्रमें, इदम् आ यह, षष्ठम् छु छुछुछु, चिकित्सितम् स्थानम् चिकित्सास्थान चिकित्सास्थान, परिसमापितम् संपूर्ण यथु समाप्त हुआ ॥ ३४१ ॥

341 Thus ends the Section on Therapeutics which forms the sixth section in the Treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka.

श्रीः चरकसंहिता कल्पस्थानम्

श्री
चरकसंहिता
कल्पस्थानम्

श्री
चरकसंहिता
कल्पस्थानम्

The
Carakasamhita
KALPASTHANA
(The Section on
pharmaceutics)

प्रथमोऽध्यायः ।

पहेले। अध्याय अष्टाय प्रथम
Chapter I

मदनकल्पोपक्रमः—

अथातो मदनकल्पं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः हवे अर्होऽथी अब आगे, मदनकल्पम्
'मदनकल्प' नामना अभ्यायतु 'मदनकल्प' नामके
अध्यायका, व्याख्यास्यामः अभ्यासान् करतु व्याख्यान
करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेये,
इति ह आ विषयमा नीये प्रभाषे ७ इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह स्व कहेंगे छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled "The Pharmaceutics
of the Emetic nut .

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

कल्पस्थानस्य विषयः—

अथ खलु वमनविरेचनार्थं वमनविरेचनद्र-
व्याणां सुखोपभोगतमैः सहान्यैर्द्रव्यैर्विविधैः
कल्पनार्थं-मेदार्थं विभागार्थं चेत्यर्थः, तद्योगानां
च क्रियाविधेः सुखोपायस्य सम्यगुपकल्पनार्थं
कल्पस्थानमुपदेक्ष्यामोऽग्निवेश ! ॥ ३ ॥

अग्निवेश ! हे अग्निवेश ! हे अग्निवेश ! अथ खलु हवे
अब वमन- वमन वमन. विरेचनार्थम् तथा विरेचन-
भाटे तथा विरेचनके लिए, वमन- वमन वमन, विरेचन-
तथा विरेचननां तथा विरेचनके, द्रव्याणाञ्च द्रव्योन्मी
द्रव्योन्मी, सुखोपभोगतमैः अत्यन्त आरोग्य भाटे उप-
भोग करवाना अतिशय आरोग्यके लिए उपभोगयोग्य,
अन्यैः भीष्म अन्य, विविधैः विविध नाना प्रकारके,
द्रव्यैः सह द्रव्योन्मी साथे द्रव्योंके साथ, कल्पनार्थम्
कल्पना करवा भाटे कल्पनाके लिए, मेदार्थम् विभा-
गार्थम् च इति अर्थ अर्थात् वमन तथा विरेचननां
द्रव्योन्मी भिन्न भिन्न प्रयोग भाटे तथा ते द्रव्योन्मी
विभाग भाटे अर्थात् वमन तथा विरेचनके द्रव्योंके भिन्न
भिन्न प्रयोगके लिए तथा उन द्रव्योंके विभागके लिए,

३ वमनविरेचनार्थं-वमनविरेचनार्थं मदनकल्पादिप्रवृत्तादीना
(त ३.)

॥ सुखोपभोगतमैः-सुखोपभोगतमै (५)

तद्योगानाम् च अने वमन तथा विरेचननां द्रव्येना प्रयोगेनां और वमन तथा विरेचनके प्रयोगोंकी, सुस्त्रोपायस्य आरोग्यना उपायभूत आरोग्यके उपायभूत, क्रियाविधेः स्वरसादिषु क्रियानी विधिने स्वरसादिरूप क्रियाकी विधिकी, सम्यक् भराभर भली प्रकार, उप-कल्पनार्थम् कहेवा भाटे कहनेके लिए, कल्पस्थानम् कल्पस्थानने कल्पस्थानका, उपदेक्ष्यामः उपदेश करु श्रु उपदेश करेंगे ॥ ३ ॥

3 It is indeed O, Agnivesa! for the following reasons that we expound the Section on Pharmaceutics namely, to describe the combinations with various drugs that render the preparation most pleasant to take for the purpose of emesis and purgation; to describe the classifications and dosage of these emetic and purgative drugs, as also to describe the easy and proper pharmaceutical procedures of these preparations.

शरीरमलविरेचनभेदाः —

तत्र दोषहरणमूर्ध्वभागं वमनसंज्ञकम्, अधो-भागं विरेचनसंज्ञकम्; उभयं वा शरीरमलविरे-चनाद्विरेचनसंज्ञां लभते ॥ ४ ॥

तत्र तेभां इनमें, ऊर्ध्वभागम् उपरना भागथी (अधु भास्त्रत) ऊपरके भागसे (मुखद्वारा), दोषहरणम् दोषतुं निर्हरणु करनार दोषोंका निर्हरण करनेवाला, वमनसंज्ञकम् वमन कहेवाय छे वमन कहाता है, अधो-भागम् नीचेना भागथी (अधु भास्त्रत) नीचेके भागसे (गुदाद्वारा), विरेचनसंज्ञकम् विरेचन कहेवाय छे विरेचन कहाता है, शरीरमल- अथवा शरीरना मलतु लभता शरीरके मलका, विरेचनात् वा विरेचन करवाभी विरेचन करनेसे, उभयम् अने दोनोंकी, विरेचनसंज्ञाम् विरेचनसंज्ञा विरेचनसंज्ञा, लभते भेजवे छे होती है ॥ ४ ॥

4. Of these the act or action of expelling the impurities through the upper channel is known as Emesis, while that of expelling the impurities through the lower channel is known as Purgation. Both being processes of cleansing the bodily impurities, they are known by the common term purgation

वमन विरेचनं च द्रव्यं कथं वामयति विरेचयति च—

तत्रोष्ण-तीक्ष्ण-सूक्ष्म-व्यवायि-विकाशीन्यौषधा-नि स्ववीर्येण हृदयमुपेत्य घमनीरनुसृत्य स्थूलाणु-स्रोतोभ्यः केवलं शरीरगतं दोषसंघातमाग्नेयत्वाद् विष्यन्दयन्ति, तैक्ष्ण्याद् विच्छिन्दन्ति,

तत्र तेभां इनमें, उष्ण तीक्ष्ण- उष्ण तीक्ष्ण सूक्ष्म- सूक्ष्म व्यवायि- व्यवायी विकाशीनि विकाशी गुण-वाली, औषधानि औषधी औषधियां, स्ववीर्येण योताना वीर्यनी अपनी शक्तिसे, हृदयम् हृदयभां हृदयमें, उपेत्य पहुँचकर, घमनीः घमनीभां घमनियोंमें, अनुसृत्य प्रसरती व्याप्त होकर, स्थूल- अणु- स्थूल तथा सूक्ष्म स्थूल तथा अणु, स्रोतोभ्यः स्रोतोभां स्रोतोंसे, केवलम् आभा सपूर्ण, शरीरगतम् शरीरभां रहेल शरीरमें व्याप्त, दोषसंघातम् दोषना समूहने दोष-समूहको, आग्नेयत्वाद् आग्नेय होवाभी आग्नेय होनेसे, विष्यन्दयन्ति पीजणावे छे द्रव बना देती हैं, तैक्ष्ण्याद् अने तीक्ष्ण होवाभी और तीक्ष्णतासे, विच्छिन्दन्ति छे छे टुकड़े टुकड़े कर देती हैं ॥ ५ ॥

5-(1). The drugs that are hot, acute, subtle, diffusive and anti-spasmodic, reaching the heart by virtue of their potency, and circulating through the large and small blood vessels, pervade the entire body. They liquefy the

५ तीक्ष्णसूक्ष्म-तीक्ष्णसूक्ष्मसूक्ष्म (द.)

, घमनीरनुसृत्य स्थूलाणु-घमनीरनुसृत्य सम्मग्युक्त्या स्थूलाणु

(इ. त.)

accumulated morbid matter therein by virtue of their fiery quality and break it up by their acuteness.

स विच्छिन्नः परिप्लवन् स्नेहभाविते काये स्नेहा-
कभाजनस्थमिव क्षौद्रमसज्जनपुप्रवणभावादा-
माशयमागम्योदानप्रणुत्रोऽग्निवाय्वात्मकत्वादूर्ध्व-
भागप्रभावादौषधस्योर्ध्वमुत्क्षिप्यते, सलिलपृथि-
व्यात्मकत्वादधोभागप्रभावाच्चौषधस्याधः प्रवर्तते,
उभयतश्चोभयगुणत्वात् । इति लक्षणोद्देशः ॥ ५ ॥

विच्छिन्न. छेद्येव दुकड़े बना, स ले दोषसमूह यह
दोषसमूह, स्नेहभाविते स्नेहभावित स्नेहसे स्निग्ध काये
शरीरमां शरीरमें, परिप्लवन् आभूतेभ इतरां इधर उधर
जाता हुआ, स्नेहाक- स्नेहभावित स्नेह चुपड़े
भाजनस्थम् पात्रमां पात्रमें, क्षौद्रम् मधुनी मधुके,
इव जेम समान, असज्जन न थोड़ा न चिक्कता
हुआ, अणुप्रवणभावात् अणुभागमां संथार करवाने
दीधे अणुभागमें सचरण करनेसे, आमाशयम् आमा-
शयमां आमाशयमें, आगम्य आगी पहुंचकर, उदान-
प्रणुत्र. उदान वायुधी प्रेरणा पायी उदान वायुसे
प्रेरित होकर, औषधस्य औषधनां औषधियोंके, अग्नि-
वायु- आत्मकत्वात् प्रधानतः अग्नि, वायुरवश्य
होवायी प्रधानतः अग्निवायुस्वरूप होनेसे, ऊर्ध्वभाग- तथा
उपरना भागभी दोषनु निर्दरणी करवाना तथा ऊपरकी
ओरसे दोषका निर्हरण करनेके, प्रभावात् प्रभावधी
प्रभावसे, ऊर्ध्वम् उपर ऊपरकी ओर उत्क्षिप्यते ईंकाय
छे फेंका जाता है, औषधस्य औषधनां औषधियोंके,
सलिल-पृथिवी-आत्मकत्वात् प्रधानतः जलपृथ्वीरव-
श्यहोवायी प्रधानतः जलपृथ्वीस्वरूप होनेसे, अधोभाग-
तथा नीचेना भागभी दोषनु निर्दरणी करवाना नीचेकी
ओरसे दोषका निर्हरण करनेके, प्रभावात् च प्रभावधी
प्रभावसे, अध. नीचे नीचेकी ओर, प्रवर्तते भय छे
प्रवृत्त होता है, उभयगुणत्वात् अने औषधनां ये
गुण होवायी ओर औषधियोंके दोनों गुण होनेसे,
उभयतः च अने मार्गोंकी भय छे दोनों मार्गोंसे

प्रवृत्त होता है, इति अ. यह, लक्षणोद्देश. वमन तथा
दिरेचन प्रयोक्ता रचयितुं वक्ष्यते छे वमन तथा विरेचन.
द्रव्योंके स्वरूपका वर्णन है ॥ ५ ॥

5 This morbid matter being thus broken up and floating in the body, that has undergone oleation procedure, remains detached in the body like honey kept in a pot smeared, with, ghee, and being drawn by its atomic affinity it flows towards the gastro-intestinal tract and getting propelled upwards by the Udana vata, the morbid matter gets thrown upwards as a result of the fiery and the airy quality as well as by the upward flowing tendency of the drugs. Owing to the watery and earthy qualities and the downward flowing tendency of drugs, it purges downwards. Where both the qualities are combined, it purges both ways. Thus have been described the characteristics of the purgative drugs.

अपरिसंख्येययोगानामपि विरेचनद्रव्याणां पट्पुः स्तेपन्तभावं
कृत्वोपदेश —

तत्र फल-जीमूतकेक्षरा-भामार्गव-कुटज-कृतवे-
घनानां, श्यामा-त्रिवृच्चतुरङ्गल-तिल्वक-महावृक्ष-
सप्तला-शङ्खिनी-दन्ती-द्रवन्तीनां च, नानाविधदेश-
कालसंभवास्वाद-रस-वीर्य-विपाक-प्रभावग्रहणाद्-
देह-दोष-प्रकृति-वयो-वलाग्नि भक्ति-लात्म्य-रोगा-
वस्थादीनां नानाप्रभाववत्त्वाच्च, विचित्रगन्धवर्ण-
रस-स्पर्शानामुपयोगसुखाद्यैः संख्येयसंयोगानां -

६. भामार्गवकुटजकृतवेघनानां-भामार्गवकृतवेघनानां (अ)
- ,, प्रभावग्रहणाद्-प्रभावग्रहणानां (प ५)
- ,, रोगावस्थादीनां नानाप्रभाववत्त्वाच्च रोगावस्थादीनामात्मक-
त्वाच्च (प ५)
- ,, उपयोगसुखार्थम्-उपयोगसुखार्थम् (प. ५.)

५ परिप्लवन्-परिप्लव. (प ५.)

,, क्षौद्रमसज्जनपुप्रवण-उदकमसज्जनपुप्रवण (प)

मपि च सतां द्रव्याणां विकल्पमार्गोपदर्शनार्थं
षट् विरेचनयोगशतानि व्याख्यास्यामः ॥ ६ ॥

तत्र तेभ्यः इनमें फल- मीठण मैतकल, जीमूतक
कुडवेय जीमूतक, इक्ष्वाकु- डउपी तूअडी तितीलौकी,
धामार्गव- धामार्गव (पीणी धीसोडी) धामार्गव, कुटज-
डउ कुडा, कृतवेधनानाम् अने डउवां तुरियां और
कडवी तोरई, श्यामा- तथा डउणुं नसेातर तथा श्यामा,
त्रिवृत्- बाह नसेातर त्रिवृत्, चतुरङ्गल- गरभाणे चतुरं-
गुल, तिल्वक- दोध तिल्वक, महावृक्ष- शेर थूहर,
ससला- सातदो शेर ससला, शङ्खिनी- आभूटाभसुी
शङ्खिनी, दन्ती- नेपाणे दन्ती, द्रवन्तीनाम् अने रतन-
मेत ऐऐनां और जंगली एरण्डी इनके, नानाविध-
जुडा जुडा भ्रंकारना नाना प्रकारके, देश-काल- देश
तथा डउणभां देश तथा कालमें, संभव- उत्पत्ति उत्पत्ति,
आस्वाद- जुडा जुडा र्पाद नाना प्रकारके आस्वाद,
रस-वीर्य- रस, वीर्य रस, वीर्य, विपाक- विपाक विपाक,
प्रभाव- अने प्रभाव और प्रभाव, ग्रहणात् भवाथी
होनेके कारण, देह-दोष- देह, दोष देह, दोष, प्रकृति-
प्रकृति प्रकृति, वय-बल- वय-अथ वय-बल, अग्नि- अग्नि
अग्नि, भक्ति- रुचि रुचि, सारम्य- सात्म्य सात्म्य, रोग-
रोग रोग, अवस्था- अवस्था अवस्था, आदीनाम्
आदिना आदिके, नानाप्रभाववत्त्वात् च जुडा जुडा
प्रभाव होवाथी नाना प्रभाव होनेके कारण, विचित्रगन्ध-
तथा विचित्र गन्ध तथा विविध प्रकारके गन्ध, वर्ण-रस-
वर्ण-रस वर्ण-रस, स्पर्शानाम् अने स्पर्शनां और
स्पर्शके, उपयोग- उपयोगणुं उपयोगका, सुखार्थम् सुख
लेवाना हेतुथी सुख लेनेके कारण, द्रव्याणाम् द्रव्येनां
द्रव्यके, असंख्येय- अगणित असंख्येय, संयोगानाम् च
मपि संयोगो संयोग, सताम् होवा छतां पक्ष होने
पर मी, विकल्पमार्गो उपपन्नानां मार्गो कल्पनाका मार्ग,
उपदर्शनार्थम् अतावत्ता माटे बतानेके लिए, षट् विरेचन-
योगशतानि छसे विरेचन योगेणुं छसौ विरेचन
योगोंका, व्याख्यास्यामः ०भाभ्यान् डउशुं व्याख्यान
करेंगे ॥ ६ ॥

६. द्रव्याणां विकल्पमार्गोपदर्शनार्थं-द्रव्याणि विकल्पमार्गदर्शनार्थं

(६.)

6 Taking into consideration that
drugs differ with respect to land, season,
source, flavor,, taste, potency, post-
digestive effect and specification, and
also that men differ with respect to
their body, morbid tendency, consti-
tution, age, vitality, gastric fire, pro-
clivities, homologation and stage of
disease, we shall here describe six
hundred purgative preparations that
are pleasant in their variety of smell,
color, taste and touch; of drugs such
as emetic nut, bristly luffa, bottle
gourd, sponge gourd, kurchi, bitter
luffa, black turpeth, turpeth, purging
cassia, tilwaka, thorny milk-hedge plant,
soappod, clenolipis, red physic nut,
and physic nut, although the extent of
the possible preparations from these
drugs is innumerable.

विरेचनद्रव्याणि कथं क्रियासमर्थतमानि भवन्ति—

तानि तु द्रव्याणि देश-काल-गुण-भाजन-संपत्ती
र्यबलाधानात् क्रियासमर्थतमानि भवन्ति ॥ ७ ॥

तानि ते वे, द्रव्याणि तु द्रव्ये प्रव्य, देश-काल- देश,
डउ देश, काल, गुण- गुण गुण, भाजन- अने पात्रनी
और पात्रकी, सपत् संपत्ति वडे संपत्तिके कारण, वीर्य-
बल- आधानात् अधिक वीर्यवान् भवाथी शक्तिकी
अधिकतासे, क्रिया- कार्य डउवाभां कार्य करनेमें, समर्थ-
तमानि अति अधिक साभर्थवान् अत्यधिक शक्तिशाली,
भवन्ति अने छे होते है ॥ ७ ॥

7 These drugs become most effec-
tive in action by the richness of the
factors of favourable place, season,
quality of storage-vessels and the
process of dynamization

७. भाजनसंपत्तीर्यबलाधानात्-भाजनसम्पत्तीर्यबलाधानात् (७)

દેશભેદ:—

ત્રિવિધ: જાંગલ દેશ:—જાંગલ: , આનૂપ: , સાધારણ-
જેતિ । તત્ર જાંગલ: પર્યાકાશભૂમિષ્ઠ: , તરુભિરપિ
ચ કદર-ખદિરાસનાશ્વકર્ણ-ધવ-તિનિશ-શાલ્મલી-
સાલ-સોમવલ્કલ વદરી-તિન્દુકાશ્વત્થ વટામલકી-
વનગહન: , અનેકશમી-કકુભ-શિશપાપ્રાય: , સ્થિરશુ-
ક્લપવનવલવિધૂયમાનપ્રનૃત્યત્તરુણવિટપ: , પ્રતત-
મૃગતૃણિકોપગૃહતનુચ્છરપરુષસિકતાશર્કરાબહુલ: ,
લાવતિત્તિરિચકોરાનુચરિતભૂમિભાગ , વાતપિત્ત-
વહુલ: , સ્થિરકઠિનમનુષ્યપ્રાયો જ્ઞેય: ;

દેશ. દેશ દેશ, ત્રિવિધ: જાંગલ ત્રણ પ્રકારનો છે
ત્રીન પ્રકારનો છે, જાંગલ અંગલ જાંગલ, આનૂપ.
આનૂપ આનૂપ, સાધારણ: અને સાધારણુ ઔર સાધારણ,
તત્ર તેમાં હનમેં, પર્યાકાશભૂમિષ્ઠ ચારે બાજુ પુષ્કળ
પુષ્કળ આકાશવાળા ચારોં ઔર નિસ્તૃત આકાશવાળે,
તરુભિ: અપિ ચ અનેક વૃક્ષોવાળા અનેક વૃક્ષવાળે,
કદર- સફેદ ઔર સફેદ ચૈર, કદિર- ઔર ચૈરકથ્યા,
અસન- અસન જાજ, અશ્વકર્ણ- શાલ સાલુ, ધવ-
ધાવડો ઘો, તિનિશ- તાલુ તિનિશ, શાલ્મલી- શાલ્મલી
કુંદર, સાલ- રાળનાં ઝાડ સાલ, સોમવલ્કલ- ગોરડ સફેદ
ચૈર, વદરી- ઔરડી બેરી, તિન્દુક- ટીંબરવો તેંદુ,
અશ્વત્થ- પીપળો પીપલ, વટ- વડ વડ, આમલકી-
આમળાનાં ઝાડ ઔર ઔરનાં આવલેકે વૃક્ષ હનકે, વનગહન:
ધાટા વનવાળો મરે જંગલોવાળે, અનેક- અનેક અનેક,
શમી- ખીજડી શમી, કકુભ- અર્જુન કૌહા, શિશપાપ્રાય:
અને સીસમના ઝાડો ઔર પૂર ઔર સીસમ વૃક્ષોસે મરે
સ્થિર- સ્થિર સ્થિર, શુક્લ- તેમજ સૂકા એવ શુક્લ,
પવનવલ- પવનના અપાટાઓથી વાયુકે જોકોસે, વિધૂય-
માન- હાલતાં કપાયે હુણ, પ્રનૃત્યત્ અને નાચતા હોય
ઔર દેખાતા ઔર નાચતે સે દિસાઈ દેતે, તરુણવિટપ-
નાનાં ઝાડવાળા છોટે વૃક્ષવાળે, પ્રતત- અવિચ્છિન્ન
નિરતર, મૃગતૃણિકા- ઝાડવાળા બળના મૃગતૃણાકો,
અપગૃહ- દેખાવવાળા ઉત્પન્ન કરનેવાળે, તનુ-ચર- ઝીણી

કઠોર પત્તી કઠોર, પરુષ- તથા ખરસટ તથા કર્કશ,
સિકતા- રેતી વાલુ, શર્કરા- અને કાંકરી ઔર કરરી,
બહુલ: જેમાં વધારે હોય એવા જિલ્લેમાં બહુત હોં એસે,
લાવ-તિત્તિરિ- લાવરા, તેતર બટેર, તીતર, ચકોર- અને
ચકોર પક્ષી ઔર ચકોર, અનુચરિત- જેમાં ફરતાં હોય
એવા જિલ્લેમાં વિચરતે હોં એસે, ભૂમિભાગ: ભૂમિપ્રદેશ-
વાળા એમે ભૂમિપ્રદેશવાળે, વાતપિત્તબહુલ: વાતપિત્તની
અધિકતાવાળા વાતપિત્તકી અધિકતાવાળે, સ્થિર- તથા
સ્થિર તથા સ્થિર કઠિન- અને કઠણ શરીરથી યુક્ત
ઔર કઠોર શરીરસે યુક્ત, મનુષ્યપ્રાય. મનુષ્યની અધિ-
કતાવાળા દેશને મનુષ્યકી અધિકતાવાળે દેશકો, જાંગલ:
અંગલ જાંગલ, જ્ઞેય: અણુવો જાનનાં ચાહિય;

8-(1). 'Place' or 'clime' is of three
kinds—Jangala(arid) land wetland
and ordinary land. Of them the jangala
land is that which is abounding in
open space. It contains dense forests
of gum arabic tree, catechu tree, Spiro-
nous kino tree, sal, crane tree, oojain
tree, Indian olinabeum, Indian sal, small
juzube, false mangosteen, holy fig,
banyan and emblic myrobalan. There
grow the Sami, Arjun and rose wood
trees in large numbers There, the
young branches dance swayed by the
force of continuous dry winds, it
abounds in thin, rough and hard sand
and gravel hidden often by the sight
of mirages It is inhabited by quails,
partridges and Chakora birds. There,
the vata and pitta humors are in
predominance, and people are well-
knit and hardy.

અથાનૂપો હિન્તાલતમાલનારિકેલકદલીવન-
ગહન: , સરિસમુદ્રપર્યન્તપ્રાય: , શિશિરપવનબહુલ: ,
વજુલવાનીરોપશોભિતતીરામિ: સરિન્દ્રિરુપગત-

૮ ત્રિવિધ —તત્ર ત્રિવિધ (ધ)

૧૧ મનુષ્યપ્રાયો જ્ઞેય —મનુષ્યપ્રાયો જાંગલો જ્ઞેય (ઢ)

ભૂમિભાગઃ, ક્ષિતિધરનિકુજોપશોભિતઃ, મન્દપવ-
નાનુવીજિતક્ષિતિરુહગહનઃ, અનેકવનરાજીપુષ્પિત-
વનગહનભૂમિભાગઃ, સ્નિગ્ધતરુપ્રતાનોપગૂઢઃ, હસ-
ચક્રવાક-ચલાકા-નન્દીમુખ-પુણ્ડરીક-કાદમ્બ-મદ્રુ-
મૃદ્ધરાજ-શતપત્ર મસત્કોકિલાનુનાદિતતરુવિટપઃ,
સુકુમારપુરુષઃ, પવનકફપ્રાયો જ્ઞેયઃ ;

અથ હિન્તાલ- તાડ હિન્તાલ, તમાલ- તમાલ તમાલ,
નારિકેલ- નાળિયેરી નારિયલ, કદલી- અને કેળાં બૌર
કેલેકે, વનગહનઃ ઘાટાં વનવાળાં ઘને જગલસે મરપૂર
સરિસમુદ્ર- નદી કે સમુદ્ર નદી વા સમુદ્ર. પર્યન્તપ્રાયઃ
તેના પ્રાંત ભાગમાં હોય એવા જિલ્લે પ્રાન્ત ભાગમાં
હો એસે, શિરિરપવન- ટાડ પવનની ઠઠી હવાકી, વહુલઃ
પુષ્કળતાવાળા પુષ્કળતાવાળે, વજ્રુલ- વાળુ બ વજ્રુલ,
વાનીર- અને બલનેતરબી બૌર વાનીરસે, ઉપશોભિત-
શોભતા શોભિત, તીરામિઃ કિનારાવાળી કિનારોવાળે,
સરિન્દ્રિ- નદીઓથી નદિયોસે, ઉપગત- બ્યાસ વ્યામ,
ભૂમિભાગ ભૂમિપ્રદેશવાળા ભૂમિપ્રદેશવાળે, ક્ષિતિધર-
પર્વતની પર્વતકી, નિકુજ- કુબેશ્વી કુજોસે, ઉપશોભિત-
શોભતા શોભિત, મન્દપવન- મદ્રુ મદ્રુ વાયુથી થીમી
થીમી વાયુસે, અનુવીજિત- હાલતાં કમ્પિત, ક્ષિતિરુહગહનઃ
આડનાં વનવાળાં વૃક્ષોંકે વનવાળે, અનેક- અનેક અનેક,
વનરાજી- વનની પ કિત વનની પંકિ, પુષ્પિત- તેમજ
પુષ્પિત એવ પુષ્પિત, વનગહન- વનથી દુર્ગમ વનોંસે
દુર્ગમ, ભૂમિભાગઃ ભૂમિપ્રદેશવાળા ભૂમિપ્રદેશવાળે,
સ્નિગ્ધતરુ સિનગ્ધ આડની હતાઓના સિનગ્ધ વૃક્ષોંકી
લતાઓંકે, પ્રતાન- ત્રાકા તતુઓથી કુટિલ તતુઓંસે,
ઉપગૂઢ- ઢાંધેલો મરે, હંસ- હંસ હંસ, ચક્રવાક-
ચક્રવાક ચક્રવાક, ચલાકા- બગલા ચલાકા, નન્દીમુખ-
નન્દીમુખ નન્દીમુખ, પુણ્ડરીક- પુણ્ડરીક પુણ્ડરીક, કાદમ્બ-
કદમ્બ કલહંસ, મદ્રુ- બલકાકે જલકાક, મૃદ્ધરાજ-
ભૃંગરાજ ભૃંગરાજ. શતપત્ર- શતપત્ર શતપત્ર, મસત્કોકિલ-

અને મત કાયલથી બૌર મત કાયલસે, અનુનાદિત- ગાજાંતી
પ્રાધ્વનિત, તરુવિટપઃ વૃક્ષોંકી શાખાઓવાળા વૃક્ષોંકી
શાખાઓવાળે સુકુમાર- કેમજ નાજુલ, પુરુષ મનુષ્યો
વાળા મનુષ્યોવાળે પવનકફપ્રાય. અને વાત તથા
કેમજનાં દેશોં નૌર વાત તથા કફપ્રધાન દેશોં
અનૂપ. આનૂપ આનૂપ, જ્ઞેય બધુવેા જાનનાં ચાંદિયે;

8 2) The wetland is that which contains dense forests and marshes, date plants Tamala coconuts and plantain trees, which is generally bounded by rivers or the sea, where cold winds blow greatly, which is in the neighbourhood of rivers whose banks are rendered beautiful by reeds and rush, which is abounding in hills covered with creeping shrubs, where clusters of trees wave to gentle breezes, which contains many forests of blooming rows of trees, which is covered with densely grown trees and creepers; Where the branches of trees are echoing to the cries of birds like the swan, the Chakravaka, the crane, the Nandimukha, the Pundareeka, the Kadamba, the Madgu, the Bhringaraja, the Satapatra and the inebriate cuckoo, and where the people are delicate in looks and of vata and kapha constitutions generally

અન્યથોદેવ દ્વયોદશયાવીરુદ્ધનસ્પતિવાનસ્પત્ય
શકુન્તિમૃગગણયુતઃ સ્થિરસુકુમારવલ્લર્વર્ણસંહનનો-
પપન્નસાધારણગુણયુક્તપુરુષઃ સાધારણો જ્ઞેયઃ ॥૮॥

જનયોઃ આ. ઇન, દ્વયો એવ બ-ને દોનોં, દેશોંયોઃ
દેશનાં દેશોંકી વીરુદ્ધ- હતા લતા, વનસ્પતિ- પુષ્પ
વિના થયેલાં ફળોનાં પુષ્પકે વિના હુણ ફલવાળે વૃક્ષ,

૮ સ્થિરસુકુમારવલ્લર્વર્ણ-સ્થિરસુકુમારવર્ણ (ખ)

૮ ક્ષિતિધર- ક્ષિતિધર (ક દ)

, મદ્રુમૃદ્ધરાજશતપત્રમસત્કોકિલ-મદ્રુમોરદિમૃદ્ધરાજશતપત્ર
પુસ્ત્રોકિલ (ધ ત થ)

, મદ્રુમૃદ્ધરાજશતપત્રમસત્કોકિલાનુનાદિત-મદ્રુમોરદિમૃદ્ધ-
રાજપુસ્ત્રોકિલાનુનાદિત (ધ)

वानस्पत्य- पुष्पोष्ठी यथेष्टा इतोवाणा पुष्पसे हुए फलवाले वृक्ष, ऋकुनि-मृग- पक्षी अने भृगोना पक्षी और पशुओंके, गण युक्त. गण्डोवाणा समूहोंसे भरे, स्थिर- स्थिरता स्थिरता, सुकुमार- कामलता कोमलता, बल-वर्ण-मल, पक्षु बल, वर्ण, संहनन-उपपन्न- अने शरीर-रत्ना आधाभा आवेष्टा और शरीरके गठनमें आवे हुए, साधारणगुण- अने देशना साधारण्य (समान) गुणधुती दोनों देशके साधारण (समान) गुणोंसे युक्त-युक्त युक्त, पुष्पः भृगोवाणा देशने मनुष्योंवाले देशको, साधारणः साधारण्य साधारण, ज्ञेय अलुवे जानना चाहिए ॥८॥

8. That place should be known as ordinary country which contains the trees, herbs and shrubs, birds and beasts of both the aforesaid types of land, which is inhabited by people endowed with firmness, delicacy, strength, color, well-knit frames and average qualities.

कथंभूते देशे जातानि द्रव्याण्युपादेयानि—

तत्र देशे साधारणे जाङ्गले वा यथाकालं शिशिरातपपवनसलिलसेविते समे शुचौ प्रदक्षिणोदके इमशान-चैत्य-देवयजनागार-सभा-श्वभाराम-वल्मीकोपरविरहिते कुशरोहिषास्तीर्णे स्निग्ध-कृष्णमधुरमृत्तिके सुवर्णवर्णमधुरमृत्तिके वा मृदा-वफालकृष्टेऽनुपहतेऽन्यैर्बलवत्तरैर्दुर्मेरौषधानि जातानि प्रशस्यन्ते ॥९॥

तत्र तेओभा इनमें, साधारणे साधारण्य साधारण, जाङ्गले वा के अंगल या जाङ्गल, देशे देशभा देशमें, यथाकालम् यथासमय यथासमय निशिर- टाढ शीत, जातप- तडाका धूप, पवन- पवन वायु, सलिल- अने वरसादभी और वर्षासे, सेविते सेवायेष्टा सेवित, समे शुचौ सपाट पवित्र समतल पवित्र, प्रदक्षिणोदकेऽभ्युष्ठी आलु अलुशयवाणा दाहिनी और जलाशयवाले, इमशान- इमशान इमशान, चैत्य- चैत्य चैत्य देव-यजन-अगार-

देवालय यज्ञशाला देवालय, यज्ञशाला, सभा- सभा- स्थान सभा, श्वभ्र आडा गर्त, आराम- जग्रीया वगीचा, वल्मीक राक्ष वल्मीक, ऊपर- तथा भारी अभीनयी और ऊपर भूमिसे, विरहिते रहित रहित, कुश-रोहिष- कुश अने रोहिष धासुथी कुश और रोहिष घाससे, आस्तीर्णे आच्छ दित भरे, स्निग्ध- रिग्ध स्निग्ध, कृष्ण- डाणी काली, मधुर तथा मधुर तथा मधुर, मृत्तिके माटी-वाणा मिट्टीवाले, सुवर्णवर्ण- अथवा सोना जेवा पक्षुवाणा सुवर्ण जैसे वर्णवाले, मधुर तथा मधुर मधुर, मृत्तिके वा माटीवाणा मिट्टीवाले, मृदौ मृदु कोमल, अफालकृष्टे हुणथी नहि जेगयेष्टा विना हल चले, अन्यै अने भीष् और अन्य, बलवत्तरै अधिष्ठ अभण अधिक बलवान् दुर्मेः वृक्ष वृक्षोंके, अनुपहते उपघात नहि पायेष्टा स्थानभा उपघातको नहीं प्राप्त हुए स्थानमें, जातानि उत्पन्न यथेष्ट उत्पन्न, औषधानि औषधो औषधिया, प्रशस्यन्ते श्रेष्ठ छे प्रशस्त है ॥ ९ ॥

9. Of them the herbs that grow in the ordinary or jangala land, which are subject to normal seasonal cold, sun, wind and rain, which have grown on level and clean ground with water on its right side, where the burial ground, sacred tombs, places of sacrifice to gods, place of assembly, pits, pleasure gardens, and ant-hills and saline soils are not in the neighbourhood, where the sacred and the ginger grasses grow, whose earth is black and sweet or golden and sweet; which has not been ploughed up or in any way damaged or devastated by strong trees growing over it the drugs growing in such land are commended as good.

औषधद्रव्याहरणविधि —

तत्र यानि कालजातान्युपागतसंपूर्णप्रमाण-रसवीर्य-गन्धानि कालातपाग्निसलिलपवनजम्बु-

१० बाधजातान्युपागत-काष्ठकाष्ठ न्यागड (४)

१ प्रदक्षिणोदके-पदक्षिणे (ख)

२ सुवर्णवर्णमधुरमृत्तिके-सुवर्णवर्णमृत्तिके (ब.)

मिरनुपहतगन्ध-वर्ण-रस-स्पर्श-प्रभावाणि प्रत्य-
ग्राण्युदीच्यां दिशि स्थितानि; तेषां शाखापला-
शमचिरप्ररूढं वर्षावसन्तयोर्ग्राह्यं, ग्रीष्मे मूलानि
शिशिरे वा शीर्णप्ररूढपर्णानां, शरदि त्वक्कन्द-
क्षीराणि, हेमन्ते साराणि, यथर्तु पुष्पफलमिति;
मङ्गलाचारः कल्याणवृत्तः शुचिः शुक्लवासाः
संपूज्य देवता अश्विनौ गोब्राह्मणांश्च कृतोपवास
प्रादुमुख उद खो वा गृह्णीयात् ॥१०॥

मङ्गलाचारः भगवन् आचारवाणा मंगल आचार-
वाला, कल्याणवृत्त तथा सदाचरलुवाणा मनुष्ये तथा
सदाचरणवाला मनुष्य, शुचिः पवित्र अर्ध पवित्र होकर,
शुक्लवासा सदैव वस्त्र पहरेरी श्वेत वस्त्र धारण करके,
कृतोपवास. उपवास करी उपवास कर, देवता देवता
देवता, अश्विनौ अश्विनीकुमार अश्विनीकुमार, गो-ब्राह्म-
णान् च गाय अने आह्वानुनी गाय और ब्राह्मणोंका,
संपूज्य पूजा करी पूजन करके, प्रादुमुख पूर्व तरफ
मुख राभी पूर्वाभिमुख, उददमुख. के उत्तर तरफ
मुख राभी अथवा उत्तराभिमुख रहकर, गृह्णीयात्
औषधो अहंशु करवा औषध ग्रहण करे, तत्र तेजोभा
उनमें, उदीच्याम् उत्तर उत्तर, दिशि दिशाभा दिशामें,
स्थितानि रहेली रही हुई, यानि ने औषधियो जो
औषधियां, कालजातानि यथाकाले उगेले होय
समय पर उत्पन्न हुई हों, उपागत-संपूर्ण-प्रमाण-संपूर्ण
प्रमाणभा आवेक्षा संपूर्ण प्रमाणमें आये हुए, रस-वीर्य
रस, वीर्य रस, वीर्य, गन्धानि अने गन्ध परिपूर्ण
और गन्धसे परिपूर्ण, काल-भातप-समय ताप समय
भूप, अग्नि-अग्नि भाग, सलिल पाणी जल, पवन-
पवन वायु, जन्तुभि के जन्तुओंकी और
जन्तुओंके, अनुपहत-नष्ट नष्टि थयेला नष्ट नहीं हुई,
गन्ध-वर्ण-अर्ध, पल्लु गन्ध, वर्ण, रस-स्पर्श-रस,
स्पर्श रस, स्पर्श, प्रभावाणि अने प्रभाववाणी और
प्रभाववाली, प्रत्यग्राणि तथा तात्त्र होय तथा नवीन हों,
तेषाम् तेजोभा उनके, अचिरप्ररूढश्च नवां दूधेला
नवीन उत्पन्न, शाखापलाशम् शाखा तथा पान शाखा

तथा पत्तोंको, वर्षा-वर्षा वर्षा, वसन्तयो अने वसन्तभा
एव वसन्तमें, ग्राह्य देवा ग्रहण करना चाहिए, शीर्ण-
अरी पड़ेला पुराने पत्तोंके गिर जानेपर, प्ररूढ-नवा
आवेक्षा नये आये हुए, पर्णानाम् पादवाणी ते
औषधियोंकी पत्तोंवाली उन औषधियोंके, मूलानि भूज
मूलको, ग्रीष्मे ग्रीष्मभा ग्रीष्ममें, शिशिरे तथा शिशिरभा
देवा तथा शिशिरमें लेना चाहिए, त्वक्कन्दक्षीराणि
छाल, कंद अने दूध छाल, कन्द और दूधको, शरदि
शरदऋतुभा देवा शरदमें लेना चाहिए, साराणि सारे
सारोंको हेमन्ते हेमन्तभा देवा हेमन्तमें लेना चाहिए
पुष्पफलम् अने दूध तथा दूधने पुष्प और फलोंको,
यथर्तु ऋतु प्रभु ऋतुके अनुसार, गृह्णीयात् देवा
ग्रहण करना चाहिए ॥ १० ॥

10. Of them, such drugs should be
culled as were put forth in their proper
season and have attained their fullness
of growth, taste, potency and smell,
whose smell color, taste, touch and
specific action have not been impaired
by season, sunheat, fire water, wind
or insects and which are fully mature
and growing on the northern side Of
them again the branches and leaves
which have recently grown should be
gathered between the rainy season and
the spring The roots should be ga-
thered in the summer or in the winter,
from trees whose ripened leaves have
been shed; the bark, bulb and milk
of plants in the autumn and the pith
at the end of autumn, (Hemantha) and
the flowers and fruit in their proper
season. After performing auspicious
rites, living a pure life, having perfor-
med the purificatory bath, wearing
white raiment, having worshipped the-
gods, the Aswin twins, the cows and

१० प्रत्यग्राण्युदीच्यां दिशिस्थितानि तेषाम्-प्रत्यग्राणि तेषाम् (य.)

,, देवता अश्विनौ-देवता अश्विनमित्रौ (क व.)

मनु मनुमाता महारि विधि (५.)

मिरनुपहतगन्ध-वर्ण-रस-स्पर्श-प्रभावाणि प्रत्य-
ग्राण्युदीच्यां दिशि स्थितानि; तेषां शाखापला-
शमचिरप्ररूढं वर्षावसन्तयोर्ग्राह्यं, ग्रीष्मे मूलानि
शिशिरे वा शीर्णप्ररूढपर्णानां, शरदि त्वक्कन्द-
क्षीराणि, हेमन्ते साराणि, यथर्तु पुष्पफलमिति;
मङ्गलाचारः कल्याणवृत्तः शुचिः शुक्लवासाः
संपूज्य देवता अश्विनौ गोब्राह्मणांश्च कृतोपवास
प्राङ्मुख उदः खो वा गृह्णीयात् ॥१०॥

मङ्गलाचारः भगवन् आचारवाणा मंगल आचार-
वाला, कल्याणवृत्तः तथा सदाचरणवाणा मनुष्ये तथा
सदाचरणवाला मनुष्य, शुचिः पवित्र अर्ध पवित्र होकर,
शुक्लवासा. सदैव वस्त्र पहरेरी श्वेत वस्त्र धारण करके,
कृतोपवास. उपवास करी उपवास कर, देवता देवता
देवता, अश्विनौ अश्विनीकुमार अश्विनीकुमार, गो-ब्राह्म-
णान् च गाय अने आह्वयणी गाय और ब्राह्मणोंका,
संपूज्य पूजा करी पूजन करके, प्राङ्मुख पूर्व तरफ
मुख राखी पूर्वाभिमुख, उदङ्मुख. के उत्तर तरफ
मुख राखी अथवा उत्तराभिमुख रहकर, गृह्णीयात्
औषधो ग्रहण करवा औषध ग्रहण करे, तत्र तेजोभा
उनमें, उदीच्याम् उत्तर उत्तर, दिशि दिशाभा दिशामें,
स्थितानि रहेली रही हुई, यानि ७ औषधियो जो
औषधियां, कालजातानि यथाकाले उगेले होय
समय पर उत्पन्न हुई हों, उपागत-संपूर्ण-प्रमाण-संपूर्ण
प्रमाणभा आवेला संपूर्ण प्रमाणमें आये हुए, रस-वीर्य
रस, वीर्य रस, वीर्य, गन्धानि अने गन्धो परिपूर्ण
और गन्धसे परिपूर्ण, काल-जातप-समय ताप समय
भूप, अग्नि-अग्नि भाग, सलिल पालूनी जल, पवन-
पवन वायु, जन्तुभिः के जन्तुओंकी और
जन्तुओंसे, अनुपहत नष्ट नष्ट थयेला नष्ट नहीं हुई,
गन्ध-वर्ण-गन्ध, वर्ण गन्ध, वर्ण, रस-स्पर्श-रस,
स्पर्श रस, स्पर्श, प्रभावाणि अने प्रभाववाणी और
प्रभाववाली, प्रत्यग्राणि तथा तात्त होय तथा नवीन हों,
तेषाम् तेषां उनके, अचिरप्ररूढ नवीन दूढ़
नवीन उत्पन्न, शाखापलाशम् शाखा तथा पान शाखा

तथा पत्तोंको, वर्षा-वर्षा वर्षा, वसन्तयो अने वसन्तभा
एव वसन्तमें, ग्राह्य देवा ग्रहण करना चाहिए, शीर्ण-
अरी पड़ेला पुराने पत्तोंके गिर जानेपर, प्ररूढ नवी
आवेला नये आये हुए, पर्णानाम् पादवाणी ते
औषधियोंकी पत्तोंवाली उन औषधियोंके, मूलानि मूल
मूलको, ग्रीष्मे ग्रीष्मभा ग्रीष्ममें, शिशिरे तथा शशिरभा
देवा तथा शिशिरमें लेना चाहिए, त्वक्कन्दक्षीराणि
छाल, छंद अने दूध छाल, कन्द और दूधको, शरदि
शरदः ऋतुभा देवा शरदमें लेना चाहिए, साराणि सारे
सारोंको हेमन्ते हेमन्तभा देवा हेमन्तमें लेना चाहिए
पुष्पफलम् अने दूध तथा दूधने पुष्प और फलोंको,
यथर्तु ऋतु प्रमाणे ऋतुके अनुसार, गृह्णीयात् देवा
ग्रहण करना चाहिए ॥ १० ॥

10. Of them, such drugs should be
culled as were put forth in their proper
season and have attained their fullness
of growth, taste, potency and smell,
whose smell color, taste, touch and
specific action have not been impaired
by season, sunheat, fire, water, wind
or insects and which are fully mature
and growing on the northern side Of
them again the branches and leaves
which have recently grown should be
gathered between the rainy season and
the spring The roots should be ga-
thered in the summer or in the winter,
from trees whose ripened leaves have
been shed; the bark, bulb and milk
of plants in the autumn and the pith
at the end of autumn, (Hemant) and
the flowers and fruit in their proper
season. After performing auspicious
rites, living a pure life, having perfor-
med the purificatory bath, wearing
white raiment, having worshipped the-
gods, the Aswin twins, the cows and

१०. प्रत्यग्राण्युदीच्यां दिशिस्थितानि तेषाम्-प्रत्यग्राणि तेषाम् (य.)

१. देवता अश्विनौ-देवता अश्विमश्विनौ (क घ)

brahmanas, having observed a fast and facing the east or the north, one should cull these drugs

औषधद्रव्याणि कथं स्थाप्यानि—

गृहीत्वा चानुरूपगुणवद्भाजनस्थान्यागारेषु प्रागुदग्वारेषु निवातप्रवातैकदेशेषु नित्यपुष्पोपहारबलिकर्मवत्सु, अग्नि-सलिलोपस्वेद-धूम-रजो-मूषक-चतुष्पदामनभिगमनीयानि स्ववच्छन्नानि शिष्येष्वसज्य स्थापयेत् ॥११॥

गृहीत्वा च औषधियोने षष्ठि तेओने औषधियोको लाकर उनको, प्राक्-उदक्- पूर्व के उत्तर भाग पूर्व या उत्तरकी ओर, द्वारेषु आरक्षुवाणा द्वारवाले, निवात-प्रवात-एकदेशेषु वायुभी रहित परंतु ओक भागभा सारी रीते वाता वायुवाणा वायुसे रहित परन्तु एक भागमें अच्छी तरह बहते हुए वायुवाले, नित्य-पुष्प-उपहार- ज्यों रोज पुष्प उपहार प्रतिदिन पुष्पोपहार, बलिकर्मवत्सु तथा बलिकर्म अर्था होय ओवा तथा बलिकर्मसे सम्पन्न, आगारेषु धरमा घरमें, अनुरूप-गुणवत्- योग्य गुणोवाणा योग्य गुणोवाले, भाजनस्थानि पात्रमा राप्पी पात्रमें रखकर, स्ववच्छन्नानि अशुभरक्षणीने भली प्रकार ढाँककर, अग्नि-सलिल- अग्नि, जल, उपस्वेद- पृथ्वीनी गरमी भुषण, धूम-रज - धूमाडे, धूण धूम, धूल, मूषक- छिंदर चूहे, चतुष्पदाम् अने योपमा प्राणी और पशुओं, अनभिगमनीयानि न पहुँची शके ओवी रीते न पहुँच सके इस तरह, शिष्येषु शिष्योंमें, आसज्य षष्ठ्यावीने लटकाकर, स्थापयेत् राखवा रखे ॥ ११ ॥

11. Having thus been culled and placed in suitable vessels, they should be stored in houses with doors opening to the east or the north, in a room which is windless except for one window, in

११. चानुरूपगुणवद्भाजनस्थान्यागारेषु—चानुरूपगुणवद्भाजने-

संस्थाप्यागारेषु (ब ध)

,, मूषक-मूषिक (प.)

,, शिष्येष्वसज्य—शिष्ये च स्वासज्य (ब.)

a house where every day flower-offering and sacrifice are observed and which is proof against fire, water, moisture, smoke, dust mice and quadrupeds. The vessel should be well-covered and kept securely tied in swings.

वमन- विरेचन- द्रव्याणां भावनार्थमालोडनार्थं च द्रव्याणि—

तानि च यथादोषं प्रयुञ्जीत सुरा-सौवीरक-तुषोदक-मैरेय-मेदक-धान्याम्ल-फलाम्ल दध्यम्लादि - मिर्वति, मृद्वीकामलक-मधु-मधुक-परूषक-फाणित-क्षीरादिभिः पित्ते, श्लेष्मणि तु मधु-मूत्र-कषाय-दिभिर्भावितान्यालोडितानि च; इत्युद्देशः ।

तानि च तेओने। इनका, वाते वायुमा वातमें, सुरा-सौवीरक- सुरा, सौवीरक सुरा, सौवीरक, तुषोदक- तुषोदक तुषोदक, मैरेय- मैरेय मैरेय, मेदक- मेदक मेदक, धान्याम्ल- डाल धान्याम्ल, फलाम्ल- सुरडा फलाम्ल, दध्यम्ल- दध्यम्ल दध्यम्ल, आदिभिः वगेरे वडे आदिके साथ, पित्ते पित्तमा पित्तमें, मृद्वीका- दक्ष द्राक्षा, आमलक- आमला आवला मधु-मधुक- मध, जेठीमध मधु, मुलहठी, परूषक- दालसा फालसा, फाणित- जेठीमध राभ राव, क्षीरादिभिः अने दूधवडे दूध आदिके साथ, श्लेष्मणि अने डक्षमा और कफमें, मधु-मूत्र- मध, मूत्र मधु मूत्र, कषाय- अने कषाय और कषाय, आदिभिः आदि वडे आदिसे, भावितानि भावना आपी भावना देकर, आलोडितानि अने ओओमा घोणी और इनमें घोलकर, यथादोषम् यथादोष दोषानुसार, प्रयुञ्जीत उपयोग करवा प्रयोग करे, इति उद्देशः आ संक्षेपमा कलु छे यह संक्षेपमें कहा है;

12-(1) These should be administered according to the morbid humor. They should be given with Sura, Sauveeraka, Tushodaka, Maireya and Medaka wines.

१२ धान्याम्लफलाम्लदध्यम्लादिमिर्वति—धान्याम्लदध्यम्लादि-

मिर्वति (ब.)

,, मृद्वीकामलकमधुमधुकपरूषकफाणितक्षीरादिभिः—मृद्वीका -

मधुमधुकफाणितक्षीरादिभिः (ब.)

sour-gruel, sour fruit-juice, sour curds etc in condition of vata, in condition of pitta with grape, emblic myrobalans, honey, liquorice, sweet falsah, liquid gur milk etc; and in condition of kapha, they should be impregnated and mixed with honey, cow's urine and decoctions curative of kapha etc Thus, has the subject been described, in brief

तंविस्तरेण द्रव्य-देह-दोष-सात्म्यादीनि प्रवि-
भज्य व्याख्यास्यामः ॥१२॥

द्रव्य-देह-द्रव्य, देह द्रव्य, देह, दोष दोष दोष
सात्म्यादीनि अने सात्म्यादीना और सात्म्यादिके,
प्रविभज्य विभाग करीने ते द्वारा विभाग कर उसके द्वारा,
तम् ते विषयम् उस विषयका, विस्तरेण विस्तारथी
विस्तारसे, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करथु व्याख्यान
करेंगे ॥ १२ ॥

12. The same, shall we now des-
cribe, in extenso under the divisions of
drugs, constitution, morbidity, homo-
logation etc

वमनद्रव्याणां मदनफलस्य श्रेष्ठत्वम्—

वमनद्रव्याणां मदनफलानि श्रेष्ठतमान्याचक्षते,
अनपायित्वात् । तानि वसन्तग्रीष्मयोस्तरे पुष्या-
श्वयुग्म्यां मृगशिरसा वा गृहीयान्मैत्रे मुहूर्ते ।

वमनद्रव्याणाम् वमन द्रव्योंमें,
मदनफलानि भीक्षणने मदनफलको, अनपायित्वात्
हानिकारक न होनाथी अपकार नहीं करनेसे, श्रेष्ठतमानि
सौथी श्रेष्ठ सबसे श्रेष्ठ, आचक्षते उहे छे कहते हैं,

१२ देह दोष-सात्म्यादीनि प्रविभज्य-देह दोष-सात्म्यादीन्
वसन्तादीन् प्रविभज्य (घ ञ फ.)

११ वसन्तग्रीष्मयोस्तरे पुष्याश्वयुग्म्यां मृगशिरसा वा-वसन्त-
-ग्रीष्मयोस्तरे पुष्याश्वयुग्म्यां मृगशिरसि वा (घ ञ फ.)

१३ मुहूर्ते-मुहूर्ते-काले च-(घ.)

तानि तेओने इनको, वसन्तग्रीष्मयो वसन्त अने
ग्रीष्मना वसन्त और ग्रीष्मके, अन्तरे मध्यमां सन्धि-
कालमें, पुष्याश्वयुग्म्याम् पुष्य, अश्विनी पुष्य, अश्विनी,
मृगशिरसा वा अथवा मृगशीर्ष नक्षत्र अथवा मृगशीर्ष
नक्षत्रमें, मैत्रेमुहूर्ते मैत्रमुहूर्तमें, गृहीयात्
देवा प्रहण करना चाहिए ।

13-(1). The emetic nut is regarded
as the best of emetic drugs as its
administration is attended with no
risks It should be culled between the
spring and the summer under the
constellation of Pushya, Asvin twins,
or the Mrigasiras during the auspi-
cious hour of the Maitreya Muhurta.

मजनफलानां ग्रहणस्थापनविधि —

यानि पक्कान्यकाणान्यहरितानि पाण्डून्मृ-
मीण्यपूतीन्यजन्तुजग्धान्यहस्वानि; तानि प्रमृज्य,
कुशपुटे बद्धा, गोमयेनालिप्य, यवतु(वु)षमाषशा-
लिकुलत्थमुद्रपलानामन्यतमे निदध्यादधरात्रम् ।

यानि ओ जो, पक्कानि पाकुं पके हुए, अकाणानि
छिद्र विनानां छिद्ररहित, अहरितानि हरीला पक्ष्मी
रहित हरे वर्णसे रहित, पाण्डूनि पीला पाण्डुवर्ण,
अकिमीणि अन्तुविनानां कृमिरहित, अपूतीनि दुग्ध-
विनानां दुग्धरहित, अजन्तुजग्धानि जन्तुओंसे न
आधेला जन्तुओंसे न खाये हुए, अहस्वानि अने श्वेता,

१३. यानि पक्कान्यकाणान्यहरितानि यानि पक्कानि हरितानि

(घ. ञ.)

- , अपूतीनि-अकुशानि अपूतीनि (घ.)
- , अहस्वानि-अकुशानि अहस्वानि (छ.)
- , प्रमृज्य कुशपुटे बद्धा-प्रमृज्य कुशमूलबद्धा (घ फ.)
- , गोमयेनालिप्य-गोमयेनानुलिप्य (घ.)
- , यवतुषमाषशालिकुलत्थमुद्रपलानाम्-यवतुषमाषशालिकुलत्थ-
कुलत्थमुद्रपलानाम् (घ.)
- , शालिकुलत्थ-शालिकुलत्थ (घ.)
- , मुद्रपलानाम्-मुद्रपलानाम् (घ.)
- , " " -मुद्रपलानाम् (घ फ.)

होय और बड़े हों, तानि ते भी ढगने उन मैनफलोंके, प्रमृज्य साध करी साफ करके, कुशपुटे कुशना पुटभां कुशके पुटमें, बद्ध्वा ओंथी बाधकर, गोमयेन गाथना छाबुथी गोवरका, आलिप्य ढीपी लेप करके, पक्व-तु(ड)प-वनना इतरां जौतुष, माष- अउद उदद, कालि- शालियोभा शालिचावल, कुलस्थ-मुद्र- डण्ठी के भग ओओभांना कुलस्थ वा मूग इनमें, पलानाम् अन्यतमे डार्ध ओडना ढगदाभां किसी एकके ढेरमें, जहरात्रम् आठ द्विध आठ रात तक, निदध्यान राभनां रख देवे।

13(2) Such of the fruits as are ripe, as are not perforated, as are not green but are yellowish, as are neither touched by worms, nor rotten nor bitten by insects nor small in size should be gathered, cleansed and bundled up in sacred grass, smeared with cow-dung and kept for eight nights in a heap of barley husk, black-gram, rice, horse-gram or green-gram.

अत ऊर्ध्वं मृदूभूतानि मध्विष्टगन्धान्युद्धृत्य शोषयेत् । सुशुष्काणां फलपिप्पलीरुद्धरेत् । तासां घृतदधिमधुपललविमृदितानां पुनः शुष्काणां नवं कलशं सुप्रमृष्टवालुकमरजस्कमाकण्ठ पूरयित्वा स्वच्छन्नं खनुगुप्तं शिष्येष्वसज्य सम्यक् स्थापयेत् ॥१३॥

१३. मृदूभूतानि-मृदूभूतानि तानि (५)

.. फलपिप्पलीरुद्धरेत्-पलानां पिप्पलीरुद्धरेत् (न फ)

.. शिष्येष्वसज्य-शिष्ये असज्य (१)

.. -शिष्ये स्वासज्य द.)

.. -शिष्येष्ववसज्य (५ फ)

.. सम्यक् स्थापयेत्-स्थापयेत् (५.)

अत ऊर्ध्वम् त्पारभाइ इसके पीछे मृदूभूतानि नरभ मृदु, मध्विष्टगन्धानि अने मधना नेवी प्रिय वासनावाणी थये मधुर इष्ट गन्धयुक्त होने पर, उद्धृत्य डाढीने निकालकर, शोषयेत् सूखना सूखाले, सुशुष्काणाम् भगभर सूकायेदां भी ढगभांथी भली प्रकार सूखे मैनफलोंमेंसे, फलपिप्पलीः पीप वीजोंको, उद्धरेत् डाढी देवां निकाल ले, तासाम् तेओने इनको, घृत-दधि- धी, ढही घी, दही, मधु- मध मधु, पलल- तथा तलना उदकभा तथा तिलकल्लके साथ, विमृदितानाम् वाटी पीसकर, पुन इरीथी पुन, शुष्काणाम् सूखनी सूखाकर, सुप्रमृष्ट-वालुकम् रेतीने वस्त्रथी सारी रीते ढूछी नाभी वालुकाको अच्छी प्रकार पोंछ डालकर, भरजस्कम् धूण वगरना धूलरहित, नवम् नवा नये, कलशम् भडाने घबेको, आकण्ठम् गण्ठा सुधी गलेतक, पूरयित्वा भरी ढर्ध भरकर, स्वच्छन्नम् लेने भराभर ढांडी अच्छी प्रकार ढाककर, खनुगुप्तम् सुरक्षित रीते सुरक्षित रूपमें, शिष्येषु शिष्याभां छीकों पर, आसज्य ढगडावी लटकाकर, सम्यक् सजाणपूर्वक भली प्रकार, स्थापयेत् भूकवे रख देवे ॥ १३ ॥

13. Afterwards, when they have become soft sweet and pleasant-smelling, they should be taken out and dried. When they are well dried, their seeds should be taken out. They should be crushed with ghee, curds, honey and til-paste and dried again. Then they should be filled to the neck in a new pot which is clean and free from sand or dust, well closed with a lid, well protected and placed securely in a swing.

वमनौषधपानविधि --

अथच्छर्दनीयमातुरं द्वयहं त्रयहं वा चोद-
स्वेदोपपन्नं श्वच्छर्दयितव्यमिति प्राम्यानूपौदक-
मांसरस-क्षीर-दधि-माष-तिल-शाकादिभिः समु-

१४. श्वच्छर्दयितव्यमिति-च च्छर्दयेदिति (ख.)

ત્ક્લેશિતશ્લેષ્માણં વ્યુષિતં જીર્ણહારં પૂર્વાહ્નિ
કૃતવલિહોમમજ્જલપ્રાયશ્ચિત્તં નિરજનમનતિસ્નિગ્ધં
યવાગ્વા ઘૃતમાત્રાં પીતવન્તં, તાસાં ફલપિપ્પલી-
નામન્તર્નલ્લમુષ્ટિં યાવદ્વા સાધુ મન્યેત જર્જરીકૃત્ય
યદ્દિમધુકષાયેણ કોવિદાર-કર્ણદાર-નીપ-વિદુલ-
વિમ્બી-શણપુષ્પી-સદાપુષ્પી-પ્રત્યક્ષપુષ્પી-કષાયા-
નામન્યતમેન વા રાત્રિમુષિતં વિમૃચ પૂતં મધુ-
સૈન્ધવયુક્તં સુલ્લોષ્ણં કૃત્વા પૂર્ણં શરાવં મન્ત્રેણા-
નેનાભિમન્ત્રયેત્—

‘ૐ બ્રહ્મદક્ષાશ્વિરુદ્રેન્દ્રભૂચન્દ્રાર્કાનિલાનલાઃ ।

ઋષયઃ સૌષધિગ્રામા ભૂતસંજ્ઞાઞ્ચ પાન્તુ તે ॥

રસાયનમિવર્ષીણાં દેવાનામમૃતં યથા ।

સુધેવોત્તમનાગાનાં મૈષડ્યમિદમસ્તુ તે ॥’

इत्येवमभिमन्त्रयोदङ्मुखं प्राङ्मुखं वाऽऽतुरं
पाययेच्छ्लेष्मज्वरगुल्मप्रतिश्यायार्तं विशेषेण पुनः
पुनरापित्तागमनाव, तेन साधु वसति;

અથ હવે અવ, દ્વયદશ એ દિવસ દો દિન, ત્રયદશ વા
કે ત્રણ દિવસ યા ત્રીન દિન, સ્નેહસ્વેદ સ્નેહન અને સ્વેદન
સ્નેહન ઓર સ્વેદન, ટપપણમ્ કરાવી દેકર, હર્દનીયમ્
વમનને થોડા વમન કરાવે યોગ્ય, આતુરશ્ચ દરદીને
રોગીકો, શ્વ. કાલે કલ, હર્દયિતવ્યમ્ હિતિ વમન
કરાવવું છે એમ નિશ્ચય કરી વમન દેના ચાહિયે એસા
નિશ્ચય કરકે, ગ્રામ્ય- ગ્રામ્ય ગ્રામ્ય, આનૂપ-ઔદક-
આનૂપ તથા ઔદક પ્રાણીઓના આનૂપ તથા ઔદક
પ્રાણીયોંકે, માંસરસ- માંસરસો માંસરસ, ક્ષીર-દધિ- દધિ,
દહી દૂધ, દહી, માષ-તિલ- અડદ, તલ માષ, તિલ, શાકા-
દિમિ તેમજ શાક વગેરેથી એવં શાક આદિસે, સમુદ્કે-
શિત- સારી રીતે બહાર નીકળવા તૈયાર થયેલા મલી
પ્રકાર બાહર નિકલનેકી બોર પ્રવૃત્ત, શ્લેષ્માણમ્ કફવાળા
કફવાલે, જીર્ણહારશ્ચ અને જેનો પૂર્વ દિવસનો આહાર
પચી ગયો છે એવા રોગીને ઓર જિસકા પ્રથમ દિનકા
આહાર જીર્ણ હો ગયા હે એસે રોગીકો, વ્યુષિતશ્ચ રાત્રિ
વીત્યા પછી રાત્રિ વ્યતીત હોનેકે વાદ, પૂર્વાહ્નિ દિવસના
પૂર્વ ભાગમાં પૂર્વાહ્નિમં, કૃતવલિ-હોમ- બાલ-હોમ વલિ-
હોમ મજ્જલ- મગલ મગલ, પ્રાયશ્ચિત્તમ્ તેમજ પ્રાય-

શ્ચિત્ત એવં પ્રાયશ્ચિત્ત કરાકે, નિરજનમ્ બૂખ્યા વિના
મોજન કિયે, જનતિસ્નિગ્ધશ્ચ તથા અતિ સ્નિગ્ધ નહિ
એવા તેને અતિસ્નિગ્ધ નહીં એસે ઉસકો, યવાગ્વા યવાગ્
સાથે યવાગ્કે સાથ, ઘૃતમાત્રામ્ ધીની માત્રા ધીની
માત્રા, પીતવન્તમ્ પિપ્પલી પિપ્પલી, તાસામ્ તે
ઉન, ફલપિપ્પલીનામ્ મીઠાનાં બીજ મૈનફલકે
ચીજોંકી, અન્તર્નલ્લમુષ્ટિમ્ નખ અંદર રહે એવી મુઠ્ઠીમાં
જેટલા સમાય તેટલા નલ ન દિવાઈ દે એસી એક મુઠ્ઠીમર
માત્રાકો, યાવત્ વા સાધુ મન્યેત કે થોડા લાગે તેટલી
માત્રામાં અથવા જિતની ઠીક સમજે ઉતની માત્રાકો, જર્જરી-
કૃત્ય ખાંડી કુચલકર, યદ્દિમધુ- જેમીમધના મુલદીકે,
કષાયેણ કષાયથી કષાયસે કોવિદાર- અથવા કાચનાર
અથવા કાંચનાર, કર્ણદાર- કાચનાર કાચનાર, નીપ કદમ્બ
કદમ્બ, વિદુલ- સમુદ્કેળ સમુદ્કેળ, વિમ્બી- ધીલોડી
કુન્દુર, શણપુષ્પી- ધૂધરો વનસન, સદાપુષ્પી- આકડો
આક, પ્રત્યક્ષપુષ્પી- અને અધેડો એઓમાંથી ઓર
ચિરચિટા ઇનમેંસે, કષાયાણામ્ અન્યતમેન વા કોઈ એકના
કષાયમાં કિસી એકકે કાચમેં, રાત્રિમ્ રાત્રિ રાતમર,
ઘૃતમ્ રાખી ભિગોંકર, વિમૃચ થોળી મલકર,
પૂતમ્ ગાળી છાનકર, મધુસૈન્ધવ- મધ અને સિંધાલુ
મધુ ઓર સૈન્ધાનમક, યુક્તમ્ મેળવી મિલાકર, સુલ્લોષ્ણમ્
નવશેકો થોડા ગરમ, કૃત્વા કરી કરકે, પૂર્ણમ્ શરાવશ્ચ
૬૪ તોલા માપને પ્યાલો ભરી તેનું ૬૪ તોલે માપકા
પ્યાલા મરકર ઉસકા, અનેન આ રસ, મન્ત્રેણ મન્ત્રથી
મન્ત્રસે, અભિમન્ત્રયેત અભિમન્ત્ર કરવું અભિમન્ત્ર
કરે, ૐ ૐ ૐ, બ્રહ્મ- બ્રહ્મા બ્રહ્મા, દક્ષ-અશ્વિ-દક્ષ,
અશ્વિનીકુમાર દક્ષ, અશ્વિનીકુમાર, રુદ્ર-ઇન્દ્ર- રુદ્ર, ઇન્દ્ર
રુદ્ર ઇન્દ્ર, શૂ-ચન્દ્ર- પૃથ્વી, ચન્દ્ર પૃથ્વી, ચન્દ્ર, અર્ક-
સૂર્ય સૂર્ય, અનિલ- વાયુ વાયુ અનલા. અગ્નિ અગ્નિ,
ઔષધિગ્રામા ઔષધસમૂહ સાથે સંપૂર્ણ ઔષધિસમૂહ,
ઋષય ઋષિઓ ઋષિ, ભૂતસંજ્ઞા ચ અને ભૂતના
સમૂહો ઓર ભૂતસંજ્ઞ, તે તારી તેરી, પાન્તુ રક્ષા કરો રક્ષા
કરે, ઋષીણામ્ ઋષિઓને માટે ઋષિયોંકે લિયે, રસા-
યનમ્ રસ જેમ રસાયન હિતકર છે જિસ પ્રકાર રસાયન
હિતકર હૈ, દેવાનામ્ દેવાને માટે દેવોંકે લિયે, અમૃતમ્
યથા જેમ અમૃત હિતકર છે જિસ પ્રકાર અમૃત હિતકર
હૈ. ઉત્તમનાગાનામ્ અને ઉત્તમ નાગોને, માટે ઓર

उत्तम नागोंके लिए, सुधा हव नेम सुधा हितकर छे जिस प्रकार सुधा हितकर है, इदम् तेम आ उस प्रकार यह, भैषज्यम् औषध औषध, ते तारे भाटे तेरे लिए, अस्तु हितकर थाये। हितकर हो, हलि एवम् नेम इस प्रकार, अभिमन्त्र्य अभिमन्त्र्य करी अभिमन्त्रण करके, आसुरम् वमनने योग्य रोगीने वमनके योग्य रोगीको, विशेषेण तथा विशेषे करी तथा खासकर, श्लेष्मज्वर- कृष्णज्वर कफज्वर, गुल्म- शुद्ध गुल्म. प्रतिश्याय- अने प्रतिश्यायना और प्रतिश्यायके आर्तम् दर्दीने रोगीको, उदङ्मुखश्च उत्तमभिमुख उत्तराभिमुख, प्राङ्मुखश्च वा के पूर्वभिमुख भेसाडी या पूर्वाभिमुख बिठाकर, आपित्तागमनात् पित्त आवे त्यां सुधी जब तक पित्त बहार आये तब तक, पुनः पुनः वारे वारे बार बार, पाययेत् पापु पिलावे, तेन येनाथी इससे, साधु सारी रीते भली प्रकार, वमति वमन थाय छे वमन होता है;

14 (1) The patient to whom emesis is to be administered should be subjected to the oleation and sudation procedures for two or three days His kapha should then be roused up the day previous to the administration of emesis, by a diet of the meat juice of domestic wet-land and aquatic creatures, milk, curds, black gram, til, vegetables etc. In the morning, when the food taken in the previous night has been fully digested and the kapha has been well precipitated after he has performed sacrifice, poured libation of ghee into the fire done auspicious and purificatory rites and has taken a potion of barley soup mixed slightly with unctuous articles along with a dose of ghee and without taking any solid diet, he should be given the emetic potion in the following manner. Take a fistful of

the emetic nut seeds and crushing them as much as is necessary for the purpose, soak them in the decoction of liquorice, variegated mountain ebony, white mountain ebony, Cadamba, hijjal tree, scarlet fruit gourd, flax hemp, mudar, or rough chaff tree. It should be kept overnight, it should then be rubbed and strained, mixed with honey and rock salt, warmed to a genial degree and filled in a measure pot with the following holy verse chanted over it. Om, may Brahma, Daksha Aswins, Rudra, Indra, the earth, the moon, the sun, the gods of the wind, the fire the sages, the host of drugs and all living creatures protect thee. Even as the vitalizers are to the sages, and ambrosia to the gods, as nectar is to the best of the Nagas, so may this medicine be unto thee Having thus sanctified the potion, the patient with his face turned to the east or the north must be made to drink again and again and vomit until the bile is seen to come out especially in persons afflicted with fever of the kapha type, gulma or coryza This is the proper method of the procedure of Emesis

वमनायोगे कर्तव्यम्—

हीनवेगं तु पिप्पल्यामलक-सर्षप वचाककल-
अणोष्णोदकैः पुनः पुनः प्रवर्तयेदापित्तदर्शनात्।
इत्येष सर्वशुद्धनयोगविधिः ॥१४॥

हीनवेगम् तु ने वमनने वेग हीन लागे तो वमनके हीनवेग होनेपर, आपित्तदर्शनात् पित्त आवे त्यां

મુધી જયતક પિત્તકા દર્શન હો તબ તક, પિપ્પલી પીપર
પિપ્પલી, આમલક- આમળાં આંવલા, સર્વપ- સરસવ
સરસો, વચાકલ્ક- અને વજના કલ્ક ઝૌર વચાકા
ક્લ્ક, લવણ- સૈંધવ સેવાનમક, ઝરણ- અને ગરમ
ઝૌર ગરમ, સદકૈઃ પાણીથી પાનીસે, પુનઃ પુનઃ વાર વાર
વારવાર, પ્રવર્તયેત્ વમનને પ્રવૃત્ત કરવું વમનનો પવૃત્ત
કરે, એવઃ આ યદ્, સર્વ સધળી સવ, હર્દનયોગ- વમન-
યોગની વમનયોગકી, ત્રિવિધિઃ વિધિ છે વિધિ હૈ ॥ ૧૪ ॥

14 If the urge be weak in the patient, it should be augmented by repeated administration of the paste of long pepper emblic myrobalan, rape-seed and sweet flag as also rock salt and hot water, until the appearance of bile in the vomit This is the method of administration of all kinds of emetic preparations.

સર્વેષુ વમનયોગેષ્વનુક્તમપિ મધુસૈન્ધવં દેયમ્—

સર્વેષુ તુ મધુસૈન્ધવં કફવિલયનચ્છેદાર્થં વમ-
નેષુ વિદધ્યાત્ । ન ચોષ્ણવિરોધો મધુનશ્છર્દનયો-
ગયુક્તસ્ય, અવિપક્વપ્રત્યાગમનાદ્દોષનિર્હરણાચ્છ ॥ ૧૫ ॥

સર્વેષુ બધાં સવ, વમનેષુ તુ વમનેામા વમનોમે,
કફ- કફને કફકો, વિલયન- પિગળાવવા દ્રવ બનાવે,
છેદનર્થમ્ તથા છેદવા માટે તથા છેદન કરનેકે ક્રિયે,
મધુ- સૈન્ધવમ્ મધ અને સિંધાવૃક્ષ મધુ ઝૌર સૈન્ધવ,
વિદધ્યાત્ વાપરવાં દેનાં ચાહિયે, હર્દનયોગ માટે વમન-
યોગમા વમનયોગોમે, યુક્તસ્ય આવતા મિલાયે જાતે, મધુન-
મધનેા મધુકે, અવિપક્વ- અણુપયેલુ જ વિના પરિપાક
હુયે, પ્રત્યાગમનાત્ પાણુ આવવાથી વાપિસ આજાનેસે,
દોષનિર્હરણાત્ ચ અને દોષનુ હરણુ કરવાથી
ઝૌર દોષોનો નિકાલનેકે કારણ, ઝષ્ણવિરોધ- ચ ન
ઝષ્ણતાથી વિરોધ નથી ઝષ્ણતાસે વિરોધ નહીં હોતા
॥ ૧૫ ॥

in order to liquefy and segregate the kapha in the body The honey used in emetic preparations does not become incompatible with heat, as it is thrown out undigested and as it helps the elimination of the morbid matter

મદનફલાનામધૌ માત્રાયોગઃ —

ફલપિપ્પલીનાં દ્વૌ દ્વૌ ભાગૌ કોવિદારાદિકષા-
યેણ ત્રિ.સપ્તઘટ્વઃ સ્નાવયેત્, તેન રસેન તૃતીયં ભાગં
પિપ્પા માત્રાં હરીતકીભિર્વિભીતકૈરામલકૈર્વા તુભ્યાં
વર્તયેત્, તાસામેકાં દ્વૈ વા પૂર્વોક્તાનાં કષાયાણામ-
ન્યતમસ્યાજ્જલિમાત્રેણ વિમૃદ્ય લલચ્છેષ્મપ્રસેકમ-
ન્થિજ્વરોદરાશ્વિષુ પાયયેદિતિ સમાનં પૂર્વેણ ॥ ૧૬ ॥

ફલપિપ્પલીનામ્ મી ઢળનાં બીજના મૈનફલકે મીજકે,
દ્વૌ દ્વૌ બે બે દો દો, ભાગૌ ભાગને ભાગોનો, કોવિદારાદિ-
કષાયેણ કાંચનાર બગેરેમાંથી કાંઈ એકના કષાયથી
કોવિદાર આદિયેસે કિસી એકકે કષાયસે, ત્રિ:સપ્તઘટ્વઃ
એકવીસવારે ઈકોસવાર, સ્નાવયેત્ ગાળી દેવા છાન લેવે,
તેન તે ગાળેલાં ઝન છાને હુયે, રસેન રસથી રસે,
તૃતીયમ્ ત્રીજા વચે હુયે તીસરે, આગમ્ ભાગને ભાગનો,
પિપ્પા પીપ્પીને પીપર, હરીતકીભિઃ હરડે હરડે,
વિભીતકૈઃ બહેડાં બહેડાં, આમલકૈઃ વા કે આમળાં વા
આંવલેકે, તુભ્યામ્ બેવડી સમાન, માત્રામ્ વર્તયેત્
બેબી બનાવવી ગોલિયા બનાયે, તાસામ્ તેમાંથી
ઇનમેસે, એકામ્ એક એક, દ્વૈ વા કે બે ગાળીને વા
દો ગોલિયોનો, પૂર્વોક્તાનામ્ અગાઉ કહેલ પૂર્વોક્ત
કોવિદારાદિ, કષાયાણામ્ કષાયોમાંના કષાયોમેસે,
અન્યતમસ્ય કાંઈ એક કષાયના કિસી એક કષાયકે,
જ્જલિમાત્રેણ ચાર પદ્ધર્મા ચાર પલમેં, વિમૃદ્ય ચોળી
મર્દનકર, લલચ્છે બલવાન લલવાન, શ્લેષ્મપ્રસેક- કફ-
પ્રસેક કફસાવ પ્રનિથ ગાંડ પ્રનિથ, જ્વર- જ્વર જ્વર,
ઝર ઝર ઝર, ઝરુચિષુ અને ઝરુચિમાં ઝૌર
ઝરુચિમેં, પાયયેત્ હિતિ પિચાવવી પિલાયે, પૂર્વેણ

૧૬ દ્વૌ દ્વૌ ભાગૌ-દ્વૌ ભાગૌ (૫)

,, સ્નાવયેત્-સ્નાવયેત્ (૬ ૫)

15 In all emetic preparations, honey and rock-salt must be added

स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्व योगना स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्वयोगके, समानम् समान करवुं भेष्टो समान करना चाहिए ॥ १६ ॥

16. Take two out of three parts of emetic nut seeds and six times the quantity of the decoction of the variegated mountain ebony and other drugs, and soak it and strain twenty-one times. Then take the remaining one part of the emetic nut seeds and reducing it to paste with the above decoction, make boluses of it of the size of the chebulic, beleric or emblic myrobalan. One or two of these pills rubbed well with 16 tolas of the decoction of any of the drugs of the variegated mountain ebony group, should be administered as potion in severe conditions of excessive discharge of mucus from the mouth, tumors, fever, abdominal disease and anorexia. The rest of the procedure is as described before.

मदनफलानां पत्र पयोमुखा योगा —

फलपिप्पलीक्षीरं, तेन वा क्षीरयवागूमधोभागे रक्तपित्ते हृद्दाहे च; तज्जस्य वा दध्न उत्तरकं कफ-च्छर्दितमकप्रसेकेषु; तस्य वा पयसः शीतस्य सन्तानिकाञ्जलिं पित्ते प्रकुपिते उरःकण्ठहृदये च तनुकफोपदिग्धे, इति समानं पूर्वेण ॥१७॥

अधोभागे नीथेना भागना अधोगामी, रक्तपित्ते रक्तपित्तमां रक्तपित्तमें, हृद्दाहे च अने हृदयना दाहमां और हृदयदाहमें, फलपिप्पली-भीटगनां भीष्मक्षीरपाकविधि वडे साधित सैनफलसे क्षीरपाक-विधिद्वारा साधित, क्षीरम् दूध दूध, तेन वा क्षीर यवागूम अथवा ओ दूधथी साधित यवागू देवी अथवा

इस दूधसे साधित यवागू देवे, कफ-च्छर्दि- उद्ध्वन्य उद्ध-टीमां कफजन्य वमनमें, तमक- तमक श्वासमां तमक श्वासमें, प्रसेकेषु तथा उद्ध्वन्येकमां तथा कफप्रसेकमें, तज्जस्य ते दूधना जमावेक्षा इस दूधकी जमाई, दध्न दहीनी दहीकी, उत्तरकम् भक्षार्थ देवी मलाई देवे, पित्ते पित्त पित्तके, प्रकुपिते प्रकुपिते प्रकुपित होने पर, उरःकण्ठहृदये अने छाती, उर तथा हृदय और उर, कण्ठ और हृदयके, तनुकफ- पातण। उद्ध्वी पतले कफसे, उपदिग्धे देपार्थ जतां लिप्त होने पर, तस्य ते दूध इस दूधके, शीतस्य शीतल यतां शीतल होजाने पर, पयस ते दूधनी उस दूधकी, सन्तानिका भक्षार्थनी मलाईकी, अञ्जलिम् इति १६ तोला मात्रा आपवी १६ तोले मात्राको देवे, पूर्वेण स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्व योगना स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्व योगके, समानम् समान करवुं भेष्टो समान करना चाहिए ॥ १७ ॥

17. The milk prepared with the emetic nut seeds or the milk gruel prepared with that milk is beneficial in hemothermia affecting the lower region of the body, and heart-burn. The supernatant part of the curds made from that milk is beneficial in vomiting due to kapha, asthma and ptialism. The top part of the milk prepared with emetic nut and cooled, is beneficial in the provocation of pitta wherein the chest, throat and the stomach are coated with a thin layer of mucus. The rest of the procedure is as described before.

फलपिप्पलीशृतक्षीराश्वनीतमुत्पन्नं फलादि-कककषायसिद्धं रुफाभिभूनाग्निं विशुष्यदेहं च मात्रया पाययेदिति समानं पूर्वेण ॥१८॥

१७ तज्जस्य-रुषितस्य (३)

,, तमकप्रसेकेषु-तमकप्रसेकेषु पूर्ण शराव (अ.)

१८ फलपिप्पलीशृतक्षीराश्वनी-म्-फलपिप्पलीक्षीराश्वनीतम् (अ.)

, विशुष्यदेहं च-विशुष्यदेहं विशुष्यमाणं च (अ.)

कफाभिभूत-उदर्या पराभव पाभेला कफसे आकाण्ड, अग्निम् अग्निवाणाने अग्निवालेको, विशुष्यत्- तथा सूक्ष्मा और शुष्क, देहम् शरीरवाणाने शरीरवालेको, फल पिप्पली- भीठणनां भीजथी मैनफलके बीजसे, शृत- क्षीरात् साधेय दूधभाथी साधित दूधसे, उत्पन्नम् उत्पन्न उदरेल उत्पन्न किया हुआ, नवनीतम् भाभलुने मक्खन, फलादि- भीठण वगेरेना मैनफल आदिके, कल्क-कषाय- उदक अने उपायथी कल्क तथा कषायसे, सिद्धम् सिद्ध करी सिद्ध करके, मात्रया पाययेत् इति मात्रा- सर पायुं मात्रामें पिलाये, पूर्वेण स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्वयोगना स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्वयोगके, समानम् समान उदरु भेधथी समान करना चाहिए ॥ १८ ॥

18 The fresh butter formed from milk prepared with emetic nut seeds, should be prepared with the decoction and paste of the drugs of the emetic nut group, and be given as potion in conditions of the gastric fire being over-powered by kapha, and in dehydrated condition of the body. The rest of the procedure is as described before.

मदनफलानामेको प्रेययोगः—

फलपिप्पलीनां फलादिकषाये त्रिःसप्तकृत्वः सुपरिभाषितेन पुष्परजःप्रकाशेन चूर्णेन सरसि संजातं बृहत्सरोरुहं सायाह्णवचूर्णयेत्, तद्रात्रि- व्युषितं प्रभाते पुनरवचूर्णितमुद्धृत्य हरिद्राकृसर- क्षीरयवागूनामन्यतम सैन्धवगुडफाणितयुक्तमा- कण्ठं पीतवन्तमाप्रापयेत् सुकुमारमुत्क्रिष्टपित्तक- फमौषधद्वेषिणमिति समानं पूर्वेण ॥ १९ ॥

फलादि- भीठण वगेरेना मैनफलदिके, कषायेण उपायथी कषायसे, त्रिःसप्तकृत्व ओधवीसवार इक्कीसवार, सुपरिभाषितेन सादां पेठे भावना आपेला अच्छी प्रकार भावना दिये हुए, फलपिप्पलीनाम् भीठणनां भीजना मैनफलके बीजके, पुष्परजःप्रकाशेन परागनेवा पारीड पुष्पधूलिके समान, चूर्णेन थूल्ने चूर्णको, सायाह्ण साय- डाणे सायंकाल, सरसि सरोवरभां तालावमें, संजातम्

उत्पन्न थयेला उत्पन्न हुए, बृहत्सरोरुहम् मोटा उमण पर बड़े कमल पर, अवचूर्णयेत् छोटी देवुं छिन्नक देवे, प्रभाते सवार प्रात काल, पुनः वणी फिर, रात्रिव्यु- वितम् आभी रात उमल पर पडी रहेला रातभर कमल पर पड़े रहे, अवचूर्णितम् छोटे छिन्नके हुए, तत् ते थूल्ने उस चूर्णको, उद्धृत्य उतारी लध उतारकर, हरिद्रा- हलदी, कृसर- कुसरा कुसरा, क्षीरयवागूनाम् दूध अने यवागू ओओभाथी दूध और यवागू इनमेंसे अन्यतमम् छोटी ओधने किसी एकको, सैन्धव- गुड- सिंधावूल्, गोण सैन्धव, गुड, फाणित-युक्तम् अने क्षणित साथे भेजवी और फाणितसे मिलाकर, आकण्ठम् नेले गणा सुधी जिसने गले तक, पीतवन्तम् पीधुं होय ओवा पिया हो ऐसे, सुकुमारम् सुकामण नाजुक प्रकृतिवाले, उत्क्रिष्ट- तेभज वृद्धि पाभेला एव बड़े हुए, पित्तकफम् पित्त तथा उदवाणा पित्त तथा कफवाले, औषधद्वेषिणम् अने औषधने दोष उरनार दरीने और औषधसे द्वेष करनेवाले रोगीको, आप्रापयेत् इति संधाउपुं सुघावे, पूर्वेण स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्व योगना स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्वयोगके, समानम् समान, उदरुं भेधथी समान करना चाहिए ॥ १९ ॥

19. The emetic nut should be im- pregnated twenty-one times in the decoction of the drugs of the emetic nut group and then reduced to a fine powder resembling the pollen of flowers. This powder should be sprinkled on a large lotus growing in a lake in the evening; next morning this powder, should be gathered and given as snuff to a delicate person who is afflicted with the provocation of pitta and kapha and who is averse to taking medicines orally, after he has been glutted to the neck on a diet of either turmeric- kedgeree or milk-gruel mixed with rock-salt, gur and treacle. The rest of the procedure is as described before.

मदनफलानामेक फाणितयोगः —

फलपिप्पलीनां भल्लातकविधिपरिष्कृतं स्वरसं पक्त्वा फाणितीभूतमातन्तुलीभावाल्लेहयेत्;

फलपिप्पलीनाम् भीठणनां भीजनां मैनफलके बीजसे, भल्लातकविधि- (अथामान्ति विधिथी मिलावैकी भाति, परिष्कृतम् परिष्कृतं करेथ परिष्कृतं किये हुर, स्वरसम् स्वरसने स्वरसको, पक्त्वा पकावीने पकाकर, मातन्तुलीभावात् तार नीकणे त्यां सुधी तार बन जाने पर, फाणितीभूतम् क्षुण्णित जेवे अनावीने रावकी भाति बनाकर, लेहयेत् अटाउवे चटावे ।

20-(1). Prepare the expressed juice of the emetic nut seeds in the manner described with regard to the marking nut; cook it till it is reduced to the consistency of treacle when it can form threads, and prepare a linctus out of it.

आतपशुष्कं वा चूर्णीकृतं जीमूतकादिकषायेण पित्ते कफस्थानगते पाययेदिति समानं पूर्वेण ॥२०॥

पित्ते अथवा पित्त अथवा पित्तके, कफस्थानगते क्षुब्धान्भीजनां कफस्थान पर पहुंच जाने पर, आतपशुष्कम् वा भीठणनां भीजने तड्डाभां सुकवी मैनफलके बीजको घूपमें सुखाकर, चूर्णीकृतम् अर्धु अनावी चूर्ण करके, जीमूतकादि औभूतक जगेरेना जीमूतादिके कषायेण अवाथनी साथे कषायके साथ, पाययेत् इति पापु पिळावे, पूर्वेण स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्व योगना स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्वयोगके, समानम् समान करवुं जेधै समान करना चाहिए ।

20. The emetic nut seeds dried in the sun and trituated, should be given as potion mixed with the decoction of bristly luffa and other drugs

२० भल्लातकविधिपरिष्कृतं-भल्लातकविधिष्कृत (घ य ध)

, स्वरस-रसम् (थ)

, भावाल्लेहयेत्-भावाल्लेह दापयेत् (ध)

, आतपशुष्कं वा चूर्णीकृतं-घुष्कं वा चूर्णीकृतम् (ध.)

, जीमूतकादिकषायेण-जीमूतादिकषायेण (घ)

of that group, in condition of morbid pitta lodged in the habitat of kapha. The rest of the procedure is as described before.

मदनफलानां षड्विधयोगः —

फलपिप्पलीचूर्णानि पूर्ववत् फलादीनां षण्णामन्यतमकषायक्षुतानि वर्तिक्रियाः फलादिकषा-योपसर्जनाः पेया इति समानं पूर्वेण ॥२१॥

फलपिप्पली- भीठणनां भीजनां मदनफलके बीजके, चूर्णानि अर्धुने चूर्णको, पूर्ववत् अगाडिनी भाइध पूर्वकी भाति, फलादीनाम् भीठण जगेरे अ द्रव्योनां मैनफल आदि छ. द्रव्योंके, षण्णाम् अ अवाथभाथी छ काथोंमेंसे, अन्यतम- डाई थैक किसी एक, कषायक्षुतानि अवाथया परिष्कृत करी कषायसे परिष्कृत कर, वर्तिक्रियाः वर्तिथो अनावी वर्तिया बना लें, फलादि- भीठण जगेरेना मैनफलादिके, कषाय- डाई थैक अवाथनी किसी एक कषायके, उपसर्जनाः साथे साथ मिलाकर, पेयाः इति ते वर्तिथो पीवी उन वर्तियोंको पीवे, पूर्वेण स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्वयोगना स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्वयोगके, समानम् समान करवुं जेधै समान करना चाहिए ॥ २१ ॥

21. The powder of the emetic nut seeds prepared as already described with the decoction of any one of the six drugs of the emetic nut group, should be rolled into pills. They should be taken as potion mixed with the decoction of the drugs of the emetic nut group. The rest of the procedure is as described before.

मदनफलानां विंशतिर्लेहयोगाः —

फलपिप्पलीनामारग्वध-वृक्षक-खादुकण्टक-पाठा-पाटला-शार्ङ्गेश-मूर्धा-सप्तपर्ण-नक्तमाल-

२१. फलादीना-कोविदारादीना (न. ध.)

, फलादिकषाय-कोविदारादिकषाय (क त ध)

२२. फलपिप्पलीनाम्-फलपिप्पलीषु (ध)

, पाटला-पाटलि (ध.)

पिचुमर्द-पटोल सुषवी गुडूची-सोमवल्क-द्वीपिकानां
पिप्पली-पिप्पलीमूल-हस्तिपिप्पली-चित्रक-शृङ्गवे-
राणां चान्यतमकषायेण सिद्धो लेह इति समानं
पूर्वेण ॥२२॥

फलपिप्पलीनाम् भीठणनां भीष्मने नैनफलके
बीजोका, आरग्वज- गरभाणो अमलतास, वृक्षक- डोडा
कुडा, स्वादुकण्टक विडणो कटाई पाठा- पाडा पादी,
पाटला- पाडल पाटला, जार्जैष्टा- पीलुडी मकोय, मूर्वा-
मूर्वा, ससर्पण- सातवक्षु मतिवन, नक्तमाल-
नक्तमाल नक्तमाल, पिचुमर्द वीभोडा नीम, पटोल-
पटोल परवल, सुषवी- सुषवी सुषवी, गुडूची- गणो
गिलोय, सोमवल्क- सईधे जेर सफेद खैर, द्वीपिकानाम्
द्वीपिका द्वीपिका, पिप्पली- पीपर पिप्पली, पिप्पलीमूल-
पीपरमूलना गठोडा पिप्पलीमूल, हस्तिपिप्पली-
गजपीपर गजपिप्पली, चित्रक- चित्रक चित्रक,
शृङ्गवेराणाम् च अने सूठ और सोंठ, अन्यतम-
ये द्रव्योभांभी डोई ओडना इन द्रव्योंमेंसे किसी एकके,
कषायेण कषायथी कषायसे, सिद्धः लेह इति सिद्ध
करेद्यो अवलेह रेणुने चटावे। सिद्ध किया अवलेह
रोगीको चटाना चाहिए, पूर्वेण स्नेहन, स्वेदन आदि
पूर्वयोगना स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्वयोगके, समानम्
समान करवु ओईये समान करना चाहिए ॥ २२ ॥

22 The seeds of emetic nut may
be made into a linctus with the decoction of any of these drugs viz , pur-
ging cassia, kurchi, thorny staff tree,
false pareera brava, trumpet flower,
black nightshade, trilobed virgin's
bower, dita bark tree, indian beech,
neem, bitter gourd, black cumin,
guduch, gum arabic tree, yellow-berried
night-shade, long pepper, roots of
long pepper, elephant pepper, white flo-
wered leadwort and dry ginger. The rest
of the procedure is as described before
मदनफलानां विशिष्टकारिकायोगा, मोदकयोगा—

फलपिप्पलीमूला-हरेणुका-शतपुष्पा-कुस्तुम्बुरु-

तगर कुष्ठ-त्वक्-चोरक-मरुवकागुरु-गुग्गुलु-
वालुक श्रीवेष्टक-परिपेलव मांसी शैलेयक-स्थौण्यक-
सरल-पारावतपद्यशोकरोहिणीनां विंशतेरन्यत-
मस्य कषायेण साधितोत्कारिका उत्कारिकाकल्पेन,
मोदका वा मोदककल्पेन, यथादोषरोगभक्ति
प्रयोज्या इति समानं पूर्वेण ॥२३॥

फलपिप्पलीषु भीठणनां भीष्मनां नैनफलके
बीजमें, एला- ओधथी इलायची, हरेणुका- हरेणुका
हरेणुका, शतपुष्पा- शतपुष्पा शतपुष्पा, कुस्तुम्बुरु-
कुस्तुम्बुरु गुमा तगर- तगर तगर, कुष्ठ- कूठ कूठ,
त्वक्- त्वक् दालचीनी, चोरक- चोरक चोरक, मरुवक-
मरुवक मर्वा, अगुरु- अगुरु अगुरु, गुग्गुलु- गुग्गुलु गुग्गुलु,
एलवालुक- ओधुवा आलवालु, श्रीवेष्टक- श्रीवेष्टक
गंधविरोध, परिपेलव- डेवडीमेथ केवटीमोथा, मांसी-
मांसी मांसी मासी, शैलेयक- शैलेयक छरिला, स्थौण्यक-
थुथेर थुनेर, सरल- थोड धूपसरल, पारावतपदी- भाध-
डागणी मालकागनी, अशोक- अशोक अशोक, रोहि-
णीनाम् कूड कूडकी, विंशते. ओ वीस द्रव्योभांभी इन
वीस द्रव्योंमेंसे, अन्यतमस्य डोई ओडना किसी एकके,
कषायेण कषायथी कषायसे, उत्कारिका उत्कारिकानां
उत्कारिकाकी, कल्पेन विधिथी विधिसे, साधिता तैभार
करेद्य सिद्ध की हुई, उत्कारिका उत्कारिकानां उत्कारिकाका,
मोदककल्पेन अभवा लाडुनी विधिथी यालडुकी विधिसे,
मोदका वा तैभार करेद्य लाडुओने। सिद्ध किये हुए
लडुओका, यथादोष-रोग-भक्ति दोष, रोग अने रुचिने
अनुसार दोष रोग और रुचिके अनुसार, प्रयोज्या
इति प्रयोग करवो प्रयोग करना चाहिए, पूर्वेण स्नेहन,
स्वेदन आदि पूर्वयोगना स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्व-
योगके, समानम् समान करवु ओईये समान करना
चाहिए ॥ २३ ॥

23. The Utkarika pan-cake can be
made in the pharmaceutical method of
making the pan-cake, with the emetic
nut seeds and the decoction of any
one of the following drugs namely—
cardamom, fragrant piper, dill seed,
coriander, indian valerian, costus,

cinnamon bark, angelica, sweet marjoran, eagle-wood, guggul, cherry tree, pine resin rush-nut, nardus, lichen, glory tree, long leaved pine staff plant and kurroa. Similarly, sweetmeat may be prepared according to the pharmaceutical method of making it. These should be administered to suit the degree of morbidity disease and proclivities of the patient The rest of the procedure is as described before

षोडश शङ्कुलीपूपयोगः. —

फलपिप्पलीस्वरसकषायपरिभावितानि तिल-
शालितण्डुलपिष्टानि तत्कषायोपसर्जनानि शङ्कु-
लीकल्पेन वा शङ्कुल्यः, पूषकल्पेन वा पूषाः, इति
समानं पूर्वेण ॥२४॥

फलपिप्पली- भीष्मनां श्रीमन्ना मैनफलके बीज,
स्वरस- स्वरस स्वरस, कषाय- अने क्वाथथी और
कषायसे, परिभावितानि भावना छि भाधित, तिल-
शालितण्डुल तथ अने शालियोभाना तिल और
शालिचावलके, पिष्टानि दोहने जाटेको, तत्कषाय-
उपसर्जनानि ते ७ क्वाथथी युक्त करी उसी कषायसे
मिलाकर, शङ्कुलीकल्पेन शङ्कुलीनी विधिथी शङ्कुलीकी
विधिसे, शङ्कुल्य तैयार करेदी शङ्कुलीओ सिद्ध की हुई
शङ्कुलियोंका, पूषकल्पेन अथवा पूषानी विधिथी अथवा
पूर्वका विधिसे, पूषा. वा इति तैयार करेदा पूषओने।
प्रयोग करेवे सिद्ध किये हुए पूर्वोक्त प्रयोग करना
चाहिए, पूर्वेण स्नेहन, स्नेह-न आदि पूर्वयोगना
स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्वयोगके, समानम् समान
करेवु ओछओ समान करने चाहिए ॥ २४ ॥

24 The paste of til and salh rice
impregnated with the expressed juice
and decoction of the seeds of emetic
nut and mixed with the same decoction

२४ वा शङ्कुल्य, पूषकल्पेन वा पूषा, इति गगान-
पूर्वेण वा पूषा इति गगान-पूर्वेण (ख)

may be made into coils or pan-
cakes according to the pharmaceutical
method of preparing them. The rest of
the procedure is as described before.

एतेनैव च कल्पेन सुमुख-सुरस-कुठेरक काण्डीर-
कालमालक- पर्णासक-क्षवक फणिज्झक- गृजन -
कासमर्द-भृङ्गराजानां पोटेभुवालिका कालङ्कतक-
दण्डैरकाणां चान्यतमस्य कषायेण कारयेत् ॥२५॥

एतेन एव आ ७ इसी, कल्पेन विधिथी विधिसे,
सुमुख सुमुख सुमुख, सुरस- सुरस सुरस, कुठेरक-
कुठेरक कुठेरक, काण्डीर- डाडीर काण्डीर, कालमालक-
कालमालक कालमालक, पर्णासक- पर्णासक पर्णासक,
क्षवक- नाकछी भृङ्गी नाकछिकनी, फणिज्झक- भृङ्गे
मर्वा गृजन- गार्जर गृजन, कासमर्द- कासमर्दो
कषौदी, भृङ्गराजानाम् भागश भागरा, पोटा- नाडी
नल, इक्षुवालिका- ऐभरे तालमखाना, कालङ्कतक-
कालङ्कतक कालङ्कतक, दण्डैरकाणाम् च अने दंडैरका
ओओभाथी और दण्डैरका इनमेंसे, अन्यतमस्य डाधि
ओडना किसी एकके, कषायेण क्वाथथी शङ्कुलीओने
अथवा पूषोने कषायसे शङ्कुलियोंको अथवा पूर्वोको,
कारयेत् तैयार करेवा सिद्ध करे ॥ २५ ॥

25. In the same manner, they may
be prepared using the decoction of
any af the following drugs- shrubby
basil, holy basil, black basil, Kandira,
Kalamalaka, Parnasaka, sneeze-wort,
sweet marjoran, turnip, negro coffee,
trailing eclipta, great reed, Ikshuvalika,

२५. काण्डीर-गण्डीर (क. ख. च)

कालमालक ...कारयेत्-कालमालकशालपर्णीक्षवरुफणिज्झक-
गृजनककासमर्दभृङ्गराजानां पोटेभुवालिकाकालङ्कतकाण्डैर-
काणा चान्यतमस्य कषायेण कार्याः (द.)

फणिज्झक-फणिज्झकभृङ्गवेर (ट)

गृजन....कारयेत्-भृङ्गवेरगृजनभृङ्गनृणककासमर्दभृङ्गराजा-
नामिभुवालिकेक्षुकाण्डेक्षुणा चान्यतमस्य कषायेण
कारयेत् (च)

round podded cassia and elephant grass.

मदनफलानां दश षाड्वादियोगाः—

तथा बदरशाडव-राग-लेह-मोदकोत्कारि-ज-तर्पण-पानक-मांसरस-यूष-मद्यानां मदनफलान्य-न्यतमेनोपसृज्य यथादोषरोगभक्तिं दद्यात्; तैः साधु वमतीति ॥२६॥

तथा ते ७ भूभाण्डे उसी प्रकार, मदनफलानि भी ६७ मैनफलका, बदरशाडव- भोऽने १५३५ वेरसे वना षाडव, राग-लेह- राग, लेह, मोदक- मोदक, उत्कारिका- उत्कारिका उत्कारिका, तर्पण- तर्पण, पानक पानक पानक, मांसरस- मांसरस मांस- रस, यूष- यूष यूष, मद्यानाम् अने मद्य ओओमथी और मद्य इनमेंसे, अन्यतमेन केह ओकेनी साथे किसी एकके साथ, उपसृज्य भेगवीने मिलाकर, यथा-दोष-रोग भक्ति दोष, रोग, अने रुचिने अनुसार दोष, रोग, और रुचिके अनुसार, दद्यात् आपुं प्रयोग करना चाहिए, तै. तेनाम्नी इनसे, साधु रोगी सारी रीति भली प्रकार, वमति वमन करे छे वमन करता है ॥ २६ ॥

26 In the same manner, preparation of jujube, Shadava Raga, linctus, sweet-meat, Utkarika pancake, demulcent drink, syrup meat-juice, gruel and wine should be made by mixing the emetic nut with any of the above preparations and administered to suit the morbidity, disease and proclivities of the patient. By the help of these preparations, the patient is made to vomit well.

२६ मद्याना-मद्यानि (ह ष फ)

१, मदनफलान्यन्यतमेनोपसृज्य-मदनफलपानिनेनोपसृज्य (घ फ,)

२, अन्यतमेन-मायितानि (घ)

मदनफलपर्यायाः—

मदनः करहाटश्च राठः पिण्डीतकः फलम् ।
श्वसनश्चेति पर्यायैरुच्यते तस्य कल्पना ॥२७॥

मदनः भूः मदन, करहाटः च करहाट करहाट, राठ राठ राठ, पिण्डीतकः पिण्डीतक, फलम् इति फल, श्वसन च अने श्वसन और श्वसन, इति पर्यायै ओ पर्यायैथी इन पर्यायोंसे, उच्यते अने उहे- पाभा आवे छे जिसे कहा जाता है, तस्य तेनी उसकी, कल्पना आ उल्पना छे यह कल्पना है ॥ २७ ॥

27 In the various preparations of the emetic nut, it is referred to by its synonyms such as Madana, Kara-hata, Ratha, Pindeetaka, Phala and Uwasana.

अध्यायोक्तार्थसंग्रहः—

तत्र श्लोकाः—

नव योगाः कषायेषु, मात्रास्वष्टौ, पयोधृते ।
पञ्च, फणितचूर्णे द्वौ घ्रेये, वर्तिक्रियासु षट् ॥२८॥
विंशतिविंशतिलैर्हमोदकोत्कारिकासु च ।
शङ्कुलीपूपयोश्चोक्ता योगाः षोडश षोडश ॥२९॥
दशान्ये षाडवाद्येषु त्रयस्त्रिंशदिदं शतम् ।
योगानां विधिवदिष्टं फलकल्पे महर्षिणा ॥३०॥

तत्र ते विषयभा उस विषयमें, श्लोका उपस ६- २५ श्लोका छे छे उपसंहारके श्लोक है कि, कषायेषु ५५५५५ कषायोंमें, नव नव योग नौ योग, मात्रासु मात्राओंमा मात्राओं, अष्टौ आठ आठ, पयोधृते दूध अने घीमा भेगवी दूध और घीमें मिलाकर, पञ्च पांच पांच, फणितचूर्णे क्षणित अने यूषुमा फणित और चूर्णमें, द्वौ ओ दो घ्रेये सूधवाभा ओके सूधवनेमें एक, वर्तिक्रियासु वर्तिक्रियामा वर्तिक्रियामें, षट् छ छ, लेह-मोदक- लेह मोदक लेह, मोदक, उत्कारिकासु च तथा

२८ मात्रास्वष्टौ-वर्गिष्वष्टौ (झ ङ त द ध फ)

, पयोधृते-पयोमुख (त)

पञ्च फणितचूर्णे द्वौ घ्रेये-पञ्चन फणित चूर्णे घ्रेये (घ,)

३० विट-द्वं (त,)

ઉત્કારિકામાં તથા ઉત્કારિકામે, વિંડનિઃ વીસ વીસ, વિંડનિઃ વીસ વીસ, જાંબુલી- શંખુલી જાંબુલી, પૂપયો. ચ તથા પૂષ્પામાં તથા પૂષ્પમે, જોડશ સોળ સોળ જોડશ સોળ સોળ જોડવાણેષુ અને પાંચ વગેરેમાં ભૌર જોડવા આદિમે. અન્ધે બીજા દસરે, દશ દશ દસ, યોગા યોગો યોગ, ઝક્કા કલ્પા છે કહે હૈ, મહર્ષિના મહર્ષિએ મહર્ષિને, ફલકલ્પે મહર્ષિના કલ્પમાં મદન-ફલકે કલ્પમે, હૃદય આ એ, યોગાનાજી ત્રવર્ણિણત્તમ્ એકમે તે ત્રીસ યોગો એકસો તેતીસ યોગ. વિંધિ-વત્ વિધિપૂર્વક વિધિપૂર્વક, દિવસ બતાવ્યા છે કહે હૈ ॥ ૨૮-૩૦ ॥

Here are the recapitulatory verses—

28-30. Nine preparations in the form of decoction, eight of bolus, five of milk and ghee, one of treacle and one of powder, one of snuff, and six of pills, twenty each of linctus, sweet meat and Utkarika pancake, sixteen each of coils and Pupa pancake, ten others of Shadava preparation etc, in all, one hundred and thirty-three preparations of the emetic nut have been systematically expounded in this chapter.

અત્યગ્નિવેશકૃતે તન્ત્રે ચરકપ્રતિસંસ્કૃતે પ્રાપ્તે દૃઢબલસંપૂરિતે કલ્પસ્થાને મદનકલ્પો નામ પ્રથમોઽધ્યાયઃ ॥૧॥

હિતિ આ પ્રમાણે હસ પ્રકાર, અગ્નિવેશકૃતે અગ્નિવેશે રચેલા અગ્નિવેશકે વનાયે, ચરકપ્રતિસંસ્કૃતે તન્ત્રે અને ચરકથી પ્રતિસંસ્કાર પામેલા આ શાસ્ત્રમાં ભૌર ચરકકે દ્વારા સંસ્કૃત હસ શાબ્દકે, અપ્રાપ્તે અપ્રાપ્ત અપાત્ત. દૃઢબલ-સંપૂરિતે અને દૃઢબલે પૂરા કરેલા ભૌર દૃઢબલસે પૂરિત ક્રિયે ગમે, કલ્પસ્થાને કલ્પસ્થાન વિષે કલ્પસ્થાનમે, મદનકલ્પઃ ‘મદનકલ્પ’ ‘મદનકલ્પ’, નામ નામને નામકા, પ્રથમ પહેલો પ્રથમ, અધ્યાય અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો અધ્યાય સમાપ્ત હુઆ ॥ ૧ ॥

1. Thus, in the Section on the Pharmaceutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the first chapter entitled ‘The Pharmaceutics of the Emetic nut’ not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

દ્વિતીયોઽધ્યાયઃ ।

બીજો અધ્યાય અધ્યાય દ્વિતીય

Chapter II

જીમૂતકલ્પોપક્રમઃ—

અથાતો જીમૂતકકલ્પં વ્યાખ્યાસ્યામઃ ॥૧॥

હિતિ હ સમાહ ભગવાનાત્રેયઃ ॥૨॥

અથ જતઃ હવે અહીંથી અથ આગે, જીમૂતકકલ્પમ્ ‘જીમૂતકકલ્પ’ નામના અધ્યાયનું ‘જીમૂતકકલ્પ’ નામકે અધ્યાયકા, વ્યાખ્યાસ્યામઃ વ્યાખ્યાન કરશું વ્યાખ્યાન કરેંગે ॥ ૧ ॥

ભગવાન્ ભગવાન ભગવાન, આત્રેયઃ આત્રેયે આત્રેયને, હિતિ હ આ વિષયમાં બીજે પ્રમાણે જ હસ વિષયમે લિખ્ત પ્રકારસે હી, આહ સ્વ કહેલું છે કહા હૈ ॥ ૨ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled “The Pharmaceutics of (Jeemootaka) Bristly luffa”.

2 Thus declared the worshipful Atreya

જીમૂતકપર્યાયાઃ —

કલ્પં જીમૂતકસ્યેમં ફલપુષ્પાશ્રયં ગૃણુ ।

ગરાગરી ચ વેણી ચ તથા સ્યાદેવતાલક- ॥૩॥

જીમૂતકસ્ય જીમૂતકના જીમૂતકકે, ફલપુષ્પ- ફળ અને પુષ્પનો ફલ ભૌર પુષ્પકા, આશ્રયમ્ વમન માટે ઉપયોગ બતાવનારા વમનકે લિખ્ત ઉપયોગ બતાવેલા,

૩. ગરાગરી-ચરાગરી (જ)

इमम् आ इस, कल्पम् कल्पने कल्पको, शृणु सांख्यो।
सुनो, गरागरी च गरगरी गरगरी, वेणी च वेणी
वेणी, तथा अने और, देवताडकः देवताडक देवताडक,
स्यात् ओ श्रुतकना पर्यायो छे ये जीमूतकके पर्याय
हैं ॥ ३ ॥

3. Listen to the exposition of the
pharmaceutics of bristly luffa making
use of its fruit and blossom. Garagari,
Venī and Devatadaka are its synonyms.

जीमूतकगुणा —

जीमूतकं त्रिदोषघ्नं यथास्वौषधकल्पितम् ।
प्रयोक्तव्यं ज्वरश्वासहिकामेष्वामयेषु च ॥ ४ ॥

यथास्व-वातहर आदि द्रव्योंकी युक्त वातहर आदि
द्रव्योंसे युक्त, औषधकल्पितम् तथा वातादिहर द्रव्योंकी
साथे कल्पना करवाभा आवेले तथा वातादिहर द्रव्योंके
साथ कल्पित किया गया, जीमूतकम् श्रुतक जीमूतक,
त्रिदोषघ्नम् त्रिदोषघ्ना नाश करे छे तीन दोषोंको नष्ट
करता हैं, ज्वर-तेनो ज्वर उमका ज्वर, श्वास-श्वास
श्वास, हिका-हिका हिचकी, आघेषु वजरे आदि
आमयेषु च रोगोभा रोगोंमें, प्रयोक्तव्यम् प्रयोग
करवे ओछे प्रयोग करना चाहिए ॥ ४ ॥

4. Bristly luffa is curative of each
of the three morbid humors when
combined with appropriate adjuvants.
It should be administered in fever,
dyspnea, hiccup and similar other
disorders.

जीमूतकाना षट् क्षीयोगा —

यथोक्तगुणयुक्तानां देशजानां यथाविधि ।
पयः पुष्पेऽस्य, निर्वृत्ते फले पेया पयस्कृता ॥ ५ ॥

४. हिकाघेष्वामयेषु च-हिकाकोष्ठामयेषु च (ड त. द)
५. देशजाना-जीमूताना (घ)
६. पुष्पेऽस्य, निर्वृत्ते-पुष्पेषु निर्वृत्तं (ड घ. फ)
७. पयस्कृता-शृता पय (ख.)

लोमशे क्षीरसंतानं, दध्युत्तरमलोमशे ।
शृते पयसि दध्युत्तरं जातं हरितपाण्डुके ॥ ६ ॥
जीर्णानां च सुशुष्काणां न्यस्तानां भाजने शुचौ ।
चूर्णस्य पयसा शुक्तिं वातपित्तादिनः पिबेत् ॥ ७ ॥

यथोक्तगुणयुक्तानाम् भदनकल्पम् कहे हुए गुणसे युक्त, देशजानाम्
भदनकल्पम् कहे हुए प्रशस्त देशमें उत्पन्न यथेष्ट
मदनकल्पमें कहे हुए प्रशस्त देशमें उत्पन्न, यथाविधि
गने भदनकल्पम् कहेली विधिभी अहं करेला
और मदनकल्पमें कही हुई विधिसे ग्रहण किये हुए, अथ
था श्रुतकना इस जीमूतकके, पुष्पे दूधनी साधित
पुष्पसे साधित, पय. दूध दूध, निर्वृत्ते उत्पन्न भता
उत्पन्न होते, फले दूधनी फलसे, पयस्कृता साधित
दूधनी दूधकी, पेया पेया पेया लोमशे दूधनी पर
रवाटी आत्रता फल पर रोंए आने पर, क्षीरसंतानम्
तेओथी साधित दूधनी भलाउ उनसे सिद्ध दूधकी
मलाई, लोमशे रवाटी भरी गया पछी दूधनी
रोंए रदित फलसे, दध्युत्तरम् साधित दूधनी तर
दहीकी मलाई, हरितपाण्डुके अने दूधनी दीलाश पडा
पांडु थाय तयारे और फलके हरे पीले होने पर, शृते
ओओथी साधित इनसे साधित, पयसि दूधनी दूधकी,
जातम् दध्युत्तरम् आहु दूधनी ओओने प्रयोग करवे
ओछे खड़ी दही इनका प्रयोग करना चाहिए, वातपित्त-वणी
वातपित्तया पुनः वातपित्तके, वर्द्धित पीडायेला रोगीओ
पीडित रोगीको, शुचौ स्वच्छ स्वच्छ, भाजने पात्रभा
पात्रमें, न्यस्तानाम् राओला रखे, जीर्णानाम् पांडुला
परिपक्व, सुशुष्काणाम् तथा सारी पेठे सूखायेला दूधनी
तथा अच्छी प्रकार शुष्क हुए फलोंके, चूर्णस्य थूथनी
चूर्णकी, शुक्तिम् ये तोला मात्रा दो तोलेकी मात्रा,
पयसा दूध साथे दूधके साथ, पिबेत् पीवी ओछे
पीनी चाहिए ॥ ५-७ ॥

5-7 Select the bristly luffa growing in
the most favourable land and endowed

६. जात-जाने (घ)
७. जातं हरितपाण्डुके-जाते हरितपाण्डुरो (घ)
७. शुक्तिं वातपित्तादितः पिबेत्-युक्त वातपित्तादितः पिबेत् (घ.)

with the best quality as already described. Milk should be prepared from its flowers Milk-gruel from its fresh fruits, the cream of milk from its hairy fruits, the cream of curds from its fruits whose hair have fallen, sour curds from the milk prepared with greenish yellow fruits, the powder of old and well dried fruits kept in a clear vessel should be taken with milk, in the dose of two tolas by a person afflicted with vata and pitta.

एकः सुरामण्डयोगः —

आसुत्य च सुरामण्डे मृदित्वा प्रसृतं पिबेत् ।
कफजेऽरोचके कासे पाण्डुरोगे सयक्षमणि ॥ ८ ॥

कफजे कृष्ण-कफजन्तु, अरोचके अरोचकम्, कासे कासम्, सयक्षमणि यक्षमां यक्ष्मा रोगम्, पाण्डुरोगे अने पाण्डुरोगम् और पाण्डुरोगम्, सुरामण्डे सुरामण्डम् अभूतकना पाकेला इति। सुरामण्डम् जीमूतकके पक हुए फलको, आसुत्य रात-वासी रात्री रातभर मिगोर, मृदित्वा च गैली मलकर, प्रसृतम् अने गैलीने और छानकरके, पिबेत् पीपुं पीवे ॥ ८ ॥

8. The fruits should be crushed and macerated with the supernatant part of sura wine (and the juice strained) It should be taken as potion in kapha-disorders, anorexia, cough, anemia and consumption

जीमूतकानां एकोनविंशति कपाययोगः—

द्वे चापोथ्याथवा त्रीणि गुडूच्या मधुकस्य वा ।
कोविदारादिकानां वा निम्बस्य कुटजस्य वा ॥ ९ ॥
कषायेष्वासुत पूत्वा तेनैव विधिना पिबेत् ।

९ चापोथ्य चापोथ्य (द)

११ गुडूच्या मधुकस्य वा-गुडूच्यामलकस्य वा (घ फ)

११ मधुकस्य-आमलकस्य (ङ)

द्वे अभूतकनां भे जीमूतकके दो, अथवा त्रीणि के मधु इति या तीन फलको कूटकर, गुडूच्या गैलीने मिलोयके, मधुकस्य वा गैलीमधना मुलङ्गीके, कोविदार-आदिकानाम् वा कुटजस्य वा अथवा वज्रेगैली केई ओकना काचनार आदिमेंसे किसी एकके, निम्बस्य लीमडाना नीमके कुटजस्य वा के कुटजके, कषायेष् कुनाथमा कषायमें आसुतम् रातवासी रात्री मिगोर, पूत्वा गैली छानकर, तेन एव तेन उसी, विधिना विधिनी विधिसे, पिबेत् पीपुं पीवे ॥ ९ ॥

9-9½. Two or three fruits of bristly luffa should be crushed and put into the decoction of other guduch, liquorice, variegated mountain ebony and other drugs of its group, neem or kurchi and well macerated. It should then be strained and taken as potion in the manner already described in the case of the emetic nut

अथवाऽऽरग्वधादीनां सप्तानां पूर्ववत् पिबेत् ॥ १० ॥
एकैकस्य कषायेण पित्तश्लेष्मज्वरार्दितः ।

अथवा अथवा अथवा, पित्तश्लेष्म पित्त अने कृष्णा पित्त और कफके, ज्वर ज्वरशी ज्वरसे, अर्दितः पीडायेक्ष रात्रीने पीडित रोगी, आरग्वध- अभूतकनु इति गैरमाणा जीमूतकका फल अमलतास, आदीनाम् वज्रे आदि, सप्तानाम् सात द्रव्येमांशी सात द्रव्योंमेंसे, एकैकस्य केई ओकना किसी एकके, कषायेण कुनाथमा कषायमें, पूर्ववत् पूर्वोक्त विधिनी पूर्वोक्त विधिसे, पिबेत् पीपुं पीवे ॥ १० ॥

10 Or, it may be taken with any one of the decoctions of the heptad of purging cassia and other drugs of its group, in the manner described in the previous chapter by a person afflicted with fever of the pitta and kapha type.

११. एकैकस्य-एकैकश (ङ. घ फ)

जीमूतकानां अष्टौ मात्रायोगाः —

मात्राः स्युः फलवच्चाष्टौ कोलमात्रास्तु ता मताः ११

फलवत् च अने भदनक्षणीये येते मदवफले समान, अष्टौ शुभूतकना क्षणीया आठ जीमूतकके फले के आठ, मात्राः मात्रायोग मात्रायोग, स्युः करवा ज्येष्ठे बनाने चाहिए, ताः तु तेजोनी मात्रा इनकी मात्रा, कोलमात्रा. डालना ज्येष्ठी कोलके समान, मताः अक्षुणी होनी चाहिए ॥ ११ ॥

11. The preparation of pills are the same as in the case of the emetic nut i e eight in number; only the size of the pill is to be that of the jujube.

जीमूतकानां चत्वार स्वरस्योगाः —

जीवकर्षभकेक्षूणां शतावर्या रसेन वा ।

पित्तश्लेष्मज्वरे दद्याद्वातपित्तज्वरेऽथवा ॥ १२ ॥

पित्तश्लेष्मज्वरे पित्तक्षेत्रम्बरम् । पित्तश्लेष्मज्वरमे, अथवा अथवा वा, वातपित्तज्वरे वातपित्तक्षेत्रम्बरम् । शुभूतकतु क्षणी वातपित्तज्वरमें जीमूतकका फल, जीवक-शुभूत जीवक, ऋषभक-ऋषभक रूपमक, इक्षूणां शेरडी इक्षु, शतावर्याः वा अथवा शतावरीना अथवा शतावरके, रसेन रस आधे रसके साथ, दद्यात् देव देना चाहिए ॥ १२ ॥

12. In fever due to pitta cum kapha or vata cum pitta it should be administered in the juices of Jivaka, Rishabhaka, sugar cane or climbing asparagus

११ मात्रा स्युः—वर्षय (क त द थ फ)

११ मात्रा स्युः फलवच्चाष्टौ—वर्षय फलवत्कोष्टौ (घ)

११ एतच्छ्लोकानन्तरम्—

ज्वरे पित्तभवे वातदुष्टे श्लेष्मणि चानुगे ।

जीमूतकस्य वा कर्क चूर्णं वा शिशिराम्बुना ॥

शरयिक पाठ (घ ङ व, फ.) पुस्तकेषु ।

जीमूतकानां एको घृतयोगः —

तथा जीमूतकक्षीरात् समुत्पन्नं पचेद्भृतम् ।

फलादीनां कषायेण श्रेष्ठं तद्वमनं मतम् ॥ १३ ॥

तथा तथा इसी प्रकार, जीमूतकक्षीरात् शुभूतकथी साधित दूधभाथी जीमूतकसे सिद्ध दूधसे, समुत्पन्नम् उत्पन्न थयेवा उत्पन्न हुए, घृतम् घीने घृतको, फलादीनाम् भदनक्षणी वगेरेभाथी मैनफलादिमेंसे, कषायेण डाल्ये केना कषाथथी किसी एकके साथसे, पचेत् पका-वपु सिद्ध करे, तत् तेने यह, श्रेष्ठम् उत्तम उत्तम, वमनम् वमन वमन, मतम् मानेवा छे माना गया है ॥ १३ ॥

13. Similarly, the ghee obtained from the milk prepared with bristly luffa and cooked with the decoction of the emetic nut and other drugs of its group is regarded as an excellent emetic

अध्यायोक्तार्थसंग्रहः —

तत्र श्लोकौ—

षट् क्षीरे मदिरामण्डे एको द्वादश चापरे ।

सप्त चारुगन्ध्यादीनां कषायेऽष्टौ च वर्तिषु ॥ १४ ॥

जीवकादिषु चत्वारो घृत चैकं प्रकीर्तितम् ।

कल्पे जीमूतकानां च योगास्त्रिशन्नवाधिकाः ॥ १५ ॥

तत्र ते विषयभा उम विषयमें, श्लोकौ उपसङ्गारना ये श्लोका छे छे उपसंहारके दो श्लोक है कि, क्षीरे दूधभा दूधमें, षट् छ छ, मदिरामण्डे मुराभङ्गभा मदिरामण्डमें, एक श्लोक एक, अपरे च अन्य अन्य, द्वादश बारह, चारुगन्ध-गन्धभा अमलतास, आदीनाम् वगेरेना आदिके, कषाये च कषाथभा साथमें, सप्त सात सात, वर्तिषु च वर्तिषोभा वर्तियोंमें, अष्टौ आठ आठ, जीवकादिषु शुभूत वगेरेभा जीवकादिमें, चत्वार चार चार, घृतम् च अने घीभा और घृतमें, एकम् एक श्लोक एक योग, प्रकीर्तितम् कही जातावा छे रहे हैं, जीमूतकानाम् कल्पे च आ प्रमाणे शुभूतक-

१४ मदिरामण्डे—मदिरायोने (य थ फ)

१५ च—ये (घ.)

१५ ,—ते (घ)

उत्पत्तिम्। इस तरह जीमूतक कल्पमें, नवाधिका : त्रिंशत् औगुल्युत्पादीस तनचालीस, योगाः योगे थाय ७ योग होते हैं ॥ १४-१५ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

14 '5. Six preparations in milk, one in the supernatant part of wine twelve other preparations, seven in the decoction of the purging cassia and other drugs of its group, eight of pills, four preparations in the juice of Jeevaka and other drugs of its group and one preparation of ghee—these are the thirty-nine preparations described in the pharmaceutics of bristly luffa.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽग्राप्ते
दृढबलसंपूरिते कल्पस्थाने जीमूतककल्पो
नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

इति आ भभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने चरकथी प्रतिसंस्कृत पाभेला आ शास्त्रमा
और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अग्राप्ते अग्राप्त
अग्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेला और
दृढबलसे पूरित किये गये, कल्पस्थाने उत्पत्तिस्थान विषे
कल्पस्थानमें, जीमूतककल्पः 'जीमूतककल्प' 'जीमूतककल्प',
नाम नामने नामका, द्वितीयः भीजे दूसरा, अध्यायः
अध्याय संपूर्ण यथे अध्याय समाप्त हुआ ॥ २ ॥

2. Thus, in the Section on Pharma-
ceutics in the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Caraka, the
second chapter entitled 'The Pharma-
ceutics of Bristly luffa' not being
available, the same as restored by
Dridhabala, is completed.

तृतीयोऽध्यायः ।

तीजे अध्याय अध्याय तीसरा

Chapter III

इक्ष्वाकुकल्पोपक्रमः—

अथात इक्ष्वाकुकल्पं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः एवं अलीथी अव आगे, इक्ष्वाकुकल्पम्
'उक्ष्वाकुकल्प' नामना अध्यायतु 'इक्ष्वाकुकल्प' नामके
अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करेथु व्याख्यान
करेगे ॥१॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये
आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रभाषे न इस
विषयमें निम्न प्रकारसे ही आह स उद्धृत के कहा है ॥२॥

1. We shall now expound the
chapter entitled "The Pharmaceutics of
the Bottle gourd."

2. Thus declared the worshipful
Atreya

सिद्धं वक्ष्याम्यथेक्ष्वाकुकल्पं येषां प्रशस्यते ।

अथ एवं अव, येषाम् जेथोने माटे जिनके लिए,
प्रशस्यते उक्ष्वाकुने प्रयोग प्रशस्त ७ इक्ष्वाकुका प्रयोग
प्रशस्त है, तेषाम् तेथोने माटे उनके लिए, सिद्धम्
आ सिद्ध इस सिद्ध, इक्ष्वाकुकल्पम् उक्ष्वाकुकल्प
इक्ष्वाकुकल्प, वक्ष्यामि उद्धीश कहूंगा ।

2. I shall now describe the tes-
ted preparations of the bottle-gourd
and the type of the patient for
whom it is recommended

इक्ष्वाकोः पर्यायाः—

लम्बाऽथ कडुकालावृत्तुम्बी पिण्डफला तथा ॥३॥

इक्ष्वाकुः फलिनी चैव प्रोच्यते तस्य कल्पना ।

3 प्रशस्यते-न अस्यते (न थ)

, लम्बाऽथ कडुकालावृत्तुम्बी पिण्डफला तथा-लम्बा पिण्ड-
फला तुम्बी कडुकालावृत्तुनी च ता (न. क.)
,, पिण्डफला-पिण्डफला (न.)

इक्ष्वाकुः कटुवी तूष्णी कटुतुम्बी, लम्बा क्षम्भा लम्बा, अथ कटुकालावूः कटुकाक्ष भू कटुकालावू, तुम्बी तूष्णी तुम्बी, तथा पिण्डफला पिण्डफला पिण्डफला, फलिनी च एव अने इक्ष्मिनी ये पर्यायैः श्री और फलिनी इन पर्यायोंसे, प्रोच्यते कहेवाय छे कही जाती है, तस्य तेनी इसकी, कल्पना कल्पना कल्पना, प्रोच्यते कहेवाय आवे छे कहते है ॥ ३३ ॥

3-3½. Here we describe the pharmacetics of the bottle gourd which is known also by the names of Lamba, Katukalabu, Tumbi, Pindaphala Ikshvaku and Phalini

इक्ष्वाकोः गुणाः—

कासश्वासविषच्छर्दिज्वरातौ कफकर्षिते ॥ ३ ॥
प्रताम्यति नरे चैव वमनार्थं सदिष्यते ।

कास- कास, श्वास- श्वास श्वास, विष- विष विष, छर्दि- छर्दि वमन, ज्वर-ज्वर तथा न-नरथी पीडयेला तथा ज्वरसे पीडित, कफकर्षिते कर्षथी क्षीण थयेला कफसे क्षीण हुए, प्रताम्यति च अने जेह्युक्त और खिन्नतायुक्त, नरे च एव पुरुषने मनुष्यके, वमनार्थम् वमन भाटे वमनके लिए, तत् ते वह, इष्यते छे छे इष्ट है ॥ ४३ ॥

4-4½ It is recommended for purpose of emesis in patients afflicted with cough, dyspnea, toxicosis, vomiting and fever as well as in patients distressed with phlegm or tachycardia.

पयोमुखा अष्टौ एकश्च सुरामण्डयोगः—

अपुष्पस्य प्रवालानां मुष्टिं प्रादेशसंमितम् ॥ ५ ॥
क्षीरप्रस्थे शृतं दद्यात् पित्तोद्विके कफज्वरे ।

पित्तोद्विके उन्मार्गगामा पित्तवाणा उन्मार्गगामी पित्तवाले, कफज्वरे कफज्वरमा कफज्वरमें, क्षीर-प्रस्थे ६४ तोला दूधमा चौखठ तोले दूधमें, शृत-छाणीने पकाकर, अपुष्पस्य पुष्पवहित इक्ष्वाकुनी

बिना फूल आवे इक्ष्वाकुके प्रवालानाम् टीशीओनी पत्तोंकी, प्रादेशसंमितम् तर्जनी आंगुली मुष्टी प्रादेश-गुली तक, मुष्टिम् ओष्ठ मुष्टी क्षरी मात्रा एक मुष्टी-परिमाण मात्रामें, दद्यात् द्यापवी देवे ॥ ५३ ॥

5-5½. A large fistful of the sprouts of the plant that has not yet put forth blossoms should be boiled in 64 tolas of milk and given in the fever of the kapha type, where the pitta is also provoked.

पुष्पादिषु च चत्वारः क्षीरे जीमूतके यथा ॥ ६ ॥
योगा हरितपाण्डूनां सुरामण्डेन पञ्चमः ।

यथा न्ने भभाषे जिस प्रकार, जीमूतके श्रुतके दूध वगेरेथी दूधमा यार योग थाय छे जीमूतके फूल आदिसे दूधमें चार योग होते है, पुष्पादिषु च तेम इक्ष्वाकुनी दूध वगेरेथी उसी तरह इक्ष्वाकुके फूल आदिसे, क्षीरे दूधमा दूधमें, चत्वार यार चार योगाः योग थाय छे योग होते है, हरितपाण्डूनाम् अने इक्ष्वाकुनी क्षीराक्ष पस्ता पीणां क्षीरानां और इक्ष्वाकुके हरित पीतवर्ण फलोंका, सुरामण्डेन सुराम-ऊनी साथे सुरामंडके साथ, पञ्चमः पाँचमो योग थाय छे पाँचवा योग बनता है ॥ ६३ ॥

6-6½. Four milk preparations can be made of its blossoms etc. as in the case of the bristly luffa and a fifth preparation in the supernatant part of wine made with its greenish yellow fruits.

फलखरसभागं च त्रिगुणक्षीरसाधितम् ॥ ७ ॥
उरःस्थिते कफे दद्यात् स्वरभेदे च पीनसे ।

उरःस्थिते छातीमा रड़ेला छातीमें स्थित, कफे कर्षमा कफमें, स्वरभेदे स्वरभेदमा स्वरभेदमें, पीनसे च तथा सौण्ड्यामा तथा पीनसमें. त्रिगुणक्षीर- त्रिगु गण्डा

७३. च पीनसे-सपीनसे (क)

दूधमा तीन गुने दूधमें, साधितम् साधेया सिद्ध किये हुए, फल धक्ष्वाकुना इणना इक्ष्वाकुके फलके, स्वरस-स्वरसना स्वरसके, प्रागम् च औष्ठ भागने एक भागको, दद्यात् देना चाहिए ॥ ७३ ॥

7-7½ The expressed juice of its fruits, prepared in thrice its quantity of milk, is to be administered in accumulation of phlegm in the chest, in alteration of voice and in coryza

जीर्णे मध्योद्धृते क्षीरं प्रक्षिपेत्तद्यदा दधि ॥ ८ ॥
जातं स्यात् सकफे कासे श्वासे वम्यां च तत् पिबेत् ।

मध्योद्धृते मध्य भागने डाढ़ी दधि बीचमें खोलवा करके, जीर्णे पाठी गयेया धक्ष्वाकुमा पके इक्ष्वाकुमें, क्षीरम् दूध दूध, प्रक्षिपेत् नाभयु भर देवे, तत् ते दूध वह दूध, यदा न्यारे जब, दधि अभीने ढी' जमकर दहीरूप, जातम् स्यात् अर्ध अथ न्यारे बन जाय तब, तत् ते उसे, सकफे कासे कक्षसहित कासमा कफयुक्त कास, श्वासे श्वासां श्वास, वम्याम् च अने उलटीमा और वमनमें, पिबेत् पीवुं पीना चाहिए ॥ ८३ ॥

8-8½ The curds prepared from the milk in which the pulp of its old fruits have been cast, should be given as potion in cough, dyspnea and vomiting associated with kapha provocation

अजाक्षीरेण बीजानि भावयेत् पाययेत् च ॥ ९ ॥
विषगुल्मोदरग्रन्थिगण्डेषु श्लिपदेषु च ।

बीजानि धक्ष्वाकुना भीजने इक्ष्वाकुके बीजोंको, अजाक्षीरेण अक्षरीना दूधनी सकरीके दूधमें, भावयेत्

८ जीर्णे मध्योद्धृते क्षीर-जीर्णे धक्ष्वाकु । (रे ५ फ)

९ जीर्णे मध्योद्धृता क्षीरं प्रक्षिपेत्तद्यदा दधि-दहन-धये ले जीर्णे स्थित क्षीर यदा दधि (ड, १)

८३ सकफे-कफजे (ड)

९ भावयेत् पाययेत् च-भावितानि प्रभावयेत् (च फ)

भावना देवी भावना देनी चाहिए, विषः अने विष और विष, गुल्म- गुल्म गुल्म उदर- उदर-रोग उदररोग, ग्रन्थि गाँठ ग्रन्थि, गण्डेषु च गण्डगुं गण्डेरे गलगण्ड आदि, श्लिपदेषु च तथा श्लिपदमा और श्लिपदमें, पाययेत् च पित्तश्लेष्मा पिलाना चाहिए ॥ ९३ ॥

9-9½ The seeds of bottle-gourd impregnated with goat's milk should be taken as potion in toxicosis, gulma, abdominal diseases, tumors of glandular enlargement and in elephantiasis.

इक्ष्वाको मस्तो एको योग, तत्रे एको गोगश्च—
मस्तुना वा फलान्मध्यं पाण्डु कुष्ठविषादितः ॥ १० ॥
तेन तत्रं विषकं वा लक्ष्मोद्वलवणं पिबेत् ।

पाण्डु- पांडु पाण्डु, कुष्ठ- कुष्ठ कुष्ठ, विषादित अने विषधी पीयायेया रोगी और विषसे पीडित रोगी, फलात् धक्ष्वाकुना इणने इक्ष्वाकुके फलके, मध्यम् मध्य भाग गुदेको, मस्तुना वा मस्तु साथे पीवे मस्तुके साथ पीवे, तेन वा अथवा तेनाथी अथवा गुदेके साथ, विषकम् पडावेया पकाई तक्र तक्र तक्रको, लक्ष्मोद्वलवणम् मध अने लवण नाभीने मधु और नमकके साथ, पिबेत् पीवी पीवे ॥ १०३ ॥

10-10½ The pulp of the bottle gourd fruit mixed with whey should be taken as potion in anemia, dermatosis and toxicosis or a potion of butter-milk prepared with its pulp may be taken mixed with honey and rock-salt

इक्ष्वाकोः एको प्रेययोगः —

तुम्ब्याः फलरसैः शुष्कैः सपुष्पैर्यक्षूणितम् ॥ ११ ॥
छर्दयेन्माल्यमात्राय गन्धसंपत्तुलोचितः ।

गन्ध-संपत्-गंधनी स पत्तिना सुगन्ध सूवनेके, सुत्त- उचित सुभने अथवासी रोगी सुखदा अभ्यासी रोगी, तुम्ब्याः कडवी तूअडीना कडवी तुम्बीके, शुष्कैः सुखाध गयेया शुष्क, सपुष्प पुष्पो पुष्पों, फलरसैः तेभ्य

तेना इक्ष्मणा रसधी और इसके फलोंके रससे, अवचूर्णितम् छिड़की हुई, माल्यम् पुष्पमाला पुष्पमाला, आघ्राय सूधीने सूघनेसे, छर्दयेत् उल्टी करे छे वमन करता है ॥ ११३ ॥

11-11½ The person habituated to pleasant smells should be made to vomit by smelling a flower which has been sprinkled over with the fruit-juice and the powder of the dried flowers of the bottle gourd.

इक्ष्वाकोः एकः पल्लयोगः, एकस्तैलयोगः, एको घृतयोगश्च—

भक्षयेत् फलमध्यं वा गुडेन पल्लेन च ॥१२॥

इक्ष्वाकुफलतैलं वा सिद्धं वा पूर्ववद्धृतम् ।

फलमध्यम् वा कडवी तूअडीने मध्यभाग कडवी तुम्बीके गुदेको, गुडेन गोल गुड़, पल्लेन च अने तलवटनी साथे और तिलकल्के साथ, भक्षयेत् भावे खावे, इक्ष्वाकु कडवी तूअडीना कडवी तुम्बीके, फल-तैलम् वा क्षणु तेन फलका तैल, पूर्ववत् के अगल-उनी पेडे या पूर्वकी भाति, सिद्धम् [सिद्ध करे] सिद्ध, घृतम् वा घी पीवु घृत पीवे ॥ १२३ ॥

12-12½. The pulp of the bottle gourd should be eaten with gur and til paste, or, the bottle gourd oil and ghee prepared as in the case of bristly luffa, may also be taken as an emetic.

इक्ष्वाकुबीजाना षड् वर्धमानयोगाः—

पञ्चाशदशवृद्धानि फलादीनां यथोत्तरम् ॥१३॥

पिबेद्विमृद्य बीजानि कषायेष्वाशतं पृथक् ।

पञ्चाशत् पचासथी शः करी पचाससे लेकर, दशवृद्धानि दश दश वर्धमान दश दश बढ़ाते हुए, आशवत् सो सुधी सों तक, बीजानि इक्ष्वाकुना पीने इक्ष्वाकुके बीजको, यथोत्तरम् उत्तरोत्तर क्रमशः, फला-

दीनात् भदनक्ष्मण वगेरेभाथी मदनफलादिसे, पृथक् ओक ओकना भणी एक एकके मिलकर कषायेषु छ कषायभा छ कषायमें, विमृद्य योणीने मलकर, पिबेत् पीवु पीने चाहिए ॥ १३३ ॥

13-13½ The seeds of the bottle gourd beginning with fifty in number and increased each time by ten till one hundred is reached should be crushed and put into the decoctions of the emetic nut or any other drug of its group, taking each in its successive order.

इक्ष्वाकोः कषायेषु नव योगाः—

यष्ट्याद्वकोविदाराद्यैर्मुष्टिमन्तर्नखं पिबेत् ॥१४॥

अन्तर्नख नख अदर राभी नाखनोंको अदर रखकर, मुष्टिम् ओक मुठ्ठीभी भरेवा छदनाकुना पीवु एक मुठ्ठीभर इक्ष्वाकुके बीजको, यष्ट्याद्व-वेदीमध मुलहरी, कोविदार- काल्यनार काचनार, आः वगेरेना कषायभा आदिके काथमें, पिबेत् पीवु पीने चाहिए ॥ १४ ॥

14. A fistful of its seeds mixed with the decoction of liquorice and the variegated mountain ebony or other drugs of its group may be taken as emetic dose

इक्ष्वाको अष्टौ वर्तियोगाः—

कषायैः कोविदाराद्यैर्मात्राश्च फलवत् स्मृता ।

कोविदार- कोविदार (काल्यनार) काचनार, आद्ये वगेरे आदि, कषायै आठ द्रव्योंका कषाययी आठ द्रव्योंके काथसे, मात्राः च छदनाकुना मात्रायोगी (वर्तियोगी) इक्ष्वाकुके मात्रायोग (वर्तियोग), फलवत् भदनक्ष्मणा मात्रायोग वेना मदनफलके मात्रायोगके समान, स्मृताः उल्ला छे कहे हैं ॥ १४३ ॥

14½ The size of the pills in the case of the decoctions of the variegated

१४½ मात्रा-वर्तन (व)

१२ फलादीनाम्-फलिनीनाम् (फ.)

१३ पिबेद्विमृद्य बीजानि-पिबेद्विमृज्य बीजानि (व)

१४ कषायेष्वाशतं-कषायेष्वाशतं (व.)

mountain ebony and other drugs of its group is the same as that of the emetic nut.

इक्ष्वाकोः पक्ष लेहयोगाः—

विल्वमूलकषायेण तुम्बीबीजाञ्जलिं पचेत् ॥१५॥
पूतस्यास्य त्रयो भागाश्चतुर्थः फाणितस्य तु ।
सघृतो बीजभागश्च पिष्टानर्धाशिकांस्तथा ॥१६॥
महाजालिनिजीमूतकृतवेधनवत्सकान् ।
तं लेहं साधयेद्द्वयं घट्टयन्मृदुनाऽग्निना ॥१७॥
यावत् स्यात्तन्तुमत्तोये पतितं तु न शीर्यते ।
तं लिहन्मात्रया लेहं प्रमथ्यां च पिबेदनु ॥१८॥
कल्प एषोऽग्निमन्थादौ चतुष्के पृथगुच्यते ।

विल्वमूल- भीलीनां भूजना विल्वमूलके, कषायेण
अथथी कषायसे, तुम्बीबीज- डडवी तूणडीनां भीज
कडवी तुम्बीके बीज, अञ्जलिम् १६ तोला १६ तोले,
पचेत् पडावर्षा पकाने चाहिए, पूतस्य भागीने
छानकर, अस्य तेना इसके, त्रय भागाः त्रय भाग
तीन भाग, फाणितस्य तु क्षणितने रावका चतुर्थ-
थोथो भाग चौथा भाग, सघृत- ओड भाग धी घृतका
एक भाग, बीज-भागः च ओड भाग डटुतुम्भीनां भीज
इक्ष्वाकुबीज एक भाग, महाजालिनि- डाडरी खीरा,
जीमूत- शुभूत जीमूत, कृतवेधन- डडवी तूरियां
कडवी तरौई, वत्सकान् अने वत्सक और वत्सक,
अर्धाशिकान् पिष्टान् ओभांना अत्येडना अरधा अरधा
भागना डडड और वत्सक इनमेंसे प्रत्येकके आधे
आधे भागके कल्क, तम् लेहम् ओओने प्रसिद्ध
अवलेह इनका प्रसिद्ध अवलेह, यावत् ज्यां सुधी
जवत्तक, तन्तुमत्त स्यात् तातणानागे। थाय तारवाला बने,

१५ पचेत्-पिबेत् (ख)

१६ पूतस्यास्य-घृतस्यापि (ग)

१७ भागाश्चतुर्थः फाणितस्य तु-भागास्तुल्यकडुकृष्ण च
(घ फ)

पिष्टानर्धाशिकांस्तथा-पिष्टाण्यर्धाशिकांस्तथा (घ)

१८ लेह-काले (घ. फ)

१८. लिहन् मात्रया-लिह्यान्मात्रया (क. छ. ज. ड.)

तोये अने पाणीमां और पानीमें, पतितम् तु नाभतां
डालने पर, न शीर्यते वीजराधं न अथ त्यां सुधी
शीर्ण न हो तब तब, द्वयं डडडीथी कडडीसे, घट्टयन्
हवावर्षा हिलाते हुए, मृदुना मृदुमृदु, अग्निना अग्निनी
अग्निसे, साधयेत् तैयार करवे। सिद्ध करे, तम् लेहम् ते
यातणने इस अवलेहको, मात्रया भापयन् मात्रामें,
लिहन् यादी चाटकर, धनु अने उपर पीछे, प्रमथ्याम्
च प्रमथ्या (दीपन अने पायन कषाथ) प्रमथ्याको, पिबेत्
पीवी पीवे, अग्निमन्थ- अग्निमथ अग्निमंथ, आदौ
पजेरे आदि, चतुष्के चार द्रव्योंथी सिद्ध यता चार
द्रव्योंसे सिद्ध किया जाता, एषः आ यह, कल्प.
डडपने कल्प, पृथक् शुद्धे शुद्धे पृथक् पृथक्, उच्यते
डडेनामां आधे छे कहा जाता है ॥ १५-१८३ ॥

15 18 1/2. 16 tolas of the bottle gourd
seeds should be cooked in the decoction of the roots of bael and strained
Take three parts of this decoction, one part of treacle, one part of ghee, half part of each of the pastes of the seeds of sponge gourd bristly luffa, bitter luffa and kurchi This should be prepared into a linctus on a gentle fire stirring the stuff with a ladle till it has obtained the consistency of forming into threads which do not snap when put into water This linctus should be taken in proper dose followed by a potion of the digestive stimulant decoction This same preparation in the case of the tetrad of windkiller etc., is described separately.

इक्ष्वाकोः एको मन्थयोगः—

शकुभिर्वा पिबेन्मन्थं तुम्बीखरसभावितैः ॥१९॥
कफजेऽथ ज्वरे कासे कण्ठरोगेष्वरोचके ।

१९३. कासे-भासे (द)

कफजे कृष्ण-कफजन्य, ज्वरे ज्वरभा ज्वरमें, ज्वर कासे कास कासमें, कण्ठरोगेषु कण्ठरोग कण्ठरोग, अरोचकेषु अने अरुचिभा और अरोचकमें, तुम्बी- कटु तुम्बीना कटुतुम्बीके, स्वरस- स्वरसली स्वरससे, आवित्ता आवना दीधेल भावित, शकुन्ति वा शकुन्तीधी सतुण्णसे, मन्थ- मन्थ ज्वरली मन्थ वनाकर, पिवेत् पीवे ॥ १९३ ॥

19-19½. The demulcent drink with the expressed juice of the bottle gourd and roasted paddy powder should be taken as potion in fever cough, throat diseases and anorexia due to kapha

इक्ष्वाको एको मासरसयोगः—

गुल्मे मेहे प्रसेके च कल्कं मांसरसैः पिवेत् ।

नरः साधु वमत्येवं न च दौर्बल्यमश्नुते ॥ २० ॥

गुल्मे गुल्म गुल्म, मेहे प्रमेह प्रमेह, प्रसेके च अने कृष्णसेकभा और कफप्रसेकमें, कल्कम् इक्ष्वाकुना पीजना कटुने इक्ष्वाकुके बीजके कल्कको, मांसरस मांसरस साथे मांसरसके साथ, पिवेत् पीवे पीवे, एवम् ए प्रमाणे करवाथी इस प्रकार, नर पुरुषने मनुष्यको, साधु वमति सारी रीते वमन थाय छे मली प्रकार वमन होता है, दौर्बल्यम् च अने दुर्बलता और दुर्बलताका, न अश्नुते आचली नहीं अनुभव नहीं होता ॥ २० ॥

20. A potion of the paste of the bottle gourd seeds mixed with meat juices should be taken in gulma, urinary anomalies and ptialism. As a result of this, the person vomits well without getting exhausted.

अध्यायोक्तार्थसमग्रः—

तत्र श्लोका—

पयस्यष्टौ सुरामण्ड-मस्तु-तक्रेषु च त्रयः ।

२०. मेहे-शोके (घ. फ.)

, कल्कं-कल्प (ह)

त्रेयं सपललं तैलं वर्धमानाः फलेषु षट् ॥ २१ ॥

घृतमेकं कषायेषु नवान्ये मधुकादिषु ।

अष्टौ वर्तिक्रिया लेहाः पञ्च मन्थो रसस्तथा ॥ २२ ॥

योगा इक्ष्वाकुकल्पे ते चत्वारिंशच्च पञ्च च ।

उक्ता महर्षिणा सम्यक् प्रजानां हितकाम्यया ॥ २३ ॥

तत्र ते विषयभा उस विषयमें, श्लोका उपसङ्ग- रना श्लोका छे छे उससहारके श्लोक हैं कि, पयसि दूधभा दूधमें, अष्टौ आठ आठ, सुरामण्ड- सुरामण्ड सुरामण्ड, मस्तु- मस्तु मस्तु, तक्रेषु च अने तक्रेभा और तक्रेमें, त्रय त्रेषु तीन, सपललम् तिलकल्पभा ओक पललमे एक त्रेयम् सूधभाभा ओक सूधनेमे एक, तैलम् तेलभा ओक तैलमें एक, फलेषु द्रव्यभा फलोंमें वर्ध- माना वर्धता वर्धता बढ़ाते हुए, षट् छ छः, घृतम् घीभा घीमें, एकम् ओक एक, मधुकादिषु जेहीमधु जे- रेना मधुकादिके, कषायेषु कषायेभा कषायेमें, अन्ये भीम अन्य, नव नव नौ, वर्तिक्रियाः वर्तिक्रियाभा वर्तिक्रियामें, अष्टौ आठ आठ लेहा- लेहोभा अवलेहोंमें, पञ्च पाच पाच, मन्थः मन्थभा ओक मन्थमें एक, तथा तथा और, रसः मांसरसभा ओक मांसरसमें एक, ते आ ये, चत्वारिंशच्च च पञ्च च पिरतालीस पैंतालीस, योगाः योगा योग, महर्षिणा महर्षिणे महर्षिने प्रजानाम् प्रजाना जनताकी, हितकाम्यया हितली कामनाथी हितकामनासे, इक्ष्वाकुकल्पे इक्ष्वाकुकल्पभा इक्ष्वाकुकल्पमें, सम्यक् सारी रीते मली प्रकार, उक्ता उक्ता छे कहे हैं ॥ २१-२३ ॥

Here are the recapitulatory verses—

21 23 Eight milk preparations, three preparations consisting of one in supernatant part of wine, one in whey and one in buttermilk, one of snuff, one preparation with til paste, one of oil and six preparations of successively

२० वर्धमाना फलेषु षट्-वर्धमानासवेषु षट् (ख ग)

२२ मन्थो रसस्तथा-मन्थे रसे तथा (घ फ)

२३ इक्ष्वाकुकल्पे ते-इक्ष्वाकुकल्पेऽस्मिन् (न ध)

, योगा.....पञ्च च-पञ्चचत्वारिंशदुक्ता योगास्मिन् महर्षिणा (ह त द)

increasing dose of seeds with emetic nut etc., one of ghee, nine with decoctions of liquorice etc., eight of pills five of linctuses, one of demulcent drink and one of meat-juice—thus these forty-five preparations of the bottle gourd have been fully described by the great sage, desirous of the welfare of humanity.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते कल्पस्थाने इक्ष्वाकुकल्पो
नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

इति आ प्रभाषे इव प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रथेला अग्निवेशे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने चरकथी प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रभा
और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त
अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेला
और दृढबलसे पूरित किये गये, कल्पस्थाने इक्ष्वाकु-
कल्पः, नाम नामने। नामका, तृतीय त्रीने तीमग,
अध्याय अध्याय स पूर्यो भये। अध्याय समाप्त
हुआ ॥ ३ ॥

3 Thus, in the Section on Pharma-
ceutics, in the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Caraka the
third chapter entitled 'The Pharma-
ceutics of the Bottle-gourd' not being
available, the same as restored by
Dridhabala, is completed

चतुर्थोऽध्यायः ।

येथे। अध्याय अध्याय चौथा Chapter IV

धामार्गवकल्पोपक्रमः—

अथातो धामार्गवकल्पं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥
इति ह स्याद् भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हवे अहो श्री अत्र आगे, धामार्गव-
कल्पम् 'धामार्गवकल्प' नामना अध्यायानु 'धामार्गव-
कल्प' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करेगु
व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये
आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीचे प्रभाषे न इस
विषयमें निम्न प्रकारसे हूँ, आह स डेडु छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled 'The Pharmaceutics of
the Sponge gourd'

2 Thus declared the worshipful
Atreya

धामार्गवपर्यायाः—

कर्कोटकी कोठफला महाजालिनिरेव च ।

धामार्गवस्य पर्याया राजकोशातकी तथा ॥ ३ ॥

कर्कोटकी डर्कोटकी कर्कोटकी, कोठफला डेडुला
कोठफला, महाजालिनिः च एव भडालिनी महाजालेनी,
तथा अने और, राजकोशातकी राजकोशातकी ओ
राजकोशातकी ये, धामार्गवस्य धामार्गवना धामार्गवके,
पर्याया पर्याये छे पर्याय हैं ॥ ३ ॥

3. Karkothaki, Kothaphala, Mahajalini
and Rajakosataki are the synonyms
of (Dhamargava) the sponge gourd

धामार्गवगुणाः—

गरे गुल्मोदरे कासे वाते श्लेष्माशयस्थिते ।

कफे च कण्ठवक्त्रस्ये कफसंचयजेषु च ॥ ४ ॥

रोगेभ्येषु प्रयोज्यं स्यात् स्थिराश्च गुरुवक्त्र ये ।

१ कोठफला—कटुफला (घ ष ङ)

४ रोगेभ्येषु—रोगेभ्येतत् (घ ष ङ)

गरे गरदोष गरदोष, गुल्म-ददरे गुल्म, उदररोग गुल्म, उदररोग, कासे कास, श्लेष्माशयस्थिते क्ष-शयभां रहेद्ये। कफस्थानमें स्थित, वाते वात वात, कण्ठवक्त्रस्थे कंठ अने मुष्मभां रहेद्ये। गले और मुखमें स्थित, कफे कंठ कफ, कफसंचयजेषु च अने क्ष-शयभां रहेद्ये। रोग श्लेष्माभां और कफसंचयजन्य रोग इनमें, ये स्थिरा. च तेभ्यः ने रोग स्थिर एव जो रोग स्थिर, गुरवः च तथा शुरु छे तथा गुरु है, एषु ते चन. रोगेषु रोगोभां रोगोमे, प्रयोज्यस्य स्वात् धामार्गव योभवत्। धायक छे धामार्गवदा प्रयोग करना चाहिए ॥ ४३ ॥

4-4½. This should be administered in toxicosis, gulma, abdominal disease, and cough, in conditions of vata lodged in the habitat of kapha, in condition of provoked kapha in the throat and the mouth and in diseases resulting from accumulation of kapha, and in conditions which cause rigidity and heaviness in the body.

फलं पुष्पं प्रवालं च विधिना तस्य संहरेत् ॥ ५ ॥

तस्य तेनां इसके, फलम् फल, पुष्पम् फल पुष्प, प्रवालम् च अने पत्राकुशोने और पत्राकुरोको, विधिना विधिपूर्वक विधिपूर्वक, संहरेत् सग्रह करवे। ओछे सग्रह करना चाहिए ॥ ५ ॥

5. By the systematic administration of its fruit, flowers and tender leaves, these disorders should be treated and cured.

धामार्गवस्य पलत्राना नव योगाः —

प्रवालस्वरसं शुष्कं कृत्वा च गुलिकाः पृथक् ।
कोविदारादिभिः पेयाः कषायैर्मधुकस्य च ॥ ६ ॥

प्रवाल- धामार्गवना पत्राकुशोना धामार्गवके पत्रा-कुरोके, स्वरसम् स्वरसने स्वरसको, शुष्कम् कृत्वा सूखावी सुखाकर, गुलिकाः च गोणीओ भनावी गोलियां बनाकर, पृथक् १२। १२। पृथक् पृथक्, कोवि-

दारादिभिः दुग्धनार वगेरेना काचनारभादि, कषायैः कषायैः साथे कषायके साथ, मधुकस्य च अने नेदी-मधना कषाय साथे और मुलहठीके कषायके साथ, पेयाः पीनी ओछे पीनी चाहिए ॥ ६ ॥

6 The expressed juice of the leaves should be dried and made into pills These pills should be taken with the decoction of each of the drugs of variegated mountain ebony group, as well as with that of liquorice.

धामार्गवस्य चत्वारः क्षीरयोगाः, एक सुरायोगश्च —

पुष्पादिषु पयोयोगाश्चत्वारः पञ्चमी सुरा ।
पूर्ववत्

पूर्ववत् अगाडिनी पेठे पूर्वकी भांति. पुष्पादिषु क्ष-वगेरेभां पुष्पादिमें, चत्वार. आर चार, पयोयोगाः दूधना योग थाय छे दूधके योग होते हैं, पञ्चमी अने पाँचमे। और पाँचवां, सुरा सुरागे। योग थाय छे सुराका योग होता है ॥ ६३ ॥

6½. Four milk preparations of the flowers etc., and a fifth a wine-preparation can be prepared as described with reference to previous drugs.

धामार्गवस्य नव कषाययोगाः —

जीर्णशुष्काणामतः कल्पः प्रवक्ष्यते ॥ ७ ॥
सधुकस्य कषायेण बीजकण्ठोद्धृतं फलम् ।
सगुडं व्युषितं रात्रिं कोविदारादिभिस्तथा ॥ ८ ॥
दद्याद्दुग्धमोदरार्तेभ्यो ये चाप्यन्ये कफामयाः ।

अतः अलींथी इसके आगे, जीर्णशुष्काणाम् शुष्कं अने सूखाई गयेला फलने। पके और सूखे फलोंका, कल्प. ३६५ कल्प, प्रवक्ष्यते कहेवाभां आवशे कहा जायगा, बीजकण्ठ. भीजवाले भागको,

६३ पयोयोगाश्चत्वार — पयोयोगश्च चत्वार (५)

,, पयोयोगा-यथायोगा (५)

८. रात्रि-रात्रौ (५)

६. कृत्वा च-कृत्वा च (क. व. फ.)

वृद्धम् नेमाथी डाढी नाभवाभा आये छे अने
बीचमेंसे निकाले हुए, फलम् इलने फलको, सगुडम्
गोणसहित गुड मिलाकर, रात्रि व्युषितम् रात
वासी रात्री रातभर रखकर, मधुकस्य नेमीमधना
मुलहठीके, कषायेण कषाधनी साथे कषायके साथ, तथा
अने और, कोविदार- कषाधनी वगेरेना कषाधनी साथे
कोविदार आदिके कषायके साथ, गुल्म- शुल्म गुल्म,
वदर- अने उदरना और उदरके, आर्तभ्य रोगीने
रोगियोंको, ये च अने ने और जो, अन्ये अपि भीम
पक्ष अन्य भी, कफामया. कक्षना रोगो छे तेओभा
कफरोग हैं उनमें, दद्याद् देवु देवे ॥ ७८३ ॥

7-8½ The preparations of crushed
and dried sponge gourd will hence-
forth be described. The fruit from
which the seeds have been removed,
kept overnight in the decoction of
liquorice mixed with gur or with the
decoction of the variegated mountain
ebony or other drugs of its group,
should be administered to patients
afflicted with gulma, abdominal
disease and other disorders due to
kapha.

धामार्गवस्य एकोऽङ्गयोगः —

दद्यादन्नेन संयुक्तं छर्दिहृद्रोगशान्तये ॥ ९ ॥

छर्दि- उलटी वमन, हृद्रोग- अने हृद्रोगनी और
हृदयरोगकी, शान्तये शान्ति भाटे शान्तिके लिए, अन्नेन
धामार्गवन्तु इण अन्नभी अणके, संयुक्तम् युक्त साथ,
दद्याद् देवु नेमिओ देवे ॥ ९ ॥

9. It should be given mixed with
food for the alleviation of vomiting
and cardiac disorders.

धामार्गवस्य एकोऽङ्गयोगः —

चूर्णैर्वाऽप्युत्पलादीनि भावितानि प्रभूतशः ।
रसक्षीरयवावादिस्तो घ्रात्वा वमेत् सुखम् ॥ १० ॥

रस- भासरस मासरस, क्षीर- दूध दूध, यवागू- अने
यवागू और यवागू, आदि-तृप्तः वगेरेधी तृप्त अथेदी
रोगी आदिसे तृप्त होकर रोगी, चूर्णै. धामार्गवना
यूथीधी धामार्गवके चूर्णोंसे, प्रभूतश भूष बहुतवार,
भावितानि भावना दीधिल भावित किये, उत्पलादीनि वा
अपि नीलकम्भ वगेरेने नीलोफर आदिको, घ्रात्वा
सूधीने सूषकर, सुखम् सुखपूर्वक सुखपूर्वक, वमेत्
वमन करे छे वमन करता है ॥ १० ॥

10. A person fed sumptuously on
meat-juice, milk, gruel etc., and made
to smell the blue lily or other flower
heavily sprinkled over with the powder
of the dried juice of the sponge gourd,
vomits with ease

धामार्गवस्य द्वादश शकृद्रसयोगः —

चूर्णीकृतस्य वर्ति वा कृत्वा वदरसंमिताम् ।
विनीयाञ्जलिमात्रे तु पिवेद्गोऽश्वशकृद्रसे ॥ ११ ॥

चूर्णीकृतस्य वा धामार्गवन्तु यूथी करी चूर्ण किये
हुए धामार्गवकी, वदरसंमिताम् और नेवडी बेर बराबर,
वर्तिम् गोली गोलि, कृत्वा अनावी बनाकर, अञ्जलि-
मात्रे सोण तोला सोलह तोले, गो गायना छाखुना
गायके गावर, अश्व-शकृद्र- के घोडानी छाडना या घोडेकी
लीदके, रसे तु रसभा रसमें विनीय घोणीने घोलकर,
पिवेत् पीवी पीवे ॥ ११ ॥

11. Preparing a pill of the size of
the jujube with the powder, one should
take it in 16 tolas of the juice of
cow dung or horse-dung.

९ दद्यादन्नेन संयुक्तम्-दद्यादन्नेन वा युक्तं (क.)

११ संयुक्तम्-वा युक्तम् (क घ, ङ, च)

१०, प्रभूतश-सहस्र (घ)

११- गोऽश्वशकृद्रसे गोशकरी रसे (घ क)

पृषतर्ष्य कुरङ्गाह गजोप्राश्वतराविके ।
श्वदंष्ट्रखरखड्गानां चैव पेया शकृदसे ॥१२॥

पृषत- पृषत पृषत, ऋष्य- ऋष्य ऋष्य कुरङ्गाह-
कुरंग कुरंग, गज- हाथी हाथी, उष्ट्र- भेड़ भेड़ अश्व-
तर- अश्व खच्चर, आविके घेटी भेड़, श्वदंष्ट्र-
श्वदंष्ट्र श्वदंष्ट्र, खर- गधगा गधा, खड्गानाम् च अने
गेडाना और गेडेकी, शकृदसे भजना रसना विष्टाके
रसमें, एवम् ओ ७ भभाष्ट्रे इसी प्रकार, पेया ओ गेणी
पीवी इस गोली पीवे ॥ १२ ॥

12. Or the pill should be taken in
the juice of the dung of the spotted
deer, musk-deer, black deer, elephant,
camel, mule, sheep, mouse deer, ass
and rhinoceros.

धामार्गवस्य दश लेहयोगाः—

जीवकर्षभकौ वीरामात्मगुतां शतावरीम् ।
काकोलीं श्रावणीं मेदां महामेदां मधूलिकाम् ॥१३॥
एकैकशोऽभिसंचूर्ण्य सह धामार्गवेण ते ।
शर्करामधुसंयुक्ता लेहा हृदाहकासिनाम् ॥१४॥
सुखोदकानुपानाः स्युः पित्तोष्णसहिते कफे ।

जीवक. ७१३ जीवक, ऋषभकौ ऋषभक ऋषभक,
वीराम् शतावरी शतावर, शारमगुताम् डौया केवाँच,
शतावरीम् शतावरी शतावर, काकोलीम् डाकोली
काकोली, श्रावणीम् मोटी गोरभुडी वही मुही, मेदाम्
मेदा मेदा, महामेदाम् महामेदा महामेदा, मधूलिकाम्
अने मधूलिका और मधूलिका, एकैकशः ओभाथी
दरेकनु इनमेंसे एक एकको, धामार्गवेण धामार्गव
धामार्गवके, सह सहित साथ, अभिसंचूर्ण्य थूँई डरीने
चूर्ण करके, शर्करा-मधु- साकर अने मधु शर्करा और
मधु, संयुक्ताः साथे मिलाकर ते लेहा तैयार करेखा
ते अवलेहे तैयार किये हुए वे अवलेह, हृदाह-

१२. पृषतर्ष्य—शकृदसे ॥—पृषतर्ष्यकुरङ्गाह गजोप्राश्वतराविके ।

हरिगजश्वदंष्ट्रखरखड्गानां च शकृदसे ॥

(क ख घ ङ)

॥ पृषतर्ष्य...तराविके ।—पृषतर्ष्यकुरङ्गाह गजोप्राश्वतराविके च

(ख. ड.)

हृदयना दाहनाणा हृदाहवाले, कासिनाम् तथा कास-
नाणा रेगुलीओने यटाडवा तथा काशरोगियोंको चटावे,
पित्तोष्ण- पित्तनी गरभीथी पित्तकी गरमीसे, सहिते युक्त
युक्त, कफे कफों कफमें, सुखोदक- सहन थाय तेवा
गरभ नदना थोड़े गरम जलके, अनुपाना अनुपानथी
अनुपानसे, स्यु देना देना चाहिए ॥ १३-१४ ॥

13 & 14. Jivaka, Rishabhaka, Veera,
cowage climbing asparagus, Kakoli,
east indian globe thistle, Meda, Maha
meda and Madhulika—each of these
reduced to powder along with sponge
gourd and taken as a linctus mixed
with sugar and honey is beneficial for
those afflicted with heart-burn and
cough It should be followed by a
potion of genially warm water in
conditions of kapha associated with
pyrexia due to pitta

धामार्गवस्य एक कल्कयोगः—

धान्यतुम्बुरुयूषेण कल्कः सर्वविषापहः ॥१५॥

धान्य- धाण्डा धनिया, तुम्बुरु- अने तेजवलीना
और तेजवलके, यूषेण यूष साथे यूषके साथ, कल्क.
धामार्गवने ३६३ धामार्गवका कल्क, सर्वविष- सर्व
विषने सब विषको, अपहः नाश करनेहार छे नष्ट
करता है ॥ १५ ॥

15 The paste of the sponge-gourd
taken with the gruel of coriander and
indian toothache is curative of all
kinds of toxicosis

धामार्गवस्य अन्ये एकादश कषाययोगाः—

जात्या. सौमनसायिन्या रजन्याश्चोरकस्य च ।

वृश्चीरस्य महाशुद्रसहाहैमवतस्य च ॥ १६ ॥

५ सर्वविषापह—तस्य विषापह (क ख छ, ड)

१६ वृश्चीरस्य—वृश्चीरस्य (म)

—महामहाशुद्रमहावृश्चीरणां पूर्वक् पूर्वक् (ब. फ.)

विश्रुताः पुनर्नवाया वा कासमर्दस्थ वा पृथक् ।
एकं धामार्गवं द्वे वा कषाये परिसृज्य तु ॥ १७ ॥
पूतं मनोविकारेषु पिबेद्वसनमुत्तमम् ।

जात्या अर्धं जाई सौमनसायिन्या यमेदी चमेदी
रजन्याः क्षणेर हृदी, चोरकस्य च योरः चोरक, वृश्चि-
रस्य घाणी साटोडी वफेद गदहपुग्ना, महाक्षुद्रसहा
महासहा, क्षुद्रसहा महामहा, क्षुद्रसहा, हैमवतस्य च
हैमवती हैमवती, विगच्छा धीक्षोडी कन्दूरी, पुनर्नवायाः
वा साटोडी गदहपुरना, कासमर्दस्य वा अने डासून्ना
ओर कसोदीके, पृथक् पृथक् पृथक् पृथक्, कषाये
उपाधर्मा कपायसे, धामार्गवस्य धामार्गवना धामार्गवके,
एकम् ऐक एह, द्वे वा के ये क्षण या जे फलोंको, परिमृद्य
योणीने मलकर, पूतस्य गाणी लर्ध छान काके उत्तमस्य
ओ उत्तम इय श्रेष्ठ, वमनस्य तु वमन वमनको, मनो-
विकारेषु मनना पिडागेमा मानसिक रोगांमे, पिबेत्
पीपुं पीना चाक्षि ॥ १६-१७३ ॥

16-17½. Put one or two of the sponge-gourd fruits into the decoction of either nut-meg, spanish jasmine, turmeric, angelica, white hog-weed, wild black gram, white sweet flag, scarlet fruited gourd, hog-weed or negro coffee. Then rub well and strain. This is an excellent emetic preparation in psychic disorders.

धामार्गवस्य एको घृतयोग —

तच्छृतक्षीरजं सर्पिः स्वाधितं वा फलादिभिः ॥१८॥

तच्छुन- ध भागवना इण्णी साधे उकायेला
 धामार्गवके फलके साध पडारे, क्षीरजम् दुधभायी
 उत्पन्न भयेधुं दुधसे उत्पन्न, फलादिनि अने भीदण
 वगेरेना कयाथोली और नेनकनादि कायोसे, सामितम्
 साधित सिद्ध, सर्वि. वा धी पीवु घृतको पीवे ॥५८॥

१७ विम्बतापृथक्-पुनर्न । कान्मर्दविम्बरीरेमवतरण च
(५ फ.)

18 A medicated ghee can be made from the ghee obtained from the milk in which the sponge gourd has been boiled, by preparing it with the emetic nut and other drugs of its group.

अव्यायोक्तार्थसंग्रहः —

तत्र श्लोकौ—

पल्लवे नव चत्वारः क्षीर एकः सुरालवे ।
कषाये विंशतिः कल्के दश द्वौ च शकृद्रसे ॥१९॥
अन एकस्तथा त्रेये दश लेहास्तथा घृतम् ।
कल्पे धामार्गवस्योक्ताः षष्टिर्बोणा म्हर्विणा ॥२०॥

तत्र ते विषयभा उपसहारना ये श्लोक छे के उस विषयमे उपसहारके दो श्लोक है कि, पछवे पक्षवेभा पत्राकुरोंमे, नव नव नो, क्षीरे दूधभा दूधमें, चत्वारः आर चार, सुरासवे सुरासवभा सुरासवमें, एकः ओक एक, कषाणे क्षपायभा कषायमें, विंशतिः बीस बीस, कल्के श्लेष्मा ओक कल्कमे एक, अकृदसे पुरीपरशभा पुरीपरतमें, दस द्वौ च आर बारह, अन्ने अन्नभा अन्नमे, एकः ओक एक, घ्रेने सूधनाभा ओक सूधनेमें एक, दद्या लब्धा आश्लोभा दश अवलेइमे दस, घृतह तथा धीभा ओक तथा घृतमे एक, षष्टि योगा आ प्रशास्ते साठ आगे इस प्रकार ग्राठ योग. महर्षिणा महर्षिंश्च महर्षिने, धामार्गवस्य कल्पे धामार्गवस्यभा धामार्गवकतपमें, उक्ता. श्लो छे कहे है ॥ १९-२० ॥

Here are the two recapitulatory
verses —

19-20. Nine preparations from the sprouts, four milk preparations, one of wine, twenty decoctions and one preparation of paste, twelve preparations in dung-juice one in food and one as snuff, ten preparations of linctus and

१९ कषाये विंशति वस्त्रे-काधे नवोऽन्ये मेमे (२)

२०. अक्ष.....छ १३-२३ लेखक जका २३ पैत पुते
तथा (२)

one of ghee—thus, these sixty preparations have been described by the sage, in the pharmaceutics of the sponge-gourd.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते कल्पस्थाने धामार्गवकल्पो
नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने
चरककी प्रति संस्कार पायेला आ शास्त्रमा और
चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त, अप्राप्त,
दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेला और दृढबलसे
पूरित किये गये, कल्पस्थाने उपस्थानमा कल्पस्थानमें,
धामार्गवकल्प. 'धामार्गवकल्प' 'धामार्गवकल्प', नाम
नामना नामका, चतुर्थः येथे चौथा, अध्यायः अध्याय
संपूर्ण थये अध्याय समाप्त हुआ ॥ ४ ॥

4. Thus in the Section on Pharmaceutics, in the treatise compiled by Agni-
vesa and revised by Caraka, the fourth
chapter entitled 'The Pharmaceutics
of the Sponge gourd' not being
available, the same as restored by
Dridhabala, is completed

पञ्चमोऽध्यायः ।

पांचमो अध्याय अध्याय पांचवाँ

Chapter V

वत्सककल्पोपक्रमः—

अथातो वत्सककल्पं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हुवे अली थी अब आगे, वत्सककल्पम्
'वत्सककल्प' नामना अध्यायानु 'वत्सककल्प' नामके
अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करेणु व्याख्यान
करेंगे ॥ १ ॥

सगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने,
इति ह आ विषयमा नीचे प्रभाषे न इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही आह स्म उहेणुं छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled 'The Pharmaceutics of
Kurchi'.

2 Thus declared the Worshipful
Atreya

वत्सकस्य पर्यायाः—

अथ वत्सकनामानि भेदं स्त्रीपुंसयोस्तथा ।
कल्पं चास्य प्रवक्ष्यामि विस्तरेण यथातथम् ॥ ३ ॥

अथ हुवे अब, वत्सक- वत्सकना वत्सकके, नामानि
नाम नाम, तथा स्त्रीपुंसयो भेद अने नरमा मादा
और नरमें, भेदम् भेद भेद, अस्य तथा येना तथा
इसका, कल्पम् च उप येने कल्प इनको, यथा-
तथम् भरा स्वयंमा ठीक प्रकारसे, विस्तरेण विस्तार-
पूर्वक विस्तारसे, प्रवक्ष्यामि उड़ीश कहूंगा ॥ ३ ॥

3 I shall declare the various names
of kurchi, the difference between the
female and the male of the species, and
expound the pharmaceutics of kurchi
in a systematic and elaborate manner.

वत्सकः कुटजः शक्रो वृक्षको गिरिमल्लिका ।
बीजानीन्द्रयवात्सस्य तथोच्यन्ते कलिङ्गकाः ॥ ४ ॥

कुटजः कुटजः कुटज, शक्रः शक्र, शक्र,
वृक्षक. वृक्षक वृक्षक, गिरिमल्लिका तथा
गिरिमल्लिका ये तथा गिरिमल्लिका ये, वत्सकः वत्सकना
पर्याय छे वत्सकके पर्याय है, तस्य अने तेना और
उसके, बीजानि बीजने बीजको, इन्द्रयवा. इन्द्रयव
इन्द्रयव, तथा तथा तथा, कलिङ्गका. कलिङ्गक कलिङ्गक,
उच्यन्ते उहेणामा आवे छे कहा जाता है ॥ ४ ॥

4. It is known by the names of
Vatsaka, Kutaja, Sakra, Vrikshaka
and Girimallika Its seeds are known
as Indrayava and Kalingaka.

३ प्रवक्ष्यामि-निबोधेम (प. फ)

वत्सकस्य मेदो —

बृहत्फलः श्वेतपुष्पः स्निग्धपत्रः पुमान् भवेत् ।
श्यामा चारुणपुष्पा स्त्री फलवृन्तैस्तथाऽणुभिः ॥५॥

बृहत्फल. जे वत्सकने मोटा इण जिम वत्सकके बड़े फल, श्वेत-पुष्प श्वेत इण श्वेत फूल, स्निग्धपत्र. अने स्निग्ध पान होय और चिकने पत्तों हों, पुमान् ते नर वह नर, भवेत् उहेवाय छे कहाता है, श्यामा अने जे वत्सक श्याम वर्णुंथी और जो वत्सक श्याम वर्णमे अरुण-पुष्पा च लाज इहेथी लाल फूलोंसे. तथा तथा तथा, अणुभि. नाना छोटे, फलवृन्तै इण तेमज डी टि-याथी युक्त होय ते फूलों एवं वृन्तोंसे युक्त हो वह, स्त्री मादा उहेवाय छे मादा कहाती है ॥ ५ ॥

5. The male variety of the species is known by its big fruit, white flowers and thick leaves. The female variety is known by its dark and red flowers and by the small size of its fruit and stalk.

वत्सकस्य गुणाः —

रक्तपित्तकफघ्नस्तु सुकुमारेष्वनत्ययः ।
हृद्रोगज्वरवानासुग्वीसर्पादिषु शस्यते ॥ ६ ॥

रक्तपित्त- वत्सक रक्तपित्त वत्सक रक्तपित्त, कफघ्नः तथा उक्षेपनाश करे छे तथा कफको नष्ट करता है, सुकुमारेषु तु कोमल भनुष्योने कोमल प्रकृतिवालोंको, अनत्यय. कुछसान करनार नही हानि नहीं करता, हृद्रोग- अने हृद्रोग और हृद्रोग, ज्वर ज्वर वातासक- वातरक्त वातरक्त, वीसर्पादिषु अने विसर्प वगेरेमा और विसर्प आदिमे, शस्यते नष्ट होय छे प्रशस्त है ॥ ६ ॥

6. This (either variety) is curative of hemothermia and is free from any risk if administered even to delicate people. It is recommended in cardiac

troubles, fever, rheumatic conditions and acute spreading affections.

वत्सकस्य नव कपाययोगाः —

काले फलानि संगृह्य तयोः शुष्काणि निक्षिपेत् ।
तेषामन्तर्नखं मुष्टिं जर्जरीकृत्य भावयेत् ॥ ७ ॥
मधुकस्य कषायेण कोविदारादिभिस्तथा ।
निशि स्थितं विमृद्यैतल्लवणक्षौद्रसंयुतम् ॥ ८ ॥
पिबेत्तद्वनं श्रेष्ठं पित्तश्लेष्मनिवर्हणम् ।

तयोः ते जन्मेनां इन दोनोंके, शुष्काणि सूकां शुष्क, फलानि इणने फलोंका, काले तेओनी मोम-भमा अपनी मोसममें, संगृह्य संग्रह करी सग्रह करके, निक्षिपेत् राखी भूझना रख देवे, तेषाम् तेषांमाथी इनमेंसे अन्तर्नखम् नख अंदर रहे तेवी नखोंको अन्दर करके मुष्टिम् मुठी जेटकां एक मुठ्ठीभर लेकर, जर्जरीकृत्य अधकृशरां भांडी अधकृटेकर, मधुकस्य जेडीमधना मुलहठीके, कषायेण कषायाथी कषायमे, तथा तथा, कोविदार- कुयनार काचनार, आदिभि- वगेरेना कषायाथी आदिके कषायसे, भावयेत् भावना देवी भावना देवे, निशि रात आभी रात भर स्थितम् रहेवा दृष्टिने भिंगोकर, विमृद्य ओणी मलकर, लवण-लवण नमक, क्षौद्र- अने मध और मधु, संयुतम् मेलवली मिलाकर, एतत् अने इसको, पिबेत् पीवु पीवे, तत् ते वह, वनम् वमन वमन, श्रेष्ठम् श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है, पित्त-श्लेष्म- अने पित्त तथा उक्षेपना और पित्त तथा कफका निवर्हणम् नाश करनार छे नाश करनेवाला है ॥ ७-८ ॥

7 8 The fruits of kurchi should be culled in their proper season and should be dried and stored. A fistful of them should be crushed and soaked

७ निक्षिपेत्-सक्षिपेत् (१ ज ट फ.)

भावयेत्-तापयेत् (ड)

११ -त पचेत् (ब)

११ -तेपयेत् (घ फ)

११ -तेमयेत् (ब फ)

८३ पिबेत्तद्वनम्-पिबे नद वमन (रा ट)

५ श्वेतपुष्प-सितेः पुष्प (घ फ)

११ फलवृन्तै-फलपुष्पै (ह घ फ)

in the decoction of liquorice and the mountain ebony group of drugs, for a night. This should then be rubbed with rock-salt and honey and taken as a potion. This is a good emetic dose curative of pitta and kapha.

वत्सकस्य पञ्च चूर्णयोगाः, त्रय. सलिलयोगा, एक
कृशरायोगश्च—

अष्टाहं पयस्ताऽऽर्क्रेण तेषां चूर्णानि भावयेत् ॥९॥
जीवकस्य कषार्येण ततः पाणितलं पिबेत् ।
फलजीमूतकेशकाकुजीवन्तीनां पृथक् तथा ॥१०॥
सर्पपाणां मधूकानां त्वणक्षायवाऽऽम्बुना ।
कृशरेणाथवा युक्तं विदध्याद्वन्नं भिषक् ॥११॥

तेषाम् धन्वनं इन्द्रजैके, चूर्णानि यूष्णे चूर्णको
 षष्ठाहम् आह द्विसं सुधी आठ दिन तक, शार्केण
 आठडाना आकके, पयसा दूधभी दूधसे, भावयेत् भावना
 देवी भावना देवे, ततः ते पथी उमके बाद, पाणितलम्
 ओषध कर्षं गेह्यु एक कर्ष मात्राको, जीवकस्य शुभ्रकना
 जीवकके, कषायेण कषाय साथे कषायके साथ, पिवेत्
 पीव पीवे, फल- भीठग मैतल, जीमूतक- शुभ्रक
 जीमूतक, इक्ष्वाकु- कडवी तूथडी तिक्तलौकी, जीवन्तीनाम्
 अने दोडीना और जीवन्तीके, पृथक् शुद्ध शुद्ध पृथक्
 पृथक्, तथा ते ७ प्रमाणे इसी प्रकार, सर्षपाणाम् सरपव
 सरसों, मधूकानाम् महुडां महुवे, अथवा अने और,
 लवणस्य क्षण्डाणां नमकके खम्बुना पाणीभी पानीसे,
 अथवा अथवा अथवा, कुङ्गरेण कुङ्गरीनी कुङ्गराके, युक्तम्
 साथे साथ मिलाकर, भिषक् वैद्ये वैद्य, वयनम् वमन
 वमन, विदध्यात् पुराणु कराये ॥ ९-११ ॥

9-11 The powder of the fruits should be impregnated for eight days in the milky exudation of mudar, and a dose of one tola of this powder should be taken as potion with the

१० जीवकस्य-जीमूतः (ध. फ.)

११. निरुद्धात्-पश्चात् (क. म.)

decoction of Jivaka In a similar manner, the decoction of the emetic nat. bristly luffa, bottle gourd, cork swallow wort, rape seed or mahwa may be used or even water mixed with rocksalt. The powder of its seeds may be given mixed with kedgerree, for the purpose of emesis.

अध्यायोक्तार्थसंग्रहः —

तत्र श्लोकः—

कषायैर्नव चूर्णैश्च पञ्चोक्ताः सलिलैस्त्रयः ।
एकश्च कुशरायां सदाद्योगास्तेऽष्टादश स्मृताः ॥१२॥

तत्र ते विषयमा उम विषयमें, श्लोकः उपसंहा-
रमे। श्लो३ छे ३ उपसहारका श्लोक है कि. कषायै
क्षयायोर्मा कषायमें, नव नव नौ, चूर्णे च यूष्णेमा
चूर्णोंमें, पञ्च पात्र पाच, सलिलै अभि जलमा और जलमें,
त्रय त्रयु योग तीन योग, उक्ता उद्धृता छे कहे हैं.
कृत्स्नरायाम् तथा कृशरामा तथा कृशरामें, एकः च श्रेष्ठ
श्रेष्ठ एक योग स्वाग्र आय छे होता है, ते योगा ते
श्रेष्ठो ये योग, अष्टादश अक्षर अठारह, स्मृताः उक्ता
कहे हैं ॥ १२ ॥

Here is the recapitulatory verse—

12 Nine preparations of decoctions, five of powders, three in water and one in kedgerie—thus in all, eighteen preparations have been described of kurchi.

इत्यग्निवैश्रुते तन्त्रे चरकप्रतिबद्धतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते कल्पस्थाने वत्सककल्पो
नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

*२ एकस्य.. स्मृता - कृशरेऽष्टादश प्रोक्ता योगा वक्ष्ये तु
वत्सकम् (य द.)

” ” कृशराष्ट्राशयेना वरसकस्य
निदर्शिताः (ब. फ.)

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे श्येष्वा अग्निवेशसे वनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने अरुक्थी प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रभा और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके अपासे अर्पित अपाप्त, दृढबलसंप्रति अने दृढबले पूरा करेला और दृढबलसे पूरित किये गये, कल्पस्थाने कल्पस्थान विधि कल्पस्थानमें, वरसककल्प 'वत्सककल्प' 'वत्सककल्प', नाम नाभने नामका, पञ्चम. पाँचवा अध्यायः अध्याय संपूर्ण ध्यो अध्याय संपूर्ण हुआ ॥ ५ ॥

5. Thus in the Section on Pharmaceutics in the treatise compiled by Agni vesa and revised by Caraka, the fifth chapter entitled 'The Pharmaceutics of Kurchi' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

षष्ठोऽध्यायः ।

छठो अध्याय अध्याय छठा Chapter VI

कृतवेधनकल्पापक्रम —

अथात कृतवेधनकल्पं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हवे अली थी अब आगे, कृतवेधन कल्पम् कृतवेधनकल्प नामना अध्यायतु 'कृतवेधन कल्प' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करेगें ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयेने इति ह आ विषयभा नीचे प्रभाषे न इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्व कहेंगे छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled 'The Pharmaceutics of Bitter luffa.'

2. Thus declared the worshipful Atreya.

कृतवेधनन्य पर्यायाः गुणाः च—

कृतवेधननामानि कल्पं चास्य निबोधत ।

क्ष्वेदः कोशातकी चोक्तं मृदङ्गफलमेव च ॥ ३ ॥

अत्यर्थकटुतीक्ष्णोष्णं गाढेष्विष्टं गदेषु च ।

कुष्ठपाण्ड्यामयप्लीहशोफगुल्मगरादिषु ॥ ४ ॥

कृतवेधन- कृतवेधनना कृतवेधनके, नामानि पर्याय पर्याय, अथ अने येने और इसके, कल्पम् च कल्प कल्पो, निबोधत साधने। सुनो, क्ष्वेदः क्ष्वेद क्ष्वेद, कोशातकी च कोशातकी कोशातकी, मृदङ्गफलम् च एव अने मृदङ्गफल और मृदङ्गफल, उक्तं छे कृतवेधनना पर्याय कला छे ये कृतवेधनके पर्याय कहे है, अत्यर्थ- ते अतिशय गह अति, कटु- कटु कटु, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण तीक्ष्ण, उष्णम् अने उष्ण छे और उष्ण है, गाढेषु तथा गली तथा गभीर, कुष्ठ- कुष्ठ कुष्ठ, पाण्ड्यामय- पाण्ड्यामय पाण्डु, प्लीह- प्लीहा प्लीहा, शोफ- शोफ शोफ, गुल्म- गुल्म गुल्म गरादिषु अने गदेषु वगेरे और गरदोष आदि, गदेषु च रोगोभा रोगोंमें, इष्टं छे हितकारी है ॥ ३-४ ॥

3-4. Learn the names and the pharmaceutics of bitter luffa. It is also called Kshweda Kosataki and Mridan- gaphala It is extremely pungent, acute and hot and is recommended in deep rooted conditions of dermatosis, anemia, splenic disorders, edema, gulma and toxicosis.

चत्वारः क्षीरयोगा, एकः सुगयोगश्च—

क्षीरादि कुसुमादीनां सुरा चैतेषु पूर्ववत् ।

कुसुमादीनाम् क्षुद्र वगेरेना कूल आदिके, क्षीरादि क्षुद्र वगेरे साथे चार योग धाय छे क्षीरादिके साथ

3 कृतवेधननामानि कल्प चास्य निबोधत—अथ नामानि

न यामि कल्प च कृतवेधने य)

1 क्ष्वेद-क्ष्वेद (२.)

2 चोक्तं-जाली (३. ४. ५.)

3 अत्यर्थकटुतीक्ष्णोष्ण-अत्यर्थकटुतीक्ष्णोष्ण (न प. ४)

4 क्षीरादि कुसुमादीनां-क्षीरादि कुसुमादीनां (य)

चार योग होते हैं, सुरा च तथा कृतवेधनना इत्येते। सुरानी साथे ओष्ठ योग थाय छे और कृतवेधनके फलका सुराके साथ एक योग होता है, एतेषु औष्ठोभा इन्में, पूर्ववत् अगाडि अभूतकडक्यभा उल्ला प्रभाणु समन्वयुं जीमूतक कल्पमें पढिके जो कहा है उसके अनुसार समझना चाहिए ॥ ४३ ॥

4½ Preparations of milk etc., as also of wine may be made of the flowers etc. of bitter luffa, as in the case of the drugs previously described

कृतवेधनस्य द्वाविंशति कषाययोगाः—

सुशुष्काणां तु जीर्णानामेकं द्वे वा यथाबलम् ॥ ५ ॥
कषायैर्मधुकादीनां नवभिः फलवत् पिबेत् ।
काथयित्वा फलं तस्य पूत्वा लेहं निधापयेत् ॥ ६ ॥
कृतवेधनकल्कांशं फलाद्यर्थांशसंयुतम् ।
पृथक् चारुगन्धादीनां त्रयोदशभिरासुतम् ॥ ७ ॥

सुशुष्काणाम् सारी येठे सूक्ष्मैर्वा मली प्रकार सूखे हुए, जीर्णानाम् तु अने परिपक्व थयेर्वा और पके हुए, एकम् औष्ठ एक, द्वे वा उं ये इण या दो फलोंको, यथाबलम् अथ अनुसार बलके अनुसार, मधुकादीनाम् नेठीमधु वगेरेना मुलहठी आदि, नवभिः नव नौ, कषायैः क्वाथोनी साथे कषायोंके साथ, फलवत् भी'ठणनी नेम मैनफलकी तरह, पिबेत् पीवा पीवे, तस्य तेना इसके, फलम् इत्यने फलका, काथयित्वा उकाणी काय करके, पूत्वा गाणी धर्ष छानकर, लेहम् अने आटणु नेवे पाक लेह, निधापयेत् अनावी राभवे अने उपर्युक्त काष्ठ औष्ठ क्वाथनी साथे पीवे बनाये और उपर्युक्त किसी एक कायके साथ पीवे, कृतवेधन- कृतवेधनना इत्येना कृतवेधनके फलके, कल्कां

कल्क उल्लना औष्ठ भागने कल्कके एक भागको, फलादि- भी'ठण वगेरेना मैनफल आदिके, कषायैः- अधी भागे। आधे भागोंके, संयुतम् साथे भेणवी तेने साथ मिलाकर उसका, चारुगन्ध- गरभाणा अमलतास, आदीनाम् च वगेरे आदि, त्रयोदशभिः तेर द्रव्योंना क्वाथोनी तेरह द्रव्योंके काथोंसे, पृथक् शुद्ध शुद्ध पृथक् पृथक्, आसुतम् आसुत करवे आसुत करे ॥ ५-७ ॥

5-7. One or two of the dried and crushed fruits of bitter luffa according to the strength of the patient, should be taken in any of the nine kinds of decoctions of liquorice and other drugs of its group as in the case of the emetic nut. Decocting the fruits of bitter luffa and straining the decoction, a linctus may be made by mixing in it one part of the paste of bitter luffa seeds and half part of the emetic nut and other drugs. Thirteen decoctions can be made by macerating the bitter luffa in each of the decoctions of the purging cassia and other drugs of its group.

कृतवेधनस्य दश पिच्छायोगाः—

शाल्मलीमूलचूर्णानां पिच्छाभिर्दशभिस्तथा ।

तथा ते प्रभाणु उसी प्रकार, शाल्मलीमूल- शैमलानां मूलानां शाल्मलीके मूलके, चूर्णानाम् चूर्णोनी चूर्णोंके, दशभिः दश दस, पिच्छाभिः पिच्छाऔथी दश योग थाय छे छवावसे दस योग होते हैं ॥ ७३ ॥

7½ Ten emulsions can be made by mixing bitter luffa with the powders of the roots of each of the

५. जीर्णानाम्-जीर्णानाम् (उ. थ. द. थ. ए.)

६. फल-रस (ग.)

॥ फल तस्य पूत्वा लेह-रस त च कृत्वा लेह (घ.)

॥ —रस तस्य पत्तवा लेह (घ. फ.)

७. कल्कांशम्-कल्पाक्षम् (त.)

॥ फलाद्यर्थांशसंयुतम्-फलाद्यर्थांशसंयुतम् (घ. फ.)

७३ शाल्मलीमूलचूर्णानां पिच्छाभिः-शाल्मलीचूर्णपूर्वाणां

पिच्छाभिः (ग.)

॥ चूर्णानां-वृन्तानां (उ. थ. द. थ. ए.)

ten milk-exuding trees of the silk cotton tree group

कृतवेधनस्य षड्वर्तियोगा. एको घृतयोगश्च—

वर्तिक्रियाः षट् फलवत्, फलादीनां घृतं तथा ॥८॥

फलवत् भीष्मनी ॥८३३ मैतफलके समान, षट् छ छः, वर्तिक्रियाः वर्तिक्रियाओ आय छे वर्तिक्रियाएं होती हैं, तथा तथा तथा, घृतम् कृतवेधनना इण साथे साथे साथे धृथी थयेला धीने कृतवेधनके फलसे साधित दधसे उत्पन्न हुए चीनी, फलादीनाम् भीष्म वगेरेना कषायधी भीष्मनी येठे साधपु मैतफल आदिके कायसे मैतफलवत् सिद्ध करे ॥ ८ ॥

8 Six preparations of pills can be made as in the case of the emetic nut. A ghee-preparation can be made of its fruits etc, in the same manner.

कृतवेधनस्य अष्टौ लेह्योगाः—

कोशातकानि पञ्चाशत् कोविदाररसे पचेत् ।
तं कषायं फलादीनां कल्कैर्लेहं पुनः पचेत् ॥९॥

क्ष्वेडस्य तत्र भागः स्याच्छेषाण्यर्धांशिकानि तु ।
कषायैः कोविदारारैरेवं तत् कल्पयेत् पृथक् ॥१०॥

पञ्चाशत् पचास पचास, कोशातकानि कोशातकीने कोशातकीको, कोविदाररसे कायनारना कषायभा काचनारके कायमें, पचेत् पचावली पकाना चाहिए, फलादीनाम् भीष्म वगेरेना मदनफलदिके, कल्कै. उल्लेख नाभी कल्क द्वारा, तम् ते इस, कषायम् कषायने कषायका, पुनः इरीथी फिर, लेह्यं लेह लेह, पचेत् पचावली बनाये, तत्र तेभा इसमें, क्ष्वेडस्य उल्लेख तूरियाको कषयी तोरईका, भाग ओष्ठ भाग एक भाग, स्वाव नाभयो देवे, शेषाणि तु भाडीनां द्रव्यो शेष द्रव्योंका, अर्धांशिकानि अर्धा अर्धा भागभां होवां ओष्ठ ओ

८ वर्तिक्रिया षट् फलवत्-वर्तनं फलवत् षट् स्यु (८ प. फ.)

१० कोविदारारैरेव तत् कल्पयेत् पृथक्-कोविदारारैरेव तत् कल्पयेत् पृथक् विवेत् (४ प. फ.)

११ एव तत् कल्पयेत् पृथक्-एवं पञ्चा पचेत् पृथक् (४ प. फ.)

आधा आधा भाग जीना चाहिए, एवम् तत् ओ प्रभाषे तेनी इस प्रकार उसकी, कोविदारारैरेव काचनारआदिके, कषायै कषायधी कषायके साथ, पृथक् लुदी लुदी पृथक् पृथक्, कल्पयेत् कल्पना करनी ओष्ठ ओ कल्पना करनी चाहिए ॥ ९-१० ॥

9-10. Fifty fruits of bitter luffa should be cooked in the expressed juice of the variegated mountain ebony. That decoction should be cooked into a linctus with the paste of the emetic nut group of drugs in the ratio of one part of the paste of bitter luffa and half part of the other drugs. It may also be prepared separately with the decoctions of each of the drugs of the variegated mountain ebony group.

सप्त माषरसयोगा —

कषायेषु फलादीनामानूपं पिशितं पृथक् ।
कोशातक्या समं पक्त्वा रसं सलवणं पिवेत् ॥११॥

फलादीनाम् भीष्म वगेरेना मैतफलदिके, पृथक् लुदा लुदा पृथक् पृथक्, कषायेषु कषायभा कषायोंमें, कोशातक्या कोशातकी कोशातकीके, समम् जेष्ठुज समान प्रमाणमें, आनूपम् आनूप प्राप्तीओनु आनूप प्राणियोंका, पिशितम् भांस मास, पक्त्वा पचावलीने पकाकर, रसम् भासरस माषरसमें, सलवणम् लवण साथे नमक मिलाकर, पिवेत् पीवे पीना चाहिए ॥११॥

11. The flesh of wetland creatures along with equal part of bitter luffa, should be cooked in the decoction of each of the drugs of the emetic nut group and the juice of this flesh-preparation should be taken mixed with rocksalt.

११ कोशातक्या समं-कोशातकीके (४)

फलादिपिप्पलीतुल्यं नद्वत् क्ष्वेडरसं पिबेत् ।

तद्वत् ते ७ प्रमाणे उसी प्रकार, क्ष्वेडरसम् ऊनीं तूरियांना रसमां कव्वी तोरईके रसमें, फलादिपिप्पली-भी-ढणनां भीज वगेरे छ द्रव्य सैतफल आदि छः द्रव्य, तुल्यम् अने औषधीना समान प्रमाणमां मांसने लक्ष मांसरस सिद्ध करी और इनके समान प्रमाणमें मांस लेकर मांसरसको सिद्ध करके, पिबेत् रेणुओ पीये रोगी पीवे ॥ ११३ ॥

11½ The juice of bitter luffa cooked with the flesh of wet-land creatures equal in quantity to that of the emetic nut and other drugs and of long pepper, may be taken as potion.

कृतवेधनस्य एक इक्षुरसयोगः —

क्ष्वेडं कासी पिबेत् सिद्धं मिश्रमिक्षुरसेन च ॥ १२ ॥

कासी कासरेणुओ कासरोगी, इक्षुरसेन शेरडीना रसमां ईखके रसमें, मिश्रम् मिश्रित करीने मिलाकर, सिद्धम् च ते रसथी सिद्ध करेला उस रससे सिद्ध की हुई, क्ष्वेडम् ऊनीं तूरियां कव्वी तोरई, पिबेत् पीवां पिबे ॥ १२ ॥

12. A man afflicted with cough should take as potion, bitter luffa mixed and prepared with the juice of sugarcane.

अध्यायोक्तार्थविषयाः —

तत्र श्लोकौ—

क्षीरे द्वौ द्वौ सुरा चैका काथा द्वाविंशतिस्तथा ।
दश पिच्छा घृतं चैकं षट् च वर्तिक्रियाः शुभाः १३
लेहेऽष्टौ सप्त मांसे च योग इक्षुरसेऽपरः ।
कृतवेधनकल्पेऽस्मिन् षष्टिर्योगाः प्रकीर्तिताः ॥ १४ ॥

१ ३. क्ष्वेडरसम्—मांसरसम् (छ व. फ)

१२. क्ष्वेड कासी क्ष्वेडं कासी (ख)

११. कासी—काथे (झ. ड.)

१३. काथा द्वाविंशतिस्तथा—काथाऽष्टाविंशतिस्तथा (ब)

तत्र ते विषयमां उत विषयमें, श्लोकौ उपसङ्गारना मे श्लोक छे छे उपसङ्गारके दो श्लोक है कि, क्षीरे दूधमां दूधमें, द्वौ द्वौ आर चार सुरा च सुराभां सुरामें, एका ओक एक, तथा काथाः काथामां काथामें, द्वाविंशति. आवीस बाईस, पिच्छा पिच्छामां पिच्छामें, दश दस, घृतम् च घीमां घृतमें, एकम् ओक एक, शुभा शुभ मंगलकां, वर्तिक्रियाः वर्तिक्रियामां वर्तिक्रियामें, षट् च छ छ लेहे लेहेमां लेहमें, अष्टौ आठ आठ, मांसे मांसमां मांसमें, सप्त सात सात, इक्षुरसे च अने शेरडीना रसमां और इक्षुरसमें, अपरः पीने दूसरा, योगः ओक योग एक योग, अस्मिन् ओम् आ १३ तरह इस, कृतवेधनकल्पे कृतवेधनकल्पमां कृतवेधन कल्पमें, षष्टि साठ आठ योगा योगे योग, प्रकीर्तिताः कहेवांमां आख्या छे कहे हैं ॥ १३-१४ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

13-14. Four preparations in milk, one in wine, twenty-two preparations of decoctions, ten emulsion-preparations, one of ghee and six excellent preparations of pills eight of linctus, seven of meat juice and one preparation in sugar-cane juice—thus in all, sixty preparations of bitter luffa are described herein.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्रांत
दृढबलसंपूरिते कल्पस्थाने कृतवेधनकल्पो

नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-वेशे रथेला अग्निवेशके बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने अरुथी प्रतिसंस्कृत पाभेला आ शास्त्रमां और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रमें, अप्रांते अप्राप्त अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेला और दृढबलसे पूरित किये गये, कल्पस्थाने कल्पस्थानमां कल्पस्थानमें, कृतवेधनकल्पः 'कृतवेधनकल्प' 'कृतवेधनकल्प', नाम नामने। नामका, षष्ठः छठे छठा, अध्याय. अध्याय संपूर्ण भूया अध्याय समाप्त हुआ ॥ ६ ॥

6. Thus, in the Section on Pharmaceutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the sixth chapter entitled 'The Pharmaceutics of the Bitter luffa' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed

સપ્તમોઽધ્યાયઃ ।

સાતમો અધ્યાય અધ્યાય સાતવો

Chapter VII

શ્યામાત્રિવૃત્કલ્પોપક્રમઃ —

અયાત શ્યામાત્રિવૃત્કલ્પં વ્યાખ્યાસ્યામઃ ॥ ૧ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेय. ॥ २ ॥

જય અતઃ હવે અહીંથી અવ આગે, શ્યામા-ત્રિવૃત્કલ્પમ્ 'શ્યામાત્રિવૃત્કલ્પ' નામના અધ્યાયનું 'શ્યામાત્રિવૃત્કલ્પ' નામકે અધ્યાયકા, વ્યાખ્યાસ્યામઃ વ્યાખ્યાન કરશું વ્યાખ્યાન કરીએ ॥ ૧ ॥

મગવાન્ ભગવાન્ ભગવાન, આત્રેય આત્રેયે આત્રેયને, इति ह आ विषयमा नीये प्रमाणे न इत्त विषयमे निम्न प्रकारसे ही, आह स्म उहेलुं છે કહા હે ॥ ૨ ॥

1 We shall now expound the chapter entitled 'The Pharmaceutics of Black Turpeth and Turpeth'

2. Thus declared the worshipful Atreya.

વિરેચને ત્રિવૃત્કલ્પસ્ય શ્રેષ્ઠત્વમ્—

વિરેચને ત્રિવૃત્કલ્પં શ્રેષ્ઠમાહુર્મનીપિણઃ ।

तस्याः संज्ञा गुणाः कर्म भेदः कल्पश्च वक्ष्यते ॥ ३ ॥

મનીપિણ. બુદ્ધિમાન પંચો બુદ્ધિમાન વૈય વિરેચને વિરેચનમાં વિરેચનમ્, ત્રિવૃત્કલ્પમ્ નસોતરના મૂળને ત્રિવૃત્કલ્પો જણાવે છે એટલે શ્રેષ્ઠ એટલે, આહુ કહે છે હવે

હૈ, તસ્યા. તેનાં ફલે, મજ્ઞા નામ નામ, ગુણઃ ગુણ ગુણ, કર્મ કર્મ કર્મ, ભેદઃ ભેદઃ ભેદ, કલ્પઃ ચ અને કલ્પ જોર કલ્પ, વક્ષ્યતે કહેવામાં આવશે કહે જાયો ॥ ૩ ॥

3. Wise men are of opinion that the root of the turpeth is the best drug for the purpose of purgation. Its synonyms, qualities, actions, varieties and pharmaceutical preparations are here described.

ત્રિવૃતાયાઃ પર્યાયાઃ —

ત્રિભણ્ડી ત્રિવૃતા ચૈવ શ્યામા કૂટરણા તથા ।
સર્વાનુભૂતિઃ સુવહા શબ્દૈઃ પર્યાયવાચકૈઃ ॥ ૪ ॥

ત્રિભણ્ડી ત્રિભણ્ડી ત્રિભણ્ડી, શ્યામા શ્યામા શ્યામા, કૂટરણા કૂટરણા કૂટરણા, તથા સર્વાનુભૂતિ તથા સર્વાનુભૂતિ તથા સર્વાનુભૂતિ, સુવહા અને સુવહા જોર સુવહા, इति ये इन, पर्याय- वाचकैः पर्यायवाचक पर्यायवाचक, શબ્દૈઃ શબ્દોથી શબ્દોથી, ત્રિવૃતા ચ એવ ત્રિવૃતાને જ કહેવામાં આવે છે ત્રિવૃતા હી કહી જાતી હે ॥ ૪ ॥

4. Tribhandi, Trivrita, Syama, Kutaranā, Sarvanubhuti and Suvaha are its synonyms

ત્રિવૃતાયાઃ ગુણાઃ —

કષાયા મધુરા રુક્ષા વિપાકે કટુકા ચ સ્વા ।
કફપિત્તપ્રશમની રૌદ્ર્યાચ્છાનિલત્રોપની ॥ ૫ ॥

સેદાનીમૌષ્ઠ્યૈર્યુક્તા વાતપિત્તકાફાપહેઃ ।
કલ્પવૈશેષ્યમાસાઘ સર્વરોગહરા ભવેત્ ॥ ૬ ॥

સા તે ત્રિવૃતા, કષાયા કષાયા કષાયા, મધુરા મધુર મધુર, રુક્ષા રુક્ષ રુક્ષ, વિપાકે તથા વિપાકમાં જોર વિપાકમ્, કટુકા ચ કટુ કટુ કટુ કફપિત્ત. અને કટુ તથા

૪. ચૈવ શ્યામા કૂટરણા તથા । સર્વાનુભૂતિ સુવહા-શ્યામા સુવહા કોટરા તથા । ત્રિવૃત્ત સર્વાનુભૂતિ (૫)

૧. શ્યામા કૂટરણા-નરલી કોટરા (૫)

૨. સુવહા-સરણ (૫. ૫.)

૩. કલ્પવૈશેષ્યમાસાઘ-કલ્પે વૈશેષ્યમાસાઘ (૫. ૫. ૫.)

૧ મનીપિણ-નર્સય (૫. ૫.)

पित्तं और कफ तथा पित्तकी, प्रघासनी शमन करनेवाले
 के सामक है, रौक्ष्यात् तेभ्यः शक्ताने लघं एवं रुक्ष
 होनेसे, अलिल- कोपनी च वायुने प्रक्षेप करनेवाले के
 वातकी प्रकोपक है, सा ते वह, इदानीम् उभे अव,
 वात-पित्त-कफ- वात पित्त अने उभे वात, पित्त और
 कफकी. अपहै नाश करनेवाला नाशक, औषधे ओष-
 धाथी औषधियोंसे, युक्ता युक्त अर्ध मिलकर, कल्पवैशेष्यम्
 जुड़ी जुड़ी अनावटोने भिन्न भिन्न कल्पोंको, आसाद्य
 प्राप्त करके, सर्वरोगहरा सर्व रोग करनेवाले
 सर्वरोगनाशक, अवेद्य आय के होती है ॥ ५-६ ॥

5-6 In taste, it is astringent, sweet and dry. It is pungent in its post digestive effect and is curative of kapha and pitta; and owing to its quality of dryness, it is provocative of vata. This drug, when combined with drugs curative of vata, pitta and kapha, acquires a special property by virtue of such pharmaceutical preparation, and is able to cure all kinds of diseases.

निवृत्तायाः मेदा—

मूलं तु द्विविधं तस्याः श्यामं चारुणमेव च ।
 तयोर्मुख्यतरं विद्धि मूलं यदरुणप्रभम् ॥ ७ ॥

तस्या वणी तेनुं और इसकी, मूलम् तु मूल
 जड़, द्विविधम् ये प्रकारनुं के दो प्रकारकी है, श्या-
 मम् च श्याम श्याम, अरुणम् च एव अने अरुण
 रंगनुं और अरुण, तयो. तेभां इनमें, यत् मूलम् ने मूल
 जो जड़, अरुणप्रभम् अरुण देखावतुं के लाल कान्ति-
 वाली है, मुख्यतरम् तेने अधिक मुख्य उसको अधिक
 मुख्य, विद्धि अथो समझो ॥ ७ ॥

7 Its roots are of two kinds—black and red, and the more valuable of them two is the root with the red color

येषामरुणा येषा च श्यामा द्विता—

सुकुमारं शिशौ वृद्धे मृदुकोष्ठे च तच्छुभम् ।

तत् ते अरुण मूलवाणु नसेातर वह अरुण
 मूलवाली निचोत, सुकुमार के मूल नाजुक, शिशौ आण-
 के शिशुका, वृद्धे वृद्धका, मृदुकोष्ठे च अने मृदु
 कोष्ठवाणानुं और कोमलकेष्ठवालेका, शुभम् शुभ
 करनेवाली है ॥ ८ ॥

It is very good for children and for delicate, aged and soft-bowelled persons

मोहयेदाशुहारित्वाच्छ्यामा क्षिणीत सूच्छयेत् ॥ ८ ॥
 तैक्षण्यात् कर्षति हृत्कण्ठमाशु दोषं हरत्यपि ।

शस्यते बहुदोषाणां क्रूरकोष्ठान्न ये नराः ॥ ९ ॥

श्यामा कोणा मूलवाणु नसेातर श्याम मूलकी
 निचोत, आशुहारित्वाश् आशुकारी होवाथी शीघ्रकारी
 होनेसे, मोहयेत् मोह करे के मोह उत्पन्न कर देती है,
 क्षिणीत धातुओंने क्षीण करे के धातुक्षय कर देती है,
 सूच्छयेत् च अने सूच्छी उत्पन्न करे के और सूच्छित
 कर देती है, तैक्षण्यात् तेभ्यः तीक्ष्णताने तीक्ष्ण एवं
 तीक्ष्णताके कारण, हृत्कण्ठम् ते हृदयने तथा कंठने
 वह हृदय तथा कंठको, कर्षति जे ये के खींचती है,
 दोषम् अपि अने दोषने पक्ष और दोषको भी, आशु
 नष्टी शीघ्र, हरति हरी के के निकालती है, बहु-
 दोषाणाम् तेथी बहुदोषवाणा पुरुषो माटे अतः
 बहुदोषवाले पुरुषोंके लिए, ये नराः अने ये पुरुषो और
 जो पुरुष, क्रूरकोष्ठाः च क्रूर कोष्ठवाणा के तेथीने माटे
 क्रूर कोष्ठवाले हैं उनके लिए, शस्यते ते प्रशस्त के
 वह प्रशस्त है ॥ ८-९ ॥

8-9 The black variety by its quick action causes stupor and loss of body elements and fainting. By its acute quality it causes distress in the throat and the stomach and

८ तच्छुभम्—नक्षितम् (८. ५.)

८ क्षिणीत सूच्छयेत्—कण्ठ क्षिणीतम् (क श, ड, त द. ५.)

७. तयोर्मुख्यतरम्—तयोः प्रेष्ठतरम् (ध. ६.)

eliminates the morbid matter quickly. It is therefore recommended for persons with excessive morbidity and for those with hard-bowelled condition

श्यामाविवृतयोः उद्ध णविध —

गुणवत्यां तयोर्मूखौ जानं मूलं समुद्धरेत् ।

उपोष्य प्रयतः शुक्ले शुक्लवासाः समाहितः ॥१०॥

गम्भीरानुगतं श्लक्ष्णमतिर्यग्विस्तृतं च यत् ।

तद्विपाद्योद्धरेद्गर्भं तत्त्वं शुष्कां निधापयेत् ॥११॥

उपोष्य उपवास करीने उपवास रखकर प्रयत्न स्नानशी पवित्र धर्त स्नानसे पवित्र होकर, शुक्लवासाः धोना वस्त्र पहेंरी श्वेत वस्त्र धारण करके शुक्ले शुद्ध पक्ष्मां शुद्ध पक्ष्मे, गुणवत्याम् शुद्धा- गुणवाली, मूखौ भूमिमां भूमिमें, जातम् उत्पन्न अथेलु उत्पन्न तयो- ते अनेतु इन दोनोंही, मूलम् मूल जड़ने, समुद्धरेत् उभेऽपुं उखाड़े, यत् जे मूल जो जड़, गम्भीरानुगतम् छिडु गयेलु होय दूर तक भूमिमें घुसी हो, श्लक्ष्णम् धीसुं होय विकनी, अतिर्यक् विस्तृत च अने आडुं अथेलु न गथुं होय और सीधी गई हुई हो, तत्त्वं तेने उसे, विपाद्य ऋडीने चीरकर, गर्भम् अर्धने। भाग बीचके भागको, उद्धरेत् डाढी नाथवे। निकाल डाले, शुष्कां त्वचम् अने छालने सूखावी और छालको सुखाकर, निधापयेत् राभी भूडवी रख ले ॥ १० ११ ॥

1011 The roots of the herb growing in a good soil or country should be culled by one with collected mind during the bright fortnight, after one has fasted and purified oneself and put on white garments. The root that has penetrated deep, which is smooth and has not spread sideways should be gathered. It should be split and the pith inside should be removed and the dried bark preserved

स्निग्धस्त्रिजो विरेच्यस्तु पेयामात्रोपितः सुखम् ।

स्निग्ध- स्त्रिज स्नेहन् -ने स्वेदन पाभ्या पछी स्नेहन और स्वेदन करानेके बाद, पेयामात्र- उपितः तु आगधे दिवसे देवण पेया पीने रहेला अनुष्यने पूर्व दिन केवल पेयाके ही आहार पर रहे हुए मनुष्यको, सुखम् सुअपूर्वम् सुअपूर्वक, विरेच्य विरेचन आय छे विरेचन होता है ॥ ११३ ॥

113 The person that is to be administered the purgation should be given general oleation and sudation procedures and kept on a liquid diet the previous day, so that he purges with ease.

अम्लदिभिर्नव कल्कयोगाः —

अक्षय्यात् तयोः पिण्डं द्वितीयारलेन ना पिबेत् १२

तयोः आ अने अतनां नसे। तना इन दोनोंकी, अक्षय्यात् अक्ष तेला जेटली एक तोलेकी, पिण्डम् मात्राने मात्राको खस्लेन अर्ध डां साथे अम्ल कांजीमें, द्वितीय सेणवीने बोलकर ना मनुष्ये मनुष्य, पिबेत् पीवी पीवे ॥ १२ ॥

12. A person may take one tola of the lump of either of the two varieties of turpeth mixed with sour conjee.

गोऽव्यजान्महिषीमूत्रसौवीरकतुषोदकैः ।

प्रसन्नया त्रिफलया शून्या च पृथक् पिबेत् ॥१३॥

गो- गाय अथवा गाय अथवा, अवी- घे टी मेड़, जजा- जडरी वकरी, महिषी के के सना या मँसके, मूत्र- मूत्र साथे मूत्रसे, सौवीरक- अथवा सौवीरक अथवा सौवीरक, तुषोदकै तुषोदक तुषोदक, प्रसन्नया प्रसन्ना प्रमन्ना, शून्या त्रिफलया च के त्रिफलाना कवाय साथे या त्रिफलाके कवायसे, पृथक् लुदी लुदी पृथक् पृथक्, पिबेत् पीवी पीवे ॥ १३ ॥

११३. पेयामात्रोपितः—पेयामात्रोचितः (प)

, , —पेयामात्राश्रित (घ)

११. अतिर्यक् न तिर्यक् (ह)

,, तद्विपाद्योद्धरेद्गर्भं—तद्विपोष्योद्धरेद्गर्भं (घ.)

13. Or it may be taken mixed with the urine of the cow, or sheep, or goat, or buffalo, or with Sauweeraka or Tushodaka or Prasanna wine or with the decoction of the three myrobalans

श्यामात्रिवृतयोः सैन्धवादिभिर्द्वादश चूर्णयोगाः —

एकैकं सैन्धवादीनां द्वादशानां सनागरम् ।

त्रिवृद्द्विगुणसंयुक्तं चूर्णमुष्णांस्वना पिबेत् ॥१४॥

सैन्धवादीनाम् सैन्धव वगेरे सैन्धवादि द्वादशानाम् भार लवणोभाथी वारह त्वणोमेंसे, एकैकम् सनागरम् ओङ ओङ्गु भूस्सडिन् यूर्ष्य एक एकका सोंठ सहित चूर्ण, त्रिवृत्-द्विगुण- भभष्ठा नसोतरना यूर्ष्य दुगुने निसोतके चूर्णके, संयुक्तम् साथे साथ, उष्णांस्वना भिना पाण्णीथी गरम पानीसे, पिबेत् पीवु पीवे ॥ १४ ॥

14. Two parts turpeth mixed with one part of sanchal salt or any of the twelve salts of its group and dry ginger, may be taken in hot water.

श्यामात्रिवृतयोः गोमूत्रेण सहाष्टादश योगाः —

पिप्पली पिप्पलीमूलं मरिचं गजपिप्पली ।

सरलः किलिमं हिङ्गु भार्गी तेजोवती तथा ॥१५॥

मुस्तं हैमवती पथ्या चित्रका रजनी वचा ।

स्वर्णशीर्यजमोदा च शृङ्गवेर च तै पृथक् ॥१६॥

एकैकार्धांशसंयुक्तं पिबेद्गोमूत्रसंयुतम् ।

पिप्पली पीपर पिप्पली, पिप्पलीमूलम् पीपरि भूष्ण पिप्पलीमूल, मरिचम् भरी मरिच, गजपिप्पली गजपीपर गजपिप्पली, सरलः सरल सरल, किलिमम् देवदार देवदार, हिङ्गु- हिङ्गु हीङ्ग, भार्गी भारगी भारगी तथा तेजोवती तेजोवती तेजोवती, मुस्तम् भेथ मुस्ता, हैमवती हैमवती हैमवती, पथ्या हरडे हरड, चित्रका रजनी वचा ।

१४. त्रिवृद्द्विगुणसंयुक्तम्-त्रिवृत्त्रिवृत्त्रिवृत्त्रिवृत् (ज्ञ ४ थ थ थ थ)

१५. चूर्णमुष्णांस्वना-शर्करांस्वयुतम् (द क)

१६. गजपिप्पली-इस्तिपिप्पली (ग.)

त्रिवृत्त्रिवृत्त्रिवृत्त्रिवृत्, रजनी ६०६२ इन्दी, वचा १०८ वच, स्वर्णशीरी ३०८५५५५ स्वर्णशीरी, अजमोदा च अजमोदा अजमोदा, शृङ्गवेरम् च अजमोदा आहु और अदरक, तै तेजोभाथी उनमेंसे, पृथक् ६०६ ६०६ पृथक् पृथक्, एकैकार्धांश- ६०६ ओङ्गु अरधा भाग साथे किसी एकके भावे भागके साथ, संयुक्तम् नसो- ६०६ यूर्ष्य भेजनी निसोतका चूर्ण मिलाकर, गोमूत्र- संयुतम् गोमूत्रम् घोलनी गोमूत्रमें घोलकरके, पिबेत् पीवु पीवे ॥ १५-१६३ ॥

15-16½ One part of turpeth mixed with half part of either long pepper, roots of long pepper black pepper, elephant pepper, long leaved pine, deodar, asafetida, beetle killer, indian tooth ache nut grass, sweet flag, chebulic myrobalan, white flowered leadwort, turmeric sweet flag yellow milk plant, celery or green ginger, may be taken as potion along with cow's urine.

मधुकैनेको योगः —

मधुकार्धांशसंयुक्तं शर्करांस्वयुतं पिबेत् ॥१७॥

मधुक- ७०६५५५५ यूर्ष्यना मुलहठीके चूर्णके, शर्करा- अरधा भागनी साथे भावे भागके साथ, संयुक्तम् नसोतरनु यूर्ष्य भेजनी निसोतका चूर्ण मिला- कर, शर्करा-स्वयुतम् साकरना पाण्णीथी युक्त शर्कराके शरबतके साथ, पिबेत् पीवु पीवे ॥ १७ ॥

17 A potion of it may be taken by mixing one part of it with half a part of liquorice and sugar-water.

जीवकादिभिश्चतुर्दश योगाः —

जीवकर्पभकौ मेदां श्रावणीं कर्कटाह्वयाम् ।

मुद्गमापाख्यपण्यौ च महतीं श्रावणीं तथा ॥१८॥

१८. कर्कटाह्वयाम्-कर्कटाह्वयम् (ब)

काकोली क्षीरकाकोलीमिन्द्रां छिन्नरुहां तथा ।
क्षीरशुक्लां पयस्यां च यष्ट्याह्वं विधिना पिबेत् ॥१९॥
वातपित्तहितान्येतान्यन्यानि तु कफानिले ।

जीवक- ७५३ जीवक ऋषभकौ ४५७३ ऋषभक,
मेदाम् मेदा मेदा, श्रावणीम् श्रावणी श्रावणी कर्कटा
ह्वयम् डाडाश्रीं गी काकडासिंगी, मुद्र-आष-आख्य-
पण्यौ च मुद्रगपणीं अने आषपणीं मुद्रपणीं, माषपणीं,
तथा महतीम् श्रावणीम् सदाश्रावणीं सदाश्रावणी,
काकोलीम् डाडाश्रीं काकोली, क्षीरकाकोलीम् क्षी-
डाडाश्री क्षीरकाकोली, इन्द्राश् औभरे तालमखाना,
छिन्नरुहाम् तथा तथा गणै तथा गिलोय, क्षीरशुक्लाम्
क्षीरविदारी क्षीरविदारी, पयस्याम् अर्धपुष्पी पयस्या,
यष्ट्याह्वम् च अने जेठीमध औभाना प्रत्येकनी साथे
तेना जेटवा नसेतरना यूथुने और मुलहठी इनमेसे
प्रत्येकके साथ उसके दरावर त्रिवृतके चूर्णको, विधिना
निधिपूर्वक विधिपूर्वक, पिबेत् पीवु पीवे, एतानि आ
अथा योगो ये सत्र योग, वातपित्त- वात तथा पित्तमा
वात तथा पित्तमे हितानि हितकर छे हितकारी है,
अन्यानि तु अने पीअ और अन्य योग कफानिले
३३ तथा वातमा कफ तथा वायुमें, हितानि हितकर छे
हितकारी है ॥ १८-१९३ ॥

18 19 1/2 In the same manner, a
potion may be prepared with Jivaka,
Rishabhaka, Meda, east indian globe-
thistle, Kakoli, Kshira-kakoli, long
leaved barleria, guduch, milky yam,
white yam or liquorice. These potions
are beneficial in conditions of vata
and pitta. Others that are described
below are good in kapha and vata.

क्षीरादिभि सप्त योगा —

क्षीरमासेक्षुकाश्मर्यद्राक्षापीलुरखैः पृथक् ॥२०॥
सर्पिषा वा तयोश्चूर्णमभयार्धाक्षिकं पिबेत् ।

१९. इन्द्रा-शुद्धा (ब. द. प. फ.)

॥ ॥ -विधा (ब फ)

अभय- ६२३ने हरडका अर्धाक्षिकम् अरघो भाग
नाभीने अर्धा भाग मित्राकर, तयो अने प्रकारना
नसेतरनु दोनों प्रकारकी त्रिवृतके चूर्णम् यूथु चूर्णको,
क्षीर- दूध दूध, मांस- मांसरस मांसरस, इक्षु- शेरडीने
रस ईखका रस, काश्मर्य- शीवणुने रस गंभारीका रस,
द्राक्षा- द्राक्षने रस द्राक्षाका रस, पीलु- तथा पीलुने
तथा पीलुका, रसै रस रस, सर्पिषा वा अने धी और
वी, पृथक् औभाना प्रत्येकनी साथे जुहुं जुहु इनमेसे
प्रत्येकके साथ अलग अलग, पिबेत् पीवु पीवे ॥ २०३ ॥

20 20 1/2. One part of turpeth and
half part of chebulic myrobalans may
be taken in milk, meat-juice or the
juice of sugar-cane, or white teak, or
grapes or tooth-brush tree, or with
ghee.

अष्टौ लेहयोगाः —

लिह्याद्वा मधुसर्पिर्भ्यां संयुक्तं ससितोपलम् ॥२१॥

ससितोपलम् साकरसहित नसेतरना यूथुने चीनीके
साथ निसेतके चूर्णको, मधुसर्पिर्भ्याम् मध अने धीमा
मधु और घृतमे, संयुक्तम् वा भेगनी मित्राकर लिह्यात्
याटवु चाटना चाहिए ॥ २१ ॥

21. It may be taken as linctus
mixed with honey, ghee and sugar
candy.

अजगन्ध्या तुगाक्षीरी विशरी शर्करा त्रिवृत् ।
चूर्णितं क्षौद्रसर्पिर्भ्यां लीढः स्वाधु विरिच्यते ॥२२॥
सन्निपातज्वरस्तम्भदाहतृष्णादितो नरः ।

सन्निपातज्वर सन्निपातज्वर सन्निपातज्वर,
स्तम्भ २२७७ स्तम्भ, दाह- दाह दाह, तृष्णा अने
तृषाथी और तृषासे, क्षित पीला पीडित, नर. पुत्रपुत्र
मनुष्यको, अजगन्ध्या अजगन्ध्या । अजगन्ध्या, तुगाक्षीरी
वासकपू वजलोचन, लिदारी विदारीके विदारी,
शर्करा साकर शर्करा, त्रिवृत् अने नसेतर औभाना
यूथुने और त्रिवृत् इनके चूर्णको, क्षौद्र- मध मधु,

सर्पिर्भ्यां तथा धीर्भा तथा घृतके साथ, लीङ्गा याट
नाथी चाटनेसे, साधु साधु भली प्रकार, विरिच्यते
विरेचन थाय छे विरेचन होता है ॥ २२३ ॥

22 22½. A patient afflicted with
fever of the tridiscordance-type, rigi-
dity, burning and thirst gets well-
purged by taking the linctus prepared
from the powder of wild carrot,
bamboo malua, white yam, sugar and
turpeth mixed with honey and ghee

इयामात्रिवृत्तपायेण कल्केन च शर्करम् ॥ २३ ॥
साधयेद्विधिवलेहं लिङ्गात् पाणितलं ततः ।

इयामात्रिवृत्त पाया नसोतरना इयाया त्रिवृत्के,
कवायेण उपायधी कवाये, कल्केन च अने उल्लुकी
और कल्के सशर्करम् याडर नाथीने शर्करा डालकर,
लेहम् याटलु लेह, विधिवत् विधिपुर.स२ विधिपूर्वक,
साधयेत् तैयार डरु तैयार करे, तत. तेभाथी इसमेंसे
पाणितलम् ओक तोला एक तोला, लिङ्गात् याटलु
चाटे ॥ २३ ॥

23-23½ A linctus should be pre-
pared in the prescribed manner with
the decoction, and paste of the black
turpeth mixed with sugar and taken
in a dose of one tola.

सक्षौद्रां शर्करां पक्त्वा कुर्यान्मृद्भाजने नवे ॥ २४ ॥
क्षिपेच्छीते त्रिवृच्चूर्णं त्वक्पत्रमरिचैः सह ।
मात्रया लेहयेदेतदीश्वराणां विरेचनम् ॥ २५ ॥

सक्षौद्रां भधसहित मधुके साथ, शर्कराम्
साडरने शर्कराको, पक्त्वा याड डरीने पकाकर, नवे
नवा नवे, मृद्भाजने साटीना वासलुभा मिट्टीके वर्तनमें,
कुर्यात् राभवा रख देवे, शीते ठंडा थाय तयारे ठण्डा
होने पर, त्वक्पत्र-तेजपत्र तेजपत्र, मरिचै अने अरी

२३ साधयेत्-साधितम् (ग. ड.)

२४ क्षिपेच्छीते-इच्छाच्छीते (घ. फ.)

२५ मात्रया लेहयेदेत-लिङ्गात् मात्रया लेहम् (घ. फ.)

और मरिचके सह सहित साथ, त्रिवृच्चूर्णम् नसोतरनुं
युर्णं त्रिवृत्तका चूर्ण, क्षिपेत् नाथलु डाल देवे, ईश्वराणाम्
ऐश्वर्यशाणी भाधुसेने ऐश्वर्यशालियोंको, एतत्
आ इस, विरेचनम् विरेचन विरेचन, मात्रया मात्रा-
स२ मात्रापूर्वक, लेहयेत् याटलु चटावे ॥ २४-२५ ॥

24 25. Sugar should be boiled with
honey in a new earthen pot, when
cooked powdered turpeth should be
cast into it along with cinnamon bark
and leaf, and pepper. This, taken in
due dose, acts as a wholesome purga-
tive in persons of the aristocratic class.

कुडवांशान् रसानिक्षुद्राक्षापीलुपरुषकात् ।
सितोपलापलं क्षौद्रात् कुडवार्धं च साधयेत् ॥ २६ ॥
तं लेहं योजयेच्छीतं त्रिवृच्चूर्णेन शास्त्रवित् ।
एतदुत्सन्नपित्तानामीश्वराणां विरेचनम् ॥ २७ ॥

इक्षु शेरडी गन्ना, द्राक्षा- द्राक्ष द्राक्षा, पीलु- पीलु
पीलु, परुषकात् शलसां फालसा, कुडवांशान् प्रत्येक
१६ तोला प्रत्येक १६ तोले, सितोपलापलम् साडर ४
तोला चीनी ४ तोले, क्षौद्रात् अने अध और मधु,
कुडवार्धम् च ८ तोला ८ तोले, साधयेत् ऐसीतुं
याटलु तैयार डरु इनका अवलेह पकावे, शास्त्रवित्
शास्त्र भाधुनार वैद्य शास्त्र जाननेवाला वैद्य, शीतम्
ठंडा अथवा ठंडे होनेपर तम् ते इस, लेहम् याटलुने
लेहको, त्रिवृच्चूर्णेन नसोतरना युर्णं साथे त्रिवृत्के चूर्णके
साथ, योजयेत् भेजनु मिलावे, एतत् आ यह, उत्सन्न-
पित्तानाम् नथी गथेला पित्तनामा पित्तोत्सन्न, ईश्वराणाम्
ऐश्वर्यशाणी भाधुसेने भाटे ऐश्वर्यशालियोंके लिए,
विरेचनम् विरेचन छे विरेचन है ॥ २६-२७ ॥

26-27. Prepare a linctus with 16
tolas of each of the juices of sugar

२६ कुडवांशान् रसानिक्षु-मान् कौडविकानिक्षु (घ. फ.)

२६ सितोपलापलम् सितोपलापलम् पलम् (घ.)

२७ योजयेच्छीतं त्रिवृच्चूर्णेन-योजयेच्छीतं त्रिवृच्चूर्णेन (घ.)

२७ एतदुत्सन्नपित्तानाम्-एतदुत्सन्नपित्तानाम् (घ.)

cane grape, tooth brush tree, and sweet falsah, four tolas of sugar candy and 8 tolas of honey. This linctus when cooled should be mixed with powdered turpeth by the physician versed in pharmaceutics This is a good purgative for constitutions with pronounced pitta and for aristocratic persons

शर्करामोदकान् वर्तीगुलिकाणां संपूपकान् ।
अनेन विधिना कुर्यात् पैत्तिकानां विरेचनम् ॥२८॥

अनेन ये ७ इस, विधिना विधिनी विधिसे, शर्करा-
मोदकान् साउरना मोदक शर्करामोदक वर्तीः वर्ति वर्ति,
गुलिका- गोणीओ गुटिका, सांसपूपकान् अने भासना
पुडा और सावपूप, कुर्यात् इरवा वनावे, पैत्तिकानां
पित्तप्रधान मनुष्यो भाटे पित्तप्रकृतिवाले मनुष्योंके
लिए, विरेचनम् आ विरेचन छे यह विरेचन ह ॥२८॥

28 In the same manner sugary sweet-meats, rolls, pills, meats and pancakes should be prepared to be used as purgatives for persons of pitta-habitus.

पिप्पलीं नागरं क्षारं श्यामां त्रिवृतया सह ।
लेहयेन्मधुना सार्धं श्लेष्मलानां विरेचनम् ॥२९॥

पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, नागरम् सूठ सोठ,
क्षारम् ७७भा २ यवक्षार, श्यामाम् अने काली
नसोतरने और काली निसोतको, त्रिवृतया सह अरुण
नसोतरनी साथे ओष्ठन करी अरुण निसोतके साथ
एकत्रकर, मधुना सार्धम् मधुनी साथे मधुके साथ,
लेहयेत् अरुणना चढावे, एतत् आ यह, श्लेष्मलानां
उभेप्रधान मनुष्यो कफ प्रकृतिवालोंके लिए, विरेचनम्
विरेचन छे विरेचन है ॥ २९ ॥

29 For purging persons of kapha-habitus the linctus should be prepared

of long pepper, dry ginger, alkali, black turpeth and turpeth mixed with honey.

मातुलुङ्गामयाघात्रीश्रीपर्णीकोलदाडिमात् ।
सुभृष्टान् खरसांस्तैले साधयेत्तत्र नावपेत् ॥३०॥
सहकारात् कपित्थाच्च मध्यमम्लं च यत् फलम् ।
पूर्ववद्वहलीभूते त्रिवृच्चूर्णं समावपेत् ॥३१॥
त्वक्पत्रकेशरैलानां चूर्णं मधु च मात्रया ।
लेहोऽयं कफपूर्णानासीश्वराणां विरेचनम् ॥३२॥

मातुलुङ्ग- पीले, विजौरा, अमया- इरडे हरड,
घात्री- आभणा आवला, श्रीपर्णी- श्रीपर्णी गम्भारी,
कोल- धेर वेर, दाडिमात् तथा दाडम ओयोना तथा
इना इनके, खरमान् खरसाने खरसोंको, तैले तेलमा
तैलमें, सुभृष्टान् सारी पेठे भू ७ मली प्रकार भूतकर,
साधयेत् तैयार इरवा पकावे, तत्र च अने तेओमा
और उनमें, सहकारात् आभा आग, कपित्थात् च
तथा डोठना और खट्टे कैयका, मध्यम् मध्यभाग गुदा
मिलाकर, यत् च तथा ७ डोठ और जो कोई, अम्लम्
भाटु खट्टा, फलम् इण डोठ फल हो, आवपेत् ते
पक्षु नाभपुं उसको भी डाले, पूर्ववद् अगाडिनी पेठे
पूर्वकी भांति, बहलीभूते ते घट थाय तयारे जव गाढ़ा हो
तव, त्रिवृत्-चूर्णम् तेमा नसोतरनु यूर्ण नाभपुं इसमें
त्रिवृतका चूर्ण डाले, त्वक् तज दालचीनी, पत्र- तमाध
पत्र तेजपत्र केदार- नागेश्वर नागकेशर, एलाना अने
ओलथीनु और इलायची इनका, चूर्णम् यूर्ण चूर्ण,
मधु च तथा मधु और मधु, समावपेत् नाभपुं
मिलाये, मात्रया मात्रासर दीधेल मात्रामें, वयम् आ
यह, लेह- आटलु लेह, कफपूर्णानां उभे भया कफसे
भरे, ईश्वराणां अश्वरशाणी भासुसेतु ऐश्वर्यशालियोंके
लिए, विरेचनम् विरेचन छे विरेचन है ॥३०-३२॥

30-32. The expressed juice of the fruits of pomello, chebulic myrobalan,

३० सुभृष्टान-सुभृष्टान (च ४)

३१ सुभृष्टान् खरसांस्तैले साधयेत्तत्र नावपेत् खरसां न मर्निता-
स्तैले साधयेत्तत्र पारयेत् (४.)

३२ ननावपेत्-च साधयेत् (४.)

emblic myrobalan, white teak, jujube and pomegranate should be seasoned and cooked with oil. In it the pulp of the sour mango and bael, or any other fruit should be cast. When it has become thickened as described before, the powder of the turpeth along with the powder of the cinnamon bark and leaf, fragrant poon, and cardamom and honey in due proportion should be put into this. This linctus is indicated as purgative for aristocratic persons who are full of morbid kapha.

पानकादिषु पञ्च योगा —

पानकानि रसान् यूषान्मोदकान् रागषाडवान् ।
अनेन विधिना कुर्याद्विरेकार्थं कफाधिके ॥३३॥

कफाधिके कृद्नी अधिकतावाण, पुरुषना कफ-
प्रबल पुरुषके विरेकार्थम् विरेचन भाटे विरेचनके लिए
अनेन आ इस, विधिना विधिश्च विधिसे, पानकानि
पानक पानक रसान् रस रस, यूषान् यूष यूष, मोद-
कान् मोदक मोदक, रागषाडवान् राग आने पाडव राग
और षाडव, कुर्याद् कुर्या जेष्ठये बनाने चाहिए ॥३३॥

33. In the same manner, syrups, meat-juices, gruels, sweet-meats and Ragas and Shadavas should be prepared for administering purgation in conditions of predominance of kapha.

इयमात्रिवृतयोः प्रथमस्तर्पणयोगः —

भृङ्गैलाभ्यां सप्ता नीली तैलिवृत्तैश्च शर्करा ।
चूर्णं फलरसकोद्रशक्तुभिस्तर्पणं पिवेत् ॥३४॥
वातपित्तकफोत्थेषु रोगेष्वल्पानलेषु च ।
नरेषु सुकुमारेषु निरुपायं विरेचनम् ॥३५॥

भृङ्ग- ऐक भाग तण एक भाग दालचीनी, इला-
भ्याम् ऐक भाग नाप्पी ऐकशी एक भाग इलायची,

३३. विरेकार्थम्—विरेकार्थे (ख)

सप्ता नीली ये भन्नेनी भगभर नीली अर्थात् ये
भाग नीली इनके बराबर नीली अर्थात् दो भाग नीली,
ते ये त्रिष्टुनी भराभर इन तीनोंके बराबर, त्रिवृत्
नसोतर अर्थात् चार भाग नसोतर नसोत अर्थात्
चार भाग नसोत, तै च अगे ये चारनी भराभर
इन चारोंके बराबर, शर्करा साठर अर्थात् आठ भाग
साठर शर्करा अर्थात् आठ भाग चीनी, चूर्णम् ऐशोना
युर्धुनु इनके चूर्णका, फल-रस दाउम पगेरेना रस
अनारआदिके रस, क्षौद्र- मध मधु, शक्तुभि अने सक्तु
साथे और शक्तुके साथ, तर्पणम् तर्पण्य भनावी
तर्पण बनाकर, पिवेत् पीवुं पीना चाहिए, वात-पित्त कफ-
वात, पित्त तथा कृद्नी वात, पित्त तथा कफसे, उत्थेषु
उत्थेषु थथेषा उत्पन्न हुए, रोगेषु रोगेषा रोगोंमें,
अल्पानलेषु अने मृदु अग्निवाणा और मन्दाग्निवाले,
सुकुमारेषु तेभ्यः केवल एव कोमल, नरेषु च पुरुषे
भाटे पुरुषोंके लिए, निरुपायम् आ तुलसान वगैरुं
यह हानिरहित, विरेचनम् विरेचन छे विरेचन
है ॥ ३४-३५ ॥

34-35 A demulcent drink prepared from the powder of equal parts of cinna-
mon and cardamom, and indigo equal
in measure to both of them combined,
and turpeth equal in measure to all
the three combined and sugar equal
in measure to all four combined and
mixed with fruit juice honey and
roasted paddy powder, may be taken.
This acts as a safe purgative in disor-
ders born of vata, pitta or kapha, in
dullness of the gastric fire, and in
persons of delicate constitution.

पञ्च मोदकयोगा —

शर्करात्रिफलाश्यामात्रिवृत्तिप्यलिमाक्षिकैः ।
मोदकः क्षत्रिपातोर्ध्वरक्तपिसज्वरापहः ॥३६॥

३६. पिप्पलिमाक्षिकै, रागभिकामधु (ख म द त द)

॥ क्षत्रिपातोर्ध्व—क्षत्रिपाते द्वि (ध.)

शर्करा- साकर शर्करा, त्रिफला- त्रिदण्डा त्रिफला
इयामा- डाणुं नसोतर इयामा, त्रिवृत्-अरुण नसोतर
अरुण नसोत, पिप्पली- पीपर पिप्पली, माक्षिके अने
मधुमे भनावेदा और मधुमे साधित, मोदक मोदक
लड्डुओं सन्निपात- सन्निपात सन्निपात, ऊर्ध्व- रक्तपित्त-
ज्वर- उर्ध्वग रक्तपित्त अने ज्वरने ऊर्ध्वग रक्तपित्त
और ज्वरके, अपहः दूर करेना छे नाशक है ॥ ३६ ॥

36. The sweetmeat prepared of sugar, the three myrobalans, black turpeth, long pepper and honey is curative of tridiscordance hemothermia affecting the upper region of the body and fever.

त्रिवृच्छाणा मतास्तिस्रस्तिस्रश्च त्रिफलात्वचः ।
विडङ्गपिप्पलीक्षारशाणास्तिस्रश्च चूर्णिता ॥३७॥
लिङ्गात् सर्पिर्धुभ्यां च मोदकं वा गुडेन तु ।
भक्षयेन्निष्परीहारमेतच्छोधनमुत्तमम् ॥३८॥
गुल्मं ह्रीहोदरं स्वासं हलीमकमरोचकम् ।
कफवातकृतांश्चान्यान् व्याधीनेतद्व्यपोहति ॥३९॥

त्रिवृत् शाणा तिस्र मताः अरुण भूयन्ती नसोतर
त्रय शाणु अरुण मूलकी नसोत तीन शाण, त्रिफला-
त्वचः च तिस्र. हरडा, भडेडा तथा आमर्णा-नी छाद्य
त्रय शाणु त्रिफलाकी छाल तीन शाण, विडङ्ग पिप्पली-
क्षार-अने पावडिग, पीपर तथा ज्वरभार विडङ्ग, पिप्पली
तथा यवक्षार, चूर्णिता. ओओनु यूयुं करी इनका चूर्ण
कर, सर्पिर्धुभ्याम् च धी अने मधु साधे घृत और
मधुके साथ, लिङ्गात् आटपु चाटे, गुडेन वा अथवा
ओणथी अथवा गुडके साथ, मोदकम् तु मोदक भना-
वीने लड्डु बनाकर, भक्षयेत् भाना खावे, निष्परी
हारम् परहेण ज्वरनु किसी वस्तुके परिहाररहित,
एतत् आ यह उत्तमम् उत्तम, मोधनम् शोधन

छे विरेवन है, गुल्मम् गुल्म गुल्म, ह्रीहोदरम्
ह्रीहोदर ह्रीहोदर आसम् आस आस, हलीमकम्
हलीमक हलीमक, अरोचकम् अरुचि अरोचक, कफ-
वात-अने कफ तथा वातथी और कफ तथा वातसे, कृतान्
उत्पन्न उत्पन्न, अन्यान् भीन् अन्य, व्याधीन् च
रोगोने रोगोंको, एतत् आ यह, व्यपोहति दूर करे छे
नष्ट कर देता है ॥ ३७-३९ ॥

37-39. Three quarters of a tola of turpeth and 3/4 tola of embelia, long pepper and alkali combined, and reduced to powder should be taken as linctus along with gur. This is regarded as the best mode of purgation and needs no after-treatment of regimen. It is curative of gulma, splenic disorders, abdominal diseases, dyspnea, Halimaka-jaundice, anorexia and other disorders born of kapha and vata

विडङ्गपिप्पलीमूलत्रिफलाधान्यचित्रकान् ।
मरिचेन्द्रयवाजजीपिप्पलीहस्तिपिप्पली ॥४०॥
लवणान्यजमोदां च चूर्णित कार्ष्णिक पृथक् ।
तिलतैलत्रिवृच्चूर्णभागौ चाष्टपलान्मिश्रौ ॥४१॥
धात्रीफलरसप्रस्थांस्त्रीन् गुडार्धतुलां तथा ।
पक्त्वा मृद्वग्निना खादेद्द्वद्वरोदुग्धरोपमान् ॥४२॥
गुडान् कृत्वा न चात्र स्याद्विहाराहारयन्त्रणा ।

विडङ्ग-पावडिग वायविडग, पिप्पलीमूल पीपरीमूल
पिप्पलीमूल, त्रिफला- त्रिदण्डा त्रिफला, धान्य- धाणु
धनिया, चित्रकान् चित्रक चित्रक, मरिच- मरी मरिच,
इन्द्रयव ईन्द्रयव इन्द्रयव, अजाजी शुरुं जीरा, पिप्पली-
पीपर पिप्पली, हस्तिपिप्पलीः गजपीपर गजपिप्पली,
लवणानि लवण पाचों नमक, अजमोदाम् च अने
अजमोद ओमोना और अजमोदा इनमेंसे, पृथक् दरेकनु
प्रत्येकका, कार्ष्णिकम् ओक तोला एक एक तोला, चूर्णितम्
यूयुं चूर्ण, अष्टपल-उन्मिश्रौ ३२ तोला ३२ तोले,

४३१. न चात्र-न चाख (ध. ड)

३७ त्रिवृच्छाणा मतास्तिस्र -त्रिवृच्चूर्णामृतास्तिस्र (ड)

३८ शाणाः-समा. य.)

३८ मेतच्छोधनमुत्तमम्-मेतच्छेष्ट विरेचनम् (ध. फ)

३९. आन-कास (द. ध)

તિલતૈલ- તલના તેલનો ભાગ તિલતૈલકા માગ,
ત્રિવૃત્તચૂર્ણ-માગૌ તથા નસોતરના ચૂર્ણનો ભાગ તથા
ત્રિવૃત્તકે ચૂર્ણકા માગ, અષ્ટપલ-અન્નિમતૌ ૩૨ તેલા
૩૨ તોલે, ત્રીન્ ધાત્રીફલરસ-પ્રસ્થાન્ આમળાનેા ૨૨
ત્રણ પ્રસ્થ આવલેકે રસકે ત્રીન પ્રસ્થ, તથા અને ઔર,
ગુઢ-અર્ધ તુલાન્ ગોળ ૫૦ પલ એ સૌને ગુઢ ૫૦
પલ इन सबको, मृदु- મંદ મૃદુ, અમ્નિના અગ્નિએ અમ્નિસે,
પક્તવા પકાવીને પકાકર, વદર- બોર વેર, ઇદુમ્બર- કે
ઉંબરાનાં ફળ યા ગૂલરકે ફલકે, ઉપમાન્ બેવડા બરાબર,
ગુઢાન્ લાડુ લડુ, કૃત્વા કરીને બનાકર, સ્વાદેત્ ખાવા
સાથે, જત્ર ચ આમાં ફસમેં, વિહાર- નિહાર વિહાર,
આહાર- તથા આહારમાં તથા આહારમેં, યન્ત્રણા ન
સ્વાત્ પરહેશ રાખવાની જરૂર નથી પરહેજકી
આવશ્યકતા નહીં છે ॥ ૪૦-૪૨૩ ॥

40-42½. One tola each of the powders of embelia, roots of long pepper, the three myrobalans, coriander white flowered leadwort, black pepper, kurchi seeds, cumin, long pepper, elephant pepper, the salts and celery mixed with thirty-two tolas of til oil and the powder of turpeth, 192 tolas of the juice of the fruits of emblic myrobalans and 200 tolas of gur—these should be cooked on a gentle fire and taken, made into boluses of the size of a jujube or fig. There is no restriction of regimen with regard to these in the matter of diet or exertion.

મન્દાગ્નિત્વં જ્વરં મૂર્છાં મૂત્રકૃચ્છ્રમરોચકમ્ ॥૪૩॥
અસ્મિન્ ગાત્રશૂલં ચ કાસં શ્વાસં ભ્રમં ક્ષયમ્ ।
કુષ્ઠાશી-કામલામેહગુલ્મોદરમગન્દરાન્ ॥૪૪॥
પ્રહ્ણીપાણ્ડુરોગાંશ્ચ હન્યુઃ પુંસવનાશ્ચ તે ।
કલ્યાણકા ઇતિ હયાતાઃ સર્વેષ્વનુષ્ઠ યૌગિકાઃ ॥૪૫॥
ઇતિ કલ્યાણકગુઢઃ ।

૪૪ મગન્દરાન્-મગન્દરમ્ (ધ. ક.)

તે તે લાડુ વે લડુ, મન્દાગ્નિત્વમ્ મંદ અગ્નિ
મન્દાગ્નિ, જ્વરમ્ જ્વર જ્વર, મૂર્છામ્ મૂર્છા મૂર્છા,
મૂત્રકૃચ્છ્રમ્ મૂત્રકૃચ્છ્ર મૂત્રકૃચ્છ્ર, અરોચકમ્ અરુચિ
અરોચક, અસ્મમ્ અન્નિમત્ નીંદકા ન આના, ગાત્રશૂલમ્
ગાત્રશૂલ શરીરમેં શૂલ, કાસમ્ કાસ કાસ શ્વાસમ્
શ્વાસ શ્વાસ, ભ્રમમ્ ભ્રમ ભ્રમ, ક્ષયમ્ ક્ષય ક્ષય, કુષ્ઠ-
કુષ્ઠ કુષ્ઠ. અર્થઃ- અર્શી અર્શી, કામલા- કમળો કામલા,
મેહ- મેહ પ્રમેહ, ગુલ્મ- ગુલ્મ ગુલ્મ, ઉદર- ઉદરોગ
ઉદરોગ, મગન્દરાન્ ભગદર મગન્દર, પ્રહ્ણી- પ્રહ્ણી-
રોગ પ્રહ્ણી, પાણ્ડુરોગાન્ ચ અને પાણ્ડુરોગનો ઔર
પાણ્ડુરોગકા, હન્યુ નાશ કરે છે નાશ કરતે છે. પુંસ-
વનાઃ ચ અને પુસવન છે ઔર પુસવન કરનેવાલે છે,
કલ્યાણકાઃ તેઓ 'કલ્યાણક' વે 'કલ્યાણક', ઇતિ
હયાતાઃ એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે इस नामसे प्रसिद्ध हैं,
સર્વેષુ અને સર્વ ઔર સર્વ, ક્રતુષુ ક્રતુઓમાં ક્રતુઓમેં,
યૌગિકા તેઓનો પ્રયોગ કરી શકાય છે વે યૌગિક છે
॥ ૪૩ ૪૫ ॥ ઇતિ આ યે, કલ્યાણકગુઢઃ કલ્યાણકગુઢ
કલ્યાણકગુઢ છે ।

43-45. These boluses are curative of the dullness of the gastric fire, fever, fainting, dysuria, anorexia, insomnia, body aches, cough, dyspnea, giddiness, emaciation, dermatosis, piles, jaundice urinary disorders, gulma abdominal diseases, fistula-in-ano, assimilation disorders and anemia They help in establishing the male sex in the embryo They are known as Auspicious boluses and can be administered in all seasons. Thus has been described the 'Auspicious bolus'.

ઘ્યોષત્વકપત્રમુસ્તૈલાવિઢજ્ઞામલકામયાઃ ।
સમભાગા ભિષગ્દયાદ્ દ્વિગુણં ચ સુકૂલકમ્ ॥૪૬॥

૪૬ મલકામયા - મલકાન્ સમાન્ (ધ. ક.)

, સુકૂલકમ્-મકૂલકમ્ (ધ. ક.)

त्रिवृतोऽष्टगुणं भागं शर्करायाश्च वङ्गुणम् ।
 चूर्णितं गुडिकाः कृत्वा क्षौद्रेण पलसंमिताः ॥४७॥
 भक्षयेत् कल्यमुत्थाय शीतं चानु पिबेज्जलम् ।
 मूत्रकृच्छ्रे ज्वरे वम्यां कासे श्वासे भ्रमे क्षये ॥४८॥
 तापे पाण्ड्यामयेऽल्पेऽग्नौ शस्ता निर्यन्त्रणाग्निन ।
 योगः सर्वविषाणां च मत्तः श्रेष्ठो विरेचने ॥४९॥
 मूत्रजानां च रोगाणां विधिज्ञेनावचारितः ।

भिषक् वैद्य वैद्य, व्योष- स ४, भरी, पीपर त्रिकटु,
 त्वक्- तल दालचीनी, पत्र- तेजपत्र तेजपात, सुस्त- रोथ
 मुस्ता. एला- नान्दी औदय्यी इलायची, विडङ्ग- वानडिग
 वायविडङ्ग, आमलक- आमर्णा आवला, अम्या- अने
 ६२३ और हरड़, समभाग- औऔने शुभान भागभा
 इनको समान भागमें, सुकूलकम् ६-तीने इन्तीको,
 द्विगुणम् अमर्णा भागभा दुगुने भागमें, त्रिवृतः नसे-
 तरेने नितोतको, अष्टगुणम् आठगुणा भागभा आठगुने
 भागमें, शर्कराया- अने साकरने और शर्कराको, वङ्गुणम्
 भागम् च ७गुणा भागभा छःगुने भागमें, दद्यात्
 देवां लेवे, चूर्णितम् औ सर्वतुं यूष्णं ठरी इन सबके
 चूर्णमें, क्षौद्रेण भूष नाभी शहद मिलाकर, पलसंमिता-
 औक औक पलनी एक एक पलकी, गुडिकाः गोणीऔ
 गोलियां, कृत्वा ठरी बनाकर, कल्यम् सवारे प्रातःकालमें,
 उत्थाय ७० उठकर, भक्षयेत् औक गोणी आवी
 एक गोली खावे अनु च अने ७पर और पीछेसे,
 शीतम् ठंडे शीतल, जलम् पाणी जल, पिबेत् पीवु
 पीवे, मूत्रकृच्छ्रे मूत्रकृच्छ्र मूत्रकृच्छ्र, ज्वरे ज्वर
 वम्याम् उल्टी वमन, कासे कास कास, श्वासे श्वास
 श्वास, भ्रमे भ्रम भ्रम, क्षये क्षय क्षय, तापे ताप ताप,
 अल्पे अग्नौ तथा म दाग्निभां तथा मन्दाग्निमें, निर्यन्त्रण-
 पण्डे ७ गहर परहेजके बिना, आग्निन भावभा खानेमें,
 शस्ताः आ गोणी प्रशस्त छे प्रशस्त हैं, विधिज्ञेन
 विधि अलुनार वैद्य विधि जाननेवाले वैद्य द्वारा,
 अवधारितः आपेक्षी प्रयुक्त, योग आ योग वह योग,
 सर्वविषाणाम् सर्व विषाभां सब प्रकारके विषोंमें,
 मूत्रजानाम् अने मूत्रजन्य और मूत्रजन्य, रोगाणाम् च

४९. भेष्ठो विरेचने-भेष्ठं विरेचनम् (च. फ.)

रोगाभां रोगोंमें, विरेचने विरेचन आटे विरेचनके लिए,]
 श्रेष्ठः श्रेष्ठ श्रेष्ठ, मत्तः मान्यो छे माना है ॥४९-४९१॥

46-49½. The physician should take equal parts of the three spices, cinna- mon bark and leaf nut grass, carda- mom, emblic myrobalans, chebulic myrobalans, two parts of physic nut, eight parts of turpeth and six parts of sugar. These, reduced to powder and mixed with honey, should be made into boluses of four tolas each and taken early in the morning after rising from the bed, followed by potion of cold water. It is recommended in dy- suria, fever, vomiting cough, dyspnea, giddiness emaciation, excessive heat, anemia and weakness of gastric fire, without any regimen of diet. This preparation in the hands of an expert is regarded a most effective one in the elimination of all kinds of poisons and in the curing of all urinary diseases.

पथ्याधात्रुवूकाणां प्रसृतौ द्वौ त्रिवृत्पलम् ॥५०॥
 दश तान्मोदकान् कुर्याद्विश्वराणां विरेचनम् ।

पथ्या- ६२३ हरड़, धात्री- आमर्णा आवला, रु-
 वूकाणाम् अने और उष्णीजना और एरण्डके बीज, द्वौ
 प्रसृतौ १६ तोला १६ तोले, त्रिवृत् नसेतर त्रिवृत, पलम्
 ४ तोला औऔना, भूषणी ४ तोला इनके, मधुसे, तान् दश
 उत्तम गुलुवाणा ६१ उत्तम गुणवाले दस, मोदकान्
 मे. ६३ लड्डू, कुर्यात् बनाववा बनाये, विश्वराणाम् आ

५० पथ्या-द्राक्षा (क. छ)

.. पथ्याधात्रुवूकाणां प्रसृतौ द्वौ त्रिवृत्पलम्-त्रिवृत्पल

.. द्विप्रसृतं पथ्याधान्योवूकाणो (क. ग. द. त. फ.)

.. , -त्रिवृत्पल द्विप्रसृत पथ्या त्वगुवूकाणो. (द.)

शैश्वर्षशाली पुरुषो भाटे यह ऐश्वर्यशाली पुरुषोंके लिए,
विरेचनञ्च विरेचन छे विरेचन है ॥ ५०३ ॥

50-50½. 16 tolas of chebulic myro-
balans, emblic myrobalans and castor
plant and four tolas of turpeth should
be prepared into ten sweet boluses to be
used for the purgation of aristocratic
persons.

त्रिवृद्धैमवती श्यामा नीलिनी हस्तिपिप्पली ॥५१॥
समूला पिप्पली सुहृन्मज्जमोदा दुग्गलभा ।
कार्षिकं नागरपलं गुडस्य पलविंशतिम् ॥५२॥
चूर्णितं मोदकान् कुर्यादुदुम्बरफलोपमान् ।

त्रिवृत् नसेातर त्रिवृत् हैमवती हैमवती हैमवती,
श्यामा काण्ड नसेातर श्यामा, नीलिनी नीलिनी
नीलिनी, हस्तिपिप्पली गजपीपर गजपिप्पली, समूला
पीपरभीण पिप्पलीमूल, पिप्पली पीपर पिप्पली, सुहृन्
मोथ सुस्ता, अजमोदा अजमोदा अजमोदा, दुग्गलभा
अने धमासे और धमासा कार्षिकञ्च ओ दरेड ओड
तोथो ये प्रत्येक एक एक तोला, नागरपलम् सूठ ४
तोला सोंठ ४ तोले, गुडस्य अने गोण और गुड, पल-
विंशतिम् १८० तोला १८० तोले, चूर्णितम् ओ सर्वानु
युर्ध्व करी इन सबके चूर्णसे, उदुम्बर- फल- उमराना
क्षण गुररके फलके, उपमान् जेवना समान, मोदकान्
मोदक लड्डु, कुर्यात् करवा बनाये ॥ ५१ ५२ ३ ॥

51-52½ Take one tola each of tur-
peth, white sweet flag, black turpeth,
indigo, elephant pepper, long
pepper, roots of long pepper, nut
grass, celery, cretan prickly clover,
four tolas of dry ginger and eighty
tolas of gur and reducing them to
powder, make sweet boluses of the
size of a fig.

हिक्कुसौवर्चलव्योषयवानीविडजीरकैः ॥५३॥
वचाजगन्धात्रिफलाचव्यचित्रकधान्यकैः ।

५३. यवानी विडजीरकैः-विडावाजीमनिकै (द.)

मोदकान् वेष्टयेच्चूर्णैस्तान् सतुम्बुरुदाडिमैः ॥५४॥
त्रिकवङ्गणहृद्वस्त्रिकोष्ठार्शःप्लीहशूलिनाम् ।

हिक्काकासारुचिश्वासकफोदावर्तिनां शुभाः ॥५५॥

हिक्कु- हिग हीग, सौवर्चल- सयण सचल, व्योष-
सूठ, भरी, पीपर त्रिकटु, यवानी- अजमोदा अजवायन,
विड- भिड दवधु विड नमक, जीरकः शुड जीरा, वचा-
वज्र वच, अजगन्धा- अजगन्धा अजगन्धा, त्रिफला-
त्रिफला त्रिफला, चव्य- चव्य चव्य, चित्रक चित्रक चित्रक,
धान्यकैः धाण्डा धनिया, सतुम्बुरु- नेपासी धाण्डा
तुम्बुरु दाडिम अने दाडिमा पीजना और अनार-
दाना, चूर्णैः युर्ध्वी इनके चूर्णसे, तान् ते इन, मोदकान्
मोदकने लड्डुको, वेष्टयेत् लपेटना लपेट देवे, त्रिक-
ते मोदके त्रिक ये लड्डुओं त्रिक, वङ्गण- वंक्षण वंक्षण,
हृद्व- हृदय हृदय, वस्त्रि- वस्त्रि वस्त्रि, कोष्ठ- कोष्ठ कोष्ठ,
अर्श अर्श अर्श, प्लीह- अने प्लीहाना और प्लीहामें,
शूलिनाम् शूलनाणाओने भाटे शूलवालोंके लिए, हिक्का-
डुडकी हिक्का, कफ- कास कास, अरुचि- अरुचि अरुचि,
श्वास- श्वास श्वास, कफ अने कफजन्य और कफजन्य,
उदावर्तिनाम् उदावर्तिना रोगनाणाओने भाटे उदावर्त-
रोगियोंके लिए, शुभा शुभा छे मंगलकारी है ॥ ५३-५५ ॥

53-55. Sweet boluses may also be
made of the powder of asafetida,
sanchal salt, the three spices, bishop's
weed, bid salt, cumin seeds, sweet flag
wild carrot the three myrobalans,
chaba pepper, white flowered leadwort
and coriander, and dressed with pow-
dered indian tooth-ache and pomegra-
nate These are beneficial to patients
afflicted with pain in the sacral,
inguinal, epigastric, hypogastric and
abdominal regions painful piles and
splenic disorders, and also to patients
suffering from hiccup, cough anorexia,
dyspnea, morbid kapha and misperi-
stalsis.

५५. शुभा.-हिता. (ध)

षट्सु ऋतुषु षड् योगाः—

त्रिवृतां कौटजं बीजं पिप्पलीं विश्वमेषजम् ।
क्षौद्रद्राक्षारसोपेतं वर्षास्वेतद्विरेचनम् ॥५६॥

त्रिवृताश्च नसोतर निषोत, कौटजश्च बीजम् ४-६-
७-८ इन्द्रजौ, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, क्षौद्र- मध
मधु, द्राक्षारस- अने द्राक्षिना रसथी और द्राक्षारससे,
उपेतश्च युक्त युक्त, विश्वमेषजम् सूंठु यूसुं सोंठका
चूर्ण, एतत् अथ ये, वर्षासु वर्षाऋतुर्भा वर्षाऋतुर्मे
विरेचनम् विरेचन- अथ विरेचन है ॥ ५६ ॥

56. Turpeth, seeds of kurchi,
long pepper and dry ginger mixed
with honey and grape-juice is a
purgative preparation suitable for use
in the rainy season.

त्रिवृदुरालभासुस्तशर्करोदीच्यचन्दनम् ।

द्राक्षाम्बुना सयष्ट्याहसातलं जलदात्यये ॥५७॥

सयष्ट्याह ७८० मधु मुलहठी सातलश्च चिकित्सा-
धनुं यूसुं चिकेण्डई, त्रिवृत्- नसोतर निषोत, दुरालभा-
धमासो धमासा, सुस्त- सैथ सुस्ता, शर्करा- साकर
शर्करा, उदीच्य- सुगंधी वाणै गन्धवाला, चन्दनम् अने
लाव यदन अथैतु यूसुं और लाल चन्दन इनका चूर्ण,
द्राक्षाम्बुना द्राक्षिना पाण्नी साथे द्राक्षके रसके साथ,
जलदात्यये शरद ऋतुर्भा विरेचन- अथ शरदमें विरेचन
है ॥ ५७ ॥

57. Turpeth, cretan-prickly clover,
nut grass sugar, fragrant sticky
mallow, sandal, liquorice and soap-pod
mixed with grape-water, make a
purgative preparation suitable for use
at the end of the rainy season.

त्रिवृतां चित्रकं पाठामजार्जी सरलं वचाम् ।

स्वर्णक्षीरीं च हेमन्ते पिष्ट्वा तूष्णाम्बुना पिवेत् ॥५८॥

५६. क्षौद्रद्राक्षारसोपेतम् सन्द्रोक्षारसक्षौद्रम् (घ. क.)

५८ स्वर्णक्षीरी-स्वर्णकुशी (क. त.)

हेमन्ते हेम तर्भा हेमन्तमें, त्रिवृताम् नसोतर
त्रिवृत्, चित्रकश्च चित्रक चित्रक, पाठाम् पाठा पाठी,
अजाजीम् अजु अजाजी, सरलम् सरल सरल, वचाम्
वच वच, स्वर्णक्षीरीम् च अने स्वर्णक्षीरीने और
स्वर्णक्षीरी इनको, पिष्ट्वा पीसीने पीसकर, उष्णाम्बुना तु
गरम पाण्नी साथे गरम पानीसे, पिवेत् पीवा पीना
चाहिए ॥ ५८ ॥

58. Turpeth, white flowered lead-
wort, Patha, cumin, long leaved pine,
sweet flag and yellow milk plant
reduced to paste should be taken as
potion in warm water in the winter.

शर्करा त्रिवृता तुल्या ग्रीष्मकाले विरेचनम् ।

तुल्या समान परिमाणां समान परिमाणमें,
शर्करा साकर शर्करा, त्रिवृता अने नसोतर और त्रिवृत्,
ग्रीष्मकाले ग्रीष्मकालमें, विरेचनम् विरेचन
अथ विरेचन हैं ॥ ५८ ॥

58½. Equal parts of sugar and
turpeth make a suitable purgative
preparation for use in the summer.

त्रिवृत्त्राया नहपुषाः सातलां कटुरोहिणीम् ॥५९॥

स्वर्णक्षीरीं च संचूर्ण्य गोमूत्रे भावयेद् व्यहम् ।

एष सर्वर्तुको योगः क्षिग्धानां मलदोषहृत् ॥६०॥

त्रिवृत्- नसोतर त्रिवृत्, त्रायन्ति- त्रायभाष्य
असवर्ण, हपुषाः हाउथेर हाउवेर, सातलाम् यमकपा
सातला, कटुरोहिणीम् कटुरोहिणी कटुकी, स्वर्णक्षीरीम्
च अने स्वर्णक्षीरीनु और स्वर्णक्षीरी, संचूर्ण्य यूसुं
क्षीरीने इनका चूर्ण करके, व्यहम् त्रय दिनस सुधी
तीन दिन तक, गोमूत्रे गोमूत्रनी गोमूत्रमें, भावयेद्
भावना देवी भिगोकर रखे, एषः आ यह, सर्वर्तुकः

५९ त्रिवृत्त्रायन्तिहपुषा मानला कटुरोहिणीम्-हपुषा यमका
श्यामा द्रवन्ती कटुरोहिणीम् (घ. क.)

६० मलदोषहृत्-मलदोषहृत् (घ.)

સર્વ ઋતુમાં ઉપયોગી સ્વ ઋતુઓમાં ઉપયોગી, યોગ. યોગ યોગ, સ્ત્રિજ્ઞાનાન્ન સિન્ધુ મનુષ્યોના સ્ત્રિજ્ઞ પુરુષોને, મલદોષહર મળના દોષને હરે છે મલદોષકા નાશ કરનેવાલા છે ॥ ૫૯-૬૦ ॥

59-60 Turpeth, zalil, juniper, soap-pod, kurroa, and yellow milk plant should be reduced to powder and impregnated for three days in cow's urine. This is a preparation suitable for purgative use in all seasons for eliminating the morbid matter in persons with unctuous condition of the body.

શ્યામાત્રિવૃતયોઃ દ્વૌ ચૂર્ણયોગો—

ત્રિવૃત્તચામા દુરાલમ્ભા વત્સકં હસ્તિપિપ્પલી ।
નીલિની ત્રિફલા મુસ્તં કટુકા ચ સુચૂર્ણિતમ્ ॥૬૧॥
સર્પિર્માંસરસોઽણામ્બુયુક્તં પાણિતલં તતઃ ।
પિબેત્ સુલ્લતમં હ્યેતદ્રૂક્ષાણામપિ શશ્યતે ॥૬૨॥

ત્રિવૃત્ત નસોતર નિસોત, શ્યામા કાળુ નસોતર શ્યામા, દુરાલમ્ભા ધમાસો ધમાસા, વત્સકમ્ ધન્દ્રજૌ, હસ્તિપિપ્પલી ગજપીપર ગજપિપ્પલી, નીલિની નીલિની, ત્રિફલા ત્રિફલા ત્રિફલા, મુસ્તમ્ મોથ મુસ્ત, કટુકા ચ અને કટુકા, સુચૂર્ણિતમ્ એઓતું સારી રીતે ચૂર્ણ કરીને. આજી અચ્છી પ્રકાર ચૂર્ણ કરકે, તત તેમાંથી ઉસમેસે, પાણિતલમ્ એક તોલા, સર્પિ ધી ધી, માંસરસ- માંસરસ કે માંસરસ યા, ડળામ્બુ- ગરમ પાણી ગરમ પાણી, યુક્તમ્ સાથે સાથ, પિબેત્ પીવું પીવે, એતદ્ આ વિરેચન યદ વિરેચન, સુલ્લતમમ્ સૌથી સુખકારક છે અત્યંત સુલ્લ- દાયક છે, દ્રૂક્ષાણામ્ અને રૂક્ષ મનુષ્યોને માટે ઔર રૂક્ષ પુરુષોને માટે, અપિ પશુ મી, શશ્યતે હિ નકકી પ્રશસ્ત છે નિશ્ચયસે પ્રશસ્ત છે ॥ ૬૧-૬૨ ॥

61-62. Turpeth, black turpeth, cretan-prickly clover, kurchi, elephant

pepper indigo, the three myrobalans, nut grass and kurroa reduced to fine powder and mixed with ghee, meat-juice and hot water, should be taken in the dose of one tola. This is regarded as most beneficial and is recommended even in a dehydrated condition of the body

ત્ર્યૂષણં ત્રિફલા હિન્દુ કાર્ષિકં ત્રિવૃતાપલમ્ ।
સૌવર્ચલાર્ધકર્ષં ચ પલાર્ધં ચામ્લવેતસાત્ ॥૬૩॥
તચૂર્ણં શર્કરાતુલ્યં મધેનામ્લેન વા પિબેત્ ।
ગુલ્મપાર્શ્વતિનુસ્તિજીર્ણે વાઘાદ્રસૌદનમ્ ॥૬૪॥

ત્ર્યૂષણમ્ મૂંક, મરી, પીપર ત્રિકટુ ત્રિફલા ત્રિફલા ત્રિફલા, હિન્દુ અને હિન્દુ હિન્દુ, કાર્ષિકમ્ દરેક એક તોલા પ્રત્યેક એક એક તોલા, ત્રિવૃતાપલમ્ નસોતર ચાર તોલા નિસોત ચાર તોલા, સૌવર્ચલ- સંચળ સંચળ, અર્ધકર્ષમ્ ચ અરધા તોલા આધા તોલા, અમ્લવેતસાત્ અને અમ્લવેતસા ઔર અમ્લવેતસ, પલાર્ધમ્ ચ ૨ તોલા ૨ તોલા, શર્કરાતુલ્યમ્ એ અધાં બેટલી સાકર નાખીને. આજી સબકે બરાબર શર્કરા મિલાકર, તદ્ તે હિ, ચૂર્ણમ્ ચૂર્ણ ચૂર્ણકો, મધેન મધ મધ, અમ્લેન વા અથવા અમ્લ દ્રવ્ય સાથે યા અમ્લ દ્રવ્યકે સાથ, પિબેત્ પીવું પીવે, ગુલ્મ તે ગુલ્મ વદ ગુલ્મ, પાર્શ્વ- આર્તિ- અને પડખાને દુખાવે ઔર પાર્શ્વશૂલકે, તદ્ મટાડનાર તરીકે નાશ કરનેકે માટે, સિદ્ધમ્ સિદ્ધ થયેલું છે સિદ્ધ છે, જીર્ણે ચ એ પચી બચ ત્યારે હિસકે પચને પર, રસૌદનમ્ માંસરસની સાથે માત માંસરસકે સાથ માત, અઘાત્ ખાવે જાયે ॥ ૬૩-૬૪ ॥

63 64. One tola each of the three spices, the three myrobalans and asafetida, four tolas of turpeth, half a tola of sanchal salt and two tolas of Amlavetasa reduced to powder and mixed with equal part of sugar should be taken as a potion along with wine or sour gruel. This is a tested remedy for

gulma and pain in the sides, and when the dose has been digested, cooked rice mixed with meat-juice should be taken

श्यामात्रिवृतयोर्द्वितीयस्तर्पणयोगः—

त्रिवृतां त्रिफलां दन्तीं सप्तलां व्योषसैन्धवम् ।
कृत्वा चूर्णं तु सप्ताहं भाव्यमामलकीरसे ॥६५॥
तद्योज्यं तर्पणे यूषे पिशिते रागयुक्तिषु ।

त्रिवृताम् नसोतरनी त्रिवृत, त्रिफलाश्च त्रिष्वपि त्रिफला, दन्तीम् ६०० दन्ती, सप्तलान् सातला सातला, व्योष- सू०, भरी, पीपर त्रिकटु सैन्धवम् अने सि०धातुसुतुं और सैन्धव, चूर्णम् यूषं इनका चूर्ण, कृत्वा करीने करके, आमलकीरसे तु आभणाना रसभा आवलेके रसमें, सप्ताहम् तेने सात दिवस सुधी उसको सात दिन तक, भाव्यम् भावना देवी भावना देवे, तत् तेने इसका, तर्पणे तर्पणम् तर्पणमें, यूषे यूष यूषमें, पिशिते भासरस मासरसमें, रागयुक्तिषु अने रागनी येजनाओभा और रागकी बनावटमें, योज्यम् प्रयोग करवे प्रयोग करना चाहिए ॥ ६५३ ॥

65 65½. Reducing to powder turpeth, the three myrobalans, red physic nut, soap-pod, the three spices and rock salt and impregnating it in the juice of the emblic myrobalans for seven days, it should be administered mixed with a demulcent drink, soup-meat and Raga preparations.

श्यामात्रिवृतयो घृतयोगौ—

तुल्याम्लं त्रिवृताकल्कसिद्धं गुल्महरं घृतम् ॥६६॥

त्रिवृताकल्क- नसोतरनी उटकीर्ती त्रिवृतकल्कसे, सिद्धम् सिद्ध करेहु सिद्ध किया, तुल्याम्लम् अने समान प्रमाणमा अम्ल द्रव्यवाणु और समान मात्रामें

६५ त्रिवृतां त्रिफलां दन्तीं सप्तलां व्योषसैन्धवम्-त्रिवृतात्रिफलादन्तीसातलाव्योषसैन्धवे (ब.)
लादन्तीसातलाव्योषसैन्धवे (ब.)

अम्लद्रव्य मिला, घृतम् धी घृत, गुल्महरम् शुल्मनाशक छे गुल्मनाशक है ॥ ६६ ॥

66 The ghee prepared with equal parts of emblic myrobalans and turpeth is curative of gulma.

श्यामात्रिवृतयोर्मूलं पचेदामलकैः सह ।
जले तेन कषायेण पक्त्वा सर्पिः पिवेन्नरः ॥६७॥

श्यामा- डाणां नसोतरनी श्यामा, त्रिवृतयो- अने अरुणु नसोतरनी और त्रिवृत इनकी, मूलम् मूलने जड़को, आमलकै- सह आभणाना साथे आवलोंके साथ, जले जलमें, पचेत् पकावना पकावे, तेन ते इस, कषायेण कषायनी साथे कषायके साथ, सर्पिः धी घृत, पक्त्वा पकावीने पका करके, नरः मनुष्ये मनुष्य, पिवेत् पीवु पीवे ॥ ६७ ॥

67 The roots of black turpeth and turpeth should be decocted in water with emblic myrobalans. The patient may take the ghee prepared with this decoction.

श्यामात्रिवृतयोः क्षीरयोगौ—

श्यामात्रिवृत्कषायेण सिद्धं सर्पिः पिवेत्तथा ।
साधितं वा पयस्ताभ्यां सुखं तेन विरिच्यते ॥६८॥

तथा ते प्रमाणे इस प्रकार, श्यामा-त्रिवृत्- डाणां नसोतर अने अरुणु नसोतरनी श्यामा और त्रिवृतके, कषायेण कषायनी कषायसे, सिद्धम् सिद्ध करेहु सिद्ध, सर्पिः धी पीवु घृतको पीवे, ताभ्याम् अथवा ते भन्नेथी अथवा श्यामा त्रिवृतके साथ, साधितम् साधितुं सिद्ध करके, पय- वा दूध दूध, पिवेत् पीवु पीवे, तेन तेथी उससे, सुखम् सुखपूर्वकं सुखपूर्वक, विरिच्यते विरेचन थाय छे विरेचन होता है ॥ ६८ ॥

६७ जले तेन कषायेण-निर्यूहेण तद्योयुक्तया (ब.)

, पिवेन्नर-पिवेत्तथा (ब.)

६८ श्यामात्रिवृत्कषायेण सिद्धं सर्पिः-निर्यूहेण तद्योयुक्तया सिद्धं सर्पिः (ख ब.)

, सर्पिः-क्षीर (ब.)

68. The ghee prepared with the decoction of black turpeth and turpeth should be taken similarly. as potion Also the milk prepared with these two (black turpeth and turpeth) acts as a pleasant purgative

શ્યામાત્રિવૃતયોઃ મધયોગૌ—

ત્રિવૃન્મુદીંસ્તુ સનઘાનઘૌ દ્રોણેઽમ્મસઃ પચેત્ ।

પાદશેષં કષાયં તં પૂતં ગુડતુલાયુતમ્ ॥૬૯॥

ક્ષિગ્ધે સ્થાપ્યં ઘટે ક્ષૌદ્રપિપ્પલીફલચિત્રકૈઃ ।

પ્રલિપ્તે મધુના માસં જાતં તન્માત્રયા પિબેત્ ॥૭૦॥

પ્રહ્ણીપાણ્ડુરોગઘ્નં ગુલ્મશ્વયથુનાશનમ્ ।

સનઘાન નખ અંદર રહે તેવી નખન ન દિશતે રહે એસી, અઘૌ આઠ આઠ, ત્રિવૃન્મુદીત્ તુ નસોતરની મુદી નિસોતકી મુદી, અમ્મસ દ્રોણે એક દ્રોણ પાણીમાં એક દ્રોણ પાણીમાં, પચેત પકાવવી પકાવે, પાદશેષમ્ ચતુર્થાંશ યાદી રહે ત્યારે ચતુર્થાંશ શેષ રહે તથા, તમ્ તે उस, કષાયમ્ ક્ષાયને કાથકો, પૂતમ્ ગાળી લઈ છાનકર, ગુડતુલાયુતમ્ તેમાં ૪૦૦ તોલા ગોળ મેળવી उसमें ४०० तोले गुड़ मिलाकर क्लौद्र-तथा मधु तथा मधु, पिप्पली-पीपर पिप्पली, फल-भील्ल मदनफल, चित्रकैः तथा चित्रक नाभी और चित्रक डाल करके, मधुना मधु मधुसे, प्रलिपे थोपडेला लिप्त किये, क्षिगधे અને ઘી થોપડેલા ઓર ઘી ચુપકે હુણ, ઘટે ઘડામાં ઘડમં, માસમ્ એક મહિના સુધી એક માસ તક, સ્થાપ્યમ્ રાખવો રાખ દેવે, જાતમ્ આસવરૂપ થયેલા આસવરૂપ બને, તત્ તેને उसको, માત્રયા પિબેત્ માત્રાસર પીવો માત્રાસે-પીવે, પ્રહ્ણી- તે ગ્રહણીરોગ વહ પ્રહ્ણીરોગ, પાણ્ડુરોગઘ્નમ્ તથા પાણ્ડુરોગને નાશ કરનાર છે તથા પાણ્ડુરોગકા નાશક છે, ગુલ્મ- અને શુલ્મ ઓર

ગુલ્મ, શ્વયથુ- તેમજ સોબને એવ શોથકો, નાશનમ્ નષ્ટ કરે છે નષ્ટ કરતા છે ॥ ૬૯-૭૦ ॥

69 704. Eight fistfuls of turpeth should be decocted in 1024 tolas of water till it is reduced to one fourth of its quantity That decoction should be strained and mixed with 400 tolas of gur. This should be mixed with honey, long pepper, emetic nut and white flowered leadwort and kept in a pot soaked in ghee and well-lined with honey At the end of a month, this should be taken out and used as potion in due dose. This is curative of assimilation-disorders, anemia, gulma and edema

સુરાં વા ત્રિવૃતાયોગકિણ્વાં તત્કાથસંયુતામ્ ॥૭૧॥

ત્રિવૃતા-યોગ- નસોતરના યોગરૂપ ત્રિવૃતકે યોગરૂપ, કિણ્વામ્ વા સુરાબીજવાળા સુરાબીજવાળા, તત્કાથ- અને નસોતરના કાથથી ઓર ત્રિવૃતકે કાથસે સંયુતામ્ યુક્ત યુક્ત, સુરામ્ વા સુરા પીવી સુરા પીવે ॥ ૭૧ ॥

71 Or, the wine prepared by mixing yeast with turpeth and its decoction may also be taken.

શ્યામાત્રિવૃતયો કાજિકયોગૌ—

યવૈઃ શ્યામાત્રિવૃત્કાથસ્થિજૈઃ કુલ્માષમ્મસા ।

આસુતં ષડ્ઘં પલ્લે જાતં સૌવીરકં પિબેત્ ॥૭૨॥

શ્યામા- કાળા નસોતર શ્યામા ત્રિવૃત્ અને અરુણ નસોતરના ઓર ત્રિવૃતકે, કાથસ્થિજૈઃ કાથથી બાફેલા કાથસે ડાલે હુણ, યવૈઃ જવના જોકે, કુલ્માષમ્ કુલ્માષને કુલ્માષકો, અમ્મસા પાણી સાથે એક

૬૯ ત્રિવૃન્મુદીંસ્તુ....પચેત-જલે દ્રોણે પચેદઘૌ ત્રિવૃન્મુદીંસ્તુ સનઘાન (ત.)

.. - જલે દ્રોણે ત્રિવૃન્મુદીંસ્તુ...સનઘાન, પચેત (ખ ફ.)

૭૦. મધુના-પિબિતા (ક. ષ. ડ. બ ફ.)

૭૧ ત્રિવૃતા....સંયુતામ્-ત્રિવૃતાકિણ્વા પિબેત્કાથસંયુતામ્ (ખ-ફ.)

૭૨ સ્થિજૈઃ-સ્થિજૈઃ (ત.)

, પલ્લે-પળે (લ ડ. ષ)

अथ धान्नां राशी पानीके साथ एक घडेमें रखकर मुख बन्द करके, पछे धान्यना दण्डाभां धान्यराशिमें, षडहम् ७ दिवस राशी छः दिनतक रखकर, आसुतम् आसवनी क्रियाथी आसवकी क्रियासे, जातम् अनेल बने हुए, सौवीरकम् सौवीरक सौवीरकको, पिवे पीवु पीवे ॥ ७२ ॥

72. The cooked parts obtained by boiling barley in the decoction of black turpeth should be soaked in water and made to ferment for six days in a vessel buried in a heap of grain. The resulting Sauveeraka wine should be taken as potion

भृष्टान् वा सतुषाञ्जुष्टान् यवांस्तच्चूर्णसंयुतान् ।
आसुतान्ममसा तद्वत् पिवेज्जातं तुषोदकम् ॥७३॥

शुष्टान् अथवा साक्ष करेला अथवा शुद्ध, यवान् वा नवने जौको, सतुषान् शैतलसहित तुषसहित, भृष्टान् श्रेष्ठी भूनकर, तत्-चूर्ण नसेतरना यूष्णी त्रिवृतके चूर्णसे, संयुतान् युक्त करी मिलाकर, तद्वत् ते न प्रभाणे इसी प्रकार, ममसा नगनी साथे जलमें घोलकर, आसुतान् आसवनी क्रियाथी आसवकी क्रियासे, जातम् अनेल बने हुए तुषोदकम् तुषोदकने तुषोदकको, पिवे पीवु पीवे ॥ ७३ ॥

73. Clean unhusked and roasted barley boiled in the decoction of turpeth and mixed with half-boiled barley-powder should be soaked and made to ferment for six days in water, in a vessel buried under a heap of grain, and the resulting Tushodaka wine should be used in the same manner as Sauveeraka wine

पाडवादिभिर्दश योगाः —

तथा मदनकल्पोक्तान् पाडवादीन् पृथग्दश ।
त्रिवृच्चूर्णेन संयोज्य विरेकार्थं प्रयोजयेत् ॥७४॥

तथा ते न प्रभाणे उसी प्रकार, मदनकल्प- मदन ४८५भां मदनकल्पमे, उक्तान् उहेल कहे हुए, पृथक् शुद्ध शुद्ध पृथक् पृथक्, दश दश दस, पाडवादीन् पाडव नगेरेने पाडवादिको, त्रिवृत्- चूर्णेन नसेतरना यूष्णी साथे त्रिवृतचूर्णके साथ, संयोज्य भेजनीने मिलाकर विरेकार्थम् विरेचनने आटे विरेचनके लिए, प्रयोजयेत् योजना प्रयोग करे ॥ ७४ ॥

74. Ten different preparations of Shadava etc., described in the pharmacetics of the emetic nut, should be mixed with the powder of turpeth and administered for purgation.

विरेचनयोगाना वान्तिनिरासार्थमुपाया. —

भवतश्चात्र —

त्वक्केशराश्रानकदाडिमैला-

सितोपलामाक्षिकमातुलुङ्गैः ।

मद्यैस्तथाऽम्लैश्च मनोनुकूल-

युक्तानि देयानि विरेचनानि ॥७५॥

अत्र च आ विषयभां इस विषयमें, भवतः जे श्लोके छे के दो श्लोक हैं कि, त्वक्- त्व दालचीनी, केशर- नागकेशर नागकेशर, आश्रानक- अंभाडा अंवाडे, दाडिम- दाडिम अनार, पला- नानी शैलथी इलायची, सितोपला- साकर- चीनी, माक्षिक- मध मधु, मातुलुङ्गै- अने पीजेरा और विजौरे, तथा मद्य मद्य मद्य, मनो- नुकूलैः तेमन मनने गमतां एवं मनके प्रिय, अम्लै च अम्ल द्रव्यो अम्लोंसे, युक्तानि साथे मिलाकर, विरेचनानि विरेचने। विरेचन देयानि देवां जेधे देवे ॥ ७५ ॥

Here are two verses again—

75. Purgative preparations should be given combined with cinnamon

bark, fragrant poon, indian hog plum, pomegranate, cardamom, sugar candy, honey, pomello and pleasant wines and drinks.

शीताम्बुना पीतवतश्च तस्य

सिञ्चेन्मुखं छर्दिविघातहेतोः ।

हृद्यांश्च मृत्पुष्पफलप्रवाला-

नम्लं च दद्यादुपजिघ्रणार्थम् ॥७६॥

पीतवतः च विरेचन पीषेद्य विरेचन पीने पर, तस्य ते शीतानीना उष्य रोगीके, मुखम् मुष् ५२ मुखको, छर्दि- विघात- उल्टी न थाय वमन न हो, हेतो. ये भाटे इस लिए, शीताम्बुना शीतल जलसे, सिञ्चेत् हृद्यां' आसिञ्चन करे, हृद्यान् च अने हृद्यने हितकर और हृद्यके लिए हितकर, मृत्- भाटी मिट्टी, पुष्प फूल फल- ५१ फल, प्रवालान् पत्राङ्कुरे पत्राङ्कुरों, अम्लम् च अने अम्ल ५०५ और खट्टी वस्तु पोंको, उपजिघ्रणार्थम् सूक्ष्मा भाटे सूक्ष्मेके लिए, दद्यात् आपना देवे ॥७६॥

76 After the person has taken the purgative dose, his face should be sprinkled over with cold water, and he should be given to smell cordial earth, flowers, fruits, leaf-buds and acid articles in order to prevent the tendency for vomiting.

अध्यायोक्तविषयाः—

तत्र श्लोकाः—

एकोऽम्लादिभिरष्टौ च दश द्वौ सैन्धवादिभिः ।
मूत्रेऽष्टादश यष्ट्यां द्वौ जीवकादौ चतुर्दश ॥७७॥
क्षीरादौ सप्त लेहेऽष्टौ चत्वारः सितयाऽपि च ।
पानकादिषु पञ्चैव षड्रौ पञ्च मोदकाः ॥७८॥
चत्वारश्च घृते क्षीरे द्वौ चूर्णे तर्पणे तथा ।
द्वौ मये काञ्चिके द्वौ च दशान्ये षाड्वादिषु ॥७९॥

७६ मृत्पुष्पफलप्रवालानम्लं च-मृत्पुष्पफलप्रवालानन्यांश्च (य)

७७ प्रवालानम्लं च-प्रवालानन्यांश्च (क घ ङ)

७८ गह्वरां-दोषा (अ.)

७९ पानकादिषु-षाड्वादिषु (ख.)

श्यामायास्त्रिवृतायाश्च कल्पेऽस्मिन् समुदाहृतम् ।
शतं दशोत्तरं सिद्धं योगानां परमर्षिणा ॥८०॥

तत्र ते विषयान् उच्यते विषयैः, श्लोकः ७५५ ६२५
श्लोका ७६ ३ उपसहारके श्लोक है कि, अम्लादिभिः
अम्ल वगेरेभा अम्लादिमें, एक अष्टौ च नव नव,
सैन्धवादिभिः सैन्धव वगेरेभा सैन्धवादिमें, दश द्वौ च
१२ बारह, सूत्रे मूत्रभा सूत्रों, षाड्वादश्च अष्टौ अठारह,
चक्षुषाम् द्वौ जीवकाभा के मुखवटीमें दो, जीवकादौ
१४ वगेरेभा जीवकादिमें, चतुर्दश चोः चोदह, क्षीरादौ
५ वगेरेभा क्षीरादिमें, सप्त सात सात, लेहे अष्टौ
आठभुभा आठ लेहमें आठ, सितया च अपि साठभा
चौनीभि, चत्वार. ४ चार, पानकादिषु पानका वगेरेभा
पानकादिमें, पञ्च पंच पांच पांच, षड्रौ षट्ठुभा
षट्ठुओंमें, पञ्च ५, मोदका षोडशभा मोदकमें, पञ्च
पांच पांच, घृते क्षीरे च द्वौ अने दूधभा गी और
दूधमें, चत्वार. ४ चार, चूर्णे तथा तर्पणे तृणं तथा
तर्पणभा चूर्ण तथा तर्पणमें, द्वौ के दो, घृते द्वौ भुभा
के मयमें दो, काञ्चिके काञ्चिकभा काञ्चिकों द्वौ के दो,
षाड्वादिषु षाड्वा वगेरेभा षाड्वा आदिमें, अन्ये अन्य
अन्य, दश च दश दश, श्यामाया आ प्रयाले श्यामा
इस प्रकार श्यामा, त्रिवृताया. च अने त्रिवृतना और
त्रिवृतके, अस्मिन् आ इस, कल्पे ३५५भा कल्पमें,
परमर्षिणा महर्षिणे महर्षिने, सिद्धम् योगानाम् दशो-
त्तरम् ऋतम् सिद्ध औःसोः दश योगो सिद्ध एकसौदश
योग, समुदाहृतम् उही पताल्या के कहे है ॥ ७७-८० ॥

Here are the recapitulatory verses—

77-80. Nine preparations with acid articles etc., twelve with rock salt etc., eighteen with urine, two mixed with liquorice, fourteen with Jivaka and other drugs, seven with milk etc., twelve preparations of knctus mixed with sugar candy, five preparations of syrups for the six seasons, five preparations of sweet boluses, four preparations with ghee, two in milk and similar number in the form of powdered and

demonstrated preparations, two preparations in wine, two in sour conjea and ten other preparations in Shadava etc., thus, in all, one hundred and ten tested preparations of turpeth and black turpeth have been expounded by the great sage, in this chapter on the pharmaceutics of black turpeth

દત્યગ્નિવેશકૃતે તન્ત્રે ચરકપ્રતિસંસ્કૃતેઽપ્રાપ્તે
દૃઢવલસંપૂરિતે કલ્પસ્થાને શ્યામાગ્નિવૃત્તકલ્પો
નામ સપ્તમોઽધ્યાયઃ ॥ ૭ ॥

ઈતિ આ પ્રમાણે ૬૫ પ્રકાર અગ્નિવેશકૃતે અગ્નિ-
વેશી રચેલા અગ્નિવેશકૃતે વનાયે, ચરકપ્રતિસંસ્કૃતે તન્ત્રે
અને ચરકથી પ્રતિસંસ્કૃત પામેલા આ શાસ્ત્રમાં
ઔર ચરકે દ્વારા સંસ્કૃત ૬૫ શાસ્ત્રકે અપ્રાપ્તે અપ્રાપ્ત
અપ્રાપ્ત, દૃઢવલસંપૂરિતે અને દૃઢવલે પૂરા કરેલા
ઔર દૃઢવલસે પૂરિત કિંતુ મળે, કલ્પસ્થાને કલ્પસ્થાન
વિષે કલ્પસ્થાનમાં, શ્યામાગ્નિવૃત્તકલ્પ 'શ્યામાગ્નિવૃત્તકલ્પ'
'શ્યામાગ્નિવૃત્તકલ્પ', નામ નામનો નામના, સપ્તમ સાતમો
સાતમો, અધ્યાય અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો. અધ્યાય સમાપ્ત
હુઆ ॥ ૭ ॥

7. Thus, in the Section on Pharmaceutics, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the seventh chapter entitled 'The Pharmaceutics of the Black Turpeth and Turpeth' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

અષ્ટમોઽધ્યાયઃ ।

આઠમો અધ્યાય અષ્ટાદ આઠવો

Chapter VIII

ચતુરંગુલકલ્પોપક્રમઃ —

અધાતશ્ચતુરંગુલકલ્પં વ્યાખ્યાસ્યામઃ ॥ ૧ ॥

ઈતિ હ સ્નાહ ભગવાન્નાત્રેયઃ ॥ ૨ ॥

જય જત હવે આજીંદા અષ્ટ જાગે, ચતુરંગુલ-
કલ્પમ્ 'ચતુરંગુલકલ્પ' નામના અધ્યાયનું 'ચતુરંગુલ-
કલ્પ' નામકે અધ્યાયકા, વ્યાખ્યાસ્યામઃ વ્યાખ્યાન કરશું
વ્યાખ્યાન કરીએ ॥ ૧ ॥

ભગવાન્ ભગવાન્ ભગવાન્, નાત્રેયઃ નાત્રેયે
નાત્રેયને, ઇતિ હ આ વિષયમાં નીચે પ્રમાણે જ એ
વિષયમાં નિમ્ન પ્રકારસે હી, સ્નાહ સ્નાહ કરેલું છે કહા હૈ ॥ ૨ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled 'The Pharmaceutics of the Purging Cassia'.

2. Thus declared the worshipful Atreya.

આરગ્વધસ્ય પર્યાયાઃ —

આરગ્વધો રાજવૃક્ષઃ શમ્પાકશ્ચતુરંગુલઃ ।

પ્રગ્રહઃ કૃતમાલશ્ચ કર્ણિકારોઽવઘાતકઃ ॥ ૩ ॥

રાજવૃક્ષ રાજવૃક્ષ રાજવૃક્ષ, શમ્પાક શમ્પાક
શમ્પાક, ચતુરંગુલઃ ચતુરંગુલ ચતુરંગુલ, પ્રગ્રહઃ પ્રગ્રહ
પ્રગ્રહ, કૃતમાલઃ કૃતમાલ કૃતમાલ, કર્ણિકારઃ કર્ણિકાર
કર્ણિકાર, અવઘાતક. ચ અને અવઘાતક ઔર અવઘાતક,
આરગ્વધ. ઔ આરગ્વધના પર્યાયા છે એ આરગ્વધકે પર્યાય
હૈ ॥ ૩ ॥

3 Aragwadha, Rajavriksha, Sampaka, Chaturangula, Pragraha, Kritamala, Karnikara and Avaghataka are its synonyms

આરગ્વધસ્ય ગુણાઃ —

સ્વરહૃદ્રોગવાતાસૃગુદાવર્તાદિરોગિણુ ।

રાજવૃક્ષોઽધિકં પથ્યો મૃદુર્મધુરશીતલ ॥ ૪ ॥

રાજવૃક્ષ. ગરમાળો. ભ્રમલતાષ, મૃદુઃ મૃદુ મૃદુ,
મધુરશીતલઃ મધુર તથા શીતળ છે મધુર તથા શીતલ
હૈ, જ્વર. અને જ્વર ઔર જ્વર, હૃદ્રોગ- હૃદ્રોગ હૃદય-
રોગ, વાતાસૃક્- વાતરક્ત વાતરક્ત, સૃદાવર્તાદિ- અને
ઉદાવર્ત વગેરેના ઔર ઉદાવર્ત આદિકે, રોગિણુ રોગીઓ
માટે રોગિયોંકે લિપ, અધિકમ્ વિશેષ અધિક, પથ્યઃ
પથ્ય છે પથ્ય હૈ ॥ ૪ ॥

4 It is mild, sweet and cooling and is exceedingly wholesome to persons suffering from fever, cardiac disorders and misperistalsis etc.

बाले वृद्धे क्षते क्षीणे सुकुमारे च मानवे ।

योज्यो मृद्वनपायित्वाद्विशेषाच्चतुरङ्गुलः ॥ ५ ॥

चतुरङ्गुलः गरभाणां अमलतास, मृदु-अनपायित्वाद् भृश तथा नुक्तसान न करे श्वेत्वां होवाशी मृदु एवं अहानिकर होनेसे, विशेषात् भास करीने विशेषकर, बाले भाण्ड बालक, वृद्धे वृद्ध वृद्ध, क्षते क्षतयुक्त क्षतरोगी, क्षीणे क्षीण क्षीण, सुकुमारे च अने काम भा और कोमल, मानवे भृशभा मनुष्यमें, योज्य विरेचन भाटे तेना प्रयोग करवे ओषधे विरेचनके लिए उसका प्रयोग करना चाहिए ५ ॥

5. The purging cassia is specially suitable for administration to children, the aged, those suffering from pectoral lesions and cachexia and persons who are of delicate constitution, as it is mild and harmless in action

आरग्वधस्य उपयोगविधिः—

फलकाले फलं तस्य ग्राह्यं परिणतं च यत् ।

तेषां गुणवतां भारं सिकतासु निधापयेत् ॥ ६ ॥

ससरात्रात् समुद्धृत्य शोषयेदातपे भिषक् ।

ततो मज्जानमुद्धृत्य शुचौ भाण्डे निधापयेत् ॥ ७ ॥

फलकाले क्षणश्रद्ध करवाने समये फलसमूहकालमें, फल तेना इसके, यत् फलम् च ने क्षण जो फल, परिणतम् पाकेला होय पके हुए हों, ग्राह्यम् ते देना

५. योज्यो-देय. (अ)

६. फलकाले-रेचनार्थे (अ)

७. फलं तस्य ग्राह्यं परिणतं च यत्-परिणत फल तस्याहरे-
द्वयः (क घ ङ फ)

८. भारं-जातं (घ)

९. -सार (अ)

१०. भाण्डे-पात्रे (ग)

उनको ग्रहण करे, भिषक् वैद्य वैद्य, गुणवताम् गुणवाला गुणवाले, तेषाम् ते क्षणीना उन फलोंके, सारश्च श्रद्धने मारको, सिकतासु रेतीभां रेतमें, निधापयेत् राशी भूकवे देना चाहिए, ससरात्रात् सात दिवस पछी सात दिनोंके पीछे, समुद्धृत्य तेने उद्धार डाढ़ी उसको निकाल-कर, आतपे ताऽऽभां धूपमें, शोषयेत् सूकवे सुखा लेवे, ततो ते पछी उसके पीछे, मज्जानम् तेनी मज्जा उसकी मज्जाको उद्धृत्य डाढ़ी धर्मे निकालकर, शुचौ स्वच्छ स्वच्छ, भाण्डे वासुभां पात्रमें, निधापयेत् राशी भूकवी रख देवे ॥ ६-७ ॥

67. During the proper season of fruition, its ripe fruits should be gathered and those that are heavy and rich in pulp should be preserved in sand Taking them out after seven nights, the physician should dry them in the sun Then, the pulp should be taken out and preserved in a clean pot

आरग्वधस्य द्राक्षारसेन एको योग —

द्राक्षारसयुतं दद्यादाहोदावर्तपीडिते ।

चतुर्वर्षमुखे बाले यावद्द्वादशवार्षिके ॥ ८ ॥

दाह- दाह दाह, उदावर्त- अने उदावर्तशी और उदावर्तसे, पीडिते पीडिते पीडित, चतुर्वर्षमुखे चार वर्षी भाड़ी चार वर्षसे लेकर, यावद् द्वादशवार्षिके आर वर्ष सुधीना बारह वर्ष तकके, बाले भाण्डने गरभाणां गोण बालकको अमलतासकी मज्जा, द्राक्षारसयुतम् द्राक्षना रस साथे द्राक्षाके रसके साथ, दद्यात् आपदे देवे ॥ ८ ॥

8. In persons affected with burning and misperistalsis, in children from four years upto twelve years of age, the pulp of the purging cassia should

८. द्राक्षारसयुत दद्यात्-द्राक्षारसयुतो देयो (अ)

, चतुर्वर्षमुखे बाले-चतुर्वर्षे मुख बाले (अ)

be given mixed with grape juice.

सुरामण्डेन, सीधुना, दधिमण्डेन, आमलकरसेन, सौवीरकेण च
एकैको योगः—

चतुरङ्गुलमज्जस्तु प्रसृतं वाऽथवाऽञ्जलिम् ।

सुरामण्डेन संयुक्तमथवा कोलसीधुना ॥९॥

दधिमण्डेन वा युक्तं रसेनामलकस्य वा ।

कृत्वा शीतकषायं तं पिबेत् सौवीरकेण वा ॥१०॥

चतुरङ्गुल मज्जः तु गरभाणानां गोणनां अमल-
तासकी मज्जाके, प्रसृतम् वा आठ तोला आठ तोले, अथवा
अञ्जलिम् अथवा सेण तोलायां अथवा सोलह तोलेका,
शीत- कषायम् शीत कषाय शीत कषाय, कृत्वा डरी
बनाकर, तल तेने उसे, सुरामण्डेन सुराम डनी सुरामण्डे,
संयुक्तम् साथे साथ, अथवा अथवा या, कोलसीधुना
भोरना सीधु साथे बेरकी सीधुके साथ, दधिमण्डेन वा
अथवा छडीना मउ साथे या दधिमण्डके साथ, आमल-
कस्य वा अथवा आभणाना या आंवलेके, रसेन रस
साथे रसके साथ सौवीरकेण वा अथवा सौवीरकेणी
या सौवीरकेके, युक्तम् साथे साथ, पिबेत् पीवे
पीवे ॥ ९-१० ॥

9-10. Making a cold infusion of
the purging cassia weighing 8 tolas
or 16 tolas, it may be given mixed
with the supernatant part of Sura
wine, or Sidhu wine prepared from
the jujube, with whey or with the
juice of the emblic myrobalans, or
it may be given mixed with Sauvee-
raka wine.

त्रिवृत्कषायेण बिल्वकषायेण च एकैको योगः—

त्रिवृतो वा कषायेण मज्जः कल्कं तथा पिबेत् ।

तथा बिल्वकषायेण लवणक्षौद्रसंयुतम् ॥११॥

१०. युक्त-सम्यक् (क घ)

११. त-वा (घ)

११. त्रिवृतो वा कषायेण मज्जः कल्कं तथा पिबेत्—त्रिवृन्मज्जो-
स्तथा कल्कं तत्कषायेण वा सिवेत् (घ फ)

११. मज्जः कल्कम्—मज्जकल्कम् (घ घ.)

तथा तथा तथा, मज्जः गरभाणानां गोणनां
अमलतासकी मज्जाके, कल्कम् डरीके कल्ककी, त्रिवृतः
त्रिवृतना त्रिवृतके, कषायेण कषाय साथे कषायके साथ,
तथा लवण- अथवा लवण अथवा समक, क्षौद्र- अने
मध और मधु, संयुतम् युक्ति मिलाकर, बिल्वकषायेण
वा पीडाना कषाय साथे बिल्वकषायके साथ, पिबेत्
पीवे पीवे ॥ ११ ॥

11 The paste of the pulp should
be similarly taken as potion mixed
with the decoction of turpeth or with
the decoction of bael, adding rock-salt
and honey.

एको लेहयोगः—

कषायेणाथवा तस्य त्रिवृच्चूर्णं गुडान्वितम् ।

साधयित्वा क्षौद्रैर्लेहं लेहयेन्मात्रया नरम् ॥१२॥

अथवा अथवा अथवा, गुडान्वितम् गोणसहित
गुडमिश्रित, त्रिवृच्चूर्णम् त्रिवृत, त्रिवृतके चूर्णको,
तस्य गरभाणानां गोणनां अमलतासकी मज्जाके, कषा-
येण कषायभां कषायमे, साधयित्वा सिद्ध डरी सिद्ध
करके, लेहम् ते देठ वह लेह, नरम् विरेच्य मनुष्यने
विरेच्य मनुष्यको, मात्रया मात्रा अनुसार मात्रामें,
क्षौद्रैर् धीमे धीमे धीरे धीरे, लेहयेत् चटावे
चटावे ॥ १२ ॥

12 Preparing a linctus by cooking
on a low fire the powder of turpeth
and gur in the decoction of the pur-
ging cassia till it is reduced to the
proper consistence, that linctus should
be administered to a person in a proper
dose.

द्वौ घृतयोगौ—

चतुरङ्गुलसिद्धाह्ना क्षीराद्यदुदियाद्भूतम् ।

मज्जः कल्केन घाभीणां रसे तत्ताधितं पिबेत् १३

चतुरङ्गुल- अथवा गरभाणायी अथवा अमलतासे,
सिद्धाद् सिद्ध डरेवा सिद्ध किये, क्षीराद् वा दूधभायी

दधसे, यत् ने जो, घृतश्च धी धी, उद्विग्नश्च स्त्रीकृते निकले, तत् तेने उसको, चात्रीणाञ्च आभणानां आभ-
लेके, रसे रसभा रसमें, मज्जः अरभाणानां गोणना
अमलतासकी मज्जाके, कल्केन उल्लङ्घी कल्कसे, साधितम्
साधीने सिद्ध कर्के पिबेत् पीवु पान करे ॥१३॥

13. A medicated ghee may be made by taking the ghee obtained from the milk prepared with the purging cassia and the paste of the purging cassia-pulp and the expressed juice of emblic myrobalans, it may be taken as a purgative potion.

तदेव दशमूलञ्च कुलत्थानां यवस्य च ।
कषाये स्वाधितं सर्पिः कल्कैः श्यामादिभिः पिबेत् १४

दशमूलस्य दशमूल दशमूलके, कुलत्थानाञ्च उल्लङ्घी
कुलथीके, यवस्य च अने यवना और जौके, कषाये
अनाथभा कषायमें, श्यामादिभिः श्यामा वजोरेना श्यामा
आदिके कल्कैः उल्लङ्घी साथे कल्कसे, साधितम् सिद्ध
धरेध सिद्ध, तत् एव ते ने उसी, सर्पिः धी घृतको,
पिबेत् पीवु पीवे ॥ १४ ॥

14. Medicated ghee made by taking the purging cassia ghee and preparing it with the decoction of the deca radices horse-gram or barley and the paste of black turpeth etc, may be taken as a purgative potion.

आरग्वधस्य एकोऽरिष्टयोगः—

दन्तीकाथेऽञ्जलिं मज्जः शम्पाकस्य गुडस्य च ।
दत्त्वा मासार्धमासस्थमरिष्टं पाययेत् च ॥१५॥

दन्तीकाथे दन्तीना अनाथभा दन्तीके काथमें, शम्पा-
कस्य अरभाणानां अमलतासकी, मज्जः गोणना मज्जाके,
गुडस्य च अने गोणना और गुडके, अञ्जलिञ्च १६-१६

१५ दत्त्वा—कृत्वा त.)

,, अरिष्ट पाययेत् च—आप्त तत् प्रयोजयेत् (द.)

,, पाययेत् च—पाययेद्विषक् (घ. घ.)

ते। १६-१६ तोले, कल्क नान्नी विलक्षण, शम्पा-
कस्य मासस्थम् दोह मास सुधी तेने रहेवा रहे। छेद
नाश तक रख देने, अरिष्टम् अरिष्ट थाय त्मारे ने
अरिष्ट बनने पर इसे, पाययेत् च पावे। पिलावे ॥ १५ ॥

15. Adding 16 tolas of the pulp of the purging cassia and of gar into the decoction of the red physic nut, it should be allowed to ferment for a month and a half The medicated wine thus prepared, may be used as potion.

आरग्वधस्य अनुक्विरेचनयोन्नेपदेशः—

यस्य यत् पानमग्नं च हृद्यं स्वाद्वथ वा कटु ।
लवणं वा भवेत्तेन युक्तं दद्याद्विरेचनम् ॥१६॥

यस्य नेने जिसको. यत् ने जो, पानम् पान
पान, अग्नम् च अने अग्न और अग्न, हृद्यम् हृद्य
हृद्य पसद हो, स्वादु पछी ते मधुर चाहे वह मधुर,
अथवा अथवा अथवा, कटु वा उटु कटु, लवणम्
वा उ उल्लङ्घ या नमकीन, भवेत् हृद्य हो, तेन तेनी
उसके, युक्तम् साथे साथ मिलाकर, विरेचनम् विरेचन
विरेचन, दद्यात् देवु देवे ॥ १६ ॥

16 The purgative dose should be given to a man mixed with whatever food and drink is agreeable in taste to him, i. e. either sweet, pungent or salt.

अभ्युद्योक्तविषया—

तत्र श्लोकौ—

द्राक्षारसे सुरासीध्वोर्दधि चामलकीरसे ।

सौवीरके कषाये च त्रिवृतो विस्वकस्य च ॥१७॥

१७ पानमग्न—पानमग्नं (घ.)

१७ दन्ति—धि (ड.)

,, सौवीरके कषाये च त्रिवृतो विस्वकस्य च—सौवीरके कषा-
याश्चा विस्वकपाकयोस्तथा (ड घ फ.)

,, ,, -सौवीरकेऽथ त्रिवृत कषाये विस्वकस्य च
(ग. फ.)

लेहेऽरिष्टे घृते द्वे च योषा द्वादश कीर्तिताः ।
चतुरङ्गुलकल्पेऽस्मिन् सुकुमाराः सुखोदयाः ॥१८॥

तत्र ते विषयमा उस विषयमें, श्लोकौ द्वयसंसारना
ये श्लो३ छे छे टप्पहाके दो श्लोक है कि, अस्मिन् आ
इस, चतुरङ्गुलकल्पे चतुरंगुलकल्पमा इस चतुरंगुल-
कल्पमें, द्वाक्षारले द्वाक्षारसमा द्वाक्षारधमें, सुरासीध्वोः
सुरामा, सीधुमा सुरामें, सीधुतें, दग्नि दहीमा दहीमें,
आमलकीरले च आमलाना रसमा आवलेके रसमें,
सौवीरके सोवीरमा सौवीरधमें, त्रिवृतः त्रिवृतना
अनाथमा त्रिवृतके कषायमें, तिल्वकल् च तेभ्य तिल्वना
एव तिल्वके, कषाये कषायमा कषायमें लेहे लेहमा
लेहमें, अरिष्टे अने अरिष्टमा श्लेक श्लेक और अरिष्टमें
एक एक, घृते तथा घीमा और घीमें, द्वे च ये दो,
द्वादश येभ्य आर इस तरह बारह, सुकुमाराः शुद्ध कोमल,
सुखोदयाः अने आरोग्यदायक और आरोग्यदायक, योगा-
योगो योग, कीर्तिताः कहेवमा आल्या छे कहे है
॥ १७-१८ ॥

Here are the recapitulatory verses—

17-18 One preparation each in
grape juice, Sura wine, Sidha wine,
in curds, the juice of emblic myroba-
lans, Sauveeraka wine, the decoction
of turpeth or that of bael; one in
the form of linctus, one in that of
medicated wine and two in the form
of ghee—thus, in all, twelve prepara-
tions suitable for delicate persons and
attended with happy results are desc-
ribed in this chapter on the Pharma-
centics of the Purging Cassia.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढवल्संपूरिते कल्पस्थाने चतुरङ्गुलकल्पो
नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
रथेया अग्निवेशमें बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने

१८. सुखोदयाः प्रकीर्तिताः (६)

चरकधी प्रतिसंस्कार यामेया आ शास्त्रमा और
नर्कके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त,
दृढवल्संपूरिते अने दृढवले पूरा करेया और दृढवल्से
पूरित किये गये, कल्पस्थाने कल्पस्थानमा कल्पस्थानमें,
चतुरङ्गुलकल्प 'चतुरंगुलकल्प' 'चतुरंगुलकल्प', नाम
नामना नामका, अष्टमः आठमो आठवाँ, अध्यायः
अध्याय संपूर्ण थये अध्याय समाप्त हुआ ॥ ८ ॥

8 Thus, in the Section on Pharma-
centics in the treatise compiled by Agni-
vesa and revised by Caraka, the eighth
chapter entitled 'The Pharmaceutics
of the Purging Cassia' not being
available, the same as restored by
Dridhabala is completed.

नवमोऽध्यायः ।

नवमो अध्याय अध्याय नौवाँ

Chapter IX

तिल्वककल्पोपक्रमः—

अथातस्तिल्वककल्पं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हवे अलीथी अव आगे, तिल्वककल्प
'तिल्वककल्प' नामना अध्यायानु 'तिल्वककल्प' नामके
अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करुं व्याख्यान
करे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने,
इति ह आ विषयमा नीचे प्रभाषे अ इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह सा कहेहु छे कहा है ॥ २ ॥

1 We shall now expound the
chapter entitled 'The Pharmaceutics of
Tilwaka'.

2. Thus declared the Worshipful
Atreya.

तिल्वकस्य पर्यायाः —

तिल्वकस्तु मतो लोधो बृहत्पत्रस्तितरीटकः ।

तिल्वक तु तिल्वकना तिल्वकडे, लोधो लोधो, बृहत्पत्र भृहत्पत्र बृहत्पत्र, तितरीटकः अने तितरीटके और तितरीटक, मत. ओ पर्याया उहेवाभा आया छे ये पर्याय कहे गये हैं ॥ २३ ॥

23. Tilwaka is known by its synonyms such as Lodh, Brihatpatra and Tiritaka.

तिल्वकस्य उपयोगविधि. —

तस्य मूलत्वचं शुष्कामन्तर्वल्कलवर्जिताम् ॥ ३ ॥

चूर्णयेच्च त्रिधा कृत्वा द्वौ भागौ श्रोतयेत्ततः ।
लोधस्यैव कषायेण तृतीयं तेन भावयेत् ॥ ४ ॥

अन्तर्वल्कल- अंदरतुं वल्कल अन्दरकी छालको, वर्जिताम् ऊढी नाभी छेड़कर, शुष्काम् सूखावेदी सूखी हुई, तय तेना इसके, मूलत्वचम् तु मूलकी छालको, चूर्णयेत् चूर्ण करे, ततः पछी पीछे, त्रिधा त्रि भाग तीन भाग, कृत्वा करीने बनाकर, द्वौ ओ दो, भागौ भागने भागका, लोधस्य एव लोधरना लोधके, कषायेण कषायधी कषायसे, श्रोतयेत् गाणी देवा छान लेवे, तेन ते गाणेशा कषायधी उस छाने हुए काथसे, तृतीयम् त्रीन भागने तीसरे भागको, भावयेत् भावना देवी भावना के ॥ ३-४ ॥

3-4 Its dried root-bark with its inner layer removed should be triturated. Dividing that into three parts two parts should be washed and strained twenty-one times. Then the third part should be taken and impregnated with the strained solution.

४. श्रोतयेत्ततः—काथयेत्ततः (४.)

भागं तं दशमूलस्य पुनः काथेन भावयेत् ।
शुष्कं चूर्णं पुनः कृत्वा तत ऊर्ध्वं प्रयोजयेत् ॥ ५ ॥

तम् ते इस, भागका भागने भागको, पुनः इरीने फिर, दशमूलस्य दशमूलना दशमूलके, काथेन काथधी काथसे, भावयेत् भावना देवी भावना देवे, पुनः इरीने फिरसे, शुष्कम् सूखावी सूखाकर चूर्णम् चूर्ण चूर्ण, कृत्वा करी करके, ततः ऊर्ध्वम् ते पछी तदनन्तर, प्रयोजयेत् प्रयोग करवे प्रयोग करना चाहिए ॥ ५ ॥

5 That should again be impregnated with the decoction of decaradices It should then be dried and powdered and made use of.

तिल्वकस्य दध्यादिभिः पञ्च योगाः —

दधितकसुरामण्डसूत्रैर्बद्धरसीधुना ।

रसेनामलकानां वा ततः पाणितलं पिबेत् ॥ ६ ॥

ततः ते पछी पीछे, पाणितलम् ते चूर्णकी ओक तोलाती भावा उस चूर्णकी एक तोला मात्राको, दधि-दही दधि, तक्र- तक्र तक्र, सुरामण्ड- सुरामण्ड सुरामण्ड, सूत्रैः जोमूत्र गोमूत्र, बद्धरसीधुना ओरना सीधु वेरकी सीधु, आमलकानाम् के आमलकाना वा आवलेके, रसेन वा रस साथे रससे, पिबेत् पीवी पीवे ॥ ६ ॥

6 It should be taken as potion in the dose of one tola mixed with curds, butter milk, supernatant part of sura wine, cow's urine, Sidhu wine prepared from jujube or with the expressed juice of the emblic myrobalans

५. पुनः काथेन भावयेत्—कषाये भावित पुनः (५. फ.)

॥ तत ऊर्ध्वं प्रयोजयेत्—स्निग्धस्त्रिधे प्रदापयेत् (५ फ.)

६. दधितकसुरामण्ड—दधिमण्डसुरामण्ड (५ फ.)

एकः सौवीरकयोगः—

मेघशृङ्गयभयाकृष्णाचित्रकैः खलिले शृते ।
मरुजान् सुनुयात्तच्च जातं सौवीरकं यदा ॥७॥
भवेदञ्जलिना तस्य लोध्रकल्कं पिबेत् सदा ।

मेघशृङ्गी- भरुणश्री ग्री मेदासिगी, अभया- ६२३
हरद, कृष्णा- पीपर पिप्पली, चित्रकैः अने चित्रकना और
चित्रकके, शृते खलिले क्वाथना पाण्डीभा क्वाथके पानीमें,
मरुजान् शेरुका ७७ने। भूने हुए जौको, सुनुयात्
आसव करवे। आसुत करे, तत् च ते वह, यदा
७७ने जब, सौवीरकम् सौवीरक सौवीरक, जातम्
भवेत् अर्ध अय त्यारे हो जाय तब, तस्य तेना
उसके, अञ्जलिना १६ तोलान्नी साथे १६ तोलेके साथ,
लोध्रकल्कम् दोधरने। ३६३ लोध्रकल्कको, सदा ६ मेश
सदा, पिबेत् पीवे पीवे ॥ ७३ ॥

7-7½ The paste of lodh should be
taken as potion in a dose of 16 tolas
of the Sauveeraka wine prepared
by fermenting fried barley in the
decoction of the tree of the woods
chebulic myrobalans, long pepper and
blue-flowered leadwort.

तिल्वकस्य सुरायोगः—

सुरां लोध्रकषायेण जातां पक्षस्थितां पिबेत् ॥८॥

लोध्रकषायेण दोधरना क्वाथथी लोध्रके कषायसे,
जातम् थथेल वनी, पक्षस्थिताम् अने ओक पञ्चवाडीउ
राभी भूडेली और एक पक्ष रखी हुई, सुराम् सुरा सुरा,
पिबेत् पीवे पीवे ॥ ८ ॥

8. The Sura wine, prepared from
the decoction of lodh by keeping it
for a fortnight, should be taken as
potion

तिल्वकस्य अरिष्टयोगः—

दन्तीचित्रकयोर्द्रोणे खलिलध्याढकं पृथक् ।
समुत्काथ्य गुडस्यैकां तुलां लोध्रस्य चाञ्जलिम् ॥९॥
आवपेत् परं पक्षान्मद्यपानां विरेचनम् ।

दन्ती- दन्ती दन्ती, चित्रकयो. अने चित्रक और
चित्रकके, पृथक् लुहा लुहा पृथक् पृथक्, आवकम् २५६
तोला २५६ तोले लेकर, खलिलस्य पाण्डी जलके, द्रोणे
१०२४ तोलाम् १०२४ तोलेमें, समुत्काथ्य उडान्नीने
पकाकर, गुडस्य गोण गुड, एकाम् तुलाम् ४०० तोला
४०० तोला, लोध्रस्य अने दोधर और लोध्र, अञ्जलिम्
च १६ तोला १६ तोले, आवपेत् नाभी राभी भूडवा
मिलाकर रख देवे, पक्षात् ओक पञ्चवाडिया पन्त्रह दिनके,
परम् पछी पीछे, तत् ते वह, मद्यपानाम् भक्ष पीनारुं
मद्य पीनेवालेके लिए, विरेचनम् विरेचन अने छे विरेचन
वन जाता है ॥ ९३ ॥

9-9½. 256 tolas of each of red
physic nut and white-flowered leadwort
should be decocted separately in 1024
tolas of water, and 400 tolas of gur
and 16 tolas of lodh should be added
to it That wine, prepared by keeping
for a fortnight is an excellent purga-
tive potion for persons addicted to
wine.

कम्पिल्लकेन एको योगः—

कम्पिल्लककषायेण दशकृत्वः सुभाविताम् ॥१०॥
मात्रां कम्पिल्लकस्यैव कषायेण पुनः पिबेत् ।

कम्पिल्लक- कपीधाना रोरीके, कषायेण क्वाथथी
कषायसे, दशकृत्वः दशवार दसवार, सुभाविताम् आवना
दीधेल आवना देकर, मायाम् मात्रा मात्राको, कम्पिल्ल-
कस्य कपीधाना रोरीके ही, कषायेण क्वाथथी साथे
कषायसे, पुन ३३ने फिर, पिबेत् पीवे पीवे ॥१०३॥

10-10½. A dose of powdered Tilwaka
after being impregnated ten times in

१३ मद्यपानां-मद्यपानात् (ब प.)

१०३. कम्पिल्लककषायेण तिल्वकस्य कषायेण (ट.न.द.प.क.)

*. मरुजान्-मरुजान् (अ)

११. -पुष्पा (ब ड)

७३. यदा-तदा (क ड. ड. ड.)

the decoction of Kamala, should be taken mixed again with the decoction of Kamala.

त्रयो लेहयोगः—

चतुरङ्गलकल्पेन लेहोऽन्यः कार्य एव च ॥११॥

चतुरङ्गल- गरभाणानां अमलतासके, कल्पेन ३६५ भां ३६६ बी विधि प्रभाषे कल्पमे कही हुई विधिके अनुसार, अन्यः भीजे दूसग, लेह देह लेह, कार्यः च एव ३२५ भां ३२६ बी वनाना चाहिए ॥ ११ ॥

11. A linctus should be made of it in the same pharmaceutical method as in the case of the purging cassia.

त्रिफलायाः कषायेण ससर्पिर्मधुफाणितः ।

लोध्रचूर्णयुतः सिद्धो लेहः श्रेष्ठो विरेचने ॥१२॥

त्रिफलायाः त्रिधनानां त्रिफलाके, कषायेण कषायथी कषायमें, ससर्पिर्मधु धी, मध घृत, मधु, फाणित क्षुण्णित राब, लोध्रचूर्णयुतः अने दोधरनु यूथु भेगी और लोध्रका चूर्ण मिलाकर, सिद्धः सिद्ध ३२६ बी सिद्ध किया, लेहः देह लेह विरेचने विरेचनभां विरेचनमें, श्रेष्ठः श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है ॥ १२ ॥

12. The linctus prepared by mixing powdered Tilwaka with the decoction of the three myrobalans, ghee, honey and treacle, is regarded the best for purgation.

तिल्वकस्य कषायेण कल्केन च सशर्करः ।

सघृतः साधितो लेहः स च श्रेष्ठो विरेचने ॥१३॥

तिल्वकस्य तिल्वकनां तिल्वकके, कषायेण कषायसे, कल्केन च अने ३६६ भां और कल्के, सशर्करः साधर शर्करा, सघृत. अने धी नाभी और धीके साथ, साधितः तैयार ३२६ बी सिद्ध किया, स च ते वह, लेह. देह लेह, विरेचने विरेचनभां विरेचनमें, श्रेष्ठः श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है ॥ १३ ॥

१२. लोध्रचूर्णयुत-लोध्र विरेचनम् (च. क.)

13. The linctus, prepared by mixing the paste of Tilwaka with its own decoction and adding sugar and ghee, is the foremost medicine for purgation.

तिल्वकस्य चत्वारो घृतयोगाः—

अष्टाष्टौ त्रिवृतादीनां सुष्टीस्तु सनखान् पृथक् ।

द्रोणेऽपि साधयेत् पादशेषे प्रस्थं घृतात् पचेत् १४

पिष्टैस्तैरेव तिल्वशैः समूत्रलवणैरथ ।

ततो मात्रां पिबेत् काले श्रेष्ठमेतद्विरेचनम् ॥१५॥

त्रिवृतादीनाम् त्रिवृत् वगेरे नव विरेचन-द्रव्योनी त्रिवृतादि नौ विरेचन-द्रव्योंमेंसे, अष्ट अष्टौ आठ आठ आठ आठ, पृथक् लुदी लुदी पृथक् पृथक्, सनखान् सुष्टीन् तु अतन् अमुष्टि अर्ध अन्तर्नखमुष्टि लेकर, अषाक् पाण्डुना जलके, द्रोणे ओड द्रोक्षुभा एक द्रोणमें, साधयेत् पकानवी पकाये, पादशेषे यतुथांश आधी रहें तयारे चतुर्थांश रह जाये तब, समूत्रलवणे गोमूत्र अने दध्नु-सहित गोमूत्र और लवणके साथ, तिल्वशैः ४ तोला ४ तोले, पिष्टैः तै. एव ते विरेचन-द्रव्योनाम् ३६६ बी उन विरेचन द्रव्योंके ही कल्कसे, घृतात् धी घृत, प्रस्थम् ६४ तोला ६४ तोले, पचेत् पकान्वुं पकाये, जथ ततः पक्षी पीछे, काले योग्य समये उचित समय पर, मात्रां तेनी मात्रा इसकी मात्राको, पिबेत् पीवी पीवे, एतत् आ यह, श्रेष्ठम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, विरेचनम् विरेचन छे विरेचन है ॥ १४-१५ ॥

14 15. Sixteen fistfuls of Tilwaka should be cooked along with eight fistfuls of each of turpeth etc., separately in 1024 tolas of water, till reduced to one fourth of the quantity That should be cooked in 64 tolas of ghee with the paste of 4 tolas of each of those very drugs; it should be taken

१४. अष्टाष्टौ त्रिवृतादीनां सुष्टीस्तु सनखान् पृथक्-अष्टौ तु त्रिवृ-

तादीनां सुष्टीरतर्नखाः पृथक् (च.)

१५. समूत्रलवणैरेव-समूत्रलवणैर्मिश्रितम् (च. ग.)

at the right time and in due dose mixed with cow's urine and rock salt

लोध्रकलेन सूत्राकलवणेन पचेद्वृत्तम् ।

चतुरङ्गलकलेन सर्पिणी द्वे च साधयेत् ॥१६॥

लोध्रकलेन दोहरना ५६५० लोडके कल्के, सूत्र-
भूत मूत्र, जसल- ५१७ अम्ल, लवणं च अने ५१७५०
और लवणोंद्वारा, घृत १ धी घृत, पचेत ५६५० पकाये,
चतुरङ्गल- १२५०० अमलनासके, कलेन ५६५० भाई
कल्पके अनुसार द्वे सर्पिणी च ५१७५० धी अन्य दो
घृत, साधयेत् (सिद्ध ५२५० सिद्ध करे ॥ १६ ॥

16. This is an excellent purgative preparation. Prepare a medicated ghee of cow's ghee in cow's urine sour conji and rock salt, adding the paste of Tilwaka. Two other preparations of ghee may be made in the same method as described in the pharmaceutics of the purging cassia.

अध्यायोक्तार्थसंग्रह —

तत्र श्लोको—

पञ्च दध्यादिभिस्त्वैका सुरा सौवीरकेण च ।

एकोऽरिष्टतथा योग एकः कम्पिल्लकेन च ॥१७॥

तत्र ते विषयभा उस विषयमें, श्लोको उपसंहारना
के श्लोके के ५ उपसंहारके दो छोक है कि, दध्यादिभि-
हो वगैरेथी दधि आदिसे, पञ्च पांच पाच, सुरा
सुराथी सुरासे, एका १ ओके एक, सौवीरकेण च
सौवीरकेण सौवीरके, एक ओके एक, तथा तथा तथा,
अरिष्ट अरिष्टथी ओके अरिष्टके एक कम्पिल्लकेन च अने
उपीलापी और रोनीसे, एक ओके एक, योगः योग
थाय छे योग होता है ॥ १७ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

17. Five preparations with curds etc., one of Sura wine one of Sauveeraka wine one of medicated wine and similarly one preparation with Kamala.

लेहाखयो घृतेनापि चत्वारः संप्रकीर्तिताः ।

योगास्ते लोध्रमूलानां कल्पे षोडश दर्शिताः ॥१८॥

लेहाः लेहा, लेहसे, त्रय त्रय तीन, घृतेन अपि अने
धीधी और घृतसे, चत्वारः चार योग चार योग, संप्रकी-
र्तिताः ५५५ छे कहे है. लोध्रमूलानाम् आ लोध्रना
गूणीना इव तिल्वकपूलके, कल्पे ५६५० कल्पमें, ते
षोडश ते सोण वे सोलह, योगा योग योग, दर्शिताः
अनाया छे दिखाये है ॥ १८ ॥

18. Three preparations of linctuses and four of ghee have been described. Thus, in all, sixteen preparations have been expounded in this chapter on the pharmaceutics of Tilwaka.

अत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्याप्ते
दृढबलसंपूरिते कल्पस्थाने तिल्वककल्पो नाम
नवमोऽध्यायः ॥१९॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
अग्निवेशे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने
अरुंधती प्रतिसंस्कार पाभेला आ शास्त्रभा और चरकके
द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्याप्ते अप्याप्त अपाप्त, दृढबल-
संपूरिते अने दृढबले पूरा करेला और दृढबलसे पूरित
हिये गये कल्पस्थाने ५६५० स्थान विधि कल्पस्थानमें,
तिल्वककल्पः 'तिल्वक५६५' 'तिल्वककल्प', नाम
नामने नामका, नवमः नवमो नौवों, अध्याय अध्याय
स पूर्य्ये अध्याय समाप्त हुआ ॥ १९ ॥

9. Thus, in the Section on Pharmaceutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the ninth chapter entitled 'The Pharmaceutics of the Tilwaka' not being available, the same as restored by Dridhabala is completed

દશમોઽધ્યાયઃ ।

દશમો અધ્યાય અધ્યાય દસવો

Chapter X

સુધાકલ્પોપક્રમઃ—

અર્થાતઃ સુધાકલ્પં વ્યાખ્યાસ્યામઃ ॥ ૧ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

અર્થ જાતઃ હવે અહીંથી અવ આગે, સુધાકલ્પમ્
'સુધાકલ્પ' નામના અધ્યાયનું 'સુધાકલ્પ' નામકે
અધ્યાયકા, વ્યાખ્યાસ્યામઃ વ્યાખ્યાન કરશું વ્યાખ્યાન
કરેંગે ॥ ૧ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये आत्रे-
यने, इति ह आ विषयमा नीये प्रभाषे न इस
विषयमे निम्न प्रकारसे ही, आह स्म उद्बुधुं छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled "The Pharmaceutics
of the Thorny Milk-hedge plant."

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

સુધાગુણઃ, સુધાપ્રયોગાનર્હા નરાશ્ચ—

विवेचनानां सर्वेषां सुधा तीक्ष्णतमा मता ।
सङ्घातं हि भिनत्त्याशु दोषाणां कष्टविभ्रमा ॥ ३ ॥
तस्माज्जैषा मृदौ कोष्ठे प्रयोक्तव्या कदाचन ।
न दोषनिचये चाक्षे सति मार्गपरिक्रमे ॥ ४ ॥

સર્વેષામ્ સર્વ સર્વ, વિવેચનાનામ્ વિવેચનોનાં
વિવેચનોને, સુધા થોડને સુધા, તીક્ષ્ણતમા અત્યંત તીક્ષ્ણ
અત્યંત તીક્ષ્ણ, મતા માનેલ છે માની છે, હિ કારણ કે
કર્ણોકિ, દોષાણામ્ તે દોષોના વહ દોષોને, સંઘાતમ્
સમૂહને સંઘાતકો, આશુ બલદી શીઘ્ર, ભિનત્તિ તોડી
નાખે છે તોડતી છે, કષ્ટવિભ્રમા ચ અને સમ્યક્ પ્રયોગ
ન થાય તે અત્યંત કષ્ટ ઉત્પન્ન કરે છે ઓર સમ્યક્
પ્રયોગ ન હોનેપર અત્યંત કષ્ટ ઉત્પન્ન કરતી છે, તસ્મા

૧. સુધાકલ્પ—મહાસુકલ્પ (ત)

૨. માર્ગપરિક્રમે—વાન્યપરિક્રમે (ક. પ. ક.)

તેથી સ્પષ્ટિ, ઇષા એને સ્પષ્ટિ, મૃદૌ કોષ્ઠે મૃદુ કોષ્ઠમાં
મૃદુ કોષ્ઠને, કદાચન કદી પણ કમી સી, ન પ્રયોક્તવ્યા
પ્રયોગ કરવો નહિ પ્રયોગ નહીં કરના યાદિય, દોષનિચયે
દોષને સંચય દોષકા સચય, અક્ષે એ અક્ષ હોય તે
યદિ અલ્પ હો તો, માર્ગપરિક્રમે સતિ ચ અને એ ખીલ
કેઈ ચિકિત્સાથી કામ ચાલતુ હોય તે પણ પ્રયોગ
કરવો નહિ ઓર યદિ અન્ય કિસી ચિકિત્સાસે કાર્ય
ચલતા હો તો સી પ્રયોગ નહીં કરના યાદિય ॥ ૩-૪ ॥

3-4 The thorny milk-hedge plant
is regarded the most acute of all the
purgative drugs. It quickly breaks up
the accumulation of impurities and if
wrongly used might lead to conditions
difficult to cure. Therefore this should
in no case be administered to a soft
bowelled person nor in a condition
of scanty accumulation of impurities
nor in a condition where other measure
can as well serve the purpose

સુધાપ્રયોગાર્હા નરાઃ—

पाण्डुरोगोदरे गुल्मे कुष्ठे दूषीविषादिते ।
श्वयथौ मधुमेहे च दोषविभ्रान्तचेतसि ॥ ५ ॥
रोगैरेवंविधैर्ग्रस्तं ज्ञात्वा सप्राणमातुरम् ।
प्रयोजयेन्महावृक्षं सम्यक् स ह्यवचारितः ॥ ६ ॥
सद्यो हरति दोषाणां महान्तमपि संचयम् ।

પાણ્ડુરોગ- પાંડુરોગ પાણ્ડુરોગ, ઉદરે ઉદરોગ
ઉદરોગ, ગુલ્મે ગુલ્મ ગુલ્મ, કુષ્ઠે કુષ્ઠ કુષ્ઠ, દૂષીવિષા-
દિતે દૂષીવિષથી થયેલી પીડા દૂષીવિષસે ઉત્પન્ન પીડા,
શ્વયથૌ સોબે શોષ, મધુમેહે મધુમેહ મધુમેહ, દોષ અને
દોષોને કારણે ઓર દોષોને કારણ, વિભ્રાન્તચેતસિ ચ
થયેલા ચિત્તવિભ્રમ ઉત્પન્ન ચિત્તવિભ્રમ, એવિધૈ આવી
ભાતના સ્વ પ્રકારકે રોગેઃ રોગોથી રોગોસે, પ્રસન્ન
ધેરાયેલા પીડિત, આતુરમ્ રોગીને રોગીકો, સપ્રાણમ્
સખળ બલવાન, જ્ઞાત્વા બુદ્ધી જાનકર, મહાવૃક્ષમ્

૩. હરતિ—તુદતિ (ક.)

७ इत्येव-यैव (स. व.)

तथा कण्टकारी वा तथा भेरी भोरीगुली तथा कटेरी, एकत्र भेरीभांभी डार्ध भेरीना इनमेंसे किसी एकके, कषायेण कषाथनी साथे कषायके साथ, तम् शेरना दूधने स्तुहीके दूधसे, समांशम् समान भागे समान भागमें, कृत्वा भेरीवी मिलाकर ज्वारेहु अगारा पर अंगारोंपर, घोषयेद् सूझावी नाण्डु सुखा लेवे ॥ १० ॥

10. The milk of the thorny-hedge plant mixed with equal quantity of any of the decoctions of the bael group of drugs or of indian nightshade or yellow-berried nightshade should be reduced to a thick consistency on coal fire

ततः कोलसमां मात्रां पिवेत् सौवीरकेण वा ।
तुषोदकेन कोलानां रसेनामलकस्य वा ॥११॥
सुरया दधिमण्डेन मातुलुङ्गरसेन वा ।

ततः तेभांभी उसमेंसे, कोलसमाम् और समान वेरके समान, मात्राद् मात्रा मात्रा, सौवीरकेण वा सौवीरके सौवीरके, तुषोदकेन तुषोदके तुषोदके, कोलानाम् औरना रस वेरके रस, आमलकस्य आमलकाना आवलेके, रसेन वा रस रसके साथ, सुरया सुरा सुरा, दधिमण्डेन दधिमण्डे दधिमण्डे, मातुलुङ्गरसेन वा ३ भीजेराना रस साथे या विजौरेके रसके साथ, पिवेत् पीवी पीवे ॥११३॥

11-11½. Then it should be made into pills of the size of a jujube, it should be taken as potion mixed with Sauvee raka wine, Tushodaka wine the juice of the emblic myrobalans, Sura wine, whey, or the juice of the pomello.

सुधायाः सर्पिषा मासरसेन चैकैको योगः ---

सातलां काञ्चनक्षीरीं श्यामादीनि कटुत्रिकम् ॥१२॥

११ ततः कोलसमा मात्रा—कोलप्रमाणा गुटिका (ग)

११ ततः कोलसमा मात्रा पिवेत् सौवीरकेण वा—कोलप्रमाणा गुटिका पिवेत् सौवीरकेण ताम् (घ.)

१२. कटुत्रिकम्—कलत्रिकम् (घ. क. फ.)

यथोपपत्तिं सप्ताहं सुधाक्षीरेण भावयेत् ।

कोलमात्रां घृतेनातः पिवेन्मांसरसेन वा ॥१३॥

सातकाम् सातला जातला, काञ्चनक्षीरीम् स्वर्णक्षीरी स्वर्णक्षीरी, श्यामादीन् काण्डु नसोतर वजरे श्यामा आदि, कटुत्रिकम् अने त्रिकटु भेरीभांभी और त्रिकटु इनमेंसे, यथोपपत्तिं ने डार्ध भणे तेने जो प्राप्त हो उसे, सप्ताहम् सात दिवस सुधी सात दिन तक, सुधाक्षीरेण शेरना दूधनी सुधाक्षीरसे, भावयेत् भावना देवी भावना देवे, अतः भेरीभांभी इसमेंसे, कोलमात्राम् और नेटली मात्रा वेरके समान मात्रा, घृतेन घी साथे बीके साथ, मांसरसेन वा अथवा मांसरस साथे या मांसरसके साथ, पिवेत् पीवी पीवे ॥ १२-१३ ॥

12-13 As many as are available of these, viz., soap-pod, yellow milk plant, black turpeth and the other drugs of its group and the three spices should be impregnated for a week with the milk of the thorny milk-hedge plant. A pill made of the size of a jujube should be taken as potion with ghee or meat-juice

सुधाया एकः पानकयोगः ---

श्यूषणं त्रिफलां दन्तीं चित्रकं त्रिवृतां तथा ।

श्लुक्षीरभाक्षितं स्वयम्बिदध्याहुडपानकम् ॥१४॥

श्यूषणम् श्यूषणम् त्रिकटु, त्रिफलाम् त्रिफला त्रिफला, दन्तीम् दन्तीभूण दन्तीमूत्र, चित्रकम् चित्रक चित्रक, तथा अने एव, त्रिवृताम् नसोतरने त्रिवृतको, श्लुक्षीर-शेरना दूधनी स्तुहीके दूधसे, भाक्षितम् भावना दध भावना देकर, गुडपानकम् गोणीना शरणात साथे गुडके शरवतके साथ, स्वयम्बिदध्यात् तेने खारी रीते, प्रयोगे ३२वे उषका अच्छी तरह प्रयोग करे ॥१४॥

14. The three spices, the three myrobalans, red physic nut, white flowered leadwort and turpeth impregnated

१४. गुडपानकम्—गुडपानके (घ.)

In the milk of the thorny milk-hedge plant should be administered with the syrup of gur.

एक प्रेययोगः—

त्रिवृताख्यं दन्तीं जङ्घिनीं ससलां सत्रम् ।

गोमूत्रे रजनीं कृत्वा शोषयेदातपे ततः ॥१॥

ससाहं भावयित्वैवं स्नुक्ष्मीरेणापरं पुनः ।

ससाहं भावयेच्छुण्ठं ततस्तेनापि भावितम् ॥१६॥

गन्धमाख्यं तदाघ्राय प्राकृत्य पटमेव च ।

सुखमाशु विरिचयन्ते मृदुकोष्ठा नराधिपाः ॥१७॥

त्रिवृता नसीतर निसोत, आरग्वधम् गरभाणे
अमलवास, दन्तीम् इन्दीमूला दन्तीमूल, जङ्घिनीम्
आपधूतमणी शंखिनी, ससलाम् अने अमला
ओओना यूथुं और ससला इनके चूर्णको, समस्त सम
प्रमाणमां धर्ष ममान भागमें लेकर, गोमूत्रे ओमूत्रमां
गोमूत्रमे, रजनीम् आपी रात एक रात, कृत्वा रात्री
भिगोकर, ततः पछी पीछे, आतपे तडकाभा धूपमें,
शोषयेत् सूकावपु सुखा ले, एवम् आ प्रमाणे इस
प्रकार, ससाहम् सात दिवस सुधी सात दिन तक,
भावयित्वा भावनाओ आपी भावना देकर, पुनः पछी
फिर, अपरम् भीम दूसरे, ससाहम् सात दिवस सुधी
सात दिन तक, स्नुक्ष्मीरेण थोरना इधनी स्नुहीसीरसे,
भावयेत् भावना आपनी भावना देवे, शुष्कम् सूकावीने
सुखाकर, ततः ते पछी तदनन्तर, तेन अपि ते यूथुं
इस चूर्णसे, भावितम् अन्तयूथुं नदारा भावना आपेक्ष
अवचूर्णनद्वारा भावित, तत् गन्धमाख्यम् उत्तम सुगंधी
पुष्पमाणाले उत्तम सुगन्धी पुष्पमालाको, आघ्राय
सूधवाथी सूधनेसे, पटम् अने अन्तयूथुं नदारा भावना
आपेक्ष वस्त्रने और अवचूर्णनद्वारा भावित वस्त्रको,
प्राकृत्य च एव ओढवाथी पछु ओढनेसे भी, मृदुकोष्ठा
मृदु कोष्ठवाले, नराधिपाः गम वजरे

१५. समस्त-समाय (घ)

गोमूत्रे रजनीं कृत्वा—निसि स्मित गवां मूत्रे (ढ त थ फ)

, गोमूत्रे रजनीं कृत्वा शोषयेदातपे ततः—निसि स्मित गवा

मूत्रे शोषयेदातपे मितम् (रं)

१७. तदाघ्राय-समाघ्राय (घ क)

देकोने राजा आदि लोगोंको, सुखम् सुभपूरक सुखपूर्वक,
आशु जल्दी जल्दी, विरिचयन्ते विरेचन थाय छे
विरेचन हो जाता है ॥ १५ १७ ॥

15 17 Turpeth, purging cassia, red
physic nut clenolipis and soap-pod taken
in equal parts and soaked in cow's
urine for a night should then be
dried in the sun This process should
be repeated for seven days. Again
impregnated for a week in the milk
of the thorny milk hedge plant
they should be dried and powdered
This powder, when sprinkled profusely
on a sweet smelling flower garland or on
the upper cloth and given for smelling
or for wearing to a soft-bowelled person
of royal descent, he will be moved
to happy and quick purgative effect.

सुधायाः एक लहयोगः—

इयामात्रिवृत्कषायेण स्नुक्ष्मीरघृतफाणितैः ।

लेहं पक्त्वा विरेकार्थं लेहयेन्मात्रया नरम् ॥१८॥

इयामा- काणुं नसीतर इयामा, त्रिवृत्- तथा अरुण
नसीतरना तथा अरुण त्रिवृत्के, कषायेण कषायथी
कषायसे, स्नुक्ष्मीर- अने थोरना इध स्नुहीका दध, घृत-
धी घी, फाणितैः तथा राध ओओनी तथा राव इनसे,
लेहम् लेह लेह, पक्त्वा पकावीने पकाकर, विरेकार्थम्
[विरेचन आटे विरेचनके लिए, नरम् मनुष्यने मनुष्यको,
मात्रया मात्रासर मात्रासे, लेहयेत् अटाउवे चटावे ॥१८॥

18 A linctus should be prepared
with the decoction of black turpeth
and turpeth, milk of the thorny hedge
plant, ghee and treacle and adminis-
tered in due dose, for the purpose of
purgation.

१८. पक्त्वा—कृत्वा (घ)

यूषादिभिन्नयो योगाः—

पाययेत्तु सुधाक्षीरं यूषैर्मांसरसैर्घृतैः ।

सुधाक्षीरम् थेरान् दुध स्तुहीके दूधको, यूषैः यूप
यूष, मांसरसैः मांसरस मांसरस, घृतैः अने धीनी
आथे और घीके साथ, पाययेत् पियरावपु पिलावे ॥१८३॥

18½. The milk of the thorny milk
hedge plant may be administered as
potion along with soups, meat juices
and medicated ghees

शुष्कमत्स्येन मांसेन च एको योगः—

भाविताञ्जुष्कमत्स्यान् वा मांसं वा भक्षयेन्नरः १९

भावितान् थेराना दुधनी लावना आपेला सेहुंडके
दूधसे भावित की हुई, शुष्कमत्स्यान् वा सूखवेला
भाछला सुखी हुई मछलियोंको, मांसम् वा अथवा थेराना
दुधनी लावना आपेला मांसने अथवा सेहुंडके दूधसे
भावित मांसको, नरः मनुष्ये मनुष्य, भक्षयेत् खावे ॥ १९ ॥

19. Dried fish and meat impregnated with that milk may also be eaten for purposes of purgation.

एकः सुरायोगः, द्वौ घृतयोगौ च—

क्षीरेणामलकैः सर्पिश्चतुरङ्गुलवत् पचेत् ।

सुरां वा कारयेत् क्षीरे घृतं वा पूर्ववत् पचेत् ॥२०॥

चतुरङ्गुलवत् भरभाणानी पेठे अमलतासके समान,
क्षीरेण थेराना दुधनी स्तुहीके दूधसे, आमलकैः आम-
णानी क्वाथनी आवलेके काथसे, सर्पिः धी घृत, पचेत्
पडावपु पकावे, पूर्ववत् अगाडिनी पेठे पूर्वकी भांति,
क्षीरे थेराना दुधनी स्तुहीके दूधसे, सुराम् सुरा सुरा,
कारयेत् अनावनी बनावे, घृतम् वा अथवा घृत अथवा
घीको, पचेत् पडावपु सिद्ध करे ॥ २० ॥

20. A ghee can be obtained from the prepared milk of thorny milk

१९. भाविताञ्जुष्कमत्स्यान् वा मांसं वा भक्षयेन्नरः—भावि

जुष्कमत्स्यं वा मांसं वा भक्षयेन्नरः (ड.)

२०. घृतं—घृत (द.)

hedge mixed with emblic myrobalans as in the case of the purging cassia. Sura wine can be prepared from the milk of the thorny hedge plant; or even a ghee, as described before, can be prepared from it.

अध्यायोक्तार्थसंग्रहः—

तत्र श्लोकौ—

सौवीरकादिभिः सप्त सर्पिषा च रसेन च ।

पानकं त्रेयलेहौ च योगा यूषादिभिन्नयः ॥२१॥

द्वौ शुष्कमत्स्यमांसाभ्यां सुरैका द्वे च सर्पिषी ।

महावृक्षस्य योगास्ते विंशतिः समुदाहृताः ॥२२॥

तत्र श्लोकौ ते विषयमां उपसंहारना ये श्लोक
छे छे उस विषयमें उपसंहारके दो श्लोक हैं कि, सौवीरक-
आदिभिः सौवीरक वगेरेथी सौवीरक आदिसे, सप्त सात
सप्त सर्पिषा धीथी ओक बीसे एक रसेन मांसरसथी
ओक मांसरससे एक, पानकम् पानकथी पानकसे एक,
त्रेयलेहौ च त्रेयथी ओक देहथी ओक त्रेयसे एक लेहसे
एक, यूषादिभिः अने यूप वगेरेथी और यूषादिसे, त्रयः
योगा त्रय योगो तीन योग, शुष्कमत्स्यः शुष्कमत्स्य
सूखी मछली, मांसाभ्याम् अने मांसथी और मांससे,
द्वौ ये दो सुरा एका सुराथी ओक सुरासे एक, सर्पिषी
च तथा धीथी तथा बीसे, द्वे ये दो, महावृक्षस्य आ
प्रभाषे थेराना इस तरह महावृक्षके, ते विंशति ते
वीस वे बीस, योगाः योगो योग, समुदाहृताः उहा
छे कहे हैं ॥ २१-२२ ॥

Here are the recapitulatory verses—

21-22 Seven preparations with sauveeraka wine etc, one with ghee, one with meat-juice, one preparation of syrup, one of snuff and one of linctus, three preparations administered with soups etc, two preparations consisting of dry fish and meat, one of Sura wine and two of ghee—thus, in

२१. महावृक्षस्य—सुषाकल्पस्य (ख ड)

all twenty preparations of the thorny milk hedge plant have been described.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते कल्पस्थाने सुधाकल्पो
नाम दशमोऽध्यायः ॥१०॥

इति आ प्रभाषे इय प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने चरकथी प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रमां
और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त
अपात, दृढबलसंपूरिते अने दृढभले पूरा करेला और
दृढबलसे पूरित किये गये, कल्पस्थाने कल्पस्थान- (विषे
कल्पस्थानमें, सुधाकल्प. 'सुधाकल्प' सुधाकल्प,
नाम नामने नामका, दशमः दशमे दसवाँ, अध्यायः
अध्याय संपूर्ण' थये। अध्याय समाप्त हुआ ॥ १० ॥

10. Thus, in the Section on Pharma-
ceutics in the treatise compiled by
Agniveśa and revised by Caraka, the
tenth chapter entitled 'The Pharma-
ceutics of the Thorny Milk-hedge
plant' not being available, the same as
restored by Dridhabala, is completed.

एकादशोऽध्यायः ।

अग्नियारभो अध्याय अध्याय ग्यारहवाँ

Chapter XI

सप्तलाशङ्खिनिकल्पक्रमः —

अर्थातः सप्तलाशङ्खिनीकल्पं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥
इति ह साह भगवाभ्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हुवे अहीथी अब आगे, सप्तलाशङ्खिनी-
कल्पम् 'सप्तलाशङ्खिनीकल्प' नामना अध्यायम्
'सप्तलाशङ्खिनीकल्प' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः
व्याख्यासित करेहुं व्याख्यासित करेगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आग्नेयः आग्नेये
आग्नेयेने, इति ह आ विषयमा नीये प्रभाषे ॥ इय
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स उहेधुं छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled "The Pharmaceutics of
the Soap pod and Clenolipis."

2. Thus declared the worshipful
Atreya:

सप्तलाशङ्खिन्योः पर्यायाः —

सप्तला चर्मसाहा च बहुफेनरसा च सा ।
शङ्खिनी तिकला चैव यवतिकाऽक्षि(क्ष)पीडकाः ॥ ३ ॥

चर्मसाहा च चर्मसाहा चर्मसाहा, बहुफेनरसा च
अने बहुफेनरसा और बहुफेनरसा, सा सप्तला-ते
सप्तलाना-पर्याये छे वे सप्तलाके पर्याय हैं, तिकला
अने तिकला और तिकला, यवतिका यवतिका
यवतिका, अक्षिपीडकाः च एव अने अक्षिपीडका
और अक्षिपीडका ये, शङ्खिनी शङ्खिनीना पर्याये छे
शङ्खिनीके पर्याय है ॥ ३ ॥

3. Soap pod is also known by its
synonyms of Saptala, Charmasaha
and Bahuphenarasa while Clenolipis is
known by the names of Sankhini,
Tiktala, Yavatikta and Akshipeedaka.

सप्तलाशङ्खिन्योः गुणाः —

ते गुल्मगरहृद्दोगकुष्ठशोफोदरादिषु ।
विकासितीक्ष्णरूक्षत्वाद्योज्ये श्लेष्माधिकेषु तु ॥ ४ ॥

ते ते अन्ने उन दोनोंका, विकासि- विकासि
विकासी, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण तीक्ष्ण, रूक्षत्वात् अने रूक्ष
होवाथी और रूक्ष होनेके कारण, गुल्म- गुल्म गुल्म,
गर- गरदोष गरदोष, हृद्दोग- हृद्दोग हृद्दयारोग, कुष्ठ
कुष्ठ कुष्ठ, शोफ शोफ शोफ, उदरादिषु अने उदरेना
उदरेमां और उदरादि रोगोंमें, श्लेष्माधिकेषु तु ते श्लेष्मानी
आधिकतावाला होय तेओमां जो कफकी अधिकतावाके

३ शङ्खिनी तिकला चैव-शङ्खिनी तिकला चैव (च फ.)

४ शङ्खिनी तिकला च-शङ्खिनी तिकला च (च फ.)

हों उनमें, जोड़े ये जवा लायक छे प्रयोग करना चाहिए ॥ ४ ॥

4. These should be administered in gulma, chronic poisoning, cardiac-disorder, dermatosis, edema, abdominal disease etc., and in conditions of predominance of kapha, as they are anti-spasmodic, acute and dry in quality.

सप्तलाशङ्गिन्योः प्राद्यमङ्गम्—

नातिशुष्कं फलं ग्राह्यं शङ्खिन्या निस्तुषीकृतम् ।
सप्तलायाश्च मूलानि गृहीत्वा भाजने क्षिपेत् ॥ ५ ॥

नातिशुष्कम् भट्ट सुकृष्टं नहि गयेषुं न बहुत सूखा हुआ, निस्तुषीकृतम् अने इतरां उतारेषु और तुषरहित, शङ्खिन्याः शंभिनीतुं शखिनीका, फलम् इण फल, ग्राह्यम् अहणुं इत्या लायक छे ग्रहण करना चाहिए, सप्तलाया. शिष्टाभाधनां चीकेकाईके, मूलानि च भूण मूलको, गृहीत्वा धर्षने लेकर, भाजने वास-भुमा पात्रमें, क्षिपेत् राभर्षा रख देवे ॥ ५ ॥

5. The fruits of the clenolipis should be gathered before they are very dry, and excorticated. The roots of soap-pod should be gathered and both these should be preserved in a pot.

सप्तलाशङ्गिन्योः षोडश इत्कयोगा—

अक्षमात्रं तयोः पिण्डं प्रसन्नालवणायुतम् ।
हृद्रोगे कफवातोत्थे गुल्मे चैव प्रयोजयेत् ॥ ६ ॥
प्रियालपीलुकर्कन्धुकोलाम्रातकदाडिमैः ।
द्राक्षापनखर्जूरवदराम्लपरुषकैः ॥ ७ ॥
मैरेये दधिमण्डेऽम्ले सौवीरकतुषोदके ।
सीधौ चाप्येष कल्पः स्यात् सुखं शीघ्रविरेचनः ॥ ८ ॥

६ प्रसन्ना-मदिरा (ह.)

११ कफवातोत्थे-याकफजे (ब)

१२ हृद्रोगे कफवातोत्थे-हृद्रोगकफवातात्ते (ब क)

१३ प्रियाल-प्रियाल (ब.)

१४ कोलाम्रातक-कोषाम्रातक (ह.)

प्रसन्ना- प्रसन्ना प्रसन्ना, लवण- अने लवण और लवणसे, आयुतम् सहित मिलाकर, तयो ते अन्नेने। इन दोनोंकी, अक्षमात्रम् अक्ष तोला गेटेला एक तोला मात्राके पिण्डम् पिण्ड पिण्डको, कफवातोत्थे कफवात-जन्म कफवातजन्म, हृद्रोगे हृद्रोगम् हृद्रोग, गुल्मे एव च अने गुल्मम् और गुल्ममें, प्रियाल- प्रियाली चिरौजी, पीलु- पीलु पीलु, कर्कन्धु- यक्ष्मीभार ब्रह्मवर, कोल- भौर वेर, आत्रातक- अभाडा अंवाडा, दाडिमै. दाडिम अनार, द्राक्षा- द्राक्ष मुनका, पनस- इलुस कटहल, खर्जूर- भजूर खजूर, बदराम्ल- भाटा भौर बदराम्ल, परुषकैः अने इत्या साथे और फालसाके साथ, प्रयोजयेत् प्रयोगवे। अर्धे अर्धे प्रयोग करना चाहिए, मैरेये मैरेयम् मैरेयमें, अम्ले भाटा खट्टे, दधिमण्डे दधिमण्डा दधिमण्डमें, सौवीरक- सौवीरकम् सौवीरकमें, तुषोदके तुषोदकम् तुषोदकमें, सीधौ च अने सीधुम् और सीधुमें, अपि पक्षु भी, एव आ यही, कल्पः कल्प छे कल्प जै, सुखम् लेखी सुखपूर्वक इससे सुख-पूर्वक, शीघ्र- अने जल्दी और शीघ्र, विरेचनः विरेचन विरेचन, स्यात् थाय छे होता है ॥ ६-८ ॥

6-8. A measure of one tola of the paste of these drugs mixed with Pra sauna wine and rock-salt should be administered in cardiac disorder caused by kapha and vata, and also in gulma. This paste administered with the decoctions of Buchanan's mango, tooth brush tree, wild jujube, small jujube, indian hog-plum, pomegranate, grape, jack fruit, date, sour jujube sweet falsah or with Maireya wine, sour whey, Sauveeraka wine, Tushodaka wine, or Sidhu wine, acts as a quick and easeful purgative.

सप्तलाशङ्गिन्योः षट् तैलयोगा—

तैलं विदारिगन्धाद्यैः पयसि कथिते पयेत् ।
सप्तलाशङ्खिनीककैः त्रिबुध्वापामार्गभाजितैः ॥ ९ ॥

दधिमण्डेन सन्नीय सिद्धं तच्च पाययेत् च ।

विदारिगन्धाद्यैः विदारिगन्धा वजरे साथे विदारि-
गन्धादिके साथ, कथिते उक्तगोला उवाले हुए, पयसि
दूधभा दूधमें, त्रिवृच्छयामा त्रिवृत तथा श्यामाना ओक
भागने। उक्त त्रिवृत और श्यामाके एक भागका कल्क,
आर्षभागिके अने तेथी अरधा भागने। और इनसे आधे
भागका, सप्तला-शीकाभाई चीकेकाई, शङ्खिनी-अने
आभ्रूटाभणीने। और शंखिनीके, कल्के उक्त नाभी
तेभा कल्क डालकर उसमें, तैलण तेल तैल, पचेत्
पकावु सिद्ध करे, सिद्धम् सिद्ध थयेला सिद्ध हुए, तच्च
ते तेलने उस तैलको, दधिमण्डेन दहीना भंड साथे
दहीके मंडमें, सन्नीय भेजनी मिलाकर, पाययेत् च पायु
ओधओ पिलाये ॥ ९३ ॥

9-9½. The oil cooked in the milk
prepared with the drugs of the tick-
trefoil group, with the paste of soap
pod and clenolipis and half its quantity
of the paste of turpeth and black
turpeth, should be administered as
potion along with whey

शङ्खिनीचूर्णभागौ द्वौ तिलचूर्णस्य चापरः ॥१०॥
हरीतकीकषायेण तैलं तत्पीडितं पिबेत् ।
अतसीसर्वपैरण्डकरञ्जेष्वेव संविधिः ॥११॥

द्वौ शङ्खिनी-चूर्ण-भागौ आभ्रूटाभणीना ओ भाग
शंखिनीके चूर्णके दो भाग, तिलचूर्णस्य च अने तेलना
चूर्णने। और तिलचूर्णका, अपरः भीने ओक भाग
दूसरा एक भाग, तत्पीडितम् तेथोने पीसी डाढेहुं
इनको पीसकर निकाले हुए, तैलम् तेल तैलको, हरीतकी-
करुनेना हरकके, कषायेण कषाय साथे कषायके साथ,
पिबेत् पीव पीवे, अतसी-अणसी अलसी, सर्वप-
सरसव सरसों, एरण्ड-ओरु एरण्ड, करञ्जेषु अने
करुणभा पल्लु और करजमें सी, एष आ न प्रकारनी
यही, संविधिः विधि ओ विधि वरतनी चाहिए ॥ १०-११ ॥

९३ मतीय-सन्धाय (ख. ८ त य.)

१०. तिलचूर्णस्य-नीलीचूर्णम् (८ ५)

10-11. Taking the powder of clenolipis two parts and one part of the powder of til, oil should be expressed out of that. This should be taken with the decoction of chebulic myrobalaus. The same is the process in the case of linseed, rapeseed, castor and indian beech.

सप्तलाशङ्खिन्योः अर्धौ घृयोगाः—

शङ्खिनीसप्तलासिद्धात् क्षीराद्यदुदियाद्वतम् ।
कल्कभागो तयोरेव त्रिवृच्छयामार्धसंयुते ॥१२॥
क्षीरेणालोड्य संपकं पिबेत्तच्च विरेचनम् ।

शङ्खिनी आभ्रूटाभणी शंखिनी, सप्तला-अने
शीकाभाईशी और चीकेकाईसे, सिद्धात् सिद्ध थयेला
सिद्ध किये, क्षीरात् दूधपाथी दूधसे, यच्च ते जो, घृतम्
घी घी, उदियात् नीकने पने, तच्च च तेने उसे,
त्रिवृच्छयामा-त्रिवृत तथा श्यामाना त्रिवृत एवं श्यामाके,
अर्धसंयुते अर्धा भागना उक्तशी आधे भागके कल्कसे,
तयो एव अने शंखिनी तथा सप्तला और शंखिनी
तथा सप्तलाके, कल्कभागो ओक भागना उक्तभा एक
भागके कल्कसे, संपकम् पकावी पकाकर, क्षीरेण दूधभा
दूधमें, आलोड्य घोणी मिलाकर, पिबेत् पीव पीवे,
तच्च च ते वह, विरेचनम् विरेचन लावे ओ विरेचन
लाता है ॥ १२ ॥

12-12½. A medicated ghee should be prepared by taking the ghee obtained from the milk prepared with clenolipis and soap-pod in four parts the quantity of milk and the paste of the same two drugs as well as the same quantity of the paste of turpeth and black turpeth. This should be taken as a purgative potion.

१२. कल्कभागो-कल्कभाग (घ.)

, संयुते-संयुतम् (घ)

१३. संपक-विपचेत् (घ)

दन्तीद्रवस्योः कल्पोऽयमजश्च क्लृप्तजगन्धयोः ॥१३॥
क्षीरिण्या नीलिकायाश्च तथैव च करञ्जयोः ।
मसूरविदलायाश्च प्रत्यक्पर्ण्यास्तथैव च ॥१४॥
द्विवर्गाध्यांशकत्वेन तद्वत् साध्यं घृतं पुनः ।

अयम् कल्पः आ ७४ उ६५ यही कल्प, दन्तीद्रवन्त्योः
 दन्ती तथा द्रवन्तीने। दन्ती तथा द्रवन्तीका, अजशृङ्गी-
 अजशृङ्गी अजशृङ्गी, अजगन्धयो तथा अजगन्धाने।
 तथा अजगन्धाका, क्षीरिण्याः क्षीरिणीने। क्षीरिणीका, नीलि-
 कायाः च तथा नीलिकाने। तथा नीलिकाका, तथा एव
 करञ्जयोः च अने करञ्जने। दोनों करंजोंका, मसूर-
 विदलाया च अने श्यामलता और श्यामलता, तथा
 एव तथा तथा, प्रत्यक्षपर्याः च उ६२३३ने। छे मूषा-
 कर्णिका द्वे, द्विवर्गाधोशः आ ७७७ने। ७७७३ना अरधा
 भागना इन दोदोके वर्गोंके अधोश, कल्केन उ६६३थी
 कल्कसे, तद्वत् पूर्ववत् पूर्ववत्, घृतम् धी घृत, साध्यम्
 पुनः सिद्धं उ६७३ सिद्ध करे ॥ १३-१४३ ॥

1314 $\frac{1}{2}$. The same is the process in the preparation of medicated ghee in the case of red physic nut and physic nut, shell and wild carrot, yellow milk plant and indigo plant, indian beech, and jungle cork tree as also in the case of lentil and kidney-leaved ipomea. Again, taking half part of the paste of each of this dyad of drugs a medicated ghee may be prepared.

शङ्खिनीसप्तलाघात्रीकषाये -साधयेद्भूतम् ॥ १५ ॥

કક્કિની- અખૂટામણી શખિની, સસકા- ચીકાખાઈ
બીકેકાઈ, ખાત્રી- અને આમળાના ઓર ઓવલેકે,

१४. क्षीरिण्या नीलिजायाश्च-स्यात् क्षीरिणीनीलिक्रयोः (घ)

॥ प्रत्यक्षपण्याः—प्रत्यक्षपण्या. (क छ ढ त. फ)

१४३. द्विवर्गाधाशकरकेन-पिडङ्गाधाशकरकेन (ख ८)

१५ साधयेत्-चापरम् (क फ)

११ साधयेद्भक्तम्—चापर स्मृतम् (प.)

कषाये क्वाथम्। कषायमें, घृतम् धी-घृत, साधयेत्
सिद्धं करपु सिद्ध करे ॥१५॥

15 Prepare a medicated ghee with the decoction of clenolipis, soap-pod and emblic myrobalans

अप्तलाशङ्कित्योः त्रयो लेहयोगाः, कम्पिलकैनेको योगश्च—
त्रिवृत्कल्पेन सर्पिश्च त्रयो लेहाश्च लोभवत् ।
सुराकम्पिलयोर्योगः कार्यो लोभवदेव च ॥१६॥

त्रिवृत्कल्पेन अथवा त्रिवृत्तना कल्पनी भाइके अथवा
त्रिवृत्कल्पके समान, सर्षिः च धृतपाके वृत्तपाक,
लोध्रवत् दोधरनी पेठे लोषके समान, त्रयः त्रयु तीन,
लेहा च याटलु लेह, सुराकम्पिल्लयोः अने सुरा तथा
कपीक्षाने और सुरा तथा रोरीका, योगः योग योग,
लोध्रवत् एव दोधरनी भाइके ७ लोषके समान ही,
कार्यः करने बनाना चाहिए ॥ १६ ॥

16 One preparation of ghee can be made as in the case of turpeth; and three linctuses as in the case of lodh. One preparation in Sura wine and one with Kamala may be made in the same manner as lodh.

सप्तलाशङ्खिन्यो. पञ्च सन्धानयोगाः —

दन्तीद्रवन्त्योः कल्पेन सौवीरकृतुषोदके ।
अजगन्धाजशृङ्गयोश्च तद्वत् स्यातां विरेचने ॥१७॥

तद्वत् ते ७४ प्रमाणे उसकी भाति, दन्ती- ६८८
दन्ती, द्रवन्त्योः अने द्रवन्तीना और प्रवन्तीके, कल्पेन
३६५भां कल्पमें, सौवीरकतुषोदके सौवीरक तथा तुषोदक
३६६भां आवशे सौवीरक तथा तुषोदक कहे जावेंगे,
तद्वत् ते ७४ प्रमाणे उसी प्रकार, अजगन्धा- ७४१
हुक, अजशृङ्गयोः च अने अशृङ्गणीना सौवीरक तथा
तुषोदक और अजशृङ्गके सौवीरक तथा तुषोदक, विरेचने
विरेचन भाटे विरेचनके लिए, स्वातन्त्र्य ३२५ बनाना
चाहिए ॥ १७ ॥

१६ त्रिवृत्कल्पेन—त्रिवृत्कश्चेन (ज)

॥ लोघ्नवत्-पूर्ववत् (ङ द ध फ.)

१७ तद्वत् स्यानाम्-कार्यं स्याताम् (घ)

17. In the same pharmaceutical process as red physic nut and physic nut, these can be prepared in Sauveeraka and Tushodaka wines. Similarly they can be prepared in the decoction of wild carrot and shell for the purpose of purgation

अध्यायोक्तविषया—

तत्र श्लोकौ—

कषाया दश षट् चैव षट् तैलेऽष्टौ च सर्पिषि ।
पञ्च मद्ये त्रयो लेहा योगः कम्पिल्लके तथा ॥१८॥
सप्तलाशङ्खिनीभ्यां ते त्रिंशदुक्ता नवाधिका ।
योगाः सिद्धाः समस्तभ्यामेकशोऽपि च ते हिताः ॥

तत्र ते विषयमा उक्त विषयमें, श्लोकौ उपसंहारना अ श्लो० ७३ उपसंहारके दो श्लोक हैं कि, कषायाः कषायोमा कषायमें, दश षट् च एव सोलह सोलह, तैले तैलमा तैलमें, षट् ७ छः, सर्पिषि धीमा धीमें, अष्टौ आठ आठ, मद्ये मद्यमा मद्यमें, पञ्च पांच पांच, लेहाः लेहमा लेहमें, त्रय त्रय तीन, तथा कम्पिल्लके कपीलाभा ओ० योग रोरीमें एक, ते ते वे, नवाधिका त्रिंशत् ओ० गुल्यादीस उनचालीस, योगा योग योग, उक्ता. उक्तामा उक्ता ओ० कहे गये हैं, सप्तला- श्लो० भा० चिकेकाई, शङ्खिनीभ्याम् अने आभूताभूती और शङ्खिनी, समस्तभ्याम् अनेथी दोनोंसे, एकश ओ० ओ०थी अथवा एक एकसे, अपि च पञ्च मी, सिद्धाः तैयार थयेला तैयार हुए, ते हिता ते योगो हितकर ओ वे योग हितकारी हैं ॥ १८-१९ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

18-19. Sixteen preparations of decoctions, six preparations in oil, eight in ghee, five in wine, three preparations of linctuses and one preparation with kamala—thus, in all, thirty-nine tested preparations are there of soap-pod

१८ मद्ये त्रयो-पञ्चालो (प)

and clenolipis used in combination. They (soap-pod and clenolipis) are beneficial, used either together or even singly.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते कल्पस्थाने सप्तलाशङ्खिनी-
कल्पो नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेश-कृते अग्निवेशे रयेला अग्निवेशे बनाये, चरक-प्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने चरकथी प्रतिसंस्कार प्राप्तेला आ शास्त्रमा और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेला और दृढबलसे पूरित किये गये, कल्पस्थाने कल्पस्थानमा कल्पस्थानमें, सप्तलाशङ्खिनीकल्पः 'सप्तला-शङ्खिनीकल्प' 'सप्तलाशङ्खिनीकल्प' नाम नामने नामका, एकादशः अगितारमे ग्यारहवाँ, अध्यायः अध्याय संपूर्ण अथो अध्याय समाप्त हुआ ॥ ११ ॥

11. Thus, in the Section on Pharmaceutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the eleventh chapter entitled 'The Pharmaceutics of the Soap-pod and Clenolipis' not being available, the same as restored by Drīdhabala, is completed

द्वादशोऽध्यायः ।

आरभो-अध्याय अध्याय बारहवाँ

Chapter XII

दन्तीद्रवन्तीकल्पोपक्रमः—

अथातो दन्तीद्रवन्तीकल्पं व्याख्यास्यामः ॥१॥
इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अत एवे अहीथी अत्र आगे, दन्तीद्रवन्ती-कल्पम् 'दन्तीद्रवन्तीकल्प' नामना अध्यायम् 'दन्ती-

દ્રવન્તીકલ્પ' નામકે અધ્યાયકા, ઘ્યાલ્યાલ્યામઃ ધ્યાધ્યાન ડરશું ઘ્યાલ્યાન કરેંગે ॥ ૧ ॥

મગવાન્ ભગવાન્ મગવાન્, આત્રેયઃ આત્રેયે આયત્રેને, હિતિ હ આ વિષયમાં નીચે પ્રમાણે જુદા વિષયમાં નિમ્ન પ્રકારસે હી, માહ સ્વ કહેલું છે કહા છે ॥ ૨ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled 'The Pharmaceutics of the Red Physic nut and the Physic nut'.

2. Thus declared the worshipful Atreya

દન્તીદ્રવન્ત્યોઃ પર્યાયા —

દન્ત્યુદુમ્બરપર્ણી ત્યાન્નિકુમ્ભોઽથ મુકૂલકઃ ।
દ્રવન્તી નામતચ્ચિત્રા ન્યગ્રોધી મૂષિકાદ્વયા ॥ ૩ ॥
(તથા મૂષિકપર્ણી ચાપ્યુપચિત્રા ચ શમ્બરી ।
પ્રત્યક્ષ્રેણી સુતશ્રેણી દન્તી ર(ચ)ણ્ડા ચ કીર્તિતા ॥)

કુદુમ્બરપર્ણી ઉદુમ્બરપર્ણી, નિકુમ્ભ-નિકુમ્ભ નિકુમ્ભ, અથ અને ઔર, મુકૂલકઃ મુકૂલક એ મુકૂલક યે, દ તી દંતીના પર્યાયો દન્તીકે પર્યાય, સ્વાદ છે હૈ, ચિત્રા ચિત્રા ચિત્રા, ન્યગ્રોધી ન્યગ્રોધી ન્યગ્રોધી, મૂષિકાદ્વયા મૂષિકાદ્વયા મૂષિકાદ્વયા, તથા મૂષિકપર્ણી ચ અપિ મૂષિકપર્ણી મૂષિકપર્ણી, કપચિત્રા ઉપચિત્રા ઉપચિત્રા, શમ્બરી ચ શમ્બરી શમ્બરી, પ્રત્યક્ષ-શ્રેણી પ્રત્યક્ષશ્રેણી પ્રત્યક્ષશ્રેણી, સુતશ્રેણી સુતશ્રેણી સુતશ્રેણી, દન્તી દન્તી દન્તી, રણ્ડા ચ અને રંડા ઔર રણ્ડા, નામતઃ એ પર્યાયોથી જન પર્યાયોસે, દ્રવન્તી દ્રવન્તીને દ્રવન્તી, કીર્તિતા કહેવામાં આવે છે કહી જાતી છે ॥ ૩ ॥

3. Danti (red physic nut) is also known by its synonyms Udumbara-parni, Nikumbha and Mukoolaka. Dravanti (physic nut) is known also as Chitra, Nyagrodhi and Mushikahvaya. It is also known as Mushikaparni. Upachitra and Sambari, Pratyaksreni, Sutasreni, Danti and Randa (or Chanda).

દન્તીદ્રવન્ત્યોઃ પ્રાણમજ્જા, પ્રયોગવિધિશ્ચ—

તયોર્મૂલોસ્તિ સંગૃહ્ય સ્થિરાણિ બહુલાણિ ચ ।
હસ્તિદન્તપ્રકારાણિ શ્યાવતામ્રાણિ બુદ્ધિમાન્ ॥ ૪ ॥
પિપ્પલીમધુલિપ્તાણિ સ્વેદયેન્મૃત્કુશાન્તરે ।
શોષયેદાતપેઽશ્વકૌં હતો હોવાં વિકાશિતામ્ ॥ ૫ ॥

તયો. તે બન્નેનાં જન દોનોંકી, સ્થિરાણિ કઠણુ ચારવાલી, બહુલાણિ બહુલાણિ બહુલાણિ મોટી છાલવાલી, હસ્તિદન્ત-હાથીના દાંત હાથી દાંતકે, પ્રકારાણિ બેવાં સમાન, શ્યાવતામ્રાણિ ચ ઇંટીડી તથા તાંબા બેવાં વર્ણવાળાં શ્યાવ તથા તામ્રવર્ણ, મૂલાણિ મૂળોનું જડોંકો, સંગૃહ્ય ગ્રહણ કરી ગ્રહણ કર. બુદ્ધિમાન્ બુદ્ધિમાન વૈદ્યે બુદ્ધિમાન વૈદ્ય, પિપ્પલી-એંટીપર પીપર ઉપર પીપર, મધુ-અને મધનેાં ઔર મધુકા લિપ્તાણિ લેપ કરી લેપ કર, મૃત્કુશાન્તરે તેઓને દર્દથી વીંટી માટીથી લીપી દર્દ ઉપર કુશાઓસે લેપટકર મિટ્ટીકા લેપ કરકે, સ્વેદયેત્ (સ્વેદ કરવાં સ્વેદન કરે, આતપે અને તડકામાં ઔર ધૂપમાં, શોષયેત્ સુકવવાં સુકાવે, હિ કારણકે ક્યોકિ, અગ્ન્યકૌં અગ્નિ અને સૂર્ય અગ્નિ ઔર સૂર્ય, પચામ્ તેઓની જનકે, વિકાશિતામ્ વિકાશિતાનેાં વિકાશી ગુણકો, હતઃ નાશ કરે છે નષ્ટ કરતે છે ॥ ૪ ॥ ૫ ॥

4-5 The wise physician should gather the roots of the red physic nut and the physic nut that are strong and thick and resemble in shape the elephant's tusk and are dark and coppery in color respectively. They should be smeared with long pepper and honey, covered with earth and sacrificial grass and subjected to sudation procedure. They should then be dried in the sun. Their toxic effects of causing paralysis is destroyed by the fire and the sun

દન્તીદ્રવન્ત્યોર્ગુણાઃ —

તીક્ષ્ણોષ્ણાન્યાશુકારીણિ વિકાશીણિ ગુરુણિ ચ ।
વિલાયયન્તિ દોષૌ દ્વૌ મારુતં કોપયન્તિ ચ ॥ ૬ ॥

૪. હસ્તિ-દન્તિ (દ)

૫. શોષયેદાતપેઽશ્વકૌં - શોષયેદાતપેઽશ્વકૌં (શ, ક.)

તીક્ષ્ણ- દંતી તથા દ્રવંતીનાં મૂળ તીક્ષ્ણ દન્તી તથા દ્રવન્તીની જઈ તીક્ષ્ણ, ઘ્ણાનિ ઉષ્ણ ઉષ્ણ, આશુકારીણિ આશુકારી શોષકારી, વિકાશીણિ વિકાશી વિકાશી, ગુરુણિ ચ અને ગુરુ છે ઓર ગુરુ છે, દ્વો તેઓ પિત્ત તથા કફ એ એ પિત્ત તથા કફ इन दो, दोवो दोषोने दोषोंको, विलाययन्ति ओगाणी नष्ट करे છે દ્રવીભૂતકર નષ્ટ કરતી છે, માનુસમ્ ચ અને વાયુને ઓર વાયુકો, કોપયન્તિ ક્રુપિત કરે છે ક્રુપિત કરતી છે ॥ ૬ ॥

6. They are acute, hot quick in action, antispasmodic and heavy. They cause the liquefaction of the two humors kapha and pitta, and provoke vata.

दन्तीद्रवन्त्योः सप्त कल्कयोगा , मांसरसैश्च यो ग्राह्य—

दधितकसुरामण्डैः पिण्डमक्षसमं तयोः ।

प्रियालकोलवदरपीलुशीधुभिरेव च ॥ ७ ॥

पिवेद्रुમોદરી દોષૈરભિલિજ્જશ્ચ યો નરઃ ।

ગોમૃગાજરસૈઃ પાણ્ડુઃ કૃમિકોષ્ઠી મગન્દરી ॥ ૮ ॥

ગુલ્મોદરી ગુલ્મરોગી, ઉદરરોગી, યઃ ચ તથા જે રોગી પર તથા જો રોગી, દોષૈઃ દોષોએ દોષોસે, જનિલિજ્જ આક્રમણ કથું હોય આક્રાન્ત હો, નર તે મનુષ્યે વહ મનુષ્ય, તયોઃ દંતી તથા દ્રવંતીનો દન્તી તથા દ્રવન્તીકે, જક્ષસમમ્ એક તોલા જેટલા એક તોલા પ્રમાણ માત્રાકે, પિણ્ડમ્ કલ્ક- પિંડ કલ્કપિણ્ડકો, દધિ- દહીં દહી, તક- તક તક, સુરામણ્ડૈ સુરામંડ સુરામણ્ડ, પ્રિયાલ- અને આરોળી ઓર ચિરૌંજી, કોલ- મોટાં બેર વહે વેર, વદર- બેર વેર, પીલુ- તથા પીલુના તથા પીલુ શીધુમિઃ ચ એવ સીધુ એઓમાંથી કાઈ એક સીધુ સાથે इनमेंसे किसी एकके સીધુકે સાથ, પિવેત્ પીવે પીવે, કૃમિકોષ્ઠી અને ક્રાદામાં કૃમિવાળા ઓર કષ્ટમેં ક્રિમિવાળા, પાણ્ડુઃ પાંડુરોગીએ પાણ્ડુરોગી, મગન્દરી તથા મગદરના રોગીએ તથા મગદરના રોગી, ગો- ગાય ગો, મૃગ- મૃગ મૃગ, જજ- અને

બકરાના ઓર વકરેકે, રસૈઃ માંસરસ સાથે તે કલ્કપિંડ પીવે। માંસરસકે સાથ उस कल्कपिण्डको पीवे ॥ ७-८ ॥

7-8. The patient with gulma and abdominal disease who is overpowered by morbid humors should take one tola in measure of these drugs with curds, butter milk, the supernatant part of Sura wine, buchanan's mango, jujube, small jujube, tooth brush tree or Sidhu wine. The persons afflicted with anemia, intestinal worms and fistula-in-ano should take it with the meat-juice of the cow, or of the deer or of the goat.

दन्तीद्रवन्त्योः त्रयः स्नेहयोगाः—

तयोः कल्के कषाये च दशमूलरसायुते ।

कक्ष्यालजीविसर्पेषु दाहे च विपचेद्भृतम् ॥ ९ ॥

તૈલં મેહે ચ ગુલ્મે ચ સોદાવર્તે કફાનિલે ।

ચતુઃસ્નેહં શકુચ્છુકવાતસજ્જાનિલાર્તિપુ ॥ ૧૦ ॥

દશમૂલ- દશમૂળના દશમૂલકે, રસાયુતે ક્ષાયથી ડુકત કાયકે સાથ, તયોઃ તે બન્નેના इन दोनोंके, કલ્કે કલ્ક કલ્ક, કષાયે ચ અને કષાયમાં ઓર કષાયસે, ઘૃતમ્ ઘી ઘૃતકો, વિપચેત્ પકાવતુ પકાવે, કક્ષ્યા- કક્ષ્યા કક્ષ્યા, જીવજી- અલગ જીવજી, વિસર્પેષુ વિસર્પ વિસર્પ, દાહે ચ તથા દાહમાં તે બીજો પ્રયોગ પ્રશસ્ત છે ઓર દાહમેં उस चीका प्रयोग प्रशस्त है, મેહે ચ પ્રમેહ પ્રમેહ, ગુલ્મે ગુલ્મ ગુલ્મ, સોદાવર્તે ઉદાવર્ત ઉદાવર્ત, કફાનિલે ચ અને કફાન્ય તથા વાતાન્ય બીજા રોગોમાં ઓર કફજન્ય તથા વાતજન્ય દુસરે રોગોમેં, તેલમ્ તે જ પ્રમાણે સિદ્ધ કરેલા તેલનો પ્રયોગ પ્રશસ્ત છે उसी प्रकार सिद्ध किये तैलका प्रयोग प्रशस्त है, શકુચ્છ- તેમજ મલબંધ મલબંધ, શુક્ર- શુક્રરોધ શુક્રરોધ, વાતસજ્જ- અપાનરોધ અપાનરોધ, જનિલાર્તિપુ તથા વાત- વ્યાધિઓમાં તથા વાતવાજિર્ગોમેં, ચતુઃસ્નેહમ્ તે જ

૮. દોષૈરભિલિજ્જ-દોષૈરભિલિજ્જ (બ. ત. ૨. ૧)

૯. કૃમિકોષ્ઠી-કૃમિકોષ્ઠી (ક.)

૯ રસાયુતે-રસાયુતે (ક.)

૧૦. કક્ષ્યાલજીવિસર્પેષુ-કક્ષ્યાલજીવિસર્પેષુ (ક.)

પ્રમાણે સિદ્ધ કરેલા ચારેય સ્નેહને પ્રયોગ પ્રશસ્ત છે
 उसी प्रकार सिद्ध किये चतुःस्नेहका प्रयोग प्रशस्त
 है ॥ ९-१० ॥

9-10. The ghee prepared with the
 paste and the decoction of the red
 physic nut and the physic nut along
 with the juice of the decaradices should
 be taken in condition of herpes boils
 and spreading affections and burning
 Oil similarly prepared should be taken
 in urinary anomalies, gulma, misperi-
 stalsis and provocation of kapha and
 vata. The tetrad of unctuous substances
 combined together and prepared simi-
 larly should be taken in conditions
 of stasis of feces, semen and flatus and
 in disorders of vata.

[દન્તીદ્રવન્ત્યોઃ ષટ્ લેહયોગઃ —

રસે દન્ત્યજશૃંગ્યોશ્ચ ગુડક્ષૌદ્રઘૃનાન્વિતઃ ।
 લેહઃ સિદ્ધો વિરેકાર્થે દાહસંતાપમેહનુત્ ॥૧૧॥

વિરેકાર્થે વિરેચન માટે વિરેચનકે लिए दन्ती-
 हन्ती दन्ती, अजशृंग्योः च અને અજશૃંગીનાં और
 अजशृंगीके, रसे क्वाथमां काथमें, सिद्धं सिद्ध કરેલા
 सिद्ध किया, गुड- ગોળા ગુડ, क्षौद्र- મધ મધુ, घृत-
 ઘૃતિવિતઃ અને શીસહિત और घृतसे मिश्रित, लेह
 લેહ લેહ, दाह- દાહ દાહ, संताप- સંતાપ સંતાપ, मेहनुत
 અને પ્રમેહને નાશ કરે છે और प्रमेहका नाशक
 है ॥ ११ ॥

11. The linctus prepared for the
 purpose of purgation, by mixing gur,
 honey and ghee in the juice of the
 red physic nut and Ajasringi is cura-
 tive of burning, excessive heat and
 urinary anomalies.

વાતતર્ષે જ્વરે પૈત્તે સ્યાત્ સ एवाजगन्धया ।

અજગન્ધયા બાફળીથી હુકુલે, સિદ્ધઃ સિદ્ધ કરેલા
 सिद्ध किये, सः एव તેજ દેહને। उसी लेहका, वाततर्षे
 वातजन्य तृषामां वातिक तृषामें, पैत्ते पित्तजन्य पित्त-
 जन्य, ज्वरे ज्वरमां ज्वरमें, स्यात् प्रयोग प्रशस्त છે
 प्रयोग प्रशस्त है ॥ १११ ॥

11½. In dipsosis of the vata type, and
 in fever of the pitta type, the linctus
 prepared with wild carrot will serve
 as a good purgative.

દન્તીદ્રવન્ત્યોર્મૂલાનિ પચેદામલકીરસે ॥૧૨॥
 जीस्तु तस्य कषायस्य भागौ द्वौ फाणितस्य च ।
 तप्ते सर्पिषि तैले वा भर्जयेत्तत्र चावपेत् ॥१३॥
 કલકં દન્તીદ્રવન્ત્યોશ્ચ શ્યામાદીનાં ચ ભાગશઃ ।
 तत्सिद्धं प्राशयेद्वेहं सुखं तेन विरिच्यते ॥१४॥

દન્તીદ્રવન્ત્યો દન્તી તથા દ્રવન્તીનાં દન્તી તથા
 द्रवन्तीकी, मूलानि भूणानि जड़ोंको, आमलकीरसे आम-
 णाना क्वाथमां आवलोकें काथमें, पचेत् पकावनां पकाये,
 तस्य ते उस, कषायस्य क्वाथमां कषायके, त्रीन् तु त्रय
 भाग तीन भाग, फाणितस्य અને ફાણિતનાં और रावके
 द्वौ च એ दो, भागौ भाग, तप्ते तपावेद्य गरम,
 सर्पिषि भी वी, तैले वा કે તેલમાં या तैलमें, भर्जयेत्
 ભૂંજવા મૂત લેવે, तत्र च તેमां इसमें, दन्ती- हन्ती
 दन्ती, द्रवन्त्यो च तथा द्रवन्तीनां એક એક ભાગને।
 तथा द्रवन्तीके एक एक भागका, श्यामादीनाम् च तेभ्य
 श्यामां વગેરે નજ દ્રવ્યોમાંથી एवं श्यामादि नौ द्रव्योंमेंसे,
 भागशः प्रत्येकनां એકે એક ભાગને। प्रत्येकके एक
 एक भागका, कलकम् कलक कलक, चावपेत् नाभवे।
 डले, तत्सिद्धम् तेषां सिद्ध भयेद्ये उससे सिद्ध हुआ,
 लेहम् लेह लेह, प्राशयेत् यादवे खाये, तेन तेनाभी
 इससे. सुखम् सुखपूर्वकं सुखपूर्वक, विरिच्यते विरिच्य
 याथ છે વિરેચન होता है ॥ १२-१४ ॥

12-14. The roots of the red physic
 nut and the physic nut should be

decocted in the juice of the emblic myrobalan. Three parts of that decoction and two parts of treacle should be cooked in hot ghee or oil and the paste of equal parts of red physic nut, physic nut and the drugs of the black turpeth group should be added to it. The linctus, thus prepared and taken, causes easeful purgation.

રસે ચ દશમૂલસ્ય તથા વૈષીતકે રસે ।
હરીતકીરસે ચૈવ લેહાનેવં પચેત્ પૃથક્ ॥૧૫॥

પ્રથમ એ બે પ્રમાણે ઇસી પ્રકાર, દશમૂલસ્ય દશ-મૂલના દશમૂલકે, રસે ચ ક્વાથર્મા રસમે, વૈષીતકે બહેડેના બહેડેકે, રસે ક્વાથર્મા રસમે, તથા હરીતકી-રસે ચ એવ તથા હરડેના ક્વાથર્મા તથા હરડકે રસમે, પૃથક્ બુદા બુદા પૃથક્ પૃથક્, લેહાન્ લેહો અવલેષ, પચેત પકાવવા બનાવે ॥ ૧૫ ॥

15. Linctuses may be prepared in this manner in the juice of each of the decaradices or of beleric myrobalans or of emblic myrobalans.

દન્તીદ્રવન્ત્યો એકધૂર્ણયોગઃ—

તયોર્ચિત્વસમં ચૂર્ણં તદ્રસેનૈવ ભાવિતમ્ ।
અસૃષ્ટે વિશિ ઘાતોત્યે ગુલ્મે ચામ્લયુતં શુભમ્ ॥૧૬॥

તયોઃ દંતી અને દ્રવન્તીના દન્તી ઓર દ્રવન્તીકે, ચમ્લયુતમ્ અમ્લ દ્રવ્યથી યુક્ત અમ્લ દ્રવ્યસે યુક્ત, ચિત્વસમમ ૪ તોલા ૪ તોલે, ચૂર્ણમ્ ચૂર્ણને ચૂર્ણકો, તદ્રસેન એવ તેઓના બે રસની ઇન્હીકે રસકી, ભાવિતમ્ ભાવના આપી તેનો ભાવના દેકર સસકા, અસૃષ્ટે વિશિ મલબંધમા મલકી રકાવટમે, ઘાતોત્યે અને ઘાતબન્ધ ઓર ઘાતજન્ય, ગુલ્મે ચ ગુલ્મમા પ્રયોજ

૧૫. લેહાનેવ પચેત્ પૃથક્-લેહાનેવ પચેદ્વિપક્ (ધ જ)

૧૬. શુભમ્-હિતમ્ (ગ.)

કરવામાં આવે એ ગુલ્મમે પ્રયોગ ક્રિયા જાય વહ, શુભમ્ શુભ છે કલ્યાણકારી છે ॥ ૧૬ ॥

16. The powder of the roots of red physic nut impregnated in that juice and taken in a dose of four tolas and mixed with acid article, is beneficial in retention of feces and in gulma due to vata

દન્તીદ્રવન્ત્યોઃ દ્વિધૂર્ણયો યોગ —

પાટયિત્વેશ્ચુકાણ્ડં વા કલ્કેનાલિપ્ય ચાન્તરા ।
સ્વેદયિત્વા તતઃ ક્ષાદેત્ સુખં તેન વિરિચ્યતે ॥૧૭॥

શ્ચુકાણ્ડમ્ વા અથવા શેરડીના સાંઠાને યા ગળેકે કાણ્ડકો, પાટયિત્વા ચીરી ચીરકર, અન્તરા ચ વચર્મા વીચમે, કલ્કેન દત્તી તથા દ્રવન્તીના કલ્કથી દન્તી તથા દ્રવન્તીકે કલ્કસે, આલિપ્ય લીપી લેપ કરકે, સ્વેદયિત્વા અને સ્વેદન કરી સ્વેદન કર તતઃ પછી પીછે, ક્ષાદેત્ ખાવેલાં ક્ષાયે, તેન તેથી ઇસે, સુખમ્ સુખપૂર્વક સુખપૂર્વક, વિરિચ્યતે વિરેચન થાય છે વિરેચન હોતા છે ॥ ૧૭ ॥

17. A sugar-cane stalk should be split and the inside smeared with the paste of the red physic nut and the physic nut It should be subjected to sudation procedure and then chewed It causes easy purgation

દન્તીદ્રવન્ત્યોઃ મુત્રાદિભિષ્ચયો રસયાગા —

મૂલં દન્તીદ્રવન્ત્યોશ્ચ સહ મુદ્ગૈર્વિયાચયેત્ ।
લાવવર્તીરકાઘૈશ્ચ તે રસાઃ સ્યુર્વિરેચને ॥૧૮॥

દન્તી-દંતી દન્તી દ્રવન્ત્યો અને દ્રવન્તીનાં દોર દ્રવન્તીકે, મૂલમ્ ચ મૂળ મૂલકો, મુદ્ગૈર્ મગની સ થે મૂકે સાથ લાવ-લાવ લાવ, વર્તીરક-વર્તીરક વર્તીરક, કાઘૈ ચ

૧૭ તત-તત-તત.

૧૮. લાવવર્તીરકાઘૈશ્ચ-લાવવર્તીરકાઘૈશ્ચ (ધ જ)

—લાવવર્તીરકાઘૈશ્ચ (ધ જ)

—લાવવર્તીરકાઘૈશ્ચ (ધ જ)

સ્યુર્વિરેચને-સ્યુર્વિરેચન (ધ જ)

वगेरेना भासरस आदिके मासरसके, सह साथे साथ, विपाकवेत् पकावया पकाये, ते रसा ते रसेना वे मासरस, विरेचने विरेचन भाटे विरेचनके लिए, रसुः उपयोग डरवामा आवे छे प्रयुक्त किये जाते है ॥१८॥

18 The roots of the red physic nut and the physic nut should be cooked along with green gram or with the meat juices of the quail, partridge or other birds of their group. These preparations can be used for purgation.

दन्तीद्रवन्त्योः त्रयो यवाग्नादियोगः —

तयोर्वाऽपि कषायेण यवागूं जाङ्गलं रसम् ।
माषयूषं च संस्कृत्य दद्यात्तैश्च विरेच्यते ॥१९॥

तयोः वा अपि अथवा दन्ती अने द्रवन्तीना या दन्ती और द्रवन्तीके, कषायेण उपायथी कषायसे, यवागूं यवागूं जाङ्गलम् अगल जागल, रसम् भासरस मासरस, माषयूषम् च अने अऽऽना थूप्ने और माष-यूषको, संस्कृत्य सऽऽना डरी संस्कृत बनाकर दद्यात् देवा देवे, तै च तेथी इनसे, विरेच्यते विरेचन थाय छे विरेचन होता है ॥ १९ ॥

19 Gruel or jangala meat-juice, or the soup of black gram prepared with the decoction of these two drugs and seasoned, should be given to a patient. This will cause him to purge.

दन्तीद्रवन्त्यो एक उत्कारिकायोग. एको मोदकयोगश्च—

तत्कषायात् त्रयो भागा द्वौ सितायास्तथैव च ।
एको गोधूमचूर्णाना कार्या चोत्कारिका शुभा २०
मोदको वाऽस्य कल्पेन कार्यस्तच्च विरेचनम् ।

तत्कषायात् ते अन्ने औषधिऔना उपायना उन दोना औषधियोंके कषायके, त्रयः त्रयु तीन, भागा भाग भाग, तथा एव तथा तथा, सितायाः साडरना

चीनीके, द्वौ च छे भाग दो भाग, गोधूम-अने धुँना और गेहूँके, चूर्णानाम् दोनो पाटेका, एक ओछ भाग एक भाग, शुभा ओछोथी शुभा इनसे मंगलकारी, उत्कारिका उत्कारिका उत्कारिका, कार्या अनावली बनाये, कल्पेन अथवा आ न डऽपथी अथवा इसी विधिसे अथ आ विरेच्य रोगी भाटे इस विरेच्य रोगीके लिए, मोदकः वा मोदक लडू कार्यः अनावली बनाये, तत् च ते वह विरेचनम् विरेचन छे विरेचन है ॥२०॥

20-20½ A good Utkarika pancake may be prepared with three parts of the decoction of these two drugs, two parts of sugar-candy and one part of wheat flour. In the same manner sweet boluses may also be made which act as a purgative

दन्तीद्रवन्त्यो एको मद्ययोग एको भक्ष्ययोगश्च—

तयोश्चापि कषायेण मद्यान्यस्योपकल्पयेत् ॥२१॥
दन्तीकाथेन चालोढ्य दन्तीतैलेन साधितान् ।
गुडलावणिकान् भक्ष्यान् विविधान् भक्ष्येन्नरः ॥२२॥

तयो ते अन्नेना इन दोनोंके, कषायेण च अपि उपायथी कषायसे, अथ आ विरेच्य रोगी भाटे इस विरेच्य रोगीके लिए, मद्यानि रस मद्य, उपकल्पयेत् अनावली बनावे, दन्तीकाथेन च दन्तीना कषाथभा दन्तीके काथमें, आलोढ्य दोणी घोलकर, दन्ती तैलेन दन्तीना तैलभा दन्तीके तैलमें, साधितान् सिद्ध करेला सिद्ध किये, गुडलावणिकान् गोण अने लवणुवाणा गुड और नमकसे बनाये, विविधान् विविध प्रकारना विविध प्रकारके, भक्ष्यान् भक्ष्येने भक्ष्योंको, नर भनुष्ये मनुष्य, भक्ष्येत् आना खावे ॥ २१-२२ ॥

21-22 With their decoction wines may also be prepared. Various kinds of sweet and savoury articles of diet made by mixing them with the decoction

१९ माषयूषं च—माषयूषांश्च (घ. ङ. क.)

२० कार्या चोत्कारिका कार्ष्णीयोत्कारिका (घ. ङ.)

२१ मद्यान्यस्य—मद्यमस्य (क. घ. ङ.)

२२ दन्तीकाथेन चालोढ्य—दन्तीकषायेर्जुलिताम् (ग. ङ. घ. ङ.)

of red physic nut and preparing in its oil, may be eaten

दन्तीद्रवन्त्योः एकोऽपरशूर्णयोगः —

दन्तीं द्रवन्तीं मरिचं यवानीमुपकुञ्चिकाम् ।
नागरं हेमदुग्धां च चित्रक चेति चूर्णितम् ॥२३॥

सप्ताहं भावयेन्मृजे गवां पाणितलं ततः ।
पिवेद्भूनेन जीर्णं तु विरिक्तश्चापि तर्पणम् ॥२४॥

सर्वरोगहरं मुख्यं च वैष्णवेषु यौगिकम् ।
चूर्णं तदनपायित्वाहालवृद्धेषु पूजितम् ॥२५॥

दुर्भकाजीर्णपार्श्वार्तिगुल्मप्लीहोदरेषु च ।
गण्डमालासु वाते च पाण्डुरोगे च वास्यते ॥२६॥

दन्तीम् दन्ती दन्ती, द्रवन्तीम् द्रवन्ती द्रवन्ती, उप-
कुञ्चिकाम् उपकुञ्चिकाम् उपकुञ्चिकाम्, नागरम् सूठ सोंठ,
हेमदुग्धां च हीरवी (काश्मीर) हीरवी (काश्मीर),
चित्रकम् च चित्रक और चित्रक, इति औषधोऽनु इति,
चूर्णितम् चूर्ण करी चूर्ण करके, गवां गायना गायके,
मृजे मृजनी मृजनी, सप्ताहम् सात दिवस सुधी सात
दिन तक, भावयेत् भावना देवी भावना देवे, ततः
पश्चात् पीछे, पाणितलम् पीछे तोला पीछे एक तोला
मात्रामें, घृतेन घी साथे पीछे साथ, पिवेत् पीछे पीवे
जीर्णं तु औषध पश्चात् औषध जीर्ण होने पर,
विरिक्तं च अने रोग लागी औषध पीछे और विरिक्त
होने पर, तर्पणम् च अपि तर्पण पश्चात् पीछे तर्पण भी
पीवे, तद् चूर्णम् ते चूर्ण वह चूर्ण, सर्वरोगहरम् सर्व
रोग हरनारुं सर्व रोगोंको नष्ट करनेवाला, मुख्यम्
मुख्य छे मुख्य है सर्वेषु सर्व सब क्रतुषु क्रतुओंमें,
यौगिकम् यौगिक शिष्ट छे प्रयुक्त किया जा
सकता है. अनपायित्वा नुक्षानकाष्ठ न होवाथी
हानिकारक न होनेसे बालवृद्धेषु बालक अने वृद्ध
योक्षामां पुरुष बाल और वृद्ध लोगोंमें भी, पूजितम्
मान्य छे प्रशस्त है, दुर्भक्त- अने दुष्ट लोभनधी

अथैवां और दूषित भोजनसे उत्पन्न, अजीर्ण- अजीर्ण
अजीर्ण, पार्श्वार्ति- पार्श्वार्ति पार्श्वार्ति, गुल्म- गुल्म
गुल्म, प्लीहा- प्लीहा प्लीहा, उदरेषु च उदरेषु उदर-
रोग, गण्डमालासु गण्डमाला गण्डमाला, वाते च वात-
विदार वातरोग, पाण्डुरोगे च पाण्डुरोग पाण्डुरोगमां और
पाण्डुरोगमें, वास्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ २३-२६ ॥

23-26. Take red physic nut, physic nut, black pepper, bishop's weed, black cumin, dry ginger, yellow milk plant and white flowered leadwort and triturate them well. This powder should be impregnated with cow's urine for a week. A person must take one tola of this powder as potion with ghee. When the dose has been digested and the person well purged, demulcent drink should be given This powder is the foremost panacea for all kinds of disorders and is a good preparation to suit all seasons, and as it is attended with no harmful effects it is recommended for the young as well as the aged It is recommended in inappetence, indigestion, pain in the sides, gulma, splenic disorders, abdominal diseases, scrofula, morbid vata and anemia.

दन्तीद्रवन्त्यो एको मोदकयोगः —

एवं चित्रकदन्त्योश्च इरीतक्याश्च विंशतिः ।
त्रिवृत्पिप्पलिकर्षौ द्वौ गुडस्याष्टपलेन तत् ॥२७॥
त्रितीय मोदकान् कुर्याद्दशैकं मक्षयेत्ततः ।
उष्णाम्बु च पिवेच्चानु दशमे दशमेऽह्नि च ॥२८॥
एते निष्पदिहाराः स्युः सर्वरोगनिवर्हणाः ।
ग्रहणीपाण्डुरोगार्शः कण्ठकोष्ठानिलापहाः ॥२९॥

२७. त्रिवृत्पिप्पलिकर्षौ द्वौ-पिप्पलीत्रिवृत्पिप्पली २८।

२८. पिवेच्चानु-पिवेच्छेयम् (प फ)

२९. ग्रीहणीपाण्डुरोग-ग्रहणीपाण्डुरोग २८८।

२४ जीर्ण-चूर्ण (प फ)

२५ यौगिकम्-सोम-श त)

२६. गण्डमालासु वाते गण्डमालासु वाते च (प य य फ)

चित्रकदन्त्यो. च चित्रक अने दन्ती चित्रक और दन्ती, पलम् चार चार तोला चार चार तोला, हरीतक्याः च ६२३ हरद, विंशतिः वीस (सम्भामा) वीस (सख्यामें), त्रिवृत्पिप्पली- अने त्रिवृत तथा पीपर और त्रिवृत तथा पिप्पली, द्रौ कर्षौ भूभे तोला दो दो तोले, तप्त तेओले उनको, गुडस्य गोणना गुडके, अष्टपलेन ३२ तोलानी साथे ३२ तोलेके साथ, द्वितीय भेगवीने मिलाकर, दश दश दस, मोदकान् मोदक लड्डू, कुर्यात् ४२वा बनाये, तत पछी पीछे, दशमे दशमे दसवें, दशमे दशमे दसवें, अह्नि च द्विसे दिन एकम् ओष्ठ ओष्ठ मोदक एक एक लड्डू, अक्षयेत् भावे खावे अनु च अने ७५२ और उपरसे, उष्णाम्बु गरम पाणी गरम पानी, पिबेत् च पीवु पीवे, एते आ ये मोदक निष्परिहाराः परहेल्लनी अपेक्षा राभता नथी परहेजकी अपेक्षा नहीं रखने, सर्वरोग- सर्व रोगने। सब रोगोंको, निर्वहणा नाश करे छे नष्ट करते है, ग्रहणी- अने अक्षणी ग्रहणी पाण्डुरोग- पांडुरोग पांडुरोग, अर्शः- अर्श अर्श, कण्डू- भूभवाण कण्डू, कोठ- डाँठ कोठ, अनिल- अने वायुने और वायुको, अपहा स्यु ६२३ छे करते है ॥ २७-२९ ॥

27-29 Take four tolas each of white flowered leadwort and red physic nut, twenty chebulic myrobalans, two tolas of turpeth and long pepper and thirty-two tolas of gur and prepare ten sweet boluses with these Take one of these sweetboluses followed by a potion of hot water once every ten days. They do not demand any special after-regimen and are universal remedies though particularly for assimilation disorders, anemia, piles, pruritus, wheals and morbid vata.

दन्तीद्रवन्त्यो- एक कषाययोग —

दन्तीद्विपलनिर्यूहो द्राक्षार्धप्रस्थसाधितः ।

३०. प्रस्थसाधित-प्रस्थमयुत (क ग घ ङ)

विरेचन पित्तकासे पाण्डुरोगे च शस्यते ॥३०॥

द्राक्ष- द्राक्षना मुनक्के, अर्धप्रस्थ- ३२ तोलाधी ३२ तोलेसे, साधित- तैयार करेला सिद्ध किया, दन्तीद्विपल- ८ तोला दन्तीने। ८ तोले दन्तीका निर्यूहः अर्थात् साथ, पित्तकासे पित्तकासमा पित्तजन्य कासमें, पाण्डुरोगे च अने पांडुरोगमा और पांडुरोगमें, विरेचनम् विरेचन भाटे विरेचनके लिए, शस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ३० ॥

30. The extract of eight tolas of the red physic nut prepared with 32 tolas of grapes is a purgative preparation recommended in cough due to pitta and in anemia

दन्तीद्रवन्त्यो एकः कल्कयोगः —

दन्तीकल्कं समगुडं शीतवारियुतं पिबेत् ।

विरेचनं मुख्यतम कामलाहरमुत्तमम् ॥३१॥

समगुडम् सम प्रमात्रमा गोण साथे सम प्रमाणमें गुडके साथ, दन्तीकल्कम् दन्तीने। ४६३ भेगवी दन्तीका कल्क मिलाकर, शीतवारियुतम् ठंडा पाणी साथे ठंडे पानीके साथ, पिबेत् पीवे पीवे, मुख्यतमम् आ सौधी मुख्य यह सबसे मुख्य, उत्तमम् अने उत्तम और उत्तम, कामलाहरम् कामला मटाडनाडु कामलानाशक, विरेचनम् विरेचन छे विरेचन है ॥ ३१ ॥

31. The paste of red physic nut and equal parts of the gur should be

३०. विरेचन-शोधन (घ ङ त)

३१. विरेचन मुख्यतम-एतद्विरेचन मुख्य (घ)

॥ एतच्छ्लोकान्तरम् —

शृण्ठो-नरिचपिप्लव्य कार्षिका स्यु पृष्क् पृष्क् ।

द्विगुणे शर्करैके च शङ्खनी स्याच्चतुर्गुणा ॥

नीलिनीमष्टगुणिता द्विरष्टगुणिता तथा ।

दन्तीं द्रवन्ती त्वक्शानमेक चात्र प्रदापयेत् ॥

तस्मादर्धपल चूर्णाद्विज्ञानाध्वीवसयुतम् ।

शीतोदकानुपानं तु निरपायं विरेचनम् ॥

श्लेषिकः पाठ. (ङ. त) पुस्तकयो. ।

taken as potion mixed with cold water. This is a foremost purgative potion and a most effective cure for jaundice

દન્તીદ્રવન્ત્યોઃ પશ્ચાસવયોગાઃ—

શ્યામાદન્તીરસે ગૌડઃ પિપ્પલીફલચિત્રકૈઃ ।
લિપ્તેઽરિષ્ટોઽનિલશ્લેષ્મણીહપાણ્ડુદરાપહઃ ॥૩૨॥

પિપ્પલી- પીપર પિપ્પલી, ફલ- મીઠા મૈનફલ, ચિત્રકૈઃ અને ચિત્રકથી ઔર ચિત્રકરે, લિપ્તે લીપેલા થાણી અંદર લિપ્ત થકેકે અંદર, શ્યામા- શ્યામા શ્યામા, દન્તી- અને દન્તીના ઔર દન્તીકે, રસે ક્વાથમાં કાથમેં, ગૌડ. ગોળથી કરેલો ગુલ્મ સનાયા, અરિષ્ટઃ અરિષ્ટ અરિષ્ટ, અનિલ- વાત વાયુ, શ્લેષ્મ- કફ, પાણ્ડુ- પેલીલા પીલા, પાણ્ડુ- પાંડુરોગ પાણ્ડુરોગ, હર- અને ઉદરોગનો ઔર હરોગનો, અપહઃ નાશ કરે છે નષ્ટ કરતા હૈ ॥ ૩૨ ॥

32. A medicated wine prepared of gur and the juice of black turpeth and red physic nut and physic nut, in a pot lined with long pepper, emetic nut and white flowered leadwort, is curative of morbid vata and kapha, splenic disorders, anemia and abdominal diseases.

તથા દન્તીદ્રવન્ત્યોઃ કષાયે સાજગન્ધયોઃ ।
ગૌડઃ કાર્યોઽઽજશ્લઙ્ગયા વા સૈવ સુખવિરેચનઃ ૩૩

તથા તે જ પ્રમાણે તથા, સાજગન્ધયોઃ આશ્ણીસદિત હુકકે સાથ, દન્તીદ્રવન્ત્યોઃ જ દન્તી અને દ્રવન્તીના દન્તી ઔર દ્રવન્તીકે, અજશ્લઙ્ગયા વા અથવા અજશ્લઙ્ગીની સાથે દન્તી તથા દ્રવન્તીના અથવા અજશ્લઙ્ગીકે સાથ દન્તી તથા દ્રવન્તીકે, કષાયે ક્વાથમાં કાથમેં, ગૌડ

ગોળથી ગુલ્મ, કાર્ય- અરિષ્ટ કરેલો બેઈએ અરિષ્ટ કરના ચાહિય, સઃ સૈ તે વહ, સુખવિરેચન સુખપૂર્વક વિરેચન કરનાર છે સુખપૂર્વક વિરેચન કરનેવાલા હૈ ॥ ૩૩ ॥

33. A medicated wine of gur may likewise be prepared with the decoction of red physic nut and physic nut and wild carrot, or with the two former drugs and Ajasringi. It acts as an easy purgative

તત્ત્વર્ણકાથમાપામ્બુકિણ્વતોયસમુદ્રવા ।
મદિરા કફગુલ્માલ્પવહ્નિપાર્શ્વકટિપ્રદે ॥૩૪॥

તત્ત્વર્ણ- તેઓનું ત્વર્ણ તનકા વર્ણ, કાથ ક્વાથ કાથ, માપામ્બુ- અડદનો ક્વાથ ઉદ્દકા કાથ, કિણ્વ- સુરાખીજ કિણ્વ, તોય- અને પાણીથી ઔર જલસે, સમુદ્રવા ઉત્પન્ન થયેલી વની હુરે, મદિરા મદિરા મદિરાકા, કફગુલ્મ- કફગુલ્મ ગુલ્મ કફગુલ્મ, અલ્પવહ્નિ- મદામિ મદામિ, પાર્શ્વ- પાર્શ્વપ્રદ પાર્શ્વપ્રદ, કટિપ્રદે અને કટિપ્રદમાં પ્રયોજવી ઔર કટિપ્રદમેં ઉપયોગ કરના ચાહિય ॥ ૩૪ ॥

34. The medicated wine prepared from the powder of the decoction of the red physic nut and physic nut mixed with black-gram water and the solution of yeast, is curative of morbid kapha gulma weakness of the gastric fire and rigidity of the sides and waist.

एकैकः सौवीरकतुपोदकसुराकम्पिष्ठयोगः—

अजगन्धकपायेण सौवीरकतुपोदके ।
सुराकम्पिष्ठके योगौ लोध्रवच्च तयोः स्मृतौ ॥३५॥

અજગન્ધા- આશ્ણીના હુકકે, કષાયેજ ક્વાથથી કષાયકે સાથ, સૌવીરક- સૌવીરક સૌવીરક, તુપોદકે અને તુપોદકે તેમાર કરવાં બેઈએ ઔર તુપોદક તૈયાર કરને ચાહિય, સુરાકમ્પિષ્ઠકે સુરા અને ક્ષીરમાં સુરા ઔર રોરીમેં, તયોઃ દન્તી તથા દ્રવન્તીના દન્તી ઔર દ્રવન્તીકે, યોગો જ છે યોગ દો યોગ, કોષ્ઠવદ્

૩૨ પ્લીહ-ક્લિમિ (દ.)

૩૩ તથા દન્તીદ્રવન્ત્યોઃ કષાયે સાજગન્ધયોઃ—દન્તીદ્રવ-
ન્ત્યોઃશરિષ્ટ કષાયેજાજગન્ધયો (દ.)

,, નવા-નામા (ખ.)

,, સૈ-સૈ. (ક. ડ. ધ.)

क्षेधरन्ती पेठे लोवके समान, स्मृतौ उद्धृता छे कहे है ॥ ३५ ॥

35 Preparations of medicated Sauveeraka and Tushodaka wines may be made of these two drugs with the decoction of wild carrot. Preparations of medicated Sura wine and Kamala may be made of these drugs in the same manner as lodh

अध्यायोक्तार्थसंग्रहः—

तत्र श्लोकाः—

(दध्यादिषु त्रयः पञ्च प्रियालाद्यैस्त्रयो रसे ।
 छेहेषु वै त्रयो लेह्याः षट् चूर्णे त्वेक एव च ॥३६॥
 इक्षुवेकस्तथा मुद्गमांसानां च रसास्त्रयः ।
 यवाग्वहो त्रयश्चैव उक्त उत्कारिकाविधौ ॥३७॥
 एकश्च मोदके मधे चैकस्तत्काथतैलके ।
 चूर्णमेकं पुनश्चैको मोदकः पञ्च चासवे ॥३८॥
 एकः सौवीरकेऽथैको योगः स्यात्तु तुषोदके ।
 एका सुरैकः कम्पिले तथा पञ्च घृते स्मृताः ॥३९॥
 दन्तीद्रवन्तीकल्पेऽस्मिन् प्रोक्ताः षोडशकास्त्रयः ।
 नानाविधानां योगानां भक्तिदोषाययान्प्रति ॥४०॥

तत्र श्लोका ते विषयभा उपसङ्खारना श्लोका छे के उस विषयमें उपसंहारके श्लोक हैं कि, दध्यादिषु इक्षु वजेरेभा दधि आदिमें, त्रयः त्रयु तीन, प्रियालाद्यै-प्रियाल वजेरेथो प्रियाल आदिमें, पञ्च पांथ पाच, रसे त्रयः भसिरसभा त्रयु मांसरसमें तीन, स्नेहेषु वै स्नेहोभा स्नेहमें, त्रयः त्रयु तीन, लेह्या लेह लेहमें षट् छ छः, चूर्णे तु यूर्णभा चूर्णमें, एकः एव च ओक एक, इक्षौ शेरीभा इक्षुमें, एकः ओक एक, तथा तथा तत्रा, मुद्गमांसानाम् च भगू अने भसिना मूग और मांसोंसे, रसाः त्रयः त्रयु रस तीन रस, यवाग्वहो यवागू वजेरेभा यवागू आदिसे, त्रयः च एव त्रयु न

३६. लेह्या.—लेहा (व. छ.)

३७. त्रयश्चैव—त्रयश्चैक (व. छ.)

तीन ही, उत्कारिकाविधौ तेभ्य उत्कारिकाविधिभा ओक योग एव उत्कारिकाविधिमें एक योग, उक्त उद्धृता छे कहा है, मोदके मोदकभा मोदकमें, एक च ओक एक, मधे मधभा मधमें, एक. च ओक एक, तत्काथ-तैलके दलीना उत्राथ तथा तैलभा ओक दन्तीके काथ और तैलमें एक, चूर्णश्च यूर्ण चूर्णमें, एकश्च ओक एक, पुनः च शरीरे फिर, मोदक मोदकभा लहूमें, एकः ओक एक, आसवे च आसवभा आसवमें, पञ्च पांथ पाच, सौवीरके सौवीरकभा सौवीरकमें एक ओक एक, यथा तुषोदके तु अने तुषोदकभा और तुषोदकमें, एकः योग ओक योग एक योग, स्यात् तथा छे होता है, सुरा एका सुरभा ओक सुरा में एक, कम्पिले क्षपीलाभा रोरीमें, एक ओक एक, तथा तथा तथा, घृते घीभा घीमें, पञ्च पांथ योग पाच योग, स्मृताः उद्धृता छे कहे हैं, अस्मिन् आ इम, दन्ती-द्रवन्ती- दन्ती अने द्रवन्तीना दन्ती और द्रवन्तीके, कल्पे क्षपभा कल्पमें, भक्तिदोषाययान् रुचि, दोष अने रोग रुचि दोष एवं रोगोंके, प्रति अनुसार अनुसार, नानाविधानाम् विविध प्रकारना नाना प्रकारके, योगानाम् योगाना योगोंके, त्रयः षोडशकाः सोण सोणना त्रयु समूहो (४८ योग) सोलह सोलहके तीन समूह (४८ योग), प्रोक्ता उद्धृता अत्राववाभा आल्या छे कहे हैं ॥ ३६-४० ॥

Here are the recapitulatory verses—

36-40 Three preparations in curds etc five in b Buchanan's mango etc., three in meat juices, three in unctuous substances, six preparations of linctus, one preparation of powder, one likewise in sugarcane, three preparations in the juice of green gram and meat, three preparations in gruel etc, one preparation of Utkarika cake one of sweet bolus, one in wine, one preparation in decoction and oil one preparation of powder and one again of sweet bolus and five of medicated wines; one preparation of Sauveeraka

wine and one of Tushodaka wine. one preparation of Sura wine, one preparation of Kamala and five preparations of ghee. Thus in all, forty-eight preparations of various kinds to suit the various tastes of persons and the conditions of morbidity and stages of diseases, have been described in this chapter on the pharmaceutics of the red physic nut and physic nut.

પચ્ચદશદ્રવ્યાણ્યાશ્રિત્ય વમને વિરેચને ચ યાવન્તો યોગા
સક્તાસ્તદ્વિદેશઃ—

ત્રિશતં પચ્ચપચ્ચાશ્ચયોગાનાં વમને સ્મૃતમ્ ।
દ્વે શતે નવકાઃ પચ્ચ યોગાનાં તુ વિરેચને ॥૪૧॥
ઊર્ધ્વાનુલોમભાગાનામિત્યુક્તાનિ શતાનિ ષટ્ ।
પ્રાધાન્યતઃ સમાશ્રિત્ય દ્રવ્યાણિ દશ પચ્ચ ચ ॥૪૨॥

વમને વમનની અ ૬૨ વમનમે, યોગાનામ્ ત્રિશ-
તમ્ પચ્ચપચ્ચાશ્ચ ત્રણસો ૫ થાવન યોગો ત્રીસો
પચ્ચન યોગ, સ્મૃતમ્ ૬૯૫ છે કહે છે, વિરેચને તુ અને
વિરેચનમાં બૌર વિરેચનમે, યોગાનામ્ દ્વે શતે પચ્ચનવકા
બસો પિસ્તાલીસ યોગો ૬૯૫ છે દો સૌ પૈતાલીસ યોગ
કહે છે, હિતિ આવી રીતે ઇસી તરહ, પ્રાધાન્યતઃ
મુખ્યત્વે કરીને મુખ્યતઃ, દશ પચ્ચ ૫૬૨ પન્દર, ચ
દ્રવ્યાણિ ૬૦થોને દ્રવ્યોકા, સમાશ્રિત્ય આશ્રય કરીને
આશ્રય લેકર, ઊર્ધ્વ-અનુલોમ-ભાગાનામ્ વમન તથા
વિરેચનના વમન તથા વિરેચનકે, ષટ્શતાનિ છસો યોગ
છઃ સૌ યોગ, સક્તાનિ ૬૯૫ છે કહે છે ॥ ૪૧-૪૨ ॥

41-42. Three hundred and fifty-five preparations for the purpose of emesis have been described and two hundred forty-five preparations for the purpose of purgation—thus making, in all six hundred preparations for purifying the upper and the lower regions of the body. These preparations are derived from fifteen basic drugs

યોગયંજ્ઞા કથં ભવતિ—

ભવન્તિ ચાષ—

યદ્દિ યેન પ્રધાનેન દ્રવ્યં સમુપસૃજ્યતે ।
તત્સજ્જકઃ સ યોગો વૈ ભવતીતિ વિનિશ્ચયઃ ॥૪૩॥

અત્ર ચ આ વિષયમાં ઇસ વિષયમે, ભવન્તિ શ્લોકો
કે કે શ્લોક છે કિ, યત્ હિ યે જો, દ્રવ્યમ્ દ્રવ્ય દ્રવ્ય,
યેન યે જિસ, પ્રધાનેન પ્રધાન દ્રવ્યની સાથે પ્રધાન
દ્રવ્યકે સાથ, સમુપસૃજ્યતે મળે છે મિલતા છે,
તત્સજ્જક તેના નામનેા ઉમકે નામકે, સઃ યોગ, તે
યોગ વહ યોગ, ભવતિ થાય છે હોતા છે, હિતિ એ યહ,
વિનિશ્ચયઃ સિદ્ધાંત છે સિદ્ધાન્ત છે ॥ ૪૩ ॥

Here are verses again—

43. It has been laid down that a compound preparation is named after the basic drug which forms its principal active ingredient.

ગુણભૂતાના સુરાદીનાં ફલાદિપ્રધાનદ્રવ્યાનુવર્તિત્વમ્—

ફલાદીનાં પ્રધાનાનાં ગુણભૂતાઃ સુરાદયઃ ।
તે હિ તામ્યનુવર્તન્તે મનુજેન્દ્રમિવેતરે ॥૪૪॥

સુરાદય સુરા વગેરે દ્રવ્ય સુરાઆદિ દ્રવ્ય, ફલા-
દીનામ્ મીઠળ વગેરે મૈનફલ આદિ, પ્રધાનાનામ્ પ્રધાન
દ્રવ્યોનાં પ્રધાન દ્રવ્યોકે, ગુણભૂતાઃ ગૌણ દ્રવ્યો છે ગુણ-
ભૂત દ્રવ્ય છે, હિ કરાણુ કે ક્યોંકિ, હવરે બીજા શ્લોકો
દમરે લોગ, મનુજેન્દ્રમ્ હવ જેમ રાખને અનુસરે છે
જેસે રાજાકો અનુસરતે છે, તે તેમ તેઓ વૈસે વે, તાનિ
તે પ્રધાનદ્રવ્યોને ડન પ્રધાનદ્રવ્યોકો, અનુવર્તન્તે અનુસરે
છે અનુસરતે છે ॥ ૪૪ ॥

44 In the prescription of a compound where the emetic nut etc., form the basic or principal drug, wines etc. occupy the secondary role as constituents, vehicles or excipients. They

૪૩ યોગો વૈ—મયોગો (૫ પ)

મ યોગો વૈ ભવતીતિ વિનિશ્ચય.—સ મયોગો પ્રાતીતિ
વિનિશ્ચય (૫ પ)
વિનિશ્ચય—વિનિશ્ચય (૫ પ)

follow the main drug in the prescription, even as the attendants follow the king.

તેષાં વિરુદ્ધવીર્યત્વેઽપ્યવાધકત્વમ્—

વિરુદ્ધવીર્યમપ્યેવાં પ્રધાનાનામવાધકમ્ ।

અધિકં તુલ્યવીર્યે હિ ક્રિયાસામર્થ્યમિષ્યતે ॥૪૫॥

एषाम् ओ शुलुभूत द्रव्येभ्युं इन गुणभूत द्रव्योंका, विरुद्धवीर्यम् वीरुद्धवीर्यं विरुद्धवीर्यं, अपि पक्षु भी, प्रधानानाम् प्रधान द्रव्येभ्युं प्रधान द्रव्योंका, अवाधकम् आधक भनतुं नथी बाधक नहीं होता, तुल्यवीर्ये हि अने ओ प्रधान तथा शुलुभूत द्रव्येभ्युं वीर्यं समान होय तो यदि प्रधान तथा गुणभूत द्रव्यका वीर्य समान हो तो, क्रियासामर्थ्यम् तेभ्योने। सयोग क्रियाभां अधिक समर्थ थाय छे उनका संयोग क्रियामें अधिक समर्थ होता है, इष्यते अने ते छिष्ट छे और वह इष्ट है ॥ ४५ ॥

45. Even the antagonism of their potency does not vitally impair the main effects of the principal drugs, while admixture of drugs of similar potency intensifies its action

વિરુદ્ધવીર્યાનાં પ્રયોગે હેતુઃ—

इष्टवर्णरसरस्पर्शगन्धार्थं प्रति चामयम् ।

अतो विरुद्धवीर्याणां प्रयोग इति निश्चितम् ॥४६॥

अतः आथी इसलिए, इष्ट- छिष्ट इष्ट, वर्ण- पक्षुं वर्ण, रस- रस रस, स्पर्श- स्पर्श स्पर्श, गन्धार्थम् अने गन्ध भाटे और गन्धके लिए, चामयम् प्रति च अने रोगांनी चिकित्सा भाटे और रोगकी चिकित्साके लिए, विरुद्ध- वीर्याणाम् विरुद्ध वीर्यवाणा द्रव्येभ्यो। विरुद्ध वीर्यवाले द्रव्योंका, प्रयोगः प्रयोग आवश्यक छे प्रयोग आवश्यक है, इति निश्चितम् ओ निश्चय छे यह निश्चय है ॥ ४६ ॥

૪૫. અધિકં તુલ્યવીર્યે હિ-સમાનવીર્યસ્ત્વચિકમ્ (ક)

,, અધિકં તુલ્યવીર્યે હિ ક્રિયાસામર્થ્યમિષ્યતે-સમાનવીર્યે સ્વધિકં ક્રિયા સામાન્યમિષ્યતે । (ગ.)

46. As laid down, the use of articles that are of antagonistic potency to the disease is allowed for the purpose of imparting to the medication, pleasant color, taste, touch and odor suitable to the conditions of a disease.

દ્રવ્યાણાં બલાધાનાર્થે સ્વરસભાવના કાર્યા—

भूयश्चैषां बलाधानं कार्यं स्वरसभावनैः ।

सुभावितं ह्यल्पमपि द्रव्यं स्याद्बहुकर्मकम् ॥४७॥

स्वरसैस्तुल्यવીર્યેવાં તસ્માદ્ દ્રવ્યાણિ ભાવયેત્ ।

स्वरसभावनै रवरसनी भावनाथी स्वरसकी भावनासे, एषाम् आ द्रव्येभां इन द्रव्योंमें, भूय बलाधानम् च अधिक भलानी उत्पत्ति अधिक बलकी उत्पत्ति, कार्यम् करनी ओछिओ करनी चाहिए, हि ऊपर छे क्योंकि, सुभावितम् सारी रीते भावना आपेक्षु अच्छी प्रकार भावना दिया हुआ, अल्पम् थोड़ा थोड़ा, अपि पक्षु भी, द्रव्यम् द्रव्य द्रव्य बहुकर्मकम् भलु कर्म करनीर बहुत कार्य करनेवाला, स्यात् थाय छे होता है, तस्माद् तेभी इस लिए, द्रव्याणि द्रव्येभ्योने द्रव्योंको तुल्यवीर्ये अथवा तुल्यवीर्य अथवा तुल्यवीर्य. स्वरसै. वा रवरसोथी के क्वाथोथी स्वरसोंसे या काथोंसे, भावयेत् भावना आपवी ओछिओ भावना देनी चाहिए ॥ ४७ ॥

47-47k. The dynamization of drugs may be done by impregnation with their expressed juice. A drug even though small in measure becomes great in its action, if well impregnated. Therefore, drugs should be impregnated either with their own expressed juice or the expressed juice of the drugs of similar potency

તુલ્યાતુલ્યવીર્યસયોગાદિકાર્યમ્—

अल्पस्यापि सहाय्यत्वं प्रभूतस्यासकर्मताम् ॥४८॥

સુયોગ સંયોગમિસેષકાલસંસ્કારયુકિમિઃ ।

संयोग-संयोग, संयोग, विश्लेष-विश्लेष, विभो-
काल-काल, संस्कार-अने संस्कारनी और
संस्कारनी, युक्तिभिः युक्तिथी युक्तिसे, अल्पस्य अपि
अल्प द्रव्योऽनु पालु अल्प द्रव्यका भी, महार्थत्वम् महान
कार्यं करनारपक्षुं महान कार्यको सिद्ध करना, प्रभूतस्य
अपि अने पुष्कल द्रव्यं पालु और प्रभूत द्रव्यका भी,
अल्पकर्मताम् अल्प कार्यं करनारपक्षुं अल्प कार्य करना,
कुर्यात् करी शक्य है किया जा सकता है ॥ ४८३ ॥

48-48. By skilfully carrying out
synthetic and analytic procedures on
drugs, by time factors and by pharma-
ceutical processes even a small dose of
a drug may be made to produce
powerful action and a big dose of
medication may be made to produce a
very mild result.

अत्रोक्तबीजेनान्ययोगानामपि कल्पना कार्या—

प्रदेशमात्रमेतावद् द्रष्टव्यमिह षट्शतम् ॥४९॥
स्वबुद्धयैवं सहस्राणि कोटीर्वाऽपि प्रकल्पयेत् ।
बहुद्रव्यविकल्पत्वाद्योगसंख्या न विद्यते ॥५०॥

इह अष्टी यहा, एतावत् आठवा इतने, षट्
शतम् ६०० योगो ने अतावत्ता है तेओने ६०० योग
बताये हैं उन्हें, प्रदेशमात्रम् योगोना ओक भाग
योगोंका एक भाग, द्रष्टव्यम् समझना समझना चाहिए,
एवम् आ-प्रमाणे इस प्रकार, सहस्राणि हजारों,
कोटीः वा अपि अथवा करोड़ो योगोनी पक्षु या करोड़ों
योगोंकी भी, स्वबुद्धया पोटानी बुद्धिथी अपनी बुद्धिसे,
प्रकल्पयेत् कल्पना करी देवी कल्पना कर लेनी चाहिए,
बहुद्रव्यविकल्पत्वात् द्रव्यो अने तेओना विद्वयो
(विद्वे) अहु होवाग्यी द्रव्यों और उनके विकल्प अनेक
होनेसे योग-संख्या योगोनी स-ख्या योगोंकी गिनती
न विद्यते यर्ध शके नहीं हो सकती ॥ ४९ ५० ॥

49-50. Here, six hundred prepara-
tions have been described which are

only a fraction of the possible number
of such preparations. According to
one's own intelligence, thousands and
millions of them may be made. As
the combinations of drugs are very
numerous, there can be no limitation
to the extent of their combinations.

तीक्ष्णस्य विरेचनस्य लक्षणम्—

तीक्ष्णमध्यमदूनां तु तेषां शृणुत लक्षणम् ।
सुखं क्षिप्रं महावेगप्रसक्तं यत् प्रवर्तते ॥५१॥
नातिग्लानिकरं पायौ हृदये न च रुक्कम् ।
अन्तराशयमक्षिपवन् कृत्स्नं दोषं निरम्यति ॥५२॥
विरेचनं निरुहो वा तत्तीक्ष्णमिति निर्दिशेत् ।

तेषां ते उन, तीक्ष्ण-तीक्ष्ण, मध्य-मध्य
मध्य, मृदूनाम् अने मृदु विरेचनोना और मृदु
विरेचनोंके, लक्षणम् तु लक्षण लक्षणोंके शृणुतसंभोगो
सुनो, यत् ने जो, विरेचनम् विरेचन विरेचन, निरुहः
वा अथवा निरुह या निरुह सुखम् सुखपूर्वक सुख-
पूर्वक, क्षिप्रम् जल्दीथी जल्दी, महावेगम् महावेगभी
अतिवेगपूर्वक, असक्तम् अने रोड़ाया वगैर और विना रुका-
वटके, प्रवर्तते प्रवर्तते प्रवृत्त होता है, पायौ गुदाभा
गुदामें, नातिग्लानिकरम् न अहु ग्लानि न करे अति-
पीडा उत्पन्न न करे, हृदये हृदयभा हृदयमें रुक्कम् च
न पीडा न करे दर्द न करे, अन्तराशयम् अन्तराशयमें
अन्तराशयको, अक्षिपवन् धन कर्पा विना क्षति पहुंचावे
विना, कृत्स्नम् सधरा सम्पूर्ण, दोषम् दोषने दोषको,
निरम्यति अहार डाढी नाणे छे बाहर निकाल देता है,
यत् तेने उसको तीक्ष्णम् इति तीक्ष्ण तीक्ष्ण, निर्दिशेत्
अधुना जानना चाहिए ॥ ५१-५२ ॥

51-52. Now learn the characteris-
tics of the strong, moderate and mild
types of action of these drugs That
which acts easily, quickly, with great
force and unhindered, which does not

५१-५२. अन्तराशयमक्षिपवन्-अन्तराशय-क्षिपवन् (५१-५२)

—अक्षिपवन्-अक्षिपवन् (५१-५२)

५०. योगसंख्या न विद्यते (५०)

induce exhaustion and which causes no pain in the rectum or the stomach, which without causing griping in the intestines eliminates the entire morbid matter, be it a purgative or an evacua- tive enema, is to be regarded as of the strong type.

કય મેષજ તીક્ષ્ણત્વં મધ્યત્વ મન્દત્વ ચ યાતિ—

જલાગ્નિકૌટૈરસ્પૃષ્ટં દેશકાલગુણાન્વિતમ્ ॥૫૩॥

ઈવન્માત્રાધિકૈર્યુક્ત તુલ્યવીર્યૈઃ સુભાવિતમ્ ।

છેદસ્તેદોપપન્નસ્ય તીક્ષ્ણત્વં યાતિ મેષજમ્ ॥૫૪॥

જલાગ્નિકૌટૈઃ જલ, અગ્નિ અને જલુઓએ જલ, અગ્નિ ઓર કૌટોંસે, અસ્પૃષ્ટમ્ સ્પર્શ ન કર્યો હોય તેવું અદ્વિત દેશ- દેશ દશ, કાલ- અને કાલના ઓર કાલકે, ગુણ ગુણથી ગુણોંસે, અન્વિતમ્ યુક્ત યુક્ત, ઈવત્ થોડીક થોડીસી, માત્રાધિકૈ યુક્ત અધિક માત્રાવાળુ માત્રામે અધિક હોનેવાલી, તુલ્યવીર્યૈઃ તુલ્ય વીર્યવાળાં દ્રવ્યોની સમાન વીર્યવાળી ઔષધિયોંસે, સુભાવિતમ્ સારી પેટે ભાવના દીધેલ મલી પ્રકાર ભવિત, મેષજમ્ ઔષધ ઔષધ, સ્નેહ- સ્નેહન સ્નેહન, સ્વેદ- અને સ્વેદન ઓર સ્વેદન, ઉપપન્નસ્ય પામેલ પુરુષને માટે દિયે હુઈ મનુષ્યમે, તીક્ષ્ણત્વમ્ તીક્ષ્ણ તીક્ષ્ણ, યાતિ બને છે બન જાતી હે ॥ ૫૩-૫૪ ॥

53-54. The drug that has not been impaired by water, fire or insects, which is imbued with the beneficial qualities of soil and season, that has to be used in a slightly bigger dose, and which is well impregnated with the juice of a drug of similar potency acquires strong power of action on a person who has undergone the preliminary oleation and sudation procedures.

કિંચિદેભિર્ગુણૈર્હીનં પૂર્વોક્તૈર્માત્રયા તથા ।

સ્નિગ્ધસ્વિન્નસ્ય વા સમ્યક્કાર્યં ભવતિ મેષજમ્ ૫૫

પૂર્વોક્તૈઃ અગાઉ કહેલા ઉપર્યુક્ત, અગ્નિઃ ગુણઃ એ ગુણોથી અને ગુણોંસે, તથા તથા એવ, માત્રયા માત્રાથી માત્રાસે, કિંચિદ્ કંઈક કુછ, હીનમ્ હીન કમ, મેષજમ્ ઔષધ ઔષધ, સમ્યક્ સારી રીતે મલી પ્રકાર, સ્નિગ્ધસ્વિન્નસ્ય વા સ્નેહન તથા સ્વેદન પામેલા પુરુષને માટે સ્નેહન- સ્વેદન દિયે પુરુષમે પ્રયુક્ત કરને પર, મધ્યમ્ મધ્ય મધ્ય, ભવતિ બને છે હો જાતી હે ॥ ૫૫ ॥

55. The drug that is slightly inferior as regards the qualities described above and administered in a smaller dose to a person who has undergone the oleation and sudation procedures, has a moderate action.

મન્દવીર્યં વિરુદ્ધસ્ય હીનમાત્રં તુ મેષજમ્ ।

અતુલ્યવીર્યૈઃ સંયુક્તં મૃદુ સ્યાન્મન્દવેગવત્ ॥૫૬॥

મન્દવીર્યમ્ મન્દ વીર્યવાળુ મન્દવીર્ય હીનમાત્રમ્ હીન માત્રાવાળુ માત્રામે હીન, અતુલ્યવીર્યૈઃ અસમાન વીર્યવાળાં દ્રવ્યથી અસમાન વીર્યવાળી ઔષધિયોંસે, સંયુક્તમ્ યુક્ત યુક્ત, મન્દવેગવત્ અને મન્દ વેગવાળું ઓર મન્દ વેગવાળી, મેષજમ્ તુ ઔષધ ઔષધ, વિરુદ્ધસ્ય વિરુદ્ધ પુરુષને માટે રુદ્ધ પુરુષમે, મૃદુ મૃદુ મૃદુ, ભાવ બને છે હોતી હે ॥ ૫૬ ॥

56 The drug that is of low potency and is combined with the drugs of antagonistic potency and administered in a very small dose to a person who is dehydrated, has a mild and slow action

તીક્ષ્ણાદીનિ મેષજાનિ રૂઢુ યોગ્યાનિ—

અકૃત્ત્વદોષહરણાદશુભી તે વલીયસામ્ ।

મધ્યાવરવલાનાં તુ પ્રયોજ્યે સિદ્ધિમિચ્છતા ॥૫૭॥

૫૭ અકૃત્ત્વ તે વલીયસામ્—અકૃત્ત્વ વલીયસામ્ (જ. ન.)

.. સિદ્ધિમિચ્છતા—સિદ્ધિમિચ્છતા (જ. ન.)

ते मध्य अने मृदु औषध मध्यम और मृदु औषध, अकृत्स्न- दोष-हरणात् अथ दोषने द्वे न कृत्वाथी सम्पूर्ण दोषको बाहिर न निकालनेसे, बलीयसाम् अर्णवान् पुरुषो भाटे बलवान् पुरुषोर्मे, अशुद्धी स शोधन अनर्त्ता नथी अशोधन होती है, सिद्धिम् सिद्धि सिद्धिको, इच्छता धृच्छनार वैद्ये चाहनेवाला वैद्य, मध्य- तेओने। मध्य इनका मध्यम अवतर- अने छीन और हीन, बलानाम् तु अणवाना पुरुषो भाटे बलवानोर्मे, प्रयोज्ये प्रयोग कर्त्तव्यो ओष्ठ्ये प्रयोग करे ॥ ५७ ॥

57. That which does not eliminate the entirety of the morbid matter in a strong person is to be known as an insufficient or unsatisfactory purgative. This may be administered to persons of moderate and low strength to bring about successful purgation.

तीक्ष्णो मध्यो मृदुर्याधिः सर्वमभ्यासपलक्षणः ।
तीक्ष्णादीनि बलावेक्षी भेषजान्येषु योजयेत् ॥५८॥

सर्व- सर्वं लक्षणवाणे। संपूर्ण लक्षणोवाला, मध्य- मध्यम लक्षणवाणे। मध्यम लक्षणोवाला, अल्पलक्षण- अने अल्प लक्षणवाणे। और अल्प लक्षणोवाला, व्याधि- रोग, तीक्ष्ण अनुक्रमे तीक्ष्ण क्रमशः तीक्ष्ण, मध्यः मध्य मध्य, मृदु अने मृदु छे और मृदु होता है, बला- वेक्षी भाटे अक्षने ध्यानमां राभता वैद्ये इस लिए बलको देखनेवाला वैद्य, एषु तेओ। पर तीक्ष्ण आदि रोगोर्मे, तीक्ष्णादीनि तीक्ष्ण वगेरे तीक्ष्ण आदि, भेषजानि औषधा औषधियोंका, योजयेत् योजना प्रयोग करे ॥५८॥

58. Disease is acute, moderate or mild and has all the symptoms or moderate number of symptoms or very few symptoms respectively. Different types of medications should be administered to suit those different conditions as

well as to suit the strength of the patient.

आपित्तदर्शनाद्वमनार्थं भेषजं प्रयोज्यम्—

देयं त्वनिर्हते पूर्वं पीते पश्चात् पुनः पुनः ।
भेषजं वमनार्थीयं प्राय आपित्तदर्शनात् ॥५९॥

पूर्वम् प्रथम प्रथम, पीते पश्चात् तु वमनद्वारा पीत्वा पछी वमन पीनेपर, अनिर्हते दोष अक्षार न नीकणे तो दोष बाहर न फिर आये तो, प्राय अथशः प्रायः, आपित्तदर्शनात् अर्था सुधी वमनमा पित्त दोषाय र्था सुधी जबनक वमनमें पित्तका दर्शन होवे तबतक, वमनार्थीयम् वमन भाटेनु वमन लानेवाली, भेषजम् औषध औषध, पुनः पुनः इरी इरीने बारबार देयम् आप्नु ओष्ठ्ये देवे ॥ ५९ ॥

59 When an emetic potion has not eliminated the morbid matter, it must be administered again and again, till the bile makes its appearance in the vomitted mater.

दोषादिवलमवेक्ष्य भेषजं प्रयोज्यम्—

बलत्रैविध्यमालक्ष्य दोषाणामातुरस्य च ।
पुनः प्रदद्याद्भैषज्यं सर्वशो वा विवर्जयेत् ॥६०॥

दोषाणाम् दोषानुं दोष, आतुरस्य च अने रोगीनुं और रोगीका, बलत्रैविध्यम् त्रय प्रकारनुं अण तीन प्रकारका बल, आलक्ष्य ओष्ठ्ये देखकर, पुनः इरीथी पुनः भेषज्यम् औषध भेषज, प्रदद्यात् देव देना चाहिए, सर्वशः वा अथवा भिद्युत अथवा सर्वथा, विवर्जयेत् न देव न देवे ॥ ६० ॥

60. Keeping in view the three grades of the strength of the morbidity as well as of the strength of the patient, the medication may be repeated or avoided altogether.

५९. वमनार्थीय-वमनार्थीय (क)

६०. बलत्रैविध्यमालक्ष्य-बल त्रिविधमालक्ष्य (ब.)

५८ बलावेक्षी भेषजान्येषु योजयेत्-सिपक् तैषु बलावेक्षी
प्रयोजयेत् (ब.)

अन्यद्वेषज कदा प्रयोज्यम्—

निर्हृते वाऽपि जीर्णे वा दोषनिर्हरणे बुधः ।
शेषजेऽन्यत्प्रयुज्जीत प्रार्थयन्निस्त्रिमुत्तमाम् ॥६१॥

दोषनिर्हरणे दोष अहार आहार दोष निकालनेवाले, शेषजे औषध औषधके, निर्हृते वा नीकुणी अथ निकल जाने पर, जीर्णे वा अपि अथवा पथी अथ त्यारे या जीर्ण हो जाने पर, उत्तमाम् उत्तम उत्तम, सिद्धिम् सिद्धि सफलता, प्रार्थयन् प्रार्थना चढ़नेवाला, बुधः बुध भूपुत्रे बुद्धिमान, अन्यत् इरीती औषध पुनः औषधका, प्रयुज्जीत प्रयोज्य प्रयोग करे ॥ ६१ ॥

61. If the emetic medication gets itself eliminated or gets digested, then the wise physician desiring to eliminate the morbidity successfully should administer another dose.

वमने पाकप्रतीक्षा किमर्थं न कार्या—

अपक्वं वमनं दोषं पच्यमानं विरेचनम् ।
निर्हरेद्वमनस्यातः पाकं न प्रतिपालयेत् ॥६२॥

वमनम् वमन औषध वमन औषध, अपक्वम् पच्यमानं विना पाचन हुए, विरेचनम् विरेचन औषध पच्यमानम् पच्यमान होय त्यारे पचकर, दोषम् दोषने दोषको, निर्हरेत् अहार आहार छे वहार निकाशती है, अतः भाटे इसलिए, वमनस्य वमन वमन औषधके, पाकम् पच्यमान जीर्ण होनेके समयकी, न प्रतिपालयेत् राह न लेवी लेईये प्रतीक्षा न करे ॥ ६२ ॥

62 The emetic dose acts before getting digested, and the purgative dose acts while getting digested. Therefore, in the case of an emetic dose, one should not wait in expectation of delayed action after its digestion.

६२. दोषम्-दोषात् (ख, घ)

कदा पुनः सशोधनौषधं देयम्—

पीते प्रसंसने दोषान्न निर्हृत्य जरां गते ।
वमिते चौषधे धीरः पाययेदौषधं पुनः ॥६३॥

प्रसंसने विरेचन विरेचन, औषधे औषध औषध, पीते पीषा पीषा पीने पर, दोषान्न न निर्हृत्य दोषाने अहार आहार वगर दोषको न निकालकर, जराम् गते पथी अथ पच जाय, वमिते च अथवा उद्धरीता नीकुणी अथ ने। या वमनद्वारा बाहर आजाय तो, धीर धीर वैद्य धीर वैद्य, पुनः इरीती पुनः, औषधम् औषध औषध, पाययेत् पावु पिजाये ॥ ६३ ॥

63 In the case of a purgative potion, if the medication gets itself digested without eliminating the morbidity or the medication is vomited out, the intelligent physician should administer the medication again.

दीप्ताग्निं बहुदोषं तु दृढस्नेहगुणं नरम् ।
दुःशुद्धं तदहर्भुक्तं श्वोभूते पाययेत् पुनः ॥६४॥

दीप्ताग्निम् प्रदीप्त अग्निवाणा प्रदीप्त अग्निवाले, बहुदोषम् बहु दोषवाणा बहुत दोषवाले, दृढ-स्नेहगुणम् शरीरम् स्नेहगुणी दृढतावाणा शरीरमें स्नेहगुणकी दृढतावाले, दुःशुद्धम् अने अराभर संशोधन नहि पायेला और सम्यक् शोधनको प्राप्त नहीं हुए, नरम् तु पुरुषने पुरुषको, तदहर्भुक्तम् ते दिवस भोजन करवा दृढने उस दिन भोजन कराकर, पुनः इरीती पुनः, श्वोभूते भीने दिवसे अगले दिन, पाययेत् विरेचन पावु विरेचन औषध देवे ॥ ६४ ॥

64 If the person with strong gastric fire, excessive morbidity and strong unctuous element has not been fully cleansed, he must be given his food that day and administered the

६१. प्रसंसने-प्रस्कन्दने (घ.)

, औषधम्-आतुरम् (घ)

६४ दुःशुद्धम्-दुःशोधम् (ङ.)

purificatory potion again on the next day.

यो दुर्बलो बहुदोषश्च दोषपाकेन स्वयमेव विरिच्यते तत्र-
कर्तव्यम्—

दुर्बलो बहुदोषश्च दोषपाकेन यो नरः ।

विरिच्यते शनैर्भोज्यैर्भूयस्तमनुसारयेत् ॥६५॥

दुर्बलः दुर्बल, बहुदोषः च अने अहु दोष-
पाणा और बहुत दोषवाले, यः नरः ने पुरुषने जिस
पुरुषको, दोषपाकेन दोष पाडी जवाथा दोषके परिपाकसे,
विरिच्यते विरेचन थाय छे स्वयं विरेचन हो जाता
है, तम् तेने उसे, शनैः धीरे धीरे धीरे धीरे, भूयः
इरीथी फिर भोज्यैः भोजनेन वडे भोजनों द्वारा,
अनुसारयेत् सारथु करवपुं अनुलोमन करावे ॥ ६५ ॥

65. The weak person with excessive morbidity, who purges naturally owing to maturity of the morbidity, must be gradually helped in the movement of his bowels by means of appropriate articles of diet.

दोषशेषशमनोपायः—

वमनैश्च विरेकैश्च विशुद्धस्याप्रमाणतः ।

भोजनान्तरपानाभ्यां दोषशेषं शमं नयेत् ॥६६॥

वमनैः च वमन वमन, विरेकैश्च अने विरेचनथी
और विरेचनसे, अप्रमाणतः विशुद्धस्य नि.शेष शुद्ध
नहि थयेथा पुरुषना पूर्णरूपमें शोधन न होनेपर,
दोषशेषम् आडीना दोषने शेष दोषको, भोजन-अन्तर-
पानाभ्याम् थवागू वजेरे भोजनथी अने उपायपानथी
भोजन और अन्तर पानसे, शमम् शा-न्त शान्त, नयेत्
करवे। करना चाहिए ॥ ६६ ॥

66. If a person that has undergone the purificatory procedures of emesis

and purgation is not fully cleansed, then the residual morbidity in him may be sedated by means of digestive stimulant foods and drinks.

केषां मृद्वौषधं प्रयोज्यम्—

दुर्बलं शोधितं पूर्वमल्पदोषं च मानवम् ।

अपरिज्ञातकोष्ठं च पाययेत्तौषधं मृदु ॥६७॥

दुर्बलम् दुर्बल, पूर्वम् अगाऊ पूर्व, शोधितम्
संशोधन पाभेदा शुद्ध हो चुके, अल्पदोषम् च अने
अल्प दोषवाला और अल्प दोषवाले, अपरिज्ञातकोष्ठम्
च अने जेना कोष्ठानी अपर न होय अने। और
जिसका कोष्ठ ज्ञात नही हो ऐसे, मानवम् मनुष्यने
मनुष्यको, मृदु मृदु मृदु, औषधम् औषध औषध,
पाययेत् पावु पिछानी चाहिए ॥ ६७ ॥

67. A mild medicine should be prescribed as potion in the case of a weak man or one whose morbidity is slight and of one whose bowel-condition is not known.

श्रेयो मृद्वसकृत्पीतमल्पबाधं निरत्ययम् ।

न चातितीक्ष्णं यत् क्षिप्रं जनयेत्प्राणसंशयम् ॥६८॥

मृदु श्रेयः अे अवस्थाभा मृदु औषध श्रेष्ठ छे
इस अवस्थामें मृदु औषध हितकारी है, असकृत्पीतम्
करथु के बारंवार पीधुं होय तो पथु ते बारवार
पीने पर भी वह, अल्पबाधम् थोडुं नुकसान करे छे
थोडी बाधा करती है, निरत्ययम् अने भरथुने। अल्प
करतुं नथी विनाशका भय नहीं करती, यत् जे जो,
क्षिप्रम् तत्तत् क्षीघ्र ही, प्राणसंशयम् प्राणुना भोजनने
प्राणोंके भयको, जनयेत् पेदा करे उत्पन्न करे, अति-
तीक्ष्णम् च न ते अतितीक्ष्ण औषध सारुं नथी वह
अति तीक्ष्ण औषध अच्छी नहीं है ॥ ६८ ॥

68. It is better to take a potion of a mild medication repeatedly as it is attended with only slight discomfort

६५ शनै-रसै (ख. ड त. घ.)

,, ,, -मरैः (फ)

६६. विशुद्धस्याप्रमाणतः-विशुद्धस्य प्रमाणतः (घ. फ.)

६७. मृद्वौषधम् अल्पदोषम् (घ)

and no risk, than to take a very strong medication which is attended with immediate danger to life.

दुर्बलोऽपि महादोषो विरेच्यो बहुशोऽल्पशः ।
मृदुभिर्भेषजैर्दोषा हन्युर्ह्येनमनिर्हताः ॥६९॥

દુર્બલઃ અપિ દુર્ભેદ હોવા છતાં પણ દુર્બલ હોનેપર
મી, મહાદોષઃ મહાદોષવાળા રોગીને મહાન દોષવાળે
રોગીનો, મૃદુભિઃ મૃદુ મૃદુ, મેષજૈઃ ઔષધોથી ઔષધિયોસે,
અલ્પશઃ થોડું થોડું ચોક્કા ચોક્કા, બહુશઃ બહુવાર બહુત-
વાર, વિરેચ્યઃ વિરેચન કરાવવું બેઈએ વિરેચન દેના
ચાહિયે, હિ કારણકે ક્યોંકિ, અનિર્હતાઃ દોષાઃ બહાર
કાઢવામાં નહિ આવેલા દોષો ન નિકાલે હુણ દોષ,
જન્ય એને ઇસકો, હન્યુઃ મારી નાખે છે માર ડાલતે
હે ॥ ૬૯ ॥

69. Even a weak person if afflicted with excessive morbidity should be purged by gradual steps by means of repeated administration of small doses of mild medications, for the morbidity if not eliminated, may kill the patient.

यस्य विरेचनमूर्ध्वं याति तस्य चिकित्सा—

यस्योर्ध्वं कफसंसृष्टं पीतं यात्यानुलोमिकम् ।
वमितं कवलैः शुद्धं लङ्घितं पाययेत्तु तम् ॥७०॥

યસ્ય જેનુ જિસ પુરુષમેં, પીતલ્ પીધેલું પી કહે,
આનુલોમિકમ્ અનુલોમિક ઔષધ અનુલોમિક ઔષધ,
કફસંસ્રુષ્ટમ્ કફ સાથે મળીને કફસે મિલકર, કર્ષ્વમ્
ઉપર તરફ ઉપરની બોર, યાતિ ગમન કરે છે જાતી હો,
તમ્ તુ વમિતમ્ તેને વમન કરવા બેઈસે વમન કરાકે,
કવલૈઃ કોગળા કરાવી કવલદ્વારા, શુદ્ધમ્ શુદ્ધ કાઢી
શુદ્ધ કર, લઙ્ઘિતમ્ લંઘન કરાવી લંઘન કરાકે, પાયયેત્
ફરી ઔષધ પાણુ ફિર ઔષધ પિલાયે ॥ ૭૦ ॥

70. The person in whom the purgative potion gets mixed with the

kapha in the stomach and shows a tendency to go upward, should first be given emesis, mouth-purifying gargles and lightening therapy, and then, the purgative potion.

दोषप्रवृत्तौ कर्तव्यम्—

विबद्धेऽप्ये चिरादોषे स्रवन्त्युष्णं પિવેજ્જલમ્ ।
તેનાઘ્માનં તૃષા છર્દિર્વિવન્ધશ્ચૈવ શામ્યતિ ॥૭૧॥

દોષે બે દોષ યદિ દોષ, વિબદ્ધે વિબદ્ધ હોય
વિબદ્ધ હો. અપ્યે થોડો હોય અલ્પ હો, ચિરાત્ અને
લાંબે વખતે ઓર દેરસે, સ્રવતિ સ્રવતે. હોય તે
વહતા હો તો, સ્વપ્નમ્ ઊંડું ગરમ, જલમ્ પાણી જલ,
પિવેત્ પીવું પીવે, તેન તેથી ઇસસે, આઘ્માનમ્ આઘ્માન
આઘ્માન, તૃષા તૃષા પ્યાસ, છર્દિઃ ઉલટી વમન, વિવન્ધઃ
ચ દુવ અને કબજિયાત ઓર વિવન્ધ, શામ્યતિ શાન્ત
થાય છે શાન્ત હોતે હે ॥ ૭૧ ॥

71. In condition of constipation and tardy and scanty elimination of morbid matter hot water should be drunk. It relieves distention of abdomen, thirst, vomiting and constipation

भेषजं दोषरुद्धं चैशोर्ध्वं नाद्यः प्रवर्तते ।
सोद्गारं साङ्गशूलं च स्वेदं तत्रावचारयेत् ॥७२॥

દોષરુદ્ધમ્ મેષજમ્ દોષથી રુધાયેલું ઔષધ દોષકે
કારણ રુદ્ધી હુઈ ઔષધ, સોદ્ગારમ્ ઓડકાર ઉદ્ગાર,
સાંગશૂલમ્ તથા અંગમાં શૂલને ઉત્પન્ન કરી ઓર
અર્જોમે શૂલકો પેદા કર, કર્ષ્વમ્ ન બે ઊંચે યદિ ઉપર,
અદ્યઃ કે નીચે યા નીચે, ન પ્રવર્તતે ચેત્ ન બધ તેા ન
જાયે તો, તત્ર તેમાં વદા, સ્વેદમ્ સ્વેદન સ્વેદન,
અવચારયેત્ આપવું દેના ચાહિયે ॥ ૭૨ ॥

72. If the medication is obstructed by the morbid matter, it causes neither

૭૧. વિબદ્ધેઽપ્યે-વિબદ્ધેઽપ્યમ્ (ક. ખ.)

, તૃષા-સત્વ (ક. ખ. ત.)

૭૨. સાંગશૂલં-સશૂલ (ક. ખ. ક.)

emesis nor purgation but gives rise to eructation and body-ache. In such cases, sudation procedure should be done.

दोषातिप्रवृत्तौ कर्तव्यम्—

सुविरिके तु सोद्गारमाश्वेवौषधमुल्लिखेत् ।
अतिप्रवर्तनं जीर्णे सुशीतैः स्तम्भयेद्भिषक् ॥७३॥

सुविरिके तु सारी रीति विरेचनं तथा पछी पक्षु मली प्रकार विरेचन होनेपर भी, सोद्गारम् औषधना ओड्डार आवता होय तो। यदि औषधके उद्गार आते हों तो, भिषक् वैद्ये वैद्य, आशु एव शीघ्र शीघ्र, औषधम् उल्लिखेत् औषधनी छली करानी नाभनी औषधका वमन करा देवे, अतिप्रवर्तनम् ओ देवनी अति प्रवृत्ति होय तो। यदि वेगकी अति प्रवृत्ति हो तो, जीर्णे औषध पथी गया पछी औषध जीर्ण होनेपर, सुशीतैः अति शीतल चिकित्साथी अति शीतल उपचारोंसे, स्तम्भयेत् तेनुं स्तब्धन करवुं उसको रोक देवे ॥ ७३ ॥

73. If a person has been well-purged and still continues to eructate, the residue of the medicine in him should be immediately eliminated by emesis. If the medicine has been digested and causes excessive purgation, it should be stopped by refrigerent remedies.

विरेचनस्याविक्रमत्वे हेतुः, तच्चिकित्सा च—

कदाचिच्छेष्मणा रुक्मं तिष्ठत्युरसि मेषजम् ।
जीर्णे श्लेष्मणि सायाह्ने रात्रौ वा तत्प्रवर्तते ॥७४॥

कदाचित् क्षयाहे कसी, श्लेष्मणा उक्षी कफसे, रुक्मं शोकायेषु रुक्म होकर, मेषजम् औषध औषध, उरसि अतीमां न छातीमें ही, तिष्ठति रही अथ छे रुक जाती है, तत् ते रुक्म, श्लेष्मणि रुक्म कफके, जीर्णे शीघ्र अती जीर्ण होने पर, सायाह्ने सायंकाले, रात्रौ रात्रिमें,

रात्रौ वा हे रात्रिमें या रात्रिमें, प्रवर्तते प्रवृत्त अथ छे प्रवृत्त होती है ॥ ७४ ॥

74 Sometimes, the medicine administered remains in the stomach, obstructed by the kapha. It acts towards the evening or the night, when the kapha has decreased

रुक्षानाहारयोर्जीर्णे विष्टभ्योर्ध्वं गतेऽपि वा ।
वायुना मेषजे त्वन्यत् सन्नेहलक्षणं पिबेत् ॥७५॥

रुक्ष- रुक्ष रुक्ष, अनाहारयोः अने आहार नभरना भुक्त्योनु और विना भोजन किये पुरुषमें, मेषजे औषध औषध, जीर्णे विरेचन न लावे अने पथी अथ विरेचन न लावे और पच जाय, वायुना अथवा वायुथी या वायुके कारण, विष्टभ्य विष्टभ्य पाथी रुक कर, ऊर्ध्वम् गते अपि वा उर्ध्वं भागमां रही अथ तो ऊपरकी ओर आजाय तो, सन्नेहलक्षणम् स्नेह अने धवधुसहित स्नेह और नमकके साथ, अन्यत् तु धीमुं विरेचन अन्य विरेचन, पिबेत् धीमुं पीना चाहिए ॥ ७५ ॥

75 In case where the medicine has been digested and delayed in the intestines or has been carried upward by the vata owing to lack of unctuous quality in the body or owing to fasting, another dose should be taken mixed with unctuous article and rock salt.

जीर्यत्यौषधे यदि तृणमोहमूर्च्छा स्युस्तदा कर्तव्यम्—

तृणमोहभ्रममूर्च्छायाः स्युश्चेज्जीर्यति मेषजे ।
पित्तघ्नं स्वादु शीतं च मेषजं तत्र शस्यते ॥७६॥

मेषजे विरेचन औषध विरेचन औषधके, जीर्यति पथितुं होय तयारे पचते हुए, तृण ओ तृण प्यास, मोह- मोह मोह, भ्रम- भ्रम भ्रम, मूर्च्छाया अने भ्रूच्छा और मूर्च्छा, स्वादुः स्वादु भाग हों तो, तत्र तेभां

७३ सुविरिके तु-सुविरिकण्ड (प. व. क.)

७४ अतिप्रवर्तनं जीर्णे-अतीमां जीर्णे तु (प. व.)

७५ रुक्षानाहारयोर्जीर्णे-रुक्षानाहारयोर्जीर्णे (प. व.)

७६ पिबेत्-पिबेत् (प. व.)

७७ रुक्मोहजीर्यति मेषजे-रुक्मोहजीर्यति मेषजे (प. व.)

इसमें, पित्तघ्नम् पित्तनाशकं पित्तनाशक, स्वादु शीतम् च भक्ष्यते शीतं मधुर और शीतल, भेषजम् औषध औषध, वास्यते प्रशस्तं छे प्रशस्त हैं ॥ ७६ ॥

76. In a condition where during the digestion of the medicine there occur thirst, stupor, giddiness and fainting, a remedy that is curative of pitta, sweet and refrigerant is recommended.

કફાવૃત્તે મેષજે યદા લાઘાદયઃ સ્યુસ્ટદા ચિકિત્સા—

लालाहृल्लासविष्टम्भलोमहर्षाः कफावृते ।

મેષજં તત્ર તીક્ષ્ણોષ્ણં કટ્વાદિ કફનુદ્ધિતમ્ ॥ ૭૭ ॥

કફાવૃત્તે વિરેચન ઔષધ કફથી કટાઈ જતાં વિરેચન ઔષધ કફસે આવૃત્ત હોનેપર, લાલા- બે હાળા લાલાસાવ, હૃલ્લાસ ઉછાળો જી મિચલાના, વિષ્ટમ્ભ-કબજિયાત કબજિયાત, લોમહર્ષાઃ અને રોમહર્ષા-ધાય તે। ઓર લોમહર્ષ હોં તો, તત્ર તેમ। ઇસમેં, તીક્ષ્ણ-તીક્ષ્ણ તીક્ષ્ણ, ઊષ્ણમ્ ઉષ્ણ ઊષ્ણ, કટ્વાદિ અને કટુ વગેરે ઓર કટુ આદિ, કફનુત્ કફનાશક, મેષજમ્ ઔષધ ઔષધ, હિતમ્ હિતકર છે હિતકારી છે ॥ ૭૭ ॥

77. In a condition where ptyalism, nausea, intestinal stasis and horripilation manifest as consequence of the medication becoming covered up by kapha, acute, hot, pungent and other such remedies curative of kapha, are beneficial.

મુસ્તિગ્ધે કૂરકોષ્ઠે ચ કર્તવ્યમ્—

सुखिग्धं क्रूरकोष्ठं च लक्षयेद्वિरेचितम् ।

તેનાસ્ય સ્નેહજઃ સ્તેષ્મા સક્ષ્મશ્વેવોપશમ્યતિ ॥ ૭૮ ॥

સુખિગ્ધમ્ સારી પેટે સ્નિગ્ધ સમ્યક્ પ્રકારસે સ્નિગ્ધ, કૂરકોષ્ઠમ્ ચ અને કૂર કોષ્ઠવાળા પુરુષને ઓર કૂર કોષ્ઠવાળે પુરુષને, અવિરેચિતમ્ અસ્ય વિરેચન યથુ હોમ તે। મોક્ષ વિરેચન હોને પર, લક્ષયેત્ લક્ષન કરાવવું

૭૭. લોમહર્ષાઃ—શીતહર્ષા. (ગ. વ.)

૭૭. કફનુદ્ધિતમ્—કફાવૃત્તિતમ્ (ક.)

બેઈ એ લંબન કરાનાં યાદિય, તેન તેમી ઇસસે, અસ્ય એને। ઉસકા, સ્નેહજ સ્નેહજન્ય સ્નેહજન્ય, સ્તેષ્મા કફ, સક્ષ્મઃ ચ એવ અને રોપની રુકાવટ ઓર દોવોંકી રુકાવટ, વપશામ્યતિ શાન્ત થાય છે શાન્ત હોતે છે ॥ ૭૮ ॥

78 If the hard-bowelled person who has been given the full oleation procedure does not purge, he should be given the lightening therapy, as a result of this, his kapha, roused by the oleation procedure and accumulated in the body, will get sedated

યેષામવિરેચ્યેવ મેષજં જીર્યતિ તેષાં ચિકિત્સા—

रूक्ष-बद्धनिल-क्रूरकोष्ठ व्यायामशालिनाम् ।

દીપ્તાગ્નીનાં ચ મેષજ્યમવિરેચ્યેવ જીર્યતિ ॥ ૭૯ ॥

રૂક્ષ રૂક્ષ રૂક્ષ, બદ્ધનિલ- બહુ વાયુવાળા બહુ વાતવાળે, ક્રૂરકોષ્ઠ- રૂ કોષ્ઠવાળા ક્રૂરકોષ્ઠવાળે, વ્યાયામ-શાલિનામ્ વ્યાયામ કરનાર વ્યાયામ કરનેવાળે, દીપ્તાગ્નીનામ્ ચ અને પ્રદીપ્ત અગ્નિવાળા પુરુષને ઓર પ્રવૃદ્ધ જઠરાગ્નિવાળે પુરુષોં, મેષજ્યમ્ વિરેચન ઔષધ વિરેચન ઔષધ, અવિરેચ્ય એવ રેચ લગાડ્યા વિના જ વિરેચન ન કરકે હી, જીર્યતિ પચી અય છે પચ જાતી છે ॥ ૭૯ ॥

79. In those that are lacking in unctuous quality, that are afflicted with excessive vata that are hard-bowelled, that are given to exercise or possess strong gastric fire, the purgative medicine administered gets digested without causing purgation.

तेभ्यो वस्तिन पुरा दत्त्वा पश्चादद्याद्वિरेचनम् ।

અસ્તિપ્રવર્તિતં દોષં દુરેચ્છીઘ્નં વિરેચનમ્ ॥ ૮૦ ॥

૭૯. શાલિનામ્ શાલિનામ્ (ક. વ. વ.)

૭૯. શીલિમામ્ (વ. ત.)

૮૦. વસ્તિપ્રવર્તિતમ્—વસ્તિપ્રવાલિનમ્ (ક.)

૮૦. વસ્તિપ્રવર્તિતં દોષં દુરેચ્છીઘ્નં વિરેચનમ્—વસ્તિપ્રવર્તિતા-

દોષાદુરેચ્છીઘ્નમ્—(વ.)

तेभ्यः तेभ्योऽपि इनके लिए, पुरा प्रथम प्रथम, बस्तिष्क अस्ति वस्ति, दत्त्वा आप्नीमे देकर, पञ्चाश पञ्ची पीछेसे, विरेचन विरेचन विरेचन, दद्यात् आप्नुं ओर्ध्वे देवे, बस्तिप्रवर्तितम् अस्तिथे प्रवृत्त करेन बस्तिद्वारा प्रवर्तित, दोषका दोषने दोषको, निरेचन विरेचन विरेचन, शीघ्रत् तत्तज् शीघ्र, हरेत् छरी दे छे नष्ट कर देता है ॥ ८० ॥

80. Such persons should first be given enema and then the purgative medicine. Then, the morbidity that has been set in motion by the enema will get easily eliminated by the purgative dose.

येषां सशोधन विनैः कर्मवातातपाग्निभिर्दोषाः क्षय यान्ति तेषां कर्तव्यम्—

रूक्षाशनाः कर्मनित्या ये नरा दीप्तपावकाः ।
तेषां दोषाः क्षयं यान्ति कर्मवातातपाग्निभिः ॥ ८१ ॥

ये ते जो, नराः पुरुषो पुरुष, रूक्षाशनाः रूक्ष भोजन करने हैं, कर्मनित्याः नित्य श्रमनु काम करने पर निरन्तर श्रमका कार्य करते हैं, दीप्तपावकाः अग्नि प्रदीप्त अग्निवाला होय छे और जिनकी अग्नि प्रदीप्त है, तेषां तेभ्यो न इनके, दोषा दोषो दोष, कर्म- कर्म कर्म, वात- वायु वायु, आतप- तपः धूप, अग्निभिः अग्नि अग्निथी और अग्निसे, क्षयम् क्षय नष्ट, यान्ति पासे छे हो जाते हैं ॥ ८१ ॥

81. In persons given to un-unctuous food and drink and constant work, and who are possessed of strong gastric fire, the morbidity gets reduced by the influence of work, air, sun and the gastric fire

८१ तेषां दोषा क्षय यान्ति कर्मवातातपाग्निभिः—वायु-
कर्माग्निसंश्लेषां यान्ति दोषाः—क्षय मदन (घ)
, कर्मवातातपाग्निभिः—कर्मणा वातपातितैः (ङ)

विरुद्धाध्यक्षनाजीर्णदोषानपि सहन्ति ते ।
स्नेहास्ते मासनाद्रक्ष्या नाव्याधौ सान् विशोधयेत् ॥

ते तेभ्यो वे, विरुद्ध- विरुद्ध भोजन विरुद्ध भोजन, अध्यक्षन- भोजन उपर भोजन अध्यक्षन, अजीर्ण- अग्नि अजीर्णथी यत्ता और अजीर्णसे उत्पन्न होते हुए, दोषान् दोषाने दोषोंको, अपि पक्षु भी, सहन्ति सहन करी दे छे सहन कर लेते हैं, ते स्नेहाः स्नेहाः स्नेहन करने चाहिए, मासनात् तथा वायुथी तथा वायुसे, रक्ष्याः रक्षाय करे ओर्ध्वे वचाना चाहिए, अव्याधौ अग्नि व्याधि अग्नि और बिना रोगके, सान् तेभ्यो उनका, न विशोधयेत् शोधन न करे ओर्ध्वे शोधन नहीं करना चाहिए ॥ ८२ ॥

82. They are able to tolerate the effects of even antagonistic diet or pre digestion meals or indigestion. They should be given oleation procedure and protected from the provocation of vata. They should never be subjected to the purificatory procedures except in unavoidable circumstances of disease.

केषा स्निग्ध तेषां च रुक्षं विरेचनं न यज्यम्—
नातिस्निग्धशरीराय दद्यात् स्नेहविरेचनम् ।
स्नेहोत्क्रिष्टशरीराय रुक्षं दद्याद्विरेचनम् ॥ ८३ ॥

अतिस्निग्ध अतिशय स्निग्ध अतिस्निग्ध, शरीराय शरीरवाला शरीरवाले रोगीको, स्नेहविरेचनम् स्नेह- विरेचन स्नेहन विरेचन, न दद्यात् आप्नुं न ओर्ध्वे नहीं देना चाहिए, स्नेहोत्क्रिष्ट स्नेहथी उत्क्रिष्ट स्नेहसे उत्क्रिष्ट, शरीराय शरीरवाला शरीरवालेको, रुक्षम् रूक्ष रुक्ष, विरेचनम् विरेचन विरेचन, दद्यात् आप्नु ओर्ध्वे देना चाहिए ॥ ८३ ॥

८२ जीर्णदोषानपि सहन्ति ते—जीर्णदोषानपि सहन्ति ते
(ख ङ)
,, स्नेहास्ते मासनाद्रक्ष्या—स्नेहास्ते मासनाद्रक्ष्या (घ)
,, विशोधयेत्—विरेचयेत् (ङ)

83 An unctuous purgative medicine should not be administered to one who has excessive unctuous quality in the body. To one possessed of excessive unctuous quality, a non-unctuous purgative dose should be given.

વિધિપૂર્વકં સંશોધન પ્રયોજ્યમ્—

एवं ज्ञात्वा विधिं धीरो देशकालप्रमाणवित् ।
विरेचनं विरेचयेभ्यः प्रयच्छन्नापराध्यति ॥८३॥

દેશ- દેશ દેશ, કાલ- કાલ કાલ, પ્રમાણ-વિત્ અને પ્રમાણને બાજુનાર ધીર પ્રમાણનો જાનનેવાળા, ધીર ધીર વૈદ્ય ધીર વૈદ્ય એવમ્ આ પ્રમાણે આ પ્રમાણે વિધિ વિધિ જ્ઞાત્વા બાજુને જાનકર, વિરેચન-વિરેચન લાયક મનુષ્યને વિરેચનને યોગ્ય પુરુષોનો, વિરેચનમ્ વિરેચન વિરેચન, પ્રયચ્છન્ આપતાં દેતા હોવા, ન અપરાધ્યતિ બૂધ કરતો નથી કોઈ પ્રકારની ભૂલ નથી કરતા ॥ ૮૩ ॥

84 The wise physician who, being expert in proper procedure thus described, and versed in the knowledge of clime, season and dosage, administers purgation to patients in whom it is indicated, will not be liable to error

विभ्रंशो विषवद्यस्य सम्यग्प्रयोगे यथाऽस्मृतम् ।
कालेष्ववश्यं पेयं च तस्माद्यत्नात् प्रयोजयेत् ॥८५॥

યસ્ય જેનો જિસ સંશોધનકા, વિભ્રાન્તઃ બૂદ્ધવાળો પ્રયોગ વિભજ, વિષવદ્ય વિષ બરાબર છે વિષકે સમાન છે, સમ્યક્ અને યોગ્ય બોર જિસકા સમ્યક્, યોગ્ય પ્રયોગ યોગ્ય, અસ્મૃતમ્ અસ્મૃત અસ્મૃતકે, યથા યુક્ત છે સમાન છે, કાલેષુ સમયે કાલમે, અવશ્યમ્ જે અવશ્ય જો અવશ્ય, પેયમ્ ન પીવાતું છે પીના પડતા છે, તસ્માદ તેનો વેલે તે માટે સમજા વૈદ્ય આપે, યત્નાત યત્નપૂર્વક યત્નપૂર્વક. પ્રયોજયેત્ પ્રયોગ કરવો બોધની પ્રયોગ કરે ॥ ૮૫ ॥

85 The purificatory dose, if improperly administered, is like poison and if properly administered, is like nectar. It should necessarily be taken at the prescribed times Hence it should be administered with skill and care

अत्रोक्तमात्राविचारः—

द्रव्यप्रमाणं तु यदुक्तमस्मि-
न्मध्येषु तत् कोष्ठपयोवलेषु ।

तन्मूलमालम्ब्य भवेद्वિકल्प-
तेषां विकल्पोऽभ्यधिकोતभाव ॥८६॥

બાજુના આમાં હવે, યદ જે જો, દ્રવ્યપ્રમાણમ્ દ્રવ્યપ્રમાણ દ્રવ્યપ્રમાણ, તુ યદુક્તમ્ કહ્યું છે કહા છે, તદ તે વહ, નમ્યેષુ મધ્ય મધ્ય, કોષ્ઠપયોવલેષુ કોષ્ઠ, વય અને વલવાળા માટે છે કોષ્ઠ, વય બોર વલવાળોકે આપે છે, તદ મૂલમ્ તેનો મૂળ તરીકે આમના મૂળરૂપે, આલમ્બ્ય આલમ્બ્ય કરીને સ્વીકાર કરે, વિકલ્પમ્ અવેદ કલ્પનાનો ભેદ કરવો કલ્પનાકા ભેદ કરના વાહિય, દેશમ્ અને અનુસરી તેઓની આપે અનુસાર અહીં ઔષધિયોમે, અભ્યધિક-અભ્યાસ અધિકતા કે ન્યૂનતાનો અધિક યા કમ પ્રમાણની, વિકલ્પ નિરૂપ કરવો કલ્પનાકા ભેદ કરના વાહિય ॥ ૮૬ ॥

86. The dosage of drugs given in this section is with reference to moderate-bowelled persons and of average age and strength. This should be regarded as the standard for pharmaceutical purposes and larger or smaller doses have to be prepared keeping that standard in view

मानपरिभाषा—

षड् ध्वंस्यस्तु मरिचिः स्यात् षण्मरीच्यस्तु सर्वपा ।
अष्टौ ते सर्वपा रक्तास्तपुलश्चापि तद्वयम् ॥८७॥

૮૬ તન્મૂલમાલમ્બ્ય ભવેદ્વિકલ્પ-—તન્મૂલમાલમ્બ્ય ભવેદ્વિકલ્પ (૫)
, મનેદ્વિકલ્પ-—મનેદ્વિકલ્પ (૫)

धान्यमाषो भवेदेको धान्यमाषद्वयं यवः ।
अण्डिका ते तु चत्वारस्तावत्तस्तु माषकः ॥८८॥
हेमश्च धान्यकश्चोक्तो भवेच्छाणस्तु ते त्रयः ।
शाणौ द्वौ द्रक्ष्णं विद्यात् कोलं बदरमेव च ॥८९॥
विद्याद् द्वौ द्रक्ष्णौ कर्षं सुवर्णं चाक्षमेव च ।
विडालपदकं चैव पितुं पाणितल तथा ॥९०॥
तिन्दुकं च विजानीयात् कवलग्रहमेव च ।
द्वे सुवर्णे पलार्धे षाण्डकुक्षिरष्टमिका तथा ॥९१॥
द्वे पलार्धे पलं मुष्टिः प्रकुञ्चोऽथ चतुर्थिका ।
वित्तं षोडशिका चात्र द्वे पले प्रसृतं विदुः ॥९२॥
अष्टमानं तु विज्ञेयं कुडवौ द्वौ तु मानिका ।
पलं चतुर्गुणं विद्यादञ्जलिं कुडवं तथा ॥९३॥
चत्वारः कुडवाः प्रस्थश्चतुःप्रस्थमथाढकम् ।
पात्रं तदेव विज्ञेयं कलः प्रस्थाष्टकं तथा ॥९४॥
कंसश्चतुर्गुणो द्रोणश्चार्धेन नव्वणं च तत् ।
स एव कलशः ख्यातो घटमुन्मानमेव च ॥९५॥
द्रोणस्तु द्विगुणः शूर्पौ विज्ञेयः कुम्भ एव च ।
गोणीं शूर्पद्वयं विद्यात् खारीं भारं तथैव च ॥९६॥
द्वात्रिंशतं विजानीयाद्वाहं शूर्पाणि बुद्धिमान् ।
तुलां शतपलं विद्यात् परिमाणविशारदः ॥९७॥
शुष्कद्रव्येऽपि दं पात्रमेवमादि प्रकीर्तितम् ।

षट् पञ्चदश. तु ७ पञ्चशीली ७ पञ्चशीसे,
मरीचि. ओ३ मरीचि एक मरीचि, खात् थाय ७
होनी है, षण्मरीच्यः तु ७ मरीचिनी ७ मरीचिसे,
सर्वपा ओ३ २३१ सर्वपा थाय ७ एक लाल सरसों
होता है, ते अष्टौ ते आठ वे आठ, रक्ताः सर्वपाः ७१५
सर्वपाः लाल सरसोंसे तण्डुल ओ३ तण्डुल थाय ७
एक तण्डुल होता है, एद्द्वयं च अपि ७ तण्डुलनी
दो तण्डुलोंसे, एकः ओ३ एक, धान्यमाष धान्यमाष

धान्यमाष, भवेत् थाय ७ होता है, धान्यमाष-
द्वयम् ७ धान्यमाषनी दो धान्यमाषोंसे, यव. ओ३
७५ थाय ७ एक यव होता है, चत्वारः ते तु
आर ७५५ चार यवसे, अण्डिका ओ३ अण्डिका
थाय ७ एक अण्डिका होती है, चत्वारः ताः तु आर
अण्डिकानी चार अण्डिकासे, माषकः ओ३ माषक थाय
७ एक माषक होता है, हेमः च ओ३ हेम इसे हेम,
धान्यकः च ओ३ धान्यक और धान्यक, उक्त ७५५
७ कहते हैं, ते त्रयः तु त्रय माषनी तीन माषसे,
शाण भवेत् ओ३ शाण थाय ७ एक शाण होता है,
द्वौ शाणौ ७ शाणु दो शाणसे, द्रक्ष्णम् ओ३ द्रक्ष्ण
थाय ७ एक द्रक्ष्ण होता है, कोलम् ओ३ कोल इसे
कोल, बदरम् च एव ओ३ और और बदर, विद्यात्
आणुवा कहते हैं, द्वौ द्रक्ष्णौ ७ द्रक्ष्णनी दो द्रक्ष्णसे,
कर्षम् ओ३ कर्ष थाय ७ एक कर्ष होता है, सुवर्णम् च
ओ३ सुवर्ण इसे सुवर्ण अक्षम् च एव अक्ष अक्ष,
विडालपदकम् च एव विडालपदक विडालपदक, पितुम्
पितु, तथा पाणितलम् पाणितल पाणितल, विद्यात्
आणुवा कहते हैं, तिन्दुकम् च तेम ७ ओ३ तिन्दुक
एव इसे तिन्दुक, कवलग्रहम् च तथा कवलग्रह तथा
कवलग्रह भी, विजानीयात् आणुवा कहते हैं, द्वे सुवर्णे
७ सुवर्णनी दो सुवर्णसे पलार्धम् आरधु पल आवा
पल, शुक्तिः शुक्ति शुक्ति, तथा अष्टमिका तथा अष्ट-
मिका तथा अष्टमिका, खात् थाय ७ होते हैं, द्वे पलार्धे
७ पलार्धनी दो पलार्धसे, पलम् मुष्टि ओ३ पल, मुष्टि
एक पल, मुष्टि, प्रकुञ्च प्रकुञ्च प्रकुच, अथ चतुर्थिका
चतुर्थिका चतुर्थिका, वित्तम् वि३ वित्त, षोडशिका
षोडशिका षोडशिका, चात्र च ओ३ आत्र थाय ७
और आत्र होते हैं, द्वे पले ७ पलनुं दो पलसे, प्रसृतम्
ओ३ प्रसृत एक प्रसृत, विदुः आणुपु जानना चाहिए,
अष्टमानम् तु ओ३ ओ३ अष्टमान पल और इसे
अष्टमान भी, विज्ञेयम् आणुपु जानना चाहिए, चतु-
र्गुणम् आर चार, पलम् पलनी पलसे, अञ्जलिम् ओ३
अञ्जलि एक अञ्जलि, तथा ओ३ एव. कुडवं कुडव
कुडव, विद्यात् थाय ७ जानना चाहिए, द्वौ कुडवौ तु
७ कुडवनी दो कुडवसे, मानिका ओ३ मानिका थाय ७ एक
मानिका होती है, चत्वारः आर चार, कुडवाः कुडवनी

८८. माषक-माषका (ज)

९०. चैव-तच्च (छ)

९१. तिन्दुकं च विजानीयात् कवलग्रहमेव च-स एव तिन्दुको
हेम स एव कवलग्रह (ग घ)

९२. षोडशिका-षोडशिक (क घ)

९५. नव्वण-नव्वणम् (ङ)

९६. द्रोणस्तु-पटस्तु (क. घ. छ)

कुडवसे, प्रस्थः औंठ प्रस्थः थाय छे एक प्रस्थ होता है, अथ चतुःप्रस्थम् चार प्रस्थने। चार प्रस्थसे, आढकम् औंठ आढक थाय छे एक आढक होता है, तत् एव तेने ज इसीको, पात्रम् भात्र पात्र, विज्ञेयम् आशुपु ओंठ औ कहते हैं, तथा प्रस्थाष्टकम् आठ प्रस्थने। आठ प्रस्थसे, कसः औंठ कंस थाय छे एक कंस होता है चतुर्गुण चार चार, कसः कंसने। कससे, द्रोणः च औंठ द्रोण थाय छे एक द्रोण होता है, तत् तेने इसे अर्मणम् अर्मण अर्मण, नल्वणम् च तथा नल्वणु कहे छे तथा नल्वण कहते हैं, स एव तेने वही, कलशः 'कुलश' औ नामथी 'कलश' यह नामसे, ख्यात प्रसिद्ध छे प्रसिद्ध है, घटम् अने तेने ज घट और उसीको घट, उन्मानम् च एव तथा उन्मान कहे छे तथा उन्मान कहते हैं, द्विगुण छे दो, द्रोणः तु द्रोणने। द्रोणसे, शूर्पः औंठ शूर्प एक शूर्प, कुम्भः च एव अने औंठ कुम्भ और एक कुम्भ, विज्ञेयः आशुवे कहते हैं, शूर्पद्वयम् छे शूर्पनी दो शूर्पसे, गोणीम् औंठ गोणी एक गोणी, खारीम् औंठ खारी खारी, तथा एव अने और, भारम् च औंठ भार एक भार, विद्यात् आशुवे कहते हैं, बुद्धिमान् बुद्धिमान आशुसे बुद्धिमानको द्वात्रिंशत् अनीस वत्तीस, शूर्पाणि शूर्पने शूर्पसे, वाहम् वाह एक वाह, विजानीयात् आशुवे जानना चाहिए, परिमाण- परिमाणम् परिमाणको, विद्यारद- निपुण मनुष्ये जाननेवाला मनुष्य, शतपलम् सौ पलनी एकसौ पलसे, तुलाम् तुला एक तुला, विद्यात् आशुवे जाने, शुष्कद्रव्येषु शुष्क द्रव्योंमें, एवम् आदि आ प्रमाणे इस तरह, हृद्म् आ हृद् मानम् भाय परिमाण, प्रकीर्तितम् कहेवाम आशु छे कहा गया है ॥ ८७-९७ ॥

87-97½ Six particles (Dhvamsis) make a Marichī and six Marichis make a Rape-seed (Sarshapa). Eight such red Rape-seeds make a Rice grain (Tandula), two rice grains make a Black gram grain (Dhanya Masha), two Black grams make a Barley (Yava) Four of them make

an Andika, four of these again make a Mashaka It is also known as Hema and Dhanyaka Three of such Mashakas make a Sana. Two Sanas make a Drankshana which is known also as a Kola or Badara (jajube) or half a tola. Two Drankshanas make one Karsha or Suvarna or Aksha or Bidalapadaka, Pichu or Panitāla or Tinduka or Kavalagraha. Two Suvarnas make half a Pala or Suktī or Ashtamika. Two half Palas make one Pala or Mushtī (fistful) or Prakuncha or Chaturthika or Bilwa or Shodasika or Amra, two Palas make a Prasrita which is also known as Ashtamana Four Palas are known as an Anjali or Kudava. Four Kudavas make a Prastha and four Prasthas make an Adhaka which is also known as Patra Eight Prasthas make a Kansa Four Kausas make a Drona or Charmana or Nalvana. It is also known as Kalasa, Ghata or Unmana. Two Dronas make a Surpa or Kumbha Two Surpas make a Goni known as Khari or Bhara Thirty-two Surpas should be known as making a Vaha and a hundred Palas make one Tula. This is the table of measures that an expert pharmacist should be versed in. These and such other measures described are with reference to dried articles of medicine

द्रव्याणां सद्य उद्धृतानां द्रव्याणां च द्विगुणं मानं प्राकृतम्—
द्विगुणं नद् द्रव्येष्विष्टं तथा त्रयोद्धृतेषु च ॥९८॥

યદિમાનં તુલા પ્રોક્તા પલં વા તત્ પ્રયોજયેત્ ।
અનુક્ટે પરિમાણે તુ તુલ્યં માનં પ્રકીર્તિતમ્ ॥૧૯॥

દ્રવેષુ દ્રવ પદાર્થોર્મા દ્રવ, તથા અને एवं. સખોદૃતેષુ ચ તરતનાં ઉમેડેલાં દ્રવ્યોર્મા તુરન્ત ઉચ્ચાડે હુણ દ્રવ્યોર્મે, તત્ દ્વિગુણં તે માપ બમણુ હસસે ડુગુના પ્રમાણ, હૃદમ્ યેષુ બેઈએ લેનાં ચાહિય, ચત્ હિ બે જો, માનમ્ પરિમાણુ પરિમાણ, પલમ્ પલ પલ, તુલા વા અથવા તુલા અથવા તુલા, પ્રોક્તા તત્ કલ્પે હોય તે બ કહી હો વહી, પ્રયોજયેત્ પ્રયોજ્યુ લેનાં ચાહિય, પરિમાણે અને બ્યાં પરિમાણુ ઓર જહાંપર પરિમાણ, અનુક્ટે તુ કલ્પે ન હોય ત્યાં ન કહા હો વહાપર, તુલ્યમ્ તુલ્ય સમાન, માનમ્ માન પરિમાણ, પ્રકીર્તિતમ્ બજ્યુ બેઈએ જાનનાં ચાહિય ॥ ૧૮-૧૯ ॥

98-99. Double the measure is meant when mentioned with reference to fluids and freshly culled herbs. But where the measure is described in terms of a Tula or a Pala, the measure should be literally understood. Where the relative measures of things are not specified, an equal measure is implied.

સ્નેહપાકપરિમાણ—

દ્રવકાર્યેઽપિ ચાનુકે સર્વત્ર સલિલં સ્મૃતમ્ ।
યતઃ પાદનિર્દેશશ્ચતુર્ભાગસ્તતઃ સઃ ॥૨૦૦॥

દ્રવકાર્યે અપિ બ્યાં દ્રવના કાર્યર્મા દ્રવકે કાર્યર્મે, અનુક્ટે દ્રવ્યમ્ કલ્પે ન હોય ત્યાં જહાં દ્રવ્યમ્ કહા ન હો વહાં, સર્વત્ર સર્વ સ્થાને સર્વત્ર, સલિલમ્ પાણી જલ, સ્મૃતમ્ સમજ્યુ સમજનાં ચાહિય, યતઃ ચ અને બ્યાં ઓર જહાંપર, પાદનિર્દેશઃ પાદને નિર્દેશ કયો હોય પાદકા નિર્દેશ કિયા હો, તત્ ચ ત્યાં વહાપર, સઃ તેને

૦૯ યદિ માનં તુલા પ્રોક્તા પલ તા તત્ પ્રયોજયેત્-યત્ર માનં

તુલા કાર્ય તત્રૈવ સપ્રયોજયેત્ (દ બ)

૧૦ -યત્ર માનં તુલા કાર્યા તત્રૈવ સપ્રયોજયેત્ (બ)

૧૦૦ દ્રવકાર્યેઽપિ-દ્રવકાર્યે તુ (જ)

૧૦૦ દ્રવકાર્યેઽપિ ચાનુકે-દ્રવકાર્યે તુ ચાનુકે (દ.)

ઉસકા, ચતુર્ભાગ ચતુર્માશ સમજવેા ચતુર્થ ભાગ જાનનાં ચાહિય ॥ ૧૦૦ ॥

100 In making fluid preparations, where the liquid is not specified, water is implied in all such preparations. Where a quarter is mentioned, it should be known as one fourth part with reference to the main drug

જલજ્ઞેઘૌષધાનાં તુ પ્રમાણં યત્ર નેરિતમ્ ।
તત્ર સ્યાદૌષધાત્ જ્ઞેહઃ જ્ઞેહાત્તોયં ચતુર્ગુણમ્ ॥૨૦૧॥

યત્ર તુ બ્યાં જહાં, જલ-સ્નેહ- બલ, સ્નેહ જલ, સ્નેહ, ઔષધાનામ્ અને ઔષધત્તુ ઓર ઔષધિયોકા, પ્રમાણમ્ પ્રમાણુ પરિમાણ, ન નેરિતમ્ કલ્પે ન હોય નહીં કહા હો, તત્ર ત્યાં વહાં, ઔષધાત્ ઔષધશ્રી ઔષધસે, સ્નેહ ચારગણુ સ્નેહ ચૌગુના સ્નેહ, સ્નેહાત્ અને સ્નેહશ્રી ઓર સ્નેહસે, ચતુર્ગુણમ્ ચારગણુ ચૌગુના, તોયમ્ પાણી જલ, જ્ઞેહ યેષુ બેઈએ લેનાં ચાહિય ॥ ૧૦૧ ॥

101. In the making of unctuous preparations, where the measures of water, unctuous article and drug are not specified, the unctuous article is implied to be four times the drug and water four times the unctuous article.

સ્નેહપાકસ્ત્રિધા જ્ઞેયો મૃદુર્મધ્યઃ સ્વરસ્તથા ।
તુલ્યે કલ્પેન નિર્યાસે મેષજાનાં મૃદુઃ સ્મૃતઃ ॥૨૦૨॥
સ્વ્યાવ દ્રવ નિર્યાસે મધ્યો દર્વી વિમુચ્ચતિ ।
શીર્યમાણે તુ નિર્યાસે વર્તમાને સ્વરસ્તથા ॥૨૦૩॥

સ્નેહપાક સ્નેહપાક સ્નેહપાક, ત્રિધા ત્રણ પ્રકારનાં ત્રિધા પ્રકારકા, જ્ઞેયઃ બજ્યુ જાનનાં ચાહિય, મૃદુઃ મૃદુ મૃદુ, મધ્ય. મધ્ય મધ્ય, તથા સ્વર. અને ખર ઓર સ્વર, મેષજાનામ્ ઔષધોનેા ઔષધિયોકા, નિર્યાસે બેર્મા

૦૧ નેરિતમ્-નોદિતમ્ (જ)

૧૦૨. સ્વાવ-મમ્પાક (જ દ. ૨.)

૧૦૩. વર્તમાને-વર્ત્યમાને (જ બ)

निर्यास जिसमें निर्यास, कल्केन उद्धृता कल्के, तुल्ये
जैवै भाय समान हो जाये, मृदु तेने मृदुपाक उसको
मृदुपाक, स्मृत अथुवै जानना चाहिए, निर्यासे जेभां
निर्यास जिसमें निर्यास, संयावे इव संयाच जैवै
संयावके समान हो जाये, दर्वीम् तथा उद्धृते और कवळीके
साथ, विमुञ्चति छोड़ी दे जैवै भाय न चिपटे ऐसा हो
जाये, मध्य तेने मध्यपाक अथुवै उसे मध्यपाक जानना
चाहिए, तथा अने और, निर्यासे जेभां निर्यास, जिसमें
निर्यास, वर्तमाने आंगणीथी दाट करता अगुलियोसे बर्ति
बनाने पर, शीर्यनाणे छूटे पड़ी अथ जैवै भाय टुकड़े
टुकड़े हो जाये, खर जेने भरपाक अथुवै उसको
खरपाक जानना चाहिए ॥ १०२-१०३ ॥

102- 03. Uctuous preparations are,
it should be known, of three kinds.
soft, medium and hard When the
solution of the drugs acquires the
consistency of the paste added to it, it
is known as a 'soft preparation' When
the solution acquires the consistency
of a jelly and can be poured out
easily with the ladle, it is considered
'medium preparation'. When the
solution becomes so thickened that it
snaps, and can be rolled between the
fingers, it is called 'hard preparation'.

खरोऽभ्यङ्गे स्मृतः पाको, मृदुर्नस्त.क्रियासु च ।
मध्यपाकं तु पानार्थं वस्तौ च विनियोजयेत् ॥१०४॥

अभ्यङ्गे अभ्यङ्गभां अभ्यङ्गमें, खर पाक भरपाक
खरपाक, नस्त क्रियासु तथा नस्तभर्मा तथा नस्त
कर्ममें, मृदुः च मृदुपाक मृदुपाक, स्मृतः उल्लो छे कहा
है, पानार्थं तेभ्य पीवा भाटे एवं पिजानेके लिए,
वस्तौ च तथा वस्तिभां और वस्तिमें, मध्यपाकम् तु
मध्यपाकने मध्यपाकका, विनियोजयेत् जेजैवै प्रयोग
करे ॥ १०४ ॥

१०४ खरोऽभ्यङ्गे-मृदुर्नस्त्ये (छ.)

104. It should be known that the
hard preparation should be used for
inunction, the soft one for nasal medi-
cation and the medium preparation
should be used as potion and in the
preparation of enemata.

मानस्य द्वैविध्यम्—

मानं च द्विविधं प्राहुः कालिङ्गं मागधं तथा ।
कालिङ्गान्मागधं श्रेष्ठमेवं मानविदो विदुः ॥१०५॥

मानम् च परिभाष्य मान, कालिङ्गम् कालिङ्ग
कालिङ्ग, तथा अने और, मागधम् मागध मागध,
द्विविधम् जे जे प्रकारतुं इन दो प्रकारका, प्राहुः उल्लो
छे कहा है कालिङ्गात् पथु कालिङ्ग करता किन्तु कालिङ्ग
मानसे, मागधम् मागध मागध, श्रेष्ठम् श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ
है, एवम् जेम् इस प्रकार मानविदः परिभाष्य
अथुनाग मानको जाननेवाले, विदुः माने छे मानते
है ॥ १०५ ॥

105 The standard of measurement
is said to be of two kinds viz , Kalinga
and Magadha Mensural experts regard
the Magadha standard to be superior
to the Kalinga

कल्पस्थानोक्तार्थसंग्रहः—

तत्र श्लोकौ—

कल्पार्थः शोधने संज्ञा पृथग्वेतुः प्रवर्तने ।
देशादीनां फलादीनां गुणा योगशतानि षट् ॥१०६॥
विकल्पहेतुर्नामानि तीक्ष्णमभ्यासपलक्षणम् ।
विधिश्चावस्थिको मानं स्नेहपाकश्च दर्शितः ॥१०७॥

तत्र श्लोकौ ते विषयभां उपसंहारना जे श्लोक
छे छे उन विषयमें उपसंहारके दो श्लोक है कि,

१० मानम् पानम् (ख)

१०६ हेतु प्रवर्तने-धातुप्रवर्तनम् (ग)

पृथग्वेतु प्रवर्तने-पृथग्वेतु प्रवर्तनम् (ग ५)

, योगशतानि-योगा शतानि घ)

१० दर्शित-दर्शितम् (क)

कक्षार्थः ३८५ने। विषय कल्पका विषय, बोधने शोधने।
 शोधनोक्ती, संज्ञा स सा संज्ञा, प्रवर्तने तेओनी प्रवृत्तिभां
 इनके प्रवर्तनमें, पृथक् हेतुः शुद्ध शुद्ध हेतु पृथक्
 कारण, देहादीनाम् देश वजरेना शुद्ध देश आदिके गुण,
 फलादीनाम् भीष्म वजरेना सैनफलादिके, गुणा शुद्ध
 गुण, षट् योगशतानि छसे योगो छः सौ योग,
 विकल्प हेतुः वि३८५ने। हेतु विकल्पका कारण, नामानि
 नाम नाम, तीक्ष्ण-तीक्ष्ण तीक्ष्ण, मध्य-मध्य मध्य,
 अल्प-अल्प शोधनना और अल्प शोधनके, लक्षणम्
 लक्षण लक्षण, आवस्थिक आवस्थिक अवस्थाके अनुसार,
 विधिः विधि विधि, मानम् परिभाष्य मान, स्नेहपाक
 च अने स्नेहपाक और स्नेहपाक, दर्शित. अतः॥
 छ वतला दिशा है ॥ १०६-१०७ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

106-107 The purpose of Pharmaceu-
tics, the definition of the purificatory
procedures, different aims in the
use of each procedure; the qualities
of clime etc., the qualities of emetic
nut etc. and six hundred preparations,
the purpose and the names of prepa-
rations and the characteristics of the
strong, moderate and the mild types
of preparations, the procedure with
reference to the stage of disease, the

table of measures and the method of preparation of unctuous articles—all this has been described herein.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्त
दृढबलसंपूरिते कल्पस्थाने दन्तीद्रवन्तीकण्ठो
नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

इति आ. प्रभाष्ये. इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रथेष्टा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने चरकृथी प्रतिसंस्कार पायेष्टा आ शास्त्रभा-
खौर चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त
अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेष्टा
और दृढबलसे पूरित किये गये, कल्पस्थाने कल्पस्थान
विषे कल्पस्थानमें, दन्तीद्वन्द्वीकल्प. 'दन्तीद्वन्द्वीकल्प'
'दन्तीद्वन्द्वीकल्प', नाम नामने नामका, द्वादशः आरभे
वारहवौ, अध्याय. अध्याय स पूर्यु भये अध्याय समाप्त
हुआ ॥ १२ ॥

12. Thus, in the Section on Pharmaceutics, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the twelfth chapter entitled 'The Pharmaceutics of the Red Physic Nut and the Physic Nut' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed

कल्पस्थानं समाप्तम् ।

श्रीः चरकसंहिता सिद्धिस्थानम्

श्री
चरकसंहिता
सिद्धिस्थान

श्री
चरकसंहिता
सिद्धिस्थान

The
Carakasamhita
SIDDHISTHANA
(The Section on
Success in Treatment)

प्रथमोऽध्यायः ।

पहेलो अध्याय अध्याय पहला
Chapter I

कल्पनासिद्धयुपक्रमः—

अथातः कल्पनासिद्धिं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अत एवे अहो श्री अब आगे, कल्पना-
सिद्धिम् 'कल्पनासिद्धि' नामना अध्यायतु 'कल्पना-
सिद्धि' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करेथु
व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये
आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रमाणे न इस-
विषयमे नित्र प्रकारसे ही, जाह का उहेथु छे कहा है- ॥ २ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled 'The Successful
Application of various therapeutic
measures'

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

पञ्चकर्मकल्पनाविषयेऽग्रवेशस्य कतिपये प्रश्ना —

का कल्पना पञ्चसु कर्मसूक्ता,

कमश्च क, किं च कृताकृतेषु ।

लिङ्गं तथैवातिकृतेषु, संख्या

का, किंगुणः, केषु च कश्च वस्तिः ॥ ३ ॥

किं वर्जनीयं प्रतिकर्मकाले,

कृते कियान् वा परिहारकालः ।

प्रणीयमानश्च न याति केन,

केनैति शीघ्रं, सुचिराच्च वस्तिः ॥ ४ ॥

साध्या गदाः सैः शमनेश्च केचित्

कस्मात् प्रयुक्तैर्न शमं व्रजन्ति ।

प्रचोदितः शिष्यवरेण सम्य-

गित्यग्निवेशेन भिषग्वरिष्ठः ॥ ५ ॥

३. संख्या—संज्ञा (य.)

४. परिहारकालः—परिहारकालः (क)

याति केन—याति वस्ति (क व फ.)

वस्ति—केन (घ)

५. साध्या गदाः.....भिषग्वरिष्ठः—

साध्या गदाश्च शमनेश्च केचित्

कस्माद्गदा न प्रशमं व्रजन्ति ।

इत्यग्निवेशो भिषगां वरिष्ठ

पप्रच्छ तस्मै स च सर्वमाह ॥ (घ. फ.)

પુનર્વસુસ્તમ્નવિદાહ તસ્મે

સર્વપ્રજાનાં હિતકામ્યયેદમ્ ॥

પચ્ચસુ કર્મસુ પંચકર્મભાં પચ્ચકર્મોમે, કા કર્મપના શી કર્મપના કર્મપના કયા, કાકા કહી છે? કહી છે?, કમ: ચ એનો કમ કમ, ક: શા છે કયા છે?, કૃતાકૃતેષુ એનાં કૃત-અકૃત કૃત-અકૃત, તથા એ અને ઔર, અતિકૃતેષુ અતિકૃતનાં અતિકૃતકે, લિઙ્ગમ્ ચ લક્ષણે લક્ષણ, કિમ્ શાં છે? કયા છે?, સંખ્યા કા સંખ્યા શી છે? સંખ્યા કયા છે?, કેષુ ચ કયા રોગીઓમાં કિનમે, કિંયુગ: કયા યુલ્લાળી કિન ગુણોવાલી, ક: ચ વસ્તિ: અને કઈ બસ્તિ પ્રયોજ્ય છે? ઔર કૌનસી વસ્તિ દેની ચાહિયે?, પ્રતિકર્મકાલે દરેક કર્મને સમયે પ્રત્યેક કર્મકે કાલમે, કિમ્ વર્જનીયમ્ શુ તજવા યોગ્ય છે કયા ત્યાગ્ય છે?, કૃતે પંચકર્મ કયાં પછી પચ્ચ-કર્મ કરનેકે બાદ, પરિહારકાલ: પરહેજનો કાળ પરહેજકા સમય, કિયાન્ વા કેટલો છે? કિતના છે?, પ્રણીયમાન: પ્રયોજ્યતી વી જાતી, વસ્તિ: ચ બસ્તિ વસ્તિ, કેન ન યાતિ કયા કારણથી અંદર જતી નથી? કિસ કારણસે અંદર નહીં જાતો?, કેન શીઘ્રમ્ કયે કારણે જલ્દી કિસ કારણસે શીઘ્ર, પૃતિ પાછી આવે છે? વાપસ આ જાતી છે?, સુચિરાત્ ચ અને કયે કારણે લાંબે કાળે પાછી આવે છે? ઔર કિસ કારણસે દેરમે વાપસ આતી છે?, કેષિત્ કેટલાક કહે, સાધ્યા: સાધ્ય સાધ્ય, ગદા ચ રોગો રોગ, પ્રયુક્ત: પ્રયોજ્યો પ્રયુક્ત કિયે ગયે, સ્વૈ: જમનૈ: પોતપોતાનાં શમનોદારાં અપને અપને શમનોસે, કસ્યાત્ શા કારણે કિસ કારણસે, જમમ્ ન જગન્નિ શાન્ત મતા નથી? શાન્ત નહીં હોતે?, ક્વિતિ આ પ્રમાણે હવે પ્રકાર, ક્ષિત્યવરેણ શ્રેષ્ઠ શિષ્ય શ્રેષ્ઠ શિષ્ય, અગ્નિવેશેન અગ્નિવેશથી અગ્નિવેશદ્વારા, સમ્પક્ સારી રીતે મહી પ્રકાર, પ્રચોદિત: પ્રેરાયેલા પૂછે જાને પર, મિપવરિષ્ઠ વૈદ્યોમાં શ્રેષ્ઠ વૈદ્યોમે શ્રેષ્ઠ, તન્નવિત્ શાસ્ત્ર તત્ત્વવિત્, પુનર્વસુ: પુનર્વસુએ પુનર્વસુને, સર્વ પ્રજાનામ્ સર્વ પ્રજાના સર્વ પ્રજાઓની હિતકામ્યયા હિતની કામનાથી હિતકામનાસે, તસ્મૈ તેને ઉસકો, હવમ્ આ યદ, જાહ કહ્યું કહા ॥ ૩-૫૩ ॥

3-5. What is the method laid down in the five purificatory proce-

dures? What is the order in which they are to be performed? What are the signs of successful and unsuccessful administration of the purificatory procedures, as also of over-administration? What is the number of enemata to be given? What is the therapeutic value of enema? What kind of enema should be given in which condition? What is to be avoided during the period of treatment; what is the period of interval to be observed between the administration of various purificatory procedures? What are the causes preventing the successful operation of an enema? What makes for the immediate return of the enema fluid? What again causes its delayed return? Why is it that some diseases, although curable, are not allayed in spite of being treated by appropriate measures? Thus questioned fully by the foremost of his pupils—Agnivesa, Punarvasu, the foremost of physicians and highly learned in the Science, moved by the desire of promoting the welfare of the whole of humanity, answered and said to him thus

સ્નેહકર્મણ: કાલાવધિ. —

ત્ર્યહાવરં સપ્તદિનં પરં તુ

ચિગ્ધો નર: સ્વેદયિતવ્ય ઉક્ત: ॥ ૬ ॥

નાત: પરં ક્ષેહનમાદિશન્તિ

સાત્મ્યીભવેત્ સપ્તદિનાત્ પરં તુ ।

ત્ર્યહાવરમ્ એછામાં એછા ત્રણ દિવસ કમસે કમ ત્રીન દિન, સપ્તદિનમ્ પરમ્ અને વધુમાં વધુ સાત

દિવસ સુધી અધિકતે અધિક સાત દિન, સ્નિગ્ધઃ સ્નેહન કરાવેલ સ્નેહન કરાવે, નરઃ તુ પુરુષને પુરુષકો, સ્વેદ-યિતવ્યઃ ઠક્કઃ સ્વેદનયોગ્ય કહ્યો છે સ્વેદનયોગ્ય કહા છે, જનઃ પરમ્ એથા વધારે વખત રસસે અધિક સમય, સ્નેહમ્ સ્નેહન કરવાનું સ્નેહન, ન આદિશન્તિ શાસ્ત્રકારો કહેતા નથી તેનેકે લિખે નહીં કરતે, સસદિનાત્ પરમ્ તુ કારણકે સાત દિવસ પછી તેા ક્યોંકિ સાત દિનકે પીછે તો, સાત્મ્યમિવેત્ તે સ્નેહન સાત્મ્ય મધિ અથ છે વહ સ્નેહન સાત્મ્ય હો જાતા છે ॥ ૬૧ ॥

6-6½. It is prescribed that the person should be subjected to sudation therapy after he has undergone oleation therapy for a minimum period of three days or a maximum period of seven days. Oleation therapy for longer than this period is not recommended, as the patient then gets habituated to it.

સ્નેહસ્વેદયોગુણા. —

એહોઽનિલં હન્તિ મૃદુકરોતિ

દેહં મલાનાં વિનિહન્તિ સક્તમ્ ॥ ૭ ॥

સ્નિગ્ધસ્ય સૂક્ષ્મેશ્વયનેષુ લીનં

સ્વેદસ્તુ દોષં નયતિ દ્રવત્વમ્ ।

એહઃ સ્નેહન સ્નેહન, અનિલમ્ વાયુનો વાયુકા, હન્તિ નાશ કરે છે નાશ કરતા છે, દેહમ્ દેહને શરીરકો, મૃદુકરોતિ મૃદુ બનાવે છે કોમલ કરતા છે, મલાનામ્ અને મળનાં ઓર મલોંકી, સક્તમ્ વિબળને રક્તાવટકો, વિનિહન્તિ હણે છે તોડતા છે, સ્નિગ્ધસ્ય સ્નિગ્ધ મનુષ્યના સ્નિગ્ધ પુરુષકે, સૂક્ષ્મેષુ સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ, અશ્વનેષુ સ્ત્રીતેભાં માર્ગોમ્, લીનમ્ દોષમ્ બરાઈ રહેલ દોષને લીન દોષકો, સ્વેદઃ તુ સ્વેદન સ્વેદન, દ્રવત્વમ્ પીગળાવી દ્રવ, નયતિ નાષે છે વના દેતા છે ॥ ૭૧ ॥

7-7½. Oleation cures the morbidity of vata makes the body soft and disintegrates the accumulation of morbid matter, while sudation liquefies

the morbid matter which is stuck up in the minute channels of the body of the person who has undergone oleation therapy

વમનવિરેચને ચ દોષોત્ક્રેશનવિધિ —

પ્રામ્યૌદકાનૂપરસૈઃ સમાસૈ-

રુત્ક્રેશનીયઃ પયસા ચ વમ્યઃ ॥ ૮ ॥

રસૈસ્તથા જાઙ્ગલજૈઃ સયૂષૈઃ

સ્નિગ્ધૈઃ કફાવૃદ્ધિકરૈર્વિરેચ્યઃ ।

વમ્યઃ વમનયોગ્ય પુરુષને વમનયોગ્ય પુરુષકો, સમાસૈઃ માંસસહિત માંસોંસે યુક્ત, પ્રામ્ય-ઔદક-પ્રામ્ય-ઔદક પ્રામ્ય-ઔદક, આનૂપ- અને આનૂપ ઓર આનૂપ, રસૈઃ માંસરસોંથી માંસરસોંસે, પયસા ચ તથા દૂધથી ઓર દૂધસે, રુત્ક્રેશનીયઃ ઉત્ક્રેશનીય કરવો એઈ એ વમનોત્ક્રેશ કરના ચાહિય, તથા તે જ પ્રમાણે હસી પ્રકાર, વિરેચ્યઃ વિરેચનયોગ્ય પુરુષને જિસે વિરેચન લેના હો ઓંસે, સયૂષૈઃ યૂષસહિત યૂષોંસે, સ્નિગ્ધૈઃ સ્નિગ્ધ સ્નિગ્ધ, કફા-વૃદ્ધિકરૈઃ અને કફની વૃદ્ધિ ન કરનાર કફકો ન વધાવેવાલે, જાઙ્ગલજૈઃ જાંગલ જાંગલ, રસૈઃ માંસરસોંથી ભોજન કરાવવાનું એઈ એ માંસરસોંસે ભોજન કરાના ચાહિય ॥ ૮ ॥

8-8½. The person who is to be subjected to emesis should have his kapha in the stomach roused up by a diet of milk mixed with meat-juice and the flesh of domestic, aquatic and wet-land animals. The person who is to be administered purgation should be given the meat-juice of jangala animals, soups mixed with unctuous articles and articles non-promotive of kapha.

વમનવિરેચનયો. પ્રતિલોભનમને હેતુ —

સ્વેદમોચદશસ્કર્દ્યતિ શ્વકુઃશ્વ

વિરિચ્યતે રાત્રક્રાફસ્તુ વમ્યક્ ॥ ૯ ॥

૮ સમાસૈ.—વમાષૈ (ખ)

૯ સ્નિગ્ધૈ સ્નિગ્ધ (ખ.)

૯ શ્વકુઃશ્વ—શ્વકુઃશ્વ (ખ, ક)

અથઃ કફેઽભ્યે વમનં વિરેચયે-
દ્વિરેચનં વૃદ્ધકફે તથોર્ધ્વમ્ ।

શ્લેષ્મોત્તરઃ હિ કેમકે કફની અધિકતાવાળો પુરુષ
ક્યોંકિ કફથી પ્રવલતાવાળા, અદુઃસ્વપ્ન મુશ્કેલી વગર
સુષ્ણ્ણે, હૃદયતિ વમન કરે છે ત્યમ કરતા હૈ, મન્દકફ
તુ અને મદ કફવાળાને ઓર થોડે કફવાળેકો, સમ્યક્
સારી રીતે મત્રી પ્રકાર, વિરિચયતે વિરેચન થાય છે
વિરેચન હોતા હૈ, કફે અભ્યે કફ અભ્ય હોય તે।
કફકે થોડા હોનેપર, વમનમ્ વમન ઔષધ વમન
ઔષધ, અથ. નીચે જઈ વિરેચન કરાવે છે નીચે
જાકર વિરેચન કરાતી હૈ, વૃદ્ધકફે અને કફ અધિક હોય
તે। કફકે અધિક હોનેપર, વિરેચનમ્ વિરેચન ઔષધ
વિરેચન ઔષધ, ઊર્ધ્વમ્ ઉપર જઈ ઉપરકો જાકર,
વિરેચયેત્ વમન કરાવે છે વમન કરાતી હૈ ॥ ૧૩ ॥

9-9½ The person in whom the
kapha is in excess vomits easily and
the person in whom it is low purges
well. If the kapha is meagre the
emetic drug acts as a purgative while
in a condition of excess of kapha, the
purgative drug acts as an emetic

વમનવિરેચનયો કર્તવ્ય ક્રમઃ—

સ્નિગ્ધાય દેયં વમનં યથોક્તં
વાન્તસ્ય પેયાદિરનુક્રમશ્ચ ॥૧૦॥

સ્નિગ્ધસ્ય સુસ્થિગ્ધતનોર્થથાવ-
દ્વિરેચનં યોગ્યતમં પ્રયોજ્યમ્ ।

૧૩ વિરેચયેત્-ગચ્છેત્ (ક ણ)

,, , -હિ યાતિ (જ)

,, , -વિગચ્છેત્ (ઝ ષ)

૧૦. સ્નિગ્ધાય દેય વમન યથોક્ત વાન્તસ્ય પેયાદિરનુક્રમશ્ચ ।

સ્નિગ્ધ-સ્નિગ્ધાય ચ સ્નિગ્ધવતશ્ચ કાર્ય વિરેચન યોગ્યતમ
તતથ પેયા ॥ (ખ)

૧૦½ સ્નિગ્ધસ્ય સુસ્થિગ્ધ-તનોર્થથાવદ્વિરેચન યોગ્યતમ પ્રયોજ્યમ્—

સ્નિગ્ધસ્ય ચ સ્વિગ્ધવતશ્ચ કાર્ય વિરેચન યોગ્યતમ તતથ (ક)

,, પ્રયોજ્યમ્-વિદિધ્યાત્ (ખ. ફ)

સ્નિગ્ધાય સ્નેહન કરાવેલ મનુષ્યને સ્નિગ્ધ કિયે
હુપ પુરુષકો, યથોક્તમ્ કલા પ્રમાણેનું યથોક્ત વિધિએ,
વમનમ્ વમન વમન, દેયમ્ દેવું દેના ચાહિયે, વાન્તસ્ય
અને વમન કરાવેલા મનુષ્યને ઓર વમન કરાવે હુપ
મનુષ્યકો, પેયાદિ પેયા વગેરેના પેયા વિલેપી આદિ,
અનુક્રમઃ ચ અનુક્રમ કરાવેલા જોઈએ ક્રમપાલન કરાના
ચાહિયે, સ્નિગ્ધસ્ય સ્નેહન કરેલ સ્નિગ્ધ, સુસ્થિગ્ધતનોઃ
અને સારી પેટે સ્નેહન કરેલ શરીરવાળા મનુષ્યને
ઓર મલી પ્રકાર સ્નેહન કિયે શરીરવાળે મનુષ્યકો,
યોગ્યતમશ્ચ અત્યંત યોગ્ય અત્યંત યોગ્ય, વિરેચનમ્
વિરેચન વિરેચન, યથાવત્ વિધિપૂર્વક યથાવિધિ,
પ્રયોજ્યમ્ દેવું દેના ચાહિયે ॥ ૧૦½ ॥

10-10½ Emetics should be admini-
stered in the manner laid down to one
that has taken the oleation therapy, and
when the emesis has been complete, the
patient should be given the systematic
dietetic regimen by means of gruels
etc The person who has undergone
the oleation and sudation procedures
should be administered the best suited
purgative as laid down

સશોધનાનન્તરં કર્તવ્યોઽષ્ણસંસર્જનક્રમઃ—

પેયાં વિલેપીમકૃતં કૃતં ચ
યૂષં રસં ત્રિદિરથૈકશશ્ચ ॥૧૧॥

ક્રમેણ સેવેત વિશુદ્ધકાયઃ

પ્રધાનમધ્યાવરશુદ્ધિશુદ્ધઃ

પ્રધાન- પ્રધાન પ્રધાન, મધ્ય અવર- મધ્ય અને
અવર મધ્ય ઓર અવર, શુદ્ધિ- શુદ્ધિ શુદ્ધિ, શુદ્ધઃ
શુદ્ધ કરાવેલા શુદ્ધ કિયા હુવા, વિશુદ્ધકાયઃ વિશુદ્ધ
શરીરવાળા રોગીએ શુદ્ધ શરીરવાળા રોગી, ક્રમેણ
અનુક્રમે ક્રમશઃ. ત્રિઃ દ્વિઃ ત્રણવાર, બેવાર ત્રીન, દો,
અથ એકશઃ અને એકવાર ઓર એકવાર, પેયાન્
પેયા પેયા, વિલેપીમ્ વિલેપી વિલેપી, મકૃતમ્ કૃતમ્

૧૧૩ સેવેત-સેવેતે (ખ)

,, શુદ્ધિશુદ્ધ-શુદ્ધિશુદ્ધિ (ખ)

અસંસ્કૃત કે સંસ્કૃત અસંસ્કૃત યા સંસ્કૃત, યુષ્મ્ ૫૫
કૂટ, રસમ્ ચ તથા મસિરસનું તથા માંસરસકા, સેવેત
સેવન કરવું એઈએ સેવન કરે ॥ ૧૧૩ ॥

11-11ક. The person who has been thus purged should take thin and thick gruel, unseasoned and seasoned soup and meat-juice, in the order mentioned. He should take each of these at the three meal times or at two meals, or at one meal time according as the purificatory dose was maximum, moderate or minimum

યથાઽનુરમિસ્તૃણગોમયાદ્યઃ

સંધુક્ષ્યમાણો ભવતિ ક્રમેણ ॥૧૨॥

મહાન્ સ્થિરઃ સર્વપચસ્તથૈવ

શુદ્ધસ્ય પેયાદિભિરન્તરમ્નિઃ ।

જ્યા જેમ જિસ પ્રકાર, અણુઃ બહુ થોડો સૂક્ષ્મ,
અગ્નિઃ અગ્નિ અગ્નિ, તૃણગોમયાદ્યૈઃ ધાસ અને છાણાં વગે-
રેથી તૃણ ઓર ગોમય આદિસે, સંધુક્ષ્યમાણઃ પ્રદીપ્ત કરાતે।
પ્રજ્વલિત હોતી હુઈ, ક્રમેણ ક્રમે ક્રમે ક્રમશઃ, મહાન્ સ્થિર
મહાન, સ્થિર મહાન્, સ્થિર, સર્વપચઃ અને સર્વ પચાવનાર
ઓર સર્વકો પચાવેવાળી, ભવતિ થાય છે હો જાતી હૈ, તથા
જ્ય તેવી જ રીતે उसी प्रकार, શુદ્ધસ્ય સ શોધનથી શુદ્ધ
અથેહ રોગીની સંશોધનસે શુદ્ધ હુઈ રોગીની, અન્તરમ્નિ
અન્તરમ્નિ અન્તરમ્નિ મી, પેયાદિમ્નિ. પેયા વગેરેથી મહાન,
સ્થિર અને સર્વપચક થાય છે પેયા આદિસે મહાન,
સ્થિર ઓર સર્વપચક હોતી હૈ ॥ ૧૨૩ ॥

12-12ક. Just as a spark of fire fed gradually by straw and cow-dung cakes etc., grows into a big and constant flame, similarly, the internal gastric fire in the person who has undergone the purificatory procedure, grows strong

and constant and capable of digesting all foods, fed gradually by gruels etc. હીનમધ્યપ્રવરયોર્વમનવિરેચનયોર્લક્ષણાનિ—

જઘન્યમધ્યપ્રવરે તુ વેગાઃ

અત્યાર દષ્ટા વમને ષડ્ઘૈ ॥૧૩॥

દશૈવ તે દ્વિત્રિગુણા વિરેકે

પ્રસ્યસ્તથા દ્વિત્રિચતુર્ગુણશ્ચ ।

જઘન્ય-મધ્ય- હીન, મધ્ય જઘન્ય, મધ્ય, પ્રવરે અને
ઉત્તમ ઓર પ્રવર, વમને તુ વમનમાં વમનમાં, અત્યારઃ
અનુક્રમે ચાર ક્રમશઃ ચાર, ષટ્ઘૈ છ અને આઠ છઃ
ઓર આઠ, વેગા દૃષ્ટા. વેગો અભીષ્ટ છે વેગ દૃષ્ટા, વિરેકે
સે અને હીન, મધ્ય તથા ઉત્તમ વિરેચનમાં તે વેગો
હીન, મધ્ય તથા ઉત્તમ વિરેચનમાં વે વેગ, દશા એક દશ દશ,
દ્વિત્રિગુણા વીસ અને ત્રીસ વીસ ઓર ત્રીસ દૃષ્ટા, તથા
તથા હીન, મધ્ય અને ઉત્તમ માનપરિમાણમાં
તથા હીન, મધ્ય ઓર ઉત્તમ માનપરિમાણમાં, દ્વિત્રિચતુર્ગુણઃ
ચ નિ.સ્કૃત દોષતુ પ્રમાણુ યે, ત્રણ અને ચાર વો
ત્રીન ઓર ચાર, પ્રસ્યઃ પ્રસ્ય હોય છે પ્રસ્ય હોવા
હૈ ॥ ૧૩૩ ॥

13 13ક. Four six and eight times of vomiting are considered good as minimum, moderate and maximum action respectively, and similarly are regarded in purgation, ten, twenty and thirty times. The quantity of fecal matter should be 128, 192 or 256 tolas.

વમનવિરેચનયોઃ સમહીનાતિયોગલક્ષણાનિ—

પિત્તાન્તમિષ્ટં વમનં વિરેકાઃ

દર્થે કફાન્તં ચ વિરેકમાહુઃ ॥૧૪॥

દ્વિત્રિચતુર્ગુણપનીય વેગાઃ

ન્મેયં વિરેકે વમને તુ પીતમ્ ।

પિત્તાન્તમ્ પિત્ત આદે ત્યાં સુધીતુ પિત્તકે બાને
તક, વિરેકાદ અને વિરેચનથી ઓર વિરેચનસે, અર્થમ્
અર્થમ્ આધા, વમનમ્ વમન વમન, કફાન્તમ્ ચ તથા

४३ आवे त्वां सुधीनुं तथा कफ जाने तक, विरेकम् विरेचन विरेचन, इष्टम् आहुः ४४३ उलुं छे इष्ट कहा है, सचिट्कान् भणयुक्त मलमिश्रित, द्वित्रान् ये त्रैल दो तीन, वेगान् वेगोने वेगोंको, अपनीय तलने छोड़कर, विरेके विरेचनने तोलणुं ओछिओ विरेचनको तोलना चाहिए, पीतम् तु अने पीधेक्ष औषधने तलने और पी हुई औषधको छोड़कर, वमने वमनने वमनको मेवम् तोलणुं ओछिओ तोलना चाहिए ॥ १४३ ॥

14-14½ The quantity of vomited matter should be half of this, and that vomit should be considered successful which is accompanied with bile in the last phase and likewise the purgation which is accompanied with mucus or kapha in the last phase In case of fecal matter, the quantity passed should be measured without taking into account the quantity passed in the first two or three motions, and in the measurement of the quantity of vomitus the quantity of the drug in the vomitus should not be counted.

क्रमात् कफः पित्तमथानिलश्च

यस्यैति सम्यग्वमितः स इष्टः ॥१५॥

इत्पार्श्वमूर्धेन्द्रियमार्गशुद्धौ

तथा लघुत्वेऽपि च लक्ष्यमाणे ।

वस्य ओने जिससे, क्रमात् कफः ओछे पछी ओछे ४३ क्रमसे कफ, पित्तम् पित्त पित्त, अथ अनिल च अने वायु और वायु, एति आवे छे आती है, तथा इव-पार्श्व- तथा उदय, पञ्चां हृदय, पार्श्व, मूर्ध-इन्द्रिय-भरतक अने इन्द्रियना स्तिर और इन्द्रियके, मार्ग-शुद्धौ मार्गनी शुद्धि यत्ता मार्गके शुद्ध होजानेपर, लघुत्वे तेभज शरीरनी वधुता एव शरीरमें हलकापन, लक्ष्यमाणे जलुता प्रतीत होनेपर, स सम्यक् तेने सम्यक् उसे मकी प्रकारसे, वमितः वमन यथुं छे वमन हुआ है, इष्टः ओम अलुपुं ऐसा जानना चाहिए ॥ १५३ ॥

5-15½. He is considered to have undergone emesis successfully who expels the mucus, bile and air in succession and who feels that his stomach, sides of the body, sense-organs and body-channels have been cleansed and that his body has become light.

दुश्छर्दिते स्फोटककोठकण्डू-

हृत्स्वाविशुद्धिर्गुरुगात्रता च ॥१६॥

तृप्मोहमूर्च्छानिलकोपनिद्रा-

बलादिहानिर्वमनेऽति च त्यात् ।

दुश्छर्दिते वमन शोण्य रीते न यथुं होय तो वमनके ठीक प्रकारसे न होने पर, स्फोटक- इड्डक स्फोट, कोठ-कण्डू- डेक, अजवाण कोठ, कण्डू हृत्-स्वा- उदय तथा इन्द्रियानी हृदय तथा इन्द्रियकी, अविशुद्धिः विशुद्धिने। अभाज मलिनता, गुरुगात्रता च अने अगोनु लारेपलुं थाय छे और शरीरमें भारीपन होता है, अतिवमने तेभज वमनना अतिशोण्य एन वमनके अधिक हो जानेसे, तृप्-मोह- तृप्. मोह प्यास, मोह, मूर्च्छा मूर्च्छा मूर्च्छा, अनिलकोप- वायुने। डेप वायुका कोप निद्रा-बलादि-हानि च अने निद्रा तथा अल वगेरेनी हानि और नीद एव बल आदिकी हानि, त्यात् थाय छे होती है ॥ १६३ ॥

16 16½ If the emesis goes wrong, then there occur eruptions, wheals and itching on the body, imperfect cleansing of the stomach and body-channels and heaviness of the limbs. Thirst stupor, fainting provocation of vata, loss of sleep and loss of strength etc., occur in case of over-action of emesis

१६ हृत्स्वाविशुद्धि-वतोऽविशुद्धि (२)

१६३ बलादिहानि-बलानिहानि (३) व. १

, वमनेऽति च त्यात्-वमनेऽति विद्या (४)

स्रोतोविशुद्धीन्द्रियसंप्रसादौ

लघुत्वमूर्जोऽग्निरनामयत्वम् ॥१७॥

प्राप्तिश्च विट्पित्तकफानिलानां

सम्यग्विरिक्तस्य भवेत् क्रमेण ।

सम्यक् योग्य रीते सम्यक्, विरिक्तस्य विरेचन भवेत् अनुपाने विरिक्त पुरुषके, स्रोतोविशुद्धि स्रोतोनी शुद्धि स्रोतोकी शुद्धि, इन्द्रियसंप्रसादौ इन्द्रियोनी प्रसन्नता इन्द्रियोकी प्रसन्नता, लघुत्वम् शरीरमां हलका-पणु शरीरमें हलकापन, ऊर्जः अग्निः उत्साह, अग्निनी दीप्ति उत्साह, अग्निनी दीप्ति, अनामयत्वम् नीरोगता नीरोगता, क्रमेण अने क्रमेक्रमे क्रौर क्रमशः, विट्- भण मल, पित्त-कफ-पित्त, ऊर्जः पित्त, कफ, अनिलानाम् तथा वायुनी तथा वायुकी, प्राप्तिः भवेत् प्राप्ति थाय छे प्राप्ति होती है ॥ १७३ ॥

17-17½ Purification of the alimentary tract, clarity of the senses, lightness of the body, stimulation of the gastric fire, a sense of well-being and passing of feces, bile, mucus and wind in succession in his motions are the signs of successful purgation.

स्याच्छेष्मपित्तानिलसंप्रकोपः

सादस्तथाऽग्नेर्गुहता प्रतिश्या ॥१८॥

तन्द्रा तथा चर्द्धिररोचकश्च

वातानुलोम्यं न च दुर्विरिक्ते ।

दुर्विरिक्ते विरेचनना अयोगमां विरेचन भली प्रकार न होने पर, श्लेष्म-पित्त- ऊर्जः, पित्त कफ, पित्त, अनिल- अने वायुनी और वायुका, संप्रकोपः प्रकोप प्रकोप, तथा अग्नेः साद अग्निनी म दता अग्निमाय, गुहता भारी-पणु भारीपन, प्रतिश्या सनेभम प्रतिश्याय, तन्द्रा तन्द्रा, तथा चर्द्धिः उलटी वमन, अरोचकः च अरुचि अरुचि, न वातानुलोम्यम् अने वायुना अनु-

१८ सादस्तथाऽग्नेर्गुहता प्रतिश्या-स्वेदोऽल्पवह्निर्गुहता

स्मात् (ब फ.)

॥ गुहता प्रतिश्या-गुहतात्रवा च (क.)

दोमपणुनी अभाव और वायुका अनुलोमन न होवा, सात् थाय छे होता है ॥ १८३ ॥

18 18½ In a condition where purgation has acted amiss, there will be great provocation of kapha, pitta and vata, exhaustion, dullness of the gastric fire heaviness of body, coryza, torpor, vomiting, anorexia and the absence of regular peristaltic movement of the vata

कफास्रपित्तक्षयजानिलोत्थाः

सुप्त्यङ्गमर्दक्लमवेपनाद्याः ॥१९॥

निद्राबलाभावतमःप्रवेशाः

सोन्मादहिकाश्च विरेचितेऽति ।

अतिविरेचिते विरेचनना अतियोगमां विरेचनके अधिक होने पर, कफ-अस्र- ऊर्जः, रक्ता कफ, रक्त, पित्त-क्षयज- अने पित्तना क्षयशी भवेत्वा और पित्तके क्षयसे उत्पन्न, अनिल- वायुनी वायुसे, उत्था न-भेत्वा पैदा हुए, सुप्ति-अङ्गमर्द- स्पर्शाज्ञान, अङ्गमर्द सुप्ति, अङ्गोका दृष्टता, क्लम-वेपन- ग्यानि अने ऊँप क्लम और वेपन, आद्या पहेला थाय छे पहले होते हैं, स-उन्माद- तेभन उन्माद एव उन्माद, हिकाः च हेडकी हिका, निद्रा- निद्रा निद्रा, बलाभाव- तथा अणुनी अभाव तथा बलका अभाव, तमःप्रवेशा- अने अंधारा आवना पछी थाय छे और आंखोके आगे अंधेरा आना पीछे होते हैं ॥ १९३ ॥

19-19½ In a condition of excessive action of purgation, there will occur numbness, body-ache, exhaustion, tremors and other symptoms born of vata which becomes provoked owing to loss of mucus, blood and bile in the motions, as also torpor, loss of vitality, faintness, mental disturbance and hiccup.

निरुहानुवासनविधानम्—

संसृष्टभक्तं नवमेऽह्नि सर्पि-

स्तं पादयेताप्यनुवासयेद्वा ॥२०॥

संसृष्टभक्तम् संसर्जनं कृमि उर्या पथी आहमे
दिवसे भोजनं दीया आह संसर्जनक्रम कर चूकनेपर
आठवें दिन स्वाभाविक भोजन करनेपर, तम् तेरे उसको,
नवमे अह्नि नवमे दिवसे नौवें दिन, सर्पिः धी घी,
पादयेत अपि पापुं पिलाये, अनुवासयेत् वा अथवा
अनुवासनं कर्तुं अथवा अनुवासनवस्ति देवे ॥ २० ॥

20. Then after the rehabilitation of the patient by means of diet, he should be given on the ninth day, a potion of ghee or unctuous enema.

तैलाकगात्राय ततो निरुहं

दद्यात् ज्यहासातिबुभुक्षिताय ।

प्रत्यागते घन्वरसेन भोज्यः

समीक्ष्य वा दोषबलं यथार्हम् ॥२१॥

ततः ते पथी पीछे, ज्यहात् तक्षु दिवस पथी
तीन दिनके पश्चात्, तैलाकगात्राय शरीरे तैल थोपडे
शरीरपर तैल मालिश करवाके नातिबुभुक्षिताय अने
थोपु भूय्या नहि ओवा पुरुषने जब बहुत भूखा न हो
तब, निरुहम् निरुहवस्ति निरुहवस्ति, दद्यात्
आपवी देवे, प्रत्यागते अस्ति पाथी वल्वा पथी
वस्ति वापम आजनेपर, घन्वरसेन अंगल भस्त्रसथी
जांगल मांसरससे, भोज्य. ते पुरुषने जमाउवा अन्न देवे,
दोषबलम् वा अथवा दोष अने अग्निबल या दोष और
अग्निबलको, समीक्ष्य ओष्ठने देखकर, यथार्हम् जे थोपु
लागे ते भोजन देवुं यथायोग्य अन्न देवे ॥ २१ ॥

21. Three days after that the patient who had his body well anointed with oil and is not very hungry should be given evacuative enema; when the enema fluid has returned he should

be given the meat-juice of jangala animals or any other suitable diet according to his humoral constitution and the strength of the gastric fire

नरस्ततो निश्चयानुवासनाहो

नात्याशितः स्यादनुवासनीयः ।

ततः ते पथी पीछे, अनुवासनाहो नरः अनुवासनने
थोपु पुरुषने अनुवासनके योग्य पुरुषको नात्याशितः
थोपु जमाउवा वगैर अधिक भोजन न किया हो तब,
निश्चि राने रात्रिमें, अनुवासनीयः स्यात् अनुवासन
देवुं अनुवासन देना चाहिए ॥ २१ ॥

21. Then, the person who is to be administered the unctuous enema should be given the enema at night, care being taken to see that he has not eaten a heavy meal

शीत वसन्ते च दिवाऽनुवाज्यो

रात्रौ शरद्रीष्मघनागमेषु ॥२२॥

तानेव दोषान् परिरक्षता ये

जेहस्य पाने परिकीर्तिता प्राक् ।

प्राक् अगाडि पहले, स्नेहस्य स्नेहना स्नेहके, पाने
पानमां पानमें, जे परिकीर्तिताः जे दोष उवा जे जो
दोष कहे हैं, तान् एव ते जे रत, दोषान् दोषाथी
दोषोंसे, परिरक्षता रक्षायु कर्ता रक्षण करते हुए, शीते
वसन्ते च शीतप्रालमां अने वसन्तमां शीतऋतु और
वसन्तमें, दिवा दिवसे दिनमें, शरद-ग्रीष्म- अने शरद,
ग्रीष्म और शरद, ग्रीष्म, घनागमेषु तथा वर्षाभां
तथा वर्षामें. रात्रौ राने रात्रिको, अनुवाज्यः अनुवासन
आपु अनुवासन देना चाहिए ॥ २२ ॥

22-22. In the winter and the spring, the unctuous enema should be

२२. नरस्ततो निश्चयानुवासनाहो नात्याशितः स्यादनुवासनीयः -
प्रत्यागते यामरसेन भोज्य मां च मुक्तेऽस्यमकोऽनु-
वासन (व. क.)

२२. पाने परिकीर्तिताः-पाने परिकीर्तिताः (छ)

given by day and in the autumn, summer and the rains, it should be given at night, with due care to prevent the wrongful effects of the oleation therapy, which have been already described. (Sutra. Chap. XIII.)

प्रत्यागते चाप्यनुवासनीये

दिवा प्रदेयं व्युषिताय भोज्यम् ॥२३॥

सायं च भोज्यं परतो ह्यहे वा

ज्यहेऽनुवास्योऽहनि पञ्चमे वा ।

ज्यहे ज्यहे वाऽप्यथ पञ्चमे वा

दद्यान्निरुहादनुवासनं च ॥२४॥

अनुवासनीये अनुवासन अनुवासनके, प्रत्यागते च अपि पाछु वणी आवे त्पारे वापस आ जानेपर भी, व्युषिताय रात आभी जवा दधि रातभर ठहरकर, दिवा दिवसे दिनमे, भोज्यम् प्रदेयम् भोजन करवबु भोजन देना चाहिए, सायम् च अने साने और सायंकाल, भोज्यम् भोजन करवबु भोजन देना चाहिए, परत. अने पछी इसके पीछे, ज्यहे ज्यहे वा भीने दिवसे, त्रीने दिवसे दूसरे दिन, तीसरे दिन, पञ्चमे वा अथवा पांचमे अथवा पाचवे, अहनि दिवसे दिन, अनुवास्य. अनुवासन देवु अनुवासन देना योग्य है, निरुहात् निरुहभरित पछी निरुहवस्तिके पश्चात्, ज्यहे ज्यहे वा अपि त्रीने त्रीने दिवसे तीसरे तीसरे दिन, पञ्चमे वा अपि अथवा पांचमे दिवसे अथवा पांचवे दिन, अनुवासनम् अनुवासन अनुवासन, दद्यात् देवु देना चाहिए ॥ २३-२४ ॥

23-24. After the unctuous fluid has returned, the person who has taken the unctuous enema and has spent

the night quietly should be given food during the day and also in the evening. Thereafter, he is to be given unctuous enema on the second, third or fifth day. After giving the evacuative enema on every third or fifth day he should be given the unctuous enema

एकं तथा त्रीन् कफजे विकारे

पित्तात्मके पञ्च तु सप्त वाऽपि ।

वाते नवैकादश वा पुनर्वा

वस्तीनयुग्मान् कुशलो विदध्यात् ॥२५॥

कुशल कुशल वैद्य कुशल वैद्य, कफजे कफजन्य, विकारे रोगभा रोगमें, एकः ओके एक, तथा त्रीन् के त्रि या तीन, पित्तात्मके तु पित्तजन्य रोगभा पित्तजन्य रोगमें, पञ्च तु सप्त वा अपि पांच के सात पाच वा सात, वाते पुनः अने वातजन्य रोगभा वणी वातजन्यरोगमें, नव वा नव नौ. एकादश वा के अगित्यार या ग्यारह, अयुग्मान् ऐशी अयुग्म, वस्तीन भरित वस्तिया, विदध्यात् आपवी ओधी देवे ॥२५॥

25. In disorders of kapha, one enema or three enemata should be given; in disorders of pitta, five or seven; while in disorders of vata, nine or even eleven should be given. In this way the expert physician should give enemata in odd numbers.

नरो विरिक्तस्तु निरुहदानं

विवर्जयेत् सप्तदिनाभ्यवदयम् ।

शुद्धो निरुहेण विरेचनं च

तद्वयस्य शून्यं विकसेच्छरीरम् ॥२६॥

विरिक्तः विरेचन लीधा पछी विरेचनके पश्चात्, नर तु भुङ्क्षु मनुष्य, सप्त दिनानि सात दिवस शुधी

२३. व्युषिताय-शुषय (ग)

२३.३. सायं च भोज्यं निरुहादनुवासनं च ॥-

प्रत्यागते चाप्युषितस्य काले भोज्यं दिवा सायनत परतु ।

ज्यहे ज्यहे वाऽप्यथ पञ्चमे वा दद्यान्निरुहादनुवासनं तु ॥ (फ.)

२४. ज्यहे वा-ज्यहे वा (ग ह म)

२४.३. ज्यहे ज्यहे वाऽप्यथ पञ्चमे वा दद्यान्निरुहादनुवासनं तु ॥ (ग.)

२६. शुद्धो निरुहेण विरेचनं च-शुद्धो विरेकेण निरुहदानं (श. ड)

२६.३. विकसेत्-विकसेत् (ड)

सात दिन तक, निरुहदानम् निरुहभस्ति देवाने। निरुहवस्ति लेना, कवचयन् अवश्य अनश्य, विवर्जयेत् त्याग करे। ओष्ठो छोड़ दे, निरुहेण अने निरुहयी और निरुहणसे, शुद्धः शुद्ध यथेष्टो सात दिनसु सुभी शुद्ध हुए पुरुषको सात दिन तक, विरेचनम् विरेचनने। त्याग करे। ओष्ठो विरेचन छोड़ दे, हि डारयु के क्योंकि, तब सभ्य पड़े। देनामा, आवेष्टा निरुह तथा विरेचन समयके पहले लगे गये निरुह तथा विरेचन, अस्य के रोगीना उभ रोगीके, शून्यम् क्षीरम् भादी शरीरने खाली हुए शरीरको, विकसेव भारी नाजे छे मार डालते है ॥ २६ ॥

26 The person who has undergone purgation should definitely avoid taking evacuative enema for a period of seven days. Similarly, the person who has been cleansed by evacuative enema should avoid purgation, as it will have injurious effects on the system which has already been evacuated.

वस्तिर्गुणाः—

वस्तिर्व्ययः स्थापयिता सुखायु-
चैलाग्निमेधास्वरवर्णकृष ।

सर्वार्थकारी शिशुवृद्धयूनां
रिस्त्ययः सर्वगदापहृष ॥ २७ ॥

वस्ति भस्ति वस्ति, व्यः स्थापयिता व्यः स्थापक, सुख-आयुः आशेय, आयुष्य सुख, आयु बल-जग्नि-भक्ष, अग्नि बल, अग्नि, मेधा-स्वर-मेधा, स्वर बुद्धि, स्वर, वर्ण कृष च तब तब तब तब और वर्णो बदनेवाली, सर्वार्थकारी, अथ सातवार सब प्रयोजनोंको सिद्ध करनेवाला शिशु-वृद्ध-भाण्ड, वृद्ध बालक, वृद्ध, यूनाम् अने युवानेने और युवा सबके लिए, निरुहणः शुद्धसात नदि करनार अहानिकर, सर्व-गदापहः च तथा सर्व रोगने नारा करनार छे तब सब रोगोंका नाशक होती है ॥ २७ ॥

27. The enema is an agent of rejuvenation, and promoter of happi-

bess, life, strength, gastric fire, intelligence, voice and color It is beneficial in every way for all, whether young, adult or aged. It is free from risks, and cures all diseases

विट्श्लेष्मपित्तानिलनूचकनी

दाढ्यावह शुक्रवल्प्रदः ।

विष्वक्स्थितं दोषचयं निरस्य

सर्वान् विकारान् शान्तयेन्निरुहः ॥ २८ ॥

निरुह निरुहभस्ति निरुहभस्ति, विट् श्लेष्म-भण, डर मल, कफ, पित्त-मलिक-पित्त, वायु पित्त, वायु मूत्र-कर्षी अने मूत्रने जेथी छोड़े छे और मूत्रका कर्षण करती है, दाढ्यावह दृढता करे छे दृढता देती है, शुक्रवल्प्रद च वीर्य तथा लण आपनार छे शुक्र और बलको बढ़ाती है, विष्वक् अने चाये आलु और इधर उधर, स्थितसु रेशा स्थित, दोषचयम् दोषना स ययने दोषसमूहको, निरस्य हर करी हटाकर, सर्वान् सर्व सब, विकारान् विकारने रोगोंको, शान्तयेन् शान्त करे छे शान्त करती है ॥ २८ ॥

28 It draws out the feces, mucus, bile, flatus and urine and imparts firmness and enriches the semen and body strength The evacuative enema expelling the morbid accumulations lodged in the entire body alleviates all kinds of diseases

देहे निरुहेण विशुद्धागं

संछेहनं वर्णवल्प्रदं च ।

न तैलदानात् परणति किञ्चिद्

द्रव्यं विशेषेण समीरणार्थं ॥ २९ ॥

२० विट्श्लेष्मपित्तानिलनूचकनी दाढ्याव शुक्रवल्प्रदः—

विट्श्लेष्मपित्तानिलनूचकनी (स तं कृत् शुक्रवल्प्रदः, ५)

२१ दाढ्यावह-स्मरणकर (२, ५)

विष्वक्स्थित-विना स्थित (१)

२२ न तैलदानात् परणति किञ्चिद् द्रव्यं विशेषेण समीरणार्थं—
नाशकमाय किञ्चिदिदं कर्म पर विशेषेण समीरणार्थं

(५, ५)

નિરુદ્ધેન નિરુદ્ધથી નિરુદ્ધવસ્તિભે, દેહે દેહ દેહમેં, વિશુદ્ધમાર્ગે શુદ્ધ માર્ગોવાળે થતાં માર્ગોંકે શુદ્ધ હોને પર, સંસ્નેહનમ્ સ્નેહન સ્નેહન, વર્ણવલપ્રદમ્ ચ વર્ણ અને બલ દેનાર છે વર્ણ ઔર બલકારક હોતા હૈ, વિશેષેન ખાસ કરીને વિશેષતઃ, સમીરણાર્થે વાયુથી પીડિત મનુષ્યને માટે વાતસે પીડિત મનુષ્યમેં, તૈલ-દાનાદ તૈલદાનથી તૈલદાનસે વડકર, પરમ્ શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ, કિન્નિર પીણુ કોઈ અન્ય કોઈ, દ્રવ્યમ્ દ્રવ્ય દ્રવ્ય, ન અસ્તિ નથી નહીં હૈ ॥ ૨૯ ॥

29. When the body-channels have been cleansed by the evacuative enema oleation imparts color and strength to the body. There is no remedy more beneficial than the administration of oil, particularly in afflictions of vata

એહેન રૌક્ષ્યં લઘુતાં ગુરુત્વા-

દૌષ્ણ્યાદ્ય શૈત્યં પવનસ્ય હૃત્વા ।

તૈલં દદાત્યાશુ મનઃપ્રસાદં

વીર્યં વલં વર્ણમથાગ્નિપુષ્ટિમ્ ॥૩૦॥

તૈલમ્ તૈલ તૈલ, સ્નેહેન સ્નેહથી સ્નિગ્ધતાકે કારણ, પવનસ્ય વાયુની વાયુકી, રૌક્ષ્યમ્ રૂક્ષતાને રૂક્ષતાકો, ગુરુત્વાદ્ ગુરુ હોવાથી ભારી હોનેસે, લઘુતામ્ લઘુતાને લઘુતાકો, દૌષ્ણ્યાદ્ અને ઉષ્ણુ હોવાથી ઔર લ્પ્ણ હોનેસે, ક્ષૈત્ય ચ શીતલતાને શીતતાકો, હૃત્વા આશુ મટાડી બલદીથી નષ્ટ કરકે શીઘ્ર, મનઃપ્રસાદમ્ મનની પ્રસન્નતા મનની પ્રસન્નતા, વીર્યમ્ વલમ્ વીર્ય, બળ વીર્ય, વલ, વર્ણમ્ વર્ણ વર્ણ, અથ અગ્નિપુષ્ટિમ્ અને અગ્નિપુષ્ટિ ઔર અગ્નિકી પુષ્ટિકો, દદાતિ આપે છે દેતા હૈ ॥ ૩૦ ॥

30. - Oil by its unctuous quality counteracts the dryness, by its heaviness counteracts the lightness and by its heat the quality of

૧. સ્નેહેન-સ્નેહાદિ (ક.ક.)

૨. વીર્ય-સ્નેહ (ખ.)

૩. મથાગ્નિપુષ્ટિ-મથાગ્નિ પુષ્ટિ (ખ.)

coldness due to vata and thus quickly imparts clarity of mind, virility, strength, color and the increase of the gastric fire.

મૂલે નિષિક્કો હિ યથા દ્રુમઃ સ્યા-

ઘ્રીલચ્છદઃ કોમલપલ્લવાદ્યઃ ।

કાલે મહાન્ પુષ્પફલપ્રદશ્ચ

તથા નરઃ સ્યાદનુવાસનેન ॥૩૧॥

મૂલે નિષિક્કઃ હિ મૂળમાં બળ સી થવાથી મૂળકો સીંચનેસે, દ્રુમઃ વૃક્ષ વૃક્ષ, યથા જેમ જેમ જેમ પ્રકાર, નીલ-ચ્છદઃ લીલાંછમ પાંદડાવાળુ હરામરા, કોમલપલ્લવ-તથા કોમળ પત્રથી તથા કોમલ પત્તોસે, અદ્ય. સ્યાદ સુશોભિત થાય છે સુશોભિત હોતા હૈ, કાલે અને વખત બતાં ઔર સમય પર, મહાન્ મહાને તથા મહાન વૃક્ષ બનકર, પુષ્પફલપ્રદ ચ ફૂલ અને ફલ આપનારુ બને છે પુષ્પ-ફલ દેને લગતા હૈ, તથા તેવી રીતે उसी પ્રકાર, નર માણસ પણ મનુષ્ય મી, અનુવાસનેન અનુવાસનથી અનુવાસનેસે, સ્યાદ બલ વગેરેથી સંપન્ન થાય છે બલાદિસે સંપન્ન હોતા હૈ ॥ ૩૧ ॥

31 Just as a tree fed with water at its roots, puts forth green leaves and delicate sprouts, and in due time, grows into a big tree full of blossom and fruit, similarly does a man grow strong by means of the unctuous enema.

સ્તબ્ધાશ્ચ યે લઘુચ્છિતાશ્ચ યેઽપિ

યે પક્કવો યેઽપિ ચ ભગ્નરુગ્નાઃ ।

યેષાં ચ શાસ્ત્રાસુ ઋરન્તિ વાતાઃ

શસ્તો વિશેષેન હિ તેષુ વસ્તિઃ ॥૩૨॥

૩. પત્તકલ્લોકાનન્તમ્—

અપલ્પમન્તાતનિષ્ક્રિયારી કાલે ચ રત્તી વડુકીનિષ્ક્રિયારી ॥
દૈનિક પાઠ (સ. પ. ૨) પુસ્તકેષુ ।

૪. મૂલે નિષિક્કો-મૂલે નિષિક્કે (ખ.)

૫. કોમલપલ્લવાદ્ય-કોમલપલ્લવાદ્ય (ખ.)

૬. ઋરન્તિ, વાતાઃ-ઋરન્તિ વાતા (ખ.)

ये च नेत्रो जो, स्तब्ध होय छे स्तब्ध होते हैं, ये च नेत्रो जो, संकुचित च अपि संकुचित होय छे संकुचित होते हैं ये पङ्कव नेत्रो पञ्जला होय छे जो पङ्क होते हैं ये च नेत्रो जिनके, मग्न-रुणा अपि भाग्येय कथायाया तथा संधिमुक्त होय छे अग दूट गये हैं और सन्धियाँ अलग हो गई हैं, बेबाम् च अने नेत्रोनी और जिनकी, शाखासु शाखाओमां शाखाओमें, वाता पक्षुपित वायु प्रकुपित वायु, चरन्ति सन्धार डरे छे गति करती है, तेषु वस्तिः तेओमां भरित उनमें वस्ति, विशेषेण भास्य करीने विशेषकर, वस्त हि प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ३२ ॥

32. Enema is specially indicated in persons whose limbs have become stiff or contracted, who are suffering from lameness in both legs, who have suffered from fractures and dislocation and who suffer from rheumatic lesions affecting the extremities.

आध्मापने विग्रथिते पुरीषे

शूले च भक्तानभिनन्दने च ।

एवंप्रकाराश्च भवन्ति कुक्षौ

ये चामवास्तेषु च वस्तिरिष्टः ॥३३॥

आध्मापने आध्मानमां आध्मानमें, पुरीषे भण मलके, विग्रथिते गंधार्ध जवाभां गांठदार होनेमें, शूले च शूलमां शूलमें, भक्तानभिनन्दने सेवन पर अशुचिमां भोजन पर अशुचिमें, कुक्षौ च अने पेटमां और उदरमें, एवंप्रकारा च ओमा प्रकाशना इसी प्रकारके, ये च नेत्रो जो अन्य, आमस्याः रोगो रोग भवन्ति गाय छे होते हैं, तेषु च तेओमां उनमें, वस्ति भरित वस्ति, इष्टः अभीष्ट छे अभीष्ट है ॥ ३३ ॥

33. Enema is also indicated in distension of abdomen, scybalous stools, colic, inappetence and similar other

३३. आध्मापने-आध्मापने (५)

disorders affecting the gastro-intestinal tract.

याश्च स्त्रियो वातकृतोपसर्गा

गर्भं न गृह्णन्ति नृभिः समेताः ।

क्षीणेन्द्रिया ये च नराः कृशाश्च

वस्तिः प्रशस्तः परमं च तेषु ॥३४॥

वात-कृत-उपसर्गा वायुधी उत्पन्न थयेला उप-द्रववाणी वातजन्य उपद्रवोंसे युक्त, याः च ने जिन, स्त्रियः स्त्रीओ स्त्रियोंको, नृभिः समेता पुरुषधी संयोग पाभ्या छतां पुरुषसे संयोग होने पर भी, गर्भम् गर्भं गर्भं, न गृह्णन्ति धारण करती नहीं रहता, ये च ने जिन, नरा पुरुषो मनुष्योंकी, क्षीणेन्द्रिया क्षीण धा-द्रववाणा होय छे इन्द्रिया क्षीण हो गई हैं, कृशा च अने नेत्रो कृश होय छे और जो कृश होते हैं, तेषु च तेओने भाटे इनके लिए, वस्तिः भरित वस्ति, परमम् परम अविशय, प्रशस्तः प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ३४ ॥

34. The enema is considered the sovereign remedy in cases of women who have been afflicted with complications due to vata who are not able to conceive despite mating with men, and in the case of persons whose semen is weak and who are emaciated

उष्णाग्निभूतेषु वदन्ति शीता-

ज्जीताग्निभूतेषु तथा सुखोष्णान् ।

तत्प्रत्यनीकौषधसंग्रहकान्

सर्वत्र वस्तीन् प्रविभज्य शुद्धयात् ॥३५॥

उष्ण-अग्निभूतेषु उष्णताधी पराभव पायेला मनुष्योंमां उष्णतासे पीड़ित मनुष्योंमें, शीतान् शीत शीत,

३४ वातकृतोपसर्गा गर्भ-वातकृतोपसर्गाद्रभे (५)

, वस्ति प्रशस्त परम च तेषु नेत्रां च वस्ति परम प्रष्टि (५ ५ ८ ५)

३५ शुद्धयात्-दधान (५)

, प्रविभज्य शुद्धयात्-प्रविभज्याया. (५)

તથા અને જૌર, શીતાધિભૂતેષુ શીતથી પરાભવ
પામેલા મનુષ્યોમાં શીતસે પીડિત મનુષ્યોંકે લિપ્ત,
સુશોણાન્ નવશેઠી બસ્તિઓ આપવાનું સુશોણ
વસ્તિયાં, વદન્તિ કહે છે કહી દે, તદ્ પ્રવિમજ્ય તેથી
વિભાજ કરીને ફરિલિપ્ત વિભાગ કરકે, સર્વેષ્વ સર્વ
રોગોમાં સર્વ રોગોંમે પ્રત્યનીક-વિપરીત વિક્ષ, ઔષધ-
ઔષધ ઔષધિયોંકે, સમ્પ્રકુક્ત યુક્ત યુક્ત, વસ્તીન્
બસ્તિ, સુક્ષ્માદ શોભવી બેઠીએ દેની
ચાહિપ્ત ॥ ૩૫ ॥

35. The wise are of opinion that a cold enema should be given to patients afflicted with excessive heat and in a genially warm enema where the patient is afflicted with cold In this manner, the nature of the enema should generally be determined in all conditions and mixed with drugs possessing the qualities contrary to the characteristics of the disease-condition.

ન બૃહણીયાન્ વિદધીત વસ્તીન્

વિશાધનીયેષુ ગદેષુ વૈદ્યઃ ।

કુષ્ઠપ્રમેહાદિષુ મેદુરેષુ

નરેષુ યે ચાપિ વિશોધનીયાઃ ॥૩૬॥

કુષ્ઠપ્રમેહાદિષુ કુષ્ઠ, પ્રમેહ વગેરે કુષ્ઠ, પ્રમેહ આદિ,
વિશોધનીયેષુ શોધનયોગ્ય સશોધનયોગ્ય, ગદેષુ
રોગોમાં રોગોંમે, મેદુરેષુ મેદવાળા મેદવદુલ, નરેષુ
પુરુષોમાં પુરુષોંમે, યે ચ અપિ અને બેઠી તથા જો,
વિશોધનીયાઃ શોધનયોગ્ય છે તેઓમાં શોધનયોગ્ય
હૈં ઉનમેં, વૈદ્યઃ વૈદ્યે વૈદ્ય, બૃહણીયાન્ બૃહણ,
વસ્તીન્ બસ્તિ, ન વિદધીત આપવી ન બેઠીએ
ન દેવે ॥ ૩૬ ॥

36 The roborant enema should not be administered in disease-conditions indicating depletion therapy, such as dermatosis, urinary disorders etc., as also to men with excessive adiposity

who need to be given the purificatory and the depletory treatment.

ક્ષીણક્ષતાનાં ન વિશોધનીયા-

ન્ શોષિણાં નો મૃશદુર્બલાનામ્ ।

ન મૂર્ચ્છિતાનાં ન વિશોધિતાનાં

યેષાં ચ દોષેષુ નિવદ્ધમાયુઃ ॥૩૭॥

ક્ષીણક્ષતાનામ્ ક્ષીણ તથા ક્ષતયુક્ત રોગીઓને
ક્ષીણ તથા ક્ષત રોગિયોંકો, વિશોધનીયાન્ વિશોધનીય-
બસ્તિઓ નહિ આપવી વિશોધનવસ્તિયાં ન દેવે,
શોષિણામ્ શોષરોગીઓને નહિ શોષરોગિયોંકો ન,
મૃશદુર્બલાનામ્ બહુ દુર્બલ પુરુષોને નહિ અત્યન્ત
દુર્બલ પુરુષોંકો ન, મૂર્ચ્છિતાનામ્ મૂર્ચ્છારોગીઓને
નહિ મૂર્ચ્છારોગિયોંકો ન, વિશોધિતાનામ્ સ શોધન
થયેલાને નહિ જિનકા શોધન હો ચુકા હો ઉનકો ન,
ન યેષામ્ અને બેઠીનું જૌર જિનકી, આયુઃ ચ આયુષ્ય
આયુ, દોષેષુ દોષોમાં દોષોંકે સાથ, નિવદ્ધમ્ બધાયેલું
હોય તેઓને પણ નહિ આપવી જુકી હો ઉનકો સી
ન દેવે ॥ ૩૭ ॥

37. And the evacuative enema should not be given to persons who are cachectic due to pectoral lesions, who are dehydrated, who are extremely debilitated, who are unconscious, and who are already purged as also in conditions where the excretory matter is the only hold for life

શાસ્ત્રાગનાઃ કોષ્ઠગતાશ્ચ રોગા

મર્મોર્ધ્વર્સર્વાવયવાઙ્ગજાશ્ચ ।

યે સન્તિ તેષાં ન હિ કશ્ચિદન્યો

વાયોઃ પરં જન્મનિ હેતુરસ્તિ ॥૩૮॥

વિષ્ણુમૃત્તપિત્તાદિમલાશયાનાં

વિક્ષેપસંઘાતકરઃ સ યસ્માત્ ।

૩૮ મર્મોર્ધ્વર્સર્વાવયવાઙ્ગજાશ્ચ—મર્મોર્ધ્વર્સર્વાવયવ ગતાશ્ચ (ક.)

૩૯ મલાશયાના વિક્ષેપસંઘાત કર—મલ અયાના

વિક્ષેપસંહારકર. (ખ.)

૪૦ સંઘાતકર.—સંહારકર (ચ.)

तस्यातिवृद्धस्य शमाय नान्य-

द्वस्ति विना मेषजमस्ति किञ्चित् ॥३९॥

तस्माच्चिकित्सार्थमिति ब्रुवन्ति

सर्वा चिकित्सामपि वस्तिमेके ।

शाखागता' शाखागत शाखाओंमें पहुंचे, कोष्ठगता च कोष्ठगत कोष्ठमें गये हुए, मर्म-ऊर्ध्व- तथा मर्म-स्थण, उपरना भागो तथा मर्मस्थान, ऊर्ध्व भाग, सर्वावयव- सर्व शरीर संपूर्ण शरीर, अङ्गजाः च अने अंगभा उपर्युक्त यनार और अंगोंमें होनेवाले, ये रोगाः ने रोगो जो रोग, सन्ति ये है, तेषां तेभ्योना उनकी, जन्मनि जन्मभा उत्पत्तिमें, वायो. परम् वायु सिवाय भीलुं प्रधान वायुके सिवा अन्य प्रधान, कश्चित् हेतु कोष्ठ कारण कोष्ठ कारण न हि अस्ति नथी नहीं है, यस्मात् नेधी यतः, सः ते वायु वह वायु, विट्-मूत्र- मण, मूत्र मज्ज, मूत्र, पित्तादि- अने पित्त वगैरे और पित्त आदि, मलाशयानां अने मण तेभ्य आशयेना और मल एव आशयको, विक्षेपसंघातकर संयोग तथा विशेषने करना है मिलानेवाला और पृथक् करनेवाला है, अतिवृद्धस्य तेथी अतिशय वृद्धि पायेला ततः अत्यन्त बढ़े हुए, तस्य ते वायुना उस वायुको, शमाय शमन भाटे शान्त करनेके लिए, वस्तिम् अस्ति वस्तिसे, विना अन्यत् विना भीलु विना अन्य, किञ्चित् कोष्ठ, मेषजम् औषध चिकित्सा, न अस्ति नथी नहीं है, तस्मात् तेथी इसलिए, एके केवल आचार्य कई आचार्य वस्तिम् अस्तिने वस्तिको चिकित्सार्थम् अर्धी चिकित्सा आची चिकित्सा, सर्वां अने केवल आचार्य संपूर्ण चिकित्साम् चिकित्सा चिकित्सा, अपि पायु सी, ब्रुवन्ति ब्रुवे है कहते हैं ॥ ३८-३९॥

body. Since the vata is the motive force behind the function of elimination or retention of feces, urine bile and other excreta in their respective emunctories, there is no remedy other than the enema in the alleviation of vata that is excessively provoked. It is therefore that some physicians are of the opinion that enema constitutes half of the treatment, while others hold it to be not half but the whole of treatment

वस्ते समहीनातियोगलक्षणानि—

नाभिप्रदेशं कटिपार्श्वकुक्षिं

गत्वा शकुदोषचय विलोच्य ॥४०॥

संस्नेहं कायं सपुरीषदोषः

सम्यक् सुखेनैति च यः स वस्तिः ।

यः ने अस्ति जो वस्ति, नाभिप्रदेशं नाभि-प्रदेश नाभिप्रदेश, कटिपार्श्व- केड, पडभा कटि, पार्श्व, कुक्षिम् अने उरभा और कुक्षिमें, गत्वा अर्धने जाकर, शकुदोषचय मण तथा दोषना संशयने मल और दोषसंघातका, विलोच्य अक्षेपी मन्यन करके, कायम् शरीरुं शरीरको. संस्नेहं स्नेहन करके स्निग्ध करके, सपुरीषदोष. मल अने दोषसहित मल और दोषके साथ, सुखेन सुभपूर्वक सुखपूर्वक, एति अक्षर आवे है बाहर आती है, सः ते वह, सम्यक् वस्तिः सारी रीते आपेक्षी अस्तिना लक्षण है अच्छी प्रकार दी हुई वस्तिचा लक्षण है ॥ ४०॥

38 39. There is no cause greater than vata in the manifestation of diseases affecting the peripheral regions or the alimentary tract or vital organs or the upper part of the body or the whole body or part of the

३९. अस्ति विना-द्रव्यविना (५)

४० नाभिप्रदेशं कटिपार्श्वकुक्षिं गत्वा शकुदोषचय विलोच्य - नाभिप्रदेशं च कटि च तथा कुक्षिं समग्रोश्च पृथक् पृष्ठम् (न ८ ५ ५)

विलोच्य-निगम्य (५)

५ -निगम्य (५)
५ -उत्प्रेषणं कायं सपुरीषदोषं सम्यक् सुखेनैति च यः स वस्ति - संस्नेहं कायं शिथिलाय कृत्वा रोगान् पुरीषं प्रयत्न विपश्य (अ ८ ५ ५)

40 40½. Enema is that which reaching upto the umbilical iliac, lumbar and hypochondriac regions and churning up the fecal and morbid matter and spreading the unctuous effect in the whole body, draws out the fecal and morbid matter with ease

प्रसृष्टविण्मूत्रसमीरणत्वं

रुच्यग्निवृद्ध्याशयलाघवानि ॥४१॥

रोगोपशान्तिः प्रकृतिस्थता च

बलं च तत् स्यात् सुनिरुद्धलिङ्गम् ।

प्रसृष्ट-विट् मूत्र-समीरणत्वम् भण, मूत्र तथा वायुनं सारी रीते नीक्षणपुं मल, मूत्र और वायुका मली प्रकार आना, रुचि- रुचि भोजनमें रुचि, अग्निवृद्धि- अग्निनी वृद्धि अग्निकी वृद्धि, आशयलाघवानि डोहानी लघुता आशयमें हल्कापन, रोगोपशान्ति रोगनी शान्ति रोगकी शान्ति, प्रकृतिस्थता च दोषोने। सभ- भाव दोषोंका समभाव, बलम् च अने लक्षणी उत्पत्ति और बलकी उत्पत्ति, तत् अने ये, सुनिरुद्ध- सारी रीते आपेदी निश्च अस्तिना अच्छी प्रकार दी हुई निरुद्ध वस्तिके, लिङ्गम् लक्षणी लक्षण, स्यात् छे है ॥ ४१ ॥

41-41½. Elimination of feces, urine and air, increase of the appetite and the gastric fire, lightness of the emunctories and alleviation of ailments and return to health and vitality are the signs of the successful administration of the evacuative enema

४१. पनच्छोकानन्तरम्—

स्वसङ्खवेगं सुपरीषदोषं प्रत्यागतो वस्तिरिति प्रशस्त ।
इत्यधिकः पाठः (ड.) पुस्तके ।

स्याद्रुक्छिरोहृद्गुदवस्तिलिङ्गे

शोफः प्रतिश्यायविकर्तिके च ॥४२॥

हृल्लासिका मारुतमूत्रसङ्गः

श्वासो न सम्यक् च निरुद्धिते स्युः ।

शिरः- हृत्- भस्तक, हृत् शिर, हृदय, गुद-वस्ति- युध, अस्तिप्रदेश, गुदा, वस्तिप्रदेश, लिङ्गे अने शिश्रमा और लिङ्गमें, रुक् स्यात् पीडा थाय दर्द हो, शोफः तथा सोओ तथा शोफ, प्रतिश्याय- सनेभम प्रतिश्याय, विकर्तिके च अने पाठ थाय और कर्तनके समान पीडा हो, हृल्लासिका पणी भोग पुन जी मचलाना, मारुतमूत्रसङ्ग- वातरोध, मूत्ररोध वातरोध, मूत्ररोध, श्वासः च अने श्वास और श्वास, स्युः थाय हों, सम्यक् निरुद्धिते च अने सारी रीते नहि आपेदी निश्च अस्तिना लक्षणी छे ये अच्छी प्रकार न दी हुई निरुद्धवस्तिके लक्षण हैं ॥ ४२ ॥

42-42½. If the evacuative enema has not acted satisfactorily, there will be pain in the head, stomach, rectum, bladder and phallus, edema, coryza, griping pain, nausea, retention of flatus and urine, and dyspnea

लिङ्गं यदेवातिविरेचितस्य

भवेत्तदेवातिनिरुद्धितस्य ॥४३॥

यत् एव ने जो, अति- अतिशय अति, विरेचितस्य विरेचन पाभेदना विरिक्तके, लिङ्गम् लक्षणी छे लक्षण है, तत् एव ते ने ही अति- अतिशय अति, निरुद्धितस्य निश्च पाभेदना निरुद्धितके, भवेत् थाय छे होते है ॥ ४३ ॥

१०. स्याद्रुक्छिरोहृद्गुदवस्तिलिङ्गे शोफः प्रतिश्यायविकर्तिके च-
स्यात् हृच्छिरोहृद्गुदकुक्षिलिङ्गे पूर्णः प्रतिश्यायविकर्तिके च
(घ. फ.)

११. हृद्गुदवस्तिलिङ्गे-हृद्गुदकुक्षिलिङ्गे (झ ड द. घ.)

१२. विकर्तिके च-विकर्तिकाश्च (क)

१३. हृल्लासिकामारुतमूत्रसङ्ग-हृल्लासिकामारुतमूत्रसङ्गा (ख)

१४. निरुद्धिते स्यु-निरुद्धितस्य (घ.)

१५. स्युः-स्यात् (घ. घ.)

43 The signs of the over-action of the evacuative enema are the same as those produced by the overaction of purgation.

प्रत्येत्यसक्तं लक्षकं तैलं

रक्तादिबुद्धीन्द्रियसंप्रसादः ।

स्वप्नानुवृत्तिर्लघुता बलं च

सृष्टाश्च वेगाः स्वनुवासिते स्युः ॥४४॥

तैलम् तैल तैल, असक्तम् रक्ताद्या वगैर पृथक् रूपमें, लक्षकं च भणसहित मलके साथ, प्रत्येति पाधुं आवे छे वापस आता है, रक्तादि-बुद्धि-रक्ता वगैरे धातुओं, बुद्धि रक्त आदि धातुओंकी एवं बुद्धि, इन्द्रिय-अने धन्द्रियों और इन्द्रियोंकी, संप्रसाद निर्भण थाय छे प्रसजता होती है, स्वप्नानुवृत्ति-निद्रा सारी रीते आवे छे नींद भली प्रकार आती है, लघुता शरीरनी लघुता थाय छे शरीरमें हल्कापन होता है, बलम् च भण आवे छे बलकी उत्पत्ति होती है, वेगाः च अने वेगा और मलमूत्रादि भली प्रकार, सृष्टा भवत प्रवृत्त, स्युः गाय छे होते है, स्वनुवासिते ओ सारी रीते आपेक्षी अनुवासनभस्तिनां लक्ष्य छे ये अच्छी प्रकार दी हुई अनुवासनवस्तिनके लक्षण है ॥ ४४ ॥

44 The signs of the successful unctuous enema are the return of oil with the fecal matter without being stuck up anywhere, the clarity of blood and other body elements and intellect and the sense organs, inclination to sleep, lightness of body, increase of vitality and regulation of the excretory urges

अधःशरीरोदरबाहुपृष्ठ-

पार्श्वेषु रुग्णक्षरं च गात्रम् ।

ग्रहश्च विण्मूत्रसमीरणाना-

मसम्भोगेनान्यनुवासितस्य ॥४५॥

४४. रक्तादिबुद्धीन्द्रियसंप्रसादः-वक्त्रादिबुद्धीन्द्रियसंप्रसाद (न.)

४५. गात्रम्-जन्म (ग न.)

१. नाभ्यनुवासितस्य-नाभ्यनुवासिते स्युः (वे अ. न.)

अधःशरीर-शरीरनी नीचयो भाग शरीरके नीचेके भागमें, उदर-बाहु-उदर, बाहु उदर बाहु, पृष्ठ-पार्श्वेषु पीठ तथा पार्श्वोंमें पीठ तथा पार्श्वमें, रुग्ण क्षीण, गात्रम् च शरीरमें शरीरमें, रुग्णक्षरम् रुग्ण अने कठोरपक्षु कक्षता और कठोरता, विट्-मूत्र-तथा भण मूत्र मल-मूत्र, समीरणानाश्च तेभ्यः वायुनो एव वायुका, ग्रहः च रोध अवरोध एतानि ओ ये, असम्भक् अनुवासितस्य सारी रीते नहि आपेक्षी अनुवासनभस्तिनां लक्ष्य छे अच्छी प्रकार न दी हुई अनुवासनवस्तिनके लक्षण हैं ॥ ४५ ॥

45 The signs of the imperfect action of the unctuous enema are pain in the lower part of the body, abdomen, arms, back and sides of the body, dryness and roughness of the limbs and the retention of feces, urine and flatus.

हृत्तासमोहकृमसादमूर्च्छा

विकर्तिका चात्यनुवासितस्य ।

हृत्तास-भोग जी मचलाना, मोह-भोह मोह, कृम-साद-थाह, शिथिलता कृम, साद, मूर्च्छा भूच्छा मूर्च्छा, विकर्तिका च अने वाह और विकर्तिका, अत्यनुवासितस्य ओ अतियोगयी आपेक्षी अनुवासनभस्तिनां लक्ष्य छे ये अतियोगये दी हुई अनुवासनवस्तिनके लक्षण हैं ॥ ४५ ॥

45. And the signs of the excessive action of the unctuous enema are nausea, stupor, fatigue, exhaustion, fainting and griping pain

उचितवेदप्रत्यागमनकालः—

यस्येह यामानुवर्तते श्रीन

जेहो नर स्यात् स विशुद्धदेहः ॥४६॥

४६. अनुवासितस्य-अनुवासिते (कं)

४६. जेहो नर-स्वप्नप्र (ख)

આશ્વાગતેऽન્યસ્તુ પુનઃવિધેયઃ

એહો ન સંચેહયતિ છતિષ્ઠન્ ।

ફહ યસ્ય આહી ને પુરુષમાં યહા જિસ પુરુષમે, ત્રીન્ યામાન્ ત્રણ પ્રહર સુધી ત્રીન પ્રહર તરુ, રનેહઃ અનુવાસનસ્નેહ અનુવાસનસ્નેહ, અનુવર્તેતે અનુવર્તેતે ડરે છે રુક જાતા હૈ, ચ નરઃ તે પુરુષ વહ પુરુષ વિશુદ્ધ-દેહ. શુધ્ધ દેહવાળો શુદ્ધદેહ, સ્વાદ્ બને છે થોતા હૈ, આશુ આગતે બે સ્નેહ તરત પાછો આવે તો સ્નેહકે શીઘ્ર વાપસ આનેપર, અન્યઃ તુ બીબે સ્નેહ દ્વિતીય સ્નેહ, પુન વિધેયઃ ફરીથી આપવો બેઠીએ ફિર દેના ચાહિય, હિ કારણ કે ક્યોકે, છતિષ્ઠન્ શરીરમાં નહિ રહેલો શરીરમેં ન રહા, સ્નેહ. સ્નેહ સ્નેહ, ન ચસ્નેહયતિ સ્નેહન કરતો નથી ક્ષિપ્ત નહીં કરતા ॥ ૪૬૩ ॥

46-46½. That person's body is well purified in whom the unctuous fluid returns after three yamas; if it returns much earlier, then another enema should be give. If the unctuous enema is not retained, it cannot produce the desired unctuous effect in the body

કર્મવસ્તિ-કાલવસ્તિ-યોગવસ્તિનાં વિવર્ણમ્—

ત્રિશન્મતાઃ કર્મ તુ વસ્તયો હિ

કાલસ્તતોઽર્ધેન તતશ્ચ યોગઃ ॥૪૭॥

સાન્વાસના દ્વાદશ વૈ નિરુહાઃ

પ્રાક્ એહ એકઃ પરતશ્ચ પચ્ચ ।

કાલે ત્રયોઽન્તે પુરતસ્તથૈકઃ

એહા નિરુહાન્તરિતાશ્ચ પદ્ સ્યુ. ॥૪૮॥

૪૭. ત્રિશન્મતા, કર્મ તુ-ત્રિશન્મતાઃ કર્મસુ (ધ.)

,, કર્મ તુ-કર્મસુ (ધ.)

૪૮. કાલે ત્રયોઽન્તે પુરતસ્તથૈકઃ સ્નેહા નિરુહાન્તરિતાશ્ચ પદ્ સ્યુઃ-કાલે ત્રયોઽન્તે પુરતસ્તથૈકઃ સ્નેહા નિરુહાન્તરિતાશ્ચ પદ્ સ્યુ. (અ.)

પદ્ સ્યુ. (અ.)

,, કાલે ત્રયોઽન્તે-કાલસ્તતોઽર્ધેન (ધ.)

યોગે નિરુહાશ્ચ એવ દેયાઃ

એહાશ્ચ પચ્ચૈવ પરાદિમધ્યાઃ ।

કર્મવસ્તિ તુ કર્મબસ્તિઓ. કર્મવસ્તિયાં, ત્રિશન્મતા હિ ત્રીસ માનેહ છે ત્રીસ કહી હૈ, તતઃ તેની ઉન્મી, અર્ધેન કાલ. અરધી કાલબસ્તિઓ છે આવી કાલવસ્તિઓ હૈ, તત અને તેનાથી પૌર અને, અર્ધેન ચ અરધી આવી યોગઃ યોગબસ્તિઓ છે યોગ-વસ્તિયા હૈ, સાન્વાસના બાર અનુવાસન બસ્તિસહિત મારહ અનુવાસન વસ્તિસહિત, દ્વાદશ બાર બારહ, નિરુહા નિરુહબસ્તિઓ. નિરુહવસ્તિયા, પ્રાક્ તથા શર્યાતમાં તથા પ્રારમ્ભમેં, એકઃ સ્નેહ એક સ્નેહ-બસ્તિ એક સ્નેહવસ્તિ, પરત. પચ્ચ ચ અને અતમાં પાંચ સ્નેહબસ્તિઓ દેવી આ પ્રમાણે કર્મબસ્તિઓ ૩૦ ॥૪૫ છે ઓર અન્તમે પાંચ સ્નેહવસ્તિયાં દેવે, હસ તરહ કર્મવસ્તિયાં ૩૦ હોતી હૈ. અન્તે ત્રયઃ સ્નેહા અતમાં ત્રણ સ્નેહબસ્તિઓ અન્તમે ત્રીન સ્નેહવસ્તિયાં, તથા પુરત તથા શર્યાતમાં તથા પ્રારમ્ભમેં, એકઃ એક સ્નેહબસ્તિ એક સ્નેહવસ્તિ નિરુહ-અન્તરિતાઃ અને વચમાં છ નિરુહ-બસ્તિવાળી ઓર વીચમેં છ નિરુહવસ્તિઓવાલી, પદ્ છ અનુવાસન બસ્તિઓ છઃ અનુવાસન વસ્તિયા, સ્યુ છે એઓ મળી હૈયે મિલકર, કાલે કાલબસ્તિઓ ૧૬ થાય છે કાલ-વસ્તિયા ૧૬ હોતી હૈ, નિરુહા નિરુહબસ્તિઓ નિરુહવસ્તિયા, ત્રયઃ એવ ત્રણ જ ત્રીન હી, દેયા દેવી દેની ચાહિય, પર આદિ-મધ્યા અને અન્તમાં, શર્યાતમાં તથા વચમાં ઓર અન્તમેં, પ્રારમ્ભમેં તથા મધ્યમેં. પચ્ચ એવ પાંચ જ પાંચ હી, સ્નેહા ચ સ્નેહબસ્તિઓ દેવી સ્નેહવસ્તિયા દેની ચાહિય, યોગે આ પ્રમાણે યોગબસ્તિઓ ૮ થાય છે હસ તરહ યોગવસ્તિયા ૮ હોતી હૈ ॥૪૭ ૪૮૩॥

47 48½ In the Karma type of procedure, it is laid down that thirty enemata should be given, in the Kala type of procedure, half this number should be given, and in the Yoga type procedure the half of the last. In the

૪૭. યોગે નિરુહાશ્ચ એવ-યોગો નિરુહાશ્ચ એવ (ધ.)

,, ચ પચ્ચૈવ-તથા પદ્ ચ (ધ.)

first procedure, twelve each of the unctuous and evacuative enemata should be given in the middle; one unctuous enema in the beginning and five at the end should be given. In Kala type of procedure, there will be one unctuous enema in the beginning, six each of unctuous and evacuative enemata in the middle, and three unctuous enemata in the end. In Yoga type of procedures, only three evacuative enemata are to be given and five of unctuous enemata. These latter may be given at any time, that is, either in the beginning the middle or the end.

त्रीन् पञ्च वाऽऽहुश्चतुरोऽथ षट्वा

वातादिकानामनुवासनीयान् ॥४९॥

स्नेहान् प्रदायाशु भिषग्विदध्यात्

स्रोतोविशुद्ध्यर्थमतो निरुहान् ।

वातादिकानाम् वातादिभिः वात, पित्त और कफमें, त्रीन् पञ्च वा त्रयु पांच तीन पांच, अथ चतुरः षट् वा चार के छ चार अथवा छः, अनुवासनीयान् अनुवासन अनुवासन, स्नेहान् स्नेह स्नेह, प्रदाया अथ आपीने पछी देकर पश्चात्, भिषक् वैद्य वैद्य, स्रोतो-विशुद्ध्यर्थम् स्रोतोन्नी शुद्धि भाटे स्रोतोंके शोधनके लिए, निरुहान् निरुद्धप्रसिद्धि निरुद्धबलियाँ, आशु तत्तत् शीघ्र, विदध्यान् आपनी ओछी देवे, आहु ओम् आचार्यो कहे छ ऐसा आचार्य कहते हैं ॥ ४९३ ॥

49-49½. They say that after giving three, four, five or six unctuous enemata according to the degree of morbid humors i. e. vata etc., the physician

should give evacuative enemata for the purification of the body-channels:

शिरोविरेचनस्य विधिः—

विशुद्धदेहस्य ततः क्रमेण

जिग्धं तलस्वेदिनमुत्तमाहम् ॥५०॥

विरेचयेत् त्रिविधैकशो वा

बलं समीक्ष्य त्रिविधं मलानाम् ।

ततः ते पछी इस प्रकार, विशुद्धदेहस्य विशुद्ध थयेवा देहवाणाना शरीरके शुद्ध होमानेपर, उत्तमाहम् भरतकने गिरको, क्रमेण क्रमसर क्रमपूर्वक, जिग्धम् स्नेह लगाडी जिग्ध करके, तलस्वेदितम् दशेगोने भरत करी तेथी स्वेदन करी हाथकी तलीको गरम कर उससे स्वेदन करके, मलानाम् भणोनु मलोंके, त्रिविधं बलम् त्रयु प्रकारनु त्रयु तीन प्रकारके बलोंको, समीक्ष्य ओछ देसकर, त्रिः द्वि अथ त्रयुवार, द्वेवार तीन, दो अथ एकवार वा के ओछवार या एकवार, विरेचयेत् (शुद्धि) विरेचन देवे शिरोविरेचन देवे ॥ ५०३ ॥

50 50½. After the body has been purified, the person's head should be methodically anointed and sweated with the palm of the hand. The physician on ascertaining the degree of intensity of the morbid humors, should give errhine treatment, once, twice or thrice as required

समहीनातियोगलक्षणानि—

उर शिरोलाघवमिन्द्रियाच्छयं

स्रोतोविशुद्धिश्च भवेद्विशुद्धे ॥५१॥

गलोपलेपः शिरसो गुरुत्वं

निष्ठीवनं चाप्यथ दुर्विरिक्तं ।

४९. वातादिकानामनुवासनीयान्-वातादिभिः स्वेत्तनुवासनीयान्

(ख. ब.)

५० प्रदायाशु-प्रदेहीस्तु (घ)

५०½ विशुद्धदेहस्य-विशुद्धकायस्य (घ. ब. घ.)

५१ इन्द्रियाच्छय इन्द्रियाणा (ख. घ. क.)

५२ गलोपलेपः-मकोपलेपः (ग.)

१०. शिरोक्षिशङ्खश्रवणार्तितोदा-

“सत्यर्थशुद्धे तिमिरं च पश्येत् ॥५२॥

विशुद्धे शिरोविरेचनधी सम्यक् शुद्ध भवेत्। मनुष्यमा सम्यक् शिरोविरेचन होने पर, उरःशिरो-लाघवम् छाती अने माथानुं हलकापण छाती और शिरमें हलकापन, इन्द्रियाच्छरत् धन्दिहानी निर्माणता इन्द्रियोंकी निर्मलता, स्रोतोविशुद्धि च तथा स्रोतोनी शुद्धि और स्रोतोंकी शुद्धि, भवेत् थाय छे होती है। दुर्बिरिके शिरोविरेचन गरागर न थपु होय तो शिरो विरेचनके अयोगसे, गलोपलेप गणामां उद्ध लेपाछभय छे गलेमें कफला लेपला होना, क्षिरसः माथुं शिरमें, गुरुत्वम् भारे थाय छे भारीपन, अथ निष्ठीयनम् च अपि अने थूक भूष आवे छे और थूकका बहुत आना होता है, अत्यर्थशुद्धे माथानु अतिशोगथी शोधन शर्ता शिरोविरेचनके अतियोगसं, शिरः-क्षरि- माथु, आभ निर, आंख, शङ्ख-श्रवण श भदेश अने डानमां शखप्रदेश और कानमें, आर्तितोदौ पीडा तथा तोद थाय छे पीडा तथा तोद होते है, तिमिरम् च अने अधारा और अन्धेरा, पश्येत् आवे छे दीखता है ॥ ५१-५२ ॥

51-52. In case of successful errhine therapy, there will be lightness of the chest and head, clarity of the senses and purification of the body channels. If the errhine therapy has acted amiss, there will be mucus-secretions in the throat, heaviness of the head and ptialism. In over-action of the errhine therapy, there will be aching pain in the head, eyes, temple and ear, and faintness. In case of over-action, the remedy consists in the administration of demulcent drinks and soft and fluid medications.

तेषु चिकित्सा—

स्यात्तर्पणं तत्र मृदु हलं च
स्निग्धस्य तीक्ष्णं तु पुनर्न योजे ।

इत्यातुरस्वस्थसुखः प्रयोगो

बलायुषोवृद्धिदामयम् ॥५३॥

तत्र मृदु तेमां मृदु इति अतियोगमें मृदु, द्रवम् अने द्रव और द्रव, तर्पणम् चाह तर्पण देवु तर्पण देना चाहिए, न योने पुनः अने अयोगमां क्षरीने और अयोगमें फिर, स्निग्धस्य तु स्नेहन करीने स्नेहन देकर, तीक्ष्णम् तीक्ष्ण शिरोविरेचन तीक्ष्ण शिरोविरेचन, स्वाद देवु देना चाहिए, इति मा यह, आतुर-शरीरी रोगी, स्वस्थसुखः अने स्वस्थने सुभकर और स्वस्थ दोनोंके लिए सुखदायक, बलायुषो. अक्ष अने आयुष्यनी बल और आयुको, वृद्धिद्व वृद्धि करना पढानेवाला, दामयम् तथा शरीराने हलुनार तथा रोगोंका नाश करनेवाला, प्रयोगः पथकर्मणा प्रयोग प्रयोग छे पंचकर्मका प्रयोग कह दिया है ॥ ५३ ॥

53. In case of under-action, the subject should be given a stronger dose of errhines after preparation with fresh oleation. Thus we have described the courses of the purificatory therapy, which are conducive to the establishment of the health and happiness of the patient, and also which promote the vitality and length of life, and are curative of all disease conditions.

वस्त्यादिषु परिहारकाल —

कालस्तु वस्त्यादिषु याति यावां-

स्तावान् भवेद् द्विः परिहारकालः ।

वस्त्यादिषु तु अस्ति पगेरेमां वस्ति आदिमें, तावान् काल. जेटेला डाण जितना काल, याति अम छे लगता है, तावान् द्वि. तनाथी अमथी उससे दुगुना. परिहारकालः परहेजने डाण परहेजका काल, भवेत् होय छे होता है ॥ ५३ ॥

५३ सुखः प्रयोगो-विषे प्रयोगे (५)

प्रयोगो-पयोगे (५)

53½. The period of post-purificatory regimen is double that of the time occupied by the purificatory therapy

वस्त्यादिषु परिहरणीयानि—

अत्यामलस्थाननचांसि ग्रामं

स्वप्नं दिवा मैथुनमैगरीयान् ॥५४॥

शीतोपचारातपशोकरोषां-

स्त्यजेदकालाहितभोजनं च ।

शसिषासन- अति भेसी रहेषु अधिक बैठना, स्थान- वचांसि अति उल्लु रहेषु, अति भेदायुं अधिक खड़ा रहना, बहुत बोलना, यात्रा सवारी सवारी करना दिवा दिवसे दिनमें, स्वप्नं निद्रा सोना, मैथुनवेग रोधान् मैथुन ग्रामे देगोने निरोध मैथुन तथा वेगोंको रोकना, शीतोपचार- शीत उपचार शीतल क्रिया, आतप शोक- तपस्, शोक धूप, शोक, रोधान् रोष क्रोधका सेवन, अकालाहितभोजनम् च अग्रदे होकर तथा अहित भोजन ओओने अग्रालमें भोजन तथा अहित भोजन इनको, त्यजेत् तज्जवा भेद ओ छोड़ देवे ॥ ५४ ॥

54-54½ The post purificatory regimen is thus— One should avoid excessive sitting, standing or talking, riding or driving sleeping by day sexual intercourse, the suppression of natural urges, indulgence in cold things sun-heat, worry, anger and untimely and unwholesome food..

प्रणीयमानो वस्तिर्वैनं याति सुखं च वहिर्वायाति ते हेतवः —

बद्धे प्रणीते विषमं च नेत्रे

मार्गे तथाऽर्श कफविद्ध्वज्जे ॥५५॥

न याति वस्तिर्न सुखं निरेति

दोषावृत्तोरुपशो यदि वाऽल्पवीर्यः ।

नेत्रे बद्धे अस्तिर्न तेन पूर्यते अवाधी वस्तिनेत्रे बद्धो जानेसे, विषमं च विषमपथे विषमरूपमें, प्रणीते प्रवेश करावाधी प्रविष्ट करनेसे, तथा मार्गे तथा मार्ग, मार्ग कफ- अर्श- उर्ध्व अर्श, कफ, विट्-विद्ध्वे उ भेदी रोकायेव होवाधी. या मलसे अवरोध होनेपर, वस्ति. अस्ति वस्ति, न याति, अर्ध अर्ध नथी अन्तर नहीं जाती, सुखं तेमज सुभेथी एवं सुखसे, न निरेति अर्ध अर्ध नथी बाहर नहीं जाती, दोषावृत्त अग्नि दोषधी घेराई अथ वस्ति दोषोंसे घिर जानेपर, अल्पः अल्प होय मात्रामें ओड़ी होनेपर, यदि वा अल्पवीर्य अथवा अल्प वीर्यवाणी होय तो पथ सुभेथी अर्ध अर्ध नथी अथवा मन्दवीर्य होनेपर भी छरासे बहार नहीं आती ॥ ५५ ॥

55-55½ In cases where the enema tube is clogged or held obliquely, or where the rectal passage is blocked by piles mucus or hard stools, or where the enema solution, owing to insufficiency of its quantity or strength, is powerless to break through the obstruction of morbid matter, the enema does not succeed in reaching its destination or even if it does, it does not return in time or with ease.

वस्ते शीघ्रनिर्गमने हेतवः --

प्राप्ते तु बर्चोनिलमूत्रवेगे

वातेऽतिवृद्धेऽल्पबले गुदे वा ॥५६॥

अत्युष्णतीक्ष्णश्च सुदौ च कोष्ठे

प्रणीतमात्रः पुनरेति वस्तिः ।

वर्च-अनिल- अण, वायु मल, वायु, मूत्र वेगे अने मूत्रने वेग और मूत्रवे वेगके, प्राप्ते तु प्राप्त तथा उपस्थित हो जानेसे, वाते वायु वायुदे, अतिवृद्धे अति वृद्धे होता, अत्यन्त बृद्ध जानेसे, गुदे अल्पबले- वा अल्पवा शूल अल्प अजनाणी होता अथवा-गुदाके निर्बल होनेसे,

५६- वातेऽतिवृद्धे-वाते विद्धे (५.)

५५- वाते विर(व)द्धे (६)

કોષે ચ અને કોઠાં ઓર કોષકે, મુદ્દો મુદ્દુ હોતાં કોમલ હોનેકે, અશુષ્કતાદિભિઃ તેમજ અસ્તિ અતિ ઉષ્ણ કે શીત્લ હોતાં એક વસ્તિકે અત્યન્ત ગરમ મા તૈલ્લ હોનેકે, વસ્તિઃ અસ્તિ વસ્તિ, પ્રણીતમાત્રઃ આપતાં વેતજ વેતે હી. પુત પુતિ પાછી આવે છે વાપસ આ જાતી છે ॥ ૫૬૩ ॥

56-56½. In conditions where there is sudden urge for voiding feces, flatus, or urine, or where there is excessive increase of vata, or where the enema fluid is excessively hot and pungent, or the person is of the soft-bowelled type, the enema returns immediately after being injected.

એવુ સામ્યેશ્વરિ કર્મ ન સિદ્ધિમેતિ તે રોગાઃ—

મેદઃકફાભ્યામનિલો નિરુદ્ધઃ

શૂલાક્ષુત્તિશ્ચયથૂન્ કરોતિ ॥૫૭॥

એહં તુ યુજ્જનબુધસ્તુ તસ્મૈ

સંવર્ધયત્યેવ હિ તાન્ વિકારાન્ ।

મેદઃકફાભ્યાન્ મેદ અને કફથી મેદ ઓર કફસે, નિરુદ્ધઃ રુધિરેદ્રા રુદ્ધી હુરં, અનિલ. વાયુ વાયુ, શૂલ-ક્ષુત્તિ-શૂલ, સ્પર્શજ્ઞાન શૂલ, સ્પર્શજ્ઞાન, શ્ચયથૂન્ અને સોભે ઓર શોષ, કરોતિ કહે છે ઉત્પન્ન કરતી છે, એકે તુ તે રોગવાળા મનુષ્યને તન રોગવાળે મનુષ્યને, સ્નેહન્ મુજન્ રનેઃ આપનાર સ્નેહકા પ્રયોગ કરકે, બુધઃ તુ મૂર્ખ વૈષ મૂર્છ વૈષ, તાન્ વિકારાન્ હિ તે નિહારાને જ તન વિકારોંકો હી, સંવર્ધયતિ એવ અવશ્ય વધારે છે અવશ્ય વધા દેતા છે ॥ ૫૭૩ ॥

57-57½ The vata being obstructed by accumulations of fat or of mucus, gives rise to colic, numbness of the limbs and edema. The ignorant physician giving an unctuous enema in

such conditions, will only further aggravate those very conditions

રોગાસ્તથાઽન્યેઽપ્યવિતર્ક્યમાણાઃ

પરસ્પરેણાવગૃહીતમાર્ગાઃ ॥૫૮॥

સંદૂષિતા ધાતુભિરેવ ચાન્યૈઃ

સ્વૈર્મેષજૈર્નોવશમં વ્રજન્તિ ।

તથા તથા સ્વ પ્રકારકે, પરસ્પરેણ એક બીજાથી એક દૂસરેસે, અવગૃહીતમાર્ગા. રોકાયેલા માર્ગવાળા રુકે હુપ માર્ગવાળે, અન્યે ધાતુભિઃ ચ એવ તથા અન્ય ધાતુઓથી ઓર અન્ય ધાતુઓસે, સંદૂષિતાઃ દૂષિત યનાથી દૂષિત હોનેસે, અવિતર્ક્યમાણાઃ ભૂધી ન શકાતા ન પહચાનનેકે કારણ, અન્યે રોગા બીજા રોગો અન્ય રોગ, અપિ પશુ મી, સ્વૈ મેષજૈ પોતાનાં ઔષધોથી અપની ઔષધિયોસે, અવશમ્ શાન્ત શાન્ત, ન વ્રજન્તિ થતા નથી નહીં હોતે ॥ ૫૮૩ ॥

58-58½. Similarly, other disorders which overlap each other in their courses and get mixed up with the morbidity of other body-elements and consequently prove difficult for diagnosis, fail to yield to the specific remedies.

સર્વે ચ રોગપ્રશમાય કર્મ

હીનાતિમાત્રં વિપરીતકાલમ્ ॥૫૯॥

મિથ્યોપચારાશ્ચ ન તં વિકારં

શાન્તિં નયેત્ પથ્યમપિ પ્રયુક્તમ્ ।

રોગપ્રશમાય રોગના શમન માટેનું રોગકો શાંતિકે ક્રિયે, સર્વમ્ ચ સર્વ સર્વ, પથ્યમ્ અપિ કર્મ પથ્ય કર્મ પશુ પથ્ય કર્મ મી, હીનાતિમાત્રમ્ હીન માત્રાથી, અતિ માત્રાથી હીન માત્રાસે, અતિ માત્રાસે, વિપરીતકાલમ્ વિપરીત કાળથી વિપરીત સમયસે, મિથ્યોપચારાશ્ચ ચ અને મિથ્યા ઉપચારથી ઓર મિથ્યા ઉપચારસે, પ્રયુક્તમ્ પ્રયોગ કરવામા આવતાં પ્રયુક્ત ક્રિયે જાને પર, તન્ વિકારમ્

ते विक्षरन्ते उच रोगको, क्षान्तिम् शान्तं शान्तं, न नवेत् ३२७ नभी नहीं करता ॥ ५९३ ॥

59-59½ All therapeutic measures designed to alleviate disease, however wholesome and however skilfully given, fail to bring about the alleviation of disease, if they are used either in insufficient or excessive measure or at the wrong time or in the wrong manner.

अध्यायोक्तार्थसंग्रहः —

तत्र श्लोकः—

प्रश्नानिमान् द्वादश पञ्चकर्मा-

पयुहिद्वय सिद्धाविह कल्पनायाम् ॥६०॥

प्रजाहितार्थं भगवान् महार्थान्

सम्यग्जगादर्विवरोऽत्रिपुत्रः ।

तत्र ते विषयमां उच विषयमें, श्लोक ७५५ ६२ने। श्लो३ ७३ ३ उपसहारका श्लोक है कि, ऋषिवरः ऋषिओमां श्रेष्ठ ऋषिवर, भगवान् भगवान् भगवान्, अत्रिपुत्रः आत्रेये अत्रिपुत्रने, पञ्चकर्माणि पञ्चकर्मांने पञ्चकर्मांको, उद्दिश्य उद्देशी लक्ष्य करके, महार्थान् महा अर्थवाणा महान अर्थवाले, इमान् आ इत, द्वादश बारह, प्रश्नान् प्रश्नीना प्रश्नोके, प्रजा-हितार्थम् प्रजाना हित भाटे प्रजाके हितके लिए, इह कल्पनायाम् सिद्धौ आ उद्पनासिद्धि अध्यायमां इस कल्पनासिद्धि अध्यायमें, सम्यक् सारी रीते सम्यक् प्रकारसे, जगाद उत्तर आया ७ उत्तर दिये हैं ॥ ६०३ ॥

Here is the recapitulatory verse—

60-60½ The worshipful son of Atri, the foremost of sages, in this chapter on the successful application of various therapeutic measures, declared fully for the good of the people, the answers to twelve questions of great

६०. सिद्धाविहकल्पनायाम्—शिष्याय समाहिताय (ध)

६०½. महार्थान्—महार्थमा (ध)

significance concerning the five purificatory procedures.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते दृढबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने कल्पनासिद्धिर्नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेश-कृते अग्निवेशे श्रेष्ठ अग्निवेशसे बनाये, चरक-प्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने चरकथी प्रति-संस्कार पायेवा आ शास्त्रमां और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेवा और दृढबलसे पूरित किये गये, सिद्धिस्थाने सिद्धिस्थान १५५ सिद्धिस्थानमें, कल्पनासिद्धिः 'उद्पना-सिद्धि' 'कल्पनासिद्धि' नाम नामने नामका, प्रथमः पहले प्रथम, अध्यायः अध्याय संपूर्ण अथो अध्याय समाप्त हुआ ॥ १ ॥

1. Thus, in the Section on Success in Treatment in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the first chapter entitled 'The Successful application of the Various Therapeutic Measures' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

द्वितीयोऽध्यायः ।

भीजे अध्याय अध्याय दूसरा

Chapter II

पञ्चकर्मीयसिद्धयपक्रमः—

अथातः पञ्चकर्मीयां सिद्धिं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः हवे अहोथी अब आगे, पञ्चकर्मीयाम् सिद्धिम् 'पञ्चकर्मीयसिद्धि' नामना अध्यायानु' पञ्चकर्मीय-

१ पञ्चकर्मीयां सिद्धिं—पञ्चकर्मीयसिद्धि (ध)

सिद्धि नामके अध्यायका, व्याख्यास्वात्म व्याख्यान करेगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आग्नेयः आग्नेये आग्नेये, इति ह आ विषयमा नीये यमात्रे न इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही आह स्व उहेलु छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled "The Success in Treatment through the Fivefold Purificatory Therapy "

2. Thus declared the worshipful Atreya.

येषां यस्मात् पञ्चकर्माण्यश्विषेन न कारयेत् ।
येषां च कारयेत्तानि तत् सर्वं संप्रवक्ष्यते ॥ ३ ॥

अग्निवेश हे अग्निवेश ! हे अग्निवेश ! येनात् नेओने जिन्हें, यस्मात् ने उहेलु जिस कारणसे, पञ्चकर्माणि पञ्चकर्मा पंचकर्म, न कारयेत् न करानेवां ओछे नही कराना चाहिए, येषां च अने नेओने और जिनको, तानि ते वे, कारयेत् करानेवां ओछे कराने चाहिए, तत् ते वह, सर्वं सर्वं सब, संप्रवक्ष्यते उहेलुमां आवशे कहा जायगा ॥ ३ ॥

3. In whom, O, Agnivesa! and for what reason the quinary purificatory therapy is contra-indicated and in whom it is indicated—all this, will now be described

सामान्यतः पञ्चकर्मानर्हा —

चण्डः स्नाहसिको भीरुः क्रुतघ्नो व्यग्र एव च ।
सद्राजभिषजां द्वेष्टा तद्द्विष्टः शोकपीडितः ॥ ४ ॥
यादच्छिको मुमूर्षुश्च विहीनः करणैश्च यः ।
वेरी वैद्यविदग्धश्च श्रद्धाहीनः सुशङ्कितः ॥ ५ ॥

१. येषां... न कारयेत्—पञ्चकर्माणि येषां न कुयायेन हेतुना (थ)

, येषां...संप्रवक्ष्यते ॥—पञ्चकर्माणि येषां न कुयायेन हेतुना ।

येषां तानि च कर्माणि नरनर्वा संप्रवक्ष्यते ॥ (३)

४. सद्राजभिषजां द्वेष्टा तद्द्विष्टः शोकपीडितः (क घ ङ व)

५. वैद्यविदग्धश्च—वैद्याभिमानी च (ङ. ङ. फ)

भिषजामविधेयश्च नोपक्रम्या भिषग्विदा ।
एतानुपचरन् वैद्यो बहून् दोषानवाप्नुयात् ॥ ६ ॥
एभ्योऽन्ये समुपक्रम्या नराः सर्वैरुपक्रमैः ।
अवस्थां प्रविभज्यैषां वर्ज्यं कार्यं न वक्ष्यते ॥ ७ ॥

चण्ड उग्र चण्ड, स्नाहसिकः साहसिक साहसिक, भीरु भीरु उरवोक, क्रुतघ्नः कृतघ्न कृतघ्न, व्यग्रः च एव व्यग्र व्यग्र सव-राज-भिषजाम् सत्पुरुष, राज अने वैद्यने सज्जन, राजा और वैद्योंके, द्वेष्टा द्वेष करनेवाला, तद्द्विष्टः तैओना द्वेषनु पात्र उसका द्वेषका पात्र, शोकपीडितः शोकपीडित शोकसे दुःखी, यादच्छिक नास्तिक नास्तिक, मुमूर्षुः च मुमूर्षु मरणोन्मुख, य. करणैः विहीन. च ने साधनहीन होय ते जो साधनोंसे हीन हो वह, वेरी वैद्यने वेरी वैद्यका अपकार करनेवाला, वैद्यविदग्धः च वैद्यमानी अपनेको वैद्य माननेवाला, श्रद्धाहीन श्रद्धाहीन श्रद्धाहीन, सुशङ्कित अलु शंकाशील बहुत सतकवाला, भिषजाम् अने वैद्यने और वैद्यका, अविधेय च वश न रहेनारने। वशमें न रहनेवालेकी, भिषग्विदा विद्वान् वैद्ये विद्वान् वैद्यने, न उपक्रम्याः उपचार करनेवा नहिं ओछे चिकित्सा नहीं करनी चाहिए, एतान् ओओने। इनकी, उपचरन् उपचार करनेवा चिकित्सा करता हुआ, वैद्य वैद्यने वैद्य, बहून् अलु बहुत, दोषान् दोषोंका, अवाप्नुयात् आप्त थाय छे भागी होता है, एभ्यः ओ इनसे, अन्धे सिवायना भीन अतिरिक्त, नराः पुरुषोन्नी मनुष्योंकी, सर्वैरुपक्रमैः सर्वैरुपचारोभी सपूर्ण उपचारोंसे, समुपक्रम्याः चिकित्सा करनेवा चिकित्सा करनी चाहिए, एषाम् ओओनी इनकी, अवस्थाम् अवस्थाना अवस्थाके अनुसार, प्रविभज्य विभाग करीने विभाग करके, वर्ज्यम् शुं तज्जना योग्य छे कौनसा उपक्रम रयाज्य है, कार्यम् च अने शुं करनेवा योग्य छे और कौनसा करना योग्य है, वक्ष्यते ते उहेलुमां आवशे वह कहा जायगा ॥ ४-७ ॥

4-7 The man that is fierce, rash, cowardly, ungrateful or fickle, who is

६. नोपक्रम्या—नोपक्रम्यो (च. व.)

, एतानुपचरन्—एतानुपचरन् (अ.)

७. वर्ज्यं—कार्या (त क)

a hater of good persons, kings and physicians or he who is hated by them or he who is afflicted with grief, or is a fatalist or one doomed to death, one who is devoid of the means for treatment or an enemy, impostor or one devoid of faith, a confirmed sceptic, or who does not carry out the directions of the physician—such a man should not be taken up, by a wise physician, for treatment. The physician who treats such cases invites many difficulties upon himself. Persons other than such should be treated well with all modes of treatment. Classifying the various morbid conditions, we shall now describe the indications and the contra-indications of the five purificatory procedures with reference to them.

अच्छर्द्दनीया —

अवस्थास्तावत्-क्षयक्षीणातिस्थूलातिकृशाला वृद्धदुर्बलश्रान्तपिपासितक्षुधितकर्मभाराध्वक्षतोपवासमैथुनाध्ययनव्यायामचिन्ताप्रसक्तक्षामगर्भिणीसुकुमारसंवृतकोष्ठदुश्चर्दनोर्ध्वरक्तपित्तप्रसक्तच्छर्दिरूर्ध्वपातास्थापितानुवासितहृद्रोगोदावर्तमूत्राघातप्लीहगुल्मोदराष्टीलावरोपघाततिमिरशिरःशङ्खकर्णाक्षिशूलार्ताः ॥ ८ ॥

क्षतःक्षीणः क्षतयुक्तः, क्षीणः उरःक्षत रोगी, क्षीणः, क्षतिस्थूलः अतिस्थूलः अतिस्थूलः, जातकृशः अतिकृशः अतिकृशः, बालः पादः बालकः, वृद्धः पृथः पृथः, दुर्बलः

८. अवस्थाः—अच्छर्दनीयाः (क)
 १. अवस्थास्तव—अच्छर्दनीयास्तव (ख ट ग, ङ)
 २. —अवस्थास्तव (घ)
 ३. —तत्र वृद्धाश्चैव अवस्थास्तव (च.)
 ४. कर्णाक्षिशूलार्ताः—कर्णाक्षिशूलार्ताः (ज ट ग, ङ)

दुर्बल दुर्बल, श्रान्त- थाकेल वके हुए, पिपासित- तरस्या प्यासे पीपित क्षुधित- भूखा भूखे, कर्म-भार- क्षमधी, भारभी काम करनेसे, गार उठानेसे, अध्वक्षत- तथा दाया भागशी थाडी गथेदा और दीर्घ मार्गसे क्लान्त, उपवास- उपवास उपवास, मैथुन मैथुन मैथुन, अध्ययन- अध्ययन पढ़ना, व्यायाम- व्यायाम व्यायाम, चिन्ता- तथा चिन्ता और चिन्तामें, प्रसक्त- भग्न लगे, क्षाम- शुष्क देखवाला क्षीण, गर्भिणी- गर्भिणी गर्भिणी, सुकुमार सुकुमार कोमल, संवृतकोष्ठ- संकुचित कोष्ठवाला संवृतकोष्ठ, दुश्चर्दन- भुश्चर्दनी थी डेलटी डरनार कठिनार्थे वान करनेवाले ऊर्ध्वरक्तपित्त- ऊर्ध्व रक्तपित्तवाला ऊर्ध्व रक्तपित्तवाले, प्रसक्तच्छर्दिः सतत डेलटी डरनार निरन्तर वमन करनेवाले, ऊर्ध्वपात- ऊर्ध्वपात थी पीडित ऊर्ध्वपातरोगी, आस्थापित- आस्थापन पायेला आस्थापनवस्ति जिन्हें पी हो वे, अनुवासित- अनुवासन पायेला अनुवासनवस्ति जिन्हें पी हो वे, हृद्रोग हृद्रोग हृदयरोग, उदावर्त- उदावर्त उदावर्त, मूत्राघात- मूत्राघात मूत्राघात, प्लीह- प्लीहा प्लीहा, गुल्म- गुल्म गुल्म सदर- उदररोग उदररोग, अष्टीला- अष्टीला अष्टीला, स्वरोपघात- स्वरोपघात स्वरभंग, तिमिर- तिमिर तिमिर, शिरः-शङ्ख-कर्ण-अक्षि- शूल-जार्ताः शिरःशूल, शोभथल कर्णशूल अने नेत्र- शूल थी पीडित भुभुभो निरोग, शङ्खरोग, कर्णरोग और अक्षिरोगसे पीडित मनुष्य, तावत् तो तो, अवस्थाः वमनने योग्य नहीं वमनके योग्य नहीं है ॥ ८ ॥

8 The following are the conditions where emesis is contra indicated— persons afflicted with pectoral lesions, those who are cachectic, very obese or extremely emaciated, who are infants, senile, debilitated, fatigued, thirsty or hungry, those who are exhausted by labour, load-lifting and way-faring, or those given to fasting, sexual excess, study, exercise and thinking, or those that are emaciated, pregnant women and delicate persons, or those whose alimentary

tract is contracted, who do not react to emetics easily or who suffer from hemothermia of the upper region, or from incessant vomiting or from disorders of the upward flow of morbid vata, or who take often evacuative or unctuous enemata, who are suffering from cardiac disorders, misperistalsis, lesions of the urinary tract, splenic disorder, Gulma, abdominal diseases, prostratic enlargement, impairment of voice, and faintness, or are afflicted with pain in the head, temples, ears and eyes

अच्छर्दनीयानां वमनाद्या व्यापदो भवन्ति—

तत्र क्षतस्य भूयः क्षणानाद्रक्तातिप्रवृत्तिः स्यात्, क्षीणातिस्थूलकृशबालवृद्धदुर्बलानामौषधबलासहत्वात् प्राणोपरोधः, श्रान्तपिपासितक्षुधितानां च तद्वत्, कर्मभाराध्वहतोपवासमैथुनाध्ययनव्यायामचिन्ताप्रसक्तक्षामाणां रौक्ष्याद्वातरक्तच्छेदक्षतभयं स्यात्, गर्भिण्या गर्भव्यापदामगर्भभ्रंशाच्च दारुणा रोगप्राप्तिः, सुकुमारस्य हृदयापकर्षणादूर्ध्वमधो वा रुधिरातिप्रवृत्तिः, संवृतकोष्ठदुःश्लर्दनयोरतिमात्रप्रवाहणाद्दोषाः स-मुत्क्रिष्टा अन्तःकोष्ठे जनयन्त्यन्तर्विसर्पं स्तम्भं जाड्यं वैचित्त्यं मरणं वा, ऊर्ध्वगरक्तपित्तिन उदानमुत्क्षिप्य प्राणान् हरेद्रक्तं चातिप्रवर्तयेत्,

१. अध्ययन-अध्ययन (ड द.)

२. गर्भव्यापदान्-गर्भव्यापदामादाम (ड)

३. आमगर्भभ्रंशाच्च-आमगर्भप्रपतनाच्च (ध)

४. हृदयापकर्षणात्-हृदयविकर्षणात् (च.)

५. हृदयापकर्षणादूर्ध्वमधो-हृदयविकर्षणादूर्ध्वमधो (घ.)

६. अन्तःकोष्ठे जनयन्त्यन्तर्विसर्पं स्तम्भं-अन्तःकोष्ठे विमर्ष-न्तो जनयन्ति स्तम्भ (फ)

७. अन्तःकोष्ठे जनयन्त्यन्तर्विसर्पं स्तम्भं जाड्यं वैचित्त्यं मरणं वा-अन्तःकोष्ठे विसर्पन्तः स्तम्भं जाड्यं वैचित्त्यं मरणं वा जगन्ति (ध.)

८. रक्तपित्तिनोदान्-रक्तपित्तिनोदान्-रक्तपित्तिनोदान् (घ)

प्रसक्तच्छर्देस्तद्वत्, ऊर्ध्ववातास्थापितानुवासितानामूर्ध्वं वातातिप्रवृत्तिः, हृद्रोगिणो हृदयोपरोधः, उदावर्तिनो घोरतर उदावर्तः स्याच्छीघ्रतरहस्ता, सूत्राघातादिभिरार्तानां तीव्रतरशूलप्रादुर्भावः, तिमिरार्तानां तिमिरातिवृद्धिः, शिरःशूलादिषु शूलातिवृद्धिः, तस्मादेते न वम्याः ।

तत्र तेभ्यः इनमें, क्षतस्य क्षतयुक्त मनुष्यने उरः-क्षत रोगीको भूय इरीथी अधिक, क्षणनात् ७५५५ भवाथी क्षत हो जानेसे, रक्तातिप्रवृत्तिः वधारे पडतु दोहरी नीकणे छे रक्त अधिक आने लगता है, क्षीण-क्षीण, अतिस्थूल-अतिस्थूल अतिस्थूल, कृश-आतृक्ष अतिकृश, बाल-आतृ बालक, वृद्ध-वृद्ध वृद्ध, दुर्बलानाम् अने दुर्बल मनुष्ये और दुर्बल मनुष्यों, औषधबल-औषधनुं भण औषधबलका, असहत्वात् सहन न करी शकवाथी सहन न करनेसे, प्राणोपरोध-भरषु पासे छे मरणको प्राप्त होते है, श्रान्त-थाडेव बने, पिपासित तरस्या प्यासी, क्षुधितानाम् च अने भूष्यानु और भूखमें भी, तद्वत् ते ७ प्रभाषु थाय छे इसी प्रकार होता है, कर्मभार-कर्म करवाथी, भार उठाववाथी कार्य करनेसे, भार उठानेसे, अध्वहत धाये भाग आधनाथी नभणा भयेव दीर्घ मार्ग पर चलनेसे क्लान्त, उपवास-उपवास उपवास, मैथुन-मैथुन मैथुन, अध्ययन-अधुतर पढाई, व्यायाम व्यायाम व्यायाम लगे रहनेवाले, चिन्ता-तथा चिन्तामा तथा चिन्तामें, प्रसक्त-भण क्षामाणाम् अने शुष्क देहवाणा मनुष्येने एव क्षीण मनुष्योंको, रौक्ष्यात् रूक्षताने लीधे रूक्षतासे, वातरक्तच्छेद-वातकोष, रक्तनी प्रवृत्ति वातकोष, रक्तलाव, क्षत-अने क्षतने और उरःक्षतका, भयम् भय भय, स्यात् रहे छे रहता है, गर्भिण्या गर्भिणीने गर्भिणीको, गर्भ-व्यापत् गर्भनी व्यापत् गर्भका विकार, आमगर्भभ्रंशाच्च च तथा काये गर्भ पडी भवाथी तथा आमगर्भके गिरनेसे, दारुणा लय कर भयानक, रोगप्राप्तिः रोगानी प्राप्ति थाय छे रोगोंकी प्राप्ति होती है, सुकुमारस्य सुकुमल मनुष्यने सुकुमार मनुष्यको, हृदय-हृदयमा हृदय पर, अपकर्षणात् आभात् यवाथी आघात लगनेसे, ऊर्ध्वम् अधः वा उपरना अधवा नीचेना भागथी

९. तिमिरार्तानां-तिमिराणो (च ड)

ऊपर या नीचेके मार्गसे, रुधिरातिप्रवृत्ति दोहलीनी
अति प्रवृत्ति थाय छे रक्तकी अत्यन्त प्रवृत्ति होती है,
संवृतकोष्ठ- संवृतकोष्ठ अने सवृतकोष्ठ गौर, दुश्चर्द्धनयो.
मुश्केलीथी वमन करनेवाले कठिनाईसे जिते वमन जाना दो
उनको, अतिशय-अतिशय अति, प्रवाहणात् करीबनाभी
पवाहणसे, अन्त कोष्ठे अन्तना दोहलीनी अन्तकोष्ठमें,
समुत्क्रिष्टा उत्क्रिष्टा उत्क्रिष्टा उत्क्रिष्टा हुए, दोषा. दोष
दोष, अन्तर्निर्गम्यम् अन्तर्निर्गम्यम् अन्तर्निर्गम्यम्, स्तम्भम्
स्तम्भ स्तम्भ, जाड्यम् जाड्यम् जाड्यम्, वैचिर्यम् वचन-
रहितता ज्ञानरहितता, वरणम् वा के भरणम् अन्वा
मृत्युको, जनयन्ति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करते है,
ऊर्ध्वम् ऊर्ध्वम् ऊर्ध्वम् ऊर्ध्वगामी, रक्तपित्तः रक्तपित्त-
वाणाना रक्तपित्तके, उदानम् उदानम् उदान वायुको
उत्क्षिप्त उपर तरङ्ग धकेलीने ऊपरकी ओर
फेंकर प्राणान् प्राणान् प्राणोंको, हरेषु हरे छे
नाश करता है रक्तम् च अने दोहलीनी गौर रक्तकी,
अतिप्रवर्तयेत् अतिप्रवृत्ति करे छे बहुत प्रवृत्ति करता है,
प्रसक्तच्छेदं निरंतर वमन करनेवाले पक्षु निरंतर वमन
वालोंमें सी, तद्वत् ते ज प्रमाणे थाय छे इसी प्रकार
होता है, ऊर्ध्ववात- ऊर्ध्ववातवाणा ऊर्ध्ववातरोगी,
आस्थापित- आस्थापन पामेक्ष जिनको आस्थापनवस्ति
वी हो, अनुवासितानाम् अने अनुवासन पामेक्ष
मनुष्योंने और जिनको अनुवापनवस्ति वी हो उनको
ऊर्ध्वम् ऊर्ध्वम् ऊपरकी ओर, वातातिप्रवृत्ति. वायुनी
प्रवृत्ति अतिशय थाय छे वायुकी गति प्रवृत्ति दो जाती
है, हृदोगिणः हृदोगिनी हृदयरोगीकी, हृदयोपरोध
हृदयनी गति रोकाई अथ छे हृदयकी गति रुक जाती
है. उदावर्तिन उदावर्तिना रोगीने उदावर्तरोगीकी,
उदावर्ते उदावर्त उदावर्त, घोरतरः अति अथ करे अर्थ
अति मयंकु होकर, शीघ्रतर- हन्ता ओडकम् शीघ्रतावी
भारनार अतिशीघ्रमारक, म्यात् म्यात् छे होता है
मूत्रावात- मूत्रावात मूत्रावात, आदिभि वगेरेयी
आदिसे, ज्वरानाम् पीडाता मनुष्योंने पीडित मनुष्योंमें,
तीव्रतर- ओडकम् तीव्र अत्यन्त तीव्र, शूल- शूलनी
शूलकी, प्रादुर्भाव. उत्पत्ति थाय छे उत्पत्ति होती है, तिमिर-
अधारा आवपाना रोगी तिमिरसे, ज्वरानाम् पीडा-
आने पीडित मनुष्योंका, तिमिर- तिमिर तिमिररोग,

अतिवृद्धि विशेष प्रमाणोंमें आवे छे अति बढ़ जाता
है, शिरःशूल- शिरःशूल शिरःशूल, आदिषु वगेरे
वाणानाम् आदिवालोंमें, शूल- ते ते शूलनी उप
उप शूल, अतिवृद्धि. अतिवृद्धि थाय छे बहुत बढ़
जाता है, तस्मात् भाटे इसलिये, एते येओ इनको,
न चम्याः वमनयोग्य नहीं वमन नहीं देना चाहिए।

9-(1). In condition of pulmonary
lesions owing to further strain due to
vomiting, there will be profuse hemo-
rrhage. In persons who are cachectic,
very obese, emaciated, young, old, or
weak there will be danger to life
owing to their inability to tolerate the
action of medication, and similarly will
be affected those who are fatigued,
thirsty and hungry. In persons broken
down by constant labour, load-lifting
and way faring, and those weakened
by constant fasting, sexual indulgence,
study, exercise and thinking, owing to
their un-unctuous condition there will
be vata-provocation, hemorrhage or
ulceration, in cases of gravida, there
may be complications of pregnancy,
abortion of the immature fetus and
the incidence of severe diseases. In
the case of delicate persons, consequent
upon the strain on the stomach, there
may be excessive hemorrhage through
the upper or lower channels In the
case of persons whose alimentary tract
is contracted or who do not easily
react to emetics, the flux of morbid
matter roused but not eliminated,
accumulates in the alimentary tract
and causes internally acute spreading
affections, stasis, dullness, fainting or

even death. In patients with hemothermia affecting the upper region, it may provoke the Udana vata and take away the life or cause profuse bleeding. In the case of persons afflicted with incessant vomiting, similar are the effects. In condition of upward movement of vata and in persons who have taken corrective or unctuous enema, there will be augmentation of the upward movement of vata. In persons suffering from cardiac disorders there will be impairment of the cardiac function. In cases of misperistalsis, there will be aggravation of the condition which may quickly cause death. Persons afflicted with the lesions in the urinary tract and similar other conditions, there will be manifestation of more acute pain. In persons suffering from fainting there will be great aggravation. In cases of aches in the head etc., there will be great intensification of pain. Therefore, emesis is contra-indicated in such persons.

तत्रापवादः —

सर्वेष्वपि तु खल्वेतेषु विष्वक्विरुद्धाजीर्णाभ्यवहारामकृतेष्वप्रतिषिद्धं जीघ्रतरकारित्वादेष्टमिति ॥ ९ ॥

एतेषु आ इन, सर्वेषु अपि तु खलु सर्वे रोगोभाः पक्षः सब रोगोंमें भी, विष्व- ये रोगों निष जो रोग विप, गर- स्र योगजन्य अेर गर, विरुद्ध- विरुद्ध भोजन विरुद्ध भोजन अजीर्ण- अजीर्ण पर अजीर्ण पर, अस्य- वहार भोजन भोजन आप्रकृतेषु अने आभूथी उत्पन्न भव होय और आमस उत्पन्न हुए हों, एवाम् ओओना इनके, जीघ्रतरकारित्वात् अत्यंत शीघ्रकारी-

पक्षाने दीधे अति शीघ्रकारी होनेके कारण, अप्रतिषिद्धम् इति ओओना वमन निषिद्ध नहीं इनमें वमन निषिद्ध नहीं है ॥ ९ ॥

9 Even in all these conditions, emesis is not prohibited if the person is afflicted with acute or chronic poisoning antagonistic diet, indigestion, predigestion meal and chyme morbidity as these conditions are very quick in their toxic effect on the body.

वार्ता —

शेषास्तु वम्याः; विशेषतस्तु पीनसकुष्ठनवज्वरराजयक्ष्मकासश्वासगलग्रहगलगण्डश्लीपद-मेहमन्दाग्निविरुद्धाजीर्णाज्विस्तूचिकालसकविषगर-पीनदृष्टिर्घविद्धाद्यःशोणितपित्तप्रसेक (दुर्नाम)-हृल्लानारोचकाविषाकापच्यपस्मारोन्मादातिसार-शोफपाण्डुरोगसुक्ष्माकटुष्टस्तन्यादयः श्लेष्मव्याघयो विशेषेण महारोगाभ्यायोक्ताश्च, एतेषु हि वमनं प्रदानतममित्युक्तं केदारसेतुमेहे शान्द्याद्य-शोषदोषविनाशवत् ॥ १० ॥

शेषाः तु आडीना भाषुसे। शेष मनुष्य, वम्याः वमनयोग्य छे वमनके योग्य हैं, विशेष- तु आस डरीने खास कर, पीनस- पीनस पीनस, कुष्ठ- कुष्ठ कुष्ठ, नवज्वर- नवे। नवर नव ज्वर, राजयक्ष्म- राजयक्ष्मा राजयक्ष्मा, कास- कास कास, श्वास- श्वास श्वास, गलग्रह- गलग्रह गलग्रह, गलगण्ड- गलगण्ड गलगण्ड, श्लीपद- श्लीपद श्लीपद, मेह- मेह प्रमेह, मन्दाग्नि- मन्दाग्नि मन्दाग्नि, विरुद्ध- विरुद्ध भोजन विरुद्ध भोजन, अजीर्ण- अने अजीर्ण पर और अजीर्ण पर,

१० दृष्ट-मर्कट (य)

विद्धाद्य-विद्धि (य)

पित्तप्रसेक-पित्तकृकप्रसेक (द)

पित्तप्रसेक (दुर्नाम)-पित्तकृकप्रसेक (य)

शोभ-शाव (ग. म)

एतेषु-तेषु (म)

अन्न-लोभन भोजन, विस्मृति-विस्मृति विस्मृति, अलसक-अलसक अलसक, विष-विषधान विषधान, गरपीत गरपान गरपान, दृष्ट-सर्प-वगेरेशी दंश सर्पादिसे काटा जाना, विषविन्द-अर-योपडेले अस्थि वीधातु विषसे लिप्त शस्त्रसे आहत होना, लघु शोणित-पित्त-नीयेना भागमा रक्तपित्त अधोगामी रक्तपित्त, प्रसेक-इक्षुरसेक रक्तसेक, (दुर्नाग अर्श अर्श), हृलाल-भोग जी मिचलान, अरोचक-अरुचि अरुचि, अविपाक-अपयो अविपाक, अपची-अपची अपची, अपस्मार-अपस्मार अपस्मार, उन्माद उन्माद उन्माद, अतिसार-अतिसार अतिसार जोफ-शोफ शोफ, पाण्डुरोग-पाण्डुरोग पाण्डुरोग, मुखपाक-मुखपाक मुखपाक, दुष्टलन्य-दुष्ट धानक्ष दूषित स्तन्य, आदय वगेरे आदि, विशेषेण अने भास करीये और विशेषत महारोगाध्यायोक्ता च महारोगाध्यायमा कुरुता महारोगाध्यायमे कहे दए, श्लेष्मव्याधय इक्षुरोगो कफरोगो, एतेषु श्लेष्माभा दनमे वमनम् एवम वमन पश्चान्तम इति सौष्टो मुप्य ये सबसे मुख्य है, इति श्लेष्म ऐसा, उक्त कहु छे कहा है, कदास्तेतुवेदे केके नेप भेतने पाणे तोऽवाधी क्योंकि जैसे खेतकी गेठने तोड़नेसे, शाल्यादि-शाली वगेरे शालि आदिके, अशोष-दोष-सूक्ष्म न बनाने दोष न सूखनेका दोष, विनाश-वत् नाश पामे छे तेवी रीते वमनकी उपर कहेला रोगो नाश पामे छे नष्ट हो जाते है वैसे वमनसे उक्त रोगो नष्ट हो जाते है ॥१०॥

10 Emesis is indicated in all other conditions and specially in persons suffering from coryza dermatosis, recent fever, consumption, cough dyspnea spasm of the throat, deradenoncus elephantiasis, urinary disorders weakness of gastric fire, antagonistic diet indigestion, acute intestinal irritation, intestinal torpor, acute poisoning chronic poisoning, poisonous bites or licks or stings hemothermia affecting the lower region, ptyalism (piles), nausea,

anorexia, indigestion scrofula epilepsy, insanity, diarrhea, edema, anemia, stomatitis, galactic disorders and disorders of kapha specially mentioned in the chapter on nomenclature of disorders (Sutra Chap. XX), in all these conditions, emesis is considered the foremost of treatment and it acts like the breaking of the bund of the paddy field so that the paddy and other crops are saved from the harm of getting over-watered.

अविरेच्याः —

अविरेच्यास्तु सुभगक्षतगुदमुक्तनालाधोभाग-रक्तपित्तविलङ्घितदुर्बलेन्द्रियाव्याप्तिनिरुद्धकामा-दिव्यप्राजीर्णनवज्वरिमदात्ययिताध्मातशल्यादि-तामिहतातिलिख्यरुद्धदारुणकोष्ठाः क्षतादयश्च गर्भिण्यस्ताः ॥११॥

सुभग-सुभगा उभरेल मुखसे पले हुए क्षतगुद-क्षतयुक्त गुदवाला गुदामें क्षतवाले मुक्तनाल-मगनी नाग पर डाण्ड वगैरना खुकी गुदवलिगो वाले, अधो-भागरक्तपित्त-नीयेना भागमा रक्तपित्तवाला अधोगामी रक्तपित्तसे पीड़ित, विलङ्घित-लघन पामेले लङ्घन किये हुए, दुर्बलेन्द्रिय-दुर्बल इन्द्रियोवाला निर्वल इन्द्रियोवाले, अत्याप्ति-अतिअप्तिवाला मंदाप्तिवाले, निरुद्ध-निरुद्धपामेले निरुद्ध कामादिव्यम-कामवगेरेशी व्यम कामादिमें फमे हुए, अजीर्ण अजीर्णवाला अजीर्ण-रोगी, नवज्वरि-नवा तापवाला नवज्वररोगी, आध्मात-आध्मानवाला आध्मानरोगी, शल्यादित शल्य-पीडित शल्यसे पीडित, अमिहत-प्रकार पामेले अमि-घातको प्राप्त हुए, अतिलिख्य-अतिरिक्त अतिलिख्य, रुद्ध-उक्ष रुद्ध, दारुणकोष्ठाः दूर शालावाले क्रूर कोष्ठवाले, क्षतादय तदा अन्य पुरुषेभा जलुवेला क्षतकी माली क्षतसे लेकर, गर्भिण्यता नु पुनः गर्भिणी अर्थात् ननु ये गर्भिणी पण्डित मनुष्योंको,

अविरेच्याः विरेचनने योग्य नथी विरेचन नहीं देना चाहिए ॥ ११ ॥

11. The conditions in which purgation is contra-indicated are delicate constitutions or ulceration of rectum, or prolapse of rectum or hemothermia affecting the lower region or excessive fasting or weakness of the sense, dullness of gastric fire, or persons who have taken evacuative enema or are agitated by passions or those afflicted with indigestion, recent fever, alcoholism, distension of abdomen, foreign body, injury, over-unctuousness, over-dehydrated-ness, hard bowelled condition and group of conditions beginning with pectoral lesions and ending with gravaida described in the previous paragraph.

तेषां विरेचनाया व्यापरो भवन्ति—

तत्र सुभगस्य सुकुमारोक्तो दोषः स्यात्, क्षत-
गुदस्य क्षते गुदे प्राणोपरोधकरीं रुजां जनयेत्,
मुक्तनालमतिप्रवृत्त्या हन्यात्, अधोभागरक्तपि-
त्तिनं तद्वत्, विलङ्घितदुर्बलेन्द्रियाल्पाग्निरूढा
औषधवेगं न सहेरन्, कामादिव्यग्रमनसो न प्रव-
र्तते कृच्छ्रेण वा प्रवर्तमानसयोगदोषान् कुर्यात्,
अजीर्णिन आस्रदोषः स्यात्, नवज्वरिणोऽविपक्वान्
दोषान् न निर्हरेद् वातमेव च कोपयेत्, मदात्य-
यितस्य मद्यक्षीणे देहे वायुः प्राणोपरोधं कुर्यात्,

१२. क्षते गुदे-क्षते गुदे वायु (घ)

„ गुदे प्राणोपरोधकरीं-गुदे वायुः प्राणोपरोधकरीं क ख
घ ङ)

„ प्राणोपरोधकरीं रुजां जनयेत्-प्राणोपरोधकरा रुजा
जनयेत् (ङ.)

„ तद्वत्-तद्वदेव (घ)

„ अयोगदोषान्-अयोगदोषान् (ख)

„ देहे वायुः-देहे वायुः (घ.)

आध्मागस्याधमतो वा पुरीषकोष्ठे निचितो वायु-
र्विसर्पन् लहसाऽऽनाहं तीव्रतरं मरणं वा जन-
येत्, शल्यादिताभिहतयो क्षते वायुराश्रितो
जीवितं हिंस्यन्, अतिस्निग्धस्यातियोगभयं भवेत्,
रूक्षस्य वायुरङ्गप्रग्रहं कुर्यात्, दारुणकोष्ठस्य विरे-
चनोद्धता दोषा हृच्छूलपर्वमेदानाहाङ्गमर्दच्छर्दि-
मूर्च्छाक्लमाजनयित्वा पाणान् हन्त्युः, क्षतादीनां
वर्भिष्यन्नानां छर्दनोक्तो दोषः स्यात्; तस्यादेने
च विरेच्याः ॥ १२ ॥

तत्र तेभ्यः इनमें, सुभगस्य सुभगां उभरेक्षने
सुभग मनुष्यको विरेचन देनेसे, सुकुमारोक्त सुकुमारोक्त
भाटे कहेसे। सुकुमार मनुष्यमे कथित दोष दोष दोष,
स्वात् थाप्य छे होता है, क्षतगुदस्य क्षतगुद गुदा-
वाध्याने क्षतगुदरोगीक्षी, क्षते अथवा क्षत, गुदे गुदाभां
गुदाभां, प्राणोपरोधकरीं विरेचन प्राणोपरोधक विरेचन
मरणजनक, रुजात् व्याधि पीड़ाको, जनयेत् उत्पन्न करे
छे उत्पन्न करता है, मुक्तनालम् मुक्तनाल रोगीने मुक्तनाल
रोगीके, अतिप्रवृत्त्या मलनी अतिशय अप्रवृत्ति मलकी
अतिप्रवृत्ति होनेसे, हन्यात् भारी नाभे छे मृत्युको
उत्पन्न करता है, तद्वत् ते अथवा इसी प्रकार, अधो-
भागरक्तपित्तवम् नीचेना भागना रक्तपित्तवाध्याने
भारी नाभे छे अधोगामी रक्तपित्तगोमीको मार डालता
है विलङ्घित-भङ्ग लक्षण पाभेले बहु लङ्घन किने,
दुर्बलेन्द्रिय-दुर्बल चन्द्रियवाध्याने दुर्बल इन्द्रियोवाले,
अल्पाग्नि-भेद अग्निवाध्याने अल्पाग्नि, निरूढा अने
निष्ठ पाभेले मनुष्ये निरूढ दिव्ये मनुष्यों, औषधवेगम्
औषधना वेगने औषधके वेगको, न सहेरन् सहन
करे शकता नहीं सहन नहीं कर सकते, कामादिव्यग्र-
मनस काम वगेरेथी व्यग्रमनवाध्याने कामादिसे
व्याकुल मनुष्योंमें, न प्रवर्तते विरेचननी प्रवृत्ति
थती नहीं विरेचन प्रवृत्ति नहीं होता, कृच्छ्रेण
वा अथवा मुश्केडीछे या कठिनाईसे, प्रवर्तमानम्
अवृत्ति थती प्रवृत्ति होनेपर अयोगदोषान् अयोग-
दोषोंको, कुर्यात् उत्पन्न करे छे
उत्पन्न करता है, अजीर्णिन अजीर्णवाध्याने अजीर्ण-

११. आधमतो वा पुरीषकोष्ठे-आधमानस्य पुरीषग्रथिने कोष्ठे (घ.)

„ आधमदो-आधमावमानस्य (ङ)

रोगीको, आमदोष आग्नेय आमदोष स्थाव थाय छे होता है नवज्वरिण. नवा ताववाणाना नव ज्वररोगीमें, अविपकान् अपक्व अपक्व, दोषान् दोषाने दोषोंगे, न सिद्धरेत् विरेचन अहार कष्टं नथी विरेचन बाहर नदी निहालता, वानस्पय एव अने वायुने न और वायुको ही कोपयेत् कोपावे छे कृपित करता है, सदात्मयितस्य सदात्मयिता रोगीना सदात्मयिताले रोगीके, अचक्षीणे अक्षी अक्षी मयसे क्षीण, देहे देहमा शरीरमें, वायुः कोपयेत् वायु कृपित वायु प्राणोपरोक्ष भूय मृत्युको, कुर्यात् करे छे करना है साधारण आध्मान-वाणा आध्मानवाले रोगीके, आपमसः वा अध्मा आध्मान भूतं आवतु होय अध्मा अनुभ्यन्ता या होते हुए आध्मानवाले मनुष्यके, पुरीषकोष्ठे मज्जाशयमा मज्जाशयमें, निचिन लेणे अथेदेहा सचित, वायुः वायु वायु, विसर्पन् प्रसरते प्रसरते फैलता हुना, सहसा ओषिते सहसा तीव्रतर अति तीव्र तीव्रतर, आनाहम् आनाह आनाहको करणम् वा अथवा भाष्य या मरणको, जनयेत् उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है, शल्यार्द्रित-शल्यपीडित शल्यसे पीडित अभिहतयोः अने प्रहार पाभेक्षना और चोट लगे हुए पुरुषोंके, क्षत्रे क्षतमा क्षतमें, आश्रित आश्रित स्थित, वायुः वायु वायु, जीवितम् श्रान्ते प्राणोंका, हिंसा न श करे न नाश कर देता है, अतिस्निग्धस्य अति स्निग्ध अनुभ्यने अतिस्निग्ध मनुष्यमें, अतियोगमयत् अतियोगमय अथ अतियोगके भयको, अचेत् उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है, वायुः वायु वायु, रुक्षस्य रुक्ष अनुभ्यन्ता रुक्ष मनुष्यके, अङ्गप्रमहम् कुर्यात् अङ्ग नष्ट करे छे अङ्गोंका जकड़ता है, दारुणकोष्ठस्य अने दारुण कोषवाणाना और दारुण कोष्ठवाले मनुष्यमें, विरेचनोद्धताः विरेचनशील भेदा विरेचनसे कृपित हुए, दोषा दोषा दोष, हृच्छूल हृच्छूल हृदयशूल, पर्वमेद-पर्वमेद पर्वमेद, आनाह नानाह आनाह, अङ्गमर्द-अङ्गमर्द अङ्गोंका दूटना, छि-उलटी वमन, मूर्च्छा-मूर्च्छा मूर्च्छा, कृमान् अने थक और क्लमको, जनयित्वा उत्पन्न करीने उत्पन्न करके, प्राणान् प्राणोंने प्राणोंका, हन्यु हन्यु छे नाश करत है, क्षतादीनाम् क्षतयुक्तयो शत्रु यथ क्षतसे लेकर, गर्भिण्यन्तानाम् गर्भिणी सुधीनां मनुष्योंमा गर्भिणी-

पर्यन्त रोगियोंमें, छर्दकोक्त वमनप्रकरणां कहेला वमनमें कहे हुए दोष दोषा दोषों. स्थाव थाय छे होते है, तस्यात् तेशी इसलिए, एते आ मनुष्योंने इन मनुष्योंको, न विरेचया विरेचन आयु न लेईये विरेचन देना नहीं चाहिए ॥ १२ ॥

12 A person living in luxury will suffer from the same disorders as delicate people In persons of ulcerated rectum there will be very distressing pain in the lesions of the rectum which may cause danger to life. and in case of prolapse of rectum, it may cause death owing to over action of the bowels In case of hemiothermia affecting the lower region, similar results will be produced. The persons who have undergone lightening therapy, those whose senses have become debilitated or whose digestive fire is dull or those who have taken evacuative enema, will not be able to tolerate the action of medication In case of persons whose minds are agitated by sexual passion and similar other sentiments, either there will be no effect of purgation or there will be some effect of purgation with great difficulty. In these cases there will be harmful effects of the imperfect action of purgation In cases of indigestion there will be disorders of chyme In cases of persons with recent fever, purgation will not be able to eliminate the toxic matter which is yet immature but will rather provoke the vata In case of emaciation due to alcoholism in one addicted to alcohol, the provoked vata

may endanger life In a condition of meteorism, the vata, getting accumulated in the colon and increasing the distension begins to spread and causes tympanitis of a severe and sudden type or may cause even death The vata lodged in the wounds or ulcers caused by a foreign body or by trauma, may destroy the life In persons who have taken excess of oleation therapy, there is the likelihood of over action of the purgative medication. In case of a dehydrated or un-unctuous person, it will cause spasticity of the limbs In the case of a hard-bowelled condition, the morbid matter, being roused up but not fully eliminated, causes cardiac pain, joint-pain constipation body-ache, vomiting, fainting and prostration and may even cause death In persons suffering from the group of disorders beginning with pectoral lesions and ending with the conditions of gravida, there will be the same evil effects as described in emesis Therefore purgation is contra-indicated in these cases. विरेचनाहं—

शेषास्तु विरेच्याः; विशेषतस्तु कुष्ठज्वरसे-
होर्ध्वरक्तपित्तभगन्दरोदराशोब्रध्मप्लीहगुल्मार्बुदग-
लगण्डग्रन्थिविसूचिकालसकमूत्राघातकिमिकोष्ठ-
विसर्पपाण्डुरोगशिरःपार्श्वशूलोदावर्तनेत्रास्यदाह-
हृद्रोगव्यङ्गनीलिकानेत्रनासिकास्यस्रवणहलीमक-

१३ उदर-अपची (त)

, नेत्रनासिकास्यस्रवण-नेत्रनासिकास्यस्रवणगुदमेढपाक (२ क)

, , - नेत्रनासिकास्यस्रवणरो"गु"मेढपाक (ग)

, नासिकास्यस्रवणहलीमक नासिकास्यस्रवणरोगगुदमेढपाक -
हलीमक (घ)

श्वासकासकामलापण्डयसारोन्मादवातरक्तयोनि-
रेतोदोषनैमिर्यारोचकाविपाकच्छर्दिश्वयथूदरवि-
स्फोटकादयः पित्तव्याधयो विशेषेण महारोगा-
ध्यायोक्ताश्च; एतेषु हि विरेचनं प्रधानतममि-
त्युक्तमशुपशयेऽग्निगृहवद ॥१३॥

शेषा तु आधीना पुरुषेने शेषोको विरेच्याः
विरेचन आपवु नेष्टीये विरेचन देना चाहिए, विशेष-
ततः तु आस करीने विशेषकर, कुष्ठ- कुष्ठ कुष्ठ, ज्वर-
ज्वर ज्वर, मेह- प्रमेह प्रमेह, ऊर्ध्वरक्तपित्त- उपरना
लग्गनु रक्तपित्त ऊर्ध्वरक्तपित्त, भगन्दर- लग्गन्दर भगन्दर,
उदर- उदररोग उदररोग, कर्शः- अर्श अर्श, ब्रध्म-
ब्रध्म ब्रध्म, प्लीहा- प्लीहा प्लीहा, गुल्म- गुल्म गुल्म,
अर्बुद- अर्बुद अर्बुद, गलगण्ड- गलगण्ड गलगण्ड, ग्रन्थि-
गण्ड ग्रन्थि, विसूचिका- विसूचिका विसूचिका, अलसक-
अलसक अलसक, मूत्राघात- मूत्राघात मूत्राघात,
किमिकोष्ठ किमिकोष्ठ किमिकोष्ठ, विसर्प- विसर्प विसर्प,
पाण्डुरोग- पाण्डुरोग पाण्डुरोग, शिरःपार्श्वशूल- शिरःशूल,
पार्श्वशूल, शिरःशूल पार्श्वशूल, उदावर्त- उदावर्त
उदावर्त, नेत्रास्यदाह- नेत्रदाह, मुभदाह- नेत्रदाह,
मुखदाह हृद्रोग- हृद्रोग हृद्रोग, व्यङ्ग व्यङ्ग व्यङ्ग,
नीलिका- नीलिका नीलिका, नेत्र- नेत्रनास्य आखोंका
साव, नासिका- नासिकासाव नासिकासाव, आस्यस्रवण-
मुभसाव मुखसाव, हलीमक- हलीमक हलीमक, श्वास-
श्वास श्वास, कास- कास कास, कामला- कामला,
अपची- अपची अपची अपस्मार- अपस्मार अपस्मार,
उन्माद- उन्माद उन्माद, वातरक्त- वातरक्त वातरक्त,
योनिरेतोदोष योनिरेतोदोष, वीर्यदोष योनिदोष, शुक्ररोष,
नैमिर्य- तिमिररोग तिमिर, अरोचक अरुचि अरोचक,
अविपाक- अपचो अविपाक, छर्दि- छर्दि छर्दि, श्वयथु-
उदर- शोथ, उदर शोथ, उदर, विस्फोटक- विस्फोटक
विस्फोटक, आदय बजरे रोग आदि रोगों विशेषेण
तथा आस करीने और विशेषकर, महारोगाध्यायोक्ता-
महारोगाध्यायमां कहेला महारोगाध्यायमें कहे, पित्त-
व्याधयः पित्तव्याधयो विरेचनभी नाश पाये
छे पित्तरोगों विरेचनसे नष्ट होते है, एतेषु

१३ महारोगाध्याय-रोगाध्याय (ज)

, अशुपशमे-अशुपशमे (घ)

हि औष्ण्यम् इतमे, विरेचनम् विरेचन विरेचन, प्रधानतमम् औष्ण्यं मुख्यं छे सबसे मुख्य है, इति औ. ऐसा, उक्त कहे छे कहा है, अग्नि-वपलमे अग्निगृहव-नेम अग्नि शांत थता अग्निधर पक्षु शांत थथ अय छे, तेम आ रोगोभा विरेचन देवाथी पित्त ! भूण नीकशी न्दारे वीधे पित्तरेगो पक्षु शा. थथ अय छे अग्निके शान्त होनेछ अग्निगृह भी ठण्डा हो जाता है वैसे, इन रोगोंमें विरेचन देनेसे पित्तके निकल जानेसे पित्तरोगों शान्त हो जाते हैं।

13 In all others purgation is indicated, and especially in those suffering from dermatosis fever, urinary disorders, hemothermia affecting the upper part, fistula in-ano abdominal diseases, piles, inguinal swelling, splenic disorders, gulma, malignant tumours, teradenoncus, tumors acute intestinal irritation, intestinal torpor, lesions in the urinary tract, intestinal worms, acute spreading affections, anemia headache and pleurodynia, misperistalsis, burning in the eyes and mouth, cardiac disorders, fleshy mole and bluish black moles excessive discharge from the eyes, nose and mouth, Halimaka jaundice, dyspnea, cough, scrofula, epilepsy, insanity, rheumatic conditions, gynecic and seminal disorders, faintness, anorexia, indigestion, vomiting, edema, leucorrhea, eruptions and similar conditions and specially in disorders of pitta enumerated in the chapter on the nomenclature of diseases (Sutra. Chap. XX). In these cases purgation is the foremost treatment, just as the quenching of the fire is the first thing to do when a house is on fire.

अनास्थाप्या --

अनास्थाप्यास्तु-अजीर्ण्यतिस्त्रिग्वपीतस्नेहोत्कि-
ष्टदोषादवाग्निमानकृन्तातिदुर्बलक्षुत्तृष्णाश्रमाती-
तिक्वशभुक्तभक्तपीतोदकवमितविरिक्तकृतनस्तःक-
र्मकुद्धभीतमसमूर्च्छितप्रसक्तच्छर्दिनिष्ठीविकाश्वा-
सकापहिक्वावद्धच्छिद्रोदकोदराधमानालसकविसू-
चिकामप्रजातामातिसारमधुमेहकुष्ठार्ताः ॥१४॥

अजीर्णः अशुभवाणा अजीर्णरोगी, अति-स्त्रिग्व-
अति स्निग्ध अति स्निग्ध, पीतस्नेह- स्नेह पीधेल
जिसने स्नेहपान किया हो, उत्किष्टदोष- उत्किष्ट दोष
वाणा जिसके दोष बाहर निकलनेके लिए प्रवृत्त हो रहे
हों, अल्पाग्नि- मृदाश्रिवाणा सन्दाग्नि, यानकृन्त-
सवारीथी गडकेल सगरीसे थके हुए, अतिदुर्बल- अति
दुर्बल अति निर्बल, क्षुत्तृष्णाश्रम- भूभ, तरस आने
श्रमथी भूख, व्यास तथा थकानसे, आर्त- पीडित पीडित,
अतिक्वश- अतिकृश अतिकृश, भुक्तभक्त- पुरतभाज
भोराक आधेल जिसने अभी भोजन किया हो, पीतोदक-
पुरतभाज नल पीधेल जिसने अभी पानी पिया हो,
वमित- वमन पाधेल जिसने वमन लिया हो, विरिक्त-
विरेचन पाधेल जिसने विरेचन लिया हो, कृतनस्तःकर्म-
नस्त कर्म करेल जिसने नस्त कर्म किया हो, कुद्ध-
थुरसे थयेल क्रोधी, भीत पीधेल डरपोक, मत्त- मत्त
मत्त, मूर्च्छित- मूर्च्छित मूर्च्छित, प्रसक्तच्छर्दि- सतत
उलटी निरन्तर वमन, निष्ठीविका- सतत थूक निरन्तर
थूक, श्वास- श्वास श्वास, कास- कास कास, हिक्वा- हेडडी
हिक्वा, बद्धछिद्रोदकोदर- अक्षीदर, छिद्रोदर, नद्योदर बद्धो-
दर, छिद्रोदर, उदकोदर, आधमान- आधमान आधमान,
अलसक- अलसक अलसक, विसूचिका- विसूचिका
विसूचिका, आमप्रजात- आमप्रजात आमप्रजात,
आमातिसार-आमातिसार आमातिसार, मधुमेह- मधुमेह
मधुमेह, कुष्ठ- अने कुष्ठ औष्ण्य और कुष्ठ इनसे,
आर्ता दु पीडित मनुष्ये तो पीडित मनुष्योंको तो,
अनास्थाप्या आस्थापनने योग्य नहीं आस्थापन नहीं
करना चाहिए ॥ १४ ॥

14. The conditions where correc-
tive enema is contra-indicated are—the
condition of indigestion, overunctuous

conditions of the body or over-dose of oleation, a highly roused condition of the humors, weakness of the gastric fire, exhaustion due to riding, excessive weakness, affliction due to hunger thirst and fatigue, excessive emaciation, also just after a meal or a drink of water, immediately after emesis purgation, errhination, in condition of anger, fright, intoxication fainting, incessant vomiting, ptyalism, dyspnea, cough, hiccup, the condition of intestinal obstruction or perforation, ascites, meteorism, intestinal torpor, acute intestinal irritation, miscarriage, enteric, diarrhea, diabetes and dermatosis

તેપામ્નાસ્થાપનાયા ય્યાપનો મ્યન્તિ તા —

તત્રાજીર્ણ્યતિસ્થિગ્ધપીનસ્નેહાનાં દૂષ્યોદરં મૂર્છાં શ્વયથુર્વા સ્યાત્, ઉત્ક્રિષ્ટદોષમ્નદાશ્યોરોચક-સ્તીવઃ, યાનહ્લાન્તસ્ય ક્ષોભવ્યાપ્નો વસ્તિરાશુ દેહં શોષયેત્, અતિદુર્બલશ્ચતૃષ્ણાશ્ચમાર્તાનાં પૂર્વોક્તો દોષઃ સ્યાત્, અતિક્રશસ્ય કાર્શ્યં પુનર્જનયેત્, મુક્ત-મકપીતોદકયોરતિક્રિયોર્ધ્વમધો વા વાયુર્વસ્તિમુ-ત્ક્ષિપ્ય ક્ષિપ્રં ઘોરાન્ વિકારાજનયેત્, વમિતવિ-રિકયોસ્તુ રુક્ષં શરીરં નિરુદ્ધઃ ક્ષતં હાર ઇવ વહેત્, કૃતનસ્તઃકર્મણો વિશ્રંશં મૃશાલંરુદ્ધસોતસઃ કુર્યાત્, કુદ્ધમીતયોર્વસ્તિરુધ્વમુપપ્લવેત્, મત્તમૂર્ચ્છિતયો-ર્મૃશં ત્રિચલિતાયાં સંજ્ઞાયાં ચિત્તોપઘાતાદ વ્યાપત્

૧૫. મન્દ-અર્ (ક)

૧. શોષયેત-જાગ્યેત (ખ.)

૨. અતિદુર્બલશ્ચતૃષ્ણા-અતિદુર્બલતૃષ્ણા (ગ.)

૩. કર્ધ્વમધો તા વાયુર્વસ્તિમુત્ક્ષિપ્ય ક્ષિપ્રં ઘોરાન્-કર્ધ્વમધો વા ક્ષિપ્ર વસ્તિઘોરાન્ (ઘ)

૪. રુદ્ધ-રિક (ઘ)

૫. વહેત-નિર્દેહેત (ઘ)

૬. કુદ્ધમીતયોર્વસ્તિરુધ્વમુપપ્લવેત-કુદ્ધમીતયોર્વસ્તિરુધ્વમુપપ્લવેત (ઘ)

સ્યાત્, પ્રલક્ષ્યદિર્નિષ્પ્રોવિકાશ્વાસકાસહિકાર્તા-તાસૂર્વીભૂતો વાયુરુર્ધ્વં વસ્તિ નયેત્, વદ્વચ્છિદ્રો-દ્વકોદગમ્માનાર્તાનાં મૃશાલનાધ્માપ્ય વસ્તિઃ પ્રાપ્તાન્ હિંસ્યાત્, અલસકવિન્નુચિકામપ્રજાતા-માતિસ્તારિણાનામકૃતો દોષઃ સ્યાત્, મધુમેહકૃષ્ણ-નોર્ધધિઃ પુનર્વૃદ્ધિઃ, તસ્યાદેતે નાસ્થાપ્યાઃ ॥૧૫॥

તત્ર તેમ જાગ્યે, અજીર્ણ-અભૂતિ, અજીર્ણવાત, અતિસ્થિગ્ધ-અતિસ્થિગ્ધ અતિસ્થિગ્ધ પીતસ્નેહાનામ પીતસ્નેહ પીધેલાને ઓર સ્નેહ પીનેગલોકો આસ્થાપન દેનેસે દૂષ્યોદરમ્ દૂષ્યોદર દૂષ્યોદર, મૂર્છા-મૂર્છા મૂર્છા, શ્વયથુ વા કે સોજે થાય છે અથવા શ્વયથુ હોતા છે, ઉત્ક્રિષ્ટદોષ-ઉત્ક્રિષ્ટ દોષવાળા ઉત્ક્રિષ્ટદોષ-વાળે, મન્દાગ્ન્યો. તથા મન્દાગ્નિવાળાને ઓર મન્દાગ્નિ વાળેકો તીવ્ર તીવ્ર તીવ્ર, અરોચક. અરુચિ અરોચક, સ્થાવ થાય છે હોતા છે, યાનહ્લાન્તસ્ય સ્વાગીરીથી થાકેલાને સવારી કરનેસે થકે મનુષ્યનો, ક્ષોભવ્યાપ્ત ક્ષોભથી વિકૃત થયેલી ક્ષોભસે દૂષિત હુઈ, વસ્તિઃ અસ્તિ વાસ્ત, દેહ-દેહનુ શરીરનો, બાશુ બલદી બીમ્ર, શોષ-યેત્ શોષણ કરે છે શુષ્ક કર દેતી છે, અતિદુર્બલ-અતિદુર્બળ અતિદુર્બલ શ્વત્-તૃષ્ણા-અને ભૂખ, તરસ ઓર ભૂખ, પ્યાસ, અમ-તેમજ અમવા એવ થકાનસે. આર્તાનામ પીડિત મનુષ્યોને વીડિત મનુષ્યોનો પૂર્વોક્ત-પહેલા કહેલો પહેલે રુક્ષ, દોષ દોષ દોષ, સ્વાદ થાય છે હોતા છે, અતિક્રશસ્ય અતિક્રશને આસ્થાપન અતિક્રશનો આસ્થાપન, પુનઃ કાર્શ્યમ્ કરીને કૃશતા ઓર મી કૃશતા, જનયેત્ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતા છે, મુક્તમક-તરતમાળ ઘોરાક પાધેલ અમી ભોજન જાને-વાળે, પીતોદકયો. અને તરતમાળ બલ પાધેલ મનુષ્યનો એવ અમી પાની પીનેગલેકા, વાયુઃ વાયુ વાયુ, અતિક્રિય ઉત્ક્રિય અર્ધને ઉત્ક્રિય હોકર, વસ્તિમ્ અસ્તિને વસ્તિકો, રુધ્વમ્ ઉપર ઉપર, અધઃ વા કે નીચે મા નીચે, ઉત્ક્ષિપ્ય લઈ જઈને લે જાકર, ક્ષિપ્રમ્ બલદી બીમ્ર, ઘોરાન્ થાય કર મયાનક વિકારાન્ વિકારોને રોગોનો, જનયેત્ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કર દેતા છે, નિરુદ્ધ નિરુદ્ધ અસ્તિ નિરુદ્ધવસ્તિ, વમિત-વિરિકયો

૧૫. આજીર્ણ્યતિસ્થિગ્ધ-આજીર્ણ્યતિસ્થિગ્ધ (ક)

૧. આજીર્ણ્યતિસ્થિગ્ધ (ખ.)

वमन अने निरेखन पासेल मनुष्यना वमन या विरेचन दिये हुए मनुष्यके रुक्षम् रूक्ष, शरीरम् शरीरने गरीरको, तु तो तो, क्षार. क्षार धार क्षतम् जखमने क्षतको, हव जेम आगे छे जैसे जलाता है, दहेव तेम आगे छे वैसे जलाता है, कृतनस्तकर्मणः जेतु नश्य कर्म करवाभा आये छे जेना नश्य. कर्म किये हुए, मृत्तवरुद्धजोतस. भूय दु धायेल सोते। वाणा मनुष्यना अत्यंत रुद्ध सोतोवाले मनुष्यके, विभ्रतम् धन्त्रियोना अशने इन्द्रियोके विभ्रंसको, कुर्यात् करे छे उत्पन्न करता है, क्रुद्धभीतयो गुस्से थयेल अने भीषिलने क्रुद्ध और डरे हुएको बी हुई, वस्तिः अस्ति वस्ति, ऊर्ध्वम् उपरना भागभा ऊर्ध्व भागमें, उपप्लवेत् पड़ेली अथ छे पहुंच जाती है, मत्तमूर्च्छितयोः मत अने मूर्च्छित मनुष्यनी मत्त और मूर्च्छित मनुष्यमें. सजायाम् सजा संज्ञाके, मृशम् भूय अत्यधिक, विच- लितायात् विचलित यत्। विचलित होनेके कारण, चित्तोपघातात् चित्तनी हानिने लभ चित्तोपघातसे, व्यापद व्यापत् रोग, खात् थाय छे हो जाता है. प्रसक्तच्छर्दि - सतत डेलटी निरन्तर वमन निष्ठीविका- अने सतत थूँडवाणा और निरन्तर थूँकवाले, श्वास-कास- तथा श्वास, कास और श्वास, कास, हिक्कातीनाम् तेमज् हेडडीथी पीडायेल मनुष्योने एवं हिचकीसे पीड़ित मनुष्योंका, ऊर्ध्वभूत. ऊर्ध्व अनेल ऊर्ध्वगमी हुआ वायु. वायु वायु, वस्तिम् ऊर्ध्वम् अस्तिने उपर तरङ्ग वस्तिको ऊपरकी ओर, जयेत् लभ अथ छे ले जाता है, बद्ध- चिद्रदकोदराध्मानातीनाम् अक्षोदर, छिद्रोदर, अक्षोदर अने आध्मानथी पीडायेलाओने बद्धोदर, छिद्रोदर, उदकोदर, और आध्मानके रोगियोंमें, वस्ति. अस्ति वस्ति, मृशतरम् अत्यंत अधिक अत्यन्त अधिक आध्माप्य आध्मान करी आध्मान उत्पन्न करके हिंस्यात् प्राणोने नाश करे छे मृत्यु उत्पन्न कर देती है. अलसक- अलसक अलसक, विसूचिका- विसूचिक. विसूचिका, आमप्रजात- आमगर्भनी उत्पत्ति आमगर्भकी उत्पत्ति, आमातिसारिणाम् तथा आमातिसारवाणाने और आमातिसाररोगियोंको, आमकृतः आमजन्य आम- जन्य, दोषः दोष थाय छे दोष हो जाता है, मधुमेह- कुष्ठिनोः मधुमेह अने कुष्ठवाणाने मधुमेह और कुष्ठ

रोगियोंके, व्याधे. रोगनी रोग, पुनः वणी और भी, वृद्धि. वृद्धि बढ़, स्यात् थाय छे जाते हैं, तस्मात् भाटे इसलिए, एते ओओ इनको, न आस्थाप्याः आस्थापन योग्य नहीं आस्थापन नहीं देना चाहिए ॥ १५ ॥

15 Now, in condition of indigestion or over-unctuous condition or of over-dose of oleation, there may occur abdominal diseases of the tridiscordance type, fainting or edema In provoked condition of the humors in the stomach and in weakness of the gastric fire, there will be severe anorexia. In a condition of exhaustion due to riding, the enema, causing agitation of the system brings about emaciation of the body. In conditions of great debility, hunger, thirst and fatigue, the same disorders occur as described before. In a condition of extreme emaciation the condition will be further aggravated In the case of enema taken immediately after food or a potion of water, the vata, getting provoked throws out the enema-fluid upwards or downwards and produces serious disorders. In the case of the enema given following upon emesis or purgation, the evacuative enema would burn the dehydrated body as if cauterized with caustic In the case of persons who have taken errhine therapy, it will cause impairment of the senses and obstruction of the channels. In a condition of anger or fright, the enema will mount very high In a condition of intoxication or fainting due to derangement of consciousness, there will be

complications of injury to the mind. In persons who are suffering from incessant vomiting, ptialism, dyspnea, cough and hiccup, the vata, turned into an upward course, will carry the enema fluid upwards. In persons afflicted with obstruction or perforation of intestines, ascites, or meteorism, the enemata, still increasing the distension, may kill the patient. In conditions of intestinal torpor, acute intestinal irritation, abortion and diarrhea, there will occur disorders of chyme. And in cases of diabetes and dermatosis, there will be further aggravation of the disease. Hence, in these conditions, corrective enema should not be given.

आस्थापनाहर्हा. —

शेषास्वास्थाप्याः, विशेषतस्तु सर्वाङ्गैकाङ्गकुक्षिरोगवातवर्चोमूत्रशुक्रसङ्गवलवर्णमांसरेतःक्षयदाषाध्मनाङ्गकुक्षिक्रिमिकोष्ठोद्गर्वतशुद्धातिसारपथ्यमेदाभिनापप्लीहगुल्मशूलहृद्रोगभगन्दरोन्मादज्वरत्रभ्रशिरकर्णशूलहृदयपार्श्वपृष्ठकटीग्रहवेषनाक्षेपकगौरवातिलाघवरजःक्षयार्तविषमाग्निस्फिग्जा - नुजङ्गोरुगुल्फपार्णिप्रपदयोनिवाहङ्गुलिस्तनान्तदन्तखपर्वस्थिशूलशोषस्तम्भान्त्रकूजपरिकर्ति - काक्षपालपसशब्दोभ्रगन्धोत्थानादयो वातव्याधयो विशेषेण महारोगाध्यायोक्ताश्च, एतेष्व्वास्थापनं प्रधानतममित्युक्तं वनस्पतिमूलच्छेदवत् ॥१६॥

१३ शुद्धातिसारपथ्यमेदाभिनाप - स्तव्याङ्गुलिमारमर्वाभिनाप (व)

, अभिनापप्लीहगुल्मशूलहृद्रोग प्लीहगुल्महृद्रोग (घ)

, क्षयार्तवि। गि-क्षया। र्त्नविषमाग्नि प फ)

, वाङ्गुलिस्तनान्तदन्तखपर्वस्थिशूलशोष-वाङ्गुलिस्तनान्तदन्तपार्श्वस्थिशूलशोष (घ फ)

शोष शोष (ग)

, वनस्पतिमूलच्छेदवत् - वनस्पतिमूलच्छेदवत् (घ)

शेषाः तु आधीना पुरुषो शेष पुरुषो, आस्थाप्या. आस्थापनयोग्य छे आस्थापनके योग्य है, विशेषतः तु आस करीने खासकर, सर्वाङ्ग-सर्वाङ्ग रोग सर्वाङ्ग रोग, एकाङ्ग-ऐक्यरोग एकाङ्गरोग, कुक्षिरोग-कुक्षिरोग कुक्षिरोग, वात-वातरोग वायुरोग, वर्चः-भणरोग मलरोग, मूत्र-मूत्ररोग मूत्ररोग, शुक्रसङ्ग-अने वीर्य-रोग और शुक्ररोग, बल-बलक्षय, बलदोष वलक्षय, बलदोष, वर्ण-वर्णक्षय, वर्णदोष वर्णक्षय, वर्णदोष, मांस-मांसक्षय, मांसदोष मांसक्षय, मांसदोष, रेत-क्षय-दोष वीर्यक्षय, वीर्यदोष वीर्यक्षय, वीर्यदोष, आध्मान-आध्मान आध्मान, अङ्गकुक्षि-रूपशोधान स्पर्शज्ञान, क्रिमिकोष्ठ-कुर्मिकोष्ठ क्रिमिकोष्ठ, उद्गर्वत-उद्गर्वत उद्गर्वत, शुद्धातिसार-शुद्धातिसार शुद्धातिसार, पथ्यमेद-पथ्यमेद पथ्यमेद, अभिनाप-अभिनाप सन्ताप, प्लीह-प्लीहा प्लीहा, गुल्म-गुल्म गुल्म, शूल-शूल शूल, हृद्रोग-हृद्रोग हृदयरोग, भगन्दर-भगन्दर भगन्दर, उन्माद-उन्माद उन्माद, ज्वर-ज्वर ज्वर, ब्रध्न-ब्रध्न ब्रध्न, शिरःकर्णशूल-शिरःशूल, कर्णशूल शिरशूल, कर्णशूल, हृदय-हृदयग्रह हृदयग्रह, पार्श्व-पार्श्वग्रह पार्श्वग्रह, पृष्ठ-पृष्ठग्रह पृष्ठग्रह, कटीग्रह-कटीग्रह कटीग्रह, वेपन-उभय कम्प, आक्षेपक-आक्षेपक आक्षेपक, गौरव-गौरव गौरव, अतिलाघव-अतिलाघव अतिलाघव, रजःक्षय-अने रजःक्षयथी और रजःक्षयसे, कर्त-पीडा पाथेय पीडित, विषमाग्नि-विषमाग्नि विषमाग्नि, स्फिक्-स्फिक् स्फिक्, जानु-जानु जानु, जङ्घा-पिडी जघा, ऊरु-साथण ऊरु, गुल्फ-धूटी गुल्फ, पार्णि-पान्नी पार्णि, प्रपद-प्रपद प्रपद, योनि-योनि योनि, बाहु-बाहु बाहु, अङ्गुलि-अङ्गुलि अङ्गुलि, स्तनान्त-डीटी चूचुक, दन्त-दात दात, नख-नख नख, पर्व-पर्व पर्व, अस्थिशूल-अने हाडकां शूल और अस्थिमें शूल, शोष-शोष शोष, स्तम्भ-स्तम्भ स्तम्भ, अन्त्रकूज-अन्त्रकूज आतोमे गुडगुडाहट, परिकर्तिका-वाट परिकर्तिका, अक्षपाल-शोष शोष शोष, सशब्द शब्द साथे शब्दके साथ, उभ्रगन्धोत्थान-उभ्रगन्धोत्थान भणने। त्वाभ उभ्रगन्धोत्थान मलका त्वाभ, आदव-वजेरे रोग आदि रोग, विशेषेण अने आस करीने और विशेषकर, महारोगाध्यायोक्ताः महादेव-

आयुर्भूतं कहेला महादोगाध्यायमें कथित, वातव्याधयः वातरेगो वातरोग, एतेषु औष्ठोर्भा इन्में, आस्थापनम् आस्थापन आस्थापन प्रधानम् इति औष्ठो भुज्ये से सबसे मुख्य है, इति औष्ठ ऐसा, उक्तम् कहें से कहा है, वनस्पति-मूलच्छेदकम् नेम वृक्षन्तु भूषणं नाभवाथी आयु वृक्ष सुकृष्टं अथ से, तेम वातनु भूषणं छेदार्थं नवाथी शरीरना सुधणा रेगो नाश पावे से जैसे वृक्षके मूलको काट डालनेसे सारा ही वृक्ष सुख जाता है, उसी प्रकार वातके मूलच्छेदसे शरीरके सब रोग नष्ट होते हैं ॥ १६ ॥

16. Corrective enema is indicated in all other conditions and especially in general and local diseases in gastric disorders, retention of flatus, feces, urine and semen, and in loss or morbidity of vitality, color, flesh and semen; in meteorism numbness of the limbs, helminthiasis disorders of misperistalsis, simple diarrhea, joint-pain, sense of extreme heat, splenic disorders Gulma, colic, cardiac disorders, fistula-in-ano, insanity, fever, inguinal swelling, headache, earache, cardiac spasm, rigidity of side of the chest, back and waist, tremor, convulsions heaviness, extreme lightness, amenorrhea, irregular condition of gastric fire, aches atrophy or rigidity of buttocks, knees, calf, thigh, ankles, heels, feet, gynecic organs, arms, fingers, nipples of the breast, teeth, nails, bones and joints, intestinal gurgling, griping pain and frequent passage of foul smelling and scanty stools along with flatus, and especially in the disorders of vata enumerated in the chapter on nomenclature of diseases In these conditions

corrective enema is considered the foremost of medications and it acts like the cutting at the root of a tree.

अनुवासनार्हा —

य एवानास्थाप्यास्त एवाननुवास्याः स्युः; विशेषतस्तत्त्वभुक्तभक्तनवज्वरपाण्डुरोगकामलाप्रमेहा - र्शःप्रतिश्यावारोचकमन्दाग्निदुर्बलप्लीहकफोदरोर- स्तम्भवर्चोमेदविषगरपीतपित्तकफाभिष्यन्दगुरु- कोष्ठश्लीपदगलगण्डापचिकिमिकोष्ठिनः ॥१७॥

ये एव नेष्टो जो, अनास्थाप्या. आस्थापनने योग्य नथी आस्थापनके अयोग्य हैं, ते एव तेष्टो वे, अननुवास्याः स्युः अनुवासनने पक्ष योग्य नथी अनुवासनके भी अयोग्य है, विशेषतः तु भास करीने विशेषकर, अभुक्तभक्त- नेष्टे जोराध आधे न होय ते जिसने भोजन न किया हो वह, नवज्वर अने नवा ताप और नवज्वर, पाण्डुरोग- पाण्डुरोग पाण्डुरोग, कामला उभयो कामला, प्रमेह- प्रमेह प्रमेह, अर्श- अर्श अर्श, प्रतिश्यात्य सुलेभम प्रतिश्याय, अरोचक- अरुचि अरोचक, मन्दाग्नि- मन्दाग्नि मन्दाग्नि, दुर्बल- दुर्बल दुर्बल, प्लीह- प्लीहा प्लीहा, कफोदर- कफोदर कफोदर, उरुस्तम्भ- उरुस्तम्भ उरु- स्तम्भ, वर्चोमेद- भण्मेद भित्तसार, विषगरपीत- विष पीधेल, गर पीधेल विषपीत, गरपीत, पित्त- पित्ता- बिष्यन्द पित्ताभिष्यन्द, कफाभिष्यन्द- कफाभिष्यन्द कफा- भिष्यन्द, गुरुकोष्ठ- गुरुकोष्ठ गुरुकोष्ठ, श्लीपद- श्लीपद श्लीपद, गलगण्ड- गलगण्ड गलगण्ड, अपचि- अपचि अपचि, क्रिमिकोष्ठिनः तथा पेटर्भा क्रिमिवाणा अनुवासनने योग्य नथी और क्रिमिकोष्ठवाले अनुवासनके योग्य नहीं हैं ॥ १७ ॥

17. Unctuous enema is contra- indicated in all those conditions in which corrective enema is contra- indicated and especially in persons who have not taken any food, in recent

fevers, anemia, jaundice, urinary disorders, piles coryza, anorexia, weakness of gastric fire, debility splenic disorders, abdominal diseases of the kapha type, spastic paraplegia, looseness of stools, ingestion of natural or chemical poisons discharge of mucus or bile hard-bowelled condition, elephantiasis, deradenoncus, scrofula and intestinal worms

तेषामनुवासनाया व्यापदो भवन्ति ताः —

तत्राभुक्तभक्तस्यानानृतमार्गत्वाद्दूर्ध्वमतिवर्तते
 स्नेहः, नवज्वरपाण्डुरोगकामलाग्रमेहिणां दोषानु-
 त्किङ्क्षयोदरं जनयेत्, अर्शसस्यार्शस्यभिष्यन्धा-
 भ्मानं कुर्यात्, अरोचकार्तस्यान्नगृद्धिं पुनर्हन्त्यात्,
 मन्दाग्निदुर्बलयोर्मन्दतरमग्निं कुर्यात्, प्रतिश्याय-
 प्लीहादिमतां भृशमुत्किङ्क्षदोषाणां भूय एव दोषं
 वर्धयेत्; तस्माद्वेत्ते नान्वास्याः ॥१८॥

तत्र तेभां इनमें, अभुक्तमक्तस्य जेष्ठे भेराड
 भाषा न होय भोजन नकिये हुएके, अनावृतमार्गत्वात्
 भाग्यं पुष्ट्या होवाधी मार्गके खुला होनेसे, स्नेहः स्नेह
 स्नेह, ऊर्ध्वम् उपर तरङ्ग ऊपरकी ओर, अतिवर्तते आत्यो
 भयं छे अनुसरण करता है, नवज्वर- नवे ताप नव
 ज्वर, पाण्डुरोग- पांडुरोग पाण्डुरोग, कामला- कुभौ
 कामला, प्रमेहिणाश्च अने प्रमेहिना रेभीनीना जौर प्रमेहके
 रोगियोंमें, दोषान् दोषोने दोषोंको, उत्क्रिय उत्क्रिय
 कृती कुपित करके, उदरम् उदररोगने उदररोगको,
 जनयेत् उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है, अशंसस्य अशं-
 रेभीनीना अशंरोगीके, अशंसि अशंने अशंको,
 अभिष्यन्ध अभिष्यन्धित कृती अभिष्यन्धित करके,
 बाधमानश्च आध्मान बाधमान, कुर्यात् करे छे उत्पन्न
 करता है, अरोचकात्तस्य अरुचिथी पीडाता मनुष्यनी
 अरोचकसे पीडित मनुष्यकी, पुन वणी फिर. अन्नगृद्धिश्च
 अनाजनी घृष्टानोन्न अन्नकी इच्छाको, हन्यात् नाश
 करे छे नष्ट करता है, मन्दाग्निदुर्बलयोः मन्दाग्निवाणा
 अने दुर्बलना मन्दाग्नि और दुर्बलके, अग्निम् अग्निने

अधिको, मन्दतरम् वधारे भंङ्ग और भी मन्द, कुर्यात्
 करे छे करता है, भृशम् अत्यन्त अति, उत्क्रिष्ट-
 दोषाणाम् उत्क्रिष्ट दोषवाणाम् उत्क्रिष्ट दोषवाले, प्रतिश्याम
 सज्जैः प्रतिय्याय, प्लीहादिभ्रताम् अने प्लीहा वजरे-
 वाणां अनुप्येभां और प्लीहा आदिके रोगियोंमें दोषश्च दोष
 दोषको, भूय. एव वशी अधिक और भी अधिक,
 वर्धयेत् वधारे छे बढ़ा देता है, तस्मात् एते भाटे
 ओशै। इसलिए इनको, न अनुवास्या अनुवासनने
 योग्य नहीं अनुवासन नहीं देना चाहिए

॥ १८ ॥

18 Now, in persons who have not taken any food, unctuous solution spreads far upwards owing to there being no obstruction in the alimentary tract. In conditions of recent fever, anemia, jaundice and urinary anomalies, it will provoke the humors and cause abdominal diseases. In piles it will make the piles slimy and cause distension of abdomen; in anorexia, it will further impair the desire for food; in weakness of gastric fire, it will make it still weaker, in coryza, splenic disorders and similar other conditions and in a condition of provoked humors it will further aggravate the condition. Therefore, in these conditions one should not give unctuous enemata.

सन्नुवासनार्हा. —

य एवास्थाप्यास्त एवानुवास्याः, विशेषतस्तु
रक्षतीक्ष्णाग्रय केवलजातरोगार्ताश्च, एतेषु ह्यनु-
वासनं प्रधानतश्चमित्युक्तं मूले द्रुमप्रसेकवत् ॥१९॥

१९. इत्युक्तं ब्रूते द्रुमप्रमेकवत्-अन्यपि मूलच्छेदात् (षष्ठः, २)

११ - गृहे दुरागा प्रसे सवञ्चेति (ध.)

वे एव नेत्रो जो, आस्थाप्याः आस्थापनने
योग्ये अस्यापनके योग्य है, ते एव तेनो न वे ही,
अनुवास्याः अनुवासनने योग्ये अनुवासनके योग्य
है, विशेषतः तु आस करीने विशेषकर, रुक्षतीक्ष्णाग्रयः
रुक्ष अने तीक्ष्ण अग्निवाणा रुक्ष और तीक्ष्ण अग्निवाले,
केवल तथा केवल तथा शुद्ध, वातरोगार्ताः च वातरोगार्थी
पीडित वायुरोगसे पीडित, एतेषु हि ओओमा इन्में,
अनुवासनम् अनुवासन अनुवासन, प्रधानतमम् सौथी
मुप्ये अने सबसे मुख्य है, इति ओम ऐमा, उक्तम् उक्तुं
अने कहा है, मूले द्रुमप्रसेकवत् नेम वृक्षना भूजमा पाणी
रेखायै तेना पान स्निग्ध आय अने, तेन रुक्ष
शरीरवाणा पुरुषना पञ्चाशयश्च भूजमा अनुवासन
देवायै तेनु सधणु शरीर स्निग्ध आय अने जैसे वृक्षके
मूलमें जल सींचनेसे उस वृक्षके पत्ते स्निग्ध हो जाते
हैं उसी प्रकार रुक्ष शरीरवाले पुरुषके पकाशयरूप मूलमें
अनुवासनके पहुंचानेसे सारा शरीर स्निग्ध होता है।

19. The unctuous enema is indicated in those very conditions where corrective enema is indicated and specially in persons who are low in unctuous quality and are afflicted with an acute gastric fire and disorders purely of morbid vata. In these conditions, the unctuous enema is considered the foremost of medications and is like water to a tree poured at its very roots.

अशिरविरेचनार्हाः—

अशिरविरेचनार्हास्तु अजीर्णिभुक्तभक्तपीतस्ने-
हस्रद्यतोयपातुकामाः स्नातशिराः स्नातुकामाः क्षुत्त-
ष्णाश्रमार्तमत्तमूर्च्छितशस्त्रदण्डहतव्याध्या-
मपानक्लान्तनवज्वरशोकाभितप्तविरिकानुवासिन-
गर्भिणीनवप्रतिश्यायार्ताः, अनृतौ दुर्दिने चेति ॥२०॥

अजीर्णि अशुष्कवाणा अजीर्णवाले, भुक्तभक्त- पुर-
तमा भेराक भाधेव अमी भोजन खाये हुए, पीतस्नेह-

पुरतमा स्नेह पीमेव अमी स्नेह पीये हुए, मद्य-तोय-
मद्य अने नल मद्य तथा जल, पातुकामाः पीवानी भ्रष्टा-
वाणा पीनेकी इच्छावाले, स्नातशिराः स्नातुं भाधेव जिसने
शिरसे स्नान किया हो, स्नातुकाम नहावानी भ्रष्टावाणा
स्नानकी इच्छावाला, क्षुत्- भूय भूय, तृष्णा तरस
प्यास, श्रमार्त- अने श्रमभी पीडित और श्रमसे पीडित,
मत्त- मत्त मत्त, मूर्च्छित- मूर्च्छित मूर्च्छित, शस्त्रदण्ड-
हत- शस्त्र तथा दंड आगेव शस्त्र और दंडसे आहत,
व्याध्या- मैथुन मैथुन, व्याध्या- व्याध्या व्याध्या पान-
अने भक्षणभी और भक्षणसे, क्लान्त- थकेव थके,
नवज्वर- नवे ताव नवज्वर, शोक- अने शोकार्थी एवं
शोकसे, अभितप्त- स तप्त पीडित विरिक्त- विरेचन
पामेव विरेचन लिए, अनुवासिन- अनुवासन पामेव
अनुवासन लिये, गर्भिणी- गर्भिणी गर्भिणी, नवप्रति-
श्याय- तथा नवा अजीर्णभी तथा नूतन प्रतिश्यायसे.
आर्ता पीडित भुक्तभी पीडित मनुष्यको, तु नो तो,
अशिरविरेचनार्हाः शिरविरेचनने योग्य नहीं शिर-
विरेचन नहीं देना चाहिये, अनृतौ अतु दगर
ऋतुके बिना, दुर्दिने च इति अने वादणिधे दिवसे
पक्षु शिरविरेचन आपवु नहि नेछिओ और
दुर्दिनेमें भी शिरविरेचन नहीं देना चाहिए ॥ २० ॥

20. The conditions where the errhine therapy is contra-indicated are indigestion, persons who have just taken their meals or an unctuous potion, those that are thirsty, those that have bathed their head, those just going to take their bath, those that are afflicted with hunger, thirst or fatigue or are intoxicated, fainted, or injured with a weapon or a stick, or are exhausted by sex-act, exertion or drink, those who have recently suffered fever or are afflicted with grief, those who have just been purged, or are given an unctuous enema, the gravida, and those that are just afflicted with coryza; nor should

the errhine therapy be given in the wrong season or on a cloudy day.

તેવા શિરોવિરેચનાયા વ્યાપદો ભવન્તિ તા: —

તત્રાજીર્ણિશુક્રમકયોર્દોષ ઋર્ધ્વવહાનિ સ્રોતાં-
સ્યાવૃત્ત્ય કાસશ્વાસચ્છર્દિર્મનિશ્યાયાજનયેત્, પીત-
સ્નેહમચતોયપાતુકામાનાં કૃત્વે ચ પિવતાં મુલના-
સાન્નાવાક્ષ્યુપદેહતિમિરશિરોરોગાજનયેત્, સ્નાત-
શિરસઃ કૃત્વે ચ સ્નાનાચ્છિરસઃ પ્રતિશ્યાયં, ક્ષુધાર્ત-
સ્ય વાતપ્રકોપં, તૃણાર્તસ્ય પુનસ્તૃણાભિવૃદ્ધિ મુલ-
શોષં ચ, શ્રમાર્તમત્તમૂર્ચ્છિતાનામાસ્થાપનોક્તં દોષં
જનયેત્, શસ્ત્રદ્વન્દ્વહતયોસ્તીવ્રતરાં રુજં જનયેત્,
વ્યવાયવ્યાયામપાતકાન્તાનાં શિરઃસ્કન્ધનેત્રોર-
પીડનં, નવજ્વરશોકામિતસયોરૂપમા નેત્રનાડીરનુ-
સૃત્ય તિમિરં જ્વરવૃદ્ધિં ચ કુર્યાત્, વિરિક્તસ્ય
વાયુરિન્દ્રિયોપઘાતં કુર્યાત્, અનુવાસિતસ્ય કફઃ
શિરોગુહત્વકણ્ઠક્રિમિદોષાજનયેત્, ગર્ભિણ્યા ગર્ભ-
સ્તમ્ભયેત્ સ કાળઃ કુળિઃ પક્ષહતઃ પીઠસર્પીં વા
જાયતે, નવપ્રતિશ્યાયાર્તસ્ય સ્રોતાંસિ વ્યાપાદયેત્,
અનૃતૌ દુર્દિને ચ શીતદોષાન્ પૂતિનસ્ય શિરોરોગં
ચ જનયેત્; તસ્માદેતે ન શિરોવિરેચનાર્હાઃ ॥૨૧॥

તત્ર તેમાં ફનમેં, અજીર્ણિશુક્રમકયો. અશુભવાળા
અને ખેરાક ખાધેલ મનુષ્યનેા અજીર્ણરોગી જૌર મોજન
કિયે હુએ મનુષ્યકા, દોષ દોષ દોષ, ઋર્ધ્વવહાનિ ઊર્ધ્વ-
આમી ઋર્ધ્વવહ. સ્રોતાસિ સ્રોતોને સ્રોતોંકો, આવૃત્ત્ય
પૂરી દર્ધ રોકકર, કાસ- કાસ કાસ, શ્વાસ શ્વાસ

૨. કાસશ્વાસચ્છર્દિ-શ્વચ્છર્દિ (ગ)

૩. સ્નાનાચ્છિરસ-સ્નાતસ્ય (ધ)

૪. આસ્થાપનોક્ત દોષ-આસ્થાપનોક્તો દોષ (ધ.)

૫. ગર્ભિણ્યા-અન્તર્વસ્ત્યા (સ. ત)

૬. કળ કુળિ-કાળ. કુળી (ગ.)

૭. નાયતે-સ્નાત (ધ)

૮. અનૃતૌ દુર્દિને ચ શીતદોષાન્-અનૃત્તુર્દિને શીતદોષાલ (ધ)

૯. શીતદોષાન્ પૂતિનસ્ય-શીતં પૂતિનાસિકા (ધ.)

૧૦. શિરોરોગ ચ જનયેત્-શિરોરોગસ્ય શ્યાય (ધ.)

શ્વાસ, છર્દિ, ઉલ્લી વમન, પ્રતિશ્યાયાન્ તથા સળેખમલે
જૌર પ્રતિશ્યાયકો, જનયેત્ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કર
દેતા છે, પીતસ્નેહ સ્નેહપાન કર્યું હોય જિન્હોને
સ્નેહપાન કિયા હો, મદ્યલોચપાતુકામાનામ્ મદ્ય અને જલ
પીવાની એને ધન્ય હોય મદ્ય જૌર જલ પીનેકી જિન્હે
ઇચ્છા હો, કૃત્વે ચ પિવતામ્ અને શિરોવિરેચન કરાવ્યા
પછી એઓએ જલ વગેરે પી લીધા હોય તેઓમાં
જૌર શિરોવિરેચન કરાને પર જિન્હોને જલ પી લિયા હો
તનમેં મુલનાસાન્નાવ- મુખસાવ, નાસાસાવ મુલસાવ,
નાસાસાવ, અક્ષ્યુપદેહ- આંખ ચીપડાથી લીપાવી નેત્રોંકા
મલલિપ્ત હોના, તિમિર- તિમિરરોગ તિમિર, કિરોરોગાન્
અને શિરોરોગને જૌર શિરોરોગકો, જનયેત્ ઉત્પન્ન કરે
છે ઉત્પન્ન કરતા છે સ્નાતશિરસઃ માથે નહાનારને
શિરોવિરેચનથી શિરસે સ્નાન કિયે હુએ મનુષ્યમેં શિરો-
વિરેચનસે, કૃત્વે ચ સ્નાતસ્ય અને શિરોવિરેચન કરાવ્યા
પછી માથે નહાનારમાં જૌર શિરોવિરેચનકે પીછે શિર-
સ્નાન કરનેવાલેમેં, પ્રતિશ્યાયસ્ય સળેખમ પ્રતિશ્યાય,
ક્ષુધાર્તસ્ય શૂખથી પીડાયેલામાં મૂલસે પીડિતમેં, વાત
પ્રકોપમ્ વાતપ્રકોપ વાતપ્રકોપ, તૃણાર્તસ્ય પુનઃ તરસથી
પીડાયેલામાં પ્યાસમે પીડિતમેં, તૃણાભિવૃદ્ધિમ્ તરસની
વૃદ્ધિ પ્યાસકી વૃદ્ધિ, મુલકોષમ્ ચ અને મુખનેા શોષ
જૌર મુલકા શોષ, શ્રમાર્ત- તેમજ થાકેલ એવં શ્રમસે
પીડિત, મત્ત- મત્ત મત્ત, મૂર્ચ્છિતાનામ્ તથા મૂર્ચ્છિત
મનુષ્યોમાં જૌર મૂર્ચ્છિત મનુષ્યોમેં, આસ્થાપનોક્તમ્
આસ્થાપનમાં કહેલ આસ્થાપનમેં કહે હુએ, દોષમ્
દોષને દોષકો, જનયેત્ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતા છે,
શસ્ત્ર- શસ્ત્રથી શસ્ત્રસે, દ્વન્દ્વ અને દંડથી જૌર દંડસે,
હતયોઃ આઘાત પામેલાઓમાં આહત હુવેમેં, તીવ્રતરામ્
અતિશય તીવ્ર અતિ તીવ્ર, રુજમ્ પીડા પીડા, જનયેત્
ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતા છે, વ્યવાય- મૈથુન
મૈથુન, વ્યાયામ- વ્યાયામ વ્યાયામ, પાન- અને
મદ્યપાનથી જૌર મદ્યપાનસે, કાન્તાનામ્ થાકેલામાં થકે
હુએ મનુષ્યોમેં, શિર સ્કન્ધ- મસ્તક, સ્કન્ધ શિર, સ્કન્ધ,
નેત્રોરઃ નેત્ર અને છાતીમાં નેત્ર જૌર છાતીમેં, પીડનમ્ પીડા
પીડા, નવજ્વરશોક- નવા તાવ અને શોકથી નવજ્વર જૌર
શોકસે, અમિતસયો સતત થયેલમાં પીડિત મનુષ્યોમેં,
ક્રુષ્મા ગરમી ક્રુષ્મા, નેત્રનાડીઃ નેત્રનાડીઓનું નેત્રનાડીકા,

अनुसृत्य अनुसरण करके, तिमिरम् अंधारां तिमिर, ज्वरवृद्धिम् च अने तापनी वृद्धि और ज्वरवृद्धि, कुर्यात् करे छे करता है, वायु वायु वायु, विरिक्तस्य विरेचन पाभेला अनुष्योनी विरेचन लिये हुए मनुष्योंकी, इन्द्रियोपघातम् इन्द्रियोना नाश इन्द्रियोंका नाश, कुर्यात् करे छे कर देती है, अनुवासितस्य अनुवासन पाभेला अनावसित मनुष्यमें, कफ छे कफ, शिरोगुरुत्व-भाथानु भारेपणु शिरमें भारीपन, कण्डू-भोजन कण्डू, क्रिमिदोषान् च अने क्रिमिदोषा और क्रमिरोगको, जनयेत् उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है, गर्भिण्या गर्भिणीना गर्भिणीके, गर्भम् गर्भने गर्भको, स्तम्भयेत् नष्ट करी नाशे छे नष्ट कर देता है, सः अने ते गर्भ और वह गर्भ, काण. डाण्डा काणा, कुणि. नाडा हाथने कुवडा, पक्ष-हत. पक्षाघातवाणे। पक्षाघातवाला, पीठसर्पी वा अथना लंगडा अथवा लंगडा, जायते थाय छे होता है, नव प्रतिश्यायार्तस्य नवा सणैभमथी पीडायेलांना नवप्रति श्यायवाले मनुष्योंमें, स्रोतांसि स्रोतेने स्रोतोंको, व्यापा-दयेत् विडारयुक्त करे छे वृषित करता है, अनुतौ ऋतु वगैर अकालमें, दुर्दिने च अने वाद्गणये द्विपसे और दुर्दिनमें, शीतदोषान् शिरोविरेचन शीतदोष शिरोविरेचन शीतजन्य रोग, पूतिनस्य पूतिनस्य पूतिनस्य, शिरो-रोगश्च अने शिरोरोगने और शिरोरोगको, जनयेत् उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है, तस्मात् तेथी इस लिए, एते ऐसी ये, शिरोविरेचनार्हा न शिरोविरे-चनने योअ नथी शिरोविरेचनके अयोग्य है ॥२१॥

21 Of these conditions in a person with indigestion or in one who has taken his meals, the errhine treatment will occlude the channels going to the upper part of the body and will cause cough, dyspnea, vomiting and coryza If it is administered to persons who have taken the unctuous potion or persons who are thirsty for wine or water, and if these persons drink it immediately after the errhine-treatment,

it will cause excessive discharge from the mouth and the nose increase of secretion from the eye (cataract) and diseases of the head In persons who have taken a head bath or in those who take a head bath after the errhi- nation, it will cause coryza In persons afflicted with hunger it will provoke the vata; and in those afflicted with thirst it will intensify the thirst and cause parching of the mouth. In persons who are afflicted with fatigue, intoxication and fainting, it will cause the same ill effects as mentioned with reference to corrective enema; in persons injured with a weapon or a stick, it will make the pain more acute; in persons exhausted by overwork, sex- act or drink, there will be affliction of the head, shoulder-region, eye and chest. In persons who have rece- ntly suffered from fever or who are afflicted with grief, the heat, spreading in the vessels in the eyes, will cause cataract and rise of body-temperature, in persons just purged, the vata, getting provoked, will injure the sense organs In persons who have just taken the unctuous enema, it will cause heaviness of the head, pruritus and helmen- thiasis In pregnant women, it will stiffen the fetus and the fetus may become one-eyed, or afflicted with deforma- tion of the hand, hemiplegia, or parap- legia, in persons afflicted recently with coryza, it will cause complications in the body-channels. If administered in the wrong season or on a cloudy

day, it will produce disorders of cold, stink-nose or diseases of the head; therefore the errhine treatment is not indicated in these conditions.

शिरोविरेचनाहः—

शेषास्त्वर्हाः, विशेषतस्तु शिरोदन्तमन्या-
स्तम्भगलहनुग्रहपीनसगलशुण्डिकाशालूकशुक-
तिमिरवर्तमरोगव्यङ्गोपजिह्विकाअर्धावमेदकग्रीवास्क-
न्धांसास्यनासिकाकर्णाक्षिमूर्धकपालशिरोरोगादि-
तापतन्त्रकापतानकगलगण्डदन्तशूलहर्षचाला -
क्षिराज्यवृद्धस्वरभेदवाग्ग्रहगद्गदकथनादय ऊर्ध्व-
जत्रुगताश्च वातादिविकाराः परिपकाश्च; एतेषु
शिरोविरेचनं प्रधानतममित्युक्तं, तद्व्युत्पन्नमाङ्गम-
नुग्रविष्य मुञ्जादीषिकामिवास्त्रकां केवलं विकारकरं
दोषमपकर्षति ॥२२॥

शेषाः तु आधीना मनुष्या शिरोविरेचनने शेष
मनुष्य शिरोविरेचनके, अर्हा येऽप्ये छे योग्य है, विशे-
षतः तु आस करीने विशेषकर, शिरः- शिरःस्तम्भ
शिरःस्तम्भ, दन्त- दन्तस्तम्भ दन्तस्तम्भ, मन्यास्तम्भ-
मन्यास्तम्भ, गलहनुग्रह- गलहनुग्रह, हनुग्रह
गलग्रह, हनुग्रह, पीनस- पीनस, गलशुण्डिका-
गलशुण्डिका गलशुण्डिका, शालूक- शालूक गलशालूक,
शुक- शुक (शेक प्रकारने नेत्ररोग) शुक (नेत्ररोग-
विशेष) तिमिर- तिमिर तिमिर, वर्तमरोग- वर्तमरोग
वर्तमरोग, व्यङ्ग- व्यङ्ग व्यङ्ग, उपजिह्विका- उपजिह्विका
उपजिह्विका, अर्धावमेदक- आर्धावमेदक अर्धावमेदक,
ग्रीवा- ग्रीवा, स्कन्ध- स्कन्ध स्कन्ध अंस- अंस
अंस, आस्य- आस्य मुख, नासिका- नासिका नासिका
कर्ण- कर्ण कान, अक्षि- आक्षि आक्षि, मूर्ध- मूर्ध मूर्ध
मूर्धकके, कपाल- कपाल (अस्थि) कपाल (अस्थि),

२२. चालाक्षिराजि-चालाक्षिराजि (ग)

.. अक्षिराज्यवृद्ध-अक्षिराज्यवृद्ध (ग)

.. रात्रि-रात्रि (ग)

.. गद्गदकथनादय-गद्गदकथनादय (ग)

२२. मुञ्जादीषिकामिवास्त्रां रोग विकारकरं दोषम्-अपेक्षित-
शिरास्त्रां रोगविकारम् (ग)

शिरोरोग- तथा मूर्धना रोग तथा शिरके रोग, अर्धित-
अर्धित अर्धित, व्यङ्ग- व्यङ्ग व्यङ्ग, अपतानक- अपतानक,
गलगण्ड- गलगण्ड गलगण्ड, दन्तशूल- दन्तशूल दन्तशूल,
हर्ष- दन्तहर्ष दन्तहर्ष, चाल- दन्तचाल दन्तचाल,
हिलना, अक्षिराजि- अक्षिराजि अक्षिराजि, अर्धुद- अर्धुद
अर्धुद, स्वरभेद- स्वरभेद स्वरभेद, वाग्ग्रह- वाग्ग्रह
वाग्ग्रह गद्गद- कथनादय गद्गद, कथन पगेरे गद्गद,
ऊर्ध्वभागका च आदि, परिपकाः च आने परिपका और पके
हुए, ऊर्ध्वजत्रुगता ऊर्ध्वजत्रुगता ऊर्ध्वजत्रुगता, वातादि-
विकाराः च वातादि रोगेना विकारा वातादिके विकार, एतेषु
अर्थाभा इनमें, शिरोविरेचनम् शिरोविरेचन विरे-
चन, प्रधानतमम् सौधी मनुष्य छे सबसे श्रेष्ठ है,
इति अर्थ ऐसा, उक्तम् कथ्ये छे कहा है हि करके
क्योंकि, मुञ्जाव अर्थ मनुष्य मनुष्याधी जैसे मनुष्य
मुजमेंसे, आसक्तम् थोड़ेसे लगे हुए, ईषिकाम् इव
सणी जे ये छे सरकण्डेको अलग कर लेता है, तव
तेम ते वैसे वह, उत्तमाङ्गम् मूर्धना शिरमें, अनु-
ग्रविष्य प्रवेश करीने प्रविष्ट होकर, केवलम् संपूर्ण
संपूर्ण, विकारकरम् दोषम् विकार कराने दोषने विकार-
कारक दोषको, अपकर्षति जे थोड़े छे खींच लेना है ॥२२॥

22 The errhine is indicated in all other conditions and specially in stiff-ness of the head, teeth or sides of the neck, spasm of the throat and jaw, or coryza Galasundika, Saluka, Sukra, Timira, diseases of the eyelid. moles, glossitis hemicrania, diseases of neck, shoulder region shoulders, mouth, nose, ear, eye, cranium, fore-head, facial paralysis, convulsions, contractions, deradenoncus, tooth ache, setting of teeth on edge, looseness of teeth, injection of eyes, malignant tumor, alteration of voice loss of speech, spasmodic speech etc., and diseases affecting the upper part of the supra-clavicular region of the body,

as a result of the morbid vata and other humors which get fully developed. In these conditions, errhine treatment is considered the foremost of medications. Entering every interspace of the head, this withdraws the whole of the morbid matter, just as a wick acts in an oil lamp.

कस्मिन्नृतौ कदा नावनं विधेयम् ?—

प्रावृट्शरद्वसन्तेनरेष्वात्ययिकेषु रोगेषु नावनं कुर्यात् कृत्रिमगुणोपधानात्; ग्रीष्मे पूर्वाह्ने, शीते मध्याह्ने, वर्षास्वदुर्दिने चेति ॥ २३ ॥

आत्ययिकेषु भारक मारक, रोगेषु रोगोभा रोगोंमें, प्रावृट्-प्रावृट् प्रावृट्, शरद्व-शरद्व वसन्त-वसन्तरेषु अने वसन्त सिवायनी भीष्म ऋतुभा पक्ष और वसन्तसे भिन्न दूसरी ऋतुओंमें भी, कृत्रिमगुण-कृत्रिम गुणोंकी, उपधानात् उत्पन्न करी रचना करके, नावनम् कुर्यात् शिशोचिरेयन देव नस्यकर्म करे, ग्रीष्मे पूर्वाह्ने ग्रीष्मभा अथवा पड़ेला ग्रीष्मऋतुमें पूर्वाह्णमें, शीते मध्याह्ने शीतभा मध्याह्ने अतःऋतुमें मध्याह्णमें, वर्षास्व अने वर्षाभा और वर्षामें, अदुर्दिने च वादना वगैरना दिवसे नस्य देव दुर्दिन न होनेपर नस्य देवे ॥ २३ ॥

23. If errhine treatment is to be given in urgent conditions, in seasons other than the first rains, autumn or spring then it should be given by making artificial conditions of these seasons. It should be given in the morning in summer in the noon in the winter and in the rainy season when there are no clouds in the sky

अध्यामोकविषयाः—

तत्र श्लोकाः—

इति पञ्चविधं कर्म विस्तरेण निदर्शितम् ।

येभ्यो यज्ञ हितं यस्मात् कर्म येभ्यश्च यद्विहितम् ॥ २४ ॥

तत्र ते विषयभा उस विषयमें, श्लोकाः ६५३-६५४ ॥ २४ ॥ उपसंहारके श्लोक हैं कि, इति आ प्रभाषे इस प्रकार, पञ्चविधम् पांच प्रकारका, कर्म कर्म कर्म, विस्तरेण विस्तारपी विस्तारसे, निदर्शितम् कथ्यते कह दिया है, यत् कर्म अने ने कर्म और जो कर्म, येभ्यः नेअने भाटे जिनको, यस्मात् ने कारणा जिन कारणसे, न हितम् हितकर नहीं अहित है, यत् च तथा ने और जो, येभ्यः हितम् नेअने भाटे हितकर है जिनके लिए हितकर है, विस्तरेण ते विस्तारपूर्वक अतःपूर्वक वह विस्तारपूर्वक कह दिया है ॥ २४ ॥

Here are the recapitulatory verses—

24 Thus has the fivefold mode of purificatory therapy been propounded regarding what is contra-indicated, in whom and wherefore and similarly what is indicated and in whom.

उक्तेषु विधिनिषेधेषु वैद्येन स्वयमप्यूहो विधेयः—

न चैकान्तेन निर्दिष्टेऽप्यर्थेऽभिनिविशेद्बुधः ।

स्वयमप्यत्र वैद्येन तर्क्यं बुद्धिमता भवेत् ॥ २५ ॥

निर्दिष्टे अतावेला तंत्रमें कहे गये, अपि अर्थे अर्थभा पक्ष अर्थमें भी, बुध च अथवा वैद्य बुद्धिमान वैद्य, एकान्तेन अतःपूर्वक एकान्तरूपसे, न अभिनिविशेद् बलभी रहेवु न ओईये निश्चय कर न बैठे, बुद्धिमता बुद्धिमान बुद्धिमान, वैद्येन वैद्य वैद्य, अत्र अथवा वहा, स्वयम् अपि पोते पक्ष स्वय भी, तर्क्यम् भवेत् तर्क करवो ओईये विचार करके निश्चय करे ॥ २५ ॥

२४. यज्ञ हितम्—यज्ञहितम् (ख)

पञ्चविधं कर्म—

भवन्ति चात्र—

इत्यधिकं पाठ (घ) पुस्तके ।

२५. न चैकान्तेन—न चैकदेव (घ.)

निर्दिष्टेऽप्यर्थेऽभिनिविशेद्बुधः—निर्दिष्टेकान्तेन समानवेद्य

(क. त. घ. फ.)

वैद्येन—विपज्ञा (घ. फ.)

25. But the intelligent physician should not determine this according to the letter of these directions exclusively, but must use his own discretion and reasoning in arriving at decisions.

ઉત્પચેત હિ સાઽવસ્થા દેશકાલબલં પ્રતિ ।

યસ્યાં કાર્યમકાર્યં સ્યાત્ કર્મ કાર્યં ચ વર્જિતમ્ ૨૬

દેશ- કારણ કે દેશ દેશ, કાલ- કાલ કાલ, બલમ્ તથા બલ તથા બલકે, પ્રતિ અનુસાર અનુસાર, સા હિ એવી એવી, અવસ્થા અવસ્થા અવસ્થા, ઉત્પચેત ઉત્પચ થાય છે કે ઉત્પચ્છ હોતી છે કે, યસ્યામ્ જેમાં જિનમેં, કાર્યમ્ કરવા લાયક કાર્ય કર્તવ્ય કર્મ મી અકાર્યમ્ સ્યાત્ અકાર્ય અને છે ન કરને યોગ્ય હોતા છે, વર્જિતમ્ અને તજવા લાયક જોર ન કરને યોગ્ય, કર્મ ચ કર્મ પશુ કાર્ય મી, કાર્યમ્ કરવું પડે છે કરને યોગ્ય બન જાતા છે ॥ ૨૬ ॥

26. There may arise situations in view of the nature of the place time and the vitality of a particular patient, when, what is contra indicated in a patient, may be necessary for him and what is indicated may have to be avoided.

હર્દિહૃદ્રોગગુન્માનાં વમનં સ્થે ચિકિત્સિતે ।

અવસ્થાં પ્રાપ્ય નિર્દિષ્ટં કુષ્ઠિનાં વસ્તિકર્મ ચ ॥૨૭॥

સ્થે પોતપોતાના અપને અપને, ચિકિત્સિતે ચિકિત્સાધ્યાયમાં ચિકિત્સાધ્યાયમેં. હર્દિ - હૃદય, હૃદય- હૃદય, ગુન્માનામ્ અને ગુન્મારોગની જોર ગુલ્મ ફનકી, અવસ્થામ્ અમુક અવસ્થા અવસ્થાકે

૨૬ ઉત્પચેત-ઉત્પચેતે (૧)

૨૭ દેશ-દેશ (૧)

૨૮ સ્યાત્ કર્મ કાર્યં ચ વર્જિતમ્-સ્યાત્કાર્યં કાર્યમેવ ચ

(૧૫૬)

૨૯ વર્જિતમ્-ગર્જિતમ્ (૧૫૭)

૩૦ કુષ્ઠિનામ્-કુષ્ઠિનામ્ (૧૫૮)

પ્રાપ્ય અનુસરીને અનુસાર, વમનમ્ તે રોગવાળાઓને માટે વમન આપવાનું તે રોગવાળાંકે લેવું વમન કરાવેલું, નિર્દિષ્ટમ્ કહ્યું છે કહા છે, કુષ્ઠિનામ્ અને કુષ્ઠરોગીઓને માટે જોર કુષ્ઠરોગીઓંકે લેવું, વસ્તિકર્મ ચ અસ્તિકર્મ કહ્યું છે વસ્તિકર્મ કહા છે ॥૨૭॥

27. Emesis in vomiting, cardiac disease and gulma, and enemata in dermatosis, though contra-indicated, are generally recommended at particular stages of the disease, in the chapters dealing with therapeutics.

તસ્માત્ સત્યપિ નિર્દેશે કુર્યાદ્દયા સ્વયં ધિયા ।
વિના તર્કેણ યા સિદ્ધિર્ચદ્વચ્છાસિદ્ધિરેવ ત્વા ॥૨૮॥

તસ્માત્ તેથી સત્યપિ, નિર્દેશે શાસ્ત્રમાં નિર્દેશ શાસ્ત્રમેં નિર્દેશ, સતિ અપિ હોય તે પશુ હોયેર મી, સ્વયમ્ પોતે અપની, ધિયા જહા ધુદ્ધિથી તર્ક કરીને બુદ્ધિએ તર્ક કર, કુર્યાત્ કાર્ય કરવું કર્મ કરનાં વાહિય, તર્કેણ તર્ક તર્કે, વિના વગરની વિના, યા સિદ્ધિઃ જે સિદ્ધિ મળે છે જો સફળતા મિલતી છે, ત્વા તે વહ, ચદ્વચ્છાસિદ્ધિ એવ ચદ્વચ્છાસિદ્ધિ જ છે ચદ્વચ્છાસિદ્ધિ હી છે ॥ ૨૮ ॥

28. Hence, despite the directions laid down, therapeutic measures should be decided upon by the physician, with the use of his own discretion. The success achieved without the exercise of reason is indeed success resulting from chance.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
वृद्धबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने पञ्चकर्मिय-
सिद्धिर्नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

इति आ. भ्रमांशु. इस प्रकार, अग्निवेश-
कृते अग्निवेशे. २७६. अग्निवेशे बनाये, चरक-
प्रतिसंस्कृते तन्त्रे. અને ચરકથી પ્રતિસંસ્કાર પામેલા
આ શાસ્ત્રમાં જોર ચરકકે દ્વારા સંસ્કૃતે હવે શાસ્ત્રકે,

अप्राप्ते अत्रापि अत्रापि, दृढबलसंपूर्णते अने दृढबले
पूरा करेता और लक्ष्यसे पूरित किये गये, सिद्धिस्थाने
सिद्धिस्थान विधि सिद्धिस्थानमें, पञ्चकर्मसिद्धि 'पञ्च-
कर्मसिद्धि' 'पञ्चकर्मसिद्धि', नाम नामना नामका,
द्वितीय जीने दूसरा, अध्यायः अध्याय संपूर्ण अथे।
अध्याय समाप्त हुआ ॥ २ ॥

2. Thus, in the Section on Success in
Treatment, the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Caraka, the
second chapter entitled 'The Success in
Treatment through the Fivefold Puri-
fication Therapy' not being available
the same as restored by Drīdhābala,
is completed.

तृतीयोऽध्यायः ।

त्रीने अध्याय अध्याय तीसरा

Chapter III

वस्तिसूत्रीसिद्धयुपक्रमः—

अथातो वस्तिसूत्रीयां सिद्धिं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः हवे अली थी अब आगे, वस्तिसूत्रीयाम्
सिद्धिम् 'वस्तिसूत्रीयसिद्धि' नामना अध्यायानु 'वस्ति-
सूत्रीयसिद्धि' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान
करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने,
इति ह आ विषयमा नीचे प्रमाणे अ इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह स उहेलु उ कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled "Success in Treatment
through the Principles of the Enema
Procedure."

१. वस्तिसूत्रीया वस्तिसूत्रीय (द १)

१. , , -वस्तिकर्मिया (क.)

2. Thus declared the worshipful
Atreya

वस्तिविषयेऽग्निवेशस्य कतिपयप्रश्ना —

कृतक्षणं शैलवरस्य रम्ये

स्थितं घनेशायतनस्य पार्श्वे ।

महर्षिस्तद्वैवृतमग्निवेशः

पुनर्वसुं प्राञ्जलिरन्वपृच्छत् ॥ ३ ॥

शैलवरस्य पर्वतश्रेष्ठ पर्वतश्रेष्ठ, घनेशायतनस्य
हिमालयना हिमालयके, रम्ये पार्श्वे रमणीय पश्चिम
भागमा रमणीय पार्श्व प्रदेशमें, कृतक्षणम् आराम देता
शान्तिपूर्वक आरामसे, स्थितम् बैठे बैठे हुए, महर्षि-
सचैः महर्षिओंना समूहशी महर्षिसमूहसे, वृतम्
चोंटणायेल घिरे हुए, पुनर्वसुम् भगवान् पुनर्वसुने
भगवान् आत्रेयको, अग्निवेशः अग्निवेशे अग्निवेशने,
प्राञ्जलिः हाथ जोड़ी हाथ जोड़कर, अन्वपृच्छत्
पूछ्युं पूछा ॥ ३ ॥

3 Agnivesa with folded hands,
made the following inquiry of Punar-
vasu, as he was sitting at leisure
surrounded by a host of great sages
amidst the pleasant Himalaya as in
the neighbourhood of the abode of
Kubera, the god of wealth.

वस्तिर्वरेभ्यः किमपेक्ष्य दत्तः

स्यात् सिद्धिमान् किमप्ययस्य नेत्रम् ।

कीदृक्प्रमाणाकृतिं किङ्कुपं च

केभ्यश्च कियोनिगुणश्च वस्तिः ॥४॥

निरुहकल्पः प्रणिधानमात्रा

स्नेहस्य का वा शयने विधिः कः ।

३ शैलवरस्य शैलवनस्य (द)

११ घनेशायतनस्य घनेशायतनस्य (द.)

२० किङ्कुपं च—किङ्कुपश्च (क घ)

११ केभ्यश्च—केवा च (ख घ झ फ)

५ निरुहकल्पः—निरुहकर्म (फ)

११ शयने—शयने (घ द द)

११ विधिः कः विधिः (ग.)

के वस्तयः केषु हिता इतीदं

श्रुत्वोत्तरं प्राह वचो महर्षिः ॥ ५ ॥

किम् अपेक्ष्य शी शी आभतने विचार करीने किन नियमोंका विचार करके, नरेभ्यः पुरुषोने मनुष्योंमें, वृक्षः वस्तिः आपेक्षी अस्ति दी हुई वस्ति, सिद्धिमान् शृणु कृतकार्य, स्वात् भाय छे? होती है?, अस्त्र नेत्रम् छेनी नणी इसका नेत्र, किम्पयम् शानी अनावेक्षी होय छे? किन द्रव्योंसे बनता है?, कीदृक् छेनी आतना क्या हैं इसके, प्रमाणाकृति प्रमाणा अने आकृतिवाणी प्रमाण और आकृति, किङ्कुणश्च अने उया शुष्णवाणी होय छे? और गुण?, वस्तिः अस्तिपुटश्च वस्तिपुटक, केभ्यः डाने भाटे किनके लिए, किं योनिगुणः च शानु अनावैलुं अने उया शुष्णवाणी होयुं ओर्छ छे? किसका और किस गुणवाला होना चाहिए?, निरुहकल्पः निरुहनी कल्पना शी छे? निरुहकी कल्पना क्या है? प्रणिधानमात्रा तेना प्रयोगनी मात्रा शी छे?, इस वस्तिके देनेकी मात्रा क्या है?, का वा स्नेहस्य अनुवासनमा स्नेहनी मात्रा शी छे? अनुवासनमें स्नेहकी क्या मात्रा है?, वयने अस्ति वभते सुवानी छे देनेकी, कं विधिः शी विधि छे? क्या विधि है?, के वस्तयः ऊर्ध्व ऊर्ध्व अस्तित्थो छे कौनसी वस्तियां हैं?, केषु हिता डाने भाटे हितकर छे? किनके लिए हितकारी है?, इति इदम् आ इनको, श्रुत्वा महर्षिः साधनी भद्रर्षिं सुनकर महर्षिने, उत्तरम् वचः उत्तर उत्तर, प्राह आधे दिया ॥ ४-५ ॥

4-5. What are the factors, observing which, an enema administered to a patient is attended with success? Of what material is the tube made? What is its length and shape, what is its quality and what are the sources of the enema-receptacle and what should be the qualities of those receptacles? What is the pharmaceutical formula of the evacuative enema? What is the mode of administration? What is the measure of the enema solution?

५. केषु हिता-केषु मता (क. प. ड. त)

What is the proportion of the enema substance? What is the method to be observed in the bed? What are the varieties of enema and in whom are they indicated? Hearing these questions, the great sage spoke in answer thus.

दोषादीन्यपेक्ष्य दत्तो वरितः सम्यक् सिद्धिमेति -

समीक्ष्य दोषौषधदेशकाल-

सात्स्याग्निसत्त्वादिवयोबलानि ।

वस्तिः प्रयुक्तो नियतं गुणाय

स्यात् सर्वकर्माणि च सिद्धिमन्ति ॥ ६ ॥

दोष-औषध- दोष, औषध दोष, औषध, देश-काल- देश, काल, देश, काल, सात्म्य- सात्म्य सात्म्य, अग्नि- अग्नि अग्नि, सत्त्वादि, सत्त्व योरे सत्त्व आदि, वयः- बलानि वय अने अयने। वय और बलको, समीक्ष्य विचार करीने देखकर, प्रयुक्तः प्रयोगेनी दी हुई, वस्तिः अस्ति वस्ति, नियतम् नकडी निश्चित, गुणाय स्यात् शुष्णकारी अने छे गुणकारक होती है, सर्वकर्माणि च अने सर्व कर्म और सब कार्यमें, सिद्धिमन्ति सिद्धिवाणी थाय छे सफलता मिलती है ॥ ६ ॥

6. If the enema is administered after a full investigation of the morbid humors, the medications, climate and season homologation of the patient, his digestive power, psychic condition, age and vitality etc., it will give definite results in bringing about the success of the enema and achieving all its objects.

वस्तिनेत्रविधानोपयोगीनि द्रव्याणि—

सुवर्णरूप्यत्रपुताम्रीति-

कांस्यास्यिशस्त्रद्रुमवेणुदन्तैः ।

१ समीक्ष्य-अपेक्ष्य (घ ।)

, अग्नि सत्त्वादि-अग्निसत्त्वौक (ज)

, कांस्यास्यिशस्त्र-कांस्यायनास्य (घ फ.)

, , -कांस्यास्यिलोह (फ)

, शस्त्रद्रुम-लोहद्रुम (क घ छ त)

नलैर्विषाणैर्मणिभिश्च तैस्तै-

नेत्राणि कार्याणि सु(त्रि)कर्णिकानि ॥७॥

सुवर्णरूप्य- सोनुं, ३५ सुवर्ण, चांदी, त्रपु-ताम्र-
कवर्ध, ताम्रं बग, ताम्र, रीति-कांस्य- पित्तल, कांसु पित्तल,
कांसा, अस्थि-कांस्य- हाडका, दोह अस्थि, शस्त्र, कुम-वेणु-
वृक्ष, वांस वृक्ष, वांस, दन्तै हाथीदांत हाथीदांत,
नलैः नक्ष नल विषाणैः शीगडा सींग, तै तैः च अने
ते ते और उन उन, मणिभि. मणिभ्योऽपि मणि
आदिसे, सु(त्रि)कर्णिकानि सारी (३५) कर्णिकाओंवाली
उत्तम (तीन) कर्णिकावाले नेत्राणि नलीओ नेत्र, कार्याणि
अनापवी बनाने चाहिए ॥ ७ ॥

7 The enema tube should be made
of gold, silver, tin, copper, brass,
bronze, bone, wood, bamboo, ivory,
reed, horn or crystal and fitted with
well-made ears.

वस्तिनेत्रपमाणं वस्तिनेत्राकृतिसं-

षट्द्विंशतिद्विंशदशवर्षजानाम् ।

षट्द्विंशतिद्विंशदशवर्षजानाम् ।

स्युमुद्रकर्कन्धुसतीनवाहि-

च्छिद्राणि वर्याऽपिहितानि चैव ॥८॥

वथावयोऽङ्गुष्ठकनिष्ठिकाभ्यां

मूलाग्रयोः स्यु परिणाहवन्ति ।

ऋजुनि गोपुच्छलमाकृतीनि

ऋक्षणाणि च स्युगुडिकासुखानि ॥९॥

स्यात् कर्णिकैकाऽग्रचतुर्थभागे

मूलाश्रिते वस्तिनिबन्धने द्वे ।

षट्द्विंशति- छवीस छवीस, द्वादश- अने और
और बारह वर्षजानाम् वर्षनां मतुथे। भाटे वर्षकी
वयवालोंके लिए, षट्-द्वादश- अनुक्रमे छ और क्रमशः
छ, बारह अष्ट- अने आठ और आठ, अङ्गुल-
आंगुलना अङ्गुल, संमितानि मापनी नलीओ। ओंछे
परिमित नेत्र क्रमशः होने चाहिए, सुद्र-कर्कन्धु सतीन-
वाहिच्छिद्राणि अने ओंछेनां छिद्र पक्ष अनुक्रमे भग,
गुण्ठीओर अने मटर पेसी अथ ओंछे होना ओंछे
और इनके छिद्र भी क्रमशः मूंग, झड़वेर और मटरके
प्रवेश योग्यहोना चाहिए, वर्या तथा वाटथी तथा
वत्तीसे, अपिहितानि च एव अथ डरेदा वन्द, स्युः
होना ओंछे रहने चाहिए मूलाग्रयोः अस्तिनेत्र मूल
अने अग्र भागमां वस्तिनेव मूलमें और अग्र भागमें,
वथावयः वय प्रभाणे उम्रके अनुसार, अङ्गुल-
अनुक्रमे अंगुल क्रमशः अंगुले, कनिष्ठिकाभ्याम् अने
द्विती आंगुली नेटली और कनिष्ठिकाके बराबर,
परिणाहवन्ति परिधिवालां बोलाईवाले, स्युः होना ओंछे
होने चाहिए, ऋजुनि पणी सीधा और वे सीधे, गोपुच्छ-
सम- भागना पूछल नेवी गायके पूछके समान,
आकृतीनि आकृतिनां आकृतिवाले, ऋक्षणाणि ऋक्षणां
चिकने, गुडिकासुखानि अने गोणी नेवां ओण मुण-
वाणां और गुलिकाके सदृश गोल मुखवाले, स्युः होना
ओंछे होने चाहिए, एका ओंछे इन कर्णिकाओंमें एक,
कर्णिका- कर्णिका कर्णिका, अग्रचतुर्थभागे आंगुलना
थोथा भागमां आगेके चतुर्थ भागमें, स्यात् होवी
ओंछे होनी चाहिए, वस्तिनिबन्धने अने अस्ति भागवाली
और वस्ति बांधनेके लिए द्वे मूलाश्रिते द्वे कर्णिका मूलमां
होवी ओंछे ओंछे दो मूलमें होनी चाहिए ॥८-९॥

8-9 The length of the enema
tube should be six, twelve or eight
finger-breadths, according as the age
of the patient is six, twenty or
twelve years respectively. The hole or
calibre of the tube should be such
that it allows the passage of a green
gram, jujube or math grain respectively,
and stopped with a stylet, and the

७. नलैर्विषाणैर्मणिभिश्च तैस्तैनेत्राणि कार्याणि सु(त्रि)कर्णिकानि-

नेत्राणि मृगैर्मणिभिर्नक्षत्र त्रिर्कर्णिकानि प्रवदन्ति तज्ज्ञा-

(न. घ. फ.)

८. चैव-चापि (घ)

९. स्युगुडिकासुखानि-स्युगुलिकासुखानि (घ)

circumference of the tube at the base and apex should be respectively of the thumb and the little finger of the patient. It should be straight and tapering like the cow's tail, smooth and globular at the mouth. There should be one ear attached to it at the first quarter from the mouth and there should be two ears more at the base for linking it with the receptacle.

वस्तिपुत्रनिर्माणविधिः—

जारद्वयो माहिषहारिणौ वा
स्याच्छौकरो वस्तिरजस्य वाऽपि ॥१०॥
दृढस्तनुर्नष्टसिरो विगन्धः
कषायरक्तः सुमृदुः सुशुद्धः ।
नृणां वयो वीक्ष्य ज्ञानुरूपं
नेत्रेषु योज्यस्तु सुवहसूत्रः ॥११॥

जारद्वयः अस्तिपुटक १६ अणुः वस्तिपुटक
बुढे बैल, माहिष- पाडे। मैसे, हारिणौ वा हरिण, शौकरः सूवर सूअर, अजस्य वा अवि अथवा अकरानी अस्ति (भूत्राशय)थी अनावेषु जयवा बकरेकी वस्ति (मूत्राशय)से बचाया हुआ, स्नात होवु ओधेकी होना चाहिए, दृढ ते दृढ वह मजबूत, तनुः पातली पतली, नष्टसिरोः सिरा पथरनी सिरारहित, विगन्धः गन्धरहित कषायरक्तः कषायरक्तः अथवा अणुनी अनावनी अणु कषायरक्तकी भावनासे लाल बनी, सुमृदुः सारी छेडे कोमल, सुशुद्धः अने सारी छेडे शुद्ध होनी चाहिए, सुवहसूत्रः सारी रीते सूत्रथी आधी मली प्रकार घागेसे बाधकर, नृणाम् वयः पुरुषानुं वय मनुष्योंकी वयको, वीक्ष्य ओधेने देखकर, यथानुरूपम् तेने अनुसरी इसके अनुसार, वस्ति अस्तिपुटकने वस्तिपुटकको, नेत्रेषु नेत्रनी साथे नेत्रके साथ, योज्यः देराथी आधुनं ओधेकी सूत्रसे बाधना चाहिए ॥ १०-११ ॥

११. सुशुद्धः—सुवहः (ध. फ.)

10-11 The enema receptacle should be made of the bladder of an old ox, buffalo, deer, hog or goat. It should be firm, thin, with all its veins removed, free from smell, tanned and colored red with astringents and very soft and very clean. On ascertaining the age of the patient, the bladder should be connected with the appropriate kind of enema-tube, and well secured by means of strings.

वस्तिपुत्रनिर्माणविधिः—

वस्तेरलामे प्लवजो गलो वा
स्यादङ्गपादः सुघनः पटो वा ।

वस्तेः अस्ति वस्ति, अलामे न भणे तो न मिलने पर, प्लवजः पक्षीना प्लव पक्षीके, गलः गलाथी गलेसे, अङ्गपादः वा अथवा आभाथी आभाथी अथवा विमगादके चर्मसे, सुघनः अथवा सारी छेडे अथवा खूब घट्ट, पटः वा पत्रथी वस्त्रसे. स्याद अस्तिपुटक अनावी देवु ओधेकी वस्तिपुटक बना लेना चाहिए ॥ ११३ ॥

11. If the bladder is not available, the throat of a pelican or the skin of a bat or a very thick cloth may be used instead.

वस्तिप्रयोगविधिः—

आस्थापनार्हं पुरुषं विधिज्ञः
समीक्ष्य पुण्येऽहनि शुक्लपक्षे ॥१२॥

११. अलामे—अभावे (ख. घ. फ.)

, वस्तेरलामे प्लवजो गलो वा—वस्तेरभावे प्लवजागलो वा (घ.)

१२ वस्तेरलामे प्लवजो गलो वा स्यादङ्गपादः सुघनः पटो वा।—

नेत्रस्य चाकाभत पव नाडी दिनस्थिता वज्रमवा नको वा

(घ. त.)

, प्लवजो गलो वा—प्लवजागलो वा (ध.)

प्रशस्तनक्षत्रमुहूर्तयोगे

जीर्णाग्नमेकाग्रमुपक्रमेत ।

विधिः विधिं ज्ञान्तर वैद्ये विधिको जाननेवाला चिकित्सक, पुरुषम् पुरुषे पुरुषको, आस्थापनार्हम् आस्थापनने योग्य आस्थापनके योग्य, समीक्ष्य ज्ञानीने देखकर, जीर्णाग्नम् जेने अन्न पथी गधु छे अन्ना अन्न जीर्ण होनेपर, एकाग्रम् अन्ने ओकाग्र मनवाणा पुरुषने एकाग्र मनसे स्थित मनुष्यको, शुक्लपक्षे शुक्लपक्षमां शुक्लपक्षमें, पुण्ये अवधि पवित्र दिवसे पुण्य दिनमें, प्रशस्त-प्रशस्त प्रशस्त, नक्षत्र-नक्षत्र नक्षत्र, मुहूर्त-मुहूर्त मुहूर्त, योगे अन्ने योगमां ओर योग मिळनेपर, उपक्रमेत उपस्था ३२वे बस्ति देवे ॥ १२३ ॥

12-12½. The expert physician, knowing a patient to be fit for the administration of corrective enema should start treatment after the patient has fully digested his food and is composed in mind, on an auspicious day in the bright fortnight, under a propitious constellation and in a good Muhurta and Yoga.

बलां गुडूचीं त्रिफलां सराक्षां
द्वे पञ्चमूले च पलोन्मितानि ॥१३॥
मष्टौ फलान्यर्धतुलां च मांसा-
च्छागात् पचेदप्सु चतुर्थशेषम् ।
पूतं यवानीफलविल्वकुष्ठ-
वचाशताह्वाघनपिप्पलीनाम् ॥१४॥
कक्कैर्गुडक्षौद्रघृतैः सतैलै-
र्युतं सुखोष्णैस्तु पिचुप्रमाणैः ।
गुहात् पलं द्विप्रसृतां तु मात्रां
सहस्रं युक्त्या मधु सैन्धवं च ॥१५॥

१०३ जीर्णाग्नमेकाग्रमुपक्रमेत-जीर्णाग्नमेकाग्रमुपाचरेत्तम् (ब क.)

१५ स्नेहस्य-स्नेहाच्च (क ग.)

१, सैन्धव च-सैन्धवे च (ब ड घ.)

१, स्नेहस्य युक्त्या मधुसैन्धव च-स्नेह सुनिर्मध्य ततोऽमुकपत्रम्

(त द.)

प्रक्षिप्य वस्तौ मथितं स्वजेन

सुवस्त्रमुच्छ्रास्य च निर्वलीकम् ।

अङ्गुष्ठमध्यैश्च सुखं पिधाय

नेत्राग्रक्ष्णस्थानपनीय वर्तिम् ॥१६॥

तैलाक्तगात्रं कृतमूत्रविदकं

मातिक्षुब्धार्तं क्षयचे मनुष्यम् ।

समेऽथवेषजतशीर्षके वा

नात्युच्छिन्ने स्वास्तरणोपपन्ने ॥१७॥

सव्येन पार्श्वेन सुखं शयानं

कृत्वर्जुदेहं स्वभुजोपधानम् ।

सङ्कोच्य सव्येतरदक्ष्य क्षपिथ

वामं प्रसार्य प्रणयेत्ततस्तम् ॥१८॥

स्निग्धे गुदे नेत्रचतुर्थभागं

क्षिग्धं शनैर्ऋज्वनु पृष्ठवंशम् ।

अकम्पनावेपनलाघवादीन्

पाण्योर्गुणांश्चापि विदर्शयस्तम् ॥१९॥

प्रपीड्य चैकग्रहणेन दत्तं

नेत्रं शनैरेव ततोऽपकर्षेत् ।

पलोन्मितानि औष्ठ औष्ठ पक्ष जेटला प्रत्येक चार चार तोले प्रमाणमें, बलाम् अक्ष बला, गुडूचीम् गणो गिल्लेय, सराक्षाम् राखना राला, त्रिफलाम् त्रिफला त्रिफला, द्वे द्वे दोनों, पञ्चमूले च पञ्चमूल पञ्चमूल, मष्टौ आठ वाठ, फलानि भीठण मैमफल, जगात् मांसात् च अन्ने जकरानु मांस और बकरका मांस, अर्धतुलाम् अर्धी तुला २०० तोले लेकर, अप्सु तेने पाणीमां जलमें, चतुर्थशेषम् चतुर्थांश आधी रहे त्या सुधी चतुर्थांश शेष रहे तब तक, पचेत् पकावी पकावे, पूतम् पत्र्या गाणीने इसको छान कर, यवानी-यवानी

६ सुवस्त्रमुच्छ्रास्य च निर्वलीकम्-वर्तित तत मध्यकरे निधाय (त. द. घ.)

१० ममेऽथवेपनत-समेऽथ किञ्चित्त (घ.)

११ ममेऽथवेपनतशीर्षके-ममेऽथवेपनतशीर्षके वा (घ फ.)

१८ मङ्कोच्य-निकुञ्ज (घ ड त घ फ.)

११ वाम-मध्य (ब फ.)

१९ शनैर्ऋज्वनु पृष्ठवंशम्-शनैर्ऋज्वनुपृष्ठवंशम् (घ.)

११ विदर्शयस्तम्-वि दर्शयस्तम् (घ घ.)

यवानी, फल-भी ६७१ मैत्रफल विल्व-भिदी बेल, कुछ
 ३६ छठ, दद्या- १०४ वन, कालाह्व- सुवा सोया, घन-
 पिप्पलीनाम् भोथ अने पीपरना इरेडना नामरकोथा
 और पिप्पली प्रत्येकके चितुप्रमाणे ओं ३ ओं ३ तोला एक
 एक तोले, कल्के. ३६३ के कल्कको, सुखोणै. तु नमशेडां
 सुदाते गरम, सत्तैले तेल तैल गुड- ओण गुड, क्षौद्र-
 मधु मधु, वृक्ष अने धी साथे और वृक्ष साथे,
 सुतम् भेणववा मिला देवे, गुडाच पलम् गोणवी ओं ३
 पलनी भाता गुडकी चार तोलकी, स्नेहस्य तथा धी
 अने तेल गणी तथा घी और तैल मिलाकर, द्विगुण
 ताम् ये प्रसृतनी १६ तोलेकी, सात्राञ्जु गु भाता खेवी
 मात्रा लेवे, सुकस्या च तेभा युक्त्यनुसार उभयें युक्ति
 पूर्वक, मधु मधु मधु, सैन्धवम् तथा सि धालुषु भेणवी
 तथा सैन्धव मिलाकर, खजेन ओरणीथी नयानीसे, स्थितम्
 भथीने मयकर, सुबद्धम् सारी रीते आधिली अने
 सुबद्ध और, निर्बलीकम् सण न रहे ओवी रीते झुरियां
 न रहे ऐसी तरह, उच्छ्वस्व दभावीने वायु डाढी
 नाभी दवाकर वायु निकाल कर, बलौ ते अस्तित्मा
 बस्तिमें, प्रक्षिप्य नाभीने डालकरके नेत्राग्रसंख्याम्
 नेत्रना आगला भागमा रहेली नेत्रके अग्रभागमें लगी,
 वर्तिम् वाटके बत्तीको, अग्रनीय ६२ करी निकालकर,
 अङ्गुष्ठमध्यमेन अ गूडाना वथला भागमा अगूठके
 मध्यसे, सुखम् नेत्रनु भेडु नेत्रके मुखको, विधाय
 अध करी बन्द करते हुए, तैलाक्तगात्रम्
 शरीरे तेल ओमेध रोगीके शरीरमे तैल मालिश करके,
 कृतमूत्रविद्वक् भूत्र अने मधुत्याग करावेला मल-
 मूत्र त्याग करवाकर, नातिक्षुधार्चम् अडु भूष्ये न
 होय ओवा भूष्यने भूखसे बहुत पीड़ित न होने पर,
 समे समभण समान, अथवा अथवा या त्ते, ईष्य
 ७२३ थोडा, नवशीर्षके भाथा तग्ड थोडा नीया
 सिरकी ओर कुछ नीचे, नास्तुष्टिने वा अडु डिया न
 होय तेना न बहुत ऊंचे, स्वास्थ्य- तथा सारा भिछाना
 तथा अच्छे मिछौने, उपपन्ने भिछावेला निछाये हुए
 भावने शयनमा विस्तर पर, ऋजुवेहम् सीधु शरीर
 शरीरको सीधा, कृष्ण रभावी रखते हुए, स्वमुजोपधा-
 नम् पोताना क्षात्रुं ७ ओशीकु डगवी उसकी मुजाका
 सिंहाना बनाकर, बन्धेन भागे रोगीको बास, पार्श्वेन

पार्श्वेन, सुखम् सुगे सुपसे, शायानम्
 सुवाडीने लिटवाकर, अन्ध ओना इसके, सन्धेतरस
 ७२३ दाहिनी, सक्प पगने टांगको सक्कोच
 स डोआवीने सिकोकर, वासम् अने भागने और
 बांधी टांगको पर्याय लागे करी फेलाकर, ततः
 ते पछी बादमें, तम् प्रणेत्य अस्ति देवी वस्ति देनी
 चाहिए खिगधे गुदे त्पारे स्नेह थोपडेय गुदाभा की
 या तैजसे गुदाको, खिगधम् सिन्धु करी स्निग्ध करके,
 नेत्रचतुर्थभागम् नेत्रने थोथो भाग नेत्रके चतुर्थ भागको,
 अकंपन- नडि ३ पपुं नहीं कापना अवपन- नडि ६ पपुं
 नहीं हिलना, लाववादीन् ६३३३३३ १०२ हल्कपन
 आदि, पाण्यो ६३३३३ हाथके, गुणान् च अपि शुष्माने
 गुणोंको, निदर्शनम् देभाउता वैधे दिखाते हुए वैध,
 तम् मुक- ग्रहणेन अस्तित्मे ओं ७ पडथी वस्तिको एक
 ही पकडसे, अनुपृष्ठवक्षम् मेरुड अतुसार पृष्ठवंशके
 साथ साथ, ज्ञानेः ऋजु धीमे धीमे सीधे पेसाउने
 धीरे धीरे सीधा प्रविष्ट करे, प्रणीडय दभावीने अस्त-
 ११ दवाकर बस्तिद्रवः दत्तम् च आपी देवा दे देना
 चाहिए, ततः नेत्रम् अने पछी नेत्रने और पीछे नेत्रको,
 ज्ञाने. एव धीरेधीरे धीरेधीरे, अकंपन पापुं भेअपुं
 बाहर निकाले ॥ १३-१९३ ॥

13-19. Take four tolas each of heart-leaved sida, guduch, the three myrobalans, indian groundsel and decaradices, eight fruits of emetic nut and twenty tolas of goat's flesh. Decoct them in water till reduced to 1/4 the quantity, then filter and add to it the paste prepared of one tola each of celery seeds, emetic nut, bael, costus, sweet flag, dill seeds, nut grass and long pepper, and mix 4 tolas of gur and 16 tolas of ghee and oil, slightly warmed and a proportionate quantity of honey and rocksalt. Emulsify this with a pestle and put it in the enema-receptacle. The enema apparatus should

be well fixed, all the air should be expelled and the curves and wrinkles should be smoothed out. Having removed the stylet from the mouth of the tube, one should cover it with the middle of the thumb. The patient should first be well prepared with inunction of the body. He should have passed feces and urine, and should not be very hungry, he should be placed on a flat bed or bed with a slightly lowered head. The bed should not be very high, it should be well spread and prepared. The patient should lie comfortably on his left side. He should keep his body straight and pillowing himself on his interlocked hands, he should flex his right leg over his body and fully extend his left leg. Lubricating his anus, the physician should introduce one fourth of the enema tube which has been smeared with oil, slowly and rightly following the curve of the spinal column. He should not shake, nor tremble and should bring to bear all the dexterity of his hand in performing his act. He should, with a single act of compression on the receptacle, inject the contents, and then he should gradually withdraw the nozzle of the tube from the anus.

असम्यक् प्रणीते वस्तौ व्यापदः—

तिर्यक् प्रणीते तु न याति धारा
गुदे व्रण स्याच्चलिते तु नेत्रे ॥२०॥
वृत्तः शनैर्नाशयमेति वस्तिः
कण्ठं प्रधावत्यतिपीडितश्च ।

शीतस्त्वतिस्तम्भकरो विदाहं
मूर्च्छां च कुर्यादिति मात्रमुष्णः ॥२१॥
स्निग्धोऽतिजाड्यं पवनं तु रुक्ष-
स्तन्वल्पमात्रालवणस्त्वयोगम् ।
करोति मात्राभ्यधिकोऽतियोगं
क्षामं तु सान्द्रः सुचिरेण चेति ॥२२॥
दाहातिक्षारौ लवणोऽति कुर्या-
त्तस्मात् सुयुक्तं सममेव दद्यात् ।

तिर्यक् प्रणीते तु ओ अस्ति नली नलीने टेडी राभी
होय तो नेत्रको तिर्यक् प्रविष्ट करनेसे, धारा धारा
कायकी धारा, न याति अंदर जाती नथी अन्दर
नहीं जाती, नेत्रे तु चलिते ओ नेत्र अक्षित भाय तो
नेत्रके हिलनेसे, गुदे शुद्धभा गुदामें, व्रणः स्यात् पक्ष
भाय छे व्रण हो जाता है, वनै धीमेथी एवावीने
धीरे, दत्त-वस्ति दीधेदी अस्ति देनेसे वस्ति, जात्यम्
पञ्चाशयभा पक्काशयमें, न एति पहुँचती नभी नहीं
पहुँचती, अतिपीडितः अने अहु एवावेदी अस्ति और
बहुत जोरसे दवाने पर, कण्ठम् कंठ सुधी कण्ठ तक,
प्रधावति टोडी अय छे आ जाती है, अतिशीत अति-
शीत अस्ति अति शीत वस्ति, स्तम्भकर रत अ कर्नार
छे अत्यंत जड़ता उत्पन्न करती है, अतिमात्रम् अने अति
और अत्यंत, उष्णः उष्ण अस्ति उष्ण वस्ति, विदाहम्
दिहाह विदाह, मूर्च्छाम् च अने भूर्च्छाने और मूर्च्छा,
कुर्यात् करे छे करती है, अतिस्निग्धः अतिस्निग्ध अस्ति
अति स्निग्ध वस्ति, जाड्यम् अस्ता करे छे जड़ता
करती है, रुक्षः तु अने रुक्ष अस्ति रुक्ष वस्ति, पवनम्
वायु करे छे वायु करती है, तनु-अने पातणी और पतली,
अल्प-मात्रा थोड़ी मात्रावाणी मात्रामें अल्प, अलवणः
अने लवणरहित अस्ति और नमकरहित वस्ति, अयोगम्
अयोग करे छे अयोग उत्पन्न करती है, मात्राभ्यधिकः
वधारे मात्रामां होय तो मात्रामें अधिक हो तो,
अतियोगम् अतिधाम करे छे अतियोग करती है,
सान्द्रः तु अने घाटी होय तो घट्ट हो तो, क्षामम्
पुसुधने क्षीण क्षीण, करोति करे छे करती है,

२१. क्षाम तु-क्षोभन्तु (घ)

२२. सुयुक्त-प्रयुक्त (ङ)

સુષિરેણ ચ અને લાંબે વખતે જોર વહુત દેરમેં,
પતિ અંદર બધું છે પ્રવિષ્ટ થોતી હૈ અતિલવણ બે
લવણ અધિક હોય તેા યદિ લવણ અધિક હોતો, લાહ-
દાહ, અતિસારો અને અતિસાર ઓર અતિસાર, કુર્યાવ
કરે છે કરતી હૈ, તસ્માન્ માટે ઇસ લિએ, સુયુક્ત્વ સારી
રીતે યુક્તિપૂર્વક મલી પ્રકાર યુક્તિપૂર્વક, સમમ્ એવ
અને સરખી રીતે ઓર સમાન રૂપમેં, દયાવ બસ્તિ
આપવી બેઈ એ વસ્તિ દેની જાહિએ ॥ ૨૦-૨૨૩ ॥

20-22૩. If the enema tube is inserted obliquely, the fluid will not flow, and if the nozzle is jerked about, wounds are likely to be caused in the rectum. If it is given slowly, it may not reach to its destination, and if given with great force, it may run up very high in the alimentary canal even upto the throat. If the enema solution is too cold, it will cause stiffness, if it is very hot, it will cause local irritation and fainting. If it is unctuous it will lead to dullness, and if it is very dry, it will provoke vata, and if it is very thin or in small dose or not mixed with salt, it will be abortive in action. If it is excessive in dose, it will produce the effects of over-action and weakness, if it is very viscid, it will take a long time to return. If salt is added in excess, it will cause burning and diarrhea. Therefore, the enema should be properly prepared and given in the right manner

વસ્તો દ્રવ્યલેક્ષણક્રમ —

પૂર્વ હિ દધ્યાન્મધુ સંન્ધવં તુ
સ્નેહં વિનિર્મથ્ય તતોડનુ કલ્કમ્ ॥૨૩॥

૨૩. દધ્યાન્મધુસંન્ધવ તુ—યોગમ મધુતેન્ધવાધ્યાન્મ (ધ ય)

,, વિનિર્મથ્ય—શુનિર્મથ્ય (ય)

વિમથ્ય સંયોજ્ય પુનર્દ્રવૈસ્તં
વસ્તૌ નિદધ્યાન્મથિતં સ્વજેન ।

પૂર્વમ્ હિ પ્રથમ પ્રથમ, મધુ મધ મધુ, સૈન્ધવમ્
તુ અને સિંધાલૂણુ ઓર સૈન્ધવ, સ્નેહમ્ સ્નેહમાં સ્નેહમેં,
દયાવ નાખવાં ઢાલે, વિનિર્મથ્ય મથીને મથકર તત્
અનુ પછી ઉમકે બાદ કલ્કમ્ કલ્ક નાખવો કલ્ક
ઢાલે, વિમથ્ય તેને મથી મથકર, પુનઃ દ્રવૈઃ ફરીને
દ્રવોન્ની સાથે ફિર દ્રવોસે, સંયોજ્ય મેળવી સંયોજિત
કરકે, સ્વજેન મથિતમ્ એશ્ણીથી મથી મંથનદંડસે
મથકર, તત્ તેને બસ્તિપુટકમાં ઉસકો વસ્તિપુટકમેં,
નિદધ્યાવ નાખવું ઢાલે ॥ ૨૩૩ ॥

23-23૩. The pharmacist should first take unctuous substance, honey and rocksalt and emulsify it and then add the paste and continue to rub. Then he should add the fluid decoction and fully mixing them up with a pestle, place it in the enema-receptacle

મધ્ય શયાનસ્ય વસ્તિદાને હેતુ. —

વામાશ્રયે હિ પ્રહણીગુદે ચ
તત્પાર્શ્વસંસ્થસ્ય સુખોપલઙ્ઘિઃ ॥૨૪॥
લીયન્ત એવં વલયશ્ચ તસ્માત્
સવ્યં શયાનોઽર્હતિ વસ્તિદાનમ્ ।

પ્રહણીગુદે ચ ગ્રહણી અને ગુદા પ્રહણી ઓર ગુદા,
વામાશ્રયે હિ ડાબા ભાગમાં આશ્રય કરી રહેલાં છે
તેથી વામપાર્શ્વમેં હૈ ઇસલિએ, તત્-પાર્શ્વસંસ્થસ્ય તે પડબે
સુતેલામાં વામપાર્શ્વમેં નેટનેવાલેમેં, સુખોપલઙ્ઘિઃ બસ્તિ
સુખપૂર્વક બાપ્ત થાય છે વસ્તિ સુખપૂર્વક વ્યાપ્ત થોતી
હૈ, એવમ્ ચ અને એ પ્રમાણે ઇસ તરહ, વલયઃ
કરચલીઓ વલિયાં, લીયન્તે બેસી બધું છે હટ જાતી
હૈ, તસ્માત્ તેથી ઇસ લિએ, સવ્યમ્ ડાબે પડબે વામપાર્શ્વમેં,
શયાનઃ સુતેલ મનુષ્ય લેટા ઢુબા મનુષ્ય, વસ્તિદાનમ્

૨૩૩ મથિતં સ્વજેન—મિથગપ્રમત્તઃ (ધ. ય)

૨૪ વામાશ્રયે હિ પ્રહણીગુદે ચ—વામાશ્રયોઽગ્નિગ્રહણી ગુદ ચ
(ધ. ય)

,, સુખોપલઙ્ઘિઃ—ગુદોપલઙ્ઘિઃ (ધ. ય)

अस्ति देवाने वस्ति देनेके, अहंति येऽयं छे योग्य होता है ॥ २४३ ॥

24-24½. As the organ of assimilation and the rectum are situated on the left side of the body, the enema will be taken well by the person who is lying on his left side; and as the folds and valves of the rectum get straightened out it is said, that the enema should be administered to the patient while he is lying on his left side.

वस्तिदानसमये आनस्थिकं कर्म—

विद्ध्वातवेगो यदि बार्धदत्ते

निष्कृष्य सुके प्रणयेदशेषम् ॥२५॥

उत्तानदेहम् कृत्वापधानः

स्याद्वीर्यसामोति तथाऽस्य देहम् ।

यदि च अने जे बर्दि, बार्धदत्ते अस्ति अरधी आपी होय त्वा बरित आधी देनेपर, विद्ध्वातवेग भण अथवा अश्ववातने। वेग थाय तो मल अथवा मज्जावातकी प्रवृत्ति हो जाय तो निष्कृष्य अस्तिनेत्र पाछुं जेथी लघुने बस्तिनेत्रको निकाल ले, सुके वेग छेऽथा पछी वेग मुक्त होनेपर, अशेषम् संपूर्ण अस्ति संपूर्ण बस्ति, प्रणयेत् देवी देवे, उत्तानदेह अने शरीर अतुं करी भाधा नीचे फिर शरीरको चित करके, कृतोपधान. च आत् ओशीकुं राखुं सिरके नीचे सिरहाना रखकर लेट जाय, तथा लस्य से प्रभाञ्जु करवायी ऐसा करनेसे, देहम् अना देहने शरीरमें, वीर्यम् अस्तिने। साऽर वस्तिदा सार, आप्नोति प्राप्त थाय छे पहुंच जाता है ॥ २५३ ॥

25-25½. If in the middle of the enema administration the patient gets

an urge to pass feces or flatus, the enema tube should be drawn out and when the urge has passed away, the remaining solution, should be injected; he should lie supine on the bed with his body in a raised position by means of a pillow in such a way that the effect of the enema pervades the whole body.

प्रथमद्वितीयतृतीयवस्तीनां फलम्—

एकौऽपकर्षत्यनिलं स्वमार्गात्

पित्तं द्वितीयस्तु कफं तृतीयः ॥२६॥

एकः पहेली अस्ति पहली वस्ति, मल्लिम वायुने वायुको, द्वितीयः पछी अस्ति दूसरी वस्ति, पित्तम् पित्तने पित्तको, तृतीयः तु अने तीसरी अस्ति और तीसरी वस्ति, कफम् करीने कफको, स्वमार्गात् योताना मार्गभांथी अपने मार्गसे, अपकर्षति जेथी धावे छे खींच लाती है ॥२६॥

26. The first enema expels the vata from its natural course, the second will expel the pitta, and the third will expel the kapha.

प्रत्यागते वस्तीं पश्चात्कर्म—

प्रत्यागते कोष्णजलावसिक्तः

शाल्यन्नमद्यान्तनुना रसेन ।

जीर्णे तु सायं लघु चाल्पमात्रं

भुक्तोऽनुवास्यः परिवृंहणार्थम् ॥२७॥

प्रत्यागते अस्ति पाछी वजी आवे ओटवे वस्तिके वापस आनेपर, कोष्णजल- नरशेका पाछीथी सुखोष्ण जलसे, अवसिक्त नाड़ी जानकर, तनुना पातणा पतले, रसेन मांसरस साथे मांसरसके साथ, शाल्यन्नम् शालना भात शालिचावलका भात, अद्यात् भावा खावे, जीर्णे तु ते पथी जता उसके जीर्ण होनेपर, सायम् सांजे शामको, लघु लघु लघु, अल्पमात्रम् अने थोड़ी मात्रामा और अल्प मात्रामें, भुक्त च भोजन करावी भोजन करके, परिवृंहणार्थम् बृंहणने भाटे बृंहणके लिए,

२७ भुक्तोऽनुवास्यः-भुक्तेऽनुवास्यः (घ.)

२५ प्रणयेदशेषम्-प्रणयेत् शेषम् (घ.)

२५ १/२ -प्रणयेत् शेषम् (घ.)

२५ ३/४ देहम्-देहः (ज.)

अनुवासः तेन अनुवासनं कर्तुं अनुवासनवस्ति देनी चाहि ॥ २७ ॥

27. When the solution has returned, the person should be affused with genially warm water, and should be given a diet of salt rice along with thin meat-juice, when this is digested, the physician should give him light diet in a small quantity in the evening and then should give him an unctuous enema for the sake of strengthening him

निरुहानन्तरमनुवासनं देयम्—

निरुहपादांशसमेन तैले-

नामलानिलघ्नौषधसाधितेन ।

दत्त्वा स्फिचौ पाणितलेन हन्यात्

स्नेहस्य शीघ्रागमरक्षणार्थम् ॥२८॥

ईषच्च पादाङ्गलियुग्ममाञ्छे-

उत्तानदेहस्य तलौ प्रमृज्यात् ।

स्नेहेन पाण्यङ्गुलिपिण्डिकाश्च

क्षे चास्य गात्रावयवा रुगार्ताः ॥२९॥

तांश्चावमृत्नीतं सुखं ततश्च

निद्रामुपासीत कृतोपधानः ।

अम्ल- अम्ल द्रव्ये। अम्ल, अनिलघ्न- अने वात-
नाशक और वातहर, औषधसाधितेन औषधयुक्त साधित।
औषधसाधित, निरुहपादांश- निरुहना यत्तुर्थांश निरु-
हके चतुर्थांश, समेन षेडक्ष जितने, तैलेन तैल्युक्त
तैलसे, दत्त्वा अनुवासनं ६४ अनुवासन देकर, स्नेहस्य
अने स्नेहने स्नेह, शीघ्रागमरक्षणार्थम् तुरन्त अक्षर
आवृत्ति न देवा भाटे जल्दी वापस न आ जाय इस

२९. ईषच्च पादाङ्गलियुग्ममाञ्छे-ईषत्पादाङ्गलियुग्मं च कर्षेत्

(इ. त. घ.)

, तलौ-तलौ (ख)

१०. अवमृत्नीतं सुखं-अवमृज्यात् मसुखं (ङ)

, अवमृत्नीत-अवमृज्यात् (घ)

लिए, स्फिचौ अने स्फिचोने दोनों नितंबोंको, पाणितलेन
हथेलीयुक्त हथेलियोंसे, हन्यात् ६५३२२५ हथकना चाहिए,
उत्तानदेहस्य अने उत्ता शरीरवाला और चित
लटाकर, पादाङ्गलियुग्मम् अने पगनी आंगणीओने
उसकी दोनों पैरोंकी अंगुलियोंको, ईषत् ७२१ थोड़ा थोड़ा,
आञ्छेत् अथवा खींचे, स्नेहेन स्नेहयुक्त और स्नेहसे,
तलौ तलौ पगनी तलोंने उसके पैरके तलोंमें, प्रमृज्यात्
धुसवा मर्दन करे, पाणि- अंगुली एडी, अङ्गुलि- आंग-
णीओ अंगुलि, पिण्डिका- च अने पिण्डिका और
पिण्डिका, छे च अने छे भीम और जो जो, अस्य
अने इसके, रुगार्ता- पीडाग्रस्त पीड़ित, गात्रावयवाः
शरीरना अवयवो होय शरीरके अवयव हों, तान् च
तेओने उनको, अवमृत्नीत स्नेहयुक्त भुसणवा स्नेहसे
मर्दन करे, ततः त्पार पीछी और पीछे, कृतोपधानः
पुरुषे ओशीलु शभी पुरुष तकिया लगाकर, सुखम् च
सुखेयी आरामसे, निद्राम् निद्रानु निद्राजा, उपासीत
सेवन कर्तुं सेवन करे ॥ २८-२९३ ॥

28-29. After giving him the unctuous enema, which is 1/4 the quantity of the evacuative enema and which is prepared with oil acid articles and drugs curative of vata, the physician should press the buttocks together with the palms of the hands in order to prevent the early return of the oil While the patient is lying supine in the bed, his joints of the feet and the toes should be pulled and cracked gently and the soles of his feet should be slightly rubbed with unctuous substances, and the heels, toes and the calves and all other parts which are afflicted with pain should also be massaged. The patient may then lie at ease and sleep with his head resting on a pillow.

निरुहे कषायस्नेहयोर्मात्रा—

भागाः कषायस्य तु पञ्च, पित्ते
स्नेहस्य षष्ठः प्रकृतौ स्थिते च ॥३०॥
वाते विवृद्धे तु चतुर्थभागो,
मात्रा निरुहेषु कफेऽष्टभागः ।

कषायस्य तु निरुहमा कषायमात्रा निरुहमें कषायके,
पञ्च भागाः पांथ भागो होय छे पांथ भाग होते है,
पित्ते पित्तनी वृद्धिमा पित्तकी वृद्धिमें, प्रकृतौ स्थिते च
अने स्वस्थ पुरुषमा और स्वस्थ पुरुषमें, स्नेहस्य
स्नेहने स्नेहका, षष्ठः षष्ठो भाग होय छे छठ्ठा भाग होता
है. वाते वायु वायु, विवृद्धे तु वधेयो होय तो बड़ा
हुआ हो तो, चतुर्थभागः स्नेहने चौथो भाग होय छे
स्नेहका चौथा भाग होता है, कफे अने छे वधेयो
होय तो और कफ बड़ा हो तो, अष्टभाग. स्नेहने
आठवो भाग होय छे स्नेहका आठवाँ भाग होता
है ॥ ३०३ ॥

30-30½ In an evacuative enema
consisting of 96 tolas of solution,
there should be 40 tolas of decoction.
The unctuous portion should consist
of one sixth of the whole solution if
the enema is given in a condition of
morbid pitta or of normal health. It
should be 1/4 in conditions of morbid
vata and 1/8 in conditions of morbid
kapha

वयोभेदेन निरुहमात्रा —

निरुहमात्रा प्रसृतार्धमात्रे
वर्षे सप्तोऽर्धप्रसृताभिवृद्धिः ॥३१॥
आद्यादशात् स्यात् प्रसृताभिवृद्धि-
रष्टादशाद् द्वादशतः परं स्युः ।
आसप्ततेस्तद्विहितं प्रमाण-
मत. परं षोडशवर्धयेयम् ॥३२॥

निरुहमात्रा प्रसृतप्रमाणा

बाले च वृद्धे च मृदुविशेषः ।

निरुहमात्रा निरुहनी मात्रा निरुहनी मात्रा, बाले
वर्षे पहले वर्षे प्रथम वर्षमें, प्रसृतार्धम् अर्ध प्रसृत
छे ४ तोले है, ततः ते पछी उसके बाद, आद्यादशात्
आरमा वर्ष सुधी बारहवें वर्ष पर्यंत, अर्धप्रसृत अर्ध
अर्ध प्रसृतनी ४-४ तोलेछे, अभिवृद्धिः वृद्धि वृद्धि,
स्यात् अरवी जेठको करनी चाहिए, द्वादशतः परम्
आरमा वर्ष पछी बारहवें वर्षके बाद, अष्टादशात्
अठारमा वर्ष सुधी अठारह वर्ष पर्यन्त, प्रसृताभिवृद्धिः
छेक छेक प्रसृतनी वृद्धि अरवी ८-८ तोले बढ़ावा जाये,
तत् प्रमाणम् ते प्रमाणे वह प्रमाण, आसप्तते सितेर
वर्ष सुधीनु सत्तर वर्ष पर्यन्तका, विहितम् छे कह है,
ततः परम् छे पछी इनके बाद षोडशवत् सोण
वर्षना भाषुसनी पेठे सोलह वर्षकी वयवाले मनुष्यके
समान, विधेयम् प्रमाणे अरवुं प्रमाण करे, प्रसृतप्रमाणा
आ प्रमाणे प्रसृतना प्रमाणवाणी इस तरह प्रसृतके
प्रमाणवाली, निरुहमात्राः निरुहमात्रा थाय छे निरुह-
मात्रा होती है, बाले वृद्धे च आणक अने वृद्धमां वाळक
और वृद्धमें, मृदुः विशेष मृदु निरुहप्रति विशेष
अरी आपनी जेठको मृदु निरुहवस्ति विशेषत देनी
चाहिए ॥ ३१-३२३ ॥

31-32½ The dose of the evacuative
enema should be of 4 tolas for a
patient aged one year and the dose
should be increased by four tolas for
every year till the twelfth year After
the twelfth year, the increase for
each succeeding year should be 8
tolas till the eighteenth year, until the
maximum dose of 96 tolas is reached
This is the dose prescribed up to the
age of 70. After that, the dose should
be that prescribed for a patient of 16
years (80 tolas) Thus has been desc-
ribed the dosage in term of Prasrita
which is equal to eight tolas In children

and in the aged, the enema should be prepared with mild medicines.

वस्तिदानसमये प्रशस्तं शयनम्—

नात्युच्छिन्नं नाप्यतिनीचपादं

सपादपीठं शयनं प्रशस्तम् ॥३३॥

प्रधानमृदास्तरणोपपन्नं

प्राक्शीर्षिकं शुक्लपटोत्तरीयम् ।

न अत्युच्छिन्नं न अत्युत्थं न बहुत ऊँची, न अपि अतिनीचपादं न अति नीचा पायावाणी न बहुत नीचे पैरोवाली, सपादपीठम् पण राभवाणा पीडयित पादपीठयित, प्रधान भौटा बड़े, मृदु-आस्तरण-अने डोमण भिछाना और कोमल बिछौनेसे, उपपन्नम् युक्त युक्त, प्राक्शीर्षिकम् पूर्व तरफ ओशीका-वाणी पूर्वकी ओर सिरहानेवाली, शुक्लपट-उत्तरीयम् अने ओढवाना सफेद वस्त्रवाणी और ओढ़नेके सफेद कपडवाली, शयनम् शयना गठ्या, प्रशस्तम् प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ३३३ ॥

33-33½. The bed which is neither too high nor too low, which has a foot-rest and which is spread with a soft quilt, is good. The patient should lie with his head towards the east and cover himself with a white sheet.

वस्तिदानानन्तरं देयं भोजनम्—

भोज्यं पुनर्न्यायिष्वेक्ष्य तद्वत्

प्रकल्पयेद्युषयोरसाद्यैः ॥३४॥

सर्वेषु विद्याद्विचिमेतमाद्यं

वक्ष्यामि वस्तीनत उत्तरीयान् ।

तद्वत् पुनः ते प्रभाषे इसके अनुसार, न्यायिम् व्याधि व्याधिको, अवेक्ष्य ओढ़ने देखकर, यूष-यूष यूष, पय-दूध दूध, रसाद्यैः अने मांसरस वगेरैशी और रसादिसे, भोज्यम् बोझननी भोजनकी, प्रकल्पयेत् ओढ़वणी करवी ओढ़ये कल्पना करे, सर्वेषु एतम् सर्व निश्चोभा आ सब निरुहमें इस, विधिम् आचर्य विधिने

भुज्य विधिको प्रधान, विद्यात् आचरवी जाने, वक्ष्यामि अहीशी इसके आगे, उत्तरीयान् ओढ़े भीअ अब दूसरी, वस्तीन् अस्तिथी वस्तिथीको, वक्ष्यामि अहीश कहूंगा ॥ ३४३ ॥

34-34½. His diet should be determined with due regard to his disease and should consist of soups, milk and meat-juices, to suit conditions of kapha, pitta and vata respectively. This is the principle to be observed in the administration of evacuative enema. Hereafter, I shall describe the enema preparations.

कतिपये निरुहयोगः—

द्विपञ्चमूलस्य रसोऽम्लयुक्तः

सच्छागमांसस्य सपूर्वपेष्यः ॥३५॥

त्रिस्नेहयुक्तः प्रवरो निरुहः

सर्वानिलव्याधिहरः प्रदिष्टः ।

अम्लयुक्त अम्लयुक्तसहित अम्लयुक्त, सपूर्वपेष्यः अगाडि कहेथ कहेथ साथे पूर्वोक्त वलादिक्लकसहित, त्रिस्नेहयुक्तः तथा त्रय स्नेहशी युक्त तीन स्नेहोंसे युक्त, सच्छागमांसस्य अकराना मांससहित छागमांससहित, द्विपञ्चमूलस्य दशमूलना दशमूलका, रसः क्वाथने काथ, सर्व-सर्व सब, अनिलव्याधि-वात-व्याधि वात-व्याधि-योको, हरः हरना हरनेवाला, प्रवरः श्रेष्ठ उत्तम, निरुहः निरुह निरुह, प्रदिष्ट अताओछे बताया है ॥ ३५३ ॥

35-35½. The decoction of the two varieties of penta-radices mixed with sour congee and juice of the goat's flesh along with the paste of drugs of the heart-leaved sida group and the triad of unctuous substances, is an excellent preparation for the evacuative

३५ एतच्छ्लोकानन्तरम्—

सम्पक् प्रणीताः खलु वस्तयो ये वातामयव्याधौ बलप्रदाया

इत्यधिक पाठ (घ. ब. त. द.) पुस्तकेषु ।

enema It is regarded as curative of all diseases due to vata.

स्त्रिरादिवर्गस्य वलापटोल-

त्रायन्तिकैरण्डयवैर्गुतस्य ॥३६॥

प्रस्थो रसाच्छागरसार्धयुक्तः

साध्यः पुनः प्रस्थसमस्तु यावत् ।

प्रियङ्गुकृष्णाघनकल्कयुक्तः

सतैलसर्पिर्मधुसैन्धवश्च ॥३७॥

स्यादीपनो मांसबलप्रदश्च

चक्षुर्बलं चापि ददाति बस्ति ।

बला- भला बला, पटोल- परवण परवल, त्रायन्तिक- त्रायभाषु असवर्ग, एरण्ड-यवैः शेरंडभूषा तथा ज्वरभी एरंडमूल तथा यव, गुतस्य युक्त सहित, स्त्रिरादि- शाल- पक्ष्णी वजरे गालपर्ण्यादि, वर्गस्य पञ्चमूलवर्गना पचमूलवर्गके, प्रस्थः शेरंड प्रस्थ क्वाथभा ६४ तोले कायमें, पुन छागरसार्धयुक्त. भुक्तानो मांसस्य अर्धे प्रस्थ भेजवी छागमासरस ३२ तोले मिलाकर, यावत् तु अग्रे ते जवतक, प्रस्थसमः प्रस्थ गेटवो २६ ६४ तोले रहे, साध्य- त्या सुधी सिद्ध करवो तव तक पकावे, प्रियङ्गु- वणो तेभा धुतिवा फिर उसमें प्रियङ्गु, कृष्णा- पीपर पिप्पली, घन- अने नागरमोथना और नागरमोथाके, कल्कयुक्तः ३६४युक्त कल्कसहित, सतैल- तैल तैल, सर्पि- वी ची, मधु- मधु शहद, सैन्धवः च अने सि धावुलु नाभी और सैधव डालकर बनायी हुई, बस्तिः अस्ति वस्ति, दीपनः दीपन छे दीपन है, मांसबलप्रद. च मांस अने भजने आपनारी छे मांस और बलको देनेवाली है, चक्षुर्बलं च अपि तथा अभिने भज और दृष्टिको बल, अपि पक्षु सी, ददाति आपे छे देती है ॥३६-३७॥

36-37 Take 64 tolas of the decoction of the drugs of the ticktrefoil group along with heart-leaved sida, wild snake gourd, zalil, castor and

barley and mix with half the quantity of the meat-juice of the goat and reduce it by cooking it to 64 tolas. Add to it the paste of perfumed cherry, long pepper, nut grass, oil, ghee, honey and rocksalt and prepare the enema. This enema is stimulative of the gastric fire, promotive of flesh and strength, and of the strength of the eye-sight.

एरण्डमूलं त्रिपलं पलाशा

हृस्वानि मूलानि च यानि पञ्च ॥३८॥

रास्नाश्वगन्धातिवलागुडूची-

पुनर्नवारचघदेवहार ।

भागाः पलांशा मदनाष्टयुक्ता

जलद्विकंसे कथितेऽष्टशेषे ॥३९॥

पेभ्याः शताङ्गा हृषुषा प्रियङ्गुः

सपिप्पलीकं मधुकं बला च ।

रसाञ्जनं वत्सकबीजमुस्तं

भागाक्षमात्रं लवणांशयुक्तम् ॥४०॥

समाक्षिकस्तैलयुतः समूत्रो

वह्निर्नृणां दीपनलेखनीयः ।

जङ्घोरुपादत्रिकपृष्ठशूलं

कफावृत्तिं मारुतनिग्रहं च ॥४१॥

विण्मूत्रवातग्रहणं सशूल-

माध्मान्तामश्मरिशर्करे च ।

आनाहमर्शोग्रहणीप्रदोषा-

नेरण्डयस्तिः शमयेत् प्रयुक्तः ॥४२॥

एरण्डमूलम् शेरंडभूषा एरण्डमूल, त्रिपलम् त्रि- पल १२ तोले, पलांशा भाभरे वाक यानि च अने

३८. पलांशा पलानि (घ ङ)

३९. मदनाष्टयुक्ता-मदनाष्टक च (क घ)

४०. पेभ्या-पेभ्या (क)

४१. बला च-बला च (घ ङ त, ष ङ)

४२. भागाक्षमात्र-अक्षप्रमाण (क घ, ष)

४३. त्रिकपृष्ठशूलम्-त्रिकवस्तिशूलम् (क)

४४. एतन्मूत्रोक्तान्तरम्-

यैवेन मन्त्रेण कुजलेन चैव पुनर्वसुः कृष्या नराणां ।

४५. शरथिकः पाठः (घ ङ, त, ष, ङ)

३७ पुन-पर. (ङ)

३८ प्रस्थसमस्तु-प्रस्थसम स् (घ)

३९ -प्रस्थसमस्तु (घ)

३४३ बस्ति-मधु (क, घ ङ त, ष, ङ, क)

ને ઔર જો, પञ्च हस्वानि मूलानि लघु पथमूला छे ते लघु
 पंचमूल हैं वे, रास्ना रास्ना रास्ना, अमलगन्धा आसो
 असगन्ध, अतिबला- कंठी, गुडूची- अणो शिलोष,
 पुनर्नवा- लास साटोडी गदहपुरना. आरग्वध- गरभाणो
 अमलतास, देवदार देवदार देवदार, पलांशा. भागा-
 ओओना ४-४ तोलाना भागो इनके ४-४ तोलेके
 भाग, मदनाष्टयुक्ताः आठ मीठण आठ मैमफल,
 जलद्विकसे ओओना ये आठक बलभा इनका ५१२ तोले
 जलमें, कथिते क्वाथ करी काथ करके, अष्टशेषे आठभा
 भाग आधी रहे तयारे आठवा भाग शेष रहने पर,
 अताहा सुवा सोया, हपुषा ६७७२ हाऊवेर, प्रियंकु
 धडंवा प्रियगु, सपिप्पलीकम् ५१२ पिप्पली, सपुकर
 नेठीमध मुलहठी, बला च अला बला, रसाजनम्
 रसवन्ती रसौत, वत्सकबीज- ७८७७ इन्द्रजौ, मुस्तम्
 अने भुस्त ओओना और मुस्त इनके, भागाक्षसाम्ब
 ओक ओक तोलाना भागो एक एक तोलेके भाग,
 लवणांशयुक्तम् सि धालूनुने ओक भाग सैधानमकका
 एक भाग, समाक्षिक मध सहद, तैलयुतः तेल तैल,
 समूत्रः तथा गोमूत्र ओओधी तैयार करवाना आवेदी
 और गोमूत्र इनसे तयार की हुई, वस्ति. अरित वस्ति,
 नृणाम् भुष्येने मनुष्योंको, दीपनलेखनीयः दीपन अने
 लेखनीय छे दीपन और लेखन होती है, प्रयुक्तः प्रयोग
 करेदी प्रयुक्त की हुई, एरण्डवस्तिः और उअरित एरण्ड-
 वस्ति, जङ्घा पिंडी जंघा, ऊरु साथण ऊरु, पाद-
 पग पाद, त्रिक- त्रिक त्रिक, पृष्ठशूलम् तथा पीडना
 शूलनु तथा पृष्ठके शूल, कफावृत्तिम् कफना आवरणु
 कफके आवरण, मासुतनिग्रहम् च वायुना निरोधनु
 वायुके निरोध. सशूलम् अने शूल और शूल, विद्- भण-
 अह मलग्रह, मूत्र- भूत्रग्रह मूत्रग्रह, वातग्रहणम् अने
 वातग्रहणु और वायुकी रकावट, आध्मानताम् आध्मा-
 नता अफारा, अश्रमरि- अश्रमरी अश्रमरी, अर्करे च
 शर्करा शर्करा, आनाहम् आनाह आनाह, अर्क- अर्क
 अर्क, ग्रहणी- तथा अहणी तथा ग्रहणी, प्रदोषान् दोषानु
 दोषोंको, समवेद शमन करे छे शमन करती
 है ॥ ३८-४२ ॥

the small variety of penta-radices, indian groundsel, winter cherry, common mallow, guduch, hog's weed, purging cassia and deodar along with eight fruits of emetic nut, this should be boiled in 512 tolas of water and reduced to 1/8 the quantity adding the paste of one tola each of dill seeds juniper, perfumed cherry long pepper, liquorice, heart-leaved sida, extract of indian berberry, kurchi seeds and nut grass along with rock salt, honey, oil and cow's urine, and should be administered as enema. It is stimulative of gastric fire and revulsive. It is curative of aches in the leg, thighs, feet, sacrum and back and of the obstruction of vata by kapha and stasis of vata. This enema of castor root etc. when duly administered, alleviates the stasis of feces, urine and flatus attended with colic, tympanitis, calculus, sand in the urine, constipation, piles and assimilation disorders.

चतुष्पले तैलघृतस्य भृष्टा

च्छागाच्छतार्धो दधिदाडिमाम्लः ।

रसः सपेय्यो बलमांखवर्ण-

रेतोश्निदश्चान्वयशिरोर्तिशस्तः ॥४३॥

તૈલઘૃતસ્ય તેલ અને ઘીના તૈલ ઔર ઘી મિલાકર,
 ચતુષ્પલે ચાર પલમાં ૧૬ તોલેમે, ભૃષ્ટાઘ બુઝેલા
 સસ્કૃત, દધિ- દાહિમ- અને દહી તથા દાહમથી જીર
 દહી તથા અનારસે, અમ્લઃ ખાટા કરેલા સદે કિયે
 હુણ, છાગાઘ બકરાના વકરેકે, અર્કઃ રસ. પચાસ
 પલ માંસરસમાં ૨૦૦ તોલે માસરસમે, સપેય્ય. બલા
 વગેરેને કંક નાખી તૈયાર કરવામાં આવેલી નિશ્ક-

38-42. Take 12 tolas of the roots of
 castor and four tolas of each of palas,

૪૩. શિરોર્તિશસ્તઃ-શિરોરુજાન્ન (ક ઘ ઙ દ ધ)

ખરિત વલા આદિકા કરક ડાલકર તય્યાર કી હુરે નિરુહ-
વસ્તિ, ચલ-બલ વત્, ઘાંત મીઠા સાલ, વર્ણ-વર્ણ, વર્ણ,
રેતઃ-વીર્ય વીર્ય, અગ્નિદ અને અગ્નિને વધારનારી છે
ઔર અમિકો વઢાનેવાલી છે, આન્ધ્ર- તથા અધાપામાં
તથા અન્ધાપન, શિર - અર્તિ. ચ તેમજ શિરોરોગમાં એવં
શિરોવેદનામે દ્રાસ્તઃ પ્રગસ્ત છે પ્રગસ્ત છે ॥ ૪૩ ॥

43 200 tolas of the meat-juice of
the goat seasoned with 16 tolas of the
mixture of oil and ghee soured with
curds and pomegranate and mixed
with the paste of heart-leaved sida
and other drugs of its group and
given as enema, is promotive of vitality,
flesh, color, semen and gastric fire,
and is recommended in blindness and
pain in the head

જલદિકસેઽપલં પલાશાત્

પત્તવા દસોઽર્ધાદિકમાત્રશેષઃ ।

કલ્કૈર્લઘ્નામાગધિકાપલામ્યાં

યુક્તઃ શતાઘ્નાદ્વિપલેન ચાપિ ॥૪૪॥

સસૈન્ધવઃ શ્લેઘ્યુનઃ સતૈલો

દેયો નિરુહો વલવર્ણકારી ।

આનાહપાર્શ્વામયયોનિદોષાન્

ગુલ્માનુદાર્ત્તરુજં ચ હન્યાત્ ॥૪૫॥

જલદિકસે એ આઠક બલમાં ૫૧૨ તોલે જલસે,
પલાશાત્ ખાખરો ઢાક, અષ્ટપલમ આઠ પલ ૩૨ તોલે,
પત્તવા પકાવી પકાકર અર્ધાદિકમાત્ર- માત્ર અર્ધો આઠક
૨૨ ૧૨૮ તોલે, શેષ આઠી રાખી તેને શેષ રાખકર
તસમે, વચા- વજ વચ, માગધિકા અને પીપર ઔર
પિપ્પલી, પલામ્યાત્ પ્રત્યેકના એક એક પલ પ્રત્યેકકે
૪-૪ તોલે. શતાઘ્નાદ્વિપલેન ચ અપિ તથા સુવાના એ પલ
સોયેકે ૮-૮ તોલે, કલ્કૈઃ યુક્તઃ એએના કલ્કથી યુક્ત
કરી ફતકો કલ્ક મિકાકર, સસૈન્ધવ. તેમાં સિંધાલુક્ષુ
સંધવ ઔદ્યુત મધ ગદદ, સતૈલ અને તેલ નાખી

૪૪. વચામાગધિકા-હવામાગધિકા (ક ૬, ૪ ૨)

૪૫. મધૈકઃ સતૈલે (૪)

ઔર તેલ ઢાલકર, નિરુહઃ દેયઃ નિરુહસ્તિ દેવી
નિરુહવસ્તિ દેવે, વલવર્ણકારી તે બલ અને વર્ણને
વધારે છે વહ વલ તથા વર્ણકો વઢાતી છે, આનાહ- તેમજ
આનાહ એવં આનાહ, પાર્શ્વામય- પાર્શ્વશ્લ પાર્શ્વશ્લ,
યોનિદોષાન્ યોનિદોષ યોનિદોષ, ગુલ્માન્ ચ ગુલ્મ ગુલ્મ,
અદાર્ત્તરુજં અને ઉદાર્ત્તરુજં પીપરો ઔર અદાર્ત્તરુજં
પીપરો, હન્યાત્ નાશ કરે છે નષ્ટ કરતી છે ॥ ૪૪-૪૫ ॥

44-45 Take 32 tolas of Palas and
decoct in 512 tolas of water till
reduced to 28 tolas and mix with
the paste of four tolas each of sweet
flag and long pepper and eight
tolas of dill seeds, adding rock salt
honey and oil. This should be given
as an evacuative enema. It is promotive
of vitality and color, and cures consti-
pation, pain in the sides, gynecic
diseases, gulma and misperistalsis.

યજ્ઞાદ્વિપલેન સિદ્ધં

પયઃ શતાઘ્નાફલપિપ્પલીભિઃ ।

યુક્તં સસર્પિર્મધુ વાતરક્ત-

વૈસ્વર્યવીસર્પહિતો નિરુહઃ ॥૪૬॥

યજ્ઞાદ્વિપલેન એઠીમધના મુલહરીકે, અષ્ટપલેન આઠ
પલથી ૩૨ તોલેસે, સિદ્ધં સિદ્ધ કરેલું સિદ્ધ કિયે હુપ,
પયઃ દૂધમાં દૂધમાં, શતાઘ્ના- સુવા સોયા, ફલ- મીઠા
મૈનફલ, પિપ્પલીભિઃ તથા પીપરનો કલ્ક તથા પિપ્પ-
લીકા કલ્ક, સસર્પિર્મધુ અને ઘી તેમજ મધ ઔર
ઘૃત એવ ગદદ, યુક્તમ્ નાખી ઢાલકર લી હુરે, નિરુહઃ
નિરુહસ્તિ નિરુહવસ્તિ, વાતરક્ત- વાતરક્ત વાતરક્ત,
વૈસ્વર્ય- સ્વરમેદ સ્વરમેદ, વીસર્પ- અને વીસર્પમાં ઔર
વીસર્પમાં, હિત હિતકર છે હિતકર છે ॥ ૪૬ ॥

46. The evacuative enema of milk
prepared with 32 tolas of liquorice,
dill seeds emetic nut and long pepper

૪૬. યજ્ઞાદ્વિપલેન-યજ્ઞાદ્વિપલેન (૪)

and mixed with ghee and honey is beneficial in rheumatic condition, change of voice and acute spreading affections.

यष्ट्याह्वलोद्भाभयचन्दनैश्च ।

शृतं पयोऽर्धादकमम्बुहीनम् ।

सशर्करं क्षौद्रयुतं सुशीतं

पित्तामयान् हन्ति सजीवनीयम् ॥४७॥

यष्ट्याह्व- जेहीभध मुलहठी, लोध्र- दोधर लोध, अभय- वीरक्षुने वाणी सस, चन्दनैः चन्दन चन्दन, कमलोत्पलं च कमल अने नीलकमल ऐओशी कमल और नीलोकर उनसे, शृतम् सिद्ध करेला पकाये हुए, अर्धम् पयः गायना दूधमा गौके दूधमें, सशर्करम् साकर शर्करा, क्षौद्रयुतम् भध शहद, सजीवनीयम् तथा ज्वनीयजक्षुने उल्लेख नाभी तथा जीवनीयगणका कलक डालकर, सुशीतम् सारी रीते ठंडा तथा पछी आपवामा आवेदी भरित अच्छी तरह ठण्डा होनेके बाद दी हुई वस्ति, पित्तामयान् पित्तना रोगोंने पिचके रोगोंको, हन्ति हथे छे नष्ट करती है ॥ ४७ ॥

47. The milk boiled with liquorice, lodh, chebulic myrobalan, sandal, lotus and blue lotus and mixed with sugar and honey, and then cooled and mixed with the paste of the life-promoter group of drugs, makes an excellent enema for the cure of all disorders due to pitta.

द्विकार्षिकाश्चन्दनपञ्चकधि-

यष्ट्याह्वरास्त्रावृषसारिवाश्च ।

सलोद्भ्रमजिष्ठमथाप्यनन्ता-

वलास्थिरादितृणपञ्चमूलम् ॥४८॥

तोये समुत्काथ्य रसेन तेन

शृतं पयोऽर्धादकमम्बुहीनम् ।

जीवन्तिमेदधिंशतावरीभि-

र्वीराद्विकाकोलिकशेरुकाभिः ॥४९॥

सितोपलाजीवकपद्मरेणु-

प्रपौण्डरीकैः कमलोत्पलैश्च ।

लोद्भात्मगुतामधुकैर्विदारी-

मुञ्जातैः केशरचन्दनैश्च ॥५०॥

पिष्टैर्घृतक्षौद्रयुतैर्निरुहं

ससैन्धव शीतलमेव दद्यात् ।

प्रत्यागते घन्वरसेन शालीन्

क्षीरेण वाऽद्याद् परिविकृताग्रः ॥५१॥

दाहातिसारप्रदरास्रपित्त-

दृत्पाण्डुरोगान् विषमज्वरं च ।

सगुल्मसूत्रग्रहकामलादीन्

सर्वामयान् पित्तकृताग्निहन्ति ॥५२॥

द्विकार्षिका ये ये ऊर्षं दो दो तोले, चन्दन- चन्दन चन्दन, पञ्चक- पञ्चक पञ्चक, ऋषि- ऋषि ऋषि, यष्ट्याह्व- जेहीभध मुलहठी, रास्त्रा- रास्त्रा रास्त्रा, वृष- अरूरी वावा, सारिवा च सारिवा सारिवा, सलोद्भ्र- मजिष्ठम् दोधर, मज्ज लोध, मजीठ, अथ अपि अने वणी और, अनन्ता- अनन्ता अनन्तमूल, बला- अला बला, स्थिरादि- शालिपर्णी वगेरे शालिपर्णादि पञ्चमूल, तृणपञ्चमूलम् अने तृणपञ्चमूल ऐओशे और तृणपञ्चमूल इनको लेकर, तोये पाणीमा जलमें, समुत्काथ्य डाढे करी कायकर सेन रसेन से उवाथयी उस कायसे, अर्धादकम् अर्धा आढक १२८ तोले, पयः दूध दूधको, शृतम् पाणीने पककर, अम्बुहीनम् जलरहित भाय त्पारे तेमा जलरहित हो तब, क्षौद्रयुतैः क्षी तथा भध भेजवीने क्षी और शहद मिलाकर, जीवन्ति- डाडी डोडी, मेदा- मेदा मेदा, ऋषि- ऋषि ऋषि, शतावरीभिः शतावरी शतावर, वीराः शतावरी शतावर, द्विकाकोलि धडाढी, क्षीरडाढी काकोली, क्षीरकाकोली, कशेरुकाभिः कशेरुका कशेरु, सितोपला- साकर चीनी, जीवक- ज्वक जीवक, पद्मरेणु- कमलपराज कमलपराग,

४७ सशर्करं क्षौद्रयुतं-सशर्कराक्षौद्रयुतं (घ)

४८ सलोद्भ्रमजिष्ठमथाप्यनन्तावलास्थिरादितृणपञ्चमूलम्-
सलोद्भ्रमजिष्ठमथाप्यनन्तावलास्थिरादितृणपञ्चमूलम् (घ)

, वलास्थिरादि-बेल स्थिरादि (घ)

४९ तोये समुत्काथ्य-समुत्काथ्य तोयेन (घ)

प्रपौण्डरीकैः प्रपौण्डरीक पुण्डरीक काष्ठ, कमलोत्पलैः च
 कभल, उत्पल कमल, उत्पल, लोध-दोषर लोध, जातम-
 गुता- कौआ केवाच, मधुकैः जेठीमध मुन्हठी, विदारी-
 भोयकोणु विलहकन्द, मुक्तातक वाहोरी साधम लाहोरी
 सालम, केसरचन्दनं विहै नागकेशर तथा चन्दनने।
 कलक नागकेशर तथा चन्दनका कलक, ससैन्धवम् अने
 (स धालूष नाभी और सैन्धव डालकर, जीतलम् एव
 शीतल जे शीतल ही, निरुहम् निरुहभस्ति निरुहवस्ति,
 दद्यात् देवी देनी चातिर, प्रत्यागते अस्ति पाणी वणी
 आवे तयारे वस्तिके दापस आ जानेपर, परिपिक्तगात्रः
 नवशेका पाणीमी नापी स्नान करके कालीन् शाणना
 योभा शालिवावलका भात धन्वरसेन अंगल भूस-
 रस साथे जांगल मांससके साथ, क्षीरेण वा अथवा
 दूध साथे अथवा दूधके साथ, अद्यात् आवा खाये,
 दाह- आ अस्ति दाह यह वस्ति दाह, अतिदार-
 अतिसार अतिसार, प्रवण- प्रवण प्रवण, अक्षपित्त-उत्तपित्त
 रक्तपित्त, हृत्-पाण्डुरोगान् हृद्रोग, पाण्डुरोग हृद्रोग
 पाण्डुरोग, त्रिभुज्यरं च विषमज्वरं विषमज्वर,
 सगुल्म गुल्म गुल्म, सूत्रमह- सूत्रमह सूत्रमह, कामला-
 कीन् अने कभला वगेरे और कामला आदि, पित्तकृतान्
 पित्तजन्य पित्तजन्य, सर्व- सर्व सा, आद्यमान् रोगाने
 रोगोको, निहन्ति हन्ति के नष्ट करनी है ॥४८-५२॥

4852 Take two tolas each of sandal, sacred lotus, Ridhi, liquorice, indian groundsel, Vasaka, black indian sarsaparilla, lodh, indian madder, white sarsaparilla, heart-leaved sida, and the penta radices of the ticktrefoil group as well as the penta-radices of the grass group and decoct in water; 128 tolas of milk should be mixed with this decoction and boiled till all the water is evaporated, then add the paste of Jivanti, Meda, Ridhi climbing asparagus, Veera, the two varieties of Kakoli, luffa, sugar-candy Jivaka, lotus-filament, white lotus lotus, blue water-lily, lodh, cowage, liquorice, white yam,

salep, fragrant poon and sandal, along with ghee, honey and rock salt. This enema should be given cold. After the enema fluid has returned, the patient should take an affusion-bath and then eat a meal of cooked rice mixed with the meat-juice of jangala creatures or with milk. This is curative of burning, diarrhea, leucorrhea, hemothermia cardiac disorder anemia, irregular fever, Galma suppression of urine, jaundice and all diseases due to pitta.

द्राक्षादिकाश्चर्ममधूकसेव्यैः

ससारिवाचन्दनशीतपाक्यैः ।

पयः शृतं श्रावणिमुद्रपर्णी-

तुगात्मगुतामधुयष्टिकलैः ॥५३॥

गोधूमचूर्णैश्च तथाऽक्षमात्रैः

सक्षौद्रसर्पिर्मधुयष्टितैः ।

पथ्याविदारीधुरसैर्गुडेन

वस्ति युतं पित्तहरं विदध्यात् ॥५४॥

हृन्नाभिपार्श्वोत्तमदेहदाहे

दाहेऽन्तरस्ये च सकृच्छूयन्ते ।

क्षीणे क्षते रेतसि चापि नष्टे

पैत्तेऽतिसारे च नृणां प्रशस्तः ॥५५॥

ससारिवा- सारिवा रूपी, चन्दन- चन्दन चन्दन, शीतपाक्यैः शीतपाकी शीतपाकी, द्राक्षादि- द्राक्ष वगेरे द्राक्षादि, काश्मर्य- शीतल गंमारीका फल, मधूक- महुडा महुवा, सेव्यैः सुगन्धी वाणो सुगन्धवाला, शृतम् शीतोष्ण पञ्चवेला इनसे पकाये हुए, पयः दूधमा दूधमा, अक्षमात्रैः अक्ष अक्ष तोला एक एक तोले, श्रावणि भोटी गोरभ- मुंडी वहीमुडी, मुद्रपर्णी- जगदी भग मुंती, तुगा- वासकपूर वगलंचन, आरमगुता- कौआ केवाच, मधुयष्टि- अने जेठीमधना और मुलहठीके, कलकैः कलको, कलको,

५४ पथ्या-तथा (घ ४. घ फ)

५५ हृन्नाभिपार्श्वोत्तमदेह- हृन्नाभिपार्श्वोत्तमदेहादे (च)

, सकृच्छूयन्ते-सकृच्छूयन्ते (घ.)

, चापि नष्टे-नष्टे (घ.)

તથા તમા તથા, ગોધૂમચૂર્ણે: ચ ઐક તોલે ૫૭૬૦
 લેટ નાખી એક તોલે મેઢુંકે આટેકો ડાલકર, સશૌદ્ર-
 મધ મધુ, સર્પિ: થી વૃત, મધુચકિટ- જેઠીમધ મુલહરી,
 લેકે: તેલ તેલ, પથ્યા- હરડે હરક, વિદારી- ભોયકોળું
 બિલાઈકન્દ, હકુરસે: શેરડીના રસ મધેકા રસ, મુડેન
 યુત્તમ તથા ગોળથી યુક્ત ઔર ગુડ મિલાકર, પિત્તહરમ્
 પિત્તહર પિત્તનાશક, બક્ષિષ્ અસ્તિ વસ્તિ, વિદધ્યાદ
 બનાવવી બનાવે, હવ- હૃદય હૃદય, શશિ- નાભિ નાભિ,
 પાર્શ્વ- પડખા પાર્શ્વ, ઉત્તમદેહ- અને મસ્તકના ઔર શિરકે,
 હાથે દાહમાં દાહમેં, સકુચ્છમૂત્રે મૂત્રકુચ્છમાં મૂત્રકુચ્છમેં,
 અન્તરસ્થ અંદરના શરીરકે અન્તરકે, હાથે ચ દાહમાં
 હાથમેં, ક્ષીણે ક્ષતે ક્ષીણમાં, ક્ષતમાં ક્ષીણમેં, ક્ષતમેં,
 નહે રેવસિ ચ અપિ વીર્ય નાશ પામ્યુ હોય તેમાં
 યુક્તક્ષય હો જાનેમેં, પૈત્તે અને પિત્તના ઔર પિત્તજન્ય,
 અતિસારે ચ અતિસારમાં અતિસારમેં, નૃણાસ મનુષ્યોને
 મનુષ્યોનો, પ્રશસ્ત આ અસ્તિ મશસ્ત છે મહ વસ્તિ
 પ્રશસ્ત છે ॥ ૫૩-૫૫ ॥

53-55 Take the milk prepared with the decoction of one tola each of the grape group of drugs, white teak, mahwa, fragrant sticky mallow, indian sarsaparilla, sandal and jequirity and mixed with the paste of east indian globe thistle, wild bean liquorice and wheat flour, and with honey ghee, liquorice and oil, and the juice of chebulic myrobalan, white yam, sugarcane and gur; this administered as enema, is regarded as curative of pitta. This is recommended to patients suffering from burning in the epigastric umbilical and hypochondriac regions and head, or in burning in the internal organs, in dysuria and in conditions of cachexia, pectoral lesions, loss of semen and diarrhea of the pitta type.

કોષાતકારગ્ધદેવદાર-

શાજ્ઞેષ્ટમૂર્વાકુટજાર્કપાઠાઃ ।

પક્ત્વા કુલ્થાન્ન બૃહતી ચ તોયે

રસમ્ તસ્ય પ્રસૂતા દશ સ્યુ ॥૫૬॥

તાન્ સર્વપૈલામદનૈઃ સકુષ્ઠૈ-

રક્ષપ્રમાણૈઃ પ્રસૂતૈશ્ચ યુક્તાન્ ।

ફલાહ્વતૈલસ્ય સમાશિક્ષસ્ય

ક્ષારસ્ય તૈલસ્ય ચ સાર્વપસ્ય ॥૫૭॥

દધાન્નિરુહં કફરોગિણે જો

મન્દાગ્નયે ચાપ્યગ્નદ્વિપે ચ ।

કોષાતક- કોષાતકી કોષાતકી, બારગ્ધ- ગરમાળી
 અમલતાસ, દેવદાર- દેવદાર દેવદાર, શાજ્ઞેષ્ટ- ચણી
 રત્તી, મૂર્વા- મૂર્વા મૂર્વા, કુટજ- કુટા કુટા, અર્ક- આકુટા
 બાક, પાઠા પાઠા પાઠી કુલ્થાન્ન કળથી કુલથી,
 બૃહતીચ્ ચ અને ઊભી ભોરીંગળી ઔર વઢી કટેરી इनका,
 તોયે પાણીમાં પાણીમેં, પક્ત્વા પકાવીને કાચ કરકે,
 તણ રસમ્ તે ક્વાથલે સસ કાથકો, દશ પ્રસૂતાઃ દશ
 પ્રસૂત ૮૦ તોલા, સ્યુ. રાખવે રાખે, તાન્ તેને ફસકો,
 અક્ષપ્રમાણે અક્ષ અક્ષ જેટલાં એક એક તોલે, સકુષ્ઠઃ
 કુટ કૂટ, સર્વપ- સરસવ સરસો, ફલા- ઔલથી ફલાયતી,
 મદનૈ અને મીઠાના કુદકથી ઔર મૈનફલકે કલકસે,
 સમાશિક્ષસ્ય મધ મધુ, ફલાહ્વતૈલસ્ય મીઠાનુ તેલ
 મૈનફલકા તૈલ, ક્ષારસ્ય બવખાર ચવધાર, સાર્વપસ્ય
 અને સરસવનું ઔર સરસોકા, તૈલસ્ય ચ તેલ ઔલના
 તૈલ इनके, પ્રસૂતૈ ચ ૮-૮ તોલાથી ૮-૮ તોલેસે,
 યુક્તાન્ કૃત્વા યુક્ત કરી મિલાકર, જ. બાલુકાર વૈધે
 જાનનેવાલા વૈધ, કફરોગિણે કફરોગીને કફરોગી,
 મન્દાગ્નયે ચ અપિ મદાશિવાળાને મન્દાગ્નિવાલે, અગ્ન-
 દ્વિપે ચ અને ભોજનદેષીને ઔર મોજનમેં દ્રેષ
 રસનેવાલેકો, નિરુહમ્ નિરુહઅસ્તિ નિરુહવસ્તિ, દધાન્
 દેવી દેવે ॥ ૫૬-૫૭ ॥

૫૬. દેવદારશાજ્ઞેષ્ટમૂર્વા-દેવદારમૂર્વાશરડા (ક. જ. ડ.)

શાજ્ઞેષ્ટ-શરડા (ત)

શાજ્ઞેષ્ટમૂર્વા દૂર્વાચરડા (દ)

, શાજ્ઞેષ્ટમૂર્વા-મૂર્વાશરડા (ધ)

૫૭. ફલાહ્વતૈલસ્ય સમાશિક્ષસ્ય-શોદસ્ય તૈલસ્ય ફલાહ્વસ્ય (જ ક.

56 57½. Take 80 tolas of decoction prepared by boiling in water mountain ebony, purging cassia, deodar, black nightshade, trilobed virgin's bower, kurchi, mudar, Patha, horse-gram and indian nightshade. Add to these the paste of one tola each of rape-seed, cardamom, emetic nut and costus, and 8 tolas of each of the oil known as the emetic nut oil, honey, barley-alkali and rape-seed oil. This should be administered by the wise physician as evacuative enema to patients afflicted with disorders of kapha, weakness of the gastric fire and disgust for food.

पटोलपथ्यामरदारुमिर्दा

सपिप्पलीकैः कथिलैर्जलेऽग्नौ ॥५८॥

द्विपञ्चमूले त्रिफलां सविल्वाम्

फलानि गोमूत्रयुतः कषायः ।

कलिङ्गपाठाफलमुस्तकल्कः

ससैन्धवः क्षारयुतः सतैलः ॥५९॥

निरुहमुख्यः कफजान् विकारान्

सपाण्डुरोगालसकामदोषान् ।

हन्यात्तथा मारुतमूत्रसङ्गं

वस्तेरतथाऽऽटोपमथापि घोरम् ॥६०॥

अग्नौ अथवा अग्नि उपर अथवा अग्निपर जले
जलम्, सपिप्पलीकै पीपर पिप्पली, पटोल-
परवण परवल, पथ्या- ६२३ हरष, अमरदारुभिः वा
अने देवदार और देवदारु, कथिलै. ओओओ. इत्याथ
४री तेनापी अस्ति देवी इनका काथ करके इनसे वस्ति
देवे, द्विपञ्चमूले दशभूज दोनों पञ्चमूल, सविल्वाम्
भीली विल्व, त्रिफला त्रिफला त्रिफला, फलानि तथा
भी. ६०ने। तथा मैनफलका, गोमूत्रयुत. गोमूत्रम्।

५८. कथिलैर्जलेऽग्नौ कथिलैर्जले (क. छ. क.)

६०. मथापि घोरम् मीढ घोरम् (घ.)

गोमूत्रमें, कषाय डाढे ४२वो कषाय, ससैन्धवः सिंधावुल्लु
सैन्धव, क्षारयुत ७-१५० यवक्षार, सतैलः तथा तैल
तथा तैल, कलिङ्ग- अने ६२३५ और इन्द्रजा, पाठा- पाठा
पाठी, फठ- भी. ६० मैनफल, सुस्त- तेमन् भीम एवं
मोथा, कल्क ओओओ. ६६. नाभी निःसृज्यस्ति तैयार
४२वी इनका कल्क डालकर निरुहवस्ति तय्यार करे,
निरुहमुख्यः २॥ मुञ्च निःसृज्यस्ति यह श्रेष्ठ निरुह-
वस्ति, सपाण्डुरोग- पाण्डुरोग पाण्डुरोग, जलसक- अलसक
अलसक, कामदोषान् आमदोष आमरोग, कफजान्
कफजान् कफजन्य, विकारान् रोगो रोग, मारुतमूत्रसङ्गम्
वातरोग, भूतरोध वातरोग, मूत्ररोध, तथा वस्तेः तथा
अस्तिना तथा मूत्राद्यके घोरम् आटोपम् अथ ४२
आटोपने भयंकर आघातको, अथ अपि पञ्च मी,
हन्यात् ६०छे छे नष्ट करता है ॥५८-६०॥

58-60 Or administer as enema the decoction prepared in water of wild snake gourd chebulic myrobalan, deodar and long pepper, or the decoction of the two varieties of pentaradices, the three myrobalans, bael and emetic nuts and cow's urine. Add to this the paste of kurchi, Patha, emetic nut and nut grass. rock-salt and oil along with barley alkali. The evacuative enema with this solution is foremost in curing diseases of the kapha type of anemia, intestinal stasis and chyme disorders. It also cures stasis of flatus and urine and severe distension of the bladder.

रास्नामृतेरण्डविड-टापी-

सप्तच्छदोर्गार दुराहनिवैः ।

शस्पाकभूनिस्वन्दे कषाया-

निकासुर्गीदश पूलम् ॥६१॥

॥ १ ॥ ८

शस्पाक-अन्याक (ख)

॥ १ ॥ ८-१५ ॥ ८ ॥

प्रायन्तिकाशिग्रुफलत्रिकैश्च

कायः सपिण्डीतकतोयमूत्रः ।

यष्ट्याह्वकृष्णाफलनीशताह्वा-

रसाञ्जनश्वेतवचाविडङ्गैः ॥६२॥

कलिङ्गपाठाभुदसैन्धवैश्च

कल्कैः ससर्पिर्मधुतैलमिश्रः ।

अयं निरुहः क्रिमिकुष्ठमेह-

बध्नादराजीर्णकफातुरेभ्यः ॥६३॥

रूक्षौषधैरप्यपतर्पितेभ्यः

एतेषु रोगेष्वपि सत्सु दत्तः ।

निहत्य जातं ज्वलनं प्रदीप्य

विमिश्र्य रोगांश्च बलं करोति ॥६४॥

राज्ञा- सन्ध्या राज्ञा अमृता- भण्डा गिलोय, एरण्ड-
ओरडो एरण्ड, विडङ्ग- वावडिग वायविङ्ग, दार्दी-
दावी, सप्तचन्द- सातपल्लु सतिवन, रशीर-
वीरलुने वाणो खस, सुराह- देवदार देवदारु, निम्बै-
लीमडो नीमके छाल, जम्पाक- गरभादी, जमलतास,
भूनिम्ब- डरियातु चिरायता, पटोक- परवण परवल,
पाठा- पाडा पादी, तिक्का- डडु कटुकी, आशुपर्णी-
लिङ्गकनी मूषाकणी, दशमूल- दशमूल दशमूल, मुस्तै-
भुस्त मुस्त, प्रायन्तिका- प्रायमाण, त्रायमाण, निम्बु-
सरगवे सहज्ज, फलत्रिकै च अने त्रिङ्गल और
त्रिफला, काय ओओना कवाथमा इनके कायमें,
सपिण्डीतक-तोय-मूत्रः भीड़ने कवाथ तथा भोभूत्र
नाभवा मैनफलका काय तथा गोमूत्र डाले, यष्ट्याह्व-
तेभ्य नेडीमध एव मुलहठी, कृष्णा- पीपर पिप्पली,
फलनी- धुआ प्रियङ्गु, जताह्वा सुवा सोया, रसा-
ञ्जन- रसवन्ती रसोत, श्वेतवचा- सईद वज्र इवेत वच,
विडङ्गै वावडिग वायविङ्ग, कलिङ्ग- छन्दनव इन्द्रजौ,
पाठा- पाडा पादी, अश्वुद- मोथ मोथा, सैन्धवै च अने
सिंघालु ओओने और तैन्धव इनका कल्कै डडु पल्लु
नाभवे कल्क भी डाले, ससर्पि तथा धी घृत, मधु-
तैलमिश्रः मध अने तेल भेणवी निरुहयस्ति तैयार
करवी मधु और तैलसे मिश्रित निरुहयस्ति तैयार करे,
जयम् आ यह, निरुहः निरुहयस्ति निरुहयस्ति, क्रिमि-

क्रिमि क्रिमि, कुष्ठ- कुष्ठ कुष्ठ, मेह- प्रमेह प्रमेह, बध्ना-
बध्ना बध्ना बध्ना, बध्ना- बध्ना बध्ना, बध्ना- बध्ना बध्ना,
कफ आतुरेभ्यः अने डडुना रोगीओने आपनी ओध ओ
और कफरोगियोंको देनी चाहिए, रूक्षौषधे अने रूक्ष
औषधाथी और रूक्ष औषधोंके सेवनसे, अपतर्पितेभ्यः अपि
अपतर्पल्लु पाभेलाओने अपतर्पित हुएको, एतेषु आ
अथ ये, रोगेषु रोगो रोग, सत्सु अपि अथ होय
तो पल्लु हुए हों तो सी, दत्त आपवाभां आवेदी
निरुहयस्ति दी हुई निरुहयस्ति वातम् वायुने वायुका,
निहत्य हली नाश करके, ज्वलनम् प्रदीप्य अग्निने
प्रदीप्त करी अग्निको दीप्त करके, रोगान् च अने रोगोने
और रोगोंको, विमिश्र्य अली लध जीतकर, बलम् अण
बल, करोति आपे छे देती है ॥ ६१-६४ ॥

61-64. The evacuative enema should be prepared from the decoction of indian groundsel, guduch, castor, embelia, indian berberry, dita bark, cuseus grass, deodar, neem, purging cassia, chiretta, wild snakegourd, Patha, kurroa, kidney-leaved ipomea, deca-radices, nut grass, zalil, drumstick, the three myrobalans and mixed with the decoction of emetic nut and cow's urine along with the paste of liquorice, long pepper, bottle gourd, dill seeds, extract of indian berberry, white sweet flag, embelia, kurchi seeds, Patha and nut grass, adding rock salt, ghee, honey, and oil This enema is administered in helminthiasis, dermatosis, urinary disorders, inguinal swelling, abdominal disease, indigestion and in diseases due to kapha. In patients suffering from the above diseases, even if they are in a condition of depletion as a result of un-unctuous medications, this enema removes the morbidity of vata,

promotes the gastric fire, subdues the diseases and increases the patient's vitality.

पुनर्नवरण्डवृषाश्ममेद-

वृश्नीरभूतीकयलापलाशाः ।

द्विपञ्चमूलं च पलांशिकानि

क्षुण्णानि धौतानि फलानि चाष्टौ ॥६५॥

विलयं यवान् कोलकुलत्थधान्य-

फलानि चैव प्रसृतोन्मितानि ।

पयोजलद्यादकयच्छतं तव

क्षीरावशेषं सितवस्त्रपूतम् ॥६६॥

यवाशताह्वामरदारुकुष्ठ-

यष्ट्याह्वसिद्धार्थकपिप्पलीनाम् ।

कल्कैर्यधान्या भदनेष्ट्यं युक्तं

नात्युष्णशीतं गुडसैन्धवाक्तम् ॥६७॥

क्षौद्रस्य तैलस्य च सर्पिषश्च

तथैव युक्तं प्रसृतैस्त्रिभिश्च ।

दद्यान्निरुह विधिना विधिहः

स सर्वसंसर्गकृताभयघ्नः ॥६८॥

पलांशिकानि ओष्ठ ओष्ठ पल एक एक पल, पुनर्नवा-
साटोडी गदहपुरना, एरण्ड- ओरंडो एरण्डमूल, वृष-
अरंडसी अरुसा, अश्ममेद पाषाणभेद पाषाणमेद,
वृश्नीर- धौली साटोडी श्वेत पुनर्नवा, भूतीक अजमे
अजवायन, बला- अला बला, पलाशा- आभरे डाक
द्विपञ्चमूलम् च अने दशभूण और दोनों पञ्चमूल,
धौतानि धौधने धोकर, क्षुण्णानि आंशने और कूटकर,

सष्टौ फलानि आठ भीठण आठ मैनफल, प्रसृतोन्मितानि
ओष्ठ ओष्ठ प्रसृत ८-८ तोले, विलय- भीदी बिल्वफल,
यवान् ७६ जौ, कोल ओर नेर, कुलत्थ- ४७थी कुलमी,
धान्य- धाला धनिया, फलानि च एव अने भीठण
ओओने और मैनफल इत्यादि, पय- दूध दूध, जल- ७६
लले, आदकयष्ट्यं ओ आदकयष्ट्यं ५१२ तोलेमें, शृतम्
पक्षावी काय करे, क्षीरावशेषम् दूध आंशनी रहे त्यारे
दूधमात्र शेष रह जाय तब, सितवस्त्रपूतम् श्वेत पत्रभी
गाणी श्वेतवस्त्रसे छानकर, बचा ७७ वच, शताह्वा- सुवा
सोया, अमरदारु- देवदारु देवदारु, कुष्ठ- ४८ कूठ, यष्ट्याह्व-
गेठीभूष मुलदही, सिद्धार्थक- सरसप सरसों, पिप्पलीनाम्
पीपर पिप्पली, यवान्या अजमे अजवायन, मदवैः च
अने भीठणना और मैनफलके, कल्कै- ४८४थी कल्कसे,
युक्तम् युक्त करवे मिलावे, गुडसैन्धवाक्तम् पक्षी ओण
तथा सिंहालु पक्षु नाभवा पीछे गुडसैन्धव मिलावे,
तथा एव अने और क्षौद्रस्य भूष मधु, तैलस्य तैल
तैल, च सर्पिषः तथा धी तथा वी, त्रिभिः प्रसृतैः च
पक्षु प्रसृतथी २४ तोलेसे, युक्तम् युक्त करी मिलावे,
तद् ते वह, नात्युष्णशीतम् अहु गन्ध पक्षु नहि अने
अहु ठंडी पक्षु नहि ओवी न बहुत गरम न बहुत
शीतल, निरुहम् निरुहवस्ति निरुहवस्ति, विधिहः
विधिने अलुनाग वैद्य विधिसो जाननेकला वैद्य, विधिना
विधिपूर्वक विधिपूर्वक, दद्यात् आपवी देवे सः सर्व-
ते अधा यह निरुहवस्ति सब, संसर्गकृत- संसर्गथी
भयैला संसर्गजन्य, आमयघ्न रोगोने नाश करे छे
रोगोंको नष्ट करनी है ॥ ६५-६८ ॥

65-68 Take four tolas each of hog's
weed, castor, vasaka, indian rock
foil, white hog weed, bishop's weed,
heart-leaved sida, Palas, the two
varieties of penta-radices, eight fruits
of the emetic nut well crushed and
washed, and eight tolas each of
the bael, barley and the fruits of
juzube, horse-gram and coriander, and
512 tolas of milk and water; then add
ghee. It should be boiled till only the

६५ वृश्नीरभूतीकयलापलाशा - वृश्नीरभूतीकयलापलाशा (५)

६६ द्विपञ्चमूलं च-द्विपञ्चमूलानि (५)

६७ फलानि-पलानि (५)

६८ पयोजलद्यादकयच्छतं-पयोजलद्यादकयोः शृतम्
(ख ग घ ङ)

६९ यवाशताह्वामरदारुकुष्ठ-यवाशताह्वामरदारुकुष्ठम् (५)

७० कुष्ठ विलय (५ फ)

७१ पक्षुसैन्धव-पक्षुसैन्धवेन (क. ख. घ. ङ)

७२ पक्षुसैन्धव-पक्षुसैन्धवेन (५)

milk remains, and strained through a white cloth it should be mixed with the paste of sweet flag, dill seeds, deodar, costus, liquorice, rape, long pepper, bishop's weed and emetic nut and with gur, rock salt and 24 tolas of honey, oil and ghee mixed together. This, in a lukewarm condition, should be administered as evacuative enema in due manner by the expert. It is curative of all diseases born of continued discordances of the humors.

दोषापेक्षिणी निरुहकल्पना—

स्निग्धोष्ण एकः पक्वे सप्तांशो

द्वौ स्वादुशीतौ पयसा च पित्ते ।

त्रयः समूत्राः कटुकोष्णतीक्ष्णाः

कफे निरुहा न परं विधेयाः ॥६९॥

पक्वे वायुर्मा वायुमें, सप्तांशः मांसरससहित मांसरससहित, स्निग्धोष्ण. स्निग्ध तथा उष्ण स्निग्ध तथा उष्ण, एक. ओष्ठ निरुहभस्ति एक निरुहवस्ति, पित्ते पित्तर्मा पित्तमें, पयसा दूधनी साधे दूधमिश्रित, स्वादुशीतौ मधुर तथा शीतल मधुर तथा शीतल, द्वौ ये निरुहभस्तिओ दो निरुहवस्तिओ. कफे अने कृष्ण और कफमें, समूत्रा. गोमूत्रसहित गोमूत्रमिली, कटुक-उटु कटु, उष्ण-उष्ण उष्ण, तीक्ष्णा तथा तीक्ष्ण तथा तीक्ष्ण, त्रयः निरुहाः त्रय निरुहभस्तिओ आपवी ओष्ठओ तीन निरुहवस्तिओ देनी चाहिए, परम् ओष्ठी अधिक निरुहभस्तिओ इनसे अधिक निरुह वस्तिओ, न विधेयाः आपवी नहि ओष्ठओ नही देनी चाहिए ॥ ६९ ॥

69. One evacuative enema which is unctuous and warm and mixed with meat-juice is to be given in conditions of vata. Two evacuative enemata which are sweet and cold and mixed

with milk are to be given in conditions of pitta and three evacuative enemata that are pungent, hot, and acute and mixed with cow's urine are to be given in conditions of kapha. Not more than these specified evacuative enemata are to be given.

विरुहे प्रतिभोजनम्—

रस्नेन वाते प्रतिभोजनं स्यात्

क्षीरेण पित्ते तु कफे च यूषैः ।

तथाऽनुवास्तेषु च विट्त्वैलं

स्याजीवनीयं फलसाधितं च ॥७०॥

वाते वातर्मा वायुमें, रस्नेन मांसरसनी साधे मांसरसके साथ, पित्ते तु पित्तर्मा पित्तमें, क्षीरेण दूधनी साधे दूधके साथ, कफे च अने कृष्ण और कफमें, यूषैः यूषानी साधे यूषके साथ, प्रतिभोजनम् निरुह-भस्ति आपवी पश्रीनु ओष्ठन निरुहवस्तिदानके पश्चात् भोजन, स्यात् उरु कफे, तथा ते प्रभाणे इसी प्रकार, अनुवास्तेषु च अनुवास्तेषु पुत्रुषोर्मा अनुवास्तेषु योग्य पुरुषोंमें, विट्त्वैलं वात वगेरेर्मा अनुष्ठे ओष्ठनीनु नेल विट्त्वैलं, जीवनीयम् श्रवणीय गल्लनु तेन जीवनीयगणसे साधित तैल, फलसाधितम् च अने भीठणनु तेन और मैनफलसे सिद्ध तैल, स्यात् प्रयोगेषु प्रयुक्त करना चाहिए ॥ ७० ॥

70 In conditions of vata, the next meal should be taken mixed with meat-juice, in pitta, it should be taken mixed with milk, and in kapha it should be taken mixed with soups. Similarly, in conditions demanding unctuous enemata the bael oil the oil, prepared with life-promoter group of drugs and

७०. यूषे-यू क ।

॥ इति प्रतिभोजनम्—

नञ् ओष्ठ ।

इत्यधिक पाठः (क द) पुस्तकयोः ।

oil prepared with the emetic nut are to be given respectively, in conditions of vata, pitta and kapha.

અધ્યાયોક્તવિષયાઃ—

इतीदमुक्तं निखिलं यथाव-

वृत्तिप्रदानस्य विधानमग्र्यम् ।

योऽधीत्य विद्वानिह वस्तिकर्म

કરોતિ લોકે લભતે સ સિદ્ધિમ્ ॥૭૧॥

इति आ प्रभाषे आ इस प्रकार यह, वस्तिप्रदानस्य अस्ति देवानी वस्ति देवेष्टी, अग्र्यम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, निखिलम् स पूर्णं सम्पूर्णं, विधानम् विधि विधि, यथावत् सत्य स्वरूपम् सम्यक् रूपम् उक्तं कही છે કહી છે, યઃ વિદ્વાન્ એ વિદ્વાન્ જો વિદ્વાન્, અધીત્ય તે બાણીને ઇસકો પઢકર, હાલ લોકે આ લોકમાં ઇસ લોકમાં, વસ્તિકર્મ અસ્તિકર્મ વસ્તિકર્મ, કરોતિ કરે છે કરતા છે, સઃ તે વહ, સિદ્ધિમ્ સિદ્ધિને સફલતાકો, લભતે મેળવે છે પ્રાપ્ત કરતા છે ॥ ૭૧ ॥

71. Thus, the best method of administering the enema-treatment has been fully and properly expounded here. The wise man who learning this, administers the enema-treatment, achieves complete success in his treatment

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने वस्तिसूत्रीय-
सिद्धिर्नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे રથેલા અગ્નિવેશકે વનાયે, ચરકપ્રતિસંસ્કૃતે
તન્ત્રે અને ચરકથી પતિસંસ્કૃત પામેળા આ
શાસ્ત્રમાં જોઈ ચરકને દ્વારા પ્રાપ્ત ઇસ શાસ્ત્રને,
અપ્રાપ્ત અપ્રાપ્ત, દૃઢબલસંપૂર્ણ અને દૃઢબલે
પૂરા કરેલા જોઈ દૃઢબલ સંપૂર્ણ કિયે ગયે, સિદ્ધિસ્થાને
સિદ્ધિસ્થાન વિષે સિદ્ધિસ્થાનમાં, વસ્તિસૂત્રીયસિદ્ધિ 'અસ્તિ
સૂત્રીયસિદ્ધિ' 'વસ્તિસૂત્રીયસિદ્ધિ', નામ નામનો નાનકા,

તૃતીય. ત્રીજો તોત્રા, અધ્યાયઃ અધ્યાય સંપૂર્ણ થયે
અધ્યાય સમાપ્ત હુઆ ॥ ૩ ॥

3. Thus, in the Section on Success in Treatment, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the third chapter entitled 'Success in Treatment through the Principles of the Enema Procedure' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

चतुर्थोऽध्यायः ।

ચોથો અધ્યાય અધ્યાય ચૌથા

Chapter IV

स्नेहवस्तिव्यापत्तिद्वयુपक्रमः—

अथातः स्नेहव्यापत्तिर्द्वि व्याख्यास्यामः॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

અથ અતઃ હવે અહીંથી અન આગે, સ્નેહવ્યાપ-
ત્તિદ્વિમ્ 'સ્નેહવ્યાપત્તિદ્વિ' નામના અધ્યાયનું સ્નેહ-
વ્યાપત્તિદ્વિ નામકે અધ્યાયકા, વ્યાખ્યાસ્યામ. વ્યાખ્યાન
કરશું વ્યાખ્યાન કરીએ ॥ ૧ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयेने,
इति ह आ विषयमा नीये प्रभाषे न इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह स कहेंगे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled "Success in Treatment of the Complications arising from the Unctuous Enema"

2. Thus declared the worshipful Atreya

૧. સ્નેહવ્યાપત્તિદ્વિ-સ્નેહવ્યાપત્તિ સિદ્ધિ (૫ ૫. ૬.)

स्नेहवस्तीन्निबोधेमान् वातपित्तकफापहान् ।
मिथ्याप्रणिहितानां च व्यापदः सचिकित्सिताः ॥३॥

इमान् आ इन, वात-पित्त-वात, पित्त वात, पित्त, कफ-क्षेपहान् तथा क्षेपेना नाश करनेपर तथा कफकी नाशक, स्नेहवस्तीन् स्नेहवस्तिओने स्नेहवस्तिओको, मिथ्या-अने मिथ्या और मिथ्या, प्रणिहितानाम् प्रणिहितोने स्नेहवस्तिओने यथा प्रयुक्त की गई स्नेह-वस्तिओसे होनेवाले, व्यापदः रोगोने रोगोंको, स-चिकित्सिताः चिकित्सासहित चिकित्साके साथ, निबोध साधने। सुनो ॥ ३ ॥

3. Listen now to the exposition of the unctuous enemata which are curative of vata, pitta and kapha, and of the complications arising from wrongful administration of these and the treatment of such complications

कतिपयेऽनुवासनस्नेहयोगाः —

दशमूलं बलां रास्त्रामश्वगन्धां पुनर्नवाम् ।
गुडुच्येरण्डभूतीकमार्गीवृषकरोहिषम् ॥४॥
शतावरीं सहचरं काकनासाम् पलांशिकम् ।
यवमाषातसीकोलकुलत्थान् प्रस्तोन्मितान् ॥५॥
चतुर्द्रोणेऽम्भश्च पक्त्वा द्रोणशेषेण तेन च ।
तैलादिक समक्षीरं जीवनीयैः पलोन्मितैः ॥६॥
अनुवासनमेतद्धि सर्ववातविकारानुत् ।
आनूपानां वसा तद्वज्जीवनीयोपसाधिता ॥७॥

पलांशिकम् ओं ओं पल ४-४ तोले, दशमूलम् दशमूल दशमूल, बलाम् भला बला, रास्त्राम् रास्त्रा रास्त्रा, अश्वगन्धाम् आसेऽ अश्वगन्ध, पुनर्नवाम् साठोडी गदहपुरना, गुडुची-गुणो गिलोय, एरण्ड-ओरडो, एरण्डमूल, भूतीक-अजमे अजवायन, मार्गी-आरगी, मार्गी, वृषक-अरुसी अरुसा, रोहिषम् रोहिष रोहिषवास, शतावरीम् शतावरी शतावर,

३ निबोधेमान्-पठ्यन्मि (न ग द फ)

५ पलांशिकम्-पलोन्मितै (प)

६. नैनाह ॥ अमक्षीर-पक्वतैलादिक, पेचैः (व)

७. पक्वतैलादिक क्षीरे (व)

सहचरम् आसभानी क्षेपेना क्षेपेनाशेजियो नील पुष्पवाली कटसरैया, काकनासाम् तथा क्षेपेनाशेजियो तथा शींगरोटी, प्रस्त-उन्मितान् अने ओं ओं प्रस्त ८-८ तोले, यव-जौ, माष-अउड उडद, अतसी-अणसी अलसी, कोल-ओर अने बेर, कुलत्थान् तथा कुलथी ओओने तथा कुलथी इनको, अम्भसः चतुर्द्रोणे आर द्रोण पाण्डिमा ४०९६ तोले पानीमें, पक्त्वा पकावी पकाकर, द्रोणशेषेण ओं द्रोण आडी रहे तयारे १०२४ तोले रहने पर, तेन च तेनी साथे इनके साथ, पलोन्मितैः ओं ओं पल ४-४ तोले, जीवनीयैः जीवनीय गणकी द्रव्योंका कलक मिलाकर, समक्षीरम् ओं आठे दूध २५६ तोले दूध, तैलादिकम् तथा ओं आठे तेल सिद्ध करने तथा २५६ तोले तेल सिद्ध करे, एतत् आ यह, अनुवासनम् अनुवासन अनुवासन, सर्ववात-सर्व प्रकारका वातना सब प्रकारके वातके, विकारानुत् विकारोने दूर करनेपर छे रोगोंको शान्त करनेवाला है, जीवनीय-जीवनीय गणकी जीवनीय गणसे उपसाधिता साधित सिद्ध की हुई, आनूपानाम् आनूप जीवनीय आनूप प्राणियोंकी, वसा वसा वसा भी, तद्वत् तेज प्रमाणे सर्व वातविकारोने दूर करनेपर छे इसी प्रकार सब वातविकारोंको दूर करनेवाली है ॥ ४-७ ॥

4-7. Take four tolas each of decaradices, heart-leaved sida, indian groundsel, winter cherry, hog's weed, guduch, castor bishop's weed, beetle killer, vasaka, ginger grass, climbing asparagus, crested purple nail dye, small stinking swallow wort and eight tolas each of barley, black gram, linseed jujube, and horsegram, and decoct in 4096 tolas of water till reduced to 1024 tolas; this should be mixed and cooked with 256 tolas of oil and an equal quantity of milk along with the paste of 4 tolas of each.

of life-promoter group of drugs. This preparation of oil, used as unctuous enema, cures all disorders of vata. Similarly the fat of wet-land creatures prepared with the paste of life-promoter group of drugs may be used.

शताह्वयवविव्वास्त्रैः सिद्धं तैलं समीरणे ।
सैन्धवेनास्त्रितमेन तप्तं वानिलनुद्धतम् ॥ ८ ॥

शताह्व- सुवा सोया, यव- ज्व जी, विव्व-
भीषुं बेल, अस्त्रै- अने अम्ल द्रव्येथी और अम्ल
द्रव्येसि, सिद्धम् सिद्ध करेवा सिद्ध किये हुए, तैलम्
तेलने। तैलका, समीरणे वायुरोषभा प्रयोग करदे-
ने। अथै वायुरोषमें प्रयोग करना चाहिए, अस्त्रितमेन
अग्निभा गरम करेवा अग्निसे तप्त। सैन्धवेन सिद्धा-
लूथी सेन्धानमकमे, तप्तम् तपायेषु गरम किया हुआ,
वृत्तम् च घी पक्षु घी भी, वानिलनुद्ध अनुवासनद्वारा
वायुरोगने दूर करनेपर छे अनुवासनद्वारा वायुरोगका
नाशक है ॥ ८ ॥

8. The oil, prepared with dill seeds, barley, bael and sour articles, is beneficial in vata, and the ghee heated by the warmth of roasted rocksalt is also curative of vata

जीवन्ती मदनं मेदां श्रावणीं मधुकं वलाम् ।
शताह्वर्षभकौ कृष्णां काकनासां शतावरीम् ॥ ९ ॥
खगुप्तां क्षीरकाकोलीं कर्कटाख्यां शटीं वचाम् ।
पिष्टा तैलं घृतं क्षीरे स्वाधयेत्तच्चतुर्गुणे ॥ १० ॥
बृंहणं वातपित्तघ्नं बलशुक्राग्निवर्धनम् ।
मूत्ररेतोरजोदोषान् हरेत्तदनुवासनम् ॥ ११ ॥

जीवन्तीम् देडी जीवन्ती, मदनम् भीष्म मैतफल,
मेदाम् मेदा मेदा, श्रावणीम् श्रावणी श्रावणी, मधुकम्
मेठीमधु मुलहठी, बलाम् बला बला, शताह्व- सुवा
सोया, कृष्णभकौ कृष्णभक कृष्णभक, कृष्णाम् भीष्म
पिप्पली, काकनासाम् डौवादेडी शींगरीटी, शतावरीम्
शतावरी शतावरी, खगुप्ताम् डौवथ केवांच, क्षीर-
काकोलीम् क्षीरकाकोली क्षीरकाकोली, कर्कटाख्याम्
काकडाशी गी काकडासिंगी, शटीम् शटी शटी, वचाम्
अने वज्र ऐथोने। और वचा इनका, पिष्टा उरु
नाथी कल्क डालकर, तैलम् घृतम् तैल तथा घी
तैल तथा घी, तच्चतुर्गुणे तेनाथी आर गल्ला इनसे
चार गुने, क्षीरे दूधभा दूधमें, स्वाधयेत् सिद्ध करने
सिद्ध करे, तद् ते यह, अनुवासनम् अनुवासन
अनुवासन, बृंहणम् बृंहण बृंहण, वातपित्तघ्नम् वात, तथा
पित्तने। नाश करनेपर वात तथा पित्तका नाशक, बल- बल
बल, शुक्र- शुक्र शुक्र, अग्निवर्धनम् अग्नि और अग्नि
वर्धनपर छे और अग्निको बढ़ानेवाला है, मूत्र- तथा
मूत्र मूत्र, रेतः- वीर्य शुक्र, रजोदोषान् तेन
रेतना दोषने एव रजोदोषको, हरेत् नष्ट करे छे
नष्ट करता है ॥ ९-११ ॥

911 The dyad of oil-cum-ghee may be prepared by cooking it with four times the quantity of milk along with the paste of cork swallow wort, emetic nut, Meda, east indian globe thistle, liquorice, heart-leaved sida, dill seeds, Rishabhaka, long pepper, stinking swallow wort, climbing asparagus, Sugupta Kshirakakoli, cucumber, zedoary and sweet flag. This is roborant, curative of vata-cum-pitta, and is curative of urinary, seminal and menstrual disorders

लाभनमन्दनाद्यैश्च पिष्टैः क्षीरवतुर्गुणम् ।
तैलपादं घृतं सिद्धं पित्तघ्नमनुवासनम् ॥ १२ ॥

१२ तैलपाद-तैलपाद (ध)

८ तप्त-वर्णन (च ध)

९ शुक्राग्नि-वर्णाग्नि (ग)

, मूत्ररेतोरजोदोषान्-पुण्य रेतोरजोदोषान् (च ध. क)

, अनुवासनम्-अनुवासान् (क)

તૈલપાદમ્ યોથા ભાગના તેલ સાથે ચતુર્થાંશ તૈલસહિત, ક્ષીરચતુર્ગુણમ્ ચારગણા દૂધમાં ચારગુણે દૂધમાં, કામતઃ ગેટલાં મળી શકે તેટલાં જિતને જ્ઞાત હોં તત્તને, પિષ્ટૈઃ ચન્દનાદ્યૈઃ ચ ચન્દનાદિકના ક્ષેપ્તથી ચન્દનાદિકે કલ્કસે, સિદ્ધમ્ સિદ્ધ કરેલ સિદ્ધ કિયે હુણ, ઘૃતમ્ ધીનું ઘૃતકા, અનુવાસનમ્ અનુવાસન અનુવાસન. પિત્તઘ્નમ્ પિત્તનાશક છે પિત્તનાશક છે ॥ ૧૨ ॥

12. The dyad of ghee and oil, containing til oil of one fourth quantity should be prepared in four times the quantity of milk with the paste of the drugs of the sandal group in whatever quantity available. This preparation, given as an unctuous enema, is curative of pitta.

સૈન્ધવં મદનં કુણ્ડં શતાહ્વાં નિચુલ વચામ્ ।
હીવેરં મધુકં ભાર્ગીં દેવદારુ સકટ્ફલમ્ ॥૧૩॥
નાગરં પુષ્કરં મેદાં ચવિકાં ચિત્રકં શટીમ્ ।
વિહંગાતિવિષે શ્યામાં હરેણુ નીલિનીં સ્થિરામ્ ૧૪
ચિત્વાજમોદે કૃષ્ણાં ચ દન્તીં રાસ્નાં ચ પેષયેત્ ।
સાધ્યમેરણ્ડજં તૈલં તૈલં વા કફરોગનુત્ ॥૧૫॥
પ્રાણોદાવર્તગુલ્માર્શઃ પ્લીહમેહાલ્વમારુતાન્ ।
આનાહમશ્મરીં ચૈવ હન્યાત્તદનુવાસનાત્ ॥૧૬॥

સૈન્ધવમ્ સિન્ધાવૃક્ષ સૈન્ધવ, મદનમ્ મીઠળ મૈત્ર-
ફલ, કુણ્ડમ્ કંઠ કૂઠ, શતાહ્વામ્ સુગા સોયા, નિચુલમ્
અમુક્ષુણ સમુદ્રફલ, વચામ્ વજ્ર વચા, હીવેરમ્
શુભ્રધી વાળો સુગન્ધવાલા, મધુકમ્ ગેઠીમધુ મુલ-
હટી, ભાર્ગીમ્ ભારંગી મારંગી, સકટ્ફલમ્ કાચફળ
કાચફળ, દેવદારુ દેવદાર દેવદાર, નાગરમ્ નાગ સોઠ,
પુષ્કરમ્ પોખરમૂળ પોહકરમૂળ, મેદામ્ મેદા મેદા,
ચવિકામ્ અવક ચમ્પ, ચિત્રકમ્ ચિત્રક ચિત્રક, શટીમ્

શટી શટી, વિહંગ- વાનડિંગ વાયવિંગ, અતિવિષે
અતિવિષની કળી અતીસ, શ્યામામ્ કાળુ નસોતર
શ્યામા, હરેણુમ્ રેણુકળીય રેણુકા, નીલિનીમ્ નીલિની
નીલિની, સ્થિરામ્ શાલચણુ સરીવન, ચિત્ત- ખીલી
વેલ, અજમોદે ખોડી અજમોદ અજમોદ, કૃષ્ણામ્ ચ
ખીપર વિષ્ણલી, દન્તીમ્ દન્તીમૂળ દન્તી, રાસ્નામ્ ચ
અને રાસ્ના એએનેા જોર વાયસુરફે ફનકા, પેષયેત્
કેકે કરવેા કલ્ક કરે, એરણ્ડજમ્ તૈલમ્ તે કેકેથી
એરણ્ડુ તેલ उस कल्कसे एरण्ड तैल तैलम् वा
કે તલનું તેલ અથવા તિલતૈલ, સાધ્યમ્ સિદ્ધ કરવું સિદ્ધ
કરે, તથા તે વહ, કફરોગનુત્ કફરોગ દૂર કરનાર છે
કફરોગનાશક છે, અનુવાસનામ્ અને અનુવાસનદારા જોર
અનુવાસદારા, વ્રજ- બ્રજ વ્રજ, ઉદાવર્ત- ઉદાવર્ત
ઉદાવર્ત, ગુલ્મ ગુલ્મ ગુલ્મ, અર્શઃ અર્શ અર્શ, પ્લીહ-
પ્લીહા પ્લીહા, મેહ- પ્રમેહ પ્રમેહ, આલ્વમારુતાન્
આલ્વમારુત આલ્વમારુત, આનાહમ્ આનાહ આનાહ,
અશ્મરીમ્ ચ એવ તથા અશ્મરીમો તથા અશ્મરીમો,
હન્યાત્ નાશ કરે છે નષ્ટ કરતા છે ॥૧૩-૧૬॥

13-16. Make into paste rock salt, emetic nut, costus, dill seeds hijjal tree, sweet flag fragrant sticky mallow liquorice, beetle killer, deodar box myrtle, ginger, orris root, Meda long pepper, white flowered leadwort, zedoary, embelia, indian atees, black turpeth, pea, indigo, ticktrefoil, bael, celery, long pepper, red physic nut and indian groundsel. Either castor oil or til oil prepared with this paste, is curative of disorders of kapha Given as unctuous enema, it cures inguinal swelling, misperistalsis gulma, piles, splenic disorders, rheumatic conditions, constipation and calculus

મદનૈર્વાસ્મલસંયુકૈર્વિહવાચેન ગણેન વા ।
તૈલં કફહરૈર્વાપિ કફઘ્નં કલ્પયેદ્ભિવક્ ॥૧૭॥

૧૩. જગાજ-જગાજ (ક ડ ત ષ)

૧૫. પેષયેત્ તરણમૈ (વ.)

मिश्र वैद्य वैद्य, अम्लसंयुक्तः अम्ल द्रव्येऽथी युक्त अम्ल द्रव्येऽथी युक्त, मदनेः वा भीष्मना उद्धृथी मैनफलके कल्कसे, बिस्वाद्येन उ पिप्पलादि वा विल्वदि, मणेन वा गण्डुना उद्धृथी गणके कल्कसे, कफहरै वा अपि अथवा उद्धृथी औषधेना उद्धृथी अपवा कफनाशक औषधियोंके कल्कसे, कफघ्नम् उद्धृथी कफहर, तैलम् तैल तैल, कल्पयेत् तैयार करवु ओष्ठै सिद्ध करे ॥ १७ ॥

7 The physician should prepare an oil curative of kapha by cooking it with the paste of emetic nut and sour article or with the paste of the bael group of drugs or with the paste of the drugs curative of kapha

विडङ्गैरण्डरजनीपटोलत्रिफलामृताः ।

जातीप्रवालविर्गुण्डीदशमूलाखुपर्णिकाः ॥१८॥

निम्बपाठासहचरशम्पाककरवीरकाः ।

एषां काथेन विपचेत्तैलमेभिश्च कल्कितैः ॥१९॥

फलविल्वत्रिवृत्कृष्णाराम्नाभूनिम्बदारुभिः ।

सप्तपर्णवचोशीरदार्वीकुष्ठकलिङ्गकैः ॥२०॥

लतागौरीशताह्वाशिशटीचोरकपौष्करैः ।

तत् कुष्ठानि किमीन् सेहानर्शासि ग्रहणीगदम् ॥२१॥

ह्रिवतां विषमाश्लित्वं मलं दोषत्रयं तथा ।

प्रयुक्तं प्रणुदत्याशु पानाभ्यङ्गानुवासनैः ॥२२॥

विडङ्ग- वाण्डिग वायविडङ्ग, एरण्ड- औरडभूण एरण्ड, रजनी- उण्डर हल्दी, पटोल परवण परवल, त्रिफला- त्रिफला त्रिफला, अमृताः गण्डु गिलोय, जातीप्रवाल- यमेदीना पत्राङ्कुर चमेलीके पत्राङ्कुर, निर्गुण्डी- नगोड संभाल, दशमूल- दशमूल दशमूल, आखुपर्णिकाः उद्धृथनी मूषाकर्णी, निम्ब- दीभडी नीगकी छाल, पाठा- पाठा पादी, सहचर- आसमानि

इलने उट्टाशेणियो नीक पुष्पवाली कटसरैया, शम्पाक- भरभागी अमकतास, करवीरकाः अने उरेक्षु और कनेर, एषाम् ओओना इनके, काथेन उद्यथी काथमें, एभि अने आ औषधियोंना अर्थात् और इन औषधियोंके अर्थात्, फल- भीष्म मैनफल, बिस्व- भीष्मी बेक, त्रिवृत्- नसीतर निसोत, कृष्णा- पीपर पिप्पली, रास्ता- रास्ता वायसुरई, भूनिम्ब- उगियातुं चिरायता, दारुभि देवदार देवदार सप्तवर्ण- सातवर्ष सतिवन, वच- वच वच, उशीर- वीरक्षुने वाणी खस, दार्वी- दारुहल्दी, कुष्ठ- कुष्ठ कूठ, कलिङ्गकै- धन्धव इन्द्रजौ, लता- भूठ मजीठ, गौरी- उण्डर हल्दी, शताह्वा- सुवा योगा, अग्नि- शिरो चित्रक, शटी- उषर उद्यथी शटी, चोरक- शेरक चोरक, पौष्करै- च पोषरभूण ओओना पोहरमूल इनके, कल्कितैः उद्धृथी कल्कसे, तैलम् तैल तैल, पचेत् पडावु सिद्ध करे, पान- पान पान, अभ्यङ्ग- अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, अनुवासनैः अने अनुवासनमा और अनुवासनमें, प्रयुक्तम् प्रयोगवाथी प्रयोग करनेसे, तत् ते वह, कुष्ठानि कुष्ठ कुष्ठ, किमीन् किमी क्मिरोग, सेहान् प्रमेह प्रमेह, अर्शासि अर्श अर्श, ग्रहणीगदम् ग्रहणीरोग ग्रहणीरोग ह्रिवताम् नपु सक्ता ह्रिवता, विषमाश्लित्वम् विषमाश्लि विषमाश्लि, मलम् मल मल, तथा दोषत्रयम् तथा त्रये दोषेने तथा तीनों दोषोंको, आशु जल्दी शीघ्र, प्रणुदति दूर करे छे नष्ट करता है ॥ १८-२२ ॥

1822. An oil may be prepared in the decoction of embelia, castor turmeric, wild snake gourd, the three myrobalans guduch, sprouts of spanish jasmine, chaste tree, deca-radices, ipomea, neem, Patha crested purple nail dye, purging cassia and indian oleander along with the paste of emetic nut, bael, turpeth, long pepper, indian groundsel, chiretta, deodar, dita bark, sweet flag, cuscus grass, indian berberry, costus, kurchi

१८ रजनी-भूतीक (ग)

१९ करवीरका.-करवीरकम् (घ)

२० लतागौरी-लतावाष्टि (क, झ ङ त द ध ण)

, चोरक-सौराष्ट्रा (च फ)

२२ ह्रिवता-ह्रिवत् (घ)

seeds, indian madder, turmeric, dill seeds, white flowered leadwort, zedoary, angelica and orris root. This, administered as potion, inunction and unctuous enema, is a speedy cure for dermatosis, helminthiasis, urinary disorders, piles, assimilation disorders, impotency irregular condition of the gastric fire, excess of morbid matter, as well as the morbidity of the three humors.

વ્યાધિવ્યાયામકર્માધ્વક્ષીણાવલનિરોજસામ્ ।
ક્ષીણશુક્રસ્ય આતીવ ક્ષેદ્વસ્તિર્વલપ્રદઃ ॥૨૩॥
પાદજહ્વોરુપૃષ્ઠાંશકટીનાં સ્થિરતાં પરામ્ ।
જનયેદ્વપ્રજાનાં ચ પ્રજાં સ્ત્રીણાં તથા નૃણામ્ ॥૨૪॥

વ્યાધિ- રોગ, વ્યાયામ- વ્યાયામ, વ્યાયામ, કર્માધ્વક્ષીણ- કામ અને મુસાફરીથી ક્ષીણ કર્મ તથા મુસાફરીકે કારણ ક્ષીણ, અવલ- નિર્બલ નિર્બલ, નિરોજસામ્ એજસરહિત બોજરહિત, ક્ષીણશુક્રસ્ય ચ તથા ક્ષીણવીર્ય પુરુષોને તથા ક્ષીણવીર્ય પુરુષોનો સ્નેહસ્તિ રનેહસ્તિ સ્નેહસ્તિ અતીવ વલપ્રદઃ અતિશય બલ દેનારી છે અતિવલપ્રદ છે, પાદ- પગ પેર, જહ્વા- બંધા જહ્વા, કટુ-ઉરુ કટુ, પૃષ્ઠ- પીઠ પીઠ, અસ-બળા અસ, કટીનામ્ તથા કેડમાં તથા કટીમાં, પરામ્ પરમ અતિશય, સ્થિરતામ્ સ્થિરતા આપે છે સ્થિરતા દેતી છે, અપ્રજાનામ્ અને પ્રબરહિત ઔર નિ સન્તાન, સ્ત્રીણામ્ સ્ત્રીઓને સ્ત્રી, તથા તથા તથા, નૃણામ્ પુરુષોને પુરુષોની, પ્રજામ્ ચ પ્રબ સન્તાનનો, જનયેદ્ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતી છે ॥ ૨૩ ૨૪ ॥

23-24 This unctuous enema is an excellent promoter of strength in those whose strength and vitality have sunk low, as a result of disease over exertion, over-work, exercise and load carrying, and in those of diminished

semen. It imparts great firmness to the feet, legs, thighs, back, shoulders and waist, and imparts fertility to sterile women and men

સ્નેહસ્તેઃ ષડાપદઃ —

વાતપિત્તકફાત્યન્નપુરીચૈરાવૃતસ્ય ચ ।

અમુકે ચ પ્રણીતસ્ય ક્ષેદ્વસ્તેઃ ષડાપદઃ ॥૨૫॥

વાત- વાત વાયુ, પિત્ત- પિત્ત પિત્ત, કફ- કફ કફ, અત્યન્ન- અતિ અન્ન અતિશય અન્ન, પુરીચૈઃ અને મળથી ઔર મલસે, આવૃતસ્ય ચ સ્નેહસ્તિ ઠંડાઈ જતાં સ્નેહ- વસ્તિ અવરુદ્ધ હોને પર, અમુકે તેમજ જમ્યા વગરનાં એવં વિના મોજન કિયે, પ્રણીતસ્ય ચ દેવાથી દેનેસે, ક્ષેદ્વસ્તે સ્નેહસ્તિની ક્ષેદ્વસ્તિકી, પદ ૭ છઃ, આપદ વ્યાપ્તિઓ થાય છે વ્યાપ્તિયા હોતી હૈં ॥ ૨૫ ॥

25. There are six conditions of complication likely to arise in the administration of the unctuous enemata; the unctuous fluid may be obstructed by vata, pitta or kapha or by excess of food or fecal matter, and sixthly when given to a person on an empty stomach.

ષડ્વ્યાપદાં હેતુઃ —

શીતોડ્વ્યો વાઽધિકે વાતે પિત્તેડ્વયુષ્ણ. કફે મૃદુઃ ।

અતિમુકે ગુરુર્વર્ચઃસંચયેડ્વલ્પબલસ્તથા ॥૨૬॥

દત્તસ્તૈરાવૃતઃ ક્ષેદ્વો ન યાત્યભિભવાદપિ ।

અમુકેડનાવૃત્તવાદ્ યાત્યૂર્ધ્વં

વાતે અધિકે વાયુની અધિકતામાં વાયુની અધિકતામાં, શીતઃ શલ્પ. વા શીત અથવા અલ્પ શીત અથવા શલ્પ, પિત્તે પિત્તની અધિકતામાં પિત્તની અધિકતામાં, અતિયુષ્ણઃ અતિ ઉષ્ણ અતિ યુષ્ણ, કફે કફની અધિકતામાં કફની અધિકતામાં, મૃદુઃ મૃદુ મૃદુ, અતિમુકે અતિ ભોજનમાં અતિ મોજનમાં, ગુરુઃ ભારે ભારી, તથા તથા તથા, વર્ચઃસંચયે મલના સંચયમાં મલકે

૨૬૬. ન યાત્યભિ-નયાત્યભિ (ધ.)

,, ન યાત્યભિભવાદપિ-ન યાત્યભિભવાદપિ (ધ. ક. ત.)

संचयमें, अल्पबल थे।। अथवाणी अल्प बलवाली, दत्तः स्नेहप्रति आपवाणी स्नेहवस्ति देनेसे, तैः आवृत ते वायु, वजरेथी आवरण पाभवाने क्षीये उन वायु आदिसे आवृत होनेके कारण, अभिभवात् अपि तत्रा उत्कट दोषाणी पराभव पाभवाने क्षीये पक्ष तथा उत्पन्न दोनों पराभूत होनेके कारण भी, स्नेहः स्नेहप्रतिने। स्नेह स्नेहवस्ति स्नेह, न याति पाछे आवर्त। नथी वापस नही आता, अमुके तेभज भावा पेटमा स्नेहप्रति आपवाणी एव चाली पेटमें स्नेहवस्ति देनेसे, अनावृतत्वात् च मार्ग अनन्धी आप्त नहि होवाने क्षीये मार्ग अक्षसे आवृत नहीं होनेके कारण, ऊर्ध्वम् याति स्नेह उपर आये। अथ छे स्नेह ऊपरकी ओर चला जाता है ॥२६-२६३॥

26-26³. If the enema fluid is given in a cold condition or in meagre quantity, in a condition of excess of vata, if it is given in a hot condition in pitta, or a mild enema is given in kapha, or if the enema prepared with heavy articles is given after a heavy meal, or a weak i. e. forceless enema is given in accumulation of feces, the enema fluid thus given will not be able to reach its destination as its course is obstructed by these conditions; while in a patient with an empty stomach, it reaches upwards owing to the absence of any such obstruction

वातावृतस्नेहस्य लक्षणम्—

तस्य लक्षणम् ॥२७॥

अङ्गमर्दज्वराभ्मानशीतस्तम्भोरुपीडनैः ।

पार्श्वरुवेष्टनैर्विद्यात् स्नेहं वातावृतं मिषक् ॥२८॥

तस्य वातावृत स्नेहना वातावृत स्नेहके, लक्षणम् आ अक्षु छे ये लक्षण हैं, मिषक् वैद्य अङ्गमर्द-

२८ अङ्गमर्दज्वराभ्मानशीतस्तम्भोरुपीडनैः—स्तम्भोरुपीडनैः

ह्यानउवरकुलाङ्गमर्दने. (क व त व क. क.)

अङ्गमर्द अर्गोका दूटना, ज्वर- ज्वर उवर, आभ्मान- आभ्मान आभ्मान, शीत- शीत शीत, स्तम्भ स्तम्भ स्तम्भ, ऊरुपीडनैः उरुपीडन ऊरुका दर्द, पार्श्वरुक्- पार्श्व- आर्मा पीडा पार्श्वमें दर्द, वेष्टनैः अने उद्वेष्टनपी और पार्श्वमें छेडन होनेसे, स्नेहम् स्नेहने स्नेहको, वातावृतम् वायुथी आप्त वायुसे आवृत, विद्यात् अक्षुवे जाने ॥ २७-२८ ॥

27-28. These are then the symptoms produced—body-aches fever, distension of abdomen, chill stiffness, pain in the thighs and pain and cramps in the sides The physician should know from these symptoms that the unctuous fluid is occluded by vata.

वातावृतस्नेहस्य चिकित्सा—

स्निग्धाम्ललवणोष्णैस्नं राज्ञापीनद्रुतैलिकैः ।

सौवीरकसुराकोलकुलथयवसाधितैः ॥२९॥

निरुहैर्निर्हरेत् सम्यक् समूत्रैः पाञ्चमूलिकैः ।

ताभ्यामेव च तैलाभ्यां स्नायं भुक्तेऽनुवासयेत् ॥३०॥

स्निग्ध- स्निग्ध सिग्ध, अम्ल- अम्ल अम्ल, लवण- लवण लवण, उष्ण अने उष्ण शुष्कवाणी और उष्ण गुणवाले, सौवीरक- तेभज सौवीरक एवं सौवीरक, सुरा- सुरा सुरा, कोल- कोल वेर, कुलथ- कुलथी कुलथी, यव- अने जवथी और जौ इनसे, साधितैः साधित सिद्ध किये हुए, राज्ञा- राज्ञा वायसुराई, पीनद्रु- तथा धनुषगदना तथा दाहलदीके, तैलिकै. तैलथी मिश्रित तैलसे मिश्रित, समूत्रैः अने गोमूत्रमिश्रित और गोमूत्रमिश्रित, पाञ्चमूलिकैः पञ्चमूलथी अनावेल पञ्चमूलसे सिद्ध किये, निरुहैः निर्होथी निर्होसे, तम् तेनु उसे, सम्यक् अराभर भली प्रकार, निर्हरेत् निर्हरे- रक्षु ऊरु ओर्ध छे निकाल देवे, साधय अने साधे सायंकाल, भुक्ते अभ्या पथी भोजन करचूकने पर, ताभ्याम् एव ते ज अने इन दोनों, तैलाभ्याम् च तैलथी तैलोसे, अनुवासयेत् अनुवासन ऊरु ओर्ध छे अनुवासन देवे ॥ २९-३० ॥

२९. तैलिकैः—तैलिकैः (क. ज. त. व.)

29-30. The physician should eliminate it well by evacuative enema of unctuous, acid, salt and hot substances mixed with the oil of indian groundsel and indian berberry, prepared with sauveeraka and sura wines, jujube, horsegram and barley, cow's urine and the decoction of penta-radices After the evening meals, the physician should administer unctuous enema of the above said oils.

पित्तावृतस्नेहस्य लक्षण चिकित्सा च—

दाहरागृध्रामोहतमकज्वरदूषणैः ।

विद्यात् पितावृतं स्वादुतिकैस्तं वस्तिभिर्हरेत् ॥३१॥

दाह- दाह, राग- दादाश रक्तिमा, तृषा- तृषा प्यास, मोह- मोह मोह, तमक- तमकश्वास, तमकश्वास, ज्वर- अने ज्वर अने और ज्वर इन, दूषणैः विकारोश्च विकारोश्च, पितावृतस्नेहने पित्तथी आवृत स्नेहको पित्तसे आवृत, विद्यात् अक्षुषो जाने, स्वादुतिकैः भक्षुर तथा उडवी स्वादु तथा तिक्त, वस्तिभिः अस्तिओथी वस्तिथोसे, तम् तेने इसे, हरेत् हरी देवे ओधो बाहर निकाले ॥ ३१ ॥

31. The physician should know the enema to be occluded by pitta, if there occur burning, redness, thirst, stupor, faintness and fever. These conditions should be cured with the enema prepared with sweet and bitter groups of drugs.

कफावृतस्नेहस्य लक्षणम्—

तन्द्राशीतज्वरालस्यप्रसेकारुचिगौरवैः ।

संमूर्च्छाग्लानिभिर्विद्याच्छ्लेष्मणा जेहमावृतम् ॥३२॥

तन्द्रा- तन्द्रा तन्द्रा, शीतज्वर- शीतज्वर शीत- ज्वर, आलस्य- आलस्य आलस्य, प्रसेक- उडु थुंउपुं कफका शूकना, अरुचि- अरुचि अरुचि, गौरवैः पारे- पारे मारीपन, संमूर्च्छा- भूर्छा मूर्छा, ग्लानिभिः

अने ग्लानि ओओथी और ग्लानि इनसे, स्नेहस्नेहने स्नेहको, श्लेष्मणा उडवी कफसे, आवृतम् आवृत आवृत, विद्यात् अक्षुषो जाने ॥३२॥

32 The physician should know it to be occluded by kapha if there occur torpor, algid fever, lethargy, ptyalism, anorexia, heaviness, fainting and depression

कफावृतस्नेहस्य चिकित्सा—

कषायकटुतीक्ष्णोष्णैः सुरामूत्रोपसाधितैः ।

फलतैलयुतैः साम्लैर्वस्तिभिस्तं विनिर्हरेत् ॥३३॥

कषाय- कषाय कषाय, कटु- कटु कटु, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण तीक्ष्ण, उष्णै तथा उष्णै शुष्णवाणी तथा उष्ण गुणवाली, सुरा- सुरा सुरा, मूत्र- तथा गोमूत्रथी तथा गोमूत्रसे, उपसाधितैः सिद्ध उरेदी सिद्ध की हुई, फलतैल भीठणना तैलथी मैनफलके तैलसे, युतै युक्त युक्त साम्लैः तथा अम्ल द्रव्यवाणी तथा अम्ल द्रव्यवाली, वस्तिभिः अस्तिओथी वस्तिथोसे, तम् तेने इसे, विनिर्हरेत् अहार उडवी बाहर निकाले ॥ ३३ ॥

33. This should be treated with enema prepared with astringent, pungent, acute and hot substances, and with sura wine and cow's urine, and mixed with the emetic nut oil and sour articles.

अत्यशानवृतस्नेहस्य लक्षणम्—

छर्दिमूर्च्छाअरुचिग्लानिशूलनिद्राङ्गमर्दनैः ।

आमलिङ्गैः सदाहैस्तं विद्यादत्यशानावृतम् ॥३४॥

छर्दि- छर्दि वमन, मूर्च्छा भूर्छा मूर्च्छा, अरुचि- अरुचि अरुचि, ग्लानि- ग्लानि ग्लानि, शूल- शूल शूल, निद्रा- निद्रा निद्रा, अङ्गमर्दन- अङ्गमर्दन अङ्गमर्दन, आमलिङ्गैः सदाहैस्तं विद्यादत्यशानावृतम् ॥३४॥

33 कषायकटुतीक्ष्णोष्णैः कषायमिश्रितम् १)

34 छर्दिमूर्च्छाअरुचिग्लानिशूलनिद्राङ्गमर्दनैः छर्दिग्लानिग्लानि- ज्वरशूलान्गमर्दनैः ५)

1 मूर्च्छा-तृष्णा क)

2 शूलनिद्राङ्गमर्दनैः ज्वरशूलान्गमर्दनैः 1क ड.)

हृदना, सदाहै दाह, क्षामलिङ्गः तथा आमना
लक्षणे ओओथी तथा आमके लक्षण इनसे, तब स्नेहने
स्नेहको, अत्यशनावृतम् अति बोझनथी आप्त अति
भोजनसे आवृत, विद्यात् अशुभे जानना चाहिए ॥३४॥

34 The physician should know it
to be occluded by excess of intake of
food, if there occur vomiting, fainting,
anorexia, depression, colic, somnolence,
body-aches, symptoms of chyme
disorders and burning.

अत्यशनावृतस्नेहस्य चिकित्सा—

कटूनां लवणानां च काथैश्चूर्णैश्च पाचनम् ।
विरेको मृदुरन्नामविहिता च क्रिया हिता ॥३५॥

कटूनाम् ऋदु कटु, लवणानाम् च अने लवण
द्रव्योंना और लवण द्रव्योंके, काथैः काथथी काथोंसे,
चूर्णै च तथा चूर्णथी तथा चूर्णोंसे, पाचनम् पाचन
पाचन, मृदुः मृदु मृदु विरेक विरेचन विरेचन, आम-
विहिता अने आमचिकित्सायां ऋदु और आम-
चिकित्सामें कही हुई, क्रिया च क्रिया क्रिया अत्र अर्द्ध
यदापर, हिता हितकर छे हितकारी है ॥३५॥

35. The treatment in such condi-
tions is to stimulate digestion by means
of decoctions and powders of pungent
and salt drugs, and mild purgation,
and the line of treatment indicated in
chyme-disorders is also beneficial.

विडावृतस्नेहस्य लक्षण चिकित्सा च—

विण्मूत्रानिलसर्गातिगुरुत्वाध्मानहृद्ग्रहैः ।
सोहं विडावृतं शात्वा स्नेहस्वेदः सर्वातिभिः ॥३६॥
श्यामाविरुपाविसिद्धैश्च निरुहैः खानुवासनैः ।
निर्हरेद्विधिना सम्यग्गुदावर्तहरेण च ॥३७॥

विट्- भणरोध मलरोध, मूत्र- मत्ररोध मूत्ररोध,
निलसर्ग- वायुरोध वायुरोध, अति- शूल शूल, गुरुत्व-

लावेपणुं भारीपन, आध्मान- आध्मान आध्मान, हृद्-
ग्रहैः तथा हृद्ग्रहथी तथा हृद्ग्रहसे, स्नेहम् स्नेहने
स्नेहको, विडावृतम् भणथी आप्त मलसे आवृत,
शात्वा अशुभे जानकर, सर्वातिभि- सर्वातिप्रयोगे
सर्वातिप्रयोगों, स्नेहस्वेदः स्नेहन, स्वेदन स्नेहन, स्वेदन,
श्यामा- डाणु नसेतर श्यामा, विरुपा- अने विरुपा-
विधि और विरुपादिसे, सिद्धैः सिद्ध करेले सिद्ध, निरुहैः
च निरुहथी निरुहोंसे, उदावर्तहरेण अने उदावर्तने
नाश करनेवाला और उदावर्तनाशक, विधिना च
विधिथी विधिसे, सम्यक् सारी रीते भली प्रकार,
निर्हरेत् तेने अहार डाढवे उसे बाहर निकाले ॥३६-३७॥

36-37 Knowing that the unctuous
fluid is occluded by fecal matter by
observing retention of feces, urine
and flatus, pain, heaviness and disten-
sion of abdomen and cardiac spasm,
the physician should treat the patient
with oleation and sudation procedures,
suppositories and evacuative enema
prepared with black turpeth, bael
and other drugs of that group, with
unctuous enema and with the line
of treatment indicated in misperistalsia.

ऊर्ध्व गच्छतः स्नेहस्य लक्षणम्—

अमुके शून्यपायौ वा वेगात् स्नेहोऽतिपीडितः ।
घावत्यूर्ध्वं ततः कण्ठादूर्ध्वंभ्यः खेभ्य एत्यपि ॥३८॥

अमुके बोझन नहि करनेवाला भोजन नहीं करने-
वालोंमें, शून्यपायौ वा अथवा शून्य शुद्धवाणोंमें
अथवा खाली गुदावालोंमें, अतिपीडितः अत्य
वाथी बलपूर्वक दबायेसे, स्नेहः वेगात् स्नेह वेगथी
स्नेह वेगसे, ऊर्ध्वम् ऊपर तरफ ऊपरकी ओर, आवति
अथ छे जाता है, ततः पछी तदनन्तर, कण्ठात् ऊर्ध्वम्
पछी कण्ठमें पहुंचकर, ऊर्ध्वंभ्यः ऊपरकी ऊपरके,
खेभ्यः कपि, छिद्रोंमें छिद्रोंसे, एति अहार आदे छे
बाहर आता है ॥३८॥

38 In an enema given to a person on an empty stomach or emptied bowels, if the unctuous fluid is given with great force, it goes up very high and from there may reach the throat and may come out from the upper orifices of the body.

कण्ठादूर्ध्वच्छिद्रेभ्यः आगच्छतस्तस्य चिकित्सा—

मूत्रश्यामात्रिवृत्तिस्त्रिद्वो यवकोलकुलस्थवान् ।

तत्सिद्धतैल इष्टोऽत्र निरुहः सानुवासनः ॥३९॥

मूत्र-गोमूत्र गोमूत्र, श्यामा- डाणुं नसीतर श्यामा, त्रिवृत्त-सिद्धः अने अरुणु नसीतरथी सिद्ध उरेल और अरुण त्रिवृत्तसे सिद्ध, यव- जौ, कोल- और बेर, कुलस्थवान् अने उणथीवाणी और कुलथीसे युक्त, तत्सिद्धतैल. तेमज गोमूत्र, श्यामा अने त्रिवृत्तथी सिद्ध उरेल तैलवाणी एव गोमूत्र, श्यामा और त्रिवृत्तसे सिद्ध, किये तैलकी, निरुहः निरुहभरित निरुहवस्ति, सानुवासनः अने अनुवासनभरित और अनुवासनवस्ति, अत्र अही यहां, इष्ट. ४० छे इष्ट है ॥ ३९ ॥

39. In these conditions, the evacuative and unctuous enemata of oil prepared with cow's urine, black turpeth, barley, jujube and horse-gram should be given.

कण्ठादागच्छतस्तस्य चिकित्सा—

कण्ठादागच्छतः स्तम्भकण्ठग्रहविरेचनैः ।

छर्दिघ्नीभिः क्रियाभिश्च तस्य कार्यं निवर्तनम् ॥४०॥

कण्ठात् गणामाथी कण्ठसे, आगच्छतः नीकण्ठा निकलते हुए, तस्य ते स्नेहने उस स्नेहको, स्तम्भ- स्तम्भ, कण्ठग्रह- कण्ठग्रह, विरेचनैः विरेचन विरेचन, छर्दिघ्नीभिः तथा उददी मृदाउनार तथा वमननागक, क्रियाभिः च चिकित्साओथी चिकित्साओं द्वारा, निवर्तनम् कार्यम् पाछे वाणवे ओछे पीछे लौटाना चाहिए ॥ ४० ॥

40. And in conditions where it is coming out of the throat, it should be

remedied by astringent medications, pressure on the throat and by purgatives and anti-emetic remedies.

रौक्ष्यादनागतः स्नेह उपेक्ष्यः—

यस्य नोपद्रवं कुर्यात् स्नेहवस्तिरनिःसृतः ।

सर्वोऽल्पो वाऽऽवृत्तो रौक्ष्यादुपेक्ष्यः स विजानता ॥

सर्वः अल्पः वा संपूर्ण छे अल्प सम्पूर्ण रूपमें या थोड़े परिमाणमें, आवृत्तः आवृत्त आवृत्त, स्नेहवस्ति स्नेहभरित स्नेहवस्ति, अनिःसृतः गहार न आवृत्त बाहर न आये, यस्य जेमा जिसमें, रौक्ष्यात् रक्षताने लक्ष रक्षताके कारण, उपद्रवम् उपद्रव उपद्रव, न कुर्यात् न उरे न करे, मः तेनी उसकी, विजानता विद्वान पैसे विद्वान वैद्यको, उपेक्ष्यः उपेक्षा करनी उपेक्षा करनी चाहिए ॥ ४१ ॥

41 In conditions where though the unctuous fluid has not returned or returned only partially owing to obstruction but has not caused any complication owing to the unctuous condition of the body, the patient should be let alone by the experienced physician

अनुवासनापूर्वं युक्तस्नेहवाडिविधिष्ट भोजनं देयम्—

युक्तोहं द्रवोष्णं च लघुपथ्योपसेवनम् ।

भुक्वान् मात्रया भोज्यमनुवास्यत्यहात् त्र्यहात् ॥ ४२ ॥

युक्तस्नेहम् जेने अनुवासन स्नेहने। सम्यग्योग यथे छे तेने अनुवासनका सम्यग्योग होनेपर, द्रवोष्णम् द्रव, उष्ण द्रव, उष्ण, लघु- लघु लघु, पथ्य- अने पथ्य और पथ्य, उपसेवनम् च भोजन आपवु ओछे की भोजन देना चाहिए, भोज्यम् भोजन भोजन, मात्रया प्रमाणसं मात्रानुसार, भुक्वान् जेमेवाने खाये हुएको, त्र्यहात् त्र्यु तीन, त्र्यहात् त्र्यु (६)से तीन दिनके अन्तरसे, अनुवासा अनुवासन देवु अनुवासन देना चाहिए ॥ ४२ ॥

४१ युक्तस्नेहं-युक्तस्नेहम् (उ. भा.)

,, भोज्यम्-भोज्यम् (उ.)

42 The person, who has taken the unctuous enema, should be given warm water to drink, and light or wholesome diet, the patient after taking the diet in right proportion should take unctuous enema every third day.

अनुवासितायोष्ण जल देयम्—

धान्यनागरसिद्धं हि तोयं दद्याद्विचक्षणः ।

व्युषिताय निशां कल्यमुष्णं वा केवलं जलम् ॥४२॥

विचक्षण विचक्षण वैद्ये बुद्धिमान वैद्य, निशाश्च आभी रात रात्रि, व्युषिताय पसार करेण अनुष्यने विनाये हुए को, कल्यम् प्रभातर्भा प्रातःकाल, धान्य-नागर- धात्र्या अने सूक्ष्मी धनिया और सोंठसे, सिद्धम् सिद्ध करेण सिद्ध, तोयम् जल, केवलम् अथवा केवल या केवल, उष्णम् उष्ण गरम, जलम् वा जलको, दद्यात् हि देव देवे ॥ ४३ ॥

43. In the next morning, the wise physician should administer the patient who has well-spent the night, the potion of water prepared with coriander and ginger or simple warm water.

उष्णजलस्य गुणा. —

स्नेहाजीर्णं जरयति श्लेष्माणं तद्भिनत्ति च ।

मारुतस्यानुलोम्यं च कुर्यादुष्णोदकं नृणाम् ॥४४॥

वमने च विरेके च निरुहे सानुवासने ।

तस्मादुष्णोदकं देयं वातश्लेष्मोपशान्तये ॥४५॥

तद् उष्णोदकम् ते उष्ण जल वह गरम जल, नृणाम् अनुष्यन्ता मनुष्योंके, स्नेहाजीर्णम् स्नेहना अशुभने स्नेहके अजीर्णको, जरयति पकावी नाणे छे पचाता है, श्लेष्माणम् छेने कफको, भिनत्ति तोड़ी नाणे छे तोड़ता है, मारुतस्य अने वायु और वायुका, अनुलोम्यम् च अनुलोमन अनुलोमन, कुर्यात् करे छे करता है, तस्मात् तेथी इस लिए, वमने च वमन

वमन विरेके च निरेचन गिरेचन, सानुवासने अनुवासन अनुवासन, निरुहे च अने निरुहर्भा और निरुहर्मे, वात-श्लेष्म- वात तथा छेनी वात तथा कफकी, उप-शान्तये शांति आटे शान्तिके लिए, उष्णोदकम् उष्ण जल गरम पानी, देयम् देव भेदे देना चाहिए ॥४४-४५॥

4 45. This warm water digests the unctuous substance which has remained undigested, breaks down the mucus and regulates the peristaltic movement of vata in the patient. Therefore, after emesis or purgation or administration of evacuative or unctuous enemata warm water should be given for the alleviation of vata and kapha.

प्रतिदिनमनुवास्या —

रुक्षलित्यस्तु दीप्ताग्निर्व्यायामी मारुतामयी ।

वङ्गणश्रोण्युदावृत्तवाताश्चार्हा दिने दिने ॥४६॥

रुक्षलित्य रुक्ष पदार्थो नु नित्य सेवन करना नित्य रुक्षसेवन करनेवाला, दीप्ताग्नि मदीस अग्निराणा दीप्ताग्नि, व्यायामी व्यायाम करना व्यायाम करनेवाला, मारुतामयी वातरेणी वानरोगी, वङ्गण श्रोणि-उदावृत्त-वाता च तथा वक्ष्यर्भा वायुवायो, श्रोणिर्भा वायु वायो अने उदावृत्तरेणी वङ्गणमें वायुवाला, श्रोणि-प्रदेशमें वायुवाला और उदावृत्तरेणी, दिने दिने ऐशे हररेण ये प्रतिदिन, अर्हा अनुवासनपरितने योग्य छे अनुवासनवस्तिके योग्य हैं ॥ ४६ ॥

46 The persons who are habituated to dry things, whose digestive fire is very active, who are habituated to physical exertion who are suffering from vata disorders, who are afflicted with disorders of vata in the groin or pelvic region or disorders of

४६ व्यायामी मारुतामयी-भृज व्यायामपीडित (म द ४६)

.. मारुतामयी-मारुतामयी (ड.)

misperistalsis, should be given unctuous enema everyday

પ્રતિદિનાનુવાસને દેવુઃ —

एषां चाशु जरां स्नेहो यात्यम्बु. सिकतास्त्रिव ।
अतोऽन्येषां ज्यहात् प्रायः स्नेहं पचति पावकः ॥४७॥

અમ્બુ જેમ પાણી જેવ પ્રકાર પાની, સિકતાસુ દ્રવ રેતીમાં લીન થાય છે રેતમે લીન હોતા હે, દવામાં તેમ ઓઝીને આપેશે. उस प्रकार उनको दिया हुआ, स्नेहः च स्नेह स्नेह, आशु जलही शीघ्र, जराम् याति पथी जर्ध लीन थाय છે પચકર લીન હોતા હે, અતઃ અન્યેષામ્ તે સિવાયના બીજાઓને. उनसे अतिरिक्त दूसरोंकी, पावकः अग्नि अग्नि, प्रायः स्नेहम् धलुभु. स्नेહને પ્રાયઃ સ્નેહકો, જ્યહાત્ ત્રણુ દિવસે ત્રીન દિનમે, પચતિ પથાવે છે પચાતા હે ॥૪૭॥

47. In such persons, the unctuous substance is immediately digested, just as water falling over sand is quickly absorbed, and in persons other than these, the gastric fire generally takes three days to digest the unctuous substance.

અનુવાસને આમસ્નેહનિષેધઃ —

न त्वामं प्रणयेत् स्नेहं स ह्यभिष्यन्दयेद्गुदम् ।
सावशेषं च कुर्वीत वायुः शेषे हि तिष्ठति ॥४८॥

જામમાં કાચો કઢા, સ્નેહમ્ તુ સ્નેહ સ્નેહ, ન પ્રણયેત્ દેવો ન બેઈએ નહીં દેના ચાહિય, હિ સઃ કારણ કે તે ક્યોંકિ યહ, ગુદમ્ ગુદાને ગુદાકો, અભિ-ષ્યન્દયેત્ અભિષ્યદિત કરે છે અભિષ્યદિત કરતા હે, સાવશેષમ્ ચ કુર્વીત સ્નેહ આપવામાં બસ્તિને. થોડો અંશ બાકી રાખવો બેઈએ સ્નેહ દેનેમેં બસ્તિકા કુછ અંશ શેષ રહના ચાહિય, હિ કારણ કે ક્યોંકિ, વાયુ જે વાયુ જો વાયુ, શેષે તિષ્ઠતિ બસ્તિના અવકાશમાં રહે છે તે, બસ્તિ સંપૂર્ણ આપવાથી પકનાશયમાં જતો રહે છે બસ્તિકે અવકાશમેં રહતા હે વહ, બસ્તિકો સંપૂર્ણ દેનેસે અકાશયમેં ચઢા જાતા હે ॥ ૪૮ ॥

48. The unctuous substance should never be given unboiled as it would cause increase of mucus secretion in the rectum, and some portion should be allowed to remain in the enema vessel because, along with the last parts, air would enter into the rectum

ગુદકણ્ઠાભ્યાં યુગપદ્વસ્નેહદાનનિષેધઃ —

न चैव गुदकण्ठाभ्यां दद्यात् स्नेहमनन्तरम् ।
उभयस्यात् समं गच्छन् वातमग्निं च दूषयेत् ॥४९॥

ગુદકણ્ઠાભ્યાન્ ગુદા અને કહ્કારો ગુદા ઓર મુઝસે, અનન્તરમ્ ઓક કાળે એક હી સમય પર, સ્નેહમ્ સ્નેહ સ્નેહ, ન એવ દદ્યાત્ ન આપવો બેઈએ નહીં દેના ચાહિય, ઉભયસ્યાત્ કારણ કે બન્ને આગેથી ક્યોંકિ દોનોં માગોંસે, સમમ્ ઓક સાથે એક નાથ, ગચ્છન્ જતો સ્નેહ જાતા હુઆ સ્નેહ, વાતમ્ વાયુને વાયુકો, અગ્નિમ્ ચ અને જલ્દાગ્નિને ઓર અગ્નિકો, દૂષયેત્ દૂષિત કરે છે દૂષિત કરતા હે ॥ ૪૯ ॥

49 Oleation should never be done simultaneously by the mouth as well as by the rectum. The oleation taken by both the channels meeting together will vitiate vata and the gastric fire

અનુવાસનનિરૂદ્ધયોરેકાન્તત સેવનનિષેધઃ —

स्नेहवस्तिं निरूढं वा नैकमेवातिशीलयेत् ।
उत्क्लेशाग्निवधौ स्नेहान्निरૂढात् पश्चनाद्भयम् ॥५०॥
तस्मान्निरૂढ. संस्नेह्यો निरूह्यश्चानुवासित. ।
स्नेहशोधनयुक्त्यैवं वस्तिकर्म त्रिदोषनुत् ॥५१॥

સ્નેહવસ્તિમ્ સ્નેહબસ્તિ સ્નેહવસ્તિ, નિરૂદ્ધમ્ વા અથવા નિરૂદ્ધો. યા નિરૂદ્ધવસ્તિકા, એકમ્ એવ ઓક-લાનો જ અકેલેકા હી, અતિશીલયેત્ બહુ પ્રયોગ ન

૫૦. ઉભયસ્યાત્ સમ ગચ્છન્-સમમ્ સહુમયતો (ક. ધ. પ. ફ.)
વાતમગ્નિ ચ દૂષયેત્-વાતાગ્નિ દૂષયેત્ સમમ્ (ધ. પ. ફ.)

૫૧. સસ્નેહો-સ્નેહઃ સ્યાત્ (ક. ધ. પ. ફ.)

करवे। ओष्ठो निरन्तर अभ्यास नहीं करना चाहिए, स्नेहात्
 करके के ओष्ठो स्नेहो भी क्योंकि अकेले स्नेहो, उत्क्रान्त-
 उत्क्रान्त उत्क्रान्त, अप्रतिबन्धो अने अभिनाश और अमि-
 नाश होते हैं, निरुहात् तथा ओष्ठो निरुहो अकेले
 निरुहसे, पचनात् वायुने। वायुसे, अयम् अयं थायं से
 भय होता है, तस्मात् तेथी इस लिए, निरुहः निरुहः
 आप्या पछी निरुहके पीछे, स्नेहः अनुवासन आप्यु
 स्नेहन देना चाहिए, अनुवास्तिः च अने अनुवासन
 आप्या पछी और अनुवासनके पीछे, निरुहः निरुहः
 आप्यो ओष्ठो निरुह देना चाहिए, एवम् आ प्रभावे
 इस प्रकार, स्नेहशोषन स्नेहन अने शोधननी स्नेहन
 और शोधनकी, युक्त्या शोधनोपयोगी योजनासे, वस्तिकर्म-
 परितः वस्तिकर्म, त्रिदोषनुत् (नदोष भटाडे से
 त्रिदोषका नाशक होता है ॥ ५०-५१ ॥

50-51. One should not develop
 excessively the habit of either the
 unctuous or the evacuative enema. By
 habituation to the unctuous enema
 there will be rousing of the kapha
 and pitta and impairment of the
 gastric fire, and by habituation to the
 evacuative enema there is the risk of
 the provocation of vata. Therefore the
 person who has taken evacuative enema
 should be given unctuous enema and
 the person who has been given unctu-
 ous enema should be given evacuative
 enema. By this procedure of alterna-
 ting the unctuous with the evacuative
 enema, the enema therapy becomes
 curative of the morbidity of all three
 humors

केषा मात्रावस्तिर्हितः ?—

कर्मव्यायामभाराध्वया(पा)नलीकपितेषु च ।
 दुर्बले वातभेदे च मात्रावस्तिः सदा मतः ॥५२॥

५२ या(पा)नली-धनुः की (५.)

॥ वातभेदे-वातरुणे (५)

कर्म- ५२ कर्म, व्यायाम- व्यायाम व्यायाम,
 भार- भार भार, अध्व- मुसाइरी मुसाफरी, वा-
 सनारी सवारी, की- अने श्रीगमनयो और श्री-
 सेवनसे, कर्मसे च श्रीशु थयेला कृश हुए, दुर्बले
 दुर्बल दुर्बल, वातभेदे च तेभ्य वायुथी पीडित
 एवं वायुसे पीडित मनुष्योंमें, सदा हरदा सदा, मात्रा-
 वस्तिः मात्रावस्तिने। प्रयोग मात्रावस्तिका प्रयोग,
 मतः ५२ से इष्ट है ॥ ५२ ॥

52. The 'matra' enema is recom-
 mended for daily use in persons emacia-
 ted by over-work, over-exertion, load
 lifting, way-faring, riding or indul-
 gence in women, in debilitated persons
 as well as in those afflicted with vita
 disorders.

मात्रावस्तेर्गुणाः —

यथेष्टाहारचेष्टस्य सर्वकालं निरत्ययः ।

हस्वावाः स्नेहमात्राया मात्रावस्तिः समो भवेत् ॥५३॥

वक्ष्यं सुखोपचर्यं च सुखं चष्टपुपीषकत् ।

स्नेहमात्राविधानं हि बृहणं वातरोगनुत् ॥५४॥

यथाष्ट-आहार-चेष्टस्य मात्रावस्तिर्मा मनुष्य
 यथेष्ट आहार तथा विहार करी शके से मात्रावस्तिमें
 मनुष्य यथेष्ट आहार तथा विहार कर सकता है, सर्व-
 कालम् मात्रावस्ति सधर्मा समयोमा दध शक्य से
 मात्रावस्ति सब कालमें ली जा सकती है, निरत्ययः
 अने डालि नगरनी से और हानिरहित है, मात्रावस्तिः
 मात्रावस्ति मात्रावस्ति, हस्वावा नानामा नानी
 सबसे छोटी, स्नेहमात्रायाः अनुवासननी मात्रा
 अनुवासनकी मात्राके, समः समान समान, भवेत् से
 है, स्नेहमात्राविधानम् स्नेहनी मात्रातु विधान
 अर्थात् मात्रावस्ति स्नेहकी मात्राका विधान अर्थात् मात्रा-
 वस्ति, वक्ष्यम् अक्षरकर बलकारक, सुखोपचर्यम्
 सुखेथी उपचार करी शक्य ओवी सुखसे चिकित्साके लिए
 योग्य, सुखं सुखेथी सुखपूर्वक, चष्टपुपीषकत् भण
 दावनार मल लानेवाली, बृहणम् अक्षर बृहण, वातरोग-
 ५४ वातरोगनुत्-सर्वदोषनिष (फ.)

तु च अने वातरोग मरुज्ज्वर छे और वातरोग-
नाशक है ॥ ५३-५४ ॥

53-54. The Matra-enema does not demand any regimen of diet or behaviour. It can be administered at all times and in all seasons and is harmless. Its dose is equivalent to the minimum dose of oleation. This procedure of the unctuous Matra-enema is promotive of strength, demands no strict regimen of diet causes easy elimination of feces and urine, and is roborant and curative of vata disorders.

अध्यायोक्तार्थसंग्रह —

तत्र श्लोकौ—

वातादीनां शमायोक्ताः प्रवराः स्नेहवस्तयः ।
तेषां चाक्षप्रयुक्तानां व्यापद् सचिकित्सिताः ॥५५॥
प्राग्भोज्यं स्नेहवस्तैर्यद् ध्रुवं येऽर्हाख्यहाच्च ये ।
स्नेहवस्तिविधिश्चोक्तो मात्रावस्तिविधिस्तथा ॥५६॥

तत्र ते विषयमां उस विषयमें, श्लोकौ ७५५ ७५६ में श्लो६ छे ३ उपसहारके दो श्लोक है कि, वातादीनाम् वातादि६ दोषनी वातादिकी, अमाय शान्ति भाटे शान्तिके लिए, प्रवराः श्रेष्ठ श्रेष्ठ, स्नेहवस्तय स्नेहवस्तिओ स्नेहवस्तिओ, अक्ष- अने अज्ञान अनुभूथी और मूढद्वारा, प्रयुक्तानाम् तेषाम् तेषां तेओने। प्रयोग करवाभा आववाधी प्रयुक्त करने पर, व्यापद्ः अती व्यापत्तिओ होनेवाली व्यापत्तियां, सचिकित्सिताः चिकित्सासहित चिकित्सासहित, उक्ता उक्ती अताववाभा आवी छे कह दी है, स्नेहवस्तेः स्नेहवस्तिनी स्नेहवस्तिके, प्राक् पड़ेश पूर्व, यत् ने जो, सोज्यम् भावु नेछे ओ आहार करना चाहिए, ये ध्रुवम् नेओ हमेशां स्नेहने योग्य छे जो स्नेहवस्तिके निरन्तर योग्य है, ये च अने नेओ और जिनको, अर्हा स्नेहवस्तिने योग्य छे स्नेहवस्ति

देनी चाहिए, स्नेहवस्तिविधिः च स्नेहवस्तिने। विधि स्नेहवस्तिविधि, तथा तथा और, मात्रावस्ति-
विधिः मात्रावस्तिने। विधि ओ अर्वा मात्रावस्तिकी विधि ये सब, उक्त उक्ती अताववाभा आवी छे कह दिये हैं ॥ ५५-५६ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

55 The foremost of unctuous enemata beneficial in the alleviation of vata and other humors are described herein, as well as the complications arising from their use by ignorant persons, along with the treatment of those complications. What should be taken before taking the unctuous enema, who are those in whom administration of the enema is indicated everyday, or every third day, the method of administering the unctuous enema and also that of Matra enema, are all described in this chapter

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने स्नेहव्याप-
त्तिनिर्णाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

इति आ. भ. भा. छे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने चरकथी प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रमां और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अशास्त्रे अत्रास अत्रास, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेला और दृढबलसे पूरित किये गये, सिद्धिस्थाने सिद्धिस्थानमां सिद्धिस्थानमें, स्नेहव्यापत्तिनिर्णाम 'स्नेहव्यापत्तिनिर्णाम' 'स्नेहव्यापत्तिनिर्णाम', नाम नामने। नामका, चतुर्थ येओ चौथा, अध्यायः अध्याय स पूर्युं थये अध्याय समाप्त हुआ ॥ ४ ॥

4. Thus, in the Section on Success in Treatment, in the treatise compiled by Agniveśa and revised by Caraka, the

५५. अक्षप्रयुक्तानां—वातप्रयुक्तानां (य)

५६. येऽर्हाख्यहाच्च ये—स्नेहाख्यहाच्च ये (फ)

fourth chapter entitled 'The Success in Treatment of the Complications arising from the Unctuous Enema' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

पञ्चमोऽध्यायः ।

पांचमो अध्याय अध्याय पांचवाँ

Chapter V.

नेत्रवस्तिव्यापत्सिद्धयुपक्रमः—

अथातो नेत्रवस्तिव्यापत्सिद्धिं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह म्नाह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अत एव अहो थी अब आगे, नेत्रवस्तिव्यापत्सिद्धिम् 'नेत्रवस्तिव्यापत्सिद्धि' नामना अध्यायम् 'नेत्रवस्तिव्यापत्सिद्धि' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करूँगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रमाणे न इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स कहेंगे छे कहा है ॥२॥

1 We shall now expound the chapter entitled 'The Success in Treatment of the Complications arising from the Defects in the Enema apparatus or in the Technique' of administration of the Enema'.

2 Thus declared the worshipful Atreya.

वर्ज्यानि वस्तिनेत्राणि, तेषा दोषाश्च—

अथ नेत्राणि वस्तींश्च शृणु वर्ज्यानि कर्मसु ।

नेत्रस्याज्ञप्रणीतस्य व्यापदः सचिकित्सिताः ॥३॥

अथ एव अब, कर्मसु चिकित्साभा वस्तिकार्यमें, वर्ज्यानि तन्वा लायक त्याज्य, नेत्राणि नेत्रो नेत्र,

बलीम् तेभ्य अस्तिभ्यो एवं वस्तिभा, अज्ञप्रणीतस्य तथा अज्ञान वैद्ये वापरेष एवं मूर्खसे प्रयुक्त, नेत्रस्य नेत्रथी यता नेत्रसे होनेवाले, सचिकित्सिता व्यापदः रोगो अने तेनी चिकित्सा रोगों और उनकी चिकित्सा, शृणु सांभलो सुनो ॥ ३ ॥

3 Now listen to the description of the enema tube and the enema receptacle that are to be avoided in this procedure and to the exposition of the complications which arise from such apparatus as well as from the administration of enema by an inexperienced person, as also the treatment of these complications

हस्वं दीर्घं तनु स्थूल जीर्ण शिथिलबन्धनम् ।
पार्श्वच्छिद्रं तथा वक्रमष्टौ नेत्राणि वर्जयेत् ॥४॥

अप्राप्त्यतिगतिक्षोभकर्षणक्षणनस्रवाः ।

गुदपीडा गतिर्जिह्वा तेषां दोषा यथाक्रमम् ॥५॥

हस्वम् दूकं छोटा दीर्घम् लांथु दीर्घ, तनु पातणु पतला, स्थूलम् अडु स्थूल, जीर्णम् अणु जीर्ण, शिथिल-बन्धनम् शिथिल अध्वाणु ढीले बन्धवाला, पार्श्वच्छिद्रम् पार्श्वभागा छिद्राणु पार्श्वमें छिद्रवाला तथा अने और, वक्रम् वाङ् ओ टेढ़ा ये, 'अष्टौ' आठ आठ प्रकारके, नेत्राणि नेत्रो नेत्र, वर्जयेत् तन्वा लायक त्याज्य है, अप्राप्ति- न पहुँचियुं स्नेहकान पहुचना, अतिगति- अडु दूर जायुं बहुत दूर जाना, क्षोभ-क्षोभ कर्षण- कर्षण, क्षणन- क्षणन, स्रवा स्राव चूना, गुदपीडा- गुदपीडा गुदामें दर्द, जिह्वा गतिः अने कुटिल गति ओ और स्नेहकी टेढ़ी-गति, ये, तेषां तेषां इनके, यथाक्रमम् क्रमानुसार क्रमसे, दोषा दोषो छे दोष होते हैं ॥ ४-५ ॥

4-5 The physician should avoid eight kinds of enema-tubes viz.,

१ नेत्रवस्तिव्यापत्सिद्धिम्-नेत्रव्यापत्सिद्धिं सिद्धिं (प. ५.)

२ व्यापद-दोषाश्च (द.)

३ व्यापद सचिकित्सिता-दोषाश्च सचिकित्सिताम्- (अ. क.)

४ जीर्ण-शीर्ण (म.)

५ पार्श्वच्छिद्र-पार्श्वच्छिद्र (त. फ.)

६ पार्श्वच्छिद्र (प.)

those that are too short, too long, too thin too thick, worn out or loosely fixed, which have holes on the sides or are tortuous. Not reaching the destination, penetrating too far up, shaking in the rectum, injury to the rectum, fluid leaking out, pain in the rectum oblique flow of the fluid—these are respectively the harmful effects of the above described defective conditions of the enema tube.

वर्णा वस्त्रयः, तेषा दोषाश्च—

विषममांसलच्छिन्नस्थूलजालिकावातलाः ।

स्निग्धः क्लिष्टश्च ताम्रौ वस्तीन् कर्मसु वर्जयेत् ॥ ६ ॥

गतिवैषम्यविस्त्रवस्त्रावदौर्गन्धनिस्त्रवाः ।

फेनिलक्ष्मुत्यधार्यत्वं वस्तेः स्युर्वस्तिदोषतः ॥ ७ ॥

विषम- विषम विषम, मांसल- मांसल, मांसल, छिन्न- छपायेल छिन्न, स्थूल स्थूल स्थूल, जालिका- अनेक सूक्ष्म छिद्रवाली, वातला वातदुष्ट वातसे दुष्ट, स्निग्ध स्निग्ध स्निग्ध, क्लिष्टः च अने उद्वेद्युक्त और क्लिष्ट, ताम्रौ अष्टौ ये आठ ये आठ प्रकारकी वस्तीन् भरितेही वस्तिपां, कर्मसु चिकित्साभां चिकित्सामें, वर्जयेत् तज्ज्वली ओछी ओ त्याज्य हैं, वस्तिदोषतः भरितपुटकना दोषधी वस्तिपुटकके दोषसे, वस्तेः भरितना वस्तिजी, गतिवैषम्य- गतिनी विषमता विषम गति, विस्त्रव- विस्त्रता विस्त्रता, स्त्राव- स्त्राव स्त्राव, दौर्गन्ध- भुस्केलीथी पड़कायु कठनाईसे पकड़ा जाना, निस्त्रवाः निस्त्रव द्रवका बाहर निकल जाना, फेनिल- शीघ्र युक्त थपु झागदार होना, लक्ष्मुति- हाथमाथी पड़ी जपु हाथसे गिरजाना, नधार्यवन् अने

धारण न करी शक्या और धारण न कर सकना, स्यु' ओ थाय छे ये होते हैं ॥ ६-७ ॥

67. The physician should avoid eight kinds of enema receptacles in this procedure viz, those that are irregular fleshy torn, thick, which have many perforations, which are bubbled inside, sticky and worn out Irregular flow, fleshy odor leakage of fluid, difficulty to grasp, absence of flow, frothiness of fluid slipping away from the hand and difficulty of holding are respectively the results of the above mentioned defective conditions of the receptacle

वस्तिप्रणेतु 'षा'—

सवान्ता द्रुतोत्क्षिप्ततिर्यगुल्लुप्तकम्पिताः ।

अतिवाह्यमन्दालिवेगदोषाः प्रणेतृतः ॥ ८ ॥

प्रणेतृत भरित देनेवाला दोषधी वस्ति देनेवालेके दोषसे, सवान्ता वातसहित औषध देवुं वायुके साथ वस्तिका जाना, अतिद्रुत- भरितनेत्रने अहु उतापणधी अ हर नाभपु वस्तिनेत्रका अति शीघ्रतासे अन्दर डालना, उत्क्षिप्त- नेत्रने उपर थड़ी देवुं नेत्रको उपरकी ओर अधिक डालना, तिर्यक्- त्रांसु नाभपु तिरछा डालना, उल्लुप्त- बारबार धावपु रुक रुक कर दवाना, कम्पिताः भरितपु कं'पु नेत्रका कांपना, अति- अश्लीलार नाभपु बारबार डालना, बाह्यग- नेत्रपु अहार रहेवु नेत्रका बाहर रहना, मन्द-अतिवेग- म हवेगथी अने अतिवेगथी भरित देवी मन्दवेगसे और अतिवेगसे वस्ति देना, दोषा. आ दोष भाय छे ये दोष होते हैं ॥ ८ ॥

8 The following are the defects resulting from the defective technique of the enema administrator. The air may be pushed into the rectum, enema may be given too hurriedly, the tube

६. विषममांसल छिन्न-मांसलच्छिन्न (क त)

, -मांसलस्निग्धविषम (व)

, स्निग्ध क्लिष्ट-छिद्रक्लिष्टौ च (ग घ)

, स्त्रावदौर्गन्धनिस्त्रवा-निस्त्रवद्रुग्धस्त्रवा (घ)

, दौर्गन्धनिस्त्रवा-दौर्गन्धनिस्त्रवाः (ङ)

, दौर्गन्ध-दौर्गन्ध (त ः)

८ तिर्गुल्लुप्तकम्पिता-तिर्गुल्लुप्तकम्पिता (क ङ त.)

may be pushed too high, or it may be introduced obliquely, he may do repeated compression or he may shake the tube while introducing or he may do frequent insertion of the tube or he may not be able to insert it in the rectum, or he may compress the receptacle either too slowly or too forcibly

अनुच्छास्य दत्ते नि शेषं वा दत्ते वस्तौ दोषा, चिकित्सा च—

अनुच्छास्य च वद्वे वा दत्ते निःशेष एव वा ।

प्रविश्य कुपितो वायुः शूलतोदकरो भवेत् ॥९॥

तत्राभ्यङ्गो गुदे स्वेदो वातघ्नान्यशनानि च ।

अनुच्छास्य च वायु डाढी नाभ्या वगर वायुके बाहर निकाले बिना, बदे वा भरित अधिवाभा आवता वस्तिके बांधने पर, निःशेषे एव वा अधवा शेष राभ्या वगर न अथवा संपूर्ण, दत्ते भरित देता वस्ति देने पर, वायु वायु वायु, प्रविश्य भ्रवेश करीने शरीरमें प्रविष्ट होकर, कुपित कुपित भर्ध कुपित हो करके, शूलतोदकर शूल अने सोय बेडावा नेवी पीडा करनार शूल तथा तोदको उत्पन्न करनेवाला, भवेत् थाय छे होता है, तत्र तेभा उसमें, अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग गुदे स्वेद गुदाभा स्वेद गुदामें स्वेद, वातघ्नानि अने वातघ्न और वातनाशक, अशनानि च भोजन आपना भेधे मोजन देना चाहिए ॥ ९३ ॥

9-9½. If the enema bag has been fixed without the air in it being pushed out, or if all the enema fluid has been pushed in without leaving any residue, the air entering the rectum and provoking the vata there, causes colicky and piercing pain In such a condition inunction and sudation of the anus, and food and drink curative of vata are indicated.

• कुपितो-कुपित (घ)

दुतप्रणीतादिवस्तिदोषाः, तेषा चिकित्सा च—

दुतं प्रणीते निष्कृष्टे सहस्रोत्क्षिप्त एव वा ॥१०॥

स्यात् कटीगुदजङ्घातिवस्तिस्तम्भोरुवेदनाः ।

भोजनं तत्र वातघ्नं स्नेहाः स्वेदाः सबस्तयः ॥११॥

दुतम् भरितनेत्र उतावणे जल्दी, प्रणीते नाभवाथी प्रविष्ट करने पर, सहसा ओकेदम् एकदम, निष्कृष्टे भहार जे थी देवाथी निकालने पर, उत्क्षिप्ते एव वा अथवा उपरनी तरङ्ग नाभवाथी या ऊपरकी ओर अधिक डालनेपर कटी- डटी कटी, गुद-गुदा गुदा, जङ्घा- अने न धामा और जघामे, भार्ति- पीडा दर्द, वस्ति- भूना- शयभा वस्तिमें, स्तम्भ- नडा स्तम्भ, ऊरुवेदनाः अने साधनाभा वेदना और ऊरुमें वेदना, स्यात् थाय छे होती है, तत्र तेभा इसमें, वातघ्न पातघ्न वातनाशक, भोजनम् भोजन भोजन, स्नेहाः स्नेह स्नेह, सबस्तयः भरितथी वस्तिथा, स्वेदा अने स्वेद देना भेधे और स्वेद देना चाहिए ॥ १०-११ ॥

10-11. If the enema tube has been introduced too hurriedly or if it is pushed very high, there will occur pain in the waist, rectum and legs, rigidity of the bladder and pain in the thighs In such a condition, inunction, sudation procedures, enemata and diet that are curative of vata, are indicated.

वस्तेरुर्ध्वमगमने हेतुः, तच्चिकित्सा च—

तिर्यग्बल्यावृतद्वारे वद्वे वाऽपि न गच्छति ।

नेत्रे तदजु निष्कृष्य संशोध्य च प्रवेशयेत् ॥१२॥

नेत्रे नेत्र नेत्र, तिर्यक् त्रासु नाभवाथी तिरछा प्रविष्ट करने पर वलि-आवृतद्वारे वलिथीथी दार

११ जङ्घातिवस्तिस्तम्भोरुवेदना जङ्घोरुवस्तिस्तम्भार्तिमेदनम्

(घ. फ.)

१२ स्तम्भोरुवेदना-स्तम्भोरुमेदनम् (ड फ.)

१३ तिर्यग्बल्या-तिर्यग्बन्धा (ड द.)

१४ तदजु-तदूर्ध्व (ख.)

१५ प्रवेशयेत्-पुनर्नयेत् (घ ड फ.)

रेडार्धं जलं वलियोंके कारण द्वारके बन्द होनेसे, बड़े वा जपि अथवा नेत्र ज सूत्र आदिथी पंथ यध जवाभी अथवा नेत्र ही सूत्र आदिसे बन्द हो जाने पर, न गच्छति औषध अंदर जतुं नभी औषध अन्दर नहीं जाती, तत् त्वा रे तेने तब नेत्रको, निष्कृष्य पाथुं जेथी धर्ष निकालकर, संशोष्य च साक्ष कुरी साफ करके, कृजु स्तुधुं सीधा, प्रवेशयेत् दाभक्ष कुरवुं प्रविष्ट करना चाहिए ॥ १२ ॥

12 If the enema tube is introduced obliquely or is obstructed by the anal folds or is blocked by substances in the enema fluid itself, the enema fluid will not flow The enema tube then should be taken out, cleansed and properly re introduced

पीड्यमाने वस्तान्तरा मुक्ते दोषाः, तच्चिकित्सा च—

पीड्यमानेऽन्तरा मुक्ते गुदे प्रतिहतोऽनिलः ।

उरःशिरोर्तिमूर्वोश्च लदनं जनयेद्वली ॥१३॥

वस्तिः स्यात्तत्र विस्वादिफलश्यामादिमूत्रवान् ।

पीड्यमाने द्वावर्ता द्वावर्ता दबाते दबाते, अन्तरा वयभां बीचमें, मुक्ते छोड़ी देवाथी छोड़ देनेसे, गुदे गुदाभां गुदामें, प्रतिहतः प्रतिधात पाभेथी रुका हुआ, बली अनिलः अणवान वायु बलवान वायु, उरःशिरोर्तिमूर् छाती अने भस्तकभां पीडा छाती और शिरमें पीडा, ऊर्वो च तथा साथगोनी और ऊरुमें, लदनम् शिथिलता शिथिलता, जनयेत् उत्पन्न करे छे कर देता है, तत्र तेभां उद्यमें, विस्वादि- भीषी वगेरे विस्वादि, फल- भीषी मैनफल, श्यामादि- डाणुं नसोतर वगेरे श्यामा आदिसे, मूत्रवान् अने गोमूत्रवाणी और गोमूत्रसे युक्त, वस्तिः भरित वस्ति, स्वात् देवी ओष्ठको देनी चाहिए ॥ १३ ॥

13 3½ If there are interruptions in the act of compression resulting in repeated compression, the vata in the

rectum being thus struck repeatedly becomes highly provoked and causes pain in the chest, head and thighs, and also asthenia. In such a condition, is indicated the enema prepared from the bael group of drugs, emetic nut and the black turpeth group of drugs mixed with cow's urine.

नेत्रकम्पनाभिहते गुदे दोषाः, तच्चिकित्सा च—

स्यादाहो दवथुः शोकः कम्पनाभिहते गुदे ॥१४॥

कषायमधुराः शीताः सेकास्तत्र सबस्तयः ।

गुदे गुदा गुदामें, कम्पनाभिहते नेत्रना कम्पभी अभिधात पाभर्ता नेत्रके कम्पसे चोट लगने पर, दाह- दाह दाह, दवथुः अणतरा दवथु, शोकः अने शोश् और शोथ, स्वात् थाय छे होता है, तत्र तेभां उनमें, सबस्तय, अस्तसहित वस्तियोंके साथ, कषाय- कषाय कषाय, मधुराः मधुर मधुर, शीता अने शीतल और शीतल, सेका परिषेक हितकर छे परिषेक हितकर है ॥ १४ ॥

14-14½ If the rectum is injured by the shaking of the tube, there will be burning, sense of heat and edema. In such conditions, astringent, sweet and cold affusions and enemata are indicated

अतिमाषप्रणीतनेत्रदोषाः, तच्चिकित्सा च—

अतिमात्रप्रणीतेन नेत्रेण क्षणनाद्वलेः ॥१५॥

स्यात् सार्ति दाहनिस्तोदगुदवर्चःप्रवर्तनम् ।

तत्रसर्पि पित्तुः क्षीरं पिच्छावस्तिश्च शस्यते ॥१६॥

अतिमात्र- अत्यत अस्यधिक, प्रणीतेन नाभवाथी प्रविष्ट करनेसे, नेत्रेण भरितनेत्रथी नेत्रके कारण, बलेः पबिथोभां वलियोंमें, क्षणनात् धासोटी क्षणनाथी घिसक लगनेसे, सार्ति पीडासहित दर्द, दाह- दाह दाह, निस्तोद- अने दाट और तोड़के साथ, गुद- गुदान्नी तथा

13 उरःशिरोर्तिमूर्वोश्च लदनं जनयेद्वली—उर शिरोरज साः मूर्वोश्च लदनयेद्वली (द, व, क)

१५ प्रणीतेन—प्रवृत्तेन (द)

१६ सार्ति दाह-ऊर्दिदाह (व, क)

गुदा और, वचः भगनी पुरीषकी, प्रवर्तनम् प्रवृत्ति प्रवृत्ति, स्यात् थाय छे होती है, तत्र तेभां उसमें सर्पिः-पित्तुः धीतुं पोतुं चीका पित्तु, क्षीरम् दूध दूध, पिच्छा-वस्ति. च अने पिच्छावस्ति और पिच्छावस्ति, वास्यते भ्रशस्त छे हितकर है ॥ १५-१६ ॥

15-16. If the anal valves are hurt by excessive penetration of the enema tube, there will be pain, burning rectalgia and the discharge of fecal matter. In such a condition the use of ghee, sweet milk and mucilaginous enema are recommended

मन्द प्रणीते बाह्ये वा स्नेहे दोषाः, तच्चिकित्सा च—
न भावयति मन्दस्तु बाह्यस्त्वाशु निवर्तते ।
स्नेहस्तत्र पुनः सम्यक् प्रणेयः सिद्धिमिच्छता ॥१७॥

मन्द. तु मन्द अस्ति मन्द वस्ति, न भावयति पक्काशयभां पड़ोयती नथी पक्काशयमें नहीं पहुचती, बाह्यः तु अने बाह्यम् अस्ति और बाह्यम् वस्ति, आशु अवधीथी शीघ्र, निवर्तते पाछी वगे छे लौट आती है, सिद्धिम् सिद्धि सिद्धि, इच्छता छिच्छनार वैषे चाहनेवाला वैष, तत्र ते स्थितिभां उस स्थितिमें, स्नेह पुन इरीने स्नेह फिरसे स्नेह, सम्यक् सारी रीते अच्छी तरहसे, प्रणेयः आपवे। ओछे देवे ॥ १७ ॥

17. The inadequately compressed enema does not reach the destination and returns too soon. In such conditions, unctuous enema should be properly administered again, by one desiring success in treatment

अतिप्रपीडनदोषा, तच्चिकित्सा च—

अतिप्रपीडितः कोष्ठे तिष्ठत्यायाति वा गलम् ।
तत्र वस्तिविरेकश्च गलपीडादि कर्म च ॥१८॥

१८ न भावयति—न वा वदति (ह द. घ. क)

” ” —न च धावति (क)

अतिप्रपीडितः अहु द्वावेधी अस्ति अति प्रपीडित वस्ति, कोष्ठे डेहाभां अ कोष्ठमें, तिष्ठति रहे छे ठहर जायगी, गलम् वा अथवा गलाभां या गलेमें, आयाति आवे छे ऊपर पहुच जायगी, तत्र तेभां उसमें, वस्तिः अस्ति वस्ति, विरेक. च निरेचन विरेचन, गलपीडादि अने गलुं द्वावपु वगेरे और गलप्रपीडन आदि, कर्म च चिकित्सा छे चिकित्सा करनी चाहिए ॥ १८ ॥

18. If over-forcibly administered, the enema is retained in the stomach or goes up and reaches the throat. In such conditions enema, purgation and pressure on the neck etc., are the requisite measures of treatment.

अध्यायोक्तविषयाः—

तत्र श्लोकः—

नेत्रवस्तिप्रणेतृणां दोषानेतान् समेषजान् ।
वेत्ति यस्तेन मतिमान् वस्तिकर्माणि कारयेत् ॥१९॥

तत्र श्लोकः ते विषयभां उस विषयमें, श्लोक. उपसंहारने। श्लोक छे उपसंहारका श्लोक है कि, यः ने भाष्यस जो मनुष्य, नेत्रवस्ति- नेत्र, अस्ति नेत्र, वस्ति, प्रणेतृणां अने अस्तिदाताना और प्रणेत- ओके, एतान् अने आ और इन, दोषान् दोषो दोषोको, समेषजान् तेनां औषधसहित उनके औषध- सहित, वेत्ति अष्टे छे जानता है, तेन तेनी पासे उससे, मतिमान् बुद्धिमान भाष्यसे बुद्धिमान मनुष्यको, वस्तिक- कर्माणि अस्तिभर् वस्तिकर्म, कारयेत् कराना कराना चाहिए ॥ १९ ॥

Here is the recapitulatory verse—

19. The wise physician who has a knowledge of these complications with regard to the enema tube, receptacle as well as the ineptness of the enema administrator and the treatment of these complications, should be engaged to give the treatment.

१९. वेत्ति यस्तेन-विद्वस्तस्तेन (ह द.)

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने नेत्रवस्तिव्याप-
रिसिद्धिर्नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रचेष्टा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने अरुंधती प्रतिसंस्कार पायेष्टा आ शास्त्रमा
और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त
अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेष्टा
और दृढबलसे पूरित किये गये, सिद्धिस्थाने सिद्धिस्थानमा
सिद्धिस्थानमें, नेत्रवस्तिव्यापरिसिद्धिः नेत्रवस्तिव्या-
परिसिद्धि 'नेत्रवस्तिव्यापरिसिद्धि', नाम नामने। नामका,
पञ्चम. पांचमो पांचवौ, अध्यायः अध्याय स पूछुं थये।
अध्याय समाप्त हुआ ॥ ५ ॥

5. Thus, in the Section on Success
in Treatment, in the treatise compiled
by Agnivesa and revised by Caraka the
fifth chapter entitled 'The Success in
Treatment of the Complications arising
from the Defects in the Enema appa-
ratus or in the Technique of admini-
stration of the Enema' not being
available, the same as restored by
Dridhabala, is completed.

षष्ठोऽध्यायः ।

छठे अध्याय अध्याय छट्टा

Chapter VI

वमनविरेचनव्यापरिसिद्धयुपक्रमः—

अथातो वमनविरेचनव्यापरिसिद्धिं व्याख्यास्यामः १
इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

जय जय हवे अही थी अब आगे, वमनविरेचन-
व्यापरिसिद्धिम् 'वमनविरेचनव्यापरिसिद्धि' नामना
अध्यायानु 'वमनविरेचनव्यापरिसिद्धि' नामके अध्यायका,
व्याख्यास्यामः व्याख्यान करेथुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने,
इति ह आ विषयमा नीचे प्रमाणे ७ इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह स कहेंथुं छे कहा है ॥ २ ॥

1 We shall now expound the
chapter entitled 'The treatment of com-
plications arising from the procedures
of Emesis and Purgation'

2 Thus declared the worshipful
Atreya

अथ शोधनयोः सम्यग्विधिमूर्ध्वानुलोमयोः ।
असम्यक्कृतयोश्चैव दोषान् वक्ष्यामि सौषधान् ॥ ३ ॥

अथ हवे अब, ऊर्ध्वानुलोमयो. ऊर्ध्व तथा
अनुलोम ऊर्ध्व तथा अनुलोम, शोधनयो शोधननी
शोधनोक्ती, सम्यक् सात् रीतनी सम्यक्, विधिम् विधि
विधि, असम्यक् कृतयोः च एव अने तेओने सारी
रीतनी विधिथी न करवामा आपता और वे सम्यक्
विधिसे न किये जाने पर, दोषान् तेओना दोष। उनके दोष,
सौषधान् औषधसहित औषधसमेत, वक्ष्यामि छड़ीश
कहूंगा ॥ ३ ॥

3. I shall describe the proper
method of purification through the
upper and lower channels of the body
and the complications arising from
improper procedure and their
treatment

साधारणेषु प्रावृट्शरद्वसन्तेषु संशोधनोपदेशः—

अत्युष्णवर्षशीता हि ग्रीष्मवर्षाहिमागमाः ।

तदन्तरे प्रावृडाद्यास्तेषां साधारणास्त्रयः ॥ ४ ॥

ग्रीष्म- ग्रीष्म ग्रीष्म, वर्षा- वर्षा वर्षा, हिम-आगमाः
अने हेमन्त ओ ऋतुओ और हेमन्त ये ऋतुए, अति-
उष्ण अनुक्रमे अति गरमी क्रमश अति गर्मी, वर्ष- अति
बरसाह अति वर्षा, शीता हि अने अतिठंडीवाणी होय
छे और अति शीतवाली होती है, तदन्तरे तेओनी वर्ये

४. तदन्तरे प्रावृडाद्यास्तेषां साधारणास्त्रयः—अन्तरेषु प्रावृडाद्या
वर्षा साधारणास्त्रयः (ब क)

इसके बीचमें, प्रावृद्धाद्याः प्रावृट् वगेरे प्रावृट् आदि,
त्रयः त्रयः ऋतुओं तीन ऋतुएं, तेजाम् अनुक्रमे गरभी
वरसाह तथा ऋतुओं क्रमशः गर्मी, वर्षा तथा शीतमें,
साधारणाः साधारण्युं ये साधारण है ॥ ४ ॥

4. Summer, the rainy season and winter are hot, rainy and cold respectively. In between them, there are three seasons called the early-rains and two others which have mild seasonal characteristics.

प्रावृट् शुचिनभौ ज्ञेयौ शरदूर्जसहौ पुनः ।
तपस्यश्च मधुश्चैव वसन्तः शोधनं प्रति ॥ ५ ॥
एतानृतून् विकल्प्यैवं दद्यात् संशोधनं भिषक् ।
स्वस्थवृत्तमभिप्रेत्य व्याधौ व्याधिवशेन तु ॥ ६ ॥

शोधनम् शोधनम् शोधनम्, प्रति आभतम्
दृष्टिसे, शुचिनभौ अभाऽऽ अने श्रावणने आषाढ और
श्रावणको, प्रावृट् प्रावृट् अलुण् प्रावृट् जाने, ऊर्जसहौ
ऊर्जसहौ अने भागशरने कार्तिक और मार्गशीर्षको शरद
शरद अलुण् शरद जाने, तपस्यः च तथा भागलु
फाल्गुन, मधु च एव अने चैत्रने और चैत्रको, वसन्तः
वसन्त वसन्त, ज्ञेयौ अलुण् जाने, एवम् आ प्रभाषु
इस प्रकार, स्वस्थवृत्तम् स्वरभूतने स्वस्थवृत्तको,
अभिप्रेत्य लक्ष्मी राभी लक्ष्य करके, एतान् आ इन,
ऋतून् ऋतुओंने ऋतुओंको, विकल्प्य यथोक्त विभाग
प्रभाषु राभी यथोक्त विभागके अनुसार रखकर, भिषक्
वैद्य वैद्य, संशोधनम् स शोधन संशोधन, दद्यात् देव
देवे, व्याधौ तु व्याधिमां तो व्याधिमें तो, व्याधिवशेन
व्याधि अनुसार ऋतुओंनी कल्पना करी स शोधन
देव व्याधिके अनुसार ऋतुओंकी कल्पना कर संशोधन
देवे ॥ ५-६ ॥

४. एतानृतून् विकल्प्यैव दद्यात् एतानृतून् विकल्प्यैव दद्यात्
(क ५ ५)

—एतानृतून् विकल्प्याह दद्यात्
(घ)

५. भिषक्-नृणाम् (घ)

5 6 Praṇṇī (the early rains) is com-
prised of Ashadha and Sravana and
Sarad (autumn) is Kartika and Marga-
sirsha and Vasanta (spring) is Phalguna
and Chaitra. These are the seasons
in which seasonal purification is to be
done. The physician should classify
seasons in this way and give seasonal
purification in condition of normal
health; but in cases of disease, he
should administer purification whenso-
ever found necessary in view of the
disease-condition

वसनादीनामन्तरा स्नेहस्वेदप्रयोग, अन्ते च स्नेहप्रयोग —
कर्मणां वसनादीनामन्तरेष्वन्तरेषु च ।
स्नेहस्वेदौ प्रयुज्जीत स्नेहं चान्ते प्रयोजयेत् ॥ ७ ॥

वसनादीनाम् वसन्त वगेरे वसनादि. कर्मणाम्
ऊर्जसहौ कर्मोंके, अन्तरेषु अन्तरेषु वसन्ते वसन्ते बीच
बीचमें, स्नेह स्वेदौ स्नेहन तथा स्वेदनने। स्नेहन तथा
स्वेदनका, प्रयुज्जीत प्रयोग करवे। प्रयोग करना चाहिए,
अन्ते च अने अन्ते और अन्तमें, स्नेहम् स शमनीय
स्नेहनने। संशमनीय स्नेहनका, प्रयोजयेत् प्रयोग करवे।
प्रयोग करना चाहिए ॥ ७ ॥

7. In the intervals between the
procedures of emesis, purgation etc.,
the physician should give oleation
and sudations procedure and in the
end, he should give sedative oleation.

कान् नातिस्निग्धान् विरेचयेत् २—

विसर्पपिडकाशोककामलापाण्डुरोगिणः ।

अभिघातविषातार्थं नातिस्निग्धान् विरेचयेत् ॥ ८ ॥

विसर्प- विसर्प विसर्प, पिडका- पिडका पिडका,
शोक शोक सूजन, कामला- ऊर्जसहौ कामला, पाण्डु-

८ अन्तरेष्वन्तरेषु च—अन्तरे चान्तरे पुनः (१ ८)

८ विसर्पपिडकाशोककामलापाण्डुरोगिणः—कुष्ठनी-पिडकाकागला
पाण्डुरोगिणः (घ. फ.)

तथा पांडुना तथा पाण्डुके, रोषिणः शोष्णीमाने रोषिणोको, अस्त्रिघात- तेभ्यः प्रहार एवं चोट, विष-आर्ताद् तथा विषयी पीडित मनुष्येने और विषसे पीडित मनुष्योंको, अतिस्निग्धान् च अतिशय स्नेहन आपी अत्यन्त स्नेहन कराके, न विरेचयेत् विरेचन कदापुं नहि विरेचन नहीं देना चाहिए ॥ ८ ॥

8. The physician should not give an excessive dose of preparatory oleation before purgation, to those who are suffering from acute spreading affections, pimples, edema, jaundice, anemia, trauma and toxicosis.

केषां स्नेहविरेचन केषां च रुक्षं विरेचन देयम्—
नातिस्निग्धशरीराय दद्यात् स्नेहविरेचनम् ।
स्नेहोत्क्रिष्टशरीराय रुक्षं दद्याद्विरेचनम् ॥ ९ ॥

अतिस्निग्ध- अतिशय स्निग्ध अति स्निग्ध, शरीराय शरीरवाणाने शरीरवालेको, स्नेहविरेचनम् स्नेहविरेचन स्नेहविरेचन, न दद्यात् न देवु न देवे, स्नेहोत्क्रिष्ट शरीराय अने स्नेहभी उत्क्रिष्ट शरीरवाणाने और जिसका शरीर स्नेहसे उत्क्रिष्ट है उसे, रुक्षम् रुक्ष रुक्ष, विरेचनम् विरेचन विरेचन, दद्यात् आपु देवे ॥ ९ ॥

9. The persons who have excessive unctuous quality in the body should not be given unctuous purgatives. The persons, in whose body the unctuous element has become agitated, should be given non-unctuous purgatives.

कथं पीतमौषधं सम्यग्योगाय कल्पते—
स्नेहस्वेदोपपन्नेन जीर्णे मात्रावदौषधम् ।
एकाग्रमनसा पीतं सम्यग्योगाय कल्पते ॥ १० ॥

स्नेहस्वेद- स्नेहन तथा स्वेदनशी स्नेहनसे तथा स्वेदनसे, उपपन्नेन युक्त पुरुषे युक्त पुरुषने, जीर्णे भोराक पथी गया पथी आहारके पच जानेके बाद,

१. रुक्ष दद्याद्विरेचनम्-दद्याद् रुक्ष विरेचनम् (४)

१०. सम्यग्योगाय-सम्यग् भोगाय (५)

एकाग्रमनसा ओडात्र मनशी एकाग्र मनसे, मात्रावत् मात्रासुत्र मात्रासुत्र, पीतम् पीयेतु पी हुई, औषधम् औषध औषध, सम्यग्योगाय पीताने सम्यग्योग कदाभी अपना सम्ययोग करनेमें, कल्पते समर्थ थाय छे समर्थ होती है ॥ १० ॥

10. When a person has been well prepared with oleation and sudation procedures, and after his previous meal has been fully digested, if he ingests the right dose of medication with his mind concentrated on the treatment, it brings about the most desirable results.

स्निग्धात् पात्राद्यथा तोयमयत्नेन प्रणुद्यते ।
कफादयः प्रणुद्यन्ते स्निग्धादेहात्तथौषधैः ॥ ११ ॥

स्निग्धात् स्निग्ध चिक्ने, पात्रात् वासुभुभी वर्तनसे, यथा जेवी रीते जैसे, अयत्नेन प्रयत्न वगर आसानीसे, तोयम् जल, प्रणुद्यते भसेडी शक्य छे हटाय जाता है, तथा तेवी रीते वैसे, स्निग्धात् स्निग्ध स्निग्ध, देहात् देहभी देहसे, कफादयः कफ वगेरे दोषो कफादि दोष, औषधै औषधाभी औषधोंसे, प्रणुद्यन्ते प्रयत्न वगर भसेडी शक्य छे आसानीसे हटाय जाते हैं ॥ ११ ॥

11 As in a vessel smeared with oil, water slips down without any effort, similarly kapha and other morbid humors slip out easily in a body which has undergone oleation therapy.

आर्द्रं काष्ठं यथा वह्निर्विष्यन्दयति सर्वतः ।
तथा स्निग्धस्य वै दोषान् स्वेदो विष्यन्दयेत् स्थिरान् ॥

यथा जेम जैसे, वह्निः अग्नि आग, आर्द्रम् भीनी गीनी, काष्ठम् वाडडाने लकड़ीको, सर्वतः चारे आलुथी चारों ओरसे, विष्यन्दयति युवरादे छे विष्यन्दित करती

११ प्रणुद्यते-प्रसिध्यते (क)

१२ तथा स्निग्धस्य वै दोषान् स्वेदो विष्यन्दयेत् स्थिरान्-
तथा स्निग्धस्य औषध दोषान् हरति सर्वतः (घ)

है, तथा तेम उसी प्रकार, स्नेहः च स्नेहन स्वेदन, स्निग्धस्य स्निग्धं भुज्यते स्निग्धं पुरुषके, स्थिरान् स्थिर, दोषान् दोषान् दोषोको, विष्यन्दधेव अहार कटे छे विष्यन्दित करता है ॥ १२ ॥

12. As fire makes the water in moist wood to trickle out from every pore, similarly sudation causes the fixed toxic matter to melt and flow out in a person who has been previously oiled.

क्लिष्टं वासो यथोत्कृष्टं मलं संशोध्यतेऽम्भसा ।
स्नेहस्वेदैस्तथोत्कृष्टं शोध्यते शोधनैर्मल ॥ १३ ॥

यथा न प्रभाणु जिस प्रकार, क्लिष्टं मलं मैले, वासः पत्रभांथी वस्त्रसे, उत्कृष्टं मलं शिथिल करी मैलको ढीलाकर, अम्भसा पाणीधी जलसे, मलं ते मलने वह मैल, संशोध्यते धोई नाभवाभा आवे छे हटाया जाता है, तथा ते प्रभाणु उसी प्रकार, स्नेह-स्वेदैः स्नेहन तथा स्वेदनं स्नेहन तथा स्वेदनद्वारा, उत्कृष्टं मलं शोधमान करी प्रचलित करके, शोधनं शोधन औषधी शोधनद्वारा, मलः भुज्यते मल, शोध्यते शोधन करवाभा आवे छे दूर किया जाता है ॥ १३ ॥

13 Just as dirt in a dirty cloth is separated and washed out by water, so, by oleation and sudation, the toxic matter in the body is segregated and washed out by purgation

१३ क्लिष्टं वासो यथोत्कृष्टं मलं संशोध्यतेऽम्भसा-क्षारोत्कृष्टे यथा वस्त्रे मलं शुद्धयति वारिणा (ग)
, क्लिष्टं वासो यथोत्कृष्टं-क्षारोत्कृष्टे यथा वस्त्रे (घ, त, थ)
, क्लिष्टं वासो...शोधनैर्मल ॥-क्षारोत्कृष्टे यथा वस्त्रे मलः शुध्यति वारिणा । स्नेहस्वेदैस्तथोत्कृष्टं दोषः शुध्यति शोधनैः (च, छ, ज)

अजीर्णस्य संशोधनौषधस्य लिङ्गानि—

अजीर्णे वर्धते ग्लानिर्विवन्धश्चापि जायते ।
पीतं संशोधनं चैव विपरीतं प्रवर्तते ॥ १४ ॥

अजीर्णे औषधं पच्यते पहेला आहारके बिना पचे ही, ग्लानि. पीधेला संशोधन औषधथी ग्लानि पिये हुए संशोधन औषधसे ग्लानि, वर्धते वधे छे बढ़ती है, विवन्धः च अपि अने उभयथात पक्ष और कवजियत भी, जायते थाय छे होती है, पीतम् अने पीधेछु एव पी दुई, संशोधनम् च एव संशोधन औषध संशोधन औषध, विपरीतम् विपरीत भागे विपरीत मार्गसे, प्रवर्तते प्रवर्त छे प्रवृत्त होती है ॥ १४ ॥

14. If the purificatory dose is taken when the previous meal is undigested, there will occur depression and constipation, and the medication acts in a wrong way

मात्रावतः संशोधनौषधस्य गुणः—

अल्पमात्रं महावेगं बहुदोषहरं सुखम् ।
लघुपाकं सुखास्वादं प्रीणनं व्याधिनाशनम् ॥ १५ ॥
अधिकारि च व्यापत्तौ नातिग्लानिकरं च यत् ।
गन्धवर्णरसोपेतं विद्यान्मात्रावदौषधम् ॥ १६ ॥

यत् न जो औषधम् औषध औषध, अल्पमात्रम् शोडी मात्राभा थोड़ी मात्रामें भी, महावेगम् महान वेगवाणु महा वेगवान, बहुदोषहरम् बहु दोषाने हरनार बहुत दोष हरनेवाली, सुखम् सुखेथी धर् शक्य ओषु सुखपूर्वक खाई जा सके ऐसी, लघुपाकम् पच्यवाभा हल्के जल्दी पचनेवाली, सुखास्वादम् सुख-कारक स्वादवाणु सुखकारक स्वादवाली, प्रीणनम् प्रसन्नता-कारक प्रसन्नताको उत्पन्न करनेवाली, व्याधिनाशनम् रोगनाशक रोगनाशक, व्यापत्तौ च अने व्यापत्तिभा पक्ष और व्यापत्तिमें भी, अधिकारि शोडी विकार करनार जोका विकार करनेवाली, न अतिग्लानिकरम् न ग्लानि न करनार अति ग्लानि न करनेवाली,

१६ अधिकारि च व्यापत्तौ-अधिकाराविपन्नं च (ख.)

,, च व्यापत्तौ-विपत्तौ च (घ)

ગન્ધવર્ણરસ- અને જે ગન્ધ, વર્ણ તથા રસથી ગન્ધ, વર્ણ તથા રસે, ઉપેત્ત્વ ચ યુક્ત હોય યુક્ત હો, માત્રાવત્ તેને યોગ્ય માત્રાવાળું' હશે ઉચિત માત્રાવાળી, વિદ્યાવ બહુજુ' જાને ॥ ૧૫-૧૬ ॥

15-16. That should be known as the proper medication which requires to be taken in small dose, which is quick in action and is curative of even an excessive degree of morbidity, which is easy to take, which is light in digestion, palatable, pleasing, curative of the particular disease not harmful even if complications arise, not very depressant and is possessed of the most agreeable smell, color and taste.

કથંભૂતમના ઔષધ વિવેચ—

વિધૂય માનસાન્ દોષાન્ કામાદીનશ્ચમોદયાન્ ।
एकाग्रमनसा पीतं सम्यग्योगाय कल्पते ॥૧૭॥

અશ્ચમોદયાન્ અશુભ કરનાર અશુભ ફલનો દેને-વાલે, કામાદીષ્ કામાદિક કામાદિ, માનસાન્ માનસિક માનસ, દોષાન્ દોષોને દોષોનો, વિધૂય દૂર કરી હટા-કર, એકાગ્રમનસા એકાગ્ર મનથી એકાગ્ર મનસે, પીત્વ પીધેલું' ઔષધ પી હુઈ ઔષધ, સમ્યગ્યોમાય પેતાનો સમ્યગ્યોગ કરવા માટે અપના સમ્યગ્યોગ કરનેકે લિપ્, કલ્પતે સમર્થ થાય છે સમર્થ હોતી હૈ ॥ ૧૭ ॥

17. If a person after cleansing his mind of its impurities like passion and other inauspicious sentiments and concentrating his mind on the treatment takes this dose, it brings about the most desirable results

શ્વો વમન પાતા વિરેચન પાતા ન કિં મુક્તીત?—

नरः श्वो नक्तं पाता मुक्तीत कफवर्धनम् ।
सुजरं द्रवभूयिष्ठं, लघ्वजीतं विरेचनम् ॥૧૮॥

૧૭ કામાદીનશ્ચમોદયાન્—કામક્રોધમદાદિકાન્ (ક ધ વ, ડ, ષ, ણ)

૧૮ કલ્પતે—કલ્પતે (ક ણ ડ ણ ણ)

उत्क्रिष्टाल्पकफत्वेन क्षिप्रं दोषाः स्रवन्ति हि ।

અ આશ્વત્થી કાદે આવેવાલે દિનમે, વમનમ્ વમન વમન, પાતા નર જે મનુષ્યને પીવું હોય પીનેવાલા મનુષ્ય, કફવર્ધનમ્ તેણે કફ વધારનાર કફવર્ધક, સુજરન્ તરત પચી બધ ઓવું સીધ પચેવાલા, દ્રવ-ભૂયિષ્ઠ અને મોટે આગે દ્રવ્યવાળું ભોજન દ્રવપ્રાય મોજન, મુક્તીત ખાવું જાવે, વિરેચનમ્ અને આશ્વત્થી કાદે વિરેચન જે મનુષ્યને પીવું હોય તેણે ઓર અને વાલે દિનમે વિરેચન પીનેવાલા મનુષ્ય, લઘુ હલકું હલકા અશીતલ્ અને ઉષ્ણ ભોજન ખાવું ઓર ઉષ્ણ મોજન જાવે, ઉત્ક્રિષ્ટ-અલ્પ કફત્વેન કફ ઉત્ક્રિષ્ટ તથા અલ્પ હોવાથી કફકે ઉત્ક્રિષ્ટ તથા અલ્પ હોને પર, દોષાઃ દોષો દોષ, ક્ષિપ્રમ્ તરત જલ્દી સ્રવન્તિ હિ સ્રવી બધ છે નિકલ જાતે હૈ ॥ ૧૮ ૩ ॥

18-18½ The person, who is going to have emesis the next day, should take diet which is easily digestible, mostly liquid and promotive of mucus secretion, and the person who is going to take purgation, should eat light and warm articles of diet. Owing to increase of mucus in the former case and diminution of mucus in the latter the morbid humors quickly flow out

સમ્યક્ શુદ્ધસ્ય લિંગાનિ—

पीतौषधस्य तु भिषक् शुद्धिलिङ्गानि लक्षयेत् ॥૧૯॥
ऊर्ध्वं कफानुगे पित्तं विट्पित्तोऽनुकफे त्वघः ।
हतदोषं वदेत् कार्यदौर्बल्ये चेत् सलाघवे ॥૨०॥

મિષક્ તુ વૈદે વૈદ, પીતૌષધસ્ય ઔષધ પીધેલ મનુષ્યના ઔષધ પિયે હુઈ મનુષ્યકે શુદ્ધિલિંગાનિ શુદ્ધિના લક્ષણ શુદ્ધિકે લક્ષણ, લક્ષયેત્ ભેદા ધ્યાનસે લેલે, પિત્તે કફાનુગે ભે પિત્ત કફની પાછળ નીકળે. યદિ પિત્ત કફકે વાદ નિકલે, સલાઘવે અને લાઘવસહિત

૧૯ પિત્તે વિટ્પિત્તોઽનુકફે - પિત્ત વિ વિજ્ઞાનુકફે (૫,)

૨૦ કાર્યદૌર્બલ્યે હેતુ સલાઘવે—કાર્યદૌર્બલ્ય હેતુ

સલાઘવં (૫)

और लाघवसहित, काइर्यदौर्बल्ये कृशता तथा दुर्बलता होय ते। कृशता तथा दुर्बलता हों तो, ऊर्ध्वंश्च छिन्धि-भागने ऊर्ध्वभागको, कफे विट्पित्ते अनु तेभ्य उद्धृणु तथा पित्तनी पाछण नीकणे अने लाघवसहित कृशता तथा दुर्बलता होय ते। एवं कफ पित्तके बाद निकले और लाघवसहित कृशता तथा दुर्बलता हों तो, अधः नीथेना भागने अधोभागको, कृतदोषम् देष्टुं रहित दोषरहित, वदेत् उद्धेय कहे ॥ १९-२० ॥

1920 In a person who has taken the purificatory dose, the physician should keep observing the development of the signs of complete purification. In the case of emesis, when bile appears after the mucus in the vomitus and in the case of purgation, mucus appears after feces and bile, and there occur weakness, debility and lightness of the body, it should be considered the stage of complete elimination of morbid matter.

शुद्धिलक्षणदर्शनेऽपि सावशेषीषधे वमनोपदेशः—

वामयेत्तु ततः शेषमौषधं न त्वलाघवे ।

स्तैमित्येऽनिलसङ्गे च निरुद्धारेऽपि वामयेत् ॥२१॥

आलाघवात्तनुत्वाच्च कफस्यापत् परं भवेत् ।

ततः पछी बाद, शेषम् आधीनां शेष, औषधम् औषधनी औषध, तु वामयेत् उद्धटी करावी नाभवी वमनसे निकाल देवे, अलाघवे तु पछु ने लघुता न आवी होय ते। किन्तु लघुता न हो तो, न उद्धटी न करावनी वमन न करावे, स्तैमित्ये स्तिमितता स्तिमितता, अनिलसङ्गे च अने वायुरोषधम् और वायुके अवरोधमें, निरुद्धारे तेभ्य ओडकार न आवता होय ते। एवं उद्धारके न होने पर, अपि पछु भी लाघवात् शरीरनी लघुता थाय शरीरमें लघुता हो जाये, कफस्य तनुत्वात् च

२१३. आलाघवात्तनुत्वाच्च कफस्यापत् परं भवेत्—आलाघवा

दणुत्वाच्च कफस्यापि न भवेत् (क)

॥ तनुत्वात्—अणुत्वात् (न क)

अने उद्धृणु पातणे। पडे और कफ पतला हो जाये, आया सुधी तब तक, वामयेत् वमन करावपुं वमन करावे, परम् ओ पछी वमन करावे ते। इसके पचात् वमन करानेसे, आपत् विडार तेभ्य उपद्रव विडार एवं उपद्रव, भवेत् भाय छे होते है ॥ २१३ ॥

21-21½ After this stage if any part of the dose is left in the body, it should be eliminated by emesis. But if lightness has not developed in the body, it should not be done. In case there are stiffness and accumulation of vata, the patient should be made to vomit even if there occur no eructations. Emesis should be done till there occur lightness of the body and thinning of the mucus. If carried further, it will be attended with great disaster

यथोक्तवमनफलम्, सम्यग्वमितस्य च पश्चात्कर्म—

वमिते वर्धते वह्निः शमं दोषा व्रजन्ति हि ॥२२॥

वमितं लङ्घयेत् सम्यग्जीर्णलिङ्गान्यलक्षणम् ।

तानि दृष्ट्वा तु पेयादिक्रमं कुर्यान्न लङ्घनम् ॥२३॥

वमिते वमन थर्ध जाता सम्यक् वमन होने पर, वह्निः बढाति अग्नि, वर्धते वधे छे बढ़ती है, दोषाः अने दोषो और दोष, शमं शांत शान्त, व्रजन्ति हि थाय छे होते है, सम्यक् ने सरभी रीते सम्यक्, जीर्णलिङ्गानि शुक्लं थयेव औषधनां लक्षणं लक्षण, अलक्षणम् न देभाय त्यां सुधी न दीखे वहां तक, वमितम् वमन करेव भुत्थने वमन कराये हुएको, लङ्घयेत् लघन करावपुं ओधो लघन करावे, तानि दृष्ट्वा तु पछु ने ते लक्षणो देभाय ते। उनके दीखने पर, पेयादिक्रमं पेयादिक्रम पेयादि संवर्जनक्रम, कुर्यात् करेव करावे, लङ्घनम् न लघन करावपुं नहि लङ्घन न करावे ॥ २२-२३ ॥

०३ जीर्णलिङ्गान्यलक्षणम्—जीर्णलिङ्गानि लङ्घयेत् (क)

22-23. Emetics promotes the gastric fire and the humors get sedated. The person who has vomited should be starved as long as the signs of the full digestion of the medication are not seen; and on seeing these signs, the dietetic regimen of gruels should be carried out and the starvation should be stopped.

पेयादिकमाचरणे हेतुः—

संशोधनाभ्यां शुद्धस्य इतदोषस्य देहिनः ।

यास्यग्निर्मन्दतां तस्मात् क्रमं पेयादिमाचरेत् ॥२४॥

संशोधनाभ्याम् संशोधनयी संशोधनसे, शुद्धस्य शुद्ध यथैव शुद्ध इव, इतदोषस्य तेमज्ज केना दोष हरी देवाभा आल्या छे तेवा एव दोषोंके निकल जानेसे, देहिनः पुत्रुपने। पुत्रुपकी, अग्निः अग्नि अग्नि, मन्दताम् मंद मन्द, याति यथैव छे हो जाती है, तस्मात् भाटे अन्तः, पेयादिक पेयादि पेयादि, क्रमम् स संज्ञनक्रम ससर्जनक्रम, माचरेत् करानवे। ओषधे करानवे ॥ २४ ॥

24. The gastric fire in the body of the person who has been cleansed by the purificatory procedures and freed from all morbid matter, becomes weakened. Therefore, a course of dietetic regimen of thin gruels etc. should be carried out

तर्पणादिक्रमः कुत्र योज्यः—

कफपित्ते विशुद्धेऽहं मद्यपे वातपैक्तिके ।

तर्पणादिक्रमं कुर्यात् पेयाऽभिष्यन्दयेच्च तान् ॥२५॥

कफपित्ते छे अने पित्तनी कफ और पित्तकी, मद्यपम् मद्यप अल्प, विशुद्धे शुद्धि यथैव होय तो शुद्धि होने

पर, मद्यपे मद्यपान करानने मद्य पीनेवालोंमें, वात-पैक्तिके अने वातपित्तना रोगीने और वातपैक्तिक रोगीमें, तर्पणादिक्रमम् तर्पणादि क्रम, कुर्यात् करानवे। करानवे, हि पेया करानवे छे पेया क्योंकि पेया, तान् तेओने उनको, अभिष्यन्दयेच्च छिद्वन कर छे अभिष्यन्दित कर देती है ॥ २५ ॥

25. The physician should prescribe the dietetic regimen of demulcent drinks etc., in conditions where kapha and pitta are partially cleansed and in case of alcoholics or persons with vata-cum-pitta habitus; the thin gruels will have a liquefacient effect on their body.

जीर्णोषधस्य लक्षणानि—

अनुलोमोऽनिलः स्वास्थ्यं क्षुत्तृणोर्जो मनस्विता ।
लघुत्वमिन्द्रियोद्धारशुद्धिर्जीर्णोषधकृतिः ॥२६॥

अनिलः वायु वायुका, अनुलोम. अनुलोम होवे। अनुलोम होना, स्वास्थ्यम् स्वस्थता स्वस्थता, क्षुत्-तृणा- भूय-तरस भूय-प्यास लगना, ऊर्जः उत्साह उत्साह, मनस्विता मनस्विता मनस्विता, लघुत्वम् शरीरमा ध्रुता देहमें लघुता, इन्द्रिय- इन्द्रियो इन्द्रियो, उद्धार-शुद्धिः तथा औद्धारनी शुद्धि तथा उद्धारकी शुद्धि, जीर्णोषध- ओषधी अथैव औषधनी ये जीर्णोषधके, कृतिः दक्षिण छे लक्षण हैं ॥२६॥

26. Regular peristaltic movement of vata, a sense of well being, hunger, thirst, good spirits, self confidence, lightness, clarity of the senses and of the eructations are the signs that indicate that the dose of medication has been completely digested.

२४ शुद्धस्य-लघुत्वम् ४ (घ)

२५ यास्यग्निर्मन्दता-यास्यग्निगुता (घ, फ)

२६ ऊर्जो मनस्विता-तृणा भूयस्त्वता (द.)

अजीर्णौषधस्य लिङ्गानि—

कृमो दाहोऽङ्गसदनं भ्रमो मूर्च्छा शिरोरुजा ।
अरतिर्वलहानिश्च सावशेषौषधाकृतिः ॥२७॥

कृमः भ्रमः दाहः दाहः, अङ्गसदनम्
अभेदी शिथिलता अगसाद, भ्रमः भ्रमः भ्रमः, मूर्च्छा
मूर्च्छा मूर्च्छा, शिरोरुजा शिरःपीडा सिरदर्दः, अरतिः
अभेदी बेचैनी, बलहानिः च अभेदौषधानि और
बलहानि, सावशेष- औषधमात्रा भाडी रहेला से
पचनेमें अवशिष्ट, औषध- औषधना औषधके, आकृतिः
लक्षणं छे लक्षण है ॥२७॥

27 Exhaustion, burning, asthenia, giddiness, fainting, headache, malaise and loss of vitality are the signs indicating that some part of medication is still left undigested.

कथंभूतौषध व्यापद्यते?—

अकालेऽन्वातिमात्रं च पुराणं न च भावितम् ।
असम्यक्संस्कृतं चैव व्यापद्येतौषधं द्रुतम् ॥२८॥

अकाले अयोग्य मात्रे औषधं अयोग्य समयमें ली
हुई, अन्वातिमात्रम् च नाभी के मोटी मात्रावाणु
अल्प या अति मात्रावाली, पुराणम् अगुं पुरानी, न
भावितम् च भावना वगैरनु भावनारहित, असम्यक्
संस्कृतम् च एव अने योग्य रीति संस्कार न पायेलु
और सम्यक् रूपसे संस्कृत न की हुई, औषधम् औषध
औषध, द्रुतम् अल्पी क्षीघ्र, व्यापद्येत व्यापत्ति करे छे
व्यापत्तिकारक होती है ॥ २८ ॥

28 Medication taken at the wrong time or in underdose or over dose, or medication that is very old or which is

२७ दाहोऽङ्गसदनं-दाहोऽङ्गसदनं (क.)

२८ दाहोऽङ्गसदनं भ्रमो मूर्च्छा शिरोरुजा-दाहोऽङ्गसदनं भ्रमो
मूर्च्छा शिरोरुजा-मूर्च्छा शिरोरुजा (ग.)

२८. द्रुतम्-द्रुतम् (२ ड घ)

not impregnated or not well prepared will soon produce complications

वमनविरचनयोर्दश व्यापदः—

आभ्मानं परिकर्तिश्च स्त्रावो हृद्गात्रयोर्ग्रहः ।
जीवादानं सविभ्रंशः स्तम्भः सोपद्रवः कृमः ॥२९॥
अयोगादतियोगाश्च दशैता व्यापदो मताः ।
प्रेष्यभैषज्यवैद्यानां वैगुण्यादातुरस्य च ॥३०॥

आभ्मानम् आभ्मान आभ्मान, परिकर्तिः परि-
कर्तिः परिकर्तिक, स्त्रावः स्त्राव स्त्राव, हृद्-गात्रयो ग्रह-
हृद्ग्रह, अङ्गग्रह हृद्ग्रह- अङ्गग्रह, जीवादानम् जीवादानम्
जीवादान, सविभ्रंशः विभ्रंश विभ्रंश, स्तम्भः स्तम्भ
स्तम्भ, सोपद्रवः उपद्रव उपद्रव, कृमः कृमः कृमः और कृमः, एताः ये ये, दश दश दश, व्यापद व्यापद
व्यापत, अयोगात् अयोग अयोग, अतियोगात् च
अने अतियोगी और अतियोगसे, प्रेष्य- तथा परि-
चारक तथा परिचारक, भैषज्य- औषध औषध, वैद्या-
नाम् वैद्य वैद्य, आतुरस्य अने रोगीनी और रोगीकी,
वैगुण्यात् च विगुण्यात् अने विगुणताके कारण, मताः
मानेदी छे होती है ॥ २९-३० ॥

29-30 Distension of abdomen, gri-
ping pain, excessive discharge, cardiac
spasm and spasm of the limbs, dis-
charge of blood, improper action of
the medication, rigidity, serious afflic-
tions and exhaustion—these are consi-
dered to be the ten complications
due to under-action or over-action of
the drug or due to the defects
of the attendant, the medication, the
physician or the patient.

वमनविरचनयोर्दशैता तियोगायोगानां लक्षणम्—

योगः सम्यक्प्रवृत्तिः स्यादतियोगोऽतिवर्तनम् ।
अयोगः प्रातिलोभ्येन न चारुं वा प्रवर्तनम् ॥३१॥

सम्यक्- संशोधननी सम्यक् संशोधनकी सम्यक्,
प्रवृत्तिः प्रवृत्ति प्रवृत्ति, योग योग उद्देश्य छे योग
कहाता है, अतिवर्तनम् अति प्रवृत्ति अति प्रवृत्ति,

अतिशयोक्त्योः अतिशयोक्ति उद्देश्याय ये अतियोग कथाता है, प्रातिलोम्बेन अने निपरीत्यप्लुथी प्रवृत्ति और प्रति-लोमतासे प्रवृत्ति, न च जल्पन् वा भिन्नद्वय नहि प्रवृत्ति अथवा शैला प्रमाख्यभा सर्वथा नहीं प्रवृत्ति या अल्प, प्रवर्तनम् प्रवृत्ति प्रवृत्ति, जयोग. अशैल अयोग, स्यात् उद्देश्याय ये कथाता है ॥ ३१ ॥

31. Successful action is discharge in right proportion. If there is excessive discharge, it signifies over-action. And unsuccessful action is that where there is contrary action or there is no discharge or scanty discharge.

श्लेष्मोत्क्रिष्टेन दुर्गन्धमद्वयमति वा बहु ।
विरेचनमजीर्णे च पीतमूर्ध्वं प्रवर्तते ॥३२॥

क्लेशमोहिष्ठेयं कृद्वा उत्तरेशवाणां अनुष्ये कफके
 चक्षेणयुक्तं पुरुषने, पीतम् पीषेयु पी हुई, अतिदुर्गन्धम्
 अति दुर्गन्धवाणुं अति दुर्गन्धयुक्त, अति अह्वयम् अतिशय
 अह्वय हृदयके लिए अस्यन्त अप्रिय, बहु वा अधिक
 मात्रावाणुं अधिक मात्रावाली, अजीर्णे च अथवा
 अजीर्णमा पीषेयु अथवा अजीर्णमें पी हुई, विरेचनम्
 विरेचन औषध विरेचन औषध, ऊर्ध्वम् च उर्ध्वगामी
 ऊपरके मार्गसे, प्रवर्तते प्रवृत्त थाय छे प्रवृत्त होती है ॥३२॥

32. Purgative medication in a condition, where the kapha is aroused, would act upwards, i. e. as an emetic if the medicine is bad in odor or unpalatable or is in a big dose and taken before the previous meal is digested

क्षुधार्तमृदुकोष्ठाभ्यां स्वपोत्क्लिष्टकफेन वा ।
तीक्ष्णं पीतं स्थितं क्षुब्धं वमनं स्याद्विरेचनम् ॥३३॥

३३ स्वल्पोरिष्ठरूपेण वा-पीत स्वक्षयरूपेण वा । (द ।

तीक्ष्ण पीण स्थित क्षुब्ध उग्न रगाद्विरेचनम्-तीक्ष्ण स्थिर
मक्षमिष्ठ उग्न रगाद्विरेचनम् (११)

॥ एतच्छ्लोकानन्तरम् —

अयोगे तत्र वक्ष्य्य समासेनाभिधीयते ।

इत्यधिकः पाठः (६६) पुस्तकानो. ।

क्षुधार्तं - भूयथी पीडित क्षुधार्तं, मृदुकोष्ठाभ्याम्
 मृदु कोष्ठावाणा मृदु कोष्ठ, स्वल्प- अभवा श्रेयाः
 अववा बहुल धोके, उत्क्रिष्ट-कफेन केशना उत्क्रिष्टशरीराणा
 भनुष्ये कफके उत्क्रेशवाळे मनुष्यने, पीतम् पीप्लव पी
 हुई, तीक्ष्णम् तीक्ष्ण तीक्ष्ण, क्षुब्धम् अने अदर क्षोभ
 पाभी रोडाधि रहेधुं और अन्दर क्षुब्ध होकर रुकी
 हुई, वमनम् वमन औषध वमन औषध, विरेचनम्
 विरेचन औषध विरेचन औषध, स्वात् भन्ती अय छे
 बन जाती है ॥ ३३ ॥

33. The emetic dose which is taken in a condition when a person is afflicted with hunger, or where the person is of the soft-bowelled type or where kapha in the stomach is poorly aroused or where medicine is strong or where the medicine taken becomes stagnant in the stomach and causes agitation, acts as a purgative.

प्रातिलोभ्येन दोषाणां हरणात्ते ह्यकृत्स्नशः ।
अयोगसंज्ञे, कृच्छ्रेण याति दोषो नवाऽव्ययशः ॥३४॥

प्रातिलोम्भेन हि विपरीत भार्गवी प्रतिलोमतासे,
अकूरक्षशः तथा असं पूर्णपक्षे तथा अपूर्णतया,
दोषाणाम् दोषानु दोषोक्ते, हरणात् हरण कुरवाणी
हरण करनेके कारण, ते अयोगसंज्ञे तेऽन्ये अथैव
संज्ञा थाय छे ये अयोग नामसे कहे जाते है. दोषः
अयोगमां दोष अयोगमें दोष, कृच्छ्रेण क्तां तो मुश्किलीथी
वही कठीनाईसे, याति नीकणे छे निकलता है, या न वा
क्तां तो नीकणतो नथी या नहीं निकलता, अल्पकः अथवा
अल्प प्रमाणमां नीकणे छे अथवा थोड़ा थोड़ा
निकलता है ॥ ३४ ॥

34 These conditions where the actions of drugs are reversed and consequently elimination is partial, are known as conditions of unsuccessful

३४. वाति दोषो न वाऽस्त्वश्व -गदा (न वा) गच्छति

चारुपशुः (ब. प.)

action It means that the morbid matter is either eliminated with difficulty, or not at all, or only slightly

પીતેઽપ્યૌષ્ણેઽશુદ્ધસ્ય કર્તવ્યમ્—

પીતૌષ્ણો ન શુદ્ધશ્ચેજીર્ણે તસ્મિન્ પુનઃ પિવેત્ ।
ઔષ્ણં ન ત્વજીર્ણેઽન્યદ્ધયં સ્વાદતિયોગતઃ ॥૩૫॥

પીતૌષ્ણ ઔષ્ણ પીધું હોય છતાં ઔષ્ણકે પીનેસે, શુદ્ધઃ શુદ્ધિ શુદ્ધિ, ન ચેત્ ન થાય તે। ન હો તો, તસ્મિન્ તે ઔષ્ણ વસકે, જીર્ણે પચી જતાં જીર્ણ હોને પર, પુનઃ ફરીથી ફિર, પિવેત્ ઔષ્ણ પીવું ઔષ્ણ પીવે, અજીર્ણે તુ પક્ષ પચ્યું ન હોય તેના પર કિન્તુ જીર્ણ ન હુઆ હો તો, અન્યદ્ ફરી દુવારા, ઔષ્ણમ્ ઔષ્ણ ઔષ્ણ, ન પીવું ન બેઈએ ન પીવે, અતિયોગતઃ કારણ કે અતિયોગને। ક્યોંકિ અતિયોગકા, મમમ્ અથ મમ, સ્વાદ રહે છે રહતા હૈ ॥ ૩૫ ॥

35 If after taking the dose, the body is not cleansed and the dose is fully digested, he may take a second dose. If the second dose is taken before the first is fully digested, there may be over-action.

કોષ્ઠસ્ય ગુરુતાં જ્ઞાત્વા લઘુત્વં વલમેવ ચ ।
અયોગે મૃદુ વા દયાદૌષ્ણં તીક્ષ્ણમેવ વા ॥૩૬॥

કોષ્ઠસ્ય કોષ્ઠાની કોષ્ઠી, ગુરુતામ્ ગુરુતા ગુરુતા, લઘુત્વમ્ લઘુતા લઘુતા, વલમ્ ચ એવ તથા બળ બલકો, જ્ઞાત્વા બળી લઈને જાનકર અયોગે અયોગ-બળ અયોગ હોને પર, મૃદુ વા મૃદુ મૃદુ, તીક્ષ્ણમ્ એવ વા અથવા તીક્ષ્ણ અથવા તીક્ષ્ણ, ઔષ્ણમ્ ઔષ્ણ ઔષ્ણ, દયાદ્ આપવું દેવે ॥ ૩૬ ॥

36. In case of imperfect action of the dose, the physician should give a strong or mild second dose, after ascertaining whether the person is of the hard bowelled or the soft-bowelled type and also his vitality.

દુર્વમને વમન ક્રૂરકોષ્ઠે વિરેચનં ચ ન દેયમ્—

વમનં ન તુ દુશ્કર્ત્ત્વં દુષ્કોષ્ઠં ન વિરેચનમ્ ।
પાયયેતૌષ્ણં ભૂયો હન્યાત્ પીતં પુનર્હિ તૌ ॥૩૭॥

દુશ્કર્ત્ત્વમ્ તુ બેને ઉલ્લી ન થતી હોય તેને જિએ વમન ન હોતા હો સહે, વમનમ્ વમન વમન, ઔષ્ણમ્ ઔષ્ણ ઔષ્ણ, ભૂય ફરી પુન, ન પાયયેત પાવું ન બેઈએ ન પિલાવે, દુષ્કોષ્ઠમ્ અને બેને। કોઠે હાણુ હોય તેને ઔર કઠિન કોષ્ઠાત્કે, વિરેચનમ્ વિરેચન ઔષ્ણ વિરેચન ઔષ્ણ, ન ફરી પાવું ન બેઈએ પુન ન પિલાવે, હિ પીતમ્ કારણ કે પીવામાં આવેલાં તે ઔષ્ણ ક્યોંકિ પી હુઈ વે ઔષ્ણ, તૌ પુનઃ તે બેને સન દોનોંકો હન્યાદ હણી નાખે છે માર ઢાલતી હૈ ॥ ૩૭ ॥

37. The physician should not give a second dose of emesis to one who is a bad subject for emesis, or a second dose of purgation should not be given to a hard-bowelled person. If they are so given, they will surely kill the patient

અયોગજન્યા વ્યાપદ. —

અક્ષિગ્ધાસ્ત્રિદેહસ્ય રુક્ષસ્થાનવમૌષ્ણમ્ ।
દોષાનુત્ક્રિય નિર્હર્તુમશકં જનયેદ્દવાન્ ॥૩૮॥
વિભ્રંશં શ્વયથું દિક્કાં તમસો દર્શનં મૃશમ્ ।
પિષ્ઠિકોદ્વેદનં કણ્ઠસૂર્વોઃ સાર્દં ચિવર્ણનામ્ ॥૩૯॥

અનવમ્ બૂનું પુરાની, ઔષ્ણમ્ ઔષ્ણ ઔષ્ણ, અક્ષિગ્ધ-અસ્ત્રિદેહસ્ય રુક્ષેહન અને રુક્ષેહન ન હરેહ શરીરવાળા શરીરકો વિના સ્તિગ્ધ સ્તિગ્ધ કિયે હુપ, રુક્ષસ્ય રુક્ષ પુરુષને રુક્ષ પુરુષકે, દોષાન દોષોનો દોષોંકો, અત્ક્રિય ઉત્ક્રેશ કરી રુક્ષેશ કરકે, નિર્હર્તુમ્ બહાર કાઢવા નિકાલનેમે, અણકમ્ અણકમ્ થઈ અણક હોકર, વિભ્રંશમ્ વિભ્રંશ વિભ્રંશ, શ્વયથુમ્ સોબે સૂનન, દિક્કામ્ હેડી દિક્કા, મૃશમ્ ખૂબ અત્યન્ત, તમસઃ

૧. દુશ્કર્ત્ત્વં દુશ્કર્ત્ત્વં ન-દુશ્કર્ત્ત્વં મૃદુત્વેષ્ટે હ ૧)

દુષ્કોષ્ઠ ૧ વિરેચનમ્-ક્રૂરકોષ્ઠ વિરેચનમ્ (૫.)

૧૯. મૃશમ્-મૃશમ્ (૫)

अधिकार अंधकारका, दर्शनम् देभावे दर्शन, पिण्डिका-
पिंडीयोभा पिण्डलियोंका, उद्वेहनम् मोठ्ठा चला
उद्वेहन, कण्डूम् भज्जला खुजली, ऊर्ध्वं ऊरुओनी दोनों
ऊरुकी, सादम् शिथिलता शिथिलता, विवर्णताम् अने
विवर्णता और विवर्णता, गदान् ओ रोगोने इन रोगोंको,
जनयेत् उत्पन्न करे छे उत्पन्न करती है ॥ ३८-३९ ॥

38 39 The purificatory dose given
to a person who is not prepared with
preliminary oleation and sudation
procedures, or to one who is dehy-
drated, or if the drug has become too old,
it will only rouse the morbid matter
and will be incapable of eliminating
it; such a dose of medication causes
many diseases, wrongful action, edema,
hiccup, excessive faintness, cramps in
the calf muscles, pruritus, asthenia of
the thigh and discoloration

स्निग्धस्निग्धस्य चात्यल्पं दीप्ताग्नेर्जीर्णमौषधम् ।
शीतैर्वा स्तब्धमामे वा दोषानुत्क्रिय नाहरेत् ॥४०॥
तानेव जनयेद्रोगानयोगः सर्व एव सः ।
विज्ञाय मतिमांस्तत्र यथोक्तं कारयेत् क्रियाम् ॥४१॥

स्निग्ध- स्नेहन स्निग्ध, स्निग्धस्य अने स्वेदन करे
और स्निग्ध, दीप्ताग्नेः च तथा प्रदीप्त अग्निवाला
भुज्जने तथा दीप्ताग्नि पुरुषको, अत्यल्पम् अति अल्प
मात्राम् आपेक्ष अति अल्प मात्रामें दी हुई, औषधम्
औषध औषध, जीर्णम् पथी पथी पच जानेसे, शीतैः
वा अथवा शीत द्रव्योथी अथवा शीत द्रव्योंसे, स्तब्धम्
स्तब्ध भर्ता स्तब्ध हो जानेसे आमे वा अथवा दोष
पाप्मा वजर औषध पीवाम् आवर्ता अथवा अपक्व
दोषमें औषध पीनेसे, दोषान् ते दोषोने वह दोषोंका,
उत्क्रिय उत्क्रिय करे छे परंतु पथी उत्क्रिय करती है
परन्तु इसके बाद, न नाहरेत् तेओने नहार डाली

४० स्तब्धमामे वा- स्तम्भयेत् मामे (ड)

॥ नाहरेत्-नानहरेत् (द. फ)

शक्ति नथी इनको निकाल नहीं सकती, ताम् एव
अने ते न और उन्हीं, विभ्रंजरोगान् विभ्र स पमेरे
रोगोने विभ्र आदि रोगोंको, जनयेत् उत्पन्न करे छे
उत्पन्न करती है, सर्व स ते मधे यह सब, अयोगः
अयोग अयोग, एव न छे ही है, विज्ञाय ओ अग्नीने
इसे जानकर, मतिमान् बुद्धिमान् मैद्ये बुद्धिमान वैद्य,
तत्र त्या वहां, यथोक्तम् उक्ता प्रमाणे यथोक्त, क्रियाम्
चिकित्सा चिकित्सा, कारयेत् करवी करे ॥ ४०-४१ ॥

40-41 The purificatory medicine
given in a very small dose to a person
who has been prepared with oleation
and sudation procedures, and whose
digestive fire is strong and who, as a
result, has digested away the medication
or whose action has been impeded by
ingestion of cold articles or by chyme,
only rouses up the morbid matter but
does not eliminate it. These conditions
too would give rise to the same diseases.
All these are conditions of imperfect
or unsuccessful action. Knowing these
as such, the wise physician should
carry out the line of treatment in the
manner laid down

तत्र चिकित्सा--

तं तैललवणाभ्यक्तं स्विजं प्रस्तरसङ्करैः ।
पाययेत् पुनर्जीर्णं समूत्रैर्वा निरुहयेत् ॥४२॥

जीर्णं औषध पथी गया पथी औषध जीर्ण होने पर,
तैल-लवण- तैल तथा सिंधावुथी तैल तथा सैन्धवसे,
अभ्यक्तम् अभ्यंग करी अभ्यंग कर, प्रस्तर- प्रस्तर
स्वेदथी प्रस्तर स्वेदसे, सङ्करैः अने संकरस्वेदथी और संकर-
स्वेदसे, स्विजम् स्वेदन करी स्विज करके, तम् तेने उसको,
पुन करीने फिर, पाययेत् औषध पावु औषध पिलावे,
समूत्रैः वा अथवा गोभूतसहित अथवा गोमूत्रयुक्त,
निरुहयेत् निरुहयस्ति देवी निरुहवस्ति देवे ॥ ४२ ॥

42. In such conditions the person should be anointed with oil and salt and sweated by means of bed sudation or mixed lump sudation method; and he should be given another purificatory dose after the first dose of medication is digested, or he may be given evacuative enema mixed with cow's urine.

निरुद्धं च रसैर्धान्वैर्भोजयित्वाऽनुवासयेत् ।
फलमागधिकादारुसिद्धतैलेन मात्रया ॥४३॥

निरुद्धं च निरुद्धं यथा गया पल्ली निरुद्धके बाद, धान्वैः रसे तेने अगध भांसरसेधी जागल मांसरसेसे, भोजयित्वा अभाडीने भोजन कराके, फल- भी ६७७ मैनफल, मागधिका- पीपर विप्ली, दारु अने देवदारुधी और देवदारु इनसे, सिद्ध- सिद्ध करेख साधित, तैलेन तेखधी तैलसे, मात्रया मात्रा अनुसार मात्रामें, अनु- वासयेत् अनुवासन देव अनुवासन देवे ॥ ४३ ॥

43. After the evacuative enema he should be fed with meat-juice of jangala animals and then should be given unctuous enema of oil prepared with emetic nut, long pepper and deodar, in proper dose.

जिग्घं वातहरैः जेहैः पुनस्तीक्ष्णेन शोधयेत् ।
न चातितीक्ष्णेन ततो ह्यतियोगस्तु जायते ॥४४॥

वातहरैः वातहर वातहर जेहै. स्नेहेधी जेहोसे, जिग्घं स्नेहन करेख अनुपधनु जिग्घ करके, पुन. इरीधी पुनः. तीक्ष्णेन तीक्ष्ण औषधधी तीक्ष्ण औषधसे, शोधयेत् शोधन करवु शोधन देवे, अतितीक्ष्णेन च पक्षु अति तीक्ष्ण औषधधी अति तीक्ष्ण औषध, न नहि न देवे, हि कारखु के क्योकि, ततः तु तेभी इधसे, अतियोगः अतियोग अतियोग, जायते आय छे हो जाता है ॥ ४४ ॥

44. After oleating him with unctuous articles curative of vata, he

should be given again a strong purificatory dose. It should not be a very strong dose, as then, it will cause over-action.

अतियोगजन्या व्यापदः, तासा चिकित्सा च—

अतितीक्ष्णं क्षुधार्तस्य मृदुकोष्ठस्य मेवजम् ।
हृत्वाऽऽद्यु निदपित्तकफान् धातून्विस्त्रावयेद् द्रवान् ॥

अतितीक्ष्णम् अतितीक्ष्ण अतितीक्ष्ण, मेवजम् औषध औषध, क्षुधार्तस्य भूय्या क्षुधार्त, मृदुकोष्ठस्य तथा मृदु डाहावाणानां तथा मृदु कोष्ठवालेके, विट्-पित्त- कफान् अण पित्त अने कइने पुरीष, पित्त और कफको, आद्यु अद्यही शीघ्र, हृत्वा इरी धर्ष निकालकर, द्रवान् द्रव द्रव, धातून् धातुओंने। धातुओंको, विस्त्रावयेत् आव डरे छे सावित करती है ॥ ४५ ॥

45. The strong medications given to a person who is afflicted with hunger or who is soft-bowelled, would quickly eliminate not only the feces, bile and mucus, but also the fluid body elements along with stools.

बलस्वरक्षयं दाह कण्ठशोषं भ्रमं तृषाम् ।
कुर्यान्न मधुरैस्तत्र शेषमौषधमुल्लिखेत् ॥४६॥

बल-स्वर- वणी ते अल तथा स्वरने। पुनः बह बल और स्वरका, क्षयम् क्षय क्षय, दाहम् दाह दाह, कण्ठशोषम् कण्ठशोष, भ्रमम् भ्रम भ्रम, तृषाम् अने तृषा और तृषा, कुर्यात् च डरे छे करती है, तत्र तेभां इनमें, शेषम् आधीना शेष, औषधम् औषधनु औषधको, मधुरैः मधुर द्रव्येधी मधुर औषधोंसे, उल्लिखेत् उल्लिखन करवु निकाल देवे ॥ ४६ ॥

46. Thus, it would lead to the loss of vitality and voice burning, dryness of throat, giddiness and thirst. In this condition, the physician should

४६ अतं-भ्रमं (ह व फ.)

remove the residual portion of the medication by giving him emesis prepared with drugs of the sweet group.

वमने तु विरेकः स्याद्विरेके वमनं पुनः ।
परिवेकावगाहाद्यैः सुशीतैः स्तम्भयेच्च तत् ॥४७॥
कषायमधुरैः शीतैरन्नपानौषधैस्तथा ।
रक्तपित्तातिसारघ्नैर्दाहज्वरहरैरपि ॥४८॥

वमने तु वमनम् । वमनम्, विरेकः विरेचनं, विरेचनं, विरेके अने विरेचनम् । और विरेचनम्, पुनः पण्य पुनः, वमनम् वमनं वमनं, स्नात् भाय तो होंवे तो, तत् तेनु इन वेगोंको, सुशीतैः सारी येठे शीतल सुशीतल, परिवेक- परिवेक परिवेक, अवगाह- अने अवगाह और अवगाह, आद्यैः च पगेरेथी आदिसे, तथा तथा तथा, कषाय- कषाय कषाय, मधुरैः मधुर मधुर, शीतैः शीतल शीतल, रक्तपित्त- रक्तपित्त रक्तपित्त, अतिसारघ्नैः अने अतिसारघ्ना नाश करनार और अतिसारके नाशक, दाहज्वरहरैः अपि तथा दाह अने ज्वर मटाउनार तथा दाह और ज्वरके हरनेवाले, अन्नपान- अन्नपान अन्नपान, औषधैः तेभ्य औषधैश्च एव औषधोंसे, स्तम्भयेच्च स्तम्भन करे ॥ ४७-४८ ॥

47-48. In case of over-action of emesis, the physician should give purgation, and in case of over-action of purgation the physician should give emesis. The overflow should be stopped by treating the patient with cold affusions and immersion bath and with cats and drinks and drugs of astringent and sweet groups and of cooling quality. The patient may be treated with the medications curative of hematemesis, diarrhoea, burning and fever.

४७ वमनं पुन-वमनं पुनः (क म स ड च)

४८ तत्-तत् (घ)

अञ्जनं चन्दनोशीरमज्जासूक्ष्मशर्करोदकम् ।
लाजचूर्णैः पिबेन्मन्थमतियोगहरं परम् ॥४९॥

अञ्जनम् अञ्जनं रसाञ्जनं, चन्दन- चन्दनं चन्दनं, उशीर- उशीर वाणी सस, मज्जा- मज्जा मज्जा, रक्त- रक्त, शर्करा- साकरं चीनीका, उदकम् पाणी जर्बत, मन्थम् तथा मन्थ और मन्थ, लाजचूर्णैः लज्जना चूर्ण स ये लाजचूर्णके साथ, पिबेत् पीवुं पीवे, परम् ते श्रेष्ठ वह श्रेष्ठ, अतियोगहरम् अतियोग- नाशक छे अतियोगनाशक है ॥४९॥

49 The patient may drink the demulcent drink prepared of the extract of indian berberry, sandal wood, cuscus, marrow and blood mixed with the powder of roasted paddy. This demulcent drink is an excellent curative of the effects of over-action

शुद्धाभिर्वा वटादीनां सिद्धां पेयां समाक्षिकाम् ।
वर्चसांघ्राहिकैः सिद्धं क्षीरं भोज्यं च दापयेत् ॥५०॥

वटादीनाम् अथवा वट वगेरेनां अथवा वटादि क्षीर वृक्षोंके, शुद्धाभि वा शुद्धाभि नवीन पत्ताङ्गुरोंसे, सिद्धाम् सिद्ध करेथी साधित, समाक्षिकाम् मधुयुक्त मधुसे युक्त, पेयाम् पेया पेया, वर्चसांघ्राहिकैः पुरीषस्य अक्षणीय (मणनी कर्णन्यात करनार) अक्षुनी औषधैश्च मलसंघ्राहक औषधियोंसे, सिद्धम् सिद्ध करेथ सिद्ध, क्षीरम् दूध दूध, भोज्यम् च अने भोज्य भोज्य पदार्थ और अन्य भोज्य, दापयेत् देना देने चाहिए ॥ ५० ॥

50 The physician may give the thin gruel prepared of the sprouts of banyan or other milk-exuding trees mixed with honey, or milk or other articles of diet both prepared with medications that are intestinal astringents.

जाङ्गलैर्वा रसैर्भोज्यं पिच्छावस्तिश्च शस्यते ।
मधुरैरनुवास्यश्च सिद्धेन क्षीरसर्पिषा ॥५१॥

जाङ्गलैः रसैः वा अथवा अंगुल प्राणीभिरना-
भासरसनी साथे या जांगल जीवोंके मांसरसोंके साथ,
भोज्यम् भोजन भोजन, पिच्छावस्ति च तथा पिच्छा-
वस्ति तथा पिच्छावस्ति, शस्यते प्रशस्त है प्रशस्त है
मधुरैः मधुर गन्धुना द्रव्यैश्च मधुर औषधोंसे, सिद्धेन
सिद्ध करेवा सिद्ध किये हुए, क्षीरसर्पिषा दूधमांसी डाढे
धीं क्षीरसर्पिसे, अनुवास्य च अनुवासन पक्षु करवुं
भेद्ये अनुवासन भी देना चाहिए ॥ ५१ ॥

51. He may be given the food
mixed with the meat juice of jangala
animals. The mucilagenous enema
is also recommended in this condition,
or he may be given an unctuous
enema of ghee taken directly from milk
and prepared with drugs of the sweet
group

वमनस्यातियोगे तु शीताम्बुपरिषेचितः ।
पिबेत् कफहरैर्मन्थं सघृतक्षौद्रशर्करम् ॥५२॥

वमनस्य वमनना वमनके, अतियोगे तु अति-
योगमां वणी अतियोगमें, शीताम्बु- शीतल जलसे
शीतल जलसे, परिषेचितः परिषेक करी परिषेक करके,
कफहरे. कफहर द्रव्यो साथे कफहर औषधियोंसे तय्यार
किये हुए, सघृतक्षौद्र-शर्करम् घी, मधु अने साकर-
सहित घृत, शहद और चीनी मिलाकर, मन्थम् मन्थ
मन्थको, पिबेत् पीने पीये ॥ ५२ ॥

52 In over-action of emesis, the
person should be affused with cold
water and then may be given a

demulcent drink prepared of fruit juice
mixed with ghee, honey and sugar.

सोद्वारायां भृशं वम्यां मूर्च्छायां धान्यमुस्तयोः ।
समधूकाजनं चूर्णं लेहयेन्मधुसंयुतम् ॥५३॥

भृशम् भूष अति, सोद्वारायाम् ओषधिरसहित
उद्वारसहित, वम्याम् उद्वटीमां वमनमें, मूर्च्छायाम्
अने मूर्च्छांमां मूर्च्छा होने पर, धान्यमुस्तयोः धान्य
तथा नागरभोग्यनुं धनिया, मोथा, समधूकाजनम्
महुडा अने रसांजनसहित महुडा तथा रसोंत इनके,
चूर्णम् चूर्ण चूर्णको, मधुसंयुतम् मधुमां मधुवीने
शहदके साथ लेहयेत् थाटवु चाटे ॥ ५३ ॥

53 In excessive vomiting with
eructations, the patient may lick the
powder of coriander, nut grass,
mahwa and extract of berberry mixed
with honey.

वमतोऽन्तःप्रविष्टायां जिह्वायां कवलप्रहाः ।
जिग्घाम्ललवणैर्हृद्यैर्यूपक्षीररसैर्हिताः ॥५४॥

वमतः उद्वटी करती करती वमन करते हुए,
जिह्वायाम् ओष्ठमा यदि जीभ, प्रविष्टायाम् अंदर पेसी
अथ तो भीतरकी ओर चली जाय तो, जिग्घा- जिग्घा
जिग्घा, अम्ल-अम्ल अम्ल, लवणैः अने लवण पदार्थोंकी
तैयार करेवा तथा लवण पदार्थोंसे सिद्ध किये हुए, हृद्यैः
हृद्य हृद्य, यूष- यूष यूष, क्षीर- दूध क्षीर, रसैः
तथा भासरसभी तथा मांसरससे, कवलप्रहाः डाढे
धारण करवा कवल धारण करना, हिताः हितकर है
हितकारक हैं ॥ ५४ ॥

54 In a condition where the tongue
has been extremely drawn in during
vomiting, it is beneficial for the patient
to take mouth-rinses prepared of
palatable soup, milk or meat-juice
prepared with unctuous, acid and salt
articles

५३. मूर्च्छायां-मूर्च्छा (व.)

५१. पिच्छावस्तिश्च शस्यते - पिच्छावस्ति । दापयेत्

(क. ज. ड. उ. थ.)

५२. कफहरे - कफहर क. घ. ड. न. उ. थ. म.

५३. कफहरैर्मन्थं सघृतक्षौद्रशर्करम् - कफहरैर्मन्थं मधुत. क्षौद्र-

शर्करम् (थ.)

फलान्यम्लानि खादेयुस्तस्य चान्येऽग्रतो नराः ।
निःसृतां तु तिलद्राक्षाकल्कलितां प्रवेशयेत् ॥५५॥

અન્યે નરાઃ ॥૫૫॥ માણસોએ દસરે મનુષ્ય, તસ્ય તેની ઉસકે, અગ્રતઃ આગળ સામને, અમ્લાનિ ખાટાં સદે, ફલાનિ ફળો, ફલોંકો, ક્ષાદેયુઃ ચ ખાવાં જાયે, નિઃસૃતામ્ તુ એ ૭૫ બહાર નીકળી ગઈ હોય તો, યદિ જીભ બાહર નિકલ આવી હો તો, તિલ-દ્રાક્ષા- તલ અને દ્રાક્ષના તિલ ઓર દ્રાક્ષકે, કલ્ક- કલ્કથી કલ્કકો, લિસામ્ લીપી લગાવ, પ્રવેશયેત્ તેને પાછી પેસાડી દેવી, ઉસે સીતર પ્રવિષ્ટ કરે ॥ ૫૫ ॥

55 Or some one else should be made to taste, in his presence, acid fruits so that his mouth may water in sympathy. If his tongue is protruded out, then smearing it with the paste of til and grapes, one should push it into position.

वाग्ग्रहानिलरोगेषु घृतमांसोपस्त्राधिराम् ।
यवागूं तनुकां दद्यात् स्नेहस्वेदौ च बुद्धिमान् ॥५६॥

બુદ્ધિમાન્ બુદ્ધિમાન વૈદ્યે, બુદ્ધિમાન્ વૈય, વાગ્ગ્રહ- ૭૬ ગ્રહાવાના વાળીકી રુકાવટ અનિલ- રોગેષુ અને વાયુના રોગોમાં ઓર વાતરોગોમેં, ઘૃત-માંસ- ઘી અને માંસથી વી ઓર માંસસે ઇપસ્ત્રાધિતામ્ સ્ત્રાધિત સિદ્ધ કી હુઈ, તનુકામ્ પાતળી પતર્જી, યવાગૂમ્ યવાગૂ યવાગૂ, સ્નેહ-સ્નેદૌ ચ તથા સ્નેહન અને સ્વેદન તથા સ્નેહન ઓર સ્વેદન, દદ્યાત્ દેવા દેવે ॥ ૫૬ ॥

56. The wise physician should give in spasmodic conditions of speech and in vata-disorders, thin gruel prepared with ghee and flesh and also oleation and sudation therapy

૫૬ વાગ્ગ્રહાનિલરોગેષુ - વાગ્ગ્રહાનિલરોગેષુ ૬.)

,, યવાગૂં તનુકાં = પાત-તર્જી દમ્પિયવાગૂં ચ (૬. ૬)

वमितश्च विरिक्श्च मन्दाग्निश्च विलङ्घितः ।
अग्निप्राणविवृध्यर्थं क्रमं पेयादिकं भजेत् ॥५७॥

વમિતઃ ચ વમન પામેલ વમિત, વિરિક્ઃ ચ વિરેચન પામેલ વિરિક, મન્દાગ્નિઃ મન્દ અગ્નિવાળા મન્દાગ્નિવાલા, વિલઙ્ઘિતઃ ચ અમે લઘન કરેલ મનુષ્યે ઓર લઙ્ઘન કિવા હુઆ મનુષ્ય, અગ્નિ-પ્રાણ- અગ્નિ અને પ્રાણની અગ્નિ ઓર પ્રાણોંકી, વિવૃદ્ધ્યર્થમ્ વૃદ્ધિ માટે વૃદ્ધિકે લિય, પેયાદિકમ્ પેયાદિ પેયાદિ, ક્રમમ્ ક્રમને, સસર્જન ક્રમકા, ભજેત્ આશ્રય કરવો સેવન કરે ॥ ૫૭ ॥

57. The patients who have undergone emesis or purgation or starvation, or whose gastric fire is poor, should take the dietetic regimen of thin gruel etc., for the improvement of their digestive fire and vitality.

आध्मानव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च—

बहुदोषस्य रुक्षस्य हीनाग्नेरल्पमौषधम् ।
सोदावर्तस्य चोत्क्रिश्य दोषान्मार्गान्निरुध्य च ॥५८॥
भृशमाध्मापयेन्नाभिं पृष्ठपार्श्वशिरोरुजम् ।
श्वासविण्मूत्रवातानां खड्गं कुर्याच्च दारुणम् ॥५९॥

બહુદોષસ્ય બહુ દોષવાળા, વહુત દોષવાલે, રુક્ષસ્ય રુક્ષ, રુક્ષ, હીનાગ્ને મદાગ્નિવાળા મન્દાગ્નિવાલે, સોદા વર્તસ્ય અને ઉદાવર્તવાળા મનુષ્યને આપેલ ઓર ઉદાવર્તયુક્ત પુરુષમેં દી દુર્ઈ, અલ્પમ્ અલ્પ અલ્પ, ઓષધમ્ ચ ઓષધ ઓષધ, દોષાન્ દોષોને દોષોંકો, ઉત્ક્રિશ્ય ઉત્ક્રિશ્ત કરી, માર્ગાન્ ચ તથા માર્ગોં માર્ગોં, નિરુદ્ધ્ય રુંધીને રોકકર, નાભિમ્ નાભિને નાભિકો, મૂત્રમ્ મૂત્ર અત્યન્ત, આધ્માપયેત્ પુલાવે છે આધ્માપિત કરતી હૈ, પૃષ્ઠ- પીઠ પીઠ, પાર્શ્વ- પડખાં પાર્શ્વ, શિર- રુજમ્ તથા મરતકમાં પીડા કરે છે તથા શિર્મ વર્દ કરતી હૈ, શ્વાસ- અને શ્વાસ ઓર શ્વાસ, મિટ્ મળ મિટા, મૂત્ર વાતાનામ્ મૂત્ર તથા વાયુને મૂત્ર તથા વાયુકે, દારુણમ્ લય કર દારુણ, સજ્જમ્ નિરોધ સજ્જકો, કુર્યાત્ ચ કરે છે કરતી હૈ ॥ ૫૮-૫૯ ॥

૫૮ ભજેત્-જાવરેત્ ૬.)

,, પેયાદિકં ભજેત્-પેયાદિમાચરેત્ (૬)

58 59. Medicines, given in too small a dose to a person who has excess of morbidity or who is dehydrated or whose gastric fire is weak or who suffers from misperistalsis, will rouse the morbid humor and obstruct the body-channels and cause great distension of abdomen, pain in the back, side of the chest and head, and serious obstruction to breath, feces, urine and flatus.

अभ्यङ्गस्वेदवर्त्यादि खनिरुहानुवासनम् ।
उदावर्तहरं सर्वं कर्माध्मातस्य शस्यते ॥६०॥

स-निरुह- निरुहसहित निरुह, अनुवासनम् अनु-
वासन अनुवासन, अभ्यङ्ग- अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, स्वेद-वर्ति-
आदि स्वेद, वर्ति- वर्ति वर्ति स्वेद-वर्ति-आदि, उदावर्तहरम्
उदावर्त मटाडना उदावर्तनाशक. सर्वम् सर्वं सर्व
कर्म चिकित्सा चिकित्सा, आध्मातस्य आध्मातस्य
रोगी भाटे आध्मातके रोगीके लिए, शस्यते शस्यते छे
प्रशस्त है ॥ ६० ॥

60. Inunction, sudation, suppository and similar treatment, evacuative and unctuous enemata and all treatment curative of disorders of misperistalsis are recommended in the case of distension of abdomen

परिकर्तिकान्यापदो वर्णनं चिकित्सा च—

स्निग्धेन गुरुकोष्ठेन सामे बलवदौषधम् ।
क्षामेण मृदुकोष्ठेन भान्तेनाल्पबलेन वा ॥६१॥
पीतं गत्वा गुदं क्षाममाशु दोषं निरस्य च ।
तीव्रशूलं सपिच्छास्त्रां करोति परिकर्तिकाम् ॥६२॥

स्निग्धेन रिक्तं स्निग्ध, गुरुकोष्ठेन तथा भारे कृष्ण-
वाणा मनुष्ये तथा भारी कोष्ठवाले पुरुषसे, सामे आम-
युक्त दोषमा पीधेत् आमयुक्त दोषसे पी गई होने पर,
क्षामेण तथा शुष्क देहवाणा शुष्क, मृदुकोष्ठेन मृदु

कृष्णवाणा मनुष्यसे, भान्तेन भारे हुए,
बलवदौषधं वा अथवा अथवा अथवा मनुष्ये अथवा
निर्बल मनुष्यसे, पीतम् पीधेत् पी गई, बलवत्- अथ-
वा बलवान, औषधम् औषध औषध, गुदम् गुदमा
गुच्छते, नन्वा नर्ध जाकर, सामम् आमयुक्त आमयुक्त,
दोषम् दोषसे दोषसे, क्षाम् नरदी शीघ्र, निरस्य च
दूर करी निकालकर, तीव्रशूलान् तीव्रशूलानां तीव्र-
शूलयुक्त, सपिच्छास्त्राम् नेमन् पिच्छा अने दोड़ीथी
युक्त एव पिच्छा और रक्तवासे युक्त, परिकर्तिकाम्
वा परिकर्तिका, करोति उत्पन्न करे छे करती
है ॥ ६१ ६२ ॥

61 62. Strong medication taken by a person who has taken the oleation therapy who is hard bowelled and who suffers from chyme morbidity or by a person who is emaciated, soft-bowelled, exhausted and is poor of vitality, reaches the rectum and eliminates morbid matter along with chyme, and causes acute colic and griping pain accompanied with slimy and bloody discharge

लघुनं पाचनं सामे रुक्षोष्ण लघुभोजनम् ।
वृंहणीयो विधिः सर्वः क्षामस्व मधुरस्तथा ॥६३॥

सामे आमयुक्त दोषमा आमयुक्त दोषसे, लघु-
नम् लघुन लघुन, पाचनम् पाचन पाचन, रुक्षोष्णम्
रुक्ष, उष्ण रुक्ष, लघु, लघुभोजनम् तथा लघु भोजन
एवं लघु भोजन, क्षामस्व अने शुष्क देहवाणा भारे और
निर्बल पुरुषके लिए, सर्वः सर्वं सर्व, वृंहणीयः वृंहणीय
पुष्टिकारक, तथा तथा एव, मधुर मधुर मधुर, विधिः
विधि हितकर छे विधि हितकारी है ॥ ६३ ॥

63 In conditions associated with chyme-morbidity, starvation and diges-
tive medication are recommended; and the diet should be of dry, hot and

light articles; and in condition of emaciation, all measures of roborant therapy and medications prepared with drugs of the sweet group are recommended.

आमे जीर्णेऽनुबन्धश्चेत् क्षाराम्लं लघु शस्यते ।

आमे जीर्णे आम पच्यते आमे पचजाने पर, अनुबन्ध-चेत् मे वाढ थाधु रहे तो। यदि परिकर्तिकाका अनुबन्ध रहे तो, क्षाराम्लम् क्षार तथा अम्लशी युक्त क्षार तथा अम्लसे युक्त, लघु अने लघु और लघु, भोजनम् भोजन भोजन, शस्यते प्रशस्त है प्रशस्त है ॥ ६३३ ॥

63½. If, even after the digestion of chyme, there is obstipation, medication with acid and alkali, and light diet are recommended.

पुष्पकासीसमिश्रं वा क्षारेण लवणेन वा ॥६४॥
सदादिमरसं सर्पिः पिवेद्वातेऽधिके सति ।
दध्यम्लं भोजने पाने संयुक्तं दाडिमत्वचा ॥६५॥
देवदारुतिलानां वा कल्कमुष्णाम्बुना पिवेत् ।

वाते वा वायु वायुके, अधिके अधिक, सति होता होने पर, पुष्पकासीस-लीराकशीथी पुष्पकासीसे, मिश्रम् मिश्रित मिश्रित, क्षारेण अथवा क्षार अथवा क्षार, लवणेन वा के लवण साथे या लवणके साथ, सदादिमरसम् दाडिमना रसयुक्त दाडिमके रससे, सर्पिः धी वृत्, पिवेत् पीवु पीना चाहिए, भोजने अन्न भोजन, पाने तथा पानम् तथा पानमें, दाडिमत्वचा-दाडिमनी छालथी अनारके छिलकेके, संयुक्तम् युक्त साथ, अम्लम् आटुं खट्टा, दधि दही पीवु दही पीवे, देवदारु-अथवा देवदारु अथवा देवदारु, तिलानाश्च अने तिलने और तिलोका, कल्कम् वा उदक कल्क, उष्णाम्बुना गुना पाणी साथे गरम जलसे, पिवेत् पीवे पीवे ॥ ६४-६५ ॥

६५. दध्यम्ल भोजने-दध्यन्न भोजनं (ध)

64-65½ If in this condition there is excess of vata, the patient may take ghee mixed with fulsee flowers and with pomegranate juice adding barley alkali or rock-salt. He should take as food, sour curds mixed with pomegranate bark and as his drink, he should take warm water mixed with the paste of deodar and til.

अश्वत्थोदुम्बरप्लक्षकदम्बैर्वा शृतं पयः ॥६६॥
कषायमधुर शीतं पिच्छावस्तिप्रथापि वा ।
यष्टीमधुकसिद्धं वा स्नेहवस्ति प्रदापयेत् ॥६७॥

अश्वत्थ-अथवा पीपणे पीपल, उदुम्बर-डिम्बरे गूलर, प्लक्ष-पीपर पाकर, कदम्बैः अने उदंभ साथे और कदम्बसे, शृतम् छिड़नेसु सिद्ध किया हुआ, पयः वा दूध पीवु दूध पीवे, अथ अपि वा अथवा अथवा, कषायमधुरम् कषाय मधुर कषाय मधुर, शीतम् अने शीतल और शीतल, पिच्छावस्तिम् पिच्छावस्ति पिच्छावस्ति, यष्टीमधुक-अथवा गेहीमधुथी अथवा मुलहठीसे, सिद्धम् सिद्ध उरेल सिद्ध, स्नेहवस्तिम् वा स्नेहवस्ति स्नेहवस्ति, प्रदापयेत् देवी देवे ॥ ६६-६७ ॥

66-67 Or he may take the milk prepared with holy fig, gular fig, yellow barked fig and cadamba or he may be given a mucilagenous enema prepared with astringent, sweet and cooling drugs, or he may be given an unctuous enema prepared with liquorice

परिष्ठापय्यापदा वर्णन चित्रित्वा च—

अल्प तु बहुदोषस्य दोषमुत्क्रिय सेषजम् ।
अल्पालं स्रावयेत् कण्डूं शोफं कुष्ठानि गौरवम् ६८

६७. शीतं-वस्ति (क प ड ध फ)

६८. कण्डू-अरप (द)

कुर्याच्चान्निबलोत्केशस्तैमित्यादिविषण्डता ।
परिस्त्रावः स, तं दोषं शमयेद्वामयेदपि ॥६९॥
अहितं वा पुनस्तीक्ष्णं पाययेत् विरेचनम् ।
शुद्धे चूर्णासवारिष्ठान् संस्कृतांश्च प्रदापयेत् ॥७०॥

बहुदोषस्य तु अलु दोषवाणामे आपेक्ष बहुत दोष-
वालेको दी हुई, अल्पम् अल्प अल्प, शेषजम् तु
औषध औषध, दोषन् दोषने दोषको, उत्क्रिय उत्क्रिय
करी उत्क्रिय करके, अल्पाल्पम् थोडा थोडा जोडा
जोडा, स्त्रावयेत् स्त्राव करे छे निकालती है, कण्डूम्
अने अलवाण और खुजली, शोफम् शोफ सूजन,
कुष्ठानि कुष्ठ कुष्ठ, गौरवम् भारेपक्षुं भारीपन, अग्निबल-
उत्क्रिय- अग्नि अने अलनी हानि, उत्क्रिय अग्नि और
बलकी हानि, उत्क्रिय, स्तैमित्य- स्तिमितता स्तिमितता,
अरुचि- अरुचि अरुचि, पाण्डुताः च तथा पाण्डुता तथा
पाण्डुता, कुर्यात् करे छे करती है, सः ते वह, परिस्त्रावः
परिस्त्राव छेववाय छे परिस्त्राव कहाता है, तम् ते इस,
दोषम् दोषम् दोषको, शमयेत् शमन करानु ओछे
शान्त करे, वासयेत् अपि छे वमन करवुं ओछे
या वमनछे निकाले, अहितम् वा अथवा स्नेहन करी
अथवा स्नेहन करके, पुन करीथी फिर, तीक्ष्ण
तीक्ष्ण तीक्ष्ण, विरेचनम् विरेचन विरेचन, पाययेत्
पायुं ओछे देवे, शुद्ध अने न्यारे शुद्धि थर्ध अथ
त्यारे और शुद्ध हो जाने पर, संस्कृतान् संस्कार करे
संस्कार किये हुए, चूर्ण- चूर्ण चूर्ण, आसव- आसव
आसव, अरिष्ठान् च अने अरिष्ठे और अरिष्ठो,
प्रदापयेत् आपर्ण देवे ॥ ६८-७० ॥

68-70. Medicine given in a small
dose to a person who has excessive
morbidty, rouses the humors causes
frequent and scanty elimination and
gives rise to pruritus, edema derma-
tosis, heaviness of the body, impair-

ment of the gastric fire, nausea, stiffness,
anorexia and anemia. There occurs fre-
quency of discharge. This complication
may either be treated with sedative
drugs or with emetics; or giving him
oleation again, he should be adminis-
tered a strong purgative and when he
is perfectly cleansed, he may be given
powders and medicated wines prepared
with suitable medications.

हृद्ग्रहव्यापदो वर्णन चिकित्सा च—

पीतौषधस्य वेगानां निग्रहान्माहतादय ।
कुपिता हृदयं गत्वा घोरं कुर्वन्ति हृद्ग्रहम् ॥७१॥

वेगानाम् औषधना पानथी उत्पन्न यता वेगाने
औषधके पानथे उत्पन्न वेगोंको, निग्रहात् रोकवाली
रोकनेसे, आहतादयः वायु वगेरे वायु आदि, कुपिताः
कुपित थर्धने कुपित हो कर, पीतौषधस्य औषधनु पान
करनार भुज्यथना औषध पीये हुए मनुष्यके, हृदयम्
हृदयम् हृदयमें, गत्वा जाकर, घोरम् अथ कर
मगानक, हृद्ग्रहम् हृद्ग्रह हृद्ग्रह रोगको, कुर्वन्ति
करे छे उत्पन्न करते है ॥ ७१ ॥

71 Owing to suppression of the urge
in one who has taken the purificatory
dose, the vata and other humors,
getting provoked and reaching the
heart, cause severe cardiac spasm

स हिक्काकालपार्श्वार्तिदैन्यलालातिनिभ्रमै ।
जिह्वां खादति निःसंभ्रो दम्भान् किति किटाप्यन् ७२
न गच्छेद्विभ्रमं तत्र वासयेदाशु तं मिषक् ।

स ते रोगी वह रोगी हिक्का- हंकी हिक्का, काम-
उधरस कास, पार्श्व-पार्श्व- पार्श्व-थल पार्श्व-शुक्र,

६९ अग्निबलोत्केश-अग्निबलोत्केश (घ य)

॥ पाण्डुताः-पाण्डुताम् (ब)

॥ परिस्त्रावः स, तं दोष-परिस्त्रावगत दोष (फ)

७०. प्रदापयेत्-प्रयोजयेत् (य)

७२ स हिक्का ताम्पार्श्वार्ति हिक्कापार्श्वरुजा' स (र)

‘ ‘ ‘ ‘ ‘-हिक्कापार्श्वरुजा' (ब द)

॥ कास-श्याम् (ड)

‘ ‘ ‘ ‘ ‘-दम्भान् किति किटाप्यन्-रन्तान् किति किटाप्यते (ड)

दैन्य- दीनता दैन्य, लाका- लाभी लालासाव, अक्षिवि-
क्रमैः अने आभना विभ्रमशी युक्त भनी और नेत्र-
विभ्रम इन लक्षणोंके साथ, निःसज्ज सगारहित अध
रुंजारहित हो कर, दन्तान् दंत दांतोंको, कटिकिटा-
वपन् उड्डावते। कटिकिताता हुआ, जिह्वाम् जीभ
सिद्धाको, खादति उरडे छे काटता है, तत्र ते आभतमा
इसमें, भिषक् वैद्ये चिकित्सक, विभ्रमम् भ्रमभा भ्रममें,
न गच्छेत् पशु न हि न पदे, आशु पशु तरत न
परन्तु शीघ्र ही तन् तेने उसको, वामयेत् वमन
करावतुं वमन करावे ॥७२३॥

72-72½ The person becomes afflicted
with hiccup, cough and pain in the side
of the chest, he gets depressed; there is
dribbling from the mouth, agitation of
the eyes; he bites his tongue, falls
unconscious and gnashes his teeth. As
this condition is serious, the physician
should immediately make him vomit

मधुरैः पित्तमूर्च्छार्ति कटुभिः कफमूर्च्छितम् ॥७३॥
पाचनीयैस्ततश्चास्य दोषशेषं विपाचयेत् ।
कायान्निं च बलं चास्य क्रमेणोत्थापयेत्ततः ॥७४॥

पित्तमूर्च्छार्तिम् पित्तनी भूच्छांभी पीडित रोगीने
पित्तमूर्च्छापीडित रोगीको, मधुरैः मधुर द्रव्यैः मधुर
द्रव्योंसे, कफमूर्च्छितम् अने उड्डांभी भूच्छांभी पीडित
रोगीने और कफमूर्च्छापीडित रोगीको, कटुभिः उड्ड
द्रव्यैः मधुर उड्डावतुं कटु द्रव्योंसे वमन करावे,
ततः ते पछी इसके पश्चात्, अस्य च येना इसके,
दोषशेषं भांडी रडेला दोषतुं शेष दोषका, पाचनीयैः
पाचनीय द्रव्यैः पाचनीय औषधोंसे विपाचयेत्
पाचन करे, ततः अने ते पछी इसके
पश्चात्, अस्य येना इसके, कायान्निं च कायान्नि
बलम् च तथा भणतुं तथा बलको, क्रमेण
क्रमे क्रमे क्रमशः, उत्थापयेत् उत्थान करतुं
वडावे ॥ ७३-७४ ॥

७४. क्रमेणोत्थापयेत्ततः - क्रमेणाभिवर्धयेत् (द. त.)

,, ,, - क्रमेणाभिप्रवर्धयेत् (च. फ.)

73-74. If the fainting is due to
excess of pitta, emesis should be
given prepared with drugs of the
sweet group, and if due to kapha,
drugs of the pungent group should be
used. Thereafter, the residual mor-
bidity should be digested away by
digestive medications. Then his body-
heat and vitality should be systemati-
cally rehabilitated

पवनेनातिवमतो हृदयं यस्य पीडयते ।
तस्मै खिग्धासललवणं दद्यात् पित्तकफेऽन्यथा ॥७५॥

अतिवमत. अति वमन करनार अति वमन होने
पर, यस्य नेतुं जिसके, हृदयम् हृदय हृदयमें, पवनेन
पवनशी वायुसे पीडयते पीडातु होय पीडा होवे, तस्मै
तेने उसको, खिग्ध- स्निग्ध खिग्ध, अम्ल- अम्ल अम्ल,
लवणम् अने लवण द्रव्य और लवण द्रव्य, दद्यात् देवां
देवे, पित्तकफे पित्त तथा उड्डांभी पित्त तथा कफमें,
अन्यथा अथी विपरीत द्रव्यो देवां ओष्ठो विपरीत
द्रव्य देवे ॥७५॥

75 If the person, while vomiting
excessively, is afflicted in his heart
by vata, he should be given un-
ctuous, acid and salt articles; and in
condition due to pitta-cum-kapha, dry,
pungent and bitter articles should be
given

अतः प्रव्यापदो वर्णन चिकित्सा च —

पीतौषधस्य वेगानां निग्रहेण कफेन वा ।
रुद्धोऽति वा विशुद्धस्य रुद्धोऽतीव विद्वस्व (घ. रु.)
स्तम्भवेपथुनिस्तोदसादोद्वेष्टनमन्थनैः ।
तत्र वातहरं सर्वं लोहस्वेदादि कारयेत् ॥७७॥

७५ पवनेनातिवमत - वमने ॥ निवमत (घ)

७६. रुद्धोऽति वा विशुद्धस्य - रुद्धोऽतीव विद्वस्व (घ. रु.)

७७. उद्वेष्टनमन्थनैः - उद्वेष्टार्तिमूर्च्छितं (छ. द. त. द. फ.)

,, कारयेत् - शस्यते (च. फ.)

पीतौषधस्य औषधं पानं कर्तुं नानुभूयते। औषधं पीये हुए मनुष्येन, वेगानाम् वेगे। वेगोको, निग्रहेण रोकवाथी कुपित रोकनेसे कुपित कफेन वा अथवा कथं अथवा कफसे, रुद्धं रुद्धं अथवा रुद्धं, अनिविमुक्तस्य वा अथवा अशोधनना अतियोगवाणानां कुपित अथवा सगोधनके अतियोगवालेका कुपित, मारुतः वायु वायु, स्तम्भः स्तम्भः स्तम्भः वेपथुः कम्पन, निस्तोदः श्लेष्मो भोज्यावा नेवी नीडा निस्तोद, सादः शिथिलता शिथिलता, उद्वेगः उद्वेगः उद्वेगः, मन्थनः अने मन्थन नेवी पीडा सहित और मन्थनवत् पीडासे, अङ्गानि अङ्गाने गंगोको, गृह्णाति आली से से पकड़ लेता है, तत्र तेभ्यो उसमें, स्नेहस्वेदादि स्नेह अने स्नेह पत्रे स्नेह स्वेदादि, सर्वम् सर्वं सद्य, वातहरम् वातहर वातहर, कारयेत् कर्म कर्तुं नेछे क्रियाओंको करे ॥ ७६-७७ ॥

76-77 By suppression of the urges by a person who has taken the purificatory dose or owing to obstruction of vata by kapha, or owing to purification done in excess, the provoked vata seizes the limbs and causes stiffness, tremor, pricking pain, asthenia cramps and churning. In this condition, oleation, sudation and all similar other measures curative of vata should be carried out

जीवादानव्यापदो वर्जनं चिकित्सा च—

अतितीक्ष्णं मृदौ कोष्ठे लघुदोषस्य सेवजम् ।
दोषान् हत्वा विनिर्मय्य जीवं हरति शोणितम् ७८

मृदौ मृदु मृदु, कोष्ठे डाहाभा कोष्ठ होने पर, लघु-दोषस्य थोडा दोषवाणाने आपेक्षु अल्प दोषवालेको ही हर्षे, अतितीक्ष्णश्चाति तीक्ष्ण अति तीक्ष्ण, सेवजम् औषध औषध, दोषान् दोषाने दोषोंको, हत्वा हरी निकालकर, शोणितम् रक्तने रक्तको, विनिर्मय्य श्लेष्म कड़ी विमुक्त करके, जीवम् अवरक्तने जीवशोणितको, हरति अहार डाहे से निकालती है ॥ ७८ ॥

78 If a very strong medication is given to a soft-bowelled person who has only slight morbidity, after eliminating the morbid matter and churning the system excessively, it causes the discharge of the live-blood.

तेनात्रं मिश्रितं दद्याद्वायसाय शुनेऽपि वा ।
भुङ्क्ते तच्च ददेज्जीवं न भुङ्क्ते पित्तमादिशेत् ॥ ७९ ॥

तेन तेनाथी इस रक्तसे, मिश्रितम् मिश्रित मिश्रित किया हुआ, अन्नम् अन्न अन्न, वायसाय डागडाने कौए, शुने अपि वा अथवा तो कुतराने या कुचेको, दद्यात् देव देवे, तच्च भुङ्क्ते चेत् ने ते आर्धं अथ तो वे उसे खायें तो, जीवम् वदेत् अवरक्त कहेवुं जीवशोणित कहे, न भुंक्ते अने ने न आय तो न खायें तो, पित्तम् रक्तपित्त रक्तपित्त, आदिशेत् कहेवुं कहे ॥ ७९ ॥

79 Mixed with food, the blood should be thrown to dogs or crows to eat If they eat it, it is live-blood. If it is not eaten declare it to be bile-blood

शुक्लं वा भावितं वस्त्रमाधानं कोष्णवारिणा ।
प्रक्षालितं विवर्णं स्यात् पित्ते शुद्धं तु शोणितम् ॥ ८० ॥

भावितम् वा अथवा तेभां अभोजेक्षा उस रक्तसे गीला करके, शुक्लम् श्वेत सफेद, वस्त्रम् वस्त्रने वस्त्र, आवानम् सूडागा धर्ष सुखाया हुआ, कोष्णवारिणा थोडा गिना पाण्डूथी कोष्ठे जलसे, प्रक्षालितम् धोता धोने पर, पित्ते ने रक्तपित्त होय तो रक्तपित्त हो तो, विवर्णम् ते निवर्ण वह विवर्ण, स्यात् यर्ध अथ से हो जाता है, शोणितम् तु अने अवरक्त होय तो और जीवरक्त हो तो, शुद्धम् शुद्ध यर्ध अथ से शुद्ध हो जाता है ॥ ८० ॥

८०. स्नाय पित्ते शुद्धं तु शोणितं—अल्पं शुद्धं तु शोणितम् (न. प.)

80 A white cloth soaked in that blood and dried, should be washed with warm water. If the cloth retains the coloration, it is bile blood. But if the cloth becomes clean and white then it is to be regarded as live blood.

तृणामूर्च्छामदारस्य कुर्यादामरणात् क्रियाम् ।
तस्य पित्तहरीं सर्वामतियोगे च या हिता ॥८१॥

तृणा-मूर्च्छा मद्-आतंस्य तृणा, मूर्च्छा अने मद्भी पीडित तृणा, मूर्च्छा और मद्से पीडित, तस्य ते रोगीनी उस रोगीकी, सर्वाम् सर्व सब, पित्त-हरीम् पित्तहर पित्तहर, क्रियाम् चिकित्सा क्रियायें, या अने ये क्रिया और जो क्रिया, अतियोगे अतियोगभा अतियोगमें, हिता हितकर छे ते सर्व क्रिया हितकर है वे सब, आमरणात् मरणा पर्यन्त मृत्यु पर्यन्त, कुर्यात् करनी चाहिए करनी चाहिए ॥ ८१ ॥

81. The physician should carry out treatment till the last moment of his life of the man who is afflicted with thirst, unconsciousness and intoxication. And his treatment should consist of measures curative of pitta or the treatment beneficial in the over-action of the purificatory procedures.

मृगगोमहिषाजानां सद्यस्कं जीवतामसृक् ।
पिवेज्जीवामिसन्धानं जीवं तद्ध्याशु गच्छति ॥८२॥

जीवताम् श्रुता जीवित, मृग-हरिण मृग, गो-गाय गाय, महिष-भैंस भैंस, अजानास अथवा अजरानु अथवा वकरेका, सद्यस्कम् तत्तनु दीधेय ताजा, असृक् दोही रक्त, जीवामिसन्धानम् ने श्रुतने टडावनारु छे जो जीवनको सुरक्षित करनेवाला है, पिवेत् ते पीवु उसे पीवे, हि तत् करण छे ते क्योंकि वह,

८२ पिवेज्जीवामिसन्धानं जीवं तद्ध्याशु गच्छति-पात्रयेनाशु मग्नानं जीवो जीवेन गच्छति (च.)

जीवश्च श्रुताभा जीवरक्तम्, आशु तत्तनु शीघ्र, गच्छति लगी अथ छे जा मिलता है ॥ ८२ ॥

82 He should be given to drink the fresh blood of a live deer, cow, buffalo or goat, so that his life becomes immediately supported by this life-giving procedure.

तदेव दर्भमृदिसं रक्तं वस्ति प्रदापयेत् ।

दर्भमृदिसं रक्तं नाला यूरुसहित दर्भके चूर्णके साथ, तत् एव ते व उसी. रक्तम् दोहीनी रक्ती, वस्तिम् अस्ति वस्ति, प्रदापयेत् देवी देवे ॥ ८३ ॥

82½ Or he may be given that very blood churned with sacrificial grass in the form of an enema.

इयामाकाशमर्यवदरीदूर्वाशीरैः शृतं पयः ॥८३॥
घृतमण्डाजनयुतं शीतं वस्ति प्रदापयेत् ।
पिच्छावस्तिं सुशीतं वा घृतमण्डानुवासनम् ॥८४॥

इयामा-श्यामा इयामा, काशमर्य-श्रीवल्लुना इण नम्भारीका फल, बदरी-भार वेर, दूर्वा-ध्रुव, दूर्वा-शीरै. अने वाणा साथे और खजसे, शृतम् उकाणेला साधित, पय दूधनी दूधमें, घृतमण्डाजन-धीना म. ५ अने रसाजनथी घृतमण्ड और रसोंत, युतम् युक्त करीने मिलाकर, शीतम् शीतल शीतल, वस्तिम् अस्ति देवी वस्ति देवे, सुशीतम् अथवा सारी पेठे शीतल अथवा सुशीतल, पिच्छावस्तिम् पिच्छावस्ति देवी पिच्छावस्ति देवे, घृतमण्ड-अथवा धीना म. ५ अथवा घृतमण्डका, अनुवामनम् वा अनुवासन अनुवासन, प्रदापयेत् देव देवे ॥ ८३-८४ ॥

83-84 Or he may be given a cold enema of milk prepared with black turpeah, white teak jujube, sacred grass and black cuscus and mixed

८३ दूर्वाशीरैः शृत पय दूर्वाशीरैः शृत जलम् (म. ५ र.)
८४. सुशीत-घृणीतं (ख.)

with supernatant part of ghee and extract of berberry, or he may be given a very cold mucilaginous enema, or an unctuous enema prepared of the supernatant part of ghee

विभ्रंशव्यापदो वर्णन चिह्नितम् च—

गुदं भ्रष्टं कषायैश्च स्तम्भयित्वा प्रवेशयेत् ।
साम गान्धर्वशब्दांश्च संज्ञानाशेऽस्य कारयेत् ८५

भ्रष्टं गुदं गुदं यथा होय तो गुदं गुदं हुआ हो तो, कषायै च दध्याय दध्याय दध्याय, स्तम्भयित्वा तेन स्तम्भन करी स्तम्भित करके, प्रवेशयेत् गुदं येसादी देवी गुदामे भीतर प्रवेश करे, अस्य अने अने और इसकी, संज्ञानाशे संज्ञाना नाशमा संज्ञाना होने पर, साम आश्वासन आश्वासन, गान्धर्व-अने संगीतना और मगीतके, शब्दान् च धनि शब्दोंको, कारयेत् करवा करवे ॥८५॥

85. If there occurs prolapse of rectum, it should be replaced after constricting it with astringent medication. In a condition of unconsciousness soothing songs and words should be uttered.

यदा विरेचनं पीतं विडम्बन्तमवतिष्ठते ।
वमनं मेघजान्तं वा दोषानुत्क्रियं लाभहेत् ॥८६॥
तदा कुर्वन्ति कण्ठ्यादीन् दाषाः प्रकुपिता गदान् ।
स विभ्रंशो मतस्तत्र स्याद्यथाव्याधि मेघजम् ॥८७॥

यदा ज्वारे ज्व, पीतम् पीषितु पी हुई, विरे-
चनम् विरेचन औषध विरेचन औषध, विडम्बन्तं मान
अण डाढीने न मिक पुरीषको ही निकाल कर, अवति
हने प्रेक्षुं रहे छे रह जावे, वमनम् वा नथवा वमन
औषध अथवा वमन औषध, मेघजान्तं मान पीषितु
औषधने न डाढे छे पी हुई औषधने निकालके रुक

ज्व दोषान् अने दोषेनी और दोषोंको, उत्क्रिय
उत्क्रिय करी उत्क्रिय करके, न लाभहेत् तेने भडा
डाढे नहि बाहर न निकाले, सदा त्पारे तब, प्रकुपिताः
प्रकुपित अथवा प्रकुपित हुए, दोषाः दोष दोष,
कण्ठ्यादीन् कण्ठ्यादीन् वगेरे कण्ठ आदि, गदान् रोओ
रोगोंको, कुर्वन्ति करे छे उत्पन्न करते हैं, स विभ्रंशः
तेने विभ्रंश यह विभ्रंश, मत. माने छे माना गया
हे, तत्र तेमां इसमें, यथाव्याधि व्याधि अनुसार
रोगके अनुसार, मेघज औषध औषध, स्यात् हेतु
देनी चाहिए ॥ ८६-८७ ॥

86 87. If the purgative dose ceases to act immediately after elimination of the fecal matter or the emetic dose is immediately vomited out, it causes only the agitation of the morbid humor but does not eliminate it. Then the provoked humors cause pruritus and other diseases. This is called the condition of wrongful action of medication, and in this condition, treatment should be in accordance with the pathological features

स्तम्भव्यापदो वर्णन चिह्नितम् च—

पीतं स्निग्धेन खल्वेहं तदोपैर्नर्दिवादृतम् ।
न वाहयति दोषास्तु स्वस्थानात् स्तम्भयेच्च्युतान् ८८

स्निग्धेन स्निग्ध अनुप्ये स्निग्ध पुरुषद्वारा, पीतम्
पीषितु पी गई, खल्वेहं स्नेहसहित स्नेहयुक्त,
तत् ते औषध वह औषध, नर्दिवान् श्रुताने लघु श्रु-
तासे, दोषः वृत्तं दोषोपी धेराधि नाने लघु दोषोंमें
आवृत्त हो जानेके कारण, दोषान् तु दोषोने दोषोंको,
न वाहयति भडा डाढतु नथो बाहर नहीं निकालती
स्वस्थानात् अने येताना स्थानथो और अपने स्थानसे,
च्युतान् असेवा च्युत हुए, स्तम्भयेत् ते दोषोनु स्तम्भन
करे छे उन दोषोंको स्तम्भित कर देती है ॥ ८८ ॥

88. If a man who has undergone oleation procedure takes an unctuous

८५ गुः भ्रष्ट-गुदं (ग न.)

साम गान्धर्वशब्दांश्च संज्ञानाशेऽस्य कारयेत्-साम गान्धर्व-
शब्दान् च संज्ञानाशे कारयेत् (ग)

poison, it gets covered up by the morbid matter which is in a softened condition and will be unable to expel the morbid matter from its habitat; it even obstructs those that have been dislodged from their habitats.

वातसङ्गगुदस्तम्भशूलैः क्षरति चार्षणः ।
तीक्ष्णं वस्ति विरेकं वा सोऽर्हो लङ्घितपाचितः ॥८९॥

वातसङ्ग- जेने वातरोध जिसको वातरोध, गुदस्तम्भ-
गुदस्तम्भ गुदाका स्तम्भन, शूलैः अने थल साथे और
शूलके साथ, चार्षणः थोड़ुं थोड़ुं थोड़ा थोड़ा, क्षरति
क्षरलु थाय छे क्षरण होता है, स तेने उसे, लङ्घित-
पाचित लघन अने पाचन कराया पछी लङ्घन
और पाचनके बाद, तीक्ष्णम् तीक्ष्ण तीक्ष्ण, वस्तिम्
वस्ति वस्ति, विरेकम् वा छे विरेचन या विरेचन, अर्हः
आपणुं थोआ छे देना योग्य है ॥ ८९ ॥

89. It causes scanty and frequent elimination accompanied with acute obstruction of vata, rigidity and pain in the rectum. Such a man requires treatment by strong enemata or purgation preceded by lightening and digestive measures.

उपद्रवाख्यव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च—

रूक्षं विरेचनं पीतं रूक्षेणास्पवलेन वा ।
मादतं कोपयित्वाऽऽशु कुर्याच्चोरापुप्रवान् ॥९०॥
स्तम्भशूलानि घोरानि सर्वगात्रेषु मुह्यतः ।
स्नेहस्वेदादिकस्तत्र कार्यो घ्रातद्वयो विधिः ॥९१॥

रूक्षेण रूक्ष रूक्ष, अस्पवलेन वा छे अस्प अणवाणा
मनुष्ये वा दुर्बल पुरुषद्वारा, पीतम् पीयेलुं पी हुई,
रूक्षम् रूक्ष रूक्ष, विरेचनम् विरेचन विरेचन औषध,
मादतं कोपयित्वाऽऽशु कुर्याच्चोरापुप्रवान् ॥९०॥
स्तम्भशूलानि घोरानि सर्वगात्रेषु मुह्यतः ।
स्नेहस्वेदादिकस्तत्र कार्यो घ्रातद्वयो विधिः ॥९१॥

मादतम् वायुने वायुने, आशु जल्दी शीघ्र, कोपयित्वा
कोपायी कुपित करके, घोरान् अथ कर घेर, उपद्रवान्
उपद्रवो उपद्रवोको, कुर्यात् करे छे करती है मुह्यतः
भेद पाभता ते मनुष्यना मोहयुक्त उस मनुष्यके,
सर्वगात्रेषु सर्व अवयवोभा सारे शरीरमें, घोरानि
अथ कर भयंकर, स्तम्भशूलानि स्तम्भ अने थल थाय
छे स्तम्भ और शूल होते हैं, तत्र तेभा उनमें, स्नेह
स्वेदादिकः स्नेह, स्वेद वगेरे स्नेह, स्वेदादि, वातहरः
वातहर वातहर, विधिः विधि विधि, कार्यः आचरणी
भेद छे करनी चाहिए ॥ ९०-९१ ॥

90-91 The un-unctuous purgative medication, taken by one already lacking in the unctuous quality, or by one who is debilitated, will provoke the vata quickly and give rise to severe complications. It causes rigidity and severe pain in all the limbs and fainting. In such a condition, oleation, sudation and similar other measures as well as the line of treatment curative of vata, are indicated

रूक्षवाख्यव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च—

स्निग्धस्य मृदुकोष्ठस्य मृदुत्किञ्चिदौषधं कफम् ।
पित्तं वानं च संरुध्य सतन्द्वागौरवं क्लृप्तम् ॥९१॥
दौर्बल्यं चाङ्गसादं च कुर्यादाशु तदुल्लिखेत् ।
लङ्घनं पाचनं चात्र स्निग्धं तीक्ष्णं च शोथनम् ॥९२॥

स्निग्धस्य स्निग्ध स्निग्ध, मृदुकोष्ठस्य अने मृदु
कोष्ठावाणा पुरुषने आपणुं और मृदुकोष्ठवाले पुरुषको बी
गई, मृदु मृदु मृदु, औषधम् औषध औषध, कफम् कफ
कफ, पित्तम् तथा पित्तम् तथा पित्तको, उल्लिखेत्
उल्लिखेत् करी उल्लिखित करके, वातम् वा वायुने।

१. मृदुकोष्ठस्य-मृदुकोष्ठस्य (फ)

२. -रिक्तकोष्ठस्य (क)

३. चाङ्गसादं-चाङ्गसादं क त.)

४. वात-वाते (व.)

५. चाय-चाय-चाय (क)

८९. सोऽर्हो लङ्घितपाचित - लङ्घितपाचित (ख ग, त.)

९०. मादतं - मादतं (ख ग, त.)

९१. रूक्षम् - रूक्षम् (ख ग, त.)

वायुको, संरूप्य निरोध करी रोककर, सत्वन्द्रागौरवम् तन्द्रा अने लारेपलासहित तन्द्रा, गौरव, क्रमम् थाड क्रम, दौर्बल्यम् च दृग्गता दुर्बलता, अङ्गसादम् च अने अङ्गोन्नी शिथिलता और अङ्गोन्नी शिथिलता, कुर्यात् करे छे करती है, तत् आशु तेने तत्त उसे शीघ्र, उच्छिखेत् अहार डाढवुं ओर्ध्वो वमनद्वारा निकाल देवे, अत्र औभा इसमें, लङ्घनम् लङ्घन लंघन, पाचनम् च पाचन पाचन, स्निग्धम् तथा स्निग्ध तथा स्निग्ध, तीक्ष्णम् च अने तीक्ष्ण एव तीक्ष्ण, शोषनम् शोषन संशोधन, हितम् हितकारी छे हितकारक है ॥९२-९३॥

92-93. A mild medication administered to one that has undergone the oleation procedure and who is soft-bowelled rouses up the kapha and the pitta and obstructs the vata, and gives rise to torpor heaviness, exhaustion and asthenia. In this condition, the patient should be made to vomit out the medication as well as the morbid matter. Then he should be given lightening and digestive remedies. Afterwards he should be given unctuous and strong purificatory measures.

अभ्यासोक्तविषयसंग्रहः—

तत्र श्लोकौ—

इत्येता व्यापदः प्रोक्ताः सरूपाः सचिकित्सिताः ।
वमनस्य विरेकस्य कृतस्याकुशलैर्नृणाम् ॥९४॥

तत्र श्लोकौ ते विषयभा उपसंहारना छे श्लोक छे ३ उस विषयमें उपसंहारके दो श्लोक है कि, अकुशलैः कुशलतारहित वैद्योऽपि अकुशल वैद्यसे, नृणाम् कृतस्य मनुष्याभा प्रयोगेणां मनुष्योंमें प्रयुक्त की गई, वमनस्य वमन वमन, विरेकस्य तथा विरेचन औषधोपि उत्पन्न

थनारी तथा विरेचन औषधोंसे उत्पन्न होनेवाली, इति एताः आ ये, सरूपाः लक्षण लक्षण, सचिकित्सिताः अने चिकित्सासहित और चिकित्सासमेत, व्यापदः व्यापत्तिओ व्यापत्तियां, प्रोक्ताः उहेवाला आनी छे कह दी है ॥ ९४ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

94. Thus have been described along with their signs and symptoms and treatment, the complications arising from the procedures of emesis and purgation done by unskilled physicians.

एता विज्ञाय मतिमानवस्थाश्चैव तत्त्वतः ।

दद्यात् संशोधनं सम्यगारोग्यार्थी नृणां सदा ॥९५॥

एताः आ व्यापत्तिओ इन व्यापत्तियों, अवस्था च एव अने अवस्थाओने और अवस्थाओंको, तत्त्वतः सत्य स्वस्वभावां तत्त्वसे, विज्ञाय अर्थोने जानकर नृणाम् मनुष्याना मनुष्योंके सदा सदा सदा, आरोग्यार्थी आरोग्यकी उच्छावाला, मतिमान् बुद्धिमान वैद्य बुद्धिमान चिकित्सक, सम्यक् सा सही रीते भली प्रकार, संशोधनम् संशोधन संशोधन, दद्यात् आपवुं देवे ॥ ९५ ॥

95. The wise physician, versed in the correct pathology and stages of these conditions, should administer properly the purificatory procedures with a view always to completely restore the health of the patient

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने वमनविरेचन-
व्यापत्तिनिर्णयः पष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

* २ सरूपा — पूर्वा हि (स २)

॥ वमनस्य विरेकस्य कृतस्याकुशलैर्नृणाम् विरेकस्या-
कुशलैश्च वमनस्य च (२)

३५ एता विज्ञाय मतिमान्-वी ॥१॥ विज्ञाय ताम्ब्रमाद् (अ. ५ क)

, मतिमान्-कुर्यात् (८. ५)

॥ आरोग्यार्थी-आरोग्यार्थ (५. ५)

इति आ प्रभाषे। इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
रथेष्टा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने
चरकथी प्रतिसंस्कार पाभेष्टा आ शास्त्रभा और
चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त,
दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेष्टा और दृढबलसे
पूरित किये गये, सिद्धिस्थाने सिद्धिस्थान निषे सिद्धिस्थानमें,
वमनविरेचनव्यापत्तिरिद्धि 'वमनविरेचनव्यापत्तिरिद्धि'
'वमनविरेचनव्यापत्तिरिद्धि', नाम नामने नामका, षष्ठः
छठे छठ्ठा, अध्याय अध्याय स पूर्युं थये। अध्याय
समाप्त हुआ ॥ ६ ॥

6. Thus, in the Section on Success in Treatment, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the sixth chapter entitled 'The successful treatment of Complications arising from the procedures of Enema and Purgative' not being available, the same as restored by Drīdhabala, is completed.

सप्तमोऽध्यायः ।

सातमो अध्याय अध्याय सातवाँ

Chapter VII

वस्तिव्यापत्तिरिद्धियुक्तकमः—

अथातो वस्तिव्यापत्तिरिद्धिं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

जय मत हवे अहो थी अब आगे, वस्तिव्या-
पत्तिरिद्धि 'अरितव्यापत्तिरिद्धि' नामना अध्यायनुं
'वस्तिव्यापत्तिरिद्धि' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः
आध्यायान करुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये
आत्रेयने, इति ह आ विषयभा नीये प्रभाषे ७ इस
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स कहेंगे छे कहा है ॥ २ ॥

१. वस्तिव्यापत्तिरिद्धिं वस्तिव्यापत्तिकी सिद्धि (च क.)

1 We shall now expound the chapter entitled 'The Success in Treatment of the Complications arising from the administration of the Enema'.

2 Thus declared the worshipful Atreya

धीधैर्यौदार्यगाम्भीर्यक्षमादमतपोनिधिम् ।

पुनर्वसु शिष्यगणः पप्रच्छ विनयान्वितः ॥ ३ ॥

काः कति व्यापदो बस्तेः किंमुत्थानलक्षणाः ।

का चिकित्सा इति प्रश्नाञ्छ्रुत्वा तानब्रवीद्गुरुः ॥ ४ ॥

विनय- विनय विनय, अन्वित युक्त सम्पन्न,
शिष्यगण शिष्यगणे शिष्यगणने, धी- बुद्धि बुद्धि, धैर्य
धैर्य धैर्य, औदार्य- उदारता उदारता, गाम्भीर्य
गाम्भीर्य गाम्भीर्य, क्षमा- क्षमा क्षमा, दम- धृष्टि
दम दम तपोनिधिम् अने तपना लक्षर और तपके
निविस्तरूप, पुनर्वसु पुनर्वसुने पुनर्वसुसे, पप्रच्छ पूछ्युं
प्रश्न प्रिया, बस्ते अरितनी वस्तिकी, का कर्ष कर्ष कौन
कौन, कति अने कटली और कितनी, व्यापद व्यापत्ति
छे ? व्यापत्तिया है ? किंमुत्थानलक्षणाः तेओना
हेतु अने लक्षण शा छे ? उनके हेतु और लक्षण क्या
है ? का शी क्या, चिकित्सा चिकित्सा छे ? चिकित्सा
है ? इति आ इन प्रश्नान् अश्रोने प्रश्नोंको, श्रुत्वा
सालगने सुनकर, गुरुः गुरुओ गुरुने, तान् तेओने
इनके प्रति, अब्रवीद् कह्युं कहा ॥ ३-४ ॥

3 4 The assembly of disciples inquired with due humility the great teacher Punarvasu, a veritable storehouse of intelligence, fortitude, large-heartedness, profundity, patience, restraint and austerity, saying — "What are the complications arising from the administration of enema? How many are they? What are their causes and their symptoms? What are the therapeutic measures?" On

hearing these questions, the teacher answered and said to the disciples. —

वक्ष्यसम्यग्योगजन्यद्वादशव्यापदां निर्देज —

नातियोगौ कृताधमाने हिक्का हृत्प्राप्तिरुर्ध्वता ।
प्रवाहिका क्षिरोद्गार्तिः परिकर्तः परिस्त्रवः ॥ ५ ॥
द्वादश व्यापदो वक्ष्येतेनमस्ययोगसंभवाः ।
आसामेकैकशो रूपं चिकित्सां च निबोधत ॥ ६ ॥

न अतियोगौ अयोग, अतियोग अयोग, अतियोग,
कृम- थाक्ष कृम, आधमाने आधमान आधमान, हिक्का
हेडकी हिक्का, हृत्प्राप्तिः हृत्प्राप्ति हृत्प्राप्ति, उर्ध्वता
उर्ध्वगमन उर्ध्वगमन, प्रवाहिका प्रवाहिका प्रवाहिका,
क्षिरो-अङ्ग-मार्ति क्षिरोवेदना, अङ्गव्यथा क्षिरोवेदना,
अगपीडा, परिकर्तः परिकर्तिका परिकर्तिका, परिस्त्रवः
परिस्त्रव परिस्त्रव, द्वादश व्यापदः ॥ ५ ॥ अपत्तिश्च
ये वारह व्यापत्तिषां वक्ष्येः अस्तिना वक्ष्ये, असम्यग्योग
संभवा असम्यग्योगशी उत्पन्न थाय छे असम्यग्योगसे
उत्पन्न होती है, आसाम् ऐना इनके, एकैकशः पुनः पुनः
पृथक् पृथक्, रूपम् ३५ लक्षण, चिकित्सां अने चिकित्सा
नौर चिकित्साको, निबोधत साधनो सुनो ॥ ५-६ ॥

5-6. "Inadequate action, over-action, exhaustion, distension of abdomen, hiccup, cardiac disorder excessive upward mounting of the enema, diarrhea, headache, body-ache, griping pain and excessive discharge—these twelve, are the possible complications arising from the improper use of the enema. Hear now the symptoms and treatment of each of these separately

५ कृमाधमाने-कृमाधमानो ३)

५ नासिरुर्ध्वता-पृथक् पृथक् १०

५ क्षिरोद्गार्तिः परितः परितः क्षिरोद्गार्तिपरिकर्तपरिस्त्रवः (५)

५ परिकर्तः - परिकर्तिका (५)

अयोगव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च —

गुरुकोष्ठेऽनिलप्राये रुक्षे वातोत्पण्डेऽपि वा ।
शीतोऽल्पलवणस्नेहद्रवमात्रो घनोऽपि वा ॥ ७ ॥
वस्तिः संक्षोभ्य तं दोषं दुर्बलत्वादिनिर्हरन् ।
करोति गुरुकोष्ठत्वं वातभूयशकृन्नम ॥ ८ ॥
नाभिवस्तिजं दाहं हृत्प्राप्तिं श्वयथुं गुदे ।
कण्डूगण्डानि वैवर्ग्यमर्चन् बद्धिमादधन् ॥ ९ ॥

गुरुकोष्ठे भारे कोष्ठान् गुरुकोष्ठान्, अनिलप्राये
वातभूयतिना वातधान, रुक्षे रुक्ष रुक्ष, वातोत्पण्डे
अपि वा ३ वातोत्पण्डे अनुपयमा या वातोत्पण्डे
मनुष्यमे, शीतः शीतल जीतल, अल्प- अल्प अल्प,
लवण लवण लवण, स्नेह-स्नेह स्नेह द्रव- तथा द्रवनी
नौर द्रवकी, मात्रः मात्रावाणी मात्रावाली घन अपि
वा अथवा धाटी अथवा घन, वस्ति अति वस्ति, तम्
ते उस, दोषम् दोषमे दोषमे संक्षोभ्य क्षोभ्य पमाडी
संक्षोभित करके, दुर्बलत्वादि दुर्बलत्वादि दुर्बल होनेके
कारण, निर्हरन् अथवा न काटती बाहर न निकालती
हुई, गुरुकोष्ठत्वम् केदारु भारेण कोष्ठका भारीपन,
वात- वायु वायु मूत्र- मूत्र मूत्र, श्वयथु- अने भणनी
नौर पुरीषकी, मद्रु रोष रुकावट, नाभि- नाभि नाभि,
वस्ति- अने मूत्राशयसां और मूत्राशयमें, रुजम् पीडा
दर्द, दाहम् दाह दाह हृत्प्राप्ति हृत्प्राप्ति हृत्प्राप्ति उपलेप,
गुदे शुभसां गुदमें, श्वयथुन् श्वयथुन् सोजन कण्डू-
अथवाण खुजली, गण्डानि शुभसां फोरे, वैवर्ग्यम्
विचलुता विचलुता, सरुचि अरुचि नरुचि, बद्धि-
मार्दवम् अने अग्निमाध और अग्निमाधको, करोति
करे छे करती है ॥ ७-९ ॥

7-9. The enema given to a hard-bowelled person or to a person with pre dominance of vata, or to a dehydrated person or to a person with provoked vata, the enema which is given cold or prepared with an insufficiency of salt, unctuous substance or drugs; the enema

७ गुरुकोष्ठेऽनिलप्राये-गुरुकोष्ठे च अनिलप्राये (१)

७ शीतोऽल्पलवणस्नेहद्रवमात्रो-शीतोऽल्पलवणस्नेहद्रवमात्रो (५.५.)

which is very dense, the enema of this description will only stir up the morbid matter without eliminating it owing to its weak action. It will consequently produce heaviness of the alimentary tract and retention of flatus, urine and feces, pain in the umbilical and hypogastric regions burning, increased mucus secretion in the stomach, edema of the anorectal region pruritus, onchoma, discoloration, anorexia and dullness of the gastric fire

તત્ત્વોષ્ણાયા પ્રમથ્યાયા પાનં સ્વેદાઃ પૃથગ્વિધાઃ ।
ફલવર્ત્યોઽથવા કાલં જ્ઞાત્વા શસ્ત્ર વિરેચનમ્ ॥૧૦॥

તત્ર તેમજ્ઞાનમે, ઉષ્ણાયાઃ ગરમ ગરમ, પ્રમથ્યાયા પ્રમથ્યાનુ પ્રમથ્યાકા, પાનમ્ પાન પાન, પૃથગ્વિધાઃ બુદ્ધ બુદ્ધ પ્રકારના નાના પ્રકારકે, સ્વેદા સ્વેદ સ્વેદ, ફલવર્ત્યઃ ક્ષત્વર્તિઓ ફલવર્તિયા, અથવા અથવા અથવા, કાલમ્ વિરેચનયોગ્ય અવસ્થાને વિરેચનયોગ્ય અવસ્થાકો, જ્ઞાત્વા બોધને દેશકર, વિરેચનમ્ વિરેચન વિરેચન, જ્ઞાત્વ પ્રશસ્ત છે પ્રશસ્ત છે ॥ ૧૦ ॥

10. In these conditions a warm potion of digestive decoctions, various methods of sudation, suppositories prepared of emetic nut or at the right time the administration of purgation are recommended

ચિત્તમૂલત્રિવૃદ્ધારુચકોલકુલતથવાન્ ।
સુરાદિમૂત્રવાન્ વસ્તિઃ સપાકપેથ્યસ્તમાનયેત્ ॥૧૧॥

ચિત્તમૂલ બીલીના મૂળ ચેલકા મૂલ, ત્રિવૃદ્ધ-ત્રિવૃદ્ધ ત્રિવૃદ્ધ, દારુ-દેવદાર દેવદાર, ચવ-જવ જૌ, કોલ ઓર ચેર, કુલતથવાન્ અને કળશીથી યુક્ત ઓર

કુલશીથી યુક્ત, સુરાદિ તથા સુરા વગેરે તથા સુરાદિ, મૂત્રવાન્ અને ગોમૂત્રથી યુક્ત ઓર ગોમૂત્ર મિલાકર, સપાક પેથ્ય અગાઉ કહેલ કહેલી યુક્ત પૂર્વોક્ત કર્ત્તવ્યે સાથ ચક્ષિ. બસ્તિ વસ્તિ, તમ્ તે અયોગકારક વિચક્ષિ. બસ્તિને અયોગકારક વિચક્ષિ વસ્તિકો, આનવેન્ હરે છે નાહર લે આતી છે ॥ ૧૧ ॥

11. The enema prepared of bael root, turpeth, deodar bark, barley, jujube house-gram Sura and other wines and cow's urine mixed with the medicinal paste described earlier will draw out the morbid matter.

અતિયોગવ્યાપદો વર્ણનં ચિકિત્સા ચ—

ચિત્તમૂલત્રિવૃદ્ધારુચકોષ્ણો મૃદુકોષ્ઠેઽતિયુજ્યતે ।
તસ્ય લિઙ્ગં ચિકિત્સા ચ શોધનામ્બ્યાં સમા ધવેત્ ॥૧૨॥

ચિત્તમૂલ-ચેલક પામેલ ચિત્તમૂલ, ચિત્તમૂલ અને સ્વેદન પામેલ ઓર ચિત્તમૂલ, મૃદુકોષ્ઠે મૃદુકોષ્ઠવાળાને આપેલ મૃદુકોષ્ઠ પુરુષમે, અતિતીક્ષ્ણ-અતિતીક્ષ્ણ અતિતીક્ષ્ણ, ઉષ્ણ અને ઉષ્ણબસ્તિ ઓર ઉષ્ણ વસ્તિ, અતિયુજ્યતે અતિયોગ કરનાર બને છે અતિયોગ કરતી છે, તસ્ય તેનાં વસકે, લિઙ્ગમ્ લક્ષણ, ચિકિત્સા ચ તથા ચિકિત્સા તથા ચિકિત્સા, શોધનામ્બ્યાં બન્ને શોધના અતિયોગનાં વિગ તથા ચિકિત્સા. દોનો શોધનકે અતિયોગકે લિંગ તથા ચિકિત્સાકે, સમા સમાન સમાન, ધવેત્ છે છે ॥ ૧૨ ॥

12. The enema which is given to a person who has previously been subjected to oleation and sudation and who is soft-bowelled, and the enema which is prepared with strong and hot medications will produce over-action. The symptoms and treatment of this condition will be similar to those given in over-action of purificatory procedures.

૧૧. સુરાદિમૂત્રવાન્-સુરામૂત્રાદિના (૪ ક)

૧૨. સપાકપેથ્યસ્તમાનયે-પ્ર પ્રાક્રમેષિતમાનયે- (ક. ૪ ૬.)

पृश्निपर्णी स्थिरां पक्वं काशमयं मधुकं बलाम् ।
पिष्टा द्राक्षां मधुकं च क्षीरे तण्डुलधावने ॥१३॥
द्राक्षायाः पकलोष्टम् प्रसादे मधुकस्य च ।
विनीय सघृतं यस्ति दद्याद्वाहेऽतियोगजे ॥१४॥

पृश्निपर्णीम् पृश्निपर्णी पृश्निपर्णी, स्थिराम् शाखवल्गु
जालपर्णी, पक्वम् कभण कमल, काशमयम् शीतलानां
क्षुण्ण गम्भीरीकल मधुकम् जेहीमध मुलहरी, बलाम्
भला बला, द्राक्षाम् द्राक्ष मुनका. मधुकं अने महुडांने
ओर महुवा इनको, पिष्टा पीसी पीसकर क्षीरे इधमां
दधमें, तण्डुलधावने योआना धोआना तण्डुलदकमें,
द्राक्षायाः तेभ्यः द्राक्ष एव मुनकादे, पकलोष्टम् तपावी
लाव करेव भाटीना देखा पक्क पिष्टीके देके मधुकम्
अने जेहीमधना और मुलहरीक, पसादे च शीत
उपायनी विधिनी करेवा प्रसादमां गीत कषायकी
विधिसे किये हुए प्रसादमें, विनीय धोणी घोलकर
सघृतम् धीसहित घीके साथ, अस्तिन् गरित यस्ति, अति-
योगजे अतियोगथी उत्पन्न भवेत् अतियोगजन्य,
वाहे दाहमां दाहमें, दद्याद् देवी देवे ॥ १३-१४ ॥

13-14- To relieve the burning sen-
sation induced by the over-action, the
physician should give an enema pre-
pared with the paste of painted-leaved
tick-trefoil, lotus, white teak, liquorice,
sida, grapes, or mahwa in milk or
rice water or the cold infusion of
grapes or of baked earth or of liquorice,
mixed with ghee

कुमारव्यापदो वर्णन चिकित्सा च —

आमशोषे निरुहेण मृदुना दोष ईरितः ।
मार्गं हणन्ति वातस्य हनयन्ति मूर्च्छयन्त्यपि ॥१५॥

१३ मधुः दधाम् - मधुगौरवम् (२. ५. ८. ५. १)
१४ दाहेऽतियोगजे - दाहमेव गिने प.
१५. आमशोषे - आमशोषे (हा. व. त. प. क)
१. मार्गं हणन्ति मार्गं हनयन्ति मूर्च्छयन्त्यपि - मूर्च्छयन्त्यपि
मार्गं हणन्त्यपि हनयन्त्यपि (म. व. व.)

कुमं विदाहं हृच्छूलं मोहवेष्टनगौरवम् ।
कुर्यात् स्वेदैर्विरुक्षैस्तं पाचनैश्चाप्युपाचरेत् ॥१६॥

आमशोषे आम भाडी होता आम जेप होने पर,
मृदुना मृदु मृदु निरुहेण निरुहथी निरुहसे, ईरितः
प्रेरायेव प्रेरित, दोष. दोष दोष, वातस्य वायुना वायुके,
मार्गम् मार्गने मार्गको, हणन्ति रुंघे छे रोकता है,
अस्तिम् अस्तिने अस्तिको, हनयन्ति नाश करे छे नष्ट करता
है, मूर्च्छयति अपि वायुने उपावे छे वायुको कुपित
कर देता है, कुमम् यक्ष कुम विदाहम् विदाह विदाह,
हृच्छूलम् हृच्छूलम् हृदयशूल मोह- मोह मोह,
वेष्टन- वेष्टन वेष्टन, गौरवम् तथा शुरुता और गौरवको,
कुर्यात् करे छे करता है, तम् तेने उसकी, विरुक्षैः
रक्ष रक्ष, स्वेदैः स्वेदनेथी स्वेदनोंसे, पाचनैः अने
पाचनेथी और पाचनोंसे, उपाचरेत् उपचार करेव
चिकित्सा करनी चाहिए ॥ १५-१६ ॥

15-16. If there is a residue of
chyme and then evacuative enema given
is mild the stirring up of the morbid
matter obstructs the course of vata,
impairs the gastric fire and also
provokes the vata and causes
exhaustion burning, cardiac pain,
stupefaction, cramps and heaviness.
The physician should treat this con-
dition with dry method of sudation
and digestive medication.

पिप्पलीकचुणोशीरवाकमूर्च्छाशृतं जलम् ।
पिप्पेत् सौमर्षतोमिसं दीपतं हृद्विशोधनम् ॥१७॥

पिप्पली- पीपर पिप्पली, चुण- कुचुण कुचुण,
ओशीर- ओशीरने वाणी. जल, वाक देवदार देवदार,
मूर्च्छा- अने मूर्च्छाथी और मूर्च्छा. अस्तिम् छिद्राधुं पकाना
हुना, अस्तिम् भाडी जल, सौमर्षक- मूर्च्छा सौमर्षक,
अस्तिम् मेणवीने मिनाकर, पिप्पेत् पीपु पीपे, दीपयन्
ते अग्निदीपन वह अग्निदीपन, हृद्विशोधनम् अने

१७. पिदाह-मदाह (म. व.)

हृदयतुं शोधनं कर्तव्यं छे और हृदयको शुद्ध करनेवाला है ॥१७॥

17. The patient may drink the water medicated with long pepper ginger grass, cuscus deodar, and trilobed virgin's bower mixed with sanchal salt This is digestive stimulant and cleanses the stomach

वचानागरशत्येला दधिमण्डेन मूर्च्छिताः ।

पेयाः प्रसन्नया वा स्युरदिष्टेनासवेन वा ॥१८॥

वचा- वज्र वच, नागर- सूठ सोंठ, एटी पटुधूरे। कचूर, एलाः अने ओलथी और इलायचीको, दधिमण्डेन दहीना भस्मा दधिमण्डेन, मूर्च्छिता धोणीने मिलाकर, प्रसन्नया वा पसना प्रसन्नासे, जरिपेन अरिष्ट अरिष्टसे, नासवेन वा अथवा आसवे साथे या आसवेसे, पेयाः स्युः पीना पीना चाहिए ॥१८॥

18 Or the patient may drink whey mixed with sweet flag, dry ginger, long zedoary and small cardamom in conjunction with Prasanna wine or medicated or simple wines.

दारु त्रिकटुकं पथ्यां पलाशं चित्रकं शटीम् ।

पिष्ट्वा कुष्ठं च सूत्रेण पिबेत् क्षारांश्च दीपनान् ॥१९॥

वस्तिमस्य विदध्याच्च समूत्रं दाशमूलिकम् ।

समूत्रमथवा व्यक्तलवणं माधुतैलिकम् ॥२०॥

दारु देवदार देवदार, त्रिकटुकं त्रिकटु त्रिकटु, पथ्याम् ६२३ हरक, पलाशम् आभरी काक, चित्रकम् चित्रा चिता, शटीम् पटुधूरे। कचूर, कुष्ठम् अने कठने और कूठको, पिष्ट्वा पीसीने पीसकर, सूत्रेण गोमूत्र साथे गोमूत्रमें मिलाकर, पिबेत् पीना पीने, दीपनान् अने अभिदीपन और दीपन, क्षारांश्च क्षारां पक्षु पीना क्षारको सी पीने, अस्य अने इसे, दाशमूलिकम् दशमूलीनी

दशमूलकी, वस्तिम् अस्ति वस्ति, समूत्रम् च गोमूत्र-सहित गोमूत्रयुक्त, अथवा अथवा अथवा, व्यक्तलवणम् देवाधि आवे ओटला भीड़ावाणी लवणाधिक, माधुतैलिकम् माधुतैलिक अस्ति माधुतैलिक वस्ति, समूत्रम् गोमूत्रसहित गोमूत्रयुक्त, विदध्यात् देवी देवे ॥१९-२०॥

19 20 Or the patient may take as potion the pulp of deodar, the three spices, chebulic myrobalans, palas, white flowered leadwort and costus mixed with cow's urine, or he may take a potion of alkali which is digestive stimulant. Or he may be given enema prepared with deca-radices in cow's urine, or an enema prepared of honey and oil mixed with cow's urine and well salted.

आध्मानव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च—

अल्पवीर्यो महादोषे रुक्षे क्रूराशये कृतः ।

वस्तिर्दोषावृत्तो रुद्धमार्गो रुग्ण्यात् समीरणम् ॥२१॥

स विमार्गोऽनिलः कुर्यादाध्मानं मर्मपीडनम् ।

विदाहं गुरुकोष्ठस्य मुष्कवह्णवेदनम् ॥२२॥

रुग्णश्चि हृदयं शूलैरितश्चेतश्च धावति ।

महादोषे महादोषवाणा महादोषवाले, रुक्षे रुक्ष रुक्ष, क्रूराशये क्रूर कोड़ावाणा अनुष्यने कर कोष्ठवाले पुरुषमें, कृत आपेक्ष ही हुई, अल्पवीर्यः अल्प वीर्यवाणी अल्पवीर्य, वस्ति अस्ति वस्ति, दोष- दोषधी दोषसे, आवृत्त देवाधि अर्ध आवृत्त होकर, रुद्धमार्गः मार्ग रोकाई अवाधी मार्गके रुक जानेसे, समीरणम् वायुने। वायुको, रुग्ण्यात् निरोध करे छे रोकती है, विमार्गः विमार्गाभासी विमार्गगत, सः ते वह, अनिलः वायु वायु, आध्मानम् आध्मान आध्मान, मर्मपीडनम् अर्धभीडा मर्मपीडा, विदाहम् विदाह विदाह, गुरुकोष्ठस्य गुरु कोड़ावाणीने गुरुकोष्ठका, मुष्क- अर्ध अर्ध, वह्ण वेदना

१८. शत्येला-सोंठ (क. श.)

१९. त्रिकटुकम्-त्रिकटुकम् (ग. द.)

२०. माधुतैलिकम्-माधुतैलिकम् (क. ध.)

२१ वस्तिर्दोषावृत्तो रुद्धमार्गो रुग्ण्यात्-वस्तिर्दोषावृत्तमर्थमथो

रुग्ण्यात् (क. द.)

२२. गुरुकोष्ठस्य-गुरुकोष्ठस्य (क.)

તથા વક્ષણની ઔર વંક્ષણોમે, વેદનામ્ પીડ. રીલા કુર્વાત કરે છે કરતી હૈ, હૃદયમ્ હૃદયને હૃદયકા, શૂલે શૂલથી શૂલસે, રૂણિ રેડી લે છે ઉપરોધ કરતી હૈ, ફન ચ અને આમ તેમ ઔર ફધર ઉધર, ખાવનિ રેડે છે દોઢતી હૈ ॥ ૨૧-૨૨૩ ॥

21-22½. The enema of a poor potency given in conditions of great morbidity, dehydration or to a low bowelled person, gets covered up by the accumulated morbid matter and becomes clogged in the channels, causing obstruction to the movement of the vata. This obstructed vata flowing in a wrong course, causes distension of abdomen, pressure on the vital organs, burning, heaviness of the alimentary tract, pain in the scrotum and groin, and impedes the action of the heart and causes pain running about here and there irregularly

શ્યામાફલાદિભિઃ કુષ્ઠકૃષ્ણાલવણસર્પપે ॥૨૩॥
ધૂમમાષણચાકિષ્વક્ષારચૂર્ણગુદૈ કૃતામ્ ।
કરાક્ષુષ્ટનિભાં વર્તિં યવમધ્યાં નિધાપયેત્ ॥૨૪॥
અભ્યક્તસ્વિન્નગાત્રસ્ય તૈલાકાં લેહિતે ગુદે ।
અથવા લવણાગારધૂમસિદ્ધાર્થકૈઃ કૃતામ્ ॥૨૫॥

અભ્યક્ત-અભ્યંગ કરેલ અભ્યંગ કિયે હુએ, સ્વિન્ન- અને સ્વેદ કરાવેલ ઔર સ્વિન્ન, ગાત્રસ્ય-અંગવાળા મનુષ્યની શરીરવાલે પુરુષકી, સ્નેહિતે સ્નેહયુક્ત સ્નેહયુક્ત, ગુદે ગુદામાં ગુદામે શ્યામા-શ્યામા શ્યામા, ફલાદિભિ અને મીઠાળ વગેરેથી ઔર મૈત્રફલ આદિસે કુષ્ઠ-કઠૂ કઠૂ, કૃષ્ણા- પીપર પિપ્પલી, લવણ-લવણુ લવણ, સર્પપે- અને સરસવથી ઔર સરસોસે ધૂન- અને ધૂસ ઔર ગૃધ્રૂત, માષ- અડદ ઉદદ, વચા- વજ વચ કિષ્વ- સુરાખીજ

કિષ્વલીજ ક્ષાર- તથા ક્ષાર તથા ક્ષાર ચૂર્ણ- ઔઝીનાં ચૂર્ણુ-ઇન્કે ચૂર્ણ, ગુદૈ- અને ગોળથી ઔર ગુદસે, કૃતામ્- બનાવેલી બનાવી, કર- હાથના હાથકે, અક્ષુષ્ટ- અગૂઠા અગૂઠકે, નિનામ્ બેવી સમાન, યવમધ્યામ્ વચમાં વજ બેવી મધ્યમે જોકે સદશ, તૈલાકામ્ તેલ ચોપડેલ તૈલ ચુપડી હુઈ અથવા અધવા અથવા, લવણ- લવણુ લવણ, જાગારધૂમ- ગૃધ્રૂમ ગૃધ્રૂમ, સિદ્ધાર્થકૈઃ અને સરસવથી ઔર સરસોસે, કૃતામ્ કરેલી કી હુઈ, વર્તિષ્ઠ વર્તિ વર્તિ, નિધાપયેત્ રાખવી રક્ષે ॥૨૩-૨૫॥

23-25. Take emetic nut, turpeth and the other drugs of that group, costus, long pepper, rock-salt rape seed, kitchen soot, flour of black-gram, sweet flag, yeast and barley alkali; mix this with gur and prepare a suppository of the size of a thumb and of the shape of a barley seed and smearing it with oil, insert it in the lubricated anus of the person who has been previously treated with inunction and sudation. Or a suppository prepared of rock salt, kitchen soot and rapeseed may also be used.

વિલ્વાદિના નિરુહઃ સ્યાત્ પીલુસર્વપમૂત્રવાન્ ।
સરલામરદારુભ્યાં સિદ્ધં ત્રિવાનુવાસનમ્ ॥૨૬॥

વિલ્વાદિના ખીલી વગેરેની વેલ આદિકી, પીલુ- પીલુ પીલુ, સર્વપ- સરસવ સરસો, મૂત્રવાન્ અને ગો- મૂત્રસહિત ઔર ગોમૂત્રયુક્ત, નિરુહ નિરુહવસ્તિ દેવી નિરુહવસ્તિ દેવે, સરલ- અને સરલ એવં સરલ, અમર- દારુભ્યામ્ તથા દેવદારથી ઔર દેવદારસે, સિદ્ધમ્ સિદ્ધ કરેલ સિદ્ધ, ત્રિવાનુવાસનમ્ ચ એવં અનુવાસન અનુવાસન, સ્યાત્ દેવુ દેવે ॥ ૨૬ ॥

૨૬. પત્તચ્છે કાવન્તમ્

इत्याध्मानव्यापचिकित्सा ।

इत्यधिक. पाठ. (क.) पुस्तके ।

૨૪ નિધાપયેત્-પ્રવેશયેત્ (ચ. ફ.)

૨૫. અભ્યક્ત-સ્વઅભ્યક્ત (હ.:-)

26. Or the patient may be given a curative enema prepared of bael and the other drugs of its group, tooth-brush tree, rape-seed and cow's urine; and he may then be administered an unctuous enema prepared with long leaved pine and deodar.

હિકાગ્નાપદો વર્ણન ચિકિત્સા ચ—

મૃદુકોષ્ઠેઽબલે વસ્તિરતિતીક્ષ્ણોઽતિનિર્હરન્ ।

કુર્યાદ્ધિકાં, હિતં તસ્મૈ હિકામ્નં બ્રૂહ્નં ચ યત્ ॥૨૭॥

મૃદુકોષ્ઠે મૃદુ કોષ્ઠાવાળા મૃદુકોષ્ઠ, અબલે અને નિર્બળ મનુષ્યને આપેલ એવં નિર્બલ મનુષ્યકો લી ગઈ, અતિતીક્ષ્ણ અતિતીક્ષ્ણ અત્યંત તીક્ષ્ણ, વસ્તિઃ અસ્તિ વસ્તિ, અતિનિર્હરન્ દોષને અતિથોગથી બહાર કાઢતાં દોષોનો અતિયોગસે નિકાલતી હુઈ, હિકામ્ હેઝકી હિકા, કુર્યા ઉત્પન્ન કરે છે સત્પન્ન કરતો હૈ, તસ્મૈ તેને ઇસકો, યત્ જે જો, હિકામ્નં હેઝકીનું નાશક હિકાનાશક, બ્રૂહ્નમ્ ચ તથા બૃહં છોય તે તથા વ્રૂહ્ન હો વહ, હિતમ્ હિતકર છે હિતકર હૈ ॥ ૨૭ ॥

27. A very strong enema given to a weak and soft-bowelled person will eliminate over much and cause hiccup. In this condition, treatment which is curative of hiccup and roborant is advised.

વલાસ્થિરાદિકાશ્મર્યત્રિફલાગુડસૈન્ધવૈઃ ।

સપ્રસન્નારનાલામ્લૈસ્તૈલં પચ્વાઽનુવાસયેત્ ॥૨૮॥

વલા- બલા વલા. સ્થિરાદિ- શાલપર્ણી વગેરે શાલપર્ણી વાદિ, કાશ્મર્ય- શીવલુનાં ક્ષણ ગમ્મારકે ફલ, ત્રિફલા- ત્રિક્ષ્ણ ત્રિફલા, ગુડ- ગોળ ગુડ, સૈન્ધવૈઃ અને સિંધાવૃણુથી ઓર સૈન્ધાનમકકા કલ્ક મિલાકર, સપ્રસન્ના- પ્રસન્ના પ્રસન્ના, આરનાલામ્લૈ અને ખાટી આરનાલાથી ઓર જાડી આરનાલાસે, તૈલમ્ તેલ તૈલ,

૨૭ હિકા હિતં-હિકાદિકા (દ, વ)

,, તસ્મૈ-તસ્ય (ધ છ, ડ)

પચ્વા પકાવીને પકાકર, અનુવાસયેત્ અનુવાસન કરવું અનુવાસન દેવે ॥ ૨૮ ॥

28. The patient may be given an unctuous enema of the oil prepared with the paste of sida, tick trefoil and other drugs of its group, white teak, the three myrobalans, gur and rock salt along with Prasanna wine and sour congee.

કૃષ્ણાલવણયોરક્ષં વિવેકુળામ્બુના યુતમ્ ।

ધૂમલેહરસક્ષીરસ્વેદાશ્ચાન્નં ચ વાનનુત ॥૨૯॥

કૃષ્ણા- પીપર પિપ્પલી, લવણયો તથા સિંધા- લુણના ચૂર્ણને તથા સૈન્ધાનમકકે ચૂર્ણકો, અક્ષર્ય એક કર્પા એક તોલે, કૃષ્ણામ્બુના ગરમ પાણી ગરમ જલકે, યુતમ્ સાથે સાથ વિવેત્ પીપુ પીપે, ધૂમ- વાતહર ધૂમ વાતહર ધૂમ, લેહ- અવલેહ લેહ, રસ- માંસરસ માંસરસ, સ્ત્રીર- દૂધ દૂધ, સ્વેદાઃ ચ સ્વેદ સ્વેદ, વાનનુત અને વાતહર ઓર વાતનાશક અન્નમ્ ચ અન્ન દેવાં અન્ન દેના વાહિયે ॥ ૨૯ ॥

29. Or the patient may take the pulvis of long pepper and rock salt of the measure of one tola, with warm water. Inhalations, linctus, meat-juices, milk, sudation and foods that are curative of vata are also recommended.

હસ્પ્રાપ્તિમ્યાપદો વર્ણન ચિકિત્સા ચ—

અતિતીક્ષ્ણઃ સવાતો વા ન વા સમ્યક્ પ્રપીઢિતઃ ।

ઘટ્ટયેન્નુદ્યં વસ્તિસ્ત્ર કાશકુશોરકટૈઃ ॥૩૦॥

સ્વાત્ સામ્લલવણસ્કન્ધકરીરવરીફલૈઃ ।

ઞ્ટૈર્વસ્તિહિતઃ સિન્ધુ વાતપ્રૈશ્ચાનુવાસનમ્ ॥૩૧॥

અતિતીક્ષ્ણ- અતિતીક્ષ્ણ અતિતીક્ષ્ણ, સવાતઃ વા વાયુસંહત વાયુસંહિત, સમ્યક્ અથવા સરખી રીતે અથવા સમ્યક્, ન ન ન, પ્રપીઢિતઃ વા દબાવેલ

૩૦. કૃષ્ણાલવણયોરક્ષં વિવેકુળામ્બુના યુતમ્-કૃષ્ણામ્બુનાઃ

વિવેકુળા વિતો લવણસંયુત (ધ ધ.)

प्रपीडन करके दी गई, वस्ति भरित वस्ति, हृदयम् छेदने हृदयमें, घट्टयेव आधात करे छे चोट करती है, तत्र तेभां इवमें, शृतै क्वाथ करणभां आवेक्षां काय किये गये, काष्ण- कालि जल, कुक्क- दूर्वा दाम, इत्कटै छेकट इत्कट, साम्क- अभ्यस्केष अम्लस्कंध, लवणस्कन्ध- अने लवणस्कंधनां द्रव्ये। और लवणस्कंधके द्रव्योंसे, करीर- केरडा करीर, बदरीफलै तथा भोरनी और बेरकी, वस्तिः भरित वस्ति, हित स्थात हितकर छे हितकर है, वातघ्नैः अने वातघ्न द्रव्योपि और वातहर औषधोंसे, सिद्धम् सिद्ध करेव तेदनु सिद्ध किये तैलका, अनुवासनम् च अनुवासन हितकर छे अनुवासन हितकर है ॥ ३०-३१ ॥

30 31. Enema. strongly medicated or containing air bubbles or improperly compressed. will afflict the heart In this condition the evacuative enema prepared with the decoction of thatch grass, sacrificial grass, and Itkata grass, the drugs of the sour and salt groups, common caper and jujube are beneficial. This should be followed by an unctuous enema prepared with drugs curative of vata.

ऊर्ध्वताख्यव्यापदो वर्णन चिकित्सा च—

वातमूत्रपुरीषाणां दत्ते वेगान्निगृह्यतः ।
अति वा पीडितो वस्तिमुत्खेनायाति वेगवान् ॥३२॥

दत्ते भरित दीक्षा पछी वस्ति देनेके पश्चात्, वात वात वात, मूत्र- मूत्र मूत्र, पुरीषाणाञ्च तथा भणना तथा पुरीषके, वेगान् वेगोने वेगोंको, निगृह्यत रोकनेवालेकी, वस्ति अथवा भङ्ग अथवा अति, पीडितः वा द्वावीने दीक्षित पीडन करके दी हुई, वस्ति भरित वस्ति, वेगवान् वेगवाणी यर्ध वेगवान होकर, मुखेन मुखथी मुखसे, आयाति पछार आवे छे बाहर आती है ॥ ३२ ॥

32 If, after the enema has been given, the urge of the flatus, urine and feces is suppressed, or if the enema is given with great pressure, the forceful flow of the fluid may find its way out through the oral cavity.

मूर्च्छाविकारं तस्यादौ दृष्ट्वा शीताम्बुना सुखम् ।
सिञ्चेत् पार्श्वोदरं चाधः प्रसृज्याद्वीजयेच्च तम् ३३
केशेष्वालम्ब्य चाकाशे धुनुयात् त्रासयेच्च तम् ।
गोखराश्वगजैः सिंहैः राजप्रेष्यैस्तथोरगैः ॥३४॥
उल्काभिरेवमन्यैश्च भीतस्याधः प्रवर्तते ।

तत्त्व तेने उसको, मूर्च्छाविकारम् मूर्च्छाविकार थयेवे। मूर्च्छासे युक्त, दृष्ट्वा देखकर, आदौ प्रथम प्रथम, सुखम् मुख उपर मुखपर, शीत- शीतल शीतल, अम्बुना जलको, सिञ्चेत् छोटपुं सींचे पार्श्व- पार्श्व, उदरम् च अने उदरने और उदरको, अधः नीचेनी तरङ् नीचेकी ओर, प्रसृज्यात् प्रसृज्या मले, तम् तेने उसका, वीजयेच्च च पछे नाभवे पंखा करे, तम् तेने उसको, केशेषु केश वालोंसे, आलम्ब्य पकडीने पकडकर, आकाशे आदी जग्याभां साजी जगहमें, धुनुयात् हवावगे अवधूनन करे, गो- गाय गाय, खर- गधेडा गधा, अश्व घोडा घोडा, गजैः हाथी हाथी, सिंहै सिंह सिंह, राजप्रेष्यैः सीपाही वगेरे राजाना सेवके सिपाही आदि राजाके सेवक, तथा उरगै साप साप उल्काभि. उल्काभि उल्काओं, एवम् अने जीवा प्रकारना और ऐसे, अन्यै च भीज उपायेथी अन्य उपायोंसे, त्रासयेत् त्रास पगाडवे। त्रास देना चाहिए, भीतस्य भीधेक्षा पुरुषनी सीत हुए पुरुषकी, अध भरित नीचेनी तरङ् वस्ति नीचेकी ओर, प्रवर्तते प्रवृत्त थाय छे प्रवृत्त हो जाती है ॥ ३३-३४ ॥

३४ आलम्ब्य-आलम्ब्य (छ. त थ क.)

चाकाशे धुनुयात् त्रासयेच्च तम्-चाकेश धुनुयान्नामयेद्दशम्(ब.)

३४ई भीतस्बाध प्रवर्तने-वस्तिमस्य न्यसेदध. (द.)

, , -भीषयिषा नयेदध. (द.)

, , -वस्ति तस्यानयेदधः (ब. फ.)

33-34½. On observing the unctuous condition in the patient, induced by this complication, his face should be immediately washed with cold water and the sides, abdomen and the nether parts laved with cold water and the patient should be continually fanned. In extreme cases, it may be necessary to hold the patient, by his hair, in mid air and shake him and also frighten him by means of infuriated bulls, asses, elephants and lions or the executioners of the king, serpents, fireworks and such other fearful things. When the patient is terrified in this manner, the aberrant flow of the enema will return to its normal downward course

वस्त्रपाणिग्रहैः कण्ठं रुन्ध्याज्जिघ्रिते यथा ॥३५॥
प्राणोदाननिरोधाद्धि प्रसिद्धतरमार्गवान् ।
अपानः पवनो वस्तिं तमाश्वेक्षापकर्षति ॥३६॥

यथा जेथी रीते जिससे, न जिघ्रिते भरी न अथ तेभ मर न जाय इसी प्रकार, वस्त्र- वस्त्र, पाणि-ग्रहैः अने हाथथी पकड़ी और हाथसे पकड़ कर, कण्ठम् मणुं गलेको, रुन्ध्यात् रुधु घोटें, हि डारखु डे क्योंकि, प्राण प्राण, उदान- अने उदान और उदानके, निरोधात् रोधाथी रोधते, अपान- अपान, पवनः वायु वायु, प्रसिद्धतर- पोताने। अति प्रसिद्ध अपने अतिप्रसिद्ध, मार्गवान् मार्ग- दार्ग हो कर, तम् ते उस, वस्तिम् अस्तिने वस्तिको, माधु नखदी जल्दी, एव न ही, अपकर्षति नीचे जेथी अथ छे नीचेकी ओर ले जाता है ॥ ३५-३६ ॥

35-36. Or in certain cases it may be necessary to apply pressure round the neck of the patient by a tight grip of the hand or a piece of cloth, taking

care of course, to see that the patient is not asphyxiated to death. In this way, in consequence of the blockage of the channels of the upward moving Prana and Udana, the Apana vata regaining the normal downward tendency, quickly pushes the enema fluid down

ततः क्रमुककल्काक्षं पायथेनाम्लसंयुतम् ।
औष्ण्यात्तैक्षण्यात् सरत्वाच्च वस्तिं सोऽस्यानु-
लोमयेत् ॥ ३७ ॥

तत ते पछी इसके बाद, अम्ल- अम्ल द्रव्येथी अम्ल द्रव्येसे, संयुतम् युक्त युक्त, क्रमुक पछाणी दो धरने। पठाणी लोवका, कल्क- डेक कल्क, अम्ल अम्ल और अर्ध एक तोला, पायथे पावे पिलावे, स. ते वह, औष्ण्यात् उष्णता उष्णता, तैक्षण्यात् तीक्ष्णता तीक्ष्णता, सरत्वाच्च अने सरताने अर्ध और सरत्वासे, अम्ल तेनी इसकी, वस्तिम् अस्तिने वस्तिका अनुलोम- येत् अनुलोमन १२शे अनुलोमन करेगा ॥ ३७ ॥

37 At this stage, in order to help the peristaltic movement, the patient should be given to drink one tola of the paste of pathan lodh mixed with sour articles. These drugs, by virtue of their being hot, acute and diffusive will help to draw the enema fluid downwards

पक्वाशयस्थिते स्विन्ने निरुहो दाशमूलिकः ।
यवकोलकुलत्थे च विधेयो मूत्रसाधितः ॥३८॥

पक्वाशयस्थिते अस्ति पक्वाशयमां रहेदी होय तो वस्ति पक्वाशयमें रुकी हो तो, स्विन्ने स्वेदन करके, दाशमूलिक दशमूलकी दशमूलकी, यव- नन जौ, कोल- और बेर, कुलत्थं च अने कुलथोथी और कुलथीसे, मूत्रसाधितः गोमूत्रमां साधित गोमूत्रमें

साधित, निरुहः निरुह्यस्ति निरुहवस्ति, विशेषः देवी देवे ॥ ३८ ॥

38. If the enema fluid is lodged in the colon, the patient should be sweated and given an evacuative enema of barley, jujube and horse-gram prepared with cow's urine.

बिल्वादिपञ्चमूलेन सिद्धो वस्तिरुरस्थिते ।

अरस्थिते अस्ति उरःपदेशभां रहेदी होय तो वस्ति उरःस्थित हो तो, बिल्वादि पञ्चमूलेन अस्ति पञ्चमूलां बिल्वादि पञ्चमूलां बिल्वादि पञ्चमूलेन सिद्धः सिद्ध करेय साधित, वस्तिः अस्ति छष्ट छे वस्ति इष्ट है ॥ ३८ ॥

३८½ If the enema-fluid is lodged higher up in the thoracic region, the evacuative enema to be given should be prepared with the penta-radices of the bael group

शिरःस्थे नावनं धूमः प्रच्छाद्यं सर्वपैः शिरः ॥ ३९ ॥

शिरःस्थे ने भाभाभां रही होय तो शिरमें यदि स्थित हो तो, नावनं नस्य नस्य, धूमः धूमपान धूमपान, सर्वपैः अने सरसपथी और तरपैके कल्कसे, शिरः भरतकनु शिरको, प्रच्छाद्यम् लेपन छष्ट छे प्रल्लिप्त करना चाहिए ॥ ३९ ॥

39 If the enema fluid is lodged still higher in the head, then nasal medications, inhalations and anointing of the head with the paste of rape-seed should be resorted to.

पवाहिकाव्यापनो वर्णन चिह्नितम् च—

स्निग्धस्निग्धे महादोषे वस्तिरुद्धल्लक्षणेन ।

उत्किंश्यारां हरेदोषं जनयेच्च प्रवाहिकाम् ॥ ४० ॥

एव वस्तिपायुशोकेन जङ्घोरुद्धलेन वा ।
निरुद्धमाहते जन्तुरमीक्षणं संप्रवाहते ॥ ४१ ॥

महालोपे महादोषवाणा बहु दोषवाले, स्निग्ध-स्निग्ध स्निग्ध, स्निग्धे तथा स्निग्धे शतुष्भा और स्निग्ध मनुष्यमें मृदु-मृदु मृदु, अल्प-अल्प अल्प और अल्प, स्निग्ध-स्निग्ध स्निग्ध स्निग्ध, वस्ति अस्ति वस्ति, उत्किंश्या उत्किंश्या छष्टी उत्किंशित करके, अल्पम् अल्प गोदे, दोषम् दोषने दोषको, हरेत् हरे छे निकालती है, प्रवाहिका-प्रवाहिका अने प्रवाहिकाने और प्रवाहिकाको, जनयेत् जनयेत् छरे छे उत्पन्न करती है, निरुद्ध-निरुद्ध रूके हुए, मारुतः वायुवाणा वायुवाला, सः ते वह, जन्तुः मनुष्य मनुष्य, वस्ति-अस्ति वस्ति, पायु-तथा युधाना और गुदाके, शोकेन शोकेन साथे शोके साथ, जङ्घा-अथवा पिंडी अथवा जंघा, ऊरु तथा सांघाणी और ऊरुकी, सदननेन वा शिथिलतानी साथे शिथिलताके साथ, समीक्षणं बारबार बारबार, संप्रवाहते छरे छे प्रवाहण करता है ॥ ४०-४१ ॥

40 41. When a mild and insufficiently medicated enema is given to a patient who is suffering from heavy accumulation of morbid matter, the oleation and sudation procedures, followed by such an enema will stir up the morbid matter and eliminate it only partially, thus setting up a tendency to diarrhea. One afflicted with this complication, suffers from frequency of stools resulting from the swelling of the bladder and the rectum, or from asthenia of the shanks and the thighs.

४१ स वस्तिपायुशोकेन जङ्घोरुद्धलेन वा—स वस्ति पायुशोकाय

जङ्घोरुद्धलेन वा च ।

—अथयु वस्तिपायुशोकाय

जङ्घोरुद्धलेन वा (२ फ)

स्वेदाभ्यङ्गाभिरुह्यांश्च शोधनीयानुलोमिकान् ।
विदध्यालुङ्घयित्वा तु वृत्तिं कुर्याद्विरिक्तवत् ॥४२॥

लङ्घयित्वा तेने लंघन करानी इसको लङ्घन कराके,
स्वेद-स्वेद स्वेद, अभ्यङ्गान् अभ्यङ्ग और अभ्यङ्ग कराके,
शोधनीय- शोधनीय शोधनीय, आनुलोमिकान् अने
आनुलोमिक और आनुलोमिक, निरुह्यान् च निरुह
निरुह, विदध्यात् आपवा देवे, वृत्तिम् आहारविहार
आहारविहार, तु ते। तो, विरिक्तवत् निरेखन दीधेव
भनुष्य नेवे। विरेचन लिये हुए पुरुषकी मांति, कुर्यात्
राभवे। रखे ॥ ४२ ॥

42. The line of treatment in such a condition consists of sudation, inunction and evacuative enema medicated with purificatory drugs and drugs inducive of correct peristalsis. Then, after the patient has undergone the lightening procedure, he should be put on the dietetic regimen laid down for those who have undergone purgation

शिरःशूलभ्यापदो वर्णनं चिकित्सा च—

दुर्बले क्रूरकोष्ठे च तीव्रदोषे तनुर्मृदु ।
शीतोऽल्पश्चावृतो दोषैर्वस्तिस्तद्विहतोऽनिलः ॥४३॥
मार्गैर्गात्राणि सन्धावन्धूर्ध्वं मूर्ध्नि विहन्यते ।
श्रीवां मन्वे च गृह्णाति शिरः कण्ठं भिनत्ति च ॥४४॥
बाधिर्यं कर्णनादं च पीनसं नेत्रविभ्रमम् ।
कुर्यात्

४२ एतच्छोकानन्तरम्—

इति शिरःशूलभ्यापदो चिकित्सा ।

इति चिकित्सा पाठ (क) पुस्तके ।

४३. क्रूरकोष्ठे-दुर्बले (ख ग)

४४ मार्गैर्गात्राणि सन्धावन्-गात्राण्यनुसरन् मार्गैः (छ त थ)

॥ विहन्यते-विभावति छ त, थ प)

॥ गृह्णाति-पचयति (ग, घ)

दुर्बले दुर्बल दुर्बल, क्रूरकोष्ठे क्रूर कोष्ठवाला क्रूर
कोष्ठवाले, तीव्रदोषे च अने तीव्र दोषयुक्त पुरुषने
आपेदी और तीव्र दोषयुक्त पुरुषकी दी हुई, तनुः
पातली पतली, मृदु. मृदु मृदु, शीतः शीत शीत,
अल्पः च अने अल्प और अल्प, वस्तिः अस्ति वस्ति,
दोषे दोषोऽपि दोषोऽपि, आवृत वेराध अथ छ आवृत
हो जाती है, तत् तेनाधी इससे, विहत विहात पायेव
बाधित, अनिल वायु वायु, मार्गैः मार्गैः मार्गैः मार्गैः
मार्गाणि मार्गैः मार्गैः मार्गैः, सन्धावन् सन्धावन् सन्धावन्
सन्धावन्, कर्णनादं कर्णनादं कर्णनादं कर्णनादं, पीनसं पीनसं
पीनसं, नेत्रविभ्रमम् नेत्रविभ्रमम् नेत्रविभ्रमम् नेत्रविभ्रमम्,
कुर्यात् कुर्यात् कुर्यात् कुर्यात् ॥ ४३-४४ ॥

43-44. When an enema which is too thin, mild, cold or insufficient in quantity is given to a person who is debilitated, hard-bowelled and suffering from severe morbidity it gets choked by the morbid accumulations. The enema fluid thus blocked, presses on the vata which gets provoked and courses wildly through the body-channels and is obstructed in the cranium. Thus checked, it renders the neck and its sides rigid and causes cutting pain in the throat and the head. As a result deafness, tinnitus, coryza, and agitation of the eyes are induced.

अभ्यङ्गन तैललवणेन यथाविधि ॥४५॥

४५ अभ्यङ्गन तैललवणेन यथाविधि— तु तैललवणेनोष्णे.

नाक्त यथाविधि (ग)

॥ तैललवणेन यथाविधि—तैललवणेनावगाहयेत् (घ)

યુગ્મયાત્ પ્રથમનૈર્નસ્થૈર્ધૂમૈરસ્ય વિરેચયેત્ ।
તીક્ષ્ણાનુલોમિકેનાથ ક્ષિત્ત્વં મુક્તેડનુવાસયેત્ ॥૪૬॥

તૈલલવણેન તેલ અને લવણથી તૈલમેં નમક મિલાકર, યથાવિધિ વિધિપુર સર યથાવિધિ, અમ્યજનમ્ અમ્યજ અમ્યજ, યુગ્મયાત્ કરવેા કરે, અસ્ય એતુ હસે, પ્રથમનૈઃ પ્રથમન પ્રથમન, નસ્ય નસ્થેાથી નસ્યમે, ધૂમે અને ધૂમપાનથી ઓર ધૂમપાનસે, વિરેચયેત્ શિરોવિરેચન કરવું શિરોવિરેચન દેવે, અથ પછી પોછે, ક્ષિત્ત્વમ્ તેને સ્નેહન કરી હસકો સ્તિગ્ધ કરકે, તીક્ષ્ણ-તીક્ષ્ણ તીક્ષ્ણ, આનુલોમિકેન અને આનુલોમિક તથા આનુલોમિક, મુક્તે ભોજન કરાવી ભોજન કરાકે, અનુવાસયેત્ અનુવાસન દેવુ અનુવાસન દેવે ॥ ૪૫-૪૬ ॥

45-46 In such conditions, enunction with oil and rock salt in conformity with the rules laid down are advised. The patient should be further treated with insufflations or nasal medications and inhalations or errhines. Then, after he has been made to eat pungent and peristalsis-inducing articles of food, he should be oleated and administered an unctuous enema

અજ્ઞશૂલઘ્યાપદો વર્ણનં ચિકિત્સા ચ—

સ્નેહસ્વેદૈરનાપાથ ગુરુસ્તીક્ષ્ણોડતિમાત્રયા ।

- ૪૬ ધૂમૈરસ્ય વિરેચયેત્-ધૂમૈરાસ્યવિરેચન (ધ ષ)
,, અમ્ય-અમ્ય (ધ)
,, તીક્ષ્ણાનુલોમિકેનાથ ક્ષિત્ત્વમ્ મુક્તેડનુવાસયેત્-વિરેચનૈર્નિક્ષ-
દૈશ્વ વસ્તિશિક્ષાનુલોમિકૈ (ધ ષ ફ)
,, દિનગ્ધ-ક્ષિત્ત્વ (હ)
,, પત્ત્વોક્તિનન્તરક—

હિમિ શિરશૂલઘ્યાપચિકિત્સા

દશધિક પાઠ (ક) પુસ્તકે ।

- ૪૭ સ્નેહસ્વેદૈરનાપાથ ગુરુસ્તીક્ષ્ણોડતિમાત્રયા । યસ્વ વસ્તિઃ પ્રયુજ્યેત્-પ્રયુજ્યેત્પ્રયુજ્યેત્સ્ય યસ્વ વસ્તિર્નિષીયતે । અતિ-
તીક્ષ્ણો ગુરુશ્વ (ક ષ)
,, તીક્ષ્ણોડતિમાત્રયા-તીક્ષ્ણાતિમાત્રક (ધ.)

યસ્વ વસ્તિઃ પ્રયુજ્યેત્ સોડતિમાત્રં પ્રવર્તયેત્ ॥૪૭॥
સુતેષુ તસ્ય દોષેષુ નિરૂઢસ્યાતિમાત્રશઃ ।
સ્તબ્ધોદાવૃત્તકોષ્ટસ્ય વાયુઃ સંપ્રતિહન્યતે ॥૪૮॥
વિલોમનસમુદ્ભૂતો રજત્યક્ષાનિ દેહિનઃ ।
ગાત્રવેદનનિસ્તોદમેદસ્ફુરણજૃમ્ભજૈઃ ॥૪૯॥

સ્નેહ-સ્નેહન સ્નેહન, સ્વેદૈઃ અને સ્વેદન ઓર સ્વેદન, અનાપાથ આપ્યા વિના ન કરાકે, યસ્ય જેને જિમકો, ગુરુ ગુરુ ગુરુ, તીક્ષ્ણઃ તીક્ષ્ણ તીક્ષ્ણ, અતિ-માત્રયા અને માત્રાથી અધિક ઓર માત્રાસે અધિક, વસ્તિ. અસ્તિનેા વસ્તિ, પ્રયુજ્યેત્ પ્રયોગ કરનામાં આવે વી જાય, સ તેને વહ, અતિમાત્રમ્ અતિ પ્રમાણમાં અતિમાત્રમેં, પ્રવર્તયેત્ પ્રવૃત્ત થાય છે અર્થાત્ અસ્તિનેા અતિયોગ થાય છે પ્રવૃત્ત હોતી હૈ અર્થાત્ વસ્તિકા અતિયોગ હોતા હૈ, તસ્ય તેના ઉસકે, દોષેષુ દોષો દોષ, સુતેષુ સુતી જતા વહ જાને પર, અતિમાત્રશઃ અતિ પ્રમાણમાં અતિમાત્રમેં, નિરૂઢસ્ય નિરૂઢ પામેલ નિરૂઢ પાયે હુણ, સ્તબ્ધ-સ્તબ્ધ સ્તબ્ધ, ડદાવૃત્ત-અને ઉદાવૃત્તવાળા ઓર ઉદાવૃત્તયુક્ત, કોષ્ટસ્ય કોષ્ટાવાળાને કોષ્ટાવાળે પુરુષકી, વાયુ વાયુ વાયુ, સંપ્રતિહન્યતે પ્રતિ-ભાત પામે છે પ્રતિહત હો જાતી હૈ, વિલોમન-વિલોમ-ગતિથી વિલોમગતિસે, સમુદ્ભૂતઃ કુપિત વાયુ કુપિત હુઈ વાયુ, દેહિન દેહધારીનાં દેહધારીકે, અક્ષાનિ અક્ષાને અગોકો, ગાત્રવેદન-ગાત્રવેદન ગાત્રવેદન, નિસ્તોદ-સોય ભોંકવા જેવી પીડા નિસ્તોદ, મેદ-ફટ મેદ, સ્ફુરણ-અગ ફરકવા સ્ફુરણ, જૃમ્ભજૈઃ અને ખગાસાથી ઓર જૃમ્ભજસે, રજતિ પીડા કરે છે પીડિત કરતી હૈ ॥૪૭-૪૯॥

47-49 If a patient is given an excessive dose of a heavy and acute enema without his being first prepared with the oleation and sudation procedures, the enema so administered will

- ૪૮ સોડતિમાત્રન્-નાતિમાત્રમ્ (હ. ન)
,, પ્રવર્તયેત્-પ્રવૃત્તયતે (ધ. ત)
૪૯. ગાત્રવેદનનિસ્તોદમેદસ્ફુરણજૃમ્ભજૈઃ-સ્તોદકમ્પસંસ્તબ્ધ-સાસ્ત્રીયજૃમ્ભજૈઃ (ધ.)

cause excessive elimination. When the excretory matter has thus been eliminated in an excessive measure by the evacuative enema the patient's gastro intestinal tract becomes rigid and an upward peristalsis is set up, with the result that the course of vata is impeded. On account of this abnormal course of vata the patient is afflicted in his limbs with various kinds of pain such as girdle pain, cricking pain, breaking pain, throbbing pain and stretching pain.

त तेललवणाभ्यक्त सेचयेदुष्णवारिणा ।
एरण्डपत्रनिष्कायै प्रस्तरस्वेदोपपादयेत् ॥५०॥

तेल- तेल तेल कवण- तथा लवणुथी तथा नमकसे, अभ्यक्तम् अभ्यक्त पासेल अभ्यक्त प्राप्त किये हुए, तस्य तेने उसको, उष्णवारिणा गरम पाणीनी गरम जलसे, सेचयेत् पण्डित उन्हे परिके करे, एरण्डपत्र- और डाली पानना एरण्डपत्रके, निष्कायै उपोमथी कायसे, प्रस्तर- च आने प्रस्तरस्वेदथी और प्रस्तरस्वेदसे, उपपादयेत् स्वेदन करावु स्वेदन करे ॥ ५० ॥

50 In such conditions, the patient should be anointed with salted oil and affused with hot water. He should then be sweated with decoctions of the leaves of the castor-plant and with hot-bed method of sudation.

यवान् कुलत्थान् कोलानि पञ्चमूले तथोभये ।
जलाढकद्वये पक्ष्मा पादशेषेण तेन च ॥५१॥
- कुर्यात् सविषयतैलोष्णलवणेन निरुहणम् ।
तं निरुदं समाश्वस्तं द्रोण्यां समवगाहयेत् ॥५२॥

५१. तं निरुदं-निरुहेण (क घ, उ)

" समवगाहयेत्-तमगाहयेत् (ग.)

ततो भुक्तवत्तस्य कारयेदनुवासनम् ।
चष्टीमधुजतैलेन बिल्वतैलेन वा भिषक् ॥५३॥

यवान् ७७ जौ, कुलत्थान् ३७५० कुलथी, कोलानि ७०२ बेर, तथा तथा तथा, उभये ७-ने दोनों, पञ्च-मूले ५ यमूले पञ्चमूलको, जल-भाढकद्वये ७ आढक ७७७७ दो आढक जलमें, पक्ष्मा ५३५० पकाकर, पादशेषेण अनुर्था १ आडी रहेता चतुर्थांश शेष रहने पर, एविल्व- भीली बेल, तैल-उष्ण उष्ण तेल उष्णतैल, कव-णेन ७७ लवणु नाभी और कवण मिलाकर, तेन च तेनाथी वससे, निरुहणम् निरुहण निरुहण, कुर्यात् करु करे निरुहण निरुह पासेल निरुह दिये हुए, तस्य तेने उससे, समाश्वस्तम् आश्वस्तन आपी आश्वस्तन देकर, द्रोण्याम् पाणीनी डोलीमें द्रोणीमें. समवगाहयेत् नवरावो अभ्यक्तन करावे, तत ते पछी उसके बाद, भिषक् वैद्य वैद्य, भुक्तवत् ७७७७ भोजन किये हुए, तस्य तेने उससे, चष्टीमधु- ७७७७ चष्टीमधु सिद्ध करेला मुल-डीसे साधित, तैलेन तेलथी तैलसे बिल्वतैलेन वा तथवा भीलीथी सिद्ध करेला तेलथी या बिल्वसे साधित तैलसे, अनुवासनम् अनुवासन अनुवासन, कारयेत् करावु करावे ॥ ५१-५३ ॥

51-53 He should then be given an evacuative enema prepared with barley black gram and jujube and the two kinds of penta-radices in 512 tolas of water till the water is reduced to one fourth its original quantity and mixed with the paste of bael warm oil and salt. When he has been administered this evacuative enema and comforted, he should be given an immersion bath in a tub. After that he should be made by the physician to eat and immediately on completing his meal, he should be given an unctuous enema with oil medicated with liquorice or with the oil medicated with bael.

પરિકર્તિકાવ્યાપદો વર્ણન ચિકિત્સા ચ—

મૃદુકોષ્ઠાલ્પદોષસ્ય રુક્ષસ્તીક્ષ્ણોઽતિમાત્રવાન્ ।

વસ્તિર્દોષાન્નિરસ્યાશુ જનયેત્ પરિકર્તિકામ્ ॥૫૪॥

ત્રિકવક્ષ્ણવસ્તીનાં તોદં નામેરધો રુજમ્ ।

વિવચ્છોઽલ્પાલ્પમુસ્થાનં વસ્તિર્નિલેલ્લનાદ્ભવેત્ ॥૫૫॥

મૃદુકોષ્ઠ મૃદુ કોષ્ઠનાળા મૃદુ કોષ્ઠ, અલ્પદોષસ્ય અને અલ્પ દોષનાળાને આપેલ ગૌર અલ્પ દોષવાલેકો લી હુઈ, રુક્ષ. રક્ષ રુક્ષ, તીક્ષ્ણ તીક્ષ્ણ તીક્ષ્ણ, અતિમાત્રવાન્ અને માત્રાધી આધક ગૌર અતિમાત્રાયુક્ત, વસ્તિ: ખરિત વસ્તિ, દોષાન્ દોષોને દોષોંકો, નાશુ બલદી શીઘ્ર, નિરસ્ય બહાર કાઢી નિકાલકર, પરિકર્તિકામ્ વાદ પરિકર્તિકા, ત્રિક- ત્રિક ત્રિક, વક્ષ્ણ- વક્ષ્ણ વક્ષ્ણ વસ્તીનામ્ અને ખરિતપ્રદેશની ગૌર વસ્તિર્નિ. તોદન્ તોદ તોદ, નામે તેમજ નાભની એવં નાભિસે, અધઃ નીચે નીચે, રુજમ્ પીડા પીડા, જનયેત્ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતી હૈ, વસ્તિ- ખરિતના વસ્તિકે, નિલેલ્લનાત્ નિલેલ્લનાથી નિલેલ્લનાકે, વિવચ્છઃ કબ્જિયાત કબ્જિયત, અલ્પાલ્પમ્ અને થોડો થોડો ગૌર થોડા થોડા અસ્થાનમ્ મળી આવવાનું પુરિષકા બાના, સવેત્ માય છે હોતે હૈ ॥ ૫૪-૫૫ ॥

54-55. If an enema which is unctuous, acute and excessive in dose is given to a soft-bowelled person suffering from slight morbidity causing precipitous elimination of the morbid matter, it gives rise to an all round shooting pain in the abdomen. The patient in this condition is afflicted with pricking pains in the sacrum, groins and the bladder and pain in the

region below the navel, obstipation and frequent urge with scanty evacuation due to the very strong and irritating action of the enema fluid

સ્વાદુશીતૌષધૈસ્તત્ર પયઃ દ્રવ્યાદિભિઃ શૃતમ્ ।
યષ્ટ્યાહ્નતિલકલ્કાભ્યાં વસ્તિઃ સ્યાત્ ક્ષીરમોજિનઃ ॥૫૬॥

તત્ર તેમાં ફસમે, દ્રવ્યાદિભિ શેરડી બગેરે ફંચ આદિ, સ્વાદુ- મધુર મધુર, શીત- અને શીતળ ગૌર શીતલ, કૌષ્ઠધૈ- ઓષધો સાથે ઓષધોંસે, શૃતમ્ ઉકા- ઘેલા સાધિત પયઃ દૂધની દૂધકી યષ્ટ્યાહ્ન- જેડીમધ મુલહરી, તિલ- અને તલના ગૌર તિલકે, કલ્કાભ્યાં કલ્ક સાથે કલ્કસે યુક્ત, વસ્તિ ખરિત વસ્તિ, ક્ષીરમો- જિન. દૂધ ખાનારને દૂધહી જાનેવાલેકો, સ્વાત્ દેવી દેવે ॥૫૬॥

56. In this condition, treatment consists of the administration of an enema consisting of milk prepared with sweet and cooling drugs such as sugar cane etc, and which has been mixed with the paste of liquorice and til. The patient should be kept on milk diet.

સસર્જરસયષ્ટ્યાહ્નજિજ્ઞિનીર્કર્દમાજનમ્ ।

ચિનીય દુગ્ધે વસ્તિઃ સ્યાત્ વ્યકામ્લમૃદુમોજિનઃ ॥

સસર્જરસ- રાળ રાળ, યષ્ટ્યાહ્ન- જેડીમધ મુલહરી, જિજ્ઞિની- મવેડી જિજ્ઞન, કર્દમ- કદમ કર્દમ, અજનમ્ અને રસાજનને ગૌર રસાજનને, દુગ્ધે દૂધમાં દૂધમે, ચિનીય થોળી મિલાકર, વ્યકામ્લ- અમ્લતા દેખાઈ આવે એવા અલિક અમ્લ, મૃદુમોજિન તથા મૃદુ લોખન કરનારને ગૌર મૃદુ મોજન કિયે હુઈકો, વસ્તિ: ખરિત વસ્તિ, સ્વાત્ દેવી દેવે ॥ ૫૭ ॥

57 Or the patient may be given an enema of milk prepared with

૫૭ વ્યકા-સિદ્ધ (દ)

વ્યકામ્લમૃદુમોજિનઃ-વ્યકામ્લરસમોજિન (ચ)

૫૪ નિરસ્યાશુ-નિરસ્યાશુ (ક)

૫૫ વિવચ્છોઽલ્પાલ્પમ્-વિવચ્છોઽલ્પાલ્પમ્ (ધ)

, , -નિવચ્છોઽલ્પાલ્પમ્ (ચ)

, અલ્પાલ્પમુસ્થાનવસ્તિર્નિલેલ્લનાત્-અલ્પાલ્પમુસ્થાન ગુરુતિલે-

સન (ચ)

, વસ્તિર્નિલેલ્લનાત્-ગુરુતિલેલ્લનાત્ (ચ)

calophany. liquorice, indian ash tree, Karadama and indian berberry, after the patient is put on an acid and soft diet.

परिस्रवव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च—

पित्तरोगोऽम्ल उष्णो वा तीक्ष्णो वा लघुणोऽथवा ।
वस्तिर्लिखति पायुं तु क्षिणोति विदहत्यपि ॥५८॥
स विदग्ध स्रवत्यस्रं पित्तं चानेकवर्णवत् ।
सार्यते बहुवेगेन मोहं गच्छति चासकृत् ॥५९॥

पित्तरोगे पित्तशोभा पित्तरोगमें, अम्ल अथवा
अम्ल, उष्ण वा अथवा उष्ण या उष्ण, तीक्ष्णः वा
अथवा तीक्ष्ण या तीक्ष्ण, लघुणः अथवा लघुण
अथवा लघुण, वस्तिः अस्ति वस्ति, पायुः तु शुभ्र
गुदाको, लिखति लेखन करे छे लेखन करती है, क्षिणोति
हानि पहुँचाते छे हानि पहुँचाती है, विदहति अपि अने
विदाह उत्पन्न करे छे और विदाह उत्पन्न करती है,
विदग्ध विदाह पाभेद विदग्ध हुआ, सः ते पायु वह
पायु, अनेकवर्णवत् अनेक वर्णवाला अनेक वर्णयुक्त, स्रवत्य
रुधिर रुधिर, पित्तम् च तथा पित्तम् तथा पित्तको,
स्रवति स्राव करे छे बहाता है, बहुवेगेन अहु वेगशी
बहु वेगसे सार्यते स्राव थाव छे स्राव होता है, असकृत्
अने श्रेणी बारबार और रोगी बारबार, मोहम् च
मोह मोहको, गच्छति पाभे छे प्राप्त होता है ॥५८-५९॥

58-59. If an enema which is very acid or hot or acute or salt, is given to a person suffering from pitta disorders. the enema irritates injures and inflames the anal tract The anus thus inflamed exudes blood and pitta of various colors, flows out with a great force at frequent intervals, and the man faints

५८ पित्तरोगे-पित्तरक्त (अ. उ. अ.)

, वस्तिर्लिखति पायुं तु-वस्तिर्गुद लिखति (अ. अ.)

—, क्षिणोति-तीक्ष्णोऽति- (अ. उ.)

५९ विदग्ध-विदग्ध (अ.)

, सार्यते बहुवेगेन-बहुधा अनिवेगेन (क. घ. तं. घ. फ.)

आर्तशास्त्रमलिवृत्तैस्तु क्षुण्णैराजं पय शृतम् ।
सर्पिषा योजितं शीतं वस्तिरस्यै प्रदापयेत् ॥६०॥

क्षुण्णै. आर्तशास्त्रमलिवृत्तैस्तु क्षुण्णै-दीर्घा गीले,
आर्तशास्त्र-शेखणानां सिम्बलदे, वृत्तै. तु दी. टी. साधे
वृत्तोंसे, शृतम् उद्भिण्डु उवाला हुआ, सर्पिषा धीयी
बीसे, योजितम् युक्त युक्त आज्ञा अ. टी. वकरीका,
पय दूध, शीतम् शीत धाव तयारे ठंडा होने
पर, वस्ति रोगी उपाके, वस्तिर अस्ति वस्ति, प्रदापयेत्
देनी देवे ॥ ६० ॥

60. In such a condition, a cold enema of goat's milk in which have been boiled triturated bits of green stalks of silk cotton tree and to which has been added a quantity of ghee, should be given

वटादिपल्लवेष्वेव कल्पे यवतिलेषु च ।
सुवर्चलोपोदिकयोः कर्बुदारे च शस्यते ॥६१॥

एष शा. यह, कल्पः उदभना कल्प वटादि- वटा-
दिना वरगद आदिके पल्लवेषु पल्लवेषु पचोंमें,
यवतिलेषु च यव अने तिलमां यव और तिलमें,
सुवर्चला- सुवर्चला सुवर्चला, उपोदिकयोः अने पोष्टिमां
और पोष्टिमें कर्बुदारे च तथा उदभनामां एवं कच-
नारमें, शस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ६१ ॥

61. This method of preparing the enema is also recommended in the case of banyan and other drugs of its group, or in the case of barley and til with heliotrope and indian spinach as also with white mountain ebony.

गुदे सेका प्रदेहाय जीम. स्युर्मधुराश्च ये ।
रक्तपित्तातेगारग्री क्रिया आज्ञा प्रशस्यते ॥६२॥

६० वस्तिरस्यै प्रदापयेत्-वस्ति रोगी प्रदापयेत् (अ.)

६१ कल्पो यवतिलेषु च कल्प पल्लवेषु च द.)

६२ एनक्लोकानन्तरम् -

इति परिस्रवव्यापदचिकित्सा

इत्यधिकः पाठ. (क.) पुस्तके ।

वे जे जो, शीता शीतल, मधुरा. च
 अने मधुर गौर मधुर, सेका परिषेयन परिषेक,
 प्रदेहा च तथा प्रक्षेप एव प्रलेप स्यु होय छे ते
 होते है वे, गुदे गुणभा प्रशस्त छे गुदामे प्रशस्त है,
 रक्तपित्त- अने रक्तपित्त और रक्तपित्त, क्षतिमारणी
 तथा रक्तातिसारणी नाशक एव रक्तातिसारणी
 नाशक, क्रिया च सिद्धिश्च पशु चिकित्सा भी, जत्र
 अर्था यहाँ, प्रशस्तते प्रशस्त के प्रशस्त है ॥६२॥

62. In addition affusion of the anus, applications prepared with cold and sweet drugs and procedures advised in hemothermia and diarrhea are recommended

वस्तेमृदुत्वं तीक्ष्णत्वं च द्विधेयम्—

तीक्ष्णत्वं मूत्रपील्यज्विलदण आरसर्वपै ।

प्रातःकालं विधानव्यं क्षीराद्यमर्दित्रं तथा ॥३॥

प्रासकाळम् समर्थ अनुसारे अवस्थानुसार, कूत्र
 गोभूत्र गोमूत्र, पीलु-पीलु पीलु, जसि अने चित्रो चिता,
 लवण-लवण लवण, क्षार क्षार क्षार, तर्पणैः अने क्ष-सदृशी
 और सरसोंसे, तीक्ष्णरस्य अस्तित्वी तीक्ष्णता वस्तुकी
 तीक्ष्णता, तथा तथा तथा, क्षीर-दूध दूध खाद्ये खादिकी
 आदिसे, मार्दवश्च मृदुता मृदुता, विघातव्यम् कर्षणी लोभं ये
 करनी चाहिए ॥ ६३ ॥

63. An enema should be made acute when so required in a given condition by the addition of cow' urine, tooth brush tree, white-flowered lead wort, salts alkalis and rape seed, and it should be made mild when so required by the addition of milk etc.

वस्तेः सर्वेशरीरमलहरत्वे दृष्टान्तद्वयम्—

आपादतलमूर्धस्थान् दोषान् वक्तव्याये स्थितः ।

वीर्येण वस्तिरादत्ते लस्यथोऽर्को भूरसादिव ॥६॥

सत्यः आकाशमां ग्रेक्ष्यो आकाशमे स्थित, अर्कः
सूर्यं सूर्यं, भूरसाच धरतीनां रसमे पृथ्वीके रसोको, इव
नेनी रीते हरे छे जिम प्रकार खींच जेता है, पक्षानये

तैवी रीते पक्काशयभा उस प्रकार पक्काशयमें, स्थितः
 रहेली स्थित, वस्तिः अस्ति वस्ति, व्यापादतल- पभना
 तणियांथी भांडी पैरके तलवेसे ले जर, मूर्धस्थान् भाया
 सुधीना सिर तकके, दोवान् दोषेःने दोपोंको, वीर्येण
 वीर्यंथी वीर्यसे जादत्ते हुरे छे सोच लेती है ॥६४॥ '

64. The enema, when lying in the colon, draws by its potency, the morbid matter lodged in the entire body from the foot to the head, just as the sun situated in the sky sucks up the moisture from the earth.

तद्वत् कुलुम्भसंमिश्रात्तोयाद्रागं हरेत् पटः ।
तद्वद्द्रवीकृतादेहाजित्तहो विहरेन्नलान् ॥६५॥

અદ્વદ્ધ જેવી રીતે જિવ પ્રકાર, પટ વસ્ત્ર વત્ત,
કુલુમ્ભ- કસુ બાથી કુલુમ્ભમે તમિશ્રા- મિશ્રિત મિશ્રત,
તોવાલ પાણીમાંથી જલમેંદે, રાગજ્ ૨ ગને રાગકો,
હરેલ્ હરી થે છે હર લેતા છે, સદ્વલ્ તેવી રીતે સમ
તરહ, ગિરુહ નિરુહ નિરુહ, દ્રવીકૃતાલ્ પીગાળેલા
જેલા કરેલા દ્રવકેં સદશ કિયે દુષ, દેહાલ્ દેહમાંથી
દેહવેંસે, અલ્પાલ્ યજ્ઞેતે મલોંકા, નિર્હરેજ બહાર કાઢે
છે નિર્હરણ કર લેતા છે॥ ૬૫ ॥

65. Again just as the cloth sucks up the pigment from the water dyed with the safflower, even so, the evacuative enema sucks up and eliminates the morbid matter from the body which has been prepared by the liquid-facient procedures of oleation and sudation

अध्यायोक्तार्थसंग्रहः —

तत्र श्लोकः—

इत्येता व्यापदः प्रोक्ता जस्ते साकृत्सिन्धेयजाः ।

बुद्ध्या कात्स्न्येन तान् वस्तीनियुज्यमापराध्यति ॥६६॥

तत्र श्लोकः ते विषयभा उपसंहारने श्लोक छे उ
उस विषयमें उपसंहारका श्लोक है कि, इति आ प्रभावे

इस प्रकार, बस्ते भरितनी वस्तिकी, एताः आ ये, व्यापदः व्यापत्तिश्च व्यापत्तिर्या, साकृत्सिद्धेर्जा' लक्षणे अने औषध सहित लक्षण और चिकित्साके साथ, प्रोक्ताः कही जातायी छे कह दी हैं, तान् ते इन, बस्तीन् भरित्योने वस्तित्रोको, कार्स्वैन संपूर्णपणे संपूर्ण-रूपमें, बुद्धा जल्लोने जानकर, नियुजन् प्रयोग करते। शुल्भ प्रयोग करता हुआ मनुष्य, न अपराध्यति भूध्र करते। नभी भूल नहीं करता ॥६६॥

Here is the recapitulatory verse—
66. Thus have been described the complications arising from the administration of the enema, together with the clinical picture presented in each case and the appropriate remedial measures. The physician who administers the enema, after thoroughly acquainting himself with all this, is not liable to err

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने वस्तिव्याप-
त्तिर्निर्नाम सप्तमोऽध्यायः ॥७॥

इति आ भ્રमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रयेલા અમિવેશકે બનાયે, ચરકપ્રતિસંસ્કૃતે તન્ત્રે
અને ચરકથી પ્રતિસંસ્કાર પામેલા આ શાસ્ત્રમાં
ઔર ચરકકે દ્વારા સંસ્કૃત હસ શાસ્ત્રકે, અપ્રાપ્તે અપ્રાપ્ત
અપ્રાપ્ત, દૃઢબલસંપૂરિતે અને દૃઢબલે પૂરા કરેલા
ઔર દૃઢબલસે પૂરિત કિયે ગયે, સિદ્ધિસ્થાને સિદ્ધિસ્થાનમાં
સિદ્ધિસ્થાનમાં, વસ્તિવ્યાપત્તિર્નિર્નામ : 'બરિતવ્યાપત્તિર્નિર્નામ'
'વસ્તિવ્યાપત્તિર્નિર્નામ' નામ નામને। નામકા, સપ્તમ-
આત્મો સાતવો, અધ્યાય અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો
અધ્યાય સમાપ્ત હુઆ ॥ ૭ ॥

7. Thus, in the Section on Success in Treatment, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the

seventh chapter entitled 'The Success in Treatment of the Complications arising from the administration of the Enema' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

અષ્ટમોઽધ્યાયઃ ।

આઠમો અધ્યાય અધ્યાય આઠવો Chapter VIII

પ્રાસુતયોગીક્રીદિદ્યુપક્રમઃ—

અથાતઃ પ્રાસુતયોગીયાં સિદ્ધિં વ્યાખ્યાસ્યામઃ ॥૧॥
इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

જય અવ હવે અહીંથી અવ જાગે, પ્રાસુતયોગી-
યામ્ સિદ્ધિસ્ 'પ્રાસુતયોગીયસિદ્ધિ' નામના અધ્યાયનું
'પ્રાસુતયોગીયસિદ્ધિ' નામકે અધ્યાયકા, વ્યાખ્યાસ્યામઃ
વ્યાખ્યાન કરશુ વ્યાખ્યાન કરેંગે ॥ ૧ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेये,
इति ह आ विषयमा नीये भ्रमाणे च इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह स डहेलु छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled 'The successful administration of the Enema consisting of a Prasrita (or 8 tolas) measure.'

2. Thus declared the worshipful Atreya.

अथेमान् सुकुमाराणां निरुहान् जेहनान् मृदून् ।
कर्मणा विप्लुतानां च वक्ष्यामि प्रसृतै पृथक् ॥ ३ ॥

અથ હવે અવ, સુકુમારાણામ્ સુકોમળ સુકોમલપ્રકૃતિ,
કર્મણા અને કામથી ઔર કર્મસે, વિપ્લુતાનામ્ ચ તૂટી

1. પ્રાસુતયોગીયા-પ્રાસુતયોગિકા (ક જ હ)

-પ્રાસુતયોગી (પ. જ ૪)

2. -પ્રાસુતયોગીય (ન)

૩ સ્નેહનાન્-શોષનાન્ (ખ ળ)

૭. વસ્તિવ્યાપત્તિર્નિર્નામ-વસ્તિવ્યાપાદિકી સિદ્ધિર્નામ (ખ.)

गयेक मनुष्यो भाटे थके हुए मनुष्योंके लिए, इसान् आ इन, स्नेहान् स्नेहन करनेवाले, मृदून् अने मृदु और मृदु, निरुहान् निरुहे। निरुह, प्रसृतैः प्रसृत प्रमाणद्वारा प्रसृत प्रमाणद्वारा, पृथक् पृथक्, वक्ष्यामि ऊँचीश कहूंगा ॥ ३ ॥

3. We shall describe in separate prescriptions making use of the Prasrita measure, the mild varieties of evacuative and the unctuous enema suitable for delicate persons as well as for those who are suffering from the ill effects of mis-applied enema

वातघ्नो बलवर्णकृच्च निरुहः —

क्षीराद् द्वौ प्रसृतौ कायौ मधुतैलघृताद् त्रयः ।
खजेन ग्रथितो वस्तिर्वातघ्नो बलवर्णकृत् ॥ ४ ॥

क्षीराद् दूध दूध, द्वौ प्रसृतौ ये प्रसृत १६ तोले, कायौ देवु लेवे, मधुतैलघृताद् अने मधु, तैल तथा घी और मधु, तैल तथा घी, त्रयः त्रय प्रसृत देवा २४ तोले लेवे, खजेन ओओने ओरुथी इन्की मन्थन-दण्डसे, मथितः मथीने मथकर, वस्ति निरुहभरित देवी निरुहवस्ति देनी चाहिए, वातघ्न ये भरित वातनाशक यह वस्ति वातनाशक, बलवर्णकृत् अने अथ तथा वलु करनार छे और बल तथा वर्ण करनेवाली है ॥ ४ ॥

4. Take two Prasritas of cow's milk, three of honey, oil and ghee and emulsify the whole with mortar and pestle. This makes an enema which is curative of vata-disorders and is promotive of strength and complexion.

प्रथमो वातनुजिरुह —

एकैकः प्रसृतस्तैलप्रसन्नाक्षौद्रसर्पिषाम् ।

बिल्वादिमूलकायाद् द्वौ कौलथाद् द्वौ स वातनुत् ५

तैल- तैल तैल, प्रसन्ना- प्रसन्ना प्रसन्ना, क्षौद्र- मधु मधु, सर्पिषाम् अने घी और घी, एकैकः ओं ओं एक

एक, प्रसृतः प्रसृत ८-८ तोले, बिल्वादिमूल- अने बिल्वादि दशमूलने। और बिल्वादि दशमूलका, कायाद् द्वौ अथा ये प्रसृत काय १६ तोले, कौलथाद् तथा ऊणथीने। अथा तथा कुलथीका काय, द्वौ ये प्रसृत १६ तोले, सः ओओनी निरुहभरित इनकी निरुहवस्ति, वातनुत् वातघ्न छे वातनाशक है ॥ ५ ॥

5 An enema, curative of vata is made by taking one Prasrita each of til oil, Prasanna wine, honey and ghee, two Prasritas of the decoction of the roots of the bael group of the pentaradices and two Prasritas of horsegram.

द्वितीया वातनुजिरुहः —

पञ्चमूलरसाद् पञ्च द्वौ तैलाद् क्षौद्रसर्पिषोः ।
एकैक प्रसृतो वस्तिः स्नेहनीयोऽनिलापहः ॥ ६ ॥

पञ्चमूलरसाद् पञ्चमूलने। अथा पञ्चमूलका काय, पञ्च पञ्च प्रसृत ४० तोले, तैलाद् तैल तैल, द्वौ ये प्रसृत १६ तोले, क्षौद्र-सर्पिषोः मधु अने घी मधु और घी एकैकः ओं ओं एक एक, प्रसृत प्रसृत ८ तोले, वस्तिः ओओनी निरुहभरित इनकी निरुहवस्ति, स्नेहनीय स्नेहन करनेवाले स्नेहनकारक, अनिलापह अने वायुनाशक छे एवं वातनाशक है ॥ ६ ॥

6 Take five Prasritas of the juice of penta-radices, two of til oil and one each of honey and ghee This enema serves the purpose of oleation, and is alleviative of vata-disorders

शुक्रकृन्निरुहः —

सैन्धवार्धाक्ष एकैकः क्षौद्रतैलपयोघृताद् ।
प्रसृतो हृषुषाकर्षो निरुहः शुक्रकृन्निरुहः परम् ॥ ७ ॥

प्रसृतो हृषुषाकर्षो निरुह — प्रसृतो हृषुषा क्षौद्राक्षिरुह (१)

हृषुषा कर्षो-हृषुषाख्याच्च (स ह क)

-हृषुषाकर्ष (घ.)

सैन्धवाधार्द्र. सि धालुषु अरधे कर्षं सैन्धव आधा तोला, क्षौद्र-वैल- मध, तैल मधु, तैल, पय* इध दध, घृताद् तथा घी तथा घी, एकैकः औं औं एक एक, प्रसृतः प्रसृत ८-८ तोले, हृद्यवाकर्व* हृद्युषा औं कर्षं हृद्युषा एक तोला, निरुहः औं औं निरुहं इति इनकी निरुहवन्ति परम् परम् अति, शुक्रकृत् वीर्यवर्धक* औ वीर्यवर्धक है ॥७॥

7 Take half a tola of rock salt. one Prasrita each of honey, til oil, milk and ghee and one tola of juniper. This makes an evacuative enema which is an excellent promoter of the seminal secretion.

पञ्चतिको निरुहः —

पटोलनिम्बभूनिम्बराक्षासप्तच्छदाम्भस ।
चत्वार प्रसृता एको घृताद् सर्वपक्वलिप्तः ॥८॥
निरुहः पञ्चतिकोऽयं मेहाभिष्यन्दकुष्ठजुह ।

पटोल- परवण परवल, निम्ब- लीभडे नीमकी छाल, भूनिम्ब- करियातु चिरावता रास्ना- रास्ना वायसुन्दे, सप्तच्छद- अने सातवल्गु औं औं और सतिवन इनका, अम्भसः क्वाथ काथ चत्वार प्रसृता आर प्रसृत ३२ तोले, घृताद् एकः अने घी औं प्रसृत और घी ८ तोले, सर्वपक्वलिप्त. सरसवना उदक साथे भेगवी सरसोंका कल्क मिलाकर बनाया, पञ्चतिकः पञ्चतिक पञ्चतिक, अयम् आ यह, निरुह निरुह निरुह, मेह- प्रमेह मेह, अभिष्यन्द- अभिष्यन्द अभिष्यन्द, कुष्ठ- अने कुष्ठने और कुष्ठका, जुह नाश करनार औ नाशक है ॥८॥

8-8½. Take four Prasritas of the decoction of wild snake gourd, neem, chiretta, indian groundsel and dita bark, one Prasrita of ghee and mix the paste of rape-seed. This evacuative enema, containing the afore-mentioned five bitters, is curative of urinary

anomalies and dermatosis, and is anti-blennorrhagic

क्रिमिनाशनो निरुहः —

विडङ्गत्रिफलाशिथुफलमुस्ताखुरणिजात् ॥९॥
कपायाद् प्रसृताः पञ्च तैलादेको विमथ्य तान् ।
विडङ्गपिप्पलीकल्को निरुहः क्रिमिनाशनः ॥१०॥

विडङ्ग- वावडिग वायविङ्ग, त्रिफला- त्रिफला त्रिफला शिथु सरसवे सहजन फल- भौडिग तैलफल, मुस्ता- मोथ मोथा, आखुरणिजात् अने उदरकनीने और मूषाकर्णी इनके, कपायाद् क्वाथ काथके, पञ्च प्रसृताः पांच प्रसृत ४० तोले, तैलाद् तैल तैल, एक औं प्रसृत ८ तोले लेकर, तान् तैलादे उन सबको, विमथ्य मथीने मथकर, विरुह- वावडिग वायविङ्ग, पिप्पली- अने पीपरना और पिप्पलीका, कल्कः उदकसहित आपेक्ष कल्क मिलाकर दी हुई, निरुहः निरुहं इति निरुहवन्ति, क्रिमिनाशन क्रिमिनाशक औ क्रिमिनाशन है ॥ १० ॥

9 10 Take five Prasritas of embelia three myrobalans drumstick emetic nut, nut grass and kidney leaved ipomea and one of til oil and emulsify the whole together with the paste of embelia and long pepper This evacuative enema is curative of helminthiasis

वृषत्वक्कुष्ठनिरुहः —

पयस्येशुल्थिराराक्षाविदारीक्षौद्रवर्षिषाम् ।
एकैकः प्रसृतो वास्तः कृष्णाकल्को वृषत्वक्कुत् ॥११॥

पयसा- पयसा पयसा, इक्षु- शेरडी ईच, शिरा- शालवल्गु सरीवन, रास्ना- रास्ना वायसुन्दे, विदारी- क्षिगयो बिलाईकन्द, क्षौद्र- मध मधु, वर्षिषाम् घी घृत, एकैक. औं औं एक एक, प्रसृतः प्रसृत ८-८ तोले, कृष्णाकल्क. तैल पीपरने उदक नाभी आपेक्षी इनमें

* आखुरणिजात्—आखुरणिजात् (ड)

* कपायाद्—कपाया (ड)

„ क्रिमिनाशन—क्रिमिनाशक (ड)

९ मेहाभिष्यन्द मोहाभिष्यन्द (श घ)

पिप्पलीका कल्क मिलाकर दी गई, बस्ति निरुह्यस्ति निरुहवस्ति, वृषस्त्रकृश वीर्य वृद्धि करान्तर छे वृषता-कारक है ॥११॥

11. Take one Prasrita each of milky yam, sugar cane tick trefoil, indian groundsel where yam, honey and ghee and add the paste of long pepper This makes an enema pro- motive of virility.

मेदनो निरुह —

चत्वारस्तैलगोमूत्रदधिमण्डाम्लकाजिकान् ।

प्रसृताः सर्वपैः कल्कैर्विद्वज्जानाहमेदनं ॥१२॥

तैल- तेल तेल, गोमूत्र- गोमूत्र गोमूत्र, दधिमण्ड- दहीने मंड दधिमण्ड, अम्लकाजिकात् अने आटी काल और अम्ल काजी, चत्वार प्रसृता आर प्रसृत बत्तीस तोले, सर्वपै तैला सरसवने इनमें सरसोंका, कल्क- ३६३ भेणवी आयेदी निरुह्यस्ति कल्क मिलाकर दी गई निरुहवस्ति, विद्वज्ज- भक्षरों मलसङ्ग, आनाह- अने आनाहने और आनाहकी, मेदन- तोडनार छे नाशक है ॥१२॥

12. Take four Prasritas of til oil cow's urine, whey and sour conjee and add the paste of rape-seed. This makes an enema which is curative of constipation and distension of the abdomen

मूत्रकृच्छ्रह्निरुहः —

श्वदंष्ट्रामभिदेरण्डरसाचैलात् सुरासवात् ।

प्रसृताः पञ्च यष्ट्याहकौन्तीमागधिकासिताः ॥१३॥

कल्कः स्यान्मूत्रकृच्छ्रे तु सानाहे वस्तिरुत्तमः ।

एते खलघणा कोष्णा निरुहाः प्रसृतैर्नव ॥१४॥

१२. कल्क - गिष्टे. (क. ड. त. य. व. घ.)

१४. कल्कः स्यान्मूत्रकृच्छ्रे तु सानाहे वस्तिरुत्तम - कल्को वस्तिरुत्तु सानाहे मूत्रकृच्छ्रे परो गतः (घ. ड. व. घ.)

११. पञ्चतैर्नव-पञ्चता गव (क) --

श्वदंष्ट्रा- गोमूत्र गोमूत्र अश्वत्थित् पाषाणमेद पाषाणमेद, एरण्ड- अने और डाने और एरण्ड इनका, रसात् अश्व काथ, तैलात् तेल तेल, सुरासवात् तथा सुरासव तथा सुरासव, पञ्च प्रसृताः पांच प्रसृत ४० तोले. यष्ट्याह- तैला गेठीमध इनमें मुलहठी, कौन्ती- रेणुधभीण रेणुका मागधिका- पीपर पिप्पली, सिता. अने साडरनी और चीनी इनका, कल्क- ३६३ भेणवी कल्क मिलाकर, बस्तिः अनादेदी अस्ति बनायी हुई बस्ति, सानाहे आनाह आनाह मूत्रकृच्छ्रे तु तथा मूत्रकृच्छ्रमा तथा मूत्रकृच्छ्रमा, उत्तम. उत्तम उत्तम, रसात् छे है, प्रसृतैः प्रसृत भमाणु अनुसार प्रसृत प्रमाणके अनुसार एते तव आ नव ये नौ, निरुहाः निरुहा निरुहों मलसङ्गा क्षयसहित लवणके माय, कोष्णा अने नवशेडा आपवा गेठीके और कोसे गरम देने चाहिए ॥१३-१४॥

13-14 Take five Prasritas of the decoctions of small caltrops, indian rock foil, castor, til oil and sura wine, and add the paste of liquorice, fragrant piper, long pepper and sugar cand. This makes an excellent enema in conditions of dysuria and distension of the abdomen.

तीक्ष्णो वस्तिर्मधुरप्रत्यास्थापन च—

मृदुवस्तिजडीभूते तीक्ष्णोऽन्यो वस्तिरिष्यते ।

तीक्ष्णैर्विकर्षिते स्वादु प्रत्यास्थापनमिष्यते ॥१५॥

मृदुवस्ति- मृदु अस्तिथी मृदुवस्तिसे, जडीभूते अड थयेल अनुधने निष्क्रिय हो जाने पर, अन्य. पीछ अन्य, तीक्ष्णः तीक्ष्ण तीक्ष्ण, वस्ति अस्तिनी वस्तिका, इष्यते आवश्यकता रहे छे प्रयोग करना चाहिए, तीक्ष्ण. तीक्ष्ण अस्तिथी तीक्ष्ण वस्तिसे, विकर्षिते कुश भयेवाने कुश हो जाने पर, स्वादु मधुर मधुर प्रयोगसे, प्रत्यास्था- पनम् आस्थापननी आस्थापन, इष्यते अरु रहे छे, करना चाहिए ॥१५॥

१५. प्रत्यास्थापनमिष्यते-प्रत्यास्थापनमेव वा (घ)

15 In conditions of stagnation induced by the administration of an over mild enema, the remedy consists in the administration of a second and severe enema, while on the other hand, if a patient has been excessively depleted by severe enemas, recourse must be had to corrective enema prepared with the sweet group of drugs.

गुददाहदौ द्राक्षादियोगः —

वातोपसृष्टस्थोष्णैः स्युर्गुददाहादयो यदि ।
द्राक्षाभ्युना त्रिवृत्कल्कं दद्याद्दोषानुलोमनम् ॥१६॥

वातोपसृष्टस्य वातोपसृष्टाणां मनुष्ये वातसे पीडित मनुष्यको, उष्णैः उष्ण अस्तिशोथी उष्ण वस्तिसे, यदि ओ यदि, गुद-दाह- गुदने दाह गुदामें दाह, आदयः नगेरे आदे, स्युः आथ तो हो जायें तो, दोषानुलोमनम् दोषानु अनुलोमन करनेवाला, त्रिवृत्कल्कम् त्रिवृत्कल्क नसे। तरे। उद्ध निशोतका कल्क, द्राक्षाभ्युना द्राक्षना उपाय साथे द्राक्षके कायके साथ मिलाकर, दद्यात् आपदे देना चाहिए ॥ १६ ॥

16 If a person, suffering from disordered vata, complains of burning in the anus etc., as a result of the administration of a hot enema, he should be given a potion consisting of the paste of turpeth diluted with the decoction of grapes; this will induce the normal peristalsis and passage of morbid matter

वस्तिशुद्धस्य यवागूविधानम् —

तद्धि पित्तशकृदातान् हत्वा दाहादिकाञ्जयेत् ।
शुद्धादि पिबेन्नीलां यवागूं शर्करायुताम् ॥१७॥

१६ गुददाहादयो यदि—गुददाहादयो यदि (५८)
१७ दाह-दोष (५८)

हि ५८। १७। क्योकि, तत् ते वह, पित्तशकृत् पित्त, भण पित्त, मल, वातान् तथा आयुने एव वायुको, हत्वा हरीने नष्ट कर दाहादिकान् दाह नगेरेने दाहादिको, जयेत् जिते छे शान्त करता है, शुद्ध च अपि शुद्धि तथा पीली रे। पीली शुद्ध होने पर रोगी, शर्करायुताम् सा। ५८। युक्त शर्करामिश्रित, शीताम् यवागू ५८। यवागू शीतल यवागूको, पिबेत् पीवी पीवे ॥ १७ ॥

17 This enema, by effecting elimination of the morbid pitta feces and flatus, will allay the burning etc.; when purified thus the patient should be given a drink of cold gruel mixed with sugar

क्षीणविट्कस्य चिकित्सा —

अथवाऽतिविरिकः स्यात् क्षीणविट्कः स भक्षयेत् ।
माषयूषेण कुल्माषान् पिबेन्मध्वथवा सुराम् ॥१८॥

अथवा अथवा अथवा, अतिविरिकः अतिशय विरेचनने दीप्ति अतिशय विरेचनके कारण, क्षीणविट्कः स्वात् ओ भण क्षीण थर्ध गये होय ने। यदि मल क्षीण हो गया हो तो, सः ते। वह माषयूषेण अउदना थप साथे माषके यूषके साथ, कुल्माषान् कुल्माषको, भक्षयेत् भाना खाये, मधु अने मधु और मधु, अथवा अथवा या, सुराम् सुरा सुराका, पिबेत् पीवी पान करे ॥१८॥

18 If the patient is excessively purged and as a result suffers from an excessive loss of fecal matter, he should eat the Kulmasha preparation i. e. half-boiled barley or other grain with the thin gruel of black gram, or he should drink honey wine or Sura wine.

१८ पिबेन्मध्वथवा—पिबेन्मध्वथवा (५८)

१९ मधु—मधु (तत्त्व-क.)

मध्वथवा—मध्वथवा (५८)

अतिघारस्य षट्त्रिंशद्भेदाः —

सामं चेत् कुणपं शूलैरुपविशेदरोचकी ।

स घनातिविषाकुष्ठनतदारुवचाः पिबेत् ॥१९॥

अरोचकी अरुचिवाणैः। मनुष्य अरुचिवाला मनु-
ष्यको, शूलैः। जे शूलसहित दर्दके साथ, सामम् आम-
युक्त आममिश्रित, कुणपम् अने मुडाना जेवा गंध-
वाण। भोजने। और शक्की दुर्गन्धवाले मलका, उपविशेद
चेत् त्याग करे तो, स तेजे वह, घन
भोज्य मोथा, अतिविषा- अतिविषयी कुणी अतीस, कुष्ठ-
कूठ, मत्त- तगर तगर, दारु- देवदार देवदार, वचा-
अने वज्र ओओने। क्वाथ और वच इतका काव
पिबेत् पीवे। पीये ॥१९॥

19. If the patient is seen passing
foul-smelling and undigested stools
accompanied with colicky pain and
anorexia, he should drink a
potion of nut-grass, atees, costus,
indian valerian, deodar and sweet flag.

शकृद्वातमसृक् पित्तं कफ वा योऽतिसार्यते ।

पक्कं, तत्र स्ववर्गीयैर्वस्ति श्रेष्ठं भिषग्जितम् ॥२०॥

यः जेने जिसको, पक्कम् पाकेला पक, शकृत् भोज
मल, वातम् वात वायु, असृक् रक्त रक्त, पित्तम् पित्त
पित्त, कफम् वा अथवा कुष्ठे। या कफका, अतिसार्यते
अतिसार थाय अतिघार हो जाय, तत्र तेने भाटे उसके
लिए, स्ववर्गीयैः येतयेतानां वर्गना औषधथी अपने

१० साम चेत् कुणप-आम य कुणप (घ)

साम चेत् कुणप शूलैरुपविशेदरोचकी-साम चेदतिसागेत
शूलारोचकापन्नं (ख ड त थ)

११ सामं चेत् कुणप शूलैरुपविशेदरोचकी-सामं चेदशय
शूलैरुपविशेदरोचकी (द)

-साम चेदनिपाय। पुनिशूलैरुपविशेदरोचकी

(ध)

१२ शूलैरुपविशेदरोचकी-शूलैरुपविशेदरोचकी (घ)

१३ घनातिविषाकुष्ठ-स नदा ह्युषाकुष्ठ (ख ड त)

२० पक्कं-पक्कं (क घ, फ)

अपने वर्गकी औषधसे सिद्ध, वस्ति, अस्ति वस्ति, भेदम्
श्रेष्ठ उत्तम, भिषग्जितम् औषध जे औषध है ॥१०॥

20 If the patient passes excessively,
digested stools, flatus, blood, pitta or
kapha, the enema prepared with
suitable medicaments is the best
remedial measure.

षण्णामेषां द्विसंस्पर्गात् त्रिंशद्भेदा भवन्ति तु ।
केवलैः सह षट्त्रिंशद्विधात् सोपद्रवानपि ॥२१॥

द्विसंस्पर्गात् जे जेना स संस्पर्गी दो दोके संस्पर्ग,
षण्णाम् आ इन, षण्णाम् तु छ अतिसारना छ अति-
सारके, त्रिंशत् त्रीस तीस, भेदा भेद भेद, भवन्ति
थाय छ हो जाते है, केवलैः सह भूजना छ आजे
मूल छ के साथ मिलनेसे, सोपद्रवान् उपद्रवयुक्त उप-
द्रवयुक्त, षट्त्रिंशत् छत्रीस भेदे छत्रीस भेदोंको, अपि
पक्ष्मी, विद्यात् अक्षुध जाने ॥२१॥

21. These six varieties of diarrhea
are further subdivided into thirty
varieties, according to the various
combinations of two morbid humors
These thirty together with the main
six varieties make thirty-six varieties
of diarrhea, along with their
complications.

अतिसारोपद्रवा —

शूलप्रवाहिकाभ्रमानपरिकर्तृरुच्चिज्वरान् ।

तृष्णोष्णदाहमूर्च्छादीन् त्रैषां विद्यादुपद्रवान् ॥२२॥

शूल- शूल शूल, प्रवाहिका- प्रवाहिका प्रवाहिका,
आभ्रमान- आभ्रमान आभ्रमान, परिकर्तृ- वाढ परिक-
र्तिका, अरुचि- अरुचि अरुचि, ज्वरान् ज्वर उवर,
तृष्णा-उष्ण- तृष्णा, उष्ण तृष्णा, उष्णमा, दाह- दाह
दाह, मूर्च्छादीन् च अने मूर्च्छा जगेरेने और मूर्च्छा

११ भवन्ति तु-भवन्ति ते (घ)

१२ षट्त्रिंशत्-चेत् त्रिंशत् (ड)

२२ तृष्णोष्णदाह-तृष्णोष्णदाह (घ)

આધિકો, પ્ષાત્ ઓછોનાં. અને, ઉપદ્રવાન્ ઉપદ્રવ ઉપદ્રવ વિદ્યાત્ બાલુવાં જાને ॥૨૨॥

22. The physician should know colic, dysentery, meteorism, griping pain, anorexia, fever, thirst, stupefaction, burning, fainting etc., to be the complications of these various types of diarrhea.

અતિસારોપદ્રવાનાં નાશના યોગા:—

તન્નામેઽન્તરપાનં સ્યાત્ વ્યોષામ્લલઘ્ણૈર્યુતમ્ ।
પાચનં શશ્યતે વસ્તિરામે હિ પ્રતિવિધ્યતે ॥૨૩॥

તથા તે દસ, આમે આમના અતિસારમાં આમાતિસારમેં, વ્યોષ- ત્રિકટુ ત્રિકટુ, અમ્લ- અમ્લ દ્રવ્ય અમ્લ દ્રવ્ય, લઘ્ણૈઃ અને લઘ્ણૈઃ ઓર લઘ્ણૈઃ યુતમ્ યુક્ત મિશ્રિત, અન્તરપાનમ્ પાચન પાચન, સ્યાત્ આપયુ બેઈએ દેનાં ચાહિય, હિ આમે કારણ કે આમમાં ક્યોંકિ આમમેં, પાચનમ્ પાચન પાચન, શશ્યતે પ્રશસ્ત છે પ્રશસ્ત છે, વસ્તિ: અસ્તિનેા વસ્તિ, પ્રતિવિધ્યતે નિષેધ કરનામાં આવે છે નિષેધ છે ॥ ૨૩ ॥

23. When the patient passes undigested stools, a digestive potion prepared with the three spices, acids and salt is recommended, since in this condition, administration of the enema is contra-indicated

વાતઘ્નૈર્ગ્રાહિવર્ગીયૈર્વસ્તિ: શક્રતિ શશ્યતે ।

શક્રતિ મળના અતિસારમાં મલાતિસારમેં, વાતઘ્નૈઃ વાતનાશક વાતઘ્ન, ગ્રાહિવર્ગીયૈઃ તથા ગ્રાહી વર્ગનાં દ્રવ્યોથી તથા ગ્રાહી વર્ગકે દ્રવ્યોસે સાધિત, વસ્તિ: અસ્તિ વસ્તિ, શશ્યતે પ્રશસ્ત છે ઉત્તમ છે ॥૨૩૩॥

23½ When the patient passes digested stools, the physician should administer enema prepared from vata curative and astringent group of drugs.

સ્વાદ્મ્લલઘ્ણૈઃ શસ્ત: સ્નેહવસ્તિ: સમીરણે ॥૨૪॥

સમીરણે વાયુના અતિસારમાં વાતાતિસારમેં, સ્વાદુ- સ્વાદુ મધુર, અમ્લ- અમ્લ અમ્લ, લઘ્ણૈઃ અને લઘ્ણૈઃ દ્રવ્યોથી યુક્ત ઓર લઘ્ણૈઃ દ્રવ્યોસે યુક્ત, સ્નેહવસ્તિ: સ્નેહવસ્તિ સ્નેહવસ્તિ, શસ્ત પ્રશસ્ત છે પ્રશસ્ત છે ॥૨૪॥

24 If there is provocation of vata the patient should be given the unctuous enema prepared with sweet, sour and salt groups of drugs.

રક્તે રક્તેન, પિષ્તે તુ કષાયસ્વાદુતિક્તકૈઃ ।
સાર્યમાણે કફે વસ્તિ: કષાયકટુતિક્તકૈઃ ॥૨૫॥

રક્તે સાર્યમાણે રક્તના અતિસારમાં રક્તાતિસારમેં, રક્તેન રક્તથી રક્તે, પિષ્તે તુ પિત્તમાં પિત્તમેં, કષાય- કષાય કષાય, સ્વાદુ- મધુર સ્વાદુ, તિક્તકૈઃ અને તિક્તકૈઃ દ્રવ્યોથી ઓર તિક્ત દ્રવ્યોસે, કફે અને કફના અતિ- સારમાં ઓર કફાતિસારમેં, કષાય- કષાય કષાય, કટુ- કટુ કટુ, તિક્તકૈઃ અને તિક્ત દ્રવ્યોથી સિદ્ધ ઓર તિક્ત દ્રવ્યોસે સિદ્ધ, વસ્તિ: અસ્તિ આપવી બેઈએ વસ્તિ દેની ચાહિય ॥૨૫॥

25. If there is blood in the stools, enema of blood should be given; and in the case of provocation of pitta the enema prepared of astringent, sweet and bitter groups of drugs, and if there is excessive mucus in the stools the enema prepared of astringent, pungent and bitter groups of drugs should be given.

શક્રતા વાયુના વાઽઽમે તેન વર્ચસ્થથાનિલે ।
સંસૃષ્ટેઽન્તરપાનં સ્યાત્ વ્યોષામ્લલઘ્ણૈર્યુતમ્ ॥૨૬॥

શક્રતા અપ્રધાન મળ અપ્રધાન મળ, વાયુના વા અથવા વાયુ સાથે અથવા વાયુકે સાથ, આમે પ્રધાન

૨૪ સ્વાદ્મ્લલઘ્ણૈઃ—સ્વાદ્મ્લલઘ્ણ (ધ.)

૨૫ વાઽઽમે—વામે (વ હ)

૨૩ તન્નામેઽન્તરપાનં—તન્નામે વનનં કાર્ણ (દ્વા જ ત. ધ. ક.)

आमने। प्रधान आमका, तेन अथवा अप्रधान आमनी
साथे अथवा अप्रधान आमके साथ, बर्चसि प्रधान मज
प्रधान मल, अथ बलिले अथवा वायुने। अथवा वायुका,
संसृष्टे ससर्गं यत् ससर्गं होने पर, व्योष- त्रिकटु
त्रिकटु, अम्ल- अथ द्रव्य अम्ल द्रव्य, लवणैः युतम्
अने क्षवक्षुधी युक्त और लवणसे युक्त, अन्तर पानम्
स्वात् पाथन आप्तुं नेर्धे पाचन देना चाहिए ॥२६॥

26 If the condition of henteric diarrhea is associated with fecal matter or flatus, or if the condition of feculent diarrhea or diarrhea due to vata-morbidity is associated with undigested stools the treatment consists of a digestive potion of the three spices and the drugs of the acid and salt groups

पित्तेनामेऽसृजा वाऽपि तयोरामेन वा पुनः ।
संसृष्टयोर्भवेत् पानं सव्योषस्वातुक्तिकम् ॥२७॥

पित्तेन अप्रधान पित्तनी साथे अप्रधान पित्तके
साथ, असृजा वा अपि अथवा रक्तनी साथे अथवा
रक्तके साथ, आमे प्रधान आमने। प्रधान आमका,
आमेन वा अथवा अप्रधान आमनी साथे अथवा
अप्रधान आमके साथ, तयोः पुनः प्रधान पित्तने। अथवा
रक्तने। प्रधान पित्तका अथवा रक्तका, संसृष्टयोः ससर्गं
यत् ससर्गं होने पर, सव्योष- त्रिकटु त्रिकटु स्वादु-
अने मधुर और मधुर, तिक्तकम् तेभ्यः तिक्तद्रव्ये
युक्त एव तिक्त द्रव्योसे युक्त, पानम् पाथन पाचन,
भवेत् हितकर छे हितकर है ॥२७॥

27. If the condition of henteric diarrhea is associated with bile or blood or if the condition of bilious or sanguinous diarrhea is associated with undigested stools, the treatment consists of a potion of the three spices

and the drugs of the sweet and the bitter groups

तथाऽऽने कफसंसृष्टे कषायव्योषतिककम् ।
आमेन तु कफे व्योषकषायलवणैर्युतम् ॥२८॥

तथा तथा तथा, आमे प्रधान आमने। प्रधान
आमका, कफसंसृष्टे अप्रधान कफनी साथे ससर्गं
यत् अप्रधान कफके साथ ससर्गं होने पर, कषाय-
क्षायद्रव्य कषायद्रव्य, व्योष- त्रिकटु त्रिकटु, तिक्तकम्
अने तिक्त द्रव्ये युक्त पाथन हितकर छे और तिक्त
द्रव्योसे युक्त पाचन हितकर है। आमेन तु तथा
अप्रधान आमनी साथे तथा अप्रधान आमके साथ,
कफे प्रधान कफने। ससर्गं यत् प्रधान कफका ससर्गं
होने पर, व्योष- त्रिकटु त्रिकटु, कषाय- क्षाय कषाय,
लवणैः युतम् अने क्षवक्षुधी युक्त पाथन हितकर छे
और नमकसे युक्त पाचन हितकर है ॥२८॥

28. If the condition of henteric diarrhea is associated with mucus, the treatment consists of a potion of the three spices and the drugs of the astringent and the bitter groups.

वातेन विशि पित्ते वा विट्पित्ताभ्यां तथाऽनिले ।
मधुराम्लकषायः स्यात् संसृष्टे बस्तिरुत्तमः ॥२९॥

वातेन अप्रधान वायुनी साथे अप्रधान वायुके
साथ विशि पित्ते वा प्रधान मजने। अथवा पित्तने।
ससर्गं यत् प्रधान मल अथवा पित्तका ससर्गं होने पर,
तथा विट्पित्ताभ्याम् तथा अप्रधान मल अथवा पित्तनी
साथे तथा अप्रधान मल अथवा पित्तके साथ, बलिले
प्रधान वायुने। प्रधान वायुका संसृष्टे ससर्गं यत्
ससर्गं होने पर, मधुर- मधुर मधुर, अम्ल- अम्ल अम्ल,
कषाय तथा क्षाय द्रव्ये साधित तथा कषाय
द्रव्योसे साधित, बस्तिः अस्ति बस्ति, उत्तम उत्तम उत्तम,
स्यात् छे है ॥२९॥

२८. आमेन तु कफे-आमे तनुकफे (ख.)

२९ विट्पित्ताभ्यां-विट्पित्तले. (क घ त, व. फ.)

29. If the conditions of feculent or bilious diarrhea is associated with flatus, or if the condition of diarrhea of vata is associated with fecal matter or bile, the best line of treatment is the administration of an enema prepared of the drugs of the sweet, acid and astringent groups.

શાકુચ્છોણિતયોઃ પિત્તશકૃતો રક્તપિત્તયો ।
ત્રિસ્તિરમ્યોન્યસંસર્ગે કષાયસ્વાદુતિક્તકઃ ॥૩૦॥

શાકુ-ચ્છોણિતયો. મળ અને રક્તના મળ અને રક્તકે, પિત્તશકૃતોઃ પિત્ત અને મળના પિત્ત અને મળકે, રક્તપિત્તયોઃ તથા રક્ત અને પિત્તના તથા રક્ત અને પિત્તકે, અમ્યોન્ય- એક બીજાના પરસ્પર, સંસર્ગે સંસર્ગમાં સંસર્ગમે, કષાય કષાય કષાય, સ્વાદુ- સ્વાદુ સ્વાદુ, તિક્તક અને તિક્ત દ્રવ્યથી સાધિત જૌર તિક્ત દ્રવ્યોસે સાધિત, ત્રિસ્તિર- અસ્તિ ઉત્તમ છે વસ્તિ ઉત્તમ છે ॥૩૦॥

30 If fecal matter and blood, or bile and fecal matter, or blood and bile, or fecal matter and blood and bile are found mutually associated in the conditions of diarrhea, the treatment consists in the administration of an enema prepared of the drugs of the astringent, sweet and bitter groups

કફેન વિશિ પિત્તે વા કફે વિટ્પિત્તશોણિતૈઃ ।
શ્વોષતિક્તકષાયઃ સ્યાત્ સંસૃષ્ટે વસ્તિરુત્તમઃ ॥૩૧॥

કફેન અપ્રધાન કફની સાથે અપ્રધાન કફકે સાથ, વિશિ પિત્તે વા પ્રધાન મળ અથવા પિત્તને પ્રધાન મળ અથવા પિત્તકા, કફે અને પ્રધાન કફની સાથે જૌર પ્રધાન કફકે સાથ, વિટ્- પિત્ત. અપ્રધાન

મળ પિત્ત અપ્રધાન મળ, પિત્ત, શોણિતૈઃ અથવા રક્તને અથવા રક્તકા, સંસૃષ્ટે સંસર્ગે થતાં સંસર્ગ હોને પર, શ્વોષ- ત્રિકટુ ત્રિકટુ, તિક્ત- તિક્ત તિક્ત, કષાય તથા કષાય દ્રવ્યથી સિદ્ધ તથા કષાય દ્રવ્યોસે સિદ્ધ વસ્તિ અસ્તિ વસ્તિ, ઉત્તમ સ્યાત્ ઉત્તમ છે ઉત્તમ છે ॥૩૧॥

31 If the condition of feculent diarrhea or bilious diarrhea is associated with mucus in stools or if the diarrhea due to kapha is associated with fecal matter, bile or blood in stools, the best line of treatment consists in the administration of an enema prepared of the three spices and the drugs of the bitter and the astringent groups

સ્યાદ્વશ્તિવ્યોષતિકામ્લઃ સંસૃષ્ટે વાયુના કફે ।
મધુરશ્વોષતિકસ્તુ રક્તે કફવિમૂર્ચિતે ॥૩૨॥

વાયુના અપ્રધાન વાયુની સાથે અપ્રધાન વાયુકે સાથ, કફે પ્રધાન કફને પ્રધાન કફકા, સંસૃષ્ટે સંસર્ગે થતાં સંસર્ગ હોનેપર, શ્વોષ- ત્રિકટુ ત્રિકટુ, તિક્ત- અને તિક્ત તિક્ત, અમ્લ. તથા અમ્લ દ્રવ્યથી સાધિત જૌર અમ્લ દ્રવ્યોસે સાધિત, રક્તે અને પ્રધાન રક્તની સાથે જૌર પ્રધાન રક્તકે સાથ, કફવિમૂર્ચિતે અપ્રધાન કફને સંસર્ગે થતાં અપ્રધાન કફકા સંસર્ગ હોનેપર, મધુર- સ્વાદુ દ્રવ્ય મધુર દ્રવ્ય, શ્વોષ- ત્રિકટુ ત્રિકટુ, તિક્તઃ તુ તથા તિક્ત દ્રવ્યથી સાધિત અસ્તિ તથા તિક્ત દ્રવ્યોસે સાધિત વસ્તિ, સ્યાત્ આપવી બેઠાંથી લેવી चाहिए ॥ ૩૨ ॥

32. If the condition of diarrhea due to kapha is associated with flatus, the treatment consists in the administration of an enema prepared of the three spices and the drugs of the bitter

and acid groups; while if the condition of sanguinous diarrhea is associated with mucus in stools, the treatment consists in the administration of an enema prepared of the three spices and the drugs of the sweet and bitter groups

मारुते कफसंसृष्टे व्योषाम्ललवणो भवेत् ।

वस्तिर्वातेन पित्ते तु कार्यः स्वादुःस्लत्तिककः ॥३३॥

मारुते प्रधान वायुने। प्रधान वायुका, कफसंसृष्टे अप्रधान द्रव्ये साधे ससर्गं यत्। अप्रधान कफके साथ संसर्ग होने पर, व्योष- त्रिकटु त्रिकटु, अम्ल- अम्ल द्रव्य अम्ल द्रव्य, लवणः अने क्षुब्धशी साधित अस्ति और लवणसे साधित वस्ति, भवेत् आपवी देनी चाहिए वातेन अने अप्रधान वायुनी साधे और अप्रधान वायुके साथ, पित्ते तु प्रधान पित्तने ससर्गं यत्। प्रधान पित्तका संसर्ग होने पर स्वादु- मधुर स्वादु, अम्ल- अम्ल अम्ल, तिक्तकं तथा तिक्त द्रव्यैः साधित तथा तिक्त द्रव्योसे साधित, वस्ति अस्ति वस्ति, कार्यः आपवी भेदये देनी चाहिए ॥३३॥

33. If the diarrhea due to vata is associated with mucus in stools, the treatment consists in the administration of an enema prepared of the three spices and the drugs of the sweet and the salt groups, while if the condition of sanguinous diarrhea is associated with flatus in stools the treatment consists in the administration of an enema prepared of the drugs of the sweet, acid and bitter groups.

अतिसारोक्तमस्यान्यत्राप्यतिदेश —

त्रिचतुःपञ्चसंलग्नैवमेव विकल्पयेत् ।

युक्तिश्चैवातिसारोक्ता सर्वरोगेष्वपि स्मृता ॥३४॥

३३. पित्ते-रक्ते षड् त्रय ध फ)

३४ त्रिचतु पञ्चसंलग्न-त्रिचतु पञ्चषड्योगान् (फ.)

एवम् एव आ न प्रमाणे इसी प्रकार, त्रि-चतुः- पञ्च- त्रय, चार तथा पांचना तीन, चार तथा पांचके, संसर्गान् ससर्ग-री संसर्गकी, विकल्पयेत् कल्पना करनी चाहिए, अतिसारोक्ता च अतिसारना विषयमा कहेली अतिसारोमें कही हुई, एषा आ यह, युक्ति युक्ति युक्ति, सर्वरोगेषु सर्वे रोगोंमा सब रोगोंमें, अपि पक्ष मी, स्मृता समझली समझनी चाहिए ॥३४॥

34 In this manner, in combinations of three, four or five morbid factors, the corresponding combination of therapeutic measures should be determined. This methodology enunciated with reference to diarrhea is applicable *mutatis mutandis* in all disease-conditions.

आमादिषट्संलग्नचित्ता—

युगपत् षड्सं षण्णां संलग्नं पाचनं भवेत् ।

निरामाणां तु पञ्चानां वस्तिः पादसिको यतः ॥३५॥

षण्णां छत्वा छत्वा, संलग्नं ससर्गं मेल होने युगपत् छेद साधे एक साथ, षड्सं छेद रसेन छ-नों रसोंसे युक्त, पाचनं पाचनं पाचन, भवेत् आपवु भेदये देना चाहिए, निरामाणाम् पक्ष आमा श्लिषायना आमके बिना पञ्चानाम् तु पांचना ससर्गं पाचका संसर्ग होनेपर, पादसिक छत्वा छत्वा रसोंसे युक्त, वस्तिः अस्ति वस्ति, यतः आपवी भेदये देनी चाहिए ॥ ३५ ॥

35 When all the six morbid factors are found in combination a digestive potion consisting of all the six tastes should be used; when five of the six conditions except that of chyme are involved, the enema consisting of all the six tastes should be given

३५. षण्णाम्-मर्वा (द.)

,, भवेत्-पित्ते (ध.)

अतिसारहरं घृतम्—

उदुम्बरशलाहनि जम्बूवात्रोदुम्बररवचः ।

शङ्खं सर्जरसं लाक्षां कर्दमं च पलांशिकाम् ॥३६॥

पिष्ट्वा तैः सर्पिषः प्रस्थं क्षीरद्विगुणितं पचेत् ।

अतीसारेषु सर्वेषु पेयमेतद्यथाबलम् ॥३७॥

पलांशिकम् ओं ओं पल एक एक पल, उदुम्बर-
शलाहनि उमरुआनां शलाह कच्चे गूलर, जम्बू-
जामुन, जाम्ब- आभा आम, उदुम्बर- अने उमरुआनी
और गूलरकी, रवच छाल छाल, शङ्खम् श ५ शङ्ख,
सर्जरसम् सर्जरस राल, लाक्षाम् ला ५ लाख, कर्दमम्
च अने कर्दम और कर्दम, पिष्ट्वा ओंओने पीसी इनको
पीसकर, तैः तैओ पी साथे उनके साथ, क्षीरद्विगुणितम्
१२८ तोला दूधमा १२८ तोले दूधमें, सर्पिषः धी धी,
प्रस्थम् ६४ तोला ६४ तोले, पचेत् पकावतु सिद्ध
करे, सर्वेषु सर्व सब, अतीसारेषु अतिसारेमां अति-
सारोंमें, एतत् ओ हरे, यथाबलम् अल अनुसार बलके
अनुसार, पेयम् पीतुं पीना चाहिए ॥३६-३७॥

36-37. Take four tolas each of the unripe fruits of gular fig, the barks of jambul, mango and gular fig, conch, bal resin, lac and Kardama and reducing the whole to paste, prepare with it 64 tolas of ghee adding double the quantity of milk. This medicated ghee may be given in all kinds of diarrhea, according to the vitality of the patient.

अतिसारहरा यवाग्व—

कच्छुराधातकीविष्वसमङ्गारकशालिभिः ।

मसूराश्वत्थशुक्लैश्च यवागूः स्याज्जले शृतैः ॥३८॥

जले शृतैः पाणी साथे उकाणीने जलमें पकाकर,
कच्छुरा- धौवय केवौच, धातकी- धावडी धायके फूल,
विष्व- पीछी बेलगिरी, समङ्गा- रीसाभल्ली लज्जावन्ती,
रकशालिभिः छाल थोभा लाल चावल, मसूर- मसूर
मसूर, श्वत्थशुक्लैः च अने पीपलानां पत्राक्षुर और पीपलके

पत्राक्षुर इलकी, यवागूः यवागू यवागू, खाद्य करनी
बनाये ॥३८॥

38 A medicated gruel, prepared of cowage, fulsee flowers, bael, sensitive plant, red rice, lentils and sprouts of holy fig with water may be given in conditions of diarrhea.

बालोदुम्बरकटुङ्गलमङ्गाफुल्लपल्लवैः ।

मसूरधातकीपुष्पबलामिश्च तथा भवेत् ॥३९॥

बालोदुम्बर- छायां उमरुआनां छाल कच्चे गूलर, कटुङ्ग-
अरु अरु, लमङ्गा- रीसाभल्ली लज्जावन्ती, फुल्लपल्लवै
पीपलानां पत्राक्षुरादी पाकरके पत्ते, मसूर- मसूर मसूर,
धातकीपुष्प- धावडीनां दूध धायके फूल, बलामि- च अने
अला ओंओभी पत्तु यवागू और बला इनसे भी यवागू,
तथा ते च अभाणु इसी प्रकार, भवेत् सिद्ध करनी सिद्ध
करे ॥३९॥

39 Similarly a medicated gruel prepared of tender gular fig, indian calosanthos, sensitive plant and sprouts of yellow-barked fig tree, lentils, fulsee flowers and heart-leaved sida may also be given.

स्थिरादीनां बलादीनामिक्ष्वादीनामथापि वा ।

कायेषु सप्तसूराणां यवाग्वः स्युः पृथक् पृथक् ४०

सप्तसूराणां मसूरसहित मसूरसहित, स्थिरादीनाम्
शालवत्तु वगेरे सरीसन आदि, बलादीनाम् अला वगेरे
बलादि, अथ अपि इक्ष्वादीनाम् वा अथवा शेरडी
वगेरेना अथवा इक्षु आदिके, कायेषु अथाथेमां कायमें,
पृथक् पृथक् जुदी जुदी पृथक् पृथक्, यवाग्व यवागूओ
यवागूएँ, स्युः अनापनी बनानी चाहिए ॥४०॥

३८, बालोदुम्बर-बालोदुम्बर (घ फ.)

४० बलादीनाम्-बलादीनाम् (ह, य, घ फ.)

यवाग्वः स्युः-नवारिष्टा (ह)

40. Similarly, different medicated gruels may be prepared of lentils with the addition of the decoctions of any of the following groups of drugs viz., the tick trefoil group, the sida group and the sugar-cane group.

कच्छुरामूलजातवादिषण्डुलैरुपपाचिताः ।

दधितक्रारनालाम्लक्षीरेष्विधुरसेऽपि वा ॥४१॥

शीताः सशर्कराक्षौद्राः सर्वातीसारनाशनाः ।

ससर्पिर्मरिचाज्ज्यो मधुरा लवणाः शिवाः ॥४२॥

कच्छुरामूल- डोवन्नना मूल केवाचके मूल, काट्यादि-
अने शाण आदि और गालिआदिके, तण्डुलै- तण्डुलोत्थी
चावलसे, दधि- दही, दही, तक्र- अक्ष तक्र, आरनाल-
अने आरनाल और काजी आदि, अम्ल- आटा द्रव्योभा
खट्टे द्रव्योभा, क्षीरेषु दूधभा दूधमें, इधुरसे अपि वा
अथवा शेरडीना रसभा अथवा गजके रसमें, उपपा-
चिताः आचित बनायी, सशर्करा- साकर चीनी,
क्षौद्राः तथा भस्महित तथा मधुमिश्रित, शीता-
शीतल यवागुओ शीतल यवागूए, सर्व- सर्व सब प्रका-
रके अतीसार अतिसारने अतिसारोको, नाशनाः नाश
करनार छे नष्ट करती है, ससर्पिः धी धी, मरिच
भरी मरिच, अज्ज्यः अने अज्जसहित और जीरेसे
संस्कृत, मधुराः मधुर मधुर, लवणाः के लवणयुक्त या
नमकीन यवागूए, शिवाः डेल्यालुकरके छे कल्याणकारी
हैं ॥४१-४२॥

41-42 Medicated gruels prepared of the roots of cowage, sali and other kinds of rice or with curd, buttermilk, sour conjee, acid, milk and sugar cane should be given cold, mixed with

sugar, honey, ghee and black pepper curing all kinds of diarrhea. These medicated gruels seasoned with ghee, black pepper, cumin seeds and sweet and salt articles are wholesome and curative of all kinds of diarrhea.

अतिसारविक्रिसास्त्रम् -

भवन्ति चात्र श्लोकाः—

स्निग्धाम्ललवणमधुरं पानं वस्तिश्च मारुते कोष्णः ।

मीनं तिक्तकषायं मधुरं पित्ते च रक्ते च ॥४३॥

स्निग्धाम्लकषायकटु श्लेष्मणि संग्राहि वातनुच्छकृत्ति
पाचनमामे पानं पित्तासृग्बस्तवो रक्ते ॥४४॥

अतिसारं प्रत्युक्तं मिश्रं द्रव्वादियोगजेष्वपि च ।

तत्रोद्वेकविशेषादोषेषूपक्रमः कार्यः ॥४५॥

अत्र च आ विषयभा इस विषयमें, श्लोकाः मन्त्रित
श्लोका छे के श्लोक हैं कि, मारुते पायुजन्य अति
सारभा वातजन्य अतिसारमें, स्निग्ध- स्निग्ध स्निग्ध,
अम्ल- अम्ल अम्ल लवण- लवण लवण, मधुरम् अने
मधुर और मधुर, पानम् पान पान, कोष्णः तथा
नवशेडी तथा ओड़ी गरम, वस्ति च अस्ति वस्ति
उत्तम है, पित्ते च पित्तजन्य अतिसारभा पित्तजन्य
अतिसारमें, रक्ते च अने रक्तजन्य अतिसारभा और
रक्तजन्य अतिसारमें, शीतम् शीत शीतल, तिक्त- तिक्त
तिक्त, कषायम् कषाय कषाय, मधुरम् अने मधुर पान
तेमज अस्ति उत्तम छे और मधुर पान एव वस्ति
उत्तम हैं, श्लेष्मणि उष्णजन्य अतिसारभा कफजन्य
अतिसारमें, तिक्त- तिक्त तिक्त, उष्ण- उष्ण उष्ण,
कषाय- कषाय कषाय, कटु- अने कटु पान तेमज अस्ति
उत्तम छे और कटु पान एवं वस्ति उत्तम है, सकृत्ति
मलजन्य अतिसारभा मलजन्य अतिसारमें, संग्राहि
संग्राही संग्राही, वातनुच्छ अने वातनुच्छ पान तेमज

४१ कच्छुरामूलजातवादि-शर्करासूतशल्वादि (य)

, उपपाचिता वाऽपि साधिता (फ)

, दधितक्रारनालाम्लक्षीरेष्विधुरसेऽपि वा-दधितक्रारनाललवणाः

मानुषासारा प्रसाधिता (द)

, क्षीरेषु- क्षीरेषु (क ख घ ङ)

४२ ससर्पिर्मरिचाज्ज्यो-ससर्पिर्लवणा बोधया (द)

४४ रक्ते-रक्त (घ)

, द्रव्वादियोगजेष्वपि च-द्रव्वादियोगजेष्वपि च (ख ङ)

, , -द्रव्वादियोगजेष्वपि च (घ फ)

, , उपक्रम कार्य-उपक्रमविशेष (घ)

અસ્તિ ઉત્તમ છે. ઔર વાતહર પાન એવ વસ્તિ ઉત્તમ હૈ, આમે આમજન્ય અતિસારમાં આમજન્ય અનિસારમે, પાચનમ્ પાચન કરનારું પાચન કરનેવાલા, પાનમ્ પાન ઉત્તમ છે. પાન ઉત્તમ હૈ, રક્તે અને રક્તજન્ય અતિસારમાં ઔર રક્તજન્ય અતિસારમે, પિચ્છા- પિચ્છા અસ્તિએ. પિચ્છાવસ્તિયા, અસુક્ષ્મ વસ્તુઃ અને રક્તઅસ્તિએ. ઔર રક્તવસ્તિયા ઉત્તમ હૈ, અતિસારમ્ પ્રતિઠકર આ પ્રમાણે અતિસારના વિષયમાં કહેવામાં આવ્યું છે. इस तरह अतिसारके विषयमें कहा गया है, द्रव्य-योगजेषु च अपि अने ६-६ वर्गेरेना शोभशी उत्पन्न भवेत् अतिसारोमा और द्रव्य आदिके योगसे उत्पन्न हुए अतिसारोंमें, मिश्रम् मिश्र चिकित्सा कही. ये मिश्र चिकित्सा कही है, तत्र तेमा इन संसर्गमें, उद्वेक विशेषाव दोषोन्नी अधिकता अनुसार दोषों की प्रबलताके अनुसार, दोषेषु दोषोमा दोषोंमें, उपक्रमः उपचार चिकित्सा, कार्यः કરવે બેઈ એ કરની चाहिए. ॥ ४३-४५ ॥

Here are verses again—

43-45. In diarrhea due to vata, the potion as well as the enema should be prepared of unctuous acid, salt and sweet articles and should be taken lukewarm; in diarrhea due to pitta and blood morbidity, both potion and enema should be prepared of bitter, astringent and sweet articles and should be taken cold; in diarrhea due to kapha, drink and enema should be prepared of bitter, astringent and pungent articles and should be taken hot; in diarrheas due to fecal morbidity, the medication should be astringent and alleviative of vata, in diarrhea due to chyme morbidity, digestive potions should be drunk, in diarrhea characterised by blood in stools the mucilaginous enema, or blood enema should be given. In this manner, we

have indicated the various lines of treatment in diarrhea. In cases where the diarrhea is caused by the morbidity of more factors than one, the medication should consist of the appropriate combination of the various lines indicated. In these latter cases, the principle of treatment should be to treat the preponderant morbid factor first.

અધ્યાયોક્તા વિષયાઃ—

તત્ત્વ શ્લોકઃ—

પ્રાસૃતિકા સંચ્યાપ-

ત્તિક્યા નિરુહાસ્તયાઽતિસારહિતાઃ ।

રસકલ્પવૃત્તયવાગ્વ-

શ્લોકા ગુરુણા પ્રસૃતસિદ્ધૌ ॥૪૬॥

તત્ર તે વિષયમાં ઉપ વિષયમે, શ્લોકઃ ઉપસહા રતો શ્લોક છે કે ઉપસંહારકા શ્લોક હૈ કિ, પ્રસૃતસિદ્ધૌ આ પ્રાસૃતયોગીય સિદ્ધિમાં. इस प्रासृतयोगीय सिद्धिमें, संच्यापत्तिकाः व्यापत्तियोन्नी चिकित्सासहित व्यापत्तियोंकी चिकित्साके साथ, प्रासृतिकाः प्रासृतिः अस्ति येम प्रासृतिक वस्त्रियोग, अथ अतिसारहिता. अतिसारमा छितकर अति-सारमें हितकर, निरुहा निरुह निरुह, रस-कल्प रसकल्प रसकल्प, वृत्त-वृत्त वी, यवाग्व च અને યવાગૂઓ. ઔર યવાગૂઈ, ગુરુણા ગુરુએ ગુરુને, રક્તા કહી બતાવ્યાં છે કહ લી હૈ ॥૪૬॥

Here is the recapitulatory verse—

46. In this chapter on success by the use of enema consisting of the Prasrita measure, the teacher has described the various enemata in which the Prasrita measure is used; the complications arising from the use of mild enema, as also their treatment, evacuative enemata which are beneficial

૪ રસકલ્પવૃત્તયવાગ્વ — રસકલ્પવૃત્તયવાગ્વ (ખ)

,, પ્રસૃતસિદ્ધૌ-પ્રસૃતય સિદ્ધૌ (ખ.)

in conditions of diarrhea and finally, the determination of medications with reference to the six categories of taste, various medicated ghees and gruels.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने प्रासृतयो-
गीयसिद्धिर्नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने
चरककी प्रतिस्तर २३२ पासेला आ शास्त्रभा और
चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त, अप्राप्त,
दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेला और दृढबलसे
पूरित किये गये, सिद्धिस्थाने सिद्धिस्थानभा सिद्धिस्थानमें,
प्रासृतयोगीयसिद्धि 'प्रासृतयोगीयसिद्धि' 'प्रासृत-
योगीयसिद्धि', नाम नामने। नामका, अष्टम आठमो
आठवाँ, अध्यायः अध्याय स पूर्युं थये। अध्याय
समाप्त हुआ ॥ ८ ॥

8 Thus, in the Section on Success in Treatment, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the eighth chapter entitled 'The successful treatment of administration of the Prasrita Enema' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

नवमोऽध्यायः ।

नवमो अध्याय अध्याय नौवाँ

Chapter IX

त्रिमूर्तिसिद्धयुपक्रमः —

मथानत्रिमूर्तियां सिद्धिं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥
इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हवे आली थी अब आगे, त्रिमूर्तियाम्
सिद्धिं 'त्रिमूर्तिसिद्धि' नामना अध्यायानु 'त्रिमूर्तिय-
सिद्धि' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान
करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय. आत्रेये
आत्रेयने, इति ह आ विषयभा नीचे प्रमाणे न इस
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्व उहेलु छे कहा है ॥ २ ॥

1 We shall now expound the chapter entitled 'Success in Treatment of the Complications arising from the disorders affecting the Three Vital Regions in the body

2 Thus declared the worshipful Atreya

मर्मणा संख्या—

संस्तोत्तरं मर्मशतमस्मिच्छरीरे स्कन्धशाखा
माश्रितमग्निवेश ! । तेषामन्यतमपीडायां समधिका
पीडा भवति, चेतनानिबन्धवैशेष्यात् ।

अग्निवेश ! हे अग्निवेश ! हे अग्निवेश !, अग्निन् आ
इस, शरीरे शरीरभा शरीरमे स्कन्धशाखा- २५५
अने शाखाओंमें स्कन्ध और शाखाओंमें, समाश्रितम्
आश्रिते रहेला आश्रित, संस्तोत्तरम् मर्मशतम् १०७
मर्म छे १०७ मर्म है, 'तेषाम् तेषाम्ना इनमेंमें,
अन्यतम- ३०७ ओडभा किसी एकके भी, पीडायाम् पीडा
अर्था पीडित होने पर, चेतना- चेतनाधातुना चेतनाके,
निबन्ध-वैशेष्यात् विशेष स अ धने ३०७ विशेष सम्बन्धके
कारण, समधिका अधिक अधिका, पीडा पीडा पीडा,
भवति थाय छे होती है ।

3-(1). O, Agnivesa ! A hundred and seven are the vital organs located in the trunk and limbs of the human body. When any one of them is afflicted, the resultant suffering is very

severe, on account of their intimate connection with the sentient principle in the body

तत्र त्रयाणां प्राधान्यम्—

तत्रशाखाश्रितेभ्यो मर्मैभ्यः स्कन्धाश्रितानि गरीयांसि, शाखानां तदाश्रितत्वात्; स्कन्धाश्रितेभ्योऽपि हृद्वस्तिशिरांसि, तन्मूलत्वाच्छरीरस्य ॥३॥

तत्र तैर्भा इनमें, शाखाश्रितेभ्यः शाखाभां रહેલાं शाखाओंमें आश्रित, मर्मैभ्यः मर्म कर्ता मर्मोंसे, स्कन्धाश्रितानि रक्षधभां रहेलां मर्म स्कन्धमें आश्रित मर्म, गरीयांसि मुख्य थे मुख्य है, शाखानाम् कारण के शाखाओं। क्योंकि शाखायें, तदाश्रितत्वात् ते रक्षधेने आश्रये थे उन स्कन्धोंके आश्रित है, स्कन्ध- रक्षधभां स्कन्धमें, आश्रितेभ्यः रहेलां मर्म कर्ता आश्रित मर्मोंकी आपेक्षा, अपि पशु पी, हृत्- वस्ति-हृदय, अस्ति हृदय, वस्ति, शिरांसि अने भरतक और शिर मुख्य है, शरीरस्य तन्मूलत्वात् कारण के से त्रये शरीरनां मूल थे क्योंकि ये तीनों शरीरके मूल है ॥३॥

3. Among these vital regions, those situated in the trunk are more important than those situated in the extremities, since the extremities are dependent on the trunk. As regards the vital organs situated in the trunk again, those of the heart, the bladder and the head are the most important, since the existence of the body is dependent upon them.

प्रधानमर्मेणा हृदवशिरावस्तीना वर्णनम्—

तत्र हृदये दश धमन्यः प्राणापानौ अनौ बुद्धिश्चेतना महाभूतानि च नाभ्यामरा इव प्रतिष्ठितानि,

४ हृदये—हृदि (द द व)

, प्राणापानौ—प्राणोदानौ (फ. व. न.)

, नाभ्यामरा—नाभ्यागार (द.)

तत्र तैर्भा इनमें, नाभ्याम् अराः इव नेम पैरानी नाभिभां आरा आश्रित होय थे तैर्भा जिस प्रकार चक्री नाभिमें आरे आश्रित होते हैं उस प्रकार, हृदये हृदयभां हृदयमें, दश धमन्यः दश धमनीओं दस धमनियां, प्राणापानौ प्राण, अपान प्राण, अपान, मन बुद्धि मन, बुद्धि मन, बुद्धि, चेतना चेतना चेतना, महाभूतानि च अने महाभूतों और महाभूत, प्रतिष्ठितानि आश्रित थे आश्रित है;

4-(1). Now, in the heart are set, as spokes in the nave of the wheel, the ten great arteries, the vital breaths Prana and Apana, the mind, the intellect, consciousness and the great proto-elements.

शिरांसि इन्द्रियाणि इन्द्रियप्राणवहानि च स्रोतांसि सूर्यमिव गमस्तयः संश्रितानि,

गमस्तयः सूर्यनां किरणों सूर्यकी किरणें, सूर्यस्य सूर्यभां सूर्यमें, इव नेम आश्रित थे तैर्भा जिस प्रकार आश्रित हैं उस प्रकार, इन्द्रियाणि इन्द्रियो इन्द्रिया, इन्द्रिय- इन्द्रियवह इन्द्रियवह प्राणवहानि अने प्राणवह और प्राणवह, स्रोतांसि च स्रोतों स्रोतों, शिरांसि भायाभां शिरमें, संश्रितानि आश्रित थे आश्रित हैं;

4-(2). In the head are set, as rays in the sun, the sense organs and the channels carrying the sensory and vital impulses.

वस्तिस्तु स्थूलगुदमुष्कसेवनीशुकमूत्रवाहिनीनां नाडी(ली)नां मध्ये मूत्रधारोऽम्बुवहानां सर्वस्रोतसामुदधिरिवापगानां प्रतिष्ठा, बहुमिश्र तन्मूलैर्मर्मसंज्ञकैः स्रोतोभिर्गगनमिव दिनकरकरैर्व्याप्तमिदं शरीरम् ॥४॥

स्थूलगुद- स्थूलगुद, स्थूलगुद, मुष्क- अंड अंड, सेवनी- सेवनी सेवनी, शुक-मूत्र-वाहिनीनाम् शुक्रवह

४. मूत्रवाहिनीनाम्-मूत्रवहानां (न. फ.)

अने भूतवह शुक्रवाहिनी और मूत्रवाहिनी, नाडी(ली)नाम् नाडीऔनी नाडिबोके, मध्ये वध्ये बीचमें, मूत्रधारः भूत धारण करनेवाली, वस्तिः तु अस्ति तो, आपगगनात् नदीऔनी नदियोंका, बहुभि इव जेम महासागर आश्रय छे तेम जिस प्रकार महासागर आश्रय है उस प्रकार, अम्बुवहानात् अम्बुवह, सर्वस्रोतसात् सर्व ओते।ने। सब स्रोतोंका, प्रतिष्ठा आश्रय (आधार) छे आश्रय (आधार) है, दिनकरकरैः सूर्यानां किरणौथी सूर्यकी किरणोंसे, गगनम् इव जेम आकाश व्याप्त थाय छे तेम जिस प्रकार आकाश व्याप्त होता है उसी प्रकार, तन्मूलै अस्तिथी उत्पन्न थयेला वस्तिसे उत्पन्न, बहुभि च धृष्टा बहुते, मर्मसंज्ञकै मर्म उहेवाता मर्मसंज्ञक, स्रोतोभिः ओते।थी स्रोतोंसे, इदम् आ यह शरीरक शरीर शरीर, व्याप्तम् व्याप्त छे व्याप्त है ॥ ४ ॥

4. As regards the bladder, located as it is in the perineum amidst the channels carrying the semen and the urine, it is the seat of urinary secretion and also the resort of all the channels conveying the aqueous element even as the ocean is the resort of all the rivers of the earth. With a network of channels known as vital ones emanating from these centres, the body is pervaded, even as the sky is pervaded with the rays of the sun

प्रधानमर्मणामुपघाते सामान्यलक्षणानि—

तेषां त्रयाणामन्यतमस्यापि मेदादाश्वेव शरीर-
मेद स्यात्, आश्रयताशादाश्रितस्यापि विनाशः,
तदुपघातात् घोरतरव्याधिप्रादुर्भावः, तन्मा-

५ मितस्यापि विनाशः—मितस्य गतः (घ)

॥ घोरतरव्याधि-घोरव्याधि (घ)

॥ तदुपघातात्—तदुपघातात् (घ फ)

देतानि विशेषेण रक्ष्याणि बाह्याभिघातादि-
भ्यश्च ॥५॥

तेषाम् ते इन, त्रयाणात् त्रयुभाना तीनोंमेंसे, अन्य-
तमस्य कोर्ध ओकना किसी एकका, अपि पण भी,
मेदात् नाशथी नाश होनेसे, आश्रु एव तरतन् शीघ्र ही,
शरीरमेद सात् शरीरने। नाश थाय छे शरीरका नाश
हो जाता है, आश्रयताशात् आश्रयता नाशने कोर्ध
आश्रयका नाश होनेसे, आश्रितस्य आश्रये रहेला।ने।
आश्रित, अपि पण भी, विनाशः विनाश थाय छे
नष्ट हो जाता है, तदुपघातात् तु तेओभा विनाश
थवाथी इनके विकृत होनेसे, घोरतरव्याधि- अतिशय
अधुंकर रोगो भयानक रोगोंकी, प्रादुर्भावः उत्पन्न थाय
छे उत्पत्ति होती है, तस्मात् भाटे इस लिए एतानि
तेओनी इनकी, बाह्याभिघातात् अहारा अभिघातथी
बाह्य चोट आदिसे, वातादिभ्य च अने वातादिथी
और वातादिसे, विशेषेण आश्रु करीने विशेष रूपमें,
रक्ष्याणि रक्षा करनी ओर्ध ओ रक्षा करनी चाहिए ॥५॥

5. If any one of these three vital resorts is destroyed, destruction soon overtakes the entire body since the destruction of the substratum means the destruction of the super structure as well. If any one of them is damaged, the most serious disorders take their rise in the body. Accordingly, these three vital regions should be protected with special care, both from external injury and internal morbidity of vata and the other humors.

प्रधानमर्मणामुपघाते विशेषलक्षणानि—

तत्र हृद्यभिहते कासश्वासयलक्षयकण्ठशोषकृ-
माकर्षणजिह्वनिर्गममुखतालुशोषापस्यारोन्मादप्र-
लापचित्तनादादयः स्युः;

॥ बाह्याभिघातादिभ्यश्च—बाह्याभिघातात् वातादिदोष-
nature of to-
s measures
ent of vata

६ हृद्यभिहते—हृद्येऽभिहते (घ,)

तत्र तेभां इनमें, हृदि हृद्यते हृदय पर, अभिहते अभिधात यत्तां चोट लगनेसे, कास-श्वास-कास, श्वास-कास, बलक्षय-अक्षय बलक्षय, कण्ठशोष-उ-शोष गलेका सूखना, क्लोमाकर्षण-क्लोमाभुं ये आधु क्लोमका बहार आना, जिह्वानिर्गम-शुभ नीक्षणी पञ्ची जीमका निकलना, मुखतालुशोष-मुणशोष, तालुशोष मुखशोष, तालुशोष, अपस्सार-अपस्सार अपस्सार, उन्माद-उन्माद उन्माद, प्रलाप-अपलाप प्रलाप, चित्तनाश-समानाश चित्तनाश, आदय वगेरे आदि, स्यु थाय छे होते हैं,

6-1 Among these, if the heart is injured, such disorders as the following ensue namely, cough, dyspnea, loss of strength, dryness of the throat, pain as though the Kloma is drawn down, protrusion of the tongue dryness of the mouth and the palate, epilepsy, insanity, delirium and loss of consciousness etc.

शिरस्वभिहते सन्यास्तम्भादितचक्षुर्विभ्रम-मोहद्वेष्टनचेष्टानाशकासश्वासहनुग्रहमूकगद-त्वाक्षिनिमीलनगण्डस्पन्दनजृम्भणलालास्रावस्वरहानिवदनजिह्वात्वादीनि;

शिरसि भाथाभां शिर पर, अभिहते अभिधात अथाथी आघात होनेसे, सन्यास्तम्भ-अन्यास्तम्भ सन्यास्तम्भ, अर्दित-अर्दित अर्दित, चक्षुर्विभ्रम-नेत्र-विभ्रम आंखकी विकृति, मोह-मोह मोह, द्वेष्टन-उद्वेष्टन ऐंठन, चेष्टानाश-चेष्टानाश चेष्टानाश, कास-श्वास-कास, श्वास-कास, श्वास, हनुग्रह-हनुग्रह हनुग्रह, मूकगददत्व-भूगापणु, गद्गदता गूगापन, गद्गदवाणी, अक्षिनिमीलन-आंख की आंख नी आंखका बन्द होना, गण्डस्पन्दन-गण्डोत्तु इरुत्तु गण्डस्थानमें स्पन्दन, जृम्भण-अभासां आवर्ण जम्भाई, लालास्राव-लाणनी स्राव अथवा लालास्राव, स्वरहानि-स्वरहानि स्वरकी हानि,

वदनजिह्वास्व-अने मोहं वां कु थर्ध ज्वु और मुखकी बकना, आदीनि वगेरे आदि छे आदि होते हैं;

6-(2). If the head is injured, such disorders as the following ensue namely, rigidity of the sides of the neck, facial paralysis, agitation of the eyes, stupefaction, constricting pain in the head, loss of movement, cough dyspnea, trismus, dumbness, stuttering speech, closed condition of the eyelids, twitching of the cheeks, yawning fits, ptialism, aphasia and facial asymetry.

वस्तौ तु वातमूत्रवर्चोनिग्रहवङ्क्षणमेहनव-स्तिशूलकुण्डलोदावर्तगुल्मानिलाष्टीलोपस्तम्भ-नाभिकुक्षिगुदश्रोणिग्रहादयः; वाताद्युपसृष्टानां त्वेषां लिङ्गानि चिकित्सिते सक्रियाविधीन्युक्तानि ॥ ६ ॥

वस्तौ अस्तिभां आधात यत्ता वस्ति पर चोट लगनेसे, वात-मूत्र-वात, मूत्र वायु, मूत्र, वर्च-निग्रह अने मोहो रेध और मलका अवरोध, वङ्क्षण-वक्षुभां शूल वक्षणमे शूल, मेहन-मूत्रेन्द्रियभां शूल मेहनमें शूल, वस्तिशूल-अस्तिभां शूल वस्तिमें शूल, कुण्डल-कुण्डल कुण्डल, उदावर्त उदावर्त उदावर्त, गुल्म-गुल्म गुल्म, अमिलाष्टीला-वाताष्टीला वानाष्टीला उपस्तम्भ-अस्तिभां उपस्तम्भ वस्तिकी जकता, नाभिकुक्षि-नाभि, कुक्षि नाभि, कुक्षि, गुदश्रोणि-गुद अने श्रोणीनुं गुदा और श्रोणिका, ग्रह-उदाधर्ध ज्वु जकड़ा जाना, आदय वगेरे थाय छे आदि होते हैं, वातादि-वात, पित्त तथा कफसे, उपसृष्टानाम् उद्युपित्त दूषित, दूषाज ये भभीनां इन मर्माके लिङ्गानि वक्षु लक्षण, चिकित्सिते चिकित्सास्थानभां चिकित्सास्थानमें, सक्रियाविधीनि चिकित्साविधिसहित चिकित्साविधिके साथ, उक्तानि उद्धी देवाभां आन्धा छे कहे जा चुके हैं ॥ ६ ॥

6 If the bladder is injured, such disorders as the following ensue namely, retention of flatus, urine and feces, acute pain in the groins, phallus and the bladder, spiralling pain in the bladder, reverse misperistalsis, gulma, stone-hard swelling due to gulma, rigidity of the bladder and the spasticity of the umbelicus, stomach, rectum and hips. The signs and symptoms of these various conditions with reference to the predominant morbid humor concerned, together with the appropriate therapeutic measures have been described earlier in the Section on Therapeutics.

किंत्वेतानि विशेषतोऽनिलाद्रक्ष्याणि, अनिलो हि पित्तकफसमुदीरणे हेतुः प्राणमूलं च, स वस्तिकर्मसाध्यतमः, तस्मान्न वस्तिसमं किञ्चित् कर्म मर्मपरिपालनमस्ति ।

किन्तु परतु किन्तु, एतानि आ भर्मेनि इन मर्मोकी, विशेषतः आस करीने विशेषकर, अनिलात् वायुर्वा वायुसे, रक्ष्याणि रक्ष्वा ओर्ध्वे रक्षा करनी चाहिए, हि ऊपर छे क्योंकि, अनिल वायु वायु, पित्त-कफ- पित्त अने ऊर्ध्वे पित्त और कफको, समुदीरणे प्रकुपित करवाभा प्रकुपित करनेमें, हेतुः हेतु छे कारण है, प्राणमूलम् तथा पाण्डु मूल छे तथा प्राणोंका आधार है, सः ते वह, वस्तिकर्म- अस्तिकर्मद्वारा वस्ति-द्वारा, साध्यतम सौथी अधिक साध्य छे सबसे अधिक साध्य है, तस्मात् भाटे इस लिए, किञ्चित् ऊर्ध्वे दूसरा कोई, कर्म ऊर्ध्वे कर्म, वस्तिसमम् अस्तिकर्म नेपु वस्तिके समान, मर्मपरिपालनम् भर्मेनी रक्ष्वा मर्मोकी रक्षा करनेके लिए, न वस्ति नथी नहीं है;

7-(1). Now these vital centres require to be protected particularly from the morbid effects of vata, for it is

the vata morbidity that serves as the causative factor for the arousing of pitta and kapha morbidity, and it is vata that is likewise the root of life-processes. This vata is best treated by the enema procedure. Hence is it that among measures calculated to safeguard the health of the vital organs, there is none that can compare with the enema procedure.

तत्र षडास्थापनस्कन्धान् विमाने द्वौ चानु-
वासनस्कन्धाविह च विहितान् वस्तीन् बुद्ध्या
विचार्य महामर्मपरिपालनार्थं प्रयोजयेद्वातव्याधि-
चिकित्सां च ॥७॥

तत्र तेने भाटे इसके लिए, विमाने विमान स्थानमा विमानमें, विहितान् ऊर्ध्वे कहे, षट् ७ छ, आस्थापन- आस्थापन आस्थापन, स्कन्धान् स्कन्ध स्कन्ध, द्वौ च अने छे और दो, अनुवासन- अनुवासन अनुवासन स्कन्धौ स्कन्ध स्कन्ध, इह अली यहा पर, विहितान् ऊर्ध्वे कही, वस्तीन् अस्तिके वस्तियों, वातव्याधि- अने वातरोगनी और वातव्याधिकी, चिकित्सा चिकित्साने चिकित्साका, बुद्ध्या बुद्ध्या बुद्धिसे, विचार्य विचार करी विचार करके, महामर्म- महामर्मोनी महामर्मोकी, परिपालनार्थम् रक्षा भाटे रक्षाके लिए, प्रयोजयेत् प्रयोज्ये ओर्ध्वे प्रयोग करे ॥ ७ ॥

7. Accordingly, the six categories of medication described for corrective enema and the two categories of unctuous enema described in the section on Specific Measure, as well as the various kinds of enema described in this section should be given mature consideration and made use of together with the therapeutic measures laid down in the treatment of vata

disorders for the purpose of preserving the great vital organs in health.

वातोपहतेषु मर्मसु चिकित्सा—

भूयश्च हृद्युपसृष्टे हिङ्गुचूर्णे लवणानामन्यतमचूर्णसंयुक्तं मातुलुङ्गस्य रसेनान्येन वाऽम्लेन हृद्येन वा पाययेत्, स्थिरादिपञ्चमूलरसः सशर्करः पानार्थं, विल्वादिपञ्चमूलरससिद्धा च यवागूः, हृद्रोगविहितं च कर्म;

भूयः च इरीने वणी और भी, हृदि उद्वेग पर हृदयके, उपसृष्टे वायुभी आक्रमण भर्ता वायुसे आक्रान्त होने पर, लवणानाम् लवणोभाना पांचों नमकोमेंसे, अन्यतम- डोई ओडना किसी एक नमकके, चूर्णसंयुक्तम् युक्त साथे युक्त इरी चूर्णके साथ, हिङ्गुचूर्णम् हिङ्गना युक्तने हीङ्गके चूर्णको मिलाकर, मातुलुङ्गम् पीलेराना बिजौरेके, रसेन रस साथे रसके साथ, अन्येन वा अथवा पीले अथवा अन्य, अम्लेन अथवा अम्ल हृद्येन वा डे उद्वेग रस साथे अथवा हृदयके लिए जो हितकर हो उसके साथ, पाययेत् पापु पिलावे, सशर्करः साकर सहित शर्कराके साथ, स्थिरादि- स्थिरा वगेरे शाकपणी आदि, पञ्चमूली- इरन पयभूदने। हस पञ्चमूलका, रसः क्वाथ काथ, विल्वादि- अने पीली वगेरे और विल्वादि, पञ्चमूलरस- पञ्चमूलना क्वाथभा पञ्चमूलके काथमें, सिद्धा च सिद्ध करेले सिद्ध की हुई, यवागू यवागू यवागू, पानार्थम् पीया भाटे देवा पीनेके लिए देवे, हृद्रोगविहितम् अने हृद्रोगभा उद्वेग और हृदय-

८. भूयश्च पाययेत्-भूयश्च हृद्युपसृष्टे वागेन हिङ्गुचूर्णलवणा-
नामन्यतमचूर्णमसृक्ता पेया मातुलुङ्ग-
रसेनान्येन वा अम्लेन हृद्येन वा
पाययेत् (५.)

९. हिङ्गुचूर्णं लवणानामन्यतमचूर्णसंयुक्तं मातुलुङ्गस्य-हिङ्गुचूर्ण-
लवणानामन्यतमचूर्णमसृक्ता पेया मातुलुङ्गस्य (५.)

१०. मातुलुङ्गस्य...पाययेत् मातुलुङ्गरसेनाज्येन वा विल्वादि-
स्थिरादिपञ्चमूलरससिद्धा यवागू (५.)

११. स्थिरादि पञ्चमूलरसः.....यवागू-मातुलुङ्गरसेनाज्येन वा
विल्वादिस्थिरादिपञ्चमूलरससिद्धा यवागू (५.)

सेनमें कही हुई, कर्म च चिकित्सा कर्नी चिकित्सा करनी चाहिए;

8-(1) In particular, if the heart is affected by vata, the 'patient should be given to drink a potion consisting of powdered asafetida mixed with the powder of any of the salts in the juice of pomelo or in any other acid or cordial liquid, and the decoction of penta-radices of the tick-trefoil group as beverage mixed with sugar. He may also be given medicated gruel prepared with the juice of the penta-radices of the bael group And therapeutic measures prescribed for diseases of the heart may also be resorted to

मूर्ध्नि तु वातोपसृष्टेऽभ्यङ्गस्वेदनोपनाहस्नेह-
पाननस्तःकर्मावपीडनधूमादीनि;

मूर्ध्नि तु भस्त्रके पर शिरके, वातोपसृष्टे वायुभी आक्रमण भर्ता वायुसे आक्रान्त होने पर, अभ्यङ्ग- अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, स्वेदन- स्वेदन स्वेदन, उपनाह- उपनाह उपनाह स्नेहपान- स्नेहपान स्नेहपान, नस्त- कर्म नस्तकर्म नस्तकर्म, अवपीडन- अवपीडन अवपीडन, धूमादीनि अने धूम वगेरेने। प्रयोग करेले और धूम आदिका प्रयोग करे;

8-(2). If the head is affected with vata morbidity, the therapeutic measures indicated are inunction, sudation, poultices, unctuous potions, nasal medications, sternutatory unctuous applications and inhalations etc.

वस्तौ तु कम्भीस्वेदः, वर्णयः, श्यामादिभिर्गो-
मूत्रसिद्धो निरुहः, विल्वादिभिश्च सुरासिद्धः,

८ विल्वादिभिश्च सुरासिद्ध-विल्वादिस्वरससिद्ध (ख ४.)

११ सुरासिद्धः-सुरादिसिद्धः (५)

शरकाशेक्षुदभर्गोक्षुरकमूलशृतक्षीरैश्च त्रपुसैर्वा-
खराश्वावीजयवर्षभकवृद्धिककितो निरुहः, पीत-
दारुसिद्धतैलेनानुवासन, तैल्वकं च सर्पिर्विरेकार्थं,
शतावरीगोक्षुरकवृहतीकण्टकारिकागुडूचीपुनर्नवो-
शीरमधुकविसारिवालोध्रश्रेयसीकुशकाशमूलक -
पायक्षीरचतुर्गुणं बलावृषर्षभकखराश्वोपकुञ्जिका-
वत्सकत्रपुसर्वाङ्गीजाशतिवारकमधुकवचाशतपु-
ष्पाश्ममेदकवर्षाभूमदनफलकल्कसिद्धं तैलमुत्तर-
वस्तिनिरुहो वा शुद्धजिग्धस्विन्नस्य वस्तिशूल-
मूर्त्राधिकारहर इति ॥८॥

बस्तौ तु अस्ति पर वायुभी आकंभु
भता वायुसे वस्तिके पीडित होने पर, कुम्भीस्वेद.
कुम्भीस्वेद कुम्भीस्वेद, वर्तयः वर्तयो
वर्तिया, इयामादिभि स्थामा वजरेभी इयामादिसे,
गोमूत्रसिद्धः गोमूत्रभा सिद्ध करेले गोमूत्रमें सिद्ध किया,
निरुह. निरुह निरुह, बिल्वादिभि. च पीली वजरेभी
बिल्वादि पचमूलसे, सुरासिद्धः सुराभा सिद्ध करेले सुरामें
सिद्ध किया, खर-काश- शरमूल, काश शरमूल, काश,
इक्षु- शेरडी इक्षु, दर्भ- दर्भ दर्भ, गोक्षुरमूल- अने
गोभृगुना मूल साथे आर गोक्षुर इनकी जड़से, शृतक्षीरै
छाणेला दूधभा पकाये दूधमें, त्रपुस- त्रपुस खीरा,
एवार्क छडडी ककड़ी, खराश्वावीज भराश्वाना पील
अजवायनके बीज, यव- जव जो, ऋषभक-
अपभक ऋषभक, वृद्धि- अने वृद्ध अनेओना और
वृद्ध इनका, कल्कितः छेक भेगवी कल्क मिलाकर,
निरुहः निरुह देवे निरुह देवे, पीतदारु- पछी देवदारु
पश्चात् देवदारुसे, सिद्धतैलेन सिद्ध करेले तैलभा सिद्ध
तैलका, अनुवासनम् अनुवासन देवे अनुवासन देवे,
विरेकार्थम् विरेचन भाटे विरेचनके लिए, तैल्वकम्
सर्पि. च तैल्वकम् भी देवे तैल्वक घृत देवे,

शतावरी- शतावरी शतावरी गोक्षुरक- गोभृगु गोखर,
वृहती- वृहती वृहती कटेरी, कण्टकारिका- कण्टकारिका
छोटी कटेरी, गुडूची- गुडूची गिलोय, पुनर्नवा- साटोडी
पुनर्नवा उशीर- छाणेला उशीर, मधुक- नेमीमध
मुलहठी, विसारिवा- ये सारिवा दोनों सारिवा, लोध-
श्रेयसी लोध, श्रेयसी- श्रेयसी श्रेयसी, कुशकाशमूल- कुश-
मूल, अने काशमूल कुशमूल और काशमूल,
कषाय- अनेओना कषाय इनके कायसे, क्षीरचतुर्गुणम्
तैल्वक यारगला दूधभा तैलसे चतुर्गुण दूधमें, बला-
भला बला, वृष- वृष वाला, ऋषभक- अपभक ऋषभक,
खराश्वा- भराश्वा अजवायन उपकुञ्जिका- छाणी छरी
उपकुञ्जिका, वत्सक- वत्सक इन्द्रजौ, त्रपुस- त्रपुस ककड़ी,
एवार्कवीज एवार्ककुना पील खीराकेबीज क्षितिवारक-
क्षितिवारक क्षितिवारक, मधुक- नेमीमध मुलहठी, वचा-
वचा वच, क्षतपुष्पा- शतपुष्पा सोया, अश्ममेदक- पापाशु-
मेद अश्ममेद, वर्षाभू- साटोडी पुनर्नवा, मदनफल- अने
मीठण और मदनफल, कल्क अनेओना छेकभी इनके
कल्कसे, सिद्धम् सिद्ध करेला सिद्ध किये, तैलम् तैलभी
तैलसे, उत्तरवस्तिः उत्तरवस्ति देवी उत्तरवस्ति देवे,
शुद्धजिग्धस्विन्नस्य तेमज शुद्ध भता स्नेहन तथा
स्नेहन करी एव शुद्ध होने पर स्नेहन तथा स्वेदन
करके, वस्तिशूल- अस्तिशूल वस्तिशूल, मूर्त्राधिकार- अने
मूर्त्राधिकारने और मूर्त्रदोषको, हरः हरनार हरनेवाली,
निरुह. वा निरुहवस्ति देवी निरुह देवे ॥ ८ ॥

8. If the bladder is affected with vata morbidity, the treatment consists of pitcher sudation, suppositories, evacuative enema prepared of black turpeth and other drugs of its group and cow's urine or of the drugs of the bael group with sura wine, or milk prepared with the roots of pen-reed grass, thatch grass, sugar cane, sacrificial grass and small captops, or evacuative enema prepared with the paste of the seeds of common cucumber, celery, barley, Rishabhaka and Vriddhi;

८. शृतक्षीरश्च शृतक्षीर च (घ.)

, यवपेभ्यश्च यवपेभ्यो-यवर्षभकककितो (घ)

, वृद्धिककितो निरुहः-सक्षारववस्तिवकवृद्धिककितो वा निरुहः (त)

, निरुह-निरुह स (द.)

८. कुशकाशमूलकपायक्षीर-गोत्रकाशमरीमूलकाश (व)

unctuous enema of oil prepared with indian berberry, purgations with Til vaka ghee and urethral douché with the medicated oil prepared with the decoction of climbing asparagus. The patient may also be given, after he has been subjected to purification, sudation and oleation procedures, an evacua-tive enema with the drugs which are curative of urinary disorders and pain.

ममंणा परिपालनानि—

भवन्ति चात्र श्लोकाः—

हृदये मूर्ध्नि वस्तौ च नृणां प्राणाः प्रतिष्ठिताः ।
तस्मात्तेषां सदा यत्नं कुर्वीत परिपालने ॥९॥

अत्र आ विषयमा इष विषयमे, श्लोका. भवन्ति
 श्लोका. ॐ ॐ श्लोक है कि, नृणां मनुष्याणां मनुष्योके,
 प्राणा प्राण, हृदये हृदय, मूर्ध्नि मस्तके
 शिरः, यस्तौ च अने अस्तिमां और अस्तिमे, प्रतिष्ठिता
 रक्षेता ॐ प्रतिष्ठित हैं, तस्मात् तैथी इष लिए, तेषाम्
 तेषां इनकी, परिपालने रक्षेता भाटे रक्षामे, सदा
 यत्नम् ॐ यत्न सदा प्रवत्त, कुर्वीत करवे लोभ्ये
 करना चाहिए ॥९॥

Here are verses again—

9 It is in the cardiac, cranial and pelvic regions that the life of men is established. Hence, constant effort for the protection of these should be made.

आबाधवर्जनं नित्यं स्वस्थवृत्तानुवर्तनम् ।

उत्पन्नार्तिविधातश्च मर्मणां परिपालनम् ॥१०॥

जाबाबावर्जनम् भर्भने नुकसान पहुँचाउना
कारणोने त्याग मर्ममें पीडा उत्पन्न करनेवाले कारणोंका

१. हृदये-हृदि (घ.)

॥ यश्ने कुर्वीत परिपाकने-यश्नात् कुर्वीत परिपाकनम् (घ. ष)

११. आवायवर्जनं-भावातवर्जनं (ब, ष.)

[illegible]

10. Such protection of the vital organs consists in the avoidance of the causes of injury to them, constant adherence to the rules of the regimen of hygienic living and prompt treatment on the incidence of disease

अपतन्त्रकस्य निदानलक्षणचिकित्सितानि—

अत ऊर्ध्वं विकारा ये जिमर्मीये विक्रित्सन्ते ।
न प्रोक्ता मर्मजास्तेषां कांश्चिद्ब्रूयामि खौषधान् ११

जत अहींथी इसके, ऊर्ध्वम् आगण आगे, ने
 ने जो, मर्मजा. भर्भञ्ज्य मर्मजन्य, विकारा विकारो
 विकार, त्रिमर्मीने त्रिभर्मीय त्रिमर्मीय चिकित्सिते
 चिकित्साध्यायमां चित्तिताध्यायमें, न प्रोक्ता. कहेवामां
 आन्य। नथी नहीं कहे है, नेवाम् तेमांता उनमेंसे,
 काश्चिन्ने कटलाड कुछको, मौषवान् औषधसहित
 चिकित्साके साथ वक्ष्यामि कहीश कहूंगा ॥ ११ ॥

11. I shall hereafter describe some disorders, along with their treatment, affecting the vital organs, such as have not been described in the chapter on the Therapeutics of the disorders affecting the Three Vital Regions.

क्रुद्धः स्वैः आपजेर्वायु स्थानादूर्ध्वं प्रपद्यते ।
पीडयन् हृदयं गत्वा शिरः शङ्खो च पीडयन् ॥१२॥

धनुर्वेदमयेद्वात्राप्याक्षिपेत्प्रोहयेत्तथा ।

(नमयेऽक्षिपेऽज्ञानं युच्छासं निरुणाद्धि च ॥)

१३. क्षिपेन्मोहयेत्तथा—क्षिपन्मोहयेत्तथा (घ.)

કુચ્છેણ ચાપ્યુચ્છસિતિ સ્તબ્ધાક્ષોઽથ નિમીલકઃ ॥
કપોત इव कूजेच निःसंज्ञः सोऽपतन्त्रकः ।

હવે પેતાના અપને, કોપને: પ્રકાપક હેતુઓથી પ્રકોપક કારણોસે, ક્રુદ્ધ: ક્રોધેષ પ્રકુપિત, વાયુ વાયુ વાયુ, સ્થાનાત્ પેતાના સ્થાનથી અપને સ્થાનસે, ઝર્ષમ્ ઉપર તરફ ઊપરકો, પ્રપચતે બધા છે જાતી છે, હૃદયમ્ હૃદયમાં બધું હૃદયમાં જાકર, પીચયન્ તેને પીડા કરતો। સે પીચિત કરતો હુઈ, શિર: મસ્તકમાં શિર, કાઢ્યો ચ અને શંખમાં બોર શક્ષમે, ગત્વા બધું જાકર, પીચયન્ તેને પણ પીડા કરતો। સે મી પીચિત કરતો હુઈ, ધનુર્બલ ધનુષની માફક ધનુષકે સમાન, ગાત્રાણિ અંગોને અર્જ્જોકો, નમચેત્ નમાવી દે છે મોહ દેતી છે, આક્ષિપેત્ અવધવેમાં આંચડી ઉત્પન્ન કરે છે અવધવોમાં આક્ષેપ ઉત્પન્ન કરતી છે, તથા મોહચેત્ મૂર્છા ઉત્પન્ન કરે છે મોહ ઉત્પન્ન કરતી છે અજ્ઞાણિ અંગોને અંગોકો, નમચેત્ ચ નમાવી દે છે મોહ દેતી છે, આક્ષિપેત્ ચ આંચડી લાવે છે આક્ષેપ કરે છે, ઝચ્છાસમ્ તથા ઉચ્છ્વાસને તથા ઝચ્છાસકો, નિરુણદિ ચ રોકે છે વન્દ કરે છે, કુચ્છેણ ચ અપિ રોગી મુશ્કેલીથી કઠિનાઈસે, ઝચ્છસિતિ શ્વાસ બહાર કાઢે છે શ્વાસ વાહર નિકાલતા છે, સ્તબ્ધાક્ષ આંખો સ્તબ્ધ થાય છે આંખે સ્તબ્ધ હો જાતી છે, અય અને ધોર, નિમીલક. વી ચાર્ધ બધા છે વન્દ હો જાતી છે, કપોત: કપૂતરની કવૂતરકી, इव येते तरह, કૂજેત્ ચ કૂજવે છે શબ્દ કરતા છે, નિ:સજ્ઞ: તેમજ સંજ્ઞા-રહિત બધા છે એવ વેદોશ હો જાતા છે, સ. તે રોગ વહ રોગ, અપતન્ત્રક: અપતન્ત્રક કહેવાય છે અપતન્ત્રક કહા જાતા છે ।

12-13. The vata, provoked by its specific causative factors, spreads upwards beyond its natural habitat, afflicts the heart and reaching the head, afflicts the temples. It bends the

૧૩. કુચ્છેણ ચાપ્યુચ્છસિતિ સ્તબ્ધાક્ષોઽથ નિમીલકઃ -ઝચ્છસિતિ
ચ કુચ્છેણ સ્તબ્ધાક્ષોઽથ નિમીલનઃ (૫)

body like a bow and causes convulsions of the limbs and fainting The patient breathes with difficulty and his eyes are fixed in a wide stare or are closed. He coos like the pigeon and becomes unconscious. This condition is known as Apatantraka.

દૃષ્ટિ સંસ્તમ્ભ્ય સંજ્ઞાં ચ હૃત્વા કળ્પેન કૂજતિ ॥૧૪॥
હૃદિ મુકે નરઃ સ્વાસ્થ્યં યાતિ મોહં વૃત્તે પુનઃ ।
વાયુના દારુણં પ્રાહુરેકે તમપતાનકમ્ ॥૧૫॥

દૃષ્ટિમ્ જે રોગથી મનુષ્ય દૃષ્ટિને જિસ રોગસે મનુષ્ય આંખકો, સંસ્તમ્ભ્ય- સ્તબ્ધ કરી સ્તબ્ધ બનાવકર, સંજ્ઞામ્ ચ અને સંજ્ઞાના બોર સંજ્ઞાકે, હૃત્વા નાશને પ્રાપ્ત થઈ નાશકો પ્રાપ્ત હો કર, કળ્પેન- ગણાથી ગણેસે, કૂજતિ ધૂધવાટ કરે છે શબ્દ કરતા છે, વાયુના- વળી વાયુથી પુનઃ વાયુસે, હૃદિ હૃદય હૃદયકે, મુકે નર. મુકત થતાં મનુષ્ય મુક હો જાને પર મનુષ્ય, સ્વાસ્થ્યમ્ સ્વસ્થતાને સ્વસ્થતાકો, પુનઃ વૃત્તે અને વાયુથી આક્રમણ થતાં ફરી બોર વાયુસે આવૃત્ત હોને પર ફિર, મોહમ્ મૂર્છાને મૂર્છાકો, યાતિ પામે છે પાતા છે, તત્ તેને રૂસે, એકે કેટલાક કુચ્છલોગ, દારુણમ્ બધા કર મયાનક, અપતાનકમ્ અપતાનક અપતાનક, પ્રાહુ કહે છે કહતે છે ॥૧૪-૧૫॥

14-15. The eyes are fixed; the consciousness is lost and the patient makes a moaning noise from the throat. When this vata is released from the heart, the man becomes normal again; but when again seized by the paroxysm he falls unconscious. This dreadful disorder is termed Apatanaka

૧૫ તમપતાનકમ્-તપતાનકમ્ (૫ ધ)

श्वसनं कफवाताभ्यां रुद्धं तस्य विमोक्षयेत् ।
 तीक्ष्णैः प्रथमनैः खंडां तासु मुक्तासु विन्दति ॥१६॥
 मरिचं शिग्रुबीजानि विडङ्गं च फणिज्झकम् ।
 एतानि सूक्ष्मचूर्णानि दद्याच्छीर्षविरेचनम् ॥१७॥
 तुम्बुरुण्यभया हिङ्गु पौष्करं लवणत्रयम् ।
 यवकाथाम्बुना पेयं हृद्ग्रहे चापतन्त्रके ॥१८॥

कफ उ३ कफ, वाताभ्याम् अने वातथी और वायुसे, रुद्धम् रुधायैवा रुके हुए, तस्य तेना इस पुरुषके, श्वसनम् श्वासने श्वासनो, तीक्ष्णैः तीक्ष्णु तीक्ष्ण, प्रथमनैः प्रथमन नस्थे। व३ प्रथमन नस्थे, विमोक्षयेत् मुक्त करे। ओ३ ये मुक्त करे, तासु न्यारे येतनाव६ धमनीओ। चेतनावह धमनियोंके, मुक्तासु मुक्त थाय छे त्पारे मुक्त होने पर, संज्ञाम् ते पु३ धानभा वह पुरुष संज्ञाको, विन्दति आवे छे प्राप्त करता है, मरिचम् मरी मरिच, शिग्रुबीजानि शरगवानां भीज शोभाजनबीज, विडङ्गम् वा३ डि३ वायविडंग, फणिज्झकम् अने भरवे। और मरवा, एतानि औ३ इनका, सूक्ष्मचूर्णानि सूक्ष्म यू३ डरीने सूक्ष्म चूर्ण करके, शीर्षविरेचनम् शिरोविरेचन शिरोविरेचन, दद्यात् दे३ देवे, हृद्ग्रहे हृ३ ग्र३ हृदयग्रह, अपतन्त्रके च अने अपतन्त्रकग। और अपतन्त्रकमे, तुम्बुरुणि नेपाणी धा३ तुम्बुरु, अभया ड३ डरड, हिङ्गु हि३ ग हींग, पौष्करम् पु३ ड३ भूण पुष्करमूल, लवणत्रयम् तथा त्र३ ल३ लवणना यू३ ने तथा तीनों नमक इनके चूर्णको यव-काथ-अम्बुना न३ वना क३ काथनी तथा प३ ड३ निक्षिथी प३ कावेवा पा३ डीनी साथे जौके काथ और षडंग विधिसे शृत जलके साथ, पेयम् पी३ पीना चाहिए ॥ १६-१८ ॥

1618 The breathing which has become obstructed by the kapha and

१९ श्वसनं कफवाताभ्यां रुद्धं तस्य—चेतना कफवाताभ्यां रुद्धं तस्य (अ)

—श्वसनं कफवाताभ्यां—

रुद्धस्तच्च (अ फ)

विमोक्षयेत्—विमोक्षयेत् (ड.)

१८ तुम्बुरुण्यभया हिङ्गु—हिङ्गु तुम्बुरु प३ धा च (क घ ङ फ.)

१८ हृद्ग्रहे चापतन्त्रके—हृत्पाश्रापतन्त्रके (अ फ)

vata must be relieved by acute nasal insufflations. When the channels conducting consciousness are freed, the man recovers his wits To this end the patient should be given, in the form of errhines, long pepper, the seeds of drumstick, embelia and Sweet Marjoran, reduced to fine powder In conditions of heart-seizure and tetanic convulsions, the patient should be made to drink a potion of Indian tooth ache emblic myrobalan asafetida orris root and the three salts prepared with barleywater.

हिङ्गु-अम्लवेतसं शुण्ठीं ससौवर्चलदाडिमम् ।
 पिबेद्वातकफघ्नं च कर्म हृद्गोणुद्धितम् ॥१९॥
 शोधना वस्त्यस्तीक्ष्णा न हितास्तस्य कृत्स्नशः ।
 सौवर्चलाभयाव्योषैः सिद्धं तस्मै घृतं हितम् ॥२०॥

हिङ्गु- हि३ ग हींग, अम्लवेतसम् अ३ म्लवेतस अम्ल-वेतस, शुण्ठीम् सू३ थोठ ससौवर्चल- स३ थ३ सौवर्चल, दाडिमम् अने दा३ ड३ ओओ३ यू३ और अनार इनके चूर्णको, पिबेत् पी३ पीवे, वातकफघ्नम् वात तथा उ३ ने। नाश करे। वात तथा कफका नाशक, हृद्गोणुद्धितम् च तेम३ हृद्गोण भ३ ड३ नार एव हृद्गोणनाशक, कर्म-वि३ ड३ चिकित्सा, हितम् हित३ ड३ छे हितकारी है, कृत्स्नशः सर्वथा सम्पूर्ण रूपसे, शोधनाः शो३ ध३ शोधन-कारक, तीक्ष्णाः तीक्ष्णु तीक्ष्ण, वस्त्यः व३ स्तिओ वस्तियां, तस्य तेने इस रोगीको, हिता न हित३ ड३ नथी हितकारी नहीं, सौवर्चल- स३ थ३ सौवर्चल, अभया- ड३ ड३ डरड, व्योषे अने त्रि३ ड३ थी और त्रि३ ड३ से, सिद्धम् सिद्ध करे। सिद्ध घृतम् बी३ बी, तस्मै हितम् तेने मा३ डे उसके लिये हितकारी है ॥१९-२०॥

२० शोधना-शोधने (अ)

न हितास्तस्य कृत्स्नशः—हितास्तस्य न कृत्स्नशः (अ फ.)

सिद्धं तस्मै—सिद्धं त्वाय (ड)

19-20 Or the patient may be made to drink a potion prepared of asafetida, Amlavetasa, dry ginger, sanchal salt and pomegranite juice. All procedures advised for the alleviation of vata and kapha morbidity are recommended in the alleviation of cardiac disorders. Thorough-going purificatory measures as well as enema of a strong action are contra-indicated. The patient may be given, with advantage, the medicated ghee prepared with sanchal salt, chebulic myrobalan and the three spices

तन्त्राया निदानलक्षणचिकित्सितानि—

मधुरस्निग्धगुर्वन्नसेवनाच्चिन्तनाच्छ्रमात् ।

शोकाद्व्याध्यनुषङ्गाच्च वायुनोदीरितः कफः ॥२१॥

यदाऽसौ समवस्कन्ध हृदयं हृदयाश्रयान् ।

समावृणोति ज्ञानादींस्तदा तन्द्रोपजायते ॥२२॥

मधुर- मधुर मधुर, स्निग्ध- स्निग्ध, गुरु- गुरु, तथा भारे अचला और गुरु अन्नके, सेवनात् सेवनथी सेवनसे, चिन्तनात् चिन्तनथी चिन्ता करनेसे, श्रमात् श्रमथी श्रमसे, शोकात् शोकाथी शोकसे, व्याधि- अने व्याधिना और रोगके, अनुषङ्गात् च धाया वधतना अनुष धमी देरतक बने रहेनेसे, वायुना वायु पडे वायुसे, उदीरितः प्रेरितसे प्रेरित, जसौ आ यह, कफ. ३६ कफ यदा व्याधारे जब, हृदयम् हृदय पर हृदयमें, समवस्कन्ध घेरे धाती घेरा डालकर, हृदयाश्रयान् हृदयना आश्रित हृदयके आश्रित, ज्ञानादीन् ज्ञानादिक भावने ज्ञानआदिको, समावृणोति आवरी दे छे ढाक लेबा है, तदा त्वारे तब, तन्द्रा तन्द्रा, उपजायते उत्पन्न आय छे उत्पन्न होती है ॥ २१ २२ ॥

१. गुर्वन्न-दुर्गन्धि (द)

१, १, -गुर्वन् (४)

१, श्रमात्-श्रमात् (त थ फ)

21-22. When the kapha is provoked by the vata as a result of indulgence in sweet, unctuous and heavy articles of diet, or as a result of mental strain, fatigue and grief, or as a sequela of disease—when such kapha reaches and covers up the cardiac region and the channels situated therein such as the knowledge-bearing channels etc., it gives rise to torpor.

हृदये व्याकुलीभावो वाक्चेष्टेन्द्रियगौरवम् ।

मनोबुद्धयप्रसादश्च तन्द्राया लक्षणं मतम् ॥२३॥

कफघ्नं तत्र कर्तव्यं शोधनं शमनानि च ।

व्यायामो रक्तमोक्षश्च भोज्यं च कटुतिक्तकम् ॥२४॥

हृदये- हृदयम् हृदयमें, व्याकुलीभावः व्याकुलीता व्याकुलता, वाक्चेष्टा- वाणी, चेष्टा वाणी, चेष्टा, इन्द्रिय- तथा इन्द्रियोर्मा एवं इन्द्रियोर्मा, गौरवम् गुरुता भारीपन, मन बुद्धिः तथा मन अने बुद्धिनी मन और बुद्धिका, प्रसाद- च प्रशन्नताने अभावा निर्मल न होना, तन्द्राया- ये तन्द्राके, लक्षणम् लक्षण लक्षण, मतम् मान्या छे माने गये हैं, तत्र तेभां इनमें, कफघ्नम् ३६६२ कफनाशक, शोधनम् शोधन शोधन, शमनानि च शमनानि संशमन, व्यायामः व्यायाम व्यायाम, रक्तमोक्ष- च तथा रक्तमोक्ष और रक्त- मोक्षण, कर्तव्यम् ३२२१ जो छे करने चाहिए, कटु- तिक्तकम् च तेभां ३६६२ तथा तिक्त एवं कटु तथा तिक्त, भोज्यम् भोजन ३२२१ जो छे भोजन करना चाहिए ॥२३-२४॥

23-24. The characteristics of torpor are said to be depression of the heart, heaviness of speech, movement and the senses and clouding of the mind and the intellect. In such a condition measures curative of kapha, purificatory and sedative procedures, exercise, blood-letting and a diet of pungent and bitter articles are indicated.

त्रयोदशमूत्रदोषाणां नामतो निर्देशः—

मूत्रौकसादो जठरं कृच्छ्रमुत्सङ्गसंक्षयौ ।
मूत्रातीतोऽनिलाष्टीला वातवस्त्युष्णमारुतौ ॥२५॥
वातकुण्डलिका ग्रन्थिर्विड्घातो बस्तिकुण्डलम् ।
त्रयोदशैते मूत्रस्य दोषास्तल्लिङ्गतः शृणु ॥२६॥

मूत्रौकसाद्: मूत्रौकसाद् जठरम् मूत्र-
जठरं कृच्छ्रम् मूत्रकुच्छ्रं मूत्रकृच्छ्रं, उत्सङ्ग-
मूत्रोत्सङ्गं मूत्रोत्सङ्गं, संक्षयौ मूत्रसंक्षयं मूत्रसंक्षयं, मूत्रा-
तीतं मूत्रातीतं मूत्रातीतं, अनिलाष्टीला वाताष्टीला
वाताष्टीला, वातवस्ति वातवस्ति वातवस्ति, उष्णमारुतौ
उष्णमारुतौ उष्णमारुतौ, वातकुण्डलिका वातकुण्डलिका
वातकुण्डलिका, ग्रन्थिः मूत्रग्रन्थिः मूत्रग्रन्थिः, विड्घात
विड्घात विड्घात, बस्तिकुण्डलम् अने अस्ति कुण्डलम्
और बस्तिकुण्डल, एते ये ये, त्रयोदश तेर तेरह,
मूत्रस्य मूत्रस्य मूत्रस्य, दोषा दोषा ये दोष हैं, तान्
तेओने इनको, लिङ्गतः लक्षणैः लक्षणैः, शृणु
शृणु सुनो ॥ २५ २६ ॥

25-26. The following thirteen are the urinary morbidities.—

1. Mutroukasada (Dense urine) 2. Mutra jathara (uro-cleioncus) 3. Krichra (dysuria). 4. Mutra-utsanga (Residual urination). 5. Samkshaya (Suppression of urine). 6. Mutraateeta (Delayed Micturition) 7. Ashteela (Stone-hard tumor). 8. Vata Basti (Vata affection of the bladder). 9. Ushnamaruta (Vata-cum-Pitta condition) 10. Vata-Kundalika (Circumgyratory Vata in the bladder). 11. Raktagranthi (Blood-tumor). 12. Vid-Vighata (Fecal fistula). 13. Basti-Kundala (circular distension of the bladder)

Hear now the symptoms of each of them.

२५. मूत्रौकसादो—मूत्रौकसादो (ब.)

मूत्रौकसादस्य निदानलक्षणचिकित्सितानि—

पित्तं कफो द्वावपि वा वस्तौ संहन्यते यदा ।
मारुतेन तदा मूत्रं रक्तं पीतं घनं सृजेत् ॥२७॥
सदाहं श्वेतसान्द्रं वा सर्वैर्वा लक्षणैर्युतम् ।
मूत्रौकसादं तं विद्यात् पित्तश्लेष्महरैर्जयेत् ॥२८॥

यदा ज्वारे ज्व, मारुतेन वायुधौ वायुके कारण,
वस्तौ- अस्ति मां वस्ति में, पित्तम् पित्तने पित्तका, कफ-
क्षणे कफका, द्वौ अपि वा अथवा अनेने अथवा
दोनोंका, संहन्यते- संधात थाप छे संघात होता है,
तदा- त्वारे तव, रोगी रोगी, रक्तम् रक्ते लाल,
पीतम् पीने पीला, घनम् घाटे घट्ट, सदाहम् सदाह-
सहित दाहयुक्त, श्वेतसान्द्रम् वा श्वेत, घट्ट श्वेत, घट्ट,
सर्वैः अथवा सर्व अथवा सब दोषोंके, लक्षणै लक्षणै
लक्षणोंसे युतम् वा युक्त युक्त, मूत्रम् मूत्रम् मूत्रको,
सृजेत् करे छे त्यागता है, मूत्रौकसादम् तेने मूत्रौकसाद
मूत्रौकसाद, विद्यात् अध्युवे जाने, पित्तश्लेष्महरै पित्त
तथा क्ष ६२५२ औषधैः पित्त तथा कफके नाशक
औषधोंसे, जयेत् तेने छतवे उसे शान्त करे ॥२७-२८॥

27-28 When the pitta and the kapha are both combined in the bladder along with the vata, the patient passes urine that is reddish, yellowish and thick. Or he may pass urine accompanied with burning and of a white and dense quality or urine showing a combination of all the qualities. This is to be known as Mutroukasada or dense urine and it should be treated with measures curative of pitta and kapha.

मूत्रजठरस्य निदानलक्षणचिकित्सितानि—

विद्यारणात् प्रतिहत वातोदावर्तितं यदा ।
पूरयत्युदरं मूत्रं तदा तदनिमित्तचक्र ॥२९॥

२७ द्वावपि-द्वय वाऽपि (ब.)

,, रक्त पीत-रक्तपीत (ब.)

२८. मूत्रौकसादं—मूत्रौकसादं (ब.)

अपक्विमूत्रविट्सङ्गैस्तन्मूत्रजठरं वदेत् ।

मूत्रवैरेचनीं तत्र चिकित्सां संप्रयोजयेत् ॥३०॥

यदा मूत्रादे तव, विधारणात् वेग रेडवाथी मूत्रके रोकनेसे, प्रतिहतम् प्रतिधात पायेलु सका हुआ, वात-अने वायुथी और वायुसे, उदावर्तितम् उदावर्तयुक्त थयेलु ऊपरकी और प्रेरित, मूत्रम् भूत्र मूत्र, उदरम् उदरने उदरको, पूरयति भरती है छे भर देता है, तदा मूत्रादे तव, तत् ते उदर वह उदर, अनिमित्तकम् उदरम् मूत्राभा वमर वेदनावाणुं थाय छे कारण जाने बिना वेदनावाला होता है, तत् तेने इसे, अपक्वि-अपये। अपचन, मूत्र तथा भूत्र और मूत्र, विट्-अणने। एवं मलका, सङ्गैः रेडवाथी अवरोध होनेसे मूत्रजठरम् भूत्रमूत्र मूत्रजठर, वदेत् उदेवे। उदे तत्र तेभा इसमें, मूत्रवैरेचनीम् भूत्रम् निरेचन करनेपर मूत्रका विरेचन करनेवाली, चिकित्सा चिकित्सा चिकित्सा, संप्रयोजयेत् करने की चेष्टा करनी चाहिए ॥ २९-३० ॥

29-30. When in consequence of the suppression of the urge of micturition, the retarded urinal flow gets pushed upwards by the vata and fills up the abdominal cavity, there is an indefinite pain accompanied with indigestion and retention of urine and feces. This condition is called 'Mutrajathara' (uro-celioncus). In this condition diuretic measures should be resorted to हिक्कुद्विरुत्तरं चूर्णं त्रिभर्मीये प्रकीर्तितम् ।

हन्यान्मूत्रोदरानाहमाध्मानं गुदमेढ्रयोः ॥३१॥

त्रिभर्मीये त्रिभर्मीये अध्यायभा त्रिभर्मीय अध्यायमे, प्रकीर्तितम् उदेवे। उचित, हिक्कुद्विरुत्तरम् हिक्कुद्विरुत्तर, चूर्णम् चूर्णम् चूर्णम्, मूत्रोदर भूत्र

३० अपक्वि-अप वि (द)

३१. हन्यान्मूत्रोदरानाहमाध्मानं-हन्यान्मूत्रादिभङ्गात् व्याधिं च (क.)

हन्यान्मूत्रोदरानाहमाध्मानं गुदमेढ्रयोः-हन्यान्मूत्रादि-भङ्गात् व्याधिं च गुदमेढ्रयोः (उ त य, य क)

मूत्र मूत्रजठर, आनाहम् आनाह आनाह, गुदमेढ्रयोः तथा गुदा अने शिश्नो तथा गुदा और मेढ्रके, आध्मानम् आध्मान आध्मानका, हन्यात् भङ्गात् छे नाश कर देता है ॥ ३१ ॥

31. The compound urinary powder described in the chapter on 'the three vital regions' will cure this uro-abdominal condition as well as constipation and distension of the rectum and the phallus

मूत्रकृच्छ्रस्य निदानलक्षणे—

मूत्रितस्य व्यवायात् रेतो वातोद्धतं च्युतम् ।
पूर्वं मूत्रस्य पश्चाद्वा सवेत् कृच्छ्रं तदुच्यते ॥३२॥

मूत्रितस्य मूत्रने वेग आगवा उता मूत्रके वेगके उपस्थित होने पर, व्यवायात् तु मैथुन करनेवाली मैथुन करनेसे, वातोद्धतम् वायुथी विक्षिप्त भूत वायुसे विक्षिप्त होकर, च्युतम् पीताना स्थानथी भूसेलु च्युत हुआ, रेतः वीर्यं वीर्यं, मूत्रस्य मूत्रनी मूत्रके, पूर्वम् पहले पड़ेला पहले पश्चाद् वा के पछी यापीछे, सवेत् सवे छे सवित होता है, तत् ते वह कृच्छ्रम् कृच्छ्रम् कृच्छ्रम्, उच्यते उदेवाय छे कहा जाता है ॥ ३२ ॥

32. When a man, while under the urge for micturition, performs the sexual act, the seminal fluid discharged and ejected by vata will either precede or follow the flow of urine. This condition is called 'Kricchra' or difficult micturition.

मूत्रोत्सङ्गस्य निदानलक्षणे—

खल्वैगुण्यानिलाक्षेपैः किञ्चिन्मूत्रं च तिष्ठति ।
मणिसन्धौ सवेत् पश्चात्तद्वत्पथं चातिरुक् ॥३३॥
मूत्रोत्सङ्गं स विच्छिन्नमुच्छेषगुरुशोफसः ।

३ कृच्छ्रं तदुच्यते-तरकृच्छ्रमुच्यते (क.)

३३ विच्छिन्नमुच्छेषगुरुशोफसः-विच्छिन्नमुच्छेषगुरुशोफसः

(घ, य.)

સ્વવૈગુણ્ય- શિશુ છિદ્રની વિગુણતા મૂત્રેન્દ્રિયકે છિદ્રની વિગુણતાસે, અનિલાક્ષેપે અને વાયુના આક્ષેપને લઈ વાયુકે આક્ષેપકે કારણ, કિચિત્ થોડું કે કુછ, મૂત્રમ્ ચ મૂત્ર મૂત્ર, મળિસન્ધૌ મણિસન્ધિમાં મળિસન્ધિમેં, તિષ્ઠતિ રોકાઈ રહે છે રુક જાતા હૈ, રુચ્છેષ- બાકી રહેલા મૂત્રથી મૂત્રકે શેષસે, ગુરુશેષસ લારે થઈ ગયેલ શિશુવાલા રોગીનું મારી શિશુવાલે રોગીકા, વિચ્છિન્નમ્ તૂટી ખારાથી આવતું તૂટકર આતી ખારાવાલા, તદ્ તે મૂત્ર વહ મૂત્ર, પશ્ચાત્ પાછળથી પીછેસે, જરૂક દેના વિના દર્દકે વિના, અથવા ચ અતિરુક અથવા અતિશય દેના સહિત અથવા બહુત દર્દકે સાથ, જવેત્ આવે છે નિકલતા હૈ, સ. તે વહ, મૂત્રોત્સંગઃ મૂત્રોત્સંગ કહેવાય છે મૂત્રોત્સંગ કહા જાતા હૈ ॥ ૩૩૩ ॥

33. When in consequence of the abnormality of the urinary outlet and of the large and heavy size of the phallus the urinal flow ejected by vata is retained in part and accumulated in the region of the glans penis, subsequently this residual urine dribbles out accompanied either with severe or no pain. This condition of stammering urination is called 'Mutra-utsanga' or residual urination.

મૂત્રસક્ષયસ્ય નિદાનલક્ષણે—

વાતાકૃતિર્ભવેદ્વાતાન્મૂત્રે શુષ્યતિ સંક્ષયઃ ॥૩૪॥

વાતાત્ વાયુને લઈ વાયુકે કારણ, મૂત્રે મૂત્ર મૂત્રકે, શુષ્યતિ સૂકાઈ જતાં સૂક જાને પર, વાતાકૃતિઃ વાત-લક્ષણુ યુક્ત વાયુકે લક્ષણોવાલા, સંક્ષયઃ મૂત્રસક્ષય મૂત્ર-ક્ષય, મૂત્રસક્ષય, અવેદ્ માય છે હોતા હૈ ॥૩૪॥

34. When the urinary secretion dries up owing to excessive vata, there is induced a condition called 'Samkshaya' or preasion of urine characterised by supsymptoms of vata morbidity.

મૂત્રાતીતસ્ય નિદાનલક્ષણે—

ચિરં ધારયતો મૂત્રં ત્વરયા ન પ્રવર્તેતે ।

મેહમાનસ્ય મન્દં વા મૂત્રાતીત સ્વ ઉચ્યતે ॥૩૫॥

ચિરમ્ લાંબા વખત સુધી વહુત દેર તક, ધારયતઃ મૂત્ર ધારણ કરી રાખનારને ઉપસ્થિત મૂત્રવેગકો, રોક રાખનેસે મૂત્રમ્ મૂત્ર મૂત્ર, ત્વરયા જલદી જલ્દીસે, ન પ્રવર્તેતે ઉતરતું નથી પ્રવૃત્ત નહીં હોતા, મેહમાનસ્ય અથવા મૂત્રત્યાગ માટે પ્રયત્ન કરતાં અથવા મૂત્ર ત્યાગકે લિપ્ત પ્રયત્ન કરને પર, મન્દમ્ વા મૂત્ર ધીરે ધીરે ઉતરે છે મૂત્ર ધીરેસે પ્રવૃત્ત હોતા હૈ, સઃ તે વહ, મૂત્રાતીત. મૂત્રાતીત મૂત્રાતીત ઉચ્યતે કહેવાય છે કહા જાતા હૈ ॥૩૫॥

35 When a man habitually given to long withholding of the urge for urination performs the act of micturition, the flow does not start immediately or flows out very slowly, this condition is called 'Mutrateeta' or delayed micturition

મૂત્રાષ્ઠીલાયા નિદાનલક્ષણે—

આધ્માપયન્ વસ્તિગુદં રુદ્ધા વાયુશ્ચલોન્નતામ્ ।

કુર્યાત્તીવાર્તિમષ્ઠીલાં મૂત્રવિષ્માર્ગરોધિનીમ્ ॥૩૬॥

વસ્તિગુદમ્ અસ્તિ તથા ગુદાને વસ્તિ ઔર ગુદામેં, રુદ્ધા રુધાઈને રુકકર, આધ્માપયન્ આધ્માન કરી આધ્માન કરકે, વાયુઃ વાયુ વાયુ, ચલોન્નતામ્ ઊંચી ઉપસેલી ઝંચી ઝડી હુઈ, તીવાર્તિમ્ તીવ્ર દેના યુક્ત અતિશય પીઠા કરનેવાલી, મૂત્રવિટ્ મૂત્ર તથા મલના મૂત્ર ઔર મલકે, માર્ગ માર્ગને માર્ગકો, રોધિનીમ્ રુધનાર રોકનેવાલી, અષ્ઠીલામ્ અષ્ઠીલાને અષ્ઠીલાકો, કુર્યાત્ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતી હૈ ॥ ૩૬ ॥

36 When the vata, being obstructed, distends the bladder and the rectum, it gives rise to the formation of the condition called an Astheela (stone-hard tumour) which is movable

elevated, acutely painful and obstructive of the urinary and rectal passages.

वातवस्तेर्निदानलक्षणे—

मूत्रं धारयतो वस्तौ वायुः कुद्धो विधारणात् ।
मूत्ररोधार्तिकण्डूभिर्वानवस्तिः स उच्यते ॥३७॥

मूत्रम् मूत्र मूत्रको, धारयतः धारयः करनेवाले, रोकते हुए मनुष्यको, विधारणा मूत्रवेधः रोकनेवाली, मूत्रवेगके रोकनेसे, कुद्ध प्रकोप पायेदे। प्रकुपित हुआ, वायुः वायु वायु, वस्तौ अस्तिर्भा वस्तिमे, मूत्ररोध मूत्ररोध मूत्रको, अर्ति- पीडा पीडा, कण्डूभिः तथा। अर्थात् उत्पन्न करे छे और कण्डूको उत्पन्न करता है, स ते वह, वातवस्ति वातवस्ति वातवस्ति, उच्यते कहेवाय छे कहाती है ॥ ३७ ॥

37 In a person who is habitually suppressing the urge for micturition the vata in the bladder becomes provoked owing to suppression of its action and causes retention of urine pain and itching sensation in the bladder This is called the vata disease of the bladder.

उष्णवातस्य निदानलक्षणे—

ऊष्मणा सोष्मकं मूत्रं शोषयन् रक्तपीतकम् ।
उष्णवातः सृजेत् कृच्छ्राद्वस्त्युपस्थार्तिदाहवान् रेद

वस्ति- अस्ति वस्ति, उपस्थ- तथा मूत्रेन्द्रियभा और शिथिलमें, मार्ति पीडा पीडा, दाहवान् तेभ्यः दाह करनेवाले वायु एवं जलन करनेवाली वायु, ऊष्मणा पित्तनी गरमीभी पित्तकी गरमीसे, मूत्रम् मूत्रने मूत्रको, शोषयन् सुखीने सुखाकर, सोष्मकम् उष्णतायुक्त उष्णतायुक्त, रक्तपीतकम् रातु तेभ्यः पीडा मूत्र लाल एवं पीला मूत्र, कृच्छ्रात् मुश्केलीथी कठिनाईसे, सृजेत् अतारे छे प्रवाहण करता है, उष्णवातः ते उष्णवात कहेवाय छे वह उष्णवात कहा जाता है ॥ ३८ ॥

३७. विधारणा--विधारणे (इ.)

मूत्र धारयतो वस्तौ--मूत्रधारयते वस्तौ (अ.)

३८. सोष्मक--सोष्मको (अ.)

38. The vata, combining with the heat of pitta, heats up the urine, dries it up, turns it red and yellowish in color. This ushna-vata or vata-cum-pitta disease gives rise to difficult urination accompanied with pain and burning in the bladder and the phallus.

वातकुण्डलिकाया निदानलक्षणे—

गतिसङ्गादुदावृत्तः स मूत्रस्थानमार्गयोः ।
मूत्रस्य विगुणो वायुर्भग्नव्याविद्धकुण्डली ॥३९॥
मूत्रं विहन्ति संस्तम्भभङ्गगौरववेष्टनैः ।
तीव्ररुद्धमूत्रविद्वस्त्रैर्वीरकुण्डलिकेति सा ॥४०॥

मूत्रस्य मूत्रनी मूत्रकी, गतिसङ्गात् अतिना रोकथी गतिमें रुकावट आनेसे, उदावृत्तः उदावृत्तः ऊपरकी और गतिशील, सः विगुणः ते दोषवाणो वह दोषवाली, वायुः वायु वायु, मूत्रस्थानमार्गयोः मूत्रस्थानभा अने मूत्रमार्गभा मूत्रस्थानमें और मूत्रमार्गमें, भग्न-व्याविद्ध अतिधात पायेदे, वक्र प्रतिवृत्त, वक्र, कुण्डली अने कुण्डलाकार थर्ष तथा कुण्डलाकार होकर, मूत्रम् मूत्रने मूत्रका, विहन्ति विधात करे छे विधात कर देता है, संस्तम्भभङ्ग रतल, ल ग नेवी वेदना स्तम्भ, भंगके सदृश वेदना, गौरव-युक्ता मारीपन, वेष्टनैः उद्वेष्टन ऐठन, तीव्ररुद्ध तीव्र पीडा अतिपीडा, मूत्र-विद्वस्त्रै मूत्ररोध, तथा मलरोध मूत्ररोध तथा मलरोध, श्री लक्षणाभी युक्त थर्ष इन लक्षणोंसे युक्त होकर, मूत्रम् मूत्रने मूत्रका, विहन्ति विधात करे छे विधात करता है, सा ते वह, वातकुण्डलिका इति वातकुण्डलिका कहेवाय छे वात-कुण्डलिका कही जाती है, ॥ ३९-४० ॥

39-40. Owing to clogging in the urinary passages, the vata is turned upwards and thus its motion, becoming broken and vitiated, it assumes either a crooked or circum-gyratory motion in the bladder as well as in the urinary

४०. मूत्र-मूत्र (अ. इ.)

channels, It then vitiates the urinary function, giving rise to rigidity, breaking pain, heaviness, girdle-pain severe colic and retention of urine and feces. This condition is termed 'vata-kundalika' or circum-gyratory vata-disorder of the bladder.

रक्तप्रण्येर्निदानलक्षणे—

रक्तं वातकफाद्द्रष्टुं वस्तिद्वारे सुदारुणम् ।
प्रस्थि कुर्यात् स कृच्छ्रेण सृजेन्मूत्रं तदावृतम् ॥४१॥
अश्मरीसमशूलं त रक्तप्रस्थिं प्रचक्षते ।

वातकफात् वात अने कक्षी वायु और कफसे, दुग्ध दूषित थयेहुं दूषित हुआ, रक्तम् रक्त रक्त, वस्तिद्वारे अस्तिद्वारे बस्तिद्वारमें, सुदारुणम् अथ उर भयंकर, प्रस्थिम् गल प्रस्थि, कुर्यात् उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है व ते रोगी, तदावृतम् तेनाथी रेखाध्रुवने धीधे इस प्रस्थिसे रुकनेके कारण, कृच्छ्रेण भुशुकेलीथी कठिनाईसे, मूत्रम् सृजेत् पेशाण करे छे मूत्र त्यागता है, अश्मरीसम- पथरीना जेवा अश्मरीके सदृश, शूलम् शूलवाणा शूलवाले, तम् ते अग्निने उष प्रस्थिको, रक्तप्रस्थिम् रक्तप्रस्थि रक्तप्रस्थि प्रचक्षते छे कहते हैं ॥४१-४२॥

41-41½. The blood vitiated by the vata and the kapha causes a serious kind of tumor in the neck of the bladder. Owing to the obstruction thus caused, the man passes urine with difficulty and pain, similar to that felt in the condition of stone in the urinary passage. This condition is known as the 'Rakta-granthi' or blood-tumor in the bladder.

विद्धिघातस्य निदानलक्षणे—

रुक्मदुर्बलयोर्वतिनोवातुत्तं शक्यदा ॥४२॥
मूत्रस्रोतं प्रपद्येत विट्संसृष्टं तदा नरः ।

४२½ रक्तप्रस्थि-मूत्रप्रस्थि (च. व. स. त.)

विद्धिघातं मूत्रयेत् कृच्छ्राद्विद्धिघातं विनिर्दिशेत् ॥४३॥

रुक्म- ३६ रुक्म, दुर्बलयोः अने दुर्बल मनुष्योने। और दुर्बल मनुष्योका कृच्छ्र मण मल, वातेन वायुभी वायुसे, तदावृतम् उपर तर ७४ ऊर्ध्वगति होकर, यदा न्यारे जब, मूत्रस्रोतः मूत्रना स्रोतभा मूत्रस्रोतोमें, प्रपद्येत पहुँचे छे पहुँच जाताहै, तदा नरः तब मनुष्य तब पुरुष, कृच्छ्रात् भुशुकेलीथी कठिनाईसे, विट्संसृष्टम् विटाना स संसृष्ट तथा अ धवाणो पेशाण मलके संसर्ग और गन्धवाला मूत्र, मूत्रयेत् करे छे त्यागता है, तम् तेने इसे, विद्धिघातम् विद्धिघात विद्धिघात विनिर्दिशेत् छेवे कहें ॥४२-४३॥

42-43. When the morbid vata enters the urinary passage the person then passes with difficulty urine that is mixed with fecal matter and which is foul-smelling. This condition is to be known as 'Vid-vighata' or fecal fistula.

वस्ति कुण्डलस्य निदानलक्षणे—

द्रुताध्वलङ्घनायासादभिघातात् प्रपीडनात् ।
स्वस्थानाद्वस्तिरुद्धुत् स्थूलस्तिष्ठति गर्भवत् ॥४४॥
शूलस्पन्दनदाहार्तो विन्दुं विन्दुं स्रवत्यपि ।
पीडितस्तु सृजेद्वारां संस्तम्भोद्वेष्टनार्तिमान् ॥४५॥
वस्ति कुण्डलमाहुस्तं घोरं शस्त्रविषोषमम् ।
पवनप्रबलं प्रायो दुर्निवारमबुद्धिभिः ॥४६॥

द्रुताध्वलङ्घन- जलदी भाग थालवाथी श्रीप्रतासे मार्ग चलनेसे, आयासात् परिश्रमथो परिश्रमसे, अभिघातात् अक्षिघात थावाथी चोट लगनेसे, प्रपीडनात् अङ्ग दबावाथी दब जानेसे, स्वस्थानात् पोताना स्थानथी अपने स्थानसे, उद्धुत् भुभ ईरवी उपर आवी मुखको परावृत कर ऊपरकी ओर उठ करके, वस्ति अस्ति वस्ति, गर्भवत् गर्भा जेवी गर्भके समान, स्थूलः मोटी मोटी, तिष्ठति थध रहे छे हो जाती है शूलस्पन्दन-

४. सृजेद्वारां-सृजेद्वारां व. ड।

५. पीडितस्तु सृजेद्वारां-पीडित सृजेद्वारा (फ)

શૂલ, સ્પન્દન શૂલ, સ્પન્દન, દાહ આતે- અને દાહથી
પીડાયેલ મનુષ્યને જોર મારે પીડિત મનુષ્યકો, બિન્દુમ્
ટીપું હુંદ બિન્દુમ્ ટીપું હુંદ સ્વતિ અપિ પેશાબ
ઊતરે છે મૂત્ર આતા છે, પીડિત તુ બસ્તિને આવાવાથી
દવાનસે, સંસ્તમ્મ સ્તબ્ધ સ્તમ્મ, તદ્દેષ્ટન- અને ઉદ્દેષ્ટનની
જોર ઈંટનકી, અભિમાન્ પીડાયી યુક્ત થઈ દર્દને યુક્ત
હોકર, ધારાદ્ધ ધાર ધારાકે રૂપમે, સ્વજેદ ઊંડે છે મૂત્રકો
સ્વાગતા છે, પવનપ્રવલજ પ્રબળ પવનવાળી વાયુકી
પ્રવલતાવાળી, અબુદ્ધિમિ મદ બુદ્ધિવાળા વૈદ્યોથી મન્દ
બુદ્ધિવાળે વૈદ્યોસે, પ્રાયઃ ધણું અર્ધ પ્રાયઃ કરકે, દુર્નિવારશ્ચ
ન અટકે એવી અચિકિત્સ્ય, ક્ષત્રવિવોપમમ્ શસ્ત્ર તથા
વિધ જેવી શસ્ત્ર જોર વિષકે સમાન, ઘોરમ્ ભય કર
મયાનક, તમ્ તે સસ વસ્તિકો, વસ્તિકુણ્ડલશ્ચ બસ્તિ-
કુંડલિકા વસ્તિકુણ્ડલિકા, આહુઃ કહે છે કહેતે છે ૪૪-૪૬

44-46. By excessive running, way-
faring, jumping exertion, trauma or
compression, the bladder is displaced
upwards, and becoming enlarged,
it appears like the gravid uterus. The
patient getting afflicted with colic, thro-
bbing and burning pain, passes urine
drop by drop. When the bladder
region is pressed, the urine comes out in
a jet. This condition is characterised by
rigidity and girdle pain and is termed
'basti-kundala' or circular distension
of the bladder. It is a dreadful condi-
tion comparable in seriousness to injury
by weapon or poisoning. It is generally
caused by predominant morbidity of
vata and cannot be cured by the
mediocre physician.

તસિન્ પિત્તાન્વિરે દાહ શૂલં મૂત્રવિવર્ણતા

તસિન્ તે સસ વસ્તિકુણ્ડલિકાકે સાથ, પિત્તાન્વિરે (પિત્ત-
યુક્ત) હોય તે। પિત્તકા સમ્વન્ધ હોને પર, દાહ દાહ દાહ,

શૂલમ્ યથ શૂલ, મૂત્રવિવર્ણતા અને મૂત્રની વિવર્ણતા
થાય છે જોર મૂત્રકી વિવર્ણતા હોતી છે ॥ ૪૬ ॥

46½ If the condition is accompanied
with pitta-morbidity, there will be
burning colic and varied coloration of
urine

શ્લેષ્મણા ગૌરવં શોકઃ ક્ષિગ્ધં મૂત્રં ઘનં સિતમ્ ૪૭

શ્લેષ્મણા બસ્તિકુંડલિકા કષ્થી યુક્ત હોય તે। વસ્તિ-
કુંડલિકાકે સાથ કફકા સમ્વન્ધ હોને પર, ગૌરવમ્ આરેપશ્ચ
મારીપન, શોકઃ સોભે શોય, મૂત્રમ્ તથા પેશાબ જોર
મૂત્ર, ક્ષિગ્ધમ્ સિન્ધવ ક્ષિગ્ધ, ઘનમ્ ઘટ ઘટ, સિતમ્
અને ધોળો થાય છે એવ શ્વેત હોતા છે ॥ ૪૭ ॥

47 While if accompanied with
kapha-morbidity, there will be heaviness,
swelling and unctuous, dense and
pallid condition of the urine

શ્લેષ્મરુદ્ધવિલો વસ્તિ- પિત્તોદીર્ણો ન સિધ્યતિ ।
અવિધ્રાન્તવિલઃ સાધ્યો ન તુ યઃ કુણ્ડલીકૃતઃ ॥ ૪૮ ॥

શ્લેષ્મરુદ્ધવિલ જેનું શિઃ કષ્થી રૂંધાયું હોય
જિવકા શિઃ કફસે અવરુદ્ધ હો પિત્તોદીર્ણ. અને જેમાં
પિત્તની પ્રબલતા હોય જોર જિવમે પિત્તકી પ્રવલતા
હો, વસ્તિઃ તે બસ્તિકુંડલિકા વહ વસ્તિકુણ્ડલિકા, ન
સિધ્યતિ સાધ્ય નથી અસાધ્ય છે, અવિધ્રાન્તવિલઃ જેનું
શિઃ રૂંધાયું ન હોય જિવમે દ્વાર વન્દ ન ફૂઆ હો,
યઃ તુ અને જે જોર જો, ન કુણ્ડલીકૃત કુણ્ડાળું ન
વળી અર્ધ હોય તે કુણ્ડલાકાર ન વની દ્રો વહ, સાધ્ય-
સાધ્ય છે સાધ્ય છે ॥ ૪૮ ॥

48 Where the orifice of the
bladder gets obstructed by kapha and
where there is provocation of pitta
too it does not yield to treatment
If the orifice of the bladder is not

૪૦ સિતમ-વિતમ્ (ય,

,, ગૌર વારે (૪. ક.)

૪૮ શ્લેષ્મરુદ્ધવિલ-શ્લેષ્મરુદ્ધવિલ (ય)

displaced, the condition is curable; but if it is twisted round and displaced, the condition is incurable

स्याद्वस्तौ कुण्डलीभूते हृन्मोहः श्वास एव च ।

वस्तौ अस्ति वस्तिके, कुण्डलीभूते कुण्डली वशी गध होय ते। कुण्डलाकार होने पर, हृन्मोह दुःखने। मोह हृदयमें मूर्च्छा, श्वास च एव अने श्वास और श्वास, स्यात् थाय छे होते हैं ॥ ४८३ ॥

48½. When the bladder is twisted and displaced, there will occur cardiac distress, fainting and dyspnea.

मूत्राघातानां चिकित्सा—

दोषाधिक्यमवेक्ष्यैतान् मूत्रकृच्छ्रहरैर्जयेत् ॥४९॥
वस्तिमुत्तरवस्ति च सर्वेषामेव दापयेत् ।

दोषाधिक्यम् दोषणी अधिकता इनमें दोषकी अधिकता, अवेक्ष्य भेदने देखकर, एतान् ऐश्यानी इनकी, मूत्रकृच्छ्रहरैः मूत्रकृच्छ्र मटासनार औषधोपी मूत्रकृच्छ्रनाशक योगोंसे, जयेत् चिकित्सा करनी भेदने चिकित्सा करनी चाहिए, सर्वेषाम् एव सबूना मूत्र-दोषभा सभी मूत्रदोषमें, वस्तिम् अस्ति वस्ति, उत्तर-वस्तिम् च तथा उत्तरवस्तिने। तथा उत्तरवस्तिका, दापयेत् प्रयोग करनी भेदने प्रयोग करना चाहिए ॥४९३॥

49-49½. Diagnosing the predominance of the morbid humor, these conditions should be treated by measures curative of dysuria. Enemata and urethral douches should be admi-

४८३ हृन्मोह—तृन्मोह (ह व फ)

४९ दोषाधिक्यम्—दोषवेगम् (द)

४९३ दापयेत्—गोजयेत् (क ख ग घ)

॥ अस्मादनन्तरम्—

उत्तरवस्तिविधिः

हस्तिक पाठ (क) पुस्तके ।

nistered in all morbid conditions of the bladder

उत्तरवस्तिविधिः—

पुष्पनेत्रं तु हैमं स्याच्छुष्णमौत्तरवस्तिकम् ॥५०॥
जात्यश्वहनवृन्तेन समं गोपुच्छसंस्थितम् ।
रौप्यं वा सर्वपच्छिद्रं द्विकर्णं द्वादशाङ्गुलम् ॥५१॥

मौत्तरवस्तिकम् उत्तरवस्तिनं उत्तरवस्तिका, पुष्प-नेत्रम् तु पुष्पनेत्र पुष्पनेत्र, हैमम् सोनानुं स्वर्णका, रौप्यम् वा अथवा रुपानुं अथवा चांदीका, शुष्णम् वीसुं और शुष्ण, जाति- भेद चमेली, अश्वहन- ३ करेखना इधनी या कनेके फूलके, वृन्तेन उडली डठलके, समम् समान समान, गोपुच्छ- गायना पूछाना गायके पूछके आकारका, सर्वपच्छिद्रम् सरसव नेवडा छिद्रवाणु सरसों जितना छिद्रवाला, द्विकर्णम् भेदछिद्र-वाणु दो कर्णिकावाला, द्वादशाङ्गुलम् अने बार आंगणु और लम्बाईमें बारह अङ्गुलका, स्यात् होवु भेदने होना चाहिए ॥ ५०-५१ ॥

50-51 The catheter should be of gold or silver and smooth, and the tip must be of the size of the stalk of a jasmine or oleander flower and tapering in shape like the cow's tail. It must have a hole of the size of a mustard seed. Its length must be twelve fingers breadth and it must be provided with two ears.

तेनाजवस्तियुकेन ओहस्थार्धपलं नयेत् ।
यथावयोविशेषेण ओहमात्रां विकल्प्य वा ॥५२॥

५० पुष्पनेत्रं तु हैमं स्याच्छुष्णमौत्तरवस्तिकम्—पुष्पनेत्रं तु हैमं स्याच्छुष्णमौत्तरवस्तिकम् (क)

॥ जात्यश्वहनवृन्तेन समं गोपुच्छसंस्थितम्—गोपुच्छसंस्थितम्—समं जात्यश्व-हनवृन्तेन (ख)

॥ जात्यश्वहनवृन्तेन—जातीपुष्पस्य वृन्तेन (फ)

आजवस्ति- अङ्गुराणी अस्तिर्मा वकरेकी वस्तिर्मे, युक्तेन आधी बांधकर, तेन ते वडे उससे झेहल्ल बर्धपकम् मे तोला स्नेह स्नेहकी रो तोलेकी मात्रा, यथावय-विशेषेण अथवा वयना लेदने अनुसार अथवा वयमेदके अनुसार, दिक्कल्प्य कटपीने कल्पना करके झेहमात्राम् वा स्नेहनी मात्रा स्नेहकी मात्रा, नयेत् अंदर दाखल करवी देवे ॥५२॥

52. This should be attached to a goat's bladder and the unctuous medication given through it must be two tolas in measure, or the dose administered may be in keeping with the age and other conditions of the patient.

आतस्य भुक्तमकस्य रसेन पयसाऽपि वा ।
सृष्टविण्मूत्रवेगस्य पीठे जानुसमे मृदौ ॥५३॥
ऋजोः सुखोपविष्टस्य हृष्टे मेदू घृताकया ।
शलाकयाऽन्विष्य गतिं यद्यप्रतिहता व्रजेत् ॥५४॥
ततः शोफःप्रमाणेन पुष्पनेत्रं प्रवेशयेत् ।
गुदवन्मूत्रमार्गेण प्रणयेदनु सेवनीम् ॥५५॥

आतस्य नहायेव ज्ञान करके रसेन मांसरस साथे मांसरस, पयसा अपि वा अथवा दूध साथे या दूधके साथ, भुक्तमकस्य जेहे बोझन कथुं छे जिसने भोजन किया है, सृष्टविण्मूत्रवेगस्य तथा जेहे भक्षभूतने त्याग कर्भो छे तेहे और जिसने मलमूत्रका त्याग किया है उम, जानुसमे गोठलु जेटला उथा घुटनोंके बराबर ऊंचे, मृदौ पीठे डोभण पीठ पर कोमल आसन पर, ऋजो सीधा सीधा, सुखोपविष्टस्य सुभेधी भेटेव रेगनीना सुखपूर्वक बैठे हुए रोगीके, हृष्टे हर्षयुक्त उत्तेजित, मेदू शिश्रिर्मा शिश्रिके, घृताकया घी थोपाउवे घृतसे सिद्ध की हुई, शलाकया शलाका वडे शलाकासे, गतिम् भूत-भार्गने मूत्रमार्गको, अन्विष्य शोधीने देखकर, यदि जे यदि, अप्रतिहता अटकया वगर बिना रुकावटके,

व्रजेत् अंदर याही भय तो अन्दर चली जाय तो, ततः त्याग पछी तब पश्चात्, शोफः- शिश्रि जेटला शिश्रिके, प्रमाणेन प्रमात्रुर्मा प्रमाणमें, पुष्पनेत्रम् पुष्पनेत्रने पुष्पनेत्रको, प्रवेशयेत् प्रवेश करवावो प्रविष्ट करे, गुद-वत् अने गुदानी अस्तिनी चेठे और गुदाकी वस्त्रिकी माति, सेवनीम् सेवनीनी सेवनीके, अनु सीधा लु साथ साथ सीधमें, मूत्रमार्गेण मूत्रमार्गर्मा मूत्रमार्गमें, प्रणयेत् धर्ध ज्वी ले जाय ॥ ५३ ५५ ॥

53-55. The patient should have bathed, taken his food mixed with meat-juice or milk, and should have voided his feces and urine. He should be seated on a knee-high and soft seat in a straight and comfortable position His phallus should be made erect and the probe, smeared with ghee, should be inserted into the urethra. If the probe can be passed without any obstruction, then the catheter should be introduced according to the size of the phallus (in the line of perineal raphe) and in the same manner as that described about the enema-nozzle for the anus

हिंस्यादतिगतं वस्तिमूने झेहो न गच्छति ।
सुखं प्रपीड्य निष्कम्पं निष्कर्वेनेत्रमेव च ॥५६॥
प्रत्यागते द्वितीयं च तृतीयं च प्रदापयेत् ।

अतिगतम् अतिशय अंदर गयेथुं नेत्र नेत्रके अधिक जाने पर, वस्तिम् अस्तिर्मा वस्तिमें, हिंस्यात् नुक्तान करे छे चोट पहुंचती है, ऊने स्नेहः ओधुं गयु होय तो स्नेह कम जानेवे स्नेह, न गच्छति पहुंचती नथी नहीं पहुंचता, सुखम् ओ करछे सुभेधी अतः सुखसे, निष्कम्पम् हाथने कपाव्या वगर बिना हाथको कम्पाते हुए, प्रपीड्य अस्तिपुटकेन दाभी वस्ति-

पुटकको दवाकर, नेत्रम् च एव औषध आन्तर मया
पक्षी नेत्रने औषधके अन्दर प्रविष्ट होनेके पश्चात् नेत्रको,
निष्कर्षेत् पाक्षुं भेत्थी द्वेषु निकाल लेवे, प्रत्यागते
भस्ति पाक्षी आवे त्पारे बस्तिके वापस आ जाने पर,
द्वितीयम् भीष्म दूसरी, तृतीयम् च अने त्रीष्म और
तीसरी बस्ति, प्रदापयेत् आपनी देवे ॥५६३॥

56-56½. If it penetrates too far, it
hurts, and if insufficiently inserted, the
unctuous medication does not reach
its destination. Then, compressing the
douche bladder without shaking it and
without causing discomfort to the
patient, the douche-tube i. e. the
catheter, should be with-drawn. After
the fluid has returned a second and
third douche should be given.

अनागच्छन्नुपेक्ष्यस्तु रजनीव्युपितस्य च ॥५७॥
पिप्पलीलवणागारधूमापामार्गसर्वपैः ।
वार्ताकुरसनिर्गुण्डीशम्पाकैः ससहाचरैः ॥५८॥
मूत्राम्लपिष्टैः सगुडैर्वर्ति कृत्वा प्रवेशयेत् ।
अग्रे तु सर्वपाकारां पश्चार्धे माषसंमिताम् ॥५९॥
नेत्रदीर्घा घृताभ्यक्तां सुकुमारामभङ्गराम् ।
नेत्रघ्नमूत्रनाड्यां तु पायौ चाङ्गुष्ठसंमिताम् ॥६०॥
खेहे प्रत्यागते ताभ्यानुवासनिको विधिः ।
परिहाराश्च सव्यापत् सख्यगदत्तलक्षणः ॥६१॥

अनागच्छन् तु पाक्षी आवे नहि तो तेनी यदि
वापस न आवे तो, उपेक्ष्य उपेक्षा करनी उपेक्षा
करनी चाहिए, रजनीव्युपितस्य पक्षु रात आभी
आभी अथ तो रात भर उपेक्षा करने पर यदि वापस न

आवे तो, पिप्पली- पीपर पिप्पली, लवण- लवण
नमक, अगारधूम- गुडधूम गुडधूम, अपामार्ग- अघेडे।
विरविटा, सर्वपै- सरसप सरसों, ससहाचरै सहाचर
सहाचर, वार्ताकुरस- वार्ताकुभे। मस वार्ताकुभे रस,
निर्गुण्डी- निर्गुंड़ी सभाळ, शम्पाकैः अने गरभाणे।
और अमलतास इनको, मूत्राम्लपिष्टैः गोभूत तथा
अम्ल प्रवर्णके साथ पीसकर, सगुडे गोभूत नाभी गुड सिला-
कर, अग्रे तु आगला अर्ध भागभा अग्रिम गर्ध भागमे,
सर्वपाकाराम् सरसपना आकारनी सरसोंके आकारकी,
पश्चार्धे अने पाछवा अर्ध भागभा और पीछले
अर्ध भागमें माषसंमिताम् अउडे जेवडी उडद जितनी
मोटी, नेत्रदीर्घाम् पुष्पनेत्र जेवडी दाभी पुष्पनेत्रके
समान लम्बी, सुकुमाराम् डोमण कोमल, अभङ्गराम्
भागी न अथ तेवी नहीं टूटनेवाली, वर्तिम वर्ति
वर्ति, कृत्वा अनावी बनाकर, घृताभ्यक्ताम् घी ओपडी
वीसे लिग्न करके, मूत्रनाड्याम् मूत्रनाडीमा मूत्र
नाडीमें, नेत्रवत् पुष्पनेत्रनी पेडे दाभल डरवी पुष्प-
नेत्रकी भांति दाखल करे, पायौ च अने गुडभा और
गुडामें, अङ्गुष्ठसंमिताम् अथना अगूडा जेवडी हाथके
अंगूठेके प्रमाणकी प्रवेशयेत् दाभल डरवी दाखल करे,
ताभ्याम् ते अन्नेथी मेढू और गुडामें वर्ति देनेसे, स्नेहे
स्नेह स्नेहो, प्रत्यागते पाछो वणी आवे त्पारे
वापस आने पर, आनुवासनिक अनुवासननी
अनुवासनकी, विधि निधि डरवी ओर्धये विधि करनी
चाहिए, सव्यापत् उत्तरभस्तिनी व्यापत् उत्तरवस्तिकी
व्यापत्ति, सख्यगदत्त-लक्षण. उत्तरभस्तिना सम्भोगो-
गनां लक्ष्य उत्तरवस्तिके सम्यगयोगके लक्षण, परिहार च
अने परहेष् अनुवासनमां उहेवार्ध गयेवना समान
अधुना और परहेष्को अनुवासनमें कहे गयेके समान
जानना चाहिए ॥ ५७-६१ ॥

57-61. If it does not return, it may
be ignored for a night. If it has not
returned after a night, prepare a suppo-
sitory with long pepper, rock salt,
kitchen-smoke, rough chaff, rapessed,
the juice of brinjal, chaste tree purging

५७ रजनीव्युपितस्य-रजनी व्युपितस्य (घ)

५८. शम्पाकै-शम्पाकै. (ख)

६१. परिहारश्च-परिहारस्य (घ)

दत्तल्लोकानन्तरम्—

स्त्रीणां विशेषमाह

शस्यधिक पाठ. (क) पुस्तके ।

cassia and crested purple nail dye rubbed into paste with cow's urine and acid article and mixed with gur. The suppository should be of the size of the mustard seed at the tip and of the blackgram seed at the base. It should be of the length of the catheter and soft and unbreakable. It should be lubricated with ghee and inserted in the manner of the catheter into the urethral passage, and another suppository of the size of a thumb should be inserted into the anus. After the unctuous fluid has returned from both the urethra and the anus, the after-treatment laid down in the case of the unctuous enema should be followed. The after-care complications and characteristics of a successful administration of the urethral douche are the same as those described regarding unctuous enema.

स्त्रीणामुत्तरवस्तिदाने विशेषः—

स्त्रीणामार्तवकाले तु प्रतिकर्म तदाचरेत् ।
गर्भासना सुखं स्नेहं तदाऽऽदत्ते क्षपावृता ॥६२॥
गर्भं योनिस्त्रया शीघ्रं जिते गृह्णाति मारुते ।

स्त्रीणाम् स्त्रीशोभो स्त्रियोका, तु ते। तो, तव आ-
मह, प्रतिकर्म तु उपचार प्रतिकर्म, आर्तवकाले आर्त-
वना समथर्मा आर्तवकालमें, आचरेत् करे। ओष्ठो
करना चाहिए, हि करे। के क्योंकि, तदा त्वारे तव,
गर्भासना गर्भाशय गर्भाग्नय, क्षपावृता धुली भु
होवाभी अवरोध न होनेसे, स्नेहम् स्नेहने स्नेहको, सुखम्
सुखे। सुखपूर्वक आदत्ते भद्रे। करे छे प्रहण कर
केता है, तदा ते समये उस समय, मारुते पवन
गयुके, जिते अता। अता शान्त हो जानेसे, योनिः

योनि योनि, गर्भम् शीघ्रम् गृह्णाति- जलदीयी गर्भं
धारण करे छे गर्भको शीघ्र प्रहण कर लेती है ॥६२॥

62-63 For women, this douche-therapy should be given during their menstrual period, as the mouth of the uterus is open at the time and readily receives the fluid injected. If the vata is thus subdued, the uterus becomes readily impregnable

वस्तिजेषु विकारेषु योनिविभ्रंशजेषु च ॥६३॥
योनिशूलेषु तीव्रेषु योनिव्यापत्स्वसृग्दरे ।
अप्रस्रवति मूत्रे च विन्दुं विन्दुं स्रवत्यपि ॥६४॥
विदध्यानुत्तरं वस्ति अथास्त्रौषधसंस्कृतम् ।

वस्तिजेषु अस्तिथी उत्पन्न अथे। वस्तिजन्य, योनि-
विभ्रंशजेषु तथा ये निना विभ्रंशथी उत्पन्न अथे।
तथा योनिभ्रंशजन्य, विकारेषु च विकारेश्च। रोगोंमें,
तीव्रेषु तीव्र तीव्र, योनिशूलेषु योनिशूलोंमें,
योनिव्यापत्सु योनिनी व्यापत्तिशोभा योनिनी व्यापत्ति-
योंमें, असृग्दरे रक्तप्रदरना रक्तप्रदरमें, मूत्रे च मूत्र
मूत्रके, अप्रस्रवति श्लेष्म न आवनामा न आनेमें,
विन्दुं विन्दुं अने वणी दीपुं दीपुं बूंद बूंदकर,
स्रवति अपि मूत्र आवनामा आनेमें, यथास्त्र- योत-
योताना अपनी अपनी, औषधसंस्कृतम् औषधथी संस्कार
करे। औषधियोंसे संस्कृत, उत्तरम् वस्तिम् उत्तरवस्ति
उत्तरवस्ति, विदध्यानुत्तरं देनी ओष्ठो देनी चाहिए
॥६३-६४॥

63-64 The douche prepared with appropriate medications should be administered in disorders of the bladder, prolapse of the uterus, severe uterine colic, other gynecic disorders, menorrhagia, stasis of urine and in conditions of incontinence where the urine dribbles drop by drop.

पुष्पनेत्रप्रमाणं तु प्रमदानां दशाङ्गुलम् ॥६५॥
मूत्रस्रोतःपरीणाहं मूत्रस्रोतोऽनुवाहि च ।

प्रमदानाम् स्त्रीश्रीमां उत्तरभस्ति आपवा भाटे
त्रियोंमें उत्तरवस्ति देनेके लिए, पुष्पनेत्र- पुष्पनेत्रकी
पुष्पनेत्रकी, प्रमाणम् द्वाभाई लंबाई, दशाङ्गुलम् दश
अंगुल दस अंगुल, मूत्रस्रोत-परीणाहम् तेनी परिधि
मूत्रस्रोतना जेवी उसकी परिधि मूत्रस्रोतके समान,
मूत्रस्रोतः अनुवाहि च अने छिद्र भगयेसी अथ ओवडु'
होवु ओधओ और छिद्र मूगके प्रवेशयोग्य होना
चाहिए ॥ ६५ ॥

65-65½ The catheter in the case of
women should be ten fingers breadth
in length. Its circumference should be
of the size of the urethral canal and
the channel of the catheter should be
large enough to allow the free passage
of a green-gram seed

अपत्यमार्गे नारीणां विधेयं चतुरङ्गुलम् ॥६६॥
व्याङ्गुलं मूत्रमार्गे तु बालायास्त्वेकमङ्गुलम् ।

नारीणाम् स्त्रीश्रीमां त्रियोंके, अपत्यमार्गे योनि-
मार्गमां अपत्यमार्गमें, चतुरङ्गुलम् अस्तिनेत्र चार
अंगुल वस्तिनेत्र चार अंगुल, मूत्रमार्गे तु तथा मूत्र
मार्गमां तथा मूत्र मार्गमें, व्याङ्गुलम् ओ अंगुल दो
अंगुल, बालाया तु तथा कन्याना मूत्रमार्गमां इकत
और बालाके मूत्रमार्गमें सिर्फ, एकम् ओक एक, अङ्गुलम्
अंगुल अंगुल, विधेयम् द्वाभाई करवु ओधओ प्रविष्ट
करना चाहिये ॥ ६६ ॥

66-66½. It should be inserted into
the vagina upto a depth of four fingers-
breadth and upto two fingers-breadth
in the urethra in, the case of an adult
woman. While in the case of tender
girls, the catheter should be introduced

only upto one finger-breadth in the
urethra.

उत्तानायाः शयानायाः सम्यक् सङ्कोच्य सक्थिनी ॥
अथास्याः प्रणयेन्नेत्रमनुवंशगतं सुखम् ।
द्विस्त्रिभ्यतुरिति स्नेहानहोरात्रेण योजयेत् ॥६८॥
वस्तौ, वस्तौ प्रणीते च वर्तिः पीनतरा भवेत् ।

उत्तानायाः स्त्रीने अती चित, शयानायाः सुवशवी
लेटाकर, सक्थिनी सक्थिनीने टांगोंको, सम्यक् भराभर
मली प्रकार, सङ्कोच्य सङ्कोच्यनीने संकुचित करवाके,
अथ पछी पश्चात्, नेत्रम् पुष्पनेत्रने पुष्पनेत्रको, जल्दाः
श्रीना इसके, अनुवंशगतम् पृष्ठवशनी स्तीधालुमां
पृष्ठवशके अनुसार सीधा, सुखम् सुअपूर्वक सुखपूर्वक,
प्रणयेत् द्वाभाई करवु प्रविष्ट करे, वस्तौ अस्तिकर्ममां
वस्तिकर्ममें अहोरात्रेण ओक अहोरात्रमां एक अहोरात्रमें,
द्विः त्रिः ओवार त्रयवार दो, तीन, चतुः इति के चार
वार या चार बार, स्नेहान् स्नेहानी स्नेहकी, योजयेत्
योजना करवी ओधओ योजना करनी चाहिए, वस्तौ-
अस्ति वस्ति, प्रणीते च आपी दीधा पछी देनेके
पश्चात्, वर्तिः वर्ति वर्ति, पीनतरा- वधारे अडी अधिक
मोटी, भवेत् देवी ओधओ प्रविष्ट करनी चाहिए ॥६७-६८॥

67-68½ This should be done when
the woman is lying in bed in a supine
position with the thighs well flexed.
The catheter should be introduced in
the line of the curve of the spinal
column and in such a way that no
discomfort is caused to the patient.
Two, three or four unctuous douches
should be injected in the course of a
day and night into the bladder. The
suppository to be used for getting the

६८ योजयेत्-दापयेत् (घ.)

६८½ वस्तौ वस्तौ प्रणीते च वर्तिः पीनतरा भवेत्-वस्ति वस्तौ

प्रणीते च वस्तिश्चानन्तरो भवेत् (घ. घ)

,, वर्ति पीनतरा भवेत्-वस्तिश्चानन्तरो भवेत् (घ. फ)

६५½. मूत्रस्रोतो-मूत्रस्रोतो (ख)

६६. अपत्यमार्गे-गर्भमार्गे तु (घ. घ.)

injected fluid to return should be thicker than the catheter.

त्रिरात्रं कर्म कुर्वीत स्नेहमात्रा विवर्धयेत् ॥६९॥
अनेनैव विधानेन कर्म कुर्यात् पुनरुपहात् ।

स्नेहमात्राया स्नेहनी मात्रा स्नेहकी मात्राको, विवर्धयेत् पधारता रहेता वढ़ाते हुए, कर्म उत्तरभस्ति-
क्रम उत्तरवस्ति-कर्मको, त्रिरात्राय त्रयु रात तीन रात तक, कुर्वीत करवु करना चाहिए, पुनः उपहात् त्रयु द्विस पछी वणी फिर तीन दिनके पश्चात्, अनेन आनेन इस, विधानेन विधिद्वी विधिसे, कर्म उत्तरभस्ति-क्रम उत्तरवस्ति-कर्म, कुर्यात् करवु करे ॥ ६९३ ॥

69 69½. This treatment should be done for three nights with gradual increase of the dose of the unctuous medication. In the same manner, treatment should be repeated after an interval of three days.

शङ्खकस्य निदानलक्षणचिकित्सितानि —

अतः शिरोविकाराणां कश्चिद्भेदः प्रवक्ष्यते ॥७०॥

अतः हवे अक्षीथी अब इसके आगे, शिरः- शिरना शिरके, विकाराणाम् रोगोना रोगोंके, कश्चित् केवलिक कुछ, भेद भेद भेद, प्रवक्ष्यते कहेंवाभा आवेशे कहे जायेंगे ॥७०॥

70. Hereafter we shall describe some varieties of the diseases affecting the head.

रक्तपित्तानिला दुष्टाः शङ्खदेशे विमूर्च्छिताः ।
तीव्ररुदाहराग हि शोकं कुर्वन्ति दारुणम् ॥७१॥
म शिरो विषवहेगी निरुध्याशु गलं तथा ।

त्रिरात्राज्जीवितं हन्ति शङ्खको नाम नामतः ॥७२॥

दुष्टा दूषित भयेला दूषित हुए, रक्तपित्त रक्त, पित्त रक्त, पित्त, अनिलाः अने वायु और वायु, शङ्खदेशे शं-
देशभा शंखस्थलमें, विमूर्च्छिता. परस्पर मणीने मिश्रित होकर, तीव्ररुक् तीव्र पीडा तीव्र दर्द, दाहरागम् दाह अने रताशवाणी दाह और रक्तिमायुक्त, दारुणम् अर्थकर मयानक, शोकम् सोओ शोचको, कुर्वन्ति हि उत्पन्न करे छे उत्पन्न करते हैं, विषवत् वेगी विषना जेवा वेगवाणी विषके समान वेगवाला, सः शङ्खक. ते शंखक वह शङ्खक, नामतः नामने सोओ नामका शोथ, शिरः भस्ति- शिर, गलम् तथा मणीने तथा गलेको, आशु पुरत वरंत, निरुध्या दुधी रोककर, त्रिरात्रात् त्रयु रातभा तीन दिनमें, जीवितम् अजितने प्राणोंका, हन्ति नाम अन्त्य नाश करे छे अवश्य नाश कर देता है ॥ ७१-७२ ॥

71-72. When the vitiated blood, pitta and vata combine together and affect the temple region, they will cause an acute and fulminating condition attended with severe pain, burning, redness and swelling. Spreading rapidly like an acute poison, it causes obstruction in the head and throat, and kills the patient in three days. This disease is called by the name of Shankhaka or facial cellulitis.

परं उपहाज्जीवितं चेत् प्रत्याख्याय चरेत् क्रियाम् ।
शिरोविरेकसेकादि सर्वं वीर्यनुष्य यत् ॥७३॥

*२. त्रिरात्राज्जीवितं हन्ति शङ्खको नाम नामतः—शङ्खको-
निसः क्षिप्रं विनाशयति मानवम् (ब.)

१. नाम नामतः—नामतः परम् (ब. ब.)

७१. एतच्छ्लोकानन्तरम्—

अर्धविभेदक

इत्यधिक पाठ. क.) पुस्तके ।

१. पर उपहाज्जीवितं चेत् प्रत्याख्याय चरेत् क्रियाम्—जीवे

अर्धवेत्तैपरम् प्रत्याख्याय ममाचरेत् (ब. द.)

१. १. —अथ जीवितं भेदम् प्रत्याख्याय कावेत् (ब.)

१. १. —जीवितं अर्धवेत्तैपरम् प्रत्याख्याय ममाचरेत् (ब.)

*३. एतच्छ्लोकानन्तरम्—

शिरोविकाराः

इत्यधिक पाठ (क.) पुस्तके ।

ग्रहाद नष्टु द्विस्तथी तीन दिनसे, परम् अधिक अधिक, जीवति चेत् ७५ते। रहे तो। पक्षु जीता रहे तो भी, प्रत्याख्याय असाध्य छे औभ कही असाध्य है ऐसा कह कर, क्रियाय चिकित्सा चिकित्सा, रूपाचरेत् करवी करे, शिरोविरेक शिरोविरेक शिरोविरेचन, सेकादि परिषेक पगेरे परिषेचन आदि, वीसर्पण च तथा विसर्प अटाडनार और विसर्पनाशक यह च ये पक्षु कर्म होय जो भी कर्म हो, सर्वस्व ते सधुं भक्षस्त छे वह सब प्रशस्त है ॥७३॥

73. If the patient survives the three critical days the physician, after making it known that treatment may not yet be efficacious should administer errhines, affusions, such other medications, as are indicated in acute spreading affections.

अर्धावमेदकस्य निदानं रक्षणनिकित्त्वितानि—

रक्षास्यध्यशनात् पूर्ववातावश्यायमैथुनैः ।
वेगसंधारणायासव्यायामै कुपितोऽनिलः ॥७४॥
केवलः सकफो वाऽर्धं गृहीत्वा शिरसस्ततः ।
मन्याभ्रशङ्कुकर्णाश्लिलाटार्धेऽतिवेदनाम् ॥७५॥
शस्मारणिनिभां कुर्यात्तीव्रां सोऽर्धावमेदकः ।
नयनं वाऽथवा श्रोत्रमतिवृद्धो विनाशयेत् ॥७६॥
रक्ष- ३३ लोभन रक्ष भोजन, अति- अतिभोजन

७४ रक्षास्यध्यशनात् पूर्ववातावश्यायमैथुनैः—रक्षाशनास्यध्य-
यनशब्दात्तैश्चास्य मैथुनैः (घ)
—रक्षाशनादध्यशनात् प्राग्वा-
तस्य च सेवनात् (घ)
कुपितोऽनिलः कुपितो नृणाम् (द फ)
७५ वाऽर्धं गृहीत्वा शिरसस्ततः—वापि गृहीत्वाऽर्धं शिरोबली (घ)
—अपि गृहीत्वाऽर्धं शिरोबली
(त घ फ)
श्लिलाटार्धेऽतिवेदनाम्—श्लिलाटार्धे च वेदनाम् (घ)
ततः—अनिलः (द फ)
७६ शस्मारणिनिभाम्—शस्मारणिनिभाम् (घ द)
—नयनं वाऽथवा श्रोत्रमतिवृद्धो (घ)

अतिभोजन, अध्यशनात् अध्यशन अध्यशन, पूर्ववात-
पूर्ववात पूर्ववात, अवश्याय- आशुण ओस, मैथुनै
मैथुन मैथुन, वेगसंधारण- वेगलो निरोध वेगोको
रोगना, व्यायाम- परिश्रम परिश्रम, व्यायामे अने-
व्यायाम औओधी और व्यायाम इनमे, कुपित- कुपित
अथेष्टो कुपित, अनिलः वायु वायु, केवलः औओधी
लकेला, सकफ- वा अधवा कश् सहित अर्ध या कफके
साथ मिलकर, शिरस- भाधाना शिरके, अर्धम् अर्ध
भागने आधे भागको, गृहीत्वा आदी अर्ध पकड़ कर,
तत पछी पीछे, मन्याभ्र मन्या भ्रमर मन्या, भ्र-
शङ्कुकर्ण शभ, डान शङ्कु, कान, अक्षि आभ आंख,
श्लिलाटार्धे अर्ध भाधाना आधे माथेमें, शस्मारणि-
शस्त्र तथा अश्लिमन्शन शस्त्र और अरणिमन्शनके,
निभाम् नेवी समान, तीव्राम् तीव्र तीव्र, अतिवेदनाम्
अतिशय वेदना अत्यन्त वेदनाको, कुर्यात् करे छे करता है,
सः ते वह, अर्धावमेदकः अर्धावमेदक उहेवाय छे
अर्धावमेदक कहाता है, अतिवृद्धः आ अतिशय वृद्धि
पाभी यह बहुत बढ़कर, नयनम् वा आभ आंख,
अथवा डे या, श्रोत्रम् डानने। कानका, विनाशयेत्
विनाश करे छे नाश कर देता है ॥ ७४-७६ ॥

74-76 The vaia, getting provoked by addiction to dry articles or excess diet or eating on a loaded stomach, by easterly winds fog, excessive sexual indulgence, suppression of natural urges, strain or over exertion, either alone or in combination with kapha, seizes the one half of the head and causes acute neuralgic pain in the sides of the neck, eyebrow temple ear eye or forehead of one side. This pain is very agonizing like that caused by a churning rod or (red hot needle) This disease is called Ardhavabhedaka or hemicrania. If the condition becomes aggravated, it may even impair the functions of the eye and ear

चतुःस्नेहोत्तमा आत्रा शिरःकायविरेचनम् ।
नाडीस्वेदो घृतं जीर्णं वस्तिकर्मानुवासनम् ॥७७॥
उपनाहः शिरोवस्तिर्दहनं चात्र शस्यते ।
प्रतिश्याये शिरोरोगे यच्चोद्दिष्टं चिकित्सितम् ॥७८॥

चतुःस्नेह-उत्तमा आत्रे स्नेहेऽनी उत्तम चारों स्नेहोंकी उत्तम, आत्रा- भात्रा मात्रा, शिरःकाय- विरेचनम् शिरोविरेचन, कायविरेचन शिरोविरेचन, काय विरेचन, नाडीस्वेदः नाडीस्वेद नाडीस्वेद, जीर्णम् भूनु पुराना, घृतम् घी घृत, वस्तिकर्म- भरितकर्म वस्तिकर्म, अनु- वासनम् अनुवासन अनुवासन, उपनाहः उपनाह उपनाह, शिरोवस्तिः शिरोभस्ति शिरोवस्ति, दहनम् जल देना दाह करना, प्रतिश्याये अने सणोभम और प्रतिश्याय, शिरोरोगे- तथा शिरोरोगमा तथा शिरो- रोगमें, यत् नो जो, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, उद्दिष्टम् अतावी छे ते पक्षु कही है वह भी, अत्र अक्षी यहां, शस्यते प्रशस्त छे उत्तम है ॥७७ ७८॥

77-78 The maximum doses of the tetrad of unctuous preparations, the purification of the head and body, steam-kettle sudation, ingestion of old ghee, unctuous and evacuative enemata, poultices and unctuous head-packs and cauterization are recommended in this condition as also is whatever prescribed in coryza and diseases of the head

सूर्यावर्तकस्य निदानलक्षणचिकित्सितानि—

सन्धारणादजीर्णाद्यैर्मस्तिष्कं रक्तमारुतौ ।
दुष्टौ दूषयतस्तच्च दुष्टं ताभ्यां विमूर्च्छितम् ॥७९॥
सूर्योदयेऽशुसंतापाद्द्रवं विष्यन्दते शनैः ।
ततो दिने शिरःशूलं दिनवृद्ध्या विवर्धते ॥८०॥
दिनक्षये ततः स्त्याने मस्तिष्के संप्रशाम्यति ।
सूर्यावर्तः स तत्र स्यात्

सन्धारणाद् वेगो रक्तवाथी वेगोंके रक्तनेसे, अजीर्णाद्यैः अजीर्ण वजरेथी अजीर्ण आदिसे, दुष्टो- दूषित थयेला दूषित, रक्तमारुतौ रक्त तथा वायु रक्त तथा वायु, मस्तिष्कम् भरितकर्मने मस्तिष्कको, दूषयतः दूषित करे छे दूषित करते है, दुष्टम् तत् च अने दूषित थयेलुं ते और दूषित हुआ वह, ताभ्याम् ते अनेथी रक्त और वायुसे, विमूर्च्छितम् समर्ग पाभीने मिलकर, सूर्योदये सूर्यना उदय वजते सूर्योदयके समय, अशुसंतापाद् शिरःशुनी गरभीथी किरणोंकी गर्मीसे, शनैः धीमे धीमे धीरे धीरे, द्रवम् द्रव अनी द्रव बनकर, विष्यन्दते- वहे छे वहता है, ततः त्यारे तब, दिने दिवसे दिनके समय, दिनवृद्ध्या दिवसना वधवाणी साथे दिनके बढ़नेके साथ, शिरःशूलम् भाभानु थल शिरकी पीड़ा भी, विवर्धते- वधतु आये छे बढ़ती जाती है, दिनक्षये दिवस क्षीयु यतां दिनके छिपनेके समय, ततः त्यारे तब मस्तिष्के भरितकर्म मस्तिष्कके, स्त्याने धट थवा लागता घट बननेसे, संप्रशाम्यति शांत थाय छे शान्त हो जाती है, तत्र त्यारे तब, सः ते वह, सूर्यावर्त सूर्यावर्त सूर्यावर्त, स्यात् छडेवाय छे कहा जाता है ॥ ७९-८० ॥

79-80³. The blood and the vata getting vitiated by the suppression of natural urges, indigestion and similar factors, in turn vitiate the brain. The brain, thus vitiated, combining with the vitiated humors, causes the following disorders. After sunrise, the morbid matter gets liquified by the sun-heat and begins to flow out gradually, and as the day advances the headache continues to increase; and after the sun begins to go down the liquid gets congealed in the head and the pain ceases. This disease is called Suryavarta, a variety of neuralgia.

८०. द्रव द्रव (घ ३)

८०. द्रवं विष्यन्दते शनैः—रक्त विष्यन्दयेच्छते (घ)

८०^३. तत्र स्यात्-एव स्यात् (घ)

સર્પિરૌત્તરમ્ભક્તિકમ્ ॥૮૧॥

શિરઃકાયવિરેકૌ ચ મૂર્ધ્ના ત્રિસ્નેહધારણમ્ ।

જાઙ્ગલૈરુપનાહશ્ચ ઘૃતક્ષીરૈશ્ચ સેચનમ્ ॥૮૨॥

ઘૃતિત્તિરિલાવાદિશ્ચૃતક્ષીરોત્થિતં ઘૃતમ્ ।

સ્યાન્નાવનં જીવનીયક્ષીરાણ્યુગુણસાધિતમ્ ॥૮૩॥

ઔત્તરમ્ભક્તિકમ્ ૪૪૫૫ ઉપર મોજનકે ઉપર, સર્પિઃ ધીનું પાન ઘૃતપાન, શિરઃકાય-ત્રિરેકૌ ચ શિરે-વિરેચન, કાયવિરેચન શિરોવિરેચન, કાયવિરેચન, મૂર્ધ્ના માથા પર શિર પર, ત્રિસ્નેહ- ગણુ સ્નેહનું ત્રીન સ્નેહોંકા, ધારણમ્ ચ ધારણ કરના, જાઙ્ગલૈઃ જાંગલ માસકા, ઉપનાહઃ ચ ઉપનાહ શિરમેં ઉપનાહ, ઘૃતક્ષીરૈઃ ધી અને દૂધનું ધી ઓર દૂધસે શિર પર, સેચનમ્ ચ પરિધેચન પરિધેક, ઘૃતિ-મોર, તિત્તિરિ- તેતર તીતર, લાવાદિ- અને લાવ વગેરેના માસરસ સાથે લાવ આદિકે માંસસે, શ્ચૃતક્ષીર- ઉકાળેલા દૂધમાંથી પકાયે દૂધસે, ઓત્થિતમ્ કાઢેલા નિકાકે, ઘૃતમ્ ધીને ધીકો, જીવનીય- જીવનીય ગણુના કલકથી જીવનીય ગણકે કલકસે, ક્ષીર-અણુગુણ આણુગણુ દૂધમાં આઠગુણે દૂધમેં, સાધિતમ્ સિદ્ધ કરીને સિદ્ધ કરકે, નાવનમ્ નરય નસ્ય, સ્વાદ કરાવવું દેના ચાહિય ॥ ૮૧-૮૩ ॥

81-83. The treatment of this condition is by post prandial potion of ghee, purification of the head and body, head packs with the triad of unctuous articles, poultices with the flesh of jangala animals affusions with ghee and milk and nasal medications with ghee extracted from the milk prepared with the flesh of peacock, partridge, quail or other game birds,

૮૨ ત્રિસ્નેહધારણમ્-સ્નેહધારણમ્ (જા)

૮૩ ઘૃતક્ષીરૈઃ-ઘૃતક્ષીરૈઃ (ધ)

૮૪ સેચનમ્-નાવનમ્ (ધ)

૮૫ ઘૃતિત્તિરિ-ઘૃતિત્તિરિ (ધ)

અનન્તવાતઃ

શ્વપિક્ પાઠઃ (ક.) પુસ્તકે ।

prepared again in eight times its quantity of milk along with the paste of the drugs of the life-promoter group.

અનન્તવાતસ્ય નિદાનલક્ષણચિકિત્સિતાનિ—

(ઉપવાસાતિશોકાતિરુક્ષશીતાલ્પભોજનૈઃ ।)

દુષ્ટા દોષાભ્યો મન્યાપશ્ચાદ્ઘાટાસુ વેદનામ્ ॥૮૪॥

તીવ્રાં કુર્વન્તિ સા ચાક્ષિભ્રૂશક્ષેવ્વતિષ્ઠતે ।

સ્પન્દનં ગણ્ડપાર્શ્વસ્ય નેત્રરોગં હનુગ્રહમ્ ॥૮૫॥

સોડનન્તવાતસ્તં દન્યાત્ સિરાર્કાવર્તનાશનૈઃ ।

ઉપવાસ- ઉપવાસ ઉપવાસ, અતિશોક- અતિશોક અતિશોક, અતિરુક્ષ- અતિરુક્ષ અતિરુક્ષ, શીત-અલ્પ શીત તેમજ અલ્પ શીત એવં અલ્પ, મોજનૈ મોજનૈ મોજનોસે, દુષ્ટા દુષિત થયેલા દુષિત દુષ્ટ, ત્રયઃ દોષાઃ ત્રણે દોષો ત્રીન દોષ, મન્યા-પશ્ચાદ્- મન્યા, પીઠ મન્યા, પીઠ, ઘાટાસુ તથા ઘાટા (ગર્દન)માં ઓર ઘાટામેં, તીવ્રામ્ તીવ્ર તીવ્ર વેદનામ્ વેદના વેદના, કુર્વન્તિ કરે છે કરતે હૈ, સા ચ અને તે વેદના ઓર વહ વેદના, ચાક્ષિ-ભ્રૂ આંખ, ભ્રૂમર આંખ, ભ્રૂ, શક્ષેષુ તથા શખમાં ઓર શખમેં, વતિષ્ઠતે આવી રહે છે સ્થિર રહી રહે છે, ગણ્ડપાર્શ્વસ્ય કુપિત થયેલા તે દોષો ગંડરયણના પડ-ખેના ભાગનું ગણ્ડકે પાર્શ્વમેં, સ્પન્દનમ્ ફરકવું સ્પન્દન, નેત્રરોગમ્ નેત્રરોગ નેત્રરોગ, હનુગ્રહમ્ તથા હનુગ્રહ કરે છે ઓર હનુગ્રહ કરતે હૈ, સઃ તે વહ, અનન્તવાતઃ અનન્ત વાત છે અનન્ત વાત હૈ, તમ્ તેને સે, સિરા-સિરામોક્ષણ સિરામોક્ષણ, સર્કાવર્ત- અને સૂર્યાવર્તને ઓર સૂર્યાવર્તકો, નાકનૈ નાક કરનારા ઔષધોથી નહ કરનેવાળી ઔષધિયોસે, દન્યાત્ મટાડવે દૂર કરે ॥૮૪ ૮૫॥

84-85. All the three humors, when provoked by fasting, excessive grief or by taking very dry, old and

૮૪. પશ્ચાદ્ઘાટાસુ વેદનામ્-પશ્ચાદ્ઘાટે વુ વેદનામ્ (ક)

૮૫. મન્યાપશ્ચાદ્ઘાટાસુ-મન્યા પશ્ચાદ્ઘાટાસુ (ધ)

૮૬. સા ચાક્ષિ-નાસાક્ષિ (ક ધ)

૮૭. સા ચાક્ષિભ્રૂશક્ષેષુ-નાસાક્ષિભ્રૂશક્ષેષુ (ધ ક)

૮૮. સિરાર્કાવર્તનાશનૈ-શિરોર્કાવર્તનાશનૈ (સ)

scanty articles of food, cause acute neuralgic pain in the sides and the nape of the neck, then the pain becomes localized in the eye, the eye brow and temple and causes throbbing of the cheeks and the sides of the face. disorders of the eyes and trismus. This condition is called Anantavata or tic doulouren (major trigeminal neuralgia). It can be cured by venisection and by the treatment indicated in Suryavarta

શિર કમ્પસ્ય નિદાનલક્ષણચિકિત્સિતાનિ —

વાતો રુક્ષાદિભિઃ કુદ્ધઃ શિરઃકમ્પમુદીરયેત્ ॥૮૬॥

તત્રામૃતાબલારાક્ષામહાશ્વેતાશ્વગન્ધકૈઃ ।

ઐહસ્વેદાદિ વાતઘ્નં શસ્ત્રં નસ્યં ચ તર્પણમ્ ॥૮૭॥

રુક્ષાદિભિઃ રુક્ષ વગેરે હેતુઓથી રુક્ષ આદિ હેતુઓએ, કુદ્ધઃ કુપિત થયેલો કુપિત હુઆ, વાત વાયુ વાયુ, શિરઃકમ્પમ્ માથામાં કમ્પ શિરમાં કમ્પ, સ્વી-રવેત્ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતા હૈ, તત્ર તેમાં ઉપર, અમૃતા ગળી ગિલોય, બલા-રાક્ષા- બલા, રાક્ષા- બલા, રાક્ષા, મહાશ્વેતા મહાશ્વેતા મહાશ્વેતા, અશ્વગન્ધકૈઃ અને અશ્વગન્ધાથી ઔર અશ્વગન્ધાએ, વાતઘ્નમ્ વાત-નાશક વાતનાશક, ઐહસ્વેદાદિ સ્નેહ અને સ્વેદન વગેરે સ્નેહ સ્વેદાદિ, નસ્યન નસ્ય નસ્ય, તર્પણમ્ ચ તથા તર્પણુ એવ તર્પણ, શસ્ત્રમ્ પ્રશસ્ત છે પ્રગત્ત હૈ ॥ ૮૬-૮૭ ॥

86-87. The vata, getting vitiated by dry diet and similar factors causes shaking of the head (shaking palsy) In this condition, oleation, sudation etc, and demulcent nasal medication prepared with guduch, sida, indian groundsel, white siris, and

winter cherry, which are curative of vata are recommended.

નસ્તઃકર્મગુણાઃ —

નસ્તઃકર્મં ચ કુર્વીત શિરોરોગેષુ શાસ્ત્રવિત્ ।

દ્વારંદિ શિરસો નાસા તેન તદ્ વ્યાપ્ય હન્તિ તાન્ ૮૮

શાસ્ત્રવિત્ શાસ્ત્ર બાહુનારાએ શાસ્ત્રવેદા, શિરો-રોગેષુ શિરોરોગમાં શિરોરોગોમાં, નસ્તઃકર્મ નસ્યકર્મ નસ્યકર્મ, કુર્વીત કરવું બેઠીએ કરે, દિ કરવું કે ક્યોંકિ, નાસા નાક નાક, શિરસ. મસ્તકવું શિરસ, દ્વારમ્ દ્વાર છે દ્વાર હૈ, તેન તદ્ તે માર્ગે તે નસ્ય ઉપર જરિયે વહ નસ્ય વ્યાપ્ય શિરમાં વ્યાપીને શિરમાં વ્યાપ્ત હોકર, તાન્ હન્તિ તેઓને હણે છે તન રોગોંકો નષ્ટ કરતા હૈ ॥ ૮૮ ॥

88 The expert physician should administer the nasal therapy in the diseases of the head, as the nose is the gateway of the head, the medications given through the nose pervade everywhere in the head and allay head-diseases

નસ્યકર્મભેદાઃ —

નાવનં ચાવપીડશ્ચ ધ્માપનં ધૂમં એવ ચ ।

પ્રતિમર્શશ્ચ વિજ્ઞેયં નસ્તઃકર્મં તુ પચ્ચઘા ॥૮૯॥

નસ્ત કર્મ તુ નસ્ય કર્મ તેા નસ્ય કર્મ તો, નાવ-નમ્ નાવન નાવન, અવપીડઃ ચ અવપીડઃ અવપીડ, ધ્માપનમ્ ધ્માપન ધ્માપન ધૂમઃ ચ એવ ધૂમ ધૂમ, પ્રતિમર્શઃ ચ પ્રતિમર્શ ઔર પ્રતિમર્શ, પચ્ચઘા ઔમ પાંચ પ્રકારવું ડચ તરહ પાંચ પ્રકારકા, વિજ્ઞેયમ્ બાહુવું બેઠીએ જાનના ચાહિય ॥ ૮૯ ॥

89 The nasal therapy, it should be known. comprises the five procedures

૮૮ શાસ્ત્રવિત્-સૂક્ષ્મવિત્ (ચ ૬)

,, પચ્ચઘ્નોકાનન્તરમ્-નસ્ત કર્મભેદા

દ્રવ્યધિક પાઠ. (ક) પુસ્તકે ।

૮૭ શસ્ત્ર નસ્ય ચ તર્પણમ્-શસ્ત્ર ચાત્રાવપીડનમ્ (ગ,દ.)

of inunction, nasal drops insufflation, inhalation and application

એહનં શોધનં ચૈવ દ્વિવિધં નાવનં સ્મૃતમ્ ।
શોધનઃ સ્તમ્બનશ્ચ સ્યાદવપીડો દ્વિધા મતઃ ॥૯૦॥

નાવનમ્ નાવન નાવન, સ્નેહનમ્ સ્નેહ સ્નેહ, શોધનમ્ ચ એવ અને શોધન ઔર શોધન, દ્વિવિધમ્ એમ બે પ્રકારનુ ઇસ તરહ દો પ્રકારકા, સ્મૃતમ્ કહ્યું છે કહા છે, અવપીડ. અને અવપીડ ઔર અવપીડ, શોધનઃ શોધન શોધન, સ્તમ્બન- ચ અને સ્તમ્બન ઔર સ્તમ્બન, દ્વિધા મતઃ સ્યાદ એમ બે પ્રકારનો માનેલ છે ઇમ તરહ દો પ્રકારકા માના છે ॥ ૯૦ ॥

90. Nasal inunction is said to have two actions viz, oleation and purification The nasal drops are said to have two actions purificatory and astringent

चूर्णस्याध्मापनं तद्धि देहस्रोतोविशोधनम् ।
विश्लेयस्त्रिविधो धूमः प्रागुक्तः शमनादिकः ॥९१॥
प्रतिमर्शो भवेत् स्नेहो निर्दोष उभयार्थकत्वात् ।
एवं तद्वेचनं कर्म तर्पणं शमनं त्रिधा ॥९२॥

ચૂર્ણલ ૭ ચૂર્ણનું જો ચૂર્ણકા, આધ્માપનન આધ્માપન છે આધ્માપન છે, તદ્દિ તે વદ્, દેહસ્રોતઃ- દેહના સ્રોતોનું દેહકે સ્રોતોનો, વિશોધનમ્ શોધન કરનાર છે વિશુદ્ધ કરનેવાલા છે, પ્રાગુક્તઃ અગાઉ કહે- વામાં આવેલો પૂર્વ કહા ગયા, ધૂમઃ ધૂમ ધૂમ, શમ- નાદિકઃ શમનાદિક શમનાદિક, ત્રિવિધઃ ત્રણ પ્રકારનો ત્રીન પ્રકારકા, વિશ્લેયઃ અણુલો જાનના ચાહિય, ઉભયા- ર્થકત્વ સ્નેહન તથા શોધન બન્ને કામ કરનાર સ્નેહન તથા શોધન દોનો કાર્ય કરનેવાલા, નિર્દોષઃ દોષરહિત શોષરહિત, સ્નેહઃ સ્નેહ સ્નેહ, પ્રતિમર્શઃ પ્રતિમર્શ

૯૦ મતઃ—ચ મ (ધ.)

૯૧ તદ્દિ દેહસ્રોતો—નામ દેહકેમ (ત)

,, દેહસ્રોતોવિશોધનમ્—દેહકેમવિશોધનમ્ (ધ. ફ)

,, ત્રિધા—ત્રિધા (ક)

પ્રતિમર્શ, સ્નેહ છે છે, એવમ્ આ અમાણે ઇસ પ્રકાર, તન્ કર્મ તે કર્મ યદ્ નસ્યકર્મ, રેચનમ્ રેચન રેચન, તર્પણમ્ તર્પણ તર્પણ, શમનમ્ અને શમન ઔર શમન, ત્રિધા એમ ત્રણ પ્રકારનું છે ઇસ તરહ ત્રીન પ્રકારકા છે ॥ ૯૧ ૯૨ ॥

91-92 And the insufflation of powder brings about the purification of the nasal passages Inhalation should be known to be of the threefold method such as sedative etc, as previously described Application is made of unctuous substance which is harmless in use and which serves both the purposes of oleation and purification Thus these procedures may be classified into three groups, viz purification, impletion and sedation

નસ્યકર્મવિષયા રોગાઃ —

સ્તમ્બસુતિગુરુત્વાદ્યાઃ સ્તૈષ્મિકા યે શિરોગદાઃ ।
શિરોવિરેચનં તેષુ નસ્તઃકર્મ પ્રશસ્યતે ॥૯૩॥

ચે ૭ જો, સ્તમ્બ-સુતિ-સ્તમ્બ, સ્પર્શજ્ઞાન સ્તમ્બ, સુતિ, ગુરુત્વ ભારેપણુ ગૌરવ આદ્યાઃ વગેરે આદિ, સ્તૈષ્મિકાઃ કફજન્ય, શિરોગદા. શિરોરોગો છે શિરોરોગ છે, તેષુ તેમાં અને, શિરોવિરેચનમ્ શિરો- વિરેચનરૂપ શિરોવિરેચનરૂપ, નસ્તઃકર્મ નસ્યકર્મ નસ્ય કર્મ, પ્રશસ્યતે પ્રશસ્ત છે પ્રશસ્ત છે ॥ ૯૩ ॥

93. Nasal medications for the purpose of purification of the head are recommended in stiffness, numbness, heaviness and similar diseases of the head, arising from morbid kapha.

ये च वातात्मका रोगाः शिरःकम्पाद्विदादयः ।
शिरसस्तर्पणं तेषु नस्तःकर्म प्रशस्यते ॥९४॥

૯૩ શિરોવિરેચનં—શિરો રેચન (ધ)

,, નસ્તઃકર્મ પ્રશસ્યતે—નસ્તઃ કાર્ય પ્રશસ્યતે (ધ)

૯૪. પ્રશસ્યતે—પ્રશસ્યતે (ધ.)

ये च ने जो, शिरःकम्प-भाथानो ङ'प शिरका
कम्प, अर्दित- तथा आर्दित अर्दित, आदय. वगेरे
आदि, वातात्मकाः वातप्रधान वातप्रधान, रोगा-
शोभा छे शिरोरोग हैं. तेषु तेओभां उनमें, शिरसस्त-
र्पणम् भरतङ्गना तर्पणरूप, नस्त
कर्म नस्तङ्गर्भ नस्तकर्म, प्रशस्त्यते प्रशस्त छे प्रशस्त
हे ॥९४॥

94 Demulcent nasal medication for
the purpose of soothing the head
is recommended in shaking palsy
facial palsy and other disorders born
of vata.

रक्तपित्तादिरोगेषु शमनं नस्त्यमिष्यते ।
ध्मापनं धूमपानं च तथा योग्येषु शस्यते ॥९५॥
(दोषादिकं समीक्ष्यैव भिषक् सम्यक् च कारयेत्)

रक्तपित्तादि- रक्तपित्त वगेरे रक्तपित्तादि, रोगेषु
रोगोभां रोगोंमें, क्कनम् शमन शमन, नस्त्यम् नस्त्य
नस्त्य, इष्यते छे छे इष्य है, तथा अने और, ध्मापनम्
प्रधमन प्रधमन, धूमपानम् च तथा धूमपान तथा धूमपान,
योग्येषु ओओने योग्य रोगोओभां इनके योग्य रोगियों
लिए, क्कनते प्रशस्त छे प्रशस्त है, भिषक् वैद्य वैद्य,
दोषादिकम् दोषादिको दोषादिको, समीक्ष्य परीक्षा
ङरीने देखकर, एव न हि, सम्यक् सारी रीते सम्यक्
प्रकारसे, कारयेत् नस्त्य ङरीवपु नस्त्यका प्रयोग
करे ॥ ९५ ॥

95. The sedative nasal medication
is recommended in hemothermia and
similar conditions. Insufflation and
smoking are recommended in required
conditions (On fully investigating
the morbidity etc, the physician
should carry out the treatment as
indicated)

विरेचनं तर्पणं च नस्त्यम्—

फलादिभेषजं प्रोक्तं शिरसो यद्विरेचनम् ॥९६॥
तच्चूर्णं कल्पयेत्तेन पचेत् स्नेहं विरेचनम् ।
यदुक्तं मधुरस्कन्धे भेषजं तेन तर्पणम् ॥९७॥
साधयित्वा भिषक् स्नेहं नस्तः कुर्याद्विधानवित् ।

यत् ने जो, फलादिभेषजम् ङ्ग वगेरे औषधो
फलादि औषध, शिरसः भरतङ्गना शिरसे, विरेचनम्
विरेचन भाटे विरेचनके लिए, प्रोक्तम् उक्तां छे कहे हैं,
तत् चूर्णम् तेओभां चूर्ण उनका चूर्ण, कल्पयेत् अनावपु
यनाये, तेन तेनाथी उनसे, विरेचनम् शिरसि विरेचन-
रूप शिरोविरेचनरूप, स्नेहम् स्नेह स्नेह, पचेत् पकावपु
पकावे, मधुरस्कन्धे अने मधुरस्कन्धभां और मधुर-
स्कन्धमें, यत् भेषजम् ने औषध जो औषध, उक्तम्
उक्ते छे कही है तेन स्नेहम् तेनाथी स्नेह उनसे स्नेह,
साधयित्वा सिद्ध ङरीने सिद्ध करके, विधानवित्
विधिने आधुनिक विधिको जाननेवाला, भिषक्- वैद्य वैद्य,
तर्पणम् तर्पण तर्पणकारक, नस्तः कुर्यात् नस्त्यङ्गर्भ ङरपु
नस्त्यकर्म करे ॥९६-९७॥

96-97½ The physician may prepare
errhine powder from the various
drugs described as errhine drugs
The unctuous purificatory errhine—
medication may be prepared from this
powder and the unctuous demulcent
nasal medications may be prepared
from the drugs of the sweet group
described previously With the medi-
cations thus prepared, the specialist
should carry out the nasal therapy.

अवपीडनस्य दानविधिः—

प्राक्सूर्ये मध्यसूर्ये वा प्राकृतावश्यकस्य च ॥९८॥
उत्तानस्य शयानस्य शयने स्वास्त्यते सुखम् ।

९८ अस्मादनन्तरम्—

नस्त कर्मविधिः

इत्यधिक पाठ. (क.) पुस्तके ।

९८. प्राकृतावश्यकस्य च—कुर्यात्तर्पणमेव च (इ त द)

प्रलम्बशिरसः किञ्चित् किञ्चित् पादोन्नतस्य च ९९
दद्यान्नासापुटे स्नेहं तर्पणं बुद्धिमान् भिषक् ।

प्राक् अभाउथी पहले कृतावश्यकत्वे जेष्ठे भक्ष
त्यागआदि आवश्यक कर्म करी दीयेवां छे जेवा
आवश्यक कार्यको करके, स्वास्तुने सारी रीते
निष्ठावेष्ट अष्टे प्रकार बिछे, कथने च श्रुत्यामां
विस्तर पर, सुखम् सुभपूर्वक सुसपूर्वक, उत्तानस्य अत्ता
चित्, ज्ञानस्य सूतेष्ट लेटे हुए, किञ्चित् कष्टक कुछ,
प्रलम्बशिरसः माथुं लटकतुं राभेष्ट शिरको लटकाये
हुए, किञ्चित् कष्टक और कुछ, पादोन्नतस्य च पण
जिंथा राभेष्ट मनुष्यने पैरोंको ऊचा किये हुए मनुष्यके,
नासापुटे नसिकाराभां नासारंघ्रमें बुद्धिमान् शुद्धिमान्
बुद्धिमान्, भिषक् वैद्य वैद्य, प्राक्सूर्ये सूर्योदयना क्षणमां-
सूर्योदयके कालमें, मध्यसूर्ये वा अथवा मध्याह्ने
अथवा मध्याह्नमें, तर्पणम् तर्पणं तर्पण, स्नेहश्च स्नेह
स्नेहको, दद्यात् देवे देवे ॥ ९८-९९३ ॥

98-99½ The intelligent physician should administer the demulcent nasal medications, either in the morning or in the noon, to the patient who has previously attended to the necessary acts of ablution and has been made to lie at his ease in the supine position on a well-spread couch, with his head hanging down slightly and the feet slightly raised

अनवाक्शिरसो नस्यं न शिरः प्रतिपद्यते ॥१००॥
अत्यवाक्शिरसो नस्यं मस्तुलुङ्गेऽवतिष्ठति ।
अत एवंशयानस्य शुद्ध्यर्थं स्वेदयेच्छिरः ॥१०१॥
संस्वेद्य नासामुन्नम्य वामेनाङ्गुष्ठपर्वणा ।
हस्तेन दक्षिणेनाथ कुर्यादुभयतः समम् ॥१०२॥
प्रणाङ्ग्या पिचुना वाऽपि नस्तः स्नेहं यथाविधि ।

१०१ मस्तुलुङ्गेऽवतिष्ठति-मस्तुलुङ्गे च तिष्ठति (घ ङ)
, नासामुन्नम्य-नासामुन्नम्य (घ, ङ)
, प्रणाङ्ग्या-प्रणाङ्ग्या (घ.)

अनवाक्- शिरसः शिरसे नीथुं राभ्या वजर
शिरको नीचे किये बिना, नस्यम् नस्य नस्य, शिरः
माथामां शिरमें, न प्रतिपद्यते- पहुँचतुं नभी नहीं
पहुँचता, अत्यवाक्- शिरसः जेष्ठे शिरसे जेष्ठे नीथुं
राभेष्ट होय तेने शिरको अधिक नीचा रखनेवालेको,
नस्यम् नस्य नस्य, मस्तुलुङ्गे- मस्तिष्कमां मस्तिष्कमें,
अवतिष्ठति- बराबर अथ छे ठहर जावा है, अतः भाटे
इस लिए, एवं शयानस्य उपर उछा प्रभाष्टे सूतेष्ट
यथोक्त प्रकारसे लेटे हुएके, शिरः मस्तुलुङ्गुं शिरको,
शुद्ध्यर्थम् शुद्धि भाटे शुद्धिके लिए, यथाविधि- निधि
अनुसार विधि अनुसार, स्वेदयेद्य स्वेदन करवुं स्वेदन
करे, संस्वेद्य स्वेदन करीने स्वेदन करके, वामेन जामा
बाये, अङ्गुष्ठपर्वणा- अङ्गुष्ठना आंगुष्ठा वेढाथी अङ्गुष्ठके
अग्रपर्वसे, नासाम् नाकने नाकको, उन्नम्य अथ उँथुं
करी पछी ऊँचा करके पश्चात्, दक्षिणेन- जमणा
दाहिने, हस्तेन- हाथ वडे हाथसे, प्रणाङ्ग्या- प्रणाङ्गीभी
नालीसे, पिचुना वा के पूमज्याथी वा फायेसे, अपि पक्ष
सी, उभयतः जने नसिकाराभां दोनों नथुनोंमें, समम्
ओक्त समान एक समान ही, कुर्यात् स्नेह देवे स्नेह
देवे ॥ १००-१०२ ॥

100-102½. If the head is not lowered at all, the nasal medication does not reach the desired destination, if, on the other hand it is lowered too much, there is the danger of the medication getting lodged in the brain, hence the patient should be made to assume the position described, and by way of preparatory cleansing, his head should be subjected to sudation. Having carried out the sudation procedure, the physician should with the thumb of his left hand, raise the tip of the patient's nose and with the right hand he should drop, either by means of pipette or cotton swab, the sternutatory oil in equal measure in

both the nostrils in the way prescribed

कृते च स्वेदयेद्भूय आकर्षेच्च पुनः पुनः ॥१०३॥
तं स्नेहं श्लेष्मणा साकं तथा स्नेहो न तिष्ठति ।
स्वेदेनोत्क्रेशितः श्लेष्मा नस्तः कर्मण्युपस्थितः ॥१०४॥
भूयः स्नेहस्य शैत्येन शिरसि स्थापयते ततः ।
श्रोत्रमन्यागलाद्येषु विकाराय स कल्पते ॥१०५॥

कृते च नस्थ आभी नावन देकर, भूयः इरीने
फिर, स्वेदयेत् स्वेदनं ३२पु स्वेदनं करे, पुनः पुनः
इरी इरीने बारवार, तम ते उस, स्नेहम् स्नेहने
स्नेहको, श्लेष्मणा ३३ कफके, साकम् सहित वाच,
आकर्षेत् ७६२ डाढये ७७० वाहिर निकाले, तथा
ते प्रभाषे ३२वाथी ऐसा करनेसे, स्नेहः न तिष्ठति स्नेह
टकतो नथी स्नेह नहीं रहता, स्वेदन-स्वेदनथी स्वेदसे,
उत्क्रेशित उत्क्रेशित ध्येये उत्क्रेशित, श्लेष्मा ३३
श्लेष्मा, नस्तः कर्मणि नस्थ ३४३ नस्थ कर्ममें उपस्थित.
न३३ आ०यो होय छे पास आता है, भूयः अने पाछे
और फिर, स्नेहस्य स्नेहनी स्नेहकी, शैत्येन शीतलताने
धर्ष शीतलतासे, शिरसि भस्तः ३४३ मस्तिकमें, स्थापयते
३५३ अनी अथ छे घट्ट होजाता है, ततः तेथी ते फिर
वह, श्रोत्र- ३५३ कान, मन्या- ३५३ मन्या, गलाद्येषु
अनी ३५३ गले आदिमें, विकाराय विकारांने
रोगोंको, कल्पते ३५३ छे उत्पन्न करता है ॥१०३-१०५॥

103-105 On completing this the patient's head should be once again subjected to sudation and the oil that has been dropped should be repeatedly drained out together with the morbid mucus, till no portion of the medicated oil is left behind. The mucus roused by the sudation and collected during

the administration of the errhine treatment, becomes congealed in the head once again, as a result of the cooling effect of the unctuous article. It then gives rise to disorders of the ear, sides of the neck, throat etc.

ततो नस्तः कृते धूमं पिबेत् कफविनाशनम् ।
हिताश्वभुङ्गिवातोष्णसेवी स्थान्नियतेन्द्रियः ॥१०६॥
विधिरेषोऽवपीडस्य कार्यः

तत तेथी इस लिए, नस्तः कृते नस्थ ३४३ ३४३
पछी नस्थकर्मके बाद, कफविनाशनम् ३५३ ३५३
कफनाशक, धूमम् धूमम् धूम, पिबेत् ३५३ ३५३ पीना
चाहिए, हिताश्वभुङ्गि ३५३ ३५३ अन्न आधुं हितकर अन्नका
भोजन करे, निवात- ३५३ पवनना ३५३ ३५३ अने
३५३ स्थानम् वायुरहित और गरम स्थानका, सेवी
सेवन ३५३ सेवन करे, नियतेन्द्रियः स्थाव तथा धन्दि-
येने नियममां राधवी और जितेन्द्रिय रहे, अवपीडस्य
अवपीडने अवपीडकी, एषः आ मह, विधिः विधि
विधि, कार्यः ३५३ ३५३ करनी चाहिए ॥ १०६॥

106-106. Hence the patient should, after the errhine treatment, resort to smoking that is curative of kapha, take wholesome diet, resort to windless and warm apartments and observe sense restraint. This is the method to be employed in the administration of nasal drops.

प्रश्नापनस्य प्रयोगविधिः, नस्यकर्मणो व्यापद, तच्चिह्निरसा च—

प्रश्मापनस्य तु ।
तत् षडङ्गुल्या नाड्या धमेच्छूर्ण मुखेन तु ॥१०७॥
विरिक्तशिरसं तूर्णं पाययित्वाऽऽबु शोभयेत् ।

१०४ साकं तथा—साकं तथा (ध)

" " —साकं तथा (फ)

" " —साकं तथा (फ)

" नस्तः कर्मण्युपस्थित —नस्तः कर्मण्युपस्थित (ध.)

१०५ स्थापयते—स्थापयते पुनः (ध.क.)

१०६ कफविनाशन—कफविनाशन (ध.क)

१०७ षडङ्गुल्या—षडङ्गुल्याऽधवा (ध.)

" षडङ्गुल्या नाड्या " (फ)

१०८. तूर्णं—तूर्णं (त)

" " —तत्त (ध.)

लघु त्रिष्वविरुद्धं च निवातस्थप्रतन्द्रितः ॥१०८॥
 विरेकशुद्धो दोषस्य कोपनं यस्य सेवते ।
 स दोषो विचरंस्तत्र करोति स्वान् गदान् बहून् ॥१०९॥
 यथास्वं विहितां तेषु क्रियां कुर्याद्विचक्षणः ।
 अकालकृतजातानां रोगाणामनुरूपतः ॥११०॥

प्रध्मापनस्य- प्रध्मापनम्। प्रध्मापनम्, तु ते। तो
 बहून् ॥ ७ अंगुली ७ अंगुली, नाड्या- नली ७
 नाडीसे, तत् चूर्णम् ते यक्षुः इस चूर्णको। तु ते। तो,
 सुखेन भुज्यते। सुखद्वारा, अमेव ६ उव फूके विरिक्तदि-
 रसम् शिरोविरेचनं यद्य ग्या पछी रेण्डिने शिरोविरे-
 चनके बाद रोगीको, उष्णम् गरम गरम अम्बु- पाणी
 जल, पावयित्वा पिपडापीने पिलाकर, अतन्द्रितः त-
 र्हित वैद्ये अप्रमत्त वैद्य, निवातस्थम् वायुना अघाटा
 पण्डना स्थानम्। राणी वायुहित ध्यानमें रखकर, लघु
 ६६६ लघु, त्रिषु तथा त्रिषु दोषमांशु डोई पक्षु औने
 तीनों दोषोंमेंसे किसी भी एकको, अविरुद्धम् नाडे ७१२-
 नाडुं न बढानेवाला, भोजयेत् भोजन करावपुं भोजन
 करावे, विरेकशुद्ध शिरोविरेचनं यद्य शुद्ध भयेद्य शिरो-
 विरेचनसे शुद्ध हुआ, यस्य ७ जिस, दोषस्य दोषना
 दोषका, कोपनम् डोपड ५०५५ कोप करनेवाला द्रव्य,
 सेवते सेवन करे ७ सेवन करता है, सः दोषः ते
 दोष वह दोष, तत्र त्यां वहा, विचरन् विचरते।
 विचरते। विचरता हुआ, स्वान् पौतना अपने, बहून्
 भूषा बहुते, गदान् रेण्डिने रोगीको, करोति उप-
 करे ७ उत्पन्न करता है, विचक्षण विचक्षण वैद्ये चतुर
 वैद्य, तेषु- तेषु। उनमें, यथास्वम् ते ते दोषने
 अनुसार यथाशेष विहितम् उहेल कही हुई, क्रियाम्
 चिकित्सा चिकित्सा, कुर्यात् करवी करे, अकालकृत
 अकाले करे। शिरोविरेचनं यद्य अकालमें किये हुए
 शिरोविरेचनसे जावानाम् उप-
 ययेद्य उत्पन्न हुए,
 रोगाणाम् रेण्डिने पक्षु रोगीको भी, अनुरूपतः ते ते
 रेण्डिमां उहेल चिकित्सा करवी उन उन रोगमें कही
 हुई चिकित्सा करे ॥१०७-११०॥

107-110 As regards insufflation
 the powder should be blown by the

१०८ विरेकशुद्ध-शुद्धरेच्यु (६)

mouth through a tube six fingers-
 breadth in length. After the patient
 has been errhinated, he should be
 given a potion of hot water and then
 a light meal which is not aggra-
 vative of any of the three humors
 and should be made to remain in a
 windless place by the vigilant physician.
 If a man that has been purged of the
 impurities, resorts again to things
 causative of humoral provocation, the
 particular humor provoked, moving
 about in that region gives rise to many
 diseases peculiar to its nature
 In these conditions the wise
 physician should carry out treatment
 as indicated, and as regards complica-
 tions arising from untimely nasal
 therapy, the line of treatment is the
 same as that in corresponding
 diseases.

अजीर्णे भोजने भुक्ते तोये पीतेऽथ दुर्विने ।
 प्रतिश्याये नवे स्नाते स्नेहपानेऽनुवासने ॥१११॥
 नाचनं स्नेहनं रोगान् करोति श्लैष्मिकान् बहून् ।
 तत्र श्लेष्महरः सर्वस्तीक्ष्णोष्णादिविचिहितः ॥११२॥

अजीर्णे अजीर्णम्। अजीर्णम्, भोजने भुक्ते भोजन
 उर्या पछी भोजन करनेके बाद, अथ अने और, तोये
 पीते पाणी पीवे पछी पानी पीनेके उपरान्त, दुर्विने
 नाडणीये द्विसे दुर्विनेमें, नवे नया नये, प्रतिश्याये
 सरीअभमां जुकासमें, स्नाते नाडा पछी स्नान करनेके
 बाद स्नेहपाने स्नेहपानम्। स्नेहपानम्, अनुवासने
 अने अनुवासनम्। और अनुवासनम्, स्नेहनम् स्नेहन

१११ भोजने भुक्ते-भुक्ते च (१७)

स्नाते स्नेहपानेऽनुवासने-स्त्याने स्नेहपीतेऽनुवासिते
 (घ, फ)

११२ नाचनं-नराणां (द.)

स्नेहन, नाशनम् नस्य नस्य, बहून् धृष्टा बहुत, स्नेहि-
कान् उद्धृत्य कफजन्य, रोगान् रोगो रोगोको, करोति
धरे छे करता है, तत्र तेभा उनमें तीक्ष्णोष्णादिः
तीक्ष्ण अने उष्ण बगेरे तीक्ष्ण उष्णादि, सर्व सर्व
सब, स्नेहमहरः उद्धृत्य कफहर, विधि. हितः विधि
हितकर छे विधि हितकर है ॥ १११-११२ ॥

111-112. Unctuous nasal medication
administered in indigestion or immedi-
ately after meals or after taking a draught
of water or on a cloudy day or in
condition of recent coryza or after a
bath or after an unctuous potion or
after an unctuous enema will give
rise to various disorders of kapha
In such disorders, all measures curative
of kapha, such as are acute hot, etc
are beneficial

क्षामे विरेचिते गर्भे व्यायामाभिहते तृषि ।
वातो रुक्षेण नस्येन कुक्षः स्वाजनयेद्दान् ॥११३॥
तत्र वातहरः सर्वो विधिः स्नेहनबृंहण ।
स्वेदादिः, स्याद्भूतं क्षीरं गर्भिण्यास्तु विशेषतः ११४
ज्वरशोकातितापानां तिमिरं मद्यपस्य तु ।
रुक्षैः शीताजनैर्लेपैः पुटपाकैश्च साधयेत् ॥११५॥

क्षामे शुष्क देहवाणा मनुष्यभा कृश मनुष्यमें,
विरेचिते विरेचन पाभेद मनुष्यभा विरेचन लिये हुए
मनुष्यमें, गर्भे गर्भिणीभा गर्भवतीमें, व्यायामाभिहते
व्यायामथी अभिधात पाभेद मनुष्यभा व्यायामसे
अभिहत मनुष्यमें, तृषि तथा तरस्या मनुष्यभा और
प्यासवाले मनुष्यमें, रुक्षेण रुक्ष, नस्येन नस्यथी
नस्य लेनेसे, कुक्षः वातः कोपेद वायु कुपित हुआ वायु,

स्नान् पोताना अपने, गदान् रोगोने रोगोको, जनयेत्
उत्पन्न धरे छे उत्पन्न करता है, तत्र तेभा उनमें,
स्नेहनबृंहणः स्नेहन, उद्धृत्य, स्नेहन, बृंहण, स्वेदादिः
स्नेहन बगेरे स्वेदादि, सर्वः सर्व सब वातहरः वातहर
वातहर, विधिः विधि विधि, स्यात् हितकर छे हितकर
हैं, गर्भिण्या तु अने गर्भिणीने ते गर्भणीको तो,
विशेषतः भास धरीने विशेष करके, घृतम् घी घी,
क्षीरम् अने दूध और दूध हितकर है ज्वर-शोक-
ज्वर अने शोथी ज्वर और शोथसे, अतितापानाम्
अतिशय सताप पाभेद मनुष्योने अतिशय संतप्त
हुए मनुष्योंके, मद्यपस्य तथा मद्य पीनारने शिरो-
विरेचनथी उत्पन्न भयेदे और मद्य पीनेवालेके शिरो-
विरेचनसे उत्पन्न हुए, तिमिरम् तिमिररोग तिमिररोगको,
रुक्षैः रुक्ष रुक्ष, शीताजनैः तथा शीतल अन्नोथी
और शीत अन्नोसे, लेपैः लेपोथी लेपोसे, पुटपाकैः च
अने पुटपाकोथी और पुटपाकोसे, साधयेत् भटापने
अच्छा करे ॥ ११३-११५ ॥

113-115 By the administration of
dry nasal medication in conditions of
emaciation or after purgation or in gravid
condition or in fatigue due to exertion
and in thirst, the vata, getting pro-
voked, causes disorders peculiar to its
nature In such conditions, all measures
curative of vata, such as oleation,
or roborant and sudation therapies etc.
should be given, and in the case of
a gravida ghee and milk should be
specially given. The unctuous nasal
medication causes dimness of vision in
the case of persons greatly afflicted
with fever or grief and also in those
addicted to wine In such cases painting
the eye with un-unctuous and cooling
collyrium, applications and medications
prepared by the Putapaka-method
should be done.

११३ क्षीर-जीर्ण (च.)

११५ शीताजनैः-सेकाजनै (च. ४)

साधयेत्-आधयेत् (च. ४)

पतच्छो हानन्तरम्-तेनज्वरादयस्तत्र प्रशम यान्ति तस्य तु

इत्यधिक पाठः (च.) प्रस्तुते ।

प्रतिमर्शगुणाः —

स्नेहनं शोधनं चैव द्विविधं नावनं मतम् ।
प्रतिमर्शस्तु नस्यार्थं करोति न च दोषवान् ॥११६॥

स्नेहनम् स्नेहनं स्नेहन, शोधनम् च एव अने शोधन और शोधन, द्विविधम् औषध के प्रकारानुसारं इस तरह दो प्रकारका, नावनम् नस्य नस्य, मतम् माने के माना गया है, प्रतिमर्श. तु अने प्रतिमर्श और प्रतिमर्श, नस्यार्थम् अने प्रकारना नस्यत्वं काम दोनों प्रकारके नस्यका कार्य, करोति करे के करता है, दोषवान् च अने दोष करनेवाले और दोष करनेवाला, न नथी नहीं है ॥ ११६ ॥

116 There are two purposes served by nasal medication viz, oleation and purification. Nasal application serves both purposes and is harmless.

प्रतिमर्शप्रयोगविधि —

नस्तः स्नेहाकुलिं दद्यात् प्रातर्निशि च सर्वदा ।
न चोच्छिद्धेद्वरोगाणां प्रतिमर्शः स दाढ्यकृत् ११७

सर्वदा हरिरेव प्रतिदिन, प्रातः निशि च सवारे अने सारे प्रातःकाल और रात्रिमें, नस्तः नस्यकारणं अथुर्नो, स्नेहाकुलिम् स्नेहकारी आंगुली स्नेहपूरित अंगुलि, दद्यात् देवी देवे, न च उच्छिद्धेत् पक्षु ते स्नेह उथो यथावी ज्यो नहि किन्तु इहे ऊपर न खींचे, वरोगाणाम् नीरेण अनुष्येने नीरेणियोको, स प्रतिमर्शः ते प्रतिमर्श वह प्रतिमर्श, दाढ्यकृत् दहता करनेवाले के दहताकारक है ॥ ११७ ॥

117. Morning and night, and in all seasons, one should use a finger dipped in unctuous substance for nasalunction. The medication should not be sniffed in too deeply. This nasal appli-

११६. नावनं मत-नस्यमुच्यते (स)

, , -नस्वमुच्यते (च य व)

, , -नावनं स्मृतम् (फ)

, , प्रतिमर्शस्तु-प्रतिमर्शः (घ)

cation is to be used in health and it is promotive of firmness and strength.

अध्यायकविषयाः —

तत्र श्लोकौ—

त्रीणि यस्मात् प्रधानानि यर्माण्यभिहतेषु च ।
तेषु लिङ्गं चिकित्सां च रोगमेदाश्च सौषधाः ॥११८॥
विधिरुत्तरवस्तेश्च नस्तः कर्मविधिस्तथा ।
सव्यापद्मेवजं सिद्धौ मर्माख्यायां प्रकीर्तितम् ॥११९॥

तत्र श्लोकौ ते विषयमा उपसंहारना के श्लोक के उस विषयमें उपसंहारके दो श्लोक हैं कि, मर्माख्या-याम् सिद्धौ त्रिमर्मीयसिद्धि नामना अध्यायमा त्रिमर्मीयसिद्धि नामके अध्यायमें, यस्मात् के कारणसे, त्रीणि त्रिषु तीन, मर्माणि मर्मा मर्मा, प्रधानानि मुख्य के मुख्य हैं, तेषु तेषामे उनको, अभिहतेषु च अभिधात अर्थात् चोट लगने पर, लिङ्गम् लक्षण लक्षण, चिकित्सा चिकित्सा चिकित्सा, सौषधाः औषध औषध औषधोंके साथ, रोगमेदाश्च रोगना के रोग के मेद उत्तरवस्तेः उत्तरवस्तिनी उत्तरवस्तिनी, विधि च विधि विधि, तथा नस्तः कर्मविधिः नस्यकर्मा नी विधि नस्यकर्मकी विधि, सव्यापद्मेवजं व्यापत्ति उनकी व्यापत्ति, मेवजम् अने तेना औषध और इनकी औषध, प्रकीर्तितम् उद्देशमा आया के कही गई हैं ॥ ११८-११९ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

118-119 Of the vital regions why three are pre-eminent; the signs and symptoms and treatment of injuries occurring in these regions; the different varieties of diseases affecting these organs and their remedies; the method of administration of the urethral and vaginal douche and similarly the

११९ सव्यापद्मेवजं सिद्धौ मर्माख्यायाम्-सव्यापद्मेवजसिद्धौ मर्माख्यायः प्रकीर्तितः (घ)

, , सव्यापद्मेवजं-सव्यापद्मेवजं (घ)

method of administering nasal medication, the complications and their treatment:—have all been described in the chapter entitled Success in treatment of the Three Vital Regions

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने त्रिमर्मीय-

सिद्धिर्नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

इति आ प्रभाषे, इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
रथेवा अग्निवेशमे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने
चरकथी प्रतिसंस्कार पाभेवा आ शास्त्रभा और
चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त
दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेवा और दृढबलसे
पूरित किये गये, सिद्धिस्थाने सिद्धिस्थान विषे सिद्धिस्थानमें,
त्रिमर्मीयसिद्धि 'त्रिमर्मीयसिद्धि' 'त्रिमर्मीयसिद्धि'
नाम नामने नामका, नवम नवमे नौवौ,
अध्यायः अध्याय संपूर्ण थये अध्याय समाप्त
हुआ ॥ ९ ॥

9 Thus, in the Section on Success in Treatment, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka the ninth chapter entitled Success in Treatment of the Complications arising from the disorders affecting the Three Vital Regions in the body' not being available, the same as restored by Drīdhabala, is completed.

दशमोऽध्यायः ।

दशमे अध्याय अध्याय दसवाँ

Chapter X

वस्तिसिद्धयुपक्रमः —

अथातो वस्तिसिद्धिं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हवे अही थी अब आगे, वस्ति-
सिद्धि 'वस्तिसिद्धि' नामना अध्यायनु 'वस्ति
सिद्धि' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान
करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये
आत्रेयने, इति ह आ विषयभा नीचे प्रभाषे अ इस
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्माह उहेलु छे कहा है ॥ २ ॥

1 We shall now expound the chapter entitled 'The Successful application of the Enema Procedure'.

2 Thus declared the worshipful Atreya

सिद्धानां वस्तीनां शस्तानां तेषु तेषु रोगेषु ।

शृण्वग्निवेश ! गदतः सिद्धिं सिद्धिप्रदां भिषजाम् ३

अग्निवेश ! हे अग्निवेश ! हे अग्निवेश !, तेषु तेषु ते
ते उन उन, रोगेषु रोग पर रोगोंमें, शस्तानाम् उहेल
कही हुई, सिद्धानाम् प्रत्यक्ष द्रव आपनारी प्रत्यक्ष
फल देनेवाली, वस्तीनाम् अस्तिओन्नी वस्तियोंकी,
भिषजाम् वैद्योने वैद्योंको, सिद्धिप्रदाम् सफलतादायक
सफलता देनेवाली सिद्धिम् सिद्धि सिद्धिको, गदतः
उहेल छु कहता हूँ, शृणु सलगतो सुनो ॥ ३ ॥

3. Listen to me, O Agnivesa, as I discourse on the successful application of the most efficacious types of enema, the use of which brings success to the physician, and on the particular diseases in which each particular type is recommended.

बलादीन्प्रविभज्य दत्तोवस्ति. सर्वरोगान्निवर्तयति—

बलदोषकालरोगप्रकृतिः प्रविभज्य योजिताः सम्यक्
स्वैः स्वैरौषधवर्गैः स्वान् स्वान् रोगान्निवृच्छन्ति ॥४॥

बल-दोष- अल, દોષ વલ, દોષ, કાલ-રોગ-કાલ, રોગ
કાલ, રોગ, પ્રકૃતિ: અને પ્રકૃતિના ઓર પ્રકૃતિકે,
પ્રવિભજ્ય વિભાગ કરી વિભાગકે અનુષાર, સ્વૈ: સ્વૈ:
પેતપેતાના અપને અપને, ઔષધવર્ગે ઔષધ વર્ગથી
ઔષધવર્ગોસે, સમ્યક્ સારી રીતે અચ્છી પ્રકાર,
યોજિતા: યોજેલી અસ્તિઓ વનાઈ હુઈ વસ્તિયા, સ્વાન્
સ્વાન્ પેતપેતાના અપને અપને, રોગાન્ રોગોને
રોગોંકો, નિવૃચ્છન્તિ હરે છે શાન્ત કરતી હૈ ॥૪॥

4. When, having regard to the nature of strength, morbidity, time, disease, and constitution in each given case, the appropriate kind of enema, prepared with the proper medications indicated, is used in the right way, the enema succeeds in allaying the disorder for which it is meant

वस्तेर्गुणाः—

कर्मान्यद्वस्त्रિસમं न विद्यते शीघ्रसुखविशोधित्वात् ।
आभ्यपतर्पणतर्पणयोगाच्च निरत्ययत्वाच्च ॥ ५ ॥

શીઘ્ર- બલદી જલ્દી, સુખવિશોધિત્વાત્ સુખપૂર્વકે
શોધન કરનાર હોવાથી સુખપૂર્વક શોધન કરનેવાલી
હોનેસે, આશુ- બલદી શીઘ્ર, અપતર્પણ- અપતર્પણ અપ-
તર્પણ, તર્પણયોગાત્ ચ તથા તર્પણ કરનાર હોવાથી તથા
તર્પણ કરનેવાલી હોનેસે, નિરત્યયત્વાત્ ચ અને હાનિકારક
ન હોવાથી ઓર હાનિકારક ન હોનેસે, વસ્ત્રિસમમ્
અસ્તિસમાન વસ્ત્રિસમાન, અન્વત્ બીજુ અન્ય, કર્મ
કોઈ કર્મ કર્મ, ન વિદ્યતે નથી નહીં હૈ ॥૫॥

5. There is no therapeutic procedure comparable to that of the enema in as much as it possesses rapid and useful properties of cleansing, in addition to its being a quick agent of

impletion and depletion and is unattended with danger.

विरेचनाद्यपेक्षया वस्तेः श्रेष्ठत्वप्रतिपादनम्—

सत्यपि दोषहरत्वे कटुतीक्ष्णोष्णादि सेवजादानात्
दुःखोद्गारोत्ક્રેશાદ્યત્વકોષ્ઠરુજા વિરેકે સ્યુઃ ॥૬॥

વિરેકે વિરેચનમાં વિરેચનમેં, દોષહરત્વે દોષ-
હરતા દોષ હરનેકી શક્તિ, સતિ અપિ હોવા છતાં પણ
હોને પર મી, કટુ-તીક્ષ્ણ- કટુ, તીક્ષ્ણ કટુ, તીક્ષ્ણ,
ઉષ્ણાદિ- અને ઉષ્ણ વગેરે ઉષ્ણ આદિ, મેષજ- ઔષધો
ઔષધ, આદાનાત્ દેવાથી લેનેસે, દુઃખ- દુઃખ દુઃખ
વદ્ગાર- ઓડકાર વદ્ગાર, ઉત્ક્રેશ- ઉત્ક્રેશ ઉત્ક્રેશ,
અદ્યત્વ- અદ્યતા અદ્યતા, કોષ્ઠરુજા. અને કોષ્ઠમાં
પીડા ઓર કોષ્ઠમેં પીડા, સ્યુઃ થાય છે હોતી હૈ ॥૬॥

6. Although purgation does eliminate morbid matter, the oral ingestion of drugs containing as they do pungent, acute and hot and such other properties, tends to produce such unpleasant side-effects as cause distress, eructations nausea, unpleasantness and pain in the gastrointestinal tract.

अविरेक्यौ शिशुवृद्धौ तावप्राप्तप्रहीनधातुबलौ ।
आस्थापनमेव तयोः सर्वार्थकदुत्तमं कर्म ॥ ७ ॥
बलवर्णहर्षमार्दवगात्रज्वहानृणां ददात्याशु ।

શિશુવૃદ્ધૌ બાળક અને વૃદ્ધ વાલક ઓર વૃદ્ધ,
અવિરેક્યૌ વિરેચનને યોગ્ય નથી વિરેચનકે યોગ્ય નહીં
હૈ, તૌ અપ્રાપ્ત-પ્રહીન-ધાતુબલૌ- કારણ કે તેઓમાંના
બાળકને ધાતુ તથા બલ પૂરા પ્રાપ્ત થયાં હોતાં નથી
અને વૃદ્ધનાં ધાતુ તથા બલ ઓછાં થતાં બલ છે
ક્યોંકિં ડનમેંસે વાલકકો ધાતુ તથા બલ પૂર્ણ પ્રાપ્ત નહીં
હોતે ઓર વૃદ્ધકો ધાતુ તથા બલની હાનિ હોતી જાતી હૈ, તયોઃ
તેઓને માટે ડનકે લિણ, આસ્થાપનમ્ એવ આસ્થાપન બ
આસ્થાપન હી, સર્વાર્થકદુત્તમં સર્વ કામ સાધનાર સર્વાર્થ-
સાધક, સત્તમમ્ અને ઉત્તમ ઓર ઉત્તમ, કર્મ- કર્મ છે કર્મ
હૈ, નૃણામ્ અસ્તિ મનુષ્યોને વસ્ત્રિ મનુષ્યોંકો, બલ-વર્ણ -

अथ, वक्षुं बल वर्ण, हर्षं हर्षं हर्षं, मार्दवं मृदुता
मृदुता, गात्रस्नेहान् अने अओमां स्निग्धता और
अत्रोर्मे स्निग्धता, आशु. जलदी शीघ्र, ददाति आपे छे
देती है ॥७३॥

7-7३. Moreover, since the very young and the very aged are both unsuitable subjects for purgation, on account of the former having not yet attained full body-growth and vitality and the latter having begun to lose both, the corrective enema-procedure is in both cases the most suitable procedure and the one that can achieve all the desired results. Thus, the enema invests persons quickly with strength, complexion, exhilaration, softness and unctuousness of the body

वस्तेर्भेदाः, तद्विषयाश्च—

अनुवासनं निरुहश्चोत्तरवस्तिश्च स त्रिविधः ॥८॥
शाखावातार्तानां संकुचितस्तब्धभग्नरुग्णानाम् ।
विदसङ्गाध्मानारुचिपरिकर्तिरुगादिषु च शस्तः ॥९॥

सः त्रिविध. ते त्रय प्रकारकी छे वह तीन प्रकारकी
है. अनुवासनम् नेमके अनुवासन जैसेकि अनुवासन,
निरुहः च निरुह निरुह, उत्तरवस्तिः च अने उत्तर-
वस्ति और उत्तरवस्ति, शाखावात शाखावातथी शाखाके
बायसे, आर्तानाम् पीडित पीडित, संकुचित- तेमज
स डोय एवं संकोच, स्तब्ध-मग्न रतब्धता तथा अ-
ग-अग्न स्तब्धता तथा अगमगवाले, रुग्णानाम् रोगी
ओने भाटे रोगियों के लिए, विदसङ्ग- अने भणरौध
और मलावरोध, आध्मान. आध्मान आध्मान, अरुचि
अनुत्थि अरुचि, परिकर्तिरुक्. अने वादरौज और
परिकर्तिकारोग, आदिषु च वज्रेभो आदिमें, शस्त
अस्ति प्रशस्त छे वस्ति प्रशस्त है ॥ ८-९ ॥

89 The enema is of three kinds viz, unctuous, evacuating and urethro-vaginal douching The enema is especially beneficial in persons afflicted with rheumatic affections of the extremities, contracture, softness, fracture and pain.

उष्णार्तानां शीताब्धीतार्तानां तथा सुखोष्णांश्च ।
तद्योग्यौषधयुक्तान् वस्तीन् संतर्क्य विनियुज्यात् १०

उष्णार्तानाम् अरभीथी पीडिता मनुष्योने उष्णतासे
पीडितोंको, शीतान् शीत शीतल तथा शीतार्तानाम्
तथा हंड़ीथी पीडिता मनुष्योने तथा शीतपीडितोंको,
सुखोष्णान् च नवशेडी सुखोष्ण, वस्तीन् अस्तिओ
वस्तिर्योको, तद्योग्य तेओने योग्य उनके लिए योग्य
औषधयुक्तान् औषधथी युक्त करी औषधोंसे युक्तकर,
संतर्क्य नित्यार करी विचार करके, विनियुज्यात्
प्रयोज्यवी भेधओ प्रयोग करनी चाहिए ॥ १० ॥

10. Patients afflicted with heat, should be given cold enemas while those afflicted with cold should be given genially warm enemas. The enema should be given prepared with the appropriate medicaments judging each case on its own merits

बृंहणीयवस्त्यनर्हा. —

वस्तीञ्च बृंहणीयान् दद्याद् व्याधिषु विशोधनीयेषु ।
मेदस्त्विनो विशोष्या येऽपि नराः कुष्ठमेहार्ताः ॥११॥

विशोधनीयेषु तथा शोधन करवा योग्य तथा
शोधनयोग्य, व्याधिषु रोगोंमें, बृंहणीयान् बृंहण
बृंहण, वस्तीन् अस्तिओ वस्ति, न दद्यात् देवी भेधओ
नहीं देनी चाहिए, मेदस्त्विनः मेदस्त्विनो मेदस्वी,

१० तद्योग्यौषधयुक्तान् वस्तीन् संतर्क्य—तद्योग्यौषधयुक्तान् वस्तीन्

वस्ति (४)

,, संतर्क्य—संतर्क्य (४ ५)

११. दद्याद् व्याधिषु विशोधनीयेषु—व्याधिषु युक्त्या विशोधनी-

येषु (५)

કુઠમેહાર્તાઃ તથા કૌઠ અને પ્રમેહથી પીડિત કુઠઔર મેહસે પીડિત, અપિ નરા. એ કૌઠ મનુષ્યો જો કોઈ મનુષ્ય, વિશોધ્યાઃ શોધન કરવા શોધ્ય હોય તેઓને પણ અસ્તિ નહિ દેવી એકઠે શોધન યોગ્ય હોં. ઉત્તરો મી વસ્તિ નહીં દેનીં ચાહિય ॥ ૧૧ ॥

11. Roborant enema should not be given in cases requiring purificatory treatment (such as persons who are obese or afflicted with dermatosis, urinary anomalies, or in cases needing to be rid of putrid humors or in cases of skin and urinary diseases.

શોધનોયવસ્ત્યનર્હાઃ —

ન ક્ષીણક્ષતદુર્બલમૂર્ચ્છિતકૃશશુષ્કદેહાનામ્ ।
યુક્ત્યાદિશોધનીયાન્ દોષનિવહાયુષો યે ચ ॥૧૨॥

ક્ષીણ-ક્ષત- ક્ષીણ, ક્ષતયુક્ત ક્ષીણ, ક્ષતયુક્ત, દુર્બલ-
દુર્બલ, મૂર્ચ્છિત- મૂર્ચ્છિત મૂર્ચ્છિત, કૃશ
શુષ્ક કૃશ અને શુષ્ક કૃશ ઔર શુષ્ક, દેહાનામ્ દેહ-
વાળાઓને દેહવાળાઓ, યે ચ તથા એ તથા જો, દોષ-
નિવહાયુષ- દોષ પર દેહવાળાઓવાળા હોય તેઓને
દોષો પર અવલમ્બિત આયુવાળે હોં. ઉત્તરો, વિશોધનીયાન્
શોધન અસ્તિ શોધનવસ્તિ, ન યુક્ત્યાદિ આપવી ન એકઠે
નહીં દેનીં ચાહિય ॥ ૧૨ ॥

12 The use of the purificatory measures are contra-indicated in persons with cachexia, pectoral lesions, debility, fainting, emaciation and dehydration of the body, as well as in those whose life is sustained to some extent by the excretory matter in the body

કાર્યવિશેષાપેક્ષયા વસ્તીના સરકારવિશેષઃ —

વાજીકરણેડસુક્ષ્મપિત્તયોશ્ચ મધુચૂતપયોયુક્તાઃ ।
શસ્તાઃ સતૈલમૂત્રારનાલલઘ્ણાશ્ચ કફવાતે ॥૧૩॥

વાજીકરણે વાજીકરણ, અસુક્ષ્મ રક્તદોષ
રક્તદોષ, પિત્તયો. ચ અને પિત્તમાં ઔર પિત્તમે,
મધુ-ચૂત- મધ, ઘી મધુ, ઘી, પય-યુક્તાઃ તથા દૂધથી
યુક્ત તથા દૂધસે યુક્ત, કફ-વાતે અને કફ તથા વાતમાં
ઔર કફ તથા વાતમાં, સતૈલ-મૂત્ર- તેલ ગોમૂત્ર તૈલ
ગોમૂત્ર, આરનાલ આરનાલ આરનાલ લઘ્ણા. ચ તથા
લઘ્ણથી યુક્ત અસ્તિઓ તથા લઘ્ણસે યુક્ત વસ્તિયો,
શસ્તા પ્રશસ્ત છે પ્રશસ્ત હૈ ॥ ૧૩ ॥

13 For the purpose of virilification and in disorders of blood and pitta, the enemas prepared with honey ghee and milk are recommended. In morbid conditions of kapha and vata, enemas prepared with til oil, cow's urine sour conjee and rock salt are beneficial

યુક્ત્યાદિ દ્રવ્યાણિ વસ્તિષ્વમ્લં મૂત્રં પયઃ સુરાં કાથાન્ ।
અવિરોધાદ્વાતૂનાં રસયોનિત્વાદ્ જલમુષ્ણમ્ ॥૧૪॥

વાતૂનામ્ વાતુઓને વાતુઓંકે, અવિરોધાદિ વિરોધી
ન હોય એવાં વિરોધી ન હોં. એસે, અમ્લમ્ અમ્લદ્રવ્ય
અમ્લ, મૂત્રમ્ પય ગોમૂત્ર-દૂધ ગોમૂત્ર-દૂધ, સુરામ્ સુરા
સુરા, કાથાન્ અને કાથાં ઔર કાથ, દ્રવ્યાણિ
ઓ દ્રવ્યોને. ઇન્ દ્રવ્યોંકો, રસયોનિત્વાદ્ ચ અને રસની
થાંનિ હોવાથી ઔર રસની ચોનિ હોનેસે, જલમ્ ગરમ
ગરમ, જલમ્ પાણીને જલકો, વસ્તિષુ અસ્તિઓમાં
વસ્તિયોંમે, યુક્ત્યાદિ થોળવા એકઠે મિલના
ચાહિય ॥ ૧૪ ॥

14 In the preparation of the enema solution, such substances should be used from among acid articles, urines milks,

૧૨. શુષ્કદેહાનામ્-સુષ્કદેહાનામ્ (ક વ)

„ યુક્ત્યાદિશોધનીયાન્-દોષાદિશોધનીયાન્ (ધ)

૧૩ પિત્તયોશ્ચમધુચૂતપયયુક્તાઃ-પિત્તયોર્મધુચૂતપય સંયુક્તા મધે (૨)

„ લઘ્ણાશ્ચકફવાતે-લઘ્ણાઃ કફવાતે વાતે (ખ ધ ક)

wines and decoctions as are not antagonistic to the body elements and water, being the source the nutrient fluid, should be warm

सुरदारशलाहैलाकुष्ठमधुकपिप्पलीमधुस्नेहाः ।
ऊर्ध्वानुलोमभागाः ससर्षपाः शर्करा लवणम् ॥१५॥
आवापा वस्तीनामतः प्रयोज्यानि येषु यानि स्युः ।
युक्तानि सह कषायैस्तान्युत्तरतः प्रवक्ष्यामि ॥१६॥

ससर्षपा. सरसप सरसों, सुरदार- देवदार देवदार,
शलाह- सुश सोया, शला-कुष्ठ नाग्ली ओलची-कुठ
इलायची कूठ, मधुक जेठीमधु मुलहठी, पिप्पली-
पीपर पिप्पली, मधुस्नेहाः मधु-स्नेह मधुस्नेह ऊर्ध्व-
अनुलोम-भागाः ऊर्ध्वभाग (पश्चिम ५०५) ऊर्ध्वभाग,
(वमन द्रव्य) अनुलोमभाग (विरेचन ५०५) अनुलोमभाग
(विरेचन द्रव्य), शर्करा साकर अने शर्करा, लवणम्
अने लवण अने और नमक ये बरतीनाम् अस्तिओनां
वस्तिगोंमें, आवापा नाभवांना ५०५ छे डालनेके द्रव्य
हैं, मतः ओओभांथी इनमेंसे, यानि ओओने जो,
कषायैः सह कषायो साथे कषायोंसहित, युक्तानि मेध-
वीने मिलाकर, येषु प्रयोज्यानि स्युः ओ अस्तिओभां
प्रयोओनां ओओने जिन वस्तिगोंमें प्रयोज्य हैं, तानि
तेओने उनको, उत्तरत. हवे पछी पीछेसे, प्रवक्ष्यामि
कहीश कहूंगा ॥ १५-१६ ॥

15-16 Deodar, dill seeds, small cardamom costus, liquorice, long pepper, honey and unctuous substance, drugs acting as purificatory of upper and lower channels rape-seed, sugar and salt are the ingredients to be added to the enema solution. As to which of these ingredients should be used in which kind of enema and with what

kind of decoction will be described hereafter

चिरजातकठिनबलेषु

व्याधिषु तीक्ष्णा विपर्यये मृदवः ।

सप्रतिवापकषाया

योज्यास्त्वनुवासननिरुहाः ॥१७॥

चिरजात- दाया वज्रतथी थयेद दीर्घ कालसे
उपशान्त, कठिन- अहान महान, बलेषु अश्रवाणा बलबाले,
व्याधिषु व्याधिओभां रोगोंमें, सप्रतिवाप आवाप
आवाप, कषाया. अने कषायसहित और कषायसहित,
तीक्ष्णाः तीक्ष्ण तीक्ष्ण, अनुवासन अनुवासन अनुवासन,
निरुहाः तथा निरुह अस्तिओ निरुह वस्तिगों, योज्याः
योओवी ओओने प्रयुक्त करनी चाहिए, विपर्यये तु तथा
विपरीत अवस्थाओं आवाप अने कषायसहित मृदु
अनुवासन तथा निरुह अस्तिओ योओवी ओओने
तथा विपरीत अवस्थाओं आवाप और कषायसहित मृदु
अनुवासन तथा निरुहवस्तिगों प्रयुक्त करनी चाहिए ॥१७॥

7 In disease-conditions which are chronic, obstinate and severe, strong, unctuous or evacuating enema prepared with suitable ingredients and decoction should be used, while in the opposite conditions, i. e. mild or recent condition of disease, mild enema should be used

वातरोगेषु सस्ताब्धयो वस्तयः —

अर्धश्लोकरतः सिद्धान् नानाव्याधिषु सर्वशः ।

वस्तीन् वीर्यसमैर्भागैर्यथार्हालोडनाञ्जु ॥१८॥

नानाव्याधिषु लुह लुह व्याधिओभां भिन्न भिन्न
रोगोंमें, सर्वशः स पूर्यपक्षे सब प्रकारसे, सिद्धान् सिद्ध
अर्धश्लो सिद्ध, वीर्यसमैर् भागैः औष्ठपीओनां सामर्थ्येन।

१६ आवापा-आवापो (क)

ताम्रसुत्तरत-तम्रसुत्तरत (क. ह)

११ आवापा वस्तीनामतः प्रयोज्यानि येषु यानि स्युः-आवापो
वस्तीनामतः प्रयोज्यानि तेषु यानि स्युः (न. क)

१७ बलेषु-बल्लि (न)

१८ सर्वशः-सर्वशः (क. फ. ह. ङ)

११ -मृदवः (न)

११ वमार्हालोडनाञ्जु-वमार्हालोडनाञ्जु (च. ड. य. क.)

नाश न करे तेना द्रव्येथो युक्त समकीर्य द्रव्य भागोंसे युक्त, यथाई-आलोडनाद् अने ते द्रव्येने मिश्रित करनार यथायोग्य द्रव द्रव्येथी युक्त और उन द्रव्योंको मिश्रित करनेवाले द्रव द्रव्योंसे युक्त, बस्तीन् अस्तिशैने बस्तिनोंको, अत अलीथी यडांसे, अर्धश्लोकै अरधा अरधा श्लोकभा आवे आवे श्लोकमें, शृणु आलगे। सुनो ॥ १८ ॥

18. Listen to me as I now describe, a prescription in each hemistich a number of tried prescriptions of enemas suitable for administration in all varieties of disease-conditions. In these prescriptions, the relative proportion of the drugs to be mixed together should be such that the potency of any one drug is not neutralized by that of any other

बिस्वोऽग्निमन्थः श्योनाकः काश्मर्यः पाटलिस्तथा ।
शालपर्णी पृश्निपर्णी बृहत्स्यौ वर्धमानकः ॥ १९ ॥
यवाः कुलत्था कोलानि स्थिरा चेति त्रयोऽनिले ।
शस्यन्ते सचतुःश्लोकाः पिशितस्य रसान्विताः ॥ २० ॥

विश्वः भीली बेल, अग्निमन्थः अरखी अरणी श्योनाकः अरखु अरख, काश्मर्यः शीवखु गंमारी, तथा पाटलिः अने पाटला तथा पाटला, शालपर्णी शालपर्णी शालपर्णी, पृश्निपर्णी पृश्निपर्णी पृश्निपर्णी, बृहत्स्यौ अने भोरी अखी दोनों कटेरी वर्धमानकः अने अरउः एरण्ड, यवाः तथा जव तथा जौ, कुलत्थाः कुण्ठी कुलत्थी, कोलानि भौर बेर, स्थिरा च अने साधवखु और शालपर्णी, त्रयः आत्रखु योग ये तीन योग, सचतुःश्लोकाः यारे स्नेह साथे चार स्नेहोंके साथ, पिशितस्य रसान्विताः तथा भांसरस साथे तथा मांसरसके साथ, बनिले वातरोगभा वातरोगमें, अस्मन्ते प्रशस्त-छे प्रशस्त हैं ॥ १९-२० ॥

१९. शालपर्णी-शालिपर्णी (क व)

२०. कोलानि कोलाणि (ख त)

19 20. (1) Bael, wind killer, Indian calosanthos, fruits of white teak and trumpet flower, (2) Ticktrefoil, painted leaved uraria the two varieties of Indian nightshade and castor oil plant; (3) Barley horse-gram Indian jujube, ticktrefoil; these three sets of drugs comprising three distinct prescriptions should be prepared with the addition of the tetrad of unctuous articlee and meat-juices and administered in morbid conditions due to vata

पित्तरोगे शस्तास्तयो वस्तयः —

नलवज्जुलवानीरशतपत्राणि शैवलम् ।
मज्जिष्ठा सारिवाऽनन्ता पयस्या मधुयष्टिका ॥ २१ ॥
चन्दनं पद्मकोशीरं तुङ्गं ते पैत्तिके त्रयः ।
सशर्कराक्षौद्रघृताः सक्षीरा वस्तयो हिताः ॥ २२ ॥

नलवज्जुल नाडी वाणु नल, वज्जुल वानीर-वानीर वानीर, शतपत्राणि शतपत्र शतपत्र, शैवलम् अने शेवाण और शेवाल, मज्जिष्ठा मज्जिष्ठ मंजीठ, सारिवा सारिवा सारिवा, अनन्ता अनन्ता कपूरी, पयस्या बोयकेणु बिलाईकन्द, मधुयष्टिका अने जेठीभध और मुलहठी, चन्दनम् तथा चन्दन तथा चन्दन, पद्मकः पद्मक पद्माख, पद्मीरम् डाणो वाणो खस, तुङ्गम् अने पुनाग पुनाग, ते ते ये, त्रयः वस्तयः त्रय अस्तिशैः तीन वस्तियों, सशर्करा सांकर चीनी, क्षौद्र-घृता भध अने घी साथे शङ्ख और चीके साथ, सक्षीरा तथा दूध साथे तथा दूधके साथ, पैत्तिके (पतहोषभा पित्तरोगोंमें, हिता हितकर छे हितकर हैं ॥ २१-२२ ॥

21-22. (1) Great reed, country willow, cane, lotus and moss (2) Indian madder, the two varieties of Indian sarsaparilla, milky yam, and

२२ ते-च (घ)

, तुङ्गं ते पैत्तिके त्रयः पैत्तिके तु गदे त्रयः (द)

liquorice, (3) Sandalwood, Himalayan cherry, cuscus grass, and fragrant poon, these three sets of drugs making the second triad of prescriptions, are to be given combined with sugar, honey, ghee and milk and are indicated as enema in disease-conditions due to pitta

कफरोगे शस्तास्त्रयो वस्तयः—

अर्कस्तथैव चालर्क एकाष्टीला पुनर्नवा ।
हरिद्रा त्रिफला मुस्तं पीतदारु कुटुम्बटम् ॥२३॥
पिप्पल्यश्चित्रकश्चेति त्रयस्ते श्लेष्मरोगिषु ।
सक्षारक्षौद्रगोमूत्रा नातिस्नेहान्विता हिताः ॥२४॥

अर्क आ६३० लाल आक, अलर्क स६६ आ६ सफेद आक, एकाष्टीला पा६६ पादी, तथा एव अने और, पुनर्नवा च सा७०३ पुनर्नवा, हरिद्रा ६७६२ हल्ली, त्रिफला त्रि६५ त्रिफला, मुस्तम ना७२मेथ सोय, पीतदारु दे६६२ देवदारु, कुटुम्बटम् अने ७५५ सरी और कालीसर, पिप्पल्यः तथा पी५२ तथा पिप्पली, चित्रकः च अने चित्रक और चित्रक, इति ते वे, न अति-स्नेह-अन्विताः अत्यन्त स्नेहयो युक्त नहि औवी अत्यन्त स्नेहसे युक्त नही ऐसी, त्रय त्रय अस्ति औ तीन वस्तिवां, सक्षारक्षौद्र क्षार, मध क्षार, शहद, गोमूत्राः अने गोमूत्र साथे और गोमूत्रके साथ, श्लेष्मरोगिषु क्षरे७५औने कफ रोगियोंके लिए, हिताः हितकर ॥ २३-२४ ॥

23-24 The two varieties of (1) mudar, Patha and hog's weed, (2) Turmeric, the three myrobalans, nut-grass Indian berberry and Indian valerian, (3) Long pepper and white flowered leadwort, these three sets of drugs, making the third triad of

prescriptions, should be used mixed with alkali, honey and cow's urine and a slight quantity of unctuous substance These enemas are recommended in disease-conditions due to kapha.

पक्वाशयशोधनाश्चत्वारो वस्तयः—

फलजीमूतकेष्वाकुधामार्गवकवत्सकाः ।
श्यामा च त्रिफला चैव स्थिरा दन्ती द्रवन्त्यपि २५
प्रकीर्या चोदकीर्या च नीलिनी क्षीरिणी तथा ।
सप्तला शङ्खिनी लोघं फलं कम्पिलकस्य च ॥२६॥
चत्वारो मूत्रसिद्धास्ते पक्वाशयविशोधनाः ।
(व्यस्तैरपि समस्तैश्च चतुर्योगा उदाहृताः ॥२७॥)

फल- भी७७ मैनफल, जीमूतक- ७७७ देवदानी, इक्ष्वाकु- ७७७ कुटुम्बी, धामार्गवक- धामार्गव धामार्गव, वत्सका अने ७७७ और इन्द्रजौ, श्यामा च श्यामा श्यामा त्रिवृत, त्रिफला च एव अने त्रि६५ त्रिफला, स्थिरा- सा६७ सरोवन, दन्ती- ६७७ दन्ती, द्रवन्ती अपि अने २७७ और जंगली एरणी, प्रकीर्या च ७७७ करज, उदकीर्या च ७७७ उदकीर्या, नीलिनी- नी६७ नीली, तथा क्षीरिणी अने क्षीरिणी और क्षीरिणी, सप्तला- सप्तला सप्तला, शङ्खिनी- श७७ शङ्खिनी, लोघं ७७७ लोघ कम्पिलकस्य अने ७७७ और कमीलाका, फलम् च ७७ फल, मूत्र- सिद्धाः गोमूत्रभी सिद्ध ७७७ गोमूत्रसे सिद्ध, ते ते वे, चत्वारः चार योग, पक्वाशय- पक्वाशय पक्वाशयके, विशोधनाः शोधन करने के शोधक हैं, व्यस्तैः ७७७ सिद्ध सिद्ध, समस्तैः च अपि अने समस्त ७७७ और समस्त रूपमें सी, चतुर्योगाः आ७७ चार योग, उदाहृता उदाहरण आ७७७ उदाहृता ॥२५-२७॥

25-27. (1) Emetic nut, bristly luffa, bottle gourd, sponge gourd, bitter

२३. श्लेष्मरोगिषु-श्लेष्मरोगिणाम् (व. घ)

२४. - कफरोगिणाम् (घ)

२५ धामार्गवकवत्सका-धामार्गवकेवत्सका (घ ज द घ)

२६ त्रिफला-त्रिवृता (घ फ.)

luffa and kurchi; (2) Black turpeth, the three myrobalans, ticktrefoil, red physic nut and physic nut. (3) Indian beech, prickly brazil wood, indigo plant, and asthma weed. (4) Soap pod, clenolipis, lodh, and the fruit of kamala. these four sets of drugs prepared with cow's urine are purificatory of the colon. (the drugs above mentioned may be used separately or in combination and they make a tetrad of prescriptions)

શુક્રમાંસદાશ્વત્વારો વસ્તયઃ —

કાકોલી ક્ષીરકાકોલી મુદ્રવર્ણી શતાવરી ।
વિદારી મધુચણ્ડ્યાદ્વા શૃંગાટકકશેરુકે ॥૨૮॥
આત્મગુણાફલં માષાઃ સગોધૂમા યવાસ્તથા ।
જલજાનૂપજં માંસમિત્યેતે શુક્રમાંસલાઃ ॥૨૯॥

કાકોલી કાકોલી, કાકોલી, ક્ષીરકાકોલી ક્ષીર-
કાકોલી ક્ષીરકાકોલી, મુદ્રવર્ણી જાળી મજ મુદ્રવર્ણી,
શતાવરી અને શતાવરી ઓર શતાવર, વિદારી ભોળ-
કાળું વિદારીકન્દ, મધુચણ્ડ્યાદ્વા જેઠીમધ મુલહઠી,
શૃંગાટક- શીંગોડાં સિંઘાડે, કશેરુકે અને કશેરુકે ઓર
કશેરુક, આત્મગુણાફલમ્ કૌચબીજ કૌચકે બીજ,
માષાઃ અડદ, સગોધૂમાઃ બઉ ગેહૂં, તથા યવાઃ
અને જવ ઓર જો, જલજાનૂપજમ્ તથા જલજ
અને આનૂષ ઓર જલજ ઓર આનૂષ, માંસમ્
માંસ માંસ, હવિ એતે એ ચાર બસ્તિઓ એ ચાર
વસ્તિયા, શુક્રમાંસલાઃ વીર્યવર્ધક અને માંસવર્ધક છે
શુક્રવર્ધક ઓર માંસવર્ધક છે ॥ ૨૮-૨૯ ॥

28-29. (1) Kakoli, Ksheerakakoli, wild bean and climbing asparagus; (2)

white yam, liquorice Indian water chest-nut and luffa, (3) the fruit of the cowage. black gram, wheat and barley, (4) And the meat of the aquatic wet-land animals:—these four sets of drugs are promotive of the seminal secretion as well as of flesh.

સાંપ્રાહિકાશ્વત્વારો વસ્તયઃ —

જીવન્તી ચામ્પિમ્નથઃ ઘાતકીપુષ્પવત્નકો ।
પ્રગ્રહઃ સ્વદિરઃ કુષ્ઠં શમી પિષ્કીતકો યવાઃ ॥૩૦॥
પ્રિયઙ્ગુ રક્તમૂલી ચ તરુણી સ્વર્ણયૂથિકા ।
વટાયાઃ કિંચુકં લોધ્રમિતિ સાંપ્રાહિકા મતાઃ ૩૧

જીવન્તી ચ જીવન્તી જીવન્તી ચામ્પિમ્નથઃ અમિ-
મ્નથ અમિમ્નથ, ઘાતકીપુષ્પ- પાવણીનાં ફૂલ ખાયકે ફૂલ,
વરસકો અને ઇન્દ્રજૌ, પ્રગ્રહઃ પ્રગ્રહ
પ્રગ્રહ, સ્વદિર ઓર સ્વદિર, કુષ્ઠમ્ કઠ કૂઠ શમી ખીજડી
શમી, પિષ્કીતકઃ મીઠળ મૈનફલ, યવાઃ અને જવ
જોર જો, પ્રિયઙ્ગુઃ પ્રિયઙ્ગુ પ્રિયઙ્ગુ, રક્તમૂલી રક્તમૂલી
રક્તમૂલી તરુણી ગુલાબ ગુલાબ, સ્વર્ણયૂથિકા અને
સ્વર્ણયૂથિકા ઓર સ્વર્ણયૂથિકા, વટાયા વડ વડે
વટાયા કોરવૃક્ષ, કિંચુકમ્ કેસુડાં કિંચુક, લોધ્રમ્ જ
અને લોધ્ર ઓર લોધ્ર, હવિ એ એ, સાંપ્રાહિકાઃ
સાંપ્રાહિક બસ્તિઓ સાંપ્રાહિક વસ્તિઓ, મતાઃ માનેલ
છે કહી છે ॥ ૩૦-૩૧ ॥

30-31. (1) Cork swallow wort, wind killer, fulsee flower and kurchi; (2) Purging cassia, catechu, costus, shamee, emetic nut and barley, (3) perfumed cherry, Indian madder; double jasmine and yellow-jasmine; (4) The banyan and the other drugs of its group. Palas and the lodh these four sets of drugs are known to be astringent in their action

૩૧. તરુણી-તરુણી (જ)

૨૮ મુદ્રવર્ણી-વૃક્ષવર્ણી (જ)

,, વિદારીમધુચણ્ડ્યાદ્વા-મધુક જ વિદારી જ (ખ.)

૨૯ જલજાનૂપજ-જાળજાનૂપજ (ગ ઙ ઝ ઞ)

,, શુક્રમાંસલાઃ-શુક્રમાંસદા. (ધ. ય)

,, માંસમિત્યેતે શુક્રમાંસલાઃ-માંસમિતિ શુક્રવિવર્ધનાઃ (ધ)

,, શુક્રમાંસલાઃ-શુક્રવર્ધમા (ઙ)

परिस्त्रावे द्वौ वस्त्रौः —

परिस्त्रावे शृतं क्षीरं सवृश्चीरपुनर्नवम् ।
आखुपर्णिकया वाऽपि तण्डुलीयकयुक्तया ॥३२॥

परिस्त्रावे परिस्त्रावभा परिस्त्रावमें, सवृश्चीर- घाण्डी सायेडी वृश्चीर, पुनर्नवम् अने साये सायेडी साथे और पुनर्नवासे, शृतम् उकाणैला कथित, क्षीरम् दूधम् दूधसे, तण्डुलीयक- अथवा तण्डुलीयकी अथवा तण्डुली- गकसे, युक्तया युक्त युक्त, आखुपर्णिकया वा अपि अरुन्धती साथे उकाणैला दूधम् अस्ति देवी आखु- पर्णिके साथ कथित दूधसे वस्त्रि देवे ॥३२॥

32. (1) Milk prepared with white hog's weed, and hog's weed. (2) Or with kidney leaved ipomea and prickly amaranth is indicated in hemorrhage conditions.

दाहे द्वौ वस्त्रौ—

कालकृतककाण्डेषुदर्भपोटगलेक्षुभिः ।
दाहघ्नः सघृतक्षीरो द्वितीयश्चोत्पलादिभिः ॥३३॥

कालकृतक कासुंदरे कसौदी, काण्डेषु- काण्डेषु दर्भ- दर्भ दर्भ, पोटगल- पोटगल पोटगल, इक्षुभिः अने शेरडीथी साधित और इक्षुसे साधित, सघृतक्षीरः घी तथा दूधवाणी पहेली अस्ति घी और दूधवाली प्रथम वस्त्रि, हरपलादिभिः अने उत्पल पगेरेथी साधित घी तथा दूधवाणी और उत्पल आदिसे साधित घी तथा दूधवाली, द्वितीय च भीष्म अस्ति दूसरी वस्त्रि, दाहघ्न- दाहनाशक छे दाहनाशक है ॥३३॥

33. (1) Negro coffee, big sugar-cane, sacrificial grass, elephant grass

१२. परिस्त्रावे—परिस्त्रावे (घ)

, परिस्त्रावे शृत क्षीर—पथ शृत परिस्त्रावे (घ ३)

३३ कालकृतक कोलकृतक (घ त)

, दर्भपोटगलेक्षुभिः—दर्भपोटगलेक्षुनालिभिः (क घ त ३ फ)

, कालकृतककाण्डेषुदर्भपोटगलेक्षुभिः—कोलकृतककाण्डेषुदर्भ- कोलेक्षुनालिभिः (झ ४

and sugar cane; (2) The blue water lily and other aquatic plants of its group; ghee or milk, prepared with either of these two sets of drugs, is curative of burning.

परिकर्ते द्वौ वस्त्रौ—

कर्बुदारादकीनीपविदुलैः क्षीरसाधितैः ।
वस्तिः प्रदेयो भिषजा शीतः समधुशर्करः ॥३४॥
परिकर्ते तथा वृन्तैः श्रीपर्णीकोविदारजैः ।
(देयो वस्तिः सुवैद्यैस्तु यथावद्विदितक्रियैः ॥३५॥)

परिकर्ते परिकर्तिकाभा परिकर्तिकामें, भिषजा वैद्य वैद्य, क्षीरसाधितै दूधम् साधित क्षीरसिद्ध, कर्बुदार- कायनार कचनार, आदकीनीप- तुवेर उदंभ अमर कदम्ब, विदुलैः अने समधुशर्कर साथे और समधुशर्कर, मध अने साकर लेणवी शहद और चीनी मिलाकर, शीतः ठंडी शीत, वस्ति- अस्ति वस्त्रि प्रदेयः देवी दे, तथा तथा तथा, यथावत् सत्यस्वस्वभा सत्यस्वरूपमें, विदितक्रियैः क्रियाने अशुनार क्रियाके ज्ञाता, सुवैद्य तु सुवैद्योऽपि सुवैद्य, श्रीपर्णी- काश्मरी गभारी, कोविदारजै अने कायनारना और कचनारके, वृन्तैः डीयेथी अस्ति देवी भेड्छे डठलोसे वस्त्रि देवे ॥ ३४-३५ ॥

34 35 White mountain ebony, pigeon pea, kadamba and hijjal tree should be prepared in milk with honey and sugar, and given as a cold enema, by the physician, in griping or colicky pain. Similarly, an enema prepared with the stalks of white teak and variegated mountain ebony may be given as enema in the same condition by good physicians who have a correct knowledge of the therapeutic methods

પ્રવાહને દ્વૌ વસ્તી—

વસ્તિઃ શાસ્મલિવૃન્તાનાં ક્ષીરસિદ્ધો ઘૃતાન્વિતઃ ।
હિતઃ પ્રવાહને તદ્દદેષ્ટૈઃ શાસ્મલિકસ્ય ચ ॥૩૬॥

શાસ્મલિ- શાસ્મલિનાં શાસ્મલિકે, વૃન્તાનામ્
કીંટીથી ઢંઠલોંસે, ક્ષીરસિદ્ધઃ સાધિત દૂધમાં સિદ્ધ
કરેલ સાધિત દૂધમેં સિદ્ધ કિયે, ઘૃતાન્વિત. બીથી યુક્ત
બીકે સાથ, વસ્તિઃ અસ્તિ વસ્તિ, પ્રવાહને. કર્તૃજ્વાના
રોગમાં પ્રવાહિકામેં, હિત હિતકર છે હિતકારી છે,
સદ્ય તેજ પ્રમાણે તદનુસાર, શાસ્મલિકસ્ય ચ શાસ્મ-
લિના શાસ્મલિકે, વેદૈઃ યુદ્ધથી સાધિત દૂધમાં સિદ્ધ
કરેલ બીથી યુક્ત અસ્તિ કર્તૃજ્વાના રોગમાં હિતકર
છે ગોંદસે સાધિત દૂધસે સિદ્ધ કિયે બીકે સાથ વસ્તિ
પ્રવાહિકામેં હિતકર છે ॥૩૬॥

36 The stalks of silk cotton tree
prepared in milk with ghee and
(2) the resin of the silk cotton tree
similarly prepared, make two prescrip-
tions beneficial in conditions of
diarrhea

અતિયોગે દ્વૌ વસ્તી—

અશ્વાવરોહિકાકાકનાસારાજકશેરુકૈઃ ।
સિદ્ધાઃ ક્ષીરેઽતિયોગે સ્યુઃ ક્ષૌદ્રાજનઘૃતૈર્યુતાઃ ૩૭
ન્યમ્નોધાયૈશ્વતુર્ભિશ્ચ તેનૈવ વિધિના પરઃ ।

અશ્વાવરોહિકા- અશ્વગંધા અશ્વગંધા, કાકનાસા-
કાકનાસા કાકનાસા, રાજકશેરુકૈ અને રાજકશેરુથી
ઔર રાજકશેરુકસે, ક્ષીરે દૂધમાં ક્ષીરમેં, સિદ્ધા સિદ્ધ
કરેલી સિદ્ધ કી ગઈ, ક્ષૌદ્રાજનઘૃતૈ મધ રસાજન
તથા બીથી શહદ રસાજન તથા ઘૃતસે, યુતાઃ યુક્ત

૩૬ તદ્દદેષ્ટૈઃ—તદ્દદ વૃન્તા ક ઢ ત ફ)

૧. વસ્તિ—સુદ્ધિ (ચ ઢ થ ~ પ ફ)

૨. શાસ્મલિકસ્ય—શાસ્મલિકસ્ય (જ. ફ)

૩. એતન્નુલોકાનન્તરમ્—

વસ્તિ પ્રવાહને દેયો મિષજા કશ્વિતો ધિયા

સ્વયંધિક પાઠ (ક ધ, છ ઢ) પુસ્તકે ૫ ।

૩૭ રાજકશેરુકૈ—રાજકશેરુકા (૫)

પહેલી અસ્તિ યુક્ત પ્રથમ વસ્તિ, અતિયોગે- શોધનના
અતિયોગમાં શોધનકે અતિયોગમેં, સ્યુ દેવાય છે બી
જાતી છે, ન્યમ્નોધાયૈઃ વડ વગેરે વડાદિ, ચતુર્ભિ- ચ
ચારે વૃક્ષોથી ચાર વૃક્ષોસે, તેન પવ તેજ સસી, વિધિના
વિધિથી સિદ્ધ કરેલી વિધિસે સિદ્ધ કી હૈ, પર. બીજી
અસ્તિ પશુ શોધનના અતિયોગમાં દેવાય છે બસરી
વસ્તિ બી શોધનકે અતિયોગમેં બી જાતી છે ॥૩૭॥

37-37½ Oleander, small stinking swa-
llow wort, and Rajakaseruka prepared
in milk and mixed with honey, extract
berberry and ghee; (2) the banyan
and the three other drugs of its group,
similarly prepared; these two prescrip-
tions of enema are used in conditions
of complications resulting from overac-
tion of the enema

જીવાદાને ત્રયો વસ્તયઃ—

વૃહતી ક્ષીરકાકોલી પૃશ્નિપર્ણી શતાવરી ॥૩૮॥
કાશ્મર્યબદરીદૂર્વાસ્તથોશીરપ્રિયક્રવઃ ।
જીવાદાને શૃતૌ ક્ષીરે દ્વૌ ઘૃતાજનસંયુતૌ ॥૩૯॥
વસ્તી પ્રદેયૌ મિષજા શીતૌ સમધુશર્કરૌ ।

વૃહતી ઉબી ભોરીગણી વડી કટેરી, ક્ષીરકાકોલી
ક્ષીરકાકોલી ક્ષીરકાકોલી, પૃશ્નિપર્ણી પૃશ્નિપર્ણી પૃશ્નિ-
પર્ણી, શતાવરી અને શતાવરી ઔર શતાવર, તથા
તથા તથા, કાશ્મર્ય- ગભારી ગભારીકે ફલ, બદરી-
દૂર્વા બોર, દૂર્વા બેર, દૂર્વા, કશીર- કાગો વાગો સહ,
પ્રિયક્રવઃ અને પ્રિયક્રુ ઔર પ્રિયક્રુ, દ્વૌ એ બન્ને
પ્રમ્ય સમૂહોને इन दोनों પ્રમ્ય સમૂહો, ક્ષીરે દૂધમાં
દૂધમેં, શૃતૌ ઉકાળી પકાકર, ઘૃતાજન- બી તથા
રસાજન ઘૃત તથા રસાજનકે, સંયુતૈઃ મેળવી સાથ
મિલાકર, સમધુશર્કરૌ મધ અને સાકર સાથે શહદ
ઔર ચીનીકે સાથ, શીતૌ શીતળ શીતલ, વસ્તી

૩૮ કાશ્મર્ય—કાશ્મરી (ક)

૧. જીવાદાને—જીવનીયે (ક)

૨. જીવાદાને શૃતૌ ક્ષીરે—જીવનીયે શૃતૌ ક્ષીરે (જા.)

૩. કાશ્મર્ય....શૃતૌ ક્ષીરે—કાશ્મરીબદરીદૂર્વાસ્તથોશીરપ્રિયક્રુકા ।
જીવનીયેઃ શૃતૌ ક્ષીરે (ક)

अस्तिथौ वस्तिथौ, मिषजा वैदे वेद्य, जीवादाने ७५-
२४२५ आवर्त्ता जीवादानमें, प्रदेयौ देवी देवे ॥३८३९॥

38 39. (1) Indian nightshade, Ksheerakakoli, painted leaved uraria and climbing asparagus, (2) White teak, jujube, scutch grass cuscus grass and perfumed cherry:—these two sets of drugs prepared in milk and mixed with ghee, extract of berberry, honey and sugar should be given as cold enema, by the physician, in conditions of hemorrhage

गोऽव्यजामहिषीक्षीरैर्जीवनीययुतैस्तथा ॥४०॥
शशैणदक्षमार्जारमहिषाव्यजशोणितैः ।
सद्यस्कैर्मृदितैर्वस्तिर्जीवादाने प्रशस्यते ॥४१॥

जीवनीययुतैः ७५५५५५ औषधियों के गोवनी
जीवनीयगणकी औषधियों के साथ, तथा तथा तथा
शश-एण-ससदा के खरगोश-एण, दक्ष-मार्जार
कुछ, भिलाय मुर्गा, विष्णु, महिष के स भैंस, अवी-जज
भेदी और अकरीना मेड़ और वकरी इनके, शोणितैः
देही साथे खून के साथ, मृदितैः भेणवी आपेदी
मिलाकर ही हुई, गो-अवी- गाय, भेदी गाय, मेड़,
जजा अकरी वकरी, महिषी और के सना और भैंसके,
शरैः दूध साथे दूध के साथ, वस्तिः अस्ति वस्ति,
जीवादाने ७५५५५५ जीवादानमें, प्रशस्यते प्रशस्त छे
प्रशस्त है ॥ ४०-४१ ॥

40 41. Another prescription recommended for use in this condition of hemorrhage consists of the freshly drawn blood of hare, deer, cock, cat, buffalo, sheep or goat, emulsified and mixed with the milk of cow, sheep, goat or buffalo and with the drugs of the life promoter group.

रक्तपित्ते द्वौ वस्ती प्रमेहे चैकः—

मधूकमधुकद्राक्षादूर्वाकाश्मर्यचन्दनैः ।
तेनैव विधिना वस्तिर्देयः सक्षौद्रशर्करः ॥४२॥
मज्जिष्ठासारिवानन्तापयस्यामधुकैस्तथा ।
शर्कराचन्दनद्राक्षामधुघात्रीफलोत्पलैः ।
रक्तपित्ते, प्रमेहे तु कषायः सोमवद्वज्रजः ॥४३॥

मधूक- मधुका महुका, मधुक जेठीमध मुलहरी,
द्राक्षा द्राक्षा द्राक्षा, दूर्वा ध्रौ दूर्वा, काश्मर्य- काश्मर्य
गम्भारीके फल, चन्दनैः अने अंघनधी और चन्दनसे,
स-क्षौद्र- मध शहद, शर्कर. अने साक्षरसहित और
चीनीके साथ, वस्तिः पहेली अस्ति प्रथम वस्ति, तेन
एव तेन उसी, विधिना विधिनी विधानसे, रक्तपित्ते
रक्तपित्तमा रक्तपित्तमें, देयः देवी जेठीके देनी
चाहिए, तथा तथा तथा, मज्जिष्ठा- मज्जिष्ठा मनीठ,
सारिवा- सारिवा सारिवा, अनन्ता- अनन्ता अनन्ता,
पयस्या- पयस्या पयस्या, तथा मधुकै जेठीमध यष्टिमधु,
शर्करा-चन्दन- साक्षर, अंघन चीनी, चन्दन, द्राक्षा-
द्राक्षा द्राक्षा, मधु- मध शहद, घात्रीफल- आमनी
आंवला, उत्पलैः च अने नीलकुमभनी साधित पीछ
अस्ति रक्तपित्तमा देवी जेठीके और नीलोफरसे
साधित दूसरी वस्ति रक्तपित्तमें देनी चाहिए, सोमवद्वज्रजः
कषायः सोमवद्वज्रना कषायनी अस्ति सोमवद्वज्रके कषा-
यकी वस्ति, प्रमेहे तु प्रमेहमा देवी जेठीके प्रमेहमें
देनी चाहिए ॥ ४२-४३ ॥

42-43 Another enema prepared from mohwah, liquorice grape, scutch grass white teak and sandalwood and mixed with honey and sugar may be given in the same way Indian madder, the two varieties of Indian sarsaparilla, milky yam and liquorice (2) sugar, sandalwood, grape, honey, emblic myrobalan and blue lotus; these two

४३ एनक्लोकान्तरम्—

वस्तिर्देयो विधिनेन मिषजा बुद्धिकल्पित.

हस्त्यधिकः पाठः (८.) पुरतके ।

४१ मधस्कैर्मृदितै -सद्यस्कैरेवतैः (फ)

sets of drugs are used in conditions of hemothermia. The decoction of gum arabic is given in conditions of urinary anomalies

गुल्मादिरोगेष्वतिदेशिकवस्तयः—

गुल्मातिसारोदावर्तस्तम्भसङ्कुचितादिषु ।
सर्वाङ्गैकाङ्गरोगेषु रोगेष्वेवविधेषु च ॥४४॥
यथास्वैरौषधै सिद्धान् वस्तीन् दद्याद्विचक्षणः ।
पूर्वोक्तेन विधानेन कुर्वन् योगान् पृथग्विधान् ॥४५॥

गुल्म- गुल्म, गुल्म, अतिसार- अतिसार अतिचार, उदावर्त- उदावर्त उदावर्त, स्तम्भ- स्तम्भ स्तम्भ, सङ्कुचित- सङ्कुचित सङ्कुच, आदिषु पञ्चरेभां आदिमें, सर्वाङ्ग- एकाङ्ग सर्वाङ्ग तथा औकाङ्ग सर्वाङ्ग तथा एकाङ्ग, रोगेषु रोगेषु रोगोंमें, एवविधेषु च अने औवी अतना और इस प्रकारके, रोगेषु- भीम रोगभा दूसरे रोगोंमें, विचक्षणः विचक्षण वेधे विद्वान वैद्य, पूर्वोक्तेन- अगाडि कहेध पूर्वोक्त, विधानेन विधान अभाधे विधिसे, पृथग्विधान् अथ अथ अथ अथ नाना प्रकारके, योगान् योगा योगोंको, कुर्वन् कर्त्तव्य वनाकर, यथास्वै रोगा- नुसार रोगानुसार, औषधै औषध औषधोंसे, सिद्धान् वस्तीन् सिद्ध अस्तिथी सिद्ध वस्तिगों, दद्यात् देनी देवे ॥४४-४५॥

44-45. In conditions of gulma, diarrhea, reverse peristalsis stiffness and contractures, as also, in conditions of partial or total paralysis and in various morbid conditions of a similar type, the discerning physician should administer enema prepared with the drugs appropriate for each disease-condition, selecting the prescriptions of various sorts in the manner of the above mentioned prescriptions

अध्यायोक्तविषयाः—

तत्र श्लोकाः—

त्रिकाश्रयोऽनिलादीनां चतुष्काश्रपरे त्रयः ।
पकाशयविशुद्ध्यर्थं वृष्याः सांप्राहिकास्तथा ॥४६॥
परिस्रावे तथा दाहे परिकर्ते प्रवाहणे ।
सातियोगे मतौ द्वौ द्वौ जीवादाने तथा त्रयः ॥४७॥
द्वौ रक्तपित्ते मेहे च एकस्त्रिंशच्च सप्त ते ।
सुलभास्त्रौषधक्लेशा वस्तयो गुणवत्तमाः ॥४८॥

तत्र ते विषयभा उस विषयमे, श्लोका. उपसंहारना श्लोका. उपसंहारके श्लोक हैकि, अनिलादीनाम् वायु पञ्चरे दोषोभा वातादि दोषोंमें, त्रय-त्रिकाः त्रय त्रिभुजा त्रय त्रिभुज अस्तिथी तीन तीनके तीन समूहरूप वस्तिगों, पकाशय पकाशयनी पकाशयकी, विशुद्ध्यर्थं शुद्धि करनेवाले, वृष्याः पृथ पृथ तथा तथा, सांप्राहिकाः सांप्राहिक सांप्राहिक, अपरे च भीम दूसरे, चतुष्काः च चार चारना त्रय त्रिभुज अस्तिथी चार चारके तीन समूहरूप वस्तिगों, परिस्रावे अने परिस्राव और परिस्राव, दाहे दाह दाह, परिकर्ते परिकर्तिका परिकर्तिका, सातियोगे अतिथीग अतियोग. तथा प्रवाहणे तथा प्रवाहिकाभा तथा प्रवाहिकामें, द्वौद्वौ भे भे अस्तिथी दो दो वस्तिगों, मतौ कही भे कही हैं, तथा तथा तथा, जीवादाने जीवादानभा जीवादानमें, त्रयः त्रय तीन, रक्तपित्ते द्वौ रक्तपित्ताभा रक्तपित्तमें दो, मेहे च अने प्रमेहभा और प्रमेहमें, एकः एक अस्ति कही भे एक वस्ति कही है, ते आ अभाधे ते इस तरह वे, सुलभा- सुलभा सुलभ, अल्पौषध-क्लेशाः अल्प औषध तथा क्लेशवाणी अल्पौषध तथा क्लेशवाणी, गुणवत्तमा अने सौधी गुणवत्तमा और गुणोंमें सबधे त्रेष्ठ, त्रिंशच्च सप्त च सातनीस सैंतीस, वस्तयः अस्तिथी वस्तिगों कही हैं ॥ ४६-४८ ॥

Here are the recapitulatory verses —

४७ सातियोगे मतौ द्वौ द्वौ—अतियोगे मता पञ्च (४७)
४८ एकस्त्रिंशच्च सप्त ते—सप्तत्रिंशदित्युक्तः (४८)

४४ सर्वाङ्गैकाङ्ग-सर्वाङ्गैकाङ्ग (४४)

४५ कुर्वन् योगान्-कुर्वन् योगान् (४५)

46 48. The three triads of prescriptions in conditions of vata and the other two humors, another triad of tetrads for purification of the colon, virilifics, astringents a dyad of prescriptions in each of the conditions of blennorrhagic condition, burning, griping pain diarrhea and overaction of the enema; a triad of prescriptions in hemorrhage a dyad in hemothermia and one in urinary anomalies thus making a total of thirty seven prescriptions of most excellent enemas, prepared with a few and easily obtainable drugs and causing little or no discomfort are described herein

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने वस्ति-
सिद्धिर्नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

इति आ. प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने चरकथी प्रतिसंस्कार पायेला आ. शास्त्रमां
और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त
अप्राप्त, 'दृढबलसंपूरिते' अने दृढबले पूरा करेला
और दृढबलसे पूरित किये गये, सिद्धिस्थाने सिद्धिस्थानमां
सिद्धिस्थानमें, वस्ति-सिद्धिः 'वस्ति-सिद्धि' वस्ति-सिद्धि.
नाम नामने। नामना, दशमः दशमो दसवां. अध्यायः
अध्याय संपूर्ण भयो अध्याय समाप्त हुआ ॥ १० ॥

10. Thus, in the Section on Success in Treatment, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the tenth chapter entitled 'The Successful application of the enema procedure' not being available, the same as restored by Drīdhabala, is completed

एकादशोऽध्यायः ।

अग्नियारभे अध्याय अध्याय ग्यारहवां
Chapter XI

फलमात्रासिद्धिपद्धतः—

अथातः फलमात्रासिद्धिं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥
इति ह स्वाह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हवे अहोभी अब आगे, फलमात्रा-
सिद्धिम् 'फलमात्रासिद्धि' नामना अध्यायम् 'फलमात्रा-
सिद्धि' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान
करेथु व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने,
इति ह आ. निषयमां नीये प्रभाषे न इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह स्व. उद्देश्ये छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled 'The successful use of the emetic nut and the dose of the enema.'

2 Thus declared the worshipful Atreya.

आस्थापने कतमत्फलं श्रेष्ठमित्यत्र मुनीना मतानि—

भगवन्तमुदारसत्त्वधी-

श्रुतिविज्ञानसमृद्धमत्रिजम् ।

फलवस्तिपरत्वनिश्चये

सविवादा मुनयोऽभ्युपागमन् ॥ ३ ॥

भृगुकौशिककाप्यशौनकाः

लघुलक्ष्यासितगौतमादयः ।

कतमत् प्रथमं फलादिषु

स्मृत्यास्थापनयोजनास्त्विति ॥ ४ ॥

आस्थापन- आस्थापन आस्थापनकी, योजनानु-
योजनानुमां योजनानुमां, फलादिषु भीष्म वज्रेमां
मैनफल आदिमें, कतमत् उधु ह्य कौनसा फल, प्रथमम्
श्रेष्ठ श्रेष्ठ, स्मृतम् मानवायां आवेष्ट छे माना गया है,
इति अथ इस तरह, फलवस्ति दृढवस्तिनी फलवस्तिकी,
परत्वनिश्चये श्रेष्ठाना निषयमां श्रेष्ठताके निषयमें,

સવિવાદાઃ વિવાદયુક્ત વિવાદયુક્ત, મૃગુ-ભૃગુ મૃગુ, કૌશિક-કૌશિક કૌશિક, કાપ્ય કાપ્ય કાપ્ય, શૌનક-શૌનક શૌનક, સપુલસ્ત્ય-પુલસ્ત્ય પુલસ્ત્ય, અસિત-અસિત અસિત, ગૌતમાદયઃ ગૌતમ વગેરે ગૌતમ આદિ, મુનયઃ મુનિઓ મુનિ, ભગવન્તમ્ ભગવાન ભગવાન, ઉદારસર્વ-ઉદાર મન ઉદાર મન, ધી બુદ્ધિ બુદ્ધિ, શ્રુતિ-શ્રુતિ શ્રુતિ, વિજ્ઞાન અને વિજ્ઞાનથી જૌર વિજ્ઞાનસે, સમૃદ્ધમ્ સમૃદ્ધ સમૃદ્ધ, અત્રિજમ્ આત્રેય આત્રેયકે, અમ્યુપાગમન્ પાસે આબ્યા પાસ પહુંચે ॥ ૩-૪ ॥

3-4 Unto the worshipful son of Atri, richly endowed with wide mind, understanding, learning and knowledge, the sages came disputing among themselves concerning the determination of the excellence of the emetic nut in the preparation of the enema. Among these sages were Bhrigu, Kausika, Kapya, Saunaka, as well as Pulastya, Asita Gautama and others, and the subject of their discussion was—which among such fruits as the emetic nut etc, holds the first place in the preparation of corrective enema.

કફપિત્તહરં વરં ફલે-

અથ જીમૂતકમાહ શૌનકઃ ।

મૃદુવીર્યતયાઽભિનત્તિ તચ્છ-

કુદિત્યાહ નૃપોઽથ વામકઃ ॥ ૫ ॥

કટુતુમ્બમમ્યતોત્તમં

વમને દોષસમીરણં ચ તત્ ।

અથ શૌનક શૌનકે શૌનકને, આહ-કહ્યું કે કહા કિ, ફલેષુ ફળોમાં ફળોમેં, કફપિત્તહરમ્ કફ અને પિત્ત હરનાર કફ તથા પિત્તકો હરનેવાલા, જીમૂતકમ્ જીમૂતકે જીમૂતક, વરમ્ શ્રેષ્ઠ છે શ્રેષ્ઠ છે, અથ નૃપઃ રાજા

૫. તચ્છકુદિત્યાહ—તદિતિ ચોવાચ (ક)

૬. કટુતુમ્બમમ્યતોત્તમં—કટુતુમ્બીફલક્રુતમમ્ (ક)

રાજા, વામકઃ વામકે વામકને, આહ કહ્યું કે કહાકિ તત્ તે વહ, મૃદુવીર્યતયા- મૃદુ વીર્યવાળું હોવાથી મૃદુ વીર્યવાળા હોનેસે, શક્ય મળતું મલકા, અભિનત્તિ ઇતિ ભેદન કરતું નથી ભેદન નહીં કરતા, કટુતુમ્બમ્ તે કડવી તુભડીને વહ કટુતુમ્બીકો, સત્તમમ્ શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ, અમન્યત્ માનતા હતા માનતા થા, તત્ ચ કારણ કે તે ક્યોંકિ વહ, વમને- વમનમાં વમનમેં, દોષસમીરણમ્ દોષોને પ્રેરી બહાર કાઢે છે દોષકો પ્રેરિત કરકે બાહર નિકાલતી છે ॥ ૫૩ ॥

5 Saunaka said that bristly luffa is the foremost among the fruits used in enema, as it is curative of pitta and Kapha conditions. King Vamaka intervened saying, due to its mild potency it is not able to laxate the stools. The bitter bottle gourd is the best as it is an excellent agent in emesis and in elimination of morbid matter

તદવૃષ્યમશૈત્યતીક્ષ્ણતા-

કટુરૌક્ષ્યાદિતિ ગૌતમોઽબ્રવીત્ ॥ ૬ ॥

કફપિત્તનિર્બર્હણં પરં

સ ચ ધામાર્ગવમિત્યમન્યત ।

ગૌતમઃ ગૌતમ ગૌતમને, અબ્રવીત્ કહ્યું કે કહા કિ, તત્ તે વહ, અશૈત્ય- ઉષ્ણતા ઉષ્ણતા, તીક્ષ્ણતા-તીક્ષ્ણતા તીક્ષ્ણતા કટુ-કટુતા કટુતા, રૌક્ષ્યાત્ અને રક્ષતાને લઈ જૌર રક્ષતાકે કારણ, અવૃષ્યમ્ ઇતિ અવૃષ્ય છે અવૃષ્ય છે, સ. ચ તે વહ ધામાર્ગવમ્ ધામાર્ગવને ધામાર્ગવકો, પરમ્ કફ-પિત્ત-નિર્બર્હણમ્ ઇતિ કફ તથા પિત્તનેા અત્યત નાશ કરનાર કફ તથા પિત્તકા અત્યત નાશક, અમન્યત્ માનતા હતા માનતા થા ॥ ૬૩ ॥

૬. તદવૃષ્ય—તદયોગ્ય (ધ ક)

, અશૈત્ય અમૌદ્રિય (ધ ક)

૬૩ ધામાર્ગવમિત્યમન્યત—ધામાર્ગવમેવમન્યત (ધ. ક.)

, —ધામાર્ગવમેવ મન્યતે (ધ. ક.)

6 6½. Gautama said 'No, on account of its anaphrodisiac, hot, acule, pungent and dry qualities, it is not suitable; but bitter rag gourd is considered an excellent remedy for the cure of kapha and pitta conditions.'

तदमन्यत वातलं पुन-

वडिशो ग्लानिकरं बलापहम् ॥ ७ ॥

कुटजं प्रशंस्य चोत्तमं

न बलघ्नं कफपित्तहारि च ।

वडिश अग्नि वडिश, पुनः तत् तेने उसे, वातलम् वातल वातल, ग्लानिकरम् ग्लानि करनार ग्लानिकरक, बलापहम् अने अलनाशक और बलनाशक अमन्यत मानता हता मानता बा, कुटजम् ते धृज्जने वह इन्द्रजौको, उत्तमम् च उत्तमं छे उत्तम है, प्रशंस्य ओवी प्रशंसा करता हता ऐसी प्रशंसा करता था, न बलघ्नम् केभके ते अलनाशक नथी क्योंकि वह बलनाशक नहीं है, कफपित्तहारि च अने छे तथा पित्तने करनार छे और कफ तथा पित्तका नाशक है ॥ ७ ॥

7-7½. Badisa said 'It is not so as it is causative of vata discordance and a depressant, and results in loss of vitality, but the kurchi is praised as an excellent remedy, since it does not impair the vitality and also cures morbid kapha and pitta'

अतिविज्जलमौर्ध्वभागिकं

एवमक्षोमि च काप्य आह तत् ॥ ८ ॥

कुनवेधनमाह वातलं

कफपित्तं प्रवलं हरेदिति ।

काप्य. पथु छे परतु काप्यने आह छे कह कि, तत् ते वह अतिविज्जलम् अतिशय पिच्छल छे अतिशय पिच्छल है, और्ध्वभागिकम् वमन लावनार छे वमन लानेवाला है एवमक्षोमि च अने वायुने।

क्षौभ करनार छे और वातका क्षोभक है, कृतवेधनम् तेने कृतवेधनने उसने कृतवेधनको, आह अंछे छे अंछे कहा, वातलम् करलु छे ते वातल छे क्योंकि वह वातल है, प्रवलम् परंतु प्रवल परन्तु प्रवल, कफपित्तम् छे तथा पित्तने कफ तथा पित्तको, हरेद इति हरे छे हरता है ॥ ८ ॥

8-8½ Kāpya said No this drug is very viscid It is mainly on emetic and it disturbs the movement of vata, but the bitter luffa is the best, since it is promotive of vata and curative of even very severe discordance of kapha and pitta'

तदसाध्विति भद्रशौनक

कटुकं चातिबलघ्नमित्यपि ॥ ९ ॥

भद्रशौनक - भद्रशौनके छे भद्रशौनकने कहा कि, तत् असाधु ते ठीक नथी वह ठीक नहीं है, कटुकम् करलुके ते कटु क्योंकि वह कटु, अतिबलघ्नम् च इति अपि अने अति अलनाशक छे और अति बलनाशक है ॥ ९ ॥

9. Bhadra Saunaka said 'No, this is not right. It is pungent and causes great impairment of vitality'.

इति तद्वचनानि हेतुभिः

सुविचित्राणि निशम्य बुद्धिमान्

प्रशंस्य फलेषु निश्चयं

परमं चाब्रिस्तुतोऽब्रवीदिदम् ॥ १० ॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, हेतुभिः हेतुओंसहित हेतुसहित, सुविचित्राणि सारी चेठे बिचित्र बहु विचित्र, तद्वचनानि तेओनां वचने। उनके वचन, निशम्य सांभलीने सुनकर, बुद्धिमान् बुद्धिमान् बुद्धिमान्,

१. भद्रशौनक - तत्र शौनकः (१)

११. कटुकं चाति-कटुकम् (१)

१०. बुद्धिमान्-बुद्धिमान् (१)

अत्रिसुतः आत्रेये आत्रेयने, फलेषु इणोन्नी आभतर्मा
फलोंके विषयमें, परमम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, निश्चयम् निश्चय
निश्चय, प्रसक्तं कही देखाया कहा, जगवीच च अने
शैल्या और बोले ॥१०॥

10. Having listened to these interesting observations, advanced with reasons, the wise son of Atri praised the speakers and then delivered, as follows, the final decision as to which of the fruits was the best for purposes of the enema.

सत्रात्रेयकृतो निश्चयः —

फलदोषगुणान् सरस्वती

प्रति सर्वैरपि सम्यगीरिता ।

न तु किञ्चिद्दोषनिर्गुणं

गुणभूयस्त्वमतो विचिन्त्यते ॥११॥

सर्वे अपि तमे सर्वे अपि सवने, फल- इणोन्नी
फलोंके, दोषगुणान् दोष अने गुणोन्नी दोष और गुणोंके,
प्रति आभतर्मा वारेमें, सरस्वती वाली वाणी, सम्यक्
सरशी रीते योग्य रीतिसे, ईरिता उन्धारी छे कही है,
किञ्चिद् तु परंतु जगतर्मा कीर्ध पक्ष परन्तु जगतमें
कुछ भी, जदोषनिर्गुणम् न दोषवाणं च अने गुणवाणं
च नथी दोषवाला ही और, गुणवाला ही नहीं है, जग-
आथी इस लिए, गुणभूयस्त्वम् पदार्थना गुणोन्नी अधि-
कृताने। पदार्थके गुणोंकी अधिकताका, विचिन्त्यते विचार
करना आदि छे विचार किया जाता है ॥११॥

11. Concerning the baneful and beneficial properties of the various fruits, you have, all of you, given utterance rightly. There is no substance which is absolutely of both good and bad qualities. Hence our concern should be to select such substances as possess more of the required good qualities.

इह कुष्ठहिता गरागरी

हितमिक्ष्वाकु तु मेहिने मतम् ।

कुटजस्य फलं हृदामये

प्रवरं कोठफलं च पाण्डुषु ॥१२॥

उदरे कृतवेधनं हितं,

इह अलीं यहा, गरागरी कुष्ठवेला बदाल, कुष्ठ
हिता कुष्ठर्मा हितकर छे कुष्ठमें हितकर है, इक्ष्वाकु तु
छात्री तूँझी तितलौकी, मेहिने प्रमेहरेखीने प्रमेह-
रोगीके लिए, हितम् हितकर हितकर, मतम् माने छे
माना है, कुटजस्य छात्री कुशाका, फलम् इक्ष्वा फल,
हृदामये हृदोगर्मा हृदोगमे, कोठफलम् च अने को-
ष्ठ और कोठफल, पाण्डुषु पांडुरोगर्मा पाण्डुरोगमें,
प्रवरम् श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है, उदरे तेभ्य उदररोगर्मा हृद
उदररोगमें, कृतवेधनम् कृतवेधन कृतवेधन, हितम्
हितकर छे हितकर है ॥ १२३ ॥

12-12½. Bristly luffa is best in dermatosis and bitter bottle gourd is considered beneficial in urinary anomalies. Kurchi seeds are beneficial in diseases of the stomach; the bitter rag gourd is good in anemia, and the bitter luffa is beneficial in abdominal disease

सदनं सर्वगदाविरोधि तु ।

मधुरं सकषायतिककं

तदरुक्षं सकटूष्णविजलम् ॥१३॥

कफपित्तहृदाशुकारि चा-

प्यनपायं पवनानुलोमि च ।

फलनाम विशेषतस्त्वतो

लभतेऽन्येषु फलेषु सत्स्वपि ॥१४॥

सदनम् तु भीष्म मैतफल सर्वगदाविरोधि
अनं रोगान् विरोधी नथी सब रोगोंका विरोधी है,
सर्व ते वह, मधुरम् मधुर मधुर, सकषाय- क्षाय छे
कषाय है तिक्तकम् तिक्त छे तिक्त है, अरुक्षम् तथा
रुक्ष नथी तथा कटू नहीं हैं, सकटु- कटु ते कटु पुनः
वह कटु, उष्ण- उष्ण उष्ण, विजलम् विजलम्

१२ कोठफलं-कोशाफलं (प.)

१३ मधुरं-मधुक (प.)

११. विचिन्त्यते-वि चिन्त्यते (प.)

विजल, कफपित्तहृत् कं तथा पित्तने हनार कफ
तथा पित्तने हरनेवाला, आशुकारि जलदीपि अक्षर
हनार शीघ्रकारि, अनपायम् च अपि पुष्टान नहि
हनार हानि नहीं करनेवाला; पवनानुलोमि च अने
वायुनु अनुलोमन हनार से और वायुका अनुलोमन
करनेवाला है, अतः औषधी इस लिए, अन्वेष्टु भीष्म
अन्य, कलेपु- क्षणा फल, सत्सु अपि होवा अर्था पक्षु
होने पर भी, विशेषतः भीष्म भास करीने मैनफल
विशेषतः, फलनाम 'इक्षु' औषधी नामने 'फल' ऐसे
नामको, कर्मते प्राप्त करे के प्राप्त करता है ॥ १३-१४ ॥

13-14. And emetic nut is not
contra-indicated in any disease It is
sweet, slightly astringent, and bitter
in taste, it is non-dry pungent, hot
and viscid; and it quickly eliminates
kapha and pitta from the stomach It is
innocuous, it regulates the regular
peristaltic movement of vata By
reason of all these excellent qualities,
this gets the appellation of the fruit,
par excellence amid all the fruits

गुदगतोवस्ति सर्वशरीरस्थानोपान्कथमपहस्तीत्यभिवेशप्रश्नः —

गुरुणेति वचस्युदाहृते

मुनिसङ्गेन च पूजिते ततः ।

प्रणिपत्य मुदा समन्वितः

सहितः शिष्यगणोऽनुपृष्टवान् ॥१५॥

गुरुणा श्रुत्वा गुरुके, इति वचसि औ प्रभाषे
पश्चन इस प्रकारके वचन, उदाहृते कथु त्पारे कहने पर,
मुनिसङ्गेन च अने मुनिसभूडे और मुनिसंघने, पूजिते
तेने भान सह स्वीकार्य उसको सम्मानित किया,
ततः ते पछी इसके बाद, प्रणिपत्य प्रक्षाम करीने
प्रणाम करके, मुदा समन्वित आन द्युक्त हर्षयुक्त,
सहितः औष्ठ साथे भणीने एक साथ, शिष्यगण. शिष्य-
भवे शिष्योंने, अनुपृष्टवान् प्रश्न पूछयो पूछा ॥१५॥

१५. ततः—तथा (च)

15. When the Master had thus
delivered his pronouncement and had
been duly honoured by the assembled
sages, then the band of disciples,
greatly pleased, bowed before the
teacher and together put the following
question

सर्वकर्मगुणकृद्गुरुणोको

वस्तिरूर्ध्वमथ नैति नाभितः ।

नाभ्यधो गुदमतः स शरीरात्

सर्वतः कथमपोहति दोषान् ॥१६॥

अथ गुरुणा आये आपने, वस्तिः भरितने वस्तिको,
सर्वकर्मगुणकृत् सर्व कर्मना शुष्म साधनार सब कर्मके
गुणोंको करनेवाली, उक्तः कथी छे कहा है, नाभितः ते
नाभिथी वह नाभिसे, ऊर्ध्वं ऊपर ऊपर, न एति जती
नथी नहीं जाती, नाभ्यधः परंतु नाभिनी नीचे परंतु
नाभिसे नीचे, गुदम् गुदाभा पाछी आवे छे गुरामें
फिर लौट आती है, अत आथी इस लिए, सः ते वह,
शरीरात् शरीरभाथी शरीरके, सर्वत सर्व स्थानेथी
सब स्थानोंमेंसे, दोषान् दोषोंने दोषोंको, कथम् कवी
रीते कैसे, अपोहति दूर करे छे दूर करती है ॥१६॥

16. The enema has been declared
by the teacher to be possessed of the
qualities and actions curative of all
morbid conditions; but, seeing that it
does not reach up above the umbilical
region and comes out from there
through the anus, how then does it
manage to draw out the morbid matter
from all over the body?

तत्रात्रेयकृत एमाधानम्—

तद्गुरुब्रवीद्विदं शरीरं

तन्त्रयतेऽनिलः सङ्गविघातात् ।

१६. गुदमत स—गुदगतम् (च)

॥ दोषान्—रोगान् (च फ.)

१७. सङ्गविघातात्—सर्वविघातात् (च. क)

કેવલ એવ દોષસહિતો વા

સ્વાશયગઃ પ્રકોપમુપયાતિ ॥૧૭॥

તત્ ત્યારે તવ, ગુરુ ગુરુએ ગુરુને, અત્રવીત્ કહ્યું કે કહા કિ, સજ્જિવાતાત્ સ યોગ અને વિયોગને બધું સંયોગ ઓર વિયોગસે, અનિલ. વાયુ વાયુ, હૃદય શરીરમ્ આ શરીરને હસ શરીરનો, તન્નયતે તથાવે છે ચલાતા હૈ, કેવલ એકલો અકેલા, એવ જ હી, દોષસહિત વા અથવા દોષ સાથે અથવા દોષસહિત, સ્વાશયગઃ પેતાના આશયમાં રહી અપને સ્થાનમેં રહકર, પ્રકોપમ્ પ્રકોપ પ્રકોપનો, ઉપયાતિ પામે છે પ્રાપ્ત હોતા હૈ ॥ ૧૭ ॥

17. To this, the teacher replied ' it is vata that controls the entire body in as much as it is the one universal motivation preventing any stagnation or obstruction in the body, and it is always in its own habitat that this vata, whether by itself or in conjunction with the other two morbid humors gets first provoked.

ત પવન સપિત્તકફવિટ્

શુદ્ધિકરોઽનુલોમયતિ વસ્તિઃ ।

સર્વશરીરગમ્ ગદસંઘ-

સ્તસ્પ્રશમાત્ પ્રશાન્તિમુપયાતિ ॥૧૮॥

શુદ્ધિકર શુદ્ધિ કરનાર શુદ્ધિકારક, વસ્તિઃ અસ્તિ વસ્તિ, સપિત્ત- પિત્ત પિત્ત, કફવિટ્ કફ અને મળથી યુક્ત કફ ઓર મલસે યુક્ત, તમ્ તે તસ, પવનમ્ પવનનું વાયુકા, અનુલોમયતિ અનુલોમન કરે છે અનુલોમન કરતી હૈ, તસ્પ્રશમાત્ તેની શાંતિથી તસકે શામનસે, સર્વશરીરગ. આખા શરીરમાં રહેલો સર્વ શરીરગત, ગદસંઘ. જ રોગસમૂહ રોગસમૂહ, પ્રશાન્તિમ્ શાંત પ્રશાન્ત, ઉપયાતિ થાય છે હોતા હૈ ॥ ૧૮ ॥

18. Now, the enema by its purificatory action, regulates the downward movement of this morbid vata along with pitta, kapha and the fecal matter.

And when the vata is thus quieted it follows that the disease conditions, whenever they may be in the body, are also quieted

પર્યાનાં વસ્તિકર્મવિધિઃ —

અથાધિગમ્યાર્થમ્લગ્નિહિતં ધિયા

ગજોદ્ગોશ્વાવ્યજકર્મ રોગનુત્ ।

અપૃચ્છદેનં સ ચ વસ્તિમત્રવી-

વિધિં ચ તસ્યાહ પુનઃ પ્રચોદિતઃ ॥૧૯॥

ધિયા બુદ્ધિથી બુદ્ધિસે, અલ્ગ્નિહિતમ્ અલ્ગ્નિહિત સપૂર્ણ, અર્થમ્ અર્થ અર્થનો, અધિગમ્ય અથ અપમા પછી સમજાનેકે પશ્ચાત્, ગજ- શિખગણે હાથી શિખ ગણને હાથી, ઝટ્ટ- ઝિટ ઝંટ, ગો- ગાય ગાય, અશ્વ- ઘેડા ઘોડા, અવી- ઘેડા મેક, અજ અને બકરામાં ઓર વકરેમેં, રોગનુત્ રોગને દૂર કરનાર રોગહર, કર્મ કર્મ કર્મ, પનમ્ એને હનસે, અપૃચ્છત્ પૂછતું પૂછા, સ ચ અને તેણે ઓર ઉન્હોને, વસ્તિમ્ અસ્તિ વસ્તિકો, અત્રવીત્ રોગને દૂર કરનાર કર્મ છે એમ કહ્યું રોગ દૂર કરનેવાલા કર્મ કહા, પુનઃ અને ફરીથી ઓર ફિરસે, પ્રચોદિતઃ પૂછવાથી પૂછને પર, તસ્ય તેની તસકી, વિધિમ્ વિધિ વિધિકો, આહ કહી કહા ॥ ૧૯ ॥

19 Then the disciple (Agnivesa) having grasped, by his keen intelligence the full implications of the above theory, went on to question about the curatives of diseases affecting elephants, camels, cattle, horses, sheep and goats, and here again the Master emphasized the supremacy of the enema among therapeutic measures

૧૦ અથાધિગમ્યાર્થમ્લગ્નિહિત ધિયા—અથાધિગમ્યાર્થમ્લગ્નિહિતકા-

મિત્તો (ધ ફ)

,, ,,

—અથાધિગમ્યાજમુગ્નિહિતકાધિધો

(ધ ફ)

,, ગજોદ્ગોશ્વાવ્યજકર્મ—ગજોદ્ગોશ્વાવ્યજવસ્તિકર્મ (ધ.)

,, વ્યજકર્મ રોગનુત્—વ્યજવસ્તિકર્મ (ફ)

and being besought for further elucidation, he described the modus operandi in each case, as follows;

आजोरणौ सौम्य गजोष्ट्रयोः कृते
गवाश्वयोर्वस्तिमुशन्ति माहिषम् ।

अजाविकानां तु जरद्ववोद्धवं
वदन्ति वस्ति तदुपायचिन्तकाः ॥२०॥

सौम्य हे सौम्य ! हे सौम्य !, गजोष्ट्रयोः कृते हाथी અને ઉટને માટે हाथी ખોર કંટકે लिए, आजोरणौ भडरी अथवा घेटीन्नी भरित बकरी या भेड़की बस्ति, गवाश्वयोः गाय અને घोडाने माटे गायों और घोडोंके लिए, माहिषम् बेलसनी भैंसकी, वस्तिम् भरित बस्ति, उशन्ति उड़े छे कहते हैं, अजाविकानाम तु અને भडरी तथा घेटीं माटे और बकरी तथा भेड़के लिए, जरद्ववोद्धवम् १६ भण्डनी बूढ़े बेलकी, वस्तिम् भरित बस्तिको, तदुपायचिन्तका तेना उपायतुं चिंतन करना उसके उपायके चिन्तक, वदन्ति उड़े छे कहते हैं ॥२०॥

20. For giving the enema to the elephant and the camel, the receptacle should be made of the bladder of the goat or the sheep For giving enema to cows and horses the bladder of the buffalo should be used, and for giving the enema to sheep and goats the bladder of an old ox should be used. This is the opinion of the veterinary experts in the administration of the enema

अरक्षिमष्टादशषोडशाङ्गुलं
तथैव नेत्रं हि दशाङ्गुलं क्रमात् ।

- २० आजोरणौ अजाविके (द १)
,, आजोरणौ सौम्य गजोष्ट्रयोः कृते-अजाविके सौम्य गजो-
ष्ट्रयोर्वा (ख)
,, जरद्ववोद्धवम्-जरद्ववोपमम् (ख)
,, तदुपायचिन्तका-स्वय उत्तरेण (त.)
२१. अरक्षिम्-सुवस्तिम् (अ. त द)
,, हि दशाङ्गुलं-सदशाङ्गुल (ब.)

गजोष्ट्रगोश्वाम्यजवस्तिखंडौ
चतुर्थभागोपनयं हितं वदेत् ॥२१॥

तथा एव तेभ्य एव, गज- हाथी हाथी, उट-
कंटे ऊट, गो- गाय गाय, अश्व- घोडा घोडा, बली
घेटी मेक, अज અને भडरीने और बकरीको, बस्ति-
सन्धौ नेत्रम् भरित आपवाभा नेत्र बस्ति देनेमें नेत्र,
क्रमात् क्रमातुसार क्रमसे, अरक्षिम् अरक्षि अरक्षि,
अष्टादश अठार आंगुल अठारह अंगुल, षोडशाङ्गुलम्
षोण आंगुल सोलह अंगुल, दशाङ्गुलम् हि तथा ६४
आंगुल बाधुं तथा दश अंगुल लम्बा, चतुर्थ-भाग-
उपनयम् અને हाथल डरवाभा तेना येथे भाग
और बांखिल करनेमें उसका चौथा भाग, हितम् हितकर
छे हितकर है, वदेत् अभ उहेपु ऐसा कहे ॥ २१ ॥

21. The length of the forearm and eighteen, sixteen and ten fingers should be the respective lengths of the enema tube used for the elephant, camel, cow, horse, sheep or goat It is stated that it is advisable to insert one fourth of the tube in to the rectum

प्रस्रस्वजाव्योर्हि निरुहमात्रा
गवादिषु द्वित्रिगुणं यथाबलम् ।
निरुहमुष्टस्य तथाऽऽदकद्वयं
गजस्य वृद्धिस्त्वनुवासनेऽष्टमः ॥२२॥

- २१ चतुर्थभागोपनयं हितं वदेत् चतुर्थभागे च भर्षणिक वदेत्
(स. ड.)
,, ,, ,, -चतुर्थभागे कृत्तकणिक वदेत्
(ब. फ.)
२२ प्रस्रस्वजाव्योर्हि.. यथाबलम्-अजाविके प्रस्रमित निरुह
स्रवादिषु द्वित्रिगुणं गवाश्वयो (ब.)
,, प्रस्रस्वजाव्योर्हि निरुहमात्रा-अजाविके प्रस्रमुशन्ति-
तद्विद (फ.)
,, द्वित्रिगुणम्-द्वित्रिगुणो (ग.)
,, निरुहमुष्टस्य... अनुवासनेऽष्टम-निरुह उष्टस्य अवेर इरा-
डको गजस्य तु द्विगुणानुवासनेऽष्टमः (ब.)

અજાત્યોઃ દિ બકરી અને ઘેટાંની બકરી જૌર મેઢકી, નિરુહમાત્રા તુ નિરુહમાત્રા નિરુહકૌ માત્રા પ્રથમઃ એક પ્રસ્થ છે ૬૪ તોલે હૈ ગવાદિષુ- ગાય વગેરેમાં ગાય આદિમેં, યથાવલમ્ બલ અતુસાર વલા- તુસાર, દ્વિત્રિગુણમ્ બમણી કે ત્રમણી નિરુહમાત્રા છે દુગુની તા તિગુની નિરુહમાત્રા હૈ, તથા તથા તથા, ચતુર્થ ઊંટની કટકી, નિરુહમ્ નિરુહમાત્રા નિરુહ- માત્રા, જાતકદ્વયમ્ એ આઠક છે ૫૧૨ તોલે હૈ, ગજસ્ય તુ હાથીની જૌર હાથીકી, વૃદ્ધિઃ કૌથી બમણી નિરુહ- માત્રા છે દુગુની નિરુહમાત્રા હૈ, અનુવાસને અનુવાસ- નમાં અનુવાસનમેં, અજમ. નિરુહમાત્રાનો આઠમે ભાગ બાણુવે નિરુહમાત્રાકા આઠવો હિસ્સા જાને ॥૨૨॥

22 The dose of the evacuative enema for goats and sheep is 64 tolas, in the case of cows etc, it should be twice or thrice in quantity In the case of the camel it should be 512 tolas in quan- tity and double that in the case of the elephant. The dose of the unctuous enema should be one eighth of the evacuative enema

કલિક્કુષ્ઠે મધુકં ચ પિપ્પલી

વચા શતાઢ્ઢા મદનં રસાજનમ્ ।

દિતાનિ સર્વેષુ ગુઢઃ સસૈન્ધવો

દ્વિપચ્છમૂલં ચ વિકલ્પના ત્વિયમ્ ॥૨૩॥

કલિક્ક- ધન્વજાન્દ્રજૌ, કુષ્ઠે કઠુ કૂઠ, મધુકમ્ બેઠીમધ મુલહી, પિપ્પલી ચ પીપર પિપ્પલી, વચા વજ, જ્ઞતાઢ્ઢા સુખા સોયા, મદનમ્ મીઠળ મૈનફળ, રસાજનમ્ રસવતી રસોત, સસૈન્ધવઃ સિંધાવૃણુ સૈન્ધવ, ગુઢઃ ગોળ ગુઢ, દ્વિપચ્છમૂલમ્ ચ તથા દશમૂળ જૌર દશમૂલ, સર્વેષુ એ સર્વ પશુઓ માટે એ સર્વ પશુઓંકે લિપ, દિતાનિ બરિતકર્મમાં દિતકર છે વસ્તિ- કર્મમેં દિતકર હૈ, હવમ્ તુ પરંતુ આ નીચે બાણુવેલી પરંતુ મહ નિન્નોક, વિકલ્પના નિશેષ કલ્પના છે નિશેષ કલ્પના હૈ ॥૨૩॥

૨૩. સિન્ધવ-સિન્ધવ (ચ)

23 Kurchi seeds, costus, liquorice, long pepper, sweet flag, dill seeds, emetic nut, extract of berbery, gur, rock salt and decaradices. These articles are useful in the preparation of all kinds of veterinary enemas.

ગજેડધિકાઽશ્વત્થવટાશ્વકર્ણકાઃ

સલાદિરપ્રમ્દશાલતાલજાઃ ।

સલાદિર- ખેર સૈર, પ્રમ્દ- અરમાળો અમલતાત, જાલ- શાલ શાલ, તાલજાઃ તાડનાં ફળ તાલકે ફળ, અશ્વત્થ પીપળો પીપલ, વટ- વડ વરગદ, અશ્વકર્ણકાઃ અને શાલ એ જૌર સાણુ એ, ગજે હાથી માટે હાથીકે લિપ, અધિકા બરિતમા અધિક વપરાય છે વસ્તિમેં અધિક પ્રયુક્ત કિયે જાતે હૈ ॥૨૩૬॥

23½. Holy fig, banyan, Asvakarna sal, catechu purging cassia, sal, and palmyra palm are specially useful in enema given to elephants

તથા ચ પળ્યૌ ધવશિયુપાટલી-

મધૂકસારાઃ સનિકુમ્ભચિત્રકાઃ ॥૨૪॥

પલાશભૂતીકસુરાદ્ધરોહિની-

કષાય ઉક્તસ્ત્વધિકો ગર્વા દિતઃ ।

તથા ચ તે બ પ્રમાણે હસી પ્રકાર, પળ્યૌ મુદ્દ પર્ણી, માપપર્ણી મુદ્દપર્ણી, માપપર્ણી સનિકુમ્ભ- ડાંતી, ચિત્રકા ચિત્રક ચિત્રક, ધવ- ધાવડો ધાય, જિમ્- સરગવે સહજન, પાટલી પાટલા પાડલ, મધૂક- સારાઃ મહુડાંને સાર મહુડાંકા સાર, પલાશ- ખાખરે ઢાક, મૂતીક- અબમે અજવાયન, સુરાદ્ધ- દેવદાર દેવદાર, રોહિની- અને રોહણુ જૌર રોહન, કષાયઃ તુ એઓને કષાય કનકા કષાય, ગવામ્ ગાયોને માટે

૨૩½ ગજેડધિકા-ગજેડધિકો સ્વ ધ.)

.. અશ્વકર્ણિકા-અશ્વકર્ણજા. (સ્વ.)

.. સલાદિર-સલાદિરા. (સ્વ.)

૨૪ પળ્યૌ-ઉડ્ડે (સ્વ, જ ત ૨)

, પાટલી-પાટલા (ધે)

तेषां सदाश्रित्वे हेतुः शिक्त्रिस्ताव—

द्विजो हि वेदाध्ययनव्रताह्निक-

क्रियादिभिर्देहहितं न चेष्टते ।

नृपोपसेवी नृपचित्तरक्षणाय

परानुरोधाद्बहुचिन्तनाङ्गयात् ॥२८॥

नृचित्तवर्तिन्युपचारतत्परा

मृजाभि(वि)भूषानिरता पणाङ्गना ।

सदासनादत्यनुबन्धविक्रय-

क्रयादिलोभादपि पण्यजीविन ॥२९॥

सदैव ते ह्यागतवेगनिग्रहं

समाचरन्ते न च कालभोजनम् ।

अकालनिर्हारविहारसेविनो

भवन्ति त्रैऽन्येऽपि सदाऽऽतुराश्च ते ॥३०॥

हि ३१२५ के कर्मोक्ति, द्विज श्रोत्रिय ब्राह्मण
श्रोत्रिय ब्राह्मण, वेदाध्ययन- वेदाध्ययन वेदाध्ययन,
व्रताह्निक- व्रत और आह्निक व्रत और दैनिक,
क्रियादिभिः क्रिया वगैरेमां तत्पर रहेवाथी क्रियाओंमें
तत्पर रहनेसे, नृपोपसेवी- राजन्नी सेवा करनेपर
राजाका सेवक, नृपचित्त- राजन्ना मनन्ती राजाके
चित्तकी, रक्षणाय रक्षा करनेवाले लीधे रक्षा करनेसे,
परानुरोधात् भीष्म द्रोणाणां अनुशेषाथी दूसरोंके
अनुरोधसे, बहुचिन्तनात् अङ्ग श्रिताथी बहु चिन्तनसे,
अथात् अने अथथी देहनु हित करी शकते। नथी
और भयसे देहका हित नहीं कर सकता, नृचित्तवर्तिनी-
पुरुषना चित्तने अनुसार वर्तनारी परपुरुषके चित्तको
अनुवर्तन करनेवाली, पणाङ्गना- वेश्या वेश्या, उपचार
पुरुषना उपचारमां पुरुषके उपचारमें, तत्परा- तत्पर
होवाथी तत्पर होनेसे, मृजा शरीरनी स्वच्छता शरीरकी
स्वच्छता, मृजा(वि)भूषा अने शङ्खगारमां शृङ्गार

आदिमें, निरता- स्त्री पत्नी रहेली होवाथी लगी रहनेसे,
देहहितक देहनु हित देहका हित, न चेष्टते करी शकती
नथी नहीं कर सकती पण्यजीविन- दुकानदार। दुकान-
दार, सदा सतत सदा, आसनात् बैठापुष्पाथी बैठे
रहनेसे, अत्यनुबन्ध- अने निरन्तर और निरन्तर विक्रय-
क्रयादि- वेचायु तथा भरीदी वगैरेना करोखत तथा
खरीद आदिके, लोभात् अपि द्रोणाथी पक्षु देहनु
हित करी शकता नथी लोभसे भी देहका हित नहीं
कर सकते, हि ते कुम्भके तेथी क्योंकि वे, आगत-
वेगम् हमेशां आवेद्या वेगने। प्राप्त वेगोंको, निग्रहम्
निग्रह निग्रह, समाचरन्ते करे छे करते हैं, कालभोज-
नम् च न अने समयसर बोधना करता नथी और
कालभोजन नहीं करते वे जो, अन्वे अपि भीष्म
पक्षु दूसरे भी, अकालनिर्हारविहारसेविन भवन्ति
समयसर भवन्त्याम् अने आधार विहार करता नथी
समयानुसार मनुष्यसर्जन और आधार विहार नहीं करते,
ते च तेथी वे भी, सदा सदा सदा, आतुराः रोगी
रहे छे रोगी हैं ॥२८-३०॥

28-30. The priest, engaged as he is constantly, in the study and recitation of the scriptural texts, observance of the vows and the daily rites and ceremonies etc, fails to attend to his bodily good. And similarly, the king's officer fails in his duty towards his own body by his preoccupation with the gratification of the royal mind, and by the demands made on him by the other dependents of the king, the constant anxiety caused by the various responsibilities of his position as also the constant fear of incurring the displeasure of his masters. As regards the courtesan, being dependent on the whims and moods of men, she devotes herself to their service and is constantly engaged in acts of toilet and

२८ वेदाध्ययन-शिष्याध्ययन (च द घ)

॥ चेष्टते-सेवते (च, फ)

॥ चित्त-चित्त (द)

॥ परानुरोधात्-गुरोर्निरोधात् (च फ)

३०. सदैव ते-सदैव ते (च)

॥ समाचरन्ते-भ्रमरन्ते (च फ)

॥ -समाचरन्ते (च.)

beautification, while those who live by trade are perforce victims to a sedentary mode of life, due to their immoderate passion for the business of selling and buying. All these are constantly given to suppressing the natural urges of their body and can hardly ever afford to have timely meals. These, as also, all those who are given to untimely diet and voidance of excretions and irregular mode of life, are to be included in the category of the perpetually ailing

समीरणं वेगविधारणोद्धतं

विबन्धसर्वाङ्गरुजाकरं मिषक् ।

समीक्ष्य तेषां फलवर्तिमादितः

सुकल्पितां स्नेहवर्ती प्रयोजयेत् ॥३१॥

वेग विधारण उद्धतम् वेग रोगवाधी प्रकुपित भवेत्। वेग रोगनेसे कुपित, समीरणम् वायुने वायुको, विबन्ध विषय विबन्ध, सर्वाङ्ग- तथा सर्व अंगमां और सर्वाङ्गमें, रुजाकरम् पीडा करता पीडा करता हुआ समीक्ष्य ओर्ध्वने देखकर, मिषक् नैवे वैय, सुकल्पिताम् सारी रीते बनावेदी अच्छी तरहसे बनाई हुई, स्नेहवर्तीम् स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त, फलवर्तिम् फलवर्ति फलवर्तिका, आदितः पहले, प्रयोजयेत् प्रयोज्ये प्रयोग करे ॥ ३१ ॥

31. When the physician has diagnosed the case of obstipation, characterised by pains and aches all over the body as due to provocation of vata consequent upon suppression of natural urges, he should to begin with, administer a suppository well made with unctuous substance.

पुनर्नवैरण्डनिकुम्भचित्रकान् ।

सदेवदारुत्रिवृतानिदिग्धिकान्

महान्ति मूलानि च पञ्च यानि

विपाच्य सूत्रे दधिमस्तुसंयुते ॥३२॥

सतैलसर्पिलवणैश्च पञ्चभिः

विमूर्च्छितं वस्तिमथ प्रयोजयेत् ।

निरुहितं धन्वरसेन भोजितं

निकुम्भतैलेन ततोऽनुवासयेत् ॥३३॥

सदेवदारु- देवदारु देवदारु, त्रिवृत- त्रिवृत त्रिवृत, निदिग्धिकान् गेडी बोरी गेडी कटेरी, पुनर्नवा- साठेडी गदहपुरना, एरण्ड- और एरण्ड, निकुम्भ- दाँती दन्ती, चित्रकान् चित्रक चित्रक, यानि जे जो, महान्ति पञ्च मूलानि च गूढपञ्चमूल तेओते वृहत्पञ्चमूल उनको, दधि दहीना दहीके, मस्तु मस्तुभी मस्तुसे, संयुते युक्त युक्त, सूत्रे गोमूत्रमां गोमूत्रमें, विपाच्य पकावीने पकाकर, अथ पछी पश्चात्, सतैलसर्पिः- तेल घी, तैल घी, लवण- च पञ्चभिः अने पांचे लवण और पांचो नमक, विमूर्च्छितम् ओलवीने मिलाकर, वस्तिम् अस्ति वस्तिका, प्रयोजयेत् प्रयोज्ये प्रयोग करे, निरुहितम् निरुद्ध था गथा पछी निरुद्धके बाद, धन्वरसेन अंगुल भांसरसथी आंगल मासरससे, भोजितम् ओलन करावीने भोजन कराके, तत् पछी उसके बाद, निकुम्भ- दाँतीना दन्तीके, तैलेन तेलथी तैलसे, अनुवासयेत् अनुवासन करावतु अनुवासन देवे ॥ ३२-३३ ॥

32-33 He should then prepare an enema by decocting hog's weed, castor, red physic nut, chiretta, deodar, turpeth, yellow berried night-shade and the major penta-radices in cow's urine to which has been added the supernatant fluid of curds. To this decoction should be added oil and ghee; and the salts of the five varieties should be mixed with it. This enema should then be administered to the patient. After the administration

of this evacuative enema, the patient should be given a diet of jangala meat-juices followed by an unctuous enema of oil prepared with the paste of red physic nut

बलां सरास्नां फलविवचित्रकान्
द्विपञ्चमूलं कृतमालकात् फलम् ।
यवान् कुलस्थांश्च पचेज्जलाढके
रसः स पेच्येस्तु कलिङ्गकादिभिः ॥३४॥
सतैलसर्पिर्गुडसैन्धवो हितः
सदातुराणां बलवर्णवर्धनः ।
तथाऽनुवास्ये मधुकेन साधितं
फलेन विव्वेन शताह्वयाऽपि वा ॥३५॥

सरास्नाम् रारना रास्ना, बलाम् भुला बला, फल-
भीष्टं मैनफल, विव्व- भीष्टी बेल, चित्रकान् चित्रक
चित्रक, द्विपञ्चमूलम् दशमूल दशमूल, कृतमालकात्
अरभाणानी अमलतासस्त्री, फलम् शींग फली, यवान्
जौ, कुलस्थान् च अने कणभीने और कुलभी
इनको, जलाढके ओंछ आढक जलमा २५६ तोले जलमें,
पच्ये ५६५५ पकाये, स रस. तु ते क्वाभभी उस

- ३४ बला सरास्ना-बलाश्च रारना (द.)
॥ बला सरास्ना फलविवचित्रकान्-बलाश्च रास्नासहविव्व-
चित्रकान् (द.)
॥ कृतमालकात् फलम्-कृतमालकोपले (द. व. फ.)
॥ -कृतमालकटफलम् (द. फ.)
३५ सतैलसर्पिर्गुडसैन्धवो-सतैलसर्पिर्गुडसैन्धवो (व. फ.)
॥ सदातुराणां बलवर्णवर्धनं-सदा तुराणा बलवर्धनं पर (ख)
॥ बलवर्णवर्धनं बलवर्धनं पर (म.)
॥ तथाऽनुवास्ये मधुकेन साधितं-तथैव अस्तं मधुकेन
साधितं (स. व.)
॥ -तथाऽनुवास्यान् मधुकेन
साधितात् (व.)
॥ तथाऽनुवास्ये-तथानुवास्यम् (व.)
॥ -तथैव अस्तम् (द. व.)
॥ शताह्वयाऽपि-शताह्वयाऽपि (व.)

काथसे, कलिङ्गकादिभिः पन्द्रव्य वजेरेना इन्द्रजौ आदिके,
पेच्ये: ५६५ साथे कल्कके साथ, सतैलसर्पि. तैल बी
तैल बी, गुडसैन्धव गोण अने सिंधावुसु संहित
तैयार करवाभा आवेदी अस्त गुड और सैन्धवके साथ
तैयार की हुई बस्ति सदा-जातुराणां सदा-ना रोगीओ
भाटे सदाके रोगियोंके लिए, हितः हितकर हितकर,
बलवर्णवर्धन. अने भुल तथा वलुने वधारनार छे
और बल तथा वर्णका वर्धक है, तथा तेभव एवं, मधुकेन
गेहीभक्ष मुलहठी, फलेन भीष्टं मैनफल, विव्वेन
भीष्टी बेल, शताह्वयापि वा अथवा सुवाथी अथवा
सोयासे, साधितम् साधित तैल साधित तैल, अनुवासे
अनुवासनमा हितकर छे अनुवासनमें हितकर है ॥३४-३५॥

34 35. Decoct in 256 tolas of water
sida Indian groundsel, emetic nut, bael,
white flowered leadwort, the two
varieties of penta radices, the fruit of
purgine cassia, barley and horsegram.
Add to this decoction the paste of the
drugs of the kurchi group This
solution mixed with oil, ghee and
rock salt is beneficial to the eversick
persons and is promotive of vitality and
complexion This should be followed
by an unctuous enema prepared with
liquorice, or bael fruit or dill seeds.

सजीवनीयस्तु रसोऽनुवासने
निरुहणे चालवणः शिशोर्हितः ।

न चान्यदाश्वज्ज्वलामिवर्धनं
निरुहवस्ते शिशुवृद्धयोः परम् ॥३६॥

सजीवनीयः तु अजीवनीयभक्षुना जीवनीयगणके
मौषधियोंके, रस क्वाभभी साधित तैल कायसे साधित
तैल, अनुवासने अनुवासनमा अनुवासनमें, बलवर्धनः च
अने अजीवनीयभक्षुने। अजीवनीयभक्षुने क्वाभ और
जीवनीयगणका लवणरहित काय, निरुहणे निरुहणमें,
निरुहणमें, शिशोः आणकने भाटे बालकके लिए, हितः

३६ चालवणः-चालवण (व.)

हितकर छे हितकर है, विशुद्धद्रव्योः आणक्यं अने पृष्ठ
भाटे बालक और वृद्धके लिए, आशु बलदी कीघ्र,
अन्न बल अभिवर्धनम् अंभ अने अन्न वृद्धारवा खग
और बल बढ़ानेके लिए, निरुद्धबस्ते निरुद्धपरिस्थिती
निरुद्धबस्तिसे, परम् च श्रेष्ठ श्रेष्ठ, अन्यत् न पीयुं
कंठं नथी दूसरा कुछ नहीं है ॥ ३६ ॥

36. In the case of children, the
unctuous enema prepared with the
decoction of the drugs of the life-
promoter group and the evacuative
enema prepared with the same decoc-
tions, and without the addition of
salt, should be used. There is no
therapeutic measure more rapidly pro-
motive of bodily strength, for infants
and the aged, than evacuative enema.

अभ्यासोपविषया. —

तत्र श्लोकः—

फलकर्म यस्तिवरता नेत्रं यद्वस्तयो गवादीनाम् ।
सततातुराश्च दिष्टा फलमात्रायां हितं चैवाम् ॥ ३७ ॥

तत्र ते आभतमा उष विषयमें, श्लोकः उपस-
हारने। श्लोक छे के उपसंहारका श्लोक है कि, फलमा-
त्रायाम् इक्षमात्रासिद्धि अध्यायमां फलमात्रासिद्धि
अध्यायमें, फलकर्म इक्षु कर्म फलका कर्म बस्ति-
वरता अस्तिनी श्रेष्ठता बस्तिकी श्रेष्ठता, गवादीनाम्
आभ वजरे भाटे गाय आशियोंके लिए, सत् नेत्रम् च
ने अस्तिनेत्र जो बस्तिनेत्र, बस्तय तथा अस्तिओ
ते तथा बस्तियों वे, सततातुराः च अने सदाना
रोगीओ और सदाके रोगियों, दिष्टा; अताव्या छे
बतलाये गये हैं, एषाम् तेओने भाटे इनके लिए,

हितम् च ने हितकर छे, ते पलु अताव्यां छे ओ
हितकर है वह भी बतलाया गया है ॥ ३७ ॥

Here is the recapitulatory verse—

37. The actions of the various fruits
and the fruit, par excellence, in
enema, the length of the tube of the
enema apparatus used in the case of
animals, those who constitute the
eversick class and what is beneficial
for them—have all been described in
this chapter on 'The successful use of
the emetic nut and the dose of the
enema'

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने फलमात्रा
सिद्धिर्नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

इति आ. प्रभाषे. इस प्रकार, अग्निवेशकृते अ(ग्न-
वेशे २२०६। अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते
तन्त्रे अने यरुद्धी प्रतिसंस्कार पायेला आ
शाअभा। और चरकके द्वारा संस्कृत इस शाअके,
अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले
पूरा करेला और दृढबलसे पूरित किये गये, सिद्धिस्थाने
सिद्धिस्थान, विषे सिद्धिस्थानमें, फलमात्रासिद्धि.
'इक्षमात्रासिद्धि' 'फलमात्रासिद्धि', नाम नाभने। नामका,
एकादशः अग्नियारभे। ग्यारहवाँ, अध्यायः अध्याय
अ पूर्युं भये। अध्याय समाप्त हुआ ॥ ११ ॥

11 Thus, in the Section on Success
in Treatment, in the treatise compiled
by Agnivesa and revised by Caraka, the
eleventh chapter entitled 'The success-
ful use of emetic nut and the dose of
the enema' not being available the
same as restored by Dridhabala, is
completed

३७ बस्तिवरता नेत्रं यद्वस्तयो वरत्त्व निश्चयो (ख)
, बस्तिवरता नेत्रं यद्वस्तयो गवादीनाम्—बस्ति वरत्त्व
निश्चयो गवादीनाम् (ह)
,, गवादीनाम्—गवादीनाम् (ख)
,, दिष्टः—दृष्टा (घ, ङ)

द्वादशोऽध्यायः ।

आरभो अध्याय अध्याय बारहवाँ

Chapter XII

उत्तरवस्तिस्त्रिषुपक्रमः—

अथात उत्तरवस्तिस्त्रिषु व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हृदे अङ्गी थी अब आगे, उत्तरवस्ति-
सिद्धिम् 'उत्तरवस्तिस्त्रिषु' नामना अध्यापनं
'उत्तरवस्तिस्त्रिषु' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः
व्याख्यान करेणुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये
आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रभाषे न इष
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्र उहेलु छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the cha-
pter entitled "The Successful application
of the remaining best kinds of enema "

2. Thus declared the worshipful
Atreya

वमनादिभिः शुद्धस्यातुरस्य परिपालनाप्रकारः—

अथ खल्वतुरं वैद्यः संशुद्धं वमनादिभिः ।
दुर्बलं कृशमल्पाग्निं सुक्तसंधानबन्धनम् ॥ ३ ॥
निर्हृतानिलविण्मूत्रकफपित्तं कृशाशयम् ।
शून्यदेहं प्रतीकारासहिष्णुं परिपालयेत् ॥ ४ ॥
यथाऽण्डं तरुणं पूर्णं तैलपात्रं यथैव च ।
गोपाल इव दण्डी गाः सर्वस्मादपचारतः ॥ ५ ॥

अथ हृदे अब, यथा नेवी रीते जैसे, तरुणम्
नवा नये, अण्डम् उँडातुं अडेका, यथा एव च तेभ्य
एवं, पूर्णम् छेलेछेले भरेला पूर्ण भरे हुए, तैलपात्रम्
तैलपात्रतुं रक्षयु करवाभा आदे छे तैलपात्रका रक्षण
क्रिया जाता है, दण्डी अने दण्डारी और दण्डधारी,
गोपाल गोपाल गोपाल, गाः इव नेभ गाथेतुं रक्षयु
करे छे जैसे गायोंका रक्षण करता है वैसे, वैद्य सलु

वैद्य वैद्य, वमनादिभिः वमनादिभिः वमनादिसे, संशुद्धम्
शुद्ध अथेले शुद्ध हुए, दुर्बलम् दुर्बलम् दुर्बल, कृशम्
कृश कृश, अल्पाग्निम् अल्प अग्निवाला अल्पाग्नि,
सुक्तसंधानबन्धनम् ठीका सांधावाला और शिथिल
पथियोंवाल, निर्हृत- नहारा हाठवाभा आदेला बाहर
निकाले गये अनिल- वायु वायु, विट्- भण मल, मूत्र-
मूत्र मूत्र, कफ-पित्तम् कफ अने पित्तवाला कफ और
पित्तवाले, कृशाशयम् कृश आशयवाला कृश आशय-
वाले, शून्यदेहम् शून्य शरीरवाला शून्य शरीरवाले
प्रतीकार अने प्रतिहारने और प्रतिकार, असहिष्णुम्
सहन न करी शकनार रेणुने सहन न कर सकनेवाले
रोगीको, सर्वस्मात् सधला सब प्रकारके, अपचारतः
अपचारती अपचारसे, परिपालयेत् रक्षये ओई ओ
वचाना चाहिए ॥ ३-५ ॥

3-5 When after being duly puri-
fied by the procedures of emesis etc.,
the patient is in a debilitated condition,
emaciated, weakened in his digestive
power, has his joints loosened, is pur-
ged of the morbid accumulations of
flatus urine, mucus and bile the
stomach and the intestines have become
contracted, the body has become vacu-
ous and accordingly unable to bear
any further strain, he should be
protected by the physician from all
kinds of risk, just as a tender
egg is protected or a vessel brimful
of oil, or the kine by the cowherd
armed with his staff

तस्याग्निसंशुद्धणार्थं पेयादिकम्—

अग्निसंशुद्धणार्थं तु पूर्वं पेयादिना भिषक् ।
रसोत्तरेणोपचरेत् क्रमेण क्रमकोविद ॥ ६ ॥

६ पेयादिना भिषक-पेयादिभिर्भिषक् (घ)

,, रसोत्तरेणोपचरेत्-रसोत्तरेणैव चरेत् (क)

,, उपचरेत्-एव चरेत् (ङ)

३. कृशमल्पाग्नि-आममन्त्राग्नि (घ)

५. यथाऽण्डम्-यथैव (ख, ङ, द)

,, यथैव च-तथैव च (ङ, ञ,)

क्रमकोन्दि कथं भक्षुनार क्रमज्ञानी, निषक् वैवे
वैद्य अग्निसंधुक्षणार्थं अग्नि प्रदीप्तं कृत्वा भाटे अग्नि-
प्रदीप्त करनेके लिए, पूर्वम् तु पहेलां तौ प्रथम नो,
पेयादिना पेया वजरेण्यी पेया आदिसे, रसोत्तरेण अने
निश्च पक्षी भास्तरसप्रधान और निरुद्धके पश्चात्
मांसप्रधान, क्रमेण कथंभी क्रमसे, उपचरेत् उपचार
करोवे औष्ठ्ये उपचार करना चाहिए ॥ ६ ॥

6. The physician who is conversant
with the order and sequence of thera-
peutic procedures, should put the
patient on a liquid diet beginning
with thin gruel and leading upto
meat-juices, for the purpose of re-
stimulating his gastric fire

स्निग्धाम्लस्वादुहृद्यानि ततोऽम्ललवणौ रसौ ।
स्वादुतिकौ ततो भूयः कषायकटुकौ ततः ॥ ७ ॥
अन्योऽन्यप्रत्यनीकानां रसानां स्निग्धरूक्षयोः ।
व्यत्यासादुपयोगेन प्रकृतिं गमयेद्भिषक् ॥ ८ ॥

स्निग्ध- पहेलां स्निग्ध स्निग्ध, अम्ल- अम्ल
अम्ल, स्वादु- तथा मधुर रस तथा मधुर रस, हृद्यानि
ने हृदयने प्रिय होय ते आपना जो हृदयको प्रिय होवे
ने देने चाहिए, ततः पक्षी पीछे, अम्ललवणौ अम्ल अने
लवण रस अम्ल और लवण रस, ततः ते पक्षी उसके
बाद, स्वादुतिकौ मधुर अने तिक्त रस मधुर और
तिक्त रस, ततः भूयः अने ते पक्षी वण्णि तत्पश्चात्
कषाय- कषाय कषाय, कटुकौ अने कटु रस देवा
कटु रस देवे, अन्योन्य- अने भीमथी एक दूसरेसे,
प्रत्यनीकानाम् विरुद्ध विरुद्ध, रसानाम् रसोना उप-
योमथी रसोके उपयोगसे, स्निग्ध- अने स्निग्ध और
स्निग्ध, रूक्षयोः तथा रूक्षता तथा रूक्षता, व्यत्यासात्
पथीय कथे पथीय क्रमसे, उपयोगेन उपयोगथी उप-
योगसे, निषक् वैवे वैद्य, प्रकृतिम् रोगीने स्वाभाविक
अवस्थाभा रोगीको स्वाभाविक अवस्थामें, गमयेत् लापवे
ले आवे ॥ ७-८ ॥

7 8 To this end, he should prescribe
the use first, of unctuous, acid, sweet

and pleasant articles, then of articles
of acid and salt tastes, and later of sweet
and bitter tastes, and last by of all arti-
cles of astringent and pungent tastes. In
this manner by the use of two an'a-
gonistic tastes at a time, and by the
alternate use of unctuous and dry
articles, the physician should restore
the patient to his normal health

प्रकृतिमापन्नस्य लक्षणानि—

सर्वक्षमो ह्यसंसर्गो रतियुक्तः स्थिरेन्द्रियः ।
बलवान् सत्त्वसंपन्नो विज्ञेयः प्रकृतिं गतः ॥ ९ ॥

सर्वक्षमः सधुणा रसोने सहन करना सब रसोको
सहन करनेवाले, असंसर्गः वेगोना निरोधथी रहित
वेगरोधरहित, रतियुक्तः धार्थ्य करनाभी प्रीतियुक्त
कार्य करनेमें प्रीतियुक्त, स्थिरेन्द्रियः स्थिर धर्मेन्द्रियवाणी
स्थिर इन्द्रियवाले, बलवान् अश्वान बलवान, सत्त्वसंपन्नः
हि अने भनोभलवाणा पुरुषने और मनोबलसे युक्त
पुरुषको, प्रकृतिम् गतः स्वाभाविक स्थितिने पाभेदे।
स्वाभाविक स्थितिमें आया, विज्ञेयः भक्षुवो जानना
चाहिए ॥ ९ ॥

9 When the patient is able to
tolerate all the tastes, when there is
no retention of excretory matter when
the zest for life has returned, the
sense-organs have regained their firm-
ness, when strength has returned and
the mind is fully composed, it should be
known that he is restored to normality.

• सर्वक्षमः—कृतक्रम (ध.)

, सर्वक्षमो ह्यसंसर्गो रतियुक्तः—बलवान् वर्णवान् सर्वरस-
(त. १० ५.)

, ह्यसंसर्गो—निरासङ्गो (ख घ ङ)

, सर्वक्षमो... प्रकृतिं गतः ॥—बलवान् वर्णवान् सर्वरसि-
सङ्ग एव च। स्थिरेन्द्रिय सर्वरसो विज्ञेयः प्रकृतिगतः ॥ (घ ङ)
, सर्वक्षमो ह्यसंसर्गो—कृतक्रमो रितक्षो (ङ)

પ્રકૃતિમપ્રાપ્તસ્ય વર્જ્યાનિ—

પતાં પ્રકૃતિમપ્રાપ્તઃ સર્વવર્જ્યાનિ વર્જયેત્ ।

મહાદોષકરણ્યઘ્વાવિમાનિ તુ વિશેષતઃ ॥૧૦॥

ઔષ્ઠર્માણ્યં રથક્ષોભમતિચક્રમણાસને ।

અજીર્ણાહિતમોજ્યે ચ દિવાસ્વપ્નં સમૈથુનમ્ ॥૧૧॥

પ્રતામ્ આ દસ, પ્રકૃતિસ્ત્વ સ્વાભાવિક અવસ્થાને સ્વાસ્થ્યકો, અપ્રાપ્ત નહિ પામેલા મનુષ્યે ન પ્રાપ્ત હુઆ મનુષ્ય, સર્વવર્જ્યાનિ તજવા લાયક સર્વ વસ્તુઓને। સ્વ ત્યાજ્ય વસ્તુઓંકા, વર્જયેત્ ત્યાગ કરવે। બેઈએ ત્યાગ કરના વાહિય, ઔષ્ઠર્માણ્યમ્ બેઈએ સાદે ભાલુ કંચા ચોલના, રથક્ષોભમ્ રથને। હડદેલો રથસંક્ષોભ, અતિશય ક્રમણ- અતિશય ક્રમણુ :વહુત ધૂમના, આસને અતિશય બેસી રહેલુ વહુત બેઠા રહના, અજીર્ણ- અશુભુ પર ભોજન અજીર્ણ પર મોજન, અહિત- અહિત અપચય, મોજ્યે ચ ભોજન મોજન, સમૈથુનમ્ મૈથુન મૈથુન, દિવાસ્વપ્નમ્ અને દિવસની નિદ્રા તથા દિવા સ્વપ્ન, હમાનિ આ હન, મહાદોષકરણિ મહાદોષ કરનારી મહાદોષ કરનેવાલે, અઘો તુ આઠ આબતોને। તે। આઠ ભાવોંકા તો, વિશેષત આસ કરીને ત્યાગ કરવે। બેઈએ વિશેષ કરકે ત્યાગ કરના વાહિય ॥૧૦-૧૧॥

10-11 So long as the patient has not regained such full measure of health, he should scrupulously avoid all things and activities that are prohibited. He should be particularly careful to eschew the following eight factors which are highly causative of morbidity, loud speaking, jolting in conveyances, excessive moving about and excessive sedentation, indigestion and pre-digestion meals, day-sleep and and the sex act.

વર્જ્યસેવનજા વ્યાધયઃ—

તજ્યા દેહોર્ધ્વસર્વાધોમધ્યપીડામદોષજા ।

શ્લેષ્મજાઃ ક્ષયજાઃચ વ્યાધયઃ સ્યુર્યથાક્રમમ્ ॥૧૨॥

તજ્યાઃ તેઓથી થતા અને હોનેવાલે, દેહોર્ધ્વ ઉર્ધ્વદેહના રોગે। ઊર્ધ્વદેહકે રોગ, સર્વ- આખા શરીરના રોગે। સમ્પૂર્ણ શરીરકે રોગ, અધ- શરીરના નીચેના ભાગના રોગે। શરીરકે નીચેકે ભાગકે રોગ, મધ્યપીડા- શરીરના મધ્યભાગના રોગે। શરીરકે મધ્ય ભાગકે રોગ, આમદોષજા આમદોષથી ઉત્પન્ન આમદોષન્ય, શ્લેષ્મજાઃ ક્ષયથી ઉત્પન્ન કફજન્ય, ક્ષયજા ચ દુષ અને ક્ષયથી ઉત્પન્ન ઔર ક્ષયજન્ય, વ્યાધયઃ રોગે રોગ, યથાક્રમમ્ સ્યુ અનુક્રમે થાય છે ક્રમશઃ હોતે હૈ ॥ ૧૨ ॥

12. Indulgence in these things gives rise successively to pain affecting the upper part of the body, pain affecting the whole body, pain affecting the lower part of the body, pain affecting the middle part of the body, chyme disorders, disorders of morbid accumulations of kapha and disorders born of wasting.

તેષા વિસ્તરતો વ્યાખ્યાનપ્રતિજ્ઞા—

તેષાં વિસ્તરતો લિપ્તમેકૈકસ્ય ચ મેષજમ્ ।

યથાવત્સંપ્રવક્ષ્યામિ સિદ્ધાન્ વસ્તીશ્ચ યાપનાન્ ॥૧૩॥

તેષામ્ તેઓમાથી અનેમેસે, એકૈકસ્ય દરેકના પ્રત્યેકકે, લિપ્તમ્ લક્ષણ, મેષજમ્ ચ ચિકિત્સા ચિકિત્સા, સિદ્ધાન્ તથા સિદ્ધ તથા સિદ્ધ, યાપનાન્ યાપન યાપન, વસ્તીશ્ચ અસ્તિઓને વસ્તિયોંકો, યથાવત્ સમ્યક્ રૂપસે, વિસ્તરતઃ વિસ્તારથી વિસ્તારસે, સંપ્રવક્ષ્યામિ કહીશ કહુના ॥ ૧૩ ॥

13 I shall now describe the symptoms of these various disorders, in extenso, and the appropriate remedy for each of them as also the tried recipes of the longevity-promoting yapana-enema

૧૩ ચ મેષજમ્-સમેષજમ્ (ક)

અર્થભાષ્યાતિમાધ્વજા વ્યાપદ —

નત્રોચ્ચૈર્ભાષ્યાતિમાધ્વજાભ્યાં શિરસ્તાપશક્ષુર્કર્ણ-
નિસ્તોદત્રોત્રોપરોધધુન્નતાલુકણ્ઠશોષતૈર્મિર્યપિપા-
સાઽવરતમકહનુગ્રહમન્યાસ્તમ્ભનિષ્ટીવનોરપાર્શ્વ-
શૂલસ્વરમેદહિકાશ્વાસાદય. સ્યુ. (૧);

તત્ર તેમાં ઉનમેં, ઠચૈર્ભાષ્ય- ઊ ચેથી બોલવાથી
ઊઠા બોલનેસે, અતિલાઘ્વાધ્યામ્ તથા બહુ બોલવાથી
તથા બહુત બોલનેસે, શિરસ્તાપ- શિરસ્તાપ શિરમેં સંતાપ,
શક્ષુર્કર્ણ- શખ અને કાનમાં શક્ષુ ઔર કાનોમેં,
નિસ્તોદ- તોદ તોદ, ઓત્રોપરોધ- કાનનો ઉપરોધ
વધિરતા, ધુન્નતાલુ- મોઢા, તાળવા મુઠ, તાલુ, કણ્ઠશોષ-
તથા બળાનો શેષ તથા ગલેકા શોષ, તૈર્મિર્ય- તિમિર
તિમિર, પિપાસાઽવર તરસ, ઝવર પ્યાસ, ઝવર તથક-
તમઃ તમક, હનુગ્રહ- હનુગ્રહ હનુગ્રહ, મન્યાસ્તમ્ભ-
મન્યાસ્તમ્ભ મન્યાસ્તમ્ભ, નિષ્ટીવન- નિષ્ટીવન નિષ્ટીવન
ઝર ઝાટી છાતી, પાર્શ્વશૂલ તથા પડખાંમાં શૂલ તથા
પાશોમેં શૂલ, સ્વરમેદ- સ્વરમેદ સ્વરમેદ, હિકા- હેઠી
હિકા, શ્વાસાદય શ્વાસ વગેરે શ્વાસ આદિ, સ્યુ યામ
છે હોતે હૈં;

14-(1). The following complications
result from talking too loudly or in
excess:-burning sensation in the head,
pricking pain in the temples and the
ears, auditory dysfunction, parching
of the mouth, pallate and the throat,
faintness, thirst, fever, asthmatic dys-
pnea, spastic condition of the jaws
and the sides of the neck ptyalism,
acute pain in the front and sides of
the chest, change of voice, hiccup,
dyspnea and other similar conditions

રથક્ષોભજા વ્યાપદ —

રથક્ષોભાત્ સંધિપર્વશૈથિલ્યહનુનાસાકર્ણશિર:-
શૂલનોદકુક્ષિક્ષોભાટોપાન્નકૂજનાઽમાનહૃદયેન્દ્રિ-
યોપરોધસ્ફિક્કપાર્શ્વલેક્ષણવૃષણકટીવૃષ્ટવેદનાસં-
ધિસ્કન્ધગ્રીવાદૌર્બલ્યાક્ષાભિભાપપાદશોફપ્રસ્વાપ-
હર્ષણાદય: (૨);

રથક્ષોભાત્ રથક્ષોભથી રથક્ષોભમે, સંધિપર્વલે-
થિલ્ય- સાંધા તથા પર્વોત્તી થિથિલતા સંધિ તથા પર્વોત્તી
થિથિલતા, હનુ- હનુ હનુ, નાસા- નાક નાસા, કર્ણ-
કાન કાન, શિરશૂલ- તથા માથામાં શૂલ ઔર શિરમેં
શૂલ, તોદ- તોદ તોદ, કુક્ષિક્ષોમ- કુક્ષિક્ષોમ કુક્ષિક્ષોમ,
આટોપ- આટોપ આટોપ, અન્નકૂજના આતરડામાં અનાજ
અન્નકૂજના, આઘ્માન- આઘ્માન આઘ્માન, હૃદય-
હૃદય હૃદય, હૃદય- તથા હૃદયોનો તથા હૃદયોનો,
ઉપરોધ ઉપરોધ ઉપરોધ, સ્ફિક્ક- નિતબ નિતમ્બ, પાર્શ્વ-
પડખાં પાર્શ્વ, લેક્ષણ- લેક્ષણ લેક્ષણ, વૃષણ- વૃષણ
વૃષણ, કટી- કટી કટી, વૃષ્ટવેદના- અને વાંસામાં વેદના
ઔર પીઠમેં વેદના, સંધિ- તેમજ સાંધા એવ સંધિ,
સ્કન્ધ- ખભા કન્ધે, ગ્રીવાદૌર્બલ્ય- તથા મર્દનની
નિર્બલતા તથા ગ્રીવાની દુર્બલતા, અક્ષાભિભાપ- અબોનો
અભિભાપ અગોંકા અભિભાપ, પાદશોફ- અને પગના
મોબ ઔર પૈરોમેં સૂજન, પ્રસ્વાપ- સ્પર્શગાનનો નાશ
સુષ્પિ, હર્ષણાદય. તથા હર્ષ વગેરે થાય છે તથા પાદ-
હર્ષ આદિ હોતે હૈં ॥ ૨ ॥

14-(2). From jolting suffered while
travelling in conveyances, the following
disorders arise—flabbiness of the bigger
and smaller joints, acute pricking pain
in the jaw, nose, ear and the head,
disturbance in the abdomen, meteorism,

૧-(૨) કુક્ષિક્ષુ-વહ્નિક્ષોમ (૨)

,, આઘ્માનહૃદયેન્દ્રિયોપરોધ-આઘ્માનહૃદયોપરોધ (૫)

,, સ્ફિક્ક-મનિપસ્કન્ધ (૬)

સ્કન્ધગ્રીવા-સ્કન્ધહનુગ્રીવા (૬)

સ્કન્ધગ્રીવા-સ્કન્ધહનુગ્રીવા (૬)

,, -નક્ષિરકન્ધસ્કન્ધગ્રીવા (૬)

૧-(૧) ઓત્રોપરોધ-ઝાટોવરોધ (ક. ટ. ક.)

,, શક્ષુર્કર્ણનિસ્તોદ-શક્ષુર્કર્ણનિસ્તોદ (ખ.)

,, હનુગ્રહમન્યાસ્તમ્ભ-હનુગ્રહમન્યાસ્તમ્ભ (ગ.)

,, મન્યાસ્તમ્ભનિષ્ટીવનોર મન્યાસ્તમ્ભનિષ્ટીવનોર (ઘ.)

,, નિષ્ટીવનોર-પાર્શ્વશૂલ-નિષ્ટીવનોર-પાર્શ્વશૂલ (ઙ.)

intestinal gurgling, distension, disordered function of the heart and the sense-organs, and pain in the hip, sides, groin, scrotum, waist and back, asthenia of the joints, shoulders and neck, burning in the limbs, edema, anaesthesia and hyperaesthesia of the feet and other similar conditions.

અતિચક્રમણજા વ્યાપદ —

અતિચક્રમણાત્ પાદજહ્વોરુજાનુવક્ષણશ્રોણીપૃષ્ઠ-શૂલસક્થિસાદનિસ્તોદપિણ્ડકોદ્વેષનાક્ષમર્દાસા-મિતાપસિરાધમનીહર્ષશ્વાસકાસાદય (૩);

અતિચક્રમણાત્ બહુ ફરવાથી વધુત ધૂમનેસે, પાદ- પગ પેર જહ્વા- પીડી જહ્વા, હર- સાથળ હર, જાનુ- ડીથણ જાનુ, વક્ષણ- વક્ષણ વક્ષણ, શ્રોણી- શ્રોણી શ્રોણી, પૃષ્ઠશૂલ તથા બરડામાં થલ તથા પીઠમે શૂલ, સક્થિસાદ- તેમજ સક્રિયસાદ એવ સક્થિસાદ, નિસ્તોદ- સક્રિયસાદ નિસ્તોદ, પિણ્ડકોદ્વેષન- પીડી-ઓમાં ઉદ્વેષન પિણ્ડલિયોર્મ ઉદ્વેષન, અક્ષમર્દ- અગમર્દ અગમર્દ, અસામિતાપ- અસામિતાપ અસામિતાપ, સિરા- સિરા સિરા, ધમનીહર્ષ- તથા ધમનીઓના હર્ષ તથા ધમનીઓના હર્ષ, શ્વાસકાસાદયઃ અને શ્વાસ કાસ વગેરે થાય છે બૌર શ્વાસ કાસાદિ હોતે હૈં (૩);

14 (3) From excessive moving about, the following disorders arise— pain in the feet, calves, thighs, knees, groin, waist and back, flabbiness and pain in the legs, cramps in the calves, body-aches, burning pain in the shoulders, acceleration of the arteries and the veins, dyspnea, cough and other similar conditions

અશ્વાસનજા વ્યાપદ: —

અત્યાસનાદ્યશ્લેષજાઃ સ્ફિક્તપાર્શ્વવક્ષણવૃષણ-કટીપૃષ્ઠવેદનાદયઃ (૪),

અત્યાસનાત્ બહુ બેસી રહેવાથી વધુત વેઠનેસે, રથશ્લેષજાઃ રથશ્લેષથી થતા રથશ્લેષજન્ય, સ્ફિક્ત- સ્ફિક્ત પાર્શ્વ પાર્શ્વ, વક્ષણ- વક્ષણ વક્ષણ, વૃષણ- વૃષણ વૃષણ, કટી કેડ કટિ, પૃષ્ઠ- તથા બરડાની તથા પૃષ્ઠકી, વેદનાદયઃ વેદના વગેરે થાય છે વેદના આદિ હોતે હૈં ॥ ૪ ॥

14-(4) From luxus sedentation, the disorders described as occurring from excessive jolting arise, as for example, pain in the hips, sides, groin, scrotum, waist and back and the rest

અજીર્ણાધ્યયનજા વ્યાપદ. —

અજીર્ણાધ્યયનનાભ્યાં તુ મુખશોષાધ્માનશૂલ-નિસ્તોદપિપાસાગાત્રઆદ્યચ્છર્ધતીસારમૂર્ચ્ઝાજ્વર-પ્રવાહણામવિષાદયઃ (૫),

અજીર્ણાધ્યયનનાભ્યાં તુ અશુભ તથા અધ્યયનથી અજીર્ણ બૌર અધ્યયનસે, મુખશોષ- મુખશોષ મુખશોષ, આધ્માન- આધ્માન આધ્માન, શૂલ- શૂલ શૂલ, નિસ્તોદ- નિસ્તોદ નિસ્તોદ, પિપાસા- તરસ પ્યાસ, ગાત્રસાદ- અગસાદ અંગસાદ, ચર્દિ- ઊલટી વમન, અતીસાર- અતીસાર અતીસાર, મૂર્ચ્ઝા- મૂર્ચ્ઝા મૂર્ચ્ઝા, જ્વર- જ્વર જ્વર, પ્રવાહણ- પ્રવાહણ પ્રવાહિકા, આમવિષાદયઃ અને આમવિષાદિ રોગો થાય છે બૌર આમવિષાદિરોગ હોતે હૈં ॥ ૫ ॥

15-(5). From indigestion and taking of predigestion meals, the following disorders arise.—dryness of the mouth, distension of the abdomen, colicky or pricking pain in the abdomen, thirst, asthenia of the limbs, vomiting, diarrhea,

૧૪-(૩) ચક્રમણિય-ચક્રમણિય (ક)

સક્થિસાદ-કર્કશ સાદ (ગ)

૧૪-(૪) વેદનાદય-વેદનાદય સ્થ (ક)

व्यवायात् मैथुनभी मैथुनसे, आशुबलनाश पक्षने।
 शीघ्रनाश बलका क्षीघ्रनाश, ऊरुत्वाद- साधनभा पीडा
 ऊरुत्वाद, शिर. माथु शिर, बस्ति- अस्ति वस्ति, गुद-
 शुद्ध गुदा, मेढू- उपरस्थ उपस्थ, वङ्गण वक्ष्ण वक्ष्ण,
 ऊरु- साधन ऊरु, जानु- ढी यक्ष जानु, जङ्घा- पीडा
 बङ्गा, पादशूल- तथा पङ्गु शूल तथा पैरोंमें शूल,
 हृदयस्पन्दन- हृदयना धमकारा हृदयका स्पन्दन,
 नेत्रपीडा- आभन्ती पीडा आंखकी पीडा, अङ्गक्षैथिय-
 अंभो शिथिल थापा अङ्गोंकी शिथिलता, शुक्रमार्ग- शुक्रना
 मार्गभाथी शुक्रके मार्गसे, शोणितगमन- रक्तपुं आवपु
 खूनका आना, कास- कास कास, श्वास- श्वास श्वास,
 शोणितजीवन- शूङ्गमां टोली पडपु थूकमें रक्तका आना,
 स्त्रावसाद- स्त्राव सेसी जेवा स्त्रावकी शिथिलता, कटी-
 दोर्वल्य- कटीकी अशक्ति कटीदोर्वल्य, एकाङ्ग- ऐक अंगभा
 अनार एकांग, सर्वाङ्ग- रोग- के आभा शरीरभा अनार
 रोग या सर्वाङ्ग रोग, सुक्कमयथु- पृथक्ने सोओ
 वृषणोंमें शोय, वात- अधोवायु अधोवायु, वर्चः- भक्ष
 गुरीष, सूत्रसङ्ग- तथा सूत्रनी अटकायत तथा सूत्रकी
 रक्तवट, शुक्रविसर्ग- शुक्रने विसर्ग शुक्रका क्षरण,
 आश्वपथु- जडता, धूमरी जडता, कम्पन, बाधिर्य-
 अहोरात्रं वधिरता, विषादादय विषाद जगेरे विषाद
 आदि, ह्यु- थाय छे छेते है, गुदः शुद्धभा गुदा,
 अवलुप्यत इव छेदन जेवी पीडा थाय छे मानो टुकड़े
 हो जाती है, मेढू- उपरस्थभा उपस्थमें, ताड्यत इव ताडन
 जेवी पीडा थायछे चोट लगनेसी पीडा होती है, मन-
 मन मन, अवसीदति शिथिल पडपु होय तेम थाय छे
 शिथिलता होता है, हृदयम् हृदय हृदय, वेपते उ पे छे
 कापता है, सन्धयः सन्धियोंभा सन्धियोंमें, पीड्यन्ते
 पीडा पीडा, तम- च अने अधारा और अंधेरा,
 प्रवेक्ष्यते इव आवर्ता होय ऐवु थाय छे छा जाता
 है ॥ ८ ॥

14.(8). From indulgence in sex, the following disorders arise—rapid loss of the vitality, flabbiness of the thighs, pain in the head, bladder, rectum, phallus, groin, thigh, knee, calf and feet, palpitation of the heart,

pain in the eyes, debility of the body, discharge of blood through the seminal passages, cough, dyspnea, blood in expectoration, asthenia of the voice, weakness of the waist, 'affections of one or all the limbs of the body, swelling of the scrotum, retention of flatus, feces and urine and semen, dullness tremor deafness, mental depression and similar conditions; the patient feels as though his rectum is being cut, his phallus is becoming smaller his mind were sinking, his heart were trembling, his joints were being squeezed and as though he were about to faint

इत्येवमेभिरष्टभिरपचारैरेते प्रादुर्भवन्त्युप-
 द्रवाः ॥ १४ ॥

इति एवम् ऐम ऐसे, अष्टभिः आठ आठ, अप-
 चारैः अपचारैशी अपचारोंसे, एते आ ये उपद्रवाः
 उपद्रवो उपद्रव, प्रादुर्भवन्ति येदा थाय छे होते
 है ॥ १४ ॥

14. Thus have been described the various kinds of disorders arising from these eight violations of the rules of behaviour for the convalescent

उच्चैर्भाष्यातिमाष्यजाना व्यापदां विक्रिस्ता—

तेषां सिद्धिः—तत्रोच्चैर्भाष्यातिमाष्यजानाप्रभ्यत-
 स्वेदोपनाहधूसनस्यापरिभक्तज्ञेहपानरसक्षीरादि-
 र्वातहर सर्वा विधिमौन च (१);

तेषाम् ते रोगोनी उन रोगोंकी, सिद्धि सिद्धि-
 चिकित्सा, तत्र तेभा उनमें, उच्चैर्भाष्य उच्चैरी भा-
 ष्यी ऊचा बोलने०, अपरिभक्तज्ञेहपानरसक्षीरादि-
 र्वातहराथी अथेहा रोगोभा तथा बहुत बोलनेसे उत्पन्न

१५-(१) तत्रोच्चैर्भाष्य-उच्चैर्भाष्य (क)

रोगोर्मे. अभ्यङ्ग- अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, स्वेद- स्वेदन स्वेद, उपनाह- उपनाह उपनाह, धूम धूमपान धूमपान, नस्य- नस्यकर्म नस्यकर्म, उपरिभक्त क्षोभन भाद भोजनके बाद, स्नेहपान स्नेहपान स्नेहपान, रसक्षीरादिः भास्य रस दूध वगेरे मांसरस दूध आदि, वातहरः वातघ्न वातघ्न, सर्व- विधि सर्व विधि सब विधि, मौनम् च तथा मौन चिह्नित्वा छे तथा मौन चिकित्सा है ॥१॥

15-(1). Now we shall describe the treatment in these disorders. In disorders due to loud or excessive talking, the following remedial measures are indicated—unction, sudation poultices, smoking nasal medications, post-prandial potions of unctuous articles, meat juice, milk and all measures curative of vata, and lastly the observance of silence

रथक्षोभातिचङ्क्रमणात्यासनजाना व्यापदा चिकित्सा—

रथक्षोभातिचङ्क्रमणात्यासनजानां स्नेहस्वेदादि वातहरं कर्म सर्वं निदानवर्जनं च (२);

रथक्षोभ- रथक्षोभथी रथक्षोभसे, अति चङ्क्रमण- अङ्गु इरवाथी बहुत फिरनेसे, अस्थासनजानाम् तथा अङ्गु भेसी रहेवाभी थयेला रोगोभा तथा अधिक बैठा रहनेसे उत्पन्न हुए रोगोर्मे, स्नेह स्नेहन स्नेहन, स्वेदादि स्वेदन वगेरे स्वेदन आदि, वातहरम् वातघ्न वातघ्न, कर्म- कर्म कर्म, सर्वं तथा सर्व तथा सब, निदान तथा निदानने निदानका, वर्जनम् च त्याग चिह्नित्वा छे त्याग चिकित्सा है ॥२॥

15 (2). In disorders due to jolting in carriages or to excessive moving about, or to excessive sedentation the following remedial measures are indicated—oleation, sudation etc all measures curative of vata and avoidance of the causative factors.

अजीर्णाध्यशनजाना व्यापदा चिकित्सा—

अजीर्णाध्यशनजानां निरवशेषतश्छर्दनं रुक्षः स्नेहो लघुनीयपाचनीयदीपनीयौषधावधारणं च (३);

अजीर्ण- अजीर्ण अजीर्ण, अध्यशनजानाम् तथा अध्यशनथी थयेला रोगोभा तथा अध्यशनजन्य रोगोर्मे, निरवशेषत अपक्व अन न रहे त्या सुधी सब अजीर्ण क्षणक्ष, छर्दनम् वमन वमन, रुक्षः रुक्ष, स्वेद स्वेद स्वेद, लघुनीय- लघुनीय लघुनीय, पाचनीय- पाचनीय पाचनीय, दीपनीय- तथा दीपनीय दीपनीय, औषध- औषधोने औषधोका, अवधारणम् च प्रयोग चिह्नित्वा छे प्रयोग चिकित्सा है ॥ ३ ॥

15-(3) In disorders due to indigestion or predigestion meals, the remedial measures indicated are complete emesis, dry sudation, lightening therapy and the use of digestive and digestive-stimulant medications

विषमाहिताशनजाना व्यापदा चिकित्सा—

विषमाहिताशनजानां यथास्वं दोषहराः क्रिया (४);

विषम- विषम विषम, अहित- तथा अहित तथा अहित, अशनजानाम् अशनथी थयेला रोगोभा अशन जन्य रोगोर्मे यथास्वम् ते ते दोषने अनुसरी उस उस दोषके अनुसार, दोषहराः दोषने हरना दोषहर, क्रियाः चिह्नित्वा हरनी भेद्ये चिकित्सा करनी चाहिए ॥ ४ ॥

15-(4) In morbid conditions due to irregular or unwholesome dietary, the line of treatment should be curative of the morbidity concerned.

दिवास्वप्नजाना व्यापदा चिकित्सा—

दिवास्वप्नजानां नृमपानलघुनमनजिरोविरेचनव्यायामरुक्षाशनपिष्टदीपनीयौषधोपयोगः प्रघर्षणोन्मर्दनपरिपेचनादिश्च श्रेष्ठमहर- सर्वो निधि (५);

१५-(३) स्नेहो-स्नेहपान (न २ ५)

१५-(४) यथास्वो-यथास्वो (न २ ५)

दिवास्वप्नप्रजानाम् द्विष्ये सुषाणी भवेत्ता रोगोभा
 दिवास्वप्नप्रजन्य रोगोभे, धूमपान-धूमपान धूमपान, लङ्घन-
 उपवास उपवास, वसन-वसन वसन, शिरोविरेचन-
 शिरोविरेचन शिरोविरेचन, व्यायाम-व्यायाम व्यायाम,
 रुक्शाशन रुक्शाशन रुक्शा भोजन, वारिष्ट-वारिष्ट वारिष्ट,
 दीपनीष-दीपनीष दीपनीष, औषधोपयोग-औषधोपयोग
 उपयोग औषधोपयोग उपयोग, प्रघर्षण प्रघर्षण प्रघर्षण,
 उन्मर्दन उन्मर्दन उन्मर्दन, परिषेचनादिः च अन्ये
 परिषेचन वगेरे और परिषेचन आदि, श्लेष्महर रुक्श
 कफहर, सर्वः सधणी सब, विधि विधि (यद्विद्या छे
 विधि चिकित्सा है ॥ ५ ॥

15 (5) In disorders arising from day-sleep, the remedial means indicated are smoking, lightening therapy, emesis, errhines, exercise dry articles of food, medicated wines and the use of digestive-stimulant medications, friction massage shampoo affusions etc, and all measures curative of kapha.

व्यवाचनानां व्यापदां चिकित्सा —

मैथुनजानां जीवनीयसिद्धयोः क्षीररूपिषोरुप-
योगः, तथा वातहराः स्वेदाभ्यङ्गोपनाहा वृष्याश्वा-
हाराः स्नेहाः स्नेहविधयो द्यापनावस्तथोऽनुवासनं
च; मूत्रवैकृतवस्तिशूलेषु चोत्तरवन्तिर्विदारीग-
न्धादिगणजीवनीयक्षीरसंसिद्धं तैलं ह्यात् ॥१५॥

मैथुनजानाम् मैथुनशी शयैश्च रोगोर्मां मैथुनजन्य
रोगोर्मै, जीवनीय- ज्वनीय गन्धुनां द्रव्यैश्च जीवनीय-
नजसे, सिद्धयोः पञ्चवेक्ष पकाये हुण, क्षीर- दूध दूध,
सर्विधोः तथा घीने। तथा घीका, उपयोग
उपयोग उपयोग, तथा वातहराः वातघ्न वातघ्न, स्वेद-

१५. मूत्रवैकृन्वस्तिशूलेषु चोत्तरवस्ति -- मूत्रवैकृते प्रस्तिशूलै (य)

—मूत्रकृच्छ्रवर्धनशलेषु (क)

जीवनीबक्षीर-जीवनीयगगक्षीर (ड.)

સ્વેદન સ્વેદન, અભ્યગ્ન- અભ્યંગ અભ્યગ, ઉપનાહાઃ
 નેમજ્ઞ ઉપનાહો એવ ઉપનાહ, વૃજ્યા ધૃષ્ટ્ય મૃજ્યા, આહારાઃ
 ચ આહાર આહાર સ્નેહાઃ સ્નેહ સ્નેહ, ત્રેદ્વિધય સ્નેહ-
 ત્રિધિ ન્નેહત્રિધિ, યાપનાવસ્તયઃ યાપનભરિતઞી યાપન-
 વસ્તિયાં, અનુવામનમ્ ચ અનૈ અનુવાસનભરિત
 ચિકિત્સા છે જૌર અનુવાસનવસ્તિ ચિકિત્સા હૈ, મૂત્ર-
 વૈકૃત મૂત્રના રોગો તથા મૂત્રવિકાર વસ્તિશૂલેષુ ચ
 તથા ભરિત્તના શૂલર્ના તથા વસ્તિકે શૂલર્મે, ઉત્તરવસ્તિઃ
 ઉત્તરભરિત ઉત્તરવસ્તિ, વિદારીગન્ધાદિમળ- વિદારી-
 ગન્ધાદિમળુ વિદારીગન્ધાદિમળ, જીવનીય- તથા જીવનીય-
 ગળુનાં દ્રવ્યોથી તથા જીવનીયગળકે દ્રવ્યોસે, ક્ષીર-
 સેચિદ્દમ્ દ્ધ વડે પકાવેલુ ક્ષીરસે સિદ્ધ, તૈલમ્ તેલ
 તૈલ, સ્વાસ્ ચિકિત્સા છે ચિકિત્સા હૈ ॥૧૫॥

15 In disorders arising from sexuality the remedial measures indicated are.—the use medicated milk or ghee prepared with the life-promoter group of drugs: sudations, unguents and fomentations curative of vata, diet promotive of the seminal secretion, unctuous articles, oleation procedures, longevity promoting enemas (yapana-basti) and unctuous enemas. In conditions of the vitiation of the urine or pain in the bladder, oil prepared with milk and drugs of the tickirefoil group and the life-promoter group

मुस्तायो यापन्वस्ति —

याग्न्याश्च बह्व्यः सर्वकालं देयाः; तानुपदे-
क्ष्यामः— युस्तोशीरबलारश्चरात्तामज्जिष्ठाकटुरो-
हिणीश्रायमाणा पुनर्नवाविभीनः गुडूचीस्थिरादिप-
ञ्चमूलानि पलिकानि क्षण्डश कलूतान्यष्टौ च
भदनफलानि प्रक्षाल्य जलादधे परिकाश्य
पादशेषो रसः क्षीरद्विप्रस्थसंयुक्तः पुनः शृतः

१६-(१) पुनः शून्य-पुनः पुनः (७.)

क्षीरावशेष पादजाङ्गलरसस्तुल्यमधुघृतः शन-
कुसुमावधुकुटजफलरसाञ्जनप्रियङ्गुकल्कीकृतः
ससैधवः सुखोष्णो वस्तिः शुक्रमांसवलजननः
क्षतक्षीणकासगुल्मशूलविषमज्वरव्रध्न(वध्न)कुण्ड-
लोदावर्तकुक्षिशूलमूत्रकुच्छ्रासप्रजोन्मिषप्रवाहि-
काक्षिरोरुजाजानूहजङ्घावस्तिग्रहाश्मर्युन्मादार्शः -
प्रमेहाध्मानवातरक्तपित्तश्लेष्मव्याधिहरः स्वद्यो
वलजननो रसायनश्चेति (१);

यापना यापना यापना, वरतश्च च अस्ति औ-
वस्तिर्मा, सर्वकालम् सर्वं कालं सव कालमें, देयाः
आपनी ओष्ठौ देनी चाहिए, तान् तेओने। इनने,
उपदेक्ष्यामः उपदेश करुं कहेगे, सुस्त- नागर मेथ
मोया, वशीर वीरभुने वाणी। खस, बला- अला बला,
बारवध- गरभागी। अमलनास, रास्ना- गरना वाय-
सुरई, मज्जिहा- मज्ज मजीठ, कटुरोहिणी- कटु कटुनी,
त्रायमाणा- त्रायभाषु असवर्ग, पुनर्नवा- साटोडी गदह-
पुरना, विभीतक- अडेडा वहेडा, गुहूची- गणी गिलोय,
स्थिरादि- स्थिरादि शालपर्ण्यादि, पञ्चमूलानि पंचभूत
पंचमूल, पलिकानि प्लेक ओष्ठ पल प्रत्येक चार तोले,
जम्बूव ओओना टुकडा इनके टुकड़ों, कलहानि डरी
कारके, अष्टौ अने आठ गौर आठ, मदनफलानि च
भीढण मैनकल, प्रक्षाल्य धोई नाभीने धोकर, जला-
डके ओष्ठ आठ पाणीमा २५६ तोले जलमें, परिक्राव्य
अधम डरी पकाकर, पादशेषः अतुर्थाश आडी रहे
तारे चौवाई शेष रहने पर, रस- री कनाथमा उन
कायमें, क्षीर- दूध दूध द्विप्रग्न- ओ प्रस्थ १२८ तोले,
समुक्त- नाभी डालकर, पुन डरीथी फिरसे, क्षीरा-

वशेषः दूध आडी रहे त्यां भुभी दूध शेष रहने तक,
नृतः उडालवे। उवाले, तुल्य पक्षी तेमां तेडवां
फिर उसमें सत्ने छी, मधु- मध शहद, घृत- तथा
धी नाभी तथा धी डालकर, क्षतकुसुमा- तेमज्ज सुभा
एव सोया, मधुक- ओठीमध मुलहठी, कुटजफल- छ-
ज्व डन्द्रजौ, रसाञ्जन- रसाञ्जन रसाञ्जन, प्रियङ्गु तथा
धडिधाने। तथा प्रियङ्गुका, कल्कीकृत- डेड डरी कल्क
कर, ससैधवः सैधवसहित सेन्धानमकरहित, पाद-
ओष्ठअतुर्थाश एकचतुर्थाश, जाङ्गलरस अ गल भाषी-
ओना भासुरअवाणी जांगल मामरसवाली, सुखोष्णः
नवशेडी सुखोष्ण, वस्ति अस्ति देनी वस्ति देनी
चाहिए, शुक्र- आ अस्ति शुक्र यह बस्ति शुक्र मांस-
मांस तथा मांस, बल- तथा अलने तथा बलका,
जननः पैल डरनार छे जनक है, क्षत- क्षत क्षत,
क्षीण- क्षीण क्षीण, कास- डास कास गुल्म- गुल्म
गुल्म, शूल- शूल शूल, विषमज्वर- विषम ज्वर विषम
ज्वर, व्रध्न- व्रध्न व्रध्न, कुण्डल- वातकुंडलिका वात-
कुंडलिका, उदावर्त- उदावर्त उदावर्त, कुक्षिशूल- कुक्षिशूल
कुक्षिशूल, मूत्रकुच्छ्रा- मूत्रकुच्छ्रा मूत्रकुच्छ्रा असुगजः रक्त-
भेद रक्तप्रदर, विमर्ष- विमर्ष विमर्ष, प्रवाहिका-
प्रवाहिका प्रवाहिका क्षिरोरुजा- भाथानी पीडा शिर-
दर्द, जानु- डीथलु जानु, ऊरु- साथण ऊरु जहा-
पीडी जंघा, वस्ति- तथा अग्नितुं तथा वस्ति, ग्रह-
जडडाई जपु जकल जाना, अशमरी- अशमरी अशमरी,
उन्माद- उन्माद उन्माद, अर्श- अर्श अर्श, प्रमेह-
प्रमेह प्रमेह, आध्मान- आध्मान आध्मान, वातरक्त-
वातरक्त वातरक्त, पित्त- अने पित्त और पित्त, श्लेष्म-
तेमज्ज डइना एव कफके, व्याधिहर राजो ओओने
भटाडनार रोग इनका नाशक, सद्य शीघ्र शीघ्र, चल-
जनन- अलडारड बलकारक, रसायन च इति तथा
रसायन छे तथा रसायन है ॥ १ ॥

16-(1) Yapana enemata may be
given at all times as we shall now de-
scribe. Take 4 tolas each of nut grass,
heart leaved sida, purging cassia, Indian
groundsel, Indian madder, kurroa,
zalil, hog's weed, beleric myrobalan,
guduch and the pentaradices of the

६-(१) क्षीरावशेष पादजाङ्गलरसस्तुल्यमधुघृत क्षीरावशेष-
स्तुल्यो जाङ्गलरसमधुघृत (७)

- ॥ पादजाङ्गलरस - तुल्यो जाङ्गलरसः (८)
- ॥ तुल्यमधुघृत - मधुघृत (८)
- ॥ शुक्रमांसवलजनन - शुक्रमांसवलजनन (९)
- ॥ शुक्रमांसवलजनन - शुक्रमांसवलजनन (१०)
- ॥ मांसवलजनन - मांसवलजननः (८)
- ॥ कासगुल्म - कामदिकागुल्म (२)
- ॥ मूत्रकुच्छ्रासप्रजो-मूत्रकुच्छ्रासप्रजो (१०)
- ॥ प्रवाहिका निर्वहिका (५)

ticktrefoil group and having crushed them into little bits, decoct them together with eight emetic nuts which have been properly cleansed in 256 tolas of water, till the solution is reduced to one fourth the original quantity add to this solution 128 tolas of cow's milk, boil the whole gain till only the milk part remains. Add to this meat-juice of the jangala animals in measure one fourth the quantity of the milk; and honey and ghee in equal quantities. Add to this solution the paste of dill seed, liquorice, kurchi emetic nut, extract of Indian berberry and perfumed cherry. This solution, mixed with rock salt, should be given in congenially warm water as enema it is promotive of the seminal secretion, and flesh and curative of pectoral lesions cachexia, cough, Gulma, colicky pain, irregular fever inguinal swelling, Kundala vata, misperistalsis acute pain in the stomach, dysuria, menorrhagia acute spreading affections, dysenteric condition, pain in the head, in the knee the thigh, the calf and the bladder. urinary calculi, insanity, piles urinary anomalies, abdominal distension and disorders due to morbid vata, blood, pitta and kapha. This enema is also an immediate promoter of strength and vitality

एरण्डमूलाद्यो यापनवस्ति.—

एरण्डमूलपलाशात् षट्पलं शालिपर्णी वृश्चिपर्णी बृहती कण्टकारिका गोक्षुरको रास्नाऽश्वगन्ध

शुद्धची वर्षाभूरारण्वधो देवदार्विति पलिकानि खण्डशः कलसामि फलानि चाष्टौ प्रक्षाल्य जलाढके क्षीरपादे पचेत्। पादशेषं कषायं पूतं शतकुसुमाकुष्ठमुस्तपिप्पलीहृषुषाविल्ववचावत्सकफलरसाञ्जन-प्रियङ्गुयवानीप्रक्षेपकलिकतं मधुघृततैलसैन्धवयुक्तं सुखोष्णं निरुहमेकं द्वौ त्रीन् वा दद्यात्।

एरण्डमूल- ऐरंडाना मूल एरण्डमूल, पलाशात्
भाभराना मूल ढाकली जड़, षट्पलम् छ पल २४
तोले, शालिपर्णी शालपर्णी घरीवन, वृश्चिपर्णी पीठपल्लु
वृश्चिपर्णी, बृहती उषी बेरी गधुी वनभाटा, कण्टका-
रिका भेरी बेरी गधुी छोटी कटेरी, गोक्षुरक गोभु
गोखरु, रास्ना रास्ना वायसुरई, अश्वगन्धा आसेई
अश्वगन्ध, शुद्धची गणो गिलोय, वर्षाभू साटोई
पुनर्नवा, भारगवध. भरभाणो अमलतास, देवदारु इति
अने देवदार और देवदार, पलिकानि दरेक ऐक पल
प्रत्येक ४-४ तोले, खण्डशः ऐऐना दुकडा इनके
दुकडों कलसामि डरी करके, अष्टौ अने आठ और
आठ, फलानि च भीठण मैनफल, प्रक्षाल्य धोई
नाभीने धोकर, जलाढके- ऐक आढक जलमा २५६
तोले जलमें क्षीरपादे- तथा पा आढक दूधमा नाभी
और ६४ तोले दूधमें पचेत् पडावना पकाये, पादशेषम्
अतुथीश भाडी रहे त्यारे चौथाई शेष रहने पर,
कषायम् पूतम् ते कषायने गाणी उस कायको छानकर,
शतकुसुमा तेमा सुवा उसमें सोया, कुष्ठ- डठ कूठ,
सुख- नागरभोथ मोथा, पिप्पली- पीपर पिप्पली,
हृषुषा हाउभेर हाउभेर, विल्व- पीलु बेल, वचा- वज
वच, वत्सकफल- डडा कुडा, रसाञ्जन- रसाञ्जन रसौत,
प्रियङ्गु- धुईला प्रियङ्गु, यवानी- अने अजन्भो ऐऐना
और अजवायन इनका, प्रक्षेप-कलिकतम् डडक नाभी कल
डालकर, मधु- मधु शहद, घृत- धी घी, तैल- तैल
तैल, सैन्धव- तथा सैधवथी तथा संधानमकसे, युक्तम्
युक्त डरी मिलाकर, एकम् ऐक एक, द्वौ- भे दो,
त्रीन् वा अथवा त्रय अथवा तीन, निरुहम् निरुह-
भस्ति निरुह वस्ति, दद्यात् देवी देवे।

१६-(२). शतकुसुमा-शतकुसुमादि (६)

, , -शतकुसुमादिकलिकत (५)

, यवानीप्रक्षेप-यवानीप्रक्षेप (६)

16 (1) Take twentyfour tolas of castor and palas and four tolas each of tick trefoil, painted-leaved uraria, Indian nightshade, yellow-berried nightshade, small caltrop, Indian groundsel, winter cherry, guduch, hog's weed, purging cassia and deodar, triturate all these into small bits and decoct them together with eight well cleansed emetic nuts, in 250 tolas of water and one fourth that quantity of milk when the solution is reduced to one-fourth its original quantity, it should be taken down and filtered. Add to this the paste of dillseed, costus nut-grass long pepper, juniper, bael, sweet-flag, kurchi, emetic nut, extract of Indian berberry, perfumed cherry and barley, as also honey, ghee til oil and rock-salt with the solution thus obtained an evacuative enema in congenially warm condition should be given once, twice or thrice as the case requires.

सर्वेषां प्रशस्तो विशेषतो ललितसुकुमार-
स्त्रीविहारक्षीणञ्जतस्थविरचिरार्शसामपत्यकामा-
नां च (२),

सर्वेषाम् आ अस्ति सधुणा भाटे सबके लिए,
विशेषतः अने विशेष करीने और विशेष करके, ललित-
वक्षित ललित, सुकुमार- सुकुमार सुकुमार, स्त्रीविहार-
स्त्रीनी साथेना विहारथी स्त्रीविहारसे, क्षीण- क्षीण

क्षीण, क्षत- क्षतवाणा क्षत, स्थविर वृद्ध वृद्ध, चिरार्श-
साम् दाया वधतना अर्शना रेभी दीर्घ अर्शरोगी,
अपत्यकामानाम् च अने सतान्नी कामनावाणाओने
भाटे तथा अपत्यकी कामनावालोंके लिए, प्रशस्तः प्रशस्त
छे प्रशस्त है (२);

16 (2) This enema is beneficial in all conditions and especially for the aristocrats the emaciated and those suffering from pectoral lesions as a result of sex indulgence, the aged, and those suffering from chronic piles and those who are desirous of progeny.

सहचराद्यो यापनवस्ति: —

तद्वत् सहचरबलादर्भमूलसारिवासिद्धेन
पयसा (३);

तद्वत् ते ७ प्रभाषे इसी प्रकार, सहचर- आस-
भानी दूधने। कटाशेषणीये नीलपुष्पवाली कटसैरैया,
बला- भला बला, दर्भमूल दर्भना भूण दर्भके मूल,
सारिवा- तथा सारिवाक्षी तथा कपूरीसे, सिद्धेन पकावेस
सिद्ध, पयसा दूधनी अस्ति आपनी दूधकी वस्ति
देवे (३);

16 (3) An enema may be similarly prepared with crested purple nail dye, heart-leaved sida, roots of sacrificial grass and Indian sarsaparilla and with milk.

बृहत्याद्यो यापनवस्ति: —

तथा बृहतीकण्टकारीशतावरीच्छिन्नरुहाभृ-
तेन पयसा मधुकमदनपिप्पलीकस्वितेन पूर्वव-
द्वस्ति: (४);

१६-(२) सर्वेषां म सर्वेषां (२)

विगर्शमापत्यकामानां च- चिरार्शोमूत्रकृच्छ्रोदावर्तग्र-
हणीदोषादमृगिणा हितोऽपत्यकामानां च (क),

—चिरार्शोमूत्रकृच्छ्रोदरगुणवर्धोदावर्तग्रहणी-
दोषादमृगिणा हितोऽपत्यकामानां च (ग)

१६-(३) दर्भमूल-मूर्धामूल (४ त)

१६-(४) कस्वितेन-कस्वितेन (ख ४.)

—कस्वितेन (झ.)

—कस्वितेन (ग. ४. ४.)

तथा तथा तथा, मधुक- जेठीभध सुलहठी, मदन-
विष्पली भीठगना भीठगना सैनफलके बीजके, कलिकतेन-
उद्वेधुता कल्कसे युक्त, बृहती उली बोरीगण्डी
वनभाटा, कण्टकारी- जेठी बोरीगण्डी छोटी कटेरी,
शतावरी- शतावरी शतावर, छिन्नरुहा- अने गण्डी
और गिलोयसे, शृतेन पडावेला सिद्ध किये हुए, पयसा
दूधनी दूधकी, बस्ति अरित बस्ति, पूर्व्वचर पूर्व्वीकृत
विधि प्रमाणे देवी पूर्व्वीक विधिके अनुसार देवे (४);

16-(4). Likewise, an enema may be
prepared in the foregoing manner
from Indian nightshade, yellow-berried
nightshade, climbing asparagus and
guduch in milk, along with the paste of
liquorice, emetic nut and long pepper
प्रथमो बलाद्यो यापनवस्तिः —

तथा बलातिबलाविदारीशालपर्णीपृश्निपर्णी-
बृहतीकण्टकारिकादर्भमूलपरूषककाश्मर्यविव्वफ-
लयवसिद्धेन पयसा मधुकमदनकल्कितेन मधुवृत्त-
सौवर्चलयुक्तेन कासज्वरगुल्मप्लीहादितस्त्रीमद्य-
क्लिष्टानां सद्योबलजननो रसायनश्च (५);

तथा तथा तथा, मधुक- जेठीभध सुलहठी, मदन-
अने भीठगना सैनफलके, कलिकतेन- उद्वेधुता, मधु-
तथा भध तथा शहद, वृत्त- धी घी, सौवर्चल अने
संयुक्त तथा युक्त और सौचलनमकसे युक्त, बला- जेठी
बला, अतिबला- अपाट कन्धी, विदारी- बोयिठगण्डी
बिलाईकन्द, शालिपर्णी- शालिपर्णी सरीवन, पृश्निपर्णी-
भीठगण्डी पृश्निपर्णी, बृहती- उली बोरीगण्डी वनभाटा,
कण्टकारिका- जेठी बोरीगण्डी छोटी कटेरी, दर्भमूल
दाभना भूय दर्भमूल, परूषक- शालसा फालसा,
काश्मर्य- शीपयु गम्मार विव्वफल- भीला बेलगिरी,
वव- अने यवथी और जोसे, सिद्धेन- पडावेला पकाये
हुए, पयसा दूधनी अरित दूधकी बस्ति, कास- डास

१६-(५) दर्भमूलपरूषककाश्मर्यविव्वफललयवसिद्धेन-दर्भमूलयव-
काश्मर्यविव्वफलसिद्धेन (क)

परूषक-यवपरूषक (घ)

परूषककाश्मर्य-यवकाश्मर्य (ङ ट)

खासी, ज्वर- ज्वर ज्वर, गुल्म- गुल्म गुल्म, प्लीहादित-
प्लीहा, अदित प्लीहा, अदित, स्त्रीमद्य- स्त्री तथा
मद्यथी स्त्री तथा मद्यसे, क्लिष्टानाम् क्षीण भयेवाओने
भाटे कश्चितके लिए सद्यः सुख क्षीण, बलजनन भव
देना बलजनन, रसायन- च अने रसायन छे और
रसायन है (५);

16 (5) Likewise, an enema may be
prepared from heart-leaved sida, even-
ing mallow, white yam tick trefoil,
painted leaved uraria, Indian night-
shade, yellow-berried nightshade, roots
of sacrificial grass sweet falsah, white
teak bael, emetic nut and barley in
milk, with the paste of liquorice and
emetic nut and mixed with honey,
ghee and sanchal salt. These enemas
are indicated in the case of those
who are suffering from cough, fever,
Gulma, splenic disorder, facial paralysis
and the effects of indulgence in sex
and urine. They are immediate promo-
ters of strength and vitalization.

द्वितीयो बलाद्यो यापनवस्ति —

बलातिबलारास्त्राग्वधमदनविव्वगुडचीपुनर्न-
वैरण्डाश्वगन्धासहचरपलाशदेवदारुद्विपञ्चमूसा-
नि पलिकानि यवकोलकुलतथद्विप्रसृत शुष्कमूल-
काना च जलद्रोणसिद्धं निरुहप्रमाणवशेषं कषायं
पूतं मधुकमदनशतपुष्पाकुष्ठपिप्पलीवचावत्सक-
फलरसाञ्जनप्रियङ्गुयवानीकलीकृतं गुडवृत्ततैल-
क्षौद्रक्षीरमांसरसाम्लकाञ्जिकसेनधवयुक्तं सुखो-
ष्णं वस्ति दद्याच्छुक्रमश्वचर्चसङ्गेनिलजे गुल्म-

१६-(५) अश्वगन्धा-सुमना (५)

शुष्कमूलकाना च जलद्रोणसिद्ध-शुष्कमूलकानि च
पलिकानि (५ फ)

जलद्रोणसिद्ध निरुहप्रमाणवशेष-जलद्रोणे सिद्ध
निरुहप्रमाणवशेष (५)

હૃદોગાધ્માનવ્રધપાર્શ્વપૃષ્ઠકટીપ્રહસંજ્ઞાનાશબલક્ષ-
યેષુ ચ (૬);

ચક્ષુ- બલ્લા ચલા, અતિચલા અપાટકંઘી, રાસ્ના-
રાસ્નાવાયસુરઈ, આરગવધ ગરમાળો, અમલતાષ, મદન-
મીઠળ મૈનફલ, ચિલ્લ- ખીલાં વેલ, ગુહ્વી- ગળો ગિલ ય
પૂર્નવા- સાટેડી ગદહપુરના, દરબ- એરડો દરબ,
અશ્વગન્ધા- આસોદ અસગન્ધ લહર- આસમાની ફૂલને
કાંટાશેળીયો નીલપુષ્પવાલી કટમરૈયા, પલાશ આખરે
ઢાક, દેવદાર- પેદાર દેવદાર, દ્વિપલ્લમૂલાલિ દશમૂળ
દશમૂલ, પલિકાનિ દરેક એક એક પલ ચાર ચાર તોલે,
ચવ કોલ- ચવ, બેર, જૌ, વૈર, કુલ્તથ- અને કળથી
કુલથી, દ્વિપસ્ત્રુ એ એ પ્રસ્ત ૧૬-૧૨ તોલે, શુષ્ક
મૂલકાનાચ્ચ ચ તેમજ મૂકા મૂળા એ પ્રસ્ત એવ સૂક્ષ્મ
મૂલી ૧૬ તોલે, જલદ્રોણ એક દ્રોણ પાણીમાં ૧૦૨૪
તોલ જલમેં, સિદ્ધમ્ પકાવનાં પકાવે, નિરુહ- નિરુહ-
અસ્તિ નિરુહવસ્તિકે પ્રમાણ- એટલે પ્રમાણમેં, અવશેષમ્
કષાયમ્ ક્વાથ આડી રહે ત્યારે કાથકે અવશિષ્ટ રહેને
પર, પૂત્રમ્ ગાળી અર્ધ છાનકર, અધુક- તેમાં એડીમધ
મુલહરી, મદન- મીઠળ મૈનફલ, છત્રપુષ્પા- સુના સોયા,
કુઠ- કઠ કુઠ, વિષ્ણલી- પીપર વિષ્ણલી, વજા- વજ
વચ, વત્સકફલમ્ ધન્ડળવ ઇન્દ્રજૌ, રસાજન- રસાજન
સૌંત, પ્રિયકુ- ધઉલા પ્રિયકુ, ચવાની- અને અજમાલો
ઔર અજવાયનકા, કલ્કીકૃતમ્ કલ્ક નાખી કલ્ક ડાલ-
કર, ગુહ- ગોળ ગુહ, ઘૃત- ઘી ઘી, તૈલ તેલ તૈલ,
ક્ષૌદ્ર- મધ શદ્દ, ક્ષીર- દૂધ દૂધ, માંસરસ- માંસરસ
માંસરસ, અમ્લકાજિક આટી કાંજી કાંજી, સૈન્ધવ-
યુક્તમ્ તથા સૈન્ધવથી યુક્ત તથા સૈન્ધવએ યુક્ત, સુશો-
ણમ્ નવશેડી સુશોણ, વસ્તિમ્ અસ્તિ વસ્તિ, અનિ-
શ્વજે વાતજ વાતજ, શુક્ર- શુક્ર શુક્ર, મૂત્ર- મૂત્ર મૂત્ર,
વર્ચ- તથા આડનાં તથા પુરીષકી, સન્ને અટકાયત
રુકાવટ, ગુલ્મ- ગુલ્મ ગુલ્મ, હૃદોગ- હૃદોગ હૃદોગ,
આધ્માન આધ્માન આધ્માન, વ્રધ અધ્વ વ્રધ પાર્શ્વ
પાર્શ્વ પાર્શ્વ, પૃષ્ઠ પીઠ પૃષ્ઠ, કટી- તેમજ કટી એવ
કટીકી, પ્રહ- અધાર્ધ જવું જકઢાહટ, સંજ્ઞાનાશ- સંજ્ઞા-
નાશ સંજ્ઞાનાશ, ચલક્ષયેષુ ચ અને બલની ક્ષીણતા
એએમાં ઔર ચલક્ષય જનમેં, દવા આપવી દેવે (૬),

16 6) Take four tolas each of heart-leaved sida, evening mallow, Indian groundsel, purging cassia emetic nut, bael, guduch, hog's weed, castor, winter cherry, crested purple nail dye, palas, deodar and the two kinds of pentaradices and 16 tolas of barley, Indian jujube, horsegram and dried garden radish. This should be boiled in 1024 tolas of water and when the decoction is reduced to the quantity prescribed for an evacuative enema, it should be taken down and filtered. Add to it the paste of liquorice, emetic nut, dill-seed costus long pepper, sweet flag, kurchi emetic nut, extract of Indian berberry, perfumed cherry and bishop's weed, as also gur, ghee, oil, honey, milk, meat juice, sour congee and rock salt. This solution should be given as a congenially warm enema in conditions of the retention of semen, urine and feces due to morbidity of vata, as also in conditions of gulma heart-disease, abdominal distension inguinal swellings, spasticity of the sides, back and waist, loss of consciousness and loss of strength.

હપુષાણો યાપનવસ્તિ:—

હપુષાર્ચકુલ્લવો દ્વિગુનાર્ધશુષ્ણયવઃ ક્ષીરોદક-
સિદ્ધઃ ક્ષીરશેષો યધુપૃતતૈલલવણયુક્તઃ સર્વાક્ષિ-
સ્ત્રવાતરકસકવિષ્ણમૂવચ્છીલેદિતદિતો ગતહરો
બુદ્ધિમેવાશિવલજનનશ્ચ (૭)

૧૬(૭) લવણયુક્ત - લવણયુક્તો વસ્તિ (ક. વ.)

હુણ- હાઉઘેર હાઝવેર, અર્ધકુઠવ, અર્ધી કુડવ. ૮ તોલે, દ્વિગુણ અને બમણા ઓર દુગુને, અર્ધકુણયવઃ અર્ધ કચરેલા બવને અધકુટે જોકો, ક્ષીરોદક- દૂધ તથા પાણીમાં દૂધ તથા જલમેં, સિદ્ધ પકાવી પકાકર, ક્ષીરશેષ- દૂધ બાકી રહે ત્યારે તેમાં દૂધકે અવશિષ્ટ રહેને પર રસમેં, મધુ- મધ શદ્દ, ઘૃત- ઘી વી તેલ- તેલ તૈલ, લવણ- અને સૈંધવ ઓર સૈંધવ, યુક્ત. મેળવી આપેલી બરિત મિલાકર વી હુઈ વસ્તિ, સર્વાંગ- આખા શરીરમાં સમ્પૂર્ણ શરીરમેં, વિષ્ણુ- ફેલાયેલ વ્યાપ્ત, વાતરક્ત- વાતરક્તવાળા વાતરક્તવાલે, સક્તવિષ્ણુ- ઝાઝા તથા પેશાબની અટકાયતવાળા ઓર મલ મૂત્રકી સ્કાવટવાલે, સ્ત્રીલેદિત- અને સ્ત્રીસંભોગથી ક્ષીણ થયેલા પુરુષો માટે સ્ત્રીસંભોગસે ક્ષીણ દુર્ગ પુરુષકે લિપ, હિત- હિતકર્તા છે હિતકર હે, વાતહર- તેમજ તે વાતદ્ધિ એવં વહ વાતહર, બુદ્ધિ- અને બુદ્ધિ ઓર બુદ્ધિ, મેધા- મેધા મેધા, જ્ઞાન- અજ્ઞાન અમિ, બલજનનઃ- જ તથા બલને પેદા કરનાર છે ઓર બલકી જનક હૈ (૭);

16-(7). Take 8 tolas of juniper and twice that quantity of half crushed barley, and boil the whole in milk and water till only the portion of milk remains. Add to this honey, ghee, til oil and salt. This enema is beneficial in cases of rheumatic conditions affecting all the body parts, retention of feces and urine and for persons afflicted with the effects of over-indulgence in sex. It is curative of morbid vata and promotive of intellect, memory, gastric power and vitality.

લઘુપચ્ચમૂલીકયાયો યાપનવસ્તિ —

હલપચ્ચમૂલીકયાય. ક્ષીરોદકસિદ્ધઃ પિપ્પલી મધુકામ્દનકલ્કીકૃત સગુહઘૃતતૈલલવણ ક્ષીણ- ક્ષીણસ્થવરકર્શિતસ્ય વસ્તિઃ (૮);

૧૩ (૮). હલપચ્ચમૂલીકયાય - હલપચ્ચમૂલીકયાય (ચ.)

” કલ્કીકૃત - કલ્કીકૃતઃ (૮)

ક્ષીરોદક- દૂધ તથા પાણીમાં દૂધ તથા જલમેં, સિદ્ધઃ સિદ્ધ કરેલા સિદ્ધ કિયે હુઈ, હલપચ્ચમૂલી- લઘુ પંચ- મૂળના લઘુ પચ્ચમૂલીકે, કયાય- કયાયમાં કયાયમેં, પિપ્પલી- પીપર પિપ્પલી, મધુકા- ગેઠીમધ મુલહી મદન- અને મીઠાનેા ઓર મૈનફલકા, કલ્કીકૃત. કલ્ક નાખીને કલ્ક હાલકર, સગુહ- ગોળ ગુહ, ઘૃત- ઘી વી તેલ- તેલ, લવણ- તથા સૈંધવવાળી તથા સૈંધવસે યુક્ત, વસ્તિઃ- બરિત વસ્તિ ક્ષીણ- ક્ષીણ ક્ષીણ, વિષમ- તથા વિષમ તથા વિષમ, જ્વર- જ્વરથી જ્વરસે, કર્શિતસ્ય- ક્ષીણ થયેલાઓ માટે હિતકર છે કૃશ શરીરવાલોંકે લિપ હિતકર હૈ (૮),

16-(8). An enema may be prepared by decocting the minor pentaradices in milk and water and adding the paste of long pepper, liquorice and emetic nut and mixed with gur, ghee, til oil and salt. This enema is beneficial to those who are suffering from wasting and irregular fever.

તૃતીયો વલાથો યાપનવસ્તિઃ —

વલાતિવલાપામાર્ગાત્મગુણાદ્યપલાધેશુષ્ણયવા- જ્વલિકયાય. સગુહઘૃતતૈલલવણયુક્તઃ પૂર્વવદ્વસ્તિઃ સ્થવિરુર્બલક્ષીણશુક્રધિરાણાં પથ્યતમઃ (૯);

વલા- બલા વળ, અતિવલા- અતિબલા અતિવલા, અપામાર્ગ- અધેડે તિરવિટા, આત્મગુણ- ક્રોધય કેવાંવ, અદ્યપલ- આઠ પલ ૩૨ તોલે, અર્ધકુણ અર્ધકુચર કરેલ અધકુટે, અવાજલિ- એક કુડવ બવનેા જો ૧૬ તોલે મિલાકર કયાયઃ કયાય કરી તેને કાય કરે રસમેં, સગુહ- ગોળ ગુહ, વૃત્તૈલ- ઘી, તેલ વી, તેલ, લવણ- અને સૈંધવથી ઓર સૈંધવસે, યુક્તઃ યુક્ત કરી મિલાકર, પૂર્વવગ પૂર્વોક્ત ત્રિપિ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત વિધિકે અનુસાર, વસ્તિ બરિત આપવી વસ્તિ રેવે, સ્થવિર- પૃષ્ઠ વક્ત્ર, ઉર્બલ- દુર્બળ ઉર્બલ, ક્ષીણશુક્રધિરાણાં અને શુક્ર તથા રક્તવાળી ક્ષીણતાવાળાઓ માટે ઓર શુક્ર તથા રક્તકી ક્ષીણતાવાળોંકે લિપ, પથ્યતમ. અત્યંત પથ્ય છે અત્યંત પથ્ય હૈ (૯);

16 (9). An enema may be similarly prepared from the decoction of thirty-two tolas of heart-leaved sida, evening mallow, rough chaff and cowage and 16 tolas of half-crushed barley and mixed with gur, ghee, til oil and salt. This enema is most beneficial in the case of the aged, the debilitated and for those who have suffered loss of semen and blood

चतुर्थो बलाद्यो यापन वस्तिः —

बलामधुकविदारीदर्भमूलमृद्वीकायवैः कषाय-
माजेन पयसा पक्त्वा मधुकमदनकल्कितं समधु
घृतसैन्धवं ज्वरार्तेभ्यो वस्तिं दद्यात् (१०);

बला- भला बला, मधुक- जेठीमध मुलहठी,
विदारी रूगिशा बिलाईकन्द, दर्भमूल- हावना मूल दर्भमूल,
मृद्वीका- द्राक्ष द्राक्ष, यवै अने जवनी और जौदे,
कषायम् उपायने कायको, माजेन भट्टरीना बकरीके,
पयसा दूधथी दूधसे, पक्त्वा पडावीने पकाकर, मधुक-
जेठीमध मुलहठी मदन- अने मोढणने और सैनफलका,
कल्कितम् कदक नाभी कल्क डालकर, समधु मध शहद,
घृत- भी घी, सैन्धवम् तथा सैन्धव भेजनी तथा
सैधानमक मिलाकर, वस्तिम् भरित वस्ति, ज्वरार्तेभ्यः
ज्वरवाणाओने ज्वर पीलितोको, दद्यात् आपवी
देने, (१०);

16-10) An enema may be prepared by boiling heart-leaved sida, liquorice, white yam, roots of sacrificial grass grapes and barley, in goat's milk To this decoction must be added the paste of liquorice and emetic nut as also honey, ghee and rock salt This

enema should be given to those who are afflicted with fever.

शालपण्याद्यो यापनवस्तिः —

शालिपर्णीपृश्निपर्णीगोक्षुरकमूलकाश्मर्यपल्लवक-
खर्जूरफलमधुकपुष्पैरजाक्षीरजलप्रस्थाभ्यां सिद्धः
कषायः पिप्पलीमधुकोत्पलकल्कितः सघृतसैन्धवः
क्षीणेन्द्रियविषमज्वरकर्शितस्य वस्तिः शस्तः (११);

शालिपर्णी- शालपर्णी सरीवन, पृश्निपर्णी- पीठपर्णी
पृश्निपर्णी, गोक्षुरकमूल- गोक्षुरका मूल गोखरुके मूल,
काश्मर्य- शीवर्ष गम्भारीके फल, पल्लवक- शालसा
फालसा, खर्जूरफल- भणूरना इल खजूरफल, मधुक-
अने महुडाना और महुएक, पुष्पै- दूधना फूलके,
अजा-क्षीर-जल-प्रस्थाभ्याम् १४ तोला भट्टरीना दूधभी
अने १४ तोला पाखीथो ६४ तोले बकरीके दूधसे और
६४ तोले जलसे, सिद्धः सिद्ध करेला सिद्ध किये हुए कषायः
उपायभा काजमें, पिप्पली- पीपर पिप्पली, मधुक-उत्पल-
जेठीमध तथा कमणजे मुलहठी तथा कमलका, कल्कितः
कदक नाभी कल्क डालकर, सघृत- भी घी, सैन्धव तथा
सैन्धव भेजनी तथा सैधानमक मिलाकर, वस्ति. आपेदी
भरित दी हुई वस्ति, क्षीणेन्द्रिय- क्षीणेन्द्रिय क्षीणेन्द्रिय,
विषमज्वर- तथा विषम ज्वरभी तथा विषम ज्वरसे,
कर्शितस्य कृश भयेला मनुष्यने भाटे कृश हुए मनुष्यके
लिए, शस्त- अशस्त छे प्रशस्त है (११);

16 (11) An enema may be prepared from the decoction of ticktrefoil, painted-leaved uraria, roots of small caltrops, white teak sweet falsah, dates, emetic nut, the flowers of mahwah in 128 tolas of goat's milk and water with the addition of the paste of long pepper, liquorice and blue water lily as well as ghee and rock salt This enema is recommended in the case of those who are suffering from weakened sense-faculties and wasted by irregular fever

१६ (१०). माजेन पयसा पक्त्वा मधुकमदनकल्कितं माजेन
पयसा पुन पुन पक्त्वा मधुकाक्षकल्कितं (य)
मदन-अक्ष (त)

स्थिराद्यो यापनवस्तिः —

स्थिरादिपञ्चमूलीपञ्चपलेन शालिषष्टिकयव-
गोधूममाषपञ्चप्रसृतेन छागं पयः शृतं पादशेषं
कुक्कुटाण्डरससममधुघृतशर्करासैन्धवसौवर्चल -
युक्तो वस्तिवृष्यतमो बलवर्णजननश्च । इति
यापना वस्तयो द्वादश ॥ १६ ॥

स्थिरादि- स्थिरादि शालिषण्यादि, पञ्चमूली- पञ्चमूल
पचमूल, पञ्चपलेन प्रत्येक ओंके ओंके पल प्रत्येक ४-४
तोले, कालि- अने शालि और शालिचावल, षष्टिक-
षष्टिक साठी चावल, यव- ४५ जौ, गोधूम- ४६ मेहू,
माष- तथा ४६ तथा उदद, पञ्चप्रसृतेन प्रत्येक ओंके
ओंके प्रसृत प्रत्येक ८-८ तोले, छागम् पयः शृतम्
छेछेथी भंडरीना दूधने पडावी इनसे बकरीके दूधको
पकाकर, पादशेषम् यतुर्थाश शेष रहे तयारे तेमां
चतुर्थाश शेष रहनेपर उसमें, कुक्कुटाण्डरससम- समान
भागो कुंडीनां छंडानो रश्च समान भागमें सुर्गीके
बडोंका रस, मधुघृत- मध, घी राहद, घी, शर्करा-
आडर चीनी, सैन्धव- सिंधादूध में बानमक, सौवर्चल-
अने सयण और सौचलनमक, युक्त भेजवी
मिलाकर, वस्ति देवाना आवेली भरित की हुई वस्ति,
वृष्यतम सर्पथी अधिक वीर्यवर्धक छे सबसे अधिक
वीर्यवर्धक है, बलवर्ण- तथा पल अने पलने तथा बल
और वर्णका, जनन- च पेदा करनेपर छे जनक है,
इति द्वादश आ बार ये बारह, यापनाः यापन यापन,
वस्तयः भरितथो छे वस्तिथो है ॥ १६ ॥

16. Take twenty tolas of the penta-
radices of the ticktrefoil group
and 40 tolas of the sali rice, shashtik
rice barley, wheat and black gram
and boil the whole in goat's milk till
it is reduced to one-fourth its original
quantity, add to this the contents of
hens eggs and equal quantities of

१६ गोधूममाष-कषाय (द.)

,, छाग पय - छागपय (ध)

,, बलवर्णजननश्च बलमापजननश्च (५. फ.)

honey, ghee sugar, rock salt and
sauchala salt This enema acts as a
most effective aphrodisiac and is
promotive of strength and complexion.
Thus we have described the twelve
enemas promotive of longevity

शिख्यादषु पूर्वोक्तकल्पतिदेशः —

कल्पश्चैष शिखिगोनर्दहंससारसाण्डरसेषु
ख्यात् ॥ १७ ॥

शिखि भेद मयूर, गोनर्द- गोनर्द गोनर्द, हंस- हंस
हंस, सारसाण्ड तथा सारसनां छंडाना तथा सारसं
बडोंके, रसेषु रसमां पल रसमें भी, एष- च आण
यही, कल्पः ख्यात् ३८५ आय छे कल्प होता
है ॥ १७ ॥

17 This enema may also be pre-
pared by substituting the hen's eggs
with the eggs of the pea-hen, adjutant,
swan and saras crane

तित्तिर्याथो यापनवस्ति —

सत्तित्तिरिः समयूरः सराजहस पञ्चमूली-
पयःसिद्ध शतपुष्पांमधुकरास्त्राकुटजपदनफल-
पिप्पलीकल्को घृततैलगुडसैन्धवयुक्तो वस्तिबल-
वर्णयुक्तजननो रसायनश्च (१);

सत्तित्तिरि तेतर तीतर, समयूरः भेद मयूर,
सराजहस, अने राजहसनां भांस और राजहसके भांस,
पञ्चमूली- तथा पल पञ्चमूलभी तथा लघु पंचमूलसे,
पयःसिद्ध- पडावेले दूधमां पकाये हुए दूधमें, शतपुष्पा-
शुवा सोया, मधुक- गेहीमध मुलहठी, रास्ना- रास्ना
वायसरई, कुटज छंडो कुषा, मदनफल- भी ६० मदनफल,

१९ कल्पश्चैष कल्पश्चैषा द)

हंससारसाण्डरसेषु-हंगाण्डरसेषु (ध)

१८ (१) समयूर सराजहस-मयूरमयूरसराजहस (क. फ.)

,, सराजहस - सपाकहंस (ध. फ.)

,, शतपुष्पा-शतकुसुमा (ख. छ.)

પિપ્પલી- અને પીપરનો ઓર પિપ્પલીકા, કલ્ક કલ્ક, ઘૃત થી ઘી, તૈલ- તેલ તૈલ, ગુડ- ગોળ ગુડ, સૈન્ધવ- અને સિંધાલુલુ ઓર સૈન્ધવ, યુક્ત. નાખી કાલકર, બસ્તિ આપવામાં આવેલી અસ્તિ લી હુઈ બસ્તિ, બલવર્ણ- બલ, વર્ણ, શુક્રજનન. તથા શુક્રને ઉત્પન્ન કરનાર તથા શુક્રજનન, રસાયન: વ અને રસાયન છે ઓર રસાયન છે (૧);

18-(1) Take the sap of the pentaradices and prepare it with the meat juice of partridge, peacock and royal swan. Add to it the paste of dill seed liquorice, Indian groundsel, kurchi emetic nut and long pepper as well as ghee, til oil, gur and rock salt. This enema is promotive of strength, complexion and seminal secretion. It is also a good vitalizer.

દ્વિપદ્મમૂલ્યાથો યાપનવસ્તિ: —

દ્વિપદ્મમૂલીકુકુટરસસિદ્ધિં પય: પાદગેષં પિપ્પલીમધુકરાર્સ્નામદનકલ્કં શર્કરામધુઘૃતયુક્તં સ્ત્રીશ્વતિકામાનાં બલજનનો વસ્તિ: (૨);

પય: દૂધને દૂધકો, દ્વિપદ્મમૂલી ૧૨મૂલ, દશમૂલ, કુકુટ- કુકુટના કુકુટકે, રસસિદ્ધિ મીસરસથી પકાવી માત્રસમે પકાકર, પાદગેષમ્ ચતુર્થાશ શેષ રહે ત્યારે તેમાં ચતુર્થાશ શેષ રહેને પર ઉસમે, શર્કરા- સાકર ચીની, મધુ- મધુ શહદ, ઘૃત- અને ઘીથી ઓર ઘીએ. યુક્તમ્ યુક્ત યુક્ત, પિપ્પલી- પીપર પિપ્પલી, મધુક- જેઠીમધુ મુલદી, રાસ્ના- રાસ્ના વાયસુરઈ, મદન- તથા મીઠાને તથા મૈનફલકા, કલ્કમ્ કલ્ક નાખી આપેલ કલ્ક કાલકર લી હુઈ, બસ્તિ અસ્તિ વસ્તિ, સ્ત્રીષુ જાતિકામાનામ્ સ્ત્રીઓમાં બહુ કામના રાખનારાઓને જિયોમેં અતિકામના રાખેવાલોંકો, બલજનન બલ દેનાર છે બલ દેનેવાલી છે (૨),

18 (2) Cook both kinds of pentaradices and the domestic fowl in milk

૧૮-૧) મદનકલ્ક-મદનમધુકલ્ક (ક જ દ, ત)

till it is boiled down to 1/4 its original quantity. Add to this the paste of long pepper, liquorice, Indian groundsel and emetic nut, as also sugar, honey and ghee. This enema is promotive of vitality in those who are excessively given to sex indulgence.

મયૂરાથો યાપનવસ્તિ: —

મયૂરમપિત્તપક્ષપાદાસ્થાન્નં સ્થિરાદિભિ: પલિકૈ: સજલે પયસિ પક્ત્વા ક્ષીરગેળં મદનપિપ્પલીચિદારીશતકુસુમામધુકલ્કકૃત્તં મધુઘૃતસૈન્ધવયુક્તં વસ્તિ દધાત્ સ્ત્રીશ્વતિપ્રસક્તક્ષીણેન્દ્રિયેભ્યો બલવર્ણકરમ્ (૩),

અવિત્તપક્ષપાદાસ્થાન્નમ્ પિત્ત, પાખ, પખ, ચાચ અને આંતરડા કાઢી નાખીને પચ, પંચ પંજે, મુલ, ઓર આંતરડા કોઢકર, મયૂરમ્ એક મોરનું માંસ એક મોરના માંસ, પલિકૈ. એક એક પલ ચાર ચાર તોલા, સ્થિરાદિભિ સ્થિરાદિ પંચમૂલથી શાલપર્ણાદિ પવ- મૂલસે સજલે પાણીવાળા જલમિલે, પયસિ દૂધમાં દૂધમેં, પક્ત્વા પકાવી પકાકર, ક્ષીરગેળમ્ બાકી રહેલા દૂધમાં અવશિષ્ટ રહે હુઈ દૂધમેં, મદન- મીઠા મૈનફલ, પિપ્પલી પીપર પિપ્પલી, ચિદારી- ડગિયો બિલાઈકન્દ, શતકુસુમા- સુના સોયા, મધુક- તથા જેઠીમધુનો તથા મુલદીકા, કલ્કકૃત્તમ્ કલ્ક નાખી કલ્ક કાલકર, મધુ- મધુ શહદ, ઘૃત- થી તથા ઘી, સૈન્ધવ- તેમજ સૈન્ધવ હવ સૈન્ધવ, યુક્તમ્ મેળવી મિલાકર, બસ્તિ દધાત્ અસ્તિ આપવી વસ્તિ દવે, સ્ત્રીષુ તે સ્ત્રી- સ્ત્રીઓમાં તથા સ્ત્રીસમોગમેં, અતિપ્રસક્ત અત્યંત તત્પર અત્યંતરત, ક્ષીણેન્દ્રિયેભ્ય. અને ક્ષીણેન્દ્રિયવાળાઓને આટે ઓર ક્ષીણેન્દ્રિયવાલોંકે લિયે, બલવર્ણકરમ્ બલ તથા વર્ણને કરનારી છે બલ તથા વર્ણકો કરનેવાલી છે (૩);

૧૮-૨) મયૂરમપિત્ત-મયૂરમધુપિત્ત (ક)

મયૂરમપિત્તપક્ષ-મયૂરમપક્ષતુલ્યં (ક-)

પાદાસ્થાન્ન-પાદાસ્થાન્ન કુરમા (ક)

ક્ષીણેન્દ્રિયેભ્યો બલવર્ણકર-ક્ષીણેન્દ્રિયેભ્યો હિતો બલવર્ણકર (ક ત)

બલવર્ણકરમ્-હિતો બલવર્ણકર (ક)

18-(3) Cook peacock having removed the bile the wings, the legs, the beak and the intestines along with four tolas each of ticktrefoil and the other drugs of its group in milk and water. When the water has fully evaporated, take the decoction down and add to it the paste of emetic nut, long pepper white yam dill seed and liquorice as also honey, ghee and rock-salt. This enema should be given to those who are debilitated by over indulgence in sex. It is promotive of strength and complexion.

વિષ્કિરાદિષુ પૂર્વોક્તકલ્પાતિવેશઃ —

કલ્પશ્રૈષ્ઠ વિષ્કિરપ્રતુદપ્રસહામ્બુચરેષુ સ્વાત, અક્ષીરો રોહિતાદિષુ ચ મત્સ્યેષુ (૪);

વિષ્કિર- વિષ્કિર વિષ્કિર, પ્રતુદ- પ્રતુદ પ્રતુદ, પ્રસહ- પ્રસહ પ્રસહ, અમ્બુચરેષુ અને બલચર માછીઓનાં માંસોનાં અને જલચરોંકે માંસકા, પૃથ ચ આજ યહી, કલ્પ- કલ્પ કલ્પ સ્વાત છે હે, રોહિતાદિ રોહિતાદિ, મત્સ્યેષુ ચ માછલાઓનાં પશુ મછલિયોંમાં સી, અક્ષીર. દૂધ સિવાય આજ કલ્પ છે દૂધકો હોજકર યહી કલ્પ હે (૪);

18-(4). This enema may be prepared also with the meat-juices of the birds of the gallinaceous, pecker and tearer and the aquatic groups. It may also be prepared with fish juices such as the Rohita fish. but in that case milk should be omitted.

ગોધાથો યાપનવસ્તિ —

ગોધાનકુલભાર્જારમૂષિકગલ્લકમાંસાનાં ઘનપ- લાન્ ભાગાન્ સપશ્ચમૂલાન્ પયસિ પક્ત્વા તત્પય- પિપ્પલીફલકરુકસૈન્ધવસૌવર્ચલચર્કરામધુઘૃતતૈ-

લયુકો વસ્તિર્વલ્યો રસાયનઃ ક્ષીણશ્વતસ્ય સન્ધાન- કરો મથિતોરસ્કરથગજહયમગ્નવાતવલાસકમમ્- સ્યુદાવર્તવાતસક્તમૂત્રવર્ચશુકાનાં હિતતમમ્ (૫);

ગોધા- ઘો ગોહ. નકુલ- જોળિયો. નેવલા, માર્જાર- બિલાડો. ગિલા, મૂષિક- ઉદર ચૂહા, ગલ્લક અને શાહુડીનાં જોર રેહકે માંસાનામ માંસ માંસ, સપશ્ચમૂલાન્ સપ ચમૂલ ઓર પશ્ચમૂલ, ઘનપલાન્ ભાગાન્ દરેક દશ દશ પદ્ય પ્રત્યેક ૪૦-૪૦ તોલે, પયસિ દૂધમાં દૂધમાં, પક્ત્વા- પકાવીને પકાકર, તત્પય તે દૂધને હસ દૂધકો, પિપ્પલી- ફલ- પીપર અને મીઠાના પિપ્પલી ઓર મૈનફલકે, ફલક- કલ્કથી કલ્કમં, સૈન્ધવ- તથા સિ વાલુચુ તથા સન્ધાનમક, સૌવર્ચલ સ ચળ સૌચલનમક, ચર્કરા- ચાકર ચીની, મધુ- મધ શહદ, ઘૃત- ઘી ઘી, તૈલ- તેમજ તેલ એવં તેલસે યુક્. યુક્ત કરી યુક્ત કર, વસ્તિ આપેલી બસ્તિ લી ગઈ વસ્તિ, વલ્યઃ બલ્ય વલકારક, રસાયન. રસાયન રસાયન, ક્ષીણશ્વતસ- અને ક્ષીણ. ક્ષત્તુ ઓર ક્ષીણ- શ્વતકા, સન્ધાનકર સ ધાન કરનાર ૨૨ સન્ધાનકારક હે, મથિતોરસ્ક- વળી તે સાહસથી મથાઈ ગયેલી છાતી વાળા સાહસે મથી ગઈ છાતીનાલે. રથ- અને રથ ઓર રથ, ગજ- હાથી હાથી, હય- તેમજ ઘોડાથી એવં ઘોડેસે, મગ્ન- ભગ્ન મનુષ્ય માટે મગ્ન મનુષ્યકે લિયે, વાતવલાસક- અને વાતબલાસક ઓર વાતવલાસક, પ્રમૃતિ- વગેરે આદિ, સ્યુદાવર્ત- ઉદાવર્ત ઉદાવર્ત, વાત તમા વાતને લીધે થયેલા તથા વાતકે કારણ હુય, સક્ત-મૂત્ર-વર્ચ-શુકાનામ્ મૂત્રસંગ, પુરીપસંગ અને વીર્યસંગવાળા મનુષ્યો માટે મૂત્રસંગ, પુરોષસંગ ઓર વીર્યસંગવાળે મનુષ્યોંકે લિયે, હિતતમઃ ચ અત્યત હિત- કર્તા છે અત્યન્ત હિતકર હે (૫);

18-(5). Take forty tolas of the meats of iguana, mongoose, cat, mouse and pangolin and cook them together with the pentaradices in milk. Add to it the paste of long pepper, emetic nut as also rock salt, sanchal salt, sugar, honey, ghee and til oil. This enema is promotive of strength, vitalizing, promotive of healing in those who

are suffering from pectoral lesions, cachexia and is most beneficial in conditions of crushing injury to the chest, fractures sustained from vehicles, elephants and horses, vata disorders, kapha-disorders etc, as well as in conditions of misperistalsis and retention of urine, feces and semen due to vata

कूर्माद्यो यापनवस्तिः —

कूर्मादीनामन्यतमपिशितसिद्ध एषो गोवृषणा-
गहयनकहंसकुक्कुटाण्डरसमधुघृतशर्करासैन्धवेक्षु-
रकात्मगुप्ताफलकल्कसंसृष्टो वस्तिर्बृहन्नामपि
बलजननः (६) ;

कूर्मादीनाम् अथवा गजोरेभांश्च कलुषा आदिमे,
अन्यतम- अथ ते ओषधी- किसी एकके, पिशित- भांश्च
भांससे, सिद्धम् पकावेक्ष पकाये हुए, पयः दूधभां
दूधमें, गोवृष- साँढ साँड, नाग- हाथी हाथी, हय- तथा
बोझना पृषष्टेथी साधित रस तथा घोड़ेके वृषणोसि
साधित रस, हंस- हंस हंस, कुक्कुट- अने कूकडांना और
कुक्कुटके, अण्डरस- छंडाणे रस जंडोंका रस, मधु- मध
शहद, घृत- घी घी, शर्करा- साँडर शर्करा, सैन्धव- सैधव
सैन्धव इक्षुरक- ओणरे तालमखाना, आत्मगुप्ता-
अने डोयाना और कौचके, फल- फलीजने कीजका,
कल्क- कल्क कल्क, संसृष्ट भेणवी मिलाकर, वस्ति-
देवाभां आवेक्षी अस्ति दी हुई वस्ति, बृहन्नाम् बृहाने
बृहाने, अपि पक्षु सी, बलजननः अथ यापनार छे
बल देनेवाली है (६),

18 (6) Prepare an enema by cooking
milk with the flesh of any one of the
animals of the tortoise group, adding
to it the meat-juice of the bull,
elephant and horse as well as the
contents of the eggs of the

१८-६। इसकुक्कुट-शुक्कुट (६)

, सैन्धवेक्षुरकात्मगुप्ता-सैन्धव-वृक्षारसगुप्ता (६)

crocodile, swan and domestic fowl as
also honey, ghee, sugar, rock salt, and
the paste of long-leaved barlaria,
cowage and the emetic nut This
enema is promotive of vigor even in
the very aged

कर्कटग्रायो यापनवस्तिः —

कर्कटकरसश्चटकाण्डरसयुक्तः समधुघृतशर्करो
वस्तिः; इत्येते वस्तयः परमवृष्याः उच्चटकेक्षुरका-
त्मगुप्तामृतक्षीरप्रतिभोजनानुपानात् स्त्रीशतगा-
मिनं नरं कुर्युः (७) ;

चटकाण्ड- यक्ष्मीनां छंडांना चिटियाके अडोंके,
रस- रसभी रससे, युक्त युक्त युक्त, कर्कटक-
कडेटकना केंकड़ेके, रस- भांश्चरसभां मांसरसमें, समधु-
मध शहद, घृत- घी घी, शर्करा- अने साँडर भेणवीने
और शर्करा मिलाकर, वस्ति अस्ति आपवी वस्ति देने,
इति एते आ ये, वस्तयः अस्तिओ वस्तिगां, परमवृष्याः
परम वृष्य छे परम वृष्य है, नरम् तेओ भालुसने
मनुष्यको, उच्चटका- उट्टीगेलु उत्तजन, इक्षुरक- ओणरे
तालमखाना, आत्मगुप्ता- डोयाना फलीजनी कौचबीजसे,
मृतक्षीर- पकावेक्षु दूध पकाया हुआ दूध, प्रतिभोजन-
भोजन पक्षी भोजनके बाद, अनुपानात् पीवाथी पीनेसे,
जीवत- सो आओभां सौ जियोंमें, गामिनम् रमलु
उरनाये गमन करनेवाला कुर्यु अनादे छे बनाती
है (७);

18-(7) An enema may be prepared
from the meat-juice of the crab with
the contents of sparrow's eggs and
mixed with honey, ghee and sugar.
All these enemas are highly promotive
of sex vigor and when followed by
an after draught of milk boiled with
blaffaris long-leaved barlaria and
cowage will enable a man to approach
a hundred women

गोवृषाद्यो यापनवस्ति —

गोवृषवस्तवराहवृषणकर्कटचटकसिद्धं क्षीरमु-
च्छटकैश्चुरकात्मगुतामधुघृतसैन्धवयुक्तः किञ्चिल्लव-
णितो वस्ति (८),

गोवृष- साँड सांड, वस्त भंडरा वकरे, वराह-
वृषण- अने सूअरना वृषण और सूअरके वृषण, कर्कट-
ककट कैंकड़ा, चटक- अने चकलाना भाँसथी और
चटकके मांससे, सिद्धा पड़ावेवा सिद्ध किये, क्षीरम्
दूधभाँ दूधमें उच्छटक- उटीगण उत्तंजन, इक्षुरक-
ऐभगे तालमखाना आरमगुता- अने डौ आना कट्ट
नाभी और कौंचवीजके कलको डालकर, मधु- मधु गद्द
घृत- घी अने घी, सैन्धवयुक्तः तथा सैन्धवथी युक्त तथा
सैन्धवसे युक्त, किञ्चिन् अने थोड़ा और थोड़ा, लवणित
लवणवाणी लवण मिलाई हुई, वस्ति अस्ति देवी
वस्ति देवे (८),

18-(8). An enema may be prepared
from milk boiled with the testes of
the bull, sheep and boar and
the flesh of crab and sparrow with the
addition of blaffaris, longleaved
barlaria, cowage, honey, ghee and
rock salt and a little common salt

दशमूलाद्यो यापनवस्तिः —

दशमूलमयूरहंसकुक्कुटकाथात् पञ्चप्रसृतं तैल-
घृतवसामज्जत्तुप्रसृतयुक्तं शतपुष्पासुस्तहपुषा-
कस्कीकृतं सलवणो वस्तिः पाद्गुल्फोरुजानुजङ्घा-
त्रिकवङ्गणवस्तिवृषणानिलरोगाहरः (९);

तैल- तेल तैल, घृत- घी घी, वसा- वसा वसा,
मज्ज- अने मज्जा और मज्जा, शतपुष्पसुत- सधणा
मणी आर प्रसृत सब मिलकर ३२ तोले, युक्तम्
औरऔथी युक्त इनसे युक्त, दशमूल- दशमूल दशमूल,
मयूर- मोर मोर, हंस- हंस हंस, कुक्कुट- अने कूँड-

१८- मधुघृतसैन्धवयुक्त-मधुघृतयुक्त (क घ),

१८-९ तैल-मधुगैक घ.,

११ कस्कीकृतं सलवणो-कस्कीकृत सलवणं (घ.)

अना भाँसथी कुक्कुटके मांससे, काथात् पञ्च प्रसृतम्
पाँच प्रसृत बनामभाँ ४० तोले काथमें, शतपुष्पा-
सुवा सोया, सुस्त- नागरभाँस मोया, हपुषा- तेमल
हाउभेरने। एवं हाउबेरका, कस्कीकृत कट्ट कलक,
सलवण. तथा लवण नाभी तथा लवण डालकर,
वस्ति आपेदी अस्ति वी हुई वस्ति, पाद- पाद पैर,
गुल्फ धुटी गुल्म, ऊरु आधण ऊरु, जानु- डीया
जानु, जङ्घा- पीड़ी जङ्घा, त्रिक- त्रिक त्रिक, वङ्गण-
पक्षण वक्षण वस्ति अस्ति वस्ति वृषण तथा वृषणना
तथा वृषणके, अनिलरोगहरः वायुरे गोमे हरे छे वायु-
रोगोंको हरती है (९);

18-9). An euema may be prepared
by taking forty tolas of the decoction
of decaradices and the meat juices of
peacock, swan and domestic fowl and
adding to it 32 tolas of til oil, ghee,
flesh-marrow and bone-marrow and
the paste of dillseed nut-grass and
juniper and mixed with salt This
enema is curative of vata disorders
affecting the feet, ankles, thighs,
knees, calves, pelvis groins, bladder
and the testes

मृगादिषु पूर्वोक्तकल्पातिदेशः —

मृगविष्किरानूपविलेशयानामेतेनैव कल्पेन
वस्तयो देयाः (१०),

मृग- मृग मृग, विष्किर- विष्किर, आनूप
आनूप आनूप विलेशयानाम् अने विलेशय
प्राप्तीआना भाँसथी और विलेशय पाणियोंके भाँससे,
एतेन एव आनूप इसी, कल्पेन कल्पथी कल्पसे वस्तय.
अस्ति वस्ति. देया आपेदी देवे (१०);

18-(10). Enemas may be prepared
in this manner with the meat-juices
of deer, birds of the gallinaceous
group, wetland creatures and burro-
wing animals as well

मध्वाद्यो यापनवस्ति. —

मधुघृतद्विप्रसृतस्तुव्योष्णोदकः शतपुष्पार्धपलः
सैन्धवार्धाक्षयुक्तो वस्तिवृष्यतमो मूत्रकृच्छ्रपित्त-
वातहरः (११);

मधु मधु शहद, घृत- अने घी मणी और घी
मिलाकर, द्विप्रसृत. छे प्रसृत १६ तोल, तुल्य ते० तु ७
सम भागमें, उष्णोदक गरम पालुनी उष्ण जल, शत-
पुष्पा सुवा सोया, अर्धपल अर्धी पल २ तोले, सैन्धव-
अने सिंधवालू और सैन्धानमक, अर्धाक्षयुक्त.
अर्धी तोला ३ तोला मिलाकर, वस्ति. आपेही
भरित दी हुई वस्ति, वृष्यतम परम वृष्य छे परम
वृष्य है, मूत्रकृच्छ्र- तथा मूत्रकृच्छ्र मूत्रकृच्छ्र, पित्त-
पित्त पित्त, वातहर अने वातने हरे छे और वातको
हरती है (११);

18-(11) Take 16 tolas of honey
and ghee, and add an equal quantity
of hot water Prepare this with two
tolas of dill seed and half a tola of
rock salt This enema is highly pro-
motive of virility and is curative of
dysuria and disorders of pitta and
vata

सद्योघृताद्या यापनवस्ति: —

सद्योघृततैलवसामज्जचतुष्प्रस्थं हृषुषार्धपलं
सैन्धवार्धाक्षयुक्तो वस्तिवृष्यतमो मूत्रकृच्छ्रपित्त-
व्याधिहरो रसायनः (१२),

सद्योघृत- ता० धी तुरन्तका घी, तैल- तेल तेल,
वसा- वसा वसा और, मज्ज- अने मज्ज और मज्जा,
चतुष्प्रस्थम् आ२ प्रस्थ २५६ तोले, हृषुषार्धपलम्
हाडिभेर अरभ्रा पल हाडिभेर दो तोले, सैन्धव- तथा
सिंधवालू तथा सैन्धानमक, अर्धाक्ष- अर्धी तोला ३
तोला, युक्त अने अने भेजनी आपेही इनको मिलाकर

दी गई, वस्ति भरित वस्ति, वृष्यतमः परम वृष्य छे
परम वृष्य है, मूत्रकृच्छ्र- मूत्रकृच्छ्र मूत्रकृच्छ्र, पित्त- तथा
पित्तना तथा पित्तके, व्याधिहर. रोगने भटा०ना२ छे
रोगोंका नाशक है, रसायनः तेमज्ज रसायन छे एव
रसायन है (१२),

18 (12) An enema may be prepared
from 256 tolas of fresh ghee, til-oil,
flesh marrow and bone marrow and two
tolas of juniper with the addition of
half a tola of rock-salt This enema is
highly promotive of virility and cura-
tive of dysuria and pitta-diseases and
is, besides, a good vitalizer.

मधुतैलाद्यो यापनवस्ति —

मधुतैलं चतुष्प्रसृतं शतपुष्पार्धपलं सैन्धवा-
र्धाक्षयुक्तो वस्तिदीपनो बृंहणो बलवर्णकरो
निरुपद्रवो वृष्यतमो रसायनः क्रिमिकुष्ठोदावर्त-
गुल्मार्शोव्रध्नीहमेहहरः (१३),

चतुष्प्रसृतम् आ२ प्रसृत ३२ तोले, मधु- मधु
शहद, तैलम् तेल तैल, शतपुष्पा- सुवा सोया, अर्ध-
पलम् अर्धीपल २ तोले, सैन्धवार्धाक्षयुक्त अने अर्धी
तोला सैन्धवमणी और ३ तोला सैन्धव मिलाकर दी
गई, वस्ति भरित वस्ति, दीपन. दीपन दीपन, बृंहण
भृंहण बृंहण, बलवर्णकरः पल तथा वलुने करना२
बलवर्णकर, निरुपद्रव उपद्रव न करना२ उपद्रवहीन,
वृष्यतम अने परम वृष्य और परम वृष्य, रसायनः
रसायन छे रसायन है, क्रिमि- वणी ते क्रिमि पुनः
वह क्रिमि, कुष्ठ- कुष्ठ कुष्ठ, उदावर्त- उदावर्त उदावर्त,
गुल्म- गुल्म गुल्म, अर्श- अर्श अर्श, व्रध्नी- व्रध्नी
व्रध्नी, व्रध्नी प्लीहा प्लीहा, मेहहरः अने प्रमेह भटा-
०ना२ छे और प्रमेहका नाशक है (१३),

18-(13) An enema may be prepared
from 32 tolas of honey and oil and
two tolas of dill seed with the addition
of half a tola of rock-salt. This enema
is digestive stimulant, roborant, pro-

८ (११) शतपुष्पार्धपल-हृषुषार्धपल (४)

११ अर्धपल-अधपल (१)

१८-(१२) सद्योघृत-घृत (ज)

motive of strength and complexion, harmless, highly promotive of virility, vitalizing and curative of helmanthiasis, dermatosis, misperistalsis, Gulma, piles, inguinal swellings, splenic disorders and urinary anomalies.

प्रथमो मधुघृताद्यो यापनवस्तिः —

तद्वन्मधुघृताभ्यां पयस्तुल्यो वस्तिः पूर्वकल्केन बलवर्णकरो वृष्यतमो निरुपद्रवो वस्तिमेदूपाकपरि कर्तिकासूत्रकृच्छ्रपित्तव्याधिहरो रसायनश्च (१४);

तद्वत् ते भ्रमाणि च तदनुसार, पूर्वकल्केन पहेला कहेला उद्वेगाणी पूर्वोक्त कल्कसहित, मधुघृताभ्याम् भध धी सहद घी, पयस्तुल्य जने तेद्वेला च दूधवाणी और समभाग दूधकी, वस्ति भरित वस्ति, बलवर्णकर भध तथा वृष्यते करनार बलवर्णकारक, वृष्यतम अत्यंत वीर्यवर्धक अत्यन्त वीर्यवर्धक, निरुपद्रव अने उपद्रवरहित और उपद्रवहित है, वस्ति तथा भरितपाक तथा वस्तिपाक, मेदूपाक उपर्यथेना पाक मेदूपाक, परिकर्तिका- परिश्रुतिपाक परिकर्तिका, सूत्रकृच्छ्र- सूत्रकृच्छ्र, पित्तव्याधिहरो तेभ्यो पित्तना रोगने भद्राङ्गना एव पित्तके रोगको हरनेवाली है, रसायन च तेभ्यो रसायन छे एव रसायन है (१४)

18-(4) Similarly, an enema may be prepared from honey and ghee with an equal amount of milk and the addition of the paste described above. This enema is promotive of strength and complexion a great virilific, harmless curative of suppuration of the bladder and the phallus, griping pain, dysuria and pitta-disorders and is a vitalizer.

द्वितीयो मधुघृताद्यो यापनवस्तिः —

तद्वन्मधुघृताभ्यां मांसरसतुल्यो सुस्ताम्ययुक्तः पूर्ववद्वस्तिर्वातबलासपादहर्षगुल्मत्रिकोरुजानु - निकुञ्जवस्तिवृषणमेदूत्रिकपृष्ठशूलहरः (१५),

तद्वत् तेभ्यो भ्रमाणि इसी प्रकार, मधुघृताभ्याम् भध धी सहद घी, मांसरस-तुल्य तेद्वेला च मांस रस समान भागमें मांसरस, सुस्ताम्ययुक्तः अने ओक तोला नागरमेथवाणी और एक तोला मोथावाली, पूर्ववत् पूर्वोक्त विविधी आपेदी पूर्वोक्त विविधे ही है, वस्तिः भरित वस्ति वातबलास- वातभलास वातबलास, पादहर्ष- पादहर्ष पादहर्ष, गुल्म- गुल्म गुल्म, त्रिक- त्रिक त्रिक, ऊरु- साथण ऊरु, जानु- अने ठी यथुने और जानुका, निकुञ्ज- सकेथ सकेच, वस्ति- भरित वस्ति, वृषण- वृषण वृषण, मेदू- दिग मेदू त्रिक- त्रिक त्रिक, पृष्ठ अने पीठना और पृष्ठके, शूलहरः शूलने नाश करे छे शूलका नाश करली है (१५);

18 (15). Similarly, an enema may prepared from honey and ghee with an equal quantity of meat-juices and the addition of a tola of nut-grass. This enema is curative of vata, kapha, hyperaesthesia of the feet, Gulma, pronounced contracture of the pelvis, thigh and knee regions, and pain in the bladder, testis, phallus, pelvis and back.

सुराद्यो यापनवस्तिः —

सुरासौवीरककुलत्थमांसरसमधुघृततैलसप्त- प्रसृतो सुस्तशताह्वाकविकतः खलवणो वस्तिः सर्वव्याप्तरोगहरः (१६),

सुरा सुरा सुरा, सौवीरक- सौवीरक सौवीरक, कुलत्थ- कुलत्थी कुलत्थी, मांसरस- मांसरस मांसरस, मधु-

अध शहद, घृत- थी घी, तैल- अने तेल और तैल, सप्तमसुत- अधर्णा भणी यात प्रसृत सब मिलकर ५६ तोले, सुस्त- तेभां मोथ मोथा, सताह्वा अने सुवाने और सोयाका, कलिकतः ३६३ कलक, सलवण तथा सिंधाव- नीभी तथा सैन्धानमक डालकर, वस्तिः आपेदी भरित दी हुई वस्ति, सर्ववातरोगहरः अधा पातजन्य रोगो भटाङ्गार थाय छे सब वात रोगकी नाशक होती है (१६);

18 (16) An enema may be prepared from 56 tolas of sura and samvira wines, horse-gram, meat-juice, honey, ghee and til oil with the addition of the paste of nut grass, dill seed and salt This enema is curative of all vata disorders

द्विपञ्चमूलाद्यो यापनवस्तिः —

द्विपञ्चमूलत्रिफलाविल्वनदनफलकषायो गोमूत्र- प्रसिद्ध कुटजमदनफलसुस्तपाठाकलिकतः सैन्धव- यावशूकक्षौद्रनेलमुक्तो वस्तिः श्लेष्मज्याधि- रोग- पाटोपातशुक्रसङ्गपाण्डुरोगाजीर्णविसृजिकालसकेषु देय इति ॥ १८ ॥

गोमूत्र- गोमूत्र- गोमूत्र, सिद्ध सिद्ध उरेल सिद्ध किये हुए, द्विपञ्चमूल- दशमूल दशमूल, त्रिफला- त्रिफला त्रिफला, विल्व- भीला विल्व, मदनफल- अने भौढणा और मैनफलके, कषायः कषायः कायमें कुटज- मदनफल कुटज, मदनफल- भौढणा मैनफल, सुस्त- नाभरमोथ मोथा, पाठा तथा पाठा तथा पाठी, कलिकतः अनेलो ३६३ इनका कलक, सैन्धव- सिंधाव- सैन्धानमक, यावशूक- अधा २ यवक्षार क्षौद्र अध शहद, तैल तथा तेलथी तथा तैलसे, सुक्तः शुक्त युक्त, वस्ति- भरित वस्ति, श्लेष्मज्याधि- ३६३ रोग कफरोग, वस्ति- पाटोप- भरित युक्त वायुथी पूर्ण होवे वस्ति का वायुसे पूर्ण होना, वात- पातजन्य वातजन्य, शुक्र- शुक्नी शुक्नी, सङ्ग- अटकायत रुकावट, पाण्डुरोग- पाण्डुरोग पाण्डुरोग,

अजीर्ण- अजीर्ण अजीर्ण, विसृजिका विसृजिका विसृजिका, जलसकेषु अने अधा ३६३ और जलकर्म, देयः इति आपेदी देवे ॥ १८ ॥

18 Decoct the two pentaradices, the three myrobalans, bael and emetic nut in cow's urine and add the paste of kurchi, emetic nut nut grass and palha as also rock salt, barley-alkali, honey and til oil This enema is indicated in conditions of kapha-disorder, distension of the bladder, retention of flatus and semen, anemia, indigestion, acute alimentary irritation and intestinal torpor.

वृष्यतमस्नेहकथनप्रतिज्ञा —

अत ऊर्ध्वं वृष्यतमान् स्नेहान् वक्ष्यामः । —

अत ऊर्ध्वं इसके, ऊर्ध्वम् आगे, वृष्यत- मान् अतः वीर्यवर्धक अत्यन्त वीर्यवर्धक, स्नेहान् स्नेहो स्नेहोंको, वक्ष्यामः उहेथु कहेंगे;

19-(1). We shall now describe the unctuous preparations used in enema, which are the best promotives of virility.

शतावरीय स्नेहवस्तिः —

शतावरीगुण्डूचीशुविदार्यामलकद्राक्षाखर्जूरानां यन्त्रपीडितानां रसप्रथं पृथगेकैकं तद्वृद्धतैल- गोमहिष्यजाक्षीराणां द्वौ द्वौ दद्यात्, जीवकर्षभक- मेदामहामेदात्वक्षीरिभृङ्गाटकमधूलिकामधुकोच- टापिप्पलीपुष्करवीजनीलोत्पलकदम्बपुष्पपुण्डरी- ककेशरकल्कान् पृथततरक्षुमां सकुकुटवटकचकोर- मलाक्षबर्हिजीवजीवकुलिङ्गहंजाण्डसदसामजा- देश्च प्रथं दत्त्वा साधयेत् ।

१२(१) वक्ष्याम - उपदेक्ष्याम (ध)

उच्यते-उच्यते (न)

जीवजीवकुलिङ्ग-जीवजीवकुलिङ्गपुष्प (व)

मलाक्षप्रसम्-मलाक्षप्रसम् प्रथं प्रथं (व)

यन्त्र-यन्त्राणां यन्त्रम्, पीडितानाम् पीडने क्रोडेष्टे।
पीडन करके निकाला हुआ, क्षतावरी-शतावरी शतावर,
गुदुची- गण्डा गिलोय, इक्षु- शेरी ईख, विदारी-
इगियो विदारीकन्द, आमलक- आमला आवला, द्राक्षा-
द्राक्ष मुनक्का, खर्जूरानाम् अने भणूर और खजूर,
पृथक् दरेके। प्रत्येकका, एकैक एक एक एक एक,
रसप्रस्थम् प्रस्थ २५ ६४ तोला रख, तद्वत् ते ७
भुभुभ इसी प्रकार, घृत- धा घी, तैल- तेल तैल, गो-
तेभम् गाय गाय, महिषी- भैंस भैंस, अजा- तथा
अजरीनु तथा बकरीका, क्षीराणाम् दूध दूध, द्वौ द्वौ
प्रत्येक भे भे प्रस्थ प्रत्येक १२८ तोले, दद्यात् देवु
लेवे, जीवक- तेभा ७५३ उनमें जीवक, ऋषभक-
ऋषभक ऋषभक, मेदा- मेदा मेदा, महामेदा महामेदा
महामेदा, स्वक्क्षीरी- वासकपूर वंशलोचन, शृङ्गाटक-
शृङ्गाटा सिंघारे, मधूलिका- मधूलिका मधूलिका, मधुक-
ण्ठीमधु मुलहठी शब्बटा- उटी गन्धु उत्तजन, पिप्पली-
पीपर पिप्पली, पुष्करबीज- उभयपुष्पकी कमलगट्टा,
नीलोत्पल- नीलकमल नीलोत्पल, कदम्बपुष्प- उदम्बना
दूध कदम्बके फूल, पुष्करकी- सफेद उभय सफेद कमल,
केशर- लास नागकेशर रक्त नागकेशर, कल्कान् ओओना
उदक इनका कल्क, पृषत- पृषत पृषत, तरक्षु- तथा तक्षु
तथा तक्षुका, मास- भास मांस, कुक्कुट- कुकुटो मुर्गा,
चटक- चटका चटक, चकोर- चकोर चकोर, मत्ताक्ष-
मायक्ष कोयल, बर्हि- मोर मोर, जीवजीव- ७५३ ७५३
जीवजीवक, कुलिङ्ग- कुलिङ्ग कुलिङ्ग, हंस- अने हंस
ओओना और हंस इनके, अण्डरस- उडाने २५
अंडोंका रस, वसा ओओनी वसा इनकी वसा, मज्जादे-
व अने मज्जा वज्रे और मज्जा आदिका,
प्रस्थम् एक प्रस्थ ६४ तोला, दद्यात् नाभीने
डालकर, साधयेत् पाके करवे। पाक करे।

Take 64 tolas of each of the mecha-
nically expressed juices of climbing
asparagus, guduch sugarcane, white
yam, emblic myrobalan, grapes and
dates and add to it 128 tolas each of
ghee, til oil and milk of cow, buffalow
and goat, as also the paste of Jivaka,

Rishabhaka, Meda, Mahameda, bamboo
manna, Indian water thest nut, Madhu-
lika, aquatic and terrestrial liquorice,
blaffaris, long pepper lotus seeds, blue
lotus, cadamba flower and the pollen
of the white lotus prepare these by
adding 64 tolas of the flesh of spotted
deer and hyena, and contents of the
egg, flesh-marrow, bone-marrow etc,
and of the domestic fowl, sparrow,
chakor, koel, pea-fowl, common mynah,
weaver bird, lily trotter, and swan.

ब्रह्मघोषशङ्खपटहमेरीनिनादैः सिद्धं सितच्छत्र-
कृतच्छायां गजस्कन्धमारोपयेद्भगवन्तं वृषध्वजम-
मिपूज्य, तं ज्ञेहं त्रिभागमाक्षिकं मङ्गलाग्नीःस्तुति-
देवतार्चनैर्वस्ति गमयेत् ।

भगवन्तम् भगवान् भगवान्, वृषध्वजम् शङ्खनी
शङ्करकी, अमिपूज्य पूजा करी पूजा करके, सिद्धम्
सिद्ध स्नेह पर सिद्ध स्नेह पर, सितच्छत्र- सफेद छत्र
सफेद छत्रसे, कृतच्छायम् छाया करी छाया कर, ब्रह्म
घोष- वेदघोष वेदध्वनि, शङ्खपटह शङ्ख ढोल, मेरीनिनादैः तथा मेरीनी नादध्वनी और मेरीके नादसे,
गजस्कन्धम् तेने हाथीनी पीठ उपर हाथीकी पीठ पर,
मारोपयेत् भुके उसे रखे, त्रिभाग- त्रीने भाग तृतीय
भाग, माक्षिकम् मधु भेगवीने शहद मिलाकर, तम्
स्नेहम् ते स्नेहध्वनी उस स्नेहसे, मङ्गलाग्नी - मङ्गलकर्म
आशीर्वचन मङ्गलकर्म आशीर्वचन स्तुति- स्तुति स्तुति,
देवतार्चनैः तथा देवपूजन करीने देवपूजन करके,
वस्तिम् अस्ति वस्ति, गमयेत् देवी देवे;

19-(1) Then, having duly worship
ped the god Shiva the preparation
should be placed on the back of an
elephant and a white umbrella held
over it to the accompaniment of vedic
chants, blowing of the conches and
the beating of the hand-drum and

the kettle drum Add to this unctuous preparation 1/3 its quantity of honey and administer it as an enema to the accompaniment of the sounds of auspicious words, benedictions prayers, and divine worship

नृणां स्त्रीविहारिणां नष्टरेतसां क्षतक्षीणविषमज्वरार्तानां व्यापन्नयोनीनां वन्ध्यानां रक्तगुल्मिनीनां मृतापत्यानामनार्तयानां च स्त्रीणां क्षीणमांसरुधिराणां पथ्यतमं रसायनमुत्तमं वलीपलितनाशनं विद्यात् (१),

स्त्रीविहारिणाम् स्त्रीभ्यां विहार करनेवाले, नष्टरेतसां क्षीणवीर्यं क्षीणवीर्य, क्षतक्षीण क्षतक्षीण, विषमज्वर- तथा विषम ज्वरभी तथा विषम ज्वरसे आर्तयानां पीडित पीडित, नृणाम् माणुसैने मनुष्योंको, व्यापन्नयोनीनाम् तथा योनिना रोगवाली तथा योनिरोगवाली वन्ध्यानाम् वन्ध्या वन्ध्या, रक्तगुल्मिनीनाम् रक्तगुल्मवाली रक्त गुल्मवाली, मृतापत्यानाम् जेनां छोड़कर मरी जता होय ओवी नष्ट प्रजावाली, अनार्तयानां जेने आर्तय न आवतु होय ओवी आर्तवहीन, स्त्रीण- अने क्षीण भयेला क्षीण, मांस- भांस मांस, रुधिराणाम् च रोग दोहाड़ीवाणी एव रक्तवाली स्त्रीणां स्त्रीभ्यां स्त्रियोंको, पथ्यतमम् आ अस्ति अति पथ्य छे यह वस्ति अति पथ्य है, वलीपलित- वजियां पजियानां वलीपलितक्षी, नाशनम् नाश करनेवाला नाशक, उत्तमम् तथा उत्तम तथा उत्तम, रसायनम् रसायन रसायन, विद्यात् छे है (१);

19-(1) This enema is most whole some and a great vitalizer for persons who are given to sex-indulgence have suffered loss of seminal secretion, who are afflicted with pectoral lesions, cachexia and irregular fever, who are

suffering from gynecic disorder, who are suffering from Gulma born of vitiated blood, whose children do not survive, and women who are suffering from amenorrhea and also persons who are suffering from loss of flesh and blood This enema is also curative of wrinkles and grey hair

बलाद्यः स्नेहवस्तिः—

बलागोक्षुरकरास्त्राश्वगन्धाशतावरीसहचराणां शतं शतमापोथ्य जलद्रोणशते प्रसाध्य, तस्मिन् जलद्रोणावशेषे रसे वस्त्रपूते विदार्यामलकखरस-योर्वस्तमहिषवराहवृषकुक्कुटबर्हिहंसकारण्डवसार-साण्डरसाना घृततैलयोश्चैकैकं प्रस्थमष्टौ प्रस्थान् क्षीरम् दत्त्वा चन्दनमधुकमधूलिकात्वक्क्षीरीवि-समृणालनीलोत्पलपटोलात्मगुप्ताक्षपाकितालवस्त कर्खर्जूरमृद्धीकातामलकीकण्टकारीजीवकर्षभकक्षु-द्रुह्मामहासहाशतावरीमेदापिप्पलीहीवेरत्वक्प-त्रकल्कांश्च दत्त्वा साधयेत् ।

बला- अथवा बला, गोक्षुरक गोक्षुर गोक्षुर रास्त्रा- २२२२ रास्त्रा, अश्वगन्धा आसेह अश्वगन्ध, शतावरी शतावरी शतावर, सहचराणाम् आसमान्नी कृशने। कटाशेणीओ नील पुष्पवाली कटसरैया, शतम् शतम् ६२६ से। पक्ष प्रत्येक ४०० तोले, आपोथ्य कूटी कूटकर, जलद्रोणशते से। द्रोण पाण्ड्या १०२४०० तोले जलमें, प्रसाध्यम् पक्षावली पक्षावे, जलद्रोण अथारे ओ३ द्रोण पाण्ड्या १०२४ तोले जल, अवशेषे आधी रहे अथारे शेष रहने पर वस्त्रपूते कपड़ाथी गाणी लक्ष वस्त्रसे

- १२-२१ द्रुमाण्डरम-इसाना रस (त)
 पारनाण्डरसाना-पारनाण्डाना (घ)
 , मृ गलनीलोत्पल-मृणालोत्पल (क घ)
 , आश्वगुप्ताक्षपाकि-आश्वगुप्ताक्षपाकि (घ)
 , तालमज्जा-तालमज्जा (त)
 , -तालमज्जा (घ)
 , मेदा-मेदामहामेदा ९ ६ घ)

१९-(१) रक्तगुल्मिनीनां-रक्तगुल्माना (घ)

” ” -रक्तमिषिणाम् (घ)

छानलेवे, तस्मिन् रसे ते २५भा। उस रसमें, क्षीरस्य
 दूध दूध, अष्टौ प्रस्थान् आठ प्रस्थ ५१२ तोले, दूधवा
 नाभी डालकर, चन्दन- अने सुभद्र और चन्दन,
 मधुक- नेहीमधु मुलहठी मधूलिका- मधूद्विधा मधूलिका,
 स्वक्क्षीरी- वासुधपूर वंशलोचन, विष- उभयना ६३ना
 तं विष, मृणाल- उभय ६३ मृणाल, नीलोत्पल-
 नीलउभय नीलोत्पल, पटोल- ५२५/१ परवल, आत्मगुता-
 डोवथ केवाँच, अजपाकि- ओदनपाडी ओदनपाकी,
 तालमस्तक- १३३ना भाथा तालमस्तक, खजूर-
 भजूर खजूर, मृद्वीका- द्रक्षा मुनका, ताम्रकी-
 कोयल(भली) मुईयावला, कण्टकारी- ठेठी बोरीगुली
 कटेरी, जीवक- ७५३ जीवक, ऋषभक- ४५७३ ऋषभक,
 सुद्रसहा- मुद्रपर्णी मुद्रपर्णी, महासहा- भाषपर्णी
 भाषपर्णी, शतावरी- शतावरी शतावर, मेदा- मेदा
 मेदा, पिप्पली- पीपर पिप्पली, हिवेर- सुगंधी बाणो
 सुगन्धवाला, स्वक्-पत्र तज अने तमादपत्रने। दाल-
 चीनी तथा तेजपत्रका कल्कान् च उड्ड कल्क, दत्वा-
 नाभी डालकर, विदारी- इगियो विदारीचन्द, जानलक
 अने आभगा ओओना और आवले इमका, स्वरस्यो
 स्वरस स्वरस, वस्त- अउरो वकरे, महिष पाडे मेसा,
 वराह- सुपर सूअर, वृष- तथा आभधाना वृषणने। रस
 तथा सांडके वृषणका रस, कुक्कुट- कुंडो सुर्गा, बर्हि-भोर
 मोर, हंस- हंस हंस, कारण्डव- डार डव कारण्डव, सारस-
 अने सारसना और सारसके, अण्डरसानान् छाने। रस
 अंडोका रस, घृतचैल्यो च धी अने नेलने। घी और
 तैल, एकैकम् प्रस्थम् अंड अंड प्रस्थ ६४-६४ तोले,
 साधयेत् पडाववा पकावे;

19 (2) Take four tolas each of heart leaved sida, small caltrop, Indian groundsel, winter-cherry, climbing asparagus and crested purple nail dye, and having crushed the whole, cook it in 102400 tolas of water till it is boiled down to 1024 tolas, and strain the solution through a cloth; add to it 64 tolas each of the expressed juice of white-yam, and emblic myrobalan,

meat-juices of goat buffalo, boar and bull and the contents of the eggs of domestic fowl, pea-hen, swan and sara cranes, as also 64 tolas each of ghee and oil and 512 tolas of milk. Prepare this by adding the paste of sandal terrestrial and aquatic liquorice, bamboo manna, lotus rhizome, lotus stalk, blue lotus wild snake-gourd, cowage Annapaki, the tufts of palmyra palm, dates, grapes, ground phyllanthus yellow-berried nightshade Jivaka, Rishabhaka, wild blackgram, white siris, climbing asparagus, Meda long pepper, fragrant sticky mallow, cinnamon and cassia cinnamom

ब्रह्मघोषादिना विधिना सिद्धं वस्ति दद्यात्।

ब्रह्मघोषादिना वेदध्वनि आदि वेदध्वनि आदि, विधिना विधिनी विधिसे, सिद्धं सिद्ध, वस्तिन् अस्ति वस्तिको दद्यात् आपनी देवे;

19 (2) The preparation thus made may be administered as an enema after performing ceremonial rites with vedic chants etc described before.

तेन स्त्रीशत गच्छेत्, न चात्रास्ते विहारहार यन्त्रणा काचित्। एष वृष्यो बल्यो बृंहण आयुष्यो बलीपलितनुर् अतस्त्रीणश्चक्षुकक्षिमज्ज्वरार्तानां व्यापन्नयोनीनां च पथ्यतमः (२);

तेन स्त्री शतसे, स्त्रीशतसे सो स्त्री साथे सौ स्त्रीको साथ, गच्छेत् सलोभ उद्गी शके छे गमन कर सक्ता है, अत्र च नेना प्रयोगमा इमके प्रयोगमें, काचित् छिछ पाणु कुछ भी, विहारहार- आहार- विहारनी आहारविहारकी, यन्त्रणा परहेय यन्त्रणा, न चास्ते नथो नहीं है, एष आ अस्ति यह वस्ति,

(१९-२) सिद्ध तस्मिन् च।

,, विषमज्ज्वरार्तानां-विषमज्ज्वरार्तानां (१)

वृष्यः वृष्यः वृष्यः, बल्यः अल्यः बल्यः, बृंहणं बृंहणं
बृंहणं, कायुष्यः आयुष्यः शायुष्यः, वलीपलितः वलीपलितः
तथा पलितः वली तथा पलितः, तुल्यः नाशः कर्णः
नागकः दे, क्षतकीणः क्षतकीणः क्षतकीणः नष्टकीणः नष्टकीणः
नष्टकीणः, दिग्मज्जरातीनाम् तथा दिग्मज्जरातीनाम्
पीडितः मनुष्येने विषमज्जरासे पीडितः मनुष्योन्ने,
व्यापन्नयोनीनाम् नेमः योनारोग्यालो श्रीओने
एव योनिरोगवाली त्रियोन्ने पथ्यतमः च अत्यतः पथ्य
ने अत्यन्तः पथ्यः दे ॥ २ ॥

193) This would enable a man to approach hundred women. Moreover, this enema does not need any regimen of diet or behaviour. It is virilific, strength-giving, roborant, promotive of longevity and curative of wrinkles and grey hair. It is most wholesome for those suffering from pectoral lesions, cachexia, loss of semen and irregular fever, as well as for women who are suffering from gynecic disorders.

सहचराय स्नेहवस्तिः —

सहचरपलशतमुदकद्रोणचतुष्टये पक्त्वा द्रोण-
शेषे रसे सुपूते विदारीक्षुरसप्रस्थाम्यामष्टगुणक्षीरं
घृततैलप्रस्थं बलामधुकमधूकचन्दनमधूलिकासा-
रिवामेदायामेदाकाकोलीक्षीरकाकोलीपयस्यागु-
रुमज्जिष्टाव्याघ्रनखशटीसहचरसहस्रवीर्यावराज-
लोधाणामक्षमात्रैर्द्विगुणशर्करैः करकैः साधयेत् ।

सहचरः आसमान्नी कूलने। कंटाशेणियो नीलपुष्प-
वाली कटसरैया, पलशतम् १०० तोले, उदक-
द्रोणचतुष्टये आर द्रोण पाण्डुरीमा ४०९६ तोल जलमे,
पक्त्वा पकावीने पकाकर, द्रोणशेषे ओं द्रोण आडी
रसे १०२४ तोल शेष रहने पर, सुपूते रसे कायने
गाणी तेमा कायको छानकर इसमें, बका- अक्षा मला,
मधुक- जेठीमधु मुलहरी, मधुक- महुडे महुवा, चन्दन-
मुष्ण चन्दन, मधूलिका- गधूलिका मधूलिका, सारिवा-
सारिवा कपूरी, मेदा- मेदा मेदा, महामेदा- महामेदा

महामेदा, काकोली- काकोली काकोली, क्षीरकाकोली-
क्षीरकाकोली क्षीरकाकोली, पयस्या- इगिरी। बिलाईकन्द,
अगुरु- अगुरु अगुरु, अज्जिष्टा- महुक मजीठ, व्याघ्रनख
नभक्षा नखी, शटी- कपूरकाकोली शटी, सहचर आस-
मान्नी कूलने। कंटाशेणियो नीलपुष्पवाली कटसरैया,
सहस्रवीर्या- श्री दुर्वा वराज- १०४ दालचीनी, लोधाणाम्
अने दोधर और लोध, अक्षमात्रैः दरेक ओं अक्ष
प्रत्येक एक तोला, करकै ओंओने। उदक उनका करक,
द्विगुण- अथा ओं कर्ष तथा दो कर्ष, शर्करैः साकर नाभी
चीनी डाल करके, विदारी तेमा इगियाने रस विदारी-
कन्दका रस, इक्षुरस तथा शेरडीने रस और इक्षुरस,
प्रस्थाम्याम् ओं ओं अरथ ६४-६४ तोले, अष्टगुण-
आष्टगुण आठगुना, क्षीरम् द्वय दूध, घृत- भी घी,
तैल तथा तेल तथा तेल, प्रस्थम् अरथ ६४ तोले,
साधयेत् पकाववा पकावे (३),

19(3a) Take four hundred tolas of crested purple nail dye and cook it in 4096 tolas of water till it is reduced to 1024 tolas. Strain the solution well and add 64 tolas each of white yam and juice of the sugar cane and eight times the quantity of milk and 64 tolas of ghee and oil; prepare by adding the paste of one tola each of heart-leaved sida, liquorice, mohwah, sandal aquatic liquorice, Indian sarsaparila, Meda, Mahameda, Kakoli, shirkakoli milky yam, eagal wood, Indian madder, shell, zedoary, purple crested nail dye Sahasrararya, cinnamon and lodh and two tolas of sugar

ब्रह्मघोषादिना विधिना सिद्धं वस्ति दद्यात् ।

सिद्धम् सिद्धं यथेदी विदं दुई, वस्तिम् ते अन्त
उस वस्तिओ, ब्रह्मघोषादिना वेदोपादिना वेदोपा-

द्विद्वारा, बिचिना पूर्वोक्त विधिशी पूर्वोक्त विधिसे, दद्यात् आपनी नेत्रे ।

9 (3b). The ceremonial rites of vedic chanting etc., should be gone through and the enema thereafter administered

एष सर्वरोगहरो रसायनो ललितानां श्रेष्ठो-
ऽस्तःपुरचारिणीनां क्षतक्षयवन्पित्तवेदनाश्वास-
कासहरत्त्रिभागमाक्षिको वलीपलितनुद्वर्णरूपबल-
भांसशुकवर्धनः (३),

एष. आ अस्ति यह वस्ति, सर्वरोगहर. सर्वरोग
हरनार सर्वरोगहर, रसायन तथा रसायन छे तथा रसायन
है, अन्तःपुरचारिणीनाम् अन्तःपुरमां रहेनार अन्तःपुरमें
विचरनेवाली, ललितानाम् स्त्रीओमें भाटे स्त्रियोंके लिए,
श्रेष्ठ श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है, क्षतक्षय- अने क्षत, क्षय
उरक्षत, क्षय वातपित्त- वात तथा पित्तनी वात तथा
पित्तकी, वेदना- वेदना पीडा, श्वास- श्वास श्वास, कासहर.
अने कास भद्रासनार छे और कासकी नाशक है, त्रिभाग-
तृतीयांश तृतीयांश, माक्षिक मधु मेणवी देवाथी शहद
मिलाकर देनेसे वलीपलितनुत् ते वलीया तेमम् पलित
हरनार वह वली एव पलितका नाशक, वर्ण-रूप- पुरु,
३५ वर्ण रूप, बल-नास- अक्ष, भांस बल, मांस शुकवर्धन
अने शुक्र वधरनार छे और शुकवर्धक है (३),

19 (3c) This enema is a panacea for all disorders and is a vitalizer and is the best for delicate women living in harems. It is curative of pectoral lesions, wasting and pain due to vata and pitta morbidity and dyspnea and cough mixed with one third quantity of honey and administered, it is curative of wrinkles and grey hair and promotive of complexion, vitality, flesh and semen

वीर्यबलाधानार्थं वस्तयः शतपाका. सहस्रपाका वा कार्याः —

इत्येते रसायनाः स्नेहवस्तयः सति विभवे
शतपाका. सहस्रपाका वा कार्या वीर्यबलाधानार्थ-
मिति ॥ १९ ॥

एते आ इन, रसायना रसायन३५ रसायनरूप,
स्नेहवस्तय स्नेहवस्तयोंमें स्नेहवस्तियोंको, विभवे-
सति ओ अनुपय (वस्तु) युक्त होय तो विभव होने
पर, वीर्यबलाधानार्थं वीर्य तथा अलना आधानने भाटे
वीर्य तथा बलके आधानके लिए शतपाकाः सौ पाकवाणी
सौ पाकवाली, सहस्रपाका वा छे हजार पाकवाणी या
हजार पाकवाली, कार्याः करनी ओई करनी
चाहिए ॥ १९ ॥

19 Thus we have described the vitalizing unctuous preparations for enema. If a man is affluent enough he may have these preparations cooked hundred times or a thousand times over and over in order to dynamize the potency and action of these preparations.

पूर्वोक्तवस्तीना गुणाः —

भवन्ति चात्र—

इत्येते वस्तयः स्नेहाश्चोक्ता यापनसंज्ञिताः ।
स्वस्थानामातुराणां च वृद्धानां चाविरोधिनः ॥२०॥
अनिव्यवायगीलानां शुकमांसबलप्रदाः ।
सर्वरोगप्रशमनाः सर्वेष्वृतुषु यौगिकाः ॥२१॥
नारीणामप्रजातानां नराणां चाप्यपत्यदा ।
उभयार्थकरा दृष्टाः स्नेहवस्तिनिरुहयोः ॥ २२ ॥

अत्र च आ (अथमा) इस विषयमें, भवन्ति श्लोके
छे छे श्लोक हैं कि, एते आ ये, यापनसंज्ञिताः यापन
नामकी यापन नामकी, वस्तयः अस्तिओ वस्तियों,
स्नेहाः च तथा स्नेहो तथा स्नेह, उक्ता उक्तेवां
आओ छे कहे गये हैं, स्वस्थानाम् तेओ स्वस्थ वे

स्वस्थ, आतुराणाम् रोगी, वृद्धानाम् च अने
वृद्धीमा और वृद्धीमें, अविरोधिनः अविरधी छे
अविरोधी हैं अतिव्यवाय- अतिमैथुन अतिमैथुन,
शीकानाम् करनाराओने करनेवालोंको, शुक्र-मांस शुक्र,
मांस शुक्र, मांस, बलप्रदाः अने भक्ष आपनार छे
और बलदायक हैं, सर्वरोग- सर्व रोगने सब रोगोंके
प्रसमनाः भटापनार छे प्रशामक हैं, सर्वेषु सधणी सब,
क्रतुषु क्रतुमा क्रतुमे, यौगिकाः प्रयोज करी शक्य
ओवा छे यौगिक हैं, अपजातानाम् अने सतान
निनाना प्रजाहीन, नारीणाम् श्री स्त्री, नराणाम् च
तथा पुरुषोने पुरुषोंको, अपि पशु मी, अपत्यदा.
सताने आपनार छे सन्तान देनेवाले हैं, जेहवस्ति-
वणी तेओ अनुवासनभरित फिर वे अनुवासनवस्ति,
निरुहयो तथा निरुहभरित तथा निरुहवस्ति उभ-
यार्थकरा. भूनेत् कार्य (रमेहन तथा शोधन) करनार
दोनोंका कार्य करनेवाले, इष्टा भक्षुत्रामा आओ छे
जाने गये हैं ॥२०-२२॥

There are certain verses here—

20-22. Thus, we have described the
enemas and the unctuous preparations
which are designated longevity-promo-
ters. They are not contra-indicated either
in conditions of health or disease or in
senility. They are promotive of semen,
flesh and strength in persons given to
excessive sex indulgence. They are
curative of all diseases and suitable in all
seasons. They induce fertility in sterile
women and men. They are formed to
serve the purpose of both types of
enema namely unctuous and the
evacuative

तत्र वर्ज्यानि—

व्यायामो मैथुन मद्यं मधूनि शिशिराम्बु च ।
संभोजनं रथक्षोभो बस्तिप्लवेतेषु गर्हितम् ॥२३॥

एतेषु आ इन, वस्तिषु भरितओमां वस्तिओंमें,
व्यायामः व्यायाम व्यायाम, मैथुनम् मैथुन मैथुन,
मद्यम् मद्य मद्य, मधूनि मधू शहद, शिशिराम्बु
ठंडा पाणी ठंडा जल, रथक्षोभः रथक्षोभ रथक्षोभ,
संभोजनम् च अने संभोजन और समशन, गर्हितम्
निन्दित छे निन्दित हैं ॥२३॥

23 Exercise, sex-act, alcohol, honey,
cold water, promiscuous eating and
jolly conveyances should be eschewed
during the course of these enemas

अध्यायोक्तविषया —

तत्र श्लोकाः—

शिखिगोनर्दहंसाण्डर्दक्षवद्वस्तयस्त्रयः ।
विंशतिर्विष्किरैस्त्रिंशत्प्रतुदैः प्रसहैर्नव ॥२४॥
विंशतिश्च तथा सप्तविंशतिश्चांशुवारिभिः ।
नव मत्स्यादिभिश्चैव शिखिकल्पेन वस्तयः ॥२५॥
दश कर्कटकाद्यैश्च कूर्मकल्पेन वस्तयः ।
मृगैः सप्तदशैकोनविंशतिर्विष्किरैर्नव ॥२६॥
आनूपैर्दक्षशिखिवज्रशयैश्च चतुर्दश ।
एकोनविंशदित्येते सह स्रष्टे सयास्ततः ॥२७॥
प्रोक्ता विस्तरशो भिन्ना द्वे शते षोडशोत्तरे ।

तत्र ते आभतमा उभ विषयमें, श्लोका. उपर ६२२
श्लोका छे ३ उपसंहारके श्लोक है कि, शिखि- मोर मोर,
गोनर्द- गोनर्द गोनर्द, हंसाण्डः अने ६ सना धांशी
और इसके अंडोंमें, दक्षवत् दक्षीना धां प्रभाणुनी कुकु-
टाण्डके सहस्र, त्रय. त्रय तीन, वस्तय भरितओ वस्तिओं,
विष्किरै. निष्किरथी विष्किरसे, विंशति. बीस बीस, प्रतुदै.
त्रिंशत् अतुहाथी बीस प्रतुदोंसे तीस, प्रसहै. प्रसहोथी
प्रसहसे, नव विंशति. च ओणुत्रासी उन्तीस, तथा मत्स्य
चारिभि. जलचरोंमें, सप्तविंशति. च सना बीस
सत्ताईस, शिखि- भूभूना मोरके, कल्पेन ४८५५ कल्पसे,

२ नवा सप्तविंशति-नवैवाष्टविंशति (१)

२६ दश-नव (१० ज १०)

२७ चतुर्दश-चतुर्दश (१४)

મસ્ટ્યાદિભિઃ માછલાં વગેરેથી મસ્ટ્યાદિસે, નવ નવ નવ, વસ્ટ્યઃ ચ એવ બંરિતઓ વસ્ટિયાં, કૂર્મકલ્પેન કૂર્મ-કલ્પથી કૂર્મકલ્પસે, કર્કટકાઘૈઃ ચ કર્કટક આદિથી કર્કટ આદિસે, દશ દશ દસ વસ્ટ્યઃ બંરિતઓ વસ્ટિયાં, કુખ્યૈઃ મૃગેથી મૃગોસે, સપ્તદશ સપ્તર સપ્તહ, વિષ્કરૈઃ વિષ્કરેથી વિષ્કરોસે, પ્કોનવિંશતિ ઓગણીસ વગીસ, આનૂપૈઃ આનૂપથી આનૂપોસે, નવ નવ નૌ, દક્ષશિલિ-વત્ કુકુડા અને મયૂરના કુકુડથી કુકુડ તથા મયૂરકે કુકુડે, મૂશાયઃ ચ બિલેશમથી બિલેશયોસે, ચતુર્દશ ચૌદ ચૌદહ, इति આ પ્રમાણે હવ પ્રકાર, સ્નેહૈઃ ત્રણ સ્નેહોની ત્રીન સ્નેહકે, સહ સાથે સાથ, સમાસતઃ દ્વિધાનુમા સંક્ષેપમેં, એતે આ ચે, પ્કોનત્રિંશત્ ઓગણીસ બંરિતઓ વસ્ટિયાં, પ્રોક્તાઃ કહી છે કહી હૈં, વિસ્તારક વિસ્તારથી વિસ્તારસે, મિનાઃ બાગ પાડતાં મૂચ્ચ પૃથક્, વોદ્યોત્તરે દ્વે જાતે બસો સોળ બંરિતઓ અત્ય છે દો સૌ સોઠહ વસ્ટિયાં હોતી હૈં ॥ ૨૪-૨૭૩ ॥

24-27½. Three preparations of enema with the eggs of pea-fowl, adjutant and swan prepared in the same way as that described in the case of the eggs of the hen; twenty preparations with gallinaceous birds; thirty with the pecker group of birds, twenty-nine with the tearer group of creatures, and twenty-seven with aquatic group of birds, nine with aquatic creatures like fish etc., in the manner described in the case of the pea fowl; ten preparations with amphibious group of creatures such as the crab etc., in the manner prescribed in the case of the tortoise; seventeen preparations with the deer-group of animals, nineteen preparations with gallinaceous birds; ten preparations with wet-land creatures and fourteen preparations of burrowing animals in the manner

described for the domestic fowl and the pea fowl. In brief, these taken together with the unctuous preparations, make twenty-nine groups of enemas. In extenso, when individually considered they make 216 kinds of enemas.

મધુસયુક્તાનામેતેષાં વસ્તીના ગુણાઃ —

एते माक्षिकसंयुक्ताः कुर्वन्त्यतिवृषं नरम् ॥२८॥
नातियोगं न वाऽयोगं स्तम्भितास्ते च कुर्वते ।

માક્ષિકસંયુક્તાઃ મધુમદિત શહદયુક્ત, એતે આ ચે વસ્ટિયાં, નરમ મનુષ્યને મનુષ્યકો, અતિવૃષમ્ અતિ-વીર્યસંપન્ન અતિ વીર્યસંપન્ન, કુર્વન્તિ બનાવે છે કરતી હૈં, સ્તમ્ભિતાઃ અનેસ્ત ભિત કરવાથી જૌર સ્તમ્ભિત કરનેસે, તે ચ તેઓ વે, અતિયોગમ્ અતિયોગ અતિયોગ, ન કરતી નથી નહીં કરતી, અવોગમ્ જા તેમજ અયોગને પણ એવં અયોગકો સી, ન ચ કુર્વતે કરતી નથી નહીં કરતી ॥૨૮૩ ॥

28-28½. These enemas when combined with honey make the man extremely virile When thus fortified with honey they will not lead to over action or under-action

यापनावस्त्यप्रवृत्तौ कर्तव्यम्—

सृदुस्वाज्ज निवर्तन्ते यस्य त्वेते प्रयोजिताः ॥२९॥
समूत्रैर्वस्तिभिस्तीक्ष्णैरास्थाय्यः क्षिप्रमेव सः ।

વસ્ય તુ જેને જિવમેં, પ્રયોજિતાઃ દીધેલી દો દુદે, એતે આ બંરિતઓ ચે વસ્ટિયાં, સૃદુસ્વાજ્જ સૃદુ હોવાથી

૨૮. કુર્વન્ત્યતિવૃષં-કુર્વન્ત્યતિક્રશ (ધ. ક.)

૨૯. ને ચ કુર્વતે-નેન કુર્વતે (ક.)

૨૯. સૃદુસ્વાજ્જ નિવર્તન્તે વસ્ય ત્વે પ્રયોજિતા-સૃદુસ્વાજ્જનિવર્તેન્-વસ્ત્યપ્રયોજિકાળે (સ. ક. ત. ક.)

૨૯. નિવર્તન્તે-નિવર્તેન્ (છ.)

૨૯૩. તીક્ષ્ણે-સ્વેકે (ઢ.)

૨૯. -સ્વેકે (ત.)

यद्दु होनेसे, न निवर्तते पाछी न आवे वापस नहीं लौटती, सः तेने इस मनुष्यको, क्षिप्रम् एव तत्रत न्दुरन्त ही, तीक्ष्णैः तीक्ष्ण, समूत्रैः गोमूत्रयुक्त गोमूत्रयुक्त, वस्त्रिभिः अस्त्रिभ्योऽथी वस्त्रिभ्योऽथी, आस्थाप्य. आस्थापन करवतु ओछी आस्थापन कराना चाहिए ॥२९३॥

29-29½. If, on account of mild action, these enemas, when administered to a man, do not return, then he should be forth with given corrective enema with strong medicaments mixed with urine

यापनावस्तेरतिसेवनदोषाः—

शोफामिनाशपाण्डुत्वशूलार्शःपरिकर्तिकाः ॥३०॥
र्युज्वरश्चातिसारश्च यापनात्यर्थसेवनात् ।

यापना- यापन अस्तिना यापन वस्त्रिके, अत्यर्थ-
सेवनात् अतिशय सेवनथी अति सेवनसे, शोफ- शोफ
सृजन, मिनाश- अमिनाश अमिनाश, पाण्डुत्व- पांडु
शूल पाण्डुतोग, शूल- शूल शूल, अर्शः- अर्श अर्श,
परिकर्तिकाः परिकर्तिका परिकर्तिका, ज्वरः च ज्वर
ज्वर, अतिसारः च अने अतिसार और अतिसार, र्युः
शाम छे होते हैं ॥३०॥

30-30½. The excessive use of these longevity-promoting enemas. causes edema, loss of gastric fire, anemia, colicky pain piles, griping pain, fever and diarrhea.

तत्र चिकित्सा—

अरिष्टक्षीरसीष्वाद्या तत्रेष्टा दीपनी क्रिया ॥३१॥
युक्त्या तस्माद्विवेकत यापनाच्च प्रसङ्गतः ।

तत्र ते उपदेवोभा उन उपदेवोमें, अरिष्ट- अरिष्ट
अरिष्ट, क्षीर- क्षीर क्षीर, सीष्वाद्या तथा सीधु आदिथी

सीधु आदिसे, दीपनी अभिप्रदीपन अभिप्रदीपन, क्रिया
क्रिया चिकित्सा, इष्टा करवी ओछी करनी चाहिए
तस्मात् तेथी इस लिए, यापनान् यापन अस्तिभ्योऽथी
यापन वस्त्रिभ्योऽथी, युक्त्या युक्तिपूर्वक युक्तिपूर्वक,
निवेकत सेवन करवुं ओछी सेवन करना चाहिए,
प्रसङ्गतः न इति पक्षु वागवागट सेवन न करवुं
परन्तु निरन्तर सेवन न करना चाहिए ॥३१॥

31-31½. In such complications, treatment consists in the administration of digestive-stimulants such as medicated and seedhu wines and milk. Therefore one should have recourse to these enemas judiciously and not as a matter of habit.

इत्युच्चैर्भाष्यपूर्वाणां व्यापदः सचिकित्सिताः ॥३२॥
विस्तरेण पृथक् प्रोक्तास्तेभ्यो रक्षेत्रं सदा ।

इति उच्चैर्भाष्य- ओछेथी ओछेथी ऊचा बोलना,
पूर्वाणाम् आदिनी आदिकी, सचिकित्सिताः चिकित्सा-
सहित चिकित्सासहित, व्यापदः व्यापतिथी व्यापतिथी,
विस्तरेण विस्तारथी विस्तारसे, पृथक् भूदी भूदी पृथक्
पृथक्, प्रोक्ताः उछी छे उछी है, नरम् मनुष्यवुं मनु-
ष्यको, तेभ्यः तेथीथी उनसे, सदा सदा सदा, रक्षेत्रं
रक्षेत्रं करवुं वचाना चाहिए ॥३२॥

32-32½. Thus, the complications resulting from loud speaking etc., together with their treatment, have been described again separately and in extenso. From these complications the patient should be protected at all times.

सिद्धिस्थाननिर्दिष्टः—

कर्मणां वमनादीनामसम्यकरणापदाम् ॥३३॥
यत्रोक्तं साधनं स्थाने सिद्धिस्थानं तदुच्यते ।

३३ अस्मान्तरम्—

उच्चैर्भाष्यादिथी नृणां जायते हि सदा भवम् ।

वाचिकः पाठः (२.) पुराणे ।

વમનાદીનાઞ્ વમનાદિ વમનાદિ, કર્મણાઞ્ કર્મોને કર્મોકે, અસમ્યક્-કરણ. યથાવિધિ ન કરવાથી પેદા થયેલા યથાવિધિ ન કરનેકે કારણ उत्पन्न हुए, आपदाम् બિઠારોની બિકારોંકી, यत्र જે જિસ, स्थाने સ્થાનમાં સ્થાનમેં, साधनम् ચિકિત્સા ચિકિત્સા, उक्तम् કહી છે કહી છે, तत्र તે વહ, सिद्धिस्थानम् સિદ્ધિસ્થાન સિદ્ધિસ્થાન, उच्यते કહેવાય છે કહા જાતા છે ॥૩૩૩॥

33-33½. The section wherein the treatment of complications resulting from the misuse of the purificatory procedures such as emesis etc. are described, that section, is named the section of Success in Treatment

एतत्तन्त्रपठनफलम्—

इत्यध्यायज्ञातं विंशत्प्रात्रेयमुनिवाङ्मयम् ॥૩૩॥
हितार्थं प्राणिनां प्रोक्तमग्निवेशेन धीमता ।

ધીમતા બુદ્ધિમાન બુદ્ધિમાન, અગ્નિવેશે અગ્નિવેશે, प्राणिनाम् प्राणीઓના प्राणियोंके, हितार्थम् હિતાર્થમે માટે હિતાર્થે નિપ, आत्रेयमुनि- आत्रेय ऋषिनी આત્રેય મુનિકી, वाङ्मयम् वाणीरूप वाणीरूप, अध्याय-જ્ઞાતમ્ વિજ્ઞાત ૧૨૦ અધ્યાય ૧૨૦ અધ્યાય, प्रोक्तम् કહા છે કહે છે ॥૩૩૩॥

34-34½. Thus, the treatise comprising a hundred and twenty chapters consisting on the main, of the utterances of sage Atreya, has been propounded by the intelligent Agnivesa for the good of all living beings

दीर्घमायुर्यशः स्वास्थ्यं त्रिवर्गं चापि पुष्कलम् ॥૩૫॥
सिद्धिं चानुत्तमां लोके प्राप्नोति विधिना पठन् ।

વિધિના વિધિસર વિધિપૂર્વક, पठन् આ તન્ત્રને પાઠ કરતો, अनुष्य इस तन्त्रको पढ़नेवाला अनुष्य, लोके આ લોકમાં इस लोकमें, दीर्घम् લાંબુ दीर्घ, आयु

૩૫. स्वास्थ्य त्रिवर्ग-प्रसामारोग्यं (ક ત. વ જ)

૩૫½. प्राप्नोति-कमते (પ)

आयुष्य आयु, यश. यश बल, स्वास्थ्यम् स्वस्थता स्वास्थ्य, पुष्कलम् અને पुष्कल और पुष्कल, त्रिवर्गम् धर्म, अर्थ, तथा काम धर्म, अर्थ तथा काम, अनुत्त-माम् અને अति उत्तम और अति उत्तम, सिद्धिम् कार्यसिद्धिने कार्यसिद्धिकी, प्राप्नोति મેળવે છે प्राप्त करता है ॥३५३॥

35-35½ O he, who studies this treatise systematically will attain long life, fame, health and an abundant measure of the three desiderata of human life, including unsurpassed success in this world.

प्रतिसंस्कृतं. कर्म—

विस्तारयति लेशोक्तं संक्षिपत्यतिविस्तरम् ॥૩૬॥
संस्कर्ता कुरुते तन्त्रं पुराणं च पुनर्नवम् ।

સંસ્કર્તા પ્રતિસંસ્કર્તા પ્રતિસંસ્કર્તા, लेशोक्तम् સલેપમાં કહેવાનો, तक्षेपसे कहे हुएका, विस्तारयति વિસ્તાર કરે છે વિસ્તાર કરતા છે, अतिविस्तरम् અતિ વિસ્તારમાં કહેવાનો, अति विस्तरसे कहे हुएको, संक्षिपयि सक्षेप કરે છે સંક્ષિપ્ત કરતા છે, पुराणम् અને गूना और पुराणे, तन्त्रम् च शास्त्रेने तन्त्रको, पुनः ફરીથી फिर नवम् नवु नया, कुरुते બનાવે છે करता है ॥३६३॥

36-36½ The redactor enlarges what is concise and abbreviates what is very prolix and, in this manner brings an ancient work uptodate

चरकदृढबलाभ्यां कृतेऽग्निवेशतन्त्रप्रतिसंस्कार. —

अतस्तन्त्रोत्तममिदं चरकेणानिवृद्धिना ॥૩૭॥
संस्कृतं तत्त्वसंपूर्णं त्रिभागेनोपलक्ष्यते ।
तच्छङ्करं भूतपतिं संप्रसाद्य समापयत् ॥૩८॥
अखण्डार्थं दृढबलो जातः पञ्चनदे पुरे ।

૩૬½ પુરાણ-उदार (ग)

૩૮ तत्त्वसंपूर्णं तच्छुद्ध (८)

, तत्त्वसंपूर्णं त्रिभागेन-तत्त्वसंસુદ્ધ ત્રિભાગેનો (ચ)

, ત્રિભાગેન-ત્રિભાગેન (જ)

अतः तेथी ७४ इस लिए, अतिबुद्धिना अति बुद्धिमान अति बुद्धिमान, चरकेण अरु सुनिचे चरक- सुनिने, इदम् आ इस, तन्त्रोत्तमम् उत्तम शास्त्रेण उत्तम शास्त्रका, संस्कृतम् अरु अरु अरु संस्करण किया, तत् ते वह, त्रिभागेन- त्रीणि भागधौ तीसरे भागसे, असं- पूर्णम् अपूर्णम् अपूर्ण, उपलक्ष्यते ज्ञेयम् आदे छे देखा जाता है, तत् तेने उसको, पञ्चनदे पञ्चनद पञ्चनद, पुरे पुरम् पुरम्, जातः जन्मेष्टा उत्पन्न हुए, इदम् इदम् इदम् इदम्, भूतपतिः भूतपतिः भूतपतिः भूतपतिः शक्तिः शक्तिः शक्तिः शक्तिः, संप्रसाद्य तुष्ट करीने प्रसन्न करके, अखण्डार्थम् अर्थ अर्थात् न थाय ओवी दीने अर्थ खण्डित न हो इस तरहसे, समापयत् पुष्ट कथुं छे पूर्ण किया है ॥३७३८३॥

37-38. Thus this best of all treatises which is replete with truth and wisdom and which has been redacted by the extremely crude scholar Charaka is now available only in three quarters of the original extent. Accordingly, in order to make the treatise complete Dridhabala, born in the town of Panchanada, restored the lost portion, having propitiated God Shiva, the Lord of creatures.

कृत्वा बहुभ्यस्तन्त्रेभ्यो विशेषोऽङ्गशिलोच्चयम् ॥३९॥
सप्तदशौषधाध्यायसिद्धिकल्पैरपूरयत् ।

बहुभ्य अङ्ग बहुत, तन्त्रेभ्य शास्त्रोभायो शास्त्रोसे, विशेष भीष्म विषयोने पञ्च दूसरे विषयोका भी, उच्छ- क्रिक- उच्छशिलोच्च उच्छशिलरूप, सप्तदश सप्तदश सप्तदश, कृत्वा करीने करके, सप्तदश सप्तदश सप्तदश, औषधाध्याय सिद्धिस्थानस्थानना अध्याय चिकित्सास्थानके अध्याय, सिद्धि- सिद्धिस्थान सिद्धिस्थान, कल्प अने कल्पस्थानथी और कल्पस्थानसे, अपूरयत् तत्रने पूर्ण कथुं छे तन्त्रको पूर्ण किया है ॥ ३९३ ॥

39 39½. He added seventeen chapters in the section on Therapeutics as also the two sections of Pharmaceutics and Success in Treatment in entirety, by culling his data from various treatises on the science

इदमन्यूनशब्दार्थं तन्त्रदोषविवर्जितम् ॥४०॥
षट्त्रिंशता विचित्राभिर्भूषितं तन्त्रयुक्तिभिः ।

इदम् आ शास्त्र यह शास्त्र, अन्यूनशब्दार्थम् शब्द अने अर्थनी न्यूनता विचार शब्द और अर्थनी न्यूनता रहित, तन्त्रदोष तन्त्रदोष तन्त्रदोषसे, विवर्जितम् वगैरनु- दित विचित्राभि अने विचित्र और विचित्र, षट्त्रिंशता छत्रीश छत्रीश, तन्त्रयुक्तिभिः तन्त्रयुक्तियोंसे, भूषितम् शोभायुं छे विभूषित है ॥४०३॥

40 40½. Thus, this treatise is not deficient either in respect of diction or in respect of content, and is free from any blemishes besetting scientific treatise and is embellished with the thirty-six canons of exposition

षट्त्रिंशत्तन्त्रयुक्तिभिरुपणम्—

तत्राधिकरणं योगो हेत्वर्थोऽर्थः पदस्य च ॥४१॥

प्रदेशोद्देशनिर्देशावयवयोः प्रयोजनम् ।

उपदेशापदेशादिदेशार्थावतिनिर्णयः ॥४२॥

प्रसङ्गैकान्तनैकान्ता सापेक्षो विपर्ययः ।

पूर्वपक्षविधानानुमतव्याख्यानसंशयाः ॥४३॥

अतीतानागतावेक्षाखल्लोचनमुच्यते ।

निर्दर्शनं निर्वचनं संनियोगो विकल्पनम् ॥४४॥

प्रत्युत्सारस्तथोच्चारः संभवस्तन्त्रयुक्तयः ।

तत्र अधिकरणम् अधिकरणम् अधिकरण, योग योग योग, हेत्वर्थ हेत्वर्थ हेत्वर्थ, पदस्य अर्थः च पदार्थ पदार्थ, प्रदेश- प्रदेश प्रदेश, उद्देश- उद्देश उद्देश,

४१. षट्त्रिंशता-षट्त्रिंशद । ४२

४४. अवस्था-अवस्था (त)

४५. प्रत्युत्सार. प्रत्युत्सार (त)

१० विशेषोऽङ्गशिलोच्चयम्-विशेषाङ्ग शिलोच्चय (८३)

निर्देश- निर्देश निर्देश, वाक्यशेष- वाक्यशेष, वाक्यशेष, प्रयोजनम् प्रयोजन प्रयोजन, उपदेश- उपदेश उपदेश, अपदेश- अपदेश अपदेश, अतिदेश- अतिदेश अतिदेश, अर्थापत्ति- अर्थापत्ति अर्थापत्ति, निर्णय- निर्णय निर्णय, प्रसङ्ग- प्रसङ्ग प्रसङ्ग, एकान्त- एकान्त एकान्त, नैकान्ताः अनेकान्त अनेकान्त, सापवर्ग- अपवर्गसहित अपवर्गके साध, विपर्ययः विपर्यय विपर्यय, पूर्वपक्ष- पूर्वपक्ष पूर्वपक्ष, विधान विधान विधान, अनुमत- अनुमत अनुमत, व्याख्यान- व्याख्यान व्याख्यान, संशयाः संशय संशय, अतीत- अतीतावेक्ष्य अतीतावेक्षण, अनागतावेक्षा- अनागतावेक्ष्य अनागतावेक्षण, स्वसंज्ञा- स्वसंज्ञा स्वसंज्ञा, उद्धार- उद्धार उद्धार, समुच्चय- समुच्चय समुच्चय, निदर्शनम् निदर्शन निदर्शन, निर्वचनम् निर्वचन निर्वचन, संनियोगः संनियोग संनियोग, विकल्पनम् विकल्पन विकल्पन, प्रत्युत्सारः प्रत्युत्सार प्रत्युत्सार, तथा उद्धारः उद्धार उद्धार संभवः अने संभव और संभव, तन्त्रयुक्तयः आ तन्त्रयुक्तयो ये ये तन्त्रयुक्तियाँ हैं ॥४१ ४४३॥

41-44½ The canons of exposition are (1) Subject matter (2) Arrangement (3) Extension of argument (4) Import of words (5) Partial adumbration (6) Concise statement (7) Amplification (8) Supply of ellipsis (9) Purpose (10) Authoritative instruction (11) Adducement of reason (12) Indication (13) Implication (14) Decision (15) Re-statement (16) Categorical statement (17) Compromising statement (18) Exception (19) Exception to exception (20) Objection (21) Right interpretation (22) Concession (23) Explanation (24) Doubt (25) Retrospective reference (26) Prospective reference (27) Technical nomenclature (28) Deduction (29) Specification (30) Illustration (31) Definition (32) Injunction (32) Option (34) Rebuttal (35) Re-affirmation and (36) Possibility.

तन्त्रयुक्तिज्ञानफलम्—

तन्त्रे समासव्यासोके भवन्त्येता हि कृत्स्नशः॥४५॥ एकदेशेन दृश्यन्ते समासाभिहिते तथा ।

समास- संक्षेपभी संक्षेपसे, व्यासोके तथा विस्तारभी उद्देश तथा विस्तारसे कहे हुए, तन्त्रे शास्त्रमां शास्त्रमें, एताः आ तन्त्रयुक्तियो ये तन्त्रयुक्तियाँ, कृत्स्नशः संपूर्णपक्षे संपूर्णतया, भवन्ति हि जेवामा आवे के देखी जाती हैं, तथा अने और समास- अति संक्षेपभी अति संक्षेपसे, अभिहिते उद्देश शास्त्रमां कहे हुए शास्त्रमें, एकदेशेन उद्देशभी एकदेशसे, दृश्यन्ते जेवामा आवे के देखी जाती हैं ॥ ४५३ ॥

45-45½. These canons of exposition are observed in their entirety in treatises which make use of both the aphoristic and the expository style of expression, while in the treatises which make use of the aphoristic style alone, they are observed only partially.

यथाऽम्बुजवनस्याकः प्रदीपो वेदमनो यथा ॥४६॥ प्रबोधनप्रकाशार्थास्तथा तन्त्रस्य युक्तयः।

यथा जेम् जिस प्रकार, अकः सूर्य सूर्य, अम्बुजवनस्य उमणवननो विकास करे के कमलवनको विकसित करता है, यथा अने जेम् और जिस प्रकार, प्रदीपः दीपो दीपक, वेदमनः आधारभी आधार बनने प्रकाश करे के अन्धकारसे आवृत गृहको प्रकाशित करता है, तथा तेम् उसी प्रकार, तन्त्रस्य तन्त्रनी तन्त्रकी, युक्तयः युक्तियो युक्तियाँ, प्रबोधन- प्रकाशार्था शास्त्रना अर्थनो विकास (विस्तार) तथा प्रकाश करे के शास्त्रके अर्थको विकसित तथा प्रकाशित करती हैं ॥ ४६३ ॥

४५ तन्त्रे समासव्यासोके भवन्त्येता हि कृत्स्नशः—तन्त्रे व्यास-

समासव्यासो भवन्त्येता हि कृत्स्नशः (ख)

समासव्यासोके-समासव्यासोका (घ)

४५½ समासाभिहिते तथा-समासाभिहिता स्तुता (ङ.)

, , -समासाभिहितास्तथा (च)

, , -समासाभिहिते तथा (फ)

46-46½. What the sun is to the lotuses in a pond and what the lamp is to the house, the canons of exposition are to the treatise in subserving the double purpose of awakening and illumination

एकस्मिन्नपि यस्येह शास्त्रे लब्धास्पदा मतिः ॥४७॥
स शास्त्रमन्यदप्याशु युक्तिज्ञत्वात् प्रबुध्यते ।

इह आ इस. एकस्मिन् अपि ओउ पलु एक मी, कास्त्रे शास्त्रेभा शास्त्रमें, यस्य मतिः नेनी युद्धि जिसकी बुद्धि, कब्धास्पदा पविष्ट यर्ध होय प्रविष्ट हुई हो, स ते वह, युक्तिज्ञत्वात् युक्तिने अलुनारे होनाथी युक्तिको जाननेसे, अन्यत् भीम अन्य, अपि पलु मी, शास्त्रम् शस्त्रे शास्त्रको, आशु प्रबुध्यते तुरत समञ्च शस्त्रे अस्त्री समझ सकता है ॥४७॥

47-47½. One who has acquired a good grasp of even one branch of of this science will be able to acquire an understanding of the other branches as well, on account of his being well grounded in general principles

अधीयानोऽपि शास्त्राणि तन्त्रयुक्त्या विना भिषक् ।
नाधिगच्छति शास्त्रार्थानर्थान् भाग्यक्षये यथा ४८

भाग्यक्षये भाग्य क्षीय भर्ता भाग्य क्षीण होने पर, यथा नेम जिस प्रकार, अर्थान् अनुप्य धनने भेजवतो नभी मनुष्य धनको प्राप्त नहीं करता, तन्त्र-तेम तन्त्रनी उची प्रकार तन्त्रकी, युक्त्या युक्ति युक्तियोंके, विना विना विना, शास्त्राणि शास्त्रोने। शास्त्रोको, अधीयान. अपि अभ्यास करनेपर पढ़नेवाला, भिषक् वैद्य वैद्य, शास्त्रार्थान् शास्त्रना अर्थने शास्त्रके अर्थको, न अधिगच्छति अलुतो नभी नहीं जानता ॥४८॥

48 A physician who is not conversant with the canons of exposition,

though he maybe a student of many treatises will fail to grasp the meaning of these treatises, just as a man fails to acquire wealth when fortune has deserted him.

दुर्गृहीतं क्षिणोत्येव शास्त्रं शास्त्रमिवाबुधम् ।
सुगृहीतं तदेव न शास्त्रं शास्त्रं च रक्षति ॥४९॥

दुर्गृहीतम् परापर नहि समभयेव अच्छी प्रकार न समझा हुआ, शास्त्रम् शास्त्र शास्त्र, शास्त्रम् परापर नहि पड़ोखा शस्त्रनी अच्छी प्रकार नहीं पकड़े हुए शास्त्रको, इव पेठे माति, अबुधम् अज्ञानीने अनजानको, क्षिणोति एव नष्ट करे छे मार डालता है, सुगृहीतम् अने परापर समभयेव औरअच्छी प्रकार समझा हुआ, तत् ते वह, शास्त्रम् शास्त्र शास्त्र, जम् ज्ञानीनी समझदारको, शास्त्रम् च परापर पड़ोखा शस्त्रनी पेठे अच्छी प्रकार पकड़े हुए शास्त्रको माति, रक्षति रक्षा करे छे रक्षा करता है ॥४९॥

46 A science, if badly handled, will destroy the inept user, like a weapon badly handled; on the other hand, the self-same science or weapon, rightly handled will become a source of succour

(तस्मादेताः प्रवक्ष्यन्ते विस्तरेणोत्तरे पुनः ।

तत्त्वज्ञानार्थमस्यैव तन्त्रस्य गुणदोषतः) ॥५०॥

तस्मात् तेशी इस लिए, गुणदोषतः गुणदोषनी समीक्षा करी गुणदोषकी समीक्षाकर, अन्य एव भाव इही, तन्त्रस्य शास्त्रेना शास्त्रके, तत्त्वज्ञानार्थम् तत्त्वज्ञान भाटे तत्त्वको जाननेके लिए, एताः आ तन्त्रयुक्तियों ये तन्त्रयुक्तिया, पुन इरीथी फिरसे, उत्तरे उत्तरतन्त्रभा उत्तरतन्त्रमें, विस्तरेण विस्तारथी विस्तारसे, प्रवक्ष्यन्ते उहेवाभा आवशे कही जायेंगी ॥५०॥

50. Accordingly these canon of exposition will be described in extenso again in the supplementary section, with a view to enabling the student

to know the real import of this very treatise from a critical standpoint

एतच्छास्त्रज्ञानफलम्—

इदमखिलमधीन्य सम्यगर्थान्

विमृशति योऽविमना प्रयोगनित्यः ।

स मनुजस्तु જીવિતપ્રદાતા

भवति धृतिस्मृतिबुद्धिधर्मवृद्धः ॥५१॥

જાવિમનાઃ તત્ત્વર્થાં ચોક્કસ મતવાર્થો નિસંશય પ્રયોગનિત્ય અને નિત્ય ચિકિત્સા કર્મ કરનાર ગૌર નિત્ય ચિકિત્સા કરતેવાળા, ય જે મનુષ્ય જો મનુષ્ય હૃદય આ હૃદય, અખિલમ્ સ પૂર્ણ શાસ્ત્રને સમ્પૂર્ણ જાણકો, અધીશ્વ ભણી પઢકર, અર્થાન્ રેના અભિપ્રાયને ઉસકે સમિપ્રાયકો, સમ્યક્ બરાબર મત્તી પ્રકાર, વિમૃગતિ સમજે છે સમજતા હૈ, સઃ તે વહ, ધૃતિ- ધૃતિ ધૃતિ, સ્મૃતિ- સ્મૃતિ સ્મૃતિ, બુદ્ધિ- બુદ્ધિ બુદ્ધિ, ધર્મ- તથા ધર્મની તથા ધર્મકો, વૃદ્ધ. વૃદ્ધિને મેળવી વૃદ્ધિનો પ્રાપ્ત કર, મનુજ- મનુષ્યોને મનુષ્યોનો, સુસ્ત- સુખમય સુખમય, જીવિત- જીવન જીવન, પ્રદાતા- આપનારો દેનેવાળા, સવતિ થાય છે હોતા હૈ ॥૫૧॥

51. He who, having studied this treatise in its entirety, gives due reflection to its contents with concentrated mind and constantly verifies his knowledge in practical work and has fully developed his powers of retention, recollection discretion, and righteousness becomes a bestower of happiness and life to men

(यस्य द्वादशसाहस्री हृदि तिष्ठति संहिता ।

सोऽर्थज्ञः स विचारश्चिकित्साकुशलश्च सः ॥५२॥

रोगांस्तेषां चિકित्सां च स किमर्थं न बुध्यते ।

૫૧ યોઽવિમના - યો વિમલ (ક જ)

૫૨ પ્રદાતા-પ્રાનાત (ક)

૫૩ અવિજ્ઞાન-અજ્ઞાન

અર્થજ્ઞાનિરોધન-અર્થજ્ઞાનિરોધને ।

અર્થજ્ઞાનચિકિત્સા-અર્થજ્ઞાનચિકિત્સાને ॥

સ્વધિક પાઠ. (ક) પુસ્તકો ।

यस्य ते पुरुषना जिस पुरुषके, हृदि हृदयमा हृदयमें, द्वादशसाहस्री पार ६५२ श्लोकवाणी बारह हजार श्लोकसे युक्त, संहिता आ संहिता वह संहिता, तिष्ठति रहे છે रहती है, स ते वह, अर्थज्ञ. अर्थज्ञ છે અર્થ જાનનેવાળા હૈ, સઃ તે વહ, વિચારજ્ઞઃ વિચાર-રને બાણનાર છે વિચારકો જાનનેવાળા હૈ, સઃ અને તે ઔર વહ, ચિકિત્સાકુशलः च चिकित्साकुशल છે ચિકિત્સાકો કુશલ હૈ, સઃ તે વહ, રોગાન્ રોગોને રોગોનો, નેષાશ્ચ અને તેઓની ઔર ઉનકો, ચિકિત્સામ્ च चिकित्साम् અને ચિકિત્સાકો, કિમર્થમ્ આ અર્થમ્ કેમ કેમ પ્રત્યસે ક્યો ન બુદ્ધ્યતે ન બુદ્ધ્યે ? ન જાને ? ॥૫૨॥

52 He, in whose memory resides this compendium of twelve thousand verses is indeed the knower of its meaning and an adept in theory and in practice; wherefore, then, does he not know the diseases and their treatment?

चिकित्सा वहविशेषश्च सुस्थानुरहितं प्रति ॥५३॥

यदिहास्ति तदन्यत्र यन्नेहास्ति न तत्कचित् ।

સુસ્થ- સ્વસ્થ સ્વસ્થ, જાતુર- અને રોગીના ઔર રોગીકે, હિત્ત્વ હિતને હિતકે, પ્રતિ માટે લિપ, વહિવેશ્વ અગ્નિવેશે અગ્નિવેશને, ચિકિત્સા આ ચિકિત્સા શાસ્ત્ર કહું છે યહ ચિકિત્સા શાસ્ત્ર કહા હૈ, યસ જે જો, હહ આ તત્ત્વર્થ! ઇસ તન્ત્રમે, અસ્તિ છે હૈ, તત્ત્વ તે વહ, અન્યત્ર બીજે સ્થળે મળશે અન્યત્ર મિલેગા, અથ પરંતુ જે પરંતુ જો, હહ આ તત્ત્વર્થ! યહા, ન અસ્તિ નથી નહીં હૈ તત્ત્વ તે વહ કચિત્ બીજે ક્યાંય મેલુ કહી સી, ન નથી નહીં ॥ ૫૩ ॥

53. Whatever is found herein of the science of therapeutics, compiled by Agnivesa for the wellbeing of the healthy as well as of the ailing, may be found in other treatises too but

૫૩ ચિકિત્સા વહિવેશ્વ-ચિકિત્સા વહિવેશ્વ (ક)

whatever is not contained herein can never be found elsewhere.

अग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिलिखिते ॥५४॥
सिद्धिस्थानेऽष्टमे प्राप्ते तस्मिन् दृढबलेन तु ।
सिद्धिस्थानं स्वसिद्धयर्थं समासेन समापितम् ॥५५॥

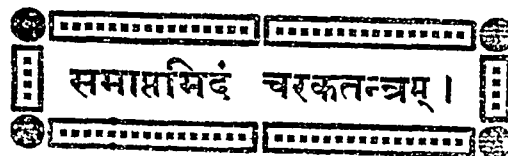
अग्निवेशकृते अग्निवेशे २येला अग्निवेशसे बनाये, चरक- अने अरुंधती और चरकके द्वारा, प्रतिलिखिते प्रतिसंस्कार पायेला प्रतिसंस्कृत, तन्त्रे आ शास्त्रमा इस जालके, अष्टमे आठमुं बाठवे, सिद्धिस्थाने सिद्धि-स्थान सिद्धिस्थानके, प्राप्ते प्राप्त अर्था प्राप्त होने पर, तस्मिन् तेमां उसमें, दृढबलेन तु दृढबले दृढबलेन स्वसिद्धयर्थम् पोताना प्रयोजनकी सिद्धिने गाटे अपने प्रयोजनकी सिद्धिके लिए, सिद्धिस्थानम् सिद्धिस्थान सिद्धिस्थान, समासेन संक्षेपमां संक्षेपमें, समापितम् पूरा करुं छे पूर्ण किया है ॥५४-५५॥

54-55 The eighth section entitled Success in Treatment, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, being available, the same has been abridged and completed by Dridhabala for the sake of the fulfilment of his mission in life.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिलिखितेऽष्टमे
दृढबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने उत्तरवस्ति
सिद्धिर्नाम द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-वेशे २येला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिलिखिते तन्त्रे अने अरुंधती प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रमा और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अष्टमे आठवे अर्था, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेला और दृढबलसे पूरित किये गये, सिद्धिस्थाने सिद्धिस्थान विषे सिद्धिस्थानमें, उत्तरवस्ति सिद्धि. उत्तरवस्ति सिद्धि ' उत्तरवस्ति सिद्धि ', नाम नाभने। नामका, द्वादश आठवां वारहवां, अध्याय अध्याय संपूर्ण अर्थे अध्याय समाप्त हुआ ॥ १२ ॥

12 Thus, in the Section on Success in Treatment, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the twelfth chapter entitled 'Successful application of the remaining best kinds of enema, not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

PRINTED BY
Gunvantray Acharya
At Ayurveda Mudranalaya, JAINAGAR
